ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Κ΄ (1949)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1949

Τύποις «Φοίνικος» Λεοννάτου 4

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΙΗ΄ ΑΙΩΝΟΣ *

ΥΠΟ
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (†)
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Οἱ πρῶτοι Πατριάρχαι καὶ τὸ Πατριαρχεῖον.

Ὡς ἀνεγράψαμεν [1], ὁ πορθητὴς τῆς ΚΠόλεως πολλὰς παρεχώρησε προνομίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλ᾽ εἴτε οἴκοθεν εἴτε ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν ὠθούμενος, πολλάκις παρεβίασεν αὐτάς. Ὁμοίως, παρὰ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν εὔνοιαν πολλοὺς ἠνάγκασεν εἰς ἐξώμοσιν [2].

Πολλοὶ προὐτίμησαν τὸν θάνατον, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐξωμόσεως, ἔκτοτε δὲ ἤρξατο σειρὰ «νεομαρτύρων» ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ. Διότι ἡ πίστις ἐμπνέουσα καρτερίαν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν καταδιωκομένων ἐξῇρεν αὐτῶν τὸ φρόνημα πρὸς τὸ μαρτύριον. Τὰ δὲ πρῶτα πλήγματα κατεφέροντο κατὰ τοῦ Πατριάρχου. Ἐπὶ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μεχμὲτ β΄ ἐχρημάτισαν ἐννέα Πατριάρχαι, ὧν δύο μόνον ἀπέθανον ἐπὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου. Εὑρίσκοντο δέ, δυστυχῶς, καὶ κληρικοί, οἵτινες, ἐκ καταπτύστου ἀρχομανίας, ὑπέθαλπον τὰς ἐπεμβάσεις τῶν δυναστῶν, διότι ἐν τῇ κακῇ ἐκείνῃ τῶν ὑποδούλων μεταχειρίσει διεφθείροντο οἱ ἀσθενέστεροι χαρακτῆρες,

«ἥμισυ γάρ τ᾽ ἀρετῆς ἀποαίνυται εὐρύοπα Ζεὺς
ἀνέρος, εὖτ᾽ ἄν μιν κατὰ δούλιον ἦμαρ ἕλῃσιν»

κατὰ τὸν ποιητήν [3]. Ὡς δὲ βραδύτερον ἔγραφεν ὁ Κοραῆς, «μαστιζόμενοι ἀπὸ δεσπότας ἀνόμους ἐπληγώναμεν καὶ ἡμεῖς κατὰ μίμησιν αὐτῶν ἕνας τὸν ἄλλον μὲ τὰς ἁλύσεις μας» [4]. Ὀρθῶς δὲ παρετηρήθη ὅτι ἐν στιγμαῖς

---

* Ἐκ τῶν ἀνεκδότων χειρογράφων καταλοίπων τοῦ ἀοιδίμου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, δημοσιευομένων μερίμνῃ τοῦ καθηγητοῦ κ. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ.

1. Ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη μελέτη ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς ἐν τῇ «Θεολογίᾳ» (Τόμ. ΙΒ΄ [1934] σ. 5–24 καὶ 97–115) καταχωρισθείσης πραγματείας ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει». Ἰδὲ καὶ ἀνάτυπον ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον (Ἀθῆναι 1935 σ. 40).

2. *Δούκας,* σ. 303 ἑξ. *Κριτόβουλος,* σ. 101 ἑξ. *Φραντζῆς,* σ. 211 ἑξ. Zinkeisen, II, 4–6.

3. *Ὁμήρου,* Ὀδύσσεια ρ, 222–3,

4. *Α. Κοραῆ,* Ἀριστοτέλους πολιτικῶν τὰ σωζόμενα, Ἐν Παρισίοις 1821, προλεγόμενα, σ. 93. Κατὰ τὸν ιστ΄ αἰῶνα ἔν τινι ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἔγραφεν ὁ *Μελέ-*

κρισίμοις καὶ περιστάσεσι δειναῖς ὁ Ἕλλην ἀναδείκνυσιν ἀρετὰς ἐξαιρέτους, περὶ τὰ καθέκαστα ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου πολλάκις ἀναφαίνεται χωλαίνων καὶ πλημμελῶν. Πλὴν τούτου ἢ μᾶλλον ἕνεκα τούτου συνήθως μὲν διακρίνει τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν συμφέρον, σπανίως ὅμως ἐμμένει εἰς τὴν πρὸς τοῦτο ἄγουσαν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἅπαντα τὰ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα ταῦτα γίνονται καταφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας[1].

Διαρπάσας ὁ Πορθητὴς τὸν περικαλλέστατον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ ἑτέρους δέκα ἓξ τῶν μεγαλοπρεπεστέρων ναῶν τῆς ΚΠ., τὸν Παρθενῶνα τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων πόλεων τοὺς ναοὺς καὶ εἰς μουσουλμανικὰ μεταβαλὼν τεμένη, δὲν ἐσεβάσθη οὐδὲ τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, εἰς ὃν εἶχε καταφύγει τὸ Πατριαρχεῖον, διότι μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ μετέβαλε καὶ τὸν ναὸν ἐκεῖνον εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος. Ἠναγκάσθη δὲ ὁ Πατριάρχης νὰ φύγῃ ἐκ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, διότι τὰ πέριξ αὐτοῦ ἦσαν ἔρημα καὶ διότι ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ εὑρέθη τοῦρκος φονευμένος. Ἐκ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων μετῴκησεν ὁ Πατριάρχης εἰς τὴν Μονὴν τῆς Παμμακαρίστου, ἥτις ἦτο γυναικεῖα Μονή, ἱδρυθεῖσα κατὰ τὸν ιβ′ αἰῶνα ὑπὸ τοῦ πρωτοστάτορος Μιχαὴλ Δούκα καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Μαρίας Δούκαινας, ἀδελφῆς οὔσης Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ[2]. Τὰς ὀλιγίστας μοναχὰς τῆς Μονῆς Παμμακαρίστου μετῴκησεν ὁ Πατριάρχης παρὰ τὸν ἐγγὺς ναὸν «τὸν ἐν τρούλλῳ» τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Βαπτιστοῦ, ὅστις, καταληφθεὶς βραδύτερον ὑπὸ τῶν τούρκων, μετεβλήθη

τιος Πηγᾶς «Οἱ τοῖς λοιποῖς ὀφείλοντες καθηγεῖσθαι τυφλώττουσιν ἄντικρυς· καὶ γέγονεν ἐν ἡμῖν σκότος τό φῶς· ἐμπόριον νομίζουσι τὴν Ἐκκλησίαν, τὰς ἱερατικὰς δὲ καὶ ἀρχιερατικὰς τάξεις οὐκ Εὐαγγελίου λειτουργίας...ἀλλὰ δοξομανίας ὑποθέσεις καὶ πόρους χρημάτων. Ὦ τῶν δεινῶν ! καὶ τίς μου δώσῃ τῇ κεφαλῇ πηγὰς δακρύων καὶ κλαύσομαι τὴν συμφορὰν τοῦ λαοῦ μου ;.. Χριστὸν αὐτὸν ἔδει παρεῖναι τριπλόκῳ πάλιν φραγγελίῳ τῆς Ἐκκλησίας ἐκβαλόντα τοὺς θεοκαπήλους». Πρβλ. καὶ ἑτέραν ἐπιστολὴν ἐν Δελτίῳ Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Β, 54 ὡς καὶ ἐπιστολὰς τοῦ ***Κυρίλλου Λουκάρεως*** παρὰ E. Legrand, Bibliographie hellénique (XVII siècle) IV, 269—289.

1. ***Κ. Παπαρρηγόπουλος,*** Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Ε′ σ. 495.

2. ***Γ. Φραντζῆς,*** Χρονικὸν ed Bonn. σ. 307. Πολιτικὴ ΚΠ. ἱστορία, ed Bonn. σ. 28-9. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 81-82. ***Κ. Κούμα,*** Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, Βιέννη 1831, Ι′, σ. 363. ***Μ. Γεδεών,*** Χρονικὸν τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ ναοῦ, ἐν ΚΠόλει 1884, σ. 99, 104, τοῦ αὐτοῦ Πατριαρχικοὶ πίνακες, ἐν ΚΠόλει 1890, σ. 476. ***Ξ. Α. Σιδερίδου,*** Περὶ τῆς ἐν ΚΠόλει Μονῆς τῆς Παμμακαρίστου καὶ τῶν κτιτόρων αὐτῆς, Περιοδ. τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ΚΠ. Παράρτημα τόμ. Κ′—ΚΒ′. σ. 19-23. ***Σπ. Λάμπρου,*** Ἡ ἐν ΚΠόλει Μονὴ τῆς Παμμακαρίστου, «Ν. Ἑλληνομνήμων» Α′, 280-284. ***Α. Πασπάτη,*** Βυζαντιναὶ μελέται, ἐν ΚΠόλει 1877, σ. 299. 303-304. J. Socolov, Τὸ Πατριαρχεῖον καὶ οἱ ναοὶ τῆς ΚΠ. ἀπὸ τοῦ β′ ἡμίσεως τοῦ ιε′ μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου (ρωσιστὶ) ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ Ὑπουργείου τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, Πετρούπολις 1915 τευχ. Ἰουλίου σ. 21 ἑξ.

ὡσαύτως εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος. Ἐν τῇ Μονῇ τῆς Παμμακαρίστου κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας ἐπεσκέφθη τὸν Πατριάρχην ὁ Μεχμὲτ [1] καὶ διελέχθη μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν ζητημάτων τῆς χριστιανικῆς πίστεως [2]. Οὐχ ἧττον, παρὰ τὰς εἰδήσεις, ὅτι ἐξηκολούθησε νὰ φαίνηται εὐμενὴς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Μεχμὲτ καὶ ὅτι παρεχώρησεν αὐτῇ τὴν ἐν ΚΠόλει ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν, ἡ κατάστασις αὐτῆς καὶ τῶν ὑποδούλων χριστιανικῶν λαῶν ἀπέβη δεινὴ καὶ πολλῶν θρήνων ἀξία. Ὁ Πατριάρχης ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ὡς ἕτερος προφήτης Ἱερεμίας θρηνῶν, ἔγραφεν ἔν τινι ἐγκυκλίῳ αὐτοῦ, «Ἦν σοφὸν τὸ Γένος ἡμῶν, ἔνδοξον, γενναῖον, φρόνιμον, ἀνδρεῖον, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὑποτάξαν εἰς μοναρχίαν καὶ μὴν καὶ τῇ κατ' ἀρετὴν σπουδῇ τε καὶ ἁγιωσύνῃ καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν ἀπομαξάμενον τὴν καθόλου ἀρετήν, καθάπερ σπόγγος τὰ νάματα. Ἀλλὰ νῦν, φεῦ τῶν κακῶν, ἀπώλετο πᾶν. Ἑάλω γὰρ ἡ Κωνσταντινούπολις, ἧς μόνον ἐν τῷ μνησθῆναί ἐστιν ἐκρῆξαι φωνὴν μετὰ κραυγῆς καὶ ὀλολυγμοῦ καὶ πνεῦσαι τὰ λοίσθια· ἁλούσης γὰρ ἐμιάνθη θυσιαστήρια, κατεπατήθη τὰ ἱερά, χύσις αἵματος πολλὴ γέγονεν· ἐμιάνθησαν μονάστριαι, ἐφθάρησαν παρθένοι, ἀπεκεφαλίσθησαν βρέφη, ἀπέθανον μαχαίραις τῶν ἀσεβῶν ἄρχοντες, ἱερεῖς, ἄνδρες, γυναῖκες, ἡλικία πᾶσα· οἴμοι τῷ ταλαιπώρῳ καὶ ἀθλίῳ! τίς ἱκανὸς ἐκτραγῳδῆσαι τὸ μέγα τοῦτο πάθος καὶ τοῖς εἰς ἔπειτα ἀναγγεῖλαι τὴν συμφοράν; φεῦ! ποῦ ἡ βασιλικὴ παράστασις καὶ παράταξις; ποῦ ἡ τῶν παλατίων σύνταξις; ποῦ ὁ τοσοῦτος ἐσμὸς τῶν ἀρχόντων; ποῦ ἡ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καλλονή; ποῦ ὁ τοιοῦτος καὶ τηλικοῦτος τοῦ ἀρχιερατικοῦ καὶ μοναχικοῦ τάγματος κόσμος; κατεπόθησαν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ...»! Οὕτως ὁ Πατριάρχης ἀναπαρίστα ζωηρῶς τὰς κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς ΚΠόλεως διαδραματισθείσας ὑπὸ τῶν τούρκων σκηνάς, ἀπευθυνόμενος δὲ πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ εὐσεβεῖς καὶ τὴν βοήθειαν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, ἧς προΐστατο, ἐξαιτούμενος, ἔλεγεν, «Οἱ ἁπανταχοῦ ἴστε ἀκριβῶς πάντες ὅπως συγχωρήσει καὶ παραχωρήσει Θεοῦ ἑάλω ἡ ἀθλία Κωνσταντινούπολις καὶ τὰ θεῖα ταύτης κατεσκάφη τεμένη καὶ τὰ ὄντως ἐκεῖνα καὶ φρικώδη μυστήρια καὶ τὰ ἅγια τοῦ Χριστοῦ πάθη, ὢ φρίκη! κατερρίφη τε καὶ κατεπατήθη καὶ οἱ ἐν αὐτῇ ἅπαντες εὑρεθέντες χρι-

1. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία σ. 83-93. Πολιτικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 23-30.

2. Περὶ τῶν ἐκδόσεων τῆς ὁμολογίας τοῦ Γενναδίου ἥτις θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ διάλεξις αὐτοῦ πρὸς τὸν Μεχμέτ, ἴδε E. Legrand, Bibliographie hellènique (XV—XVI siècles) Paris 1903, III, 328-9. 343-5. A. Palmieri, Theologia dogmatica orthodoxa (Ecclesiae graeco—russiae) ad lumen catholicae doctrinae examinata et discussa, I, 437 ἑξ. Ἐν σελ. 442—452 παρατίθεται καὶ τὸ κείμενον τῆς ὁμολογίας τοῦ Γενναδίου, πολλάκις καὶ παρ' ἡμῖν ἐκδοθέν. Ἐν κώδικι 415 τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Μονῆς Βατοπεδίου σώζεται «τοῦ αὐτοῦ (=Μάρκου Ἐφέσου) ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἣν καὶ μετὰ ταῦτα Γεννάδιος ὁ Πατριάρχης ἔδωκε τῷ Σουλτάνῳ, ἐρωτήσαντι περὶ πίστεως». Πρβλ. Κώδ. 205 φ. 172α τῆς Μονῆς Ἰβήρων.

στιανοὶ οἱ μὲν μαχαίρᾳ ἀπέθανον οἱ δὲ ἐν αἰχμαλωσίᾳ πικρᾷ τυγχάνουσιν, ἄλλοι δὲ εἰς τὰ τῆς γῆς πέρατα διεσπάρησαν, ὀνειδιζόμενοι, θλιβόμενοι, στενοχωρούμενοι, κακουχούμενοι, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς καὶ ἐν θαλάσσῃ ταλαιπωροῦντες, ἔνιοι δὲ τούτων καὶ πικρῷ τέλει τοῦ βίου ὑπεξάγονται...Εὐσέβεια ἡμῖν μὲν διώλετο, ἐκεῖθεν δὲ ἀπελήλατο πάντῃ, νόμοι θεῖοι καταπεπάτηνται καὶ πολιτεία οἴχεται δὴ πᾶσα καὶ τῶν ἀμεινόνων ἐλπὶς ἅπασα, καὶ πόδες μὲν βέβηλοι τοῖς ἀβάτοις βήμασιν οὗ γε δὴ ἡ τῶν μυστηρίων τελεῖται λατρεία ἐμβατεύουσι καὶ χεῖρες μιαιφόνοι τῶν ἱερῶν αἰσχρῶς ἅπτονται. Τίς δ᾽ ἂν διεξίοι ὅσα τε καὶ οἷα τότε τοῖς ἡττημένοις τετόλμηται ὑπὸ τῶν βαρβάρων; Ἱερεμίου δ᾽ ὄντως τοῦ θρηνῳδοῦ δεῖται ἡ τραγῳδία» [1].

Ταῦτα ἐν ὀδύνῃ ψυχῆς ὁ Πατριάρχης ἔγγραφε πρὸς τὸν λαόν, ζωηρῶς ἀναπαριστῶν τὴν μετὰ τὴν ἅλωσιν οἰκτρὰν τῶν πάντων κατάστασιν, παρὰ τὴν κατὰ θεωρίαν ἀνεκτικὴν πολιτικὴν τοῦ Μεχμέτ. Συνήθως λέγεται ὅτι ὁ Πατριάρχης ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις αὐτοῦ ὑπεγράφετο «Πατριάρχης τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων», ἀλλά, καίτοι τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές, [2] διότι ὁ τίτλος εἶναι μεταγενέστερος, ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Πατριάρχου. Ὁ Γεννάδιος Σχολάριος, ὁ διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐκτραγῳδήσας τὰς μετὰ τὴν ἅλωσιν μεγάλας συμφοράς, παρὰ τὴν ἐπιδαψιλευθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ εὐμένειαν, ἐπειδὴ αὕτη ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐκ τῆς πραγματικότητος παραχθεῖσαν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ὑποδούλων, δὲν ἠδυνήθη νὰ παραμείνῃ ἐπὶ μακρὸν ἐπὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, τρὶς καταλιπὼν καὶ τρὶς ἀναγκασθεὶς πάλιν νὰ καταλάβῃ αὐτὸν (1454-1456, 1462, 1464) [3]. Μετὰ τὴν πρώτην παραίτησιν αὐτοῦ Πατριάρχης ἐξελέγη ὁ Ἰσίδω-

---

1. *Σπ. Λάμπρου,* «Ν. Ἑλληνομνήμων» ΙΑ΄, 1914, σ. 465 ἑξ. Πρῶτος ὁ Α. Π. Κεραμεὺς (Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Πετρούπολις 1891, Α΄, 344) ὑπέθεσεν ὅτι συντάκτης τοῦ ἐγγράφου τούτου εἶναι ὁ Σχολάριος. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην παρεδέχθη καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος δημοσιεύσας τὸ κείμενον ὡς ἀνέκδοτον ἐξ Ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος. Ἀλλ᾽ ἓν ἔτος πρότερον ἐν τῷ «Γρηγορίῳ Παλαμᾷ» Θεσσαλονίκης, ἔτ. Β΄, 1913, σ. 79-81 ἐκ χειρογράφου τῆς Μ. Λαύρας Ἁγίου Ὄρους ἐδημοσίευσε τὸ κείμενον μετὰ μικρῶν παραλλαγῶν ὁ μοναχὸς Σπυρίδων Λαυριώτης· ὡς σύνθεσιν τοῦ Μολδαυΐας Ἰωακείμ, ὡς σημειοῦται ἐν τῷ χειρογράφῳ. Ἀλλ᾽ ἡ ὑπόθεσις τοῦ Κεραμέως δὲν εἶναι ἀβάσιμος.

2. ***Κ. Σάθα***, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 12 ἑξ. ***Ἀνδρ. Δημητρακοπούλου,*** Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων ἐν τῇ Ν. Φιλολογίᾳ Κ. Σάθα, «Ἡμέρα» Τεργέστης, ἔτ. 1872, ἀριθμ. 873.

3. ***Α. Π. Κεραμέως,*** Ἔρευναι περὶ χρονίας τε καὶ πράξεων τῶν ἀπὸ ἁλώσεως ἄχρις ἔτους 1639 Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν, «Ν. Ἡμέρα» Τεργέστης ἔτ. 1916, ἀριθμ. 1856. ***Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανοῦ,*** Συμβολὴ εἰς τοὺς Πατριαρχικοὺς Καταλόγους ΚΠόλεως, Περιοδ. «Ὀρθοδοξία» ΚΠόλεως Η΄, 1933. Πρβλ. ***Τρ. Εὐαγγελίδου,*** Γεννάδιος, σ. 63-4. ***Κ. Σάθα,*** Μεσ. Βιβλιοθήκη Γ΄, σ. κε΄. κστ΄. ***Μ. Γεδεών,*** ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Γ΄, 338. Ὁ Πατριάρχης ἀναφέρει ῥητῶς

ρος β΄ (1456-62). Ἐν μέσῳ δὲ τῆς οἰκτρᾶς ἐκείνης καταστάσεως φαῦλοι προέκυπτον ἄνθρωποι τὴν Ἐκκλησίαν συνταράσσοντες. Πρὸς τοῖς ἄλλοις διετέλει τότ᾽ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Σουλτάνου ὁ Γεώργιος Ἀμοιρούτζης, προχρηματίσας πρωτοβεστιάριος τοῦ τελευταίου Ἕλληνος Αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος Δαυῒδ Κομνηνοῦ καὶ καταπροδοὺς αὐτὸν εἰς τοὺς Τούρκους. Ἔχων ὁ Ἀμοιρούτζης σύζυγον ζῶσαν ἔτι, ἐμμανῶς ἠράσθη τῆς χήρας τοῦ τελευταίου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Ἀτζαϊώλη († 1460), θυγατρὸς οὔσης τοῦ αὐθέντου τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ Μουχλίου Δημητρίου Ἀσάνη. Ὁ Ἀμοιρούτζης ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ (1459-1463) ἐζήτησε ν᾽ ἀποβάλῃ μὲν τὴν νόμιμον σύζυγον νὰ συζευθῇ δὲ τὴν χήραν Ἀτζαϊώλη, ἐπειδὴ δὲ ὁ Πατριάρχης δὲν ἔστερξε τὴν παρανομίαν, κατέφυγεν ὁ Ἀμοιρούτζης πρὸς τὸν Μ. Βεζύρην καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Σουλτᾶνον, δι᾽ ἀπειλῶν ζητησάντων παρὰ τοῦ Πατριάρχου τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ. Ὁ Πατριάρχης ὅμως ἀντέστη ἀτρομήτως, ἀποκρούσας τὴν αὐθαίρετον ἀξίωσιν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀνθίστατο καὶ ὁ Μ. Ἐκκλησιάρχης τοῦ Πατριαρχείου Μάξιμος, ἀποκρούσας μετ᾽ ἀποστροφῆς καὶ ἀγανακτήσεως τὰ προσαχθέντα αὐτῷ δῶρα ὅπως ὑποχωρήσῃ, ἀλλὰ τούτου μὲν ἀπεκόπη ἡ ρίς, ὁ δὲ Πατριάρχης ἐπαύθη, ἀποκοπείσης καὶ τῆς γενειάδος αὐτοῦ. Ἔλεγε δὲ ὁ Πατριάρχης πρὸς τοὺς ἀπειλοῦντας αὐτὸν τούρκους «οὐχὶ μόνον τὰ γένεια ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν δύνανται νὰ μὲ κόψωσιν ἕνεκα τῆς ἀληθείας, οὐδὲ θὰ παραβῶ ποτε τοὺς νόμους, ὧν διατελῶ φύλαξ καὶ προστάτης»[1]. Ὁ Ἀμοιρούτζης οἰκτρῶς ἐτελεύτησε, μετὰ μικρόν, τὸν βίον, ἀνεβιβάσθη δὲ τὸ ὕστατον εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Γεννάδιος Σχολάριος, ἀλλὰ παραιτήσας αὐτὸν ταχέως, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Σωφρονίου α΄. (1463-4), ὅστις ἦτο ὁ ἱστοριογράφος τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδου Σίλβεστρος Συρόπουλος. Ἀποσυρθεὶς δὲ ὁ Γεννάδιος Σχολάριος εἰς τὴν παρὰ τὰς Σέρρας Μονὴν τοῦ Προδρόμου, διῆλθεν ἐν αὐτῇ τὰς τελευταίας τοῦ βίου αὐτοῦ ἡμέρας[2], ζήσας πιθανῶς μέχρι τοῦ 1472.

τρίτην βιαίαν κάθοδον εἰς ΚΠολιν γενομένην τῷ 1464, Fabricii—Harles, Bibliotheca graeca XI, 374. Πατρ. Migne 160, 301. 397—8. Ὡς ἐξάγεται ἔκ τινων ἐπιστολῶν τοῦ διαπρεποῦς θεολόγου τῶν χρόνων τῆς ἁλώσεως Θεοφάνους Μηδείας, ***Σωφρονίου Εὐστρατιάδου*** (πρ. Λεοντοπόλεως) Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας, Paris 1925, σ. 408 ἑξῆς, ὁ Σχολάριος ἠναγκάσθη νὰ καταλείπῃ τὸν θρόνον πρὸς τοῖς ἄλλοις διότι κατηγορήθη ὑπό τινων ὡς ἐλευθερόφρων καὶ νεωτεριστὴς ἐπειδὴ ἠθέλησε νὰ μεταβάλῃ τὰς περὶ γάμου καὶ ἄλλων τινων ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις.

1. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 98. Πολιτικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 38. ***Ὑψηλάντης*** ἔνθ᾽ ἀν. σ. 17. ***Παπαρρηγόπουλος***, ἔνθ᾽ ἀν. Ε΄, 496. E. Legrand, Bibliographie hellènique (XVII siècle) III, 145 ἑξ. ***Δ. Γρ. Καμπούρογλου***, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, Β΄, 40-43. J. Socolov, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 20.

2. Πρβλ. τὴν περὶ αὐτῆς ἱστορικὴν πραγματείαν ***Πέτρου Παπαγεωργίου***, ἐν

Αἱ ἐνωρὶς ἀρξάμεναι αὗται ῥαγδαῖαι πτώσεις καὶ ἀναβιβάσεις Πατριαρχῶν, ἐπαυξήσασαι τὴν κακοδαιμονίαν, ὀφείλονται εἰς τὴν ἀπληστίαν τῶν κατακτητῶν, οἵτινες κατέστησαν τὴν θέσιν τοῦ Πατριάρχου προσοδοφόρον δι᾽ ἑαυτούς. Διότι ἐνῷ ὁ πορθητὴς ἔδωκε χρηματικὸν δῶρον πρὸς τὸν πρῶτον Πατριάρχην, παρὰ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἐζήτει χρήματα ὡς παρὰ τῶν πολιτικῶν διοικητῶν καὶ ὑπαλλήλων τοῦ Κράτους. Ὅπως οὗτοι ἔδιδον τὸ κατ᾽ εὐφημισμὸν λεγόμενον δῶρον (πεσκές), ἤτοι ὡρισμένον χρηματικὸν ποσὸν διὰ τὴν ἣν κατελάμβανον θέσιν [1], οὕτως ὑποχρεώθησαν ὑπὸ τῶν τούρκων νὰ δίδωσι χρήματα καὶ οἱ ἑκάστοτε νέοι Πατριάρχαι. Εὑρίσκοντο δέ, δυστυχῶς, καὶ κληρικοὶ ἀνάξιοι, πλειοδοτοῦντες πρὸς κατάληψιν τοῦ Πατριαρχικοῦ ἀξιώματος. Ὁ διάδοχος τοῦ Σωφρονίου Μᾶρκος Ξυλοκαράβης (1465-1466) κατηγορήθη ὅτι πρῶτος ἔδωκεν εἰς τοὺς Τούρκους χρήματα πρὸς ἐξαγορὰν τοῦ Πατριαρχικοῦ ἀξιώματος, ἀλλ᾽ ἡ κατηγορία ὑπῆρξεν ἀβάσιμος. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Μᾶρκος Ξυλοκαράβης, διαπρέψας πρότερον ἐν Κρήτῃ κατὰ τοὺς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνας αὐτοῦ, καίτοι ἐπὶ μικρὸν παρέμεινεν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ πολλοὺς δυσηρέστησεν. Εὑρίσκετο δὲ τότ᾽ ἐν ΚΠόλει Τραπεζούντιός τις κληρικός, Συμεὼν ὀνόματι, ἀγαπητὸς ἕνεκα τῆς φιλοξενείας αὐτοῦ καὶ ἄλλων ἀρετῶν [2], ὃν οἱ Τραπεζούντιοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσι Πατριάρχην, καταρρίπτοντες ἐκ τοῦ θρόνου τὸν Μᾶρκον. Προσοικειωθέντες τοὺς κατὰ τούτου δυσηρεστημένους κληρικοὺς καὶ ἔχοντας συγγενεῖς αὐτῶν κατέχοντας ἀξιώματα ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Σουλτάνου Μεχμὲτ β΄ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἤρξαντο κατηγοροῦντες τοῦ Μάρκου, ὅτι διὰ πληρωμῆς χιλίων χρυσῶν νομισμάτων κατέλαβε τὸ Πατριαρχικὸν ἀξίωμα. Ὁ Μᾶρκος ἐνόρκως διεμαρτύρετο κατὰ τῆς διαδόσεως ταύτης, ἀλλὰ δὲν καθίστατο πιστευτός. Οἱ Τραπεζούντιοι καὶ ἕτεροί τινες κάτοικοι τῆς ΚΠ. συναθροίσαντες χίλια χρυσᾶ νομίσματα, ἀπέστειλον αὐτὰ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον λέγοντες, ὅτι καθ᾽ ὃν τρόπον διὰ τοσούτου ποσοῦ ἐγένετο Πατριάρχης ὁ Μᾶρκος, προσφέρουσι καὶ αὐτοὶ τὸ αὐτὸ ποσὸν ὅπως ἀναδειχθῇ Πατριάρχης ὁ Συμεών. Ὁ Μεχμέτ, γελάσας ἐπὶ τῇ ἀφροσύνῃ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οὐδαμῶς ἐδυσκολεύθη ν᾽ ἀποδεχθῇ τὸ ποσὸν καὶ νὰ διατάξῃ τὴν ἀπομάκρυνσιν μὲν τοῦ Μάρκου τὴν ἐκλογὴν δὲ τοῦ Συμεών. Οὕτω δὲ κατέλαβεν ὁ τελευταῖος οὗτος τὸν θρόνον, ληστρικῶς ἐκβληθέντος τοῦ συκοφαντηθέντος

Byzantinische Zeitschrift, III, 225-329. *Τρ. Εὐαγγελίδου,* Γεννάδιος, σ. 64-5. *Κ. Ζησίου,* Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Γένους, Ἐν Ἀθήναις 1915 σ. 23. Περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἰδέ, Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα. Oeuvres complettes de Georges Scholarios, par Mgr. Louis Petit, X. A. Siderides, M. Jugie, tom. I. Paris 1928 ἑξ.

1. Εἰς τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν κατ᾽ ἀρχὰς ὑπήγοντο καὶ οἱ Πρεσβευταὶ τῶν ξένων Δυνάμεων πρὸς ἀναγνώρισιν ὑπὸ τῆς Ὑ. Πύλης.

2. *Α. Ὑψηλάντου,* Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, σ. 19.

Μάρκου, ὃν διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν εἰς αὐτὸν κατηγορίαν καὶ κληρικοὶ καὶ ἰδιῶται ἀπεδοκίμασαν, ῥίψαντες κατ᾿ αὐτοῦ λίθους ἀναθέματος ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ῥύμαις τῆς πόλεως. Βραδύτερον ἐπὶ Συνόδῳ ἀπεδείχθη ἡ ἀθωότης τοῦ Μάρκου Ξυλοκαράβη, μετατεθέντος προεδρικῶς εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρίδος, ἀλλ᾿ εἶναι λίαν χαρακτηριστικὴ ἡ φρικτὴ ἐντύπωσις, ἣν ἐνεποίησεν εἰς πάντας ἡ ἀποδοθεῖσα εἰς αὐτὸν κατηγορία [1]. Ὁ Συμεὼν προὐκάλεσε καθ᾿ ἑαυτοῦ ἐπίσης δεινὴν καὶ δικαίαν κλήρου καὶ λαοῦ ἐξέγερσιν [2]. Πρὸς κατάπαυσιν δὲ τῆς ἕνεκα τοῦ Συμεὼν καὶ τοῦ συκοφαντηθέντος Μάρκου ἔριδος, προεβιβάσθη εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ὁ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως Διονύσιος α′ (1466-1471, 1489-99), τῇ προστασίᾳ τῆς Σερβίδος μητρυιᾶς τοῦ Σουλτάνου Μάρως, ἥτις ἐν μέσῳ τῆς ἀσεβείας διετήρησε τὴν χριστιανικὴν πίστιν, πολλάκις βοηθήσασα τὴν πάσχουσαν Ἐκκλησίαν, προστατεύσασα τοὺς Χριστιανοὺς καὶ εὐεργετήσασα τὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους Μονάς. Δυστυχῶς δ᾿ ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Διονυσίου ὡρίσθη, ἐκτὸς τοῦ χρηματικοῦ δώρου (πεσκὲς) ὅπερ ὤφειλε νὰ δίδῃ ὁ ἑκάστοτε Πατριάρχης, καὶ φόρος ἐτήσιος τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὴν τουρκικὴν Κυβέρνησιν ἐκ δισχιλίων χρυσῶν νομισμάτων, ἅτινα αὕτη ἀπήτησε, διότι κακοί τινες ἄνθρωποι διαβάλοντες τὸν Διονύσιον ὑπεσχέθησαν τὸ ποσὸν τοῦτο πρὸς αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Διόνυσος ἀπέδειξεν ἑαυτὸν ἐπὶ Συνόδῳ ἀθῷον τῆς ἀποδοθείσης εἰς αὐτὸν κατηγορίας, ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις ἀπήτησε τὸ ἀνωτέρῳ ποσὸν παρὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἐκλεγέντος τὸ β′ Πατριάρχου τοῦ Συμεὼν (1471-1474). Ἐν τῇ σωζομένῃ πράξει τῆς τῇ 10 Ὀκτωβρίου 1474 συνελθούσης Συνόδου λέγουσιν οἱ συγκροτήσαντες αὐτὴν Ἀρχιερεῖς τὰ χαρακτηριστικώτατα ταῦτα «Ἡ Πόρτα, προστάξει τοῦ κρατοῦντος, ἐπέθηκεν ἡμῖν ὡς μὴ βουλομένοις τὸ τοιοῦτο βάρος, προσθεῖσα καὶ ἀπειλὰς μεγίστας, εἰ ὅλως παρακοῦσαι τολμήσωμεν· ἐνιστάμεθα γὰρ ἐπὶ πλείστας ἡμέρας, μὴ βουλόμενοι ὅλως τοιοῦτο βάρος ὑπομεῖναι τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἐν τοσαύτῃ πενίᾳ τυγχάνουσαν. Ἡ ἔνστασις ὅμως ἡ ἡμετέρα οὐδὲν ἤνυεν, ἀλλ᾿ ὁσημέραι ἐπετείνοντο ἡμῖν τὰ δεινά· τούς τε γὰρ ναοὺς ἔκλεισαν καὶ παντελῶς ἀργίᾳ τούτους ἠπείλησαν. Πλὴν ἐν ὅσῳ ἡ τοιαύτη ἔνστασις ἐγίνετο ἀφ᾿ ἡμῶν, ἦλθεν ἡμῖν ὁρισμὸς φρικώδης τοῦ κρατοῦντος κελεύων λαβεῖν τὸν Πατριάρχην ἀπαραιτήτως τὸ Πατριαρχεῖον· εἰ δ᾿ ἄλλως ποιήσῃ καὶ ἐκεῖνος κινδυνεύσει καὶ ἡμεῖς ἅπαντες. Διὰ τοῦτο ὡς τὰ ἔσχατα κινδυνεύοντες, ὑπέστημεν ἅπαντες ἐκ κοινοῦ

---

1. Πολιτικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 40. 41. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 102 ἑξ. ***Φιλίππου Κυπρίου,*** Χρονικόν, Lipsiae et Francofurti 1687, σ. 352-4. ***Μελετίου*** Ἀθηνῶν, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ′, 321. ***Α. Π. Κεραμέως,*** Μᾶρκος Ξυλοκαράβης, Πατριάρχης Οἰκουμενικὸς καὶ εἶτα πρόεδρος Ἀχριδῶν, ἐκ τῶν «Βυζαντινῶν Χρονικῶν» Πετρουπόλεως, Χ, 1903, τεύχ. 3. 4. L. Petit, Deposition du patriarche Marc Xylocaravi, ἐν Revue de l'Orient Chrètien, Paris 1903, VIII, 144-9.

2. ***Φιλίππου Κυπρίου,*** Χρονικόν, σ. 352-7.

συμφώνου τὸ εἰρημένον χαράτζιον κατ' ἐνιαυτὸν τελεῖν»[1]. Οὕτω διὰ τῆς αὐθαιρέτου ἐπεμβάσεως τοῦ Σουλτάνου, κλείσαντος τοὺς ὑπολειφθέντας χριστιανικοὺς ναοὺς καὶ ἀπειλήσαντος θάνατον κατὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Ἀρχιερέων ἐξεβιάσθη ἡ Ἐκκλησία ν' ἀναλάβῃ τὸν ἐτήσιον φόρον τῶν δισχιλίων νομισμάτων. Τὸν φόρον τοῦτον ἀπέδωκεν ὁ Πατριάρχης Συμεών[2]. Ἀλλὰ δυστυχῶς πρὸς κατάληψιν τοῦ Πατριαρχικοῦ ἀξιώματος μεῖζον ποσὸν ὑπεσχέθη πρὸς τὴν Ὑ. Πύλην ὁ ἐκ Σέρβων καταγόμενος Ραφαὴλ (1474), ἄνθρωπος ἀγράμματος καὶ μέθυσος[3], ὅλως ἀνίκανος καὶ ἀνάξιος τοῦ Πατριαρχικοῦ ἀξιώματος, ἀναχθεὶς εἰς αὐτὸ τῇ προστασίᾳ πιθανῶς τῆς Μάρως, ὅστις ὅμως μὴ δυνηθεὶς ν' ἀποδώσῃ τὸ ὑπεσχημένον χρηματικὸν ποσὸν ἐβλήθη ὑπὸ τῶν τούρκων εἰς τὴν φυλακὴν καὶ οἰκτρῶς ἐν αὐτῇ τὸν βίον ἐτελεύτησε, τὴν κοινὴν προκαλέσας βδελυγμίαν διὰ τῆς καθόλου διαγωγῆς αὐτοῦ[4]. Ταῦτα δὲ χαρακτηρίζουσι τὴν δεινὴν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ Ἐκκλησία ἐντὸς χρονικοῦ διαστήματος βραχυτάτου, μόλις ἀρξαμένης τῆς τουρκοκρατίας. Ἐκτὸς τοῦ ἐκ δισχιλίων χρυσῶν νομισμάτων ἐτησίου φόρου κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Σουλτάνου ἐπλήρωσεν ὁ μετὰ τὸν ἐπιβάτην Ραφαὴλ Πατριάρχης ΚΠ. Μάξιμος γ' (1476-1481) ἐφ' ἅπαξ ἕτερα πεντακόσια νομίσματα, ἅτινα ὅμως καθωρίσθησαν καὶ διὰ τὸν μέλλοντα χρόνον ὡς ἰδιαίτερος πρὸς τὸν Σουλτᾶνον φόρος τοῦ ἑκάστοτε ἐκλεγομένου Πατριάρχου. Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι πρὸς εἴσπραξιν πλειόνων χρημάτων ἀνεβιβάζοντο καὶ κατεβιβάζοντο συνεχῶς Πατριάρχαι[5].

Καθόλου δὲ εἰπεῖν ὁ πορθητὴς διεξάγων συνεχεῖς πολέμους πρὸς κατάκτησιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, κατέστρεφεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, αὐτάς, αἰχμαλωτίζων ἢ κατασφάζων τοὺς κατοίκους. Ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐκ τῆς Τραπεζοῦντος, ἧς τὸν τελευταῖον Ἕλληνα Αὐτοκράτορα μετὰ τῶν τέ-

---

1. ***Επαμ. Σταματιάδου***, Ἐκκλησιαστικὰ σύλλεκτα, Ἐν Σάμῳ 1891, σ. 15. Πρβλ. σ. 21.

2. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 110. Περὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Συμεὼν πρβλ. ***Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως***, ἐν Δελτίῳ ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Γ', 478. ***Μ. Γεδεών***, Βραχεία σημείωσις κτλ. σ. 143 καὶ ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» ΚΣΤ'. σ. 366. Ὁ ***Συμεὼν*** Τραπεζούντιος, ἀναμφιβόλως ἐπατριάρχευσε τρίς, 1446, 1471-74, 1481-86.

3. ***Κυρίλλου Λαυριώτου***, Χρονικὸν (ἔκδ. Μ. Γεδεών, ἐν «Ἀθηναίῳ» τόμ. στ'. σ. 1-52) στιχ. 185 «τρισβάρβαρος ἀγράμματος καὶ λίαν οἰνοπότης».

4. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 98. Πολιτικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 38. ***Ὑψηλάντου***, ἔνθ' ἀν. σ. 26. ***Παπαρρηγοπούλου***, Ε', 530. ***Μελετίου*** Ἀθηνῶν, Γ', 333. ***Κούμα***, Ζ', 437. ***Φιλίππου Κυπρίου***, Χρονικόν, σ. 363. Ὁ ***Βασίλειος Στεφανίδης***, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλησ. Ἱστορίαν καὶ τὸ Ἐκκλησ. Δίκαιον, σ. 99-103, φρονεῖ ὅτι ὁ Ραφαὴλ ηὔξησε τὸ δῶρον (πεσκὲς) καὶ οὐχὶ τὸ χαράτζιον.

5. ***Φιλίππου*** Κυπρίου, Χρονικὸν σ. 352-4. ***Μελετίου*** Ἀθηνῶν, Ἐκκλησ. Ἱστορία Γ', 331.

κνων αὐτοῦ κατέσφαξεν ὁ Μεχμέτ [1], μετηνέχθησαν εἰς τὰ πέριξ τῆς ΚΠ. χιλιάδες κατοίκων καὶ τὰ μὲν χαρέμια τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν μεγιστάνων ἐπληροῦντο ὑπὸ τῶν κορῶν τῶν ἀτυχῶν «ραγιάδων», οἱ δὲ ἀντιθάλαμοι αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἀτυχεστάτων μειρακίων [2], καὶ ὡς λέγει ὁ χρονογράφος περὶ τοῦ Μεχμέτ, οὐδ' ὅλως ἡσύχασεν «ἀλλ' ὥσπερ ἀγέλας προβάτων ἔφερε κατ' ἔτος τοὺς δυστυχεῖς, οὓς μὲν πωλῶν, οὓς δὲ καὶ δωρούμενος τοῖς βουλομένοις» [3].

Τὸ παράδειγμα τοῦ πορθητοῦ τῆς ΚΠ. ἐμιμήθησαν καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, ἀναγνωρίζοντες μὲν διὰ τῶν ἑκάστοτε πρὸς τοὺς Πατριάρχας ἐκδιδομένων βερατίων τὰς προνομίας τῆς Ἐκκλησίας, καταπιέζοντες δὲ καὶ διώκοντες αὐτὴν καὶ τοὺς χριστιανούς. Ὁ υἱὸς τοῦ πορθητοῦ Βαγιαζὴτ β' (1481-1512), ἀσθενὴς τὸν χαρακτῆρα καὶ ἀπόλεμος μεθυσκόμενος καθ' ἑκάστην, παρὰ τὰς σχετικὰς τοῦ Κορανίου ἀπαγορεύσεις, καὶ φονεύων τοὺς παρατυγχάνοντας, εὐλόγως ἐκλήθη ὑπὸ τῶν καταδυναστευομένων «χριστιανομάχος» καὶ «μισόχριστος» [4]. Ἐπ' αὐτοῦ Πατριάρχου ὄντος τοῦ Νήφωνος β' (1486- 1489) ἀπέθανεν ὁ πρὸ αὐτοῦ Πατριάρχης Συμεὼν καταλιπὼν περιουσίαν τινά, ἥτις ἔδει νὰ περιέλθῃ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον. Ἀλλ' ἐκηρύχθη ἡ περιουσία «αὐθεντική», ὡς ἀνήκουσα δῆθεν εἰς τὸν αὐθέντην Σουλτᾶνον, διότι ὁ Συμεὼν δὲν κατέλιπε κληρονόμους. Ὁ Πατριάρχης Νήφων προέβαλε κληρονόμον τινα Βασίλειον ὀνόματι, ἀλλ' ἀνεμείχθη εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὁ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Σουλτάνου διατελῶν υἱὸς τοῦ Ἀμοιρούτζη, ὁ Σουλτᾶνος διέταξε τὴν παῦσιν τοῦ Νήφωνος καὶ κατέσχε τὰ κατάλοιπα τοῦ Συμεών. Ὁ Νήφων ἐξελέγη καὶ τὸ β' (1497-8) ἀλλὰ ταχέως ἀπεμακρύνθη τοῦ θρόνου [5]. Αὐστηρῶς ἀπαγορεύσας ὁ Σουλτᾶνος Βαγιαζὴτ τὴν ἐπισκευὴν ἢ ἀνέγερσιν χριστιανικῶν ναῶν, διήρχετό ποτε διὰ τοῦ προαστείου τῆς ΚΠ. «Χρυσοκεράμου» (Κουσγουντζούκ), ἰδὼν δὲ νέον τι κτίριον ὡραῖον μετὰ κεράμων καὶ ἐρωτήσας τοὺς κατοίκους ἔμαθεν ὅτι ἦτο ναὸς καὶ ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ α' (1498-1502, 1504) ἐστεγάζετο διὰ κεράμων. Ὅθεν ὀργισθεὶς διέταξε τὴν παῦσιν τοῦ Πατριάρχου [6]. Ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου τούτου ὁ παρὰ τοῦ νέου Πατριάρχου διδόμενος φόρος ηὐξήθη κατὰ χίλια νομίσματα, ὁ δὲ Ἰωακεὶμ προσέθηκε, δυστυχῶς, ἕτερα πεντακόσια πρὸς ἀπόκρουσιν ραδιουργιῶν τῶν ζητούντων νὰ καταβιβάσωσιν αὐτὸν

1. ***Κ. Σάθα,*** Μεσ. Βιβλιοθήκη Γ', ρα'.—ργ'.
2. ***Κούμας,*** ἔνθ' ἀν. Ζ', 379. 383. Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως, «Ἀθήναιον» Δ', 404-5.
3. Πολιτικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 45. Ὁ ***Δούκας*** (σ. 250) λέγει περὶ τοῦ Σουλτάνου Μεχμὲτ «ὥσπερ τις ψύλλαν συντρίβων αἰσθάνεταί τινος ἡδονῆς, οὕτω καὶ οὗτος οἰκείᾳ χειρὶ φονεύων ὁ φόνου ἄξιος ἐδροσίζετο».
4. ***Μελετίου*** Ἀθηνῶν, ἔνθ' ἀν. Γ', 338. ***Κούμας,*** Ζ', 404.
5. Πολιτικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 135. 138. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία σ. 129-31.
6. Πολιτικὴ ΚΠ, ἱστορία σ. 69, 70. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 138.

ἀπὸ τοῦ θρόνου, ὡς λέγει ὁ χρονογράφος «διὰ τὸ τοὺς κρατοῦντας δώροις κάμπτεσθαι καὶ μὴ τὸ συμφέρον ὁρᾶν, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν τῶν χριστιανῶν δυστυχίαν καὶ τὰς διαφοράς, αἳ καὶ ἐδίδουν αὐτοῖς καθ᾽ ἑκάστην ἀργύριον *ὅ ἐστιν αὐτοῖς θεός*» [1]. Μετὰ τὴν διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου περὶ παύσεως τοῦ Ἰωακεὶμ οἱ Ἀρχιερεῖς «ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν» καὶ συνελθόντες ἐξελέξαντο τὸν Παχώμιον α´ (1503-1504, 1504-13), ὅστις ἐπλήρωσε 3500 χρυσῶν νομισμάτων εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Σουλτάνου, διότι εἰς τὸ μέγα τοῦτο ποσὸν ἀνεβιβάσθη ὁ φόρος. Πρὸς συλλογὴν δὲ τοῦ φόρου καὶ τῶν ἄλλων ἀδιαλείπτων χρηματικῶν ἀπαιτήσεων οἱ Πατριάρχαι περιώδευον τὰς ἐπαρχίας ἢ ἀπέστελλον ἀντιπροσώπους [2].

Ὁ Σουλτᾶνος Βαγιαζὴτ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Μεθώνης (1500), φραγκοκρατουμένης τότε, διέταξεν ὅπως ἅπαντες οἱ πρεσβύτεροι τῶν 12 ἐτῶν ἄρρενες κάτοικοι καρατομηθῶσιν, ἐκ δὲ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν στηθῶσι δύο πύργοι. Αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία ἐξηδραποδίσθησαν [3]. Ἕνεκα δὲ πολεμικῶν τινων ἀποτυχιῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν Πελοποννήσῳ, διέταξεν ὁ Σουλτᾶνος παρομοίους ἐξανδραποδισμοὺς καὶ σφαγὰς ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ, ἐν δὲ τῇ ΚΠόλει διηρπάγησαν δέκα χριστιανικοὶ ναοί [4]. Μόνον ἐν τέλει τῆς βασιλείας τοῦ Βαγιαζὴτ κατέπαυσαν οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοί.

Ὁ τὸν Βαγιαζὴτ διαδεχθεὶς Σουλτᾶνος Σελὶμ α´ (1512-1520) διὰ τὴν ὠμότητά του ἐπικληθεὶς «Γιαβούζ» [5], τῷ 1517 κατακτήσας τὴν Συρίαν, Παλαιστίνην καὶ Αἴγυπτον παρεχώρησεν εἰς τοὺς Ἕλληνας μοναχοὺς τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ προνόμια θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ κατοχῆς τῶν Μονῶν αὐτῶν καὶ τῶν Ἁγίων Τόπων [6]. Ἐπεβάρυνεν ὅμως τοὺς χριστιανοὺς διὰ νέων φόρων, ἐπαυξήσας τοὺς μισθοὺς τῶν Γενιτσάρων, λέγεται δὲ ὅτι συνέλαβε τὸ ἀπαίσιον βούλευμα νὰ μεταβάλῃ μὲν πάντας

1. Πολιτ. ΚΠ. ἱστορία 70. Πατρ. ΚΠ. ἱστορία, σ. 139. 140.

2. Stephan Gerlachs des Aeltern, Tage Buch, σ. 31. 34. 244. 462. 469. 470.

3. Πατρ. ΚΠ. ἱστορία σ. 149. ***Οὐΐλλιαμ Μίλλερ,*** Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, μεταφρ. Σπ. Λάμπρου, Ἐν Ἀθήναις 1909-10, Β´, 237.

4. ***Τρ. Εὐαγγελίδου,*** Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, Ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 317. ***Παπαρρηγόπουλος,*** Ε´, 500. Μεταξὺ ἄλλων μετεβλήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος Μὶρ-ἀχὼρ-τζαμὶ ὁ περίφημος ναὸς τοῦ ἁγ. Ἰωάννου Βαπτιστοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου, Millingen, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 49. ***Κ. Καλλινίκου,*** ἔνθ᾽ ἀν. σ. 60. 61.

5. Hammer, ἔνθ᾽ ἀν. IV, 136 ἑξ. Jorga, ἔνθ᾽ ἀν. II, 315 ἑξ. ***Κούμα,*** ἔνθ᾽ ἀν. Ζ´, 407. 422. ***Βυζαντίου,*** ἔνθ᾽ ἀν. Β´, 396-7.

6. ***Νεκταρίου*** (Πατρ. Ἱεροσολύμων) Ἱεροκοσμικὴ ἱστορία, Ἐνετίησι 1758, σ. 98. ***Κ. Σάθα,*** Ἡ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ διαθήκη Μωάμεθ τοῦ προφήτου καὶ τὸ Χάττι Σερίφιον τοῦ Σουλτάνου Σελήμ, «Χρυσαλλὶς» Γ´, 1865, σ. 609-614. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου,*** Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 457 ἑξ.

συλλήβδην τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς εἰς μουσουλμανικὰ τεμένη καὶ νὰ θανατώσῃ πάντα χριστιανὸν μὴ προσερχόμενον εἰς τὸν ἰσλαμισμόν.

Πρὸς τοῦτο ὑπέβαλε τῷ μουφτῇ Μεχμὲτ Τζεμαλῆ τὸ ἐρώτημα τί εἶναι εὐαρεστότερον τῷ Θεῷ, ὁ ἐξισλαμισμὸς πάντων τῶν ἀνθρώπων ἢ ἡ κατάκτησις ὅλου τοῦ κόσμου; Ὁ Τζεμαλῆ, μὴ ἐννοήσας τὸν σκοπὸν τοῦ ἐρωτήματος, ἀπεφάνθη ὅτι τὸ πρῶτον μᾶλλον ἀρέσκει τῷ Θεῷ. Τότε δὲ ὁ Σουλτᾶνος διέταξεν ἀμέσως νὰ καταληφθῶσι μὲν πάντες οἱ χριστιανικοὶ ναοί, νὰ καταδικασθῶσι δὲ εἰς θάνατον πάντες οἱ χριστιανοί, οἱ μὴ στέργοντες νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸν ἰσλαμισμόν. Ὁ Τζεμαλῆ, ὑπὸ φρίκης καταληφθεὶς ἐκ τῆς διαταγῆς ταύτης, ἔσπευσε πρὸς τὸν Μ. Βεζύρην Πιρῆ Μεχμὲτ πασᾶν καὶ ἀνεκοίνωσεν αὐτήν, ἐπειδὴ δὲ ὁ Μ. Βεζύρης ἀνελογίσθη ὅτι ἡ ἐξαφάνισις τῶν χριστιανῶν ἔμελλε νὰ βλάψῃ οἰκονομικῶς τὸ Κράτος, διότι δὲν θὰ ὑπῆρχον οἱ πληρώνοντες φόρους, προσεπάθησε μὲν νὰ μεταπείσῃ τὸν Σουλτᾶνον ἀποδεικνύων ὅτι τὸ Κοράνιον ἐπιτρέπει τὴν ἐν μουσουλμανικῷ Κράτει ἀνοχὴν τῶν χριστιανῶν, συγχρόνως δὲ εἰδοποίησε τὸν τότε Πατριάρχην ΚΠ. Θεόληπτον α΄. (1513-1522) ὅπως προλάβῃ τὸν κίνδυνον ἐκεῖνον τῆς τελείας καταστροφῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Τουρκίᾳ. Ὁ Πατριάρχης ἐπεκαλέσθη τὰ προστάγματα τοῦ πορθητοῦ τῆς ΚΠ. Μεχμὲτ καὶ τὰς δηλώσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Γεννάδιον Σχολάριον, μὴ δυνάμενος ὅμως νὰ προσαγάγῃ τι ἔγγραφον, διότι ἔν τινι πυρκαϊᾷ τοῦ Πατριαρχείου πάντα κατεστράφησαν τὰ σχετικά, παρουσίασε τρεῖς γέροντας Γενιτσάρους μάρτυρας αὐτῶν. Ὁ Σουλτᾶνος ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν Γενιτσάρων καὶ ἐκ τῶν διατάξεων τοῦ Κορανίου περὶ ἀνοχῆς τῶν χριστιανῶν ἐν μουσουλμανικῷ Κράτει πεισθεὶς ἀνεκάλεσε μὲν τὴν περὶ ἐξισλαμισμοῦ τῶν χριστιανῶν διαταγήν [1], κατέλαβεν ὅμως πλείστους ναοὺς χριστιανικοὺς καὶ ἐπανέλαβε τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς χρήσεως κωδώνων ἐν τοῖς ὑπολειφθεῖσιν. Οἱ χριστιανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἱδρύσωσι μικροὺς ξυλίνους ναούς, ἢ νὰ ἐκκλησιάζωνται ἐν ὑπαίθρῳ [2].

---

1. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 158-9. ***Α. Ὑψηλάντης,*** σ. 62. ***Μελέτιος*** Ἀθηνῶν, Ἐκκλησ. Ἱστορία Γ΄, 338-9. D. Cantimir, ἔνθ᾽ ἀν. II, 47-50. ***Βυζαντίου,*** Ἡ ΚΠολις Α΄, 577. ***Ε. Κυριακίδου,*** Ἱστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, Ἐν Ἀθήναις 1892, Α΄, 28-9. ***Κ. Σάθα,*** Μεσ. Βιβλιοθήκη, Γ΄, 413. Πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ Γενίτσαροι εἶπον ὅτι ἡ ΚΠολις παρεδόθη οἰκειοθελῶς εἰς τὸν πορθητήν, ἀλλὰ βεβαίως τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὡς ἀπεπειράθη ν᾽ ἀποδείξῃ ἐπὶ τῇ βάσει τουρκικῶν πηγῶν ὁ J. H. Mordtmann, Die Kapitulation von Konstantinopel im Jahre 1453, ἐν Byzantinische Zeitschrift, XXI, 1913, σ. 129 ἑξ. J. Socolov, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 24. ***Φιλαρέτου Βαφείδου,*** Ἐκκλησ. Ἱστορία Γ΄, α΄. σ. 19. 20.

2. Κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας διαρπαγὰς τῶν ναῶν μόνον τὸν ἐν Μουχλίῳ τῆς ΚΠ. λιθόκτιστον ναὸν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβωσιν οἱ Τοῦρκοι. Τὸν ναὸν τοῦτον ὠνόμαζον «ναὸν αἵματος» («Κὰν Κιλισσὲ») ἕνεκα τῆς περὶ αὐτὸν μεγάλης σφαγῆς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως. Δὲν κατέλαβον δὲ αὐτὸν διότι ὁ πορθητὴς

Ὁ τοῦ Σελὴμ α΄ διάδοχος Σουλεϊμὰν β΄ (1520-1560), ὁ Νομοθέτης (Κανουνῆ), «Μέγας» καὶ «Μεγαλοπρεπὴς» ἀποκληθείς, ὑπῆρξεν εἷς τῶν κραταιῶν Σουλτάνων. Ἐπ' αὐτοῦ, οὐχ' ἧττον, τὸ πρῶτον ἡ Τουρκία παρεχώρησε διὰ συνθηκῶν τῆς δικαιοδοσίας (capitulation) εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις τὰ προνόμια τῆς ἑτεροδικίας καὶ τῶν Προξενικῶν δικαστηρίων, τῶν ταχυδρομείων καὶ ἄλλων ἐξαιρετικῶν δικαιωμάτων [1]. Διὰ δὲ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ παρὰ τῷ Μ. Βεζύρῃ ἰσχύοντος Ἕλληνος Ξενάκη παρεχώρησεν ὁ Σουλεϊμὰν πρὸς τὸν Πατριάρχην ΚΠ. Ἱερεμίαν α΄ (1522-1545) βεράτιον, ἀναγράφον τὰς ἃς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴδομεν προνομίας, αὐξήσας ὅμως τὸν παρὰ τῶν Πατριαρχῶν διδόμενον φόρον εἰς τετρακισχίλια χρυσᾶ νομίσματα ἐτησίως [2]. Ὁ Πατριάρχης ἠναγκάσθη νὰ πληρώσῃ τὸ ὑπέρογκον τοῦτο διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ποσὸν καὶ νὰ προσαυξήσῃ μάλιστα αὐτὸ βραδύτερον, πρὸς λύσιν ἐκκλησιαστικοῦ τινος ζητήματος, εἰς τέσσαρας χιλιάδας ἑκατὸν νομίσματα. Ὁ ἐπαχθέστατος οὗτος φόρος κατεβάλλετο ἐτησίως εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Σουλτάνου κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, χωρὶς νὰ προλαμβάνωνται δι' αὐτοῦ αἱ λοιπαὶ αὐθαιρεσίαι [3]. Τῷ 1542 μετὰ τὰς πρώτας ἀποπείρας πρὸς διαρπαγὴν καὶ βεβήλωσιν τοῦ Πατριαρχικοῦ ναοῦ τῆς Παμμακαρίστου, πρὸς ἄφατον θλῖψιν τῶν χριστιανῶν διέταξεν ὁ Σουλτᾶνος νὰ καταβιβασθῇ ὁ ἐπὶ τοῦ κωδωνοστασίου τῆς Παμμακαρίστου σταυρός, ὅστις ἐφαίνετο μακρόθεν [4], κατὰ δὲ τοὺς πρὸς Ἐνετοὺς διαρκεῖς πολέμους τὰ πάνδεινα ὑφίσταντο οἱ χριστιανοὶ παρὰ τῶν τούρκων. Οἱ μοναχοὶ τῶν μονῶν τῶν Στροφάδων νήσων κατεσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν [5], μετά τινα δὲ ἔτη ἐκόπτοντο αἱ γλῶσσαι τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀλεξανδρείας ἵνα μὴ ὁμιλῶσιν ἑλληνιστί [6]. Ὁ τοῦ Ἱερεμίου α΄ διάδοχος Πατριάρχης Διονύσιος β΄ μετὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ παρουσιάσθη εἰς τὸν Σουλτᾶνον μετὰ τῶν συνήθων διατυπώσεων καὶ ἐπλήρωσε μόνον τὸ ποσὸν τῶν 3,000 χρυσῶν νομισμάτων. Μετὰ τοῦτο ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς,

---

ἐδώρησεν αὐτὸν τῷ ἀρχιτέκτονι Χριστοδούλῳ δι' ἰδίου χρυσοβούλλου «Χάττι σερίφ», ***Ὑψηλάντου,*** Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, σ. 12.

1. Hammer, ἔνθ' ἀν. V, 1 ἑξ. VI, 238 ἑξ.

2. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 154. 7.

3. Αὐτόθι, σ. 170. 1. ***Ὑψηλάντου,*** ἔνθ' ἀν. σ. 63. ***Μ. Γεδεών,*** Πατριαρχικοὶ πίνακες, σ. 503. J. Socolov, ἔνθ' ἀν. σ. 20. ***Ζαχαρίου Μαθᾶ,*** Κατάλογος τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν Πατριαρχῶν ΚΠ. ἔκδ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1884, σ. 178. 9. Ὁ Πατριάρχης Ἰωάσαφ ηὐτύχησε νὰ ἐλαττώσῃ τὸν φόρον εἰς δισχίλια νομίσματα, Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 179.

4. Πατρ. ΚΠ. ἱστορία, σ. 178. ***Ὑψηλάντου,*** ἔνθ' ἀν. σ. 91. ***Δοσιθέου,*** Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Ἐν Βουκουρεστίῳ 1715, σ. 1165.

5. ***Κ. Σάθα,*** Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, ἐν Ἀθήναις 1869, σ. 122.

6. ***Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου,*** Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, σ. 117. ***Μελετίου*** Ἀθηνῶν, Ἐκκλησ. Ἱστορία, Ἐν Βιέννῃ 1783-4, Γ΄, 301. 2. ***Κ. Σάθα,*** Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Γ΄. σ. στ΄.

λέγει ὁ χρονογράφος «ἐπροσκύνησεν αὐτὸν ὡς αὐθέντην αὐτῶν καὶ βασιλέα καὶ πατριάρχην»[1].

Ὁ Σουλτᾶνος Σελὴμ β΄ (1566-1574) ὁ Μέθυσος (Μὲστ) ἀπεκάλει ἑαυτὸν μάστιγα καὶ ξίφος τοῦ Θεοῦ, ἀπεσταλμένον ὑπ᾽ αὐτοῦ πρὸς καταστροφὴν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας[2]. Ἐπ᾽ αὐτοῦ ὑπέστη μεγάλας καταστροφὰς ἡ Κύπρος, ὑποταγεῖσα ὑπὸ τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν (1570), ἐπηυξήθησαν οἱ φόροι τῶν χριστιανῶν καὶ ἀπανθρώπως συνελέγοντο διὰ τὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων οἱ παῖδες. Ὁ δὲ μετ᾽ αὐτὸν Σουλτᾶνος Μουρὰτ γ΄ (1574-1575) ἐπανέλαβε τὸ ἀπαίσιον βούλευμα τοῦ Σελὴμ α΄ περὶ τελείου ἐξαφανισμοῦ τῶν χριστιανῶν, διανοηθεὶς νὰ μετατρέψῃ καὶ αὐτὸν τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸν τῆς Ἀναστάσεως εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, ἀλλ᾽ ἀπεκρούσθη ὁ φοβερὸς κίνδυνος τοιαύτης καταστροφῆς διὰ πολλῶν χρημάτων καὶ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων Δυνάμεων[3]. Ἐπὶ τοῦ Μουρὰτ γ΄ ἐπανελήφθη αὐστηρότατα ἡ διαταγὴ ὅπως οἱ χριστιανοὶ φέρωσι πάντοτε πένθιμον περιβολήν. Τῷ 1572 Πατριάρχης ΚΠ. ἐξελέγη ὁ ἐπιφανέστατος Ἱερεμίας β΄ ὁ Τρανὸς ἐπικαλούμενος (1572-9, 1580-4, 1586-1595), ὑποχρεωθεὶς νὰ πληρώσῃ δισχίλια νομίσματα ὅπως λάβῃ τὸ βεράτιον παρὰ τοῦ Σελὴμ β΄, ὅστις, κατὰ τὸν χρονογράφον, «πᾶσαν ἐξουσίαν τοῦ ἔδωκε καὶ δεσποτείαν εἰς πάντας τοὺς εὐσεβεῖς χριστιανοὺς ἱερωμένους καὶ λαϊκούς, καὶ νὰ κάμῃ κατὰ τὸν νόμον καὶ κατὰ τὴν πίστιν αὐτοῦ, νὰ μὴ δὲν ἔχῃ κανένα ἐμπόδιον ὑπό τινος... Καὶ ὡς ἔλαβεν ὁ Πατριάρχης τὸ μπαράτιον ἐκάθησεν εἰς κριτήριον καὶ ὡς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης πάντας ἔκρινε»[4]. Πρόδηλον ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω μετέδωκεν ὁ χρονογράφος τὸ περιεχόμενον τοῦ βερατίου κατὰ τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ διατάξεις, ἃς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴδομεν. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἡ ἔκδοσις τοῦ βερατίου ἦτο προσοδοφόρος, καθιερώθη ὅπως ἐὰν συνέπιπτε μεταβολὴ τοῦ προσώπου τοῦ Σουλτάνου λαμβάνῃ νέον βεράτιον ὁ Πατριάρχης. Ὅθεν ὁ Ἱερεμίας ὑπεχρεώθη ἐκ νέου νὰ καταβάλῃ τὸ ποσὸν τῶν δισχιλίων νομισμάτων καὶ ν᾽ ἀνανεώσῃ τὸ βεράτιον, διότι ἀνεδείχθη νέος Σουλτᾶνος ἐπ᾽ αὐτοῦ ὁ Μουρὰτ γ΄ «ὁ δὲ Πατριάρχης λαβὼν τὸ διατεταγμένον πεσκέσιον ἤτοι κανίσκιον, τὰς δύο χιλιάδας τὰ φλωρία, ὑπῆγε καὶ ἐπροσκύνησεν αὐτὸν καὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐφίλησεν, ὡς εἶναι συνήθεια τῶν Πατριαρχῶν καὶ τὸ μπαράτιον αὐτοῦ ἐβεβαίωσεν, ὅπερ τοῦ ἔδωκεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ σουλτὰν Σελήμης καὶ ὥρισε καὶ ἔδωκεν αὐτοῦ καὶ ἄλλον νέον μπαράτιον, ὅτι κατὰ τὴν πίστιν του νὰ ὁρίζῃ καὶ νὰ κρίνῃ μητροπολίτας, ἀρχιεπισκόπους, ἱερεῖς καὶ πάντα ἄνθρωπον ρωμαῖον καὶ ἐκκλη-

1. Πατριαρχικὴ ΚΠ. ἱστορία, σ. 177.

2. ***Κούμα***, ἔνθ᾽ ἀν. Ζ΄, 413-428. Hammer, VI, 390 ἑξ. Martine Crusii, Turcograecia, Basileae 1584, σ. 344.

3. ***Αὐτόθι***, σ. 211. Hammer, VI, 275.

4. Πατρ. ΚΠ. ἱστορία, σ. 193. 4.

σίας καὶ μοναστήρια, καὶ ὅποιος φανῇ ἐναντίος τοῦ μπαρατίου αὐτοῦ νὰ παιδεύεται μεγάλως παρὰ τῆς αὐτοῦ βασιλείας. Λαβὼν δὲ τὸ βασιλικὸν μπαράτιον ὁ Πατριάρχης καθέζεται εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς κύριος καὶ δεσπότης τῆς οἰκουμένης καὶ κρίνει καὶ ἀποφάσεις ποιεῖ καὶ τίμια πατριαρχικὰ γράμματα οἱ χριστιανοὶ ἐπέρνουν εἰς τὰς ὑποθέσεις αὐτῶν καὶ ἔχουν τὸ βέβαιον εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην καὶ ἄλλα ὅμοια ποιεῖ κατὰ τὴν δεσποτείαν καὶ ἐξουσίαν, ἣν περ ἔχουν οἱ Πατριάρχαι»[1]. Ἀλλ' ἡ δεσποτεία ἐκείνη καὶ ἐξουσία τῶν Πατριαρχῶν, ἣν ἀφελῶς ἐξαίρει ὁ χρονογράφος, ἠδύνατο ἐν μιᾷ στιγμῇ νὰ ἐξαφανισθῇ διὰ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Σουλτάνων, μὴ σεβομένων τὰς ἑαυτῶν διατάξεις. Ὅθεν καὶ ἐπὶ Πατριάρχου Ἱερεμίου β' ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ ἐν Τουρκίᾳ ἦτο δεινή. Πρὸ παντὸς αὐτὸς ὁ Πατριάρχης δὲν ἦτο ἀσφαλὴς ἐν τῷ ἀξιώματι αὐτοῦ διότι οἱ Σουλτᾶνοι, ὅπως διαρκῶς εἰσπράττωσι τὸν πατριαρχικὸν φόρον, δὲν ὑπεστήριζον τὸν νομίμως καὶ κανονικῶς κατέχοντα τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπέθαλπον τὰς συνεχεῖς μεταβολάς, διατάσσοντες τὴν παῦσιν καὶ ἐξορίαν τῶν Πατριαρχῶν. Ἐκ τούτου δὲ προήρχετο καὶ συνεχὴς μετακίνησις τῶν Ἀρχιερέων ὑποχρεουμένων ἑκάστοτε νὰ εἰσπράττωσι παρὰ τοῦ δυστυχοῦς λαοῦ τ' ἀπαιτούμενα διὰ τοὺς βαρυτάτους πατριαρχικοὺς φόρους χρήματα[2]. Ἡ πατριαρχία τοῦ Ἱερεμίου β' ὑπῆρξε πλήρης ἐπεισοδίων, καθ' ἃ ἐπανειλημμένως μὲν ἐξωρίσθη καὶ ἐταλαιπωρήθη ὁ διαπρεπὴς Πατριάρχης, τὸ δὲ πατριαρχικὸν ἀξίωμα κατέλαβεν ὁ Παχώμιος β' (1584-1585) καὶ ὁ Θεόληπτος β' (1585-1586) καταβαρύναντες τὸ Πατριαρχεῖον διὰ χρεῶν. Εὗρον δὲ καιρὸν οἱ Τοῦρκοι τῷ 1586 ὅτε ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας ἐταλαιπωρεῖτο ἐν τῇ ἐξορίᾳ νὰ βεβηλώσωσι καὶ ἁρπάσωσι καὶ εἰς μουσουλμανικὸν μεταβάλωσι τέμενος τὸν Πατριαρχικὸν ναὸν τῆς Παμμακαρίστου. Σώζεται δὲ μέχρι σήμερον ὁ ναός, «Φετιχιὲ τζαμὶ» ὀνομαζόμενος, λείψανον ἱερὸν τοῦ παρελθόντος[3]. Οἱ λόγοι τῆς ἁρπαγῆς τοῦ Πατριαρχικοῦ ναοῦ δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστοί, λέγεται δὲ ὅτι πρωΐαν τινὰ εὑρέθη πρὸ τῆς πύλης τοῦ Πατριαρχείου πτῶμα τούρκου, προφανῶς ὑπ' αὐτῶν τῶν τούρκων σκοπίμως τεθέν, ὡς ἐγένετο καὶ διὰ Πατριαρχικὸν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἀμέσως δ' ἐξεγερθέντες οἱ τοῦρκοι ἐζήτησαν τὴν ἐκεῖθεν απομάκρυνσιν τοῦ Πατριαρχείου καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν κατάληψιν αὐτοῦ καὶ τοῦ περικαλλοῦς ναοῦ[4]. Ὁ τοποτηρητὴς τοῦ ἐξορίστου Πατριάρχου ἀρχιδιάκονος Νικηφόρος Παράσχης ἠναγκάσθη νὰ μετακομίσῃ τὰ ἱερὰ σκεύη, τὴν εἰκόνα

1. Αὐτόθι, σ. 199. 200.

2. *Δ. Γρ. Καμπούρογλου*, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, Β', 167. 8. Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, Β', 85-6.

3. A. Millingen, ἔνθ' ἀν. σ. 148.

4. *Ἀθ. Κομν. Ὑψηλάντου*, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, σ. 123.

τῆς Παμμακαρίστου καὶ τὰ ἅγια λείψανα [1] μετὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου εἰς τὸν ἐν Βλὰχ-Σεραΐῳ ναὸν τῆς Θεοτόκου τῆς «Παραμυθίας» ἐπικληθέντα (Παναγία τῆς Παραμυθίας ἡ ἐν τῇ τοῦ Βλάτου). Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα δὲν ἔμεινεν ἐπὶ μακρὸν τὸ Πατριαρχεῖον. Τῷ 1597 μετηνέχθη εἰς τὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Ξυλοπόρτῃ ναὸν καὶ τῷ 1600 τέλος εἰς τὸν ἐν Φαναρίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἔνθα ἔκτοτε παρέμεινε [2]. Ἡ συνοικία δ' ἐκείνη τοῦ Φαναρίου ἀπέβη κέντρον οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὸν ἀλλὰ καὶ ἐθνικὸν τῶν Ἑλλήνων [3], διότι ἐν αὐτῇ συνεκεντρώθησαν ἢ τὸ πρῶτον ἀνεδείχθησαν νέαι ἑλληνικαὶ ἀριστοκρατικαὶ οἰκογένειαι, αἵτινες βραδύτερον κατώρθουν νὰ παρέχωσιν ἀνακούφισίν τινα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν καταδυναστευόμενον λαόν.

(Συνεχίζεται)

1. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ τὸ λείψανον τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, ἀλλὰ τοῦτο βραδύτερον ἐδωρήθη εἰς τὸν μέγαν τῆς Ἐκκλησίας εὐεργέτην ἡγεμόνα Βλαχίας Βασίλειον, ***Ματθαίου Μυρέων***, Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Παρασκευῆς τῆς νέας τῆς ἐξ Ἐπιβατῶν, ***Α. Π. Κεραμέως***, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Ἐν Πετρουπόλει 1891, Α', 438 ἑξ. Ὁ Ματθαῖος Μυρέων ἀποδίδει τὴν ὑπὸ τῶν τούρκων διαρπαγὴν τοῦ ναοῦ τῆς Παμμακαρίστου εἰς τὰς ῥαδιουργίας τοῦ πρώην Πατριάρχου Θεολήπτου, Αὐτόθι, σ. 452-3, ὡσαύτως καὶ ἄλλοι χρονογράφοι, Πρβλ. ***Κ. Δυοβουνιώτου***, Καλλίνικος Γ', Πατριάρχης ΚΠόλεως, Ἐν Ἀθήναις 1915, σ. 80. W. Regel, Analecta Byzantinorussica, Petropoli 1891, σ. 79. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου***, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ὁ Λαρίσης-Τρίκκης Διονύσιος Β' ὁ Φιλόσοφος, ὁ χλευαστικῶς ὑπὸ τῶν τούρκων ἐπικληθεὶς «Σκυλόσοφος» (ἐκ τῶν «Ἠπειρωτικῶν Χρονικῶν»). Ἐν Ἰωαννίνοις 1934, σ. 163.

2. ***Σκ. Βυζαντίου***, Ἡ ΚΠολις, Α', 570. ***Κ. Σάθα***, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Ἱερεμίου β' τοῦ Τρανοῦ, Ἐν Ἀθήναις 1872, σ. οστ'.—πβ'. ***Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη***, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, Πατρ. Ἀλεξανδρείας καὶ Ἐπιτηρητὴς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, Ἐν Χανίοις 1903, σ. 75. ***Μ. Γεδεών***, Πατριαρχικοὶ πίνακες, σ. 572, τοῦ αὐτοῦ Χρονικὸν Πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ ναοῦ, σ. 74. 5. Τοῦ αὐτοῦ Ἱστορικαὶ Ἐκκλησίαι ἐν ΚΠόλει, Ἐν ΚΠόλει 1888, σ. 65. ***Μ. Δ. Χαμοδοπούλου***, Αἱ τοῦ Πατριαρχείου περιπέτειαι «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Β', 791-6. Τοῦ αὐτοῦ, Πότε τὸ Πατριαρχεῖον ἐγκατέστη ἐν Φαναρίῳ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Β', 779 ἑξ. ***Καλλινίκου Δελικάνη***, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμ. Γ'. Ἐν ΚΠόλει 1904, σ. 22 σημ.

3. ***Μ. Γεδεών***, Φανάριον καὶ αἱ περὶ αὐτὸ συνοικίαι, Βιβλιοθ. ὠφελίμων γνώσεων (Ἀγαθοεργοῦ Συλλόγου Ἑλληνίδων), Ἐν ΚΠόλει 1920, τεῦχ. πρῶτον. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς Φαναριωτικῆς κοινωνίας μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ιθ') ἑκατονταετηρίδος, Περιοδ. τοῦ ἐν ΚΠόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ΚΑ'. 1891, σ. 55 ἑξ.

ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΕΝ AMSTERDAM

ΕΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙ

ΥΠΟ

† ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΘΥΑΤΕΙΡΩΝ ΓΕΡΜΑΝΟΥ

Δήλωσις περὶ τῆς φύσεως τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν.

(Ἡ Δήλωσις αὕτη ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως ὡς τμῆμα τῆς Ἐκθέσεως τῆς Β' Ἐπιτροπῆς «περὶ τοῦ πολιτεύματος» (τρόπου διοικήσεως).

I. Τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν ἀποτελεῖται ἐξ Ἐκκλησιῶν, αἵτινες ἀναγνωρίζουσι τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα. Εὑρίσκουσι τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἑνότητα ἐν αὐτῷ. Δὲν εἶνε ὑποχρεωμέναι νὰ δημιουργήσωσι τὴν ἑνότητα αὐτῶν· αὐτὴ εἶνε δῶρον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ γινώσκουσιν, ὅτι εἶνε καθῆκον αὐτῶν νὰ συνεργασθῶσι διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἑνότητος αὐτῆς ἐν τῷ ἔργῳ καὶ ἐν τῇ ζωῇ. Τὸ Συμβούλιον ποθεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ τὰς Ἐκκλησίας, αἵτινες εἶνε συστατικὰ αὐτοῦ μέλη ὡς ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου παρέχουσι μαρτυρίαν, ὅτι ὑπακούουσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ συνεργάζονται ἐν ζητήμασιν ἀπαιτοῦσι κοινὴν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὸ Συμβούλιον οὐδαμῶς ἐπιθυμεῖ νὰ οἰκειοποιηθῇ οἱανδήποτε λειτουργίαν ἀνήκουσαν ἤδη εἰς τὰς συνιστώσας αὐτὸ Ἐκκλησίας, ἢ ν' ἀσκῇ ἐπίβλεψιν ἐπ' αὐτῶν, ἢ νὰ νομοθετῇ δι' αὐτάς. Καὶ ὄντως κωλύεται νὰ ἐνεργῇ οὕτω ὑπὸ τοῦ Καταστατικοῦ αὐτοῦ. Ἐπὶ πλέον ἐνῷ τὸ Συμβούλιον ζητεῖ σοβαρῶς κοινότητα σκέψεως καὶ ἐνεργείας δι' ὅλα αὐτοῦ τὰ μέλη, ἀποδοκιμάζει πᾶσαν σκέψιν ν' ἀποβῇ ἡνωμένον μοναδικὸν ἐκκλησιαστικὸν κατασκεύασμα ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν, αἵτινες συνῆλθον ἵνα καταρτίσωσι τὸ Συμβούλιον, ἢ κατασκεύασμα δεσποζόμενον ὑπὸ μιᾶς κεντρικῆς διαχειριστικῆς αὐθεντίας.

Ὁ σκοπὸς τοῦ Συμβουλίου εἶνε νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἑνότητα αὐτοῦ κατ' ἄλλον τρόπον. Ἑνότης πηγάζει ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἐν Χῷ Ἰησοῦ, ὅστις συνδέων τὰς συνιστώσας Ἐκκλησίας μεθ' ἑαυτοῦ συνδέει αὐτὰς μετ' ἀλλήλων. Εἶνε ὁ σοβαρὸς πόθος τοῦ Συμβουλίου, ὅπως αἱ Ἐκκλησίαι συνδεθῶσι στενώτερον πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ ἐντεῦθεν στενώτερον πρὸς ἀλλήλας. Ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ πόθος διηνεκὴς αὐτῶν ἔσται νὰ

προσεύχωνται ὑπὲρ ἀλλήλων καὶ νὰ ἐνισχύωσιν ἀλλήλας ἐν θείᾳ λατρείᾳ καὶ ἐν μαρτυρίᾳ, φέρουσαι ἀλλήλων τὰ βάρη καὶ οὕτως ἐκπληροῦσαι τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

II. Σχετικῶς πρὸς δημοσίας ἀνακοινώσεις τὸ Συμβούλιον θεωρεῖ ὡς οὐσιῶδες μέρος τῆς εὐθύνης οὐτοῦ ν' ἀπευθύνηται πρὸς τὰ συνιστῶντα αὐτὸ μέλη, ὁσάκις καλεῖ τοῦτο ἡ περίστασις, ἐπὶ ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦσιν ἡνωμένην προσοχὴν ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς σκέψεως ἢ ἐνεργείας. Περαιτέρω σπουδαῖα ζητήματα ἐνδέχεται νὰ ἐγερθῶσιν, ἅτινα ῥιζικῶς θίγουσι τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Κοινωνίαν. Ἐνῷ δὲν εἶνε βεβαίως ἐπιθυμητὸν νὰ ἐκδίδῃ τὸ Συμβούλιον συχνὰ τοιαύτας ἀνακοινώσεις καὶ ἐπὶ πολλῶν ζητημάτων, θὰ εἶνε βεβαίως σαφὴς ἡ ὑποχρέωσις αὐτοῦ νὰ ἐκφράζηται, ὅταν πρόκεινται ζωτικὰ ζητήματα, ἀφορῶντα ὅλας τὰς Ἐκκλησίας καὶ ὅλον τὸν κόσμον. Ἀλλὰ τοιαῦτα ἀνακοινωθέντα δὲν θὰ ἔχωσι ἄλλο κῦρος εἰμὴ ὅπερ κέκτηται λόγῳ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς συνέσεως αὐτῶν. Δὲν θὰ εἶνε ὑποχρεωτικὰ δι' οἱανδήποτε Ἐκκλησίαν, ἂν μὴ ἡ Ἐκκλησία ἐκείνη ἐβεβαίωσεν αὐτὰ καὶ ἀπεδέχθη αὐτὰ ὡς ἴδια. Ἀλλὰ τὸ Συμβούλιον θὰ ἐκδώσῃ τοιαῦτα ἀνακοινωθέντα μόνον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ καὶ τῇ ζώσῃ κεφαλῇ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐν ἐξαρτήσει ἀπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐν μετανοίᾳ καὶ πίστει.

Καταστατικὸν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ὡς ἐτροποποιήθη καὶ ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως τῇ 30ῃ Αὐγούστου 1948 ἐν Ἀμστελλοδάμῳ.

I. *Βάσις*—Τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν εἶνε ἀδελφότης Ἐκκλησιῶν, ἥτις δέχεται τὸν Κύριον ἡμῶν Ι. Χριστὸν ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα. Συνεστήθη πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν κάτωθι ἔργων.

II. *Μέλη*—Αἱ Ἐκκλησίαι ἐκεῖναι θὰ ἐκλέγωνται ὡς μέλη τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, αἵτινες δηλοῦσιν ὅτι δέχονται τὴν βάσιν, ἐφ' ἧς στηρίζεται τὸ Συμβούλιον, καὶ ἱκανοποιοῦντα τοιαῦτα κριτήρια, ὁποῖα διαγράφουσιν ἡ Συνέλευσις καὶ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπή.

III. *Ἔργα*—Τὰ ἔργα τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου θὰ εἶνε:

1) Νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον τῶν Παγκοσμίων Κινήσεων «περὶ πίστεως καὶ διοικήσεως» καὶ περὶ «Ζωῆς καὶ Ἐργασίας».

2) Νὰ διευκολύνῃ κοινὴν ἐνέργειαν ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν.

3) Νὰ προαγάγῃ συνεργασίαν ἐν μελέτῃ.

4) Νὰ προαγάγῃ τὴν αὔξησιν οἰκουμενικῆς συνειδήσεως ἐν τοῖς μέλεσιν ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν.

5) Νὰ ἐγκαταστήσῃ σχέσεις μετὰ Ὁμολογιακῶν Συνομοσπονδιῶν παγκοσμίου ἐκτάσεως καὶ μετ' ἄλλων Οἰκουμενικῶν Κινήσεων.

6) Νὰ καλῇ Παγκόσμια Συνέδρια περὶ εἰδικῶν ἀντικειμένων, ὡς δυνατὸν ν᾿ ἀπαιτῇ ἡ περίστασις, τῶν Συνεδρίων τούτων ἐχόντων δικαίωμα νὰ δημοσιεύωσι τὰ πορίσματα αὐτῶν.

7) Νὰ ὑποστηρίζῃ τὰς Ἐκκλησίας εἰς τὸ καθῆκον αὐτῶν νὰ εὐαγγελίζωνται. Ἐν ζητήμασι κοινοῦ εἰς ὅλας τὰς Ἐκκλησίας ἐνδιαφέροντος καὶ σχετιζομένοις πρὸς «Πίστιν καὶ Διοίκησιν», τὸ Συμβούλιον δέον πάντοτε νὰ χωρῇ συμφώνως πρὸς τὴν βάσιν, καθ᾿ ἣν συνεκλήθησαν καὶ διεξήχθησαν τὰ Συνέδρια τῆς Λωζάννης (1927) καὶ τοῦ Ἐδιμβούργου (1939),

IV. *Αὐθεντία*—Τὸ Π. Σ. Ε. θὰ συμβάλλῃ καὶ θὰ παρέχῃ εὐκαιρίαν ἡνωμένης ἐνεργείας ἐν ὑποθέσεσι κοινοῦ ἐνδιαφέροντος.

Δύναται νὰ ἐπιληφθῇ ἐνεργείας ἐντολῇ τῶν συνιστωσῶν Ἐκκλησιῶν ἐν τοιαύταις ὑποθέσεσιν, ἃς μία ἢ πλείονες ἐξ αὐτῶν θ᾿ ἀναθέσωσιν εἰς αὐτό.

Θὰ ἔχῃ δικαίωμα νὰ συγκαλῇ τοπικὰ ἢ παγκόσμια Συνέδρια ἐπὶ εἰδικῶν ζητημάτων ὡς ἡ περίστασις θὰ ἀπαιτήσῃ.

Τὸ Π. Σ. Ε. δὲν θὰ νομοθετῇ διὰ τὰς Ἐκκλησίας. Οὐδὲ θὰ ἐνεργῇ δι᾿ αὐτὰς ἄλλως ἢ ὡς ἐδηλώθη ἀνωτέρω ἢ ὡς δύναται νὰ καθορισθῇ μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν συνιστωσῶν Ἐκκλησιῶν.

V. *Ὀργάνωσις*—Τὸ Π.Σ.Ε. θὰ ἐκτελῇ τὰς λειτουργίας αὐτοῦ διὰ τῶν ἑξῆς σωμάτων :

1) Μιᾶς Συνελεύσεως, ἥτις θὰ εἶνε ἡ κυρία αὐθεντία ἐν τῷ Συμβουλίῳ καὶ θὰ συνέρχεται συνήθως ἑκάστην πενταετίαν. Ἡ Συνέλευσις θ᾿ ἀποτελῆται ἐξ ἐπισήμων Ἀντιπροσώπων τῶν Ἐκκλησιῶν ἢ ὁμάδων Ἐκκλησιῶν ἀνηκουσῶν εἰς αὐτὸ καὶ ἀπ᾿ εὐθείας διοριζομένων ὑπ᾿ αὐτῶν. Ὁ χρόνος τῆς διαρκείας τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν θ᾿ ἀρχίζῃ ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους τῆς συγκροτήσεως τῆς Συνελεύσεως καὶ θὰ διαρκῇ μέχρις οὗ διορισθῶσιν οἱ διάδοχοι αὐτῶν. Θ᾿ ἀποτελῆται ἐκ μελῶν, ὧν ὁ ἀριθμὸς θέλει καθορισθῇ ὑφ᾿ ἑκάστης Συνελεύσεως διὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν Συνέλευσιν, ἐκτὸς ἂν ἡ Συνέλευσις δικαιοδοτήσῃ τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπήν, ἂν κρίνῃ τοῦτο κατάλληλον, ἵνα αὐξήσῃ ἢ ἐλαττώσῃ τὸν ῥηθέντα ἀριθμὸν κατὰ οὐχὶ περισσότερα τῶν 20 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Ὁ ἀριθμὸς δέον νὰ καθορισθῇ ὁριστικῶς οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν δύο ἐτῶν πρὸ τῆς συγκροτήσεως τῆς Συνελεύσεως πρὸς ἣν σχετίζεται καὶ δέον νὰ ἀναλογισθῇ ὡς προβλέπεται κατωτέρω.

Ἕδραι ἐν τῇ Συνελεύσει θὰ ὁρισθῶσι διὰ τὰς Ἐκκλησίας, αἵτινες εἶνε μέλη, ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, λαμβανούσης ὑπ᾿ ὄψιν τοιούτους παράγοντας, οἷος, ἀριθμητικὸς ὄγκος, ἀνάλογος ὁμολογιακὴ ἀντιπροσώπευσις καὶ ἀνάλογος γεωγραφικὴ διανομή. Ὑποδείξεις πρὸς ἀναδιευθέτησιν ἐν τῇ παροχῇ ἑδρῶν δύνανται νὰ γίνωσι πρὸς τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν ἐπ᾿ Ἐκκλησιῶν, αἵτινες εἶνε μέλη ἢ ὑπὸ Ὁμάδων Ἐκκλησιῶν—μελῶν, Ὁμολογιακῶν, τοπικῶν ἢ ἐθνικῶν καὶ αἱ ἀναδιευθετήσεις αὗται πραγματοποιοῦν

ται, ἂν ἐγκριθῶσιν ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς μετὰ διάσκεψιν μετὰ τῶν ἐνδιαφερομένων Ἐκκλησιῶν.

Ἡ Συνέλευσις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διορίζῃ ὑπαλλήλους τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου καὶ τῆς Συνελεύσεως κατὰ βούλησιν.

Τὰ μέλη τῆς Συνελεύσεως θὰ εἶνε Κληρικὰ καὶ Λαϊκὰ πρόσωπα, ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἵνα τὸ ἓν τρίτον τῆς Συνελεύσεως ἀποτελῆται ἐκ λαϊκῶν προσώπων, ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ὁρίζουσα εἰς τὰς Ἐκκλησίας—μέλη τὰς θέσεις αὐτῶν ἐν τῇ Συνελεύσει, πρέπει νὰ ἀπαιτῇ ἐντόνως ὅπως ἑκάστη Ἐκκλησία, εἰ δυνατόν, φυλάττῃ τὸν ὅρον τοῦτον.

2) Μίαν Κεντρικὴν Ἐπιτροπήν, ἥτις θὰ εἶνε Ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως καὶ ἥτις θ' ἀποτελῆται ἐκ τοῦ Προέδρου ἢ τῶν Προέδρων τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου μετὰ οὐχὶ πλειόνων τῶν 90 μελῶν ἐκλεγομένων ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως μεταξὺ προσώπων, τὰ ὁποῖα αἱ Ἐκκλησίαι διώρισαν ὡς μέλη τῆς Συνελεύσεως. Ταῦτα θὰ ὑπηρετῶσι μέχρι τῆς προσεχοῦς Συνελεύσεως, ἐκτὸς ἂν ἄλλως ὁρίσῃ ἡ Συνέλευσις. Ἡ Γενικὴ Συνέλευσις θὰ διανείμῃ μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν––μελῶν τὴν ἀντιπροσώπευσιν· ἐν τῇ Κεντρικῇ Ἐπιτροπῇ λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψιν τοιούτους παράγοντας, ὁ ἀριθμητικὸς ὄγκος, ἀνάλογος ὁμολογιακὴ ἀντιπροσώπευσις καὶ κατάλληλος γεωγραφικὴ διανομή. Οἱαδήποτε χηρεία ἐν τοῖς μέλεσι τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς λαμβάνουσα χώραν μεταξὺ δύο Συνελεύσεων θὰ συμπληροῦται ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῇ ὑποδείξει τῆς ἐνδιαφερομένης ἢ τῶν ἐνδιαφερομένων Ἐκκλησιῶν.

Ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ θὰ ἔχῃ τὰ ἑξῆς δικαιώματα:

α') Μεταξὺ τῶν συγκροτήσεων τῆς Γεν. Συνελεύσεως θὰ ἐκτελῇ τὰς ὁδηγίας τῆς Συνελεύσεως καὶ ἐξασκῇ τὰ καθήκοντα ἐκείνης ἐκτὸς τοῦ τῆς τροποποιήσεως τοῦ Καταστατικοῦ ἢ τῆς τροποποιήσεως τοῦ καταμερισμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς.

β') Θὰ εἶνε ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως, συντάσσουσα τὸν Προϋπολογισμὸν αὐτῆς καὶ ἐξασφαλίζουσα τὴν οἰκονομικὴν ὑποστήριξιν αὐτοῦ.

γ') Θὰ ὀνομάζῃ καὶ ἐκλέγῃ τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῆς μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ θὰ διορίζῃ τὸ προσωπικὸν αὐτῆς.

δ') Ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ κανονικῶς θὰ συνέρχεται ἅπαξ τοῦ ἔτους καὶ θὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα νὰ διορίζῃ τὴν Ἐκτελεστικὴν αὐτῆς Ἐπιτροπήν, (Ἀπαρτία) Οὐδὲν ἀντικείμενον, πλὴν τῶν ἀπαραιτήτων εἰς διεξαγωγὴν τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας τοῦ Συμβουλίου, θὰ τυγχάνῃ ἐκτελέσεως εἴτε ἐν τῇ Συνελεύσει εἴτε ἐν τῇ Κεντρικῇ Ἐπιτροπῇ, ἂν μὴ ὦσι παρόντα τὰ ἡμίση τῶν μελῶν.

VI. *Διορισμὸς Ἐπιτροπῶν*.—Τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν θὰ ἐκτελῇ μέρος τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ διὰ τοῦ διορισμοῦ Ἐπιτροπῶν. Αὗται θὰ ἐγκατασταθῶσιν ὑπὸ τὸ κῦρος τῆς Συνελεύσεως εἴτε ὠνομάσθησαν πράγματι ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως εἴτε ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτρο-

πῆς, ἐνεργούσης κατὰ τὰς ὁδηγίας ἐκείνης. Αἱ Ἐπιτροπαὶ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο Συνελεύσεων χρόνῳ ὀφείλουσιν ἐτησίως νὰ ὑποβάλλωσιν Ἔκθεσιν εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπήν, ἥτις θὰ ἀσκῇ γενικὴν ἐπίβλεψιν ἐπ᾽ αὐτῶν. Αἱ Ἐπιτροπαὶ δύνανται νὰ προσθέτωσιν εἰς τὰ μέλη αὐτῶν πρόσωπα κληρικὰ ἢ λαϊκά, ἐγκρινόμενα πρὸς τὸν σκοπὸν ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἰδιαιτέρως ἡ Συνέλευσις δέον νὰ φροντίσῃ ὅπως διὰ καταλλήλων Ἐπιτροπῶν συνεχίσῃ τὰς ἐνεργείας τῶν Κινήσεων «Πίστεως καὶ Διοικήσεως» καὶ «Ζωῆς καὶ Ἐργασίας».

Θὰ ὑπάρξῃ Ἐπιτροπὴ «Πίστεως καὶ Διοικήσεως» ἥτις θὰ συμμορφοῦται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου Συνεδρίου περὶ «Πίστεως καὶ Διοικήσεως» τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη ἐν Ἐδιμβούργῳ τῷ 1937, ὡς ἕπεται:

1) Ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου «περὶ Πίστεως καὶ διοικήσεως» θὰ εἶνε ἐν πρώτοις ἡ Συνεχιστικὴ Ἐπιτροπὴ ἡ διορισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου ἐκείνου.

2) Καθ᾽ οἵους δήποτε διορισμοὺς γενομένους περαιτέρω ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου ὡς μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς περὶ «Πίστεως καὶ Διοικήσεως» τὰ διοριζόμενα πρόσωπα δέον πάντοτε νὰ ὦσι μέλη τῶν Ἐκκλησιῶν, αἵτινες εὑρηνται ἐντὸς τῶν ὅρων τῆς προσκλήσεως τῆς «Πίστεως καὶ Διοικήσεως», ἥτις ἀπηυθύνθη πρὸς «ὅλα τὰ Χριστιανικὰ σώματα δι᾽ ὅλον τὸν κόσμον, τὰ ὁποῖα ἀποδέχονται τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰ. Χριστόν, ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα».

3) Τὸ ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς περὶ «πίστεως καὶ διοικήσεως» θὰ ἐξακολουθήσῃ ὑπὸ τὴν γενικὴν φροντίδα μιᾶς θεολογικῆς Γραμματείας, διοριζομένης ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐν συνεννοήσει μετ᾽ ἄλλων Γραμματειῶν τοῦ Συμβουλίου. Τὸ Συμβούλιον ὀφείλει νὰ ὁρίσῃ ἀνάλογον οἰκονομικὴν δαπάνην διὰ τὸ ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς μετὰ διάσκεψιν μετὰ τῆς Ἐπιτροπῆς.

4) Ἐν ζητήμασι κοινοῦ συμφέροντος εἰς ὅλας τὰς Ἐκκλησίας καὶ σχετιζομένοις πρὸς τὴν Πίστιν καὶ Διοίκησιν τὸ Συμβούλιον δέον πάντοτε νὰ προβαίνῃ συμφώνως πρὸς τὴν βάσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν συνεκλήθη τὸ Συνέδριον τοῦτο περὶ πίστεως καὶ διοικήσεως καὶ διεξάγεται.

5) Τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον θ᾽ ἀποτελῆται ἐξ ἐπισήμων ἀντιπροσώπων τῶν συμμετεχουσῶν Ἐκκλησιῶν.

6) Οἱονδήποτε Συμβούλιον, σχηματισθὲν πρὸ τῆς πρώτης συγκροτήσεως τῆς Κεντρικῆς Συνελεύσεως, θὰ καλῆται «Προσωρινὸν» καὶ ἡ Συνέλευσις, ἀντιπροσωπεύουσα ὅλας τὰς Ἐκκλησίας, θὰ ἔχῃ πλήρη ἐλευθερίαν νὰ καθορίσῃ τὸ Καταστατικὸν τοῦ Κεντρικοῦ Συμβουλίου.

VII. *Ἄλλαι Χριστιανικαὶ Ὀργανώσεις.*

1) Τοιαῦται Ὁμολογιακαὶ Ἑνώσεις καὶ Οἰκουμενικαὶ Ὀργανώσεις, ὡς θὰ καθορισθῶσιν ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, δύνανται νὰ προσκληθῶσιν ὅπως ἀποστείλωσι ἀντιπροσώπους εἰς τὰς συνεδρίας τῆς Συνελεύσεως

καὶ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν συμβουλευτικῇ ἰδιότητι καὶ εἰς τοσοῦτον ἀριθμόν, ὃν ἤθελε καθορίσῃ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπή.

2) Τοιαῦτα συστατικὰ σώματα τοῦ Διεθνοῦς Ἱεραποστολικοῦ Συμβουλίου καὶ τοιαῦτα Συμβούλια Ἐκκλησιῶν, περιλαμβάνοντα ἔθνος ὅλον ὡς θὰ χαρακτηρισθῶσιν ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. δύνανται νὰ κληθῶσιν, ὅπως ἀποστείλωσιν ἀντιπροσώπους εἰς τὰς συνεδρίας τῆς Συνελεύσεως καὶ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν συμβουλευτικῇ ἰδιότητι καὶ εἰς τοσοῦτον ἀριθμὸν ὅσον ἤθελεν ὁρίσῃ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπή.

VIII. *Τροποποιήσεις.*

Τὸ Καταστατικὸν δύναται νὰ τροποποιηθῇ διὰ τῆς ψήφου τῶν τριῶν τετάρτων τῆς Συνελεύσεως, προϋποτιθεμένου ὅτι ἡ προτεινομένη τροποποίησις ἀνεθεωρήθη ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἀπεστάλη δήλωσις αὐτῆς πρὸς τὰς συνιστώσας Ἐκκλησίας ἕξ τοὐλάχιστον μῆνας πρὸ τῆς συγκροτήσεως τῆς Συνελεύσεως. Ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ καθ᾽ ἑαυτὴν ὡς καὶ αἱ ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίαι θὰ ἔχωσι τὸ δικαίωμα νὰ προτείνωσι τοιαύτην τροποποίησιν.

IX. *Κανόνες καὶ Κανονισμοί.*

Ἡ Συνέλευσις ἢ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ δύναται νὰ συντάξῃ καὶ τροποποιήσῃ Κανόνας καὶ Κανονισμούς, ἀφορῶντας τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐργασίας τοῦ Συμβουλίου, τῶν ὑποεπιτροπῶν αὐτῆς καὶ Τμημάτων καὶ ἐν γένει ὅλας τὰς ὑποθέσεις ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος αὐτῆς.

Διάγγελμα

Τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν, τὸ συνελθὸν ἐν Ἀμστελλοδάμῳ, ἀποστέλλει χαιρετισμὸν πρὸς πάντας ἐν Χριστῷ καὶ πρὸς τοὺς θέλοντας ν᾽ ἀκούσωσι.

Εὐλογοῦμεν τὸν Θεόν, Πατέρα ἡμῶν καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰ. Χριστόν, ὅστις συνήγαγεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰ διεσκορπισμένα τέκνα τοῦ Θεοῦ. Συνήθροισεν ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐν Ἀμστελλοδάμῳ. Εἴμεθα ἕν, ἀναγνωρίζοντες αὐτὸν ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα ἡμῶν. Εἴμεθα κεχωρισμένοι ἀπ᾽ ἀλλήλων ὄχι μόνον ἐν ἀντικειμένοις τῆς πίστεως, διοικήσεως καὶ παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ δι᾽ ὑπερηφάνειαν ἔθνους, τάξεως καὶ φυλῆς. Ἀλλ᾽ ὁ Χριστὸς ᾠκειώσατο ἡμᾶς καὶ Αὐτὸς δὲν εἶνε διῃρημένος. Ζητοῦντες αὐτὸν ἀνευρίσκομεν ἀλλήλους. Ἐνταῦθα, ἐν Ἀματελλοδάμῳ, παραδώκαμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἐκ νέου εἰς αὐτὸν καὶ συνήψαμεν διαθήκην πρὸς ἀλλήλους, ἱδρύοντες τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν. Προτιθέμεθα νὰ παραμείνωμεν ἡνωμένοι! Καλοῦμεν τὰς ἁπανταχοῦ Ἐκκλησίας νὰ ὑπογράψωσι καὶ ἐκτελέσωσι τὴν διαθήκην αὐτὴν ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλας σχέσεσιν αὐτῶν. Ἐν εὐχαριστίᾳ πρὸς τὸν Θεὸν ἀναθέτομεν τὸ μέλλον εἰς Αὐτόν,

Ἀποβλέποντες εἰς Χριστὸν ἀντιλαμβανόμεθα τὸν κόσμον ὡς εἶνε ὁ κόσμος αὐτοῦ, πρὸς ὃν ἦλθε καὶ δι' ὃν ἀπέθανε. Ὁ κόσμος αὐτὸς εἶνε πλήρης μεγάλων ἐλπίδων ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀπογοητεύσεως καὶ ἀπελπισίας ἀφ' ἑτέρου. Ἔθνη τινὰ ἀπολαύουσι νέαν ἐλευθερίαν καὶ δύναμιν, ἕτερα γεύονται πικρίαν, διότι στεροῦνται ἐλευθερίας, ἄλλα παραλύουσιν ἐκ διαιρέσεως καὶ πανταχοῦ ὑπάρχει ὑπόκωφος τόνος φόβου. Ἑκατομμύρια πεινῶσιν, ἑκατομμύρια εἶνε ἄδηλα, ἀπάτριδα, ἀπέλπιδα. Ἐφ' ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος ἐπικρέμαται ὁ κίνδυνος ὁλοκληρωτικοῦ πολέμου. Ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ἡμᾶς διὰ τὴν συμμετοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν ἐνοχὴν τοῦ κόσμου. Πολλάκις ἐπειράθημεν νὰ δουλεύσωμεν Θεῷ καὶ Μαμμωνᾷ, νὰ προτιμήσωμεν ἄλλας ὑπηκοότητας τῆς ὑπηκοότητος εἰς τὸν Χριστόν, συνεχέομεν τὸ Εὐαγγέλιον μετὰ τῶν οἰκονομικῶν ἢ ἐθνικῶν ἢ φυλετικῶν ἡμῶν συμφερόντων καὶ ἐφοβήθημεν τὸν πόλεμον πλέον ἢ ὅτι ἐμισοῦμεν αὐτόν. Συνομιλοῦντες ἐνταῦθα πρὸς ἀλλήλους ἠρχίσαμεν νὰ ἐννοῶμεν πῶς ὁ χωρισμὸς ἡμῶν παρεκώλυσε νὰ διορθώσωμεν ἀλλήλους ἐν Κυρίῳ. Καὶ ἐπειδὴ ἐστερήθημεν τῆς διορθώσεως ταύτης, ὁ κόσμος ἤκουσε πολλάκις παρ' ἡμῶν οὐχὶ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοὺς λόγους τῶν ἀνθρώπων.

Ἀλλ' ὑπάρχει λόγος τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἡμέτερον κόσμον. Οὗτος εἶνε ὅτι ὁ κόσμος εὕρηται ἐν χερσὶ τοῦ ζῶντος Θεοῦ, Οὗτινος τὸ θέλημα περὶ αὐτοῦ εἶνε πανάγαθον· ὅτι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ ἐνανθρωπήσαντι λόγῳ αὐτοῦ, Ὅστις ἔζησε καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν, ὁ Θεὸς συνέτριψεν ἅπαξ διὰ παντὸς τὴν δύναμιν τοῦ κακοῦ διὰ πάντας καὶ ἤνοιξε δι' ἕκαστον τὴν πύλην τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χαρᾶς ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ· ὅτι ἡ τελικὴ κρίσις ἐφ' ὅλης τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας καὶ ἐπὶ ἑκάστης ἀνθρωπίνης πράξεως εἶνε ἡ κρίσις τοῦ πολυσπλάγχνου Χριστοῦ· καὶ ὅτι τὸ τέλος τῆς ἱστορίας ἔσται ὁ θρίαμβος τῆς Βασιλείας αὐτοῦ, ὅπου μόνον θὰ ἐννοήσωμεν πόσον ὁ Θεὸς ἠγάπησε τὸν κόσμον. Αὐτὸς εἶνε ὁ ἀναλλοίωτος λόγος τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Ἑκατομμύρια συνανθρώπων οὐδέποτε ἤκουσαν αὐτόν. Συνελθόντες ἐνταῦθα ἐκ πολλῶν χωρῶν δεόμεθα τοῦ Θεοῦ, ὅπως διεγείρῃ τὴν ὅλην Ἐκκλησίαν αὐτοῦ νὰ γνωρίσῃ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ νὰ καλέσῃ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους νὰ πιστεύωσιν εἰς Χριστόν, νὰ ζῶσιν ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ καὶ νὰ προσδοκῶσιν εἰς τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ.

Ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνάθροισις ἡμῶν πρὸς ἵδρυσιν Παγκοσμίου Συμβουλίου θὰ εἶνε ματαία ἂν Χριστιανοὶ καὶ Χριστιανικαὶ Κοινότητες πανταχοῦ μὴ καθοσιώσωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας ἐν νέᾳ προσπαθείᾳ ὅπως ζητήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ, ὅπου καὶ ἂν ζῶσι, ἵνα γείνωσι μάρτυρες καὶ διάκονοι αὐτοῦ μεταξὺ τῶν γειτόνων αὐτῶν. Δέον ν' ἀναμιμνήσκωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πάντας, ὅτι ὁ Θεὸς καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνου αὐτῶν καὶ ὕψωσε τοὺς ταπεινοὺς καὶ τοὺς πραεῖς. Δέον νὰ ἀναδιδαχθῶμεν

ἀπὸ κοινοῦ ὅπως μετὰ θάρρους ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ λαλῶμεν καὶ πρὸς τοὺς ἐν ἐξουσίᾳ καὶ πρὸς τὸν λαόν, ὅπως ἀντιτάσσωνται κατὰ τῶν τρόμων, τῆς σκληρότητος καὶ τῆς φυλετικῆς διακρίσεως, νὰ ὑποστηρίζωσι τὸν ἀπόβλητον, τὸν αἰχμάλωτον καὶ τὸν πρόσφυγα. Ὀφείλομεν τὴν φωνὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐν παντὶ τόπῳ νὰ καταστήσωμεν φωνὴν δι' ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἔχουσι φωνὴν καὶ καταφύγιον ἐν ᾧ ἕκαστος θὰ εὑρίσκεται, ὡς ἐν ἰδίῳ αὐτοῦ οἴκῳ. Ὀφείλομεν ν' ἀναδιδαχθῶμεν ἀπὸ κοινοῦ ποῖον εἶνε τὸ καθῆκον τοῦ Χριστιανοῦ ἢ τῆς Χριστιανῆς ἐν τῇ βιομηχανίᾳ, τῇ γεωργίᾳ, ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασιν, ἐν τοῖς ἐπαγγέλμασιν καὶ ἐν τῷ οἴκῳ. Ὀφείλομεν νὰ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅπως διδάσκῃ ἡμᾶς ἵνα λέγωμεν Ναὶ καὶ νὰ λέγωμεν Ὄχι ἐν ἀληθείᾳ. Ὄχι! πρὸς πᾶν ὅ,τι προσβάλλει τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, πρὸς πᾶν σύστημα, πᾶν πρόγραμμα καὶ πᾶν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται τὸν ἄνθρωπον ὡσανεὶ οὗτος ἐτύγχανεν ἀνεύθυνον ὂν ἢ μέσον πρὸς κέρδος, πρὸς τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς ἀδικίας ἐν ὀνόματι τῆς τάξεως πρὸς ἐκείνους, οἵτινες σπείρουσι τὰ σπέρματα τοῦ πολέμου καὶ ἀξιοῦσιν ὅτι ὁ πόλεμος εἶνε ἀναπόφευκτος. Ναί! πρὸς πάντα, ὅστις συμμορφοῦται πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, πρὸς ὅλους οἵτινες ζητοῦσι τὴν δικαιοσύνην, πρὸς τοὺς εἰρηνοποιούς, πρὸς ὅλους οἵτινες ἐλπίζουσιν, ἀγωνίζονται καὶ πάσχουσι χάριν τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς ὅλους οἵτινες —καὶ ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῶν—ζητοῦσι καινοὺς οὐρανοὺς καὶ γῆν καινήν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ.

Εἶνε ἐπέκεινα τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐξορίσῃ ἐκ τῆς γῆς τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὸν θάνατον, νὰ κατορθώσῃ τὴν ἑνότητα τῆς Ἁγίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας, νὰ κατανικήσῃ τὰς στρατιὰς τοῦ Σατανᾶ. Ἀλλ' εἶνε τοῦτο ἐντὸς τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ Ἀναστάσει τοῦ Χριστοῦ ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ βουλὴ αὐτοῦ θέλει τελεσθῇ. Ἀλλὰ διὰ τῶν ἔργων ὑπακοῆς καὶ πίστεως δυνάμεθα νὰ στήσωμεν ἐπὶ τῆς γῆς σημεῖα, τὰ ὁποῖα δεικνύουσι τὴν μέλλουσαν νίκην. Μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς νίκης ταύτης ἡ ζωὴ ἡμῶν εἶνε κεκρυμμένη μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Θεῷ καὶ ἐπίγειος ἀπογοήτευσις ἢ θλῖψις, ἢ δύναμις ᾅδου δὲν δύναται νὰ χωρίσῃ ἡμᾶς ἀπ' αὐτοῦ. Ὡς τοιοῦτοι, οἵτινες προσδοκῶμεν ἐν πίστει καὶ παρὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἡμῶν, ἂς ἐπιδοθῶμεν εἰς τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα εὕρηνται ἐν χερσὶν ἡμῶν καὶ ἂς ὑψώσωμεν σημεῖα, τὰ ὁποῖα νὰ δύνανται νὰ ἴδωσιν οἱ ἄνθρωποι!

«Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπερεκπερισσοῦ, ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν κατὰ τὴν δύναμιν, τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν. Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Ἀμήν». (Ἐφ. 3,20.21).

Ἔκθεσις τοῦ Α΄ Τμήματος

Ἡ Παγκόσμιος Ἐκκλησία ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ Θεοῦ

(Ἑκάστης Ἐκθέσεως προηγεῖται ἡ σημείωσις· ἡ Ἔκθεσις αὕτη ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου καὶ παρεπέμφθη εἰς τὰς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς συστάσεως, ὅπως μελετήσωσιν αὐτὰς σοβαρῶς καὶ ἐνεργήσωσιν ἀναλόγως).

I. *Ἡ δοθεῖσα εἰς ἡμᾶς Ἑνότης.*

Ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ μίαν ἑνότητα, ἥτις εἶνε ἔργον αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ἡμέτερον κατόρθωμα. Αἰνοῦμεν καὶ εὐχαριστοῦμεν τὸν Θεὸν διὰ τὸ μέγα ἔργον τοῦ ἁγίου αὐτοῦ Πνεύματος, δι᾽ οὗ συνεκάλεσεν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ αὐτό, ἵνα ἀνεύρωμεν, ὅτι παρὰ τὰς διαιρέσεις ἡμῶν εἴμεθα ἓν ἐν Χῷ Ἰησοῦ.

Ὁμιλοῦμεν ὡς Χριστιανοὶ ἐκ πολλῶν χωρῶν καὶ πολλῶν Ὁμολογιῶν κατὰ πρῶτον, ἵνα εὐχαριστήσωμεν τὸν Θεὸν διὰ τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ. Ἐρχόμεθα ἐκ Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, αἵτινες ἐπὶ μακρὸν παρεξήγησαν, ἠγνόησαν καὶ παρεμόρφωσαν ἀλλήλας· ἐρχόμεθα ἐκ χωρῶν, αἵτινες πολλάκις εὑρέθησαν ἐν διαμάχῃ. Εἴμεθα ὅλοι ἁμαρτωλοὶ καὶ κληρονόμοι τῶν ἁμαρτιῶν τῶν πατέρων ἡμῶν. Δὲν εἴμεθα ἄξιοι τῆς εὐλογίας, ἣν παρέσχεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός.

Ἡ σωτηριώδης ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἐξετελέσθη διὰ τῆς ὑπ᾽ αὐτοῦ κλήσεως ἑνὸς λαοῦ, ὅπως ἀποβῇ ὁ ἐκλεκτὸς αὐτοῦ λαός. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐξεπληρώθη ἐν τῇ Καινῇ, ὅταν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐνανθρωπίσας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν, ἀνῆλθεν εἰς τοὺς Οὐρανοὺς καὶ ἔδωκε τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἵνα μένῃ ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ, τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τὸ κοινὸν ἡμῶν ἐνδιαφέρον περὶ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης εἶνε τὸ συγκαλέσαν ἡμᾶς καὶ ἐν τῷ ἐνδιαφέροντι αὐτῷ ἀνευρίσκομεν τὴν ἑνότητα ἡμῶν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Κύριον καὶ τὴν κεφαλὴν ἡμῶν.

II. *Αἱ βαθύταται διαφοραὶ ἡμῶν.*

Ἔχοντες ὑπ᾽ ὄψιν τὴν ἑνότητα ταύτην δυνάμεθα ν᾽ ἀντιμετωπίσωμεν τὰς βαθυτάτας διαφορὰς ἡμῶν, καίπερ ἀγαπῶντες ἀλλήλους ἐν Χριστῷ καὶ περιπατοῦντες ἐν πίστει εἰς Αὐτὸν μόνον. Αἱ διαφοραὶ αὗται εἶνε πολύμορφοι καὶ βαθέως ἐρριζωμέναι. Αἱ διαφοραὶ αὗται ὑφίστανται μεταξὺ πολλῶν ἄλλων διαφορῶν κατ᾽ ἔμφασιν ἐντὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶνε καθολικαὶ ἢ ὀρθόδοξοι ἐν σαφῶς ἐννοουμέναις ἐννοίαις. Τινὲς εἶνε Προτεσταντικαὶ κατὰ τὰς μεγάλας Ὁμολογίας τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἄλλαι δίδουσι τὸν τόνον εἰς τὴν κατὰ τόπους Κοινότητα, τὴν «συλλογικὴν Κοινότητα» καὶ τὴν ἰδέαν τῆς «ἐλευθέρας Ἐκκλησίας». Τινὲς εἶνε βαθέως πεπεισμέναι ὅτι καθολικὸν καὶ Προτεσταντικὸν (ἢ Εὐαγγελικὸν) δύνανται νὰ συνυπάρξωσιν

ἐν μιᾷ Ἐκκλησίᾳ. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀποχρώσεων αὐτῶν τῆς ἐννοίας θὰ ἑλκύσωμεν τὴν προσοχὴν εἰδικῶς εἰς μίαν διαφοράν, πρὸς τὴν ὁποίαν διὰ διαφόρων ὁδῶν σταθερῶς ἐπανερχόμεθα. Ἱστορικῶς περιγράφεται χαλαρῶς ὡς «καθολικὸν» [1] καὶ «προτεσταντικόν», καίτοι ἐμάθομεν νὰ δυσπιστῶμεν εἰς οἷον δήποτε ἁπλούστατον τύπον ὡς περιγράφοντα αὐτό.

Τὸ οὐσιῶδες τῆς θέσεως ἡμῶν εἶνε ὅτι ἐκ πάσης πλευρᾶς τῆς διαιρέσεως βλέπομεν τὴν Χριστιανικὴν πίστιν καὶ ζωὴν ὡς ἓν ὅλον αὐτοτελές, ἀλλ' αἱ δύο ἀντιλήψεις ἡμῶν περὶ τοῦ ὅλου δὲν συμβιβάζονται πρὸς ἀλλήλας.

Εἶνε ἀδύνατον νὰ περιγράψωμεν ἑκατέραν τάσιν ἢ ἔμφασιν βραχέως χωρὶς ν' ἀδικήσωμεν αὐτήν. Ἑκάστη περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ εὐρεῖαν ποικιλίαν ἐμφάσεως καὶ πολλὰς «σχολὰς σκέψεως». Ἀλλ' ἐν ἑκάστῃ περιπτώσει ἀντιμετωπίζομεν μίαν πλήρη συσσωματωμένην Ὁμολογίαν περὶ τῆς ἀντιλήψεως τῆς πίστεως καὶ ζωῆς. Δυνάμεθα νὰ ἐξεικονίσωμεν τοῦτο λέγοντας ὅτι ἡ ἔμφασις, ἡ συνήθως καλουμένη «καθολική», περιλαμβάνει ἕνα ἀρχικὸν ἰσχυρισμόν, ὅτι ἡ ὁρατὴ συνέχεια τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχει ἐν τῇ Ἀποστολικῇ διαδοχῇ καὶ τῷ ἐπισκοπικῷ βαθμῷ. Ἡ καλουμένη συνήθως «προτεσταντικὴ» τονίζει πρωτίστως τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀνταπόκρισιν τῆς πίστεως, κατοπτριζόμενα ἐν τῇ περὶ δικαιώσεως διδασκαλίᾳ διὰ μόνης τῆς πίστεως (sola fide). Ἀλλὰ καὶ ἡ πρώτη ὁμὰς ὡσαύτως τονίζει τὴν πίστιν καὶ ἡ δευτέρα ὡσαύτως τονίζει τὴν συνέχειαν τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας ἔν τινι μορφῇ. Πλὴν τούτου ἡ διαφορὰ αὐτὴ τῆς ἐμφάσεως διαχωρίζει ὡσαύτως πολλὰ ἀπὸ τῶν Ὁμολογιακῶν ἡμῶν ὁρίων. Συνομιλία καὶ συνεννόησις μεταξὺ τῶν Ὁμολογιῶν τούτων καθίστανται πολλάκις ἔτι μᾶλλον δυσχερεῖς ἕνεκα τῆς παρουσίας ἐν ἑκάστῃ αὐτῶν πολλῶν, οἵτινες εἶνε ἐξοικειωμένοι μόνον εἰς τοὺς ἰδίους αὐτῶν τύπους ἐκφράσεως, ἀγνοοῦσι τὰς Ὁμολογίας τῶν ἄλλων καὶ πολλάκις δέχονται ὅτι οἱ κεχωρισμένοι ἀπ' αὐτῶν ἀδελφοὶ Χριστιανοὶ ἔχουσι τοιαύτας ἀντιλήψεις, αἵτινες εἶνε παρῳδία τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔτι ἡ συνομιλία γίνεται μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες βαθέως ἐμπιστεύονται καὶ κατανοοῦσιν ἀλλήλους, παραμένει σκληρὸς πυρὴν διαφωνίας μεταξὺ διαφόρων ὁλικῶν τρόπων ἀντιλήψεως τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ.

Ἑκάστη τῶν ἀπόψεων τούτων βλέπει ἕκαστον τμῆμα τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ ὅλου, οὕτως ὥστε καὶ ὅσον τὰ μέρη φαίνονται νὰ εἶνε ὅμοια, εὕρηνται ἐν τοιαύτῃ συναφείᾳ, τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε εὑρίσκομεν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ὅλην συνάφειαν τῆς ἄλλης. Ὡς πολλάκις κατὰ τὸ παρελθόν, δὲν κατωρθώσαμεν νὰ παρουσιάσωμεν πρὸς ἀλλήλους

---

1. Εἶνε σαφὲς ὅτι «καθολικὸν» δὲν χρησιμοποιεῖται ἵνα δηλώσῃ Ρωμαιοκαθολικὸν καὶ «προτεσταντικὸν» εἰς τὸ πλεῖστον τῆς Εὐρώπης ὀρθότερον ἀποδίδεται διὰ τοῦ «Εὐαγγελικοῦ».

τὴν «Ὁλότητα» τῆς πίστεως ἡμῶν κατὰ τρόπους, οἵτινες εἶνε ἀμοιβαίως ἀποδεκτοί.

III. *Κοιναὶ πεποιθήσεις καὶ κοινὰ προβλήματα.*

Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ μνημονεύσωμεν ὅλα τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἠγέρθησαν ἐν τῇ κοινῇ ἡμῶν συζητήσει καὶ πολλῷ ὀλιγώτερον νὰ μνημονεύσωμεν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀνεκαλύφθησαν εἰς ἄλλας σφαίρας ἐργασίας περὶ Χριστιανικῆς ἑνότητας ἰδίᾳ τῆς ἐργασίας τῶν Ἐπιτροπῶν «περὶ πίστεως καὶ διοικήσεως». Περιοριζόμεθα ἐνταῦθα μόνον νὰ ὑποδείξωμεν σημεῖά τινα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐστρέψαμεν τὴν ἡμετέραν προσοχὴν καί τινας τῶν τρόπων, καθ' οὓς πιστεύομεν ὅτι δέον νὰ βαδίσῃ τὸ προχωροῦν ἔργον τῆς Χριστιανικῆς Ἑνότητος. Θεωροῦμεν ὅτι τὸ βιβλίον «ἡ Παγκόσμιος Ἐκκλησία ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ Θεοῦ», τὸ ὁποῖον ἐγράφη ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὰς μελέτας ἡμῶν, περιέχει πολὺ βοηθητικὸν ὑλικὸν καὶ συνιστῶμεν αὐτὸ εἰς τὴν σοβαρὰν προσοχὴν τῶν Ἐκκλησιῶν ἡμῶν ἐφ' ὅσον ἀντιμετωπίζουσι τὰ προβλήματα ταῦτα.

Συγκεφαλαιώνομεν τὰς συμφωνίας ἡμῶν εἰς τὰς ἀφορώσας *τὴν φύσιν* τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰς ἀφορώσας τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς. Ἑκάστην τούτων παρακολουθοῦσι διαφωνίαι τινές, αἵτινες ἀποκαλύπτονται διὰ προσεκτικῆς ἐξετάσεως τῶν συμφωνιῶν.

Α. *Ὅλοι πιστεύομεν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶνε δῶρον τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου, ὅτι αἱ σωτηριώδεις ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ ἐγέννησαν τὴν Ἐκκλησίαν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὑφίσταται ἐν συνεχείᾳ διὰ μέσου τῆς ἱστορίας διὰ τῆς παρουσίας καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.*

Συμφωνοῦντες ἐν τούτῳ δέον νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἐν ὑπακοῇ πρὸς τὸν Θεὸν τὰς προσπαθείας, ἵνα φθάσωμεν εἰς βαθυτέραν κατανόησιν τῶν διαφορῶν ἡμῶν, ὅπως ὑπερνικήσωμεν αὐτάς. Αἱ διαφοραὶ αὗται ἀφορῶσι :

1. Τὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ παλαιοῦ καὶ νέου Ἰσραὴλ καὶ τὴν σχέσιν ὁρατῆς Ἐκκλησίας πρὸς «τὴν νέαν κτίσιν» ἐν Χριστῷ. Ἐκ τῆς συζητήσεως ἡμῶν δείκνυται ὅτι τινὲς τῶν ἀφορωσῶν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἱερατικὸν αὐτῆς ἀξίωμα διαφορῶν ἔχουσιν ἐνταῦθα τὰς ῥίζας αὐτῶν.

2. Τὴν σχέσιν ἐν ταῖς σωτηριώδεσιν ἐνεργείαις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Χριστῷ μεταξὺ ἀντικειμενικῆς ἀπολυτρώσεως καὶ προσωπικῆς σωτηρίας, μεταξὺ Γραφῆς καὶ Παραδόσεως, μεταξὺ τῆς ἅπαξ ἱδρυθείσης Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς συγχρόνου ἐνεργείας τοῦ Χριστοῦ.

3. Τὴν θέσιν τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὴν φύσιν τῆς αὐθεντίας καὶ συνεχίσεως αὐτοῦ, τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν Μυστηρίων, τὴν σχέσιν τοῦ Βαπτίσματος πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὴν Βεβαίωσιν, τὴν σχέσιν τῆς καθόλου πρὸς τὴν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίαν, τὴν φύσιν τῆς ὁρατῆς ἑνότητος καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ σχίσματος.

Β. *Πιστεύομεν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔχει κλῆσιν νὰ λατρεύῃ τὸν Θεὸν ἐν τῇ*

ἁγιότητι αὐτοῦ, νὰ κηρύττῃ τὸ Εὐαγγέλιον εἰς πᾶν πλάσμα. Ἡ Ἐκκλησία ἐφωδιάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ποικίλων χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐχωρίσθη ἐν ἁγιότητι, ἵνα ζῇ διὰ τὴν ὑπηρεσίαν ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος Κυρίου καὶ συμφώνως πρὸς τὸ παράδειγμα αὐτοῦ. Ἀποτελεῖται ἐξ ἁμαρτωλῶν συγκεχωρημένων, οἵτινες ὅμως μετέχουσιν ἤδη διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν αἰωνιότητα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ προσδοκῶσι τὴν συντέλειαν, ὅταν ὁ Χριστὸς θέλῃ ἔλθῃ πάλιν ἐν τῇ πλήρει αὐτοῦ δόξῃ καὶ δυνάμει.

Καὶ ἐντὸς τῆς συμφωνίας ταύτης ὀφείλομεν ἐν ὑπακοῇ πρὸς τὸν Θεὸν νὰ πειραθῶμεν, ὅπως φθάσωμεν εἰς βαθυτέραν κατανόησιν τῶν ἡμετέρων διαφορῶν, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ κατανικήσωμεν αὐτάς. Αἱ διαφοραὶ αὗται ἀφορῶσι.

1. Τὴν σχέσιν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν στρεφομένης κλήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θείᾳ Λατρείᾳ καὶ τῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐστραμμένης κλήσεως ἐν μαρτυρίᾳ καὶ διακονίᾳ.

2. Τὸν βαθμόν, καθ᾽ ὃν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπραγματώθη ἤδη ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας.

3. Τὴν φύσιν τῆς εὐθύνης τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν κοινὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν προσκαίρων αὐτῶν ἱδρυμάτων.

Εὐχαρίστως ἀναγνωρίζομεν τὰς συμφωνίας ταύτας καὶ ζητοῦμεν τὴν λύσιν τῶν διαφωνιῶν τούτων. Ὁ Θεὸς θέλει τὴν ἑνότητα τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ καὶ ὀφείλομεν νὰ ὑπακούωμεν εἰς αὐτόν.

Εἰς πλεῖστα τῶν σημείων αὐτῶν τὰ ἡμέτερα προβλήματα διασχίζουσι τὰ Ὁμολογιακὰ σύνορα καὶ εἴμεθα εὐγνώμονες πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τὸν τρόπον, καθ᾽ ὃν συνεχῶς μανθάνομεν παρὰ τῶν συγχριστιανῶν ἡμῶν καὶ διὰ τὸν τρόπον, καθ᾽ ὃν ὁ Θεὸς κατέστησεν Ἑαυτὸν σαφέστερον γνωστὸν εἰς ἡμᾶς διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀδελφοσύνης. Εἴς τινα μέρη τοῦ κόσμου καὶ εἴς τινα ἐκ τῶν μελῶν ἡμῶν ζητήματα, τὰ ὁποῖα συνεζητήσαμεν ἐνταῦθα, δὲν φαίνονται σπουδαῖα ἢ καὶ σχετικά. Καὶ ὅμως ἐπειδὴ εἶνε ζωτικὰ εἴς τινας, τὰ ζητήματα ταῦτα ἐνδιαφέρουσιν ὅλους. Μεταξὺ ἄλλων, οὓς ἀντιπροσωπεύομεν, πολλαὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων δυσχερειῶν φαίνονται ὅτι ἢ ὑπερενικήθησαν ἢ ὅτι εἶνε ἐν τῇ ὁδῷ τῆς λύσεως. Εὐχαριστοῦμεν τὸν Θεὸν διὰ πᾶν ὅ,τι φωτίζει τὸν δρόμον πρὸς ὁρατὴν ἑνότητα.

IV. *Ἡ ἑνότης ἐν τῇ διαφορᾷ ἡμῶν.*

Καίτοι δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν ἐξ ὁλοκλήρου, ὁ Κύριος ἡμῶν δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἡμᾶς ν᾽ ἀπομακρυνθῶμεν ὁ εἷς ἀπὸ τοῦ ἄλλου. Δὲν δυνάμεθα ν᾽ ἀγνοῶμεν ἀλλήλους, διότι αὐτὴ ἡ σφοδρότης τῆς διαφορᾶς ἡμῶν μαρτυρεῖ κοινὴν πεποίθησιν, τὴν ὁποίαν ἀρυόμεθα ἐξ Αὐτοῦ. Τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ εἶνε Ἑνότης, ἥτις καθιστᾷ ἀδύνατον εἰς ἡμᾶς εἴτε νὰ λησμονή-

σωμεν ἀλλήλους εἴτε ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς συμφωνίαν εἰς μεμονωμένα τμήματα τῆς πίστεως ἡμῶν; ἀφίνοντες τὰ ἄλλα τμήματα ἀσύμφωνα.

Ἐν τούτοις εὕρομεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐν τῇ εὐσπλαγχνίᾳ αὐτοῦ διαπερᾷ τὰ διαφράγματα τῆς θεμελιώδους ἡμῶν διαφορᾶς καὶ καθιστᾷ ἡμᾶς ἱκανοὺς νὰ ὁμιλῶμεν ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως, ὡς αὕτη μαρτυρεῖται ἐν ταῖς Γραφαῖς, περὶ τῶν σημείων, ἐν οἷς εὑρίσκομεν, ὅτι συναντώμεθα. Ὅπου καὶ ἂν εὑρισκώμεθα συνομιλοῦντες περὶ τῆς ἡμετέρας Ἑνότητος, εὑρισκόμεθα ἐπίσης ἀντιμετωπίζοντες ἐπίμονά τινα προβλήματα. Πραγματευόμενοι ταῦτα ἀνακαλύπτομεν διαφωνίας, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τοὺς διαφόρους ἡμῶν τρόπους ἀντιλήψεως τοῦ ὅλου καὶ κάτωθεν τῶν διαφωνιῶν τούτων, ἀνευρίσκομεν αὖθις συμφωνίαν εἰς μίαν ἑνότητα, ἥτις συνήθροισεν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ δὲν θ' ἀφήσῃ ἡμᾶς ν' ἀπέλθωμεν.

V. *Ἡ δόξα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ ὄνειδος τῶν Ἐκκλησιῶν.*

Ἡ δόξα τῆς Ἐκκλησίας ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν. Ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ κατῆλθεν ἵνα ἐξαγοράσῃ αὐτὴν καὶ στεφανωθῇ αὐτὴν ὡς νύμφην αὐτοῦ. Αἰνοῦμεν τὸν Θεὸν διὰ τὰς συνεχῶς ἀνανεουμένας ἐνδείξεις τῆς ἀγάπης αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν συγχριστιανῶν ἐδόθη νὰ ἀνακαλύψωσι τὶ εἶνε «Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν Σταυρόν». Ἐν τούτῳ εὗρον νέαν ζωήν, εὗρον ὅτι ἡ Ἁγία Γραφὴ εἶνε ζωντανόν, σύγχρονον βιβλίον, ὡμολόγησαν καλῶς τὴν πίστιν αὐτῶν καὶ εἶδον τὴν Ἐκκλησίαν ἀναβιοῦσαν ἐν τῇ σταθερότητι χιλιάδων ταπεινῶν Χριστιανῶν. Δοξάζομεν τὸν Θεὸν διὰ πολλὰ δείγματα ἀφυπνισθείσης ζωῆς ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἐν πολλαῖς Χώραις. Ὁ Χριστὸς κινεῖ πολλοὺς εἰς ἐπὶ πλέον διὰ θυσιῶν συνταύτισιν μετὰ τῶν ἀπίστων καὶ ἀπηλπισμένων εἰς δραστηριωτέραν κήρυξιν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ εἰς βαθυτέραν Θεολογικὴν σοβαρότητα. Ἐν πλείστοις τμήμασι τοῦ κόσμου, Αὐτὸς ἑλκύει ἐπὶ μακρὸν κεχωρισμένους Χριστιανοὺς πρὸς στενωτέραν προσέγγισιν πρὸς ἑνότητα. Ἀξιοσημείωτοί τινες ἑνώσεις ἐπετεύχθησαν. Ἀποδίδομεν εὐχαριστίας πρὸς τὸν ἕνα Ποιμένα ἡμῶν διὰ τὸ θάρρος, τὴν ἐπιχειρηματικότητα καὶ τὴν προφητικὴν ὅρασιν, ἥτις ἐνέπνευσεν αὐτούς.

Καίτοι γνήσιαι πεποιθήσεις καὶ νομιμότης πρὸς αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν συντελοῦσιν εἰς τὴν γένεσιν καὶ διαιώνισιν τῶν διαιρέσεων, ὁμολογοῦμεν ὅτι ὑπερηφάνεια, ἰσχυρογνωμοσύνη καὶ ἔλλειψις ἀγάπης ὡσαύτως ἔσχον τὸ μέρος αὐτῶν καὶ ἔτι ἔχουσι τὸ μέρος αὐτῶν ἐν αὐταῖς.

Ἐντὸς τῶν διῃρημένων ἡμῶν Ἐκκλησιῶν, ὑπάρχουσι πολλά, διὰ τὰ ὁποῖα ἐν μετανοίᾳ ἐξομολογούμεθα πρὸ τοῦ Κυρίου τῆς Ἐκκλησίας· διότι ἐν τῇ ἀπ' αὐτοῦ ἀπομακρύνσει ἡμῶν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς πᾶσα ἁμαρτία ἡμῶν. Συνεπείᾳ τούτου αἱ κακίαι τοῦ κόσμου ἐπέδρασαν τόσον βαθέως εἰς τὰς Ἐκκλησίας ἡμῶν οὕτως ὥστε καὶ μεταξὺ ἡμῶν ὑπάρχουσι κοσμικὰ ὑποδείγματα ἀποτυχίας, διαιρέσεως τάξεων, οἰκονομικῆς ἀντιζηλίας, κοσμικοῦ

πνεύματος. Καὶ ἐκεῖ ἔτι ὅπου δὲν ὑφίστανται διαφοραὶ θεολογίας ἢ λειτουργίας, ὑπάρχουσιν Ἐκκλησίαι κεχωρισμέναι λόγῳ φυλῆς καὶ χρώματος, σκάνδαλον ἐν τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ. Κινδυνεύομεν νὰ γίνωμεν ἅλας, τὸ ὁποῖον ἀπώλεσε τὴν γεῦσιν αὐτοῦ καὶ εἶνε εἰς οὐδὲν χρήσιμον.

Ἐντὸς τῶν διῃρημένων ἡμῶν Ἐκκλησιῶν εἶνε πρὸς ὄνειδος ἡμῶν, ὅτι πολλάκις ἐζήσαμεν ἀπησχολημένοι περὶ τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν ὑποθέσεις, στρέφοντες τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ἔσω, τὰ ἰδιαίτερα ἡμῶν συμφέροντα, ἀντὶ νὰ λησμονῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καταναλισκόμενοι εἰς ἐξωτερικὴν ἀγάπην καὶ διακονίαν. Αἱ Ἐκκλησίαι ἡμῶν δεσπόζονται ὑπερβαλλόντως ὑπὸ ἐκκλησιαστικῆς ὑπαλληλοκρατίας, κληρικῆς ἢ λαϊκῆς, ἀντὶ νὰ ἀπεικονίζωσι σθεναρῶς τὰ πλήρη δίκαια τῆς ζώσης κοινότητος καὶ τὴν συμμετοχὴν Κλήρου καὶ λαοῦ εἰς τὴν κοινὴν ζωὴν ἐν τῷ Σώματι τοῦ Χριστοῦ.

Δεόμεθα ὑπὲρ τῆς ἀνακαινίσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ἃς προσευχώμεθα ὑπὲρ τῆς ἑνότητος αὐτῶν. Ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς καθαρίζει ἡμᾶς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ θὰ εὕρωμεν, ὅτι συνερχόμεθα ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει κέρδος ἐν τῇ Ἑνότητι, ἂν μὴ ᾖ Ἑνότης ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἁγιότητι.

VI. *Τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν.*

Εὐχαριστοῦμεν τὸν Θεὸν διὰ τὴν Οἰκουμενικὴν Κίνησιν, διότι πιστεύομεν ὅτι ἡ Κίνησις αὕτη εἶνε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, ἣν Αὐτὸς θέλει. Ἐβοήθησεν ἡμᾶς ἵνα ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἑνότητα ἡμῶν ἐν Χριστῷ. Ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἰσχυρῶς ἐργάζεται μεταξὺ ἡμῶν, ἵνα ὁδηγήσῃ ἡμᾶς περαιτέρω πρὸς σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἡμεῖς ἁπλῶς σκιερῶς διακρίνομεν. Δὲν ἐννοοῦμεν ἐξ ὁλοκλήρου τινὰ τῶν πραγμάτων, ἅτινα ἤδη Οὗτος ἐπετέλεσε μεταξὺ ἡμῶν ἢ τὰς συνεπείας αὐτῶν διὰ τοὺς συνήθεις ἡμῶν τρόπους. Δὲν εἶνε εὔκολον πάντοτε νὰ συνδιαλλάξωμεν τὴν Ὁμολογιακὴν καὶ τὴν Οἰκουμενικὴν ἡμῶν νομιμοφροσύνην. Ὡσαύτως ἔχομεν πολλὰ νὰ κερδίσωμεν ἐκ τῆς συναντήσεως τῶν ἀνέκαθεν ὑφισταμένων Χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν μετὰ τῶν δραστηρίως ἐν αὐξήσει εὑρισκομένων Ἐκκλησιῶν, τῶν ὁποίων αἱ Ὁμολογίαι εὑρίσκονται ἔτι ἐν μορφώσει. Φέρομεν τὰς δυσκολίας ταύτας καὶ εἴτινας ἄλλας ὑφισταμένας μεταξὺ ἡμῶν πρὸ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ἵνα ἀντιμετωπίζωμεν αὐτὰς πάντοτε ὁμοῦ. Ἐπειδὴ πρόκειται περὶ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, ὀφείλομεν νὰ συζητῶμεν αὐτάς, ἔχοντες πλήρη συνείδησιν τῆς εὐθύνης πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἀπέστειλαν ἡμᾶς, μὴ προσποιούμενοι συμφωνίας, τὰς ὁποίας αἱ Ἐκκλησίαι ἡμῶν ὡς ὅλον θέλουσιν ἀπορρίψῃ.

Τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν ἔλαβεν ὕπαρξιν, διότι ἀνεγνωρίσαμεν ἤδη εὐθύνην ἔναντι τῶν Ἐκκλησιῶν ἀλλήλων ἐν Χῷ Ἰησοῦ, τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Ὑπάρχει εἷς μόνον Κύριος καὶ ἓν Σῶμα. Ἐντεῦθεν καὶ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ εἴμεθα εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὰς ἐνεστώσας διαιρέσεις ἡμῶν. Πρὸ τοῦ Θεοῦ εἴμεθα ὑπεύθυνοι δι᾿ ἀλλήλους. Βλέπομεν ἤδη τὶ εἶνε τινὲς

τῶν εὐθυνῶν ἡμῶν καὶ ὁ Θεὸς θέλει δείξῃ ἡμᾶς πλείονας. Ἀλλ' ἀρχίζομεν τὸ ἔργον ἡμῶν ἐν τῷ Παγκοσμίῳ Συμβουλίῳ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν μετανοίᾳ δι' ὅ,τι εἴμεθα, ἐν ἐλπίδι δι' ὅ,τι θὰ γίνωμεν. Κατὰ τὴν ἐναρκτήριον ταύτην Συνέλευσιν, ἐπιζητοῦμεν τὴν συνεχῆ προσευχὴν ὅλων τῶν συμμετεχουσῶν Ἐκκλησιῶν, ὅπως ὁ Θεὸς ὁδηγῇ αὐτὴν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, διαφυλάττων ἡμᾶς ἐξ ἀμφοτέρων, σφαλερῶν ἀξιώσεων καὶ μὴ πιστευούσης δειλίας.

Ἔκθεσις τοῦ Β' Τμήματος

Ἡ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ

I. *Ἡ πρόθεσις τοῦ Θεοῦ.*

Ἡ πρόθεσις τοῦ Θεοῦ εἶνε, ὅπως συμφιλιώσῃ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. Ἡ πρόθεσις αὕτη, ἐδηλώθη ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἐν τῇ γεννήσει αὐτοῦ, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῷ Σταυρικῷ αὐτοῦ θανάτῳ, ἐν τῇ ἀναστάσει καὶ ἐν τῇ ἀναλήψει αὐτοῦ. Συνεχίζεται ἐν τῇ χορηγίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐν τῇ ἐντολῇ, ὅπως μαθητεύσωσι πάντα τὰ ἔθνη καὶ ἐν τῇ διαρκεῖ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ. Προσδοκᾷ τὴν συντέλειαν αὐτῆς ἐν τῇ συναγωγῇ, πάντων ἐν Χριστῷ. Πολλὰ τῆς προθέσεως ταύτης εἶνε κεκρυμμένα ἀφ' ἡμῶν. Τρία τινὰ εἶνε ἐντελῶς σαφῆ:

Πᾶν, οὗτινος ἔχομεν ἀνάγκην νὰ γινώσκωμεν ἐκ τῆς προθέσεως τοῦ Θεοῦ, ἀπεκαλύφθη ἤδη ἐν Χριστῷ.

Εἶνε θέλημα Θεοῦ, ὅπως τὸ Εὐαγγέλιον κηρυχθῇ πανταχοῦ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ Θεὸς εὐδοκεῖ ἵνα χρησιμοποιῇ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπακοὴν ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῆς προθέσεως αὐτοῦ.

Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἄρα ἐδόθη τὸ προνόμιον οὕτω νὰ καταστήσῃ τὸν Χριστὸν γνωστὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε ἕκαστος αὐτῶν ν' ἀντιμετωπίζῃ τὴν ἀνάγκην προσωπικῆς ἀποφάσεως, Ναὶ ἢ Ὄχι. Τὸ Εὐαγγέλιον εἶνε ἡ ἐκδήλωσις ἀμφοτέρων καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τῆς ἀπαιτήσεως αὐτοῦ, ὅπως ὑπακούῃ ὁ ἄνθρωπος. Ἐν τούτῳ κεῖται ἡ σοβαρότης τῆς ἀποφάσεως. Ἐκεῖνοι, οἵτινες ὑπακούουσιν, εἶνε ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ κόσμου ἐν ᾧ βασιλεύει ἡ ἁμαρτία, καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ ἔχουσιν ἤδη τὴν πεῖραν ζωῆς αἰωνίου. Ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀπορρίπτουσι τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ μένουσιν ὑπὸ τὴν κρίσιν αὐτοῦ καὶ κινδυνεύουσι νὰ μετάσχωσι τῆς καταδίκης τοῦ κόσμου, ὅστις παρέρχεται.

II. *Ἡ παροῦσα κατάστασις.*

Δύο παγκόσμιοι πόλεμοι διεσάλευσαν τὸ οἰκοδόμημα τοῦ κόσμου. Κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ διαταράξεις μαίνονται πανταχοῦ. Αἱ διαθέσεις

πολλῶν κυμαίνονται μεταξὺ ἀπελπισίας, διαψεύσεων (ἐλπίδων) καὶ τυφλῆς ἀδιαφορίας. Τὰ ἑκατομμύρια τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, πλήρη νέας ἐλπίδος, εἶνε ἀποφασισμένα νὰ ἐπιληφθῶσι νῦν τῆς εὐκαιρίας, ὅπως διαμορφώσωσι τὴν ἰδίαν αὐτῶν τύχην. Ἡ ἀνθρωπότης ἐνῷ ἐκλήθη σαφῶς καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς συμφερόντων νὰ ζῇ ἐν εἰρήνῃ, φαίνεται ἔτι ὅτι διαχωρίζεται ὑπὸ φανατισμοῦ ἀμοιβαίας καταστροφῆς.

Ἡ παγκόσμιος *πίστις* ἀπέκτησε νέον περιεχόμενον. Διὰ τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων, εἶνε πίστις εἰς τὴν νέαν κοινωνίαν, ἥτις τώρα ἅπαξ διὰ παντὸς μέλλει νὰ ἱδρυθῇ καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ θὰ πραγματοποιηθῇ «ἡ εὐχάριστος ζωή». Καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν σύγχυσιν ὑπάρχουσιν ἔτι πολλοί, οἵτινες πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ συνετῶν σχεδίων δύναται νὰ γένηται κύριος τῆς ἑαυτοῦ καταστάσεως. Οἱ τοιοῦτοι ἐνδιαφέρονται οὐχὶ περὶ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Ἐνώπιον πολλῶν θρησκευμάτων καὶ φιλοσοφιῶν ὑπάρχει ἡ ἰδέα, ὅτι πᾶσα ἀλήθεια εἶνε σχετικὴ καὶ οὕτως ὑπεκφεύγεται ἡ ἀνάγκη μιᾶς δαπανηρᾶς προσωπικῆς ἀποφάσεως.

Ἓν φοβερὸν κώλυμα εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν εἶνε ἡ πεποίθησις ὅτι αὕτη ἀνήκει ὁριστικῶς εἰς μίαν ἱστορικὴν φάσιν, ἥτις παρῆλθεν ἤδη. Εἰς ἐκείνους, οἵτινες ὀλίγα γινώσκουσι περὶ αὐτῆς, φαίνεται μᾶλλον ἀλλοτρία. Οἱ μᾶλλον σκεπτικοί, οἵτινες φρονοῦσιν ὅτι αὕτη περιλαμβάνει ἀξίας τινὰς πνευματικὰς καί ἐκπολιτιστικάς, θεωροῦσιν αὐτὴν ὡς μὴ δυναμένην τιμίως νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ μακρότερον ὡς σύστημα πιστευτέον. Αἱ θρησκεῖαι τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἀμφισβητοῦνται καὶ βαθέως τροποποιοῦνται. Ἐν τῇ μεταβατικῇ περιόδῳ τὰ πνεύματα ἑκατομμυρίων εἶνε ἐπὶ μᾶλλον ἢ συνήθως ἠνεῳγμένα πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον. Ἀλλ᾿ ἡ τάσις ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ὅπως ἐπιβληθῇ ἀρχαία τις θρησκεία εἰς χρῆσιν ὡς ἓν θεμέλιον διὰ κράτος πολιτικῶς ὁμογενὲς ἀπειλεῖ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Χριστιανικῆς ἐνεργείας.

Οὕτως ἡ Ἐκκλησία βλέπει τὸν κόσμον. Τί βλέπει ὁ κόσμος ἢ νομίζει ὅτι βλέπει, ὅταν ἀποβλέπῃ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν;

Εἶνε Ἐκκλησία διῃρημένη καὶ εἰς τὰ κεχωρισμένα αὐτῆς μέρη εὑρίσκονται πολλάκις δισταγμὸς ἢ ὁ πόθος τοῦ δεσπόζειν.

Εἶνε Ἐκκλησία, ἥτις τὸ πλεῖστον ἀπώλεσεν ἐπαφὴν πρὸς τὰς κυριαρχούσας πραγματικότητας τῆς νεωτέρας ζωῆς καὶ προσπαθεῖ ἀκόμη νὰ συναντήσῃ τὸν νέον κόσμον διὰ γλώσσης καὶ τέχνης, αἵτινες θὰ ἦσαν κατάλληλοι πρὸ διακοσίων ἐτῶν.

Εἶνε Ἐκκλησία, ἥτις ἀποτυχοῦσα νὰ ὁμιλήσῃ ἀποτελεσματικῶς περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ πολέμου, ἐδείχθη ἀνίκανος ν᾿ ἀσχοληθῇ περὶ τῆς πραγματικότητος τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως.

Εἶνε Ἐκκλησία, ἥτις κατηγορεῖται ὑπὸ πολλῶν ὅτι ὑπῆρξε τυφλὴ εἰς τὴν κίνησιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅτι ἐτέθη παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν κε-

κτημένων δικαιωμάτων τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ Κράτους καὶ ὅτι παρέλειψε νὰ διεγείρῃ τὴν δραματικότητα καὶ νὰ ἐξαγνίσῃ τὰς θελήσεις τῶν ἀνθρώπων ἐν κόσμῳ ἀλλοιουμένῳ.

Εἶνε Ἐκκλησία, περὶ ἧς εἰς πολλὰ μέρη ὑπάρχει ἡ ὑποψία, ὅτι τὴν ἱεραποστολικὴν αὐτῆς ἐπιχειρηματικότητα μετεχειρίσθη, ἵνα προαγάγῃ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν Κρατῶν καὶ τὰ ἰμπεριαλιστικὰ σχέδια τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων.

Πολλαὶ τῶν κατηγοριῶν τούτων δυνατὸν νὰ εἶνε οὐχὶ ἀληθεῖς. Ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νὰ αἰσθανθῇ ἐντροπὴν καὶ μετάνοιαν διὰ τὴν ἀποτυχίαν αὐτῆς νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν Ἰ. Χριστὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὡς οὗτος εἶνε πράγματι. Παρὰ ταῦτα ἡ Ἐκκλησία παραμένει ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ μόνῃ εὐδοκεῖ ν' ἀποκαλύπτῃ ἑαυτὸν καὶ τὴν ἀπολυτρωτικὴν αὐτοῦ πρόθεσιν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ, ἐν τῷ ὁποίῳ μόνῳ ἡ ἀνακαίνισις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς εἶνε δυνατή.

Εἶνε Ἐκκλησία, πρὸς τὴν ὁποίαν διὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ νεωτέρου κόσμου, ὁ Θεὸς κράζει καὶ λέγει «Δεῦτε καὶ διαλεχθῶμεν» (Ἡσ. 1, 18).

Εἶνε Ἐκκλησία, ἥτις δι' ἑκατομμύρια πιστῶν εἶνε ὁ τόπος, ἐν τῷ ὁποίῳ δέχεται τὴν χάριν τοῦ Χριστοῦ καὶ παρέχεται εἰς αὐτοὺς ἐνίσχυσις ἵνα ζήσωσι διὰ τῆς δυνάμεως τῆς νίκης Αὐτοῦ.

Εἶνε Ἐκκλησία ἐξεγειρομένη πρὸς τὴν μεγάλην αὐτῆς εὐκαιρίαν νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ὁ λειτουργὸς τῆς ἐπιτελεσθείσης ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ σωτηρίας εἰς τὸν κόσμον, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἔθηκεν ἡμᾶς ἀντιμετώπους.

Εἶνε Ἐκκλησία, ἥτις ἐπιθυμεῖ σήμερον νὰ μεταχειρίζεται τὸ εὐαγγελίζεσθαι, ὡς κοινὸν καθῆκον ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ὑπερβαίνει τὴν παραδεδομένην διάκρισιν μεταξὺ τῶν οὕτω καλουμένων Χριστιανικῶν καὶ μὴ Χριστιανικῶν Χωρῶν.

Ἡ παροῦσα ἐποχὴ εἶνε ἡ ἀπαρχὴ νέας ἐποχῆς ἱεραποστολικῆς δράσεως προκαλοῦσα πνεῦμα πρωτοπόρων καὶ τὴν καθοσίωσιν πολλῶν ὑπάρξεων εἰς τὴν διακονίαν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Θεοῦ.

III. *Τὸ καθῆκον τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ παρούσῃ ἐποχῇ.*

Τὸ καθῆκον τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοιαύτῃ ἐποχῇ δύναται νὰ ἐκφρασθῇ καλῶς εἰς μίαν πρότασιν—ἀπαιτεῖται ὅπως παραμείνῃ πιστὴ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ν' ἀντιληφθῇ πληρέστερον τὴν φύσιν αὐτῆς ὡς τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος τούτου ἐγκλείει ἐπανάστασιν σκέψεως καὶ πράξεως.

Α'. Λατρεία καὶ μαρτυρία.

Λατρεία καὶ μαρτυρία ἐθεωρήθησαν ἐνίοτε κεχωρισμέναι, ἀλλ' εἶνε ἀχωρίστως συνδεδεμέναι, ὡς ἡ ἐκπλήρωσις τῆς μεγάλης ἐντολῆς, ὅπως οἱ ἄνθρωποι ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτούς.

Ὅταν ὁ κοινὸς ἄνθρωπος ὁμιλῇ περὶ τῆς ἐκκλησίας, ἐννοεῖ ὁμάδα

λαοῦ λατρεύοντος ἔν τινι οἰκοδομῇ. Ἐκ τοῦ ὅ,τι εἶνε ἡ ὁμὰς αὕτη, κρίνεται ἡ Ἐκκλησία. Ἀποτελεσματικὴ μαρτυρία ἀποβαίνει δυνατὴ μόνον, ὅταν ἑκάστη λατρεύουσα ὁμὰς εἶνε τόσον πεπληρωμένη ὑπὸ τῆς χαρᾶς τοῦ ἀναστάντος καὶ ζῶντος Κυρίου, ὥστε καὶ ὁ ἐκτὸς εὑρισκόμενος πληροφορεῖται, ὅτι, ὅταν ἡ Ἐκκλησία ὁμιλῇ, ὁμιλεῖ περὶ πραγματικῶν γεγονότων.

Ἀλλὰ μία λατρεύουσα ὁμὰς ἐξ ἀτόμων δὲν εἶνε κατ' ἀνάγκην μία κοινότης. Εἶνε οὐσιῶδες ὅπως ἑκάστη ὁμὰς ἀποβῇ πραγματικὴ ἀδελφότης διὰ τῆς ἀποδοχῆς ἐφ' ὅλων πλήρους Χριστιανικῆς εὐθύνης πρὸς ἀμοιβαίαν διακονίαν καὶ καθαίρεσιν τῶν φραγμῶν φυλῆς καὶ τάξεων. Δὲν εἶνε ἀνεκτόν, ὅπως τις ἀποκλείηται τοῦ τόπου χριστιανικῆς λατρείας, διότι ἀνήκει εἰς ἄλλην φυλὴν ἢ χρῶμα.

Ὁ κόσμος σήμερον διψᾷ κοινότητα. Ἀλλ' εἰς πολλοὺς φαίνεται, ὅτι ἡ ἀδελφότης τῶν Ἐκκλησιῶν ἱκανοποιεῖ αὐτοὺς πολὺ ὀλιγώτερον παρὰ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν εὑρίσκουσιν ἐν ταῖς οἰκείαις κοσμικαῖς ἢ θρησκευτικαῖς Ὀργανώσεσι καὶ ἀδελφότησι. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ διορθωθῇ μέχρις οὗ αἱ Ἐκκλησίαι φέρουσι μᾶλλον γνώριμα τὰ σημεῖα τοῦ Κυρίου καὶ παύσωσι νὰ παρακωλύωσιν ἄλλας ὅπως ἔρχωνται πρὸς αὐτὸν λόγῳ τῆς πενιχρότητος τῆς ἀδελφότητος, τὴν ὁποίαν προσφέρουσι.

Β. Λαὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ μέρη, ὅπου οἱ ἄνθρωποι πράγματι ζῶσι. Ὀφείλει νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸν ἀποξενωθέντα κόσμον ἔσωθεν καὶ νὰ προσοικειώσῃ τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰς στοιχειώδεις ἀληθείας περὶ Θεοῦ περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς. Τοῦτο δύναται νὰ γείνῃ ἐν μέρει μὲν διὰ νέων τολμημάτων Χριστιανῶν νὰ ταὐτίσωσιν ἑαυτοὺς πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου ἐκείνου, ἐν μέρει δὲ διὰ χριστιανῶν, οἵτινες κηρύττουσι τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τόπους, ὅπου λαμβάνονται ἀποφάσεις, αἵτινες θίγουσι τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο δύναται νὰ γείνῃ καλῶς μόνον ἐὰν τῇ ἐμπνεύσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ Ἐκκλησία ἀνακτήσῃ τὸ πνεῦμα τὴς προφητείας, ὥστε νὰ διακρίνῃ τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν, νὰ βλέπῃ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἐνεργοῦσαν ἐν τοῖς συγχρόνοις κολοσσιαίαις κινήσεσι καῖ ἐπαναστάσεσι καὶ νὰ λαλῇ πρὸς τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ κύρους.

Γ'. Τὸ Οἰκουμενικὸν αἴσθημα.

Ἑκάστη χριστιανικὴ ὁμὰς ὀφείλει νὰ ἔχῃ συνείδησιν τῆς παγκοσμίου ἀδελφότητος, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τμῆμα. Ἑκάστη Κυριακὴ ἐρχομένη εἶνε ὑπόμνησις τῆς ἀναριθμήτου στρατιᾶς καθ' ὅλον τὸν κόσμον ἐκείνων, οἵτινες κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν λατρεύουσι τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα. Ἡ ὁμὰς αὕτη δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τὸ πλήρωμα τῆς Χριστιανικῆς ζωῆς, μόνον ὅταν ἀποδεχθῇ τὴν θέσιν αὐτῆς ἐν τῇ μεγάλῃ βουλῇ τοῦ Θεοῦ, ὅπως πάντες οἱ ἄνθρωποι σωθῶσι καὶ ἀναδεχθῇ τὴν εὐθύνην,

ὅπως προσεύχεται, διακονῇ καὶ ἐπιχειρῇ αὐτοθυσίαν, ἀπαιτοῦσαν ἱεραποστολήν, ἅτινα πάντα περιλαμβάνονται ἐν τῇ ἀποδοχῇ ἐκείνῃ.

IV. *Ἱεραποστολικὴ καὶ Εὐαγγελιστικὴ στρατηγία.*

Ἡ καταφανὴς ἀπαίτησις τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ εἶνε ὅπως ἡ ὅλη Ἐκκλησία ἐπιδοθῇ εἰς τὸ ὁλοκληρωτικὸν ἔργον νὰ κερδίσῃ τὸν κόσμον ὅλον εἰς Χριστόν.

Α. Ἐργασία καὶ μαρτυρία λαϊκῶν.

Σήμερον ὑπάρχει εὐκαιρία διὰ τὰ λαϊκὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἀπαιτεῖ, ὅπως ἕκαστον μέλος τῆς Ἐκκλησίας, κληρικὸν ἢ λαϊκόν, ἀποβῇ ἐνεργὸς μάρτυς. Ὁ λαϊκὸς ἔχει τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ καὶ τῇ ἐπιστασίᾳ. Εἶνε ὡσαύτως ἐπιτετραμμένος καὶ διὰ τοῦ καθήκοντος πρὸς τὸν ἔξω κόσμον. Ἡ καταφανεστέρα σφαῖρα τῆς μαρτυρίας εἶνε ἡ οἰκογένεια, ἡ θέσις ἐν τῇ ὁποίᾳ πρόκειται νὰ ἱδρυθῇ ἡ Ἐκκλησία τῆς μελλούσης γενεᾶς. Τινὲς ἐκλήθησαν εἰς εἰδικὰ ὑπουργήματα τοῦ κηρύττειν ἢ προσεύχεσθαι. Διὰ πλείστους τὸ ἔδαφος τῆς μαρτυρίας κεῖται ἐν τῇ θέσει, ὅπου ἐκτελοῦσι τὸ καθημερινὸν αὐτῶν ἔργον. Ὁ τρόπος, καθ᾽ ὃν ἐκδηλοῦσι τὴν ἐργασίαν αὐτῶν ἢ ἀσκοῦσι τὸ ἐπάγγελμα αὐτῶν ὀφείλει νὰ εἶναι προδήλως χριστιανικός. Ἀλλ᾽ εἶνε ὡσαύτως κεκλημένοι, ὅταν ὁ Θεὸς δώσῃ τὴν εὐκαιρίαν, νὰ παράσχωσι γενναίως ἐκείνην τὴν μαρτυρίαν ἐν λόγῳ, τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζουσιν ἄλλοι προκαλούμενοι ὑπὸ τοῦ ζῶντος Χριστοῦ. Χριστιανικὴ ὑπηρεσία δέον νὰ ἐννοεῖται ἐν τῇ εὐρυτάτῃ δυνατῇ ἐννοίᾳ. Ἡ ποικιλία τῶν εἰδῶν τῆς μαρτυρίας εἶνε ἀκριβῶς τὰ μέσα, δι᾽ ὧν ὁ Θεὸς δύναται νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸ πλήρωμα τοῦ Εὐαγγελίου ὡς ἀπάντησιν αὐτοῦ εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπότητος.

Β. Συνεργασία ἐν τῷ Εὐαγγελίζεσθαι.

Ἡ Ἐκκλησία δυνατὸν νὰ εὕρῃ, ὅτι τὸ εὐαγγελιστικὸν ἔργον τὸ ἐκτελούμενον ὑπὸ μιᾶς ἐπὶ μέρους ὁμολογίας σήμερον εἶνε λίαν στενόν. Μέγα μέρος τοῦ εὐαγγελιστικοῦ ἔργου ἐκδηλοῦται σήμερον ὑπὸ χωριστῶν Ἱεραποστολῶν τῶν Ὁμολογιῶν. Εἰς πολλὰς περιστάσεις αὐτὸς εἶνε ὁ φυσικὸς τρόπος. Ἀλλ᾽ ὑπάρχουσι θέσεις, ὅπου τὸ ἔργον ἄριστα δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ διὰ συνεργασίας ἐν τῷ εὐαγγελίζεσθαι. Πολλαὶ δυσκολίαι δέον ν᾽ ἀντιμετωπισθῶσι. Ἔχει σπουδαιότητα ὅπως αἱ συνιστῶσαι τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον Ἐκκλησίαι ἐπιζητῶσιν ἁβρότητα πρὸς ἀλλήλας εἰς ὅλας τὰς ὑποθέσεις, τὰς σχετιζομένας πρὸς τὴν εὐαγγελιστικὴν προσπάθειαν καὶ πρὸς τὰς ἰδίας αὐτῶν σφαίρας εὐθύνης. Ἀλλ᾽ αὐτὸς ὁ Θεὸς δεικνύει εἰς ἡμᾶς τὸ ἀκατάλληλον τῶν πραγμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα συνειθίσαμεν. Αἱ Ἐκκλησίαι καλοῦνται σήμερον ὅπως εἶνε μᾶλλον εὔκαμπτοι ἐν τῇ ὀργανώσει ἢ ἐν τῷ παρελθόντι. Ὀφείλουσι νὰ διαπραγματεύουν ἑκάστην κατάστασιν ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ συνόλου ἔργου.

Ὑπάρχουσι μέρη τοῦ κόσμου σήμερον, ὅπου ἡ Ἐκκλησία διατηρεῖται

διὰ μεγάλων δυσχερειῶν καὶ ὅπου ἡ ἐλευθέρα δρᾶσις ἢ εἶνε περιωρισμένη ἢ λείπει παντελῶς. Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐκτελεῖται μᾶλλον διὰ παθημάτων παρὰ διὰ κηρύγματος. Τοιαῦται Ἐκκλησίαι δικαίως ἀξιοῦσιν, ὅπως ἐντὸς τῆς ἀδελφότητος τῆς πίστεως ὑποστηρίζωνται διὰ τῶν προσευχῶν καὶ τῆς ἐπικουρίας ἑκάστου μέλους τῆς παγκοσμίου Ἐκκλησίας.

Εἰς ἄλλας περιοχὰς ὁ Θεὸς ἔθηκε νέας εὐκαιρίας πρὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἑκατομμύρια λαοῦ εἶνε ἕτοιμα, ἵνα ἀκροασθῶσι τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἐξετάζουσιν ἤδη ἂν εἶνε ἡ μόνη ἐλπὶς αὐτῶν. Τοιαῦται περιοχαὶ δέον νὰ θεωρηθῶσιν, ὅτι ὑπάγονται ὑπὸ τὴν εὐθύνην τῆς ὅλης Ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ ἐκείνων μόνον, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ παρόντι ἐργάζονται παρ᾽ αὐτοῖς. Πρόσφορα μέσα προσωπικοῦ καὶ χρημάτων πρέπει ἀμέσως νὰ παρασχεθῶσι εἰς τὰς κατὰ τόπους Ἐκκλησίας οὕτως ὥστε ὅ,τι εἶνε ἀνάγκη νὰ γείνῃ, νὰ γείνῃ ἀποτελεσματικῶς καὶ ἄνευ ἀναβολῆς. Αἱ νεαραὶ Ἐκκλησίαι κράζουσι, ζητοῦσαι βοήθειαν παρὰ τῶν χριστιανῶν συναδέλφων τῆς Δύσεως. Ἐκκλησίαι ἀρχαῖαι καὶ νέαι ἐξ ἴσου ζητοῦσιν ὅπως ἐπειγόντως νέαι ζωαὶ καθοσιωθῶσι εἰς τὸ κληρικὸν στάδιον καὶ εἰς ἄλλας ὁλοχρονίους κλήσεις διακονίας τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ.

Γ΄. Τὸ πρόβλημα τῶν διαιρέσεων ἡμῶν.

Ἂν ἀντιληφθῶμεν σοβαρῶς τὸ παγκόσμιον ἡμῶν ἔργον, εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θὰ ἀχθῶμεν αὖθις εἰς τὴν σκέψιν τῶν διαιρέσεων ἡμῶν. Δυνάμεθα νὰ μένωμεν διῃρημένοι; Ὁ Ἀπ. Παῦλος εἶπεν εἰς τοὺς Κορινθίους αὐτοῦ μαθητάς, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς τροφὴν δωρεάν, διότι αἱ διαιρέσεις αὐτῶν δεικνύουσιν ὅτι εἶνε ἔτι σαρκικοί. Ὁ Θεὸς παρέχει τὴν χάριν αὐτοῦ εἰς τὰς Ἐκκλησίας καὶ κεχωρισμένας ἀπ᾽ ἀλλήλων. Εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι ἔχει πρόσθετα χαρίσματα ἵνα δώσῃ εἰς Ἐκκλησίαν ἡνωμένην κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ. Ἡ πίεσις πρὸς ἕνωσιν εἰς ἕν σῶμα προέρχεται ἰσχυρὰ ἀπὸ μέρους τῶν νέων Ἐκκλησιῶν· αἱ ἀρχαῖαι δεικνύουσι μείζονα ἐπιφύλαξιν. Ὁ δρόμος πρὸς ἕνωσιν εἶνε πάντοτε ἐστρωμένος ὑπὸ πολλῶν δυσχερειῶν. Ἀλλ᾽ ἡ Οἰκουμενικὴ κίνησις ἀποκτᾷ σημασίαν, ἂν ὅλαι αἱ συνιστῶσαι αὐτὴν Ἐκκλησίαι ἔχωσιν ἀπαύστως ἐν νῷ τὴν προσευχὴν τοῦ Χριστοῦ «ἵνα πάντες ἓν ὦσι ὡς Σύ, Πάτερ, ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν Σοί, ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ ὅτι Σύ με ἀπέστειλας» (Ἰωαν. 17,21), καὶ εἶνε ἕτοιμοι νὰ χωρήσωσιν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς περαιτέρω ἑνότητα ἐν πίστει ἐν ἀδελφοσύνῃ εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Κυρίου καὶ εἰς ἡνωμένην διακήρυξιν τοῦ κόσμου τῆς ζωῆς.

V. *«Νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος».*

Μελετήσαντες τὸ Εὐαγγελίζεσθαι ἐν τῇ οἰκουμενικῇ αὐτοῦ ἀπόψει ᾐσθάνθημεν ὅτι βαρυνόμεθα ὑπό τινος ἐπείγοντος. Ἀνεκτήσαμέν τι ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς ὅτι «οἱ πιστεύοντες ἐπορεύοντο πανταχοῦ κηρύττοντες τὸν λόγον». Ἂν τὸ Εὐαγγέλιον εἶνε ὑπόθεσις ζωῆς καὶ

θανάτου, εἶνε ἀνυπόφορον, ὅπως ζῶσα ψυχὴ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ τελειώσῃ τὴν ζωὴν αὐτῆς χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀκούσῃ καὶ δεχθῇ αὐτό.

Δὲν κεῖται εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου μόνον νὰ δημιουργήσῃ μίαν νέαν εὐαγγελιστικὴν κίνησιν. Ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐργάζεται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ ἐν τῷ παρελθόντι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐζωογόνησε τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς ἄνωθεν δυνάμεως. Εἶνε διακαὴς ἡμῶν ἐλπὶς καὶ εὐχή, ὅτι θὰ ἐκτελέσῃ σήμερον, κραταιὸν ἔργον χορηγοῦν αὖθις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν σύνεσιν καὶ δύναμιν δεόντως νὰ κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Χαίρομεν διότι τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον περιέλαβε τὸν Εὐαγγελισμὸν ἐν τῷ ἀνεπτυγμένῳ προγράμματι αὐτοῦ. Διακρίνομεν ἤδη σημεῖα ἀνακαινίσεως καὶ νέας ζωῆς.

Σήμερον καὶ οὐχὶ αὔριον εἶνε ὁ χρόνος πρὸς ἐνέργειαν. Ὁ Θεὸς δὲν ἀναμένει ὅπως γείνωμεν τέλειοι. Εἶνε διατεθειμένος νὰ χρησιμοποιήσῃ λίαν ἀτελῆ ὄργανα. Ὅ,τι ἔχει σημασίαν εἶνε, ὅπως τὸ ὄργανον εἶνε χρήσιμον διὰ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν ἡμῶν εἶνε οὐχὶ ἐν χερσίν ἡμῶν ἀλλ' ἐν χειρὶ Ἐκείνου. Ἀλλ' Αὐτὸς ἐβεβαίωσεν ἡμᾶς ὅτι «ὃ ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ» (Ι Κορ. 4, 1) καὶ ὅπου εὑρεθῇ ἡ πίστις αὐτὴ εὑρεθῇ Αὐτὸς «δύναται ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπερεκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν» (Ἐφ. 3,20).

Σημείωσις.—Ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ Ἐκθέσει δὲν ἀπέβη δυνατὸν νὰ ὑποδείξωμεν λεπτομερῶς τὰ νέα προβλήματα ἐν τῷ εὐαγγελίζεσθαι, ἅτινα χρῄζουσι λύσεως, καὶ τὰς νέας μεθόδους ἐργασίας, αἵτινες εἶνε χρήσιμοι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν σήμερον. Ὑπάρχει μέγα ἔδαφος ἐρεύνης ἀνοικτὸν εἰς τοιαῦτα πράγματα, ὡς ἡ χρῆσις τοῦ ραδιοφώνου καὶ ἡ τηλεόρασις, καὶ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἀρχῶν γενικῶς γενομένων ἀποδεκτῶν εἰς τοπικὰς συνθήκας. Τολμοῦμεν νὰ παραπέμψωμεν τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν εἰς τὸν προπαρασκευαστικὸν Τόμον τοῦ τμήματος ἡμῶν «Ἡ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ Σχέδιον τοῦ Θεοῦ» καὶ εἰς τὴν Ἔκθεσιν τοῦ ἐν Witby Συνεδρίου τοῦ Διεθνοῦς Ἱεραποστολικοῦ Συμβουλίου καὶ εἰς τὸν ἐκδοθέντα τόμον τῶν λόγων, οἵτινες ἐξεφωνήθησαν ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἐκείνῳ, ἐν τοῖς ὁποίοις εὑρίσκεται πληρεστέρα συζήτησις τῶν τε ἀρχῶν καὶ τῶν ἐφαρμογῶν καὶ ἀπόδειξις τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, ἐργαζομένου σήμερον ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἔκθεσις τοῦ Γ'. Τμήματος

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ ἀταξία τῆς κοινωνίας

1. *Ἡ ἀταξία τῆς κοινωνίας.*

Ὁ κόσμος σήμερον δοκιμάζει κοινωνικὴν κρίσιν ἀσυγκρίτου μεγέθους. Ἡ βαθυτάτη ῥίζα τῆς ἀταξίας εἶνε ἡ ἄρνησις τῶν ἀνθρώπων νὰ ἴδωσι καὶ ἀποδεχθῶσιν ὅτι ἡ εὐθύνη αὐτῶν πρὸ τοῦ Θεοῦ ὑπερβαίνει τὴν νομιμοφροσύνην αὐτῶν εἰς οἱανδήποτε ἐπίγειον κοινότητα καὶ τὴν ὑπακοὴν αὐτῶν

εἰς οἱανδήτινα ἐγκόσμιον δύναμιν. Ἡ νεωτέρα ἡμῶν κοινωνία, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξησθένησαν παράδοσις καὶ οἰκογενειακὴ ζωὴ καὶ ἥτις εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κοσμικὴ εἰς τὴν ἐμφάνισιν αὐτῆς, ὑποτιμᾷ ἀμφότερα τό τε βάθος τοῦ κακοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καὶ τὸ πλῆρες ὕφος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας ἐν τοῖς τέκνοις τοῦ Θεοῦ.

Ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἅπτεται τῆς ἀταξίας τῆς ἡμετέρας κοινωνίας μετὰ πίστεως εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν Αὐτῇ ὁ Θεὸς ἵδρυσε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ καὶ αἱ πύλαι αὐτῆς παραμένουσιν ἀνοικταὶ εἰς ὅλους τοὺς θέλοντας νὰ εἰσέλθωσιν. Ἡ ζωὴ αὐτῶν ἀνήκει εἰς τὸν Θεὸν οὕτως ἀσφαλῶς, ὥστε οὐδεμία ἀταξία τῆς κοινωνίας δύναται νὰ καταστρέψῃ αὐτὴν καὶ αὐτοὶ ἔχουσι τὸ καθῆκον νὰ ζητῶσι τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην Αὐτοῦ.

Ἐν τῷ φωτὶ τῆς Βασιλείας ταύτης, ἥτις περιλαμβάνει κρίσιν καὶ ἔλεος, οἱ χριστιανοὶ λαμβάνουσι συνείδησιν τῶν ἁμαρτιῶν, αἵτινες διαφθείρουσιν ἀνθρωπίνας κοινότητας καὶ συστήματα εἰς ἑκάστην ἐποχὴν ἀλλὰ καὶ βεβαιοῦνται περὶ τῆς τελικῆς νίκης διὰ Χριστοῦ ἐπὶ πάσης ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Αὐτὸς ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς ἡμᾶς νὰ παρακαλῶμεν ὅπως ἔλθῃ ἡ βασιλεία αὐτοῦ, ὅπως γεννηθῇ τὸ θέλημα αὐτοῦ ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ ἡ ὑπακοὴ ἡμῶν εἰς τὴν ἐντολὴν ἐκείνην ἀπαιτεῖ ἵνα ζητῶμεν ἐν πάσῃ ἐποχῇ νὰ ὑπερνικῶμεν τὰς εἰδικὰς ἀταξίας, αἵτινες ἐπιδεινοῦσι τὸ αἰώνιον κακὸν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ καὶ νὰ ἀνευρίσκωμεν τὰ μέσα ἵνα ἐπιτύχωμεν τὴν ἀπομάκρυνσιν ἢ τὸν ἔλεγχον αὐτῶν.

Οἱ ἄνθρωποι πολλάκις ἀπογοητεύονται ἀνακαλύπτοντες ὅτι μεταβολαὶ ἰδιαιτέρων συστημάτων δὲν συνεπάγονται ἀπὸ τούτου καλόν, ἀλλὰ νέα κακά. Νέοι πειρασμοὶ ἀπληστίας καὶ δυνάμεως ἐγείρονται καὶ εἰς συστήματα δικαιότερα ἢ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι ἀντικατέστησαν, διότι ἡ ἁμαρτία εἶνε πάντοτε παροῦσα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ. Διὰ τοῦτο πολλοὶ ὀλισθαίνουσιν εἰς ἀπάθειαν ἀνεύθυνον καὶ ἀπελπισίαν. Ἡ χριστιανικὴ πίστις δὲν ἀνέχεται τοιαύτην ἀπελπισίαν, διότι στηρίζεται ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶνε στερεῶς ἐγκαθιδρυμένη ἐν Χριστῷ καὶ θὰ ἔλθῃ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ παρ᾽ ὅλα τὰ ἀνθρώπινα λάθη.

Δύο κατ᾽ ἐξοχὴν παράγοντες συντελοῦσιν εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς. Εἷς ἐξ αὐτῶν εἶνε αἱ εὐρεῖαι συγκεντρώσεις δυνάμεως, αἵτινες εὕρηνται ὑπὸ τὴν οἰκονομικὴν κυρίως κεφαλαιοκρατίαν καὶ ὑπὸ τὸν Κομμουνισμόν, ὅστις εἶνε οἰκονομικὸς ἅμα καὶ πολιτικός. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις τὸ κοινωνικὸν κακὸν ἐκδηλώνεται εὐρύτατα ὄχι μόνον ἐν τῇ ἀπληστίᾳ, ὑπεροψίᾳ καὶ σκληρότητι προσώπων καὶ ὁμάδων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὁρμῇ ἢ τῇ ἀδρανείᾳ τεραστίων ὀργανώσεων ἀνθρώπων, ἅτινα ἐλαττώνουσι τὴν δεξιότητα αὐτῶν νὰ ἐνεργῶσιν ὡς ἠθικὰ καὶ ὑπολογήσιμα ὄντα. Τὸ ἔργον, ὅπως εὕρῃ τις τρόπους ἀντιλήψεως προσωπικῆς εὐθύνης διὰ συλλογικὴν

ἐνέργειαν ἐν ταῖς εὐρείαις συγκεντρώσεσι δυνάμεως ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ, εἶνε καθῆκον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπεχειρήθη ἀκόμη σοβαρῶς.

Ὁ δεύτερος παράγων εἶνε, ὅτι ἡ κοινωνία ὡς ὅλη δεσποζομένη ὑπὸ τεχνικῶν διευθύνεται μᾶλλον ἐξ ἰδίας αὐτῆς ὁρμῆς ἢ κατὰ προηγουμένας περιόδους. Ἐνῷ βοηθεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ χρησιμοποιῶσι καλλίτερον τὴν φύσιν, ἐνέχει καὶ τὰς δυνατότητας τῆς καταστροφῆς καὶ διὰ τοῦ πολέμου καὶ διὰ τῆς ὑποσκάψεως τῶν φυσικῶν θεμελίων τῆς κοινωνίας ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ γειτονείᾳ καὶ τῇ τέχνῃ. Συνήθροισε τοὺς ἀνθρώπους εἰς μεγάλας βιομηχανικὰς πόλεις καὶ ἐστέρησε πολλὰς ἑταιρείας τῆς μορφῆς ἐκείνης τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἐν ταῖς ὁποίαις οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ αὐξηθῶσι πληρέστατα εἰς προσωπικότητας. Ἐπέτεινε τὴν τάσιν τῶν ἀνθρώπων νὰ ἀχρηστεύσωσι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔδαφος καὶ εἰς ἄλλους φυσικοὺς πόρους.

Ἀφ᾽ ἑτέρου αἱ τεχνικαὶ πρόοδοι ἀνεκούφισαν ἄνδρας καὶ γυναῖκας ἀπὸ μεγάλου μόχθου καὶ πτωχείας καὶ δύνανται νὰ πράξωσιν ἔτι πλείονα. Ὑπάρχουσι ὅρια εἰς τὸ ὅ,τι δύνανται νὰ πράξωσι πρὸ αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν. Ἐν τούτοις εὐρεῖαι περιοχαὶ τοῦ κόσμου δὲν ἔχουσι τοὺς περιορισμοὺς αὐτούς. Ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ ὅπως οἱ κάτοικοι τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς π.χ. τύχωσι τῶν εὐεργετημάτων μεγαλητέρας μηχανικῆς παραγωγῆς. Δυνατὸν νὰ μάθωσιν, ὅπως ἀποφεύγωσι τὴν μηχανοποίησιν τῆς ζωῆς καὶ ἄλλους κινδύνους, οὓς συνεπάγεται ἀνισόρροπος οἰκονομία, ἥτις βλάπτει τὴν κοινωνικὴν ὑγείαν τῶν ἀρχαίων βιομηχανικῶν λαῶν. Τεχνικὴ πρόοδος παράγει ἐπίσης μέσα ἐπικοινωνίας καὶ ἀλληλεξαρτήσεως, ἅτινα δύνανται νὰ ἐπιβοηθήσωσι τὴν ἀδελφωσύνην, καίτοι στενωτέρα ἐπαφὴ δύναται νὰ παραγάγῃ ὡσαύτως προστριβήν.

Δὲν εἶνε ἀναπόφευκτος ἀνάγκη, ὅπως ἡ κοινωνία ὑποκύψῃ εἰς ὑστερημένας διευθύνσεις ἐξελίξεις τεχνολογίας καὶ ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἔχει ἐπείγουσαν εὐθύνην σήμερον νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐπιτύχωσι πληρεστέραν προσωπικὴν ζωὴν ἐντὸς τῆς τεχνικῆς κοινωνίας.

Οὕτω πράττουσαι αἱ Ἐκκλησίαι ὀφείλουσι νὰ μὴ λησμονῶσιν εἰς ποῖον βαθμὸν αὐταὶ συνετέλεσαν εἰς τὰ κακὰ αὐτά, διὰ τὰ ὁποῖα πειρῶνται νὰ ψέξωσιν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν κοσμικοποίησιν τῆς κοινωνίας. Διότι ἀνέθρεψαν πολλοὺς χριστιανούς, οἵτινες ἔγειναν ἡγέται μεταρρυθμιστικῶν κινήσεων καὶ διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν κατήντησαν νὰ βλέπωσι κατὰ νέον τινὰ τρόπον τὴν σχέσιν τῆς πίστεως αὐτῶν πρὸς τὰ προβλήματα τῆς κοινωνίας καὶ τὰς ἐπιτακτικὰς ὑποχρεώσεις, τὰς ἐπιβαρυνούσας αὐτάς, διὸ φέρουσιν εὐθύνην ἔναντι τῆς συγχρόνου ἀταξίας. Αἱ Ἐκκλησίαι ἡμῶν πολλάκις ηὐλόγησαν θρησκευτικῶς τὰ εἰδικὰ προνόμια τῶν δεσποζουσῶν τάξεων, φυλῶν καὶ πολιτικῶν ὁμάδων καὶ διὰ τοῦτο ἐγένοντο κώλυμα εἰς μεταβολάς, ἀναγκαίας εἰς τὸ συμφέρον κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας. Πολλάκις συνεκέντρωσαν ἑαυτὰς εἰς μίαν καθαρῶς πνευματικήν, ἢ ὑπερκόσμιον ἢ

ἀτομιστικὴν ἑρμηνείαν τῆς ἐντολῆς καὶ τῆς εὐθύνης αὐτῶν. Ἀπέτυχον πολλάκις νὰ ἐννοήσωσι τὰς δυνάμεις, αἵτινες ἔδωκαν μορφὴν εἰς τὴν πέριξ αὐτῶν κοινωνίαν καὶ ὄντως ἦσαν ἀπαράσκευοι νὰ διαχειρισθῶσι δημιουργικῶς τὰ νέα προβλήματα, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἐν τῷ τεχνικῷ πολιτισμῷ. Παρημέλησαν πολλάκις τὰ ἀποτελέσματα τῆς βιομηχανοποιήσεως ἐπὶ γεωργικῶν κοινοτήτων.

II. *Οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ Ὀργάνωσις.*

Εἰς τὴν βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν, ἡ οἰκονομικὴ δρᾶσις ἀπηλλάγη ἀπὸ τῶν προτέρων κοινωνικῶν ἐλέγχων καὶ ἀπέκτησε τὴν μετριόφρονα αὐτῆς θέσιν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ. Ἐδημιούργησε τὸ εὐρὺ στάδιον, οἰκονομικῶν, ἐμπορικῶν καὶ βιομηχανικῶν σχέσεων, ὅπερ καλεῖται καπιταλιστικὴ τάξις. Εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου νέοι ἔλεγχοι ἐτέθησαν ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, ἀλλ᾽ ὑπάργουσιν οἰκονομικαὶ ἀνάγκαι, τὰς ὁποίας κανὲν πολιτικὸν σύστημα δὲν δύναται νὰ περιφρονήσῃ. Π.χ. σήμερον ἡ ἀνάγκη σταθεροποιήσεως τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, τῆς δημιουργίας κεφαλαίου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς παραγωγῆς εἶνε ἀναπόφευκτος καὶ παγκοσμία. Ἡ δικαιοσύνη ἐν τούτοις ἀπαιτεῖ ὅπως αἱ δικονομικαὶ ἐνέργειαι ὑποταχθῶσιν εἰς κοινωνικοὺς σκοπούς. Εἶνε ἀνυπόφορον, ὅπως πολλὰ ἑκατομμύρια λαῶν εἶνε ἐκτεθειμένα εἰς ἔλλειψιν ἀσφαλείας, πείνης καὶ διαψεύσεως ἐλπίδων διὰ περιοδικοῦ πληθωρισμοῦ ἢ ἐκπεσμοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ λύσῃ τὴν διαφορὰν μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες νομίζουσιν ὅτι ἡ ἀρχικὴ λύσις εἶνε νὰ σοσιαλίσωσι τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς καὶ ἐκείνων, οἵτινες φοβοῦνται, ὅτι τοιαύτη λύσις θὰ προξενήσῃ μᾶλλον νέους καὶ ὑπερβολικοὺς συνδυασμοὺς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς δυνάμεως, ἀπολήγοντας τελικῶς εἰς ἓν παντοδύναμον Κράτος. Ὑπὸ τὸ φῶς ὅμως τῆς χριστιανικῆς περὶ ἀνθρώπου ἐκδοχῆς ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν εἰς τοὺς συνηγόρους τοῦ Σοσιαλισμοῦ, ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας δὲν εἶνε ἡ ρίζα τῆς διαφθορᾶς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὡσαύτως ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν εἰς τοὺς ὑπερασπιστὰς τῶν ὑφισταμένων σχέσεων ἰδιοκτησίας, ὅτι ἡ ἰδιοκτησία δὲν εἶνε δικαίωμα ἄνευ ὅρων. Ἑπομένως ἡ ἰδιοκτησία ὀφείλει νὰ διατηρηθῇ, ἐλαττωθῇ ἢ διανεμηθῇ συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς δικαιοσύνης.

Ἀφ᾽ ἑνὸς ὀφείλομεν νὰ ὑποστηρίζωμεν τὴν ὑπεροχὴν τῶν προσώπων ὑπεράνω καθαρῶς τεχνικῶν ἀπόψεων ὑποτάσσοντες ὅλας τὰς οἰκονομικὰς λειτουργίας καὶ προσφιλῆ δικαιώματα εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς κοινότητος ὡς ὅλου. Ἀφ᾽ ἑτέρου ὀφείλομεν νὰ διαφυλάξωμεν τὸ δυνατὸν ἐπαρκοῦς ζωῆς διὰ τοὺς ὀλίγους ἀνθρώπους ἐν εὐρείαις κοινωνίαις. Ὀφείλομεν νὰ προλαμβάνωμεν κατάχρησιν αὐθεντίας καὶ νὰ ἀφίνωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρεῖαν σφαῖραν, ἐν τῇ ὁποίᾳ οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀμέσους καὶ ὑπευθύνους σχέσεις πρὸς ἀλλήλους ὡς προσωπικότητες.

Συναφὴς καὶ σκόπιμος διάταξις τῆς κοινωνίας ἀπέβη σήμερον μείζων ἀνάγκη. Πρὸς τοῦτο αἱ Κυβερνήσεις ἔχουσιν εὐθύνας, πρὸ τῶν ὁποίων δὲν πρέπει ν' ἀποδυσπετῶσιν. Ἀλλὰ κέντρα πρωτοβουλίας ἐν τῇ οἰκονομικῇ ζωῇ δέον οὕτω νὰ ἐνισχυθῶσιν, ὥστε ν' ἀποφεύγωσιν ὅπως ὑπερτιμῶσι συγκεντρωτικὴν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν. Ἵνα ἐπιτευχθῶσι θρησκευτικοί, πολιτιστικοί, οἰκονομικοί, κοινωνικοὶ καὶ ἄλλοι σκοποὶ εἶνε σπουδαιότατον, ὅπως ἡ κοινωνία ἔχῃ μεγάλην ποικιλίαν μικροτέρων μορφῶν κοινότητος, ὡς τοπικὴν κυβέρνησιν ἐντὸς τῶν βιομηχανικῶν Ὀργανώσεων, ἐν αἷς περιλαμβάνονται καὶ αἱ Συντεχνίαι, διὰ τῆς ἀναπτύξεως δημοσίων σωματείων καὶ διὰ ἐθελοντικῶν ἑταιρειῶν. Διὰ τοιούτων μέσων εἶνε δυνατὸν νὰ προληφθῇ ὑπερβολικὴ συγκέντρωσις δυνάμεως εἰς τὰς νεωτέρας τεχνικῶς ὠργανωμένας κοινότητας καὶ οὕτως ἀποφευχθῶσιν οἱ κίνδυνοι τῆς τυραννίας, ὡς καὶ οἱ τῆς ἀναρχίας.

III. *Ἡ ὑπεύθυνος κοινωνία.*

Ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη καὶ ἐκλήθη νὰ εἶνε ἐλεύθερον ὄν, ὑπεύθυνον ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Ὅλαι αἱ τάσεις τοῦ Κράτους καὶ τῆς Κοινωνίας, αἱ στεροῦσαι τὸν ἄνθρωπον τῆς δυνατότητος νὰ ἐνεργῇ ὑπευθύνως, εἶνε ἄρνησις τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ περὶ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ περὶ σωτηρίας. Ὑπεύθυνος κοινότης εἶνε ἐκείνη, ἐν ᾗ ἐλευθερία εἶνε ἡ ἐλευθερία τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἀναγνωρίζουσιν εὐθύνην ἔναντι δικαιοσύνης καὶ δημοσίας τάξεως καὶ ἐν ᾗ ἐκεῖνοι, οἵτινες κατέχουσι πολιτικὴν ἐξουσίαν καὶ οἰκονομικὴν δύναμιν εἶνε ὑπεύθυνοι διὰ τὴν ἄσκησιν αὐτῆς πρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ εὐτυχία ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῆς.

Ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε πρέπει ν' ἀποβῇ ἁπλοῦν μέσον πρὸς σκοποὺς πολιτικοὺς ἢ οἰκονομικούς. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔγεινε διὰ τὸ Κράτος, ἀλλὰ τὸ Κράτος διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἵνα μία κοινωνία ᾖ ὑπεύθυνος ὑπὸ τὰς νεωτέρας συνθήκας ἀπαιτεῖται, ὅπως ὁ λαὸς ἔχῃ ἐλευθερίαν νὰ ἐλέγχῃ, νὰ ἐπικρίνῃ καὶ νὰ ἀλλάσσῃ τὰς κυβερνήσεις αὐτοῦ ὅπως ἡ δύναμις καταστῇ ὑπεύθυνος διὰ νόμου καὶ παραδόσεως καὶ διανεμηθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτερον δι' ὅλας τὰς κοινότητας. Ἀπαιτεῖται ὅπως οἰκονομικὴ δικαιοσύνη καὶ παροχὴ ἰσοτιμίας εὐκαιριῶν καθιερωθῇ δι' ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας.

Διὰ ταῦτα καταδικάζομεν :

1. Πᾶσαν ἀπόπειραν περιορισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας νὰ μαρτυρῇ εἰς τὸν Κύριον αὐτῆς καὶ τὴν βουλὴν αὐτοῦ περὶ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πᾶσαν ἀπόπειραν νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀνθρώπων νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ ἐνεργῶσι κατὰ συνείδησιν, διότι αἱ ἐλευθερίαι αὗται περικλείονται ἐν τῇ εὐθύνῃ τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ Θεοῦ.

2. Πᾶσαν ἄρνησιν, ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἔχῃ εὐκαιρίαν νὰ μετάσχῃ εἰς

τὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινωνίας, διότι τοῦτο εἶνε καθῆκον περιλαμβανόμενον εἰς τὴν εὐθύνην τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον,

3. Πᾶσαν ἀπόπειραν ὅπως ἐμποδισθῶσιν οἱ ἄνθρωποι νὰ μανθάνωσι καὶ διαδίδωσι τὴν ἀλήθειαν.

IV. *Κομμουνισμὸς καὶ Κεφαλαιοκρατία.*

Οἱ χριστιανοὶ ἔδει νὰ ἐρωτήσωσι διατί ὁ Κομμουνισμὸς ἐν τῇ νεωτέρᾳ ὁλοκληρωτικῇ αὐτοῦ μορφῇ εὑρίσκει τόσον ἰσχυρὰν ἀπήχησιν εἰς μεγάλα πλήθη τοῦ λαοῦ εἰς πολλὰ μέρη τοῦ κόσμου. Ἔδει ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἐξεγέρσει τοῦ πλήθους ἐναντίον τῆς ἀδικίας, ἥτις παρέχει εἰς τὸν Κομμουνισμὸν μέγα μέρος τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Ἔδει νὰ ἐπιζητήσωσιν, ὅπως ἀνακτήσωσι διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἀρχικὴν χριστιανικὴν ἀλληλεγγύην πρὸς τοὺς δυστυχεῖς τοῦ κόσμου, ὄχι νὰ κάμψωσι τὰς βλέψεις αὐτῶν πρὸς δικαιοσύνην, ἀλλὰ τοὐναντίον νὰ ὑπερβάλωσιν αὐτὰς καὶ νὰ κατευθύνωσι πρὸς τὴν μόνην ὁδόν, ἥτις δὲν φέρει πρὸς ἀδιέξοδον, ἀλλ' εἰς ὑπακοὴν εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην Αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ ἔδει ν' ἀντιληφθῶσιν, ὅτι ὁ Κομμουνισμὸς διὰ πολλούς, ἰδιαιτέρως νέους καὶ νέας, φαίνεται ὅτι παρουσιάζει ὅραμα ἀνθρωπίνης ἰσότητος καὶ παγκοσμίου ἀδελφοσύνης, διὰ τὴν ὁποίαν ἦσαν προητοιμασμένοι ἐκ χριστιανικῶν ἐπιρροῶν. Οἱ χριστιανοί, οἱ ἀπολαύοντες τῶν εὐεργετημάτων τῆς Κεφαλαιοκρατίας, δέον νὰ προσπαθῶσιν ὅπως ἴδωσι τὸν κόσμον, ὡς οὗτος φαίνεται εἰς πολλούς, οἵτινες γινώσκουσιν, ὅτι αὐτοὶ ἀποκλείονται ἐκ τῶν εὐεργετημάτων αὐτῆς καὶ οἵτινες διαβλέπουσιν ἐν τῷ Κομμουνισμῷ μέσον ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς πτωχείας καὶ τῆς ἀβεβαιότητος. Ὅλοι ἔδει νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι ἡ προκήρυξις φυλετικῆς ἰσότητος ὑπὸ τῶν Κομμουνιστῶν καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν ὑποστήριξις τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀποικιακῶν λαῶν εὑρίσκουσιν ἰσχυρὰν ἀπήχησιν παρὰ τοῖς πληθυσμοῖς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ ταῖς φυλετικαῖς μειονοψηφίαις ἀλλαχοῦ. Εἶνε μεγάλη ἀνθρωπίνη τραγῳδία, ὅτι τόσον καλόν, τὸ ὁποῖον ἐνυπάρχει εἰς τὰ ἐλατήρια καὶ τὰς βλέψεις πολλῶν Κομμουνιστῶν καὶ τῶν συμπαθούντων πρὸς αὐτούς. μετεβλήθη εἰς δύναμιν, ἥτις γεννᾷ νέας μορφὰς ἀδικίας καὶ πιέσεως καὶ ὅτι ὅ,τι εἶνε ἀληθὲς ἐν τῇ ἐπικρίσει τοῦ Κομμουνισμοῦ θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ἵνα παράσχῃ πειστικὴν δύναμιν εἰς ψευδολόγον προπαγάνδαν.

Οἱ χριστιανοὶ ὀφείλουσι νὰ ὁμολογήσωσι μετὰ συντριβῆς, ὅτι πολλαὶ Ἐκκλησίαι ἐνέχονται εἰς τὰς μορφὰς τῆς οἰκονομικῆς ἀδικίας καὶ τῆς φυλετικῆς διαιρέσεως, αἵτινες ἐδημιούργησαν τοὺς εὐνοϊκοὺς ὅρους διὰ τὴν αὔξησιν τοῦ Κομμουνισμοῦ καὶ ὅτι ἡ ἀθεΐα καὶ ἡ ἀντιθρησκευτικὴ διδασκαλία τοῦ Κομμουνισμοῦ εἶνε ἐν μέρει ἀντίδρασις πρὸς τὸν ποικίλον κατάλογον ἐπαγγελματικῆς χριστιανικῆς κοινωνίας. Εἶνε ἓν ἐκ τῶν μάλιστα μοιραίων γεγονότων ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ ὅτι αἱ ἐργατικαὶ τάξεις, πολλάκις συμπεριλαμβανομένων καὶ ἐπ' ἐνοικίῳ κρατούντων ἀγροικίας, ἔφθασαν εἰς τὸ νὰ

πιστεύωσιν, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι ἦσαν ἐναντίον αὐτῶν ἢ ἀδιάφοροι εἰς τὰ βάσανα αὐτῶν. Οἱ Χριστιανοὶ ἔδει ν' ἀντιληφθῶσιν ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀπέτυχε νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν νεολαίαν αὐτῆς τὴν ἔκκλησιν, ἥτις δύναται νὰ προκαλέσῃ πειθαρχίαν, σκόπιμον καὶ ἑτοίμην πρὸς θυσίας ἀπαίτησιν καὶ ὅτι ὡς πρὸς τοῦτο ὁ Κομμουνισμὸς διὰ πολλοὺς ἐπλήρωσεν ἓν ἠθικὸν καὶ ψυχολογικὸν κενόν.

Τὰ σημεῖα διαμάχης μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἀθέου Μαρξικοῦ Κομμουνισμοῦ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν εἶνε τὰ ἑξῆς: 1) Ἡ κομμουνιστικὴ ὑπόσχεσις τῆς τελείας ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῆς Ἱστορίας. 2) Ἡ πίστις, ὅτι μία ἰδιαιτέρα τάξις δυνάμει τοῦ ῥόλου αὐτῆς ὅτι εἶνε φορεὺς νέας τάξεως εἶνε ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν ἀμφιλογιῶν, περὶ τῶν ὁποίων οἱ χριστιανοὶ πιστεύουσιν ὅτι εἶνε χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα πάσης ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. 3) Αἱ ὑλιστικαὶ δετερμινιστικαὶ διδασκαλίαι δύνανται ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ χαρακτηρισθῶσιν, ὅτι εἶνε ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὴν πίστιν εἰς Θεὸν καὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν περὶ ἀνθρώπου ὡς προσώπου, πλασθέντος κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὑπευθύνου πρὸς Αὐτὸν 4) αἱ ἄσπλαγχνοι μέθοδοι τῶν Κομμουνιστῶν, ἃς μεταχειρίζονται ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν 5) ἡ ἀπαίτησις τοῦ κόμματος παρὰ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἀποκλειστικῆς καὶ ἀπολύτου ὑπακοῆς, ἥτις ἀνήκει εἰς μόνον τὸν Θεὸν καὶ ἡ καταθλιπτικὴ πολιτικὴ τῆς Κομμουνιστικῆς δικτατορίας, ἐπιβλεπούσης πᾶσαν ὄψιν τῆς ζωῆς.

Ἡ Ἐκκλησία ἔδει νὰ ζητῇ ὅπως ἀντισταθῇ κατὰ τῆς ἐπεκτάσεως παντὸς συστήματος, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον ἐγκλείει στοιχεῖα καταθλιπτικά, ἀλλὰ καὶ δὲν παρέχει οἷα δήποτε μέσα, δι' ὧν τὰ θύματα τῆς καταπιέσεως δύνανται νὰ ἐπικρίνωσιν ἢ ἐνεργήσωσι πρὸς διόρθωσιν αὐτῆς. Εἶνε μέρος τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας νὰ ὑψώσῃ φωνὴν διαμαρτυρίας αὐτῆς ὅπου δήποτε ἄνθρωποι εἶνε θύματα τρομοκρατίας, ὅπου δήποτε ἀρνοῦνται εἰς αὐτοὺς τοιαῦτα θεμελιώδη δικαιώματα, ὡς τὸ δικαίωμα τῆς ἀσφαλείας κατὰ αὐθαιρέτου κρατήσεως καὶ ὅπου δήποτε κυβερνήσεις μεταχειρίζονται βασανιστήρια καὶ σκληρὰς τιμωρίας ἵνα ἐκφοβίσωσι τὰς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ Ἐκκλησία δέον νὰ καταστήσῃ σαφές, ὅτι ὑπάρχουσι προστριβαὶ μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Κεφαλαιοκρατίας. Αἱ ἐξελίξεις τῆς Κεφαλαιοκρατίας ποικίλλουσι ἀπὸ χώρας εἰς χώραν καὶ πολλάκις ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἐργατῶν, ἥτις ἐχαρακτήριζε τὴν πρώϊμον κεφαλαιοκρατίαν, διωρθώθη κατὰ πολὺ λόγῳ τῆς ἐπιδράσεως τῶν συντεχνιακῶν ἑνώσεων, τῆς κοινωνικῆς νομοθεσίας καὶ ὑπευθύνου διευθύνσεως. Ἀλλὰ 1) ἡ κεφαλαιοκρατία τείνει νὰ ὑποτάξῃ τὴν πλήρωσιν τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν—ἥτις ἔδει νὰ εἶνε τὸ πρῶτον καθῆκον πάσης οἰκονομίας—ὑπὸ τὰ οἰκονομικὰ ὠφελήματα ἐκείνων, οἵτινες κέκτηνται μεγαλυτέραν δύναμιν ἐπὶ τῶν ἱδρυμάτων αὐτῆς. 2)

Τείνει νὰ προκαλέσῃ σοβαρὰς ἀνισότητας. 3) Ἀνέπτυξε μίαν κρατικὴν μορφὴν ὑλισμοῦ εἰς τὰ Δυτικὰ ἔθνη παρὰ τὴν χριστιανικὴν αὐτῶν βάσιν, διότι τὴν μεγίστην ἔμφασιν ἔδωκεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν ἀποκτήσεως χρημάτων. 4) Διετήρησε τὸν λαὸν τῶν κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν ὑπὸ ἓν εἶδος μοιρολατρείας, ἥτις προσέλαβε τὴν μορφὴν τοιούτων κοινωνικῶν καταστροφῶν ὡς μεγάλης ἀνεργίας.

Αἱ Χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι πρέπει ν' ἀπορρίψωσι τὰς ἰδεολογίας ἀμφοτέρων τοῦ τε κομμουνισμοῦ καὶ τοῦ ἀφρόντιδος (Laissez faire) καπιταλισμοῦ καὶ νὰ προσπαθήσωσιν, ἵνα ἀπομακρύνωσι τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως, ὅτι τὰ ἄκρα αὐτὰ εἶνε αἱ δύο ἐκλογαί. Ἕκαστον αὐτῶν ἔδωκεν ὑποσχέσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ. Ἡ κομμουνιστικὴ ἰδεολογία δίδει τὴν ἔμφασιν εἰς τὴν οἰκονομικὴν δικαιοσύνην καὶ ὑπόσχεται, ὅτι ἡ ἐλευθερία θὰ ἔλθῃ αὐτομάτως, ἀφοῦ συμπληρωθῇ ἡ ἐπανάστασις. Ὁ καπιταλισμὸς τονίζει κυρίως τὴν ἐλευθερίαν καὶ ὑπόσχεται ὅτι ἡ δικαιοσύνη θὰ ἐπακολουθήσῃ, ὡς συνέπεια ἐλευθέρας ἐπιχειρήσεως. Καὶ οὗτος ἐπίσης εἶνε ἰδεολογία, ἥτις ἀπεδείχθη ἐσφαλμένη. Οἱ χριστιανοὶ εἶνε ὑπεύθυνοι νέων δημιουργικῶν λύσεων, αἵτινες οὐδέποτε ἐπιτρέπουσιν εἰς τὴν δικαιοσύνην ἢ τὴν ἐλευθερίαν νὰ καταστρέψῃ ἡ μία τὴν ἄλλην.

V. *Ἡ κοινωνικὴ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας.*

Ἡ μεγίστη συμβολή, τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία δύναται νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τῆς κοινωνίας, εἶνε νὰ ἀνακαινισθῇ ἡ ἰδία ἐν τῇ ζωῇ αὐτῆς, ἐν πίστει καὶ ὑπακοῇ εἰς τὸ Κύριον αὐτῆς. Τοιούτη ἐσωτερικὴ ἀνακαίνισις περιλαμβάνει σαφεστέραν ἀντίληψιν τῆς σημασίας τοῦ Εὐαγγελίου διὰ τὴν ὅλην ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀνακαίνισις αὐτὴ πρέπει νὰ γείνῃ καὶ εἰς τὰς εὐρυτέρας μονάδας τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰς κατὰ τόπους κοινότητας. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ λατρεύοντος πληρώματος ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῆς κοινωνίας εἶνε λίαν μεγάλη, ἂν τὰ πληρώματα αὐτὰ περικλείωσι λαὸν προερχόμενον ἐκ πολλῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Ἂν ἡ Ἐκκλησία δυνηθῇ νὰ ὑπερβῇ τοὺς ἐθνικοὺς καὶ κοινωνικοὺς φραγμούς οἵτινες διαχωρίζουσιν αὐτὴν νῦν, δύναται νὰ συνηθίσῃ τὴν κοινωνίαν νὰ ὑπερνικήσῃ τοὺς φραγμοὺς ἐκείνους.

Τοῦτο εἶνε ἰδίᾳ σαφὲς εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς φυλετικῆς διακρίσεως. Ἐν τούτῳ ἡ Ἐκκλησία ἀπέτυχεν οἰκτρότατα ὅπου κατέκρινε καὶ εἶτα διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῆς καθιέρωσεν τὴν φυλετικὴν προκατάληψιν, ἥτις πλεονάζει ἐν τῷ κόσμῳ. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν τούτῳ σήμερον ἡ καθοδήγησις αὐτῆς περὶ τοῦ τί εἶνε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ εἶνε εἰδικῶς σαφής. Γινώσκει, ὅτι ὀφείλει νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τῆς προκαταλήψεως, ἥτις στηρίζεται ἐπὶ φυλῆς ἢ χρώματος, καὶ ἀπὸ πράξεων διαιρέσεως καὶ χωρισμοῦ, αἵτινες σημαίνουσιν ἄρνησιν δικαιοσύνης καὶ

ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας· Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ εἴπῃ πειστικὸν λόγον εἰς τὴν κοινωνίαν, ἂν αὐτὴ δὲν λαμβάνῃ μέτρα νὰ ἀπομακρύνῃ τὰς πράξεις ταύτας ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, διότι ἀντιβαίνουσι πρὸς πᾶν ὅ,τι πιστεύει ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκτείνεται εἰς ὅλα αὐτοῦ τὰ τέκνα.

Ὑπάρχουσι περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας αἱ Ἐκκλησίαι διὰ τῶν Συμβουλίων αὐτῶν ἢ διὰ τοιούτων προσώπων, εἰς ἃ δίδουσι τὴν ἐντολὴν νὰ ὁμιλῶσιν ἐξ ὀνόματος αὐτῶν, ὀφείλουσι νὰ δηλώσωσι σαφῶς ποῖον κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν εἶνε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ περὶ τῶν δημοσίων ἀποφάσεων τῆς ὥρας. Τοιαύτη ὁδηγία θὰ λάβῃ πολλάκις τὴν μορφὴν προειδοποιήσεων ἐναντίον συγκεκριμένων μορφῶν ἀδικίας ἢ πιέσεως ἢ κοινωνικῆς εἰδωλολατρείας. Ὀφείλουσιν ὡσαύτως νὰ τονίσωσι τοὺς κυρίους σκοπούς, πρὸς τοὺς ὁποίους μία ἐπὶ μέρους κοινότης δέον νὰ κινῆται.

Ἓν πρόβλημα ἀνακύπτει ἕνεκα τῆς ὑπάρξεως ἐν διαφόραις χώραις χριστιανικῶν πολιτικῶν κομμάτων. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς τοιαύτη, δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς οἱονδήποτε πολιτικὸν κόμμα καὶ δὲν ὀφείλει νὰ ἐνεργῇ ὡσεὶ ἀνῆκεν ἡ ἰδία εἰς ἓν πολιτικὸν κόμμα. Γενικῶς εἰπεῖν ὁ σχηματισμὸς τοιούτων κομμάτων εἶνε ἐπικίνδυνος, διότι ταῦτα εὐκόλως συγχέουσι χριστιανισμὸν μετὰ τῶν συμφυῶν συμβιβασμῶν εἰς τὴν πολιτικήν. Τὰ χριστιανικὰ κόμματα δυνατὸν ν᾿ ἀπομακρύνωσι Χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν ἄλλων μερίδων, αἵτινες ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς χριστιανικῆς ζύμης καὶ δυνατὸν νὰ συγκεντρώσωσιν ὅλους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἀσπάζονται τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς τοῦ χριστιανικοῦ κόμματος ὄχι μόνον ἐναντίον τοῦ κόμματος ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον καὶ αὐτοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ. Παρὰ ταῦτα θὰ εἶνε ἴσως ἐπιθυμητόν, ὅπως εἴς τινας περιστάσεις ὀργανωθῶσιν εἰς ἓν πολιτικὸν κόμμα οἱ χριστιανοὶ δι᾿ εἰδικοὺς σκοπούς, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴν ἀξιῶσιν, ὅτι εἶνε ἡ μόνη δυνατὴ ἔκφρασις χριστιανικῆς νομιμοφροσύνης ἐν τῇ δεδομένῃ περιστάσει.

Ἀλλ᾿ ἡ κοινωνικὴ ἐπιρροὴ τῆς Ἐκκλησίας δέον νὰ προέλθῃ πρωτίστως ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τῶν μελῶν αὐτῆς διὰ συνεχοῦς διδασκαλίας καὶ κηρύγματος τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας κατὰ τρόπους διαφωτίζοντας τὰς ἱστορικὰς συνθήκας, ὑφ᾿ ἃς οἱ ἄνθρωποι ζῶσι καὶ τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζουσι. Ἡ Ἐκκλησία δύναται νὰ εἶνε ἀποτελεσματικωτάτη ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐφ᾿ ὅσον ἐμπνέει τὰ μέλη αὐτῆς νὰ ἐρωτήσωσι κατὰ νέον τρόπον τίς εἶνε ἡ χριστιανικὴ αὐτῶν εὐθύνη, ὅταν ψηφίζωσιν ἢ ἐκτελῶσι τὰ καθήκοντα δημοσίας ὑπηρεσίας, ὅταν ἐπηρεάζωσι τὴν δημοσίαν γνώμην, ὅταν λαμβάνωσιν ἀποφάσεις ὡς ἐργοδόται ἢ ἐργάται ἢ ἐν οἱαδήποτε ἄλλῃ κλήσει, εἰς ἣν ἐκλήθησαν. Μία ἐκ τῶν δημιουργικωτάτων ἐξελίξεων ἐν τῇ συγχρόνῳ Ἐκκλησίᾳ εἶνε ἡ πρᾶξις ὁμάδων χριστιανῶν, οἵτινες ἀντιμετωπίζουσι τὰ αὐτὰ συνήθως προβλήματα ἐν ταῖς ἀσχολίαις αὐτῶν, ὅπως

συμπροσεύχωνται καὶ συσκέπτωνται, ἵνα ἐξεύρωσι τὶ ὀφείλουσι νὰ πράξωσιν ὡς χριστιανοί.

Συζητοῦντες τὴν κοινωνικὴν λειτουργίαν τῆς Ἐκκλησίας, οἱ Χριστιανοὶ ὀφείλουσι πάντοτε νὰ ἐνθυμῶνται τὴν μεγάλην ποικιλίαν τῶν καταστάσεων, ἐν αἷς ζῇ ἡ Ἐκκλησία. Ἔθνη, ἐν τοῖς ὁποίοις οἱ πιστεύοντες χριστιανοὶ ἀποτελοῦσι τὴν πλειοψηφίαν, ἔθνη, ἐν τοῖς ὁποίοις ἡ Ἐκκλησία ἀντιπροσωπεύει μόνον ὀλίγους ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν τοῦ πληθυσμοῦ, ἔθνη, ἐν τοῖς ὁποίοις ἡ Ἐκκλησία ζῇ ὑπὸ ἐχθρικὴν καὶ καταπιεστικὴν κυβέρνησιν, παρουσιάζουσι πολὺ διάφορα προβλήματα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Εἶνε μία ἐκ τῶν συμβολῶν τῆς Οἰκουμενικῆς πείρας τῶν τελευταίων ἐτῶν, ὅτι Ἐκκλησίαι ὑπὸ τοιαύτας ἀντιθέτους περιστάσεις ἔφθασαν ὄχι μόνον νὰ ἐκτιμῶσι τὰς ἕξεις ἀλλήλων, ἀλλὰ νὰ διδάσκωνται ἐκ τῶν σφαλμάτων καὶ τῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν παθημάτων ἀλλήλων.

IV. *Συμπέρασμα.*

Ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ ὅλων ἐκείνων, ὅσα ἐλέχθησαν ἐνταῦθα, καὶ τῆς δυνατῆς ἐνεργείας εἰς πολλὰ μέρη τοῦ κόσμου. Ὑπακοὴ εἰς τὸν Θεὸν θὰ εἶνε δυνατὴ ὑφ' ὅλας τὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις καὶ οὐδεὶς δέον ν' ἀπελπίζῃ, ἂν αἱ συνθῆκαι περιορίζωσι μεγάλως τὴν περιοχὴν ὑπευθύνου ἐνεργείας. Ἡ ὑπεύθυνος κοινωνία, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν, ἀποτελεῖ ἐν τούτοις τὸ τέρμα, πρὸς τὸ ὁποῖον αἱ Ἐκκλησίαι ὅλων τῶν χωρῶν δέον νὰ ἐργάζωνται πρὸς δόξαν τοῦ ἑνὸς Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὅλων, προσδοκῶσαι τὴν ἡμέραν τοῦ Θεοῦ καὶ ἕνα νέον κόσμον, ἐν ᾧ δικαιοσύνη κατοικεῖ.

Ἔκθεσις τοῦ Δ' Τμήματος.

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Διεθνὴς ἀταξία.

Τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν συνῆλθεν εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ Συνέλευσιν εἰς ἐποχὴν κρισίμου διεθνοῦς ἐντάσεως. Αἱ ἐλπίδες τῶν τελευταίων πολεμικῶν ἐτῶν καὶ τῆς ὑποφαινομένης ἀνατολῆς τῆς εἰρήνης ἐματαιώθησαν. Δὲν ἐγκατεστάθη κατάλληλον σύστημα, ἵνα ἐπιφέρῃ εἰρηνικὴν μεταβολὴν παρὰ τὴν σοβαρὰν ἐπιθυμίαν ἑκατομμυρίων. Εἰς πολυαρίθμους Χώρας τὰ ἀνθρώπινα δίκαια ποδοπατοῦνται καὶ ἡ ἐλευθερία ἀπορρίπτεται ὑπὸ πολιτικῶν συστημάτων. Ἐξάντλησις καὶ ἀπογοήτευσις συνεδυάσθησαν μετὰ πνευματικῆς ἀπαθείας, ἵνα παραγάγωσιν ἓν ἠθικὸν κενόν, τὸ ὁποῖον θὰ πληρωθῇ εἴτε ὑπὸ Χριστιανικῆς πίστεως εἴτε ὑπὸ ἀπελπισίας εἴτε ὑπὸ μίσους. Οἱ ἄνθρωποι ἐρωτῶσιν ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ τί ἐπιφυλάσσει τὸ μέλλον.

Αἱ Ἐκκλησίαι μαρτυροῦσι πρὸς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα, ὅτι ὁ κόσμος εὕρηται ἐν χερσὶ Θεοῦ. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ δύναται νὰ παραλύσῃ καὶ ἀναβληθῇ, ἀλλὰ δὲν δύναται τελικῶς νὰ ματαιωθῇ. Αὐτὴ εἶνε ἡ ἔννοια τῆς

ἱστορίας, ἥτις ἀπαγορεύει ἀπελπισίαν ἢ παράδοσιν εἰς τὴν γοητευτικὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν δύναμιν, ὡς διαλυτικὸν τοῦ ἀνθρωπίνου τρόμον.

Ὁ πόλεμος ὢν συνέπεια τῆς περιφρονήσεως τοῦ Θεοῦ δὲν εἶνε ἀναπόφευκτος, ἂν ὁ ἄνθρωπος θέλῃ νὰ στραφῇ πρὸς Αὐτὸν ἐν μετανοίᾳ καὶ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸν Νόμον Αὐτοῦ. Τότε δὲν ὑπάρχει πλήμμυρα ἀκατανίκητος ἄγουσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν καταστροφήν. Οὐδὲν ἀδυνατεῖ τῷ Θεῷ.

Ἐνῷ γινώσκομεν, ὅτι πόλεμοι ἔστιν ὅτε προκύπτουσιν ἐξ ἀμέσων αἰτίων, τὰ ὁποῖα οἱ Χριστιανοὶ φαίνονται ἀνίκανοι νὰ ἐπηρεάσωσι, δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ἐργαζώμεθα τυφλῶς ἢ μόνοι. Εἴμεθα συνεργάται Θεοῦ, ὅστις ἔδωσεν εἰς ἡμᾶς ἐν Χριστῷ τὸ μέσον νὰ ὑπερνικήσωμεν δαιμονικὰς δυνάμεις ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν συνεργαζομένων ὑπὸ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἀνεπτύχθη ἀδελφωσύνη, ἥτις ἐγείρεται ὑπεράνω τῶν φραγμῶν τῆς φυλῆς, τοῦ χρώματος, τῆς τάξεως καὶ τοῦ ἔθνους, οἵτινες θέτουσι νῦν τοὺς ἀνθρώπους ἀντιμετώπους πρὸς ἀλλήλους.

Ἕκαστος κατέχει θέσιν ἐν τῇ Βουλῇ τοῦ Θεοῦ. Δημιουργηθεὶς ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατ᾽ εἰκόνα αὐτοῦ, γενόμενος ἀντικείμενον τῆς ἀπολυτρωτικῆς αὐτοῦ ἀγάπης ἐν Κυρίῳ δέον νὰ εἶνε ἐλεύθερος, ἵνα ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν Κλῆσιν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν παραμένει ἀδιάφορος πρὸς τὴν δυστυχίαν οὐδὲ κωφεύει εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὰς βλέψεις τοῦ ἀνθρώπου. Δεχόμενοι τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ οἱ ἄνθρωποι θὰ τύχωσι συγγνώμης δι᾽ ὅλας τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν καὶ θὰ λάβωσι δύναμιν, ὅπως μεταβάλωσι τὰς σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῶν ὁμοίων αὐτῶν ἀνθρώπων.

Ἐνταῦθα κεῖται ἡ ἐλπὶς ἡμῶν καὶ ἡ βάσις τοῦ ἀγῶνος ἡμῶν. Ἀπαιτεῖται παρ᾽ ἡμῶν νὰ εἴμεθα πιστοὶ καὶ ὑπήκοοι. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶνε τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἕκαστος ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν εἰρήνην, πεπεισμένος, ὅτι—ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν συμβῇ—δὲν εἶνε οὔτε ἀπολωλὼς οὔτε μάταιος, διότι Κύριος ὁ Παντοδύναμος Θεὸς βασιλεύει.

Ἐν τῇ πεποιθήσει ταύτῃ ἡνωμένοι δηλοῦμεν εἰς τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα :

I. *Ὁ πόλεμος ἀντιβαίνει εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.*

Ὁ πόλεμος ὡς μέσον διευθετήσεως ἐρίδων εἶνε ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον ἔχει ὁ πόλεμος ἐν τῇ παρούσῃ διεθνεῖ ζωῇ, εἶναι ἁμαρτία κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ὑποβιβασμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀναγνωρίζομεν, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ πολέμου ἐγείρει ἰδιαιτέρως ὀξέα ζητήματα σήμερον διὰ τοὺς χριστιανούς. Ἡ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου ἤλλαξε πολύ. Ὁ πόλεμος εἶνε σήμερον ὁλοκληρωτικὸς καὶ ἕκαστος, ἀνὴρ ἢ γυνή, κινητοποιεῖται σήμερον διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Στρατοῦ. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἀπέραντος χρῆσις ἀεροπορικῶν δυνάμεων καὶ ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀτομικῆς βόμβας καὶ ἄλλων νέων ὅπλων καθιστῶσιν ἐκτεταμένην καὶ ἄνευ διακρίσεως καταστροφὴν συμφυᾶ πρὸς τὴν ὅλην διεξαγωγὴν τοῦ νεωτέρου πολέμου, ἀπαραδειγμάτιστον ἐν

προηγηθείσαις συγκρούσεσιν. Ὑπὸ τὰς περιστάσεις ταύτας ἀμφισβητεῖται σήμερον ἡ ἰδέα δικαίου πολέμου, ἀπαιτοῦντος δικαίαν αἰτίαν καὶ τὴν χρῆσιν δικαίων μέσων. Ὁ νόμος δυνατὸν ν᾽ ἀπαιτῇ τὴν χρῆσιν τοῦ πολέμου, ἀλλ᾽ ὅταν ἐκραγῇ ὁ πόλεμος, ἡ δύναμις χρησιμοποιεῖται εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε τείνει νὰ καταστρέψῃ τὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ Νόμος ὑφίσταται.

Ἐντεῦθεν ἐγείρεται τὸ ἀναπόφευκτον ἐρώτημα: Δύναται σήμερον ὁ πόλεμος νὰ εἶνε πρᾶξις δικαιοσύνης; Δὲν δυνάμεθα ἐν ὁμοφωνίᾳ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ἀλλὰ τρεῖς εὐρεῖαι θέσεις ὑποστηρίζονται.

1) Ὑπάρχουσιν οἱ φρονοῦντες ὅτι καίτοι ἡ ἐπιχείρησις πολέμου εἶνε καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ ὑπὸ ἰδιαιτέρας περιστάσεις, ἡ διεξαγωγὴ τοῦ νεωτέρου πολέμου μετὰ τῆς ὁλοκληρωτικῆς καταστροφῆς, ἣν ἐπιφέρει, δὲν δύναται νὰ εἶνε πρᾶξις δικαιοσύνης.

2) Ἐν τῇ ἀπουσίᾳ ἀκομματίστων ὑπερεθνικῶν θεσμῶν ὑπάρχουσιν οἱ φρονοῦντες ὅτι ἡ στρατιωτικὴ ἐνέργεια εἶνε ἡ ἐσχάτη ἐφαρμογὴ τοῦ κανόνος τοῦ νόμου καὶ ὅτι οἱ πολῖται δέον νὰ διδάσκωνται σαφῶς, ὅτι εἶνε καθῆκον αὐτῶν νὰ ὑπερασπίσωσι τὸν νόμον καὶ διὰ τῆς δυνάμεως, ἂν εἶνε ἀνάγκη.

3) Ἄλλοι πάλιν ἀρνοῦνται παντὸς εἴδους στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν πεπεισμένοι, ὅτι ἀπόλυτος μαρτυρία ἐναντίον τοῦ πολέμου καὶ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης εἶνε δι᾽ αὐτοὺς θέλημα Θεοῦ καὶ ἐπιθυμοῦσιν, ὅπως ἡ Ἐκκλησία τηρῇ τὴν αὐτὴν στάσιν.

Ὀφείλομεν μετὰ παρρησίας ν᾽ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι εἴμεθα βαθέως ἀμήχανοι ἔναντι τῶν ἀντιμαχομένων τούτων γνωμῶν καὶ ἐπειγόντως ζητοῦμεν, ὅπως ὅλοι οἱ χριστιανοὶ αἰσθάνωνται τὸ καθῆκον συνεχῶς ν᾽ ἀγωνίζωνται πρὸς τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας ἐγείρουσι καὶ νὰ προσεύχωνται ταπεινῶς, ζητοῦντες τὴν ὁδηγίαν τοῦ Θεοῦ. Πιστεύομεν ὅτι οἱ θεολόγοι καλοῦνται εἰδικῶς νὰ ἐξετάσωσι τὰ θεολογικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐμπεριέχονται. Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ Ἐκκλησίαι ὀφείλουσι νὰ ἐξακολουθήσωσι περιλαμβάνουσαι ἐν τοῖς κόλποις αὐτῶν ὅλους ἐκείνους, οἵτινες πρεσβεύουσι τοιαύτας ἀπόψεις, οἷαι αἱ ἄνω ἐκτεθεῖσαι, καὶ εἶνε ἕτοιμοι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὸ φῶς τοιαύτης καθοδηγήσεως, οἵα εἶνε δυνατὸν νὰ χαρισθῇ εἰς αὐτούς.

Ἐπί τινων σημείων ἀρχῆς εἶνε ὅλοι σύμφωνοι. Ἐν τῇ ἀπουσίᾳ ἀκομματίστου τινὸς παράγοντος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς δικαιοσύνης, ἔθνη προέβησαν εἰς πόλεμον, νομίζοντα ὅτι ὑποστηρίζουσι τὴν δικαιοσύνην. Φρονοῦμεν ὅτι ἐν τῇ διεθνεῖ καὶ ἐν τῇ ἐθνικῇ ζωῇ ἡ δικαιοσύνη δέον νὰ ὑποστηρίζεται. Τὰ ἔθνη πρέπει νὰ καταστείλωσι τὴν ἐπιθυμίαν νὰ διασώσωσι τὸ «γόητρον». Τοῦτο προκύπτει ἐξ ὑπερηφανίας, ὅσον ἀναξίας τόσον καὶ ἐπικινδύνου. Αἱ Ἐκκλησίαι τὸ κατ᾽ αὐτὰς ἔχουσι καθῆκον νὰ κηρύττωσι τὰς ἠθικὰς ἐκείνας ἀρχάς, ἃς ἀπαιτεῖ ἡ ὑπακοὴ εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐν πολέμῳ καὶ

ἐν εἰρήνῃ. Δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπωσιν, ὅπως χρησιμοποιῶνται τὰ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτῶν μέσα ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐν πολέμῳ ἢ ἐν εἰρήνῃ ὡς μέσον πρὸς διάδοσιν ἰδεολογίας ἢ πρὸς ὑποστήριξιν ὑποθέσεως, πρὸς ἣν δὲν συμφωνοῦσιν ὁλοψύχως. Ὀφείλουσι νὰ διδάσκωσι τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς προσευχῆς ὑπὲρ τοῦ ἐχθροῦ ἐν καιρῷ πολέμου καὶ τῆς συμφιλιώσεως μεταξὺ νικητοῦ καὶ ἡττημένου μετὰ τὸν πόλεμον.

Αἱ Ἐκκλησίαι ὀφείλουσιν ὡσαύτως νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τῶν αἰτίων τοῦ πολέμου, προάγουσαι τὴν εἰρηνικὴν μεταβολὴν καὶ τὴν ἐπιδίωξιν τῆς δικαιοσύνης. Ὀφείλουσι νὰ ὑποστηρίζωσι τὴν διατήρησιν τῆς καλῆς πίστεως καὶ τὸν σεβασμὸν τοῦ δοθέντος λόγου, ν' ἀνθίστανται εἰς τὰς ἀξιώσεις ἰμπεριαλιστικῆς δυνάμεως, νὰ προάγωσι τὴν πολλαπλῆν ἐλάττωσιν τῶν ἐξοπλισμῶν καὶ νὰ καταπολεμῶσι τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὴν ἀπογοήτευσιν ἔναντι τῆς ματαιότητας τοῦ πολέμου. Ὀφείλουσι νὰ τονίζωσιν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τὴν πνευματικὴν ἐκείνην ἀντίστασιν, ἥτις προέρχεται ἐκ στερεῶν πεποιθήσεων εὐρέως διαδεδομένων, αἵτινες ἀποτελοῦν ἰσχυρὸν ἀποτρεπτικὸν τοῦ πολέμου. Τὸ ἠθικὸν κενὸν ἀναποφεύκτως προκαλεῖ τὸν ἐπιτιθέμενον.

Καλοῦμεν τὰς κυβερνήσεις τῶν Χωρῶν ἐκείνων, αἵτινες ὑπῆρξαν νικήτριαι κατὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον, νὰ ἐπισπεύσωσι τὴν σύναψιν συνθηκῶν δικαίας εἰρήνης μετὰ τῶν ἡττημένων ἐθνῶν, ἐπιτρέπουσαι εἰς αὐτὰ ν' ἀνασυγκροτήσωσι τὰ πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ αὐτῶν συστήματα δι' εἰρηνοφίλους σκοπούς, νὰ ἐπιστρέψωσι ταχέως τοὺς αἰχμαλώτους πολέμου εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ νὰ τερματίσωσι ταχέως τὰς ἐκκαθαρίσεις, τὰς δίκας δι' ἐγκλήματα πολέμου.

II. *Ἡ Εἰρήνη ἀπαιτεῖ ἐπίθεσιν κατὰ τῶν αἰτίων τῶν ἐρίδων μεταξὺ τῶν Ἐθνῶν.*

Ἡ μεγίστη ἀπειλὴ τῆς εἰρήνης σήμερον προέρχεται ἐκ τῆς διαιρέσεως τοῦ κόσμου εἰς ἀμοιβαίας καχυπόπτους καὶ ἀνταγωνιζομένας ὁμάδας. Ἡ ἀπειλὴ αὕτη εἶναι ἔτι μείζων, διότι ἐθνικαὶ τάσεις εἶνε συγκεχυμέναι διὰ τῆς συγκρούσεως οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν συστημάτων. Ὁ χριστιανισμὸς δὲν δύναται νὰ ἐξισωθῇ πρὸς κανὲν ἐξ αὐτῶν. Ὑπάρχουσι στοιχεῖα ἐν ὅλοις τοῖς συστήμασι, τὰ ὁποῖα ὀφείλομεν νὰ κατακρίνωμεν, ὅταν ἀντιβαίνουσι πρὸς τὴν πρώτην ἐντολήν, προσβάλλουσι βασικὰ ἀνθρώπινα δίκαια καὶ περιέχουσιν ἐνδεχομένην ἀπειλὴν κατὰ τῆς εἰρήνης. Καταγγέλλομεν οἱανδήποτε τυραννίαν, οἰκονομικήν, πολιτικὴν ἢ θρησκευτικήν, ἥτις ἀρνεῖται ἐλευθερίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀντιτασσόμεθα ἀμειλίκτως κατὰ τοῦ Ὁλοκληρωτισμοῦ, ὁπουδήποτε καὶ ἂν ὑπάρχῃ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἓν Κράτος ἀξιοῖ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ δικαίωμα νὰ καθορίζῃ τὰς σκέψεις, τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων, ἀντὶ ν' ἀναγνωρίζῃ τὰ δικαιώματα ἑκάστου ἀτόμου, ὅπως ἐκτελῇ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν συνείδησιν αὐτοῦ. Παρομοίως ἀντιτιθέμεθα ἐναντίον πάσης Ἐκκλησίας, ἥτις ζητεῖ νὰ μεταχειρισθῇ τὴν δύνα-

μιν τοῦ Κράτους πρὸς ἐπιβολὴν θρησκευτικῆς ὁμοιομορφίας. Ἀνθιστάμεθα πρὸς ὅλας τὰς ἀποπείρας πρὸς διάδοσιν συστήματος σκέψεως ἢ οἰκονομικοῦ δι' ἀσυνειδήτου μισαλλοδοξίας, πιέσεως ἢ διωγμοῦ.

Ὁμοίως ἀντιτιθέμεθα κατ' ἐπιθετικοῦ Ἰμπεριαλισμοῦ, πολιτικοῦ, οἰκονομικοῦ ἢ ἐκπολιτιστικοῦ, δι' οὗ ἔθνος ζητεῖ νὰ μεταχειρισθῇ ἄλλα ἔθνη ἢ λαοὺς πρὸς ἰδίους αὐτοῦ σκοπούς. Ἐντεῦθεν καὶ διαμαρτυρόμεθα ἐναντίον τῆς ἐκμεταλλεύσεως δι' ἐγωϊστικοὺς σκοποὺς λαῶν μὴ αὐτοδιοικουμένων· καταδικάζομεν τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς προόδου αὐτῶν πρὸς αὐτοδιοίκησιν καὶ τὴν διάκρισιν ἢ τὸν χωρισμὸν ἐπὶ τῇ βάσει φυλῆς ἢ χρώματος.

Δέον νὰ γείνῃ θετικὴ προσπάθεια, ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἵνα οἰκονομικὰ συστήματα οἷα Κομμουνισμός, Σοσιαλισμός, Ἐλευθέρα συναλλαγή, συνυπάρχωσι χωρὶς νὰ φέρωσιν εἰς πόλεμον. Κανὲν ἔθνος δέν ἔχει τὸ ἠθικὸν δικαίωμα νὰ καθορίζῃ τὴν ἰδίαν οἰκονομικὴν πολιτικὴν χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὰς οἰκονομικὰς ἀνάγκας ἄλλων ἐθνῶν καὶ ἄνευ προσφυγῆς εἰς διεθνῆ σύσκεψιν. Αἱ Ἐκκλησίαι ἔχουσι τὴν εὐθύνην νὰ μορφώσωσι τοὺς ἀνθρώπους οὕτως ὥστε νὰ ὑψώνωνται ὑπεράνω τῶν περιορισμῶν τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν βλέψεων καὶ νὰ προσβλέπωσι πρὸς τὰς οἰκονομικὰς καὶ πολιτικὰς διαφορὰς ἐν τῷ φωτὶ τοῦ χριστιανικοῦ σκοποῦ, ὅπως ἐξασφαλισθῇ δι' ἕκαστον ἄνθρωπον ἐλευθερία ἀπὸ οἰκονομικῆς ἢ πολιτικῆς δουλείας. Τοιαῦτα συστήματα ὑφίστανται, ἵνα ἐξυπηρετήσωσι τοὺς ἀνθρώπους, οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι ἵνα ὑπηρετῶσιν ἐκεῖνα.

Οἱ χριστιανοὶ ὀφείλουσι νὰ ἐξετάζωσι μετὰ κρίσεως ὅλας τὰς ἐνεργείας τῶν κυβερνήσεων, αἵτινες αὐξάνουσι τὴν ἔντασιν ἢ προκαλοῦσι παρεξήγησις ἔστω καὶ ἀκουσίως. Πρὸ παντὸς ὀφείλουσι νὰ ἀποκρούωσι πᾶν ὅ,τι ἐν τῷ τύπῳ, ἐν τῷ ῥαδίῳ ἢ ἐν τῇ σχολῇ ἐξάπτει τὸ μῖσος ἢ τὴν ἔχθραν μεταξὺ τῶν ἐθνῶν.

III. *Τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ὀφείλουσι νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἰσχὺν τοῦ νόμου*

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰ. Χριστὸς ἐδίδαξεν, ὅτι ὁ Θεός, ὁ Πατὴρ ὅλων, εἶνε ἀνώτατος Ἄρχων. Βεβαιοῦμεν ἑπομένως, ὅτι κανὲν Κράτος δὲν δύναται ν' ἀξιώσῃ ἀπόλυτον κυριαρχίαν, ἢ νὰ θεσπίσῃ νόμους χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἕκαστον ἔθνος δέον νὰ ἀποδεχθῇ τὴν εὐθύνην αὐτοῦ ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ὑποταγὴν αὐτοῦ εἰς τὸν νόμον ἐντὸς τῆς κοινωνίας τῶν ἐθνῶν.

Ὡς ἐντὸς τῶν ἐθνῶν οὕτω καὶ εἰς τὰς σχέσεις πρὸς ἄλλα πρέπει νὰ ἀναγνωρίζεται καὶ ἐγκαθίσταται τὸ κῦρος τοῦ νόμου. Διεθνὴς νόμος σαφῶς ἀπαιτεῖ διεθνεῖς θεσμοὺς πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἐνέργειαν. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι, ἂν πρόκηται νὰ τυγχάνωσι σεβασμοῦ καὶ ὑπακοῆς ἀπὸ μέρους τῶν ἐθνῶν, δέον νὰ ἅπτωνται τῶν διεθνῶν προβλημάτων ὡς τοιούτων καὶ οὐχὶ πρωτίστως ὑπὸ τὸ φῶς ἐθνικῶν συμφερόντων.

Τοιοῦτος θεσμὸς εἶνε ἐπειγούσης ἀνάγκης σήμερον. Ἡ ἱστορία οὐδέ-

ποτε σταματᾷ. Νέαι δυνάμεις διαρκῶς ἀναδύονται. Σποραδικαὶ ἔριδες ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει, ἡ ἀπόκτησις ἀνεξαρτησίας ὑπὸ μεγάλων ἐθνικῶν μαζῶν, ἡ προφανὴς παρακμὴ Εὐρωπαϊκῆς κυριαρχίας, ἡ σύγκρουσις συναγωνιζομένων συστημάτων ἐν Ἀσίᾳ, ὅλα τονίζουσι τὸ ἀναπόφευκτον τῆς μεταβολῆς. Τὰ Ἡνωμένα Ἔθνη ἐσκόπουν νὰ βοηθήσωσιν εἰς τὴν διευθέτησιν τῶν δυσχερειῶν καὶ τὴν προαγωγὴν φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἐθνῶν. Οἱ σκοποὶ αὐτῶν κατὰ τοῦτο εἶνε ἄξιοι ὑποστηρίξεως ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Ἀλλ' ἐὰν τὰ Ἔθνη δὲν ἀποβάλωσι μεγαλείτερον μέρος τῆς κυριαρχίας αὐτῶν πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κοινοῦ καλοῦ, θὰ διατρέχωσι τὸν πειρασμὸν νὰ προσφύγωσιν εἰς πόλεμον, ἵνα ἐπιβάλωσι τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν.

Αἱ Ἐκκλησίαι ἔχουσι σπουδαίαν συμμετοχὴν εἰς τὴν κατάθεσιν τοῦ κοινοῦ θεμελίου τῆς ἠθικῆς πίστεως, ἄνευ τοῦ ὁποίου πᾶν σύστημα νόμου θέλει καταρρεύσῃ. Ἐπιμένουσαι, ὅπως καταρτισθῇ μᾶλλον περιεκτικὴ καὶ κῦρος ἔχουσα Ὀργάνωσις ὀφείλουσι πρὸς τὸ παρὸν νὰ ὑποστηρίξωσιν ἄμεσα πρακτικὰ μέτρα εἰς τὴν καλλιέργειαν ἀμοιβαίας κατανοήσεως καὶ καλῆς θελήσεως μεταξὺ τῶν ἐθνῶν, νὰ προαγάγωσι τὸν σεβασμὸν τοῦ διεθνοῦς νόμου καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν διεθνῶν θεσμῶν, οἵτινες εἶνε νῦν δυνατοί. Ὀφείλουσι ὡσαύτως νὰ ὑποστηρίξωσι πᾶσαν προσπάθεοαν πρὸς διαπραγμάτευσιν ἐπὶ καθολικῆς βάσεως τῶν ποικίλων εἰδικῶν ζητημάτων διεθνοῦς ἐνδιαφέροντος, τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει σήμερον ἡ ἀνθρωπότης, οἷα ἡ χρῆσις τῆς δυνάμεως, ἡ πολλαπλῆ ἐλάττωσις τῶν ἐξοπλισμῶν καὶ ἡ πρόνοια περὶ ὑγιεινῆς ὑπηρεσίας καὶ τροφῆς δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ὀφείλουσι νὰ ἐργασθῶσιν, ἵνα τὰ Ἡνωμένα Ἔθνη ἔτι μᾶλλον ἀναπτυχθῶσι πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοιούτων σκοπῶν. Ὀφείλουσι νὰ ἐπιμένωσιν, ὅπως οἱ τοπικοὶ νόμοι ἑκάστης χώρας συμμορφωθῶσι πρὸς τὰς ἀρχὰς προοδευτικοῦ διεθνοῦς νόμου καὶ εὐγνωμόνως ἀναγνωρίζωσιν, ὅτι νέαι αἰτήσεις πρὸς διατύπωσιν ἀρχῶν ἀνθρωπίνων δικαίων ἀντανακλῶσι νέον αἴσθημα διεθνοῦς εὐθύνης διὰ τὰ δίκαια καὶ τὰς ἐλευθερίας ὅλων τῶν ἀνθρώπων.

IV. *Ἡ τήρησις τῶν ἀνθρωπίνων δικαίων καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν δέον νὰ ἐνισχυθῇ δι' ἐνεργείας ἐθνικῆς καὶ διεθνοῦς.*

Ἡ Ἐκκλησία πάντοτε ἐζήτησεν ἐλευθερίαν νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν Θεὸν μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Βεβαιοῦμεν, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶνε ἴσοι ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι τὰ δίκαια τῶν ἀνθρώπων πηγάζουσι κατ' εὐθεῖαν ἐκ τῆς ἰδιότητος αὐτῶν ὡς τέκνων Θεοῦ. Εἶνε ἀλαζονικὸν διὸ τὸ Κράτος ν' ἀξιοῖ ὅτι δύναται νὰ δώσῃ ἢ ν' ἀρνηθῇ θεμελιώδη δίκαια. Εἶνε ἔργον τοῦ Κράτους νὰ ἐνσωματώσῃ τὰ δίκαια αὐτὰ εἰς τὸ ἴδιον νομοθετικὸν σύστημα καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἔμπρακτον αὐτῶν τήρησιν. Πιστεύομεν ἐν τούτοις, ὅτι δὲν ὑπάρχουσι δίκαια ἄνευ καθηκόντων. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὸ ἀντιστάθμισμα αὐτῆς εἰς τὴν εὐθύνην τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἕκαστον πρόσωπον ἔχει εὐθύνην ἔναντι τῶν ἐν κοινότητι ἀδελφῶν αὐτοῦ.

Ἐνδιαφερόμεθα βαθέως λαμβάνοντες ἐκ πολλῶν μερῶν τοῦ κόσμου ἀποδείξεις περὶ καταφώρων παραβιάσεων ἀνθρωπίνων δικαίων. Καὶ ἄτομα καὶ ὁμάδες ὑφίστανται διωγμοὺς καὶ διακρίσεις ἐπὶ τῇ βάσει φυλῆς, χρώματος, θρησκείας, πολιτισμοῦ ἢ πολιτικῶν πεποιθήσεων. Ἐναντίον τοιούτων ἐνεργειῶν εἴτε ἀπὸ μέρους κυβερνήσεων, ὑπαλλήλων, ἢ τοῦ δημοσίου γενικῶς, αἱ Ἐκκλησίαι ὀφείλουσι νὰ λάβωσι σταθερὰν καὶ θαρραλέαν στάσιν διὰ τοπικῆς ἐνεργείας ἐν συνεργασίᾳ μετ' ἐκκλησιῶν ἐν ἄλλαις χώραις καὶ διὰ διεθνῶν θεσμῶν νομικῆς φύσεως. Ὀφείλουσι νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ ὅλονὲν εὐρυτέρας καὶ βαθυτέρας κατανοήσεως τί εἶνε τὰ οὐσιώδη ἀνθρώπινα δίκαια, ἂν οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εἶνε ἐλεύθεροι, ἵνα ἐκτελῶσι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Πρὸς τὸ παρόν, αἱ Ἐκκλησίαι ὀφείλουσι νὰ ὑποστηρίξωσι πᾶσαν προσπάθειαν νὰ ἐξασφαλίσωσι, ἐντὸς διεθνοῦς Νόμου δικαίων, ἁρμοζούσας ἐξασφαλίσεις διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας καὶ τῆς συνειδήσεως, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ δικαιώματος ὅλων τῶν ἀνθρώπων νὰ διατηρῶσιν ἢ νὰ μεταβάλλωσι τὴν πίστιν αὐτῶν, νὰ ἐκφράζωσιν αὐτὴν ἐν λατρείᾳ καὶ πράξει, νὰ διδάσκωσι καὶ πείθωσιν ἄλλους καὶ ν' ἀποφασίζωσι περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων αὐτῶν. Ὀφείλουσι νὰ ἐπιμένωσι διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐκφράσεως τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ τῆς συνελεύσεως, τὰ δίκαια τῆς οἰκογενείας, τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ αὐθαιρέτου συλλήψεως ὡς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα δίκαια, τὰ ὁποῖα ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Ἐντὸς τῆς ἰδίας χώρας καὶ ἐν τῇ διεθνεῖ σφαίρᾳ ὀφείλουσι νὰ ὑποστηρίζωσι πληρεστέραν πραγματοποίησιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας διὰ κοινωνικῆς νομοθεσίας. Ὀφείλουσι νὰ διαμαρτυρηθῶσι κατὰ τῆς ἐκδιώξεως τῶν μειονοτήτων. Μεθ' ὅλων τῶν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν μέσων ὀφείλουσι ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς βίαιον χωρισμὸν διὰ λόγους φυλῆς ἢ χρώματος ἐργαζόμενοι διὰ τὴν βαθμιαίαν ἀναγνώρισιν καὶ ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐν πάσῃ χώρᾳ. Ἐπὶ πᾶσιν εἶνε οὐσιῶδες, ὅπως αἱ Ἐκκλησίαι τηρῶσι τὰ θεμελιώδη ταῦτα δίκαια μεταξὺ τῶν ἰδίων μελῶν, παρέχουσαι οὕτως εἰς τοὺς ἄλλους παράδειγμα τοῦ τί σημαίνει ἡ ἐλευθερία ἐν τῇ πράξει.

V. *Αἱ Ἐκκλησίαι καὶ ὅλος ὁ Χριστιανικὸς λαὸς ἔχουσιν εὐθύνας διὰ τὴν διεθνῆ ἀταξίαν.*

Αἱ Ἐκκλησίαι εἶνε ἔνοχοι καὶ ἀδιαφορίας καὶ ἀποτυχίας. Ἐνῷ ἐπιθυμοῦσι μᾶλλον ἀναπεπταμένην τιμιότητα καὶ ὀλιγωτέραν αὐτοδικαίωσιν μεταξὺ τῶν κυβερνήσεων καὶ ὅλων τῶν ἐνδιαφερομένων περὶ διεθνῶν σχέσεων, δὲν δύνανται νὰ ρίψωσι πρῶται τὸν λίθον ἢ νὰ δικαιολογήσωσιν ἑαυτὰς διὰ τὴν ἀδράνειαν αὐτῶν.

Ἐντεῦθεν εἶνε καθῆκον τοῦ Χριστιανοῦ νὰ προσεύχεται ὑπὲρ ὅλων τῶν ἀνθρώπων εἰδικῶς ἐν σχέσει πρὸς τὸν πόλεμον· νὰ ὑποστηρίζῃ δια-

πραγματεύσεις μᾶλλον ἢ πρωτίστην πεποίθησιν εἰς τὰ ὅπλα ὡς μέσον πολιτικῆς καὶ νὰ ὑποβοηθῇ τοιαύτην ἐθνικὴν πολιτικήν, ἥτις κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ ἀντανακλᾷ ἄριστα τὰς χριστιανικὰς ἀρχάς. Ὀφείλει ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῆς Χριστιανικῆς αὐτοῦ κλήσεως ὡς πρὸς τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὡς πολίτου, νὰ ὑφίσταται θυσίας ὑπὲρ τῶν πεινώντων καὶ ἀστέγων καὶ πρὸ πάντων, νὰ κερδίζῃ ἀνθρώπους εἰς Χριστὸν καὶ οὕτως εὐρύνῃ τὰ ὅρια τῆς ὑπερεθνικῆς Ἀδελφότητος.

Ἐντὸς τῆς Ἀδελφότητος ταύτης ἑκάστη Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ απομακρύνῃ διακρίσεις μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς διὰ λόγους ἄνευ ἀξίας. Ὀφείλει νὰ παιδαγωγήσῃ αὐτὰ ὅπως ἐξετάζωσι τὴν διεθνῆ πολιτικὴν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς πίστεως αὐτῶν. Ἡ μαρτυρία αὐτῆς πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον πρέπει νὰ εἶνε προειδοποίησις πρὸς τὸ Κράτος ἐναντίον ματαίων ὑποχωρήσεων ἔναντι χρησιμοθηρίας καὶ ὀφείλει νὰ ὑποστηρίζῃ ἡγέτας καὶ τοὺς ἐν ἐξουσίᾳ εἰς τὸ ἐγχείρημα αὐτῶν νὰ διαμορφώσωσι τὰ νέα θεμέλια δικαίας παγκοσμίου τάξεως.

Ἡ ἵδρυσις τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν δύναται νὰ ἀποβῇ λίαν σπουδαία διὰ τὴν ζωὴν τῶν ἐθνῶν. Εἶνε ζῶσα ἔκφρασις τῆς ἀδελφότητος ταύτης, ἥτις κεῖται ἐπέκεινα φυλῆς καὶ ἔθνους, τάξεως καὶ πολιτισμοῦ, συνδέει ἐν πίστει, διακονίᾳ καὶ κατανοήσει. Σκοπὸς αὐτῆς εἶνε νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν διεθνῆ συμφιλίωσιν διὰ τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ διὰ τῆς συνεργασίας ὅλων τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ὅλων τῶν ἀνθρώπων καλῆς θελήσεως. Θ' ἀγωνισθῇ ὅπως ἀντιληφθῇ τὰς διεθνεῖς διαφορὰς ἐν τῷ φωτὶ τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ ἐνθυμουμένη, ὅτι κατὰ κανόνα ὑπάρχουσι χριστιανοὶ εἰς ἑκάτερα μέρη παντὸς συνόρου. Δὲν πρέπει ν' ἀποκάμῃ εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ δηλώσῃ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ προαγάγῃ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐθνικὴν καὶ διεθνῆ πολιτικήν.

Διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶνε ἀνάγκη εἰδικῶν ὀργανώσεων. Πρὸς τοῦτο τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὸ Διεθνὲς Ἱεροποστολικὸν Συμβούλιον κατήρτισαν τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Ἐκκλησιῶν περὶ τῶν διεθνῶν ὑποθέσεων. Ἡ Συνέλευσις συνιστᾷ αὐτὴν εἰς τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὰς προσευχὰς ὅλων τῶν χριστιανῶν.

Εἶνε μεγάλα τὰ καθήκοντα καὶ πλήρεις συνεπειῶν αἱ εὐθύναι, ἃς ὑπέχουσι σήμερον οἱ χριστιανοί. Διὰ τῆς ἡμετέρας ἰσχύος οὐδὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν. Ἀλλ' ἡ ἐλπὶς ἡμῶν κεῖται ἐν τῷ Χριστῷ καὶ ἐν τῇ ἐλεύσει τῆς Βασιλείας αὐτοῦ. Μετ' αὐτοῦ ἡ νίκη καὶ εἰς Αὐτὸν πεποίθαμεν. Δεόμεθα ὅπως ἐνισχυθῶμεν διὰ τῆς ἰσχύος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ καὶ χρησιμοποιηθῶμεν ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς Βουλῆς αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἐθνῶν. Διότι αὐτὸς εἶνε ὁ Ἄρχων εἰρήνης καὶ ὁ Ἀναστὰς καὶ Ζῶν ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀποφάσεις

Ἐπειδὴ οἱ ἐκριζωθέντες λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας εἶνε πολυαριθμότεροι ἢ κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ ἐπειδὴ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀποτελεῖ πρόκλησιν κατὰ τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως *ἀποφασίζονται* :

I. Ὅπως τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν θεωρήσῃ ἐκ τῶν πρωτίστων καθηκόντων νὰ ἐργασθῇ διὰ τὴν ὑλικὴν καὶ πνευματικὴν εὐημερίαν τῶν προσφύγων καὶ ἀποστείλῃ ἔκκλησιν πρὸς τὰς ἀδελφὰς Ἐκκλησίας ἐν χώραις, αἵτινες εἶνε ἱκαναὶ νὰ δεχθῶσι μετανάστας, ὅπως ἐπηρεάσωσι τὴν δημοσίαν γνώμην ὑπὲρ φιλελευθέρας μεταναστατικῆς πολιτικῆς καὶ ὑποδεχθῶσι καὶ λάβωσι φροντίδα περὶ τῶν ἀφικνουμένων εἰς τὰς χώρας αὐτῶν.

Ἡ προτεραιότης αὐτὴ εἰς τὸ ἔργον ὑπὲρ τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς εὐημερίας τῶν προσφύγων περιλαμβάνει ὄχι μόνον ἐκείνους, οἵτινες ὑπάγονται ὑπὸ τὴν φροντίδα τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς περὶ προσφύγων, ἀλλ' ὅλους τοὺς πρόσφυγας καὶ τοὺς ἐκδιωχθέντας οἱασδήποτε ἐθνικότητος.

Εἰδικὴ προσοχὴ δέον νὰ δοθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν παιδίων, ἰδιαιτέρως εἰς χώρας, ὅπου τὰ παιδιὰ ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς οἰκογενειακῆς φροντίδος.

II. Ὅπως ἡ Διεθνὴς Ὀργάνωσις προσφύγων, ἐπιδιώκουσα τὸ καθῆκον αὐτῆς περὶ ἀποκαταστάσεως προσφύγων, παρακληθῇ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀπαιτοῦσα παρὰ τῶν κυβερνήσεων, αἵτινες στρατολογοῦσι πρόσωπα ἄρτια σωματικῶς μεταξὺ τῶν μετατοπισθέντων τούτων προσώπωλ, ὅπως δεχθῶσι καὶ ἀποκαταστήσωσιν ὡσαύτως καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένους, διαφυλάττουσαι οὕτω τὴν ἑνότητα καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς οἰκογενείας.

III. Ὅπως τὸ Συμβούλιον πληρεξουσιοδοτήσῃ τὴν περὶ προσφύγων Ἐπιτροπὴν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν νὰ ἐπιληφθῇ τῶν καταλλήλων μέτρων, ὅπως ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Διεθνοῦς περὶ προσφύγων Ὀργανώσεως τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν πρόσωπα Γερμανικῆς Ἐθνότητος. Περαιτέρω ἡ Συνέλευσις ἐντέλλεται τὴν Οἰκουμενικὴν περὶ προσφύγων Ἐπιτροπὴν νὰ ἐργασθῇ, ὅπως ὅλοι οἱ πρόσφυγες καὶ διωχθέντες περιληφθῶσιν εἰς τὴν Ἐντολὴν τῆς Διεθνοῦς περὶ προσφύγων Ὀργανώσεως.

IV. Ὅπως τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν, ἤδη ζητῆσαν παρὰ τῶν ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν ὅπως ὑποστηρίξωσι τὰς προσπαθείας τοῦ Γραφείου τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν ὑπὲρ τῶν Ἀράβων καὶ ἄλλων προσφύγων προερχομένων ἐκ τῶν ἐν πολέμῳ περιοχῶν τῆς Παλαιστίνης, ἀπευθύνῃ Ἔκκλησιν πρὸς τὰς Ἰουδαϊκὰς Ἀρχὰς ἐν τῷ κόσμῳ ὅλῳ, ἵνα συνεργασθῶσιν ἐν τῷ βοηθητικῷ αὐτῷ ἔργῳ καὶ διευκολύνωσι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν προσφύγων εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον.

V. Ἐπειδὴ τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν μετ' εὐαρε-

σκείας παρατηρεῖ, ὅτι τὰ Ἡνωμένα Ἔθνη ἀπεδέχθησαν ὡς ἕνα τῶν πρώτων αὐτῶν σκοπῶν τὴν προαγωγὴν τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς τηρήσεως τῶν ἀνθρωπίνων δικαίων καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν δι᾽ ὅλους ἄνευ διακρίσεως φυλῆς, φύλου, γνώσεως ἢ θρησκείας,

Καὶ ἐπειδὴ ἡ Συνέλευσις, συναισθανομένη τὸ μέγεθος καὶ τὸ πολύπλοκον τοῦ καθήκοντος, ὅπως θέσῃ τὴν προστασίαν τῶν ἀνθρωπίνων δικαίων ὑπὸ τὴν αἰγῖδα διεθνοῦς αὐθεντίας, θεωρεῖ ὅτι Δήλωσις ἀνθρωπίνων Δικαίων, ἥτις οὔτε δεσμεύει οὔτε δύναται νὰ ἐπιβληθῇ,—καίτοι ἔχει ἀξίαν ὡς ὁρίζουσα ἕνα κοινὸν γνώμονα ἐπιδιώξεως δι᾽ ὅλα τὰ ἔθνη—δὲν εἶνε καθ᾽ ἑαυτὸν ἐπαρκής.

Διὰ ταῦτα ἀποφασίζει τὰ ἑξῆς:

Ὅπως ἡ Συνέλευσις καλέσῃ τὰ συνιστῶντα αὐτὴν μέλη νὰ ἐργασθῶσιν ἐντόνως διὰ τὴν ἀποδοχὴν ἑνὸς διεθνοῦς Νόμου ἀνθρωπίνων δικαίων, προβλέποντος τὴν ἀναγνώρισιν καὶ τὴν ἐθνικὴν καὶ διεθνῆ ἐπιβολὴν ὅλων τῶν οὐσιωδῶν ἐλευθεριῶν τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε προσωπικῶν, εἴτε πολιτικῶν εἴτε κοινωνικῶν.

Ὅπως ἡ Συνέλευσις καλέσῃ τὰ συνιστῶντα αὐτὴν μέλη νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν ἀποδοχὴν ἄλλων συμβάσεων περὶ ἀνθρωπίνων δικαίων, ὡς ἀπαρχὴν εἰς προαγωγὴν τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς τηρήσεως τῶν ἀνθρωπίνων δικαίων καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν καθ᾽ ὅλον τὸν κόσμον.

VI. Ἐπειδὴ αἱ Ἐκκλησίαι ζητοῦσι νὰ προαγάγωσι τὴν τήρησιν θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καθ᾽ ὅλον τὸν κόσμον,

Διὰ ταῦτα ἀποφασίζει

ὅπως τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν ἀποδεχθῇ τὴν ἑπομένην Δήλωσιν περὶ προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ ζητήσῃ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς δι᾽ ἐθνικῆς καὶ διεθνοῦς ἐνεργείας.

Μία δήλωσις περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας

Οὐσιῶδες στοιχεῖον πρὸς ἐπικράτησιν καλῆς διεθνοῦς τάξεως εἶνε ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκείας. Αὕτη εἶνε συμπέρασμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς παγκοσμίου φύσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ χριστιανοὶ διὰ τοῦτο θεωροῦσι τὸ ζήτημα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ὡς διεθνὲς πρόβλημα. Ἐνδιαφέρονται, ὅπως θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἐξασφαλισθῇ πανταχοῦ. Συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ταύτης δὲν ζητοῦσιν, ὅπως δοθῇ εἰς τοὺς χριστιανοὺς προνόμιον, τὸ ὁποῖον δὲν δίδεται εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐνῷ ἡ ἐλευθερία, δι᾽ ἧς ὁ Χριστὸς ἠλευθέρωσε τοὺς ἀνθρώπους, δὲν δύναται μήτε νὰ δοθῇ μήτε νὰ καταστραφῇ ὑπὸ οἱασδήποτε Κυβερνήσεως, οἱ χριστιανοὶ λόγῳ τῆς τοιαύτης ἐσωτερικῆς αὐτῶν ἐλευθερίας, ζητοῦσι τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς ἐκδήλωσιν καὶ εἶνε ἐμφρόντιδες, ὅπως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχωσιν ἐλευθερίαν ἐν τῇ θρησκευτικῇ ζωῇ. Ἡ φύσις καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμει

τῆς δημιουργίας, τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ κλήσεως, καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῷ κράτει καὶ τῷ πολιτισμῷ ἀποτελοῦσιν ὅρια, ἐπέκεινα τῶν ὁποίων δὲν δύναται ἀτιμωρητὶ νὰ βαδίσῃ ἡ κυβέρνησις. Τὰ δίκαια, τὰ ὁποῖα ζητοῦσιν οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ, εἶνε τοιαῦτα, ὥστε ν' ἀποβαίνωσι χρήσιμα εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ οὐδὲν ἔθνος ἔπαθέ τι διότι παρέσχε τοιαύτας ἐλευθερίας. Ἑπομένως: τὰ δίκαια θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τὰ ὁποῖα περιέχει ἡ Δήλωσις δέον ν' ἀναγνωρισθῶσι δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἄνευ διακρίσεως φυλῆς, χρώματος, φύλου, γλώσσης ἢ θρησκείας καὶ ἄνευ ἐπιβολῆς ἀνικανότητος δυνάμει νομοθετικῶν μέτρων διοικητικῆς ἐνεργείας.

1. *Ἕκαστον πρόσωπον δικαιοῦται νὰ καθορίσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πίστιν καὶ τὸ Πιστεύω.*

Τὸ δικαίωμα νὰ καθορίζῃ κανεὶς τὴν πίστιν καὶ τὸ σύμβολον αὐτοῦ περιλαμβάνει ἀμφότερα καὶ τὸ νὰ ἐμμένῃ ἕν πρόσωπον εἰς μίαν πίστιν καὶ τὸ νὰ προβαίνῃ εἰς ἀλλαγὴν τῆς πίστεως αὐτοῦ. Περιλαμβάνει τὸ δικαίωμα νὰ δέχεται διδασκαλίαν καὶ ἐκπαίδευσιν.

Τὸ δικαίωμα αὐτὸ ἔχει μεγάλην σημασίαν, ἂν ὁ ἄνθρωπος ἔχῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ λαμβάνῃ πληροφορίας. Θρησκευτικά, κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἱδρύματα ὑποχρεοῦνται νὰ ἐπιτρέπουν εἰς τὸ ὥριμον ἄτομον νὰ προστρέχῃ εἰς πηγὰς πληροφοριῶν κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ διευκολύνῃ προσωπικὴν ἀπόφασιν καὶ πίστιν.

Τὸ δικαίωμα νὰ καθορίζῃ τις τὴν πίστιν αὐτοῦ περιορίζεται ὑπὸ τοῦ δικαίου τῶν γονέων νὰ ἀποφασίζωσι τίνες αἱ πηγαὶ πληροφοριῶν, εἰς τὰς ὁποίας δέον νὰ προστρέχωσι τὰ τέκνα αὐτῶν. Κατὰ τὴν λῆψιν ἀποφάσεων ἕκαστος ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὰ ὑψηλότερα συμφέροντα αὐτοῦ καὶ τὰς συνεπείας τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ εἰς τὴν εὐημερίαν τῶν ὁμοίων αὐτοῦ ἀνθρώπων.

2. *Ἕκαστον πρόσωπον ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφράσῃ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις ἐν λατρείᾳ, διδασκαλίᾳ καὶ πράξει καὶ νὰ διακηρύξῃ τὰς συνεπείας τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰς σχέσεις αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνικῇ ἢ πολιτικῇ κοινότητι.*

Τὸ δικαίωμα θρησκευτικῆς ἐκδηλώσεως συνεπάγεται ἐλευθερίαν λατρείας, δημοσίας τε καὶ ἰδιωτικῆς· ἐλευθερίαν πρὸς θέσιν πληροφοριῶν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἄλλων διὰ μέσου διδασκαλίας, κηρύγματος καὶ πειθοῦς καὶ ἐλευθερίαν πρὸς ἐπιδίωξιν τοιούτων ἐνεργειῶν, οἵας ὑπαγορεύει ἡ συνείδησις. Ἐγκλείει ὡσαύτως ἐλευθερίαν πρὸς ἔκφρασιν συνεπειῶν πίστεως διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν διακυβέρνησιν αὐτῆς.

Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀπαιτεῖ ἐλευθερίαν ἀπὸ αὐθαιρέτου περιορισμοῦ θρησκευτικῆς ἐκδηλώσεως δι' ὅλων τῶν μέσων ἐπικοινωνίας συμπεριλαμβανόντων τὸν λόγον, τὸν τύπον τὸ ῥαδιόφωνον, τὸν κινηματόγραφον καὶ τὴν

τέχνην. Τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἱδρύματα δέον νὰ παράσχωσιν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ διακρίσεως καὶ νομοθετικῆς πεποιθήσεως ὥς πρὸς τὸ σημεῖον τοὐλάχιστον, καθ' ὅ ἀνεγνωρισμένα συμφέροντα τῆς Κοινότητος δυσμενῶς ἐπηρεάζονται.

Ἡ ἐλευθερία θρησκευτικῆς ἐκδηλώσεως περιορίζεται ὑπὸ τῶν δικαιωμάτων τῶν γονέων νὰ καθορίζωσι τὴν θρησκευτικὴν ἄποψιν, εἰς ἥν τὰ τέκνα αὐτῶν δέον νὰ ὑπαχθῶσι. Περαιτέρω περιορίζεται ὑπὸ περιοριστικῶν μέτρων τοῦ νόμου, ἅτινα εἶνε ἀναγκαῖα, ἵνα προστατευθῇ ἡ τάξις καὶ ἡ εὐημερία, ἡ ἠθικὴ καὶ τὰ δίκαια καὶ αἱ ἐλευθερίαι τῶν ἄλλων. Ἕκαστον πρόσωπον ὀφείλει ν' ἀναγνωρίζῃ τὸ δικαίωμα τῶν ἄλλων νὰ ἐκφράζωσι τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν καὶ ὀφείλει νὰ σέβεται τὴν ἀρχὴν πάντοτε καὶ ἂν ἀκόμη ἡ συνείδησις βιάζῃ αὐτὸν νὰ διαφωνήσῃ πρὸς τοὺς κατέχοντας τὴν ἀρχήν, πρὸς τὴν στάσιν, ὑπὲρ ἧς ἐκεῖνοι συνηγοροῦσι.

3. *Ἕκαστον πρόσωπον ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ συνεταιρίζεται μετ' ἄλλων καὶ νὰ συνιστᾷ ὀργάνωσιν μετ' αὐτῶν διὰ θρησκευτικοὺς σκοπούς.*

Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐγκλείει ἐλευθερίαν πὸς ἵδρυσιν θρησκευτικῶν Ὀργανώσεων, νὰ ζητῇ τις ὅπως γείνῃ μέλος εἰς θρησκευτικὰς Ὀργανώσεις καὶ νὰ διακόπτῃ σχέσεις μετὰ θρησκευτικῶν Ὀργανώσεων.

Ἀπαιτεῖ ὅπως τὰ δικαιώματα συνεταιρισμοῦ καὶ ὀργανώσεως, τὰ ἐξησφαλισμένα ὑπό τινος κοινότητος εἰς τὰ μέλη αὐτῆς, περιλαμβάνωσι καὶ τὸ δικαίωμα τῆς Ὀργανώσεως Ἑταιρειῶν πρὸς θρησκευτικοὺς σκοπούς.

Ὑφίσταται τοὺς αὐτοὺς περιορισμούς, οἵτινες ἐπιβάλλονται ἐπὶ ὅλων τῶν συνεταιρισμῶν ὑπὸ Νόμων μὴ διαστελλόντων.

4. *Ἑκάστη θρησκευτικὴ ὀργάνωσις, συγκροτουμένη ἢ συντηρουμένη δι' ἐνεργείας συμφώνου πρὸς τὰ δίκαια τῶν ἀτόμων, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καθορίζῃ τὴν πολιτικὴν καὶ τὰς πράξεις αὐτῆς πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν, οὓς ἐξέλεξεν.*

Τὰ δίκαια, ἅτινα ἀξιοῖ τὸ ἄτομον ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας, ἀποβαίνουσι τὰ δίκαια τῆς θρησκευτικῆς ὀργανώσεως συμπεριλαμβανομένου τοῦ δικαιώματος νὰ καθορίζῃ τὴν πίστιν αὐτῆς καὶ τὴν ὁμολογίαν, νὰ τελῇ θρησκευτικὰς τελετάς ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ, νὰ διδάσκῃ, ἀνατρέφῃ, κηρύττῃ καὶ πείθῃ νὰ ἐκφράζῃ συμπεράσματα πίστεως διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν κυβέρνησιν. Εἰς ταῦτα θὰ προστεθῶσι σωματειακά τινα δίκαια, ἅτινα ἀπορρέουσιν ἐκ τῶν δικαίων τῶν ἀτόμων ἑκάστων, οἷα τὰ δίκαια : νὰ καθορίζῃ τὴν μορφὴν τῆς ὀργανώσεως, τὴ διοίκησιν αὐτῆς καὶ τοὺς ὅρους, ὑφ' οὓς γίνεταί τις μέλος· νὰ ἐκλέγῃ καὶ μορφώνῃ τοὺς ἀξιωματούχους, ἡγέτας καὶ ἐργάτας αὐτῆς· νὰ δημοσιεύῃ καὶ θέτῃ εἰς κυκλοφορίαν θρησκευτικὴν φιλολογίαν· νὰ διεξάγῃ ὑπηρεσίαν καὶ ἱεραποστολικὰς ἐνεργείας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ· νὰ κέκτηται ἰδιοκτησίαν καὶ νὰ συλλέγῃ κεφάλαια· νὰ συνεργάζεται καὶ ἑνοῦται μετ' ἄλλων θρη-

σκευτικῶν σωμάτων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐλευθερίας νὰ καλῇ ἢ ν᾽ ἀποστέλλῃ προσωπικὸν ἐκεῖθεν τῶν ἐθνικῶν συνόρων καὶ νὰ παρέχῃ καὶ λαμβάνῃ οἰκονομικὴν ὑποστήριξιν· νὰ ποιῆται χρῆσιν τοιούτων εὐκολιῶν κοινῶν εἰς ὅλους τοὺς πολίτας ἢ ἑταιρείας, αἵτινες καθιστῶσι δυνατὴν τὴν ἐκπλήρωσιν θρησκευτικῶν σκοπῶν.

Ὅπως τὰ δίκαια ταῦτα πραγματοποιηθῶσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τὸ Κράτος δέον νὰ παράσχῃ εἰς τὰς θρησκευτικὰς Ὀργανώσεις καὶ τὰ μέλη αὐτῶν τὰ αὐτὰ δίκαια, τὰ ὁποῖα παρέχει εἰς ἄλλας ὀργανώσεις, συμπεριλαμβανομένου τοῦ δικαίου τῆς αὐτοδιοικήσεως, τῆς δημοσίας συνελεύσεως, τοῦ λόγου, τοῦ τύπου καὶ δημοσιεύσεως, τῆς κτήσεως ἰδιοκτησίας, τῆς συλλογῆς κεφαλαίων, τοῦ ταξειδίου, τῆς εἰσόδου καὶ ἐξόδου καὶ γενικῶς τῆς διαχειρίσεως τῶν ἰδίων ὑποθέσεων.

Ἡ κοινότης ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ζητῇ ὑπακοὴν εἰς τοὺς μὴ διαστέλλοντας νόμους, τοὺς ψηφισθέντας ἐν τῷ συμφέροντι τῆς δημοσίας τάξεως καὶ εὐημερίας. Ἐν τῇ ἀσκήσει τῶν δικαίων αὐτῆς μία θρησκευτικὴ Ὀργάνωσις ὀφείλει νὰ σέβεται τὰ δίκαια ἄλλων θρησκευτικῶν Ὀργανώσεων καί ὀφείλει νὰ διαφυλάξῃ τὰ σωματειακὰ καὶ ἀτομικὰ δίκαια τῆς ὅλης Κοινότητος.

ΑΙ ΠΕΡΙ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΑΠΟΨΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1836—1843

ΥΠΟ

† ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΑΛΑΝΤΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Πολλοί, διὰ μέσου τῆς μακρᾶς ἱστορίας τοῦ χριστιανισμοῦ, ἠσχολήθησαν συγγραφικῶς μὲ τὸ ζήτημα τῆς περιουσίας τῶν Ἐπισκόπων διαφόρους διατυπώσαντες ἀπόψεις· ἡ παροῦσα ὅμως μελέτη δὲν ἔθεσεν ὡς ἀντικειμενικὸν αὐτῆς σκοπὸν τὴν ἐξέτασιν, ἐν λεπτομερείαις, τοῦ σοβαροῦ τούτου θέματος, ἀλλ' ἀπέβλεψεν εἰς τὸ νὰ ἱστορήσῃ τὴν μεταξὺ Συνόδου καὶ τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας διένεξιν λαβοῦσαν χώραν ἰδίως κατὰ τὰ ἔτη 1836 καὶ 1843 ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου τῶν Κορίνθου Κυρίλλου καὶ Νάξου Γαβριὴλ καὶ νὰ παραθέσῃ, ὡς ἔχουσι, τὰ μεταξὺ τῶν, ὡς εἴρηται, ἀρχῶν διαμειφθέντα ἔγγραφα, ἐν οἷς διαβλέπει ὁ ἀναγνώστης τάς, ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἀπόψεις αὐτῶν.

Κατὰ τὸ ἔτος 1836 ἀπέθανεν ὁ Κορίνθου Κύριλλος Ῥοδόπουλος· ἅμα τῷ θανάτῳ αὐτοῦ ἐγεννήθη ἡ ἀπορία παρὰ τῶν ἐκπροσώπων τῆς Πολιτείας, εἰς ποῖον ἀνήκει ἡ περιουσία τούτου, εἰς τὸ δημόσιον ἢ εἰς τοὺς κατὰ σάρκα συγγενεῖς αὐτοῦ; σημειωθήτω δ' ὅτι κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν ἐποχὴν δὲν εἶχε διευκρινισθῇ σαφῶς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα.

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματεία πρὸς μείζονα, οὕτως εἰπεῖν, κατοχύρωσιν τῶν ἀπόψεων αὐτῆς παρέπεμψε τὴν ὑπόθεσιν εἰς ἐπιτροπὴν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου μὲ τὴν ἐντολήν, ὅπως ἐπιληφθῇ ταύτης καὶ ἐκφέρῃ τὴν ἑαυτῆς γνώμην καὶ ἥτις ἀπεφήνατο διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 480-522/167 καὶ ἀπὸ 27 Ἀπριλίου 1836 γνωμοδοτήσεως, ὅτι ἡ περιουσία τοῦ περὶ οὗ πρόκειται ἀνήκει ἀναντιρρήτως εἰς τὸ δημόσιον· ἐστηρίχθη δ' ἐπὶ τῶν κάτωθι κανόνων.

α) ἐπὶ τοῦ ΛΗ'. κανόνος τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἔχοντος οὕτω· «Πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὁ ἐπίσκοπος ἐχέτω τὴν φροντίδα καὶ διοικείτω αὐτά, ὡς τοῦ Θεοῦ ἐφορῶντος· μὴ ἐξεῖναι δ' αὐτῷ σφετερίζεσθαί τι ἐξ αὐτῶν ἢ συγγενέσιν ἰδίοις τὰ τοῦ Θεοῦ χαρίζεσθαι· εἰ δὲ πένητες εἶεν ἐπιχορηγείτω ὡς πένησιν, ἀλλὰ μὴ προφάσει τούτων τὰ τῆς ἐκκλησίας ἀπεμπολείτω».

β) ἐπὶ τοῦ Μ'. τοιούτου τῶν αὐτῶν ἁγίων Ἀποστόλων διαγορεύοντος· «Ἔστω φανερὰ τὰ ἴδια τοῦ ἐπισκόπου πράγματα (εἴγε καὶ ἴδια ἔχοι)

καὶ φανερὰ τὰ Κυριακά· ἵνα ἐξουσίαν ἔχῃ τὰ ἴδια τελευτῶν ὁ ἐπίσκοπος, οἷς βούλεται καὶ ὡς βούλεται, καταλεῖψαι, καὶ μὴ προφάσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διαπίπτειν τὰ τοῦ ἐπισκόπου, ἔσθ᾽ ὅτε γυναῖκα καὶ παῖδας κεκτημένου, ἢ συγγενεῖς ἢ οἰκέτας. Δίκαιον γὰρ παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις τό, μήτε τὴν ἐκκλησίαν ζημίαν τινὰ ὑπομένειν ἀγνοίᾳ τῶν τοῦ ἐπισκόπου πραγμάτων, μήτε τὸν ἐπίσκοπον ἢ τοὺς αὐτοῦ συγγενεῖς, προφάσει τῆς ἐκκλησίας δημεύεσθαι, ἢ καὶ εἰς πράγματα ἐμπίπτειν τοὺς αὐτῷ διαφέροντας καὶ τὸν αὐτοῦ θάνατον δυσφημίαις περιβάλλεσθαι».

γ) ἐπὶ τοῦ ΚΔ΄. τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου ἀναφέροντος τὰ ἑπόμενα. «Διακρίνεσθαι δεῖ τὰ τοῦ ἐπισκόπου πράγματα τῶν τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ τῆς ἐκκλησίας τῇ ἐκκλησίᾳ καλῶς ἔχειν φυλάττεσθαι δεῖ μετὰ πάσης ἐπιμελείας καὶ ἀγαθῆς συνειδήσεως, καὶ πίστεως τῆς εἰς τὸν πάντων ἔφορον κριτὴν Θεόν. Ἃ καὶ διοικεῖσθαι προσήκει μετὰ κρίσεως καὶ ἐξουσίας τοῦ ἐπισκόπου, τοῦ πεπιστευμένου πάντα τὸν λαόν, καὶ τὰς ψυχὰς τῶν συναγομένων. Φανερὰ δὲ εἶναι τὰ διαφέροντα τῇ ἐκκλησίᾳ, μετὰ γνώσεως τῶν περὶ αὐτὸν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ὥστε τούτους εἰδέναι καὶ μὴ ἀγνοεῖν, τίνα ποτὲ τὰ ἴδιά ἐστι τῆς ἐκκλησίας, ὥστε μηδὲν αὐτοὺς λανθάνειν· ἵν᾽ ἀεὶ συμβαίη τὸν ἐπίσκοπον μεταλλάττειν τὸν βίον, φανερῶν ὄντων τῶν διαφερόντων τῇ ἐκκλησίᾳ πραγμάτων, μήτε αὐτὰ διαπίπτειν καὶ ἀπόλλυσθαι, μήτε τὰ ἴδια τοῦ ἐπισκόπου ἐνοχλεῖσθαι, προφάσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Δίκαιον γὰρ καὶ ἀρεστὸν παρά τε τῷ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις, τὰ ἴδια τοῦ ἐπισκόπου, οἷς ἂν αὐτὸς βούληται, καταλιμπάνεσσθαι· τὰ μέντοι τῆς ἐκκλησίας αὐτῇ φυλάττεσθαι· καὶ μήτε τὴν ἐκκλησίαν ὑπομένειν τινὰ ζημίαν, μήτε τὸν ἐπίσκοπον προφάσει τῆς Ἐκκλησίας δημεύεσθαι ἢ καὶ εἰς πράγματα ἐμπίπτειν τοὺς αὐτῷ διαφέροντας, μετὰ τοῦ καὶ αὐτὸν μετὰ θάνατον δυσφημίᾳ περιβάλλεσθαι».

δ) ἐπὶ τοῦ ΚΕ΄. τῆς αὐτῆς Συνόδου ἐπαγομένου· «Δεῖ τὸν ἐπίσκοπον μεταδιδόναι τοῖς δεομένοις τῶν τῆς ἐκκλησίας πραγμάτων καὶ αὐτὸς μεταλαμβάνων ἄνευ βλάβης αὐτῶν. Ἐπίσκοπον ἔχειν τῶν τῆς ἐκκλησίας πραγμάτων ἐξουσίαν, ὥστε αὐτὰ διοικεῖν εἰς πάντας τοὺς δεομένους, μετὰ πάσης εὐλαβείας καὶ φόβου Θεοῦ· μεταλαμβάνειν δὲ καὶ αὐτὸν τῶν δεόντων, εἴγε δέοιτο, εἰς τὰς ἀναγκαίας αὐτοῦ χρείας, καὶ τῶν παρ᾽ αὐτῷ ἐπιξενουμένων ἀδελφῶν, ὡς κατὰ μηδένα τρόπον αὐτοὺς στερεῖσθαι, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, λέγοντα· «Ἔχοντες διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα· εἰ δὲ μὴ τούτοις ἀρκοῖτο, μεταβάλλοι δὲ τὰ πράγματα εἰς οἰκείας αὐτοῦ χρείας, καὶ πόρους τῆς ἐκκλησίας, ἢ τοὺς τῶν ἀγρῶν καρπούς, μὴ μετὰ γνώμης τῶν πρεσβυτέρων ἢ τῶν διακόνων χειρίζοι, ἀλλ᾽ οἰκείοις αὐτοῦ καὶ συγγενέσιν ἢ ἀδελφοῖς, ἢ υἱοῖς παράσχοιτο τὴν ἐξουσίαν, ὥστε διὰ τῶν τοιούτων λεληθότως βλάπτεσθαι τοὺς λόγους τῆς ἐκκλησίας, τοῦτον εὐθύνας παρέχειν τῇ συνόδῳ τῆς ἐπαρχίας. Εἰ δὲ καὶ ἄλλως διαβάλλοιτο ὁ

ἐπίσκοπος ἢ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι, ὡς τὰ τῇ ἐκκλησίᾳ διαφέροντα, ἤτοι ἐξ ἀγρῶν, ἢ καὶ ἐξ ἑτέρας προφάσεως ἐκκλησιαστικῆς, εἰς ἑαυτοὺς ἀναφερόμενοι, ὡς θλίβεσθαι μὲν τοὺς πένητας, διαβολὴν δὲ καὶ δυσφημίαν προστρίβεσθαι τῷ τε λόγῳ καὶ τοῖς οὕτω διοικοῦσι, καὶ τούτους διορθώσεως τυγχάνειν, τὸ πρέπον δοκιμαζούσης τῆς ἁγίας συνόδου» [1].

Ἡ Σύνοδος λαβοῦσα γνῶσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ἀποφάσεως προερχομένης ἐξ ἀναρμοδίας ἀρχῆς, οὐ μόνον ἠπόρησε, διότι τὸ Ὑπουργεῖον ἀπετάθη οὐχὶ εἰς Αὐτήν, μόνην ἄλλως τε ἁρμοδίαν, ἐν προκειμένῳ ἵν' ἀποφανθῇ ἐπὶ τοιούτων ζητημάτων, ἀλλ' ἀπήντησε τούτῳ δίδουσα καὶ τὴν ὀρθὴν ἑρμηνείαν τῶν τε ἀναφερθέντων κανόνων καὶ ἄλλων συναφῶν, οὓς ἐν ἐγγράφῳ Αὐτῆς παραθέτει, ἔχοντι δ' οὕτως.

Ἀριθ. πρωτ. 4473 Ἐν Ἀθήναις τὴν 2 Ἰουνίου 1836
» διεκ. 340 Ἡ Σύνοδος
Πρὸς τὴν Γραμματείαν
Ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 5592]1099 διευθύνσεως.

Μετὰ προσοχῆς ἀνέγνωσεν ἡ Σύνοδος τὴν ἀπὸ 27 Ἀπριλίου καὶ ὑπ' ἀριθ. 480-522]167 γνωμοδότησιν τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου ἐπιτροπῆς, τὰς ἀπὸ 29 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ ὑπ' ἀριθ. 5400]974 ἐπὶ τῆς γνωμοδοτήσεως ταύτης παρατηρήσεις τῆς Β. ταύτης Γραμματείας καὶ τὴν εἰς ταύτας ἀπὸ 9 Μαΐου καὶ ὑπ' ἀριθ. 571]171 ἀπάντησιν τῆς εἰρημένης ἐπιτροπῆς καὶ σκεφθεῖσα ἐπὶ τῶν ἐν αὐτοῖς διαλαμβανομένων κοινοποιεῖ πρὸς τὴν Β. ταύτην Γραμματείαν τὴν περὶ τοῦ προκειμένου ἀντικειμένου γνώμην της.

Ἐκ τοῦ πρώτου ἐγγράφου παρατηρεῖ ἡ Σύνοδος, ὅτι διευθύνθησαν παρὰ τῆς Β. ταύτης Γραμματείας πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν ἔγγραφα, ἀφορῶντα τὴν περιουσίαν τοῦ μακαρίτου Κορινθίας καὶ ἐγνώσθησαν εἰς αὐτήν, ὅσα κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας καὶ τὸ κοινὸν δίκαιον ἐνηργήθησαν παρὰ τῆς Β. ταύτης Γραμματείας, ὡς πρὸς τὴν κληρονομίαν τῆς περιουσίας ἐκείνης, καὶ ἐκ τούτου ἔλαβεν ἀφορμὴν ἡ ἐπιτροπὴ ὄχι μόνον νὰ ἐπιπλήξῃ πλαγίως τὴν Β. ταύτην Γραμματείαν διὰ τὰ νομίμως ἐνεργηθέντα, «Κατὰ ταῦτα παρατηρεῖ ἡ Ἐπιτροπὴ ὅτι ἡ Β. αὕτη Γραμματεία ἀνεγνώρισε δικαιώματα κληρονομίαν κ.τ.λ..... ἀφ' οὗ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα κ.τ.λ...... ἡ Ἐπιτροπὴ ἀγνοεῖ ἐπὶ τίνων κανόνων παραδεδεγμένων ἀνεγνώρισεν ἡ Β. αὕτη Γραμματεία δικαιώματα κληρονομίας κτλ», ἀλλὰ καὶ νὰ γνωμοδοτήσῃ αὐτόκλητος ἢ μᾶλλον νὰ νομοθετήσῃ περὶ κληρονομίας ν' ἀναλάβῃ αὐθαιρέτως χαρακτῆρα νομοθέτου ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἐν γένει τῆς περιουσίας παντὸς Ἐπισκόπου ἀποβιοῦντος.

Ἡ Σύνοδος δὲν ἀπορεῖ τόσον εἰς τὴν παρεκτροπὴν ταύτην τῆς Ἐπι-

---

1. Ἀμίλ. Ἀλιβιζάτου, Οἱ ἱεροὶ κανόνες, Ἀθῆναι 1924. 17-18, 172-173.

τροπῆς, ὅσον εἰς τὴν ἀνοχὴν τῆς Β. ταύτης Γραμματείας καὶ ἐν ᾧ ἠδύνατο ν' ἀνακαλέσῃ αὐτὴν ἐντόνως εἰς τὸν ἐντὸς τῶν γραπτῶν αὐτῆς καθηκόντων περιορισμόν, συγκατέβη εἰς τὸ νὰ κάμῃ καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς παραλόγου γνωμοδοτήσεως αὐτῆς.

Ἡ Ἐπιτροπὴ στηρίζει τὴν γνώμην της εἰς τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας (τὸν ΛΗ'. καὶ Μ'. τῶν Ἀποστόλων, τὸν ΚΔ'. καὶ ΚΕ'. τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου, τὸν Μ'. καὶ ΛΗ'. τῆς ΣΤ'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου), καὶ εἰς τὸν Τιτλ. Δ'. τοῦ Βιβλ. Ε'. τοῦ Ἀρμενοπούλου.

Ἀλλὰ πρὶν ἐκφράσῃ γνώμην ὤφειλε νὰ διακρίνῃ χρόνους καὶ καιροὺς τῆς πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Μοναρχίας καὶ τῆς μετ' αὐτὴν καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας, ὤφειλε νὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι ἁρμόδιος ἐξηγητὴς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων εἶναι ἡ Σύνοδος καὶ ὄχι ἐπιτροπὴ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου, καὶ ἐνῷ δὲν ἔπραξεν οὕτως, παρεξηγεῖ ἔπειτα καὶ διαστρέφει τοὺς κανόνας καὶ διὰ τῆς παρεξηγήσεως καὶ διαστροφῆς θέλει ν' ἀποδείξῃ ὀρθῶς ἔχουσαν τὴν γνώμην της. Ἀλλ' οἱ κανόνες εἶναι σαφέστατοι καὶ καμμιᾶς παρεξηγήσεως δὲν εἶναι ἐπιδεκτικοί. Ὁ Μ'. Ἀποστολικὸς κανὼν λέγει ῥητῶς «Ἔστω φανερὰ.... περιβάλλεσθαι». Θέλει ἡ Ἐπιτροπὴ ἄλλον τοῦ κανόνος τούτου σαφέστερον; Καθ' ὅλα σύμφωνος πρὸς τὸν κανόνα τοῦτον εἶναι καὶ ὁ ΚΔ'. κανὼν τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου.

Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐννοήσῃ τις ὀρθῶς τοὺς κανόνας, ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῶν χρόνων, ἐφ' ὧν ἐτέθησαν. Ἡ Ἐκκλησία διωκομένη καὶ πολεμουμένη, δὲν εἶχεν ἄλλα εἰσοδήματα, παρὰ τὰς ἑκουσίας τῶν χριστιανῶν προσφορὰς καὶ ἐκ τούτων καὶ ἐξ ἰδίων ἐτρέφοντο οἱ κληρικοὶ καὶ ἐβοηθοῦντο οἱ πένητες. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ Ἐκκλησία ἤρξατο ν' ἀπολαμβάνῃ ὁπωσοῦν ἡσυχίαν καὶ πολὺ περισσότερον ἀφ' οὗ ὁ χριστιανισμὸς ἀνέβη ἐπὶ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, ἤρξατο καὶ αὕτη νὰ πλουτῇ καὶ ἐξ ἰδιωτικῶν ἀφιερωμάτων καὶ ἐκ βασιλικῶν δωρημάτων. Ὅθεν ἐπειδὴ πλέον αἱ ἐκκλησίαι εἶχον ἴδια αὐτῶν κτήματα, οἱ ἐπίσκοποι τρεφόμενοι ἐξ αὐτῶν, δὲν ἠναγκάζοντο νὰ ψωμοζητῶσι, τῶν δ' ἐκκλησιαστικῶν τούτων πραγμάτων τὴν φροντίδα καὶ διοίκησιν εἶχεν ὁ ἐπίσκοπος (Ἀποστολ. κανόνες ΛΗ'. καὶ ΜΑ'. τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ κανὼν ΚΕ'.)· ἀλλὰ δὲν ἦτον καὶ ἀπόλυτος αὐτῶν κύριος. Ὅθεν δὲν εἶχεν ἐξουσίαν οὔτε νὰ πωλῇ οὔτε ἄλλως ν' ἀποξενώνῃ τι ἐξ αὐτῶν (Ἀποστολ. κανὼν ΛΗ'., τῆς Ζ'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου ΙΒ'.). «Μὴ πωλεῖσθαι ἐκκλησιαστικὰ κτήματα [1]. Εἴ τις ἐπίσκοπος εὑρεθείη ἢ ἡγούμενος, ἐκ τῶν αὐτουργίων τοῦ ἐπισκοπείου, ἢ τοῦ μοναστηρίου, ἐκποιούμενος εἰς ἀρχοντικὴν χεῖρα ἢ ἑτέρῳ προσώπῳ ἐκδιδούς, ἄκυρον εἶναι τὴν ἔκδοσιν, κατὰ τὸν κανόνα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τὸν λέγοντα. Πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὁ ἐπίσκοπος ἐχέτω τὴν

1. Ἡ παράθεσις τῶν κανόνων γίνεται παρ' ἡμῶν.

φροντίδα καὶ διοικείτω αὐτὰ ὡς Θεοῦ ἐφορῶντος· μὴ ἐξεῖναι δὲ αὐτῷ σφετερίζεσθαί τι ἐξ αὐτῶν, ἢ συγγενέσιν ἰδίοις τὰ τοῦ Θεοῦ χαρίζεσθαι· εἰ δὲ πένητες εἶεν ἐπιχορηγείτω ὡς πένησιν, ἀλλὰ μὴ προφάσει τούτων τὰ τῆς ἐκκλησίας ἀπεμπολείτω. Εἰ δὲ προφασίζοιντο ζημίαν ἐμποιεῖν, καὶ μηδὲν πρὸς ὄνησιν τυγχάνειν τὸν ἀγρόν, μηδ᾽ οὕτω τοῖς κατὰ τόπον ἄρχουσιν ἐκδιδόναι τὸν τόπον, ἀλλὰ κληρικοῖς ἢ γεωργοῖς. Εἰ δὲ πανουργίᾳ πονηρᾷ χρήσοιντο, καὶ ἐκ τοῦ κληρικοῦ ἢ τοῦ γεωργοῦ ὠνήσηται ἄρχων τὸν ἀγρὸν καὶ οὕτως ἄκυρον εἶναι τὴν πρᾶσιν καὶ ἀποκαθίστασθαι τῷ ἐπισκοπείῳ ἢ τῷ μοναστηρίῳ· καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ ἡγούμενος τοῦτο ποιῶν ἐκδιωχθήτω· ὁ μὲν ἐπίσκοπος τοῦ ἐπισκοπείου, ὁ δὲ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου· ὡς διασκορπίζοντες κακῶς, ἃ οὐ συνήγαγον». Οὐδὲ μοναστήριον νὰ οἰκοδομήσῃ ἐκ τῶν προσόδων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων πρὸς βλάβην καὶ ζημίαν τῆς ἐκκλησίας εἶχεν ἐξουσίαν (Καν. Ζ′. τῆς ΑΒ′. Συνόδου). «Περὶ τοῦ μὴ οἰκοδομεῖν μονὴν τὸν ἐπίσκοπον ἐπὶ καταλύσει τῆς ἐπισκοπῆς. Πολλὰς τῶν ἐπισκοπῶν ὁρῶμεν καταπιπτούσας καὶ ἀφανισμῷ τελείῳ κινδυνευούσας παραδίδοσθαι, ὅτι περ οἱ τούτων προεστηκότες τὴν περὶ αὐτῶν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν εἰς νεουργίας μοναστηρίων καταναλίσκουσι· καὶ ταύτας διασπῶντες, καὶ τὸν σφετερισμὸν τῶν εἰσόδων ἐκμηχανώμενοι, τὴν ἐκείνων ἐπαύξησιν πραγματεύονται. Ὥρισεν οὖν διὰ τοῦτο ἡ ἁγία σύνοδος, μηδενὶ τῶν ἐπισκόπων ἐξεῖναι, μοναστήριον ἴδιον ἐπὶ καταλύσει τῆς οἰκείας ἐπισκοπῆς νεουργεῖν. Εἰ δέ τις φωραθείη τοῦτο τολμῶν, αὐτὸν μὲν τῷ προσήκοντι ἐπιτιμίῳ καθυποβάλλεσθαι· τὸ δὲ νεουργεῖν ὑπ᾽ αὐτοῦ, ὡς μηδὲ τὴν ἀρχὴν μοναστηρίου δίκαιον ἀπειληφός, ὡς ἰδιόκτητον τῷ ἐπισκοπείῳ προσκυροῦσθαι. Οὐδὲν γὰρ τῶν παρανόμως καὶ ἀτάκτως παρυφισταμένων, τὸ πρόκριμα τῶν κανονικῶς συνισταμένων ἀποφέρεσθαι δύναται». Συνεμερίζοντο δὲ τῆς φροντίδος καὶ διοικήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ οἱ πρεσβύτεροι, διότι συμμετεῖχον καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν προσόδων αὐτῶν. Ἀλλὰ καθὼς εἰς τοὺς ἐπισκόπους ἀπηγορεύετο ἡ ἀποξένωσις αὐτῶν, οὕτω καὶ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους (Κανὼν ΜΑ′ [1]. τῆς ἐν Καρθαγένῃ). «Ὥστε πρεσβυτέρους πρᾶγμα τῆς ἐκκλησίας, ἐν ᾗ καθιέρωνται, μὴ πιπράσκειν· καὶ ὥστε μηδενὶ ἐπισκόπῳ ἐξεῖναι πράγματι καταχρήσασθαι τοῦ τίτλου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μάτρικος. Ὁμοίως ἤρεσεν, ὥστε τοὺς πρεσβυτέρους παρὰ γνώμην τῶν ἰδίων αὐτῶν ἐπισκόπων πρᾶγμα μὴ πιπράσκειν τῆς ἐκκλησίας, ἐν ᾗ καθιέρωνται, ὃν τρόπον καὶ τοῖς ἐπισκόποις οὐκ ἔξεστι πιπράσκειν χωρία τῆς ἐκκλησίας, ἀγνοούσης, τῆς συνόδου ἢ τῶν ἰδίων πρεσβυτέρων. Μὴ οὔσης τοίνυν ἀνάγκης, μηδὲ ἐπισκόπῳ ἐξεῖναι καταχρήσασθαι πράγματι ἐκ τοῦ τίτλου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μάτρικος». Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ Ἐπίσκοποι δὲν ἦσαν ἀπόλυτοι

---

1. Κατὰ μὲν τὸ Πηδάλιον ἡ ἀρίθμησις οὕτως ἔχει, κατὰ δὲ τὸν Ἀλιβιζᾶτον (Οἱ ἱεροὶ κανόνες) σ. 243 ὁ κανὼν οὗτος φέρει αὔξοντα ἀριθμὸν ΛΓ′.

κύριοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὥρισαν αἱ σύνοδοι νὰ ἔχωσιν οἰκονόμους αὐτῶν ἰδίους ὥστε μὴ ἀμάρτυρον εἶναι τὴν οἰκονομίαν τῆς Ἐκκλησίας (Καν. ΚΣΤ'. τῆς Δ'. Οἰκουμενικῆς). «Περὶ οἰκονόμων. Ἐπειδὴ ἔν τισιν ἐκκλησίαις, ὡς περιηχήθημεν, δίχα οἰκονόμων οἱ ἐπίσκοποι τὰ ἐκκλησιαστικὰ χειρίζουσι πράγματα, ἔδοξε πᾶσαν ἐκκλησίαν ἐπίσκοπον ἔχουσαν καὶ οἰκονόμον ἔχειν ἐκ τοῦ ἰδίου κλήρου, οἰκονομοῦντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κατὰ γνώμην τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου· ὥστε μὴ ἀμάρτυρον εἶναι τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκ τούτου σκορπίζεσθαι τὰ αὐτῆς πράγματα καὶ λοιδορίαν τῇ ἱερωσύνῃ προστρίβεσθαι· εἰ δὲ μὴ τοῦτο ποιήσοι, ὑποκεῖσθαι αὐτὸν τοῖς θείοις κανόσιν». (Κανὼν ΙΑ', τῆς Ζ'.). «Δεῖ ὑπάρχειν οἰκονόμους ἐν ταῖς ἐπισκοπαῖς καὶ τοῖς μοναστηρίοις. Ὑπόχρεοι ὄντες πάντες τοὺς θείους κανόνας φυλάττειν καὶ τὸν λέγοντα, οἰκονόμον εἶναι ἐν ἑκάστῃ ἐκκλησίᾳ, παντὶ τρόπῳ ἀπαράτρωτον διατηρεῖν ὀφείλομεν. Καὶ εἰ μὲν ἕκαστος μητροπολίτης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ καθιστᾷ οἰκονόμον, καλῶς ἂν ἔχοι· εἴ δὲ μή γε ἐξ αὐθεντίας ἰδίας, τῷ Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκόπῳ ἄδειά ἐστι προχειρίζεσθαι οἰκονόμον ἐν τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ. Ὡσαύτως καὶ τοῖς μητροπολίταις, εἰ οἱ ὑπ' αὐτοὺς ἐπίσκοποι οὐ προαιροῦνται οἰκονόμους ἐγκαταστῆσαι ἐν ταῖς ἑαυτῶν ἐκκλησίαις· τὸ αὐτὸ δὲ φυλάττεσθαι καὶ ἐπὶ τῶν μοναστηρίων». Τοιαύτη καὶ τοσαύτη φροντὶς ἐγίνετο περὶ τῶν ἰδίων τῆς Ἐκκλησίας κτημάτων.

Ἀλλ' οἱ Ἐπίσκοποι εἶχον καὶ ἴδια αὐτῶν κτήματα, καὶ ταῦτα δὲν ἐσυγχέοντο μετὰ τῶν κτημάτων, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἰδίων τούτων κτημάτων, εἰς ὅ,τι καὶ ὅσον δήποτε καὶ ἂν συνίσταντο ταῦτα, ἦτον κύριος ὁ Ἐπίσκοπος καὶ εἶχε τὴν ἐξουσίαν νὰ διαθέτῃ ταῦτα ὅπως ἤθελε καὶ οὔτε τῆς Ἐκκλησίας κτῆμα ἐγίνοντο ταῦτα οὔτε τοῦ δημοσίου (Ἀποστολ. κανὼν Μ'. τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ΚΔ') καὶ διὰ τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Ἐπίσκοπος ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς διαθέσεως τῶν ἰδίων αὐτοῦ πραγμάτων, ἀπηγορεύετο δ' εἰς αὐτόν, καθὼς καὶ εἰς πάντα κληρικὸν τὸ νὰ καθιστάνῃ κληρονόμους τῆς περιουσίας του μὴ ὀρθοδόξους ἢ αἱρετικούς, καὶ συγγενεῖς αὐτοῦ ἂν ἦσαν οὗτοι. (Καν. Λ' «Ὥστε τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς κληρικοὺς μηδένα συνεισάγειν τοῖς μὴ ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς, εἰ καὶ συγγενεῖς ἔτι μὴν ὦσιν. Μηδὲ διὰ δωρεᾶς τῶν οἰκείων πραγμάτων, ὡς εἴρηται, τοὺς ἐπισκόπους ἢ κληρικούς, τούτοις συνεισάγειν», καὶ ΠΘ'. τῆς ἐν Καρθαγένῃ. «Περὶ ἐπισκόπων τῶν αἱρετικοὺς ἢ ἕλληνας κληρονόμους καταλιμπανόντων. Ὁμοίως ὡρίσθη, ἵνα, ἐάν τις ἐπίσκοπος κληρονόμους συγγενεῖς ἢ ἐκτὸς τῆς ἰδίας συγγενείας αἱρετικοὺς ἢ ἕλληνας προτιμήσῃ τῆς ἐκκλησίας καὶ μετὰ θάνατον ἀνάθεμα τῷ τοιούτῳ λεχθείη καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μηδαμῶς παρὰ τοῖς τοῦ Θεοῦ ἱερεῦσιν ἀνενεχθῇ, μηδὲ δυνηθῇ ἀπολογηθῆναι, ἐὰν ἀδιάθετος ἀπογένηται, ἐπειδὴ γενόμενος ἐπίσκοπος, εἰκότως ὀφείλει τῶν πραγμάτων αὐτοῦ τὴν διατύπωσιν ἁρμοδίαν τῷ ἑαυτοῦ

ἐπαγγέλματι ποιήσασθαι») [1]. Καὶ ἴδια αὐτοῦ πράγματα δὲν εἶναι μόνον ὅσα ἔχει πρὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἢ ἀποκτήση μετ᾽ αὐτὴν ἐκ πατρικῆς ἢ συγγενικῆς κληρονομίας, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἐκ φιλοτιμίας τινὸς περιγένωνται εἰς αὐτόν. (Κανὼν Μ΄. τῆς ἐν Καρθαγένῃ). «Ἐάν τις τῶν κληρικῶν πενιχρός, προκόψας εἴς τινα τάξιν, κτήσοιτό τί ποτε, ὑποκεῖσθαι τῇ ἐξουσίᾳ τῶν ἐπισκόπων. Ὁμοίως ἤρεσεν, ἵνα ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι ἢ διάκονοι ἢ καὶ οἱοιδήποτε κληρικοί, οἱ μηδὲν ἔχοντες, ἐὰν προκόψαντες τῷ καιρῷ τῆς ἐπισκοπῆς ἤ τῆς κληρώσεως αὐτῶν, ἀγροὺς ἢ οἱαδήποτὲ χωρία ἐπ᾽ ὀνόματι αὐτῶν ἀγοράσωσιν, ἵνα ὡς κατὰ δεσποτικῶν πραγμάτων ἔφοδον πεποιηκότες ἐνέχωνται, εἰ μὴ ἄρα λοιπὸν ὑπομνησθέντες τῇ ἐκκλησίᾳ ταῦτα εἰσκομίσουσιν. Ἐὰν δὲ εἰς αὐτοὺς κυρίως φιλοτιμίᾳ τινός, ἢ διαδοχῇ συγγενείας περιέλθῃ, ἐξ αὐτοῦ ποιήσωσιν ὅ ἔχει ἡ πρόθεσις αὐτῶν. Εἰ δὲ καὶ μετὰ τὸ προθέσθαι, εἰς τουπίσω μετατραπῶσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς τιμῆς ἀνάξιοι, ὡς ἀδόκιμοι κριθῶσιν».

Ἀλλ᾽ ὅλοι οἱ Ἐπίσκοποι δὲν ἦσαν πλούσιοι πρὸ τῆς Ἐπισκοπῆς· ἐγίνοντο τοιοῦτοι καὶ ἄνθρωποι πένητες καὶ μηδὲν ἔχοντες· καὶ οὗτοι γινόμενοι Ἐπίσκοποι ἐγίνοντο πλούσιοι καὶ ἠγόραζον κτήματα· καὶ ἐπειδὴ ὑπετίθετο καὶ δὲν ἦτον ἴσως ἀπίθανον ὅτι ἀπέκτησαν ταῦτα ἐκ τῶν προσόδων τῶν κτημάτων τῆς ἐκκλησίας, ἐφ᾽ ὧν εἶχον ὅλην τὴν ἐξουσίαν ἐνουθετοῦντο οἱ τοιοῦτοι ν᾽ ἀφίνωσι ταῦτα μετὰ θάνατον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοῦτο ἐννοεῖ ὁ Μ΄. κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένῃ, ὡς ἑρμηνεύουσιν αὐτὸν καί οἱ παλαιοὶ ἐξηγηταί. «Ἐπεὶ δοκοῦσιν ἐκ τῶν πραγμάτων τῆς Ἐκκλησίας ταῦτα κτήσασθαι, ὀφείλουσι μὴ ἑτέροις, ἀλλὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ ταῦτα καταλιπεῖν», καὶ διὰ τοῦτο ἐξαιρεῖ τὰ ἐκ φιλοτιμίας τινὸς ἢ διαδοχῆς συγγενικῆς περιελθόντα εἰς τὸν Ἐπίσκοπον κτήματα, τὰ ὁποῖα εἶχε τὴν ἐξουσίαν νὰ διαθέσῃ καθ᾽ ἃ εἶχε προθέσεως καὶ προαιρέσεως. Καὶ καθὼς ἐφρόντισαν οἱ κανόνες περὶ τῆς καλῆς διοικήσεως καὶ οἰκονομίας τῶν πραγμάτων τῆς Ἐκκλησίας, οὕτως ἐφρόντισαν καὶ περὶ τῆς διαφυλάξεως τῶν ἰδίων τοῦ Ἐπισκόπου ἀπὸ τῆς διαρπαγῆς (Ἀποστολ. κανὼν Μ΄. τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ΚΔ, τῆς Δ΄. Οἰκουμενικῆς ΚΒ΄. «Περὶ τοῦ μὴ διαρπάζειν τοὺς κληρικοὺς τὴν οὐσίαν τῶν θνησκόντων ἐπισκόπων. Μὴ ἐξεῖναι κληρικοῖς μετὰ θάνατον τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, διαρπάζειν τὰ διαφέροντα αὐτῷ πράγματα, καθὼς καὶ τοῖς παραλαμβάνουσιν ἀπηγόρευται· ἢ τοὺς τοῦτο ποιοῦντας κινδυνεύειν περὶ τοὺς ἰδίους βαθμούς».

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι εἶχον ἴδια αὐτῶν κτήματα, καὶ τὰ μὲν εἶχον πρὸ τῆς Ἐπισκοπῆς, τὰ δὲ ἀποκτοῦσαν ἐκ κληρονομίας καὶ ἐκ φιλοτιμίας καὶ αὐτῶν ἦσαν κύριοι, καθὼς εἶναι κύριος τῆς

1. Καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ὑπάρχει ἀσυμφωνία ὡς πρὸς τὴν ἀρίθμησιν τῶν κανόνων μεταξὺ τοῦ Πηδαλίου καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων τοῦ Ἀλιβιζάτου.

περιουσίας του καὶ πᾶς ἄλλος ἄνθρωπος καὶ εἶχον ὅλην τὴν ἐξουσίαν νὰ διαθέτωσι ταῦτα ὡς ἤθελον. Δὲν εἶναι ἀμφιβολία, ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι ἐκέρδαινον πολλὰ χρήματα καὶ ἐκ τοῦ ἐπιτραχηλίου, ὡς λέγεται συνήθως. Ἀλλ' ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ταῦτα ἀνῆκον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐνῷ ἦσαν δωρεαὶ εἰς αὐτὸν ἀτομικῶς ἐκ φιλοτιμίας γενόμεναι· ὅθεν τῆς ἰδίας του περιουσίας κύριος ἦτον ὁ Ἐπίσκοπος καὶ εἶχεν ὅλην τὴν ἐξουσίαν νὰ διαθέτῃ ταύτην ὅπως ἤθελε, καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐκληρονόμει ταύτην. Ἀλλ' ἂν ἤθελε κληρονομῇ ἡ Ἐκκλησία εἴτε ὅλην τὴν περιουσίαν τοῦ Ἐπισκόπου ὅσην ἀπαιτοῦσεν ὡς Ἐπίσκοπος, εἴτε μέρος αὐτῆς, ἠμπόρει νὰ ἔχῃ καί τι δίκαιον, διότι ἐπειδὴ εἶχεν ἴδια αὐτῆς καὶ πλούσια κτήματα καὶ ἐπειδὴ τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν εἶχεν ὁ Ἐπίσκοπος, ἠμπόρει τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἡ μετὰ τὴν Ἐπισκοπὴν ἀποκτηθεῖσα περιουσία αὐτοῦ συνίστατο ἢ ἠγοράζετο ἐκ τῶν προσόδων τῶν κτημάτων τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ὑπαινίττεται καὶ ὁ Μ΄. κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτον ἐν συντόμῳ ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων· μετὰ δὲ ταύτην ὁποία τις ἦτον αὔτη, εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους. Ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς δουλείας ἐστερήθησαν καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἰδίων αὐτῶν κτημάτων, καὶ τόσον ὁ Ἐπίσκοπος, ὅσον καὶ ὁ λοιπὸς κλῆρος ἐτρέφετο ἐξ ὧν ἐλάμβανεν ἀπὸ τῶν χριστιανῶν εἴτε ὡς κυρίων εἴτε ὡς τυχηρῶν δικαιωμάτων.

Ἀλλ' ὁποία ἡ κατάστασις τῶν Ἐπισκόπων ἐπὶ τῆς δουλείας τοιαύτη καὶ ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν σήμερον ἐκ τῶν κυρίων καὶ τυχηρῶν δικαιωμάτων ζῶσιν οἱ Ἐπίσκοποι καὶ ταῦτα εἶναι τόσα, ὥστε εἴς τινας δὲν ἐξαρκοῦσι καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἀποζῆν καὶ ζητοῦσι καὶ μηνιαίαν σύνταξιν πρὸς ἐξοικονόμησίν των, ἀλλ' ἐκ τοιούτων μέσων δὲν δύνανται βέβαια νὰ κατασταθῶσι πλούσιοι· καὶ ἄν ποτε μισθοδοτηθῶσιν οὔτ' ἐκ τοῦ μισθοῦ τούτου δύνανται νὰ πλουτήσωσιν.

Ἀπορεῖ ἡ Ἐπιτροπή, πῶς εἰς τοὺς μοναχοὺς ἐγένετο ἡ ἀφορμὴ τῶν κανόνων ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν αὐτῶν καὶ εἰς τοὺς Ἐπισκόπους ὄχι καὶ ὑπαινίττεται, ὅτι θεωρεῖ καὶ τοὺς Ἐπισκόπους μοναχοὺς καὶ εἰς τοὺς αὐτοὺς κανόνας ὑπαγομένους· ἀλλὰ πόσην ἄγνοιαν καὶ ἀμάθειαν δεικνύει εἰς τοῦτο· ἂν ὁ Ἐπίσκοπος ἦτον μοναχὸς δὲν ἤθελε γίνεσθαι ἐξ ἐπισκόπου μοναχός, ὡς ἔγειναν πολλοὶ τοιοῦτοι κατὰ καιρούς. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀναφέρει εἰς τὴν γνωμοδότησίν της κανόνας καὶ εἶδεν ἐξ αὐτῶν «ἔστω φανερὰ τὰ ἴδια τοῦ Ἐπισκοπου πράγματα καὶ φανερὰ τὰ κυριακά»· καὶ περὶ ἰδιοκτησίας Ἐπισκόπων διαλαμβάνουσι τόσοι κανόνες. Ἄρα ὁ Ἐπίσκοπος καὶ ὡς Ἐπίσκοπος, ἔχει καὶ δύναται νὰ ἔχῃ ἰδίαν περιουσίαν κινητὴν καὶ ἀκίνητον· τὶ δὲ λέγουν οἱ κανόνες περὶ τοῦ μοναχοῦ; «οἱ μοναχοὶ οὐδὲν ὀφείλουσιν ἔχειν» (Κανὼν ΣΤ΄. τῆς ΑΒ΄. Συνόδου). «Περὶ τοῦ μὴ ἴδιόν τι ἔχειν τοὺς

μοναχούς. Οἱ μοναχοὶ οὐδὲν ἴδιον ὀφείλουσιν ἔχειν, πάντα δὲ τὰ αὐτῶν προσκυροῦσθαι τῷ μοναστηρίῳ. Φησὶ γὰρ ὁ μακάριος Λουκᾶς περὶ τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων καὶ τὴν τῶν μοναχῶν πολιτείαν διατυπούντων, ὡς οὐδείς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά. Διὸ τοῖς ἐθέλουσι μονάζειν, ἄδειαν δίδοται περὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς διατίθεσθαι πρότερον, καὶ οἷς ἂν βούλοιντο προσώποις, μὴ κεκωλυμένοις δηλονότι παρὰ τοῦ νόμου, τὰ αὐτῶν παραπέμπεσθαι. Μετὰ γάρ τοι τὸ μονάσαι, τῶν προσόντων αὐτοῖς ἁπάντων, τὸ μοναστήριον ἔχει τὴν κυριότητα καὶ οὐδὲν περὶ τῶν οἰκείων φροντίζειν ἢ διατίθεσθαι, τούτοις παρακεχώρηται. Εἰ δέ τις φωραθείη κτῆσίν τινα, ἥτις οὐκ ἀπεκληρώθη τῷ μοναστηρίῳ, ἰδιοποιούμενος, καὶ φιλοκτησίας πάθει δουλούμενος· ταύτην μὲν παρὰ τοῦ ἡγουμένου ἢ τοῦ ἐπισκόπου ἀναλαμβάνεσθαι, καὶ πολλῶν παρουσίᾳ πιπρασκομένην, πτωχοῖς καὶ ἀπόροις διανέμεσθαι. Τὸν δέ γε τὴν τοιαύτην κτῆσιν, κατὰ τὸν πάλαι Ἀνανίαν, ὑποσυλᾶν μελετήσαντα τῷ προσήκοντι ἐπιτιμίῳ ἡ ἁγία σύνοδος ὥρισε σωφρονίζεσθαι. Δῆλον δὲ ὡς, ἅτινα περὶ μοναζόντων ἀνδρῶν ἡ ἁγία σύνοδος ἐκανόνισε, τὰ αὐτὰ καὶ περὶ μοναζουσῶν γυναικῶν κρατεῖν ἐδικαίωσεν»· καὶ διατί ; διότι ὁ μοναχὸς πρὶν γενῇ μοναχὸς ἀποτάσσεται τῷ κόσμῳ καὶ πᾶσι τοῖς κοσμικοῖς καὶ ζῶν θεωρεῖται νεκρός, καὶ ὁ νεκρὸς τῷ κόσμῳ δὲν ἠμπορεῖ πλέον νὰ ἔχῃ τι συνδέον αὐτὸν πρὸς τὸν κόσμον, οὔτε ἐν τῷ κόσμῳ ἠμπορεῖ πλέον νὰ ζῇ, ἂν δὲν θέλῃ νὰ εἶναι ἀρνητὴς τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὁμολογίας καὶ ψευδόμενος τῶν ὑποσχέσεών του. Ὁ Ἐπίσκοπος δὲν εἶναι μοναχὸς καὶ διὰ τοῦτο ἐξ Ἐπισκόπου γίνεται μοναχός. Ἀλλὰ καθὼς ὅστις ἐξ Ἐπισκόπου καταβιβάσῃ αὐτὸν ἑαυτὸν εἰς τὴν τοῦ μοναχοῦ τάξιν παύει πλέον ἀπὸ τοῦ νὰ ἦναι Ἐπίσκοπος καὶ νὰ ἐνεργῇ τὰ τοῦ Ἐπισκόπου (Κανὼν Β'. τῆς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ Συνόδου). «Ὅτι οἱ μονάσαντες ἐπίσκοποι, ἐκπίπτουσι τῆς ἀξίας. Εἰ καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἔνιοι τῶν Ἀρχιερέων εἰς τὸ τῶν μοναχῶν κατιόντες σχῆμα, ἐπὶ τῷ τῆς ἀρχιερωσύνης ἐβιάζοντο διαμένειν ὕψει, καὶ τοῦτο πράττοντες παρεωρῶντο· ἀλλ' οὖν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ αὕτη σύνοδος καὶ τοῦτο ῥυθμίζουσα τὸ παρόραμα, καὶ πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς τὴν ἄτακτον ταύτην ἐπανάγουσα πρᾶξιν, ὥρισεν ἵνα, εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ εἴ τις ἄλλος τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος πρὸς τὸν μοναχικὸν θελήσοι κατελθεῖν βίον καὶ τὸν τῆς μετανοίας τόπον ἀναπληρῶσαι, μηκέτι τούτου τῆς ἀρχιερατικῆς ἀντιποιεῖσθαι ἀξίας. Αἱ γὰρ τῶν μοναχῶν συνθῆκαι ὑποταγῆς λόγον ἐπέχουσι καὶ μαθητείας, ἀλλ' οὐχὶ διδασκαλίας ἢ προεδρίας· οὐδὲ ποιμαίνειν ἄλλους, ἀλλὰ ποιμαίνεσθαι ἐπαγγέλλονται. Διό, καθ' ἃ προείρηται, θεσπίζομεν, μηκέτι τινὰ τῶν ἐν ἀρχιερατικῷ καταλόγῳ καὶ ποιμένων ἐξεταζομένων, εἰς τὴν τῶν ποιμαινομένων καὶ μετανοούντων χώραν ἑαυτὸν καταβιβάζειν. Εἰ δέ τις τοῦτο τολμήσειε πρᾶξαι, μετὰ τὴν ἐκφώνησιν καὶ διάγνωσιν τῆς νῦν ἐκπεφωνημένης ψήφου, αὐτὸς ἑαυτὸν τοῦ ἀρχιερατικοῦ

ἀποστερήσας βαθμοῦ, οὐκέτι πρὸς τὸ πρότερον, ὅπερ δι' αὐτῶν τῶν ἔργων ἠθέτησεν, ἀξίωμα ἐπαναστρέψει». Οὕτω καὶ ὅστις μοναχὸς γενῇ Ἐπίσκοπος παύει πλέον ἀπὸ τοῦ νὰ ἦναι μοναχός, διότι μεταβαίνει εἰς τὴν τελειοτάτην ἐκκλησιαστικὴν τάξιν· ἑπομένως οἱ περὶ μοναχῶν κανόνες δὲν ἰσχύουσιν εἰς αὐτόν.

Ἡ Ἐπιτροπὴ δεικνύει καὶ εἰς ἄλλο ἀντικείμενον πολλὴν ἄγνοιαν καὶ ἀμάθειαν. Θέλει τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Ταμεῖον καθολικὸν κληρονόμον τῆς περιουσίας ὅλων τῶν Ἐπισκόπων. Ἀλλ' εἰς ποίους κανόνας ἢ νόμους στηρίζει τὴν γνώμην αὐτήν ; Ἂν ἡ Ἐκκλησία εἶχε δικαίωμα κληρονομικὸν ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ Ἐπισκόπου, αὐτὴ ἤθελεν εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἐπισκοπῆς, τῆς ὁποίας ὁ Ἐπίσκοπος ἀπέθνησκε π.χ. τὴν περιουσίαν τοῦ μακαρίτου Κορινθίας ἤθελε κληρονομήσει ἡ Ἐκκλησία τῆς Κορίνθου.

Ὅθεν κατὰ τοὺς ἀνωτέρω ἐκτεθέντας κανόνας ὁ Ἐπίσκοπος ἔχει τελείαν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς εἴτε κινητῆς εἴτε ἀκινήτου περιουσίας του καὶ αὐτὴν δύναται νὰ διαθέσῃ ὅπως θέλει καὶ οὔτε μερικὴ οὔτε καθολική τις Ἐκκλησία ἔχει τι δικαίωμα ἐπ' αὐτῆς.

Ὅθεν ἡ ἐπὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου Ἐπιτροπὴ ὤφειλε νὰ περιορίζεται ἐντὸς τῆς σφαίρας τῶν γραπτῶν καθηκόντων της· ἡ ἐξήγησις καὶ ἑρμηνεία τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων δὲν εἶναι ἔργον αὐτῆς.

Ἐπιστρέφονται δὲ καὶ τὰ ἔγγραφα.

† Ὁ Κυνουρίας Διονύσιος Πρόεδρος
† Ὁ (πρώην) Ἠλείας Ἰωνᾶς
† Ὁ Κυκλάδων Ἄνθιμος
† Ὁ Τριφυλίας Παΐσιος ».

Παρῆλθεν ἔκτοτε ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα χωρὶς κἂν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς συζήτησιν ἡ ὑπόθεσις αὕτη, μέχρις οὗ, κατὰ τὸ ἔτος 1839 ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ Νάξου Γαβριήλ, ἤρχισεν καὶ πάλιν ἀλληλογραφία μεταξὺ Συνόδου καὶ Ὑπουργείου. Ὁ ἐν λόγῳ Ἀρχιερεὺς ἀποθανὼν ἐγκατέλιπε τὰ κάτωθι αὐτοῦ ἄμφια. «Ἓν στιχάριον σαβαΐ, ἓν ἐπιγονάτιον κεντητὸν ἔχον τὴν εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἓν ὠμοφόριον ἀτλάζι κόκκινον μὲ κροσοὺς μεταξίνους, ἕνα μανδύαν ἀπὸ ἀτλάζι παλαιόν, μανδήλιον ἀπὸ ἀτλάζι ἄσπρον κεντημένον εἰς τὰ ἄκρα, ἓν ζεῦγος ἐπιμάνικα μαῦρα κεντημένα, δύο ζεύγη ὅμοια παλαιά, μικρὰ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στρογγύλη κεντημένη, ὠμοφόριον ἀπὸ ἄσπρον ἀτλάζι μὲ γαλόνι καὶ κροσοὺς χρυσοῦς, ἐπιτραχήλιον τραστόρι, σάκκον χρυσοῦν μὲ κομβία ἀργυρᾶ χρυσωμένα, ἓν ζεῦγος ἐπιμάνικα χρυσᾶ, ἐπιγονάτιον χρυσοῦν μὲ πέταλα ἀργύρου καὶ ῥάβδον μὲ λαβὴν ἀργυρᾶν εἰς σχῆμα ὄφεως»· ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματεία προνοοῦσα δῆθεν «περὶ τῆς προσωρινῆς ἐξασφαλίσεως τῆς περιουσίας» τοῦ ἐν λόγῳ Ἀρχιερέως «μέχρις ὅτου ἐξακριβωθῇ εἰς τίνα ἀνήκει»

αὔτη καὶ ἐπιθυμοῦσα, ὅπως τὰ Ἀρχιερατικὰ αὐτοῦ ἄμφια «μὴ μένουν παρὰ τῇ Γραμματείᾳ ὅπου δὲν ὑπάρχει ὁ προσήκων τόπος διὰ νὰ φυλαχθῶσιν» ἀπέστειλε ταῦτα «εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον διὰ νὰ τηρηθῶσιν ἀνέπαφα μέχρι δευτέρας διαταγῆς».

Ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν ταύτην τῆς Γραμματείας, τῆς ἀποστολῆς δηλονότι τῶν ἱερῶν ἀμφίων τοῦ περὶ οὗ πρόκειται Ἀρχιερέως τῇ Ἱ. Συνόδῳ, ἀνεξαρτήτως τῆς μελλοντικῆς αὐτῶν διαθέσεως, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι αὔτη ὡρμήθη ἐκ διαθέσεων συμπαθῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν ἐποχὴν ἔλαβον χώραν βεβηλώσεις, κατὰ τὴν ἐκποίησιν ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων[1].

Οὐχ' ἧττον ὅμως ἡ Γραμματεία ἐμμένουσα εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι οἱ

---

1. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἀχαΐας Μελετίου πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον σχετικῶς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ Δημάρχου Λετρίνων ἐπιζητήσαντος, ὅπως ἐκποιήσῃ τὰ ἱερὰ ἄμφια τοῦ Ὠλένης Ἰωσὴφ «ἐπὶ δημοπρασίας διὰ χρῆσιν τοῦ Δήμου ὡς ἄχρηστα...». Ἰδοὺ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἀχαΐας

« Ἀριθ. πρωτ. 21 — Ἐν Π. Πάτραις τὴν 13 Ἰανουαρίου 1839.
» διεκ. 6 — Πρὸς
Τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Βασιλείου
Περὶ τῶν Ἐπισκοπικῶν ἱερῶν ἀμφίων.

Ἱερά τινα ἄμφια ἀφιερωμένα πρὸ χρόνων εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἠλείας παρὰ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Ὠλένης Κυρίου Ἰωσὴφ ὑπάρχουσι καὶ ἤδη ἐν αὐτῇ διατελοῦντα συνήθως ὑπὸ τὴν διαχείρισιν τῶν διαδόχων ἐκείνου τῶν διεπόντων τὴν ἐπαρχίαν ταύτην Ἐπισκόπων μέχρι τοῦ 1832 ἔτους. Ταῦτα διασωθέντα ἐν Ζακύνθῳ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μετέφερον ἐκεῖθεν ὁ ὑποφαινόμενος τὸ 1831 καὶ διεχειριζόμην ἐπισκοπεύων τότε ἐν Ἠλείᾳ διαδεχθείς με ἑπομένως ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ἅγιος Ἀργολίδος παρέλαβε ταῦτα καὶ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ μέχρι τοῦ Ἰουλίου μηνὸς π.ἔ. ὅτε ἀπέστειλε ταῦτα εἰς Πύργον καὶ παρέλαβεν ὁ Δήμαρχος Λετρίνων τοῦ Δήμου τῆς πρωτευούσης τῆς Ἠλείας.

Ἐν τῇ εἰς Πύργον δὲ προλαβόντως διαμονῇ μου ζητήσας ταῦτα, ὡς **Ἐπί**σκοπος τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς παρὰ τοῦ Δημάρχου ἔλαβον εἰς ἀπάντησιν, ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἱερὰ ἄμφια σκοπεύει ὁ Δῆμος νὰ ἐκποιήσῃ ἐπὶ δημοπρασίας διὰ χρῆσιν τοῦ Δήμου ὡς ἄχρηστα δῆθεν καὶ ὁ Ἐπίσκοπος ἐὰν ἀγαπᾷ νὰ τὰ ἀγοράσῃ θέλει προτιμηθεῖ μὲ μετριωτέραν μάλιστα τιμὴν καὶ οὕτω δὲν μοὶ ἐδόθησαν.

Μὴ θέλων ἀφ' ἑνὸς μέρους νὰ ἐξετάσω, ἐὰν μόνος ὁ Δῆμος οὗτος ἔχῃ τὸ δικαίωμα καὶ δύναται νὰ ἐκποιήσῃ πράγματα ἀνήκοντα ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλους τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας δήμους, γνωρίζων δ' ἀφ' ἑτέρου, ὅτι τοιαῦτα ἀφιερώματα Ἐπισκόπων δὲν ἀποσπῶνται τῆς Ἐπισκοπῆς, οὐδὲ ἄλλα εἴδη πραγματειῶν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐκτίθωνται εἰς δημοπρασίαν καὶ θεωρῶν τὴν πρότασιν τοῦ Δημάρχου σκανδαλώδη καὶ προσβάλλουσαν ἐπαισθητῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀξιοπρέπειαν, ἔκρινα εὔλογον νὰ καθυποβάλλω ταῦτα πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον καὶ νὰ παρακαλέσω Αὐτήν, ὅπως διατάξῃ τὰ δέοντα μὴ ἀνεχομένη βεβαίως τοιαύτην ἀνόσιον πρᾶξιν τοῦ μνησθέντος Δημάρχου.

Ὁ εὐπειθέστατος Ἐπίσκοπος Ἀχαΐας Μελέτιος».

κατὰ σάρκα συγγενεῖς τῶν πρὸς Κύριον ἐκδημούντων Ἀρχιερέων δὲν δικαιοῦνται ἵνα κληρονομῶσιν αὐτούς, προέβαινεν εἰς πράξεις ἥκιστα κανονικάς, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τούτους καὶ ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων ἐνήγαγεν· δι' ὃ καὶ ἡ Σύνοδος ἐν συνεχείᾳ, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4473 καὶ ἀπὸ 2 Ἰουνίου 1836 πρὸς αὐτὴν ἐγγράφου της ἐπανερχομένη ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἐκθέτει καὶ αὖθις τὴν ἄποψίν της.

Ἰδοὺ τὸ ἔγγραφον Αὐτῆς.

« Ἀριθ. πρωτ. 9073 — Ἐν Ἀθήναις τὴν 30 8βρίου 1840
» διεκ. 500 — Ἡ Σύνοδος
Πρὸς τὴν Γραμματείαν κ.λ.π.

Περὶ περιουσίας τῶν Ἐπισκόπων κ.λ.π.

Πληροφορεῖται ἡ Σύνοδος, ὅτι ἡ Β. αὕτη Γραμματεία θεωρεῖ καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ Ἐπισκόπου, ὡς καὶ τοῦ μοναχοῦ ἀνήκουσαν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ εἰς τὸ δημόσιον ἀντιποιεῖται τὴν περιουσίαν τῶν ἀποβιωσάντων Ἐπισκόπων τοῦ τε Νάξου Γαβριὴλ καὶ τοῦ Ἀχαΐας Μελετίου καὶ ἕνεκεν τούτου ἐνάγει τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, ὡς λαβόντας ἢ ζητοῦντας νὰ λάβωσιν αὐτὴν ὡς νόμιμοι αὐτῶν κληρονόμοι. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὑπάρχουσι ῥητοὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ καὶ δὲν μένει οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι ἔχουσιν ἰδίαν αὐτῶν περιουσίαν καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν κληρονομοῦσι αὐτὸν οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ εἴτε ἐκ διαθήκης εἴτε ἐξ ἀδιαθέτου. Τοὺς περὶ τούτου ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας ἀνέφερεν ἡ Σύνοδος ἀπὸ 2 Ἰουνίου 1836 καὶ ὑπ' ἀριθ. 4473 πρὸς τὴν Β. ταύτην Γραμματείαν μεθερμηνεύσασα αὐτοὺς καταλλήλως καὶ ἐξέθεσεν ἐν ταὐτῷ πρὸς αὐτὴν τοὺς ἀποχρῶντας λόγους ἐπὶ τῆς περὶ τούτου ἐκδοθείσης τότε γνώμης τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου Ἐπιτροπῆς. Καὶ ἡ ἰδία Β. αὕτη Γραμματεία τοὺς μὲν ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας καὶ τοὺς λόγους τῆς Συνόδου ἀπεδέχθη, τὴν δὲ γνώμην τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου ἐπιτροπῆς ἀπεδοκίμασε καὶ συμφώνως πρὸς αὐτοὺς τότε ἐγνώρισε τοὺς συγγενεῖς τοῦ μακαρίτου Κορινθίας Κυρίλλου ὡς νομίμους αὐτοῦ κληρονόμους ἐπὶ τῆς περιουσίας του καὶ οὐδεὶς ἄλλος συγγενὴς οὔτε τοῦ Εὐβοίας Ἀνθίμου, οὔτε τοῦ Ἀκαρνανίας Πορφυρίου καὶ τόσων ἄλλων ἐν τῷ μεταξὺ μέχρι σήμερον ἀποβιωσάντων Ἐπισκόπων ἐνέχθη ἔκτοτε ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ὡς κληρονόμος.

Ὅθεν ἀναφέρουσα ἡ Σύνοδος πρὸς τὴν Β. ταύτην Γραμματείαν τὴν περίστασιν ταύτην κρίνει εὔλογον νὰ παρακαλέσῃ αὐτήν νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπὸ 2 Ἰουνίου τοῦ 1836 καὶ ὑπ' ἀριθ. 4473 εἰρημένην Συνοδικὴν ἔκθεσιν καὶ δυνάμει τῶν ἐν αὐτῇ ἐκτιθέντων ἐκκλησιαστικῶν κανόνων νὰ γνωρίσῃ ὡς κληρονόμους καὶ τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος συγγενεῖς τοῦ Ἐπισκόπου τοῦ τε Νάξου Γαβριὴλ καὶ τοῦ Ἀχαΐας Μελετίου ἐπὶ τῆς περιουσίας

αὐτοῦ, ὡς ἐγνώρισε καὶ τοὺς συγγενεῖς τοῦ Κορινθίας Κυρίλλου, τοῦ Εὐβοίας Ἀνθίμου καὶ τόσων ἄλλων μέχρι τοῦδε ἀποβιωσάντων Ἐπισκόπων τοῦ Βασιλείου.

† *Ὁ Ἀργολίδος Κύριλλος Πρόεδρος*
† *Ὁ Ὕδρας Γεράσιμος*
† *Ὁ Θήρας Ζαχαρίας*
† *Ὁ Σελλασίας Θεοδώρητος*
† *Ὁ Φωκίδος Νεόφυτος* ».

Ὡς ἀνωτέρω ἀνεγράψαμεν, ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γαμματεία προνοοῦσα διὰ τὴν διατήρησιν τῆς περιουσίας τοῦ Νάξου Γαβριὴλ «μέχρι τῆς ἐξακριβώσεως εἰς ποῖον ἀνῆκεν ἡ περιουσία αὕτη» ἔλαβε διάφορα «ἐξασφαλιστικὰ μέτρα»· ἐπανερχομένη δ᾽ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος διὰ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 22903]2720]6]10]1843 ἐγγράφου της πρὸς τὴν Σύνοδον ζητοῦσα «εἰδικῶς» τὴν ἑαυτῆς γνώμην ἐπιπροσθέτει καὶ τὰ ἑξῆς. «Μεταξὺ τῶν ἐξασφαλιστέων πραγμάτων ὑπῆρχον τὰ εὑρεθέντα ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀποβιώσεως τοῦ Ἐπισκόπου χρήματα, ἀργυρᾶ οἰκιακὰ σκεύη, ἀργυρᾶ ἀρχιερατικὰ ἄμφια, βιβλία τινὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ διὰ τοῦ εἰρημένου ἐγγράφου τῆς Γραμματείας παρακατατεθέντα παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ Ἀρχιερατικὰ ἄμφια.

Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς δικαστικῆς ἀποφάσεως οἱ δ᾽ αὐτῆς ἀναγνωρισθέντες κληρονόμοι παρέλαβον ἀπὸ τὸ κεντρικὸν Ταμεῖον τὰ παρακατατεθειμένα χρήματα καὶ τὰ ἀργυρᾶ οἰκιακὰ σκεύη. Ἔμειναν δὲ μόνον ἀπαράδοτα εἰς αὐτοὺς βιβλία τινα, ὡς εἴρηται, ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἡ ἱερὰ ἀποσκευὴ τουτέστι τὰ σκεύη καὶ ἄμφια τὰ εἰς χρῆσιν τῆς ἱερᾶς ὑπηρεσίας προσδιωρισμένα. Ἐκ ταύτης τῆς ἱερᾶς ἀποσκευῆς μέρος μὲν φυλάττεται παρὰ τῷ ἀποθεματικῷ ταμείῳ καὶ ταῦτα εἰσὶν

α) Ἀὴρ ἤτοι τὸ ἐπικάλυμμα τῶν ἁγίων ποτηρίου καὶ δισκαρίου κ.λ.π.
β) Περιζώνιον
γ) Ἀρχιερατικὴ ῥάβδος
δ) Τρικήριον
ε) Δικήριον
στ) Μίτρα
ζ) Δύο ἐγκόλπια
η) Σταυρὸς τῆς μίτρας
} ἅπαντα ἀργυρᾶ

μέρος δέ, τουτέστιν Ἀρχιερατικὰ ἄμφια καὶ ῥάβδος μὲ λαβὴν ἀργυρᾶν φυλάττονται παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ. Ταῦτα ἔμειναν καὶ μένουσιν εἰσέτι ἀπαράδοτα εἰς τοὺς κληρονόμους, διότι σχετικῶς πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ΟΓ΄. κανόνος τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων [1] καὶ τοῦ Ι΄. κανόνος τῆς Α΄. καὶ Β΄.

1. Οὗτος ἔχει ὡς ἑξῆς. «Περὶ τοῦ ἱερὸν σκεῦος εἰς οἰκείανχρῆσιν λαμβάνοντος. Σκεῦος χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν ἁγιασθὲν ἢ ὀθόνην, μηδεὶς ἔτι εἰς οἰκείαν χρῆσιν σφετεριζέσθω· παράνομον γάρ. Εἰ δέ τις φωραθείη ἐπιτιμάσθω ἀφορισμῷ».

Ἁγίας Συνόδου [1], τὰ ἐθεώρησεν ὁ προκάτοχος ἡμῶν καὶ τὰ θεωροῦμεν καὶ ἡμεῖς ὡς εἰς μηδένα ἄλλον ἀνήκοντα, εἰ μὴ εἰς τὴν Ἐπισκοπήν, τῆς ὁποίας ὁ ἀποβιώσας προΐστατο».

Ἐπειδὴ μηδεμιᾶς μνείας ἐν τῇ ἀποφάσει γινομένης περὶ τῆς ἀνωτέρω σημειωθείσης ἱερᾶς ἀποσκευῆς, ἡ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Γραμματεία διατάζουσα, ὡς φαίνεται, περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐννοίας τῶν προμνησθέντων κανόνων καὶ ὑπολαμβάνουσα ὅ,τι αἱ διατάξεις αὐτῶν ἀπαγορεύουσι μόνον εἰς τοὺς κληρονόμους τοῦ Ἐπισκόπου νὰ μὴ μεταχειρισθοῦν εἰς βέβηλον χρῆσιν τὰ εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν ἀνήκοντα, ζητεῖ παρ' ἡμῶν νέα ἐπιχειρήματα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης τῆς προεκφρασθείσης ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἄλλως θέλει εὑρεθῇ, ὡς λέγει, ἠναγκασμένη νὰ διατάξῃ μὲν τὴν παράδοσιν τῶν παρὰ τῷ Κεν-

---

1. Καὶ οὗτος ἔχει ὡς ἑξῆς. «Περὶ τῶν τοῖς ἱεροῖς εἰς οἰκείαν χρωμένων ὑπηρεσίαν. Οἱ τοῖς πάθεσιν ἑαυτοὺς ἐκδότους παραστήσαντες, οὐ μόνον τὴν ἀπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων τιμωρίαν οὐ φρίττουσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἐκείνων κατορχεῖσθαι, τετολμήκασι. Στρεβλοῦσι γὰρ αὐτοὺς καὶ πρὸς τὸ ἐμπαθὲς αὐτῶν ἀποκιβδηλεύουσι τοῦ θελήματος· ἵνα τῇ φιλοτιμίᾳ τῆς ἐμπαθείας, κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, μὴ μόνον ἀνεύθυνον αὐτοῖς ᾖ τὸ κακόν, ἀλλὰ καὶ θεῖον νομίζοιτο. Τὸν γὰρ ἀποστολικὸν κανόνα, τὸν λέγοντα, Σκεῦος χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν, ἁγιασθὲν ἢ ὀθόνην, μηδεὶς ἔτι εἰς οἰκείαν χρείαν σφετεριζέσθω· παράνομον γάρ· εἰ δέ τις φωραθείη, ἐπιτιμάσθω ἀφορισμῷ. Τοῦτο οὖν εἰς συνηγορίαν τῶν οἰκείων παρανομημάτων ἐκλαμβάνοντες, οὐ, φασί, δεῖν καθαιρέσεως ἀξίους κρίνεσθαι τοὺς τὴν σεβασμίαν τῆς Ἁγίας Τραπέζης ἐνδυτὴν εἰς οἰκεῖον χιτῶνα ἢ ἕτερόν τι τῶν ἀμφίων μετασχηματίζοντας· οὐ μήν, ἀλλ' οὐδὲ τοὺς τὸ ἅγιον ποτήριον, ὢ τῆς ἀσεβείας! ἢ τὸν σεπτὸν δίσκον ἢ τὰ τούτοις παραπλήσια, εἰς ἰδίαν ἐκδαπανῶντας χρείαν ἢ καταχραίνοντας· ὁ γὰρ κανών, φασί, τοὺς εἰς τοῦτο περιπίπτοντας, ἀφορισμῷ μὲν καθυποβάλλεσθαι, ἀλλ' οὐ καθαιρέσει ἐδικαίωσεν. Ἀλλὰ τίς ἂν ἀνάσχοιτο τῆς τοσαύτης παραποιήσεως καὶ δυσσεβείας τὸ μέγεθος; Τοῦ γὰρ κανόνος τοῖς τὸ μόνον ἁγιασθὲν εἰς χρῆσιν, ἀλλ' οὐκ εἰς τελείαν ἁρπαγήν, σφετεριζομένης, τὸν ἀφορισμὸν ἐπιπέμποντος αὐτοὶ καὶ τοὺς καθαρπάζοντας καὶ ἱεροσυλοῦντας τὰ τῶν ἁγίων ἅγια, ἐλευθεροῦσι τῆς καθαιρέσεως, καὶ τοὺς εἰς βρωμάτων ὑπηρεσίαν, ὅσον γε τῇ ὑφ' ἑαυτοὺς κρίσει, τοὺς σεβασμίους δίσκους ἢ τὰ ἱερὰ ποτήρια καταμολύνοντας ἀκαθαιρέτους εἰσάγουσι. Καίτοι φανεροῦ καθεστηκότος τοῦ μιάσματος καὶ δῆλον ὄν, ὡς οἱ τὰ τοιαῦτα πράττοντες, οὐ μόνον καθαιρέσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐσχάτης δυσσεβείας τῷ ἐγκλήματι περιπίπτουσι. Διόπερ ὥρισεν ἡ ἁγία Σύνοδος, τοὺς τὸ ἅγιον ποτήριον ἢ τὸν δίσκον ἢ τὴν λαβίδα ἢ τὴν σεβασμίαν ἐνδυτήν, ἢ τὸν λεγόμενον ἀέρα ἢ ἁπλῶς τοὺς ἕν τι τῶν ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ ἱερῶν καὶ ἁγίων σκευῶν ἢ ἀμφιασμάτων, εἰς ἴδιον κέρδος ὑφαρπάζοντας ἢ εἰς χρῆσιν ἀποχρωμένους ἀνίερον, παντελεῖ καθαιρέσει καθυποβάλλεσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ἐστὶ βεβηλῶσαι· τὸ δέ, συλῆσαι τὰ ἅγια. Τοὺς μέντοι τὰ ἔξωθεν τοῦ θυσιαστηρίου ἀφωρισμένα σκεύη τινά, ἢ ἄμφια, εἰς χρῆσιν ἀνίερον ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις παρέχοντας, τούτους καὶ ὁ κανὼν ἀφορίζει, καὶ ἡμεῖς συναφορίζομεν· τοὺς δὲ παντελῶς ἀφαρπάζοντας τῇ τῶν ἱεροσύλων καταδίκῃ καθυποβάλλεσθαι». (Ἀμ. Ἀλιβιζάτου ἔνθ' ἀνωτ. σ. 25, 314 - 316).

τρικῷ Ταμείῳ κατατεθειμένων σκευῶν, νὰ ζητήσῃ δὲ δι᾽ ἡμῶν καὶ τὴν παράδοσιν τῶν παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ εὑρισκομένων.

Διὰ τοῦτο ἡμεῖς ἂν καὶ δὲν ἔχομεν τι ν᾽ ἀντιτάξωμεν πρὸς τὰς παρατηρήσεις τοῦ προκατόχου ἡμῶν, εὑρίσκοντες αὐτὰς ὀρθὰς καὶ συμφώνους μὲ τὰς διατάξεις τῶν ἱερῶν κανόνων, μολοντοῦτο ἐπὶ τῇ διαληφθείσῃ αἰτήσει τῆς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Γραμματείας ζητούσης τὰ ἀνήκοντα πρὸς ὑποστήριξιν ἐπιχειρήματα, ἀξιοῦμεν τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἵνα ἐκφράσῃ εἰς ὑμᾶς αἰτιολογημένως τὴν γνώμην της ὅσον τάχιον περὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως εἰδικῶς. Λέγομεν *εἰδικῶς*, διότι δι᾽ ἑτέρου ἐγγράφου θέλομεν ἐπασχολήσει τὴν προσοχὴν τῶν Σεβασμιωτάτων μελῶν αὐτῆς εἰς γενικὴν περὶ τοιούτων διάσκεψιν καὶ γνωμοδότησιν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 6 Ὀκτωβρίου 1843

Ὁ Γραμματεὺς
Ἰ. Ρίζος »

Ἡ Ἱ. Σύνοδος, εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου τῆς Γραμματείας γράφει τὰ ἑξῆς.

« Ἀριθ. πρωτ. 18872
« διεκ. 407 Ἐν Ἀθήναις τὴν 23 Ὀκτωβρίου 1843

Ἡ Σύνοδος
Πρὸς τὴν Γραμματείαν κλπ.

Ἐπὶ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 22903 ἐγγράφου κ.λ.π.

Ἐπειδὴ τὰ ἐν τῷ Κεντρικῷ Ταμείῳ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῷ Συνοδικῷ Γραφείῳ εὑρισκόμενα ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη τοῦ μακαρίτου Ἐπισκόπου Νάξου κυροῦ Γαβριὴλ ζητοῦνται παρὰ τῶν κληρονόμων αὐτοῦ, καὶ ταῦτα ὑπὸ μὲν τῆς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Β. Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας κατὰ τὴν περὶ αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν δικαστικὴν ἀπόφασιν θεωροῦνται ὡς δοτέα αὐτοῖς, ὑπὸ δὲ τῆς Β. ταύτης Γραμματείας στηριζομένης εἰς τὸν ΟΓʹ. κανόνα τῶν θείων Ἀποστόλων καὶ τὸν Ιʹ. τῆς Αʹ. καὶ Βʹ. Ἁγίας Συνόδου μὴ δοτέα καὶ ἕνεκεν τούτου ζητεῖται ἤδη παρ᾽ αὐτῆς ἡ περὶ τούτων γνώμη τῆς Συνόδου, κρίνει εὔλογον αὕτη, ν᾽ ἀναφέρῃ πρὸς αὐτὴν εἰς ἀπάντησιν ὡς ἑξῆς.

Οἱ δύο ῥηθέντες ἀποστολικοὶ καὶ συνοδικοὶ κανόνες, ἐφ᾽ ὧν στηρίζεται ἡ Β. αὕτη Γραμματεία ἀφορῶσι τὰ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη μὴ συγχωροῦντες τὴν παρά τινος γενομένην βέβηλον αὐτῶν χρῆσιν, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη τοῦ Ἐπισκόπου· διότι ταῦτα κατὰ τὸν Μʹ. κανόνα τῶν θείων ἀποστόλων θεωροῦνται ἴδια τοῦ Ἐπισκόπου, καὶ κληρονομοῦσιν αὐτὰ μετὰ τὸν θάνατόν του εἴτε ἐκ διαθήκης εἴτε ἐξ ἀδιαθέτου οἱ συγγενεῖς καὶ κληρονόμοι αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ἡ Σύνοδος ἀπεφάνθη ἀπὸ 2 Ἰουνίου 1836 καὶ ὑπ᾽ ἀριθ. 4473 καὶ ἀπὸ 30 Ὀκτωβρίου 1840 καὶ ὑπ᾽ ἀριθ. 9073 περὶ τῆς ἐν γένει περιουσίας τῶν Ἐπισκόπων,

δὲν δύναται εἰμὴ συνεπὴς οὖσα εἰς τὰς πράξεις της νὰ θεωρήσῃ καὶ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν τῷ Κεντρικῷ Ταμείῳ καὶ τῷ Συνοδικῷ Γραφείῳ ἐναποκείμενα ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη τοῦ μακαρίτου ἐπισκόπου Νάξου κυροῦ Γαβριὴλ ὡς ἀπαρτίζοντα μέρος τῆς περιουσίας αὐτοῦ ἀνήκοντα εἰς τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ.

† Ὁ Εὐβοίας Νεόφυτος Πρόεδρος
† Ὁ Κυκλάδων Δανιὴλ
† Ὁ Πρώην Ἠλείας Ἰωνᾶς
† Ὁ Ἀχαΐας Γρηγόριος »

Ἴδωμεν ὅμως τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ὑπουργείου.

« Ἀριθ. πρωτ. 23215
» διεκ. 3253 — Ἐν Ἀθήναις τὴν 26 Ὀκτωβρίου 1843.

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως
Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας
Πρὸς
Τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Βασιλείου

Μ' ἀπορίαν ὄχι μικρὰν ἀνέγνωμεν τὸ ἀπὸ 23 τοῦ παρόντος μηνὸς Συνοδικὸν ἔγγραφον, καὶ λυπούμεθα ἠναγκασμένοι ὄντες νὰ κάμωμεν εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον παρατηρήσεις δι' ἐπαναλήψεως τῶν εἰς αὐτὴν προεπισταλέντων, τὰ ὁποῖα, ὡς μὴ ὤφειλε, παρεξηγήθησαν.

Καὶ Α΄. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ἀναφέρουσα εἰς τὸ διαληφθὲν ἔγγραφόν της, ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Γραμματεία ἐθεώρησε τὴν ἐκδοθεῖσαν δικαστικὴν ἀπόφασιν εἰς τὰ ἀρχιερατικὰ ἄμφια *ὡς δοτέα* εἰς τοὺς κληρονόμους ἀγνοοῦμεν εἰς ποῖον μέρος τοῦ ὑπ' ἀριθ. 22903 ἐγγράφου ἡμῶν εὗρεν ἐκπεφρασμένην ἢ κἂν ὑπονοουμένην τοιαύτην ἰδέαν. Ἡ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν (Γραμματεία) δὲν τὰ ἐθεώρησε *δοτέα*, ἀλλ' ἐζήτησε παρ' ἡμῶν *νέα ἐπιχειρήματα* «πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης τῆς προεκφρασθείσης ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας κ.λ.π. Τοιαῦτα δὲ *νέα ἐπιχειρήματα*, οὐδεμία ἄλλη ἀρχὴ εἶναι ἁρμοδία νὰ προμηθεύσῃ εἰμὴ μόνη ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἡ ὀφείλουσα καὶ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῶν ἱερῶν κανόνων νὰ γινώσκῃ καὶ τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως αὐτῶν νὰ φροντίζῃ· ἀπένειμεν ἄρα εἰς ἡμᾶς ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἔκφρασιν μήτε περιεχομένην, μήτε κἂν ὑπονοουμένην εἰς τὸ ἔγγραφον ἡμῶν 6 Ὀκτωβρίου τ. ἔ.

Β΄. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐκθέτει εἰς τὸ διαληφθὲν ἔγγραφόν της, ὅτι ἀμφότεροι καὶ ΟΓ΄. κανὼν τῶν θείων Ἀποστόλων καὶ ὁ Ι΄. κανὼν τῆς Α΄. καὶ Β΄. Ἁγίας Συνόδου ‹ἀφορῶσι τὰ ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη, μὴ συγχωροῦντες τὴν παρά τινος γινομένην βέβηλον χρῆσιν, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη τοῦ Ἐπισκόπου, διότι ταῦτα κατὰ τὸν Μ΄. κανόνα τῶν θείων ἀποστόλων θεωροῦνται ἴδια τοῦ Ἐπισκόπου κ.τ.λ.›

Ἐπὶ τοιαύτης διασκέψεως προεκθέτοντες

α) ὅτι ἱερὰ σκεύη εἶναι καὶ τὰ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ τὰ τοῦ ἱερέως καὶ παντὸς τοῦ διακονοῦντος εἰς τὴν ἀναίμακτον καὶ φοβερὰν ἐκείνην λατρείαν ἐνδύματα καὶ *ἱερὰ* κυρίως εἰς τὴν καθομιλουμένην γλῶσσαν ἀποκαλοῦνται ὅλα τὰ ἐνδύματα τῆς ἱερᾶς αὐτῶν στολῆς.

β) ὅτι τὰ ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, ἄλλα μὲν εἰσὶν ἔνδον τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου, ἄλλα δὲ ἔξωθεν αὐτοῦ· καί τινα μὲν τούτων ὀνομάζονται ἰδίως ἅγια, ὡς ἅγιον ποτήριον κ.τ.λ. τινὰ δὲ ἀδιαστόλως ἱερὰ καὶ ἅγια, ὡς ἱερὸς δίσκος καὶ ἅγιος δίσκος, ἱερὰ καλύμματα καὶ ἅγια καλύμματα κ.τ.λ.

γ) ὅτι οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες κανόνες ἀπαγορεύουσι ῥητῶς τῶν μὲν ἁγίων τὴν *βέβηλον*, τῶν δὲ ἱερῶν τὴν *ἀνίερον* χρῆσιν· ἐξηγούμεθα ἐκτενέστερον.

Εἰς ἀφορισμὸν καθυποβάλλουσιν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι τὸν εἰς οἰκείαν χρῆσιν σφετεριζόμενον οὐ μόνον σκεῦος χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν *ἁγιασθὲν*, ἀλλὰ καὶ ὀθόνην· διὰ δὲ τῆς ὀθόνης λέγουσιν οἱ ἑρμηνευταὶ (ὅρα τὸν Ζωναρᾶν) ὁ κανὼν «ἅπαν ἐδήλωσεν ὕφασμα» χρήσιμον εἰς τὴν θείαν λατρείαν. Τὸν ἀποστολικὸν τοῦτον κανόνα ἐπειδή τινες παρεξηγοῦντες ἔλεγον «ὅτι τὸν τὰ ἅγια ὁποῖα ἂν εἶεν εἰς οἰκείαν μετασχηματίζοντα χρείαν ἀφορίζεσθαι, ἀλλ' οὐ καθαιρεῖσθαι χρεὼν στρεβλοῦντες καὶ διαστρέφοντες τὴν τούτου διάνοιαν» ἡ ἁγία ΑΒ'. Σύνοδος ἐξέθετο τὸν Ι'. αὐτῆς κανόνα, διὰ τοῦ ὁποίου διαστίζει τοὺς κινοῦντας τὰ ἅγια καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἱερὰ διαστίζει ἀπ' ἀλλήλων· τὰ μὲν γὰρ φησὶν ἐνεργοῦσι περὶ τὸ θυσιαστήριον, οἷον δίσκος ἱερὸς καὶ ποτήριον καὶ τὰ τῆς παναγοῦς Τραπέζης ἐνδύματα καὶ ὅσα τοιαῦτα· τὰ δὲ ἔξωθεν τοῦ θυσιαστηρίου εἰσὶ «τοὺς μὲν οὖν τὰ ἔξωθεν τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου εἰς οἰκείαν χρείαν λαμβάνοντας ἢ ἑτέροις παρέχοντας καὶ οὕτως κινοῦντας αὐτὰ ἀφορίζεσθαι διορίζεται· τοὺς δὲ ἐκ τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ θυσιαστηρίῳ λαμβάνοντάς τι καὶ νοσφιζομένους αὐτὸ ἢ εἰς χρῆσιν μετάγοντας κοινὴν καὶ ἀνίερον καθαιρεῖσθαι κελεύει. Τὸ μὲν γὰρ *ἰδιώσασθαι* ταῦτα συλῆσαί ἐστι τὰ ἅγια καὶ ἱερόσυλος ὁ τοιοῦτος κρίνεται· τὸ δὲ χρήσασθαι αὐτοῖς καὶ κοινῶσαι, *βεβηλῶσαί* ἐστι τὰ ἅγια καὶ ἑκατέρωθεν τοῖς τοιούτοις δικαίως ἐπάγεται ἡ καθαίρεσις». (Ὅρα τὸν αὐτὸν Ζωναρᾶν ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ εἰρημένου κανόνος τῆς ΑΒ'. Συνόδου). Οὕτω λοιπὸν σαφῶν ὄντων τῶν εἰρημένων θείων κανόνων ἀγνοοῦμεν ποῦ στηριζομένη ἡ Ἱερὰ Σύνοδος νομίζει, ὅτι τὰ ἱερὰ ἄμφια ἠμποροῦν νὰ δοθῶσιν εἰς ἰδιώτας δυναμένους νὰ κάμωσιν ἀνίερον χρῆσιν αὐτῶν.

Γ'. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος προσεπιφέρει, ὅτι τὰ ἀρχιερατικὰ εἶναι *ἴδια* τοῦ Ἐπισκόπου, καὶ ὀρθῶς, διότι ὁ Ἐπίσκοπος, μόνος ὁ Ἐπίσκοπος, καὶ οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν τοῦ κατωτέρου κλήρου δύναται νὰ φορέσῃ τὴν μίτραν, τὸν σάκκον, τὸ ὠμόφορον καὶ νὰ φέρῃ τὴν ἀρχιερατικὴν ῥάβδον κ.τ.λ. πολλῷ δὲ ὀλιγώτερον λαϊκὸς δύναται νὰ τὰ ἐνδυθῇ ἢ νὰ τὰ μεταγάγῃ εἰς κοινὴν χρῆσιν. Ἐὰν ὅμως ἡ Ἱερὰ Σύνοδος διὰ τῆς λέξεως *ἴδια* νοεῖ *ἰδιότητα*

δυνάμενα δῆθεν νὰ περιέλθωσιν εἰς κληρονόμους καὶ τούτους μὴ ἱερωμένους τοῦτο μέλλει νὰ ἐξηγηθῇ σαφέστατα εἰς ἄλλο περὶ τοιαύτης ὑποθέσεως πραγματευθησόμενον ἐν γένει ἔγγραφον. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται εἰμὴ περὶ τῆς εἰδικῆς περιπτώσεως τῶν Ἀρχιερατικῶν ἀμφίων τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Σ. Ἐπισκόπου Νάξου.

Δ΄. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐπὶ τέλους ἀναμιμνήσκει εἰς ἡμᾶς δύο προγενεστέρας ἐκθέσεις της, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὡς ἀσυμβιβάστων πρὸς τὰ δογματικὰ βιβλία (ἅτινά εἰσιν οἱ ἱεροὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τῶν ἁγίων Συνόδων κανόνες) καὶ πρὸς τὸν ἐπὶ τούτων τεθεμελιωμένον κανονισμὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Γραμματεία οὐδεμίαν ἔκαμεν ἐνέργειαν, προτιμωτέραν νομίσασα τὴν σιωπήν. Ὅθεν ἀντὶ νὰ νομίσῃ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ὅτι αἱ εἰρημέναι ἐκθέσεις της ἔλαβόν τι κῦρος ποτέ, ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐνθυμηθῇ, ὅτι αἱ Συνοδικαὶ πράξεις ἐκτελοῦνται, ἀφοῦ δοθῇ ἡ ἐπ᾿ αὐτῶν ἔγκρισις τῆς Βασιλικῆς Κυβερνήσεως.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐξεθέσαμεν ἐνταῦθα μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐνεργήσωμέν τι ἀπᾷδον εἰς κανόνας ἐκκλησιαστικούς. Ἐὰν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐμμένουσα εἰς τὴν προεκφρασθεῖσαν γνώμην ἔχῃ πεποίθησιν, ὅτι τοιαύτη πρᾶξις εἶναι ἔννομος, τότε τὰ ζητούμενα ἀπὸ τοὺς κληρονόμους θέλουσι μὲν παραχωρηθῇ εἰς αὐτοὺς κατ᾿ ἔνδοσιν, ἀλλ᾿ οὐχὶ καὶ ὑπ᾿ εὐθύνην ἡμῶν.

Μετὰ τοιαύτην πληροφορίαν προσδοκῶμεν ὁριστικὴν καὶ ταχεῖαν τήν, τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀπάντησιν.

Ὁ Γραμματεὺς
Μ. Σχινᾶς ».

Καὶ αὗται ἦσαν αἱ ἀπόψεις τοῦ Ὑπουργείου εἰς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, ἀπόψεις ἀντίθετοι πρὸς τὰς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοιαύτας· δι᾿ ὃ Αὕτη ἀπαντῶσα εἰς τὸ Ὑπουργικὸν ἔγγραφον γνωρίζει τὰ ἑξῆς.

« Ἀριθ. Πρωτ. 11926
» διεκ. 417 Ἐν Ἀθήναις τὴν 6 Νοεμβρίου 1843

Ἡ Σύνοδος

Πρὸς
Τὴν Γραματείαν κ.λ.π.

Ἐπὶ τοῦ ὑπ᾿ ἀριθ. 22903 ἐγγράφου κ.λ.π.

Ἀνέγνωσεν ἡ Σύνοδος ἐσκεμμένως τὸ ἀπὸ 26 τοῦ λήξαντος μηνὸς ἔγγραφον τῆς Β. ταύτης Γραμματείας, καὶ χωρὶς νὰ κάμῃ τὰς ἀνηκούσας εἰς αὐτὸ παρατηρήσεις της κρίνει εὔλογον ν᾿ ἀναφέρῃ πρὸς αὐτὴν εἰς ἀπάντησιν, ὅτι ἡ Σύνοδος, καθ᾿ ὃ χρέος αὐτῆς ἱερὸν καὶ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων διερευνῶσα ἀκριβῶς διαφυλάττει· ἀλλ᾿ ἐπεξελθοῦσα μετὰ προσοχῆς τούς, ὅσοι ἐξ αὐτῶν, σχέσιν ἔχοντας πρὸς τὴν προ-

κειμένην ὑπόθεσιν, οὐδένα εὗρεν διαστέλλοντα ῥητῶς τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη τοῦ Ἐπισκόπου ἀπὸ τῆς λοιπῆς αὐτοῦ περιουσίας· διαστέλλουσι δὲ οὗτοι μόνον τὰ τῆς ἐκκλησίας ὅσα εἶναι τοιαῦτα καὶ τοῦτο, ὡς φρονεῖ ἡ Σύνοδος νοεῖ καὶ ὁ Ζωναρᾶς ἑρμηνεύων τὸν Ι΄. κανόνα τῆς Α΄. καὶ Β΄. Οἰκουμενικῆς Ἁγίας Συνόδου.

Ὅθεν, συμφώνως, πρὸς τὰς δύω προγενεστέρας ἀποσταλείσας πρὸς τὴν Β. ταύτην Γραμματείαν Συνοδικὰς ἐκθέσεις συμβιβαζομένας, καθ᾿ ὅσον νομίζει ἡ Σύνοδος, πρὸς τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας, καὶ κατ᾿ ἀρχαίαν τῆς Ἐκκλησίας συνήθειαν, ἐμμένουσα ἡ Σύνοδος εἰς τὴν ἀπὸ 23 λήξαντος μηνὸς καὶ ὑπ᾿ ἀριθ. 18872 ἐκτεθεῖσαν γνώμην της θεωρεῖ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη τοῦ μακαρίτου Ἐπισκόπου Νάξου κυρίου Γαβριὴλ ἴδια καὶ ἑπομένως ὡς ἀπαρτίζοντα μέρος τῆς ὅλης αὐτοῦ περιουσίας ἀνήκουσιν εἰς τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ, οἵτινες δὲν δύνανται ποτὲ νὰ κάμωσιν αὐτῶν χρῆσιν βέβηλον καθὼς τοῦτο οὔτε ἔγινε ποτὲ καὶ οὔτε ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ. Ἂν δὲ ἡ Β. αὕτη Γραμματεία γνωρίζει ἄλλους ἱεροὺς κανόνας ἐφαρμοζομένους ῥητῶς ἢ νομίζει τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ζωναρᾶ εἰς τὸν Ι΄. κανόνα τῆς Α΄. καὶ Β΄. Οἰκουμενικῆς Ἁγίας Συνόδου ἐφαρμοστέαν εἰς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, τότε δύναται νὰ κάμῃ χρείαν αὐτῶν καὶ ἡ Σύνοδος συμφωνοῦσα οὐδὲν ἀντηρεῖ.

† *Ὁ Εὐβοίας Νεόφυτος Πρόεδρος*
† *Ὁ Κυκλάδων Δανιὴλ*
† *Ὁ (πρῴην) Ἠλείας Ἰωνᾶς*
† *Ὁ Ἀχαΐας Γρηγόριος.* ».

Ἡ Γραμματεία εὑρεθεῖσα πρὸ τοιαύτης κατηγορηματικῆς καὶ ἐμμόνου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου στάσεως ἀπεφάσισεν, ὅπως διατάξῃ «κατ᾿ ἔνδοσιν οὐχὶ δὲ καὶ ὑπ᾿ εὐθύνην» της, καὶ παραχωρηθῶσιν εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ Νάξου τὰ ἀρχιερατικὰ αὐτοῦ ἄμφια ἀποστείλασα τῇ Συνόδῳ ἔγγραφον, ἐπισφραγίζον, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ὅλην ὑπόθεσιν. «Διὰ τοῦ προτελευταίου παραγράφου τῆς ἀπὸ 26 τοῦ παρελθόντος μηνὸς ἀνέγραφε τὸ ὑπ᾿ ἀριθ. 23438/3416 καὶ ἀπὸ 9 Νοεμβρίου 1843 Ὑπουργικὸν ἔγγραφον, τῆς ἀπὸ 26 τοῦ παρελθόντος μηνὸς κοινοποιήσεως ἡμῶν ἐγνωστοποιήσαμεν εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, ὅτι ἐν περιπτώσει, καθ᾿ ἣν ἡ ἀνωτάτη αὕτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἐμμένει εἰς τὴν προεκφρασθεῖσαν γνώμην της, ἡμεῖς θέλομεν διατάξει *κατ᾿ ἔνδοσιν οὐχὶ δὲ καὶ ὑπ᾿ εὐθύνην ἡμῶν* νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Ἀρχιερέως Νάξου κυροῦ Γαβριὴλ τὰ εἰς τὸ ἀποθεματικὸν ταμεῖον τοῦ Κράτους παρακατατεθειμένα Ἀρχιερατικὰ ἄμφια καὶ σκεύη· τοῦτο νῦν ἐξετελέσαμεν μετὰ τὴν λῆψιν τοῦ Συνοδικοῦ ἐγγράφου 6

τοῦ παρόντος μηνὸς ἰδόντες τὸ ἔμμονον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου περὶ τὴν πρὸς κληρονόμους ἀπόδοσιν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος πραγμάτων» [1].

Τοιουτοτρόπως ἔληξεν ἡ μεταξὺ Συνόδου καὶ Ὑπουργείου διένεξις, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, μὲ πλήρη δικαίωσιν τῶν ἀπόψεων τῆς πρώτης.

---

1. Βάσει τοῦ ἐγγράφου τούτου παρεδόθησαν εἰς τοὺς κληρονόμους τοῦ Νάξου, Γεώργιον Λιμπρίτην καὶ Γεώργιον Παπαδάκην τὰ κάτωθι Ἀρχιερατικὰ αὐτοῦ ἄμφια.

ἓν στιχάριον σαβαΐ
ἓν ἐπιγονάτιον κεντητὸν ἔχον τὴν εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος
ἓν ὠμοφόριον ἀτλάζι κόκκινον μὲ κροσοὺς μεταξίνους
εἷς μανδύας μὲ ἀτλάζι παλαιὸν
ἓν μανδύλιον ἀπὸ ἀτλάζι ἄσπρον κεντημένον εἰς τὰ ἄκρα
ἓν ζεῦγος ἐπιμανίκια μαῦρα κεντημένα
δύο ζεύγη ὅμοια παλαιὰ
μία μικρὰ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στρογγύλη κεντημένη
ἓν ὠμοφόριον ἀπὸ ἄσπρον ἀτλάζι μὲ γαλόνι καὶ κροσοὺς χρυσοῦς
ἓν ἐπιτραχήλιον
εἷς σάκκος χρυσοῦς μὲ κομβία ἀργυρᾶ χρυσωμένα
ἓν ζεῦγος ἐπιμανίκια χρυσᾶ
ἓν ἐπιγονάτιον χρυσοῦν μὲ πέταλα ἀργύρου
μία ῥάβδος μὲ λαβὴν ἀργυρᾶν εἰς σχῆμα ὄφεως.

ΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΤΑΣΕΙΣ ΕΝ ΤΗ, ΕΛΛΗΝΙΚΗ, ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ,

ΥΠΟ

ΑΜΙΛΚΑ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Κατὰ τὴν πρό τινων μηνῶν γενομένην ἐν Ἑλβετίᾳ διεθνῆ σύσκεψιν τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογίας διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ τρόπου τῆς ἐπιστημονικῆς συνεργασίας τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιστημονικῶν θεολογικῶν σχολῶν, ἐν τῇ σειρᾷ τῶν γενομένων ἀνακοινώσεων περὶ τῶν τάσεων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης εἰς τὰς διαφόρους χώρας καὶ ἐκκλησίας, ἀνέπτυξα τὰς παρ' ἡμῖν τάσεις τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης ὡς κατωτέρω. Εἰς τὰ ἐκεῖ περὶ τοῦ θέματος τούτου λεχθέντα προσέθεσα τώρα εἴς τινα σημεῖα, μερικὰς ἐπὶ πλέον σκέψεις μου :

Δὲν ἤμην προπαρασκευασμένος νὰ ὁμιλήσω σήμερον περὶ τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτῆς τάσεων καὶ ἐπιδιώξεων, ἐπιθυμῶ ὅμως νὰ προσθέσω ὀλίγας λέξεις εἰς ὅσα εἶπεν ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος καθηγητὴς κ. Zenkovsky [1].

Ὁ καθηγητὴς Zenkovsky ὡμίλησε περὶ τῆς παραδοσιαρχίας (traditionalismus) γενικῶς καὶ ἰδιαιτέρως ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐξέθεσε τὴν σημασίαν αὐτῆς, ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἀναπτύξεώς της ἐν τῷ Α′ ἐν Ἀθήναις Ὀρθοδόξῳ Θεολογικῷ Συνεδρίῳ.

Ἕκαστος ἐξ ὑμῶν γνωρίζει καὶ τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς παραδοσιαρχίας αὐτῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· προκειμένου ὅμως περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας αὕτη ἔχει πολλαχῶς παρεξηγηθῆ οὐ μόνον παρὰ πολλῶν δυτικῶν (ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων), ἀλλ' ἀκόμη καὶ παρὰ πολλῶν ὀρθοδόξων θεολόγων, ἑλλήνων καὶ σλαύων.

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία παρέχει, ὡς γνωστόν, σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν. Διὰ πολλοὺς ὅμως καὶ ποικίλους λόγους ἐπικρατεῖ μεγάλη σύγχυσις καὶ παρεξήγησις ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν, οὐσίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς παραδόσεως καὶ δὴ οὐ μόνον παρὰ τοῖς ξένοις ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τούτοις τοῖς ὀρθοδόξοις. Φοβοῦμαι ὅτι ἂν θέσετε τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἰς διαφόρους ὀρθοδόξους θεολόγους δὲν θὰ λάβητε πιθανῶς

1. Κατὰ τὴν ὡς ἄνω γενομένην σύσκεψιν, τὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν ἀντεπροσώπευσαν ὁ καθηγητὴς Zenkovsky τοῦ ὀρθοδόξου ρωσσικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Παρισίων καὶ ὁ γράφων.

τὴν αὐτὴν παρὰ πάντων ἀπάντησιν, διὰ τὸ διάφορον τῆς ἐννοίας τὸ ὁποῖον ἀποδίδουν εἰς ταύτην. Εἶναι γνωστόν, ὅτι πολλοὶ ὀρθόδοξοι θεολόγοι ὀλιγώτερον θεολογικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς σκεπτόπενοι συγχέουν τὴν κυρίως Ἱερὰν Παράδοσιν, τὴν ἐκ μέρους τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας γνωριζομένην ὡς συμπλήρωμα καὶ ἑρμηνείαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὡς πρὸς τὰς ἐν αὐτῇ περιεχομένας δογματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας, μὲ τὴν δευτερεύουσαν καὶ τὴν μεταγενεστέραν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ τὸ ἔθιμον ἀκόμη, τὰ ἀναφερόμενα εἰς διαφόρους λεπτομερείας τοῦ καθόλου ἐκκλησιαστικοῦ βίου.

Πολλοὶ δυτικοὶ θεολόγοι (ἰδίᾳ διαμαρτυρόμενοι), ἐπὶ τῆς ἀπαραδέκτου αὐτῆς συγχύσεως καὶ ἐπὶ ὅλως ἐμπειρικῶν ἐξωτερικῶν παρατηρήσεων βασιζόμενοι μετὰ πολλῆς εὐκολίας καὶ ἀφελοῦς ἐπιπολαιότητος ἀποφαίνονται εἰς σοφὰ κατὰ τὰ ἄλλα αὐτῶν συγγράμματα, ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι οἱονεὶ παραδεδομένη εἰς τὴν κακῶς ἐννοουμένην παραδοσιαρχίαν εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε αὕτη εἶναι ἐκκλησία ἀπολιθωμένη καὶ τὸ πολὺ πολὺ ἁπλῶς καὶ ἀποκλειστικῶς λατρεύουσα (μηχανικῶς δὲ) Ἐκκλησία![1] Εἶναι προφανὲς ὅτι εἰς τὰς κρίσεις ταύτας καταντᾷ τις εὐκόλως ὅταν ἀγνοῇ ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν τὰς ἱστορικὰς συνθήκας καὶ προϋποθέσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔζησε καὶ ἐξελίχθη ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων μέχρι σήμερον ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν καὶ σημασίαν τῆς λατρείας αὐτῆς.

Πρὸς σαφῆ ἐν τούτοις κατανόησιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπ᾽ οὐδενὶ λόγῳ δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν τὰ σπουδαῖα ἱστορικὰ γεγονότα τὰ κατ᾽ ἐξοχὴν μέχρι σήμερον χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς τῆς Ὀρθοδοξίας.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι μετὰ τὸ μέγα σχίσμα τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἦτο, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἡγούμενον καὶ πνευματικῶς κυριαρχοῦν ἔθνος ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ (τῶν ῥώσσων, σλαύων καὶ λοιπῶν ὀρθοδόξων ὄντων εἰσέτι νεοφύτων ἐν τῷ Χριστιανισμῷ καὶ τῇ Ὀρθοδοξίᾳ καὶ μηδὲν εἰς ταύτην πνευματικῶς εἰσφερόντων), ἕνεκα τῶν τυχῶν του καὶ τῆς τελικῆς του ὑποδουλώσεως εἰς τοὺς Ἄραβας καὶ Τούρκους κατεπιέζετο ἀφαντάστως καὶ περιωρίζετο ἀπιστεύτως ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ κυρίως ἀνάπτυξιν. Ὁ δεσπότης ἀπηγόρευε πᾶσαν μόρφωσιν ἀκόμη καὶ τὴν στοιχειωδεστέραν τῶν ὑποδούλων αὐτῷ χριστιανῶν, καὶ οὕτως οὗτοι ἦσαν ἐπὶ αἰῶνας ἀπεστερημένοι πάσης πνευματικῆς μορφώσεως καὶ διαπαιδαγωγήσεως. Ἕνεκα τούτου κατὰ φυσικὸν λόγον τὸ ἐπίπεδον τῆς μορφώσεως ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ κατῆλθεν αἰσθητῶς καὶ ἡ παράδοσις ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς παραδοσιαρχίας ἀνέλαβε τὸν κύριον αὐτῆς ῥόλον.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀκριβῶς εὑρίσκεται καὶ τοποθετεῖται ἡ γινομένη παρεξήγησις.

1. Πρβλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Εἶναι ἡ ὀρθόδοξος ἑλληνικὴ ἐκκλησία μόνον κοινωνία λατρείας; Ἀθῆναι 1904.

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ μορφωτικὸν ἐπίπεδον κατῆλθε δὲν σημαίνει ποσῶς, ὅτι διὰ τούτου μετεβλήθη κατά τι, καὶ οὐδ᾽ ἐπ᾽ ἐλάχιστον αὐτὴ ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ δὲ ἐπικρίσεις κατὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας βασίζονται κυρίως ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς καταπτώσεως τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου καὶ εἶναι συνεπῶς ὅλως ἄδικοι καὶ ἀδικαιολόγητοι. Παρεξηγεῖται δὲ μάλιστα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο χονδροειδῶς οὐ μόνον ἡ ἔννοια καὶ ἡ σημασία τῆς λατρείας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ ἔννοια τῆς παραδοσιαρχίας, εἰς τὴν ὁποίαν (καλῶς ἐννοουμένην) καὶ ὀφείλεται κυρίως ἡ εἰς τὸ ἀκέραιον διάσωσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως τοῦ καταδυναστευομένου καὶ ἐν μέσῳ παντοίων ὑλικῶν, ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀντιξοοτήτων ζῶντος πληρώματος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Δὲν κατέπεσε λοιπὸν ἡ Ἐκκλησία, ὡς διϊσχυρίζονταί τινες καὶ δὲν περιέπεσε εἰς μηχανικὴν παραδοσιαρχίαν, οἱονεὶ διὰ ταύτης ἀπωλέσασα τήν τε χριστιανικὴν καὶ τὴν ὀρθόδοξον συνείδησιν [1], ἀλλ᾽ ἁπλῶς ἐξέλειψαν αἱ πνευματικαὶ προϋποθέσεις καὶ δυναμικότητες πρὸς περαιτέρω ἐξέλιξιν καὶ οὕτως, ἔν τινι μέτρῳ φυσιολογικῶς, ἐσταμάτησεν αὕτη ἄχρι καιροῦ. Διὰ τοῦ πλουσίου ὅμως περιεχομένου τῆς παραδόσεώς της συνετηρήθη ἐπαρκέστατα καὶ ἀκμαιότατα αὕτη μέχρις οὗ, μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν δεινῶν καὶ περιορισμῶν, ἡ ὑφισταμένη εἰς τὸ πλῆρες συνείδησις καὶ τῆς μέχρι τοῦδε δημιουργηθείσης καταστάσεως καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς διὰ τῶν ἀπὸ τοῦδε ἀποκτωμένων νέων δυνάμεων ἐπιστροφῆς εἰς τὴν διακοπεῖσαν, ὡδήγησεν εἰς τὴν περαιτέρω ἐπὶ τὰ πρόσω ἀνάπτυξιν καὶ ἐξέλιξιν καὶ ἤρξατο οὕτως ἐμφανιζομένη ἡ ἔντονος προσπάθεια πρὸς πραγματικὴν πνευματικὴν ἀνόρθωσιν.

Τὸ πνεῦμα συνεπῶς, παρὰ τὰ ὑπό τινων πιστευόμενα, δὲν ἐξέλειψεν ὁλοτελῶς, πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἀπόδειξις ὅτι κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, παρὰ τὴν γενικωτέραν ἔλλειψιν μορφώσεως καὶ εὐρυτέρας πνευματικῆς κινήσεως, ἐκ τοῦ πάντοτε κυριαρχοῦντος ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ ἑλληνικοῦ Γένους ἀνεδείχθησαν, καὶ τότε ἀκόμη, μερικοὶ—ὄχι βέβαια πολλοὶ—θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἄριστοι καὶ τῶν ὁποίων τὸ φῶς ἐφώτισε πολὺ πέραν τοῦ περιωρισμένου ὁρίζοντος τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας.

Οἱ θεολόγοι οὗτοι, ἐξ ἰδίας αὐτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρωτοβουλίας, ἐμορφώθησαν ἐν τῇ Δύσει, κατὰ πρῶτον καὶ εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ῥωμαιοκαθολικὰ ἐκπαιδευτικὰ θεολογικὰ ἱδρύματα, καὶ ἔπειτα μετὰ τὴν Μεταρρύθμισιν καὶ εἰς προτεσταντικά. Εἰσερχόμενοι ὅμως οὗτοι εἰς τὰ ὡς ἄνω δυτικὰ ἐκπαιδευτήρια ἐστεροῦντο προφανῶς, διὰ τὴν παντελῆ σχεδὸν ἔλλειψιν θεολογικῶν σχολῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ὀρθοδόξῳ

1. Αὐτὸ προὐβλήθη ἑκάστοτε καὶ ὡς δικαιολογία τῆς παρ᾽ ἡμῖν ἐξαπολυθείσης προτεσταντικῆς ἰδίᾳ προπαγάνδας, ἥτις μάλιστα ἀκριβῶς διὰ τὸ ἀντίθετον καὶ διὰ τὴν δύναμιν τῆς παραδόσεως ἀπεδείχθη ματαιοπονοῦσα.

Ἐκκλησίᾳ οἱασδήποτε ἢ τοὐλάχιστον ἐπαρκοῦς ὀρθοδόξου θεολογικῆς προπαιδεύσεως. Ἡ κατ' ἰδίαν μελέτη καὶ ἡ ἐκ μέρους τῶν παλαιοτέρων ποδηγέτησις αὐτῶν εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἦσαν τὰ μόνα προπαιδευτικὰ ἐφόδιά των. Οὕτω δ' οὗτοι ἐντελῶς φυσικῶς καὶ ἀσυνειδήτως ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπιρροὴν τῆς δυτικῆς Θεολογίας (ῥωμαιοκαθολικῆς ἢ προτεσταντικῆς) τὴν ὁποίαν ἐσπούδαζον. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀνελάμβανον οὗτοι ὡς οἱ μόνοι καὶ ἐλάχιστοι ἀριθμητικῶς ἀνώτεροι θεολόγοι ἐπιστήμονες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας νὰ διδάξουν καὶ ἐν πολλοῖς νὰ διατυπώσουν εἰς νέαν γλῶσσαν τὰς ὀρθοδόξους σκέψεις των καὶ πολλάκις καὶ τὰς δογματικάς των διδασκαλίας. Πρὸς τοῦτο ὅλως φυσικῶς ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ ἐν τῇ Δύσει ἀποκτηθέντα φῶτα, μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς μεθόδου καὶ τοῦ συστήματος τῆς διατυπώσεως. Ἡ διὰ τοιούτων μέσων ἀνάπτυξις τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας δὲν ἐγίνετο πάντοτε ἐπιτυχῶς, ἡ δ' ἐπιχειρουμένη προσαρμογὴ ἄφινεν ἔκδηλα καὶ σαφῆ τὰ σημεῖα τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐπιδράσεως τῆς δυτικῆς Θεολογίας. Οὕτω δὲ καὶ ἡ ὀρθόδοξος Θεολογία εἰσήρχετο ἀσυναισθήτως εἰς τὰ σχέδια καὶ συστήματα τοῦ θεολογικοῦ σχολαστικισμοῦ τῆς Δύσεως. Τοῦτο, ὡς ἐλέχθη, ἐγίνετο προφανῶς διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκοῦς ὀρθοδόξου θεολογικῆς προπαιδεύσεως καὶ σταθερῶν κριτηρίων ἱκανῶν νὰ διακρίνουν ἐπακριβῶς τὰ τυχὸν ὠφέλιμα καὶ ἀφομοιόσημα ξένα στοιχεῖα, τῶν ξένων καὶ ἀπροσαρμόστων. Μόνον δ' ἡ ζῶσα καὶ προφορικὴ παράδοσις καὶ τὸ ὀρθόδοξον ὑποσυνείδητον ἐπεβάλοντο διὰ τὴν ἀποφυγὴν πλήρους πρὸς τὴν δυτικὴν θεολογίαν ἀφομοιώσεως. Ταῦτα ὅμως δὲν ἦσαν πάντοτε ἀρκούντως ἰσχυρὰ διὰ νὰ ἀποφευχθῇ δι' αὐτῶν καὶ μόνον ἡ ἀσυναισθήτως διενεργουμένη ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι θεολόγοι, ἀποκτήσαντες ἐν τῷ μεταξὺ ἰσχυρότερα καὶ θετικώτερα ὀρθόδοξα κριτήρια, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν σήμερον εὐκρινῶς. Οὕτω μόνον νοεῖται ἡ προγενεστέρα ἐξέλιξις τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ὀφείλεται ἡ σειρὰ τῶν διαφόρων λεγομένων ὀρθοδόξων ὁμολογιῶν τοῦ 17ου αἰῶνος, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ μέχρις ἡμῶν ἐξηκολούθουν νὰ θεωρῶνται ὡς βασικαὶ καὶ οἱονεὶ αὐθεντικαὶ διατυπώσεις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως [1].

Μεταγενεστέρως καὶ κυρίως εἰς σύγχρονον ἐποχὴν ἐπισταμένη ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῶν ἑλλήνων ὀρθοδόξων θεολόγων ἀπέδειξε σαφῶς ὅτι πολλὰ στοιχεῖα τῆς μεταγενεστέρας ταύτης ὀρθοδόξου Θεολογίας δὲν ἦσαν αὐστηρῶς καὶ γνησίως ὀρθόδοξα, παρεισφρήσαντα καὶ ἀσυναισθήτως υἱοθετηθέντα ἐκ τῆς Θεολογίας τῆς Δύσεως. Αὐταὶ αἱ ὡς ἄνω λεγόμεναι ὁμολογίαι τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, τὰς ὁποίας ὑπηγόρευσε καὶ ἐπέβαλεν εἰς τὴν

1. Βλέπε ἐναρκτήριον λόγον μου τοῦ Α΄ ἐν Ἀθήναις Συνεδρίου τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας H. S. Alivisatos, Procès Verbaux du Premier Congrès de Theologie Orfhodoxe à Athènes, Athènes 1939.

ὀρθόδοξον Θεολογίαν ἡ τότε ὑφισταμένη καὶ ἐξ ἀνάγκης ἱστορικῆς βέβαια προελθοῦσα μόδα τῶν προτεσταντικῶν ὁμολογιῶν πίστεως πρόκεινται ὡς ἀναμφισβήτητα μνημεῖα τῆς κατά τε μέθοδον, σύστημα, ἐμφάνισιν, καὶ περιεχόμενον δυτικῆς θεολογικῆς ἐπιδράσεως. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων δὲν εἶχε καμμίαν ἀνάγκην νεωτέρων ὁμολογιῶν διατυπώσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἱκανῶς ὑπ' ἐκείνων διατυπωθείσης καὶ ἱκανῶς ἀναπτυχθείσης ὑπὸ τῶν μεγάλων Διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, ἀκόμη καὶ τῶν μεταγενεστέρων, ὡς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, τῶν μυστικῶν θεολόγων τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ ἄλλων. Ἡ μετὰ τῶν ξένων ὅμως ἀπροπαράσκευος θεολογικῶς θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ ἐπαφὴ καὶ σχέσις καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εὐεξήγητος ἀπροσεξία ὡς πρὸς τὸ αὐθεντικὸν τοῦ καθορισμοῦ τοιούτων ζητημάτων ἐκ μόνης τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὡδήγησαν εὐχερῶς εἰς τὴν σύνταξιν τοιούτων ὁμολογιῶν κατὰ τὴν κρατοῦσαν τότε συνήθειαν, αἱ ὁποῖαι ὅμως φέρουν ἀνεξίτηλα τὰ ἴχνη ἐν ἑαυταῖς τῆς δυτικῆς ἐπιδράσεως (εἴτε ῥωμαιοκαθολικῆς εἴτε προτεσταντικῆς) καὶ διὰ τὰς ὁποίας τόσα παρά τε ἡμετέρων καὶ ξένων ἐγράφησαν σοφὰ κατὰ τὰ ἄλλα συγγράμματα.

Ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψις ὅτι αἱ ὁμολογίαι αὐταὶ (τοῦ Μογίλα, τοῦ Δοσιθέου, τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως κλπ.) ἀντιπροσωπεύουν ἐν τῷ συνόλῳ τὴν γνησίαν καὶ αὐστηρὰν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν ἔπαυσεν ὑφισταμένη σήμερον εἰς τὴν ὀρθόδοξον Θεολογίαν.

Κατὰ δὲ τὸ ἐν Ἀθήναις συγκροτηθὲν Α' Συνέδριον τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας τοῦ 1937[1], τὴν σημασίαν τοῦ ὁποίου ἐτόνισεν ὁ καθηγητὴς κ.

1. Εἰς προσφάτως δημοσιευθεῖσαν μελέτην περὶ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας, ἐν ᾗ περιελήφθη πᾶν περίπου βιβλίον ἐκκλησιαστικὸν καὶ ψυχοφελὲς ἀκόμη ἴσως, διὰ τὸν ὄγκον τῶν μνημονευομένων βιβλίων, παρωράθη οὐ μόνον ὁ τονισμὸς τῆς ἐννοίας καὶ σημασίας τοῦ Α' Πανορθοδόξου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ μνεία κἂν τοῦ τόμου τῶν πρακτικῶν τοῦ Συνεδρίου, τοῦ καὶ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὡς θεολογικοῦ συλλογικοῦ συγγράμματος βραβευθέντος, ἐν τῷ ὁποίῳ περιέχονται σοφώταται θεολογικαὶ μελέται καὶ συζητήσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων τινὲς καὶ αὐτοῦ τοῦ σ. τῆς ὡς ἄνω μελέτης.

Ὡς γνωστὸν ἡ σημασία τοῦ Α' τούτου Θεολογικοῦ Συνεδρίου, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ὡς ἄνω μνημονευθεῖσαν μελέτην παρεμπιπτόντως ἀναφέρεται ἁπλῶς καὶ μόνον (sic !) καὶ οὐχὶ ἀνακριβῶς ὡς ἐπίδρασις τῆς νεωτέρας οἰκουμενικῆς κινήσεως, εἶναι μεγίστη οὐ μόνον διὰ τὴν πρώτην ἐπιτυχεστάτην προσπάθειαν συγκεντρώσεως, μ ε τ ὰ τ ό σ ο υ ς α ἰ ῶ ν α ς, καὶ συνεργασίας ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν θεολογικῶν δυνάμεων τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας, καὶ Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κατ' αὐτὸ καὶ δι' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσαν στερεὰν βάσιν καὶ ἀφετηρίαν τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς νεωτέρας θεολογικῆς ἐν τῇ καθόλου Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐπιστήμης. Αἱ ἀπὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀρχίσασαι καὶ μέχρι σήμερον ὑφιστάμεναι παγκόσμιοι πολιτικαὶ ἀνωμαλίαι, εἰς τὰς ὁποίας πρώτην θέσιν κατέ-

Zenkovsky, τόσον ἐγὼ ἐν τῷ ἐναρκτηρίῳ μου λόγῳ ὡς Πρόεδρος αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἄλλοι ἡμέτεροι (ἰδίᾳ ὁ ἀείμνηστος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος) καὶ ξένοι ὀρθόδοξοι θεολόγοι ἐτόνισαμεν, ὅτι αἱ ὁμολογίαι αὗται διὰ τὴν ἔκδηλον ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασιν τῆς ξένης Θεολογίας, δὲν ἀναγνωρίζονται πλέον ὡς γνήσιαι καὶ ἐπίσημοι ὁμολογίαι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἡ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὸ τῶν Τούρκων, καθ' ἣν σημειοῦται ἡ μεγαλυτέρα πνευματικὴ κατάπτωσις τῆς Ἐκκλησίας μας, ὡς ἀνωτέρω ἀναπτυχθεῖσα ἑλληνικὴ Θεολογία, κατ' ἐπίδρασιν τῆς δυτικῆς, διατηρεῖ πάντοτε τὴν ἔναντι τῶν λοιπῶν (σλαυικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον) ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν ὑπεροχὴν καὶ ἐπιβολήν της, ἡ δὲ Θεολογία τούτων ὅλως φυσικῶς διὰ τὴν ὑπεροχὴν αὐτὴν καὶ κατὰ παράδοσιν ἄλλως τε, ἀκολουθεῖ τὴν ἡγουμένην ἑλληνικὴν θεολογικὴν σκέψιν ἀνεξελέγκτως καὶ παραλαμβάνει οὕτω καὶ αὐτὴ ἀσυναισθήτως τὰ κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰσχωρήσαντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὀρθόδοξον Θεολογίαν ξένα στοι-

---

χουν οἱ ὀρθόδοξοι λαοί, ἠμπόδισαν, ὡς γνωστόν, τὴν ἐξακολούθησιν τῆς κατὰ πλήρη ἑλληνικὴν πρωτοβουλίαν ἀρξαμένης σπουδαιοτάτης ταύτης διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς ὀρθοδόξου θεολογικῆς συνεργασίας καὶ κινήσεως. Οὕτως ἡ γενομένη ἐν τῷ Πανορθοδόξῳ ἐκείνῳ Συνεδρίῳ τῶν Ἀθηνῶν ἐργασία παρέμεινεν, οὕτως εἰπεῖν, ἡ μόνη ἀπαρχὴ συνεργασίας ἀλλὰ καὶ ἡ συνισταμένη τῆς ὅλης νεωτέρας θεολογικῆς σκέψεως ἐν τῇ νεωτέρᾳ ὀρθοδόξῳ Θεολογίᾳ. Εἶναι δὲ σπουδαῖον ὅτι ἡ ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ γενομένη ἐργασία θὰ εἶναι ἡ ἀφετηρία καὶ τῆς περαιτέρω συντονισμένης θεολογικῆς ἐργασίας καὶ ἐξελίξεως, εὐθὺς ὡς αἱ καιρικαὶ συνθῆκαι τὸ ἐπιτρέψουν, διὰ τῆς συγκροτήσεως τῶν ἔκτοτε μελετωμένων νέων θεολογικῶν συνεδρίων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπακολουθήσουν εἰς τὰς διαφόρους ὀρθοδόξους χώρας. Λυποῦμαι δ' ὅτι αὐτὴ ἡ σπουδαιοτάτη σημασία τοῦ Α΄ ἐν Ἀθήναις Συνεδρίου τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας οὐ μόνον δι' ὁλόκληρον τὴν ὀρθόδοξον Θεολογίαν, ἀλλ' ὅλως ἰδιαιτέρως τὴν ἑλληνικὴν παρωράθη μέχρι σχεδὸν καὶ ἁπλῆς κἂν μνείας αὐτοῦ! εἰς μελέτην δ' ἑλληνικήν, περὶ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης! εἰς στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Συνέδριον τοῦτο διά τε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συγκροτήσεώς του, τὴν ὀργάνωσιν, τὸ περιεχόμενον καὶ τοὺς σκοπούς του καὶ διὰ τὴν ἀνυπολόγιστον ἀξίαν αὐτοῦ, τιμᾷ ἰδιαιτέρως τὴν ἑλληνικὴν θεολογίαν καὶ τὴν θεολογικὴν Σχολὴν Ἀθηνῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπρωτοστάτησαν εἰς τὴν συγκρότησιν αὐτοῦ. Ἡ πρωτοβουλία αὐτῶν, ἔστω καὶ ἐπὶ παρασιωπήσει τοῦ κυρίως αὐτοῦ αὐτουργοῦ, οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ παροραθῇ καὶ παρασιωπηθῇ εἰς ἀξιώσεις ἔχουσαν μελέτην περὶ τῆς νεωτέρας Θεολογίας διότι προφανῶς διὰ τοιοῦτον τίτλον διὰ τὴν νεωτέραν θεολογικὴν ἐξέλιξιν ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ δὲν θὰ ἠδιαφόρουν ἄλλοι διὰ τὴν σημασίαν του! Ἡ σημασία τοῦ Συνεδρίου καὶ ἡ πρωτοβουλία τῆς συγκροτήσεώς του συνεχῶς, ὡς γνωστόν, ἐξαίρεται ὑπὸ τῶν ξένων θεολόγων ὀρθοδόξων καὶ μή, ἡ δὲ ἐργασία αὐτοῦ θεωρεῖται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἡ πρώτη πηγὴ πληροφορίας περὶ τῆς νεωτέρας ἀναπτύξεως τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας καὶ τῶν τάσεων αὐτῆς καθόλου. Τὸ ἐν τῇ δημοσιευθείσῃ μελέτῃ περὶ τοῦ Συνεδρίου καὶ τοῦ τόμου τῶν πρακτικῶν του κενὸν ἀδικεῖ προφανῶς αὐτὴν τὴν μελέτην καὶ τὸν γράψαντα διὰ τὴν διπλῆν σημασίαν τοῦ παρουσιαζομένου κενοῦ.

χεῖα καὶ ἀναπτύσσει παραιτέρω αὐτὰ ὡς γνησίως ὀρθόδοξα, ἐφ' ὅσον οὐδαμόθεν ἠγέρθη τις κατ' αὐτῶν ἀντίρρησις. Οὕτως, ὁλόκληρος ἡ ὀρθόδοξος Θεολογία, ἁπλῶς διὰ τὰς (παροδικὰς) καιρικὰς συνθήκας καὶ ἐπὶ σχετικῶς μακρὰν περίοδον χρόνου μέχρι καὶ ἡμῶν ἐξικνουμένην, υἱοθετεῖ αὐτὰ καὶ τὰ ἐμφανίζει ὡς γνησίως ὀρθόδοξα. Πολλῶν μάλιστα ἐξ αὐτῶν διὰ τῶν ἁπλοϊκωτέρων θεολόγων ἐξαίρεται ἡ γνησιότης, ἀποδεικνυομένη κατ' αὐτούς, συγκριτικῶς ἐκ τῆς ἀπαραλλάκτου τηρήσεως αὐτῶν καὶ ἐν τῇ ῥωμαιοκαθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἐνῷ δὲν πρόκειται περὶ παραλλήλου καὶ παραπλεύρου παραδόσεως καὶ ἐξελίξεως, ὡς ἐν ἄλλοις σημείοις τῆς πίστεως καὶ τῆς θεολογικῆς ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἁπλῶς περὶ τῆς κυρίως πηγῆς, ἐξ' ἧς ἡ ὀρθόδοξος Θεολογία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀσυναισθήτως τὰ ἤντλησε καὶ τὰ προσέλαβε καὶ προσωρινῶς μόνον τὰ υἱοθέτησε.

Ποία εἶναι λοιπὸν ἡ ἔναντι τοῦ σημείου καὶ τοῦ καθεστῶτος τούτου, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, θέσις καὶ τάσις, τῆς συγχρόνου ὀρθοδόξου Θεολογίας, τοὐλάχιστον τῆς ἑλληνικῆς;

Αἱ τάσεις αὗται, ὡς ἀνεπτύχθη καὶ ἐν τῷ Α' Συνεδρίῳ τῆς 'Ορθοδόξου Θεολογίας, συνίστανται εἰς τὴν συστηματικὴν ἀνίχνευσιν καὶ ἀπομάκρυνσιν τῶν ἀσυναισθήτως εἰσχωρησάντων ξένων στοιχείων εἰς τὴν ὀρθόδοξον Θεολογίαν καὶ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν αὐτῆς εἰς τὴν καλῶς νοουμένην παραδοσιαρχίαν, τὴν πλήρη τουτέστι ἀποκατάστασιν τῆς παλαιοτέρας πατερικῆς Θεολογίας, ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ ἐντεῦθεν θὰ προχωρήσῃ ἡ νεωτέρα ἐπιστημονικὴ θεολογικὴ ἐξέλιξις. 'Η πατερικὴ λοιπὸν Θεολογία ἀναγνωρίζεται σήμερον ὡς ἡ ὀρθὴ ἀφετηρία τῆς παραιτέρω παρ' ἡμῖν θεολογικῆς σκέψεως. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἀγνοεῖται ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπιτευχθεῖσα ἔστω καὶ ἔν τισι σημείοις ἐσφαλμένη μεταγενεστέρα θεολογικὴ ἐξέλιξις, οὔτε βεβαίως καὶ ἡ τόσην ἀνάπτυξιν λαβοῦσα Θεολογία τῆς Δύσεως (ῥωμαιοκαθολικὴ καὶ προτεσταντική). "Ολως τοὐναντίον, τὰ ἐξ ἐκείνων ληφθέντα στοιχεῖα ὑποβάλλονται εἰς αὐστηρὸν ὀρθόδοξον ἔλεγχον ὑπὸ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ πλήρως ἀναπτυχθείσης ὀρθοδόξου συνειδήσεως, διὰ τὴν παρεχομένην πλέον γνησίαν ὀρθόδοξον μόρφωσιν ἐν ταῖς ὀρθοδόξοις θεολογικαῖς σχολαῖς. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ταῦτα ἀντέχουν εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦτον χρησιμοποιοῦνται καὶ προσαρμόζονται ἐνσυνειδήτως καὶ ἀφομοιοῦνται ὡς χρήσιμα καὶ εἰς οὐδεμίαν ἀντίθεσιν ἢ ἀντίφασιν πρὸς τὸ γνήσιον ὀρθόδοξον πνεῦμα ὑπάρχοντα, ἐφ' ὅσον δὲ ἐξακριβοῦται τὸ ἀπροσδιόνυσον αὐτῶν ἐν τῷ ὀρθοδόξῳ περιβάλλοντι, ἀπορρίπτονται. Αὐτὴν τὴν πατερικὴν βάσιν προσπαθοῦν νὰ ἀνεύρουν καὶ ἀποκαταστήσουν ἀνόθευτον οἱ θεολόγοι μας, ἐντελῶς ἀπηλλαγμένην ἀπὸ ξένων στοιχείων, μεταγενεστέρως ἐξ ἀσυναισθήτου ἐπιδράσεως ἐπικαθησάντων ἐπ' αὐτῆς. 'Ο δὲ σκοπὸς τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνασύνδεσις τῆς βάσεως ταύτης πρὸς τὴν νεωτέραν θεολογικὴν σκέψιν, ἡ ὁποία ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ἀκλονήτου βάσεως στηριζομένη καὶ ἐνσυ-

νειδήτως τὰ πρέποντα καὶ χρήσιμα ἔξωθεν στοιχεῖα λαμβάνουσα καὶ ἀφομοιοῦσα θὰ παρουσιάσῃ τὴν νέαν καὶ νεωτέραν καὶ σύγχρονον μορφὴν τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας, ἥτις δι᾽ αὐτὸ θὰ εἶναι ἀπολύτως γνησία ὀρθόδοξος, ὡς εἶναι καὶ ἡ πατερική, καὶ ἡ ὁποία τελευταῖα πληροῖ οὐ μόνον τὴν σκέψιν ὁλόκληρον τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ σπουδαίως ἐπηρέασε καὶ ἐπηρεάζει ἐν πολλοῖς καὶ τὴν νεωτέραν Θεολογίαν τῆς Δύσεως.

Ἐπιστήμονες δὲ θεολόγοι ὡς ὑμεῖς εἶμαι βέβαιος ὅτι γνωρίζετε καλύτερα ἀπὸ ἐμέ, ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κακῶς παρὰ πολλοῖς καὶ θεολόγοις ἀκόμη δευτέρας ποιότητος κρατοῦσαν ὅλως ἐσφαλμένην ἀντίληψιν, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ οἱ Ἕλληνες ἦσαν πᾶν ἄλλο ἢ σκότεια καὶ συντηρητικὰ πνεύματα, ἀλλ᾽ ὅλως τοὐναντίον φιλελεύθερα διακρινόμενα διὰ τὴν καθαρότητα τῆς ἑλληνικῆς των σκέψεως.

Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι κυρίως τὸ ἔργον τῶν σημερινῶν δογματικῶν θεολόγων, οἱ ὁποῖοι, ἀπομακρύνοντες τὸ κακῶς ἐννοούμενον καὶ διὰ τὴν στενότητα ἀντιλήψεως διατηρούμενον εἰσέτι μεταγενέστερον traditionalismns, θὰ ἐμφανίσουν τὴν καθαρότητα τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας καὶ τὰ μόνα ὀρθὰ σημεῖα ἐπανασυνδέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν νεωτέραν σκέψιν ἐπὶ συνεχείᾳ καὶ ἐξελίξει τῆς νέας ὀρθοδόξου Θεολογίας.

Βεβαίως τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶναι καὶ τόσον εὔκολον, διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους. Διότι δὲν εἶναι μόνον ἡ ἔλλειψις ἱκανῶν ἐργατικῶν χειρῶν, ἀλλὰ κυρίως ὁ κίνδυνος δημιουργίας διαταραχῆς τινὸς καὶ ἐξ αὐτῆς μεγαλυτέρας νοθεύσεως τοῦ γνησίου ὀρθοδόξου πνεύματος καὶ τῆς γνησίας ὀρθοδόξου παραδόσεως. Ὡς γνωστόν, ἡ δύναμις τῆς νεωτέρας παραδόσεως εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ πολλοὶ ἐν τῇ κακῶς ἐννοουμένῃ δῆθεν συντηρητικότητί των ἀρνοῦνται νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ὑφισταμένην νόθον κατάστασιν τὴν ὁποίαν εἴτε ἀγνοοῦν, εἴτε καὶ συνείδησιν ταύτης ἔχοντες στέργουν τὴν διατήρησίν της προτιμῶντες αὐτὴν τῆς ἐνδεχομένης ἐκ τῆς ἐκκαθαρίσεως διαταραχῆς. Ἀλλὰ παρὰ τὴν σχετικὴν ἀντίδρασιν τῶν ἀφελεστέρων ἡ ἐργασία πρὸς ἀποκάθαρσιν τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας θὰ προχωρήσῃ καὶ διὰ τοὺς νεωτέρους ὀρθοδόξους θεολόγους εἶναι ἔργον τιμῆς ἡ ἀνασύνδεσις τῆς ἰδικῆς των γνησίας ὀρθοδόξου τάσεως καὶ διαθέσεως καὶ σκέψεως μὲ τὴν γνησίαν ὀρθόδοξον πατερικήν, ἐπὶ δημιουργίᾳ τῆς πραγματικῆς καὶ ἀνοθεύτου ἐξελίξεως καὶ παραιτέρω ἀναπτύξεως τῆς παρ᾽ ἡμῖν θεολογικῆς σκέψεως καὶ ἐπιστήμης.

Ὅσῳ περισσότερον κατορθοῦμεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ περιβάλλον τῆς γνησίας ὀρθοδόξου πατερικῆς Θεολογίας, τόσῳ περισσότερον ἐπιτυγχάνομεν τὴν ἀπόκτησιν σαφεστέρας εἰκόνος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεταγενεστέρας παραδοσιαρχίας ἐπιστεύθη οὐ μόνον παρὰ τῶν δυτικῶν θεολόγων (ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων) ἀλλὰ καὶ παρ᾽ ἡμῶν τῶν ἰδίων ὡς ἡ συντηρητι-

κωτέρα τῶν 'Εκκλησιῶν. 'Η συντηρητικότης της μάλιστα, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν προσκόλλησίν της εἰς τοὺς τελετουργικοὺς τύπους καὶ τὴν διδασκαλίαν της, ἐθεωρήθη ὑπὸ πολλῶν, ὡς ἐλέχθη, τόσον ἰσχυρὰ ὥστε ἔφθασε μέχρις ἀπολιθώσεως! 'Επιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς εἴπω ἔναντι τούτου, ὅτι ἡ 'Ορθόδοξος 'Εκκλησία κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς γνησίας καὶ ἀνοθεύτου παραδόσεως τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας εἶναι, παρὰ τὰ κοινῶς πιστευόμενα, ἡ πλέον φιλελευθέρα ἐξ ὅλων τῶν χριστιανικῶν 'Εκκλησιῶν. Εἶνε ἄλλως τε φυσικὸν ὅτι τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῇ 'Ανατολικῇ 'Εκκλησίᾳ κυριαρχοῦν ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ συναφὴς αὐτῷ ἐλευθερία σκέψεως καὶ δημοκρατικὴ περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς 'Εκκλησίας ἀντίληψις οὐ μόνον δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐν σχολαστικῷ πνεύματι ἀνάπτυξιν τῆς συντηρητικότητος, ἀλλὰ καὶ ἐξησφάλισαν ἐν αὐτῇ τὴν ἐλευθερίαν ἐκείνην τῆς σκέψεως, ἡ ὁποία μηδαμῶς ἐπηρρεάζουσα τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀπαρέγκλιτον τήρησιν τῶν παραδεδεγμένων δογματικῶν ἀληθειῶν, ἀποφεύγει νὰ θέτῃ φραγμοὺς ἐν τῇ περαιτέρω ἀναζητήσει τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. Εἰς τὴν ἐλευθερίαν ταύτην ἄλλως τε ὀφείλεται ἡ διὰ μακρῶν συζήτησις εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν τῶν διαφόρων αἱρετικῶν διδασκαλιῶν (ἐν τῇ 'Ανατολῇ κυρίως ἀναφανεισῶν) καὶ ἡ μέχρι σήμερον ὑφισταμένη καὶ ἐνσυνειδήτως διατηρουμένη ἐλευθερία περὶ τὴν ἀνάπτυξιν θεωριῶν ἀναφερομένων εἰς στοιχεῖα νεώτερα τῆς ἐξελίξεως τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Διὰ τῆς ἐλευθερίας ταύτης, καθοδηγουμένης ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου συνειδήσεως, καθίσταται δυνατὸν νὰ υἱοθετηθοῦν τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐπὶ συγχρονισμῷ τῆς 'Ορθοδοξίας καὶ ὡς πρὸς τὰ νεώτερα ἐπιτεύγματα τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, ἐφ' ὧν ἡ παλαιοτέρα καὶ πατερικὴ Θεολογία οὐδαμῶς ἔχουν ἀσχοληθῇ. Οὕτω διάφορα κοινωνιολογικὰ καὶ θρησκειολογικὰ ζητήματα, ὁλόκληρος θὰ ἠδυνάμην νὰ εἴπω ἡ σχεδὸν αὐτοτελὴς καὶ ἀνεξάρτητος θρησκειολογικὴ ἐπιστήμη, ὡς ἀνεπτύχθησαν ἰδίᾳ ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, διὰ τὰς ἐκεῖ ὑφισταμένας πραγματικὰς καὶ φιλοσοφικὰς προϋποθέσεις, δὲν εἶνε ξένα πρὸς τὴν ὀρθόδοξον σκέψιν καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἔρευναν, παρὰ τὸ οἱονεὶ πρωτοφανὲς αὐτῶν δι' αὐτήν. Οὔτε τοῦτο ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἀνωτέρω τονισθεῖσαν προσπάθειαν ἀποκαθάρσεως τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας ἀπὸ τῶν ξένων στοιχείων. 'Η παρ' ἡμῖν ἐπικρατοῦσα ἐλευθερία τῆς σκέψεως περιλαμβάνει καὶ παραλαμβάνει καὶ τὰ νέα ταῦτα στοιχεῖα, καὶ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου συνειδήσεως καθοδηγουμένη προσαρμόζει καὶ ταῦτα κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἀναπτυχθεῖσαν ὀρθὴν ἀρχήν, πρὸς τὴν παλαιοτέραν ὀρθόδοξον Θεολογίαν καὶ οὕτως ἐπιτυγχάνεται ἡ διηνεκὴς φυσιολογικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἐξέλιξίς της, ἀκριβῶς ὡς τοῦτο ἐγένετο εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς Θεολογίας εἰς ὃν καὶ ὀφείλεται ἡ γέννησις τῆς κυρίως ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας. Βεβαίως ἡ προσπάθεια εἶναι πλὴν τῆς σπουδαιότητός της λεπτὴ καὶ δύσκολος, ἡ δὲ διατήρησις τῆς ἰσορροπίας τῶν νέων στοιχείων πρὸς τὰ

παλαιά, ἥτις εἶναι καὶ τὸ ἀψευδὲς δεῖγμα τῆς ἀπροσκόπτου ἀφομοιώσεως αὐτῶν δὲν εἶναι ἔργον τυχαίου χειριστοῦ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἐξ ἄλλου ὑφίσταται φυσικὰ ὁ κίνδυνος ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς λεπτοτάτης ταύτης θεολογικῆς ἐργασίας, εἴτε δι' ἔλλειψιν ἱκανῶν δυνάμεων νὰ ἐγκαταλειφθῇ αὕτη καὶ ἐπὶ τηρήσει τῶν προσχημάτων νὰ διατυμπανισθῇ τὸ ἀλάθητον τῆς παλαιοτέρας πεπατημένης ὁδοῦ τῆς θεολογικῆς σκέψεως καὶ τὸ μάταιον συνεπῶς καὶ περιττὸν τῆς περαιτέρω ἐρεύνης, εἴτε ἀντιθέτως δι' ὑπερβολὴν βέβαια νεωτεριστικῶν τάσεων νὰ ἐξακολουθήσῃ κατ' ἄλλην κατεύθυνσιν ἡ νόθευσις τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας διὰ τῆς ἀνοήτου ὑποστηρίξεως ξένων στοιχείων ἀπροσαρμόστων πρὸς τὴν παλαιὰν θεολογικὴν ἀτμόσφαιραν, ἐπὶ νοθείᾳ καὶ κατασυκοφαντήσει τοῦ ὑφισταμένου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ φιλελευθέρου πνεύματος.

Ἐν τοῖς ἑξῆς θὰ σᾶς δώσω μερικὰ μόνον στοιχεῖα ἐξ ὧν ἐμφαίνεται σαφῶς ἡ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ Θεολογίᾳ ὕπαρξις τοῦ ὑπὸ τὴν ὀρθὴν τῆς λέξεως ἔννοιαν φιλελευθέρου πνεύματος τούτου, τὰ ὁποῖα μετ' ἄλλων ἀποτελοῦν ἀντικείμενον προσεχῶς δημοσιευομένης περὶ τοῦ θέματος τούτου εἰδικῆς μελέτης μου.

Οὕτω, ἐὰν παρακολουθήσετε τὰς διαφόρους κατευθύνσεις καὶ φάσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, ὡς αὕτη ἐξειλίχθη οὐχὶ μεταγενεστέρως ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τῆς πατερικῆς Θεολογίας, ταχέως θὰ ἀποκτήσετε ὅλως διάφορον εἰκόνα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας, ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν γνωρίζετε καὶ ὡς αὕτη ἐνεφανίσθη κυρίως ὑπὸ τῶν δυτικῶν θεολόγων καὶ μάλιστα τῶν συμβολικῶν. Ἄς προσέξωμεν φερ' εἰπεῖν, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Συνήθως ἀκούομεν ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ Θεολογία εἶναι ὑπερσυντηριτικαί, τηροῦσαι ἀπαρεγκλίτως τὰ δόγματα καὶ τὰ ὑπὸ τῶν πατέρων γενικῶς διδαχθέντα. Τοῦτο εἶναι βεβαίως ὀρθόν, ἀλλ' οὐδέποτε καθωρίσθη θετικῶς ποῖα εἶναι ταῦτα καὶ ποία ἡ πραγματικὴ αὐτῶν ἔννοια. Οὕτω δὲ ἐν πολλοῖς σχεδὸν ἀνεξερευνήτως πως καὶ μηχανικῶς παρελήφθη ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος καὶ μεταφέρθη ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων μέχρις ἡμῶν. Ἀλλὰ διὰ νὰ εὕρωμεν τὴν ἀληθῆ θέσιν τῆς δογματικῆς θεολογίας ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ καταστήσωμεν ἀντικείμενον συζητήσεως τὰ διάφορα δόγματα ἢ καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ θεολογούμενα, καθόσον τὰ δόγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ δὲν εἶναι δυνατόν, διὰ τὸ εἶναι αὐτὰ δόγματα, νὰ καταστοῦν ἀντικείμενον συζητήσεως καὶ εἶναι ὑποχρεωτικὰ διὰ πάντα ὀρθόδοξον χριστιανόν. Τὴν ἀληθῆ θέσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας ὡς πρὸς τὰ δογματικὰ θὰ ἀναζητήσωμεν διὰ τοῦτο μᾶλλον εἰς τὴν διέπουσαν ἀρχὴν τὴν ὀρθόδοξον θεολογικὴν σκέψιν ὡς πρὸς αὐτὰ καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὑρίσκεται τὸ χαρακτηριστικῶς φιλελεύθερον πνεῦμα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας. Ἡ Ὀρθόδοξος δηλ.

Ἐκκλησία τηροῦσα ἀπαρασαλεύτως τὰ παγκοίνως δεκτὰ γενόμενα δόγματα πίστεως, ὡς ταῦτα εἶναι κυρίως διατετυπωμένα εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ρωμαιοκαθολικὴν ἀποφεύγει ἐ ν σ υ ν ε ι δ ή τ ω ς τοὺς λεπτομερειακοὺς (σχολαστικοὺς) καθορισμοὺς τῶν δογμάτων καὶ τὴν περαιτέρω διατύπωσιν νέων, ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν ὡρίμασαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνείδησιν καὶ δὲν ἐγένοντο ἀπολύτως ἀποδεκτὰ ὡς ἀναμφισβήτητα στοιχεῖα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. Μέχρις οὗ δὲ ἐπιτευχθῇ τοῦτο, ἡ ἐλευθερία τῆς θεολογικῆς σκέψεως εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἐπὶ ταύτης μάλιστα στηρίζεται ἡ δημιουργία τῶν λεγομένων «θεολογουμένων». Ἡ δὲ παρατηρημένη ἔκ τινων προσπάθεια ὅπως τὰ θεολογούμενα ταῦτα καθορισθοῦν καὶ ἐπιβληθοῦν καὶ ἀναγνωρισθοῦν ὡς δόγματα καὶ τοποθετηθοῦν μάλιστα παραπλεύρως πρὸς τὰ ἤδη παραδεκτὰ ἐξ ἀποφάσεων Οἰκουμενικῶν Συνόδων γενόμενα δόγματα ἀποτελεῖ ἀπαράδεκτον, ξένην δὲ καὶ ὀθνείαν πρὸς τὴν γνησίαν ὀρθόδοξον ἑλληνικὴν σκέψιν διάθεσιν καὶ ἐκδήλωσιν. Βεβαίως ὡρισμένα θεολογούμενα παγκοίνως ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας ἀποδεκτὰ γενόμενα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς δυναμικῶς ἰσοδύναμα πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καθορισθέντα δόγματα, ἀλλὰ καὶ ταῦτα διὰ τὸ εἶναι αὐτὰ ἀκριβῶς θεολογούμενα καὶ οὐχὶ δόγματα ὑπόκεινται εἰς τὸν ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα ἔλεγχον τῆς ἐνσυνειδήτου ὀρθοδόξου Θεολογίας καὶ μόνον ὅταν λάβουν τὴν ἀναμφισβήτητον σφραγῖδα τούτου δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς σχεδὸν βέβαια δόγματα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας οὐχὶ ὅμως καὶ μόνον διότι ἀσυνειδήτως καὶ ἀνεξερευνήτως ἐγένοντο ἀποδεκτὰ μεταγενεστέρως ὑφ' ὁλοκλήρου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς περίπου αἱ περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁμολογίαι.

Ἡ δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀνεπτύχθη καὶ καθωρίσθη αὐθεντικῶς διὰ τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ δογματικὸς αὐτὸς καθορισμὸς περιορίζεται εἰς τὰ κύρια καὶ βασικὰ καὶ θεμελιώδη στοιχεῖα τῆς πίστεως (περὶ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ κλπ.), ἀλλὰ καὶ αὕτη εἶναι ἐστερημένη πάσης σχολαστικῆς λεπτομερειακῆς ἀναπτύξεως. Τοῦτο δὲ μάλιστα οὐχὶ ἁπλῶς λόγῳ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἐλευθερίας τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως τῆς ἀποκρουούσης στενοὺς καθορισμούς, ἀλλὰ κυρίως διότι ἀντιτίθεται εἰς αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον προκειμένου περὶ πίστεως δὲν προέβαλε θεολογικὰς καὶ δογματικὰς θεωρίας, ἀλλὰ τὴν ἁπλῆν εἰς τὸν ἐν Τριάδι καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἄδολον καὶ ἀνεπιτήδευτον πίστιν, ἀπαιτοῦσαν πρὸς ἀποδοχὴν αὐτῆς οὐχὶ θεολογικὸν νοῦν καὶ θεολογικὴν διάνοιαν καὶ σχολαστικότητα, ἀλλ' ἁπλότητα καὶ ἀφελότητα καρδίας. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς Θεολογίας της οὐδέποτε ἀπεμακρύνθη τῆς βασικῆς καὶ θεμελειώδους ταύτης ἀρχῆς. Ἀξίας προσο-

χῆς παράδειγμα ὡς πρὸς τὴν νεωτέραν ταύτην θεολογικὴν θέσιν εἶναι ἡ περὶ τῶν ἱ. Μυστηρίων νεωτέρα διδασκαλία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ μεταγενεστέρα ὀρθόδοξος Θεολογία προφανέστατα ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ῥωμαιοκαθολικῆς Θεολογίας (ἀδιαφόρως ἂν αὕτη ἐν προκειμένῳ οὐχὶ ἐσφαλμένως ἐδογμάτισε) ἐδέχθη τὸν ἀριθμὸν ἑπτὰ τῶν Μυστηρίων καὶ καθώρισε τὴν σημασίαν καὶ ἔννοιαν αὐτῶν σχεδὸν ἀπαραλλάκτως ὡς ἡ δευτέρα. Ἀλλ' ἐν τῇ πατερικῇ Θεολογίᾳ ἡ περὶ Μυστηρίων διδασκαλία, τοὐλάχιστον ἐν τῷ πνεύματι τῆς μεταγενεστέρας Θεολογίας εἶναι ἐλάχιστα ἀνεπτυγμένη. Οὐδεμίαν δ' ἀπόφασιν Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἔχομεν καθορίζουσαν τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν Μυστηρίων, ἐνῷ προφανῶς τοιοῦτο δογματικὸν ζήτημα μόνον ἐξ ἀποφάσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ κατ' ἀπολύτως αὐθεντικὸν τρόπον. Ἂν εἰς τὴν δογματικὴν ἢ τὴν κατήχησιν διδάσκεται (καὶ ὀρθῶς διδάσκεται, ἀδιάφορον) ὅ,τι διδάσκεται περὶ Μυστηρίων, καὶ ἂν μέλλουσα Οἰκουμενικὴ Σύνοδος θὰ δογματίσῃ ἐνδεχομένως περὶ Μυστηρίων ὅ,τι σήμερον περὶ αὐτῶν διδάσκεται, τοῦτο δὲν αἴρει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πατερικὴ Ἐκκλησία ἀπέφυγε νὰ δογματίσῃ ἐξ ἀποφάσεως Οἰκουμενικῶν Συνόδων τὴν περὶ Μυστηρίων διδασκαλίαν. Διότι οὐ μόνον, ὡς ἐλέχθη, οὐδεμίαν ἀπόφασιν περὶ τούτων ἔχομεν Οἰκουμενικῆς τινος Συνόδου, ἀλλ' ὡς γνωστὸν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν κυρίως τῶν Μυστηρίων διάφορος παρὰ τοῖς διαφόροις Πατράσιν ἐπικρατεῖ περὶ τούτων ἀντίληψις, αὐτοῦ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ († 750) ἐν τῇ «Ἐκθέσει τῆς ὀρθοδόξου πίστεως» ὁμιλοῦντος, ὡς γνωστόν, περὶ δύο μόνον Μυστηρίων, τοῦ Βαπτίσματος καὶ τῆς Εὐχαριστίας, ἄλλων ὁμιλούντων περὶ τριῶν, δέκα ἢ καὶ περισσοτέρων ἀκόμη Μυστηρίων.

Τὰ αὐτὰ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ ἄλλων δογματικῶν ζητημάτων καθοριζομένων μὲν ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας Θεολογίας, μηδαμῶς ὅμως καθορισθέντων ὑπὸ τῆς πατερικῆς, ἢ ἐξ ἐπισήμου ἀποφάσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἡ παράλειψις τοῦ ἀκριβοῦς τούτου καθορισμοῦ ὑπὸ τῆς πατερικῆς Θεολογίας καὶ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας δὲν εἶναι τυχαία, οὐδὲ ὀφείλεται δῆθεν εἰς τὴν παραμέρισιν τῶν σημείων τούτων, ὡς θὰ διισχυρίζοντό τινες, ἕνεκα τῶν ἄλλων μεγάλων καὶ σπουδαίων δογματικῶν καὶ ἔπειτα καὶ τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων. Ἡ δογματικὴ ἀλήθεια ἡ ἀναγκαιοῦσα διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μία καὶ ὁλόκληρος, καὶ συνεπῶς εἶναι ἀπαράδεκτος ἡ διαίρεσις τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν εἰς σπουδαιοτέρας καὶ ἥττονος σημασίας. Ἡ πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀλήθεια εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετος καὶ οἱονεὶ ὁμοούσια εἶναι πάντα τὰ στοιχεῖα αὐτῆς. Δὲν εἶναι δυνατὸν συνεπῶς νὰ δεχθῇ τις ὅτι ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Θεολογία τῶν Πατέρων δὲν εἶχεν οἱονεὶ καιρὸν νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τοιαῦτα ζητήματα. Ἡ παράλειψις καὶ ἡ ἀποφυγὴ τοῦ καθορισμοῦ τῶν λεπτομερειακῶν δογματικῶν ἀληθειῶν δὲν βασίζεται ἐπὶ ἀδια-

φορίας ἢ ἄλλης τινος αἰτίας, ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ τῆς ἐπικρατούσης φιλελευθέρας ἀντιλήψεως τῆς Ὀρθοδοξίας, μὴ στεργούσης οἰκονομικῶς νὰ κλείσῃ τὴν θύραν τῆς ἐλαστικῆς ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων συζητήσεως, διότι τὸ καλῶς ἐννοούμενον φιλελεύθερον πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ῥυθμίζει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν διδασκαλίαν της καὶ ὄχι ἡ σχολαστικὴ συστηματοποιημένη (κακῶς ἔστω) στενὴ θεολογικὴ σκέψις, ἡ ξένη ἐντελῶς πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Αὐτὸ τὸ περιλάλητον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἰδίᾳ Ἐκκλησίᾳ ζήτημα τῆς οἰκονομίας, περὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἄρτι δημοσιευθεῖσα μελέτη μου, εἶναι τὸ ἁπτότερον δεῖγμα τοῦ κρατοῦντος ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ φιλελευθέρου πνεύματος, τὸ ὁποῖον ὡς δεικνύω ἐν τῇ ὡς ἄνω μελέτῃ μου, ἐπιτρέπει τὴν χρησιμοποίησιν καὶ ἐφαρμογὴν οἰκονομίας καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ δογματικὰ ζητήματα καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν διατύπωσιν τῶν θεμελιωδῶν δογμάτων (ἀποφυγὴ χρησιμοποιήσεως τοῦ ὅρου ὁμοούσιος διὰ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα), «ἵνα μήτε τὸ πρᾶον, ἔκλυτον, μήτε στύφον τὸ αὐστηρόν», καταλείπεται (κανὼν γ' τῆς ἐν Τρούλλῳ). Ἀκόμη ἓν ἀναμφισβήτητον παράδειγμα τοῦ φιλελευθέρου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πνεύματος: Ὅλως ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πολλοὶ ἐξ ὑμῶν (καὶ δυστυχῶς καὶ ἡμῶν) γνωρίζετε, καὶ βεβαίως ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι ἡ ῥωμαιοκαθολικὴ καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ταύτην αἱ πλεῖσται τῶν διαμαρτυρομένων Ἐκκλησιῶν πρεσβεύουν, τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον κατέχει ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ ὅλως ἰδιάζουσαν θέσιν καὶ σημασίαν. Ἡ λειτουργία τοῦ καθόλου ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ δὲν εἶναι νοητὴ ἄνευ ζωντανῆς συμμετοχῆς τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου ἐν τούτῳ. Ἡ δὲ συμμετοχὴ αὕτη ἐκτὸς ἄλλων πολλῶν λεπτομερειῶν ἐκδηλοῦται οὐ μόνον ἐν τῇ συνεργασίᾳ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου πρὸς ἀνάδειξιν τῶν λειτουργῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ ἀκόμη καὶ τῶν ἀνωτέρων, ἀλλὰ καὶ πρὸς καθορισμὸν τῆς ὁριστικῆς ἐπὶ δογματικῶν ζητημάτων ἀποφάσεως Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἧς ἡ ὀρθοδοξία ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐπισφραγίσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας, κλήρου δηλ. καὶ λαοῦ.

Θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐξακολουθήσω κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ νὰ παρακολουθήσω τοὺς διαφόρους τομεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ Θεολογίας καὶ νὰ σᾶς δείξω εὐχερῶς ὅτι παρὰ ὡρισμένας ἀντιλήψεις τῆς μεταγενεστέρας ὀρθοδόξου Θεολογίας καὶ παρὰ τὴν κρατοῦσαν δόξαν περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πολλῶν δυτικῶν θεολόγων, ἡ πατερικὴ Θεολογία καὶ ἡ σύγχρονός της ἀνάπτυξις, μὲ ἀναξίας λόγου ἐξαιρέσεις καὶ παραλλαγάς, παρουσιάζουν ἐντελῶς διάφορον ὄψιν τῆς γνωστῆς. Ἡ πλήρης ἀποκατάστασις αὐτῆς τῆς γνησίας εἰκόνος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ καὶ ὀφείλει νὰ ἀποτελῇ τὴν συνισταμένην τῶν τάσεων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας. Αἱ τάσεις αὗται ἐκδηλούμεναι εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς

θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἀποσκοποῦν ἐξ ἑνὸς μέν, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν ἐπίγνωσιν καὶ τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῶν ἔξωθεν ἐπιδράσεων καὶ εἰς τὴν ἀπ᾽ αὐτῶν ἀποκάθαρσιν αὐτῆς, ἐξ ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς ἀποκαθισταμένης γνησίας πατερικῆς παραδόσεως δημιουργίαν τῆς νέας θεολογικῆς παρ᾽ ἡμῶν ἐξελίξεως, ἐπὶ ἀφομοιώσει τῶν νεωτέρων στοιχείων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ προσαρμογῇ αὐτῶν εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὀρθοδόξου σκέψεως καὶ τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως, ἐφ᾽ ὅσον ταῦτα εἶναι προσαρμόσιμα.

Ἡ ἐργασία αὕτη ἤρξατο ἤδη γινομένη. Θὰ ἦτο δ᾽ ἴσως περιττὸν νὰ σᾶς ἀναφέρω διάφορα νεώτερα θεολογικὰ συγγράμματα ἐμφανίζοντα τὰς τάσεις αὐτὰς τῆς νεωτέρας ταύτης παρ᾽ ἡμῖν θεολογικῆς ἐρεύνης, διότι ταῦτα πρὸς τὸ παρὸν καὶ ὀλίγα εἶναι καὶ λόγῳ τῆς γλώσσης οὐχὶ προσιτὰ εἰς πολλοὺς ἐξ ὑμῶν. Ὡς πρόχειρον παράδειγμα σᾶς ἀναφέρω τι σχετικὸν ἀπὸ τὴν ἰδικήν μου εἰδικότητα. Εἰς μικρὸν πρόχειρον ἐγχειρίδιον τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τὸ ὁποῖον ἔγραψα πρὸςχρῆσιν τῶν φοιτητῶν μου, προσπαθῶ νὰ διευκρινίσω τὸ μέχρι τοῦδε οὐχὶ σαφῶς ἕνεκα ξένων ἐπιδράσεων καθωρισμένον σημεῖον τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τοῦ κληρικοῦ καὶ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ. Ἡ θέσις, ὅτι οἱ κληρικοὶ ἐν τούτῳ εἶναι μέλη κατὰ καθῆκον μᾶλλον ἢ δικαίωμα, ἔναντι τῶν λαϊκῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τοῦτον κατὰ δικαίωμα μᾶλλον ἢ καθῆκον, εἶναι πολὺ σπουδαία διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον δὲν εἶναι ἁπλῆ παθητικὴ μάζα ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ, ἀλλ᾽ ἐνεργὸν στοιχεῖον αὐτοῦ, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ κληρικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἁπλῶς κυρίαρχον σῶμα, ἀλλὰ τὸ ἐκτελεστικὸν ὄργανον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ μὲ ἐλάχιστον περιθώριον κυριαρχικῶν (καὶ μάλιστα ἀτομικῶν) δικαιωμάτων.

Διὰ τῆς διευκρινήσεως τοῦ σημείου τούτου καθορίζονται σαφῶς ὡρισμέναι ἐκ ρωμαιοκαθολικῆς ἐπιδράσεως, πέραν τῶν κεκανονισμένων ὁρίων τάσεις ἐπιβολῆς τοῦ κλήρου καὶ ἡ ἀνάγκη ἐπαναφορᾶς τῆς ἱστορικῆς ἰσορροπίας τῶν δύο τούτων στοιχείων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ.

Τὸ καλῶς νοούμενον ὀρθόδοξον φιλελεύθερον πνεῦμα ἐλευθέρως κινούμενον ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ τῆς ὀρθοδόξου θεολογικῆς σκέψεως, ἔχον ὁδηγὸν τὴν γνησίαν ὀρθόδοξον συνείδησιν θὰ ἀπομακρύνῃ ἀπ᾽ αὐτῶν πολλὰ παρεισφρύσαντα ξένα στοιχεῖα, θὰ ἀποκαταστήσῃ ἄλλα παραμερισθέντα καὶ διαστρεβλωθέντα καὶ θὰ ἐπαναφέρῃ ἐν τῷ συνόλῳ της αὐτὰς εἰς τὴν παλαιὰν θέσιν, ἀφ᾽ ἧς ἤρξατο ἡ κατάπτωσις, διὰ νὰ τὰς καταστήσῃ ἱκανὰς πρὸς τὴν περαιτέρω ἐν γνησίῳ ὀρθοδόξῳ πνεύματι νεωτέραν ἐξέλιξίν των.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ σημεῖον τῆς ἀφομοιωτικῆς δυνάμεως τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας νέων ἔξωθεν προερχομένων στοιχείων θὰ ἔλεγον, ὅτι ἂν αὕτη

ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως ἠδυνήθη νὰ προσαρμόσῃ εἰς ἑαυτὴν ἐν πολλοῖς ξένα στοιχεῖα, πολὺ περισσότερον θὰ κατορθώσῃ νὰ ἀφομοιώσῃ ἐνσυνειδήτως στοιχεῖα νέα, μηδαμῶς κατ' ἀρχὴν ἀντιτιθέμενα εἰς αὐτὴν καὶ δυνάμενα νὰ προσαρμοσθοῦν πρὸς αὐτὴν ὡς ἄριστα.

Ἓν ἀκόμη σημεῖον ἐπιθυμῶ νὰ διευκρινήσω.

Αἱ νέαι αὗται τάσεις τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἀποσκοποῦσαι ἢ τελικῶς ἐπιδιώκουσαι τὸν περιορισμὸν καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν ἔρευναν εἰς τὴν πατερικὴν Θεολογίαν ἐπὶ ἀποκλεισμῷ τῆς νεωτέρας θεολογικῆς ἐρεύνης καὶ ἐξελίξεως καὶ οἱονεὶ ἐπὶ σωβινιστικῷ, οὕτως εἰπεῖν, περιορισμῷ εἰς τὴν κατ' ὀρθὴν ἔστω παράδοσιν πατερικὴν Θεολογίαν. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινε ἐνσυνείδητον ὀπισθοδρομικὴν τάσιν καὶ δημιουργίαν ἑνὸς ἀπολιθωτικοῦ ἀληθῶς κατασκευάσματος, τὸ ὁποῖον ὅσον γνήσιον καὶ ἂν ἦτο θὰ ἀπετέλει ἐπίσημον οἱονεὶ ὁμολογίαν περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς περαιτέρω παρ' ἡμῖν ἐξελίξεως τῆς Θεολογίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ σημερινὰ δεδόμενα καὶ τὰς σημερινὰς ἀνάγκας. Ὅλως τοὐναντίον, πρέπει νὰ καταστῇ φανερόν, ὅτι, ὡς ἡ γενομένη ἤδη ἐργασία ἀποδεικνύει, μέχρι τοῦδε ἡ εἰς τὰς πρωταρχικὰς ἐπιστημονικὰς βάσεις τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας ἐπιστροφή, ἀκριβῶς διὰ τὸν ἀπολύτως ὀρθόδοξον ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο ἀπολύτως ἐλεύθερον χαρακτῆρα αὐτῶν παρέχει ὅλην τὴν εὐχέρειαν καὶ ὅλα τὰ ἐχέγγυα τῆς περαιτέρω ὀρθῆς ἐξελίξεώς της.

Ἡ μὴ ἔγκαιρος πρόσληψις καὶ ἀφομοίωσις καὶ προσαρμογὴ νέων στοιχείων, τὰ ὁποῖα δι' ὡρισμένους λόγους ἐνδεχομένως δὲν ἀπησχόλησαν μέχρι τοῦδε τὴν ὀρθόδοξον Θεολογίαν, δὲν φανερώνουν ἔλλειψιν ἐκ μέρους της ἐνδιαφέροντος. Ἡ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας κατάρριψις πολλῶν μεσοτοίχων ἐν τῇ καθόλου ζωῇ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἡ παρὰ τὰς ὑφισταμένας ὀξυτάτας ἀντιθέσεις ἀναμφισβητήτως δημιουργηθεῖσα κοινὴ διὰ πλεῖστα ὅσα ζητήματα συνείδησις ἐπέβαλε τὴν ἐκ μέρους καὶ τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας ἐξέτασιν καὶ ἔρευναν τῶν νέων τούτων στοιχείων καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν ἀπασχόλησις θεωρεῖται παρ' ἡμῖν αὐτονόητος. Ἡ ὀρθόδοξος μάλιστα Θεολογία διὰ τοῦ ἰδιάζοντος αὐτῆς χαρακτῆρος καὶ τῆς πλουσίας της παραδόσεως καὶ τῆς σπουδαίας καὶ διὰ πολλοῦ αἵματος ἀποκτηθείσης ἐκκλησιαστικῆς πείρας, πολλὰ ἔχει νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν λύσιν τῶν διαφόρων συγχρόνων θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων. Εἶναι δ' ἀρκετὸν νὰ ἀναφέρωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, δύο μόνον ἐκ τῶν νεωτέρων τῆς ὀρθοδόξου θεολογικῆς ἐπιστήμης κατευθύνσεων ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν εἶχε δώσει εἰσέτι ἰδιαιτέραν προσοχήν, ἐνῷ καὶ εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα ἦτο ἀπὸ τῆς πατερικῆς ἐποχῆς σπουδαίως κατατοπισμένη.

Ἡ θρησκειολογία καθόλου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας εἶναι ἐντελῶς σχεδὸν νέα ἀντικείμενα ἐρεύνης διὰ τὴν ὀρθόδοξον Θεολογίαν καὶ ἐξετάζονται τελευταίως σπουδαίως καὶ παρ' ἡμῖν. Ὡς δ' εἶ-

ναι γνωστὸν καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων εἰσέτι δημοσιευθεισῶν μελετῶν προσελκύουν αὗται ζωηρὸν καὶ ἀμέριστον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς νεωτέρας ὀρθοδόξου Θεολογίας. Αἱ θρησκειολογικαὶ καὶ κοινωνιολογικαὶ ἔρευναι τῆς νεωτέρας Θεολογίας τῆς Δύσεως οὐ μόνον παρακολουθοῦνται μετὰ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης ἐργασίας βάσιμοι γεννῶνται ἐλπίδες, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος Θεολογία εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον θὰ συμβάλῃ σπουδαίως εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν ἐξ αὐτῆς τιθεμένων προβλημάτων, ἀπὸ καθαρᾶς δ' ὀρθοδόξου ἐπόψεως.

Ἡ ἀνάπτυξις περαιτέρω τῆς κοινωνικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς, οὕτως εἰπεῖν, Θεολογίας τῆς Δύσεως διὰ τῆς προσπαθείας ἐπιλύσεως τῶν διαφόρων συγχρόνων κοινωνικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπορρέουν ἐκ τῆς σημασίας καὶ θέσεως τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνικοῦ παράγοντος, παρακολουθεῖται μετ' ἀδιαπτώτου ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας ἐνδιαφέροντος. Αὕτη, ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν παλαιὰν ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ δρᾶσιν τῆς Ἐκκλησίας μας τὴν παρ' ἡμῖν μεταγενεστέρως περιορισθεῖσαν ἀλλὰ μὴ διακοπεῖσαν ὁλοτελῶς διὰ τὰς ἀντιξόους ἐξωτερικὰς καιρικὰς συνθήκας ὑφ' ἃς ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἔζη, μελετᾷ ἐπισταμένως τὴν νεωτέραν πεῖραν τῶν νεωτέρων ἐκκλησιῶν καὶ τῆς ῥωμαιοκαθολικῆς, ἥτις διὰ τὸ ἀπερίσπαστον αὐτῶν εἶναι πλουσιωτάτη ἐν τῇ παρακολουθήσει τῆς νεωτέρας ζωῆς καὶ τῶν προβλημάτων της. Ὡς δὲ ἤδη ἐλέχθη, ἥ τε παλαιοτέρα καὶ ἡ πρόσφατος πεῖρα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς αἷμα ἐν τῷ διεξαγομένῳ ἀγῶνι πρὸς ἐπικράτησιν τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν τῇ σημερινῇ ζωῇ ἀποτελεῖ προσφορώτατον ἔδαφος διὰ τὴν πρέπουσαν ἀνάπτυξιν τοῦ νέου αὐτοῦ θεολογικοῦ κλάδου.

Αὐτὸ τέλος τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ὀρθόδοξος Θεολογία καὶ Ἐκκλησία καὶ πρὶν ἢ ἔτι ἐκδηλωθοῦν συστηματικώτερον αἱ ἑνωτικαὶ τάσεις τῆς ἐποχῆς μας ἐπρωτοστάτησε (πρότασις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου περὶ ἱδρύσεως Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν) ἐν τῇ μετὰ τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν συνεργασίᾳ εἰς τό, πλῆρες μέλλοντος διὰ τὸν Χριστιανισμὸν καθόλου, πεδίον τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως καὶ διὰ τῶν γνωστῶν αὐτῆς ἐκπροσώπων (παρὰ τὸν μικρὸν αὐτῶν ἀριθμὸν) οὐκ ὀλίγον συνεισέφερεν ἤδη εἰς τὴν κοινῶς παρ' ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καταβαλλομένην προσπάθειαν δημιουργίας ἑνιαίου μετώπου πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ κακοῦ τοῦ ἐπαπειλοῦντος μὲ ὁλοκληρωτικὴν ἀνατροπὴν τὴν χριστιανικὴν ἰδεολογίαν, καταδεικνύει σαφῶς καὶ τὰς κατευθύνσεις καὶ τὰς δυνατότητας καὶ τὴν δυναμικότητα τῆς νεωτέρας ὀρθοδόξου Θεολογίας.

Καὶ ἁπλῆ δὲ παρατήρησις εἰς τὰς ἀναπτυσσομένας ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις σχέσεις φιλίας καὶ ἐπικοινωνίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας μετὰ τῶν Δυτικῶν Ἐκκλησιῶν ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν παλαιοτέραν, διὰ τὴν ἄγνοιαν τῶν πραγμάτων καὶ τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον θεολογι-

κῆς μορφώσεως καὶ χειραφετήσεως ἐπιφυλακτικότητα εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ δείξῃ τὸν βαθμὸν καὶ τὴν ποιότητα τῆς νεωτέρας θεολογικῆς ἐξελίξεως καὶ προόδου.

Ἡ νεωτέρα ὀρθόδοξος Θεολογία ὅσον δὲν ὑποπτεύονται ἴσως οἱ ἐν τῇ Δύσει συνάδελφοί μας καὶ ὅσον δὲν ἔχουν συνείδησιν ἴσως ἀκόμη καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ἰδικῶν μας ὀρθοδόξων θεολόγων διὰ τὴν ἐξ ἀγνοίας τῶν πραγμάτων ἀδυναμίαν παρακολουθήσεως τῶν νεωτέρων ἐξελίξεων καὶ τὴν ἔλλειψιν σαφοῦς ἀντιλήψεως ἐκ μέρους των τῶν ἀπαιτήσεων τῆς νεωτέρας ζωῆς, ἔχει προχωρήσει ἤδη πρὸς τὸν δρόμον τῆς νεωτέρας πρὸς τὰς κατευθύνσεις ταύτας ἐξελίξεως, λίαν δι' ἱκανοποιητικῶς. Οἱ ὀλίγοι σήμερον καὶ οἱ περισσότεροι αὔριον προπαρασκευαζόμενοι σκαπανεῖς τῆς νεωτέρας ὀρθοδόξου Θεολογίας θὰ ἐπιτύχουν, θετικῶς πρὸς τὰς νέας ταύτας κατευθύνσεις καὶ τάσεις καὶ κατὰ τὰς ὡς ἄνω μεθόδους ἐργαζόμενοι, τὴν ἐπανασύνδεσιν αὐτῆς μὲ τὴν παλαιὰν καὶ τὴν δημιουργίαν νέας γνησίας ὀρθοδόξου ἐξελίξεως ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ τῇ θεολογικῇ ζωῇ. Ἥ τε Ἐκκλησία ἡμῶν καὶ ἡ Θεολογία μας ἔχουν τὴν δύναμιν καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ πρὸ παντὸς τὸν ἀκένωτον θησαυρὸν τῆς μεγάλης των παραδόσεως διὰ νὰ δημιουργήσουν ὀρθοδόξως δέ, τὸ νέον, διὰ τὸ ὁποῖον δικαίως ὑπερηφανεύονται αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως (ἥ τε ρωμαιοκαθολικὴ καὶ αἱ διαμαρτυρόμεναι).

Ἴσως παρατηρήσῃ στενόκαρδός τις ὅτι ἐν τῇ προσπαθείᾳ ταύτῃ, πιθανὸν νὰ παρουσιασθοῦν καὶ ἔκτροπα τινὰ καὶ νὰ μὴ ἀποκλείεται ἡ ἐμφάνισις καὶ νεωτέρων τινων ἀκόμη αἱρετικῶν πλανῶν. Ἴσως μάλιστα οἱ φόβοι αὐτοὶ νὰ μὴν εἶναι καὶ ἐντελῶς ἀβάσιμοι. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ ὀρθόδοξος συνείδησις εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὰ διὰ νὰ ἀποφύγῃ τοιαύτας σκολιὰς κατευθύνσεις, δὲν εἶναι καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ παραδεκτοὶ οἱ φόβοι οὗτοι ὡς αἰτία δισταγμοῦ πρὸς περαιτέρω δημιουργικὴν ἐργασίαν καὶ συνεπῶς πρὸς ὁριστικὴν καθιέρωσιν πραγματικῆς στασιμότητος. Τοιοῦτος φόβος ἄλλως τε δὲν ὑπάρχει, διότι ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ θεολογικὴ ἐπιστήμη ἀπὸ ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν, ἀνεξαρτήτως τῶν διαφόρων αὐτῆς φάσεων προχωρεῖ μὲ ἱκανὴν δύναμιν καὶ σταθερότητα εἰς τὸν δρόμον τῆς πλήρους αὐτῆς ἀποκαταστάσεως καὶ τίποτε δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ ἀνακόψῃ τὸν δρόμον της. Ἄλλως τε, ὡς ἐλέχθη, ἡ ὀρθόδοξος παράδοσις καὶ ἡ ὀρθόδοξος συνείδησις εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἀντικρύσουν ἀφόβως καὶ νέαν θύελλαν ἐν ἀνάγκῃ νεωτέρων αἱρέσεων ὡς ἐν τῇ παλαιᾷ ἐποχῇ. Ἄς μὴ λησμονῆται δὲ ὅτι ὁ χρυσοῦς τῆς Ἐκκλησίας αἰὼν ἐνεφανίσθη ἀκριβῶς ὅτε ἐπυκνώθη ὁ αἱρετικὸς σάλος καὶ ἐξεκαύθη ἡ αἱρετικὴ μανία καὶ ὅτι ἀκριβῶς τότε ἀνέλαμψε διὰ τῆς νίκης καὶ ἐπιβολῆς ὄχι τόσον τῶν μέσων τῆς βίας, ὅσον τοῦ γνησίου ὀρθοδόξου φιλελευθέρου δὲ πνεύματος καὶ τῆς ἀκραιφνοῦς της συνειδήσεως ἡ Ὀρθοδοξία. Εἶναι δὲ ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία μεγαλύτερον διατρέχει κίνδυνον ἀπὸ τὴν ὅλως ἀπαράδεκτον ἀπονεκρωτικὴν στασιμότητα παρὰ ἀπὸ τὴν

ἐλευθέραν ἐπιστημονικὴν κίνησιν, ἥτις, παρὰ τὰ ἐνδεχόμενα ἔκτροπά της, μὲ ὁδηγὸν τὴν παράδοσιν καὶ τὴν ὀρθόδοξον συνείδησιν θὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἔχει καὶ θὰ ἔχῃ ἐξακολουθητικῶς τὴν δύναμιν νὰ δημιουργῇ τι νέον, τὸ ὁποῖον, διὰ τὸ εἶναι νέον, δὲν θὰ παύῃ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι καὶ ἀπολύτως ὀρθόδοξον. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν εἶναι στατικὸς ὀργανισμὸς καὶ ὁπωσδήποτε ὀφείλομεν νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ τελευταίου παγκοσμίου πολέμου εἴσοδος τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὴν νέαν περίοδον τῆς ἱστορίας της δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφήσῃ ἀνεπηρέαστον τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Θεολογίαν της, ἡ ὁποία τότε μόνον ἔχει λόγον ὑπάρξεως, ὅταν παρακολουθεῖ κατὰ πόδας τὴν ζωήν, ἐπὶ ἐπιδιώξει κατ' ἐξοχὴν σήμερον καὶ ἐκπληρώσει τοῦ σωτηριώδους αὐτῆς σκοποῦ.

Ἡ νεωτέρα ὀρθόδοξος Θεολογία καὶ αἱ τάσεις της φερόμεναι πρὸς τὰς κατευθύνσεις αὐτὰς οὐ μόνον δέν ἀποστέργουν τὴν μετὰ τῆς δυτικῆς Θεολογίας ἐπαφὴν καὶ συνεργασίαν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀπολύτως γνησίῳ ἐπιστημονικῷ πνεύματι ἐπιζητοῦν αὐτάς, ἐν ὅλῃ τῇ ἐπιστημονικῇ ἐλευθερίᾳ καὶ συνειδήσει

Δὲν θεωρῶ δὲ περιττὸν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο νὰ σᾶς τονίσω, ὅτι τὴν εἰλικρινῶς προσφερομένην ταύτην ἐπιστημονικὴν συνεργασίαν μας εἰς τὴν καταβαλλομένην ἰδίᾳ οἰκουμενικὴν προσπάθειαν ἐπιδιώκομεν πλὴν ἄλλων καὶ μὲ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς ὑπάρξεως ἀπολύτως εἰλικρινοῦς πνεύματος συνεργασίας τῶν ἐκκλησιῶν μας. Δυστυχῶς προγενέστεραι ἐνέργειαι μερικῶν ἐκκλησιῶν ἐξ ὑπερβολικοῦ καὶ ἴσως οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ζήλου ἐμφανιζόμεναι κατεπίκραναν τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ δὴ τὴν ἑλληνικήν, δι' ἀψυχολογήτων καὶ ἀτοποτάτων προπαγανδιστικῶν εἰς βάρος της ἐνεργειῶν. Εἶμαι βέβαιως ὅτι ἐν τῷ γνησίῳ πνεύματι τῆς νεωτέρας οἰκουμενικῆς κινήσεως τοιαῦται ἐνέργειαι δὲν χωροῦν πλέον. Καὶ ἂν τονίζω τοῦτο, τὸ πράττω σήμερον οὐχὶ ἁπλῶς διὰ νὰ ἀποτρέψω ἀπὸ τοιαύτας ἀπαραδέκτους ἀλλὰ καὶ οὐτοπιστικὰς ἐνεργείας, ἀλλὰ ὡς εἷς τῶν ἀρχαιοτέρων ἐργατῶν ἐν τῇ νεωτέρᾳ οἰκουμενικῇ κινήσει διὰ νὰ διαπιστώσω τὴν ὑφισταμένην σήμερον τεραστίαν διαφορὰν ὡς πρὸς τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν ἐκκλησιῶν, ἀπὸ τὴν ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑφισταμένην ὅλως ἀποκρουστικὴν κατάστασιν, καὶ κατ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἔναρξιν τῆς νεωτέρας οἰκουμενικῆς κινήσεως.

Ὅταν ἀναμνησθῶ τὴν ἔναντι ἀλλήλων στάσιν καὶ διάθεσιν τῶν ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ 1920 καὶ ὀλίγον τι πρότερον ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν σήμερον ἐπιτευχθεῖσαν καὶ ἐφαρμοζομένην διάθεσιν ἀδελφικῆς συνεργασίας καὶ ἀλληλοσεβασμοῦ καὶ ἀναγνωρίσεως τῆς ἀξίας καὶ τῆς σημασίας τῶν συνεργαζομένων, καταλαμβάνομαι ἀληθῶς ὑπὸ πλήρους αἰσιοδοξίας διὰ τὰς μελλοντικὰς προσπαθείας καὶ ἐξελίξεις καὶ διὰ τὰ προσδοκόμενα ἐπιτεύγματα τῆς τοιαύτης συνεργασίας. Ἂν δὲ εἰς ὀλίγον διάστημα τοιαύτη παρετηρήθη πρόοδος ὡς πρὸς τὴν διάλυσιν μεγάλου μέ-

ρους τῆς ἐκ παρεξηγήσεων καὶ προκαταλήψεων καλυπτούσης ἀπ' ἀλλήλων τοὺς ἀδελφοὺς χριστιανοὺς ἀχλύος, πόσον περισσοτέραν δὲν δικαιοῦται νὰ ἀναμένῃ τις τὴν καλὴν καρποφορίαν τῆς ἐν τοιούτῳ χριστιανικῷ πνεύματι ἐξακολουθητικῆς συνεργασίας καὶ ἐπαφῆς διὰ τὸ προσεχὲς μέλλον ;

Ἡμεῖς βέβαια δὲν θὰ ἐπιζήσωμεν νὰ ἴδωμεν τὸ τέλος, μετὰ βεβαιότητος ὅμως δυνάμεθα νὰ ὁραματισθῶμεν, ὅτι παρὰ τὰς ἐνσυνειδήτους ἢ ἀσυνειδήτους προσπαθείας τῶν ἀρνητικῶν στοιχείων θὰ ἐπιτευχθῇ ἀσφαλῶς διὰ καλῆς χριστιανικῆς συνενοήσεως ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός, ὅστις εἶναι ἡ πραγματοποίησις τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου «ἵνα πάντες ἓν ὦσι».

Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΙΣΤΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΔΟΣΙΘΕΟΥ *

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

2. *Ἀφορμὴ καὶ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς τῆς Ὁμολογίας καὶ ἡ ἐν γένει κατάστασις καὶ θέσις τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν ιστ´ καὶ ιζ´ αἰῶνα ἔναντι τοῦ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ.*

Μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω συγγραφῶν τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου τὴν πρώτην θέσιν ἀναντιρρήτως κατέχει ἡ Ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως αὐτοῦ, ἥτις καὶ γενικῶς κέκτηται ἰδιάζουσαν ὅλως ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν, καί διὰ τοῦτο κατέχει πρωτεύουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν κατὰ συνθήκην λεγομένων συμβολικῶν βιβλίων τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς κατὰ τὸν ιζ´ αἰῶνα συναντήσεως ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ τῶν τριῶν μεγάλων χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν: Ὀρθοδόξου, Ῥωμαιοκαθολικῆς καὶ Προτεσταντικῆς καὶ τοῦ διεξαχθέντος ἀγῶνος πρὸς ἐπικράτησιν αὐτῶν. Εἰδικώτερον δὲ ἀφορμὴν πρὸς συγγραφὴν τῆς Ὁμολογίας παρέσχεν ἡ περὶ τῆς πίστεως τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἔρις μεταξὺ τῶν δύο ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως, καὶ δὴ μεταξὺ τῶν εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολὴν ἀπεσταλμένων πρακτόρων αὐτῶν ἀφ᾽ ἑνὸς, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου τῶν ἐν Γαλλίᾳ Ἰανσενιστῶν καὶ Καλβινιστῶν, ἑκάτεροι τῶν ὁποίων ἐζήτουν νὰ παραστήσωσι τὴν Ὀρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ὡς συμφρονοῦσαν αὐτοῖς ἐν τοῖς δόγμασι καὶ ἰδιαίτατα ἐν τῷ τῆς θείας εὐχαριστίας, τοὺς δὲ ὀρθοδόξους Ἕλληνας παρίστων καὶ ἔλεγον «ποτὲ μὲν Λατινόφρονας, ποτὲ δὲ Λουθηρόφρονας», ὡς ἔπραττεν ὁ καλβινιστὴς J. Claude [1], στηριζόμενοι καὶ ἐκμεταλλευόμενοι πρὸς τοῦτο τὴν Λουκάρειον Ὁμολογίαν, ἥτις εἶχε καταστῇ σημεῖον ἀντιλεγόμενον καὶ πέτρα σκανδάλου διά τε τοὺς ὀρθοδόξους καί τοὺς ἑτεροδόξους. Ὅθεν ὁ βαθύτερος καὶ πραγματικὸς λόγος καὶ σκοπὸς τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, συγγράφοντος

---

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου Τόμου σ. 707.

1. Παρὰ E. Renaudot, Gennadii Patriarchae Constantinopolitani homiliae de sacramento Eucharistiae, Meletii Alexandrini, Nectarii Hierosolymitani, Meletii Syrigi et aliorum de eodem argumento opuscula, graece et latine. Parisiis 1709, σ. 175.

τὴν Ὁμολογίαν του, ἦτο ν' ἀντιπαραθέσῃ εἰς τὴν καλβινικὴν Λουκάρειον Ὁμολογίαν ἰδίαν ὀρθόδοξον Ὁμολογίαν, ἵνα δι' αὐτῆς διακριθῇ σαφῶς ἡ ὀρθόδοξος διδασκαλία ἀπὸ τῆς προτεσταντικῆς καὶ χαραχθῇ ἡ διαχωρίζουσα τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ τὸν Προτεσταντισμὸν ὁροθετικὴ γραμμή, καθοριζομένων ἀκριβῶς τῶν σημείων ἐπαφῆς καὶ διακρίσεως αὐτῶν. Τοῦτο ἐπέβαλλον τότε λόγοι ἀμύνης καὶ ὑπερασπίσεως τῆς αὐτοτελείας καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ προφυλάξεως τῆς ἀρχαιοπαραδότου διδασκαλίας αὐτῆς ἔναντι τῶν ἀπειλουσῶν τὴν πρώτην καὶ διαστρεφουσῶν τὴν δευτέραν δύο ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως. Διότι ὁ ιζ' αἰὼν ὑπῆρξε περίοδος κρατερᾶς καὶ ἀνίσου πάλης τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατά τε τοῦ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἀμφοτέρων ἐπιδραμόντων κατὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς καὶ ἐπιδιωξάντων πάσῃ μηχανῇ νὰ προσελκύσωσι καὶ ἀφομοιώσωσιν ἑκάτερος πρὸς ἑαυτὸν καὶ καθυποτάξωσι ταύτην. Καὶ ὁ μὲν κατὰ τοῦ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ ἀγὼν τῶν Ὀρθοδόξων διεξήχθη ἐπιτυχῶς καὶ ὑπὸ ἄλλων μέν, κατ' ἐξοχὴν δὲ ὑπὸ τῶν Πατριαρχῶν Κυρίλλου Λουκάρεως καὶ Δοσιθέου, ἀπολήξας ἐν τέλει ὑπὲρ τῶν Ὀρθοδόξων. Ὁ δὲ κατὰ τοῦ Προτεσταντισμοῦ διεξήχθη σθεναρῶς ἐπίσης ὑπὸ πλειόνων ὀρθοδόξων ἱεραρχῶν καὶ θεολόγων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συνόδων ἀπό τε τῆς Κων)πόλεως καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, ἀπό τε τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν Σλαυϊκῶν χωρῶν, διαρκέσας ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν ιζ' αἰῶνα, εἰ καὶ ἡ ὀξυτάτη φάσις αὐτοῦ συμπίπτει μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1629 μέχρι 1672, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας μέχρι τῶν ἐν Κων)πόλει καὶ Ἱεροσολύμοις Συνόδων τοῦ ἔτους 1672. Κατ' ἀμφοτέρων τῶν ἐπιδρομέων τούτων οἱ Ὀρθόδοξοι ἠγωνίσθησαν σθεναρῶς, ὑπεραμυνόμενοι τῆς αὐτοτελείας καὶ ἐλευθερίας τῆς ἰδίας Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος καὶ καθαρότητος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, οἱ δὲ ἀγῶνες αὐτῶν ἐστέφθησαν τελικῶς ὑπὸ ἐπιτυχίας.

Καὶ πρῶτον ὁ Παπισμὸς ἤδη ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ις' αἰῶνος ἤρχισε νὰ θέτῃ καὶ πάλιν εἰς ἐφαρμογὴν τὰ παλαιὰ σχέδιά του περὶ καθυποτάξεως τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀντὶ ν' ἀρχίσῃ ἐκ τῶν ἄνω, ἤρχισεν ἐκ τῶν κάτω, ἀντὶ νὰ ἐπιδιώξῃ καὶ πάλιν τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ κέντρου τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τ. ἔ. τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, προετίμησε δι' ἑλιγμῶν νὰ φθάσῃ εἰς τοῦτο, προσελκύων προηγουμένως τοὺς ἀφελεστέρους Σλαύους καὶ Ἕλληνας Ὀρθοδόξους διὰ τοῦ νέου πονηροῦ προσηλυτιστικοῦ συστήματος τοῦ Οὐνιτισμοῦ. Τὸ σύστημα τοῦτο, αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ ὁποίου δέον ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὴν ψευδῆ ἕνωσιν τῆς Φλωρεντίας (1439), ὀργανωθὲν ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνωστῆς ἀρχῆς αὐτῶν «unité dans la foi, varieté dans les rites», ἐφηρμόσθη ἐπιτυχῶς ὑπ' αὐτῶν λήγοντος τοῦ ις' αἰῶνος τὸ μὲν ἐν Πολωνίᾳ καὶ νοτιοδυτικῇ Ρωσίᾳ, ἔνθα διὰ τῆς Συνόδου τῆς Βρέστης τοῦ 1596 ἑκατομμύρια

ἁπλοϊκῶν Ὀρθοδόξων Ρουθηνίων παρεσύρθησαν εἰς τὴν κακέμφατον «Οὐνίαν»[1], τὸ δὲ ἐν Συρίᾳ, Μεσοποταμίᾳ, Παλαιστίνῃ, Αἰγύπτῳ καὶ τέλος καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κων)πόλει καὶ τῇ ἐξ αὐτῆς ἐξαρτωμένῃ Ἑλλάδι[2]. Μετά τινας ἀποτυχίας καὶ διωγμοὺς οἱ Ἰησουΐται κατώρθωσαν μέχρι τῶν μέσων τοῦ ιζ' αἰῶνος νὰ ἐγκατασταθῶσιν ὁριστικῶς καὶ ἐν Κων)πόλει, Σμύρνῃ, Χίῳ, Νάξῳ, Κύπρῳ, Ἀθήναις, Χαλκίδι καὶ ἀλλαχοῦ. Ὑπὸ τὴν προστασίαν δὲ τῶν παρὰ τῇ Πύλῃ καθολικῶν πρεσβευτῶν Γαλλίας, Αὐστρίας καὶ Ἐνετίας (εἰ καὶ τῆς τελευταίας οὐχὶ πάντοτε) ἐπεδόθησαν δι' ἀφθόνων ὑλικῶν μέσων καὶ πονηρῶν τεχνασμάτων εἰς τὸν προσηλυτισμὸν τῶν ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν δεινοπαθούντων ἀτυχῶν Ὀρθοδόξων, ἐκμεταλλευόμενοι ἰδίως τὴν ἐκ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ταραχὴν καὶ σύγχυσιν αὐτῶν καὶ παριστῶντες ψευδῶς ὅτι οὐδεμία διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς Λατινικῆς καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τὸ ἔργον αὐτῶν κατηύθυνε καὶ ἐνίσχυεν ἀπὸ τῆς Ρώμης ἡ «Congregatio pro propaganda fide», ἥτις πλὴν τῶν Ἰησουϊτῶν ἐχρησιμοποίει πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν της καὶ τοὺς ἀποφοίτους τοῦ ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου ΙΓ' τῷ 1577 ἱδρυθέντος ἐν Ρώμῃ «Collegii Sancti Athanasii», ὡς τὸν Πέτρον Ἀρκούδιον, Λέοντα Ἀλλάτιον, Ἰωάννην Ματθαῖον Καρυοφύλλην, Ἀλοῦσιον Ἀνδρούτζην, Νικόλαον Κομνηνὸν Παπαδόπουλον, Νεόφυτον Ροδινόν, Δημήτριον Πέπανον καὶ ἄλλους[3].

Ἀλλὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ἔσπευσε νὰ μιμηθῇ καὶ ὁ Προτεσταντισμός, πέμψας καὶ αὐτὸ εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἀνατολὴν τοὺς πράκτοράς του πρὸς διάδοσιν ἐν αὐτῇ προτεσταντικῶν ἰδεῶν. Ὡς γνωστόν, ὁ Προτεσταντισμὸς ἀπ' ἀρχῆς ἦλθεν εἰς ἐπαφήν τινα μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ Μελάγχθονος[4], εἶτα διὰ πολιτικῆς συμμαχίας μεταξὺ τῶν ἐν Πολωνίᾳ Διαμαρτυρομένων καὶ Ὀρθοδόξων[5], ἰδιαίτατα δὲ διὰ τῶν Βυρττεμβεργίων Λουθηρανῶν θεολόγων, συναψάντων θεολογικὴν ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ Πατριάρχου Κων)πόλεως Ἱερε-

---

1. Βλέπ. *Ἰω. Καρμίρη*, μν. ἔ. σ. 40 ἑξ. Πληροφορίας τινὰς περὶ τῆς δράσεως τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἐκμεταλλεύσεως τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας παρέχει ἡμῖν καὶ αὐτὸς ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ἐν τοῖς προλεγομένοις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς ὀρθοδόξου Ὁμολογίας τοῦ Πέτρου Μογίλα (φύλ. ε'—ς'), (ἀναδημοσιευθείσας καὶ ὑπὸ τοῦ E. Legrand, μν. ἔ. τ. III σ. 68 ἑξ.), καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1171 κ. ἀλ.

2. Βλέπ. *Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου*, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες, ὑπὸ Θ. Ἀριστοκλέους, Κων)πολις 1866, σ. 170 ἑξ. ***Χ. Παπαδοπούλου***, Φύσις καὶ χαρακτὴρ τῆς Οὐνίας. Οἱ Οὐνῖται ἐν Ἑλλάδι. Ἀθῆναι 1928, ἰδ. σ. 19 ἑξ. ***Ἀ. Διαμαντοπούλου***, Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδος καὶ ἡ λατινικὴ Οὐνία ἐν Ἀνατολῇ (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἀναπλάσεως» 1927), Ἀθῆναι 1927, σ. 11 ἑξ.

3. Πρβλ. M. Jugie, μν. ἔ. τ. I σ. 522 ἑξ., 531 ἑξ.

4. Βλέπ. ***Ἰω. Καρμίρη***, μν. ἔ. σ. 30 ἑξ.

5. Αὐτόθι σ. 39 ἑξ.

μίου Β΄ πρὸς διάδοσιν προτεσταντικῶν ἰδεῶν μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων [1] καὶ τέλος διὰ τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου [2]. Τὴν μεγαλυτέραν δ᾽ ὅμως ἀπόπειραν διεισδύσεως εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολὴν ἐποιήσατο ὁ Προτεσταντισμὸς ἐν ἀρχῇ τοῦ ιζ΄ αἰῶνος καὶ σχεδὸν ταυτοχρόνως καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν εἰς Ἀνατολὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ἰησουϊτῶν, μὲ πρωταγωνιστὴν κυρίως τὸν Καλβινισμόν, ὅστις ἐπεδίωξε τὸν ἐκπροτεσταντισμὸν τῶν Ὀρθοδόξων ὑπὸ τὴν αἰγῖδα τῶν τεσσάρων ἐν Κων)πόλει διαμαρτυρομένων πρεσβευτῶν Ἀγγλίας, Ὁλλανδίας, Γερμανίας καὶ Σουηδίας, ἁμιλλώμενος πρὸς τὸν Παπισμόν, μεθ᾽ οὗ ὁμηρικὰς διεξῆγε περὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κων)πόλεως μάχας. Οὕτω δ᾽ ἐπιτυχὼν νὰ ἐπιβάλῃ ὡς Πατριάρχην Κων)πόλεως Κύριλλον τὸν Λούκαριν [3] καὶ ἐκμεταλλευθεὶς τὴν δυσχερεστάτην θέσιν αὐτοῦ καὶ τῆς ὅλης Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐπέβαλεν αὐτῷ τῷ 1629 πρὸς ὑπογραφὴν καλβινικήν τινα Ὁμολογίαν πίστεως, ἣν ὁ Πατριάρχης, ὑπείκων εἰς τὰς κρισίμους περιστάσεις καὶ τοὺς ἐπικρεμαμένους κατὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς ζωῆς του μεγάλους κινδύνους, ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ υἱοθετήσῃ ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπήνεγκεν ἐπ᾽ αὐτῆς ἰδίας τινὰς ἀνεπαισθήτους τροποποιήσεις ἐπὶ τὸ ὀρθοδοξότερον. Αὕτη εἶναι ἡ περίφημος Λουκάρειος Ὁμολογία [4], ἥτις ἐξήγειρε πανταχοῦ δεινὸν σάλον καὶ δυσπερίγραπτον σύγχυσιν καὶ ταραχὴν μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων, παρατηρούντων ὅτι δι᾽ αὐτῆς κατεβάλλετο ἡ ματαία προσπάθεια, ὅπως παρασταθῇ μονονουχὶ ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ ὀρθοδοξοτάτη τῶν Ἐκκλησιῶν ὡς ἀποδεχομένη τὸν ἑτερόδοξον καλβινικὸν Προτεσταντισμόν. Παπικοὶ καὶ Διαμαρτυρόμενοι πράκτορες περιήγαγον τὴν ἀντορθόδοξον ταύτην Ὁμολογίαν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Σλαύων Ὀρθοδόξων, ὅπως ποιήσωσι προσηλύτους, ἑρμηνεύοντὲς καὶ ἐκμεταλλευόμενοι ταύτην ἀναλόγως τῶν ἰδίων αὐτῶν σκοπῶν. Κατάπληξις καὶ ταραχὴ κατελάμβανε τοὺς ὀρθοδόξους πληθυσμοὺς τῶν Ἑλληνικῶν Πατριαρχείων καὶ τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν Ῥωσίας, Πολωνίας καὶ Μολδοβλαχίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων συντόνως ἔδρων αἱ προτεσταντικαὶ καὶ αἱ παπικαὶ προπαγάνδαι, ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς φερούσης τὴν ὑπογραφὴν ὀρθοδόξου Πατριάρχου καλβινικῆς ἐκείνης Ὁμολογίας, ἡ ὁποία παρίστατο ὑπὸ τῶν Διαμαρτυρομένων πρακτόρων ὡς περιέχουσα δῆθεν τὴν γνησίαν διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις, κατ᾽ αὐτούς, συνεφώνει πρὸς

1. Αὐτόθι σ. 76 ἑξ.

2. Αὐτόθι σ. 136 ἑξ. Πρβλ. *τοῦ αὐτοῦ*, Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος καὶ ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ, Ἀθῆναι 1937. — Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γῶδον Ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ, Ἀθῆναι 1948.

3. ***Ἰω. Καρμίρη***, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 193 ἑξ.

4. Αὐτόθι σ. 207 ἑξ.

τὴν προτεσταντικήν. Γενικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατεβάλλετο ἡ περίεργος προσπάθεια ἔν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἰδίως ἐν τῇ Δύσει, ἵνα παρασταθῇ ὑπὸ μὲν τῶν Διαμαρτυρομένων ὅτι ὑφίστατο συμφωνία μεταξὺ τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῆς προτεσταντικῆς διδασκαλίας, ὑπὸ δὲ τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν ἀντιθέτως ὅτι ὑφίστατο συμφωνία μεταξὺ τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῆς λατινικῆς διδασκαλίας. Οὕτω δὲ ἐδημιουργήθη ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας καὶ ἐφεξῆς περὶ τὴν Ὀρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς καὶ ἀγὼν συγγραφικὸς ἔτι μεταξὺ Ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ Διαμαρτυρομένων θεολόγων, καταβληθεισῶν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν μεγάλων προσπαθειῶν, ὅπως ἀποδειχθῇ ἡ ὀρθόδοξος διδασκαλία ὡς ταυτιζομένη ὑπὸ τῶν μὲν πρὸς τὴν λατινικὴν καὶ ὑπὸ τῶν δὲ πρὸς τὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν. Οὕτω π. χ. τῷ 1648 ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἐδημοσίευσε τὸ ὀνομαστὸν σύγγραμμά του «De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione», δι' οὗ ἐπειράθη ν' ἀποδείξῃ, ὅτι καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἦτο κατὰ πάντα σύμφωνος πρὸς τὴν Δυτικήν[1]. Ὁμοίως μετὰ δεκαετίαν ἀνεφάνη ἡ διαβόητος ἰησουϊτικὴ «Τάργα», παριστῶσα τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ὡς δῆθεν ἀφομοιωθεῖσαν τελείως μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς[2], καὶ μετὰ μικρὸν ἐδημοσιεύθη διαδοχικῶς ἡ μικρὰ καὶ ἡ μεγάλη «Perpetuité de la foi de l' Église catholique touchant l' Eucharistie». Τὸ αὐτὸ ἔπραξαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Λατῖνοι θεολόγοι διὰ μεγαλυτέρων ἢ μικροτέρων αὐτοτελῶν ἢ μὴ συγγραφῶν, καὶ πρὸ πάντων οἱ δραπετῖδαι Ἕλληνες ἀπόφοιτοι τοῦ ἐν Ῥώμῃ κολλεγίου τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, δημοσιεύσαντες ἴδια σχετικὰ συγγράμματα ἢ μεταφράσαντες ἑλληνιστὶ μετὰ τῶν λοιπῶν Λατινοφρόνων συγγράμματα διαπρεπῶν Λατίνων θεολόγων, ὡς π. χ. τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου, τοῦ Βελλαρ-

---

1. Κατὰ τοῦ συγγράμματος τούτου τοῦ Ἀλλατίου ὁ ἡμέτερος Δοσίθεος οὐ μόνον ἐδημοσίευσε τὸν ἑαυτοῦ «Τόμον καταλλαγῆς», ὡς εἴπομεν, ἀλλὰ προσέτι συνέταξε καὶ τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ὀγκώδη «Ἱστορίαν περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων», ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπεδίωξε νὰ δείξῃ τὸ ἀντίθετον τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀλλατίου ἐπιδιωχθέντος, καὶ διὰ τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιγραφῇ αὕτη: «Περὶ τῆς ἀδιαλείπτου, ἰδίως μετὰ τὸ σχίσμα, διαφωνίας τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας». (Πρβλ. καὶ ***Χ. Παπαδοπούλου,*** Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἔνθ' ἀν. σ. 146/8).

2. «Τάργα τῆς πίστεως τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν διαφένδευσιν τῆς Ὀρθοδοξίας», δημοσιευθεῖσα ἐν Παρισίοις τῷ 1658 ἐν δημώδει ἑλληνικῇ γλώσσῃ ὑπὸ F. Richard S. J. Πρβλ. καὶ ***Δοσιθέου***, Τόμος ἀγάπης, σ. 2 ἑξ.—Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1177. E. Legrand, μν. ἔ. τ. II σ. 104. Κατὰ τῆς «Τάργας» ἔγραψεν ὁ Γεώργιος Κορέσσιος ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἀπάντησις εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰησουΐτου Ριχάρδου Φραγκίσκου συντεθὲν εἰς χυδαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν σύγγραμμα καὶ ἐκδοθὲν ἐν Παρισίοις τῇ ἐπιγραφῇ· Ἡ Τάργα τῆς ῥωμαϊκῆς πίστεως».

μίνου καὶ ἄλλων [3]. Ἀλλὰ τούτους ἐμιμήθησαν καὶ ἱκανοὶ Διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι, ἀναγκασθέντες οὕτω νὰ ἐγκύψωσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀτελῶς ὑπ' αὐτῶν γινωσκομένης Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω ταυτοχρόνως ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἀλλάτιον ὁ Ἱερόθεος Ἀββάτιος μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἐξέδωκε τῷ αὐτῷ 1648 ἔτει τὴν Βελγικὴν Ὁμολογίαν, Κατήχησιν καὶ Λειτουργίαν, ἀποφανθεὶς ὑπὲρ τῆς ταυτότητος τῆς προτεσταντικῆς καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως [4], ὁμοίως δ' ἔπραξε καὶ ὁ J. Kohlius, ἐκδοὺς τῷ 1723 τὸ ἔργον του «Ecclesia Graeca lutheranizans, siue exercitatio de consensu et dissensu orientalis graecae, speciatim russicae, et occidentalis lutheranae Ecclesiae in dogmatibus, ex variis qui de religione graeca extant monumenta eruta, ubi simul demonstratur Ecclesiam Graecam facilius cum Lutheranis quam Romanis uniri posse, inque principalibus doctrinae capitibus propius a nobis, quam pontificiis distare». Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα δὲ ἔγραψαν καὶ ἕτεροι Διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι, οἵτινες, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ καὶ προσπαθείᾳ ὅπως στηρίξωσι τὰ καινοφανῆ προτεσταντικὰ δόγματα ἐπὶ τῶν παλαιοχριστιανικῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἐνόμιζον ὅτι εὕρισκον στήριγμα ἐν τῇ Λουκαρείῳ Ὁμολογίᾳ. Οὕτως ἄρα περὶ τὴν Ὀρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἠσχολήθησαν ὁπωσδήποτε ἔκ τε τῆς ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς προτεσταντικῆς παρατάξεως ἄλλοι τε καὶ οἱ Λ. Ἀλλάτιος, Α. Ποσσεβῖνος, Π. Ἀρκούδιος, Ν. Κομνηνὸς Παπαδόπουλος, Α. Ἑλλάδιος, Μ. Κρούσιος, Δ. Χυτραῖος, J. Claude, J. Aymon, F. Spanheim, E. Renaudot, A. Arnauld, P. Nicole, R. Simon, Th. Smith, J. Covel, J. Hottinger, Th. Jttigius, F. Richard, J. Heineccius, G. Bohnstedt, P. Ricaut, E. Vejelius, J. Fechten, J. Holtorf, E. Schelstrate, G. Zeltner, Danhauer, Quistorp, Gerhard, Calov, Meisner, Feuerlin, Mirus, Baronius, Mabillon, Buddeus, Grabe καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Πρὸ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν προσπαθειῶν εἰδικῶς τῶν Διαμαρτυρομένων, πᾶσαν καταβαλόντων προσπάθειαν διά τε τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρακτόρων καὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει θεολόγων αὐτῶν, ὅπως ἀποδείξωσι πλήρη συμφωνίαν τῆς ὀρθοδόξου πρὸς τὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν καὶ προσελκύσωσι τοὺς Ὀρθοδόξους εἰς τὸν Προτεσταντισμόν, πρὸ πάντων διὰ τοῦ ἀθλίου κατασκευάσματος τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἡ Ὀρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία εἶχε καθῆκον ἱερὸν ἔναντι τῆς ἐνδόξου ἱστορίας της ν' ἀμυνθῇ, λαλοῦσα πρὸς πάντας τὴν γλῶσσαν τῆς ἀληθείας περὶ τῆς ἀκαινοτομήτου ὀρθοδόξου πίστεως καὶ παραδόσεως αὐτῆς καὶ διαψεύδουσα τὰ τεθέντα εἰς κυκλοφορίαν ὑπὸ τῆς ἑτεροδόξου Δύσεως ψεύδη καὶ τὰς συκοφαντίας εἰς βάρος της

3. Πρβλ. ***Χ. Παπαδοπούλου,*** Ἱστορικαὶ μελέται, Ἱερουσαλὴμ 1906, σ. 207/33. ***Ἰω. Καρμίρη,*** Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου Summa Theologica, Ἀθῆναι 1935, τ. I σ. 33 ἑξ.

4. Πρβλ. E. Legrand, μν. ἔ. τ. II σ. 40 ἑξ.

καὶ ἐν γένει ν᾿ ἀποκρούσῃ τὸν ἀπὸ τῶν δύο δυτικῶν Ἐκκλησιῶν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον κατὰ τῆς αὐθυπαρξίας καὶ ἀνεξαρτησίας αὐτῆς, χαράσσουσα ἰδίως τὴν χωρίζουσαν αὐτὴν γραμμὴν ἀπὸ τῆς νεοφανοῦς Διαμαρτυρήσεως. Πρὸς τοῦτο συνεκάλεσεν ἓξ τοπικὰς Συνόδους, ἐπεστράτευσε τοὺς διασημοτέρους ὀρθοδόξους θεολόγους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἐξήγειρε τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων ἐπιδρομέων, ἐπιτυχοῦσα ἐν τέλει τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου, τὴν διάσωσιν τῆς αὐτοτελείας καὶ ἐλευθερίας της καὶ τὴν διατήρησιν καθαρᾶς καὶ ἀμεταβλήτου τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Αἱ ἓξ Σύνοδοι τοῦ ιζ′ αἰῶνος, αἱ συνελθοῦσαι κατὰ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ γενικῶς, εἶναι αἱ ἑξῆς : α′) ἡ ἐν Κωνπόλει τοῦ 1638 [1], β′) ἡ ἐν Κων)πόλει τοῦ 1642 [2], γ′) ἡ ἐν Ἰασίῳ τοῦ 1642 [3], δ′) ἡ ἐν Κων)πόλει τοῦ 1672 [4], ε′) ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις τοῦ 1672 [5], καὶ ς′) ἡ ἐν Κων)πόλει τοῦ 1691 [6]. Ἐκ τούτων ἡ α′, β′, γ′ καὶ ε′ ἀπεκήρυξαν ὡς ἀντορθόδοξον καὶ κατεδίκασαν τὴν Λουκάρειον Ὁμολογίαν καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς, ἡ δ′ καὶ ἡ ς′ διετύπωσαν τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν ἐπὶ ζητημάτων προελθόντων ἐξ ἐκείνης, καὶ μόνον ἡ α′, ἀποδεξαμένη ὡς συγγραφέα τῆς Ὁμολογίας Κύριλλον τὸν Λούκαριν, ἀνεθεμάτισε καὶ προσωπικῶς αὐτόν. Ἀλλ᾿ οὕτως αἱ Σύνοδοι αὗται κατεδίκασαν ἐμμέσως καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ ἔσυραν τὴν διαχωρίζουσαν τὸν Προτεσταντισμὸν ἀπὸ τῆς Ὀρθοδοξίας γραμμήν, συνάμα δὲ ἔλαβον πάντα τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα πρὸς τελεσφόρον ἀπόκρουσιν τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν Ὀρθοδόξων ὑπό τε τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν. Πρὸς τούτοις ἡ Ὀρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐν ταῖς εἰρημέναις Συνόδοις ἐπικυρώσασα ἀντιπαρέθεσε πρὸς τὰς ἑτεροδόξους Ὁμολογίας πίστεως καὶ δύο ἰδίας ὀρθοδόξους Ὁμολογίας πίστεως, ἤτοι τὴν τοῦ μητροπολίτου Κιέβου Πέτρου Μογίλα [7] καὶ τὴν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, αἱ ὁποῖαι διὰ τοῦτο κατέχουσιν ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἐπόψεως πρωτεύουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν κατὰ συνθήκην λεγομένων συμβολικῶν βιβλίων αὐτῆς. Εἶναι δὲ ἄξιον ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως, ὅτι πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω ἀντιλουκάρειοι καὶ ἀντιπροτεσταντικαὶ Σύνοδοι περιωρίσθησαν ἀρνητικῶς μόνον εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ἐν συντόμοις πρακτικοῖς, χωρὶς ν᾿ ἀναπτύξωσι καὶ θετικῶς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν ἐν Ὁμολογίαις πίστεως, ἃς ν᾿ ἀντιπαραθέσωσι πρὸς ἐκείνην καὶ καθόλου πρὸς τὰς προτεσταντικὰς τοιαύτας. Τοιοῦτόν τι ἐπεχείρησε μόνον ὁ Πέτρος Μογίλας, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐν μέρει μόνον, διότι ἡ Ὁμολογία αὐτοῦ δὲν φέρει χαρακτῆρα συγκριτικὸν καὶ ἀντιρρητικόν, ἀλλὰ μᾶλλον κατηχητικόν, ἐν μέρει καὶ ἐμμέσως λαμβάνουσα ὑπ᾿ ὄψιν τὰς ὑπὸ τῆς Διαμαρτυρήσεως ἀναρ-

1. Βλέπ. ***Ἰω. Καρμίρη***, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 236 ἑξ.
2. **Αὐτόθι σ.** 238 ἑξ. 3. **Αὐτόθι σ.** 240 ἑξ. 4. **Αὐτόθι σ.** 248 ἑξ.
5. **Αὐτόθι σ.** 250 ἑξ. 6. **Αὐτόθι σ.** 257 ἑξ. 7. **Αὐτόθι σ.** 242 ἑξ.

ριφθείσας νέας δογματικὰς διδασκαλίας καὶ διαφοράς, οὔτε φέρει θεωρητικὸν θεολογικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ μᾶλλον ἠθικοπρακτικόν, γραφεῖσα ὡς Κατήχησις πρὸς πρακτικὴν χρῆσιν τῶν Ρώσων, καὶ δὴ κατὰ λατινικὰ σχολαστικὰ πρότυπα, καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς Ρωμαϊκῆς Κατηχήσεως ὡς καὶ τῆς τοῦ Ἰησουΐτου Πέτρου Κανισίου· καὶ διὰ τοῦτο σχετίζεται αὕτη περισσότερον πρὸς τὰς λατινικὰς συγγραφὰς καὶ τὸ δυτικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἢ πρὸς τὰ συγγράμματα τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς παραδόσεις καὶ τὴν ζωὴν καθόλου τῆς ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας. Ὅθεν τὸ ἔργον τοῦτο ἀνῆκε κυρίως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Θεολογίαν, διὸ καὶ ὁ ἐπισημότατος καὶ διαπρεπέστατος αὐτῆς ἐκπρόσωπος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Πατριάρχης Δοσίθεος ἀνέλαβε καὶ ἤγαγε τοῦτο ἐπιτυχῶς εἰς πέρας, εἰ καὶ οὐχὶ ἄνευ λατινικῶν τινων ἐπιδράσεων καὶ τῶν συναφῶν ἐλλείψεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐντεῦθεν συνέταξεν οὗτος τὴν Ὀρθόδοξον Ὁμολογίαν αὐτοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ καὶ ἐν ἰσαρίθμοις τῇ Λουκαρείῳ κεφαλαίοις καὶ ἐρωτήσεσιν ἐξέθεσε θετικῶς καὶ ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν προτεσταντικὴν τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, τηρήσας μάλιστα τὴν αὐτὴν τάξιν, ἵνα, ὡς ἐπεξηγεῖ ὁ ἴδιος, «ἔχῃ ἕκαστος τῶν πιστῶν συγκρίνειν καὶ παραβάλλειν ἀμφότερα, καὶ γινώσκειν ῥᾳδίως τὴν εὐσέβειαν μὲν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τὸ ψεῦδος δὲ τῶν αἱρετικῶν». Τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα κεφάλαια τῆς Ὁμολογίας χαρακτηρίζει αὐτὸς ὁ Δοσίθεος ὡς «κατὰ διάμετρον ἀντικείμενα» ἐκείνοις τῆς Λουκαρείου, «ὥστε δύνασθαι ταῦτα καλεῖσθαι ἔλεγχον καὶ διόρθωσιν τῶν λεγομένων Κυρίλλου κεφαλαίων». Ἐπὶ τούτοις δὲ εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς Ὁμολογίας του, καὶ μάλιστα τὴν ἐπίσπευσιν αὐτῆς, συνετέλεσεν, ὡς κατωτέρω ῥηθήσεται, καὶ ἡ κατὰ τὰ πρῶτα ἤδη ἔτη τῆς πατριαρχίας του ὑφισταμένη ἐν Γαλλίᾳ ἔρις μεταξὺ τῶν Ἰανσενιστῶν καὶ τῶν Καλβινιστῶν περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, ἐκ μέρους τῶν ὁποίων, ὡς καὶ διαφόρων ἄλλων ἐπιφανῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ Προτεσταντῶν, ἀλλεπάλληλοι ἐρωτήσεις ὑπεβάλλοντο πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ἱεράρχας καὶ θεολόγους, καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὸν Πατριάρχην Δοσίθεον περὶ τῆς ἐπισήμου διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῶν ὑπὸ συζήτησιν δογμάτων, τῶν θιγομένων καὶ ὑπὸ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας. Ἀκριβῶς δ' ἕνεκα τῶν σφοδρῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν τῇ Δύσει συζητήσεων καὶ ἐρίδων περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας, ἀσθενῆ τῶν ὁποίων ἀπήχησιν συνήντα ὁ Δοσίθεος καὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ, ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ συμπληρώσῃ ἀπὸ τοῦ 1672 μέχρι τοῦ 1690 τὸν ιζ' ὅρον τῆς Ὁμολογίας του διὰ τῆς προσθήκης ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει αὐτῆς μακρᾶς ἱστορικοδογματικῆς μελέτης περὶ τοῦ μυστηρίου τούτου, νὰ ἐπανέλθῃ δ' ἐπ' αὐτοῦ διὰ τῶν Πρακτικῶν τῆς ἐν Κων]πόλει Συνόδου τοῦ 1691, διὰ τοῦ «ἐγχειριδίου του κατὰ Ἰωάννου Καρυοφύλλου» τῷ 1694, ὡς καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεως διαφόρων συναφῶν θεολογικῶν ἔργων τοῦ Μελετίου Συρίγου, τοῦ Σεβαστοῦ Κυμηνίτου καὶ ἄλλων.

Διὰ πάντας λοιπὸν τοὺς ἀνωτέρω λόγους ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος συνέταξε τὴν Ὁμολογίαν του καὶ εἶτα ὑπέβαλεν αὐτὴν πρὸς κύρωσιν εἰς τὴν ἐπὶ τούτῳ συγκληθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις τῷ 1672 τοπικὴν Σύνοδον, περὶ τῆς ὁποίας ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν διὰ βραχέων ἐν τοῖς ἑξῆς.

3. *Ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις Σύνοδος τοῦ 1672 καὶ τὰ Πρακτικὰ αὐτῆς*

Κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 1672, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς συρροῆς ἐν Ἱεροσολύμοις πολυαρίθμων ἐπισκόπων καὶ ἄλλων κληρικῶν χάριν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ἐν Βηθλεὲμ ναοῦ τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος, ὁ Πατριάρχης τῆς ἁγίας πόλεως Δοσίθεος συνεκρότησε μεγάλην τοπικὴν Σύνοδον, κηρύξας μὲν τὴν πανηγυρικὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς ἐν Βηθλεὲμ εὐθὺς μετὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ, διὰ δὲ τὰς ἑπομένας συνεδρίας συγκαλέσας αὐτὴν εἰς Ἱερουσαλήμ [1]. Τοιουτοτρόπως, μετὰ τὴν σύνοδον τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, τὴν πρώτην χριστιανικὴν σύνοδον, συνήρχετο νῦν μετὰ πάροδον δέκα ἕξ καὶ πλέον αἰώνων ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει, ἐξ ἧς πρῶτον τὸ χριστιανικὸν ἐξέλαμψε φῶς, νέα μεγάλη ὀρθόδοξος χριστιανικὴ σύνοδος, ἐξ 71 κληρικῶν Ἑλλήνων, Ῥώσων [2] καὶ Ἀράβων ἀπαρτισθεῖσα, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κοσμοῦντος τὸν θρόνον τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου μεγάλου Πατριάρχου Δοσιθέου, ἔχοντος συμπάρεδρον τὸν διαπρεπῆ προκάτοχόν του Πατριάρχην Νεκτάριον.

Ἀφορμὴν πρὸς σύγκλησιν τῆς Συνόδου παρέσχεν ἡ ἐν Γαλλίᾳ ἔρις μεταξὺ τῶν Ἰανσενιστῶν ὑπὸ τοὺς P. Nicole [3] καὶ A. Arnauld [4] καὶ τῶν Καλβινιστῶν ὑπὸ τὸν ἐν Charenton (ἐγγὺς τῶν Παρισίων) ἱεροκήρυκα J.

1. Ἐντεῦθεν οἱ Λατῖνοι τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου ἡμαρτημένως ἐπέγραψαν «Synodus Bethlehemitica», ἐνῷ τὴν δευτέραν ἐπέγραψαν ὀρθῶς «Synodus Jerosolymitana». (Πρβλ. καὶ τὸν πρόλογον τῆς δευτέρας Παρισινῆς ἐκδόσεως σ. XI ἑξ.). Ὅτι δὲ πράγματι ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐγένοντο πᾶσαι αἱ ἄλλαι, πλὴν τῆς πρώτης, συνεδρίαι τῆς Συνόδου, μαρτυρεῖται ἐν τοῖς Πρακτικοῖς καὶ τῇ Ὁμολογίᾳ τοῦ Δοσιθέου ἑξάκις, ἤτοι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῶν Πρακτικῶν, ἐν ᾗ αὐτὴ ἡ Σύνοδος αὐτοχαρακτηρίζεται: «Ἀσπὶς Ὀρθοδοξίας ἢ ἀπολογία . . . συντεθεῖσα παρὰ *τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις τοπικῆς Συνόδου*», ἐν τῇ τῆς Ὁμολογίας: «καὶ τῶν ἐπιδημούντων τῇ ἁγίᾳ *ταύτῃ καὶ μεγάλῃ πόλει Ἱερουσαλήμ*», ἐν τῷ ι' ὅρῳ: «καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ *ταύτῃ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλὴμ* ὁ μὲν Κύριος Ἰάκωβον ποιεῖ», καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ καὶ τελευταίῳ μέρει τοῦ ς' κεφαλαίου: «ὥσπερ τυχὸν *παρ' ἡμῖν ἐν Ἱεροσολύμοις*», καὶ κατωτέρω: «βλέπομεν καὶ αἰσθήσει καὶ λόγῳ μανθάνομεν *ἐνταῦθα ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλήμ, ἐν ᾗ...*», καὶ ἐν τέλει: «*ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλήμ*».

2. Ὁ ἐκ τῶν Ῥώσων ἀντιπροσώπων μάλιστα ἀρχιμανδρίτης Ἰωάσαφ ἀντεπροσώπευε καὶ τὸν Ῥῶσον Τσάρον Ἀλέξιον.

3. Περὶ τοῦ P. Nicole βλέπ. ἄρθρον τοῦ C. Pfender ἐν Herzog - Hauck, Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche [3], τ. XIV σ. 36/4.

4. Περὶ τοῦ A. Arnauld βλέπ. ἄρθρον τοῦ J. Brucker ἐν Dictionnaire de Théologie catholique, τ. I. σ. 1978/83.

Claude [1]. Ὁ τελευταῖος οὗτος καὶ διὰ κηρυγμάτων καὶ διὰ συγγραφῶν διισχυρίζετο, ὅτι καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία συναπορρίπτει μετὰ τῶν Διαμαρτυρομένων τὴν μετουσίωσιν ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ ιζ' κεφαλαίου τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἥν ἐπεκαλεῖτο πρὸς τοῦτο [2]. Κατὰ τοῦ διισχυρισμοῦ τούτου ἐξηγέρθησαν οἱ ἐντεῦθεν ζημιούμενοι Ρωμαιοκαθολικοί, οἱ διεξάγοντες τὸν ἀντιπροτεσταντικὸν ἀγῶνα ἐν τῇ Δύσει, ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ ἐκ τούτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων ἀσκοῦντες προσηλυτισμὸν παρίστων τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ ιζ' κεφαλαίου καὶ τῆς ὅλης Λουκαρείου Ὁμολογίας ὅτι ἐκαλβίνισεν. Πράγματι ἐν ἔτει 1661 ὁ Ἰανσενιστὴς Nicole συνέταξε χάριν τοῦ Turenne μελέτην, ἐν ᾗ ἐδείκνυεν, ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἐδιδάσκετο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ μετουσίωσις. Εἰς ταύτην ἀπήντησεν ὁ Καλβινιστὴς Claude, ἐπικαλεσθεὶς καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ὡς ἀγνοοῦσαν τὸν Πάπαν καὶ τὴν μετουσίωσιν καὶ μεταδίδουσαν τὴν θείαν κοινωνίαν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν. Εἰς τὸν Claude ἀνταπήντησεν ὁ Ἰανσενιστὴς Arnauld καὶ ὁ Ἰησουΐτης Nouet, ἀλλὰ κυρίως ὁ συγγραφικὸς ἀγὼν διεξήχθη μεταξὺ τοῦ Καλβινιστοῦ Claude καὶ τοῦ Ἰανσενιστοῦ Nicole. Τότε ὁ Nicole συνέταξε τὸ περίφημον ἔργον «Perpetuité de la foi de l' Église catholique touchant l'Eucharistie» [3], ἐν τῷ ὁποίῳ πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ περὶ θείας εὐχαριστίας διδασκαλία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ζ' ἑκατονταετηρί-

---

1. Περὶ τοῦ J. Claude βλέπ. ἄρθρον τῶν Bonet-Maury ἐν Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche [3], τ. IV σ. 131 ἑξ. Περὶ δὲ τοῦ Ἰανσενισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα καὶ τῆς ἔριδος αὐτοῦ πρὸς τοὺς Καλβινιστὰς πρβλ. καὶ C. Georgi, Die Confessio Dosithei, München 1940, σ. 25.

2. Ὅτι κυρίως ὁ J. Claude ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν τῆς συγκλήσεως τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Συνόδου ὑπὸ τὸν Δοσίθεον καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συντάξεως τῶν Πρακτικῶν αὐτῆς καὶ τῆς Ὁμολογίας, μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ Πατριάρχης ἐν τέλει τῆς προσθήκης του εἰς τὸ ιζ' κεφάλαιον τῆς Ὁμολογίας γράφων: «Ἐν ἔτει ͵αχξζ' ἐνεφανίσθησαν συγγράμματα Κλαυδίου τινὸς τῶν ἐν Χαρεντονίᾳ Καλουΐνων διδασκάλου, λέγοντα φρονεῖν περὶ ἄλλων πολλῶν καὶ περὶ τοῦ ἁγιωτάτου τουτουῒ μυστηρίου τοὺς ἀνατολικούς, ὡς ἐφρόνησαν οἱ Καλουῖνοι. Εἶχε δὲ θεμέλιον τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ τινὰ σοφιστικὰ ἐπιχειρήματα, παρεξηγήσεις τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἱστορίας ψευδεῖς, συκοφαντίας κατὰ τῶν ἀνατολικῶν, καὶ τέως τὰ Κυρίλλῳ ἐπιγραφόμενα κεφάλαια. Ὅθεν πολλοὶ τῶν μητροπολιτῶν καὶ πάντες οἱ Πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς ἔγραψαν κατὰ τοῦ Κλαυδίου, καὶ δὴ καὶ ἡμεῖς ἐν ἔτει ͵αχοβ' συγγράφομεν ἀπὸ τῆς αἰτίας ταύτης τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον».

3. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τῷ 1664 μὲν ὡς «petite perpetuité», τῷ 1669/76 δὲ ὡς «grande perpetuité» τῇ συνεργασίᾳ τῶν Nicole, Arnauld, Renaudot, Le P. Paris καὶ ἄλλων, ἐξ ὧν ὁ Nicole ἔγραψε τοὺς τρεῖς πρώτους τόμους. Ἡ νέα ἔκδοσις τοῦ ἔργου εἰς 4 τόμους ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Migne τῷ 1841 ἐν Παρισίοις, εἰς ἣν καὶ παραπέμπομεν. Περὶ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Συνόδου τοῦ 1672 καὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς πρβλ. αὐτ. ἰδ. τ. II σ. 1207 ἑξ. καὶ τ. III σ. 381 ἑξ.

δος ἦτο ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς [1]. Οἱ Ἰανσενισταὶ καὶ λοιποὶ Ῥωμαιοκαθολικοὶ ὅμως δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὴν ἀνωτέρω συγγραφικὴν ἀντίδρασίν των ἐν τῇ Δύσει κατὰ τῶν Καλβινιστῶν, ἀλλ' ἐπεδίωξαν νὰ προκαλέσωσι καὶ ἐπίσημον ἐκκλησιαστικὴν ἀπάντησιν τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς. Ὅθεν ὑπέβαλον αἰτήσεις καὶ ἐκ Γαλλίας καὶ ἐξ Ἀγγλίας [2] καὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν τῆς Δύσεως πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους πατριάρχας καὶ ἐπισκόπους καὶ θεολόγους, παρεκίνησαν δὲ εἰς τοῦτο καὶ τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Γάλλους πρεσβευτάς, οἵτινες ὡσαύτως ὑπέβαλον ἐπισήμως καὶ ἀνεπισήμως, γραπτῶς καὶ προφορικῶς ἐρωτήματα περὶ τοῦ γνησίου φρονήματος τῆς Ἀνατολικῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας περὶ τῶν ὑπὸ τῶν Διαμαρτυρομένων ἀναρριφθέντων νέων θεολογικῶν ζητημάτων, καὶ μάλιστα περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ τῆς ἐν αὐτῇ μετουσιώσεως, βαπτίσματος, ἀριθμοῦ τῶν μυστηρίων, θείας χάριτος, ὁρατῆς Ἐκκλησίας, ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος, ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων καὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων αὐτῶν, ἀναγινωσκομένων βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῶν ἄλλων δογματικῶν διαφορῶν τῶν ὑφισταμένων μεταξὺ τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς καὶ τῆς ἑτεροδόξου Δύσεως. Τὸ παράδειγμα δὲ τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Διαμαρτυρόμενοι, καὶ πρὸ πάντων οἱ Ἀγγλικανοί. Οὕτω τοιαῦτα ἐρωτήματα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὑπεβλήθησαν καὶ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Διονύσιον Δ' παρ' Ἄγγλων φιλελλήνων, ὡς καὶ ἐπισήμων Ἀγγλικανῶν κληρικῶν καὶ θεολόγων, ἐπιφορτισάντων πρὸς τοῦτο τὸν ἐφημέριον τῆς ἐν Κων/πόλει Ἀγγλικῆς Πρεσβείας John Covel [3], ἔτι δὲ παρὰ τοῦ ἐν Κων/πόλει Γάλλου πρε-

---

1. Πρβλ. ἰδ. τ. I σ. 313 ἑξ., τ. II σ. 1113 ἑξ., τ. III σ. 112 ἑξ., τ. IV σ. 295 ἑξ. Ταυτοχρόνως καὶ ὁ ἐν Στοκχόλμῃ Ἕλλην Νικόλαος Σπαδάριος, συνεπείᾳ ἐρωτήσεως τοῦ ἐκεῖ Γάλλου πρεσβευτοῦ Pomponne, ἔγραψε τῷ 1667 πραγματείαν κατὰ τοῦ Claude ὑπὸ τὸν τίτλον: «Enchiridion, sive stella orientalis occidentali splendens, i. e. sensus Ecclesiae orientalis, scilicet Graecae, de transsubstantiatione corporis Domini aliisque controversiis», περιληφθεῖσαν ἐν τῇ «grande perpetuité» τ. I σ. 1185/94.

2. Πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἀπετάθη αἰτῶν ὑποστήριξιν καὶ ὁ Claude. Πρβλ. J. Covel, Some account of the present Greek Church with reflections in their present discipline and doctrine, Cambridge 1722, I, chap. V.

3. Ὁ ἴδιος γράφει: «In the year 1670 J was appointed and sent as Chaplain to his Excellency Sir Dan. Harvey, then Ambassadour from King Charles the Second at the Ottoman Port. This caused the Reverend Dr. Gunning and Dr. Pearson (then our two Publick Professors at Cambridge), Dr. Sancroft (then Dean of S. Paul's) and Mr. Womock and several others, to importune me strictly to inquire into this Matter», viz. the doctrine of the Real Presence, as held by the Greeks, «after J arrived at Constantinople». (Παρὰ G. Williams, The Orthodox Church of the East in the eighteenth century being the correspondence between the Eastern Patriarchs and the Nonjuring Bishops, London 1868, σ. XIII).

σβευτοῦ Charles—François Ollier marquis de Nointel[1], εἰς ἀπάντησιν δὲ ὁ Διονύσιος Δ΄ συνεκάλεσεν ἐν Κων/πόλει τὴν εἰρημένην Σύνοδον τῷ 1672, τὰ Πρακτικὰ τῆς ὁποίας διεπέμφθησαν εἰς Ἀγγλίαν διὰ τοῦ μεσολαβήσαντος J. Covel ὡς «Ἀπόκρισις συνοδική...τοῖς ἐν Βρεττανίᾳ φιλέλλησιν, ἐρωτήσασιν ὅπως φρονεῖ ἡ Ἀνατολικὴ τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησία»[2]. Ἐπίσης ὁ αὐτὸς Γάλλος πρεσβευτὴς Nointel ἀπετάθη καὶ πρὸς τὸν παρὰ τῇ Πύλῃ μέγαν διερμηνέα Παναγιώτην Νικούσιον[3], ὁ δὲ Γάλλος πρεσβευτὴς τῆς Αἰγύπτου ἀπετάθη πρὸς τὸν πρῴην Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Νεκτάριον[4]. Ἀλλ᾽ ὁ ζηλωτὴς ῥωμαιοκαθολικὸς καὶ ἅμα συμπαθῶν πρὸν τὸν Ἰανσενισμὸν κόμης de Nointel, ὁ παρόμοια ἐρωτήματα γραπτῶς καὶ προφορικῶς ἀπευθύνας πρὸς πλείστους Ὀρθοδόξους κληρικοὺς παντὸς βαθμοῦ, καὶ λαϊκοὺς ἀκόμη[5], ὑπέβαλε παρομοίαν αἴτησιν καὶ πρὸς τὸν

---

1. Ὁ Δοσίθεος ἐν τῷ προλόγῳ τῆς «Ἀντιρρήσεως» τοῦ Μελετίου Συρίγου (σ. ια΄, καὶ παρὰ E. Legrand, μν. ἔ. τ. II σ. 468/9) γράφει: «Ἰστέον δὲ ὅτι περίπου τὸ αχο΄ ἔτος τῆς σωτηρίας ὁ ἐν Κων/πόλει πρέσβυς τοῦ ῥηγὸς τῆς Γαλλίας ἐζήτει ἀπὸ ἀρχιερεῖς τινας καὶ αὐτοὺς τοὺς Πατριάρχας τὴν γνώμην τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ περὶ πίστεως ἔγγραφον, καὶ ἐδώκασι πολλοὶ καὶ δὴ καὶ ἡ ἐν Κων/πόλει ἱερὰ Σύνοδος· ὅτε καὶ ἡμεῖς ἐγχειρίδιόν τι, ἔλεγχον τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας ἐσχεδιάσαμεν, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ ἐντυχόντες εἴσεσθε τὴν αἰτίαν ὁποῦ ἐγύρευον τὰ τοιαῦτα γράμματα οἱ Κελτοί.

2. Βλέπ. *Ἰω. Καρμίρη,* μν. ἔ. σ. 248 ἑξ. Κείμενον παρὰ MCC. 34 β, 1777/90. 37, 453/64. J. Harduin, Acta conciliorum, Parisiis 1715, τ. XI σ. 273/82. E. Kimmel, Monumenta fidei Ecclesiae Orientalis, Jenae 1850, τ. II σ. 214/27. *I. Μεσολωρᾶ,* μν. ἔ. σ. 139/46. Ἀγγλιστὶ δὲ παρὰ G. Williams, μν. ἔ. σ. 67/76.

3. Βλέπ. ἀπόκρισιν αὐτοῦ ἀπὸ 20.12.1671, στρεφομένην ἐναντίον τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας καὶ γενικώτερον τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἐν Perpetuité etc., τ. II σ. 1136/8. E. Schelstrate, Acta Orientalis Ecclesiae contra Lutheri haeresim, Romae 1739, σ. 634/6. E. Legrand, μν. ἔ. τ. V σ. 544/6.

4. Ὁ Νεκτάριος ἐν τῇ ἀπαντήσει του βεβαιοῖ, ὅτι «ἐγγράφως ἡμῖν ἀπεστάλθησαν παρὰ τῶν ἐνδοξοτάτων καὶ μεγαλοπρεπεστάτων τῆς Γαλλίας πρέσβεων, καὶ μάλιστα τῶν ἐπ᾽ Αἰγύπτου, ὥστε καί τινα τῶν ἐκείνου (τοῦ Claude) καθ᾽ ἡμῶν ἐν ἰδίοις αὐτοῦ βίβλοις γεγραμμένων ἐπιπέπομφε». Ἀπαντῶν λοιπὸν οὗτος ἔγραψε βραχεῖαν ἀντίρρησιν «Πρὸς τὰ παρὰ τοῦ Γάλλου Κλαυδίου κατὰ τῶν Γραικῶν σκώμματα καὶ συκοφαντίας, ὡς ἐν συντόμῳ τοῖς αἰτήσασι», δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ E. Renaudot, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 171/83. Πρβλ. καὶ ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Παΐσιον, ἐν Perpetuité etc., τ. II σ. 1179/84.

5. Βλέπ. Perpetuité etc., τ. II σ. 1118 ἑξ. «On vit alors une chose bien curieuse et tout a fait édifiante : des ambassadeurs de Louis XIV transformés en émissaires des théologiens catholiques et quêtant partout des documents ou suscitant des professions de foi en faveur de la presence réelle» (M. Jugie, Le mot transsubstantiation chez les Grecs, après 1629, ἐν Echos d' Orient 10 (1907)73). Ὡς γνωστὸν ἀπὸ τοῦ ιστ΄ αἰῶνος ἡ Γαλλία (εἶτα δὲ καὶ ἡ Αὐστρία ἐν μέρει) εἶχεν ἀναλάβει ὑπὸ τὴν προστασίαν της τὰς ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ ἐξαπλωτικὰς καὶ προσηλυτιστικὰς ἐνεργείας τοῦ Παπισμοῦ.

μᾶλλον διακεκριμένον ὀρθόδοξον πατριάρχην καὶ θεολόγον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Δοσίθεον, ὅστις μετ᾽ ἄλγους παρακολουθῶν τὰ εἰς βάρος τῆς γεραρᾶς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας διαδιδόμενα καὶ γραφόμενα καὶ τεκταινόμενα παρὰ τῶν ἑτεροδόξων, καὶ μάλιστα τοῦ Καλβινιστοῦ Claude, ὡς καὶ τὴν ὕπουλον ἐκμετάλλευσιν παρὰ πάντων τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν διεξαγόμενον συγγραφικὸν ἀγῶνα. Πρὸς τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶχεν ἤδη ἀσχοληθῆ περὶ τὴν ἀναίρεσιν τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας καὶ συντάξει τὴν ἑαυτοῦ Ὁμολογίαν, στηριχθεὶς κυρίως ἐπί τε τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Θεολογίας καὶ ἐπὶ τῶν Πρακτικῶν τῶν ἀντιλουκαρείων καὶ ἀντιπροτεσταντικῶν Συνόδων ἐν Κων]πόλει τοῦ 1638 καὶ ἐν Κων]πόλει—Ἰασίῳ τοῦ 1642, τῆς «Ἀντιρρήσεως» τοῦ Μελετίου Συρίγου, τῆς Ὁμολογίας τοῦ Πέτρου Μογίλα καὶ τέλος ἐπὶ τῶν ἀντιπροτεσταντικῶν συγγραφῶν τοῦ Πατριάρχου Κων]πόλεως Ἱερεμίου Β′, Γεωργίου Κορεσσίου, Γαβριὴλ Σεβήρου, Μελετίου Πηγᾶ, Νεκταρίου Ἱεροσολύμων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων θεολόγων τῶν μνημονευομένων ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Συνόδου.

Κρίνας δὲ ὀρθῶς ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ὅτι ἔδει νὰ περιβάλῃ τὴν Ὁμολογίαν του διὰ τοῦ κύρους τοπικῆς Συνόδου, συνεκρότησε τοιαύτην ἐκ τῶν παρεπιδημούντων ἐν Ἱεροσολύμοις ὀρθοδόξων κληρικῶν χάριν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ῥηθέντος ναοῦ τῆς Βηθλεέμ. Κατὰ ταῦτα, ὁ προσεχὴς σκοπὸς τῆς συγκλήσεως τῆς Συνόδου ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου ἦτο ν᾽ ἀναιρέσῃ τοὺς ψευδεῖς καὶ συκοφαντικοὺς δυισχυρισμοὺς τοῦ Claude καὶ τῶν ἄλλων ἑτεροδόξων θεολόγων, Προτεσταντῶν τε καὶ Ῥωμαιοκαθολικῶν, περὶ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τοῦτο δὲ εἶχε λόγους νὰ παρουσιάσῃ ὁ Πατριάρχης ἐνώπιον τῶν συνέδρων καὶ ἐν τοῖς συνοδικοῖς Πρακτικοῖς ὡς τὴν πρόχειρον καὶ φαινομενικῶς εὔλογον ἀφορμήν τῆς συγκλήσεως τῆς Συνόδου [1]. Ὁ ἀπώτερος ὅμως σκοπὸς καὶ ἅμα ὁ κυριώτερος

1. «Σάλπιγγος γὰρ ἀγρίας ἠχωδέστερα καὶ πολέμου δεινοῦ βαρύτερα βροντῶσι τὰ ἔναγχος ἀπὸ Γαλλίας ἐλθόντα πρὸς ἡμᾶς (ὡς μὴ ὤφελον ἐνηχηθῆναι καὶ παρ᾽ ἡμῖν) μηνύματα. Οἱ γὰρ ἐν ἐκείναις εὑρισκόμενοι Καλουΐνοι ἐθελοντὶ κακουργοῦντές φασι τὴν ἀποστολικὴν καὶ ἁγίαν ἡμῶν Ἐκκλησίαν, τὴν ἀνατολικὴν δηλαδή, φρονεῖν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων, ὡς αὐτοὶ ἐκεῖνοι κακοφρονοῦσιν. Οὐ μόνον δὲ λόγοις, ἀλλὰ καὶ συγγράμμασιν οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι, ὡς φαίνεται παρά τινι Κλαυδίῳ ὑφηγητῇ τοῖς ἐν Καρεντονίᾳ Καλουΐνοις, ἐπεχείρησαν ἡμῶν κατηγορεῖν, ὃ καὶ μάλιστα εἰς τὸ προκείμενον ἔργον ἡμᾶς παροτρύνει, μὴ εἰδότες οὔτε τί λέγουσιν, οὔτε περὶ τίνος διαβεβαιοῦνται, οὐκ αἰδούμενοι οὔτε κἂν τοὺς ἀνθρώπους, ὧν ἐνώπιον τοσοῦτα ψεύδεσθαι κατατολμῶσιν. Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων, ἐπειδὴ χάριτι Χριστοῦ συνήλθομεν χάριν ἐγκαινίων τοῦ θειοτάτου ναοῦ τῆς ἐν Βηθλεὲμ κατὰ σάρκα γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ καὶ Θεοῦ...εὑρισκομένων μεθ᾽ ἡμῶν καὶ τῶν ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς ἐπιδημούντων προσκυνητῶν ἱερέων, κληρικῶν καὶ λοιπῶν χριστιανῶν, ᾠήθημεν δεῖν ἐν συνόψει τὴν περὶ ὧν ἡ

καὶ βαθύτερος λόγος καὶ ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς συγκλήσεως τῆς Συνόδου καὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ὁμολογίας ἦτο, ὡς προϋπεδηλώσαμεν, ἡ ἅπαξ ἔτι πανηγυρική, ὁριστικὴ καὶ τελεσίδικος ἀποκήρυξις καὶ καταδίκη τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας καὶ ἡ ἀντιπαράθεσις εἰς τὴν καλβινικὴν διδασκαλίαν αὐτῆς τῆς γνησίας ὀρθοδόξου διδασκαλίας, οὕτω δὲ ἡ σαφὴς καὶ αὐθεντικὴ διάκρισις Ὀρθοδοξίας καὶ Προτεσταντισμοῦ, ἡ ἔμμεσος συνοδικὴ καταδίκη τοῦ τελευταίου καὶ ἡ ἔναντι αὐτοῦ διατήρησις τῆς αὐτοτελείας καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀκριβῶς βραδύτερον ὁ Δοσίθεος ἔπραξε καὶ ἔναντι τοῦ Ῥωμαιοκαθολικισμοῦ[1]. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ Σύνοδος ὤφειλεν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ καταδικάσῃ ἅπαξ ἔτι τὴν καλβινικὴν Λουκάρειον Ὁμολογίαν καὶ τοὺς ἐπ' αὐτῆς στηριζομένους διισχυρισμοὺς τοῦ J. Claude, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ διατυπώσῃ

τιθηνὸς ἡμῶν ἀποστολικὴ Ἐκκλησία κατηγορεῖται δόξαν εἰπεῖν, ἵνα καὶ δι' ἡμῶν ἡ παραδοθεῖσα παρὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κηρυχθεῖσα παρὰ τῶν ἀποστόλων, καὶ φυλαχθεῖσα παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων πίστις ἡμῶν φανερὰ ᾖ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ καὶ τὸ ψεῦδος τῶν ἐναντίων φωραθὲν (καίτοι πεφωραμένον προόν, καὶ καθ' ἑαυτὸ ὡς τραγελάφοις πλάττον, καὶ ὑπὸ πολλῶν τῶν πρὸ ἡμῶν) ἡ ἀλήθεια ὡς εἰκὸς λαμπρότερον ἡλίου λάμπουσα γνωρισθῇ». (MCC. 34β, 1653. KiMEO. I, 328/9. ΜεΣπ. 56. ΜΘΟ. 127.

1. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων ἐλέγχεται ἀσύστατος ἡ γνώμη τῶν θεωρούντων τὸν Δοσίθεον ἐν προκειμένῳ ὡς ὄργανον τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ μάλιστα τοῦ Nointel, μεθ' οὗ ἄλλως τε εὑρίσκετο ὁ Πατριάρχης εἰς ὀξεῖαν ἀντίθεσιν ἕνεκα τῆς διὰ τὰ πανάγια Προσκυνήματα σοβούσης τότε ἔριδος μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων. Σχετικῶς καὶ ὁ C. Georgi ἀπὸ προτεσταντικῆς ἐπόψεως ἔγραψεν, ὅτι ὁ Nointel «erkannte jedenfalls in Dositheus den fähigsten Mann der Orthodoxie in dieser Zeit, machte ihn mit der Behauptung Claudes von der Übereinstimmung zwischen Orthodoxie und Calvinismus in der Abendmahlslehre bekannt, stellte ihm vor, dass die Orthodoxie dadurch in den Augen Roms, des französischen Königs und aller römisch-katholischen Staaten kompromittiert sei, und legte ihm nahe, durch einen neuen autoritativen, also möglichst synodalen Entscheid dazu Stellung zu nehmen. Man hat gemeint, dass Dositheus in eine von Nointel gestellte Falle ging, als er das Jerusalemer Konzil einberief. (So die protestantischen zeitgenössischen Darstellungen; neuerdings auch der Altkatholik E. Michaud, in: Revue internationale de Théologie 13(1905) 443). Aber wenn auch die Einflussnahme Nointels auf Dositheus auf den Ablauf der Dinge mitgewirkt hat, so ist doch die eigene Initiative des Patriarchen keineswegs zu unterschätzen. Wir dürfen sehr wohl annehmen, dass der ehrgeizige(?) junge Patriarch hier eine glänzende Gelegenheit erkannte, vor einem über den Rahmen der orthodoxen Kirche hinausreichenden Forum seine Persönlichkeit dafür einzusetzen, dass die durch Kyrill Lukaris ausgelöste Bewegung im Osten endgültig ausgelöscht wurde und gleichzeitig die volle Selbständigkeit der Orthodoxie gegenüber dem Protestantismus—ebenso wie später gegenüber Rom— demonstriert wurde». (Μν. ἔ. σ. 27/8, πρβλ. καὶ σ. 41). Πρβλ. καὶ τὰ γραφόμενα ἐν Perpetuité... τ. III σ. 383 ἑξ.

ἐν ἀντιπαραβολῇ πρός τε τὴν Λουκάρειον καὶ τὰς Προτεσταντικὰς τοιαύτας συγκριτικῶς καὶ ἀντιρρητικῶς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐπέτυχε διὰ τῶν Πρακτικῶν αὐτῆς, τὸ δὲ δεύτερον διὰ τῆς υἱοθετηθείσης ὑπ᾿ αὐτῆς καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς περιληφθείσης Ὁμολογίας τοῦ προέδρου αὐτῆς Πατριάρχου Δοσιθέου. Τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου φέρουσι τὴν ἐπιγραφήν: «Χριστὸς ἡγείσθω. Ἀσπὶς Ὀρθοδοξίας ἢ ἀπολογία καὶ ἔλεγχος πρὸς τοὺς διασύροντας τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν αἱρετικῶς φρονεῖν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων, ὡς κακοφρονοῦσιν οὗτοι αὐτοί, οἱ Καλουΐνοι δηλονότι, συντεθεῖσα παρὰ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις τοπικῆς Συνόδου ἐπὶ Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων». Ἀκολούθως ἐν τῷ προλόγῳ ἀποκρούει ἡ Σύνοδος τὰς ἐπὶ Καλβινισμῷ κατὰ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς παραπλάνησιν τῶν ἁπλουστέρων συκοφαντίας τῶν Καλβινιστῶν, διαδηλοῦσα «οὐ γάρ ἄλλο τί ἐστι τὸ φρόνημα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ᾿ ἢ τὸ θεῖον ῥῆμα, πιστευόμενον ὀρθῶς καὶ ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων ἀναπτυσσόμενον εὐσεβῶς, καὶ αἱ παρὰ τῶν Ἀποστόλων διὰ λόγου παραδόσεις, ὑπὸ τῶν Πατέρων φυλαχθεῖσαι ἄχρις ἡμῶν» [1]. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Καλβινισταὶ «οὐκ ἀγνοοῦντες τὴν πίστιν ἡμῶν, ἀλλ᾿ ἀναισχυντοῦντες καὶ πρὸς ἀπάτην τῶν ἁπλουστέρων περιάπτειν ἡμῖν ἀνοίκεια ἐπιχειροῦσιν», ὀχυρούμενοι ὄπισθεν τῆς καλβινικῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἡ Σύνοδος ἀποδεικνύει ἐφεξῆς: «Πρῶτον, ὅτι Κύριλλον οὐδέποτε τοιοῦτον (Καλουϊνόφρονα) ἐγνώρισεν ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, οἷον εἶναί φασιν οἱ ἀντίδικοι, οὔτε ἐκείνου πώποτε εἶδε τὰ κεφάλαια συγγραφήν. Δεύτερον, ὅτι εἰ καὶ καθ᾿ ὑπόθεσιν ἐκείνου ἦν, ἀλλὰ πάντη λαθραίως ἐκεῖνα ἐξέδωκε, μηδενὸς εἰδότος τῶν ἀνατολικῶν, μὴ ὅτι γε τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Τρίτον, ὅτι ἡ Κυρίλλου ὁμολογία οὐκ ἔστι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁμολογία. Τέταρτον, ὅτι δυοῖν θάτερον· ἢ ἀδύνατον εἰδέναι τὴν ὁμολογίαν ταύτην τοὺς ἀνατολικούς, ἢ εἰδότας ἀδύνατον ὅλως εἶναι χριστιανούς. Πέμπτον, ὅτι οὕτως οἱ ἀνατολικοὶ ἀποστρέφονται τὰ κεφάλαια ταῦτα, ὥστε μεθ᾿ ὅρκου πολλάκις ἀποφαινόμενον τὸν Κύριλλον, καὶ ἐπ᾿ ἐκκλησίας τὰ ἐναντία τοῖς κεφαλαίοις διδάσκοντα, μόνον διότι οὐ συνέγραψε κατ᾿ αὐτῶν, διὰ δύο πληρεστάτων συνόδων ἀναθέματι καὶ ἀφορισμῷ καθυπέβαλον. Ἕκτον δὲ ἔστω *ἔκθεσις* ἐν ὀλίγοις περὶ τοῦ πῶς φρονεῖ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία περὶ τῶν ἐν τοῖς κεφαλαίοις προβλημάτων» [2]. Ἡ «*ἔκθεσις*» αὕτη εἶναι ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, ἥτις, συντεταγμένη ὑπ᾿ αὐτοῦ καὶ καθ᾿ ὅλα ἑτοίμη οὖσα, ὑπεβλήθη ὑπὸ τὴν κρίσιν τῆς Συνόδου, ὑφ᾿ ἧς ἐγκριθεῖσα καὶ υἱοθετηθεῖσα ἄνευ σοβαρῶν, φαίνεται, μεταβολῶν συμπεριελήφθη ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἕκτου κεφαλαίου τῶν ἑαυτῆς Πρακτικῶν ὡς τὸ οὐσιωδέστατον καὶ ἅμα ἀναπόσπαστον τμῆμα αὐτῶν. Ἐντεῦθεν δ᾿

1. MCC. 34β, 1657. ΚiΜΕΟ. Ι, 334/5. ΜεΣπ. 59. ΜΘΟ. 129.
2. MCC. 34β, 1661. ΚiΜΕΟ. Ι, 338/9. ΜεΣπ. 60/1. ΜΘΟ. 130/1.

ἀρχομένη ἡ Ὁμολογία τελειώνει εἰς τὴν φράσιν: «καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου» [1], ἔνθα τελειώνει καὶ ἡ ἀνασκευὴ τῆς τετάρτης καὶ τελευταίας ἐρωτήσεως τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας. Ὥστε τὸ ὑπόλοιπον μέχρι τοῦ τέλους τμῆμα, ἀπὸ τῆς φράσεως: «οἱ δὲ αἱρετικοὶ καὶ τὴν προσευχὴν τῶν εὐσεβῶν πρὸς τὸν Θεὸν κακίζουσιν» [2], φρονοῦμεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐξακολουθῇ νὰ θεωρῆται ὡς ἀποτελοῦν τμῆμα τῆς Ὁμολογίας, ὡς ὑπὸ πάντων τῶν πρὸ ἡμῶν ἐθεωρήθη, ἀλλ' ἁπλῶς εἶναι τὸ δεύτερον καὶ τελευταῖον μέρος τοῦ ἕκτου κεφαλαίου, συνεχιζομένου, ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστον τμῆμα τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου, ἐν τῷ ὁποίῳ αὕτη ἀσχολεῖται περὶ προσευχῆς, μοναχῶν, νηστείας καὶ ἄλλων τερθρειῶν τοῦ J. Claude καὶ τῶν λοιπῶν Διαμαρτυρομένων [3]. Ἐντεῦθεν ἐν τέλει τοῦ τελευταίου τούτου τμήματος τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου ὑπέγραψαν 69 μέλη αὐτῆς τῇ 16 Μαρτίου 1672, τῇ δὲ 20 Μαρτίου 1672 συνεπληρώθη ἡ μεταγραφὴ τῶν Πρακτικῶν μετὰ τῆς ἐν αὐτοῖς περιληφθείσης Δοσιθεείου Ὁμολογίας ἐν τῷ μεγάλῳ πατριαρχικῷ κώδικι «εἰς μνήμην αἰώνιον ἅμα καὶ ἀσφάλειαν», ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἑξῆς ἐν τέλει σημειώσεως: «Τὸ παρόν, ὡς κατ' ἄνωθεν μεταθεσιῶν <;> ὑπογραφῶν δηλονότι, καὶ πάσης τῆς πραγματείας κατέστρωται ἐν τούτῳ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀποστολικοῦ θρόνου κώδικι, εἰς μνήμην αἰώνιον ἅμα καὶ ἀσφάλειαν, Μαρτίου κ', αχοβ'. Ὁ Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Δοσίθεος ἰδίᾳ χειρὶ γράφομεν καὶ ἀποφαινόμεθα. Ὁ πρῴην Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Νεκτάριος ἀποφαινόμενος ὁμολογῶ ταύτην εἶναι τὴν πίστιν ἡμῶν καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

(Τόπος σφραγῖδος τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου)

Ὁ Νεκτάριος μοναχὸς καὶ ὑπομνηματογράφος τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀναστάσεως συναποφαινόμενος τῇ ἁγίᾳ Συνόδῳ ὑπέγραψα» [4].

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν σημασίαν καὶ τὸ περιεχόμενον ἰδιαιτέρως τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου, ἐξαιρουμένης βεβαίως τῆς ἐν αὐτοῖς περιληφθείσης Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ δογματικοσυμβολικὴ σημασία αὐτῶν εἶναι μικρά, ἐγκειμένη πρὸ πάντων ἐν ταῖς συμπεριληφθείσαις περικοπαῖς ἐξ ὁμιλιῶν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως [5],—ἡ διδασκαλία τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζεται καὶ ὑπὸ τῆς Συνόδου,—ἐν τῷ τελευταίῳ μέρει τοῦ ἕκτου κεφαλαίου, καὶ ἐν τοῖς συμπεριληφθεῖσι Πρακτικοῖς τῶν ἐν Κων)πόλει τοῦ 1638 καὶ ἐν Κων)πόλει—Ἰασίῳ τοῦ 1642 Συνόδων. Τὸ

1. MCC. 34β, 1761. KiMEO. I, 474. ΜεΣπ. 124. ΜΘΟ. 177.

2. Αὐτόθι.

3. Παρὰ ταῦτα ἐν τῇ μετὰ χεῖρας ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου περιλαμβάνεται καὶ τὸ τμῆμα τοῦτο, ὡς φέρεται ἐν τῷ «Ἐγχειριδίῳ», οὗτινος τὸ κείμενον ἀναδημοσιεύεται ἐν αὐτῇ ἀμετάβλητον.

4. Πρβλ. Β' Παρισινὴν ἔκδοσιν τῶν Πρακτικῶν καὶ τῆς Ὁμολογίας σ. 358.

5. Αἱ ὁμιλίαι αὗται εἶναι καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἐπόψεως ἐνδιαφέρουσαι διὰ τοὺς εἰδικοὺς φιλολόγους.

ὑπόλοιπον τμῆμα τῶν Πρακτικῶν ἔχει ἀπολογητικὸν ὑπὲρ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως καὶ πολεμικὸν χαρακτῆρα. Πράγματι, πλὴν τῆς ἐν ἀρχῇ εἰσαγωγῆς, ἐν ᾗ ἐκτίθεται τὸ ἱστορικὸν τῆς συγκλήσεως τῆς Συνόδου, θίγονταί τινες τῶν κυριωτέρων διαφορῶν μεταλὺ Ὀρθοδοξίας καὶ Προτεσταντισμοῦ γενικῶς καὶ χαρακτηρίζονται οἱ Διαμαρτυρόμενοι ὡς «αἱρετικοὶ καὶ αἱρετικῶν οἱ κορυφαιότατοι»[1], ὡς καὶ τοῦ μετὰ τὴν Ὁμολογίαν τελευταίου μέρους τοῦ ἕκτου κεφαλαίου, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ προσευχῆς, μοναχῶν, νηστείας κλπ., ἐν τοῖς ὑπολοίποις κεφαλαίοις ἡ Σύνοδος, ὡς εἴδομεν, ἀποδεικνύει «τὴν Κυρίλλου ὁμολογίαν ἀδύνατον εἶναι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁμολογίαν», καὶ ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐγνώρισε τὸν Κύριλλον Λούκαριν «*δημοσίως*» διδάσκοντα καλβινικὰς διδασκαλίας, «οὔτε ἐν συνόδῳ, οὔτε ἐν ἐκκλησίᾳ, οὔτε ἐν οἴκῳ ὀρθοδόξου τινός, καὶ τέως εἰπεῖν, οὔτε κοινῶς, οὔτε κατ᾿ ἰδίαν εἶπεν ἢ ἐδίδαξέ τι ὁπωσοῦν, ἐξ ὧν ἐκεῖνον πρεσβεύειν οἱ ἐναντίοι φασίν»[2], οὔτε ἤκουσεν αὐτοῦ λέγοντος ἢ βεβαιοῦντος ὅτι εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς φερούσης τὸ ὄνομά του Ὁμολογίας, οὔτε «*δημοσίως* ἐξέδωκε» ταύτην, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐγνώρισε τὸν «Κύριλλον ἐπιβιώσαντα μετὰ τὸν τύπον τῶν κεφαλαίων χρήματι ἐτῶν ἓξ καὶ ἀποφαινόμενον μεθ᾿ ὅρκου μὴ εἶναι ἐκεῖνον τὸν τῶν κεφαλαίων πατέρα, μήτε μὴν τὴν ἐν τοῖς κεφαλαίοις πίστιν πρεσβεύειν, καὶ τέως τἀναντία τοῖς κεφαλαίοις διδάσκοντα ἐπ᾿ ἐκκλησίας, μόνον ὅτι οὐ συνέγραψε κατ᾿ αὐτῶν, προφασιζόμενος...τὰ κεφάλαια ἐκεῖνα πάσης συστάσεως, τοῦ εἶναι Κυρίλλου ἔκθεσιν ἢ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁμολογίαν, ἐστέρηνται»[3]. Εἰς ἐπίρρωσιν δὲ καὶ «τελείαν πίστιν τῶν λεγομένων» ὑπὸ τῆς Συνόδου παρατίθενται ἐκ «βίβλου ἰδιοχείρου Κυρίλλου...ἐκλογαί τινες, ἐκ-

---

1. MCC. 34β, 1656. KiMEO. I, 330. ΜεΣπ. 57. ΜΘΟ. 128. Ἡ Σύνοδος στρέφεται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον βεβαίως λόγον κατὰ τῶν Καλβινιστῶν, εἶτα δὲ καὶ κατὰ τῶν Διαμαρτυρομένων ἐν γένει, κατονομάζουσα τοὺς Λουθηρανοὺς («ἀδελφὰ δέ πως φρονεῖ Λούθηρος Καλουΐνῳ, εἰ καὶ ἔν τισι διαφέρειν δοκοῦσι». MCC. 34β, 1660. KiMEO. I, 335. ΜεΣπ. 59. ΜΘΟ. 129), χαρακτηρίζει δὲ ὡς προφανέστατον ψεῦδος, ὅτι «ἅπερ αὐτοὶ περὶ πίστεως φρονοῦσι, ταῦτα καὶ ἡ Ἀνατολικὴ φρονεῖ Ἐκκλησία»· ὅλως τοὐναντίον, «ὡς ἀδύνατον ἐν τούτῳ ἅμα εἶναι φῶς καὶ σκότος ἢ Χριστὸν καὶ Βηλίαρ, οὕτως ἀδύνατον τοῖς ἐναντίοις, ἕως ἂν ὑπὸ προστάτῃ Καλουΐνῳ αἱρεσιάρχῃ τελοῦσι, ταὐτὸν εἶναι ἐν τοῖς περὶ πίστεως τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ» (MCC. 34β, 1656. KiMEO. I, 330,331/2. ΜεΣπ. 57. ΜΘΟ. 128). Τοὺς Διαμαρτυρομένους γενικῶς χαρακτηρίζει ὡς «παμμιάρους αἱρετικούς, χείρους πάντων ἀπίστων, λαλοῦντας ἄδικα κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ βλάσφημα κατὰ τῶν ἁγίων», τὰ δὲ ὑπ᾿ αὐτῶν διδασκόμενα ὡς «βέβηλα, σοφίσματα, νεωτερισμούς, κενοφωνίας» κ.τ.ὅ., τοὔθ᾿ ὅπερ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ πολεμικοῦ καὶ ἀπολογητικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἔργου τῆς Συνόδου ἐκείνης.

2. MCC. 34β, 1661. KiMEO. I, 340. ΜεΣπ. 61. ΜΘΟ. 131.

3. MCC. 34β, 1708. KiMEO. I, 395. ΜεΣπ. 85. ΜΘΟ. 150.

βληθεῖσαι ἐκ τῶν Κυρίλλου ὁμιλιῶν [1], ἃς ἐπὶ τῷ κοινῷ τῆς Κων)πόλεως, ἐνώπιον τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ αὐτὸς Κύριλλος τῷ ἰδίῳ στόματι ἔλεξε... πᾶν τοὐναντίον ἀποφαινόμεναι τοῖς ὑποβολιμαίοις ἐκείνοις κεφαλαίοις» [2], καθ' ὅτι τὰ ἐν αὐταῖς περιεχόμενα «κατὰ διάμετρον ἀντίκειται τοῖς κεφαλαίοις ἐκείνοις καὶ ἐρωτήσεσιν» [3]. Κατὰ ταῦτα ἡ Σύνοδος κυρίως ἀποκλείει τὴν περίπτωσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως *δημοσίας καὶ ἐπισήμου*, οὕτως εἰπεῖν, διδασκαλίας καλβινικῶν κακοδοξιῶν καὶ ἐκδόσεως τῆς Ὁμολογίας, οὐδόλως ἐγγυωμένη τί ἔπραξεν οὗτος κατ' ἰδίαν καὶ ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ, ἢ ἂν «πάντη λαθραίως ἐκεῖνα (τὰ κεφάλαια) ἐξέδωκεν» [4]. Ἀπ' ἐναντίας, ὡς καὶ δι' ἡμᾶς σήμερον, οὕτω καὶ διὰ τὴν Σύνοδον ἐκείνην καὶ τὸν ἐμψυχωτὴν αὐτῆς Πατριάρχην Δοσίθεον φαίνεται ὅτι ἡ δογματικὴ πίστις καὶ συνείδησις τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως καὶ ἡ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ φερομένη Ὁμολογία ἦτό τι αἰνιγματικόν. Διὸ ἀρχομένη τοῦ πρώτου κεφαλαίου δηλοῖ: «Ὁποίας οὖν συνειδήσεως ἦν ὁ Κύριλλος, ἡμεῖς ἐν τῷ παρόντι δισχυρίζεσθαι οὐχ ὑπισχνούμεθα» [5]. Αἱ περὶ τῆς ὑπόπτου καὶ ἀδικαιολογήτου μάλιστα στάσεως τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐν τῷ ζητήματι τῆς Ὁμολογίας ὑπόνοιαι τῆς Συνόδου καὶ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου εἶναι εὐδιάκριτοι ἰδίως ἐν τῇ ὑποθετικῇ ἐκφορᾷ τῶν ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ καὶ ἀλλαχοῦ λεγομένων [6], ὡς καὶ ἐν ἄλλαις ἐκδηλώσεσι καὶ ἐκφράσεσιν αὐτῶν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις συγγράμμασι τοῦ Δοσιθέου. Οὕτω π. χ. ἐν τέλει τοῦ πέμπτου κεφαλαίου λέγει, ὅτι ἡ ἐν Κων)πόλει Σύνοδος τοῦ 1638, «εἰκάσασα ἐκεῖνον μὴ καθαρεύειν τῆς κατὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως δολιότητος, μήτε μὴν φροντίσαι περὶ τοῦ ποιμνίου, ὡς ἔδει, ὀνομαστὶ τῷ ἀναθέματι καθυπέβαλεν...Τὰς μὲν Συνόδους κατ' ἐκείνου ψῆφον ἐξενεγκούσας δικαίαν οὐκ αἰτιώμεθα, μάλιστα δὲ καὶ μακαρίζομεν, ὡς κατὰ και-

1. Ἡ γνησιότης καὶ αὐθεντία τῶν ὁμιλιῶν τούτων, μαρτυρουμένη ὑφ' ὁλοκλήρου Συνόδου, καὶ δὴ ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν θὰ ἔζων ἀκόμη αὐτήκοοι μάρτυρες τούτων, νομίζομεν ὅτι δὲν δύναται σοβαρῶς νὰ τεθῇ ἐν ἀμφιβόλῳ. Ζήτημα μόνον εἶναι, ἂν αἱ ὁμιλίαι αὗται ἐξεφωνήθησαν πρὸ ἢ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐξεφωνήθησαν καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς, διότι ὁ Πατριάρχης δὲν ἠδύνατο ἐνώπιον ὀρθοδόξου ἀκροατηρίου νὰ κηρύξῃ δημοσίως καλβινικὰς ἑτεροδιδασκαλίας.

2. MCC. 34β, 1664. KiMEO. I, 341. ΜεΣπ. 62. ΜΘΟ. 131.

3. MCC. 34β, 1689. KiMEO. I, 375. ΜεΣπ. 76. ΜΘΟ. 143.

4. MCC. 34β, 1661. 1693. KiMEO. I, 338. 379. ΜεΣπ. 60. 78. ΜΘΟ. 130. 144.

5. Προσθήκη Γ' ἐκδόσεως, Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, σ. 6.

6. MCC. 34β, 1693 ἑξ. KiMEO. I, 379 ἑξ. ΜεΣπ. 78 ἑξ. ΜΘΟ. 144 ἑξ. Π. χ. «Εἰ γὰρ Κύριλλος οὗτος βεβαίως καὶ ἀληθῶς αἱρετικὸς ἦν, κἀκεῖνος συνέγραψε τὰ θρυλούμενα κεφάλαια, καὶ ἄλλα μὲν ἐδίδασκε δημοσίως, ἄλλα δὲ ἐπίστευε τῇ καρδίᾳ, κατὰ τῆς ἰδίας συνειδήσεως ἔγραψε καὶ ἐπίστευσεν, οὐ κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἣν περιέποι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον». (Αὐτόθι).

ρους καλῶς ὑπὲρ τῆς εὐσεβοῦς ἀγωνισθείσας πίστεως, καὶ αἰτίαν εὔλογον ἐχούσας τὴν ἐκείνου μακρὰν σιωπὴν εἰς τὸ ἐκεῖνον ἐπιτιμῆσαι πρὸς καὶ ἄλλων σωφρονισμόν[1]. Ἐκεῖνον δέ, εἰ καὶ μὴ ἀναθεματίζομεν, ἀλλὰ θρηνοῦμεν, ὅτι τῇ σιωπῇ τοσοῦτον κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐξήγειρε τῶν ἐχθρῶν πόλεμον. Εἰ δ' ἦν ἀληθῶς αἱρετικὸς Καλουϊνόφρων καὶ οὐ μετεμελήθη... ἀλλ' ἔμεινεν αἱρετικὰ καὶ πιστεύων καὶ φρονῶν, χωρὶς πάσης ἀντιλογίας τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι καὶ ἀφορισμῷ μετὰ τῶν συμμύστων αὐτῷ αἱρετικῶν καθυποβάλλομεν»[2]. Οὕτως ἄρα καὶ ἐξ αὐτῆς ἀκόμη τῆς οὕτω συγκεκαλυμμένως ὁμιλούσης περὶ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων

1. Αὐτονόητον ὅτι ἡ ἐπίκλησις τῆς καταδικασάσης προσωπικῶς τὸν Λούκαριν Συνόδου ἐν Κων)πόλει τοῦ 1638 καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς, δεικνύει τὰς κατὰ τοῦ Λουκάρεως ὑπονοίας τοῦ Δοσιθέου καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς Συνόδου.

2. MCC. 34β, 1721. ΚiΜΕΟ. Ι, 422/3. ΜΘΟ. 159. Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει: «Μηδὲ γὰρ ὡς ἐφ' ἁγίῳ ἐγκαυχάσθωσαν Κυρίλλῳ οἱ ἀντίδικοι, ὅτι οὐ πεφόνευται ἀδίκως, ὡς οὗτοι χαίρουσι λέγειν, ἢ ἕνεκα τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα καὶ τοιοῦτος νομισθείη, ἀλλ' ἀμέτρως κεκτημένος τῆς φιλαρχίας τὸ ἔγκλημα, ὃ καὶ νόσον τοῦ Ἑωσφόρου ὁ μέγας οἶδε Βασίλειος, ἐξ ⟨διόρθωσις Γ' ἐκδόσεως σ. 20⟩ παρανόμως, ἐπὶ τῇ πρώτῃ τῇ δοκούσῃ νομίμῳ, καταδυναστεύσας τοῦ θρόνου Κων]πόλεως, μετὰ μυρίων ἐξόδων καὶ ταλαιπωριῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν (τῇ τῶν ἔξω ἀπληστίᾳ καὶ τῇ τοῦ Φιλάντρας πρέσβεως συμμαχίᾳ χρώμενος, δι' ὃν καὶ ὑποψίᾳ μᾶλλον ἐγένετο τῇ Ἐκκλησίᾳ) τὸν ἐπονείδιστον ἐκεῖνον εἴληφε θάνατον. Ὃν τοιαῦτα περὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ πεπραχότα, εἰ καὶ εὐσεβῆ συμβέβηκεν εἶναι, ὡς ἁμαρτωλὸν εἴχομεν, καὶ ἁμαρτωλὸν τοιοῦτον, ὃς δίκας τίσειν ἔμελλε παρὰ τῷ Θεῷ ἕνεκα τῶν κακῶν, ἃ τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο ἀδεῶς· νῦν δὲ καὶ ἀσεβείας γενόμενον πατέρα, ὡς οἱ ἐναντίοι διισχυρίζονται, οὐχ ἅγιον, ἀλλ' ἄθλιον καὶ ὡς μὴ ἔχοντα ὅλως μετὰ Χριστοῦ μερίδα γινώσκομεν» (MCC. 34β, 1709. ΚiΜΕΟ. Ι, 397[8. ΜεΣπ. 86. ΜΘΟ. 151). Ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρως ὁ γράψας τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου Πατριάρχης Δοσίθεος μαρτυρεῖ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ παραλειπομένοις ἐκ τῆς Ἱστορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων τάδε: «Ὁ γὰρ Κύριλλος, εἰ καὶ ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ὠφέλησε τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν εἰς διαφόρους τόπους καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ρωσίαν πεμφθεὶς ἀρχιμανδρίτης ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Μελετίου πολλὰ καὶ μεγάλα ἐνήργησεν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας, ἐν τῷ τέλει ὅμως τῆς ζωῆς αὐτοῦ σιωπήσας καὶ μὴ τὸν πρεπούμενον ἀγῶνα ποιήσας κατὰ τῶν Καλβίνων, ἔδοξε κακόφρων καὶ ἀνάξιος καὶ τοῦ θρόνου καὶ τοῦ ὀνόματος... καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας ἐπίβουλος». (Παρὰ *Α. Π. Κεραμεῖ,* μν. ἔ. τ. Ι σ. 278). Καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1171 γράφει: «Κύριλλος ὁ Λούκαρις πατριαρχεύσας ἦν ὀρθόδοξος, ὡς καὶ πρότερον, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι ὀρθόδοξος... Ὅτι ὅμως ἦν κρύφιος αἱρετικός, ἔστι φανερὸν ἐκ πολλῶν συστατικῶν, εἰ καὶ λαθραίων καὶ ἐν παραβύστῳ γεγενημένων». Καὶ ἐν σ. 1172 γράφει, ὅτι ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεὺς «ἦλθεν εἰς Κων]πολιν πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκαριν, καὶ ἡνώθη ὁ ὕπουλος τῷ ὑποκριτῇ, ὁ ἄθεος τῷ αἱρετικῷ, εἰ καὶ εἶχον ἐν παραβύστῳ τὰς βλασφημίας αὐτῶν... Ἀποθανόντος γὰρ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως καὶ Κορυδαλλέως συναπέθανε καὶ ἡ ἀσέβεια αὐτῶν, μείνασα μόνοις τοῖς Καλβίνοις».

καὶ τοῦ προέδρου αὐτῆς Πατριάρχου Δοσιθέου δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς ὅ συμπέρασμα καὶ ἐκ διαφόρων ἄλλων λόγων ἡμεῖς ἔχομεν ἤδη καταλήξει, ὅτι δηλαδὴ Κύριλλος ὁ Λούκαρις, μὴ τηρήσας τὴν ἣν ὤφελεν ἔναντι τοῦ Καλβινισμοῦ καὶ τῆς Ὁμολογίας ἐκείνης στάσιν, δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι υἱοθέτησε τὴν καλβινικὴν ἐκείνην Ὁμολογίαν, ὑποστὰς καί τινα ἐξωτερικὴν καλβινικὴν ἐπίδρασιν, ἧς ὁ βαθμὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς[1].

Ὑπολείπεται τέλος νὰ ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα τοῦ συγγραφέως τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρχῃ, ὅτι δηλ. συγγραφεὺς οὐ μόνον τῆς Ὁμολογίας ἀλλ' ἅμα καὶ τῶν Πρακτικῶν εἶναι ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος, ὡς ἁπλῆ συγκριτικὴ ἀνάγνωσις ἀμφοτέρων, ἓν ἑνιαῖον καὶ ἀδιάσπαστον ὅλον ἀποτελούντων, καὶ ἀντιπαραβολὴ τοῦ περιεχομένου, τοῦ ὕφους, τῆς γλώσσης κ.τ.τ. αὐτῶν πείθει πάντα ἔμπειρον περὶ τὰ τοιαῦτα καὶ γνώστην τῶν κατὰ τὸν Δοσίθεον. Τοῦτο ἄλλως τε δείκνυται καὶ ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1690 γενομένης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δοσιθέου τρίτης ἐκδόσεως τῆς Ὁμολογίας, μεθ' ἧς ὁ Πατριάρχης συνήνωσεν εἰς ἓν ἴδιον ἔργον καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου, ἀπαλείψας τὰς ἀρχικὰς ἐπιγραφὰς ἀμφοτέρων, καὶ δὴ τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν γενικὴν ἐπιγραφὴν τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου, τὴν περιλαμβάνουσαν καὶ τὴν Ὁμολογίαν: «Ἀσπὶς Ὀρθοδοξίας... *συντεθεῖσα παρὰ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις τοπικῆς Συνόδου ἐπὶ Δοσιθέου*» διὰ τοῦ κοινοῦ καὶ περιεκτικωτέρου τίτλου: «Ἐγχειρίδιον ἐλέγχον τὴν καλβινικὴν φρενοβλάβειαν, συκοφαντοῦσαν τὴν ἀνατολικήν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, φρονεῖν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ὡς αὐτοὶ οὗτοι, οἱ Καλουΐνοι δηλονότι, κακοφρονοῦσι, προβάλλοντες εἰς πίστιν δῆθεν τῶν λεγομένων αὐτοῖς τὰ λεγόμενα Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως κεφάλαια, *συντεθὲν παρὰ Δοσιθέου, Πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑξακοσιοστὸν ἑβδομηκοστὸν δεύτερον* ἔτος τῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ἐνσάρκου ἐπιφανείας». Ἐνῷ δὲ ἐν τῇ ἀρχικῇ καὶ ταῖς ἄλλαις ἐκδόσεσιν ἡ «*Σύνοδος*» ἐν ἀρχῇ τῶν Πρακτικῶν αὐτῆς ἀπηυθύνετο «τοῖς ἁπανταχοῦ γῆς καὶ θαλάσσης ὀρθοδόξοις ἐπισκόποις, ἀδελφοῖς καὶ συλλειτουργοῖς ἡμῶν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ πᾶσιν ἁπλῶς τοῖς εὐσεβέσι καὶ ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς, τέκνοις ἀγαπητοῖς

1. Βλέπ. πλείω ἐν **Ἰω. Καρμίρη,** μν. ἔ. σ. 207/31. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, «ὁ Κύριλλος Λούκαρις, καίπερ ἐξαναγκασθεὶς νὰ ὑπογράψῃ ἀμετάβλητον τὸ προσκομισθὲν αὐτῷ καλβινικὸν σχέδιον τῆς Ὁμολογίας, φαίνεται οὐχ ἧττον ὅτι ἐπήνεγκεν ὡρισμένας τροποποιήσεις εἰς αὐτὸ ἐπὶ τὸ ὀρθοδοξότερον, διά τινας τῶν ὁποίων συγκατετέθησαν πιθανῶς καὶ οἱ Καλβινισταὶ συντάκται τῆς Ὁμολογίας, ἵνα οὕτως ἐξαπατήσωσιν εὐχερέστερον τοὺς ἀφελεῖς Ὀρθοδόξους, προσφέροντες αὐτοῖς καλβινικὴν κατ' οὐσίαν ὁμολογίαν πίστεως, ἀλλ' ὑπὸ ἐξωτερικὴν μορφὴν καὶ ἐμφάνισιν κακοτέχνως ὀρθόδοξον καὶ μὲ τὴν ὑπογραφὴν ὀρθοδόξου Πατριάρχου». (Αὐτόθι σ. 226).

ἡμῶν, ἐν Κυρίῳ χαίρειν», ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει ὁ Δοσίθεος ἀντικατέστησε ταῦτα ὧδε: «*Δοσίθεος* ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀναστάσεως πόλεως Ἱεροσολύμων τοῖς ἁπανταχοῦ γῆς καὶ θαλάσσης ὀρθοδόξοις ἐπισκόποις, ἀδελφοῖς καὶ συλλειτουργοῖς ἡμῶν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ πᾶσιν ἁπλῶς τοῖς εὐσεβέσι καὶ ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς, τέκνοις ἀγαπητοῖς ἡμῶν, ἐν Κυρίῳ χαίρειν». Τοιουτοτρόπως, ἐνῷ ἀρχικῶς τὰ Πρακτικὰ μετὰ τῆς Ὁμολογίας ἐδημοσιεύθησαν ἐπ' ὀνόματι τῆς Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων, νῦν δημοσιεύονται ἐπ' ὀνόματι τοῦ προέδρου αὐτῆς καὶ συντάκτου αὐτῶν Πατριάρχου Δοσιθέου. Ἔπειτα δὲ καὶ ῥητῶς ἐν τῷ «Ἐγχειριδίῳ» του σ. 81 ὁ Δοσίθεος γράφει: «Καὶ ἡμεῖς ἐν ἔτει αχοβ' συγγράφομεν ἀπὸ τῆς αἰτίας ταύτης τὸ παρὸν Ἐγχειρίδιον», καὶ ἀλλαχοῦ: «καὶ ἡμεῖς ἐγχειρίδιόν τι, ἔλεγχον τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας ἐσχεδιάσαμεν» [1], ὅπερ διμερὲς ὄν, περιλαμβάνει τά τε Πρακτικὰ τῆς Συνόδου καὶ τὴν Ὁμολογίαν αὐτοῦ. Ἐπίσης σημαντικὸν εἶναι καὶ τὸ σχόλιον τοῦ Δοσιθέου ἐν τῷ «Ἐγχειριδίῳ» σ. 81: «Χρὴ εἰδέναι ὅτι ἐν τῷ Ἐγχειριδίῳ τῷ *ἐπιγραφομένῳ* τῆς ἐν Βηθλεὲμ Συνόδου ἡμαρτημένως εἰπὼν ὁ *συγγραφεὺς* περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου, τοῦ ιη', ἤδη ἐπιδιορθούμενος *ἑαυτὸν* εἰς πλάτος ἐξήνεγκεν αὐτό, εἰπὼν πάντα τὰ ἀναγκαῖα περὶ αὐτοῦ». Ἀκριβῶς λοιπὸν ἐπειδὴ ἀμφότερα ταῦτα ἦσαν ἴδιον ἑνιαῖον ἔργον τοῦ Δοσιθέου, προέβη ἐλευθέρως οὗτος ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἐκδόσει αὐτῶν εἰς ἱκανὰς καὶ σημαντικὰς μεταβολάς, προσθαφαιρέσεις καὶ διορθώσεις ἀμφοτέρων, ἅς δὲν θὰ ἠδύνατο βεβαίως ν' ἀποτολμήσῃ, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἀποκλειστικοῦ ἔργου τῆς Συνόδου, ὡς δὲν ἔπραξε τοῦτο καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῶν Συνόδων Κων/πόλεως τοῦ 1638 καὶ Κων/πόλεως—Ἰασίου τοῦ 1642, τοῖς περιληφθεῖσιν ἐν τῷ Ἐγχειριδίῳ του σ. 20—29 [2]. Τέλος ὡς ἐκ περισσοῦ παρατηροῦμεν ὅτι, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δοσίθεος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς τε Ὁμολογίας καὶ τῶν Πρακτικῶν, ἅτινα ἡ Σύνοδος εἶτα ἐπεκύρωσε καὶ υἱοθέτησεν, οὐδαμῶς μειοῖ τὴν ἱστορικοδογματικὴν καὶ συμβολικὴν σημασίαν αὐτῶν, συμφώνως καὶ πρὸς τὰ ἄλλα γνωστὰ προηγούμενα ἄλλων Συνόδων [3].

(Συνεχίζεται)

1. Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 108 ὑποσημ. 2 καὶ σ. 110 ὑποσημ. 1.

2. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων ἐλέγχεται ἀδικαιολόγητος ἡ ἐπιφυλακτικότης καὶ πιθανολογία τῶν W. Gass καὶ F. Gavin, θεωρούντων τὸν Δοσίθεον «wahrscheinlich» καὶ «probably» συγγραφέα καὶ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Συνόδου. (Πρβλ. W. Gass, Symbolik der Griechischen Kirche, Berlin 1872, σ. 81. F. Gavin, Some aspects of contemporary Greek Orthodox Thought, Milwaukee and London 1923, σ. 216).

3. Ὡς ἤδη ὀρθῶς ὁ A. Palmieri παρετήρησε, «quod tota Synodus, vel plura ex eius membris, collatis viribus, eadem non composuerint, valorem symbolicum confessionis Dosithei, ac significationem historicam Clypei orthodoxae fidei non imminuit. In cunctis enim synodis contingit, ut scripta unius viri, quorum doctrina Patribus perplacet, ab eis ita approbentur, ut illud quod documentum erat individuale, per hancce approbationem synodicum evadat. Hoc idem de actis concilii hierosolymitani a Dositheo compositis asserendum est». (Theologia dogmatica orthodoxa, Florentiae 1911, τ. I σ. 482).

ΤΑΞΕΙΣ ΧΕΙΡΟΘΕΣΙΩΝ ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΩΝ *)

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

---

r δ α (Ξ) Καὶ οἱ τοῦ βήματος καὶ οἱ ἐκτὸς τοῦ βήματος τὸ Κύριε ἐλέησον γ'. Ἐπιδιδομένου τοίνυν τοῦ τοιούτου χάρτου τῷ ἀρχιερεῖ καὶ τοῦ χαρτοφύλακος ἢ τοῦ ἀρχιδιακόνου λέγοντος τὸ Πρόσχωμεν, ὁ ἀρχιερεὺς ἀναγινώσκει τὰ γεγραμμένα εἰς ἐπήκοον πάντων τῶν περιεστώτων καὶ πάντων φωνούντων τὸ Κύριε ἐλέησον, ὡς προδεδήλωται, ἀναπτύσσει τὸ εὐαγγέλιον ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ἐπιτίθησι τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ τραχήλῳ τοῦ χειροτονουμένου συνεφαπτομένων καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων. Εἶτα ποιεῖ σταυροὺς γ' ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Καὶ ἔχων ἐπικειμένην αὐτῷ τὴν χεῖρα εὔχεται οὕτως:

Γενεσ. ιε 2, Ψαλμ. ζ 1 καὶ ἀλ. Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ νομοθετήσας ἡμῖν διὰ τοῦ πανευφήμου σου ἀποστόλου Παύλου βαθμῶν καὶ ταγμάτων τάξιν, εἰς τὸ ἐξυπηρετεῖσθαι καὶ λειτουργεῖν τοῖς σεπτοῖς καὶ ἀχράντοις σου Μυστηρίοις, ἐν τῷ ἁγίῳ σου Θυσιαστηρίῳ, *Α' Κορ. ιβ 28 Σοφ. Σολ. στ. 7 Σειρὰχ λϛ 1* πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους· αὐτός, Δέσποτα τῶν ἁπάντων, καὶ τοῦτον τὸν ψηφισθέντα, καὶ ἀξιωθέντα ὑπεισελθεῖν τὸν εὐαγγελικὸν ζυγὸν καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν ἀξίαν, διὰ τῆς χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ τῶν συμπαρόντων λειτουργῶν καὶ συνεπισκόπων, τῇ ἐπιφοιτήσει καὶ δυνάμει καὶ χάριτι τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος, ἐνίσχυσον, ὡς ἐνίσχυσας τοὺς ἁγίους σου ἀποστόλους καὶ προφήτας· ὡς ἔχρισας τοὺς βασιλεῖς· ὡς ἡγίασας τοὺς ἀρχιερεῖς· καὶ ἀνεπίληπτον *Α' Τιμ. β 2, γ 4* αὐτοῦ τὴν ἀρχιερωσύνην ἀπόδειξον, καί, πάσῃ σεμνότητι κατακοσμῶν, ἅγιον ἀνάδειξον, εἰς τὸ ἄξιον γενέσθαι τοῦ αἰτεῖν αὐ- *Ἀββακ. γ 12 Ψαλμ. ι θ, καὶ ἀλλ.* τὸν τὰ πρὸς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ, καὶ ἐπακούειν σε αὐτοῦ. Ὅτι ἡγίασταί σου τὸ ὄνομα καὶ δεδόξασταί σου ἡ Βασιλεία κτλ.

«οὗ περ ἀναγνωσθέντος εἰς ἐπήκοον πάντων προσάγεται αὐτῷ ὁ μέλλων χειροτονηθῆναι καὶ ἀναπτύσσων ὁ ἀρχιερεὺς τὸ εὐαγγέλιον..» ***Π²*** *...τοῦ Παναγίου Πνεύματος. Καὶ πάντων ἐκφωνούντων ἐκ γου τὸ Κύριε ἐλέησον ἀναπτύσσει... χειροτονουμένου συνεφαπτομένων... Λ τοῦ Παναγ. Πνεύματος. Ἐπιδιδομένου τοίνυν τοῦ τοιούτου χάρτου τῷ ἀρχιερεῖ καὶ τοῦ χαρτοφύλακος λέγοντος τὸ Πρόσχωμεν... Ξ διὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου Ξ πανευφήμου ἀποστόλου σοῦ Λ ἀρχιερατικὴν τάξιν α ἀπόδειξον εἰς τὸ ἄξιον Λ ὡς τὸ ἄξιος γενέσθαι α ὡς ἄξιον γενέσθαι r λαοῦ σου α r ὑπακούειν σε α Λ r δ Ἐκφών. ΛΞ,.*

---

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου Τόμου σ. 649.

Λ r a r δ Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν λέγει τῶν συγχειροτονούντων ἀρχιερέων εἷς λεπτῇ τῇ φωνῇ ὅσον ἀκούειν τοὺς συνόντας ἀρχιερεῖς καὶ ἀποκρίνεσθαι τὰ διακονικὰ ταῦτα.

Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης καὶ τῆς σωτηρίας.

Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου...

Ὑπὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν (τοῦ δεῖνος), ἱερωσύνης, ἀντιλήψεως, διαμονῆς, εἰρήνης, ὑγείας καὶ σωτηρίας αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἔργου τῶν χειρῶν αὐτοῦ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ (τοῦδε) τοῦ νυνὶ προχειριζομένου ἐπισκόπου, καὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὅπως ὁ φιλάνθρωπος Θεὸς ἡμῶν ἄσπιλον καὶ ἀμώμητον αὐτῷ τὴν Ἀρχιερωσύνην χαρίσηται, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης, πάσης πόλεως καὶ χώρας, καὶ τῶν πίστει οἰκούντων ἐν αὐταῖς, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ πάντων τῶν χρῃζόντων τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας καὶ ἀντιλήψεως, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως.

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον.. Τῆς Παναγίας, ἀχράντου κτλ.

Λ δ a r Ξ Καὶ τούτων ρηθέντων ὁ ἀρχιερεὺς ἔχων ὡσαύτως τῇ τοῦ χειροτονουμένου κορυφῇ τὴν χεῖρα ἐπικειμένην εὔχεται οὕτως:

Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὴν ἀνθρώπου *Ψαλμ. ζ 1*
φύσιν τὴν τῆς Θεότητος ὑπενεγκεῖν οὐσίαν, τῇ σῇ οἰκονομίᾳ *καὶ ἀλλ.*
ὁμοιοπαθεῖς ἡμῖν διδασκάλους καταστήσας, τὸν σὸν ἐπέχοντας
θρόνον, εἰς τὸ ἀναφέρειν σοι θυσίαν καὶ προσφορὰν *Ἑβρ. ζ 27,*
ὑπὲρ παντὸς τοῦ λαοῦ σου· σύ, Χριστέ, καὶ τοῦτον τὸν ανα- *15, Ἐφεσ. ε 2*
δειχθέντα οἰκονόμον τῆς ἀρχιερατικῆς χάριτος, ποίησον γενέσθαι *Ἰωαν. ια 50,*
μιμητὴν σοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Ποιμένος, τιθέντα τὴν ψυχὴν *Γ΄Βασ. η 36 καὶ ἀλλ.* *Ἰωαν. ι 15*
αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων σου, ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν,
φῶς τῶν ἐν σκότει, παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον *Ρωμ. β 19*
νηπίων, φωστῆρα ἐν κόσμῳ· ἵνα, καταρτίσας τὰς ψυχὰς *Φιλιπ. β 15*
τὰς ἐμπιστευθείσας αὐτῷ ἐπὶ τῆς παρούσης ζωῆς, παραστῇ τῷ *Ρωμ. ιδ 10*

Καὶ μετὰ τὸ Ἀμήν...λεπτῇ τῇ φωνῇ ταῦτα Ξ ὑγείας σωτηρίας Λ δ ὁ φιλάνθρ. Θεὸς ἄσπιλον a r Λ δ ἀμώμητον αὐτοῦ τὴν a r δ Καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν χρῃζόντων a r Καὶ ὑπὲρ τῶν χρῃζόντων δ παρὰ τοῦ Θεοῦ r δ Ὑπὲρ τῆς πόλεως... Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι Λ Ξ Ὁ Ξ μεταξὺ τοῦ Ὅπως ὁ φιλάνθρωπος .. καὶ Ὑπὲρ τῆς πόλεως..-τὴν Ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων.

δ r Λ καὶ τούτων λεγομένων τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν Ξ φύσιν καὶ τῆς θεότητος Ξ Σὺ Κύριε καὶ τοῦτον a Λ Ξ δ καὶ τοῦτον ἀναδειχθέντα δ ὁδηγὸν τυφλῶν a Λ Ξ r δ παιδευτὴν ἀφρόνων, φωστῆρα Λ Ξ καταρτήσας ψυχὰς Ξ

βήματί σου ἀκαταισχύντως, καὶ τὸν μέγαν μισθὸν λάβῃ, ὃν ἡτοίμασας τοῖς ἀθλήσασιν ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου σου.

Λ Ξ r Ἐκφώνως:

Σὸν γάρ ἐστι τὸ ἐλεεῖν καὶ σώζειν ἡμᾶς, ὁ Θεός, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

r *δ* Λ *α* (Ξ) Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν αἴρει τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τίθησιν εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ ἐπιτίθησι τῷ χειροτονηθέντι τὸ ὠμοφόριον λέγων ἄξιος. Ὁμοίως καὶ ὁ κλῆρος τὸ αὐτό. (Καὶ ψάλλεται τρὶς παρὰ τῶν τοῦ βήματος καὶ τρὶς παρὰ τῶν ψαλτῶν Λ). Εἶτα τὸν χειροτονηθέντα ἀσπάζεται αὐτός τε ὁ χειροτονήσας καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι. Καὶ τῆς συνήθους εὐφημίας τελουμένης ἀνέρχονται εἰς τὸ σύνθρονον· καὶ καθεζόμενος πρῶτος ὁ χειροτονηθεὶς εἰρηνεύει εἰς τὸν ἀπόστολον. Καὶ πρῶτος τῶν ἄλλων τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ μεταλαμβάνει. Αὐτὸς καὶ τῷ χειροτονήσαντι καὶ τοῖς λοιποῖς μεταδίδωσι.

καὶ τὸν μισθὸν τὸν μέγαν Λ *μισθὸν λήψεται* *α* r *δ* *μισθὸν κομίσηται ὃν* Ξ
σώζειν ὁ Θεὸς ἡμῶν *α*

Ὁ Λ «οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι. Εἶτα ἀνέρχονται εἰς τὴν ἄνω καθέδραν. Καὶ γίνεται ἡ φήμη τῶν βασιλέων καὶ τοῦ ἀρχιερέως. Καὶ καθεζόμενος...»

Ὁ Β. «Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν ἐφαίρει τὸ εὐαγγέλιον ὁ πατριάρχης καὶ ἀποτίθησιν αὐτὸ ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ καὶ τότε ἐπιτιθεὶς τὸ ὠμοφόριον τῷ χειροτονηθέντι ἀσπάζεται αὐτὸν αὐτὸς καὶ πάντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ συνανέρχεται ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἰς τὸ σύνθρονον καὶ τελεῖται λοιπὸν πᾶσα ἡ λειτουργία.»

C. Μετὰ τὴν λειτουργίαν ἐκδύονται τὰ ἐνδύματά των ἐν τῷ βήματι καὶ ὁ νεοχειροτονηθεὶς ὁδηγεῖται εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον ὅστις θέτει τὰ ἐπισκοπικά του ἄμφια ἐπ' αὐτοῦ δίδων τὴν συνήθη εὐλογίαν. Μετὰ τοῦτο παραδίδει εἰς αὐτὸν τὸ ἐγκόλπιόν του καὶ τὸν μανδύαν, τὸ ἐπανωκαλύμμαυχον καὶ τὴν μίτραν καὶ κομβολόγιον. Εἶτα πορεύονται πρὸς τὴν ἐξέδραν, ὅπου ὁ πρωτοπρεσβύτερος καὶ ἀρχιδιάκονος ὁδηγοῦσιν αὐτὸν καὶ ἡ ποιμαντορικὴ ῥάβδος παραδίδεται εἰς αὐτὸν μετὰ τῆς ἑπομένης παραινέσεως. (Μακρὰ προσφώνησις μεθ' ἣν παραδίδεται ἡ ῥάβδος μετὰ τοῦ Λάβε...)

Οἱ κώδικες οὐδὲν λέγουσι περὶ ἐπιδόσεως τῆς ῥάβδου πλὴν τοῦ Ἀλλατιανοῦ, ὅστις τοποθετεῖ ταύτην κατὰ τὸν χρόνον τῆς προβλήσεως ἢ μικρᾶς σφραγίδος. Κατὰ τὴν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ κρατοῦσαν πρᾶξιν ἡ ἐπίθεσις τῆς μίτρας ἐπὶ τὸν νεωστὶ χειροτονηθέντα καὶ ἡ εἰς αὐτὸν ἐπίδοσις τῆς ῥάβδου γίνονται μετὰ τὸ πέρας τῆς θείας λειτουργίας. Κατὰ τὴν ἐπίδοσιν δὲ λέγονται ὑπὸ τοῦ ἐπιδιδόντος τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀλλατιανοῦ ἀναφερόμενα:

Λάβε τὴν ῥάβδον, ἵνα ποιμαίνῃς τὸ ἐμπιστευθέν σοι ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τοῖς μὲν εὐπειθέσιν, ἔστω αὐτοῖς ὑπὸ σοῦ βακτηρία καὶ ὑποστηριγμός, τοῖς δὲ ἀπειθέσι καὶ εὐτραπέλοις χρῶ αὐτῇ ῥάβδῳ ἐπιστυπτικῇ, ῥάβδῳ παιδεύσεως.

Κατὰ δὲ χειρόγραφον σημείωμα ἐν ἐντύπῳ ἀρχιερατικῷ προερχομένῳ ἐκ Κων)λεως. ἀνήκοντι εἰς μητροπολίτην τῆς Νέας Ἑλλάδος:

Ὁ μὲν θεόπτης Μωϋσῆς διὰ τῆς τερατουργοῦ ἐκείνης ῥάβδου τὴν Ἐρυθρᾶν διατεμὼν τὸν μὲν διώκτην Φαραὼ πανστρατιᾷ κατεπόντισε, τὸν δὲ Ἰσραηλίτην λαὸν διεβίβασε. Σὺ δὲ λαβὼν τὴν δι' ἐμοῦ ἐγχειριζομένην σοι ποιμαντικὴν ταύτην ῥάβδον τοὺς μὲν βαρεῖς τῆς ἐκκλησίας λύκους ἀποδίωκε, τὸ δὲ λογικὸν τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον καθοδήγει εἰς νομὰς σωτηρίους τῆς εὐαγγελικῆς χάριτος.

Q X H ΤΑΞΙΣ ΓΙΝΟΜΕΝΗ ΕΙΣ ΠΡΟΧΕΙΡΙΣΙΝ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ

X Εὐλογητός. Τρισάγιον. Παναγία Τριάς. Πάτερ ἡμῶν. Ὅτι σοῦ ἐστιν. Ἀπολυτίκιον καὶ κοντάκιον τῆς ἡμέρας.

Ὁ διάκονος· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπιτίθησι δὲ ὁ ἀρχιερεὺς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ μέλλοντος γενέσθαι ἡγουμένου καὶ σφραγίζει τρίτον λέγων καὶ ἐπευχόμενος οὕτως:

Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ διαπαντὸς τῆς τῶν ἀνθρώπων *Ψαλμ. ξβ 1*
σωτηρίας πρόνοιαν ποιούμενος, ὁ καὶ τὴν λογικὴν ταύτην ποί- *καὶ ἀλλ.*
μνην ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγαγὼν ἐν τῷ ὀνόματί σου· αὐτός, *Ματθ. κβ 34,*
Δέσποτα τῶν ἁπάντων, τῇ ἀμέτρῳ σου φιλανθρωπίᾳ, ταύ- *Πράξ. ε 26,*
την μὲν σκέπασον ἐν τῇ σκέπῃ τῶν πτερύγων σου, καὶ *Ματθ. ιβ 21 καὶ ἀλλ.*
ἀβλαβῆ περιφρούρησον ἀπὸ πάσης ἐπιβουλῆς τοῦ ἀντικειμένου. *Σοφ. Σολ. στ.*
Τὸν δὲ δοῦλόν σου (δεῖνα) Ἱερομόναχον, ὃν ηὐδόκησας Ἡγούμε- *7, Σειρὰχ λς 1 Ψαλμ. ξ 4*
νον καταστῆναι ἐπ᾽ αὐτῆς, ἄμεμπτον διατήρησον, τὰς σὰς ἐντολὰς *καὶ ἀλλ.*
ἀδιαλείπτως φυλάττοντα, καὶ ἀνυστάκτως τῇ ἐμπιστευθείσῃ αὐτῷ ποίμνῃ ἐπαγρυπνοῦντα, πρὸς τὸ μὴ ἀπολέσθαι ἐξ αὐτῆς πρόβατον μηδὲ ἕν, τῇ τοῦ νοητοῦ λύκου φθαρὲν ἐπηρείᾳ. Ναί, Κύριε, ἀνάδειξον τὸν δοῦλόν σου τοῦτον τῆς σῆς ἀγαθότητος ἄξιον, καὶ πάσαις αὐτὸν κατακόσμησον ταῖς ἀρεταῖς· ἵνα διὰ τῶν ἰδίων ἔργων,
τύπος ἀγαθὸς τοῖς ὑπ᾽ αὐτὸν γενόμενος, πρὸς ζῆλον αὐτοὺς *Α΄ Θεσ. α 7. Α΄ Τιμοθ. δ 12*
τῆς ἑαυτοῦ ἀμέμπτου πολιτείας διεγείρῃ καὶ σὺν αὐτοῖς ἀκατα-
κρίτως παραστῇ τῷ φοβερῷ σου βήματι. *Ρωμ. ιδ 10*

Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις κτλ.

Ὁ Θεός, ὁ διαπαντὸς e *X* *ποιούμενος πρόνοιαν* ***X*** *ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς ἓν συναγαγών, αὐτὸς* e ***X*** Q ***H*** *φιλανθρωπίᾳ ἄμεμπτον αὐτὴν διατήρησον τὰς σὰς ἐντολὰς ἀδιαλείπτως φυλάττουσαν πρὸς τὸ μὴ ἀπολέσθαι ἐξ αὐτῆς ἓν πρόβατον (ἀπὸ λύκου ἐναντίου* ***H*** Q*) καὶ ὑπὸ λύκου τοῦ ἐναντίου διαφθαρῆναι. Καὶ τὸν δοῦλον (σου* e ***H****) τοῦτον (τόν δε) ὃν εὐδόκησας καταστῆναι ἐπ᾽ αὐτῆς (αὐτοὺς* e ***H****) ἡγούμενον ἄξιον τῆς σῆς ἀνάδειξον ἀγαθότητος καὶ πάσαις ταῖς ἀρεταῖς κατακόσμησον διὰ τῶν οἰκείων ἀγαθῶν ἔργων τύπον τοῖς ὑφ᾽ ἑαυτὸν (γινόμενον* e ***H****) γενόμενον, ὥστε (καὶ* Q*) αὐτοὺς ζηλωτὰς γενέσθαι τῆς ἀμέμπτου (αὐτοῦ* e Q ***H****) πολιτείας καὶ σὺν αὐτῷ ἀκατακρίτως παραστῆναι τῷ φοβερῷ σου βήματι. Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία* ***H*** Q ***X***.

Q ***H*** Περικειμένου τοῦ ἀρχιερέως φαινόλην καὶ ὠμοφόριον προσάγεται αὐτῷ ὁ προχειριζόμενος παρόντων καὶ τῶν ἐκλεξαμένων αὐτὸν μοναχῶν. Καὶ τοῦ διακόνου λέγοντος· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν σφραγίζει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ τρίτον.

Καὶ εὔχεται ὁ ἀρχιερεύς.

e Εὐχὴ ἐπὶ προχειρίσεως ἡγουμένου. Προάγεται ὁ μέλλων προχειρίζεσθαι παρόντων καὶ τῶν ψηφισαμένων αὐτὸν μοναχῶν. Καὶ λέγοντος τοῦ διακόνου Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν· Ἐπιτίθησι τὴν χεῖρα ὁ ἐπίσκοπος ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ σφραγίζων καὶ ἐπεύχεται:

P Τάξις, γινομένη ἐπὶ προχ. ἡγουμ. Περικειμένου τοῦ ἀρχιερέως φαινόλιον καὶ ὠμοφόριον προσάγεται αὐτῷ ὁπροχειριζόμενος...(ὡς ἐν Q).

Ρ Η Ϙ (e) Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν εἰρηνεύει ὁ ἀρχιερεύς. Καὶ τοῦ διακόνου λέγοντος· Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, εὔχεται πάλιν οὕτως:

Ρ Η Ϙ e Κλῖνον, Κύριε τὸ οὖς σου καὶ ἐπάκουσον
Ψαλμ. πε 1, Β' Παρ. Ϛ 19 τῆς δεήσεως ἡμῶν καὶ ἀνάδειξον τὸν δοῦλόν σου τοῦ-
Λκ. ιβ 42, 43 τον πιστὸν καὶ φρόνιμον οἰκονόμον τῆς ἐμπιστευθείσης αὐτῷ ὑπὸ τῆς σῆς χάριτος λογικῆς ποίμνης, ποιοῦντα ἐν πᾶσι τὸ θέλημά σου, καὶ ἄξιον τῆς ἐπουρανίου σου βασιλείας γινόμενον.

Η. Ἐκφώνησις:

Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ.

Ρ Ϙ **Η** Καί μετὰ τὸ Ἀμὴν αἴρει τὸ παλίον, ὅ περίκειται ὁ προχειρισθεὶς καὶ περιτίθησιν αὐτῷ ἕτερον καὶ οὕτως ἀσπαζόμενος αὐτὸν ἀπολύει.

ἐν πᾶσι τὸ σὸν θέλημα e **Η** *χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου* e **Η**.

Ὁ **Χ** παραλείπων τὴν δευτέραν εὐχὴν Κλῖνον, Κύριε, εὐθὺς μετὰ τὸ Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία.. ἐπάγει «Καὶ οὕτως ἐπαίρει τὸ περικείμενον παλίον καὶ περιτίθησιν ἕτερον καὶ ἀσπαζόμενος αὐτὸν ἀπολύει».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

§ 1. Εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι ἀπὸ λαϊκοῦ κληρικόν.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐντειλάμενος τῷ δούλῳ σου Ἀβραὰμ ἀποκῆραι τὴν κόμην τοῦ ἀρχιερέως σου Μελχισεδὲκ καὶ εὐλογηθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, παραγενάμενος ἐν τῇ κουρᾷ τῶν ἁγίων σου ἀποστόλων καὶ ἀντὶ τριχῶν χαρισάμενος αὐτοῖς τὴν χάριν τοῦ ἁγίου σου πνεύματος, αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἔπιδε ἐπὶ τῇ κουρᾷ τοῦ δούλου σου τοῦδε· τοὺς δὲ παραγεναμένους ἐν τῇ κουρᾷ ταύτῃ, Κύριος, ἄμειψαι αὐτοῖς ἐπουρανίοις σου χαρίσμασιν, καὶ τὴν εἰρήνην σου στηρίζων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, εὐχαῖς καὶ πρεσβείαις τῆς Δεσποίνης ἡμῶν τῆς παναγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων. Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα..... (Βαρβερινὸς κώδιξ).

§ 2. **Η.** *Τάξις γινομένη ἐπὶ προχειρίσει κηροφόρου καὶ δεποτάτου.*

Προσαγόμενος ὁ τοιοῦτος τῷ ἀρχιερεῖ κλίνει τὴν κεφαλὴν καὶ σφραγίζων αὐτὴν εὔχεται οὕτως:

Ὁ πᾶσαν κτίσιν τῇ αἴγλῃ λαμπρύνας τῶν θαυμασίων σου, Κύριε, ὁ

Θεὸς ἡμῶν ὁ πρὶν γενέσθαι τὰς προθέσεις ἑκάστου παραμετρῶν καὶ τοὺς ἐξυπηρετεῖσθαί σοι βουλομένους ἐνισχύων, αὐτὸς καὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε προτρέχειν λαμπαδηφόρον τῶν ἁγίων σου μυστηρίων αἱρετισάμενον, κατακόσμησον ταῖς ἀμολύντοις σου καὶ ἀχράντοις στολαῖς, ἵνα, λελαμπρυσμένος καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀπαντήσας σοι αἰῶνι, δέξηται τὸν τῆς ζωῆς ἀκήρατον στέφανον σὺν τοῖς ἐκλεκτοῖς σου εὐφραινόμενος ἐν ἀϊδίῳ μακαριότητι. Ὅτι ἡγίασταί σου τὸ ὄνομα, δεδόξασταί σου ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς καὶ... Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν ἐνδιδύσκει αὐτὸν τὴν τετυπωμένην στολὴν καὶ ἐπευχόμενος ἀπολύει.

Ὁ Βησσαριανὸς τὰς ἑπομένας διαφόρους γραφάς:

....Κύριε ὁ καὶ πρὶν γενέσθαι τὰς τῶν ἀνθρώπων γνώμας εἰδὼς καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι τὰς προθέσεις. Παραλείπει δὲ τὰ ἀπὸ τοῦ «σὺν τοῖς ἐκλεκτοῖς σου» καὶ ἑξῆς.

§ 3. *Περὶ ἀναγνωστῶν διάταξις.*

Ἀναγνώστην προχείρισαι ἐπιθεὶς αὐτῷ τὴν χεῖρα καὶ ἐπευξάμενος πρὸς τὸν Θεὸν λέγε:

Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ πολὺς ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς, ὁ τὴν τοῦ κόσμου σύστασιν διὰ τῶν ἐνεργουμένων φανεροποιήσας καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκλεκτῶν σου διαφυλάττων· αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τὸν ἐγχειριζόμενον τὰς ἁγίας σου Γραφὰς ἀναγινώσκειν τῷ λαῷ σου· καὶ δὸς αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα προφητικόν· ὁ σοφίσας Ἔσδραν τὸν θεράποντά σου ἐπὶ τὸ ἀναγινώσκειν τοὺς νόμους σου τῷ λαῷ σου, καὶ νῦν, παρακαλούμενος ὑφ' ἡμῶν, σόφισον τὸν δοῦλόν σου· καὶ δὸς αὐτῷ ἔργον ἀκατάγνωστον διανύσαντα τὸ ἐγχειρισθὲν αὐτῷ ἄξιον ἀναδειχθῆναι μείζονος βαθμοῦ· διὰ Χριστοῦ, μεθ' οὗ Σοι ἡ δόξα καὶ τὸ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ βιβλ. VIII κεφ. ΚΓ'. (Migne 1,1120).

§ 4. *Περὶ ἀναγνώστου.*

....Τῇ πρώτῃ Κυριακῇ διδόσθω τούτῳ βιβλίον ἐποπτεύοντος τοῦ λαοῦ. Οὐ μέντοι ἡ χεὶρ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιτιθέσθω, ἀλλ' ἀκουέτω ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου:

Σὺ δὲ (ὁ δεῖνα), ὃν ὁ Χριστὸς ἐκάλεσεν, ἵνα ᾖς διάκονος τῶν λόγων αὐτοῦ, ἐπιμελοῦ καὶ ἀγωνίζου, ἵνα φανῇς δόκιμος ἐν τῷ κανόνι τούτῳ καὶ ἐν μείζονι ἀπὸ τούτου βαθμῷ, καὶ ἐνώπιον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπως σοι ἐν ταῖς αἰωνίαις Αὐτοῦ μοναῖς ἀποδώσῃ ἀντὶ τούτων μισθὸν ἄριστον. Καὶ οἱ ἱερεῖς λεγέτωσαν· Γένοιτο, γένοιτο, γένοιτο.

(Διαθήκη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βιβλ. Α'. κεφ. 45 κατὰ τὴν ἐκ τοῦ συριακοῦ λατινικὴν μεταφρ. τοῦ Ἰγνατίου Ἐφραὶμ Rahmani).

§ 5. *Τάξις ἐπὶ προχειρίσει ψάλτου.*

Εὔχεται ὁ διάκονος ἐν τῷ διακονικῷ·
Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.
Ὑπὲρ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ τοῦ δεῖνος τοῦ προχειριζομένου καὶ τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ ὑγείας καὶ σωτηρίας τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.
Ὑπὲρ τοῦ δωρηθῆναι αὐτῷ ἀντὶ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς λογισμὸν δικαιοσύνης καὶ πολιτείαν ἀρετῆς τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.
Ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου δεῖνος καὶ τοῦ ἔργου τῶν χειρῶν αὐτοῦ . . .
Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι. Ἀντιλαβοῦ. Τῆς Παναγίας . . .
Εἶτα λέγει ὁ ἀρχιερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην.

Δέσποτα Κύριε ὁ παντοκράτωρ, ὁ πατὴρ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δεόμεθά σου καὶ παρακαλοῦμεν, φιλάνθρωπε, ὁ δοῦλός σου ὁ δ. πρὸς τὴν ἁγίαν σου ἐκκλησίαν κατέφυγε· φώτισον αὐτὸν τὴν γλυκύτητα ψάλλειν σοι, τὰ ᾄσματα τὰ πνευματικὰ ἐνάρχεσθαι, τῆς νοητῆς καὶ ὁσίας σου δουλείας ἀξίωσον· ἁγίασον τῷ σῷ φόβῳ· φρούρησον τῇ σῇ χάριτι· ἵνα κατὰ τὸ ἀρεστόν σου ζήσας, καὶ ἐπὶ τὰς μείζους δωρεᾶς τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος κληθείη. Χάριτι καί . . .

Εἶτα κείρεται τὴν κόμην καὶ λέγει ὁ ἀρχιερεύς:
Κείρεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (ὁ δεῖνας) εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς . . . νῦν καὶ ἀεί. Εἶτα λέγει ὁ ψάλτης. Ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Καὶ ἐπιθεὶς τὴν χεῖρα ὁ ἀρχιερεὺς λέγει. Εἰρήνη πᾶσι. Ὁ διακ. τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, σοῦ δεόμεθα, καὶ σὲ παπαρακαλοῦμεν, ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸν παρόντα δοῦλόν σου καὶ εὐλόγησον αὐτὸν εὐλογίαν πνευματικήν, ἣν ηὐλόγησας τὸν ἱερέα σου Μελχισεδέκ, κειρόμενον τῶν τριχῶν αὐτοῦ κατὰ τὴν σὴν ἐντολὴν διὰ τοῦ δούλου σου Ἀβραάμ. Καὶ δὸς αὐτῷ φυλάσσειν τὰς ἐντολάς σου αἰδοῖ καὶ φόβῳ δουλεύοντά σοι, ἐν σπουδῇ καὶ εὐλαβείᾳ, ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ. Πλήρωσον αὐτοῦ πάσης ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως τὴν ὑπηρεσίαν· ἵνα εὐάρεστός σοι πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ διαμείνῃ. Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς...
Εἶθ' οὕτως εὐλογεῖ αὐτὸν καὶ ἀπολύει. (Εὐχολόγιον Ἀλλατιανόν. Ἐγράφη διαταγῇ ἢ χειρὶ Γερμανοῦ τοῦ Ἀμαθοῦντος ἐν Κύπρῳ τῷ 1260).

§ 6. *Ἀκολουθία εἰς ἀναγνώστην*

Προσφέρει ὁ ἀρχιδιάκονος τὸν μέλλοντα χειροτονεῖσθαι· καὶ κλίναντος ἔμπροσθεν τοῦ ἀρχιερέως τὸ γόνυ λέγει· Κύριε εὐλόγησον. Καὶ λέγει ὁ ἐπίσκοπος. Ὁ Κύριος εὐλογήσῃ σε εἰς ἀναγνώστην τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς δεῖνος ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς . . . . νῦν καὶ ἀεί.

Καὶ κείρεται παρ' αὐτοῦ σταυροειδῶς λέγοντος οὕτως· Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς . . . νῦν καὶ ἀεί. Εἶτα τέλειον ὑπό τινος εἰς κληρικοῦ κείρεται

σχῆμα καὶ οὕτω πάλιν τῷ ἀρχιερεῖ προσάγεται. Καὶ αὐτὸς λαμβάνων φελώνιον ἐνδιδύσκει αὐτόν. Καὶ τίθησιν ὁ ἐπίσκοπος τὸ ὠμοφόριον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ εὔχεται οὕτως·

Εἰρήνη πᾶσι. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε τῶν πατέρων ἡμῶν, ὁ ἀποστείλας τὸν Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν κεῖραι τὴν κόμην τοῦ σοῦ ἱερέως Μελχισεδέκ, ὁ παραγενόμενος ἐπὶ τῇ τῶν σῶν ἀποστόλων εὐλογίᾳ καὶ κουρᾷ καὶ δωρησάμενος αὐτοῖς ἀμώμητον τὴν πίστιν ἐν παντὶ ἔργῳ· αὐτὸς καὶ τὸν δοῦλόν σου τὸν δεῖνα παράσχου ἀντὶ τῆς κουρᾶς τῶν δικαίων, τὸν ἐν τῇ κεφαλῇ λογισμὸν δικαιοσύνης καὶ πολιτείαν ἐνάρετον ἔχειν· ἵνα κατὰ τὰς ἐντολάς σου πολιτευσάμενος ἀξιωθῇ τῆς ἐκ δεξιῶν σου στάσεως· τὸν δὲ τῆς εἰς σὲ πίστεως ταύτης τὰς τρίχας δεχόμενον δώρησαι εὐλογίαν τοῦ δικαίου Συμεών, τοῦ ἐν ἀγκάλαις αὐτοῦ δεξαμένου σε, καὶ πάντας τοὺς συνελθόντας εὐλόγησον εὐλογίαν πνευματικήν. Ἐκφώνησις Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν . . . .

Εἰρήνη πᾶσι· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παντοκράτωρ . . . .

Καὶ ἐπιδίδει αὐτῷ τὸν ἀπόστολον καὶ ἀναγινώσκει οὕτως·

Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς Παύλου τὸ ἀνάγνωσμα. Παῦλος δοῦλος . . . καὶ τὰ ἑξῆς. Εἶτα λαβὼν ὁ χειροτονηθεὶς χερνιβόξεστον καὶ μανδύλιον ἐπιδίδει τῷ ἀρχιερεῖ νίψασθαι καὶ λέγει τρίς· Ὅσοι οἱ πιστοί. Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς παραινεῖ αὐτὸν οὕτως·

Τέκνον, ὁ πρῶτος βαθμὸς τῆς ἱερωσύνης, ὁ τοῦ ἀναγνώστου τυγχάνει. Προσήκει οὖν σε καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν τὰς θείας γραφὰς μεταχειριζόμενον καὶ τὰς προόδους ποιεῖσθαι, ἵνα οἱ ἀκροώμενοι θεωροῦντές σε οἰκοδομὴν δέχωνται καὶ σεαυτῷ μείζονα βαθμὸν περιποιήσῃς, μηδαμῶς καταισχύνειν τὴν ἐπὶ σοὶ ψῆφον. Σωφρόνως γὰρ καὶ ὁσίως καὶ δικαίως πολιτευόμενος, καὶ τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν ἵλεων ἕξεις καὶ τῆς μείζονος ἀξιωθήσῃ λειτουργίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· Ἀμήν.

Εἶτα λέγει ὁ ἀρχιερεὺς οὕτως: Εὐλογητὸς Κύριος, ἰδοὺ γέγονεν ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δ. ἀναγνώστης τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας (δεῖνος) εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ λέγει ὁ λαὸς τρὶς Ἄξιος. Καὶ πολυχρονεῖται ὁ ἀρχιερεύς. (Εὐχολόγιον Ἀλλατιανόν).

§ 7. *Περὶ ὑποδιακόνων διάταξις.*

Ὑποδιάκονον χειροτονῶν, ἐπιθήσεις ἐπ᾽ αὐτῷ τὰς χεῖρας καὶ ἐρεῖς:

Δέσποτα Θεέ, οὐρανοῦ καὶ γῆς Δημιουργὲ καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς, ὁ καὶ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου τοὺ νεωκόρους ἀναδείξας τῶν ἁγίων σου σκευῶν φύλακας· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε, τὸν

προχειρισθέντα ὑποδιάκονον· καὶ δὸς αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον πρὸς τὸ ἐπαξίως ἐφάπτεσθαι τῶν λειτουργικῶν σου σκευῶν καὶ ποιεῖν τὸ θέλημά σου διὰ παντός· διὰ τοῦ Χριστοῦ σου, μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας Ἀμήν.

(Ἀποστ. Διατ. βιβλ, VIII κεφ. ΚΑ' Migne 1, 1117).

§ 8. *Περὶ ὑποδιακόνων.*

Ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, παρόντος παντὸς τοῦ λαοῦ, λεγέτω ἐπ' αὐτὸν ὁ ἐπίσκοπος οὕτω :

Σὺ δὲ (ὁ δεῖνα) διακόνει καὶ ἀκροῶ ἐν φόβῳ Θεοῦ τοῦ Εὐαγγελίου, θεράπευε σεαυτῷ ἐν ἁγιότητι τὴν σοφίαν αὐτοῦ, φύλαττε ἁγιότητα, ζῆθι ἀσκητικῶς, βλέπε, πρόσεχε καὶ ἄκουε ἐν ταπεινώσει καὶ μὴ ἀμέλει τῶν εὐχῶν καὶ τῶν νηστειῶν, ἵνα σε αὐτάρκη καταστήσῃ ὁ Κύριος καὶ ἄξιον ἀναδείξῃ ἐν τῇ τάξει, ἐν ᾗ αὐτὸς μείζων ἐστί. Πάντες οἱ ἱερεῖς λεγέτωσαν· Γένοιτο, γένοιτο, γένοιτο.

(Διαθήκη τοῦ Κ. ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βιβλ. Α' κεφ. 44 ἔνθ' ἀν.).

§ 9. *Χειροτονία διακόνου.*

Ὁ Don Connolly παρέχει τὸ κατωτέρω κείμενον εὐχῆς ἐπὶ χειροτονίᾳ Διακόνου ὡς ἐκ τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως τοῦ Ἱππολύτου προερχόμενον :

«Δὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα χάριτος καὶ θερμότητος καὶ προθυμίας εἰς τὸν δοῦλόν σου τοῦτον, ὃν ἐξελέξω διακονεῖν τῇ Ἐκκλησίᾳ σου καὶ προσφέρειν εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων σου τὰ προσενεχθέντα σοι ὑπὸ κεχειροτονημένων ἀρχιερέων εἰς δόξαν τοῦ ὀνόματός σου· ἵνα οὕτω ἀμέμπτως ἐν καθαρᾷ ζωῇ ὑπηρετήσας τοὺς βαθμοὺς τῆς χειροτονίας τύχῃ τῆς ὑπερόγου (ἱερωσύνης ;) καὶ τῆς τιμῆς σου καὶ δοξάζῃ σε κ.τ.λ.

(Ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς μεταφράσεως τῆς ὑπὸ τοῦ W. K. Firminger ἐν Liturgy and Worship, reprinted in Great Britain 1947 σελ. 631).

§ 10. *Χειροθεσία καταστάσεως διακόνων.*

Πάτερ τοῦ μονογενοῦς, ὁ τὸν υἱόν σου ἀποστείλας καὶ διατάξας τὰ ἐπὶ τῆς γῆς πράγματα καὶ κανόνας τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τάξεις δεδωκὼς εἰς ὠφέλειαν καὶ σωτηρίαν τῶν ποιμνίων, ὁ ἐκλεξάμενος ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους εἰς λειτουργίαν τῆς καθολικῆς σου ἐκκλησίας, ὁ ἐκλεξάμενος διὰ τοῦ μονογενοῦς σου τοὺς ἑπτὰ διακόνους καὶ χαρισάμενος αὐτοῖς Πνεῦμα ἅγιον, κατάστησον καὶ τόνδε διάκονον τῆς καθολικῆς σου ἐκκλησίας καὶ δὸς ἐν αὐτῷ πνεῦμα γνώσεως καὶ διαιρέσεως, ἵνα δυνηθῇ μεταξὺ τοῦ λαοῦ τοῦ ἁγίου καθαρῶς καὶ ἀμέμπτως διακονῆσαι ἐν τῇ λει-

τουργίᾳ ταύτῃ διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ σοι ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ Πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. (Σεραπίωνος Θμούεως εὐχολόγιον εὐχὴ XII).

§ 11. *Ἐπίκλησις χειροτονίας διακόνου.*

Ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἀληθινὸς καὶ ἀψευδής, ὁ πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους σε ἐν ἀληθείᾳ, ὁ φοβερὸς ἐν βουλαῖς, ὁ σοφὸς διανοίᾳ, ὁ κραταιὸς καὶ μέγας· εἰσάκουσον προσευχῆς ἡμῶν, Κύριε, καὶ ἐνώτισαι τὴν δέησιν ἡμῶν, καὶ ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε, τὸν προχειριζόμενόν σοι εἰς διακονίαν· καὶ πλῆσον αὐτὸν Πνεύματος ἁγίου καὶ δυνάμεως, ὡς ἔπλησας Στέφανον τὸν μάρτυρα καὶ μιμητὴν τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ σου· καὶ καταξίωσον αὐτόν, εὐαρέστως λειτουργήσαντα τὴν ἐγχειρισθεῖσαν αὐτῷ διακονίαν, ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως, μείζονος ἀξιωθῆναι βαθμοῦ διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ· μεθ᾽ οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμὴν (Ἀποστ. Διαταγαὶ βιβλ. VIII κεφ. ιη΄. Migne I, 1116).

§ 12. *Περὶ χειροτονίας διακόνου.*

Ἡ χειροτονία τοῦ διακόνου οὕτω γινέσθω. Ὁ ἐπίσκοπος μόνος αὐτῷ τὴν χεῖρα ἐπιτίθησι..καὶ εὐχέσθω ὑπὲρ τὸν διάκονον:

Ὁ Θεός, ὅς πάντα ἐδημιούργησας καὶ λόγῳ κατεκόσμησας, ὅς ἐν κόσμοις ἁγνοῖς ἐπαναπαύῃ, ὅς διὰ τῶν προφητῶν σου ᾠκονόμησας ἡμῖν ζωὴν αἰωνίαν καὶ ἡμᾶς διὰ τοῦ φωτὸς τῆς γνώσεως ἐφώτισας, Θεέ, ποιητὰ τῶν μεγάλων καὶ πάσης δόξης αἴτιε, Πάτερ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅν ἔπεμψας εἰς πλήρωσιν τῆς βουλῆς σου, ἵνα πᾶν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐλευθερωθῇ, καὶ ἡμῖν διεκήρυξας καὶ κατέδειξας τὸν νοῦν σου, τὴν σοφίαν σου, τὴν σὴν ἐπίσκεψιν, τὸν ἀγαπητόν σου Υἱὸν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν κύριον τοῦ φωτός, τὸν ἡγεμόνα τῶν ἡγεμόνων καὶ Θεὸν τῶν θεῶν, κατάπεμψον τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος καὶ σπουδῆς ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον, ἵνα δοθῇ τούτῳ σοφία, ἡσυχία, μακροθυμία, ἀρετὴ τοῦ ἀρέσκειν σοι. Κατάστησον αὐτόν, Κύριε, ἐργάτην φρόνιμον δίχα συγχύσεως, πρᾶον, φίλον τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν θεραπόντων τῆς εὐσεβείας, προστάτην τῶν χηρῶν, ζέοντα τῷ πνεύματι, φίλον τῶν καλῶν πραγμάτων. Φώτιζε, Κύριε, ὅν ἠγάπησας καὶ ἐξελέξω εἰς διακονίαν τῆς ἐκκλησίας σου καὶ εἰς τὸ προσφέρειν ἐν ἁγιότητι εἰς τὸ θυσιαστήριόν σου τὰ προσφερόμενά σοι ὑπὸ τῆς κληρονομίας τοῦ βασιλείου ἱερατεύματός σου, ἵνα ἐπιτελῶν τὰ καθήκοντα τῆς διακονίας ἀνεγκλήτως καὶ ἁγνῶς καὶ ἁγίως καὶ εἰλικρινεῖ διανοίᾳ ἄξιος καταστῇ τῆς μεγάλης καὶ ἐξαιρέτου ταύτης τάξεως διὰ τοῦ θελήματός Σου

καὶ σὲ ὑμνῇ ἀδιαλείπτως διὰ τοῦ μονογενοῦς Σου Υἱοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, δι᾽ οὗ Σοι δόξα καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ λαὸς Ἀμήν.

(Διαθήκη τοῦ Κ. ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βιβλ. Α κεφ. 38 Ἔνθ᾽ ἀνωτ.)

§ 13. Τὴν εὐχὴν ἐπὶ χειροτονίᾳ πρεσβυτέρου κατὰ τὴν Ἀποστολικὴν Παράδοσιν ἴδε ἐν τῇ χειροτονίᾳ ἐπισκόπου.

§ 14. *Χειροθεσία καταστάσεως πρεσβυτέρων.*

Τὴν χεῖρα ἐκτείνομεν, δέσποτα Θεὲ τῶν οὐρανῶν, πάτερ τοῦ μονογενοῦς σου ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον τοῦτον καὶ δεόμεθα, ἵνα τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ἐπιδημήσῃ αὐτῷ· φρόνησιν αὐτῷ χάρισαι καὶ γνῶσιν καὶ καρδίαν ἀγαθήν, γενέσθω ἐν αὐτῷ πνεῦμα θεῖον πρὸς τὸ δύνασθαι αὐτὸν οἰκονομῆσαι τὸν λαόν σου καὶ πρεσβεύειν τὰ θεῖά σου λόγια καὶ καταλλάξαι τὸν λαόν σου σοὶ τῷ ἀγενήτῳ Θεῷ, ὁ χαρισάμενος ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Μωσέως ἐπὶ τοὺς ἐκλελεγμένους πνεῦμα ἅγιον· μέρισον καὶ τῷδε πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ μονογενοῦς εἰς χάριν σοφίας καὶ γνώσεως καὶ πίστεως ὀρθῆς, ἵνα δυνηθῇ σοι ὑπηρετῆσαι ἐν καθαρᾷ συνειδήσει διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ σοι ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ Πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων Ἀμήν.

(Σεραπίωνος τοῦ Θμούεως Εὐχολόγιον εὐχὴ XIII)

§ 15. *Περὶ χειροτονίας πρεσβυτέρων διάταξις.*

Πρεσβύτερον χειροτονῶν, ὦ ἐπίσκοπε, τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει αὐτός, τοῦ πρεσβυτερίου παρεστῶτός σοι καὶ τῶν διακόνων, καὶ εὐχόμενος λέγε :

Κύριε παντοκράτορ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ διὰ Χριστοῦ τὰ πάντα δημιουργήσας καὶ δι᾽ αὐτοῦ τῶν ὅλων προνοῶν καταλλήλως· ᾧ γὰρ δύναμις διάφορα ποιῆσαι, τούτῳ δύναμις καὶ διαφόρως προνοῆσαι· διὰ γὰρ τοῦτο ὁ Θεὸς προνοεῖς, τῶν μὲν ἀθανάτων φυλακῇ μόνῃ, τῶν δὲ θνητῶν διαδοχῇ, τῆς ψυχῆς φροντίδι νόμων, τοῦ σώματος ἀναπληρώσει τῆς ἐνδείας· αὐτὸς οὖν καὶ νῦν ἐπίβλεψον ἐπὶ τὴν ἁγίαν σου ἐκκλησίαν καὶ αὔξησον αὐτήν, καὶ πλήθυνον τοὺς ἐν αὐτῇ προεστῶτας, καὶ δὸς δύναμιν πρὸς τὸ κοπιᾶν αὐτοὺς λόγῳ καὶ ἔργῳ εἰς οἰκοδομὴν τοῦ λαοῦ σου. Αὐτὸς καὶ νῦν ἔπιδε ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον, τὸν ψήφῳ καὶ κρίσει τοῦ κλήρου παντὸς εἰς πρεσβυτέριον ἐπιδοθέντα· καὶ ἔμπλησον αὐτὸν Πνεύματος χάριτος καὶ συμβουλίας, τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κυβερνᾶν τὸν λαόν σου ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, ὃν τρόπον ἐπεῖδες ἐπὶ λαὸν ἐκλογῆς σου καὶ προσέταξας Μωϋσεῖ αἱρεῖσθαι πρεσβυτέρους, οὓς ἔπλησας Πνεύματος. Καὶ νῦν, Κύριε, παράσχου ἀνελλι-

πὲς τηρῶν ἐν ἡμῖν τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτός σου, ὅπως πλησθεὶς ἐνεργημάτων ἰατικῶν καὶ λόγου διδακτικοῦ ἐν πρᾳότητι παιδεύῃ σου τὸν λαόν, καὶ δουλεύῃ σοι εἰλικρινῶς ἐν καθαρᾷ διανοίᾳ καὶ ψυχῇ θελούσῃ καὶ τὰς ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἱερουργίας ἀμώμους ἐκτελῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ σου· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

(Ἀποστ. Διαταγαὶ VIII, ΙΣΤ Migne I 1114)

§ 16. *Περὶ καθιδρύσεως πρεσβυτέρου.*

Ἡ χειροτονία τοῦ πρεσβυτέρου γίνεται οὕτως: Ἅπαν τὸ ἱερατικὸν σῶμα ἄγουσι τοῦτον καὶ ὁ ἐπίσκοπος τὴν χεῖρα ἐπιτίθησιν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τούτου ἁπτομένων καὶ κρατούντων αὐτὸν τῶν πρεσβυτέρων. Ἄρχεται ὁ ἐπίσκοπος οὕτω λέγων :

Εὐχὴ ἐπιθέσεως χειρὸς ὑπὲρ τὸν πρεσβύτερον

Ὁ Θεός, ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ἀνέκφραστος, ὁ ἀπαστράπτων, ὁ ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος, ὁ τὰ πάντα διαθέμενος καὶ καθορίσας καὶ βουλῇ ὁρισάμενος τάξιν τούτοις, τοῖς ὑπὸ σοῦ δημιουργηθεῖσι, ἐπάκουσον ἡμῶν καὶ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον καὶ μετάδος αὐτῷ πνεῦμα χάριτος, συμβουλίας καὶ μακροθυμίας, πνεῦμα πρεσβυτερίου μὴ γηράσκον, μὴ ἐκλεῖπον, πνεῦμα ὁμογενές, τοὺς πιστοὺς ἐπιμελούμενον καὶ ἐλέγχον πρὸς τὸ συναντιλαμβάνεσθαι καὶ κυβερνᾶν τὸν λαόν σου ἐν ἔργῳ, ἐν φόβῳ, ἐν καρδίᾳ καθαρᾷ, ἐν ἁγιότητι, ἐν κάλλει, ἐν σοφίᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος καὶ τὴν σὴν Πρόνοιαν, Κύριε, ὅν τρόπον ὅτε ἐπεῖδες ἐπὶ λαὸν ἐκλογῆς σου, προσέταξας Μωϋσεῖ αἱρεῖσθαι πρεσβυτέρους, οὕς ἔπλησας Πνεύματος τοῦ σοῦ, ὅπερ ἐδωρήσω τοῖς διακόνοις σου. Καὶ νῦν Κύριε, παράσχου τούτῳ ἀνελλιπὲς τὸ Πνεῦμά σου, ὅπερ δέδωκας τοῖς ὑπὸ σοῦ διδακτοῖς καὶ πᾶσι τοῖς εἰς σὲ διὰ τούτων πιστεύσασι καὶ ἄξιον κατάστησον τοῦτον, ὅς πεπληρωμένος σοφίας σου καὶ τῶν σῶν κεκρυμμένων μυστηρίων κυβερνᾷ τὸν λαόν σου ἐν λαμπρότητι καρδίας καθαρᾶς καὶ ἀνυποκρίτου, δοξάζων, εὐλογῶν, αἰνῶν, εὐχαριστῶν καὶ δοξολογῶν ἐν παντὶ καιρῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς τὸ ἅγιον καὶ ἔνδοξον ὄνομά Σου, κοπιῶν ἐν ἱλαρότητι, ἐν ὑπομονῇ, ἵνα ᾖ σκεῦος τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος, ἔχων καὶ φέρων κατὰ πάντα χρόνον τὸν σταυρὸν τοῦ Μονογενοῦς σου Υἱοῦ, Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοι δόξα καὶ κράτος μετὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ λαὸς λεγέτω Ἀμήν.

(Διαθήκη τοῦ Κ. ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Βιβλ. Α κεφ. 30 ἔνθ' ἀνωτ.)

§ 17. *Χειροτονία ἐπισκόπου.*

Ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν

οἰκτιρμῶν καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν, ὁ γινώσκων τὰ πάντα πρὶν γενέσεως, σὺ ὁ δοὺς ὅρους ἐκκλησίας διὰ λόγου χάριτός σου, ὁ προορίσας τὸ ἀπ᾽ ἀρχῆς γένος δικαίων ἐξ Ἀβραάμ, ἄρχοντάς τε καὶ ἱερεῖς καταστήσας, τό τε ἁγίασμά σου μὴ καταλιπὼν ἀλειτούργητον, ὁ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου εὐδοκήσας ἐν οἷς ᾑρετίσω δοξασθῆναι· καὶ νῦν ἐπίχεε τὴν παρὰ σοῦ δύναμιν τοῦ ἡγεμονικοῦ πνεύματος, ὅπερ διὰ τοῦ ἠγαπημένου σου παιδὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ δεδώρησαι τοῖς ἁγίοις σου ἀποστόλοις, οἵ καθίδρυσαν τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τόπον ἁγιάσματός σου εἰς δόξαν καὶ αἶνον ἀδιάλειπτον τοῦ ὀνόματός σου. Δὸς καρδιογνῶστα πάντων, ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον, ὅν ἐξελέξω εἰς ἐπισκοπὴν ποιμαίνειν τὴν ποίμνην σου τὴν ἁγίαν καὶ ἀρχιερατεύειν σοι, ἀμέμπτως λειτουργοῦντα νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἀδιαλείπτως τε ἱλάσκεσθαι τὸ πρόσωπόν σου καὶ προσφέρειν σοι τὰ δῶρα τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας καὶ τῷ πνεύματι τῷ ἀρχιερατικῷ ἔχειν ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας κατὰ τὴν ἐντολήν σου, διδόναι κλήρους κατὰ τὸ πρόσταγμά σου, λύειν τε πάντα σύνδεσμον κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἥν ἔδωκας τοῖς ἀποστόλοις, εὐαρεστεῖν τέ σοι ἐν πραότητι καὶ καθαρᾷ καρδίᾳ, προσφέροντά σοι ὀσμὴν εὐωδίας διὰ τοῦ παιδός σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ κυρίου ἡμῶν, μεθ᾽ οὗ σοι δόξα, κράτος, τιμὴ σὺν ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

(Κατὰ τὴν Ἀποστολικὴν Παράδοσιν (Αἰγυπτιακὴν Διάταξιν) ἐν Hans Achelis, Die ältesten Quellen des oriental. Kirchenrechtes, Die Canones Hippolyti σελ. 42 καὶ ἑξῆς).

Ἡ Ἀποστολικὴ παράδοσις ἐπάγεται καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἀλλ᾽ ὅταν χειροτονῆται πρεσβύτερος, ἄς ἐπιθέτη τὰς χεῖρας αὐτοῦ ὁ ἐπίσκοπος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του, οἱ δὲ πρεσβύτεροι ἄς ἅπτωνται αὐτῆς ὁμοῦ, καὶ λεγέτω καθ᾽ ἅ ἐλεχθη προηγουμένως, ὡς εἴπομεν πρότερον ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου, δεόμενος καὶ λέγων Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κλπ.» Ἤτοι ἡ αὐτὴ καὶ ἐπὶ χειροτονίας ἐπισκόπου εὐχὴ παραλλάσσουσα εἰς μίαν μόνον λέξιν. Ἀντὶ δηλαδὴ τοῦ «εἰς ἐπισκοπὴν» τίθεται ἡ λέξις «πρεσβυτέριον» καὶ παραλειπομένης τῆς φράσεως «καὶ ἀρχιερατεύειν σοι».

Οἱ κανόνες τοῦ Ἱππολύτου διατάσσουσι διαφόρως πως: «Ἀλλ᾽ ἐὰν χειροτονῆται πρεσβύτερος, ἄς γίνωνται πάντα ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου, ἐξαιρέσει μόνον τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου καθέδρας. Ἄς γίνεται καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ ὁλόκληρος ἡ εὐχή, ἥτις καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου, μὲ μόνην τὴν ἐξαίρεσιν τῆς ὀνομασίας «εἰς ἐπισκοπήν». Ἄς ἐξισοῦται ὁ ἐπίσκοπος ἐν πᾶσι πρὸς τὸν πρεσβύτερον ἐξαιρέσει τοῦ θρόνου καὶ τῆς χειροτονίας, διότι εἰς τὸν πρεσβύτερον δὲν παρέχεται ἡ ἐξουσία τοῦ χειροτονεῖν.

Εἰς τὴν Αἰθιοπικὴν ἐν τούτοις μετάφρασιν τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως, ἥτις δὲν εἶναι παλαιοτέρα τοῦ Δ′ αἰῶνος εὕρηται εὐχή τις ἐπὶ χειροτονίᾳ πρεσβυτέρου, στερουμένη προοιμίου, ἐξ οὗ δύναται νὰ συναχθῇ

ὅτι τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐπὶ χειροτονίᾳ ἐπισκόπου εὐχῆς, ἐταυτίζετο πρὸς τὸ πρῶτον μέρος τῆς εὐχῆς ἐπὶ χειροτονίᾳ πρεσβυτέρου.

Κατὰ ταῦτα ἡ τελευταία αὕτη εὐχὴ εἶχεν ὡς ἑξῆς :

Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν κ.τ.λ. . . . κατὰ τόπον ἁγιάσματός σου εἰς δόξαν καὶ αἶνον ἀδιάλειπτον τοῦ Ὀνόματός σου. Μεθ' ὅ συνεχίζετο ὡς ἀκολούθως : Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τοῦτον καὶ μετάδος αὐτῷ πνεῦμα χάριτος καὶ συμβουλίας τοῦ πρεσβυτερίου πρὸς τὸ συναντιλαμβάνεσθαι ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ καὶ κυβερνᾷν τὸν λαόν σου, ὡς ἐπέβλεψας ἐπὶ τὸν λαὸν τῆς ἐκλογῆς σου καὶ προσέταξας Μωϋσεῖ αἱρεῖσθαι πρεσβυτέρους, οὕς ἔπλησας Πνεύματος τοῦ σοῦ, ὅπερ ἐδωρήσω τοῖς διακόνοις σου. Καὶ νῦν, Κύριε, ἀξίωσον τοῦ τηρεῖσθαι ἐν ἡμῖν ἀνελλιπῶς τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτός σου καὶ ἀξίωσον ἡμᾶς, ἵνα πιστεύοντες εἰς σὲ διακονῶμεν ἐν ἁπλότητι καρδίας, αἰνοῦντές σε διὰ τοῦ Παιδός σου Ἰησοῦ Χριστοῦ δι' οὗ σοι δόξα καὶ κράτος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ μετὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ ἁγίᾳ Ἐκκλησίᾳ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας Ἀμήν.

(Κατὰ μετάφρασιν ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς τοιαύτης, τῆς ὑπὸ τοῦ W. K. Firminger ἐν Liturgy and Worship, reprinted in great Britain 1947 σελ. 630—631).

§ 18. *Χειροθεσία καταστάσεως ἐπισκόπου.*

Ὁ τὸν κύριον Ἰησοῦν ἀποστείλας εἰς κέρδος ὅλης τῆς οἰκουμένης, ὁ δι' αὐτοῦ τοὺς ἀποστόλους ἐκλεξάμενος, ὁ κατὰ γενεὰν καὶ γενεὰν ἐπισκόπους ἁγίους χειροτονῶν, ποίησον ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας καὶ τόνδε ἐπίσκοπον, ζῶντα ἐπίσκοπον, ἄξιον τῆς διαδοχῆς τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ δὸς αὐτῷ χάριν καὶ πνεῦμα θεῖον, ὅ ἐχαρίσω πᾶσι τοῖς γνησίοις σου δούλοις καὶ προφήταις καὶ πατριάρχαις. Ποίησον αὐτὸν ἄξιον εἶναι ποιμαίνειν σου τὴν ποίμνην, ἔτι δὲ ἀμέμπτως καὶ ἀπροσκόπως ἐν τῇ ἐπισκοπῇ διατελείτω διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοι ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ Πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

(Σεραπίωνος τοῦ Θμούεως Εὐχολόγιον ὑπ' ἀριθμ. XIV).

§ 19. *Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας ἐπισκόπων.*

Ὁ ὤν, Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς ὁ Παντοκράτωρ, ὁ μόνος ἀγέννητος καὶ ἀβασίλευτος· ὁ ἀεὶ ὢν καὶ πρὸ τῶν αἰώνων ὑπάρχων· ὁ παντὶ ἀνενδεὴς καὶ πάσης αἰτίας καὶ γενέσεως κρείττων· ὁ μόνος ἀληθινός, ὁ μόνος σοφός· ὁ ὢν μόνος Ὕψιστος· ὁ τῇ φύσει ἀόρατος, οὗ ἡ γνῶσις ἄναρχος, ὁ μόνος ἀγαθὸς καὶ ἀσύγκριστος, ὁ τὰ πάντα εἰδὼς πρὶν γενέσεως αὐτῶν· ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης, ὁ ἀπρόσιτος, ὁ ἀδέσποτος, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ μονο-

γενοῦς Υἱοῦ σου, τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν, ὁ δημιουργὸς τῶν ὅλων δι᾽ αὐτοῦ, ὁ προνοητής, ὁ κηδεμών, ὁ Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν, Σὺ ὁ δοὺς ὅρους ἐκκλησίας διὰ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας τοῦ Χριστοῦ σου, ὑπὸ μάρτυρι τῷ παρακλήτῳ διὰ τῶν σῶν ἀποστόλων καὶ ἡμῶν, τῶν χάριτι σῇ παρεστώτων ἐπισκόπων· ὁ προορίσας ἐξ ἀρχῆς ἱερεῖς εἰς ἐπιστασίαν λαοῦ σου, Ἄβελ ἐν πρώτοις, Σὴθ καὶ Ἐνὼς καὶ Ἐνὼχ καὶ Νῶε καὶ Μελχισεδὲκ καὶ Ἰώβ· ὁ ἀναδείξας Ἀβραὰμ καὶ τοὺς λοιποὺς πατριάρχας σὺν τοῖς πιστοῖς σου θεράποσι Μωϋσεῖ καὶ Ἀαρὼν καὶ Ἐλεαζάρῳ καὶ Φινεές· ὁ ἐξ αὐτῶν προχειρισάμενος ἄρχοντας καὶ ἱερεῖς ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου· ὁ τὸν Σαμουὴλ ἐκλεξάμενος εἰς ἱερέα καὶ προφήτην, τῷ ἁγιάσματί σου ἀλειτούργητον μὴ ἐγκαταλιπών, ὁ εὐδοκήσας ἐν οἷς ἠρετίσω δοξασθῆναι· Αὐτὸς καὶ νῦν μεσιτείᾳ τοῦ Χριστοῦ σου δι᾽ ἡμῶν ἐπίχεε τὴν δύναμιν τοῦ ἡγεμονικοῦ σου Πνεύματος, ὅπερ διακονεῖται τὸ ἠγαπημένῳ σου παιδὶ Ἰησοῦ Χριστῷ, ὅπερ ἐδωρήσατο γνώμῃ σου τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις τοῦ αἰωνίου Θεοῦ. Δὸς ἐν τῷ ὀνόματί σου, καρδιογνῶστα Θεέ, ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε ὃν ἐξελέξω εἰς ἐπίσκοπον, ποιμαίνειν τὴν ἁγίαν σου ποίμνην καὶ ἀρχιερατεύειν σοι, ἀμέμπτως λειτουργοῦντα νυκτὸς καὶ ἡμέρας καὶ ἐξιλασκόμενόν σου τὸ πρόσωπον ἐπισυναγαγεῖν τὸν ἀριθμὸν τῶν σωζομένων καὶ προσφέρειν σοι τὰ δῶρα τῆς ἁγίας σου Ἐκκλησίας. Δὸς αὐτῷ, Δέσποτα παντοκράτορ, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου τὴν μετουσίαν τοῦ ἁγ. Πνεύματος, ὥστε ἔχειν ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας κατὰ τὴν ἐντολήν σου, διδόναι κλήρους κατὰ τὸ πρόσταγμά σου, λύειν δὲ πάντα σύνδεσμον κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκας τοῖς ἀποστόλοις· εὐαρεστεῖν δέ σοι ἐν πραότητι καὶ καθαρᾷ καρδίᾳ, ἀτρέπτως, ἀμέμπτως, ἀνεγκλήτως προσφέροντά σοι καθαρὰν καὶ ἀναίμακτον θυσίαν, ἣν διὰ Χριστοῦ διετάξω τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας, διὰ τοῦ ἁγίου Παιδός σου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν· δι᾽ οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας ἐν ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

(Ἀποστολ. Διαταγ. VIII κεφ. Ε Migne 1, 1073).

§ 20. *Περὶ καταστάσεως ἐπισκόπου.*

Οἱ ἐπίσκοποι ἐπ᾽ ἐκεῖνον τὰς χεῖρας ἐπιτιθέντες λεγέτωσαν «Ἐπιτίθεμεν τὰς ἡμετέρας χεῖρας ἐπὶ τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ τοῦτον, ὅστις ἐξελέγη ἐν Πνεύματι εἰς στερεὰν καὶ θρησκευτικὴν κατάστασιν τῆς ἐκκλησίας, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ ἐστι μοναρχικὴ καὶ ἀδιάλυτος, τοῦ ἀοράτου καὶ ζῶντος Θεοῦ, πρὸς ἐλευθέρωσιν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς κρίσεως, καὶ πρὸς τὰς ἁγίας καὶ θείας ἀποκαλύψεις, πρὸς τὰ θεῖα χαρίσματα καὶ πιστὰ δόγματα τῆς Τριάδος διὰ τοῦ σταυροῦ, διὰ τῆς ἀναστάσεως, διὰ τῆς ἀφθαρσίας ἐν τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ».

Μετὰ ταῦτα εἷς τῶν ἐπισκόπων, ὁ ἐντεταλμένος παρὰ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων, ἐπιτίθησι τὰς χεῖρας ἐπ᾿ αὐτὸν λέγων τὴν ἐπίκλησιν ταύτην τῆς χειροτονίας.

Εὐχὴ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν ἐπὶ τὸν ἐπίσκοπον. Ὁ Θεός, ὅς ἐν ἀρετῇ πάντα ἐποίησας καὶ ἐστερέωσας, ὅς συλλήψει τοῦ νοῦ ἐθεμελίωσας τὴν οἰκουμένην, ὅς ἐκόσμησας τὸν στέφανον πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ σοῦ πεποιημένων, ὅς ἔδωκας τούτοις ἐν φόβῳ δουλεύειν ταῖς προσταγαῖς, ὅς ἔνειμας ἡμῖν σύνεσιν ἀληθείας καὶ γνωστὸν ἐποίησας ἡμῖν τὸ Πνεῦμα τὸ σὸν ἐκεῖνο τὸ ἀγαθόν, ὅς τὸν ἠγαπημένον σου Υἱὸν ἀπέστειλας μόνον Σωτῆρα ἡμῶν ἀναμάρτητον ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῶν· ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως, ὅς ἐν ὑψηλοῖς διηνεκῶς κατοικεῖς, ὁ ὕψιστος, ὁ αἰνετός, ὁ φοβερός, ὁ μέγας καὶ πάντα ἐφορῶν, ὁ εἰδὼς πάντα πρὸ γενέσεως αὐτῶν, παρ᾿ ᾧ τὰ πάντα ἦν πρὶν γενέσθαι, ὁ δοὺς φωτισμὸν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τῆς χάριτος τοῦ μονογενοῦς Σου Υἱοῦ, ὁ προορίσας ἀπ᾿ ἀρχῆς τοὺς ἐπιθυμοῦντας τὴν δικαιοσύνην καὶ καὶ ποιοῦντας ἁγιωσύνην καὶ κατοικίαν ἐν ταῖς μοναῖς σου· ὁ ἐκλεξάμενος Ἀβραὰμ τὸν εὐαρεστήσαντά σοι ἐν πίστει καὶ μεταθέμενος εἰς θησαυρὸν ζωῆς Ἐνὼχ τὸν ἅγιον, ὁ προχειρισάμενος ἄρχοντας καὶ ἱερεῖς ἐν τῷ ὑψίστῳ σου θυσιαστηρίῳ· Κύριε, ὁ καλέσας τούτους ἐν τῷ τόπῳ τῆς δόξης σου πρὸς ἔπαινον καὶ δοξολογίαν τοῦ ὀνόματός σου καὶ τοῦ μονογενοῦς σου· Κύριε ὁ Θεός, ὁ μὴ καταλιπὼν τὸ ὑπέρτατον θυσιαστήριόν σου ἀλειτούργητον πρὸ συστάσεως κόσμου καὶ ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου τὰ θυσιαστήριά σου κοσμήσας καὶ διακοσμήσας δι᾿ ἀρχόντων καὶ ἱερέων πιστῶν κατὰ τὸν τύπον τῶν οὐρανῶν σου· Κύριε, ὁ καὶ νῦν εὐδοκήσας προσεπαινεῖσθαι καὶ καὶ καταξιώσας καταστῆσαι ἄρχοντας τῷ λαῷ σου, φώτισον καὶ ἔκχυσον τὴν σύνεσιν καὶ χάριν τοῦ ἡγεμονικοῦ σου Πνεύματος, ὅπερ διακονεῖ τῷ ἠγαπημένῳ σου παιδὶ Ἰησοῦ Χριστῷ. Δός, ὁ Θεός, σοφίαν, σύνεσιν, δύναμιν, ἀρετήν, ἑνότητα πνεύματος εἰς τὸ ποιεῖν πάντα τῇ συνεργίᾳ σου. Χορήγησον, ὁ Θεός, τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα, τὸ δοθὲν τῷ Ἁγίῳ σου, πέμψον αὐτὸ τῇ ἁγίᾳ σου καὶ ἀμώμῳ ἐκκλησίᾳ καὶ παντὶ τόπῳ, ψάλλοντι τοὺς σοὺς αἴνους. Δός Κύριε, ἵνα ὁ δοῦλός σου οὗτος ἀρέσῃ σοι, πρὸς ἐξομολόγησιν δόξης καὶ ἄπαυστον ἔπαινον, πρὸς δοξολογίας τελείας, πρὸς χρόνους ἱλαστηρίους, πρὸς εὐχὰς εὐπροσδέκτους, πρὸς ἱκεσίαν πιστήν, πρὸς σκέψιν ὀρθήν, πρὸς καρδίαν ταπεινήν, πρὸς δρᾶσιν ζωῆς καὶ ταπεινώσεως καὶ ἀληθείας, πρὸς σοφίαν εὐθύτητος. Πάτερ, ὁ γινώσκων τὰς καρδίας πάντων, τούτῳ τῷ δούλῳ σου, ὅν ἐξελέξω εἰς ἐπίσκοπον, ποιμαίνειν τὴν ἁγίαν ποίμνην σου καὶ πράττειν τὰ προσήκοντα ἄνευ ἔριδος ἐν τῷ ὑπερτάτῳ ἱερατικῷ ἀξιώματι, νυκτὸς καὶ ἡμέρας λειτουργοῦντα, ἀξίωσον ἐμφανίζεσθαι τῷ προσώπω σου καὶ τοῦτον ἄξιον κατάστησον, ἵνα σοι ἐπιμελῶς καὶ μετὰ παντὸς φόβου προσφέρῃ τὰ δῶρα τῆς

ἁγίας σου ἐκκλησίας. Μετάδος αὐτῷ ἵνα ἔχῃ τὸ σὸν Πνεῦμα ἰσχυρὸν τῇ ἐξουσίᾳ εἰς τὸ λύειν πάσας τὰς ἁμαρτίας, ὅν τρόπον τοῖς ἀποστόλοις σου μετέδωκας. Ἵνα εὐαρεστήσῃ σοι ἐν ταπεινώσει, ἔμπλησον αὐτὸν ἀγάπης, γνώσεως, διακρίσεως, μαθήσεως, τελειότητος, μακροθυμίας μετὰ καθαρᾶς καρδίας, ὅταν δέηται ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ὅταν λυπῆται δι᾿ αὐτούς, οἵτινες μωρῶς φέρονται καὶ τούτους εἰς βοήθειαν ἕλκῃ, ὅταν προσφέρῃ σοι αἴνους, ἐξομολογήσεις καὶ ἱκεσίας εἰς ὀσμὴν εὐωδίας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀγαπητοῦ σου Υἱοῦ, δι᾿ οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ κράτος μετὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸ αἰώνων καὶ νῦν καὶ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ εἰς γενεὰς γενεῶν καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Καὶ λεγέτω ὁ λαὸς Ἀμήν. Εἶτα ἀναφωνείτω Ἄξιος, ἄξιος, ἄξιος». (Διαθηκη τοῦ Κ. ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βιβλ. Α κεφ. 21 ἔνθ᾿ ἀνωτ.).

§ 21. *Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ Ἐπισκόπου.*

Κατὰ κώδικα Σάββα—Ἱεροσολυμ. πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης ὑπ᾿ ἀριθ. 362 (607) τοῦ XVI αἰῶνος.

Πρὸ τοῦ φθάσαι τὸν καιρὸν τῆς λειτουργίας, οἱ ὑπηρέται εὐτρεπίζουσι τὴν ἀναβάθραν τοῦ ἀρχιερέως τιθέντες αὐτὴν ἔνδον τοῦ ναοῦ ἐν ταῖς βασιλικαῖς πύλαις ἢ καὶ ἐν τῷ νάρθηκι, καὶ ἐν τῷ τέλει τῶν βαθμίδων ἑκατέρωθεν αὐτῆς τιθέασι θρόνους ἀρχιερατικούς, μέσον δὲ τῶν θρόνων τούτων ἀπὸ τῆς τελευταίας βαθμῖδος ζωγραφεῖ ὁ ἐπὶ τῆς εὐταξίας ἀετὸν μετὰ φεγγίου τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ποιῶν πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀναβάθρας, περὶ δὲ τοὺς πόδας αὐτοῦ ζωγραφεῖ σχῆμα πόλεως καὶ κάτωθεν τῆς πόλεως ὡς ποταμοὺς τρεῖς. Καὶ ταῦτα καλῶς εὐτρεπίσας ἵστησιν ὑπηρέτας ἔξωθεν τῶν θρόνων φυλάσσοντας τὴν ζωγραφίαν ὥστε μὴ διέρχεσθαί τινας καὶ καταπατεῖν ταῦτα. Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς φορέσας ἀνέρχεται ἐν τῇ ἀναβάθρᾳ διὰ μέσου τοῦ ἀετοῦ, τῶν ἄλλων πάντων ἔνθεν καὶ ἐκεῖθεν ὑποχωρούντων, ἵνα μὴ πατήσωσιν αὐτόν. Εἶτα ὑποχωροῦσι πάντες καὶ κάθηνται ἐν ἑνὶ μέρει. Ὁ δὲ χαρτοφύλαξ ἀπέρχεται μετὰ τοῦ ὑπομνηματογράφου καὶ τοῦ ἱερομνήμονος, ἑπομένων αὐτῷ, προπορευομένου ἀεὶ τοῦ ἐπὶ τῆς εὐταξίας, καὶ προσκαλεῖται πρῶτον τοὺς ψάλτας, οἳ καὶ ἐρχόμενοι, στάντες ἀπαντικρὺ τοῦ πατριάρχου καὶ προσκυνήσαντες ψάλλουσι τρὶς τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα. Μετὰ τούτους προσκαλεῖται τοὺς ἄρχοντας τῆς ἐκκλησίας, οἳ καὶ ἐρχόμενοι κατὰ τάξιν καὶ κατὰ συζυγίαν προσκυνοῦντες· οἱ μὲν ἐξωκατάκηλοι κάθηνται ἐν ταῖς βαθμῖσι τῆς ἀναβάθρας, ὁ δὲ πρωτονοτάριος καὶ ὁ λογοθέτης ἀνέρχονται καὶ ἵστανται ἑκατέρωθεν τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου, οἱ δὲ λοιποὶ ἵστανται κάτω μετὰ τὴν ἀναβάθραν ἐξ ἑκατέρου μέρους. Εἶτα προσκαλεῖται τοὺς ἐπισκόπους οἳ καὶ ἐρχόμενοι μετὰ φαιλονίων λευκῶν καὶ προσκυνοῦντες κατὰ συζυγίαν κάθηνται ἐν τοῖς προευτρεπισμένοις θρόνοις. Καὶ

τελευταῖον προσκαλεῖται τὸν ὑποψήφιον, ὃς καὶ ἐρχόμενος μετὰ φαιλονίου λευκοῦ καὶ ἐπιτραχηλίου κατὰ ποταμὸν προσκυνεῖ, καὶ στὰς ἀπαντικρὺ τοῦ πατριάρχου, ἀναγινώσκει τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν εἰς ἐπήκοον πάντων. Καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἀνιστάμενος ὁ χαρτοφύλαξ ἀπέρχεται ἐν τῷ τόπῳ, ἔνθα ἵσταται ὁ ὑποψήφιος καὶ λαβὼν τὴν αὐτοῦ κεφαλήν τῇ ἰδίᾳ δεξιᾷ καὶ ταύτην ὑποκλίνας ἀσκεπῆ οὖσαν, ἐκφωνεῖ· Κελεύσατε. Καὶ πάντων ἀνισταμένων, ἀνίσταται ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ἔχων πρὸς αὐτὸν τὴν χεῖρα ἐκτεταμένην, ἐκφωνεῖ· Ἡ χάρις τοῦ παναγίου Πνεύματος διὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος προχειρίζεταί σε μητροπολίτην τῆς θεοσώστου πόλεως τῆσδε. Καὶ οἱ μὲν ψάλται ψάλλουσι τρὶς τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα· ὁ δὲ χαρτοφύλαξ, κρατῶν τὸν χειροτονούμενον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ἀνέρχεται διὰ τοῦ ἀετοῦ πρὸς τὸν ἀρχιερέα, καὶ ὑποδείκνυσιν αὐτῷ ἀσπάσασθαι τὸ τοῦ ἀρχιερέως δεξιὸν γόνυ, τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὴν δεξιὰν παρειάν. Εἶτα ἀπέρχεται εἰς τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἀσπάζεται καὶ αὐτοὺς εἰς τὸ στόμα, καὶ πάλιν ἵστησιν αὐτὸν ὁ χαρτοφύλαξ ἐν τῷ συνήθει τόπῳ καὶ ὑποκλίνας αὖθις τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐκφωνεῖ· Κελεύσατε. Καὶ πάλιν ἀνιστάμενος ὁ ἀρχιερεὺς ἔχων ὁμοίως καὶ τὴν χεῖρα ἐκτεταμένην ἐκφωνεῖ· Ἡ χάρις τοῦ παναγίου Πνεύματος ἔσται μετὰ σοῦ. Καὶ πάλιν οἱ ψάλται ψάλλουσι τρὶς τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα. Καὶ οὕτω μικρὸν προπέμψας αὐτὸν ὁ μέγας χαρτοφύλαξ παραδίδωσι τοῖς ὑπηρέταις καὶ ἀπέρχονται σὺν αὐτῷ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα. Καὶ φορέσας πᾶσαν τὴν ἱερατικὴν στολὴν καὶ ἐπιγονάτιον, κάθηται ἐν τῷ διακονικῷ, οὔτε δὲ εἰς τὴν εἴσοδον ἐξέρχεται, οὔτε ἐκφώνησιν λέγει. Οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἀνιστάμενοι καὶ προσκυνοῦντες τὸν ἀρχιερέα καὶ λαμβάνοντες εὐλογίαν ἀπέρχονται ἐν τῷ συνήθει τόπῳ καὶ φορένουσιν. Ὁ δὲ ὑποψήφιος ἵσταται ἐν τῷ διακονικῷ.

Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ Ἐπισκόπου.

Κατὰ τὸ Ἀλλατιανὸν εὐχολόγιον

Ἄρχονται τῆς θείας λειτουργίας· καὶ ὅταν ἐξέλθωσιν οἱ ἱερεῖς εἰς τὴν πρώτην εἴσοδον τῆς θείας ἱερουργίας συνέρχεται μετ᾽ αὐτῶν καὶ ὁ ὑποψήφιος καὶ πληρουμένης τῆς εἰσόδου λέγει ὁ διάκονος Σοφία ὀρθοί. Καὶ εἰσέρχεται μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου μόνος εἰς τὸ ἅγιον θυσιαστήριον· οἱ δὲ ἱερεῖς καὶ κληρικοὶ ἵστανται κύκλῳ τοῦ ὑποψηφίου, πρὸ τοῦ μέσου ναοῦ. Τρεῖς δὲ ἀρχιερεῖς ἢ καὶ πλείονες τούτων ἐνδεδυμένοι πάσας τὰς ἀρχιερατικὰς στολάς, καθέζονται ἐν τοῖς σελλίοις αὐτῶν, πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου. Ὁ δὲ πρῶτος ἀρχιερεὺς ὁ μέλλων ποιῆσαι τὴν χειροτονίαν καθέζεται μέσος τῶν ἄλλων ἀρχιερέων. Καὶ ὁ διάκονος τοῦ Εὐαγγελίου λέγει μεγαλοφώνως· Πρόσχωμεν. Εἷς δὲ τῶν κληρικῶν ὁ λογιώτατος, εὐθὺς ποιεῖται τὴν πρώτην προσαγωγὴν τοῦ ὑποψηφίου κηρύσσων καὶ λέγων ταῦτα :

Προσφέρεται ὁ θεοφιλέστατος ὑποψήφιος στερεωμένος ὁ δεῖνα τοῦ χειροτονηθῆναι ἐπίσκοπον τῆς θεοσώστου πόλεως τῆς δεῖνος. Καὶ προσφέρεται ὑπὸ τῶν κληρικῶν ὁ ὑποψήφιος ἄχρι τῆς οὐρᾶς τοῦ ἀετοῦ, κρατῶν ἐπὶ χεῖρας αὐτοῦ ἐγγράφως τοὺς θείους λιβέλλους τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ μέλλων χειροτονῆσαι αὐτὸν ἀρχιερεύς·

Τὶ προσῆλθες ἐνθάδε παρ' ἡμῶν αἰτῶν; Ἀπόκρισις. Καὶ ἀποκρίνεται ὁ ὑποψήφιος λέγων· Τὴν χειροτονίαν τῆς ἀρχιερατικῆς χάριτος, συμψηφισαμένων με κληρικῶν τῆς ἁγιωτάτης ἐπισκοπῆς δεῖνος. Καὶ ἀποκρίνεται πάλιν ὁ ἀρχιερεὺς λέγων· Καὶ τί πιστεύεις; Καὶ ὁ ὑποψήφιος μεγαλοφώνως λέγων τὸ ἅγιον σύμβολον οὕτω· Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν... Καὶ εὐθὺς λέγει ὁ ἀρχιερεὺς εὐλογῶν αὐτὸν σταυροειδῶς· Ἡ χάρις τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἴη μετὰ σοῦ.

Εἶτα προσφέρεται ὑπὸ τῶν κληρικῶν αὐτοῦ ὁ ὑποψήφιος ἄχρι καὶ τοῦ μέσου τοῦ ἀετοῦ, κηρύσσων τὴν προσαγωγὴν αὐτοῦ ὁ ἐντιμώτερος τῶν κληρικῶν, ὡς δεδήλωται. Καὶ στάντος τοῦ ὑποψηφίου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀετοῦ προσφωνεῖ αὐτὸν καὶ λέγει ὁ ἀρχιερεύς: Δήλωσον ἡμῖν ἔτι πλατύτερον, πῶς ὁμολογεῖς καὶ περὶ τῶν ἰδιοτήτων τῶν τριῶν ὑποστάσεων τῆς ἀκαταλήπτου θεότητος. Καὶ ὁ ὑποψήφιος διαπρυσίᾳ καὶ μεγάλῃ φωνῇ εἰς ἐπήκοον πάντων τὸν δεύτερον λίβελλον ζώσῃ φωνῇ οὕτως ἀναγινώσκει.

(Ἐπακολουθεῖ ὁ δεύτερος λίβελλος).

Καὶ εὐθὺς λέγει ὁ ἀρχιερεὺς ἐπευλογῶν τὸν χειροτονούμενον σταυροειδῶς· Ἡ χάρις τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἴη μετὰ σοῦ φωτίζουσα, στηρίζουσα καὶ συνετίζουσά σε πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου.

Εἶτα προσφέρεται ὁ ὑποψήφιος ὑπὸ τῶν κληρικῶν αὐτοῦ μέχρι καὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀετοῦ, κηρύσσοντος τὴν προσαγωγὴν ἑνὸς τῶν κληρικῶν ὡς προδεδήλωται. Καὶ τοῦ ὑποψηφίου στάντος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀετοῦ, λέγει αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς ὁ τρίτος: Δήλωσον ἡμῖν πλατύτερον ἔτι πῶς ὁμολογεῖς καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ ἐνυποστάτου Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ πόσας φύσεις δογματίζεις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἑνὸς Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Καὶ ὁ ὑποψήφιος εὐθὺς μεγαλοφώνως ἀναγινώσκει τὴν τρίτην ὁμολογίαν οὕτω, ζώσῃ φωνῇ.

(Ἐπακολουθεῖ ἡ τρίτη ὁμολογία).

Καὶ ταύτης πληρωθείσης εὐλογεῖ αὐτὸν ὁ ἀρχιερεὺς λέγων· Ἡ χάρις τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῆς ἐμῆς μετριότητος προβάλλεταί σε τὸν θεοφιλέστατον ἱερέα καὶ ὑποψήφιον τὸν δεῖνα ἐπίσκοπον τῆς θεοσώστου πόλεως τῆς δεῖνος. Καὶ εὐθὺς ἀνίσταται ὁ ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ ἀρχιερεῖς μετ' αὐτοῦ. Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν φορεῖ τῷ ὑποψηφίῳ τὸ ὑπογονάτιον καὶ πολυχρονεῖται παρὰ πάντων ὁ ἐπίσκοπος ὁ χειροτονούμενος. Εἶτα δίδωσιν αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς τὴν ἀρχιερατικὴν ράβδον λέγων οὕτω πρὸς αὐτόν· Λάβε τὴν ράβδον, ἵνα ποιμαίνῃς τὸ ἐμπιστευθέν σοι ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ· καὶ τοῖς

μὲν εὐπειθέσιν ἔστω αὐτοῖς ὑπὸ σοῦ βακτηρία καὶ ὑποστηριγμός, τοῖς δὲ ἀπειθοῦσι καὶ εὐτραπέλοις χρήσου αὐτῇ ῥάβδῳ ἐπιστυπτικῇ, ῥάβδῳ παιδεύσεως. Εἶτα παραλαμβάνεται . . . . .»

Ἑρμηνεία περὶ πατριάρχου.

Εὐχολόγιον τοῦ Σινᾶ Νο 1006 τοῦ XV αἰῶνος (Δ 623)

Ἀλλάσσει ὁ πατριάρχης τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν καὶ ἐξερχόμενος κάθεται ἐπὶ τῆς ἀναβάθρας ἐπὶ τῶν ὡραίων πυλῶν, παρισταμένων τῶν διακόνων, καὶ ἔρχονται οἱ εὑρισκόμενοι ἀρχιερεῖς, φοροῦντες φελώνια καὶ ὄπισθεν πάντων ἐξέρχεται ὁ ὑποψήφιος, φερόμενος ὑπὸ τοῦ εὐταξίας καὶ τοῦ λογοθέτου, καὶ στέκεται ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ, ἐν ᾧ ἔστιν ὁ ἀετὸς ἀντικρὺ τοῦ πατριάρχου καὶ ἀναγινώσκει τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα εὐγάνει τὸ φόρεμα τῆς κεφαλῆς πρὸς τὸν πατριάρχην· Κελεύσατε. Καὶ ἐγερθεὶς ὁ πατριάρχης λέγει οὕτως· Ἡ χάρις τοῦ παναγίου Πνεύματος διὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος προχειρίζεταί σε μητροπολίτην τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως ὁ δεῖνας. Καὶ καθεσθεὶς ὁ πατριάρχης, ψάλλοντες τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα. Καὶ ἔρχεται ὁ χειροτονούμενος, κρατῶν ὁ σκευοφύλαξ, πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ ποιεῖ μετάνοιαν καὶ ἀσπάζεται τὸ γόνατον καὶ τὴν χεῖρα τοῦ πατριάρχου καὶ εἰς τὸν πώγωνα, καὶ καθ᾽ ἑξῆς τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ πάλιν γυριζόντων εἰς τὸν ἀετὸν καὶ λέγει ὁ σκευοφύλαξ· Κελεύσατε. Καὶ ἐγερθεὶς ὁ πατριάρχης: Ἡ χάρις τοῦ παναγίου Πνεύματος ἔστω μετὰ σοῦ. Προσάγεται ὁ χειροτονούμενος ἐν τῷ βήματι καὶ ἀλλάσσει τὴν ἱερατικὴν στολὴν φορῶν καὶ τὸ ὑπογονάτιον.

§ 22. I *Εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι ἐκκλησιάρχην.*

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἑκάστου χρείαν πόρρωθεν οἰκονομιούμενος, πρόσδεξαι τὸν δοῦλόν σου τόνδε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας, ἐν ᾗ δοξάζεται τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον. Εὐδοκίᾳ καὶ ἀγαθότητι.

ΣΧΟΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΥΟ ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ

ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΛΑΚΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΝΕΩΝ ΠΑΤΡΩΝ (ΥΠΑΤΗΣ) ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΜΑΝΟΥΗΛ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΝ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΜΠΟΝΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

I, 531, 31 : «*τὸν δεσπότην*» δηλ. τὸν αὐτοκράτορα. Ἐξαίρει ἐνταῦθα ὁ ῥήτωρ τὴν συχνάκις ἀπαντῶσαν παρομοίωσιν τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Χριστόν, τὸν κατ' ἐξοχὴν «*δεσπότην*» καλούμενον ἔν τε τῇ Ἁγ. Γραφῇ (Λουκ. 2,29. Πράξ. 4,24. Ἰούδ. 4. Ἀποκ. 6,10), τῇ ὑμνογραφίᾳ καὶ τῇ καθόλου ἐκκλησιαστικῇ γραμματείᾳ. Οἱ Βυζαντῖνοι ῥήτορες οὐχὶ σπανίαν χρῆσιν τῆς μεταφορᾶς ταύτης ἐποιοῦντο καὶ διὰ τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος. Πρβ. Μιχ. R. F. 131, 20. Bachm.—Dölger 378, 16. 382, 17. 397, 17. Ὅρα ἰδίᾳ Treitinger 125 ἑ.—Ἡ Ἐκκλησία παρέλαβε τὴν προσωνυμίαν διὰ τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις διετήρησε μέχρι σήμερον ταύτην.

I, 532, 17 : «*μισεῖ μὲν τὴν ἀλωπεκῆν τοῦ βαρβάρου καὶ τὸ δολιόγνωμον ἀποστρέφεται, ὅπως κατὰ τὸ πολύστικτον ποικίλληται τῶν παρδάλεων, ἄλλα φρονῶν, ἄλλα φθεγγόμενος, ἄλλα πράττων καὶ ὑποκρινόμενος ἕτερα*». Τὰς αὐτάς που λέξεις μεταχειρίζεται ὁ Εὐθύμιος κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Εὐρίπου (Χαλκίδος) Βαλσάμ, τῷ περιφήμῳ μητροπολίτῃ Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτῃ γράφων (*Κ. Γ. Μπόνη*, Εὐθυμ. Μαλάκη, Τὰ σῳζόμενα σ. 42,23): «*ἄλλα φρονῶν καὶ ἄλλα φθεγγόμενος, ἄλλα πράττων καὶ ὑποκρινόμενος ἕτερα· ποικιλώτερος χαμαιλέοντος, Πρωτέως πολυμορφότερος καὶ παρδάλεως τὰ στίγματα περισσότερος*».

I, 532, 21 : «*καὶ ὑπαγορεύει γράμμα πρὸς τὸν ἀλάστορα*». Νύξεις τοῦ περιεχομένου τοῦ γράμματος τούτου τοῦ Μανουὴλ πρὸς τὸν Κιλίτς-Ἀρσλὰν παρέχει ἐν τῷ παρόντι αὐτοῦ λόγῳ ὁ Εὐθύμιος. Πρβ. ἀνωτέρω παρατ. I, 527, 30. Ἡ μνεία τοῦ ἐπισήμου τούτου γράμματος, μὴ γενομένη ὑπὸ τῶν συγχρόνων χρονογράφων Νικήτα Χωνιάτου καὶ Ἰωάννου Κιννάμου, δέον νὰ προστεθῇ καὶ συμπεριληφθῇ εἰς τὸ ἔργον τοῦ καθηγητοῦ *F. Dölger*, Corpus d. griech. Urk. d. Mittelalt. u. d. neuen Zeit. Reihe A: Regesten. 2. Teil: Regesten von 1025—1204. München u. Berlin 1925 καὶ δὴ καὶ ἐν σ. 86 μεταξὺ τῶν ὑπ' ἀριθ. 1519 καὶ 1520, πλὴν ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ γράμμα τοῦτο προσεκόμισεν εἰς τὸν Κιλίτς-Ἀρσλὰν ὁ εὐνοῦχος Θωμᾶς, οὗ τὴν διπλωματικὴν ἀποστολὴν ἀναφέρουσιν ὅ τε Κίνναμος καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης. Πρβ. F. Dölger, Regesten σ. 86 Nr. 1519.

---

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τόμου σελ. 717.

I, 533, 16 : «*Περσάρχην*» ἐπονομάζει ὁ Εὐθύμιος τὸν ἀρχηγὸν τῶν Τούρκων Κιλίτς-Ἀρσλάν. Πρβ. παρατ. I, 527, 30.

I, 533, 30 : «*εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τοσούτου βασιλέως παρωνυμίζοιτο, βασιλὶς ἂν ἐν πόλεσι καλοῖτο δικαίως μετὰ τὴν πρώτην βασιλίδα τῶν πόλεων*». «*Βασιλὶς*» ὀνομάζεται τὸ Δορύλαιον, ἅτε ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ ἐκ τῶν ἐρειπίων ἐκ νέου ἀνοικοδομηθεῖσα καὶ ἐπανεγερθεῖσα. Κυριολεκτικῶς δὲν πρόκειται περὶ ἐπανιδρύσεως τοῦ Δορυλαίου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐγγὺς τῆς περιοχῆς αὐτοῦ κτισθέντος ὀχυροῦ. Πρβ. στίχ. I, 533, 23 : «*ὥσπερ καὶ κόρην αἰχμάλωτον ὁ πατὴρ ἐπανιοῦσαν λαμπροτέρῳ περιστέλλει τῷ κόσμῳ καὶ ταῖς αὐτοῦ καταστολίζει χερσίν, ναὶ γὰρ καὶ σὺ βασιλεῦ ἔδωκάς σου τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸ ἔργον καὶ τοὺς λίθους πρῶτος ἐβάστασας, οἵ τὴν πόλιν ἔστεψαν τὴν αἰχμάλωτον*». Βασιλὶς ἄρα=κόρη τοῦ βασιλέως.

I, 533, 33 : «*τίς μὲν ἂν ἡ λύρα Ζήθου καὶ Ἀμφίονος ἦν, ὑφ' ἧ τὰς Ἀθήνας τειχισθῆναί φασι, λέγειν οὐκ ἔχω*» : Πρβ. Ἀπολλόδωρον III, 5, 5. Παυσαν. II, 6, 2. Ὁμ. Ὀδ. λ, 363. *W. Roscher,* Lexikon d. griech. Mythologie. Leipzig 1884—1924 τ. I—V τ. I, 1,308/17 [Stoll]. *Pauly—Wissowa—Kroll*, R. E. I, 2, 1944/8 [C. Robert].

I, 534, 5 : «*ἀλλὰ καὶ ὅσον ἔκκριτον καὶ γερούσιον καὶ ὁπόσον τοῦ βασιλείου αἵματος, σαινόμενοί τε καὶ πρὸς πόνους γαργαλιζόμενοι «ἔθεντο τὰς καρδίας αὐτῶν εἰς τὴν δύναμιν αὐτῆς», ὅ φησιν ἡ Γραφή, «καὶ καταδιείλοντο τὰς βάρεις αὐτῆς»* : Εἶναι δυσχερές πως ἐκ τῶν ἐν ῥητορικῇ μορφῇ παρατιθεμένων ἀνωτέρω λόγων νὰ συναγάγῃ τις τὸ βαθύτερον τούτων νόημα. Συνέχαιρον ἁπλῶς καὶ οἱ ἐν τῇ πρωτευούσῃ αὐλικοί, οἱ τῆς Συγκλήτου μετέχοντες καὶ λοιποὶ ἀξιωματοῦχοι διὰ τὰς νίκας τοῦ Μανουὴλ καὶ τὴν ἐπανέγερσιν τοῦ Δορυλαίου ἢ μήπως, βεβαρημένον τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ Μανουὴλ ἐκστρατειῶν, παρέστη ἀνάγκη εἰδικῆς διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐν Δορυλαίῳ ὀχυροῦ συνεισφορᾶς πάντων τῶν ὑπηκόων, ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματούχων καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν συγγενῶν τοῦ αὐτοκράτορος μέχρι καὶ τῶν κατωτάτων κοινωνικῶν βαθμίδων ; Τὸ δεύτερον τοῦτο θεωρῶ πιθανώτερον, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου χρησιμοποιούμενα σχετικὰ γραφικὰ χωρία καλύτερον οὕτω πως ἑρμηνεύονται καὶ διασαφοῦνται. Περὶ τοῦ εἴδους τούτου τῶν συνεισφορῶν ὅρα *F. Dölger,* Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts. Leipzig—Berlin 1927 (Byzantinisches Archiv 9) καὶ ἰδίᾳ ἐν σ. 59 ἑ., ἔνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ «*δικεράτου*» καὶ «*ἑξαφόλλου*» ἢ «*δικερατοεξαφόλλου*», κανονικοῦ φόρου διὰ τὴν συντήρησιν τῶν τειχῶν τῆς Κων/πόλεως. Τὸ φορολογικὸν σύστημα τῆς περιοχῆς τῶν Ἀθηνῶν καλῶς πραγματεύεται διὰ τὸν 12. αἰ. ὁ *Georg Stadtmüller,* Michael Choniates, Metropolit von Athen (ca. 1138—ca. 1922). Roma 1932 ἰδίᾳ σ. 144 (22) ἑ. καὶ 169 (47) ἑ.ἑ.—Ὅρα ἐπίσης

Diogenes A. Xanalatos, Beiträge zur Wirtschafts—und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. Diss. München 1937.

I, 534, 21 : «*Θεοῦ μιμητὴν*» καλεῖ ὁ Εὐθύμιος τὸν αὐτοκράτορα. Ἐκτενέστερον διαλαμβάνομεν περὶ τῆς προσωνυμίας κατωτέρω. Πρβ. Treitinger 49 ἑ. 214 ἑ. Straub 122 ἑ. Dölger, Urkunden 244. Μιχ. Χων. Λάμπρ. I, 238, 19. Εὐσταθ. R. F. 4, 14. 8, 20 κ. ἀ. Bachm.—Dölger 400, 3.

I, 534, 23 : «*εἴτε Θεὸν μᾶλλον*» : Μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου ὑπερβολῆς ἐξικνεῖται ἡ βυζαντιακὴ ῥητορική, ὥστε τὸν αὐτοκράτορα ἄνευ δέους νὰ ὀνομάζῃ καὶ Θεὸν ἔτι ! Κατωτέρω λεχθήσονται πλείονα. Πρβ. Straub 122. Treitinger 38. Dölger, Urk. 244. Bachm.—Dölger 366, 3.

I, 535, 19 : «*καὶ αὐτὸς κερδαίνοις εἴ που εὐτυχοῖς βαρβάρων ἄγραν νυκτερινήν*» : Ἡ παρομοίωσις τῶν κατὰ τῶν βαρβάρων πολέμων πρὸς τὴν θήραν εἶναι ἐπίσης λίαν ἀγαπητὴ παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις ῥήτορσι. Εὐστ. R. F. 10, 25. 108, 13. 152, 12. Μιχ. R. F. 180, 10. Bachm.—Dölger 379, 8. Nissen 317 καὶ A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin, Paris 1936 σ. 57—62. 133—144.

I, 535, 29 : «*ἅτε δὴ μηδ' ἐκ τῆς ὑλικῆς δυάδος τάχα τὴν διαρτίαν λαβὼν τοῦ σώματος κατὰ τοὺς πολλούς*» : Ὁ ἐγκωμιαστὴς Εὐθύμιος, οἱονεὶ φιλοσοφῶν, ἀποφαίνεται οὕτω μετ' ἐκδήλου ὑπερβολῆς, τὸ σῶμα τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὲρ τὴν γηίνην ὑπόστασιν τὴν σύστασιν ἔχον, ὡσανεὶ θείαν εἶχε τήν τε ὑπόστασιν καὶ τὴν καταγωγήν. Παρόμοιαι ἐκφράσεις ἀπαντῶσι καὶ παρ' ἄλλοις τισὶ Βυζαντίνοις συγγραφεῦσι. Πρβ. Νικ. Χων. 160,2. Tafel, Eust. opusc. 253, 70. Νικ. Γρηγ. (ἔκδ. Bonn) 1257 : «*ἐκ τῆς ἐνύλου συμφυοῦς διαρτίας*». Τζέτζου, εἰς Ἡσιόδ. ἔργ. 625.

I, 536, 4 : «*ὥσπερ ἀμέλει καὶ ὁ σήμερον ἐν Ἰορδάνῃ βαπτιζόμενος ἀθάνατος βασιλεύς*» : Τὸ χωρίον εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὸν χρονικὸν καθορισμὸν τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ παρόντος λόγου. Κατὰ τὸ χωρίον τοῦτο ὁ λόγος ἐλέχθη τῇ ἑορτῇ τῶν Θεοφανίων, ἤτοι τῇ 6 Ἰανουαρίου. Ἀνωτέρω ἐν παρατ. I, 527, 30 καθωρίσαμεν ὅτι ὁ λόγος οὗτος ἐλέχθη ἐν Κων/πόλει ἐν ἔτει 1176, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, ἐπανελθὼν ἐκ τῆς ἀνὰ τὴν Μ. Ἀσίαν ἐκστρατείας κατὰ τῶν Τούρκων, μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ὀχυροῦ τοῦ Δορυλαίου καὶ τοῦ Σουβλαίου, ἕνεκα τῶν ἑορτῶν τῶν Χριστουγέννων, καὶ λόγῳ τοῦ χειμῶνος μηδεμιᾶς ἐκστρατείας δυνατῆς οὔσης, ἐξεφώνησε τὸν «*Κατηχητήριον*» αὐτοῦ λόγον, πολλὰ παραινέσας καὶ ὑποθήκας τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ δούς, διατάγματα δ' ἅμα καὶ νόμους αὐτοῖς ἀνακοινώσας. Εὐθὺς ὕστερον ἐλέχθη ὁ «*Ἐπαινετήριος τοῦ Κατηχητηρίου λόγου τοῦ αὐτοκράτορος*» ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου, μετὰ τριήμερον δέ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐλέχθη καὶ ὁ παρὼν λόγος. Ἐκ τῆς ἀκολουθίας τῶν γεγονότων καὶ λοιπῶν ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ εἰδήσεων, δυνάμεθα σαφῶς καὶ ἀναντιρρήτως νὰ συναγάγωμεν

τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ λόγος ἐλέχθη ὄντως τῇ ἀνωτέρω ὑφ' ἡμῶν καθορισθείσῃ ἡμερομηνίᾳ. Ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν, Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη, τὰ Σῳζόμενα σ. 13 σημ. 8 ἐγράφομεν: «*Ὁ Μαξιμιλιανὸς Treu (Δελτίον τῆς ἱστ. καὶ ἐθνολ. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλ. 5 (1896/1900) 210/18) τοποθετεῖ τὴν ἐκφώνησιν τῆς ὁμιλίας ταύτης εἰς τὸ ἔτος 1175 διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: Ὡς συνάγεται, λέγει ὁ* Treu *(ἔνθ' ἀν. σ. 211), ἐκ τοῦ τέλους τοῦ λόγου, ἐν ᾧ μνημονεύεται ὁ ἐκ τῆς δευτέρας συζύγου τοῦ Μανουήλ, τῆς Μαρίας τῆς ἐξ Ἀντιοχείας, μόνος υἱὸς καὶ διάδοχος τούτου Ἀλέξιος, ἡ ὁμιλία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξεφωνήθη πρὸ τοῦ 1167 ἢ τοῦ 1169, πιθανῶν ἐτῶν γεννήσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐν ἔαρι τοῦ 1176 ὁ Μανουὴλ ἐπεχείρησεν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Τούρκων, ἥτις ἀπέληξεν εἰς πανωλεθρίαν δι' αὐτὸν κατόπιν τῆς κατὰ τὸ Μυριοκέφαλον μάχης (Ἰωάνν. Κινν. 294/98. Νικ. Χων. 227/29). Ἑπομένως, ἐπάγεται ὁ* Treu, *οὐδεὶς Βυζαντῖνος ἐγκωμιαστὴς θὰ ἐτόλμα νὰ προσφωνήσῃ ὡς νικητὴν τὸν ἐξ οὕτως ἀτυχοῦς πολέμου ἐπιστρέφοντα αὐτοκράτορα. Καθ' ἃ ὅμως οἱ σύγχρονοι χρονογράφοι Ἰωάννης Κίνναμος καὶ Νικήτας Χωνιάτης ἀναφέρουσιν, ἐν ἔτει 1175 ὁ Μανουὴλ εἶχε φέρει εἰς πέρας ἐντὸς τεσσαράκοντα ἡμερῶν νικηφόρον κατὰ τῶν Τούρκων στρατείαν, διὰ τῆς ἀνακτήσεως μάλιστα καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἄλλοτε καταστραφέντος Δορυλαίου, μεθ' ἣν νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος ἐπέστρεψεν οἴκαδε. Κατὰ ταῦτα, συμπεραίνει ὁ* Treu, *τὸ ἔτος 1175 πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς χρόνος ἐκφωνήσεως τῆς ἀνωτέρω ὁμιλίας τοῦ Εὐθυμίου ἐνώπιον τοῦ ἐκ τῆς νικηφόρου ταύτης ἐκστρατείας ἐπανακάμψαντος αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ (1143/80)*». Αὐτόθι δὲ καὶ δὴ καὶ ἐν σημ. 8 ἐγράφομεν: «Ὁ Georg Stadtmüller *(μν. ἔ. σ. 309 (167) φέρει ἀντιρρήσεις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ ἔτους 1175 διὰ τὴν προσφώνησιν τοῦ Εὐθυμίου, λέγων ὅτι διὰ τῆς ἐν τῇ ὁμιλίᾳ προσφωνήσεως τοῦ νεαροῦ διαδόχου Ἀλεξίου ὡς «βασιλέως»* (παρὰ Treu, ἔνθ' ἀν. σ. 210: *«...ἐπεὶ τὴν γλῶτταν ἔχεις πρὸ πολλοῦ χαρισάμενος, τῷ δὲ βασιλεῖ καὶ παιδί, δὸς εἰκόνα γενέσθαι τοῦ αὐτοκράτορος ἀπαράμιλλον»)*, τίθεται καὶ τὸ κατώτερον χρονικὸν ὅριον τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ λόγου (terminus post quem), ἤτοι τὸ ἔτος 1171. Διότι ὁ αὐτοκράτωρ τὸ πρῶτον τὸν Μάρτιον τοῦ 1171 ὑπεσχέθη τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ νεαροῦ διαδόχου ὡς συμβασιλέως (ὅρα τὰ συνοδικὰ ἔγγραφα, ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Pavlov, ἐν Vizant. Vremennik 2 (1895) 388/93. Πρβ. καὶ Kurtz, Viz. Vremennik 17 (1910) 285 A. 1. Ὁ καθηγητὴς Franz Dölger (Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches. München-Berlin 1925 II, 62) ὁρίζει τὸ ἔτος 1172 ὡς ἔτος ἀνυψώσεως τοῦ νεαροῦ Ἀλεξίου εἰς συμβασιλέα. Ὁμοίως καὶ ὁ Georg Ostrogorsky (παρὰ E. Kornemann, Doppelprinzipat und Reichsteilung. Leipzig 1930 σ. 178). Πρβ. Stadtmüller, μν. ἔ. σ. 309 (187) καὶ ὑποσημ. 4). Φαίνεται λοιπὸν πιθανώτερον, ἐπάγεται ὁ

Stadtmüller (ἔνθ᾽ ἀν.) ὅτι ἡ ὁμιλία ἐξεφωνήθη μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἔκ τινος μικροτέρας ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν ἐκστρατείας καὶ δὴ καὶ μετὰ τὸ ἀτυχὲς ἔτος 1176.—Ἀλλ᾽ οὐδόλως, νομίζω, ἀναιρεῖται ἡ γνώμη τοῦ Treu ὅτι ἡ ὁμιλία ἐξεφωνήθη τῷ 1175, διότι καὶ ἂν ἀκόμη θεωρήσωμεν τὸ ἔτος 1171 ὡς ἐνωρίτερον χρονικὸν ὅριον τῆς ἐκφωνήσεως τῆς ὁμιλίας, παραμένει οὐχ ἧττον ἰσχυρὰ ἡ γνώμη τοῦ Treu, ἀφ᾽ οὗ οὐδεμία ἄλλη ἱστορικὴ εἴδησις ὑπάρχει βεβαιοῦσα περὶ νικηφόρου ἐκστρατείας τοῦ Μανουὴλ κατὰ τὴν ὑπ᾽ ὄψιν ἐποχήν. Ὅθεν τάσσομαι μᾶλλον πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Treu».—Καὶ ταῦτα μὲν ἐγράφομεν τότε, ὅτε δὲν εἴχομεν πρὸ ἡμῶν τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ τούτου λόγου τοῦ Εὐθυμίου. Ἀλλὰ τὰ ὑφ᾽ ἡμῶν τότε ἐκτεθέντα ἔρχονται νῦν διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν δύο τούτων ἀνεκδότων λόγων τοῦ Εὐθυμίου νὰ ἐπαληθεύσουν τελέως τὴν γνώμην ἡμῶν ἐκείνην, καθ᾽ ἣν οἱ μὲν τοῦ Stadtmüller ὑπολογισμοὶ δὲν εὐσταθοῦν, ὁ δὲ τοῦ Treu χρονικὸς καθορισμὸς τῆς ἐκφωνήσεως τῆς ὁμιλίας εἶναι ἀκριβέστερος καὶ ὀρθότερος. Μικρὰ μόνον διόρθωσις ἀνάγκη νῦν νὰ γίνῃ, ἐφ᾽ ὅσον διὰ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου δηλοῦται σαφῶς, ὅτι αὕτη ἐλέχθη τῇ ἑορτῇ τῶν Θεοφανίων (I, 536, 4: *«καὶ ὁ σήμερον ἐν Ἰορδάνῃ βαπτιζόμενος ἀθάνατος βασιλεύς»*). Καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν Θεοφανίων, περὶ ἧς διαλαμβάνει τὸ ἀνωτέρω χωρίον δὲν εἶναι ἄλλη ἢ ***ἡ 6 Ἰανουαρίου 1176***. Ἡ χρονολογία αὕτη εἶναι σύμφωνος καὶ πρὸς τὸ κείμενον τῶν δύο νῦν ἐκδιδομένων ἐγκωμιαστικῶν τοῦ Εὐθυμίου λόγων καὶ πρὸς τὰ ἐν ταῖς Χρονογραφίαις τῶν Ἰωάννου Κιννάμου καὶ Νικήτα Χωνιάτου (Κινν. 294, 6—300, 7. Νικ. Χων. 227, 20—229,19) ἐκτιθέμενα. Σημειωτέον ὅτι ἐν τοῖς ἐγκωμιαστικοῖς τούτοις λόγοις περισσοτέρα μνεία γίνεται τοῦ γεγονότος τῆς καταλήψεως καὶ ἀνοικοδομήσεως τῶν δύο ὀχυρῶν, Δορυλαίου καὶ Σουβλαίου, καὶ ὑμνοῦνται τὰ συνεχῆ τοῦ αὐτοκράτορος κατορθώματα ἔναντι τῶν συχνῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ ἐξαίρεται ἔτι μᾶλλον ἡ νίκη τοῦ Μανουὴλ κατὰ τῶν ἐξαπίνης ἐπιπεσόντων Τούρκων, καθ᾽ ἣν μάλιστα στιγμὴν ὁ αὐτοκράτωρ συνεστιώμενος ἐκράτει ἔτι ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ μῆλον, ὅπερ εὐθὺς ἅμα τὴν ἐπιβουλὴν τῶν βαρβάρων μαθών, ἀπέρριψε καὶ ἐπὶ τὸν ἵππον ταχὺ ἀναβὰς ἔδραμεν, ὅπως κατατροπώσῃ τοὺς δολίους ἐπιδρομεῖς. Δὲν ἔχει τις ἢ νὰ παραναγνώσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου λεγόμενα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Κιννάμου ἐκτιθέμενα, ὅπως πεισθῇ πόσον δίκαιον ἔχομεν ὑποστηρίζοντες ὅτι ἡ ἐκφώνησις τῆς ὁμιλίας ταύτης ἐγένετο εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνακατάληψιν καὶ ἀνοικοδόμησιν τῶν ἀνωτέρω δύο ὀχυρῶν, ὁπότε ὄντως *«νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος»* καὶ *«τὰ λοιπά, ὡς ᾤετο, ἀρίστως διαπραξάμενος εἰς τὴν βασιλίδα πόλιν ὑπέστρεψεν»* (Νικ. Χων. 229, 18) ἤ, ὡς λέγει ὁ Κίνναμος, *«ἤδη γὰρ τὰ ἀμφὶ τῷ φρουρίῳ—δηλ. τῷ Σουβλαίῳ—διαθέμενος εὖ ἐπὶ Βυζάντιον ἀνεκομίζετο»* (Κινν. 298, 18). Θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐπιβαρύνω τὸν ἀναγνώστην μὲ ἐπιχειρήματα ἕτερα ἔκ τε τοῦ

κειμένου τῶν δύο τούτων λόγων καὶ ἐκ τῶν Χρονογραφιῶν τῶν Νικήτα Χωνιάτου καὶ Ἰωάννου Κιννάμου, ἀφ' οὗ ἔχομεν τὴν σαφῆ δήλωσιν τούτων ὅτι ὁ Μανουὴλ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν φρουρίων Δορυλαίου καὶ Σουβλαίου ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ μάλιστα γνωρίζομεν ἐκ τῶν αὐτῶν πηγῶν ὅτι ἡ ἀνάκτησις τῶν φρουρίων τούτων καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις αὐτῶν ἔλαβε χώραν τὸ φθινόπωρον τοῦ 1175 ἔτους, εἶναι δὲ παντί που φανερὸν ὅτι ἡ τῶν Θεοφανίων ἑορτή, καθ' ἣν ὁ πρῶτος τῶν ἐγκωμιαστικῶν τούτων λόγων ἐρρήθη ἐν τῇ πρωτευούσῃ, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἢ ἡ 6η Ἰανουαρίου 1176. Οὕτω πως πιστεύομεν ὅτι ἀποκαθίσταται στερρῶς ἡ ἀλήθεια περὶ τὴν ἀμφισβητουμένην χρονολογίαν τῆς ἐκφωνήσεως τῆς παρούσης τοῦ Εὐθυμίου ὁμιλίας καὶ διαλευκαίνονται τὰ ἐν αὐτῇ ἐκτιθέμενα γεγονότα.

I, 536, 23: «*Ἀγαμέμνων*»: Οὕτως ὀνομάζεται ὁ αὐτοκράτωρ. Διὰ τὴν παρομοίωσιν πρβ. A. Furtwängler, παρὰ W. Roscher, Lex. d. griech. u. röm. Mythologie I, 90. A. Robert, Griechische Heldensage 1018, 1090 ἑ. 1198, 1292 ἑ. F. Finsler, Homer I (1914) 153 ἑ. Previale 23, 33.

I, 536, 29: «*βασιλέα καὶ στρατιώτην*»: Ἦτο πεποίθησις τῶν Βυζαντίνων ὅτι ὁ βασιλεὺς ἦτο ἐν τοῖς κατὰ τῶν πολεμίων ἀγῶσιν οὐ μόνον ὁ ἐπιτελής, ὁ στρατηγός, ὁ καταστρωννύων τὰ στρατηγικὰ σχέδια καὶ ὁδηγῶν ἀπὸ νίκης εἰς νίκην τὰ γενναῖα αὐτοῦ στρατεύματα, ἀλλ' ἅμα καὶ ὁ συστρατιώτης, πρῶτος εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν καταγωνιζόμενος καὶ μαχόμενος, συμπάσχων ἐν τοῖς κινδύνοις, ὁδοιπορίαις καὶ στερήσεσι μετὰ τῶν στρατιωτῶν του. Τὴν ἀντίληψιν δὲ ταύτην τοῦ βυζαντιακοῦ λαοῦ ἐκφράζουν πλεισταχοῦ ἐν τοῖς ἐγκωμιαστικοῖς αὐτῶν λόγοις οἱ διάφοροι ῥήτορες, οἱ ἀναλαμβάνοντες νὰ προσφωνήσωσι τὸν ἔκ τινος στρατείας ἐπανακάμπτοντα αὐτοκράτορα. Τὸν βασιλέα θεωροῦσιν οὗτοι ὡς «*ἀριστέα*» ἢ «*τρισαριστέα*», οὗτινος αἱ «*ἀριστεῖαι*» ἢ «*ἀριστεύματα*» (=τὰ τρόπαια, τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα) θὰ παραμένωσιν ἐσαεὶ εἰς δόξαν τοῦ ὀνόματός του. Ἔξοχον παράδειγμα ἑνὸς τοιούτου ὕμνου εἰς τὸν «*μαχητήν*», ἤτοι στρατιώτην βασιλέα Μανουὴλ τὸν Κομνηνὸν ἀναφέρω ἐκ τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ πρὸς αὐτὸν λόγου τοῦ περιφήμου Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης (R. F. 33,16): «*τοιούτου πεπείρανταί σου μαχητοῦ νικῶντος ἀεί, εὐμηχάνου, πολυμηχάνου, πολιορκητοῦ, πολιούχου, πάντα ἰσχύοντος ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί σε Θεῷ. ἀμέλει καὶ καθαιροῦνται τῆς ὀφρύος καὶ εἰς δουλείαν σοι καθυπάγονται. οἴδασι μὲν οὖν αὐτοὶ τὰ τοιαῦτα πρωτομαθῶς· οἴδασι τὰς σὰς ἀριστείας οἷς αὐτοὶ ἔπαθον· οἴδασι τὰς μεγαλουργίας· οὐκ ἀγνοοῦσι τὰ τῶν ἔργων τεράστια, καὶ ὡς τῶν πάλαι βασιλέων ἀκρωτηριαζόντων οἷον αὐτούς, σὺ μέσας αὐτοῖς τὰς καρδίας ἐπάταξας. ἐπειράθησάν σου τῶν ἀηττήτων χειρῶν· ἔμαθόν σε καὶ ἐν βουλαῖς θαυμαστὸν ὑπὲρ υἱοὺς ἀνθρώπων καὶ ἐν πολέμοις κραταιὸν καὶ ἀπρόσμαχον, πρηστήριον τὰς φρένας, κεραυνοβόλον τὰς χεῖρας, ὀξὺν βουλεύ-*

σασθαι, ταχὺν ἱππάσασθαι, ὅπλα δὲ ἄρασθαι οἷον οὐδεὶς ὑποστήσεται». Πρβ. τοῦ παρόντος λόγου τοῦ Εὐθυμίου I, 541, 19 καὶ Εὐσταθ., R. F. 34, 25 κ. ἀ.—Ἡ γενναιότης αὐτοῦ, τὸ ἄτρυτον καὶ ἀκάματον καὶ τὸ ἀήττητον τοῦ βασιλέως πολλαχοῦ ὑμνοῦνται. Πρβ. Εὐθυμ. I, 524, 22. 534, 29. 537, 1. 13, 19. 540, 29. 541, 19. 542, 32. 543, 16 κ. ἑ. Εὐσταθ. R. F. 43, 27 ἑ. 97, 16 ἑ. Μιχαὴλ R. F. 138, 5. 155, 2 ἑ. 140, 9 ἑ. 169, 11, ἔνθα ἡ ἀνδρεία τοῦ βασιλέως παρομοιάζεται πρὸς κατάστερον οὐρανόν: «*οὐρανὸς κατάστερος, ὡς εἰπεῖν, διὰ τὰ τῆς ἀνδρείας τηλεφανῆ καὶ ἀστερόεντα κατορθώματα, προσέτι καὶ ἀπλανὴς διὰ τὸ τῆς φρονήσεως εὐστοχώτατον, κἂν ἐν ταὐτῷ καὶ ἀπλανὴς καὶ πλανώμενος· καὶ ὅλος ἄντικρυς οὐρανός, τὸ μὲν ὡς ἐξ ἀνατολῶν στρατεύων ἐπὶ δυσμάς, τὸ δ' ὡς ἀφ' ἑσπέρας ἐπὶ τὴν ἑῴαν, δέχῃ κατονομάζεσθαι, τὸ δισχιδὲς τοῦτο τῆς οὐρανίου περιδινήσεως ἐκμιμούμενος. ἄκουε τοίνυν, ὦ οὐρανὲ (Δευτερ. 32, 1) καὶ γάρ σοι εὐκαίρως εἴπω τὸ τῆς γραφῆς, καὶ τῶν λεγομένων ἵλεως ἀκροῶ*».—Ἀλλ' ὑπερβάλλει πάντας εἰς ἐγκωμιασμὸν τοῦ βασιλέως ὁ ἡμέτερος Εὐθύμιος, ἐν οἷς οὗτος τὸν Μανουὴλ ὑμνῶν, λέγει (II, 555, 18 ἑ.): «*τί σε ὀνομάσω, κράτιστε βασιλεῦ; τοῦτ' αὐτὸ βασιλέα, τοῦτ' αὐτὸ κραταιόν, ὁπλίτην γεννάδαν, δάϊον ἀντιμάχοισι, πτολίπορθον, περσολέτην, τειχεσιπλήτην, πολιορκητήν, πολιστήν, ἐθνοκράτορα, σωτῆρα καὶ ῥύστην καὶ πρόμαχον...*»; Τὸ ἀδάμαστον καὶ ἀήττητον τοῦ βασιλέως πολλαχοῦ ἐπίσης ὑμνοῦνται. Ὅρα Εὐστ. R. F. 4, 24 ἑ. 10, 3 ἑ., ἔνθα ὁ βασιλεὺς παρομοιάζεται πρὸς λίθον καὶ σίδηρον καὶ ἀδάμαντα. Ἐπίσης ὑμνεῖται τὸ ῥιψοκίνδυνον (Εὐθ. I, 543, 16: «*ὑπὲρ στρατιώτας πονεῖς, ὑπὲρ φαλαγγάρχας ἀλγεῖς, ὑπὲρ τοὺς ἅπαντας φιλοκινδυνεῖς*»), τὸ πολύφροντι καὶ ἄγρυπνον (Εὐθ. I, 535, 13 ἑ. 536, 10 ἑ.), ἔτι δὲ τὸ λιτοδίαιτον καὶ τὸ εἰς στερήσεις πρόθυμον (Εὐθ. I, 537, 30ἑ. 548, 24ἑ. Εὐστ. R. F. 4, 5. 23, 10 κ. ἀ.). Ἰδιαιτέρως ἐξαίρεται ἡ στρατηγικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ αὐτοκράτορος (Εὐθ. I, 536, 31. 537, 19. II, 552, 13ἑ. Εὐστ. R. F. 71, 22: «*ἔδειξας καὶ νῦν, ὦ κραταιότατε βασιλεῦ, οἷον ἡ στρατηγικὴ ἀρετὴ καὶ ὡς ἄρα μικρὰ μὲν χάρις τῷ στρατηγοῦντι πολυδυνάμῳ τὴν στρατιὰν ὅτι νικᾶν, μεγίστης δὲ τὸ ἄλλως ἀνύειν τὰ κράτιστα*». Εὐστ. R. F. 97, 2: «*σὲ δὲ αὐτὸν ἀπηκριβώσαντο καὶ ἀνθρώπων κάλλιστον εἶναι καὶ στρατιωτῶν ἄριστον καὶ βασιλέων κράτιστον καὶ οἷον πανταχοῦ διικνεῖσθαι τοῖς ἀριστεύμασιν καὶ πάντας ἐπισπᾶσθαι πρὸς ἑαυτόν*». Πρβ. Εὐστ. R. F. 117, 7: «*καὶ στρατηγικῆς ἀγχινοίας ἀναχέεται πέλαγος*». Ἐπίσης Εὐστ. R. F. 120, 27ἑ. Μιχ. R. F. 137, 20 κ. π. ἀ.). Αἱ κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ ἀλλοεθνῶν στρατεῖαι τοῦ αὐτοκράτορος ἐκτὸς τῆς ἀσφαλείας τῆς αὐτοκρατορίας, σκοπὸν εἶχον καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἄμυναν, τὴν σωτηρίαν τῶν εὐσεβῶν τῆς αὐτοκρατορίας τέκνων καὶ πρὸ πάντων τὴν διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς καὶ δὴ καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως εἰς ἔθνη καὶ λαοὺς ἀλλοθρήσκους καὶ βαρβάρους. Ὅρα π. χ. Εὐστ. R. F. 49, 23: «*καὶ συνάγεις πρὸς Θεὸν τὸ τὴν πίστιν ἀλλότριον,*

καὶ ἄγεις τοὺς ἀφισταμένους εἰς Θεοῦ οἰκειότητα, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ αὐλὴν προβάτων πληροῖς, ἅπερ εἶχε μὲν Θεὸς ὁ μέγας ποιμήν, ἔσω δὲ τῆς ἐκείνου αὐλῆς οὔπω προέκυπτον».—Περὶ τοῦ βασιλέως ὡς «*στρατιώτου*» νικητοῦ καὶ τροπαιούχου πραγματεύονται καὶ οἱ ἑξῆς: J. Gagé, Σταυρὸς νικοποιός. La victoire impériale dans l'empire chrétien. Revue d'histoire et de philosophie religieuses 13 (1933) 377—400. Treitinger 168 ἑξ. Φ. Κουκουλέ, Ὁ θρίαμβος κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἐν «*Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*», Ἀθῆναι 1923 σ. 49—64. Ἐνταῦθα ἐκτίθενται κυρίως τὰ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἐπανακάμπτοντος ἐκ νικηφόρου τινὸς ἐκστρατείας εἰς τὴν πρωτεύουσαν.

I, 536, 33: «*σάφ' οὐκ οἶδ' εἰ Θεός ἐστιν. εἰ δ' ὅ γ' ἀνήρ*»: Τὸ ἐκ τῆς Ἰλιάδος E, 183 εἰλημμένον χωρίον ἐφαρμόζεται ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ. Ἡ παρομοίωσις αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι προσφιλὴς καὶ συνήθης παρὰ τοῖς Ἐγκωμιασταῖς. Οὕτως ὁ ἡμέτερος Εὐθύμιος (I, 537, 4. 537, 8ἑ.) ὑμνεῖ ἰδιαιτέρως τὸν «*θεῖον ἄνθρωπον*» καὶ τὴν «*θείαν*» αὐτοῦ φύσιν. Ὁ Εὐστάθιος (R. F. 8, 19) καλεῖ τὸν αὐτοκράτορα «*οἰκουμένης ὀφθαλμόν*», οὗτινος καὶ μόνη ἡ θέα εἶναι φρικτὴ (πρβ. Εὐθ. I, 528, 2: «*ὢ φρικτῆς θέας*») καὶ τὸ ὄνομα φοβερὸν (πρβ. Εὐθ. I, 528, 2: «*ὢ ὀνόματος μεγάλου μηδ' ἀκουσθῆναι μόνον Πέρσαις τλητοῦ*»). Ἀλλαχοῦ πάλιν καλεῖται «*Θεοῦ μιμητὴς*» (Εὐθ. I, 534, 21. Εὐστ. R. F. 61, 7). Ὁ βασιλεὺς εἶναι «*ἔνθεος*» καὶ «*κατὰ θείαν ὁμοιότητα*» αὐτάρκης «*πανταχοῦ ἐπιβλέπων καὶ πᾶσιν ἐξικνούμενος*» (Εὐστ. R. F. 6, 21). Πρβ. Εὐστ. R. F. 66, 24: «*Θεὲ παμβασιλεῦ καὶ βασιλεῦ ἔνθεε*». R. F. 87, 5: «*σύνοδος δὲ αὕτη ἀστέρων τούτων, οὓς τῷ τῆς αὐτοκρατορίας ἴδοιμεν ἐμπρέποντας στερεώματι... ἀλλὰ Θεὸς ἐν μέσῳ ἔσται αὐτῶν, ὁ τῶν βασιλευόντων βασιλεύς*». R. F. 110, 1: «*ὢ τῆς εἰς τὸν ἔνθεον βασιλέα θερμότητος, ὁποίαν ἂν φυλάττῃ τις καὶ εἰς Θεόν*». Ῥητῶς «*Θεὸς*» καλεῖται ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἐν Εὐθ. I, 534, 23: «*οὐκ ἔχω τί σε ὀνομάσω... εἴτε Θεοῦ μιμητὴν... εἴτε Θεὸν μᾶλλον*» καὶ Εὐστ. R. F. 5, 5: «*ἀλλ' ἐκεῖνος Θεὸς ἂν εἴη, ὃν οὐ περιελεύσεται κάματος, ἢ γοῦν ἀλλὰ ἄνθρωπος, ᾧ τῶν πρακτέων Θεὸς συνεφάπτεται*» (πρβ. Ἡροδ. I, 65). Ὅρα ἐπίσης Εὐστ. R. F. 61, 11: «*τοιοῦτον καὶ ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς ὅτι καὶ Θεὸς ἐπὶ γῆς καὶ φύσει δεσπότης μετὰ τὸν πρώτιστον*». Ἀθάνατον δὲ τὸν αὐτοκράτορα ποιοῦσι τὰ «*ἀριστεύματα*» αὐτοῦ. Πρβ. Εὐθυμ. I, 526, 29: «*ταῦτα ποιοῦσιν ἀθανάτους τοὺς αὐτοκράτορας*». Ὅρα πλείονα παρὰ Treitinger σ. 34ἑ., 214ἑ. Straub 122ἑ. Dölger, Urk. 244. Bachmann, Joh. Syr. 11, 15: «*τῷ δευτέρῳ Θεῷ κατὰ μέθεξιν*» καὶ σ. 26.—Δὲν νομίζω ὅτι ἔχει σχέσιν ἡ ἐνταῦθα λαμβανομένη προσομοίωσις τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Θεόν, μὲ τὴν προσωνυμίαν, ἣν ἀπ' ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς ἀπέδιδον εἰς τοὺς σωτῆρας αὐτῶν οἱ ἱκετεύοντες ὑπὲρ ἀγαθοῦ τινος ἢ ὑπὲρ τῆς ζωῆς αὐτῶν καὶ τούτου ἐπιτυγχάνοντες ἐπω-

νόμαζον τὸν εὐεργέτην καὶ χορηγὸν τοῦ ὑψίστου τούτου ἀγαθοῦ «*Θεόν*». Πρβ. A. Alföldi, Röm. Mitt. 49 (1939) 50.

I, 538, 5: «*ὦ πάντ' ἐφορῶν ἥλιε*»: Ἐλέχθησάν τινα ἀνωτέρω περὶ τῆς προσφιλοῦς, ὅσον καὶ συχνοτάτης προσομοιώσεως τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν ἥλιον. Ἐνταῦθα προστίθεμεν καὶ ἕτερα σχετικὰ χωρία: Εὐθ. I, 550, 20: «*τῷ μεγάλῳ φωστῆρι*». II, 555, 30: «*καί σε τὸν τῆς οἰκουμένης ἥλιον*». Εὐστ. R. F. 14, 7. 24. 17: «*πυρσολαμπέστατε βασιλείας ἥλιε*». 53, 10: «*βασιλεὺς ἥλιος ὁ ἡμέτερος*». 59, 2: «*ὁ μέγας σὺ τῆς βασιλείας ἥλιος*». 59, 6: «*ὁ γλυκὺς ἥλιος*». 59, 10: «*ἥλιος δὲ βασιλεὺς οὗτος, ὅποι ποτὲ γῆς φωσφορήσει, ἡδὺ ἐπιλάμπει*». 80, 3: «*τίνος οὖν οὐκ ἂν εἴη ἄξιος ὁ τὰς τοιαύτας ἡμῖν μετρῶν βασιλεὺς ἥλιος; εἴποι μὲν ἄν τις τοῦ παντός· ἐγὼ δέ, ἀλλ' ὑπὲρ τὸ πᾶν αὐτὸν τιθέμενος, οὐκ ἂν ἔχοιμι ἐξευρεῖν τὸ ἄξιον*». 89, 7: «*βλέπει σε (δηλ. ὁ Μανουὴλ τὸν υἱόν του Ἀλέξιον Β') νῦν ὁ γίγας ἥλιος εἰς εὐμέγεθες ἡλικιούμενον*». 93, 11: «*καὶ σοὶ τῷ οἰκουμενικῷ συμπεριοδεύειν ἡλίῳ καὶ τῶν σῶν κατὰ τὸ ἐφικτὸν φώτων μεταλαγχάνειν*». 100, 5: «*τοῦ δὲ καθ' ἡμᾶς θείου ἡλίου*». 117, 4: «*ὁ δὲ ἡμέτερος βασιλεὺς ἥλιος*». 121, 19: «*ἡλιόν σε βλέπουσι καλὸν ἀνατέλλοντα*». 122, 18: «*ἐξ ἡλίου ἥλιος*» ὀνομάζεται ὁ υἱὸς τοῦ Μανουὴλ Ἀλέξιος Β'. 125, 1: «*ἀνατέταλκας ὡς ἐξ ὠκεανοῦ ἥλιος*». Μιχαὴλ R. F. 137, 4: «*σὲ δὲ θυμοῦ νέφος οὐ κατεσκίασεν, ἥλιε*». 139, 1: «*ὁ ἡμέτερος ἥλιος*». 152, 3: «*τὸν ἡμέτερον ἥλιον καὶ τὴν δᾳδοῦχον σελήνην (=τὴν αὐτοκράτειραν), ἢ καὶ ἄγαλμα βασιλείας χρυσῆν κατονομάσομαι πλάτανον*» (Ἡροδ. VII, 27). 152, 5: «*ὑμᾶς γοῦν ἥλιον καὶ σελήνην, τοὺς εἰς ἐξουσίαν δεδημιουργημένους ἡμῶν*». 154, 27. 155,15: «*ὁ δ' ἐμὸς ἥλιος*». 155, 19: «*ἥλιε βασιλεῦ*». 167, 10. 170, 15 καὶ πολλάκις ἀλλαχοῦ.

I, 539, 4: «*τῇ τῶν Ῥωμαίων ἀρχῇ*»: Παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις ῥήτορσι συνηθεστέρα εἶναι ἡ ἐλλειπτικῶς λαμβανομένη φράσις: «*ἡ Ῥωμαίων*» (=ἀρχή). Πρβ. Ἀνωνύμ. R. F. 169, 9. 201, 5. 208, 5. Μιχαὴλ R. F. 146, 6. 158, 26. Bachm.—Dölger 377, 7.

I, 539, 12. 16: 549, 28: «*σχοινίσματα*»: Τὴν ἐκ τῆς ΠΔ εἰλημμένην λέξιν (πρβ. Ἡσ. 54, 2) χρησιμοποιοῦσι συχνάκις οἱ Βυζαντῖνοι ῥήτορες εἴτε μετὰ τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῆς Ἁγ. Γραφῆς, εἴτε καὶ μεμονωμένως προκειμένου νὰ εὐχηθῶσιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς αὐτοκρατορίας του. Πρβ. Εὐστ. R. F. 118, 9. Νικ. Χων. Λόγ. ἐν Recueil Hist. d. crois. (Auteurs Grecs) 1190, παρὰ Bachm.—Dölg. 393, 6.

I, 539, 31: «*ἐθυμοῦτο κατὰ τῶν κυνῶν τῶν ἀναιδεστάτων*»: Ὁ Εὐθύμιος δὲν φείδεται ταπεινωτικῶν ἐκφράσεων, ὅπως χαρακτηρίσῃ τοὺς βαρβάρους Πέρσας (=Τούρκους). Οὕτως ἐν I, 525, 33 τὸν ἀρχηγὸν τῶν βαρβάρων Κιλίτς-Ἀρσλὰν καλεῖ δράκοντα: «*ἅμα ἤκουσε τὸν δράκοντα περισκαίρειν καὶ τὸ οὐραῖον ὑποσείειν μικρόν...*». Ἐν I, 526, 26 ἀποκαλεῖ τοὺς

Πέρσας «ἀγνώμονας, σκληροτραχήλους, λιθοκαρδίους». Ἐν Ι, 528, 7 παραβάλλει τοὺς βαρβάρους πρὸς τοὺς «δαίμονας»· Ι, 534, 19 «καταράτους βαρβάρους» καὶ «ὑλακομώρους κύνας»· Ι, 532, 21 «θηρία καὶ κνώδαλα»· Ι, 535, 3 «νυκτιλόχους βαρβάρους»· Ι, 539, 31 «κύνας ἀναιδεστάτους»· Ι, 540, 24 «ἀνοήτους βαρβάρους» καὶ «ἔθνη σκληροτράχηλα καὶ σιδηρεόφρονα»!—Ἐν ἄλλοις τισὶ ῥήτορσιν ὁ κατὰ τῶν βαρβάρων πόλεμος παρομοιάζεται πρὸς τὴν «θήραν»: Εὐστ. R. F. 10, 25. 108, 13. 152, 12. Μιχαὴλ R. F. 180, 10. Πρβ. Bachmann, Joh. Syr. 75. 80. Nissen 317 καὶ A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin. Paris 1936 σ. 57-62. 133-144. Ἐν Εὐστ. R. F. 17, 17 παραβάλλονται οἱ βάρβαροι πρὸς τὰ ἁρπακτικὰ πτηνά.

Ι, 541, 24: «*οἴχεται ὑμῖν ὁ χρυσός, ὃν οἱ τὰς Δορυλαίου πεδιάδας παριόντες ὡς ὀφειλὴν κατεβάλλοντο*»: Εἶναι αὐτονόητον ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τοῦ Δορυλαίου καὶ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ καὶ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως καὶ οἱ περὶ τὴν εὔφορον περιοχὴν εἰς ποιμενικὰς καὶ γεωργικὰς καθόλου ἀσχολίας ἐπιδιδόμενοι ὑπήκοοι τοῦ Βυζαντίου, ἠναγκάσθησαν, μετὰ τὴν ἧτταν καὶ ἀποχώρησιν τοῦ βυζαντιακοῦ στρατοῦ ἐν ἔτει 1074 (πρβ. παρατ. ἀνωτ. Ι, 527, 30), βαρὺν φόρον νὰ καταβάλωσιν εἰς τὸν κατακτητήν, ν' ἀπολέσωσι τὰ ποίμνιά των, νὰ στερηθῶσι τῆς συγκομιδῆς τῶν ἀγαθῶν των καὶ ν' ἀπολέσωσι τὸ πλεῖστον τῶν περιουσιῶν των. Ἐὰν νῦν διὰ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου ὑπονοῆται εἰδικὴ φορολογία, ἐπιβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ τοῖς ὑπολειφθεῖσιν ἐν ταῖς περιοχαῖς ταύταις ὑπηκόοις τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους ἢ ὑπονοῶνται ἁπλῶς, καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς λέξεως «*χρυσός*», τὰ πλούσια εἰσοδήματα τῶν Τούρκων ἐκ τῶν εὐφόρων καὶ πλουσίων τούτων πεδιάδων τῆς περὶ τὸ Δορύλαιον περιοχῆς, δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν. Ἐκ τῆς συνεχείας τῶν ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου ἐνταῦθα λεγομένων μᾶλλον τὸ δεύτερον φαίνεται πιθανώτερον. Ὁ Εὐθύμιος λέγει ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου: «*οἴχονται τῶν στρατευμάτων αἱ μυριάδες αἱ ἀπὸ τῆς τοιαύτης γῆς ἐκτρεφόμεναι· αἱ τῶν ἵππων ἀγέλαι καὶ τὰ βουκόλια καὶ τὰ ποίμνια ὑπέστητε τὰ δεινότατα, πεπόνθατε τὰ ἀνήκεστα· περικέκοπται ὑμῖν τὰ τῶν μελῶν καιριώτερα*». Ἡ ὀρθοτέρα λοιπὸν ἔννοια τῶν λόγων τούτων νομίζω εἶναι, ὅτι διὰ τῆς ἀνακτήσεως ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων τῆς πλουσίας ταύτης περιοχῆς, δεινὸν κατεφέρετο πλῆγμα κατὰ τῆς τουρκικῆς οἰκονομίας, ἥτις πολλὰς προσόδους εἶχεν ἐκ τῶν εὐφόρων τούτων καὶ πλουσίων περιοχῶν, αἵτινες μόναι ἦσαν ἱκαναὶ «*στρατευμάτων μυριάδας*» νὰ διατρέφωσι, πολλὰς δὲ ἀγέλας ποικίλων ζῴων νὰ συντηρῶσι.—Τὴν βιβλιογραφίαν διὰ τὸ φορολογικὸν σύστημα τοῦ Βυζαντίου τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐσημειώσαμεν ἐν παρατ. Ι, 534, 5.

Ι, 542, 19: «*φαντάζομαι τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ ὑπὸ τοῦ γήθους ἐνθουσιῶ καὶ μικροῦ χορεύειν προάγομαι, ὅταν ἐν Ἐκβατάνοις στρατιὰ Ῥωμαίων δειπνήσῃ...*»: Ὁ ἐγκωμιαστὴς Εὐθύμιος ἀναπολῶν τὴν νικηφόρον εἰς Ἀσίαν

ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατάληψιν τῶν Ἐκβατάνων, πλουσιωτάτης τότε πόλεως, θησαυροὺς ἀμυθήτους παρασχούσης τῷ Ἀλεξάνδρῳ, ὡς ἀφηγεῖται ὁ Πλούταρχος, ἐν βίῳ Ἀλεξ. 37,4, ἤδη δὲ κέντρου τῆς σουλτανικῆς ἰσχύος θεωρουμένης καὶ οἱονεὶ σύγκρισιν τοῦ Μανουὴλ πρὸς τὸν ἔνδοξον Ἕλληνα κατακτητὴν τῆς ἀρχαιότητος ποιούμενος, σπεύδει νὰ προείπῃ τὴν προσεχῆ καταστροφὴν τῆς Τουρκικῆς ἰσχύος, προσθεὶς καὶ ταῦτα: «*ὅταν ὁ ἡμέτερος αὐτοκράτωρ, λαμπρὸν ὅ,τι μάλα τὸν θρίαμβον ἐπὶ τῆς Περσίδος μέσης καταγαγών, θεατρίσῃ τὰς νίκας καὶ τὸν τῆς μοναρχίας στέφανον ἀναδήσηται καὶ ἐπὶ τοῦ βασιλείου θρόνου καθίσας λαμπρότερόν τε καὶ ἀρχικώτερον ἢ ὅτε πρῶτος Ἀλέξανδρος ὑπὸ τὸν χρυσοῦν οὐρανίσκον ἐν τῷ Δαρείου θρόνῳ κεκάθικε βασιλικῶς τοῖς ἀμφ' αὐτὸν χρηματίσῃ καὶ εἰς ἀρχὰς διαφόρους τὸν τῆς Περσίδος χῶρον ἄριστα διελών, ἐκ τῶν ἑαυτοῦ δούλων χρίσῃ τοὺς ἀρχηγούς τε καὶ ἄρχοντας*» (I, 542, 24). Ἀλλ' οἱ ἐνθουσιασμοὶ τοῦ Εὐθυμίου καὶ τὸ ὄνειρον αὐτοῦ τῆς καταλύσεως τοῦ Περσικοῦ κράτους ἀπεδείχθησαν διὰ τῆς γνωστῆς τοῦ στρατοῦ τοῦ Μανουὴλ καταστροφῆς παρὰ τὸ Μυριοκέφαλον τῇ 17 Σ/βρίου τοῦ 1176 ἔτους φροῦδος πόθος καὶ ἕωλος εὐχή.

I, 542, 27: «*ἢ ὅτε πρῶτος Ἀλέξανδρος*»: Ἡ παρομοίωσις τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Μ. Ἀλέξανδρον εἶναι ἐπίσης λίαν προσφιλὴς καὶ συχνὴ εἰς Βυζαντίνους ῥήτορας. Πρβ. Εὐστ. R. F. 8, 13. 56, 3. 92, 12. 99, 18. 101, 28. 102, 23. 108, 18. 114, 21. 124, 27. Μιχ. R. F. 151, 3 κ. ἀ. Ὅρα Treitinger σ. 163 σημ. 17 καὶ σ. 168.

I, 543, 19: «*πυρπολεῖ σου τὴν καρδίαν ὁ ζῆλος, ἐσθίει τὴν ψυχὴν ἡ μέριμνα τῶν ἐκκλησιῶν*»: Ὁ ῥήτωρ Εὐθύμιος, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ γραφικὸν «*ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με*» (Ψαλμ. 68,10. Ἰωάνν. 2,17), δὲν λησμονεῖ, καθὸ καὶ «*λάτρης Θεοῦ*», νὰ τονίσῃ τὴν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας μέριμναν καὶ τὸ μέγα τοῦ Μανουὴλ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν φλεγόντων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων. Τοῦτο πράττουσι, προκειμένου νὰ ἐπαινέσωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ πολιτικὴν καὶ ἕτεροι ῥήτορες. Πχ. ὁ Εὐστ. R. F. 6,5 λέγει: «*ὅση ἐν δόγματι καὶ ὅση ἐν τοῖς λοιποῖς, ἄλλο τοῦτο μέρος ὑποθήκης ἐγκοπτούσης τὸν ἀμέριμνον βίον, ὅτι καὶ ἡ τῶν ἐκκλησιῶν μέριμνα ἐν λόγῳ μεγίστῳ τέθειται*». Πλείονα παρὰ Treitinger σ. 219 ἑ. Ὅρα παρὰ Dölger, Urk. II, 62ἑ. τὰ ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ ἐκδοθέντα ἐπίσημα ἔγγραφα ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ κλήρου, ὡς καὶ τῶν διαφόρων ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ μονῶν. Ὅρα ἰδίᾳ τὸν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάρρησίν του εἰς τὸν θρόνον «*ὁρισμὸν*» Nr. 1330 καὶ 1333a, 1334, 1335-37, 1339, 1340, 1341, 1347, 1351, 1372, 1375, 1380,1384, 1385, 1390, 1395, 1406, 1407, 1409, 1411, 1412, 1418, 1419, 1423, 1425, 1426, 1437, 1439, 1466, 1467, 1468, 1469, 1478, 1484, 1485, 1486, 1487, 1489, 1490, 1505, 1506, 1507, 1508, 1516, 1518, 1523, 1527, 1529, 1530, 1541-1547.—Τὸ πλῆθος τοῦτο

τῶν ἐπισήμων αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων, ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ ἐπ' εὐκαιρίᾳ ποικίλων ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, μηδὲ καὶ αὐτῶν τῶν δογματικῶν θεμάτων ἐξαιρουμένων, ἀποδεικνύει τῷ ὄντι πόσον μέγα ἦτο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν. Καλῶς λοιπὸν ποιῶν ὁ Εὐθύμιος ὑμνεῖ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν ζῆλον τοῦ Μανουήλ.

I, 543, 26 : *«ἄκουε καὶ σὺ βλαστὲ τῆς πορφύρας»* : *«Βλαστὸς τῆς πορφύρας»* ὀνομάζεται ὁ υἱὸς τοῦ Μανουὴλ Ἀλέξιος Β'. Παρόμοιαι προσωνυμίαι ἀπαντῶσι καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς Βυζαντίνοις ῥήτορσι : Πρβ. Εὐστ. R. F. 10,14. 11,19. 12,1. 80,8 : *«ὁ τῆς πορφύρας φωσφόρος»*. 91,15 : *«τῷ τῆς πορφύρας καλῷ τούτῳ βλαστῷ»*. 121,9 : *«βλαστὲ τῆς πορφύρας»*.121,11: *«τὸ τῆς πορφύρας ἄνθος»* (πρβ. Πλουτ., Ἀλέξ. κεφ. 36). 11,17 : *«πορφυρόβλαστος κλάδος»*. 41,11. Ἐν Εὐστ. R. F. 122,23 ὀνομάζεται καὶ *«πανήγυρις χαρίτων»*. Παρὰ δὲ Νικ. Βασιλ. R. F. 232,20: *«ποταμὸς χαρίτων»*.—Περὶ τῆς σημασίας τῆς λ. *«Χάριτες»* ὅρα Bachm.—Dölg. 370,16.

I, 544, 27 : *«οἱ μὲν τὸ πρόθυμον ἐθαυμάζομεν καὶ τὴν ὀξεῖαν κατὰ τῶν βαρβάρων φορὰν καὶ κίνησιν, οἱ δὲ τὴν τόλμαν ἐξεπληττόμεθα...»* : Πρβ. Εὐστ. R. F. 19,2. Bachm.—Dölg. 373,5.—Περὶ τῆς σημασίας τῶν ὅρων *«τόλμα»* καὶ *«εὐβουλία»* ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως κυρίως ὅρα Nissen 319. Πρβ. Christ—Schmidt—Stählin, Gesch. d. griech. Lit. III, 1 (1940) 22 καὶ Nissen 316. Πρβ. καὶ ἡμέτερον Εὐθύμιον II, 552, 9. 14ἑ. Πρβ. περαιτέρω A. Neuer, Mut und Entmutigung. 1926 (φιλοσοφικῶς).

I, 545, 3 : *«καὶ ἃ μὲν ἐπὶ τῶν καθέκαστα θείων δόμων καὶ τῶν κατὰ Θεὸν φροντιστηρίων ἐπαννυχίζετο, ἃ δὲ ἐπὶ τοῦ μεγάλου καὶ πρώτου νεὼ παρὰ τοῦ μεγάλου καὶ πρωτοποίμενος καὶ τοῦ τῆς ἐκκλησίας πληρώματος»*. *«θεῖοι δόμοι»* καὶ *«κατὰ Θεὸν φροντιστήρια»* καλοῦνται οἱ ἱεροὶ ναοί, *«μέγας καὶ πρῶτος νεὼς»* δὲ καλεῖται ὁ περιβόητος ἐν Κων/πόλει ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας.—Ὁ εὐσεβόφρων βυζαντιακὸς λαὸς κατὰ τὰς κρισίμους διὰ τὸ ἔθνος αὐτοῦ περιστάσεις προσέφευγεν εἰς τὸν περικαλλῆ καὶ ἔνδοξον τῆς πρωτευούσης ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ τοὺς λοιποὺς αὐτόθι πολυπληθεῖς εὐκτηρίους οἴκους διὰ ν' ἀναπέμψῃ ἱκετηρίους πρὸς τὸν Θεὸν εὐχὰς πρὸς σωτηρίαν καὶ λύτρωσιν ἐκ τοῦ ἐπαπειλοῦντος κινδύνου καὶ τῶν λοιπῶν δεινῶν. Τοῦτο φαίνεται ποιήσας ὁ λαὸς τῆς Βυζαντίδος, ὅτε ἐπληροφορήθη τοὺς τραχεῖς κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνας τοῦ Μανουὴλ παρὰ τὸ Δορύλαιον. *«Πρωτοποίμην»*, ἤτοι Πατριάρχης Κων/πόλεως τότε ἦτο ὁ περίφημος Μιχαὴλ Γ' ὁ τοῦ Ἀγχιάλου (1169-1177), εἰς τὸν ὁποῖον πλείονες Βυζαντῖνοι ῥήτορες ἀφιέρωσαν ἐγκωμιαστικοὺς λόγους. Πρβ. *Σπ. Λάμπρου,*

Μιχ. Ἀκομ. τοῦ Χων. τὰ σῳζόμενα. Ἀθῆναι 1880 II, 446ἑ. Ὅρα καὶ ἡμετέραν παρατήρησιν κατωτέρω.

I, 545, 16: *«ἡμῖν δ' ὁ ἱκετήριος ἠλαλάζετο»* : *«ἱκετήριος»* (δηλ. ὕμνος) καὶ *«ἱκετηρία»* ἀρχαιοπρεπέστερον (πρβ. Πολύβ. 3, 112,8: *«Θεῶν ἱκετηρίαι καὶ δεήσεις ἐπεῖχον τὴν πόλιν»*· Ἡλιόδ. Αἰθ. 7,7: *«τὰς χεῖρας εἰς ἱκετηρίαν προτείνας»*), δηλ. ἱκεσία, παράκλησις ἀναπεμπομένη ἐπ' ἐκκλησίας τῷ Θεῷ διὰ τὴν ἀποτροπὴν κακοῦ τινος. Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς σημασίας τοῦ ὅρου ὅρα Du Cange, Glossarium στ. 1107, ἐν λ. «Παράκλησις». Πρβ. καὶ στ. 817, ἐν λ. «Λιτή».

I, 546,2: *«τὸν Ἀχιλλέα»* : Ἡ πρὸς τὸν ὁμηρικὸν τοῦτον ἥρωα παρομοίωσις τοῦ βυζαντίνου ἡγεμόνος ἀπαντᾷ οὐχὶ σπανίως παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις ἐγκωμιασταῖς καὶ ῥήτορσι. Πρβ. Μιχαὴλ R. F. 141,3. 159,25. A. Robert, Griechische Heldensage. Berlin 1923.

I, 546, 5: *«ὁ μὲν Ἀγαμέμνονι... Πατρόκλῳ δέ...»* : Περὶ τῆς μεταφορικῆς χρησιμοποιήσεως τῶν ὁμηρικῶν τούτων ἡρώων ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ῥητόρων πρβ. A. Furtwängler, ἐν Roscher, Lex. d. griech. u. römisch. Mythol. I, 90. A. Robert, Griech. Heldensage. Berlin 1923, 1018, 1090ἑ., 1198, 1292ἑ.—Διὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἀγαμέμνονος ὅρα F. Finsler, Homer I (1914) 153ἑ.—Περὶ τοῦ Πατρόκλου πρβ. Weizsäcker, ἐν Roscher, Lex. III, 1691-1712. Robert, μν. ἔ. II, 3, 1027-1031.

I, 546,23: *«Ἀλλὰ τί μὴ καὶ ἐπὶ τὰ λοιπὰ μεταβαίνω τοῦ βασιλέως θαυμάσια; τί μὴ καὶ ἐπὶ τὴν ἑτέραν βαδίζω πόλιν, ἣν ἐπὶ μέσης τῆς Περσίδος ἀνήγειρεν;... ἐγὼ δὲ ἀλλὰ τοὺς ἀπὸ τῶν πόλεων ἐπισκηπτόμενος διωκομένους ἀπὸ τῆς τοῦ Δορυλαίου πόλεως ἄρτι καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ Σουβλαίου πόλιν μεταχωρῶ, ὡς ἂν καὶ τοὺς ἐκεῖθεν ἐλαθέντας ἀπαριθμήσωμαι»* : Μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ὀχυροῦ τοῦ Δορυλαίου ὁ Μανουὴλ *«ἐπειδὴ τάφρον τε αὐτῇ περιήλασε καὶ Ῥωμαίων ὡς πλείστους ἐνταῦθα ᾠκίσατο, φρουρὰν ἀποχρῶσαν τῇδε καταλιπὼν ὀπίσω ἐχώρει, τοῖς ἀμφὶ τῷ Ῥυνδακῷ αὐλισάμενος χωρίοις· ἐπ' ὀλίγον τε διαναπαύσας τὸ στράτευμα ἐκεῖθεν ἀπῆρε. κομιδῇ δὲ ὀλίγους αὐτῷ συνεπομένους ὁρῶν (τὰ γὰρ πλείω τῶν ταγμάτων ἀπῄεσαν οἴκοι, μηδὲν εἰς γνῶσιν ἧκον αὐτῷ, καίτοι ὥσπερ ἐλέγετο πολλὰ περὶ τοῦ μηδένα τέως τοῦ στρατοπέδου ἀποχωρεῖν παρεγγυησαμένῳ πρότερον), Μιχαὴλ μέν τινα βάρβαρον γένος (ἀμέλει καὶ Ἰσὰχ ὄνομα αὐτῷ πρότερον ἦν) τῶν ἐπὶ ἑστίας δὲ αὐτῷ διυπηρετουμένων τὰ πρῶτα, ἐφ' ᾧ τινας στρατιωτῶν τῶν ἐκ τῆς λειποταξίας ἐς τὸ σῶμα ζημιῶσαι ἔπεμψεν. ὁ δὲ ξὺν ὀλίγοις τὰς ἐπὶ Λάμπης διελθὼν πεδιάδας, φρούριόν τι περὶ πρώτας που τοῦ Μαιάνδρου ἱδρυμένον ἐκβολὰς (Σούβλαιον ὄνομα αὐτῷ) χρόνῳ πεπτωκὸς ἀνεγείρει»*. Οὕτω πως διηγεῖται ὁ χρονογράφος Ἰωάννης Κίνναμος (297,18-298,1ἑ.) τὴν εἰς Σούβλαιον

ἄφιξιν τοῦ Μανουὴλ καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ δευτέρου τούτου σπουδαίου ὀχυροῦ. Ὁ ἕτερος τῶν συγχρόνων χρονογράφων Νικήτας Χωνιάτης δὲν καταναλίσκεται εἰς λεπτομερείας, παρατηρῶν ἁπλῶς τὰ ἑξῆς (229,15): «*ἐπεὶ δὲ ἀνεπόλισε τὸ Δορύλαιον καὶ τὰ εἰς φυλακὴν τούτου τελείως ἀπηκριβώσατο, ἐκ τῶν ἐκεῖσε μερῶν ἀπανίσταται, εἰς δὲ τὸ Σ ο ύ β λ ε ο ν (;) ὡς εἶχε παραγενόμενος ἀνήγειρέ τε κἀκεῖνο καὶ φρουρᾶς μετέδωκε. καὶ τὰ λοιπά, ὡς ᾤετο, ἀρίστως διαπραξάμενος εἰς τὴν βασιλίδα πόλιν ὑπέστρεψεν*». Τοῦ ἡμετέρου Ε ὐ θ υ μ ί ο υ ἡ ἀφήγησις, παρὰ τὸν ἐγκωμιαστικὸν ταύτης χαρακτῆρα, καὶ ἑπομένως τὰς ἐπιτρεπομένας ἐξ αὐτοῦ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ λόγου ὑπερβολάς, εἶναι κατὰ τοῦτο σπουδαιοτέρα, ὅτι ἐκτενέστερον διαλαμβάνει περὶ τούτου καὶ πολλὰς λεπτομερείας παρέχει, διὰ τὰς δυσχερείας τὰς οὐ μικράς, ἅς καὶ αὐτόθι ὁ Μανουὴλ συνήντησε κατὰ τὴν κατάληψιν καὶ ἀνοικοδόμησιν τοῦ ὀχυροῦ, μάλιστα δὲ διὰ τὴν περιγραφὴν μεγάλης ὁπωσοῦν μάχης πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως μετὰ πολυαρίθμων ἐχθρικῶν δυνάμεων, αἰφνιδιαστικῶς ἐπιτεθεισῶν. Ἰδοὺ λοιπὸν τί σχετικῶς λέγει ὁ Εὐθύμιος (I, 547,4ἑ.): «*πλὴν ἀλλ᾽ ὁ μὲν βασιλεὺς... πεποιθότως εἴχετο τῆς ὁδοῦ καὶ ἀπήει καινουργήσων τὴν πόλιν, ταὐτὸν δὲ εἰπεῖν τὸν σκόλοπα τῶν Περσῶν. Πέρσαι δὲ τὰ κατ᾽ αὐτοὺς συνιδόντες, ὡς τοσοῦτον στρατιώτην οὐ στέγουσιν, τὸ πῦρ εἰς συμμαχίαν λαμβάνουσι*». Μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ περιαγάγωσι τὸν Μανουὴλ καὶ τὸ στράτευμα αὐτοῦ εἰς δεινὴν θέσιν οἱ Τοῦρκοι, παραδίδουν καὶ τὰς κατοικίας αὐτῶν καὶ τοὺς καρποὺς καὶ τὸ ἄχυρον καὶ πάντα, ὅσα θὰ ὠφέλουν τὸν Μανουὴλ καὶ θὰ ἐβοήθουν εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν διὰ τοῦ πυρὸς ὄλεθρον. Καλυπτόμενοι δὲ ὄπισθεν τοῦ καπνοῦ προσεπάθουν ν᾽ ἀποκρυβῶσιν, ἵνα μετὰ ταῦτα λάθρᾳ ἐπιπέσωσι κατὰ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Μανουὴλ (I, 547, 12ἑ.). Καὶ ἄξια ἰδιαιτέρας σημειώσεως εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου λεγόμενα, διότι ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ τότε ὁ καπνὸς ἐχρησιμοποιεῖτο οἱονεὶ ὡς προπέτασμα κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἡ δὲ καταστροφὴ τῶν τροφῶν καὶ τῶν οἰκιῶν διὰ τῆς πυρᾶς, ὡς ἔσχατον, ἀλλ᾽ ἰσχυρότατον ἀμυντικὸν ὅπλον, δι᾽ οὗ ἐπιστεύετο ὅτι ὁ ἀντίπαλος εἰς δεινὴν περιάγεται θέσιν, στερούμενος ἀνεφοδιασμοῦ καὶ τροφίμων. Ἔτι δὲ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν δηλητηρίασιν τοῦ ὕδατος προέβησαν οἱ Τοῦρκοι ἐν τῇ κατὰ τὸ Μυριοκέφαλον μάχῃ τῇ 17 Σ/βρίου τοῦ ἑπομένου 1176 ἔτους, ὡς ὁ Νικήτας Χωνιάτης ἀφηγούμενος λέγει: «*ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι παραφαινόμενοι δι᾽ ἀκροβολισμῶν ἐπέκειντο, καὶ προϊππεύοντες τὴν πόαν ἔκειρον τὴν ἐνόδιον, ὡς μὴ εἶεν τοῖς Ῥωμαίων ἵπποις χιλοί, καὶ τὰ ὕ δ α τ α ἠ χ ρ ε ί ο υ ν, ὡς μὴ καθαροῦ σπῷεν Ῥωμαῖοι ὕδατος. αὐτοὶ μέντοι Ῥωμαίων κοιλιακῷ συνισχόμενοι νοσήματι κακῶς ἔπασχον, καὶ ἦν νοσηλεία αὕτη ἐπιβοσκομένη μάλα τὸ στράτευμα*» (Νικ. Χων. 231,14).—Ἀλλ᾽ ὁ Μανουὴλ οὐδαμῶς ἐπτοήθη ἐκ τῆς πρώτης ἀντιξοότητος. Ἄνευ οὐδεμιᾶς χρονοτριβῆς διατάσσει τὴν ἀνοικοδομὴν τῶν εἰς ἐρείπια κατακειμένων τειχῶν τῆς πόλεως καί, ἄν πιστεύ-

σωμεν τὸν Εὐθύμιον, ἐντὸς τετραημέρου (;) ἐπεράτωσε τὸ ἔργον αὐτοῦ. Ἀλλ' ἄς ἐπιτρέψωμεν τῷ Εὐθυμίῳ νὰ ὁμιλήσῃ ῥητορικώτερον: *«ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν πόλιν ἰδών, μᾶλλον δὲ τὰ τῆς πάλαι πόλεως λείψανα, ἐπαινεῖ μὲν τὸν τόπον καὶ νομίζει πόλεως ἄξιον, ἀνεγείρει δὲ καὶ τὰ τείχη καὶ καινουργεῖ τὸν περίβολον* [ἡ τελευταία φράσις ὑπαινίσσεται μᾶλλον ἐπανόρθωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν τειχῶν ἢ ἐκ θεμελίων ἀνοικοδόμησιν] *οὕτως ὀξέως, ὡς λόγῳ δοκεῖν ἀλλ' οὐκ ἔργῳ συντελεσθῆναι τὸ ἐργοτέχνημα... ὡς τοίνυν ῥᾷστα τὸν πολυετῆ παράλυτον ἐκεῖνον ἀνήγειρεν, οὕτω δὴ καὶ ὁ ἐμὸς βασιλεὺς τὴν ἐκ μακροῦ παραλελυμένην ταυτηνὶ πόλιν ὑγιώσας ἀνώρθωσε· καὶ τὸν μὲν τεταρταῖον Λάζαρον ὁ Σωτὴρ ὀλίγον ἐπιχέας δάκρυον ἀνεζώωσεν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ βραχὺν κατασταλάξας ἱδρῶτα τῆς πρὸ πολλοῦ τεθνηκυίας οἷον καὶ χαμαὶ κειμένης πόλεως ταυτησὶ τ ε τ ρ α ή μ ε ρ ό ν π ω ς ἐτερατούργησε τὴν ἀνάστασιν»* I, 547, 22-32). Ἀλλ' ἡ πόλις ἐπὶ ὑψιλόφου κειμένη καὶ ὑδάτων στερουμένη πολλὰς ἀφορμὰς εἰς παράπονα καὶ γογγυσμοὺς παρείχετο, φαίνεται, τοῖς ὑπ' αὐτὸν στρατιώταις, δυσχερῶς τὰ ἐφόδια καὶ δὴ καὶ μάλιστα ὕδωρ προμηθευομένοις. Παρὰ ταῦτα ὁ τὸ βαθύγνωμον καὶ βαθύβουλον ἐκ περισσοῦ κατέχων βασιλεύς, μὴ δειλιάσας μηδὲ ὀρρωδήσας ποσῶς πρὸ τῶν δεινῶν στερήσεων καὶ λοιπῶν ἀντιξοοτήτων, διατάσσει παρευθὺς τὴν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀνόρυξιν φρεάτων καὶ δεξαμενῶν καὶ οὕτω *«ὑδατόρρυτον τὴν πόλιν ἀνέδειξεν»* (I, 548, 6). Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ὀχυροῦ καὶ τὴν ἀποτέλεσιν πάντων τῶν ἀπαραιτήτων εἰς ἐφοδιασμὸν καὶ ἐξοπλισμὸν τῶν ἐντὸς αὐτῆς διαμενόντων (Εὐθ. I, 548, 7. Ἰωάνν. Κινν. 298,18: *«ἤδη γὰρ τὰ ἀμφὶ τῷ φρουρίῳ διαθέμενος εὖ ἐπὶ Βυζάντιον ἀνεκομίζετο»*), ἀπεφάσισε τὴν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐπάνοδον καὶ διὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Χριστουγέννων, αἵτινες, ὡς φαίνεται, ἦσαν ἐπὶ θύραις, μηδεμιᾶς ἄλλωστε ἐκστρατείας δυνατῆς οὔσης κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ χειμῶνος, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἑτοιμάσῃ καλῶς τὴν μεγάλην αὐτοῦ κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν τοῦ ἔαρος τοῦ ἐπομένου 1176 ἔτους (Ἰωάν. Κινν. 299,12ἑ. Νικ. Χων. 229,20ἑ.). Τὴν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὅμως ἐπάνοδον αὐτοῦ ἀνέσχε πρὸς στιγμὴν αἰφνιδιαστικὴ τῶν Περσῶν ἔφοδος κατ' αὐτοῦ τοῦ ἄρτι ὁπλισθέντος ὀχυροῦ. Οἱ Πέρσαι ἐπίστευον ὅτι θὰ καταλάβωσιν ἐξαπίνης τὸν νῦν ἐν ἀσφαλείᾳ νομίζοντα ἑαυτὸν Μανουὴλ καὶ τὸν στρατόν του καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ φαγητοῦ ἐπιτίθενται μεθ' ὁρμῆς ἀσυνήθους καὶ ταραχὴν προκαλοῦσι τῷ καθεύδοντι στρατῷ τοῦ Μανουήλ. Μετὰ περισσῆς χάριτος ὁ Εὐθύμιος περιγράφει τὴν ἀντεπίθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος: *«ὡς γὰρ ἠγγέλη ταῦτα τῷ βασιλεῖ μου—τράπεζα δὲ ἦν ἄρτι τούτῳ παρατεθεῖσα καὶ Περσικὸν μῆλον ἐν τῇ χειρί—, ῥίπτει τὰς ὀπώρας, τῆς τραπέζης ἀνίσταται, ἐπὶ τὰ ὅπλα τρέχει καὶ τὸν ἵππον ζητεῖ καὶ ὁπλίτης ἔφιππος ἀναδείκνυται»* (I, 548,16). Τὴν ἰδίαν σκηνὴν ὁ Νικήτας Χωνιάτης κακῶς ἀναφέρει ὡς ἐν Δορυλαίῳ γενομένην (Νικ. Χων. 228,23-229, 15): *«ὁτὲ δὲ πρὸς ἑστίασιν τραπομένου τοῦ βασιλέως μῆλόν τε Περσικὸν μα-*

χαιρίῳ ἀπελεπίζοντος ἐπιδρομή τις ἀπήγγελτο Περσικὴ κατὰ τῶν τὰ βιώσιμα συλλεγόντων, καὶ ῥίψας τὴν ὀπώραν αὐτίκα καὶ τὸν ἀκινάκην περιζωσάμενος καὶ περιδὺς τὸν θώρακα καὶ τὸν ἵππον ἀναβὰς ἐξώρμησε. καὶ οἱ βάρβαροι κατὰ φάλαγγας ἵστασθαι σχηματιζόμενοι μετ' οὐ πολὺ τούτου ἐποφθέντος τὴν τάξιν ἔλυον, εἶτ' ἀποδιδράσκειν πλαττόμενοι τοὺς ἐπιόντας ἔπληττον πάλιν ὑποστρεφόμενοι καὶ τὸν τῆς τροπῆς καιρὸν εἰς τὸ βάλλειν τὸ ἐπικείμενον καὶ καταβάλλειν διατιθέμενοι. ἵππος γὰρ συχνὰ κεντρίζεται παρὰ Πέρσαις· ὁ δὲ κόπτων θαμὰ τὸ δάπεδον ῥαγδαίως φέρεται, καὶ ὁ Πέρσης τὸ βέλος ἔχων ἐν ταῖν χεροῖν ὀπίσω τοῦτο ἀφίησι, καὶ τὸν ὁρμῶντα φθάνειν φθάσας αὐτὸς ἀνῄρηκε, καὶ τὸν ἤδη καταληψόμενον κατέλαβεν, αἴφνης μεταμειφθεὶς ὁ διωκόμενος εἰς διώκοντα». Ὁ Εὐθύμιος μετά τινος ὑπερβολῆς ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴν μάχην ταύτην δεινὸν ὄλεθρον προυξένησεν ὁ Μανουὴλ εἰς τὰς τάξεις τῶν Περσῶν, πλείστους ἀποκτείνας καὶ χιλιάδας ὅλας αἰχμαλωτίσας. Ἀλλ' ἀκριβεστέρα παρατήρησις πείθει ὅτι αἱ μὲ τὸ σύνηθες ῥητορικὸν ἐπίχρισμα ἐψιμυθιωμέναι ἐκφράσεις τοῦ Εὐθυμίου ὑπαινίσσονται οὐχ ἧττον ὅτι καὶ ὁ στρατὸς τοῦ Μανουὴλ οὐχὶ μικρὰς ἔσχεν ἀπωλείας, ὅπερ καὶ ὁ Χωνιάτης φαίνεται ἐκδεχόμενος. Ἀλλ' ἄς ἀφήσωμεν τὸν Εὐθύμιον νὰ περιγράψῃ τὰ τῆς νίκης ταύτης τοῦ Μανουήλ: «*Τοίνυν καὶ ὡς εἶχες, ἀθρόον οὕτω τῆς σκηνῆς ἐκδραμών, ὀλίγους μάλιστα τοὺς παρεπομένους ἔχων, (ἐπεὶ καὶ μέτριοι πάντως οἱ πρὸς τάχος τοσοῦτον φθάνοντες), ἐμπίπτεις τοῖς βαρβάροις αἰφνίδιος καὶ σὺ μὲν διώκεις τούτους, οἱ δὲ τὰ νῶτα στρέψαντες φεύγουσι. καὶ ἐπειδὴ καιρὸς ἦν ἑσπέρας, πάλιν τὸ σκότος τοῖς υἱοῖς τοῦ σκότους προσβοηθεῖ. καὶ οἱ μὲν φεύγοντες, ἀφανίζονται· ῥύονται δὲ οἱ παρ' ἐκείνων θλιβόμενοι καὶ ἀπαθεῖς κακῶν περισῴζονται. ὢ ποσάκις τοῖς βαρβάροις ὡς σκηπτὸς κατεῤῥάγης! ποσάκις ὡς ἀστραπαῖον σέλας ἐπέφανας τὴν μάχαιράν σου μεθύσαι τοῖς σφῶν γλιχόμενος αἵμασιν! ἀλλ' ἦσαν ἄρα πρὸς φυγὴν καὶ ἀστραπῆς ταχινώτεροι. ἀλλ' ἡμῖν μὲν οἱ ζωγρηθέντες πολέμιοι λαμπρὰν ἐπιμαρτυρεῖν ἀρκοῦσι τὴν νίκην εἰς χιλιάδας μετρούμενοι· τί γὰρ δεῖ λέγειν καὶ τοὺς πεσόντας, οὓς ᾅδου φάρυγξ κατέπιεν; εἰ δ' ἄρα καὶ παντάπασι σῶα τὰ Περσῶν ἀπῆλθε στρατεύματα καὶ οὐδεὶς ἔμεινε παρ' ἡμῖν οὐ κείμενος, οὐ ζωγρούμενος, ἀλλὰ τὴν τότε νίκην ἀνεκήρυττε μείζονα, ἐπεὶ καὶ πλείους ⟨ἑώρα⟩ πάντῃ φοβουμένους φεύγειν τοὺς ἀντιπάλους ἢ συμπλεκομένους πρὸς ἧτταν φέρεσθαι· κἂν γὰρ καὶ πίπτωσιν, ἀλλὰ καὶ φονεύουσι καὶ σχολῇ γ' ἄν τις ὄψεται μάχην μὴ ἑκατέρωθεν τὰ πτώματα φέρουσαν, σπάνιόν τι χρῆμα παρὰ τοῖς μαχομένοις, ἀνεπιθόλωτον τρόπαιον. ὁ δὲ φοβῶν αὐτίκα τοὺς πολεμίους καὶ τρέπων εἰς φυγὴν πρὸ τῆς συμπλοκῆς, οὗτος ἐμοὶ τῷ ὄντι γενναῖος, οὗτος ἀληθὴς ἀριστεὺς καὶ στέφανον ἄδακρυν ἀναδεῖται καὶ πανηγυρίζει νίκας, ταῖς συμφοραῖς ἀνεπίμικτος*» (Ι, 549, 3-23). Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς παρὰ τὸ Σούβλαιον μάχης. Ἐξ ὅλης δὲ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς ἕν βέβαιον συνάγεται συμπέρασμα, πόσον δηλ. δίκαιον εἴχομεν ἰσχυρι-

σθέντες ὅτι οἱ μετὰ χεῖρας λόγοι τοῦ Εὐθυμίου ἐλέχθησαν τῇ 6 Ἰανουαρίου 1176, εὐθὺς δηλ. μετὰ τὴν κατάληψιν καὶ ἀνοικοδόμησιν τῶν δύο ὀχυρῶν, Δορυλαίου καὶ Σουβλαίου, ἀφοῦ ἀμφότεροι οἱ λόγοι περὶ τὰ συμβάντα ταῦτα ἀσχολοῦνται καὶ τὰς μικρὰς περὶ τὰ πεδία τῶν δύο τούτων πόλεων νίκας τοῦ Μανουὴλ περιγράφουσι καὶ ἐγκωμιάζουσιν.

Ὀλίγας μόνον λέξεις προστίθημι περὶ τοῦ Σουβλαίου. Ἐκτὸς τοῦ ὀνόματος τούτου ἡ πόλις ὠνομάζετο καὶ Σίβλια, ὕστερον δὲ προσέλαβε καὶ τὴν προσωνυμίαν «*Χῶμα*». Ἡ ἀλλαγὴ αὕτη τοῦ ὀνόματος εἶναι σύνηθες φαινόμενον κατὰ τὴν βυζαντιακὴν ταύτην περίοδον καὶ δὴ καὶ εἰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας. Πιθανῶς τὸ ὄνομα τοῦτο προσέλαβεν ἡ πόλις, ἐφ' ἧς ἔκειτο τὸ σπουδαῖον ὀχυρόν, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ θέματος «*Χῶμα*». Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ πολλάκις ποιεῖται μνείαν τῶν Χωματηνῶν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ αὐτῆς (ἔκδ. Bonn II, 325/7). Τὰ ἀμυντικὰ δὲ σύνορα τῶν Βυζαντίνων κατὰ τῶν Σελτζούκων Τούρκων ἐξετείνοντο μεταξὺ τῶν θεμάτων Χώματος καὶ Καππαδοκίας. Πέραν τοῦ Σουβλαίου ἐξετείνοντο αἱ εὐφορώταται πεδιάδες τῆς Λάμπης. Κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα τὸ Σούβλαιον ἔφερεν ἐπίσης καὶ τὸ ὄνομα «*Ἰουστινιανούπολις*». Ἀνατολικῶς δὲ τῆς πόλεως ταύτης ὑπῆρχεν ἡ περίφημος τῶν Βυζαντίνων «*Κλεισοῦρα*», ἡ ὑπὸ τοῦ ὀχυροῦ τοῦ Μυριοκεφάλου διοικουμένη, ἡ σήμερον Douz Bel καλουμένη. Ἀνατολικῶς δὲ καὶ ταύτης κεῖται ἡ ὑπὸ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου μνημονευομένη «*Τζυβριτζή*», ἡ νῦν Turrije Boghaz καλουμένη. Ἡ παρὰ τὸ Μυριοκέφαλον Κλεισούρα κατέστη περιώνυμος, διότι ἐνταῦθα τῇ 17 Σ/βρίου 1176 ὁ πολυάριθμος τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ στρατὸς ὑπέστη ὑπὸ τοῦ Κιλίτς-Ἀρσλὰν αἰφνιδιασμὸν καὶ κατετροπώθη. Ἡ μεγάλη δ' αὕτη ἧττα τῶν Βυζαντίνων ἐστοίχισεν ἀνεπανορθώτως τὴν ἀπώλειαν τοῦ γοήτρου ὁλοκλήρου τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας καὶ συνέβαλεν εἰς τὴν μείωσιν, ἠθικήν τε καὶ ὑλικήν, τῆς δυνάμεως αὐτῆς. Ἐπέπρωτο δὲ νὰ γίνῃ ἡ ἀπαρχὴ τῆς καταρρεύσεως τοῦ Βυζαντίου. Πρβ. Ἀμάντου II, 341/3. Ostrogorsky σ. 277, Vasiliev II, 71/2.— Περὶ Σουβλαίου ὅρα Ramsay, The hist. georg. of Asia Minor σ. 79 καὶ 136. Pauly—Wissowa—Kroll, Realezyklopädie.

(Συνεχίζεται)

ΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑΣ

ΥΠΟ

ΜΑΡΚΟΥ Α. ΣΙΩΤΟΥ

Πιστεύεται, ὅτι, ὅπως κατὰ τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τῶν Ἑβραίων, ἐλαμβάνοντο ὑπ᾽ ὄψιν μόνον οἱ συγγενεῖς τοῦ πατρός, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς μητρὸς (Ἀριθ. 27,11), οὕτω καὶ κατὰ τὴν κατάρτισιν τῶν γενεαλογικῶν αὐτῶν καταλόγων ἀνεγράφοντο τὰ ὀνόματα τῶν ἀρρένων μόνον ἀπογόνων ἢ προγόνων [1]. Ἀπαντῶνται βεβαίως καὶ ὀνόματα γυναικῶν, συχνάκις εἰς τοὺς γενεαλογικοὺς καταλόγους τῆς Π. Διαθήκης [2], ὡς π. χ. 1. Παραλειπ. 2,3-4, 46-48, 3,1-9 κ. ἄ.· ἐκ τῶν περιπτώσεων ὅμως τούτων διαπιστώνεται, ὅτι πάντοτε ὑπῆρχεν εἰδικὸς λόγος, χάριν τοῦ ὁποίου ἐγίνετο ἡ ἐξαίρεσις αὕτη· οὕτω π. χ. ἀνεγράφοντο τὰ ὀνόματα καὶ προμητόρων, ἐφ᾽ ὅσον καὶ ὅταν τοῦτο ἐπέβαλεν ἡ σαφὴς διάκρισις προσώπων ἐκ τῶν ἑκάστοτε ἀπογόνων ἢ προγόνων.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι διὰ τὴν σύζυγον τοῦ ἰσραηλίτου ἱερέως ὁ γενεαλογικὸς αὐτῆς πίναξ εἶχεν ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν. Ὡς καὶ ὁ Ἰώσηπος ἀναφέρει, ὁ πίναξ οὗτος ἐλαμβάνετο σοβαρῶς ὑπ᾽ ὄψιν, καθ᾽ ὅσον ἡ σύζυγος τοῦ ἱερέως ἐπεβάλλετο νὰ εἶναι «ὁμοεθνής» [3]. Κατὰ τὴν ραββινικὴν φιλολογίαν, ἥτις ἂς σημειωθῇ, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δὲν εἶναι ὁμόφωνος, ἐπεκράτει ἡ γνώμη, δι᾽ οἰκογενείας, τῶν ὁποίων ἡ ἰουδαϊκὴ καταγωγὴ δὲν ἦτο ἀπολύτως ἀποδεδειγμένη, ὡς τοῦτο συνέβαινε κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τὰς οἰκογενείας τῶν προσηλύτων, νὰ νυμφεύηται ἡ κόρη μιᾶς τοιαύτης οἰκογενείας ἱερέα, ἐφ᾽ ὅσον καὶ μόνον ἡ μήτηρ αὐτῆς (οὐχὶ δὲ αἱ λοιπαὶ προμάμμαι) ἦτο ἀπ᾽ εὐθείας Ἰσραηλῖτις [4]. Ἡ περίπτωσις αὕτη εἶναι πιθανώτατα ἡ μόνη, καθ᾽ ἣν ἡ ἀναγραφὴ τοῦ γυναικείου ὀνόματος εἰς τὸν γενεαλογικὸν κατάλογον ἔχει ἕνα βασικώτερον λόγον. Πάντως καὶ διὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην, τοῦ γάμου μετὰ ἱερέως, οὐδαμοῦ ἀναφέρεται, ὅτι ἡ μὴ καταγωγὴ προμάμμης τινὸς ἀπ᾽ εὐθείας ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ γένους, ἢ ὁ καθόλου βίος αὐτῆς, συνεχίζεται νὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν σημασίαν καὶ διὰ τὰς πλέον ἀπομεμακρυσμένας αὐτῆς ἀπογόνους, ἣν εἶχε διὰ τὴν θυγατέρα της.

Κατόπιν τούτων θεωρεῖται βέβαιον, ὅτι κατὰ κανόνα οἱ ἄρρενες μόνον

---

1. Strack-Billerbeck, Kommentar I 15.

2. Πρβλ. 1. Παραλειπομένων τὰ πρῶτα κεφάλαια, Ρούθ 4, 18-22, 1. Ἔσδρας 8, 1 ἑξ. καὶ 2. Ἔσδρας 8,2 κλπ.

3. Κατὰ Ἀπίωνος 1,7 βλ. Niese editio minor V 7-9.

4. Bikkurim I 5.

πρόγονοι ἢ ἀπόγονοι ἐλαμβάνοντο ὑπὸ σημείωσιν κατὰ τὴν κατάρτισιν τῶν γενεαλογικῶν πινάκων. Οὕτω δὲν θὰ ἀνεμένομεν οὐδὲ ἀπὸ τὸν ἱερὸν Εὐαγγελιστὴν Ματθαῖον νὰ μᾶς σημειώσῃ μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τῶν προπατόρων τοῦ μνήστορος Ἰωσὴφ (1,1-17) καὶ ὀνόματα γυναικῶν, ἄνευ ἑτέρου τινὸς ἀποχρῶντος λόγου, πρᾶγμα ὅπερ ἄλλωστε ἀπέφυγεν καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς (3,23-38). Ἀλλὰ καὶ πάλιν, ἐὰν χάριν τῆς γενεαλογίας ἀνεμένομεν νὰ σημειωθοῦν καὶ προμητόρων ὀνόματα, θὰ ἀνεμένομεν τοιαῦτα, ὅπως π.χ. τῆς Σάρρας, Ρεβέκκας, Ραχήλ, Λείας κλπ., δηλαδὴ τὰ ὀνόματα τῶν προμητόρων ἐκείνων, αἵτινες ἀποτελοῦν τὰ ὑποδείγματα καὶ τὸν ἀρετολογικὸν ἐν γένει διάκοσμον τῶν γυναικῶν τῆς Π.Δ.[1]. Ἀντὶ τούτων ὁ ἱερὸς Εὐαγγελιστὴς σημειώνει τὰ ὀνόματα τῆς Θαμάρ, Ραχάβ, Ρούθ καὶ Βηρσαβέ, τῆς τελευταίας διὰ τῆς εἰδικὸν λόγον ἐχούσης περιφράσεως «ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου». Γεννᾶται ὅθεν ἐνταῦθα τὸ ἐρώτημα, διατὶ ὁ ἱερὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει ἀποκλειστικῶς τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ μόνον τῶν γυναικῶν.

Ὅτι διὰ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ὁ Εὐαγγελιστὴς ἐπιδιώκει ἕνα ὡρισμένον σκοπόν, δύναται καὶ μόνον διὰ τῆς ἐγγυτέρας γνωριμίας μετὰ τῶν γυναικῶν τούτων νὰ πιστοποιηθῇ. Πρὸς πλήρη πάντως διαπίστωσιν τοῦ εἰδικοῦ τούτου σκοποῦ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ληφθῶσιν ὑπ᾿ ὄψιν τόσον αἱ περὶ αὐτῶν πληροφορίαι καὶ ἀφηγήσεις τῆς Π. Δ., ὅσον καὶ αἱ τῆς ραββινικῆς φιλολογίας τοιαῦται. Αἱ ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης πληροφορίαι καθίστανται τοσοῦτο μᾶλλον πολυτιμότεραι, καθόσον παρέχουν καὶ τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς τοῦ Εὐαγγελίου ἀντίληψιν τοῦ ραββινισμοῦ καὶ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ἐν γένει, περὶ τῶν τεσσάρων τούτων γυναικῶν. Πρὸς τούτοις δέον ὅπως ἐνταῦθα ληφθῇ ὑπ᾿ ὄψιν καὶ ὁ καθ᾿ ὅλου χαρακτὴρ τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς καὶ αἱ καθ᾿ ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν τάσεις καὶ ἐπιδιώξεις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, διὰ τὸν λόγον ὅτι εὐθὺς ἀμέσως δύνανται τὰ ὀνόματα ταῦτα νὰ δημιουργήσουν εἰς τὸν μελετητὴν τοῦ Εὐαγγελίου τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ δι᾿ αὐτῶν ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς ἀποτελεῖ τὸ κεντρικώτερον σημεῖον τοῦ ὅλου γενεαλογικοῦ πίνακος καὶ τῶν διὰ τοῦ πίνακος τούτου ἐπιδιώξεων τοῦ Εὐαγγελιστοῦ.

Καὶ πρῶτον περὶ τῶν γυναικῶν τούτων γνωρίζομεν τὰ ἑξῆς: Τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως 38,6-30 (πρβλ. καὶ Ρούθ 4,12) μᾶς πληροφορεῖ περὶ τῆς Θαμὰρ καὶ τῆς μετὰ τοῦ πενθεροῦ αὐτῆς Ἰούδα αἱμομιξίας. Τὴν ἁμαρτωλότητα τῆς Ραχὰβ ἀναφέρουν καὶ αὐτὰ τὰ βιβλία τῆς Κ.Δ. (Ἑβρ. 11,31, Ἰακ. 2,25 πρβλ. καὶ Κλημ. Ρωμ. 1 πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴ 12). Τὰς πρώτας περὶ αὐτῆς πληροφορίας παρέχει τὸ βιβλίον Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ Κεφ.

1. Οὕτω π.χ. τὸ Ἱεροσολ. Ταργοὺμ II εἰς τὸ Γεν. 49.26, ἔνθα ἡ ραββινικὴ φιλολογία παραβάλλει τοὺς μὲν μεγάλους προπάτορας πρὸς ὄρη ὑψηλά, τὰς δὲ προμήτορας πρὸς λόφους· πρβλ. Strack-Billerbeck ἐν ἀ. I. 29.

2,1-21 καὶ Κεφ. 6, 17. 23. 36. Ἐνταῦθα ἀποκαλύπτεται αὕτη καὶ ὡς καταπροδώσασα τὰ συμφέροντα τῆς ἰδίας αὐτῆς πατρίδος κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱεριχοῦς διὰ τῆς προστασίας, ἣν παρέσχεν εἰς τοὺς Ἰουδαίους κατασκόπους. Βεβαίως ἡ πρᾶξις αὕτη τῆς Ραχὰβ ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἀναγνώρισις καὶ ὑποταγὴ εἰς τὸ θέλημα τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, τοῦ Ὁποίου τὰ θαυμάσια, διὰ τὴν μέχρι τοῦδε συντελεσθεῖσαν σωτηρίαν τοῦ Ἰσραήλ, εἶχεν ἤδη ἀκούσει. Ἀκριβῶς διὰ τὴν πρόθυμον ταύτην ὑποταγὴν εἰς τὸ θεῖον θέλημα ἐδικαιώθη αὕτη, τόσον εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Ἰουδαίων, ὅσον καὶ τῶν χριστιανῶν ἀργότερον, διὸ καὶ παρέμεινεν τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς μνημόσυνον αἰώνιον. Περὶ τῆς Ρoὺθ μᾶς πληροφορεῖ τὸ ὁμώνυμον βιβλίον. Ὅπως ἡ Ραχάβ, οὕτω καὶ αὕτη δὲν εἶναι Ἰουδαία, ἀλλ' ἐθνική, μάλιστα Μωαβῖτις. Ὡς τοιαύτη δὲν χαίρει διὰ τὸν φανατικὸν ἰσραηλίτην, μεγαλυτέρας ἐκτιμήσεως μιᾶς οἱασδήποτε πόρνης, ἐφ' ὅσον τὸ φυλετικὸν αὐτῆς ὄνομα «Μωαβῖτις» συνδέεται μὲ ἐπαισχυντοτέραν πρᾶξιν ἐκείνης, ἥν διέπραξεν ἡ Θαμὰρ (Γεν. 19, 30-38). Τέλος περὶ τῆς τετάρτης γυναικὸς γνωρίζομεν ἐκ τοῦ 2. Βασιλ. 11.2-12.25, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ Βηρσαβέ, ὡς ἀποδίδουν ταύτην οἱ Ο΄, ἡ σύζυγος τοῦ Οὐρίου, τὴν ὁποίαν μνημονεύει ὁ Εὐαγγελιστὴς μόνον διὰ τῆς περιφράσεως «ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου», ἵνα ὑποδηλώσῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν μετὰ τοῦ βασιλέως Δαυΐδ μεγάλην αὐτῆς ἁμαρτίαν.

Οὕτω τὰ ὀνόματα τῶν γυναικῶν τούτων, σημειούμενα εἰς τὸν γενεαλογικὸν κατάλογον τοῦ Μνήστορος Ἰωσήφ, ἀποκαλύπτουν τοῦτον ἀπότοκον πορνείας, μοιχείας, αἱμομιξίας καὶ νοθείας τοῦ γένους τοῦ περιουσίου λαοῦ. Τὸ ὅτι ὅμως τὸ τοιοῦτον δὲν ἦτο ὁ σκοπὸς τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως εἶναι περιττὸν καὶ νὰ λεχθῇ, πρῶτον διότι εἰς τοὺς τότε ἐνδιαφερομένους Ἰουδαίους τὸ πρᾶγμα ἦτο γνωστὸν καὶ δεύτερον διότι θὰ ἀντέβαινε καθόλου εἰς τοὺς πνευματικωτέρους σκοποὺς τοῦ ὅλου Εὐαγγελίου. Ἄλλωστε δὲν ἦτο ὑποχρεωτικὴ διὰ τὸν συντηρητικὸν Φαρισαῖον π. χ. ἡ καταγωγὴ τοῦ Μεσσίου ἐκ τοῦ Ἰωσήφ, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος δὲν ἦτο οὔτε ὁ μοναδικὸς ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ τελευταῖος ἀπόγονος τοῦ οἴκου Δαυΐδ. Τοιοῦτοι ὑπῆρχον ἀρκετοὶ καὶ μάλιστα ἐπιφανέστεροι ἐκείνου. Διὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν Ματθαῖον ὁ Μνήστωρ Ἰωσὴφ εἶναι ἡ κατακλεὶς τῶν ἰουδαϊκῶν γενεῶν, πρὸς τὰς ὁποίας ἐδόθησαν αἱ ἐπαγγελίαι. Ὡς τοιοῦτος ὁ Ἰωσήφ, εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκλελεγμένος ἐκπρόσωπος τοῦ Ἰσραήλ, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς κατὰ ὅλως ἄμεσον τρόπον πληροῖ τὴν συμφωνίαν Αὐτοῦ καὶ τὰς ὑποσχέσεις Του, ἀκριβῶς κατὰ τὸν αὐτὸν ἄμεσον τρόπον καθ' ὃν καὶ τότε μετὰ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν ἔκλεισε τὴν ἤδη ἐν Χριστῷ πληρωθεῖσαν συμφωνίαν. Μεταξὺ Ἰωσὴφ καὶ Ἰησοῦ οὐδεμία ἄμεσος κατὰ σάρκα σχέσις ὑπάρχει. Καθ' ὃν τρόπον ἡ μεταξὺ Θεοῦ καὶ Ἰσραὴλ σχέσις ἦτο καθαρῶς νομική, ρυθμιζομένη ὑπὸ τοῦ Νόμου (τῆς Τορά), οὕτω πάλιν καθαρῶς νομικὴ εἶναι καὶ ἡ σχέσις τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Ἰωσήφ, δηλαδὴ οὗτος κατὰ τὸν

Νόμον εἶναι ὁ θετός, οὕτως εἰπεῖν, πατὴρ τοῦ Ἰησοῦ. Κατὰ συνέπειαν οὐδὲ αὐτὴν τὴν μεσσιανικότητα τοῦ Ἰησοῦ δύνανται νὰ ἐξυπηρετήσουν τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων τούτων γυναικῶν.

Διὰ τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην δὲν ἀποτελεῖ ἔπαινον ἡ σύγχυσις καὶ ἀστοχία τῶν ἑρμηνευτικῶν ἀντιλήψεων, ὅσον ἀφορᾷ τὸν διὰ τῶν γυναικείων τούτων ὀνομάτων ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἐπιδιωκόμενον σκοπόν. Πολλαὶ τῶν μέχρι τοῦδε δοθεισῶν ἀπαντήσεων εἶναι ἑρμηνευτικὰ ἀποκυήματα ἀδοκίμων δογματικῶν προκαταλήψεων. Καὶ πρῶτον μὲν ἀποτελεῖ παρανόησιν τοῦ πράγματος καὶ ἐκβιασμὸν τῆς ἑρμηνείας ἡ ἀντίληψις, ὅτι δι᾽ ὅλου τοῦ γενεαλογικοῦ πίνακος σκοπεῖται ν᾽ ἀποδειχθῇ ἡ ἐκ τοῦ Δαυῒδ κατὰ σάρκα καταγωγὴ τοῦ Ἰ.Χ., ἵνα δικαιολογηθῇ οὕτω ὁ τίτλος τοῦ Ι.Χ. «υἱὸς Δαυῒδ» (Ματθ. 1, 1). Ἡ ἐντεῦθεν ἀπόδειξις τῆς ἀμέσου κατὰ σάρκα καταγωγῆς τοῦ Ἰ. Χ. ἀπὸ τοῦ Δαυῒδ εἶναι ἀδύνατος, καθόσον ἡ γενεαλογία αὕτη ἀφορᾷ ἀποκλειστικῶς τὸν Μνήστορα Ἰωσήφ, πρὸς τὸν ὁποῖον, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, οὐδεμίαν ἄμεσον κατὰ σάρκα σχέσιν ἔχει ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἄλλωστε ἡ ἀπόδειξις τῆς ἐκ τοῦ Δαυῒδ καταγωγῆς δὲν συνεπάγεται καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς Μεσσιανικότητος τοῦ Ἰ. Χ. Ἔπειτα πάλιν διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν θὰ ἦσαν πρῶτον ὅλως περιττὰ τὰ ὀνόματα τῶν γυναικῶν τούτων καὶ δεύτερον, θὰ ἀντέβαινον πρὸς τὸν βασικὸν σκοπόν, ὃν ἐξυπηρετεῖ ἡ μετ᾽ ἐπιμελείας ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων διαφύλαξις τοῦ γενεαλογικοῦ αὐτῶν δένδρου, καθόσον τοὺς τοιούτους πίνακας ἐτήρουν μετ᾽ ἐπιμελείας οἱ ἔχοντες μεγάλην τὴν καταγωγὴν αὐτῶν καὶ καυχώμενοι δι᾽ αὐτήν [1].

Τῆς ἀμέσου κατὰ σάρκα καταγωγῆς τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τοῦ Δαυῒδ μὴ ἀποδεικνυομένης διὰ τοῦ Μνήστορος Ἰωσήφ, προσήρμωσαν πολλοὶ εἰς τὸν παρόντα γενεαλογικὸν πίνακα τὸ ὄνομα τῆς Θεομήτορος, θελήσαντες οὕτω νὰ ἀποδείξωσι τὴν ἄμεσον κατὰ σάρκα καταγωγὴν τοῦ Ἰ. Χ. ἐκ τοῦ οἴκου Δαυῒδ διὰ τῆς Μητρὸς Αὐτοῦ. Εἶναι πάντως γεγονός, ὅτι ὁ παρὼν γενεαλογικὸς πίναξ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν καταγωγὴν τῆς Θεοτόκου, ὡς τοῦτο θέλουν νὰ παρουσιάσουν κυρίως αἱ παραλλαγαὶ τοῦ κειμένου εἰς τὰ συριακὰ χειρόγραφα.

Ὅλως ἀνεπιτυχὴς καὶ χωρὶς καμμίαν βάσιν φαίνεται καὶ ἡ ἑρμηνεία ἐκείνη, καθ᾽ ἣν αἱ τέσσαρες αὗται γυναῖκες ἀναφέρονται ὡς ὁ τύπος, τὰ πρότυπα καὶ ὑποδείγματα τῆς Θεοτόκου· δηλαδὴ κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην, ὅπως δι᾽ ἐκείνων τῶν γυναικῶν ἐμεγαλούργησεν ὁ Θεὸς καθ᾽ ὅλως ἰδιαιτέραν Αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ ἐπέμβασιν, τοιουτοτρόπως καὶ ἐδῶ πάλιν μεγαλουργεῖ διὰ τῆς Παρθένου καὶ τὴν καθιστᾷ Θεομήτορα [2]. Ἐνταῦθα

---

1. Πρβλ. Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ ἐπιστ. πρὸς Ἀριστείδην Migne Ε. Π. 10,61 ἑξ.· πρβλ. καὶ Εὐσεβ. Ἐ. Ἱ. Ι 7,14 ἑξ. Πρὸς τούτοις ἀρκεῖ νὰ λάβῃ τις ὑπ᾽ ὄψιν τὴν πρᾶξιν τῆς καταστροφῆς τῶν γενεαλογικῶν καταλόγων ὑπὸ τοῦ Μ. Ἡρώδου.

2. Τοιαύτης ἑρμηνείας ἀνάλογον βλέπε παρὰ Ἰωσήπῳ Ἀρχ. V 9,4.

ὅμως ὀφείλει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι ἡ ἔλλειψις καὶ τοῦ ἐλαχίστου προσωπικοῦ στοιχείου πρὸς παραλληλισμὸν μεταξὺ τῶν προσώπων τῶν γυναικῶν ἐκείνων καὶ τῆς ἁγιότητος τῆς Θεομήτορος δὲν ἐπιτρέπει οὐδένα παραλληλισμόν, οὔτε καὶ ἐπὶ τοῦ ὡς ἀνωτέρω σημείου τῆς ἐνεργείας καὶ προνοίας τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἀστοχεῖ καὶ πᾶσα ἄλλη ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἀντίληψις τῆς νεωτέρας ἑρμηνευτικῆς, ἥτις καὶ παραμένει ἔτι μᾶλλον ἀσυγχώρητος, καθόσον ἡ ὀρθὴ τοῦ πράγματος ἀπάντησις ἐδόθη λίαν ἐνωρὶς ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου [1]. Ταύτην ἀποδέχεται καὶ ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος [2].

Ὁ καθόλου χαρακτὴρ τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς καὶ ἀνωτέρω ὑπεδηλώθη μᾶς βοηθεῖ ἀρκετὰ εἰς τὸ νὰ κατανοήσωμεν τὸ διατὶ ὁ ἱερὸς Εὐαγγελιστὴς ἀναφέρει τὰς γυναῖκας αὐτάς.

Τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἀποτελεῖ τὴν τραχυτέραν πολεμικὴν κατὰ τοῦ Φαρισαϊσμοῦ. Οἱ Φαρισαῖοι καὶ ὅταν ἀκόμη ἐκ τῶν πολλῶν θαυ-

---

1. Ὁμιλία III 2-4 εἰς τὸ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον Migne Ἑ. Π. 57, 33β «-Τί ποιεῖς ἄνθρωπε, ἱστορίας ἡμᾶς ἀναμιμνήσκων παράνομον μίξιν ἐχούσης; καὶ τί τοῦτο; φησίν· εἰ μεν γὰρ ἀνθρώπου κατελέγομεν γένους ψιλοῦ, εἰκότως ἄν τις ταῦτα, ἐσίγησεν· εἰ δὲ Θεοῦ σαρκωθέντος, οὐ μόνον οὐ σιγᾶν, ἀλλὰ καὶ ἐκπομπεύειν αὐτὰ χρή, δεικνύντος αὐτοῦ τὴν κηδεμονίαν καὶ τὴν δύναμιν. Διὰ γὰρ τοῦτο ἦλθεν, οὐχ ἵνα φύγῃ τὰ ὀνείδη τὰ ἡμέτερα, ἀλλ' ἵνα, αὐτὰ ἀνέλῃ...»· καὶ κατωτέρω στήλη 31 ἑξ. «... οὐκ ἐπειδὴ σάρκα ἀνέλαβε, καὶ ἄνθρωπος ἐγένετο, θαυμάζειν αὐτὸν δίκαιον μόνον, ἀλλ' ὅτι καί, τοιούτους συγγενεῖς κατηξίωσεν ἔχειν, οὐδαμοῦ τὰ ἡμέτερα ἐπαισχυνόμενος κακά. Καὶ τοῦτο ἐξ αὐτῶν τῆς γεννήσεως ἐκήρυττε τῶν προοιμίων, ὅτι οὐδὲν ἐπαισχύνεται τῶν ἡμετέρων, παιδεύων καὶ ἡμᾶς διὰ τούτων, μηδέποτε ἐγκαλύπτεσθαι ἐπὶ τῇ τῶν προγόνων κακίᾳ, ἀλλ' ἓν μόνον ἐπιζητεῖν τὴν ἀρετήν. Ὁ γὰρ τοιοῦτος, κἂν ἀλλόφυλον ἔχῃ πρόγονον, κἂν πεπορνευμένην, κἂν ὁτιοῦν ἕτερον οὖσαν οὐδὲν παραβλαβῆναι δυνήσεται. Εἰ γὰρ αὐτὸν τὸν πόρνον, μεταβληθέντα οὐδὲν ὁ πρότερος αἰσχύνει βίος, πολλῷ μᾶλλον τὸν ἐκ πόρνης καὶ μοιχαλίδος ἐνάρετον ὄντα, οὐδὲν ἡ τῶν προγόνων κακία καταισχύνειν δυνήσεται. Οὐχ ἡμᾶς δὲ μόνον ταῦτα παιδεύων ἐποίει, ἀλλὰ καὶ Ἰουδαίων κατέστελλε τὸ φύσημα. Ἐπειδὴ γὰρ τῆς κατὰ ψυχὴν ἀρετῆς ἀμελοῦντες ἐκεῖνοι τὸν Ἀβραὰμ ἄνω καὶ κάτω παρέφερον, νομίζοντες ἔχειν ἀπολογίαν τὴν τῶν προγόνων ἀρετήν· δείκνυσιν ἐξ αὐτῶν τῶν προοιμίων, ὅτι οὐκ ἐπὶ τούτοις αὐχεῖν δεῖ, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς οἰκείοις κατορθώματι. Μετὰ τοῦτο καὶ ἕτερον κατασκευάζει, τὸ δεῖξαι πάντας ὑπευθύνους ἁμαρτήμασιν ὄντας καὶ τοὺς προγόνους αὐτούς... Εἰ δὲ ὑπὸ τῶν μεγάλων ὁ νόμος οὐκ ἐπληρώθη, πολλῷ μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἐλαττόνων· εἴ δε οὐκ ἐπληρώθη πάντες ἥμαρτον, καὶ ἀναγκαία γέγονεν ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία. Διὰ τοῦτο καὶ τῶν δώδεκα πατριαρχῶν ἐμνημόνευσε, κἀντεῦθεν πάλιν τὸ ἐπὶ τῇ τῶν προγόνων εὐγενείᾳ φύσημα κατασπῶν. Καὶ γὰρ πολλοὶ τούτων ἀπὸ δουλίδων ἦσαν τεχθέντες γυναικῶν...».

2. Ἑρμηνεία εἰς τὸ τοῦ Ματθ. 1.3, Migne P. L. Vol. 26, 22 «Notantum in genealogia Salvatoris nullam sanctarum assumi mulierum ; sed eas quas Scriptures reprehendit, ut qui propter peccatores venerat, de peccatoribus nascens, omnium peccata deleret».

μάτων τοῦ Χριστοῦ ἠναγκάζοντο νὰ ἀναγνωρίσωσιν Αὐτὸν ὡς τὸν Μεσσίαν, δὲν τὸν ἀνεγνώριζον ἀπὸ καθαρὸν ἐγωϊσμὸν καὶ ἔπαρσιν, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ βλέπωσιν τὸν Μεσσίαν των συναναμιγνυόμενον καὶ συνεσθίοντα μετὰ τῶν ἁμαρτωλῶν, πορνῶν καὶ τελωνῶν. Βεβαίως τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ τὸν μοναδικὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον οὗτοι δὲν ἀνεγνώριζον τὸν Ἰ. Χ. ὡς τὸν Μεσσίαν, ἀλλὰ καὶ ἡ καθόλου αὐτοῦ διδασκαλία, ὅταν μάλιστα αὕτη κατὰ τὸν Ματθ. 28,19 προωρίζετο δι' ὅλα τὰ ἔθνη, ὡς καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Μεσσίας, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνοι ἤθελον ἀποκλειστικῶς ἰδικόν των.

Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τινῶν, θέλομεν νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἡ πολεμικὴ αὕτη τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου φέρει τὸν καθαρῶς ἀπολογητικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, στρεφομένη κατὰ τῶν ἤδη γενομένων συκοφαντιῶν κατὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου. Ταύτας ἀπαντῶμεν ἤδη εἰς τὸ Ταλμούδ [1], φαίνεται δὲ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Κέλσος [2], ὅστις γνωρίζει ταύτας τὰς ἀπέδιδεν εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ γενεῶν. Ἡ φύσις τῶν συκοφαντιῶν τούτων προδίδει, ὅτι αὗται προέρχονται ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς κακοβούλου ἀντιδράσεως τῶν Φαρισαίων κατὰ τῆς καθολικῆς τῶν πρώτων Χριστιανῶν πίστεως περὶ τῆς Παρθενίας τῆς Θεοτόκου. Ἀκριβῶς εἰς τὰς συκοφαντίας αὐτὰς δίδει τὴν ἀπάντησίν του ὁ ἱερὸς εὐαγγελιστὴς διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν τεσσάρων τούτων γυναικῶν καὶ τὰς καταπολεμεῖ, ἀποδεικνύων ὅτι οἱ συκοφάνται Φαρισαῖοι παραβιάζουν δὶς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν· Ἀφ' ἑνὸς μὲν παραβλέπουν καὶ παραγνωρίζουν οὗτοι τὸ ὄνειδος καὶ τὴν ἁμαρτωλότητα τῶν μεγάλων των προπατόρων, διὰ τοὺς ὁποίους καὶ καυχῶνται, ἀφ' ἑτέρου δὲ δημιουργοῦν εἰς βάρος τῆς ἀληθείας τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐνσαρκώσεως τὰς συκοφαντίας των κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, καθ' ὃν καὶ κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν παραγνωρίζουν καὶ δικαιολογοῦν τὸ ὄνειδος εἰς βάρος πάλιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Εἶναι βεβαίως γνωστόν, ὅτι ἡ ραββινικὴ φιλολογία ἀναφέρει μὲν συχνάκις τὰς τέσσαρας ταύτας γυναῖκας, τὰς ἁμαρτωλὰς ὅμως αὐτῶν πράξεις δικαιολογεῖ χωρὶς οὐδέποτε νὰ τὰς χαρακτηρίζει ὡς τί τὸ κακόν.

Ὡς ὀρθότατα ἐλέχθη [3], δι' οὐδενὸς ἄλλου τρόπου θὰ ἠδύνατο ὁ ἱερὸς συγγραφεὺς νὰ ἐνσαρκώσῃ τόσον ἐπιτυχῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπασχολεῖ τὴν σκέψιν του, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος γράφει τὸν γενεαλογικὸν τοῦτον πίνακα, ὅσον διὰ τῆς σημειώσεως τῶν ὀνομάτων τῶν τεσσάρων τούτων γυναικῶν μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τῆς γενεᾶς τοῦ Ἰωσήφ.

Διὰ τῶν γυναικείων τούτων ὀνομάτων δίδονται τὰ πρῶτα καὶ ἰσχυρὰ κτυπήματα κατὰ τῶν Φαρισαίων, ὁ ἐγωϊσμὸς τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸν κύριον στόχον ὁλοκλήρου τοῦ Εὐαγγελίου. Διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων καταδει-

1. Πρβλ. Strack-Billerbeck ἔνθ. ἀ. σελ. 36 κ. ἑξ.
2. Βλέπε Ὠριγένους Κατὰ Κέλσου I 28, 32-33 παρὰ Migne Ε.Π.11,713.
3. Zahn, Das Evangelium des Matthäus [3] (1904) σελ. 64.

κνύεται, ὅτι, ἐνῷ οὗτοι δὲν καταδέχονται νὰ χαιρετίσουν τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ ταπεινοὺς συνανθρώπους των καὶ τοὺς ἀποφεύγουν μετὰ βδελυγμίας, ὁ Θεὸς αὐτῶν τούτων τῶν Φαρισαίων ὄχι μόνον ἔχει σχέσιν καὶ καταδέχεται καὶ τοὺς τοιούτους ἁμαρτωλούς, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ μεγαλουργεῖ δι᾿ αὐτῶν καὶ ἐκπληροῖ οὕτω δι᾿ αὐτῶν τὰς πρὸς τὸν Ἰσραὴλ ἐπαγγελίας Του. Καὶ προκαταβολικῶς δικαιολογεῖται οὕτω ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου ὁ ἐνσαρκωθεὶς Λόγος τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν πλήρη ἀγάπης συναναστροφὴν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ταπεινῶν, δηλαδὴ τῶν ἐχόντων ἀνάγκην τοῦ τοιούτου Ἰατροῦ. Ἐπὶ τῶν γυναικείων τούτων ὀνομάτων θραύεται ἡ παράδοσις τῆς φαρισαϊκῆς νοοτροπίας καὶ ἀντιλήψεως, καὶ κολοβοῦται ἡ ὑπερηφάνεια αὐτῶν, ἡ στηριζομένη εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν καταγωγὴν (Ματθ. 3,9), ἀποκαλύπτεται δὲ ἡ ἁμαρτωλότης αὐτῶν καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς σωτηρίας των[1].

Τέλος ἂς σημειωθῇ, ὅτι ὁ πίναξ τῆς γενεαλογίας ταύτης πρέπει νὰ νοηθῇ οὐχὶ κατὰ γράμμα ὡς τοιοῦτος, ἀλλὰ μόνον ὡς μία σύνοψις τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ, ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ μέχρι τοῦ Μνήστορος Ἰωσήφ. Μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν ὡρισμένα ἄξια προσοχῆς σημεῖα τοῦ πίνακος τούτου, ὡς ἡ ἀπὸ τῶν προγόνων πρὸς τοὺς ἀπογόνους παράστασις αὐτοῦ, ἡ ἀπὸ τοῦ Δαυΐδ, ὡς τοῦ μεγαλυτέρου βασιλέως, ἀφετηρία τοῦ πρώτου στίχου, ἡ εἰς τρία ἴσα μέρη διαίρεσις, ἡ μνημόνευσις καὶ τῶν ἀδελφῶν (στιχ. 2 καὶ 11) ὡρισμένων προπατόρων, ἀκριβῶς διότι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οὗτοι ἔπαιξαν σημαίνοντα ῥόλον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραήλ, καὶ τέλος ἡ περίφρασις «ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου» ἀντὶ τοῦ ὀνόματος Βηρσαβέ.

Κατόπιν τούτων καταδεικνύεται ἐπαρκῶς, ὅτι τὸ κέντρον τοῦ βάρους του δὲν θέτει ὁ ἱερὸς Εὐαγγελιστὴς ἐπάνω εἰς τὰ πρόσωπα, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀναφέρει, ἀλλὰ εἰς τὰς πράξεις, αἵτινες εἶναι συνδεδεμέναι μὲ τὰ ὀνόματα αὐτά· καὶ αἱ πράξεις αὗται δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἢ ἐπονείδιστος ἁμαρτία τῶν προπατόρων, ἥτις ὡς ἔλεγχος αὐτῶν τούτων τῶν Φαρισαίων παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἰδίων. Διὰ τὴν ἐκ τῆς καταδίκης τῆς ἁμαρτίας ἀπαλλαγὴν «ἐγεννήθη ἡμῖν σήμερον Σωτήρ».

---

1. Πρβλ. καὶ τὸ προαναφερθὲν χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

The Photian Schism History a Legend by Francis Dvornik
Cambridge at the University press

Τὸν τίτλον τοῦτον φέρει ὀγκῶδες βιβλίον ἐκ 500 σελίδων, μόλις ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Φραγκίσκου Dvornik, ἄλλοτε καθηγητοῦ ἐν Πράγᾳ τῆς Τσεχοσλοβακίας, διαπρεποῦς ἱστορικοῦ καὶ Βυζαντινολόγου καὶ ἀντεπιστέλλοντος μέλους πολλῶν Ἀκαδημιῶν. Τὸ ἔργον εἶνε προϊὸν μακροχρονίων μελετῶν ἀπὸ εἴκοσι καὶ πλέον ἐτῶν καὶ κύριον σκοπὸν ἔχει ν' ἀποδείξῃ, ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ 879—80 ἀποκατάστασιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ, δεύτερον σχίσμα μεταξὺ Φωτίου καὶ Ρώμης δὲν ὑπῆρξε καὶ ὅτι αἱ πηγαί, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ἡ ἀντίθετος ἀντίληψις, εἶνε ἀνάξιαι λόγου. Ἐπομένως καὶ ἡ παρὰ λατίνοις ἀριθμουμένη ὡς ὀγδόη Σύνοδος 869-70 ἀνεγνωρίσθη μόνον κατὰ τὸν Μεσαίωνα ὡς τοιαύτη, ὅτε ἐλησμονήθη ἡ ἀρχικὴ περὶ Φωτίου παράδοσις καὶ ἐπεσκοτήθη ἐν τῇ Δύσει τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐπὶ Φωτίου συγκροτηθεῖσα Σύνοδος, ἀναγνωρισθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἰωάννου τοῦ Η'., ἀνήρεσε τὰς ἀποφάσεις τῆς προηγηθείσης κατὰ τοῦ Φωτίου Συνόδου.

Ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ τὸ ἔργον αὐτοῦ εἰς δύο μέρη ἀνεξάρτητα, ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἐπιγράφει «Ἱστορία», τὸ δὲ δεύτερον «Μυθοπλαστία». Ἐν τῷ πρώτῳ περιέλαβεν 8 κεφάλαια, ὧν τὸ α' ἐπιγράφεται «Πολιτικαὶ μερίδες, θρησκευτικὰ προβλήματα καὶ ἀρχὴ τῆς ἔριδος», τὸ β'. «Παραίτησις τοῦ Ἰγνατίου καὶ κανονικὴ ἐκλογὴ τοῦ Φωτίου», τὸ γ'. ἡ «Σύνοδος τοῦ 861», τὸ δ'. «ὁ Νικόλαος ὁ Φώτιος καὶ ὁ Βόρις», τὸ ε'. «Ἡ πτῶσις τοῦ Φωτίου καὶ ἡ Σύνοδος τοῦ 869—70», τὸ ς'. «Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Φωτίου καὶ ἡ Σύνοδος τοῦ 879—80» καὶ τὸ ζ'. «Τὸ δεύτερον σχίσμα τοῦ Φωτίου ἱστορικὴ φε νάκη» καὶ τὸ η'. «ὁ Φώτιος, Λέων ὁ VI καὶ ἡ κατάπαυσις τοῦ σχίσματος τῶν ἀδιαλλάκτων». Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει ἐξετάζεται α') τὸ ζήτημα τοῦ Φωτίου ἐν τῇ λατινικῇ φιλολογίᾳ μέχρι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, β') ἡ οἰκουμενικότης τῆς Η'. Συνόδου ἐν τῇ Δυτικῇ Παραδόσει τοῦ Μεσαίωνος», γ') «ἡ Δυτικὴ Παράδοσις ἀπὸ τοῦ ΙΒ' μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος», δ') «ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος μέχρι τῶν νέων χρόνων», ε') «ὁ Φώτιος καὶ ἡ Η'. Σύνοδος ἐν τῇ Ἀνατολ. Παραδόσει μέτρι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος», ς') «ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων». Ἐπακολουθεῖ ὁ Ἐπίλογος, τρία Παραρτήματα, ἀπέραντος Βιβλιογραφία καὶ ὁ κατάλογος ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Θὰ ἦτο μακρὸν ἔργον εἰς τὴν βιβλιοκρισίαν αὐτὴν νὰ δώσωμεν πλήρη καὶ ἐξαντλητικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ὅλου περιεχομένου. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν ἡμῶν συγκεντροῦται κυρίως εἰς τὸ πρῶτον μέρος, καθόσον τοῦτο παρουσιάζει τὴν ἱστορίαν, ἥτις στρέφεται περὶ τὰ σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ Ἰγνατίου καὶ Φωτίου ὑπὸ νέαν ὅμως μορφήν, θὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τοῦ πρώτου κυρίως μέρους. Ὀφείλομεν ὅμως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν κυρίως τῆς

ἱστορικῆς ἀληθείας ὡς ἱστορικὸς καὶ χρονογράφος, χωρὶς ὡς θεολόγος καὶ ὡς ρωμαιοκαθολικὸς νὰ λαμβάνῃ θέσιν εἰς τὸ ἀπασχολῆσαν τότε τὰς δύο Ἐκκλησίας ζήτημα τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα. Δι' αὐτὸν ὁ Ρώμης Νικόλαος εἶνε μέγας ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι αὐτὸς μετὰ τὸν Γελάσιον καὶ τὸν Λέοντα τὸν Ι'. ἔδωκε καὶ ὑπερήσπισε τὸν ὁριστικὸν τύπον τοῦ πρωτείου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθησαν οἱ λατίνοι Πάπαι καὶ ἰδίᾳ Γρηγόριος ὁ Ἰλδεβράνδος.

ΚΕΦ. Α'.

Ἐν τῷ Α' Κεφαλαίῳ ὁ συγγραφεὺς διακρίνει δύο πολιτικο-θρησκευτικὰς μερίδας ἐν Βυζαντίῳ, τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἀναγούσας εἰς τὸν Ἱππόδρομον, ὧν τὴν μίαν χαρακτηρίζει ὡς μετριοπαθῆ καὶ φιλελευθέραν, τὴν δὲ ἄλλην ὡς ἀδιάλλακτον καὶ συντηρητικήν. Ἴχνη αὐτῶν ἀνευρίσκει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰς μονοφυσιτικὰς ἔριδας καὶ εἰς τὴν εἰκονομαχίαν, μετὰ τὴν ὁποίαν αἱ δύο μερίδες ἐμφανίζονται ὡς ἡ τῆς «οἰκονομίας» ἡ μία καὶ τῆς «αὐστηρότητος» ἡ ἄλλη. Οὕτως ἡ Εἰρήνη, ἀνήκουσα εἰς τὴν πρώτην, ἀνέδειξεν ὡς Οἰκ. Πατριάρχην τὸν συμβιβαστικὸν Ταράσιον καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ Ζ' Οἰκ. Σύνοδος προσηνέχθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς ἀπαρνηθέντας τὴν αἵρεσιν Εἰκονοκλάστας, ἐνῷ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀνήκων εἰς τὴν δευτέραν ἐξηγέρθη ἐναντίον τοῦ Ταρασίου, ὅστις κατ' αὐτὸν δὲν ἐτιμώρησεν ὡς ἔδει τοὺς Σιμωνιακούς. Εἰς τὴν ἄκραν αὐστηρὰν παράταξιν ἀνῆκον ἰδίᾳ οἱ Μοναχοί. Ἀναβιωσάσης δὲ τῆς Εἰκονομαχίας ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ε', αἱ δύο μερίδες συνεννοήθησαν εἰς ἀποκατάστασιν τῶν εἰκόνων ἐπὶ Θεοδώρας, ἀλλ' ἐχωρίσθησαν καὶ πάλιν μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν καὶ ἡ κλασσικὴ Ἀναγέννησις, ἣν ἐπεδίωξαν οἱ Εἰκονοκλάσται, ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τῶν ἀδιαλλάκτων ὡς ἀναγέννησις τῆς εἰδωλολατρείας. Ἡ Θεοδώρα πεισθεῖσα ν' ἀναστηλώσῃ τὰς εἰκόνας ἀνεβίβασεν ἐπὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν Μεθόδιον ἐκ τῆς μετριοπαθοῦς μερίδος, γνωστὸν διὰ τὴν μόρφωσιν αὐτοῦ καὶ τὴν εἰς τὰς εἰκόνας ἀφοσίωσιν. Εἰς τὸν Λογοθέτην Θεόκτιστον ὀφείλει ὁ Φώτιος τὰς θέσεις, ἃς κατέλαβε πρὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ εἰς Πατριάρχην ὡς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὡς Πρωτοσηκρίτης. Ἡ Μονὴ τοῦ Στουδίου ἰδίᾳ ἐχρησίμευεν ἑστία ἀντιδράσεως τῶν ἀδιαλλάκτων ἐναντίον τοῦ Μεθοδίου, ὅστις ἠναγκάσθη νὰ ἀποκόψῃ τῆς Θείας Κοινωνίας Στουδίτας καὶ ἐρημίτας καὶ ἡσυχαστὰς τοῦ Ὀλύμπου. Ἡ ἔρις κατέπαυσε διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Μεθοδίου, ἀλλ' οἱ Στουδῖται, τοὺς ὁποίους ἰδιαιτέρως ἐσέβετο ἡ Θεοδώρα, παρέμειναν ἀδιάλλακτοι. Ὁ Βάρδας, ἀπομακρυνθεὶς ὑπὸ τῆς Θεοδώρας ἐτάχθη μετὰ τῶν Μετριοπαθῶν, ἐνῷ ὁ Ὑπουργὸς τῆς Θεοδώρας Θεόκτιστος προσέκλινε τώρα πρὸς τοὺς Ἀδιαλλάκτους.

Εἰς διαδοχὴν τοῦ Μεθοδίου ὑποψήφιοι ὑπῆρξαν πολλοί· ἐν οἷς καὶ ὁ ἀρχιεπ. Συρακουσῶν Γρηγόριος Ἀσβεστᾶς, συμπολίτης τοῦ Μεθοδίου καὶ ἀρχηγὸς τῆς μετριοπαθοῦς μερίδος. Ἀλλ' ἡ Θεοδώρα, ἣν ὑπεστήριζεν ὁ Θεόκτιστος, προὐτίμησε τὸν μοναχὸν Ἰγνάτιον, υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Α'. Δὲν δύναται ἱστορικῶς νὰ ἐξακριβωθῇ ἂν ἐγένετο ἐκλογὴ ἢ συνεννόησις ἁπλῶς μετά τινων ἐπισκόπων διὰ τὴν ἀνάδειξιν αὐτοῦ πρὸς ἀποφυγὴν σχίσματος. Ἡ ἀνάρρησις τοῦ Ἰγνατίου ἐθεωρήθη νίκη κυρίως τῶν ἀδιαλλάκτων, ἀλλὰ καὶ οἱ φίλοι τοῦ Μεθοδίου, καὶ δὴ ὁ Συρακουσῶν Γρηγόριος μετὰ τῶν φίλων αὐτοῦ, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ μετάσχωσι τῆς ἐνθρονίσεως αὐτοῦ, ὅτε ἀπηγόρευσε τοῦτο ὁ Ἰγνάτιος, καθόσον ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ δὲν εἶχε διευθετηθῆ. Μετὰ τοῦ Γρηγορίου ἀπεχώρησαν καὶ ὁ Σάρδεων Πέ-

τρος καὶ ὁ Ἀπαμείας Εὐλάμπιος. Τίς ὁ λόγος τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ Ἰγνατίου; Ὁ συγγραφεὺς μετὰ λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν πηγῶν λέγει, ὅτι αὕτη ὀφείλεται εἰς τοῦτο κυρίως, ὅτι ὁ Γρηγόριος ὡς ἀνήκων εἰς τὴν μετριόφρονα μερίδα τοῦ Μεθοδίου κατέκρινε τοὺς Στουδίτας, τῶν ὁποίων τὴν πολιτικὴν συνεμερίζετο ὁ Ἰγνάτιος. Ὁ Ἰγνάτιος τότε, συγκαλέσας τοπικὴν Σύνοδον, ἀπέκοψε τὸν Γρηγόριον τῆς θείας κοινωνίας. Οὗτος ἀνηνέχθη εἰς τὸν Πάπαν Λέοντα τὸν Γ΄, ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ, παραμείνασα ἐκκρεμὴς λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ Πάπα, διηυθετήθη ὑπὸ Βενεδίκτου τοῦ III. Ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ὁ Πάπας, ἀκούσας τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Ἰγνατίου Λάζαρον, ἐπεκύρωσε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἰγνατίου, δὲν ἀληθεύει, διότι ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα Νικολάου I πρὸς Μιχαὴλ τὸν Γ΄ λέγει ὅτι ἡ καθαίρεσις τοῦ Γρηγορίου δὲν ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ Πάπα. Ἡ Θεοδώρα καὶ ὁ Μιχαὴλ ἐπεκύρωσαν τὰ πρακτικὰ τῆς ἐπὶ Ἰγνατίου Τοπικῆς Συνόδου καὶ ὁ Ἰγνάτιος ἐζήτησε τὴν ἐπικύρωσιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Πάπα, ἀλλ' ὡς λέγει ὁ Νικόλαος, Βενέδικτος ὁ III διεβίβασεν ἐντολὴν εἰς τὸν Ἀσβεστᾶν, ὅστις ἀνηνέχθη εἰς τὸν Πάπαν, ν' ἀπέχῃ πάσης ἐνεργείας πρὶν ἢ ἐξετασθῇ ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐκλήθησαν νὰ παραστῶσιν ἀμφότεραι αἱ μερίδες. Ὁ Ἰγνάτιος ἠρνήθη ν' ἀποστείλῃ ἀντιπρόσωπον εἰς Ρώμην, διότι δέκα ἡμέρας πρὸ τῆς λήψεως τῆς ἐπιστολῆς τῷ 856 ἢ 857 ἠναγκάσθη ν' ἀπομακρυνθῇ τῶν Πατριαρχείων, ἐνῷ ὁ Πάπας ἐπανέλαβε τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ καὶ τῷ 858. Οἱ ἀντίθετοι τοῦ Ἰγνατίου κατηγόρουν αὐτόν, ὅτι δὲν ἐξελέγη κατὰ τοὺς Κανόνας ὑπὸ Συνόδων, ἀλλὰ διωρίσθη ὑπὸ τῆς Θεοδώρας. Δέον ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος δὲν εἶχεν ἔτι σαφῆ ἰδέαν τῶν ἀξιώσεων τοῦ Πάπα περὶ πρωτείου ἐφ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὲν ἠρέσκετο εἰς τὴν ἀνάμιξιν τῆς Ρώμης εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ Πατριαρχείου, καίτοι δὲν ἠρνεῖτο τὸ δικαίωμα τοῦ Ἐκκλήτου πρὸς τὸν Πάπαν κατὰ τοὺς Κανόνας τῆς Σαρδικῆς.

Οἱ Μετριοπαθεῖς ὑπεστήριζον τὸν Γρηγόριον, καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἰγνάτιος, μεθ' οὗ ἐτάσσετο καὶ ὁ Ἀναστάσιος ὁ Βιβλιοθηκάριος, ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῶν ἀδιαλλάκτων καὶ ἰδίᾳ τῶν Μοναχῶν, οἵτινες ἀπηχθάνοντο τὴν θύραθεν παιδείαν καὶ τοὺς Πατριάρχας Ταράσιον, Νικηφόρον, Ἰωάννην Γραμματικόν, Μεθόδιον. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ μετριοπαθεῖς ὠνείδιζον τὸν Ἰγνάτιον ἐπὶ ἀμαθείᾳ. Ἡ στάσις τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἔριδι μεταξὺ Ἰγνατίου καὶ Γρηγορίου ἀνύψωσεν ἔτι μᾶλλον τὸ γόητρον τῶν μετριοπαθῶν. Ἐνῷ δὲ ἡ Θεοδώρα καὶ ὁ Θεόκτιστος προσέκειντο πρὸς τοὺς ἀδιαλλάκτους, ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Βάρδας ἦσαν φιλικῶς διατεθειμένοι πρὸς τοὺς μετριοπαθεῖς. Μετὰ τὸν φόνον τοῦ Θεοκτίστου, ἡ Θεοδώρα ἠδυνάτει ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς τοὺς μετριοπαθεῖς. Ἀλλὰ οἱ ἀδιάλλακτοι ὀπαδοὶ αὐτῆς ὑπέσκαπτον τὴν ὑπόληψιν τοῦ Μιχαὴλ καὶ τοῦ Βάρδα, τὸν ὁποῖον κατηγόρουν ἐπὶ ἀνηθίκοις σχέσεσι μετὰ τῆς νύμφης αὐτοῦ. Ὁ Ἰγνάτιος, παρασυρθεὶς ὑπὸ τῶν ἀδιαλλάκτων, ἠρνήθη τὴν κοινωνίαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων εἰς τὸν Βάρδαν, ὅστις ἀντεπροσώπευε τότε τὴν πολιτικὴν δύναμιν ἐν Βυζαντίῳ. Θέλων ὁ Βάρδας νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ῥαδιουργίας τῶν ἀδιαλλάκτων, ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ τὴν ἀδελφὴν Θεοδώραν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῆς εἰς Μοναστήριον καὶ ἐκάλεσε τὸν Ἰγνάτιον νὰ εὐλογήσῃ τὸ μοναχικὸν αὐτῶν σχῆμα. Ἀλλ' ὁ Ἰγνάτιος, ὅστις τὸν θρόνον αὐτοῦ ὤφειλεν εἰς τὴν Θεοδώραν, ἠρνήθη. Ἡ ἄρνησις αὐτοῦ ἐθεωρήθη ὡς συνενοχὴ μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ οἱ φανατικοὶ

τοῦ Ἰγνατίου ὀπαδοὶ ἐξεμεταλλεύθησαν αὐτὴν ἐναντίον τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ Μιχαὴλ καὶ προέβησαν μέχρι συνωμοσίας, καθ' ἣν ἐγένετο ἀπόπειρα ἐναντίον τοῦ Βάρδα τῇ συνενοχῇ τῆς Θεοδώρας. Οἱ συνωμόται, συλληφθέντες, ἀπεκεφαλίσθησαν ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ. Ἡ ἀπόπειρα ἐπανελήφθη ὑπό τινος Μοναχοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν ὑπεράσπισιν ἐξ εὐσπλαγχνίας ἴσως ἀνέλαβεν ὁ Ἰγνάτιος. Τοῦτο διήγειρεν ἔτι μᾶλλον ὑπονοίας, ὁ Ἰγνάτιος κατηγορήθη ἐπὶ προδοσίᾳ καὶ ἐξωρίσθη εἰς Τερέβηνθον κατὰ Ἰούλιον τοῦ 857 ὡς αὐτὸς ἐδήλωσεν ἐπὶ Συνόδου.

ΚΕΦ. Β'

Τὸ πρῶτον ζήτημα, ὅπερ ἐξετάζεται ἐν τῷ 2ῳ Κεφαλαίῳ, εἶνε ἂν παρῃτήθη ὁ Ἰγνάτιος ἢ οὔ, καθόσον δὲν συμφωνοῦσιν αἱ πηγαί. Ἐνῷ ὁ βιογράφος τοῦ Ἰγνατίου Νικήτας λέγει, ὅτι δὶς ἐξεβιάσθη ὑπὸ Ἐπισκόπων ἀποσταλέντων, ἀλλ' ἠρνήθη, ἡ Σύνοδος τοῦ 869 ἀναφέρει, ὅτι ἡ παραίτησις τοῦ Πατριάρχου ἐν ἐξορίᾳ, ὡς ἐκβιασθεῖσα, εἶνε ἐστερημένη κύρους. Ὁ βίος «Εὐθυμίου τοῦ Νέου» μνημονεύει παραίτησιν τοῦ Ἰγνατίου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, μέρος ἐξ ἰδίων καὶ μέρος ὑπὸ πίεσιν, ὡς καὶ ἀποχώρησιν εἰς τὸ μοναστήριον αὐτοῦ. Ὁ Στυλιανὸς ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Πάπαν Στέφανον τὸν V, ὁ Θεόγνωστος καὶ ὁ Ἀναστάσιος σιωπῶσι, καίτοι ἦσαν φίλοι τοῦ Ἰγνατίου, καίτοι εἶχον συμφέρον νὰ δείξωσιν, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Φώτιος ψεύδονται πρὸς τὸν Πάπαν, ὅταν λέγωσιν ὅτι «παρῃτήθη λόγῳ ἡλικίας καὶ ἀνωμάλων περιστάσεων». Μητροφάνης ὁ Σμύρνης εἰς ἔγγραφον ἀπευθυνόμενον πρὸς Μανουὴλ τὸν Λογοθέτην, Βυζάντιον, ἑπομένως γινώσκοντα τὰ διατρέξαντα, λέγει, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἐπείσθη καὶ δὴ ὑπὸ Ἐπισκόπων, συμφρονούντων αὐτῷ, νὰ ὑποβάλῃ παραίτησιν, βλέπων κατάστασιν ἐπικίνδυνον δημιουργουμένην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐν συμπεράσματι: ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἐπαύθη αὐθαιρέτως, ἀλλὰ παρῃτήθη, ἵνα προλάβῃ χείρονας περιπλοκάς. Ἡ παραίτησις ἐδόθη τῇ ἀπαιτήσει τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν, ἀλλ' ἀνεγνωρίσθη ὡς κανονικὴ ὑπὸ τῶν ἐν Κων]πόλει Ἐπισκόπων, μηδὲ τῶν φίλων αὐτοῦ ἐξαιρουμένων, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς οὗτοι συνεβούλευον καὶ τοὺς φίλους αὐτοῦ νὰ προβῶσιν εἰς ἐκλογὴν Πατριάρχου.

Ἡ Κυβέρνησις ἐστράφη πρὸς τὸν Φώτιον, ἀλλ' οἱ Ἐπίσκοποι, Ἰγνατιανοὶ οἱ πλεῖστοι, ἐζήτησαν, ὅπως ἡ ἐκλογὴ γένηται συνοδικῶς, τιθεμένων τριῶν ὑποψηφίων. Ἡ Σύνοδος πρὸ τῆς ἐκλογῆς, λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Πάπας ἐν τῷ ζητήματι τοῦ Συρακουσῶν Γρηγορίου δὲν ἀπεφάνθη, προέβη εἰς τὴν κανονικὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἄγνωστον ἂν κατόπιν αἰτήσεως συγγνώμης, ἵνα ἱκανοποιηθῶσιν οἱ φίλοι τοῦ Ἰγνατίου Ἐπίσκοποι. Ἐφεξῆς, ἡ Σύνοδος ἠσχολήθη εἰς τὴν ἐκλογὴν Πατριάρχου, διὰ τὴν ὁποίαν ἐτέθησαν ὑποψήφιοι ἑκατέρωθεν, τῆς μετριοπαθοῦς μερίδος ὁ Ἀσβεστᾶς καὶ ἄλλοι τῆς Ἰγνατιανῆς ὁμόφρονες αὐτοῦ. Πρὸς ἀποφυγὴν ὅμως σχίσματος ἀμφότεραι αἱ μερίδες ἀπέβλεψαν ὡς πρὸς ἱκανὸν ὑποψήφιον εἰς ἕνα ἀνώτατον ὑπάλληλον, ὡς ἄλλοτε εἰς τὸν Ταράσιον καὶ τὸν Νικηφόρον. Οὕτω τεθέντος ἑνὸς ὑποψηφίου ἐξ ἑκάστης μερίδος, τρίτος ἐτέθη ὁ Φώτιος, ὅν εἶχον ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Βάρδας. Ἡ ἐκλογὴ ἔπεσεν ἐπὶ τὸν Φώτιον, συμψηφισάντων καὶ τῶν Ἰγνατιανῶν πλὴν 5 μειοψηφισάντων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Μητροφάνης καὶ ὁ Στυλιανός. Ὁ Φώτιος βεβαίως συνεπάθει πρὸς τοὺς Μετριοπαθεῖς, ἀλλ' ἦτο ἀχρωμάτιστος, ἀκραιφνὴς Ὀρθόδοξος, ἦτο φίλος καὶ πρὸς τὴν Θεοδώραν καὶ πρὸς

τὸν Βάρδαν καὶ ὤφειλεν, ὡς εἴδομεν, τὴν θέσιν τοῦ Πρωτοσηκρίτου εἰς τὸν Θεόκτιστον, ὅστις ηὐνόει τοὺς ἀδιαλλάκτους.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἡ χειροτονία τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ὑπῆρξεν ἐσπευσμένη, καθόσον ἐντὸς μιᾶς ἑβδομάδος ἐδέχθη καὶ τοὺς 3 βαθμοὺς τῆς Ἱερωσύνης, ἀλλ' ἐν Βυζαντίῳ τοῦτο δὲν ἦτο ἀσύνηθες, ἀφοῦ καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ ὡς ὁ Παῦλος ὁ Γ'. (689), ὁ Ταράσιος (784) καὶ ὁ Νικηφόρος (806) ἦσαν ὡσαύτως λαϊκοὶ κατὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν. Ἡ ἐπίσπευσις τῆς χειροτονίας αὐτοῦ ἐγένετο ἴσως ἕνεκα τῆς προσεγγίσεως τῶν Χριστουγέννων καὶ διότι ὅ τε Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Βάρδας ἐπόθουν τὴν ἀποκατάστασιν ἡσυχίας. Μετὰ τῶν 5 διϊσταμένων ὁ Φώτιος ὑπέγραψε συμφωνίαν περὶ τοῦ Ἰγνατίου, ὃν ἀνεγνώρισεν ὡς γενόμενον κανονικὸν Πατριάρχην. Περὶ τῆς ἐπελθούσης ἑνότητος ὁ Φώτιος ἐκφράζεται ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἀντιοχείας. Ἀλλ' ἡ ἑνότης καὶ ἡ εἰρήνη δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ. Ὅταν ὁ Πατριάρχης διέταξε τοὺς κληρικοὺς νὰ μὴ ἀναμιγνύωνται εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ νὰ μὴ προβαίνωσιν εἰς δηλώσεις ἐχθρικὰς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, οἱ ἀδιάλλακτοι κατήγγειλαν τὰ μέτρα ὡς διάρρηξιν τῆς συμφωνίας. Οἱ ἀδιάλλακτοι, βλέποντες τὸν πόθον αὐτῶν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἡ Θεοδώρα ματαιούμενον, ὑπέμνησαν εἰς τὸν Φώτιον τὴν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ, ὡς αὐτοὶ ἐξήγουν αὐτήν, καὶ ἐφρόνουν, ὅτι, ἂν ὁ Φώτιος δὲν ἐτήρει τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, ὁ Ἰγνάτιος αὐτομάτως θὰ ἐπανήρχετο ὡς Πατριάρχης. Ἂν ὁ Φώτιος ἐδήλου, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἦτο πλέον Πατριάρχης, τοῦτο ἐσήμαινεν, ὅτι ἀφῄρει ἀπὸ τοῦ Ἰγνατίου τὴν ὀφειλομένην Πατριαρχικὴν τιμήν. Ὄπισθεν τῶν ἀδιαλλάκτων Ἐπισκόπων ἵσταντο οἱ ἀδιάλλακτοι λαϊκοί, οἵτινες ἐπεθύμουν νὰ ἐξωθήσωσι τὰ πράγματα εἰς τὰ ἄκρα καὶ νὰ κηρύξωσι τὴν συμφωνίαν ἄκυρον. Τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξαν οἱ κατὰ τοῦ Φωτίου Ἐπίσκοποι, συνελθόντες ἐν τῇ Ἁγίᾳ Εἰρήνῃ καὶ προβάντες εἰς ἐπίσημον Δήλωσιν.

Τότε ὁ Φώτιος συνεκάλεσε Σύνοδον ἐν τῷ Ναῷ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκηρύχθη, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος, παραιτηθεὶς τοῦ Πατρ. Θρόνου, ἔπαυσεν ὢν ἐν ἐνεργείᾳ Πατριάρχης καὶ ὅτι οἱ ἀδιάλλακτοι σφάλλονται ἀποκαλοῦντες αὐτὸν Πατριάρχην. Προσετέθη ἐν τῇ Συνόδῳ, ὅτι ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ὁ Ἰγνάτιος ἀπεδέχετο τὸν τίτλον, ἤθελε καθαιρεθῆ καὶ ἀποκοπῆ ἀπὸ τῆς κοινωνίας καὶ ἐψηφίσθησαν κανόνες τινές, ἵνα προλάβωσι μελλοντικὰς καταχρήσεις. Ἀλλ' οἱ ἀντιπολιτευόμενοι, ἵνα προλάβωσι τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων τούτων, προέβησαν εἰς βιαιότητας καὶ ἐματαίωσαν τὴν κανονικὴν διευθέτησιν. Αὐτὸς ὁ Μητροφάνης ὁμολογεῖ, ὅτι οἱ Ἰγνατιανοὶ Ἐπίσκοποι μετέσχον τῆς Ἐπαναστάσεως, ἥτις δὲν εἶχε μόνον θρησκευτικόν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὸν χαρακτῆρα, πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ καθεστῶτος καὶ ἐπαναφορὰν τῆς Θεοδώρας. Ἡ Κυβέρνησις ἕνεκα τούτου ἔλαβε δραστήρια μέτρα, οἱ Ἰγνατιανοὶ Ἐπίσκοποι συνελήφθησαν καὶ ἐφυλακίσθησαν, οὐχὶ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Φωτίου, ὡς κατηγόρησαν αὐτὸν ὁ Ἰγνάτιος καὶ οἱ ἀδιάλλακτοι, ἀλλὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις καὶ διέθετε τὰ πρὸς τοῦτο μέσα. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Βάρδαν καταφαίνεται, ὅτι οὗτος ἐξηγέρθη κατὰ τῆς ἀσκηθείσης βίας καὶ ἤλεγξε τὴν θηριωδίαν τῶν καταστειλάντων τὴν Ἐπανάστασιν, ἀπειλῶν παραίτησιν. Καὶ αὐτὸς ὁ Νικήτας ὁμολογεῖ, ὅτι οἱ λόγοι τῆς ῥήξεως ἦσαν πολιτικοί, ὁ ἀνταγωνισμὸς τ. ἔ. μεταξὺ τῶν δύο μερίδων. Εἰς τὴν ῥῆξιν αὐτὴν ὑπεύθυνος δὲν ἦτο ὁ Ἰγνάτιος, ὅστις οὐδ' ἐσκέφθη ν' ἀναλάβῃ τὸ Πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ἀλλὰ παρεπείσθη ὑπὸ τῶν ἀδιαλλάκτων. Ὁ Βάρδας, ἵνα προλάβῃ τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτοῦ, μετέφερεν

αὐτὸν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἐπὶ τέλους ὑπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ὑπογράψῃ δήλωσιν, ὅτι δὲν θεωρεῖ ἑαυτὸν Πατριάρχην, ἀλλ' ὁ Ἰγνάτιος ἠρνήθη. Οὕτως ἡ Σύνοδος, ἥτις εἶχε συνέλθει κατὰ Μάρτιον ἢ Ἀπρίλιον, ἐδέησε νὰ συνέλθῃ καὶ αὖθις τον Αὔγουστον τοῦ 859 ἐν Βλαχέρναις, καθ' ἣν παρέστη αὐτοπροσώπως καὶ ὁ Ἰγνάτιος. Κατ' αὐτὴν ἐπανελήφθησαν αἱ ληφθεῖσαι ἤδη ἀποφάσεις ἐν τῷ Ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἀλλὰ λόγῳ τοῦ ὀλιγαρίθμου τῶν Ἐπισκόπων αὕτη δὲν συναριθμεῖται ἐν τοῖς Καταλόγοις τῶν Συνόδων. Αἱ ἐν ταύτῃ ληφθεῖσαι ἀποφάσεις ἀνεθεωρήθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ μετὰ ταῦτα Συνόδῳ τοῦ 861. Ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἀνεθεματίσθη, ἀλλ' ἐκηρύχθη, ὅτι οὐδὲν κέκτηται δικαίωμα ἐπὶ τοῦ θρόνου, εἰς ὃν ἀνεβίβασαν αὐτὸν οἱ ἀδιάλλακτοι. Ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς διαστάσεως, ὁ Θεόγνωστος ἀναβιβάζει τοὺς διϊσταμένους εἰς 10 Μητροπολίτας καὶ 15 Ἐπισκόπους, ὁ δὲ Πάπας Νικόλαος ἀναφέρει 6 Μητροπολίτας. Βεβαίως μετὰ τοῦ Ἰγνατίου ἐτάχθησαν καὶ πολλοὶ μοναχοί, ἐν οἷς ὁ Ἡγούμενος τοῦ Στουδίου Νικόλαος, ὅστις καὶ ἐξωρίσθη, ὁ Θεόγνωστος, Ἡγούμενος τῆς Πηγῆς καὶ ἄλλοι. Θὰ ἦτο ὅμως ὑπερβολικὸν νὰ ἰσχυρισθῇ τις, ὅτι πάντες οἱ Μοναχοὶ ἐξηγέρθησαν ἐναντίον τοῦ Φωτίου. Ἡ δυσμένεια τῶν Μοναχῶν κατὰ τοῦ Φωτίου ἐξηγεῖται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ 7 πρῶτοι Κανόνες τῆς καλουμένης Πρωτοδευτέρας ἐπιτάσσον καταχρήσεις τοῦ Μοναχικοῦ βίου, ὡς οὗτος ἀνεπτύχθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Εἰκονομαχίας, ἡ δὲ αὐστηρὰ αὐτῶν ἐφαρμογὴ ὑπὸ τοῦ Φωτίου προὐκάλει τὴν ἔχθραν τῶν Μοναχῶν κατ' αὐτοῦ. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀδιαλλάκτων Ἐπισκόπων καὶ μοναχῶν, εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν κατετάγησαν καὶ ζηλωταί τινες πλούσιοι, οἵτινες δυσαρέστως ἔβλεπον τὰς ἐν τῷ Παλατίῳ καὶ τῷ Πατριαρχείῳ μεταβολάς, ἐκλαμβάνοντες αὐτὰς ὡς εἰκονοκλαστικὴν μεταρρύθμισιν. Τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶνε, ὅτι ἐνῷ οἱ Μετριοπαθεῖς ἦσαν εἰλικρινεῖς ὀρθόδοξοι καὶ διατεθειμένοι νὰ προλάβωσιν εἰκονοκλαστικὴν ἀναβίωσιν, αἱ προσπάθειαι αὐτῶν ἠδύναντο νὰ παρεξηγηθῶσιν.

ΚΕΦ. Γ'.

Ὁλόκληρον τὸ 3ον Κεφάλαιον ἀφιεροῦται εἰς τὴν Σύνοδον τοῦ 861. Εἶνε ἐσφαλμένη ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ εἰκονομαχία κατεβλήθη τελείως τῷ 843. Ὁ Αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ἔγραψεν ἐπιστολήν, καλῶν τὸν Πάπαν Νικόλαον ν' ἀποστείλῃ εἰς Κ/πολιν λεγάτους πρὸς ἐξέτασιν μεταξὺ ἄλλων καὶ τοῦ ζητήματος τῶν εἰκόνων. Ὁ Φώτιος ἐβράδυνέ πως ν' ἀναγγείλῃ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, διότι ἔδει πρότερον νὰ διευθετηθῇ τὸ ζήτημα τοῦ Ἰγνατίου, ἐν δὲ τῇ εἰρηνικῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολῇ δὲν λέγει τι περὶ τῆς μελλούσης νὰ συγκληθῇ Συνόδου, διότι κατὰ τὰ ἐν Βυζαντίῳ κρατοῦντα ἡ σύγκλησις καὶ ἡ διεύθυνσις Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀνῆκον εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Τὰς ἐπιστολὰς ταύτας πρὸς τὸν Πάπαν ἐκόμισε πολυάριθμος ἀποστολὴ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Πρωτοσπαθαρίου Ἀρσατερίου, ἥτις ἔφερε καὶ πολλὰ πρὸς τὸν Πάπαν δῶρα, ὡς ἀναφέρει Ἀναστάσιος ὁ Βιβλιοθηκάριος. Ὁ Πάπας ἐδέχθη μετὰ τιμῶν τὴν ἀποστολὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Santa Maria Magzore καὶ δὴ καὶ συνελειτούργησε μετὰ τῶν ἄλλων Ἐπισκόπων, πλὴν τῶν δύο Θεοφίλου και Ζαχαρίου, τῶν ὁποίων αἱ μετὰ τοῦ Ἀσβεστᾶ σχέσεις δὲν εἶχον ἔτι ἐξετασθῇ καὶ οὗτοι εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Βενεδίκτου τοῦ III. Ὅ τε Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Φώτιος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτῶν ἐμνημόνευον τοῦ ζητήματος τῶν Εἰκόνων, ἀλλ' οὐδὲν περὶ Ἰγνατίου, καθόσον ἀμφότεροι ἐθεώρουν τὸ ζήτημα τοῦτο διευθετηθὲν διὰ τῆς ἐν Βλαχέρ-

ναις Συνόδου τῷ 859. Ἐκ τῶν πληροφοριῶν τῶν Ἰγνατιανῶν μανθάνομεν, ὅτι ἡ ἀποστολὴ δὲν ἐζήτησεν ἀναθεώρησιν τῆς δίκης τοῦ γηραιοῦ Πατριάρχου.

Ὁ Νικόλαος ἀπαντῶν ἐκφράζει ἔκπληξιν, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἐπαύθη ὑπὸ Συνόδου ἄνευ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Ρωμαίου Ποντίφηκος καὶ ἄνευ ἐπαρκῶν μαρτυριῶν, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἦτο πράγματι ἔνοχος. Ὡς πρὸς τὸν Φώτιον, ὁ Πάπας ἔχων ὑπ᾿ ὄψιν, ὅτι οὗτος κατὰ παράβασιν τῶν Κανόνων ἐξελέγη Πατριάρχης ἀπὸ λαϊκοῦ, ἀρνεῖται ν᾿ ἀναγνωρίσῃ αὐτόν, μέχρις οὗ οἱ ἀποστελλόμενοι λεγᾶτοι ὑποβάλλουσιν εἰς αὐτὸν Ἔκθεσιν. Εἶτα ἐκθέτει ὁ Πάπας τὴν περὶ τῶν Εἰκόνων διδασκαλίαν καὶ ζητεῖ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῶν πατριμονίων τῆς Καλαβρίας καὶ τῆς Σικελίας καὶ τὸ δικαίωμα νὰ χειροτονῇ τοὺς Ἐπισκόπους τῆς Σικελίας. Ἡ ἐπανεξέτασις ἄρα τῆς δίκης τοῦ Ἰγνατίου ὀφείλεται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Πάπα.

Τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 861 κατεστράφησαν ὑπὸ τῆς Ἰγνατιανῆς Συνόδου τοῦ 869-70, ἀλλ᾿ ἔχομεν συντόμους πληροφορίας, παρεχομένας ὑπὸ τῶν Ἰγνατιανῶν, σῴζεται δὲ καὶ ἀπόσπασμα ἀξιόπιστον τῶν πρακτικῶν. Ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Φώτιος, θεωροῦντες τὸ ζήτημα τοῦ Ἰγνατίου λελυμένον κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Βυζαντίου, δὲν ἦσαν διατεθειμένοι ν᾿ ἀνακινήσωσιν αὐτὸ ἐκ νέου. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ λεγᾶτοι τοῦ Πάπα ἐπέμενον, διὰ τοῦτο ἀπεφάσισαν νὰ ἔλθωσιν εἰς συμβιβασμὸν πρὸς τοὺς λεγάτους κατὰ τὰς προκαταρκτικὰς πρὸ τῆς Συνόδου διαπραγματεύσεις, αἵτινες ὑπῆρξαν ἀρκούντως μακραί, ὡς φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι ἡ Σύνοδος συνῆλθεν ὀλίγον πρὸ τοῦ Πάσχα. Ὅ τε Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Φώτιος συγκατετέθησαν νὰ ἐξετασθῇ πρῶτον τὸ ζήτημα τοῦ Ἰγνατίου, ἀλλ᾿ ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅπως οἱ λεγᾶτοι ἀποφασίσωσιν ἐπὶ τόπου. Τὰ περὶ δωροδοκίας τῶν λεγάτων ὑπὸ τοῦ Φωτίου λεγόμενα εἶνε μῦθοι, καθόσον τὰ δοθέντα εἰς αὐτοὺς δῶρα προήρχοντο ἐκ διπλωματικῆς λεπτότητος, τὰ δὲ ὑπὸ τοῦ Θεογνώστου μνημονευόμενα ἐνδύματα ὡς δῶρα ἦσαν ἀπαραίτητα λόγῳ τοῦ συνεχιζομένου χειμῶνος.

Τὰ γενόμενα ἐν τῇ Συνόδῳ ἐκείνῃ, ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει ὡς ἑξῆς: Προεδρεύοντος τοῦ Αὐτοκράτορος, ὁ Μητροπολίτης Καισαρείας πρῶτος λαβὼν τὸν λόγον εἶπεν, ὅτι καίτοι τὸ ζήτημα τοῦ Ἰγνατίου ἐλύθη ἤδη ὑπὸ Συνόδου, ἐν τούτοις, ὅπως τιμήσωσι τὸν Πάπαν, δέχονται ὅπως τοῦτο ἐπανεξετασθῇ. Ὁ Ἰγνάτιος φαίνεται, ὅτι προσῆλθεν εἰς τὴν Σύνοδον, περιβεβλημένος τὴν ἐπισκοπικὴν αὐτοῦ ἀμφίεσιν καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἐπιδεικτικῶς, ἵνα δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τοὺς ἀδιαλλάκτους πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ. Ὁ Ἰγνάτιος, χαιρετίσας τοὺς Λεγάτους, ἐζήτησε παρ᾿ αὐτῶν ἀποκατάστασιν εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ. Τὴν πρώτην κατ᾿ αὐτοῦ ἔνστασιν φαίνεται, ὅτι ὑπέβαλον οἱ Λεγᾶτοι, εἰπόντες, ὅτι οὗτος δὲν ἀπέστειλε τὰς πληροφορίας, ἃς ἐζήτησεν ὁ Βενέδικτος ὁ III παρ᾿ αὐτοῦ, εἰς ἣν ὁ Ἰγνάτιος ἀπήντησεν εἰπών, ὅτι μετὰ 10 ἡμέρας ἐξεθρονίσθη. Ὁ Πρωτοσπαθάριος Ἰωάννης ὑπέβαλε τὴν δευτέραν ἔνστασιν, ἐκθέσας τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς Πατριάρχου ἐν Βυζαντίῳ καὶ εἰπών, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἐξελέγη κανονικῶς ἀλλ᾿ ὠνομάσθη Πατριάρχης ὑπὸ τῆς Θεοδώρας. Ἀπαντῶν ὁ Ἰγνάτιος ἀνέφερεν, ὅτι καὶ ὁ προκάτοχος αὐτοῦ Ταράσιος ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν θρόνον ὑπὸ γυναικός, ἀλλ᾿ ὁ αὐτοκράτωρ, ἀναιρῶν εἶπεν, ὅτι οὗτος δὲν ἀνεβιβάσθη ὑπὸ γυναικός, ἀλλ᾿ ὅτι ἀνῆλθον ἰθυνούσης τὰ τοῦ θρόνου γυναικός, ὑπονοῶν διὰ τούτου ὅτι ὅ τε Ταράσιος καὶ ὁ Μεθόδιος ἐξελέγησαν κανονικῶς. Κατὰ τὴν πρώτην αὐτὴν συνεδρίαν ἐδέχθη, ὅτι διετέλει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀδιαλλάκτων καὶ ἀπέφυγε νὰ δηλώσῃ σαφῶς, ὅτι παρῃτήθη τοῦ θρόνου.

Κατὰ τὴν δευτέραν συνεδρίαν ὁ Ἰγνάτιος ἠρνήθη νὰ παραστῇ, ἰσχυριζόμενος, ὅτι δὲν δέχεται δικαστὰς ἐν συνεννοήσει εὑρισκομένους μετὰ τοῦ Φωτίου, ἀλλ' ὅτι δέχεται νὰ δικασθῇ ὑπὸ τοῦ Πάπα. Οἱ Λεγᾶτοι, ἀναφερόμενοι εἰς τὴν ἐν Σαρδικῇ Σύνοδον, ἥτις παρέχει τὸ δικαίωμα τοῦ Ἐκκλήτου εἰς τὸν Πάπαν, ἐδήλωσαν, ὅτι ἀνανεώνουσι τὴν δίκην ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ Πάπα, ὁ δὲ Ἐπίσκοπος Λαοδικείας, ἐπικροτήσας ἀπὸ μέρους τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, ἐξέφρασε τὴν λύπην αὐτοῦ, διότι ὁ Ἰγνάτιος ἐκώφευσε καὶ εἰς δευτέραν πρόσκλησιν τῶν Λεγάτων. Οἱ Ἀποκρισιάριοι τοῦ Αὐτοκράτορος, λαβόντες τὸν λόγον, προὔτειναν καὶ τρίτην πρόσκλησιν τοῦ Ἰγνατίου καὶ τὴν λῆψιν τῶν κανονικῶν κατ' αὐτοῦ μέτρων, ἂν ἐπιμένῃ εἰς τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην αὐτοῦ. Ἡ τρίτη κλῆσις ἐστάλη μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ, ὅστις ἐσχολιάσθη δυσμενῶς ὑπό τινων Ἐπισκόπων ὡς ἐπιείκεια τῶν Λεγάτων πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, ἀλλ' οὗτοι ἀπήντησαν, ὅτι δικάζοντες, ἀκολουθοῦσι τοὺς κανόνας τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.

Κατὰ τὴν τρίτην μετὰ τὸ Πάσχα συνεδρίαν, ἥτις συνῆλθεν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ αὐτοκράτορος, παρόντος καὶ τοῦ Βάρδα, ἀφοῦ ἐμνημονεύθη ἡ ἄρνησις τοῦ Ἰγνατίου νὰ προσέλθῃ, ὁ Αὐτοκράτωρ διέταξε τὴν βιαίαν αὐτοῦ προσαγωγήν. Ὁ Ἰγνάτιος ἐξηκολούθησεν ἀρνούμενος τὴν ἁρμοδιότητα τῶν λεγάτων καὶ προσθέσας, ὅτι αὐτὸς δὲν ἐξεκάλεσεν οὐδ' ἐκκαλεῖ τὸ ζήτημα εἰς τὴν Ρώμην, ἠρώτησε τοὺς λεγάτους ἂν ἐκόμισαν ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα πρὸς αὐτόν, ὅπερ οὗτοι ἠρνήθησαν. Τότε ὁ Ἰγνάτιος ἠρνήθη ν' ἀναγνωρίσῃ τοὺς λεγάτους, καίτοι ὁ Πρωτοσπαθάριος Ἰωάννης ὑπέμνησεν εἰς αὐτόν, ὅτι ἀντιφάσκει, καθόσον ἀπέστειλεν εἰς Βενέδικτον τὸν III τὸν μοναχὸν Λάζαρον, ἵνα ἐκδικασθῇ ἡ μετὰ τοῦ Ἀσβεστᾶ διαφορά. Εἰς μάτην ὁ Αὐτοκράτωρ, ὁ Βάρδας καὶ οἱ λεγᾶτοι προσεπάθησαν νὰ μεταπείσωσιν αὐτόν· ὁ Ἰγνάτιος παρέμεινεν ἀμετάπειστος.

Κατὰ τὴν τετάρτην συνεδρίαν, ἥτις ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀποφασιστική, πρῶτον ἐξητάσθη τὸ ζήτημα τοῦ Ἀσβεστᾶ, ὑπὲρ οὗ συνηγόρησεν ὁ Ζαχαρίας, οἱ δὲ λεγᾶτοι ἠκύρωσαν τὴν κατ' αὐτοῦ ἀπόφασιν τοῦ Ἰγνατίου. Εἶτα ἐξητάσθη, ἂν ὁ Ἰγνάτιος κανονικῶς ἀνῆλθεν εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον καὶ πρὸς τοῦτο ἐκλήθησαν 72 μάρτυρες, καίτοι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἠρκεῖτο εἰς 10 μόνους, προκειμένης δίκης Ἐπισκόπων. Μεταξὺ τῶν μαρτύρων κατελέγοντο Πατρίκιοι καὶ Γερουσιασταί, οἵτινες καὶ ὡρκίσθησαν ἀξιώσει τοῦ Βάρδα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰγνατίου. Κατόπιν τῶν μαρτυριῶν τούτων οἱ λεγᾶτοι ἐπεκύρωσαν τὴν ἀπόφασιν τῆς προηγουμένης Συνόδου περὶ παύσεως τοῦ Ἰγνατίου καὶ ὁ ὑποδιάκονος Προκόπιος ἀφῄρεσεν ἀπ' αὐτοῦ τὰ πατριαρχικὰ ἐμβλήματα. Ὁ Ἰγνάτιος ἐτέθη ὑπὸ περιορισμόν, καίτοι εἶναι ὑπερβολὴ τὰ λεγόμενα, ὅτι ὑπέφερε πολλὰ ἀπὸ μέρους τῶν δεσμοφυλάκων, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπετάγη εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Συνόδου καὶ ἀπέφυγε νὰ ἐκκαλέσῃ τὸ ζήτημα εἰς τὸν Πάπαν. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Βάρδας ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ Μοναστήριον αὐτοῦ.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι οἱ λεγᾶτοι, μὴ ἀρκεσθέντες εἰς ἀνακρίσεις, ἀλλὰ προβάντες αὐτοὶ εἰς δίκην τοῦ Ἰγνατίου, ὑπερέβησαν τὰς ὁδηγίας τοῦ Πάπα, ὅστις ἐπεφύλαξεν εἰς ἑαυτὸν τὸ δικαίωμα τοῦτο. Ὁ Μιχαὴλ ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πάπαν ὁμολογεῖ, ὅτι οἱ λεγᾶτοι μετὰ πολλῆς δυσχερείας ἐπείσθησαν εἰς τὴν ὑπέρβασιν τῶν ὁδηγιῶν αὐτῶν. Οὔτε πίεσις οὔτε διαφθορὰ ἠνάγκασαν αὐτούς, ἀλλ' αἴτια ἄλλα, τὰ ὁποῖα οὕτως ἐξηγεῖ ὁ συγγραφεύς. Κατ' αὐτὸν ἡ κατὰ τοῦ Φωτίου μερὶς ἐν Βυζαντίῳ ἦτο ἀσήμαντος, ὡς κανονολό-

γοι δὲ οἱ λεγᾶτοι ἐγίνωσκον ποίαν σπουδαιότητα εἶχε νὰ δικασθῇ Πατριάρχης ὑπὸ ἀντιπροσώπων τῆς Ρώμης καὶ πόσον τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τοῦ Νικολάου τοῦ Α΄. νὰ καθυποτάξῃ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὴν Ρώμην. Ἐφρόνουν, ὅτι ὁ Πάπας, ὅστις κατέπνιξε τὸ περὶ ἀνεξαρτησίας ὄνειρον τῆς ἰσχυροτάτης ἐν τῇ Δύσει Ἐκκλησίας, τῆς Φραγκικῆς, θὰ ἐξετίμα δεόντως τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν. Βεβαίως ἐγίνωσκον τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Πάπα νὰ δικάσῃ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀπειλῆς τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐν ἀρνήσει αὐτῶν, νὰ διαλύσῃ τὴν Σύνοδον καὶ οὕτως ὁ Νικόλαος νὰ στερηθῇ τῆς εὐκαιρίας νὰ δικάσῃ τὸν Ἰγνάτιον, προὐτίμησαν ἀντὶ ἀνακριτῶν ἁπλῶν νὰ γίνωσι δικασταί. Εἰς αὐτούς, λέγει ὁ συγγραφεύς, ὀφείλεται, ὅτι τὸ πρῶτον ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως πλήρως καὶ ἐλευθέρως ἀνεγνώρισεν εἰς τὸν Ρωμαῖον Ποντίφηκα τὸ δικαίωμα νὰ δικάσῃ ἕνα Πατριάρχην. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Βυζαντίου, ἐπιτρέψασα εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Πάπα νὰ δικάσωσι ἕνα Πατριάρχην, ἀνεγνώριζεν εἰς τὴν Ρώμην πλέον τι τοῦ ἐκκλήτου, διότι ὁ Πατριάρχης Ἰγνάτιος δὲν ἐξεκάλεσε τὸ ζήτημα. Τοιοῦτο μέγα κέρδος ἤξιζε παραχωρήσεις τινὰς ἀπὸ μέρους τῶν λεγάτων. Ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα δὲν ἀνεγνώσθη πλήρως, περιέχουσα καὶ τὴν ἐπιφύλαξιν τοῦ Πάπα. Τοιοῦτό τι ἐγένετο καὶ κατὰ τὴν Ζ΄. Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ὅτε οἱ λεγᾶτοι, οἵτινες ἀπεστάλησαν, ἵνα ἐξετάσωσιν ἁπλῶς ἂν ὑπῆρχεν ἀνάγκη συγκλήσεως Συνόδου καὶ τὰ κατὰ τὴν διαδικασίαν αὐτῆς, ὑπερέβησαν τὰς ὁδηγίας αὐτῶν καὶ παρεκάθησαν εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, τὴν ὁποίαν συνεκάλεσεν ἡ Εἰρήνη. Καὶ τότε αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Πάπα διεπλάσθησαν οὕτως ὥστε ν᾽ ἀνταποκρίνωνται εἰς τὰς περιστάσεις, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ πάθωσί τι οἱ Λεγᾶτοι. Καὶ ἐδῶ προὔκειτο, ἐπιλέγει, περὶ ὑπαγωγῆς τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν Πάπαν!!!

Ὥστε «ὁ σκοπὸς ἁγιάζει τὰ μέσα»! καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν!

ΚΕΦ. Δ'.

Ἐν τῷ δ΄ κεφαλαίῳ ἐκτίθεται ἡ στάσις τοῦ Νικολάου μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν Λεγάτων εἰς Ρώμην. Οὗτοι ἐξέθηκαν βεβαίως τὴν ὑπερβασίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ κέρδος, τὸ ὁποῖον προσεπόρισεν ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἰσχυροτάτου τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τὴν Ρώμην. Εἰκάζεται, ὅτι ὁ Νικόλαυς ἐνέκρινε τὴν πολιτείαν αὐτῶν, διότι τὸν μὲν Radoald ἀπέστειλεν ἔξαρχον παρὰ τῇ Φραγκικῇ Αὐλῇ, τὸν δὲ Ζαχαρίαν ἐκράτησεν ἐν τῇ Ποντιφικῇ Αὐλῇ. Ἀλλ᾽ οἱ Λεγᾶτοι οὐδὲν ἔφερον ἀποτέλεσμα περὶ Καλαβρίας, Σικελίας καὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τὰ ὁποῖα οὐδὲ συνεζητήθησαν ἐν τῇ Συνόδῳ. Ὁ Πάπας ἐν τούτοις εἶχεν ἓν ὅπλον εἰς χεῖρας αὐτοῦ, ὅτι κατεδικάσθη μὲν ὑπ᾽ αὐτῶν ὁ Ἰγνάτιος, ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίσθη καὶ ὁ Φώτιος, ὅστις, ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πάπαν, μέγα ἐδείκνυεν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Φωτίου ὁ Πάπας συνήγαγεν, ὅτι οὗτος συγκατετίθετο εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἀλλ᾽ ἀνθίστατο ὁ Αὐτοκράτωρ. Μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Λεγάτων ἔφθασεν εἰς Ρώμην ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Αὐτοκράτορος Λέων, κομίζων τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου καὶ ἐπιστολὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, ἀλλ᾽ ὁ Πάπας δὲν ἔπεισεν αὐτὸν νὰ ἀποδεχθῇ, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποχωρήσῃ ὁ Αὐτοκράτωρ. Ὁ Πάπας ἐπεθύμει τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ καθ᾽ ἑαυτό, ἀλλὰ καὶ διότι ἐν αὐτῷ περιελαμβάνετο καὶ ἓν ἔθνος νέον, τὸ Βουλγαρικόν, ἐθνικὸν μὲν ἀκόμη, ἀλλὰ δυνάμενον νὰ ἐκ-

χριστιανισθῇ. Ἀποκτῶν τὸ Ἰλλυρικὸν ὁ Πάπας, ἐκέρδιζε δύο τινά· πρῶτον διὰ τῶν Βουλγάρων, ἂν ἐδέχοντο τὸν Χριστιανισμὸν ἐκ Ρώμης, θὰ ἀπέκτα ἐμμέσως ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας καὶ ἔπειτα θὰ περιώριζε τὴν ἐπέκτασιν τῆς Ἱεραποστολῆς τοῦ Φραγκικοῦ Κράτους, ἥτις ἐξετείνετο ἤδη εἰς τὴν Κροατίαν, τὴν Παννονίαν, τὴν Βοημίαν, τὴν Μοραβίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν. Ἀλλ' εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Λέοντος ὁ Πάπας διέκρινεν, ὅτι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἐθεώρουν ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου νὰ μὴ ἀφήσωσιν εἰς οἱανδήποτε πολιτικὴν ἢ ἐκπολιτιστικὴν δύναμιν νὰ φθάσῃ εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ κράτους αὐτῶν. Παρὰ ταῦτα ὁ Νικόλαος ἀπεφάσισε νὰ δοκιμάσῃ, καὶ διὰ τοῦτο διὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀπεσταλμένου ἔπεμψεν ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Φώτιον, ἀρνούμενος ν' ἀναγνωρίσῃ τὰ γενόμενα ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἐξαίρων «τὸ Πρωτεῖον τῆς Ρώμης», τὸ ὁποῖον ὑποχρεοῖ αὐτὸν νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν τήρησιν τῶν κανονικῶν διατάξεων «καθ' ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν». Ἀποκρούει ἑπομένως τὴν ἀπὸ λαϊκοῦ χειροτονίαν τοῦ Φωτίου καὶ προσθέτει, ὅτι οἱ Λεγᾶτοι οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ὑπερβῶσι τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ. Ἐνῷ δὲ μεταχειρίζεται ἤπιον τόνον ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, ἐν τῇ πρὸς τὸν Φώτιον ἀποβαίνει τραχύτερος, ἐκφράζων ἀμφιβολίας εἰς τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι ἐδίσταζε νὰ δεχθῇ τὸ Πατριαρχικὸν ἀξίωμα, καὶ ἀρνούμενος ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν καταδίκην τοῦ Ἰγνατίου καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου ὡς κανονικήν. Ἵνα δὲ δώσῃ μείζονα ἔμφασιν εἰς τὴν στάσιν αὐτοῦ, ἀνεκοίνωσεν αὐτὴν καὶ εἰς τοὺς Πατριάρχας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, παρὰ τῶν ὁποίων ἀγνοοῦμεν ἂν ἔτυχεν ἀπαντήσεως.

Ἀλλ' ἐνῷ εἰς τὰς ἐπιστολὰς αὐτὰς ἐσίγησαν ὅ τε Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Φώτιος, κατέφθασαν εἰς Ρώμην Ἰγνατιανοὶ ταραξίαι, τῶν ὁποίων προεξῆρχεν ὁ Θεόγνωστος, Ἡγούμενος, οἵτινες ἐπειρῶντο νὰ παρασύρωσι τὸν Πάπαν πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν. Καίτοι οὐδεὶς αὐτῶν ἔφερε συστατικὰς ἐπιστολὰς παρὰ τοῦ Πατριάρχου, ὁ Νικόλαος παρέσχεν εὐήκοον οὖς εἰς τὴν γενομένην ὑπ' αὐτῶν ἔκθεσιν τῆς ἐν Κ)πόλει καταστάσεως. Ὁ Θεόγνωστος, ὅστις ἔφθασεν εἰς Ρώμην τὴν ἄνοιξιν τοῦ 863, ὡμίλει ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Ἰγνατίου, καίτοι οὗτος δὲν ἐξεκάλεσε τὸ ζήτημα, οὐδ' ἔδωκεν εἴς τινα ἐντολὴν νὰ ὁμιλῇ ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ. Κατόπιν τούτων ὁ Νικόλαος συνεκάλεσεν ἐν Ρώμῃ σύνοδον πιθανῶς κατ' Αὔγουστον τοῦ 863. Τὰ ἐν τῇ Συνόδῳ ἐκείνῃ γενόμενα μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Νικόλαος τὴν 1ην Νοεμβρίου 866 ἀπέστειλε πρὸς τοὺς Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς. Ἀφοῦ ἀνεγνώσθησαν τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 861 μετὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Φωτίου καὶ ἐξητάσθη ἡ διαγωγὴ τῶν Λεγάτων, ὁ Ζαχαρίας, ὁμολογήσας, ὅτι συνεκοινώνησε τῷ Φωτίῳ, καθῃρέθη. Εἶτα ἡ Σύνοδος προέβη εἰς τὴν ἔκδοσιν 6 Κανόνων. Διὰ τοῦ α' ὁ Φώτιος ὡς χειροτονηθεὶς ὑπὸ Ἐπισκόπου, διατελοῦντος ὑπὸ ἀπαγόρευσιν τῆς Ρώμης ἕνεκα τῶν κατὰ τοῦ Ἰγνατίου ἐνεργειῶν αὐτοῦ, καθαιρεῖται. Ὁ β'. κανὼν κηρύττει καθῃρημένον καὶ ἀκοινώνητον τὸν Συρακουσῶν Γρηγόριον. Ὁ γ'. κηρύττει καθῃρημένους ἀπὸ τῶν ἀξιωμάτων αὐτῶν τοὺς ὑπὸ τοῦ Φωτίου χειροτονηθέντας. Ὁ δ'. ἀποκαθιστᾷ τὸν Ἰγνάτιον εἰς τὸ Πατριαρχικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα. Ὁ ε'. ἀποκαθιστᾷ εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν ὅλους τοὺς ἐπισκόπους, οἵτινες ἔπαθον διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἰγνάτιον ἀφοσίωσιν αὐτῶν καὶ ὁ ς'. καταδικάζει Ἰωάννην τὸν Γραμματικὸν ὡς εἰκονομάχον. Ἡ στάσις αὐτὴ τοῦ Νικολάου ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Θεογνώ-

στου, διότι ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἀναφέρει, ὅτι ἔμαθε ταῦτα παρ᾽ ἀνθρώπων ἀφιχθέντων ἐκ Κ]πόλεως.

Βαθυτέρα ἐξέτασις τῶν ἐν λόγῳ ἀποφάσεων δεικνύει κατὰ τὸν συγγραφέα, ὅτι ὁ Νικόλαος ἐπηρεάσθη ἐν πολλοῖς ὑπὸ τοῦ Θεογνώστου ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ Ἀσβεστᾶ, ὅστις ἠθωώθη ὑπὸ τῶν Λεγάτων ἕνεκα τῶν φιλικῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν Φώτιον σχέσεων. Μέχρι τῆς Συνόδου ὁ Νικόλαος ὡσαύτως οὐδὲν ἐγίνωσκεν, ὅτι ὁ Φώτιος παρέβη δοθεῖσαν πρὸς τοὺς Ἰγνατιανοὺς ὑπόσχεσιν καὶ διὰ τοῦτο τὸ πρῶτον μεταχειρίζεται πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ Φωτίου ἐπίθετα συνήθη παρὰ τοῖς Ἰγνατιανοῖς, τῷ Νικήτᾳ καὶ τῇ Ἀντιφωτιανῇ Συλλογῇ. Διατὶ ὅμως ὁ Νικόλαος ἔδωκε πίστιν εἰς τὸν Θεόγνωστον, ἐνῷ εἶχε πρὸ αὐτοῦ τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 861, τὰ ἀρχεῖα τῶν προκατόχων αὐτοῦ Λέοντος καὶ Βενεδίκτου καὶ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Φωτίου; Τὴν στάσιν αὐτοῦ ἐξηγοῦμεν, ἂν δὲν λησμονῶμεν τὴν ὅλην ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν δὲν ἐβράδυνον νὰ διαγνώσωσι καὶ νὰ ἐκμετταλευθῶσιν οἱ ἐν Ῥώμῃ Ἰγνατιανοί. Ὁ Θεόγνωστος κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Νικόλαον, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος καὶ οἱ ὀπαδοί αὐτοῦ εἶνε τελείως ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἕδραν, καὶ νὰ συγκινήσῃ αὐτὸν περιγράφων ὅσα ὑπέστησαν ὁ Ἰγνάτιος καὶ οὗτοι ἀπὸ μέρους τοῦ Αὐτοκράτορος. Εἰς ταῦτα προσθετέον καὶ ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ἠρνήθη τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ ὅτι ὁ Θεόγνωστος παρέστησε τὴν ἐν Βυζαντίῳ κατάστασιν εὐνοϊκὴν εἰς τὰς βλέψεις τοῦ Πάπα, διαβεβαιώσας, ὅτι πολυάριθμοι Ἐπίσκοποι καὶ Μοναχοὶ ἀνθίσταντο εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Φωτίου καὶ ἔκλινον πρὸς τὴν Ῥώμην. Σῴζεται ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα Ἰωάννου τοῦ VIII (875) πρὸς τὸν Βόριδα—Μιχαήλ, δι᾽ ἧς οὗτος προτρέπει αὐτὸν ν᾽ ἀπορρίψῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Κων]πόλεως ὑποταγὴν καὶ προσθέτει περὶ τοῦ Ἰγνατίου, ὅτι οὗτος ἠθωώθη ὑπὸ τῶν προκατόχων αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει, ὅτι θ᾽ ἀναγνωρίσῃ τὰ δικαιώματα τῆς Ῥώμης ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας, ἄλλως διατελεῖ ὑπὸ τὴν προτέραν καταδίκην. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ὑπόσχεσις αὕτη ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Θεογνώστου, ὅστις διὰ τῶν διαβολῶν αὐτοῦ ἐνίσχυσε τὴν αὐστηρὰν στάσιν τοῦ Νικολάου, ἤδη ἐξωργισμένου διὰ τὴν ἄρνησιν τοῦ Ἰλλυρικοῦ.

Ἀλλ᾽ ἐν Βυζαντίῳ τὰ πράγματα δὲν ἔβαινον κατ᾽ εὐχὴν διὰ τὸν Πάπαν, καθόσον οἱ μὲν ἀντίπαλοι τοῦ Φωτίου Ἰγνατιανοὶ παρέλυον, τὸ δὲ γόητρον καὶ ἡ δύναμις τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Βάρδα ηὔξανον. Τῷ 860 ἐκ Βυζαντίου ἐξεχριστιανίσθησαν οἱ Χάζαροι καὶ τῷ 862—3 οἱ Μοραβοί, καθ᾽ ὃν χρόνον ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Αὐτοκράτορος Λέων καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα ἀπεκάλυψαν τὶ οὗτος ἐτέκταινε κατὰ τῆς Βουλγαρίας. Τὴν ἐποχήν, καθ᾽ ἣν ὁ Πάπας ὑπέγραφε τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Ῥώμῃ Συνόδου, εἰς τὸ Βυζάντιον ἔφθασαν ἀπεσταλμένοι τοῦ Μοραβοῦ Πρίγκηπος Ρατισλάβου, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μεθόδιος παρουσίασαν τὰ διαπιστευτήρια αὐτῶν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Μοράβου. Καὶ ὅταν ὁ Πάπας, τῷ 864, ηὔχετο ὑπὲρ νίκης τοῦ Γερμανοῦ Βασιλέως Λουδοβίκου ἐναντίον τοῦ Ρατισλάβου, τὸ ἔαρ τοῦ αὐτοῦ ἔτους οἱ Βυζαντινοὶ ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν Μοραβῶν συμμάχων αὐτῶν εἰσέβαλον εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ὁ Βόρις ἐσυνθηκολόγησε, ἀπέρριψε τὴν συμμαχίαν μετὰ τῶν Φράγκων καὶ ἐβαπτίσθη. Εἶνε ἄγνωστον πότε ὁ Πάπας ἔμαθε τὴν διάψευσιν τῶν ἐλπίδων αὐτοῦ περὶ Ἰλλυρικοῦ καὶ Βουλγαρίας. Ἐκ δευτέρας ἐπιστολῆς τοῦ Πάπα, ἀπαντώσης πρὸς τοιαύτην τοῦ Μιχαήλ, ὅστις δὲν εἶχε λάβει τὴν πρώτην, μανθά-

νομεν, ὅτι δὲν ἐθεώρει τὴν ὑπόθεσιν Φωτίου λήξασαν καὶ μετὰ τὴν Ρωμαϊκὴν Σύνοδον καὶ ἀνέμενεν ἀπάντησιν. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἔφθασεν εἰς Ρώμην τὸ φθινόπωρον τοῦ 865, ἀλλ' ἀπωλέσθη. Ὁποῖον ἦτο τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, ἀνασυγκροτοῦμεν ἐκ τῆς δευτέρας ταύτης ἐπιστολῆς τοῦ Πάπα πρὸς τὸν Μιχαήλ.

Ὁ Μιχαὴλ ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἐλέγχει τὸν Πάπαν, ὅτι δὲν ἐξετίμησε τὴν ὑποχώρησιν τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Λεγάτους νὰ δικάσωσι καὶ ἀπορρίπτει τὴν ἀπαίτησιν αὐτοῦ περὶ ἀναθεωρήσεως τῆς δίκης τοῦ Ἰγνατίου. Δὲν ἐζήτησε, λέγει, ν' ἀποσταλῶσι Λεγᾶτοι, διότι ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἀκραιφνῶς ἐσωτερικὴ διηυθετήθη ὑπὸ τῆς τοπικῆς Συνόδου τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον δὲν προὔκειτο περὶ δογματικοῦ, ἀλλὰ μόνον περὶ διοικητικοῦ ζητήματος. Ἂν ἐζήτησε Λεγάτους, ἔπραξε τοῦτο, ἵνα καταδικασθῇ ἡ Εἰκονομαχία, ἥτις διεδίδετο καὶ ἐν τῇ Δύσει, καίτοι καὶ διὰ τὴν Εἰκονομαχίαν δὲν ἦτο ἀνάγκη λεγάτων, καταδικασθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου. Ἀνέφερεν, ὅτι γινώσκει τοὺς ῥαδιουργήσαντας παρ' αὐτῷ Θεόγνωστον καὶ λοιπούς, οὓς παρακαλεῖ τὸν Πάπαν ν' ἀποστείλῃ εἰς Κ]πολιν, ἀπειλῶν, ἐν ἀρνήσει, νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἐν ταῖς χερσὶ αὐτοῦ μέσα, ἵνα ἐξαναγκάσῃ αὐτόν. Ἐν τέλει ὁ Αὐτοκράτωρ ἀποκαλεῖ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν βάρβαρον καὶ σκυθικήν, φέρων οὕτω πρώτην φορὰν τὸν ἑλληνικὸν ἐθνικισμὸν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν λατινικὸν ἢ ρωμαϊκόν. Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Φώτιος ἔγραψε τὴν ἐπιστολὴν αὐτήν, διότι τὸ Βυζάντιον δὲν ἐστερεῖτο δεξιῶν ὑπαλλήλων καὶ Γραμματέων.

Ὅταν ἔφθασεν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Αὐτοκράτορος, ὁ Πάπας ἠσθένει καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἀπάντησιν εἰς αὐτὴν συνέταξε καὶ ἀπέστειλεν εἰς Ὄστιαν ὁ Ἀρχικαγκελλάριος αὐτοῦ Ἀναστάσιος ὁ Βιβλιοθηκάριος, τοῦ Πάπα δόντος τὰς γενικὰς γραμμάς. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Νικολάου ἀποτελεῖ ἓν τῶν σπουδαιοτάτων μνημείων ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ Παπισμοῦ καὶ ἐχρησιμοποιήθη διὰ τοῦτο μεγάλως ὑπὸ τῶν Δυτικῶν Κανονολόγων τοῦ 11ου αἰῶνος. Ὁ Νικόλαος κατ' αὐτοὺς δέον νὰ θεωρηθῇ ὁ δημιουργὸς τοῦ Πρωτείου τοῦ Πάπα, ἐνῷ τοιοῦτος εἶνε Γελάσιος ὁ Ι´ ἢ μᾶλλον ὁ Λέων, τοῦ ὁποίου ἐκεῖνος ἠσπάσθη τὰς θεωρίας. Κατὰ τὸν συγγραφέα ἡ ἐπίδρασις τῶν Ψευδοϊσιδωρείων Διατάξεων ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἰδεῶν τοῦ Νικολάου ὑπερβάλλεται, καίτοι ἡ Συλλογὴ ἦτο γνωστὴ ἐν Ρώμῃ ἀπὸ τοῦ Πάπα Λέοντος τοῦ IV καὶ Βενεδίκτου τοῦ III. Ὁ συγγραφεὺς δὲν προτίθεται ν' ἀναλύσῃ ὅλην τὴν περὶ Πρωτείου θεωρίαν τοῦ Νικολάου, ἀλλὰ μόνον τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ἅτινα σχετίζονται πρὸς τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν αὐτῆς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ Βυζάντιον.

Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Νικόλαος ἐν τῷ α´. μέρει τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ. Ἀπορρίπτων τὴν καταδίκην τοῦ Ἰγνατίου, ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ, γράψας ὑβριστικῶς, δὲν σέβεται τὰ προνόμια τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰγνάτιος κατεδικάσθη ἄνευ συγκαταθέσεως τῆς Ρωμαϊκῆς Ἕδρας, ὅπερ εἶνε ἄνευ προηγουμένου, εἶνε δὲ ἀνόητον νὰ ἰσχυρίζεταί τις, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν Πατέρων τῆς Συνόδου τῷ 861 ἦτο ἴσος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν συνελθόντων ἐν Νικαίᾳ. Ὁ Αὐτοκράτωρ δὲν δικαιοῦται νὰ συγκαλῇ Συνόδους καὶ Πατριάρχης δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ δικάζηται ὑπὸ ὑποδεεστέρων καὶ δὴ σχισματικῶν καὶ λαϊκῶν, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τοῦ Πάπα, ἄνευ τῆς ἐγκρίσεως τοῦ ὁποίου οὐδεμία σύνοδος ἔχει κῦρος. Ἐν τῷ β´. μέρει ὁ Πάπας καθορίζει σαφῶς τὰ παραδεδομένα ἀναλλοίωτα δίκαια, τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν εἰς τὴν ἕδραν τῆς Ρώμης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦ ἁγίου Πέτρου. Μόνη ἡ Ρώμη δύνα-

ται νὰ καυχηθῇ, ὅτι εἶδε ζῶντας καὶ θνήσκοντας ἐν αὐτῇ τοὺς ἱδρυτὰς τῆς δόξης αὐτῆς, τοὺς Ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ μετ' αὐτὴν ἡ Ἀλεξάνδρεια κ. λ. π., ἐνῷ ἡ Κ/πολις εἰσήγαγε λείψανά τινα τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου, τοῦ Λουκᾶ καὶ τοῦ Τιμοθέου τῷ 356, ἵνα δείξῃ ὅτι κέκτηται ἀποστολικὴν τὴν ἀρχήν. Τὰ προνόμια αὐτὰ παρέχουσιν ὑπεροχὴν καὶ ἐξουσίαν εἰς τὸν Πάπαν super omniam terram, id est super omniam Ecclesiam καὶ ἑπομένως καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐποπτείας ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας Κ/πόλεως καὶ ἐντεῦθεν τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ διὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἰγνατίου. Ἀρνεῖται ν' ἀποστείλῃ τὸν Θεόγνωστον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ λέγοντας τὴν ἀλήθειαν εἰς Κ/πολιν, διότι μόνος ὁ Πάπας ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καλῇ εἰς Ρώμην πάντα οἱονδήποτε κληρικόν. Ἐν τέλει ὁ Πάπας δέχεται ν' ἀναθεωρήσῃ τὴν ὑπόθεσιν Ἰγνατίου—Φωτίου, ἀλλὰ μόνον ἐν Ρώμῃ, ὅπου δέον νὰ ἀποστείλωσι τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν, ὡς καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ τοὺς ἑαυτοῦ. Ἀπόφασις τῆς Ἁγίας Ἕδρας μόνον ὑπ' αὐτῆς δυνατὸν ν' ἀναιρεθῇ, ἀλλὰ δὲν δύναται ν' ἀναθεωρήσῃ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἀσβεστᾶ. Παρ' ὅλην τὴν ὡς ἄνω κομπορρημοσύνην, ἡ περὶ ἀναθεωρήσεως πρότασις δεικνύει διάθεσιν πρὸς συμβιβασμόν τινα, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ θυσιασθῇ ὁ Ἀσβεστᾶς. Ἡ συγκατάβασις αὐτὴ δὲν ὀφείλεται εἰς ἐλπίδας τοῦ Πάπα περὶ ἀνακτήσεως τῆς Βουλγαρίας, διότι οὗτος μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Ἰλλυρικοῦ διεκύβευε νὰ ὑποστῇ μείζονα ἀπώλειαν ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐκέρδησαν οἱ λεγᾶτοι, τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Παπικοῦ Πρωτείου ὑπὸ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας. Τὸν φόβον τοῦτον τοῦ Νικολάου διακρίνει τις εἰς τὰ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπίθετα, εἰς τὴν ἀναζήτησιν ἐπιχειρημάτων διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν ἀναλλοιώτων δικαίων τοῦ Παπισμοῦ ἐφ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν δικαιολογίαν τῆς προηγηθείσης ἀρνήσεως αὐτοῦ ν' ἀναγνωρίσῃ ἄνευ περαιτέρου θορύβου. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δὲν εἶνε ἀπειλὴ περὶ πλήρους διαρρήξεως, ἀλλὰ μᾶλλον βῆμα πρὸς πρακτικὴν διευθέτησιν τῆς ὅλης ἔριδος.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πράγματα ἐν Βυζαντίῳ μετεβλήθησαν χάρις εἰς τὴν στάσιν τοῦ Βόριδος, ὅστις βαπτισθεὶς ὑπὸ τοῦ Φωτίου καὶ γνωρίσας τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς Πατριαρχικῆς Αὐλῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐζήτησε καὶ αὐτὸς ν' ἀποκτήσῃ Πατριάρχην. Ἐπειδὴ δὲ ἠρνήθη τοῦτο ὁ Φώτιος, ὁ Βόρις ἐστράφη τότε πρὸς τοὺς Φράγκους Ἱεραποστόλους, οἵτινες ἐνήργουν ἐν Βουλγαρίᾳ κατὰ τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἀπέστειλε τῷ 866 πρεσβείαν εἰς Ρώμην μετὰ δώρων καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν Νικόλαον, ζητῶν ἀπάντησιν εἰς διάφορα ἐρωτήματα. Ὁ Νικόλαος, ἐνθουσιασθεὶς διὰ τὴν ἀνέλπιστον τροπήν, ἀπέφυγε τὴν χρησιμοποίησιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Φραγκικοῦ Κράτους, ἀπέστειλε δύο Ἐπισκόπους καὶ Ἱεραποστόλους χάριν τῆς κατηχήσεως τοῦ λαοῦ καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν Βόριδα, ἀπαντῶν εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτοῦ. Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς σημεῖον τῆς ἐπιστολῆς εἶνε, τίνα μέτρα ἔλαβεν ὁ Νικόλαος, ἵνα ἀπαλλάξῃ τὴν Βουλγαρίαν τῆς ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ἐπιρροῆς. Τονίζει τὴν ὑπεροχὴν τῆς Ρώμης ὡς πρώτης Ἕδρας ἀπέναντι τῆς τετάρτης θέσεως, τὴν ὁποίαν κατέχει ἡ Κωνσταντινούπολις, καταδικάζει πλεῖστα ἔθιμα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀντὶ τοῦ Κώδικος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀποστέλλει εἰς Βουλγαρίαν τὴν συλλογὴν νόμων τῶν Λομβαρδῶν. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα ἐγένετο ἐνθουσιωδῶς δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Βόριδος καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διότι ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐφαίνετο κατώτερος καὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας. Καίτοι δὲ ἡ περὶ καταργήσεως τῆς πολυγαμίας ἀπάντησις τοῦ Νικολάου δὲν ἤρεσεν εἰς τοὺς Βουλγάρους, δὲν ἐξέλιπε πᾶσα

ἐλπὶς αἰσίας λύσεως, χάρις εἰς τὴν δεξιότητα τῶν Ἱεραποστόλων. Οἱ λεγᾶτοι κατώρθωσαν νὰ πείσωσι τὸν Βόριδα, ὅπως ὁρκισθῇ πίστιν εἰς τὸν διάδοχον τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καὶ ἀπομακρύνῃ τοὺς ἱεραποστόλους τῶν Φράγκων, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀποστείλει Λουδοβῖκος ὁ II, ἐπιθυμῶν νὰ θέσῃ τὴν Βουλγαρίαν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Φραγκικοῦ Κράτους.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Αὐτοκράτορος εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Νικολάου δὲν εἶχε φθάσει ἔτι, ὅτε ὁ Νικόλαος ἀπεφάσισεν ὁμοῦ μετὰ τῶν εἰς τὸν Βόριν πρέσβεων ν᾿ ἀποστείλῃ καὶ τρεῖς ἄλλους ὑπὸ τὸ Δονᾶτον διὰ Βουλγαρίας εἰς τὸ Βυζάντιον. Οἱ Λεγᾶτοι οὗτοι, οἵτινες ἔφερον ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, τὸν Φώτιον, τὸν Βάρδαν καὶ ἄλλους, ἀνεχώρησαν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 867 ἐκ Βουλγαρίας διὰ Βυζάντιον. Ἡ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα εἶχε μὲν ἠπιώτερον χαρακτῆρα, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ περιεχόμενον, ὡς καὶ ἡ τοῦ 865, καὶ ἠπείλει, ὅτι ἐν ἀρνήσει θὰ συγκαλέσῃ Δυτικὴν Σύνοδον καὶ θὰ καταδικάσῃ τὴν ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποστείλει πρὸς αὐτὸν ὁ Αὐτοκράτωρ. Παρὰ ταῦτα ἡ ἐπιστολὴ παρεῖχεν ἔδαφος πρὸς συμβιβασμόν, καίτοι αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἐδείκνυον τὸν ἐνδόμυχον πόθον τοῦ Πάπα διὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Φωτίου. Οἱ λεγᾶτοι μετά τινα ἐμπόδια ἔφθασαν εἰς τὰ σύνορα. Ἀλλ᾿ οἱ ἐν Βυζαντίῳ ἔμαθον τὰ διατρέχοντα ἐν Βουλγαρίᾳ, εἶχον ὅμως τὰς χεῖρας δεδεμένας, διότι ὑπῆρχεν ἡ ἐκστρατεία τῆς Κρήτης καὶ τὴν 21ην Ἀπριλίου ὁ Βάρδας ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ Βασιλείου. Ἐν ἐλλείψει πολιτικῆς ἢ στρατιωτικῆς δυνατῆς ἐνεργείας παρέμεινεν ἡ Ἐκκλησιαστική. Οἱ Ἱεραπόστολοι ἐν Βουλγαρίᾳ εἰσῆγον ὑπόπτους διδασκαλίας, ὡς τὸ ἐσθίειν γάλα καὶ τυρὸν ἐν Μ. Τεσσαρακοστῇ. Μανιχαΐζοντες ἀπηγόρευον τὸν γάμον εἰς τοὺς Ἱερεῖς, ἀνέχριον ὑπὸ Ἐπισκόπων τοὺς ἅπαξ χρισθέντας διὰ μύρου ὑπὸ Ἱερέων καί, ὅπερ χεῖρον πάντων, ἐδίδασκον, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Ταῦτα καὶ ἰδίᾳ τὸ τελευταῖον ἦτο αἵρεσις καὶ Σύνοδος, συγκληθεῖσα ἀμέσως ἐν Κ]πόλει, κατεδίκασεν αὐτὰ καὶ ἀπέστειλε τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς πρὸς τοὺς Λεγάτους, ἵνα ὑπογράψωσιν αὐτήν, ἄλλως ἡ πρὸς τὸ Βυζάντιον ὁδὸς ἦτο κεκλεισμένη. Οἱ Λεγᾶτοι, ἀρνηθέντες νὰ ὑπογράψωσιν, ἐπέστρεψαν εἰς Βουλγαρίαν, κομίζοντες ὀπίσω καὶ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Πάπα. Οὕτως ἐματαιώθη ἡ ἐλπὶς τοῦ Πάπα νὰ ὑποσκάψῃ τὴν θέσιν τοῦ Φωτίου διὰ τῶν Λεγάτων αὐτοῦ.

Οἱ ἐν Βυζαντίῳ κατεδίκασαν καὶ τὸν Βόριν καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ καὶ τοῦ Βασιλείου ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Βόριν τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἀλλ᾿ οὗτος, διατελῶν ἔτι ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Νικολάου, ἐνεχείρισε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἰς τοὺς Λεγάτους, οἵτινας ἐπρομηθεύθησαν καὶ φυλλάδιά τινα, τὰ ὁποῖα οἱ ἕλληνες Ἱεραπόστοτοι διένειμον εἰς τὸν λαὸν πρὸ τῆς ἐξώσεως αὐτῶν. Καίτοι αἱ κατὰ τῆς Ρώμης καταγγελίαι δὲν ἦσαν σπουδαῖαι, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Φωτίου πρὸς τοὺς Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Νικολάου πρὸς τὸν Hickmar. Ἡ πικρία, μεθ᾿ ἧς ἐγράφη ἡ Ἐγκύκλιος τοῦ Φωτίου ἀποκαλύπτει τὸ τραῦμα, τὸ ὁποῖον ὁ Πάπας διήνοιξεν εἰς τὸν ἐθνικὸν ἐγωϊσμὸν τῶν Βυζαντινῶν, καθόσον σπουδαῖα κρατικὰ συμφέροντα ἐκινδύνευον καὶ ὁ συμβιβασμὸς ἦτο ἀδύνατος. Ὁ Πάπας ἐταράχθη, διότι οὐδέποτε πρότερον ἀντελήφθη τὴν σημασίαν, ἣν εἶχε διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡ Βουλγαρία, καὶ ἐφοβήθη πρὸ πάντων διάρρηξιν σχέσεων Ρώμης καὶ Βυζαντίου ἐπὶ δογματικοῦ ἐδάφους. Ἐντεῦθεν καὶ ἐκινητοποίησε τὰς πνευματικὰς δυνάμεις ἐν τῇ Δύσει πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ μεγάλου πλήγματος, ὅπερ ἐφοβεῖτο. Ὁ Νικόλαος δὲν ἐγίνωσκεν ἐπακριβῶς

τί συνέβαινεν ἐν Βυζαντίῳ, ἤκουσε περὶ ἐπιστολῆς τοῦ Φωτίου πρὸς τοὺς Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἠγνόει εἰς τί ἀπέβλεπε. Ὁ Φώτιος διὰ τῆς ἐγκυκλίου αὐτοῦ συνεκάλει Σύνοδον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἔμελλε νὰ προβῇ εἰς τὴν καταδίκην τῶν ψευδοδιδασκαλιῶν τῶν Ἱεραποστόλων, ὡς καὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ Νικολάου, περὶ ἧς ἔλαβε καταγγελίας ἐξ Ἰταλίας ὡς βιαίας καὶ τυραννικῆς καὶ εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Ζ'. ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ὡς Οἰκουμενικῆς. Προκειμένου περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ Νικολάου, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι οὗτος εἶχε πολλοὺς ἐχθροὺς ἐν τῇ Δύσει καὶ μεταξὺ τῶν πρώτων τοὺς Μοναχοὺς τῶν Ἑλληνικῶν Μοναστηρίων ἐν Ρώμῃ. Ἡ Σύνοδος, εἰς ἣν ἔλαβον μέρος πολλοί, συνῆλθεν ἐν Κ]πόλει τὸ θέρος τοῦ 867, ἀλλ' αἱ περὶ αὐτῆς πληροφορίαι προέρχονται μόνον παρὰ τῶν πολεμίων τοῦ Φωτίου. Ἐν αὐτῇ ἐδικάσθη καὶ κατεδικάσθη ὁ Πάπας Νικόλαος, ὁ Λουδοβῖκος ὁ ΙΙ ἀνεκηρύχθη Αὐτοκράτωρ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ'. καὶ τοῦ Βασιλείου. Εἶνε ἄγνωστον, ἂν ὑπῆρχε προσυνεννόησις μεταξὺ τῶν δύο Αὐλῶν, τοῦτο μόνον εἶνε βέβαιον, ὅτι ὁ Φώτιος προσεπάθησε νὰ ἐξασφαλίσῃ βοήθειαν τοῦ Λουδοβίκου ἐναντίον τοῦ Νικολάου. Ἡ ἀπόφασις τῆς Συνόδου ἦτο ἐστραμμένη ἐναντίον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καθόλου, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐναντίον τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ ἱεραποστόλων αὐτῆς, ἵνα προξενήσῃ ἐντύπωσιν εἰς τὸν Βόριδα καὶ τοὺς Βογιάρους αὐτοῦ.

Ἐφεξῆς ὁ συγγραφεὺς τρέπεται εἰς αὐτοβούλους κρίσεις καί, ἐλέγχων τὸν Φώτιον, λέγει ὅτι οὗτος δὲν ἔπρεπε νὰ θίξῃ τὸ ζήτημα τοῦ Filioque, καθόσον ὁ Πάπας εἶχεν εὕρει τῷ 862 ὀρθόδοξον τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Φωτίου πίστεως εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα. Ἐν Βυζαντίῳ ἡ προσθήκη ἀπεδίδετο εἰς τὸν Φορμόζον, Ἀρχηγὸν τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ Ἱεραποστολῆς, καὶ διὰ τοῦτο οὐδαμοῦ τῆς Συνόδου συναντᾶται καταδίκη τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ κακοδοξίᾳ, ἡ δὲ λεγομένη κατὰ Ρωμαιοκαθολικοὺς VIII Σύνοδος προέβη εἰς τὴν καταδίκην τῆς Συνόδου αὐτῆς μόνον, διότι κατεδίκασε τὸν Νικόλαον. Ὁ Πάπας, φοβούμενος μὴ οἱ τοῦ Φραγκικοῦ Κράτους συμμαχήσωσι μετὰ τῶν Βυζαντινῶν, τονίζει, ὅτι ἡ ἐπίθεσις τοῦ Φωτίου στρέφεται καθ' ὅλης τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐξαίρει ὡς σπουδαῖον τὸ ζήτημα τῶν Λατινικῶν ἐθίμων τόσον διὰ τὴν ἄλλην Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, ὅσον καὶ διὰ τοὺς Φράγκους. Ἡ γνώμη, ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς Συνόδου ἐκείνης κατεπολέμουν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ Πρωτείου εἶνε ἐσφαλμένη κατὰ τὸν συγγραφέα, διότι στηρίζεται ἐπὶ ἐπιστολῆς τοῦ Πάπα πρὸς τὸν Hickmar, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρερμηνεύει τὸν τίτλον Οἰκουμενικός, τὸ δὲ εἰς τὸν Φώτιον ἀποδιδόμενον σύγγραμμα (Σύνταγμα Ράλλη καὶ Ποτλῆ 5, 409) δὲν ἀνήκει εἰς αὐτόν, ἀλλ' ἐγράφη μετὰ τὸ 1054, ἴσως τὸν 12ον αἰῶνα, καὶ αἱ ἐν αὐτῷ ἰδέαι δὲν εὑρίσκονται ἐν τοῖς γνησίοις συγγράμμασι τοῦ Φωτίου. Ὁ Φώτιος ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Βόριν θέτει τὸν Πατριάρχην Κ]πόλεως πρῶτον, ἀφοῦ ὁ Πάπας κατεβίβασεν αὐτὸν εἰς τὴν τετάρτην τάξιν. Ὁ Φώτιος μέχρι τοῦ 867 ἐτήρει σιγὴν ἔναντι τοῦ Νικολάου, καίτοι ἐγίνωσκε τὴν κατ' αὐτοῦ ἀντίθεσιν ἐν Ρώμῃ, καὶ θὰ ἐξηκολούθει αὐτήν, ἂν μὴ ἐγεννᾶτο τὸ ἐπεισόδιον τῆς Βουλγαρίας. Ἐκ τῆς πρὸς Ἰωάννην τὸν Ραβέννης ἐπιστολῆς τοῦ Φωτίου καταφαίνεται, ὅτι αἱ ἐκ τῆς Δύσεως προερχόμεναι προτάσεις συμπεσοῦσαι πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τῆς Βουλγαρίας ἐπέσπευσαν τὴν μεταβολήν. Σπεύσας ὁ Φώτιος κατὰ τὸν συγγραφέα εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Νικολάου, διέπραξε μέγα σφάλμα, ἐνῷ ὤφειλε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀνα-

βλητικὴν αὐτοῦ πολιτικήν, διότι ὁ Νικόλαος ἀπέθανε τῇ 13ῃ Νοεμβρίου χωρὶς ν' ἀκούσῃ τὴν καταδίκην αὐτοῦ.

Ἀναστάσιος ὁ Βιβλιοθηκάριος ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἐκφράζει φόβους μήπως ἕνεκα δεσαρεσκείας ἐν Ρώμῃ κατὰ τοῦ Νικολάου ἐπέλθῃ καὶ ναυάγιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ πολιτικῆς ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν Ἀδριανοῦ τοῦ ΙΙ. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Ἀδριανοῦ ὁ τιμωρηθεὶς Ζαχαρίας Aragni, ὡς καὶ ἄλλοι δυσηρεστημένοι κατὰ τοῦ Νικολάου Ἐπίσκοποι, ἀπέκτησαν τὴν εὔνοιαν τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅστις παρέσχε δείγματα φιλίας πρὸς τοὺς Μοναχοὺς καὶ διεβεβαίωσεν ὅλους, ὅτι δὲν θὰ μεταβάλῃ πολιτικήν. Θνήσκοντος τοῦ Νικολάου, οὐδὲν ἦτο γνωστὸν ἐν Ρώμῃ περὶ τῆς Συνόδου τοῦ 867.

(Συνεχίζεται) † Ὁ Θυατείρων ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Εὐλογίου Κουρίλα, Λειτουργικὰ ἀνάλεκτα, ἱερολογικαὶ ἐνασχολήσεις. Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Θεολογίας» Τομ. ΙΘ. (1941—1948).

Εἰς τὴν σύντομον ταύτην μελέτην ὁ σεβασμιώτατος συγγραφεὺς ὁμιλῶν περὶ τῶν διαφορῶν, τὰς ὁποίας παρουσιάζουσιν οἱ διάφοροι λειτουργικοὶ κώδικες, ἐνδιατρίβει κυρίως περὶ κώδικά τινα νεώτερον (τοῦ 1895), τὸν ὁποῖον φιλοπόνως συνέταξεν ὁ ἐν τοῖς ζῶσιν ἔτι ὑπερεβδομηκοντούτης ἱεροδιάκονος Γερμανὸς Λαυριώτης διὰ παραβολῆς τῶν τῆς Λαύρας τοῦ Ἄθω εἱληταρίων, ἀποπειραθεὶς νὰ συντάξῃ συμπεπληρωμένον Λειτουργικὸν ἐπὶ τῇ βάσει 49 τοιούτων. Παραθέτει δὲ ἐκ τοῦ κώδικος τούτου τὰς σπουδαιοτέρας διαφορὰς τῶν τῆς Λαύρας εἱληταρίων πρὸς τὸ κείμενον τοῦ εὐχολογίου, ὁποῖον ἐμφανίζεται τοῦτο κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Βενετίας 1877.

Καὶ ὅτι μὲν αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰς εὐχὰς τὰς καὶ σήμερον ἐν χρήσει διαφοραὶ ἔχουσι μεγάλην σημασίαν καὶ διὰ τὴν σημερινήν μας λειτουργικὴν πρᾶξιν, οὐδεὶς ὁ ἀντιλέγων. Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ καὶ σήμερον ἐν τῇ λατρείᾳ ἡμῶν χρησιμοποιοῦνται αἱ αὐταὶ εὐχαί, αἵτινες ἀπὸ μακρῶν αἰώνων ἐτυπώθησαν καὶ ἐνεσωματώθησαν ἐν τῇ τάξει τῆς τελέσεως τῶν μυστηρίων, τὸ νὰ ἐξεύρωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κωδίκων τὸ παλαιὸν καὶ ἀκριβὲς κείμενον τῶν εὐχῶν τούτων ἀποτελεῖ ἔργον οὐχὶ δευτερευούσης σημασίας. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ εἰς τὰς τυπικὰς διατάξεις, τὰς ἀνευρισκομένας εἰς τοὺς διαφόρους κώδικας, αὗται μόνον ὡς πηγαὶ τῆς λειτουργικῆς ἐξελίξεως θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῶσι πράγματι πολύτιμοι. Ὅτι βεβαίως ἡ σημερινή μας λειτουργικὴ πρᾶξις εἶνε προϊὸν ἐξελίξεως καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ διατελῇ ὑπὸ ἐξέλιξιν ἐλπίζω ὅτι καὶ ὁ σεβασμιώτατος συγγραφεὺς δὲν θὰ ἀμφισβητήσῃ. Αἱ λιτανευτικαὶ αἰτήσεις π. χ. αἱ προτασσόμεναι ἤδη τῶν ἀναγνωσμάτων, δὲν ἀποτελοῦσι στοιχεῖον πρωταρχικὸν τῆς θείας λειτουργίας, ἥτις ἤρχιζεν ἄλλοτε ἀπὸ τῆς εἰσόδου, ψαλλομένου μόνον τοῦ Εἰσοδικοῦ. Τὸ προκείμενον τοῦ ἀποστόλου καὶ τὸ ἐπακολουθοῦν ἀλληλουάριον, καθὼς καὶ τὰ πρό τῆς Εἰσόδου ἀντίφωνα, ἀπετελοῦντο ἄλλοτε ἐξ ὁλοκλήρων ψαλμῶν. Ὁ Τρισάγιος ὕμνος καὶ ὁ Χερουβικὸς εἶνε παρεμβολαὶ μεταγενέστεραι. Ἡ μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον *ἐκτενὴς* καὶ αἱ ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων δεήσεις, ὑπὲρ τῆς ἀνελλιποῦς ἐκφωνήσεως τῶν ὁποίων εἰς μάτην ἠγωνίσθη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ὁ ἀοίδιμος Μητροπολίτης Θεόκλητος, τείνουν σχεδὸν νὰ λησμονηθοῦν, ἐπισυναπτομένης ἤδη εὐθὺς μετὰ τὸ εὐαγγελικὸν ἀνάγνωσμα τῆς ἐκφωνήσεως Ὅπως ὑπὸ τοῦ κράτους σου. Αἱ πρὸ τῶν ἀναγνωσμάτων ἱκετευτικαὶ ἐπικλήσεις τοῦ ἀρχιερέως Κύριε, Κύριε ἐπίβλεψον ἐξ οὐρανοῦ.., μέχρι τοῦ ΙΖ'

αἰῶνος δὲν ὑπῆρχον, ἀπαντῶσαι μόνον εἴς τινας κώδικας, ὡς λεγόμεναι κατ' ἰδίαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ σημερινή μας λειτουργικὴ πρᾶξις κατὰ τὸ τυπικὸν καὶ οὐχὶ τὸ εὐχολογικὸν αὐτῆς μέρος ἐξελίσσεται, δὲν εἶναι ἀδιάφορον διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς Λειτουργικῆς νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως ταύτης καὶ τοὺς διαφόρους σταθμοὺς αὐτῆς. Κατὰ τοῦτο δὲ αἱ τυπικαὶ διατάξεις τῶν εἰληταρίων καὶ ἐν γένει τῶν ὁποιωνδήποτε ἡλικίαν ἐχόντων λειτουργικῶν κωδίκων εἶνε πολύτιμοι, ὡς παρέχουσαι ἐνδείξεις ἢ καὶ πληροφορίας περὶ τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν λειτουργικῆς τάξεως. Παρέχει λοιπὸν ἀξιόλογον συμβολὴν ὁ σεβασμιώτατος συγγραφεὺς διὰ τῶν περὶ τοὺς παλαιοὺς κώδικας διατριβῶν του, τὰς ὁποίας θὰ ηὐχόμεθα πυκνοτέρας καὶ δαψιλεστέρας, θὰ ἐδικαιούμην ἴσως νὰ εἴπω καὶ ἀντικειμενικωτέρας τοὐλάχιστον κατά τινα σημεῖα αὐτῶν.

Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην παρατήρησίν μου μὲ δικαιολογεῖ ἴσως παράπονόν τι, τὸ ὁποῖον μοῦ ἐγεννήθη, ὅταν ἀνέγνωσα, οὐχὶ τὴν τελευταίαν ταύτην διατριβήν του, εἰς τὴν ὁποίαν, διορθῶν με δι' ἀνακρίβειάν τινα ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῶν θείων λειτουργιῶν ὑπὸ τοῦ Δούκα, ἐκδηλοῖ ἐπὶ τέλους συμπάθειάν τινα διὰ τὸ ἔργον μου «Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας», ἀλλὰ ἄρθρα τού τινα δημοσιευθέντα ἐν τῇ «Νέᾳ Σιὼν» τῷ 1940—1941, τῶν ὁποίων λόγῳ τῶν ὑπὸ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ δυσχερειῶν μόλις πρό τινων μηνῶν ἔλαβον γνῶσιν. Ἐκεῖ ὁ σεβασμιώτατος συγγραφεὺς μὲ ἀδικεῖ.

Προκειμένου ἐπὶ παραδείγματι περὶ τῶν ἐν τῷ συγγράμματί μου σημειουμένων ἐκδόσεων, ἃς εἶχον ὑπ' ὄψει, δὲν δυσκολεύεται ὁ Σεβασμιώτατος συγγραφεὺς νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι χάριν ποικιλίας προέταξα τὴν ἔκδοσιν τοῦ Morelius, καθὼς καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀντωνίου Ἰουλιανοῦ, χωρὶς νὰ ἔχω πράγματι ταύτας ὑπ' ὄψει, *ἃς οὐδὲ κἂν ἑώρακα, ἀλλ'* ἔλαβον τὸν τίτλον τῆς τελευταίας ταύτης ἐκ τῆς βιβλιογραφίας τοῦ Legrand.

Παραπέμπω λοιπὸν αὐτὸν πρὸς ἔλεγχον τῆς φιλαληθείας μου ὄχι μόνον εἰς τοὺς καταλόγους τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς τῆς Γενναδείου τοιαύτης, ὁπότε θὰ πεισθῇ ὁ σεβασμιώτατος κριτής μου, ὅτι ἐκ τῶν ἐν τῷ ἔργῳ μου σημειουμένων βοηθημάτων καὶ ἐκδόσεων, ὅσα δὲν ἔχω ἐγὼ εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου, ὑπάρχουσι πάντα ἐκεῖ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ Γενναδείῳ.

Ἐπικρίνων καὶ τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου μου «Αἱ τρεῖς λειτουργίαι....», διὰ τὸ ὅτι δὲν προέταξα τῆς λέξεως *λειτουργίαι* τὸ ἐπίθετον *θεῖαι* ἢ *ἱεραί*, μολονότι ἐντὸς τοῦ κειμένου εὕρηνται αἱ κατὰ τοὺς κώδικας ἐπιγραφαὶ αὐτῶν διὰ γραμμάτων Κεφαλαίων, χαρακτηρίζει τοῦτο ὡς διεξοδικὴν Λειτουργικήν, τοῦτο δὲ ἵνα ἀπαριθμήσῃ ὀγδοηκοντάδα ὅλων ἔργων λειτουργικῶν, τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ κατὰ τὸν κριτήν μου συνέγραψα λειτουργικήν, κακῶς δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψει. Παραπονοῦμαι, διότι ὁ σεβασμιώτατος δὲν ἐπρόσεξεν εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἔργου μου παρὰ μόνον διὰ νὰ τὸν ἐπικρίνῃ. Ὄχι. Δὲν συνέγραψα Λειτουργικήν. Ἐδημοσίευσα ἁπλῶς τὰς Τρεῖς Λειτουργίας κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, συμπληρῶν τὰς ἐξ αὐτῶν ἀντλουμένας πληροφορίας καὶ ὁδηγίας καὶ ἐξ ὅσων ἠδυνήθην νὰ ἔχω ὑπ' ὄψει δεδημοσιευμένων ἤδη κωδίκων. Καὶ ἐπειδὴ οἱ κώδικες καὶ ἐν γένει τὰ χειρόγραφα τὰ περιέχοντα λειτουργικὰς δέλτους ἢ εὐχολόγια δὲν φθάνουσι παρὰ μέχρι τοῦ Η' ἢ Θ' τὸ πολὺ αἰῶνος, διὰ τὸ πρὸ τοῦ Ηου αἰῶνος τυπικὸν τῆς τελέσεως τῆς θείας Εὐχαριστίας περισυνέλεξα εἰς τὰς διστήλους ὑποσημειώσεις, ὅσας

ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν παλαιοτέρων πατέρων ἔχομεν μαρτυρίας, δυναμένας νὰ μᾶς βοηθήσωσιν εἰς τὴν διακρίβωσιν τοῦ τυπικοῦ τούτου ἢ ὅσας ἐνδείξεις περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐξ ἄλλων λειτουργικῶν τύπων παρ' ἄλλαις παλαιαῖς ἐκκλησίαις κρατησάντων. Τὸ συγγραφικόν μου τοῦτο σχέδιον ἐκτίθεται σαφῶς ἐν σελ. κα' τοῦ ἔργου μου καὶ ἐπερίμενα ὁ σεβασμιώτατος κριτής μου νὰ τὸ εἶχεν ἀναγνώσει, ὥστε νὰ μὴ ἐκζητῇ ἐξ ἐμοῦ ὅ,τι ἐν τῷ σχεδίῳ τούτῳ δὲν ἐπηγγέλθην καὶ ὅ,τι καὶ ἐκ τοῦ ἐπικριθέντος τίτλου τοῦ ἔργου μου δὲν ὑπονοεῖται. Κατὰ τὸ συγγραφικόν μου δὲ τοῦτο σχέδιον ἐπανειλημμένως ἀνεφέρθην καὶ εἰς τὰ ἔργα Συμεὼν Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Γερμανοῦ Κων)λεως φερόμενον καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς θείας Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων τοῦ Στουδίτου καὶ εἰς τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων ἔργον καὶ εἰς τὸ τοῦ Θεοδώρου Ἀνδίδων, διὰ τὰ ὁποῖα μὲ κατηγορεῖ ἐν τούτοις, ὅτι δὲν τὰ εἶχον ὑπ' ὄψει, παραπλανηθεὶς ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν τὰ ἀναγράφω εἰς τὸν ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου μου κατάλογον τῶν ἐκδόσεων καὶ βοηθημάτων, ἅτινα συνεβουλεύθην.

Παρανοῶν κατὰ τὰ εἰρημένα τὸν τίτλον τοῦ ἔργου μου καὶ τὴν ὅλην οἰκονομίαν αὐτοῦ ὁ Σεβασμιώτατος μὲ κατηγορεῖ, καὶ διότι ἠγνόησα καὶ τόσας ἄλλας ἐκδόσεις τῶν θείων Λειτουργιῶν καὶ Εὐχολογίων. Ἐπαναλαμβάνω. Ἐδημοσίευσα τὰς Τρεῖς Θείας Λειτουργίας κυρίως κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ *τὰ ἔντυπα*. Ἐντύπων ἐκδόσεων ἔκαμα χρῆσιν μόνον, ἵνα διακριβώσω, πόθεν καὶ πῶς προῆλθον αἱ ἐκτενέστεραι τυπικαὶ διατάξεις αἱ εἰς μεταγενεστέρους κώδικας ἀπαντώμεναι. Παρατηρῶ δὲ σαφέστατα ἐν σελ. ιε'—ιϛ' τοῦ ἔργου μου, ὅτι αὗται προέρχονται ἐκ τῆς Διατάξεως τοῦ Φιλοθέου κατὰ προσαρμογὴν σημείων τινῶν πρὸς τὴν σύγχρονον τότε λειτουργικὴν πρᾶξιν. Ἐνῷ δὲ δημοσιεύω τὴν Διάταξιν ταύτην ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφίας τοῦ σχετικοῦ κώδικος τῆς μονῆς Παντελεήμονος πεμφθείσης μοι ὑπό τοῦ πανοσ. Εὐδοκίμου Ξηροποταμινοῦ, ὡς γράφω ἐν τοῖς προλεγομένοις μου, ὁ σεβασμιώτατος κριτής μου ἄνευ δυσκολίας τινὸς μοῦ ἐπιρρίπτει τὴν κατηγορίαν, ὅτι φωρῶμαι «ὅτι δὲν ἀνέγνων τὴν Διάταξιν τῆς θείας λειτουργίας τοῦ Φιλοθέου Πατριάρχου, ἣν ἐκ κώδικος Ἀθωνικοῦ δημοσιεύω» ! ! Πόθεν δ' ἐξάγει τοῦτο; Ἐκ τοῦ ὅτι ἡ διάταξις τοῦ Φιλοθέου ὑπῆρχεν ἐν χρήσει δύο αἰῶνας πρὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐδημοσιεύθησαν τὰ ἔντυπα τὰ φέροντα ἐκτενεστέρας τυπικὰς Διατάξεις ἐν ταῖς θείαις Λειτουργίαις.

Ἀλλὰ τὸ ζήτημά μας δὲν εἶνε, ἐὰν προϋπῆρχεν ἡ Διάταξις τοῦ Φιλοθέου. Τὸ ζήτημά μας εἶνε πόθεν προῆλθον αἱ ἐκτενέστεραι τῶν λειτουργικῶν κωδίκων διατάξεις. Καὶ ὑπεστήριξα, νομίζω δὲ καὶ ὅτι ἀπέδειξα τὴν θέσιν, ὅτι αὗται προῆλθον ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Δούκα, ἡ δὲ ἔκδοσις Δούκα ἐνεσωμάτωσεν εἰς τὸ κείμενον τῆς Λειτουργίας τὴν Διάταξιν τοῦ Φιλοθέου. Πόθεν λοιπὸν φωρῶμαι, ὅτι δὲν ἀνέγνωσα τὴν Διάταξιν ταύτην;

Ἐνῷ δὲ ἀποδεικνύω τὴν θέσιν μου ταύτην σαφέστατα καὶ εὐκρινέστατα, ὁ Σεβασμιώτατος κριτής μου κατηγορεῖ τὰ ὑπ' ἐμοῦ περὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Δούκα κ.λ.π. γραφόμενά μου ὡς «*πλήρη συγχύσεως*». Ἀνέγνων καὶ ἅπαξ καὶ δὶς καὶ τρὶς τὰ ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου πρὸς ἄρσιν τῆς συγχύσεως ταύτης γραφόμενα καὶ δὲν εἶδον οὐδαμοῦ, ποῦ πρὸς ἐμὲ διαφωνεῖ ἡ Σεβασμιότης του, τί τῶν ἐμῶν διευκρινίζει πλεῖον καὶ ποῦ συνίσταται ἡ ὑπ' ἐμοῦ δημιουργηθεῖσα σύγχυσις. Φειδόμενος δὲ τῶν σελίδων τῆς «Θεολογίας» ἀποφεύγω νὰ παραθέσω κατ' ἀντιβολὴν τὰ ὑπ' ἐμοῦ καὶ τὰ ὑπ'

ἐκείνου γραφόμενα, ἵνα καὶ οἱ ἀναγνῶσται σχηματίσωσι περὶ τούτου δικαίαν καὶ ἀντικειμενικὴν κρίσιν.

Ὁ Σεβασμιώτατος προϊὼν ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν, διατί τὴν Προσκομιδήν, ἤτοι τὸ προπαρασκευαστικὸν τῆς θείας λειτουργίας μέρος, ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τέλει τοῦ ἔργου μας. Τοιαύτην ἀπορίαν ἀπὸ οἱονδήποτε ὄχι ἐγκύψαντα, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ μόνον διὰ βλέμματός τινος, ἔστω καὶ ἐπιπολαίου, διελθόντα κώδικας λειτουργικούς, δὲν θὰ ἐπεριμέναμέν ποτε. Ὅλα τὰ εἰλητάρια καὶ ὅλοι οἱ παλαιοὶ κώδικες καὶ οἱ ἐκ τῶν νεωτέρων παλαιοτέρους ἀντιγράφοντες ἀντὶ Προσκομιδῆς προτάσσουσι μόνον καὶ μόνον τὴν Εὐχὴν τῆς Προθέσεως. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡμεῖς τὰς τρεῖς θείας Λειτουργίας κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας ἐδημοσιεύσαμεν, ὀφείλομεν νὰ ἀκολουθήσωμεν πιστῶς τὸ διάγραμμα, τὸ ὁποῖον οἱ πλείονες τούτων μᾶς ἐπέβαλλον. Ἡ τάξις δὲ τῆς Προθέσεως ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον, καὶ ὄχι τῆς Προσκομιδῆς, μόνον εἰς νεωτέρους τινὰς κώδικας περιλαμβάνεται καὶ διὰ τοῦτο ἐδημοσιεύσαμεν αὐτὴν κατ' αὐτοὺς καὶ κεχωρισμένως.

Μὲ κατηγορεῖ ὁ Σεβασμιώτατος, διότι περιωρίσθην εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, δὲν προσέτρεξα δὲ καὶ εἰς τοὺς Ἀθωνικοὺς τοιούτους καὶ δὴ εἰς τὰ εἰλητάρια τῆς Λαύρας. Ἡ κατηγορία δὲν εἶνε πάντη ἄδικος καὶ ἀβάσιμος. Ὀλιγώτερον ὅμως παντὸς ἄλλου ὁ Σεβασμιώτατος θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ διατυπώσῃ αὐτήν. Διότι θὰ ἐδικαιούμην καὶ ἐγὼ νὰ τῷ εἴπω: Ὅ,τι ἔκαμα ἐγὼ διὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας εἰς 73 ἀνερχομένους, διατί, Σεβασμιώτατέ μοι, δὲν τὸ ἐκάματε καὶ σεῖς διὰ τοὺς κώδικας τῆς Λαύρας, μονῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἐβιώσατε καὶ θὰ ἠδύνασθε λοιπὸν ἐν πάσῃ ἀνέσει νὰ συντελέσετε ἔργον, τὸ ὁποῖον ὁ ὑφ' ὑμῶν τόσον δριμέως ἐπικρινόμενος ἤγαγεν εἰς πέρας διὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας μόλις εἰς ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος;

Ἐκ τῶν διαφόρων γραφῶν, τὰς ὁποίας ὁ κριτής μου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰληταρίων τῆς Λαύρας σημειοῖ ὡς παραλειπομένας ὑπ' ἐμοῦ, αἱ πλείονες δὲν παραλείπονται, ἀλλὰ σημειοῦνται εὐκρινέστατα καὶ ὑπ' ἐμοῦ. Καὶ ἰδού!

Ἡ γραφὴ «εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ», ἥτις κατὰ εἰλητάρια παραλείπεται ἐν τῷ πρὸ τοῦ «Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς Δέσποτα μετὰ παρρησίας κ.λ.π.», σημειοῦται καὶ ὑφ' ἡμῶν ὡς παραλειπομένη ἀπὸ 39 ὅλους κώδικας. Καὶ ὅμως ὁ κριτής μου καὶ ἐδῶ εὑρίσκει λόγον ἐπικρίσεως!

Ἡ γραφὴ «εἶτα μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς θείας μεταλήψεως αἴρεται τὰ ἅγια λείψανα» ὑπὸ ἑπτὰ διαφόρους μορφὰς ἀπαντῶσα εἰς τὰ εἰλητάρια τῆς Λαύρας, «λείπει ἐντελῶς παρὰ Τρεμπέλᾳ», λέγει ὁ κριτής μου. Καὶ ὅμως εἰς σελίδα 148 τοῦ κρινομένου ἔργου γράφονται τὰ ἑξῆς: «μετὰ τὸ «μετὰ φόβου Θεοῦ» *«τῆς μεταλήψεως τελειωθείσης καὶ τῶν ἁγίων λειψάνων ἐκ τῆς ἱερᾶς ἀρθείσης τραπέζης»* κατὰ τὴν στερεότυπον τυπικὴν διάταξιν τὴν καὶ εἰς νεωτέρους κώδικας ἐπαναλαμβανομένην». Καὶ ὀλίγον κατωτέρω «Πρβλ. καὶ κώδικα π «τῆς δὲ μεταλήψεως τελειωθείσης καὶ τῶν θείων λειψάνων ἐκ τῆς Ἱερᾶς ἀρθέντων τραπέζης...»

Περὶ τοῦ συντόμου τύπου τοῦ «Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ἡμᾶς» δὲν μὲ κατηγορεῖ ὁ κριτής μου, ἀλλ' ἁπλῶς σημειοῖ, ὅτι ὑπάρχει καὶ εἰς εἰλητάριον τοῦ Ι' αἰῶνος. Ἐγὼ τὸν παρέθεσα κατὰ κώδικα τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος. Τὸν παρέθεσα ὅμως.

Δὲν ἀναφέρω τίποτε περὶ τοῦ Ἱεροδιακονικοῦ. Ἀλλ' αὐτὸ πλέον ὑπάγεται εἰς τὰ ἔντυπα.

Ἐπὶ τῆς γραφῆς τῆς εὐχῆς τῆς ἐπικλήσεως Ἔτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην λατρείαν παρατηρῶ ὅτι σημειῶ ταύτην ὡς μαρτυρουμένην ὑπὸ τριῶν κωδίκων κ.τ.λ.

Ἀλλ' ὁ Σεβασμιώτατος ὑπέπεσε καὶ εἰς ἄλλην τινὰ χονδροειδῆ ἀνακρίβειαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐγὼ δὲν θὰ τοῦ εἴπω, ὅτι δὲν ἀνέγνωσε κἂν τὸ κρινόμενον συγγραμμά μου, ὅπως μοῦ εἶπεν ἡ Σεβασμιότης του, ὅλως ἀδίκως καὶ ἀβασίμως διὰ τὴν Διάταξιν τοῦ Φιλοθέου. Γράφει δηλαδὴ ἐπανειλημμένως, ὅτι τὸ ἐν τῷ συγγράμματί μου κείμενον τῆς θείας λειτουργίας «ὡς βάσιν ἔχει τὸ τοῦ Βαρβερινοῦ κώδικος». Γράφεται ἐν τούτοις ἐν σελίδι κγ΄. τοῦ ἔργου μου, ὑπὸ τὴν ἐπικεφαλίδα *Ὑπόμνησις*: «Κείμενα ἔντυπα, τὰ ὁποῖα ἠκολουθήσαμεν ἐν τῇ ἀνατυπώσει τῶν εὐχῶν, ἐκφωνήσεων καὶ διακονικῶν, εἴχομεν ὑπ' ὄψει τὴν ἐν Βενετίᾳ ἔκδοσιν ἐκ τοῦ ἑλλην. τυπογραφείου τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ 1885, μάλιστα δὲ τὴν τοῦ Περδικάρη ἐν Βενετίᾳ καὶ ταύτην ἐκδοθεῖσαν τῷ 1881».

Δηλαδὴ αἱ μὲν ἐν τῇ ἐκδόσει μου Διατάξεις προέρχονται πᾶσαι ἐκ κωδίκων, οἵτινες καὶ σημειοῦνται, αἱ δὲ εὐχαί, ἐκφωνήσεις καὶ διακονικὰ ἐξ ἐντύπου τῆς Βενετίας, κάτωθι δὲ τοῦ κείμενου τούτου γράφονται αἱ διαφοραὶ τῶν κωδίκων. Διατί περιωρίσθης εἰς τὸν Βαρβερινὸν κώδικα; μὲ ἐρωτᾷ. Διατί δὲν εἰσάγεις τὰς ὀρθὰς γραφάς, οἵα ἡ «προσφέροντες κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα» εἰς τὸ κείμενον; Ἀλλὰ τὸ κείμενον εἶνε τὸ κατὰ τὰ ἔντυπα παραδεδεγμένον καὶ ἐν χρήσει. Αἱ μαρτυρίαι τῶν κωδίκων εἶνε ὑπὸ τὸ κείμενον καὶ αἱ κατὰ τὴν γνώμην μου ὀρθότεραι γραφαὶ τῶν κωδίκων ἐκτυποῦνται μὲ στοιχεῖα μαῦρα. Τὸ «προσφέροντες» δὲ εἶνε τυπωμένον μὲ κατάμαυρα.

Ἀλλὰ μὲ ἐπικρίνει ὁ κριτής μου, διότι δὲν περιγράφω ἐπαρκῶς τοὺς οὓς εἶχον ὑπ' ὄψει κώδικας καὶ δὲν ἐμιμήθην εἰς τοῦτο τοὺς Γερμανοὺς ἐκδότας τῆς Καινῆς καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Θὰ εἶχον ν' ἀντιπαρατηρήσω, ὅτι ποιεῖται κάποιαν σύγχυσιν μεταξὺ τῆς σημασίας τῶν τῆς Βίβλου κωδίκων καὶ τῆς σημασίας τῶν τῆς Λειτουργίας κωδίκων. Εἶπον ἀνωτέρω: Ἡ λατρεία ὑπόκειται εἰς ἐξέλιξιν. Ἀλλ' ἡ Βίβλος ἀποτελεῖ τὸν μόνιμον, ἀναλλοίωτον καὶ αἰώνιον κώδικα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως. Ἔχει λοιπὸν πολὺ μεγάλην σημασίαν νὰ διακριβώσωμεν ἐκ τῶν κωδίκων ποία ὑπῆρξεν ἡ αὐθεντικὴ λέξις, τὴν ὁποίαν ὁ θεόπνευστος συγγραφεὺς ἐχρησιμοποίησεν. Ἐνέχει λοιπὸν διὰ τὸν κριτικὸν τοῦ ἱεροῦ κειμένου μεγάλην σημασίαν νὰ γνωρίζῃ ἐπακριβῶς ὁποῖός τις εἶνε ὁ κώδιξ ὁ μαρτυρῶν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν γραφήν.

Διὰ τοὺς λειτουργικοὺς ὅμως κώδικας δὲν εἶνε τὸ πρᾶγμα τὸ αὐτό. Δὲν πρόκειται νὰ διακριβώσω ποίαν λέξιν ἐχρησιμοποίησαν εἰς τὰς τυπικὰς διατάξεις, οἱ τὸ πρῶτον ταύτας συγγράψαντες. Μὲ φθάνει ἡ ἔννοια. Μὲ ἀρκεῖ ἡ ἔνδειξις διὰ τὴν διακρίβωσιν τῆς ἐξελίξεως. Πέραν τούτου δὲν ἔχει τὸ πρᾶγμα τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει εἰς τὰς λέξεις ταύτας ὁ Σεβασμιώτατος κριτής μου. Διὰ τὰς εὐχὰς τὸ πρᾶγμα εἶνε κάπως διαφορετικόν. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς αὐτὰς αἱ διάφοροι γραφαί, αἱ μὴ παραβλάπτουσαι τὴν ἔννοιαν, δὲν ἔχουν ποτὲ τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν αἱ διάφοροι γραφαὶ τῶν κωδίκων τῆς Βίβλου.

Τελειώνω μὲ μίαν πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν θὰ δώσω εἰς τὸν κριτήν, διὰ νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ τῆς μομφῆς, ὅτι τὸν Βαρβερινὸν κώδικα ἐγνώρισα ἐκ δευτέρας χειρὸς καὶ διὰ τὴν ἀσύγγνωστον κατ' αὐτὸν παράλειψίν μου νὰ

ταξιδεύσω εἰς Ἅγιον Ὄρος, ὅπως ἐνδιατρίψω καὶ εἰς τὰς ἐκεῖ βιβλιοθήκας. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἐστερεῖτο οἰκονομικῶν πόρων. Τὸ βιβλίον δὲ αὐτό, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ A. Baumstark (ἐν Liturgie Comparée σελ. 58) ἐσημείωσεν «ajoutez-y les ms. du XII—XVII siècle conservés à Athénes et indiquès chez P. N. Trebela, Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, qui forment la base de cette édition remarquable surtout par le savant commentaire qui l'accompagne et qui est tout penetré de l'esprit de liturgie comparée», ἐδημοσιεύθη ἐξοικονομηθέντος ποσοῦ μόλις 10.000 δραχμῶν. Αὐτὴ ἦτο ἡ ὅλη βοήθεια ἡ πρὸς ἐκτύπωσιν αὐτοῦ παρασχεθεῖσα. Ἐκαλύφθησαν δὲ αἱ δαπάναι τῆς ἐκτυπώσεως, μόλις μετὰ τέσσαρα ἔτη ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεώς του καὶ διετέθησαν δωρεὰν ὑπὲρ τὰ διακόσια ἀντίτυπα. Αὐτὴ εἶνε ἡ ἀνταμοιβὴ τοῦ συγγραφέως, τὴν ὁποίαν τόσον πολὺ διαφημίζετε εἰς τὴν σελ. 349 τοῦ I—IB'. τεύχους τῆς Νέας Σιὼν τοῦ 1941.

Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ

Thad. Soiron Die Verkündigung des Wortes Gottes. Homiletische Theologie. Freiburg i. Br. 1943 (307).

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ὁμιλητικὴ σχεδὸν μέχρι τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος στερουμένη κατὰ μέγιστον μέρος θεολογικοῦ χαρακτῆρος καὶ ὀνομαζομένη πολλάκις Ἐκκλησ. Ρητορικὴ (βλ. καὶ Ἐκκλ. Ρητορικὴν Φιλ. Παπαδοπούλου), ἐπεδίωκε τὴν ἐν τῷ κηρύγματι ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχαίας Ρητορικῆς. Βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον προσελάμβανεν αὕτη ἐντονώτερον θεολογικὸν χαρακτῆρα, τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ὁποίου ἐπιδιώκει καὶ ἡ μετὰ χεῖρας Ὁμιλητική, χαρακτηριζομένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. αὐτῆς, διακεκριμένου Ρωμαιοκαθολικοῦ Θεολόγου, καὶ θεολογία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἔργον τοῦτο, ἐμπνευστὴς τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ συγγραφέως ὑπῆρξεν ὁ κλεινὸς σχολαστικὸς θεολόγος Βοναβεντούρας, διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη, ἐν μὲν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν καταγωγήν, φύσιν, ἐνέργειαν καὶ μορφὴν αὐτοῦ (σ. 3—32), ἐν δὲ τῷ β' τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφὴν αὐτοῦ (33—181), ἐν τῷ γ') ὁ λόγος εἶναι περὶ τῶν διαφόρων τάξεων τῶν ἀκροατῶν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῶν μέσων τῆς προσοικειώσεως αὐτοῦ (182—264) καὶ ἐν τῷ δ') ἐξετάζεται ὁ κήρυξ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν φυσικὴν καὶ ὑπερφυσικὴν συγκρότησιν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ζωὴν αὐτοῦ (265—307). Τὸ ἔργον τοῦτο διακρίνει βαθὺς χριστιανικὸς παλμὸς καὶ θεολογικὸν πάθος μετὰ θεολογικῆς ἐμβριθείας προσηνατολισμένης πρὸς τὴν νέαν κατεύθυνσιν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας πρὸς τὴν Ἁγ. Γραφὴν καὶ μορφολογικῶς μὴ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας. Ἀπό τινος ἀπόψεως τὸ ἔργον τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς εἶδος Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην ἢ Ἐγκυκλοπαιδείαν τῆς θεολογίας. Προφανὴς ὅμως εἶναι ἐνταῦθα ἡ ἀπουσία τοῦ ἱστορικοῦ στοιχείου ἐκτοπισθέντος τελείως ὑπὸ τοῦ θεολογικοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἰωάννου Ν. Τραυλοῦ, Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν, «Ἀρχαιολ. Ἐφημερὶς» 1939-41, σ. 34-68.

Οἱ τόποι, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἡ χριστιανικὴ λατρεία ἐξετόπισε τὴν ἀρχαίαν προκαλοῦν πάντοτε τὸ ἀρχαιολογικὸν ἐνδιαφέρον, διὰ τὴν διακρίβωσιν τῶν σημείων ἐπαφῆς μεταξὺ τῶν δύο λατρειῶν καὶ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἡ πρώτη ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τὴν δευτέραν. Ὑπῆρξε δὲ ὡραία ἡ ἔμπνευσις τοῦ ἀρχιτέκτονος τῶν ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν κ. Ἰ. Τραυλοῦ ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὸ Ἀσκληπιεῖον τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸν μόλις ἐκδοθέντα τόμον τῆς «Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδος» τὰ συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης του περὶ τῶν κτιρίων τῆς χριστιανικῆς περιόδου τοῦ χώρου τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ.

Αἱ περὶ αὐτῶν γνώσεις μας ἦσαν μέχρι τοῦδε μηδαμιναί, διότι ὑπὸ τῶν ἀνασκαψάντων τὸν χῶρον, ἐνδιαφερομένων διὰ τὸ ἀρχαῖον ἱερόν, δὲν εἶχεν ἀποδοθῆ ἀνάλογος σημασία καὶ εἰς τὰ λείψανα τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς. Τώρα δὲ ὁ κ. Τραυλός, ἀσχολούμενος μὲ τὸ θέμα τῆς τοπογραφίας τῶν χριστιανικῶν Ἀθηνῶν (βλ. Amer. Journ. Archaeol., 1946, 373-74 πιν. XXX El. Blegen), κατώρθωσε, κατόπιν προσεκτικῆς μελέτης τῶν παλαιῶν ἐκθέσεων περὶ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ λεπτολόγων μετρήσεων καὶ παρατηρήσεων, νὰ προσφέρῃ τὸ σχέδιον ἀξιολόγου παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ ν' ἀποδώσῃ εἰς αὐτὴν ὅσα ἐκ τῶν ἐκεῖ διεσκορπισμένων ἀρχιτεκτονικῶν καὶ διακοσμητικῶν μελῶν τῆς ἀνήκουν. Ὁ σ. ἀποκαθιστᾷ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν τῆς βασιλικῆς, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἱστορίαν τοῦ χώρου καὶ τὰς μεταγενεστέρας τύχας αὐτοῦ, κατόπιν δ' εὐφυοῦς χρησιμοποιήσεως τῶν κειμένων καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων, χρονολογῶν τὴν βασιλικὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 450-460, πάντως πρὸ τοῦ 485 μ.Χ.

Ἡ χριστιανικὴ βασιλικὴ ἐκτίσθη ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ παρὰ τῶν χριστιανῶν —ὡραῖον διὰ τὴν μελαγχολίαν του εἶναι τὸ παράπονον τοῦ νεοπλατωνικοῦ Μαρίνου «καὶ γὰρ ηὐτύχει τούτου (τοῦ Ἀσκληπιείου) ἡ πόλις τότε καὶ εἶχεν ἀπόρθητον τὸ τοῦ σωτῆρος ἱερόν». Ὁ κ. Τραυλὸς ὑποστηρίζει μάλιστα ἀκόμη, ὅτι εἰς τὸν χῶρον τοῦ Ἀσκληπιείου συνεχίσθη ὑπὸ χριστιανικὸν ἔνδυμα καὶ ἡ παράδοσις τῆς ἰαματικῆς λατρείας, τώρα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν ἰαματικῶν Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ (Ἁγίων Ἀναργύρων)· φρονεῖ δέ, ὅτι ἡ ἀρχαία ἱερὰ κρήνη μετεβλήθη εἰς χριστιανικὸν ἁγίασμα καὶ τὸ παρ' αὐτὴν ἄβατον τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ, ὅπου ἐλάμβανον χώραν αἱ ἐγκοιμήσεις (incubationes), μετετράπη εἰς προσηρτημένον εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς ἐγκοιμητήριον (σ. 53 κ. ἑξ.).

Νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ διατυπωθοῦν ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὸ συμπέρασμα τοῦτο τοῦ κ. Τραυλοῦ.

Ἡ δι' ἐγκοιμήσεως θεραπεία ἐντὸς ἐκκλησιῶν ἐπεβίωσε μὲν ἐκ τῆς ἀρχαίας λατρείας, ἀλλὰ δὲν συνδέεται μόνον πρὸς τὴν λατρείαν τῶν Ἁγίων

᾿Αναργύρων, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν λατρείαν δὲν συνεδέετο αὕτη μόνον πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ ᾿Ασκληπιοῦ. Καὶ εἶναι μὲν πιθανὸν ἡ χριστιανικὴ παράδοσις περὶ τοῦ ἁγιάσματος τοῦ ἐν ᾿Αθήναις ᾿Ασκληπιείου, ὡς ἀφιερωμένου εἰς τοὺς ῾Αγίους ᾿Αναργύρους, ν᾿ ἀποτελῇ ἐπιβίωσιν τῆς ἀρχαίας παραδόσεως· ἀλλὰ ἐξ αὐτοῦ δὲν ἐξάγεται, ὅτι ἐπεβίωσεν ἐπισήμως καὶ ἡ λοιπὴ ἀρχαία λατρεία μέχρι τοῦ σημείου νὰ διασκευασθῇ ἰδιαίτερος χῶρος ὡς ἐγκοιμητήριον. Διότι, ἐνῷ πολλαὶ ἄλλαι ἐπιβιώσεις τῆς ἀρχαίας λατρείας ἀνεγνωρίσθησαν καὶ περιελήφθησαν εἰς τὸ τυπικὸν τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ἀντιθέτως δὲν ὑπάρχουν λειτουργικὰ κείμενα καὶ τελετουργικαὶ διατάξεις ἐπίσημοι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἐγκοίμησιν (βλ. Hip. Delehaye, Les legendes hagiographiques[3], Bruxelles 1927, 143 κ. ἑ.) ῾Η δ᾿ ἐκκλησία κατὰ τὸν ἀγῶνά της πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν προσβάλλει μὲν καὶ ἐκπορθεῖ τοὺς ὀνομαστοὺς τόπους τῆς ἀρχαίας λατρείας καὶ ἀποκαθιστᾷ τὴν τοπικὴν συνέχειαν τῆς λατρείας, ἐγκαθιστᾷ ὅμως ἐκεῖ καθαρὰν τὴν ἰδικήν της ἐπίσημον λατρείαν. Εἶναι δὲ ἄλλο ζήτημα, ἂν εἰς τὸ τέλος ἀναγνωρίζῃ πολλάκις τὴν λαϊκὴν λατρευτικὴν πρᾶξιν, ἡ ὁποία ἄλλωστε γρήγορα χάνει τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ἀρχαίου της παρελθόντος· ἡ ἀναγνώρισις δὲ αὕτη ἀπὸ μέρος τῆς ἐπισήμου λατρείας ἀποτελεῖ διείσδυσιν τῆς λαϊκῆς λατρείας, ἀλλ᾿ ὄχι συμβιβασμὸν τῆς ἐπισήμου λατρείας πρὸς τὴν ἀρχαίαν. Πρέπει δὲ νὰ μὴ διαφεύγῃ τὴν ἔρευναν, ὅτι εἰς τὰ ζητήματα τῆς λατρείας παρατηρεῖται ὁ διχασμός, ποὺ χαρακτηρίζει ὅλον τὸ Βυζάντιον, καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν τέχνην καὶ γενικῶς τὸν πολιτισμόν του· δηλ. ὁ διαφορισμὸς μεταξὺ ἐπισήμου καὶ ἀνεπισήμου, ποὺ τελικῶς ἀνάγεται εἰς τὸν μεταξὺ τῶν τάξεων τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας διαφορισμόν, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Βυζαντίου καὶ παλαιότερον ἀκόμη —πλὴν τῆς συντόμου περιόδου ἀπὸ τοῦ ῾Ηρακλείου μέχρι τῆς Εἰκονομαχίας, ὅτε ἡ ταξικὴ ἀπόστασις φαίνεται μειωμένη καὶ εἰς τὸ ἐποικοδόμημα αἱ διαφοραὶ μικρότεραι, μὲ ὑπερίσχυσιν τῶν λαϊκωτέρας προελεύσεως χαρακτήρων του. ᾿Επειδή, λοιπόν, ἡ ἐγκοίμησις δὲν εἶναι γνωστὴ ὡς ἐπίσημος λατρευτικὴ πρᾶξις καὶ δὲν φέρεται, ὅτι τὰ κείμενα ὁμιλοῦν περὶ ὑπάρξεως ἰδιαιτέρου χώρου ὡς ἐγκοιμητηρίου, στενῶς συνδεομένου μὲ τὸν καθ᾿ αὑτὸ χῶρον τῆς ἐκκλησίας, ἴσως εἶναι ὀρθότερον νὰ ἑρμηνευθῶσιν ἐκ τῆς ἐπισήμου χριστιανικῆς λατρείας τὰ βορείως τῆς βασιλικῆς τοῦ ᾿Ασκληπιείου τῶν ᾿Αθηνῶν προσκτίσματα.

῞Οθεν νομίζω, ὅτι ὁ μὲν κυκλικὸς χῶρος τῆς ἀρχαίας κρήνης εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς βαπτιστήριον, τὸ δὲ συνεχόμενον ἐπίμηκες οἰκοδόμημα νὰ ἑρμηνευθῇ ἐν μέρει ὡς τὸ ἀποδυτήριον. ῾Η μετατροπὴ τῆς ἀρχαίας κρήνης εἰς βαπτιστήριον ἠδύνατο νὰ ἐπιτραπῇ παρὰ τῆς ἐπισήμου λατρείας· μάλιστα δ᾿ ἐφόσον ἀφ᾿ ἑνὸς μὲν ἡ ἀρχαία παράδοσις περὶ τοῦ βαπτίσματος ἀπῄτει «ὕδωρ ζῶν», ὡς τὸ ἀπὸ πηγῆς (Th. Klauser, Taufet in lebendigem Wasser!, Pisciculi, F. T. Dölger-Festschrift, Münster 1939, 157

κ. ἑ.), ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ τὸ περίκεντρον σχῆμα τῆς ἀρχαίας κρήνης ἦτο καὶ σχῆμα τῶν βαπτιστηρίων· ἡ δὲ θέσις τοῦ βαπτιστηρίου παρὰ τὸ βῆμα δὲν εἶναι ἄγνωστος μεταξὺ τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων. Μετὰ τὴν ἀτόνησιν τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος ἐντὸς τῶν βαπτιστηρίων ἠδύνατο εὐκόλως τὸ βαπτιστήριον τοῦτο νὰ μετατραπῇ εἰς ἁγίασμα, ὡς ἱερὰ πηγή· καὶ διότι ἤδη ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια νὰ λαμβάνεται ὡς ἁγίασμα τὸ ὕδωρ τῆς κολυμβήθρας (K. Holl, Der Ursprung des Epiphanienfestes, Gesammelte Aufsätze II, Tübingen 1928, 124 κ. ἑ.). Διὰ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐπιβίωσις τῆς ἐγκοιμήσεως ἐντὸς τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀσκληπιείου (ἄνευ ἰδιαιτέρου ἐγκοιμητηρίου) καὶ εἶναι πιθανὴ ἡ γνώμη τοῦ κ. Τραυλοῦ, ὅτι τὸ καταγώγιον τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ ἐχρησιμοποιήθη καὶ παρὰ τῶν χριστιανῶν ὡς ξενὼν (σ. 57).

Ὁ περιωρισμένος χῶρος τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀσκληπιείου, μεταξὺ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῆς δεξιὰ ἀρχαίας ὁδοῦ, τοῦ «Περιπάτου», συνετέλεσεν οὕτως, ὥστε ἡ διάταξις μερῶν τινων τῆς βασιλικῆς ν᾽ ἀποκλίνῃ τοῦ κανόνος. Ἡ κυρία εἴσοδος τῆς ἐκκλησίας, ἡ μᾶλλον χρηστική, ἐτοποθετήθη εἰς τὴν μεσημβρινήν, τὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ νάρθηκος (ὁ κ. Τρ. σημειώνει ἀνάλογα παραδείγματα), τὸ αἴθριον μετὰ τοῦ ξενῶνος φαίνεται ἀπομονωμένον καὶ ἐμμέσως προσιτόν, διὰ τοῦτο καὶ ἡ φιάλη (δεξαμενὴ σ. 54 εἰκ. 4 κρήνη εἰκ. 19) ἐτοποθετήθη παρὰ τὴν εἴσοδον αὐτήν, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ. Ἡ φιάλη ἐτροφοδοτεῖτο ἐκ τῆς ἱερᾶς πηγῆς καὶ ἦτο ἱκανῆς χωρητικότητος, συμφώνως καὶ πρὸς ἄλλα παραδείγματα, μὲ ἀρκετὸν ὕδωρ πρὸς νίψιν καὶ τῶν ποδῶν τῶν εἰσερχομένων εἰς τὴν ἐκκλησίαν (αἱ Ἀθῆναι ἐγνώριζον τοιαύτην νίψιν τῶν ποδῶν ἐκ τῆς ἐλευσινιακῆς λατρείας). Ἐπίσης δέ, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχεν ἐλεύθερος χῶρος παρὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευράν, ὅπου συνήθως ἐτοποθετεῖτο τὸ ἀρχαῖον διακονικὸν (Γ. Σωτηρίου, Ἡ πρόθεσις καὶ τὸ διακονικόν, Θεολογία, Α΄ (ΙΗ΄), 1940, 84 κ. ἑ. καὶ Χριστ. Βυζαντ. Ἀρχαιολ. Α΄, 193 κ. ἑ.), φαίνεται, ὅτι πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς σχετικῆς λειτουργικῆς ἀνάγκης ἐχρησιμοποιήθη τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ βορείως προσηρτημένου ἐπιμήκους οἰκοδομήματος, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ, χωρισθέντος εἰς δύο διὰ τοίχου μετὰ κόγχης (σ. 66 εἰκ. 20). Ἐντεῦθεν δ- αἱ δύο εἴσοδοι τοῦ ἐπιμήκους οἰκοδομήματος ἐκ τοῦ βορείου κλίτους τῆς βα᾽ σιλικῆς (σ. 55 εἰκ. 4, 15, 19 καὶ 20): ἡ μία διὰ τὸ συνήθως μετὰ κόγχης διακονικὸν (τὸ ἑρμηνευθὲν ὡς ἑστιατόριον βυζαντινῆς τινος μονῆς) καὶ ἡ ἄλλη διὰ τὸ ἀποδυτήριον τοῦ βαπτιστηρίου.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω νομίζω, ὅτι καὶ τὰ ἄλλα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα ὁ κ. Τραυλὸς ἑρμηνεύει ὡς ἐγκοιμητήρια, εἶναι προτιμότερον νὰ θεωρήσωμεν ὡς χώρους χρησίμους εἰς τὴν ἐπίσημον λατρευτικὴν πρᾶξιν.

Συνεζήτησα ἐδῶ, ἐπειδὴ ἀφορᾷ εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν, μίαν λεπτομέρειαν τῆς κατὰ τὰ ἄλλα ὑποδειγματικῆς μελέτης τοῦ σ., ἄσχετον

πρὸς τὸ κύριον θέμα του. Ἡ ἔρευνα τῆς τοπογραφίας τῶν χριστιανικῶν Ἀθηνῶν πρέπει νὰ εὐγνωμονῇ τὸν κ. Τρ., διότι κατώρθωσεν οὗτος τρόπον τινὰ ν' ἀναστήσῃ ἐκ τῶν ἐλαχίστων λειψάνων αὐτοῦ ἀξιόλογον παλαιοχριστιανικὸν μνημεῖον, ἄλλως χαμένον.

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

Irénikon. Τριμηνιαῖον θεολογικὸν περιοδικὸν ὄργανον τῆς γνωστῆς θεολογικῆς κινήσεως περὶ τὸ ἐν Chevetogne τοῦ Βελγίου νῦν ἑδρεῦον Prieuré τῶν Βενεδικτίνων. Ἐξεδόθη τὸ 4 τεῦχος τοῦ 1948 περιέχον εἰσαγωγικὸν ἄρθρον τῆς διευθύνσεως καὶ περισπουδάστους μελέτας τοῦ Congar (Pourquoi le peuple de Dieu doit-il sans cesse se reformer? καὶ τοῦ Strotmann (Le Christ et le temps), πλούσια χρονικὰ θρησκευτικὰ καὶ δαψιλῆ βιβλιογραφίαν.

Π. Ι. Μ.

Theologische Zeitschrift Διμηνιαῖον ἐπιστημονικὸν ὄργανον τῆς θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Βασιλείας ἐν Ἑλβετίᾳ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ αὐτῆς K. L. Schmidt. Ἐξεδόθη τὸ 4 τεῦχος τοῦ 1949.

Π. Ι. Μ.

Christianisme Social. Διμηνιαῖον ὄργανον τῆς προτεσταντικῆς ἐν Γαλλίᾳ κοινωνικῆς κινήσεως. Ἐξεδόθη τὸ 6 τεῦχος τοῦ 1948.

Π. Ι. Μ.

Theology. Μηνιαῖον ἀγγλικανικὸν θεολογ. περιοδικόν. Ἐξεδόθη τὸ τεῦχος τοῦ Μαρτίου 1949 περιέχον λίαν ἐνδιαφερούσας τὸν ὀρθόδοξον πραγματείας τοῦ γνωστοῦ Λουθηρανοῦ θεολόγου G. Aulen (The «Errors» of Lutheranism), Symonds (On observing the Fasts of the Church), Hardy (American Letter No 2) καὶ Glendenning (The devil and the Temptations of our Lord) καὶ βιβλιογραφικὰ σημειώματα.

Π. Ι. Μ.

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΙΗ' ΑΙΩΝΟΣ*

ΥΠΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (†)
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὡς Πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας εὑρισκόμενος ἐν Κ)πόλει κατὰ τὴν ἁρπαγὴν τοῦ ναοῦ τῆς Παμμακαρίστου, ἀπήγγειλε τέσσαρας ὁμιλίας, θρηνήσας «τὴν αἰχμαλωσίαν Σιών, τὴν ἐρήμωσιν τοῦ οἴκου Κυρίου, τὴν ἅλωσιν Ἱερουσαλήμ». Ἀλλ' ὅτε ἐγένετο ὁ Μελέτιος Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1590—1601) παρ' ὀλίγον νὰ ἴδῃ διαρπαζόμενον τὸν Πατριαρχικὸν ναόν. Ὁ Τοῦρκος διοικητὴς τῆς Αἰγύπτου ἐζήτησε παρὰ τοῦ νέου Πατριάρχου τρεῖς χιλιάδας χρυσῶν, ἀλλ' ὁ Μελέτιος ἠρνήθη, στερούμενος παντελῶς χρημάτων. Οἱ Τοῦρκοι τότε ὥρμησαν καὶ κατεπάτησαν τὸν ναόν, μόλις δὲ ὁ Μελέτιος κατηύνασεν αὐτοὺς «πολλῶν χρημάτων ὁλκῇ...καὶ διὰ τοῦτο ἐν ἐνδείᾳ κατέστη (ὁ Πατριαρχικὸς θρόνος) πέρα δεινῶς καὶ εἰς χρέος ἔπεσε χαλεπόν» [1]. Παρόμοια ἐπεισόδια συνέβαινον πανταχοῦ τοῦ τουρκικοῦ Κράτους, οὗτινος πάντες οἱ ὑπάλληλοι ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου μέχρι τοῦ κατωτέρου ἔζων ἐκ διαρπαγῶν, θεωροῦντες ἐπιτετραμμένην πᾶσαν καταδυνάστευσιν τῶν χριστιανῶν.

Τελευτοῦντος τοῦ ιστ' καὶ ἀρχομένου τοῦ ιζ' αἰῶνος ἐβασίλευσεν ὁ Σουλτᾶνος Μεχμὲτ γ' (1595—1609) διακρινόμενος ἐπὶ ἀγριότητι καὶ ἀπανθρωπίᾳ. Ἅμα τῇ ἀναρρήσει αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον ἐφόνευσε 19 ἀδελφούς του καὶ 10 γυναῖκας τοῦ πατρός του, ὑπόπτους ἐπὶ ἐγκυμοσύνῃ [2]. Ἐπ' αὐτοῦ δὲ οἱ κατὰ τόπους διοικηταὶ φανερῶς καὶ ἀναιδῶς ἐλήστευον τοὺς δυστυχεῖς χριστιανούς, οὓς ἔτι μᾶλλον κατεβασάνιζον οἱ Γενίτσαροι, διότι οὗτοι λαβόντες τότε ἄδειαν νὰ νυμφεύωνται διεσκορπίσθησαν ἀνὰ τὰς Ἐπαρχίας τοῦ Κράτους καὶ διήρπασαν τὰς καλλίστας τῶν ἐπανακτηθεισῶν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ἢ ὑπολειφθεισῶν αὐτοῖς γαιῶν [3]. Τὸ Πατριαρχεῖον

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 17.

1. ***Ἀγαθαγγέλου Νικολάκη***, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, ἐν Χανίοις 1903, σ. 73, 74.

2. Eton, ἔνθ. ἀν. I, 189.

3. Ὁ Γερμανὸς Στέφανος Gerlach (Tagebuch, σ. 52) περιγράφων τὴν οἰκτρὰν τῶν χριστιανῶν κατάστασιν ἔλεγεν ὅτι οἱ ἐν Κ)πόλει εὑρισκόμενοι μετὰ τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων μένουσιν ὁπωσδήποτε ἥσυχοι ἀλλ' οἱ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις τὰ πάνδεινα ὑφίσταντο. Διότι ὁ καδῆς, ὁ μπέης, ὁ σπαχίς, οἱ γενίτσαροι οἱ δια-

ΚΠ. ὑφίστατο τὰ πρῶτα πλήγματα τῆς ἐπιδεινώσεως τῆς καταστάσεως. Ὁ διαπρεπέστατος Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγᾶς ἔγραφε ζωηρῶς χαρακτηρίζων τὴν κατάστασιν, «φθάνουσι τοὺς ἀπελθόντας οἱ ἐπερχόμενοι κίνδυνοι καὶ ὡς τὸ ἐπ' ἀλλήλοις τρικυμίαις φερόμεθα οἱ τάλανες, ἀπροσδοκήτοις μὲν οὔ, ἀνελπίστοις δέ, ἀνηκέστοις βασάνοις». Τῷ 1594 περιοδεύσας ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν ἔγραφεν ἐκ Τενέδου ὁ αὐτὸς Πατριάρχης «ἐγὼ οὔτε ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὔτε κατὰ Σηστὸν καὶ Ἄβυδον, ὅθεν διέβην, οὐδὲ κατὰ Τένεδον... κατ' οὐδὲν ἐξευρίσκω τὴν ἀφθονίαν τῶν κακῶν μειονεκτοῦσαν· πανταχοῦ ταραχαί, φόβοι, δάκρυα, στεναγμοί, καὶ οὐκ οἶδα ποῖ λήξει τὰ κακὰ ἢ τίνα ἕξει παραμυθίαν» [1]. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἱερεμίου β' ἐζητήθη ὁ Μελέτιος Πηγᾶς ὡς Πατριάρχης ΚΠ. καὶ τότε μὲν δὲν μετέβη εἰς ΚΠ. ἀποστέργων, κατ' ἀρχήν, νὰ ἐγκαταλείπῃ τὸν Πατριαρχικὸν τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνον, ἀλλὰ βραδύτερον μεταβὰς εἰς ΚΠ. ὡς «ἐπιτηρητὴς» τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου (1597—1598) εὗρε, πρὸ παντός, αὐτὸν στερούμενον καὶ οἴκου καταλλήλου πρὸς διαμονὴν τοῦ Πατριάρχου, ἠναγκάσθη δὲ νὰ διαμένῃ «ἐν οἰκίσκοις ξένοις ὡς πάροικος». Ἕνεκα τῶν βαρυτάτων χρεῶν τοῦ Πατριαρχείου οἱ ἑβραῖοι δανεισταὶ κατέλαβον τὴν ἐν Ξυλοπόρτῃ Μονὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ὅπου ἄλλοτε ἐστεγάζετο τὸ Πατριαρχεῖον, τὴν ὁποίαν καὶ ἐπώλησαν, ἠναγκάσθη δὲ νὰ ἐξαγοράσῃ αὐτὴν ὁ Μελέτιος [2].

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας, καθ' ὃν χρόνον πανταχοῦ ἀπηνέστατα κατεδιώκετο ὁ χριστιανικὸς λαός. Ἐκτὸς δὲ τῶν πολυαρίθμων περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην μαρτυρίων ἔχομεν τὰ περιάκουστα ἐπεισόδια καὶ τὰς βασάνους τοῦ Χριστοφόρου Ἀγγέλου († 1638) ἐν Ἀθήναις, δι' ὧν καὶ παρὰ τοῖς ξένοις ἐγένετο γνωστὴ ἡ ἀφόρητος κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐν Τουρκίᾳ [3]. Ἐκ Πελοποννήσου, ὁπόθεν κατήγετο, μεταβὰς εἰς Ἀθήνας

μένοντες ἐν τοῖς χωρίοις φέρονται αὐθαιρέτως πρὸς αὐτοὺς ὑποχρεουμένους νὰ κρύπτωσιν ὅ,τι ἔχουσι. Καὶ ὁ Ἰάκωβος Ragazzoni τῷ 1571 ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ πρός τὴν Γερουσίαν τῆς Βενετίας (Alberi, Relazioni degli ambasciatori Veneti al senatu, II,100) ἔγραφεν ἐκ Κ)πόλεως «τὸ Κράτος τοῦτο (τῆς Τουρκίας) κατοικεῖται τὸ πλεῖστον ὑπὸ χριστιανῶν, οἵτινες ὑφίστανται τοιαύτας καταπτώσεις, ὥστε ὑπερβαίνουσι πᾶσαν πιθανότητα. Εἰς τοιοῦτον βαθμὸν εἶναι βεβυθισμένοι εἰς τὴν πτωχείαν καὶ τὴν ἀθλιότητα, ὥστε δὲν τολμῶσι νὰ ὑψώσωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν τοῦρκον κατὰ πρόσωπον. Καὶ ὅταν ἔτι ἔχωσι γῆν καρποφόρον φροντίζουσι νὰ ἀποκτῶσι μόνον ὅσα ἀπαιτοῦνται διὰ τοὺς φόρους καὶ τὴν συντήρησιν αὐτῶν, διότι ἂν ἀποκτήσωσι τίποτε περισσὸν οἱ τοῦρκοι δύνανται ν' ἀφαιρέσωσιν ἀπ' αὐτῶν τὴν γῆν».

1. ***Α. Νινολάκη***, Ἡ πρὸς τοὺς Κρῆτας ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ ἐν Χανίοις, σ. 29.

2. ***Μ. Γεδεών***, Πατριαρχικοὶ Πίνακες σ. 541.

3. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου***, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν, Ἐν Ἀθήναις 1928, σ. 55.

πρὸς ἐκπαίδευσιν ὁ Χριστοφόρος συνελήφθη ὑπὸ τοῦ ἀπανθρώπου τούρκου διοικητοῦ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακάς, ὡς ὕποπτος κατάσκοπος, δῆθεν, τῶν Ἰσπανῶν. Μετά τινας ἡμέρας ὁ διοικητὴς συναγαγὼν τοὺς τούρκους προὔχοντας κατοίκους τῆς πόλεως παρουσίασεν εἰς αὐτοὺς τὸν ἀτυχῆ ἕλληνα ὡς «προδότην καὶ Ἰσπανὸν» καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην αὐτῶν. Ἐκεῖνοι δὲ ἀπεφάνθησαν ὅτι τῷ ὄντι προὔκειτο περὶ Ἰσπανοῦ, διότι καὶ ὁ πώγων αὐτοῦ ἦτο μακρός, στενὸς καὶ μέλας καὶ τὸ ἱμάτιον σχεδὸν ἐρυθρὸν καὶ ἰσπανικοῦ χρώματος. Ὁ Χριστοφόρος ἔφερεν ἱμάτιον ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν ἑλλήνων ἱερέων καὶ ἡγουμένων Μονῶν, τοῦτο δ᾽ ἐπεβεβαίουν καὶ οἱ παριστάμενοι χριστιανοί. Ἀλλ᾽ οἱ τοῦρκοι ἠναντιοῦντο λέγοντες, ὅτι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ εἶναι ἐκλεκτότερον τοῦ τῶν ἑλλήνων κληρικῶν «καὶ τούτων ἕνεκα ἐστιν ἰσπανικόν»! Προσήγγιζεν ἡ ἑορτὴ τοῦ τουρκικοῦ Βαϊραμίου, ἐνόρκως δὲ οἱ τοῦρκοι ὑπισχνοῦντο πρὸς τὸν Χριστοφόρον, ὅτι ἂν ἔστεργε νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, τιμῶν τὴν ἑορτὴν τοῦ Βαϊραμίου, θὰ διωρίζετο ἀξιωματικὸς καὶ θ᾽ ἀπήλαυε πολλῶν τιμῶν, ἀπαλλασσόμενος πάσης περαιτέρω ἀνακρίσεως περὶ τῆς προελεύσεώς του. Ὁ Χριστοφόρος διαρρήδην ἀπέκρουσε τὰς προτάσεις ταύτας, λέγων ὅτι ἦτο ἕλλην καὶ ὀρθόδοξος χριστιανὸς καὶ ὅτι ἐπεθύμει ν᾽ ἀποθάνῃ χριστιανός, ἀλλ᾽ εἷς ἐξωμότης ἐπετέθη κατ᾽ αὐτοῦ, κρατήσας δ᾽ ἐκ τοῦ πώγωνος καὶ κτυπήσας αὐτὸν ἔλεγε, «διατὶ δὲν γίνεσαι τοῦρκος ἐνῷ ἐγὼ ἐγενόμην»; ἀρνούμενον δὲ τὸν Χριστοφόρον ἔρριψεν εἰς τὴν γῆν καὶ κατεπάτησε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, Οὕτω κακωθεὶς ὁ Χριστοφόρος ἐρρίφθη πάλιν εἰς τὰς φυλακάς, ὅπου μετέβησαν ὑπάλληλοι τοῦ διοικητοῦ («ἀνδράποδα τοῦ ἡγεμόνος χριστιανὰ ὄντα ἐκ λατίνων») προτρέποντες αὐτὸν ν᾽ ἀρνηθῇ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ὅπως ἀποφύγῃ τὴν μαστίγωσιν εἰς ἣν ἔμελλε νὰ ὑποβληθῇ. Ὁ Χριστοφόρος εἶπεν ὅτι προτιμᾷ νὰ φονευθῇ ἢ νὰ γίνῃ τοῦρκος, καίτοι διελογίζετο καθ᾽ ἑαυτὸν ἂν θὰ δυνηθῇ νὰ ὑπομείνῃ τὰς βασάνους. Ἐξαχθεὶς ἐκ τῶν φυλακῶν ἐρρίφθη κατὰ γῆς προσδεθεὶς εἰς παχέα ξύλα καὶ ἐμαστιγώθη ἐπὶ πολὺ ἀνηλεῶς, πάντοτε ἀποκρούων τὰς προτάσεις τῶν μαστιγούντων περὶ ἀρνήσεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τέλος μὴ πείθοντες αὐτὸν ἐζήτησαν νὰ εἴπῃ ψευδῶς ὅτι οἱ ἐν Ἑνετίᾳ εὑρισκόμενοι ἔμποροι Ἀθηναῖοι ἀπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας ἵνα προδώσῃ τὴν πόλιν εἰς τοὺς Ἰσπανούς, ἀλλ᾽ ὁ Χριστοφόρος ἐκ τῶν φρικτῶν βασάνων δὲν ἠδύνατο ν᾽ ἀρθρώσῃ λέξιν, ἐρρίφθη δὲ πάλιν εἰς τὰς φυλακάς, ὁπόθεν μετὰ πολλῶν κόπων ἀπηλευθέρωσαν αὐτὸν οἱ προὔχοντες τῶν Ἀθηνῶν χριστιανοὶ καὶ ἐφυγάδευσαν αὐτόν. Ὁ Χριστοφόρος μετέβη εἰς Ἀγγλίαν ἔνθα ἀφηγήθη τὰ δεινοπαθήματα αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανῶν [1].

1. E. Legrand, Bibliographie hellénique (XVII siècle) I, 111—3. III, 208—9 ***Δ. Γρ. Καμπούρογλου***, Μνημεῖα ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων Β΄, 238. ***Τ. Θέμελη***, Ἑλλήνων ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Πατρίκιον Ἰούνιον, «Νέα Σιὼν» Ἱεροσολύμων

Παρὰ τὴν ἀπεριγράπτως δεινὴν ἐκείνην κατάστασιν ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς, ἐνδυναμουμένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, συνεκρατεῖτο καὶ διεσώζετο, σώζουσα ἅμα καὶ συγκρατοῦσα τὰ τέκνα αὐτῆς ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει καὶ ἐνισχύουσα αὐτὰ εἰς τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς μαρτυρικοὺς ἀγῶνας [1]. Πρὸς αὐτὴν ἀπηύθυνον οἱ ὑπόδουλοι τοὺς στεναγμοὺς αὐτῶν, παρὰ τῇ μητρὶ ταύτῃ εὕρισκον ἀνεξάντλητον παραμυθίαν. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἄγκυρα, ἀφ' ἧς οἱ διηνεκῶς σαλευόμενοι ἐστηρίζοντο. Ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξε, τῷ ὄντι, σώτειρα κιβωτὸς τῶν χριστιανῶν ἐν τῷ τουρκικῷ κατακλυσμῷ.

Ἐπακολουθήματα προώρων ἐξεγέρσεων.

Ὑπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τὸ Ἑλληνικὸν Γένος δὲν εὗρε μόνον τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ ἑνότητα κατὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν ἀλλὰ καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐθνικῆς περισυλλογῆς, τῆς ψυχικῆς ἀναπλάσεως καὶ ἠθικῆς καθάρσεως· ἀπέκτησεν ἐθνικὴν αὐτοσυνείδησιν. Ἡ Ἐκκλησία διακρατοῦσα τοὺς Ἕλληνας πνευματικῶς ἐλευθέρους ἀπὸ τῶν ξένων δυναστῶν καὶ ἀνανεοῦσα ἑκάστοτε τὰς φθειρομένας αὐτῶν δυνάμεις, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν πίεσιν, ἀνεζωογόνει τὴν ἐθνικὴν τῶν ὑποδούλων αὐτοσυνείδησιν διὰ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, ὧν πιστὴ διετέλει θεματοφύλαξ, διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ὡς χρυσὸς ἐν χωνευτηρίῳ ἐδοκιμάζετο ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δουλείαν, ἡ δὲ καταδυνάστευσις ἐπιτεινομένη μὲν ἀλλὰ μὴ εἰσδύουσα εἰς τὸ βάθος τῆς ἐθνικῆς τῶν ὑποδούλων συνειδήσεως, ἔτι μᾶλλον ἐξῆπτε τὸ ἐλεύθερον αὐτῶν φρόνημα καὶ παρεσκεύαζε τὴν πανήγυριν τῆς ἐλευθερίας, μετὰ τὸ μακρὸν τῆς δουλείας πένθος.

Αἰχμάλωτος ὢν ὁ Ἕλλην ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἐνδόξου ἱστορικοῦ παρελθόντος ἔζη ἐν ταῖς ἀναμνήσεσιν αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἐλπίδι τοῦ μέλλοντος. Ἠσθάνετο ἑαυτὸν ὁ δοῦλος ὡς «ἕλληνα» ἀπέναντι «βαρβάρου» δυνάστου. Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία παρουσιάζετο αὐτῷ συνεχὴς καὶ ἀδιάλειπτος, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς δουλείας συνταχθεισῶν Χρονογραφιῶν, τρέφουσα τὴν φαντασίαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ συνεταυτίζετο ὁ Παρθενὼν καὶ ἡ Ἁγία Σοφία. Ἡ δ' ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἐπελθοῦσα ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων, ἀναζωογονήσασα ζωηρῶς

Ε, 1907, σ. 308. Πρβλ. σημείωμα A. Palmieri ἐν Vacant-Mangenot, Dictionnaire de Theologie catholique, II, 2419.

1. Hertzbreg, III, 77 Zinkeisen, II, 13, Schmitt, σ. 43, ἑξ. Nerulos, σ. 39 *Σπ. Ζαμπελίου*, Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος μετὰ μελέτης ἱστορικῆς περὶ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Κέρκυρα 1852, σ. 206 ἑξ. M. Raymband, Mémoiare sur la Grèce, εἰσαγωγὴ A. Rabbe, I, 41. Ἐν τέλει τοῦ ιστ' αἰῶνος ἠριθμοῦντο ἐν Κ)πόλει 100.000 ἑλλήνων χριστιανῶν, Zinkeisen, III, 360—361.

τὰς ἀναμνήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, ἐνίσχυεν ὡσαύτως τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αὐτοσυνειδήσεως τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων. Ἡ παλαιὰ Βασιλεύουσα πόλις ἔμεινε πάλιν βασιλεύουσα καὶ μητρόπολις τῶν ὑποδούλων, ἕδρα τοῦ ἐθνάρχου αὐτῶν καὶ Πατριάρχου, τοῦ καταλαβόντος τὴν θέσιν τοῦ ἐκλιπόντος Βασιλέως, τοῦ ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, ὑπὸ τὴν δουλείαν περιβεβλημένου ἀναφαίρετον πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αἴγλην καὶ ἱερὸν μεγαλεῖον ὅπερ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξαφανίσῃ ἡ τυραννίς. Ἐν τοῖς ναοῖς ἤκουεν ὁ ὑπόδουλος τοὺς αὐτοὺς ὕμνους, οὓς καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως ἐλεύθερος ἤκουε, τοὺς συνδεδεμένους πρὸς τὰ μεγάλα γεγονότα τοῦ παρελθόντος καὶ τὰ κατὰ βαρβάρων περίλαμπρα κατορθώματα τῶν χριστιανῶν Βασιλέων, τὰς αὐτὰς εὐχὰς καὶ δεήσεις «ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων ἡμῶν Βασιλέων», ὡς ἔτι ζώντων καὶ ἀγωνιζομένων ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Σταυροῦ. Πῶς δὲ ἡ Ἐκκλησία περιέθαλπε καὶ ὑπεστήριζε ταῦτα πάντα, μαρτυροῦσιν οἱ λόγοι τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως κατὰ τὸν ιζ'. αἰῶνα. Ὁ Λούκαρις θέλων νὰ προφυλάξῃ τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ξένων προπαγανδῶν, συνέταξε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, Διάλογον ἐν ἁπλῇ γλώσσῃ καὶ πρὸς τοὺς ὑποδούλους ἀπευθυνόμενος ἔλεγε, «Πρέπον εἶναι, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας γνήσια παιδία, ἂν ἴσως καὶ εὑρισκόμεθα ξεπεσμένοι ἀπὸ βασιλείαν, ἀπὸ πλούτη καὶ ἀνάπαυσιν ὁποῦ ἔχει ὁ κόσμος νὰ μὴ προδώσωμεν τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς μας». Ἄνδρας Ἕλληνας προσεφώνει ὁ Πατριάρχης τοὺς ὑποδούλους, ζητῶν νὰ διασώσῃ τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς των, εἶναι δ' εὐνόητον τί τοῦτο ἐσήμαινε. Κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα ὁ Κρὴς Διδάσκαλος Φραγκῖσκος Σκοῦφος ἐν τῇ Ρητορικῇ αὐτοῦ συμπεριέλαβε δέησιν πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους ὑπὸ τῶν τούρκων ἐν ᾗ παρίστα τοὺς ἐν ταῖς διαφόροις ἑλληνικαῖς χώραις θανατωθέντας ὑπὸ τῶν διωκτῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἀποστόλους καὶ μάρτυρας ἱκετεύοντας αὐτὸν ἵν' ἀπολυτρώσῃ τὸ Ἑλληνικὸν Γένος.

Ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς ἁλώσεως τῆς ΚΠόλεως εἶχον διαδοθεῖ ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν παραδόσεις, αἵτινες ὑπῆρξαν δι' αὐτὸν ἀνεξάντλητος πηγὴ παραμυθίας ἐν μέσῳ τῆς ἀπεριγράπτου κακοδαιμονίας. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν ὑπ' ἀγνώστου ποιητοῦ, ἐκ φόβου τῶν τούρκων προφανῶς ἀποκρύψαντος τὸ ὄνομά του συνετάχθη ὁ «Θρῆνος Κωνσταντινουπόλεως» καὶ μετ' αὐτὸν τὸ «Ἀνάκλημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡσαύτως ὑπὸ ἑτέρου ἀγνώστου ποιητοῦ. Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ποιήμασι περιεγράφοντο ζωηρότατα ἡ ἅλωσις τῆς ΚΠ. ὁ ἡρωϊκὸς θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ἡ εἰσβολὴ τῶν τούρκων εἰς τὴν ἁλωθεῖσαν Πόλιν, αἱ διαρπαγαὶ αὐτῶν καὶ αἱ λεηλασίαι, ἡ καθύβρισις τῶν ἱερῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πάντων μάλιστα ἡ μεταβολὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος [1]. Πλεῖσται λαϊ-

1. E. Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, I, σ. 169 ἑξ. *Σπ. Λάμπρου*, Μονῳδίαι καὶ θρῆνοι ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς ΚΠόλεως, «Ν. Ἑλληνομνήμων»

καὶ παραδόσεις περιεστρέφοντο περὶ τὸν ναὸν ἐκεῖνον καὶ τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον. Ἡ παράδοσις περὶ τῆς διακοπείσης κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας θείας Λειτουργίας ἐνισχύετο ὑπὸ διαφόρων ἑτέρων παραδόσεων. Κατά τινα τούτων τῷ 1522, κατὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς ἑορτῆς τοῦ χριστιανικοῦ Πάσχα οἱ τοῦρκοι ἤκουσαν ψαλμῳδίας ἐν τῷ ναῷ καὶ εἶδον φῶς μέγα ἐν αὐτῷ, ἐπιστεύετο δὲ ὅτι ἐτησίως ἐτελεῖτο μυστικῶς ἡ θεία Λειτουργία ἐν αὐτῷ ὑπὸ νεκρῶν ἢ κεχωρισμένων τοῦ ζῶντος κόσμου λειτουργῶν. Ἡ ἁγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ ἐπιστεύετο ὅτι δὲν κατεστράφη ὑπὸ τῶν τούρκων, ἀλλ' ὅτι εὑρίσκεται ἐν τῷ βυθῷ τῆς Προποντίδος, κινουμένη διαρκῶς πρὸς τὴν ξηράν. Περὶ δὲ τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἐπιστεύετο ὅτι ζῇ μαρμαρωμένος, παραμένων ἔν τινι κρύπτῃ καὶ καραδοκῶν τὴν στιγμὴν τῆς ἐκδιώξεως τῶν τούρκων ἐκ τῆς καταπατηθείσης ὑπ' αὐτῶν καὶ μιανθείσης Πόλεως[1].

Τοιαῦται παραδόσεις ὑπέθαλπον τὸν πόθον τῆς ἐλευθερίας καὶ προὐκάλουν συνεχεῖς κατὰ τῶν τούρκων ἐξεγέρσεις τοῦ καταδυναστευομένου λαοῦ, ὑποθαλπομένας καὶ ὑπὸ τῶν ξένων, οἵτινες ἐζήτουν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῶν. Ἤδη τῇ ὑποκινήσει αὐτῶν κατὰ τὸν ιστ' αἰῶνα προὐκλήθη ἐξέγερσις τῶν Ἑλλήνων ἐν Πελοποννήσῳ καὶ δὴ ἐν Μάνῃ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Μελισσηνῶν, τῇ συμμετοχῇ καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἐπιδαύρου Μακαρίου, ἀλλ' ἀπέτυχε, πολλῶν φονευθέντων, ἐκάησαν δ' ἐπὶ τῆς πυρᾶς, ἐκτὸς ἄλλων, οἱ Ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης. Ὁμοίως ἀπέτυχε καὶ νέα ἐξέγερσις ἐν ἀρχῇ τοῦ ιζ' αἰῶνος ἐν Πελοποννήσῳ τῇ ὑποκινήσει τοῦ Δουκὸς τοῦ Νεβὲρ Καρόλου Β' Γονζάγα, ἀξιοῦντος ὅτι ἔχει δικαιώματα κληρονομικὰ ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου ΚΠόλεως, ὡς καὶ ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ προσκληθεῖσα ἐξέγερσις ὑπὸ τοῦ Λαρίσσης—Τρίκκης Διονυσίου κατὰ τὰ ἔτη 1604 καὶ 1611. Ὑπέστη δὲ τότε μαρτυρικὸν θάνατον ὁ Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου Σεραφείμ[2].

Ταὐτοχρόνως δὲ οἱ Σουλτᾶνοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μαλθακοὶ καὶ ἀπόλεμοι ὄντες συνετέλουν εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατο-

---

Ε' 1908, σ. 190 ἑξ. A. Elissen, Analecten der mitelalterischen und neugriechischen Literatur, Leipzig 1857 III, 84—106. ***Α. Π. Κεραμέως***, Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, «Byzantinische Zeitschrift» XII, Leipzig 1903, σ. 266 ἑξ. A. Passow, Τραγούδια Ρωμαίϊκα. Popularia carmina. Graeciæ Récentioris, Lipsiae 1860, σ, 145 ἑξ.

1. ***Ν. Γ. Πολίτου***, Παραδόσεις, Ἐν Ἀθήναις 1904 μερ. Α'. σ. 23. Αὐτόθι. σ. 19—27 Πρβλ. ***Σπ. Λάμπρου***, Ἐθνικαὶ ἐλπίδες καὶ ὄνειρα, Λόγοι καὶ ἄρθρα, Ἐν Ἀθήναις 1902, σ. 338 ἑξ. ***Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου***, Ἐθνικαὶ τῶν Ἑλλήνων παραδόσεις, Περιοδ. «Ἐθνικὴ Ζωὴ» Α' Ἐν Ἀθήναις 1921, φύλ. 2 σελ. 1 ἑξ.

2. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου***, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Οἱ Νεομάρτυρες, Ἔκδ. Β'. Ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 22—32. ***Κ. Σάθα***, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθήνησι 1869, σ. 210 ἑξ.

ρίας. Οἱ ἀνώτατοι λειτουργοὶ τῆς Κυβερνήσεως τὴν ἐξουσίαν μεταχειρίζοντο πρὸς χρηματισμὸν ληστεύοντες, ἡ δ' ἐξασθένισις τῆς κεντρικῆς Κυβερνήσεως ἐνίσχυε τοὺς κατὰ τόπον διοικητάς, οἵτινες αὐθαίρετοι τυραννίσκοι καθιστάμενοι διὰ τὸν ὑπόδουλον λαὸν καὶ διὰ μυρίων τρόπων πᾶσαν αὐτοῦ ἐκμυζῶντες δύναμιν ἐπανίσταντο πολλάκις καὶ κατὰ τοῦ Σουλτάνου[1]. Οἱ Γενίτσαροι, παραλαμβανόμενοι νῦν ἐκ τουρκοπαίδων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπειθάρχητοι ὄντες καὶ τὰ πολεμικὰ καταλίποντες ἔργα, κύριον εἶχον ἀσχόλημα τὰς ἁρπαγάς, τὰς ἀτιμώσεις τοὺς βιασμοὺς τῶν χριστιανῶν. Φόροι ἐπεβάλλοντο καθ' ἑκάστην βαρύτατοι, μετὰ σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας εἰσπραττόμενοι, πᾶν δὲ προνόμιον καὶ δικαίωμα κατεπατεῖτο ὑπὸ τῶν αὐθαιρέτων πασάδων, οἵτινες καταβασανίζοντες τοὺς χριστιανοὺς μυρίους ἐφεύρισκον περιορισμοὺς οὐ μόνον περὶ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν περιβολὴν καὶ τῶν χρωματισμὸν τῶν οἰκιῶν ἀλλὰ καὶ περὶ πολλὰς ἄλλας λεπτομερείας, ἀβίωτον τὸν βίον αὐτῶν καθιστῶντες. Ἐὰν ὁ χριστιανὸς ἤθελε νὰ ζήσῃ, νὰ μὴ στερηθῇ τῶν τέκνων αὐτοῦ, τῆς συζύγου καὶ τῆς περιουσίας, ὁσάκις ἁρπακτικὰ ἐπ' αὐτῶν τοῦρκος ἔρριπτε βλέμματα, καὶ ὁσάκις δὲν ἠδύνατο αὐτὸν ἄλλως νὰ ἐξευμενίσῃ, ἐξηναγκάζετο νὰ δεχθῇ τὸν ἰσλαμισμόν. Πλεῖστοι χριστιανοὶ καθ' ἑκάστην ἐπὶ ψευδέσι προφάσεσιν ἤγοντο εἰς τὰ δικαστήρια, ὁ δὲ καταδικαζόμενος εἰς θάνατον ἠδύνατο ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ποινῆς ἂν ἐγίνετο μουσουλμᾶνος, ἀρνούμενος τὸν χριστιανισμόν. Ὁ μὴ δυνάμενος ν' ἀντιστῇ εἰς τὰς συστηματικὰς πιέσεις καὶ καταδυναστεύσεις, εἰς τὴν φρίκην τῆς ἀτιμώσεως καὶ τῆς πείνης, ὁ μὴ ἔχων τρόπους ν' ἀποκρούσῃ τὴν συκοφαντίαν τοῦ προστυχόντος τούρκου, ἔστω καὶ ἐξωτερικῶς ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῇ τὸν ἰσλαμισμόν, κρύπτων εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Πλεῖστοι τῶν βίᾳ ἐξισλαμιζομένων παρέμενον ἐν τῷ κρυπτῷ χριστιανοί, ὑπογείως κατασκευάζοντας ναούς, ὡς οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ τὰς κατακόμβας, ἐν τῷ φανερῷ μὲν καὶ μεγαλοφώνως εἰς τὸν Ἀλλὰχ

---

1. Ὁ ἐν ΚΠόλει Ἄγγλος Πρεσβευτὴς Θωμᾶς Roe ἐν ἐπισήμῳ ἐκθέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἀγγλίας (Negociations of Sir Thomas Roe in his embassy to the Ottoman Porte, London 1740, σ. 66) ἔγραφε τῷ 1622 «θὰ διηγηθῶ ὑμῖν παράδοξον πρᾶγμα. Πρὸ ἑξηκονταετίας περίπου ἐγένετο ἀπογραφὴ τῶν κατοικουμένων χωρίων ἐν τῷ Κράτει τοῦ Σουλτάνου, εὑρέθησαν δὲ πλέον τῶν 553,000. Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (1621) πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Πολωνικοῦ πολέμου ἐγένετο νέα ἀπαρίθμησις τῶν χωρίων ἀπεδείχθη δὲ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν χωρίων ὑπεβιβάσθη εἰς 77,000. Ἀναμφιβόλως τοῦτο εἶναι καταπληκτικὴ ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατοίκων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐνιαχοῦ ἵστανται ἀκόμη τὰ ἐρείπια τῶν οἰκιῶν, ἀλλ' ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀγριότης τῶν διοικητῶν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐγκαταλειφθῶσιν ὑπὸ τῶν κατοίκων. Καὶ εἶναι δυνατὸν τρεῖς ἡμέρας νὰ ταξειδεύῃ τις ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀνατολίαν, τὰς καλυτέρας Ἐπαρχίας τοῦ Κράτους, χωρὶς νὰ εὕρῃ ἓν ᾠὸν ὅπως φάγῃ, χωρὶς νὰ συναντήσῃ ἄνθρωπον ὅστις νὰ προσφέρῃ σταγόνα ὕδατος»!

προσευχόμενοι, ἐν τῷ μυχῷ δὲ τῆς καρδίας αὐτῶν τὴν Παναγίαν ἐπικαλούμενοι καὶ τὸν Μωάμεθ βλασφημοῦντες. Ἑλληνίδες καὶ ἄλλων ὑποδούλων λαῶν χριστιαναὶ κόραι ἠναγκάζοντο νὰ συζευγνύωνται τούρκους, ὅπως δὲ καθίστανται προθυμότεραι εἰς τοιούτους γάμους, δὲν ὑπεχρεοῦντο νὰ ἐξισλαμισθῶσιν ἀλλὰ παρέμενον χριστιαναί. Ὅθεν, παρὰ τὰς αὐστηρὰς τῶν Πατριαρχῶν ἀπαγορεύσεις, δὲν ἦσαν ἀσυνήθεις τοιοῦτοι γάμοι, δι' ὧν ἀνενεοῦτο ἑκάστοτε ὁ ὀργανισμὸς τῆς τουρκικῆς φυλῆς, διότι τὰ ἐκ τοιούτων γάμων τέκνα ἀνετρέφοντο ἐν τῷ ἰσλαμισμῷ. Ἐὰν δὲ χριστιανός τις ἐφωρᾶτο ἢ ἁπλῶς ὕποπτος καθίστατο ὡς εὑρισκόμενος εἰς σχέσεις μετὰ μουσουλμανίδος, κατεδικάζετο εἰς θάνατον μὴ προσερχόμενος εἰς τὸν ἰσλαμισμόν. Ἦτο καὶ τοῦτο εἷς τῶν πολλῶν τρόπων τοῦ βιαίου ἐξισλαμισμοῦ, ὅστις συστηματικῶς διεξήγετο κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον.

Ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ ἐπὶ Ἀχμὲτ α'. (1603—1617) εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ Μουρὰτ δ'. (1623—1640), ὅστις ἦτο τύραννος, κατὰ τὴν κυρίαν ἔννοιαν τῆς λέξεως [1], καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐσυστηματοποιήθη τὸ διὰ τὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων παιδομάζωμα [2], ἰδιαζόντως κατεπιέσθησαν πρὸς ἐξώμοσιν οἱ κάτοικοι τῆς Ἠπείρου, ἕνεκα ὑπονοιῶν περὶ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Ἑνετῶν. Τότε δὲ ἠναγκάσθησαν οἱ ἐν τῇ στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ διατελοῦντες Ἠπειρῶται Σπαχίδες νὰ ἐξισλαμισθῶσι. Σπαχίδες ἀρχικῶς ἐκαλοῦντο οἱ χριστιανοὶ δεκατισταὶ τῶν προϊόντων τῶν χωρίων, παραχωρουμένων αὐτοῖς κληρονομικῶς δι' ἐκμισθώσεως. Κατ' ἐξαίρεσιν οἱ τῆς Πελοποννήσου Σπαχίδες δὲν ἐστρατεύοντο. Οἱ δὲ Ἠπειρῶται Σπαχίδες κατὰ τὰς στρατείας αὐτῶν συναθροιζόμενοι ἐν Ἰωαννίνοις ὥδευον μέχρι τοῦ Πίνδου ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐκεῖθεν δ' ἐτάσσοντο ὑπὸ τουρκικὴν σημαίαν. Ἐπὶ δύο αἰῶνας ἐξηκολούθουν τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν ὑπηρεσίαν διὰ τῶν πολεμικῶν ἀνδραγαθημάτων αὐτῶν προκαλοῦντες τὸν φθόνον τῶν τούρκων συμπολεμιστῶν. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ιζ' αἰῶνος ἠριθμοῦντο εἰς δωδεκακισχιλίους, ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς κατά τινα πρὸς τοὺς Πέρσας μάχην, καθ' ἣν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἡττήθη, ἀναπετάσσαντες οἱ Σπαχίδες τὰς χριστιανικὰς σημαίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου περιφανῆ κατήγαγον νίκην καὶ ἐνεφανίσθησαν πρὸ τῆς σκηνῆς τοῦ Μ. Βεζύρου μετὰ τῶν τετιμημένων σημαιῶν αὐτῶν. Ἀλλ' ἔκτοτε ἀπηγορεύθη νὰ ὑπάρχῃ Ἕλλην στρατιώτης Σπαχὶς μὴ δεχθεὶς τὸν ἰσλαμισμόν [3]. Ἐν Ἀλβανίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤρξατο ἐπικρατῶν ὁ ἰσλαμισμός, καθίστατο δὲ ἀληθῶς λίαν ἐπικίνδυνος ἡ συστηματικὴ καὶ ἀνεπίσχετος παρείσδυσις αὐτοῦ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς διὰ βιαιοτάτων τρόπων καὶ τυραννίας. Πῶς οὗτοι προσεφέροντο πρὸς τοὺς χριστιανοὺς

---

1. Hammer, ἔνθ' ἀν. IX, 584.
2. ***Κ. Κούμα***, Ἱστορία Ι'. σ. 342. ***Παπαρρηγοπούλου***, Ἱστορία Ε, 477.
3. Ἱστορικὸν κατὰ παράδοσιν Κοσμᾶ Μπαλάνου, διδασκάλου Ἰωαννίνων, Ἐν τῷ περιοδ. «Ἀθηνᾶ» σ. 100. 101. ***Φιλήμονος***, Δοκίμιον, σ. 18. 19,

μαρτυρεῖ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Μ. Βεζύρης Ἀλῆ πασᾶς ἀπήτησε παρὰ τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Τιμοθέου β΄ τὸ ποσὸν 100,000 νομισμάτων χρυσῶν ἐπὶ τῇ ἁπλῇ σκέψει, ὅτι ὁ Πατριάρχης, διορίσας, δῆθεν, 300 Ἐπισκόπους, εἰσέπραξεν ἐξ ἑκάστου αὐτῶν 1000 χρυσᾶ νομίσματα! Μετὰ μυρίων προσπαθειῶν συλλέξας ὁ Πατριάρχης 30.000 χρυσῶν νομισμάτων ἔδωκεν αὐτὰ εἰς τὸν ἄπληστον Βεζύρην [1].

Ἐπεμβάσεις εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας.

Τῇ 30 Μαΐου 1635 συνελθόντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ κληρικοὶ τοῦ Πατριαρχείου πρὸς σύνταξιν κανονισμοῦ τῶν τῆς διοικήσεως αὐτοῦ ἔλεγον ὅτι οὐδεὶς τῶν ὀρθοδόξων ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ ἀσυμπαθὴς καὶ ἀνάλγητος «ὁρῶν ἢ ἀκούων ἀρχιερεῖς ὡς αἰχμαλώτους ἀγομένους τὸν τοῦ Κυρίου λαὸν...ἔνθεν κἀκεῖθεν πλανώμενον...τὰς ἐκκλησίας ἁρπαζομένας, ψυχὰς πενήτων βρῶμα γινομένας τοῖς λύκοις» [2]. Ταῦτα μαρτυροῦσιν ὁποία τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν ἐπεμβάσεων τῶν Τούρκων.

Δυστυχῶς δὲ ταύτας ὑπέθαλπον καὶ οἱ ἑτερόδοξοι χριστιανοί, οἵτινες, ἡγουμένης τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἀπεπειρῶντο, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ὀρθοδόξους. Θῦμα τοιούτων ἀξιοθρηνήτων καὶ ἀντιχριστιανικῶν ἐνεργειῶν τῶν λατίνων καὶ λατινοφρόνων ἔπεσε κατὰ τὴν δ΄ δεκαετηρίδα τοῦ αἰῶνος ἐκείνου ὁ Κύριλλος Λούκαρις. Ἐπανειλημμένως συκοφαντηθεὶς καὶ ἐξορισθεὶς κατηγγέλθη τέλος πρὸς τὴν Ὑ. Πύλην ὡς συνεννοούμενος μετὰ τῶν Ρώσων πρὸς ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων, ὑπὸ τραγικωτάτας δὲ περιστάσεις, συλληφθεὶς τῇ 27 Ἰουνίου 1638 ἐστραγγαλίσθη ὑπὸ τῶν Γενιτσάρων καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ μετὰ τὸν Κύριλλον Λούκαριν τὸ γ΄ καταλαβὼν τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον Κύριλλος Κονταρῆς (1633, 1635—6, 1638—9) διαταγῇ τοῦ Σουλτάνου Μουρὰτ δ΄ ἐξορισθεὶς κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1639 εἰς Βαρβαρίαν ἀπηγχονίσθη καθ᾽ ὁδὸν ὑπὸ τῶν συνοδευόντων αὐτὸν στρατιωτῶν. Ὁ Μουράτ, καίτοι εἶχε καταπαύσει τὸ παιδομάζωμα τῶν χριστιανῶν, καταρτίσας ἐκ τουρκοπαίδων τὸ στρατιωτικὸν τάγμα τῶν Γενιτσάρων, ὑπῆρξε σκληρὸς καὶ ἀπάνθρωπος, νέος Νέρων διὰ τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν [3]. Πολλοὶ δ᾽ ἐπ᾽ αὐτοῦ ὑπέστησαν μαρτυρικὸν θάνατον. Ἀπηνεστάτη ἦτο ἡ εἴσπραξις τῶν τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων φόρων, ἡ δ᾽ ἐκμίσθωσις τῆς δεκάτης ὑπὸ Ἑβραίων καὶ ἄλλων πλεονεκτῶν, ἡ βιαία εἴσπραξις αὐτῆς καὶ ἡ ἁρπαγὴ τοῦ ἄρτου ἐκ τοῦ στόματος τῶν δυστυχεστάτων ὑποδούλων ἐπηύξανον τὰς ἀνεκδιηγήτους αὐτοῦ συμφοράς.

1. ***Σκ. Βυζαντίου,*** ἔνθ᾽ ἀν. Β΄ 421. ***Παπαρρηγοπούλου,*** Ε΄ 499.
2. E. Legrand, Bibliographie hellénique, (XVII siècle) IV, 419—24.
3. W. Eton, ἔνθ᾽ ἀν, I. 216,

Τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας οὕτω κατεπατοῦντο ὑπὸ τῆς τουρκικῆς Ἀρχῆς ὥστε κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1637 ἐπὶ Πατριάρχου ΚΠ. Νεοφύτου γ' (1636—1637) ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Γαβριὴλ βιαίως ἐπαύθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ὑπὸ τῶν τούρκων, ἀντικατασταθεὶς διὰ τοῦ πρώην Μητροπολίτου Κορίνθου Κυρίλλου, μετατεθέντος εἰς τὴν μητρόπολιν Φιλιππουπόλεως [1]. Ἡ πρᾶξις τῆς μεταθέσεως, φρικτὸν εἰπεῖν, ὑπεγράφη ὑπὸ πέντε Ἀρχιερέων καὶ τριῶν τούρκων! Ἀλλὰ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1639 ἐπὶ Πατριάρχου ΚΠ. Παρθενίου α' (1639—1644) ἐγένετο συνοδικὴ πρᾶξις, δι' ἧς ἐκηρύχθη ἄκυρος ἡ μετάθεσις τοῦ Κυρίλλου, ἅτε εἰς τὴν βίαν καὶ τὴν τυραννίαν ὀφειλομένη. Ὁ Πατριάρχης Παρθένιος α' ἐξωρίσθη εἰς Κύπρον, ὁ δὲ Παρθένιος β' (1644—46, 1648—50) τῇ 16 Μαΐου 1650 ἐστραγγαλίσθη ὑπὸ τῶν τούρκων [2]. Ὁ Παρθένιος β' ἦτο δραστήριος μὲν ἀλλὰ τυραννικὸς καὶ φιλάργυρος καταπιέσας καὶ καταδιώξας πολλοὺς τῶν ἱεραρχῶν, εἰς τὸν φόνον δὲ αὐτοῦ συνετέλεσαν καὶ οἱ ἡγεμόνες Βλαχίας Βασίλειος καὶ Μολδαυΐας Ματθαῖος. Τῇ 14 Μαρτίου 1657 ἀπηγχονίσθη ὑπὸ τῶν τούρκων μαρτυρικῶς τελευτήσας ὁ Πατριάρχης ΚΠ. Παρθένιος γ' (1656—1657). Κατηγορηθεὶς ὡς συνεννοούμενος μετὰ τῶν Ρώσων, καίτοι ἀπεδείχθη ἀθῶος, κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ἀλλὰ προὐτάθη αὐτῷ ἡ ἐξώμοσις πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ θανάτου. Ὁ Πατριάρχης ἐνέμεινεν, ὡς ἦτο ἀκόλουθον, σταθερὸς καὶ ἀκλόνητος ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐκρέματο τὸ λείψανον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀγχόνης, ὕστερον δ' ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν [3]. Μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Παρθενίου γ' κατηργήθη τὸ προνόμιον τοῦ νὰ ἐμφανίζηται ἐπισήμως μετὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Σουλτᾶνον ὁ ἑκάστοτε νέος Πατριάρχης. Ὤφειλε μέχρι τῆς δ' δεκαετηρίδος τοῦ ιθ' αἰῶνος, ὅτε πάλιν ἀνενεώθη τὸ παλαιον προνόμιον, νὰ ἐμφανίζηται εἰς τὸν Μ. Βεζύρην καὶ παρ' αὐτοῦ νὰ λαμβάνῃ τὸ Σουλτανικὸν βεράτιον, περιβαλλόμενος τὸ καββάδιον, ἐπίσημον τουρκικὸν ἔνδυμα. Ἀπηγορεύθη δὲ εἰς τοὺς συνοδεύοντας τὸν νέον Πατριάρχην Ἀρχιερεῖς νὰ φορῶσι καββάδιον [4]. Βραδύτερον ἐπὶ Πατριάρχου Μεθοδίου γ' (1668—1571) ἀπηγορεύθη εἰς τοὺς Πατριάρχας καὶ τοὺς λοιποὺς κληρικοὺς

---

1. Socolov, ἔνθ' ἀν. σ. 36.

2. ***Καισαρίου Δαπόντε,*** Χρονογράφος, παρὰ ***Κ. Σάθᾳ,*** Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Ε, 6. ***Κούμα,*** ἔνθ' ἀν. Η, 493-4, ***Μελετίου*** Ἀθηνῶν, Ἐκκλησ. ἱστορία, Γ, 455,6. Μνημεῖα γραπτά, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Α, 1880, σ. 106-7.

3. ***Μελετίου*** Ἀθηνῶν, Ἐκκλ. ἱστορία Γ, 466. ***Κούμα,*** ἔνθ' ἀν. Η, 531 ἑξ· ***Ὑψηλάννου,*** ἔνθ' ἀν. σ. 158. ***Καισαρίου Δαπόντε,*** Χρονογράφος, Κ. Σάθα, Μεσ· Βιβλιοθ. Γ, 6. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» ΚΠ. Α, 1880, σ. 106.7.

4. Μεταγενεστέρως ἀναφέρεται ὅτι οἱ συνοδεύοντες τὸν νέον Πατριάρχην Ἀρχιερεῖς ἐφόρουν καφτάνια, δὲν εἶναι δὲ βέβαιον ἂν ταῦτα ἦσαν τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ καβάδια. ***Β. Στεφανίδου,*** Συμβολαί, σ. 127.

νὰ φέρωσιν ὡς κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τὸ σκιάδιον, ἀντὶ τούτου δὲ ἐφόρεσαν μικρὰ καλύμματα ἐξ ἐρυθροῦ βελούδου μετ᾽ ἐρυθρῶν σταυρῶν [1]. Φαίνεται οὐχ ἧττον, ὅτι καὶ μετὰ τοῦτο τινὲς τῶν Πατριαρχῶν ἐξηκολούθουν φοροῦντες τὸ σκιάδιον, διότι ὁ Ἄγγλος Wheler τῷ 1675 ἐπισκεφθεὶς τὸν Πατριάρχην Παρθένιον δ΄ (τὸ δ΄ τότε ἐκλεγέντα) εἶδεν αὐτὸν φοροῦντα τὸ σκιάδιον [2]. Εἰς μυρίας ταπεινώσεις ὑπεβάλλοντο καὶ οἱ Πατριάρχαι καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοί. Δὲν διωρίζοντο αὐθαιρέτως μόνον Ἀρχιερεῖς ἀλλὰ καὶ Πατριάρχαι. Οὕτω δὲ μετὰ τὸν ἀπαγχονισμὸν τοῦ Παρθενίου γ΄ ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις ἠξίωσε νὰ ἐκλεγῇ Πατριάρχης ὁ Γάνου καὶ Χώρας Γαβριὴλ (1657). Ἐπὶ τούτῳ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος συνέταξε τὴν ἑξῆς χαρακτηριστικὴν πρᾶξιν τῆς ἐκλογῆς: «Οὐδεμία τῶν ὑποθέσεων δύναται τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα, ἡ γὰρ ἀρχὴ ἐστι ρίζα καὶ πηγὴ τοῦ ὅλου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως μεμενηκότος ἀμοίρου ἀρχῆς καὶ κεφαλῆς, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῷ ἀρχιερατεύσαντος ἀδίκως καταδικασθέντος μακαρίου κὺρ Παρθενίου συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου, καὶ ψήφοις κανονικὰς ποιησάμενοι, ἐθέμεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσης καὶ Τριγλίας κὺρ Παρθένιον, δεύτερον δὲ τὸν Λαρίσσης κὺρ Διονύσιον καὶ τρίτον τὸν Σμύρνης κὺρ Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς δήλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδικι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, αχνζ΄, μαΐου α΄ ἰνδικτιῶνος δεκάτης· ὡς γὰρ μὴ γεγονυῖαν ὅλως κατὰ κανόνας ἱεροὺς τὴν μετάθεσιν τοῦ Γαβριήλ, ἣν δυναστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι, ἐκρίναμεν εἶναι ἄκυρον καὶ ἀνενέργητον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην» [3]. Ὁμολογουμένως εἶναι θαυμασμοῦ ἀξία τοιαύτη πρᾶξις τῆς Συνόδου, μαρτυροῦσα τὴν αὐταπάρνησιν τῶν Ἱεραρχῶν καὶ τὴν ἐγκαρτέρησιν αὐτῶν ἐν τῷ διεξαγομένῳ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας φοβερῷ διωγμῷ. Ἐλάχιστα δὲ καὶ σπανιώτατα ὑπῆρξαν τὰ παραδείγματα τῶν ἀναξίων Ἱεραρχῶν, ἐν μέσῳ τῆς ἀπεριγράπτου συστροφῆς ἐκείνης. Πόσον ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ θέσις καὶ αὐτῶν τῶν βοηθείᾳ τῶν διωκτῶν τῆς Ἐκκλησίας εἰσπηδώντων εἰς αὐτήν, μαρτυρεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἀντικανονικῶς ἐπιβληθεὶς Πατριάρχης Γαβριὴλ γ΄ μετὰ δώδεκα μόνον ἡμερῶν πατριαρχίαν, κατηγορηθεὶς ὅτι ἐβάπτισε μωαμεθανόν, ἐξωρίσθη εἰς Προῦσαν καὶ ἐκεῖ προτραπεὶς ὑπὸ τοῦ Μ. Βεζύρου ὅπως δεχθῇ τὸν ἰσλαμισμὸν ἵν᾽ ἀποφύγῃ τὴν εἰς θάνατον καταδί-

---

1. ***Δοσιθέου,*** Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1191. ***Μελετίου*** Ἀθηνῶν, Ἐκκλησ. Ἱστορία Γ, 467. Πρβλ. Σύνοψις ἱστορικὴ περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (ὑπὸ Ἰγνατίου πρ. Οὐγκροβλαχίας), ἐν τῷ περιοδ. «Ἀθηνᾶ», Ἐν Ναυπλίῳ, 1831, σ. 75.

2. G. Wheler, Voyage en Grèce, ἔκδ. 1689, σ. 154.

3. ***Ὑψηλάντου, ἔνθ᾽*** ἀν. σ. 150. ***Μ. Γεδεών,*** Π. Π. σ. 586, ***Παπαρρηγοπούλου, ἔνθ᾽ ἀν.*** Ε, 496.7.

κην, ὡμολόγησε τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ἀπηγχονίσθη τῇ 3 Δεκεμβρίου 1659, μαρτυρικῶς τελευτήσας τὸν βίον [1].

Μικροῦ δ' ἐδέησε τῷ 1645 ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Ἰβραῒμ α΄ (1640—1689) νὰ κατασφαγῶσι πάντες οἱ ἐν Τουρκίᾳ χριστιανοί. Μαθὼν ὁ Σουλτᾶνος, ὅτι ἐνετικὸς στόλος προσεγγίσας εἰς Πάτρας, Μεθώνην καὶ Κορώνην συνέλαβε τούρκους αἰχμαλώτους, ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ πρὸς ἐκδίκησιν διέταξε νὰ φονευθῶσι πάντες οἱ ἐν Τουρκίᾳ χριστιανοί. Ὁ μουφτῆς Ἐβουσαῒτ, παρ' οὗ ἐζητήθη νὰ ἐκδώσῃ τὸν σχετικὸν φετφᾶν, ἠρνήθη νὰ πράξῃ τοῦτο, ὑποδείξας εἰς τὸν Σουλτᾶνον ὅτι μόνον ἐν ΚΠόλει ὑπῆρχον 200.000 Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων. Ὁ Σουλτᾶνος καταληφθεὶς ὑπὸ φρίκης ἐκ τοῦ πλήθους τῶν θυμάτων, ἐὰν ἡ διαταγὴ αὐτοῦ ἐφηρμόζετο, ὥρισε νὰ θανατωθῶσι μόνον οἱ «φράγκοι», ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑνετίας. Ἀλλ' ἐπεμβάντες ὁ Μ. Βεζύρης καὶ ἄλλοι ἀνώτεροι τοῦ Κράτους λειτουργοὶ προέλαβον καὶ ταύτης τῆς διαταγῆς τὴν ἐφαρμογήν [2]. Πλεῖστοι ὅμως χριστιανοὶ κατεσφάγησαν κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν τούρκων ἅλωσιν τῆς Κρήτης.

Ἐπαύξησις τῶν φόρων καὶ νέαι καταπιέσεις.

Μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς ἀνωτέρω καταπιέσεις οἱ τοῦρκοι ἐπηύξησαν τοὺς καὶ ἄλλως βαρυτάτους φόρους κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἐποχήν. Ἀπόπειρα ἐπιβολῆς φόρων ἐπὶ τῶν Μονῶν ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἰωαννικίου β΄ (πιθανῶς κατὰ τὰ ἔτη 1655—6) διὰ τῆς προσαγωγῆς τοῦ παρὰ τοῖς Σιναΐταις σωζομένου ἀντιγράφου τῆς διαθήκης τοῦ Μωάμεθ [3]. Καὶ ἀνεκλήθη μὲν τότε τὸ σχετικὸν διάταγμα, ἀλλὰ μετὰ μικρὸν βαρύτατα ἐφορολογήθησαν οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ μοναχοί, τοῦ ποσοῦ τοῦ φόρου ἐξαρτωμένου ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ Μ. Βεζύρου [4]. Ὁ Μουσταφᾶ Κιοπρουλῆ, ἀμφισβητήσας τὴν γνησιότητα τῆς παρὰ Σιναΐταις διαθήκης τοῦ Μωάμεθ, ἐφορολόγησεν ἀγρίως τὰς Μονὰς καὶ τοὺς μοναχοὺς καὶ ἠξίωσεν ὅπως αἱ ἀρχιερατικαὶ Ἐπαρχίαι τοῦ Πατριαρχείου ΚΠ., οὕτινος ὁ φόρος ἀνῆλθεν εἰς δεκακισχίλια τάλληρα, πωλῶνται εἰς τοὺς πλειοδοτοῦντας κατὰ τὸ παρὰ τοῖς τούρκοις σύστημα τῶν κυβερνητικῶν ὀφφικίων καὶ δημοσίων θέσεων (μαλικιανέ). Τὸ Πατριαρχεῖον μετὰ πολλῶν ἀγώνων κατώρθωσε

1. ***Δοσιθέου***, Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατρ. σ. 1172.

2. Hammer, X, 111. 112. ***Κούμα***, Η, 487.

3. ***Νεκταρίου***, Ἱεροκοσμικὴ ἱστορία, σ. Cantemir, IV, 41—45. Elsner, σ. 322. ***Ὑψηλάντου***, ἔνθ' ἀν. σ. 202. ***Φιλαρέτου Βαφείδου***, Ἐκκλησ. Ἱστορία, Γ, 1, σ. 267.

4. Elsner, ἔνθ' ἀν. σ. 322. ***Φιλίππου Κυπρίου***, Χρονικόν, σ. 448 ἑξ. Ricaut, Histoire de l' estat présant de l' Eglise grecque et l'Eglise armenienne, trad. de l' angloise par Rosemond, Mildelbourg 1692, σ. 48.

ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην, πρὸς εὕρεσιν δὲ τῶν ἀπαιτηθέντων χρημάτων ἐπέβαλεν ἰδιαιτέραν χρηματικὴν συμβολὴν ἐφ' ἁπάσας τὰς Μητροπόλεις, Ἀρχιεπισκοπὰς καὶ Ἐπισκοπὰς καὶ ἐπὶ τοὺς λοιποὺς Πατριαρχικοὺς θρόνους [1]. Ἐπὶ πλέον φόροι ἐπεβλήθησαν καὶ ἐπὶ τῶν μικρῶν παίδων. Πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἡλικίας αὐτῶν κατὰ τὸν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὑποδειχθέντα ἢ κατὰ διαφόρους ἄλλους τρόπους οἱ παῖδες ἐμετρῶντο διὰ σχοινίου! Οἱ εἰσπράκτορες τῶν φόρων λαμβάνοντες διπλάσια ἔδιδον ἀπόδειξιν τοῦ ἡμίσεως ποσοῦ, ἀπαιτοῦντες ἐπὶ πλέον ὡς δῶρον παρὰ μὲν τῶν πτωχῶν ἓν ἢ ἓν καὶ ἥμισυ γρόσιον παρὰ δὲ τῶν πλουσίων δύο ἢ τρία γρόσια. Ἐδιπλασίαζον αὐθαιρέτως τὸ παρ' ἑκάστου χριστιανοῦ διδόμενον ποσὸν τοῦ φόρου, ἐποιοῦντο κατὰ μῆνα ἐπιθεώρησιν τῶν εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν ἀποδείξεων τῶν φόρων, λαμβάνοντες καὶ διὰ τὴν ἐπιθεώρησιν ἐκείνην παρὰ τῶν δυστυχῶν χριστιανῶν ἰδιαίτερα χρήματα, τρώγοντες καὶ πίνοντες εἰς βάρος αὐτῶν καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ ζῶα αὐτῶν, «καὶ ὁ σκοπὸς ὅλος δὲν εἶναι διὰ τὴν πλεονεξίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐξώμοσιν· ἐκεῖνο γὰρ ὁποῦ δὲν συγχωροῦσιν οἱ νόμοι αὐτῶν ἵνα γίνηται βιαίως, ποιοῦσι διὰ τῆς ὑποκρίσεως καὶ τῆς ἐγκρυφίου βίας», ἐπιλέγει ὁ τὰς βιαιότητας ἐκείνας τῶν τούρκων περιγράψας Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος (1690—1707) [2]. Οἱ δεχόμενοι τὸν ἰσλαμισμὸν ἀπηλλάσσοντο παντὸς φόρου καὶ πάσης καταπιέσεως καὶ αὐτῆς, ὡς εἴπομεν, τῆς εἰς θάνατον καταδίκης, ἂν διέπραττον ἔγκλημα· Οἱ μένοντες χριστιανοὶ ὑφίσταντο τὰ πάνδεινα ἵνα ἐξαναγκάζωνται εἰς ἐξώμοσιν.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν γάμων τῆς θυγατρός του ὁ Σουλτᾶνος Μεχμὲτ δ' (1648—1687) ἐπέβαλεν ἰδιαίτερον φόρον («σουρσάτ») ἐπὶ τῶν χριστιανῶν καθόλου, ὑποχρεώσας τοὺς κατοίκους Ἀδριανουπόλεως, ἔνθα οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν, νὰ καταβάλωσι καὶ τὰς δι' αὐτοὺς δαπάνας. Ἐπὶ πλέον δὲ περισυνελέγησαν τρισχίλιοι χριστιανόπαιδες, οἵτινες περιτμηθέντες κατετάγησαν εἰς τὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων. Ὅπως δὲ δημεύσῃ τὴν μεγάλην περιουσίαν τοῦ πολυπράγμονος Ἕλληνος Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ διέταξεν ὁ Σουλτᾶνος τὸν φόνον αὐτοῦ [3].

Συνοψίζων ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπὶ Μεχμὲτ δ' γεγονότων καὶ τὴν καθόλου κατάστασιν τῶν χριστιανῶν, ἐσημείωσεν ὅτι ὁ Βεζύρης διαταγῇ τοῦ Σουλτάνου «ἐκρέμασε δύο Πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἰπεκίου· τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντι-

---

1. ***Καλλινίκου Δελικάνη***, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμ. Γ' σ. 449, ***Φιλαρέτου Βαφείδου***, Ἐκκλησ. Ἱστορία, Γ, 1, σ. 24.

2. ***Α. Π. Κεραμέως***, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Α, 280—90. Πρβλ. ***Καισαρίου Δαπόντε***, Χρονογράφος, Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 46.

3. ***Καισάριος Δαπόντε***, Χρονογράφος, παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 20 ἑξ. ***Παπαρρηγόπουλος***, ἔνθ' ἀν. Ε, 512.

νουπόλεως ἐσέβη εἰς χρέος σχεδὸν χιλίων πουγγίων γροσίων, ὅθεν ἠκολούθησαν πολλὰ εἴς τε τὰς χειροτονίας καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικά· ἔρριψε δοσίματα τεσσαρακονταπλάσια τῶν προτέρων· ὅθεν ἐπτώχυναν οἱ χριστιανοὶ εἰς ὅλην τὴν ἡγεμονίαν καὶ ἔλειψαν Σχολεῖα, ἐσβέσθησαν Μοναστήρια, ἠρημώθησαν χῶραι, ἔλειψαν ἱερεῖς, καὶ δὴ ἀρνηθήκασιν ἀναρίθμητοι χριστιανοὶ παρά ποτε· ὁ υἱὸς τοῦ Κιουπρολῆ Βεζύρης ἐκρήμνισε τὰς ἐκκλησίας εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐμπόδισε νὰ ἀνακαινίζωνται ἐκκλησίαι πανταχοῦ· τὴν μητρόπολιν Τραπεζοῦντος, τὸν ἅγιον Φίλιππον, ἐκάμασι σμαγίδι· ἕνας τοῦρκος ἔπλασεν ὁρισμὸν καὶ ἐπῆγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐκρήμνισε πολλὰς ἐκκλησίας· εἰς τὴν Λαζίαν ἐτούρκισαν οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ Τζορέχη τοῦ ποταμοῦ ἕως Τραπεζοῦντος» [1].

Τῷ 1654 γράφων ὁ Πατριάρχης ΚΠ. Ἰωαννίκιος εἰς Ρωσίαν ἔλεγε, «πάσχομεν ἐκ τοῦ ἀπίστου καὶ πολυκεφάλου ἀγαρηνοῦ ὄφεως, ὅστις ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸ χριστιανικὸν Γένος ν' ἀναπνεύσῃ, ἀλλ' ἐξανίσταται ὡς θηρίον ἄγριον καὶ ὡς λύκος κατὰ τοῦ ἀρνίου. Ὁ Σουλτᾶνος διαρκῶς σκέπτεται πῶς νὰ βασανίζῃ ἀδίκως τοὺς χριστιανούς, νῦν δ' ἀπαιτεῖ φόρους ἑκατονταπλασίους, διότι ἐκένωσε τὸ ταμεῖον αὐτοῦ καὶ δὲν δύναται νὰ πληρώσῃ τοὺς ὑπαλλήλους. Τούτου ἕνεκα μεγάλως ἐζημίωσε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀπαιτήσας πλέον τῶν 100.000 ρουβλίων, ἡμεῖς δὲ περιφερόμεθα ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, μὴ ἔχοντες νὰ πληρώσωμεν τοὺς φόρους καὶ τὰ χρέη» [2].

Ἐν τοιαύτῃ φρικώδει καταστάσει πᾶσα αὐθαιρεσία ἐθεωρεῖτο ἐπιτετραμμένη.

Κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου ὅτε τῷ 1659 ἐκάησαν οἱ ἐν Γαλατᾷ ναοὶ τῆς Χρυσοπηγῆς, ἁγ. Γεωργίου καὶ Ἐλεούσης, ὡς καὶ οἱ ἐν Κοντοσκαλίῳ τῆς Ἐλπίδος, ἁγ. Ἰωάννου, ἁγ. Κυριακῆς, ἁγ. Θεοδώρων, ἁγ. Νικολάου καὶ ἄλλοι, κατωρθώθη μὲν ν' ἀνακαινισθῶσιν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐκρημνίσθησαν καὶ οἱ τόποι αὐτῶν ἐδημεύθησαν, πλὴν τῶν τῆς Ἐλπίδος καὶ τῆς Χρυσοπηγῆς [3].

Πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Σουλτᾶνος ὑπεχρέωσε τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως Μεθόδιον γ' (1668—1671) νὰ μεταβάλῃ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς του. Πρὸ τῆς ἁλώσεως ἔτι τῆς ΚΠόλεως οἱ ἕλληνες κληρικοὶ ἐφόρουν σκιάδια, ἅτινα

---

1. ***Δοσιθέου*** Ἱεροσολύμων Παραλειπόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα, Α, 286.

2. N. Capterev, Χαρακτὴρ τῶν σχέσεων τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολὴν κατὰ τὸν ιστ' καὶ ιζ' αἰῶνα, (ρωσιστὶ) Μόσχα, 1885, σ. 411, πρβλ. σ. 368-9. J. Socolov, ἔνθ' ἀν. σ. 44.

3. ***Δοσιθέου,*** Παραλειπόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Α, 281.

ἦσαν κοινὸς πῖλος καὶ διὰ τοὺς λαϊκούς. Τὰ τῶν κληρικῶν σκιάδια διεκρίνοντο ἐνίοτε. Οὕτω λ. χ. γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὸν ιζ΄ αἰῶνα ὁ Πρωτοσύγκελλος χρηματίσας τοῦ Πατριαρχείου 'Αθανάσιος ὁ Ρήτωρ ἔφερε πῖλον μετὰ σταυροῦ ἐρυθροβαφοῦς [1], ὁ δὲ 'Ιλαρίων Κιγάλας ὁ εἶτα 'Αρχιεπίσκοπος Κύπρου γενόμενος (1674—1679), ὡς περιοδευτὴς 'Ιεροκήρυξ ἔφερεν ἰακινθόχρουν σκιάδιον [2]. Πολυτελὲς ἦτο τὸ σκιάδιον ὅπερ ἐφόρουν οἱ πρωτοπαπάδες τῆς 'Επτανήσου, ὡς μαρτυροῦσι καὶ αἱ σωζόμεναι ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἀλλαχοῦ εἰκόνες [3]. Κατεσκευάζετο δὲ συνήθως ἐξ ἐρυθροῦ βελούδου καὶ ἐκρέμαντο ἐξ αὐτοῦ, ἐρυθροῦ ὡσαύτως χρώματος, κροσσοὶ μετάξινοι. 'Ο λοιπὸς Κλῆρος καὶ δὴ οἱ ἱερεῖς ἐκτὸς τοῦ σκιαδίου ἢ ὑπ' αὐτὸ ἐφόρουν σκοῦφον ἐν σχήματι σταυροῦ κατεσκευασμένον. 'Αλλ' ὁ Μεχμὲτ δ΄ οὐ μόνον δι' ἐπανειλημμένων διαταγμάτων ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἕλληνας ὑποδούλους λαϊκοὺς νὰ φορῶσι μέλαν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατριάρχην Μεθόδιον γ΄ καὶ τοὺς κληρικοὺς ἐν γένει διέταξε νὰ μὴ φορῶσι σκιάδια [4]. 'Αντὶ τούτων οἱ Πατριάρχαι καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ ἐφόρεσαν τότε μικρὰ καλύμματα ἐξ ἐρυθροῦ βελούδου μετ' ἐρυθρῶν σταυρῶν, ἐκ τοῦ καλύμματος δὲ τῆς κεφαλῆς διεκρίνοντο οἱ ἔγγαμοι τῶν ἀγάμων κληρικῶν. Βραδύτερον ἐπεκράτησεν ὅπως οἱ Πατριάρχαι καὶ 'Αρχιερεῖς καὶ ἐν γένει οἱ ἄγαμοι κληρικοὶ φορῶσι τὸν μοναχικὸν σκοῦφον [5].

Οὕτως οἱ δυνάσται κατήρχοντο εἰς τοιαύτας ἔτι λεπτομερείας μὴ ἐπιτρέποντες εἰς τοὺς ὑποδούλους οὐδὲ τὴν περὶ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ἐλευθερίαν!

(Συνεχίζεται)

---

1. E. Legrand, Bibliographie héllenique ou description raisonnée des ouvrages publiès en grec par les Grecs au VII siècle, Paris 1894, III, 424-6.

2. ***Κ. Σάθα,*** Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 300. ***Κυπριανοῦ*** ἀρχιμανδρίτου, 'Ιστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου, 'Εν Λευκωσίᾳ 1902, σ. 540. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου***, 'Αρχιεπ. 'Αθηνῶν, 'Η 'Εκκλησία Κύπρου ἐπὶ τουρκοκρατίας (1571 1878) 'Αθήνησι 1929, σ. 55.

3. ***Π. Χιώτου,*** 'Ιστορικὰ 'Επτανήσου, ΣΤ, 176, ***Ε. Λούντση***, Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς νήσου ὑπὸ τοὺς 'Ενετοὺς σ. 105.

4, ***Δοσιθέου,*** Περὶ τῶν ἐν 'Ιεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 896. ***Μελετίου*** 'Αθηνῶν, 'Εκκλησ. 'Ιστορία, Γ, 467. Πρβλ. ['Ιγνατίου Οὐγγροβλαχίας], Σύνοψις ἱστορικὴ περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῆς 'Ορθοδόξου 'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας, Περιοδ. «'Αθηνᾶ», 'Εν Ναυπλίῳ 1831, σ. 75. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἄγγλος Wheler, Voyage en Grèce, σ. 154, τῷ 1675 ἐπισκεφθεὶς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην εἶδεν αὐτὸν φέροντα «un chapeau noir avec uu cordon», φαίνεται δὲ ὅτι ἡ μεταβολὴ τοῦ σκιαδίου δὲν ἐπῆλθεν ἀποτόμως, μετὰ τὴν σουλτανικὴν διαταγήν.

5. Πρβλ. ***Μ. Γεδεών,*** Πατριαρχικοὶ πίνακες, σ. 662. ***Δ. Γρ. Καμπούρογλου,*** Μνημεῖα τῆς 'Ιστορίας τῶν 'Αθηναίων, 'Εν 'Αθήναις 1890, Β, 282.

Η ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΚΥΡΟΥ

(1837—1841)

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΤΕΣΗ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΑΛΑΝΤΙΟΥ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἐνδόμυχος, διακατεῖχεν ἡμᾶς ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἐπιθυμία, ὅπως συντελέσωμεν, κατὰ τὸ ἐφικτὸν, εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας τῆς ἰδιαιτέρας ἡμῶν πατρίδος, Σκύρου, ἑπόμενοι τῷ εὐγενεῖ παραδείγματι ἐκδημησάντων συμπολιτῶν ἡμῶν, καταναλωσάντων δὲ τὸν βίον αὐτῶν εἰς τὴν μελέτην τοῦ καθ᾽ ὅλου αὐτῆς πολιτισμοῦ.

Καὶ εἶναι ἀληθὲς, ὅτι πάντες οἱ πρὸ ἡμῶν ἀσχοληθέντες περὶ αὐτὴν ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἔρευναν τῆς πολιτικῆς, οὕτως εἰπεῖν, αὐτῆς ἱστορίας, ἁδρομερῶς πως μόνον ἐξετάσαντες θέματα ἐκκλησιαστικὰ, καὶ ἐφ᾽ ὅσον

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀτέση Βασιλείου (νῦν Ἐπισκόπου Ταλαντίου). Ἡ Ἐπισκοπὴ Σκύρου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας. Ἐν Ἀθήναις 1940.

Τοῦ αὐτοῦ. Ὁ Σκύρου Γρηγόριος. Ἐν Ἀθήναις 1941.

Τοῦ αὐτοῦ. Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον. Ἐν Ἀθήναις 1948. Τόμ. Α΄.

Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως ἔτ. 1841.

Καμπούρογλου Δ. Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων. Ἀθῆναι 1891—92 Τόμ. Γ΄.

Le Quien M. Oriens Christianus. Parisiis 1740, I.

Mansi D. J. Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio. Parisiis, 1900, III.

Οἰκονόμου Κων)νου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Τὰ σῳζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα. Ἀθήνησι 1862—66. Τόμ. Β΄.

Παπαγεωργίου Δημ. Ἱστορία τῆς Σκύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ἐν Πάτραις 1909.

Παπαδοπούλου Χρυσ. (ἀποθανόντος Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν) Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις 1920. Τόμ. Α΄.

«*Σκῦρος*» Περιοδικὸν Ἀθῆναι 1947. Τεῦχ. Β΄.

Τριανταφύλλου Ἀνδρ. (ἀποθανόντος Μητροπολίτου Τριφυλίας). Αἱ Ἀρχιερατικαὶ Ἐπαρχίαι τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος ἐν προγενεστέροις τοῦ 1821 χρόνοις. «Ἱ. Σύνδεσμος» ἔτ. 1916 ἀριθ. φύλ. 268.

ταῦτα συνέβαλον πρὸς τὸν, ὃν ἔθεντο σκοπὸν τῆς μελέτης αὐτῶν· οἴκοθεν νοεῖται, ὅτι ἡ τοιαύτη, περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῆς ἱστορίαν, ἔλλειψις συστηματικοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἔργου καθίστατο λίαν αἰσθητή, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ᾿ ὅσον ἡ Σκῦρος καὶ ἐξ ἐπόψεως ἐκκλησιαστικῆς δὲν ὑστερεῖ ἄλλων μερῶν.

Καὶ ηὐτυχήσαμεν, ἵνα ἐκδώσωμεν εἰς τὸ πρόσφατον παρελθὸν μονογραφίας τινας, περὶ ἐκκλησιαστικὰ θέματα, τῆς Σκύρου, περιστρεφομένας [1]. Ἰδιαιτέρα ὅμως κατεβλήθη παρ᾿ ἡμῶν προσπάθεια, ὅπως ἡ μελέτη περὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου, ἧς ὁ Ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος, κατὰ τὰ μέχρι σήμερον ἐπιστημονικὰ δεδομένα, μετέσχε τῆς ἐν Σαρδικῇ (343) Συνόδου [2] ἐμφανισθῇ, ὅση ἡμῖν δύναμις ἀρτιωτέρα ἀπὸ ἐπιστημονικῆς πλευρᾶς. Καὶ μετ᾿ αἴτησιν ἡμῶν, λαβόντες τὴν συγκατάθεσιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐμελετήσαμεν καὶ τὰ Ἀρχεῖα Αὐτῆς καὶ εὕρομεν, ὡς εἰκός, διὰ τὴν, ὡς εἴρηται μελέτην ἡμῶν, ἐλάχιστα βοηθήματα, ἐφ᾿ ὅσον τὸ Ἀρχεῖον Αὐτῆς περιέχει ἔγγραφα ἀπὸ τοῦ 1833 καὶ ἐντεῦθεν.

Οὐχ᾿ ἧττον ὅμως ἐμελετήσαμεν τοιαῦτα ἀφορῶντα τὴν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου, τῆς Σκύρου, Ἐπισκόπου Γρηγορίου, διοίκησιν τῆς νήσου ταύτης, ἅτινα καὶ ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς ἐξιστορήσεως τοῦ ὑπ᾿ ὄψιν, ἔργου.

Καὶ διὰ τῆς ἀπὸ 30 Ὀκτωβρίου 1941 ἀναφορᾶς ἡμῶν παρεκαλέσαμεν τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, ὅπως ἐπιτρέψῃ ἵνα χρησιμοποιήσωμεν ταῦτα, διὰ τὴν ἐκπόνησιν τῆς μονογραφίας ταύτης, εὐαρεστηθεῖσαν ἵνα, διὰ τοῦ ὑπ᾿ ἀριθ. 1683)124)6)11)41 ἐγγράφου Αὐτῆς γνωρίσῃ ἡμῖν ὅτι «...ἐπιτρέπομεν ὑμῖν τοῦτο ἐκφράζοντες ἅμα ὑμῖν καὶ τὴν εὐαρέσκειαν τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν φιλοπονίαν ὑμῶν καὶ τὴν ἀξιέπαινον συμβολήν σας περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν διευκρίνισιν τῆς νεωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς καθ᾿ ἡμᾶς Ἁγιωτάτης Ἐκκλησίας».

Δυστυχῶς ὅμως αἱ, διὰ τὴν πατρίδα ἡμῶν, ἐπελθοῦσαι τότε συμφοραὶ καὶ συλλήβδην τὰ θλιβερὰ αὐτῶν ἐπακόλουθα ἠμπόδισαν ἡμᾶς, ἵνα προ-

---

1. Ἔγγραφα Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Σκύρου, ἐν «Ἐκκλησία» ἔτ. 1939, ἀριθ. φύλ. 23 κ. ἑ.

Ἡ Ἐπισκοπὴ Σκύρου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, ἐν «Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν» Τόμ. ΙΕ′ σ. 101—141 καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει.

Ὁ Σκύρου Γρηγόριος, ἐν «Ἐκκλησία» ἔτ. 1941 ἀριθ. φύλ. 5 κ.ἑ.· ὁμοίως ἀνετυπώθη εἰς αὐτοτελὲς φυλλάδιον.

2. J. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio, Parisiis 1900 III σ. 47. Le Quien, Oriens Christianus Parisiis 1740 I, σ. 232. Ἀρχιμ. Ἀνδρ. Τριανταφύλλου (ἀποθανόντος Μητροπολίτου Τριφυλίας κ.λ.π.), Αἱ Ἀρχιερατικαὶ Ἐπαρχίαι τῆς Παλ. Ἑλλάδος ἐν προγενεστέροις τοῦ 1821 χρόνοις ἐν «Ἱ. Σύνδεσμος» ἔτ. 1916 ἀριθ. φύλ. 268 σ. 11. Ἀρχιμ. Βασιλ. Ἀτέση (νῦν Ἐπισκόπου Ταλαντίου). Ἡ Ἐπισκοπὴ Σκύρου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἔνθ᾿ ἀνωτ. σ. 107 καὶ 112.

βῶμεν εἰς τὴν ἐκτύπωσιν τῆς παρούσης μελέτης, ἣν ἤδη δημοσιεύομεν.

Καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι αὕτη αὐστηρῶς τοπικοῦ περιεχομένου δὲν ἀσχολεῖται περὶ ζητήματα γενικώτερα τῆς συγχρόνου ἱστορίας τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, οὐχ' ἧττον ὅμως συμβάλλει καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς νεωτέρας, τῆς πατρίδος ἡμῶν, ἱστορίας, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον τὰ ἐν τῇ ὑπ' ὄψιν μονογραφίᾳ πρόσωπα διεδραμάτισαν σπουδαιότατον ρόλον κατὰ τὴν διάρκειαν, τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ὧν οἱ ἀπόγονοι ἐξαιρετικάς, ἐν τῇ διοικήσει τῆς Σκύρου, κατέλαβον θέσεις.

Α΄

ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

(12 Ἀπριλίου—27 Νοεμβρίου 1837)

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπισκόπου Σκύρου Γρηγορίου ἐπισυμβάντα τῇ 3 Μαρτίου 1837 [1], ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος δι' ἀποφάσεως Αὐτῆς, ληφθείσης ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 9 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, διώρισε διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5577/5603/12/4/1837 ἐγγράφου Αὐτῆς [2] τῆς Ἐπισκοπικῆς Ἐπιτροπῆς Σκύρου μέλη τοὺς Ἀρχιμ, Σεραφεὶμ [3] καὶ πρεσβύτερον Δημήτριον Οἰκονόμου [4] ἄνδρας, διοικητικὴν πεῖραν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τῆς παροικίας ἐκείνης πράγματα κεκτημένους, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπαξίως ν' ἀντιπροσωπεύσωσιν Αὐτὴν δυναμένους, ἀποστείλασα αὐτοῖς καὶ ὁδηγίας, βάσει τῶν ὁποίων θὰ διῳκεῖτο ἡ οὕτωσὶ χηρεύσασα Ἐπισκοπὴ «μέχρις ὅτου ἀποφασισθῶσι τὰ περὶ αὐτῆς ὁριστικώτερον» καὶ αἵτινες ὁδηγίαι ἔχουσιν οὕτω :

1. ***Χρυσ. Παπαδοπούλου*** (ἀποθανόντος Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν), Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἀθήναις 1920 Τ. Α΄ σ. 193. ***Κωνστ. Οἰκονόμου*** τοῦ ἐξ Οἰκονόμων : Τὰ σωζόμενα Ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα Ἀθήνησι 1862—1866 Τ. Β΄ σ. 359. Ἀρχ. ***Β. Ἀτέση*** ἔνθ' ἀν. σ. 127. ***Τοῦ αὐτοῦ*** : Ὁ Σκύρου Γρηγόριος ἐν Ἀθήναις 1941 σ. 28. ***Δ. Παπαγεωργίου*** : Ἱστορία τῆς Σκύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ἐν Πάτραις 1909 σ. 140.

2. ***Β. Ἀτέση*** : Ἡ Ἐπισκοπὴ Σκύρου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας σ. 129.

3. Οὗτος προήρχετο ἐκ τῆς οἰκογενείας «Κουτσούπη»· μυηθεὶς ὑπὸ τοῦ Γρηγ. Δικαίου εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας συνέδραμε ταύτην χρηματικῶς πρὸς ἐπιτυχῆ τῶν σκοπῶν αὐτῆς ἔκβασιν· βραδύτερον δὲ μετὰ τὴν κήρυξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐνεργῶς ταύτης μετασχὼν κατηνάλωσε τάς τε πνευματικὰς καὶ ὑλικὰς αὐτοῦ δυνάμεις πρὸς εὐόδωσιν τοῦ ἀγῶνος· δι' ὃ καὶ ἀπενεμήθη αὐτῷ, μετὰ ταῦτα, σύνταξις, τιμῆς ἕνεκεν. Ὅρα καὶ ***Δ. Θεοχάρη*** ἐν «Σκῦρος» Ἀθῆναι 1947 Τεῦχ. Β΄ σ. 40—41 ἔνθα παρέχονται πλείονες πληροφορίαι περὶ τούτου.

4. Τὸ οἰκογενειακὸν ἐπίθετον τοῦ ἱερέως τούτου ἦτο «Στραβολαίμης»· πλειστάκις ὅμως ἀπαντῶμεν τὸν ἱερέα τοῦτον ὑπογράφοντα καὶ ὡς «Σαμιώτης» ὡς καταγόμενον ἐκ Σάμου, ἐξ ἧς μετηνάστευσεν εἰς Σκῦρον.

«Περὶ τῆς πνευματικῆς διεξαγωγῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου.

Ὁδηγίαι

Πρὸς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου.

α) Συνελθοῦσα εἰς τὴν καθέδραν τῆς Ἐπισκοπῆς νὰ γνωστοποιήσῃ κατὰ συνέπειαν τῆς πρὸς αὐτὴν διαταγῆς τῆς Συνόδου πρὸς ἅπαντα τὸν κλῆρον τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου, καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς ὅλους τοὺς διωρισμένους Ἐκκλησιαστικοὺς Ἐπιτρόπους τὸν διορισμόν της.

β) Νὰ συνεδριάζῃ δὶς τοὐλάχιστον τῆς ἑβδομάδος, κρατοῦσα πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεών της καὶ ἀριθμὸν εἰς τὰ παρ' αὐτῆς, ὡς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἐκδιδόμενα ἔγγραφα, ὑπογραφόμενα καὶ παρὰ τῶν δύο.

γ) Νὰ ἐπαγρυπνῇ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς εὐταξίας ἐν γένει τοῦ κλήρου.

δ) Ὁσάκις ἁμαρτήσῃ κληρικὸς ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν, νὰ καταμηνύεται ἀμέσως πρὸς τὴν Σύνοδον καὶ πρὶν ἡ Ἐπιτροπὴ λάβῃ διαταγὴν παρ' αὐτῆς περὶ αὐτοῦ δὲν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἐνεργήσῃ τι ἀφ' ἑαυτῆς.

ε) Νὰ ἐκδίδῃ ἀδείας γάμων, καὶ τούτων νὰ κρατῇ ἀκριβῆ κατάλογον μετὰ σημειώσεως τῶν προσώπων καὶ τῆς ἡμερομηνίας.

Τὸ αὐτὸ θέλουσι πράττει καὶ οἱ κατὰ μέρος ἐκκλησιαστικοὶ Ἐπίτροποι, ἐὰν ὑπάρχωσι τοιοῦτοι καὶ ἐκδίδουσιν ἀδείας γάμων.

Ἀλλ' ὀφείλει νὰ διατηρῇ ὡς πρὸς τὸν γάμον ἀκριβῶς τοὺς κανόνας καὶ τὰς διατυπώσεις τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἂν ποτε προκύψῃ ἀπορία τις, θέλει ἀναφέρεσθαι περιστατωμένως περὶ τούτου πρὸς τὴν Σύνοδον, ζητοῦσα παρ' αὐτῆς τὴν λύσιν καθὼς καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἐκκλησιαστικὴν ὑπόθεσιν ἀποροῦσα, τὸ αὐτὸ θέλει πράττει.

στ) Νὰ φροντίζῃ ἐγκαίρως περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν τῆς Συνόδου, καὶ ν' ἀναφέρηται πρὸς αὐτὴν περὶ τοῦ ἀποτελέσματος.

ζ) Νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς διατηρήσεως ἐν γένει τῶν καθεστώτων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰ ἀνέκαθεν παραδεδεγμένα καὶ νὰ μὴ συγχωρῇ τὴν παραμικρὰν τυχὸν παράβασιν.

η) Θέλει κρατεῖ καταγραφὴν τῶν συναγομένων ἐπισκοπικῶν δικαιωμάτων ἀφ' ἧς ἡμέρας διορίζεται, καθὼς καὶ τῶν ἐκ τούτων ἐξόδων τῆς ὑπηρεσίας διότι θέλει δόσει λόγον περὶ τούτων.

Ὅλος ὁ κλῆρος τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου θέλει μνημονεύει τὴν Σύνοδον.

† ***Ὁ Κυνουρίας Διονύσιος*** Πρόεδρος
† ***Ὁ Ἀττικῆς Νεόφυτος***
† ***Ὁ πρῴην Ἠλείας Ἰωνᾶς***
† ***Ὁ Κυκλάδων Ἄνθιμος***

Ὁ Γραμματεὺς
Τ. Σ. Θ. Φαρμακίδης» [1].

1. ***Β. Ἀτέση*** ἔνθ' ἀνωτ. σ. 130—131.

Ὁ διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου, γενόμενος διορισμὸς τοῖς περὶ οἷς πρόκειται κληρικοῖς, ἦτο λίαν τιμητικὸς δι᾽ αὐτούς· δι᾽ ὅ καὶ οὗτοι «ἀσμένως» τὰ διοριστήρια αὐτῶν γράμματα λαβόντες, ἐβεβαίουν τὴν Ἱερὰν Σύνοδον διὰ τῆς ἀπὸ 25 Ἀπριλίου 1837 ἀναφορᾶς των, ὅτι θέλουσι πράττει «κατὰ χρέος τὰ διαταττόμενα κατὰ τὰς ὁδηγίας της».

Εὐθὺς ὅμως, ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Ἐπισκόπου ἐκείνου ἐγεννήθη ζήτημα, κατὰ πόσον οἱ, κατὰ σάρκα, συγγενεῖς αὐτοῦ, χρώμενοι κληρονομικῷ δικαιώματι, ἐδικαιοῦντο κληρονομῆσαι τοῦτον, τῆς Ἐπισκοπικῆς Ἐπιτροπῆς, ὡς εἰκάζομεν, ἐκ τῶν, πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἀναφορῶν της, ἐπιμενούσης εἰς τὴν μὴ χορήγησιν περιουσιακῶν δικαιωμάτων τοῖς συγγενέσι τοῦ, περὶ οὗ πρόκειται, ἀρχιερέως· ἐντεῦθεν δὲ καὶ διαφωνία ἐπιτροπῆς καὶ κληρονόμων ἥτις ὡς ἀποτέλεσμα ἔσχεν τὴν διαρκῆ μεταξὺ τούτων προστριβὴν καὶ προσφυγὴν τῶν τελευταίων πρὸς τὰς διοικητικὰς τοῦ Κράτους ἀρχάς, ἐπιζητούντων ἐπέμβασιν πρὸς ἐπωφελῆ, δι᾽ αὐτούς, λύσιν τοῦ ἀναφυέντος κληρονομικοῦ ζητήματος.

Καὶ οὐ μόνον πρὸς τὰς διοικητικάς, τοῦ Κράτους, ἀρχὰς ἀνηνέχθησαν οἱ συγγενεῖς τοῦ Ἐπισκόπου, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, ἐπικαλούμενοι τὴν συναντίληψιν Αὐτῆς, ὡς σαφῶς νοεῖται ἐκ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 5920/355/23/6/837 πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Σκύρου, ἐγγράφου Αὐτῆς, ἀποσταλέντος κατόπιν ἀποφάσεως ληφθείσης ἐν τῇ συνεδρίᾳ Αὐτῆς τῆς 23 Ἰουνίου 1837, δι᾽ οὗ καθίστατο αὐτῇ γνωστόν, καὶ εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀπὸ 25 Ἀπριλίου ἀναφορᾶς της, ὅτι, τῶν πολιτικῶν, τοῦ Κράτους, ἀρχῶν ἀναλαβουσῶν τὴν διευθέτησιν τῆς περιουσίας τοῦ «μακαρίτου ἐπισκόπου Σκύρου» δέον ὅπως, ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη, ἀπέχῃ ἐφεξῆς πάσης ἐνεργείας ἐν προκειμένῳ.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ὅμως νομίζουσα ὅτι, οὐχὶ ὀρθῶς καὶ νομίμως οἱ συγγενεῖς τοῦ Γρηγορίου, ἀνδρὸς δηλονότι ἀφοσιωθέντος τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐκ μικρᾶς ἡλικίας, καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν ἀναλώσαντος τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐν τῇ διακονίᾳ Αὐτῆς, ἐπιζητοῦσι κληρονομίαν, ὁρμωμένη δ᾽ ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι οὕτω πράττουσα καὶ ἐνεργοῦσα ὑποβοηθεῖ μεγάλως καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας, ἀντέδρα κατὰ τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως τῶν συγγενῶν τοῦ Ἐπισκόπου καὶ δή, ἀφ᾽ ἧς ἐποχῆς οὗτοι ὑποβοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν, ὡς δῆλον γίνεται ἐκ τῆς ὑπ᾽ ἀριθ. 3/2/5/837 ἀναφορᾶς αὐτῆς πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον ἀνηνέχθησαν Αὐτῇ, καὶ θεωροῦσα ὡς παράλογον τὸ δικαίωμα τῆς κληρονομίας «ἀπὸ τὰ τῆς Ἐπισκοπῆς πράγματα» ἀνεφέρθη Αὐτῇ ἐπιζητοῦσα ἤδη σαφεῖς ὁδηγίας.

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος λαβοῦσα ὑπ᾽ ὄψιν τὰ ἐν τῇ ἀναφορᾷ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐκτιθέμενα καὶ ἐπιθυμοῦσα, ὅπως δώσῃ λύσιν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διὰ τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 5790/276/18/5/837 ἐγγράφου Αὐτῆς πρὸς «τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείαν» παρεκάλει αὐτήν, ὅπως, κατόπιν ἀναφορᾶς

τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς Σκύρου γνωριζούσης «ὅτι οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀποβιώσαντος Ἐπισκόπου Σκύρου ζητοῦν δικαιώματα κληρονομικὰ νὰ λάβωσι καὶ τὰ πράγματα τῆς Ἐπισκοπῆς καὶ περὶ τούτου ἀνεφέρθησαν διὰ τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν διοικητὴν Σκοπέλου, δοθῶσιν ἐπακριβεῖς ὁδηγίαι· τούτου ἕνεκεν, ἐπιλέγει, τὸ ἔγγραφον «ἡ Σύνοδος...κρίνει εὔλογον νὰ παρακαλέσῃ τὴν Β. ταύτην Γραμματείαν νὰ διατάξῃ τὸν διοικητὴν νὰ φροντίσῃ περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου διὰ νὰ ληφθῶσιν καὶ αὐτὰ παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ ἐπισκόπου ὡς ἴδια αὐτῶν».

Παραλλήλως ὅμως Αὕτη, διὰ ταὐταρίθμου καὶ ταὐτοχρόνου ἐγγράφου πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Σκύρου γνωστοποιεῖ, ὅτι ἀπηυθύνθη «πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησ. κ.λ.π. Β. Γραμ.» τῆς Ἐπικρατείας «περὶ τῆς ἐπὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου ἀπαιτήσεως τῶν συγγενῶν τοῦ μακαρίτου Ἐπισκόπου καὶ αὕτη θέλει διατάξει εἰς τὸν διοικητὴν Σκοπέλου τὰ δέοντα περὶ τῆς ἀσφαλείας αὐτῶν».

Βάσει τοῦ ἀνωτέρω, τῆς Ἱ. Συνόδου, ἐγγράφου, ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματεία ἐπιληφθεῖσα τῆς ὑποθέσεως ἐνετείλατο τῷ διοικητῇ Σκοπέλου, ὅπως ἐνεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ὑπὸ κρίσιν θέματος, συνῳδὰ ταῖς ὑπ᾿ αὐτῆς δοθείσαις ἐντολαῖς καὶ ὁδηγίαις.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως χρόνῳ, ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τῆς ὑπ᾿ ἀριθ. 13/10/7/6/837 ἀναφορᾶς τῆς Ἐπισκοπικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον, ὁ διοικητὴς Καρυστίας δι᾿ ἐγγράφου αὐτοῦ διώρισε τὸν ἐκ Σκύρου καταγόμενον Ἰωάννην Βαρλαὰμ ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ αὐτόθι μέχρι τελικῆς λήξεως τῆς ὑπ᾿ ὄψιν ὑποθέσεως.

Ὁ διορισμὸς, τοῦ περὶ οὗ πρόκειται Βαρλαὰμ, ὡς εἰκὸς, δυσηρέστησε τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς, καθ᾿ ὅσον λόγῳ τῆς ἐπισήμου αὐτῶν ἰδιότητος, εὑρέθησαν οὕτως ἐν μειονεκτικῇ θέσει ἔναντι τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν· «..ἐνῷ διεχειρίσθημεν τὰ πράγματα τῆς ἐπισκοπῆς, γράφουσι πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον, ὅσον τὸ δυνατὸν καλλίτερον...ἐφάνη μία διαταγὴ τοῦ διοικητοῦ καρυστίας φερομένη διὰ τοῦ παπᾶ μακαρίου βαρλαὰμ, περὶ οὗ ἐγράψαμεν καὶ προλαβόντως [1]...καὶ διορίζεται ὁ ἀδελφός του ὁ Ἰωάννης ἐπίτροπος ὡς ἐμπιστώτερος πρὸς ὄφελος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου νὰ συνάξῃ τὸ εἰσόδημα τῆς ἐπικαρπίας ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς τῆς ἐπισκοπῆς...ὁ ὁποῖος ἀμέσως ἐκήρυξε

---

1. Ἡ αὐτὴ Ἐπιτροπὴ διὰ τῆς ἀπὸ 27 Ἀπριλίου 1837 ἀναφορᾶς της πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον γνωρίζει Αὐτῇ περὶ τοῦ Μακαρίου Βαρλαὰμ—περὶ τοῦ ὁποίου θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω ἐκτενῶς—τὰ ἑξῆς: «ὅτι Προηγούμενός τις Λαυριώτης, ὀνόματι Μακάριος Βαρλαὰμ ἐτῶν σχεδὸν 35 ἐκ Σκύρου ἀπεστάλη παρὰ τοῦ μοναστηρίου του πρὸ δύω χρόνων εἰς Κυρὰ Παναγιὰν καὶ Κούμην διὰ ὑποθέσεις τοῦ μοναστηρίου του καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἀμέσως· ὁ δὲ ἀθετήσας τὰς παραγγελίας ἦλθεν ἐνταῦθα περιφερόμενος...ποτὲ μὲν εἰς Κούμην, Κάρυστον καὶ Χαλκίδα πορευόμενος, ποτὲ δὲ εἰς Ἀθήνας, ὡς καὶ ἤδη ἔρχεται, ὡς εἶπε, διὰ νὰ ἀνακατώσῃ ἐκκλησιαστικὰς καὶ πολιτικὰς ὑποθέσεις...».

δημοσίως τὴν ἐπιστασίαν του...ὥστε μᾶς ἐπροξένησε μέγα ἐμπόδιον...ἐντ' αὐτῷ καὶ ζημίαν εἰς τὸ ταμεῖον, ἐπειδὴ ἔχει διαταγὴν τῆς ἐπιστασίας του νὰ λαμβάνῃ κατὰ μῆνα δρχ. 20...λοιπὸν κατὰ τὸ ἀπαιτούμενόν μας χρέος τῇ πληροφοροῦμεν νὰ μᾶς διατάξῃ ὅσον τάχιστα πρὸς γνῶσιν μας...»· ἐκφράζοντα δὲ τὸ παράπονον αὐτῶν ἐπιπροσθέτουσιν ὅτι ἡμεῖς φροντίζομεν «ὅπως ἡ περιουσία τοῦ πρὸ μηνῶν ἀποθανόντος Ἀρχιερέως» ἡμῶν διατηρηθῇ ἄθικτος πρὸς ὄφελος τῆς Ἐκκλησίας· ἐν τούτοις ὅμως αἱ ἐνέργειαί των αὗται ἐν προκειμένῳ, δὲν ἐπεδοκιμάσθησαν παρὰ τῶν διοικητικῶν, τοῦ Κράτους, ἀρχῶν·

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Ἱερὰ Σύνοδος διὰ τοῦ κατωτέρω παρατιθεμένου Αὐτῆς ἐγγράφου καθορίζει πλέον τὰ πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ κινῆται ἡ Ἐπιτροπὴ πρὸς ἀποφυγὴν ὑπερβασιῶν, ἐν τῷ μέλλοντι, παρ' αὐτῆς.

«Ἀριθ. Πρωτ. 5947 / Διεκ. 368

Ἡ Σύνοδος

Πρὸς τὴν κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν Σκύρου Ἐκκλησιαστικὴν Ἐπιτροπὴν

Ἐν Ἀθήναις τὴν 26 Ἰουνίου 1837

Τὰ χρέη τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης εἶναι κατὰ τὸν διορισμόν της ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν, καὶ εἰς ταῦτα πρέπει νὰ περιορίζηται· εἰς δὲ τὴν περιουσίαν τοῦ μακαρίτου ἐπισκόπου Σκύρου ἢ τὰ κτήματα τῆς Ἐπισκοπῆς οὔτε ἔπρεπε καὶ οὔτε πρέπει νὰ λάβῃ μέρος ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη· διότι τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς πολιτικῆς διοικητικῆς ἀρχῆς καὶ τῶν κληρονόμων τοῦ ἀποθανόντος Ἐπισκόπου, ὡς καὶ ἀπὸ 23 τοῦ ἤδη λήγοντος καὶ ὑπ' ἀριθ. 5920/355 ἀνήγγειλεν ἡ Σύνοδος· ἀλλ' αὐτὴ προσκαλεῖται νὰ συμμορφωθῇ πρὸς αὐτὸ περιοριζομένη εἰς τὰ καθήκοντά της· καὶ ταῦτα κατ' ἔγκρισιν.

† *Ὁ Κυνουρίας Διονύσιος* Πρόεδρος
† *Ὁ Ἀττικῆς Νεόφυτος*
† *Ὁ Ἀργολίδος Κύριλλος*
† *Ὁ πρώην Ἠλείας Ἰωνᾶς*
† *Ὁ Κυκλάδων Ἄνθιμος* ».

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου σαφῶς καταφαίνεται, ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐκείνης δὲν ἦτο ἄλλη, εἰμὴ ἡ πνευματικὴ, τοῦ πληρώματος, τῆς χηρευούσης ἐπισκοπῆς ἐξύψωσις, μέχρι καταστάσεως, κανονικοῦ, ἐν αὐτῇ, ἱεράρχου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως χρόνῳ, οἱ συγγενεῖς τοῦ Γρηγορίου δι' ἀλλεπαλλήλων αὐτῶν, πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείαν, ἀναφορῶν, παρεπονοῦντο διὰ τὴν παράτασιν τῆς ἐκκρεμότητος, τοῦ ὑπὸ κρίσιν ζητήματος, θεωροῦντες ὡς ὑπεύθυνον διὰ ταύτην τὴν ἐν λόγῳ Ἐπιτροπὴν, ἐπεμβαίνουσαν σκανδαλωδῶς πρὸς βλάβην τούτων.

Ἡ Γραμματεία, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀναφορῶν τούτων, παρεκάλεσε τὴν

Ἱερὰν Σύνοδον διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 13490/2941/20/9/837 ἐγγράφου ὅπως διατάξῃ τὴν Ἐπισκοπικὴν Ἐπιτροπὴν Σκύρου καὶ «...περιορισθῇ εἰς τὰ χρέη της καὶ νὰ φυλάττῃ ἄθικτον τὴν εὑρεθεῖσαν κινητὴν τοῦ ἐπισκόπου περιουσίαν [1] καὶ νὰ παραιτηθῇ τῆς διαθέσεως τῶν ἀκινήτων κτημάτων τῆς ἐπισκοπῆς, διότι περὶ αὐτῆς ἐξεδόθησαν ἤδη πρὸ καιροῦ διαταγαὶ εἰς τὸν ἁρμόδιον διοικητὴν διὰ νὰ λάβῃ οὗτος ὡς πρὸς τὴν καλλιέργειαν καὶ ἐπιστασίαν τῶν κτημάτων τούτων τὰ αὐτὰ μέτρα, ὅσα εἶναι ἤδη ὡρισμένα περὶ τῶν κτημάτων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου ἐν γένει καὶ τοῦτο μέχρις ὅτου ἡ Α.Μ. ἀποφασίσῃ ὁριστικῶς περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ Βασιλείου...».

Μετὰ τὰς σαφεῖς πλέον καὶ κατηγορηματικὰς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐν τῇ ὑπ' ὄψιν ὑποθέσει, ἀπόψεις καὶ ὑποδείξεις, ἡ Ἐπιτροπὴ ὑπείκουσα ταύταις ἀπεῖχεν ἐφεξῆς πάσης ἀναμίξεως καὶ τοιουτοτρόπως ἔληξεν ἡ ἱστορία μιᾶς θλιβερᾶς καταστάσεως, ἥτις ἔσχεν ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς καθ' ὅλου πνευματικῆς ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς νήσου Σκύρου.

Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς δὲν ὑπῆρχεν ἁρμονικὴ σχέσις, ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐπισκοπῆς, ὡς δὲν ὑφίστατο τοιαύτη καὶ μεταξὺ τῶν μελῶν ἄλλων ἐπιτροπῶν, χηρευουσῶν ἐπισκοπῶν, ὥστε νὰ δικαιολογῶνται πλήρως αἱ ἀπόψεις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ὑποδεικνυούσης τῇ Γραμματείᾳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ὅτι αἱ χηρεύουσαι

---

1. Ἡ Ἐπιτροπὴ αὐτη διὰ τῆς ἀπὸ 25 Ἀπριλίου 1837 ἀναφορᾶς ὑπέβαλε τῇ Ἱ. Συνόδῳ πλήρη κατάλογον «τῶν εὑρεθέντων εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρὸς Κύριον ἐκδημήσαντος ἐπισκόπου» ἔχοντα δ' οὕτως

«1 γοῦνα καλή, 1 ἄλλη τσόχινος τριμμένη, 1 τζουπὲς ὅμοιος, 1 ζωστικὸν καλὸν ὅμοιον, 1 σάλι γεράνιο ὅμοιον, δύο ῥάσα παλαιά, 4 ἐπανωκαλύμμαυχα, 2 μαχραμάδες κεντητούς, 1 δισάκι πεύκινο τριμμένο, 1 ὀμπρέλλα, 1 φορκιέρι, 2 μπεστακτάδες, ἕνας μὲ σερτάρια ἄλλος καριδένιος, 2 τριπόδες εἶς χρυσοῦς, 1 ντουλάπι ἐκ σχινοδρυός, 3 καρέκλαι, ἡ μία χρυσῆ, ἄλλη καριδένιος παλαιά, 3 φραγκοτράπεζα τὰ δύο μεγάλα, τὸ ἕνα μικρό, 3 δίσκοι, εἷς κόκκινος, ἄλλος καλὸς καὶ εἷς παλαιός, 3 τσαγερὰ τῆς ζάχαρις τὰ δύο μὲ καπάκια, 1 κανάτα ἐγγλέζικος πλουμιστή, 2 καφεμπρίκια μπακιρένια τὸ ἓν μεγάλο, 1 μαγκάλι μὲ τὸν ταβά του, 1 λεγανόμπρικο, 3 ντετζέρους, 1 κρεβάτι φράγκικον, 6 κάδρα τὸ ἓν μεγάλο, τὰ δὲ μικρά, 1 εἰκόνα ἅγιος Νικόλαος μὲ γυαλί, 2 χαρτένια, 1 σκουπίτσα τῶν τριχῶν, 2 μπαστούνια τὸ ἓν κρατεῖ Σεραφεὶμ προηγούμενος, 1 χέρι μπαστουνιοῦ φιλτισένιο, 4 βυτίνες εἰς τὸ κάτω σπίτι, 1 πιθάρι, 1 κάνουλα, 1 καναβέτα μὲ 10 κουνέτα, 12 ζάρφια ἀσημένια, τὰ 4 κρατεῖ ἡ νύμφη του Μαρία, 12 φυλτζάνια τὰ 7 ὁμοίως ἡ ἰδία, 3 μαχαιροπήρουνα, 3 πηρούνια ἀσημένια, 1 κουτὶ σομακί ; μαρμαρένια, 2 σαλιάρες γυάλινες ἐπῆρεν ἡ μαρία, 16 δραχμὰς καὶ 1 κάντρο ἔλαβεν ὁ ἄνδρας τῆς μαρίας μιχαλάκης

Ἐνδύματα Ἀρχιερέως

1 σάκκος χρυσοῦς, 1 ὠμόφορον ὁμοίως, 1 ἐπιτραχήλιον ὁμοίως, 1 ζυγὴ ὑπομάνικα ὁμοίως 1 ὑπογονάτιον, 1 περιζώνιον χωρὶς κλειδωτήρια, 1 στιχάρι διακονικό, 1 ὠράριον, 2 στιχάρια μικρὰ ἀναγνώστου, 1 ἀντιμήνσιον ἄσπρο ἀτλάζι.»

Ἐπισκοπαὶ πρέπει νὰ διοικῶνται διὰ τῶν φυσικῶν αὐτῶν ἀρχηγῶν, τῶν Ἐπισκόπων, καὶ οὐχὶ δι᾿ ἐπιτροπῶν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Ἐπισκοπικὴ Ἐπιτροπὴ Σκύρου ἀπετελεῖτο ἐκ κληρικῶν ἐγγραμμάτων καὶ εὐϋπολήπτων, ἐχόντων πεῖραν τῶν πραγμάτων τῆς παροικίας ἐκείνης, ἅτε μετασχόντων ἐνεργῶς τῆς διοικήσεως ἐπὶ τῆς Ἀρχιερατείας τοῦ Γρηγορίου καὶ ἀπολαμβανόντων τῆς ἐκτιμήσεως τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν· κατ᾿ ἀκολουθίαν ἔφερον μεθ᾿ ἑαυτῶν ἅπαντα τὰ ἐχέγγυα τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκπληρώσεως τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν μέχρι τῆς καταστάσεως τοῦ διαδόχου τοῦ Γρηγορίου· ὅμως ἡ Σύνοδος προέκρινε τὸ σύστημα τῆς διοικήσεως τῆς παροικίας ταύτης δι᾿ ἑνὸς μόνον προσώπου. διορίσασα ὡς Ἐπισκοπικὸν Αὐτῆς Ἐπίτροπον τὸν ἐκ Σκύρου ὁρμώμενον καὶ ἐγγράμματον ἱερομόναχον Μακάριον Βαρλαάμ.

Β΄.

ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

(27 Νοεμβρίου 1837—20 Δεκεμβρίου 1841)

Μετὰ τὴν ὡς ἄνω ἀπόφασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τῆς ἀντικαταστάσεως δηλονότι τῶν Ἀρχιμ. Σεραφεὶμ καὶ ἱερέως Δημ. Οἰκονόμου, διὰ τοῦ ἱερομ. Μακαρίου Βαρλαάμ, γνωστοποιηθεῖσαν τῇ τε ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείᾳ καὶ τοῖς μέλεσι τῆς προλαβούσης ἐπιτροπῆς, οὗτος ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, συνῳδὰ τῷ ὑπ᾿ ἀριθ. 6324/612/27/11/837 ἐγγράφῳ Αὐτῆς μετὰ τῶν ἐπισυνημμένων τούτῳ ὁδηγιῶν ἐχουσῶν οὕτως :

«Ἀριθ. πρωτ. 6324

Ἐν Ἀθήναις τὴν 27 Νοεμβρίου 1837

Ὁδηγίαι

Πρὸς τὸν ἱερομόναχον Μακάριον Βαρλαὰμ

1) Νὰ γνωστοποιήσητε κατὰ συνέπειαν τῆς πρὸς ὑμᾶς διαταγῆς τῆς Συνόδου πρὸς ἅπαντα τόν κλῆρον τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου τὸν διορισμόν σας ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτρόπου.

2) Νὰ συντάξετε πρωτόκολλον. ἐν ᾧ θέλετε καταχωρεῖ τὰ εἰσερχόμενα καὶ ἐξερχόμενα ἔγγραφα ἐπιθέτοντες εἰς αὐτὰ τὸν κατὰ τάξιν αὔξοντα ἀριθμόν.

3) Νὰ ἐπαγρυπνῆτε περὶ τῆς εὐταξίας ἐν γένει τοῦ κλήρου καὶ ὁσάκις ἁμαρτήσῃ τις ἐκ τούτων ὡς πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν νὰ καταμυνήσετε αὐτὸν ἀμέσως πρὸς τὴν Σύνοδον καὶ πρὶν λάβητε παρ᾿ αὐτῆς περὶ αὐτοῦ διαταγὴν δὲν ἔχετε τὴν ἄδειαν νὰ ἐνεργήσητέ τι ἀφ᾿ ἑαυτοῦ.

4) Νὰ ἐκδίδητε ἀδείας γάμων καὶ τούτων νὰ κρατῆτε ἀκριβῆ κατάλογον μετὰ σημειώσεως τῶν προσώπων καὶ τῆς ἡμερομηνίας· ἀλλ' ὡς πρὸς τοὺς γάμους ὀφείλετε νὰ διατηρῆτε ἀκριβῶς τοὺς κανόνας καὶ τὰς διατυπώσεις τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἄν ποτε προκύψῃ ἀπορία τις εἰς γάμον, θέλετε ἀναφέρεσθαι περιστατωμένως περὶ τούτου πρὸς τὴν Σύνοδον, ζητοῦντες παρ' αὐτῆς τὴν λύσιν καθὼς καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἐκκλησιαστικὴν ὑπόθεσιν ἀποροῦντες τοῦτ' αὐτὸ θέλετε πράττει.

5) Δὲν ἔχετε τὴν ἄδειαν οὔτε διορισμὸν ἐφημερίου ἢ πνευματικοῦ νὰ κάμνητε οὔτε ἀφοριστικὸν ἔγγραφον νὰ ἐκδίδητε ἀλλὰ περὶ τῶν τοιούτων θέλετε ἀναφέρεσθαι πρὸς τὴν Σύνοδον.

6) Νὰ φροντίζητε ἐγκαίρως καὶ ἐν δέοντι περὶ τῆς ἑτοίμου ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν τῆς Συνόδου καὶ ν' ἀναφέρητε πρὸς αὐτὴν περὶ τοῦ ἀποτελέσματος.

7) Θέλετε κρατεῖ καταγραφὴν τῶν συναγομένων ἐπισκοπικῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν γάμων, ἀφ' ἧς ἡμέρας διορίζεσθε, καθὼς καὶ τῶν ἐκ τούτων ἐξόδων τῆς ὑπηρεσίας σας, διότι θέλετε δόσει λόγον περὶ τούτων.

8) Ὅλος ὁ κλῆρος τῆς ἐπισκοπῆς Σκύρου θέλει μνημονεύει ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς τῆς Συνόδου.

† *Ὁ Κυνουρίας Διονύσιος* Πρόεδρος
† *Ὁ Ἀττικῆς Νεόφυτος*
† *Ὁ Σελλασίας Θεοδώρητος*
† *Ὁ Κυκλάδων Ἄνθιμος*
† *Ὁ Φωκίδος Νεόφυτος* ».

Ταὐτοχρόνως δ' ἐντέλλεται ἡ Ἱ. Σύνοδος τῷ, ἐν λόγῳ, Μακαρίῳ εὑρισκομένῳ ἐν Ἀθήναις, ὅπως μεταβῇ εἰς Σκῦρον καὶ παραλάβῃ τὴν διοίκησιν τῆς Ἐπισκοπῆς παρὰ τῶν προκατόχων του· πράγματι δ' οὗτος μεταβὰς ἐκεῖ ἀναφέρει τῇ προϊσταμένῃ αὐτοῦ ἐκκλησιαστικῇ ἀρχῇ ὅτι «θείῳ ἐλέει καὶ διὰ τῶν εὐχῶν της φθάσας ἐνταῦθα» παρέλαβε παρὰ τοῦ ἱερέως Δημητρίου, τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Σεραφεὶμ εὑρισκομένου εἰς Ἀθήνας, πᾶσαν τὴν ἐν γένει ὑπηρεσίαν τοῦ Γραφείου τῆς ἐπισκοπῆς ἐκείνης. Ἐν τῇ πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον σχετικῇ αὐτοῦ ἀναφορᾷ γνωρίζει Αὐτῇ, ὅτι πάντα τὰ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ διορισμοῦ τῶν προκατόχων αὐτοῦ ὡς μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, ἔγγραφα, πρακτικὰ, Συνοδικαὶ διαταγαὶ μέχρι τῆς λήξεως τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν παρελήφθησαν παρεκτὸς τῶν «ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ μακαρίτου Σκύρου...» τοιούτων· ἀναφέρων δὲ ταῦτα τῇ Συνόδῳ παρακαλεῖ Αὐτὴν, ὅπως δοθῶσιν αὐτῷ, ἐν προκειμένῳ, συμπληρωματικαὶ ὁδηγίαι «πρὸς ἀποφυγὴν παντὸς δεχομένου λάθους καὶ εὐθύνης [1], γνωρίσασαν αὐτῷ, ὅτι ὀφείλει νὰ

1. Πόσα ἔγγραφα παρέλαβεν οὗτος παρὰ τοῦ ἱερέως Δημητρίου Οἰκονόμου γνωρίζομεν ἐξ ἐπιστολῆς τούτου πρὸς τὸν Βαρλαὰμ ἐχούσης δ' οὕτω :

παραλάβῃ καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ γραφείου τοῦ μακαρίτου ἐπισκόπου Σκύρου σῳζόμενα ἔγγραφα ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι καὶ ὅπως ἔχωσι νὰ τὰ καταγράψητε εἰς ἰδιαίτερον κατάλογον καὶ νὰ τὰ φυλάττῃς, αἱ δὲ εἰς γάμον ἄδειαι πρέπει νὰ δίδωνται πάντοτε εἰς χαρτόσημον κατὰ τὸν νόμον» καὶ ὅτι «ὀφείλεις νὰ προσέχῃς μετὰ πάσης ἀκριβείας εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν χρεῶν τὰ ὁποῖα σοὶ ἐνεπιστεύθη ἡ Σύνοδος».

Ἐπὶ πᾶσι τούτοις διατάσσεται ὁ Μακάριος ὅπως ἀναφέρῃ τῇ Συνόδῳ «περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ κλήρου τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου καὶ ἰδίως περὶ τοῦ Ἱερομονάχου Δαμιανοῦ ἐφημερίου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὁποίας διαγωγῆς εἶναι», ἀπαντήσας οὕτω περὶ αὐτοῦ.

«Ἀριθ. Πρωτ. 2 / Διεκ. 2 Ἐν Σκύρῳ τὴν 27 Δεκεμβρίου 1837

Πρὸς

Τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπειδή, καθὰ διατάσσομαι διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 6324 διαταγῆς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου δὲν ἐπρόφθασα νὰ κάμω τὴν ἀπαιτουμένην ἔκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ κλήρου τῆς ἐπισκοπῆς Σκύρου, ἀναφέρω εὐσεβάστως ἰδίως μόνον περὶ τοῦ ἱερομονάχου Δαμιανοῦ, ἐφημερίου τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Ὁ ῥηθεὶς ἱερομόναχος ἐλθὼν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ 1835 ἔτους ἐνταῦθα εἰς Σκῦρον ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος τοῦ Ἄθω ἱεροδιάκονος, ἀφ' οὗ διέτριψεν ἀρκετὸν καιρὸν εἰς τὴν πατρίδα του Σκῦρον, τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον ἰδὸν τὴν ἠθικήν του διαγωγὴν καὶ προσέτι τὴν χρείαν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἑνὸς ἐφημερίου, τὸν ἐπρότεινε δι' ἐπισήμου πράξεώς του πρὸς τὸν ἐπίσκοπον διὰ νὰ τὸν χειροτονήσῃ ἱερομόναχον, ὅστις καὶ τὸν ἐχειροτόνησε. Δὲν εἰξεύρω ὅμως πῶς ὁ ἐπίσκοπος κατὰ λάθος ἔπραξε παρὰ τὰς ὁδηγίας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ χωρὶς νὰ προειδεάσῃ παντελῶς περὶ τούτου τὴν Σύνοδον ἔκαμε τὴν χειροτονίαν.

Μ' ὅλα ταῦτα, ὡς ἐπληροφορήθη ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, παρὰ τῶν ἐνταῦθα κατοίκων, τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου, καὶ τοῦ Δημάρχου εἶναι ἡλικίας ἐτῶν

Πρὸς τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἐπίτροπον τῆς ἐπισκοπῆς Σκύρου.

Κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 6324 διαταγὴν τῆς Ἱ. Συνόδου τὴν διορίζουσαν ἡμᾶς νὰ τῷ παραδώσωμεν τὰ κρατούμενα ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ διορισμοῦ μας ἄχρι τοῦδε, μὲ τὸ νὰ λείπῃ ὁ Ἀρχιμανδρίτης τῷ παραδίδω ἐγὼ τὴν σφραγίδα, πρωτόκολλον ἠριθμημένον ἀπὸ ἓν ἕως 65 διαταγὰς τῆς Συνόδου, 10 τοῦ διοικητοῦ, 1 δημάρχου, 1 εἰρηνοδικείου καὶ 9 προσκλήσεις ἐκδεδομένας παρὰ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου συνεπιτρόπου μου καὶ τὸ κατάστιχον μὲ τὰ ὅσα χρήματα ἀπόκεινται εἰς ἐμὲ δρχ. 23 ἀπὸ τὰς ὁποίας αἱ δύο δραχμαὶ εἶναι διὰ τὰς ἀδείας τῶν γάμων, ὁποῦ μὴ εἰξεύροντας ἐξακολουθήσαντες κατὰ τὸν μακαρίτην Σκύρου, ἐδίδομεν αὐτὰς ἄνευ χαρτοσήμου, ἡ δὲ πανοσιότης της ἂς δώσῃ ὅπου ἀνήκει, αἱ μένουσαι δὲ τοῦ ἐπισκοπικοῦ δικαιώματος ἐδόθησαν εἰς διόρθωσιν πόρτας καὶ μένει 1 καὶ λεπτὰ 30 καὶ ἐπικαλοῦμαι νὰ ἔχω τὴν ἀπάντησιν τῆς παραλαβῆς πρὸς ἀσφάλειάν μου.,.».

27 περίπου, εἶναι τιμίας διαγωγῆς, εἶναι ἐπιμελὴς τῶν ἱερῶν χρεῶν του, εὐχαριστοῦνται κατὰ πάντα οἱ ἐνορῖται τῆς ῥηθείσης ἐκκλησίας καὶ ὡς τοιοῦτον κρίνει χρέος της καὶ ἡ ἐπιτροπὴ νὰ τὸν συστήσῃ πρὸς τὴν Σ. καὶ Ἱερὰν Σύνοδον.

ὑποσημειοῦμαι δὲ εὐπειθέστατος
Ὁ Ἐπίτροπος τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου
Μακάριος Βαρλαὰμ ».

Τί ἆρά γε περὶ τὸν ἱερομόναχον τοῦτον ἔλαβε χώραν; Κατὰ τὸ ἔτος 1833, ὡς γνωστόν, ἀποφάσει τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλληνικῆς κατηργήθησαν μοναστήρια καὶ μετόχια ἀνήκοντα «εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἐκτὸς τοῦ Κράτους ἱερῶν σκηνωμάτων...τοῦ Ἄθωνος...»[1] κατ' ἀκολουθίαν κατηργήθη καὶ τὸ ἐν Σκύρῳ μετόχιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Ἱ. Μονῆς Μεγίστης Λαύρας Ἁγίου Ὄρους μετατραπὲν εἰς ἐνοριακὸν ναόν, ἔχοντα ὡς ἐφημέριον, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, τὸν ἱερομόναχον Διονύσιον. Ὁ Δήμαρχος ὅμως Σκύρου Δ. Τζικούρης, κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 16 καὶ ἀπὸ 28 Αὐγούστου 1836 πράξεως τοῦ περὶ αὐτὸν Δημοτικοῦ Συμβουλίου διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 270/29/8/838 ἐγγράφου αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Σκύρου Γρηγόριον παρεκάλεσεν αὐτόν, ὅπως τὸν ἐν Σκύρῳ διαμένοντα «..ἱεροδιάκονον Δαμιανόν, ὅστις ὢν αὐτόχθων καὶ ἡλικίας ὑπὲρ τῶν 26 ἐτῶν υἱὸς δὲ τοῦ ποτὲ Ἐμμανουὴλ Τζορδιᾶ ἐκ τῶν ἐγκριτοτέρων προὐχόντων τῆς νήσου ταύτης καὶ χαρακτηριζόμενος μὲ ἱκανὴν σπουδὴν μαθημάτων, βίον σεμνοῦ καὶ διαγωγῆς ἐναρέτου.... χειροτονήσῃ εἰς πρεσβύτερον διὰ τὴν ἀνάληψιν παρ' αὐτοῦ τῶν ἐφημεριακῶν καθηκόντων, ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Καὶ ὄντως ὁ Γρηγόριος ἀποδεξάμενος τὰς ὑποδείξεις τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Σκύρου, προεχειρίσατο εἰς πρεσβύτερον τὸν ἐν λόγῳ Δαμιανὸν ἀναλαβόντα ἐφημερίαν ἐν τῷ, ὡς εἴρηται, ναῷ, καὶ ἀντικαταστήσαντα τὸν Διονύσιον, ὅστις παραπονούμενος, πρὸς τοῦτο, ἀνηνέχθη τῇ Συνόδῳ ἀποβλέπων τοιουτοτρόπως εἰς τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ εἰς τὴν προτέραν θέσιν, ζητησάσῃ ἐν τῷ μεταξὺ πληροφορίας περὶ αὐτοῦ.

Καὶ οὕτω μὲν διῳκοῦντο τὰ τῆς Ἐπισκοπῆς ταύτης παρὰ τοῦ Μακαρίου ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ μέχρι τοῦ 1840. Οὐδαμόθεν ἄλλοθέν ποθεν γνωρίζομεν ἐκδηλούμενα παράπονα κατὰ τῆς διοικήσεως αὐτοῦ, ἐξ οὗ εἰκάζομεν, ὅτι αὕτη ἔβαινε καλῶς.

Φαίνεται ὅμως, ὅτι ὑπέβοσκε κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασις, ἥτις ἀνέμενε κατάλληλον τὴν εὐκαιρίαν, ἵνα προβῇ εἰς ὁμολογίαν τῶν «δῆθεν» ὑπ' αὐτοῦ διαπραττομένων σφαλμάτων. Ἀνώνυμός τις πρὸς τὸν Βασιλέα ἀπευθυνόμενος διεκτραγωδεῖ τὴν λυπηρὰν, ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, κατάστασιν τῆς παροικίας ταύτης.

---

1. ***Κων)νου Οἰκονόμου*** ἔνθ' ἀν. Β΄ σ. 232 ὑποσ. α΄.

Ἰδοὺ ἡ σχετικὴ αὐτοῦ ἀναφορά:

«Ἐν Σκύρῳ τὴν 30 Ἀπριλίου 1840

Μεγαλειότατε

Τὸ αἴσθημα τῆς θρησκείας μου μοῦ δίδει ἀφορμὴν νὰ παρουσιασθῶ ἀνωνύμως ἐνώπιον τῆς Μ(εγαλειότητός) σας, καὶ νὰ ἐκθέσω τὰ ἀκόλουθα πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τοῦ κακοῦ.

Ὁ ἐνταῦθα ἐκκλησιαστικὸς τῆς χηρευσάσης ἐπισκοπῆς μας ἐπίτροπος Κ. Μ. Βαρλαὰμ παραιτῶν τὰ χρέη του περιφέρεται ἀδιακόπως ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἐνεργεῖ πράγματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἡ θέσις του καὶ τὸ ἐπάγγελμά του ἐμποδίζουν μεγάλως. Κατὰ τὸν Δεκέμβριον μῆνα π. ἔ. ἐπειδὴ εἰς τὴν πατρίδα μας Σκῦρον συνέβη πρᾶξίς τις ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν τοῦ εἰρηνοδίκου Σκύρου κατά τινος ἰδιώτου καὶ διὰ τὸ πέρας της, ἐπειδὴ εἰσήχθη εἰς τὸ ἐν Χαλκίδι Πρωτοδικεῖον, εἰς ὃ εἶναι εἰσέτι ὑπὸ δίκην ἀνεδείχθη ὁ εἰρημένος ἐπίτροπος τὴν ὑπόθεσιν ταύτην καὶ ὑποκρινόμενος τὸν μεσίτην ἀπῆλθεν εἰς τὸ δικαστήριον μὲ ἱκανὰ ἐφόδια ἵνα προλάβῃ καὶ ἀθῳώσῃ εἰ δυνατὸν τοὺς πράξαντας· συνεννοεῖται μὲ τοὺς πολιτικοὺς καὶ γίνεται φιλοτάραχος τῆς κοινῆς ἡσυχίας· γίνεται διάβολος μὲ τὸ νὰ λαμβάνῃ λόγους ἀπὸ τὸ ἓν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος καὶ θέτει τὰ μέρη εἰς ἀσπόνδους ἔχθρας. Ἐσύναψε καὶ συνάπτει παράνομα ἀνδρόγυνα δωροδοκούμενος, παραπέμπει τὰ ὁποῖα τῷ ἐνεπιστεύθησαν ἱερὰ χρέη εἰς τὸν ἀδελφόν του τὸν Ἰωάννην ἀποφασίζοντα παμψηφεὶ ἀντ᾽ αὐτοῦ ἐπὶ διαφόρων ἀντικειμένων, κρεπαλᾷ ἀδιακόπως καὶ ὑπὲρ τὸ μέτρον μὲ τοὺς κληρικοὺς αὐτοῦ, μὲ τοὺς ὁποίους περιφερόμενος τὰς ἀγυιάς, τὰ διάφορα καφενεῖα χωρὶς διαφορᾶς τῶν χοίρων καὶ εἰσερχόμενος εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν μεθυσμένος προξενοῦν τὰς μεγίστας καταχρήσεις εἰς τὸν ναὸν ὡς οἰνοπωλεῖον, παραμελεῖ καὶ γίνεται συγκοινωνὸς μὲ τοὺς καταπατοῦντας τὰ δόγματα τῆς πίστεώς μας, ἐν ᾧ ὡς ἐπίτροπος ὀφείλει νὰ γίνεται ἄγρυπνος προστάτης· διότι εἰς τὴν πατρίδα μας, ἐν ᾧ ἀνεφάνη ἄλλος Θ. Καΐρης κεκρυμμένος πρὸ χρόνων μὲ δέρμα προβάτου, τὸ ὄνομα Γ. Οἰκονόμου [1], ἀνατρέπων καὶ προσθαφαιρῶν τὴν τάξιν τοῦ ἀλληλούϊα, τὰ καθήσματα, εἰσάγων νέας καινοτομίας, ὑποκρινόμενος τὸν ἱερέα καὶ ἐλλείποντος αὐτοῦ λέγει τὸ Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ Βασιλεία κ.λ.π. καὶ ἐν ᾧ καὶ ἄλλος τις τὸ ὄνομα προηγούμενος Σεραφεὶμ μεταχειρίζεται τὴν εἰκονομαντίαν καὶ παρασύρει πολλούς, ὁ κύριος ἐπίτροπος νήφων πάντοτε καὶ ἀφοσιωμένος εἰς τὰς αἰσχρὰς αὐτοῦ πράξεις καὶ κακοδοξίας παραβλέπει ταῦτα καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ ἐκκλησία ἀντικείμενον τοῦ ἐλέους· ἐν καιρῷ τῆς λειτουργίας ὁποίας παρεκτροπὰς σημαντικὰς καὶ ὁποίας

---

1. Πρόκειται περὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ἱερέως Δημητρίου Οἰκονόμου σπουδάσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει λίαν πεπαιδευμένου καὶ κατ᾽ ἐπανάληψιν λίαν ἐπιτυχῶς ἀντιπροσωπεύσαντος τὴν Σκῦρον εἰς διαφόρους ἀποστολάς, πρὸς ὃν ὁ Καποδίστριας ἔτρεφεν ἀπεριόριστον ἐκτίμησιν καὶ σεβασμόν.

αἰσχρὰς λέξεις μεταχειριζόμενος ἐκφράζει εἰς τὸν λαὸν παραλείπω νὰ ἐξετασθῶσιν ἀπὸ τὸν ἀνήκοντα. Ὁ ἁπλοῦς λαὸς ἔνθα παρὰ τοῦ ἐπιτρόπου καὶ τοῦ ἱερατικοῦ κλήρου περιέμενε τὴν ὀρθὴν βελτίωσιν ἐκ τῆς θρησκείας, ἐξ ἐναντίας βλέπει τὴν κατάργησιν παραδειγματιζόμενος ἔπεσεν εἰς τὴν ἀσέβειαν καὶ χωρὶς τῆς διατηρήσεως τῆς πίστεως καὶ ἕνεκα τῶν κακῶν πράξεων κατήντησε τὸν τόπον ἄξιον ἐλέους.

Τὰς πληροφορίας ταύτας καὶ ἔτι περιπλέον, Μεγαλειότατε, δύναται ἡ Ἱερὰ Σύνοδος διατασσομένη παρὰ τῆς Ὑψηλότητός σας νὰ ζητήσῃ καὶ λάβῃ ἀπὸ τὴν δημοτικὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὸ δημοτικὸν συμβούλιον, ἀπὸ τὸν διοικητὴν τῆς χωροφυλακῆς καὶ ἀπὸ κάποιον Ἀρχιμανδρίτην Σεραφεὶμ Καρακαλινὸν, ὡς οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος νὰ ληφθῇ ἓν μέτρον ἐπὶ τούτου παρακαλῶ ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας, διότι τὸ πρᾶγμα ἔφθασεν εἰς μεγάλον βαθμὸν ἀπωλείας

μένω ὁ ταπεινότατος δοῦλος τῆς Ὑψηλῆς Μεγαλειότητος

ἀνώνυμος ».

Ἡ ἀνώνυμος αὕτη ἐπιστολὴ «καθ' ὑψηλοτάτην ἐπιταγὴν» διεβιβάσθη εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείαν ἀποστείλασαν ταύτην τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ μετὰ τοῦ κάτωθι διαβιβαστικοῦ αὐτῆς ἐγγράφου.

Ἀριθ. Πρωτ. 3511 / Διεκ. 3073 — **Ἐν Ἀθήναις τὴν 3 Σεπτεμβρίου 1840.**

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας.

Πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Βασιλείου.

Μετὰ τὰ ἐπισταλθέντα εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον διὰ τῶν ὑπ' ἀριθ. 3042 καὶ 3158 ἡμετέρων ἐγγράφων, ἐλάβομεν ὑπ' ὄψιν καὶ προσεπιστέλλομεν εἰς τὴν ἐν τῇ παρούσῃ ἐγκλειομένην ἀνώνυμον ἀναφορὰν, τὴν ὁποίαν διὰ τῆς ἀπὸ 15/27 τοῦ παρελθόντος μηνὸς Βασιλικῆς ἐπισημειώσεως ὁ μεγαλειότατος ἡμῶν Βασιλεὺς διηύθυνεν εἰς τὴν Γραμματείαν.

Διὰ τῆς ἀνωνύμου ταύτης ἀναφορᾶς κατηγορεῖται ὄχι ἁπλῆν καὶ περὶ μιᾶς ἀλλὰ περὶ πολλῶν παρεκτροπῶν κατηγορίαν ὁ νῦν ἐκκλησιαστικὸς ἐπίτροπος Σκύρου Κ. Μακάριος Βαρλαὰμ καὶ ἡ κατηγορία γίνεται ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας.

Ἐπέχομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ φέρωμεν ἢ μέλαιναν ἢ λευκὴν κατὰ τοῦ κατηγορουμένου γνώμην ἕως οὗ τὸ πρᾶγμα ἐξετασθῇ διὰ τῆς ἀνηκούσης ὁδοῦ. Δὲν διστάζομεν ὅμως, ἀλλὰ κρίνομεν χρέος μας μάλιστα, νὰ κοινοποιήσωμεν εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τὰς ὑπονοίας, τὰς ὁποίας συνελάβομεν ἰδόντες α) τὸ ἀνώνυμον τῆς ἀναφορᾶς β) τὰ πρόσωπα τὰ εἰς μαρτυρίαν καλούμενα καὶ γ) τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἀναφορᾶς.

Α'. Ὑπὸ τὴν ἀνωνυμίαν δὲν εἰμπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἀλήθεια καὶ εἰλικρί-

νεια. Ἐὰν κατήγορος ἢ κατήγοροι δὲν κινοῦνται ἀπὸ πάθος, ἀλλ' ἀπὸ εἰλικρινῆ ὑπὲρ τῶν κοινῇ συμφερόντων ζῆλον, πρὸς τί ὁ φόβος νὰ κρύπτωσι τὸ ὄνομά των; ἐνῷ φανερούμενοι δύνανται νὰ ὑποστηρίζωσι τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων των.

Β΄. Καλεῖται εἰς μαρτυρίαν ἡ δημοτικὴ ἀρχή, τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον, ὁ διοικητὴς τῆς χωροφυλακῆς καὶ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Σεραφείμ.

Ἀλλ' ὁ νῦν Δήμαρχος Σκύρου εἶναι ὁ κατηγορηθεὶς πρὸ καιροῦ ὡς συνένοχος εἰς τὸν σφετερισμὸν εἰς τὴν δολίαν ἐκποίησιν τῆς σημαντικῆς περιουσίας τῶν ἐν Σκύρῳ διαλυθεισῶν μονῶν. Ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως δὲ ταύτης διωρίσθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3687 Β. Δ. ὁ Κ. Μ. Βαρλαάμ. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γινομένων ἀνακρίσεων ἐξάγεται, ὅτι μετὰ τοῦ εἰρημένου Δημάρχου Σκύρου εἶναι καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν προκρίτων τῆς νήσου ἐκείνης συνυπεύθυνοι εἰς τὸν σφετερισμὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, ὁ δὲ ὑμέτερος ἐπίτροπος μόνος πρὸς πολλοὺς παλαίει ἐνασχολουμένους νὰ διαστρέψωσι τὴν ἀλήθειαν ἀνακαλυφθεῖσαν ἐσχάτως ἤδη καὶ παρὰ τῶν οἰκονομικῶν ἀρχῶν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ Δημάρχου καὶ τῶν σχετικῶν αὐτοῦ καὶ ἄλλων προκρίτων τῆς νήσου. Ὁ δὲ Σεραφεὶμ Ἀρχιμανδρίτης εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος, νομίζομεν, τὸν ὁποῖον μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ Σ. Ἐπισκόπου Σκύρου εἶχεν διορίσει ἡ Ἱερὰ Σύνοδος διὰ τοῦ ἀπὸ 27 Μαρτίου 1837 ὑπ' ἀριθ. 5603—5605 ἐγγράφου της μεθ' ἑνὸς ἄλλου κληρικοῦ πρὸς διεξαγωγὴν τῶν πνευματικῶν ὑποθέσεων τῆς χηρευσάσης ἐκείνης ἐπισκοπῆς, καὶ τὸν ὁποῖον μετὰ ταῦτα ἔπαυσεν ἡ ἰδία Ἱερὰ Σύνοδος καὶ διὰ τοὺς λόγους τοὺς ἐξηγουμένους εἰς τὸ ἀπὸ 27 Μαρτίου 1837 ὑπ' ἀριθ. 6326 ἔγγραφόν της καὶ διότι ἐξ ἀγνοίας ἴσως ὑπέπεσεν εἰς πρᾶξιν κακουργήματος λύσας τὰς εἰς πράγματα τῆς ἐπισκοπῆς ἐπιτεθείσας σφραγίδας (ἴδε τὸ ὑπ' ἀριθ. 13490 τῆς 20 Σεπτεμβρίου 1837 ἔγγραφον τῆς Γραμματείας). Δύο ἐκ τῶν νῦν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου οἱ Σ. Ἱεράρχαι Σελλασίας καὶ Φωκίδος ἐνθυμοῦνται ἴσως ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εὑρίσκετο τότε ἐνταῦθα ὁ διαδεχθεὶς τὸν Σεραφεὶμ Μακάριος Βαρλαάμ. Ὁ δὲ Σεραφεὶμ ἀποδίδει πιθανῶς τὴν παῦσίν του εἰς εἰσηγήσεις τοῦ Βαρλαὰμ ὡς θηρεύσαντος δῆθεν τὴν θέσιν καὶ συνεργήσαντος εἰς τὴν ἔκπτωσίν του.

Γ΄. Ἡ ἀνώνυμος ἀναφορὰ χρονολογεῖται μὲν τὴν 30 Ἀπριλίου, περιῆλθε δὲ εἰς τὸ Ἀνακτοβούλιον τὴν 2 Αὐγούστου. Ἁπλῶς τάχα περιεπλανήθη τρεῖς ὁλοκλήρους μῆνας; ἢ συνετάχθη ἀμέσως μὲ τὰ πρῶτα κατὰ τῶν πράξεων τοῦ Δημάρχου Σκύρου βήματα τοῦ ὑμετέρου ἐπιτρόπου, ἅτινα ἤρχισαν τὴν 3 Ἀπριλίου τ. ἔ.;

Ταῦτα πάντα δὲν εἶναι εἰ μὴ ὑπόνοιαι ἁπλαῖ, τῶν ὁποίων οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον μέρος θέλομεν νὰ ὑποστηρίξωμεν καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ σκοπὸς ἡμῶν εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀληθείας. Δὲν ἐδιστάσαμεν νὰ τὰς ἐξηγήσωμεν, ὡς ἐν παρόδῳ, εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, διότι πανταχοῦ δὲν εἶναι δυ-

νατὸν νὰ εὕρῃ τις ταὐτότητα φρονημάτων καὶ διαθέσεων. Ἐνδέχεται μὲν νὰ εἶναι ἔνοχος τῶν κατηγορουμένων πράξεων ὁ ὑμέτερος ἐπίτροπος καὶ ἑπομένως ἤθελεν εἶσθαι ἄξιος αὐστηροτάτης ποινῆς. Ἐνδέχεται δὲ καὶ νὰ ὑποκρύπτεται ὑπὸ τὴν ἀνωνυμίαν ῥαδιουργική τις πλεκτάνη καὶ αὕτη τολμωμένη «ἐν ὀνόματι τῆς ἱερᾶς ἡμῶν θρησκείας».

Διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν ὅθεν τῆς ἀληθείας νομίζομεν, ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον ν' ἀποσταλῇ εἰς Σκῦρον ἐξεταστὴς, ὅσον εἶναι δυνατὸν ἀμερόληπτος, περινούστατος καὶ ἱκανὸς διὰ τοιοῦτον ἔργον. Ἐὰν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος νομίζῃ, ὅτι ὁ κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Καρυστίας Σ. Μητροπολίτης, καὶ ὡς πλησιέστερος εἰς τὴν Σκῦρον καὶ ὡς φέρων ἐν ἑαυτῷ τὰ εἰρημένα χαρακτηριστικὰ ἀναδέχεται τὴν τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἔρευναν, εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἀνήκει νὰ τὸν διατάξῃ καὶ νὰ τὸν δώσῃ τὰς προσηκούσας ὁδηγίας ἢ νὰ διορίσῃ ἄλλον ἐπίσης ἄξιον.

Τὸ ἐκ μέρους ἡμῶν προσδοκῶμεν νὰ μᾶς γνωστοποιήσῃ ἐν καιρῷ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τὸ ἀποτέλεσμα, καθότι ἐπαναλαμβάνοντες λέγομεν, ὅτι τὸ συμφέρον τῆς ὑπηρεσίας καὶ τῆς κοινωνίας ἀπαιτεῖ ὥστε, ἂν ἡ κατηγορία ἔχῃ βάσιν, ὁ ἔνοχος νὰ τιμωρηθῇ· τοὐναντίον νὰ μάθωσιν οἱ ὑποκρυπτόμενοι κατήγοροι, ὅτι τὸ τῆς Β. Κυβερνήσεως ὄμμα εἶναι ἄγρυπνον διὰ παντὸς ἐπὶ πάντων καὶ δὲν ἰσχύουν νὰ τὸ ἀποκοιμίζουν ποτὲ οὔτε αἱ ἔντεχνοι ῥαδιουργίαι οὔτε αἱ ἀντενέργειαι.

Ὁ Γραμματεὺς
Ν. Θεοχάρης »

(Συνεχίζεται) † Ο ΤΑΛΑΝΤΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΒΑΠΤΙΣΜΑΤΟΣ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Κώδικας εἴχομεν ὑπ' ὄψει τοὺς κάτωθι :

	Κώδιξ ὑπ' ἀριθ.	Αἰὼν	Σημειοῦται ὑφ' ἡμῶν
Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (τεῦχος περγαμηνὸν)	713	ΙΒ	Γ
»	670	ΙΓ	**Δ**
»	2014	ΙΔ	**Ζ**
»	662	ΙΒ-ΙΔ	**Η**
»	2742	ΙΔ	**Θ**
» (τεῦχος περγαμ.)	661	ΙΕ	Ι
»	2690	ΙΔ	**Ι**
» (τεῦχος περγαμ.)	685	ΙΕ	Κ
»	2573	ΙΔ	**Κ**
»	877	ΙΕ	Λ
»	2724	ΙΔ - ΙΕ	**Λ**
»	703	Ιϛ	Μ
»	2696	ΙΕ	**Μ**
»	663	ΙΕ - Ιϛ	**Ν**
»	781	Ιϛ	Ξ
»	848	ΙΕ	**Ξ**
»	664	ΙΕ	**Ο**
»	851	ΙΣΤ	**Π**
»	798	»	Υ
»	759	»	Χ
»	2473	ΙΕ	**Χ**
»	64	ΙΣΤ	**Ψ**
»	1910	»	Q
»	2795	ΙΒ - ΙΔ	L
»	665	ΙΣΤ	ᾶ
»	675	ΙΖ	ἁ
»	674	»	ἅ
»	672	»	ἇ
»	667	»	ἆ
»	2438	»	***α***
»	706	»	***ἁ***
»	669	ΙΣΤ	***ᾶ***
»	710	ΙΖ	***ἅ***
»	716	»	***ἇ***
»	849	»	***γ***

	Κώδιξ ὑπ' ἀριθ.	Αἰὼν	Σημειοῦται ὑφ' ἡμῶν
Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης	813	ΙΖ	δ
»	829	»	ε
»	718	ΙΗ	ἔ
»	734	»	ὲ
»	749	ΙΣΤ	μ
»	750	ΙΖ	ρ
»	754	»	υ
»	760	»	χ
»	771	»	c
»	668	»	e
»	836	»	ϛ
Ἐκ τῶν Εὐχολογίων τοῦ Δμητριέβσκη			
Βιβλιοθήκης Σινᾶ	957	Θ-Ι	**Σ**
»	956	Ι	$\mathbf{\Sigma}_1$
»	958	Ι	$\mathbf{\Sigma}_2$
»	959	ΙΑ	$\mathbf{\Sigma}_3$
»	962	ΙΑ-ΙΒ	$\mathbf{\Sigma}_4$
»	961	»	$\mathbf{\Sigma}_5$
»	973	»	$\mathbf{\Sigma}_6$
»	1036	ΙΒ-ΙΓ	$\mathbf{\Sigma}_7$
»	960	ΙΓ	$\mathbf{\Sigma}_8$
»	966	»	$\mathbf{\Sigma}_9$
»	982	»	σ
»	991	ΙΔ	σ_1
»	981	»	σ_2
»	968	ΙΕ	σ_3
»	984	»	σ_4
»	974	ΙΣΤ	σ_5
» Παντελεήμονος Ἄθω	162	ΙΑ-ΙΒ	$\mathbf{\Pi}_1$
» Πάτμου	713	ΙΒ-ΙΓ	$\mathbf{\Pi}_2$
» »	104	ΙΓ	$\mathbf{\Pi}_3$
» »	105	»	$\mathbf{\Pi}_4$
» Ἁγίου Ἀθανασίου Λαύρας Ἄθω	189	»	$\mathbf{\Pi}_5$
» Παντοκράτορος Ἄθω	149	ΙΕ	$\mathbf{\Pi}_6$
» Ἀθανασίου Λαύρας Ἄθω	105	»	$\mathbf{\Pi}_7$
» Διονυσίου Λαύρας Ἄθω	489	»	$\mathbf{\Pi}_8$
» Λαύρας »	21	ΙϚ	$\mathbf{\Pi}_9$
» Πατριαρχείου Ἀλεξανδ.	149-104 (94)	ΙΔ	α_1
» Ἁγ. ταφ. μετοχ. ἐν Κων/λει	8 (182)	ΙΕ	$\mathbf{K}_1$
» Παρισίων Κοισλιανὸς	213	ΙΑ	**P**

Εἰς τὸν Βαρβερινὸν κώδικα παραπέμπομεν κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Goar δημοσιευομένας ἐν τῷ Εὐχολογίῳ αὐτοῦ διαφόρους γραφάς. Ἔντυπον δ' Εὐχολόγιον εἴχομεν ὑπ' ὄψει τὴν ἐν Βενετίᾳ ἔκδοσιν τρίτην τοῦ ἔτους 1869, σπουδῇ καὶ ἐπιστασίᾳ Σπυρίδωνος Ἱερομονάχου Ζερβοῦ, κατὰ ταύτην δὲ γίνεται καὶ ἡ παρά-

θεσις τοῦ κειμένου τῶν εὐχῶν. Τὰ εὐχολόγια Δμητριέβσκη σημειοῦμεν διὰ τοῦ λατινικοῦ D, τὸν Βαρβερινὸν δὲ διὰ τοῦ B. Ἔνθα ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει συμφωνία κωδίκων ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν διατάξεων, οὐχὶ ὅμως καὶ πλήρης τοιαύτη περὶ τὸ λεκτικόν, σημειοῦμεν τοὺς τοιαύτην συμφωνίαν παρουσιάζοντας κώδικας ἐντὸς παρενθέσεως. Διὰ τοῦ C σημειοῦμεν τὴν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν μετάφρασιν τοῦ Σλαβωνικοῦ εὐχολογίου τὴν ὑπὸ τοῦ J. King.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ὑπ' ὄψει ἡμῶν κωδίκων, ἡ καθ' αὑτὸ ἀκολουθία τοῦ Βαπτίσματος διετηρήθη σχεδὸν ἀνέπαφος καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ἡ αὐτὴ παρ' ἅπασι τοῖς χειρογράφοις, ὁποθενδήποτε καὶ ἂν προέρχωνται ταῦτα. Λεπτομέρειαί τινες παραλλάσσουσαι, περὶ ὧν θὰ ὁμιλήσωμεν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, δὲν ἐξισχύουσι νὰ μειώσωσιν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὴν ἐκ τῆς συμφωνίας ταύτης τῶν κωδίκων προκαλουμένην ἐντύπωσιν. Μεταβολαὶ καὶ ἀνομοιότητες ἐκ προσθηκῶν κατὰ πηγὰς παλαιοτέρας ἢ νεωτέρας, ἐμφανίζουσαι ἀσυμφωνίαν μεταξὺ πολλῶν ἐκ τῶν νεωτέρων κωδίκων, παρατηροῦνται εἰς προβαπτισματικὰς καὶ μεταβαπτισματικὰς τελετάς, οἷαι αἱ εὐχαὶ εἰς λεχώ, ἀκολουθία εἰς τὸ σαραντίσαι γυναῖκα, εὐχαὶ εἰς τὸ ἀπολοῦσαι τοὺς φωτισθέντας τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ, εὐχὴ εἰς τὸ κουρεῦσαι παῖδα. Ἐνῷ τοὐτέστι χαρακτηριστικώτατα τὸ κέντρον καὶ ἡ οὐσία τοῦ ὅλου μυστηρίου παρέμεινεν ἀμετάβλητον ἐντὸς τῶν γραμμῶν, τὰς ὁποίας ἡ ἀρχαία λειτουργικὴ παράδοσις ἐχάραξεν εὐκρινῶς, εἰς τὴν περιφέρειαν εἴτε προσηρτήθησαν νέα τινὰ στοιχεῖα εἴτε περὶ πυρῆνά τινα τῆς παλαιᾶς ὁπωσδήποτε παραδόσεως ἐσημειώθησαν νέαι ἐξελίξεις, ἐξ ὧν προῆλθον προσθῆκαι καὶ νέαι εὐχαί, ἐνίοτε οὐχὶ ἐξ ὁλοκλήρου σύμφωνοι πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ εἰς ὃν προσηρτήθησαν πυρῆνος.

Οὕτως αἱ προτασσόμεναι τῆς ἀκολουθίας τοῦ βαπτίσματος, πρῶται πασῶν, «εὐχαὶ εἰς γυναῖκα λεχὼ» δὲν ἀπαντῶσιν εἰς οὐδένα τῶν ὑπ' ὄψει ἡμῶν παλαιοτέρων κωδίκων, ἐν οἷς καὶ οἱ B, Βησσαριανός, Βοδληανὸς (Auct. E 5. 13) καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. Γ. β. 10 τῆς Κρυπτοφέρρης ὁ ἀπὸ τοῦ Ιου αἰῶνος χρονολογούμενος. Εἰς τοὺς κώδικας τούτους εὕρηνται μόνον ἡ εὐχὴ «εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ» («Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σοῦ δεόμεθα καὶ σὲ ἱκετεύομεν, σημειωθήτω...»), περὶ ἧς κατωτέρω, καὶ ἡ εὐχὴ ἡ ἀπαγγελλομένη «ὅτε εἰσέρχεται παιδίον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῇ Μ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ» («Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις...»), μετὰ δὲ τὰς δύο ταύτας εὐχὰς ἐπακολουθεῖ ἄνευ ἄλλου τινὸς ἡ «εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον». Αἱ εὐχαὶ εἰς λεχὼ δὲν ἀπαντῶσιν οὐδὲ ἐν τῷ Ἀρμενικῷ εὐχολογίῳ. Ἐν τούτῳ ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δύο εὐχῶν, τῶν εἰς τοὺς παλαιοτέρους κώδικας περιεχομένων, εὕρηται καὶ ἡ ἐν τῷ ἐντύπῳ δευτέρα εὐχὴ εἰς τὸ σαραντίσαι

γυναῖκα («Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παραγενόμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων) καθὼς καὶ τετάρτη τις εὐχή, μὴ ἀπαντῶσα ἐν οὐδενὶ τῶν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἑλλην. χειρογράφων. Ἐὰν εἰς ταῦτα προστεθῇ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἐκ τῶν ὑπ' ὄψει ἡμῶν κωδίκων περιέχοντες τὰς εὐχὰς ταύτας ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ΙΕ—ΙΖ αἰῶνας καὶ μόνον εἷς (ὁ ***Κ***) ἀνήκει εἰς τὸν ΙΔ' αἰῶ., ὅτι δ' ἐπὶ πλέον δὲν παρατηρεῖται συμφωνία καὶ παρ' αὐτοῖς τούτοις, τοῖς περιέχουσι τὰς εὐχάς, ἀλλ' ἄλλαι παρ' ἄλλοις ἐκ τούτων εὐχαὶ ἀπαντῶνται, ἄγεται ἀσφαλῶς καὶ ἀδιστάκτως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρόκειται περὶ ἀκολουθίας μεταγενεστέρας [1]. Πράγματι, τινὲς ἐκ τῶν κωδίκων τούτων (***Ψ*** $\boldsymbol{\Pi_9}$) μίαν καὶ μόνην περιέχουσιν εὐχὴν εἰς λεχώ, ἀναγινωσκομένην κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ τοκετοῦ, ὁ περισσότερον δὲ τῶν λοιπῶν ἀνεπτυγμένην τὴν ἀκολουθίαν ταύτην παρουσιάζων (ὁ ***Λ***) περιέχει τέσσαρας μὲν εὐχὰς κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ τοκετοῦ ἀναγινωσκομένας, ἄλλην δέ τινα εἰς κάθαρσιν τῆς γυναικὸς τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ πνεῦμα, τὸ διαπνέον τὰς περισσοτέρας τῶν εὐχῶν καί τινας τῶν διατάξεων τῆς ἀκολουθίας ταύτης, ὑπεμφαίνει τοῦτο ἐπικράτησιν ἰουδαϊκῶν καὶ νομικῶν παρατηρήσεων καὶ ἐκδοχῶν. Οὕτω κατὰ τὸν ***Λ*** ὁ ἱερεὺς δὲν εἰσέρχεται ἐν τῷ οἴκῳ «ἔνθα τὸ βρέφος ἐγεννήθη», ἀλλ' «ἵσταται πρὸ τοῦ πυλῶνος φορῶν τὸ ἐπιτραχήλιον»· ἀφοῦ δὲ ἀναγνώσῃ καὶ τὰς τρεῖς πρώτας εὐχάς, τότε «εἰσέρχεται ἔνδον τοῦ οἴκου ραίνων ἅγιον ὕδωρ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τοῦ οἴκου». Προδήλως ἡ διάταξις αὕτη προῆλθε κατ' ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦτο μὲν τῆς ὑπερασκητικῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὁ τόκος ἐξ ἡδονῆς προελθὼν εἶνε τόκος ἁμαρτίας (Συμεὼν Θεσσαλον. ἔνθ' ἀν.) τοῦτο δὲ τῶν ἐν τῷ ΙΒ'. κεφαλ. τοῦ Λευϊτικοῦ περὶ ἀρτίως τεκούσης γυναικὸς διατάξεων. Κατὰ τὰς διατάξεις ταύτας ἡ λεχὼ «ἀκάθαρτος ἔσται ἑπτὰ ἡμέρας», ἐφ' ὅσον ἔτεκεν ἄρρεν, «ἐὰν δὲ θῆλυ τέκῃ ἀκάθαρτος ἔσται δὶς ἑπτὰ ἡμέρας», (στ. 2, 5)· ἐπὶ πλέον δὲ «τριάκοντα καὶ τρεῖς ἡμέρας» ἀκόμη «καθήσεται ἐν αἵματι ἀκαθάρτῳ αὐτῆς» καὶ «παντὸς ἁγίου οὐχ ἅψεται καὶ εἰς τὸ ἁγιαστήριον οὐκ εἰσελεύσεται« (στ. 4), εἰς περίπτωσιν δὲ καθ' ἣν ἔτεκε θῆλυ, «ἑξήκοντα ἡμέρας καὶ ἓξ καθεθήσεται ἐν αἵματι ἀκαθάρτῳ αὐτῆς» (στ. 5). Μετὰ τὴν πάροδον δὲ τῶν ἡμερῶν τούτων τῆς ἀκαθαρσίας αὐτῆς «ἐξιλάσεται περὶ αὐτῆς ὁ ἱερεὺς καὶ καθαρισθήσεται»

---

1. Πάντως Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης (Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν κεφ. νη καὶ νθ, Migne 156, 208) ποιεῖται λόγον περὶ τελετῆς ἅμα τῷ τοκετῷ, καθ' ἣν «ὁ ἱερεὺς παραγίνεται καὶ δοξολογεῖ τὸν Θεὸν εὐχαριστῶν, ὅτι ἄνθρωπος γεγέννηται ἐν τῷ κόσμῳ καὶ σφραγίσας, εὐλογεῖ τὸ τεχθὲν..., τῇ τε μητρὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν εὐχόμενος, μεταδίδωσιν αὐτῇ τε καὶ ταῖς σὺν αὐτῇ γυναιξὶ καὶ χάριτος καὶ ἁγιασμοῦ, ἄδειάν τε παρέχει ἐνεργεῖν τὰ ἔργα αὐτῶν... ἀλλὰ καὶ σφραγίσας ὕδωρ τῇ σημειώσει τοῦ σταυροῦ καταρραντίζει τὸν οἶκον».

(στίχ. 8) [1]. Τὸ ὅτι λοιπὸν κατὰ τὸν **Λ** ὁ ἱερεὺς δὲν εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον τῆς λεχοῦς πρὸς τῆς ἀναγνώσεως τῶν τριῶν πρώτων εὐχῶν καὶ τὸ ὅτι εἰσερχόμενος ραίνει δι᾿ ἁγιασμοῦ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ οἴκου προδήλως ὡρίσθη νὰ γίνεται λόγῳ τῆς κατὰ τὰς νομικὰς διατάξεις ἀντιλήψεως, ὅτι ἡ λεχὼ οὖσα ἀκάθαρτος καθίσταται πηγὴ μολυσμοῦ τόσον διὰ τοὺς περὶ αὐτήν, ὅσον καὶ διὰ τὸν ὅλον οἶκον αὐτῆς. Ἐντεῦθεν καὶ εὔχεται ὁ ἱερεὺς (κατὰ τοὺς **Κ Λ Ο** Q), ἵνα ὁ Θεὸς ἁγιάσῃ τὴν δούλην αὐτοῦ καὶ καθαρίσῃ αὐτῆς τὸν ρύπον τοῦ σώματος καὶ τὸν σπίλον τῆς ψυχῆς καὶ καταξιώσῃ ταύτην *ἐξυπηρετεῖν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς ἀμέμπτως*, καὶ (κατὰ τὸν **Λ**) «*ἅπτεσθαι παντὸς ἔργου ἀμιάντως καὶ ἀκωλύτως* καὶ ἵνα εὐλογήσῃ καὶ τὴν οἰκίαν ταύτην καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ καὶ ἁγιάσῃ τὸν ρύπον καὶ *καθαρίσῃ αὐτοὺς* ἀπὸ πάσης κηλίδος και διαφυλάξῃ *τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῷ ἀμιάντους καὶ ἀκηλιδώτους καὶ καθαρίσῃ πάντας τοὺς συνελθόντας ἐν τῇ γεννήσει τοῦ παρόντος νηπίου ἀπὸ παντὸς ρύπου καὶ ἀξιώσῃ τούτους ἅπτεσθαι παντὸς εἴδους καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ ἀκατακρίτως εἰσέρχεσθαι*». Ὡσαύτως κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν, ἥτις εἶνε ἡ πρώτη μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν, αἵτινες κατὰ τοὺς ἀνωτέρω ὁρισμοὺς τοῦ Λευϊτικοῦ ἀποτελοῦσι τὴν κατ᾿ ἐξοχὴν ἀκάθαρτον ἑβδομάδα τῆς λεχοῦς, κατὰ τὸν κώδικα **Λ** εὔχεται ὁ ἱερεύς, ἵνα ὁ Θεὸς «καθαρίσῃ τὴν λεχὼ ἐκ τοῦ ἐπελθόντος αὐτῆς σωματικοῦ μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος ὥστε ἁγιασθῆναι αὐτὴν καὶ *τὴν ζύμην τῶν χειρῶν αὐτῆς*». Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ παρατρέχηται καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ εὐχαὶ οὐδένα περὶ ἀκαθαρσίας ἐκ τῆς λοχείας λόγον ποιούμεναι, καθὼς καὶ ἄλλαι, ἐν αἷς διακηρύττεται ὁ Θεὸς ὡς εἰπὼν τῷ ἀποστόλῳ Πέτρῳ «ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου καὶ πάντα τὰ μιαρὰ καὶ ἀκάθαρτα καθαρὰ νομοθετήσας (**K_1** Q εὐχὴ εἰς τὰς παρατυχούσας γυναῖκας εἰς λεχὼ τῇ ὥρᾳ τῆς γεννήσεως). Ἀλλ᾿ ἀκριβῶς ἡ ὕπαρξις τῶν εὐχῶν τούτων ἀποτελεῖ μίαν ἐπὶ πλέον ἀπόδειξιν, ὅτι ἀποτελοῦσι στοιχεῖον ξένον ἐκ καταλυθεισῶν τελετουργικῶν διατάξεων τοῦ νόμου προελθὸν αἱ ἄλλαι εὐχαί, ἐν αἷς διερμηνεύεται τὸ φρόνημα, ὅτι ὅ τε οἶκος τῆς λεχοῦς καὶ οἱ ἁψάμενοι αὐτῆς μετέσχον τῆς ἀκαθαρσίας αὐτῆς, χρήζοντες τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ συγχωρήσεως καὶ ἱκανώσεως, ὅπως εἰσέλθωσιν ἐν τῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ καὶ μεταλάβωσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Παραλλήλως ὅμως τονίζεται ἀρκούντως ἐν πάσαις ταῖς εὐχαῖς ἡ ἐκ τῆς

1. Ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ τύπῳ ἤδη ἐν τῷ 18 κανόνι τοῦ Ἱππολύτου υἱοθετεῖται παρομοία ἀντίληψις, κηρυττομένης τῆς λεχοῦς ἀκαθάρτου ἐπὶ 40 ἢ 80 ἡμέρας ἀναλόγως τοῦ φύλου τοῦ βρέφους. Ἐν τῷ κοπτικῷ καὶ τὸ αἰθιοπιακῷ τυπικῷ προτάσσεται εὐχὴ ἐπὶ τῆς μητρὸς τοῦ παιδίου, ἡ ὅλη δ᾿ ἀκολουθία περιλαμβάνει ἀναγνώσματα καὶ χρίσιν τῆς μητρὸς καὶ τοῦ παιδίου (Dezinger, Ritus Orientalium τομ. I σελ. 192). Ἀρχικῶς δὲ ἡ τελετὴ ἐλάμβανε χώραν τὴν 40ην καὶ τὴν 80ὴν ἡμέραν μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ παιδίου, καθ᾿ ἃ ὁρίζει καὶ ὁ 18 κανὼν τοῦ Ἱππολύτου.

προπατορικῆς ἁμαρτίας διαφθορὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ παραδείσου ἐξορία τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν μοχθηρὸν τοῦτον βίον, ἐν ᾧ ὁ μὲν ἀνὴρ ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου αὐτοῦ καλεῖται νὰ προσπορίζηται τὸν ἄρτον αὐτοῦ, ἡ δὲ γυνὴ ἐν λύπαις νὰ τίκτῃ τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οἱ πάντες ἐν ἀνομίαις συλλαμβανόμεθα, σχετιζομένου οὕτω τοῦ μολυσμοῦ τῆς λεχοῦς πρὸς τὸν ἐκ τῆς παραβάσεως τοῦ πρωτοπλάστου εἰσρεύσαντα καθολικὸν μολυσμόν, ἕνεκα τοῦ ὁποίου «διὰ ῥύπου πάντες ἐσμὲν ἐνώπιον» τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης ἀρᾶς οἱ πάντες καθὼς καὶ τὸ τεχθὲν νήπιον διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν τυραννίδα τοῦ ἐχθροῦ, ἐκζητεῖται ἡ θεία προστασία ὑπὲρ τοῦ ἀρτιγεννήτου βρέφους, ἵνα τοῦτο διαφυλαχθῇ «ἀνώτερον τῶν ἐπινοιῶν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀξιωθῇ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας», καὶ διατηρηθῇ «ἀπὸ πάσης φαρμακείας, ἀπὸ πάσης χαλεπότητος, ἀπὸ πάσης ζάλης τοῦ ἀντικειμένου, ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν, ἡμερηνῶν τε καὶ νυκτερινῶν». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν ὠδίναις τεκοῦσα ἅτε μὴ ἀπαλλαγεῖσα εἰσέτι τοῦ ἐπικρεμαμένου τῆς ζωῆς αὐτῆς κινδύνου, καθίσταται ὑποκείμενον των ἀπευθυνομένων πρὸς Κύριον εὐχῶν καὶ ἐκζητεῖται ὑπὲρ αὐτῆς ἵνα «ὥσπερ τὴν ἀειπάρθενον ἀνώδυνον καὶ ἄλυπον ἐφύλαξεν, οὕτω καὶ τὴν νυνὶ τεκοῦσαν ῥύσηται πάσης ἐπιβουλῆς τοῦ ἐχθροῦ» καὶ «δῷ αὐτῇ ταχυνὴν ἐξανάστασιν» καὶ θεραπεύσῃ τοὺ πόνους αὐτῆς καὶ περιφρουρήσῃ αὐτὴν «ἀπὸ πάσης ἐπελεύσεως τῶν ἀοράτων πνευμάτων, ἀπὸ νόσου καὶ μαλακίας, ἀπὸ ζήλου καὶ φθόνου καὶ ὀφθαλμῶν βασκανίας». Κώδικές τινες μάλιστα (**Ξ Π** e καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 19(20) εὐχολόγιον τοῦ Κωσταμωνίτου) ἐπισυνάπτουσιν εἰς τὰς εὐχὰς ταύτας καὶ τὸν Γ'. ἀφορκισμόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐκζητεῖται, ἵνα ἀπελαθῶσιν ἀπὸ τοῦ νηπίου «πάντα τὰ ἐνεργήματα τοῦ διαβόλου, καὶ διωχθῶσι τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα ἀπ' αὐτοῦ καὶ συντριβῇ ὁ σατανᾶς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐν τάχει.»

Ὀρθῶς λοιπὸν παρετηρήθη [1] ὅτι δὲν εἶνε ἁπλοῦν τὸ αἴσθημα τὸ διῆκον διὰ τῆς τελετῆς ταύτης, καὶ τῆς ἐπακολουθούσης αὐτῇ ἀκολουθίας τοῦ σαραντισμοῦ, ἀλλὰ διπλοῦν, μᾶλλον δ' εἰπεῖν, τριπλοῦν καὶ τετραπλοῦν. Διότι ἐν αὐτῇ δὲν διαδηλοῦται μόνον ἡ συναίσθησις ἡ ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ σωματικοῦ καὶ ἰδίᾳ τοῦ ψυχικοῦ ῥύπου, ἀλλὰ καὶ ἐκφράζεται τὸ αἴσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ διασώσει μὲν τῆς μητρός, ἐπὶ τῇ πλάσει δὲ καὶ ἄλλου ἀνθρώπου, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τῆς θείας ἀντιλήψεως καὶ προστασίας πρὸς πλήρη ἀνάρρωσιν τῆς τεκούσης, καὶ πρὸ παντὸς πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ πονηροῦ καὶ ἀναγέννησιν ἐν Χριστῷ καὶ τελείωσιν τῆς νέας ταύτης ψυχῆς, τῆς ἐν τῷ ἀρτιγεννήτῳ βρέφει λαβούσης ὕπαρξιν.

Ἡ εὐχὴ εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἀπαντᾷ παρ' ἅπασι τοῖς χειρογράφοις, ἐντεῦθεν δὲ

---

1. ***Κ. Καλλινίκου*** Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ σελ. 478.

δύναταί τις νὰ συναγάγῃ, ὅτι πρόκειται περὶ εὐχῆς παλαιοτάτης. Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἡ εὐχὴ αὕτη ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὸ νὰ κατασφραγισθῇ τὸ ἀρτιγέννητον βρέφος διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ εἰς τὰ κυριώτερα μέλη τοῦ σώματος αὐτοῦ (μέτωπον, στόμα, στῆθος), ὡς δὲ ἀποσαφεῖται καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς εὐχῆς, ἐκζητεῖται διὰ τῆς τελετῆς ταύτης, ἵνα «σημειωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ» τοῦ Θεοῦ «ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς διαλογισμοῖς» τοῦ τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἐκκλησίαν προσαγομένου καὶ ἵνα δῷ ὁ Κύριος «ἀνεξάρνητον μεῖναι τὸ ὄνομα Αὐτοῦ τὸ ἅγιον ἐπ᾽ αὐτόν, συναπτόμενον ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ καὶ τελειούμενον διὰ τῶν φρικτῶν μυστηρίων τοῦ Χριστοῦ». Αἱ φράσεις αὗται ὑπεμφαίνουσιν, ὅτι ἀρχικῶς ἡ προσαγωγὴ αὕτη, εἰς ἣν ἀφορᾷ ἡ εὐχή, ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον βῆμα τῆς προσχωρήσεως τοῦ προσαγομένου εἰς τὰς τάξεις τῶν χριστιανῶν, διὰ τῆς φυγῆς ἀπὸ τῆς ματαιότητος τοῦ κόσμου, ὡς ἀναγράφεται ἐν τῇ εὐχῇ, τὸ βῆμα δὲ τοῦτο ἐγίνετο μετὰ τῆς προθέσεως, ὅπως μὴ ἀρνηθῇ ποτε ὁ προσαγόμενος τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ συναφθῇ ἐν καιρῷ μετὰ τοῦ λοιποῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ τοιαύτη προσαγωγὴ κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ χρόνους συνέπιπτε προδήλως πρὸς τὴν κατὰ τὸ πρῶτον προσέλευσιν τοῦ ἀπὸ τῶν εἰδώλων καὶ τῆς ἄλλης τοῦ κόσμου πλάνης ἐπιστρέφοντος εἰς Χριστὸν καὶ ἐκδηλοῦντος ἐπιθυμίαν, ὅπως συναριθμηθῇ εἰς τὴν τάξιν τῶν κατηχουμένων. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψει τὰς ἀπὸ τοῦ Ὁδοιπορικοῦ τῆς Σιλβίας, τῶν κανόνων τοῦ Ἱππολύτου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ψευδοδιονυσίου, πληροφορίας, ἡ προσέλευσις αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐν τῷ Συριακῷ καὶ Αἰγυπτιακῷ τύπῳ[1] πρώτην παρουσίασιν τοῦ ὑποψηφίου κατη-

---

1. Ὁ Αἰγυπτιακὸς τύπος, ὡς εἶχε διαμορφωθῇ κατὰ τοὺς πρώτους τέσσαρας αἰῶνας, συνάγεται: (1) ἐκ τῆς λεγομένης Αἰγυπτιακῆς Διατάξεως. Ταύτης τὸ πρωτότυπον ἦτο συντεταγμένον ἑλληνιστί, ἀλλ᾽ ἀπωλέσθη διασωθείσης παλαιοτάτης λατινικῆς μεταφράσεως. Τῆς μεταφράσεως ταύτης ἀντίγραφον ἀνευρέθη εἰς παλίμψηστα φύλλα τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βερόνης ἀναγόμενον εἰς τὸν ΣΤ'. αἰῶνα, ἐξ οὗ δύναται νὰ συναχθῇ ὅτι ἡ μὲν μετάφρασις ἀνάγεται εἰς τὸν Δ'. αἰῶνα, τὸ δ᾽ ἑλληνικὸν πρωτότυπον εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Γ' αἰῶ. (2) Οἱ ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Ἱππολύτου φερόμενοι καὶ στενότατα πρὸς τὴν Αἰγυπτιακὴν Διάταξιν συνδεόμενοι κανόνες. Οὗτοι φαίνεται ὅτι εἰσήχθησαν εἰς Αἴγυπτον τὸ βραδύτερον κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς τοῦ Περὶ παρθενίας γνωρίζει τούτους (3) Τὸ Εὐχολόγιον Σεραπίωνος τοῦ Θμούεως ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶ. χρονολογούμενον. Ὁ παλαιὸς Συριακὸς τύπος ἐξ ἄλλου δύναται νὰ συναχθῇ ἀπὸ τῶν ἑπομένων πηγῶν: (1) Ἐκ τῆς εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων συμπεριλαμβανομένης *Διδαχῆς Κυρίου διὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων* τῆς ἀναγομένης εἰς αὐτὰ τὰ τέλη τοῦ Α' αἰῶ· (2) ἐκ τῆς *Διδασκαλίας τῶν Ἀποστόλων*, ἣν οἱ Funk καὶ Harnack τάσσουσιν εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Γ' αἰῶ. Τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον τῆς συγγραφῆς ταύτης ἀπωλέσθη καὶ διεσώθη συριακὴ μετάφρασις αὐτῆς. (3) Τὸ περιεχόμενον τῆς Διδασκαλίας διεσώθη εἰς τὰ ἓξ πρῶτα βιβλία τῶν *Ἀποστολικῶν Διαταγῶν*, τῶν ὁποίων

χουμένου ἐνώπιον τοῦ ἐπὶ τούτῳ ὡρισμένου πρεσβυτέρου, ἥτις προηγεῖτο τῆς παρουσιάσεως τούτου εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὅστις μετὰ προσεκτικὴν ἔρευναν καὶ ἐξέτασιν ἀπεφάσιζεν ὁριστικῶς περὶ τοῦ ἂν ὁ προσερχόμενος ἔδει νὰ γένηται δεκτὸς ἢ ἐνεδείκνυτο μᾶλλον ν' ἀποπεμφθῇ[1]. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πρώτην παρουσίασιν τοῦ ἐπιστρέφοντος ἐνηργεῖτο ὀνοματογραφία τις, διότι καὶ ὁ πρεσβύτερος, πρὸ τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτον παρουσιάζετο ὁ ὑποψήφιος, κατέγραφε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔν τινι προχείρως καταρτιζομένῳ καταλόγῳ[2]. Ἡ ὀνοματογραφία δ' αὕτη προϋπέθετε δήλωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ ὑποψηφίου. Ἐντεῦθεν μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ ἡ πρώτη αὕτη προσαγωγὴ τοῦ ἀρτιγεννήτου βρέφους, ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν πρώ-

---

ἡ σύνταξις τοποθετεῖται γενικῶς εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Δ' αἰῶ. Τὸ τρίτον βιβλίον τούτων ἀποτελεῖ ἐπανέκδοσιν συμπεπληρωμένην τῶν διατάξεων τῆς Διδασκαλίας τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ βάπτισμα, τὸ ἕβδομον δὲ βιβλίον, ὅπερ ἀντιγράφει τὴν Διδαχήν, ἔχει ὁλόκληρον τμῆμα (ἀπὸ τοῦ λγ κεφ. καὶ ἑξῆς) ἐξ ἀγνώστων πηγῶν, ἐν ᾧ ἀπαντᾶται πλήρης τάξις βαπτίσματος. (4) Ἐκ τῆς *Διαθήκης τοῦ Κυρίου* (Testamentum Domini), τὸ ὁποῖον συνεγράφη εἰς τὴν ἑλληνικήν, περιεσώθη δὲ εἰς συριακὴν μετάφρασιν, καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς μετάφρασιν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἰγνατίου Ἐφραὶμ II Rahmani. Τινὲς ἔταξαν αὐτὸ μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ τύπου, πιθανώτερον ὅμως παρουσιάζεται, ὅτι ἡ προέλευσις αὐτοῦ εἶνε μᾶλλον συριακή. Εἶνε ἐν τούτοις ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἡ τάξις τῆς τελετῆς τοῦ βαπτίσματος εἰς πολὺ ὀλίγα σημεῖα προσομοιάζει πρὸς τὴν τῶν Κανόνων τοῦ Ἱππολύτου καὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς Διατάξεως. Ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν τοῦ μνημείου τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ μὲν συριακὴ μετάφρασις δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ παλαιότερον τοῦ Ζ' αἰῶνος, τὸ ἑλληνικὸν ὅμως πρωτότυπον χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Δ' αἰῶνος. (5) Τὰ ἀνωτέρω κείμενα συμπληροῦνται καὶ ὑπὸ πληροφοριῶν παρεχομένων, τοῦτο μὲν ὑπὸ τῶν Κατηχήσεων Κυρίλλου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ Ὁδοιπορικοῦ τῆς Αἰθερίας, ἅτινα ἐκπροσωποῦσι τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις πρᾶξιν, τοῦτο δὲ ἐκ τμήματός τινος τῶν ἔργων τοῦ Χρυσοστόμου, τῶν περιεχόντων ὁμιλίας ἐκφωνηθείσας ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ὑπαινισσομένων ἐνιαχοῦ τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ λειτουργικὴν πρᾶξιν. (6) Τέλος ἐκ τοῦ περὶ Ἐκκλ. Ἱεραρχίας ἔργου, τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, καὶ τοῦ ὁποίου τὰ II καὶ III κεφάλαια πραγματεύονται ἐξ ὁλοκλήρου «περὶ τῶν ἐν τῷ φωτίσματι τελουμένων».

1. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν ταύτην ὁ ἐπίσκοπος, ὡς ὑπὸ τῶν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἱππολύτου φερομένων κανόνων (102 - 103) μαρτυρεῖται, ἐζήτει πληροφορίας περὶ τῆς διαγωγῆς καὶ τῶν διαθέσεων τοῦ ὑποψηφίου καὶ ἀπὸ τοὺς γείτονας καὶ γνωρίμους αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἔρευναν δὲ ταύτην, ἥτις προϋπέθετε καὶ τὴν παρουσίαν μαρτύρων, *ἀναδεχομένων* εὐθύνην ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐγγυωμένων περὶ τῆς εἰλικρινείας καὶ ἀγαθῆς διαθέσεως τοῦ ὑποψηφίου, κατέγραφεν ἰδιοχείρως τὸ ὄνομα τοῦ ὑποψηφίου εἰς τὸν ὁριστικὸν κατάλογον τῶν κατηχουμένων, ἄλλως ἀπέπεμπεν αὐτὸν λέγων κατὰ τὸ Ὁδοιπορικὸν «ἄς ὑπάγῃ πρῶτον νὰ διορθωθῇ καὶ ἀκολούθως ἄς ἔλθῃ νὰ ζητήσῃ τὸ βάπτισμα». Πρβλ. καὶ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου Ἐκκλ. Ἱεραρχίας κεφ. Β' 11. Migne 3,393.

2. Πρβλ. ***Π. Τρεμπέλα***, Ἡ τελεσιουργία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος πάλαι τε καὶ νῦν. Ἀθῆναι 1925 σελ. 62.

την παρουσίασιν τοῦ ἀπὸ τῶν εἰδώλων ἐπιστρέφοντος, συνεδυάσθη καὶ πρὸς τὴν ὀνομασίαν τοῦ βρέφους ἢ τὴν ὑπὸ τοῦ βρέφους λῆψιν ὀνόματος. Ἐφ᾽ ὅσον δ᾽ ἐν τῇ Κ.Δ. μαρτυρεῖται ἡ κατὰ τὴν ὀγδόην ἀπὸ τῆς γεννήσεως Αὐτοῦ ἡμέραν περιτομὴ καὶ ὀνομασία τοῦ Κυρίου, συνεδέθη ἡ κατασφράγισις καὶ ὀνοματοθεσία τοῦ νεαροῦ κατηχουμένου πρὸς τὸ γεγονὸς τοῦτο καὶ ἐκράτησεν, ἵνα αὕτη λαμβάνῃ χώραν τὴν ὀγδόην ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέραν. Πάντως ἡ σύνδεσις αὕτη εἶνε μεταγενεστέρα, ὡς δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς εὐχῆς, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξαίρεται ἀποκλειστικῶς ἡ κατασφράγισις, χωρὶς νὰ γίνεται οὐδεὶς λόγος περὶ τοῦ γεγονότος τῆς περιτομῆς τοῦ Κυρίου, ἐνῷ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας ἡ πρὸς τὸ σχετικὸν γεγονὸς τῆς εὐαγγ. ἱστορίας ἀναφορὰ εἶνε ἄμεσος καὶ σαφής. Ὡς πρόσθετος ἔνδειξις περὶ τῆς κατὰ χρόνους μεταγενεστέρους συνδέσεως τῆς τελετῆς ταύτης πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς περιτομῆς τοῦ Κυρίου θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ καὶ τὸ ὅτι παρά τισι τῶν κωδίκων (***Κ***$_1$ ***Π***$_5$ πρβλ. καὶ σχετικὴν διάταξιν ***Ξ Π***) ἡ εὐχὴ αὕτη συνδυάζεται μετὰ τῶν εὐχῶν τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν καὶ μετ᾽ εἰσαγωγῆς τοῦ νηπίου ἐντὸς τοῦ ναοῦ. Ἐφ᾽ ὅσον ὅμως ὁ τοιοῦτος συνδυασμὸς δὲν μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ παλαιοτέρου τινὸς κώδικος, ἡ ἐπιγραφὴ δὲ ἡ ἐπιτεθειμένη ἐπὶ τῆς εὐχῆς, ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ ὀγδόης ἡμέρας ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ βρέφους, μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Β, δύναται οὗτος νὰ ἐξηγηθῇ παρὰ τοῖς μνημονευθεῖσι χειρογράφοις μᾶλλον ὡς ὑποσημαίνων πρᾶξιν, καθ᾽ ἣν ἡ προσαγωγὴ τοῦ νηπίου κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν παρελείπετο ἐνιαχοῦ, ὡς σήμερον παρ᾽ ἡμῖν γενικῶς, ἐντεῦθεν δὲ ἡ δι᾽ αὐτὴν τετυπωμένη εὐχὴ συνανεγινώσκετο κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν.

Ὡς πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους διατάξεις τῶν κωδίκων ἀξιοσημείωτα τυγχάνουσιν:

Ἡ προσαγωγὴ γίνεται ὑπὸ τῆς μαίας καὶ οὐχὶ ὑπὸ τῆς μητρός. Τοῦτο δὲ διότι ἡ μήτηρ ὡς λεχὼ καὶ μήπω καθαρισθεῖσα δὲν ἀξιοῦται εἰσέτι τῆς εἰσόδου εἰς τὸν ναόν.

Καθ᾽ ἃ ὁρίζουσιν οἱ πλεῖστοι τῶν κωδίκων (***Η Κ Λ Ο Π***$_5$ ***Π***$_9$ ***Ψ*** ἄ), ἡ ὅλη τελετὴ λαμβάνει χώραν «πρὸ τῶν τοῦ ναοῦ πυλῶν» (***Η***), «ἔξω τῆς ἐκκλησίας» (***Κ*** ἄ) καὶ «ἔξω τῆς πύλης» (***Π***$_5$) καὶ «δὲν ἐμπάζει (ὁ ἱερεὺς) τὸ παιδίον ἔσω εἰς τὴν ἐκκλησίαν οὐδὲ ποσῶς ἕως τεσσαράκοντα ἡμέρας» (***Π***$_9$). Πιθανώτατα τῶν τοιούτων διατάξεων ἡ πρώτη καταβολὴ δέον ν᾽ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν ἀρχαίαν πρᾶξιν, καθ᾽ ἣν αἱ προβαπτισματικαὶ τελεταὶ καὶ δὴ οἱ ἐπορκισμοὶ καὶ ἡ ἀπόταξις καὶ σύνταξις ἐγίνοντο οὐχὶ εἰς τὸν κυρίως ναόν, ἀλλ᾽ εἰς τὸν προαύλιον τοῦ βαπτιστηρίου οἶκον [1]. Αἱ ἐκ τῶν νομικῶν ὅμως διατάξεων ἐπιδράσεις προσέδωκαν διάφορον ἔννοιαν εἰς τὴν καταβο-

---

1. ***Κυρίλλου***, Κατήχησις ΙΘ § 2 Πρβλ. καὶ Funk, Didascalia et Const. Apost. t. II 124.

λὴν ταύτην διερμηνεύσασαι διαφόρως ταύτην, καθὼς ἐμφαίνεται οὐ μόνον ἐκ τῆς διατάξεως, καθ' ἣν τὸ βρέφος προσάγεται ὑπὸ τῆς μαίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐπακολουθούσης ἐκτενεστέρας διατάξεως, καθ' ἣν εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης ἐκ κινδύνου θανάτου τὸ βάπτισμα τοῦ νηπίου δύναται νὰ λάβῃ χώραν καὶ πρὸ τῆς ὀγδόης ἡμέρας ἢ καὶ κατ' αὐτὴν τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἡμέραν, καὶ οὐχὶ «ὥς τινες κακῶς φασιν τὴν πέμπτην ἡμέραν ἢ τὴν ἕκτην». Οἱ ὑποστηρίζοντες, ὅτι τὸ βρέφος ἔδει νὰ βαπτίζηται τὴν πέμπτην ἢ ἕκτην ἡμέραν, ἀποκλείοντες δὲ τὸ κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως αὐτοῦ βάπτισμα, ἀναμφιβόλως ἤντλουν τὴν ἐπιχειρηματολογίαν αὐτῶν ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι ἡ λεχὼ οὖσα ἀκάθαρτος καθίστα τοιοῦτο καὶ τὸ βρέφος αὐτῆς. Τὸ ὅτι δὲ τὴν ἀκαθαρσίαν τοῦ βρέφους, τὴν προερχομένην οὐ μόνον ἐκ τῆς συναφείας μετὰ τῆς μητρὸς διὰ τοῦ θηλασμοῦ καὶ τῆς λοιπῆς σχέσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αἱμάτων τῆς γεννήσεως, εἶχον ὑπ' ὄψει οἱ τοιαῦτα ὑποστηρίζοντες, ὑποδηλοῦται καὶ ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος διατάξεως, ἐν ᾗ ρητῶς σημειοῦται «οὐ χρὴ περιμένειν . . . . ἀλλὰ τῇ ὥρᾳ ᾗ ἐγεννήθη, *μόνον ἀποπλυθῆναι* καὶ εὐθὺς βαπτισθῆναι, ἵνα μὴ τελευτήσῃ ἀφώτιστον».

Περὶ κατασφραγίσεως τοῦ κατηχουμένου γίνεται λόγος εἰς τὰ ἐπ' ὀνόματι Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου φερόμενα συγγράμματα [1]. Ἀλλ' ἡ σφράγισις αὕτη ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάκρισιν τοῦ ὑποψηφίου καὶ τὴν ὁριστικὴν ἔγκρισιν, ὅπως ἐγγραφῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καθὼς καὶ τοῦ ἀναδόχου αὐτοῦ εἰς εἰδικὸν κατάλογον. Προδήλως ἡ ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τούτων μαρτυρουμένη σφράγισις εἶνε ἡ τελικὴ καὶ οὐχὶ ἡ κατὰ τὴν πρώτην προσαγωγὴν καὶ παρουσίασιν αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ οἰκείου πρεσβυτέρου. Αὐτὸ ἄλλως τε τὸ εὐχολόγιον ὁμιλεῖ ἐν ταῖς προβαπτισματικαῖς τελεταῖς περὶ πλειόνων τῆς μιᾶς σφραγίσεως. Οὕτω τὸ παιδίον κατασφραγίζεται τῇ ὀγδόῃ ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμέρᾳ, ἀλλὰ καὶ τῇ τεσσαρακοστῇ τοιαύτῃ, ὅταν προσάγεται εἰς τὸν ναὸν ὑπὸ τῆς μητρός, ἀλλὰ καὶ ὅτε ἀναγινώσκεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον. Πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην φαίνεται συμπίπτουσα ἡ ὑπὸ τοῦ ψευδοδιονυσίου μαρτυρουμένη κατασφράγισις, ὅτε ὁ ἐπίσκοπος καὶ «ἐπετίθει αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ τὴν χεῖρα», τοῦθ' ὅπερ συμφωνεῖ πλήρως καὶ πρὸς τὴν ἐν τῇ εὐχῇ ταύτῃ φράσιν «ἐπιτίθημι τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε». Τὸ νὰ χαρακτηρίζεται ὅμως καὶ ἡ εὐχὴ τῆς ὀγδόης «εὐχὴ εἰς τὸ κατασφραγίσαι», ἀναδεικνύει τὴν πρώτην ταύτην προσαγωγὴν τοῦ βρέφους εἰς τὸν ναὸν ὡς εἰσαγωγὴν αὐτοῦ εἰς αὐτὸ τὸ στάδιον τῆς κατηχήσεως καὶ ὡς προοίμιον τῆς ὁριστικῆς αὐτοῦ ἐν τοῖς κατηχουμένοις κατατάξεως.

Ἡ ἀκολουθία εἰς τὸ σαραντίσαι γυναῖκα καθιερώθη τὸ κατ' ἀρχὰς κατὰ μίμησιν τῆς ὑπὸ τῆς Θεοτόκου προσαγωγῆς κατὰ νόμον τοῦ βρέφους

---

1. Ἐκκλ. Ἱεραρχ. Κεφ. Β 5 Migne 3, 393.

Ἰησοῦ εἰς τὸ ἱερὸν τῇ τεσσαρακοστῇ ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἡμέρᾳ. Ἐμφαίνεται δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς παρ' ἅπασι τοῖς χειρογράφοις ἀπαντώσης παλαιᾶς εὐχῆς «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις...» (τρίτης ἐν τῷ ἐντύπῳ), ἐν τῇ ὁποίᾳ κυριαρχοῦσα ἔννοια τυγχάνει ἡ ἀφιέρωσις τοῦ ἀρτιγεννήτου βρέφους εἰς τὸν Θεὸν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἐπ' αὐτὸ ἐπίκλησις τῆς θείας εὐλογίας καὶ προστασίας, ὅπως φυλαττόμενον ἀπὸ πάσης ἐναντίας δυνάμεως διὰ τῆς σημειώσεως τοῦ τύπου τοῦ σταυροῦ καταξιωθῇ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καὶ τύχῃ τῆς μερίδος τῶν ἐκλεκτῶν. Μετέπειτα εἰσήχθη καὶ ἡ δευτέρα ἐν τῷ ἐντύπῳ εὐχὴ («Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων»), ἐν τῇ ὁποίᾳ σκοπὸς τῆς εἰς τὸν ναὸν προσελεύσεως ταύτης διαγράφεται σαφῶς καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ῥύπου καὶ τοῦ σπίλου τῆς ψυχῆς καθαρισμὸς τῆς λεχοῦς, ἢ κατὰ τὴν φρασεολογίαν Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης (ἔνθ. ἀν. κεφ. Ξ) «ἡ ἀπὸ τῆς ἐνηδόνου καὶ ῥυπώδους κάθαρσις» ἵνα καταξιωθῇ αὕτη μεταλαβεῖν τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ὁποία τις ἡ ἡλικία τῆς εὐχῆς ταύτης, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν. Εἰς τὰ ὑπ' ὄψει ἡμῶν χειρόγραφα ἀπαντᾷ τὸ ἐνωρίτερον ἀπὸ τοῦ ΙΑου αἰῶνος. Εὕρηται ὅμως καὶ ἐν τῷ Ἀρμενικῷ εὐχολογίῳ. Ἐντεῦθεν δύναται νὰ γεννηθῇ ἡ ὑπόνοια, ὅτι ἡ εὐχὴ αὕτη παρελήφθη ὑπὸ τῆς Ἀρμενικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς τοιαύτης κατά χρόνους, καθ' οὓς διετέλουν εἰσέτι δογματικῶς ἡνωμέναι αἱ δύο αὗται ἐκκλησίαι. Δὲν ἐξηγεῖται ἐν τούτοις, πῶς ἐν οὐδενὶ τῶν παλαιοτέρων κωδίκων ἀπαντᾷ, οὔτε ἐν τῷ Β. οὔτε ἐν τῷ Βησσαριανῷ, οὔτε ἐν τοῖς λοιποῖς χειρογράφοις, καθ' ἃ ὁ Conybear ἐδημοσίευσε τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βαπτίσματος. Ἡ ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ λοιπὸν εὐχολογίου ἔνδειξις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀδιάσειστος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ ἐν τῷ Ἀρμενικῷ εὐχολογίῳ ἐλλείπει μὲν ἀπὸ τοῦ παλαιοτέρου χειρογράφου (Νο 457. VIII 6, τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἁγίου Λαζάρου ἐν Βενετίᾳ, χρονολογουμένου ἀπὸ τοῦ Θου αἰῶνος), ἀπαντᾷ δὲ εἰς κώδικας μεταγενεστέρους (ΙΓου καὶ ΙΔου καὶ ΙΣΤου καὶ ΙΖου αἰώνων).

Τῆς αὐτῆς ἡλικίας παρουσιάζεται καὶ ἡ ἑτέρα εὐχὴ τοῦ ἐντύπου, ἡ πρώτη κατὰ σειράν, («Κύριε, ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ») ἥτις μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν κωδίκων, ἐξ ὧν παλαιότεροι οἱ ἀπὸ τοῦ ΙΒου αἰῶνος καὶ ἔπειτα χρονολογούμενοι ***Η Σ₁***. Μεταγενεστέρα παρουσιάζεται καὶ ἡ τελευταία τοῦ ἐντύπου, ἥτις ἐκ τῶν ὑπ' ὄψει ἡμῶν κωδίκων μόνον ὑπὸ τῶν ***Λ Κ₁*** μαρτυρεῖται. Ἡ εὐχὴ ἐν τούτοις αὕτη ἐκφράζει τὸ πνεῦμα τῆς παλαιοτέρας εὐχῆς ἔχουσα ὡς κέντρον τὴν εὐλογίαν καὶ καθιέρωσιν τοῦ προσαγομένου νηπίου καὶ οὐδὲν περὶ καθάρσεως τῆς μητρὸς λέγουσα. Οὕτω ἐκ τῶν τεσσάρων εὐχῶν, αἵτινες κατὰ τὸ ἔντυπον συναπαρτίζουσι τὴν ἀκολουθίαν τοῦ σαραντισμοῦ, δύο μέν, αἱ πρῶται, ὡς κύριον μὲν σκοπὸν τῆς τελετῆς ἐξαίρουσι τὸν καθαρισμὸν τῆς τέως ἐπὶ τεσσαρακονθήμερον ἐν ἀκαθαρσίᾳ

διατελούσης λεχοῦς, παράλληλον δὲ πρὸς τοῦτον καθορίζουσι καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ εἰς Χριστὸν καθιερουμένου νηπίου. Αἱ ἕτεραι δύο ὅμως, ὧν ἡ μία μαρτυρειται γενικῶς ὑπὸ πάντων τῶν κωδίκων, οὐδὲν περὶ καθαρισμοῦ τῆς μητρὸς λέγουσι, στρέφονται δ' ἀποκλειστικῶς περὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ εἰς τὸν ναὸν προσαχθέντος καὶ εἰς τὸν Θεὸν ἀφιερουμένου παιδίου.

Ἡ ὑπὸ τῆς ἡλικίας τῶν κωδίκων μαρτυρουμένη ἐξέλιξις αὕτη τῆς ἀκολουθίας τοῦ σαραντισμοῦ γυναικὸς ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἐπὶ μέρους κωδίκων. Οὕτω ὁ παλαιότερος πάντων τῶν κωδίκων B, ὁ ἀναγράφων, ὡς εἴπομεν, μόνην τὴν τρίτην εὐχήν, ἔχει τὴν χαρακτηριστικὴν ἐπιγραφὴν «εὐχὴ ὅτε εἰσέρχεται παιδίον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῇ $\overline{\text{M}}$ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ». Ὑπὸ συναφῆ ἐπιγραφὴν ἀναγράφουσι τὴν αὐτὴν καὶ μόνην εὐχὴν καὶ οἱ κώδικες **Δ** I **Π** $\boldsymbol{\Sigma}_2$ L («εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι παιδίον» ἢ «εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι παῖδα» ἢ «εὐχὴ εἰσερχομένου τοῦ παιδὸς μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ εἰς τὰς $\overline{\mu}$ ἡμέρας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ»), Ἐν τῇ $\boldsymbol{\Sigma}_7$ ἐμφανίζοντι σαφῶς τὴν ἐπὶ τὴν νεωτέραν διαμόρφωσιν μεταβατικὴν μορφὴν τῆς τελετῆς, προτάσσεται ἡ ὡς ἄνω εὐχὴ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι παιδίον τῇ μ'. ἡμέρᾳ», ἐπακολουθεῖ δὲ ἡ δευτέρα τοῦ ἐντύπου εὐχὴ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «εὐχὴ ὅταν λαμβάνῃ ἡ γυνὴ πλήρωμα τῶν μ'. ἡμερῶν τῆς λοχείας αὐτῆς». Εἰς ἄλλους πάλιν κώδικας ($\boldsymbol{\Sigma}_3$ $\boldsymbol{\Sigma}_4$ $\boldsymbol{\Sigma}_7$ Γ K **K**), ἀπαντῶνται δύο εὐχαὶ διακρινόμεναι ὅμως διὰ τῆς ἰδίας ἑκατέρα ἐπιγραφῆς. Οὕτω ὁ $\boldsymbol{\Sigma}_4$ προτάσσει τὴν πρώτην τοῦ ἐντύπου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι γυναῖκα καὶ ἐπιτάσσει τὴν παλαιοτέραν τοῦ κώδικως B μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι παιδίον. Οἱ Γ K **K** $\boldsymbol{\Sigma}_3$ προτάσσουσι τὴν δευτέραν τοῦ ἐντύπου εὐχὴν ὑπὸ ἐπιγραφὰς οἷαι Εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι γυναῖκα (ΓΚ) ἢ εὐχὴ εἰς τὸ σαραντίσαι γυναῖκα ***(K)*** κ.λ.π., μεθ' ὃ ἐπιτάσσουσι τὴν παλαιοτέραν εὐχὴν ὑπὸ ἐπιγραφὰς οἷαι «Εὐχὴ εἰς τὸ σαραντίσαι παιδίον» ἢ «εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι παιδίον τῇ μ'. ἡμέρᾳ» ἢ «εὐχὴ εἰς τὸ εἰσελθεῖν παιδίον ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ πληροῦν ἡμέρας $\overline{\mu}$». Εἰς τοὺς κώδικας τούτους οὐχὶ ἐξ ἴσου ἐμφανῶς ὅσον εἰς τὸν $\boldsymbol{\Sigma}_4$, ἀρκούντως ὅμως εὐκρινῶς, διακρίνεται, ὅτι μετὰ τῆς ἀρχικῆς καὶ παλαιᾶς εὐχῆς διατηρησάσης τὴν συνήθη ἐπιγραφήν της, συνεδέθη καὶ ἑτέρα εὐχὴ ἀφορῶσα εἰς τὴν μητέρα τοῦ παιδίου, ὡς αὐτοτελὴς καὶ ἰδία εὐχὴ μετ' ἰδίας ἐπιγραφῆς. Χαρακτηριστικὴ ὡσαύτως τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως τυγχάνει καὶ διάταξίς τις τοῦ e, ὅστις παραθέτων τὴν δευτέραν καὶ τὴν πρώτην τοῦ ἐντύπου ἐπισυνάπτει τὰ ἑξῆς: «Καὶ εἰ μὲν ἔνι τὸ παιδίον μαζῇ λέγει καὶ τὴν εὐχὴν ταύτην ἥ ἐστιν εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τεσσαράκοντα... Εἰ δὲ καὶ μόνη ἡ γυνή, ποίησον ἀπόλυσιν»· ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν δὲ «εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι παιδίον» παραθέτει τὴν παλαιὰν εὐχὴν καὶ ἐπισυνάπτει τὴν διάταξιν: «*Καὶ λέγει τὴν εὐχὴν ἐκ Γου*». Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης διατάξεως μαρτυρεῖται ἐμφαντικώτατα ὅτι τὸ κέντρον καὶ

τὸ καθ' αὑτὸ οὐσιῶδες σημεῖον τῆς ὅλης τελετῆς ἀποτελεῖ ἡ παλαιὰ εὐχή.

Ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους διατάξεων τῶν κωδίκων ἀξιοσημείωτοι τυγχάνουσιν αἱ ἑπόμεναι:

Τὸ βρέφος προσάγεται εἰς τὸν ναὸν ὑπὸ τῆς μητρὸς «ἤδη κεκαθαρμένης καὶ *λελουμένης*». Πρόδηλος ἐντεῦθεν ἡ ἐπίδρασις ἀπὸ τῶν διατάξεων τοῦ Λευϊτικοῦ.

Τὴν μητέρα καὶ τὸ βρέφος συνοδεύει καὶ ὁ μέλλων «ἀναδέχεσθαι τοῦτο κατὰ τὸ βάπτισμα». Καὶ πρωτίστως ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος ἀνάδοχος ἐκ τῆς ὡς ἄνω φράσεως συνάγεται, ὅτι κατὰ τοὺς περιέχοντας αὐτὴν κώδικας (**Η Λ** Q **Ο** κ.λ.π.), ἀπὸ τοῦ ΙΓου αἰῶνος καὶ μετέπειτα χρονολογουμένους, ὁ ἀνάδοχος ἐκλήθη οὕτω, ἐπειδὴ δέχεται εἰς τὴν ἀγκάλην αὐτοῦ ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ ἱερέως τὸν ἀναδυθέντα ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας νεοφώτιστον. Ρητῶς μάλιστα ὁ κώδιξ **ᾱ** ἐν διατάξει ἐπακολουθούσῃ εἰς τὴν δι' ἐλαίου χρίσιν τοῦ φωτιζομένου ἀναγράφει: «Διὰ τοῦτο καὶ ἀνάδοχος λέγεται, ὡς ὅτι ἀναδέχεται αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἁγίας κολυμβήθρας».

Ἡ ὀνομασία ὅμως ἀνάδοχος ἔχει εἰσαχθῆ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὁρολογίαν εἰς χρόνους, καθ' οὓς δὲν εἶχεν μὲν εἰσέτι ἐπικρατήσει ἐξ ὁλοκλήρου ὁ νηπιοβαπτισμός, ὑφίστατο δὲ ἡ τάξις τῶν κατηχουμένων καὶ φωτιζομένων, τῶν εἰς ὥριμον ἡλικίαν τὸ βάπτισμα λαμβανόντων [1]. Οἱ εἰς ὥριμον δ' ἡλικίαν βαπτιζόμενοι μόνοι καταδυόμενοι καὶ ἀναδυόμενοι ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ καὶ μόνοι ἐξ αὐτῆς ἀναβαίνοντες [2], δὲν εἶχον ἀνάγκην, ἵνα ἀναδεχθῇ τις τούτους εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ. Ἐπὶ πλέον ὑπάρχουσι καὶ ρηταὶ μαρτυρίαι, καθ' ἃς εὐθὺς μετὰ τὸ βάπτισμα «τὸν μὲν ἄνδρα ὑποδεχέσθω ὁ διάκονος, τὴν δὲ γυναῖκα ἡ διάκονος» [3], ὁ ἀνάδοχος δὲ παρενέβαινε κατὰ τὴν ἔνδυσιν τοῦ νεοφωτίστου δι' ἐσθήτων φωτοειδῶν, συμβοηθῶν εἰς τὴν ἔνδυσιν ταύτην τοὺς ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας ὁδηγοῦντας καὶ προσάγοντας αὐτὸν ἱερεῖς [4]. Ἐντεῦθεν ἄγεταί τις νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἡ ὀνομασία ἀνάδοχος προῆλθε μᾶλλον ἐκ τῆς εὐθύνης ἣν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας ἀνεδέχοντο οἱ προσάγοντες τὸν ὑποψήφιον κατηχούμενον εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐγγυώμενοι περὶ τῆς εἰλικρινείας καὶ ἀγαθῆς διαθέσεως αὐτοῦ, καὶ ἀναλαμβάνοντες τὸ ἔργον τοῦ κηδεμόνος καὶ χειραγωγοῦ καὶ ἱεροῦ καθηγεμόνος οὐ μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατηχήσεως, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα καὶ ἐν γέ-

1. Ψευδοαρεοπαγίτου Ἐκκλ. Ἱεραρχ. κεφ. Β. Migne 3, 393, 396, ἔνθα καλεῖται θεῖος πατήρ, σωτηρίας ἱερᾶς ἀνάδοχος, ἱερὸς καθηγεμών.

2. «Πρὶν ἢ εἰς τὸ ὕδωρ καταβῇ (ὁ βαπτιζόμενος) λέγει οὕτω... Τότε καταβαίνει εἰς τὸ ὕδωρ... Τότε τὸ πρῶτον καταδύεται ἐν τῷ ὕδατι... καὶ τὸ δεύτερον καταδύεται... ἅμα ἐκ τοῦ ὕδατος ἀνέλθῃ» (κανόνες Ἱππολύτου 122, 123, 124, 134). Καὶ «κατεδύετε τρίτον εἰς τὸ ὕδωρ καὶ πάλιν ἀνεδύετε... Καὶ ὑμῖν ἀναβεβηκόσιν ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας» (Κυρίλλου Ἱεροσολύμων κατηχ. Κ, 4 καὶ ΚΑ, 1).

3. Ἀποστολ. Διαταγαὶ ΙΙΙ, 16.

4. Ψευδοαρεοπαγ. ἔνθ' ἀνωτ. κεφ. Β, 7.

νει ἀναδεχόμενοι τὴν ἐπιστασίαν ἐπὶ συμπάσης τῆς ἐπὶ τὸ ἑξῆς ζωῆς αὐτοῦ[1]. «Αὐτὸς γὰρ αὐτοῦ ἐγγυητὴς εἰς Χριστόν, ὥστε τηρεῖν τὰ τῆς πίστεως καὶ χριστιανικῶς ζῆν»[2].

Ἡ παρουσία τοῦ μέλλοντος ἀναδέχεσθαι τὸ βρέφος κατὰ τὸ βάπτισμα ὑπενθυμίζει τὰς ἐξ ἄλλων παλαιοτέρων πηγῶν πληροφορίας, καθ᾽ ἃς ὁ ὑποψήφιος κατηχούμενος προσήγετο εἰς τὸν πρεσβύτερον ἢ ἐπίσκοπον ὑπὸ τῶν συνιστώντων αὐτὸν καὶ ἐγγυωμένων περὶ τῆς εἰλικρινείας αὐτοῦ ἤτοι τῶν ἀναδόχων αὐτοῦ. Καὶ θὰ ἀνέμενέ τις ἀπὸ τῆς πρώτης προσαγωγῆς, κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν, νὰ συμπαρίσταται ὁ ἀνάδοχος. Ὡς ἐμφαίνεται ὅμως ἐκ τῶν κανόνων τοῦ Ἱππολύτου[3] οἱ ἀνάδοχοι ἢ ἐγγυηταὶ δὲν παρουσιάζοντο εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης προσελεύσεως τοῦ ὑποψηφίου, ἀλλ᾽ ἀφοῦ οὗτος ὡς κατηχούμενος εἶχε παράσχει δείγματα βίου ταπεινόφρονος καὶ εὐλαβοῦς[4]. Καὶ κατὰ τὴν προσαγωγὴν ἄλλως τε ταύτην γίνεται κατασφράγισις, κατά τινας δὲ κώδικας καὶ ἐμφύσησις τοῦ νηπίου ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ἐπὶ πλέον δὲ σημειοῦται κατ᾽ αὐτὴν ἡ ἐπίσημος, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὸν ναὸν εἰσαγωγὴ καὶ μέχρις αὐτοῦ τοῦ θυσιαστηρίου προσαγωγὴ τοῦ βρέφους καὶ ἀφιέρωσις αὐτοῦ εἰς τὸν Θεόν. Τινὲς κώδικες μάλιστα παρεμβάλλουσιν (**Ψ ā**) ἢ ἐπισυνάπτουσι (e) καὶ τὴν εὐχὴν εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον.

Κατὰ προφανῆ ἐπηρεασμὸν ἐκ τῆς παρὰ ταῖς μνημονευθείσαις διατάξεσι τοῦ Λευϊτικοῦ διακρίσεως μεταξὺ ἄρρενος καὶ θήλεος κατὰ κατὰ τὸν ἐκκλησιασμὸν τοῦ βρέφους παρέχεται μειονεκτικὴ θέσις εἰς τὸ θῆλυ βρέφος κατὰ τοὺς νεωτέρους κώδικας. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς πλείονας τούτων εἰσάγε-

1. Διονυσ. Ἀρεοπ. ἔνθ᾽ ἀν. Β, 2 Migne 3, 393.

2. Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἔνθ᾽ ἀν. κεφ. ΞΑ Migne 155, 213. Πρβλ. καὶ ΞΒ, Migne 155, 216 «ὁ ἀναδεχόμενος δὲ τὸν ἐγγυώμενον κατά τε πίστιν καὶ βίον» σημαίνει.

3. «Ὁ κατηχούμενος εἰς τὸ βάπτισμα δύναται νὰ μυηθῇ, ἐὰν ὑπὸ τούτων οἵτινες αὐτὸν προσάγουσι δι᾽ ἀγαθῆς μαρτυρίας συνιστᾶται, ὅτι, καθ᾽ ὃν χρόνον ἐδιδάσκετο, ἐπεσκέψατο ἀσθενεῖς, ὑπεστήριξεν ἀδυνάτους καὶ ἑαυτὸν ἐφύλαξεν ἀπὸ παντὸς διεφθαρμένου λόγου, ἔψαλεν ὕμνους, οὐδέποτε ἐγεύσατο ματαίας δόξης, κατεφρόνησε τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ ἐξελέξατο ἑαυτῷ τὴν ταπεινοφροσύνην» (Ἱππολύτου κανὼν 102).

4. Καὶ κατὰ τὸν ψευδοδιονύσιον, ἡ ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου προσαγωγὴ ἐγίνετο εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὅστις μετὰ τὴν ἐξέτασιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς εἰλικρινείας τοῦ ὑποψηφίου καὶ τὴν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ ὅτι ἐν ἐνθέῳ πολιτείᾳ θὰ διῆγεν εἰς τὸ ἑξῆς διέτασσεν, ἵνα καταγράψωσι τὸ ὄνομα τοῦ ὑποψηφίου, καθὼς καὶ τὸ τοῦ ἀναδόχου αὐτοῦ εἰς τὸν ἐπὶ τούτῳ κατάλογον. (ἔνθ᾽ ἀν. κεφ. Β, 5). Καὶ κατὰ τὸ Ὁδοιπορικὸν τῆς Σιλβίας ἡ ἀνάκρισις περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς εἰλικρινείας τοῦ ὑποψηφίου καὶ ἡ μαρτυρία τῶν παρόντων, ἄρα δὲ καὶ τῶν ἀναδόχων ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ὀνοματογραφίας. (Πρβ. Π. Τρεμπέλα ἔνθ᾽ ἀν. σελ. 62—63). Ἡ παρουσία λοιπὸν τοῦ ἀναδόχου καθίστατο ἀναγκαία κυρίως, ὅτε ἐπρόκειτο ὁ ὑποψήφιος νὰ καταγραφῇ εἰς τὸν ὁριστικὸν τῶν κατηχουμένων κατάλογον καὶ οὐχὶ εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης προσελεύσεως αὐτοῦ.

ται μὲν καὶ τὸ θῆλυ εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα, καθάπερ καὶ τὸ ἄρρεν, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ ἄρρενος ὁ ἱερεὺς βαστάζων αὐτὸ «περιέρχεται τρίτον τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ κατὰ τὰ τέσσαρα μέρη ταύτης», ἐπὶ δὲ τοῦ θήλεος «εἰς μὲν τὸ ἔμπροσθεν οὐκ ἄπεισι μέρος, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν λοιπῶν τριῶν ἐκ τρίτου παραγίνεται». Κατὰ δὲ τὸν **σ**$_8$ τὸ θῆλυ βρέφος δὲν εἰσάγεται ὁλοτελῶς εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα, ἀλλ' ὁ ἱερεὺς «ποιεῖ οὕτως ἔξω τῶν ἁγίων θυρῶν εἰς τὰς ἁγίας εἰκόνας». Τοῦτο δὲ καὶ ὑπερίσχυσεν ἐν τῇ συγχρόνῳ πράξει. Εἶνε ἐν τούτοις ἀξιοσημείωτον, ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ αἰῶνος χρονολογούμενος κώδιξ **Π**$_9$ ἀγνοεῖ τοιαύτην τινὰ διάκρισιν καὶ μόνον περὶ τῶν ψαλλομένων ἰδιομέλων ποιεῖται ταύτην. Ὡσαύτως καὶ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης [1] ἀδιαφόρως ὡς πρὸς τὸ φῦλον τοῦ βρέφους ἔχων σημειοῖ: «εἰ μὲν τὸ βρέφος βεβαπτισμένον ἐστίν, εἰσάγει τοῦτο κἂν τῷ θυσιαστηρίῳ . . . εἰ δὲ μήπω βαπτισθέν ἐστι πρὸ τῶν διαστύλων στὰς . . . ἀπολύει».

Ἡ εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον, ἥτις κατὰ τὴν σύγχρονον πρᾶξιν ἀναγινώσκεται συνδεδεμένως μετὰ τῶν ἐπορκισμῶν ἢ ἀφορκισμῶν καὶ τῆς ἀποτάξεως καὶ συντάξεως ἀμέσως πρὸ τοῦ βαπτίσματος, ὡρίσθη τὸ κατ' ἀρχὰς ὡς τελετὴ αὐτοτελὴς καὶ κεχωρισμένως τοῦ τε βαπτίσματος, ἀλλὰ καὶ τῆς τελετῆς τῆς ἀποτάξεως καὶ συντάξεως λαμβάνουσα χώραν. Τοῦτο συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, δι' ἧς διακρίνονται ἀλλήλων ἥ τε προκειμένη εὐχὴ («Εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον») καὶ ἡ εὐχὴ ἡ προτασσομένη τῆς ἀποτάξεως καὶ συντάξεως («Εὐχὴ μετὰ τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον πρὸς τὸ προσώραν βαπτίζειν»), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς διατάξεως, ἥτις ἐπαναλαμβάνεται εἰς ἀμφοτέρας τὰς τελετάς. Προκειμένου τ. ἔ. ν' ἀναγνωσθῇ ἡ εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον ὁρίζεται, ἵνα ὁ ἱερεὺς «ἀποδύῃ καὶ ὑπολύῃ» τὸν ὑποψήφιον κατηχούμενον. Ἀλλὰ καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν εὐχὴν τὴν προτασσομένην τῆς ἀποτάξεως ὁρίζεται καὶ πάλιν «ἀποδυομένου καὶ ὑπολυομένου τοῦ βαπτιζομένου». Τοῦτο δὲν ἐξηγεῖται, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπιτελουμένης τελετῆς. Ἐφ' ὅσον ἤδη ὁ κατηχούμενος ἀπὸ τῆς πρώτης εὐχῆς εἶνε ἀποδεδυμένος καὶ ὑπολελυμένος, πρὸς τί ἐν συνεχείᾳ νὰ ὁρίζεται, ἵνα καὶ πάλιν ἀποδυθῇ καὶ ὑπολυθῇ οὗτος; Διάταξις ἄλλως τε ἐν τῷ Ἀλλατιανῷ εὐχολογίῳ διασωζομένη καὶ ἀναφερομένη εἰς τὸ βάπτισμα τοῦ ἐξ Ἰουδαίων ἐπιστρέφοντος ἐπιβεβαιοῖ τοῦτο. Κατ' αὐτὴν τῇ μὲν πρώτῃ ἡμέρᾳ ὁ προσερχόμενος Ἰουδαῖος ἀπαγγέλλει ὡρισμένον λίβελλον κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, μεθ' ὃ θεωρεῖται ὡς χριστιανὸς ἀβάπτιστος. «Τῇ δὲ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ τοῖς κατηχουμένοις συναριθμοῦμεν λέγοντες ἐπ' αὐτῷ τὴν εὐχήν, ἣν ἐπὶ τῶν κατηχουμένων παιδίων φαμέν. Καὶ τῇ ἑξῆς χρώμεθα ταῖς τῶν ἐξορκισμῶν εὐχαῖς» [2]. Ἡ ἐπὶ τῶν κατηχουμένων παίδων εὐχή, ἡ προηγουμένη τῶν ἐξορκισμῶν, προδήλως εἶνε ἡ εἰς τὸ ποιῆσαι

1. Ἔνθ' ἀν. κεφ. Ξ Migne 155, 212.
2. Goar εὐχολόγιον σελ. 283.

κατηχούμενον εὐχή, ἥτις οὕτω καὶ ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης τοῦ Ἀλλατιανοῦ μαρτυρεῖται, ὅτι ἀνεγινώσκετο κεχωρισμένως καὶ τῶν ἀφορκισμῶν.

Γεννᾶται ἤδη τὸ ἐρώτημα πρὸς ποίαν ἐκ τῶν παλαιόθεν μαρτυρουμένων τελετῶν ἀντιστοιχεῖ καὶ ἀνταποκρίνεται ἡ εὐχὴ αὕτη; Ἀναμφιβόλως πρὸς τὴν ἐπὶ τῇ ὁριστικῇ ὀνοματογραφίᾳ, τῇ μετ᾽ ἔρευναν τοῦ ἐπισκόπου καὶ εἴτε ἰδίᾳ χειρὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ εἴτε τῇ ἀμέσῳ διαταγῇ τούτου γινομένῃ. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἔνθεν μὲν ἐξ ὑπαινιγμῶν αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου τῆς εὐχῆς, οἷος ὁ ἐν τῇ φράσει «Γράψον» ἢ κατὰ τὴν παλαιοτέραν καὶ αὐθεντικωτέραν γραφὴν «*ἔγγραψον* αὐτὸν ἐν βίβλῳ ζωῆς σου», ὁ ὑπονοῶν προδήλως καὶ τὴν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ὀνομάτων τῶν κατηχουμένων ἐγγραφὴν τοῦ ὑποψηφίου· ἔνθεν δὲ ἐξ αὐτῆς τῆς διατάξεως τῆς ὑπό τινων μόνον κωδίκων ἀναγραφομένης, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ φράσεώς τινος τῆς εὐχῆς ἐπιμαρτυρουμένης. Ἡ διάταξις αὕτη ὁρίζει, ἵνα ὁ ἱερεὺς ἀπαγγέλλων τὴν εὐχὴν ἔχῃ ἐπιτεθειμένην τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ὑποψηφίου («Καὶ ἐπιτίθησι τὴν χεῖρα ὁ ἱερεὺς ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ» ***Λ Ξ Π*** e), διὰ δὲ τῶν πρώτων φράσεων τῆς εὐχῆς ὁ ἱερεὺς ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Κύριον, τὸν Θεὸν τῆς ἀληθείας, λέγων: «Ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου καὶ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος ἐπιτίθημι τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε». Καθ᾽ ἃ μαρτυρεῖ δὲ ὁ συγγραφεὺς τῶν εἰς Διονύσιον Ἀρεοπαγίτην ἀποδιδομένων συγγραμμάτων κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἐν ἐπισήμῳ τοῦ τῆς ἐκκλησίας πληρώματος συνάξει ἀνάκρισιν καὶ ἔλεγχον τῆς εἰλικρινείας τοῦ ὑποψηφίου, ὅτε ὁ ἐπίσκοπος ἐπείθετο περὶ τῆς εἰλικρινείας ταύτης ἐπέθετεν «αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ τὴν χεῖρα καὶ σφραγισάμενος» ἔδιδεν ἐντολὴν εἰς τοὺς ἱερεῖς, ἵνα καταγράψωσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καθὼς καὶ τοῦ ἀναδόχου[1].

1. Ἔνθ. ἀνωτ. κεφ. Β, 5 Migne 3, 393. Ἡ τελετὴ τῆς εἰσδοχῆς εἰς τὴν τάξιν τῶν κατηχουμένων περιελάμβανε παλαιόθεν καὶ σφράγισιν, πιθανῶς ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ ὑποψηφίου διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ. Ὁ διάκονος Μάρκος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου (Δ΄. αἰὼν) λέγει, ὅτι ὁ ἅγιος ἐδέχθη εἰς Γάζαν τῆς Παλαιστίνης νέους κατηχουμένους «σφραγίσας αὐτοὺς καὶ ποιήσας κατηχουμένους» (Migne 65, 1226). Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει τὰς περιστάσεις τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ βαπτίσματος τοῦ νέου Θεοδοσίου εἰς Κων)λιν (τῷ 401) καὶ ἡ σφράγισις εἶνε ἡ πρώτη τελετή, ἧς μνημονεύει, διὰ τὴν κατάταξιν τοῦ νέου εἰς τὴν τάξιν τῶν κατηχουμένων (Αὐτόθ.) Καὶ ὁ Χρυσόστομος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ ἐπιβαλλομένου διὰ τῆς χειρὸς τοῦ ἱερέως εἰς τοὺς ἀρτιγεννήτους (Ὁμιλ. XII εἰς τὴν Α΄. Κορινθ. Migne 61, 106). Καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἡ κατάταξις εἰς τοὺς κατηχουμένους ἐγίνετο διὰ τῆς σφραγίσεως διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Οὕτως ὁ ἅγιος Μαρτῖνος εἶχε γίνει δεκτὸς ὡς κατηχούμενος καὶ εἶχε σφραγισθῇ εἰς τὸ μέτωπον διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν δέκα ἐτῶν (Migne P. L. 61, 1011). Τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ ἡ τυπικὴ φράσις ad Christianum faciendum διετηρήθησαν ἐπὶ μακρὸν ἐν τῷ Γαλλικανικῷ τυπικῷ. Συναντᾶται καὶ κατὰ τὸν Ζ΄ αἰῶνα ἐν τῇ τάξει τοῦ βαπτίσματος, τῇ περιεχομένῃ εἰς τὸ Missale Gothicum καὶ εἰς τὸ Missale Bobbio (Migne P. L. 72, 273, 500).

Αὐτὴ ἄλλως τε ἡ ἐπίθεσις τῆς χειρὸς ἐπὶ τὸν κατηχούμενον, ἡ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῆς ἁγίας Τριάδος γινομένη, τοῦτο συμβολίζει, τὴν κατοχὴν τὴν ὁποίαν ἐν ὀνόματι τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ λαμβάνει ἐπὶ τοῦ κατηχουμένου ὁ λειτουργὸς Αὐτοῦ[1]. Οὕτω διὰ τῆς εὐχῆς ταύτης συντελεῖται ἡ κατάταξις καὶ ὀνοματογραφία τοῦ κατηχουμένου, περὶ ἧς μαρτυροῦσιν ὁ μὲν Ἱεροσολύμων Κύριλλος παρατηρῶν: «Ὀνοματογραφία τέως ὑμῖν γέγονεν»[2], ἡ δὲ Σιλβία εἰς τὸ Ὁδοιπορικὸν αὐτῆς σημειοῦσα ὅτι αὕτη ἐγίνετο ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου μετ᾽ ἐξέτασιν ὑποψηφίων γινομένην τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῆς Τεσσαρακοστῆς παρουσίᾳ καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῆς ἐκκλησίας ἐν μέσῳ τοῦ ναοῦ τοῦ Γολγοθᾶ[3]· ὁ δὲ συγγραφεὺς τῶν εἰς τὸν Ἱππόλυτον ἀποδιδομένων κανόνων μαρτυρῶν, ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἐξέτασιν ταύτην καὶ τὴν εἰς αὐτὸν ἐξομολόγησιν τοῦ ὑποψηφίου, ἐφ᾽ ὅσον ἐνεκρίνετο ἡ ἀποδοχὴ αὐτοῦ, ἀνεγινώσκετο «ἐπ᾽ αὐτὸν τὸ εὐαγγέλιον ἐκείνου τοῦ καιροῦ»[4], πιθανώτατα ἵνα παρασταθῇ ὅτι αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ διὰ τοῦ εὐαγγελίου λαλῶν, ἐκάλει καὶ κατέτασσε τοὺς κατηχουμένους.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπὶ μέρους διατάξεων τῶν κωδίκων ἑκάστων ἀξιοσημείωτα τυγχάνουσι τὰ ἑπόμενα:

Ἡ ἀκολουθία λαμβάνει χώραν προσφερομένου τοῦ κατηχουμένου κατά τινας τῶν κωδίκων «μέχρι καὶ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ» (**Λ**) ἢ ἔμπροσθεν τῶν πυλῶν τῆς ἁγίας ἐκκλησίας» (**M**). Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀπόλειμμα τῆς παλαιᾶς πράξεως, καθ᾽ ἣν ἡ ἀπόταξις καὶ ἡ σύνταξις ἐγίνετο εἰς τὸν προαύλιον τοῦ βαπτιστηρίου οἶκον, τὸ δὲ βαπτιστήριον ἀπετέλει ἴδιον οἰκοδόμημα προσηρτημένον μὲν εἰς τὸν ναὸν ἀλλὰ καὶ κεχωρισμένον αὐτοῦ.

Ὁ κατηχούμενος λυσίζωνος καὶ μονοχίτων, ἀσκέπαστος καὶ ἀνυπόδητος ἔχων τὰς χεῖρας κάτω (**K** ἅ), ἵσταται ἐστραμμένος πρὸς ἀνατολάς, ἀποδεδυμένος καὶ ὑπολελυμένος (B **H** L Q K I Γ **O** κλ.). Ὁ συμβολισμὸς τῆς ἡμιγυμνώσεως ταύτης ἐξηγεῖται ἄριστα ὑπὸ τῆς «Ἀποτάξεως καὶ συντάξεως γινομένης ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου κ.τ.λ.» (ἴδε παράρτημα) ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς ἐν τοιαύτῃ περιβολῇ καὶ στάσει διατελοῦντας κατηχουμένους λέγει «ὡς αἰχμάλωτοι στήκετε. Τοιούτους γὰρ ὑμᾶς ὁ Χριστὸς ἀγοράζει». Καὶ ὁ Αὐγουστῖνος (De Symbolo ad Catechumenos lib. II c. 1.) ὡς σχῆμα δουλικὸν καὶ ταπεινωτικὸν ἐκλαμβάνει τὴν

---

1. Πρβλ. ***Κ. Καλλινίκου*** ἔνθ᾽ ἀνωτ, σελ. 481.

2. Προκατήχησις § 1. Ἡ ὀνοματογραφία μαρτυρεῖται καὶ ἐν τῷ ρωμαϊκῷ τύπῳ (Siricii Epist. ad Himerium 2, Migne P. L. 13, 1134), καθὼς καὶ ἐν τῷ Ἀμβροσιανῷ κατὰ τὸ de sacramentis (l. III, c. II 12 Migne P. L. 16, 435), μολονότι τὰ περὶ ἐγγραφῆς τοῦ ὀνόματος σημειούμενα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ δύνανται νὰ ἐκληφθῶσι καὶ ἀλληγορικῶς.

3. L. Duchesne, Origines du culte Chrétien σελ. 497.

4. Κανὼν 104.

τοιαύτην στάσιν [1]. Εἶνε δὲ ἐστραμμένος πρὸς ἀνατολὰς ἅτε ἐκ τῆς χώρας τοῦ σκότους προερχόμενος καὶ τὸ ἀληθινὸν φῶς ἐξ ἀνατολῶν ἐκζητῶν [2].

Ἡ ἐμφύσησις ἡ ἐπακολουθοῦσα εὐθὺς καὶ προτασσομένη τῆς σφραγίσεως διὰ τῆς χειρὸς σημειούσης τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς μετέπειτα κατὰ τὸν Δ' ἀφορκισμὸν ἐπαναλήψεως αὐτῆς, γίνεται ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐξελάσεως καὶ ἀποδιώξεως παντὸς πονηροῦ πνεύματος καὶ πάσης ἐναντίας δυνάμεως. «Ὥσπερ γὰρ τὰ ἐμφυσήματα τῶν ἁγίων καὶ ἡ τοῦ ὀνόματος ἐπίκλησις, ὥσπερ σφοδροτάτη φλὸξ καίει καὶ ἐκδιώκει δαίμονας» [3]. Πράγματι δέ, ἐφ' ὅσον ὁ κατηχούμενος προέρχεται ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ εἰς ἣν τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα ὑπήγαγεν αὐτόν, δέον πρωτίστως διὰ τῆς ἐμφυσήσεως νὰ ἀποδιωχθῇ ὁ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐξουσιάζων τούτου, ἵνα εἶτα διὰ τῆς σημειώσεως τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἐπὶ τὸν κατηχούμενον ἐπιθέσεως τῆς χειρὸς τοῦ ἱερέως ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῆς ἁγίας Τριάδος λάβῃ κατοχὴν ὁ νέος τοῦ κατηχουμένου Κύριος.

Οἱ σήμερον ἐν συνεχείᾳ ἀναγινωσκόμενοι ἐπορκισμοὶ ἢ ἀφορκισμοὶ ἀνεγινώσκοντο τὸ κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τῆς ἑπομένης τῆς ὀνοματογραφίας, ὡς μαρτυρεῖται ὑπό τε τοῦ Ὁδοιπορικοῦ τῆς Σιλβίας καὶ ὑπὸ τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω διατάξεως τοῦ Ἀλλατιανοῦ. Ἀνεγινώσκοντο δὲ οὐχὶ ἅπαξ, ἀλλ' ἐπανειλημμένως, καθ' ὡρισμένην ὥραν τῶν κατηχουμένων προσερχομένων καὶ καθ' ὁμάδας ἐπορκιζομένων [4]. Κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ

1. Κατὰ Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης (ἔνθ' ἀν. κεφ. ΞΒ' Migne 155, 216) «τὸ ἀποδύεσθαι καὶ ἀπολύεσθαι ἑστῶτα γυμνὸν μετὰ περιζώματος (σημαίνει) τὸ ρίπτειν πᾶσαν κακίαν καὶ τῶν δεσμῶν τῆς ἁμαρτίας ἐλευθεροῦσθαι καὶ γυμνὸν τῶν τῆς πλάνης τε καὶ φθορᾶς προσέρχεσθαι τῷ Χριστῷ· καὶ ὅτι γυμνὸς γέγονε πλανηθεὶς» ἀλλὰ «καὶ τὴν δουλείαν ὑποδεικνὺς τῷ Θεῷ».

2. Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἔνθ' ἀν.

3. Κυρίλλου Κατηχ. Κ 3. Ἢ ὡς ὁ Hugo Victor (De sacramentis lib. I cap· 18) ἑρμηνεύει «τοῦτό ἐστι διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὗτινος σημεῖόν ἐστιν ἐξωτερικὸν ἡ ἐμφύσησις, ἐξελαύνεται ὁ διάβολος». Πάντως λίαν ἐξεζητημένως ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης (Migne 155,213) ἐκδέχεται τὴν ἐμφύσησιν ταύτην ὡς συμβολίζουσαν τὴν ἀναζωπύρησιν τῆς πρώτης ἐκείνης ἐμπνεύσεως τῆς ἐμφυσηθείσης εἰς τὸν Ἀδάμ. Ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ τὰ γαλλικανικὰ γραπτὰ μνημεῖα ὁμιλοῦσιν οὐ μόνον περὶ ἐξορκισμῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ ἐκφυσήσεων (exsufflationes) καὶ περὶ σφραγίσεως τοῦ μετώπου διὰ τοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ (Prosper. Auctoritates de gratia Dei c. IX, Migne P. L. 51,210. Πρβλ. καὶ Celestini Epist. ad episcopos Galliarum c. XII, Migne P. L. 50,536 καὶ Cesar. serm. 37, Migne P. L. 39,1821).

4. Τοῦτο ὑπεμφαίνεται καὶ εἰς τοὺς κατωτέρω λόγους τοῦ Κυρίλλου: «Ὅταν εἰσέλθητε πρὸ τῆς ὥρας τῶν ἐπορκισμῶν, εἷς ἕκαστος ὑμῶν λαλείτω τὰ πρὸς εὐσέβειαν. Κἂν τις ὑμῶν μὴ παρῇ ἐπιζητήσατε...Καὶ ὅταν ἐπορκισμὸς γένηται, ἕως ὅτου οἱ ἄλλοι ἐπορκιζόμενοι παραγένωνται, ἄνδρες μετὰ ἀνδρῶν καὶ γυναῖκες μετὰ γυναικῶν...» (Κατηχ. Α 8). Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν μαρτυροῦσι μόνον περὶ καθ' ὥραν τακτὴν τελέσεως τῶν ἐπορκισμῶν, ἀλλὰ δύνανται νὰ ἑρμηνευθῶσι καὶ κατὰ τρόπον ὑποδηλοῦντα, ὅτι ὑπῆρχον ὁμάδες ἐπορκιζομένων, εἰς τρόπον ὥστε συνέβαινε μία νὰ ἐπορκίζηται καὶ ἄλλη νὰ ἀναμένῃ τὴν σειράν της.

Ὁδοιπορικοῦ τῆς Σιλβίας οἱ ἐξορκισμοὶ ἐγίνοντο ὑπὸ τῶν κληρικῶν per ipsos dies quadraginta. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ διάταξις κωδίκων τινῶν (Ω Ο, ὁ ὑπ' ἀριθ. 996 τοῦ Σινᾶ καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 343 τοῦ Κουτλουμουσίου), καθ' ἣν «ταύτας τὰς ε' εὐχὰς ποιεῖ ὁ ἱερεὺς τοῖς βαπτιζομένοις ὀκτάκις ἢ δεκάκις» [1], ἀλλὰ καὶ τὸ προκύψαν ζήτημα, ἂν ἦτο ἀρκετὴ ἡ ἐφάπαξ ἀνάγνωσις τῶν ἐξορκισμῶν ἐπὶ τοῦ βαπτιζομένου καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ συνοδικὴ ἀπόφασις ἐπὶ πατριάρχου Κων)λεως Ἰωάννου (1376), καθ' ἣν «χρὴ ἀπὸ μιᾶς φορᾶς τὰς εὐχὰς λέγειν τὸν ἱερέα» [2].

Οἱ ἐπορκισμοὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἦσαν, ὡς φαίνεται, πολλοὶ ὥστε ἡ δι' αὐτῶν θεραπεία καθίστατο μακρὰ «τὸ μῆκος» [3] κατὰ δὲ τὸ περιεχόμενον ἦσαν ἐκ θείων Γραφῶν συνειλεγμένοι» [4]. Πράγματι δὲ καὶ οἱ ἐν χρήσει σήμερον ἐκ θείων Γραφῶν παρουσιάζονται συνειλεγμένοι, ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, φαίνεται μὲν οὗτος περιωρισμένος εἰς τοὺς τέσσαρας, ἀλλ' ὑπάρχουσι σοβαραὶ ἐνδείξεις πείθουσαι, ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ ἐν τῷ εὐχολογίῳ ἐξορκισμοὶ τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, οἱ ἐπὶ ἐνεργουμένων σήμερον ἀναγινωσκόμενοι, ἐχρησιμοποιοῦντο ἄλλοτε καὶ ἐπὶ τῶν κατηχουμένων. Διότι οὐ μόνον καὶ οἱ τελευταῖοι οὗτοι τυγχάνουσι μάλιστα «ἐκ θείων Γραφῶν συνειλεγμένοι», ἀλλὰ καὶ ἀπαντῶνται ἐν αὐτοῖς φράσεις ὑπαινιττόμεναι τὸ βάπτισμα καὶ τὰς κατ' αὐτὸ συμβολικὰς πράξεις [5], ἔτι δὲ μία εὐχὴ ἐκ τούτων, τρίτος ἐξορκισμὸς τοῦ Μ. Βασιλείου

1. Κατὰ μαρτυρίαν Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης οὐ μόνον τὸ εὐχολόγιον τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ὥριζεν, ἵνα οἱ ἀφορκισμοὶ ἀναγινώσκωνται ὀκτάκις ἢ δεκάκις, ἀλλὰ καὶ εὐλαβεῖς τινες ἱερεῖς, οὓς εἶδεν αὐτὸς ὁ Συμεών, ἀφεύκτως τρεῖς φορὰς ἐπανελάμβανον αὐτούς. Διὸ καὶ συνιστᾷ ὁ Συμεών, «εἴπερ ἐστὶν ἄδεια οὐχ ἅπαξ μόνον χρὴ λέγειν τὰς εὐχὰς ἀλλὰ πολλάκις» (Ἔνθ' ἀν. Κεφ. ΞΑ Migne 155,212).

2. **Μ. Γεδεὼν** Κανον. Διατάξεις τόμ. Α' σελ. 16—17. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι οἱ καθημερινοὶ ἐξορκισμοὶ τῶν κατηχουμένων ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῷ ρωμαϊκῷ τύπῳ. (Siricii Epist. ad Himerium 2 Migne P. L. 13,1134; Leonis Epist. 16,6, Migne P. L. 54,702 καὶ Celestini Epist. XXI ad episcopos Galliarum 12, Migne P. L. 50,536).

3. «Μὴ διαπτύσῃς ἐξορκισμοῦ θεραπείαν, μηδὲ πρὸς τὸ μῆκος ταύτης ἀπαγορεύσῃς» (Γρηγ. Θεολ. Λόγος ΧL Migne 36,397.

4. Κυρίλλου Κατηχησ. Α, 6. Ἀξιοσημείωτον ἐν τούτοις, ὅτι ἐν ταῖς παλαιοτέραις πηγαῖς τοῦ Αἰγυπτιακοῦ τύπου, τῇ Αἰγυπτ. διατάξει καὶ τοῖς κανόσι τοῦ Ἱππολύτου, μολονότι γίνεται λόγος περὶ ἐξορκισμοῦ, δὲν ἀναφέρονται διατετυπωμέναι ἐπορκιστικαὶ εὐχαί, τοῦθ' ὅπερ ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἐκδοχῆς, ὅτι τὸ κατ' ἀρχὰς καὶ αἱ εὐχαὶ αὗται ἀφίεντο εἰς τὴν προσωπικὴν ἔμπνευσιν τῶν λειτουργῶν.

5. Τοιαῦται φράσεις θὰ ἠδύναντο νὰ σημειωθῶσιν αἱ ἑπόμεναι: «Λαβέτωσαν ἰσχὺν οὗτοι οἱ *ἐσφραγισμένοι* κραταιότητος...». «Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ βαπτισθέντος ἐν Ἰορδάνῃ καὶ τύπον ἡμῖν ἀφθαρσίας ἐν ὕδατι παρεχομένου». «Ὅτι σὸς *ἐπικέκληται* δοῦλος ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύων εἰς τὴν ὁμοούσιον Τριάδα *συμμαρτυρούντων* ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων». «Ἵνα καθαρισθεὶς ἀπὸ πάσης ἐπηρείας διαβολικῆς ..εὐσεβῶς ζήσῃ ἀξιούμενος τῶν ἀχράντων μυστηρίων». «Ἵνα

(«Ὁ Θεὸς τῶν οὐρανῶν, ὁ Θεὸς τῶν φώτων) εὕρηται συνδεδεμένη μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ Δ′ καὶ Ε′ αἰῶν. χρονολογουμένῳ βιβλίῳ τῆς Διαθήκης τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Γενικώτερον ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ἀφορκισμῶν τούτων θὰ ἔπρεπε νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττεταί τις, ἐὰν ἐν αὐτοῖς ἐμφανίζεται ὁ διάβολος ὡς ἔχων ἐξουσίαν καὶ κατέχων τὸ ἀγόμενον πρὸς τὸ βάπτισμα νήπιον καὶ ἐπιτιμᾶται διὰ φράσεων προκαλουσῶν φρίκην καὶ τρόμον ἀναγκαζόμενος νὰ ἐξέλθῃ ἀπ᾿ αὐτοῦ. Διότι οἱ ἀφορκισμοὶ οὗτοι ἐτέθησαν εἰς ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν, καθ᾿ ἥν ἐποχὴν οἱ κατηχούμενοι δὲν ἦσαν τὰ σημερινὰ τῶν χριστιανῶν νήπια, ἀλλ᾿ εἰδωλολάτραι εἰς τὰ εἴδωλα θύοντες. Συνεπῶς οἱ ἀφορκισμοὶ οὗτοι συνετάγησαν ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι «πρὸ τοῦ ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ Θεῷ ἡμῶν τὸ κατοικητήριον τῆς καρδίας φθαρτὸν καὶ ἀσθενὲς...ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρείας καὶ ἦν οἶκος δαιμονίων, διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναντία τῷ Θεῷ» [1].

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀφορκισμῶν θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ, ὅτι οἱ ἀριθμοῦντες τούτους εἰς πέντε νεώτεροι κώδικες περιέλαβον εἰς αὐτοὺς καί τὴν προτασσομένην τῆς ἀποτάξεως καὶ συντάξεως εὐχήν, ἥν ὁ Βαρβερινὸς καὶ πολλοὶ ἄλλοι κώδικες ἐπιγράφουσιν «Εὐχὴ μετὰ τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον πρὸς τὸ πρὸς ὥραν βαπτίζειν». Ταύτην ὁ **Α** ἐπιγράφει «Ἀφορκισμὸς Δος, ἔστι δὲ καὶ εὐχὴ μετὰ τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον εἰς τὸν πρὸς ὥραν βαπτιζόμενον». Ἐπειδὴ δὲ ἡ εὐχὴ αὕτη διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα ἠριθμήθη ὑπὸ κωδίκων τινων ὡς εὐχαὶ δύο καὶ οὕτω αἱ εὐχαὶ τῶν ἀφορκισμῶν ἀνεβιβάσθησαν κατά τινας κώδικας εἰς πέντε [2]. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ **Μ** προτάσσων τὸ δεύτερον τμῆμα «τῆς εὐχῆς μετὰ τὸ ποιῆσαι...» τὸ ἀριθμούμενον ὑπ᾿ ἄλλων κωδίκων ὡς πέμπτη εὐχή, ἐπιτάσσων δὲ τὸ πρῶτον τμῆμα (τὸ ἀρχόμενον διὰ τῆς φράσεως «Ὁ ὤν, δέσποτα...» καὶ περατούμενον εἰς τὴν φράσιν «φαντασμάτων πονηρῶν») τὸν Γον ἀφορκισμόν, ᾧ τινι ἐπακολουθεῖ ἀμέσως ἡ λογισθεῖσα ὑπὸ τῶν ὡς ἄνω κωδίκων ὡς πέμπτη εὐχή,

---

ἐλεηθὲν καὶ καθαρισθὲν ἐνταγῇ τῇ ἁγίᾳ σου ποίμνῃ καὶ φυλαχθῇ ναὸς ἔμψυχος τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῶν θείων καὶ ἀχράντων ἁγιασμάτων». «Πρὸς τὸ εἶναι αὐτὸν ὑγιῆ καὶ ὁλόκληρον καὶ ἐλεύθερον ἐπιγινώσκοντα τὸν ἴδιον δεσπότην...τὸν διδόντα αὐτοῖς σφραγίδα σωτηρίας διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ θείου βαπτίσματος εἰς τὸ καταξιωθῆναι αὐτὸν τῶν ἀχράντων καὶ ἐπουρανίων φρικτῶν αὐτοῦ μυστηρίων καὶ ἑνωθῆναι τῇ αὐτοῦ ποίμνῃ».

1. Βαρνάβα ἐπιστολὴ κεφ. 16. Πρβλ. καὶ Συμεὼν Θεσσαλ. ἔνθ᾿ ἀν. κεφ. ΞΒ: «Ἐμφιλοχωροῦσι γὰρ τὰ δαιμόνια ταῖς τῶν ἀβαπτίστων ψυχαῖς, ἀποπλανᾶν καὶ μιαίνειν βουλόμενα. Καὶ τοῦτο ἰσχύουσιν ἀπὸ τῆς παραβάσεως ἐκείνης».

2. Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης ἀριθμῶν ἀπὸ τῆς εὐχῆς εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον ὀνομάζει δευτέραν εὐχὴν τὸν πρῶτον ἀφορκισμόν, τρίτον τὸν δεύτερον καὶ οὕτω καθεξῆς εἰς τρόπον ὥστε ἡ εὐχὴ εἰς τὸν πρὸς ὥραν βαπτιζόμενον ἀριθμεῖται πέμπτη (ἔνθ᾿ ἀν. Migne 155,217).

ἀριθμεῖ ὡς ἀφορκισμὸν Δον. Ἀλλ' ἡ εὐχὴ ἡ ἐκ δύο τμημάτων ἀποτελουμένη καὶ προτασσομένη τῆς ἀποτάξεως εἶνε ὅλως διακεκριμένη τῶν ἀφορκισμῶν καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς αὐτούς, ὡς θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον. Ἐντεῦθεν οἱ ἀφορκισμοὶ οἱ ἀπὸ τῆς ἑπομένης τῆς ὀνοματογραφίας τοῦ κατηχουμένου ἀναγινωσκόμενοι ἐπ' αὐτοῦ συμποσοῦνται εἰς τρεῖς.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀφορκισμῶν κυρίως οἱ δύο πρῶτοι διὰ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἀφορκισμοῦ, ἀποτελοῦντες ἐπιτιμήσεις κατὰ τοῦ διαβόλου ἐξ ὀνόματος τοῦ Κυρίου. Ἐντεῦθεν οἱ δύο οὗτοι ἀφορκισμοὶ ἀναγινώσκονται στρεφομένου τοῦ κατηχουμένου πρὸς δυσμὰς κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ ***Μ***. Ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν «ἀφορκισμὸς Γ» εὐχὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Κύριον Σαβαώθ, οὗτινος ἐκζητεῖται τὸ ἔλεος καὶ ἡ προστασία καὶ ἐπέμβασις πρὸς ἐπιτίμησιν καὶ δίωξιν τῶν ἀκαθάρτων πνευμάτων καὶ σύντριψιν τοῦ Σατανᾶ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν κατὰ διάταξιν τοῦ ***Μ*** ἀναγινώσκεται στρεφομένου τοῦ κατηχουμένου πρὸς ἀνατολάς. Οἱ δὲ κώδικες ***Ξ Πε*** καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 19 (20) τοῦ Κωσταμονίτου λόγῳ τοῦ τοιούτου περιεχομένου τῆς εὐχῆς ὁρίζουσιν ἵνα ἀναγινώσκεται αὕτη καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ εἰς γυναῖκα λεχώ.

Κατὰ τὸν ***Ξ*** μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν τριῶν ἀφορκισμῶν, προκειμένου νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ εὐχὴ μετὰ τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον πρὸς τὸ προσώραν βαπτίζειν, ὁ κατηχούμενος «εἰσφέρεται ἐν τῷ ναῷ». Ἡ διάταξις αὕτη συνυπονοεῖ, ὅτι μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ κατηχούμενος μετὰ τῆς συνοδείας αὐτοῦ εὑρίσκετο ἐν τῷ νάρθηκι. Καὶ δύναται μὲν νὰ συναχθῇ ἐκ μαρτυρίας τινὸς τοῦ Κυρίλλου, ὅτι οἱ ἐξορκισμοὶ ἀνεγινώσκοντο, καθ' ὅν χρόνον οἱ κατηχούμενοι ἦσαν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας [1], ἀλλ' ἐν τῇ Αἰθιοπικῇ Διατάξει (κατὰ τὸ κείμενον τῆς Ἀραβικῆς μεταφράσεως) διακρίνεται ῥητῶς καὶ σαφῶς μεταξὺ τοῦ τόπου τοῦ φωτιστηρίου, ἔνθα οἱ κατηχούμενοι ἐλάμβανον τὸ βάπτισμα, καὶ τοῦ ἐξορκιστηρίου. Ἀμφότερα τό τε βαπτιστήριον καὶ τὸ ἐξορκιστήριον ἔκειντο κατὰ τὸ μέρος τὸ δυτικὸν βορεινὸν τοῦ ναοῦ [2].

Τοσαῦτα περὶ τῶν ἐπορκισμῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Κύριλλον ἀνεγινώσκοντο ἐπὶ τοῦ κατηχουμένου, καθ' ὅν χρόνον οὗτος εἶχε κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἵνα μὴ διασπᾶται ἡ προσοχὴ αὐτοῦ, ἀλλὰ δύναται ἡ διάνοια αὐτοῦ ἀπερισπάστως νὰ παρακολουθῇ τῶν ἐπορκισμῶν τὰ νοήματα καὶ «ἵνα μὴ τὸ βλέμμα ῥεμβόμενον ποιήσῃ ῥέμβεσθαι καὶ τὴν καρδίαν» [3].

Ἐκ τῆς ἰδίας ἐπιγραφῆς, ἣν φέρει ἡ εὐχὴ εἰς τὸν πρὸς ὥραν βαπτιζόμενον, συνάγεται, ὅτι τυγχάνει αὕτη αὐτοτελὴς καὶ ἐνσωματοῖ τελετὴν κεχωρισμένως τῶν ἀφορκισμῶν λαμβάνουσαν χώραν, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ

1. «Εἰ καὶ κέκλεισται ἡ ἐκκλησία καὶ πάντες ἡμεῖς ἔνδον, ἀλλὰ διεστάλθω τὰ πράγματα, ἄνδρες μετὰ ἀνδρῶν καὶ γυναῖκες μετὰ γυναικῶν» (Προκατήχ. 8).

2. Funk, Didascalia et Const. Apost. τόμ. II 124.

3. Προκατήχ. 5.

τῶν μαρτυρουμένων περὶ τοῦ Συριακοῦ καὶ Αἰγυπτιακοῦ Τύπου. Πράγματι κατὰ μὲν τὰς πληροφορίας τοῦ Ὁδοιπορικοῦ τῆς Σιλβίας οἱ καθ' ὅλην τὴν Τεσσαρακοστὴν διδαχθέντες καὶ εἰς τῶν ἐξορκισμῶν τὴν θεραπείαν ὑποβληθέντες κατηχούμενοι κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων ἤτοι ἡμέρας τινὰς πρὸ τῆς νυκτὸς τοῦ Μ. Σαββάτου, ὅτε ἔμελλον νὰ βαπτισθῶσιν, ὑπεβάλλοντο εἰς εἶδός τι προφορικῆς δοκιμασίας ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ ἐν τῇ ἁψῖδι, ὄπισθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ Γολγοθᾶ· κατὰ δὲ τοὺς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἱππολύτου φερομένους κανόνας ὁ ἐπίσκοπος κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ βαπτίσματος, κεχωρισμένως τῆς ἀποτάξεως, ἥτις ἐλάμβανε χώραν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ βαπτίσματος, «προσκαλεῖ τοὺς βαπτισθησομένους καὶ προτρέπει αὐτούς, ἵνα τὰ γόνατα κάμψωσι, τὰς κεφαλὰς ἐστραμμένας κατ' ἀνατολὰς ἔχοντες, καὶ ἐκτείνει ἐπ' αὐτοὺς τὰς χεῖρας δεόμενος, ἵνα ὁ Κύριος ἐξελάσῃ τὸ πονηρὸν πνεῦμα ἀπὸ πάντων τῶν μελῶν. Μετὰ τοῦτο δὲ τελειώνει τοὺς ἐξορκισμοὺς αὐτῶν, ἐμφυσᾷ εἰς τὰ πρόσωπα αὐτῶν καὶ σφραγίζει τὰ στήθη καὶ τὰ μέτωπα, τὰ ὦτα καὶ τὰ στόματα τούτων. Οὗτοι δὲ καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν νύκτα ἀγρυπνοῦσι σχολάζοντες εἰς λόγους ἱεροὺς καὶ προσευχάς»[1]. Ἐὰν πρὸς τὰς πληροφορίας ταύτας σχετίσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος εὐχῆς, ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι τῆς ὁποίας μετὰ τριπλῆν ἐμφύσησιν καὶ σφράγισιν ἐπισυνάπτεται καὶ σύντομος ἐξορκισμὸς («Ἐξέλασον ἀπ' αὐτοῦ πᾶν πονηρὸν καὶ ἀκάθαρτον πνεῦμα...»), βλέπομεν, ὅτι προδήλως τοῦτο ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς αὐτάς. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι πρόκειται περὶ εὐχῆς, ἀναγινωσκομένης ἐπὶ τὸν κατηχούμενον, ὅταν ἀπεφασίζετο τελικῶς καὶ ὁριστικῶς νὰ γίνῃ οὗτος δεκτὸς εἰς τὸ βάπτισμα κατὰ χρόνον προσεχῆ, ὡς ἄλλως τε ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς («τὸν πρὸς ὥραν βαπτιζόμενον» ἢ «πρὸς τὸ πρὸς ὥραν βαπτίζειν»). Θὰ ἠδυνάμεθα μάλιστα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τοιαύτη τις εὐχὴ εἶνε καὶ ἡ ἐν τῷ Εὐχολογίῳ Σεραπίωνος τοῦ Θμουέως «εὐχὴ ὑπὲρ τῶν βαπτιζομένων» (Ἴδε παράρτημα), ὡς ἐμφαίνεται οὐ μόνον ἔκ τε τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς σειρᾶς, ἣν κατέχει μεταξὺ πασῶν τῶν εὐχῶν (προτάσσεται τῆς «μετὰ τὴν ἀποταγὴν εὐχῆς», ἄρα δὲ καὶ τῆς ἀποτάξεως καὶ συντάξεως).

Ἐκ τῶν διατάξεων τῶν ἐπὶ μέρους κωδίκων ἀξιομνημόνευτος καὶ ἰδίας σπουδῆς ἀξία τυγχάνει ἡ διάταξις καθ' ἣν ἡ τάξις εἰς τὸ ἀποτάξαι παῖδα ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ δευτέρου τμήματος τῆς εὐχῆς («Ἐξέλασον ἀπ' αὐτοῦ...»), ἐνῷ τὸ πρῶτον μέρος αὐτῆς ἀποτελεῖ τὴν εὐχὴν εἰς τὸν πρὸς ὥραν βαπτιζόμενον, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας ἐπακολουθεῖ ἡ χρίσις τοῦ κατηχουμένου δι' ἐλαίου ἐπορκιστοῦ. Οὕτω κατὰ τὸν ***Π*** ἡ «ἀκολουθία καὶ εὐχὴ εἰς τοὺς πρὸς ὥραν βαπτιζομένους» ἄρχεται ἀπὸ τῆς εὐχῆς «Ὁ ὤν,

1. Κανὼν 19 § 108–111.

δέσποτα Κύριε, ὁ ποιήσας...» μέχρι τῆς φράσεως «ἀπὸ φαντασμάτων πονηρῶν». Μεθ' ὅ ὁ ἱερεὺς «εἰσφέρει τὴν κανδήλαν καὶ σφραγίζει τρίτον καὶ ἄρχεται τῆς εὐχῆς τῆς χρίσεως τοῦ ἁγίου ἐλαίου. Εἶτα χύνει τὴν κανδήλαν ἐπάνω τοῦ παιδίου καὶ χρίει αὐτὸ τὸ ἅγιον μύρον. Καὶ ἀπόλυσις». Κατὰ τὸν Ξ ὡσαύτως μετὰ τὴν φράσιν «...καὶ φαντασμάτων πονηρῶν» ὁ ἱερεὺς «εἰσφέρει τὸν κατηχούμενον καὶ σφραγίζει τρίτον καὶ ἄρχεται τῆς εὐχῆς ἀπὸ τοῦ Συντριβήτωσαν ὑπὸ τὴν σημείωσιν τοῦ τύπου» [τῆς εὐχῆς τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν ὑδάτων] «ἕως πληρώσεως τῆς ἑτέρας εὐχῆς τῆς χρίσεως τοῦ ἁγίου ἐλαίου. Εἶτα χύνει τὴν κανδήλαν ἐπάνω τοῦ παιδὸς καὶ χρίει αὐτὸ τὸ ἅγιον μύρον καὶ ἀπολύει». Τὴν αὐτὴν τάξιν φαίνεται ἀκολουθῶν καὶ ὁ e. Ἀκολούθως καὶ οἱ τρεῖς κώδικες κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βαπτίσματος ἐπαναλαμβάνουσι τήν τε εὐλογίαν τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου καὶ τὴν ἐκ νέου χρίσιν δι' αὐτοῦ τοῦ φωτιζομένου. Οἱ Ξ e μετὰ τὸ πέρας τοῦ πρώτου τμήματος τῆς εὐχῆς τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν ὑδάτων, εἰς τὸ σημεῖον καθ' ὃ ἄρχεται ἡ φράσις «Συντριβήτωσαν ὑπὸ τὴν σημείωσιν τοῦ τύπου...» σημειοῦσιν «Ἄρξου τοῦ πρὸς ὥραν βαπτιζομένου». Ἡ τελευταία αὕτη σημείωσις δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ καὶ ὡς ὑπομιμνήσκουσα εἰς τὸν ἱερέα νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ βαπτίσματος τὰ καὶ ἐν τῇ εὐχῇ τοῦ πρὸς ὥραν βαπτιζομένου λεχθέντα.

Τί θὰ ἠδύνατο νὰ συναχθῇ ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης; Ἆρά γε μήπως, ὅτι ἡ δι' ἐπορκιστοῦ ἐλαίου χρίσις τοῦ κατηχουμένου δὲν ἐγίνετο ἅπαξ μόνον, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ βαπτίσματος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἐπορκισμῶν, καὶ δὴ κατὰ τὴν τελευταίαν ἀνάγνωσιν αὐτῶν, ὅτε πλέον ἡ διὰ τῶν ἐξορκισμῶν θεραπεία ἐλάμβανε πέρας; Μολονότι καὶ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη δὲν ἀποκλείεται ὑπὸ τοῦ περιεχομένου τῆς πρὸς καθαγιασμὸν τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου ἀναγινωσκομένης εὐχῆς [1], ἐν τούτοις πιθανώτερον παρουσιάζεται, ὅτι πρόκειται καὶ ἐνταῦθα περὶ ἀναλόγου τινὸς πρὸς τὰ ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ τύπῳ κρατήσαντα μεταγενεστέρως καὶ ἤδη κατὰ τὸ κοπτικὸν καὶ αἰθιοπικὸν τυπικὸν ἰσχύοντα [2].

Τὸ κοπτικὸν τουτέστιν εὐχολόγιον διέσωσε δύο εὐλογίας ἐλαίου ὑπὲρ τὸ ἔλαιον τῶν κατηχουμένων· τὴν μίαν μὲν διὰ τὸ ἔλαιον τὸ χρησιμοποιούμενον εὐθὺς μετὰ τὸν ἀφορκισμὸν καὶ τὴν σύνταξιν πρὸς σφράγισιν τοῦ μετώπου, τῶν ὤτων, τοῦ στόματος καὶ τοῦ στήθους, ἅτινα καὶ κατὰ τοὺς

1. Ἐν αὐτῇ ἀπαντῶμεν τὴν φράσιν «...ὥστε γενέσθαι αὐτὸ...εἰς ἀπαλλαγὴν κακῶν πάντων τοῖς χριομένοις αὐτὸ ἐν πίστει ἢ καὶ *μεταλαμβάνουσιν* ἐξ αὐτοῦ». Ἡ φράσις αὕτη ὑποδηλοῖ καὶ χρῆσιν ἄλλην τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου παρὰ τὴν τῆς χρίσεως ἐν τῷ βαπτίσματι. Ἐννοεῖται, ὅτι, ἐὰν γένηται τοῦτο δεκτόν, ἔχομεν ἐντεῦθεν ἔνδειξιν, ὅτι τὸ ἐπορκιστὸν ἔλαιον δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐν τῷ βαπτίσματι.

2. Πρβλ. Cabrol Diction. d' Arch. Chrét. et de Liturgie τόμ. II στήλη 266.

κανόνας τοῦ Ἱππολύτου[1] καὶ τὴν Αἰγυπτιακὴν διάταξιν ἐσφραγίζοντο ἁπλῶς, ἄνευ χρίσεώς τινος τῇ προτεραίᾳ τοῦ βαπτίσματος· τὴν ἑτέραν δὲ διὰ τὸ ἔλαιον τὸ χρησιμοποιούμενον μετὰ τὸν καθαγιασμὸν τοῦ ὕδατος πρὸς καθολικὴν χρίσιν τοῦ σώματος, μεθ' ἣν ἀκολουθεῖ ἡ ἐν τῷ ὕδατι τριπλῆ κατάδυσις καὶ ἀνάδυσις τοῦ φωτιζομένου. Ἡ διπλῆ αὕτη χρίσις τοῦ Αἰγυπτιακοῦ δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς εἶδός τι διπλασιασμοῦ τῆς αὐτῆς χρίσεως ἐν τῷ Συριακῷ τύπῳ. Ὁ de Puniet ἐξετάζων τὰ τῆς χρίσεως δι' ἐπορκιστοῦ ἐλαίου ἐν τῷ Συριακῷ τύπῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ κατὰ τὰς μεταγενεστέρας πως συριακὰς διατάξεις παρουσιάζεται ἡ δι' ἐπορκιστοῦ ἐλαίου σφράγισις τοῦ μετώπου τοῦ κατηχουμένου ἐπιλεγομένης καὶ τῆς σχετικῆς ῥήσεως λαμβάνουσα χώραν πρὸ τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ ὕδατος τοῦ βαπτίσματος καὶ χωριζομένη συνεπῶς τῆς κατὰ τὸ βάπτισμα ὁλοκληρωτικῆς τοῦ σώματος χρίσεως, ἐξηγεῖ τὸν χωρισμὸν τοῦτον ὡς ἐπιβληθέντα ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας παρεισαγωγῆς, μεταξὺ συντάξεως τοῦ κατηχουμένου καὶ βαπτίσεως αὐτοῦ, τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ ὕδατος. Ὁ ἐπίσκοπος τουτέστιν, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς σχετικῆς μαρτυρίας τοῦ ψευδοδιονυσίου ἤρχιζε τὴν χρίσιν τῶν κατηχουμένων διὰ τῆς σφραγίσεως τοῦ μετώπου ἐπιλέγων καὶ τὴν σχετικὴν ῥῆσιν, μεθ' ὃ ἐπαφίνων τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς χρίσεως εἰς τοὺς πρεσβυτέρους ἢ τὰς διακονίσσας μετέβαινε πρὸς καθαγιασμὸν τοῦ ὕδατος. Ἐντεῦθεν κατὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴν χρίσιν τοῦ σώματος δι' ἐλαίου ἐπορκιστοῦ οὐδεμία ῥῆσις ἐλέγετο[2]. Ἡ ἐξήγησις αὕτη τοῦ de Puniet παρουσιάζεται ἀρκούντως πιθανή, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ Συριακῷ τύπῳ ἡ σφράγισις τοῦ μετώπου ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἢ τοῦ πρεσβυτέρου γίνεται μετὰ τὴν σύνταξιν καὶ τὴν πρώτην ὁμολογίαν τῆς πίστεως. Ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ ὅμως τύπῳ ἡ πρώτη χρίσις γίνεται εἰς ἀντικατάστασιν τῆς σφραγίσεως τῆς γινομένης τῇ παραμονῇ τῆς βαπτίσεως, πρὸ τῆς ἀποτάξεως καὶ συντάξεως καὶ μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἐξορκισμοῦ. Σαφῶς λοιπὸν ἐκεῖ πρόκειται περὶ χρίσεως τελειούσης τοὺς ἐπορκισμοὺς καὶ ὅλως διακρινομένης τῆς χρίσεως τῆς κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ βαπτίσματος γινομένης. Πρὸς ταύτην δὲ ἀνταποκρίνεται πλήρως ἡ κατὰ τὰς διατάξεις τῶν *Π Ξ* e χρίσις τοῦ πρὸς ὥραν βαπτιζομένου, ἡ μετὰ νέας εὐλογίας τοῦ ἐλαίου καὶ νέας ῥήσεως ἐπαναλαμβανομένη κατὰ τὴν ὥραν τοῦ βαπτίσματος. Σημειωτέον ὅτι τὴν τοιαύτην χρίσιν ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸν Γαλλικανικὸν τύπον. Οὕτω ὁ Καισάριος[3] καὶ ἡ σύνοδος Matisconensis τοῦ 585[4] ὁμιλοῦσι περὶ ἐπιθέσεων τῶν χειρῶν καὶ χρίσεως δι' ἐλαίου ἐπορκι-

1. «Μετὰ τοῦτο δὲ τελειώνει τοὺς ἐξορκισμοὺς αὐτῶν, ἐμφυσᾷ εἰς τὰ πρόσωπα αὐτῶν καὶ σφραγίζει τὰ στήθη καὶ τὰ μέτωπα, τὰ ὦτα καὶ τὰ στόματα τούτων» (κανὼν 19,110). Τὰ αὐτὰ περίπου ἀναγράφονται καὶ ἐν τῇ Αἰγυπτιακῇ Διατάξει.

2. Dict. d'Arch. Chr. et de Lit. ἔνθ' ἀν. στ. 280.

3. Sermo 42, Migne P. L. 39, 1828. 4. Ἐν κανόνι 3, Mansi IX, 951.

στοῦ, ὅπερ οἱ κατηχούμενοι ἐλάμβανον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. 'Εγίνετο δὲ ἡ χρίσις αὕτη, καθὼς φαίνεται ἐξ ἐνδείξεων τοῦ Γερμανοῦ [1] καὶ τοῦ βιογράφου τοῦ Καισαρίου [2] κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς εὐλογίας τοῦ ἐλαίου τοῦ ἐπορκισμοῦ, ἤτοι τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων. 'Ανάμνησιν τῆς συνηθείας ταύτης ἔχομεν ἴσως ἐν τῷ γεγονότι, ὅτι τὸ πρῶτον ἀπόσπασμα τοῦ Missale Gallicanum vetus τοποθετεῖ τὸν ἐξορκισμὸν τοῦ κατηχουμένου εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων [3]. Παρόμοιαι φαίνεται νὰ ὑπῆρξαν καὶ αἱ συνήθειαι τῶν Ἱσπανικῶν ἐκκλησιῶν [4]. 'Αλλὰ καὶ ἐν τῷ ρωμαϊκῷ τύπῳ κατὰ τὸ τρίτον scrutinium οἱ κατηχούμενοι ἐχρίοντο καὶ δι' ἐλαίου [5], αὕτη δὲ ἡ χρίσις, ὡς φαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ διακόνου 'Ιωάννου [6], εἶνε ἡ ἐπὶ τῶν ὤτων γινομένη, ἡ καλουμένη apertio aurium, ἡ ἐπακολουθοῦσα εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐπὶ τοῦ συμβόλου καὶ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι ἐγνώριζε τοῦτο ὁ κατηχούμενος.

(Συνεχίζεται)

---

1. Epist. II, Migne P.L. 72,96. 2. Vita Caesarii, 1. II 17.
3. Migne P. L. 72,348.
4, Ildephonsi, De cognitione baptismi c. 25,26,29, Migne P. L. 96,121-124 Liber comicus, sive Lect. Tolet. éd. dom G. Morin 1893 σελ. 132, 134.
5. Canones ad Gallos ὑπὸ συνόδου ρωμαϊκῆς περὶ τὸ 400, κανὼν 8, Mansi III, 137.
6. Migne P. L. 59,399—408.

Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΙΣΤΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΔΟΣΙΘΕΟΥ *

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

4. *Περιεχόμενον τῆς Ὁμολογίας*

Ὡς εἴπομεν, ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ἐν ἰσαρίθμοις τῇ Λουκαρείῳ κεφαλαίοις καὶ ἐρωτήσεσι, μετὰ τῆς αὐτῆς διατάξεως τῆς ὕλης καὶ ἔστιν ὅτε καὶ μετὰ τῶν αὐτῶν λέξεων καὶ φράσεων καὶ περιόδων ἀντιπαρατίθησι τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν πρὸς τὴν καλβινικὴν τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας. Σχετικῶς ἡ Σύνοδος γράφει ἐν τέλει τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ς′ κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν οἱονεὶ ὑπὸ τύπον εἰσαγωγῆς εἰς τὴν εὐθὺς ἀκολουθοῦσαν Ὁμολογίαν τοῦ Δοσιθέου : «Πρὸς τελειότατον μέντοι ἀφανισμὸν καὶ καθαίρεσιν ἐννοιῶν ἐπινοηθεισῶν κατὰ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, τῶν ἱερῶν τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν θρησκείας προαυλίων, καὶ ὡς εἰπεῖν, πρὸς παντελῆ ἀποποίησιν τῶν ἐν τοῖς θρυλουμένοις κεφαλαίοις βλασφημιῶν δεῖν ᾠήθημεν ἐκθέσθαι ἐρωτήσεις καὶ κεφάλαιά τινα ἰσάριθμα τοῖς Κυρίλλῳ συγγραφεῖσι καὶ κατὰ διάμετρον ἀντικείμενα, ἐν οἷς ἐκεῖνος (ὡς ὑπετέθη πολλάκις) ἠκόνισε γλῶτταν κατὰ Θεοῦ, ὥστε δύνασθαι ταῦτα καλεῖσθαι ἔλεγχον καὶ διόρθωσιν τῶν λεγομένων Κυρίλλου κεφαλαίων. Φυλάττεται δέ πως ἡ τάξις ἐκείνων κἀν τοῖς παρ᾽ ἡμῖν ἐκθησομένοις, ἵν᾽ ἔχῃ ἕκαστος τῶν πιστῶν συγκρίνειν καὶ παραβάλλειν ἀμφότερα καὶ γινώσκειν ῥᾳδίως τὴν εὐσέβειαν μὲν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τὸ ψεῦδος δὲ τῶν αἱρετικῶν. Ἔστι δ᾽ὅπου τῆς χρείας ἀπαιτούσης ἢ ἀφαιρήσομεν ἢ προστεθησόμεθα ἕτερά τινα πρὸς ἀκριβῆ τοῦ προβλήματος γνῶσιν συντείνοντα. Χρησόμεθα δὲ καὶ λέξεσι καὶ ὅλαις ἐννοίαις καὶ περιόδοις κειμέναις ἐκεῖσε, ἵνα μὴ δόξωμεν ταῖς λέξεσι καὶ εὐσεβέσιν ἐννοίαις μάχεσθαι, ἀλλὰ μὴ ταῖς καινοτομίαις καὶ ἀσεβέσι δόγμασιν» [1]. Πράγματι ἡ ἐξωτερικὴ μορφὴ τῶν κεφαλαίων τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ἀπὸ σκοποῦ διετηρήθη κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ ἐν τῇ Δοσιθεείῳ, ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικὸν περιεχόμενον μετεβλήθη γενικῶς, ἀντικατασταθείσης τῆς καλβινικῆς διδασκαλίας διὰ τῆς ὀρθοδόξου, ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἔκτασις τῆς τελευταίας ὑπερεδιπλασιάσθη.

Κατωτέρω ἐξετάζομεν συντόμως καὶ ἐξ ἐπόψεως δογματικοσυμβολικῆς

* **Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου Τεύχους σ. 119.**

1. MCC. 34β, 1721/4. KiMEO. I, 423/4. ΜεΣπ. 87. ΜΘΟ. 160.

τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν τῆς Δοσιθεείου Ὁμολογίας καθ' ὅρον καὶ ἐν στενῇ ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἀντίστοιχον καλβινικὴν διδασκαλίαν τῆς καθ' ἧς στρέφεται Λουκαρείου Ὁμολογίας [1].

Ἐν τῷ α' ὅρῳ ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος διδάσκει τὸ περὶ *τριαδικοῦ Θεοῦ* χριστιανικὸν δόγμα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἱεροῦ συμβόλου Νικαίας—Κων/πόλεως καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, ἐξαιρομένης τῆς τε ἑνότητος καὶ τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τῆς ὁμοουσιότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα. Ἐν τῇ διατυπώσει ἀκολουθεῖ σχεδὸν κατὰ λέξιν τῇ Λουκαρείῳ Ὁμολογίᾳ, ἐπίσης ὀρθοδόξως διατυπούσῃ τὸ δόγμα [2]. Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν ἔγκειται ἐν τῇ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίᾳ, καθ' ὅσον ἡ μὲν Δοσιθέειος Ὁμολογία ποιεῖται χρῆσιν τῆς κλασσικῆς ὀρθοδόξου διατυπώσεως: «Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον», ἡ δὲ Λουκάρειος Ὁμολογία τῆς καινοφανοῦς πως: «Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς *δι' Υἱοῦ προερχόμενον*». Ἡ τοιαύτη ὑπὸ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ἀντικατάστασις τοῦ καθιερωμένου ὑπὸ τῆς παραδόσεως «ἐκπορεύεσθαι» διὰ τοῦ ἀσυνήθους «προέρχεσθαι» καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἀπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἰδίᾳ φερομένου «διὰ τοῦ Υἱοῦ» ἐφάνησαν τῷ Δοσιθέῳ ὕποπτα, ἀποσκοποῦντα τὴν προσέγγισιν πρὸς τὸ δυτικὸν «Filioque» καὶ τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ ἱκανοποίησιν ἀμφοτέρων τῶν ἀπόψεων, τῆς τε τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῆς τῶν δυτικῶν, ἢ ἴσως τὴν συμπερίληψιν καὶ συγχώνευσιν τῶν δύο ὅρων «ἐκπορεύεσθαι» καὶ «πέμπεσθαι» ἐν ἑνὶ τρίτῳ, τῷ «προέρχεσθαι», ἀποφευγομένων οὕτω τῶν διδόντων λαβὴν εἰς παρεξηγήσεις δύο προηγουμένων. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ μὲν ὅρος «προέρχεσθαι» αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ἀπαντῶν καὶ ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ ἑλληνικῇ δογματικῇ παραδόσει, δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀποκρουστέος· ἡ δὲ ὑπὸ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας χρησιμοποίησις καὶ τοῦ σπανίου τύπου «δι' Υἱοῦ» ἐγένετο προφανῶς πρὸς συνδιαλλαγὴν τῶν δύο διισταμένων ἀπόψεων, ὡς τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν τοῖς ἐν Βόννῃ συνεδρίοις τῶν Παλαιοκαθολικῶν τῷ 1874/5 τῇ συμμετοχῇ καὶ Ὀρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν, ὡς καὶ ἐν τῇ συνδιασκέψει τῆς μεικτῆς ἐξ Ὀρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν ἐπιτροπῆς ἐν Λονδίνῳ τῷ 1931 [3]. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ «δι' Υἱοῦ» ἀπαντᾷ καὶ παρ'

1. Περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ποιούμεθα λόγον ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκτιθεμένων ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν: Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, τ. Ι. σ. 225 ἑξ. Κείμενον τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας παρὰ ΚiΜΕΟ Ι, 24—44. ΜΘΟ. 267/76.

2. Λουκάρ. Ὁμολογία 1. Ὀρθοδοξότερον ἐκφράζεται ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἐν ταῖς περισωθείσαις ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων περικοπαῖς ἐκ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ (ΚiΜΕΟ. Ι, 341 ἑξ. ΜΘΟ. 132. ΜεΣπ. 62) καὶ ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Untenbogaert ἀπὸ 22.9.1613 (παρὰ E. Legrand, Bibliographie hellénique, τ. IV. σ. 297 ἑξ). Πρβλ. ὁμοίως τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν τῶν Ὁμολογιῶν Μητροφάνους Κριτοπούλου 1 (*Ἰω. Καρμίρη*, Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γῶδον ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ, σ. 39 ἑξ.) καὶ Πέτρου Μογίλα Ι, 7—9.71.

3. *Ἰω. Καρμίρη*, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 340. 368.

ἀρχαιοτέροις Ἕλλησι Πατράσι καὶ θεολόγοις, οἷον τῷ Γρηγορίῳ θαυματουργῷ, τοῖς Καππαδόκαις, τῷ Ἐπιφανίῳ, τῷ Κυρίλλῳ Ἀλεξανδρείας, τῷ Δαμασκηνῷ, τῷ Γενναδίῳ Σχολαρίῳ καὶ ἄλλοις, ἀλλ' ὅμως οὗτοι, ὡς καὶ πάντες οἱ ὀρθόδοξοι δογματικοὶ θεολόγοι, διακρίνουσι δι' αὐτοῦ ὀξέως τὴν *ἀΐδιον καὶ ὑποστατικὴν ἐκπόρευσιν* τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς ἀπὸ τῆς *ἐν χρόνῳ πέμψεως* αὐτοῦ δι' Υἱοῦ, περὶ ἧς γίνεται λόγος ἐν Ἰωάν. 14,26 καὶ 15,26 [1]. Ὅτι δὲ τὸ πατερικὸν «διὰ τοῦ Υἱοῦ» διαφέρει τοῦ δυτικοῦ «Filioque», γίνεται δῆλον ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν μεταχειριζομένων αὐτὸ Πατέρων καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης[2], ὡς καὶ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ῥητῶς τονίζοντος: «ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν», ἀλλὰ «δι' Υἱοῦ μεταδιδόμενον καὶ μεταλαμβανόμενον ὑπὸ πάσης κτίσεως», ἢ «δι' Υἱοῦ πεφανερῶσθαι καὶ μεταδίδοσθαι ἡμῖν»[3].

Ἐν τῷ β' ὅρῳ γίνεται λόγος περὶ τῆς *ἁγίας Γραφῆς*. Ἐνῷ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ ταυταρίθμῳ κεφαλαίῳ αὐτῆς, ὑπὸ καλβινικὴν ἐπίδρασιν[4], ὑπολαμβάνει τὴν ἁγίαν Γραφὴν ὡς τὴν μόνην πηγὴν τῆς πίστεως, ἀπορρίπτουσα τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν δὲ αὐθεντίαν τῆς ἁγίας Γραφῆς «πολλῷ μᾶλλον ἀνωτέραν τῆς ἣν κέκτηται ἡ Ἐκκλησία», καθ' ὅτι ἡ μὲν ἁγία Γραφὴ εἶναι «θεοδίδακτος», ἔχουσα δημιουργὸν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ διὰ τοῦτο ἀλάθητος, ἡ δὲ Ἐκκλησία, ὑπὸ ἀνθρώπων διδασκομένη, δὲν εἶναι ἀλάθητος· ἀντιθέτως ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ὀρθοδόξως διδάσκει, ὅτι αἱ πηγαὶ τῆς πίστεως εἶναι δύο: ἡ ἁγία Γραφὴ καὶ ἡ ἱερὰ Παράδοσις, αἵτινες εἶναι ἰσόκυροι καὶ ἰσοστάσιοι, καθ' ὅτι ἀμφοτέρων δημιουργὸς εἶναι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὅπερ διδάσκαλον ἔχουσα ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὡσαύτως ὡς ὅλον ἀλάθητος, διὰ τοῦτο δὲ κέκτηται αὐθεντίαν «οὐχ ἧττον τῆς ἣν κέκτηται ἡ θεία Γραφή», ἧς εἶναι ὁ φύλαξ καὶ ὁδηγὸς καὶ ἑρμηνεύς[5].

Εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀναφέρονται καὶ αἱ τρεῖς πρῶται ἐρωταποκρίσεις τῆς Λουκαρείου καὶ τῆς Δοσιθεείου Ὁμολογίας. Ἐν τῇ πρώτῃ τούτων, ἐνῷ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία ὀρθῶς ἐπιτρέπει εἰς πάντας τοὺς χριστιανοὺς τὴν ἐλευθέραν ἀκρόασιν καὶ ἀνάγνωσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἡ τοῦ Δοσιθέου, ὑπὸ λατινικὴν πιθανῶς ἐπίδρασιν, ἢ μᾶλλον «διὰ τῆς πείρας τὴν βλάβην ἐγνωκυῖα», ὥρισεν ὅτι «παντὶ εὐσεβεῖ ἐπιτέτραπται μὲν ἀκούειν τὰ τῆς Γραφῆς, ἀναγινώσκειν δὲ ἔνια τῆς Γραφῆς μέρη, καὶ μάλιστα τῆς παλαιᾶς,

1. Πρβλ. καὶ ***Ζ. Ρώση***, Σύστημα Δογματικῆς τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1903, σ. 256 ἑξ. ***Χ. Ἀνδρούτσου***, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1907, σ. 82 ἑξ. ***Δ. Μπαλάνου***, Ἡ Ὁμολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἀθῆναι 1906, σ. 13.

2. Βλέπ. K. Holl, Amphilochius von Ikonium in seinem Verhältnis zu den grossen Kappadozien, Tübingen und Leipzig 1904, σ. 214 ἑξ.

3. Ἔκδ. ὀρθ. πίστ. I, 8. MPG. 94, 821. 832/3.

4. ***Καλβίνου***, Instit. I, 7. VI, 9, 2. Confes. Gallic. V.

5. Ἡ αὐτὴ ὀρθόδοξος διδασκαλία καὶ ἐν ταῖς Ὁμολογίαις τοῦ Κριτοπούλου 7 καὶ τοῦ Μογίλα I, 4.

ἀπηγόρευται τοῖς μὴ γεγυμνασμένοις», ἐπιτρέψασα τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς «ὑπὸ μόνων τῶν μετὰ τῆς πρεπούσης ἐρεύνης τοῖς βάθεσιν ἐγκυπτόντων τοῦ πνεύματος καὶ εἰδότων οἷς τρόποις ἡ θεία Γραφὴ ἐρευνᾶται καὶ διδάσκεται καὶ ὅλως ἀναγινώσκεται». Ἀλλ' ὁ ξένος πρὸς τὰς θεωρητικὰς ἀρχὰς καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας[1] περιορισμὸς οὗτος πρέπει οὐ μόνον νὰ νοηθῇ ὡς «σύστασις μᾶλλον τοῖς ἁπλουστέροις πρὸς προφύλαξιν καὶ προσοχήν»[2], ἀλλὰ καὶ ὡς ἔργον κατεπειγούσης ἀνάγκης καὶ ἀμύνης καιρικὸν καὶ μέτρον ὅλως προσωρινὸν κατὰ τῆς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Κύριλλον Λούκαριν Καλβινιστῶν διαδόσεως εἰς τὸν ἀμαθῆ λαὸν τῆς νεοελληνικῆς μεταφράσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς τοῦ Μαξίμου Καλλιπολίτου καὶ τῆς σὺν ταύτῃ ἐπικινδύνου διαδόσεως προτεσταντικῶν ἰδεῶν, ὡς τοιοῦτον δὲ τὸ μέτρον ἐκεῖνο εἶναι ἐντελῶς ἄσχετον πρὸς τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἀείποτε φιλελεύθερον πνεῦμα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις πάντοτε ἐπέτρεψε τὴν κοινὴν καὶ ἐλευθέραν ὑπὸ τῶν πιστῶν ἀνάγνωσιν ὡς καὶ τὴν μετάφρασιν τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς τὰς γλώσσας τῶν ὀρθοδόξων λαῶν. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Δοσιθέου, οὖσα μοναδικὴ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ δογματικῇ Θεολογίᾳ, στερεῖται παντὸς ὑποχρεωτικοῦ χαρακτῆρος, οὐδέποτε ἐφαρμοσθεῖσα, καὶ ἔχει ἁπλῶς ἱστορικὴν μόνον σημασίαν, δυναμένη νὰ ἐξηγηθῇ μόνον ἐξ ἱστορικῶν λόγων καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης[3].

Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐρωταποκρίσει, ἐνῷ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, ὑπὸ καλβινικὴν ἐπίδρασιν[4], δέχεται ὅτι ἡ ἁγία Γραφὴ δὲν εἶναι μὲν ἐν πᾶσι σαφής, ἀλλ' ὅμως «τὰ ἐν αὐτῇ τῆς πίστεως δόγματα λαμπρὰ καὶ σαφῆ τοῖς ἀναγεννηθεῖσι καὶ φωτισθεῖσιν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος» καθίστανται «τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτι φωτισθέντα παρ' αὐτῆς τῆς Γραφῆς», οὕτως ὥστε ἀποβαίνει «λύχνος καὶ φῶς ἡ Γραφή, φωτίζουσα τὴν διάνοιαν τῶν πιστῶν καὶ ἀπελαύνουσα τὸ σκότος»· ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ὀρθῶς διδάσκει, ὅτι οἱ ἀναγεννηθέντες γινώσκουσι μὲν τὰ θεμελιώδη δόγματα τῆς πίστεως, δὲν δύνανται δ' ὅμως *πάντες* νὰ γνωρίζωσι «καὶ ἃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον μόνοις τοῖς ἐγγεγυμνασμένοις ἐπὶ σοφίᾳ καὶ ἁγιότητι φανεροῖ», καὶ

---

1. Τὴν περὶ ἀναγνώσεως καὶ ἀκροάσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς γνησίαν διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας διετύπωσαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες Πατέρες, ὧν τὰς σχετικὰς μαρτυρίας συνεκέντρωσεν ὁ ***Δωρόθεος Σχολάριος***, Ταμεῖον Πατρολογίας, Ἀθῆναι 1883, σ. 203—231. Πρβλ. καὶ ***Ἰω. Καρμίρη***, Ἡ μελέτη τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἡ εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἀπόδοσις αὐτῆς, ἄρθρον ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 25 (1948) 259 ἑξ.

2. ***Χ. Ἀνδρούτσου***, Συμβολικὴ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου[2], Ἀθῆναι 1930, σ. 143 ἑξ.

3. Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φιλαρέτου καὶ τῆς Ῥωσικῆς Συνόδου γενομένη τῷ 1838 διόρθωσις τῆς παρούσης ἐρωταποκρίσεως, ἣν παρατιθέμεθα ἐνταῦθα.

4. ***Καλβίνου***, Instit. I, 9, 3.

διὰ τοῦτο ἀνάγκη «ἐπιστημόνων καὶ θείων ἀνδρῶν πρὸς ἔρευναν καὶ ἀληθῆ κατάληψιν καὶ γνῶσιν ὀρθὴν καὶ συνῳδὸν τῇ πάσῃ Γραφῇ καὶ τῷ δημιουργῷ ταύτης ἁγίῳ Πνεύματι».

Ἐν τῇ τρίτῃ ἐρωταποκρίσει, ἐνῷ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, ὑπὸ καλβινικὴν ἐπίδρασιν[1], ἀπορρίπτει τὰ δευτεροκανονικὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καλοῦσα αὐτὰ διὰ τοῦ ἀγνώστου τέως τοῖς ἀνατολικοῖς προτεσταντικοῦ ὅρου «ἀπόκρυφα», «ὅτι τὸ κῦρος παρὰ τοῦ παναγίου Πνεύματος οὐκ ἔχουσιν, ὡς τὰ κυρίως καὶ ἀναμφιβόλως κανονικὰ βιβλία»· ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ἐξ ἀντιθέτου, *συνῳδὰ τῇ ἀρχούσῃ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ Θεολογίᾳ διδασκαλίᾳ*[2], συγκαταριθμεῖ καὶ τὰ δευτεροκανονικὰ ἐν τοῖς κανονικοῖς βιβλίοις τῆς ἁγίας Γραφῆς. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος συμμερίζεται τὴν ἀντίληψιν τῶν περισσοτέρων καὶ ἐπισημοτέρων ὀρθοδόξων Πατέρων καὶ θεολόγων, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θεωρῆται ὅτι τελεῖ ἐν αὐτῷ ὑπὸ λατινικὴν ἐπίδρασιν[3], κακῶς δὲ παρελείφθη —προφανῶς διὰ τὸν λόγον τοῦτον— ὁλόκληρος ἡ τρίτη ἐρωταπόκρισις ἐν τῇ ῥωσικῇ Ζ΄ ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας καὶ τῇ ρωσικῇ μεταφράσει αὐτῆς ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φιλαρέτου, τοῦθ᾽ ὅπερ ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Ῥωσικὴ Θεολογία τοῦ ιθ΄ αἰῶνος κατὰ τὸ πλεῖστον, ἑπομένη τῷ ὑπὸ προτεσταντικὴν ἐπίδρασιν Θεοφάνει Prokopovitch, διέστελλε τὰ δευτεροκανονικὰ τῶν πρωτοκανονικῶν βιβλίων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μᾶλλον ἀναγνωρίζουσαν ταῦτα νεωτάτην καὶ σύγχρονον Ῥωσικὴν Θεολογίαν.

Ἐν τῷ γ΄ ὅρῳ γίνεται λόγος περὶ τοῦ *προορισμοῦ* τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ

---

1. ***Καλβίνου,*** Instit. IV, 9, 14. Confes. Belg. VI.
2. Βλέπ. ***Ἰω. Καρμίρη,*** Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 158.
3. W. Gass, μν. ἔ. σ. 84. C. Georgi, μν. ἔ. σ. 58. Σημειωτέον ὅτι ἀντιθέτως ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος μετὰ τῆς ἰδίας εὐκολίας κατηγορήθη ἐπὶ προτεσταντισμῷ, διότι συνεμερίσθη τὴν ἑτέραν ἐκδοχὴν τῆς μειονότητος τῶν ὀρθοδόξων Πατέρων καὶ θεολόγων, τῶν διακρινόντων τὰ δευτεροκανονικὰ ἢ ἀναγινωσκόμενα τῶν πρωτοκανονικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Βλέπ. ***Ἰω. Καρμίρη,*** μν. ἔ. σ. 156 ἑξ. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γῶδον ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ, σ. 90 ἑξ. Παρατηρητέον ἐπίσης ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐξ ἀφορμῆς τῆς πρώτης ἐρωταποκρίσεως γενικεύοντας καὶ ἐπεκτείνοντας τὴν λατινικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τὰς ἄλλας τρεῖς, ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ἡ ὁμοιότης τῆς διδασκαλίας τῶν τριῶν τελευταίων ἐρωταποκρίσεων πρὸς τὴν λατινικὴν διδασκαλίαν προέρχεται οὐχὶ ἐκ λατινικῆς ἐπὶ τὸν Δοσίθεον ἐπιδράσεως, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τῶν δύο Καθολικῶν Ἐκκλησιῶν, Ὀρθοδόξου καὶ Ῥωμαϊκῆς. Οὕτως ὁ A. Palmieri ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον παρετήρησεν, ὅτι αἱ ἐρωταποκρίσεις τῆς Δοσιθεείου Ὁμολογίας «adeo arcta cum catholica doctrina cognatione continentur, ut eas catholicum virum auctorem vel inspiratorem habuisse probe diceres».(Theologia dogmatica orthodoxa (Ecclesiae Graeco—Russicae) ad lumen catholicae doctrinae examinata et discussa, Florentiae 1911. τ. I. σ. 492, πρβλ. καὶ σ. 499).

τοῦ Θεοῦ. Ἐνῷ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ ταυταρίθμῳ κεφαλαίῳ αὐτῆς, ἀπορρίψασα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, κατήντησεν εἰς τὸν ἀπόλυτον προορισμόν τοῦ Καλβινισμοῦ [1], ἡ τοῦ Δοσιθέου, ἀναγνωρίσασα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, συνῳδὰ τῇ ἀρχαίᾳ ὀρθοδόξῳ παραδόσει, ἐδίδαξε τὸν ἐπὶ τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐρειδόμενον σχετικὸν προορισμόν, μὴ θιγομένης ἀλλὰ προϋποτιθεμένης τῆς συνεργείας τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας [2]. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὀρθοδόξου διδασκαλίας ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ ὀρθή, τοὐλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ δόγματος, ἐξαιρέσει μόνον τῆς φραστικῆς διατυπώσεως, καὶ εἰδικῶς τῆς ἀναλήψεως τῶν ὅρων «χάρις προκαταρκτικὴ—χάρις ἰδική», οἵτινες ὄζουσι δυτικοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ φαίνονται εἰλημμένοι ἐκ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Πατριάρχου λατινικῶν δογματικῶν βοηθημάτων [3].

Ἐν τῷ δ′ ὅρῳ διδάσκεται ὅτι ὁ Τριαδικὸς Θεὸς εἶναι *δημιουργὸς* τοῦ ἀοράτου καὶ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου. Τοῦτο δέχεται καὶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι αὕτη φαίνεται διατελοῦσα ὑπὸ καλβινικὴν ἐπίδρασιν ἐν τῇ φράσει: «εἰ δέ τι κακόν ἐστιν ἐν τῇ φύσει», ἣν ὁ Δοσίθεος ἐπιτυχῶς διώρθωσε διδάξας: «ἁπλῶς ἐν τῇ φύσει κακὸν οὐκ οἴδαμεν», ἐφ᾽ ὅσον, κατ᾽ ἀμφοτέρας τὰς ἐν λόγῳ Ὁμολογίας, «φύσει ἀγαθὸς ὁ ποιητὴς»

1. ***Καλβίνου***, Instit. III, 21,5. 22,2 καὶ 6. Λουκάρ. Ὁμολογ. 3. Ἀντίθετα ἐδίδασκεν ὁ Λούκαρις ἐν ταῖς ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Συνόδου ὁμιλίαις του (ΚiΜΕΟ. I, 347 ἑξ. ΜεΣπ. 64 ἑξ. ΜΘΟ. 133 ἑξ.).

2. Πρβλ. καὶ Ὁμολογίας Κριτοπούλου 4, (***Ἰω. Καρμίρη***, Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γῶδον ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ, σ. 56 ἑξ.), Μογίλα I, 26 καὶ 30, ὡς καὶ Πρακτικὰ Συνόδων Κων/πόλεως 1638, Κων/πόλεως—Ἰασίου 1642 καὶ Ἱεροσολύμων 1672, παρὰ ΚiΜΕΟ. I, 401/2. 409.333.347 ἑξ.

3. Ἐν πάσῃ περιπτώσει φαίνεται ἡμῖν ὑπερβολικὴ ἡ ὑπό τινων (ὡς τῶν E. Amann, L' Église de Jérusalem, ἄρθρον ἐν Dictionnaire de Théologie catholique, τ.VIII. σ. 1005. F. Heiler, Urkirche und Ostkirche, München 1937, σ. 211. C. Georgi, μν. ἔ. σ. 40/1) κατηγορηθεῖσα Μολινιστικὴ ἐπὶ τὸν Δοσίθεον ἐπίδρασις ἐν τῇ διατυπώσει τοῦ ὅρου τούτου, καὶ μάλιστα τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ: «πιστεύομεν τὸν ἄκρως ἀγαθὸν Θεὸν ἐξ ἀϊδίου οὓς ἐξελέξατο εἰς δόξαν προορίσαι, οὓς δ᾽ αὖ ἀπεδοκίμασεν εἰς κατάκρισιν παραχωρῆσαι... ὅτι τούτους μὲν προεῖδε καλῶς τῷ αὐτεξουσίῳ χρησομένους, τούτους δὲ κακῶς»· διότι οὐχὶ διάφορον διατύπωσιν εὑρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Κριτοπούλῳ (Ὁμολογ. 4) καὶ παρ᾽ αὐτοῖς τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι Πατράσιν, ὡς π. χ. τῷ Ἰωάννῃ Δαμασκηνῷ (Διάλογ. κατὰ Μανιχαίων 37. 73. 79. MPG. 94, 1544. 1572. 1577. Ἔκδ. ὀρθ. πίστ. II, 29/30. MPG. 94, 964 ἑξ.), τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ τοῖς νεωτέροις ὀρθοδόξοις θεολόγοις. Οὕτως ὁ Μ. Jugie προσεπιμαρτυρεῖ, ὅτι ἡ τοῦ γ′ ὅρου «doctrina conceptui Byzantinorum plene consonat, et a theologis Graecorussis modernis ut fidei orthodoxae expressio communiter retinetur». (Theologia dogmatica christianorum orientalium, Parisiis 1933, τ. II. σ. 761).

ὢν, δὲν «δύναταί ποτε κακοῦ ποιητὴς εἶναι». Ὅθεν ἐπεξηγεῖ ὁ Δοσίθεος: «εἰ δέ τι κακόν, ταὐτὸν εἰπεῖν, ἁμάρτημα, γινόμενον ἐναντίως τῇ θείᾳ θελήσει, ἐστὶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἢ τῷ δαίμονι»[1].

Ἐν τῷ ε΄ ὅρῳ γίνεται λόγος περὶ τῆς *θείας προνοίας*. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Λουκάρειον Ὁμολογίαν, ἥτις ἀναλαμβάνει ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἀντίστοιχον καλβινικὴν διδασκαλίαν[2], ἐκδεχομένη τὴν θείαν πρόνοιαν ὡς ἀπόλυτον καὶ ὁλοκληρωτικήν, ἀποκλείουσα δὲ πᾶσαν περὶ αὐτῆς συζήτησιν καὶ ἔρευναν, ὁ Δοσίθεος ἀναπτύσσει τὴν ὀρθόδοξον ἐπὶ τοῦ προκειμένου διδασκαλίαν[3]. Δεχόμενος δὲ ὅτι τὴν θείαν πρόνοιαν δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζωμεν μόνον «ἐν τοῖς ἀπορρήτοις καὶ μηδ' ὅλως ἀποκαλυφθεῖσι κρίμασιν», οὐχὶ δ' ὅμως καὶ προκειμένου διὰ τὰ ἐν «τῇ θείᾳ Γραφῇ παραδεδομένα περὶ αὐτῆς»[4], προβαίνει εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς σχέσεως τῆς θείας προνοίας πρὸς τὸ κακόν. Καθ' ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας: «πιστεύομεν *τὰ πάντα* ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ κυβερνᾶσθαι προνοίας», περιλαμβάνει καὶ τὸ κακόν, περιαπτομένων «αὐτῇ κυρίως καὶ πρωτουργῶς τῶν κατὰ παραχώρησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων τε καὶ δαιμόνων γινομένων», ὡς διεπίστωσεν καὶ ἡ ἐν Κων/πόλει—Ἰασίῳ Σύνοδος τοῦ 1642[5]. Τῷ ὄντι, ἀφοῦ, κατὰ τὸν Καλβῖνον, τὰ πάντα γίνονται ὑπὸ τῆς παντουργοῦ προνοίας τοῦ παντοδυνάμου καὶ δικαίου Θεοῦ κατ' ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα καὶ ἑτεραρχίαν, δέον μεταξὺ αὐτῶν νὰ συμπεριληφθῇ καὶ τὸ κακόν, ν' απο-

1. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Δοσίθεος δὲν ἐπεκτείνεται ἐνταῦθα καὶ ἐν τῇ ἀγγελολογίᾳ καὶ δαιμονολογίᾳ· τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι «ἐντελῶς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν», ὡς ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον ἐκφράζεται ὁ ἀναζητῶν πανταχοῦ τῆς Δοσιθεείου Ὁμολογίας ἑτεροδόξους ἐπιδράσεις C. Georgi (μν. ἔ. σ. 42), ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Πατριάρχης ἦτο ὑποχρεωμένος ν' ἀκολουθῇ κατὰ λέξιν τῇ Λουκαρείῳ Ὁμολογίᾳ, ἥτις, κατὰ τὰ καλβινικὰ πρότυπα αὐτῆς, ἀποφεύγει τὴν εὐρυτέραν ἀνάπτυξιν τῶν δογμάτων τούτων.

2. ***Καλβίνου***, Instit. I, 16, 3. 17, 1—2. Confes. Belg. 13. Confes. Gallic. 8.

3. Πρβλ. καὶ Ὁμολογίαν Μογίλα I, 29—31.

4. Ἡ γνώμη τοῦ J. Aymon, Monuments authentiques de la religion de Grecs etc., A la Haye 1708, σ. 375, καθ' ἣν «cette doctrine...est entièrement conforme à tout ce que le patriarche Lucar en a dit», εἶναι ἀστήρικτος καὶ αὐθαίρετος, προελθοῦσα ἐξ οὐχὶ ὀρθῆς κατανοήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου λεγομένων. Καὶ ὁ C. Georgi, μν. ἔ. σ. 43, παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τοῦ Aymon «trifft keineswegs die Wahrheit; denn gerade im deutlichen Unterschied zu der von Kyrill vorgetragenen Anschauung, nach der die Erhabenheit Gottes jede Spekulation über die Providenz ausschliesst, entfaltet die Confessio Dosithei die orthodoxe Vorsehungslehre, die aus der alten griechischen Doktrin stammt, in bezug auf das Böse. In den Worten Kyrills hörte Dositheus ebenso wie die Synode von Jassy (KiMEO. I, 410) nur «die Blasphemie einer Zurückführung des Schlechten und Dämonischen auf die Veranstaltung Gottes». (W. Gass, μν. ἔ. σ. 168).

5. MCC. 34β, 1629. KiMEO. I, 410. ΜεΣπ. 38. ΜΘΟ. 155.

κλεισθῇ δὲ ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία[1]. Ὅθεν ὁ Δοσίθεος, διορθῶν τὴν καλβινικὴν ταύτην διδασκαλίαν τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἐδίδαξεν, ὡς οἱ ἀρχαῖοι Πατέρες: «Πιστεύομεν *πάντα τὰ ὄντα, εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα*, ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ κυβερνᾶσθαι προνοίας, τὰ δὲ κακά, ᾗ κακά, προειδέναι μὲν τὸν Θεὸν καὶ παραχωρεῖν, οὐ μὴν καὶ προνοητὴν εἶναι τούτων, ἐπεὶ μηδὲ ποιητήν· ἤδη γεγενημένα δὲ ἔσθ' ὅτε ἐπευθύνεσθαι πρός τι χρήσιμον ὑπὸ τῆς ἄκρας ἀγαθότητος, οὐ ποιούσης μέν, ἐγκεντριζούσης δὲ πρὸς τὸ κρεῖττον ὡς οἷόν τε ἐκείνοις».

Ἐν τῷ ς' ὅρῳ ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῆς Λουκαρείου πραγματεύονται περὶ τῆς *προπατορικῆς ἁμαρτίας* καὶ τῆς μεταδόσεως αὐτῆς μεθ' ἁπασῶν τῶν ἀκολουθιῶν καὶ ποινῶν της ἀπὸ τῶν γεναρχῶν εἰς πάντας τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν, «ὥστε μηδένα κατὰ σάρκα γεννᾶσθαι, ὃς τὸ φορτίον οὐκ ἐπιφέρει τοῦτο καὶ τοὺς καρποὺς αὐτῆς οὐκ αἰσθάνεται ἐν τῷ νῦν αἰῶνι»[2]. Ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου ἐπεξηγήθη ὀρθῶς καὶ σκοπίμως, ὅτι εἰς τοὺς καρποὺς τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας δὲν συμπεριλαμβάνονται καὶ αἱ προαιρετικαὶ καὶ θανάσιμοι ἁμαρτίαι «καὶ εἴ τι ἕτερον ὑπὸ μοχθηρᾶς προαιρέσεως ἐναντίον τῇ θείᾳ θελήσει γίνεται οὐχ ὑπὸ φύσεως», ἐντεῦθεν δὲ καὶ πολλοὶ ἅγιοι καὶ πρὸ πάντων ἡ παναγία μήτηρ τοῦ Κυρίου, καίπερ βαρυνόμενοι ὑπὸ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας, ἐν τούτοις ἦσαν ἀμέτοχοι αὐτῶν.

Ἐν τῷ ζ' ὅρῳ γίνεται λόγος περὶ τῆς *θείας ἐνανθρωπήσεως*, ἐκφερομένης τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας[3], ἣν ἀντιστοίχως ἐπαναλαμβάνει καὶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, συναποδέχονται δὲ καὶ οἱ Διαμαρτυρόμενοι. Μόνον ὑπὸ τὴν καλβινικὴν περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ ἐπίδρασιν εἶναι ἡ φράσις τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐνηνθρώπησε καὶ ἔπαθε «σωτηρίαν πᾶσι *τοῖς πιστοῖς* καὶ δόξαν προξενῆσαι», ἅτε περιορίζουσα τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας μόνον εἰς τοὺς προωρισμένους εἰς τοῦτο πιστούς. Ὅθεν εὐλόγως τὴν φράσιν ταύτην παρέλιπεν ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, ἡ ὁποία προσέτι ἀπὸ σκοποῦ προσέθηκε μετ' ἐμφάσεως τὴν φράσιν: γεννηθέντα «χωρὶς τοῦ δοῦναι πόνον ἢ ὠδῖνας τῇ ἰδίᾳ κατὰ σάρκα μητρὶ ἢ τὴν παρθενίαν αὐτῆς διασεῖσαι», εἰ καὶ τὴν Μαρίαν ὀνομάζει «ἀει-

---

1. Πρβλ. καὶ W. Walther, Lehrbuch der Symbolik, Leipzig—Erlangen 1924, σ. 185 ἑξ.

2. Πρβλ. καὶ *Ἱερεμίου Β'*, Ἀπόκρισ. Α', ἐν Acta et scripta theologorum Wirtembergensium et Patriarchae Constantinopolitani D. Hieremiae, quae utrinque ab anno MDLXXVI usque ad annum MDLXXXI de Augustana Confessio inter se miserunt, Witebergae 1584, σ. 43, ὡς καὶ Ὁμολογίας Κριτοπούλου 3. 7 καὶ Μογίλα Ι, 23. 24. ΙΙΙ, 20.

3. Πρβλ. καὶ Ὁμολογίας Κριτοπούλου 3 καὶ Μογίλα Ι, 33—58.

πάρθενον» καὶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, πιθανώτατα πρὸς διαλλακτικοὺς καὶ προπαγανδιστικοὺς σκοποὺς ἐν μέσῳ τῶν Ὀρθοδόξων [1].

Ἐν τῷ η´ ὅρῳ καὶ τῇ συναφεῖ δ´ ἐρωταποκρίσει ἀναπτύσσεται ἡ ὀρθόδοξος διδασκαλία περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς τοῦ «μόνου μεσίτου» καὶ τῶν Ἁγίων ὡς «πρεσβευτῶν» πρὸς τὸν Θεόν, ὡς καὶ περὶ τῆς ἐπικλήσεως τῶν Ἁγίων καὶ τῆς ἀποδιδομένης αὐτοῖς καὶ ταῖς εἰκόσιν αὐτῶν, καὶ ἐξαιρέτως τῆς Θεοτόκου, τιμῆς καὶ σχετικῆς προσκυνήσεως, συνῳδὰ τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ζ´ Οἰκουμενικῆς Συνόδου [2]. Ταῦτα εἰς ἀναίρεσιν καὶ διασάφησιν τῶν «ἐσκιασμένως ἄγαν καὶ δολίως» εἰσηγουμένων ἀντιστοίχως ὑπὸ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἥτις σιωπηρῶς καὶ ἐμμέσως ἀρνεῖται τὰς πρεσβείας τῶν Ἁγίων, ἀπορρίπτουσα ἅμα καὶ τὴν ἐπίκλησιν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν αὐτῶν, ὧν ῥητῶς καταδικάζεται ἡ «λατρεία καὶ θρησκεία» [3]. Παρὰ τῷ Δοσιθέῳ ὅμως θὰ ἠδύνατό τις νὰ διαπιστώσῃ φραστικήν τινα μόνον σχολαστικὴν ἐπίδρασιν ἐν οἷς γράφει, ὅτι τοὺς Ἁγίους «τιμῶμεν διττῶς: καθ᾽ ἕνα μὲν τρόπον τὴν μητέρα τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὃν καὶ *ὑπερδουλικὸν* φαμέν... (*ὑπερδουλικὴν* αὐτῇ ἀπονέμομεν τὴν προσκύνησιν), κατὰ δεύτερον δὲ τρόπον, ὃν καὶ *δουλικὸν* ὀνομάζομεν, προσκυνοῦμεν, εἴτ᾽ οὖν τιμῶμεν, τοὺς Ἁγίους» [4]. Ἐννοεῖται ὅτι, ἀνεξαρτήτως τῶν ὀθνείων τούτων ὅρων καὶ ἐκφράσεων, ἐν τῇ πραγματικότητι οἱ Ὀρθόδοξοι τιμῶσι καὶ ἐπικαλοῦνται τὴν Θεοτόκον ὡς ἀσυγκρίτως ὑπερέχουσαν πάντων τῶν Ἁγίων καὶ τῶν Ἀγγέλων καὶ πρὸ πάντων τούτων θερμὴν πρέσβυν πρὸς τὸν Θεόν, τιμιωτέραν καὶ ἐνδοξοτέραν καὶ ἁγιωτέραν πάντων καὶ ἀπολύτως ἁγίαν καὶ ἄμωμον μετὰ τόκον, εἰ καὶ ἀπορρίπτουσι τὸ λατινικὸν δόγμα τῆς ἀσπίλου συλλήψεως αὐτῆς [5]. Γενικῶς

1. Ὁμοίως ἄξιον προσοχῆς εἶναι, ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς Ὁμολογίας τοῦ Κριτοπούλου 3 καὶ τοῦ Μογίλα I, 49, οὐδαμῶς μνημονεύεται ὑπὸ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ἡ εἰς ᾅδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ, προφανῶς λόγῳ τῶν γνωστῶν μεταξὺ Ὀρθοδοξίας καὶ Καλβινισμοῦ διαφορῶν, περὶ ὧν ἴδε: *Ἰω. Καρμίρη*, Ἡ εἰς ᾅδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, Ἀθῆναι 1939, σ. 69 ἑξ. Περιέργως δὲ οὔτε καὶ ὁ Δοσίθεος ἐποιήσατο τὴν ἀπαιτουμένην προσθήκην, πιθανῶς ἐπειδὴ τὸ ἄρθρον τοῦτο τῆς πίστεως ἐλλείπει ἔκ τε τοῦ Συμβόλου Νικαίας—Κων/πόλεως καὶ ἐκ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, καθ᾽ ἧς εἰδικῶς ἐστρέφετο οὗτος.

2. Πρβλ. καὶ ὅσα ὁ Δοσίθεος γράφει ἐν τοῖς προλεγομένοις καὶ τῷ δ´ κεφαλαίῳ τῶνΠρακτικῶν τῆς Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων τοῦ 1672.

3. Ἀντίθετα παρίσταται διδάσκων ὁ Λούκαρις ἐν ταῖς ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Συνόδου ὁμιλίαις του (ΚiΜΕΟ. I, 353 ἑξ., 370 ἑξ. ΜεΣπ. 67 ἑξ., 74 ἑξ. ΜΘΟ. 135 ἑξ., 141 ἑξ.).

4. Πρβλ. καὶ B. Bartmann, Lehrbuch der Dogmatik [8], Freiburg i. B. 1932, τ. II. σ. 199. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Μογίλας (Ὁμολογ. III, 56) γράφει, ὅτι οἱ χριστιανοὶ «τιμῶσι τοὺς ἁγίους *δουλικῶς* ὡς φίλους Θεοῦ».

5. Ἰδιαίτατα «die mariologischen Aussagen der Confessio Dosithei—παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ C. Georgi, μν. ἔ. σ. 48—stellten den präzisesten dogmatischen Ausdruck dar, den die Orthodoxie je hierfür gefunden hat, und doch gilt auch

εἰπεῖν, ἡ Ὀρθόδοξος Δογματικὴ ἀγνοεῖ τὴν λατινικὴν διάκρισιν τῆς δουλικῆς καὶ ὑπερδουλικῆς προσκυνήσεως καὶ λατρείας τῶν Ἁγίων καὶ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου, ἀπονέμουσα, συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἁγίας Γραφῆς, λατρείαν καὶ δουλείαν μὲν μόνῳ τῷ Θεῷ, πᾶσι δὲ τοῖς Ἁγίοις καὶ αὐτῇ τῇ ὑπεραγίᾳ Θεοτόκῳ τιμὴν ἢ τιμητικὴν προσκύνησιν [1].

Ἐν τῷ θ' καὶ τῷ ιγ' ὅρῳ διδάσκεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος *δικαιοῦται* οὐχὶ «διὰ πίστεως ἁπλῶς μόνης, ἀλλὰ διὰ πίστεως ἐνεργουμένης διὰ τῆς ἀγάπης, ταὐτὸν εἰπεῖν, διὰ τῆς πίστεως καὶ τῶν ἔργων», ἄνευ δὲ τῆς τοιαύτης πίστεως δὲν δύναται νὰ σωθῇ ὁ ἄνθρωπος [2]. Ταῦτα εἰς ἀναίρεσιν τῶν ἀντιστοίχων ταυταρίθμων κεφαλαίων τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἥτις εἰσηγεῖται τὴν προτεσταντικὴν δόξαν περὶ τῆς ἐκ μόνης τῆς πίστεως δικαιώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀπορριπτομένων τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ θεωρουμένων ἁπλῶς ὡς «μέσων ἀναγκαίων ἐπὶ μαρτυρίᾳ τῆς πίστεως πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἡμῶν κλήσεως» [3].

Ἐν τοῖς ὅροις ι', ια' καὶ ιβ' περιέχεται ἡ ὀρθόδοξος *ἐκκλησιολογία*, ἀλλ' οὐχὶ πλήρως καὶ τελείως ἀνεπτυγμένη, ἐπειδὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν περιορίζεται εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας θιγόμενα σημεῖα, ἀφ' ἑτέρου δὲ οὔτε ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ παραδόσει τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας

---

noch von ihnen: «Im Unterschied von der abendländischen Dogmatik hat die Orthodoxe Kirche gegenüber der Gottesmutter eine ehrfürchtige Zurückhaltung gezeigt». (F. Heiler, μν. ἔ. σ. 206).

1. Ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι ὁ Δοσίθεος ἐν τῇ Γ' ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας του ἀντικατέστησε τὰς τῆς δ' ἐρωταποκρίσεως λέξεις: προσκύνησις καὶ προσκυνεῖν τοὺς Ἁγίους καὶ τὰς εἰκόνας αὐτῶν διὰ τῶν ὁμοίων: τιμὴ καὶ τιμᾶν αὐτούς, παρεμβαλὼν τὴν ἐπεξήγησιν: «τὸ γὰρ τὰς εἰκόνας προσκυνεῖν τιμή ἐστιν, οὐ λατρεία, κἂν καὶ σοφίζεται τὸ τῶν αἱρετικῶν σμῆνος λατρείαν τὴν τιμὴν λέγον».

2. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ ιδ' ὅρου. Πρβλ. καὶ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν τῶν Ὁμολογιῶν τοῦ ***Κριτοπούλου*** 6 καὶ τοῦ ***Μογίλα*** I, 1-3. III, 3-4 καὶ τῶν Πρακτικῶν τῶν Συνόδων Κων/πόλεως τοῦ 1638, Κων/πόλεως—Ἰασίου τοῦ 1642 καὶ Ἱεροσολύμων τοῦ 1672 (παρὰ ΚiΜΕΟ. I, 402. 411. 413. 333). Παρατηρητέον ἐνταῦθα, ὅτι ἐν τῷ ιγ' ὅρῳ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου ἐπὶ τῷ ὑπερβολικώτερον καὶ ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν sola fide ἀρχὴν τῶν Διαμαρτυρομένων εἴρηται, ὅτι τὰ ἔργα εἶναι «*καθ' ἑαυτὰ ἄξια* διὰ τῆς θείας ἐπαγγελίας τοῦ κομίσασθαι ἕκαστον τῶν πιστῶν τὰ διὰ τοῦ σώματος αὐτῷ πεπραγμένα», διότι, κατὰ τὸ Λουκ. 17, 10, τὰ ἔργα εἶναι ἀξιόμισθα οὐχὶ ἀπολύτως καὶ καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ σχετικῶς καὶ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἑνότητι αὐτῶν μετὰ τῆς πίστεως, ἧς εἶναι ἀναγκαῖαι ἐκφάνσεις καὶ καρποί, «δι' ὧν ἡ πίστις λαμβάνει τὸ ἔμπρακτον», ὡς γράφει αὐτὸς ὁ Δοσίθεος, ὑπογραμμίζων ὀρθῶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος δικαιοῦται «διὰ πίστεως τῆς ἐνεργουμένης διὰ τῆς ἀγάπης», κατὰ τὸ Γαλ. 5, 6. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι ὡς τελείως ἀσύστατον καὶ μὴ χρῄζουσαν συζητήσεως κρίνομεν τὴν ἀπόπειραν τοῦ K. Beth (Dositheus, ἄρθρον ἐν: Die Religion in Geschichte und Gegenwart [2], I, 1993), ὅπως εὕρῃ λατινικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τὸν ιγ' ὅρον!

3. Πρβλ. καὶ ***Καλβίνου***, Instit. III, 2. II, 16, 5.

ἔχει αὕτη τελείως ἀναπτυχθῆ. Οὕτως ἔναντι τῶν ἀντιστοίχων προτεσταντικῶν καὶ κατ' ἐξοχὴν καλβινικῶν[1] ἑτεροδιδασκαλιῶν τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ὁ Δοσίθεος ἀναπτύσσει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπιτυχῶς τὴν ὀρθόδοξον περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλίαν, ἀναγκασθεὶς εὐλόγως νὰ ὑπερτονίσῃ τὴν ὁρατὴν καὶ ἐξωτερικὴν καὶ περιγραπτὴν ὄψιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἱεραρχίαν ἐν αὐτῇ καὶ μάλιστα τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα[2], ὡς καὶ τὸ κῦρος τῶν Πατέρων, ἔτι δὲ τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας[3], ὡς διδασκομένης ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐχούσης κεφαλὴν αὐτὸν τὸν Χριστὸν καὶ οὐχὶ «θνητὸν ἄνθρωπον», ἐπὶ πλέον δὲ ὁμιλεῖ περὶ τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ διακρίνει αὐτὴν εἰς στρατευομένην καὶ θριαμβεύουσαν[4].

---

1. ***Καλβίνου,*** Instit. IV, 1. 6. 8 κ.τ.λ. Βλέπ. καὶ R. Schlier, Der Patriarch Kyrill Lukaris von Konstantinopel. Sein Leben und sein Glaubensbekenntnis. Marburg 1927, σ. 87 ἑξ.

2. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἕνεκα τῆς μεγάλης σπουδῆς, μεθ' ἧς ὁ Δοσίθεος ἔγραψε τὴν Ὁμολογίαν του, ἡμαρτημένως ἀπέδωκεν εἰς τὸν Δαμασκηνὸν καὶ τὸν Τερτυλλιανὸν τὰς ἐν τῷ ι' ὅρῳ μνημονευομένας ἐπιστολάς, ὧν ἀναγράφει καὶ σχετικὰ περὶ τῶν ἐπισκόπων χωρία, ἃς ὅμως ἀγνοεῖ ἡ Πατρολογία ὡς γνησίας ἐπιστολὰς αὐτῶν. Τοῦτο διώρθωσεν ἤδη ἐπιτυχῶς ὁ Ῥῶσος θεολόγος Ἀλέξιος Gorsky (Ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις Σύνοδος τοῦ ἔτους 1672, ἐν Pribavlenija operibus sanctorum Patrum. Μόσχα 1871, τ. XXIV. σ. 613. Πρβλ. καὶ A. Palmieri, μν. ἔ. τ. I. σ. 499. C. Georgi, μν. ἔ. σ. 61/2), ὑποδείξας ἀντὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ τὸν Δάμασον (βλέπ. τὸ ἀναγραφόμενον χωρίον ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ: Stephano archiepiscopo concilii Mauritaniae et universis episcopis Africanae provinciae, παρὰ MPL. 13, 125. MCC. 3. 431) καὶ ἀντὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ τὸν Κυπριανὸν (βλέπ. τὸ ἀναγραφόμενον χωρίον ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ad Florentium Pupianum, παρὰ MPL. 4, 415). Τῷ 1690 ὁ Δοσίθεος ἐν τῇ Γ' ἐκδόσει διώρθωσε μὲν τὸ πρῶτον παρόραμα, ἀναγράψας ἀντὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ τόν Δάμασον (χωρὶς ὅμως νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν διόρθωσιν ταύτην καὶ αἱ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις τῆς Ὁμολογίας!), περιέργως δ' ὅμως κατέλιπεν ἀδιόρθωτον τὸ ὄνομα τοῦ Τερτυλλιανοῦ.

3. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ ἐν τῷ ιβ' ὅρῳ διατυπώσει τούτου ὁ Δοσίθεος δὲν διακρίνει σαφῶς μεταξὺ τῆς ἐπιστασίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς οἰκουμενικὰς Συνόδους αὐτῆς πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ πάσης πλάνης ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ διατυπώσει τῶν ἀποκεκαλυμμένων ἀληθειῶν, καὶ τῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἀποκαλύψεως νέων ἀληθειῶν ὑπ' αὐτοῦ, τῆς κυριολεκτουμένης μόνον ἐπὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ γενικῶς καὶ ἀορίστως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς διδάσκοντος ἔν τε τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν ἐκείνῃ μὲν διὰ μέσου τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ἐν ταύτῃ δὲ διὰ μέσου τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων. Ὡς ὅμως παρετήτησεν ὀρθῶς ὁ M. Jugie, «assistentia Spiritus sancti, qua Ecclesia ab omni errore in docendo praeservatur, inspiratio dici potest in sensu lato» (μν. ἔ. τ. IV. σ. 466).

4. Παρατηρητέον ὅτι ἡ περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἐπισκόπου διδασκαλία τοῦ Δοσιθέου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τοῦ Προτεσταντισμοῦ διαπτυχθεῖσα καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν θεωρίαν καὶ πρᾶξιν τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας οὖσα, οὐδὲν (ῥωμαιο—) «καθολικίζον ἴχνος» παρουσιάζει, ὡς ἡμαρτημένως φρονεῖ ὁ C. Georgi (μν. ἔ. σ. 63), παρασυρθεὶς ἴσως εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐκ τῆς ὁμοιότη-

Ἐν τῷ ιδ´ ὅρῳ λίαν ἐπιτυχῶς ἀντιπαρατίθεται εἰς τὸ ἀντίστοιχον ταυτάριθμον κεφάλαιον τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἐν ᾧ ἀπορρίπτεται ἡ περὶ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου ὀρθόδοξος διδασκαλία καὶ ἀναλαμβάνεται ἡ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος καλβινικὴ ἐκδοχή[1], ἡ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων Πατέρων καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐρειδομένη αἰσιόδοξος περὶ τοῦ *ἀνθρώπου καὶ τοῦ αὐτεξουσίου αὐτοῦ* διδασκαλία τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῆς ἀπαισιοδόξου τοιαύτης τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐν γένει[2]. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Δοσιθέου, ὁ ἄνθρωπος καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν διετήρησε τὴν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ἤτοι τὸ αὐτεξούσιον ζῶν καὶ ἐνεργόν, ὥστε δύναται φύσει νὰ ἐκλέγῃ καὶ νὰ ἐργάζηται τὸ ἠθικὸν καλόν, ὅπερ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δύναται νὰ εἶναι ἁμαρτία, εἰ καὶ «οὐ συμβάλλεται πρὸς σωτηρίαν ἁπλῶς ἄνευ πίστεως, ἀλλ᾽ οὐδὲ μὴν πρὸς κατάκρισιν»· μόνον ἀπώλεσε διὰ τῆς πτώσεως τὴν ἀπὸ τῆς θείας χάριτος ἀπορρέουσαν δύναμιν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ πνευματικοῦ καλοῦ, ὅπερ «ἐν τοῖς ἀναγεννηθεῖσιν ὑπὸ τῆς χάριτος καὶ μετὰ τῆς χάριτος ἐνεργούμενον τέλειον ἀπεργάζεται καὶ σωτηρίας ἄξιον ποιεῖται τὸν ἐνεργοῦντα»[3].

τος αὐτῆς πρὸς τὴν ἀντίστοιχον ῥωμαιοκαθολικὴν διδασκαλίαν, καθ᾽ ὅτι ἡ ὁμοιότης αὕτη ὀφείλεται ἁπλῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ προκειμένη διδασκαλία ἐφέρετο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀδιαιρέτῳ Ἐκκλησίᾳ, ἐκ τῆς ὁποίας τὴν παρέλαβον καὶ αἱ δύο Καθολικαὶ Ἐκκλησίαι τῆς τε Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Τοὐναντίον μάλιστα κατὰ τἆλλα ὁ Δοσίθεος, εἰ καὶ ἀποφεύγει νὰ προσβάλῃ κατ᾽ εὐθεῖαν καὶ μετ᾽ ὀξύτητος, ἐν τούτοις ὅμως ἀπορρίπτει, ἰδίως ἐν τῇ Γ´ ἐκδόσει, τὸ παπικὸν πρωτεῖον καὶ ἀλάθητον, τὸ ὁποῖον «implicite» δὲν εἶχεν ἀποδεχθῆ οὔτε καὶ ἐν τῇ πρωτοδευτέρᾳ ἐκδόσει, ὡς καὶ ὁ A. Palmieri συνομολογεῖ: «in decreto X, quamvis primatum Romani Pontificis aggressus non fuerit, eo ipso tamen quod statuit, nullis explicationibus adhibitis nullaque distinctione inter caput invisibile Ecclesiae, et caput visibile, Jesum Christum totius Ecclesiæ caput haberi, implicite, ut mos est loquendi Orthodoxis, romanæ sedis praerogativas renuit» (μν. ἔ. τ. I. σ. 498). Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι καὶ ὁ A. Pichler, Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident, München 1865, τ. I. σ. 471, παρεκδέχεται τὴν φράσιν τοῦ ι´ ὅρου «οὐκ ἐᾷ αἱρέσει ὑποπεσεῖν», ἥτις ἑρμηνευτέα: ὁ Κύριος οὐκ ἐᾷ αἱρέσει ὑποπεσεῖν *ἡμᾶς* διὰ τοῦ ἐπισκόπου, καὶ οὐχί, ὡς παρερμηνεύει ὁ Pichler: τὸ Πνεῦμα ἢ ὁ Κύριος οὐκ ἐᾷ αἱρέσει ὑποπεσεῖν τὸν ἐπίσκοπον!

1. Πρβλ. ***Καλβίνου***, Instit. ἰδ. II, 3, 1 ἑξ. Confes. Belg. 24. Confes. Gallic. 22. Καὶ ὅμως ὁ Λούκαρις ἐν ὁμιλίᾳ του εἰς τὴν μετὰ τὴν ὕψωσιν Κυριακὴν ἐδέχετο τὸ αὐτεξούσιον (KiMEO. I, 361 ἑξ., ΜεΣπ. 70 ἑξ. ΜΘΟ. 138 ἑξ).

2. Πρὸ τοῦ Δοσιθέου κατέκριναν ὁμοίως τὴν προτεσταντικὴν ταύτην ἑτεροδιδασκαλίαν τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1638 (KiMEO. I, 403/4), ἡ ἐν Κων/πόλει—Ἰασίῳ Σύνοδος τοῦ 1642 (KiMEO. I, 413/4), ὁ Μογίλας (Ὁμολογ. I, 21. 23. 26. 27), ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις Σύνοδος τοῦ 1672 (KiMEO. I, 361 ἑξ.) καὶ μικρὸν πρὸ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ὁ Κριτόπουλος (Ὁμολογ. 4. 6. 8).

3. Περὶ τῆς ἐν προκειμένῳ διδασκαλίας δικαίως παρατηρεῖ ὁ C. Georgi (μν. ἔ. σ. 45), ὅτι «die Confessio Dosithei kann ihre Anschauung zurückführen

Ἐν τῷ ιε΄ ὅρῳ ἐκτίθεται ἡ περὶ *μυστηρίων* γενικῶς ὀρθόδοξος διδασκαλία ἔναντι τῆς ἀντιστοίχου καλβινικῆς τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας. Καὶ πρῶτον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν μυστηρίων ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου διδάσκει ὀρθοδόξως καὶ τὰ ἑπτὰ μυστήρια ἔναντι τῆς ὑπὸ καλβινικὴν ἐπίδρασιν [1] δεχομένης δύο μόνον μυστήρια—τὸ βάπτισμα καὶ τὴν θείαν εὐχαριστίαν— Λουκαρείου Ὁμολογίας. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ὁ Δοσίθεος ἀσχολεῖται ἰδιαιτέρως ἐν τοῖς δυσὶν ἑπομένοις ὅροις μόνον περὶ τὰ μυστήρια τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς θείας εὐχαριστίας, τὰ δὲ ὑπόλοιπα πέντε μυστήρια, ἤτοι χρῖσμα, μετάνοιαν, ἱερωσύνην, γάμον καὶ εὐχέλαιον, ἐπειδὴ οὐδαμῶς ἀναφέρει ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, δὲν ἀναπτύσσει μὲν ἰδιαιτέρως, ἀναφέρει δ᾿ ὅμως ῥητῶς ὡς μυστήρια ἐκ θείας συστάσεως καὶ θείας χάριτος μεταδοτικά, προσάγων καὶ τὰς περὶ αὐτῶν ἁγιογραφικὰς μαρτυρίας. Μόνον, ἀντὶ τῶν ἐν κοινῇ παρὰ τοῖς Ὀρθοδόξοις χρήσει ἑλληνικῶν ὅρων «χρῖσμα», «μῦρον» κλ., ὁ Δοσίθεος ἐχρησιμοποίησε τὸν ἐντελῶς ἀσυνήθη παρ᾿ αὐτοῖς ὅρον «βεβαίωσις», προφανῶς κατὰ μετάφρασιν τοῦ λατινικοῦ «confirmatio». Περὶ λατινικῆς ἐπὶ τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Δοσιθέου ἐπιδράσεως ἐν τῷ ἀριθμητικῷ καθορισμῷ τῶν μυστηρίων [2] δὲν πρέπει νὰ γίνεται λόγος, διότι ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν μυστηρίων συμφωνοῦσιν ἔκπαλαι ἡ Ὀρθόδοξος Καθολικὴ καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ὡς γίνεται δῆλον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ σχίσματος, ὅτε σφοδραὶ διεξήχθησαν μεταξὺ αὐτῶν ἔριδες περὶ δευτερευόντων καὶ λεπτομερειακῶν ζητημάτων καὶ διαφορῶν ἐν τοῖς μυστηρίοις, οὐδεὶς ἐγένετο λόγος καὶ περὶ ὑφισταμένης διαφορᾶς ἐν τῷ πρωταρχικῷ καὶ θεμελιώδει ζητήματι τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, περὶ αὐξομειώσεως δηλαδὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μυστηρίων ὑπό τινος τῶν δύο Καθολικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀναμφιβόλως ὡς ἐν τῇ Δύσει, οὕτω πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ ἦσαν ἀρχαιόθεν γνωστὰ καὶ ἐπιστεύοντο τὰ ἑπτὰ μυστήρια, φερόμενα σταθερῶς ἐν τῇ τελετουργικῇ ἰδίᾳ πράξει τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶχεν ὅμως ὁρισθῇ ἐπισήμως ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ἐπειδὴ δὲν εἶχε δοθῇ σοβαρά τις ἀφορμὴ πρὸς τοῦτο. Ἤδη δέ, δοθείσης ἐκ μέρους τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἀφορμῆς διὰ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, εὐχερῶς ὁ Δοσίθεος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀρχαίας πίστεως καὶ πράξεως τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄνευ προσφυγῆς τινος εἰς τὴν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς, ὥρισε καὶ ἀριθμητικῶς τὰ μυ-

auf die altkirchliche spekulative Theologie. Die hierhergehörigen Ausführungen... sind nicht die Frucht einer römisch-katholischen theologischen Invasion in den Osten. In viel unbefangenerer Weise als im Tridentinum wird dem Protestantismus eine aus altkirchlicher Tradition stammende Lehre entgegengehalten».

1. ***Καλβίνου***, Instit. IV, 14, 20.

2. Πρβλ. W. Gass, μν. ἔ. σ. 84. K. Beth, ἔνθ᾿ ἀν. σ. 1993.

στήρια εἰς ἑπτά[1], ὡς πρὸ αὐτοῦ ἔπραξαν, ἐκ τῆς αὐτῆς ὁμοίως ἀφορμῆς, αἱ Σύνοδοι ἐν Κων/πόλει τοῦ 1638[2] καὶ ἐν Κων/πόλει—Ἰασίῳ τοῦ 1642[3], ὁ Πέτρος Μογίλας[4], καὶ πρὸ αὐτῶν ὁ Ἱερεμίας Β′ τοῖς Βυρττεμβεργίοις ἐπιστέλλων[5], βραδύτερον δὲ καὶ ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1672[6].

Ἔπειτα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φύσιν τῶν μυστηρίων, ἐνῷ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία ἐκπροσωπεῖ τὴν καλβινικὴν ἀντίληψιν[7], καθ' ἣν ταῦτα εἶναι ψιλὰ σημεῖα καὶ σφραγῖδες τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ, ἡ τοῦ Δοσιθέου διδάσκει ὀρθοδόξως, ὅτι ταῦτα εἶναι ὄργανα καὶ μέσα μεταδοτικὰ τῆς θείας χάριτος.

Περαιτέρω ὡς πρός τὴν τελείωσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῶν μυστηρίων, ἐνῷ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, κατὰ τὰς καλβινικὰς καὶ γενικώτερον προτεσταντικὰς ἀρχὰς αὐτῆς, ἐξήρτησεν αὐτὴν ἐκ τῆς πίστεως τῶν δεχομένων ταῦτα, «ὅτι ἠλαττωμένης τῆς πίστεως τοῖς μεταλαμβάνουσιν ἡ ὁλοκληρία τοῦ μυστηρίου οὐ σῴζεται», ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ὀρθοδόξως διδάσκει, ὅτι ἡ τελείωσις καὶ ὁλοκληρία τῶν μυστηρίων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς κανονικῆς καὶ ἀπὸ σκοποῦ τελέσεως αὐτῶν, ἡ δὲ πίστις τῶν δεχομένων αὐτά, οὐδαμῶς συμβαλλομένη εἰς τὴν ἀποτέλεσιν καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν, εἶναι μόνον ὑποκειμενικὸς ὅρος τῆς σωτηρίου ἐνεργείας τῶν μυστηρίων ἐπὶ τῶν προσδεχομένων ταῦτα πιστῶν. Οὕτως ἄρα τὰ μυστήρια εἶναι «ὄργανα δραστικὰ τοῖς μυουμένοις χάριτος *ἐξ ἀνάγκης*». Ἡ φράσις αὕτη τοῦ Δοσιθέου φαίνεται ἔχουσα ἐξωτερικήν τινα μόνον σχέσιν πρὸς τὸ «ex opere operato» τῆς λατινικῆς Σχολαστικῆς, οὐσιαστικῶς ὅμως ἐκφράζει τὴν ἀείποτε ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ παραδόσει φερομένην πίστιν, ὅτι τὰ μυστήρια ἀντικειμενικῶς τελειοῦνται καὶ ἐνεργοῦσι κατ' ἀνάγκην ἐκ τοῦ κατὰ θείαν διάταξιν ἀποτετελεσμένου ἔργου ἤ, κατὰ τὸν ἀντίστοιχον δυτικὸν ὅρον, «ex opere operato»[8], ἀλλ' ὑποκειμενικῶς ἡ σωτήριος αὐτῶν ἐπὶ τὸν προσδεχόμενον ταῦτα ἐπί-

1. Τὸ αὐτὸ πράττει ἐμμέσως ὁ Δοσίθεος καὶ ἐν τοῖς προλεγομένοις καὶ τῷ δ′ κεφαλαίῳ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Συνόδου τοῦ 1672.

2. MCC. 34β, 1713. KiMEO. I, 404. ΜεΣπ. 30. ΜΘΟ. 153.

3. MCC. 34β, 1633. KiMEO. I, 414. ΜεΣπ. 40. ΜΘΟ. 156.

4. Ὁμολογ. I, 98.

5. Ἀπόκρισ. Α′. Acta et scripta theologorum Wirtembergensium etc., σ. 77 ἑξ. ΜεΣ. I, 140 ἑξ.

6. KiMEO. II, 216 ἑξ. ΜεΣπ. 140 ἑξ.

7. ***Καλβίνου***, Instit. IV, 14,1. Confes. Belg. 33. Confes. Gallic. 34.

8. Ἀναμφιβόλως ὁ ὅρος οὗτος «οὐδὲν ἔχει τὸ ἄτοπον καὶ ὀρθοδόξως ἀπόβλητον» (*Χ. Ἀνδρούτσου*, Δογματική, σ. 312), ἐφ' ᾧ «καὶ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἀποδέχεται τὸ ex opere operato», ὀρθῶς νοούμενον. (***Δ. Μπαλάνου***, Κρίσις τῆς Δογματικῆς τοῦ Χ. Ἀνδρούτσου, Ἱερουσαλὴμ 1907, σ. 32. Πρβλ. καὶ ***Κ. Δυοβουνιώτου***, Τὰ μυστήρια τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1912, σ. 35/6. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Die Lehre der Griechisch—Orthodox—Anatolischen Kirche, ἐν «Ekklesia» 10 (1939) 68).

δρασις ἤρτηται ἐκ τῆς πίστεως καὶ τῆς δεούσης προπαρασκευῆς αὐτοῦ, ἤ, κατὰ τὸν ἀντίστοιχον δυτικὸν ὅρον, «ex opere operantis», ἐπειδὴ ἄλλως «ὁ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει» [1].

Τέλος, ἐνῷ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς in usu προτεσταντικῆς διδασκαλίας, ἐξήρτησε τὴν τελείωσιν καὶ ὁλοκληρίαν τῶν μυστηρίων ἐκ «τῆς τοῦ χοϊκοῦ πράγματος χρήσεως», ἡ τοῦ Δοσιθέου ὀρθοδόξως διδάσκει: «*πρὸ* τῆς χρήσεως μετὰ τὸν ἁγιασμόν, *ἐν* τῇ χρήσει καὶ *μετὰ* τὴν χρῆσιν εἶναι κατὰ πάντα τὸ ἀληθὲς τοῦ Κυρίου σῶμα».

Ἐν τῷ ις´ ὅρῳ ἐκτίθεται ἡ περὶ τοῦ *βαπτίσματος* ὀρθόδοξος διδασκαλία, ἡ περιεχομένη καὶ ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ ταυταρίθμῳ κεφαλαίῳ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας [2], ἀλλ᾽ ἐνταῦθα πλατύτερον, πληρέστερον καὶ σαφέστερον. Οὕτως, ἐπειδὴ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ «ἀφέσεως» πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν, «ἀναγεννήσεως», «καθάρσεως» καὶ «δικαιώσεως» τοῦ βαπτισθέντος, δὲν ἀποσαφηνίζει δ᾽ ὅμως, ἂν τὴν «ἄφεσιν» ἐννοῇ ἐν ὀρθοδόξῳ ἐννοίᾳ, ὡς πλήρη δηλαδὴ ἐκρίζωσιν καὶ ἀφανισμὸν αὐτοῦ τοῦ σώματος τῆς ἁμαρτίας, ἢ ἐν προτεσταντικῇ ἐννοίᾳ, δηλαδὴ «μένειν μὲν <ὡς ἀκαθαρσίαν> οὐκ ἰσχύειν δέ», διὰ τοῦτο ὁ Δοσίθεος ἔκρινεν ἀναγκαῖον ν᾽ ἀνασκευάσῃ τὴν τυχὸν ἐμπεριεχομένην καὶ ὑποκρυπτομένην προτεσταντικὴν ἀντίληψιν τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ βαπτίσματος, παρατηρήσας: «οὐκ ἔστι δ᾽ εἰπεῖν, μὴ λύεσθαι διὰ τοῦ βαπτίσματος πάσας τὰς ὁπωσοῦν πρὸ τούτου ἁμαρτίας, ἀλλὰ μένειν μέν, οὐκ ἰσχύειν δέ... ἀλλ᾽ ὅτι πᾶσα ἁμαρτία πρὸ τοῦ βαπτίσματος οὖσα ἢ γεγονυῖα ἀφανίζεται καὶ ὡς μὴ οὖσά ποτε ἢ γεγονυῖα λογίζεται» [3]. Φαίνεται δ᾽ ὅμως ὅτι ὁ Δοσίθεος ἐδανείσθη

1. Α´ Κορ. 11,29.

2. Πρβλ. καὶ ἀποσπάσματα ὁμιλιῶν τοῦ Λουκάρεως παρὰ ΚiΜΕΟ. Ι, 367 ἑξ. ΜεΣπ. 73 ἑξ. ΜΘΟ. 140 ἑξ.

3. Ὡς ἀβάσιμον κρίνομεν τὴν γνώμην τῶν F. Heiler, μν. ἔ. σ. 243, καὶ C. Georgi, μν. ἔ. σ. 70/1, καθ᾽ οὓς ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου εὑρίσκεται ὑπὸ λατινικὴν ἐπίδρασιν ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ βαπτίσματος, ἐνῷ τοὐναντίον φαίνεται ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου καθορισμὸς αὐτῶν δὲν ἀφίσταται τοῦ τῆς ἀρχαίας Πατερικῆς Θεολογίας. Πρβλ. καὶ A. Harnack, Lehrbuch der Dogmengeschichte², Freiburg i. B. 1888, τ. I, 394. II, 426. Πάντως ἀληθὲς εἶναι, ὅτι τόσον ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ὅσον καὶ τἆλλα ὀρθόδοξα συμβολικὰ κείμενα, τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ Θεολογίᾳ στοιχοῦντα, ἐξαίρουσι μόνον τὰ θετικὰ ἀποτελέσματα τοῦ βαπτίσματος, (πρβλ. καὶ A. Harnack, αὐτόθι τ. I, 394 ὑποσημ. 3), χωρὶς ν᾽ ἀναφέρωσί τι περὶ τῶν λειψάνων τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας ἐν τῷ βεβαπτισμένῳ, ἤτοι περὶ τῆς ῥοπῆς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, οὐδὲ παρέλαβον τὴν διδασκαλίαν τῆς Δυτικῆς Θεολογίας περὶ τῆς concupiscentia. «Ἀλλ᾽ ἡ ἔξαρσις αὕτη δὲν πρέπει νὰ παράγῃ εἰς τὰς ἡμαρτημένας περὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ βαπτίσματος παρατηρήσεις, εἰς ἃς παράγεται ὁ Gass (μν. ἔ. σ. 242), ἀναντίρρητον δὲ δίδαγμα καθόλου τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας εἶναι, ὅτι ἀπομένει ἔτι ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος ἐν τῷ ἀναγεννηθέντι, οὐδαμῶς καθ᾽ ἑαυτὸν καταλογιζόμενος, ὃν παραινεῖ ὁ Ἀπόστολος ἀποθέσθαι καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινόν». (*Χ. Ἀνδρούτσου*, Συμβολική², σ. 311).

ἐκ τῆς λατινικῆς Σχολαστικῆς τὸν ὅρον «χαρακτὴρ ἀνεξάλειπτος» τοῦ βαπτίσματος καὶ μάλιστα τῆς ἱερωσύνης, εἰ καὶ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν υἱοθετῇ καὶ τὴν ἀντίστοιχον σχολαστικὴν θεωρίαν ἢ ἁπλῶς ἀναλαμβάνει αὐτὸν ὡς ταυτόσημον καὶ ἰσοδύναμον πρὸς τὰ περὶ σφραγῖδος ἀνεξαλείπτου καὶ ἀκαταλύτου καὶ ἀνεπιχειρήτου ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Πατέρων λεγόμενα [1]. Σημειωτέον τέλος ὅτι ἡ φράσις τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου: «γίνεται δὲ τὸ βάπτισμα δι' ὕλης μὲν ὕδατος καθαροῦ καὶ οὐδενὸς ἑτέρου ὑγροῦ», φαίνεται ὅτι στρέφεται κατὰ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀναμείξεως τοῦ ὕδατος μεθ' ἅλατος, ὡς ἤδη ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ W. Gass [2].

Ὁ ιζ' ὅρος, μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου γενομένης αὐτῷ μακροτάτης προσθήκης ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει τοῦ «Ἐγχειριδίου», ἀναφέρεται εἰς τὸ μυστήριον τῆς *θείας εὐχαριστίας*, ὅπερ κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα εὑρίσκετο ἐν τῷ κέντρῳ τῶν θεολογικῶν συζητήσεων ἐν τῇ Δύσει, ἐκ τῆς ὁποίας μετεδόθησαν αὗται μέσῳ Γαλλίας καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, ὅτι ὁ Δοσίθεος ἔκρινεν ἀναγκαῖον πρῶτον μὲν μετὰ δεκαοκταετίαν ἀπὸ τῆς συγγραφῆς τῆς Ὁμολογίας νὰ δημοσιεύσῃ ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει αὐτῆς μακροτάτην προσθήκην εἰς τὸν παρόντα ὅρον, καταλαμβάνουσαν τὰ δύο τρίτα σχεδὸν τῆς ὅλης Ὁμολογίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ κατοχυροῖ τὴν ὀρθόδοξον περὶ τοῦ μυστηρίου τούτου διδασκαλίαν διὰ πληθύος μαρτυριῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καὶ συγγραφέων, μνημονεύων ἅμα καὶ τῶν ἀναφανεισῶν ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αἱρέσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν θείαν εὐχαριστίαν, ὡς καὶ τὴν καταδίκην αὐτῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἔπειτα δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος νὰ προκαλέσῃ καὶ ἐπίσημον ἀπόφασιν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ δόγματος τούτου διὰ τῆς ἐν Κων/πόλει Συνόδου τοῦ 1691, ἧς ἐγένετο ὁ πρωτεργάτης καὶ ἐμψυχωτής. Ἀλλὰ πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς ἐξ ὁλοκλήρου καλβινικῆς διδασκαλίας περὶ θείας εὐχαριστίας τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας [3] ὁ Δοσίθεος εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ χρησιμοποιήσῃ λατινικὰς πηγὰς καὶ βοηθήματα, ἐξ ὧν παρέλαβε τὴν ἑτερόδοξον ἐσωτερικὴν διαλεκτικὴν καὶ τὴν σχολαστικὴν ὁρολογίαν, ὡς λ. χ. τοὺς ὅρους «μετουσίωσις»,

---

1. ***Κυρίλλου Ἱεροσολύμων,*** Προκατήχ. 17. MPG. 33, 365. ***Μεγ. Βασιλείου,*** Ὁμιλ. ιγ' εἰς τὸ ἅγ. βάπτισμα 5. MPG. 31, 433. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐκ τοῦ λόγου τούτου παρελείφθη ἡ σχετικὴ περὶ τῆς ἱερωσύνης περικοπὴ ἐν τῇ ῥωσικῇ Ζ' ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας (1840) καὶ τῇ ῥωσικῇ μεταφράσει αὐτῆς (1838) ὑπὸ τοῦ Φιλαρέτου Μόσχας, οὗτινος τὴν σχετικὴν γνώμην, βλέπ. παρὰ M. Jugie, μν. ἔ. τ. III. σ. 422/3. Τοιουτοτρόπως οἱ Ῥῶσοι διετήρησαν μὲν τὴν εἰς τὸ βάπτισμα ἀναφερομένην φράσιν: «ἐντίθησι δὲ τὸ βάπτισμα καὶ χαρακτῆρα ἀνεξάλειπτον», ἐξωβέλισαν δὲ τὰς εἰς τὴν ἱερωσύνην ἀναφερομένας ἑπομένας φράσεις: «ὥσπερ καὶ ἡ ἱερωσύνη», καὶ «καθὼς γὰρ ἀδύνατον τὸν αὐτὸν δὶς ἱερωσύνης τυχεῖν τῆς αὐτῆς».

2. W. Gass, μν. ἔ. σ. 243.

3. Λουκάρειος Ὁμολογία 17—***Καλβίνου,*** Instit. IV, 17.

«οὐσία», «ὕλη», «εἶδος», «συμβεβηκότα» κλπ.[1], πολυπραγμονήσας περὶ τὸ μέγα τοῦτο μυστήριον κατὰ τρόπον ἔν τισι ξένον πρὸς τὴν Πατερικὴν Θεολογίαν, τὴν ἐξαίρουσαν μὲν ὁμοφώνως τὴν πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ, σιγῶσαν δ' ὅμως προκειμένου περὶ τοῦ τρόπου αὐτῆς[2]. Παρὰ ταῦτα δ' ὅμως ὁ Δοσίθεος δὲν παρέλαβε καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ λατινικὸν δόγμα περὶ μετουσιώσεως μετὰ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφικοθεολογικῆς θεωρίας καὶ ἑρμηνείας αὐτοῦ, τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῆς Ἀριστοτελικοθωμιστικῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι ἐνέμεινεν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ διδασκαλίᾳ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, πολυαρίθμους μαρτυρίας τῶν ὁποίων προσάγει ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ μακροτάτῃ προσθήκῃ εἰς τὸν ιζ' ὅρον, ἵνα δείξῃ ὅτι ὀρθοδόξως ἠννόει τὸ μυστήριον τοῦτο, ἑπόμενος κυρίως τῇ Ζ' οἰκουμενικῇ Συνόδῳ, ὡς δηλοῖ ὁ ἴδιος[3], εἶτα δὲ τῷ Γενναδίῳ Σχολαρίῳ[4] καὶ πρὸ πάντων τῷ Μελετίῳ Συρίγῳ[5], ἰδίως ἐν τῇ ἀναλήψει τοῦ ὅρου «μετουσίωσις»[6],

---

1. Πρὸ τῶν μεταβυζαντινῶν Δοσιθέου, Πέτρου Μογίλα, Γαβριὴλ Σεβήρου, Ἱερεμίου Β' κ.λ.π. «per totam epocham byzantinam terminos scholasticos: materia et forma (ὕλη, μορφὴ seu εἶδος), omnes fere ignorarunt». (M. Jugie, μν. ἔ. τ. III. σ. 33).

2. Ἐν τούτοις καὶ αὐτὸς ὁ Δοσίθεος δὲν παρέλειψε νὰ ὑπογραμμίσῃ ὀρθῶς: «Τῇ «μετουσίωσις» λέξει οὐ τὸν τρόπον πιστεύομεν δηλοῦσθαι, καθ' ὃν ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταποιοῦνται εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, τοῦτο γὰρ ἄληπτον πάντῃ καὶ ἀδύνατον» (Ὁμολογ. 17). Ἐν δὲ τῇ προσθήκῃ εἰς τὸν ιζ' ὅρον τῆς Γ' ἐκδόσεως ἀπαντᾷ διὰ πατερικῶν μαρτυριῶν «πρὸς τοὺς λέγοντας πῶς γίνεται ἡ μετουσίωσις ἐν τῷ μυστηρίῳ καὶ ζητοῦντας λόγου παράδειγμα», ἐξ ὧν δύναταί τις νὰ συναγάγῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ἀπέστη τοῦ ἀγνωστικισμοῦ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ.

3. ***Δοσιθέου,*** Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, σ. 42.

4. Πρβλ. ἰδίως τὰς δύο περὶ θείας εὐχαριστίας μελέτας αὐτοῦ, παρὰ MPG. 160, 352/80.

5. ***Μελετίου Συρίγου,*** Κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἀντίρρησις, Βουκουρέστιον 1690, φύλ. 94—137.

6. Σημειωτέον ὅτι τοῦ περὶ ὃν κυρίως περιεστράφη ἡ συζήτησις ὅρου «*μετουσίωσις*» ἐχρήσαντο πρὸ τοῦ Δοσιθέου, κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου λατινικοῦ «transsubstantiatio».—πλὴν τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου φερομένης γνωστῆς λατινικῆς Ὁμολογίας, τῆς ὑποβληθείσης εἰς τὴν ἐν Λυῶνι λατινικὴν Σύνοδον τοῦ 1274 (Πρβλ. ***Ἰω. Καρμίρη,*** Ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγον λατινικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ 1274, Ἀθῆναι 1947), καὶ τῆς τοῦ λατινόφρονος Ἰωάννου Βέκκου—, οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι Γεννάδιος Σχολάριος, Γαβριὴλ Σεβῆρος, Μάξιμος Μαργούνιος, Μελέτιος Πηγᾶς, Γεώργιος Κορέσσιος, Διονύσιος πρωτοσύγκελλος, Νεκτάριος Ἱεροσολύμων, Πέτρος Μογίλας καὶ Μελέτιος Συρίγος, οἷς ἠκολούθησεν ὁ Δοσίθεος, κατονομάσας μάλιστα αὐτοὺς ῥητῶς ἐν τῇ ἀποφάσει τῆς ἐν Κων/πόλει Συνόδου τοῦ 1691 (MCC. 37, 465. ***Μ. Γεδεών***, Κανονικαὶ Διατάξεις, Κων/πολις 1888, τ. Ι. σ. 101), μετ' αὐτοὺς δὲ αἱ ἐν Κων/πόλει Σύνοδοι τοῦ 1691 καὶ 1727, ὁ Χρύσανθος Ἱεροσο-

ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις ἀναφερομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἐκκλησιαστικοῖς Πατράσι καὶ συγγραφεῦσιν.

Ἐν τῷ ιη' καὶ τελευταίῳ ὅρῳ γίνεται λόγος περὶ τῶν *ἐσχάτων*. Ἀλλὰ

λύμων, ὁ Σεβαστὸς Κυμηνίτης, ὡς καὶ πλεῖστοι μεταγενέστεροι καὶ δὴ καὶ σύγχρονοι ἡμῖν Ἕλληνες καὶ Ῥῶσοι ὀρθόδοξοι θεολόγοι. (Πρβλ. ***Κ. Δυοβουνιώτου***, Ὀφειλομένη ἀπάντησις, Ἀθῆναι 1908, σ. 149 ἑξ. ***Δ. Μπαλάνου***, μν. ἔ. σ. 34 ἑξ. M. Jugie, μν. ἔ. τ. III. σ. 195 ἑξ., 207 ἑξ. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Le mot transsubstantiation chez les Grecs avant et après 1629, ἐν Échos d' Orient 10 (1907) 5 ἑξ., 65 ἑξ. F. Heiler, μν. ἔ. σ. 254 ἑξ.). Ἀντιθέτως ὁ ***Χ. Ἀνδροῦτσος*** (Δογματικαὶ μελέται Α', Ἀθῆναι 1907, σ. 122) ἀνακριβῶς γράφει: «Ἡ *θεωρία* αὕτη (τῆς μετουσιώσεως) παρελήφθη ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ παρὰ τῆς Δυτικῆς Θεολογίας ὡς ἐκφράζουσα κατ' οὐσίαν ὅ,τι καὶ ἡ λέξις μεταβολή», διότι ἀδιαμφισβητήτως δὲν παρελήφθη ἡ σχολαστικὴ *θεωρία* τῆς μετουσιώσεως, ἀλλὰ μόνον ἡ *λέξις* μετουσίωσις κατὰ συνθήκην καὶ ἐν ὀρθοδόξῳ ἐννοίᾳ, ὡς ταυτόσημος δηλαδὴ πρὸς τὴν λέξιν «μεταβολὴ» καὶ ὡς συγγενὴς καὶ συνώνυμος πρὸς τὴν λέξιν «μεταστοιχείωσις», ἀμφοτέρας οὔσας ἐν κοινῇ δογματικῇ χρήσει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πατράσι, τὸ δὲ ῥῆμα μετουσιοῦσθαι παρελήφθη ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν ἐν παλαιοχριστιανικῇ χρήσει: μεταβάλλεσθαι, τρέπεσθαι, μεταποιεῖσθαι, μετασκευάζεσθαι, μεταρρυθμίζεσθαι, μεταστοιχειοῦσθαι, μεταμορφοῦσθαι, μετατυποῦσθαι, μεθίστασθαι, ἀλλοιοῦσθαι, γίγνεσθαι κλ.). Οὕτω π.χ. ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1727, παρὰ τὸν ἀντιλατινικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς, γράφει ἐν τῷ ς' κεφαλαίῳ τῆς ἑαυτῆς Ὁμολογίας τὰ ἑξῆς, ὀφειλόμενα πιθανῶς εἰς τὸν κύριον συντάκτην τῆς Ὁμολογίας ἀνεψιὸν καὶ διάδοχον τοῦ Δοσιθέου Πατριάρχην Χρύσανθον: «Ἧς τινος μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς αὐτὸ τὸ δεσποτικὸν σῶμα καὶ αἷμα παραστατικὴν καὶ ἀκριβέστατα ἐμφαντικὴν καὶ σημαντικὴν ὁμολογεῖν ὀφείλουσι καὶ ἀποδέχεσθαι οἱ πιστοὶ τὴν λέξιν τῆς μετουσιώσεως, ἣν καὶ ἡ καθόλου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ὡς προσφυέστατα παραστατικὴν τοῦ μυστηρίου τούτου κέχρηται καὶ ἀποδέχεται» (MCC. 37, 899). Πλείω περὶ τούτου γράφει ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1691 (MCC. 37, 473/82. ***Μ. Γεδεών***, αὐτόθι σ. 99 - 105) καὶ ὁ Μελέτιος Συρίγος (ἔνθ' ἀν. φ. 136/7). Ἐπειδὴ μάλιστα ὁ Δοσίθεος κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν Λουθηροκαλβινιστῶν «φενακισθῆναι ὑπὸ τῶν Παπιστῶν καὶ πιστεύειν περὶ τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας κατὰ τὸ σημαινόμενον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς μετουσιώσεως», ὅπερ «ψεῦδός ἐστι» (Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, σ. 42), διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη, νομίζομεν, πρὸς δικαιολογίαν καὶ ἀπολογίαν νὰ παρεμβάλῃ μὲν ἐν τῇ Ὁμολογίᾳ του τῷ 1690 τὴν μακρὰν προσθήκην περὶ θείας εὐχαριστίας καὶ εἰδικώτερον περὶ μετουσιώσεως, νὰ ἐπανέλθῃ δὲ ἐπ' αὐτοῦ μετὰ ἓν ἔτος διὰ τῶν Πρακτικῶν τῆς ἐν Κων/πόλει Συνόδου τοῦ 1691, ἀποτελούντων συνέχειαν, ἀνάπτυξιν καὶ ἐν πολλοῖς ἐπανάληψιν τῶν λεγομένων ἐν τῷ ιζ' ὅρῳ τῆς Ὁμολογίας καὶ τῆς εἰς αὐτὸν προσθήκης τοῦ «Ἐγχειριδίου κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας», ὡς καὶ διὰ τοῦ «Ἐγχειριδίου του κατὰ Ἰωάννου Καρυοφύλλου» τῷ 1694, καὶ τέλος διὰ τῆς ἐκδόσεως τῷ 1703 τῆς πολλὰ περὶ θείας εὐχαριστίας περιεχούσης «Δογματικῆς διδασκαλίας» τοῦ Σεβαστοῦ Κυμηνίτου, ἧς ὁ Δοσίθεος «ἐστάθη διορθωτὴς καὶ κριτής», ὡς δηλοῦται ἐν τῇ προτασσομένῃ ἀφιερώσει τοῦ βιβλίου εἰς αὐτόν. Σημειωτέον ὅτι καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, ἐπιστέλλοντες τῷ 1718 τοῖς Ἀγγλικανοῖς Ἀνωμότοις, ἐστηρίχθησαν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἐπὶ τοῦ ιζ' ὅρου τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου καὶ τοῦ ιζ' κεφαλαίου τῆς «Ἀντιρρήσεως» τοῦ Μελετίου Συρίγου (MCC. 37, 443). Ἀλλὰ δὲν

τὴν συναφῆ διδασκαλίαν ἐν τῇ ἀρχικῶς συνταχθείσῃ ἐν μεγάλῃ σπουδῇ, πρὸς ὑποβολὴν εἰς τὴν Σύνοδον τῶν Ἱεροσολύμων τῷ 1672, Ὁμολογίᾳ ὁ

δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία, ὅτι ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων προσεδόθη τῷ νέῳ θεολογικῷ ὅρῳ «μετουσίωσις» ὀρθόδοξος ἔννοια καὶ περιεχόμενον, τ.ἔ. ἡ σημασία τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Πατέρων χρησιμοποιουμένων ὅρων «μεταβολή», «τροπή», «μεταποίησις», «μετασκευή», «μεταρρύθμισις», «μεταστοιχείωσις», «μεταμόρφωσις», «μετατύπωσις», «μετάστασις», «ἀλλοίωσις», «γένεσις» κ.λ.π., ἰδιαίτατα δὲ ἐθεωρήθη συνώνυμος τῇ λέξει «μεταστοιχείωσις» καὶ ταυτόσημος τῇ λέξει «μεταβολή», ἥ, ὡς ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1691 παρετήρησεν, ἡ λέξις ἐχρησιμοποιήθη «οὐκ ἄλλο τι δηλοῦσα, ἀλλ' αὐτὸ ἐκεῖνο ὅπερ καὶ ἡ *μεταβολὴ* ἐν τῷ μυστηρίῳ παρίστησιν» (MCC. 37, 465. ***Μ. Γεδεών***, ἔνθ' ἀν. σ. 101). Κατὰ ταῦτα, «δὲν εἶναι ἀκριβὴς ὁ ἰσχυρισμὸς νεωτέρων τινῶν λατίνων ⟨καὶ ἄλλων ἑτεροδόξων⟩ θεολόγων, καθ' οὓς δῆθεν ἡ Ὀρθόδοξος Θεολογία παρεδέχθη «λατινικὸν δόγμα» διὰ τοῦ ὅρου «μετουσίωσις»· ἡ παραδοχὴ τοῦ ὅρου τούτου ἐν ταῖς Ὁμολογίαις τοῦ ιζ' αἰῶνος... δὲν προσέθηκε κατ' οὐσίαν νεον τι εἰς τὴν δογματικὴν αὐτῆς διδασκαλίαν, διότι ὁ ὅρος «μετουσίωσις» δι' αὐτὴν ἔχει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ἣν ἔχουσι καὶ οἱ ἀρχαῖοι δογματικοὶ ὅροι «μεταρρύθμισις», «μεταβολή», «μεταποίησις»· ἡ περὶ θείας εὐχαριστίας διδασκαλία παρέμεινεν οἷα ἀνέκαθεν παρεδόθη καὶ ἐδιδάχθη» (***Χ. Παπαδοπούλου***, Ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας κατὰ τὸν ιϛ' καὶ ιζ' αἰῶνα, ἐν «Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» 1936/37 σ. 36. Procès—Verbaux du premier Congrès de Théologie orthodoxe à Athènes, Athènes 1939, σ. 206. Πρβλ. ***τοῦ αὐτοῦ*** καί: Αἱ Σύνοδοι καὶ αἱ Ὁμολογίαι τοῦ ιζ' αἰῶνος, ἐν «Νέᾳ Σιών» 7(1908) 746/9), παρὰ τὴν λατινίζουσαν λεπτολόγον ἀνάπτυξιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου, ἥτις ἀρνητικῶς πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν προτεσταντικῶν κακοδοξιῶν χρησιμοποιηθεῖσα μόνον ὑπ' αὐτοῦ, δὲν ἀποτελεῖ καὶ θετικὴν δογματικὴν διατύπωσιν ὑπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ λατινικὴ σχολαστικὴ θεωρία τῆς μετουσιώσεως οὔτε ἐγένετο, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας καὶ Ἐκκλησίας, τῆς δεχομένης μεταφυσικὴν ἢ μᾶλλον ἀνερμήνευτον τὴν μεταβολὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ, ἀντὶ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων φυσικῆς καὶ λογικῆς ἑρμηνείας αὐτῆς. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν λέξιν «μετουσίωσις» ὁ Δοσίθεος ἠγωνίσθη πράγματι ἐξ ἀγαθοῦ τοῦ συνειδότος ὅπως ἐπιβάλῃ αὐτὴν μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων, ἰδίως διὰ τῶν Πρακτικῶν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις τοῦ 1672 καὶ Κων/πόλει τοῦ 1691 Συνόδων, δι' ὧν εἰσήγαγε ταύτην εἰς τὴν ἐπίσημον τῶν Συνόδων ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν, ἐπειδὴ την ἐθεώρει ὡς «προεγνωσμένην καὶ ἀποδεχομένην» καὶ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας καὶ κατάλληλον πρὸς δήλωσιν τῆς πραγματικῆς καὶ οὐσιώδους μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπειδὴ ἠγνόει τὴν λατινικὴν προέλευσιν αὐτῆς, παραλαβὼν αὐτὴν πρὸ πάντων παρὰ τοῦ Μελετίου Συρίγου, ὅστις ἐπίσης τὴν ἐχρησιμοποίησεν ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι δὲν εἶχεν «κἂν μίαν διαφορὰν εἰς τὴν ἔννοιαν ἀπ' ἐκείνην ὁποῦ ἐλέγασιν οἱ παλαιοὶ θεολόγοι τροπὴν ἢ μεταβολὴν ἢ μεταστοιχείωσιν» (Ἀντίρρησις σ. 137), καὶ ἀποκρούσας τὰς περὶ τούτου αἰτιάσεις τῶν Λουθηροκαλβινιστῶν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς προσθήκης διὰ τῶν ἑξῆς: «Οὐδὲ Λατίνων, οὐδὲ λατινικῆς συνόδου ἐστὶν ἡ λέξις ἐφεύρεμα, ὡς οἱ Λουτεροκαλουῖνοι τερατεύονται, νομίζοντες διὰ τῆς τοιαύτης φλυαρίας ἀπατᾶν τινας τῶν Ὀρθοδόξων, ἀλλὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἀποτροπὴν τῶν κατὰ τοῦ μυστηρίου αἱρέσεων ἐστὶ διορισμός. Ἐκεῖνο δ' ὅπερ λέγουσιν οἱ διαληφθέντες αἱρετικοί, φε-

Δοσίθεος διετύπωσεν «ἡμαρτημένως», παρασυρθείς, φαίνεται, ἐκ τῶν εἰς τὴν διάθεσίν του λατινικῶν δογματικῶν βοηθημάτων. Οὕτως, ἀφοῦ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ ὅρου ἀνεσκεύασε τὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν τοῦ ιη´ κεφαλαίου τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἀνέπτυξεν εἶτα ἐν τῷ δευτέρῳ, τῷ καὶ μείζονι τμήματι τοῦ ὅρου, διδασκαλίαν παραπλησίαν σχεδὸν πρὸς τὴν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς διδασκαλίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀποφυγὼν μόνον τὸν ὅρον καθαρτήριον πῦρ, ὅπερ ὅμως, παρὰ τὴν ἀτυχῆ διατύπωσιν τοῦ ὅρου τούτου, δὲν φαίνεται πράγματι ἀποδεχόμενος ὁ Δοσίθεος καὶ τότε ἀκόμη. Βραδύτερον δ' ὅμως ὑποβαλὼν αὐτὴν μετ' ἄλλων δογματικῶν διδασκαλιῶν εἰς ἀνεξέτασιν καὶ εὐρυτέραν ἔρευναν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας [1] καὶ ἀντιληφθεὶς τὸ ἡμαρτημένον αὐτῆς, ἔσπευσεν ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας τῷ 1690, «ἐπιδιορθούμενος ἑαυτόν», νὰ διορθώσῃ καὶ συμπληρώσῃ ταύτην, στηριχθεὶς πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς λόγων πρὸς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ ἑνωτικὴν Σύνοδον τοῦ Μάρκου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ [2], καὶ οὕτω πλατύτερον ἐκθέσας τὴν ὀρθόδοξον περὶ τῶν μετὰ θάνατον διδασκαλίαν ἐν ἀντιπαραβολῇ καὶ ἀντιθέσει πρὸς τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας [3]. Δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ ὁμολογήσῃ ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης κατὰ τρόπον λίαν χαρακτηριστικὸν τὴν πλάνην του ἐν ἰδιαιτέρῳ σχολίῳ ἐν τῇ ᾤᾳ σημειώσας: «Χρὴ εἰδέναι, ὅτι ἐν τῷ Ἐγχειριδίῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ τῆς ἐν Βηθλεὲμ Συνόδου ἡμαρτημένως εἰπὼν ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου, τοῦ ιη´, ἤδη ἐπιδιορθούμενος ἑαυτόν, εἰς πλάτος ἐξήνεγκεν αὐτό, εἰπὼν πάντα τὰ ἀναγκαῖα περὶ αὐτοῦ» [1]. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὴν σημαντικωτάτην ταύτην διόρθωσιν ἠγνόησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα ἐκδόται τῆς Ὁμολογίας, οὔτε δ' ἔλαβον μέχρι τοῦδε ὑπ' ὄψιν οἱ περὶ τὴν Δογματικὴν καὶ τὴν Συμ-

---

νακισθῆναι ἡμᾶς δηλονότι ὑπὸ τῶν Παπιστῶν καὶ πρεσβεύειν περὶ τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας κατὰ τὸ σημαινόμενον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς μετουσιώσεως, ψεῦδός ἐστι, τὸ δὲ ψεῦδος τοῦ διαβόλου ὑπάρχει γέννημα. Ἡ γὰρ ἑβδόμη οἰκουμενικὴ Σύνοδος, *ᾗτινι ἡμεῖς ἑπόμεθα κατὰ πάντα περὶ τοῦ ἁγιωτάτου μυστηρίου,* ωψα´ ἔτη παρερρύη ἐξ ὅτου ἐγένετο, ἀνατολικοὶ δὲ πατέρες ἐκείνην συνεστήσαντο...» (Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, σ. 42). Ὑπὸ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα γράφουσι καὶ οἱ Μελέτιος Συρίγος (Ἀντίρρησις, σ. 136/7) καὶ ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1691 (παρὰ MCC. 37, 465. ***Μ. Γεδεών,*** ἔνθ' ἀν. σ. 101).

1. Πρβλ. καὶ σῳζόμενα ἀποσημειώματα τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου ἐν κώδ. 276 φύλ. 325 τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης.

2. Βλέπ. Patrologia orientalis τ. 15, 39 ἑξ., 108 ἑξ., 152 ἑξ. τ. 17, 422 ἑξ.

3. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἀργὰ νῦν ὁ Δοσίθεος ἀποκρούει ἐνταῦθα τὴν λατινικὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς μετὰ τῶν προϋποθέσεων καὶ ἀκολουθιῶν αὐτῆς, ἐνῷ τῷ 1672, λόγῳ τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν τῆς συντάξεως τῆς Ὁμολογίας, ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς νὰ καταπολεμήσῃ μετὰ τῶν προτεσταντικῶν καὶ τὰς ἐν προκειμένῳ λατινικὰς ἑτεροδιδασκαλίας.

1. ***Δοσιθέου,*** Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, σ. 81.

βολικὴν Θεολογίαν ἀσχοληθέντες, ἀποδόντες εἰς τὸν Δοσίθεον καὶ ὡς ὀρθόδοξον ὑπολαβόντες διδασκαλίαν, ἥν ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης ἐπηνώρθωσεν ὡς οὐχὶ ἀκραιφνῶς ὀρθόδοξον. Ἡ διόρθωσις τοῦ ἀτόπου τούτου εἶναι ἐπιβεβλημένη, καὶ πρὸς τοῦτο ἐδημοσιεύσαμεν ἤδη ἰδίαν μελέτην, εἰς ἥν καὶ παραπέμπομεν [1], παραδίδομεν δὲ κατωτέρω καὶ πάλιν εἰς τὴν δημοσιότητα τὸ εἰς λήθην περιελθὸν διωρθωμένον ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου κείμενον τοῦ ιη΄ ὅρου τῆς Ὁμολογίας αὐτοῦ.

5. *Σημασία τῆς Ὁμολογίας*

Ἐκ πάντων τῶν προειρημένων δύναταί τις νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, τυχοῦσα ἐπανειλημμένως συνοδικῆς ἐγκρίσεως καὶ ἀναγνωρίσεως παρὰ πασῶν τῶν ἐπὶ μέρους Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἐκθέτουσα δὲ ἐπιστημονικῶς καὶ ἐν τῷ συνόλῳ ἐπιτυχῶς τὰ ὀρθόδοξα δόγματα, δικαιοῦται νὰ καταλάβῃ, καὶ ὄντως κατέλαβε, πρωτεύουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τῶν ἄλλως λεγομένων κατ᾽ ὀθνείαν ἐπίδρασιν «συμβολικῶν βιβλίων» αὐτῆς, ὡς κείμενον ὑψίστης δογματικοσυμβολικῆς σημασίας, ὁ δὲ συγγραφεὺς τῆς Ὁμολογίας Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος ἐμφανίζεται ὡς ὁ μεγαλύτερος συμβολικὸς καὶ δογματικὸς ὀρθόδοξος θεολόγος τῆς ἐποχῆς του, ὀξέως διαγνοὺς τὰς μεταξὺ Ὀρθοδοξίας καὶ Προτεσταντισμοῦ ὑφισταμένας ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς καὶ ἐπιτυχῶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀντιπαραθεὶς εἰς τὴν καλβινικὴν τὴν ὀρθόδοξον δογματικὴν διδασκαλίαν, ἔτι δὲ καὶ ὡς πολεμικὸς θεολόγος μεγάλης καὶ ἀποτελεσματικῆς δράσεως, νικηφόρως διεξαγαγὼν τόν τε ἀντιπροτεσταντικὸν καὶ τὸν ἀντιπαπικὸν ἀγῶνα ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, οὐ μικρὸν διατρεξάσης κίνδυνον κατὰ τὸν ιζ΄ αἰῶνα ἐκ μέρους τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως· πρὸς τούτοις δὲ ἐκ τῆς ἀπαριθμήσεως καὶ τῶν ἄλλων συγγραφῶν καὶ ἐκδόσεών του εἶναι αὐτόδηλοι αἱ μεγάλαι ὑπηρεσίαι ἃς προσέφερε καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ εἰδικώτερον τὴν ὀψιαιτέραν Ἐκκλησιαστικὴν Γραμματολογίαν, ἐξ ὧν πάντων δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὁ ἀντιπροσωπευτικώτερος καὶ μεγαλύτερος Ἕλλην ὀρθόδοξος θεολόγος τῆς ἐποχῆς του [2].

---

1. Βλέπ. ***Ἰω. Καρμίρη***, Ἐπιβεβλημένη διόρθωσις. Ἡ περὶ τῶν ἐσχάτων δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, ἐν Ἀθήναις καὶ Ἱεροσολύμοις 1943—1945.

2. Καὶ ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων συντακτῶν τῆς «Perpetuité» ἐχαρακτηρίσθη ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ὡς «homme aussi savant que Grec l' ait été depuis longtemps dans les matières théologiques» (τ. III σ. 382). Ὁ δὲ Ph. Meyer γράφει: «Dositheos ist der grösste Repräsentant seiner Zeit, in seiner Weise gelehrt, arbeitet er mit eminenter Arbeitskraft in der Theologie, ein fanatischer Pole-

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Δοσίθεος, ἐξαπίνης καὶ ἀπροπαράσκευος καὶ ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ ἀναγκασθεὶς νὰ γράψῃ ἐν μεγάλῃ σπουδῇ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ προτεσταντικοῦ κινδύνου τὴν Ὁμολογίαν του, εἶδεν ἑαυτὸν ὑποχρεωμένον νὰ προσφύγῃ πρὸς τὴν ἀπὸ μακροῦ ἐπιτυχῶς διεξάγουσαν τὸν ἀντιπροτεσταντικὸν ἐν τῇ Δύσει ἀγῶνα καὶ ἐγγύτερον τῇ Ὀρθοδόξῳ ἱσταμένην Λατινικὴν Θεολογίαν καὶ ἐκ ταύτης νὰ δανεισθῇ ὅπλά τινα πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν νέων διδασκαλιῶν καὶ θεωριῶν καὶ πρόληψιν προτεσταντικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν. Διὰ τοῦτο ἡ Ὁμολογία του δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη ἐντελῶς τῶν ἐλλείψεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὔτε τελείως ἄμοιρος λατινικῶν ἐπιδράσεων, οὔτε ἀσκεῖ κριτικὴν καὶ πολεμικὴν καὶ κατὰ τῶν λατινικῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν, ἃς οὐδὲ κἂν μνημονεύει ἢ ὑπαινίσσεται, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, καὶ τούτων μεταγενεστέρως ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει προστεθεισῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πᾶσαι αἱ ὀρθόδοξοι Σύνοδοι τοῦ ιζ´ αἰῶνος, καὶ πρὸ πασῶν ἡ Ἱεροσολυμιτικὴ μετὰ τῆς ὑπ᾽ αὐτῆς ἐγκριθείσης Δοσιθεείου Ὁμολογίας, ἔφερον ἐκ λόγων ἱστορικῶν ἀντιπροτεσταντικὸν χαρακτῆρα, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέφυγον νὰ συνεξετάσωσι καὶ ἀποκρούσωσι καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, ἐπειδὴ εἶχον συγκληθῇ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐπικινδυνωδεστέρου φαινομένου τότε Προτεσταντισμοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐκ τούτου δ᾽ ὅμως καὶ ἐκ τῆς προϊστορίας τῆς συντάξεως τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου καὶ τῆς κατ᾽ αὐτὴν ἀναμείξεως τοῦ ἐν Κων/πόλει Γάλλου πρεσβευτοῦ Charles—François Ollier marquis de Nointel δὲν δύναται σοβαρῶς νὰ διαμφισβητηθῇ, ὡς παρ᾽ ἀρχαιοτέρων διαμαρτυρομένων καὶ ἄλλων θεολόγων ἐγένετο, ἡ αὐτοτέλεια τοῦ Δοσιθέου ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς Ὁμολογίας του καὶ καθόλου τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ἀντιπροτεσταντικοῦ ἀγῶνος. Περὶ τούτου πείθουσιν ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν τὸ ὀρθόδοξον περιεχόμενον τῆς Ὁμολογίας του, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ὁ μικρὸν μετὰ τὴν σύνταξιν αὐτῆς ἀναληφθεὶς ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου ἀντιλατινικὸς ἀγών, ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ἐκδοὺς τῷ 1690 τὸ «Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας» ἐποιήσατο, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ σημαντικάς τινας προσθήκας στρεφομένας κατὰ τῶν Λατίνων, οἷον τὴν τοῦ ιη´ ὅρου τῆς Ὁμολογίας περὶ τῶν μετὰ θάνατον, τὴν τοῦ ιζ´ ὅρου περὶ τῆς μεταδόσεως τῆς θείας εὐχαριστίας «τὸν ὅμοιον τρόπον καὶ ἱερεῦσι καὶ λαϊκοῖς δι᾽ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν», τὴν τοῦ ι´ ὅρου, ἐν ᾧ ἀφοῦ ἐτόνισεν ὅτι τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας κεφαλὴ εἶναι ὁ Χριστός, διότι «θνη-

---

miker, bekämpft er rücksichtslos in der Wahl seiner Mittel die fremden Kirchen ohne Unterschied, ein energischer Kirchenfürst, organisiert er die zerfallenen Verhältnisse des kirchlichen Lebens» (Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche[3], τ. V. σ. 1). Καὶ ὁ K. Algermissen θεωρεῖ τὸν Δοσίθεον ὡς «Retter der Orthodoxen Kirche vor der Protestantisierung» (Konfessionskunde, Hannover 1939, σ. 510).

τὸς ἄνθρωπος καθόλου καὶ ἀΐδιος κεφαλὴ εἶναι οὐ δύναται», προσέθηκεν εἶτα ὅτι τῶν κατὰ μέρος Ἐκκλησιῶν ἀρχὰς καὶ κεφαλὰς ὥρισε τοὺς ἐπισκόπους, ἀφορώσας εἰς τὸν Χριστὸν καὶ «οὐκ εἰς ἄνθρωπον θνητόν», ἐννοῶν προφανῶς τὸν Πάπαν καὶ τὸ πρωτεῖον αὐτοῦ, ὡς καὶ τὴν τοῦ ε´ κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου περὶ τοῦ μὴ ἐπιτετραμμένου «προστίθεσθαι ἢ ἀφαιρεῖν» εἰς τὸ ἱερὸν σύμβολον τῆς πίστεως, «ὡς καὶ οἱ ἀνατολικοὶ ἐν ταῖς προηγουμέναις διαλέξεσι τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ συνεδρίου τοῖς πατράσιν ἔλεγον», «ce qui fait voir qu'il ne perdait pas la moindre occasion d' attaquer les Latins», ὡς ἤδη παρετηρήθη καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν συγχρόνων αὐτῷ Λατίνων[1]. Τῷ 1672 ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος εἶχε σοβαροὺς λόγους νὰ μὴ ἐπιδείξῃ ἄκαιρον ἀντιλατινικὸν ζῆλον, δὲν ἐπετρέπετο δηλαδὴ διὰ λόγους στρατηγικῆς τακτικῆς ἐν μέσῳ τοῦ ἀντιπροτεσταντικοῦ ἀγῶνος νὰ ἀποδυθῇ καὶ εἰς ἀντιλατινικὸν ἀγῶνα, ἐκτιθέμενος οὕτως εἰς διμέτωπον ἀγῶνα τελείως ἄνισον. Τοῦτο ἔπραξε βραδύτερον, ὅταν ἔκρινε κατάλληλον τὸν χρόνον. Ἀναμφιβόλως ὅμως ἐγνώριζε καλῶς καὶ κατεπολέμει ἐν πάσῃ παρουσιαζομένῃ εὐκαιρίᾳ τὰς λατινικὰς καινοτομίας, ποιούμενος μάλιστα ὀρθὴν διάκρισιν τῶν ἐξ αὐτῶν σημαντικωτέρων, ὡς γίνεται δῆλον ἔκ τε τῆς Ὁμολογίας του—ἰδιαίτατα τῆς διορθωθείσης καὶ ἐπανεκδοθείσης τῷ 1690 ὑπ' αὐτοῦ—καὶ ἐκ τῆς ἑξῆς παρατηρήσεώς του: «Δύο εἰσὶ τὰ ἀρχικὰ καὶ κάκιστα θεμέλια τῶν μεγάλων καὶ πολλῶν λατινικῶν καινοτομημάτων, ἕν, ἡ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος βλασφημία καὶ ταύτης ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκη, καὶ ἕτερον, ἡ τοῦ Πάπα θρυλουμένη μοναρχία· τὸ πρῶτόν ἐστιν αἵρεσις ἀναμφιβόλως, τὸ δεύτερόν ἐστιν ἀσέβεια προφανής»[2]· Διὰ πάντα ταῦτα ἤδη ἀπὸ τοῦ Gass[3] μέχρι τοῦ Georgi[4] οἱ νεώτεροι Διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι ὀρθῶς δὲν συμμερίζονται ἐξ ὁλοκλήρου τὴν γνώμην τῶν παλαιοτέρων ἀντιπάλων τοῦ Δοσιθέου Διαμαρτυρομένων, ὅτι δῆθεν ὁ Πατριάρχης ἐγένετο ὄργανον τῶν Λατίνων ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1672 διεξαγωγῇ τοῦ ἀντιπροτεσταντικοῦ ἀγῶνος ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ὀρθοδόξων.

Ἐξ ἄλλου δ' ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ Δοσίθεος ὑπέστη ἐπίδρασίν τινα ἐκ μέρους τῶν ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθέντων λατινικῶν δογματικῶν βοηθημάτων, ἄκων καὶ χωρὶς ν' ἀντιληφθῇ ἴσως τὸ τοιοῦτον. Τοιουτοτρόπως διεπιστώσαμεν ἀνωτέρω, ὅτι ὡρισμέναι λατινικαὶ ἐπιδράσεις ἠσκή-

---

1. Perpetuité de la foi de l' Église catholique sur l' Eucharistie, Paris 1841, τ. III. σ. 393. Ὁ δὲ ἐκ τῶν συγχρόνων ἡμῖν διαμαρτυρομένων θεολόγων C. Georgi γράφει: «Wille und Ziel dieses Mannes sind zu gross, als dass er, wie die protestantischen Kritiker gemeint haben, das Werkzeug einer Jntrige hätte werden können» (μν. ἔ. σ. 106).

2. *Δοσιθέου*, Τόμος χαρᾶς, Ἰάσιον 1705, προλεγόμενα, σ. β´.

3. Μν. ἔ. σ. 81 84.

4. Μν. ἔ. σ. 27/8.41.106.

θησαν ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν μετὰ θάνατον, ἐν τῇ μερικῇ ἀπαγορεύσει τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἐν τοῖς περὶ «χαρακτῆρος ἀνεξαλείπτου» τῆς ἱερωσύνης λεγομένοις, ἐν τῇ φραστικῇ μόνον διατυπώσει τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων κ.τ.λ. Αἱ ἐπιδράσεις ὅμως αὗται δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμῶνται, διότι εἶναι μεμονωμέναι, εὐδιάκριτοι, μᾶλλον ἐξωτερικαὶ καὶ φραστικαί, ἀναγόμεναι εἰς τὴν μορφήν, τὴν διατύπωσιν, τὴν φρασεολογίαν καὶ τὴν μέθοδον, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων, τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσονται ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ὀρθοδόξου Παραδόσεως, τῶν δύο τούτων αὐθεντικῶν πηγῶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ὡς τοιαῦται δὲ δὲν ἤσκησαν σοβαρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν, ὑπὸ τῆς ὁποίας διεγνώσθησαν καὶ ἀπεκρούσθησαν ἐγκαίρως, ἀρχῆς ἤδη γενομένης ὑπ᾿ αὐτοῦ τοῦ Δοσιθέου τῷ 1690 καὶ βραδύτερον ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Φιλάρετον Μόσχας Ῥώσων θεολόγων. Οὕτως ἡ πρώτη τούτων δὲν εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ γίνεται σοβαρὸς λόγος περὶ εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Δογματικὴν νέου λατινικοῦ δόγματος, ἀπ᾿ ἐναντίας μάλιστα ἐκ τῆς μεταγενεστέρας ἐν τῷ «Ἐγχειριδίῳ» προσθήκης ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου πολυαρίθμων πατερικῶν μαρτυριῶν περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας συνάγεται, ὅτι οὗτος ὀρθοδόξως ἠννόει τὴν πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη μεταβολὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ, παρεκτὸς τῆς ἀναλήψεως τοῦ λατινικοῦ ὅρου «μετουσίωσις», τοῦ ἄλλως συγγενοῦς καὶ συνωνύμου πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν «μεταστοιχείωσις» καὶ ἀπαντῶντος καὶ παρ᾿ ἄλλοις προγενεστέροις καὶ μεταγενεστέροις τοῦ Δοσιθέου καὶ συγχρόνοις ἡμῖν ἔτι ὀρθοδόξοις θεολόγοις [1], περὶ ὧν πάντων δὲν δύναται βεβαίως ἄνευ ἑτέρου νὰ λεχθῇ ὅτι τελοῦσιν ὑπὸ λατινικὴν ἐπίδρασιν. Ἡ δὲ δευτέρα ἔπαυσεν ὑφισταμένη ἐν τῇ πραγματικότητι μετὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ ιη´ ὅρου ὑπ᾿ αὐτοῦ τοῦ Δοσιθέου ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας, ἄπορον δὲ πῶς διέφυγε τοῦτο τὴν προσοχὴν τῶν πρὸ ἡμῶν συμβολικῶν καὶ δογματικῶν θεολόγων [2]. Ἡ δὲ μερικὴ ἀπαγόρευσις τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἶχε προσωρινὸν μόνον καὶ τοπικὸν χαρακτῆρα, οὐχὶ δὲ μόνιμον, καθολικὸν καὶ ὑποχρεωτικόν, καὶ ἦτο διοικητικὸν μᾶλλον μέτρον ἐπιβληθὲν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς στιγμῆς, ἄνευ

1. Τινὲς μάλιστα τούτων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους Steitz, Kattenbusch καὶ ἄλλους, δὲν εὑρίσκουσι διαφοράν τινα ἀξίαν λόγου μεταξὺ τῶν ὅρων μετουσίωσις καὶ μεταβολή. Οὕτως ὁ *Δ. Μπαλᾶνος* γράφει: «Ἐφ᾿ ὅσον ὅμως τὰς διδασκαλίας ταύτας ⟨τῶν Λατίνων θεολόγων περὶ μετουσιώσεως⟩ δὲν ἀπεδέξατο ἐπισήμως ἡ Τριδεντινὴ Σύνοδος, δὲν εὑρίσκομεν διαφορὰν μεταξὺ τῆς ἐπισήμου δυτικῆς διδασκαλίας περὶ μετουσιώσεως καὶ τῆς τῶν πατέρων μεταβολῆς, τοὐλάχιστον κατ᾿ οὐσίαν» (μν. ἔ. σ. 35). Πρβλ. καὶ M. Jugie, μν. ἔ. τ. III. σ. 209 ἑξ.).

2. Οὕτω π.χ. τοῦ *Ι. Μεσολωρᾶ*, μν. ἔ. τ. II. 2. σ. 102/3, τοῦ *Χ. Ἀνδρούτσου*, Συμβολική, Ἀθῆναι ἔκδ. α´ 1901 σ. 315, ἔκδ. β´ 1930 σ. 366, καὶ ἄλλων.

δογματικῆς σημασίας, ἀτονῆσαν δὲ ταχέως, τοῦ κινδύνου παρελθόντος, καὶ ὡς μὴ ὑφιστάμενον θεωρούμενον πλέον. Τέλος αἱ ὑπόλοιποι λατινικαὶ ἐπιδράσεις, αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι, εἶναι φραστικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ καὶ ἀσήμαντοι, ὥστε δὲν εἶναι ἄξιαι νὰ γίνεται σοβαρὸς λόγος περὶ αὐτῶν. Ἐπὶ τούτοις ὡς ἐκ περισσοῦ παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ πολλαχοῦ τῆς Ὁμολογίας καὶ τῶν συνοδικῶν Πρακτικῶν χρῆσις τοῦ κατηγορήματος «Καθολικὴ» Ἐκκλησία γενικῶς καὶ ἀορίστως ἄνευ τῶν «Ὀρθόδοξος» ἢ «Ἀνατολικὴ» δὲν προέρχεται ἐκ λατινικῆς ἐπὶ τὸν Δοσίθεον ἐπιδράσεως, ὥς τινες ὑπαινίσσονται, ἀλλ' εἶναι ἀπόρροια τῆς κοινῆς, συνεχοῦς καὶ ἀδιαλείπτου συνειδήσεως τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀληθὴς καὶ γνησία «μία, ἁγία, *καθολικὴ* καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία» τοῦ ἱεροῦ συμβόλου τῆς πίστεως, καὶ ἐντεῦθεν ἐν τοῖς γραπτοῖς μνημείοις τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως καὶ δὴ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Δοσιθεείῳ Ὁμολογίᾳ γίνεται ἀδιακρίτως καὶ ἀδιαφόρως χρῆσις ὁτὲ μὲν τοῦ ἑνὸς ὁτὲ δὲ τοῦ ἑτέρου τῶν ἀνωτέρω τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας κατηγορημάτων. Ἄλλως τε καὶ γενικώτερον ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, ὡς καὶ τὰ ἄλλα σύγχρονα αὐτῇ ὀρθόδοξα συμβολικὰ κείμενα, ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποστῶσιν ἔν τισι τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀκμαζούσης τότε ἑτεροδόξου Θεολογίας, ὅπως ἀρχαιότερον ἡ ἑτερόδοξος Θεολογία ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ὀρθοδόξου, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν πάντοτε λαμβάνει χώραν ἀμοιβαία ἀλληλεπίδρασις, καθὼς περίπου ἐν τῷ φυσικῷ καὶ ἐν τῷ ψυχικῷ καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ. Ἀφοῦ τῷ ὄντι καὶ ἡ Ὀρθόδοξος καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ καὶ ἡ Προτεσταντικὴ Θεολογία ἀσχολοῦνται περὶ τὴν αὐτὴν χριστιανικὴν πίστιν, ὡς αὕτη φέρεται ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ τῇ ἱερᾷ Παραδόσει τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι ἀνεξήγητον ὅτι μεταξὺ αὐτῶν λαμβάνει χώραν ἀλληλεπίδρασις καὶ πολὺ περισσότερον δὲν εἶναι ἀνεξήγητον ὅτι ὑπέστησαν ἔν τισι διδασκαλίαις τὴν ἑτερόδοξον ἐπίδρασιν αἱ ὑπὸ ἐξαιρετικῶς δυσμενεῖς ἱστορικὰς συνθήκας γραφεῖσαι ὀρθόδοξοι Ὁμολογίαι τοῦ ιζ' αἰῶνος[1], καὶ μάλιστα ἡ τοῦ Δοσιθέου. Εἰδικῶς δὲ ὡς πρὸς αὐτὴν παρατηροῦμεν ὅτι ἐν ταῖς ἀνωτέρω διαπιστωθείσαις ὀλίγαις πραγματικαῖς λατινικαῖς ἐπιδράσεσιν αὕτη εὕρηται ἐν ἐξαρτήσει οὐχὶ τόσον ἀμέσως ἐκ λατινικῶν συγγραφῶν, ὅσον ἐμμέσως ἐκ τῶν τοῦ Μελετίου Συρίγου κυρίως, ὅστις μετήγγισεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν τοῦ ιζ' αἰῶνος θεολογικοὺς ὅρους καὶ μέθοδον καὶ τρόπον ἐκθέσεως τῶν Λατίνων θεολόγων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Βελλαρμίνου, ἐντεῦθεν δ' ἐπιτυχῶς ἐγράφη περὶ αὐτοῦ, ὅτι *«δοκεῖ πνέειν ὅλως τὸν Βελλαρμῖνον»*[2].

1. Πρβλ. καὶ ***Ἰω. Καρμίρη***, Περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν, Ἀθῆναι 1938, σ. 12 ἑξ. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ἑτερόδοξοι ἐπιδράσεις ἐπὶ τὰς Ὁμολογίας τοῦ ιζ' αἰῶνος, ἐν «Νέᾳ Σιὼν» Ἱεροσολύμων 1947—1948.

2. ***Δημητρίου Προκοπίου***, Περὶ λογίων Γραικῶν, παρὰ ***Κ. Σάθᾳ***, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Βενετία 1872, τ. III, σ. 481/5. Πρβλ. καὶ ***Χ. Παπαδοπούλου***, Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐν «Νέᾳ Σιὼν» 5(1907) 107/8.

Ἀλλά, πλὴν τῶν ἀνωτέρω εὐαρίθμων καὶ ἀσημάντων ὀθνείων ἐπιδράσεων, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς συνεχίζουσα τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τῆς καταπτώσεως καὶ τῶν μεγάλων κινδύνων τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς ἀποπνέουσα τὸ γνήσιον ὀρθόδοξον πνεῦμα, ὡς ἐπιτυχὴς δ᾽ ἐν τῷ συνόλῳ ἔκθεσις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἀνάλογος τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ὑφ᾽ ἃς ἐγράφη, καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου σκοποῦ, ὃν ἐπεδίωκε, καὶ οὗ ἀναμφιβόλως ἐπέτυχεν. Ὡς ἐκτιθεμένη δὲ τὰ δόγματα θετικῶς τε καὶ ἐν ἀντιρρητικῇ μορφῇ καὶ ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸν Προτεσταντισμὸν καθόλου, καὶ παρέχουσα πλήρη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σύνοψιν ἁπάσης σχεδὸν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ὡς καὶ διὰ τὰς ἄλλας ἐν γένει μεγάλας ἀρετάς της, κέκτηται καὶ ἰδιάζουσαν ἐπιστημονικὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν, δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μία τῶν ἀρτιωτέρων ὁπωσοῦν ὀρθοδόξων ἐκθέσεων πίστεως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὡς ἱστορικὸν μνημεῖον ὑψίστου διαφέροντος ἀπό τε συμβολικῆς καὶ ἱστορικοδογματικῆς ἐπόψεως διά τε τὴν Ὀρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καθόλου. Διὰ ταῦτα περιεβλήθη καὶ διὰ κύρους ἐκκλησιαστικοῦ, προσκτησαμένη μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν σημασίαν, διότι ἐπεκυρώθη μὲν ἐν ἀρχῇ ὑπὸ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Συνόδου τοῦ 1672 [1], ὅτε δὲ βραδύτερον ἐν ἔτει 1723, οἱ τέσσαρες ὀρθόδοξοι Πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς ἔγραψαν συνοδικῶς πρός τε τοὺς ἐπιζητήσαντας νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων Ἀγγλικανοὺς Ἀνωμότους [2] καὶ πρὸς τὴν μεσολαβήσασαν ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ὀρθοδόξου Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας κυρώσαντες καὶ αὖθις καὶ υἱοθετήσαντες ἔπεμψαν τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, ὡς ὁδηγὸν τῶν φιλενωτικῶν διαπραγματεύσεων καὶ βάσιν τῆς ἐπιδιωχθείσης ἐκκλησιαστικῆς ἑνώσεως καὶ κανόνα καὶ γνώμονα καὶ *«ἔκθεσιν τῆς Ὀρθοδοξίας»* [3]. Ἡ δὲ Ῥωσικὴ Σύνοδος μετα-

---

1. Καὶ ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1691, καίπερ μὴ ἐκφραζομένη ῥητῶς περὶ τούτου, ὅμως ὡς βάσιν τῆς περὶ θείας εὐχαριστίας ἀποφάνσεως αὐτῆς ἔθηκε τὸν ιζ´ ὅρον τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ἐπαναλαβοῦσα καὶ ἀναπτύξασα πλατύτερον αὐτόν.

2. Βλέπ. ***Ἰω. Καρμίρη***, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 318 ἑξ.

3. Ἰδοὺ μεταξὺ ἄλλων τί ἔγραφον «τοῖς ἐν τῇ μεγάλῃ Βρεττανίᾳ αἰδεσιμωτάτοις καθολικοῖς ἀρχιεπισκόποις καὶ ἐπισκόποις καὶ τῷ περὶ αὐτοὺς εὐλαβεστάτῳ κλήρῳ»: «Εἰς πληρεστέραν δὲ καὶ ἀναντίρρητον πληροφορίαν ἰδοὺ πέμπομεν ὑμῖν πλατυτέρως τὴν *ἔκθεσιν τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας,* ἥτις καὶ Σύνοδος Ἱεροσολυμιτικὴ λέγεται, μετὰ σκέψεως ἀκριβοῦς γενομένη πρὸ χρόνων ἱκανῶν συνοδικῶς, κατὰ τὸ αχοβ´ ἔτος τὸ σωτήριον, καὶ ὕστερον ἐν ἔτει αχοε´ ἐτυπώθη ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ ἡ αὐτὴ Σύνοδος ἐν Παρισίοις, καί, ὡς νομίζομεν, ἀπεκομίσθη καὶ εἰς τὰ αὐτόθι καὶ εὑρίσκεται καὶ παρ᾽ ὑμῖν, κἀντεῦθεν ἔχετε γνῶναι καὶ καταλαβεῖν ἀδιστάκτως τὸ ἡμέτερον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εὐσεβὲς καὶ ὀρθόδοξον φρόνημα· καὶ εἰ μὲν συγκατανεύσετε καὶ ὑμεῖς στέργοντες τούτοις, τοῖς παρ᾽ ἡμῶν δοξαζομένοις, πάντως τὸ ἓν ἐστὲ μεθ᾽ ἡμῶν καὶ μηδεμία διάστασις

φράσασα διὰ τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φιλαρέτου ἐδημοσίευσε τῷ 1838/40 ῥωσιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ τὴν Ὁμολογίαν ταύτην πρὸς κοινὴν καὶ δὴ καὶ σχολικὴν χρῆσιν [1]. Ὁμοίως ἐλήφθη καὶ μετὰ ταῦτα ὑπ' ὄψιν αὕτη κατὰ τὰς θεολογικὰς καὶ φιλενωτικὰς μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Παλαιοκαθολικῶν συζητήσεις [2], ὡς καὶ κατὰ τὰς τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων φιλενωτικὰς διαπραγματεύσεις μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν καὶ τῶν λοιπῶν Διαμαρτυρομένων. Τέλος ἕνεκα τῆς ἰδιαζούσης θεολογικῆς ἀξίας καὶ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ κύρους τῆς Ὁμολογίας ταύτης ἐγένετο μεγάλη ἐπιστημονικὴ χρῆσις αὐτῆς ἔν τε τῇ Συμβολικῇ καὶ τῇ Δογματικῇ Θεολογίᾳ ὑπὸ ὀρθοδόξων τε καὶ ἑτεροδόξων θεολόγων, ἀρχῆς ἤδη γενομένης εὐθὺς μετὰ τὴν κυρώσασαν αὐτὴν Ἱεροσολυμιτικὴν Σύνοδον ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Δύσει καὶ μάλιστα τῇ Γαλλίᾳ ἐριζόντων τότε περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας ἰδίᾳ ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ καλβινιστῶν καὶ τῶν ἄλλων προτεσταντῶν θεολόγων [3].

πρὸς ἀλλήλους ἔσται» (MCC. 37,541.543. *Μ. Γεδεών*, μν. ἔ. τ. II. σ. 429/30). Καὶ τῇ Ῥωσικῇ Συνόδῳ ἔγραφον: «...Πέμπομεν τὴν *ἔκθεσιν καὶ τὸ φρόνημα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ ἁγίας καὶ καθολικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἔκθεσίς ἐστι καὶ ἀπόκρισις ἀκριβὴς πρὸς πάσας τὰς προτάσεις τῶν ὑπ' ἐκείνων προβαλλομένων, καὶ ἐκτὸς ταύτης οὐδὲν ἄλλο ἔχομεν εἰπεῖν καὶ ἀποκριθῆναι... Καὶ ὑμεῖς οὖν, εἴπερ σκοπὸν ἔχετε καὶ βούλεσθε γράψαι καὶ ἀποκριθῆναι πρὸς ἐκείνους, οὕτω πάντως γράψετε λέγοντες ὅτι τοῦτό ἐστι τὸ ἡμέτερον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας φρόνημα, καθὼς δηλοποιεῖ καὶ παρίστησιν ἡ νῦν παρ' ἡμῶν πρὸς ἐκείνους πεμπομένη, ὡς εἴρηται, *ἔκθεσις τῆς Ὀρθοδοξίας*» (MCC. 37,537.539. Τὰ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως καὶ τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν γράμματα...Πετρούπολις 1840, σ. 9.10. ***Κ. Δελικάνη***, Πατριαρχικὰ ἔγγραφα. Κων/πολις 1905, τ. III. σ. 237/8).

1. Ἐπίσης τῷ 1845 ὥρισεν ὅπως διανεμηθῇ αὕτη δωρεὰν εἰς ἅπαντα τὸν Κλῆρον «pro perpetuo usu non solum in seminario, verum etiam post egressum e seminario» (M. Jugie, μν. ἔ. τ. I. σ. 607).

2. ***Χ. Παπαδοπούλου***, μν. ἔ. σ. 167.

3. Πρὸς τοῖς ὀρθοδόξοις καὶ οἱ περὶ τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Δοσιθέου ἀσχοληθέντες ἑτερόδοξοι θεολόγοι ἀναγνωρίζουσι γενικῶς τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν αὐτῆς, παρατηροῦντες τὰ ἑξῆς: Ὁ διαμαρτυρόμενος W. Gass: «In allen Hauptsachen muss diese Urkunde als Ausdruck der griechisch—orientalischen Ueberlieferung betrachtet werden und sie nimmt in der Zahl dieser Zeugnisse eine wichtige Stelle ein» (μν. ἔ. σ. 84). Ὁ ἐπίσης διαμαρτυρόμενος R. Hofmann ἀποδίδει αὐτῇ «eine symbolische Autorität ersten Ranges», οὔσῃ «bedeutungsvollste Bekenntnis des griechischen Glaubens» (ἔνθ' ἀν. σ. 705). Ὁ ῥωμαιοκαθολικὸς A. Palmieri γράφει: «Confessio Dosithei praecipuum tenet locum inter symbolica Graecae Ecclesiae documenta», δι' ὃ καὶ «catholicis autem theologis huiusce Confessionis studium quam maxume gratum est atque iucundum» (μν. ἔ. τ. I. σ. 503). Ὁ ἀγγλικανὸς F. Gavin κρίνει, ὅτι ἡ τοῦ Δοσιθέου «Confession of Faith is a document of very great value», ἐπειδὴ «contains matter of fundamental value for the student of modern Orthodox theology... It is a closely knit, carefully worked out summary of theological doctrine, in its phraseology

Παρὰ πάντα δ' ὅμως ταῦτα ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, ὡς καὶ τὰ ἄλλα κατὰ συνθήκην λεγόμενα ὀρθόδοξα συμβολικὰ βιβλία, δὲν εἶναι κυρίως εἰπεῖν κανονιστικὰ καὶ αὐθεντικὰ σύμβολα πίστεως τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας μὲ κῦρος ἀπόλυτον, οἰκουμενικὸν καὶ ὑποχρεωτικόν, ἐπειδὴ ὡς τοιαῦτα ἰσχύουσιν ἐν αὐτῇ μόνον οἱ δογματικοὶ ὅροι καὶ αἱ ἀποφάσεις τῶν ἀρχαίων ἑπτὰ οἰκουμενικῶν Συνόδων, οὔτε εἶναι συμβολικὰ βιβλία ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ παλαιοχριστιανικῇ ἢ τῇ νεωτέρᾳ ἑτεροδόξῳ—ρωμαιοκαθολικῇ ἢ προτεσταντικῇ—ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, ἀλλ' εἶναι ἁπλᾶ ὀρθόδοξα δογματικοσυμβολικὰ κείμενα, κεκτημένα βεβαίως μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἰδίως ἐπιστημονικὴν θεολογικὴν σημασίαν—πρὸ πάντων συμβολικὴν καὶ ἱστορικοδογματικήν—, τὰ ὁποῖα ἐπεκράτησε κατὰ συνθήκην μόνον καὶ καταχρηστικῶς νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τῶν συμβολικῶν βιβλίων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ συμβολικὰ βιβλία ἐν κυριολεξίᾳ δὲν ἔχουσι θέσιν ἐν τῇ παραδεχομένῃ καὶ κατεχούσῃ τὴν αἰωνόβιον καὶ ζῶσαν παράδοσιν καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν Συνόδων Ὀρθοδόξῳ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, τῆς ὑπ' αὐτῆς ἐπισήμου ἀναγνωρίσεως αὐτῶν ὡς τοιούτων οἱονεὶ ἀντικειμένης εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς Ὀρθοδοξίας [1].

6. *Ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις τῆς Ὁμολογίας*

Ἕνεκα τῆς ἰδιαζούσης σημασίας καὶ ἀξίας της ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου μετὰ τῶν Πρακτικῶν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Συνόδου τοῦ 1672 ἔσχεν ἱκανὰς ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις εἰς τὰς κυριωτέρας ξένας γλώσσας. Ἡ πρώτη τούτων ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ἐν Παρισίοις τῷ 1675—1676 ἐν ἑλληνικῇ καὶ λατινικῇ γλώσσῃ ὑπὸ τὸν τίτλον: Synodus Bethlehemitica adversus Calvinistas haereticos, Orientalem Ecclesiam de Deo rebusque divinis haeretice cum ipsis sentire mentientes, pro reali potissimum praesentia, anno 1672 sub Patriarcha Jerosolymorum Dositheo celebrata. Interprete Domno M. F. e congregatione sancti

---

very strongly impregnated with scholastic terminology, and in the exactness of its language and dialectical distinctions refreshingly clear and lucid» (μν. ἔ. σ. 216/7). Ὁ ρωμαιοκαθολικὸς M. Jugie ἐπιπροσθέτει, ὅτι εἰς τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Δοσιθέου «multi theologi œcumenicam auctoritatem tribuunt» (μν. ἔ. τ. I. σ. 656). Τοῦτο βεβαίως εἶναι ὑπερβολικόν, διότι οὐδὲν ὀρθόδοξον συμβολικὸν κείμενον κέκτηται «œcumenicam auctoritatem», ὡς εἴπομεν. Ὅθεν ὀρθότερον ἀποφαίνεται ὁ C. Georgi, ὅτι: «die Confessio Dosithei ist nicht normatives Symbol des Ostens. Sie ist aber als historisches Dokument von höchstem Interesse für die Geschichte der östlichen Kirche und die Geschichte des christlichen Dogmas überhaupt» (μν. ἔ. σ. 107).

1. Πλείω βλέπ. ἐν ***Ἰω. Καρμίρη***, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 183 ἑξ. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Τὰ συμβολικὰ κείμενα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀλεξάνδρεια 1946, σ. 7 ἑξ.

Mauri, ordinis sancti Benedicti. Parisiis MDCLXXVI». Ἡ λατινικὴ μετάφρασις αὐτῆς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Βενεδικτίνου μοναχοῦ M. Foucqueret [1]. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς σπουδῆς τῆς ἐκτυπώσεως, καὶ δὴ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ μεταφραστοῦ, «quam plurima menda in hanc primam editionem irrepserant», ὡς ὁμολογεῖται ἐν τῷ προλόγῳ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως. Διὰ τοῦτο μετὰ διετίαν ἐγένετο ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐκδοτῶν μετὰ νέαν ἐπεξεργασίαν καὶ βελτίωσιν τοῦ τε ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ λατινικοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ M. Foucqueret καὶ ἐπιστασίαν αὐτοῦ δευτέρα ἔκδοσις τῆς Ὁμολογίας καὶ τῶν Πρακτικῶν ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον: «Synodus Jerosolymitana adversus Calvinistas haereticos, Orientalem Ecclesiam de Deo rebusque divinis haeretice, ut sentiunt ipsi, sentire mentientes, pro reali potissimum praesentia, anno 1672 sub Patriarcha Jerosolymorum Dositheo celebrata. Interprete Domno M. F. e congregatione sancti Mauri, ordinis sancti Benedicti. Editio secunda ab Interprete emendata. Parisiis MDCLXXVIII». Ἐν αὐτῇ ἐγένοντο πολλαὶ διορθώσεις «tum in verbis, tum in constructione, tum in accentibus sit corruptissimum», μάλιστα δὲ ἐν τῷ τονισμῷ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Ἐπὶ πλέον εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην προσετέθησαν καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Κων/πόλει Συνόδου τοῦ 1672 ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Διονύσιον Δ' [2]. Ἀμφότεραι αἱ Παρισιναὶ αὗται ἐκδόσεις [3] ἐγένοντο ἐξ αὐθεντικοῦ ἀντιγράφου τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου καὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου παραχωρηθέντος εἰς τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν Nointel, καὶ ἀποσταλέντος ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκον ΙΔ'. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἀπόκειται νῦν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ὑπ' ἀριθ. 424, φερόμενον ὡς Acta Synodi Hierosolymitani sub Dositheo Patriarcha a. 1672. Pap. 103 fol. (Reg. 2514,2) M. [4] ἐλήφθη δὲ ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ μετὰ χεῖρας ἐκδόσει ἡμῶν. Ὡσαύτως ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὅμοιον αὐτῷ χειρόγραφον ὑπ' ἀριθ. 486 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων, τὸ

1. Τοῦτο ἐξάγεται ἔκ τινος χειρογράφου σημειώσεως ἐπὶ τοῦ τίτλου τοῦ ἀντιτύπου τοῦ φυλασσομένου ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων, ἐχούσης οὕτω: «Mich. Foucqueret, tum priore Abbatiae S. Petri Latiniac». Πρβλ. E. Legrand, μν. ἔ. τ. II. σ. 336/7.

2. Σελ. 364/97. Πρβλ. καὶ *Ἰω. Καρμίρη*, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 248 ἑξ.

3. Γνωστὰ ἡμῖν ἀντίτυπα τῶν δύο σπανίων τούτων ἐκδόσεων εὕρηνται ἐν Ἀθήναις (ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς τῆς β' ἐκδόσεως μετὰ τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ Πατριάρχου) καὶ ἐν Παρισίοις (πρβλ. E. Legrand, ἔνθ' ἀν. τ. II. σ. 336. τ. V. σ. 115/6).

4. H. Omont, μν. ἔ. I, 45.

κατὰ τὸν Α.Π. Κεραμέα «γραφὲν διὰ χειρὸς Νεκταρίου Ἱεροσολύμων»[1]. Εἶναι προφανές, ὅτι ἐκ τῆς μᾶλλον ἐπιμεμελημένης δευτέρας ἐκδόσεως ἐγένοντο πᾶσαι αἱ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις, ἐξ ὧν ἀξιολογωτέρα εἶναι ἡ τοῦ Kimmel, ἐφ' ἧς κυρίως ἐστηρίχθησαν ἡ τοῦ Μεσολωρᾶ καὶ ἡ τοῦ Michalcescu, ὡς ἁπλῆ σύγκρισις αὐτῶν δεικνύει, περιπεσούσης εἰς λήθην τῆς ἀρίστης πασῶν τρίτης ἐκδόσεως, τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου.

Πράγματι βραδύτερον, πρὸς εὐρυτέραν διάδοσιν μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Ὁμολογίας καὶ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας αὐτῆς καὶ προφύλαξιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν καλβινικῶν καὶ γενικώτερον τῶν προτεσταντικῶν καινοδοξιῶν, ὡς καὶ πρὸς διόρθωσιν καὶ συμπλήρωσιν τῆς Ὁμολογίας του, παρεσκεύασεν ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος νέαν διωρθωμένην καὶ συμπεπληρωμένην ἔκδοσιν τῶν Πρακτικῶν καὶ τῆς Ὁμολογίας, τρίτην κατὰ σειράν, γενομένην ἐν Βουκουρεστίῳ τῷ 1690, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἐγχειρίδιον ἐλέγχον τὴν καλβινικὴν φρενοβλάβειαν...». Τὸ «Ἐγχειρίδιον» συνεξεδόθη ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου μετὰ τῆς γνωστῆς «Ἀντιρρήσεως» τοῦ Μελετίου Συρίγου ἐν ἑνὶ τόμῳ καὶ ὡς δεύτερον μέρος αὐτοῦ, ἅτε ἀμφοτέρων στρεφομένων κατὰ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐν γένει, ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον: «Τοῦ μακαρίτου Μελετίου Συρίγου, διδασκάλου τε καὶ πρωτοσυγγέλου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης Ἐκκλησίας, Κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἀντίρρησις, καὶ Δοσιθέου, Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας».

Μετὰ ταῦτα ὁ J. Aymon ἐν τῷ ἔργῳ του Monuments authentiques de la religion des Grecs etc., À la Haye 1708, σ. 367—447, περιέλαβεν ἑλληνιστὶ καὶ μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως τμήματά τινα —ἰδίως τὰ ἀρχικὰ— τῶν ὅρων τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ἄνευ τῶν 4 ἐρωταποκρίσεων καὶ τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ς´ κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν, πλὴν τριῶν μόνον μικρῶν περικοπῶν ἐξ αὐτῶν, καὶ μετὰ φωτοτυπικοῦ ἀποτυπώματος τῶν ἐν τέλει τῶν Πρακτικῶν ὑπογραφῶν τῶν μετασχόντων τῆς Συνόδου[2], ἀλλ' οὕτως ὥστε δικαίως ὁ Kimnel παρετήρησεν: «tantopere decurtavit, tam multa resecuit, quod miror viros doctos latuisse, ut vix quod praebuit, pro editione possit haberi...»[3], ἐπὶ πλέον δὲ «con-

1. Μν. ἔ. Ι, 440. Ἡ ἐν συνεχείᾳ παρατήρησις τοῦ **Α. Π. Κεραμέως**, ὅτι «τὸ πρωτότυπον παρὰ J. Aymon, Monuments authentiques κ.τ.λ.» προφανῶς δὲν εἶναι ὀρθή, ὡς καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω σημειουμένων περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Aymon δύναται νὰ συναχθῇ.

2. Σελ. 395. 423/4. 437.

3. Μν. ἔ. σ. XCI.

tumeliosis scurrilibusque verbis Dositheum eiusque socios lacessivit» [1].

Ὁμοίως ὁ J. Harduin περιέλαβεν εἰς τὰ ἑαυτοῦ Acta conciliorum, Parisiis 1715, τ. XI. σ. 179—274, τὴν Ὁμολογίαν καὶ τὰ Πρακτικὰ ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ κυρίως ἐκ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ 1678, ἐπισυνάψας αὐτοῖς καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου τοῦ 1672 [2]. Τούτῳ κυρίως ἠκολούθησεν ὁ Mansi ἐν τ. 34β σ. 1724—1776 τῆς ἑαυτοῦ συλλογῆς. Ὁμοίως καὶ παρὰ Ph. Labbei, Sacrosancta Concilia, Venetiis 1733, τ. 21 σ. 1724—1776 ἐδημοσιεύθη ἡ Ὁμολογία, ὡς καὶ τὰ Πρακτικὰ σ. 1651—1724.

Πρὸς τούτοις τὸ ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς πεμφθὲν τῷ 1723 πρὸς τοὺς Ἀγγλικανοὺς Ἀνωμότους μέσῳ τῆς Ρωσικῆς Συνόδου κείμενον τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου ἐδημοσίευσαν οἱ Ρῶσοι ἐν τῇ συλλογῇ: «Τὰ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως καὶ τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν γράμματα περὶ τῆς συστάσεως τῆς ἁγιωτάτης Συνόδου μετ' ἐκθέσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῆς Ἀνατολικῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας», Πετρούπολις 1840, σ. 14—48, περιελήφθη δὲ βραδύτερον τοῦτο καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Mansi τ. 37 σ. 543—587 μετὰ τῆς ὑπολοίπου ἀλληλογραφίας μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Ἀγγλικανῶν Ἀνωμότων. Πρόκειται οὐχὶ περὶ τοῦ κειμένου τῆς τρίτης ἐκδόσεως, ἀλλὰ τοῦ ἀρχικοῦ τῶν ἄλλων ἐκδόσεων, ἐξ οὗ οἱ Πατριάρχαι παρέλιπον μόνον τὸ εἰς τὸν Κλαύδιον ἀναφερόμενον τέλος τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ς′ κεφαλαίου μετὰ τοῦ ἐπιλόγου [3], ἐν τέλει δὲ ὑπογράφουσιν οἱ Πατριάρχαι Κων/πόλεως Ἱερεμίας Γ′, Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος καὶ Ἱεροσολύμων Χρύσανθος μετὰ τῶν μελῶν τῆς Συνόδου τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὁμολογοῦντες ταύτην εἶναι τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ ἀποστολικῆς, καθολικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». Ἀλλὰ περιέργως ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ τοῦ ὑπὸ τῶν Πατριαρχῶν πεμφθέντος πλήρους ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου οἱ Ρῶσοι παρέλιπόν τινα καὶ μετέβαλον ἕτερα, καὶ ἰδίως ὅσα ἐφάνησαν αὐτοῖς ὅτι ἦσαν ὑπὸ λατινικὴν ἐπίδρασιν [4].

---

1. A. Palmieri, μν. ἔ. τ. I. σ. 482. Καὶ ἐν τῇ Perpetuité etc., τ. III. σ. 383 ἀναγινώσκομεν: «il a fallu faire un système plus bizarre qui ait peut—être jamais été imaginé».

2. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ E. Schelsrate, μν. ἔ. σ. 651 ἑξ., περιέλαβε τμῆμά τι τοῦ προλόγου ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί.

3. Ἀπὸ τῆς φράσεως: «προστίθησι δὲ τοῖς εἰρημένοις...» μέχρι τέλους, παρὰ MCC. 34β, 1765/72. ΚiΜΕΟ. I, 480/7. ΜεΣπ. 126/9. ΜΘΟ. 179/82.

4. Οὕτω γενικῶς μὲν παρελείφθησαν αἱ παρενθετικαὶ προτάσεις αἱ δηλοῦσαι τὰ κεφάλαια τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, εἰδικώτερον δὲ ἐγένοντο αἱ ἑπόμεναι σημαντικαὶ μεταβολαί: ἐν τῷ ς′ ὅρῳ ἡ φράσις: «καρποὺς δὲ φαμὲν καὶ φορτίον οὐ τὴν ἁμαρτίαν, οἷον ἀσέβειαν, βλασφημίαν, φόνον, παιδεραστείαν, μοιχείαν, πορνείαν, ἔχθος καὶ εἴ τι ἕτερον..., ἀλλ' ἅπερ ὡς ποινὴν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τὴν παρά-

Φαίνεται μάλιστα ὅτι αἱ παραλείψεις καὶ μεταβολαὶ αὗται εἶναι περισσότεραι ἐν τῇ εὐθὺς κατωτέρω μνημονευομένῃ ταυτοχρόνῳ ρωσικῇ μεταφράσει τῆς Ὁμολογίας ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φιλαρέτου [1], εἰς ὃν ὀφείλονται αὗται, υἱοθετηθεῖσαι τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς Συνόδου ἐν ταῖς «τῇ εὐλογίᾳ» αὐτῆς γενομέναις ἐκδόσεσι τοῦ τε ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωσικοῦ κειμένου τῆς Ὁμολογίας [2].

βασιν δέδωκεν ἡ θεία δικαιοσύνη...» δημοσιεύεται οὕτως: «καρποὺς δὲ φαμὲν καὶ φορτίον οὐ τὴν ἁμαρτίαν, οἷον ἀσέβειαν, βλασφημίαν, φόνον, ἔχθος καὶ εἴ τι ἕτερον..., ἀλλὰ τὸ παρακεῖσθαι ἡμῖν τὸ κακὸν καὶ ἅπερ ὡς ποινὴν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τὴν παράβασιν δέδωκεν ἡ θεία δικαιοσύνη...»· ἐν τῷ ιε΄ ὅρῳ ἡ ὀνομασία τοῦ δευτέρου μυστηρίου «τῆς βεβαιώσεως» ἀντικατεστάθη διὰ τῆς «τοῦ ἁγίου μύρου καὶ ἁγίου χρίσματος»· ἐν τῷ ις΄ ὅρῳ, ἐν ᾧ λέγεται, ὅτι «ἐντίθησι τὸ βάπτισμα καὶ χαρακτῆρα ἀνεξάλειπτον», παρελείφθησαν αἱ ἀκολουθοῦσαι ἐν συνεχείᾳ φράσεις: «ὥσπερ καὶ ἡ ἱερωσύνη» καὶ «καθὼς γὰρ ἀδύνατον τὸν αὐτὸν δὶς ἱερωσύνης τυχεῖν τῆς αὐτῆς»· ἐν τῷ ιζ΄ ὅρῳ, ἐν ᾧ ὁ λόγος περὶ τῆς μετουσιώσεως, παρελείφθησαν αἱ φράσεις: «ταὐτὸν εἰπεῖν, ὑπὸ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκόσιν» καὶ «εἴτε χερσὶν εἴτε καὶ ὀδοῦσι» (τέμνεσθαι καὶ διαιρεῖσθαι τὸ σῶμα) καὶ «βλάσφημον γὰρ τοῦτο καὶ ἄθεον»· ἐν τῷ ιη΄ ὅρῳ παρελείφθη ἡ φράσις: «ἃ καὶ ἱκανοποίησιν καλῶς ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία ἀπ' ἀρχῆς ὠνόμασεν»· ἐν τῇ α΄ ἐρωταποκρίσει ἡ φράσις: «οὐ μὴν καὶ ὑπὸ πάντων ἀναγινώσκεσθαι ταύτην» ἐτροποποιήθη οὕτως: «οὐ μὴν καὶ ὑπὸ πάντων εὐκόλως καὶ πάνυ ὠφελίμως ἀναγινώσκεσθαι ταύτην», παρελείφθη δὲ ἡ φράσις: «τοῖς δὲ μὴ γεγυμνασμένοις καὶ ἀδιαφόρως ἢ μόνον κατὰ τὸ γράμμα ἢ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον ἀλλότριον τῆς εὐσεβείας τὰ τῆς Γραφῆς ἐκλαμβάνουσιν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, διὰ τῆς πείρας τὴν βλάβην ἐγνωκυῖα, οὐ θεμιτὴν τὴν ἀνάγνωσιν εἶναι ἐντέλλεται»· τέλος παρελείφθη ὁλόκληρος ἡ γ΄ ἐρωταπόκρισις περὶ τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης, ἐπιγραφείσης ὡς γ΄ τῆς δ΄ ἐρωτήσεως.

1. Πρβλ. καὶ J. M. Neale, A history of the holy Eastern Church, London 1850, τ. II. σ. 1173/9. A. Palmieri, μν. ἔ. τ. I. σ. 496/7. C. Georgi, μν. ἔ. σ. 33.

2. Οὕτω π.χ. ἐν τῷ ιζ΄ ὅρῳ ἡ φράσις: «οὐκ ἔτι μένειν τὴν οὐσίαν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἴδει καὶ τύπῳ, ταὐτὸν εἰπεῖν ὑπὸ τοῖς τοῦ ἄρτου συμβεβηκόσιν», ἀπεδόθη ἐν τῇ ρωσικῇ μεταφράσει οὕτως: «οὐκ ἔτι μένειν τὸν ἀληθῆ ἄρτον καὶ οἶνον, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἴδει καὶ τύπῳ»· καὶ τοῦτο προφανῶς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς διακρίσεως μεταξὺ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων. Ὁμοίως καὶ ἡ ἑτέρα φράσις ἐν τῷ αὐτῷ ὅρῳ: «ἔτι τέμνεσθαι μὲν καὶ διαιρεῖσθαι εἴτε χερσὶν εἴτε καὶ ὀδοῦσι τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, κατὰ συμβεβηκὸς μέντοι, ἤτοι κατὰ τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, καθ' ἃ καὶ ὁρατὰ καὶ ἁπτὰ εἶναι ὁμολογοῦνται, καθ' ἑαυτὰ δὲ μένειν ἄτμητα πάντῃ καὶ ἀδιαίρετα», ἀπεδόθη ρωσιστὶ οὕτως: «ἔτι τέμνεσθαι μὲν καὶ διαιρεῖσθαι τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς κοινωνίας μόνον ὡς πρὸς τὰ εἴδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, καθ' ἃ καὶ ὁρατὰ καὶ ἁπτὰ εἶναι ὁμολογοῦνται, καθ' ἑαυτὰ δὲ μένειν ἄτμητα πάντῃ καὶ ἀδιαίρετα». Καὶ κατωτέρω ἡ φράσις: «ἔτι ἐν ἑκάστῳ μέρει καὶ τμήματι ἐλαχίστῳ τοῦ μεταβληθέντος ἄρτου καὶ οἴνου οὐκ εἶναι μέρος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τὸ Κυρίου—βλάσφη-

Τέλος ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου μετὰ τῶν Πρακτικῶν τῆς κυρωσάσης αὐτὴν Συνόδου περιελήφθησαν ἐν ταῖς ἐν χρήσει συμβολικαῖς συλλογαῖς, καὶ δὴ ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ μὲν παρὰ E. Kimmel [1] καὶ J. Mansi [2], ἑλληνιστὶ δὲ μόνον παρὰ Ι. Μεσολωρᾷ [3] καὶ J. Michalcescu [4].

μον γὰρ τοῦτο καὶ ἄθεον—, ἀλλ' ὅλον ὁλικῶς τὸν δεσπότην Χριστὸν κατ' οὐσίαν, μετὰ ψυχῆς δηλονότι καὶ θεότητος, ἤτοι τέλειον Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον», ἀπεδόθη ἐν τῇ τοῦ Φιλαρέτου ῥωσικῇ μεταφράσει οὕτως: «ἔτι ἐν ἑκάστῳ μέρει καὶ τμήματι ἐλαχίστῳ τοῦ μεταβληθέντος ἄρτου καὶ οἴνου οὐκ εἶναι μέρος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ πάντοτε ὅλον καὶ ἓν ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ, καὶ τὸν δεσπότην Χριστὸν κατ' οὐσίαν, μετὰ ψυχῆς δηλονότι καὶ θεότητος, ἤτοι τέλειον Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον». Ἐν τῷ ιη' ὅρῳ παρελείφθησαν: ἡ καὶ ἀνωτέρω ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὑπὸ τῶν Ρώσων ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας μνημονευθεῖσα λέξις «ἱκανοποίησις», ὡς καὶ ἡ τελευταία φράσις: «ἐννοουμένου μέντοι καὶ τούτου, τοῦ μὴ εἰδέναι ἡμᾶς δηλαδὴ τὸν καιρὸν τῆς ἀπαλλαγῆς· ὅτι γὰρ γίνεται ἐλευθερία τῶν τοιούτων ἀπὸ τῶν δεινῶν καὶ πρὸ τῆς κοινῆς ἀναστάσεώς τε καὶ κρίσεως οἴδαμεν καὶ πιστεύομεν, πότε δὲ ἀγνοοῦμεν», ὁμοίως δὲ ἀντικατεστάθη ἡ λέξις «ποινὴ» (τὴν ἕνεκα ὧν εἰργάσαντο ἁμαρτημάτων *ποινὴν*) διὰ τῆς λέξεως «παιδεία»· (ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ὁ J. Neale, ἔνθ' ἀν. σ. 1177 ὑποσημ. h, παρατηρεῖ: «this is clearly omitted by the Russian Church to avoid defining that there is a local place of punishment; as ποινὴ is changed to prevent the affirmation that this punishment is properly penal or expiatory»). Τέλος λίαν σημαντικαὶ μεταβολαὶ ἐγένοντο καὶ εἰς τὰς τέσσαρας ἐρωταποκρίσεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν γ' παρελείφθη ὁλοτελῶς, ἡ β' καὶ ἡ δ' μετεβλήθησαν μόνον ἔν τισι λέξεσι, καὶ ἡ α' συνετμήθη καὶ ἐτροποποιήθη ὧδε: «Τὴν πᾶσαν Γραφὴν θεόπνευστον καὶ ὠφέλιμον οἴδαμεν, καὶ οὕτω τὸ ἀναγκαῖον ἔχουσαν μεθ' ἑαυτῆς, ὥστε χωρὶς αὐτῆς ἀδύνατον ὁπωσοῦν εὐσεβεῖν· οὐ μὴν καὶ ὑπὸ πάντων εὐκόλως καὶ πάνυ ὠφελίμως ἀναγινώσκεσθαι ταύτην, ἀλλ' ὑπὸ μόνων τῶν εἰδότων οἷς τρόποις ἡ Γραφὴ ἐρευνᾶται, ἀναγινώσκεται καὶ ὀρθῶς κατανοεῖται. Ὥστε παντὶ εὐσεβεῖ ἐπιτέτραπται μὲν ἀκούειν τὰ τῆς Γραφῆς, ἵνα πιστεύῃ τῇ καρδίᾳ εἰς δικαιοσύνην, ὁμολογῇ δὲ τῷ στόματι εἰς σωτηρίαν, ἀναγινώσκειν δὲ ἄνευ καθοδηγήσεως ἔνια τῆς Γραφῆς μέρη, καὶ μάλιστα τῆς Παλαιᾶς, ἀπηγόρευται. Καὶ ἔστιν ἴσον παραγγέλλειν τοῖς ἀγυμνάστοις μὴ ἀναγινώσκειν ὡσαύτως τὴν πᾶσαν ἱερὰν Γραφήν, καὶ τοῖς βρέφεσιν ἐντέλλεσθαι μὴ ἅπτεσθαι στερεᾶς τροφῆς». (Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ἡ ὑφ' ἡμῶν ἐπαναγωγὴ τοῦ κειμένου ἐκ τῆς ῥωσικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως τοῦ J. Neale, ἔνθ' ἀν. σ. 1173 ἑξ.). Αὗται εἶναι αἱ σπουδαιότεραι μεταβολαὶ καὶ διορθώσεις τοῦ Φιλαρέτου ἐν τῇ ῥωσικῇ μεταφράσει τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου. Ὡς πρὸς αὐτὰς γενικῶς θὰ ἠδύνατό τις νὰ συμμερισθῇ τὴν κρίσιν τοῦ A. Lebedev: «Proculdubio theologus qui rebus dogmaticis studet, gaudio afficietur, eo quod Philaretus decreta synodi hierosolymitanae emendaverit. At rerum gestarum scriptor, qui sine partium studio vetera ac genuina dijudicat monumenta, fortasse non sine moerore animadvertet, antiquum documentum, si verbis Philareti uti velimus, formosiorem evasisse, nativa excussa ruditate». (Παρὰ A. Palmieri, μν. ἔ. τ. I. σ. 497).

1. KiMEO. I,325—487.
2. MCC. 34β, 1724/76. 37, 543/77.
3. ΜεΣπ. 55—87. 103—129.
4. ΜΘΟ. 126—182.

Οὕτως ἄρα τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου ἔσχε δώδεκα προηγουμένας ἐκδόσεις, τὰς ὁποίας μετὰ τῶν τριῶν μνημονευθέντων χειρογράφων ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ἡ παροῦσα ἡμετέρα δεκάτη τρίτη κατὰ σειρὰν ἔκδοσις αὐτοῦ. Αὗται κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν εἶναι αἱ ἑξῆς:

Α' ἡ τῶν Παρισίων (1676).
Β' ἡ τῶν Παρισίων (1678).
Γ' ἡ τοῦ «Ἐγχειριδίου» (1690).
Δ' ἡ τοῦ Aymon (1708).
Ε' ἡ τοῦ Harduin (1715).
Ϛ' ἡ τοῦ Labbei (1733).
Ζ' ἡ τῆς Πετρουπόλεως (1840).
Η' ἡ τοῦ Kimmel (1843/50).
Θ' ἡ τοῦ Μεσολωρᾶ (1893).
Ι' ἡ τοῦ Mansi (1902, τ. 34β, τὸ πρῶτον).
Κ' ἡ τοῦ Michalcescu (1904)
Λ' ἡ τοῦ Mansi—Petit (1905, τ. 37, τὸ δεύτερον).

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐκδόσεων ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ἔσχε καὶ τὰς ἑπομένας μεταφράσεις εἰς ξένας γλώσσας. Ἡ πρώτη πασῶν μετάφρασις αὐτῆς ἐγένετο εἰς τὴν λατινικὴν τῷ 1675/6 ὑπὸ τοῦ M. Foucqueret, τῷ δὲ 1708 ἐγένετο ἡ ἐλλιπὴς γαλλικὴ τοῦ Aymon, ὡς εἴδομεν. Εἶτα χάριν τῶν Ὀρθοδόξων Ῥώσων ἡ Ὁμολογία μετεφράσθη ῥωσιστὶ ἐνωρὶς ἤδη τῷ 1691 ἐκ τῆς τρίτης ἐκδόσεως τοῦ «Ἐγχειριδίου» ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀδελφῶν Λειχουδῶν, ἀντίτυπον δὲ τῆς μεταφράσεως ταύτης σῴζεται ἐν τῇ συνοδικῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Μόσχας. Τῷ 1728 ὁ Alexej Kirillovitsch Barsov παρεσκεύασε νέαν ῥωσικὴν μετάφρασιν ἐκ τῆς πρωτοδευτέρας Παρισινῆς ἐκδόσεως, μὴ δημοσιευθεῖσαν ὅμως εἰσέτι, τὸ χειρόγραφον ὅμως αὐτῆς φυλάσσεται ἐν τῇ ἐν Μόσχᾳ βιβλιοθήκῃ τοῦ Τολστόη. Τέλος τῷ 1838 ὁ μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος παρεσκεύασεν ἐκ τοῦ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων Πατριαρχῶν πεμφθέντος τοῖς Ἀγγλικανοῖς Ἀνωμότοις μέσῳ τῆς Ῥωσικῆς Συνόδου κειμένου τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου νέαν ῥωσικὴν μετάφρασιν αὐτῆς μετὰ τῶν προεκτεθεισῶν παραλείψεων καὶ τροποποιήσεων αὐτοῦ. Αὕτη ἐξεδόθη τρὶς ὑπὸ τῆς Ῥωσικῆς Συνόδου ῥωσιστί, ἤτοι ἐν Πετρουπόλει τῷ 1838 καὶ ἐν Μόσχᾳ τῷ 1846 καὶ τῷ 1853 ὑπὸ τὸν αὐτὸν καὶ ἡ ἑλληνικὴ τοῦ 1840 ἔκδοσις τίτλον: «Τὰ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως καὶ τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν γράμματα....»[1].

Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης ἑλληνικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1840 παρεσκεύασε γερμανικὴν μετάφρασιν τῆς Ὁμολογίας ἄνευ τῶν 4 ἐν τέλει ἐρωταποκρίσεων καὶ τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ϛ' κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν ὁ F.

1. Πλείω βλέπ. ἐν A. Palmieri, μν. ἔ. τ. I. σ. 495/7.

Lauchert, Glaubensbekenntnis des Patriarchen Dositheos von Jerusalem, aus den Akten der Synode von Jerusalem, ἐν Revue internationale de Théologie 1(1893)210—236.

Ὁμοίως ἐγένετο καὶ ἀγγλικὴ μετάφρασις τῆς Ὁμολογίας καὶ τῶν Πρακτικῶν μετὰ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ὑπὸ J. Robertson, The acts and decrees of the Synod of Jerusalem, sometimes called the Council of Bethlehem, holden under Dositheus Patriarch of Jerusalem in 1672, translated from the greek, with an Appendix containing the confession published with the name of Cyril Lucar, condemned by the Synod, London 1899, πρότερον δὲ παρὰ Ph. Schaffii, The creeds of Christendom, Neo—Eboraci 1877, τ. II. σ. 401—445, ὡς καὶ παρὰ G. Williams, The Orthodox Church of the East in the eighteenth centurry, beind the correspondence between the eastern Patriarchs and the Nonjuring Bischops, London 1868, σ. 141—168.

Τέλος ὁ V. Loichita ἐδημοσίευσε νεωστὶ καὶ ῥουμανικὴν μετάφρασιν τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου ἔκ τε τῆς τρίτης ἐκδόσεως τοῦ «Ἐγχειριδίου» καὶ ἐκ τῆς ἕκτης τῆς Πετρουπόλεως ἐν τῷ περιοδικῷ Candela 53—54 (1942/3)173—256.

(Συνεχίζεται)

ΣΧΟΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΔΥΟ ΕΓΚΩΜΙΑΣΤΙΚΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΛΑΚΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΝΕΩΝ ΠΑΤΡΩΝ (ΥΠΑΤΗΣ) ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΜΑΝΟΥΗΛ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΝ *)

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΜΠΟΝΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

I, 547,25: «*μίμημα καὶ τοῦτο πάντως Χριστοῦ*». Πολλαχοῦ ἐν τῇ βυζαντιακῇ ῥητορικῇ, ὡς καὶ τῷ Περὶ βασιλείου τάξεως ἔργῳ τοῦ Κων/τίνου Πορφυρογεννήτου καὶ τῷ Ψευδοκωδίνῳ ὁ Βυζαντῖνος ἡγεμὼν ὀνομάζεται «*μιμητὴς Χριστοῦ*» ἢ «*μιμητὴς Θεοῦ*», ὡς ἀντιπρόσωπος καὶ διάδοχος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς θεωρούμενος καὶ καθὸ τοιοῦτος τὰ ἔργα τούτου ἐπιτελῶν καὶ τοῖς ἴχνεσιν Αὐτοῦ κατακολουθῶν. Πρβ. Εὐθυμ. I, 544,12. Εὐστ. R. F. 110,20: «*εἷς μὲν μιμεῖται Θεὸν ἐπ' αὐτοῖς, τιθέναι ὑπὲρ ἑαυτοῦ ποιεῖ τὰς ψυχάς*». 130,8: «*καὶ τὸν ᾧ συμβουλεύεις Θεὸν κἀνταῦθα μιμούμενος*». Μιχ. R. F. 170,28: «*προσθήσω καὶ τὸ προαιρετῶς μιμεῖσθαι Θεόν. καὶ μὴν αἰσθητὴν εἰκόνα καὶ ἀπροαίρετον τὸν ἥλιον ἀστέρα λέγουσι τοῦ Θεοῦ* (Μαλαχ. 4,2), *ὅπου πρὸς τῇ ἀληθεῖ Θεοῦ μιμήσει ὁ αὐτοκράτωρ, ὅν εἰκονίζει Θεὸν δι' ἔργων, κἂν τῷ ὀνόματι ξεναγεῖ, εἴποι ἄν τις ὡς 'Αβραάμ, τῇ τῆς μονάδος καὶ αὐτὸς παρεμπτώσει· ὑπερτελὴς δὲ μονὰς ὁ Θεὸς εὐχωρίαν ἔσχεν ὀνόματος...*». Εὐθ. II, 556,33: «*καὶ μιμητὴς κἀντούτῳ τοῦ βασιλεύσαντος αὐτὸς ἀναδέδεικται*». 'Αλλαχοῦ πάλιν ὀνομάζεται «*χριστὸς Κυρίου*». Πχ. Μιχ. R. F. 131,20. Bachm.—Dölg. 378,16. 382, 17. 386,6. 397,14. 17. 400,3. Μιχ. Χων. Λάμπρ. I, 238,19. Εὐστ. R. F. 4,14. 8,20. Ἑτέρα προσωνυμία, ἀποδιδομένη τῷ αὐτοκράτορι εἶναι «*τύπωμα Θεοῦ*». Εὐστ. R. F. 94,21. Πλείονα ὅρα παρὰ Treintiger σ. 38 ἑ., 49 ἑ., 125 ἑ., 214 ἑ. Straub 122 ἑ. Dölger, Urk. 244. — Ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Εὐθυμίου φέρονται καὶ ἕτεραι σχετικαὶ προσωνυμίαι. Οὕτω Εὐθ. II, 554,27.28 ὁ βασιλεὺς καλεῖται «*καλὸς σπορεὺς*» καὶ «*καλὸς τῶν ἀρετῶν γεωργός*». Αὐτόθι (II, 554,31) ἐπίσης ὁ βασιλεὺς παραβάλλεται πρὸς τὸν δανειστὴν τῶν ταλάντων τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἐν I, 535,2 πρὸς τὸν καλὸν ποιμένα. Ἐν δὲ Εὐστ. R. F. 4,14. Μιχ. R. F. 152,13 πρὸς τὸν ἁλιέα καὶ τὸν θηρευτήν.

I, 548,3: «*οὐκ ἦν οὕτω τὸν καθ' ἡμᾶς Μωυσέα*»: Εἶναι λίαν προσφι-

---

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σελ. 156.

λὴς τοῖς Βυζαντίνοις ῥήτορσι ἡ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν προσομοίωσις τῷ Μωυσεῖ καὶ ἡ συσχέτισις τῆς θαυματουργοῦ ῥάβδου τοῦ Μωυσέως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ὑπερόχως ὑπ᾽ αὐτοῦ τελούμενα καὶ ἐνεργούμενα ἐν τοῖς κατὰ τῶν πολεμίων ἰδίᾳ ἀγῶσιν αὐτοῦ. Πρβ. Bachm.—Dölg. 384,5.391,1. Ἰωάνν. Καματ. R. F. 248,16. Μιχ. Χων. Λάμπρ. I, 214,24.228, 1. Μιχ. R. F. 139,21.143,17.171,8. Πλείονα παρὰ Treitinger σ. 131 ἑ. καὶ Nissen σ. 314.—Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὁ Μανουὴλ ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου «*δημαγωγὸς τοῦ νέου λαοῦ*» (I, 548,3), ὡς ἐν τῇ Π. Δ. ὁ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ—καὶ οὐχὶ ὁ Μωυσῆς, ὡς ἐσφαλμένως ὁ Εὐθύμιος λέγει —«*δημαγωγὸς*» τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ καλεῖται.—Ὡς πρὸς δὲ τὴν παρομοίωσιν τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ πρβ. Μιχ. R. F. 146, 17 κ.ἀ.

I, 549,35: *κἀπειδὴ καὶ ῥήτωρ εἰμὶ καὶ λάτρης Θεοῦ*»: Ὁ Εὐθύμιος μετ᾽ ἐκδήλου ὑπερηφανίας ὁμολογεῖ ἑαυτὸν «*ῥήτορα*», ἅμα δὲ καὶ ἀρχιερέα ἤ, ὡς λέγει, «*λάτρην Θεοῦ*». Πρβ. Εἰσαγωγὴν τῆς παρούσης ἐκδόσεως, ὡς καὶ τὴν ἡμετέραν ἔκδοσιν: Εὐθυμ. τ. Μαλ. Τὰ σῳζόμενα σ. 31 ἑ.

I,550,16: «*δὸς αὐτῷ τὸ Νέστορος γῆρας*»: Ὁ τῆς Ἰλιάδος γνωστὸς ἥρως Νέστωρ ὁ γερήνιος προβάλλεται ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου τῷ αὐτοκράτορι ὡς ὑπόδειγμα μακροζωίας καὶ εὐγηρίας. Πρβ. καὶ I, 536,21.

II

II,551,1 : Τίτλος· «*Τοῦ αὐτοῦ λόγος ἐπαινετήριος τοῦ κατηχητηρίου λόγου τοῦ αὐτοκράτορος*» : Ὁ τίτλος δίδει ἡμῖν καὶ τὸν ἁρμόζοντα χαρακτηρισμὸν τοῦ παρόντος λόγου. Οὗτος ἀνήκει εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῶν «*ἐπαινετηρίων*» τῶν «*βασιλικῶν λόγων*» (ὅρα ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν σ. 515 ἑ. καὶ Bachm.—Dölg. σ. 356 ἑ.), παρὰ τοῖς ὁποίοις πᾶν μέτρον ὑπερβολῆς εἶναι ἐπιτρεπτὸν τῷ ῥήτορι, προκειμένου νὰ ὑμνηθῇ τὸ «*θεῖον*» τοῦ αὐτοκράτορος πρόσωπον. Δὲν παρέχουσιν ἀφορμὴν εἰς ἐγκωμιασμὸν καὶ διθυραμβικὴν ἔξαρσιν μόνον τὰ τρόπαια καὶ τὰ ἐν πολέμοις ἀριστεύματα καὶ αἱ νίκαι τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ᾽ ἅμα καὶ οἱ «*λόγοι*» αὐτοῦ. Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ἐπισήμου τινὸς λόγου τοῦ αὐτοκράτορος παρείχετο ἀφορμὴ ἱκανὴ πρὸς ἐκφώνησιν ὑπὸ ἐπισήμου τινὸς ῥήτορος ἑτέρου «*ἐπαινετηρίου*» λόγου τοῦ λόγου τοῦ βασιλέως πρὸς ἐγκωμιασμὸν καὶ ἐκθειασμὸν τῶν ὅλως ἐξαιρετικῶν αὐτοῦ ἱκανοτήτων, ἀρετῶν, ἰδιοτήτων καὶ προσόντων. Ἐκτὸς τοῦ ἡμετέρου Εὐθυμίου, «*ἐπαινετήριον τοῦ κατηχητηρίου λόγου*» τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἐξεφώνησε καὶ ὁ κλεινὸς τῆς Θεσσαλονικέων πόλεως ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος (R. F. 53,12 ἑ.), περὶ τοῦ ὁποίου θὰ εἴπωμεν τὰ δέοντα κατωτέρω. Ἄξιον μόνον καὶ ἐνταῦθα νὰ ἐπαναληφθῇ εἶναι τὸ παράπονον, ὅπερ ὁ πατὴρ τῆς βυζαντινολογίας Karl Krumbacher ἐξέφερε, ὅτι δηλ. ἐλλείπει—καὶ οὐδ᾽ ἐπληρώθη ἄχρι καὶ τῆς σήμερον ἡ ἔλλειψις αὕτη—ἕν θεμελιῶδες περὶ βυζαντιακῆς Ῥητορικῆς ἔργον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ προεργασίαι ἱκαναὶ διὰ τὴν σύνταξιν τοιούτου ἔργου, ὅπερ θὰ ὑπεβοήθει ἡμᾶς τὰ μάλιστα εἰς τὴν ἴχνευσιν καὶ ἀνεύρεσιν τῶν παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις ῥήτορσι ἁπαντώντων ῥητορικῶν σχημάτων, τῶν χρησιμοποιουμένων παρ᾽ αὐτῶν ἀφθόνων παρομοιώσεων, τῶν ἁπαντώντων λογοπαιγνίων, παροιμιῶν καὶ χωρίων ἐξ ἑτέρων συγγραφέων, τῶν τε θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κλπ. Ἕν τοιοῦτον ἔργον θ᾽ ἀνύψου ἀσφαλῶς τὴν γνῶσιν τὴν ἡμετέραν σχετικῶς πρὸς τὴν πολύμορφον γλῶσσαν τῶν Βυζαντίνων ῥητόρων καὶ θὰ διεφώτιζεν ἡμᾶς νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερον καὶ βαθύτερον τὰς ποικιλωτάτας πτυχὰς τοῦ βυζαντινοῦ λόγου, ἐν πολλοῖς στρυφνοῦ καὶ δυσνοήτου, καὶ θὰ καθίστα οὕτω ἡμᾶς σήμερον ἱκανωτέρους νὰ ἐξάγωμεν πολυτίμους ἄλλως πραγματικάς, γεωγραφικάς, προσωπικάς, ἐκκλησιαστικάς, μοναχικοῦ βίου, πολιτικῆς καὶ διπλωματίας, οἰκονομικάς, φορολογικὰς καὶ ἑτέρας ἱστορικὰς εἰδήσεις, αἵτινες καλυπτόμεναι πολλάκις ὑπὸ νέφους καὶ σκιᾶς, λόγῳ τῶν πολλῶν μεταφορῶν καὶ εἰκόνων τοῦ βυζαντιακοῦ λόγου, δυσχερέστατα κατανοοῦνται καὶ ὑπὸ τῶν πεπειραμένων ἔτι καὶ τὰ μάλιστα ἠσκημένων εἰς τὰ ἰδιώματα τῆς Βυζαντίδος γλώσσης ἐπιστημόνων. Πρβ. W. Kroll, ἐν Pauly, Wissowa, Kroll, Realenzyklopädie d. kl.

Altw., Suppl.—Bd. 7 (1940) 1132 ἑ. ἑ. καὶ Krumbacher—Σωτηριάδου, Ἱστ. τ. βυζ. λογ. II, 97 ἑ.

II,551,9: «*παγκράτιον*»: Αἱ πρὸς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ παλαίσματα παρομοιώσεις καὶ μεταφοραὶ τῶν Βυζαντίνων ῥητόρων εἶναι συχναί. Πρβ. πχ. Εὐθ. I,540,18. Περὶ τοῦ ἀγωνίσματος τοῦ «*παγκρατίου*» ὅρα Pauly—Wissowa—Kroll, Realenzyklopädie ἐν λ. Wettkampf. Τοῦτο ἦτο ἀγώνισμα πάλης ἅμα καὶ πυγμῆς καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἀθλητικῆς ἐπιδόσεως, ὡς συνδυάζον ῥώμην καὶ τέχνην συγχρόνως.

II,552,11: «*οὔτε γὰρ διδασκάλους τοῦ βασιλέως ἔχω καταμαθών*»: Ἡ τολμηρά πως αὕτη φράσις δικαιολογεῖται ἐκ τῆς προθέσεως τοῦ ῥήτορος νὰ ἐξάρῃ «*τῆς σοφίας τὸ τόσον μέγεθος*» τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ νὰ δηλώσῃ τὸ γεγονὸς ὅτι, παρὰ τὴν ἔλλειψιν εἰδικῆς τοῦ Μανουὴλ μορφώσεως, ἕνεκα τῆς φυσικῆς αὐτοῦ εὐφυΐας καὶ τῶν ἐξαιρέτων αὐτοῦ πνευματικῶν προσόντων, οὗτος «*τὸ τῆς σοφίας πόμα κεκέρασται*», δεύτερος κἀντούτῳ Σολομὼν ἀναδειχθείς.—Περὶ τῆς παρομοιώσεως τοῦ βυζαντινοῦ ἡγεμόνος πρὸς τὸν Σολομῶντα ἔχομεν καὶ ἄλλα μαρτύρια ἐκ τῶν βυζαντινῶν ῥητόρων. Πχ. Εὐθυμ. II,558,2.3. Εὐστ. R. F. 52,18. Μιχ. R. F. 136,30.—Ἀνάγκη ὅμως νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ἀνωτέρω φράσις, δι᾽ ἣν καὶ τολμητίας ἐχαρακτηρίσθη ὑφ᾽ ἡμῶν ὁ Εὐθύμιος, ἔρχεται εἰς ποιάν τινα ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ λόγῳ λεχθέντα: «*τὰ γὰρ δὴ πολιτικὰ καὶ ὅσα τάττουσι κοσμοῦσιν ἄνθρωπον πάλαι ἦσαν πεπαιδευμένοι οἱ βασιλεῖς*» *δῆμον καὶ ὅσα* (Εὐθ. I,529,34). Ἀλλ᾽ εἴπομεν ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ ἀντικρουόμεναι οὐχὶ σπανίως ἀντιθέσεις χρησιμοποιοῦνται οὐχ ἧττον ὑπὸ τῶν βυζαντίνων ῥητόρων εὐκαίρως—ἀκαίρως, ἐφ᾽ ὅσον, ὡς νομίζουν, παρέχουν ἀφορμὴν εἰς ἔξαρσιν, ἐξύμνησιν καὶ ἐγκωμιασμὸν τοῦ «*θείου*» τοῦ αὐτοκράτορος προσώπου.

II,552,21: «*καὶ πρέσβεις ἁπανταχόθεν ἥκοντας καὶ παρακλητεύοντας ἀξιοῖ καὶ λόγου καὶ βλέμματος καὶ τἄλλα πάντα καὶ τυρβάζει καὶ διαπράττεται, δι᾽ ὧν εὐεργετεῖ τὸ ὑπήκοον*»: Οἱ βυζαντῖνοι ῥήτορες δὲν ἠδύναντο νὰ παραλείψωσι τὴν μνείαν τῆς «*πολυπραγμοσύνης*» καὶ τοῦ πολυασχόλου τοῦ αὐτοκράτορος, ἰδίᾳ λόγῳ τῶν συχνῶν παρ᾽ αὐτῷ ἐπισήμων παρουσιάσεων τῶν «*πρέσβεων*» τῶν ξένων δυνάμεων καὶ λοιπῶν «*παρακλητευόντων*», ὅπως ἐξάρουν ὅτι πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπιτελούμενον πρὸς ἕνα καὶ μόνον σκοπὸν ἀποβλέπει, τὸ καλὸν τοῦ Ἔθνους καὶ τὴν εὐημερίαν τῶν ὑπηκόων. Τὸ πολύπραγμον καὶ πολυάσχολον τοῦ βασιλέως ζωηρότερον καὶ ἐκφραστικώτερον διατυποῖ ὁ κλεινὸς τῆς Θεσσαλονίκης ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος ἐν τῷ λόγῳ του πρὸς τὸν αὐτὸν Μανουήλ, ταῦτα λέγων: «*βουλαὶ καθ᾽ ἑκάστην, πρεσβεῖαι ὡς ἑκάστοτε, ἄλλαι μὲν ἐκπεμπόμεναι, ἕτεραι δὲ εἰσδεχόμεναι, θεσμοθεσιῶν μελέται, κρίσεων εὐθετισμοί, στρατιωτῶν ἐκλογισμοί, ἀκουσμάτων παλαίσματα, ὧν τὰ πλείω ἔξωθεν καὶ ἐκ βαρβάρων, ἐφ᾽ ὧν καὶ πλείους αἱ μέριμναι, οἰκονομιῶν τύποι, πρακτέων ἐπικρίσεις,*

ὄχλοι δεομένων, καὶ οὗτοι μυριότροποι, καὶ ὁποῖα τὰ καθ' ἕκαστα ἀπερίληπτοι καὶ μέτρον ὑπερεκπίπτοντες» (Ε ὐ σ τ. R. F. 5,25—31. Πρβ. τοῦ αὐτοῦ ἕτερον λόγον ἐν R. F. 126,13. Ἀ ν ω ν. R. F. 200ἑ. Ὅρα καὶ Bachm.—Dölg. 399,7).

II,553,18: «*ἀλλὰ γὰρ ποῖόν σου θαυμάσομαι πρῶτον, ὦ σοφὲ βασιλεῦ; τὸ κάλλος τῶν νοημάτων ἢ τῆς διανοίας τὸ μέγεθος; τῆς φράσεως τὸ διωμαλισμένον καὶ χάριεν ἢ τὸ γλαφυρὸν τῶν λέξεων καὶ ἐπίστοχον;*»: Οἱ Βυζαντῖνοι ῥήτορες, οἱ μηδεμίαν ἰδιότητα τοῦ Βυζαντίνου ἡγεμόνος ἀφήσαντες ἀνεγκωμίαστον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρίδωσι καὶ τὸ πρὸς τὴν ῥητορικὴν τέχνην ἐπιτήδειον τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἡμέτερος Εὐθύμιος θαυμάζει ἐν τῷ παρόντι αὐτοῦ «*ἐπαινεστηρίῳ λόγῳ τοῦ κατηχητηρίου λόγου τοῦ αὐτοκράτορος*», «*τὸ κάλλος τῶν νοημάτων*», «*τῆς διανοίας τὸ μέγεθος*», «*τῆς φράσεως τὸ διωμαλισμένον καὶ χάριεν*», καὶ τὸ «*γλαφυρὸν τῶν λέξεων καὶ ἐπίστοχον*». Ἤδη ἀνωτέρω ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, σελ. 514 σημ. 4 ἐμνημονεύσαμεν ὅτι ὁ Μανουὴλ μετεχειρίζετο γλῶσσαν ἁπλῆν, πρὸς ἣν ἐκ συμπαθείας ἐφέρετο. Ἀνάγκη οὐχ ἧττον ἐνταῦθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ δημοσίᾳ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκφωνούμενοι λόγοι, φυσικὸν εἶναι, ὅτι συνετάσσοντο εἴτε ὑπὸ τοῦ λίαν, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, λογίου πρωθυπουργοῦ, εἴτε ὑπὸ ἐκλελεγμένης καὶ λίαν πεπαιδευμένης προσωπικότητος εἴτε ἐκ τῶν αὐτοκρατορικῶν συμβούλων εἴτε καὶ ἐκ τῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας, τῶν «*Ἀσηκρῆτις*» λεγομένων. Ἀσφαλῶς ὅμως ὁ αὐτοκράτωρ εἴτε ἐκ τῶν προτέρων ὑπηγόρευε τὰς σκέψεις αὐτοῦ, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων διώρθου τὴν ἐν σχεδίῳ σύνταξιν ἐπισήμου τινὸς λόγου, μέλλοντος δημοσίᾳ νὰ λεχθῇ. Τοῦτο θὰ ἐγνώριζεν ἐξάπαντος καὶ ὁ ἡμέτερος ῥήτωρ. Ἀλλ' οὐδαμῶς οὗτος κωλύεται νὰ ἐπαινέσῃ τὸν «*ῥήτορα*» αὐτοκράτορα, ἐφ' ὅσον ὡρμᾶτο ἐκ τῆς κοινῆς διὰ πάντα Βυζαντῖνον ἀντιλήψεως, ὅτι τὸ «*θεῖον*» τοῦ αὐτοκράτορος πρόσωπον εἶναι τὸ τέλειον καὶ τὸ ἐπὶ τῆς γῆς ἀρχέτυπον πάσης σοφίας καὶ ἀρετῆς, ὡς ἀκριβῶς πρώτυπον σοφίας καὶ ἀρετῆς διὰ τοὺς χριστιανοὺς εἶναι ὁ Χριστός. Πρβ. Ε ὐ θ υ μ. II,552,1: *ἀλλὰ προσέβαλλέ μοι καὶ ἔκπληξις, καὶ ἐξεθαμβούμην ἐπὶ τῷ μεγέθει τῶν νοημάτων σου καὶ τῇ τοῦ λόγου διασκευῇ καὶ τέλος πλεονάσαν τὸ θαῦμα καὶ μεθ' ὑπερβολῆς κατασχὸν εἰς ἀφωνίαν μοι περιέστη καί σε τὸν τοσοῦτον λογογράφον παρῆλθον ἄναυδος*». Ὅρα ἐπίσης Ε ὐ θ υ μ. 553,14ἑ. II,555,1ἑ. κ. ἀ.—Ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δημοσίᾳ λεγόμενος λόγος ὠνομάζετο «*Κατηχητήριος*», ὅρος, ὡς γνωστόν, μᾶλλον ἐκκλησιαστικός, ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ ὅρος οὗτος, διότι ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι τὸ περιεχόμενον τούτου ἦτο διδακτικόν, συμβουλευτικόν, παραινετικὸν κτὅ. Πάντα δὲ ταῦτα ἐκφράζει λίαν χαρακτηριστικῶς ὁ ὅρος «*Κατηχητήριος λόγος*». Παραδείγματα τοιούτων «*Κατηχητηρίων λόγων*», ὑπὸ τοῦ Βυζαντίνου ἡγεμόνος λεχθέντων καὶ δὴ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ἔχομεν τὸν ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης

ὁμοίως ἐπαινούμενον «*Κατηχητήριον λόγον*»: Ε ὐ σ τ. R. F. 53,12: «*ἐβασίλευσεν ὥσπερ ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ πᾶν ἔθνος, οὕτω καὶ ὁ κ α τ η χ η τ ή ρ ι ο ς ἐκεῖνος ἐπὶ πάντας λόγους, οὓς τὸ τοιοῦτον εἶδος ἀπονενέμηται. ἐγὼ καὶ ὡς κόσμον αὐτὸν ἐθεώρουν βασιλικοῦ διαδήματος, οὗπερ οὐκ ἔστι θέσθαι τίμημα. ἐφωσφόρουν ἐν αὐτῷ οἱ περὶ τῆς ἀρχιφώτου τριάδος λόγοι ὡς διάλευκοι μάργαροι ἐξέλαμπον ὡς εἰς πυραύγειαν ἄνθρακος τὰ τῆς θείας τοῦ Λόγου σαρκώσεως, ὃν τρόπον ἕτερον καὶ Ἠσαΐας ἄνθρακα ἐθεώρησε* (Ἠσ. 6, 6). *τὸ ἐν βάθει τῶν νοημάτων διαφανὲς ὡς λυχνίτης ὑπηύγαζεν, ὅς εἶδε κατεπιχειρεῖν τῆς νυκτὸς πυρεκβολῶν ἐκ βάθους τὴν φωτοφάνειαν.... ὢ γλυκύτης ὁμιλίας· ὢ πλοῦτος ἐπιχειρήσεων· ὢ νοημάτων βυθὸς τιθεμένων σκότος ἀποκρυφὴν τῷ βαθυτάτῳ τῆς γνώσεως· ὢ ῥημάτων φῶς διαυγάζον τὸ βάθος τῶν νοουμένων τῷ ἡλιώδει τῆς φράσεως· ὢ γλῶσσα πυρίνη πνεύματος μεριζομένη* (Πράξ. 2, 3) *μὲν ποικίλως, ἑκάσταις δὲ ψυχαῖς καθ' ὁλότητα ἐναρμόττουσα, ἔνθα καὶ πλέον ἔκειτο τὸ ξενίζον τοῦ πράγματος καὶ πλείω τὰ τοῦ θαύματος διὰ τὴν ἰδιοτροπίαν τοῦ κράματος· οὐ γὰρ τοῖς περὶ λόγους μὲν ὁ λόγος ἐκεῖνος ἦν εὐπρόσιτος, ἐξέκλειε δὲ τὴν ἰδικωτέραν* (;) *ἀκρόασιν· οὐδ' αὖ πάλιν ἐφείλκετο μὲν τὸν ἁπλούστερον ἄνθρωπον, ὁ δὲ τοῦ λόγου τρόφιμος μηδὲν ἐκεῖθεν ἔχων ἀπήρχετο· οὐδὲ τὸ μέν τι τοῦ λόγου τούτοις εἰς ὄφελος, τὸ δ' ἐκείνοις ἀπεμερίζετο, ἀλλὰ καὶ τὸ καλὸν ὁμοτίμως παντὶ τῷ λόγῳ ἐνέλαμπε καὶ ἅπας ἀκροώμενος ὅλος ἦν τοῦ καλοῦ*». Καὶ ἐν R. F. 54, 20, ὡς ἑξῆς ἐγκωμιάζει ὁ Εὐστάθιος τὴν ῥητορικὴν τοῦ αὐτοκράτορος δεινότητα: *Τί δὴ περιλέλοιπας ἡμῖν, ὢ καὶ ἀνδρικώτατε καὶ σοφώτατε βασιλεῦ, τοῖς εἴτε ῥητορικοῖς εἴτε καὶ τολμηρότερον καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς εἰπεῖν ῥήτορσιν, εἰ καὶ ἐνταῦθά σοι τὸ πρωτεῖον ἀπενέγκασθαι περιγίνεται εἴς τε νοημάτων οὕτω μὲν ἔντεχνον, οὕτω δὲ ἄπονον εὔροιαν καὶ εἰς κάλλος φράσεως αὐτοσχέδιον, καὶ ἅπερ ἡμῖν μακρὰ πονουμένοις οὔκουν οὐδὲ εἰσέτι κατορθοῦν ἔπεισι, ταῦτα σὺ οὕτως ἀμογητὶ προβέβλησαι; σὲ δὲ οὐ τοῦτο μόνον κοσμεῖ τὸ τοῦ λέγειν καλόν, ἀλλά σοι καὶ ἄλλο προσέθετο Θεὸς ὑπερεκπερισσοῦ καὶ ὡς εἰπεῖν ἐπικόσμημα· τὸ περίτρανον τῆς φωνῆς, τὸ γλυκὺ τῆς λαλιᾶς, τὸ στρογγύλον τῆς φράσεως, καὶ οἷον μὲν ἂν τὸ τοῦ Ὁμηρικοῦ μεγάλου ῥήτορος ἦν λιγύφωνον, οὐκ ἔχω σαφῶς διειπεῖν, οὐδ' ὅπως ἀγορητὴς ἦν ἐκεῖνος λιγὺς* (Ἰλ. Α, 248), *εἰς σὲ δὲ ἀφορῶν ἔχω κἀκεῖνον συνεπινοεῖν τάχα ἂν τοιοῦτόν τινα ἐκβάντα πρὸς φύσεως...*». Παρέθεσα ἐν ἐκτάσει τὸ κείμενον τῶν λόγων τοῦ Εὐσταθίου ἐκ τοῦ «*Ἐπαινετηρίου*» αὐτοῦ λόγου εἰς τὸν «*Κατηχητήριον λόγον τοῦ αὐτοκράτορος*» Μανουήλ, ἵνα δείξω ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Εὐθυμίου ἐπεκράτει ἡ συνήθεια τῆς ἐκφωνήσεως «*Ἐπαινετηρίων*» λόγων εἰς «*Κατηχητηρίους*» λόγους τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὅτι τὰ ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ἐγκώμια περιεστρέφοντο περὶ τὰ αὐτὰ γεγονότα καὶ τὰς ἰδίας τοῦ Βυζαντίνου ἡγεμόνος ἰδιότητας ἑκάστοτε ἐπεζήτουν νὰ ἐξάρουν. Ἡ κεντρικὴ δὲ ἰδέα τῶν τοῦ εἴδους τούτων λόγων καὶ ὁ ἄμε-

σος τούτων σκοπὸς ἦτο νὰ ἐξαρθῇ δεόντως ἡ σοφία τοῦ βασιλέως. Πρβ. Εὐστ. R. F. 50, 7. 115, 8. Μιχ. R. F. 153, 12 κ.π.ἀ. Ἀλλὰ τὰ κύρια ἐγκώμια τῶν λόγων τούτων ἀφεώρων εἰς τὰς ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐξαιρομένας τρεῖς μεγάλας τοῦ Βυζαντίνου ἡγεμόνος ἀρετάς, ἤτοι τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν, τὴν στρατιωτικὴν γενναιότητα καὶ τὴν πολεμικὴν δεξιοτεχνίαν καὶ τέλος τὴν ῥητορικὴν δεινότητα. Πρβ. Εὐθ. II, 557, 63: «*ὦ βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς καὶ στρατιώτης καὶ ῥήτωρ!*». Ἰδὲ ἐπίσης II, 551, 30. I, 549, 30: *ὦ ἄριστε στρατιῶτα, ὦ θαυμάσιε στρατηγέ, ὦ χεὶρ ἄμαχος, νοῦς ἀσύγκριτος!*». Μιχ. R. F. 155, 15 ἑ. Ἐννοεῖται δ' ὅτι καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ἀρεταί, αἱ κοσμοῦσαι τὸν αὐτοκράτορα, ὑμνοῦνται ἐπ' εὐκαιρίᾳ καταλλήλως καὶ ἐξαίρονται καὶ αὗται προσηκόντως, οἷαι πχ. ἡ δικαιοσύνη (Εὐθ. II, 554, 8. Μιχ. R. F. 137, 27 ἑ.), ἡ διοικητικὴ ἱκανότης (Εὐθ. I, 538, 12 ἑ.) καὶ καθόλου πᾶσαι αἱ ἀρεταί, φυσικαί τε καὶ ἐπίκτητοι, αἵτινες κατὰ τὴν πεποίθησιν τῶν Βυζαντίνων ἔδει νὰ κοσμῶσι τὸ θεῖον τοῦ αὐτοκράτορος πρόσωπον. Καθ' ἃ ὁ Νικήτας Χωνιάτης ἱστορεῖ, ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς «*εὐγλωττίαν εὐτυχηκὼς*» ἠρέσκετο πολὺ εἰς ἐκφώνησιν τοιούτων «*Κατηχητηρίων*» λόγων. Νικ. Χων. 274, 23: «*καὶ ὁ βασιλεὺς τοιγαροῦν οὗτος εὐγλωττίαν εὐτυχηκὼς καὶ λόγου ἔμφυτον χάριν πεπλουτηκὼς οὐ λαμυρῶς ἐπέστελλε μόνον, ἀλλὰ καὶ κατηχητηρίους ὤδινε λόγους, οὓς φασι σελέντια, καὶ εἰς κοινὴν ἀνέπτυσσεν ἀκοήν. ὁδῷ δὲ προϊὼν καὶ δογμάτων ἥπτετο θείων καὶ περὶ Θεοῦ διελέγετο*».

II, 553,25: «*καὶ ἵνα καὶ εἰκόνα σοι διαχαράξω τοῦ λόγου, σώματι ἐῴκει σοι τὴν τῆς κατηχήσεως ψυχὴν μὲν ἔνδον φέροντι σοφὴν καὶ γενναίαν καὶ οἵαν ἐπιμαρτυροῦσι τοῖς ἥρωσι, χεῖρας δὲ παρηρτημένῳ βριαράς τε καὶ παλαμναίας καὶ οἵας τρέμουσιν οἱ πολέμιοι· στέρνον δὲ εὐρὺ προβεβλημένον καὶ λάσιον, πόδας ἐλαφρούς τε καὶ κούφους μετὰ τῆς ἄνωθεν καταβαινούσης στεῤῥότητος· ἐπὶ δὲ τούτοις τὸ πρόσωπον ἀνθηρὸν καὶ κάλλιστον καὶ ἐπίχαρι καὶ ὅλην τὴν ῥοδωνιὰν τοῦ κάλλους πλουτοῦν· καί, συνόλως εἰπεῖν, ὁποῖον τὸ σόν, αὐτοκράτορ, σῶμα τὸ καλὸν τῆς φύσεως ἄγαλμα*»: Ἀπαραίτητον στοιχεῖον τοῦ «*Ἐπαινετηρίου*» λόγου ἀπετέλει καὶ ὁ ἐγκωμιασμὸς τῶν σωματικῶν ἰδιοτήτων καὶ χαρισμάτων τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἐγκωμιασμὸς δὲ οὗτος παρεισάγεται ἐκ παραλλήλου μετὰ τῶν ἐγκωμίων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς καὶ τὰ λοιπὰ πνευματικὰ χαρίσματα τῆς «*θείας*» τοῦ αὐτοκράτορος φυσιογνωμίας. Πρβ. Bachm.—Dölg. σ. 357. 371, 5. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἡ ὁσασδήποτε ὑπερβολὰς ἐμπερικλείουσα ἐγκωμιαστικὴ ἔξαρσις τῶν σωματικῶν τοῦ Βυζαντίνου ἡγεμόνος ἰδιοτήτων καὶ διὰ πλουσίων ῥητορικῶν ἀνθυλλίων διηνθισμένη περιγραφὴ τῆς σωματικῆς τούτου διαπλάσεως δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀφίσταται ὑπὲρ τὸ μέτρον τῆς φυσικῆς τούτου ἐμφανίσεως. Διότι ἔξω τῆς πραγματικότητος ἐκθειασμὸς τοῦ σώματος τοῦ αὐτοκράτορος, ὁσονδήποτε συγκεκαλυμμένος, θὰ προσέκρουεν ἀφεύκτως

..ἰς τὴν ἄμεσον τοῦ κοινοῦ ἀντίληψιν, ἔχοντος ἐξ ἰδίας παραστάσεως γνῶσιν τῆς ἐξωτερικῆς τοῦ ὑμνουμένου ἡγεμόνος ἐμφανίσεως. Δὲν θὰ ἠδύνατο, φέρ' εἰπεῖν, νὰ ὑμνήσῃ ὁ οἱοσδήποτε ῥήτωρ ἓν σκελετῶδες σῶμα, ὡς ἔχον *«στέρνον εὐρὺ προβεβλημένον καὶ λάσιον»*, οὔτε χωλόν τινα βασιλέα, ὡς ἔχοντα *«πόδας ἐλαφρούς τε καὶ κούφους μετὰ τῆς ἄνωθεν καταβαινούσης στεῤῥότητος»*, οὔτε τέλος τὸ ἀγριωπὸν καὶ βλοσυρὸν καὶ ἀκαλλὲς τῆς ὄψεως, ὡς *«πρόσωπον ἀνθηρὸν καὶ κάλλιστον καὶ ἐπίχαρι καὶ ὅλην τὴν ῥοδωνιὰν τοῦ κάλους πλουτοῦν»*! Κατὰ ταῦτα αἱ ἐξαίρουσαι τὰς σωματικὰς ἰδιότητας τοῦ Βυζαντίνου ἡγεμόνος θέσεις παρὰ τοῖς ἐγκωμιασταῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης δύνανται ὀρθῶς νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ὡς ἱστορικὰ τεκμήρια τῆς προσωπογραφίας τῶν Βυζαντίνων ἡγεμόνων, ὧν μάλιστα δὲν διεσώθη ἑτέρα τις εἰκὼν ἢ σωματικὴ παράστασις. Διὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ σώματος τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἄξια σημειώσεως εἶναι καὶ ὅσα, ἐκτὸς τοῦ Εὐθυμίου, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος περὶ αὐτοῦ λέγει (R. F. 51, 7): *«Ὅσα μὲν οὖν ἡ φύσις, ἄριστε βασιλεῦ, ἀμφὶ σὲ φιλοτίμως ἠσχόληται . . . δι' ὧν ἔχοιμι ἂν καταγράψασθαι τὸ κάλλος τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ τῆς θέας γαλήνιον, τὸ τοῦ προσώπου καὶ λάμπον καὶ ἡρωϊκόν, τὴν ὅλην εὐρυθμίαν τῆς τοῦ σώματος ἀκροπόλεως, ἣν ὁ ὕψιστος Θεὸς ἐπύργωσεν ἡμῖν εἰς ἀσφάλειαν, τὴν τῶν στέρνων, καθάπερ εἰ καὶ λέοντος, εὐρύτητα καὶ στερεμνιότητα, τὴν τῶν χειρῶν εὐτοπίαν, ἃς οὐ μόνον ὡς Δαϋϊτικοὺς νοεῖν βραχίονας τεθειμένους εἰς τόξον χαλκοῦν ἐκ Θεοῦ* (Β' Βασιλ. 22, 35), *ὅτε κατ' ἐχθρῶν τεινόμεναι θανάσιμα βάλλουσιν, ἀλλὰ προσεπιθεωρῶ αὐτὰς καὶ ὄργανα ποιούσας καὶ δακτύλοις ἁρμοττούσας ψαλτήρια . . .»*.

ΙΙ,554,9: *«τῆς τῶν ἀδελφῶν τετρακτύος εἰς βασιλέα μόνος ἐπιλεγείς»*: Ὁ ἐγκωμιαστὴς Εὐθύμιος δὲν παραλείπει νὰ ἐξάρῃ ἐπ' εὐκαιρίᾳ καὶ τὸ γεγονὸς τῆς κατὰ προτίμησιν ἐπιλογῆς τοῦ Μανουὴλ καὶ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ πατρός του Ἰωάννου Κομνηνοῦ (1118—1143) ὡς διαδόχου τοῦ θρόνου, ἀντὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰσαακίου, ἕνεκα ἀκριβῶς τῶν ἐξαιρέτων τοῦ Μανουὴλ ἱκανοτήτων, ἃς ὁ συνετὸς αὐτοκράτωρ Ἰωάννης διέκρινεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ νεωτάτου ἐκ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ υἱῶν, ἤτοι τοῦ Μανουήλ. Ἰδὲ Νικ. Χων. 59,1 ἑξ. Ἰωάνν. Κινν. 23,3 ἑξ.

ΙΙ, 554,21: *«ἤνοιξας ἡμῖν ὁ βασιλεὺς πολλάκις τὰ βασιλικὰ ταμιεῖα, μᾶλλον δὲ ἀνοίγεις ἑκάστοτε καὶ δωρεαῖς καταπλουτίζεις σου τὸ ὑπήκοον»*: Ἦτο πεποίθησις τῶν Βυζαντίνων ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ τὰ πάντα κατὰ μίμησιν Χριστοῦ ἐπιτελῶν, ἤσκει τὴν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἐξουσίαν αὐτοῦ κυρίως διὰ τῶν ὅπλων τῆς εὐσεβείας, ὧν σπουδαιότατον ἦτο ἡ φιλανθρωπία (πρβ. τὸ Περὶ βασιλείου τάξεως ἔργον τοῦ Κων]τίνου Πορφυρογεννήτου 281,2.323,16.325,22ἑξ. καὶ 317,8.372,7.683,4). Οὗτος ἦτο ὁ *«μέγας εὐεργέτης»* τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ καὶ ὁ *«πλουτοποιός»*, ὁ σκορπίζων ἀφειδῶς τοῖς πᾶσι τὸν *«ἔλεον»* αὐτοῦ καὶ διὰ δωρεῶν καταπλουτίζων πάσας μὲν τὰς τα-

σχούσας τῶν ὑπηκόων του τάξεις κατὰ πρώτιστον λόγον, ὕστερον δὲ καὶ πάσας τὰς ποικιλωτάτας κατηγορίας τῆς τε πολιτικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς μηχανῆς ποικιλοτρόπως δι' ἐπιχορηγήσεως καὶ ἑτέρων δωρεῶν πολλάκις ἐνισχύων ἐκ τῶν βασιλικῶν ταμείων. Ἐντὸς δὲ τοῦ κύκλου τῆς φιλανθρωπικῆς τοῦ αὐτοκράτορος δράσεως πρωτίστην, ὡς εἰκός, κατεῖχε θέσιν καὶ ἡ Ἐκκλησία, ὅ τε κλῆρος δηλ. καὶ οἱ ἱεροὶ ναοὶ μετὰ τῶν μοναστηρίων. Ἀλλὰ περὶ τῆς ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιῶν μερίμνης τοῦ αὐτοκράτορος ἐγένετο ὁ προσήκων λόγος ἀνωτέρω (I,543,19). Ἡ ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων ῥητόρων καὶ ἐγκωμιαστῶν μνεία τῆς εὐποιίας τοῦ αὐτοκράτορος ἀπετέλει στοιχεῖον ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ διὰ τὴν οἰκοδομὴν καὶ διάρθρωσιν τοῦ οὕτω καλουμένου *«βασιλικοῦ λόγου»*. Ὅθεν καὶ ὁ ἡμέτερος Εὐθύμιος ὑμνεῖ ἐν τῷ παρόντι αὐτοῦ λόγῳ τὸν *«εὐεργέτην»* βασιλέα Μανουὴλ καὶ ἐπιχαρίτως ἀναφέρει τὰς πλουσίας τούτου δωρεὰς πρὸς ἅπαν αὐτοῦ τὸ ὑπήκοον. Τοῦτο πράττουσιν, ὡς εἴπομεν, καὶ πάντες οἱ Βυζαντῖνοι ῥήτορες. Πρβ. Μιχ. Χων. Λάμπρ. I,139,10. Bachm., Ἰω. Συρ. σ. 98ἑ. 16,2. Εὐστ. R. F. 14,29. 44,4ἑ. 120,23.123,20.25. Μιχ. R. F. 138,6.139,10.164,25ἑ. κ. π. ἀ. Ὅρα περαιτέρω ἐπὶ τοῦ θέματος Straub 155ἑ. Treitinger σ. 229ἑ. Dölger, Urk. 246.

II,555,23: *«Ἑρμοῦ σύνθακος καὶ συνέστιος»*. Ἐνταῦθα ἡ παρομοίωσις ἀφορᾷ εἰς τὸν βασιλέα. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς ῥήτορσι συνηθέστερον ὁ Ἑρμῆς χρησιμοποιεῖται ὡς Θεὸς προστάτης τῶν ῥητόρων. Πχ. *«Ἑρμοῦ θεράπων»* αὐτοκαλεῖται ὁ ἀνώνυμος ῥήτωρ ἐν R. F. 361,2 Ὅρα ἐπίσης Νικ. Βασιλ. R. F. 241,2: *«Ἑρμοῦ παλαῖστραι»*. Bachm., Joh. Syr. 20,17 : *«μαχηταὶ τοῦ Ἑρμοῦ»*. Μιχ. Χων. Λάμπρ. I,214,10 : *«ἑρμαϊκὴ δύναμις»* (=ἡ ῥητορικὴ ἱκανότης). Οὐχὶ ἀχρησιμοποίητος μένει καὶ ἡ ἀντίθεσις : Ἑρμῆς λόγιος-Ἑρμῆς κερδῷος. Ἰδὲ Bachm.—Dölg. 387,6.

II,555,28 : ***«ἀλλ' αὐτὴν τοῦ πρότριτα βήματος καὶ ἡδονὴν καὶ χάριν καὶ ὄνησιν οὐκ ἔχω πῶς ἐξείπω καὶ διηγήσωμαι»*** : Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Εὐθυμίου φανερὸν καθίσταται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ *«πρότριτα»* μόλις δηλ. πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ παρόντος *«Ἐπαινετηρίου»* τοῦ Εὐθυμίου εἶχεν εἴπει τὸν *«Κατηχητήριον»* αὐτοῦ λόγον. Ὅτι δὲ καὶ ὁ *«Κατηχητήριος»* τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ *«Ἐπαινετήριος»* τοῦ Εὐθυμίου ἐξεφωνήθησαν ὀλίγον πρὸ τοῦ πρῶτον νῦν ἐκδιδομένου λόγου τοῦ Εὐθυμίου συμπεραίνω ἐκ τῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου τούτου προσφωνητικῶν ἐκφράσεων τοῦ Εὐθυμίου, ταῦτα λέγοντος: *«Ἐπανήκεις ἡμῖν ἐκ τῶν Περσικῶν ἀγώνων, κράτιστε βασιλεῦ, Πέρσας μὲν ἐκεῖ τροπωσάμενος, κἀνταῦθα δὲ ῥήτορας καταγωνισάμενος»* (I, 524,6). Καὶ ὁ μὲν πρῶτος λόγος ἐξεφωνήθη, ὡς εἴδομεν (I, 536, 4), τῇ 6 Ἰανουαρίου 1176, ἑορτῇ τῶν Θεοφανίων. Ἀλλὰ ποίαν ἀκριβῶς ἡμέραν ἐξεφωνήθη ὁ *«Ἐπαινετήριος»* τοῦ Εὐθυμίου δὲν ἠδυνήθην, δυστυχῶς, ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ κειμένου τεκμηρίων νὰ

διαπιστώσω. Πάντως ἐκ τῶν συμφραζομένων καὶ ἐν τοῖς δύο λόγοις φαίνεται ὅτι ἡ ἐκφώνησις ἀμφοτέρων δὲν δύναται καὶ πολὺ νὰ ἀπέχῃ χρονικῶς. Διὰ τοῦτο ἀνωτέρω ἐν παρατηρ. I, 524, 7 εἶπον ὅτι οἱ δύο λόγοι ἐγγὺς ἀλλήλων χρονικῶς πρέπει νὰ τίθενται.

II,556,6: «*παρῆν καὶ τῶν Πατριαρχῶν ἡ τριὰς τοῖς βασιλεῦσι παρ' ἑκατέροις συνεδρεύουσα*»: Τὴν θριαμβευτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος εἴσοδον εἰς τὴν πρωτεύουσαν μετὰ νικηφόρον ἐκστρατείαν περιγράφει θαυμασίως ὁ Treitinger ἐν σ. 173ἑξ. Ἡ ὑποδεχομένη τὸν θριαμβευτὴν βασιλέα ἐπίσημος πομπὴ κατέληγεν εἰς τὰ ἀνάκτορα (Treitinger σ. 174), ὁ δὲ βασιλεύς, ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος καὶ ὑπὸ τῆς βασιλίσσης, τοῦ διαδόχου, τῶν λοιπῶν αὐτοῦ συγγενῶν καὶ τῆς ὑψηλῆς τῆς Αὐλῆς ἀκολουθίας περιστοιχιζόμενος, ἔτι δὲ τῆς Συγκλήτου, τοῦ Πατριάρχου ἢ τῶν Πατριαρχῶν—ἐφ' ὅσον κατὰ τύχην καὶ ἕτεροι Πατριάρχαι παρεπιδημοῦντες ἦσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει—τῆς ἱερᾶς συνόδου καὶ ἑτέρων ἱεραρχῶν, ὡς καὶ τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῆς κατωτέρας ἱερατικῆς τάξεως ἱκανῶν καὶ πλείστου ὄχλου, ἐδέχετο πολύτιμα ἐπὶ τῷ θριάμβῳ αὐτοῦ δῶρα καὶ τέλος, ἐγειρόμενος, ὡμίλει ἀπὸ τοῦ Παλατίου πρὸς ἅπαν τὸ ὑπήκοον αὐτοῦ, παραινέσεις καὶ ὑποθήκας παρέχων ἢ καὶ διατάγματα καὶ νόμους ἅμα ἀνακοινῶν. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἐγένετο, ὅτε καὶ ὁ Μανουὴλ ἐπέστρεψε νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος ἐκ τῶν παρὰ τὸ Δορύλαιον καὶ Σούβλαιον μαχῶν κατὰ τῶν Περσῶν, ὡς ὁ Εὐθύμιος ἐν τῷ «*Ἐπαινετηρίῳ*» αὐτοῦ λόγῳ II, 556, 3 ἑξ. λέγει. Ἀλλ' ἐν τῷ ἀνωτέρω χωρίῳ ὁ Εὐθύμιος λέγει ὅτι «*παρῆν καὶ τῶν Πατριαρχῶν ἡ τριὰς τοῖς βασιλεῦσι παρ' ἑκατέροις συνεδρεύουσα*». Ὁ εἷς τῶν «*τριῶν*» Πατριαρχῶν ἦτο, φυσικά, ὁ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ Νέας Ρώμης, ὅστις τότε ἦτο ὁ πολὺς Μιχαὴλ Γ' ὁ τοῦ Ἀγχιάλου (1169—1177) (Περὶ τοῦ Πατριάρχου τούτου πλείονας εἰδήσεις βλέπει τις εἰς τὰ ἑξῆς ἔργα: Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες. Ἐν Κων/πόλει 1890. J. Hergenröther, Photius, Patriarch von Constantinopel. Regensburg 1869 τ. 1—3 III, 816ἑ. Σπ. Λάμπρου, Μιχ. Ἀκ. τ. Χων. τὰ σωζόμενα. Ἀθῆναι 1880 τ.1—2 II, 446 ἑ. Τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους «*λαμπροὺς ἐκείνους λόγους ὅσους βασιλικῶν ἄθλων ὑμνήτορας*» τοῦ Μιχαήλ, κακῶς ὁ Λάμπρος θεωρεῖ ἀπολεσθέντας (II, 448). Ὅρα τούτους ἐν W. Regel, Fontes rerum byzantinarum. Petropoli 1892 σ. 132—182.—Καὶ νῦν ἐρωτᾶται, τίνες οἱ δύο ἕτεροι Πατριάρχαι, οἱ τότε κατὰ συνέμπτωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημοῦντες; Πιστεύω ὅτι οὗτοι ἦσαν οἱ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Γνωστὸν τυγχάνει ὅτι κατὰ τὴν στέψιν τοῦ βασιλέως Μανουὴλ Κομνηνοῦ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ δουκὸς τῆς Ἀντιοχείας Ῥαϋμούνδου τῇ 25 Δεκεμβρίου 1161 οἱ Πατριάρχαι Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος (1156—1170) καὶ Ἀλεξανδρείας Σωφρόνιος Γ' (1137—1171) συνεχοροστάτησαν μετὰ τοῦ Πα-

τριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Λουκᾶ Χρυσοβέργη (1156—1169). Ὅρα σχετικῶς Assemani, Bibliotheca orientalis II, 568. Le Quien, Oriens Christianus II, 487. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Ἀλεξάνδρεια 1935 σ. 552. Τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Σωφρόνιον Γ' (1137—1171) διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἠλίας Β' (1171—1175), τοῦτον δὲ ὁ Ἐλευθέριος (1175—1180). Ὁ τελευταῖος οὗτος παρεπεδήμει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς φαίνεται, ὅτε ὁ Εὐθύμιος ἐξεφώνησε τὸν «*Ἐπαινετήριον*» αὐτοῦ λόγον. Τοῦτο δὲ ἔτι μᾶλλον πιθανώτερον ἀποβαίνει, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὁ ἰδιαίτερος τρόπον τινὰ δεσμὸς τοῦ Μανουὴλ πρὸς τὸν πατριαρχικὸν τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνον, ἕνεκα τῆς συμμετοχῆς τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν ἐπίσημον τοῦ αὐτοκράτορος στέψιν μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ δουκὸς τῆς Ἀντιοχείας Ῥαϋμούνδου, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν. Ὁ ἕτερος δὲ Πατριάρχης ἐξάπαντος ἦτο ὁ Ἀντιοχείας, ὅστις ἕνεκα φοβεροῦ σεισμοῦ, ἐπισυμβάντος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐν ἔτει 1170 καὶ καθ' ὃν πλείστας ὑπέστη καταστροφὰς ἡ πόλις, οἱ δὲ ναοὶ κατέπεσαν εἰς ἐρείπια, ἐλθὼν παρέμενεν ἔκτοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει, βαρέως μάλιστα τραυματισθεὶς κατὰ τὸν σεισμόν. Οὗτος δὲ ἦτο ὁ Ἀθανάσιος. Λόγῳ μάλιστα τῶν φοβερῶν καταστροφῶν ἐκ τοῦ σεισμοῦ ἐκείνου οὐ μόνον ὁ Πατριάρχης Ἀθανάσιος ἠναγκάσθη εἰς πολυετῆ ἐκπατρισμόν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἀναγκασθέντες διέτριβον ἔκτοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει, μάλιστα λόγῳ τῆς ὑπὸ τῶν σταυροφόρων ἐγκαταστάσεως ἐν Ἀντιοχείᾳ λατινικοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τοῦ 1098—1268 καὶ τῶν προκληθεισῶν, ὡς ἐκ τούτου προστριβῶν. Πρβ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Χρονολογικὸς πίναξ τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, ἐν «*Πανταίνῳ*» Ἀλεξανδρείας τ. ΙΘ' (Ἀλεξάνδρεια 1926) ἀριθ. 10. Τοῦ αὐτοῦ, Ἄρθρον ἐν «*Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ.*» τ. Δ', 901α λ. «*Ἀντιόχεια*» (Ἐκκλησία). Ἐν τέλει προστεθήτω ὅτι ἀποκλείεται ὁ εἷς τῶν δύο ξένων Πατριαρχῶν νὰ ἦτο ὁ Ἱεροσολύμων, ἁπλούστατα διότι οἱ Ἅγιοι Τόποι εὑρίσκοντο τότε ὑπὸ τὴν καταθλιπτικὴν κατοχὴν τῶν σταυροφόρων, ὁ δὲ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἀναγκασθεὶς ἀπεμακρύνθη ἐκ τῆς ἱερᾶς πόλεως καὶ διέτριβεν ἔκτοτε ἐγκατασταθεὶς ἐν Κύπρῳ. Πρβ. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. τ. ΙΒ', 895β (περὶ τὸ τέλος). Ὥστε λοιπὸν ἡ «*τῶν Πατριαρχῶν τριάς*», ἡ «*τοῖς βασιλεῦσι παρ' ἑκατέροις συνεδρεύουσα*» κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου ἐκφωνήσεως τοῦ παρόντος αὐτοῦ «*Ἐπαινετηρίου*» λόγου, ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Μιχαὴλ Γ' τοῦ Ἀγχιάλου (1169—1177), τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἐλευθερίου (1175—1180) καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἀθανασίου.

ΓΛΩΣΣΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ*

Μνεία ἀρχαίων συγγραφέων: Πολλάκις ὁ Εὐθύμιος Μαλάκης μνημονεύει ῥήσεις ἀρχαίων οὐχὶ ἐπὶ λέξει, ἀλλ' ὡς ἑκάστοτε εἰς τὸν ῥοῦν τοῦ ἑαυτοῦ λόγου ἁρμόζει, ὅπερ καὶ ἄλλοι πράττουσιν, ὡς ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης.

Οὕτω παίζων πρὸς τὸ Ἀριστοφάνειον Ἱππ. 1119 «ὁ νοῦς δέ σου παρὼν ἀποδημεῖ» γράφει σελ. 44,1 «ἀλλ' ἡμῖν ἀεὶ καὶ ἀπὼν ἀποδημεῖς τῇ μνήμῃ». Ἐν σελ. 46,22 «ὦ θερμουργὲ σὺ καὶ παρακεκομμένον ἀνδράριον» δανείζεται τὴν ὕβριν ἐκ τοῦ κωμικοῦ Ἀχαρν. 517 «ἀνδράρια μοχθηρὰ καὶ κακοήθη». Πρβ. καὶ σελ. 53,22. Ἐν σελ. 48,1 γράφει «τοὺς ἄλλους ἑαυτοὺς εἶναι λογιζομένους τοὺς φίλους» ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ Ἀριστοτέλειον Ἠθ. Νικομ. 1166α,31 «ἔστι γὰρ ὁ φίλος ἄλλος αὐτός». Πρβ. σελ. 1169β,6. 1170β,6. Ἠθικ. Μεγ. 1213α,23. Πρβ. καὶ *Κ. Γ. Μπόνη*. Ἡ φιλία γενικῶς καὶ κατὰ τὸν μέγαν Φώτιον. Ἀθῆναι 1938 σ. 1—13. Τὴν Ἀριστοτέλειον ῥῆσιν μνημονεύουσι καὶ ἄλλοι, οἷον Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὁ Πορφύριος, ὁ Ἱμέριος, ὁ Συνέσιος, ὁ Εὐστάθιος πολλάκις. Ἐν σελ. 49,7 τὸ ἐπεισόδιον Εὐνόμου καὶ τέττιγος λαμβάνει ἐκ τοῦ Στράβωνος ἢ τοῦ Κλήμεντος ἢ καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Ἐν σελ. 56,3 κεῖται «ἀγάπης γὰρ ἡμεῖς περιουσίᾳ τυφλώττοντες περὶ τὸν φιλούμενον» κατὰ μίμησιν τοῦ Πλάτωνος Νόμ. σελ. 731Ε «τυφλοῦται γὰρ περὶ τὸ φιλούμενον ὁ φιλῶν». Παρατηρητέον ὅτι ὁ Μαλάκης οὐδαμῶς ἀκριβολογούμενος γράφει *τυφλώττει*. Τὸ αὐτὸ πράττει καὶ ὁ Γαληνὸς τόμ. Ε', σελ. 234 καὶ τόμ. ΙΖ', β, σελ. 166, ὁ Ψελλὸς Μεσ. Βιβλ. Σάθ. Ε', 496. Ἀλλ' ὁ Πλούταρχος Ἠθ. σελ. 48Β καὶ σελ. 90α καὶ τέλ. 92F ἔχει *τυφλοῦται*, ὁ δὲ Χωνιάτης Λάμπρ. Α', 26,28 *ἐκτετύφλωται*.

Ἐν σελ. 56,18 ἔχων ὁ Μαλάκης ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ Ι,93 κἑ. συμβαίνοντα γράφει «ὡς ὑπὸ μανδραγόρου καθεύδοντα διύπνισας σὺ τῷ θελκτηρίῳ σου τῶν ἰύγγων μᾶλλον καταγοητεύσας καὶ καταθέλξας ἢ τῷ νησιώτῃ κατὰ τὸν πλάνον ἐρεπτόμενος ὁ θρυλούμενος τῷ μύθῳ λωτός», ἤτοι «αἱ ἴυγγές σου κατέθελξάν με καὶ κατεγοήτευσαν μᾶλλον ἢ ὁ θρυλικὸς λωτὸς ἐρεπτόμενος ὑπὸ τοῦ νησιώτου ἤγουν τοῦ Ἰθακησίου Ὀδυσσέως». Πλὴν οὐχὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ἔφαγε λωτόν, ἀλλὰ οἱ τρεῖς σταλέντες ἑταῖροι. Πάντως μνημονικὸν τοῦ συγγραφέως ἁμάρτημα, ὡς δὲν ἔβυσε κηρῷ τὰ ἑαυτοῦ ὦτα ὁ Ὀδυσσεὺς ἀλλὰ τὰ τῶν ἑταίρων (Ἴδε Χ. Χαριτ. Λόγον εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας σελ. 33 κ.ἑ.). Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ συγγραφεὺς καλεῖ τὸν Ὀδυσσέα γενικώτερον οὐχὶ Ἰθακήσιον ἀλλὰ νησιώτην. Περιέργως δὲ ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν τῷ πρὸς τοὺς νέους κεφ. Ε' καλεῖ τὸν Ὀδυσσέα «στρατηγὸν

---

* Ἔνθα πρὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῆς σελίδος προηγεῖται ὁ λατινικὸς ἀριθμὸς Ι ἢ ΙΙ τότε ἡ παραπομπὴ ἀναφέρεται εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην, ἄλλως ἀναφέρεται εἰς τὴν προγενεστέραν ἡμῶν μελέτην: Εὐθυμ. τ. Μαλ. Τὰ Σῳζόμενα. Ἐν Ἀθήναις 1937.

τῶν Κεφαλλήνων». Μνημονικὸν σφάλμα εἶναι καὶ τὸ ἐν σελ. 45,3 ἀναφερόμενον, ἔνθα λέγει «καθ' Ὅμηρον εἰπεῖν, χρήματα ψυχὴ τοῖς δειλοῖς ὑπάρχει», ὅπερ οὐχὶ ὁ Ὅμηρος ἀλλ' ὁ Ἡσίοδος λέγει Ἔργ. 686 «χρήματα γὰρ ψυχὴ πέλεται δειλοῖσι βροτοῖσι». Ἐν σελ. 64,18 ἐκ τῆς Ὀδυσσείας Δ, 417. 456 ἀρύεται ὅσα λέγει περὶ τοῦ Πρωτέως.

Ἐν σελ. 61,26 γράφει «οἶμαι γὰρ ὅτι καὶ προσεπέβη (ἴσως προσεπενέβη) κειμένοις ταῖς ὕβρεσι». Ταῦτα ἐκ τοῦ Σοφοκλέους ἐν Αἴαντι στ. 1348 «οὐ γὰρ θανόντι καὶ προσεμβῆναί σε χρή». Πρβ. Ἀντιγ. 1029. Ἰλ. 456. 835. Εὐρ. Ἱππ. 668. Ἐν. σελ. 88,25 «οἱ μὲν ἀλλότριοι κύκλωθεν ἡμᾶς παγχάλκοις ὅπλοις περιεστοίχιζον». Ταῦτα γράφει ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῷ Ὀρέστῃ τοῦ Εὐριπίδου στ. 444 «κύκλῳ γὰρ εἱλισσόμεθα παγχάλκοις ὅπλοις».

Ἐν σελ. 94,10 «τὸ τῆς τραγῳδίας πολλοῖς διαύλοις κυμάτων φορούμεθα» ἐκ τῆς Ἑκάβης τοῦ Εὐριπίδου στ. 29, ὅπερ καὶ ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης τόμ. Β', σελ. 102,19. 295,12. 292,1 πρὸ ὀφθαλμῶν ἔσχεν.

Σελ. 63,18. Παρατίθεται χωρίον ὅλον μεταβεβλημένον πως ἐκ τοῦ Τίμωνος τοῦ Λουκιανοῦ § 22 «ἀντὶ τοῦ τέως Πυρρίου ἢ Δρόμωνος ἢ Τιβίου Μεγακλῆς ἢ Μεγάβυζος ἢ Πρώταρχος μετονομασθείς».

Σελ. 38,10 «σοφὴ καὶ φίλη μοι κεφαλή»· σελ. 44,6 «τὴν σεβασμίαν σου κεφαλήν»· σελ. 69,23 «προσκυνῶ σε τὴν σεβασμίαν ἐμοὶ κεφαλήν»· σελ. 75,13 «φίλη μου κεφαλή» καὶ σελ. 83,14 «θεία καὶ φιλτάτη μοι κεφαλή». Τῇ χρήσει ταύτῃ φιληδεῖ καὶ ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης, οἷον Β', 3,9.4, 3. 7,12. 14,22. 47,22. 62,20. 148,7. 157,4 κ. ἄ. Καὶ ταῦτα ζήλῳ Ὁμηρικῷ, οἷον «Τεῦκρε, φίλη κεφαλή, Τελαμώνιε, κοίρανε λαῶν» (Θ. 281). Περὶ τοῦ Ὁμηρικοῦ χωρίου ὁ Εὐστάθιος ποιεῖται λόγον σελ. 830,5. 1350, 27 καὶ 1421,4. Ἐν δὲ σελ. 713,2 μεταξὺ ἄλλων γράφει «Ἰστέον δὲ ὡς, Ὁμήρου ἀρχὴν ἐνδόντος, λαλεῖται παρὰ τοῖς ὕστερον οὐ μόνον τιμία κεφαλὴ καὶ ἀξία τοῦ παντός, καὶ σεβασμία καὶ ὅσα τοιαῦτα σεμνὰ ἀλλὰ καὶ ἀνάπαλιν· κακὴ γοῦν κεφαλή ποτε καὶ ἀναιδὴς καὶ μισητὴ καὶ τοιαῦθ' ἕτερα». Παρὰ Μάρκῳ τῷ Διακόνῳ σελ. 1909,9 Teubn. φέρεται «σὺ δὲ ἡ τιμία κεφαλὴ καὶ αἰδέσιμος, ὁ καλὸς Πορφύριος». Παρὰ δὲ Γεωργίῳ τῷ Ἀκροπολίτῃ κακῶς ὁ Heisenberg ἐξέδωκε τόμ. Β', 70,5 Teubn. «ὦ θειότατΕ καὶ σεβασμιώτατΕ μοι κεφαλὴ» ἀντὶ τοῦ «ὦ θειοτάτΗ καὶ σεβασμιωτάτΗ μοι κεφαλή».

Παρηχητικὰ ῥητορικὰ σχήματα: Σελ. 41, 12 «φοβηθέντες φόβον οὗ φόβος ἦν». 42,12 «πολλὰ πολλάκις». 47,13 «τὸ τῆς δίκης ἀδέκαστον». 47,15 «μηδὲ ἀνάγνων τῶν ἁγνῶν ποιεῖσθαι τὴν ἐπιχείρησιν», «μηδ' ἐκτίμως τὰ τίμια» καὶ πολλάκις ἀλλαχοῦ. I,524,10 «ἡ νίκη ἀκατανίκητον χρῆμα». I, 524.16 «νίκας ταῖς νίκαις ἐπισυνάγων τέλος <τοῖς τροπαίοις> τρόπαιον ἐπακολουθεῖ». I,525,11 «δοῦλος καὶ δαίμοσι δουλαγωγούμενος». I,525,12

«ἀλλὰ δουλοῖς Ἀδὰμ ὁ ἀδάμαστος» I,541,4 «ἀστράψει ἀστραπήν». I,544, 22, «φοβούμεθα φόβον» καὶ πολλάκις ἀλλαχοῦ.

Τύποι σημειώδεις ἢ χρήσεις: εὕρατο ἀντὶ τοῦ εὕρετο (72,24), περιεβάλω ἀντὶ τοῦ περιεβάλου (90,17), ὡς ἄλλοι ἀφειλάμην ἀφείλω, προειλάμην προείλω· ἐπεμελησάμην (67,28) ἀντὶ τοῦ ἐπεμελήθην, ἐδυνησάμην (85,9) ἀντὶ τοῦ ἐδυνήθην, ἐπεστοιβασάμην (92,30) ἀλλαχοῦ ἐπεστοίβασα (82,7), συνεγραψάμην (92,30), συνεκερασάμην (90,11) ἀλλαχοῦ 82,29 συνεκέρασα, σωφρονιζόμενος (90,20), μενεῖται (84,24) ἀντὶ τοῦ μενεῖ, πετάννυμι ἀντὶ τοῦ πετάννυμαι (92,24), κατειρωνεύθη μου τὸ δαιμόνιον (47,5) ἀντὶ τοῦ κατειρωνεύσατο, ἠδέσθην παθητικῶς (54,9), ἑαλωκόσι (86,32) ἀντὶ τοῦ ἡρηκόσι, βλέψω (79,8) ἀντὶ τοῦ βλέψομαι, ἀκούσομεν (58,7) ἀντὶ τοῦ ἀκουσόμεθα, ἐσεῖται (71,17.84,2) ἀντὶ τοῦ ἔσεται—ἔσται, ὠλίσθησα (47,4.54,2) ἀντὶ τοῦ ὤλισθον, καταιτιᾶσαι (48,1) ἀλλαχοῦ κανονικῶς κατὰ τὸν ἀττικὸν τρόπον, οἶδας (59,4.92,1)—οἴδαμεν (51,18), πάρεσο (85,21) ἀλλὰ καὶ ἴσθι (63,25), τάχιον (69,11 κ. ἀλλ.) ἀλλὰ καὶ θᾶττον πολλαχοῦ, ἠκόνει (83,3), διδοῖ (93,29), γήρει (67,26) δοτ. τοῦ γῆρος, ἐξ ἐπιπολῆς (58,11) ἀντὶ τοῦ ἐπιπολῆς, ὁ ἐκ γειτόνων (40,2) ἀντὶ τοῦ ἀττικοῦ ***ὁ ἐν γειτόνων***, ὀπαδεῖ (81,29) δωρ. τύπ. ἀντὶ τοῦ ἐπικοῦ ὀπηδεῖ. I,533,10 «ὡς ἄν... ἕξης» ἴδε Χ. Χαρ. Γλωσσ. Παρατ. σελ. 543.I,533,8 ἠπειλησάμην.—μέχρι καὶ ἐπὶ I,538, 14.541,20.544,11.—μέχρι καὶ ἐς I,545,9: Ἴδε M. Johannessohn, Der Gebrauch der Präpositionen in der Septuaginta σ. 318. Πρβ. καὶ Ἀνθ. Β', 96,7: ἄχρις ἐς πόλιν, μέσφ' ἐπὶ Λέξιν.—I,544,26 ἀντιδιδόαμεν ἀντὶ τοῦ ἀντιδίδομεν (Ἴδε Χ. Χαρ. Ποικ. Φιλολ. σ. 47 κἑ. σ. 855).—I, 541,33 εἶ δὲ=εἴδεμή, ἄλλως. I,529,31 τείχοις (;) ἀντὶ τείχεσι. I.546,17 συνομοῦντας ἀντὶ συνομνύντας (Πρβ. Γρηγ. Ναζ. Migne, PG 37,1233.1558).

Παράλειψις αὐξήσεως, ἀναδιπλασιασμοῦ: κεκίνητο (64,19), ἀπέκρυπτο (91,5), προπηλακισμένος (61,23) ἀντὶ τοῦ προπεπηλακισμένος, μετεωρίσθη (53,8) ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ἐμετεωρίσθη, ἀνελκύσθημεν (68,30) ἀλλὰ ἀνείλκυσαν (92,1).

Συντακτικά: Συγκριτ. ἀντὶ ὑπερθ. «πάντων ἐπισκόπων ὁσιώτερος καὶ θαυμασιώτερος» (72,12).I,557,10 μεῖζον πάντων (Ἴδε Χ. Χαρ. Λόγον εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας σ. 54 καὶ Mnemos. 915, σ. 206κἑ.

Ἀλαβανδιακὸς σολοικισμός: 38,7. 52,2. 19. 45,26. 70,17.

Ἐτυμολογικὴ σύνταξις: 62, 19. 66, 26. 75, 27. 82, 18. 90, 16.

Ἐτυμολογικὸν σχῆμα: ἀστράψει ἀστραπὴν (I, 541, 4), μῖσος ἐμίσουν (I, 540, 15), πλήττει πληγὴν (I, 517, 3).

Περίφρασις: ἠγνοηκότες ἦσαν (54, 9), παραδοθέντες ἦμεν (47, 17), ἦν περιτρέχων (80, 11), ἦν ἐπιπέμπων (91, 5), ἦσαν χαράττοντες (92, 25), τιμῶντες ἦσαν—καὶ ἀνταλλάττοντες (92, 9), προσεγγίζων εἶ (85, 25), ἴσθι εὐημερῶν (63, 25), θρυλούμενος ἦν (92, 7), εἴης εὐρωστῶν (45, 12), εἴης

ὑγιαίνων (69, 7), εἴης ἐπιδαψιλεύων (56, 11), εἴης φυλαττόμενος (75, 21), εἴης συντηρούμενος (70, 7). Παρακείμ. τρέψας ἔχεις (89, 4), καταρτίσας ἔχεις (89, 27). II, 552, 11 ἔχω καταμαθών. I, 550, 16 ἔχεις χαρισάμενος, καὶ πολλάκις ἀλλαχοῦ.

Πλεονασμός: ὡς οἷον (71, 8), ὡς οὕτως εἰπεῖν (71, 12), ὡς ἂν εἴ τις (47, 27. 90, 26) καὶ πολλάκις ἀλλαχοῦ.

Συντάξεις: Δυνητ. ἄν: ἐλλείπει, οἷον 39, 16. 51, 9. 63, 13. 77, 16. 88, 20. Μετὰ μέλλοντος ὁριστικῆς, ὡς παρ᾽ ἄλλοις μεταγενεστέροις, οἷον 48, 19. 61, 22. 70, 11. 71, 16. 84, 20. 86, 8. 87, 32. I, 524, 17. I, 531, 23. 31. I, 532, 12. Μετὰ μέλλοντος εὐκτικῆς: 66, 19. II, 556, 34. Μεθ᾽ ὑποτακτικῆς: 51, 11. 53, 22. 80, 20. 84, 23. 24. I, 546,3. II, 556, 34 πῶς ἂν ἐκδιηγήσωμαι. I, 549,19 σχολῇ γ᾽ ἄν τις ὄψεται. Τὸ χωρίον Β′ Κορ. 12,15 μεταγράφει ὁ Μαλάκης «ἐγὼ δὲ ἥδιστα ἂν δαπανήσω καὶ ἐκδαπανηθήσωμαι». Ὑποτακτικὴ αὐθυπότακτος ἀντὶ μέλλοντος : 56,24. Κανονικῶς ὁ «ἂν» μετ᾽ εὐκτικῆς καὶ ὁριστικῆς χρ. παρῳχ. πολλάκις. Περὶ τοῦ ἐν σελ. 80,10 «οὐκ ἂν ἐγὼ φοβηθησαίμην» βλ. λ. ἵνα.—εἰ μεθ᾽ ὑποτακτικῆς: 40,26. 61,2. 55,28.—κἂν=καὶ ἂν μεθ᾽ ὁριστικῆς 94,1. κἂν μεθ᾽ ὑποτ. 55,13.—κἂν μεθ᾽ ὁριστ. παρῳχ. 38,12. 42,2.—ἄντε, ἄντε μεθ᾽ ὁριστ. 49,11.—ὅταν κανονικῶς μεθ᾽ ὑποτ. πολλάκις.—ὅταν μεθ᾽ ὁριστ. 71,16. ὅταν μετ᾽ εὐκτ. I,526,15. «ὅταν ξυνεπάγοιτο».—Ἀοριστολογικὸς ἂν μετ᾽ εὐκτ. 48,3. I,538,16 «ὅπερ ἂν βούλοιτο».—Μὴ ἀπαγορευτικὸν μεθ᾽ ὑποτ. ἐνεστῶτος: μὴ πιστεύοις γρ. μὴ πιστεύῃς.—Ἀπαρέμφατον τελικὸν κατὰ μέλλοντα χρόνον 49,13. Ἀνάγκη πείσεσθαι 52,9. ὡς (=ὥστε) καὶ τῶν θαυμαστῶν θριδακίνων (γρ. θριδακινῶν) δεήσεσθαι ἀντὶ τοῦ βαρβάρου δεήσασθαι καὶ τοῦ ὀρθοῦ δεηθῆναι. Πρβ. ἐπιμελήσωμαι ἀντὶ τοῦ ἐπιμεληθῶ (σ. 67,28, δυνήσαιτο ἀντὶ τοῦ δυνηθείη). Ἐλέχθη καὶ «καραδοκῶν ὄψεσθαι—κατατρυφῆσαι» (75,27).—Χρῆσις μέλλοντος ἀντ᾽ ἀορίστου ἐν τῇ ὑποτακτικῇ, οἷον ἵνα μνησθήσωμαι (39,3) ἀντὶ τοῦ ἵνα μνησθῶ, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ τὰ ὅμοια πείσωνται ἀντὶ τοῦ πάθωσι (47,3), ὡς ἂν ἀπολήψῃ (50,28) ἀντὶ τοῦ ὡς ἂν ἀπολάβῃς—ἵνα χείλη τε τούτῳ περιθήσω (88,6). I,542,10 ὡς ἂν κατακριθήσωνται. I,525,5 μέχρις ἂν καταβήσωμαι. II, 558,9 ἕως ἂν ἐξολοθρευθήσεται. II, 556,25 ὡς ἂν διακεισόμεθα. I,534,16 ἕως—προσαράξῃ τὴν κεφαλὴν καὶ κεντηθήσεται). Δυνατὸν τὸ *περιθήσω* νὰ ὑποληφθῇ καὶ ἀόριστος (περιέθησα) ἀπαντῶν ἐν τῷ μεταγ. Ἑλληνισμῷ οὐχὶ ὀλιγάκις. Ὁ Herwerden παρὰ Προκοπίῳ ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1881, σελ. 108 διορθοῖ τὸ «ἢν περιεσώμεθα» εἰς τὸ «περιεσόμεθα», τὸ «ἢν ἔσησθε» εἰς τὸ «ἵν᾽ ἔσεσθε» κτλ. λέγων «Procopium coniunctionem ἢν iungere solere cum indicativos». Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ γράψωμεν παρὰ τῷ Μαλάκῃ «ἵνα μνησθήσομαι, πείσονται». Πρβ. ὅταν μεθ᾽ ὁριστικῆς καὶ κἂν καὶ ἄντε-ἄντε, ἔτι δὲ τὸ «οὐκ ἂν ἐγὼ φοβηθησαίμην», ἀνθ᾽ οὗ δύνα-

ταί τις νὰ γράψῃ «οὐκ ἂν ἐγὼ φοβηθησοίμην» (ἢ φοβη(θη)σαίμην=φοβησαίμην). Ἐν σελ. 38,6 φέρεται «ἕως ἂν κομίζομαι γράμματα» ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ κομίζωμαι. Πρβ. σ. 64,3 «ἕως ἂν δοκῇ» σελ. 49,15. 51,13. 67,19.— *Τοίνυν*: ἐν ἀρχῇ προτάσεως 47,5. Ι,549,3.—Ὡ ς ἂ ν τελικ. 41,14.25. 42, 13.16. ΙΙ,553,15 καὶ μεθ' ὑποτ.—68,14. 82, 16 μετ' εὐκτ.—ο ἶ δ α μετ' ἀπαρ. κανονικῶς 49,23. 54,13. 57,19. 90, 8=ἱκανός εἰμι.—ἔ ο ι κ α μετ' ἀπαρ. κατὰ τὸ δοκεῖν 68,11.—οἶμαι ὅτι 61,26. οἶμαι ὡς 92,32.—μὴ ἔχων ποῦ τὰς ἀγκύρας ἀνάψαι 45,11 ἀντὶ τοῦ ἀνάψῃ καὶ σελ. 59,5 «οὐκ ἔχομεν ὅπου τὸ τῆς σωτηρίας σαλεύειν ἀγκύριον, ὡς ἐλέχθη οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι ἀντὶ κλίνῃ (Ἴδε Κόντου, Γλωσσ. Παρατ. σελ. 9). Κανονικῶς Ι,534,21 οὐκ ἔχω τί σε ὀνομάσω. Ἐλέχθη καὶ «οὐκ ἔχω ἐπιθείην» (84,3), ὡς καὶ «ἀπορῶ τίνα ἡγησαίμην» (49,20) καὶ 49,18 «οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ χρησαίμην». Ἀλλ' ὀρθῶς 40,18 «οὐκ οἶδα τί φῶ».—Συντ. τὸ *φθάνειν* μετ' ἀπαρ., οἷον 72,19. 73,5 89,17. Κανονικῶς μετὰ μετ. 75,4. Ι,542.1.—*νεανιεύομαι* μετ' ἀπαρ. 46,4. 61,12. Ἐν τῷ ΘΣ οὐδὲν μαρτύριον μνημονεύεται. Ἔχομεν ἡμεῖς μαρτύρια τῆς μετ' ἀπαρ. συντάξεως τοῦ *νεανιεύομαι* καὶ ἐκ τοῦ Ἱμερίου ΙΔ', 14 καὶ ἐκ τοῦ Βλεμμύδου σελ. 28.8 Teubn.— *φιλονεικῶ* μετ' ἀπαρ. Ι,539,18.—ὅ,τι ἐπιτείνει καὶ θετικὰ 73,31. Ι,550, 15.—*σφέτερος*: Ὁ Μαλάκης, ὡς καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι, ποιεῖται χρῆσιν τοῦ *σφέτερος* οὐχὶ κανονικῶς, οἷον 84,22. 87,26. 92,24=τοῖς ἐμοῖς, ταῖς ἐμαῖς, τῆς ἐμῆς.—ᾧ μὲν—ᾧ δὲ 43,17. ο ἷ ς μ ὲ ν—ο ἷ ς δ ὲ 83,1. ὧ ν μ ὲ ν —ὧ ν δ ὲ Ι,550,10 ἀντὶ τοῦ τ ῷ μ ὲ ν—τ ῷ δ έ, τ ο ῖ ς μ ὲ ν—τ ο ῖ ς δ έ, ἃ μ ὲ ν—ἃ δ ὲ Ι,545,3—δ ὲ ἀ λ λ ὰ 41,4. 61,28. 65,16. 69,4. 73,14. 81,5. 23. 83,21 (Ἴδε Math. Davar Β', 1,σ. 14 Elmsl. εἰς Ἡρακλείδας Εὐριπίδου στ. 565).

Χρῆσις τοῦ οὐδετέρου τῶν ἐπιθέτων: 1) *Ἀντὶ τοῦ συγκεκριμένου*: τὸ βάρβαρον=οἱ βάρβαροι (Ι,524,12. 526,7.23. ΙΙ,554,19), τὸ γερούσιον=ἡ γερουσία (Ι,524,13. 534,6. ΙΙ,556,8), τὸ ὑπήκοον=οἱ ὑπήκοοι (Ι,524,16. ΙΙ,553,12. 554,23), τὸ πολέμιον=οἱ πολέμιοι, οἱ ἐχθροὶ (Ι,526,17), τὸ ἀλλόφυλον=οἱ ἀλλόφυλοι (Ι,527,25). 2) *Ἀντὶ τοῦ ἀφῃρημένου*. Οὕτω δὲ φεύγει τις πολλάκις τὸ τραχὺ καὶ τὸ ἀνύπαρκτον τοῦ ἀφῃρημένου, οἷον τὸ αἰνέσιμον (81,26), τὸ ἀπόφημον (52,2), τὸ ἀρχέτυπον (90,6), τὸ γνωμικὸν (27,31), τὸ δυστέκμαρτον (92,26), τὸ ἐθελούσιον (66,26), τὸ ἐναρμόνιον (87,13), τὸ ἀληθὲς (82,16), τὸ ἐπίκλοπον (82,16), τὸ εὔρυθμον (89,31), τὸ λόγιον (82,21), τὸ ὑπέροφρυ (62,21), τὸ φιλάλληλον (82,26), τὸ πρόθυμον (Ι,524,21), τὸ σωτήριον (Ι,544,7), τὸ ἄτρυτον καὶ ἀκάματον (Ι,537,13. 544,17.18), τὸ εὐσεβὲς (Ι,527,15), τὸ φιλάνθρωπον (Ι,531,23), τὸ δολιόγνωμον (Ι,532,18), τὸ φερέπονον (Ι,535,25), τὸ τληπαθὲς (Ι,536,1.2), το εὐπρεπὲς (Ι,541,23), τὸ φιλευσεβὲς καὶ φιλόθεον (Ι,543,2), τὸ πρόθυμον (Ι,544,26), τὸ ἄγνωμον καὶ ἀχάριστον (Ι,550,3), τὸ βαθύβουλον καὶ βαθύ-

γνωμον (II,552,9), τὸ ἀσύγκριτον (II,553,8), τὸ γλαφυρὸν καὶ ἐπίστοχον (II,553,21), τὸ θαυμάσιον (II,553,23), τὸ οἰκονομικὸν καὶ βαθύγνωμον (II,553,23), τὸ ἐπιεικὲς (II,557,2), τὸ εὔνομον (II,557,2), τὸ φιλοδίκαιον (II,557,3), τὸ φιλόσοφον (II,557,3), τὸ φιλάλληλον (II,557,4), τὸ ἀκόμπαστον (II,557,4), τὸ πρόσφορον (II,557,5) καὶ πολλὰ ἄλλα, οἷον τὸ τληπαθές, τὸ ἐγκρατές, τὸ συγγενές, τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενές, τὸ φιλόκαλον κλπ.

Γνῶμαι: «τὸ συνειδός γε πάντως, ὁ δεινὸς καὶ ἰσχυρότατος τύραννος» (41,23), «τῶν κύκνων σιγώντων τῶν ᾠδικῶν ᾄδειν οἱ κολοιοὶ νεανιεύονται» (46,3), «ὁ χρόνος ἀκριβὴς τοῦ πράγματος ἔλεγχος» (61,16), «ἀλλ᾽ ἔλεγχος τῶν πραγμάτων ὁ χρόνος σαφὴς» (64,9), «ἀλλὰ νικᾷ τὸν ὄκνον ὁ πόθος» (69,21), «ἀκαταγώνιστόν τι χρῆμα καὶ ἄμαχον ἡ ἀλήθεια» (77,17), «σπείρειν κατὰ πετρῶν» (I,531,2) «τοῦ βίου κλωστὴρ» (I,538,25), «ἄμισθόν ἐστι παιδευτήριον τὸ αὐτοκράτορος ὄνομα» (I,546,19), «μέτριοι πάντως οἱ πρὸς τάχος φθάνοντες» (I,549,4).

Συνώνυμα: «ποταμοὶ καὶ πίδακες» (38,13), «περιλιμνάζουσιν αὐτὴν καὶ κατάρδουσιν» (38,14), «εὐανθεῖς καὶ πολύκαρποι» (38,15), «τὰ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ» (38,17), «πίων γῆ καὶ σιτοφόρος καὶ ζείδωρος» (39,2), χόρτον ἐξανατεῖλαι καὶ χλωριάσαι» (39,11), «δίχα κραυγῆς καὶ θορύβων» (40,9), «ἵνα θύσωσι... καὶ ἀπολέσωσι» (42,11), «τὸ ἱλαρόν... καὶ γαλήνιον» (42,22), «εὐσεβὲς καὶ ὅσιον» (43,8), «προῖκα καὶ ἀμισθί» (45,4), «εἰς φαῦσιν... καὶ θάλψιν» (45,17), «ἐκτένειαν καὶ παράκλησιν» (50,1), «εὐμενὲς καὶ γαλήνιον ὄμμα» (50,2), «ἄθλιοί τε καὶ τλήμονες» (50,6), «λυτροῦσθαι καὶ ῥύεσθαι» (76,23), «ἀνῖαι καὶ λῦπαι» (53,25), «ἁρπαγὰς καὶ μάχας» (I,525,34), «τῶν σκληροτραχήλων καὶ λιθοκαρδίων ἐθνῶν» (I,526,26), «νικηφόρον καὶ τρισαριστέα» (I,527,11), «ἀθλητὴν καὶ μάρτυρα» (I,527,11), «τρέπονται καὶ φεύγουσι» (I,527,35), «εἰς αὔξην... καὶ μεγέθυνσιν» (I,530, 3), «βλέπων καὶ ἐφορᾶν» (I,533,33), «ὑπὸ λυρικοῖς μελίσμασι καὶ μειλίγμασι» (I,534,10), «εἰς ἔργα καὶ πόνους» (I,535,12), «θηρία καὶ κνώδαλα» (I,535,20), «τληπαθὲς καὶ φερέπονον» (I,536,1), «γρηγορεῖ καὶ βουλεύεται» (I,536,26), «ἄτρυτον καὶ ἀκάματον» (I,537,13. 544,17), «γογγυστὴς καὶ μικρόψυχος» (I,538,10), «θυμοῦ καὶ μένους» (I,538,23), «ἠχμαλώτισε καὶ ἠνδραποδίσατο» (I,539,3), «ἔθνη σκληροτράχηλα καὶ σιδηρεόφρονα (I,540,24), «τὰ ἀριστεύματα καὶ τὰ τρόπαια» (I,542,32), «μόχθων καὶ καμάτων» (I,543,14), «τὸν ἐντρεχῆ καὶ σπουδαῖον δοῦλον» (I,543,32), «τὰς ψυχὰς βαλλόμεθα καὶ πληττόμεθα καὶ φοβούμεθα φόβον» (I,544,21), «φορὰν καὶ κίνησιν» (I,544,28), «κατεπτήχασί τε γὰρ καὶ καταπεπλήγασι καὶ τρομεροὶ καὶ ἄφωνοι διαμεμενήκασι» (II,551,6), «ἀγῶνα καὶ τὸ παγκράτιον» (II,551,9), «ἐνεὸς καὶ ἄναυδος» (II,551,10. II,551,13. 14. 26.), «κινεῖσθαι καὶ μεταφέρεσθαι» (II,551,29), ὅρα καὶ II,552,1. 2. 9. 23. II,553, 2. 3. 13. 20. 21. 23. 26. 27. «πόδας ἐλαφρούς τε καὶ κούφους» (II,553,29),

«μὴ καθεύδειν μηδὲ ἐπινυστάζειν» (ΙΙ,554,29), «ηὔφρανέ τε καὶ ὤνησε» (ΙΙ, 555,13), «σωτῆρα καὶ ῥύστην» (ΙΙ, 556,20), «Ἑρμοῦ σύνθακος καὶ συνέστιος» (ΙΙ,555,23), «καὶ ἡδονὴν καὶ χάριν καὶ ὄνησιν» (ΙΙ,555,28), «ἠχῆσαι μέγα καὶ διαπρύσιον» (ΙΙ,556,14. 16. 28.), «εὔνομον καὶ φιλοδίκαιον» (ΙΙ,557,2. 6. 23. 27. 28.), «σοφίζων καὶ συνετίζων» (ΙΙ,558,7) καὶ πολλάκις ἀλλαχοῦ.

Πολλάκις ὁ Εὐθύμιος Μαλάκης διανθίζει τὸν λόγον οὐ μόνον, ὡς εἴπομεν, διὰ ῥήσεων ἐκ τῆς Γραφῆς, τοῦ Ὁμήρου καὶ ἄλλων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἵνα κυρώσῃ γνώμας ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ δι' ἰδίου κόσμου, οἷον «ἡ βασιλὶς τῶν ὡρῶν», ἤτοι τὸ ἔαρ (62,1), «τὴν ὀργὴν ὥς τινα λεβηρίδα ἀπεκδυσάμενος» (61,30), «γραφίδας σαλεύων» (45,25), «τῶν ἐν αὐτῇ λόγων τὸ ἔαρ ἀπανθισάμενοι» (44,13), «ἀπορίας τῷ κρύει περισφιγγόμενοι» (45,19), «μή μοί τις ψόγου ἀπενέγκοι γραφήν» (64,13), «διὰ μικρᾶς συλλαβῆς», ἤτοι ἐπιστολῆς (65,17), «οὐδὲν τῷ ἀέρι μετ' ἐλευθερίας ἔχω προσομιλεῖν» (67,11), «βίον ἕλκειν εὔθυμον» (68,17 ἀλλὰ καὶ ἄλλοι), «ἐνεαρίζομεν τοῖς τῆς ὑγείας καλοῖς» (69,4), «σῶν εὐχῶν ἔργον ἀναπτῆναι θᾶττον ἡμᾶς πρὸς τὴν προτέραν ὑγείαν» (69,7), «συκίνην ἐπικουρίαν οἱ φορολογοῦντες εἰς ἀπέδειξαν» (70,16), «ἔγωγε τὰς Ἀθήνας-φιλῶ, δύο τοὺς Ὑμηττοὺς ἀνθ' ἑνὸς πλουτούσας καὶ διπλᾶς τὰς χρυσέας ζώνας» (71,18), «τῆς ἐν πόλεσι χρυσωνυμουμένης θύτης ἐπάξεως», ἐννοεῖ τὰς Ἀθήνας (71,21), «πυκνὰ δὲ καὶ ἐκ τῆς σῆς γλώττης καταρρέει τὰ ἅρματα» (Ι,524,23), «εὔρειαν καὶ παμφόρον ὁ βασιλεὺς πλουτεῖ τὴν ψυχήν» (Ι,525,6), «θυμοῦ πῦρ ἐξανάψας τὴν ψυχὴν ὡς μάλιστα διαθερμανθείς» (Ι,525,25), «ἤκουσε τὸν δράκοντα περισκαίρειν καὶ τὸ οὐραῖον ὑποσείειν μικρόν», ἤτοι τὸν ἐχθρὸν (Ι,525,33), «πόλιν—ἐκ τῶν τῆς γῆς λαγόνων ἀναπιδύουσαν» (Ι,529,18), «ἐνεὸς ἐγεγόνει κατὰ τοὺς ἐμβροντήτους» (Ι,531,20) «μισεῖ μὲν τὴν ἀλωπεκῆν τοῦ βαρβάρου καὶ τὸ δολιόγνωμον ἀποστρέφεται, ὅπως κατὰ τὸ πολύστικτον ποικίλληται τῶν παρδάλεων» (Ι,532,17), «δίδωσι - τὴν χρυσέαν γλῶτταν καὶ ἀνοίγει στόμα τὸ δωδεκάκρουνον» (Ι,532,20), «ἐπισείει φοβερὰν τὴν αἰγίδα» (Ι,532,31), «αἱ τῆς γλώττης ἀκίδες» (Ι,533,7), «ὢ γράμμα βασιλέως ἰσχυρότερον δόρατος» (Ι,533,7), «ὡς ὑπὸ λυρικοῖς μελίσμασι καὶ μειλίγμασι τοῖς τοῦ βασιλέως ὑποφωνήμασι - τὸ ἔργον ἐξήνυσαν» (Ι,534,10), «συνταπεινοῦσθαι (δηλ. τὸν βασιλέα) τοῖς περὶ πλίνθους πονουμένοις καὶ κάχληκας» (Ι,534,22), «τῷ σκίμποδι προσηλούμενος» (Ι,535, 15), «ὦ πάντ' ἐφορῶν ἥλιε (δηλ. βασιλεῦ) καὶ πάντ' ἐπακούων» (Ι,535,5), «εἰς λεπτὴν κατ' ἐκείνους ἐκλικμηθέντες ἀχυρμιάν» (Ι,538,27), «τὰ ὦτα κατεβροντήθημεν - καὶ ψυχὴν ἐξεδειματώθημεν» (ΙΙ,551, 20), «τῆς βασιλικῆς χλιδῆς διφθέραν διδασκαλικὴν ἀλλαξάμενος» (ΙΙ,552,3), «ἔσπειρας τὸ καλὸν τοῦ λόγου σπέρμα παρὰ ταῖς τῶν ἡμετέρων καρδιῶν αὔλαξιν» (ΙΙ,

554,26), «τὸ λόγιόν σου πεπυρωμένον» (ΙΙ,555,8), «καὶ τὰς ἀκτῖνας οἷον ἀνέσεισας» (ΙΙ,556,11) καὶ πολλὰ ἕτερα παρόμοια.

Ἀθησαύριστοι καὶ σπάνιαι λέξεις : 1) ἀθυμοποιέω (87,4). 2) ἀνταφαρπάζω (1,540,17). 3) ἀντεπενδύομαι (74,12). 4) ἀντιγράμματα (68,17). 5) ἀποσταλάσσω (38,12. Ἐν τῷ ΘΣ μνημονεύεται μόνος ὁ τύπος *ἀποσταλάζω*. Ἀλλὰ λέγεται *σταλάζω* καὶ *σταλάττω*, *ἐνσταλάζω* καὶ *ἐνσταλάττω)*. 6) ἀρωματοφορία (87,28). 7) αὐχμηρία (39,18. Ἐν τῷ ΘΣ μνημονεύεται ἓν μαρτύριον). 8) βακτηρεύομαι (67,7. Ἐν τῷ ΘΣ μνημονεύεται τὸ *βακτηρεύειν*, τοῦ δὲ *βακτηρεύομαι* φέρεται μαρτύριον ἐκ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου σελ. 171, 19 ἔκδ. Bonn. Ἔχομεν ἡμεῖς μαρτύριον καὶ ἐκ τοῦ Σωφρονίου πατρ. Ἱεροσολύμων Πατρ. Migne, PG 87, 3905). 9) γερούσιον (I, 524,13. 534,6. II, 555,8). 10) γλυκυφραδὴς (86,26. 87,7. 88,32. 92, 15. Ἐν τῷ ΘΣ μνημονεύεται μαρτύριον ἐκ Θεοδώρου τοῦ Ὑρτακηνοῦ. Ὅμοια τούτῳ ὑπάρχουσι τὸ μνημονευθὲν ἐκ τοῦ *μελιφραδής*, εὐφραδής, ἀφραδής, δυσφραδής, κακοφραδής, περιφραδής. Τοῦ *γλυκυφραδὴς* ἔχομεν μαρτύριον καὶ ἐκ τῶν Ἱεροσολυμ. Σταχυολ. τ. Α΄, σελ. 423, 3). 11) διαμαρμαίρω (90, 4). 12) διαπυρπολῶ (I, 539, 19). 13) διενηχεῖσθαι (I, 547, 4). 14) ἐγκελυφοῦμαι (67,12). 15) ἔγκολπος (88.17. Σύνηθες τὸ ἐγκόλπιος). 16) ἐθελόκαλος, (80, 35. Τοῦ ἐθελόκαλος, οὗ ἐναντίον ὑπάρχει τὸ *ἐθελόκακος*, ἔχομεν μαρτύριον ἡμεῖς ἐκ τοῦ Φωτίου). 17) ἐθνοκράτωρ (II, 555,20). 18) ἐκτίμως (47,15. Ἐν τοῖς Λεξικοῖς μνημονεύεται ἐκ τοῦ Σοφοκλέους τὸ ἐπίθετον *ἔκτιμος* (Ἠλ. 244), τὸ δὲ ἐπίρρημα ὡς ἐσφαλμένη γραφὴ τοῦ *ἐκθύμως* ἐν τῷ Λεξικῷ «ἡ Σοῦδα» ἔκδ. Ada Adler λ. *σοβαρῶς*). 19) ἐνδυνάμως (41,22. Τούτου μνημονεύεται ἓν μαρτύριον ἐν τῷ ΘΣ ἐκ γλώσσης νομικῆς). 20) ἔνταφος (83,16. Σύνηθες τὸ ἐντάφιος). 21) ἐπιδικαιῶ (73, 12). 22) ἐπιστοιβασμὸς (92,14). 23) ἐποχέτευμα (II, 557,10). 24) ἐργοτέχνημα (I,547,25). 25) ἐργοτέχνης (I. 529,29). 26) ἐρεσχέλημα (58,5). 27) θεμιστὴς (70,5). 28) θελκτότερα (43,20. Σύνηθες τὸ θελκτικός). 29) θεσπιῳδία (I,542,15). 30) κομπηρὸς (92, 21. Τὸ κομπηρόν). 31) λαοσυνακτῶ (40, 24. Φέρεται παρὰ τῷ Εὐθυμίῳ Μαλάκῃ καὶ τὸ *λαοσυναξία* σελ. 72,19). 32) λογοπλάθος (I.529,29). 33) μειονέστερος (52,15. Ἐν τοῖς Λεξικοῖς μνημονεύεται καὶ *μειότερος* ἐκ τῶν Ἀργοναυτικῶν Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου Β΄, 368. Ἐσχηματίσθη κατὰ τὸ *σωφρονέστερος*. Πρβ. ἀμεινότερος, ἀρειότερος, κρειττότερος, μειζότερος, χειρότερος κλπ.). 34) μακρύνω ἀμεταβ. (I,53I,22. Ἐν I, 539,12 ἐνεργ.). 35) μελιφραδὴς (86,25). 36) μετακλητήριον (76,1. Ἐνν. γράμμα). 37) νεκύσιμον ἔθιμον (94,3). 38) ξυγγνωματεύω (91,24. Τοῦ ξ. ἔχομεν ἡμεῖς μαρτύριον καὶ ἐκ τοῦ Βλεμμύδου σελ. 49,13 Teubn.). 39) ὁλοκληριάζω (90,6). 40) παρωνυμίζομαι (I, 533,31. Ἐν ΘΣ παρωνυμιάζω ἐκ τοῦ Ἀριστοτ. Φυσ. Ἀκρ. Ζ΄, 3, σελ. 245Β. Ἡ λέξις εὕρηται καὶ παρ' Εὐθυμίῳ Τορνίκῃ ξ 5. Ὅμοια τὸ *χαριτωνυμίζω, ὁμωνυμίζω, *ἐσχατωνυ-

μίζω, ἀντὶ τοῦ συνήθους σχηματισμοῦ παρωνυμῶ - οῦμαι, χαριτωνυμῶ, ἐσχατωνυμῶ, ὡς ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ Μαλάκη καὶ *χρυσωνυμοῦμαι (71,21). 41) περιδοξοῦμαι (93,20). 42) πολυέπαινος (88,3). 43) προθρονίζομαι (91,21). 44) προσκλητήριον (76,5. Πρβ. ἀνωτέρω μετακλητήριον). Ἐλέχθη πολλάκις καὶ *ἐνταλτήριον* (Act. et Dipl.). 45) προφοιβάζω (I,542,31). 46) πυκνάκις (II, 552,19. Ἐν τῷ ΘΣ ἕν μαρτύριον ἐκ τοῦ Ἀριστοτ.). 47) σιδηρεόφρων (I, 540,24. Ἐν τοῖς Λεξικοῖς *σιδηρόφρων*). 48) συγκαρποῦμαι (II, 556,20). 49) συνδιαυγάζω (I, 550,21). 50) φιλοκινδυνῶ (I, 533,17. Ἐκ τοῦ *φιλοκίνδυνος, ὡς ῥιψοκινδυνῶ* ἐκ τοῦ *ῥιψοκίνδυνος*. Οἱ νέοι Ἕλληνες ἔγραψαν *ῥιψοκινδυνεύω* καὶ *φιλοκινδυνεύω*. Ὁ Κουμανούδης ἐν Συναγωγῇ Νέων Λέξεων γράφει «*φιλοκινδυνεύω*. Π. Χιωτ. 63. Ὀρθὸν θὰ ἦτο τὸ φιλοκινδυνέω-ῶ». Ὁ Μαλάκης λοιπὸν εἶπε τὸ ὀρθόν). 51) χρονοτριβῆ (53,19).

Λέξεις ποιητικαί: ἀγχίθεος 83,29. αἴγλη 67,3. αἰνετήριος, ὁ I, 527,33. αἰχμητὴς I, 525,1. ἀλάστωρ I, 532,21. ἀλεξητὴρ I, 545,2. ἀλεξίκακος I, 545,2. ἀλήτης 44,1. ἀμάρυγμα II, 555,27. ἀνακυκάω I, 525,35. ἀναμορμύρω 84,5. ἀνθολογία II, 556,26. ἀντιχαρίζομαι I, 549,34. ἄπλετος γῆ I, 527,19. ἀρεταίνω 81,1. ἀριπρεπὴς 86,23. ἀσχάλλω 86,15. I, 539,30. ἀτάσθαλος 47,5. ἄχνυμαι I, 538,28. βαθύβουλον II, 552,9. βαθύγνωμον II,552,9. 553,23. βλύζω I, 538,8. βουληφόρος I, 535, 11. βριαρὸς II, 553,27. βρότειος I, 537,12. γεννάδας II, 555,19. γῆθος, τὸ I,542,19. γοερὸν ἀνοιμώζειν 73,24. δάϊος ἀντιμάχοισι II, 555,19. δακρυόεις 48,12. 83,28. 93,5. δεῖμα, τὸ II, 552,15 καὶ 556,16.17. δέλτος I, 529,11. δέπας, τὸ I, 548,21. διαπρύσιος II, 556,14. διατωθάζω I, 592,23. δουλόσυνος 93,35. δροσόεις 83,17. δωδεκάκρουνον στόμα I, 532,21. ἐκδειματόω II, 551,20. ἐκθορὼν 41,10. ἐκλικμάω I, 538,27. ἐκτέθηπα I, 535,25. ἐξαλύσκω I, 545,23. ἐξανύτω ἢ ἐξανύω I, 534, 11. ἐπαΐειν τινὸς 79,21. ἐπίκλοπος 72,16. ἐπιμύω I, 538,2. ἐπισκήπτομαι I, 546,26. ἐπίστοχον II, 553,21. ἐπίτριπτος 55,1. ἐπιχαίνω I, 548,13. ἐρεβοδιφῶ 72,14. εὕδω I, 535,11. εὐετηρία, ἡ II, 554, 20. εὐποτμία 63,27. ζείδωρος 39,1. ἡδυεπὴς 85,20. 87,8. θειοείκελος 86,24. θεοκλυτέω I, 545,9. θεοφιλία, ἡ II, 556,4. θεσπέσιος λόγος II, 553,34. θήγω τὴν σπάθην I, 525,30. θημήρης 54,12. θυμομαχῶ I, 548,10. θυμόσοφος I, 537,17. ἰαύω ἄϋπνον τὴν νύκτα I, 535,13. ἱκετήριος, ὁ I, 545,16. ἱμείρομαι 66,1. καθομηρίζω=καθ' Ὅμηρον λέγω I, 545,27. κατακώχιμος I, 525,2. 532,22. καταπτήσσω II, 551,6. κιρνάω I, 548,19. κραίνω 69,11. κυβιστάω I, 541,11. λαγόνες γῆς I, 529,18. λαθικηδὴς 57,1. 62,11. λάσιον, τὸ II, 553,28. λειριόεις I, 525,3. λήθης βυθὸς I, 528,31. λῆμα, τὸ I, 530,15. λιγυρόν, τὸ II, 551,26. λιθοκάρδια ἔθνη I, 527,26. λιμαγχονέω-ῶ I, 539,2. λογοπλάθος I, 529,29. λυσσητῆρες κύνες I, 548,8. μειλίγματα, τὰ I, 534, 10. μελίγηρυς 62,5. 85,27. μελίσματα, τὰ I, 534,10. μελιχρὰ ῥήματα I, 534,3. μελίχρουν, τὸ II, 551,26. μέμονε 59,28. μετοκλάζειν 60,15. νεμε-

---

Η ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΝ ΤΗ «ΚΟΙΝΩΝΙΑ» ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ»

ΥΠΟ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

ΚΟΣΜΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛ. ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὅτι τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς *«Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας»*, πρὸς τὰς ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα πρὸς τὸν λίαν κατατετμημένον Προτεσταντισμὸν διὰ τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως προσέλαβε νέαν μορφὴν καὶ σπουδαιότητα οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἡ σπουδαιότης αὕτη ἔγκειται ὄχι ἁπλῶς εἰς τὸ ὅτι τὸ τραγικώτερον πρόβλημα τοῦ χωρισμοῦ (καὶ τῆς ἑνώσεως) τῶν τμημάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐτέθη ἐπὶ παγκοσμίου βάσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὅτι τὸ πρῶτον ἡ Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ὡς ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ μόνη ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων ἀμέσως ἱδρυθεῖσα Ἐκκλησία εἰσέρχεται εἰς μίαν νέαν φάσιν τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους. Ἡ νέα αὕτη φάσις, ἡ ἐγκαινιασθεῖσα διὰ τῶν Συνεδρίων τῆς Στοκχόλμης τῆς Ὀργανώσεως «Ζωῆς καὶ Ἐργασίας» (Life and Work) τῆς ἄλλως λεγομένης τοῦ Πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Λωζάννης, τῆς «Πίστεως καὶ Διοικήσεως» (Faith and Order), συνεχισθεῖσα εἰς τὰ συνέδρια τοῦ Oxford καὶ τοῦ Edinburg (1937), εὗρε τὴν τελικὴν αὐτῆς μορφὴν εἰς τὸ Παγκόσμιον Συνέδριον τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν, τῆς ἱδρυθείσης ἐν Amsterdam τῆς Ὀλλανδίας κατὰ τὸ 1948. Ἀλλ' ἐν Amsterdam δὲν εἴχομεν ἓν σύνηθες παγκόσμιον συνέδριον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐκτὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ, ἀλλὰ τὴν ἀληθῶς τὴν Α'. ἱστορικὴν Γεν. Συνέλευσιν μιᾶς Ὀργανώσεως, περιλαμβανούσας τὰ 2/3 περίπου τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Χριστιανικῶν Ὀργανώσεων τοῦ κόσμου. Αὗται ἐθεμελίωσαν ἕνα Ὀργανισμὸν ἐπὶ μιᾶς καὶ μόνης δογματικῆς βάσεως τῆς πίστεως εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα καὶ ἐπὶ ἀπεριορίστου ἐκκλησιολογικῆς βάσεως, ἀφοῦ ἡ «Κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν» ἱδρύθη ὑπὸ ἐκκλησιῶν καὶ Ὀργανώσεων, ἄλλαι μὲν τῶν ὁποίων πιστεύουν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς Ἐκκλησίας ὡς θείου καὶ ἀνθρωπίνου ἱδρύματος, *κατὰ φύσιν καὶ κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ Κυρίου πανανθρωπίνου καὶ ὑπερκοσμίου*, ἄλλαι δέ, ἀνήκουσαι εἰς τὰς ποικίλας τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐκφάνσεις, εἴτε πιστεύουσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς τὸ «βασίλειον ἱεράτευμα», τὸ ἔχον κυρίως ἀντικειμενικὸν (ἀνθρώπινον), θετικὸν δῆλα δή, δίκαιον, εἴτε συνομολογοῦσιν μετὰ τοῦ ἐκπροσώπου τῆς κοσμικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστοριογραφίας καὶ

κλασσικοῦ ἱστορικοῦ K. Müller, ὅτι «eine neue Relegionsgemeinde die «Kirche» hatte Jesus nicht stieften wollen» (Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἠθέλησε νὰ ἱδρύσῃ μίαν νέαν θρησκευτικὴν κοινότητα τὴν Ἐκκλησίαν (Kirchengeschichte I², (1929) σελ. 65).

Μετὰ τῶν τόσον ριζικῶς διϊσταμένων πρὸς αὐτὴν Ἐκκλησιῶν συμπράξασα ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἐν Στοκχόλμῃ καὶ Ὀξφόρδῃ καὶ συνεργασθεῖσα ἐν Λωζάννῃ καὶ Ἐδιμβούργῳ ἀπέδειξε τοῦτο μὲν εὐρύτητα ἀντιλήψεως, ἀνταξίαν τῆς φιλελευθέρας καὶ δημοκρατικῆς παραδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, τοῦτο δὲ καὶ πρὸ παντος ἐμφάνισιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ πνεύματός της, ὅπερ διατηρεῖ ἄσβεστον τὴν λαμπάδα τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν τῷ μέσῳ ἑνὸς κόσμου ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ ἐθνικισμὸς ὑπὸ ποικίλας ἐμφάνσεις, ἀκόμα καὶ ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῆς δῆθεν ὁλοκληρωτικῆς κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως, διατηρεῖ ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασίν του ἐπὶ τοῦ κόσμου.

Ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἐξυπηρετεῖ τὸ καλὸν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία εἰργάσθη μετὰ πνεύματος καλῆς θελήσεως καὶ χριστιανικῆς ἀγάτης καὶ ἔφθασε μέχρι τοῦ Συνεδρίου τοῦ Amsterdam, τοῦ ὁποίου ἡ συγκρότησις ἀπετέλεσε κατ᾽ ἀρχὴν φῶς καὶ ἐλπίδα εἰς ἕνα διῃρημένον καὶ *ἐν ἐνόπλῳ ἀνακωχῇ* εὑρισκόμενον κόσμον, διατελοῦντα ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ πολέμου. Ἀλλ᾽ ἡ ἐξαιρετικῶς κρίσιμος περίοδος, ἣν διέρχεται ἡ καθ᾽ ἡμᾶς Ἀνατολὴ ἀπὸ 80ετίας καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης ἐλευθερίας ἐν Ρωσσίᾳ συνέβαλον, ὥστε νὰ μὴ δοθῇ ἡ δέουσα προσοχὴ ἢ συνέχεια εἰς τὴν δήλωσιν τῶν Ὀρθοδόξων ἐν τῇ προκαταρκτικῇ διασκέψει τῆς Utrecht (Ὀλλανδίας) τοῦ Μαΐου τοῦ 1938, ὅτε ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις περὶ ἱδρύσεως τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», δι᾽ ἧς τὸ πρῶτον ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἡ ἡμετέρα Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐδέχθη κατ᾽ ἀρχὴν ῥιζικὴν μεταβολὴν εἰς *τὸν τρόπον ἐπικοινωνίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους* [1]. Διότι ἐν Amsterdam ἐδημιουργήθησαν *νέαι σχέσεις καὶ νέοι δεσμοὶ—ὄχι βεβαίως ἕνωσις, διότι δὲν ἐπρόκειτο περὶ αὐτῆς*—μὲ ἐπιφυλάξεις, αἱ ὁποῖαι ἐπιβάλλουν ἀκριβεστέραν ἱστορικήν, κριτικὴν καὶ συστηματικὴν (θεωρητικὴν) ἔρευναν, ἀπολύτως ἀναγκαίαν διὰ νὰ διατυπωθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δεοντολογία ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου θέματος τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας μας πρὸς τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν τοῦ παρόντος.

Κατὰ τὴν τελευταίαν ὅμως αὐτὴν φάσιν τῶν σχέσεων τῆς *Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας* πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους διαπιστοῦνται, ὡς θὰ ἴδωμεν, παραλείψεις τινὲς οὐσιώδεις, ἀναγόμεναι τὸ πρῶτον εἰς τὸ ἔτος 1920, ὅτε ἐξεδόθη ἡ πρώτη ἐγκύκλιος τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου, ὥστε καίτοι αἱ ὁρ-

1. Διὰ τὰς παλαιοτέρας σχέσεις ἴδε ***Ι. Καρμίρη***: Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς τόμ. Α΄. Ἐν Ἀθήναις 1937. Διὰ τὴν προβληματικότητα τῶν σχέσεων καὶ τῆς ἑνώσεως πρὸς τοὺς προτεστάντας πρβλ. ***Γ. Ι. Κονιδάρη***: Ἡ Ἐθνικιστικὴ Γερμανία ἐκκλησιαστικῶς. Ἐν Ἀθήναις 1934-7.

θόδοξοι καθολικαὶ ἀντιπροσωπεῖαι διὰ δύο βαρυσημάντων, ἐν Λωζάννῃ (1927) και Ἐδιμβούργῳ (ἡ τοῦ 1937 ἦτο ἀσθενεστέρα κατὰ τὸν κ. Ἀλιβιζᾶτον) διετύπωσαν τὰ διάφορα σημεῖα διαφωνίας τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, ἐν τούτοις αἱ παραλείψεις ἐβάρυνον ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν σχέσεων μας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους καὶ διότι δὲν ἐνεφάνισαν ρητῶς τὴν θεμελιώδη θέσιν τῆς ἡμετ. Ἐκκλησίας μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Κόσμου. Ὅθεν ἐν τῇ Α΄. Γεν. Συνελεύσει τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», τοῦ Amsterdam, συνεπείᾳ τῶν προηγουμένων παραλείψεων καὶ τῆς ἀπουσίας τῶν ὑπὸ τοῦ Μπολσεβικισμοῦ παρακωλυθεισῶν νὰ μετάσχουν λοιπῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (αἱ πρὸς ταύτας σχέσεις καὶ κρίσεις παρεκώλυσαν καί τινα ἀνατολ. Πατριαρχεῖα ν᾿ ἀποστείλουν ἀντιπροσώπους) ἡ Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐνεφανίσθη οὐχὶ μόνον ἐν ἀριθμητικῶς μειονεκτικῇ θέσει, ἀλλὰ καὶ ἐν ἠθικῇ μειονεξίᾳ καὶ δὴ ὑπὸ τὴν μορφὴν μικρῶν Ἐκκλησιῶν (ὡς μία τῶν Ὁμολογιῶν!), αἵτινες ἦσαν ὀλίγαι ἀπὸ τὰς πολλάς. Ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία μετασχοῦσα ἄνευ ὅρων καὶ μὴ ὑποβαλοῦσα δήλωσίν τινα ἐν Amsterdam καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τῆς συνεχιστρίας τοῦ ἔργου τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας—ἡ ἔκφρασις αὕτη οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθη εἴτε εἰς τὴν ἐγκύκλιον εἴτε εἰς τὰς δηλώσεις τῶν Ὀρθοδόξων, καίτοι αὕτη ἐκφράζει σαφῶς τὴν κεντρικὴν θέσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Δογματικῆς καὶ Συμβολικῆς Θεολογίας [1]—παρουσιάσθη βεβαίως ὡς ἐκπροσωποῦσα τὴν *Καθολικὴν ἄποψιν* (βλ. τὸ πόρισμα τῆς Α΄. Ἐπιτροπῆς) πρὸς ἣν ἀντετάχθη ἡ *εὐαγγελικὴ ἄποψις* (ἐγένετο σκοπίμως ἀντικατάστασις τῆς λέξεως : προτεσταντική), ἀλλὰ πάντως οἱονεὶ ἀνιχνεύουσα μετὰ τῶν λεγομένων εὐαγγελικῶν, τῶν Κουακέρων, τοῦ Στρατοῦ τῆς Σωτηρίας κ. ἄ. τὴν Unam Sanctam. Ἦτο τοῦτον ὀρθόν; Πιστεύομεν ὄχι, διότι παρουσιάζονται ὄντως ἥ τε Ἐκκλησία ἡμῶν καὶ ἡ Θεολογία ὡς ἀνακόλουθοι πρὸς ἑαυτάς.

Ἡ ἐντεῦθεν γεννηθεῖσα παρ᾿ ἐμοὶ βαθεῖα ἐντύπωσις τῆς *ἀσυνεπείας* πρυτανεύσασα καθ᾿ ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐν Amsterdam παραμονῆς μας, ὡς μέλους τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐγένετο φυσικὰ ἡ αἰτία τῆς συγγραφῆς τῆς παρούσης βραχείας μελέτης, εἰς ἣν πειρῶ-

---

1. Νῦν πληροφοροῦμαι, ὅτι ὁ περιώνυμος καθηγητὴς K. Barth ἀπαντῶν εἰς ἐπικρίσεις παρατηρεῖ, ὅτι οὐδεμία Ἐκκλησία ἰσχυρίσθη ἐν Amsterdam, ὅτι εἶναι ἡ Una Sancta. Ἔχει δίκαιον. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δικαιώνει πλήρως τὰς θεμελειώδεις ἀπόψεις τῆς παρούσης μελέτης. Εἰς τὴν τυχὸν προβληθησομένην ἀντίρρησιν, ὅτι ἡ προβολὴ τοιαύτης ἀξιώσεως ἐκ μέρους ἡμῶν ἤθελεν ἔχει δυσμενεῖς συνεπείας εἰς τὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους δύναται νὰ δοθῇ ἡ ἀπάντησις, ὅτι καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία προβάλλει κατηγορηματικῶς αὐτὴν τὴν ἀξίωσιν καὶ ὅμως καλεῖται κατ᾿ ἐξακολούθησιν νὰ συμμετάσχῃ τῶν Παγκοσμίων χριστιανικῶν συνεδρίων.

μαι νὰ ἐξετάσω τὰ γεγονότα ἱστορικῶς, κριτικῶς καὶ συστηματικῶς, *προσέχων ἰδίᾳ εἰς τὸ νόημα τῶν γεγονότων. Ἐὰν ἡ αὐστηρὰ ἀκολουθία τῆς σκέψεως* εἶναι γνώρισμα τῆς ἐπιστήμης πολλῷ μᾶλλον δέον νὰ εἶναι αὕτη θεμελειῶδες γνώρισμα τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ κεντρική, μεθοδικὴ γραμμὴ τῆς παρούσης μελέτης, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἰλικρινῶς καὶ ἀπεριφράστως καὶ ἀντικειμενικῶς ἐκθέτομεν τὴν ἀλήθειαν, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ ψύχραιμος ἐρευνητὴς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ φίλος τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως, ὑπὸ τὴν παλαιάν της ὅμως μορφήν, (διὰ λόγους ἀρχῆς περὶ ὧν κατωτέρω).

Διὰ τοὺς λόγους τούτους δὲν δύναται οὔτε ἡ Μόσχα καὶ ἡ Ἐκκλησία της νὰ ἐξαγάγῃ κανὲν συμπέρασμα ὑπὲρ τῆς μὴ συμμετοχῆς τῆς Ἐκκλησίας μας, οὔτε καὶ ἡ φιλελευθέρα Θεολογία, ὅτι ἔχω φόβον τινα διὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν, διότι κίνδυνος τῆς Ὀρθοδοξίας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προέλθῃ μόνον ἀπὸ μίαν συμβιβαστικὴν ἕνωσιν ἢ τὴν Intercommunio (μυστηριακὴν κοινωνίαν)[1]. Πιστεύω δὲ ὅτι καὶ ἡ μᾶλλον φιλελευθέρα Θεολογία ἀπεδέχεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἑνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν εἰς τὰ οὐσιώδη, καὶ ὅτι αὐτὰ τὰ οὐσιώδη εἶναι τὰ περὶ Τριάδος, Ἐκκλησίας, Σωτηρίας καὶ Μυστηρίων δόγματα, τὰ ὁποῖα δέον ν' ἀποτελέσωσι τὴν βάσιν τῆς ἡνωμένης Ἐκκλησίας, τῆς Μιᾶς καὶ Ἁγίας. Ὅθεν τὸ σημεῖον τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν κεῖται ἐν τῇ Καθολικῇ Ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ[2], ἧς βεβαίως τὸ τελετουργικὸν κυρίως, ὡς καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς διοικήσεως καὶ ἡ ἐξωτερικὴ περιωπὴ τῶν λειτουργημάτων, παρουσιάζουσιν ὄντως οὐσιώδεις μεταβολὰς ἀπὸ τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας. Εἶναι δὲ εὐτύχημα, ὅτι μετασχόντες τοῦ συνεδρίου τοῦ Amsterdam ἐλάβομεν βαθεῖαν συνείδησιν τῶν ἀτελειῶν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς προπαρασκευῆς τῆς Ἑνώσεως, ἃς οὐδὲν βιβλίον ἦτο δυνατὸν νὰ μεταδώσῃ ἡμῖν τόσον ζωηρῶς καὶ σαφῶς. Ὁ δρόμος τῆς Ἑνώσεως θὰ εἶναι μακρὸς καὶ λίαν κοπιώδης, ἀλλὰ τὸ χρέος μας ὡς μελῶν τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι νὰ τὸν βαδίσωμεν, διότι ἡ ἐπιταγὴ τοῦ Κυρίου «ἵνα πάντες ἓν ὦσιν» εἶναι ἀμετάκλητος καὶ ἐπιτακτικῶς ὑποχρεωτική.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 12ῃ Ἰανουαρίου 1949[3].

---

1. Πρβλ. ***Ι. Καρμίρη***. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 361 Ἐν σελίδι 399 ὀρθῶς παρατηρεῖται, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀγγλικανῶν ἰδίᾳ ἐπιδιωκωμένη μυστηριακὴ κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν (Intercommunio) ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων δύναται νὰ νοηθῇ μόνον ὡς ἐπιστέγασμα τῆς γνησίας καὶ πραγματικῆς δογματικῆς ἑνώσεως».

2. Πρβλ. ***Α. Ἀλιβιζάτου***. Ἡ τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας συνέχεια μετὰ τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1934 σ. 6 καὶ 8.

3. Τὸ προσχέδιον τῆς παρούσης βραχείας μελέτης ἀνεγνώσθη κατὰ τὴν 20ην Σ)βρίου 1948 ἐν συσκέψει τῶν 4 καθηγητῶν τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ ἡμετέρου Π)μίου τῶν μετασχόντων τοῦ Συνεδρίου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἀφ' ὅτου, ἀπὸ τριῶν περίπου δεκαετηρίδων, ἡ ἡμετέρα «*Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία*»[1] μετέχει τῆς Οἰκουμενικῆς Χριστιανικῆς κινήσεως διὰ πρώτην φορὰν ἡ συμμετοχὴ αὕτη κατέστη διὰ πολλοὺς ὀρθοδόξους θεολόγους ἐξόχως προβληματική, κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος, ὅτε συνεκροτήθη ἡ Α' Γενικὴ Συνέλευσις τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» (Assembly) ἐν Amsterdam τῆς Ὀλλανδίας (22 Αὐγούστου—4 Σεπτεμβρίου 1948). Ἡ προβληματικότης τῆς συμμετοχῆς κατέστη ἰσχυρότερον συνειδητὴ εἴς τινας ἱεράρχας καὶ εἰς τὴν νέαν γενεὰν τῶν ἐπιστημόνων θεολόγων, ἡ ὁποία εὑρέθη αἰφνιδίως εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Amsterdam καὶ ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ μελετήσῃ ὄχι μόνον ὅ,τι ἀφεώρα εἰς τὰ σπουδαῖα θέματα τοῦ συνεδρίου, ἀπὸ «*καθολικῆς Ὀρθοδόξου*» *σκοπιᾶς, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναπολήσῃ καὶ ζήσῃ συλλήβδην ὅλα τὰ στάδια*, τὰ ὁποῖα διῆλθον αἱ νεώτεραι σχέσεις πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν καθώρισεν πρώτη ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία διατὶ ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν παγκόσμιον χριστιανικὴν κίνησιν καὶ πῶς ἀντιλαμβάνετο ταύτην[2].

---

1. Περὶ τοῦ ὅρου τούτου πρβλ. ***Γερ. Ι. Κονιδάρη***: Προσχέδιον εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίαν: Ἐν Θεσ)νίκῃ 1947 σ. 57 ἑξ. (λιθόγραφος ἔκδοσις τοῦ Πανεπ/μίου Θεσ/νίκης) καὶ «Γρηγ. Παλαμᾶν» αὐτόθι 1947.

2. ***Ἐγκύκλιος Συνοδικὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὰς ἁπανταχοῦ Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ*** (γαλλιστί, ἀγγλιστὶ καὶ ῥωσιστί). Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου 1920. Ὑπογράφεται ὑπὸ τοῦ Τοποτηρητοῦ Προύσσης Δωροθέου. Ἐπειδὴ ἡ ἐγκύκλιος εἶναι δυσεύρετος παρέχομεν εὐρυτάτην περίληψιν ταύτης. Διὰ ταύτης προτείνεται ἡ ἵδρυσις «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» κατὰ τὸ πρότυπον τῆς τότε ἱδρυθείσης «Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν». Ἰδοὺ ἡ περίληψις: *Ἡ Μεγ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία* θεωροῦσα ὅτι ἡ «*προσέγγισις καὶ κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν* οὐκ ἀποκλείεται ὑπὸ τῶν ὑφισταμένων δογματικῶν διαφορῶν» καὶ ὅτι αὕτη εἶναι «εὐκταία καὶ ἀναγκαία καὶ πολλαχῶς χρήσιμος» εἴς τε τὰς ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίας καὶ τὸ «ὅλον χριστιανικὸν σῶμα» εἰς παρασκευὴν καὶ διευκόλυνσιν τῆς πλήρους ποτέ, σὺν Θεῷ καὶ εὐλογημένης ἑνώσεως ἔκρινεν ὡς εὔθετον τὸν χρόνον τῆς ἐνάρξεως διαπραγματεύσεων (τῷ 1920). Ἀναγνωρίζουσα τὴν ὕπαρξιν δυσχερειῶν «ἀπὸ παλαιῶν προλήψεων καὶ ἕξεων ἢ καὶ ἀξιώσεων» καὶ φρονοῦσα, ὅτι ὑπαρχούσης καλῆς θελήσεως δὲν δύναται ν' ἀποτελέσωσι κώλυμα ἀκαταγώνιστον καὶ ἀνυπέρβλητον» καθορίζει σαφῶς, ὅτι πρόκειται «*περὶ ἁπλῆς τὸ κατ' ἀρχὰς συναφείας καὶ προσεγγίσεως*». Μετὰ ταῦτα ἐκθέτει τὰς σκέψεις περὶ «τοῦ τρόπου» καθ' ὃν ἐννοεῖ τ' ἀνωτέρω καὶ ἀπεκδέχεται τὴν γνώμην καὶ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν. Ὀρθῶς μετὰ ταῦτα ὑποστηρίζει, ὅτι θεωρεῖ ἀπαραίτητον «τὴν ἄρσιν καὶ ἀπομάκρυνσιν πάσης δυσπιστίας καὶ δυσφορίας μεταξὺ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν» τῆς προκαλουμένης ἐκ τῆς προσηλυτιστικῆς δράσεως τινῶν ἐξ αὐτῶν. Οὕτως ἀποκαθισταμένης τῆς ἐμπιστοσύνης ἐπιβάλλεται ν' ἀνεζωπυρωθῇ ἡ ἀγάπη μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν», αἵ-

Εἶναι λοιπόν, φρονοῦμεν εὐεξήγητον διατὶ ἡ ἐντύπωσις ὑπῆρξεν βαθυτέρα καὶ ζωηροτέρα εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων ἱεραρχῶν καὶ θεολόγων, οἵτινες τὸ πρῶτον εὑρέθησαν, καὶ ἀνέπνευσαν ἀποτόμως τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως, ἐν τῇ συνελεύσει τοῦ Amsterdam, παρὰ εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν βαθμιαίως τὴν ἐν τῷ Προτεσταντισμῷ

τινες δέον νὰ λογίζωνται ὡς «συγκληρονόμοι καὶ σύσσωμοι τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ» (Ἐφεσ. 3,6).— Διὰ τῆς προτάξεως τῆς ἀρετῆς τῆς ἀγάπης ἐν ταῖς περὶ τῶν ἄλλων «κρίσεσιν καὶ σχέσεσιν» αἱ μὲν διαστάσεις δύνανται νὰ σμυκρινθῶσιν διὰ δὲ τῆς διεγέρσεως φιλαδέλφου ἐνδιαφέροντος περὶ τῆς καταστάσεως καὶ εὐσταθίας καὶ διὰ τῆς ἀκριβεστέρας γνωριμίας καὶ «προθυμίας εἰς τὸ τείνειν ἑκάστοτε ἀμοιβαίως χεῖρα βοηθείας» πολλὰ τὰ καλὰ θὰ κατωρθώσωσι. Μετὰ ταῦτα καθορίζει πῶς δύναται ἡ φιλία αὕτη εἰδικώτερον νὰ ἐκφαίνηται» α) διὰ τῆς παραδοχῆς ἑνιαίου ἡμερολογίου πρὸς ταὐτόχρονον ἑορτασμὸν τῶν μεγάλων Χριστ. ἑορτῶν ὑπὸ πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν β) διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς ἀδελφικῶν γραμμάτων κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς καὶ ἐκτάκτους περιστάσεις γ) διὰ τῆς *οἰκειοτέρας συσχετίσεως* τῶν ἁπανταχοῦ εὑρισκομένων ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν δ) τῆς ἐπικοινωνίας τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν.... καὶ ἀνταλλαγῆς συγγραμμάτων καὶ περιοδικῶν ε) διὰ τῆς ἀποστολῆς νέων χάριν σπουδῶν στ) διὰ τῆς συγκροτήσεως παγχριστιανικῶν συνεδρίων πρὸς ἐξέτασιν ζητημάτων κοινοῦ πᾶσαις ταῖς Ἐκκλησίαις ἐνδιαφέροντος ζ) *διὰ τῆς ἀπαθοῦς καὶ ἐπὶ τὸ ἱστορικώτερον ἐξετάσεως τῶν δογματικῶν διαφορῶν ἀπὸ τῆς ἕδρας καὶ ἐν ταῖς συγγραφαῖς,* η) διὰ τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ τῶν κρατούντων ἐν ταῖς διαφόροις Ἐκκλησίαις ἠθῶν καὶ ἐθίμων, θ) διὰ τῆς παροχῆς ἀμοιβαίας εὐκτηρίων οἴκων καὶ κοιμητηρίων διὰ τὰς κηδείας καὶ τὴν ταφὴν τῶν ἐν τῇ ξένῃ ἀποθνησκόντων ὀπαδῶν τῶν ἑτέρων ὁμολογιῶν, ι) διὰ τοῦ διακανονισμοῦ μεταξὺ τῶν διαφόρων ὁμολογιῶν τοῦ ζητήματος τῶν μικτῶν γάμων, ια) διὰ τῆς πρόφρονος τέλος ἀμοιβαίας ὑποστηρίξεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν τοῖς ἔργοις τῆς θρησκευτικῆς ἐπιρρώσεως, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τοῖς παραπλησίοις». Μετὰ ταῦτα ἐπανέρχεται καὶ τὸ ζήτημα τῆς ὠφελιμότητος τῆς *«συναφείας τῶν Ἐκκλησιῶν»*, διότι συνεπείᾳ τοῦ α΄παγκοσμίου πολέμου καὶ οἱ κίνδυνοι τῆς πίστεως, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ ἦσαν μέγιστοι. Ἐνταῦθα μνημονεύεται ἰδιαιτέρως ὁ ἀλκοολισμός, ἡ πολυτέλεια, ἡ ἡδυπάθεια, ἡ ἀσχημοσύνη ἐν τῇ φιλολογίᾳ, τῇ ζωγραφικῇ, τῷ θεάτρῳ ἢ καὶ τῇ μουσικῇ, ἡ θεοποίησις τοῦ πλούτου καὶ ἡ περιφρόνησις τῶν ὑψηλοτέρων ἰδεωδῶν «ὡς δημιουργοῦντα κινδύνους τῇ συστάσει τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν» καὶ κατ' ἀκολουθίαν «εὔκαιρα ἀποτελοῦσι ζητήματα δεκτικὰ καὶ χρῄζοντα τῆς ἀπὸ κοινοῦ μελέτης καὶ συνεργασίας τῶν Χριστ. Ἐκκλησιῶν».

Μετὰ τοῦτο μνημονεύουσα ἡ Ἐκκλησία Κ]πόλεως τῆς ἱδρυθείσης «Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν» πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου καὶ καλλιέργειαν τῆς ἀγάπης καὶ συμφωνίας μεταξὺ τῶν Ἐθνῶν ὑποδεικνύει, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι δὲν δύνανται νὰ ὑστερήσωσι τῶν πολιτικῶν ἀμελοῦσαι «τὴν κοινὴν ἐντολὴν τῆς Ἀγάπης». Διὰ ταῦτα πάντα «ἐπάγεται» ὑμεῖς τε ποθοῦντες καὶ τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας συμμεριζομένας νομίζοντες τὴν σκέψιν καὶ γνώμην ἡμῶν... περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς *συμπήξεως τοιαύτης τινὸς τὸ κατ' ἀρχὰς συναφείας καὶ κοινωνίας μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν,* παρακαλοῦμεν ὅπως προφρόνως δηλωθῇ ἡμῖν ἀπαντητικῶς ὑφ' ἑκάστης ἡ κρίσις καὶ γνώμη αὐτῆς, ἵνα οὕτω, καθοριζομένου, ἀπὸ κοινῆς συγκαταθέσεως καὶ ἀποφάσεως, τοῦ πράγματος χωρήσωμεν ἀπὸ κοινοῦ ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν καὶ

ἐμφανισθεῖσαν κίνησιν, «ἡ ὁποία ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν συνεργασίαν καὶ ἕνωσιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν» [1].

* * *

Εἰς τὴν κίνησιν ταύτην δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ μετάσχῃ ἡ «Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία», διότι πάντοτε ἐπεθύμει καὶ προσηύχετο καὶ δέεται καθ' ἑκάστην μέχρι τοῦ νῦν πρὸς τὸν Ὕψιστον ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ διότι εἶναι ζωηρὰ παρ' αὐτῇ ἡ φιλελεύθερα Ἑλληνικὴ παράδοσις, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ὁ ἐν λίαν συντηρητικοῖς χρόνοις ζῶν μέγας Πατριάρχης Φώτιος σαφῶς διεφύλαξεν, εἰπὼν ὅτι «ἡ τῶν εἰρημένων ἑτερότης καὶ παραλλαγὴ τὴν ἑνοειδῆ χάριν τοῦ Πνεύματος οὐ παρεκώλυσεν» [2].

οὕτως «ἀληθεύοντες ἐν ἀγάπῃ αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τά πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλή, ὁ Χριστὸς ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον κλπ.» (Ἐφεσ. 4,15). Ὑπογράφουσιν ὁ Καισαρείας Νικόλαος, ὁ Κυζίκου Κωνσταντῖνος (ὁ μετὰ ταῦτα Οἰκ. Π]ρχης Κ]τῖνος ὁ Ϛ'), ὁ Ἀμασείας Γερμανὸς (Καραβαγγέλης), ὁ Πισσιδείας Γεράσιμος καὶ Ἀγκύρας Γερβάσιος, ὁ Αἴνου Ἰωακείμ, ὁ Βιζύης Ἄνθιμος (ὁ βραδύτερον Μαρωνείας), ὁ Σηλυβρίας Εὐγένειος, ὁ Σαράντα Ἐκκλησιῶν Ἀγαθάγγελος, ὁ Τυρολόης καὶ Σερεντίνου Χρυσόστομος, καὶ ὁ Λαμψάκου Εἰρηναῖος (νῦν Σάμου).

1. ***Βασ. Στεφανίδου.*** Ἐκκλ. Ἱστορία. ἐν Ἀθήναις 1948 σ. 614. Εἰς τὸν ἐξαιρετικῶς κατατετμημένον Προτεσταντισμὸν τῆς Ἀμερικῆς ἐνεφανίσθη ἡ τάσις τῆς ἑνώσεως τὸ πρῶτον ἑαυτοῦ. ἐξ ἧς προέκυψεν ἡ Συνομοσπονδία τῶν περισσοτέρων Ἀμερικανικῶν Ἐκκλησιῶν (Federal Council of the Churches of Christi ἐν Φιλαδελφείᾳ 1908).

2. Ἐκδ. ***Βαλέττα*** σελ. 157. Πρβλ. ***Β. Στεφανίδου*** ἔνθ. ἀνωτ. σ. 322. Τὴν ἄποψιν, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι ὀφείλουσι νὰ εὑρίσκωνται ἐν συμφωνίᾳ εἰς τὰ οὐσιώδη, ἐνῷ εἰς τὰ λοιπὰ δέον νὰ δεσπόζῃ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκκλησ. ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀνοχῆς καὶ ἀγάπης ἐνεφάνισεν ἡ Πρώτη Ἐκκλησία ἐν τῷ προσώπῳ τῶν Πολυκάρπου Σμύρνης καὶ Ἀνικήτου Ρώμης κατὰ τῷ 154, ὅτε σηνεντήθησαν διὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα καὶ ἐχωρίσθησαν ἐν ἀγάπῃ, καίτοι δὲν συνεφώνησαν. Τὴν πρώτην διατύπωσίν της εὑρίσκομεν παρ' Εἰρηναίῳ, ἐπισκ. Λουγδούνου (Γαλλίᾳ 178/9 ἑξ.), ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐνεργείας τοῦ Ρώμης Βίκτορος (περὶ τὸ 190-1 μ. Χ.) ὅπως ἀποκόψῃ τὰς Ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας «ὡς ἑτεροδοξούσας» ἐπειδὴ δὲν συνεμορφώθησαν πρὸς τὴν ἀξίωσιν τῆς «ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν» περὶ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα κατὰ Κυριακήν, ἀλλὰ ἐνέμενον διὰ τὴν 14ην τοῦ Νισὰν «ἐξ ἀρχαίου ἔθους». Αἱ λοιπαὶ καθολικαὶ Ἐκκλησίαι ηὐνόουν τὴν ἕνωσιν κυρίως εἰς τὰ οὐσιώδη καὶ δὴ ὡς ἑνότητα πνεύματος καὶ ἀγάπης, ἐνῷ οἱ Ρωμαῖοι ἐζήτουν ἔκτοτε καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἑνότητα, *διότι ἡ ὁμοιομορφία καὶ ἡ συμφωνία εἰς τὰς λεπτομερείας ἦτο τι τὸ ἀναγκαῖον καὶ αὐτονόητον διὰ τὸ ρωμαϊκὸν πνεῦμα.* Ὁ ***Εὐσέβιος*** προκειμένου περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Βίκτορος (188-99) λέγει ρητῶς ὅτι, «ἀλλ' οὐ πᾶσι γε ταῦτα ἠρέσκετο ἀντιπαρακελεύονται δῆτα αὐτῷ τὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἑνώσεως καὶ ἀγάπης φρονεῖν, φέρονται δὲ καὶ αἱ τούτων φωναὶ πληκτικώτερον καθαπτομένων τοῦ Βίκτορος, ἐν οἷς καὶ Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἡγεῖτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστήσας ..». Ἐξ ἀφορμῆς δὲ

Διὰ τοῦτο αἱ Ὀρθόδοξαι Καθολικαὶ Ἐκκλησίαι, ἡγουμένου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, μετέσχον πολλῶν Ἐκκλησιῶν συσκέψεων καὶ συνεδρίων μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν, Παλαιοκαθολικῶν κλπ. εἰς τὰ ὁποῖα εἴτε ὑπῆρχεν *ἐπαφὴ Θεολογική,* πρὸς συζήτησιν τῶν διαφορῶν εἴτε *σύμπραξις ἐπὶ τοῦ Πρακτικοῦ πεδίου τοῦ Χριστιανισμοῦ,* πρὸς τὸ καλὸν τῆς διῃρημένης ἀνθρωπότητος. Ἀναμφιβόλως τὸ τραγικώτερον γεγονὸς εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ διαίρεσις καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἑνώσεως, ἀρκεῖ βεβαίως νὰ τηρῶνται θεμελιώδεις τινὲς ἀρχαὶ καὶ προϋποθέσεις, ἀπολύτως ἀπαραίτητοι διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ κάποτε ἡ Ἕνωσις εἰς τὰ οὐσιώδη καὶ νὰ εἶναι αὕτη ἀσφαλὴς καὶ βεβαία.

Ὅθεν ἐπιβάλλεται νὰ ἐξετασθῇ ἐὰν ἐπῆλθεν ἀλλαγὴ οὐσιώδης εἰς τὰς σχέσεις μας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν Amsterdam, δεδομένου ὄντος, ὅτι ἐπῆλθεν ἐκεῖ συγχώνευσις τῶν ὀργανώσεων : 1ον) τοῦ Παγκοσμίου συνεδρίου διὰ τὴν Πίστιν καὶ Διοίκησιν (World Conference for Faith und Order), ἡ ὁποία ἱδρύθη ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ Ἐκκλησίᾳ τῷ 1910 καὶ ἔλαβε μείζονα ἀνάπτυξιν μετὰ τὸ 1920, 2ον) τοῦ Παγκοσμίου Συνεδρίου διὰ τὴν Ζωὴν καὶ Ἐργασίαν (Word Conference for Life and Work), οὗτινος ψυχὴ ὑπῆρξεν ὁ ἀείμνηστος διαπρεπὴς θρησκειολόγος N. Söderblom ἀρχιεπίσκοπος Οὐψάλας (αἱ βάσεις ἐτέθησαν περὶ τὸ 1914) καὶ 3ον) τῆς Παγκοσμίου ἑνώσεως πρὸς προαγωγὴν τῆς Φιλίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν (the World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches 1914), ἡ ὁποία εὑρίσκεται ἐν διαλύσει ἀπό τινος χρόνου. Λέγομεν δὲ ὅτι εὑρισκόμεθα κατ' οὐσίαν πρὸ τῆς ἑνώσεως ἰδίως τῶν δύο πρώτων ὀργανώσεων, διότι τὸ ἔργον περιελήφθη εἰς τὰ κύρια τμήματα τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, τὸ δὲ λεχθέν, ὅτι ἡ Faith and Order θὰ συνεχίσῃ τὰς ἐργασίας της οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει, ἀφοῦ τὸ κέντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἐκκλησιῶν μετετοπίσθη εἰς τὴν νέαν ὀργάνωσιν μὲ τὸ μεῖζον κῦρος, τὸ ὁποῖον ἔδωκεν εἰς αὐτὴν ἡ Assembly τοῦ Amsterdam.

τῆς περὶ τὴν νηστείαν ἀσυμφωνίας (διαφορᾶς ἔθους τῶν Ἐκκλησιῶν) ὁ Εἰρηναῖος λέγει χαρακτηριστικῶς «***καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησιν***», (πρβλ. ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω μελέτης καὶ ***Α. Σ. Ἀλιβιζάτου***. Τὸ Αἴτιον τῶν περὶ τοῦ Πάσχα ἐρίδων, ἐν Ἀθήναις 1911 καὶ ***Δ. Σ. Μπαλάνου***: Πατρολογίαν, 1930 σ. 116). Ἡ ἀρχὴ αὕτη διετυπώθη βραδύτερον ὑπὸ τῆς Λατινικῆς Θεολογίας ὡς ἑξῆς: «Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est» (διὰ τὴν ἑνιαίαν παράδοσιν) καὶ «in necessariis unitas, in bubliis libertas, in omnibus caritas» τουτέστιν «ἐν τοῖς ἀναγκαίοις ἑνότης, ἐν τοῖς ἀμφιβαλλομένοις ἐλευθερία καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀγάπη» (διὰ τὴν ἑνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν εἰς τὰ οὐσιώδη). Περὶ τῶν ἰδεῶν τούτων καὶ παρὰ Φωτίῳ πρβλ. ἀνωτέρω.

§ 1. *Ἡ συμμετοχὴ τῆς «Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας» εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» ἐν Amsterdam (1948) καὶ ἡ πραγματική μας θέσις ἐν αὐτῇ. Ἡ ἀποχὴ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὰ προβλήματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὰς ῥιζικὰς διαφορὰς τῶν μετεχουσῶν «Ἐκκλησιῶν» καὶ τῆς «Καθολικῆς Ὀρθοδοξίας».*

Διὰ νὰ κρίνῃ τις περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς συμπράξεως καὶ τῆς εὐθύνης τῆς συμμετοχῆς τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τοῦ παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς ἤρξατο νὰ προπαρασκευάζωνται ταῦτα κατὰ τὰ ἔτη 1937—38 καὶ συνετελέσθησαν ἐν τῇ Α΄. ἱστορικῇ «Γενικῇ Συνελεύσει» τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» τοῦ Amsterdam, δέον νὰ ἔχῃ ὑπ᾽ ὄψει του τὰ ἑξῆς :

1ον) Ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι μας [1], πλὴν τῶν Σλαβικῶν, τῆς Ρουμανικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς, ἐμποδισθεισῶν πολιτικῶς, ἀπήντησαν, μέχρι τῆς 31ης Μαΐου 1948, ὅτι δέχονται νὰ συμμετάσχουν εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ὅτι τινὲς κατήρτισαν ἀντιπροσωπείας πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὴν Assembly τοῦ Amsterdan [2]. Ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων πατριαρχείων δὲν μετέσχον τελικῶς δι᾽ ἀντιπροσώπων τὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, τὸ τῆς Ἀντιοχείας καὶ τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων.

---

1. Ἤτοι τὸ Οἰκ. Πατριαρχεῖον καὶ τὰ λοιπὰ ἑλληνικὰ Πατριαρχεῖα, τὸ ἀραβικὸν τῆς Ἀντιοχείας, ὡς καὶ αἱ αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τούτων τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας μετέβαλον γνώμην, μετὰ τὴν πρόσκλησίν των εἰς τὰς ἑορτὰς τῆς 500ετηρίδος τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ρωσσικῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἃς δὲν ἐπρόκειτο ἐν ἀρχῇ νὰ μετάσχουν. Μετὰ ταῦτα, πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἀλεξ. κ. Χριστοφόρου, μετέβαλον γνώμην καὶ μετέσχον τῶν ἑορτῶν τῆς Μόσχας, κατὰ τρόπον ἥκιστα ἐξυπηρετικὸν τῆς ἑνότητος τῆς «Καθολικῆς Ὀρθοδοξίας» καὶ δὲν μετέσχον τοῦ Συνεδρίου τοῦ Amsterdam, δι᾽ ἀγνώστους λόγους.

2. Ἐκ μέρους α) τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου μετέσχον : ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Θυατείρων Γερμανός, ἔξαρχος Δυτικῆς καὶ Κεντρῴας Εὐρώπης καὶ οἱ Μητροπολῖται Σάμου Εἰρηναῖος, Φιλίππων καὶ Νεαπόλεως Χρυσόστομος, Ἐδέσσης καὶ Πέλλης Παντελεήμων καὶ ὁ κ. Παναγιωτίδης, καθηγητὴς τῆς Θεολ. Σχολῆς τῆς Χάλκης. Ἡ ἀντιπροσωπεία συνεπληρώθη ὀρθῶς καὶ διὰ τῶν ἐν Παρισίοις καθηγητῶν τοῦ Ρωσσικοῦ Θεολ. Ἰνστιτούτου, ἤτοι διὰ τοῦ Ἐπισκόπου Κατάνης Κασσιανοῦ, τοῦ πρεσβυτέρου καθηγητοῦ Florovsky καὶ τοῦ καθηγητοῦ κ. Zander.

β) Τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος : ὁ μητροπολίτης Φθιώτιδος Ἀμβρόσιος καὶ οἱ καθηγηταὶ τῶν Θεολ Σχολῶν Α. Ἀλιβιζᾶτος, Π. Μπρατσιώτης, Ι. Καρμίρης καὶ Β. Βέλλας (τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν), Β. Ἰωαννίδης, Δ. Μωραΐτης, Γ. Κονιδάρης καὶ Κ. Μπόνης (τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) ἔτι δὲ καὶ ὁ β. γραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀρχ. Δαμασκηνὸς Χατζόπουλος.

γ) Τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ὁ καθηγ. Ἀλιβιζᾶτος. Ἐπὶ 351 ἀντιπροσώπων ἐκ 44 χωρῶν 15 ἦσαν Ἕλληνες καὶ 3 Ρῶσοι. Τόσον μειονεκτικὴ ἦτο ἡ θέσις ἡμῶν.

2ον) Ὅτι ἡ Ῥωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἀρνηθεῖσα πάντοτε τὴν συμμετοχήν της εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν δι' εἰδικῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Sacrum Officium ἀπηγόρευσεν ἀκόμη καὶ τὴν παρουσίαν ρωμαιοκαθολικῶν παρατηρητῶν εἰς τὸ Συνέδριον. Καὶ ναὶ μὲν ρωμαιοκαθολικοὶ ἐπίσκοποι τῆς Ὀλλανδίας ἐξέφρασαν τὰς συμπαθείας των διὰ τὴν ἐν τοιούτοις κρισίμοις καιροῖς προσπάθειαν τῶν χριστιανῶν, ἀλλ' οὐχ' ἧττον ἐτόνισαν τὴν σαφῆ καὶ κατηγορηματικὴν θέσιν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ἔναντι τῆς Παγχριστιανικῆς κινήσεως, ὅτι δηλαδὴ αὐτὴ ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία εἶναι ἡ Μία Ἁγία Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία (ἡ Una Sancta), δι' ὃ καὶ οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἕνωσιν δὲν ἔχουν παρὰ νὰ προσέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους της.

3ον) Ὅτι πολλὰ ἐκ τῶν μελῶν τῶν ἀντιπροσωπειῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος οὐδεμίαν γνῶσιν εἶχον, *ὅτι τὸ κέντρον βάρους τοῦ συνεδρίου ἔκειτο εἰς τὸ θέμα τῆς ἱδρύσεως τῆς Ὀργανώσεως «Κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν» καὶ τῆς ψηφίσεως τοῦ Καταστατικοῦ χάρτου αὐτῆς* καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἄλλως λίαν βαρυσημάντων θεμάτων αὐτοῦ, ἅτινα θὰ ἀπησχόλουν τὰ 4 τμήματα αὐτοῦ[1]. Ὅθεν εἶναι εὐεξήγητον διατί κατὰ τὰς συζητήσεις, αἵτινες ἐγένοντο ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ Θεολογικῷ Σπουδαστηρίῳ, κατὰ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου 1948, πρὸς κατατοπισμὸν τῶν ἀντιπροσώπων καὶ συντονισμὸν τῶν ἀπόψεών των ἡ συζήτησις περιεστράφη ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ θέματα τοῦ συνεδρίου διὰ τὰ ὁποῖα ἠκούσθησαν ἐνδιαφέρουσαι εἰσηγήσεις τῶν κ. κ. Καρμίρη (περὶ Ἐκκλησίας), Β. Ἰωαννίδου (περὶ Εὐαγγελισμοῦ), Λ. Μωραΐτου (περὶ Ἐκκλησίας καὶ Κοινωνίας) καὶ Ἀμ. Ἀλιβιζάτου (ἡ Ἐκκλησία καὶ αἱ διεθνεῖς σχέσεις). Τοῦ γεγονότος, ὅτι εἶχον ἤδη δημοσιευθῇ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα (Documents εἰς 3 γλώσσας: ἀγγλικήν, γερμανικὴν καὶ γαλλικὴν) ὡς σχέδια τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου καὶ τῶν Κανονισμῶν τῆς Ὀργανώσεως «Κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν» ἀρκετοὶ τῶν ἀντιπροσώπων ἔλαβον γνῶσιν τὸ πρῶτον ἐν τῇ πρώτῃ συσκέψει τῶν ἀντιπροσωπειῶν ἐν Amsterdam, τῇ 21ῃ Αὐγούστου 1948, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γηραιοτέρου τῶν Ἱεραρχῶν, Σεβασμιωτάτου Θυατείρων κ. Γερμανοῦ. Ὡσαύτως ἐκεῖ κατέστη συνειδητόν, ὅτι ἡ ψήφισις τούτων ἀπετέλει τὸν κύριον σκοπὸν τῆς Διασκέψεως, διότι ἐπρόκειτο οὐχὶ περὶ συνήθους συνεδρίου, ἀλλὰ περὶ τῆς Α' Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, αἵτινες εἶχον ὁρίσει ἀπεσταλμένους. Οὗτοι, ὡς ἐδείχθη εὐθὺς ἀμέ-

---

1. Τὸ I Τμῆμα εἶχεν ὡς θέμα: Ἡ παγκόσμιος Ἐκκλησία ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Θεοῦ.
» II » » » » Τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ ἀνθρώπου.
» III » » » » Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ ἀταξία ἐν τῇ Κοινωνίᾳ.
» IV » » » » Ἡ Ἐκκλησία καὶ αἱ Διεθνεῖς Σχέσεις.

σως, εἶχον ἐξουσιοδότησιν[1] νὰ ψηφίσουν τὰ σχέδια τοῦ καταστατικοῦ καὶ τῶν Κανονισμῶν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» καὶ νὰ ὁρίσουν τὸ πρῶτον διοικητικὸν Συμβούλιον (Zentralaussuss=Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ) *ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν.*

4ον) Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Dokumente προκύπτει, ὅτι ἱδρύτριαι Ἐκκλησίαι δὲν εἶναι μόνον α) ἡ Καθολικὴ Ὀρθόδοξος, β) ἡ Παλαιοκαθολική, γ) ἡ Ἀγγλικανικὴ οὐδὲ μόνον δ) ἡ Λουθηρανική, ἀλλὰ καὶ αἱ Καλβινικαὶ μεταρρυθμισμέναι Ἐκκλησίαι» τοῦ ἄκρου Προτεσταντισμοῦ ἔτι δὲ καὶ αἱ παραφυάδες αὐτοῦ καὶ αἱ αἱρετικαὶ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ Κουάκεροι ἔτι δὲ καὶ οἱ Κογκρεκασιοναλισταὶ καὶ ὁ Στρατὸς τῆς Σωτηρίας, ἤτοι ὀργανώσεις *εἰς ἃς δὲν προσήκει ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς «Ἐκκλησίας»*, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἄποψιν τῶν τριῶν πρώτων Ἐκκλησιῶν.

5ον) Δέον νὰ σημειωθῇ καὶ νὰ ληφθῇ ἰδιαζόντως ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι ἐκ τῶν 147 «Ἐκκλησιῶν» αἱ Ἐκκλησίαι μας ἀποτελοῦν μειοψηφίαν, διὸ καὶ ἐπῆλθε σχετικῶς μείωσις τῆς θέσεώς μας, σχετικοποίησις (Relativierung) τῆς ὅλης θέσεως τῆς ἡμετέρας Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν ἑτεροδόξων.[2] Τὸ τελευταῖον τοῦτο διαπιστοῦται καὶ ἐκ τοῦ γενονότος, ὅτι ἡ θέσις μας ἐν τῇ τάξει τοῦ Συνεδρίου (Rangordnung) καθωρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῆς τινος ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀλφαβήτου, ἤτοι τῆς ἀλφαβητικῆς σειρᾶς τοῦ ὀνόματος τῆς χώρας, ἐξ ἧς προήρχοντο οἱ ἀντιπρόσωποι ἑκάστης Ἐκκλησίας. Οὐδόλως λοιπὸν εἶναι παράδοξον, ὅτι οἱ

---

1. Ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐχρησιμοποιήθησαν οἱ νομικοὶ ὅροι Assembly — Generalversammlung, ἤτοι Γεν. Συνέλευσις καὶ delegate ἀντιπρόσωπος, ἀπεσταλμένος μὲ ἐξουσιοδότησιν, ἀλλ᾽ ὄχι πληρεξούσιος. Ἡ κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι σωματεῖον κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρθρου 60 τοῦ Ἑλβετικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

2. Τοῦτο ἐν ἀντιθέσει π. χ. πρὸς τὸ συνέδριον τοῦ Πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Στοκχόλμης τοῦ 1925, ἔνθα παρὰ τὸ ἐμπερίστατον τῆς Ὀρθοδοξίας (ἡ Ρωσσικὴ Ἐκκλησία ἀπουσίασεν, ἡ δὲ τῆς Κ]πόλεως ἐβάλλετο ὑπὸ τῶν Τούρκων), ἡγουμένου τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξανδρείας Φωτίου, ἡ ὅλη διεξαγωγὴ τῶν ἐργασιῶν συνετελέσθη «ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πρωτείου τοῦ Ὀρθοδόξου Ἐκκλ. πνεύματος», τὰ δὲ προτεσταντικὰ μέλη τῆς Συνδιασκέψεως ἀπροκαλύπτως «ὡμολόγησαν τὸ πνευματικὸν τοῦτο πρωτεῖον τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς, τῇ κοινῇ δὲ συναινέσει τῶν ἐκδοτῶν ἡ ἐπίσημος ἔκδοσις τῶν πεπραγμένων» ἀφιερώθη εἰς τὸν μετ᾽ ὀλίγον ἀποθανόντα Πατριάρχην Φώτιον, (ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Adolf Deissmann γενομένη). Τὰ αὐτὰ συνέβησαν καὶ εἰς τὴν προδιάσκεψιν τοῦ Συνεδρίου «Πίστις καὶ Τάξις» τῆς Λωζάννης, τὴν συγκληθεῖσαν κατ᾽ Αὐγ. 1926 ἐν Βέρνῃ. Ἡ παρουσία τῶν Ὀρθοδόξων ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος κατὰ τὸν Ἐπίσκοπον Οὐΐντσεστερ, διότι μόνον ἐκ τῆς πηγῆς τῆς Ὀρθοδοξίας δύνανται ν᾽ ἀντλῶσιν οἱ ἄλλοι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀληθοῦς Χριστιανισμοῦ καὶ νὰ ἐνισχύσωσι τὴν Χριστιανικήν των συνείδησιν διὰ τῆς Ὀρθοδόξου περὶ πίστεως διδασκαλίας». Γενικὴ ἐπιδοκιμασία ὑπῆρξεν ἐν τῇ διασκέψει. Πρβλ. Ἡ Ὀρθοδοξία ἐν τῇ παγκοσμίῳ Χριστιαν. Κινήσει. «Ἐκκλησία» 1926 σ. 388-9.

Κόπται τῆς Ἀβησσυνίας π. χ. προηγοῦντο τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο εἶναι εὔλογον, ὅτι ἐνεποίησεν εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν ἡμετέρων βαθεῖαν καὶ κακὴν ἀντύπωσιν τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν ἐναρκτήριον τελετήν, ὅτε ἐφηρμόσθη ἡ ἀλφαβητικὴ σειρὰ τῶν ἀντιπροσωπειῶν, οἱ Ἕλληνες Ἱεράρχαι, φέροντες ἐγκόλπιον καὶ ἐπανωκαλύμαυχον, ἠκολούθουν τοὺς πολλοὺς προηγουμένους αὐτῶν λαϊκοὺς καὶ τὰς γυναῖκας ἀκόμη, ἀντιπροσώπους διαφόρων «ἐκκλησιῶν». Ὁ ἰδιαιτέρως ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν «τάξιν πρωτοκαθεδρίας» τῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὁ εἰθισμένος εἰς τὴν ἀρχὴν νὰ προηγῶνται εἰς πᾶσαν τελετὴν ἢ συγκέντρωσιν οἱ κληρικοὶ καὶ δὴ εἴτε κατὰ τὴν σημασίαν τῶν θρόνων (Ἐκκλησία Κων]πόλεως) εἴτε κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς ἀρχιερωσύνης (ὡς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος) δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ δοκιμάσῃ αἴσθημα βαθείας ἀπογοητεύσεως[1].

Ποίαν σημασίαν δίδουν αἱ μεθ' ὧν συνεργαζόμεθα ὀργανώσεις εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα μαρτυρεῖται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν τάξιν εἰς τὰς ὑπογραφὰς τῶν Dokumente, ἔνθα ὁ κατὰ τὰ ἄλλα διακεκριμένος θεολόγος καὶ πάστωρ κ. Boegner (Γάλλος) προηγεῖται εἰς τὴν ὑπογραφὴν ἐπισήμων ἐγγράφων τῶν ἀρχιεπισκόπων Θυατείρων καὶ Κανταβρυγίας!

6ον) Δέον νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι κατέστημεν συνεργάται ἑνὸς κόσμου ἐν τῇ πλειοψηφίᾳ τοῦ ὁποίου ὄχι μόνον ἡ ὕπαρξις καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς, *ὡς θεμελειώδης ἀρχὴ ὑπάρξεως τῆς Ἐκκλησίας ἀπορρίπτεται ἢ δὲν ὑποστηρίζεται μετὰ τῆς αὐτῆς ζέσεως* ἔναντι τῶν ποικίλων τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐκφάνσεων, ὡς ἐν τῇ ἐπαφῇ καὶ σχέσει πρὸς ἡμᾶς (Ἀγγλικανοί), ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐνώπιον ἑνὸς κόσμου χριστιανῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ Μυστήριον τῆς Ἱερωσύνης οὐδεμίαν ἔχει θέσιν[2], ἡ δὲ ἔννοια τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ὡς Θείου εἶναι παντελῶς ξένη πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεώς του. Ὅλως τοὐναντίον ἡ ἡμετέρα «Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία», κατὰ τὸν μόνον ἀκριβέστατον χαρακτηρισμόν της, τὸν μνημονευόμενον καὶ ἐν τῷ Συνοδικῷ Τόμῳ περὶ ἀνακηρύξεως τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Πρβλ. Χρυσ. Παπαδοπούλου: Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τόμ. Α΄. Ἀθῆναι 1920 σ. 356) ἑδράζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς καὶ *συνομολογεῖ καὶ νῦν ἀμεταβλήτως μετὰ τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας* (68—110 μ. Χ.) α΄) ὅτι «οἱ ἐπίσκοποι, οἱ κατὰ τὰ πέρατα ὁρισθέντες ἐν Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμῃ εἰσὶν (Ἐφεσ. 3,2) καὶ β΄) ὅτι

1. Οὐχὶ ἄνευ σημασίας εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ σχετικὸν σημεῖον τοῦ Dokumente, ἔνθα μνημονεύονται αἱ ἱδρύτριαι Ἐκκλησίαι κατὰ χώρας ἐμφανίζονται ἐξ Ἑλλάδος, ἱδρυταὶ ὁ Ἀρχ)πος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Δαμασκηνὸς καὶ ὁ ἄγνωστος εἰς τοὺς πολλοὺς ἐν Ἑλλάδι πάστωρ κ. Χατζηαντωνίου, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς «Ἑλληνικῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας» μιᾶς τῶν 147 «ἐκκλησιῶν»!

2. Πρβλ. σχετικῶς τὰ ἐν Ἐδιμβούργῳ συμβάντα, ὡς ἐκτίθενται ἀπὸ Μ. Κωνσταντινίδου ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 1937-8.

«ὅπου ἂν φανῇ ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖ καὶ τὸ πλῆθος ἔστω, ὥσπερ ὅπου ἂν ᾖ Χριστὸς *ἐκεῖ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία» (κεφ. η΄ τῆς πρὸς Σμυρναίους ἐπιστολῆς)*[1]. Ἀκολουθοῦσα μάλιστα τὴν ἐπιταγὴν τοῦ Παύλου («πάντα δὲ εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω») ἔχει ἔκπαλαι καὶ δὴ τοῦ δ΄ αἰῶνος σαφῶς ἐφαρμόσει τὴν ἔννοιαν τῆς τάξεως τῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν θρόνων (πρβλ. Γερ. Κονιδάρη: Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου καὶ ἡ «τάξις» αὐτῶν. Ἐν Ἀθήναις, 1934 τεῦχος Α΄.). Σημειωτέον δὲ ὅτι μεταξὺ τῶν ἱδρυτῶν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι καὶ ἀβάπτιστοι, μὴ δεχόμενοι δῆλον ὅτι οὐδὲ αὐτὸ τὸ βασικώτατον τῶν μυστηρίων (Κουάκεροι)[2].

Ὅθεν εἶναι πλέον εὐεξήγητον διατὶ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία δὲν κατέλαβεν ἐν συνόλῳ τὴν θέσιν της ἐν τῇ Γενικῇ Συνελεύσει τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Amsterdam, ὅπως θὰ ἥρμοζε εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν[3]. Ἡ ἡμετέρα κεντρικὴ καὶ θεμελιωδεστάτη ἄποψις, ἡ ὑποστηριζομένη ὑπό τε τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας συνεχῶς, ὅτι δῆλον ὅτι ἡ Ἐκκλησία μας αὐτὴ καὶ μόνη εἶναι ἡ κανονικὴ συνέχεια τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας[4], δὲν ἔλαβε τὴν ἁρμόζουσαν ἔκφρασιν ἐν τῇ Συνελεύσει τοῦ Amsterdam. Εἰς τὴν Α΄. Γεν. Συνέλευσιν, τὴν Α΄. Συντακτικὴν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», ἡμεῖς οἱ Ὀρθοδόξως Καθολικοὶ δὲν παρουσιάσθημεν ὡς μία ἑνότης ἐπαρκὴς εἰς ἀριθμὸν καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ πρώτου τῇ τάξει Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἀλλὰ ὡς ὀλίγισται ἐκ τῶν πολλῶν ἐπὶ μέρους ἐκκλησιῶν, ποὺ συνεκρότουν τὴν ἱδρυτικὴν τοῦ νέου Ὀργανισμοῦ συνέλευσιν. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ πολυμελεῖ, καὶ ἐν Γενεύῃ ἑδρευούσῃ, Κεντρικῇ Ἐπιτροπῇ τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» ὀρθοδόξων μειωθεὶς ἀπὸ 17 εἰς 13[5], ἐπὶ συνόλου 85, μαρτυρεῖ, ὅτι θὰ εἴμεθα ἐκεῖ ὡς μικρὰ μειοψηφία, τὸ 1/7 περίπου.

(Συνεχίζεται)

---

1. Περὶ τῆς σημασίας τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰγνατίου θέλω περιλάβει νέας παρατηρήσεις εἰς τὸ ὑπὸ ἐπεξεργασίαν τρίτομον περὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας ἔργου μου.

2. Ἡ προτεσταντικὴ αἵρεσις τῶν Κουακέρων (ἀπὸ τοῦ (1649) πιστεύουσα εἰς τὴν παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ὕπαρξιν «ἐσωτερικοῦ φωτὸς» ἀπαγορεύει τὸ βάπτισμα καὶ ἀπορρίπτει τὴν θείαν εὐχαριστίαν.

3. Ἡ Γεν Συνέλευσις εἶναι τὸ ἀνώτερον κυρίαρχον σῶμα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ συνέρχεται ἀνὰ πενταετίαν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 450 μέλη ἐξ ὧν μόνον 85 ὡρίσθησαν ὀρθόδοξοι.

4. Ἡ πλέον πρόσφατος συνολικὴ βραχεῖα ἔκθεσις εἶναι ἡ ἀνωτέρω ἐν σελ. 304 μνημονευθεῖσα τοῦ κ. Ἀλιβιζάτου. Ἡ τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας κλπ. Παλαιοτέρα ἡ τοῦ Χρ. Ἀνδρούτσου: Συμβολικὴ 1930. Πρὸς τούτοις δέον νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν αἱ μελέται τῶν Πρακτικῶν τοῦ Α΄ Θεολογικοῦ Συνεδρίου καὶ Γ. Κονιδάρη: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὡς πολιτιστικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Ἀθῆναι 1948, ἔνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

5. Δι' ἀγνώστους λόγους καὶ τῇ ἐνεργείᾳ ἀγνώστων παραγόντων, ὡς λέγει ἡ ὑπὸ δημοσίευσιν ἔκθεσις τῶν ἀντιπροσώπων πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος,

DIE KLASSISCHE UND DIE CHRISTLICHE CHEIROTONIE IN IHREM VERHÄLTNIS

VON

DR MARKOS A. SIOTIS

Einleitung

Das Verständnis gewisser Termini und ihrer Verwendung gehört zu den ersten Voraussetzungen für die Erkenntnis des kirchlichen Lebens im Urchristentum, dessen Bild für uns nicht klar werden kann, soweit die genaue Bedeutung jener Begriffe nicht festgestellt ist. Eine Gruppe dieser Begriffe hat es im besonderen mit der Amtsübertragung und Amtseinsetzung zu tun. Dazu gehört die Cheirotonie. Eine Untersuchung dieses Terminus in seinem Bedeutungswandel ist geeignet das Bestellungsverfahren in mancher Hinsicht zu beleuchten. Sie erscheint auch deshald wichtig, weil der Begriff in seiner heutigen kirchlichen Bedeutung fast allgemein in die neutestamentliche Zeit selbst zurückgefüht wird. Diese Auffassung ist aber sehr fragwürdig. Sie hat vielfach zu einer Verbindung des Cheirotoniebegriffs mit kirchlichen Akten geführt, die das Verständnis seines wirklichen Ursprungs und seines ältesten Gebrauchs nur erschwert.

Unter diesen Umständen beschränkt sich die vorliegende Arbeit hauptsächlich auf die Frage, wie die Kirche zum Gebrauch des Terminus Cheirotonie für die Bezeichnung der ordinatorischen Einsetzung ihres Kleros kam. Daraus ergibt sich die antere Frage nach dem Verhältnis der liturgischen ordinatorischen Cheirotonie zur Haupthandlung des Ordinationsritus, der Cheirothesie. Es wird zu untersuchen sein wie weit die Ableitung des Cheirotoniebegriffs von der Cheirothesie berechtigt ist. In diesem Zusammenhang gilt es auch festzustellen, ob hier die klassische Polis mit ihrem Cheirotoniebegriff in der Kirche weiter lebt, sei es allein mit dem sprachlichen Ausdruck oder auch mit der Praxis der Ämterbestellung selbst. Es muss also dem historischen Wandel nachgegangen werden, den der Begriff im Laufe der Zeit durchgemacht hat. Eine solche Untersuchung ist um so mehr erforderlich, als bisher jede Vorarbeit oder Monogra-

phie sowohl für die klassische wie für die christliche Cheirotonie fehlt.

So teilt sich die Arbeit in drei Kapitel. Die beiden ersten versuchen auf Grund der Quellen eine knappe Darstellung zunächst der klassischen Cheirotonie, sodann der christlichen Cheirotonie, was im ganzen das Verständnis des dritten Kapitels vorbereitet. Die Darstellung der klassischen Cheirotonie hat auf Grund der verschiedenen Wortbedeutungen, die in den Lexika und Spezialwörtebüchern zwar gesammelt, doch in kein Verhältnis zu einander gebracht sind, darauf aus zu gehen, den Bedeutungswandel des Begriffs zu erklären. Was die Cheirotonie als Verfahren, nicht allein als Terminus betrifft, so geht es darum, die besondere politische Bedeutung des klassischen Cheirotonieverfahrens hervorzuheben, ein Punkt, der auch in der bisherigen Literatur über die athenische Demokratie und Ekklesie nicht genügend Beachtung fand oder geradezu in sein Gegenteil verkehrt wurde.

Die Darstellung der christlichen Cheirotonie rechtfertigt sich zunächst dadurch, das bis jetzt noch keine solche Darstellung versucht wurde. So wird hier auch auf Einzelheiten einzugehen sein. Darüber hinaus ist aber beabsichtigt, den Handlungen dieser Cheirotonie ihren historisch zutreffenden Sinn zu geben, auch dort, wo etwa die Frömmigkeit diesen Sinn umgewandelt hat. Eine Geschiche des heutigen Ordinationsritus kann freilich in diesem Rahmen nicht gegeben werden, da sie eine Arbeit für sich abgäbe.

Das dritte Kapitel hat das Verhältnis zwischen der cklassischen und der christlichen Cheirotonie zu untersuchen, wobei nicht nur auf den Wortbestand, sondern auch auf das Verfahren der Ämterbetsellung selbst einzugehen ist. Dabei kommt es im wesentlichen auf die Quellen bis zum 6. Jahrh. an. Nach dieser Zeit liegt der ordinatorische Sinn des Begriffs offensichtlich fest. So weit die spätere byzantinische und neugriechische Literatur für die angeschnittene Frage von Bedeutung ist, wird auch sie heranzuziehn sein. Eine Erfassung sämtlicher Textstellen auch der älteren Zeit ist freilich hier nicht möglich. Dafür soll der gesamte Wortbestand systematisch in Bedeutungsgruppen eingeteilt werden. Nur solche Stellen können ausgeführt und erklärt werden, die entweder in ihrem Sinn zweifelhaft zu sein scheinen oder aber entscheidend zum Verständnis des Bedeutungswandels beitragen. Geographische und kirchengeschichtliche Verhältnisse sind da-

bei zu berücksichtigen. Eine Klärung des Verhältnisses zwischen Cheirotonie und Cheirothesie wird sich dabei ohne weiteres ergeben.

Die Gesamtheit der Fragen, die mit der Cheirotonie zusammenhängen, ist damit freilich nicht gelöst. In mancher Hinsicht sind die Quellen vor allem für das Ende des 2. und für das 3. Jahrhundert zu knapp, um uns ein vollständiges Bild der Verhältnisse zu ermöglichen. So viel wird auf jeden Fall klar, dass die begriffsumbildende Kraft des Urchristentums, von der Deissmann sprach, nur aus einer inneren Kausalität zu verstehen ist, und weiter, dass «das junge Christentum in Sprache und Anschauungswelt durch tausend Fäden mit der damaligen griechisch-römischen Kultur verbunden ist» (Feine Theologie d. Neuen Testaments[7] 12).

Erstes Kapitel

Die Klassische Cheirotonie.

1. *Das Wort und sein Sinn*

Die worte χειροτονία und χειροτονεῖν[1] sind etymologisch Zusammensetzungen aus χεὶρ und τόνος[2]. Dem zweiten Bestandteil des Kompositums liegt das Verbun τείνειν zugrunde. Die 'verbale, Form des zusamengesetzten Substantivs wäre χειροτόνησις wie etwa φρονέω-φρόνησις, κλονέω-κλόνησις, δονέω-δόνησις usw. Aber eine solche Form ist in der klassischen profanen Literatur nicht vorhanden. Sie commt jedoch im kirchlichen Gebrauch und in der christlichen Literatur oft geradezu identisch mit χειροτονία vor, besonders als Kompositum ἀναχειροτόνησις. In der klassischen Sprache hat die unverbale Form χειροτονία verbalen Sinn und Gebrauch wie φιλοπονία von φιλοπονέω und anderes.

Die Grundbedeutung des Wortes ist 'Handausstrecken'. In diesem Sinne Könnte es jedes Handausstrecken unterschiedslos bezeichnen, denn das Wort selbst, etymologisch betrachtet hat keinen weiteren spezifischen Sinn. Tatsächlich kommt aber das

1. Selten χειροτονία, eimal χειροτόνημα Pap. Oxyr. XIV 1642, 18 (vom Jahre 289 v. Chr.).

2. Kühner—Blass, Ausf. Gramm. d. gr. Spr[3]. II, 43. vgl. ebd I, 275.

Wort in der Literatur ausschliesslich mit spezifischem Sinne vor[1]. Es tritt immer als terminus technicus des staatlichen Lebens auf[2]. Das Wort selbst wie auch Ableitungen von ihm finden sich sehr zahlreich. Als Substantiva sind noch folgende Ausdrücke hier anzugeben: χειροτονητὴς 'der durch Handerheben Abstimmende' 'der Wähler', χειροσκόπος und χειροκριτὴς 'der die erhobenen Hände der Abstimmenden Zählende', ferner die Bildungen mit Präpositionen ἀναχειροτονία[3], eig. 'Wiederwahl', ἀντιχειροτονία 'Gegenabstimmung', ἀποχειροτονία 'Zurückweisung durch eine Abstimmung', διαχειροτονία 'Durchstimmen',' Beschliessen', καταχειροτονία 'gegen jemand stimmen', durch Handaufheben verurteilen' und προχειροτονία 'Vorwahl'.

Als Adjektiv erscheint sehr häufig das Verbaladjektiv χειροτονητός 'bestellt, berufen durch Wahl mit Handerheben', in Gegenüberstellung zu κληρωτὸς 'bestellt durch das Los' und αἱρετὸς 'gewählt'[4]. Singulär ist χειρότονος für Handerheben beim Gebet[5]. Eine adverbiale Form fehlt[6]. Zu erwähnen ist noch die Bildung αὐτοχειροτόνητος 'selbstgewählt'.

Das Verbum χειροτονεῖν selbst gehört zu den kopulaartigen Verben, die einen doppelten Akkusativ bei sich haben können[7], und kommt entsprechend jeder oben angegebenen präpositionalen Zusammensetzung des Substantivs vor. Der Gebrauch ist transitiv und intransitiv.

Für die Bedeutung des Wortes ist also zusammenfassend hervorzuheben, dass es ausschliesslich der öffentlichen, staatlichen Sphäre des Lebens angehört, nie dem privaten täglichen Leben

---

1. Sonstiges Handausstrecken wird mit anderen Ausdrücken bezeichnet, so zur Begrüssung Xen. Cyrp. IV 2, 17. 19 τὰς δεξιὰς ἀνατείνειν, προτείναντες, bei Gebet Hom. Od. XIII 355 χεῖρας ἀνασχὼν u. Ilias VII 177, vgl. auch Aristot. Kateg. 400 a 16, IG IV 950 b 12, bei Schwur Philo V 217, I (ed. Cohn) usw.

2. Die einzige Ausnahme in der klassischen Literatur ist Aischylos, Sieben 172 vgl. dazu unten Anm. 5. Die Batrachom. 299-Stelle wegen der Variante χειλοτείνοντες unsicher, obwohl das Tierreich eine Käferart kennt, die Chirotonus heissen, vgl. Ἐλευθερουδάκη, Ἐγκυκλ. Λεξικὸν s. v. χειρότονος.

3. Erst in christlichen Sprachgebrauch, s. unten 2 Kapitel 2.

4. Über das Wahlverfahren s. unten 1. Kap. 6.

5. Aischyl. Sieben 172.

6. Erst byzantinisch χειροτονητῶς 'durch Wahl', Mich. Akom. II 209.

7. Kühner—Blass II I, 43.

des Einzelnen. Dabei bedeutet es nicht nur den Vorgang der Apstimmung durch Handerheben, sondern auch das Ergebnis einer solchen Abstimmung, die Wahl selbst.

2. *Die Cheirotonie als Terminus*

Über die Vorgeschichte des Terminus χειροτονία kann kaum gesprochen werden, weil uns jedes Zeugnis dafür fehlt. In der uns überlieferten Literatur tritt das Wort schon immer als Terminus auf[1].

Bei diesem Versagen der Quellen lässt sich annehmen, dass der Terminus keine eigentliche Vorgeschichte hat, sondern ad hoc gebildet wurde, um das vielleicht schon vorher gebräuchliche Verfahren zu bezeichnen. Unsere Quellen stammen aus sptäterer Zeit als die Anfänge des Verfahrens. So können wir nicht feststellen, wie dieses Verfahren genannt wurde, bevor der Terminus aufkam. Wir haben jedoch manche umschreibende Ausdrücke, wie ἀνατείνειν τὴν χεῖρα oder τείνειν τὴν χεῖρα, welche sicher früher als der eigentliche Terminus im Gebrauch waren.

Die ad hoc Bildung des Terminus hat natürlich ihren bestimmten grammatikalischen Grund. «Eine Eigentümlichkeit der griechischen Sprache ist es, dass sie, wenn ein transitives Verb mit seinem Opjekte nicht bloss eine Handlung, sondern eine zur Gewohnheit gewordene Handlung ausdrücken soll, ein mit einem Substantive zusammengesetztes Verb bildet»[2].

Auch über die Vorgeschichte und das Auftreten des Cheirotonieverfahrens selbst lässt sich nichts Näheres feststellen. Bei Homer, wo auch die Psephophorie[3] als Terminus der geheimen Abstinmung fehlt, ist das Cheirotonieverfahren samt dem Wort unbekannt. Das homerische αἱρεῖσθαι sagt uns nichts über den Wahlmodus. Im übrigen gibt Homer ein Abstimmen mit ἀλαλη-

---

1. Doch vgl. oben Ann. 5, später kommt das Wort in nicht spezifischem Sinne nur vor, Septuaginta Jes. 58,9 "mit Finger zeigen,, und Suidas s. χειροτονέω, χειροτονεῖν τὸ αἰδοῖον, τουτέστιν αἰσχρῶς ἀνακινεῖν καὶ ἀποσπερματίζειν (Masturbation), wo aber vielleicht Verwechslung mit χειροκοπέω vorliegt. Im Neugriechischen heisst τὸν ἐχειροτόνησεν oder τοῦ τίς ἐχειροτόνησεν, "er hat ihn geschlagen».

2. Kühner—Gerth, Gramm[3] II 1,301f. Hier ist χειροτονεῖν sogar als Beispiel angeführt.

3. s. unten bei den Cheirotonie—Synonyma.

τὸς (Geschrei) wieder [1]. Dieses Verfahren des Zurufs lebt weiter im Staat der Lakedaimonier und wird dort auch bei der Beamtenwahl angewendet. [2]. Gewiss müssen wir diesen Abstimmungsmodus als den Vorläufer der Cheirotonie annehmen, wie es auch Busolt tut [3]. Schon in der alten Aristokratie des 8. Jahrhunderts haben wir eine Wahl der Archonten. Ob diese Wahl (αἵρεσις) [4] mit Handerheben der beteiligten Wähler stattfand, wird uns nicht gesagt [5].

Das Cheirotonieverfahren ist eine Eigentümlichkeit des athenischen Staates gewesen, d. h. seiner Ekklesie und seiner Bule. Seine verfassungsmässige Einführung, durch die es auch seinen Sinn gewonnen hat, müssen wir da suchen, wo diese beiden politischen Formen Ekklesie und Bule zuerst zustande kamen. So kommen wir auf die Zeit von Solons-Gesetzgebung (594 v. Chr.). Das schliesst keinesfalls eine vorherige Anwendung dieses Modus anderswo aus Die Cheirotonie wird jedoch erst von diesem Zeitpunkt an, was sie geworden ist.

Den Abstimmungsmodus und die Wahlart durch einen spezifischen Ausdruck oder Terminus wiederzugeben war im allgemeinen wohl für den Staat wie für das Volk immer etwas Sekundäres und weniger Wichtiges. Deswegen können wir auch für die Frühzeit nichts über den Wahlmodus der αἵρεσις erfahren.

---

1. Ilias II 149. VII 403. An der zweiten Stelle handelt es sich um Beifall u. nicht um eigentliches Abstimmen, vgl. Busolt, Gr. Staatsk. I 337.

2. Thuk. I 87. Interessant ist Plutarchs-Beschreibung der Gerontenwahl Lyk. 26, vgl. Aristot. Pol. B 9,1271 a 9ff., Schömann – Lipsius, Gr. Altert [4] I 236.241,

3. a O, 455 «den nächsten Schritt gegenüber dem blossen Zuruf bezeichnet ohne Zweifel das Aufheben der Hände, nicht die Anwendung von Stimmsteinen».

4. Aristot. Atph. 3, 1. 4. 6.

5. Lübker, Reallex. 1126 erwähnt die Wahl als «die älteste Art der Bestellung der staatlichen Beamten des aristokratischoligarchischen Staates» u nimmt die Psephophorie auch als Wahlmodus der Beamtenbestellung an. Schömann, de comit. Athen. 123 dagegen schliesst sie ganz aus: «ceterum de magistratuum creatione in comitiis legitimum est verbum χειροτονεῖν, nunquam ψηφίζεσθαι, de judiciis contra semper ψηφίζεσθαι, nunquam χειροτονεῖν, sed compositorum alia est ratio, nam καταψηφίζεσθαι, et καταχειροτονεῖν promiscue usurpantur». Für die Annahme Lübkers sprechen Herod VI 109, 2. VIII 123. Aristot. Rhet. Alex. (ρ) 3,1424a, 39a–b3., Anaxim. I 182 (ed. Spengel) vgl. auch weiter unten.

Das Primäre war immer das Abstimmen als solches oder sein Ergebnis, die Abstimmung. Deswegen verloren später in der hellenistischen Zeit das χειροτονεῖσθαι und ψηφίζεσθαι wieder ihren spezifischen Sinn. Sie sagen uns hier nichts Genaues mehr über den Modus. Die Sache liegt jedoch ganz anders in der Zeit der athenischen Denokratie, sei es der gemässigten wie der radikalen. Hier ist der Modus an sich der Kernpunkt der politischen Auffassung sowohl für das Abstinmen in algemeinen wie besonders aber für das Abstimmen bei der Wahl.

Allein aus politischen Gründen sind die ἀρχαὶ des athenischen Staates in χειροτονηταὶ und κληρωταὶ geteilt[1]. Bei diesen hat das Volk das passive Wahlrecht, bei jenen ist das gesamte Volk für die Wahl der ἀρχαὶ gleichberechtigt.

Wenn schon in der alten Aristokratie des 8. jahrh. die erste Wahl der Archonten durch Handerheben stattfand, so ist das noch keine Cheirotonie, denn Cheirotonie bedeutet Beteiligung des gesamten Volkes. Das gleiche kann auch für die im 7. jahrh. eingeführte Wahl der 9 Archonten [2], welche jährlich von der Versammlung alle Eupatriden gewählt wurden, gelten. Jedenfalls setzt die Cheirotonie die später von Kleisthenes (510 v. Chr.) als Gegensatz dazu eingeführte «Losung»[3] der Beamten im Verfahren voraus.

Über den Gebrauch des Wortes als Terminus schon von Anfang an ist das Wichtigste gesagt. Schon beim ersten Blick auf die Quellen gewinnt man den Eindruck, dass der athenische Bürger bereits beim ersten Gebrauch des Wortes mehr verstanden hat, als uns das Wort selbst sagt. Das beweisen die erwähnten präpositionalen Komposita, welche auch fast alle nur als Termini und mit bestimmten Inhalt in Gebrauch waren. Selbst das einzige Pronominalkompositum αὐτοχειροτόνητος genügt, es uns klar zu machen.

---

1. Arist. Rhet. zu Alex. 3,1224a 12—15 ἐν μὲν ταῖς δημοκρατίαις τὰς μικρὰς ἀρχὰς καὶ τὰς πολλὰς κληρωτὰς ποιεῖν (ἀστασίαστον γὰρ τοῦτο) τὰς δὲ μεγίστας χειροτονητὰς ἀπὸ τοῦ πλήθους· οὕτω γὰρ ὁ μὲν δῆμος κύριος ὢν διδόναι τὰς τιμὰς οἷς ἂν ἐθέλῃ, τοῖς λαμβάνουσι αὐτὰς οὐ φθονήσει, οἱ δὲ ἐπιφανέστεροι μᾶλλον τὴν κακολογίαν ἀσκήσουσι vgl. Aristot. Pol. Δ. 9,1294b. 8 auch Isokr. Areop. 61.

2. Die Bestellungsart der neun Archonten ist strittig, vgl. Lamer, Wörterbuch der Antike' 42.

3. Dass die Losung schon früher (Drakon?) im Gebrauch war, scheint Aristot. Athp. 4,3 zu belegen, vgl. Schömann—Lipsius a. O. I 366.

Bei Berücksichtigung des gesamten Wortbestandes, samt Komposita und Derivata, kommt der profane Cheirotoniebegriff in drei Bedeutungen vor:

a) Im engeren Sinn. Hier bedeutet das Wort das Handausstrecken, oder besser gesagt die ausgestreckte Hand allein bei den Abstimmungen.

b) Im Hauptsinn. Hier heisst es die Abstimmung selbst, als Mehrheitsbeschluss, welche durch das Aufheben der Hände ihren Ausbruck fand.

c) Im weiteren Sinn. Hier bedeutet das Wort Abstimmung, Wahl, Ernennung, Beförderung usw. Mit dem Cheirotonieverfahren als solchen hat das Wort dann in keinem Fall etwas zu tun.

Dass der Cheirotoniebegriff diesse drei Bedeutungen nacheinander gewonnen hat, ist allein von der historischen Entwicklung des politischen Lebens her, zu dem er gehörte, zu verstehen. Die Entwicklungslinie läuft vom engeren, einfachen und wortverständlichen Sinne zu dem komlizierten und wortfremden.

a) *Die Cheirotonie im engeren Sinne.*

Für Cheirotonie im engeren Sinn als Handgebärde jedes Bürgers bei der Abstimmung, wodurch er seinen Willen zum Ausdruck bringt, treffen wir in der literarischen Quellen nur ganz wenige Beispiele, welche aber trotzdem beweisen, dass es einen solchen Sinn gegeben hat. So ἀντὶ τῆς χειροτονίας τῷ νεύματι τῆς κεφαλῆς χρώμενος [1], [ἐψηφίσατο ἁ] ἐκκλησία χειροτονίᾳ μεγίσταν [δ]ωρεὰν δόμεν εὐνοίας ἕνεκεν.....[2], χειροτονεῖν κελευόντων ἐθορύβισεν ὁ ὄχλος [3], τῆς χειροτονίας ἀποδοθείσης [4], δύο δ' οἷς ἂν πλείστη χειροτονία γίγνεται [5] und χειροτονείτω δὲ πᾶς πάντα, [6] καὶ τούτους διατάττουσι τῇ χειροτονίᾳ [7]. Abgesehen von den zwei ersten angeführten Beispielen bedeuten die übrigen schon etwas mehr als das Aufheben der Hand, das Schwergewicht liegt aber trotzdem auf dem Aufheben.

1. Aristides, Rhod. I 842 ed. Dindorf.
2. Dittenberger Syll³. 943,22.
3. Plut. Dion 48.
4. Plut. Phoc. 35, Aristid. 4.
5. Plat. Legg. VI 756B.
6. Plat. Legg. VI 763 E, vgl. auch Aristophanes Ekkl. 266, Suidas s. χειροτονητέον, Lucian, Götterversammlung 19.
7. Aristot. Athpol. 61,1.

Diese Knappheit ist wohl zu verstehen, denn unsere Quellen gehören alle in die Zeit, da das Wort besonders in seinem zweiten Sinn gebraucht war. In diesem engeren Sinne wird das Wort übrigens von der gesamten wissenschaftlichen Literatur der Gegenwart ausschliesslich gebraucht[1].

Die Pluralform χειροτονίαι zur Bezeichnung mehrerer aufgehobener Hände kommt nie vor. Die vorhandenen Pluralformen bedeuten stets viele durch Handerheben erfolgte Abstimmungen.

In den Quellen selbst ist die Unterscheidung zwischen Cheirotonie im Engeren- und Hauptsinn in der Weise gemacht, dass für das Wort χειροτονία in der ersteren Bedeutung eine Umschreibung eintritt, Welche die Handerhebung charakterisiert. So der Ausdruck αἴρειν τὴν χεῖρα oder ἀνατείνειν τὴν χεῖρα[2]. Diese Umschreibungen sind sicher geradezu die Vorfahren des Wortes χειροτονία, bevor das Wort selbst in Gebrauch kam. Dass sie nicht spezifisch für einen solchen Abstimmungsmodus, sondern viel mehr im täglichen Leben gebraucht wurden, brauchen wir nicht desonders zu betonen.

b) *Die Cheirotonie im Hauptsinne des Terminus.*

Aus dem engeren Sinn ist der Hauptsinn des Terminus entstanden. Während jener das Handerheben bei Abstimmung bezeichnet, bedeutet dieser das Abstimmen durch Handerheben. Diese Entwicklung ist ganz normal und wohl verständlich, denn das Wichtigste war nicht die Handbewegung bei einer Abstimmung, sondern die Abstimmung selbst. Aber hier bedeutet es die Abstimmung in ihrer ganzen Breite, d. h. auch das Ergebnis der Abstimmung ist hier mitgemeint[3]. Grade deswegen hat hier die χειροτονία fast immer positiven Sinn, es bedeutet etwas,

1. So bei Gilbert, Handb. d. gr. Staatsaltert. I 280 «Die Abstimmung erfolgte regelmässig durch χειροτονία», ebenso Schömann—Lipsius, a. O. I 403.411, Swoboda, Lehrb. d. gr. Staatsaltert[6]. 399.401, Busolt a. a. O. I 454, Lübker, Reall. unter «Wahl» und «Arche», Kahrstedt, Untersuch. zu Magistratur in Athen 41 und andere.

2. Aristoph. Ekkl. 264, Xen. Anab. III 2,9; VII 6,19; VII 3,2 Cyrp. IV, 2,17 und in einer Inschrift aus Chalkis ὅτῳ δοκεῖ ἀράτω τὴν χεῖρα s. Athen. Mitt. 6,1881, Beilage in S. 166—67 vgl. u. S. 168 19 dazu Busolt I 454,3.

3. s. darüber die angeführten Sprachlexika. Allein der Sinn des Partizipiums χειροτονηθεὶς spricht sehr einleuchtend darüber vgl. weiter unten.

das enstanden, beschlossen, angenommen ist, z. B. ein Psephisma, eine Wahl usw.

In der klassichen Polis ist χειροτονία ausschliesslich in diesem Hauptsinn gebraucht worden. und bedeutet die Tat bzw. ihr Ergebnis, durch welche besonders der Demos[1], als die grösste Kraft des Staates, aber auch die Bule[2] oder auch andere Verwaltungskörperschaften aktivsten Anteil an der Staatsverwaltung nahmen. Der Akt durch welchen das Volk seine Teilnahme an dem staatlichen Leben zum Ausdruck bringt, ist eben die Cheirotonie. Diese Tat ist nur in der Form der Willensäusserung der Einzelnen zu verstehen. Die Form ist durch Handerheben in der Versammlung der Berechtigten gegeben.

Vielleicht schon vor der Zeit der aristokratischen Oligarchie des 7. Jahrh. an bis zun Ende der radikalsten Demokratie, und dann weiter überall wo die Cheirotonie nachgelebt hat, sei es in Staaten. Korporationen, Vereinen usw. war die Cheirotonie das System der Durchführung des gemeinsamen Lebens durch alle Berechtigten[3]. Als System der offenen, freien Abstimmung aller Betechtigten war sie etwas Grosses. Sie war die Tat, durch welche das athenische Volk über Krieg, Frieden, über Bündnisse und andere Vorträge wie auch über viele andere Angelegenheiten des staatlichen Lebens beschloss[4]; aber ganz besonders war die Cheirotonie die Tat, durch welche das Volk dem Staate die Archonten im allgemeinen, später nur diejenigen Archonten bestellte, deren Posten Erfahrung, Vertrauen und technische oder fachmänische Kenntnisse verlangte. Diese Archontenbestellung heisst Cheirotonie[5].

In der klassischen Literatur sind alle vorkommende Cheirotoniestellen nur in diesem Sinne zu verstehen. Übrigens ist im grossen Masse für diese Literatur das Cheirononieverfahren immer noch im Gebrauch. Dieser Cheirotoniegebrauch hat eine gewisse

---

1. So Aischin. Parapr. 14, Aristot. Athp. 56,4; 61,1.

2. Aristot. Athp. 47,2; 49,2, Demosth. XIX 126, XX 4, XXII 20.

3. Aristot. Pol. Δ., 9, 1294b 8—1, u.ϱ. 3,1424a, 39ff., Athp. 34,1; 46. 1; 55, 4;56, 4;61, 1, Demosth. XIX 17. XX 3. XXI 2, Syll³. 409,65 vgl. Schömann, de comitiis 123, Schömann—Lipsius, a. O 1 426, Busolt I 1000, 1 u. Wilcken, Grundzüge u. Chrestomath. d. Papyruskunde II 254.

4. Lys. XXVIII 16, Aischin. Parapr. 13.

5. Aischin. Ktes. 14, Aristot. Athp. 30,4; 44,3 vgl. 41,3 und Xen. Athp. 1,2 u. Pap. Oxyr. IX 1204,22,24.

Breite, indem abstimmen, beschliessen, bestätigen, wählen das gleiche für das Subjekt und Objekt dieses Aktes bedeuten kann. Diese Breite wird nur durçh Beschreibung des Cheirotonieverfahrens wirklich verständlich. Cheirotonie hier kann nur mit einer Ellipse verglichen werden. Ihr erster Mittelpunkt ist Abstimmen als Modus, ihr zweiter Abstimmung als Ergebnis. Um diese zwei Mittelpunkte gruppieren sich alle vorkommenden Cheirotoniefälle.

Wir sagten oben, dass die Cheirotonie immer etwas Positives ist, aber sachlich gibt es auch negative Abstimmungen. Diese aber kann das Wort allein nicht wiedergeben. Das staatliche Leben hat neue Termini dafür gebildet, die nicht nur negativen Sinn haben, sondern ganz spezifisch gebraucht werden. Diese sind: ἀντιχειροτονία, ἀποχειροτονία und καταχειροτονία. In ihnen liegt jeweils eine ganz spezifische Negation[1].

Die Entwicklung des Cheirotonieverfahrens gab den Grund zur Bildung weiterer anderer Termini wie προχειροτονία, ἐπιχειροτονία und διαχειροτονία, dieser letztere als kollektiver Ausdruck des Aktes des Abstimmens. Alle diese Ausdrücke gehören zum zweiten Mittelpunkt unserer Ellipse, ausgenommen διαχειροτονία.

c) *Die Cheirotonie im breiteren Sinne des Terminus.*

Das Wort wird hier völlig ohne Beziehung zum Handerheben gebraucht. Man hat dafür schon den Ausdruck 'abgeblasst' geprägt. Gemäss seiner Entstehungszeit nennen wir ihn hier den hellenistischen Sinn. Den Anfang dieses Sinnes sehen wir da, wo er mit dem Sprachgebrauch von ψηφίζεσθαι in Wechselbeziehung getreten ist[2].

Wenn es schon in der Zeit des Cheirotonieverfahrens diese gewisse Laxheit des Sprachgebrauchs gegeben hat[3] und der Cheirotoniesprachgebrauch durch den ψηφίζεσθαι -Sprachgebrauch ohne weiteres ersetzt werden konnte[4] wie auch das Gegenteil möglich war, dann finden wir es gut verständlich, dass eine weitere Laxheit und Sinnesändeung gerade in der Zein eintrat, in der

---

1. s. unten.
2. s. unten.
3. Über die Gründe dafür s. Busolt a O. I 455 u. unten.
4. Isokr. II. Eiϱ. 52. Aristot. Athp. 15,4, Dittenb. Syll³ 943,20, Pap. Oxyr. XII 1412,20 vgl. auch Schömann, de comitiis 122, Busolt, I 454,3.

das Cheirotonieverfahren vom staatlichen Leben mehr und mehr ausgeschaltet wurde. Bei einer Staatsverfassung, welche die Volksversammlung tatsächlich in keiner Weise für die Durchführung des gemeinsamen und staatlichen Lebens brauchte, sondern allein durch die Hauptpersonen der Regierung die Gesetze und die Beschlüsse erliess, und alle Sraatsbeamten ernannte, hat das Wort χειροτονία des Cheirotonieverfährens überlebt, nur musste es jetzt an die neuen Staatsformen angepasst werden. Das Wort wurde zwar auch jetzt noch für die gleichen Fälle (z. B. Gesetzgebung, Beamtenbestellung) gebraucht, aber die Formen waren andere,

Bemerkenswert sind hier drei Tatsachen : a) dass jetzt der Cheirotoniegebrauch mehr als Wahlausdruck und nicht als allgemeiner Abstimmungsausdruk vorkommt[1]. b) dass eine Cheirotonie in diesem Sinne eine Person allein vollziehen kann ; diese Person ist manchmal Gott selbst[2]. Und c) dass die ersten Hauptvertreter dieses Sinnes nicht Griechen sind[3].

Der klassische Gebrauch aber ist keinesfalls ignoriert oder völlig verschwunden. Er taucht oft auf, falls die literarischen Quellen über das alte Cheirotonieverfahren sprechen oder im Bezug auf Lebensbeschreibungen politischer Persönlichkeiten der klassischen Zeit (Plutarch), auch wenn das Wort im Vergleich zum klassischen Verfahren genannt wird[4].

Der genaue Sinn kann hier mit einem Wort allein nicht wiedergegeben werden. So bedeutet es bestimmen, über etwas beschliessen[5], jemanden für ein Amt bestimmen, vorziehen, ernennen, einsetzen, jemanden zu etwas befördern[6].

Es ist jedoch festzustellen : in keinem Fall, wo Cheirotonie in diesem Sinn gebraucht wird, ist es der spezielle terminus techni-

1. Ganz auffallend ist der häufige Gebrauch für die Bestellung und Aussendung von Gesandten vgl. Kapitel 3 § 2.

2. vgl. Lucian, Philops. 12,40, Joseph. Antiq. III 192, VI 54.312, IX 108 vgl. Philo V 283, 17ff. u. ebd. 335,13.348,5 vgl. auch 283,12 (ed. Cohn) u. Orig. Hom. I Sam. 28.3,25 (ed. Klostermann III 287,20). Im übertragenen Sinn kann der χειροτονῶν auch keine Person sein, doch aber handelt es siech in diesem Falle wieder um Bestellung von Personen vgl Lucian, Herm 41,784.

3. z. B. Ägypter, Juden, Syrer usw.

4. Philo II 80,14, V 143,4 Joseph. Antiq. V 237, Methodius v. Olymp. Symposion 2,26 ?.

5. So im I. Kan. des Konzils von Karthago (389).

6. Darüber vgl. folgende an dem Literaturverzeichnis angeführte Sprachlexika: Sophokles, Preisigke und die spezielle Sprachlexika zum N.T.

cus, sondern ein Ausdruck unter vielen anderen, welche als Synonyma für diese Bedeutung vorkommen. Trotzdem bleibt es in diesem Sinne auch terminus technicus.

Die Komposita des Wortes jedoch erhalten nicht diesen breiteren Sinn.

3. *Die Cheirotonie als Verfahren*

a) *Allgemeines*

Die erste Voraussetzung für das Cheirotonieverfahren ist das Vorhandensein einer unter Aufsicht einer Arche beratenden Versammlung, wodurch die Cheirotonie zum praktischen Modus der gemeinsammen Willensäusserung wird. Es sind im athenischen Staat vor allem zwei solche Versammlungen, die Ekklesie und die Bule.

Bei diesen Versammlungen ist mit Cheirotonie nicht jedes Handerheben der einzelnen Personen z. B. bei Debatten oder Vorschlägen gemeint, sondern das Handerheben der Masse nach der Frage der Behörde, welche die Beratung leitet und die Aufsicht über sie hat. Es ist die stille und zugleich offene bejahende Antwort von mehreren Personen auf die betreffende Frage.

Sachlich hat diese Abstimmung eine grosse Bedeutung, denn als Äusserung des Willens der beteiligten Bürger, entscheidet sie und richtet so das öffentliche Leben im allgemeinen ein. Für die Ekklesie hat nur die Demokratie der Cheirotonie diese Bedeutung gegeben. Wir haben aber sicher auch vor der Demokratie schon grosse Versammlungen, in denen die Cheirotonie auch als das einfachste Verfahren hätte angewendet werden können. Aber abgesehen von dem Fehlen jedes literarischen Belegs widersprechen hier auch die politischen Motive der Sache[1]. Denn hier bedeutet Cheirotonie den Willen des Volkes geltend machen, durchsetzen. So kann man ruhig sagen die Cheirotonie bezeichnet das politische Staatssystem, wo nur unter Beteiligung und Zustimmung

1. Über eine Wahl der Beamten von der Versammlung aller Eupatriden durch Cheirotonieverfahren, ist nichts Genaues festzustellen. Die Quellen sprechen stets von einer αἵρεσις, deren Modus nie angedeutet ist Die αἵρεσις hat immer den Sinn der Auswahl beim Objekt und nicht beim Subjekt, von vielen Kandidaten einen als den Besten und nicht durch vielen Elektoren einen wählen.

des versammelten Volkes über alle Staatsangelegenheiten beschlossen wurde, ausgenommen die Beschlüsse, die unmittelbar einen einzelnen betraffen[1]. Die grosse Bedeutung der Cheirotonie für die alte Polis beruht nur auf dieser politischen Grundlage. Sie ist für die klassische Polis nicht ein belangloser und zufälliger Modus, dessen Anwendung nur wegen seiner praktischen Brauchbarkeit vorgezogen wurde, sondern sie ist das demokratische offene Abstimmungssystem[2], durch das der Wille jedes berechtigen Bürgers für das öffentliche Leben in der Ekklesie Ausdruck fand.

Mann darf nicht die Cheirotonie im allgemeinen der Klerosis in Bezug auf die Beamtenbestellung gegenüberstellen, die erste als System der Oligarchie, die zweite als der Demokratie. Denn ganz demokratisch bedeutet Klerosis ja die Gleichberechtigung aller Bürger, Beamte zu werden. Klerosis ist nur eine Bestellungsart, aber kein Abstimmungsmodus. Cheirotonie aber bedeutet noch demokratischer[3] die Gleichberechtigung und Teilnahme aller Bürger bei den Verrichtungen des staatlichen Lebens und besonders bei der Ämterbestellung das aktive Recht jedes Bürgers, die Wahl der staatlichen Beamten zu entscheiden. Das passive Recht gewählt zu werden ist nicht ausgeschlossen, sondern durch andere Faktoren im Verfahren beschränkt.

Eine richtige Gegenubestellung liegt nicht in den Wahlmodi. Um dies klar zu machen, genügt der Hinweis, dass die **χειροτονηταὶ ἀρχαὶ** mit vorausgesetzten Kenntnissen waren, während die

1. Die sogenannten ψηφίσματα ἐπ' ἀνδρί, vgl. Schömann-Lipsius, a. O. I. 411, Keil bei Gercke-Norden, Einl². III 379.

2. Aristot. Pol. Δ. 14,1298,33 «οὗτοι μὲν οἱ τρόποι δημοκρατικοὶ πάντες» vgl. Δ. 15,1300a 32.

3. Aristot. ῥ. 3,1224a 12-15 «δεῖ δὲ αὐτῶν τὴν θέσιν ἐν μὲν ταῖς δημοκρατίαις τὰς μικρὰς ἀρχὰς καὶ τὰς πολλὰς κληρωτὰς ποιεῖν (ἀστασίαστον γάρ ἐστι) τὰς δὲ μεγίστας χειροτονητὰς ἀπὸ τοῦ πλήθους· οὕτω γὰρ ὁ μεν δῆμος κύριος ὢν διδόναι τὰς τιμὰς οἷς ἂν ἐθέλῃ τοῖς λαμβάνουσιν αὐτὰς οὐ φθονήσει, οἱ δὲ ἐπιφανέστεροι μᾶλλον τὴν κακολογίαν ἀσκήσουσι...» vgl. auch Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker II 414, 27, Logoi Dissoi 7, 1f. um 400 v. Chr. besonders den Logos 5f. «λέγοντι δὲ καὶ ἀγαθὸν ἦμεν καὶ δαμοτικὸν κάρτα· ἐγὼ ἥκισπα νομίζω δαμοτικόν. Ἐντὶ γὰρ ἐν ταῖς πόλεσι μισόδαμοι ἄνθρωποι, ὧν αἴ κα τύχῃ ὁ κύαμος ἀπολοῦνται τὸν δᾶμον» und 6 «ἀλλὰ χρὴ τὸν δᾶμον αὐτὸν ὁρῶντα αἱρεῖσθαι πάντας τὼς εὔνως αὐτῷ καὶ τὼς ἐπιταδείως στρατέγων, ἁτέρως δὲ νομοφυλάκεν καὶ τἄλλα», auch Isokr. Areop. 22, wonach Wilamowitz, Aristot. u. Athen I 72 die Athener das Wahlverfahren nach Prokrisis für demokratischer hielten als das Los, und ebd. II 256, wo die Procheirotonie als «eine institution der restaurirten demokratie» genannt wird.

κληρωταὶ ἀρχαὶ nur solche waren, zu deren Führung jeder Bürger die Fähigkeit besass.

Die gelegentiche falsche Bezeichnung der χειροτονηταὶ ἀρχαὶ als Eigenart der Oligarchie, der κληρωταὶ ἀρχαὶ als Eigenart der Demokratie beruht auf einer Verwechselung des αἱρετὸς mit χειροτονητός[1].

Eine antere wichtige Eigenschaft des Cheirotonieverfahrens ist es, dass es eine offene Abstimmung darstellt. Auch das kann nur von der sachlichen demokratischen Freiheit aus erklärt werden. Der Cheirotonie als offener Abstimmung steht gegenüber die Psephophorie als geheime Abstimmung. Dass diese trotzdem ebenfalls eine demokratische Abstimmungsform ist, beweisen uns die Fälle ihrer Anwendung (z. B. ψηφίσματα ἐπ' ἀνδρί). Die Cheirotonie ist im Vergleich zu Psephophorie wahrscheinlich die historisch ältere.

Die Cheirotonie wurde als Verfahren in der Zeit von der Entstehung des Begriffes an bis zum Ende der klassischen Polis nicht immer bei denselben Vorgängen angewendet. Sie wird zeitweise von der Psephophorie oder Klerosis verdrängt, um dann ihrerseits diese Modi wieder zu verdrängen. So sind die ursprünglichen χειροτονηταὶ ἀρχαὶ später κληρωταὶ geworden, um dann wieder teilweise zu der alten Form zurückzukehren. Die Gründe dafür waren, Genauigkeif, Gerechtigkeit und Freiheit durch die Abstimmung zu erreichen[2]. Zur Erreichung dieses Zwecks wurden besonders die Beamten durch ein System gewählt, das eine Verbindung von Losung und Wahl (Prokrisis) darstellte. Auch das psychologische Moment wurde beachtet, denn die offene Abstimmung etwa bei Wahlen oder bei ψηφίσματα ἐπ' ἀνδρὶ hätte manchen Abstimmenden in Verlegenheit gebracht.

Angewendet wurde die Cheirotonie von Demos etwa bei Verfassungsänderung[3], bei Anahme eines von der Nomotheten vorgeschlagenen Gesetzes[4], bei der Entscheidung über Krieg und Frieden[5], beim Verleihen einer Ehrung z. B. eines Kranzes[6], bei der Anahme oder Verwerfung einer Eisangelie[7], bei der

1. Darüber s. unten.
2. vgl. Aristot. Pol. E. 3,1303a, 13-16 und Busolt I 468f. u. 469,3.
3. Aristot. Athp. 34,3.
4. CIA I 40, Aischin. II 13.
5. Aischin. Parapr. 13, Demosth. XVIII 29.
6. Demosth. XXIV, Aischin. Ktes. 48.
7. Busolt, II 1010.

Probole[1], bei der Dokimasie[2], Rechenschaftsablegung[3] und bei vielen anderen Angelegenheiten allgemeinen Charakters für das staatliche Leben[4]. Insbesondere wurde aber die Cheirotonie vom Demos für die Wahl der Archonten angewendet.

Die Cheirotonie wurde aber auch von der Bule des athenischen Staates angewendet, als allgemeiner Abstimmungsmodus[5] und bei der Dokimasie als Wahlmodus[6]. Allgemein hat der Rat der 500 drei Abstimmungsarten angewendet; die Cheirotonie als Hauptmodus[7], wenn der Rat aber als Gerichtshof fungierte, dann stimmte er mit Srimmsteinen und geheim und bei der Frage nach etwaiger Entfernung eines Mitglieds mit Olivenblättern.

b) *Die Cheirotonie der Beamten.*

Bei der Wahl der Beamten in der Ekklesie war der Bestellungsmodus die Cheirotonie. Mit diesem Wort wurde aber auch die Bestellung selbst als Ergebnis der Abstimmung bezeichnet[8]. Der ganze Prozess der Beamtenbestellung, gleichgültig durch welches Verfahren, hiess ἀρχαιρεσίαι[9], aus der älteren Zeit des αἱρεῖσθαι beibehalten[10]. Daher hiess auch die Ekklesie der Bestellung ἀρχαιρεσιακή. Sie war eine bestimmte Ekklesie zu einer festgelegten Zeit des Jahres.

Die Gesamtzahl der durch Cheirotonie besetzten Ämter ist nicht genau zu bestimmen. Für manche fehlt jeder sichere Anhaltspunkt wie z. B. für die Hellenotamien[11]. Auch bei anderen, welche das eine Mal durch Wahl, das andere Mal durch das Los besetzt wurden, können wir nicht immer festslellen, wann und wie oft diese Archai von χειροτονηταὶ zu κληρωταὶ geworden sind

1. ebd. 1000,1.
2. Aristot. Athp. 55,4.
3. Ps.—Lysias, XV 2.
4. So z. B. Isokr. 157A, Demosth. XX 3, Aristot. Athp. 34, 1. vgl. auch Lamer Wörtb. d. Antike[2] 851f...
5. Aristot. Athp. 47,2.
6. ebd. 49,2.
7. vgl. Schömann—Libsius I 403.
8. Aischin. Ktes 14, Aristot. frg. 378, 1540 b. 44, Pollux 8,87. 88. Pap. Oxyr, IX 1204, 22. 23. vgl. XII 1412.
9. Aristot. Athp. 44,4; in Priene τιμαιρεσίαι.
10. Keil a. O. III 391.
11. vgl. Schömann—Lipsius, 453 u. Kahrstedt, a. O. 43.

und umgekehrt. Von Aristoteles selbst haben wir, aber nur für seiner Zeit, die Auskunft «τὰς δὲ ἀρχὰς τὰς περὶ τὴν ἐγκύκλιον διοίκησιν ἁπάσας ποιοῦσι κληρωτάς[1]».

Jedenfalls umfassen die durch Cheirotonie bestellten Ämter richtige Archai, aber auch ἐπιμελεῖαι und ὑπηρεσίαι[2]. Keil sagt sehr richtig: «Die Beamten, welche vom Volke bestellt werden, bilden die obere Beamtenschicht des Staates[3].» Die Wahl durch das gesamte Volk hatte immer grosse Bedeutung und hohes Ansehen für das Amt im Gefolge[4]. Das bedeutet ader keinesfalls, dass alle angesehensten und wichtigsten ἀρχαὶ allein χειροτονηταὶ waren. Das bestätigt Aristoteles ausdrücklich: διόπερ <οὐ> πάντας οὔτε τοὺς αἱρετοὺς οὔτε τοὺς κληρωτοὺς ἄρχοντας θετέον[5]. So wurden selbst die Inhaber untergeordneter Ämter (Ὑπηρεσίαι) durch χειροτονία bestimmt[6]. Die Besetzung jeder wichtigen Arche, welche durch Wahl stattfand, musste unbedingt in der Ekklesie durch Cheirotonie erfolgen. Bei scheinbaren Ausnahmen handelt es sich um keine richtige Wahl, sondern Prokrisis oder um eine Kommission oder Ausschüsse der betreffenden Behörde[7].

---

1. Athp. 43,1.

2. Über diese dreifache Gliederung der Staatsämtern in Ἀρχαὶ (magistratus), Ἐπιμελεῖαι (curationes) und Ὑπηρεσίαι (ministeria) und ihr Wesen s. RE II 433 ff., Schömann, de comitiis 307, Gercke-Norden, Einl². III 387 f. 393, Busolt II 1055.1057,2. Über die Ämter im allgemeinen s. Schömann - Lipsius 419—537. Nach Aristot. Pol. Δ. 14,1299a 14f. «ἔστι δὲ οὐδὲ τοῦτο διορίσαι ῥᾴδιον, ποίας δεῖ καλεῖν ἀρχάς».

3. Bei Gercke—Norden, III 392.

4. Nach Busolt, II 1034 war das Amt des Prytanenschreibers ein ehrenvolles Amt, das immer nur mit angesehenen und vertrauenswürdigen Bürgern besetzt wurde. Vgl. ebd. 888, wo betond wird, dass mit der Einführung des Loses die politische Bedeutung der Archonten verschwand.

5. Pol. Δ. 15,1299a 16f.

6. So z. B. für die Feste, s. Aristot. Athp, 57,1.

7. Vgl. Kahrstedt, a. O. 41,3. Anders, war es in der Zeit z. B. der Revolution von 411-403, solange die Archai durch den Rat der 400 bestellt wurden, vgl. Aristot. Athp. 31,1 und auch früher, s. ebd. 3, 1, 4,6. von den Nomotheten. Weiter ist hier auch die Wahl der Beamten durch gewisse Wählmänner, welche aber in der Form der Stellvertretung des Demos wirken, zu entscheiden, s. Aristot. Pol. Z. 4,1318b 25 vgl. Swoboda, Lehrb. d. gr Staatalt⁶. 142 und Kahrstedt, 45. Was Aristot. Pol. Δ. 14,1298a 4-6 theoretisch sagt «κύριον δ' ἐστὶ τὸ βουλευόμενον περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης.., καὶ περὶ ἀρχῶν αἱρέσεως...», gilt im ganzen nur für den aristokratisch—oligarchischen Rat. Andere Fälle vgl. bei Busolt II 1118. 1428 und 1318.

In der Demokratie verlangte das Wesen solcher Ämter die Cheirotonie, die ein besonderes Vertrauen seitens des Volkes oder besondere Erfahrungen und Fachkenntnisse der Amtsträger zur Voraussetzung hatten, so im Ephebenkorps[1] die Kosmeten, Sophronisten und die anderen Fachlehrer, höchste Finanzbeamte[2] usw. Besondere Erfahrung und damit Vertrauen seitens des Volkes verlangten besonders auch die militärischen Archai; technische Fachkenntnisse verlangte man z. B. von den Architekten, Schiffsbaumeistern (trieropoioi) und die Brunnenmeistern (κρηνῶν ἐπιμελητής). Dass viele Ämter während der Demokratie nur aus traditionellen Gründen eine gewisse Zeit lang durch Cheirotonie bestellt wurden[3], ist als Tatsache anzunehmen. Diese Fälle sind aber nur bis zum Ende der gemässigten Demokratie anzutreffen; in der radikalen Demokratie sind die Grundsätze des Vertrauens, der technischen Kenntnisse und der Enfahrung allein ausschlaggebend.

Nach den Angaben des Aristoteles scheint die Cheirotonie vom Rat bei der Ernennung seiner Unterbeamten[4] oder sonstigen Kommissionen bzw Ratsausschüsse nicht angewendet worden zu sein. Das genügt jedoch nicht zur Annahme, dass die durch Cheirotonie erfolgende Beamtenwahl allein für den Demos spezifisch sei[5].

Aristoteles gibt uns mit seinem αἵρεσις - Sprachgebrauch auch über ein Cheirotonieverfahren bei den Phylen keine Sicherheit. Sehr bemerkenswert ist der aristotelische Gebrauch des αἱρεῖσθαι bei allen phylenweise erfolgenden Wahlen[6], sei es ein selbstständiges Handeln der Phylen oder ein Handeln im Auftrag des Demos Ebenso kann nicht gesagt werden, ob, bei dem System der Auslosung nach Vorwahl (Prokrisis)[7] die Cheirotonie

1. Ariston. Athp. 42,2-3 u. 54,3.

2. Aristot. ebd. 43,1.

3. Keil, a. O. 390.

4. Jede Arche hatte um sich eine Reihe von Unterbeamten, die von der Arche selbst eingesetzt waren s. z. B. Aristot. Athp. 56,2f vgl. Keil, a. a. O. 392. Die Stelle Aristot. Athp. 49,2 ist ein Dokimasiefall und keine eigentliche Wahl.

5. Wenn die bei Kahrstedt a. O. 41,3 angeführte Inschriftenstellen keine Wahl durch eigentliche Cheirotonie vom Rat beweisen.

6. s. darüber unten bei den Cheironie-Synonyma.

7. Über Entstehung u. Sinn der Prokrisis s. Heisterbergk, Die Bestellung der Beamten durch das Los 58ff., Busolt, II 842, Kahrstedt a. O. 52ff.

angewendet wurde, denn diese Prokrisis fand bei den Gemeinden der Phylen und nicht bei der Ekklesie des Demos statt.

c) *Die Cheirotonie der Kultusbeamten.*

Der Gedanke, dass vor allem die Bestellung der Kultusbeamten Einfluss auf die Bestellungsweise der ersten Kirchenämter haben konnte, gibt hier Anlass, eine kurze Betrachtung der Bestellungsart der Kultusbeamten in der griechischen Polis anzuschliessen.

«Einen besonderen Priesterstand oder eine priesterliche Hierarchie hat Griechenland nie gekannt»[1]. «Priester schlechthin gab es nicht, sondern nur Priester und Priesterinen einzelner Gottheiten»[2], die übrigens also reine Staatsbeamte waren. Ihr Amt ist aber keine Arche im eigentlichen Sinn, denn sie besassen Funktionen, die ihrem Wesen nach nur zu den Epimeletien bzw. Hyperesien (curationess-ministreria) gerechnet werden können. So muss ein Vergleich der Kultusbeamten der griechischen Polis mit dem christlichen Priestertum unterbleiben. Dagegen sind die kirchlichen Beamten, hauptsächlich seit der Entstehung des monarchischen Episkopats, die eigentlichen Archonten der Kirche, genau so wie die Archonten der Polis die Archai der klassischen Zeit waren. Dieser Gegensatz zwischen heidnischen Kultusbeamten und christlichem Priestertum, wie auch die gegenseitige Polemik im Glauben verhinderte einen Einfluss der Bestellungsform der heidnischen Kultusbeamten auf die Kirche.

Die Art, wie die heidnische Priesterämter besetzt wurden, ist ganz verschieden. Besonders für die ältere Zeit waren manche Kultusämter erblich an gewisse Geschlechter gebunden[3]. Häufig ist der Erwerb der Ämter durch Kauf[4]. Allgemein galt für den Bestellungsmodus das Wort Platons τὰ μὲν οὖν τῶν ἱερῶν, τῷ

1. Nathan Söderblom, Kompendium d. Religionsgeschichte[6] 257 und Schömann-Lipsius a. O. 419.

2. RE XI 2119, Schömann-Libsius a. O. II 423ff. auch über die höheren Staatsämter mit priesterlichen Funktionen, wie über alle vorkommenden Arten der Kultusbeamten. Für die Religion der Römer s. Wissowa, Religion u. Kultus der Römer[3] 480.

3. Aristot. Athq. 42,5 vgl P. Stengel, Die griech. Kultusaltert. 44 und Busolt, II 1070.

4. s. Stengel a. O. 45. vgl. KPrüm, Religionsgeschichtliches Handb. f. d. Raum der altchristl. Umwelt 507.

Θεῷ ἐπιτρέποντα αὐτῷ τὸ κεχαρισμένον γίγνεσθαι, κληροῦν οὕτω τῇ θείᾳ τύχῃ ἀποδιδόντα,..[1]. Das scheint auch für die Finanzämter der Tempel zu gelten[2], obwohl wir bei solchen Stellen auch die Wahl treffen τὴν δὲ αἵρεσιν τούτων καὶ τὴν δοκιμασίαν γίγνεσθαι καθάπερ ἡ τῶν στρατηγῶν ἐγίγνετο[3]. Eine Wahl eigentlichen Kultusbeamten ist ziemlich selten, kommt aber doch auch bisweilen vor[4].

Abgesehen von den lebenslänglichen Priestern, deren Amt erblich gewissen Familien gehörte[5], sind die Kultusbeamten ordentlichen Jahresbeamten des Staates, oder ausserordentliche Beamten bzw. Kommissionen, für bestimmte Feste und Dauer bestellt. Die wichtigsten von diesen Jahresbeamten sind die Kollegien der Hieropoioi[6]. Die vielen Hieropoioiklassen[7] für Feste, bestanden aus ordentlichen Jahresbeamten, aus dem ganzen Volk phylenweise gelost, vielleicht auch manche gewählt, z. B. οἱ ἱεροποιοὶ οἱ ἐλευσινόθεν (von Eleusis) oder οἱ ἐλευσῖνι (zu Eleusis)[8]. Die ausserordentlich bestellten einzelnen Hieropoioi oder Kommissionen waren meistens Ratsausschüsse, aus der Mitte des Rates gelost oder gewählt wie z. B. die θεωροί. Durch Cheirotonie wurden von der Volksversammlung bestellt die 10 Epimeleten der grossen Dionysien[9], die Epimeleten der Mysterien[10], die Hieropoioi der Semnai[11], der Boones (zum Ankauf der Opfertiere)[12] u.a.[13].

Obwohl die Bestellung der Kultusbeamten seitens des gesammten Volkes schon sehr alt ist[14], fällt auf, wie selten sie in der

---

1. Legg. VI 759B.
2. Aristot. Athp. 47,1 vgl. Busolt, II 842.
3. Plat. Legg. VI 760A.
4. vgl. RE VIII 1413. 1415 f.
5. So z. B. in Eleusis, wie auch der Stand der Exegeten, aus der Schicht der Eupatriden.
6. Vgl. RE VIII 1421. 1583ff.
7. Vgl. auch Epimeleten und Theoroi, Busolt, II 1102. Über den Charakter des Amtes der Hieropoioi s. Busolt, II 1054. 1066. Die verschiedenen Klassen s. Schömann—Lipsius II 466.
8. Busolt II 1103h,
9. Aristot. Athp. 56,4.
10. Aristot. ebd. 57,1.
11. Demosth. XXI 115.171.
12. Demosth. ebd. 171.
13. s. bei Stengel a. O.44. vgl. KPrüm a. O.507 u. Kahrstedt a. O.45.
14. Homer Ilias VI 300.

klassischen Zeit vorkommt. Mit der Entwicklung der demokratischen Auffassung wird sie immer seltener. Sogar die 10 Hieropoioi der grossen Dionysien werden in der Zeite des Aristoteles κληρωτοί[1].

Im Anschluss an die Bestellung scheint bei gewissen Kultusbeamten eine Art Ordination stattgefunden zu haben[2].

(Fortsetzung folgt)

---

1. Aristot. Athp. 56,4. Im Gegensatz zu Griechenland wurden in Rom die Kultusbeamten fast immer gewählt; s. ausführlich darüber Wissowa, Religion u. Kultus d. Römer² 487, vgl. RGG² IV 1482 u. KPrüm a. O. 511ff.

2. s. unten im 3. Kapitel 3b. u.c.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΑΙ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΝ

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΡΙΤΗΣ, Ο ΕΚ ΔΗΜΗΤΣΑΝΗΣ*

ΥΠΟ

ΤΑΣΟΥ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Κατὰ τὸ ἔτος 1656, ὁ ἰσχυρὸς Δημητσανίτης Πατριάρχης Ἱεροσολύμων *Παΐσιος* ὁ Λαμπάρδης [1] συκοφαντεῖται πρὸς τὸν Ἀνθύπατον, ὅτι κατεσκεύασε δῶρον διὰ τὸν βασιλέα τῆς Μοσχοβίας κορώναν ἀδαμαντοκόλλητον. Ἐνῷ δὲ ἡ ἐπίμαχος κορώνα, συνοδευομένη μὲ σχετικὴν ἀναφορὰν τοῦ Ἀνθυπάτου, ἐστέλλετο εἰς Ἀδριανούπολιν πρὸς τὸν Κιοπρουλῆν, ὁ πατριάρχης Παΐσιος εὑρίσκετο ἔγκλειστος εἰς τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει φυλακάς. Διὰ νὰ προληφθῇ ἡ ἐναντίον τοῦ Πατριάρχου ἐπιβαρυντικὴ ἀναφορὰ τοῦ Ἀνθυπάτου, ἀποστέλλεται παρὰ τῷ ἐν Ἀδριανουπόλει Βεζύρῃ ὁ συμπολίτης τοῦ Παϊσίου παπα-Θεοδώρητος καὶ ἕτερος Δημητσανίτης παπα-Διονύσιος, μεθ᾽ ἑτέρων δύο ἁγιοταφιτῶν [2].

Ὁ Ἱεροσολυμίτης οὗτος ἱερεὺς *Θεοδώρητος* βραδύτερον ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸν ἔνδοξον μητροπολιτικὸν θρόνον Λακεδαιμονίας, τῇ ὑποστηρίξει πιθανῶς καὶ τοῦ ἀπελευθερωθέντος ἔκτοτε συμπολίτου, ἂν μὴ καὶ συγγενοῦς αὐτοῦ πατριάρχου Παϊσίου [3]. Ἀλλ᾽ οὔτε πότε ἐχειροτονήθη μητροπολίτης

---

* Ἀπόσπασμα ἐξ εὐρυτέρας ἐργασίας περὶ τῆς Μητροπόλεως Λακεδαιμονίας. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ παρόντος ἀποσπάσματος ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ «Σπαρτιατικὰ Χρονικά», Ἔτ. Η΄ (1945), περίοδ. Β΄, φ. 4(78–80), σελ. 61–63.

1. Ὁ τρίτος τῆς περιφήμου τριάδος τῶν ἐκ Δημητσάνης πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, μετὰ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν Ἀράβων πατριαρχῶν. Οἱ δύο προηγούμενοι τοῦ Παϊσίου, Σωφρόνιος Καρκαλᾶς καὶ Θεοφάνης Καράκαλλος. Περὶ τοῦ ἐν λόγῳ Παϊσίου ἔχομεν συνοπτικὸν μελέτημα : *Κυρίλλου Ἀθανασιάδου*, Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον Παΐσιον, Πατριάρχην Ἱεροσολύμων, ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας», τόμ. Δ΄ (1892/94), σελ. 211 κ. ἑξ.

2. *Δοσιθέου Ἱεροσολύμων* (Νοταρᾶ), Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων (Δωδεκάβιβλος), ἐν Βουκουρεστίῳ, 1715, σελ. 1197. *Γρηγορίου Παλαμᾶ*, Ἱεροσολυμιάς, ἤτοι ἐπίτομος ἱστορία τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ, ἐν Ἱεροσολύμοις 1862, σελ. φις΄. Πρβλ. καὶ *Β. Α. Μυστακίδην*, ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν», τόμ. ΙΒ΄ (1936), σελ. 188. *Κύριλλον Ἀθανασιάδην*, ἔνθ. ἀνωτ. 221–222.

3. Ὁ *Ἐμ. Γ. Π(αντελάκης)*, ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. ΙΒ΄, σελ. 507γ (ἐν λ. Θεοδώρητος), θεωρεῖ τὸν ἡμέτερον Θεοδώρητον ἀρχιδιάκονον τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πρὸ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ εἰς μητροπολίτην Λακεδαιμονίας, στηριζόμενος ὡς φαίνεται εἰς τὸν Καισάριον Δαπόντε· *Κ. Ν. Σάθα*, Με-

Λακεδαιμονίας ὁ Θεοδώρητος γνωρίζομεν, οὔτ' ἐπὶ πόσον χρόνον παρέμεινεν εἰς τὸν θρόνον. Ὁ Θεοδώρητος ὑπῆρξε προσφιλὲς τέκνον τῆς Δημητσάνης, τὸ δὲ ἐπώνυμον αὐτοῦ ἦτο *Κριτής*[1].

Μία μόνη περὶ Θεοδωρήτου, ὡς μητροπολίτου Λακεδαιμονίας, πληροφορία ὑπάρχει, ὅτι κατ' Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1674 καθηρέθη τοῦ ἐν Μυστρᾷ θρόνου! Τὴν πληροφορίαν ἀναγράφει ἡ γνωστὴ καὶ οὐχὶ ἀπηλλαγμένη σφαλμάτων περίληψις τῆς *Νομικῆς Συναγωγῆς*, τῆς ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου Νοταρᾶ, Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, συνταχθείσης[2].

Ἀλλ' ὁ Θεοδώρητος, μεταξὺ τῶν «ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ λαμψάντων Ἑλλήνων» κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καταλεγόμενος, θεωρεῖται ἁγιώτατος ἀνὴρ καὶ θεοσεβέστατος, πεπαιδευμένος τὴν θύραθεν καὶ νεωτέραν φιλολογίαν, ἐξηγητὴς τῆς θείας Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ῥήτωρ δεινὸς εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ θείου λόγου, ὡς χαρακτηρίζουν αὐτὸν οἱ Καισάριος Δαπόντε καὶ Δημήτριος Προκοπίου[3]. Ἂν λοιπὸν ἀληθεύῃ ἡ πληροφορία περὶ καθαιρέσεως τοῦ ἁγιωτάτου καὶ θεοσεβοῦς τούτου ἀνδρός, ἐλλείπουν πάντως τὰ αἴτια τῆς τοιαύτης αὐστηρᾶς αὐτοῦ μεταχειρίσεως. Ἴσως ὅμως πρόκειται περὶ παραιτήσεως μᾶλλον ἢ καθαιρέσεως, διότι ὁ Θεοδώρητος μετὰ τὸ ὡς ἔτος καθαιρέσεως μνημονευόμενον 1674, ἀπαντᾷ εἰς ἐπίσημα πατριαρχικὰ γράμματα ὑπογεγραμμένος ὡς πρώην Λακεδαιμονίας. Ὡς γνωστόν, οἱ καθαιρούμενοι ἀρχιερεῖς μεταπίπτουν εἰς τὴν τάξιν τῶν μοναχῶν, ὡς οἱ ἀξιωματικοὶ εἰς τὴν τοῦ στρατιώτου, ὡς πρώην δὲ χαρακτηρίζονται οἱ διατελέσαντες τοιοῦτοι καὶ παραιτηθέντες, διατηροῦντες ὅμως ἀσφαλῶς τὰ ἐκ τοῦ βαθμοῦ των

σαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Γ', ἐν Βενετίᾳ 1872, σελ. 109. Συντομώτατα καὶ παρεμφερῆ λόγια ἀφιεροῖ εἰς τὸν Θεοδώρητον καὶ ἡ ἡμιτελὴς Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. Γ', σελ. 915.

1. Ὁ πολὺς μητροπολίτης Λακεδαιμονίας *Ἀνανίας*, ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ καθιερωθέντι, λανθάνοντι δὲ ἤδη, κώδικι τῆς μητροπόλεως ταύτης, σημειοῖ τὸν Θεοδώρητον 5ον ἐν τῷ σχετικῷ καταλόγῳ, προσθέτων: «ὁ καλούμενος κριτὴς» (γρ. Κριτής), χωρὶς νὰ παρέχῃ ἀξίας λόγου περὶ αὐτοῦ πληροφορίας· J. Buchon, Recherches historiques sur la principauté Française de Morée et ses hautes baronnies, τόμ. Α', Paris 1845, σελ. LX καὶ LXXX. Βλ. προχειρότερον *Μελετίου Γαλανοπούλου*, Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες Λακωνίας, ἐν Ἀθήναις 1939, σελ. 159.

2. *Κ. Ν. Σάθα*, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 600. Ἐνταῦθα (στίχ. 10—11) διάδοχος τοῦ Θεοδωρήτου ἀναγράφεται Κύριλλος, εὐθὺς δὲ κατωτέρω (στίχ. 19—20) Ἰωάσαφ.

3. *Κ. Ν. Σάθα*, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Τόμ. Γ', σελ. 108-109, 487. *Μελετίου Ἀθηνῶν* (τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων), Προσθήκη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ... Τόμ. Δ', ἐν Βιέννῃ 1795, σελ. 69. *Μαν. Γεδεών*, Τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων, ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», Η' (1887/88), σελ. 196α. *Γ. Α. Σταμίρη*, Μητροπολῖται Λακεδαιμονίας κατὰ τὰ ἔτη 1674—1720, ἐν τοῖς «Σπαρτιατικοῖς Χρονικοῖς», Ἔτ. Ε' (1941/42), φ. 53-55, (Δβριος 1941—Φεβρ. 1942), σελ. 43—44.

ἀπορρέοντα δικαιώματα. Οὕτως, ὁ Θεοδώρητος διατρίβων, ὡς φαίνεται, ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ 1691, ὑπέγραψε τὸ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Β′ ἀπολυθὲν συνοδικὸν γράμμα, περὶ τῶν μυστηρίων τῆς θείας εὐχαριστίας [1] καὶ ἀκολούθως τὸ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς ἀπολυθὲν σιγίλλιον ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατριάρχου κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος [2].

Ἐξ ἄλλου, πρὸ τῶν ἀνωτέρω, τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδωρήτου μνημονεύεται κατὰ τὸ ἔτος 1679 εἴς τινα σημείωσιν χειρογράφου χαρτίνου κώδικος, ὅστις φέρεται ὑπ' ἀριθ. 330 μεταξὺ τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων. Ἰδοὺ ἡ σημείωσις: *Αχοθ′ (=1679) τωπαρῶν Χρυσοστομικον ὔπάρχει τοῦ μιτροπολήτου κ(υρίο)υ κ(υρίο)υ κῦρ Θεοδορίτου τοῦ ἐξεΛακεδαιμονείας* [3], προφανῶς οὐχὶ ἰδιόχειρος τοῦ Θεοδωρήτου. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι εἰς τὴν προκειμένην ταύτην σημείωσιν ὁ Θεοδώρητος δὲν χαρακτηρίζεται κατὰ τὸ ἔτος 1679 ὡς πρώην Λακεδαιμονίας, καίτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν προΐστατο, κατὰ τὰς ἀνωτέρω πηγάς, τοῦ ἐν Λακεδαίμονι θρόνου.

Ὁ Λεκιὲν σημειῶν τὸν Θεοδώρητον ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ καταλόγῳ τῶν μητροπολιτῶν τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς [4] στηρίζεται ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν τοῦ Δοσιθέου Νοταρᾶ, πατριάρχου Ἱεροσολύμων, τοῦ Κορινθίου, καθ' ἃς —εἴδομεν [5]—πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ πατριάρχου Παϊσίου, μετέβη εἰς Ἀδριανούπολιν ὁ παπὰς τότε Θεοδώρητος, ὁ «μετέπειτα χρηματίσας μητροπολίτης Λακεδαιμονίας», ὁρίζει δὲ ὁ Λεκιὲν ὅτι τοιοῦτος διετέλεσεν ὁ Θεοδώρητος κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ′ αἰῶνος, ἀκριβέστερον δὲ τὸ ἔτος 1672. Ἐπὶ τούτοις, ὡς ὁ Λεκιὲν πληροφορεῖ, ὁ Θεοδώρητος ἔχει ὑπογράψει τὴν γνωστὴν ἀπὸ 1 Ἰαν. 1672 ***Ἀπάντησιν*** τῆς ὑπὸ τοῦ πατρ. Διονυσίου Δ′ τοῦ Μουσελίμη συγκληθείσης Συνόδου, ἐπὶ τῶν ἐρωτημάτων τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ Καλβινιστῶν, περὶ τῶν μυστηρίων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κλπ. [6]. Ἀρυό-

---

1. ***Μαν. Γεδεών,*** Κανονικαὶ διατάξεις, Τόμ. Α′, ἐν Κων]πόλει 1888, σελ. 105. ***Γ. Α. Σταμίρη,*** ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 43-44.

2. ***Ἀθ. Κομνηνοῦ—Ὑψηλάντου,*** Ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν... τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐκδίδοντος Γερμανοῦ Ἀφθονίδου, ἐν Κων)πόλει 1870, σελ. 208. ***Δ. Μ. Χ(αμουδοπούλου),*** Ἡ πατριαρχικὴ τοῦ Γένους Μεγάλη Σχολή, ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», Ἔτ. Α′ (1880/81), σελ. 151α. ***Γ. Α. Σταμίρη,*** ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 44, ἔνθα καὶ ἐπανόρθωσις παρανοήσεων τοῦ Δ. Χ. Δουκάκη.

3. ***Ἀθ. Παπαδοπούλου—Κεραμέως,*** Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Τόμ. Δ′, ἐν Πετρουπόλει 1899, σελ. 305. ***Γ. Α. Σταμίρη,*** ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 43.

4. Mich. Le-Quien, Oriens Christianus, Τόμ. II, ἐν Παρισίοις 1740, σελ. 192. Ἐνταῦθα ἡ εἰς τὸν Δοσίθεον παραπομπὴ ἀναγράφεται: Βιβλ. II, Κεφ. 2, παρ. 6, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ: Βιβλ. ΙΒ′, κεφ. Β′, παρ. 6.

5. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 314 καὶ ὑποσ. 2.

6. Ἡ πρὸς Καλβινιστὰς περίφημος ἀπάντησις τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ′ περιέχεται ἐν τέλει τῆς β′ ἐκδόσεως τοῦ Ant. Fouqueré, Synodus Hierosolymitana, ἐν Παρισίοις 1678, ἥτις τὸ πρῶτον ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ὑπὸ τὸν τί-

μενος ὁ μακαρίτης Δουκάκης ἐκ τοῦ Λεκιέν, μὴ ἰδὼν ὁ ἴδιος τὸν Δοσίθεον, ὃν Δωρόθεον δὶς ὀνομάζει, κακῶς δὲ ἐκ τῶν λατινικῶν μεταφράζων καὶ παραπέμπων, μετέβαλε τὸν παπὰν Θεοδώρητον εἰς πάπαν (!) Θεοδώρητον [1].

Ὡς πιστεύομεν, ὁ Θεοδώρητος ὑπῆρξε διάδοχος τοῦ μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1670 ἀπαντῶντος μητροπολίτου Γαβριὴλ [2], ὃν ὅμως, ἐκ κακῶν πληροφοριῶν προφανῶς, ὁ Ἀνανίας [3] ἀναγράφει μεταγενέστερον τοῦ Θεοδωρήτου. Πάντως φαίνεται γεγονὸς ὅτι ὁ Θεοδώρητος ἐπὶ βραχὺ προέστη τοῦ ἐνδόξου τῆς Λακεδαίμονος θρόνου καὶ δὴ μετὰ τὸ ἔτος 1670 καὶ πιθανῶς μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1674.

Κατὰ τὰ ἔτη τῆς Ἑνετικῆς κατοχῆς τοῦ Μορέως (1685—1715) καὶ πρὸ αὐτῆς, ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης καὶ Ἀργυροκάστρου τελεῖ ἡνωμένη μετὰ τῆς μητροπόλεως Λακεδαιμονίας [4]. Ὁ Θεοδώρητος, ὡς κυριάρχης τῆς περὶ τὴν Δημητσάναν χώρας, σημειοῦται ἐν ἐπιγραφῇ τῆς παρὰ τὴν Γορτυνιακὴν Στεμνίτσαν μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τῆς Χρυσοπηγῆς ἐπιλεγομένης [5]. Ἀλλ᾽ ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ τῆς μονῆς ταύτης παρεδόθη μέχρις ἡμῶν ἐλλιπὴς καὶ κατὰ τὴν χρονολογίαν αὐτῆς παρακεχαραγμένη, φέρουσα χρονολογίαν ΑΥΛΒ=1432, ἥτις ἐὰν ἦτο πραγματική, σὺν τοῖς ἄλλοις θὰ ἐσημειοῦτο ἀπὸ κτίσεως κόσμου, κατὰ τὸ βυζαντινὸν χρονολογικὸν σύστημα,

---

τλον: Synodus Bethleemitica, ἐν Παρισίοις 1676, ἀνεδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου *Ἰω. Σακκελίωνος*, ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», Ἔτ. Α΄ (1881), σελ. 88 κἑξ., ἀλλ᾽ ἄνευ τῶν ὑπογραφῶν τεσσάρων εἰσέτι πατριαρχῶν καὶ ὑπερτεσσαράκοντα ἀρχιερέων, ἃς βλ. ὑπὸ *Ἀθ. Παπαδοπούλου—Κεραμέως*, Ἱερ. Βιβλ. Τόμ. Α΄, σελ. 332—336.—*Γενναδίου Μ. Ἀραμπατζόγλου*, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, Μέρ. Α΄, ἐν Κων/πόλει 1933, σελ. 178, ὑποσ. 9.—Πρβλ. *Χρ. Παπαδοπούλου*, Ἀπόπειρα ἑνώσεως μετὰ τῶν Ἄγγλων ἀνωμότων..., ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1911, σελ. 37.

1. *Δημ. Χ. Δουκάκη*, Κατάλογος μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας Λακεδαίμονος, ἐν τῷ «Ἱερῷ Συνδέσμῳ», Ἔτ. Η΄ (περίοδ. Β΄), τεῦχ. 182 (1 Ἀβρίου 1912), σελ. 12. Ὁ Δουκάκης ἐκ συγχύσεως παραπέμπει εἰς Δωροθέου, Ἱεροσολυμιτικὴν Βιβλιοθήκην.

2. *Μαν. Γεδεών*, ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», Ἔτ. Θ΄ (1888/89) σελ. 407. Μητροπολίτης *Παραμυθίας Ἀθηναγόρας*, ἐν τοῖς «Ἑλληνικοῖς», τόμ. Δ΄ (1930), σελ. 441.

3. J. Buchon, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. LXXX. *Μελετίου Γαλανοπούλου*, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 159.

4. Ἀντλοῦμεν ἐξ ἑτοίμου ἡμετέρου μελετήματος περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Δημητσάνης. Πρὸς τὸ παρὸν βλ. *Εὐαγ. Σαβράμη*, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δημητσάνης, ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν», Ἔτ. Θ΄ (1932) σελ. 220.

5. Περὶ τοῦ κτίσματος τούτου βλ. *Ἀρ. Ζάχου*, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Γορτυνίας, ἐν τῷ «Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ», τόμ. Η΄ (1923), σελ. 76.

ὅπερ διατηρεῖται ἐν ἰσχύι καὶ πέραν τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος, ὡς γνωστόν [1]. Οὕτως ἀντὶ νὰ ὁδηγηθῶμεν ἐκ τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς, διὰ νὰ συμπληρώσωσεν τὰ περὶ Θεοδωρήτου γνωστά, ἐξ ἐναντίας καθίσταται ἀναγκαῖον, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Θεοδωρήτου ἐν Λακεδαίμονι, νὰ βοηθηθῶμεν εἰς τὴν ἀκριβῆ τῆς ἐπιγραφῆς χρονολόγησιν.

Ἕνεκα τούτου δὲν θ᾽ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Χρυσοπηγῆς τῆς Στεμνίτσης, ἥτις φέρουσα πιθανῶς χρονολογίαν ΑΧΟΒ(=1672), ἐξελήφθη λόγῳ πτώσεως τοῦ κονιάματος ἔχουσα γράμμα ἑκατοντάδων Υ, δεκάδων δὲ Λ [2].

Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν πρόθεσιν τοῦ ἐν Δημητσάνῃ παλαιοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ τῶν Γαβραίων Ἁγίου Γεωργίου, κατὰ τὴν συνοικίαν τῆς Πλάτσας [3], τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδωρήτου εἶναι κεχαραγμένον, διὰ νὰ μνημονεύεται οὗτος ὑπὸ τοῦ λειτουργοῦντος ἱερέως, ὡς κυριάρχης τῆς χώρας μητροπολίτης. Ἡ ἀναγραφὴ αὕτη πρέπει νὰ εἶναι γεγονὸς σύγχρονον μὲ τὴν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιγραφῇ τῆς μονῆς τῆς Στεμνίτσης ἀναγραφήν, ἀλλὰ καὶ νὰ συμπίπτῃ μὲ τὴν ἀρχιερατείαν τοῦ Θεοδωρήτου ἐν Λακεδαίμονι. Ἴσως ὅμως τοῦτο ἐγένετο ὀλίγον βραδύτερον, ζῶντος ἢ μὴ τοῦ Θεοδωρήτου, πρωτοβουλίᾳ συγγενοῦς τινος αὐτοῦ, οἷος ὁ Θοδωράκης Κριτής, ὅστις κατὰ Μάρτιον τοῦ ἔτους 1730 ἀφιέρωσεν εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς συνοικίας Πλάτσας ἄμφιά τινα καὶ ἐκκλησιαστικὰ λειτουργικὰ βιβλία, ἀναγράφων εἰς μνημόσυνον μεταξὺ ἄλλων συγγενῶν αὐτοῦ πρῶτον τὸν μητροπολίτην Θεοδώρητον. Τοῦτο ἐξάγεται ἔκ τινος χρονικοῦ σημειώματος ἐν Εὐαγγελίῳ, ὅπερ ἀνῆκεν ἄλλοτε εἰς τὸν εἰρημένον ναὸν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, ἤδη δὲ ἀπόκειται ἐν τῇ Δημοσίᾳ Βιβλιοθήκῃ τῆς Σχολῆς Δημητσάνης, ὑπὸ ἐπίσημα Ιγ 10 εἰς σχ. 4ον. Τὸ ἐν λόγῳ Εὐαγγέλιον ἐξεδόθη Ἑνετίησιν [4],

---

1. V. Gardthausen, Griechische Palaeographie, Leipzig 1879, σελ. 387 κέξ.

2. Τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς παρασκευάζομεν μεθ᾽ ὑπομνήματος ἔκδοσιν ὁμοῦ μετ᾽ ἄλλων ἐκ Γορτυνίας χριστιανικῶν (μεταβυζαντινῶν) ἐπιγραφῶν. Ἔτος 1433 φαίνεται ἀποδεχόμενος ἐν τῇ ἀναγνώσει τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ὁ πανεπιστημιακὸς ἡμῶν καθηγητὴς *Νῖκος Α. Βέης*, ἐν τοῖς «Byzantinisch--Neugriechische Jahrbücher». Τόμ. XIV (1938), σελ. 381.

3. *Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου*, Ὁ ἐν Δημητσάνῃ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Πλάτσας, ἐν τῇ ἐφημερ. Τριπόλεως «Παναρκαδικὴ Ἠχώ», Ἔτ. ΙΓ΄ φ. 644 (9 Ἰανουαρ. 1940). Ἄποψιν τοῦ ναοῦ τούτου βλ. παρὰ F. Perilla, Mistra, Athènes [1929], σελ. 94.

4. Τὸ ἀρχαιοπρεπῶς σχηματισθὲν ὑπὸ τῶν λογίων ἐπίρρημα *Ἑνετίησιν*=ἐν Ἑνετίᾳ, κατὰ τὸ Ἀθήνησι, παρηρμηνεύθη ὡς σημαῖνον ἐν ἔτει. Σχετικὸν εἶναι τὸ σημείωμα τοῦ *Σπ. Π. Λάμπρου*, ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ.», τόμ. Ε΄ (1900), σελ. 572. Πρβλ. «Νέον Ἑλληνομνήμονα», τόμ. Δ΄ (1907), σελ. 121, τόμ. Ε΄ (1908), σελ. 116 καὶ τόμ. ΙΑ΄ (1914), σελ. 48.

ἐν ἔτει αφϞ´ (=1590). ἀναλώμασι Χριστοφόρου Τζανέτου, ἐπιμελείᾳ δὲ Γεωργίου ἱερέως Βλαστοῦ, τοῦ Κρητός [1]. Τὸ ἐνδιαφέρον σημείωμα ἐν φ. νη´ ἔχει ὡς ἀκολούθως:

έτος χ(ριστο)ῦ 1730 μαρτήω 25 στην διμήτζάνα ἐπροσήλωσα εγὸ ὁ Θεοδωράκης Κριτὴς εἰς στὸν ἁγιον γεὄργηων στὴν πλατζα [2] ενα φελώνι [3] μεταξοτον περηφημον καὶ ενα στηχάρη [4] καὶ μία ζηγὶ [5] πίμανηκα [6] καὶ ένα πετραχίληων [7] διὰ μαγκάνου [8] ολόχρησων καὶ ἀσιμομαλαματομέ-

---

1. Βλ. Émil Legrand, Bibliographie Hellénique aux XVe et XVIe siècle, τόμ. IV, Paris 1906, σελ. 298, ἀριθ. 822.

2. Ἡ λέξις ξενική, ἀπὸ τὸ Ἰταλικὸν piazza, platz, ἢ τὸ Γαλλικὸν place, σημαίνει πλατεῖα (Gustav Meyer, Neugriechische studien. IV, Wien 1895, σελ. 72. *Ἀθ. Σακελλαρίου*, Κυπριακά, Τόμ. Γ´, Ἀθήνησι 1868, σελ. 428. Πρβλ. I. Psichari, ἐν τῇ «Byzantinische Zeitschrift», τόμ. XVI (1907), σελ. 157-158) καὶ ἀπαντᾷ εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος ὡς τοπωνυμία, οἷον πλέον ἢ ἅπαξ ἐν περιφερείᾳ Γυθείου καὶ Μάνης, ἐν Θήρᾳ, Ρόδῳ, Κύπρῳ, Σαράντα Ἐκκλησίαις, Ἄνδρῳ, πολλαχοῦ ἐν Νάξῳ, κλπ. (πληροφορίαι Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), ἐν Δημητσάνῃ δὲ φαίνεται ὅτι ἀπέμεινεν ὡς λείψανον τῆς παρούσης ἐποχῆς τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἑνετοκρατίας καὶ ἐχαρακτήριζεν ἀρχικῶς θέσιν ἢ μᾶλλον πλατεῖαν ἐν τῷ κεντρικωτέρῳ σημείῳ τῆς παλαιοτέρας πόλεως, ἐπὶ μίαν συνοικίαν τῆς ὁποίας ἀπέμεινε σήμερον.

3. *Φαιλόνι(ον)* καὶ φελόνι(ον), φελόνη, φαινόλη, φαινόλιον, εἶναι τὸ διακριτικὸν ἄμφιον πρεσβυτέρων, καὶ ἐπισκόπων παλαιότερον, εἰς σχῆμα ποδήρους μανδύου ἄνευ χειρίδων, ἔχον ἀρχαίαν τὴν προέλευσιν, ἀναφερόμενον δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Παύλου (Β´ Τιμοθ., Δ´ 13). Περὶ τὸν Η´ αἰῶνα ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὡς λειτουργικὸν ἄμφιον εἰς τὴν «Μυστικὴν Θεωρίαν» τοῦ Πατριάρχου Κων)πόλεως Γερμανοῦ, ἔνθα ἑρμηνεύεται συμβολίζον τὴν κοκκίνην πορφύραν ποὺ ἐφόρεσαν εἰς τὸν Ἰησοῦν οἱ ἀσεβεῖς, ἐμπαίζοντες αὐτὸν (Βλ. Migne, Patrologia Graeca, τόμ. XCVIII (1860), σελ. 394). Ἀλλ' εἰς εἰκόνας τὸ φαιλόνιον ἀπαντᾷ καὶ παλαιότερον, ἄδηλον ὅμως ἂν πρὸς λειτουργικὴν ἢ καθημερινὴν χρῆσιν.

4, *Στιχάρι(ον)* καὶ στοιχάριον ὀνομάζεται ὁ ποδήρης χιτὼν ποὺ φέρουν πάντες οἱ κληρικοὶ ἀδιακρίτως βαθμοῦ, περιβαλλόμενοι πρῶτον μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀμφίων. Τὸ στιχάριον, λευκὸν ἀρχικῶς, συμβολίζει κατὰ τὴν «Μυστικὴν Θεωρίαν» τῆς θεότητος τὴν αἴγλην καὶ τοῦ ἱερέως τὴν λαμπρὰν πολιτείαν (Migne, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 394).

5. *Ζυγὴ (ἡ), λ.* μεταγενεστέρα καὶ μεσαιωνική, σημαίνουσα ζεῦγος. Συνηθέστερον ἀπαντᾷ παρὰ τῷ λαῷ κατὰ πληθυντικόν, πρὸς δήλωσιν ζευγῶν.

6, *Ἐπιμάνικον* καὶ ἐπιμανίκιον εἶναι ζεῦγος χειροθηκῶν, ποὺ συγκρατοῦν τὸ μετακάρπιον τμῆμα τῶν χειρίδων (=μανικίων) τῶν ἱερωμένων.

7. *(Ἐ)πιτραχήλι(ον)*, ὡς οὐσιαστικόν, διότι ἡ λ. ἀπαντᾷ παρὰ τῷ λεξικογράφῳ Σουΐδᾳ καὶ ὡς ἐπίθετον, σημαίνει τὸ γνωστὸν στενὸν καὶ ἐπίμηκες ἄμφιον, φερόμενον ἀπὸ τοῦ τραχήλου ἱερουργοῦντος ἱερέως. Εἰς τὴν «Μυστικὴν θεωρίαν», τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Κων)πόλεως Γερμανόν, ἐπιτραχήλιον εἶναι τὸ φακεώλιον μεθ' οὗ ἐπεφέρετο ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως δεδεμένος καὶ συρόμενος ἐπὶ τῷ τραχήλῳ ὁ Ἰησοῦς (Migne, ἔνθ' ἀνωτέρω).

8. *Μάγγανον* εἶναι στρόφαλος μηχανήματος, δι' οὗ κλώθονται καὶ καλαμίζονται τὰ νήματα, ἢ ἁπλοῦν μηχάνημα δι' οὗ ἀναπηνίζεται ἡ μέταξα ἀπὸ τὰ βομβύ-

νον[1] *κουμπια καὶ ἕνα ἀέρας*[2] *και μήα ποδήα*[3] *δίμητον*[4] *χρισιμεύι μεγάλη σκεπάζη όλην τὴν αγίαν τραπεζαν καὶ ἕναν αερα ατηλαζένηων*[5] *καὶ ἕνα μηνέων*[6] *σεπτέβριων καὶ ὀκτόβριων καὶ ενα θεότοκάρη*[7] *καὶ ἕναν θισαυρον*[8]

κια. Ἄρα τὸ ἀφιερούμενον ἐπιτραχήλιον ἦτο μεταξωτὸν ἐξ ἐγχωρίας μετάξης, κατεργασθείσης εἰς τὸ μάγγανον.

1. *Ἄσημος ἄργυρος*, κοινῶς ἀσήμι, ὁ μὴ σεσημασμένος, κοπεὶς εἰς νομίσματα ἄργυρος καὶ ἐντεῦθεν πᾶν ἐξ ἀργύρου σκεῦος ἢ κόσμημα *ἀσημένιο* καλεῖται. Τὸ ῥῆμα *ἀσημώνω* ἔχει πολλὰς σημασίας. *Μάλαμα* δὲ εἶναι τὸ χρυσάφι, ἐξ οὗ παράγωγα μαλαματένιος μαλαματώνω. Κατὰ παλαιὰν συνήθειαν, διατηρουμένην μέχρι σήμερον, τὰς εἰκόνας, τὰ φύλλα τοῦ Εὐαγγελίου, τὰ ἐν τῷ ναῷ χρησιμοποιούμενα σκεύη, καλύπτουν δι᾽ ἐλασμάτων ἀργύρου καὶ πολλάκις χρυσοῦ. Τοῦτο εἶναι τὸ ἀσήμωμα, ἢ μαλαμάτωμα. Ἐν προκειμένῳ τὸ ἐπιτραχήλιον ἦτο χρυσοῦφαντον καὶ χρυσοκέντητον· Ρῆμα *ἀσημομαλαματώνω* ἀθησαύριστον.

2. *Ἀὴρ* καὶ κοινῶς μέχρι σήμερον *ἀέρας*, ὀνομάζεται τὸ κάλυμμα δι᾽ οὗ ὁ ἱερουργῶν ἱερεὺς καλύπτει τὸν ἅγιον Δίσκον καὶ τὸ ἅγιον Ποτήριον, μετὰ τὴν προετοιμασίαν τῶν Τιμίων Δώρων, συμβολίζει δὲ τὴν σινδόνην δι᾽ ἧς ὁ εὐσχήμων Ἰωσὴφ περιετύλιξε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τὴν ἀποκαθήλωσιν αὐτοῦ. Τὰ καλύμματα ταῦτα ἄλλοτε ἦσαν ἁπλούστερα, κατασκευαζόμενα ἐκ λινοῦ, ἢ ἄλλου μαλακοῦ ὑφάσματος, οὐχὶ σπανίως ὅμως καὶ ἐκ μετάξης, μὲ κεντήματα καὶ ἄλλας διακοσμήσεις.

3. *Ποδιὰ* προφανῶς εἶναι λευκὸν ὕφασμα πρὸς κάλυψιν τῆς Ἁγίας Τραπέζης, καταλλήλως ἐρραμμένη ὥστε νὰ καλύπτῃ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὰ πλάγια μέρη.

4. *Δίμιτος* (μίτος), ἐπιθ., ὁ ὑφασμένος μὲ δύο μίτους (κλωστές), ὡς ἐνταῦθα δίμιτη ποδιά, ἀλλὰ τὸ οὐδ. ἀπαντᾷ καὶ ὡς οὐσιαστικόν, ὕφασμα μὲ δύο μίτους ὑφασμένον, ὁ *δίπλαξ*. Ἡ λ. μίτος ἀρχαιοτάτη, σωζομένη μέχρι σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, λεγομένη ἄλλως καὶ *μιτάρι* μὲ βυζαντινὴν κατάληξιν.

5. *Ἀτλάζι* εἶναι στιλπνόν, κάπως σκληρὸν εἰς τὴν ἀφήν, ὕφασμα ἀπὸ καθαρὰν μέταξαν ἢ συνυφασμένην μὲ λίνον, ἔριον ἢ βάμβακα, τὸ παρὰ βυζαντινοῖς ὁλοσηρικὸν ἢ σηρικόν. Ἡ λέξις ξενική, ἐσχημάτισεν ἐπίθετον *ἀτλαζένιος*, διὰ τὴν δυσκολίαν δὲ τῆς προφορᾶς τοῦ συμπλέγματος τλ ἀνεπτύχθη μεταξὺ αὐτῶν φωνῆεν *ι*, ἀτιλάζι, καθὼς ἐπίσης συνέβη καὶ εἰς ἄλλα φωνητικὰ συμπλέγματα δυσπρόφερτα, οἷον καπνός>καπινός, ἀτμὸς> ἀτιμὸς κλπ.

6. *Μηναῖον* εἶναι βιβλίον περιέχον πάσας τὰς δι᾽ ἑκάστην ἡμέραν ἀκολουθίας τοῦ μηνός, μετὰ σχετικῆς διηγήσεως τοῦ βίου τοῦ ἑορταζομένου ἁγίου. Τὰ μηναῖα ἐξεδόθησαν ἐπισήμως ἐν Βενετίᾳ τὸ 1722, ἀνατυπωθέντα πολλάκις μέχρι τοῦ ΙΘ´ αἰῶνος, ὁπόθεν ἔκτοτε ἤρχισεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἀθήναις ἐπανέκδοσις.

7. *Θεοτοκάρι(ον)*, λειτουργικὸν βιβλίον, ἐν χρήσει ἰδίᾳ εἰς μονάς, περιέχον τὰ θεοτόκια ἢ παρακλητικοὺς κανόνας τῆς Θεοτόκου. Ἡ γνωστὴ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Θεοτοκαρίου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Κρητὸς μοναχοῦ Ἀγαπίου Λάνδου, ἐν Βενετίᾳ 1643, μεθ᾽ ἣν πολλαὶ ἠκολούθησαν, περὶ ὧν βλ. *Μ. Ι. Γ(εδεών)*, ἐν τῇ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, Τόμ. ΙΒ´, σελ. 531β. Ἐπ᾽ ἐσχάτων τὸ Θεοτοκάριον ἐξεδόθη εἰς τὴν σειρὰν τῆς Ἁγιορειτικῆς Βιβλιοθήκης μετὰ προλόγου ὑπὸ τοῦ Σεβ. πρ. Λεοντουπόλεως Σωφρονίου, ἐν Παρισίοις 1931.

8. Δαμασκηνὸς ὁ Στουδίτης, ὁ μετέπειτα Ἐπίσκοπος Λιτῆς καὶ ἐν συνεχείᾳ μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων βιβλίων ὑπῆρξε συγγραφεὺς καὶ 42 ἐν ὅλῳ λόγων εἰς διαφόρους τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑορτάς, οἱ ὁποῖοι ἐξεδόθησαν εἰς τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον: Βιβλίον ὀνομαζόμενον *Θησαυρός*, ἐν Βενετίαις

καὶ έναν συναξαριστί [1] *δαμασκηνον* [2] *καὶ ένα ηρμολόγιων* [3] *καὶ ένα ανθολόγη* [4] *το έχο αγορασμενο ιστον σπηρίδονα γερμόν* [5] *διὰ ψηχηκῖν μου σοτιριαν να εχουν να μνίμονεβουν καὶ εξῆς παρησία Θεὀδωρίτου αρχιερεως αναστασι καὶ κανέλας* [6] *θεοδοραχι καὶ γιὂργουλας καὶ διαμαντος καὶ ἰωάννου καὶ ζαχαρῆς ἀκομα ἐπροσίλοσα ένα καλημα τον ποτιρηου καπουχενιων* [7] *κομα-*

1570 τὸ πρῶτον, ἐπιμελείᾳ Μανουὴλ Μαλαξοῦ· Émil Legrand, ἔνθ' ἀνωτέρω, τόμ. II, Paris 1885, ἀριθ. 151, σελ. 12. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐσφαλμέναι εἶναι αἱ πληροφορίαι τοῦ *Ε. Γ. Π(αντελάκη)*, ἐν τῇ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, Τόμ. Η΄ σελ. 844, ἔνθ' ἀναφέρονται λόγοι 43 μὲ α΄ ἔκδοσιν τὸ 1528, καθὼς καὶ τοῦ *Γ. Ι. Κ(αρβελᾶ)*, ἐν τῇ Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, Τόμ. Β΄, σελ. 1134, ἔνθα ἀριθμοῦνται ὡσαύτως λόγοι 43 μὲ α΄ ἔκδοσιν 1578. Εἰς τὴν ἐκδιδομένην σημείωσιν ἐκ παραδρομῆς ἐγράφη: ἕνα συναξαριστὴν Δαμασκηνόν, ἀντὶ ἕνα Θησαυρὸν Δαμασκηνοῦ.

1. *Συναξαριστὴς* ὀνομάζεται τὸ βίους ἁγίων περιέχον ἐκκλησιαστικὸν βιβλίον, ἔχομεν δὲ τοιαύτας συλλογὰς τὰ *συναξάρια* ἤδη ἀπὸ τοῦ Β΄ μ. Χ. αἰῶνος, αἵτινες βάσιν ἔχουσαι τὰ μαρτυρολόγια κατηρτίσθησαν ὑπὸ διαφόρων συλλογέων. Ἡ ἀρτιωτέρα σύγχρονος συλλογὴ συναξαρίων εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1643 ἀρξαμένη καὶ συνεχιζομένη ἔτι καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν καθολικῶν κληρικῶν Βολλανδιστῶν, ὑπὸ τὸν τίτλον Acta Sanctorum, γενικώτερον δὲ συναξάρια καὶ ἁγιολογικὰ κείμενα περιέχουν τὰ ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1882 ἐκδιδόμενα Analecta Bollandiana. Αἱ δὲ ἀκολουθίαι τῶν ἁγίων πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν, ὧν ἀναγραφὴν βλ. ὑπὸ τοῦ L. Petit, Bibliographie des acolouthies Grecques, Βρυξέλλαι 1926. Διὰ τοὺς νεομάρτυρας, πλὴν τῶν ἰδιαιτέρων καὶ μεμονωμένων ἐκδόσεων, ὑπάρχει τὸ Νέον Λειμωνάριον καὶ τὸ Νέον Μαρτυρολόγιον.

2. Πρόκειται περὶ τοῦ Θησαυροῦ, τὸν ὁποῖον συνέγραψεν ὁ Δαμασκηνός, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ὑποσημ. 8

3. *Εἱρμολόγιον* εἶναι τὸ ἐκκλησιαστικὸν βιβλίον ποὺ περιέχει ἅπαντας τοὺς ποιηθέντας *εἱρμούς*, ἤτοι τροπάρια ἰδίας συνθέσεως καὶ μελῳδίας, πρὸς τὴν μελῳδίαν τῶν ὁποίων ρυθμίζονται τὰ ἑπόμενα εἰς αὐτὰ ὅμοια (ἐκ τοῦ *εἴρω*=προσαρμόζω). Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ Εἱρμολογίου ἐγένεντο Ἑνετίησι αφξη΄ (=1568), παρὰ Ἰακώβου τοῦ Μογκίνου· Émil Legrand, ἔνθ' ἀνωτ, σελ. 6, ἀριθ. 148. Μετὰ τὰς συνεχεῖς ἐκδόσεις τῆς Βενετίας ποὺ ἠκολούθησαν, ἀξιόλογος τελευταία ἔκδοσις τοῦ Εἱρμολογίου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ πρ. Λεοντουπόλεως Σωφρονίου, ἐν Παρισίοις 1932, εἰς τὴν σειρὰν τῆς Ἁγιορειτικῆς αὐτοῦ Βιβλιοθήκης.

4. *Ἀνθολόγιον* εἶναι συνοπτικὸν βιβλίον, περιέχον τὰς ἀκολουθίας τῶν κυριωτέρων ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, πρὸς εὔκολον ἀπόκτησιν τῶν ἀπορωτέρων ναῶν, τοῦ κλήρου καὶ τῶν πιστῶν. Ἡ πρώτη γνωστὴ ἔκδοσις τοῦ Ἀνθολογίου ἐγένετο ἐν Βενετίᾳ 1587, ἐπιμελείᾳ Ἐμμανουὴλ Γλυζωνίου τοῦ Χίου, πολλάκις ὅμως ἔκτοτε τὸ βιβλίον ἀνετυπώθη.

5. *Γερμὸς* ἐπώνυμον ἐν Δημητσάνῃ, κατ' ἄλλον τύπον Γερεμίας (Ἱερεμίας), ἀνῆκεν εἰς μίαν τῶν ἐξοχωτέρων οἰκογενειῶν τῆς Τουρκοκρατίας, διετηρεῖτο δὲ μέχρι πρό τινος. Ἤδη σώζεται τὸ τοπωνύμιον *γερεμαίικο*.

6. Ἀναστάσης καὶ Κανέλλα ἴσως ἦσαν οἱ γεννήτορες τοῦ Θεοδωρήτου.

7. *Καπουχένιον*=καμ(π)ουχένιον, δηλ. ἀπὸ καμ(π)ουχᾶ, ὅπερ ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ *κεμχά*. Ἡ λ. σημαίνει μεταξωτὸν ὕφασμα, ἐξ οὗ κατεσκευάζοντο τὰ ἐνδύματα τῶν αὐτοκρατόρων, τὰ ἄμφια τῶν Πατριαρχῶν, ἀρχιερέων κλπ., αἱ ποδώσεις τῶν

τιαστον καὶ ἕνα αντημισιων[1] *ἤγουν επιταφηον.*

Κατὰ τὸν μοναχὸν Καισάριον Δαπόντε καὶ τὸν Δημήτριον Προκοπίου, ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Θεοδώρητος, ὅστις ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω σημειώματος δὲν ἔζη πλέον κατὰ τὸ ἔτος 1730, ἐκ τῶν ἰδίων δ' αὐτοῦ ἀποκτημάτων ἀφιέρωσεν ἴσως ὁ Θ. Κριτὴς τὰ ἀνωτέρω εἰς Ἅγιον Γεώργιον Δημητσάνης, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ ἐκ Λακεδαίμονος μετέβη εἰς Ἅγιον Ὄρος, ἔνθα μετονομασθεὶς Θεοφάνης ἐμόνασεν ἐν ταπεινότητι [2]. Πότε ἐγένετο τοῦτο δὲν ἀναφέρεται. Ὡς εἴδομεν ὁ Θεοδώρητος, ὡς πρώην Λακεδαιμονίας, ὑπογράφεται εἰς ἐπίσημα πατριαρχικὰ γράμματα, μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1691. Ὁ τίτλος τοῦ *πρώην μητροπολίτου*, ὡς εἴπομεν, ἀνήκει εἰς παραιτουμένους ἀρχιερεῖς, δυναμένους νὰ συντελοῦν διὰ τῆς ὑπογραφῆς των εἰς ἐπικύρωσιν ἐπισήμου πατριαρχικοῦ γράμματος, ὅπερ ὅταν ἀπολύεται ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προϋποθέτει διαμονὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ ὑπογράφοντος, πλὴν τοῦ ὅτι οὗτος δέον νὰ ἔχῃ τὸ κῦρος ἑνὸς ἀξιώματος, ὅπερ οἱ καθαιρούμενοι προφανῶς δὲν εἶχον.

Ἑπομένως ὁ Θεοδώρητος κατὰ τὸ ἔτος 1691, ὅτε προσυπέγραψε δύο σημαντικὰ πατριαρχικὰ γράμματα ὡς πρώην Λακεδαιμονίας, δέον νὰ εὑρίσκετο ἐν τῇ βασιλευούσῃ καὶ νὰ εἶχε παραιτηθῆ τοῦ ἐν Λακεδαίμονι θρόνου. Ἂν τὰ παραδιδόμενα ὑπὸ τῶν Καισαρίου Δαπόντε καὶ Δ. Προκοπίου ἔχουν ἀληθείας, πάντως θὰ συνέβησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ Θεοδωρήτου--Θεοφάνους, ὅτε πολὺ πιθανὸν οὗτος νὰ κατέληξεν εἰς Ἄθω, ἔνθα ἡσυχίαν εὕρισκον πρώην μητροπολῖται καὶ πρώην πατριάρχαι.

Ὁ ἡμέτερος Θεοδώρητος ἐπὶ πλέον σημειοῦται μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων τῆς μητροπόλεως Λακεδαιμονίας καὶ ἄλλων ὁμόρων Ἐκκλησιῶν, προφανῶς ἵνα μνημονεύωνται ἐν τῇ προθέσει. Ἡ καταγραφὴ αὕτη εὑρίσκεται εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 39 χειρόγραφον κώδικα τῆς μονῆς Ἁγ. Τεσσαράκοντα, κατὰ τὸν δῆμον Θεραπνῶν τῆς Λακεδαίμονος [3], ἔνθα ἐν φ. 2α σημειοῦνται

εἰκόνων, τὰ καλύμματα τῆς Ἁγίας Τραπέζης κλπ. Ἡ γνῶσις τοῦ καμουχᾶ ἐξ Ἀνατολῆς εἰσήχθη ἐγκαίρως εἰς Ἑλλάδα, ἐνταῦθα ὅμως ἡ ὕφανσις αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο σπουδαῖον προσόν, διαλαλούμενον ὡς ἰδιαίτερον *παίνεμα* διὰ δημώδους στίχου :

Ξέρει κ' ὑφαίνει καμουχᾶ καὶ διάζεται βελοῦδο....

Ἄλλας τινὰς ἐνδιαφερούσας πληροφορίας περὶ καμουχᾶ βλ. παρὰ *Νίκῳ Α. Βέῃ*, ἐν τοῖς «Παναθηναίοις», Τόμ. ΙΑ΄ (1905/1906), σελ. 335.

1. *Ἀντιμήνσιον* (ἀντὶ+Mensa ;) εἶναι εἶδος φορητοῦ θυσιαστηρίου, ἀντικαθιστῶντος τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν, πρὸς τέλεσιν λειτουργίας ἐν ὑπαίθρῳ κλπ.

2. *Κ. Ν. Σάθα*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 109, 487. *Μελετίου* μητροπολίτου *Ἀθηνῶν* (τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων), ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 69.

3. *Ν. Α. Βέη*, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Θεράπναις μονῆς τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα, ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ», Τόμ. Η΄ (1904), σελ. 126.

τὰ ἀκόλουθα ὀνόματα ἀρχιερέων, ἄνευ συγχρόνου μνείας τῶν μητροπόλεων ἢ ἐπισκοπῶν εἰς ἃς ἀνῆκον: Παρθενίου, Καλλίστου, Θεοδωρήτου, Λαυρεντίου, Καλλινίκου, Συμεών, Ἀχιλλίου, Θεοκλήτου, Ζαχαρίου, Ἰωακείμ, Διονυσίου, Σωφρονίου, Ἰωάσαφ, Παρθενίου, Ραφαήλ, Νεοφύτου, Θεοφάνους, Παρθενίου, Σεραφείμ, Γενναδίου, Νεοφύτου, Λεοντίου, Θεοδοσίου, Διονυσίου, Παρθενίου, Γαβριήλ, Συμεών, Ἀνθίμου, Δανιήλ, Μακαρίου, Ἰωακείμ, Σωφρονίου, Δαμιανοῦ. Ἐν δὲ τῷ συνερραμμένῳ ὑπ᾽ ἀριθ. 20 κώδικι τῆς αὐτῆς μονῆς, ἐν φ. 2α ἐσημειώθη δέησις ὑπὲρ τῶν ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένων: Καλλινίκου, Χρυσάνθου, Καλλίστου, Ἀχιλλίου, Ἰωακείμ, Ἰωάσαφ, Ἰωάννου, Ἰωακείμ, Γενναδίου, Ἀνανίου, Διονυσίου, Ἰακώβου, Θεοδωρήτου, Δανιήλ, Ἱεροθέου, Διονυσίου, Παρθενίου. Ἔγραψαν διάφοροι χεῖρες μὲ διάφορον μελάνι.

Διάδοχος τοῦ Θεοδωρήτου ἐγένετο Κύριλλος[1], ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς ἐκλεγείς. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐπὶ βραχὺ παρέμεινε, διότι ἤδη ἀπὸ τοῦ 1681 ἀπαντᾷ μητροπολίτης Γεννάδιος.

II

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1685, ὡς γνωστόν, μέχρι τοῦ 1715, ἡ ἐν Πελοποννήσῳ Τουρκικὴ κατάκτησις διακόπτεται ἀπὸ τὴν τριακονταετῆ κατοχὴν τῆς χώρας ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν[2]. Εἰς τὴν ἀφθονίαν τῆς μετάξης καὶ κηρίου, τὴν πληθὺν τυροῦ, μαλλίων καὶ ἐλαίου, τὴν πλησμονὴν τῶν σιτηρῶν, βάμβακος καὶ βαλάνων, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἰδίων ἀριστοκρατῶν τῆς δύσεως[3], ἠδύναντο νὰ βασίζωνται σοβαρῶς αἱ ὠφέλειαι τῶν φιλεμπόρων, καὶ ἐπὶ πλέον ἐπ᾽ αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ὑπολογίζῃ βασίμως ἡ ἐπιδιωκομένη ἀναγέννησις τοῦ ἐμπορίου τῆς ἀνατολῆς, καθὼς δὲν ἀπέκρυπτεν ὁ Ἑνετὸς προνοη-

---

1. *Κ. Ν. Σάθα*, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 600· πρβλ. ἀνωτέρω, σελ 336, ὑποσ. 2.

2. Ἀρίστη μελέτη διὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας εἶναι ἡ τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ *Λεοπόλδου* Ranke, ὅστις τὸ 1829 ἐπιμελῶς ἐμελέτησε τὰς σχετικὰς ἐκθέσεις τῶν Ἑνετῶν διοικητῶν περὶ Πελοποννήσου. Ἡ ἐργασία ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ «Historisch—Politische Zeitschrift», Τόμ. II (1835), σελ. 405 κ. ἑξ., ἀναδημοσιευθεῖσα εἰς τὴν «Zur venetianischen geschichte», Τόμ. 42, μέρ. III (Λειψία 1878), σελ 283 κ. ἑξ. Τῆς ἐργασίας ὑπάρχει καὶ ἑλληνικὴ μετάφρασις ὑπὸ *Π. Καλλιγᾶ*, Οἱ Βενετοὶ εἰς Πελοπόννησον (1685-1715), ἐν τῷ «Ἐρανιστῇ», Τόμ. Β′ (1842/44), σελ. 36 κ. ἑξ., ὁπόθεν ἀνεδημοσιεύθη ἐν τῇ «Πανδώρᾳ», Τόμ. ΙΒ′ (1862), σελ. 553 κ. ἑξ. καὶ Τόμ. ΙΓ′ (1863), σελ. 25 κ. ἑξ. Διὰ τὰ κατὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ἑνετῶν ἐκ τῆς χώρας βλ. *Μιχ. Β. Σακελλαρίου*, Ἡ ἀνάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1715, ἐν τοῖς «Ἑλληνικοῖς», Τόμ. Θ′ (1936), σελ. 221 κ. ἑξ.

3. Ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἑνετοῦ προνοητοῦ Δομινίκου Γρίττη, βλ. *Π. Χιώτην* ἐν «Φιλίστορι», Τόμ. Β′ (1861), σελ. 221.

τὴς Κορνέρ [1]. Τὰ προσόντα ταῦτα τῆς Πελοποννήσου ἦσαν ἀρκούντως δελεαστικὰ διὰ τοὺς ἐμπόρους Ἑνετούς, διὰ νὰ ἐπιθυμοῦν διακαῶς τὴν δι᾿ ἄλλην μίαν φορὰν κατάληψιν τῆς χώρας. Ἀφ᾿ ἧς στιγμῆς λοιπὸν κατωρθώθη τοῦτο, ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ ἐπιδοθοῦν οἱ νέοι κύριοι τῆς χερσονήσου εἰς τὴν διὰ παντὸς μέσου παντοειδῆ ἐκμετάλλευσιν αὐτῆς. Ἄλλως τε δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ οἱ Ἑνετοὶ ἐπιπίπτουν κατὰ τῆς χερσονήσου. Ἤδη κατὰ τὴν ὑπερπόντιον ρωμαντικὴν ἐκστρατείαν τῶν σταυροφόρων κατὰ τὸν ΙΓ′ αἰῶνα, καθ᾿ ἣν ἡ Βενετία ὡς ἰσχυρὰ θαλασσία δύναμις ὑπῆρξε τὸ κίνητρον τῆς ἐπιχειρήσεως, ἡ ἀτυχὴς Πελοπόννησος ἐδοκίμασε τὸ πρῶτον τὴν μεγάλην πίεσιν τῶν ἐμπόρων Ἑνετῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπισημάνει τὸν ἄριστον ἐμπορικὸν λιμένα τῆς νήσου Κρήτης καὶ τὰς πλέον ἐπικαίρους θέσεις τοῦ Μορέως, Λακεδαιμονίαν, Πάτρας, Καλάβρυτα, Μεθώνην, Κορώνην κλπ. [2]. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, κατὰ τὸν ΙΕ′ καὶ ΙϚ′ αἰῶνα οἱ Ἑνετοὶ εἰς τὰς παρ᾿ αὐτῶν κατεχομένας χώρας καὶ νήσους τὰς γνωστὰς μεθόδους ἐφήρμοσαν, διὰ νὰ κρατοῦν ἐν ταπεινώσει τὰς χώρας καὶ οὕτως ἀποβαίνῃ ἡ διοίκησις εὐχερὴς καὶ σταθερά [3]. Διὰ τοῦτο ἐξ ὅλων τῶν Φράγκων ἐθεώρει ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τοὺς Ἑνετοὺς τοὺς πλέον ἀπεχθεῖς ἐπιδρομεῖς. Ὁ δόλος, ἡ ἐπιβουλή, ἡ κακὴ πίστις, ὁ δηλητηριώδης μακιαβελισμός, ἦσαν τὰ κύρια γνωρίσματά των [4].

Ἡ Πελοπόννησος, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῆς Γαληνοτάτης Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, διῃρέθη εἰς ἑπτὰ διοικητικὰ τμήματα (νομούς), ἤτοι Ἀχαΐας, Ἠλείας, Μεθώνης, Κορώνης, Κελεφᾶ, Μονεμβασίας, Ρωμανίας. Ἡ Λακεδαιμονία ὑπήχθη, μετὰ τῆς Μονεμβασίας καὶ τοῦ Ἕλους, ὑπὸ τὸν νομὸν Μονεμβασίας [5].

Κατὰ τὸ τριακονταετὲς τοῦτο διάστημα τῆς Ἑνετικῆς κατοχῆς τῆς Πελοποννήσου, ἡ θέσις τῶν Ἑνετῶν οὐδόλως ὑπῆρξε σταθερά. Ἐν τούτοις, εἰς τὰς πλείστας ἐκδηλώσεις τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ λαοῦ τῆς χώρας οἱ Ἑνετοὶ προσεπάθησαν νὰ εἰσαγάγουν, καὶ σχεδὸν ἐπέβαλον, τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀντιλήψεις περὶ διοικήσεως, αἵτινες ριζικῶς διέφερον τῶν Τουρ-

1. *Σπ. Π. Λάμπρου,* Ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις τοῦ Βενετοῦ προνοητοῦ *Κορνέρ,* ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας» Τόμ. Β′ (1885), σελ. 285.

2. Ad. Struck Mistra, Eine mittelalterliche ruinenstadt. Wien und Leipsig 1910, σελ. 4-5.

3. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου χαρακτηριστικῶς συμφωνοῦν οἱ γράψαντες Βενετοὶ καὶ ξένοι περὶ τῆς περιόδου τῆς Ἑνετικῆς κατοχῆς (Daru, Sismondi, Blanchet, Saint Sauveur, Μελίκης κλπ.), βλ. *Μ. Γεδεών,* ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», Τόμ. Κ′ (1900), σελ. 11-12.

4. *Ι. Γενναδίου,* Ὁ Μοροζίνης ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Ἀθήναις 1685—1688, ἐν Ἀθήναις 1929, σελ. 23.

5. *Σπ. Π. Λάμπρου,* Τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας καὶ ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις τοῦ προνοητοῦ Μαρίνου Μικιέλ, εἰς τὰ *τοῦ αὐτοῦ,* Ἱστορικὰ Μελετήματα, ἐν Ἀθήναις 1884, σελ. 194-195.

κικῶν. Μέχρι τοῦδε ὁ λαὸς τῆς Πελοποννήσου, παρὰ τὰς ἐν γένει ἀθλιότητας τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως, εἶχε συνηθίσει νὰ πληρώνῃ τὸ ἐκ 10 τὸ πολὺ σκούδων καθωρισμένον ἐτήσιον χαράτσι εἰς τὸν Ὀθωμανὸν κατακτητὴν καὶ ν' ἀπολαμβάνῃ περαιτέρω κἄποιας πλασματικῆς ἔστω ἐλευθερίας, νὰ τραγουδᾷ π. χ., νὰ χορεύῃ, νὰ διασκεδάζῃ σχεδὸν ἀνενόχλητος. Ἤδη — καθὼς διηγεῖται ὁ Γάλλος περιηγητὴς καὶ συγγραφεὺς Λαμοτραὶ (1674—1743)—ἡ ζωὴ τῶν Μοραϊτῶν ὑπὸ τοὺς Ἑνετοὺς ἐχειροτέρευσε, μολονότι οἱ Ἐνετοὶ ἦλθον εἰς Πελοπόννησον ὡς ἐλευθερωταὶ καὶ φορεῖς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τούτοις—κατὰ τὸν Λαμοτραὶ πάντοτε—οἱ Ἑνετοὶ μεθυσκόμενοι ἥρπαζον πᾶν ὅ,τι εὕρισκον, οἱ στρατιῶται διενυκτέρευον πολλάκις εἰς τὰς οἰκίας τῶν ὑποδούλων, οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ ἔφθανον μέχρις ἁρπαγῆς τῶν γυναικῶν καὶ θυγατέρων τῶν Ἑλλήνων. Ἄν τις ἐτόλμα νὰ παραπονεθῇ, θὰ ἐκακοποιεῖτο. Διὰ τοῦτο οἱ κάτοικοι τῆς Μεθώνης δὲν ἀπέκρυπτον ἀπὸ τὸν Γάλλον περιηγητὴν τὴν προτίμησίν των πρὸς τοὺς Τούρκους [1]. Παροιμιώδης ἀπέμεινεν ἡ φράσις τοῦ δουκὸς Νοταρᾶ: κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκου ἢ καλύπτραν λατινικήν [2].

Ἀλλ' ἡ ἀνάμνησις τῆς σελίδος ταύτης εἰς τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας, ποὺ ἔζησαν τὴν πρόσφατον περίοδον τῆς Ἰταλικῆς κατοχῆς ἐν Ἑλλάδι, καθ' ἣν δι' ἄλλην μίαν φορὰν ἐφηρμόσθησαν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων παρόμοιαι καὶ βελτιωμέναι μέθοδοι διοικήσεως, καταντᾷ ἰδιαιτέρως ἐπίκαιρος.

Μὲ τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν εἰς τὸν τρόπον καὶ τὴν μέθοδον διακυβερνήσεως τῆς Πελοποννήσου καὶ μὲ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἅμιλλαν τῶν κατὰ καιροὺς συνδίκων καταστιχωτῶν, εἰσέρρεον εἰς τὸ δημόσιον Ἑνετικὸν ταμεῖον σεβαστὰ ποσά, προερχόμενα ἐκ βαρυτάτων φορολογιῶν, ἐνοικιάσεων, ἐκμισθώσεων, ἐκπλειστηριασμῶν κτημάτων κλπ. Τούτων πλήρεις καὶ λεπτομερεῖς πίνακας παρεῖχον ἑκάστοτε εἰς τὴν δημοκρατίαν διὰ τῶν περιφήμων ἐκθέσεών των οἱ Ἑνετοὶ προνοηταί.

Μέσον ἀποτελεσματικὸν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν σαφῶν πολιτικῶν καὶ ἐμπορικῶν σκοπῶν τῶν Ἑνετῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἐθεωρήθη ἡ Ἐκκλησία, ἥτις καὶ ἐδοκίμασεν ὅλον τὸ βάρος καὶ τὴν πίεσιν τῆς Ἑνετικῆς διοικήσεως. Καὶ ἐνῷ αἱ ἐπιδιώξεις τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας ἐξυπηρετήθησαν σοβαρῶς διὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἡ τελευταία αὕτη δὲν παρέλιπε νὰ ἐργασθῇ καὶ δι' ἴδιον αὐτῆς ὄφελος. Οὕτω μεταξὺ τῶν πρώτων καὶ σοβαρωτέρων φροντίδων τῶν Ἑνετῶν ὑπῆρξεν ἡ μεταφύτευσις εἰς Μορέαν τοῦ καθολικοῦ λατινικοῦ δόγματος [3]. Εἶχον παρέλθει ἀρκετοὶ αἰῶνες, ἀφ' ὅτου

---

1. De la Motraye, Uoyage en Europe, Asie et Afrique, Τόμ. Α', Χάγη 1727, σελ. 462.

2. *Ι. Γενναδίου*, Ὁ Μοροζίνης ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Ἀθήναις 1685 - 1688, ἐν Ἀθήναις 1929, σελ. 24.

3. L. Ranke—*Π. Καλλιγᾶ*, Οἱ Βενετοὶ εἰς Πελοπόννησον (1685-1715), ἐν τῷ

τὸ πρῶτον ἐπεχειρήθη οὐχὶ ἄνευ ἀποτελέσματος ὑπὸ τῶν σταυροφόρων ὁ ἐκλατινισμὸς καὶ ἡ καθολικοποίησις τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὅμως ἡ πικρὰ πεῖρα τῶν Πελοποννησίων δὲν εἶχεν ἐξαλειφθῆ. Ἤδη ἐπιέζετο ἅπαξ ἔτι ὁ λαὸς νὰ φραγκεύσῃ. Τὸ νέον τοῦτο ἐγχείρημα ἐμπιστεύονται τώρα οἱ Ἑνετοὶ εἰς τὰ ποικίλα μοναχικὰ τάγματα, ποὺ εἰσήρχοντο εἰς Πελοπόννησον[1] καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου εἰς τοὺς διαφόρους προνοητάς, οἱ ὁποῖοι πᾶν μέσον μεταχειριζόμενοι ἐμηχανεύοντο νὰ ἐξαρθρώσουν τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, ὥστε ν᾽ ἀποβῇ εὔκολος ἡ κατ᾽ ἀρχὴν διείσδυσις τῆς Δυτικῆς, μέχρι πλήρους ἐγκαταστάσεώς της. Καὶ ἐνῷ χωρὶς ἀκόμη νὰ ἔχῃ ὁλοκληρωθῇ ἡ κατάκτησις τῆς χώρας, τόσον ζωηρῶς ἐργάζονται οἱ Ἑνετοὶ νὰ ἐπιβάλουν βιαίως τὸν παπισμὸν ἐν αὐτῇ. ἤδη κατὰ τὸ 1689, ὅτε ἡ Μονεμβασία ἐξακολουθεῖ ν᾽ ἀνθίσταται, ὁ Σουλτάνος Σουλεϊμὰν ἀναγκάζεται ν᾽ ἀποφυλακίσῃ ἀπὸ τὸ κάτεργον καὶ ν᾽ ἀνακηρύξῃ ἡγεμόνα τοῦ Μορέως τὸν Μανιάτην Λυμπεράκην[2], ἵνα δι᾽ αὐτοῦ ἐκμεταλλευθῇ τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ λαοῦ.

Ὁ καθολικὸς Ἀρχιεπίσκοπος Ναυπλίου Ἄγγελος Μαρία Καρλίνης παρέχει κατὰ τὸ 1705 τὴν καλυτέραν συνταγὴν πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, διὰ μίαν συστηματικὴν καὶ πλήρη ἐπικράτησιν μέσῳ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἐντεῦθεν δὲ δύναταί τις νὰ εἰσέλθῃ βαθέως εἰς τὴν Ἑνετικὴν νοοτροπίαν. Ν᾽ αὐξηθῇ—λέγει—τὸ κάλλος τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας εἰς βαθμὸν ποὺ τουλάχιστον νὰ παρομοιάζῃ τὴν τῶν Γραικῶν. Κοσμήματα εὐγενῆ εἰς τὰς ἐκκλησίας, συμφέροντα κατάλληλα διὰ τοὺς ἱερεῖς, καὶ ἀριθμὸς ἀρκετὸς πατέρων, μοναστήρια καὶ κοινόβια ἐπίζηλα διὰ τὰς οἰκοδομάς, διὰ τὰ συμφέροντα, διὰ τὸ πλῆθος τῶν μοναζόντων, ἰδοὺ αἱ φωναὶ αἱ ὁποῖαι κραυγάζουσαι τὸ συμφέρον θὰ ἔκρουον ἰσχυρῶς τὰς ψυχὰς τῶν Ρωμαίων κληρικῶν καὶ θὰ ἔσυρον πολλοὺς εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια τῶν Λατίνων...[3].

Κατὰ τὴν μέχρι τοῦδε ὑπάρχουσαν καὶ ἐπικρατοῦσαν τάξιν πραγμάτων ἐν Πελοποννήσῳ, στενόταται διετηροῦντο αἱ μεταξὺ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρ-

---

«Ἐρανιστῇ», Τόμ. Β΄ (1842/44), σελ. 853, ἐν τῇ «Πανδώρᾳ», Τόμ. ΙΓ΄ (1862/63), σελ. 25.

1. *Σπ. Λεβιάζη*, Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τῶν Δυτικῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, ἐν τῷ «Παρνασσῷ», Τόμ. Β΄ (1894/95), σελ. 613. *Περ. Γ. Ζερλέντη*, Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἐπὶ Ἑνετῶν ἔτεσι 1685-1715, ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 17.

2. Τὸ φαινόμενον εἶναι χαρακτηριστικόν. Ὁ Σουλτάνος ζητεῖ νὰ προκαλέσῃ τὴν ἀντίδρασιν τῶν χριστιανῶν κατὰ τῆς βιαίας ἐπιβολῆς τοῦ καθολικοῦ δόγματος ὑπὸ ὁμοδόξων· *Ἀθ. Κομνηνοῦ-Ὑψηλάντου*, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σελ. 199. Οἱ Τοῦρκοι διὰ λόγους πολιτικοὺς δὲν ἔβλεπον μὲ καλὸν ὄμμα τὴν καθολικὴν προπαγάνδαν· *Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου*, Φωτίειος Βιβλιοθήκη Μέρ. Α΄ σελ. 11, 69—70.

3. *Ἰω. Ν. Σταματέλου*, Αἱ ἐν Πελοποννήσῳ σκευωρίαι κατὰ τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων τῷ 1705, ἐν τῷ «Παρνασσῷ», Τόμ. Β΄ (1878), σελ. 472.

χείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἐκεῖ Ἐκκλησιῶν παλαιόταται σχέσεις. Διότι, ὡς γνωστὸν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, πρὸς τὴν ὑψίστην Ἐκκλησιαστικὴν Ἀρχὴν τὸ ὑπόδουλον Γένος ἀπέβλεπε μὲ βαθὺν καὶ παντοτινὸν σεβασμόν, αἱ δὲ Ἐκκλησίαι τῆς ἐπικρατείας, μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ βασιλείου, οὐδέποτε ἠρνήθησαν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς αὐτὴν καθιερωμένων ὑποχρεώσεων, ἰδίᾳ οἰκονομικῶν, προερχομένων ἀπὸ τὰ *ἐτήσια φιλότιμα* τῶν μητροπόλεων, Ἀρχιεπισκοπῶν καὶ σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων. Τὴν ἀποστολὴν τῶν φιλοτίμων εἰς Κωνσταντινούπολιν εὗρον ἐν πλήρει ἰσχύι οἱ Ἑνετοί, ἐλθόντες εἰς Πελοπόννησον [1]. Ἀλλὰ πρωτίστη φροντίς των ὑπῆρξε νὰ προσβάλουν τὸ κῦρος τῶν ἰσχυροτάτων πατριαρχικῶν χρυσοβούλλων καὶ λοιπῶν γραμμάτων, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἀποκρύπτουν οἱ προνοηταὶ πρὸς χαλάρωσιν τῶν σχέσεων τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον. Ὁ προνοητὴς Γριμάνης μάλιστα ὑπερηφανεύεται ὅτι, ἐν τῇ σφοδρᾷ ἐπιθυμίᾳ των νὰ ἴδουν τὰ πατριαρχικὰ διατάγματα ἐστερημένα παντὸς κύρους, ὡς τὰ τοῦ Πάπα, κατώρθωσε νὰ μείνῃ ἀνεκτέλεστον πατριαρχικὸν χρυσόβουλλον [2].

Διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει διοίκησιν, εἶχε προταθῆ ἀρχικῶς νὰ συγκροτῆται εἰς Μορέαν εἶδός τι Συνόδου, οὕτως ὥστε κατὰ τὸ δοκιμασθὲν ἤδη Φραγκικὸν σύστημα, νὰ συνέρχωνται ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ἑνετοῦ πρίγκιπος Φράγκοι καὶ Ρωμαῖοι Ἐπίσκοποι, ὑπὸ τῶν ὁποίων νὰ ἐκλέγεται Ἕλλην μητροπολίτης *πρωτεύων*, ἐξ οὗ νὰ ἐξαρτῶνται πνευματικῶς ὅλοι οἱ Ρωμαῖοι [3]. Ἀλλ' ὁ καθολικὸς Ἀρχιεπίσκοπος Ναυπλίου Καρλίνης, εὕρισκεν ἀσύμφορον τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ τοιούτου σχεδίου, διότι κατ' οὐσίαν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις θὰ παρέμενεν εἰς χεῖρας τῶν Γραικῶν [4]. Ἀντιθέτως ὁ Λατῖνος ἀρχιερεὺς εἶχε νὰ εἰσηγηθῆ ἴδιον σχέδιον, ὅπερ ἐφαρμοζόμενον θὰ ὑπέτασσεν εἰς τὰ ἴδια ἀσφαλῶς καὶ ἀκόπως—ἂν καὶ βραδέως—τοὺς ἀποστατήσαντας ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ρώμης, πλανηθέντας καὶ θεληματικῶς τεθέντας ὑπὸ πλαστὴν κεφαλήν, τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως! [5] Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦ Καρλίνη ἦτο αὐτὸ τὸ σχέδιον ὅλων τῶν ὀργάνων τῆς Ἑνετικῆς ἐξουσίας ποὺ ὡμίλησεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Ἡ ἀντιμετώπισις λοιπὸν τοῦ ζητήματος ὑπῆρξεν ἑνιαία καὶ ἐπίμονος.

---

1. *Σπ. Π. Λάμπρου*, Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου, ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας», Τόμ. Ε' (1899/1900), σελ. 650.

2. Ranke - *Καλλιγᾶ*, ἔνθ' ἀνωτ., ἐν τῷ «Ἐρανιστῇ», Τόμ. Β' (1842/44), σελ. 855, πρβλ. ἐν «Πανδώρᾳ», Τόμ. ΙΓ' (1862/63), σελ. 26.

3. *Ἰω. Ν. Σταματέλου*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 470.

4. *Αὐτόθι*, σελ. 470 - 471.

5. *Αὐτόθι*, σελ. 468.

Πρὸς ἀποξένωσιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχείου ἀπὸ τὰς Ἐκκλησίας Πελοποννήσου πρώτη πρᾶξις ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ διακοπὴ τῆς ἀποστολῆς τῶν φιλοτίμων εἰς Κωνσταντινούπολιν, οὕτως ὥστε νὰ ἐκλείψουν οἱ μόνιμοι ἢ ἔκτακτοι πατριαρχικοὶ ἔξαρχοι, οἱ ἐπιφορτισμένοι τὴν εἴσπραξιν τῶν πατριαρχικῶν δικαιωμάτων [1], οἱ τόσον στενοχωροῦντες τοὺς Ἑνετοὺς ἁρμοστάς [2]. Ἡ εἴσπραξις τῶν δικαιωμάτων τοῦ πατριάρχου, τελοῦντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἡ ἐξαγωγὴ τόσου χρήματος ἀπὸ χώραν Ἑνετοκρατουμένην, ἐθεωρήθη σύστημα μισητόν, ἀνυπόφορον καὶ πολιτικῶς ἀσύμφορον [3]. Διὰ τοῦτο οἱ Ἑνετοὶ ἰδιαιτέρως προσέχοντες τὸ ζήτημα, εὐθὺς ἀπὸ τοῦ 1687 ἐζήτησαν γνωμοδότησιν ἀπὸ τοὺς συμβούλους τῆς πολιτείας. Καὶ οὗτοι μὲν ἐπρότειναν τὴν μεταφορὰν τῶν δικαιωμάτων ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας Ἐπισκόπων εἰς Ἑνετίαν, ἀλλὰ πολιτικώτερον ἐνεργοῦσα ἡ Βουλή, τὸ ἔργον ἀνέθηκεν εἰς τὰς ὑπὸ τῆς Δημοκρατίας συσταθείσας καὶ ἐλεγχομένας Κοινότητας [4].

Διὰ νὰ μὴ γίνῃ δὲ ἀντιληπτὸν τὸ πρᾶγμα καὶ δημιουργηθῇ ἀσύμφορος θόρυβος, ἀντὶ οἱ Ἑνετοὶ ν' ἀπαγορεύσουν τὴν ἀποστολὴν τῶν πατριαρχικῶν ἐτησίων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπεχείρησαν πολιτικώτατα τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ μέτρου ἐκ τῶν πλαγίων. Μέχρι τοῦδε ἑκάστη οἰκία ἐπλήρωνεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τοῦ τόπου $^1/_4$ τοῦ ριαλίου ἐτησίως, ἕκαστος δὲ ἱερεὺς 3 ριάλια, ὧν τὸ ἥμισυ ἐλάμβανεν ὁ πατριάρχης. Οἱ Ἑνετοὶ ἐμείωσαν τὰ ποσὰ ταῦτα, ὁρίσαντες $^1/_8$ τοῦ ριαλίου δι' ἑκάστην οἰκίαν, δύο δὲ διὰ τοὺς ἱερεῖς [5]. Ἀλλὰ πρὸς πρόληψιν διαμαρτυριῶν τῶν ἀρχιερέων, παρεχώρησαν εἰς αὐτοὺς ἀκίνητα κτήματα [6]. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ Ἑνετοὶ ἐτήρησαν πιστῶς τὴν ἀρχήν, νὰ τιμοῦν καὶ κολακεύουν ἐπιφανειακῶς τὸν ἀνώτερον κλῆρον, συμπεριφερόμενοι μὲ ἁβρότητα καὶ γλυκύτητα ὁσάκις ἡ σκληρότης τῆς ἐξουσίας δὲν ἔφερεν ἀποτέλεσμα. Τὸ πρᾶγμα ὁμολογεῖ αὐτὸς ὁ Γριμάνης [7], ὁ δὲ Λατῖνος Ἀρχιεπίσκοπος Ναυπλίου Καρ-

1. *Περ. Γ. Ζερλέντη*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 13-14.

2. *Ἰω. Ν. Σταματέλου*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 469, 475.

3. *Σπ. Π. Λάμπρου*, Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 698. Ranke—*Καλλιγᾶ*, ἔνθ' ἀνωτ., ἐν τῷ «Ἐρανιστῇ», Τόμ. Β' σελ. 855, ἐν τῇ «Πανδώρᾳ», Τόμ. ΙΓ' σελ. 26.

4. *Αὐτόθι*, ἐν τῷ «Ἐρανιστῇ», Τόμ. ΙΒ' σελ. 854, ἐν τῇ «Πανδώρᾳ», Τόμ. ΙΓ' σελ. 26.

5. *Σπ. Π. Λάμπρου*, Ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις τοῦ Βενετοῦ προνοητοῦ Κορνέρ, ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας», Τόμ. Β' (1885/88), σελ. 286. Πρβλ. *τοῦ αὐτοῦ*, Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου, αὐτόθι, Τόμ. Ε' (1899/900), σελ. 650.

6. Ranke—*Καλλιγᾶ*, ἔνθ' ἀνωτ., «Ἐρανιστής», Τόμ. Β', σελ. 854, «Πανδώρα», Τόμ. ΙΓ' σελ. 26.

7. *Αὐτόθι*, «Ἐρανιστής», Τόμ. Β', σελ. 855-856, «Πανδώρα», Τόμ. ΙΓ', σελ. 27.

λίνης συμβουλεύει μετὰ πολλῆς σοβαροφανείας ὕπουλον τρόπον μεταχειρίσεως τῶν Γραικῶν. Ὁσάκις—λέγει—ἡ Ἑνετικὴ Ἀριστοκρατία δὲν εἶχε τὴν εὐχέρειαν νὰ ἐνεργῇ ἐλευθέρως κατὰ τὴν διακυβέρνησιν τῶν Ἑλλήνων, ὤφειλε νὰ προσποιῆται καὶ νὰ ὑποκρίνεται. Διότι κατὰ τὸ πολιτικὸν τοὺς Ρωμαίους πρέπει νὰ τοὺς κυβερνᾷ ἡ αὐστηρότης, κατὰ δὲ τὸ δογματικὸν νὰ τοὺς νικᾷ μία ἀγάπη, τόσον τεχνική, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι οὐδὲν ἐνεργεῖ, καὶ ὅμως αὐτὴ νὰ ἐνεργῇ τὸ πᾶν [1].

Ὁ Ranke γράφει ὅτι ὁ Πατριάρχης ἐλάμβανε τὸ ἥμισυ τῶν εἰσοδημάτων ἑκάστου Ἐπισκόπου [2]. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο αἱ πληροφορίαι τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ κατωτέρω θεωρεῖ τὸν πατριάρχην πρωταγωνιστὴν ἀπαραδειγματίστου σιμωνίας καὶ ἀνυποφόρου καταχρήσεως [3], εἶναι ἐσφαλμέναι. Πρῶτον διότι οἱ Ἐπίσκοποι ἐξηρτῶντο ἀπὸ τοὺς μητροπολίτας καὶ ἔναντι τῶν τελευταίων τούτων κυρίως ὑπεῖχον ὑποχρεώσεις. Δεύτερον διότι, ἔναντι τῶν παντοειδῶν εἰσοδημάτων τῶν μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων αὐτοκεφάλων καὶ σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων, τὸ ὑπὲρ τοῦ πατριάρχου προοριζόμενον ποσοστὸν ἔναντι τῶν ἀντιμετωπιζομένων σοβαρῶν ὑποχρεώσεων τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἦτο μηδαμινόν. Τὸ πρᾶγμα διδασκόμεθα ἀπὸ πλείστας περισωθείσας πατριαρχικὰς ἀποδείξεις. Ὁ Ranke ἐστηρίχθη προφανῶς ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν τῶν Ἑνετῶν προνοητῶν, αἱ ὁποῖαι τοὐλάχιστον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀξιόπιστοι. Ὁ προνοητὴς Ἰάκωβος Κορνὲρ π. χ. διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὰς σχετικὰς ἑνετικὰς ἐνεργείας ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων Πελοποννήσου, προβάλλει τὴν κατάπτωσιν τῆς θρησκείας ἀπὸ τὰς καταχρήσεις τῶν σιμωνιακῶν ἱερέων, προσθέτων ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ ὅτι μὲ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἀνεξιθρησκείαν (!) καὶ τὰς λοιπὰς μεταβολὰς τῶν Ἑνετῶν πολλὰ κακὰ διωρθώθησαν καὶ δὴ ἐπεδιώχθη νὰ μὴ ἀποξενοῦνται αἱ Ἑλληνικαὶ Ἐκκλησίαι τῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας ἀποκτηθέντων κτημάτων [4].

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Ranke, πιστεύων ὅτι ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς Δύσεως ἐβελτιώθη ἡ κατάστασις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἐγένετο καλυτέρα διαχείρισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων, ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὰ μυστήρια χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, ἀντὶ ξυλίνων καὶ

1. *Ἰω. Ν. Σταματέλου*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 471.

2. Ἔνθ' ἀνωτέρω, «Ἐρανιστής», Β' 854, «Πανδώρα», ΙΓ' 26.

3. *Αὐτόθι*, «Ἐρανιστής», Β' 854, «Πανδώρα», ΙΓ' 26. Ὁ Ranke μεταξὺ τῶν ἀρχιερέων Πελοποννήσου ἐξαιρεῖ τοὺς μητροπολίτας Παλ. Πατρῶν, Λακεδαιμονίας καὶ Μονεμβασίας, βάσει τῶν προνοητῶν πάντοτε, τοὺς δὲ ἄλλους κληρικοὺς συλλήβδην θεωρεῖ σιμωνιακούς, χρωματιζομένους, πωλοῦντας τὰς εὐχὰς καὶ τὰς εὐλογίας τῆς Ἐκκλησίας.

4. *Σπ. Π. Λάμπρου*, Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἔκθεσις τοῦ Βενετοῦ προνοητοῦ Κορνέρ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 285-286. *Περ. Γ. Ζερλέντη*, Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία...., σελ. 6, 9.

κασσιτερίνων, καθὼς ἐπίσης ἐπεβλήθη ἡ κοσμία στολὴ τοῦ κλήρου[1].

Λίαν περίεργον πρᾶγμα φαίνεται, νὰ ὁμιλοῦν οἱ Ἑνετοὶ περὶ ἀνεξιθρησκείας, καθ' ἣν στιγμὴν αὐτοὶ μετέβαλον καὶ αὐτὰ τὰ Τουρκικὰ τεμένη εἰς Φραγκικοὺς ναοὺς[2] καὶ ποικιλοτρόπως ἐπίεσαν τὸν λαὸν τῆς Πελοποννήσου νὰ δεχθῇ τοὺς φραγκοπαπάδες των[3], πᾶν μέσον μεταχειρισθέντες πρὸς προσηλυτισμὸν τῶν ὀρθοδόξων καὶ σχολεῖα ἀκόμη προπαγανδιστικὰ τοῦ καθολικισμοῦ ἱδρύσαντες, μὲ δυτικοὺς μοναχοὺς διδασκάλους[4]. Ἐπιεικῶς ἀνεξιθρήσκους χαρακτηρίζει τοὺς Ἑνετοὺς καὶ ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς Σπ. Λάμπρος, ὅστις καὶ ἱκανὰς δικαιολογίας εὗρεν εἰς τὰς ἐκτιθεμένας ὑπὸ τῶν προνοητῶν ἀντιθρησκευτικὰς ἀπόψεις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπικρατοῦσαν θρησκευτικὴν κατάστασιν καὶ τὰ ληφθέντα μέτρα πρὸς δῆθεν βελτίωσιν αὐτῆς[5]. Ἐπὶ διαφορετικῆς βάσεως τοποθετεῖ τὸ ζήτημα, ἰσχυρῶς ἀντιλέγων ὁ ἱστοριοδίφης Περικλῆς Ζερλέντης[6], αἱ ἀπόψεις τοῦ ὁποίου εὑρίσκουν τὴν δικαίωσίν των ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἀποκαλυπτικὰς τῶν Ἑνετικῶν διαθέσεων προτάσεις τοῦ καθολικοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καρλίνη[7].

Ἐὰν τὸ βασίλειον τοῦ Μορέως—λέγει ὁ καθολικὸς ἀρχιερεὺς—ἦτο τόσον πλούσιον ἀπὸ λατίνους, ὅσον τῆς Γαλλίας ἀπὸ καθολικούς, θὰ ἰατρεύετο ὁ Μορέας ἀπὸ τοὺς ἀχωνεύτους χυμοὺς τῶν Γραικῶν[8]. Μεταξὺ τῶν ἄλλων δὲ περιφήμων ἰδεῶν του, συνεβούλευε νὰ ἐπιβληθῇ φορολογία ὑπὲρ τοῦ Πάπα, καθ' ὃν τρόπον εἰσεπράττετο ἡ τοῦ Πατριάρχου, πρὸς πρόληψιν δὲ τυχὸν ἐξεγέρσεως τοῦ λαοῦ ἐπρότεινε νὰ δηλωθῇ ὅτι ἡ φορολογία εἰσπράττεται διὰ λογαριασμὸν τοῦ Πατριάρχου, πρὸς ὃν δῆθεν δ' ἀπεστέλλετο μερίμνῃ τοῦ πρίγκιπος, ὅστις ὅμως θὰ εὕρισκε τὸν τρόπον νὰ κρατήσῃ τὸ ὅλον ἢ μέρος τοῦ ποσοῦ ποὺ ἔμελλε νὰ συγκεντρωθῇ[9].

(Συνεχίζεται τὸ τέλος)

---

1. Ranke—*Καλλιγᾶ*, ἔνθ' ἀνωτ., «Ἐρανιστής», Β' 856, «Πανδώρα» ΙΓ' 27.

2. *Σπ. Δεβιάζη*, Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ τῶν Δυτικῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 613. *Περ. Γ. Ζερλέντη*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 16.

3. *Αὐτόθι*, σελ. 17-18, 10.

4. Ranke—*Καλλιγᾶ*, ἔνθ' ἀνωτ., «Ἐρανιστής», Β' 856-857, «Πανδώρα», ΙΓ' 27. *Π. Γ. Ζερλέντη*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 8. *Ι. Ν. Σταματέλου*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 472.

5. *Σπ. Π. Λάμπρου*, Τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας καὶ ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις τοῦ Μαρίνου Μικιέλ, εἰς τὰ *τοῦ αὐτοῦ*, Ἱστορικὰ Μελετήματα, ἐν Ἀθήναις 1884, σελ. 197-198. *Τοῦ αὐτοῦ*, Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἔκθεσις τοῦ Βενετοῦ προνοητοῦ Κορνέρ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 285-286.

6. Ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 10 κἑξ., 16 κἑξ.

7. *Ἰω. Ν. Σταματέλου*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 468 κἑξ.

8. *Ἰω. Ν. Σταματέλου*, ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 468.

9. *Αὐτόθι*, σελ. 475.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Ἡ προσωπικότης Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, Ἀθῆναι 1948, 8ον σελ. 69. Ὁ περὶ τῆς ἐν Ρωσίᾳ δράσεως τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ (†1556) ἐν εἰδικῇ ὑπὸ τὰ πιεστήρια μονογραφίᾳ ἀσχολούμενος καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς κ. Γρ. Παπαμιχαὴλ ἐν τῇ προκειμένῃ πραγματείᾳ ἀσχολεῖται περὶ τῆς προρωσικῆς δράσεως αὐτοῦ, καί, ἐπὶ τῇ βάσει νέων στοιχείων, ἐξετάζει τὴν οἰκογενειακὴν καταγωγὴν καὶ πατρωνυμίαν αὐτοῦ καὶ τὰ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ δωδεκαετοῦς διαβιώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει ἐπὶ δεκαετίαν ἀσχολίας του, πρὸ τῆς εἰς Ρωσίαν ἀναχωρήσεώς του, ὡς καὶ τὰ τῆς συγγραφικῆς δράσεώς του. Ἡ πολύτιμος αὕτη μελέτη τοῦ κ. Παπαμιχαὴλ ρίπτει νέον φῶς εἰς τὴν ἔξοχον προσωπικότητα τοῦ Μαξίμου.

Κωνσταντίνου Γ. Μπόνη, Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου καὶ μέγας Βασίλειος, Θεσσαλονίκη 1949, 8ον σελ. 28. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ καθηγητὴς τῆς ἐκκλησ. γραμματολογίας κ. Κ. Μπόνης ἐξεφώνησεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τοῦ 1948, ἐμπεριστατωμένον λόγον, εἰς τὸν ὁποῖον, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν, πραγματεύεται περὶ τῆς σχέσεως τοῦ μ. Βασιλείου καὶ τοῦ Ἀμφιλοχίου καὶ ἀναλύει τὰς σχετικὰς ἐπιστολὰς τοῦ μ. Βασιλείου πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον περὶ τῆς σχέσεως λογικοῦ καὶ ἀποκαλύψεως ἢ πίστεως καὶ γνώσεως.

Σοφοκλέους Δ. Δώλη, Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Νεοφύτου Δούκα (Νέα Ὑόρκη, 1949, 8ον σελ. 223). Εἰς τὴν ἀξιολογωτάτην καὶ λίαν ἐνδιαφέρουσαν ταύτην μελέτην ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τοῦ βίου τοῦ Ν. Δούκα (†1845) ὡς καὶ τῆς συγγραφικῆς του δράσεως καὶ ἰδίως τῶν ἐπιστολῶν του. Ὕστερον δὲ πραγματεύεται περὶ τῶν θεμάτων τὰ ὁποῖα ἐξετάζει εἰς τὰς ἐπιστολάς του, ἤτοι περὶ θρησκείας, σχέσις Χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν, περὶ Θεοῦ, κόσμου, μυστηρίου, ἠθικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, ὡς καὶ περὶ τῆς συγχρόνου καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἑτέρων τινῶν θεμάτων.

Θεοδώρου Ξύδη, Διάφοροι ὑμνολογικαὶ πραγματεῖαι. Ὁ κ. Ξύδης εὐδοκίμως ἀσχολούμενος περὶ ὑμνολογικὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα, ἔγραψε διαφόρους σχετικὰς μελέτας, ἤτοι : Ἡ σύγχρονη αἴσθηση τῆς ὑμνογραφίας (1947), Ὁ ἀκάθιστος ὕμνος ὡς ποιητικὸ κείμενο (1947), Τὰ κείμενα στὸν ὄρθρο τῶν Παθῶν καὶ τῆς Ἀναστάσεως (1948), Οἱ ἰαμβικοὶ κανόνες τοῦ Δαμασκηνοῦ (1948), Τὸ θεματικὸ ἀντικείμενο στὴν α΄ ᾠδὴ τῶν ἀσματικῶν κανόνων (1949), Χριστοῦ γενέθλια (1949), Ἡ ποίηση Ρωμανοῦ τοῦ μελῳδοῦ στὰ Χριστούγεννα καὶ στὰ Θεοφάνεια (1949), Ἀνδρέας ὁ Κρήτης ὁ πρῶτος κανονογράφος (1949) Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς μελέτας τοῦ κ. Ξύδη διαφαίνεται μία ὑγιὴς θρησκευτικὴ τάσις συνδυαζομένη μὲ ὑγιᾶ καὶ νηφάλιον κριτικήν, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ἠδυνήθη δεόντως νὰ ἐκτιμήσῃ τοὺς θησαυ-

ρούς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποιήσεως. Ἐλπίζομεν καὶ εὐχόμεθα ὁ κ. Ξύδης μὲ τὸν αὐτὸν ζῆλον νὰ συνεχίσῃ τὰς ὑμνολογικάς του μελέτας.

Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Διευθυντοῦ γενικῶν ἀρχείων τοῦ Κράτους. Ἐτούρκεψεν ὁ Γεώργιος Ἀμιρούτζης; (ἀνωτ. ἐκ τοῦ ιη΄ τόμου τῆς ἐπετηρίδος τῆς ἑτ. βυζ. σπουδῶν, Ἀθῆναι 1948, 8ον σελ. 99-143). Ὁ κ. Ν. Τωμαδάκης εἰς τὴν ἀξιόλογον ταύτην μελέτην, ἐξετάζων τὰ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Γ. Ἀμιρούτζη († 1475), καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὗτος «πιθανώτατα δὲν ἐπίστευε δογματικῶς ἀλλὰ δὲν ἐξώμοσεν, ἀκριβῶς διὰ νὰ μὴ τουρκεύσῃ».

Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400 (Μελέτη φιλολογικὴ καὶ ἱστορική, Ἀθῆναι 1947, 8ον σελ. 148). Εἰς τὴν μελέτην του ταύτην ὁ κ. Τωμαδάκης ἐξετάζει πρῶτον τὸν βίον, τὰ ἔργα καὶ τὰς ἰδέας τοῦ Ἰ. Βρυεννίου († περὶ τὸ 1430) καὶ εἶτα εἰδικώτερον τὴν ἐν Κρήτῃ δρᾶσιν τοῦ ἀνδρός, παρέχων ἅμα καὶ πληροφορίας περὶ τῆς ἠθικῆς, κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως τῆς μεγαλονήσου κατὰ τὰ τέλη τοῦ ιδ΄ αἰῶνος. Ἡ μελέτη αὕτη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν διὰ τοὺς μελετητὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἤτοι λόγος περὶ Ἐλευθερίας, συντεθείς τε καὶ τύποις ἐκδοθεὶς ἰδίοις ἀναλώμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων παρὰ ἀνωνύμου τοῦ Ἕλληνος, ἔκδ. β΄. Εἰσαγωγὴ ἐπιμελείᾳ Ν. Β. Τωμαδάκη 8ον σελ. 206, Ἀθῆναι 1948. Ὡς γνωστὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Ἰταλίᾳ τὸ 1806 ὑπὸ ἀνωνύμου πραγματεία, ἥτις κατέστη σήμερον σπανιωτάτη. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι μόνον ὁ σεβασμὸς τοῦ νόμου (νομαρχία) θεμελιώνει τὴν ἀληθινὴν ἐλευθερίαν, ὁποίαν τάχιστα διὰ τῶν ἰδίων της μέσων πρέπει νὰ ἀποκτήσῃ ἡ Ἑλλάς. Ἀπὸ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ὁρμώμενος ὁ συγγραφεὺς σέβεται τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ μεθ᾽ ὑπερβολικῆς δριμύτητος, ἐξικνουμένης ἐνίοτε μέχρι χυδαιότητος, ἐλέγχει τὴν σύγχρονον ἱεραρχίαν καὶ τοὺς ἱεράρχας, πλὴν ὀλίγων, ὡς πράττοντας παρὰ τὰς ἐντολὰς τῆς θρησκείας. Λόγῳ τῆς σπανιότητος τῆς πρώτης ἐκδόσεως ὁ λόγιος διευθυντὴς τῶν γενικῶν ἀρχείων τοῦ κράτους κ. Ν. Τωμαδάκης προέβη εἰς β΄ ἔκδοσιν τοῦ ἔργου, προτάξας αὐτοῦ εἰσαγωγικὰ ζητήματα. Ὁ κ. Τωμαδάκης ἐν πρώτοις ἐξετάζει τίς ὁ ἀνώνυμος τοῦ ἔργου. Ὁ κ. Τωμαδάκης δὲν ἀποφαίνεται τίς εἶναι ἐκ τῶν φερομένων Σπυρίδωνος Σπάχου, Ἰωάννου Κωλέττη, Γεωργίου Καλαρᾶ ὁ συγγραφεύς, πάντως ὅμως φρονεῖ ὅτι οὗτος ἔχει γεννηθῆ «εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ἠπείρου». Εἶτα ἐξετάζει τὴν διάταξιν τῆς ὕλης καὶ τὴν γλῶσσαν, καὶ εἶτα παρέχει τὸ κείμενον, τοῦ ὁποίου τακτοποιεῖ τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν στίξιν. Πρὸ ὀλίγου ὁ κ. ***Ἄγγελος Ν. Παπακώστας*** εἰς σύντομον μελέτην του ἐξετάζει τὸ ζήτημα τοῦ συγγραφέως τῆς Ἑλ. Νομαρχίας. Ὡς συγγραφεῖς ὑπὸ διαφόρων προεβλήθησαν οἱ Σπ. Σπάχος, Ἰω. Κωλέττης, Γ. Καλαρᾶς, Χρ. Περραιβός, Γ. Λασσάνης, Γ. Γεννάδιος, Φορέστης, Ταγιαπέρας. Ὁ κ. Παπακώστας ἐξετάζει τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ ἑκάστης γνώμης, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ καταλήγῃ εἰς ὁριστικὸν συμπέρασμα.

Δ. Σ. Μ.

G. Daniélou Origène. Paris 1948 σ. 310 (Edit, «La Table Ronde). —Ὁ σ., καθηγητὴς τοῦ ἐν Παρισίοις Καθολικοῦ Ἰνστιτούτου, ἐν τῷ ἔργῳ του τούτῳ ἐμφανίζει τὴν γενικὴν σημασίαν τοῦ Ὠριγένους ἐν τῇ συγχρόνῳ του ἱστορίᾳ ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν συγγραμμάτων του. Τὴν συγγραφὴν ἀποτελοῦσι τέσσαρα τμήματα, ἐν οἷς ἐξετάζεται α) ὁ Ὠριγένης καὶ ἡ ἐποχή του, β) ὁ Ὠριγένης καὶ ἡ ἁγία Γραφή, γ) τὸ σύστημα τοῦ Ὠριγένους, καὶ δ) ἡ μυστικὴ τοῦ Ὠριγένους. Ἐν τοῖς κεφαλαίοις «ὁ Ὠριγένης καὶ τὸ φιλοσοφικὸν περιβάλλον» καὶ «ὁ Ὠριγένης ἀπολογητὴς» παρέχεται ἐπισκόπησις τῶν ἐπὶ τοῦ Ὠριγένους φιλοσοφικῶν ἐπιδράσεων. Μετὰ τὴν περὶ τοῦ Ὠριγένους θαυμασίαν ἐργασίαν τοῦ διασήμου ρώσου θεολόγου Β. Μπόλοτωφ, τὸ ἔργον τοῦ D. ἀποτελεῖ ἀξιοπρόσεκτον συμβολὴν εἰς τὰς ὠριγενικὰς μελέτας, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ὡς ἀναφέρει ὁ καθηγητὴς Ἀρχιμ. Κυπριανός, («Ἐκκλησ. Κήρυξ» τῆς ὀρθοδ. ρωσ. ἐν τῇ δυτ. Εὐρώπῃ Ἐξαρχίας ἀριθ. 18, 1949), ἀξιοσημείωτα τυγχάνουσιν ὅσα ὁ καθηγητὴς τῆς ἐν Κιέβῳ Θεολογικῆς Ἀκαδημίας Κ. Σκβορτσὼφ ἐν τῷ ἔργῳ του περὶ τῆς «φιλοσοφίας τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας» κατακλειστικὰ εἶπε περὶ τοῦ Ὠριγένους: «Ἂν ἀνασκοπήσῃ τις τὴν ὅλην ἱστορίαν τῶν περὶ τοῦ Ὠριγένους συζητήσεων ὡς καὶ τὴν ἔναντι αὐτοῦ στάσιν τῆς Ἐκκλησίας, θὰ ἀποδειχθῇ ὅτι οὐδέποτε οὐδεμία ἀπολύτως ἀπόφασις ἐλήφθη περὶ καταδίκης τοῦ Ὠριγένους ὡς αἱρετικοῦ. Ὁ Ὠριγένης ἀπέθανε ἐν εἰρήνῃ καὶ κοινωνίᾳ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.. Ὁ Ὠριγένης ἠρέσκετο νὰ κηρύττῃ τὴν ἐλπίδα εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πάντων εἰς τὴν ἀρχέγονον κατάστασιν καὶ νὰ ἀποδεικνύῃ ὅτι, κατὰ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, καὶ διὰ τὰ πεσόντα πνεύματα θὰ ἐπέλθῃ ἡ χαροποιὰ ἡμέρα τῆς πανσυγγνώμης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς μακαριότητος. Δὲν ἔχει, λοιπόν, ὁ Ὠριγένης τὸ δικαίωμα νὰ ἐλπίζῃ, ὅτι μετὰ 16 αἰῶνας δὲν θὰ ἐπέλθῃ τοὐλάχιστον δι᾽ αὐτὸν ἡ ἀποκατάστασις, τὴν ὁποίαν ηὔχετο διὰ πάντας;»

Γ. Π.

Μητροπολίτου Ἀξώμης Νικολάου, Ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας διοίκησις—διαχείρισις· Ἐπίσκοπος—Οἰκονόμοι—Σύνοδος. Τὸ ἐκ τῶν ἱερῶν Κανόνων ἀρχαῖον δίκαιον. Ἀλεξάνδρεια, τύποις Ε. Σ. Βαλλινάκη, 1947.

Διὰ τῆς μελέτης ταύτης ὁ σ., ἐλέγχων ὡς ἀντικανονικὴν τὴν γνώμην τινῶν, φρονούντων ὅτι αἱ Οἰκουμενικαὶ καὶ Ἐπαρχιακαὶ Σύνοδοι οὐδέποτε ἀνεμίχθησαν εἰς ζητήματα διαχειρίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ὅτι οὐδαμοῦ τῶν ἱερῶν κανόνων ὑποβάλλεται ὁ ἐπίσκοπος εἰς τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐποπτείαν τῆς συνόδου του ὡς πρὸς τὴν διαχείρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας τῆς ἐπαρχίας του, ἀναπτύσσει ὅτι ἡ τοιαύτη προνομιοῦχος θέσις τῶν ἐπισκόπων ἐν τῇ διοικήσει καὶ διαχειρίσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας οὐκ ἔρρωται κανονικῶς, εἰς ἐπίρρωσιν δὲ τοῦ δισχυρισμοῦ του παραθέτει διαφόρων κανόνων κείμενα, ἐξ ὧν συνάγει τὸ ἐξ αὐτῶν πηγάζον σχετικὸν δίκαιον, καθ᾽ ὃ τὸν κυρίαρχον ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ διαχειρίσεως καὶ ἐποπτείας ἡ Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει εἰς τὴν Σύνοδον καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Ἐπίσκοπον καὶ ὡς ὑποκείμενον εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεγχον αὐτῆς.

Γ. Π.

Κώστα Α. Παπαχρίστου, Ὁ ἄγνωστος Παπαδιαμάντης, Ἀθῆναι 1947, σχ. 8ο, σελ. 96.

Ὁ τίτλος ἑνὸς νέου βιβλίου τοῦ διὰ πρώτην φορὰν ἐμφανιζομένου εἰς τὸν δύσκολον στίβον τῶν εὐγενῶν πνευματικῶν ἐπιδόσεων κ. Κώστα Α. Παπαχρίστου, Ὁ Ἄγνωστος Παπαδιαμάντης μὲ εἵλκυσε διὰ νὰ τὸ ἀναγνώσω. Προλαβὼν εὐηρεστήθη νά μοι τὸ ἀποστείλῃ ὁ συγγραφεύς. Μὲ εἵλκυσε δὲ ὁ τίτλος, διότι ἐγνώριζον, ὅτι ἡ προσωπικότης καὶ τὸ ἔργον τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀπό γε τῶν τέως γνωστῶν πηγῶν καὶ καταλοίπων του, εἶχεν ἐπαρκῶς ἐρευνηθῆ. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ νέου βιβλίου προβάλλουσιν ὄντως νέα στοιχεῖα, τέως ἄγνωστα, ὡς πρὸς τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ διασήμου Λογοτέχνου, προελθόντα ἐκ τῆς, ἐξ ἐντελῶς τυχαίου περιστατικοῦ, φιλοτίμου ἀναζητήσεως ὑπὸ τοῦ σ. νέων πηγῶν καὶ τῆς ἔτι φιλοτιμοτέρας ἀνακρίσεως αὐτῶν, μαρτυρούσης σὺν ἄλλοις καὶ τὴν ἀξιοθαύμαστον κριτικὴν ἱκανότητα τοῦ σ. ἐν τῇ ἀντικειμενικῇ ἐρεύνῃ πηγαίων στοιχείων. Αἱ νέαι πηγαί, αἵτινες ἐπέτρεψαν εἰς τὸν σ. νὰ διαφωτίσῃ καὶ ἑρμηνεύσῃ ἀγνώστους πλευρὰς τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἀειμνήστου Παπαδιαμάντη εἶναι: Σχολικὰ τετράδια αὐτοῦ, παιδικὰ σχέδια, τὸ Ἀπολυτήριόν του τοῦ Σχολαρχείου, γράμματα πρὸς τὸν πατέρα του, τὸ πρωτόγραφον τῆς «Νοσταλγοῦ» καὶ ἡ ἀρχὴ ἀνεκδότου διηγήματος. Ἀπὸ τῶν διὰ πάντα ἐστερημένον τοῦ δαιμονίου τῆς παρατηρητικότητος καὶ τῆς κριτικῆς ἱκανότητος πενιχρῶν τούτων πηγῶν κατώρθωσεν ὁ σ. δι' ἀξιοθαυμάστου κριτικῆς διεξεργασίας νἀντλήσῃ πλούσιον ὑλικὸν νέων στοιχείων διὰ τὸν χαρακτῆρα, τὸν βίον, τὸ οἰκογενειακὸν περιβάλλον, τὰ οἰκογενειακὰ περιστατικά, τὸν συναισθηματικὸν κόσμον, τὰς περιπετείας ἰδίᾳ τὰς οἰκονομικὰς καὶ τὴν συγγραφικὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἀειμνήστου Παπαδιαμάντη καὶ νὰ ἐπενέγκῃ διορθώσεις εἰς τέως νομιζομένας ὑπὸ τῶν βιογράφων αὐτοῦ χρονολογίας διαφόρων περιστατικῶν τοῦ βίου του. Οὕτω τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τοῦ σ. δικαιολογεῖ καὶ καλύπτει πλήρως τὸν τίτλον του. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν προὐξένησεν εἰς ἐμὲ ἡ ἀνάκρισις τῶν σχολικῶν τετραδίων, ἔτι δὲ μεγαλυτέραν ἡ τῶν ἐν αὐτοῖς παιδικῶν ζωγραφικῶν σκαριφημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη, ὑπὸ τὰ ὁποῖα ὁ σ. διέγνωσε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὰς καλλιτεχνικὰς προτιμήσεις καὶ ἰδεολογικὰς κλίσεις του, τὰς ἀπὸ τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν παιδικῶν ἐντυπώσεων ἐπιδράσεις καὶ τὰ σπέρματα τῆς ὅλης ἰδεολογικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξελίξεως τοῦ Παπαδιαμάντη. Τὰ πρὸς τὸν πατέρα του γράμματα ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς αὐτοβιογραφικὰς πληροφορίας τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ πρός τινας φράσεις τῶν διηγημάτων του ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὸν σ. πρὸς κριτικὴν διόρθωσιν χρονολογιῶν τινων τοῦ βίου τοῦ Παπαδιαμάντη ἐκ τῶν ἀναγραφομένων ὑπὸ τῶν βιογράφων αὐτοῦ. Ἀπὸ τῶν κριτικῶν τούτων παρατηρήσεων προβάλλει ἀνάγλυφος, ὑπὸ ὅλως νέον φῶς, νέα ὅλως εἰκὼν τοῦ παιδικοῦ βίου, τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων καὶ ψυχολογικῶν προδιαθέσεων τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἀπὸ τοῦ ὅλου δὲ πλέγματος τῶν στοιχείων τούτων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν συμπερασμάτων διαφωτίζονται καὶ ἀποκαλύπτονται τέως ἄγνωστοι πτυχαὶ τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ καθ' ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐξελίξεώς της καὶ ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους σταδίων τῆς ἐξελίξεως ταύτης ἐξηγοῦνται φυσικῶς καὶ ἀβιάστως ὅλαι αἱ γραμμαὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ δημιουργικοῦ ἔργου τοῦ ὡρίμου ἀνδρός. Ἡ ὑπὸ τοῦ σ. ἐπισταμένη ἀνάκρισις τοῦ πρωτογράφου τῆς «Νοσταλγοῦ» καὶ τῆς ἀρχῆς ἀνεκδότου πονήματος τοῦ Πα-

παδιαμάντη, ἧς παρατίθεται τὸ κείμενον ὑπὸ μορφὴν κριτικῆς ἐκδόσεως μετ' ἀξιολόγου ὑπομνηματισμοῦ ἐκ κριτικῶν παρατηρήσεων, ἐπιτρέπει νὰ χαιρετίσωμεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ σ. μίαν ἀδιαμφισβήτητον κριτικὴν ἰδιοφυΐαν, ἀσυνήθη καὶ εἰς πεπειραμένους ἔτι κριτικούς, ἥκιστα δὲ γνώριμον παρ' ἡμῖν. Οὕτως, ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐμφανίσεως ἐν τῇ συγχρόνῳ λογοτεχνικῇ κινήσει καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀφόρητον προχειρολογίαν, ἐπιπολαιότητα, κενότητα καὶ ἀηδίαν, αἵτινες χαρακτηρίζουσι τὸ πλεῖστον τῆς συγχρόνου λογοτεχνικῆς μας παραγωγῆς παρὰ τὴν θορυβώδη ἐπιδεικτίασιν καὶ αὐτοδιαφήμισίν της, προβάλλει ὁ σ. ὡς βαθὺ κριτικὸν πνεῦμα, ὡς βαθυστόχαστος ἐρευνητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς πηγῶν καὶ ὡς δυνάμενος καὶ δικαιούμενος νὰ ἐφελκύσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ νὰ δικαιώσῃ τὰς ἀξιώσεις τῆς Κριτικῆς ἐν τῇ κριτικῇ διεξεργασίᾳ πηγαίων στοιχείων καὶ ἰδίᾳ πηγαίων κειμένων. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἔρχεται ὁ σ. ὡς παρηγορία εἰς τὴν σύγχρονον πνευματικήν μας κίνησιν, τὴν τόσον ἀβαθῆ, τὴν ἀποστέργουσαν τοὺς πόνους κριτικῶν ἐμβαθύνσεων καὶ στοχασμῶν, καὶ ὡς ἐγγύησις, ὅτι τὸ εἰς κριτικὸν πνεῦμα καὶ κριτικὴν ἱκανότητα κενὸν τῆς μεταπολεμικῆς λογοτεχνικῆς μας ἐξανθήσεως δὲν θὰ χαίνῃ ἐπὶ πολὺ καὶ εἰς τοσοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ χαρακτηρίζῃ τὴν ἄλλως πλουσίαν καὶ φιλότιμον σύγχρονον λογοτεχνικὴν προσπάθειαν, παρὰ τὰς ὑψηλὰς φωτεινάς της ἐξαιρέσεις.

Τὰς ἐπιφυλάξεις ἡμῶν ὡς πρὸς τὸν ὀρθὸν χειρισμὸν καὶ τὴν ὁμοιομορφίαν τοῦ δημοτικοῦ ἰδιώματος τοῦ νέου βιβλίου δὲν σημειοῦμεν ἐνταῦθα α) διότι ἡ οὐσία εἶναι τόση, ὥστε δεσπόζει τοῦ βιβλίου, ἀπορροφᾷ δὲ καὶ συναρπάζει τὸν ἀναγνώστην πρὸς ἀπνευστὶ ἀνάγνωσιν αὐτοῦ, ὥστε νὰ μὴ τὸν ἀφήνῃ νἀσχοληθῇ μὲ τὴν μορφήν. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς ταύτην φιλότιμον κατέβαλε προσπάθειαν ὁ σ. ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνῃ τὸν συνδυασμὸν σαφηνείας καὶ καλλιεπείας, ὑπενθυμίζων πολὺ τὸν καὶ περὶ τὴν ἀρετὴν ταύτην ἀριστοτέχνην πρύτανιν τῆς συγχρόνου λογοτεχνίας μας κ. Στράτην Μυριβήλην εἰς ὅλην του τὴν πολύπλευρον, βαθυστόχαστον, γοητευτικὴν καὶ γόνιμον δημιουργίαν του, ἥτις εἶναι ὅλη οὐσία, ἡ πεμπτουσία τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀρωματισμένη μὲ τὰ μῦρα τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ νοσταλγιῶν—καὶ β) διότι ἐπὶ τῆς πλημμελοῦς μορφῆς, ἣν προσέλαβε παρ' ἡμῖν τὸ δημιουργηθὲν ὑπὸ τῶν δύο ἀκραίων παρατάξεων, κατ' οὐσίαν ἀνύπαρκτον, γλωσσικὸν ζήτημα διὰ τὴν μίαν, ἑνιαίαν, ἀδιαίρετον, πλουσίαν, ὡραίαν καὶ ἀθάνατον γλῶσσαν ἡμῶν, ἐλάβομεν ἀφορμὴν νἀσχοληθῶμεν ἄλλοτε (Ἄρθρον ἐν «Ἁρμονίᾳ» Σμύρνης τῆς 17, 18 καὶ 19 Ἰουλίου 1921, ἐν «Ἐκκλησιαστικῷ βήματι» Ἀθηνῶν φύλλῳ Ἰουνίου 1944, ἐν «Κορινθιακῇ ζωῇ» Κορίνθου φύλλῳ 4-5 Δεκεμβρίου 1946—Ἰανουαρίου 1947 καὶ πραγματείαν ἡμῶν «Παιδεία καὶ Ἔθνος», Ἀλεξάνδρεια 1946, σελ. 17-21).

Διὰ τὴν οὐσιαστικὴν συμβολὴν τοῦ βιβλίου οὐ μόνον εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ εἰδικοῦ θέματός του, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον εἰς τὴν σύγχρονον ἑλληνικὴν διανόησιν καὶ ἰδιαίτατα διὰ τὴν κριτικὴν ἐμβρίθειαν τοῦ σ. του χαιρετίζομεν αὐτὸ ὡς λαμπρὸν οἰωνόν, συμπίπτοντα πρὸς τὴν αὐγὴν τῆς ἐθνικῆς μας ἀνασυγκροτήσεως καὶ συγχαίρομεν εἰλικρινῶς τὸν συγγραφέα.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΙΩ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Ἀλιβιζάτου Α., Ἡ οἰκονομία κατὰ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1949.

Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ Ἱεροὶ Κανόνες καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Νόμοι, ἔκδ. 2, Ἀθῆναι 1949.

Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ σύγχρονοι θεολογικαὶ τάσεις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὀρθοδοξίᾳ, (ἀνατύπ. ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθῆναι 1949.

Τοῦ αὐτοῦ, Marriage and Divorce in accordance with the Canon Law of the Orthodox Church, London 1948.

Ἀντωνιάδου Ε., Τὸ Εὐαγγέλιον καὶ αἱ θρησκεῖαι, (ἀνατύπ. ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθῆναι 1948.

Ἀξώμης Νικολάου, Τριλογία ἀναμνήσεων ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Ἀφρικήν, Κάϊρον 1947.

Ἀντωνίου Π., Ἠθικοσοσιαλισμός, Ἀθῆναι 1948.

Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τοῦ ῥαδιοφώνου: Ὁμιλίαι πρὸς τὸν λαόν, Ἀθῆναι 1948.

» » Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τοῦ ῥαδιοφώνου: Ὁμιλίαι πρὸς τὴν νεολαίαν, Ἀθῆναι 1948.

» » Πασχαλινὰ διηγήματα (Παπαδιαμάντη, Μυριβήλη, Θεοτόκη, Χριστοβασίλη, Δάφνη, Μπράνια), Ἀθῆναι 1949.

Ἀρνάκη Γ., Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί. Συμβολὴ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς πτώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1282—1337). Ἀθῆναι 1947.

Ἀλιπράντη Δ., Αἱ ἠθικαὶ δυνάμεις τῆς ζωῆς, Ἀθῆναι 1948.

Aulén G., The Faith of the Christian Church (μετάφρ. ἐκ τῆς δ' Σουηδικῆς ἐκδόσεως), Philadelphia 1948.

Aubert R., Discussions récentes autour de la théologie de l' histoire, ἐν «Collectanea Mechliniensia» 33 (1948) 129—149.

Τοῦ αὐτοῦ, Le problème de l'acte de foi. Données traditionnelles et résultats des controverses récentes, Louvain 1945. (Πρβλ. καὶ «Mélanges de science religieuse» 4 (1947) 331—359).

Almqvist H., Plutarch und das N. T. Ein Beitrag zum Corpus hellenisticum Novi Testamenti. Upsala 1946.

Altaner B., Der griechische Theologe Leontius und Leontius der skythische Mönch, ἐν «Theologische Quartalschrift» 127 (1947) 147—165.

Amiot F., L'enseignement de saint Paul[4], Paris 1946.

Attwater D., The Christian Churches of the East. τ. I: Churches in communion with Rome. Milwaukee 1947.

Βέλλα Β., Ἰωνᾶς—Ναοὺμ—Ἀββακοὺμ—Σοφονίας (εἰσαγωγή, μετάφρασις ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ, κείμενον τῶν Ο', σχόλια), Ἀθῆναι 1949.

Bounds E.—μετάφρ. Μητροπολίτου Κορινθίας Μιχαήλ, Δύναμις διὰ τῆς προσευχῆς, Ἀθῆναι 1949.

Βολονάκη Μ., Ἀναγκαῖαι ἀπαντήσεις εἰς κακόβουλα Ἰταλικὰ δημοσιεύματα κατὰ τῆς Δωδεκανήσου, Ἀθῆναι 1948.

Bardy M., La théologie de l'Église, de S. Clément de Rome à S. Irénée, Paris 1944.

Τοῦ αὐτοῦ, La théologie de l' Église, de S. Irénée au concile de Nicée, Paris 1947.

Boegner M., Le problème de l'Unitè chrétienne, Paris 1946.

Berdyaev N., The Unity of Christendom in the Strife between East and West, ἐν «The Ecumenical Review» 1 (1948) 11—24.

Benoît P., Un adversaire du christianisme: Porphyre, ἐν «Revue biblique» 134 (1947) 543—572.

Brisson J., Hilaire de Poitiers. Traité des Mystères. Paris 1947.

Brandreth H., Episcopi vagantes and the Anglican Church, London 1947.

Boulenger A., Histoire générale de l'Église, τ. III: Les temps modernes, Paris 1947.

Burrows M., An outline of biblical theology, Philadelphia 1946.

Bullough S., The Church in the N. T., London 1946.

Buren J., The conception of the Church reflected in the N. T., ἐν «Shane quarterly» 7 (1946) 108—153.

Braun F., Neues Licht auf die Kirche. Die protestantische Kirchendogmatik in ihrer neuesten Entfaltung. Einsiedeln 1946.

Brown W., Toward a united Church. Three decades of ecumenical Christianity. New York 1946.

Bardy G — Sender J., Théophile d' Antioche, Trois livres à Autolycus, Paris 1948.

Bardy G., La question des langues dans l' Église ancienne, τ. I., Paris 1948.

Bréhier L., Le monde byzantin, τ. I. Vie et mort de Byzance, Paris 1947.

Botte B., L'épiclèse de l'anaphore d'Hippolyte, ἐν «Recherches de théologie ancienne et médiévale» 14 (1947) 241—251.

Bacon F., Women in the Church, London 1946.

Bloomfield M., The origin of the concept of the seven cardinal sins, ἐν «Harvard theological review» 34 (1941) 121—128.

Branson G., The Church of England. Its way, truth and life, London 1946.

Brou L., Les chants en langue grecque dans les liturgies latines, ἐν «Sacris erudiri» 1 (1948) 165—180.

Bolshakoff S., The doctrine of the unity of the Church in the works of Khomyakov and Moehler, London 1946.

Bochenski J., Europäische Philosophie der Gegenwart, Bern 1947.

Barth K., Die protestantische Theologie in 19. Jahrhundert, Zürich 1947.

Beza M., Heritage of Byzantium, London 1947.

Balthasar H., Wahrheit. Wahrheit der Welt, Zürich 1946.

Brandenstein B., Der Mensch und seine Stellung im All, Zürich 1946.

Bonnefou J., La place du Christ dans le plan divin de la création, ἐν «Mélanges de science religieuse» 4 (1947) 257—284.
Borodine M., L'anthropologie théocentrique de l'Orient chrétien comme base de son expérience spirituelle, ἐν «Irénikon» 16 (1939) 6—21.
Boulgakof S., Du Verbe incarné, Paris 1943.

Cayré F., Initiation à la philosophie de saint Augustin, Paris 1947.
Creagfian J.—Raubitschek A., Early Christian Epitaphs from Athens, Woodstock 1947.
Camelot P., «Symbole de Nicée» ou «Foi de Nicée» ?, ἐν «Orientalia Christiana Periodica» 13 (1947) 415—424.
Τοῦ αὐτοῦ, Réalisme et symbolisme dans la doctrine eucharistique de S. Augustine, ἐν «Revue des sciences philosophiques et théologiques» 31 (1947) 394—410.
Carney E., The doctrine of St. Augustine on sanctity, Washington 1945.
Chadwick H., Origen, Celsus and the Stoa, ἐν «Journal of theological studies» 48 (1947) 34—49.
Τοῦ αὐτοῦ, The fall of Eustathius of Antioch, αὐτόθι 49 (1948) 27-35.
Cavallin A., Studien zu den Briefen des hl. Basilius, Lund 1944.
Cousin J., Syncrétisme religieux dans la démonologie du VIe siècle, ἐν «Revue de l'histoire des religions» 125 (1942—43) 129—152.
Clerck de E., Le dogme de la rédemption. De Robert de Melun à Guillaume d' Auxerre, ἐν «Recherches de théologie ancienne et médiévale» 14 (1947) 252—286.
Cullmann O., Die Tauflehre des Neuen Testaments. Erwachsenen— u. Kindertaufe, Zürich 1948.
Τοῦ αὐτοῦ, Urchristentum und Gottesdienst, Bâle 1944.
Cerfaux L., L'Église des Corinthiens, Paris 1946.
Campbell J., Lambeth calls. The Anglican Communion to-day, London 1947.
Clercq de C., Dix siècles d' histoire byzantine (476—1461), Paris 1946.
Cardinale Schuster, Roma e l' Oriente, Milan 1948.
Cirlot F, Apostolic Succession and Anglicanism. A Defense of Anglican Ordres and Catholicity. Lexington 1946.
Church life in Europe and the near East. (A survey presented with the tuelfth Report of the Church of England Council on foreign Relations). London 1947.
Casper J., Um die Einheit der Kirche. Gespräche und Stimmen getrennter christlicher Brüder. Wien 1940.
Candal E., Opus ineditum Nili Cabasilæ de Spiritus Sancti processione contra Latinos, ἐν «Or. Chr. Periodica» 9 (1943) 245-306.

Δημητροπούλου K., Ἡ κατανόησις ὡς σταθμὸς πολιτιστικῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ἀνθρώπου, Ἀθῆναι 1940.
Τοῦ αὐτοῦ, Σχέσις αἰσθήματος καὶ νοήματος, Ἀθῆναι 1947.
Dvornik F., The Photian Shism, Cambridge University Press, 1948.

Dillersberger J., Markus. Das Evangelium des heiligen Markus in theolog. u. heilsgeshichtl. vertiefter Schau, τ. I. Der Gottes— u. Menschensohn. Salzburg 1947.
Dix G., The Treatise on the Apostolic Tradition of St. Hippolytus of Rome, London 1937.
Devreesse R., Le Patriarcat d' Antioche depuis la paix de l' Église jusqu' à la conquête arabe, Paris 1945.
Τοῦ αὐτοῦ, Essai sur Théodor de Mopsueste, Cité du Vatican 1948.
Dun A., Prospecting for a United Church, New York 1948.
Daly C., The sacrament of penance in Tertullian, ἐν «The Irish historical studies» 69 (1947) 693—707, 815—821.
Dictionnaire de théologie catholique ὑπὸ E. Amann, fasc. 142—143 καὶ 144—145 : Trinité—Vatican, Paris 1947/8.
Dictionnaire d' archéologie chretienne et de liturgie ὑπὸ H. Marrou, τ. 14 fasc. 162—163 : Rome. Paris 1948.
Dictionnaire de droit canonique ὑπὸ R. Naz, fasc. 21 : Contumace—Crime, Paris 1947.
Dawes E.—Baynes N., Three Byzantine saints. Contemporary biographies of St. Daniel the Stylite, St. Theodore of Sykeon and St. John the Almsgiver, Oxford 1948.
Daniélou J., Les sources bibliques de la mystique d' Origène, ἐν «Revue d' ascétique et de mystique» 23 (1947) 126—141.
Τοῦ αὐτοῦ, Traversée de la mer Rouge et baptême aux premiers siècles, ἐν «Recherches de science religieuse» 33 (1946) 402—430.
Τοῦ αὐτοῦ, Saint Irénée et les origines de la théologie de l'histoire, αὐτόθι 34 (1947) 227—231.
Dhont R., Le problème de la préparation à la grâce, Paris 1946.
Dionissios, Russische Orthodoxie, Amsterdam 1947.
Delaruelle E., La connaissance du grec en Occident du Ve au IXe siècle, ἐν «Mélanges de la Soc. toulousaine d'études classiques» 1 (1946) 209—226.
Dempf A., Selbstkritik der Philosophie und vergleichende Philosophiegeschichte im Umriss, Wien 1947.
Diétrich S., Le renouveau biblique, Paris 1946. Γερμανικὴ μετάφρασις: Die Wiederentdeckung der Bibel. Zürich 1948.
Dumont P., Mercenier F., Lialine C., Qu' est-ce que l' Orthodoxie? Vues catholiques. Bruxelles 1945.
Dénisoff E., Maxime le Grec et l'Occident, Paris 1942.

Elbée J., Constantin le Grand, Paris 1947.
Eckardt H., Russisches Christentum, München 1947.
Elfers H., Die Kirchenordnung Hippolyts von Rom, Paderborn 1938.
Éditions du Patriarcat de Moscou 1948: Msgr. H e r m o g u è n e, Archevêque de Kasan, La «Papauté» et l'Église Orthodoxe.— K o s t e l n i k R., Le Vatican et l'Église Orthodoxe.—V e r t o g r a d o v V., Pour la resolution de la question au sujet de la Hierarchie de l'Église Anglicane.—R a s o u m o v s k y G., Le mouvement oecuménique et l'Église Orthodoxe Russe.—K o-

stelnik G., L' Église Romaine et l'Unité de l' Église du Christ.—Georgiewskii A., Le calendrier de l'Église.

Ehrhard A. Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Litteratur der Griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. (Texte und Untersuchungen, Bd. 53, Heft 1—5). Tomus III. Pars I. Leipzig 1943.

Fliche A., Le problème oriental au second concile œcuménique de Lyon (1274), ἐν «Or. Chr. Periodica» 13 (1947) 475—485.

Faggin G., Plotino, Milan 1945.

Frolow A., La dédicace de Constantinople dans la tradition byzantine, ἐν «Revue de l'histoire des religions» 127 (1944) 60—127.

Fraeyman M., La spiritualisation de l'idée du temple dans les Épitres pauliniennes, ἐν «Ephemerides theologicae Lovanienses» 23 (1947) 378—412.

Fischl J., Geschichte der Philosophie. Altertum u. Mittelalter. (Christl. Philosophie in Einzeldarstellungen t. X), Wien 1947.

Feibleman J., The revival of realism. Critical studies in contemporary philosophy. Chapel—Hill 1946.

Flückiger F., Philosophie und Theologie bei Schleiermacher, Zollikon—Zürich 1947.

Farrer A., Finite and infinite. A philosophical Essay. Westminster 1943.

Γερμανοῦ Μητροπολίτου Αἴνου, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἁρμοδιότης αὐτοῦ πρὸς σύγκλησιν πανορθοδόξου Συνόδου, Ἀθῆναι 1948.

Gregoire H., Précisions géographiques et chronologiques sur les pauliciens, ἐν «Bulletin de l'Academie de Belgique» 33 (1947) 289—324.

Τοῦ αὐτοῦ, Pour l' histoire des églises pauliciennes, Καινοχώριον du Pont, Episparis en Φανάροια, ἐν «Or. Chr. Periodica» 13 (1947) 509—514.

Gilson E., La théologie mystique de St. Bernard, Paris 1947.

Gill J., The Printed Editions of the Practica of the Council of Florence, ἐν «Or. Chr. Periodica» 13 (1947) 486—494.

Galtier P., Le Saint Esprit en nous d' après les Pères Grecs, Rome 1946.

Garitte G., Documents pour l'étude du livre d' Agathange, Citè du Vatican 1946.

Greenslade S., The Illyrian churches and the vicariate of Thessalonica, ἐν «Journal of theological studies» 46 (1945) 17—30.

Ghellinck J., Patristique et moyen âge, τ. III : Compléments à l'étude de la patristique, Bruxelles 1948.

Grumel V., Les Regestes des Actes du patriarcat de Constantinople, Vol. I, fasc. III. Les regestes de 1043—à 1206. Paris 1947.

Τοῦ αὐτοῦ, Le patriarcat byzantin : de Michel Cérulaire à la conquête latine 1043—1204, ἐν «Revue des études byzantines» 4 (1946) 257—263

Gifford W., The story of the faith. A survey of Christian history for the undogmatic. New York 1946.
Grousset R., Les croisades², Paris 1948.
Goubert P., Religion et superstitions dans l'armée byzantine à la fin du VIe siècle, ἐν «Or. Chr. Periodica» 13 (1947) 495—500.
Grabowski S., Sinners and the mystical body of Christ according to St. Augustine, αὐτόθι 8 (1947) 614—667.
Τοῦ αὐτοῦ, St. Augustine and the doctrine of the mystical body of Christ, ἐν «Theological studies» 7 (1946) 72—125.
Garigou—Lagrange, La synthèse thomiste, Paris 1947.
Galtier P., De incarnatione ac redemptione, Paris 1947.
Gutwenger E., Papias. Eine chronologische Studie, ἐν «Zeitschrift für katholische Theologie» 59 (1947) 385—416.

Θυατείρων Γερμανοῦ, Ἔγγραφα τοῦ παγκοσμίου συνεδρίου τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν Amsterdam ἐν μεταφράσει (ἀνατύπ. ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθῆναι 1949.
Θεοδώρου Ε., Ἡρωΐδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης (Αἱ Διακόνισσαι διὰ τῶν αἰώνων), Ἀθῆναι 1949.

Ἰωαννίδου Β., Τὸ ἐν Ἀμστελλοδάμῳ πρῶτον συνέδριον τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν (ἀνατύπ. ἐκ τοῦ «Γρηγ. Παλαμᾶ»), Θεσσαλονίκη 1949.
Jaeger W., Greek uncial fragments in the Library of Congress in Washington, ἐν «Traditis» 5 (1947) 79—102.
Ivánka E., Hellenisches und Christliches im frübyzantinischen Geistesleben, Wien 1948.
Τοῦ αὐτοῦ, Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn, ἐν «Or. Chr. Periodica» 8 (1942) 183—194.
Jugie M., Où se trouve le christianisme intégral? Essai de démonstration catholique. Paris 1948.
Τοῦ αὐτοῦ, De forma Eucharistiæ. De epiclesibus eucharisticis, Roma 1943.
Τοῦ αὐτοῦ, Le schisme byzantin. Aperçu historique et doctrinal. Paris 1941.
Janini Cuesta J., La penitencia medicinal, desde la Didascalia apostolorum a san Gregorio de Nisa, ἐν «Revista espanola de teologia» 8 (1947) 337—362.
Journet Ch., Introduction à la théologie, Paris 1948.
Ionesco T., La vie et l'œvre de Pierre Movilla, métropolite de Kiew, Paris 1944.

Κορινθίας Μιχαήλ, Θρησκεία καὶ διανόησις, Ἀθῆναι 1948.
Καρμίρη Ἰω., Προσπάθειαι πρὸς μόρφωσιν τοῦ Ὀρθοδόξου Ἑλληνικοῦ Κλήρου (Τὰ πεπραγμένα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαιδεύσεως 1945—1949), Ἀθῆναι 1949.
Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ὀρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰς ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας καὶ τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐκκλησιῶν, (ἀνατύπ. ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας»), Ἀθῆναι 1949.

Καλλιάφα Σ., Ψυχικὴ σύστασις, χαρακτὴρ καὶ ἀγωγὴ τοῦ Ἕλληνος, Ἀθῆναι 1949.
Κονιδάρη Γ., Ἡ θέσις τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἔναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν Θ′ καὶ τὸν Ι′ αἰῶνα. «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 18 (1943) 135—146.
Καστανᾶ Θ., Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Μυστικισμὸς τῶν Ἡσυχαστῶν, Θεσσαλονίκη 1939.
Καλλιάβα Α., Ἡ κρίσις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ Θρησκεία, Ἀθῆναι 1947.
Κούρκουλα Κ., Κογχύλια ἀπὸ τὴν Τιβεριάδα, Ἀθῆναι 1949.
Kokkinakis A., In the Realm of Redemption. A demonstration of the Orthodox View on the significance of the Sacraments, New York 1948.
Kirk K., The apostolic ministry. Essays on the history and the doctrine of episcopacy. London 1947.
Kern C., Les éléments de la théologie de Grégoire Palamas, ἐν «Irénikon» 20 (1947) 6—33.
Kovalevsky E., Le pouvoir souverain dans l'Église, Paris 1948.
Τοῦ αὐτοῦ, Mesures de la nouvelle creation, Paris 1946.
Korolevkij C., L'édition romaine des Ménées grecques, ἐν «Bollettino della badia Greca di Grottaferrata» 3 (1949) 30—40.
Kyrilliana Specilegia edita S. Gyrilli Alexandrini XV recurrente saeculo. Seminarium Franciscale Orientale Ghizae, Le Caire 1947.

Λαρίσης Δωροθέου, Λόγοι εἰς τὰ κατὰ Κυριακὴν εὐαγγέλια, Ἀθῆναι 1949.
Λούβαρι Ν., Μεταξὺ δύο κόσμων, Ἀθῆναι 1949.
Τοῦ αὐτοῦ, Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις (σειρὰ Β′), Ἀθῆναι 1949.
Lolis S., Neophytos Ducas, New York 1949.
Laurent V., Un paradoxe théologique: La forme de la consécration épiscopale selon le Métropolite d' Ancyre Macaire, ἐν «Or. Chr. Periodica» 13 (1947) 551—561.
Lambetli Conference 1948. Encyclical Letter from the Bishops together with the Resolutions and Reports, London 1948.
Lambinet L., Das Wesen der katholisch—protestantischen Gegensatzes, Einsiedeln und Köln 1946.
Loenertz R., Manuel Calécas, sa vie et ses œuvres d'après ses lettres et ses apologies inedites, ἐν «Archivum Fratrum Praedicatorum» 17 (1947) 195—207.
Lampe G., Some notes on the significance of βασιλεία τοῦ Θεοῦ, βασιλεία Χριστοῦ in the Greek Fathers, ἐν «Journal of theological studies» 49 (1948) 58—73.
Lawton J., Conflict in Christology. A study of British and American theologians from 1889—1914, London 1947.
Landgraf A., Die Lehre vom Geheimnisvollen Leib Christi in den frühen Paulinenkommentaren und in der Frühscholastik, ἐν «Divus Thomas» 25 (1947) 365—294.
Lohmeyer E., Gottesknecht und Davidsohn. Çopenhague 1945.
Lebreten J., Lumen Christi. La doctrine spirituelle du N. T., Paris 1947.

Leroy J., Introduction à l'étude des anciens codes orientaux, Paris 1944.

Lottin O., Principes de Morale, τ. I. Exposé systématique, τ. II. Compléments de doctrine et d' histoire. Paris—Louvain 1947.

Lossky V., Essai sur la Théologie Mystique de l'Église d'Orient, Paris 1944.

Τοῦ αὐτοῦ, La procession du Saint—Esprit dans la doctrine trinitaire orthodoxe, Paris 1947.

Labomerszky N., Le dogme de la rédemption dans la théologie russe, Rome 1940.

Τοῦ αὐτοῦ, Dernières déviations sotériologiques dans la théologie russe, Rome 1945.

Lampert E., The Orthodox Church's teaching of grace, ἐν «Eastern Churches Quarterly» 1946 σ. 248—258.

Lialine C., The theological teaching of Gregory Palamas on the Divine Simplicity, αὐτόθι σ. 266—287.

Τοῦ αὐτοῦ, The Attitude of the Church to the Christian East. Extrait de «Sobornost», Oxford 1946.

Lieb F., Russland unterwegs. Der russische Mensch zwischen Christentum und Kommunismus, Bern 1945.

Μπαλάνου Δ., Οἱ Πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1949.

Μπόνη Κ., Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου καὶ Μέγας Βασίλειος. (Τὸ περὶ τῆς σχέσεως λογικοῦ καὶ Ἀποκαλύψεως ἢ πίστεως καὶ γνώσεως πρόβλημα). Θεσσαλονίκη 1949.

Μωραΐτου Δ., Ἡ γνησιότης τῆς πραγματείας «Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονέας ἀνατρέφειν τὰ τέκνα», (ἀνατύπ. ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθῆναι 1948.

Murphy F., Rufinus of Aquileia. His Life and Works. Washington 1945.

Moravcsik M., Dissertations hongroises—grecques ou Οὑγγροελληνικαὶ μελέται, τ. 13 Translatio latina Joannis Damasceni, τ. 25 Translatio latina S. Maximi Confessoris.

Marrou H., La patrie de Jean Cassien, ἐν «Or. Chr. Periodica» 13 (1947) 588—596.

Millet G., Sainte Sophie avant Justinien, αὐτόθι σ. 597—612.

Myslivec F., Ikona, Prag 1947.

Manning C., Peter Mohyla, ἐν «Review of Religion» 12 (1947) 48-50.

Menoud Ph., L' unité de l'Église selon le N. T., ἐν «Études théol. et religieuses» 21 (1946) 265—282.

Τοῦ αὐτοῦ, Théologie du N. T. et histoire du salut, ἐν «Revue de théologie et de philosophie» 34 (1946) 145—152.

Muckle J., The doctrine of St. Gregory of Nyssa on man as the image of God, ἐν «Mediaeval studies» 7 (1945) 55—84.

Monks J., Relations between Anglicans and Orthodox. Their theological development, ἐν «Theological studies» 7 (1946) 410—452.

Manson W., Jesus the Messiah. The Synoptic tradition of the revelation of God in Christ, Philadelphia 1946.
Montchenil V., Signification eschatologique du repas eucharistique, ἐν «Recherches de science religieuse» 33 (1946) 10—43.
Marshall L., The challenge of N. T. ethics, London 1946.
Mosquera G., De praesentia reali et transsubstantiatione eucharistica in traditione africana post Angustinum, Quito 1943.
Molien L., La prière de l' Église. Liturgie des sacraments, Paris 1948.
Mondésert C., Clément d' Alexandrie. Introduction à l' étude de sa pensée religieuse à partir de l' Ecriture, Paris 1944.
Moreau J., Platon et l' idéalisme chrétien, ἐν «Revue des études anciennes» 49 (1947) 65—77.
Moeller Ch., Sagesse grecque et paradoxe chrétien, Tournai 1948.
Minisci T., Le preghiste ὀπισθάμβωνοι dei codici criptensi, ἐν «Bollettino della badia Greca di Grottaferrata» 2 (1948) 65—75, 117—126, 3 (1949) 3—10.
Mioni E., J kontakia inediti di Giuseppe imnografo, αὐτόθι σ. 87—98.
Michel A., Amalfi und Jerusalem im griechischen Kirchenstreit (1054—1090). Kardinal Humbert, Laycus von Amalfi, Niketas Stethatos, Symeon II. von Jerusalem und Bruno von Segni über die Azymen (Orientalia christiana analecta 121). Rom 1939.
Τοῦ αὐτοῦ, Lateinische Aktenstücke und Sammlungen zum griechischen Schisma (1053—1054). Folia separata ex «Historisches Jahrbuch» 1940. Köln 1940.

Newbigin L., The Reunion of the Church, London 1948.
Nautin P., Je crois à l' «Esprit Saint dans la sainte Église», Paris 1947.
Nugent M., Portrait of the consecrated woman in Greek Christian literature of the first four centuries (ἀνατύπ. ἐκ τῶν «Patristic studies»), Washington 1941.
Niebuhr R., The Nature and Destiny of Man, New York 1946.
Northrop F., The meeting of East and West. An Inquiry concerning World Understanding. New York 1946.
Nédoncelle M., La philosophie religieuse de J. H. Newman, Strasbourg 1946.

Onasch K., Geist und Geschichte der russischen Ostkirche, Berlin 1947.
Orthodox spirituality. An Outline of the Orthodoxe Ascetical and Mystical Tradition. By a Monk of the Eastern Church, New York 1945—1946.
Oestliche und westliche Mystik. Eine Sondernummer der Zeitschrift «Eine heilige Kirche». München 1941.

Παπαδοπούλου Χρυσοστόμου, Ἡ Λατινικὴ προπαγάνδα ἐν Συρίᾳ, Ἀλεξάνδρεια 1949.
Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ἱερεὺς τοῦ χωρίου, ἔκδοσις 6, Ἀθῆναι 1949.

Παπαμιχαὴλ Γρ., Ἡ προσωπικότης Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ (ἀνατύπ. ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθῆναι 1948.
Παπαευγενίου Α., Μάρτυρες Κληρικοὶ Μακεδονίας—Θρᾴκης (1941—1945), ἔκδοσις 2, Ἀθῆναι 1949.
Πολάκη Π., Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπάντησις εἰς τὴν ἐγκύκλιον «Orientalis Ecclesiæ». (Ἀνατύπ. ἐκ τῆς «Ὀρθοδοξίας»). ΚΠολις 1948.
Παπίνι Τζοβάννι, Πρόσωπα τοῦ Πάθους, μετάφρ. Β. Μουστάκη, Ἀθῆναι 1949.
Παπουτσάκη Τ., Στὴν ὑπακοὴ τοῦ Χριστοῦ, Χανιὰ 1948.
Προσευχητάριον (Θησαυρὸς προσευχῶν. Ἔκδοσις «Ζωῆς»), Ἀθῆναι 1949.
Pruche P., Basile de Césarée. Traité du Saint—Esprit, Paris 1947.
Plinval G.—Pittet R., Histoire illustrée de l'Église, Genève 1948.
Peterson E., Beiträge zur Interpretation der Visionen im Pastor Hermae, ἐν «Or. Chr. Periodica» 13 (1947) 624—635.
Prichodjko M., Die Pfarrei in der neueren Gesetzgebung der Russischen Kirche, Brixen 1947.
Pétrement S., Le dualisme chez Platon, les gnostiques et les manichéens, Paris 1947.
Przychocki G., Histoire des lettres de S. Grégoire de Nazianze (πολωνιστί), Cracovie 1946.
Posch A., Uom Weg des Abendlandes. Bilder zur geistigen und religiösen Entwicklung. Gratz und Wien 1948.
Pulpea J., La latte de l'empereur Julien contre le christianisme (ρουμανιστί), Bucarest 1942.
Pohlmann H., Die Metanoia als Zentralbegriff der christlichen Frömmigkeit, Leipzig 1938.
Peitz W., Das vorephesinische Symbol der Papstkanzlei, Rom 1939.
Pfeffermann H., Die Zusammenarbeit der Rennaissancepäpste mit den Türken, Zürich 1946.

Quatemberg F., Die christliche Lebenshaltung des Klemens von Alexandrien nach seinem Pädagogus, Wien 1946.

Ράμφου Ι., Ἁγιολογικὰ μελετήματα, τεῦχος Δ', Ἀθῆναι 1949.
Ρούσσου Ε., Λεξιλόγιον Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, τρίγλωσσον. Ι. Βυζαντινὸν Δίκαιον, Ἀθῆναι 1948. II. Λατινικὸν Δίκαιον, Ἀθῆναι 1949.
Roché D., Le Catharisme, Toulouse 1947.
Raes A., Les Rites de la Pénitence chez les Arméniens, ἐν «Or. Chr. Periodica» 13 (1947) 648—655.
Τοῦ αὐτοῦ, Introductio in liturgiam orientalem, Roma 1947.
Richard M., Saint Athanase et la psychologie du Christ selon les Ariens, ἐν «Mélanges de science religieuse» 4 (1947) 5—54.
Runciman S., The medieval Manichee. Cambridge 1946.
Roques R., Le primat du transcendant dans la purification de l'intelligence selon le Pseudo—Denys, ἐν «Revue d'ascétique et de mystique» 23 (1947) 142—170.

Ryan G.—Case R., The «De Incarnatione» of Athanasius («Studies and documents» τ. 14), London 1945/6.
Richardson R., The doctrine, of the Trinity. Its development, difficulties and value, ἐν «Harvard theological review» 36 (1943) 109—134.
Rondet H., Gratia Christi. Essai d' histoire du dogme et de théologie dogmatique. Paris 1948.
Rivière J., Le mérite du Christ d'après le magistère ordinaire de l'Église à l'époque patristique, ἐν «Revue des schiences religieuses de l'Université de Strasbourg» 21 (1947) 53—89.
Rivaud A., Histoire de la philosophie, τ. I : Des origines à la scholastique, Paris 1948.
Ramsey M., The Church of England and the Eastern Orthodox Church. Why their Unity is important. London 1946.
Ronquette R., Le mouvement œcuménique. Oú en est l'Unité de la Chrétienté non romaine ? ἐν «Études» (1948) 16—41.

Σάμου Εἰρηναίου, Ἀπὸ τὰ θέματα τοῦ χριστιανικοῦ συνεδρίου τοῦ Amsterdam, Ἀθῆναι 1948.
Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος, Ἀθῆναι 1948.
Σακελλαρίου Γ., Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, Ἀθῆναι 1948.
Σπαθάρη Α., Ὁ ἰδιαίτερος προσωπικὸς θεσμὸς τοῦ Ἑλληνορθοδόξου Τούρκου ὑπηκόου. Ἡ νομικὴ κατάστασις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἀθῆναι 1948.
Στεφανίδου Μ., Ἱστορία τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1948.
Sagnard F., Clément d' Alexandrie, Extraits de Théodote. Texte grec, introduction et traduction. Paris 1948.
Schmid A, Die Christologie Isidors von Pelusium, Freiburg 1948.
Smulders P., La doctrine trinitaire de S. Hilaire de Poitiers, Rome 1944.
Schneweis E., Angels and demons according to Lactantius, Washington 1944.
Spinka M., Berdyaev and Origen. A comparison, ἐν «Church history» 16 (1947) 3—21.
Switalski B., Neoplatonism and the ethics of St. Augustine, τ. I : Plotinus and the ethics of St. Augustine, New York 1946.
Schider H., A history of American philosophy, New York 1946.
Setton K., Athens in the later XIIth century, ἐν «Speculum» 19 (1944) 179—207.
Τοῦ αὐτοῦ, A note on Michael Choniates, archbishop of Athens, 1182—1204, αὐτόθι 21 (1946) 234—236.
Salaville S., Messe et Communion d'après les Typika monastiques byzantins du Xe a XIVe siècle, ἐν «Orientalia Christiana Periodica» 13 (1947) 282—298.
Τοῦ αὐτοῦ, De la spiritualité patristique et byzantine à la théologie russe, ἐν «Êtudes Byzantines» 3 (1945) 215—244.

Schirò G., Stefano italo—greco, ἐν «Bollettino della badia Greca di Grottaferrata» 1947—1948.
Τοῦ αὐτοῦ, La schedografia a Bisanzio nei secoli XI—XII e la scuola dei SS. XL Martiri, αὐτόθι 3 (1949) 11—29.

Τρεμπέλα Π., Τάξεις χειροθεσιῶν καὶ χειροτονιῶν, (ἀνατύπ. ἐκ τῆς «Θεολογίας»), Ἀθῆναι 1949.
Τριανταφύλλου Μ., Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ὡς ἐθνικὴ καὶ παγκοσμία ἀξία, Θεσσαλονίκη 1948.
Thielicke H., Der Glaube der Christenheit[2] Göttingen 1948.
Taube M., Rome et la Russie avant l'invasion des Tatars (IX—XIII siècles), Paris 1947.
The Church of England and Non—episcopal Churches in the XVI and XVII Centuries, London 1948.
The Quest of the Historical Jesus. New York 1948.
Thomte R., Kierkegaard's Philosophy of Religion, Princeton University Press 1948.
Tisserant E., The holy See and the Byzantine Church and Empire, ἐν «Review of politics» 9 (1947) 275—283.
Tourmanoff C., Caesaropapism in Byzantium and Russia, ἐν «Theological studies» 7 (1946) 213—243.
The apostolic ministry, London 1946.
The nature of the Church. A Raport of the American Theological Commitee. Chicago 1945.
Tardo L., L'Ottoèco nei manoscritti melurgici. Esempi di trascrizione dalla semiografia paleobizantina a quella neobizantina, ἐν «Bollettino della badia Greca di Grottaferrata» 2 (1948) 26—44.
Tyciak J.— Wunderle G.— Werhun P., Der christliche Osten. Geist und Gestalt. Regensburg 1939.

Unger D., A special aspect of Athanasian soteriology, ἐν «Franciscan studies» 6 (1946) 30—53, 171—194.

Vaisey J., The Canon Law of the Church of England, London 1947.
De Vries P., Sakramententheologie bei den Nestorianern, Rom 1947.
Vandenbroucke F., Le moine dans l' Église du Christ, Louvain 1947.
Vernadrky G., Byzantium and Southern Russia, ἐν «Byzantion» 15 (1940/1) 67—86.
Vasiliev A., The empire of Trabizond in history and literature, αὐτόθι σ. 316—377.
Varga L., Les Cathares sont-ils des Néomanichéens ou des Neognostiques?, ἐν «Revue de l'histoire des religions» 120 (1939) 175—193.
Vischer W., Das Christuszeugnis des A. T., Zollikon 1946.

World Council of Churches, Der Weg von der Bibel zur Welt, Zürich 1948.
Walsh W. T., Saint Peter the Apostle, New York 1948.

Wach J., The place of the history of religions in the study of theology, ἐν «Journal of religion» 27 (1947) 157—177.

Willam F., La vie de Marie, mère de Jésus, Paris 1948.

Wolfson H., Philo. Foundations of religions philosophy in Judaism, Christianity and Islam, Cambridge 1947.

Winter E., Byzanz und Rom im Kampfe um die Ukraine, 955—1939. Lelpzig 1943.

Φιλιππίδου Α., Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὰ ἰδανικὰ τῆς παρ' ἡμῖν παιδείας, Ἀθῆναι 1949.

Χατζηαθανασίου Μ., Αἱ βάσεις τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ΚΠολις 1948.

Χριστοφιλοπούλου Α., Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Συμβολὴ εἰς τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχύν του. Ἀθῆναι 1949.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλ. δικαστηρίων ἐπὶ ἰδιωτικῶν διαφορῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, Ἀθῆναι 1948.

Honigmann E., The patriarchate of Antioch : A revision of Le Quien and the Notitia Antiochena, ἐν «Traditio» 5 (1947) 135—161.

Τοῦ αὐτοῦ, The original lists of the members of the council of Nicaea, the robber—synod and the council of Chalcedon, ἐν «Byzantion» 16 (1942/3) 20—80.

Τοῦ αὐτοῦ, Studies in Slavic Church history.I : The foundation of the Russian metropolitan Church according to Greek sources. II : Un archevêque Ignatien de Moravie, rival de S. Méthode, αὐτόθι 17 (1944/5) 128—182.

Helmle E., Die allgemeinen Konzilien in der Ostkirche. Dogmatische Untersuchungen über die Auffassung Wl. Solowjews und der Vertreter der Ostkirche auf dem Theologenkongress zu Athen 1936. Rom 1946.

Hausherr J., Dogme et spiritualité orientale, ἐν «Revue d'ascétique et de mystique» 23 (1947) 3—37.

Τοῦ αὐτοῦ, Penthos. la doctrine de la Componction dans l' Orient chrétien, Rome 1944.

X.. La prière de Jesus. Sa genèse et son développement dans la tradition religieuse byzantino-slave, ἐν «Irénikon» 20 (1947) 249—273.

Huhi J., Mystiques paulinienne et johannique, Bruges 1947.

Hulsbosch A., Passibilitas et mors Christi in doctrina soteriologica S. Pauli, ἐν «Divus Thomas» 47—49 (1944/6) 217—227.

Τοῦ αὐτοῦ, Resurrectio Christi in doctrina soteriologica S. Pauli, αὐτόθι σ. 193—206.

Hiebel F., Paulus und die Erkenntnislehre der Freiheit, Bâle 1946.

Hanson R., Origen's doctrine of tradition, ἐν «Journal of theological studies» 49 (1948) 17—27.

Haacke W., Die Glaubensformel des Papstes Hormisdas im Acacianischen Schisma. (Analecta Gregoriana, τ. 20), Rom 1939.

Hanlon D., Features of the Abyssinian Church, London 1946.

Hardy E., Orthodox Statements on Anglican Orders, New York 1946.

Heiler F., Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus. (Die Katholische Kirche des Ostens und des Westens, τόμ. II). München 1941.

Hofmann G., Patriarch Kyrillos Lukaris. Einfluss abendländischer Schriften auf seine Predigten, ἐν «Or. Chr. Periodica» 7 (1941) 250—265.

Hanisch E., Geschichte Russlands, τ. I—II, Freiburg 1940—1941

Horton W., Les Églises d'Amérique du Nord pendant la guerre, Genève 1947.

Halkin F., Distiques et notices propres au Synaxaire de Chifflet (Ἀνατύπ. ἐκ τῶν Analecta Bollandiana), Bruxelles 1948.

Zankow S., Die Orthodoxe Kirche des Ostens in ökumenischer Sicht (Kirchl. Zeitfragen Fasc. 17), Zürich 1946.

Zeiller J., Sur l'ancien évêché de Sirmium, ἐν «Orientalia Christiana Periodica» 13 (1947) 669—674.

Zander L., Vater Sergius Bulgakoff. In memoriam, ἐν «Internat. kirchl. Zeitschrift» 36 (1946) 17—30 καὶ ἐν «Irénikon» 19 (1946) 168—185.

Zernov N., The Russians and their Church, London 1945.

Ἐν τῇ «Ὀρθοδοξίᾳ» Κωνσταντινουπόλεως 1940—1948 ἐδημοσιεύθησαν ἱκαναὶ μελέται, ἐξ ὧν μνημονεύομεν τὰς ἑπομένας:

1940, τ. 15. ***Σάρδεων Γερμανοῦ***, Ὁ πατριαρχικὸς οἶκος καὶ ναὸς ἀπὸ τοῦ 1453 καὶ ἑξῆς, σ. 5—13, 44—50, 71—79, 283—287, 311—316, ἔτος 1941, σ. 19—25, 48—52, 70—74, 102—107, 122—127, 154—157, 179—182.—***Μωραϊτάκη Κ.***, Συμπληρωματικὸς κατάλογος κωδίκων τοῦ ἐν Φαναρίῳ ΚΠόλεως Ἁγιοταφικοῦ μετοχίου (συνέχεια ἐκ σελ. 251 τοῦ 1939), σ. 59—60, 129—130.—***Κομνηνοῦ Π.***, Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν τοῦ Ἀπ. Παύλου, σ. 209—215, 238—250, 277—282, 319, 345—351, 377—383, ἔτος 1941 σ. 78—84, 128—132, 161—162, 185—187, 207—211, 300—301, ἔτος 1944 σ. 25—27, 91—93, 151—155, 186—190, 217—220, 263—268.

1941, τ. 16. ***Ἡλιουπόλεως Γενναδίου***, Σημειώσεις σχετικαὶ πρὸς τὴν μετὰ τὴν ἅλωσιν ἱστορίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, σ. 176—178, 203—205, 294—295, ἔτος 1942 σ. 75—76.—***Σάρδεων Γερμανοῦ***, Ἡ ἐν Χάλκῃ ἱ. Μονὴ τῆς ἁγ. Τριάδος, σ. 261—267, 289—293, ἔτος 1942 σ. 13—16, 61—64, ἔτος 1943 σ. 4—5, 30—33, 57—59, 83—86.—***Ἐλαίας Ἀγαθαγγέλου***, Ἔπη Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, σ. 197—200, 272—275, 296—299, ἔτος 1942 σ. 17—19, 43—46, 68—72, 88—94, 137—140, 161—65, 186—188, 211—213, ἔτος 1943 σ. 13—16, 40—44, 163—68, 90—92, 147—150, 174—177, ἔτος 1944 σ. 12—16, 42—46, 65—69, 115—119, 135—138, 170—172, 235—237, 276—278, 381—386, ἔτος 1945 σ. 228—231.

1944, τ. 19. ***Ἡλιουπόλεως Γενναδίου***, Σκιαγραφία τῆς ἱστορίας τῆς Μητροπόλεως Χαλκηδόνος καὶ ὁ ἐπισκοπικὸς αὐτῆς κατάλογος (συνέχεια ἐκ σελ. 268—275 τοῦ 1943), σ. 17—20, 38—41, 70—75, 120—124, 143—145, ἔτος 1946 σ. 375—376. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Αἱ σύγχρονοι παραφυάδες τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ

ἰδίως ἡ αἵρεσις «Χριστιανικὴ ἐπιστήμη», σ. 231—234.—**Κωνσταντινίδου Χ.**, Ἡ ἑορτὴ τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου, σ. 55—58, 86—90, 146—150, 182—185, 211—216, 253—262, 281—285, 387—391, ἔτος 1945 σ. 16—19.

1945, τ. 20. Τὸ Ῥωσικὸν Πατριαρχεῖον. Ἵδρυσις τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας. Ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα. Ὁ νέος Πατριάρχης Μόσχας, σ. 27—46, 115—117. Ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ σχίσματος, σ. 47—90, 117—119, 236—263.

1946, τ. 21. **Ἡλιουπόλεως Γενναδίου**, Ὁ Φιλιππουπόλεως Νεόφυτος καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ, σ. 209—213, 273—278, 383—390.—**Φιλαδελφείας Αἰμιλιανοῦ**, Ὑπῆρξεν ἡ Στοὰ τροφὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ; σ. 12—17, 214—223. **Τοῦ αὐτοῦ**, Τὰ θαύματα τῆς Κ. Δ. καὶ αἱ κατ' αὐτῶν ἐνστάσεις, σ. 279—283, 391—396.—Dvornik F.—**Κωνσταντινίδου Χ.**, Ὁ Πατριάρχης Φώτιος πατὴρ τοῦ σχίσματος ἢ ἀπόστολος τῆς ἑνώσεως, σ. 24—27, 224—230, 308—315.—**Βουδούρη Α.**, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μουσικῆς τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ᾀσματῳδίας, σ. 316—321, 402—408, ἔτος 1947 σ. 33—38.

1947, τ. 22. **Ἡλιουπόλεως Γενναδίου**, Σκέψεις τινὲς σχετικαὶ πρὸς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν, σ. 201—206, 279—282, 328—330.—**Λεοντοπόλεως Σωφρονίου**, Ναοὶ καὶ Μοναὶ ἐν Βυζαντίῳ, σ. 20—25, 90—94, 131—133, 207—213, 271—277, 331—334, ἔτος 1948 σ. 121—130.—**Κωνσταντινίδου Χ.**, Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κατὰ τρεῖς καθολικοὺς θεολόγους, σ. 134—140, 283—288, 335—339.—**Βουδούρη Α.**, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γραφῆς τοῦ μουσικοῦ μέλους τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ᾀσματῳδίας, σ. 218—222, 295—299, 340—344, ἔτος 1948 σ. 143—151.

1948, τ. 23. **Θυατείρων Γερμανοῦ**, Τὸ ἐν Λάμπεθ συνέδριον τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, σ. 354—361.—**Φωτιάδου Ε**, Ἐξ ἀφορμῆς ἑνὸς ἄρθρου (Prof. S. Troitchky), σ. 210-240.—**Πολάκη Π.**, Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας, ἀπάντησις εἰς τὴν παπικὴν ἐγκύκλιον «Orientalis Ecclesiæ, σ. 15—68.—**Παπαϊωάννου Ι.**, Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου, σ. 69—73, 134—142.

Ἐν τῇ «Νέᾳ Σιών» Ἱεροσολύμων 1940—1948 ἐδημοσιεύθησαν ἱκαναὶ μελέται, ἐξ ὧν μνημονεύομεν τὰς ἑπομένας:

1940, τ. 35. **Καλλίστου Μηλιαρᾶ**, Τὸ ζήτημα τῶν ἁγίων τόπων τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐν τῇ ῥωσικῇ διπλωματικῇ ἀλληλογραφίᾳ τοῦ 19 αἰῶνος. σ. 3—33. **Κουρίλα Εὐλογίου**, Αἱ πρὸς ἀναθεώρησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων γενόμεναι ἀπόπειραι ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, σ. 38—47, 163—169, 279—285, 477—481, ἔτος 1941 σ. 25—32, 281—287, 344—354.—**Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου**, Συμπληρωματικὰ εἰς τὰς σχέσεις τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων πρὸς τοὺς Ρώσους κατὰ τὸν 17 αἰῶνα, σ. 113—127.—**Τοῦ αὐτοῦ**, Ὁ Κύριλλος Λούκαρις καὶ οἱ ἅγιοι τόποι, σ. 222—236.—**Π. Τ. Θ.**, Δοκίμιον Σεβαστοῦ Κυμινήτου τῷ ἀρχιδιακόνῳ Χρυσάνθῳ περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ ἔνστασις Πατριάρχου Δοσιθέου, σ. 128—138. —**Ἱεροσολύμων Τιμοθέου**, Διάφοροι ἐπιστολαὶ ἐκ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ βιβλιοθήκης, σ. 203—221, 345—347.—**Καλλίστου Μηλιαρᾶ**, Ἡ ἵδρυσις τῶν ἀρχαίων Πατριαρχείων καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν, σ. 237—252, 325—344, 421—448.—**Λεοντοπόλεως Σωφρονίου**, Πατριαρχῶν γράμματα (συνέχεια ἐκ τ. 33 τοῦ 1938 σ. 75), σ. 155—

162, 269—278, ἔτος 1941 σ. 81—88, 190—195, 263—272, ἔτος 1946, σ. 180—189. —***Ἱεροσολύμων Τιμοθέου***, Περὶ τοῦ γάμου τῶν ἐξαδέλφων, σ. 307—324.

1941, τ. 36. ***Ἱεροσολύμων Τιμοθέου***, Σκέψεις ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνταῦθα καὶ πέραν τοῦ τάφου, σ. 41—62. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ὁ τόπος τοῦ λιθασμοῦ τοῦ ἁγίου Στεφάνου καὶ αἱ ἐκκλησίαι αὐτοῦ, σ. 113—128, 225—240, 329—343. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Διατύπωσις τοῦ δόγματος τῆς Ἁγίας Τριάδος, σ. 282—290.—***Καλλίστου Μηλιαρᾶ***, Ἀξιώσεις τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἐπὶ τοῦ πρωτείου ἐν τῇ οἰκουμενικῇ Ἐκκλησίᾳ, σ. 3—24, 145—163, 241—262.—***Καρμίρη Ἰω***, Μητροφάνους Κριτοπούλου, λόγος πανηγυρικὸς ἅμα καὶ δογματικὸς εἰς τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Κυρίου, σ. 129—144, 273—281.

1942, τ. 37, ***Ἱεροσολύμων Τιμοθέου***. Ὁ ὄφις, σ. 3—49. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ἀρχιερατικὰ τοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων, σ. 115—144. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ἡ 100ρὶς τῆς Ἀγγλοπρωσικῆς ἐπισκοπῆς ἐν Ἱεροσολύμοις 1841—1941, σ. 180—186. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Δεῦτε λάβετε φῶς, σ. 219—243, 315—336.—***Καλλίστου Μηλιαρᾶ***, Τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ, σ. 50—80. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Διδασκαλία τῶν Πατέρων περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ περὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν σημείων τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ, σ. 161—179, 244—272, 337—358.

1943, τ. 38. ***Ἱεροσολύμων Τιμοθέου***, Ὁ Πελαγιανισμός, σ. 81—107, 177—208, 265—284.—***Καλλίστου Μηλιαρᾶ***, Τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ, σ. 3 - 20. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ἐπιστροφὴ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, σ. 21—36, 108—123. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ἱστορία τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, σ. 130—160, 209—234. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ὁ Μ. Βασίλειος· ὁ βίος καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, σ. 294—316, ἔτος 1944 σ. 181—213, 289—314, 339—355.

1944, τ. 39. Ἐπίσημα ἔγγραφα περὶ τοῦ προσκυνηματικοῦ καὶ διοικητικοῦ καθεστῶτος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 4—139.—***Ἱεροσολύμων Τιμοθέου***, Περὶ τῶν χειρογράφων τῆς Ὁμολογίας Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, σ. 214—232. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ἡ βασιλικὴ τῆς Βηθλεέμ, σ. 356—372, ἔτος 1945 σ. 3—24, 98—109. —***Καλλίστου Μηλιαρᾶ***, Περὶ τῆς ἁγ. Γραφῆς καὶ τῆς ἱ. Παραδόσεως, σ. 373—380, ἔτος 1945 σ. 25—46.

1945, τ. 40. ***Ἱεροσολύμων Τιμοθέου***, Ἄδωνις 228 - 237, 256—270.—***Καλλίστου Μηλιαρᾶ***, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νύσσης, σ. 110—124, 206—227. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Περὶ ἱεραποστολικῆς δράσεως τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, περὶ ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας καὶ περὶ τῶν ἀντιδράσεων ξένων προπαγανδῶν, σ. 271—286, ἔτος 1946 σ. 17—32, 105—112, 157—169, ἔτος 1947 σ. 25—39.—***Καρμίρη Ἰω.***, Ἡ περὶ τῶν ἐσχάτων δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, σ. 174—205.

1946, τ. 41. ***Ἱεροσολύμων Τιμοθέου***, Ἀγῶνες διὰ τὸ προσκυνηματικὸν καθεστώς, σ. 3—16, 95—104, 138—147, ἔτος 1947 σ. 3—12, 84—86. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Συζητήσεις περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς Κ.Δ., σ. 148—156.—***Καρμίρη Ἰω.***, Ἡ διαίρεσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ ἑνωτικαὶ προσπάθειαι, σ. 73—94.—***Μαυρίδου Κ.***, Ἡ μεγάλη ἐπίδρασις τῆς Λαύρας τοῦ ἁγ. Σάββα καὶ τῶν ἐξόχων πατέρων αὐτῆς, ἰδίᾳ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐπὶ τῆς ποιήσεως καὶ ὑμνογραφίας, σ. 190—197, ἔτος 1947 σ. 13—24.

1947, τ. 42. ***Καρμίρη Ἰω.***, Ἑτερόδοξοι ἐπιδράσεις ἐπὶ τὰς Ὁμολογίας τοῦ 17 αἰῶνος, σ. 40—49, 68—83, 175—186, 235—243, ἔτος 1948 σ. 45—50, 111—120, 167—174, 226—231.—***Ἱεροσολύμων Τιμοθέου***, Ὁ Σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ, σ. 87—96, 137—147, 201—216, ἔτος 1948 σ. 3—14.—***Καλλίστου Μηλιαρᾶ***, Ἡ διὰ νόμων ρύθμισις τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ὑπὸ τοῦ Μ. Ἰουστινιανοῦ, σ. 97—106, 148—162.—***Λεοντοπόλεως Σωφρονίου***, Ποιηταὶ καὶ ὑμνογράφοι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, σ. 217—234, ἔτος 1948 σ. 27—44, 83—98, 145—156, 208—215.

1948, τ. 43. ***Ἱεροσολύμων Τιμοθέου***, Πνευματικὰ ἔργα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἅτινα ἐγένοντο ἀποδεκτὰ ὑπὸ τῆς ὅλης Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, σ. 15—26, 65—82, 129—144, 193—207.—***Καλλίστου Μηλιαρᾶ***, Περὶ ἁμαρτίας, σ. 99—110, 157—166, 216—225.

Ἐν τῷ «Ἐκκλησιαστικῷ Φάρῳ» Ἀλεξανδρείας 1946—1948 ἐδημοσιεύθησαν μεταξὺ ἄλλων καὶ αἱ ἑπόμεναι μελέται.

1946, τ. 39. ***Λεοντοπόλεως Σωφρονίου***, Ταμεῖον ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, σ. 122—139, 193—209, 304—316, ἔτος 1947 σ. 66—84, 115—130, 254—272, 289—312, ἔτος 1948 σ. 15—34, 142—160, 219—229.—***Καρμίρη Ἰω.***, Τὰ συμβολικὰ κείμενα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, σ. 9—32, 146—185, 210—244.— ***Φιλιππίδου Λ.***, Παιδεία καὶ Ἔθνος, σ. 48—72.— ***Μοσχονᾶ Θ.***, Κατάλογοι Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας ἐξ ἀρχαίων κωδίκων. σ. 33—47, 98—112, 266—276.

1947, τ. 40. ***Α. Μ. Ἰβαντσὸβ Πλατόνοβ***, Λόγος περὶ Φωτίου, Πατριάρχου ΚΠόλεως. σ. 28—48, 131—148.— ***Γλύπτη Γ.***, Ἀραβικὴ φιλοσοφία, σ. 49—65, 97—114, 273—280, 321—336, ἔτος 1948 σ. 35—49, 113—125, 244—256.

1948, τ. 41. ***Κονιδάρη Γ.***, Κογκορδᾶτα καὶ Παπικὸν κράτος, σ. 50—65, 97—112.—***Μιχαηλίδου Ε.***, Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ἐν τῇ Ἀραβικῇ φιλολογίᾳ, σ. 67—78.

Ἐν τῷ «Ἀρχείῳ Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου» Ἀθηνῶν 1946—1948 ἐδημοσιεύθησαν αἱ ἑπόμεναι μελέται:

1946, τ. 1. ***Φρεαρίτου Κ.***, Θεολογία Δογματική, σ. 5—12, ἔτος 1947 σ. 3—11, 107—113, 215—222, ἔτος 1948 σ. 3—8, 97—103, 167—170.—***Ράλλη Κ.***, Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, σ. 13—20, ἔτος 1947 σ. 12—20.—***Λαρίσης Δωροθέου***, Ὁ παράνομος γάμος καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς πνευματικῆς ἀκυρώσεως αὐτοῦ, σ. 24—32, ἔτος 1947, σ. 21—30.—***Βεζανῆ Δ.***, Ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ Πολιτείᾳ, σ. 33—38, ἔτος 1947 σ. 31—36, 148—154, 238—245.—***Παναγιωτάκου Π.***, Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ ἐπιστήμῃ, σ. 39—55, ἔτος 1947 σ. 51—64, 172—183, 262—273.

1947, τ. 2. ***Καρμίρη Ἰω.***, Ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγον λατινικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ 1274, σ. 127—147.—***Τσάτσου Θ.***, Εἰσήγησις ἐπὶ τῶν ἄρθρων 1 καὶ 2 τοῦ Συντάγματος πρὸς τὴν Βουλήν, σ. 37—50, 155—162, 246—254, ἔτος 1948 σ. 35—46.—***Θηβαίου Χ.***, Εἰσήγησις ἐπὶ τῶν ἄρθρων 1 καὶ 2 τοῦ Συντάγματος πρὸς τὴν Βουλήν, σ. 162—171, 246—254, ἔτος 1948 σ. 47—53.—***Λαρίσης Δωροθέου***, Ἐπὶ τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου, σ. 114—120. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ἡ νομοκανονικὴ θέσις τοῦ ἑλληνικοῦ παλαιοημερολογιτικοῦ ζητήματος,

σ. 223—237. ***Ἀργυροπούλου Π.***, Τὸ Βατικανόν, ὁ Σλαυισμὸς καὶ ὁ Ἑλληνισμός, σ. 275—280.—Choremi M., La Grèce et le Vatican, σ. 281—285.

1948, τ. 3. ***Λαρίσης Δωροθέου***, Εἶναι δυνατὸς ὁ συμψηφισμὸς ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν; σ. 31—34. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς Δικονομίας, σ. 171—190.—***Ράλλη Κ.***, Βάπτισμα αἱρετικῶν, σ. 9—23. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Κῦρος γάμου Ἑλλήνων πολιτῶν ὀρθοδόξων, τελεσθέντος ὑπὸ ὀρθοδόξου ἱερέως τῇ συμπράξει καθῃρημένου τοιούτου, σ. 104—106. ***Παπαδοπούλου Α.***, Ἑλλὰς καὶ Βατικανόν. Θρησκεία—Ἐκκλησία—Κράτος, σ. 54—67, 121—137, 204—215, ἔτος 1949 σ. 28—37.

Ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀκτῖνες» 1940—1948 ἐδημοσιεύθησαν ἄλλαι τε καὶ αἱ ἑπόμεναι μελέται:

1940, τ. 3. Taschdjian E., Ἡ σύγχρονος φυσικὴ κατὰ τοῦ ὑλιστικοῦ μονισμοῦ, σ. 9—12, 66—69.—***Παλαιοῦ***, Ἡ βιολογία καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων, σ. 22—25.—***Α. Α.***, Ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Μπέρξον, σ. 30—33.—***Δ. Κ.***, Αἰσθητὸς καὶ ὑπεραισθητὸς κόσμος, σ. 57—60, Ἡ νεωτέρα φυσικὴ καὶ ἡ βιολογικὴ θεωρία, σ. 66—69.—***Ι. Κ.***, Ἡ μέθοδος εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας, σ. 110—112. —***Α. Ι. Γ.***, Τὸ Βυζάντιο κι' ἡ νεώτερη ἔρευνα, σ. 126—131.—***Γ. Α.***, Πῶς εἶδε τὸν ἀπόστολον Παῦλον ὁ Ρενάν, σ. 257—259. —***Α. Ι. Γ.***, Τὸ κοινωνικὸ ἔργο τοῦ Χρυσοστόμου, σ. 163—169.—***Π. Μελίτη***, Ὁ Οὐμανισμὸς καὶ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, σ. 217—221.

1941, τ. 4. ***Π. Τ.***, Εἶναι τὸ σύμπαν ἄπειρον; σ. 42—45, Εἶναι ὁ χρόνος ἄπειρος; σ. 64—68. —Otto Urbach, Σχέδιον, σκοπὸς καὶ τέρμα ἐν τῇ Δημιουργίᾳ, σ. 108-112. —***Α. Ι. Τ.***, Ὁ Αὐγουστῖνος καὶ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, σ. 113—115, 139—142.

1942, τ. 5. ***Δ. Φ.***, Ἡ ἔκτασις τοῦ κύρους τῶν ἐπιστημονικῶν προτάσεων, σ. 57—61.—***Ι. Κ.***, Τὸ δρᾶμα τῶν διανοουμένων νέων στὴν ἐποχὴ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, σ. 10—12—***Χ.***, Ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀξιῶν, σ. 10—12.—***Α. Α.***, Καὶ πάλιν τὸ μεγάλο πρόβλημα, σ. 68—70, 119—121. —***Δ. Φ.***, Φιλοσοφία καὶ πίστις, σ. 131—134.

1943, τ. 6. ***Ἀρχαιολόγου***, Ἀρχαιολογία καὶ Καινὴ Διαθήκη, σ. 11—14.—***Τ. Α.***, Τὸ σύγχρονον πρόβλημα τοῦ γάμου, σ. 231—235, σ. 298—302.—***Καλησπέρη Σ.***, Ἡ χριστιανικὴ ἰδέα στὴ νεοελληνικὴ ποίησι, σ. 78—82. —***Δ. Α. Μ.***, Τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα στὴ νεοελληνικὴ Ζωγραφική, σ. 111—116.—***Στεφανᾶ Φ.***, Θρησκευτικὴ πνοὴ στὶς παροιμίες τοῦ λαοῦ μας, σ. 118—122.

1944, τ. 7. ***Βερίτη Γ.***, Ἡ γυναῖκα στὸ Βυζάντιο, σ. 27—33. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ἀναδρομὴ στὸν ἄγνωστο Μεσαίωνα, σ. 62—68.—***Π. Τ.***, Ἡ ἐν τῷ ἀτόμῳ τῆς ὕλης σκοπιμότης, σ. 85—87.—***Ι. Οἰ.***, Δημιουργία καὶ πιθανότης, σ. 102—104.—Τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς, σ. 157—162, 202—206, 270—274.—***Κλωνάρη Π.***, Ἀπ' τὴ γυναικεία πεζογραφία τοῦ τόπου μας, σ. 34—37.—***Τοῦ αὐτοῦ***, Γύρω στὸ ἀνθρώπινο δρᾶμα, σ. 118—124.—Jacques et Raissa Maritain, Ἡ ποίησις σὰν πνευματικὴ πεῖρα, σ. 214—215. —***Ι. Γ. Κ.*** Ὑπάρχει νόημα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν; σ. 151—156.—***Ἐπαινετοῦ Πρεσβυτέρου***, Ἡ Ἁγία Γραφὴ διὰ τὴν γυναῖκα, σ. 6—11.— ***Στεφανᾶ Φ.***, Ἡ γυναῖκα μέσα στὸ Χριστιανισμό, σ. 23—26.

1945, τ. 8. ***Δ. Κ.***, Ἡ ἔννοια τοῦ φυσικοῦ νόμου, σ. 70—76.—***Δ. Φ.***, Ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, σ. 141—145.—***Λαμπρινοῦ Α.***, Ἡ παρακμὴ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, σ. 7—10.—***Ι. Κασσιανός***, Τὰ πνευματικά μας κέντρα κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, σ. 137—140, 226—230.—***Μελίτη Π.***, Ἕνας ἀρνητικὸς πολιτισμός, σ. 41—45, 66—69.—***Ὀλύμπου Ε.***, Ἐπιστήμη καὶ ἐλευθερία, σ. 84—87,—***Ἐράστου Β.***, Τὸ κοινωνικὸ ἔργο τῶν ἱεραποστολῶν, σ. 88—94, 183—187, (1946) 41—45.—***Πυργιώτη Δ.***, Ἡ τεχνικὴ καὶ ὁ σημερινὸς κόσμος, σ. 132—135. —***Μελίτη Π.***, Χριστιανισμὸς καὶ πολιτική, σ. 162—169.—***Πλουμίδη Β.***, Ἀρνητικὴ μεταφυσικὴ καὶ φαντασιώσεις, σ. 46—50.—***Σεργίου Π.***, Νέοι προσανατολισμοὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν, σ. 120—122.

1946 τ. 9. ***Βερίτη Γ.***, Ἡ τέχνη γιὰ τὸν ἄνθρωπον, σ. 7—10.—***Γαλήνου Α.***, Ἡ νεώτερη ἰατρικὴ καὶ τὸ σεξουαλικὸν πρόβλημα, σ. 132—142.—***Πλουμίδη Β.***, Ὁ Jung γιὰ τὴν ὑπόσταση τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος, σ. 178—181.—***Μαρτίνη Δ.***, Αἰτιοκρατία καὶ τελολογία, σ. 234—239.—***Πλακίδη Σ.***, Ἀστρονομία καὶ Βυζάντιον, σ. 312—318, 365—369.— ***Ἀποστόλου Γ.***, Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος στὸν ὀργανισμό, σ. 364—371.—***Στεφανᾶ Φ.***, Ἡ «διακόνισσα» στὸ Βυζάντιο, σ. 270—274.—***Φιλικοῦ Γ.***, Παιδαγωγικὰ συστήματα καὶ πνευματικὴ δημιουργία, σ. 46—52.—***Ἐράστου Β.***, Γύρω ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς παιδαγωγικῆς, σ. 327—332.—Jacques Maritain, Ἡ κατάκτησις τῆς ἐλευθερίας, σ. 11—13, 38—40.—***Μαρτίνη Δ.***, Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, σ. 83—87.—***Γαλήνου Α.***, Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως καὶ ἡ νεωτέρα ψυχολογία, σ. 88—95.—***Δ. Κ.***, Ἡ νέα φυσικὴ καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, σ. 167—173. —***Καριτᾶ Ε.***, Ἡ ποίηση στὰ Εὐαγγέλια, σ. 183—188.—*Δήλωσις Ἑλλήνων ἐπιστημόνων*, σ. 353—358.

1947, τ. 10. ***Φιλαρέτου Α.***, Ἡ μέθοδος τῆς κοσμοθεωρίας, σ. 97—101.—***Μελίτη Π.***, Συγχρονισμένος Χριστιανισμός, σ. 145—151. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ζωντανὸς καὶ ἔμπρακτος Χριστιανισμός, σ. 193 196.—***Τοῦ αὐτοῦ***, «Κατηγορῶ τοὺς χριστιανούς», σ. 241—245, 289—294.—***Ράμμου Γ.***, Ἡ θέσις τῶν ἐξωγάμων τέκνων, σ. 18—20.—A. Cressy Morrison, Γιατὶ ἕνας ἐπιστήμων πιστεύει στὸ Θεό, σ. 72—74.—A. Maeder, Ἡ ἀϋπνία καὶ ὁ ψυχικὸς παράγων, σ. 300—305.—***Γερουλάνου Μ.***, Ἡ νόσος ὡς γενικὴ τοῦ ὀργανισμοῦ λειτουργικὴ παρεκτροπή, σ. 337—343.—***Σεργίου Π.***, Χῶρος καὶ πνεῦμα, σ. 543 546.—***Πυργιώτη Δ.***, Ἱστορικὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἐποχή μας, σ. 391—397.—***Βαλσαμῆ Ν.***, Ἀγωγὴ καὶ ζωή, σ. 11—17.—***Δουκίδη Δ.***, Ἡ γυναῖκα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀγάπης, σ. 547—554.

1948, τ. 11. ***Μελίτη Π.***, Χριστιανισμὸς καὶ πρόοδος, σ. 305—308, 353—357.—***Τοῦ αὐτοῦ***, Καθοδηγητικὸς Χριστιανισμός, σ. 401—406, 449—455.—***Τοῦ αὐτοῦ***, Χριστιανισμὸς καὶ ἐπιστήμη, σ. 497—502.—***Τοῦ αὐτοῦ***, Χριστιανισμὸς καὶ τέχνη, σ. 545—549.—Hans Driesch, Ἡ ὑπερνίκησις τοῦ ὑλισμοῦ, σ. 113—118. - ***Γερουλάνου Μ.***, Ἀπὸ τῆς ὑλιστικῆς εἰς τὴν ψυχοσωματικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου, σ. 161—167.—A. Cressy Morrison, Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνος, σ. 361—366, 416—424, 460—463, 512—516, 550—552.—A. Maeder, Προσωπικὴ ἐπαφὴ καὶ συναισθηματικὴ μεταφορά, σ. 553—557.—***Ἐράστου Β.***, Χίλια χρόνια ἀκτινοβολίας, σ. 41—48, 87—90.—Holzner J., Ἔτσι ἄρχισε ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμός, σ. 215—119.—Sir Galahad, Ἡ χιλιόχρονη Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, σ. 527—531, 565—570.—***Πυργιώτη Δ.***, Γιατὶ περνᾶ κρίσι ὁ τεχνικὸς πολιτισμός, σ. 81—86.- E. H. Hanser, Ἐπιστήμη καὶ πίστις, σ. 358—380.—Sir Stafford Cripps, Ἡ ἐπιβίωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ, σ. 516—521.—***Ξύδη Θ.***, Τὰ

κείμενα στὸν ὄρθρο τῶν Παθῶν καὶ τῆς Ἀναστάσεως, σ. 132—143, 175—186· 224—232. *Τοῦ αὐτοῦ*, Ἡ ποίηση Ρωμανοῦ τοῦ μελῳδοῦ στὰ Χριστούγεννα καὶ στὰ Θεοφάνεια, σ. 522—526, 558—564.—*Βερίτη Γ.*, Λογοτεχνία καὶ ἰδανικά, σ. 309—317, 367—373.

Ἐν τῷ 38 τόμῳ τοῦ 1948 τοῦ «Internationale kirchliche Zeitschrift» δημοσιεύονται: Kalogiru J., Die Orthodoxe Kirche im Lichte der ökumenischen Bewegung, σ. 73—97.—*Τοῦ αὐτοῦ*, Erziehung zu ökumenischen Ethos, σ. 29—36.—Küry A., Orthodoxe Stimmen zur ökumenischen Bewegung. σ. 37—43.—Spuler B., Die Orthodoxen Kirchen, σ. 108—135.—Küry A., Die Lage der Altkatholischen Kirchen, σ. 44—54, 98—107.—Katzenmayer H., Petrus, der Primat, die Kirche in den auf uns gekommenen Schriften des Bischofs Jrenäus von Lyon, der «Wiederlegung und Abwehr der falschen Gnosis» und der «Darlegung der apostolischen Verkündigung», σ. 12—28. *Τοῦ αὐτοῦ*, Petrus und der Primat des römischen Bischofs in der ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία des Bischofs Eusebius von Caesarea, σ. 153—171. Ὁμοίως ἐν τῷ 39 τόμῳ τοῦ 1949: Rinkel A., Die Lehre von der Kirche nach der Auffassung der altkatholischen Kirche, σ. 1—15.—Kalogiru J., Das Problem des Humanismus im modernen Orthodoxen Griechenland, σ. 23—31.—Spuler B., Die Moskauer orthodoxe Kirchenversammlung 1948 und ihre Beschlüsse, σ, 32—48.

Ἐν τῷ 51 τόμῳ τοῦ 1948 τῆς «Theology» δημοσιεύονται: Boycott W., The Land and Sacramental Theology, σ. 60—66.—Sanders J. The Problem of Revelation, σ. 89—95.—Macmillan A., The Church and Marriag, σ. 170—176.—Vidler A., What is Anglicanism? σ. 200—206, 241—246. —Tomkins O., Reunion: from Above or Below? σ. 283—288.—Morley F., Heresy in N.T. σ. 288—293.—Pare Ph. The Doctrine of the Holy Spitit in the Western Church, σ. 293—300.—Bennett V., The Assumption of the Virgin and Papal Infallibility, σ. 327—332.—Robinson N., The Universality of Sin, σ. 448—454.

Ἐν τῷ 14 τόμῳ τοῦ 1948 τῶν «Orientalia Christiana Periodica» δημοσιεύονται: Hausherr I., Un grand auteur spirituel retrouvé: Jean d' Apamée, σ. 3—42.—Gill I., The Sources of the «Acta» of the Council of Florence, σ. 43—79.—Τοῦ αὐτοῦ, The «Acta» and the Memoirs of Syropoulos as History, σ. 303—355.— Jerphanion G., Bulletin d'Archéologic Chrétienne et Byzantine, σ. 356—397.—Hofmann G., Ivo von Chartres über Photios, σ. 105—137.— Τοῦ αὐτοῦ, Ein Brief des Patriarchen Kyrillos Lukaris an den Patriarchen Theophanes, σ. 414—418.— Τοῦ αὐτοῦ, Ein Brief des Kardinals Isidor von Kiew an Kardinal Bessarion, σ. 405—414.— Schultze B., Chomjakows Lehre über die Eucharistie, σ. 138—161.

Ἐν τῷ 21 τόμῳ τοῦ 1948 τοῦ «Irénikon» δημοσιεύονται: Oehmen D., Le Schisme dans le cadre de l'économie divine, σ. 6—31.—Zander L., La Conférence d'Oslo, σ. 139—163.—Kleyntjes I., Benoît XV et l'Union des Églises, σ. 193—200.—Bardy G., Saint Augustine et la pensée orientale, σ. 249—273.—Vivier P., Les sources du corps sociologique de l'Église, σ. 274—284.

C o n g a r V., Pourquoi le peuple de Dieu doit-il sans cesse se réformer? σ. 365—394.'Εν δὲ τῷ α' τεύχει τοῦ 22 τόμου τρέχοντος ἔτους δημοσιεύονται: F l o r o v s k y G., Une vue sur l'Assemblée d'Amsterdam, σ. 5—25.— D a n i é l o u J., Rahab, figure de l'Église, σ. 26—45.—B e l p a i r e D., Autonomie et unité ecclésiologique. Lambeth, Moscou, Amsterdam, Rome, σ. 46—58.

'Ως συνέχεια τῶν «Échos d' Orient» ἐξεδόθησαν τῷ 1943—1945 αἱ «É t u d e s b y z a n t i n e s», ἀπὸ δὲ τοῦ 1946 ἡ «R e v u e d e s é t u d e s b y z a n t i n e s» μὲ ἱκανὰς πραγματείας, ἐξ ὧν μνημονεύομέν τινας:

1943, τ. I. S a l a v i l l e S., Vues sotériologiques chez Nicolas Cabasilas, σ. 5—57.— L a u r e n t V., L'érection de la métropole d'Athènes et le statut ecclésiastique de l'Illyricum au VIIIe siècle, σ. 58—72.—R o u i l l a r d G., La politique de Michel VIII Paléologue à l'égard des monastères, σ. 73—84.— J a n i n R., Études de topographie byzantine, σ. 85—151.— L o e n e r t z R., Pour l'histoire du Péloponèse au XIVe siècle, σ. 152—196.— G u i l l a n d R., Les eunuques dans l'Empire byzantin, σ. 197—238.—G r u m e l V., Περὶ μεταθέσεων et le patriarche de Constantinople Dosithée, σ. 239—249.—La chronologie des patriarches de Constantinople de 1111 à 1206, σ. 250—270.

1944, τ. II. D i s d i e r M., Le témoignage spirituel de Thalassius le Lybien, σ. 79—118.— S a l a v i l l e S., La vie monastique grecque au debut du XIVe siècle, σ. 119—125.—G r u m e l V., L'affaire de Léon de Chalcédoine, σ. 126—133.—Guilland R., Fonctions et dignité des eunuques, 185—225.

1945, τ. III. G r u m e l V., Titulature des métropolites byzantins, σ. 92—114—. Léon, métropolite d'Amasée, σ. 168—178.

1946, τ. IV. L a u r e n t V., Le patriarchat d'Antioche du IVe au VIIe siècle, σ. 239—256.—G r u m e l V., Le patriarcat byzantin de Michel Cérulaire à la conquête latine (1043—1204), σ. 257—263.

1947, τ. V. R i c h a r d M., Léonce de Byzance était-il originiste? σ. 31—66.—S a l a v i l l e S., Uue lettre et un discours inédits de Théolepte de Philadelphie, σ. 101—115.— D a n g u i s t i s C., Le problème de la version originale de l'épopé byzantine de Digénis Akritas, σ. 185—205.— G r u m e l V., Les protes de la Sainte— Montagne de l'Athos sous Alexis Ier Comnène, σ. 206—217.— Τ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ, Photius et l'addition du «Filioque» au symbole de Nicée—Constantinople, σ. 218—239.— G y o n i M., Les études byzantines en Hongrie pendant la guerre (1939—1945), σ. 240—256.

Ι. Ν. ΚΑΡΜΙΡΗΣ

Alex. Durand La Science du Christ (Nouvelle Revue Théologique, Mai 1949 N° 5, σελ. 496—503).

F. Elliot L'evolutionnisme: Science ou Conception du monde? (A propos d'nn livre récent «Dr O. K u h n Die Deszendenztheorie, Bamberg, Meisenbach, 1947). (Nouvelle Revue Théologique, Mai 1949 N° 5, σελ. 519—522).

Marcel Richard Un opuscule méconnu de Marcel evêque d'Ancyre,

(Mélanges de Science religieuse, VI année, cahier 1, Avril 1949, σελ. 5--28).

E. Vauthier Le Saint-Esprit principe d'unité de l'Eglise (Mélanges de Science religieuse, VI année, cahier 1, Avril 1949, σελ. 37—80, fin).

J. Delesalle Notes sur quelques tendances de la Conscience moderne : Un nouvelle notion de Dieu, nouvelle notion de l' homme (Mélanges de Science religieuse, VI année, cahier 1, Avril 1949, σελ. 81—98).

Ralph Barton Perry, General Theory of Value : The Meaning and basic Principles construed in terms of Interest. London (Longmans).

W. G. Peck, An Outline of Christian Sociology (James Clarke and C°). London 1949.

E. F. Carritt, An Introduction to Aesthetics. (Hatchincon's University Library. London 1949.

Edward Langton, Essentials of Demonology (Epworth Press). London 1949.

Dr J. W. C. Wand, Bishop of London, The Church, its Nature, Structure and Functjon. (Hodder and Stoughton). London 1949.

Γ. Π.

Alexander Sperber, New Testament and Septnagint. New York 1940.

Τοῦ αὐτοῦ : Hebrew Phonology. Cincinnati. 1941.

Τοῦ αὐτοῦ : Problems of the Masora. Cincinnati 1943.

Τοῦ αὐτοῦ : Hebrew Grammar, New York 1943.

Τοῦ αὐτοῦ : Biblical Exegesis. New York 1945.

H. H. Rowley : The unity of the Old Testament. London 1946.

Τοῦ αὐτοῦ : The re-discovery of the Old Testament. London 1945.

Robert Sencourt : Saint Paul. London 1948.

J. M. Vosté: La bénédiction de Jacob d' après Mar Isodad de Merw (Biblica 1948 σ. 1—30).

H. J. Schoeps : Symmachusstudien III : Symmachus und der Midrasch (Biblica 1948 σ. 31—51).

J. Ruwet: Clément d'Alexandrie : Canon des Écritures et Apocryphes (Biblica 1948 σ. 77—99. 240—268. 391—408).

A. Wickenhauser : Doppelträume (Biblica 1948 σ. 100—111).

E. F. Sutcliffe : St. Jerome's Pronunciation of Hebrew (Biblica 1948 σ. 112—125).

J. M. Vosté : Ler oracles de Balaam d' après Mar Isodad de Merw (Biblica 1948 σ. 169—194).

E. F. Sutcliffe : St. Jerome's Hebrew Manuscripts (Biblica σελ. 195—204).

J. Bonsirven : Hoc est corpus meum : recherches sur l'original araméen (Biblica 1948 1. 205—219).

A. Jirku : Teleilat Ghassûl und die Chronologie von Early Minoan (Biblica 1948 σ. 269—271.

R. Köbert : Nardospistike—Kostnarbe (Biblica 1948 σ. 279—281).

J. M. Vosté : Le proto-évangile selon l'exégèse de Mar Isodad de Merw (Biblica 1948 σ. 313—320).

E. F. Sutcliffe : The name «Vulgate» (Biblica 1948 σ. 345—352).

A. Allgeier : Haec vetus et vulgate editio (Biblica 1948 σελ. 353—390).

H. Schneider : Die biblischen Oden im Christlichen Altertum (Biblica 1949 σ. 28—65).

E. P. Sutcliffe : Notes on Iob, Textual and Exegetical (Biblica 1949 σ. 66—90).

J van Dodewaard : Die spracliche Übereinstimmung zwischen Markus—Paulus nnd Markus—Petrus (Biblica 1949 σ. 91—108).

N. Schneider : Aram und Aramäer in der Ur III—Zeit (Biblica 1949 σ. 109—111).

J. Morgenstern : The despoiling of the Egyptians (Journal of Biblical Literature 1949 σ. 1—27).

Ralph Marcus : On the textual criticism of the Hebrew Biblec Journal of Biclical Literature 1949 σ. 29—34).

M H. Gottslein : After thought and the syntax of relative clauses in Biblical Hebrew (Journal of Biblical Literature 1949 σελ. 35—47).

I. L. Seeligmann, The Septuagint version of Isaiah. A. discussion of its problems. Leiden 1948.

Roger Aubert : Le Saint-siege et l'union des Églises. Bruxelles 1947.

Georges Ftorovsky : Une vue sur l' Assemblée d' Amsterdam (Irénikon 1949 σ. 5—25).

P. Dumont—F. Mercenior—C. Lialíne : Qu' est-ce que l'Orthodoxie ? Vues catholiques. Bruxelles 1944.

M. M. Philipou : Les Sacrements dans la vie Chrètienne. 1945.

F. Dillistone, The Holy Spirit in the life of to—day. London 1946.

R. von Thadden—Trieglaff: Kirche im Kampf, Zürich 1947.
Jaques Jean Ribas: Les étudiants et la réforme de l'Université Paris 1945.
C. Barthas: Le Christ devant la question nationale. Toulouse 1945.
W. Vischer: Das Christuszeugnis des Alten Testaments I Das Gesetz (ἔκδ. 7η) Zürich 1946.
L. Waterman: Biblical Studies in a new setting (Journal of Biblical Literature 1947 σ. 1—14).
D. K. Andrews: The translation of Aramaic Dî in the Greek Bibles (Journal of Biblical Literature 1947 σ. 15—51).
Th. Gaster: Au ancient eulogy on Israel: Deuteronomy 33,3-5, 26-29 (Jourual of Biblicat Literature 1947 σ. 53—62).
J. Spencer: Kennard, Nazorean and Nazareth (Journal of Biblical Literature 1947 σ. 71—81.
A. S. Yahuda: Hebrew Words of Egyptian origin (Journal of Biblical Literature 1947 σ. 83—90).
V. A. Demant: Theology of Society. London 1947.
Godfrey E. Phillips: The Transmission of the Faith. London 1946.

Β. Μ. ΒΕΛΛΑΣ

5-10-49

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΙΗ΄ ΑΙΩΝΟΣ*

ΥΠΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (†)

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Παρὰ ταῦτα οἱ Ἕλληνες ὑπόδουλοι ἐκινήθησαν πάλιν εἰς ἐξέγερσιν, ὠφεληθέντες τῆς περιστάσεως ἐκ τοῦ δεκαεξαετοῦς πολέμου (1683—1699) μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Αὐστρίας, τῇ συμμετοχῇ τῆς Γερμανίας, Πολωνίας, Ἑνετίας καὶ αὐτῆς τῆς Ρωσίας. Ἱκανοὶ τῶν Ἱεραρχῶν ὑποκινηθέντες ἰδίως ὑπὸ τοῦ Δόγη τῆς Ἑνετίας Μαροζίνη, ὁ Κεφαλληνίας Τιμόθεος Τυπάλδος, οἱ Ἐπίσκοποι Σαλώνων Φιλόθεος, Θηβῶν Ἱερόθεος, Λαρίσης Μακάριος καὶ Εὐβοίας Ἀμβρόσιος μετέσχον προσωπικῶς τοῦ ἀγῶνος. Ἀλλ᾽ οὗτος μὲν ἀπέτυχε, μεγάλαι δ᾽ ἐπηκολούθησαν συμφοραὶ τὴν ἀτυχεστάτην ἐκείνην ἐκστρατείαν τοῦ Μαροζίνη, καθ᾽ ἣν κατεστράφη καὶ ὁ Παρθενὼν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Τότε καὶ ὁ Μητροπολίτης Κορίνθου Ζαχαρίας μαρτυρικὸν ὑπέστη θάνατον, ἀνεδείχθησαν δὲ νεομάρτυρες πλεῖστοι ἕτεροι περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀσχέτως πρὸς τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἐν μὲν τῇ Λαζικῇ παρὰ τὸν Πόντον βίᾳ ἐπεβλήθη ὁ ἰσλαμισμός, ἐν δὲ τῇ ΚΠόλει, Τραπεζοῦντι καὶ ἐν Ἑλλάδι πλεῖστοι κατεστράφησαν ναοί. Φόβοι ἐξεδηλοῦντο περὶ τελείου ἐξαφανισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς Μικρασιατικαῖς Ἐπαρχίαις, ἕνεκα τοῦ ἀγριωτάτου κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι διὰ τῆς τῷ 1690 ἐπὶ Μ. Βεζύρου Χουσεῒν Κιοπρουλῆ γενομένης ἐκδόσεως τοῦ πρώτου νέου πολιτεύματος («νιζάμι τζεδίδ»), ἠπιώτερον ἐκανονίσθησαν τὰ τῶν χριστιανῶν [1], ἡ δὲ τῷ 1699 συνομολογηθεῖσα ἐν Κάρλοβιτς συνθήκη ὑπῆρξε τῷ ὄντι ὁ πρῶτος διαμελισμὸς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλ᾽ ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν οὐδαμῶς ἐβελτιοῦτο. Οἱ τοῦρκοι, παρὰ πάσας τὰς ἐγγράφους διατάξεις, δὲν παρεῖχον εἰς αὐτοὺς δικαίωμα ὑπάρξεως. Τελευτῶντος τοῦ ιζ΄ αἰῶνος ὁ διοικητὴς ΚΠόλεως Κελαϊλῆ Κὲζ αὐστηρῶς ἐτιμώρησε χριστιανούς τινας, διότι ἐτόλμησαν νὰ φέρωσι χρωματιστὰ ἐνδύματα, διέταξε δὲ ὅπως πᾶς χριστιανὸς εἰσερχόμενος εἰς λουτρὸν φέρῃ ἀπὸ τοῦ τραχήλου κρεμάμενον κωδωνίσκον ἵνα γνωρίζηται ὅτι ὁ ἄπιστος εἶναι καὶ ἀκάθαρτος. Τὰς

*) **Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 203.**

1. ***Παπαρρηγοπούλου***, ἔνθ᾽ ἀν. Ε, 449.

διατάξεις ταύτας ἐπανέλαβε βραδύτερον καὶ ὁ Μ. Βεζύρης Μουσταφᾶς πασᾶς μετὰ πολλῶν ἀπανθρώπων λεπτομερειῶν [1]. Τῷ δὲ 1701, ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Σουλτάνου Μουσταφᾶ β' (1695—1703) στάσεως, οἱ τοῦρκοι εἰσβαλόντες εἰς τὸ Πατριαρχεῖον κατέκοψαν εἰς τεμάχια καὶ διεσκόρπισαν τὰ ἅγια λείψανα, ἔχυσαν τὸ ἅγιον Μύρον, κατεπάτησαν τὴν θείαν Εὐχαριστίαν, κατέθραυσαν τὰς ἐκ τῆς Μονῆς τῆς Παμμακαρίστου ψηφιδωτὰς εἰκόνας καὶ ἄλλας προυξένησαν ζημίας. Μετά τινα ἔτη ἀνῳκοδόμησε τὸ Πατριαρχεῖον, ἐπεκτείνας τὰ οἰκήματα αὐτοῦ, ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας γ' (1716-26, 1732-33) διὰ πολλῶν χρημάτων κατανικήσας τὰ παρεμβληθέντα ὑπὸ τῶν τούρκων κωλύματα [2].

Ταῦτα πάντα χαρακτηρίζουσι τὴν κατάστασιν, ἐν ᾗ διετέλει ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ μετ' αὐτῆς ὁ ὀρθόδοξος χριστιανικὸς λαὸς ὑπὸ τὴν τουρκικὴν τυραννίδα. Ἡ θαυμαστὴ ἐγκαρτέρησις τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐμμονὴ αὐτοῦ ἐν τῇ πίστει τῶν πατέρων ἔσωζον αὐτόν.

Τὴν ἀξιοθαύμαστον δ' ἐγκαρτέρησιν τῶν Ἑλλήνων προσωμολόγησεν, ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων περιηγητῶν, ὁ Ἄγγλος Ricaut, λουθηρανὸς Πρόξενος ἐκ Σμύρνῃ χρηματίσας καὶ ἐπισκεφθεὶς περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν Ἀνατολήν. «Τολμῶ νὰ εἴπω, ἔγραψεν ὁ Ricaut, ὅτι ἂν ἡ θεότης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς τρόποις, οὓς ὁ Θεὸς μεταχειρίζεται ὅπως καθιστᾷ αὐτὸν εἰς τὸν κόσμον ἀποδεκτόν, αὕτη οὐδαμῶς εἶναι ἧττον καταφανὴς ἐν τῇ καρτερίᾳ τῶν Ἑλλήνων τῆς σήμερον. Ἡ πίεσις, ὑφ' ἣν οὗτοι ζῶσιν, αἱ καταφρονήσεις, οὓς ὑφίστανται, αἱ πειρασμοί, εἰς οὓς εἶναι ἐκτεθειμένοι, τὸ ὅ,τι κερδαίνουσιν ἐὰν ἐξισλαμισθῶσι, τὸ ὅ,τι ὑποφέρουσι μὴ ἐξισλαμιζόμενοι, πάντα ταῦτα, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶναι ἐπιβεβαίωσις τῆς θεότητος τοῦ Εὐαγγελίου, οὕτω λαμπρὰ ὅσον καὶ τὰ θαύματα τῶν πρώτων αἰώνων τῆς Ἐκκλησίας. Διατηροῦσι τὴν πίστιν αὐτῶν μετ' εὐσταθείας ἀξίας τοῦ ἡμετέρου θαυμασμοῦ... Ζῶσιν ἐν μέσῳ τῶν τούρκων, ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁδοῖς, πολλάκις ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην τὰ τέκνα τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ συμπαίζουσιν, ἀναστρέφονται ὁμοῦ, ἔχουσι σχεδὸν τὰ αὐτὰ ἤθη καὶ δὲν διαφέρουσιν ἢ μόνον ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς πίστεως... Ἡ θρησκεία τῶν Μωάμεθ εἶναι ἑλκυστική, ἀρέσκουσα εἰς ἀνθρώπους ἀγροίκους καὶ φιληδόνους. Τὴν δὲ ἐπιμονὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ (ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει) δὲν δύναταί τις νὰ μὴ ἀποδώσῃ εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Σωτῆρος, ὅτι καὶ πύλαι ᾅδου δὲν θὰ κατισχύσωσι τῆς Ἐκκλησίας» [3]. Ταῦτα ἔγραφε ξένος παρατηρητὴς τοῦ φρικτοῦ ἐκείνου μαρτυρίου τοῦ ἑλλη-

1. ***Κούμα***, ἔνθ' ἀν. I,339. Socolov, ἔνθ' ἀν. σ. 44. 5.

2. ***Μελετίου*** Ἀθηνῶν, Ἐκκλησ. Ἱστορία (Προσθήκη Βενδότη) Δ, 8. ***Βυζαντίου***, ἔνθ' ἀν. Α, 570—71. ***Μ. Γεδεών***, Χρονικὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ ναοῦ, σ. 87—9.

3. Ricaut ἔνθ' ἀν. σ. 10—12.

νικοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐγκαρτερήσεως αὐτοῦ ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει, ὀφειλομένης εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν τὴν ἐκδηλωθεῖσαν καθ᾽ ὃν τρόπον καὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁμολογεῖται δὲ καὶ ὑπὸ ἑτέρων ξένων ἱστορικῶν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξισλαμισθέντων ἀποστατῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε λίαν μικρὸς ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποστατῶν τῶν ἄλλων ὑποδούλων λαῶν [1]. Τὴν γενναιότητα τῶν ἑλλήνων χριστιανῶν ἐν τῇ πίστει, τὴν ἡρωϊκὴν αὐτῶν ὑπομονὴν ἐν τοιαύταις βασάνοις καὶ ἐν τῷ μαρτυρίῳ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐθαύμασαν καὶ ὡμολόγησαν καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.

Ὅπως δ᾽ ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῶν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ διωγμῶν οἱ δήμιοι διεδέχοντο τὰ θύματα αὐτῶν ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν τουρκικῶν διωγμῶν τὸ θέαμα τοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τοῦ μαρτυρίου τῶν χριστιανῶν καὶ ἡ πρὸς αὐτοὺς ἐπικοινωνία τῶν τούρκων ἐγέννα παρά τισιν αὐτῶν αἰσθήματα συμπαθείας. Ἐντεῦθεν εἰ καὶ σπανίως, ἐτιμωρήθησαν ἑβραῖοι καὶ τοῦρκοι διότι ὕβρισαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν [2]. Πᾶς τοῦρκος ἀποδεχόμενος τὸν χριστιανισμὸν ἀμέσως κατεδικάζετο εἰς θάνατον, ἀλλ᾽ ὑπῆρξαν σπανιώτατά τινα παραδείγματα τούρκων προσελθόντων εἰς τὸν χριστιανισμόν [3]. Κατὰ βάθος οἱ τοῦρκοι ἀναγνωρίζοντες τὴν ὑπεροχὴν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐπεσκέπτοντο τοὺς ἱεροὺς τόπους τῶν χριστιανῶν, συμμετεῖχον ἑορτῶν τινων καὶ ἰδίως τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐζήτουν τὰς εὐχὰς τῶν χριστιανῶν ἱερέων ἐν περιπτώσεσιν ἀσθενείας καὶ ἐν κοιναῖς συμφοραῖς [4]. Ἀναφέρεται δὲ καὶ παράδειγμα τούρκου ἐν Προύσῃ καλουμένου Μισρί, ὅστις ἐκ συνεχοῦς ἀναστροφῆς μετὰ τοῦ μητροπολίτου Προύσης Καλλινίκου (εἶτα Πατριάρχου ΚΠ. 1668) ἤχθη εἰς μελέτην τοῦ Εὐαγγελίου καὶ μεγάλην ᾐσθάνθη πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν συμπάθειαν. Συνέθετο δὲ ὁ Μισρὶ καὶ στίχους, περιγράψας ἐν αὐτοῖς τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπίσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ διαδοὺς αὐτοὺς εἰς τοὺς μουσουλμάνους πρὸς ἀνάγνωσιν. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου κατέστη ὕποπτος ὡς ἐν κρυπτῷ χριστιανίζων. Ὅθεν διετάχθη μὲν ἡ καῦσις τῶν στίχων, ἀλλ᾽ ὁ ἴδιος ἕνεκα τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀρετῶν, τιμώμενος ὡς ἅγιος, οὐδὲν κακὸν ἔπαθεν, ἐκδικηθεὶς μάλιστα τοὺς φανατικοὺς αὐτοῦ ἀντιπάλους [5]. Ταῦτα ὅμως ἦσαν σπανιώτατα παραδείγματα, μὴ δυνάμενα νὰ βελτιώσωσι τὴν δεινοτάτην θέσιν τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τοὺς τούρκους.

Ἐξακολουθοῦντες τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν καταπιέσεις ἐπενόουν οἱ

1. Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ΚΠ. «Ἀθήναιον» Δ, 419.
2. *Δοσιθέου*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολ. πατριαρχευσάντων, σ. 1172.
3. ***Καισάριος Δαπόντε,*** παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθήκη, Γ, 42-3.
4. Ricaut, ἔνθ. ἀν, σ. 17.8. Elsner, ἔνθ. ἀν. σ. 333.4.
5. *Ὑψηλάντου*, ἔνθ. ἀν. σ. 215,6.

τοῦρκοι πάντοτε νέους αὐτῶν τρόπους χάριν χρηματολογίας ἀνεβίβαζον καὶ κατεβίβαζον Πατριάρχας[1]. Ἐπὶ Σουλτάνου Ἀχμὲτ γ' (1703—1730) ἤρξατο μὲν ἐκ νέου τὸ παιδομάζωμα, ἀπηγορεύθη δὲ νὰ κατοικῶσιν ἐν ταῖς πόλεσιν οἱ χριστιανοί, ἀλλ' εὐτυχῶς ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη. Τῷ 1713 ὑπὸ τοῦ Μ. Βεζύρου Ἀλῆ πασᾶ, ἐγκρίσει καὶ τοῦ τότε Σεΐχ-οὐλ ἰσλάμ, κατεστράφησαν Μοναστήριά τινα καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία αὐτῶν[2]. Τῷ 1720 καὶ 1723 μεγάλη πυρκαϊὰ ἀπετέφρωσε τὸ Πατριαρχεῖον καταστρέψασα μέγα μέρος τοῦ Ἀρχείου αὐτοῦ[3]. Ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας γ' (1716—26) κατηγορηθεὶς ὅτι εἶχεν ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ Μ. Πέτρου ἐφυλακίσθη καὶ μόλις ἐσώθη διὰ πληρωμῆς 50.000 γροσίων[4]. Τῷ 1730 ἐπὶ Πατριάρχου Παϊσίου β' (1726—1732) οἱ Γενίτσαροι στασιάσαντες κατὰ τοῦ Σουλτάνου εἰσήλασαν καὶ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ζητοῦντες χρήματα, μὴ λαβόντες δὲ ἐλεηλάτησαν τὸν Πατριαρχικὸν ναόν, καταπατήσαντες καὶ τὰ ἅγια λείψανα[5]. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἰδιαζόντως ἐπιέζοντο οἱ κάτοικοι τῆς Κύπρου διὰ βαρυτάτων φόρων, ὧν ἡ εἴσπραξις ἦτο ἀνατεθειμένη, ὡς εἴπομεν, εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου καὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἐπειδὴ δὲ οἱ Κύπριοι ἐζήτησαν ἐλάττωσιν τῶν φόρων ὁ Σουλτᾶνος Μαχμοὺτ α' (1730—1754) διέταξε τὴν ἐξορίαν τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Κυρίλλου ε' (1748—51 τὸ α') καὶ τοῦ Μ. Διερμηνέως τῆς Υ. Πύλης Ἰωάννου Καλλιμάχη[6]. Μετά τινα ἔτη ἐξ ἀφορμῆς δημοτελῶν ἑορτῶν ἐν ΚΠόλει ἐπὶ γεννήσει θυγατρὸς τοῦ Σουλτάνου ὁ Πατριάρχης Σεραφεὶμ β' (1757—1761) κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἄδειαν ἐπισκευῆς ναῶν τινων ἐν ΚΠ. Ἀλλ' ἡ καθόλου κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἦτο οἰκτρά. Οἱ τοῦρκοι,

---

1. Ὁ Tournefort, ἔνθ. ἀν. σ. 118 ἐσημείωσε «cette dignitè (=τοῦ Πατριάρχου) se vent aujourd' hui soicente mille écus».

2. Κατεστράφη ἰδίως ἐν ἔτει 1712 τὸ παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Βοσπόρου Μοναστήριον Μαυρομόλου, διότι οἱ μοναχοὶ αὐτοῦ ἀνήγειρον τὴν ἐν αὐτῷ Ἐκκλησίαν μεγαλυτέραν τῆς προηγουμένης. ***Ὑψηλάντου***, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, 202. Τῷ 1714 διαταγῇ τοῦ Σουλτάνου ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον ὁ ἡγεμὼν Μολδαυΐας Βραγκοβάνος μετὰ τῶν ἓξ υἱῶν του, τῷ δὲ 1716 ἐπνίγησαν ριφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν οἱ Καντακουζηνοί. Αὐτόθι, σ. 296. ***Καντεμίρου***, Ἱστορία τοῦ Ὀσμανικοῦ Κράτους, μεταφ. Γερμ. τοῦ ἔτους 1745, σ. 745—747.

3. ***Ὑψηλάντου***, ἔνθ' ἀν. σ. 313. 4.

4. ***Κούμα***, ἔνθ' ἀν. Ι, 343. ***Ὑψηλάντου***, ἔνθ. ἀν. σ. 320. Πρὸ τοῦ Ἱερεμίου κατεβιβάσθησαν αὐθαιρέτως τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου ὁ Νεόφυτος ε' ριφθεὶς εἰς τὰς φυλακὰς (1707), Ἀθανάσιος ε' (1704—1711), ὁ Κύριλλος δ' (1711—13) καὶ ὁ Κυπριανὸς (1708—9, 1713—14).

5. Αὐτόθι. ***Ζαχαρίου Μαθᾶ***, ἔνθ' ἀν. σ. 421. ***Κούμα***, ἔνθ' ἀν. Ι, 360. ***Μελετίου***, Ἐκκλησ. Ἱστορία Δ, 3.

6. ***Ὑψηλάντου***, ἔνθ' ἀν. σ. 366. 7. ***Σταματιάδου***. Βιογραφίαι, σ. 125. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*** (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ τουρκοκρατίας, σ. 74 ἑξ.

κατὰ τὴν ἔκφρασιν χρονογράφου τοῦ ιη' αἰῶνος, προσεπάθουν εἰ δυνατὸν ν' ἀπαγορεύσωσι τοῖς χριστιανοῖς καὶ αὐτὸ τὸ ἀναπνέειν τὸν ἀέρα [1]. Πολλαχοῦ ἐγίνοντο βίαιοι ἐξισλαμισμοί. Τῷ 1759 ἐξισλαμίσθη ὁλόκληρον τὸ παρὰ τὴν Βέρροιαν τῆς Μακεδονίας χωρίον τῶν «Νοτίων», ἕνεκα τῶν φρικτῶν καταπιέσεων τῶν γειτόνων τούρκων [2]. Τῷ δὲ 1760 τὰ τριάκοντα καὶ ἓξ χωρία τῶν «Καραμουρατάδων» λεγομένων Ἀλβανῶν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀώου, πρὸς ἀνατολὰς τῆς Πρεμετῆς, ἕνεκα τῶν καταπιέσεως τῶν γειτόνων μουσουλμάνων προέβησαν εἰς τὸ ἑξῆς ἀπονενοημένον διάβημα. Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν ἀνυποίστων δεινῶν ἐτέλεσαν θερμὰς δεήσεις πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὑπεβλήθησαν ὑπὸ αὐστηρὰς νηστείας, ἀποφασίσαντες ὅπως ἐὰν μὴ εἰσακουσθῶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν, ᾧ ἐλάτρευον, δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Μάτην ὁ Ἀρχιερεὺς ὑπέδειξε τὸ ἀσεβὲς τοῦ βουλεύματος αὐτῶν. Οἱ Καραμουρατάδες μὴ ἰδόντες βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτῶν ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμόν, ἐξαιρέσει μόνον ὀλίγων [3].

Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα παραδείγματα μαρτυροῦσι τὴν φρικτὴν ἀληθῶς θέσιν τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν τυραννίαν. Ἡ φιλοχρηματία τῶν Σουλτάνων κατέτρυχε τοὺς ὑποδούλους πάντοτε, διότι οἱ παραδυναστεύοντες ἵνα ἱκανοποιήσωσι τὴν ἀπληστίαν αὐτῶν «καινὰ ἐπὶ καινοῖς ἐτεχνῶντο πλεονεξίας ἐφευρήματα» κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον [4]. Τὸ πάντων δὲ φθοροποιὸν καὶ ἐξωλέστατον ὑπῆρξε, κατὰ τὰς πληροφορίας αὐτοῦ, ἡ δημοσία πώλησις χωρίων, πόλεων, ἐπαρχιῶν ὅλων, ἃς οἱ ἀγοράζοντες διὰ πολλῶν χρημάτων ἐφ' ὅρου ζωῆς ἀδεῶς ἐλῄστευον, πολυπλασιάζοντες τοὺς ἐτησίους φόρους καὶ μυρίους ἐπινοοῦντες καταδυναστείας τρόπους καὶ καταθλίβοντες τοὺς ὑποφόρους, οἵτινες πρὸς οὐδένα ἐτόλμων νὰ παραπονεθῶσι. Πανταχοῦ τοῦ ὀθωμανικοῦ Κράτους πάντων ἐξωνημένων τὰς ἀρχὰς καὶ ἀγοραζόντων τὰς δίκας, ἡ ἁρπαγὴ καὶ βία ἐβασίλευε καὶ ἐπεκράτησεν ἡ ἀδικία, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ δικασταὶ οὐδὲ κἂν ὑπεκρίνοντο τὴν δικαιοσύνην, ἀλλ' ἀναφανδὸν ἠδίκουν. Διὰ ταῦτα ἐπληθύνοντο αἱ θλίψεις, αἱ συκοφαντίαι, αἱ ἐπιβουλαί, αἱ καταδιώξεις, τὰ βάρη, αἱ κακουχίαι, τὰ χρέη καὶ τὰ δάνεια τῶν χριστιανῶν. Ἐπληθύνθησαν δὲ καὶ τὰ χρέη τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν μοναστηρίων, τῶν ἐπαρχιῶν [5].

1. **Σεργίου Μακραίου**, Ἐκκλησ. Ἱστορία, Κ. Σάθα Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 226, 311.
2. Περιοδ. «Ἑλληνισμὸς» ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 546 ἑξ.
3. **Παπαρρηγοπούλου**, ἔνθ' ἀν. Ε, 449. 50.
4. **Σεργίου Μακραίου**, Ἐκκλησ. Ἱστορία παρὰ Κ Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 257–8.
5. Τὰς αὐτὰς καταπιέσεις ὑφίσταντο πάντες οἱ ὑπόδουλοι χριστιανικοὶ λαοί. Κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα ἡ Σερβία εἶχε γίνει θέατρον ἀδιαλείπτων πολέμων μεταξὺ Τούρκων καὶ Αὐστριακῶν. Τῷ 1690 μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν τούρκων κατὰ τῶν Αὐστριακῶν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πεκίου Ἀρσένιος γ' Zrnojevitch φοβούμενος τὰς ἀντεκδικήσεις τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Σέρβων, ἐπὶ κεφαλῆς 40,000 οἰκογενειῶν

Πολλάκις, ὡς εἴδομεν, οἱ ἀτυχεῖς ὑπόδουλοι ἀπεπειρῶντο ν' ἀποτινάξωσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι. Περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διὰ τῶν 'Αρχιεπισκόπων 'Αχριδῶν καὶ Πεκίου ἐζητήθη καὶ παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Γερμανίας Καρόλου στ' (1711—1740) βοήθεια. Ὁ Κάρολος ὑπεσχέθη ἐν περιπτώσει καταλύσεως τοῦ τουρκικοῦ Κράτους νὰ παράσχῃ θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους, ἀλλ' οὗτοι ἐζήτησαν ἴδιον ἡγεμόνα μετὰ πολιτικῶν δικαιωμάτων ἐν τῇ Γερμανικῇ Διαίτῃ.

Ἡ ἀτυχὴς ἐπανάστασις τῆς Πελοποννήσου.

Τὰς περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ περὶ ἐπανιδρύσεως τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου τάσεις ὑπέθαλψε καὶ ἡ Αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας Αἰκατερίνη β' (1762—1776), ἥτις, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἀπέστειλεν εἰς τὰς χώρας τῆς 'Ανατολῆς ἐκ Πετρουπόλεως τὸν Γεώργιον Παπάζωλην, πρὸς προπαρασκευὴν ἐξεγέρσεως αὐτῶν κατὰ τῶν τούρκων. Ὁ Παπάζωλης ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἤπειρον, ἔνθα πάντες κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ὑπεδέχθησαν ἐνθουσιωδῶς τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Κατελθὼν ὕστερον εἰς τὴν 'Ακαρνανίαν συνεννοήθη μετὰ τῶν προὐχόντων καὶ τῶν ἁρματωλῶν ἀποστείλας δ' ἐκεῖθεν εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα καὶ Παρνασσίδα ἀποστόλους διεπέρασεν εἰς Πελοπόννησον ἔνθα διάφορα συγκροτήσας συμβούλια κληρικῶν καὶ λαϊκῶν καθώρισε τὰ τῆς ἐξεγέρσεως. 'Ιδιαζόντως δὲ συνεννοήθη ὁ Παπάζωλης μετὰ τῶν μητροπολιτῶν Κορίνθου, Παλαιῶν Πατρῶν, πρῴην Πατρῶν καὶ προέδρου Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιήλ, Λακεδαίμονος 'Ανανίου Λαμπάρδη τοῦ ἐκ Δημητσάνης, τοῦ Μ. Οἰκονόμου Καλαβρύτων Παναγιώτου καὶ ἄλλων, ἀλλ' οἱ τοῦρκοι, ὑποπτεύσαντες φαίνεται τὰς συνεννοήσεις, συνέλαβον καὶ ἐφόνευσαν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸν Λακεδαιμονίας 'Ανανίαν (1767) ἀποκεφαλίσαντες αὐτόν [1]. Ὁ 'Ανανίας, Λαμπάρδης ἐπονομαζόμενος, ἦτο λίαν διακεκριμένος Ἱεράρχης ἐκ Δημητσάνης καταγόμενος, πρωχρημάτισε δὲ 'Επίσκοπος Καρυουπόλεως καὶ εἶτα Δημητσάνης, ἐξ ἧς μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Λακεδαιμονίας. 'Απολαύων μεγάλου κύρους οὐ μόνον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τῶν τούρκων ἦτο

διαβὰς τὸν Σαῦον καὶ τὸν Δούναβιν κατέφυγεν εἰς τὸ Αὐστριακὸν ἔδαφος. Οἱ τοῦρκοι ἐξεδικήθησαν ἀγρίως τοὺς ὑπολειφθέντας Σέρβους, οἵτινες διέτρεξαν μεγίστους κινδύνους ἐξισλαμισμοῦ, ἀλλὰ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐμερίμνησε περὶ αὐτῶν. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου***. ('Αρχιεπ. 'Αθηνῶν) Αἱ 'Ορθόδοξαι 'Εκκλησίαι Σερβίας καὶ Ρουμανίας κατὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν παρελθὸν καὶ τὴν νέαν συγκρότησιν. 'Εν Ἱεροσολύμοις 1923, σ. 14. 15.

1. Πρβλ. ***Εὐαγγέλου Σαβράμη***, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δημητσάνας, ἐν 'Αθήναις 1932, ('Ανατύπωσις ἐκ τοῦ Θ' τόμου τῆς 'Επετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν) σ. 222 καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν.

εἷς τῶν Γερουσιαστῶν τῆς Πελοποννήσου (Μωραγιὰν Βιλαετλῆς). Παρὰ τὸν φόνον αὐτοῦ καὶ ἄλλων αἱ συνεννοήσεις ἐξηκολούθησαν, γινόμεναι ταὐτοχρόνως ἐν Μολδοβλαχίᾳ, Σερβίᾳ, Μαυροβουνίῳ, ἔνθα παρουσιάσθη μυστηριώδης τις μοναχὸς Στέφανος συνταράξας τὰ πνεύματα καὶ ἐμποιήσας τοιοῦτον τρόμον εἰς τοὺς τούρκους, ὥστε οὗτοι ἐνόμιζον αὐτὸν διατρέχοντα πάσας τὰς χώρας καὶ ἐξεγείροντα ἐξ ὀνόματος τῆς Ρωσίας τοὺς λαοὺς κατὰ τῶν τούρκων. Ὁ μητροπολίτης Μαυροβουνίου Σάβας ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ παρασκευαζομένου κινήματος, ἀλλὰ τοῦτο κατεπνίγη ὑπὸ τῶν τούρκων. Ὅτε δὲ παραδόξως πως διεδόθη ὅτι ὁ μυστηριώδης Στέφανος παρουσιάσθη καὶ ἐν Ρυσίῳ (Ἀρετσοῦ) τῆς Βιθυνίας, διανείμας δῆθεν ἄφθονα χρήματα καὶ ἐπαναστατικὰς προκηρύξεις, συνελήφθησαν οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκεῖ ἑλληνικῆς Σχολῆς (Φεβρουάριος 1669) Ἀγάπιος ἱερομόναχος καὶ Διονύσιος μοναχός, Πελοποννήσιοι καὶ ὁ ἐκ Θεσσαλίας Κωνσταντῖνος μετὰ τεσσάρων ἑτέρων προκρίτων, οὓς ἀνέκριναν ὑπὸ μεγίστας προφυλάξεις ἐν νυκτὶ περὶ τοῦ φαντασιώδους Στεφάνου. Καίτοι δὲ οἱ ἀτυχεῖς ἐβεβαίουν ὅτι οὐδὲν γινώσκουσι, σκληρῶς ἐβασανίζοντο, ἀπαχθέντες εἰς ΚΠολιν πρὸ τοῦ Μ. Βεζύρου, ἵνα φανερώσωσι ποῦ εὑρίσκεται ὁ Στέφανος καὶ ἡ παρακαταθήκη τῶν ὑπ' αὐτοῦ δῆθεν δοθέντων χρημάτων καὶ τὰ τῆς συνωμοσίας ἐν γένει. Καὶ ὁ μὲν διδάσκαλος Κωνσταντῖνος ἀπέθανεν, ἀσθενήσας ἐκ τῶν δαρμῶν καὶ προπηλακισμῶν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐκρατήθησαν δέσμιοι ἐν τῇ φυλακῇ ἐπὶ τρεῖς μῆνας[1]. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ κηρυχθέντος ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας (1768) ἐξηγέρθησαν ἐν Πελοποννήσῳ οἱ Ἕλληνες διὰ τοῦ Ἀλεξίου καὶ Θεοδώρου Ὀρλώφ. Πρῶτος ὑψώσας τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ μητροπολίτης Π. Πατρῶν Παρθένιος, συμμετέσχον δὲ αὐτῆς, σὺν ἄλλοις, οἱ Ἐπίσκοποι Μεθώνης, Κορώνης καὶ Καλαμῶν. Καὶ διέπραξαν μὲν μεγάλα πολεμικὰ κατορθώματα οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τῶν Ρώσων τὰ πάνδεινα ὑπέστησαν[2].

Ἡ ἐκδίκησις τῶν τούρκων ὑπῆρξε τρομερά. Ἐν τῷ Σουλτανικῷ διβανίῳ συνεζητήθη σοβαρῶς τὸ ζήτημα περὶ γενικῆς σφαγῆς τῶν Ἑλλήνων, ἀδιακρίτως φύλου καὶ ἡλικίας. Πάντες εὑρέθησαν σύμφωνοι ἐν τῇ ἐκτελέσει τοιούτου ἀπανθρώπου βουλεύματος, μόνος δὲ ἀντέστη ὁ ναύαρχος Χασὰν Τζεζαϊρλῆς, ὅστις μὴ δυνάμενος ἄλλως νὰ πείσῃ τὸ κακοῦργον ἐκεῖνο συνέδριον εἶπεν «ἐὰν φονευθῶσι πάντες οἱ Ἕλληνες ποῖος θὰ πληρώσῃ φόρους»;[3] Καὶ οὕτως ἀπετράπησαν οἱ σύμβουλοι τοῦ Σουλτάνου ἀπὸ τοῦ κακουργήματος ὅπως μὴ ζημιώσῃ τὸ Κράτος. Ἀλλὰ τ' ἀρξάμενα καὶ ἐπὶ ἔτη

1. ***Σεργίου Μακραίου***, Ἐκκλησ. Ἱστορία, παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 267 ἑξ. ***Καισαρίου Δαπόντε***, Ἱστορικὸς Κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων, παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 83. ***Ὑψηλάντου***, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, σ. 439. ***Κούμα***, Ἱστορίαι, Ι, 403. ***Κ. Σάθα***, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σ. 452 ἑξ.
2. ***Παπαρρηγοπούλου***, Ἱστορία, Ε, 641 ἑξ.
3. H. Jos. Schmitt ἔνθ' ἀν. σ. 13.

διαρκέσαντα δεινὰ τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτα. Ἐπὶ τῇ προφάσει ἀφοπλισμοῦ αὐτῶν προέβησαν οἱ τοῦρκοι εἰς μεγάλας καὶ ἀνηκούστους βιαιοπραγίας, ἐπέβαλον νέους βαρυτάτους φόρους, ἐκακοποίησαν καὶ ἐφόνευσαν πλείστους χριστιανοὺς ἔν τε τῇ Βασιλευούσῃ καὶ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Μολδαυΐας Γρηγόριος Καλλιμάχης (1766—69) καὶ ὁ Μ. Διερμηνεὺς τῆς Υ. Πύλης Νικόλαος Σοῦτσος ἐκαρατομήθησαν (29 Αὐγούστου 1769) [1], ἄλλοι ἐφυλακίσθησαν ἢ ἐξωρίσθησαν μετὰ τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Μελετίου β' (1768—1769), ὅστις καὶ ἐν ΚΠόλει καὶ ἐν Μυτιλήνῃ, ὅπου ἐξωρίσθη, ἀνεκδιηγήτους ἔπαθε κακώσεις [2]. Μετὰ τοῦ Πατριάρχου Μελετίου συνυπεβλήθη ἐν τῇ φυλακῇ εἰς βασάνους ἀποθανὼν ἐξ αὐτῶν ὁ Μ. Οἰκονόμος τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντῖνος, ὡσαύτως ὁ Πρωτοσύγκελλος Δανιήλ, ὁ Ἀρχιδιάκονος Γαβριὴλ καὶ ἄλλοι τοῦ Πατριαρχείου ἀνώτεροι κληρικοὶ καὶ ὑπάλληλοι. Ἀπέθανε δ' ἐν τῇ φυλακῇ ὁ Ἐπίσκοπος Καρύστου Ἰάκωβος καὶ ὁ μητροπολίτης Λήμνου μετὰ πολλὰς βασάνους ἐθανατώθη. Ὁ Πατριάρχης Μελέτιος ἅμα βληθεὶς εἰς φυλακὴν ὑπέβαλε τὴν ἀπὸ τοῦ θρόνου παραίτησιν πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἐκλέξασαν διάδοχον αὐτοῦ τὸν Θεοδόσιον β' (1769—1773), ὅστις οὐ μόνον δι' ἐγκυκλίων προσεπάθησε νὰ καθησυχάσῃ τοὺς χριστιανοὺς ἀλλὰ καὶ ἐξηναγκάσθη νὰ προβῇ εἰς καθαίρεσιν τοῦ πρώην Πατριάρχου ΚΠ. Σεραφεὶμ β' (1756—1760) διότι οὗτος ἐφησυχάζων τότ' ἐν Ἁγίῳ Ὄρει κατέφυγεν ἐκεῖθεν εἰς τὸν Ρωσικὸν στόλον καὶ δι' ἐγκυκλίων προέτρεψε τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐξέγερσιν κατὰ τῶν τυράννων [3]. Ἐκ τῆς τοιαύτης διαγωγῆς τοῦ Σεραφείμ, καταφυγόντος ὕστερον εἰς Ρωσίαν, ἐζημιώθησαν μεγάλως τὰ Μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους παρὰ τοῦ Σουλτάνου. Ὁποία δέ τις ἦτο ἡ κατάστασις καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Θεοδοσίου β' ἣν ἐξέδωκεν οὗτος πρὸς τὸν λαὸν τῆς ΚΠ. τῷ 1772 ἐπὶ ταῖς ἑορταῖς τοῦ Πάσχα καὶ δι' ἧς ἐκοινοποίει διαταγὴν τοῦ Μ. Βεζύρου ὅπως «κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Λαμπρᾶς (=τοῦ Πάσχα) περάσωσιν οἱ χριστιανοὶ ραγιάδες μὲ ἡσυχίαν καὶ σεμνότητα χωρὶς χοροὺς καὶ τραγούδια καὶ παιγνίδια καὶ νὰ μὴν περιπατῶσι μαζομένοι εἰς τοὺς δρόμους μήτε νὰ πηγαίνωσιν εἰς τὸ Μπαλουκλὶ καὶ Ἐγρικαπὶ καὶ εἰς ἄλλα ἁγιάσματα, ἀλλὰ νὰ ἡσυχάζουσιν εἰς τὰ ὀσπήτια καὶ τοὺς ὀντάδες των. Πρὸς τούτοις νὰ μὴ φοροῦν καλπάκια ὑψηλά, γούναις μὲ προφύλλια μεγάλα καὶ ἄλλα φορέ-

1. ***Σταματιάδου,*** ἔνθ' ἀν. σ. 127. 132—3. Λεπτομερέστερον περὶ τῶν ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὀρλὼφ παθημάτων τῶν Ἑλλήνων ἴδε, Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα Μελετίου Πατριάρχου τοῦ Τενεδίου ὑπὸ Γ. Ἀρ. ἐν «Πανδώρα» ΙΑ' σ. 574 ἑξ. ***Π. Κοντογιάννη***, Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον (1768—74) Ἐν Ἀθήναις 1903. ***Τάκη Κανδηλώρου,*** Ὁ Ἀρματωλισμὸς τῆς Πελοποννήσου, σ. 60 ἑξ.

2. ***Σεργίου Μακραίου***, Ἐκκλησ. Ἱστορία παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθήκη, Γ, 270 ἑξ.

3. ***Σεργίου Μακραίου,*** ἔνθ' ἀν. σ. 287 ἑξ.

ματα μπίτικα καὶ ὁποῦ ἀνήκουν εἰς τοὺς κρατοῦντας ἡμῶν δηλ. σαλβάρια καὶ μηντάνια καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐμποδισμένα φορέματα, ἀλλὰ νὰ φυλάττωσιν ἀπαρασαλεύτως τοὺς προεκδεδομένους βασιλικοὺς ὁρισμοὺς περὶ τῶν ἐνδυμάτων». Μὴ ἀρκεσθεὶς ὁ Πατριάρχης εἰς τὴν πρώτην ἐγκύκλιον ἐπανέλαβε τ' ἀνωτέρω καὶ διὰ δευτέρας ἐγκυκλίου, συστήσας τοῖς χριστιανοῖς νὰ προσέξωσι καὶ νὰ περάσωσι τὰς ἁγίας ἑορτὰς «μὲ ἡσυχίαν καὶ εὐταξίαν καὶ μὲ φορέματα ταπεινὰ καὶ πενιχρὰ εἰς τὰ ὀσπήτια καὶ εἰς τοὺς ὀντάδες των»[1]. Ταῦτα ἀνεκοίνου καὶ παρήγγειλεν ὁ Πατριάρχης Θεοδόσιος πρὸς τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, ἐμφαίνοντα τὴν φρικαλέαν κατάστασιν τῶν ὑποδούλων, παρὰ δὲ τὴν νομοτάγειαν αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης καὶ εἰς φόρους βαρυτάτους ὑπεβλήθη καὶ εἰς παραίτησιν ἀπὸ τοῦ θρόνου ἐξηναγκάσθη, μετὰ τεσσάρων περίπου ἐτῶν ἀρχιερατείαν, καθ' ἃ οἱ χριστιανοὶ ἐτέθησαν ἐκτὸς παντὸς νόμου, ἀφοῦ τῷ 1770 ἐπισήμως ὁ Σεῒχ οὐλ ἰσλὰμ ἐξέδωκε φετφᾶν, καθ' ὃν «κατὰ πᾶσαν ἑπταετίαν οἱ ἄπιστοι (γραικοὶ) πρέπει νὰ βλαστολογῶνται (ἀποκεφαλίζωνται)» συστηματοποιηθείσης οὕτω τῆς σφαγῆς τῶν χριστιανῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐπισήμου Κράτους[2]. Ἐν τοῖς παραλίοις πόλεσι τῆς Μικρασίας καὶ ἰδίως ἐν Σμύρνῃ, ἐν Ἠπείρῳ, ἔνθα κατεστράφη ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν ἡ ἀκμάζουσα Μοσχόπολις καὶ ἠρημώθησαν πολλαὶ περὶ αὐτὴν κῶμαι, ἀκατάπαυστοι ἦσαν αἱ σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν. Ἐλεηλατήθησαν δὲ ἡ Θεσσαλία ὑπὸ τῶν Γενιτσάρων καὶ ἡ Ἀκαρνανία ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ἀλλ' ὅλως ἀπεριγράπτους καταστροφὰς ἔπαθεν ἡ Πελοπόννησος ὑπ' αὐτῶν. Ναοί, Μοναί, Σχολεῖα κατεστράφησαν καὶ ἠφανίσθησαν, ἄπειρα πλήθη χριστιανῶν ἱερωμένων, μοναχῶν λαϊκῶν, παίδων, γερόντων, γυναικῶν δορυάλωτοι καὶ αἰχμάλωτοι διασπαρέντες ἀγεληδὸν ὡς ἄλογα ζῶα ἐπωλοῦντο καὶ ἠγοράζοντο ἐν ταῖς ἀγοραῖς τῶν πόλεων. Οἱ μοναχοὶ τῆς Μονῆς Μ. Σπηλαίου σώσαντες τουρκικάς τινας οἰκογενείας τῶν Καλαβρύτων καὶ τῶν περιχώρων προέλαβον τῆς Μονῆς ἐκείνης τὴν καταστροφήν. Οἱ ἐπιδραμόντες τὴν Πελοπόννησον Ἀλβανοὶ μετέβαλον αὐτὴν εἰς ἄμορφα ἐρείπια, ἐδέησε δὲ μετὰ πολλῶν ἀγώνων νὰ ἐκτοπίσῃ ἐκεῖθεν ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις τὰ ληστρικὰ αὐτῶν στίφη. Οἱ διασωθέντες χριστιανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκπατρισθῶσι, πολλοὶ δὲ μεταναστεύσαντες εἰς Αὐστρίαν καὶ δὴ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ρωσίαν ἵδρυσαν ἀκμαίας ἀποικίας καὶ νέας πόλεις[3]. Χάριν τῶν ἐν Ρωσίᾳ

1. ***Θ. Βολίδου***, Πῶς ἑωρτάζετο τὸ Πάσχα ἐν ΚΠόλει κατὰ τὸ ἔτος 1722. Περιοδ. «Παναθήναια» Ε, 1909 ἀριθ. 109. «Ἱερὸς Σύνδεσμος» ΙΒ, 1909, ἀριθ. 94.

2. ***Κωνστ. Οἰκονόμου,*** Λόγοι, σ. 253. Παρόμοια συνέβαινον καὶ ἐν ἄλλαις χώραις, ἀκριβῶς δὲ περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Σερβικοὶ πληθυσμοὶ Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης κατὰ μέγιστον μέρος ἐξισλαμίσθησαν πρὸς ἀποφυγὴν τῶν καταπιέσεων.

3. Περὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς μεσημβρινῆς Ρωσίας, «Ν. Πανδώρα» Δ, 1853, σ. 40-5. 54-8. 76-82. 100-1. ***Κ. Παλαιολόγου,*** Ὁ ἐν τῇ νοτίῳ Ρωσίᾳ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, «Παρνασσὸς» Ε, 1881, σ. 409—

πολυαρίθμων Ἑλλήνων ἡ Αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας Αἰκατερίνη συνέστησε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Σλαβονίου καὶ Χερσῶνος, εἰς ἣν ἐχειροτονήθη τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1775 ὁ περικλεὴς Εὐγένιος Βούλγαρις. Τοῦτον μετὰ τετραετίαν παραιτηθέντα διεδέχθη ὁ ἐφάμιλλος αὐτῷ Νικηφόρος Θεοτόκης (†1800). Πολλοὶ δὲ Ἀρχιερεῖς τῆς Πελοποννήσου καὶ ἄλλοι κληρικοὶ φεύγοντες τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἀλβανοὺς κατέφυγον εἰς Ρωσίαν ἢ ἀλλαχοῦ. Ἐν αὐτοῖς διεκρίνετο ὁ Κορίνθου Μητροπολίτης Μακάριος Νοταρᾶς, ἐγκατασταθεὶς ἐν Χίῳ, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησεν ὁσίως τὸν βίον τῇ 16 Ἀπριλίου 1805, ἐπιφανεστάτην καταλαβὼν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θέσιν διὰ τῆς ἁγιότητος τοῦ βίου, τῆς ἐπωφελεστάτης δράσεως καὶ τῶν συγγραφῶν. Ἐκτὸς τῶν κληρικῶν ἀπεδήμησαν εἰς διαφόρους χώρας καὶ δὴ εἰς Ρωσίαν, ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας προσενεγκόντες εἰς αὐτὴν λαϊκοὶ διαπρεπεῖς καὶ λόγιοι ἄνδρες. Καθόλου δὲ εἰπεῖν ἡ ὑπὸ τῶν Ρώσων προκληθεῖσα ἀτυχεστάτη ἐκείνη ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξεν εἰς αὐτοὺς καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς πηγὴ ἀνεξάντλητος συμφορῶν. Τῷ 1768 ἀποφασίσας ὁ Σουλτᾶνος νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσίας διέταξε νὰ ἐξαχθῇ ἐν πομπῇ ἡ σημαία τοῦ προφήτου (σαντζάκ-σχερίφ) ἧς ἡ θέα ἐξῆπτα τὸν φανατισμὸν τῶν Μουσουλμάνων κατὰ τῶν Χριστιανῶν [1]. Ἦτο δὲ ἀπηγορευμένον εἰς τούτους ν' ἀτενίζωσι πρὸς αὐτήν. Ἀλλὰ χριστιανοί τινες τῆς ΚΠ. ἐκ περιεργείας, ἀθέατοι ὡς ἐνόμιζον καὶ κεκρυμμένοι ὄπισθεν παραπετασμάτων παραθύρων, παρηκολούθησαν τὴν πομπὴν τῆς σημαίας, τοῦρκος δέ τις ἀντιληφθεὶς αὐτοὺς προὐκάλεσε τοὺς ὁμοπίστους αὐτοῦ νὰ ἐπιτεθῶσι καθ' ἁπάντων τῶν χριστιανῶν. Ἐπηκολούθησεν ἀγρία ἐξέγερσις καὶ γενικὴ σφαγὴ αὐτῶν ἐν ΚΠόλει ἀδιακρίτως ἡλικίας καὶ γένους. Φρικώδη ἐπεισόδια βαρβαρότητος καὶ θηριωδίας συνέβησαν ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις τῆς ΚΠόλεως ἐπὶ μίαν ἡμέραν. Οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ διεμαρτύροντο, ἀλλ' ὁ Μ. Βεζύρης ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ τοὺς ἐνόχους τῶν σφαγῶν καὶ τῶν ἀπεριγράπτων ἐκείνων ἀτιμώσεων [2].

Οὐχ' ἧττον τῇ 10 (21) Ἰουλίου 1774 μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ (παρὰ τὴν Σιλίστριαν), δι' ἧς ἡ Τουρκία ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ προστατεύῃ πάντοτε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τοὺς ναοὺς αὐτῆς, νὰ μὴ κωλύῃ τὴν ἐλευθέραν αὐτῆς ἄσκησιν, τὴν οἰκοδομὴν νέων ναῶν καὶ τὴν ἐπισκευὴν τῶν παλαιῶν, καὶ νὰ δέχηται παραστάσεις τῆς Ρωσίας ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου χρι-

---

120. 534—50 585—616. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Ἱστορία τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησ. Σχολῆς, Ἐν Ἀθήναις 1919, σ. 2 ἑξ.

1. Πρβλ. ***Σεργίου Μακραίου***, ἔνθ. ἀν. σ. 269 ἑξ.

2. Cesar Fanin, Histoire de la rivalité et du protectorat des Eglises chrétiennes en Orient, Paris 1853, σ. 287.

στιανικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς[1]. Δυστυχῶς αἱ σπουδαιόταται αὗται διατάξεις τῆς ρωσοτουρκικῆς συνθήκης ἔμειναν ἐπὶ τοῦ χάρτου καίτοι ὑπεγράφησαν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Χαμὶτ α΄ (1774—1779), ὅστις διετέλει ὑπὸ χριστιανικὴν ἐπίδρασιν. Μετὰ τῶν ἐκ Πελοποννήσου αἰχμαλώτων Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνίδων τῶν διὰ τὰ ἀνάκτορα τοῦ Σουλτάνου προωρισθέντων ἦτο καί τις θυγάτηρ ἱερέως ἐκτάκτου καλλονῆς, ἣν ὁ Σουλτᾶνος ὡς ἰδίαν προσέλαβε σύζυγον. Ὁ πατὴρ τῆς ἀτυχοῦς κόρης μεταβὰς εἰς ΚΠολιν ἐνήργησε διὰ τοῦ τραπεζίτου τῆς Σουλτανικῆς Αὐλῆς Δημητρίου Σκαναβῆ ὅπως παραλάβῃ αὐτήν, ἀλλ᾽ οὐδὲν κατώρθωσε. Μείνασα δ᾽ ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Σουλτάνου ὡς σύζυγος αὐτοῦ ἐπέδρασεν ἐπ᾽ αὐτὸν καὶ διέθηκεν αὐτὸν εὐμενῶς ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν[2].

Ἀλλὰ κατ᾽ οὐσίαν ἡ κατάστασταστασις τούτων οὐδαμῶς ἐβελτιώθη ὡς ἀπέδειξεν ἡ τῷ 1775 γενομένη ἀπόπειρα ἐπισκευῆς τῶν ναῶν τῆς ΚΠόλεως ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Σωφρονίου β′ (1774—1780). Οἱ τότε λαϊκοὶ Ἐπίτροποι τοῦ κοινοῦ, οἵτινες ἐζήτουν νὰ λάβωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας θελήσαντες νὰ εὐπροσωπήσωσι πρὸς τὸν λαὸν διὰ σπουδαίου τινὸς ἔργου ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν τοῦ Μ. Βεζύρου ὅπως τοὺς ἐν ΚΠόλει ναοὺς ἐπισκευάσωσιν. Ὁ δὲ ἐπέτρεψε σιωπηρῶς καὶ ἄνευτῶν νομίμων διατυπώσεων. Σπεύσαντες δὲ οἱ Ἐπίτροποι τοῦ κοινοῦ συνεκάλεσαν τοὺς κατὰ μέρους τῶν ναῶν ἐπιτρόπους καὶ προέτρεψαν αὐτοὺς ν᾽ ἀρχίσωσιν ἀμέσως τὴν ἐπισκευήν. Ἐκεῖνοι, τοιαύτην λαβόντες ἀπόλυτον ἄδειαν, ἐφιλοτιμήθησαν οὐ μόνον τὰ σαθρὰ καὶ διερρωγότα τῶν ναῶν νὰ ἐπισκευάσωσιν, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς καλῶς ἔχοντας ἐκ βάθρων ν᾽ ἀνοικοδομήσωσι. Ἕκαστος δὲ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ὑπερβῇ τὸν ἕτερον. Καὶ ἐπληρώθη λοιπὸν ἡ πόλις μεγάλου θορύβου διὰ τοῦ πλήθους τῶν μετακομιζομένων ὑλικῶν καὶ περὶ τὰς οἰκοδομὰς κινήσεως. Ὁ πολὺς λαὸς βλέπων τὴν ἀσυνήθη ἐκείνην κίνησιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν μεθ᾽ ἧς διενηργεῖτο τὸ ἔργον τῆς ἐπισκευῆς τῶν ναῶν ἐπίστευσε φήμην τινὰ καθ᾽ ἣν ἡ ἄδεια πρὸς τοῦτο εἶχε δοθεῖ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ρώσου Πρεσβευτοῦ Νικολάου Ρεπνίνου. Ἀλλ᾽ ἀκριβῶς ἡ φήμη αὕτη διαδοθεῖσα καὶ εἰς τὸν τουρκικὸν ὄχλον ἐξήγειρεν αὐτὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν μετὰ μεγάλου φανατισμοῦ. Καταγγελίαι ἐπεδόθησαν κατὰ τοῦ Μ. Βεζύρου, ὃν ἐλοιδόρουν οἱ φανατικοὶ ὅτι καλλύνει καὶ μεγεθύνει τῶν χριστιανῶν τὰ σεβάσματα. Ὁ Μ. Βεζύρης ἵν᾽ ἀποκρούσῃ τὴν κατηγορίαν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ καὶ προλάβῃ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Σουλτάνου ὄχι μόνον ἠρνήθη ὅτι ἔδωκεν ἄδειαν πρὸς ἐπισκευὴν τῶν ναῶν ἀλλὰ καὶ διέταξε νὰ καταστραφῶσι μὲν τὰ ἐπισκευασθέντα νὰ συλληφθῶσι δὲ καὶ αὐστηρῶς τιμωρηθῶσιν οἱ ἐπιχειρήσαντες τὰς ἐπισκευάς. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς

1. **Αὐτόθι σ. 274.315. W. Eton, ἔνθ. ἀν. 11,47 ἑξ. 85 ἑξ. Neroulos, ἔνθ. ἀν. σ. 90. Gervinus, A, 33.34.**

2. Neroulos, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 93.

σκληρᾶς ἀποφάσεως ἐνεποίησε φρίκην εἰς τοὺς χριστιανούς, ἐσκέφθησαν δὲ οἱ ἀρχιερεῖς πρὸς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐπιτρόπων νὰ ἐπιρρίψωσι τὴν εὐθύνην εἰς τὸν Πατριάρχην Σωφρόνιον καὶ νὰ προληφθῇ τὸ κακὸν διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θρόνου. Ἀλλ' ὁ Πατριάρχης γράψας πρὸς τὸν «πρωτοσπαθάριον» τοῦ Σουλτάνου ὅτι ὁ χριστιανικὸς λαός, ἀναθαρρήσας τῇ εὐμενείᾳ τούτου πρὸς αὐτόν, ἐτόλμησε νὰ ἐπισκευάσῃ τοὺς ναούς, παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ σώσῃ καὶ αὐτὸν τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν λαὸν ἀπὸ τῶν ἐπαπειλουμένων αὐτοὺς δεινῶν. Ὁ πρωτοσπαθάριος ὡμίλησε μετὰ τοῦ Μ. Βεζύρου, ὃν εὐφυῶς ὁ Πατριάρχης ἀπήλλαξε τῆς κατηγορίας ὅτι ἔδωκεν ἄδειαν ἐπισκευῆς τῶν ναῶν καὶ οὕτως ἀνεστάλη πᾶσα τιμωρία, ἣν εἶχε διατάξει ὁ Μ. Βεζύρης. Ἡ ζημία ὅμως ὑπῆρξε μεγάλη διότι ἐκτὸς τῶν μεγάλων δαπανῶν καὶ τοῦ καταστραφέντος οἰκοδομησίμου ὑλικοῦ, ὁ φανατικὸς ὄχλος ὄχι μόνον δὲν ἐπέτρεψε πλέον ν' ἀνοικοδομηθῶσιν οἱ καταστραφέντες ναοί, ἀλλὰ καὶ μετὰ μείζονος μανίας παρημπόδιζον οἱανδήποτε ἐπισκευὴν τῶν ὑπολειφθέντων, «μανία λυσσώδης κατὰ τῶν ἱερῶν ἐνέσκυψε γενικῶς· ὥστε ἁπανταχοῦ μὴ στέργειν ἀνοικοδομεῖν καὶ τὰ περίοικα τῶν ναῶν καὶ κελλίον που πάροικον ἱερέων ἢ μοναχῶν, καὶ περιαθρεῖν συνεχῶς καὶ διερευνᾶν τοὺς ναούς, εἴπου ἧλος καινὸς καὶ μετήλλακτο κέραμος, πάντων ἐξουσίαν καὶ τόλμην λαβόντων τῶν δυσεβῶν καταδιώκειν εἰς βλάβην καὶ μαρτυρεῖν εἰς ζημίαν» [1].

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὑποδούλου λαοῦ τελευτῶντος τοῦ ιη' αἰῶνος. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκτὸς τῶν χρηματικῶν φόρων καὶ εἰσφορῶν ἡ Ἐκκλησία ὑπεχρεώθη νὰ παρέχῃ τακτικῶς εἰς εἴδη διαφόρους εἰσφοράς. Οὕτω λ.χ. τὸ Πατριαρχεῖον ἔδει νὰ προσφέρῃ εἰς τὰ Σουλτανικὰ Ἀνάκτορα 986 ὀκάδας μέλιτος, 747 ὀκ. ἐλαίου καὶ 575 ὀκ. ἐλαιῶν. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγ. Γεωργίου ἔδιδε 172 ἀρνιὰ καὶ κατὰ τὸ Ραμαζάνιον διάφορα ποσὰ εἰς εἴδη καὶ εἰς χρήματα ὡς καὶ κατὰ τὸ Βαϊράμιον τῶν τούρκων ὑφάσματα ἀξίας 3.443 γροσίων [2]. Ὡσαύτως ἐδίδοντο ὑφάσματα καὶ 6.750 γρόσια εἰς διαφόρους κατὰ τὰς Πατριαρχικὰς ἀλλαγὰς καὶ ὡρισμέναι ὀκάδες κρέατος εἰς τὸ Ὀτζάκι τῶν Μποσταντζίδων. Ἐντεῦθεν δὲ τὸ χρέος τοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν Ἀθ. Ὑψηλάντην εἶχεν ἀνέλθει εἰς 1350 πουγγεῖα [3]. Τῷ 1788 τὸ Πατριαρχεῖον ἦτο ὑποχρεωμένον νὰ παρέχῃ ἐτησίως δισχιλίους ἕλληνας ναύτας διὰ τὸ τουρκικὸν ναυτικὸν καὶ νὰ συντηρῇ αὐτοὺς συμπληροῦν τὸ σιτηρέσιόν των [4]. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπὶ Πατριάρχου Προκοπίου τὸ Πατριαρχεῖον ὑπεχρεώθη νὰ πληρώσῃ 5.000

1. **Σεργίου Μακραίου**, ἔνθ' ἀν. σ. 307–311.
2. «**Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια**», Α, 50.
3. **Ὑψηλάντου**, ἔνθ' ἀν. σ. 652.
4. Αὐτόθι, σ. 683. 708. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Α. 33. **Σέργιος Μακραῖος**, ἔνθ' ἀν. σ. 359. 370.

ὀκάδας ἀσήμου ἀργύρου ἀντιστοιχοῦν πρὸς 150.000 γροσίων! Ἡ ἀπαίτησις δὲ αὕτη ἐπανελήφθη καὶ βραδύτερον [1].

Ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ.

Πολλαχοῦ δ᾽ ἐξηκολούθουν καὶ οἱ βίαιοι τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμοί, τὸ δὲ χείριστον πάντων οἱ λατῖνοι ἱεραπόστολοι, οἱονεὶ ἁμιλλώμενοι πρὸς τοὺς ἑτεροθρήσκους διώκτας τῶν ὀρθοδόξων, ἠγωνίζοντο ὅπως προσηλυτίσωσιν αὐτούς. Ἀρχομένου τοῦ ιη᾽ αἰῶνος οἱ λατῖνοι ἐπέτειναν τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἰδίως ἐν Συρίᾳ, ὅπου ἤδη ἀπὸ τοῦ προηγουμένου αἰῶνος ἐφαίνοντο τελείως ἐπικρατήσαντες διὰ τῆς οὐνίας [2]. Ὁ ὀρθόδοξος Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος γ᾽ (1686—1724) μεταβὰς εἰς ΚΠολιν ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν κατὰ τῆς λατινικῆς προπαγάνδας, ὅθεν τῷ 1722 συνεκροτήθη ἐκ ΚΠόλει Σύνοδος κατὰ λατίνων [3], μετὰ διετίαν δὲ καθῃρέθη ὁ οὐνίτης Πατριάρχης Ἀντιοχείας Κύριλλος καὶ ἐξεδόθη παρὰ τῶν ὀρθοδόξων Πατριαρχῶν Ἐγκύκλιος πρὸς τὸν λαόν [4]. Τῷ 1727 διὰ νέας Ἐγκυκλίου προέτρεπεν ὁ Πατριάρχης ΚΠόλεως Παΐσιος β´ (1726—32. 1740—43. 1744—1748. 1751—52) τὸν ὀρθόδοξον λαὸν νὰ μὴ παρασύρηται παρὰ τῶν λατίνων [5]. Δυστυχῶς δὲ οἱ λατῖνοι ἐκτὸς ἄλλων μέσων μετεχειρίζοντο καὶ τὸ χρῆμα ὡς δέλεαρ τοῦ προσηλυτισμοῦ.

Τὰ σκάνδαλα τοῦ προσηλυτισμοῦ προὐκάλεσαν σφοδρὰν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων εἰς τὴν ἀντίδρασιν δ᾽ ἐκείνην ὀφείλεται ἡ ληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ΚΠ. Κυρίλλου ε᾽ (1748—51. 1752—57) ἀπόφασις περὶ ἀναβαπτισμοῦ τῶν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν προσερχομένων λατίνων [6]. Ἡ ἀπόφασις αὕτη, καίτοι μὴ οὖσα σύμφωνος πρὸς τὰς ἀρχαίας διατάξεις περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν ἑτεροδόξων, ἐπεβλήθη ἕνεκα τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ ὄχλου ὑπό τινος μοναχοῦ Αὐξεντίου, μάτην δὲ ἠθέλησαν νὰ καταργήσωσιν αὐτὴν οἱ ἐφεξῆς Πατριάρχαι. Ἡ πρόοδος τῆς προπαγάνδας δὲν ἀνεστάλη, δυστυχῶς, διὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, τοὐναντίον δὲ αὕτη ἐνισχύθη καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει. Οὕτω κατὰ τὴν ὑπ᾽ ὄψιν ἡμῶν ἐποχὴν ἐπεβλήθη ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐν Ἐνετίᾳ Κοινότητος ὁ λατινόφρων Ἐπίσκοπος Γρη-

---

1. **Αὐτόθι**, σ. 354. ***Ὑψηλάντου***, ἔνθ. ἀν. σ. 707. **Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιη᾽** αἰῶνος ἐπεβλήθη καὶ τὸ λεγόμενον *μιρί*, ἀνερχόμενον εἰς 40.000 ἐτησίως καὶ αὐξηθὲν βραδύτερον. ***Φιλαρέτου Βαφείδου***, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ᾽. β᾽. σ. 10.

2. **Mansi, XXXVII, 118** ἑξ.

3. **Αὐτόθι, σ. 127—202.**

4. **Αὐτόθι, σ. 207—217.**

5. **Αὐτόθι, σ. 887—911.**

6. **Αὐτόθι**, σ, 575. ***Ράλλη καὶ Πολτῆ***, **Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Ε, 616.**

γόριος Φατσέας, ὃν καθήρεσε τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠόλεως[1]. Βραδύτερον ἐπὶ Πατριάρχου ΚΠ. Γαβριὴλ δ' (1780—1785) ἀποκατεστάθη ἐν τῇ Κοινότητι ἐκείνῃ ὀρθόδοξος Ἐπίσκοπος, ὁ Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Σωφρόνιος, ἀλλ' οὗτος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος[2]. Ὅθεν ἡ τέως ἀκμάζουσα Ἑλληνικὴ Κοινότης τῆς Ἑνετίας περιῆλθεν εἰς παρακμήν. Τελείως παρήκμασαν καὶ αἱ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ Ἑλληνικαὶ Κοινότητες, διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν λατίνων ἀφομοιωθεῖσαι, πολλοὺς δὲ ἀπέκτησε ἐν τῇ Ἀλβανίᾳ ὀπαδοὺς ὁ παπισμός, ἐν δὲ τῇ Συρίᾳ ἔρριψε βαθείας τὰς ρίζας διὰ τῆς οὐνίας.

Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἠναγκάζετο ν' ἀμύνηται καὶ κατὰ τῆς λατινικῆς προπαγάνδας καὶ κατὰ τῶν βιαίων ἐξισλαμισμῶν, ἰδιαζόντως δ' ἐν Ἠπείρῳ, περὶ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν ἀποστολικῶς εἰργάσθη ὁ ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός[3]. Γεννηθεὶς ὁ Κοσμᾶς τῷ 1716 ἐξ εὐσεβῶν γονέων ἐν Ἀποκούρῳ τῆς Ναυπακτίας καὶ ἀνατραφεὶς ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου, ἐξεπαιδεύθη ἐν Σιγδίτσῃ τῆς Παρνασσίδος παρὰ τῷ ἱεροδιδασκάλῳ Γερασίμῳ Λύτσικᾳ ἐπὶ δεκαετίαν (1722—1732), ἐχρημάτισεν ἐπὶ μικρὸν ἱεροδιδάσκαλος, συνεπλήρωσε δὲ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ καὶ ἠκροάσθη φιλοσοφικῶν μαθημάτων παρὰ τῷ ἐκ Μετσόβου Νικολάῳ Ζερτζούλῃ (1759). Προσελθὼν εἰς τὰς τάξεις τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν τῇ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Μονῇ Φιλοθέου κατελήφθη ὑπὸ τοῦ πόθου ἀποστολικοῦ κηρύγματος παρὰ τοῖς καταδυναστευομένοις ὑπὸ τῶν τούρκων ὁμοεθνέσιν αὐτοῦ. Ὅθεν μετέβη εἰς ΚΠολιν (1760), ἔνθα εἰργάζετο ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Χρύσανθος Αἰτωλὸς ὡς Σχολάρχης καὶ Καθηγητὴς τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας καὶ δι' αὐτοῦ τὸν πόθον αὐτοῦ κοινοποιήσας πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τὸν Πατριάρχην ΚΠ. Σεραφεὶμ β' (1757—61) ἔτυχεν ἀδείας τοῦ κηρύγματος. Καὶ ἐκήρυξε μὲν κατ' ἀρχὰς ἐν τοῖς προαστείοις τῆς ΚΠ. τυχὼν δ' εἶτα καὶ τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Πατριάρχου Σαμουὴλ (1763—68, 1773—74) καὶ εἰς τὴν Αἰτωλίαν μεταβάς, ἐκήρυξεν ἐν Ναυπάκτῳ, Γαλαξειδίῳ, Ἀγρινίῳ, Μεσολογγίῳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἀκολουθούμενος πάντοτε ὑπὸ πεντηκοντάδος μοναχῶν. Ἐπανακάμψας δὲ εἰς Βασιλεύουσαν καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀποστολικῆς αὐτοῦ περιοδείας ἀνακοινώσας πρὸς τὸν Πατριάρχην Σωφρόνιον

---

1. ***Μ. Γεδεών***, Πατριαρχικαὶ πίνακες, σ. 657.
2. Αὐτόθι, σ. 667.
3. ***Σπ. Οἰκονόμου***, Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» ΚΠ. ἔτ. Κ 1900 σ. 62 ἑξ. ***Π. Ἀραβαντινοῦ,*** Ἱστορία Ἀλῆ πασᾶ. ἐν Ἀθήναις 1895, σ. 29-31. ***Κ. Σάθα,*** Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 487 ἑξ. ***Α. Δημητρακοπούλου***, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν φιλολογίαν Κ. Σάθα, σ. 85-6. ***Τρ. Εὐαγγελίδου,*** Κοσμᾶς Αἰτωλός, ὁ ἰσαπόστολος (1714—1779) βίος καὶ ἔργα αὐτοῦ, Ἐν Βόλῳ 1912. Περιοδ. «Ἀθηνᾶ» ΚΖ, 1918, σ. 232. Echos d' Orient, IX, 149. ***Γ. Γάγαρη,*** Δωδώνη, εἰκονογραφημένον ἠπειρωτικὸν ἡμερολόγιον ἔτ. Α' 1896, σ 103—114. ***Ἀθηναγόρα,*** Μ. Πρωτοσυγκέλλου, Θανάσης Βάγιας. ἐν ΚΠόλει 1921, σ. 35 ἑξ.

β' (1774—80), ἔλαβε καὶ τούτου τὴν ἄδειαν πρὸς τὸ κήρυγμα. Περιελθὼν δὲ τὰς ρωσσοκρατουμένας τότε νήσους τοῦ Αἰγαίου, διὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους διέτρεξε τὴν Μακεδονίαν κηρύττων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, προὐχώρησεν εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν εἰς Αἰτωλίαν, Ἀκαρνανίαν, Δωρίδα, Παρνασσίδα, Εὐρυτανίαν διὰ τῆς Ἠπείρου διεπεραιώθη εἰς Ἑπτάνησον κηρύξας ἐν Λευκάδι, Κεφαλληνίᾳ, Ζακύνθῳ, Κερκύρᾳ, ὁπόθεν ἡ Ἑνετικὴ ἐξουσία ἀπέπεμψεν αὐτόν, φοβηθεῖσα τὸν ἐκ τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ ἐνθουσιασμὸν τοῦ λαοῦ. Διαπεραιωθεὶς εἰς τὴν Ἤπειρον ἐξηκολούθησε τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν, ἀλλὰ συκοφαντηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑβραίων εἰς τὸν τότε σατράπην τῆς Ἠπείρου Κούρτ πασᾶν, ὡς φιλοπόλεμος καὶ ἀντιπρόσωπος τῶν Ρώσσων, ὡδηγήθη ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν Βερατίῳ. Ὁ Κοσμᾶς ὅμως τοιαύτην ἐνεποίησεν εἰς αὐτὸν ἐντύπωσιν, ὥστε ὁ σατράπης ἔδωκεν εἰς τὸν χριστιανὸν κήρυκα φορητὸν βῆμα, ἤτοι θρονίον κεκαλυμμένον διὰ μεταξωτοῦ ὑφάσματος, ὅπως ἀπ' αὐτοῦ κηρύττῃ πρὸς τὸν συναγειρόμενον λαόν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο οἱ ἐχθροὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξηκολούθησαν τὰς κατὰ τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς ραδιουργίας, διαβιβάσαντες πρὸς τοῖς ἄλλοις, διὰ τοῦ τούρκου εἰσπράκτορος τῶν φόρων, πρὸς τὸν Κούρτ πασᾶν τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ λαός, συρρέων εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Κοσμᾶ, ἀφίνει ἀκαλλιεργήτους τοὺς ἀγροὺς καὶ δὲν ἀποδίδει τοὺς φόρους. Ὁ πασᾶς διέταξε τὸν εἰσπράκτορα νὰ προτρέψῃ τὸν Κοσμᾶν ὅπως ἀπέλθῃ ἐξ Ἠπείρου, ἀλλ' ὁ εἰσπράκτωρ ἀντὶ τοιαύτης προτροπῆς συνέλαβε τὸν χριστιανὸν ἱεραπόστολον καὶ διέταξε τὴν θανάτωσιν αὐτοῦ. Ὡδηγήθη ὁ Κοσμᾶς εἴς τι δάσος παρὰ τὸ χωρίον Καλλικούντασῃ (Μουζακία, παρὰ τὸν Αὐλῶνα καὶ τὸ Δυρράχιον) καὶ προσδεθεὶς εἴς τι δένδρον ἤκουσεν ὅτι ἔμελλε νὰ θανατωθῇ. Ἀταράχως στρέψας τὰ βλέμματα αὐτοῦ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνεφώνησε τὸ τοῦ Ψαλμῳδοῦ «Διήλθομεν διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος καὶ ἐξήγαγες ἡμᾶς εἰς ἀναψυχήν», ὑπέμεινε δὲ μετὰ καρτερίας τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τῇ 24 Αὐγούστου 1779. Τὸ λείψανον αὐτοῦ ριφθὲν εἰς τὸν ποταμὸν Ἄψον καὶ εὑρεθὲν μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὑπὸ χριστιανῶν ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Πάντων τοῦ χωρίου Καλλικούντασῃ.

Ἡ δρᾶσις τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ, ἧς μνημεῖα διεσώθησαν αἱ ὁμιλίαι αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ἀληθῶς ἀξιοθαύμαστος. Μῆνάς τινας πρὸ τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ θανάτου γράφων ὁ Κοσμᾶς πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Χρύσανθον διηγεῖτο, ὅτι περιῆλθε τριάκοντα ἐπαρχίας, κηρύξας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἱδρύσας διακόσια Σχολεῖα [1]. Ἐξ ἄλλων ἐπιστολῶν αὐτοῦ καταφαίνεται, ὅτι παντα-

1. Κατὰ ***Σέργιον τὸν Μακραῖον***, ἔνθ' ἀν. σ. 276 ὁ ἅγιος Κοσμᾶς «Σχολεῖα συνέστησε δέκα μὲν τῆς ἀρχαίας διαλέκτου καὶ τῶν ἐπιστημῶν, διακόσια δὲ μόνον τῆς ἀναγνώσεως τῶν λεγομένων κοινῶν». Τοῦ τελευταίου ἀριθμοῦ μνημονεύει καὶ ὁ ἅγ. Κοσμᾶς ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κοσμᾶ Χρύσανθος ἵδρυσε Σχολεῖον ἐν Νάξῳ ἀμισθὶ διδάξας ἐν αὐτῷ «λογικά, ἐπιστημονικὰ καὶ εὐαγγελικά». **Αὐτόθι, σ.** 277.8.

χοῦ ὅπου μετέβαινεν, ἵδρυε Σχολεῖον ὅπως σπουδάζωσιν οἱ παῖδες δωρεάν. Τὸ κήρυγμα αὐτοῦ ἦτο ἁπλοῦν καὶ ἀφελές, ἀναφερόμενον μὲν γενικῶς εἰς ζητήματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ἠθικῆς, συνοδευόμενα δὲ καὶ ὑπὸ ἐξαισίων ἔργων καταπλησσόντων καὶ τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς μουσουλμάνους. Προσεπάθει ὁ διδάσκαλος νὰ συγκρατῇ τοὺς χριστιανοὺς μακρὰν τῶν ἑτεροθρήσκων καὶ ἑτεροδόξων, παρέχων συμβουλὰς καὶ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἔτι περιβολῆς αὐτῶν, αὐστηρῶς καταδικάζων τὴν πολυτέλειαν καὶ περὶ γλώσσης, ἀπαγορεύων εἰς τοὺς Ἠπειρώτας νὰ ὁμιλῶσι τὴν Ἀλβανικὴν καὶ ἔχωσιν ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς μουσουλμάνους. Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς ὑπῆρξεν ἓν τῶν μεγάλων σεμνωμάτων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς βαρεῖς ἐκείνους χρόνους τῆς τουρκικῆς τυραννίας, δικαίως δὲ γεραίρεται ὑπ' αὐτῆς ὡς ἰσαπόστολος. Διὰ τῶν ἀποστολικῶν αὐτοῦ ἐνεργειῶν καὶ τοῦ κηρύγματος ἀνεστάλη ὁ ἐξισλαμισμὸς τῆς Ἠπείρου.

Συστηματικὸς ἐξισλαμισμὸς διενηργεῖτο ὑπὸ τῶν τούρκων ἐν Κρήτῃ διὰ μυρίων καταπιέσεων, χαρακτηριστικὴ δέ τις λεπτομέρεια εἶναι γνωστὴ ἐκ τοῦ ἔτους 1780, καθ' ὃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῶν Χανίων ἀπηγορεύθη νὰ διανυκτερεύωσιν εἰς τὰς ἐντὸς τῆς πόλεως οἰκίας των ἐπὶ δύο μῆνας, διότι ὁ Ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ἐτόλμησεν νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν ἔφιππος ![1]. Τῷ 1787, ἕνεκα τῆς ὑπὸ τῶν τούρκων παραβιάσεως τῆς συνθήκης Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ, ἐξερράγη νέος Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος ἐπὶ τετραετίαν περίπου διαρκέσας. Κατ' αὐτὸν οἱ Ἕλληνες κατεδιώχθησαν πάλιν ἀπηνῶς ὑπό τῶν τούρκων ὡς κατάσκοποι, δῆθεν, τῶν Ρώσσων. Ὁ Πατριάρχης ΚΠ. Προκόπιος (1785—1789) ἐξηναγκάζετο ὑπὸ τῆς Ὑ. Πύλης νὰ προτρέπῃ τοὺς Ἕλληνας ὅπως οὐ μόνον εὔχωνται ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν τουρκικῶν ὅπλων ἀλλὰ καὶ νὰ καταβάλλωσι βαρεῖς πολεμικοὺς φόρους. Ἐπὶ πλέον ἀπήτησεν ὁ Σουλτᾶνος παρὰ τοῦ Πατριάρχου νὰ συλλέξῃ δεκακισχιλίους Ἕλληνας ναύτας, ἀλλὰ τούτων καὶ μόνη ἡ ἐμφάνισις ἐν ΚΠόλει ἐξῆψε τὸν φανατισμὸν τῶν τούρκων κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Μολδαυΐας Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης (1787—1788) κατεδιώχθη ὡς φιλόρρωσσος, ἀπεκεφαλίσθη ἐν ΚΠ. ὁ Δημήτριος Σκαναβῆς, ἀπερίγραπτοι δὲ βιαιοπραγίαι κατὰ τῶν χριστιανῶν πάλιν διεπράχθησαν[2]. Τὸν Πατριάρχην Προκόπιον παραιτηθέντα διεδέχθη ὁ Νεόφυτος ζ' (1789—94 τὸ α') ἐφ' οὗ ἡ αὐτὴ ἐξηκολούθησεν ἀπελπιστικὴ τῶν χριστιανῶν κατάστασις. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Νικόλαος Μαυρογένης (1786—1791) ἀπεκεφαλίσθη, ὁ δὲ Μ. Λογοθέτης Στέφανος Μαυρογένης ἐξωρίσθη[3]. Τούτων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἡ περιουσία ἐδημεύθη, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Σαμουὴλ Χαντζερῆ οἱ

1. Savary, Lettres sur la Grèce, Paris 1788, σ. 262.

2. ***Σεργίου Μακραίου***, Ἐκκλησ. Ἱστορία, Σάθα Μεσ. Βιβλ. Γ, 355—6. ***Ὑψηλάντου***, ἔνθ' ἀν. 707.8.

3. Th. Blancard, Les Maurogeni, σ. 302 ἑξ.

τοῦρκοι καθ' ἑκάστην τοιαύτην δήμευσιν καθίστων ὑπεύθυνον τὸν ἑκάστοτε Πατριάρχην ὅπως ἀνευρίσκῃ καὶ παραδίδῃ τὴν δῆθεν κρυπτομένην περιουσίαν τῶν θανατουμένων! Τοιαύτη τερατώδης ἀξίωσις προὐβάλλετο παρὰ τῶν τυράννων, περιάγουσα εἰς ἀφόρητον θέσιν τὸν Πατριάρχην[1].

Τῷ 1797 ἀρχομένου τοῦ Μαρτίου μηνὸς οἱ τοῦρκοι τῆς Σμύρνης ἐξεγερθέντες κατέσφαξαν ὑπὲρ τὰς ἓξ χιλιάδας ἑλλήνων καὶ κατέκαυσαν τὰ καλύτερα τῆς πόλεως τμήματα. Τῇ 4 Μαρτίου ἐκάη καὶ τὸ περίφημον Νοσοκομεῖον Σμύρνης, ὅπερ τῷ 1748 εἶχεν ἱδρύσει ὁ Παντολέων Σεβαστόπουλος[2]. Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς († 1833), αὐτόπτης μάρτυς τῆς τραγικῆς ἐκείνης θέσεως τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τοὺς τούρκους, περιέγραψε βραδύτερον τὴν κατάστασιν ἐκείνην.

Ὁ Κοραῆς ὑπῆρξε μέγας ἀναμορφωτὴς τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους διὰ τῆς παιδείας, ἐφρόνει δὲ ὅτι τῆς ἀναμορφώσεως αὐτοῦ μέγας παράγων ἔδει ν' ἀποβῇ καὶ ἡ θρησκεία διὰ τοῦ ἱεροῦ Κλήρου. Ὅθεν δὲν ἐδίστασε μὲν νὰ ψέγῃ τὰ κακῶς ἔχοντα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῷ Κλήρῳ, νὰ ὑποδείξῃ δὲ πάντα τὰ μέσα τὰ δυνάμενα νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἐξύψωσιν καὶ ἐνίσχυσιν αὐτῶν[3]. Τὴν αὐτὴν εἶχον γνώμην καὶ ἕτεροι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διακεκριμένοι ἄνδρες. Οὕτω δὲ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος († 1857) κήρυξ τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν μεγαλοφωνότατος ἔλεγε μετά τινα ἔτη, «Δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, ὅτι ζήσαντες τοσούτους χρόνους ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς ἀνομίας, ἐπολιορκούμεθα πάντοτε καὶ πανταχοῦ συνεχῶς ὑπὸ τῶν αἰσχίστων τῆς κακοηθείας παραδειγμάτων, διὰ μόνα τὰ ὁποῖα κἂν ἄλλας δὲν εἴχομεν ἀφορμάς, ἔπρεπε δικαίως νὰ συντρίψωμεν τὸν σιδηροῦν ζυγὸν τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς. Ἡ ἀμώμητος ἡμῶν πίστις καὶ τὸ κοινὸν μῖσος κατὰ τῶν τυράννων μᾶς διαφύλαξαν ἀβλαβεῖς ἀπὸ πολλῶν ἠθικῶν αὐτῶν μολυσμῶν. Ἀλλ' ὅμως ἀκόμη πετῶσι περὶ ἡμᾶς τὰ πλάνα καὶ ὀλέθρια φαντάσματα τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν»[4]. Ἀξιοσημείωτοι εἶναι καὶ αἱ παρατηρήσεις τοῦ τότε Προξένου τῆς Ἀγγλίας ἐν ΚΠόλει W. Eton, «Ἡ βάρβαρος τῶν τούρκων ἐξουσία, ἡ ἐπὶ ἔτη μακρὰ πιέζουσα τοὺς Ἕλληνας κατ' ἀνάγκην ἐγένετο πρόξενος λυπηρῶν φαινομένων ἐν τῇ ἐκδηλώσει τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τούτοις ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐλευθερωθῶσί ποτε ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τούτου καὶ ὁ δεσποτισμὸς παύσῃ νὰ

1. ***Σεργίου Μακραίου***, ἔνθ. ἀν. σ. 372.

2. ***Εὐγενίου***, Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς προσαρτήματα, ἐν ΚΠόλει σ. 138.9. ***Κ. Οἰκονόμου***, Λόγοι, σ. 266 σημ. Τὰ σωζόμενα φιλολογικὰ συγγράμματα, ἐν Ἀθήναις, Α, Περιοδ. «Χρυσαλλὶς» ἐν Ἀθήναις Δ, 108.

3. Πρβλ. ***Δημ. Σ. Μπαλάνου***, Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς περὶ Ἐκκλησίας καὶ Κλήρου, Ἐν Ἀθήναις 1933. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Ἐν Ἀθήναις 1920.

4. ***Κωνστ. Οἰκονόμου***, Λόγοι, σ. 288.

κρατῇ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν βαρεῖαν αὐτοῦ πίεσιν τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν, τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν πνεῦμα ἀμφιλαφὲς καὶ αὖθις θὰ ἀναπτυχθῇ καὶ θὰ ἐκδηλωθῇ. Ἄξιον μάλιστα πολλῆς ἀπορίας τυγχάνει τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ἕλληνες μεθ' ὅλην τὴν πίεσιν ἣν αἰσθάνονται ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτῶν διετήρησαν τὴν δύναμιν τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν. Οἱ Ἕλληνες καὶ νῦν ἔτι, μετὰ μακρὰν δουλείαν, ὁμοιάζουσι τοὺς Εὐρωπαίους κατὰ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ἐνῷ ἡ μεταξὺ Εὐρωπαίων καὶ Τούρκων διαφορὰ εἶναι φοβερά» [1].

Προσωρινὴ βελτίωσις τῆς θέσεως τῶν χριστιανῶν.

Ἐν τοιαύτῃ διετέλει καταστάσει ὁ ὑπόδουλος χριστιανικὸς λαός, ὅτε τῇ 29 Δεκεμβρίου 1791 ὑπεγράφη ἡ ἐν Ἰασίῳ συνθήκη μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, ἧς αἱ διατάξεις ὑπεχρέουν αὖθις τὴν Τουρκίαν νὰ προστατεύῃ τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς ναοὺς αὐτῶν, νὰ μὴ κωλύῃ δι' οὐδενὸς τρόπου τὴν ὁμολογίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὴν ἀνακαίνισιν τῶν παλαιῶν καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν νέων ναῶν, νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ δημευθέντα κτήματα τῶν Μοναστηρίων καὶ τῶν ἰδιωτῶν, τὰς γαίας καὶ ἰδιοκτησίας, ν' ἀναγνωρίζῃ καὶ σέβηται τὸν Κλῆρον, νὰ μὴ καταπιέζῃ τὸν λαὸν διὰ βαρέων φόρων, ν' ἀναγνωρίσῃ προνόμια τῶν κατοίκων τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους, νὰ δέχηται τὰς παραστάσεις τῶν Ρώσων ἀντιπροσώπων ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν καὶ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ἐλευθέραν μετάβασιν ρώσων προσκυνητῶν εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους τῆς Παλαιστίνης [2].

Εἶναι προφανὴς ἡ ὅλως ἔκτακτος σημασία τῶν διατάξεων τούτων διὰ τοὺς ὑποδούλους χριστιανούς. Τὰ ἐπακολουθήματα αὐτῶν ὑπῆρξαν ὠφελιμώτατα ἐκ πάσης ἐπόψεως. Καὶ δὴ ὁ ὑπογράψας τὴν συνθήκην Σουλτᾶνος Σελὴμ γ' (1789—1807) ἐξέδωκε διάταγμα, ἀπαγορεύων μὲν τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν ἀδικίας, ἐπιτρέπων δὲ τὴν ἵδρυσιν ναῶν. Οἱ χριστιανοί, διηγεῖται ὁ Κ. Κούμας, πανταχόθεν προσέτρεχον εἰς τὴν ΚΠολιν καὶ ἐζήτουν τὴν ἄδειαν ν' ἀνακτίζωσι παλαιὰς ἐκκλησίας ἢ καὶ νὰ κτίζωσι νέας, «ποτὲ δὲν ἐκτίσθησαν εἰς τὴν Τουρκίαν τόσαι καὶ τοιαῦται περικαλλεῖς ἐκκλησίαι, ὡς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σελὴμ» [3]. Ὁ Σουλτᾶνος προσεπάθησε νὰ

---

1. W. Eton, ἔνθ' ἀν. II, 72 ἑξ. Πρβλ. Savary, Lettres sur la Grèce, Paris 1788, σ. 335-361. C. Sonini, Voyage en Grèce et en Turquie, Paris 1801, I, 1-24. A. Castellan, Lettres sur la Morée et les îles, Paris, 1808, II, 63—7. Choisel Gouffier, Voyage pittoresque de la Grèce, Paris 1782, σ. 67-8. *Κ. Σάθα*, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σ. 619 ἑξ. I. Socolov, ἔνθ' ἀν. σ. 88 ἑξ. Αὐτόθι, σ. 82-85 παρατίθενται καὶ τινὲς φρικιαστικαὶ λεπτομέρειαι ἐκ τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Ἐπισκόπου Βράτσης ἐν Βουλγαρίᾳ Σωφρονίου (1739-1810).

2. Neroulos, ἔνθ' ἀν. σ. 119 ἑξ. J. Socolov ἔνθ' ἀν. σ. 91—3.

3. *Κούμα*, Ἱστορίαι, IB, 483.

μάθῃ τὰς πραγματικὰς τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ ἀνάγκας, διενοήθη δὲ νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ Κράτος, ἔχων πρὸς τοῦτο συνεργοὺς καί τινας Ἕλληνας, μάλιστα δὲ τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ὅστις καὶ σχέδιον μεταρρυθμίσεως τοῦ Κράτους ὑπέβαλε, καθ᾽ ὅ οἱ χριστιανοὶ ἔμελλον ν᾽ ἀπολαύσωσι τῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς τούρκους πολιτικῶν δικαιωμάτων [1]. Παρόμοιον σχέδιον, ὡς σύμβουλος τοῦ Σουλτάνου, ὑπέβαλε καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης. Ὄντως δὲ ἤρξατο ὁ Σουλτᾶνος ἐφαρμόζων τὰ σχέδια ἐκεῖνα, διεκανόνισε τὴν φορολογίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἐπέτρεψε τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων. Ἐπὶ πλέον δ᾽ ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου οὐ μόνον οἱ χριστιανοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦρκοι δεινῶς κατεπιέζοντο ὑπὸ τῶν ἐπιδραμόντων ἀλβανῶν ὁ Σουλτᾶνος διέταξε τὸν καπετὰν πασᾶν Χασὰν Τζεζαϊρλῆν ἵνα ἐξοντώσῃ τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ ἀλβανούς [2]. Τῷ 1779 συνοδευόμενος οὗτος ὑπὸ τοῦ διερμηνέως τοῦ τουρκικοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους τοῦ Παρίου καὶ συνεργασθεὶς μετὰ τῶν κλεφτῶν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, κατώρθωσεν ἐντὸς ἔτους νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὰ ἄτακτα στοιχεῖα τῶν ἀλβανῶν. Ἀλλὰ μετὰ μικρὸν ὁ Σουλτᾶνος ἐθεώρησεν ἐπικινδύνους τοὺς κλέφτας καὶ ἐστράφη κατ᾽ αὐτῶν, μόλις δὲ τῷ 1808 ἠμνήστευσεν αὐτοὺς ἕνεκα τῆς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείας τῶν Γάλλων [3]. Πρὸς στιγμὴν μάλιστα ὁ Σουλτᾶνος διενοήθη νὰ μετοικίσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου εἰς Αἴγυπτον καὶ Μικρασίαν, ἀλλ᾽ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Καλλίνικος ε´ (1801—6, 1808—9) ἔσωσε τότε τὴν Πελοπόννησον εἰπὼν εἰς τὸ Διβάνιον «τί πταίει ὁ λαός; νὰ σκοτώσωμεν τοὺς πρωταιτίους τοὺς κακούς» [4]. Καὶ ὁ μὲν Σουλτᾶνος ἀνεκόπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ βουλεύματος, ἀλλὰ τῷ 1805 οἱ κλέφτες τῆς Πελοποννήσου, ἐν οἷς καὶ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ἐκακοποίησαν τὸν ἐν Πελοποννήσῳ περιοδεύοντα ἀντιπρόσωπον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Πρωτοσύγκελλον Ἀδριανόπουλον, ὅστις διαφυγὼν τὸν κίνδυνον μετέβη εἰς Τρίπολιν, ὁπόθεν τὸ πάθημα αὐτοῦ ἐγνώσθη καθ᾽ ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον [5]. Ὁ δὲ διοικητὴς

1. Αὐτόθι ΙΒ, 482--85. ***Ἰ. Φιλήμονος***, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἐν Ἀθήναις 1859—61, Α, 13.261. ***Π. Καρολίδου***, Ἱστορία τοῦ ΙΘ´ αἰῶνος, Α, 689, Β, 123—4.

2. ***Κ. Σάθα***, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σ. 526 σημ. ***Π. Κοντογιάννη***, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 424.430 ἑξ.

3. ***Τάκη Κανδηλώρου***, Ἡ Δημητσάνα, σ. 34 ἑξ. ***Π. Κοντογιάννη***, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 370 ἑξ.

4. [Γ. Τερσέτη], Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836, Ἀθῆναι 1846, σ. 16.

5. ***Νίκου Βέη***, Δημώδη ᾄσματα Φιγαλίας ἐν Δελτίῳ Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ΣΤ´ 1901, Ἀθῆναι, σ. 233. ***Ἀμβροσίου Φραντζῆ***, Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1839, Δ, 116. ***Μ. Οἰκονόμου,***

τῆς Πελοποννήσου (Μώρα Βαλισῆ) Σεῒτ Ὀσμὰν πασᾶς ὠφεληθεὶς ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου ἐκείνου προὐκάλεσεν ἀναφορὰς τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν προὐχόντων τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν κλεφτῶν πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην καὶ τὸ Πατριαρχεῖον. Ὁ Σουλτᾶνος τότε διέταξε τὸν Πατριάρχην Καλλίνικον νὰ ἐκδώσῃ ἐπιτίμιον κατὰ τῶν κλεφτῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ὑποθαλπόντων τ' ἀνταρτικὰ κινήματα αὐτῶν κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Τὸ ἐπιτίμιον τοῦ Πατριάρχου μετὰ τοῦ σουλτανικοῦ φιρμανίου ἀπεστάλησαν τῷ 1805 πρὸς τὸν Σεῒτ Ὀσμὰν πασᾶν ὅστις ἀνεκοίνωσεν αὐτὰ πρὸς τοὺς εἰς Τρίπολιν συγκληθέντας Ἀρχιερεῖς καὶ προὔχοντας τοῦ λαοῦ, προτρεπομένους νὰ μὴ κρύπτωσι καὶ ὑποθάλπωσι τοὺς κλέφτας [1], ὁ δὲ Κεχαγιάμπεης, ὡς ἐκτελεστὴς τῶν διαταγῶν τοῦ Σουλτάνου, ὁρμηθεὶς ἐκ Καλαμῶν ἐξηφάνισε περὶ τοὺς 600 κλέφτας. Μετὰ μικρὸν δὲ ἤρξατο ἡ καταστροφὴ καὶ τῶν Κολοκοτρωναίων. Ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά, διότι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν δύναμιν τῶν κλεφτῶν καὶ ἁρματωλῶν.

Θελήσας νὰ διαλύσῃ νὸ τάγμα τῶν Γενιτσάρων ὁ Σουλτᾶνος καθῃρέθη τῆς ἀρχῆς, ἐπὶ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Μουσταφᾶ δ' (1807—1808) ἐπηυξήθησαν αἱ μεγάλαι ἐσωτερικαὶ ἀνωμαλίαι καὶ ταραχαὶ τοῦ τουρκικοῦ Κράτους ὑπὸ τῶν ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις σατραπῶν, οἵτινες ἐζήτουν νὰ καταστῶσιν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς ἐν ΚΠ. κεντρικῆς Κυβερνήσεως. Τοιοῦτοι δὲ κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν ἦσαν ὁ Πασβὰν ὀγλοῦ πασᾶς Βιδινίου καὶ ὁ διαβόητος Ἀλῆ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων, ὁ ἀνεκδιήγητα κακὰ προξενήσας τοῖς χριστιανοῖς καὶ τὴν γενικὴν αὐτῶν κατὰ τῶν τούρκων ἐπισπεύσας ἐξέγερσιν [2].

Ταὐτοχρόνως δὲ ἡ μεγάλη Γαλλικὴ Ἐπανάστασις τοῦ τέλους τοῦ ιη' αἰῶνος (1789) διὰ τῶν ἰδεῶν αὐτῆς προὐκάλεσε μεγάλην κίνησιν παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς λοιποῖς συνυποδούλοις λαοῖς, οἵτινες, ἐπὶ αἰῶνας ἤδη τέσσαρας περίπου ὑφιστάμενοι τὸ βάρος τῆς ἀφορήτου τουρκικῆς δουλείας καὶ ζωηρότατον πάντοτε αἰσθανόμενοι τῆς ἐλευθερίας τὸν πόθον, βαθύτατα συνεκινήθησαν ἐκ τῶν ἰδεῶν ἐκείνων. Ἄλλως τε διὰ τῆς Γαλλικῆς φιλολογίας καὶ διὰ μυρίων τρόπων ἐπικοινωνίας δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ ἐν Γαλλίᾳ κατάστασις, ἡ προκαλέσασα τὴν Ἐπανάστασιν. Γάλλοι ἐπεσκέπτοντο τὰς στεναζούσας ἑλληνικὰς χώρας, οἱ δὲ Ἕλληνες ναυτῖλοι ἀδιαλείπτως κατήγοντο εἰς τὰς Γαλλικὰς τῆς Μεσογείου πόλεις καὶ εἰς

Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, ἢ ὁ ἱερὸς ἀγὼν τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1873, σ 48. ***Τάκη Κανδηλώρου***, Ὁ ἁρματωλισμός, σ. 323.

1. Ὁ Πατριάρχης Καλλίνικος ἔγραψε καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς πάντας τοὺς Ἀρχιερεῖς, διεσώθη δὲ ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ πρὸς τὸν Δημητσάνης Φιλόθεον καὶ πρὸς τὸν Κλῆρον καὶ τοὺς προεστῶτας τῆς Δημητσάνης, ***Εὐαγγέλου Σαβράμη,*** ἔνθ' ἀν. σ. 231—238.

2. Αὐτόθι, ΙΒ, 489. ***Καρολίδης,*** Α, 688 ἑξ. Hertzberg, III 279 ἑξ. Zinkeisen VII, 334—5. Gervinus, Α, 42 ἑξ.

τὴν πατρίδα των ἐπανακάμπτοντες συνεκόμιζον τὰς προοδευτικὰς τάσεις καὶ ἰδέας[1]. Αἱ προκηρύξεις τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀποκατάστασις τῶν παλαιῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν, τὰ μεγάλα πολεμικὰ κατορθώματα τῶν Γαλλικῶν δημοκρατικῶν στρατιῶν ἀσυγκράτητον προὐκάλεσαν τῶν Ἑλλήνων τὸν ἐνθουσιασμόν. Αἱ μεγάλαι μᾶζαι τοῦ καταδυναστευομένου ἑλληνικοῦ λαοῦ ἤρξαντο συγκινούμεναι ὑπὸ πολεμικοῦ ὀργασμοῦ, οἱ ὀρεσίβιοι «κλέφται» ἀκάθεκτον ᾐσθάνοντο ἐν ἑαυτοῖς τὸ πολεμικὸν κατὰ τῶν τυράννων μένος, ἀκούοντες τὰ ἔνδοξα ὀνόματα τῶν παλαιῶν ἡρώων τῆς Ἑλλάδος, δι᾿ ὧν καὶ οἱ πάντολμοι ἕλληνες ναῦται τὰ πλοῖα αὐτῶν προσωνόμαζον. Πᾶσαι αἱ τάξεις τοῦ λαοῦ, ἡγουμένου τοῦ Κλήρου, συνηνοῦντο ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἀποτινάξεως τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἔλεγε δὲ βραδύτερον ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ὅτι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις ὑπῆρξε δι᾿ αὐτὸν παγκόσμιος σάλπιγξ, εἰδοποιήσασα τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἀληθῶς δὲ ἡ ἐπανάστασις ἐκείνη εἶχεν ἐξάψει τὰ πνεύματα πάντων. Ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ΚΠόλει οἱ Ἕλληνες ἀνεθάρρησαν τηροῦντες διάφορον τῆς προτέρας πρὸς τοὺς τούρκους στάσιν. Τὰς ἐλπίδας δὲ περὶ ταχείας ἀπελευθερώσεως ἔτι μᾶλλον ἐνίσχυσαν τὰ παράβολα σχέδια τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου, ὅστις διεκήρυττεν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ τουρκικοῦ Κράτους ἤθελε νὰ ἐπανιδρύσῃ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς χώρας, μετὰ μικρὸν δὲ ἠκούετο ἡ φωνὴ τοῦ νέου Τυρταίου καὶ πρωτομάρτυρος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας Ῥήγα Φεραίου, οὗτινος τὸ ὄνομα χρυσοῖς γράμμασιν ἀνέγραψαν αἱ πρῶται σελίδες τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας. Τὰ πατριωτικὰ ποιήματα αὐτοῦ καὶ οἱ Χάρται ἀκράτητον προὐκάλουν τὸν ἐνθουσιασμὸν πρὸς ἐξέγερσιν κατὰ τῶν τυράννων τούρκων. Ὁ Ῥήγας διελθὼν τῆς Τεργέστης ἵνα μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον, συνελήφθη προδοτικῶς ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς ἀστυνομίας, παρεδόθη εἰς τοὺς τούρκους μετὰ τῶν συντρόφων αὐτοῦ καὶ τῇ 11 Ἰουνίου 1798 ἐστραγγαλίσθη ἐν Βελιγραδίῳ, ἀνακράζων «ἐγὼ ἔσπειρα ἀρκετὸν σπόρον, τὸ δὲ Ἔθνος μου πολὺ ταχέως θὰ θερίσῃ τὸν γλυκὺν καρπόν».

Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ε΄.

Ὁ Γρηγόριος, κατὰ κόσμον Γεώργιος Ἀγγελόπουλος[2], ἐγεννήθη τῷ

1. Hertzberg, III, 287—8.

2. Κυρία πηγὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Πατριάρχου εἶναι ἡ συλλογή, ἥν, ἐπιστασίᾳ τοῦ Γ. Παπαδοπούλου, ἐδημοσίευσεν ὁ *Γ. Π. Ἀγγελόπουλος*, Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος, τὸν πατριάρχην ΚΠ. Γρηγόριον τὸν ε΄ καταταχθέντα καὶ διορθωθέντα ὑπὸ Γ. Ἰ. Παπαδοπούλου, ἐν Ἀθήναις 1865—6, τόμ. Α—Β. Πρβλ. A. Preobragensky, Γρηγόριος ε΄ Πατριάρχης ΚΠ. (ρωσιστὶ) Καζὰν 1906. *Τάκη Κανδηλώρου*, Γρηγόριος ε΄. Ἐν Ἀθήναις 1909.

1751 ἐν Δημητσάνῃ[1] τῆς Ἀρκαδίας ἐκ πτωχῶν γονέων, διῆλθε δὲ τὰ πρῶτα τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἔτη συμμεριζόμενος τοὺς κόπους τοῦ πατρὸς καὶ παρακολουθῶν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἀνὰ τὰ ὄρη τῆς Ἀρκαδίας. Ἀλλὰ λίαν ταχέως ἀπομακρυνθεὶς τοῦ ποιμενικοῦ βίου παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ εἰς διδασκάλους, τῇ ὑποδείξει ἴσως τῶν ἐγγύτερον γνωρισάντων τὸν εὐφυέστατον καὶ ἐνάρετον παῖδα. Ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῶν πρώτων αὐτοῦ διδασκάλων ἱερομονάχου Μελετίου καὶ Ἀθανασίου Ρουσοπούλου μαθὼν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν καθωδηγήθη ἰδίως εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Διεκρίνετο δὲ ἐπὶ τῇ εὐφυΐα, τῇ ὀξύτητι, τῇ μνήμῃ καὶ τῇ κρίσει, ἀλλὰ πάντων μάλιστα, ἐπὶ τῇ σωφροσύνῃ καὶ τῇ χρηστότητι αὐτοῦ. Τῷ 1765 μετὰ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Ἀθανασίου Ρουσοπούλου μετέβη εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐπὶ διετίαν ἐδιδάχθη παρὰ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων Ἱεροκήρυκι Δημητρίῳ Βόδᾳ. Ἐξ Ἀθηνῶν δὲ μετέβη εἰς Σμύρνην παρὰ τῷ θείῳ αὐτοῦ Μελετίῳ, νεωκόρῳ ὄντι τοῦ ἐκεῖ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου[2]. Παρ᾽ αὐτῷ διαμένων ὡς βοηθὸς κατώρθωσε νὰ φοιτήσῃ ἐπὶ πενταετίαν εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν Σμύρνης μετὰ μεγάλης μὲν ἐπιδόσεως εἰς τὰ μαθήματα διανύσας αὐτήν, πάγκοινον δὲ προκαλέσας τὴν προσοχὴν διὰ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἀγχινοίας, τῆς σεμνότητος τοῦ βίου καὶ τῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἀποφασίσας δὲ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον μετέβη εἰς τὰς Στροφάδας νήσους καὶ εἰσήχθη εἴς τινα Μονήν, τότε, κατὰ τὴν μοναχικὴν κουράν, μετονομασθεὶς Γρηγόριος. Ἀλλ᾽ ἄσβεστον ἔχων τὸν πόθον τῆς εὐρυτέρας μορφώσεως μεταβαίνει πάλιν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πάτμον, «τὰς νέας Ἀθήνας» τοῦ ιη´ αἰῶνος, εἰσαχθεὶς εἰς τὴν ἀκμάζουσαν Σχολὴν αὐτῆς καὶ ἀκροασθεὶς τῆς διδασκαλίας τοῦ Δανιὴλ Κεραμέως († 1801). Μεθ᾽ ὃ ἐλθὼν εἰς Σμύρνην ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου αὐτῆς Προκοπίου διάκονος καὶ Πρεσβύτερος, διορισθεὶς κατ᾽ Αὔγουστον τοῦ 1785 Πρωτοσύγκελλος τῆς μητροπόλεως Σμύρνης.

Ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐκ Δημητσάνης Ἄνθιμον Καράκαλον, Ἐπίσκοπον Μεθώνης, ὅστις, ὡς εἷς τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀτυχοῦς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων διὰ τοῦ Ὀρλώφ, καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν τούρκων, διέμεινεν ἐν Βιέννῃ, μακρὰν τοῦ ποιμνίου του, μανθάνομεν τίνα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπλήρουν αἰσθήματα τὴν ψυχὴν τοῦ Γρηγορίου ὑπὲρ τῆς

1. Περὶ αὐτῆς ἴδε: ***Τάκη Κανδηλώρου,*** Ἡ Δημητσάνα, ἱστορικὴ μονογραφία μετὰ βιογραφιῶν τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Γερμανοῦ, Ἀθῆναι 1897. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Γορτυνία, ἱστορία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ᾽ ἡμᾶς, Πάτραι 1898.

2. ***Α. Π. Κεραμέως,*** Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῆς ἐν Σμύρνῃ ἀρχιερατείας τοῦ ἀοιδίμου Οἰκ. Πατριάρχου Γρηγορίου ε´. Οἱ περὶ Ἱερωσύνης λόγοι Ἰ. Χρυσοστόμου. Δευτέρα ἔκδ. εἰς κοινὴν διάλεκτον ὑπὸ τοῦ ἱερέως Ἰ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἐν Σμύρνῃ 1879, Προσθήκη, σ. 117.

πατρικῆς οἰκογενείας, τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος Δημητσάνης, τῆς ὅλης Ἑλλάδος, τὰ πάνδεινα πασχούσης ἐκ τῶν τούρκων καὶ τῶν ἀλβανῶν, ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους, οὗτινος τὴν ἀναγέννησιν ἐπόθει [1]. Εἰς τοὺς πόθους αὐτοῦ τούτους ὀφείλεται καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη τότε μετάφρασις δοκίμων ἀρχαίων συγγραμμάτων εἰς κοινὴν διάλεκτον. Χάριν δὲ τῆς μορφώσεως τοῦ Κλήρου ἐδημοσίευσεν (ἐν Βιέννῃ 1783) ἐν μεταφράσει τοὺς περὶ Ἱερωσύνης λόγους τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Ὡς Πρωτοσύγκελλος τῆς Μητροπόλεως Σμύρνης μεγάλην ἀνέπτυξε δραστηριότητα, ὅτε δὲ τῷ 1785 ἐξελέγη ὁ Προκόπιος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης (1785—1789) ἐπὶ τριετίαν μόνον πατριαρχεύσας, διεδέχθη αὐτὸν ὁ Γρηγόριος ὡς μητροπολίτης Σμύρνης. Πάντες ἐπὶ τούτῳ ἐχάρησαν, μεταξὺ δὲ τῶν πρώτων ὁ Κοραῆς, ἐνθουσιωδῶς χαιρετίσας τὸν νέον μητροπολίτην Σμύρνης [2].

Αἱ ὀλίγαι σωζόμεναι λεπτομέρειαι περὶ τῆς ἐν Σμύρνῃ ἀρχιερατείας τοῦ Γρηγορίου μαρτυροῦσι πόσον εὐεργετικὴ καὶ κοινωφελὴς ὑπῆρξεν ἡ δρᾶσις αὐτοῦ, ἧς ἐπιφανέστερον σημεῖον εἶναι ἡ παρὰ τὰς ἀντιδράσεις τῶν τούρκων ἀνοικοδόμησις ναῶν ἐν Σμύρνῃ καὶ ἐν τοῖς περιχώροις. Τῷ 1763 εἶχε καταστραφεῖ ἐκ πυρκαϊᾶς ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς ἐν Σμύρνῃ, ἀλλ' οἱ τοῦρκοι δεν ἐπέτρεπον τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ. Τῷ 1792 ὁ Γρηγόριος βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Μ. Διερμηνέως τοῦ στόλου κατώρθωσε ν' ἀνοικοδομήσῃ τὸν ναὸν ἐκ βάθρων, ὡρίσθη δὲ προθεσμία ἀνοικοδομήσεως μόνον 40 ἡμέραι ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν Γενιτσάρων [3].

Πᾶσαι αἱ περικοσμοῦσαι αὐτὸν ἀρεταὶ δαψιλῶς ἐξεδηλώθησαν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ποιμαντικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Τῷ 1794 ὁ Γρηγόριος μεταβὰς εἰς ΚΠ. ὡς μέλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου διέτριψεν ἐκεῖ ἐπὶ τριετίαν. Συνέβη δὲ κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ μεγάλη σφαγὴ χριστιανῶν ὑπὸ τῶν τούρκων, ἐπειδὴ ἄκων Ζακύνθιός τις ἐφόνευσε Γενίτσαρον ἐν Σμύρνῃ.

Τῇ 19 Ἀπριλίου 1797 παραιτηθέντος, ἕνεκα γήρατος, τοῦ Πατριάρχου Γερασίμου γ' (1794—1797) ὁμοφώνως ἐξελέγη τῇ 1 Μαΐου 1797 Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ὁ Γρηγόριος ε' [4] ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν, ἐξαιρετικῶς τότε συγκλονουμένων ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς ἀπολυτρώσεως ἀπὸ τοῦ ἐπαχθεστάτου τουρκικοῦ ζυγοῦ. Λίαν δικαίως ἐχαιρετίσθη ὡς θεοπρόβλητος Ἐθνάρχης κατὰ τὰς κρισιμωτάτας ἐκείνας ἱστορικὰς στιγμάς. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς αὐθαιρέτου ἐπεμβάσεως τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πατριαρχία αὐτοῦ ὑπῆρξε διακεκομμένη (1797—1798, 1806—1808, 1818—1821), μόλις ἐπὶ πέντε ἐν

1. ***Ἀγγελοπούλου,*** ἔνθ' ἀν. Β, 540—43.

2. ***Α. Κοραῆ,*** Ἐπιστολαὶ ἐκδ. Ν. Δαμαλᾶ, Γ, 558—9.

3. ***Γ. Λαμπάκη,*** Οἱ ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, Ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 65.

4. ***Σεργίου Μακραίου,*** ἔνθ' ἀν. σ. 392. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» ΚΠ. Β, 1882, σ. 297.8. Θ, 1887, σ. 152.

συνόλῳ ἔτη καί τινας μῆνας διαρκέσασα. Ἐν τούτοις, παρὰ τὸ σύντομον καὶ τὸ διακεκομμένον αὐτῆς, ἐσημάνθη διὰ μεγάλων καὶ ἐπωφελεστάτων διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος πράξεων αὐτοῦ.

Ὡς πεφωτισμένος ρυθμιστὴς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἐπελήφθη καὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως αὐτοῦ ἐπ᾿ ἀγαθῷ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας. Μὴ ἀρκεσθεὶς δὲ εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου, εἰς ὃ καὶ αὐτὸς ἐπεδίδετο καὶ ἄλλους προσεκάλει, ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἀναδιοργανώσεως ἐν γένει τῆς παιδείας, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, τῆς ἱδρύσεως Σχολῶν καὶ Τυπογραφείου, τῆς ἐκδόσεως καταλλήλων βιβλίων. Τέλος τὴν σφραγῖδα τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐπέθηκεν ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καθόλου ζωῆς. Ἀλλ᾿ ὅλως ἐξαιρετικὴ ὑπῆρξεν ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ὡς Ἐθνάρχου.

Ἡ θέσις αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ταύτην, ἐν μέσῳ τῆς ἀρξαμένης τότε ζωηροτάτης ἀπελευθερωτικῆς κινήσεως, ὑπῆρξε λίαν δυσχερής. Ἦτο ὑποχρεωμένος ὡς Πατριάρχης, ὑπεύθυνος ὢν ἀπέναντι τοῦ Σουλτάνου ἐπὶ τῇ ἡσυχίᾳ τῶν χριστιανῶν, νὰ φαίνηται ὑποστηρίζων τὸ καθεστὼς καὶ νὰ συγκρατῇ τὴν ἀνεπίσχετον ἀπελευθερωτικὴν κίνησιν, πολλῷ μᾶλλον ὅτι κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πατριαρχίαν εὑρέθη πρὸ ἀδοκήτου ρωσοτουρκικῆς συμμαχίας (1798—1799) ἐναντίον τοῦ καταλαβόντος τὰς Ἰονίους νήσους (1797) Μ. Ναπολέοντος. Οἱ μὲν Ἕλληνες ἰδίως τῶν καταληφθεισῶν νήσων ἐκ τῶν προκηρύξεων τοῦ Μ. Ναπολέοντος ὑπὸ ἀκρατήτου κατελήφθησαν ἐνθουσιασμοῦ, ἵνα δὲ προλάβῃ ὁ Πατριάρχης τὴν μελετηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου διαταγὴν γενικῆς τῶν Ἑλλήνων σφαγῆς, ἠναγκάσθη διὰ διαφόρων ἀπεσταλμένων καὶ δι᾿ ἐγκυκλίων γραμμάτων νὰ περιστείλῃ τὸν ἐνθουσιασμόν [1]. Τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ ταύτας, κατὰ ρητὴν ἀξίωσιν τοῦ Σουλτάνου, πιθανῶς δὲ καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ ρώσων, ἐπανέλαβεν ὁ Πατριάρχης μετὰ τὴν κήρυξιν πολέμου κατὰ τοῦ Βοναπάρτου, καταλαβόντος καὶ τὴν Αἴγυπτον. Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἐπέκρινε τὴν σχετικὴν κατὰ τῶν Γάλλων πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν νήσων ἐγκύκλιον τοῦ Πατριάρχου ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον «Φιλόπατρις Ἐλευθεριάδης» τὸ δ᾿ αὐτὸ ἔπραξαν καὶ ἕτεροι [2]. Ταὐτοχρόνως σχεδὸν μετὰ τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Πατριάρχου ἐδημοσιεύθη καὶ ἡ «Πατρικὴ διδασκαλία συντεθεῖσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ κὺρ Ἀνθίμου, εἰς ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν». Ἀναμφιβόλως ἡ «Πατρικὴ διδασκαλία» δὲν συνετάχθη ὑπὸ τοῦ σοφοῦ καὶ ἐναρέτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου (1788—1808), ἀλλ᾿ ὑπ᾿ ἄλλου τινὸς ἐπιγράψαντος αὐτὴν διὰ τοῦ ὀνό-

1. ***Ἀγγελοπούλου***, ἔνθ᾿ ἀν. Α, 201—204. **Αὐτόθι**, Β, 504—6 **καὶ ἕτερα σχετικὰ τοῦ Πατριάρχου γράμματα**.

2. Ἡ πραγματεία τοῦ Κοραῆ ἔφερε τὴν ἐπιγραφήν, Πρὸς τοὺς Ρωμαίους τῆς Ἑλλάδος, Ἐν ΚΠόλει 1798.

ματος τοῦ μέγα κῦρος κεκτημένου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Ὁ Σέργιος Μακραῖος δριμύτατα ψέγων τὸν Πατριάρχην ΚΠ. Γρηγόριον ε΄ διὰ τὴν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Τυπογραφείῳ ἔκδοσιν ρητῶς λέγει ὅτι «νόσῳ βαρυτάτῃ τοῦ ἁγιωτάτου καὶ σοφωτάτου αὐτοῦ πατριάρχου (=Ἀνθίμου) παλαίοντος καὶ εἰς θάνατον κατακεῖσθαι δοκοῦντος, τὴν κοινοτέραν γνώμην παρακροῦσαι ὑπέλαβε καὶ τὸν ἄδικον τοῦτον μῶμον προστρίψαι τῇ εὐσεβείᾳ τοῦ τοιούτου ἀνδρὸς κατετόλμησεν (=ὁ Γρηγόριος). Ἀλλ' ἤνυσεν οὐδὲν ἡ πάντολμος αὕτη ραδιουργία. Ὅ τε γὰρ Μακαριώτατος ἐλέει Θεοῦ ἀναρραΐσας καὶ ἰδὼν ἐβδελύξατο καὶ κατέπτυσε, νόθον καὶ ψευδεπίγραφον ἐπελέγξας τὸ ἄθεσμον ἐκεῖνο σχεδάριον, οἵ τε ἐνδημοῦντες ἐνταῦθα ἀρχιερεῖς ἀναγνόντες κατέκριναν καὶ πᾶς εὐσεβὴς ἐν συνέσει κατέγνω, ἀλλότρια καὶ ἀπαράδεκτα καὶ ξένα εὐσεβείας εἰσηγούμενον» [1]. Ἐκ τῆς πληροφορίας ταύτης τοῦ συγχρόνου Σεργίου Μακραίου ἐν ΚΠόλει κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου εὑρισκομένου καὶ γράφοντος καὶ ἄριστα γινώσκοντος τὰ κατὰ τὸν Ἄνθιμον, εἰς ὃν σύγγραμμα αὐτοῦ ἀφιέρωσεν, ἀναντιρρήτως πειθόμεθα ὅτι ψευδῶς ἐτέθη τ' ὄνομα τοῦ Ἀνθίμου ἐπὶ τοῦ βιβλίου ἐκείνου καὶ ὅτι τοῦτο κακίστην ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν εἰς πάντας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μακραῖος ὑπῆρξεν ἄδικος κριτὴς ἐν γένει τῶν πράξεων τοῦ Γρηγορίου ε΄ ἀβασίμως ὑπέλαβεν ὅτι ὁ Γρηγόριος ὄχι μόνον ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Τυπογραφείῳ ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος συνέταξε τὸ βιβλίον («τὸ διὰ κοινῆς συνδρομῆς συσταθὲν τυπογραφεῖον..κατήσχυνε τῷ ρύπῳ καταμιάνας τῆς ἀθέσμου ταύτης ἀδολεσχίας, ἣν καὶ εὐπαράδεκτον συστῆσαι βουλόμενος πατρικὴν νουθεσίαν τοῦ...Ἀνθίμου ραδιουργήσας ὑπέγραψε»). Τοῦτο δὲν φαίνεται ἀληθές, οὐδὲ συμβιβάζεται πρὸς τὴν ὅλην πολιτείαν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου. Βέβαιον μόνον εἶναι ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐπέτρεψε τὴν δημοσίευσιν τοῦ βιβλίου πρὸς καθησύχασιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, φοβούμενος τὰ ἐπακολουθήματα τῆς προώρου καὶ ἀπαρασκεύου ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν τούρκων. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου ἐξεθείαζε τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν, διδάσκων ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία εἶναί τι «ἀνυπόστατον» καὶ συνιστῶν, διὰ παρερμηνευομένων χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὴν ὑποταγὴν εἰς τοὺς κατακτητάς. Ἐχαρακτήριζε δὲ πᾶσαν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν ὡς ἀνταρσίαν ἀντίθετον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Αἱ ζωηραὶ ἐκφράσεις τοῦ Σεργίου Μακραίου μαρτυροῦσιν ὁποίαν κακὴν ἐντύπωσιν προὐξένησαν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ τοιαῦται ἰδέαι. Ὁ δὲ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἐξέδωκεν ἀμέσως ἐν Παρισίοις ἀνωνύμως ἀναίρεσιν τοῦ βιβλίου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀδελφικὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς εὑρισκομένους κατὰ πᾶσαν τὴν ὀθωμανικὴν Ἐπικράτειαν Γραικούς, εἰς ἀντίρρησιν κατὰ τῆς ψευδωνύμως, ἐν ὀνόματι τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱε-

---

1. *Σεργίου Μακραίου*, ἔνθ' ἀν. σ. 594.

ροσολύμων, ἐκδοθείσης ἐν ΚΠόλει Πατρικῆς διδασκαλίας, Ἐν Ρώμῃ 1798». Ὁ Κοραῆς ἵνα μὴ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἔχασεν ἐντελῶς τὰς φρένας του ἢ ὅτι μετεσχηματίσθη ἐκ ποιμένος εἰς λύκον καὶ «διαταράξῃ τοῦ Χριστοῦ τὴν Ἐκκλησίαν», παραδέχεται ὅτι ἡ πραγματεία εἶναι ψευδεπίγραφος καὶ ἀποδεικνύει τὸ ἀσύστατον τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Λέγει δὲ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ Ἀπόστολοι συνιστῶσι μὲν τὴν εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας ὑπακοήν, ἀλλὰ τὰς παρεχούσας «τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις» περὶ δὲ τῶν τυραννικῶν ἐξουσιαστῶν προκειμένου ἡ Γραφὴ διδάσκει «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις». Ἡ δὲ κατ' αὐτῶν ἐξέγερσις ἐπιβάλλεται ὡς χριστιανικὸν καθῆκον [1].

Τὰς γνώμας ταύτας τοῦ Κοραῆ δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἀσπάζηται καὶ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος, ἀλλ' ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ περιστέλλῃ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς τῶν Ἑλλήνων, δυναμένους μᾶλλον νὰ βλάψωσιν αὐτούς, προώρως καὶ ἄνευ τῆς δεούσης προπαρασκευῆς ἐκδηλουμένους. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ Γάλλοι δὲν ἐπολιτεύθησαν καλῶς ἐν ταῖς καταληφθείσαις ὑπ' αὐτῶν νήσοις. Οὐχ ἧττον, παρὰ τὴν ἐνέργειαν ταύτην τοῦ Γρηγορίου, οἱ Τοῦρκοι ἠδύναντο νὰ ὑποπτεύωσιν αὐτόν, ἕνεκα τοῦ ἐξακολουθοῦντος μεγάλου ἐπαναστατικοῦ τῶν Ἑλλήνων ὀργασμοῦ. Εἶναι δὲ ἀναντίρρητον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου Μεθώνης Ἀνθίμου, ὅστις ζήσας ἐν Τεργέστῃ προσωπικῶς ἐγνώρισε τὸν Ρήγαν Φεραῖον, ἐγίνωσκε τὴν ὕπαρξιν τῆς μυστικῆς τούτου Ἑταιρείας πρὸς ἐξόντωσιν τῶν τούρκων. Μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Ρήγα ἡ Ἑταιρεία ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ὅστις τῷ 1798 ζῶν ἐν ΚΠόλει διηνεκῶς ἐβουλεύετο περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ δυστυχοῦς Ἑλληνικοῦ Γένους. Τίνα μετοχὴν εἰς τὰ βουλεύματα ταῦτα εἶχεν ὁ Πατριάρχης δὲν εἶναι γνωστόν· Πιθανῶς δὲ τοὺς σχετικοὺς δισταγμοὺς τοῦ Πατριάρχου διέλυσαν αἱ ἀποτυχίαι τοῦ Βοναπάρτου καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐγκατάλειψις τῆς ἰδέας ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις ἔδει νὰ γίνῃ τῇ βοηθείᾳ τῶν Γάλλων ἐπαναστατῶν, οἵτινες προσέβαλον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Διότι εἶναι προφανὲς τὸ φρόνημα τοῦ Πατριάρχου, καθ' ὃ ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν χριστιανῶν ἐν γένει τῆς Ἀνατολῆς, ἔδει νὰ ἐπιδιωχθῇ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν δυνάμεων, μετὰ συστηματικὴν προπαρασκευὴν καὶ δὴ μετὰ πνευματικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν.

---

1. ***Σάθα***, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σ. 632—34. Μεσ. Βιβλιοθ. Γ, 394. Ὁ Σέργιος Μακραῖος (Αὐτόθι) ψευδόμενος ἀπέδωκε τὴν Πατρικὴν Διδασκαλίαν εἰς αὐτὸν τὸν Γρηγόριον ε'. ***Δ. Θεριανοῦ***, Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Β', 35 ἑξ. ***Δ. Σ. Μπαλάνου***, Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 18-19.

Η ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΚΥΡΟΥ*
(1837—1841)

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΤΕΣΗ
ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΑΛΑΝΤΙΟΥ

Ἐκ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης τοῦ ἀνωνυμογράφου διαβιβασθείσης ὑπὸ τῆς Γραμματείας ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, διὰ τοῦ ὡς εἴρηται αὐτῆς ἐγγράφου, τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ, πρόδηλον καθίσταται, ὅτι ἡ θρησκευτικὴ κατάστασις πρὸ παντὸς τοῦ κλήρου τῆς παροικίας ἐκείνης, ἦτο ἀξιοθρήνητος. Πασῶν ὅμως τῶν ἐν αὐτῇ ἀναφερομένων κατηγοριῶν ὑπερεῖχεν ἡ περιστρεφομένη περὶ τὴν ἐμφάνισιν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ νέου τινὸς Καΐρου, οὗτινος τὰς δοξασίας δῆθεν καὶ ὁ Ἐπίτροπος ἀπεδέχετο. Τοιαῦτα σοβαρὰ γεγονότα λαμβάνοντα χώραν ἐν παροικίᾳ, ἧς τινος πνευματικῶς ἡγεῖτο οὗτος, καὶ μάλιστα τῇ ἀνοχῇ αὐτοῦ, ἐβάρυνον τοῦτον ὑπερβαλλόντως, ὡς δεικνύοντα τελείαν ἀδιαφορίαν περὶ τὴν ὑποστήριξιν τῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν τεθεσπισμένων. Κατ' ἀρχὴν τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, τὸ νὰ ἐμφανισθῶσιν δηλονότι κακοδοξίαι καὶ ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν, ὅτι, κατὰ τούς, μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, χρόνους καὶ ἐντεῦθεν, ἐδημιουργήθησαν διάφοροι θρησκευτικαὶ δοξασίαι, αἵτινες ἀντιστρατευόμεναι πρὸς τὴν πρᾶξιν τῆς καθ' ἡμᾶς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐκλόνιζον τὸ θρησκευτικόν, τοῦ λαοῦ, αἴσθημα. Ἦσαν ὅμως ἀληθεῖς αἱ, ὑπὸ τοῦ ἀνωνυμογράφου, κατηγορίαι; Τοῦτο θέλομεν ἐξετάσει κατωτέρω.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει μετὰ τρίμηνον περίπου ἀπὸ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ἀνωνύμου συνετάγη καὶ ὑπεβλήθη τῇ Διοικήσει Σκιάθου ἀναφορὰ τοῦ Ἀρχ. Σεραφεὶμ Καρακαλλινοῦ παρεμφερὴς πρὸς τὴν τοῦ ἀνωνύμου, ἐν τῇ ὁποίᾳ διεξετραγῳδεῖτο ἡ κατάστασις, τοῦ τε ἱεροῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως, συνεπείᾳ τῆς τελείας ἀδιαφορίας τοῦ Ἐπισκοπικοῦ ἐπιτρόπου περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ καθηκόντων.

Ἰδοὺ αὕτη.

« Πρὸς τὴν Β. Διοίκησιν Σκιάθου.

Διάφορα περιστατικὰ ἰδιαιτέρων ὑποθέσεών μου μὲ ἠνάγκασαν νὰ καταφύγω ἐνταῦθα καὶ νὰ ἡσυχάσω. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ καθ' ὅλην τήν, πρό τινων χρόνων, διάρκειάν μου παρετήρησα δυσφόρητα ἀντικείμενα εἰς τὴν

---

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου Τεύχους σ. 219.

δυστυχῆ ταύτην νῆσον, τὰ ὁποῖα τὴν ἀποκατέστησαν ἐλεεινοτάτην, ὡς εὑρισκομένου τοῦ τε πολιτικοῦ της εἰς κατάστασιν ἀθλιεστάτην, περὶ ἧς ἐναπόκειται εἰς ἄλλον ἡ παρατήρησις μὴ ὄντος τοῦ ἐπαγγέλματός μου καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πρὸ πάντων, τοῦ ὁποίου ὁ ἔνθερμος ζῆλος, τὸ ἐπάγγελμά του, ὁ πατριωτισμὸς κεντοῦσι τὸ αἴσθημα τῆς ψυχῆς μου δὲν μὲ συγχωροῦν τὴν παραμικρὰν σιωπὴν ἀναδεχόμενος ὅθεν τὴν παρατήρησιν ταύτην τολμῶ νὰ καθυποβάλλω ὑπ' ὄψιν σας διὰ τὴν βελτίωσίν του.

Εἰς τὴν ἐνταῦθα πατρίδα μου τὸ θρησκευτικὸν, ὅσον πρὸ χρόνων ἐγνώριζον (ἦτο) εἰς ὁπωσοῦν μορφὴν καλὴν, ὄντων τοῦ λαοῦ καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἱεροῦ κλήρου ὑποκειμένων εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας καὶ διοικουμένων ὑπὸ Ἀρχιερέων εὐλαβῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔλιπον νουθετοῦντες τὸν λαὸν ὡς κινοῦντες εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον τῆς πίστεώς μας, γενόμενοι ὄργανον εἰς τὸ νὰ λάμπῃ ἡ ὀρθόδοξος ἡμῶν Ἐκκλησία εὐτρεπίζοντες τοὺς ναοὺς, προτρέποντες τοὺς πάντας εὐσεβεῖς νὰ εἰσέρχωνται μὲ τὴν προσήκουσαν εὐλάβειαν, ἐκφωνοῦντες κατὰ τὰς δεσποτικὰς ἑορτὰς καὶ διαφόρους προτρεπτικοὺς καὶ νουθετικοὺς περὶ πίστεως καὶ ἀγάπης λόγους κλπ.. τόσον ἤδη παρατηρῶ μὲ οὐ μικρὰν ἀπορίαν μου νὰ πάσχῃ τὸ ἐναντίον, διότι ὁ ἱερὸς κλῆρος παρεισάγεται εἰς τὰ ἄλογα πάθη τῆς ψυχῆς του, εὑρίσκεται εἰς τὴν μεγίστην παραλυσίαν καὶ κακὴν ἠθικήν, κιλυνδοῦται ὑπὸ τῆς κατὰ κόρον μέθης, περιφέρεται ἀδιαλείπτως εἰς τὰς ἀγυιὰς ὑμετικός, ὡς εἰς τὰ καφενεῖα, διηγεῖται ὡς ἔπαινόν του τὰς ὁποίας ἐργάζεται πράξεις παρὰ τὸ ἐπάγγελμά του, συνέρχεται τὸ ἑσπέρας ἀσυστόλως καὶ ἀφόβως εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν περιεζωσμένος τὴν ἄλογον κραιπάλην καὶ τὸν ὑμετικόν, ἀρχίζει ἀντὶ λιτανείας χλευάσματα, ἀντὶ δοξολογίας ὀνειδίσματα, ἀντὶ ὕμνων φλυαρίας, ἀλλαλαγμοὺς καὶ θορύβους, ὥστε μὲ τὴν παρατήρησιν ταύτην πᾶς τις δύναται νὰ ὑποθέσῃ τὴν γενομένην τελετὴν τοῦ Βάκχου. Αἱ δεσποτικαὶ καὶ χαρμόσυναι ἑορταὶ καὶ αἱ ἅγιαι Κυριακαί, τὰς ὁποίας πᾶσα ἡ Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἑορτάζει μὲ λατρείας καὶ ὕμνους καὶ τιμᾷ, ἐνταῦθα ἐξουθενοῦνται καὶ παρορῶνται. Αἱ παρὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων ἀπαγορευόμεναι προσθαφαιρέσεις τῶν δογμάτων τῆς πίστεώς μας, αἱ εἰκονομαντίαι, αἱ διάφοροι ἁρπαγαὶ καὶ πλεονεξίαι καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἱερατείου καὶ τὰ λοιπὰ ἔδωσαν περίεργον τὴν προσοχὴν εἰς πάντα νὰ τὰ φαντάζεται καὶ μόνον.

Οἱ πνευματικοί, οἵτινες ἠδύναντο νὰ διορθώνουν τὰ τοιαῦτα ἀτοπήματα δὲν ὑπάρχουν, οὐδὲ φροντὶς τῆς ἀναζητήσεώς των γίνεται. Προτρεπτικοὶ λόγοι ἐκφωνούμενοι εἰς τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς καὶ ὁσάκις ἡ περίστασις τὸ καλεῖ, ἐμποδίζονται ἀπὸ τὸ ἱερατεῖον καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἐπίτροπον καὶ δὲν λέγονται, καθότι εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὄντων τοῦ λαοῦ συνηθροισμένων εἰς τὸν ναὸν, ἐνῷ ὁ ἐνταῦθα δημοδιδάσκαλος Κ. Νικόλαος Ἰωάννου ἤρχισε μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον

νὰ ἐκφωνήσῃ σύντομον πανηγυρικὸν καὶ προτρεπτικὸν λόγον, ἐμποδίσθη ἀσυστόλως ἀπὸ τοὺς ἱερουργοῦντας ἱερεῖς καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἐπίτροπον μὲ τὸ νὰ ἐβιάζοντο νὰ προφθάσουν, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον οἰκίας ὀνόματα διὰ νὰ εὐθυμήσουν καὶ ἐπὶ τῇ περιπτώσει ταύτῃ συνέβη ἀρκετὴ ὀχλαγωγία μὴ διαφέρουσα ὡς ἐκείνη εἰς τὰ θέατρα καὶ οἰνοπωλεῖα. Ὁ ἁπλοῦς λαὸς ἂν καὶ ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν μέρους παρατηρῶν ταῦτα νομίζει κακῶς, ἀφ᾽ ἑτέρου ὅμως, ἐπειδὴ καὶ τὰ τοιαῦτα ἔγιναν εἰς ἕξιν, ἄρχισε νὰ τὸν μιμῆται καὶ νὰ καταγίνεται εἰς ἔτι μείζονα διότι παρατήσας τὰ γενικά του συμφέροντα κατέφυγεν εἰς ἄλογα πάθη ἕνεκα τῶν ὁποίων ἀποκατεστάθη ἡ δυστυχὴς αὕτη νῆσος ἀντικείμενον τοῦ ἐλέους. Σχολεῖα ὥστε νὰ ἐλπίζῃ ἀπὸ αὐτὰ μετὰ καιρὸν ἡ δυστυχὴς αὕτη νῆσος τὴν ἀναστήλωσίν της δὲν ὑπάρχουν ἐκτὸς ἓν δημοτικόν, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ μόλις συστηθὲν ἐσχάτως κλονίζεται νὰ παύσῃ διὰ πάθη τινῶν, ἐν ᾧ παρατηροῦνται ἀρκεταὶ πρόοδοι ὄντος τοῦ δημοδιδασκάλου ἀόκνου εἰς τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῶν, καθὼς καθημερινῶς τὸν βλέπω, ὡς καθήμενος ἄνωθεν τοῦ σχολείου, πρὸς τούτοις καὶ νὰ κατατρέχηται ἀρκετὰ ὁ δημοδιδάσκαλος διὰ τέλη τινῶν.

Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἐπίτροπος μὴ διαφέρων παντελῶς τῶν ἀτόπων πράξεων τοῦ εἰρημένου ἱεροῦ κλήρου, μάλιστα γενόμενος πρὸ πάντων ἀρχηγέτης δὲν σύνοιδε ποτὲ ὁποίαν φέρει θέσιν, ἀλλὰ ἀφοσιωμένος εἰς τὰ πολιτικὰ νὰ περιφέρηται συχνάκις ἀπὸ τόπου εἰς τόπον χωρὶς προϋπαρχούσας αἰτίας καὶ ἀδείας τῶν χρεῶν του καὶ νὰ ἀναδέχεται δικαστικὰ ἀντικείμενα ὁσάκις τύχῃ διένεξις μεταξὺ πολιτῶν, ἔνθα οὔτε ἡ θέσις του οὔτε ὁ χαρακτήρ του, οὔτε τὸ ἐπάγγελμά του δίδουν τὴν παραμικρὰν συγγνώμην, διὰ νὰ ἔχῃ καιρὸν νὰ ἐπιβλέψῃ καὶ τὰ περὶ ὧν ἀνωτέρω καὶ διορθώσῃ αὐτά. Ὁ ναὸς τῆς διαλελυμένης Ἐπισκοπῆς, τοῦ ὁποίου τὴν πρόβλεψιν ἐπέτρεψε πρὸς αὐτὸν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος καθὼς καὶ τὰ πέριξ αὐτοῦ οἰκήματα ἀποκατεστάθη παντὸς ἔρημος καὶ δὲν ἀξιοῦται οὐδὲ μιᾶς τοὐλάχιστον ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ λειτουργίας.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐπειδὴ ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται, ὅτι ὁ μόνος πολιτισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ θρησκευτικόν, χωρὶς τοῦ ὁποίου τὸ πολιτικὸν δὲν διευθύνεται, οὐδὲ δύναται ποτὲ νὰ ὑπάρξῃ, ὅτι εἰς τὴν δυστυχῆ ταύτην νῆσον ὅλα τὰ ἐπωφελῆ μέτρα καὶ πρὸ πάντων τὸ θρησκευτικὸν εἶναι ἀπονενεκρωμένον καὶ ἐξουθενεῖται.

Καθυποβάλλω ὅθεν ὑπ᾽ ὄψιν σας τὴν παροῦσάν μου ἔκθεσιν πρὸς πληροφορίαν σας καὶ εἶμαι πεπεισμένος, ὅτι μετὰ τὴν τούτου παρατήρησιν θέλετε θέσει πᾶσαν σπουδαίαν προθυμίαν ἐνεργοῦντες τὰ χρειώδη, χάριν τῆς πασχούσης ταύτης νήσου.

Μένω μὲ τὸ χρεωστούμενον σέβας.

Σκύρος τὴν 5 Ἰουλίου 1840.

Εὐπειθέστατος Σεραφεὶμ Ἀρχιμανδρίτης ὁ ἐκ Σκύρου».

Ὡς ἦτο ἑπόμενον αἱ ἀναφοραί, τοῦ τε ἀνωνυμογράφου καὶ τοῦ Ἀρχ. Σεραφείμ, ἀπησχόλησαν τὴν Ἱ. Σύνοδον κατὰ τὴν συνεδρίαν Αὐτῆς τῆς 2 Σεπτεμβρίου 1840 ἀχθεῖσαν εἰς τὴν ἀπόφασιν, ὅπως ἀποσταλῇ εἰς Σκῦρον ὁ Καρυστίας Δανιὴλ Κοντούδης οὐ μόνον διότι ἦτο ὁ πλησιέστερος πρὸς αὐτὴν Ἱεράρχης, ἀλλὰ καὶ διότι ἐθεωρεῖτο ὡς «ἀμερόληπτος, περινούστατος καὶ ἱκανὸς διὰ τοιοῦτον ἔργον» καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν ἔφερε μεθ᾽ ἑαυτοῦ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐχέγγυα, τὰ ὁποῖα ἀπητοῦντο διὰ μίαν τόσον σοβαρὰν ὑπόθεσιν.

«Ἐκ τῶν ἐγκλειομένων ἐνταῦθα δύο ἀναφορῶν τῆς τε πρὸς τὴν Α.Μ. ἀνωνύμου τινὸς καὶ τῆς πρὸς τὸν ὑποδιοικητὴν Σκιάθου τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Σεραφείμ, γράφει ἡ Σύνοδος πρὸς τὸν Καρυστίας, θέλετε πληροφορηθῇ περὶ τῶν ὅσα ἐν αὐταῖς λέγονται κατὰ τοῦ κλήρου τῆς νήσου Σκύρου καὶ τοῦ ἐκεῖ διωρισμένου ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτρόπου Μακαρίου Βαρλαὰμ ὡς αἰτίου αὐτῶν. Ὅθεν ἡ Σύνοδος θέλουσα νὰ βεβαιωθῇ θετικῶς περὶ αὐτῶν καὶ ἐπομένως νὰ ἐνεργήσῃ ὡς πρὸς τοῦτο ἐν δέοντι τὰ καθήκοντά της, κρίνει εὔλογον, νὰ σᾶς προσκαλέσῃ νὰ μεταβῆτε εἰς Σκῦρον καὶ νὰ ἐξετάσητε ἀκριβῶς περὶ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν, καὶ εἰ δυνατὸν νὰ μάθητε τίς ὁ γράψας τὴν πρὸς τὴν Α. Μ. εἰρημένην ἀνώνυμον ἀναφοράν, πόθεν καὶ παρὰ τίνος οὗτος ἐκινήθη πρὸς τοῦτο καὶ διατί δὲν ὑπέγραψεν αὐτήν. Διὰ νὰ βαδίσητε δὲ ἀπταίστως εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς προκειμένης ὑποθέσεως κρίνει εὔλογον ἡ Σύνοδος νὰ ἐπισυνάψῃ ἐνταῦθα μετὰ τῶν εἰρημένων ἀναφορῶν καὶ τρία ἔγγραφα τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κ.λ.π. Β. Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας διὰ νὰ γνωρίσητε ἐξ αὐτῶν τὸ σύνολον τῆς ὑποθέσεως καὶ ἐπομένως ὁποῖοί τινες εἶναι οἱ παρὰ τοῦ ἀνωνύμου προτεινόμενοι εἰς μαρτυρίαν καὶ διατί οὗτοι θέλουσιν ὁρμηθῇ εἰς τοῦτο καὶ τοὺς ὁποίους δὲν θέλετε παραδεχθῇ ὡς μάρτυρας, ἀλλ᾽ εἰς ἐξακρίβωσιν τῆς ἀληθείας θέλετε ἐξετάσει πάντα ἄλλον ἀδιάφορον καὶ εὐϋπόληπτον τῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ χριστιανῶν καὶ τὰς ἐξετάσεις ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν γενομένας ἐπὶ δύο μαρτύρων, ὑπογεγραμμένας παρ᾽ αὐτῶν τῶν ἰδίων ἐξεταζομένων καὶ τῶν μαρτύρων καὶ προσυπογραφομένων τῇ ὑμετέρᾳ ὑπογραφῇ θέλετε διαβιβάσει πρὸς τὴν Σύνοδον δι᾽ ἰδιαιτέρας ὑμῶν ἐκθέσεως μὲ τὰς ἐκ μέρους ὑμῶν εἰς αὐτὰς παρατηρήσεις, ἐπιστρέφοντες καὶ τὰ ἔγγραφα μετὰ τῶν δύο ἀναφορῶν...»· τὴν ἀπόφασίν της ταύτην ἡ Σύνοδος ἐγνώρισε καὶ τῇ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείᾳ παρακαλουμένη ἵνα διατάξῃ «τὴν ἁρμοδίαν διοικητικὴν πολιτικὴν ἀρχήν...» νὰ παράσχῃ τῷ ἐν λόγῳ Ἱεράρχῃ πᾶσαν βοήθειαν πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ.

Ὄντως ὁ Καρυστίας μεταβὰς εἰς Σκῦρον προέβη εἰς τὴν ἐξέτασιν εὐϋπολήπτων αὐτῆς προσώπων, πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπεξετάθη εἰς ἔρευναν, ἐπὶ τῷ τέλει τῆς διαλευκάνσεως τῆς ὑποθέσεως ταύτης· περατώσας

δὲ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ ὑπέβαλε τῇ Συνόδῳ τὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ ἐν ᾗ ἀνέφερε τὸ πόρισμα αὐτοῦ· ἰδοὺ δ' αὕτη ὡς ἔχει.

«Ἀριθ. Πρωτ. 94 / Διεκπ. 95 Ἐν Κύμῃ τῇ 23 8βρίου 1840

Πρὸς

Τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Βασιλείου

Ὁ κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν Καρυστίας Μητροπολίτης

Ἐπὶ τῆς ἀπὸ 11 7βρίου τ. ἔ. ὑπ' ἀριθ. 8895 διαταγῆς περὶ ἐξετάσεως τῆς διαγωγῆς τοῦ κλήρου τῆς νήσου Σκύρου καὶ τοῦ ἐκεῖ διωρισμένου ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτρόπου.

Λαβὼν τὴν ἀπὸ 11 7βρίου τ. ἔ. ὑπ' ἀριθ. 8895 διαταγὴν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ συμμορφωθεὶς μὲ τὸ πνεῦμα αὐτῆς μετέβην εἰς τὴν νῆσον Σκῦρον, καὶ ἐνήργησα τὰς ἀπαιτουμένας ἐξετάσεις σύμφωνα μὲ τὴν ῥηθεῖσαν διαταγήν σας· ἂν καὶ καθ' ὁδὸν ἠσθένησα καὶ ἀσθενῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ ἀνακαλύψω τὰς κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτρόπου καὶ τοῦ λοιποῦ κλήρου τῆς νήσου ἐκείνης γενομένας κατηγορίας, ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ἐκ τῶν ἐγκλειομένων ἑπτὰ ἐκθέσεων [1] τῆς γενομένης ἀνακρίσεως περὶ τῶν ὅσων κατ' αὐτῶν ἀναφέρουσιν αἱ δύω ἀναφοραὶ τοῦ τε ἀνωνύμου καὶ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Σεραφεὶμ Καρακαλινοῦ δὲν ἀνεκαλύφθη τι, μ' ὅλον ὅτι καὶ οἱ ἐξετασθέντες ὡς ἠδυνήθην νὰ πληροφορηθῶ εἶναι ἐκ τῶν εὐϋποληπτοτέρων καὶ ἀπαθεστέρων τῆς νήσου ἐκείνης· διευθύνων ὅθεν τὰς ἀνωτέρω ἐκθέσεις νομίζω δίκαιον νὰ ἐπιφέρω τὰς ἐφεξῆς παρατηρήσεις μου.

Ἀφ' ἑνὸς ἡ ἀσθένειά μου ἥτις διαρκεῖ εἰσέτι καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ πληροφορίαι τὰς ὁποίας ἠδυνήθην νὰ συλλέξω εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην περὶ τοῦ ὅτι ὅλαι αἱ γενόμεναι κατηγορίαι κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτρόπου προέρχονται ἀπὸ ἀτομικὰ πάθη κατ' αὐτοῦ μὲ ἐμπόδισαν νὰ προχωρήσω εἰς περαιτέρω ἀνάκρισιν, διότι καὶ περισσότερον ἀριθμὸν ἀτόμων ἂν ἤθελα ἐξετάσει δὲν ἤθελε ἀνακαλυφθῇ τί κατὰ τοῦ ῥηθέντος κατηγορουμένου ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτρόπου, καθ' ὅτι αἱ κατηγορίαι αὗται προέρχονται ἀπὸ πάθη καὶ μῖσος κατ' αὐτοῦ, παρ' ἀτόμων τὰ ὁποῖα φρονοῦν ὅτι ἐβλάφθησαν παρ' αὐτοῦ καὶ αὐτὰ εἶναι ὁ Ἀρχιμανδρίτης Σεραφείμ, ὁ Δήμαρχος καί τινες τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου διὰ τὴν ἀνακάλυψιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν καὶ ἐνεργεῖ εἰσέτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἐπίτροπος περὶ τῆς περιουσίας τῆς διαλυθείσης Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Περὶ τῆς ἀνωνύμου ἀναφορᾶς ἀρκούντως ἐφρόντισα νὰ ἀνακαλύψω τὸν γράψαντα αὐτήν, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον διότι καθὼς ἠδυνήθην νὰ πληροφορηθῶ, ἡ ἀναφορὰ αὕτη δὲν ἐγράφη ἀπὸ ἄτομον τῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ, ἀλλ' ἔγινεν εἰς ἄλλο μέρος καὶ ἀπὸ ἄτομον τὸ ὁποῖον δὲν διαμένει εἰς αὐτήν.

1. Αὗται δὲν εὑρίσκονται ἐν τῷ Ἀρχείῳ τῆς Ἰ. Συνόδου.

Νομίζω δὲ χρέος μου νὰ παρατηρήσω ὅτι ἡ ἀναφορὰ αὕτη ἔγινε συνεργείᾳ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Σεραφείμ, διότι ὡς παρατηρεῖ ἡ Σ. Ἱερὰ Σύνοδος ἡ ἔννοια αὐτῆς συμφωνεῖ μὲ ἐκείνην τοῦ Σεραφείμ.

Τούτων οὕτως ἐχόντων τελειώνω τὴν παροῦσάν μου μὲ τὴν τελευταίαν παρατήρησίν μου, ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς οὗτος ἐπίτροπος καθ' ὅσον ἠδυνήθην νὰ ἐξιχνιάσω εἶναι μακρὰν ἀπὸ τῶν ὅσων δοξασιῶν ἀπέδωκαν πρὸς αὐτὸν διὰ τῶν δύο ἀναφορῶν καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κλήρου τῆς νήσου ἐκείνης.

Διευθύνω δὲ μετὰ τῆς παρούσης μου Σ. Ἱεράρχαι καὶ τὰ προπεμφθέντα μοι ἔγγραφα μετὰ τῶν ἑπτὰ ἐκθέσεων διὰ τὰ περαιτέρω.

Ὁ Εὐπειθέστατος

Σ. Σ. *† Καρυστίας Δανιὴλ* ».

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου τοῦ Καρυστίας, ἀναγνωσθέντος ἐν τῇ Συνοδικῇ συνεδρίᾳ τῆς 29 Ὀκτωβρίου 1840, πιστοῦται ὅτι, ὁ μὲν ἱερὸς τῆς παροικίας ἐκείνης κλῆρος εὑρίσκετο μακρὰν τῶν ἀποδιδομένων αὐτῷ κατηγοριῶν, ὁ δὲ Μακάριος Βαρλαὰμ ἐμφανίζεται ὡς ἐπαξίως κατέχων τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἐπιτρόπου καὶ ἐνδιαφερόμενος τὰ μέγιστα ὑπὲρ τῆς περιουσίας τῶν τε ἄλλων ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ διαλυθέντων μονιδρίων ἤτοι τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ τοῦ Μαυρουνᾶ ἐπιλεγομένου καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, οὗτινος ἡ κτηματικὴ περιουσία καλύπτει τὸ ἥμισυ καὶ πλέον τῆς ἐκτάσεως τῆς νήσου, καὶ ὅτι αἱ κατ' αὐτοῦ αἰτιάσεις τυγχάνουσιν ἀνυπόστατοι, ὑποκινηθεῖσαι καὶ συρραφεῖσαι παρὰ προσώπων, δυσμενῶς πρὸς αὐτόν, διακειμένων καὶ ἀντιδρώντων κατὰ τῆς, ἐν πᾶσι συνᾳδούσης τῇ ἀποστολῇ αὐτοῦ ἐκτελέσεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ.

Ἡ ὁμολογία αὕτη τοῦ Καρυστίας περὶ τῆς χρηστῆς τοῦ Ἐπιτρόπου τούτου διοικήσεως ἀποβαίνει εἰσέτι ἰσχυροτέρα καὶ προσδίδεται εἰς τὸν Μακάριον ἔπαινος, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν, ὁποῖαι ἀταξίαι ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς διαλύσεως τῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπικράτειαν μοναστηρίων· ἤθελεν εἶσθαι βεβαίως κατὰ πάντα ἀξιοκατάκριτος ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἐπίτροπος, ἐὰν αἱ κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι ἀπεδεικνύοντο ἀληθεῖς.

Ἐπιπροσθέτως ὅμως ἐκ τῆς αὐτῆς ἀναφορᾶς τοῦ Καρυστίας δὲν διαφαίνεται ἡ γνώμη αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὰς κακοδοξίας τοῦ τε προηγουμένου Σεραφεὶμ ἀσχολουμένου περὶ τὴν εἰκονομαντίαν, καὶ τοῦ Γεωργίου Οἰκονόμου θεωρουμένου ὑπὸ τοῦ ἀνωνυμογράφου ὡς «ἄλλου Θ. Καΐρου». Καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Καρυστίας ἀναφέρει, ὅτι ἅπασαι αἱ ᾀδόμεναι, ὡς ἐπικρατοῦσαι ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ δοξασίαι εἶναι ἀνυπόστατοι· νομίζομεν δὲ ὅτι διὰ τοῦτο, καὶ δὲν ἠσχολήθη ἡ Σύνοδος, καθ' ὅσον ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ἐμπεριστατωμένως θὰ ἐξήταζε τὸ σοβαρὸν τοῦτο ζήτημα. Οὐδαμοῦ ὅμως ἐν τοῖς πρακτικοῖς ἢ ἄλλοις ἐγγράφοις τῆς Συνόδου διαφαίνεται ἐνα-

σχόλησις ταύτης, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν, ὅτι τοιαῦται κακοδοξίαι εὑρίσκοντο μακρὰν τῆς ἀληθείας.

Καὶ οὐ μόνον τοῦτο· μία ὑποτιθεμένη σοβαρὰ τοῦ, περὶ οὗ πρόκειται, Γεωργίου Οἰκονόμου ἀπομάκρυνσις ἐκ τῶν ἱερῶν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν παραδόσεων καὶ θεσμίων ἄκρως δ' ἀντίθετος πρὸς τὸ ζωηρόν, τῶν κατοίκων τῆς νήσου, θρησκευτικὸν αἴσθημα, διὰ τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον ἀκόμη οὗτοι ἐργάζονται, θὰ ἐπέφερε μίαν γενικὴν καὶ καθολικὴν διαμαρτυρίαν καὶ δυσφορίαν, παρὰ τὴν ἀνεπιφύλακτον ἐκτίμησιν, ἣν ἔτρεφον πρὸς τὸν ἐκλεκτὸν αὐτοῖς κατὰ πάντα συμπολίτην· ὡς ἡμεῖς ὅμως τοὐλάχιστον γνωρίζομεν οὐδεμία τοιαύτη παρὰ τῶν κατοίκων ἐγένετο διαμαρτυρία, καθ' ὅσον τὰ παρασταθέντα παρὰ τοῦ ἀνωνύμου ἐναντίον τοῦ Γεωργίου Οἰκονόμου ἦσαν ὑπερβολικά· τὸ μόνον ἀληθές, ἐν προκειμένῳ, εἶναι ὅτι ὁ ὑπ' ὄψιν Γεώργιος Οἰκονόμος δὲν ἐτήρει αὐστηρῶς τὸ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν καθιερωθὲν τυπικὸν ἐν τῇ ἐπιτελέσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρις ἐκείνου, δι' οὗ κατηγορεῖτο ὡς ἄλλος Θεόφιλος Καΐρης, τὸ χάσμα ἦτο παμμέγιστον· ὅμως ἡ Σύνοδος ἐνετείλατο τῷ Μακαρίῳ ἵνα καλέσῃ τὸν Γεώργιον Οἰκονόμου καὶ συμβουλεύσῃ αὐτὸν «...πνευματικῶς α) νὰ ἀκολουθῇ ἀκριβῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν κατὰ τὰ ἀνέκαθεν τῇ ἐκκλησίᾳ παραδεδεγμένα καὶ β) νὰ παύσῃ ἀπὸ τῆς προσθήκης εἰς τὴν Κυριακὴν προσευχὴν τοῦ «ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία κ.λ.π.» διότι τοῦτο θεωρεῖται ἄντικρυς καινοτομία καὶ ἑπομένως εἶναι ἀσυγχώρητον...».

Ἡ Σύνοδος υἱοθετήσασα πλήρως τὴν ἔκθεσιν τοῦ Καρυστίας, ἔγραψε πρὸς τήν, ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείαν, εἰς ἀπάντησιν σχετικῶν αὐτῆς ἐγγράφων, ὡς ἑξῆς.

«Ἀριθ. πρωτ. 8893 8894-8895-9067
Ἀριθ. διεκ. 500 Ἐν Ἀθήναις τὴν 30 8βρίου 1840

Ἡ Σύνοδος
Πρὸς τὴν Γραμματείαν κ.λ.π.
Ἐπὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 3042, 3158, 3511 ἐγγράφων.

Ὁ κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν Καρυστίας Σεβ. Μητροπολίτης, ἐξετάσας περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ, κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν Σκύρου, διωρισμένου ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτρόπου καὶ τοῦ κλήρου, ἀνέφερεν ἀπὸ 23 τοῦ ἤδη λήγοντος μηνὸς πρὸς τὴν Σύνοδον τὰ πρακτικά του, ἐν οἷς παρατηρεῖται ὅτι, ἡ κατ' αὐτοῦ γενομένη κατηγορία ὑπάρχει ἀνυπόστατος καὶ φαίνεται ὑποκινηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐν Σκύρῳ διαμένοντος Ἀρχιμανδρίτου Σεραφείμ, τοῦ δημάρχου Σκύρου καί τινων μελῶν τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, ἀφορῶσα κυρίως τὸν Ἐκκλησιαστικὸν Ἐπίτροπον, συμπεριέλαβον δὲ εἰς αὐτὴν καὶ τὸν κλῆρον τῆς νήσου ἐκείνης, διὰ νὰ ἐνοχοποιήσωσιν αὐτὸν περισσότερον ὡς ἀδιαφοροῦντα καὶ συμμεριζόμενον δῆθεν τὰς παρεκτροπὰς αὐτοῦ καὶ τοῦτο διότι ὁ Ἐκ-

κλησιαστικὸς Ἐπίτροπος διορισθεὶς[1] ἀνεκάλυψε πολλὰς αὐτῶν γενομένας καταχρήσεις ἐπὶ τῆς περιουσίας τῆς ἐν Σκύρῳ διαλελυμένης Μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Ὅθεν διὰ νὰ πληροφορηθῇ ἡ Β. αὕτη Γραμματεία ἐπὶ τοῦ προκειμένου σαφέστερον διαβιβάζει ἡ Σύνοδος εἰς αὐτὴν τὴν περὶ τούτου ἔκθεσιν τοῦ εἰρημένου Ἐπισκόπου μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ εἰς ἀντίγραφον, ἑπομένως δὲ γνωστοποιεῖται πρὸς τὴν Β. ταύτην Γραμματείαν ὅτι, καίτοι οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα, ἡ Σύνοδος διέταξεν ἤδη τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος Ἐκκλησιαστικὸν Ἐπίτροπον, νὰ περιορίζηται τοῦ λοιποῦ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐντὸς τῶν καθηκόντων του καὶ νὰ μὴ δίδῃ οὐδεμίαν ἀφορμὴν εἰς κατάκρισιν καὶ ἐν ταὐτῷ νὰ διατάξῃ ὁ ἴδιος καὶ τὸν κλῆρον τῆς Ἐπισκοπῆς ἐκείνης νὰ πολιτεύηται κατὰ τὸ ἐπάγγελμά του ἀποφεύγων πᾶσαν αἰτίαν εἰς κατηγορίαν αὐτῶν, διέταξε δ' ἐν ταὐτῷ καὶ τὸν ἐκεῖ εὑρισκόμενον Ἀρχιμανδρίτην Σεραφεὶμ νὰ περιορίζηται τοῦ λοιποῦ εἰς τὰ καθήκοντά του καὶ ἄλλοτε νὰ μὴ ὑποκινῇ πράγματα ἀπ' ἐναντίας αὐτοῦ· ἐπιστρέφεται καὶ ἡ ἀνώνυμος ἀναφορά, ὡς καὶ ἡ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Σεραφείμ.

† *Ὁ Ἀργολίδος Κύριλλος* Πρόεδρος
† *Ὁ Ὕδρας Γεράσιμος*
† *Ὁ Θήρας Ζαχαρίας*
† *Ὁ Σελλασίας Θεοδώρητος*
† *Ὁ Φωκίδος Νεόφυτος*».

Ἀλλὰ ἐνετείλατο καὶ τῷ Μακαρίῳ ἵνα προσέχῃ «καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὰ καθήκοντά του καὶ ἐν ταὐτῷ νὰ συμβουλεύσῃ καὶ τὸν κλῆρον ἅπαντα τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης νὰ περιορίζηται εἰς τὰ καθήκοντά του προσέχων εἰς τὸ νὰ μὴ δίδῃ οὐδεμίαν ἀφορμὴν εἰς σκάνδαλον καὶ κατάκρισιν ζῶν καὶ πολιτευόμενος κατὰ τὸ ἐπάγγελμά του καὶ γινόμενος διὰ τῶν ἐναρέτων αὐτοῦ πράξεων καλὸν παράδειγμα εἰς τοὺς χριστιανούς»· διατάσσεται δὲ καὶ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Σεραφεὶμ «νὰ περιορίζηται τοῦ λοιποῦ ἐντὸς τῶν καθηκόντων ζῶν καὶ πολιτευόμενος ὡς γέρων ἤδη κατὰ τὸ ἐπάγγελμά του, διότι ἄλλως ἡ Σύνοδος θέλει ἀναγκασθῇ νὰ λάβῃ ἄλλα μέτρα κατ' αὐτοῦ».

Ἀπαντῶν ὁ Μακάριος εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο τῆς Συνόδου, ἀναφέρει λεπτομερῶς ποῖοι ἦσαν οἱ σκηνοθετήσαντες ὅλην αὐτὴν τὴν συκοφαντίαν κατ' αὐτοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ κλήρου τῆς Σκύρου· ἰδοὺ ἡ ἀναφορά του·

---

1. Ἐπειδὴ ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κ.λ.π. Γραμματεία εἶχεν πληροφορίας «ὅτι ἐπὶ τῆς περιουσίας τῶν ἐν Σκύρῳ διαλυθέντων μονιδρίων ἔγινε σημαντικὸς ἀπό τινας ἰδιώτας σφετερισμός...» διὰ τοῦτο αὕτη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3042,3073 καὶ ἀπὸ 31 Αὐγούστου 1840 ἐγγράφου ἀνέθεσε τὴν διεξαγωγὴν ἀνακρίσεων πρὸς διαλεύκανσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης «εἰς τὸν Κ. Μακάριον Βαρλαάμ», ἐπισκοπικὸν Ἐπίτροπον τῆς χηρευούσης Ἐπισκοπῆς Σκύρου.

«Ἀριθ. πρωτ. 99 / διεκ. 57 — Ἐν Σκύρῳ τὴν 10 10βρίου 1840

Πρὸς
Τὴν Ἱ. Σύνοδον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος

Ἐλήφθη εὐσεβάστως ἡ ἀπὸ 30 8βρίου καὶ ὑπ' ἀριθ. 8893—8894—8895—9067 Σ. διαταγή της, τῆς ὁποίας τὰ διατταττόμενα θέλω ἀκολουθήση. Ἂς μοὶ συγχωρηθῇ δὲ νὰ ἀναφέρω εὐσεβάστως τὰ ἀκόλουθα. Ἀφ' οὗ χρόνου ἡ Ἱ. Σύνοδος εὐηρεστήθη νὰ μ' ἀναθέσῃ τὰ ἱερὰ καθήκοντα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτρόπου εἰς τὴν Σκῦρον πατρίδα μου, προεθέμην πάντοτε νὰ φανῶ ἄξιος τῆς ἐκλογῆς της καὶ νὰ ἐκπληρώσω τὰ χρέη μου ἀμείωτα καὶ εὐσυνειδήτως· ἐρρύθμισα τὸν βίον μου σύμφωνα μὲ τὴν θέσιν μου καὶ διὰ νὰ καθέξω αὐτὴν ἐπαξίως παρημέλησα κάθε συμφέρον μου καὶ ὑποφέρω τὴν στέρησιν καὶ τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων μου (καθ') ὅσον ἡ θέσις μου δὲν μοὶ χορηγεῖ τινὰ ὠφέλειαν· ἀλλ' ἄνθρωποι τοῦ σκότους μὴ ὄντες ἄξιοι νὰ παρουσιασθῶσιν εἰς τὸν κόσμον, ἄνανδροι καὶ δειλοὶ ἀλλὰ καὶ δύστροποι ὑποκεκρυμένως ἠθέλησαν νὰ ῥίψωσι τὰ βέλη τοῦ φθόνου των ἐναντίον μου καὶ τοῦ ἱεροῦ κλήρου καὶ νὰ μοὶ προσάψωσι ἀνύπαρκτα καὶ μηδαμινὰ πράγματα ὅσα ὁ φθόνος καὶ ἡ κακία τοὺς ὑπαγόρευσεν· ἐτόλμησαν νὰ ἀναφέρωσι εἰς τὴν Α. Μ. ὄχι ὅσα δὲν ἔπραξα, ἀλλ' οὔτε ἐφαντάσθην.

Ἀφίνω ἐκείνους, οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ παρουσιασθῶσιν εἰς τὴν Α.Μ. ἀνωνύμως καὶ ὑποκεκρυμένως, ἀλλ' ἔρχομαι νὰ εἴπω περὶ τοῦ Κ. Σεραφεὶμ Ἀρχιμανδρίτου Καρακαλλινοῦ.

Ὁ διαληφθεὶς Κ. Σεραφεὶμ ἂν καὶ αὐτοσύστατος σχεδὸν τοῖς πᾶσι... ἐτόλμησεν ἀναισχύντως νὰ παρουσιάσῃ δι' ἀναφορᾶς του μέσῳ τῆς Β. Ὑποδιοικήσεως Σκιάθου· ἐνῷ ἔπρεπε μάλιστα νὰ ἀναφέρῃ τὰ τοιαῦτα ὡς θρησκευτικὰ εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον καὶ συνηνωμένος ἴσως μὲ ἐκείνους τοὺς ἀνωνύμως παρουσιασθέντας ἐξέμεσε κατ' ἐμοῦ καὶ τοῦ κλήρου ὅσα ἡ κακία καὶ ὁ φθόνος τοῦ ὑπαγόρευσεν· εἶπεν ὅμως ἀλήθειαν, ὅσα αὐτὸς ἔπραξεν, καθ' ἥν ἐποχὴν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ ἐνεπιστεύθη μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ μακαρίτου ἐπισκόπου τὰ ἱερὰ καθήκοντα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτρόπου (ὡς δὲν λανθάνουσιν ἄλλως καὶ τὴν Σ. Σύνοδον) τὰ ὁποῖα παραλείπω διὰ νὰ μὴ βαρύνω τὰς ἀκοὰς τῆς Σ. Συνόδου ἐπειδὴ σκοπὸς τῆς παρούσης ἐκθέσεώς μου εἶναι μόνον νὰ καθυποβάλλω παρὰ τίνος συκοφαντῆται ὁ ἱερὸς κλῆρος καὶ ἐγὼ καὶ νὰ εἴπω ὅτι μ' ὅλον ὁποῦ κατὰ τὴν Σ. διαταγήν σας τὸν ἐπροσκάλεσα νὰ περιορισθῇ τοῦ λοιποῦ, προλαμβάνω ν' ἀναφέρω εὐσεβάστως ὅτι δὲν θέλει λείψει ἀπὸ τὴν συνήθη ἀνησυχίαν του.

Περὶ δὲ τοῦ διδασκάλου Κ. Γεωργίου Οἰκονόμου ἀναφέρω, ὅτι δὲν ἤκουσα παρ' αὐτοῦ νὰ εἴπῃ τὸ τοιοῦτον, ὅτι σοῦ ἐστιν, καὶ ὁσάκις ὑπῆγα εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὅπου ὑπάγῃ, μάλιστα τιμᾶται καὶ παρ' ἐμοῦ καὶ παρ'

ἄλλων διὰ τὴν πρὸς τὰ θεῖα εὐλάβειάν του καὶ χρηστὰ ἤθη του· καὶ ταῦτα μὲν εὐσεβάστως, πεπεισμένος ὅτι ἡ διακεκριμένη ἀκρίβεια μὲ τὴν ὁποίαν συνήθως διεξάγει τὰ ἱερὰ καθήκοντά της δὲν θέλει δίδει εἰς τοὺς τοιούτους συκοφάντας εὐηκοΐαν, ἀλλὰ θέλει δίδει τὴν συνήθη εὔνοιαν καὶ προστασίαν της εἰς τοὺς ἀδίκως συκοφαντουμένους.

εἶμαι εὐπειθέστατος
Ὁ ἐκκλησιαστικὸς Ἐπίτροπος Σκύρου
Μακάριος Βαρλαάμ».

Τοιουτοτρόπως ὁ Μακάριος ἐκ τῆς ὀχληρᾶς, δι' αὐτόν, περιπετείας ἐξέρχεται μὲ περισσότερον ἠθικὸν κῦρος διὰ τήν, ἐν τῷ μέλλοντι, ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ μέχρι τῆς λήψεως τελικῆς, παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀποφάσεως, διὰ τὴν τύχην τῆς χηρευούσης, ταύτης, Ἐπιτροπῆς.

Ὁ ἐν λόγῳ Ἐπίτροπος ἔστρεξε μεγάλως τὴν προσοχήν του εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ τε Ἐπισκοπικοῦ ναοῦ του, ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τιμωμένου καὶ τοῦ Ἀρχιερατικοῦ Μεγάρου τοῦ παραπλεύρως τοῦ ναοῦ τούτου εὑρισκομένου.

Μετὰ τὸν θάνατον, δηλονότι τοῦ Γρηγορίου τόσον ὁ ἐν λόγῳ ἱερὸς ναός, ὅσον καὶ ἡ κατοικία αὐτοῦ ἤρχισαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ὑφίστανται φθοράν· οὕτως ὑπῆρχε φόβος μήπως καταστραφῇ, πρὸ παντός, ὁ ἀρχαιοπρεπὴς καὶ πρωτότυπος διὰ τὴν νῆσον ἐπισκοπικὸς ναός, διὰ τὴν διατήρησιν, τοῦ ὁποίου ἔδει νὰ ἐνδιαφερθῶσιν καὶ οἱ κάτοικοι τῆς νήσου λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης ἱστορικῆς τούτου ἀξίας—ὁ ναὸς οὗτος ᾠκοδομήθη τῷ 895 μ. Χ.— [1], ἀλλ' ἰδιαιτέρως ὁ ὑπευθύνως κυβερνῶν τὰ τῆς ἐπισκοπῆς ἐκείνης πράγματα· τὴν εὐθύνην του δὲ ταύτην ἀναλογιζόμενος γράφει πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον καὶ γνωρίζει Αὐτῇ, ὅτι ἐν ᾗ περιπτώσει δὲν ἐπισκευασθῶσιν ὅ,τε νάρθηξ τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τὸ κατάστημα τῆς Ἐπισκοπῆς θὰ καταστραφῶσιν καὶ προτείνει, ὅπως πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν ἀπαιτουμένων ἐξόδων τῆς ἐπιδιορθώσεως ταύτης, παραχωρηθῇ αὐτῷ «ἢ τὸ περιβόλιον ἢ τὸ νησίον Σαρακίνικον, ἀμφότερα ἰδιοκτησία τῆς ἐπισκοπῆς...»

Ἡ Σύνοδος παρεκάλεσε πρὸς τοῦτο τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείαν διατάξασαν, μέσῳ τῆς διοικήσεως Καρυστίας, τὸν δήμαρχον Σκύρου, ἵνα συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Μακαρίου διὰ τὰ περαιτέρω· ὡς δὲ εἰκάζομεν ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9/5/13/3/840 ἀναφορᾶς αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον ἐπῆλθε σχετικὴ ἐπαφή του μὲ τὰς ἐν Σκύρῳ πολιτικὰς ἀρχὰς τῆς δαπάνης τῆς ἐπισκευῆς τῶν καταστημάτων τούτων προϋπολογισθείσης εἰς 450 δραχμάς.

---

1. Ἀρχιμ. ***Β. Ἀτέση*** ἔνθ' ἀνωτ. σ. 104. ***Δ. Παπαγεωργίου*** ἔνθ' ἀνωτ. σ. 128. ***Ν. Πέρδικα*** ἐν «Νέᾳ Ἑστίᾳ» 81, 1930 σ. 461. ***Δ. Καμπούρογλου*** «Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων» Τ. Γ'. σ. 4. ***Ν. Ζωηροῦ*** ἐν Μ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ Τόμ. ΚΒ'. σ. 13.

Παρὰ ταῦτα ὅμως, οὐδεμία περαιτέρω, ἐν προκειμένῳ, ἐνέργεια ἐγένετο καὶ ἐκφράζων τὴν λύπην του ὁ Μακάριος διὰ τοῦτο ἔγραφεν «ὅτι εἶναι ἁμαρτία νὰ χαλάσῃ ἓν τοιοῦτο κατάστημα δι' ὀλίγα ἔξοδα καὶ μάλιστα ἐνῷ ἔχει ἡ ἐπισκοπὴ τόσα εἰσοδήματα ὁποῦ ὀφείλει τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον...», μέχρις οὗ κατὰ τὴν νύκτα τῆς 9 Ἀπριλίου 1841 γενομένου μεγάλου σεισμοῦ ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ κατεστράφησαν ὅ,τε ναὸς καὶ τὸ ἐπισκοπικὸν μέγαρον. Τὸ δυστύχημα διὰ τὴν καταστροφὴν πρὸ παντὸς τοῦ ἀρχαιοπρεποῦς ναοῦ ἦτο μέγα, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον δυστυχῶς ἡ Σκῦρος στερεῖται μεγαλοπρεπῶν ναῶν. Πάντως ὁ Μακάριος ἐφρόντισεν ἵνα τὰ ἱερὰ σκεύη τοῦ καταστραφέντος ναοῦ μεταφερθῶσιν εἰς ἄλλους ναοὺς τῆς πόλεως Σκύρου· οὕτως ἡ ἱερὰ εἰκὼν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, τὸ θυμιατήριον, καὶ ἄλλα ἱερὰ σκεύη δευτερευούσης σημασίας μετεφέρθησαν εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ὁ δὲ Ἐπισκοπικὸς θρόνος, τὸ τέμπλεον, ὁ ἄμβων, τὸ σύνθρονον, ὁ πολυέλαιος εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, καὶ ἥτις ἐνέργεια ἐπηνέθη ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 7799—7804)1291)16.5.841 πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἐγγράφου αὐτῆς, ἐν ᾧ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐδίδετο καὶ ἡ διαβεβαίωσις ὅτι «ἡ ἐκ βάθρων ἀνέγερσις τοῦ ἤδη καταπεσόντος ναοῦ δὲν θέλει ἴσως βραδύνει...»[1] δυστυχῶς οὐδέποτε ἐπετεύχθη ἡ ἀνέγερσις τούτου ὥστε οὗτος μέχρι σήμερον νὰ παραμένῃ ἐν ἐρειπίοις.

Καὶ ἔτι πλέον· τὸ διαφέρον τοῦ Μακαρίου ἐπεξετείνετο καὶ ἐπὶ τῆς διατηρήσεως τῶν κτημάτων τῆς Ἐπισκοπῆς, τὰ ὁποῖα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γρηγορίου, λόγῳ τῆς ἀπροθυμίας τῶν ἐνοικιαστῶν αὐτῶν, κατήντησαν σχεδὸν ἀπρόσοδα· διεκτραγῳδῶν δὲ τὴν ἐν ᾗ εὑρίσκοντο, οἰκτρὰν κατάστασιν, παρακαλεῖ τὴν Ἱ. Σύνοδον, ὅπως ληφθῇ εἰδικὴ περὶ αὐτῶν μέριμνα· γράφουσα δ' Αὕτη πρὸς τὴν ἁρμοδίαν Γραμματείαν ἐπιλέγει ὅπως, «ἐπειδὴ ἡ Σύνοδος... περὶ πολλοῦ ποιουμένη τὴν διατήρησιν καὶ ἑπομένως τὴν βελτίωσιν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος κτημάτων τῆς ἐπισκοπῆς Σκύρου, τὰ ὁποῖα κόπῳ καὶ μόχθῳ καὶ δαπάνῃ οὐ σμικρᾷ ὁ μακαρίτης Ἐπίσκοπος Σκύρου κτησάμενος ᾠκοδόμησε καὶ μὴ ἀνεχομένη τὴν καταστροφὴν αὐτῶν...» ἐνδιαφερθῇ διὰ ταῦτα ἀποφασίζουσα «ὅ,τι ἐγκρίνει ἐπὶ τὸ συμφερώτερον».

Ἡ ἀκριβὴς ἐκπλήρωσις τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μακαρίου εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα οὐ μόνον τὴν ἀπόστασιν ἐκτιμήσεως παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἐμπιστοσύνης παρὰ τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας, ἥτις κατ' ἐπανάληψιν ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν τὴν διεκπεραίωσιν σοβαρῶν ὑποθέσεων, ὡς ἦτο ἡ ἐποπτεία αὐτοῦ ἐπὶ τῆς διανομῆς τῆς περιουσίας τῶν ἐν Σκύρῳ, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἐγράψαμεν, διαλυθεισῶν Μονῶν τῶν Ἁγίων Γεωργίου καὶ Δημητρίου καὶ Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ τοῦ Μαυρουνᾶ.

1. *Β. Ἀτέση* ἔνθ. ἀνωτ. σ. 106.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς, ὅτι ἡ ἰδιότης αὐτοῦ, ὡς ἐπόπτου ἐπὶ τῆς διανομῆς τῆς περιουσίας τῶν ἐν λόγῳ Μονῶν, κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον, ἦτο μία τῶν σοβαρωτέρων ἀφορμῶν τῆς κατ᾽ αὐτοῦ συκοφαντικῆς ἐκστρατείας τῶν μὴ φίλα προσκειμένων πρὸς αὐτόν, οὐχ᾽ ἧττον ὅμως ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἐπιδειχθεῖσα λελογικευμένη παρ᾽ αὐτοῦ διοίκησις καὶ ἠθικὴ αὐτοῦ ζωὴ ἐθεωρεῖτο ὡς σοβαρὸν ἐχέγγυον, ὅτι θὰ ἐγένετο δικαία ἡ κατανομὴ τῆς περιουσίας τῶν ὡς εἴρηται Ἱερῶν Μονῶν· πάντως, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ, τὴν μεγάλην συμβολὴν αὐτοῦ ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐπισκοπῆς ταύτης· ἐξεπλήρωσε πλήρως τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ παρὰ τὰς κατ᾽ αὐτοῦ σοβαρὰς ἀντιδράσεις διαφόρων παραγόντων, ἀντιδράσεις τὰς ὁποίας ὁ διοικῶν ἐπαρχίαν θὰ ἀντιμετωπίσῃ.

Οὕτως συνετῶς καὶ φρονίμως διῴκει τὰ τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου ὁ Μακάριος, ὅτε ἡ Σύνοδος ἐν τῇ συνεδρίᾳ Αὐτῆς τῆς 20 Δεκεμβρίου 1841 ἀποφαίνεται βάσει τοῦ ἀπὸ 16/28 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ ἔτους Β. Δ. τὴν ἕνωσιν τῶν χηρευουσῶν Ἐπισκοπῶν μετὰ τῶν Ἐπισκοπῶν «τῆς Μητροπόλεως τοῦ ἐν ᾧ κεῖνται Νομοῦ» καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν τὴν ἕνωσιν τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου μὲ τὴν τῆς Εὐβοίας, καὶ τὴν κατάργησιν, κατὰ φυσικὴν συνέπειαν, καὶ τῶν ἐν ταῖς χηρευούσαις ἐπισκοπαῖς ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτροπῶν, ἑπομένως καὶ τῆς ἐπιτροπῆς Σκύρου, καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν εἰς τοὺς οἰκείους Ἐπισκόπους.

Ὁ Παπαγεωργίου ἐν τῷ κατ᾽ ἐπανάληψιν ἀναφερθέντι αὐτοῦ ἔργῳ «Ἱστορία τῆς Σκύρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων» καὶ ἐν σελίδι 140 ἀναγράφει ὅτι «ἡ Ἐπισκοπὴ Σκύρου χηρεύσασα ἐπὶ 15 ἔτη συνεχωνεύθη τῇ 9 Ἰουλίου 1852 εἰς τὴν τῆς Καρυστίας...»· τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές, διότι ὡς σαφῶς διαγράφεται ἐν τῷ ὡς ἄνω Β. Δ. ἡ Ἐπισκοπὴ Σκύρου διετέλεσεν ἐν χηρείᾳ οὐχὶ ἐπὶ 15 ἔτη ἀλλ᾽ ἐπὶ 4 ἔτη καὶ 10 περίπου μῆνας καὶ ὑπήχθη οὐχὶ ὑπὸ τὸν Καρυστίας, ἀλλ᾽ ὑπὸ τὸν Εὐβοίας, τὸν Χαλκίδος δηλαδή.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Σύνοδος προβᾶσα εἰς τὴν κατάργησιν τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου καὶ τὴν ὑπαγωγὴν αὐτῆς εἰς τήν, τῆς Εὐβοίας, τοιαύτην καὶ γνωρίζουσα τὴν παῦσιν τοῦ Μακαρίου, συνεπείᾳ τοῦ ὡς ἄνω Β. Δ. ἀπὸ τῶν ἐπιτροπικῶν αὐτοῦ καθηκόντων ἀπέστειλεν αὐτῷ τὸ κάτωθι Αὐτῆς ἔγγραφον.

«Ἀριθ. Πρωτ. 10130-11375 / Διεκ. 725 — Ἐν Ἀθήναις τὴν 20 Δεκεμβρίου 1841

Ἡ Σύνοδος

Πρὸς τὸν ὁσιώτατον Ἱερομόναχον Κ. Μακάριον Βαρλαάμ.

Κατὰ τὸ ἀπὸ 19 τοῦ ἐνεστῶτος μηνὸς καὶ ὑπ᾽ ἀριθ. 10581—11770 ἔγγραφον τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κ. τ. λ. Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας γνωστοποιεῖται πρὸς ἡμᾶς, ὅτι, δυνάμει τοῦ ἀπὸ 16/29 καὶ ὑπ᾽ ἀριθ.

3460 Β. Διατάγματος ἡ Ἐπισκοπὴ Σκύρου, ἐν ᾗ μέχρι τοῦδε διετελεῖτε ὡς ἐπιτροπὴ εἰς τὴν πνευματικὴν διοίκησιν αὐτῆς, ἑνοῦται ἤδη μὲ τὴν Ἐπισκοπὴν Εὐβοίας κατὰ τὸ ἄρθρον Α΄. τοῦ ἀπὸ 20 Νοεμβρίου (2 Δεκεμβρίου) 1833 Β. Διατάγματος. Ὅθεν παύοντες ἤδη τῶν χρεῶν σας προσκαλεῖσθε νὰ παραδώσητε ὅλα τὰ εἰς τὸ γραφεῖον τῆς Ἐπισκοπῆς ταύτης ἔγγραφα πρὸς τὸν ἐπὶ τούτῳ διορισθησόμενον παρὰ τοῦ κατὰ τὴν Ἐπισκοπὴν ἐκείνην Σεβ. Μητροπολίτου, πρὸς ὃν ἤδη ἐπεστάλησαν περὶ τούτου τὰ δέοντα, καθὼς καὶ τὸν μέχρι τῆς παύσεώς σας ἤδη λογαριασμὸν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καθ᾿ ἣν ἐπέμψατε τοιοῦτον κατὰ τὸ παρὸν ἔτος εἰς τὴν Σύνοδον μὴ ἐπικυρωθέντα εἰσέτι παρ᾿ αὐτῆς.

† *Ὁ Ἀργολίδος καὶ Κορίνθου Κύριλλος* Πρόεδρος
† *Ὁ Ὕδρας Γεράσιμος*
† *Ὁ Θήρας Ζαχαρίας*
† *Ὁ Εὐβοίας Νεόφυτος*
† *Ὁ πρώην Ἠλείας Ἰωνᾶς*»

Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ὑπ᾿ ἀριθ. 10130-10371/718 καὶ ἀπὸ 23 Δεκεμβρίου 1841 ἐγγράφου Αὐτῆς πρὸς τὸν Εὐβοίας ἐγνωστοποιεῖτο αὐτῷ ἡ ἕνωσις τῆς Ἐπισκοπῆς ταύτης μὲ τὴν ἰδικήν του καὶ διετάσσετο, ὅπως φροντίσῃ «νὰ λάβῃ αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἄμεσον πνευματικήν» του ἐπίσκεψιν.

Τοιουτοτρόπως ἡ ἀρχαιοτάτη αὐτὴ Ἐπισκοπὴ ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς ὁποίας ἀνῆλθον ἐξέχουσαι Ἀρχιερατικαὶ προσωπικότητες κατηργήθη, ὑπαχθεῖσα τῇ Εὐβοίας [1] παρὰ τὴν νοσταλγικὴν ἐπιθυμίαν τῶν κατοίκων τῆς νήσου, περὶ διατηρήσεως αὐτῆς, λόγῳ τῆς ἱστορικότητος καὶ τὰς προσπαθείας αὐτῶν κατὰ τὸ τετραετές που διάστημα τῆς χηρείας αὐτῆς περὶ ἐκλογῆς τοῦ Μακαρίου ὡς ἱεράρχου αὐτῆς, ὅστις κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπιτροπικῆς του ἰδιότητος ἔδειξεν ἱκανὰ χαρίσματα περὶ τὴν διοίκησιν αὐτῆς, ὡς ἔδειξαν τοιαῦτα καὶ τὰ προκάτοχα αὐτοῦ μέλη παρὰ τὸ ὀλιγόμηνον τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν.

† Ο ΤΑΛΑΝΤΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

1. Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως ἔτ. 1841 ἀριθ. φύλ. 26 σ. 159. ***Κων)νου Οἰκονόμου*** ἔνθ᾿ ἀνωτ. Β΄. σ. 219. ***Χρυσ. Παπαδοπούλου*** ἔνθ᾿ ἀνωτ. Α΄. σ. 298. ***Β. Ἀτέση,*** ἔνθ. ἀνωτ. σ. 134. ***Τοῦ αὐτοῦ***, Ὁ Σκύρου Γρηγόριος ἔνθ. ἀνωτ. σ. 29. ***Βασιλείου Ἀτέση***, Ἐπισκόπου Ταλαντίου. Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον. Ἐν Ἀθήναις 1948. Τόμ. Α΄ σ. 81.

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΒΑΠΤΙΣΜΑΤΟΣ*

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Ἡ ἀπόταξις καὶ ἡ σύνταξις ἀποτελεῖ ἰδίαν τελετὴν κεχωρισμένως οὐ μόνον τῶν ἐπορκισμῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐχῆς τοῦ πρὸς ὥραν βαπτιζομένου ἄλλοτε τελουμένην. Τοῦτο συνάγεται σαφῶς καὶ ἀδιαμφισβητήτως πρωτίστως ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Βαρβερινοῦ καὶ ἄλλων τινῶν κωδίκων περισωθείσης διατάξεως ἀποτάξεως καὶ συντάξεως γινομένης ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου (Ἴδε Παράρτημα), ἐν τῇ ὁποίᾳ μετὰ σύντομον καὶ ἰσχυρὰν προτροπὴν αὐτοῦ ἐπακολουθεῖ ἡ ἀπόταξις καὶ σύνταξις, μεθ᾽ ἣν νέα προσφώνησις τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ἐξαίρουσα τὴν σημασίαν καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τὰς ἐκ τῆς ἀποτάξεως καὶ συντάξεως, καὶ μετὰ συναπτὴν ἡ εὐχὴ ἡ ἄχρι τοῦ νῦν ἀναγινωσκομένη. Ἡ προτασσομένη δὲ διάταξις «ἀποδυομένου καὶ ὑπολυομένου τοῦ βαπτιζομένου» ὑποδηλοῖ ἐμφανῶς ὅτι ἡ ἀπόταξις καὶ σύνταξις ἐγίνετο εἰς ἄλλον χρόνον, μᾶλλον ἢ ἧττον ἀπέχοντα τοῦ χρόνου καθ᾽ ὃν ἐγίνετο ἡ κατάταξις καὶ ὀνοματογραφία. Διότι καὶ τῆς εὐχῆς τῆς κατατάξεως, ὡς ἤδη εἴπομεν, προὐτάσσετο πάλιν διάταξις ὁρίζουσα τὴν ὑπόλυσιν καὶ ἀπόδυσιν τοῦ κατηχουμένου. Προδήλως αἱ ἐπαναλήψεις αὗται ὀφείλονται εἰς τὸ ὅτι αἱ δύο αὗται τελεταὶ ἐγίνοντο ἄλλοτε κεχωρισμένως ἀλλήλων, ὅταν δ᾽ ἔπειτα ἐκράτησεν ἐν τῇ πράξει νὰ τελῶνται ἐν συνεχείᾳ, τὸ τυπικὸν μιᾶς ἑκάστης διεφυλάχθη ἀνέπαφον. Ἀλλὰ καὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ μέρους κωδίκων («τάξις εἰς τὸ ἀποτάξαι παῖδα» *Ξ* «τάξις εἰς τὸ ἀποτάξαι παιδίον μετὰ τὸ κατηχῆσαι» e) ὑποδηλοῦσι τοῦτο. Τέλος τοῦτο μαρτυρεῖται ρητῶς ὑπὸ τῶν παλαιῶν πηγῶν, καθ᾽ ἃς ἡ ἀπόταξις καὶ ἡ σύνταξις ἐγίνετο ὀλίγῳ πρὸ τοῦ βαπτίσματος, εὐθὺς δὲ μετ᾽ αὐτὴν ἐπηκολούθει χρίσις δι᾽ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου καὶ ἡ εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος κάθοδος τοῦ φωτιζομένου [1].

---

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 244.

1. Τερτυλλιανοῦ De corona 3, De baptis. 18. Ἱππολύτου καν. § 9 119—423 Κυρίλλ. Κατηχ. ΙΘ 6.

Ἡ ὑπόλυσις καὶ ἀπόδυσις μαρτυρεῖται ἤδη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χρυσοστόμου [1] βεβαιοῦντος, ὅτι εἰς τὰς πρὸ τοῦ βαπτίσματος τῶν ἐξορκιζόντων φωνὰς παρέπεμπον τοὺς κατηχουμένους «ὑπολύσαντες καὶ ἀποδύσαντες, γυμνοὺς καὶ ἀνυποδήτους μετὰ χιτωνίσκου μόνου». Κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν δὲ διάταξιν τοῦ Βαρβερινοῦ ἀποτάξεως καὶ συντάξεως ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου γινομένης καὶ τοὺς πλείονας τῶν κωδίκων οἱ ἀποτασσόμενοι ἐκαλοῦντο νὰ ἔχωσι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀποτάξεως τὰς χεῖρας ἄνω, τοῦτο μὲν ἀπωθούμενοι καὶ διὰ τῶν χειρῶν τὸν διάβολον, τοῦτο δὲ ὑπενθυμίζοντες τὴν ταπεινὴν στάσιν τοῦ αἰχμαλώτου τοῦ τὰ ἴδια ὅπλα ἀπορρίπτοντος καὶ πάσης δυνάμεως τῆς ἐκ τῆς προτέρας αὐτοῦ καταστάσεως ἀπογυμνουμένου [2]. Ἐπὶ πλέον ἐστρέφοντο πρὸς δυσμᾶς [3], διότι «τοῦ φαινομένου σκότους τόπος αἱ δυσμαί· ἐκεῖνος δὲ σκότος τυγχάνων, ἐν σκότει ἔχει καὶ τὸ κράτος. Τούτου χάριν συμβολικῶς πρὸς δυσμὰς ἀποβλέποντες, ἀποτάσσεσθε τῷ σκοτεινῷ ἐκείνῳ καὶ ζοφερῷ ἄρχοντι» [4]. Ἡ ὅλη δὲ τελετὴ τῆς τε ἀποτάξεως καὶ τῆς συντάξεως ἐλάμβανε χώραν «εἰς τὸν προαύλιον τοῦ βαπτιστηρίου οἶκον» [5], ὁπόθεν ἔπειτα προὐχώρουν εἰς τὸ ὑπὸ τῶν κωδίκων μαρτυρούμενον ἀποδυτόν, ἔνθα ἀπογυμνούμενοι ὁλοτελῶς ἐχρίοντο δι' ἐπορκιστοῦ ἐλαίου.

Κατὰ τὸν Τερτυλλιανὸν [6] ἡ ἀπόταξις ἐγίνετο ὑπὸ τὴν χεῖρα τοῦ ἱερέως («sub antistitis manu») τύπος δὲ τῆς ἀποτάξεως δύναται νὰ συναχθῇ ὁ ἑξῆς: Ἀποτάσσομαι τῷ διαβόλῳ καὶ τῇ πομπῇ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ («contestamur nos renuntiare diabolo et pompae et angelis ejus»).

Ἐν τῷ Αἰγυπτιακῷ τύπῳ ἀπαντᾷ ἐν μὲν τοῖς κανόσι τοῦ Ἱππολύτου ὡς ἑξῆς: «Ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾶ, καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ σου», ἐν δὲ τῇ Αἰγυπτιακῇ διατάξει: Ἀποτάσσομαι σοι, Σατανᾶ, καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ σου καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου». Ὁ Ὠριγένης [7] παρέχει τύπον ἀποτάξεως συνδυάζοντα τόν τε παρ' Ἱππολύτῳ καὶ τὸν παρὰ τῇ Αἰγυπτ. Διατάξει τύπον («quid renuntiaverit diabolo: non se usurum pompis ejus, neque operibus ejus, neque ullis omnino servitiis ejus ac voluptatibus pari-

---

1. Πρὸς φωτιζομένους Κατηχ. Α 2. Πρβλ. καὶ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου ἔνθ. ἀν. Β, 6.

2. «Διὰ τοῦτο ἑστῶτες ἄνω τείνατε τὰς χεῖρας, ἐρευνώμενοι μή τι τοῦ διαβόλου κρύπτεται παρ' ὑμῖν» (Κατηχ. Ἀρχ. ἐν τῇ διατάξει τοῦ Βαρβερινοῦ. Πρβλ. καὶ Συμεὼν Θεσσαλονίκης (ἔνθ. ἀνωτ. Migne 155, 217). «Αἴρειν τε τὰς χεῖρας αὐτὸν ἄνω κελεύει, δεικνυομένου, ὅτι οὐκ ἔχει τι ὁ βαπτιζόμενος κεκρυμμένον ἐν ἑαυτῷ τοῦ πονηροῦ καὶ ὅτι τὸν ἐσταυρωμένον ὑπὲρ ἡμῶν ἄρχεται ἐκμιμεῖσθαι».

3. Ἐπὶ δυσμαῖς προσέχοντα καὶ τὰς χεῖρας πρὸς τὴν αὐτὴν ἀπεστραμμένας χώραν» (Διον. Ἀρεοπ. ἔνθ. ἀνωτ. Β, 6). Πρὸς δυσμὰς ἐστρέφετο ὁ ἀποτασσόμενος καὶ ἐν τῷ Αἰγυπτιακῷ τύπῳ κατὰ τὸν 19 κανόνα τοῦ Ἱππολύτου.

4. Κυριλλ. Κατηχ. ΙΘ 2.

5. αὐτόθι.

6. De corona 3.

7. Homil. XII in Numeros 4, Migne 12, 665.

turum»). Καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος [1] «ἀποτάσσομαί σοι, σατανᾶ, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου καὶ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις σου καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ σου καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ σου». Ἐν δὲ τῷ Συριακῷ τύπῳ κατὰ τὸν Χρυσόστομον [2] ὁ τύπος τῆς ἀποτάξεως εἶχεν: «Ἀποτάσσομαί σοι καὶ τῇ πομπῇ σου καὶ τῇ λατρείᾳ σου καὶ τοῖς ἀγγέλοις σου» [3]. Κατὰ δὲ Κύριλλον τῶν Ἱεροσολύμων «ἀποτάσσομαί σοι, Σατανᾶ, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ σου καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ σου» [4]. Ἑρμηνεύων ὁ αὐτὸς τὸ νόημα τῆς ἀποτάξεως σημειοῖ, ὅτι ἔργα μὲν τοῦ Σατανᾶ εἶνε πᾶσα ἁμαρτία, πομπὴ δὲ «αἱ θεατρομανίαι καὶ ἱπποδρομίαι καὶ κυνηγεσίαι καὶ πᾶσα τοιαύτη ματαιότης, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν εἰδωλικαῖς πανηγύρεσι κρεμώμενα κρέα», λατρεία δὲ «ἡ ἐν τοῖς εἰδωλείοις εὐχή, οἰωνοσκοπία, μαντεία, κληδωνισμοὶ ἢ περιάμματα ἢ ἐν πετάλοις ἐπιγραφαί, μαγεῖαι ἢ ἄλλαι κακοτεχνίαι» [5]. Ἡ τριπλῆ ἐπανάληψις τῆς ἀποτάξεως καὶ ἡ ἐπανάληψις αὐτῆς διὰ τῆς ἀποκρίσεως ἐπὶ τῆς εἰς χρόνον ἀόριστον τοῦ ῥήματος τιθεμένης ἐρωτήσεως «ἀπετάξω τῷ σατανᾷ;» ἀποβλέπει πρὸς μείζονα βεβαίωσιν τῆς ἀπαρνήσεως τοῦ σατανᾶ καὶ πρὸς πᾶσαν πληροφορίαν τοῦ ὅτι ὁ ἀποτασσόμενος ὁλοψύχως φεύγει τὸν σατανᾶν [6]. Εἰς αἰσθητοτέραν δ' ἐκδήλωσιν τῆς πρὸς τὸν σατανᾶν ἀποστροφῆς καλεῖται ὑπὸ τοῦ ἱερέως: «Καὶ ἐμφύσησον καὶ ἔμπτυσον αὐτῷ». Καὶ ἡ μὲν ἐμφύσησις, καθ' ἃ ἤδη ἐσημειώσαμεν, γίνεται πρὸς πλήρη ἀπομάκρυνσιν καὶ ἀποδίωξιν τοῦ Σατανᾶ, μεθ' οὗ τέως διετέλει ἐν οἰκειότητι ὁ συντασσόμενος τῷ Χριστῷ. («Ἐμφύσησον αὐτῷ, φησί, τουτέστιν ἐκ τῆς καρδίας ἀπόρριψον καὶ ἀπὸ καρδίας ἀθέτησον καὶ καταίσχυνον») [7]. Ἡ δὲ ἔμπτυσις, δι' ἧς ἐκδηλοῦται ὁ πρὸς τὸν σατανᾶν ἀποτροπιασμὸς καὶ ἡ πλήρης περιφρόνησις τοῦ κατηχουμένου, ἀποτελεῖ στοιχεῖον μεταγενεστέρως εἰσχωρῆσαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν τυπικόν. Ἀπαντῶν τὸ πρῶτον ἐν τῷ Ἀμβροσιανῷ τύπῳ [8], υἱοθετήθη λίαν ἐνωρὶς ὑπὸ τῆς ἐν Δύσει πράξεως, ἐκεῖθεν δὲ

1. Εἰς τὸν 45 ψαλμὸν 11 Migne 69,1044.

2. Ὁμιλία Δ'. εἰς τὴν πρὸς Κολοσ. 4.

3. Κατὰ δὲ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (VII 41) ὁ τύπος οὗτος εἶχεν ὡς ἑξῆς: «Ἀποτάσσομαι τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ καὶ ταῖς λατρείαις αὐτοῦ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ καὶ ταῖς ἐφευρέσεσιν αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτόν».

4. Κατήχ. ΙΘ'. σποράδην.

5. Αὐτόθι 3, 4,5,

6. Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἐνθ' ἀν. Migne 155, 218. 7. Αὐτόθι στήλ. 220.

8. Ἐν τῷ Ἀμβροσιανῷ τύπῳ μετὰ τὴν ἀπόταξιν εἵπετο ἡ ἔμπτυσις γινομένη ὑπὸ τοῦ φωτιζομένου πρὸς δυσμάς, ὅπου ὑπετίθετο, ὅτι εὑρίσκετο ὁ διάβολος. Μεθ' ὃ στρεφόμενος πρὸς ἀνατολὰς ὡμολόγει ὁ φωτιζόμενος τὴν πίστιν αὐτοῦ, ἵνα ἐπακολουθήσῃ τὸ βάπτισμα. Τὰ τῆς ἐμπτύσεως ταύτης συνήγαγεν ὁ dom Morin ἐκ κειμένου παρεφθαρμένου τοῦ De mysteriis (II 7 Migne P. L. 16, 391), ὅπερ ἀποκατέστησεν ὡς ἑξῆς: cui renuntiando in os sputaris, ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ ἐντύπῳ renuntiandum in os putaris.

ἐκράτησε βαθμηδὸν καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ πράξει. Πάντως οἱ παλαιότεροι τῶν κωδίκων, ἐν οἷς καὶ ὁ Β. (κατὰ τὸν Conybear), ὁ Βησσαριανός, ὁ Βοδληϊανός, τὰ παλαιότερα χειρόγραφα, τὰ ὑπὸ τοῦ Δμητριέβσκη δημοσιευθέντα, ἡ καὶ διάταξις τοῦ Βαρβερινοῦ περὶ ἀποτάξεως ἀγνοοῦσιν αὐτήν, μόλις δὲ ἀπὸ τοῦ ΙΓου αἰῶνος φαίνεται εἰσαγομένη ἕως οὗ τὸν ΙΕον αἰῶνα παρουσιάζεται γενικευθεῖσα. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν παλαιοτέρων πηγῶν οὔτε οἱ κανόνες τοῦ Ἱππολύτου, οὔτε ὁ Κύριλλος, οὔτε αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, οὔτε τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου φερόμενα συγγράμματα, ἅτινα μνημονεύουσι ρητῶς τῆς ἐμφυσήσεως, ἀλλ' οὔτε καὶ ὁ ἐκ τῶν νεωτέρων Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης γινώσκουσιν αὐτήν.

Μετὰ τὴν ἀπόταξιν προκειμένου νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ σύνταξις στρέφει ὁ ἱερεὺς τὸν κατηχούμενον «κατὰ ἀνατολὰς κάτω τὰς χεῖρας ἔχοντα». Τὸ στραφῆναι ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς «τοῦ φωτὸς τὸ χωρίον» ἐκδέχεται ὁ Κύριλλος ὡς σύμβολον τοῦ ἀνοίγματος εἰς τὸν κατηχούμενον τοῦ Παραδείσου, τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἐφύτευσε κατὰ ἀνατολάς [1]. Ἡ καταβίβασις δὲ τῶν χειρῶν συμβολίζει τὴν ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος καὶ ἄνευ ὅρων παράδοσιν τοῦ κατηχουμένου εἰς τὸν Χριστόν. Κατὰ τὰ ἐπ' ὀνόματι Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγράμματα ὁ ἀποταξάμενος τῷ διαβόλῳ συνετάσσετο τῷ Χριστῷ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὰ ἄνω ἀνυψῶν καὶ τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνατείνων [2]. Κατὰ τὸν σ, ὁ ἱερεὺς «ἱστᾷ πάλιν τὸν κατηχούμενον κατὰ ἀνατολὰς δεδεμένον φόβῳ τὰς χεῖρας». Καὶ ἡ μὲν ἀνάτασις τῶν χειρῶν πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐκδηλοῖ αἰσθητότερον τὸν πόθον, ὅπως ὁ συντασσόμενος συνενωθῇ μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἡ δὲ σύνδεσις καὶ συνένωσις τῶν χειρῶν συμβολίζει ἐπὶ τὸ εὐλαβέστερον ὅ,τι καὶ ἡ καταβίβασις τῶν χειρῶν.

Ἡ σύνταξις φαίνεται νὰ εἶνε ἐξ ἴσου παλαιὰ πρὸς τὴν ἀπόταξιν, μολονότι οὔτε οἱ κανόνες τοῦ Ἱππολύτου ἐν τῷ Αἰγυπτιακῷ τύπῳ οὔτε ὁ Κύριλλος ἐν τῷ Συριακῷ τύπῳ ποιοῦνται λόγον τινὰ περὶ αὐτῆς. Μνημονεύουσιν ὅμως αὐτῆς οὐ μόνον αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ [3] καὶ τὰ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου συγγράμματα [4] ἀλλὰ καὶ ὁ Χρυσόστομος [5], ὑπαινίττεται δ'

1. Κατήχ. ΙΘ, 6. Πρβλ. καὶ Συμεὼν Θεσσαλονίκης (ἔνθ' ἀνωτ. στήλη 220): «Πρὸς τὸ φῶς γὰρ ἀνοίγει ἀπὸ τοῦ σκότους καὶ ἐκ τοῦ ψεύδους πρὸς τὴν ἀλήθειαν».

2. Ἔνθ. ἀν. Β, 6.

3. «Μετὰ δὲ τὴν ἀποταγὴν συντασσόμενος λεγέτω, ὅτι καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ» (VII, 40).

4. Ἔνθ' ἀν. Β, 6.

5. «Καὶ συντάσσομαί σοι Χριστὲ» (Πρὸς φωτιζ. κατηχ. Β 5) καὶ ἀλλαχοῦ «ἀναμνήσθητε τῶν ρημάτων ἐκείνων, δι' ὧν ἀπετάξασθε αὐτοῦ τῇ τυραννίδι, γόνυ κλίναντες καὶ πρὸς τὸν βασιλέα αὐτομολήσαντες» (Εἰς τὴν Β'. Κορινθ. ὁμιλ. ΙΙ 7) Καὶ ρητότερον: «Ἀποτάσσομαι τῷ Σατανᾷ καὶ συντάσσομαί σοι, Χριστέ» Μᾶλλον δὲ οὐκ ἂν κληθῇ τοῦτο χειρόγραφον, ἀλλὰ συνθήκη» (Ὁμιλ. Δ εἰς τὴν πρὸς Κολοσ. 4).

αὐτὴν καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός [1]. Τῇ συντάξει δὲ συνάπτεται καὶ ἡ ὁμολογία κατὰ πρᾶξιν ὑπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ Τερτυλλιανοῦ [2] μαρτυρουμένην. Πᾶσαι αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ μνημονεύουσι τῆς ὁμολογίας ταύτης [3]. Τινὲς δὲ τούτων καθορίζουσιν αὐτὴν διπλῆν, διότι παρουσιάζουσιν αὐτὴν ἐπαναλαμβανομένην ὑπὸ τοῦ βαπτιζομένου, καθ' ὃν χρόνον οὗτος εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ ὕδατος καὶ ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, ὁπότε ἀπηυθύνοντο αὐτῷ ἐρωτήσεις ὑπὸ τοῦ βαπτίζοντος πρεσβυτέρου, προωρισμέναι νὰ προκαλέσωσι τὸν βαπτιζόμενον, ὅπως καθορίσῃ καὶ διασαφήσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεώς του [4].

Τῇ ὁμολογίᾳ, ἥτις κατὰ τοὺς κώδικας ἀποτελεῖται ἀπὸ τριττὴν ἐπανάληψιν τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, ἐπακολουθεῖ ἡ προσκύνησις. Αὕτη κατὰ τὸν **Δ** γίνεται «προσκυνήσαντος τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ βαπτιζομένου καὶ τοῦ ἀναδόχου τὴν εἰκόνα τοῦ δεσπότου Χριστοῦ». Ἢ κατὰ τὸν **Ψ** «προσκυνεῖ

---

1. «Οἶδα τίνι ὡμολόγησα καὶ τίνι ἀπεταξάμην καὶ τίνι συνεταξάμην» (Λόγος ΛΓ εἰς τοὺς Ἀρειανοὺς καὶ εἰς ἑαυτὸν κεφ. 17).

2. Πιθανώτατα ἡ ὁμολογία καὶ κατὰ τὸν Τερτυλλιανὸν ἐγίνετο πρότερον καὶ ἐν τῷ ναῷ, βεβαίως ὅμως ἐγίνετο, καθ' ἣν ὥραν ὁ βαπτιζόμενος εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Πρβλ. Ad martyr. 3; De carnis resurrect. 48; De pudicitia 9; De corona 3; De spect. 4.

3. Οὕτω κατὰ τὸν Κύριλλον: «ὅτε τῷ Σατανᾷ ἀποτάττῃ... τότε σοι ἐλέγετο εἰπεῖν· Πιστεύω εἰς τὸν Πατέρα καὶ εἰς τὸν Υἱὸν καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ εἰς ἓν βάπτισμα μετανοίας» (Κατηχ. ΙΘ 6). Κατὰ τὸν 122 κανόνα τοῦ Ἱππολύτου: «πρὶν ἢ εἰς τὸ ὕδωρ καταβῇ.. λέγει οὕτω: Πιστεύω καὶ προσκυνῶ ἐνώπιόν σου καὶ ἐνώπιον ὅλης τῆς πομπῆς σου, ὦ Πάτερ καὶ Υἱὲ καὶ Πνεῦμα ἅγιον». Καὶ κατὰ τὰς Ἀποστ. Διαταγὰς (VII 40): «μετὰ τὴν ἀποταγὴν συντασσόμενος λεγέτω, ὅτι συντάσσομαι τῷ Χριστῷ καὶ πιστεύω καὶ βαπτίζομαι εἰς ἕνα ἀγέννητον, μόνον ἀληθινὸν Θεόν..»

4. Αἱ ἐρωτήσεις διὰ τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην κατάδυσιν κατὰ τὸν κανόνα τοῦ Ἱππολύτου εἶχον κατὰ τὴν ἐκ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως ἀπόδοσιν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς λαλουμένην οὕτω: «Πιστεύεις εἰς Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν γεννηθέντα ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου ἐκ Πνεύματος ἁγίου, τὸν ἐλθόντα ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ἀποθανόντα, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἐκ τῶν νεκρῶν, ἀναληφθέντα εἰς τὸν οὐρανόν, καθίσαντα ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς; Ἀποκρίνεται: Πιστεύω. Καὶ πάλιν βαπτίζει αὐτὸν εἰς τὸ ὕδωρ. Καὶ τὸ τρίτον πάλιν ἐρωτᾷ αὐτόν: Πιστεύεις εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸν Παράκλητον, τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ; Ὅταν ἐκεῖνος εἴπῃ: Πιστεύω, τὸ τρίτον ἤδη βαπτίζει αὐτὸν εἰς τὸ ὕδωρ». Ἐν τῷ Συριακῷ τύπῳ κατὰ τὴν Διαθήκην αἱ ἐρωτήσεις αἱ ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ ἀπευθυνόμεναι πρὸς τὸν βαπτιζόμενον περιελάμβανον ὁλόκληρον τὸ σύμβολον, ἐξαιρέσει τοῦ περὶ ἀναστάσεως ἄρθρου. Ἀξιοσημείωτον ὅμως τυγχάνει, ὅτι αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ ἀγνοοῦσι τὴν ἐντὸς τῆς κολυμβήθρας ἐπανάληψιν ὑπὸ τοῦ βαπτιζομένου ὁμολογίας πίστεως, τοῦθ' ὅπερ ὑπεμφαίνει, ὅτι ἐνωρὶς ἡ παλαιὰ αὕτη πρᾶξις ἐγκατελείφθη ἐν ταῖς κατὰ τὴν Συρίαν ἐκκλησίαις. (Πρβλ. de Puniet ἐν Cabrol Dict. d' Arch. Chr. et le Lit. II στηλ. 281).

κατὰ ἀνατολάς». Κατὰ δὲ τοὺς σ_8 ᾱ ἡ προσκύνησις συνοδεύεται καὶ ὑπὸ τῆς ὁμολογίας «Προσκυνῶ Πατέρα Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον». Τῆς προσκυνήσεως ταύτης ἡ πρώτη καταβολὴ τυγχάνει παλαιοτάτη, ὡς πείθεταί τις, λαμβάνων ὑπ' ὄψει ἔνθεν μέν, ὅτι κατὰ τὸν κανόνα 19 § 122 τοῦ Ἱππολύτου, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἡ ὁμολογία τοῦ βαπτιζομένου πρὶν ἢ καταβῇ εἰς τὸ ὕδωρ ἦτο «πιστεύω καὶ *προσκυνῶ ἐνώπιόν σου*....» ἔνθεν δὲ ὅτι ὁ θεῖος Χρυσόστομος ὁμιλεῖ περὶ γονυκλισίας λαμβανούσης χώραν κατὰ τὴν διὰ τῆς συντάξεως αὐτομόλησιν τοῦ συντασσομένου πρὸς τὸν βασιλέα [1].

Τῇ ὁμολογίᾳ δι' ἧς ἐπισφραγίζεται ἡ σύνταξις τοῦ φωτιζομένου ἐπακολουθεῖ εὐχή. Τοιαύτην ἐπιγραφομένην «Μετὰ τὴν ἀποταγὴν εὐχὴ» ἐμπεριέχει καὶ τὸ Εὐχολόγιον τοῦ Σεραπίωνος τοῦ Θμούεως (Ἴδε παραρ.).

Κατὰ τὰς παλαιοτέρας πηγὰς τῇ συντάξει ἐπηκολούθει ἡ εἰς τὸ ἀποδυτὸν τοῦ βαπτιστηρίου εἴσοδος τῶν φωτιζομένων ἔνθα οὗτοι ἀπεκδυόμενοι τὸν χιτῶνα ἠλείφοντο δι' ἐλαίου ἐπορκιστοῦ [2] καὶ κατηυθύνοντο εὐθὺς εἰς τὴν κολυμβήθραν. Ἐνωρίτατα ὅμως λόγῳ τῆς ἐν ἡμέρᾳ τακτῇ (συνήθως τὴν νύκτα τοῦ Μ. Σαββάτου) συρροῆς πολλῶν κατηχουμένων εἰς τὸ βάπτισμα, ἡ τελετὴ τῆς ἀποτάξεως καὶ συντάξεως ἐχωρίσθη τῆς τελετῆς τοῦ βαπτίσματος, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τῆς δι' ἐπορκιστοῦ ἐλαίου χρίσεως. Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς τάξεως τοῦ Βαρβερινοῦ περὶ ἀποτάξεως καὶ συντάξεως γινομένης ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ἡ τελετὴ αὕτη ἐλάμβανε χώραν «τῇ ἁγίᾳ παρασκευῇ τοῦ πάσχα, συναγομένων πάντων τῶν κατηχουμένων ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ».

Τέλος κατὰ τοὺς κώδικας Q ᾱ μετὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν τῇ συντάξει καὶ τῇ ὁμολογίᾳ εὐχὴν «εὐθὺς λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸ παιδίον ***ἐκκλησιάζει*** αὐτὸ ψάλλων καὶ τροπάριον Χαῖρε κεχαριτωμένη καὶ λέγει τοῦτο τρίς. Καὶ τίθησι τὸ παιδίον ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ ποιήσας ὁ ἀνάδοχος μετανοίας τρεῖς αἴρει τὸ παιδίον». Ὁ ὅρος ἐκκλησιάζει δὲν πρέπει ἐνταῦθα νὰ ἐκληφθῇ εἰς δήλωσιν τοῦ κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἐκκλησιασμοῦ τοῦ βρέφους, οὗτινος ἐκκλησιασμοῦ τὴν τάξιν καὶ οἱ κώδικες Q ᾱ προτάσσουσι τῆς τῆς ὀνοματογραφίας καὶ κατηχήσεως, ἀλλ' εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ εἰς τὸν νάρθηκα μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης εὑρισκομένου βρέ-

1. Ὁμιλία II εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. κεφ. 7.

2. Οὕτω κατὰ τὸν 120 κανόνα τοῦ Ἱππολύτου εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόταξιν «ὁ πρεσβύτερος χρίει αὐτὸν τῷ ἐλαίῳ τοῦ ἐξορκισμοῦ, ὑπὲρ τὸ ὁποῖον εἶχε δεηθῆ, ἵνα ἀναχωρήσῃ ἀπ' αὐτοῦ πᾶν πνεῦμα πονηρόν». Κατὰ δὲ τὸν Κύριλλον μετὰ τὴν ἀπόταξιν καὶ τὴν ὁμολογίαν «εὐθὺς εἰσελθόντες ἀπεδύεσθε τὸν χιτῶνα. Εἶτα ἀποδυθέντες ἐλαίῳ ἠλείφεσθε ἐπορκιστῷ ἀπ' ἄκρων τριχῶν κορυφῆς ἕως τῶν κάτω» (Κατηχ. Κ 2,3). Καὶ κατὰ τὰς Ἀποστολ. Διαταγὰς (VII 40) μετὰ τὴν ὁμολογίαν «κατ' ἀκολουθίαν ἔρχεται καὶ εἰς τὴν τοῦ ἐλαίου χρίσιν».

φους εἰς τὸν κυρίως ναόν. Καὶ κατὰ Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης[1] μετὰ τὴν προσκύνησιν «κρατήσας (ὁ ἀρχιερεὺς) τὸν κατηχούμενον τῆς χειρός... εἰσάγει εἰς τὸν ναόν... καὶ προσάγει τοῦ θυσιαστηρίου ἐνώπιον... καὶ προσκυνῆσαι τρὶς λέγει τῷ θυσιαστηρίῳ... καὶ εἰ βρέφος ἐστὶν ὁ μέλλων βαπτίζεσθαι κύψας λαμβάνει τοῦτον ὁ ἀνάδοχος ἐνώπιον κείμενον τῶν ἁγίων θυρῶν».

Ἀκολούθως κατὰ τοὺς κώδικας ἐπακολουθεῖ ὁ καθαγιασμὸς τοῦ ὕδατος. Αἱ παλαιότεραι πηγαὶ χωροῦσαι, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ τῆς συντάξεως εἰς τὴν δι᾿ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου χρίσιν καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τριττὴν κατάδυσιν καὶ ἀνάδυσιν δὲν ὁμιλοῦσι περὶ τελετῆς κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο καθαγιαζούσης τὸ ὕδωρ. Τοῦτο δὲ οὐχὶ διότι ἡ τελετὴ τοῦ καθαγιασμοῦ τούτου τυγχάνει νεωτέρα, ἀλλὰ διότι αἱ παλαιότεραι πηγαὶ προϋποθέτουσι ταύτην ἐκ προτέρου γεγενημένην. Πράγματι ἤδη ὁ Τερτυλλιανὸς ὁμιλεῖ περὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τὰ ὕδατα κατόπιν ἐπικλήσεως καὶ περὶ ἐμποτισμοῦ τῶν ὑδάτων διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἁγιασμοῦ[2]. Ὁ δὲ 19 § 112 κανὼν τοῦ Ἱππολύτου λέγει, ὅτι οἱ φωτιζόμενοι «περὶ τὴν ἀλεκτοροφωνίαν ἵστανται ἐγγὺς κυμαινομένου ὕδατος θαλασσίου καθαροῦ, *προητοιμασμένου, ἁγίου*». Ἐν τῷ εὐχολογίῳ δὲ τοῦ Σεραπίωνος τοῦ Θμούεως ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «ἁγιασμὸς ὑδάτων» ἐμπεριέχεται καθαγιαστικὴ τοῦ ὕδατος τοῦ βαπτίσματος εὐχὴ (ἴδε παράρτημα) καὶ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς (VII 43) διαγράφονται πρῶτον αἱ κύριαι γραμμαί, καθ᾿ ἃς ὁ λειτουργὸς δέον νὰ εὔχεται ὑπὲρ τὸ ὕδωρ, ἐπισυνάπτεται δὲ καὶ σύντομος ἐπίκλησις καθαγιαστικὴ (ἴδε παράρτημα)[3].

Τῆς καθαγιαστικῆς εὐχῆς τοῦ ὕδατος προτάσσεται ἐν τοῖς χειρογράφοις

---

1. Ἔνθ᾿ ἀνωτ. Migne 155, 220.
2. De bapt. 4.
3. Καὶ ὁ μ. Βασίλειος μαρτυρεῖ, ὅτι «εὐλογοῦμεν τό τε ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος καὶ τὸ ἔλαιον τῆς χρίσεως καὶ προσέτι αὐτὸν τὸν βαπτιζόμενον» (Περὶ ἁγίου Πνεύματος κεφ. 27). Συναφῆ λέγει καὶ ὁ Δίδυμος (Περὶ Τριάδος βιβλ. II κεφ. 14) σημειῶν: «Τὸ δὲ πικρὸν ὕδωρ τοῦ *εὐλογηθέντος* ὕδατος τῆς κολυμβήθρας». Συχνάκις δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος *ἐπίκλησις* εἰς δήλωσιν τῆς κατὰ τὸ ἁγιασμὸν τοῦ ὕδατος ῥήσεως, δι᾿ ἧς ὁ λειτουργὸς ᾐτεῖτο τὴν κατάπεμψιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ καθαγιάζοντος τὸ ὕδωρ (Γρηγορίου Νύσσης Λόγος κατηχητικὸς κεφ. 33 Migne 45,83· Θεοδωρήτου εἰς τὸ Α΄. Κορινθ. στ΄ 11 Migne 82,268· Δαμασκηνοῦ Περὶ ὀρθοδόξου πίστεως βιβλ. Δ, 19 Migne 94, 1121). Ἐν τούτοις εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις ἡ εὐλογία τοῦ ὕδατος ἠδύνατο νὰ παραλειφθῇ. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Δίδυμος (ἔνθ᾿ ἀνωτ. Migne 39,693) παρατηρεῖ, ὅτι «ἀδιακρίτως παντὶ ὕδατι καὶ ἐν θαλάσσῃ δέ, ἀνάγκης καταλαβούσης βάπτισμα γίνεται ὡς μιᾶς τε οὔσης φύσεως ὑδάτων καὶ πάσης ἁγιασθείσης». Τοῦτο δύναται νὰ συναχθῇ καὶ ἐκ τοῦ περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀλεξανδρείας μαρτυρουμένου, ὅτι ἀνεγνώρισεν οὗτος τὸ βάπτισμα, ὅπερ ὁ Ἀθανάσιος, παῖς ἔτι ὤν, παιδιᾶς χάριν ἐν ἁπλῷ ὕδατι καθ᾿ ὅλους τοὺς τύπους ἐπετέλεσε (Σωζομένου Ἐκκλ. Ἱστ. βιβλ. II κεφ. 17 Migne 67, 978 πρβλ. καὶ Ρουφίνου Ἐκκλ. Ἱστ. X, 14).

παρεκτὸς τῶν εἰρηνικῶν εὐχή, ἥτις ἤδη ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων χειρογράφων ὁρίζεται, ἵνα ὁ ἱερεὺς λέγει ταύτην μυστικῶς καὶ καθ' ἑαυτόν. Τοῦτο δὲ διότι ἡ εὐχὴ αὕτη εἶνε εὐχὴ ἐξομολογήσεως καὶ μετανοίας, ἐν ᾗ ὁ ἱερεὺς ἐπικαλεῖται ἐφ' ἑαυτὸν τὸ θεῖον ἔλεος, ὅπως δι' αὐτοῦ καταξιωθῇ πρὸς τὴν διακονίαν τοῦ μεγάλου καὶ ἐπουρανίου μυστηρίου. Ἡ εὐχὴ αὕτη εὕρηται καὶ ἐν τῷ Συριακῷ τύπῳ, τῷ ἰσχύσαντι παρὰ τοῖς Ἰακωβίταις μονοφυσίταις, ὡς διεσώθη οὗτος εἰς τὴν τάξιν τοῦ Σευήρου πατριάρχου Ἀντιοχείας, τόσον τὴν εἰς τὸ συριακὸν μετενεχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου τῆς Ἐδέσσης (684—708), ὅσον καὶ τὴν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ Σευήρου φερομένην [1], καθὼς καὶ ἐν τῷ Αἰθιοπικῷ καὶ τῷ Κοπτικῷ τύπῳ [2]. Μόνη ἀξιοσημείωτος διαφορὰ τυγχάνει, ὅτι ἐν τῷ Συριακῷ τύπῳ ἡ εὐχὴ προτάσσεται καὶ τῆς σφραγίσεως τοῦ κατηχουμένου, καθὼς καὶ τοῦ ἐξορκισμοῦ καὶ τῆς ἀποτάξεως καὶ τῆς ὁμολογίας πίστεως. Τοῦτο ὁ de Puniet [3] θεωρεῖ ὡς ἀπόλειμμα τῆς παλαιᾶς ἔν τε τῷ αἰγυπτιακῷ καὶ τῷ συριακῷ τύπῳ τάξεως, καθ' ἣν τὸ ὕδωρ τῆς κολυμβήθρας ἡγιάζετο ἐκ προτέρου καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς βαπτισματικῆς τελετῆς, καὶ ἥτις τάξις ἐνωρὶς μετεβλήθη, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς 7ης ἀποκρίσεως ἢ κανόνος Τιμοθέου τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς ἀραβικῆς διατάξεως (ΣΤ'. αἰῶνος) τῆς ὑπὸ τοῦ Baumstark δημοσιευθείσης, καθὼς καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ψευδοδιονυσίου, παρεμβληθέντος μεταγενεστέρως τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ ὕδατος μεταξὺ τῆς σφραγίσεως τοῦ κατηχουμένου δι' ἐπορκιστοῦ ἐλαίου καὶ τῆς εἰς τὸ ὕδωρ καταδύσεως αὐτοῦ.

Ἡ ἐπακολουθοῦσα καθαγιαστικὴ εὐχὴ ἐπιγράφεται ὑπὸ τοῦ **Ψ** «εὐχὴ ἐκφωνητική», κατὰ δὲ τοὺς κώδικας Ι ***Κ Λ*** ᾱ ᾱ̃ ὁ ἱερεὺς λέγει αὐτὴν «εἰς ἐπήκοον πάντων», «μεγαλοφώνως» καὶ «λαμπρᾷ τῇ φωνῇ». Ἡ διάταξις αὕτη ἀναφέρεται εἰς παλαιὸν ἔθος, προσλαβὸν καὶ ἐπίσημον σφραγίδα διὰ τῆς 137 (ἢ κατ' ἄλλους 174) Νεαρᾶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐν ᾗ μεταξὺ ἄλλων ὁρίζεται: «πάντας ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους ***μὴ κατὰ τὸ σεσιωπημένον***, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῷ πιστοτάτῳ λαῷ ἐξακουομένης τὴν θείαν προσκομιδὴν καὶ τὴν ἐν τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι προσευχὴν ποιεῖσθαι πρὸς τὸ κἀντεῦθεν τὰς τῶν ἀκουόντων ψυχὰς εἰς πλείονα κατάνυξιν καὶ τὴν πρὸς τὸν δεσπότην Θεὸν διανίστασθαι δοξολογίαν» [4].

Καὶ ἡ εὐχὴ αὕτη ἀπαντᾷ ἐν τῷ παρ' Ἰακωβίταις συριακῷ τύπῳ ἡ αὐτὴ κατὰ τὰ κύρια σημεῖα πρὸς τὴν ἐν τῷ Βυζαντινῷ τύπῳ, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ ταυτίζεται πρὸς αὐτὴν καὶ ἡ ἐν τῷ κοπτικῷ, καθὼς καὶ ἄλλη τις κοινὴ

---

1. Dezinger, Ritus Orientalium τόμ. I σελ. 304, 282, 271, 312.
2. Αὐτόθ. σελ. 226 καὶ ἑξῆς καὶ σελ. 218 καὶ ἑξῆς.
3. Ἐν ἄρθρῳ Bénedictions de l'eau ἔνθ' ἀνωτ. τόμ. II στήλ. 965.
4. Κεφ. 6. Ἔκδοσις Λειψίας Teubner 1881, σελ. 412.

εἴς τε τὸν αἰθιοπικὸν καὶ κοπτικόν [1]. Καὶ εἰς τοὺς τύπους τούτους ἡ εὐχὴ ἄρχεται μὲν διὰ δοξολογίας τῆς δυνάμεως καὶ συγκαταβάσεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἦλθεν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη, χωρεῖ δὲ εἰς εὐλογίαν τοῦ ὕδατος διὰ τῆς αὐτῆς ἐπικλήσεως «πάρεσο καὶ νῦν... καὶ ἁγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο. Καὶ δὸς αὐτῷ... τὴν εὐλογίαν τοῦ Ἰορδάνου», καὶ εἰς ἐξορκισμὸν αὐτοῦ, οἷος ὁ ἐν τῷ βυζαντινῷ τύπῳ «φυγέτωσαν ἀπ᾽ αὐτοῦ πάντες οἱ ἐπίβουλοι...».

Ἡ ἐν τῷ βυζαντινῷ τύπῳ ἐπακολουθοῦσα τῷ ἐξορκισμῷ ἐμφύσησις τοῦ ὕδατος ἀπαντᾷ κατὰ τὸ αὐτὸ σημεῖον καὶ ἐν τῷ συριακῷ, ἐν τῷ αἰθιοπικῷ ὅμως προτάσσεται τῆς εὐλογίας τοῦ ὕδατος. Μετὰ τὴν ἐμφύσησιν δὲ ἐπακολουθεῖ νέα ἐξορκιστικὴ ἐπίκλησις καὶ εἶτα ὁ καθ᾽ αὑτὸ καθαγιασμὸς τοῦ ὕδατος. Ὁ de Puniet [2] θεωρεῖ, ὅτι ἡ καθαγιαστικὴ αὕτη τάξις τοῦ ὕδατος τοῦ βαπτίσματος κρατήσασα τὸ πρῶτον ἐν τῷ συριακῷ ἑλληνικῷ τύπῳ εἰσήχθη κατ᾽ ὀλίγον καὶ εἰς τοὺς λοιπούς. Ἡ γνώμη αὕτη παρουσιάζεται ἀρκούντως πιθανή, ὅταν ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψει καὶ ἡ ἐν τῷ Βαρβερινῷ ἐπιγραφή, ἡ ἐπὶ τῶν διακονικῶν τοῦ βαπτίσματος, ἡ ἀποδίδουσα ταῦτα εἰς τὸν ἅγιον Σάββαν.

Ἐκ τῶν διατάξεων τῶν ἐπὶ μέρους κωδίκων ἀξιοσημείωτος ἡ διάταξις τοῦ ***Η*** καθ᾽ ἣν ὁ πατριάρχης «βάλλει στολὴν λευκὴν καὶ *ὑποδήματα λευκά*», προκειμένου νὰ προστῇ τοῦ βαπτίσματος τῶν κατηχουμένων. Ἀξιοσημείωτον ὡσαύτως, ὅτι πρὸ πάσης ἐνάρξεως ἀφοῦ θυμιάσῃ «σφραγίζει *μετὰ τῶν κηρῶν Γ′*». Ἡ σφράγισις αὕτη μετὰ τῶν κηρῶν ἀντίστοιχος πρὸς τὴν κατὰ τὴν μικρὰν εἴσοδον τῆς λειτουργίας σφράγισιν μετὰ τῶν δικηροτρικήρων ἀποτελεῖ πιθανώτατα εὐλογίαν τῶν ἀναπτομένων κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς τελεσιουργίας τοῦ μυστηρίου καὶ διατηρουμένων καθ᾽ ὅλην τὴν διάρκειαν αὐτοῦ φώτων. (Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης σημειοῖ «Πληροῦται ἡ κολυμβήθρα ὕδατος... Καὶ ἀνάπτονται φῶτα» ἔνθ᾽ ἀνωτ.). Ὁ αὐτὸς κώδιξ ὁμιλεῖ περὶ μεγάλου βαπτιστηρίου ἐν τῷ ἀποδυτῷ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατερχόμενος ἀπὸ τοῦ συνθρόνου εἰσέρχεται διὰ τοῦ *σκευοφυλακίου* ὁ πατριάρχης. Τοῦτο καθορίζει καὶ τὴν θέσιν τοῦ σκευοφυλακίου ὡς συνεχομένου ἢ κειμένου κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἐν ᾗ καὶ τὸ βαπτιστήριον καὶ τὸ ἀποδυτὸν αὐτοῦ. Ὁμιλεῖ ὡσαύτως (μετὰ τοῦ Βησσαριανοῦ) κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀκολουθίας τοῦ βαπτίσματος περὶ μικροῦ φωτιστηρίου ὅπου «κατερχόμενος ὁ πατριάρχης ποιεῖ πάντα κατὰ τὸν προγραφέντα τύπον. Καὶ μετὰ τὸ σφραγίσαι ἐν τῷ ἀποδυτῷ τοὺς νεοφωτίστους τῷ θείῳ μύρῳ καθέζεται ἐκδεχόμενος τοὺς βασιλεῖς». Ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Εἰς τὸ μικρὸν φωτιστήριον ἐγίνετο τὸ βάπτισμα ὅτε ὀλίγοι ἦσαν οἱ βαπτιζόμενοι ἢ ὅτε ἐπρόκειτο νὰ προ-

1. Dezinger ἔνθ᾽ ἀνωτ.
2. Ἔνθ᾽ ἀνωτ. στήλη 696.

σέλθωσιν εἰς τὸν ναὸν οἱ βασιλεῖς καὶ ἵνα μὴ διαταραχθῇ ἡ εὐτρέπισις τοῦ ναοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ μικρὸν φωτιστήριον; Πιθανώτερον φαίνεται τὸ δεύτερον, ὑπὲρ αὐτοῦ δὲ συνηγορεῖ καὶ τὸ ὅτι ὁ αὐτὸς κώδιξ ἐπισυνάπτει εὐθὺς «εὐχὴν ἄλλην τῶν ἁγίων βαπτισμάτων ἔχουσαν *τὸ προοίμιον σύντομον*». Διότι εἰς τοιαύτας περιστάσεις, καθ᾿ ἃς τὴν ἐπισημότητα τῆς ἐπικειμένης πανηγύρεως πρόκειται νὰ λαμπρύνῃ διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ ὁ βασιλεύς, αἱ λοιπαὶ παρεμπίπτουσαι τελεταὶ ἢ ἱεροπραξίαι συντομεύονται.

Τέλος σημειοῦμεν, ὅτι εἰς τὰ διακονικὰ τοῦ βαπτίσματος παρεισάγεται ὑπό τινων κωδίκων αἴτησις περὶ «τοῦ σκεύη γενέσθαι αὐτοὺς ἡγιασμένα πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ θεοσδότου μύρου» (***ΚΜΞ***, κώδιξ τοῦ Goar), καίτοι ἄλλοι κώδικες (K Q L) γράφουσιν ἀοριστότερον «τοῦ θεοσδότου μυστηρίου». Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ αἰτήσεως ἀναφερομένης εἰς τὸ διὰ τοῦ ἁγίου μύρου χρίσμα, παρεισαχθείσης ἐνταῦθα ἐκ τῆς συναπτῆς τῆς κατά τινας κώδικας γινομένης κατὰ τὴν μετάδοσιν τοῦ χρίσματος καὶ σὺν τῷ χρόνῳ παραλειφθείσης ἢ συγχωνευθείσης πρὸς τὰ ἐν τῇ ἐνάρξει τῆς ἀκολουθίας προτασσόμενα εἰρηνικά.

Μετὰ τὸν καθαγιασμὸν τοῦ ὕδατος ἐπακολουθεῖ κατὰ τὴν ἰσχύουσαν τάξιν ἡ εὐλογία τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου. Κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ Ἱππολύτου ἡ εὐλογία τοῦ ἐλαίου τοῦ ἐξορκισμοῦ καθὼς καὶ τοῦ ἐλαίου τοῦ χρίσματος ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου κατ᾿ αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ βαπτίσματος καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς ἀποτάξεως καὶ συντάξεως, ταῖς ὁποίαις καὶ ἐπηκολούθει ἡ διὰ τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου ἄλειψις τῶν φωτιζομένων. Ὡς δὲ δύναταί τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τῆς ὅλης σειρᾶς, ἡ εὐλογία αὕτη ἐγίνετο κατὰ χρόνον, καθ᾿ ὃν τὸ ὕδωρ ἦτο ἤδη «ἡτοιμασμένον ἅγιον». Ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς ἡ εὐλογία τοῦ ἐλαίου προτάσσεται τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ ὕδατος, ἡ δι᾿ αὐτοῦ ὅμως χρίσις ἐπακολουθεῖ, ὡς καὶ κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ Ἱππολύτου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου καὶ τ᾿ ἀποδιδόμενα εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην συγγράμματα, τῇ ἀποτάξει καὶ συντάξει. Ὀρθῶς παρετηρήθη [1], ὅτι ἀρχαιόθεν ἐκράτησεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἵνα εὐχαὶ ἀφορκιστικαὶ ἀναγινώσκωνται οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὡρισμένων ἀψύχων στοιχείων (ἐλαίου, ὕδατος, παρὰ δὲ τοῖς Δυτικοῖς καὶ ἅλατος) τὰ ὁποῖα ἔπειτα χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν εὐλογίαν ἢ καθιέρωσιν ἀνθρωπων ἢ ἀντικειμένων, φέροντα ἐν ἑαυτοῖς τὴν δύναμιν τὴν ἐπορκιστικήν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἀντικαθιστῶντα πλήρως τὸν ἐπορκισμόν. Τοιαύτην θέσιν καὶ σημασίαν ἐνέχει τὸ ἐπορκιστὸν ἔλαιον ἐξ ἑνός, καὶ τὸ ὕδωρ τοῦ ἁγιασμοῦ ἐξ ἑτέρου. Ὁ προορισμὸς δὲ καὶ ἡ ἰδιότης αὕτη τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου ἐκφράζεται τόσον ἐν τῇ ὑπὲρ αὐτὸ γινομένῃ πρὸ πάσης ἐπικλήσεως ἐμφυσήσει, ὅσον καὶ ἐν

---

1. Ὑπὸ τοῦ Forget παρὰ A. Vacant καὶ E. Mangenot, Dictionnaire de Théologie Catholique τομ. 5 στηλ. 1779.

ταῖς διαφόροις εὐχαῖς, δι᾿ ὧν τοῦτο ηὐλογεῖτο ἀνέκαθεν, καὶ δὴ τόσον ἐν τῇ χρησιμοποιουμένῃ παρ᾿ ἡμῖν εὐχῇ («ὥστε γενέσθαι αὐτό... πάσης διαβολικῆς ἐνεργείας ἀποτρόπαιον»), ὅσον καὶ ἐν τῇ οἰκείᾳ εὐχῇ τοῦ Σεραπίωνος καὶ τῶν Ἀποστολ. Διαταγῶν (Ἴδε παράρτημα).

Τοῦ ἐλαίου εὐλογηθέντος «ὁ ἱερεὺς λαμβάνει τὸ τρυβλίον τοῦ ἁγίου ἐλαίου καὶ ποιεῖ ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ σταυροὺς τρεῖς ψάλλων τὸ ἀλληλούϊα τρίτον» (Β Γ **Δ Η** Ι Κ κ.λ.π.), τελειῶν τὸ ὕδωρ διὰ τῶν τριῶν σταυροειδῶν χύσεων τοῦ παναγεστάτου μύρου συνεπιφθεγγόμενος ταῖς τοῦ μύρου ἐπιβολαῖς «τὸ ἱερὸν τῆς τῶν θεολήπτων προφητῶν ἐπιπνοίας μελώδημα»[1]. Διότι κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐκδοχὴν ὅπως τὰ πρόσωπα, οὕτω καὶ οἱ τόποι καὶ τὰ πράγματα καὶ πάντα ἐν γένει τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως ὑπόκεινται εἰς ὡρισμένας ἐπιρροὰς τοῦ διαβόλου. Καὶ αὐτὸ λοιπὸν τὸ ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ ὕδωρ ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἀντικειμένου, διὸ καὶ ἐν τῷ κατὰ τὸ βάπτισμα καθαγιασμῷ αὐτοῦ γίνεται ἐπ᾿ αὐτὸ ἐμφύσησις μετὰ τῆς ἐπικλήσεως, ὅπως συντριβῶσι πᾶσαι αἱ ἐνάντιαι δυνάμεις καὶ μὴ ὑποκρυβῇ ἐν αὐτῷ «δαιμόνιον σκοτεινόν». Διὰ τὴν τελείωσιν δὲ τοῦ καθαγιασμοῦ τούτου τοῦ ὕδατος ἐθεωρήθη ἐνδεδειγμένη ἡ ἔγχυσις ἐπορκιστοῦ ἐλαίου εἰς αὐτό, καθὼς καὶ ἡ διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐλαίου ἄλειψις τοῦ φωτιζομένου γίνεται πρὸς τελείωσιν τοῦ διὰ τῶν ἀφορκισμῶν ἐξορκισμοῦ τούτου.

Εἶνε ἐν τούτοις ζήτημα, ἐὰν ἡ φράσις τοῦ ψευδοδιονυσίου «παναγεστάτου μύρου», ὡς ἐκχυνομένου εἰς τὸ ὕδωρ τῆς κολυμβήθρας, ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐπορκιστὸν ἔλαιον, ἢ μᾶλλον εἰς τὸ μύρον τοῦ χρίσματος. Ὁ de Puniet[2] ὑποστηρίζει τὸ τελευταῖον τοῦτο. Καὶ ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν μεταγενεστέρως παρὰ τοῖς Σύροις Ἰακωβίταις κρατησάντων, ἡ γνώμη τοῦ de Puniet παρουσιάζεται ἀρκούντως πιθανή. Διότι ὁ κατὰ τὸν ΙΓ΄. αἰῶνα ἀκμάσας Σύρος Bar—Ἑβραῖος σημειοῖ, ὅτι ἐγχέεται ἐν τῷ ἁγιασθέντι ὕδατι τοῦ βαπτίσματος μεῖγμα ἐλαίου καὶ χρίσματος. Κατὰ δὲ τοὺς Κόπτας εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος χύνονται τρία ἔλαια, τὸ ἁπλοῦν ἔλαιον, δι᾿ οὗ σφραγίζεται τὸ πρῶτον ὁ κατηχούμενος, τὸ ἐπορκιστὸν ἔλαιον ἢ ἀγαλλιέλαιον καὶ τὸ ἔλαιον τοῦ χρίσματος[3]. Τέλος οἱ Ἀρμένιοι χρησιμοποιοῦντες τὸ κατ᾿ ἀρχὰς διὰ τὴν ἔγχυσιν ταύτην τὸ ἐπορκιστὸν ἔλαιον καὶ ἤδη κατὰ τὸν Η΄. αἰῶνα τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Odsum μὴ ἐπιτρέποντος τὴν χρῆσιν τοῦ χρίσματος εἰ μὴ διὰ τὸ μυστήριον τοῦ χρίσματος καὶ τὰς χρίσεις τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἱερῶν σκευῶν, ἀπὸ ἐποχῆς μὴ δυναμένης νὰ καθορισθῇ ἀντικατέστησαν τὸ ἐπορκιστὸν ἔλαιον διὰ τοῦ χρίσματος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ φωτιζόμενος προχωρῶν κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρό-

---

1. Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἔνθ᾿ ἀνωτ. Β, 7. Τὸ μελῴδημα τοῦτο δὲν δύναται νὰ εἶνε ἄλλο τι τοῦ καὶ σήμερον ψαλλομένου Ἀλληλούϊα.

2. Ἔνθ᾿ ἀνωτ.

3. Assemani, Codex liturgicus τόμ. II σελ. 162.

νους μετὰ τὴν σύνταξιν καὶ τὴν ὁμολογίαν εἰς τὸ ἀποδυτὸν τοῦ βαπτιστηρίου ἀπεγυμνοῦτο ὁλόκληρος, καθὼς καὶ σήμερον τὰ βαπτιζόμενα νήπια. Ἡ ἀπογύμνωσις αὕτη κατὰ τὸν αἰγυπτιακὸν τύπον, καθ' ὅσον δὲ θὰ συνήγομεν ἐκ τῆς Διαθήκης τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ κατὰ τὸν συριακὸν τύπον, ἐγίνετο πρὸ τῆς ἀποτάξεως. Ἀπὸ τοῦ Δ'. αἰῶνος ὅμως, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ ρητῆς μαρτυρίας τοῦ Κυρίλλου, εἶτα δὲ καὶ τοῦ ψευδοδιονυσίου ἐν τῷ συριακῷ τοὐλάχιστον τύπῳ τὸ καθεστὼς τοῦτο ἐτροποποιήθη, τοῦ κατηχουμένου φέροντος χιτωνίσκον μόνον κατὰ τὴν ἀπόταξιν καὶ τὴν πρώτην ὁμολογίαν τῆς πίστεως.

Τὴν ἀπόδυσιν ταύτην ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος θεωρεῖ ὡς εἰκόνα μὲν «τοῦ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἀποδύεσθαι σὺν ταῖς πράξεσιν», ὡς ἀπομίμησιν δὲ τοῦ Χριστοῦ «τοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ γυμνωθέντος», ἀλλὰ καὶ «μίμημα τοῦ πρωτοπλάστου Ἀδάμ, ὃς ἐν τῷ παραδείσῳ γυμνὸς ἦν καὶ οὐκ ᾐσχύνετο» [1]. Μετὰ δὲ τὴν ἀπογύμνωσιν ταύτην ὁ φωτιζόμενος ἠλείφετο, καθὼς καὶ σήμερον «ἐλαίῳ ἐπορκιστῷ ἀπ' ἄκρων τριχῶν κορυφῆς ἕως κάτω» [2]. Ἡ ἄλειψις αὕτη κατὰ τὸν συριακὸν τύπον ἐγίνετο τὸ κατ' ἀρχὰς μεταξὺ τῆς ἀποτάξεως καὶ τῆς πρώτης ὁμολογίας τῆς πίστεως. Ἀπὸ τοῦ Δ'. αἰῶνος ὅμως μετετέθη αὕτη εἰς τὸν μετὰ τὴν πρώτην ὁμολογίαν χρόνον, ὁπότε ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐποιεῖτο μόνον τὴν ἀρχὴν ταύτης διὰ τῆς σφραγίσεως τοῦ μετώπου, συνετελεῖτο δ' αὕτη πλήρως μετὰ τὸν καθαγιασμὸν τοῦ ὕδατος, ὅτε ὁ κατηχούμενος ἐπρόκειτο εὐθὺς μετὰ ταύτην νὰ βαπτισθῇ. Ὁ Μ. Βασίλειος μνημονεύει τῆς ἀλείψεως δι' ἐλαίου τῆς χρίσεως, ὡς ὀνομάζει τὸ ἐπορκιστὸν ἔλαιον ἢ τὸ τῆς κατηχήσεως χρίσμα [3], μετὰ τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως.. [4] Παρομοίαν μαρτυρίαν ἔχομεν καὶ ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου [5], ὁ ὁποῖος παραβάλλει πρὸς ἀθλητὴν τὸν ἐφ' ὅλου τοῦ σώματος λαβόντα τὴν χρίσιν τοῦ ἐλαίου κατηχούμενον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ πολεμῇ τὸν δαίμονα, ᾧ πρὸ ὀλίγου ἀπετάξετο.

Ἡ τοιαύτη διὰ τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου ἀνάλειψις κατὰ τὸν Κύριλλον εἶνε σύμβολον τῆς κοινωνίας μετὰ τῆς καλλιελαίου καὶ τοῦ ἐγκεντρισμοῦ εἰς αὐτήν, ἡ δὲ καλλιέλαιος εἶνε ὁ Χριστός. Ἐπὶ πλέον τὸ ἐπορκιστὸν ἔλαιον, «φυγαδευτήριον τυγχάνον παντὸς ἴχνους ἀντικειμένης ἐνεργείας», «ἐπικλήσει Θεοῦ καὶ εὐχῇ δύναμιν τηλικαύτην λαμβάνει», «ὥστε οὐ μόνον καῖον τὰ ἴχνη τῶν ἁμαρτημάτων ἀποκαθαίρειν, ἀλλὰ καὶ πάσας ἀοράτους τοῦ πονηροῦ ἐκδιώκειν τὰς δυνάμεις [6].

---

1. Κατήχησις Κ, 2.
2. Αὐτόθι 3.
3. Κυρίλλου Ἀλέξ. Εἰς τὸ Ἰωαν. VII Migne 39, 559.
4. Περὶ ἁγίου Πνεύματος κεφ. 27, 67 Migne 32, 194.
5. Ὁμιλία VI εἰς τὴν πρὸς Κολοσ. 4, Migne 62, 342.
6. Κατηχ. Κ, 2.

Τῆς ἐπαλείψεως κατάρχεται ὁ πρεσβύτερος «λαμβάνων ἐκ τοῦ ἁγίου ἐλαίου τῷ δακτύλῳ αὐτοῦ καὶ ποιῶν σταυροῦ τύπον ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τοῦ στήθους καὶ τῶν μεταφρένων», κατά τινας δὲ μεταγενεστέρους κώδικας καὶ ἐπὶ τῶν ἀκοῶν, καὶ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν. Ἡ ρῆσις ἡ κατὰ τὸ βυζαντινὸν εὐχολόγιον ἐπιλεγομένη κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἔναρξιν ταύτην τῆς χρίσεως δι᾿ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου: «Χρίεται... *ἔλαιον ἀγαλλιάσεως*, εἰς τὸ ὄνομα...» ὑπενθυμίζει τὴν κατὰ τὸ κοπτικὸν εὐχολόγιον ὀνομασίαν τοῦ ἐλαίου τούτου «ἀγαλλιέλαιον» [1] καὶ κατὰ παραφθορὰν galilaeon [2], ἥτις προῆλθε κατὰ σύντμησιν τῆς ἀνωτέρω οὐ μόνον ἐν τῷ βυζαντινῷ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ συριακῷ [3] τύπῳ περισωθείσης ὀνομασίας.

Κατὰ τὸν 120 κανόνα τοῦ Ἱππολύτου ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ τύπῳ καὶ τὴν χρίσιν ὁλοκλήρου τοῦ σώματος συνετέλει ὁ πρεσβύτερος. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ συριακῷ τύπῳ κατὰ τὸν Ψευδοδιονύσιον ὁ ἐπίσκοπος ἤρχετο τῆς χρίσεως τοῦ κατηχουμένου διὰ τριπλῆς σφραγίσεως τοῦ μετώπου αὐτοῦ, ἐπαφίνων τὴν συμπλήρωσιν τῆς χρίσεως εἰς τοὺς ἱερεῖς (ἢ εἰς τὰς διακονίσσας ἐπὶ γυναικῶν). Ἐντεῦθεν καὶ οἱ παλαιότεροι κώδικες (Β, Βοδληϊανός, ***Σ Η Κ Ο*** Κ Q κ.λ.π.) σημειοῦσιν, ὅτι ὁ φωτιζόμενος «χρίεται ὑπὸ τοῦ διακόνου ὅλον τὸ σῶμα», ὁ δὲ ***Μ*** ὁρίζει «καὶ χρίει ὁ ἱερεὺς μοναχός του ὅλον τὸ σῶμα τοῦ παιδίου· τινὰς ἄλλος δὲν ἁπλώνει τὸ χέρι του αὐτοῦ νὰ πιάσῃ τίποτε ἢ νὰ ἀλείψῃ τὸ παιδὶ λάδι». Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης ἀναφέρει, ὅτι χρίεται ὅλον τὸ σῶμα «ὑπό τινος διακόνου ἢ ὑπηρέτου» [4]. Ἡ ἰσχύουσα σήμερον πρᾶξις, καθ᾿ ἣν ὁ φωτιζόμενος «χρίεται ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου» μαρτυρεῖται ὑπὸ κωδίκων χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ ΙΕ^{ου} αἰῶνος (***Ξ Π Ψ***).

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δέον νὰ ταχθῇ κατὰ τὸν Αἰγυπτιακὸν τύπον ἡ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «μετὰ τὴν ἀνάληψιν εὐχὴ» τοῦ Σεραπίωνος, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς («ὁδήγησον αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν... ὁ μονογενής σου Λόγος ὁδηγείτω αὐτὸν ἐπὶ τὸ λουτρόν»). Ἐντεῦθεν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ δέον νὰ διορθώσωμεν τὸ «μετὰ τὴν ἀνάληψιν» εἰς «μετὰ τὴν ἀνάλειψιν». (Ἴδε παράρτημα).

Ἐπακολουθεῖ ἡ βάπτισις. Ἀξιολογωτάτη ἡ διάταξις τοῦ Βοδληϊανοῦ, καθ᾿ ἣν ὁ βαπτιζόμενος κρατεῖται ἑκατέρωθεν ὑπὸ δύο διακόνων, ὁ δὲ πρεσβύτερος ἢ ὁ ἐπίσκοπος ἔχει ἐπιτεθειμένην τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ.

---

1. Dezinger, Ritus Orientalium τομ. I. σελ. 262.
2. Αὐτόθ. σελ. 218.
3. Ἡ ἐν τῇ τάξει τοῦ βαπτίσματος τῇ ὑπὸ τοῦ Mar Σεβήρου πατριάρχου Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Mar Ἰακώβου τῆς Ἐδέσσης (684—708) συνταχθείσῃ καὶ ἐν τῇ πράξει τῶν σύρων Ἰακωβιτῶν ἰσχυσάσῃ ρῆσις ἔχει ὡς ἑξῆς: Signatur... oleo laetitiae adversus omnen operationem adversarii» (de Puniet ἔνθ᾿ ἀν. στήλ. 280).
4. Ἔνθ᾿ ἀν. Migne 155, 228.

Οἱ δύο διάκονοι καταβαπτίζουσιν αὐτὸν «ἕως οὗ ἡ χεὶρ τοῦ ἀρχιερέως χωσθῇ τῷ ὕδατι», τὰ ῥήματα δὲ τῆς ἐπικλήσεως ἐπιλέγονται ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως ἢ τοῦ ἱερέως. Ὡσαύτως ἀξιοσημείωτος καὶ ἡ διάταξις τοῦ **σ** ₂, καθ' ἣν ὁ ἱερεὺς «ποιεῖ τὸν βαπτιζόμενον καταδύναι εἰς τὸ ὕδωρ καὶ ἀναδύναι ἐκ τρίτου, τριῶν τελείων καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων γινομένων». «Τελεσθείσης δὲ τῆς καταδύσεως» ἑκάστης «καὶ ἤδη ἐν τῷ ἀναδύεσθαι τὸν βαπτιζόμενον» ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς ἕκαστον Ὄνομα τῆς ἐπικλήσεως. Ὁ **Ξ** καθορίζει, ὅτι τὸ βαπτιζόμενον βρέφος κρατεῖται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ὅστις «ὁρῶν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον λέγων οὕτως Βαπτίζεται...». Ὁ δὲ **Μ** διατάσσει «ὁ ἱερεὺς βουτᾶ ὅλον τὸ παιδὶ μέσα εἰς τὴν γάστρα καὶ *καμνει σταυρὸν μέσα* εἰς τὸ νερόν». Τοῦτο δὲ γίνεται καὶ κατὰ τὰς τρεῖς καταδύσεις.

Ἡ τριπλῆ κατάδυσις μαρτυρεῖται ἤδη ὑπὸ τῆς Διδαχῆς μὲν ἐν τῷ συριακῷ τύπῳ καὶ ἀκολούθως ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου [1], τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων [2], τοῦ Θεοδωρήτου [3], τοῦ Ψευδοδιονυσίου [4] καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ [5] ὑπὸ τῶν κανόνων δὲ τοῦ Ἱππολύτου καὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς διατάξεως ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ τύπῳ, σαφῶς μαρτυρούντων, ὅτι ἡ τριπλῆ περὶ τῆς πίστεως ἐρωταπόκρισις ἀντεστοίχει εἰς τὴν τριπλῆν κατάδυσιν ἐν τῷ ὕδατι τοῦ βαπτίσματος· καὶ τέλος ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου [6] καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης [7] περὶ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας κρατούντων, πρὸς ἃ συνδέεται ὁ Βυζαντινὸς τύπος. Ἀναγνωρίζεται δὲ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν καθολικῶν [8], ὅτι τὸ διὰ τριπλῆς καταδύσεως βάπτισμα διετήρησε μετ' εὐλαβείας ὡς παράδοσιν ἀποστολικὴν ἐν τῇ πράξει αὐτῆς ἡ Ἀνατολή.

Μεταγενεστέρας ἐπιδράσεις ἐμφαίνουσιν οἱ κώδικες **Ο Π**. Κατὰ τὸν πρῶτον ἐκ τούτων (τὸν **Ο**) ἐὰν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ βυθισθῇ τὸ βρέφος, ὁ ἱερεὺς «ἱστᾷ ἢ καθέζει αὐτὸ ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τῇ λαιᾷ χειρὶ κατέχων αὐτό, τῇ δὲ δεξιᾷ λαμβάνων θερμὸν ἐκχέει τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ... εἶτα ῥαντίζει καὶ διαβρέχει πανταχόθεν ἀκριβῶς ὅλον τὸ σῶμα». Κατὰ δὲ τὸν δεύτερον (τὸν **Π**) ἄνευ ἄλλου τινὸς ὁ ἱερεὺς «καταδύει αὐτὸ ἕως γονάτων» λέγων εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός. «Καὶ τοῦ Υἱοῦ ἕως στήθους» καταδύει αὐτό. «Καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπὲρ κεφαλῆς». Ὡς καινοτομία δέον νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ἡ κατὰ τὸν **Π**₆ προσθήκη εἰς τὸν τύπον τῆς ἐπικλήσεως: «Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα. Καὶ λέγει· Μία πίστις, ἓν βάπτισμα, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς....».

1. Ὁμιλία ΚΕ εἰς τὸν Ἰωαν. κεφ. 2 Migne 59, 151.
2. Κατηχ. Κ 4.
3. Αἱρετ. κακομυθ. IV, 3 Migne 83, 420.
4. Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. II 7 Migne 3, 395.
5. Περὶ ὀρθοδ. πίστεως II 9.
6. Περὶ ἁγίου Πνεύματος 15, 35 Migne 32, 130—132.
7. Λόγος εἰς τὸ βάπτισμα τοῦ Χριστοῦ Migne 46, 585.
8. Πρβλ. de Puniet ἔνθ' ἀνωτ. στήλ. 282.

Ἐνταῦθα δέον νὰ τοποθετηθῇ κατὰ τὸν Αἰγυπτιακὸν τύπον ἡ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «μετὰ τὸ βαπτισθῆναι καὶ ἀνελθεῖν εὐχὴ» Σεραπίωνος τοῦ Θμούεως (Ἴδε Παράρτημα).

Τὸ βαπτισθὲν νήπιον «δέχεται ὁ ἀνάδοχος» ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας (Βοδληϊανός, **ᾱ Ο ε** κ.λ.π.). Κατὰ τὴν παλαιοτέραν ὅμως πρᾶξιν «τὸν μὲν ἄνδρα ὑπεδέχετο ὁ διάκονος, τὴν δὲ γυναῖκα ἡ διάκονος» [1] ἢ γενικῶς τοὺς βαπτιζομένους ὑπεδέχετο ὁ πρεσβύτερος, ὅστις, ἀφοῦ ἐσφράγιζε καὶ ἔχριεν αὐτούς, ἀπέματτε τούτους δι' ὀθόνης καὶ ἀφοῦ ἐνεδύοντο, εἰσῆγεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν [2]. Ἡ σινδόνη λοιπὸν ἡ ὁποία περιδένεται περὶ τὸν τράχηλον τοῦ ἀναδόχου κατὰ τοὺς πλείστους τῶν κωδίκων, ἵνα ἐντὸς αὐτῆς δεχθῇ οὗτος τό βρέφος, ἔχει παλαιὰν τὴν καταβολὴν αὐτῆς.

Ὡς πρὸς τὴν ἀμφίεσιν τοῦ βαπτισθέντος ἄλλοι μὲν κώδικες τοποθετοῦσιν αὐτὴν εὐθὺς μετὰ τὸ βάπτισμα καὶ πρὸ τοῦ χρίσματος, ἕτεροι δὲ μετὰ τὸ χρίσμα. Καὶ κατὰ μὲν τὸν **Μ** ἐνδύει τὸν βαπτισθέντα αὐτὸς ὁ ἱερεὺς καὶ ἐνδεδυμένον παραδίδει αὐτὸν εἰς τὸν ἀνάδοχον, κατὰ δὲ τοὺς **Ξ** e τὸ βαπτισθὲν παιδίον ἐνδύεται ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου. Ὁ κατά τινας τῶν κωδίκων ψαλλόμενος στίχος κατὰ τὴν ἀμφίεσιν «χιτῶνά μοι παράσχου φωτεινόν...» δὲν εἶνε ἄσχετος πρὸς τὰς λευκὰς καὶ ἐμφωτείους ἐσθῆτας», ἃς περιεβάλλοντο οἱ νεωφώτιστοι [3] καὶ αἵτινες ἦσαν σύμβολον τῆς πνευματικῆς καθάρσεως τῆς διὰ τοῦ βαπτίσματος προσγενομένης.

Περὶ ἐμφωτείων ἐν τούτοις ἐσθήτων [4] ἢ στολῆς λαμπρᾶς [5] ἢ ἐσθῆτος λαμπρᾶς [6] ἢ ἱματίων λευκῶν [7] (alba [8], vestis alba [8], vestis candida [9], tunica baptismi [10], stola [11], nova indumenta [12], vestimentum baptismatis [13], birrus albus [14] ῥητὸς καὶ σαφὴς λόγος γίνεται κυρίως ἀπὸ τοῦ Δ'. αἰῶνος.

---

1. Ἀποστ. Διαταγ. III, 16.
2. Ἱππολύτου κανόνες § 134—135.
3. «Ποῦ δὲ ἡ ἐμφώτειος ἐσθὴς ᾗ λαμπρυνθήσομαι;» (Γρηγορ. Θεολ. λόγος 40ὸς 25).
4. Ψευδοδιονυσίου Ἀρεοπαγ. ἔνθ' ἀν κεφ. β, 8 Migne ἔνθ' ἀν. στ. 404.
5. Εὐχολόγ. Goar σελ. 375.
6. Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱσ, Η, 17; Μάρκου Διακόνου Βίος τοῦ ἁγίου Πορφυρίου Migne 65, 3121.
7. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων Κατηχ. IV Μυσταγ. Migne 33, 1104.
8. Ἐν ἐπιγραφαῖς καὶ συχνάκις παρὰ Γρηγορίῳ τῷ Τουρώνης.
9. Ζήνων τῆς Βερόνης Tract. XXV invit. ad fontem VI.
10. Ἱερωνύμου Epist. 64, 5· Prudentius, Psychomachia 364.
11. Ἐν ἐπιγραφαῖς Πρβλ. Mabillon, Museum Italicum τομ. II, 27, 83· De Rossi, Roma sotterranea τομ. III σ. 405.
12. Maximus Turini Homilia 59.
13. Libellus orationum Mozarabicus; Bianchini, Thomasii opera τομ. 1 μέρος 2 σελ. 110.
14. Γρηγορίου Epist. 195 1. IX.

Χωρίον τι τοῦ Τερτυλλιανοῦ[1] ἔνθα γίνεται λόγος περὶ στολῆς προτέρας, ἐνδύματος τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ δακτυλίου, σημείου τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, παρουσιάζεται ἀμφίβολον, οὐ μόνον διότι καὶ ἐν τῇ περὶ βαπτίσματος (De baptismo) πραγματείᾳ αὐτοῦ δὲν ὁμιλεῖ περὶ τοιούτου τινὸς ἐνδύματος, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Κυπριανός, ὅστις περιέγραψε τὴν τελετὴν τοῦ βαπτίσματος, ὡς καὶ ὁ Τερτυλλιανός, δὲν ποιεῖται λόγον περὶ ἐμφωτείων ἐσθήτων. Ἐπὶ πλέον καὶ οἱ κανόνες τοῦ Ἱππολύτου, καθὼς καὶ ἡ Αἰγυπτιακὴ διάταξις, ὅπως καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν προελθόντα Ἡ διαθήκη τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, δὲν ποιοῦνται λόγον τινὰ περὶ παραδόσεως τοιούτων ἐνδυμάτων. Ὁ Ζήνων τῆς Βερόνης († 380)[2] καὶ ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων[3] († 397) ἐν τῇ Δύσει, καὶ Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὁμιλοῦσι πρῶτοι σαφῶς περὶ τῆς πράξεως ταύτης. Εἶναι ἐν τούτοις ἀξιοσημείωτον, ὅτι εἰς τὰς πρώτας ταύτας μαρτυρίας οὐδὲν ὑπεμφαίνει, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πράξεως προσφάτως εἰσαχθείσης καὶ κρατησάσης.

Ὁ ἑλληνικὸς ὅρος *σάβανον*[4] ἐν τῇ ὁρολογίᾳ τῆς δύσεως ἐδήλου τὴν ὀθόνην ἥτις ἐχρησίμευε πρὸς ἀπόμαξιν τοῦ σώματος τοῦ νεοφωτίστου μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας ἔξοδον αὐτοῦ[5]. Τοιαύτη τις ὅμως ἀπόμαξις δὲν ἐλάμβανέ ποτε χώραν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ μόνον ἀπόλουσις, τὴν ὀγδόην ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἡμέραν. Ὡς ἐκ τούτου σάβανον ἐκλήθη ὁ λευκὸς χιτών, δι' οὗ περιεβάλλετο ἐξερχόμενος τῆς κολυμβήθρας ὁ νεοφώτιστος καὶ ὅστις χιτὼν ἀνεπλήρου τὸν προορισμὸν τῆς τοιαύτης ὀθόνης, ἢ ἦτο τοῦτο μᾶλλον τεμάχιόν τι λευκοῦ ὑφάσματος, δι' οὗ ἀντὶ χιτῶνος ὑπὸ τὰ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιτιθέμενα ἐμφώτεια περιεβάλλετο τὸ ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας ἀναδυόμενον (Πρβλ. κώδικα 341 τοῦ Κουτλουμουσίου D. 949 «εἶτα λαμβάνει αὐτὸν ὁ ἀνάδοχος ἐκ τῆς ἁγίας κολυμβήθρας,... σαβάνου λευκοῦ πρότερον ἐφαπλωθέντος») σῶμα τοῦ νεοφωτίστου. Ἐντεῦθεν καὶ εἰς ἄλλους κώδικας χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τοῦ ὅρου σάβανον ὁ ὅρος σινδών[6]. Ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ὁ ὅρος σάβανον χρησιμοποιεῖται εἰς δήλω-

1. De pudicitia c. 10 Migne P. L. 2, 997—998.

2. Tractatus 35 Migne P. L. 11, 481 καὶ Tractatus 45 ad Neophytos αὐτόθ. 417.

3. De mysteriis c. 7, 34 Migne 16, 117 καὶ Expos. in Lucam l. V. 25 Migne 15, 1643.

4. Πρβλ. κώδικας **ΨΔ** («λύει αὐτοῦ τὸ σάβανον«) **Σ**,(«λύων ἅμα τὸ κουκούλιον καὶ τὸ σάβανον)») καὶ Goar εὐχολόγιον σελ. 371, 374.

5. Ἐπιστ. Παύλου Α' πρὸς τὸν βασιλέα Πιπῖνον Migne P. L. τομ. 98, 149, καὶ ἀλλαχοῦ Πρβλ. De Puniet ἄρθρον Aubes baptismales ἐν Cablol Diction... τομ. Α' στήλη 3124.

6. Κώδικες **Ο** («ὁ δὲ λύσας τὴν σινδόνα») **Δ** («καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὸ ἄκρον τοῦ σινδονίου»).

σιν τοῦ τεμαχίου τῆς λευκῆς ὀθόνης, δι᾿ ἧς περιβάλλουσι μετὰ τὴν ἀπόλουσιν αὐτοῦ τὸ πρὸς ταφὴν εὐτρεπιζόμενον σῶμα. Ἐκλήθη τοῦτο οὕτω, διότι ἐπικαλύπτεται δι᾿ αὐτοῦ τὸ γυμνὸν σῶμα τοῦ νεκροῦ, τὸ διὰ τῆς πλύσεως εἰς εἶδός τι λουτροῦ ὑποβληθέν; Ἢ διότι οἱ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ λουόμενοι μετὰ τὸ εἰς αὐτὸν βάπτισμα τῶν νεοφωτίστων προσκυνηταὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανείων ἐφύλαττον τὴν σινδόνα δι᾿ ἧς ἀπεμάττοντο μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἔξοδον, ἵνα περιβληθῇ δι᾿ αὐτῆς τὸ νεκρὸν σῶμά των καὶ κατὰ τὴν ταφήν; Ἢ μήπως τέλος ἡ σινδόνη τοῦ βαπτίσματος ἐκλήθη σάβανον διότι ἐκράτησεν ἀπὸ τῆς ὡς ἀνωτέρω συνηθείας νὰ φυλάττεται πρὸς χρησιμοποίησιν καὶ κατὰ τὴν ταφήν;

Οἱ κώδικες ὁμιλοῦσι καὶ περὶ διαδήματος ἢ κουκουλίου ἢ περικεφαλαίας. Τοῦτο ἀπετέλει μέρος τῶν ἐμφωτείων ἐνδυμάτων καὶ ἦτο κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, προωρισμένον νὰ ἐπικαλύπτῃ τὰ μέρη τῆς κεφαλῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχεν ἐπιτεθῇ ἡ σφραγὶς τοῦ χρίσματος. Περὶ τοῦ καλύμματος τούτου δὲν γίνεται λόγος μόνον παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ ὀρθοδόξῳ τύπῳ ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Κόπταις καὶ Αἰθίοψι καὶ Μαρωνίταις καὶ τοῖς Σύροις Ἰακωβίταις καὶ τοῖς Ἀρμενίοις, ἀκόμη δὲ καὶ παρὰ τοῖς Δυτικοῖς ἐν χρόνοις παλαιοτέροις [1].

Ὡς πρὸς τὸν χρόνον, καθ᾿ ὃν ἐγίνετο ἡ διὰ τοῦ σαβάνου καὶ τῶν ἐμφωτείων ἐσθήτων περιβολὴ τοῦ νεοφωτίστου, οἱ παλαιότεροι κώδικες, μολονότι δὲν ὁμιλοῦσι συνήθως περὶ αὐτῆς, ὑποδηλοῦσι μᾶλλον, ὅτι ἐλάμβανε χώραν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας ἔξοδον τοῦ νεοφωτίστου καὶ πρὸ τῆς παροχῆς εἰς αὐτὸν τοῦ χρίσματος. Οὕτω οἱ **ΗΣL** ἀναφερόμενοι εἰς πολλοὺς συγχρόνως βαπτιζομένους σημειοῦσιν ὅτι «μετὰ τὸ βαπτισθῆναι πάντας νίπτεται (ὁ πατριάρχης) καὶ ἐκβάλλει τὸ λέντιον καὶ τὰ μανίκια» καὶ «ἀποδύεται τὴν στολὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ βάλλει τῆς λειτουργίας καὶ ἐξέρχεται ἐν τῷ ἀποδυτῷ τοῦ ἁγίου βαπτιστηρίου καὶ... χρίει τοὺς βαπτισθέντας τῷ ἁγίῳ μύρῳ». Προδήλως ἐν τῷ μεταξὺ οἱ νεοφώτιστοι ἔχουσιν ἐνδυθῇ καὶ περιβεβλημένοι τὴν ἐμφώτειον στολὴν ἀνέμενον ἐν τῷ ἀποδυτῷ τὴν ἔλευσιν τοῦ πατριάρχου πρὸς λῆψιν καὶ τοῦ χρίσματος, μεθ᾿ ὃ ἐν πομπῇ μετ᾿ αὐτοῦ εἰσήρχοντο εἰς τὸν ναὸν πρὸς συνέχισιν τῆς λειτουργίας. Σαφέστερον ὑποδηλοῖ ταῦτα ὁ Βησσαριανός. Σύμφωνα πρὸς τὴν πρᾶξιν ταύτην, διαμορφωθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἣν ἐπέβαλλον αἱ περιστάσεις κατὰ καιρούς, καθ᾿ οὓς οἱ καθ᾿ ὁμάδας προσερχόμενοι εἰς τὸ βάπτισμα καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου βαπτιζόμενοι κατηχούμενοι δὲν ἦτο δυνατὸν ν᾿ ἀναμένωσι γυμνοὶ ἕως οὗ ὁ ἐπίσκοπος περατώσας τὸ βάπτισμα πάντων καὶ ἐνδυσάμενος τὰ ἄμφια τῆς λειτουργίας χορηγήσῃ εἰς αὐτοὺς καὶ τὸ χρίσμα, παρουσιάζονται

1. Πρβλ. 376 λόγος τοῦ Αὐγουστίνου (Migne 39, 1669) καὶ Ἐπιστολὴν τοῦ ἐπισκόπου Trojanus ἐν Migne P. L. 67, 995, Πρβλ. καὶ Epistolam ad Senarium c. vi ἐν Migne P. L. 59, 40?.

καὶ τὰ Γελασιανὰ εὐχολόγια, (οὐχὶ τὰ παλαιότερα ἐκ τούτων, ἀλλὰ τὰ ἀπὸ τοῦ η'. αἰῶνος προερχόμενα), καθὼς καὶ τὰ Γρηγοριανὰ τοιαῦτα, ἔτι δὲ καὶ τὸ βιβλίον τῶν διατάξεων τοῦ μοζαραβικοῦ τύπου[1]. Καὶ κατὰ τὰ εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην ἀποδιδόμενα συγγράμματα οἱ ἱερεῖς προσῆγον τὸν βαπτισθέντα εἰς τὸν ἀνάδοχον, μεθ' οὗ ἐνέδυον αὐτὸν ἐσθῆτας «φωτοειδεῖς» καὶ ἐνδεδυμένον οὕτω ὡδήγουν εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ἵνα λάβῃ παρ' αὐτοῦ τὸ χρίσμα. Βραδύτερον ὅμως, ὅτε ἐγενικεύθη ὁ νηπιοβαπτισμός, τὰ βαπτίσματα δὲ ἐγίνοντο μεμονωμένως, τὸ ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας ἀνελκυόμενον βρέφος, παρελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου ἀναμένοντος μετὰ λευκῆς σινδόνος παρὰ τὴν κολυμβήθραν, ἐντὸς τῆς ὁποίας καὶ ἐνετιλίσσετο, εὐθὺς δ' ἐπικολούθει ἡ παροχὴ τοῦ χρίσματος, καὶ μετ' αὐτὴν ἡ περιβολὴ τοῦ νεοφωτίστου διὰ τῶν ἐμφωτείων ἐνδυμάτων. Τοιαύτην πρᾶξιν προϋποθέτουσι ἢ καὶ μαρτυροῦσι ρητῶς πλεῖστοι τῶν νεωτέρων κωδίκων, ἐν οἷς καὶ οἱ **Λ Ο** $\boldsymbol{\Sigma}_5$ $\boldsymbol{\Sigma}_6$ $\boldsymbol{\Sigma}_9$ $\boldsymbol{\Pi}_6$ $\boldsymbol{\Pi}_9$ κ.λ.π. ἐπὶ πλέον δὲ καὶ τὰ βιβλία τοῦ Γαλλικανικοῦ τύπου, ἅτινα τοποθετοῦσι τὴν τελετὴν τῆς παραδόσεως τῶν ἐμφωτείων μετὰ τὸ χρίσμα. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἰακωβῖται, καθὼς καὶ οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Κόπται καὶ οἱ Αἰθίοπες τὴν παράδοσιν τῶν ἐμφωτείων ποιοῦνται μετὰ τὴν παροχὴν τοῦ χρίσματος[2]. Οἱ Νεστοριανοὶ ἐξ ἄλλου μὴ ἐπαναλαμβάνοντες τὴν ἐφ' ὅλου τοῦ σώματος χρίσιν μετὰ τὸ βάπτισμα, ἀλλὰ περιοριζόμενοι εἰς τὴν σφράγισιν τοῦ μετώπου καὶ τῆς κεφαλῆς, ἐνδύουσι τὸν νεοφώτιστον εὐθὺς μετὰ τὸ βάπτισμα, παρέχουσι δὲ μετὰ τὸ χρίσμα τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς[3] τὴν πρᾶξιν ταύτην φαίνεται ἀκολουθῶν καὶ ὁ $\boldsymbol{\Sigma}_6$.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐπὶ μέρους ἰδίαν τελετήν, καθ' ἣν ἐγίνετο ἡ παράδοσις τῆς ἐμφωτείου στολῆς, ἀγνοοῦσι ταύτην ὁλοσχερῶς οἱ παλαιότεροι κώδικες. Οὔτε ὁ Βαρβερινός, οὔτε ὁ **Σ** οὔτε καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν μεταγενεστέρων κωδίκων ποιοῦνται λόγον τινὰ περὶ αὐτῆς. Ἐκ τῶν κωδίκων τῶν μνημονευόντων τοιαύτης τινὸς τελετῆς οἱ παλαιότεροι δύνανται ν' ἀναχθῶσιν τὸ πολὺ εἰς τὸν ΙΒ'. αἰῶνα ($\boldsymbol{\Sigma}_5$ $\boldsymbol{\Sigma}_8$), ἐνῷ οἱ πλείονες τούτων ἀνάγονται εἰς τὸν ΙΕ'. αἰῶνα (**Λ** $\boldsymbol{\Pi}_9$ **Ο** ᾱ κ.λ.π.). Καὶ ἁπλουστέρα μὲν μορφὴ τῆς τελετῆς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ **Λ**, καθ' ὃν ὁ ἱερεὺς «ἐνδύει αὐτὸν τὸν ἐπενδύτην ψάλλων Χιτῶνά μοι παράσχου φωτεινὸν ὁ ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον, πολυέλεε Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν» καὶ τοῦ ᾱ καθ' ὃν «ἐνδύει αὐτὸν τὸν χιτῶνα λέγων «Ἐνδύεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ χιτῶνα ἀγαλλιάσεως εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος». Συνθετωτέρα ὅμως παρουσιάζεται ἡ τελετὴ ἐν τῷ $\boldsymbol{\Sigma}_9$, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἱερεὺς ἐπιτιθεὶς

---

1. Πρβλ. De Puniet ἔνθ' ἀνωτ. στηλ. 3125—3127.

2. Denzinger, Ritus Orientalium, Wirceburgi 1863, τομ. I, 397· Ordo Jacobi Edesseni αὐτόθι σελ. 287—288· Ordo S. Basilii syriacus αὐτοθ. σελ. 325· Ordo Coptitarum αὐτοθ. 209, 221· Rituale Aethiopum αὐτοθ. σελ. 231.

3. Παρὰ Denzinger σελ. 381.

τὸ κουκούλιον λέγει πρὸς αὐτὸν «Λάβε στολὴν λαμπρὰν καὶ ἄμωμον, ἣν προσκομίσεις διὰ χειρός σου πρὸ τοῦ βήματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἕξεις ζωὴν αἰώνιον». Τὴν αὐτὴν ρῆσιν ἀποδίδει ἐπὶ τὸ ὀρθότερον ὁ ὑπ' ἀριθ. 341 κῶδιξ τοῦ Κουτλουμουσίου σημειῶν: «Εἶτα ἐνδύουσιν αὐτὸν στολὴν λευκὴν καὶ σφραγίζων αὐτὸν ὁ ἱερεὺς λέγει πρὸς αὐτὸν «Λάβε στολὴν... προσκομίσεις δίχα ρύπου πρὸ τοῦ...». Ὁ De Puniet (ἔνθ' ἀνωτ. στηλ. 3127) ἔχων ὑπ' ὄψει, ὅτι καὶ χειρόγραφόν τι τῆς Grotta-Ferrata, ὅπερ θὰ πρέπῃ νὰ προέρχεται ἐξ ἐκκλησίας τινὸς τῆς νοτίου Ἰταλίας, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Goar (Εὐχολ. σελ. 357), περιέχει τὴν ρῆσιν ταύτην κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ κώδικος τοῦ Κουτλουμουσίου γραφήν, εὑρίσκει, ὅτι προῆλθεν αὕτη κατὰ προσαρμογὴν πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν τυπικόν, διότι καὶ ἐν τῷ Γρηγοριανῷ Εὐχολογίῳ ἀπαντᾶται ρῆσις μετὰ φράσεων ἔν τισι τῶν αὐτῶν πρὸς τὰς τῆς ἀνωτέρω ρήσεως [1]. Τοιαύτας προσαρμογὰς κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα αἱ ὀρθόδοξοι ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι τῆς νοτίου Ἰταλίας συνετέλεσαν ἱκανὰς ἐν τῇ τάξει τῆς τελέσεως τῶν μυστηρίων. Θὰ ἔπρεπε ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ, ὅτι τόσον ὁ Σ_9 ὅσον καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 341 τοῦ Κουτλουμουσίου ποιοῦνται λόγον καὶ περὶ παραδόσεως λαμπάδος ἀνημμένης, ἥτις συνοδεύεται δι' εἰδικῆς πάλιν ρήσεως [2], ἄλλοι δὲ κώδικες περιέχουσι καὶ εἰδικὰς εὐχὰς μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐνδύσεως τοῦ νεοφωτίστου (ὁ ὑπ' ἀριθ. 88 τῆς Λαύρας, εὐχὴν πρωτότυπον καὶ εἰς ὕφος ἀρχαιοπρεπὲς) ἢ κατὰ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ διαδήματος (ὁ Σ_6 «τὴν εὐχὴν τοῦ διαδήματος») ἢ τοῦ κουκουλίου (Σ_5 «εὐχὴν τοῦ κουκουλίου». Ὁ αὐτὸς κώδιξ ἔχει καὶ εὐχὴν τοῦ σαβάνου, καθὼς καὶ εὐχὴν ὅταν ἀποδώσῃ (ὁ ἱερεὺς) τὸ παιδίον εἰς τὸν οἶκον.. εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ»).

Τῷ βαπτίσματι ἐπηκολούθει κατὰ τὰς παλαιὰς πηγάς, πρὸς ἃς συμφωνοῦσι πάντες οἱ κώδικες, ἡ παροχὴ τοῦ χρίσματος. Τοῦτο ἄλλως τε ἐμφαίνεται κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ de Puniet [3] ἐκ τῆς γλώσσης τῶν συγγραφέων τῶν δύο ἢ τριῶν πρώτων αἰώνων, χρησιμοποιούντων ἀδιαφόρως διὰ τὸ βάπτισμα καὶ τὸ χρίσμα ὅρους, οἵτινες βραδύτερον δηλοῦσι τὸ χρίσμα. Οὕτω ἐνῷ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς μαρτυρεῖ ὅτι δύνανται νὰ καλῶσι τὸ βάπτισμα φώτισμα καὶ *τέλειον* καὶ λουτρὸν καὶ ὅτι *τὴν τελείαν*

---

1. «Accipe vestem... quam immaculatam perferas ante tribunal Domini».

2. Ἡ ρῆσις ἔχει ὡς ἑξῆς: «Λάβε τὴν λαμπάδα ταύτην καὶ τήρησον αὐτὴν ἄσβεστον, ἵνα, ὅταν ἔλθῃ ὁ Κύριος ἐν παρθενικῷ γάμῳ δυνηθῇς αὐτῷ ὑπαντῆσαι μετὰ τῶν φρονίμων παρθένων καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐν αὐλῇ οὐρανίᾳ καὶ ζωῇ αἰωνίᾳ». Καὶ ἡ παράδοσις αὕτη λαμπάδων ἀνημμένων εἰς τοὺς νεοφωτίστους ἔχει παλαιόθεν τὴν καταβολὴν αὐτῆς, μαρτυρουμένη ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου («αἱ λαμπάδες ὥσπερ ἀνάψεις τῆς ἐκεῖθεν φωταγωγίας μυστήριον», ἔνθ' ἀνωτ. κεφ. 46).

3. Ἄρθρον Confirmation ἐν Dict. d'Arch. Chr... τόμ. III, 2515 καὶ ἑξῆς.

δωρεὰν παρέχει[1] ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἐξ ἄλλου τὴν *τελείωσιν* ταύτην ἀποδίδει εἰς τὸ χρίσμα, τὸ διδόμενον πρὸς τελείωσιν[2], ἐξ οὗ καὶ καλεῖται τὸ τῆς *τελειώσεως χρίσμα*[3]. Ὡσαύτως ὁ ὅρος σφραγὶς ἢ signaculum ἢ consignatio δηλοῖ παλαιότερον τὸ βάπτισμα[4], ἀπὸ τοῦ Δ΄. αἰῶνος μαρτυρεῖται ἐπισήμως ἡ ἐν τῷ χρίσματι ῥῆσις «Σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου». Χαρακτηριστικώτατον δὲ τυγχάνει, ὅτι ὁ Τερτυλλιανὸς χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον ἀλλαχοῦ μὲν περὶ τοῦ χρίσματος[5], ἀλλαχοῦ δὲ περὶ τοῦ βαπτίσματος[6]. Ἐκ τῶν κοινῶν λοιπὸν τούτων ὀνομασιῶν ἐμφαίνεται ὁ ἐξ ἀρχῆς στενὸς σύνδεσμος βαπτίσματος καὶ χρίσματος.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν καθαγιασμὸν τοῦ μύρου αἱ παλαιαὶ πηγαὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ τύπου παρουσιάζουσιν αὐτὸν κατ᾽ αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ βαπτίσματος γινόμενον ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, τοῦ καὶ τελεταρχοῦντος ἐν τῷ βαπτίσματι. Περὶ τούτου ῥητῶς μὲν μαρτυρεῖ ὁ κανὼν 19 § 117 τοῦ Ἱππολύτου[7], ἐμμέσως δὲ καὶ τὸ εὐχολόγιον τοῦ Σεραπίωνος, τοποθετοῦν «τὴν εὐχὴν εἰς τὸ χρῖσμα ἐν ᾧ χρίονται οἱ βαπτισθέντες», εὐθὺς μετὰ τὴν εὐχὴν «εἰς τὸ ἄλειμμα τῶν βαπτιζομένων», καίτοι ἡ εὐχὴ αὕτη δύναται νὰ εἶναι οὐχὶ ἡ δι᾽ ἧς καθηγιάζετο τὸ μῦρον, ἀλλ᾽ ἡ δι᾽ ἧς ηὐλογοῦντο καὶ καθιεροῦντο οἱ διὰ τοῦ καθηγιασμένου ἤδη μύρου χριόμενοι νεοφώτιστοι. Ἡ γενικότης ἐν τούτοις τῆς εὐχῆς («ἵνα οἱ... χριόμενοι ἐν αὐτῷ») καὶ ἡ ἄμεσος ἀναφορὰ αὐτῆς οὐχὶ εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς χρίσεως, ἀλλ᾽ εἰς αὐτὴν τὴν ὕλην αὐτοῦ («ἐνεργῆσαι ἐν τῷ χρίσματι τούτῳ ἐνέργειαν θείαν καὶ οὐράνιον») συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ἡ εὐχὴ αὕτη εἶνε καὶ καθαγιαστικὴ τοῦ μύρου (Ἴδε παράρτημα), μία καὶ ἡ αὐτὴ ὑπάρχουσα τόσον διὰ τὸν καθαγιασμὸν τοῦ μύρου, ὅσον καὶ διὰ τὴν διὰ τοῦ μύρου σφράγισιν καὶ καθιέρωσιν τῶν νεοφωτίστων, ὡς δύναταί τις νὰ συναγάγῃ καὶ ἐκ τῶν εὐχῶν τῶν ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς ἐμπεριεχομένων (Ἴδε παράρτημα). Ὡς πρὸς τὴν πρᾶξιν τὴν κρατοῦσαν σήμερον διὰ τὸν καθαγιασμὸν τοῦ

---

1. Παιδαγωγὸς I 6 Migne 8, 281—284.

2. Εἰς τὸν Ἰωὴλ 23 Migne 71, 373.

3. Εἰς τὸν Ἰωάννην VII Migne 74, 49. Πρβλ. καὶ ψευδοδιονυσίου Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. II 3 § 8, Migne 3, 404 καὶ De sacramentis III 8, Migne P. L. 16, 434 καὶ Concilil Illiber. can. 38 καὶ 77, Mansi II, 12, 18.

4. «Ἡ σφραγὶς τὸ ὕδωρ ἐστί» (Ποιμὴν Ἑρμᾶ Παραβ. IX, 16, Migne 2, 995). Ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ Β΄. πρὸς Κορινθ. τοῦ Κλήμεντος (6, 8, Migne 1, 337, 341) καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Ἀβερκίου (στίχ. 18) καὶ ἐν ταῖς Ὠδαῖς τοῦ Σολομῶντος (4, 8).

5. De carnis resurrectione 7 Migne P. L. 2, 806.

6. De spectaculis 24, Migne 1, 656.

7. Ὁ ἐπίσκοπος εὔχεται ὑπὲρ τὸ ἔλαιον τοῦ ἐξορκισμοῦ καὶ παραδίδει τοῦτο τῷ πρεσβυτέρῳ. Ἔπειτα δέεται ὑπὲρ τὸ ἔλαιον τοῦ χρίσματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔλαιον χαρίτων ἐνεργείας, καὶ εἰς ἄλλον πρεσβύτερον τοῦτο παραδίδει» (Κανὼν 19, § 116—117).

μύρου ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ἡ διάταξις τοῦ ἀπὸ τοῦ ΙΕ'—ΙϚ' αἰῶνος χρονολογουμένου κώδικος *Δ*, καθ' ἣν «καὶ χρίει τὸν βαπτιζόμενον τῷ ἁγίῳ μύρῳ, ὅπερ ὁ ἀρχιερεὺς νόμῳ ἀρχιερατικῷ καὶ ἐκκλησιαστικῷ κατεσκεύασε». Ὑπὸ τῆς διατάξεως ταύτης ἐν χρόνοις οὕτω μεταγενεστέροις προϋποτίθεται καθεστώς, καθ' ὃ τὸ ἅγιον μῦρον καθηγιάζετο ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων ἑκάστων, χωρὶς νὰ ἐκζητῆται ἡ ὑπὸ τοῦ οἰκουμ. πατριαρχείου προμήθεια καὶ ἡ λῆψις αὐτοῦ. Τοιοῦτο καθεστὼς προϋποθέτουσι καὶ αἱ διατάξεις τοῦ Ἀλλατιανοῦ Εὐχολογίου, τοῦ Βαρβερινοῦ, τοῦ Βησσαριανοῦ κώδικος καὶ ἡ παρὰ Συμεὼν τῷ Θεσσαλονίκης (Ἴδε Παράρτημα). Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης ὅμως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου κατὰ τὴν Μ. Πέμπτην καθαγιασμοῦ τοῦ μύρου [1].

Ὡς πρὸς τὴν τελετὴν τοῦ χρίσματος πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ διάταξις μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ δύο χρίσεων. Κατὰ τὴν Διάταξιν ταύτην δηλαδὴ οἱ νεοφώτιστοι, εὐθὺς ὡς ἐξέλθωσιν ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος, («urgantur a presbytero oleo quod sanctificatum est») «χρίονται ὑπὸ τοῦ *πρεσβυτέρου* δι' ἐλαίου ὅπερ εἶνε ἡγιασμένον», εἶτα δὲ εἰσάγονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἔνθα ὁ ἐπίσκοπος ἐπιθέτων ἐπ' αὐτοὺς τὰς χεῖρας ἀπευθύνει ἱκετευτικὴν εὐχήν, μεθ' ὃ ἐπιχέων ἔλαιον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς λέγει χρίω σε... σφραγίζων αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ μετώπου [2]. Κατὰ κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ Ἱππολύτου ὁ νεοφώτιστος «ἅμα ἐκ τοῦ ὕδατος ἀνέλθῃ, ὁ πρεσβύτερος λαμβάνει χρίσμα εὐχαριστίας καὶ σφραγίζει τὸ μέτωπον καὶ τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος τούτου τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ καὶ χρίει ὅλον τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπον τούτου λέγων· Ἐγώ σε χρίω εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἔπειτα δι' ὀθόνης τοῦτον ἀπομάττει... καὶ ἐσθῆτας ἐπενδυσάμενον εἰσάγει εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἐκεῖ ὁ ἐπίσκοπος τὴν χεῖρα ἐπιθέτων ἐπὶ πάντων τῶν βαπτισθέντων δέεται λέγων... (Ἴδε Παράρτημα). Ἔπειτα σφραγίζει τὰ μέτωπα αὐτῶν διὰ τοῦ τιμιωτάτου σημείου καὶ καταφιλεῖ αὐτοὺς λέγων: «Ὁ Κύριος μεθ' ὑμῶν» [3]. Εἶνε ἐμφανές, ὅτι ἡ κατὰ τοὺς κανόνας τούτους σφραγὶς τοῦ ἐπισκόπου δὲν παρουσιάζεται συνδεδυασμένη καὶ μετὰ χρίσεως διὰ μύρου. Διακρίνεται ἐν

1. Περὶ τῆς ἱερᾶς τελετῆς τοῦ μύρου κεφ. ΟΑ Migne 155, 240. Ὁ καθαγιασμὸς τοῦ μύρου ὡρίσθη νὰ γίνεται ἐπὶ παρουσίᾳ παντὸς τοῦ λαοῦ ὑπὸ Πέτρου τοῦ Γναφέως (Θεοδ. Ἀναγν. Β, 48 Migne 86, 208 καὶ Νικηφόρου Καλλίστου ΙΕ, 28 Migne 147, 84). Κατὰ κοπτικὴν παράδοσιν περὶ τὸ ἔτος 390 ὁ Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας ἀπεφάσισεν, ἵνα ἐφεξῆς ὁ καθαγιασμὸς τοῦ μύρου γίνεται ἅπαξ τοῦ ἔτους κατὰ τὴν Μ. Παρασκευήν, ἤτοι κατὰ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν καθ' ὕποπτον ἄλλην παράδοσιν ἔπρεπε νὰ παρέχωσι τὸ βάπτισμα (de Puniet ἔνθ' ἀν. 263).

2. «In ecclesia ingrediantur, episcopus vero manum illis imponens invocet dicens.. Postea oleum infundens in capite... Ungueo te .. et consignans in fronte».

3. Κανὼν 19 § 134—139.

τούτοις σαφῶς ὡς ἰδία πρᾶξις ἐπακολουθοῦσα τὴν ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου χρίσιν καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου χειροθεσίαν. Ἡ αὐτὴ διάκρισις μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ[1] καὶ ὑπὸ τοῦ Κυπριανοῦ[2], οἵτινες ὁμιλοῦσι περὶ χρίσεως ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου γινομένης καὶ περὶ ἐπακολουθούσης χειροθεσίας τοῦ ἐπισκόπου, καθὼς καὶ περὶ σφραγίδος διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ. Καὶ παρὰ τῷ 'Αμβροσίῳ καὶ τῷ συγγραφεῖ τοῦ De sacramentis ἡ τελευταία αὕτη σφραγὶς παρουσιάζεται ἄνευ χρίσεως. Τοὐναντίον τὸ Testamentum Domini συμφωνοῦν πρὸς τὴν Αἰγυπτιακὴν διάταξιν συνδυάζει τὴν σφραγίδα μετὰ χρίσεως.

'Εκ τούτων συνάγεται, ὅτι τὸ κατ' ἀρχάς, τοὐλάχιστον εἴς τινας ἐκκλησίας, ἡ πρώτη χρίσις, ἡ ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου γινομένη, ἐσημείου τὴν ἔναρξιν τῆς τελετῆς. 'Επηκολούθει ἡ ἐπίθεσις τῶν χειρῶν συνδυαζομένη μετ' εἰδικῆς εὐχῆς καὶ κατέληγεν ἡ τελετὴ εἰς τὴν σφράγισιν τοῦ μετώπου ἑκάστου τῶν νεοφωτίστων διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ ἄνευ νέας χρίσεως. Μετέπειτα εἰσήχθη παρά τισι καὶ δευτέρα χρίσις συνδέουσα τὴν σφραγίδα. Κατὰ τὸν 'Αμβροσιανὸν τύπον μετὰ τὸ χρίσμα, παρενεβάλλετο καὶ τελετή τις κοινὴ εἴς τε τὰ Μεδιόλανα καὶ τὰς ἐν Γαλλίᾳ ἐκκλησίας, ἡ νίψις τῶν ποδῶν, μεθ' ἣν ἐπηκολούθει ἐπίθεσις τῶν χειρῶν γινομένη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἀπαγγέλλοντος ἐπίκλησιν πρὸ παροχὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος[3], καὶ ἡ σφραγίς. 'Εν τῇ 'Ανατολῇ ἐξ ἄλλου ἐκράτησε μία καὶ μόνη χρίσις, ἡ ἀποτελοῦσα αὐτὴν τὴν σφραγίδα καὶ μὴ διακρινομένη ταύτης. Καὶ αἱ παλαιαὶ Γαλλικανικαὶ λειτουργίαι, τὰ ἀμβροσιανὰ εὐχολόγια τοῦ Θ΄. καὶ Ι΄. αἰῶνος καὶ τὰ ἱσπανικὰ γραπτὰ μνημεῖα δὲν γνωρίζουσι παρὰ μίαν καὶ μόνην μετὰ τὸ βάπτισμα χρίσιν, τὴν συνδυαζομένην καὶ στενῶς συνδεδεμένην μετὰ τῆς σφραγίδος[4]

Ὡς πρὸς τὴν χειροθεσίαν θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ ὅτι αὕτη λίαν ἐνωρὶς ἐξέλιπεν ἐν τῇ 'Ανατολῇ. Οἱ ἐν τῇ 'Ασίᾳ συγγραφεῖς τοῦ Δ΄. αἰῶνος δὲν ποιοῦνται πλέον λόγον περὶ αὐτῆς. Αἱ 'Αποστ. Διαταγαὶ (VII, 44) εἶνε ἀληθές, ὅτι ὁμιλοῦσι περὶ χειροθεσίας, δὲν λέγουσιν ὅμως οὔτε κατὰ ποίαν στιγμὴν ἐγίνετο αὕτη, οὔτε ἐὰν διεκρίνετο αὕτη σαφῶς τοῦ χρίσματος. Τὸ χωρίον μᾶλλον δεικνύει, ὅτι αἱ δύο τελεταὶ συνεχέοντο εἰς μίαν μόνην ἐξαιρουμένου ἰδίᾳ τοῦ χρίσματος ἐπὶ παραμερίσει τῆς χειροθεσίας, μετὰ δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ χρισθέντος ἀπαγγελίαν τῆς Κυριακῆς προσευχῆς ἐπηκολούθει ἑτέρα εὐχὴ ("Ιδε Παράρτημα). Χαρακτηριστικὴ καθίσταται καὶ ἡ σιγὴ περὶ τῆς χειροθεσίας, ἡ ἀπαντῶσα εἰς τὰ κείμενα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ χρίσμα

1. De baptismo c. 7.
2. Epist LXX, 2.
3. Ambrosii, De myster. VI, 29, 32 καὶ VII 42 Migne P. L. 16,398 καὶ 402.
4. De Puniet ἔνθ' ἀν. στήλ. 2532—2533.

τῶν ἐξ αἱρέσεως προερχομένων [1], καθὼς καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀρχαιότερα ἑλληνικὰ εὐχολόγια, καθὼς καὶ τὰ συριακὰ τοιαῦτα. Ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσαν αἱ Χαλδαϊκαὶ ἐκκλησίαι, αἵτινες μετὰ πολλῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ τύπου διετήρησαν τὴν χειροθεσίαν. Οὕτως ἐν τῇ εὐλογίᾳ τοῦ χρίσματος κατὰ τὸ εὐχολόγιον τοῦ Σεραπίωνος ὑπάρχει ὑπαινιγμός τις ὑπονοῶν τὴν χειροθεσίαν, τὸ ἀραβικὸν δὲ τελετουργικόν, τὸ ὑπὸ τοῦ Baumstark δημοσιευθὲν [2] ὁρίζει ταύτην ρητῶς. Καὶ ὁ Εὐλόγιος Ἀλεξανδρείας (580—607) [3] σημειοῖ ταύτην ὡς τελετὴν χαρακτηριστικὴν τοῦ χρίσματος, ἀπαντᾶται δ᾽ αὕτη πάντοτε εἰς τὰ νεώτερα τελετουργικὰ τῶν Κοπτῶν καὶ τῶν Αἰθιόπων [4].

Ὡς πρὸς τὴν πρᾶξιν τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ βυζαντινοῦ τύπου, καθ᾽ ἣν τὸ χρίσμα παρέχεται ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω σημειωθεισῶν μαρτυριῶν, καθ᾽ ἅς ἡ πρώτη χρίσις παρείχετο εἰς τὸν ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας ἐξερχόμενον ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου, θὰ ἠδύνατό τις νὰ σημειώσῃ, ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Δύσει, ἔνθα τὴν παροχὴν τοῦ χρίσματος ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς οἱ ἐπίσκοποι, ἀπαντῶνται καὶ περιπτώσεις, καθ᾽ ἅς τὸ δικαίωμα τοῦτο παρεχωρήθη καὶ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους, ἰδίᾳ ἐν Σαρδηνίᾳ συχνάκις καὶ ἐν Αἰγύπτῳ [5], καθὼς καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ [6], ἴσως δὲ καὶ ἐν Γαλλίᾳ [7].

Ὅσον δ᾽ ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐκ τῶν ὑπ᾽ ὄψει ἡμῶν κωδίκων ἐνδείξεις ἀξιόλογοι τυγχάνουσιν αἱ διατάξεις τῶν κωδίκων **Η Ο** $\boldsymbol{\Sigma}_8$ $\boldsymbol{\Sigma}_6$ καθ᾽ ἅς παρενέπιπτον μεταξὺ τῆς ἐκ τῆς κολυμβήθρας ἐξόδου τοῦ νεοφωτίστου καὶ τῆς χρίσεως αὐτοῦ εἰρηνικὰ ἢ συναπτὴ μικρά, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἀνεγινώσκετο ἡ Εὐχὴ τοῦ μύρου, μεθ᾽ ἣν ἐπηκολούθει ἡ χρίσις. Ἡ συναπτὴ αὕτη προσέδιδεν αὐτοτέλειάν τινα εἰς τὴν τελετὴν τῆς χρίσεως, θὰ ἐμπεριείχοντο δ᾽ ἴσως καὶ εἰδικαί τινες αἰτήσεις, προσδίδουσαι ἴδιον χρωματισμὸν εἰς τὰ εἰρηνικά. Τινὲς ἐκ τῶν κωδίκων ἐξ ἄλλου περιέχουσι πλείονας τῆς μιᾶς εὐχάς. Ἰδίᾳ ὁ **Λ** περιλαμβάνει τρεῖς εὐχάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ τρίτη ἐμπεριέχει φράσιν ὑπαινιττομένην καὶ ἐπίθεσιν τῶν χειρῶν, συνοδεύουσαν

---

1. Κανὼν 48 τῆς ἐν Λαοδικείᾳ (363 μ. Χ.)· ἐρωταποκρίσεις πρὸς ὀρθοδόξους (πρὸ τοῦ 450)· Ἐπιστολὴ τῆς ἐκκλ. Κων/λεως πρὸς Μαρτύριον Ἀντιοχείας (†471) καὶ 95 κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ (692).

2. Ἐν Oriens Christianus τομ. I σελ. 45.

3. Κατὰ τῶν Ναυατιανῶν Β΄. ἐν παραθέσει ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Φωτίου Migne 104, 336—337.

4. Dezinger, Ritus Orientalium I, 209, 220, 231.

5. Gregorii Epist. ad Januarium l. IV, XXVI, Migne P. L. 76, 696. Questiones Vet. et Novi Test. CI ὑπὸ ἀνωνύμου, Migne P. L. 35, 2302 καὶ Comment. in Epist. ad Ephes. IV. Migne P. L. 17, 388.

6. Concil. Toletan. κανὼν 20 Mansi III 1002 καὶ Epistola ad Eugenium ep. Tolet. Migne P. L. 87, 406.

7. De Puniet ἔνθ᾽ ἀν. στήλ. 2520.

τὴν χρίσιν («ὁ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου καταπέμπων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῖς βαπτιζομένοις»).

Ὡς πρὸς τὰ μέρη τοῦ σώματος, καθ' ἅ ἐσημειοῦτο ἡ χρίσις, ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἄλλους τύπους, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν, ὅτι παρὰ τοῖς Κόπταις καὶ Αἰθίοψιν ἡ χρίσις γίνεται ἐπὶ τῶν κυρίων μερῶν τοῦ σώματος[1], παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις ἐφ' ὅλων τῶν μελῶν[2] (μετώπου, ὀφρύων, ὀφθαλμῶν, ὤτων, στόματος, παλαμῶν, χειρῶν, καρδίας, σπονδυλ. στήλης, ποδῶν), παρὰ δὲ τοῖς Σύροις λαμβάνει χώραν πλήρης χρίσις ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ σώματος[3]. Ἐντεῦθεν, ὅταν οἱ κανόνες τοῦ Ἱππολύτου ὁρίζωσι ὅτι «... ὁ πρεσβύτερος... χρίει *ὅλον τὸ σῶμα* αὐτοῦ καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπον»[4], καθίσταται δύσκολον νὰ καθορίσῃ τις ἂν πρόκηται περὶ χρίσεως ὁλοκληρωτικῆς τοῦ σώματος, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου, ἢ πρόκειται περὶ χρίσεως τῶν κεντρικῶν μερῶν τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ὅλου σώματος.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ὑπ' ὄψει ἡμῶν κώδικας, σημειωτέον ὅτι παρατηρεῖται ἀσυμφωνία τις ἔνθεν μὲν περὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν, καθ' ἅ δέον νὰ ἐπιτίθηται ἡ διὰ τοῦ μύρου σφραγίς, ἔνθεν δὲ ὡς πρὸς τὸν τύπον τοῦ μυστηριακοῦ εἴδους, ὅπερ δέον νὰ συνοδεύῃ τὴν σφραγίδα. Οὕτω ἄλλοι κώδικες ὁρίζουσι τὸ μέτωπον, τὸ στῆθος, τὰ δύο ὦτα, τὰς χεῖρας, καὶ τὰ γόνατα. Ἄλλοι προσθέτουσι καὶ τοὺς ὀφθαλμούς, τοὺς μυκτῆρας, τὸν λάρυγγα, τὰ μετάφρενα. Ἄλλοι ποιοῦνται λόγον καὶ περὶ τοῦ στόματος καὶ τῆς κοιλίας. Καὶ ὁ **Δ** ὁρίζει «ὅτι ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων μόνον δεῖ χρίειν τὸν βαπτισθέντα καὶ οὐκ ἐν ἄλλῳ τόπῳ». Ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων ἀπαριθμῶν τὰ χριόμενα μέρη καὶ διεξηγῶν τὸν λόγον τῆς χρίσεως αὐτῶν παρατηρεῖ, ὅτι οἱ βαπτιζόμενοι ἐχρίοντο εἰς τὸ ***μέτωπον*** «ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῆς αἰσχύνης, ἣν ὁ πρῶτος παραβάτης ἄνθρωπος πανταχοῦ περιέφερε· καὶ ἵνα ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτρίζωνται»· εἶτα ἐπὶ ***τὰ ὦτα*** «ἵνα προσλάβωσι τὰ ἀκουστικὰ τῶν θείων μυστηρίων ὦτα»· εἶτα ἐπὶ τὴν *ὄσφρησιν* ὅπως τοῦ θείου ἀντιλαμβανόμενοι μύρου λέγωσι «Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ ἐν τοῖς σωζομένοις»· μετὰ ταῦτα ἐπὶ ***τὰ στήθη***· ἵνα «ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης, στῶσι πρὸς τὰ μεθοδείας τοῦ διαβόλου»[5].

Ὡς πρὸς δὲ τὸν τύπον τοῦ μυστηριακοῦ εἴδους κατὰ τοὺς πλείστους μὲν τῶν κωδίκων ὁ ἱερεὺς σφραγίζων τὰ διάφορα μέλη τοῦ σώματος ἐπαναλαμβάνει στερεοτύπως «σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου Ἀμήν», αὕτη δὲ

1. Dezinger ἔνθ' ἀν. I, 220, 209, 231.
2. F. Conybear, Rituale Armenorum σελ. 98.
3. De Puniet ἔνθ' ἀν. στηλ. 2529.
4. Κανὼν 19 § 34.
5. Κατηχ. ΚΑ, 3.

εἶνε καὶ ἡ σήμερον ἰσχύουσα πρᾶξις· κώδικες ὅμως τινὲς σημειοῦσι διαφόρους ρήσεις διὰ τὰ εἰς τὰ διάφορα μέλη χρίσεις. Οὕτω ἐν τῷ χρίειν τὰς ὀσφρήσεις ὁ ἱερεὺς λέγει «Χρίσμα ἀρραβῶνος βασιλείας οὐρανῶν» (**Σ** Βοδληϊανός, σ_1 **N**)· ἢ «χρίσμα ἀρραβῶνος Πνεύματος ἁγίου» (χειρόγ. Goar) εἰς δὲ τὰς ἀκοὰς λέγει· «Χρίσμα μετοχῆς ζωῆς αἰωνίας» (Βοδληϊανὸς χειρόγραφον Goar **Σ**) ἢ «χρίσμα μετ᾽ εὐχῆς ζωῆς ἀθανάτου Πνεύματος ἁγίου» (**N**) ἢ «χρίσμα μετέχον ζωῆς ἀθανάτου» (σ_1) ἢ εἰς ἀκοὴν πίστεως» (**Λ** Π_6)· ἐπὶ τὰς χεῖρας «χρίσμα ἅγιον Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ σφραγὶς ἀνεπιβούλευτος Ἀμήν» (Βοδληϊανός χειρόγρ. Goar **N**) ἢ «εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν» (Π_6 **Λ**) ἢ «εἰς ζυγὸν δικαιοσύνης» (**Π**)· εἰς τὴν καρδίαν «Πλήρωμα δωρεᾶς πνεύματος ἁγίου καὶ θώραξ πίστεως καὶ ἀληθείας» (Βοδλ. χειρόγρ. Goar **N**) ἢ «εἰς στηριγμὸν καρδίας» (**Π**)· ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν «χρίσμα δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου Ἀμὴν» (χειρόγραφον Goar **N**) ἢ «χρίσμα ἅγιον ζωῆς ἀκαταλύτου» (σ_1)· ἢ «εἰς φωτισμὸν γνώσεως» (**Π**)· ἢ «φῶς δικαίοις διαπαντὸς» (**Λ**)· ἐπὶ τῶν μεταφρένων «Πλήρωμα δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου (**Σ** σ_1) καὶ θώρακος πίστεως καὶ ἀληθείας» (**Σ**) εἰς τὰ γόνατα «τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ» (Π_6) ἢ «εἰς ὁδοὺς εὐθείας» (**Λ**)· εἰς τὰς πτέρνας «τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων» (**Λ**)· ἐπὶ τοῦ λάρυγγος «χρίσμα εἰς περιποίησιν ψυχῶν καὶ σωμάτων» (σ_1)· ἐπὶ τὸ στῆθος «εἰς ἔνδυμα τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος» (σ_1)· ἐπὶ τοὺς πόδας· «βάσις θείας ὁδοῦ, χρίσμα δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου»· ἢ «εἰς ὁδὸν δικαιωμάτων» (**Π**) ἐπὶ τοῦ στόματος «εἰς λόγον ἀληθείας» (**Π**).

Τόπος ἐν ᾧ γίνεται ἡ χρίσις κατὰ μὲν τὸν Π ὁρίζεται ὁ κυρίως ναός, διότι μετὰ τὸ βάπτισμα «ποιεῖ ὁ ἱερεὺς εἴσοδον κύκλῳ τοῦ ἄμβωνος μετὰ τοῦ βαπτιζομένου καὶ ἀναδόχου... Εἶτα χρίει ὁ ἱερεὺς τῷ μύρῳ τὸν βαπτισθέντα». Ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι ἐπακολουθεῖ καὶ διάταξις, καθ᾽ ἣν μετὰ τὴν χρίσιν «καὶ *εἰσέρχεται* ὁ ἱερεὺς μετὰ τῶν νεοφωτίστων καὶ γίνεται ἡ ἀκολουθία τῆς θείας λειτουργίας». Ἴσως ἡ διάταξις αὕτη διαφωτίζεται ὑπὸ τῶν διατάξεων τοῦ α̃, καθ᾽ ἅς μετὰ τὸ βάπτισμα «ποιεῖ ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ ἀναδόχου καὶ τοῦ νεοφωτίστου κύκλωθεν εἴσοδον», μεθ᾽ ὃ ὁ ἱερεὺς εἰσάγει τὸν παῖδα «ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου», παραδίδει δ᾽ εἶτα αὐτὸν εἰς τὸν ἀνάδοχον καὶ τότε χρίει αὐτόν. Οὕτω τὸ «εἰσέρχεται» τοῦ κώδικος **Π** ἐπαγόμενον μετὰ τὸ ποιεῖ ὁ ἱερεὺς *εἴσοδον*, ὑποδηλοῖ δύο εἰσόδους μετὰ τοῦ νεοφωτίστου, μίαν εἰς τὸν κυρίως ναὸν καὶ ἑτέραν εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα. Ἡ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα εἴσοδος τοῦ λειτουργοῦ μετὰ τῶν νεοφωτίστων μαρτυρεῖται ρητῶς ὑπὸ τοῦ Σ_5. Εἰς ταῦτα φαίνεται συμφωνῶν καὶ ὁ Βησσαριανός. Κατ᾽ αὐτὸν ὁ ἀρχιερεὺς μετὰ τὸ βάπτισμα «ἀποδύεται τὴν στολὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ βάλλει τὰ τῆς λειτουργίας καὶ *ὑπάγει εἰς τὸν ἅγιον Πέτρον*». Πρώτη εἴσοδος εἰς τὸν κυρίως ναόν, ὅπου καὶ παρέχεται τὸ ἅγιον χρίσμα. Μετὰ τοῦτο λαμβάνει χώραν δευτέρα εἴσοδος («εἰσέρχεται μετὰ τῶν νεοφωτίστων

εἰς εἴσοδον καὶ τελεῖ ἀκολούθως τὴν θείαν λειτουργίαν»). Ἡ εἴσοδος αὕτη, ὡς δύναταί τις πιθανῶς νὰ συναγάγῃ, ἐγίνετο τῶν νεοφωτίστων ἀκολουθούντων τὸν λειτουργὸν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα καὶ καταλαμβανόντων ἐκεῖ θέσιν. Ὅταν ὅμως ἐγίνετο ἡ βάπτισις ἐν τῷ μικρῷ φωτιστηρίῳ ἡ χρίσις ἐγίνετο ἐν τῷ ἀποδυτῷ. Κατὰ τοῖς ***Η*** Q ἡ χρίσις ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐγίνετο εἰς τὸ ἀποδυτὸν «καὶ μετὰ τοῦτο συμψάλλων τοῖς ὀρφανοῖς τὸ Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν εἰσέρχεται μετὰ τῶν νεοφωτίστων εἰς τὴν εἴσοδον καὶ τελειοῖ ἀκολούθως τὴν θείαν λειτουργίαν (***Η*** L *Ξ*). Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Βαρβερινὸς ὁρίζει δὶς νὰ ψάλληται τὸ Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν... Τὸ πρῶτον μὲν κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας ἔξοδον, τὸ δεύτερον δὲ μετὰ τὴν χρίσιν, ὅτε τ. ἔ. ἐγίνετο ἡ εἴσοδος τῶν νεοφωτίστων ἀπὸ τοῦ βαπτιστηρίου εἰς τὸν ναόν. Ὁ δὲ Βοδληϊανὸς ὁρίζει μετὰ τὴν χρίσιν: «εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ νεοφωτίστου εἰς τὴν εἴσοδον. Καὶ τελεῖται ἀκολούθως πᾶσα ἡ θεία λειτουργία. Καὶ εἰς τὰ ἅγια εἰσπορευόμενα τοῦ χερουβικοῦ ψαλλομένου ὀψικεύει καὶ αὐτὸς καὶ κοινωνεῖ».

Ἡ ἐν πομπῇ εἴσοδος τῶν νεοφωτίστων εἰς τὸν ναὸν καὶ ἰδίᾳ ἡ κατάληψις ὑπ' αὐτῶν θέσεως πρὸ τοῦ μεγάλου βήματος μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου[1].

Τὰ κατὰ τὰς εἰσόδους τῶν νεοφωτίστων ἐκ τοῦ βαπτιστηρίου εἰς τὸν ναὸν ἀποσαφοῦνται ἐπαρκῶς καὶ ἐκ διατάξεως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 132 παλαιοῦ (ΙΧ—Χ αἰῶνος) Τυπικοῦ τῆς Πάτμου, δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Δμητριέβσκη καὶ ὁρίζοντος εἰς τὴν ἑσπέραν τοῦ Μ. Σαββάτου μετὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ἑσπερινοῦ: «καὶ μετὰ τὸ πρῶτον ἀνάγνωσμα εὐθὺς ἀπέρχεται ὁ πατριάρχης εἰς τὸν βαπτιστὴν καὶ βαπτίζει.... Ἀνάγνωσμα ϛ'. τῆς Ἐξόδου Ἐξάραντες οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐν Σοκχώθ. Καὶ εὐθὺς ὁ ψάλτης ἀντὶ προκειμένου, ὅταν εἴπῃ ὁ διάκονος Σοφία ἐκεῖνος λέγει ᾠδὴ τῆς Ἐξόδου καὶ ἀνέρχεται εὐθύς· Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται· καὶ πληροῖ τὴν ᾠδὴν ὅλην ἐν τῷ ἄμβωνι, κατὰ στίχον δεχομένου τοῦ λαοῦ ἀπὸ ἐνάρξεως τοῦ α'. στίχου...... Καὶ ἐὰν συμβῇ παρατεῖναι τὸν πατριάρχην εἰς τὸ βαπτίζειν ἀπὸ ζ' ἀναγνώσματος, εὐθέως ἀναγινώσκεται ὁ Δανιὴλ καὶ μετὰ τοῦτο Εὐλογεῖτε. Εἰ δὲ ὡς προείρηται παρατείνει ὁ πατριάρχης βαπτίζων ἀναγινώσκεται οὕτως· ἀνάγνωσμα η'... Ἀνάγνωσμα ι'... Ἀνάγνωσμα ια'.... (ὅλα τὰ ἀναγνώσματα)... Καὶ λοιπὸν στιχολογεῖ κατὰ στίχον ἕως τὸ Εὐλογοῦμεν Πατέρα Υἱὸν... καὶ μόνον ἕως οὗ εἰσέλθῃ ὁ πατριάρχης εἰς τὴν εἴσοδον μετὰ τῶν νεοφωτίστων. Τοῦτο δὲ ψάλλοντες κατέρχονται οἱ ἱερεῖς ἐκ τοῦ συνθρόνου καὶ ἀλλάσσουσι στιχάρια ἄσπρα, τοῦ δὲ πατριάρχου χρίοντος τῷ μύρῳ τοὺς νεοφωτίστους, ὁ πρῶτος πριμικήριος τῶν ψαλτῶν λέγει· Ὅσοι

1. «Ἡ στάσις ἣν αὐτίκα στήσῃ μετὰ τὸ βάπτισμα πρὸ τοῦ μεγάλου βήματος, τῆς ἐκεῖθεν δόξης ἐστὶ προχάραγμα... Αἱ λαμπάδες, ἅσπερ ἀνάψεις τῆς ἐκεῖθεν φωταγωγίας μυστήριον» (Γρηγ. Θεολ. ἔνθ' ἀν.).

εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε.. στιχ. ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν εὐπρέπειαν Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Ἀλληλούϊα. καὶ κατὰ στίχον ἕως οὗ πληρωθῇ ὁ ψαλμὸς λέγει· Χριστὸν ἐνεδύσασθε, ἀλληλούϊα. Καὶ ὅταν κινήσῃ ὁ πατριάρχης μετὰ τῶν νεοφωτίστων τοῦ εἰσελθεῖν τὴν εἴσοδον, ὁ β'. πριμικήριος τῶν ψαλτῶν, ἄρχεται ἔμπροσθεν αὐτῶν ψαλμὸς ἦχος βαρὺς καὶ λέγει· Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι. Στιχ. Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται. Ὅτε δὲ ἔλθῃ εἰς τοὺς μέσους πυλῶνας, ὁ μὲν πατριάρχης γονυκλιτεῖ καὶ οὕτως εἰσέρχεται. Ὁ δὲ ψάλτης λέγει στίχον Εἶπα ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ. Καὶ ὅτε φθάσωσι πλησίον τοῦ ἄμβωνος, κατέρχεται ὁ ἐν τῷ ἄμβωνι ψάλτης καὶ ὁ ψάλλων τὸ Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, ἀποδύεται τὸ φελώνιον αὐτοῦ καὶ ἀνέρχεται εἰς τὸν ἄμβωνα αὐτοῦ ἐφεξῆς τὸν ψαλμόν, ἕως οὗ δώσῃ αὐτῷ ὁ διάκονος ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ μετὰ τὸ εἰσελθεῖν τὸν πατριάρχην εἰς τὸ ἱερατεῖον δίδει εὐλογίαν τῷ ψάλτῃ καὶ λέγει περισσὴν καὶ κατέρχεται».

Συνέχεια ὅτι ἅγιος εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε. Ἀπόστολος κ.λ.π. [1].

Πάντως ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν κωδίκων συνάγεται, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀκολουθίας τοῦ βαπτίσματος, ἀφ' οὗ ἐψάλλετο τὸ Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, ἐπισυνήπτετο ἡ θεία λειτουργία, γινομένης τότε τῆς μικρᾶς εἰσό-

---

1. Μεταγενέστερον τὸ Τυπικὸν τῆ Εὐεργέτιδος (ὑπ' ἀριθ. 788 χειρογρ. μεμβρ. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθ. ἀναγόμενον περὶ τὸν ΙΒ' αἰῶνα) περισώζει λείψανα τῆς ὡς ἄνω τελετῆς, ἅτε πρὸ πολλοῦ ἐκλιπούσης τῆς τάξεως τῶν κατὰ τὸ Μ. Σάββατον φωτιζομένων. Μετὰ τὸ πέρας δηλαδὴ τῆς ἐπακολουθούσης εἰς τὰ Ἀναγνώσματα τοῦ ἑσπερινοῦ τοῦ Μ. Σαββάτου ὀγδόης ᾠδῆς γίνεται νέα εἴσοδος, δευτέρα αὕτη, τῶν ἱερέων, οἵτινες ἀλλάσσουν καὶ κατέρχονται εἰς τὴν βασιλικὴν πύλην: «Καὶ εὐθέως εἷς τῶν διακόνων σταθεὶς ἔμπροσθεν πάντων ψάλλειν ἄρχεται προκείμενον ἦχος βαρὺς Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν· Ὁ λαὸς τὸν αὐτὸν στίχον. Καὶ διαβάντων πάντων αὐτῶν μικρὸν ἀπὸ τῶν βασιλικῶν πυλῶν· ἵσταται ὁ διάκονος ὁ ψαλλόμενος τῆς ἐκκλησίας καὶ λέγει· στιχ. β'. Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται. Καὶ ὁ λαὸς τὸν πρῶτον στίχον. Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν. Καὶ πάλιν μεταβάντες ἔρχονται πλησιέστερον τοῦ βήματος, ἔμπροσθεν μὲν αὐτοῦ τοῦ διακόνου τοῦ ψάλλοντος προπορευομένων τῶν βασταζόντων τὰ μανουάλια, ὄπισθεν δὲ αὐτῶν ὁ πᾶς κλῆρος ἱερέων καὶ διακόνων καὶ λέγει τὸν στίχον τοῦτον. Εἶπα ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ. Καὶ ὁ λαὸς τὸν α' στίχον. Εἶτα φθάσαντες εἰς τὰ ἅγια θυρία καὶ ἀνοίξαντες αὐτά, εἰσέρχονται οἱ τὰς λαμπάδας κατέχοντες ἔνδον, ὁ δὲ ψάλλων διάκονος σταθεὶς ἐν μέσῳ τῶν ἁγίων θυρίων ψάλλει τὸν πρῶτον στίχον· Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι. Ὁ λαός· καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν. Καὶ οὕτω πᾶς ὁ κλῆρος εἰσέρχεται ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ. Καὶ πάλιν ὁ διάκονος λέγει· ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι. Εὐθὺς ὁ διάκονος συναπτὴν μεγάλην. Ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τοῦ Τρισαγίου...».

Τὰ αὐτὰ καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 Τυπικὸν τῆς Κρυπτοφέρρης ἀναγόμενον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ'. αἰῶνος (ἴδε Δμητριέβσκη Τυπικὸν Ι σελ. 910—911), συναφῆ δὲ καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 2516 κῶδιξ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μ. Σαββάτου.

δου τοῦ λειτουργοῦ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα καὶ ἐπακολουθούντων τῶν ἀναγνωσμάτων. Ἐντεῦθεν καὶ παρ' ἅπασι σχεδὸν τοῖς χειρογράφοις ἐλλείπουσι ἀπὸ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Βαπτίσματος ἀναγνώσματα, ἅτε ἀνήκοντα ταῦτα εἰς τὴν τάξιν τῆς ἐπισυναπτομένης θείας λειτουργίας. Ἐπὶ πλέον ἐκ πλείστων κωδίκων ἐμφαίνεται, ὅτι ὁ νεοφώτιστος μετέχει καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας μετὰ τὴν λῆψιν τοῦ χρίσματος. Οὕτω ὁ **Ψ** μετὰ τὰς εὐχὰς τῆς κουρᾶς, περὶ ὧν κατωτέρω, διατάσσει: «Καὶ εἰσοδεύει μετὰ τοῦ ἀναδόχου καὶ τοῦ παιδὸς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ... Καὶ μεταδίδωσιν αὐτῷ τῶν ἁγίων μυστηρίων». Ὡσαύτως καὶ οἱ ***Κ Δ Μ***. Οὕτω ἐπισυνάγοντες εἰς ἓν τὰς ἀπὸ τῶν διαφόρων κωδίκων ἐνδείξεις δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ νεοφώτιστοι λαμβάνοντες τὸ χρίσμα ἐν τῷ ἀποδυτῷ, καὶ ἐνδεδυμένοι λευκοὺς χιτῶνας ἢ «ἐμφωτείους ἐσθῆτας», φέροντες δ' ἐν χερσὶ λαμπάδας ἀνημμένας εἰσήγοντο ἐν πομπῇ ἐν τῷ κυρίῳ ναῷ καὶ ἀκολουθοῦντες τὸν τὴν μικρὰν εἴσοδον τῆς λειτουργίας ἐπιτελοῦντα λειτουργὸν τὸν συνοδεύοντα, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, καὶ τὰς ἁγίας Γραφὰς ἐκκομιζομένας ἐκ τοῦ σκευοφυλακίου, πιθανώτατα εἰσήρχοντο καὶ αὐτοὶ ἐντὸς τοῦ ἱ. βήματος, ἢ τουλάχιστον κατελάμβανον θέσιν πρὸ τῶν βημοθύρων καὶ ἐπὶ τῆς σολέας, παρακολουθοῦντες δ' ἐκεῖθεν τὴν τελεσιουργίαν τῆς Εὐχαριστίας, ἐγίνοντο ἐν τέλει δεκτοὶ καὶ εἰς τὴν θείαν κοινωνίαν. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἔχομεν ρητὴν τὴν μαρτυρίαν τῶν τε συγγραφῶν τῶν ἀποδιδομένων εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην [1] καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως τοῦ Ἱππολύτου [2] καὶ τῶν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ φερομένων κανόνων [3]. Κατ' αὐτοὺς μάλιστα ἐν συνεχείᾳ τῆς θείας κοινωνίας παρείχετο ὑπὸ τῶν λειτουργῶν εἰς τοὺς νεοφωτίστους ποτήριον μέλιτος καὶ γάλακτος «εἰς ἀνάμνησιν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος καὶ τῆς

---

1. Τὸν νεοφώτιστον ἐνδεδυμένον ἐσθῆτας φωτοειδεῖς ὡδήγουν εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὅστις «τῷ θεουργικωτάτῳ μύρῳ τὸν ἄνδρα σφραγισάμενος μέτοχον *ἀποφαίνει λοιπὸν τῆς ἱεροτελεστικωτάτης εὐχαριστίας»* (Διον. Ἀρεοπ. ἔνθ' ἀν. Β, 7).

2. XXIII 5 καὶ ἑξῆς. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι κατὰ τὴν κοινωνίαν τῶν νεοφωτίστων ὁ ἐπίσκοπος πρῶτον ὅταν «κλᾷ τὸν ἄρτον διανέμων εἰς ἕκαστον τεμάχιόν τι λέγει «Ὁ ἐξ οὐρανοῦ ἄρτος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Καὶ ὁ λαμβάνων λεγέτω Ἀμήν. Καὶ οἱ πρεσβύτεροι—ἀλλ' ἐὰν δὲν ὑπάρχωσιν ἀρκετοί, καὶ οἱ διάκονοι—θὰ κρατῶσι τὰ ποτήρια καὶ ἵσταται εὐτάκτως καὶ μετ' εὐλαβείας πρῶτος ὁ κρατῶν τὸ ὕδωρ, δεύτερος ὁ κρατῶν τὸ μέλι, τρίτος ὁ κρατῶν τὸν οἶνον. Καὶ οἱ μετέχοντες γεύονται ἐξ ἑκάστου ποτηρίου τρίς, καὶ ὁ παρέχων τοῦτο λέγει: Εἰς τὸν Θεὸν Πατέρα τὸν Παντοδύναμον καὶ ὁ λαμβάνων λεγέτω Ἀμήν. Καὶ εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ λεγέτω Ἀμήν· καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα τὸ ἐν τῇ ἁγίᾳ Ἐκκλησίᾳ Ἀμήν.

3. Κανὼν 19 § 142—143 καὶ 146—147. Καὶ κατὰ τὸν ἀμβροσιανὸν τύπον οἱ νεοφώτιστοι περιβεβλημένοι ἱμάτια λευκὰ (de Mysteriis VII 34) εἰσήρχοντο εἰς τὸν ναὸν «inter lumina neophytorum splendida, inter candidatos regni coelestis» (Ambr. de lapsu virginis 19 Migne P. L. 16, 372).

ἡδύτητος τῶν ἀγαθῶν, ἅτινά εἰσι σπονδὴ τούτου, ὅστις δὲν ἐπανέρχεται εἰς τὴν πικρίαν, οὔτε ἀπόλλυται» [1].

Ἀξιοσημείωτον τυγχάνει ὡς πρὸς τὴν θείαν κοινωνίαν, ὅτι κατὰ ρητὴν μαρτυρίαν τῶν κανόνων τοῦ Ἱππολύτου [2] «ὁ ἐπίσκοπος κοινωνεῖ τὸν λαὸν *ἱστάμενος παρὰ τὴν τράπεζαν*». Ὑπαινίσσεται δηλαδή, ὅτι οἱ κοινωνοῦντες εἰσερχόμενοι εἰς τὸ ἅγιον βῆμα προσήγγιζον εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἐκεῖ παρὰ τοῦ ἱσταμένου παρὰ τῇ τραπέζῃ ἐπισκόπου ἐλάμβανον τὸ Σῶμα τοῦ Κυρίου. Ἡ κατὰ τὸ αἰγυπτιακὸν τυπικὸν πρόσοδος αὕτη τῶν κοινωνούντων πιστῶν, ἀδιακρίτως φύλου, εἰς τὸ θυσιαστήριον, ὑποδηλοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ κανόνος Β′ Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἐν τῷ ὁποίῳ γινομένου λόγου περὶ τῶν «ἐν ἀφέδρῳ γυναικῶν», ἀποτρέπονται αὗται «τῇ τραπέζῃ τῇ ἁγίᾳ προσελθεῖν» διότι «εἰς τὰ ἅγια καὶ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων ὁ μὴ πάντη καθαρὸς καὶ ψυχῇ καὶ σώματι προσιέναι κωλυθήσεται». Κατὰ τὴν εὔλογον δὲ παρατήρησιν τοῦ ἑρμηνεύοντος τὸν κανόνα Βαλσαμῶνος «ὡς ἔοικε, τὸ παλαιὸν εἰσήρχοντο γυναῖκες εἰς τὸ θυσιαστήριον καὶ ἀπὸ τῆς ἁγίας τραπέζης μετελάμβανον· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου μέμνηται ὁ κανών» [3].

Τῇ τελετῇ τοῦ βαπτίσματος συνάπτονται σήμερον εὐθὺς καὶ αἱ ἀκολουθίαι τῆς ἀπολούσεως καὶ τῆς τριχοκουρίας, αἵτινες ὅμως κατὰ τὴν παλαιοτέραν πρᾶξιν, τὴν καὶ ὑπὸ πλείστων κωδίκων μαρτυρουμένην, ἦσαν τελεταὶ αὐτοτελεῖς, κεχωρισμένως τοῦ βαπτίσματος καὶ ἐν ἰδίαις ἡμέραις τελούμεναι. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν τελετὴν τῆς ἀπολούσεως ρητῶς οἱ κώδικες ***Η Σ Δ Ψ*** Ω ***Ο*** σ_5 καὶ ὁ Βησσαριανὸς ὁρίζουσιν, ὅτι τελεῖται τῇ η′ ἡμέρᾳ ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἢ ὡς ὁ $\boldsymbol{\Sigma}_7$ σημειοῖ «μετὰ τὰς ἑπτὰ ἡμέρας τῆς βαπτίσεως». Εἰς τὴν τελετὴν ταύτην ἤγαγεν ἡ πρόνοια ἡ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ληφθεῖσα ἐνωρίς, ἵνα οἱ ἀπὸ τοῦ εἰδωλολατρικοῦ βίου εἰς τὴν νέαν ἐν Χριστῷ ζωὴν μεταστάντες διὰ τοῦ βαπτίσματος συναισθανθῶσιν ὡς οἷόν τε βαθύτερον τὴν σημειωθεῖσαν ἐν αὐτοῖς ἀλλαγὴν τοῦ βίου, ἀντιληφθῶσιν ὡς οἷόν τε πληρέστερον τὴν ἁγιότητα τῶν ἐπ᾿ αὐτῶν τελεσθέντων μυστη-

---

1. Κανὼν 19 § 148. Κατὰ τὴν Ἀποστ. Παράδοσιν, ὡς ἐσημειώσαμεν, προσεφέροντο τρία ποτήρια ὕδατος, μέλιτος καὶ οἴνου. Πιθανῶς καὶ εἰς τὰ Μεδιόλανα παρείχετο εἰς τοὺς νεοφωτίστους τὸ κρᾶμα τοῦτο τὸ ἐκ γάλακτος καὶ μέλιτος, καὶ τοῦτο φαίνεται ὑπαινιττόμενος ὁ Ἀμβρόσιος λέγων: «Ibi manducabis panem qui confirmat cor hominis; mel gustabis quo tuorum dulcescat meatus faucium; vinum bibes cum lacte, hoc est cum splendore et sinceritate» (De Cain I, v, 19 Migne P. L. 14, 326). Δὲν εἶνε ἐν τούτοις βέβαιον, ἂν ὁ Ἀμβρόσιος δὲν δανείζεται τὴν ἀλληγορίαν ταύτην ἐξ ἑλληνικῆς πηγῆς. Καὶ τὴν ἀβεβαιότητα ταύτην ἐπιτείνει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ de Sacramentis δὲν μνημονεύει τοιαύτης τινὸς συνηθείας, ἀλλὰ μᾶλλον φαίνεται ἀποκλείων αὐτὴν (V, III, 17 Migne P. L. 16, 499).

2. Κανὼν 19 § 143.

3. Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα Ἱ. Κανόνων τόμ. 4 σελ. 7–9.

ρίων καὶ ἐνισχυθῶσιν ὡς οἷόν τε περισσότερον εἰς τὴν ἐνώπιον αὐτῶν διανοιχθεῖσαν νέαν ὁδόν. Πρὸς τοῦτο παιδαγωγικώτατα ὁλόκληρος ἡ ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἑβδομὰς διεκρίθη ὡς περίοδος, καθ᾿ ἣν οἱ νεοφώτιστοι ἐκαλοῦντο ἐξόχως τόσον εἰς τὸ νὰ ἐκδιδαχθῶσι τὰ μυστήρια τῆς νέας πίστεως— καὶ κατὰ τὴν ἑβδομάδα αὐτὴν ἐξεφωνήθησαν ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου εἰς τοὺς νεοφωτίστους αἱ μυσταγωγικαὶ κατηχήσεις—ὅσον καὶ διὰ νὰ τραφῶσι πνευματικῶς προσερχόμενοι εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν καθ᾿ ἑκάστην [1]. Ἐντεῦθεν ὁ μὲν ξς´ κανὼν τῆς Ἕκτης Οἰκ. συνόδου ὁρίζει καθ᾿ ἑκάστην κατὰ τὴν Διακαινήσιμον ἑβδομάδα νὰ τελῆται λειτουργία καὶ νὰ κοινωνῶσιν οἱ πιστοί, οἱ δὲ κώδικες *ΞΠ* ὁρίζουσιν, ὅτι ἡ τελετὴ τῆς ἀπολούσεως γίνεται «μετὰ τὸ λαβεῖν» τὸν νεοφώτιστον «τὰς τεταγμένας λειτουργίας καὶ κοινωνίας». Ἑπόμενον δὲ ἦτο, ἐφ᾿ ὅσον ἔφερεν εἰσέτι τὰ ἴχνη τοῦ τε καθηγιασμένου ὕδατος καὶ τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ ἁγίου μύρου ἐπιτεθειμένα ἐπί τε τοῦ σώματος καὶ τοῦ κατὰ τὸ βάπτισμα ἐπιτεθέντος χιτῶνος, νὰ ἐπιστηθῇ ἡ προσοχή, ἵνα μὴ ἀνευλαβῶς καὶ ἀδιαφόρως πρὸς τὴν καθηγιασμένην ὕλην τῶν μυστηρίων τούτων διάκειται, τοῦθ᾿ ὅπερ ἠδύνατο ὀλεθρίως νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ ὅλου ἐφεξῆς βίου αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν, καθ᾿ ἃ ἤδη αὐτὸς ὁ Τερτυλιανὸς μαρτυρεῖ, οἱ νεοφώτιστοι ἀπεῖχον καθ᾿ ὅλην τὴν ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἑβδομάδα ἀπὸ τοῦ καθημερινοῦ λουτροῦ [2], τὴν τοσοῦτον δὲ πρωΐμως κρατήσασαν πρᾶξιν διερμηνεύων καὶ ὁ **α** εἰς ἰδίαν διάταξιν ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ ἱερέως ἵνα παραγγείλῃ «εἰς τὴν μαῖαν σὺν τῇ μητρὶ τοῦ νεοφωτίστου ἵνα μὴ κολυμβήσωσι τὸν νεοφώτιστον ἢ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ νίψωσιν ἕως ἡμερῶν ζ´, τῇ δὲ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ πλυνάτωσαν καὶ λουσάτωσαν αὐτὸν καὶ τὰ ἀπολούσματα τούτου χύνουσιν ἐν τόπῳ ὅπου οὐδεὶς βαδίζει ἐκεῖσε ἢ εἰς ποταμόν».

Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωρίζομεν, ὅτι οἱ κατὰ Πάσχα λαμβάνοντες τὸ βάπτισμα διετήρουν τὴν λευκὴν ἀμφίεσιν αὐτῶν καθ᾿ ὅλην τὴν Διακαινήσιμον ἑβδομάδα, τῆς λευχείμονος ταύτης καὶ λαμπροφόρου ἀμφιέσεως οὔσης, κατὰ τὸν μοναχὸν Ἰώβιον, συμβόλου τῆς τῶν ἀγγέλων λαμπρότητος, τὸ καθαρὸν ἐκείνοις τοῦ νοῦ καὶ ἀμιγὲς τῆς ὕλης καὶ τῶν παθῶν διατυπούσης» [3]. Ἡ ἐν τῷ βαπτίσματι δὲ ληφθεῖσα λευκὴ αὕτη ἀμφίεσις ἀπετίθετο τὴν Κυριακὴν τοῦ Ἀντίπασχα ἢ τοῦ Θωμᾶ.

Ἐντεῦθεν ἐν μὲν τῇ Δύσει ὁλόκληρος ἡ διακαινήσιμος ἑβδομὰς ἐκρά-

1. Καὶ κατὰ τὸν Ἀμβροσιανὸν τύπον κατὰ τὰς ἐπακολουθούσας εἰς τὸ βάπτισμα ὀκτὼ ἡμέρας ἐγένοντο μυσταγωγικαὶ διδασκαλίαι εἰς τοὺς νεοφωτίστους. Τὸ De mysteriis ἐν μέρει ἐσχηματίσθη ἐκ διδασκαλιῶν γενομένων μετὰ τὸ βάπτισμα (I, 2, Migne P. L. 16, 389). Ἐπὶ πλέον ἐτέλουν καθ᾿ ἑκάστην πρωΐαν τὴν θείαν λειτουργίαν «pro his qui baptizati sunt».

2. De bapt. 19.

3. Παρὰ τῇ Φωτίου Μυριοβίβλῳ.

τησε νὰ καλῆται ἑβδομὰς in albis ἢ ἑβδομὰς τῶν albati[1] ἢ ἁπλῶς alba (ἐν τῷ Γελασιανῷ εὐχολογίῳ), ἡ δὲ Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ Dies dominica post Albas (Wilson, The Gelasian sacramentary σελ. 337), ἐπειδὴ οἱ νεόφυτοι καὶ νεοφώτιστοι ἦσαν ἐνδεδυμένοι in albis καὶ μετὰ τῆς στολῆς αὐτῶν παρίσταντο εἰς τὰς τελετὰς καὶ λειτουργίας τῶν πιστῶν καθ' ὅλην ταύτην τὴν ἑβδομάδα[2]. ἐν δὲ τῇ 'Ανατολῇ συναφὴς ὀνομασία τυγχάνει ὁ ὅρος λαμπρά. 'Εκτὸς δὲ τῶν καθημερινῶν λειτουργιῶν τῶν τελουμένων καθ' ὅλην τὴν ἑβδομάδα ταύτην οὐ μόνον ἐν τῇ 'Ανατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Δύσει, καὶ ἄλλη τις τελετὴ εἰδικωτέρα ἐλάμβανε χώραν συνηθέστερον ἐν τῇ Δύσει. ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ 'Ανατολῇ, προορισμὸν ἔχουσα νὰ ἀναμιμνήσκῃ ζωηρότερον εἰς τοὺς νεοφύτους τὰς ἐκ τοῦ προσφάτως ὑπ' αὐτῶν ληφθέντος βαπτίσματος εὐεργεσίας. Οὕτω μετὰ τὸ πέρας τοῦ Λυχνικοῦ μετέβαινον ἐν πομπῇ καὶ λιτανείᾳ εἰς τὸ βαπτιστήριον, ὅπου ἀπηγγέλλετο εὐχὴ σχετικὴ πρὸς τὴν περίστασιν. 'Η τελετὴ αὕτη ἦτο ἐν ἰσχύϊ εἰς τὴν Ρώμην, εἰς τὸ Μιλᾶνον, ἀλλὰ καὶ εἴς τινας τῶν ἐν τῇ 'Ανατολῇ ἐκκλησιῶν. 'Εν τῷ γαλλικανικῷ ὅμως τύπῳ δὲν ὑπάρχει ἴχνος τι τῆς τελετῆς ταύτης. Οὕτω πολλὰ τῶν κατὰ τὸν ὄγδοον αἰῶνα συνταχθέντων Γελασιανῶν εὐχολογίων, καθὼς καὶ τὰ Γρηγοριανὰ τοιαῦτα περιέχουσι καθ' ὅλας τὰς ἡμέρας τῆς διακαινησίμου μέχρι καὶ τοῦ Σαββάτου δύο εὐχὰς ad Vesperum μετὰ τῆς ἐνδείξεως ὅτι ἐλάμβανον χώραν ἐν τῇ λιτανείᾳ δύο στάσεις μία ad sanctum Johannem (βασιλικὴ τοῦ Λατερανοῦ) καὶ ἑτέρα ad fontes (ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ τοῦ Λατερανοῦ). Τὴν Παρασκευὴν μετέβαινον in Hierusalem καὶ τὸ Σάββατον ad S. Mariam, κατέληγον ὅμως πάντοτε εἰς τὸ βαπτιστήριον. 'Η λιτανεία δ' αὕτη κατέλιπε τὰ ἴχνη αὐτῆς καὶ εἰς τὰ ἀντιφωνάρια τῆς τελετῆς, καθὼς καὶ εἰς τὰς Ordines Romani. Τὰ ἀμβροσιανὰ εὐχολόγια τοῦ Θ'. αἰῶνος ἐμπεριέχουσιν ὡσαύτως τὴν εὐχὴν ad fontes τοὐλάχιστον διὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα[3]. Καὶ κατὰ τὰς ἄλλας δὲ ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος τοῦ Πάσχα ἔχουσι τὴν εὐχήν, ἀλλ' ἄνευ τῆς σχετικῆς διατάξεως. 'Εκ τῆς Ordo δὲ τοῦ Beroldus, ἔνθα ἡ λιτανεία πρὸς τὸ βαπτιστήριον μνημονεύεται ὡς λαμβάνουσα χώραν ἐν τῷ ἑσπερινῷ οὐχὶ ὡς τελετὴ ἰδιάζουσα εἰς τὴν πασχάλιον ἑβδομάδα, καὶ ἀλλαχόθεν, συνάγεται, ὅτι τὸ ἔθος τῆς λιτανείας ταύτης, ἅπαξ ἐμφυτευθὲν εἰς τὸ Μιλᾶνον, κατέληξεν εἰς τὸ νὰ τελῆται ἡ λιτανεία αὐτὴ καθ' ἑκάστην εἰς τὰς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ, πάντως δὲ διετηρήθη ἄχρι τῆς σήμερον διὰ τὰς δύο ἑβδομάδας τὴν τοῦ Πάσχα καὶ τὴν τῆς Πεντηκοστῆς[4]. 'Ως πρὸς τὴν ἀνατολὴν θὰ εἴχομεν νὰ σημειώσωμεν τὰς ἐν τοῖς κώδιξι $\boldsymbol{HP\Sigma_1}$ σωζομένας εὐχάς, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη φέρει ἐπιγραφὴν «Εὐχὴ

---

1. Amalarius, De eccles. officiis l. I c. 32 Migne 105, 1058.
2. Ordo Rom. VII Migne P. L. 78, 1000.
3. Πρβλ. Εὐχολόγιον τῆς Μπεργκάμου ἔκδοσις Solesmes 1900 σελ. 70.
4. Πρβλ. De Puniet ἔνθ' ἀνωτ. στηλ. 3132—3133.

τῶν καταγύρων, γινομένη ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ», ἡ δ' ἑτέρα «εὐχὴ λεγομένη ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ μετὰ τὸ λυχνικὸν» (***P***) ἢ «Εὐχὴ λεγομένη ἐν τῷ μεγάλῳ βαπτιστηρίῳ μετὰ τὸ πέρας τοῦ λυχνικοῦ». Περὶ τῆς τελευταίας ταύτης εὐχῆς ὁ A. Baumstark (Liturgie comparée σελ. 45) φρονεῖ, ὅτι ἀναφέρεται εἰς τελετὴν λιτανείας ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ τυπικοῦ προελθοῦσαν δι' ἀντικαταστάσεως τοῦ Γολγοθᾶ, ἔνθα κατὰ τὴν Ἀκουϊτανὴν Αἰθερίαν ἐγίνετο λιτανεία ad crucem μετὰ τὸ λυχνικόν, διὰ τοῦ βαπτιστηρίου. Ὅτι ἐν τούτοις καὶ ἡ εὐχὴ αὕτη ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς τελετὴν διὰ τοὺς νεοφωτίστους γινομένην ἐμφαίνεται τοῦτο μὲν ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου τῆς εὐχῆς («ἵνα οἱ συμμορφωθέντες τῷ θανάτῳ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, διὰ τῆς κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ πολιτείας καὶ ἀποστροφῆς πάντων τῶν σαρκικῶν παθημάτων, κοινωνοὶ καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ καὶ τῆς αἰωνίου βασιλείας... γενώμεθα. Ὅτι σὺ εἶ ὁ φωτισμὸς ἡμῶν.... ὁ... ἐγκαινίσας ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν, τὴν δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος ἀναγέννησιν, Αὐτός, δέσποτα, τὴν ἐν αὐτῷ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι διδομένην ἡμῖν τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος χάριν...»)· τοῦτο δὲ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τῷ ***P*** αἱ ὡς ἄνω δύο εὐχαὶ ἐπακολουθοῦσι εἰς τὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «εὐχαὶ τῆς γονυκλισίας τῆς Πεντηκοστῆς» τάξιν τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ὁποίου σημειοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς: «Καὶ ἀπερχόμεθα εἰς τὸν ἅγιον Πέτρον καὶ εἰς τὸ μέγα βαπτιστήριον καὶ ποιοῦμεν τὰ κατάγυρα. Εἶτα γίνεται εἰς τὸ σκευοφυλάκιον ἡ διανομὴ τῶν κηρίων παρὰ τοῦ πατριάρχου καὶ ἐξερχόμεθα». Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ λιτανεία ἢ τὰ κατάγυρα, ἡ ἐξ ἀφορμῆς τῶν κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν βαπτισθέντων γινομένη, ὡρμᾶτο ἢ εἶχε πρώτην στάσιν τὸ σκευοφυλάκιον ἔνθα ἀνεγινώσκοντο αἱ δύο εὐχαὶ αἱ ἐπιγραφόμεναι «εὐχὴ τῶν καταγύρων» καὶ κατέληγεν εἰς τὸ βαπτιστήριον ἔνθα μετὰ τὰς δύο εὐχὰς ἐγίνετο καὶ ἡ ἀπόλυσις. Ἐὰν δὲ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ εὐχὴ τῶν καταγύρων, τοῦ σκευοφυλακίου, εἶνε ἀνεξάρτητος τῆς τοῦ βαπτιστηρίου, τότε ὡς πρὸς μὲν ἐκείνην ἰσχύει ἡ θεωρία τοῦ Baumstark, ὡς πρὸς δὲ τὴν τοῦ Βαπτιστηρίου τὰ διὰ τοὺς νεοφωτίστους κρατήσαντα (Ἴδε ταύτας ἐν Παραρτήματι κατὰ τὸν κώδικα ***H***).

Περὶ ἀποθέσεως τῶν ἐμφωτείων ἐσθήτων ὑπὸ τῶν κατὰ τὸ Πάσχα βαπτισθέντων κατὰ τὸ Σάββατον τοῦ Πάσχα μετὰ τὸν κατ' αὐτὸ ἑσπερινὸν γίνεται λόγος τόσον εἰς τὰ παλαιὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ρώμης, ὅσον καὶ εἰς τὰ λειτουργικὰ τοῦ ἀμβροσιανοῦ τύπου, καθὼς καὶ ἐν τοῖς τοῦ μοζαραβικοῦ, εἶτα δὲ καὶ γαλλικανικοῦ τύπου. Οὕτως ὁ Ἀλκουΐνος καὶ ἡ ρωμαϊκὴ Ordo τοῦ Hittorp[1], μνημονεύουσι ρητῶς, ὅτι τὸ Σάββατον μετὰ τὸ Πάσχα οἱ νεόφυτοι albis vestibus exuuntur. Ἐπὶ πλέον ἡ τελευταία αὕτη διάτα-

1. Hittorp, De officiis divinis Παρίσιοι 1610, στήλη 88. Πρβλ. καὶ De Puniet ἔνθ. ἀνωτ. στήλη 3135.

ξις ἐμπεριέχει καὶ εὐχὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Benedictio aquae ad Albas deponendas. Παρομοίαν εὐχὴν ἀνεῦρε καὶ ὁ Ebner[1] εἰς λειτουργικόν τι τῆς Βερόνης. Ἡ μνεία περὶ τῆς κατὰ τὴν ὀγδόην ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἡμέραν ἀποθέσεως τῶν ἐμφωτείων ἀπαντᾶται καὶ ἐνωρίτερον. Ὁ Αὐγουστίνος ὁμιλεῖ ἐπανειλημμένως περὶ τῶν Octavae infantium, καθ' ἣν αἱ κεφαλαὶ αὐτῶν ἀπεκαλύπτοντο καὶ περὶ τῶν octavarnm ὑμῶν qui baptizati estis[2]. Ὁ Καισάριος δὲ τῆς Ἀρελάτης ὁμιλεῖ περὶ τοῦ κλεισίματος τῆς πανηγύρεως τοῦ πάσχα δι' ἑορτῆς, καθ' ἣν οἱ νεόφυτοι ἀποθέτουν τὴν περιβολὴν αὐτῶν[3]. Καὶ ἐν τῷ εἰς τὰ νόθα συγγράμματα τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἀπαντῶντι Sermo in sabbato in Albis (Migne 28, 1086) ὃν ὁ Batiffol (Revue biblique 1900 τομ. 9 σελ. 335) ἀποδίδει εἰς τὸν Νεστόριον, εὕρηται φρᾶσίς τις ὑπονοοῦσα ἀρκούντως σαφῶς τὴν ἀπόθεσιν τῶν ἐμφωτείων ὑπὸ τῶν νεοφύτων. Ἐξ ἄλλου οἱ συγγραφεῖς τοῦ Θ' αἰῶνος ὁμιλοῦσι μὲν γενικῶς περὶ τῆς ἀποθέσεως τῶν ἐμφωτείων, δὲν μνημονεύουσιν ὅμως εὐλογίαν τινὰ τοῦ ὕδατος. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ἀμβροσιανὰ λειτουργικὰ βιβλία, ἔνθα ἀπαντᾶται συχνάκις ἡ διάταξις Sabbato Albis depositis ἢ ἡ Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ κατονομάζεται Dominica albis depositis. Ὁ Beroldus μόνον, κατὰ τὸν ΙΒ'. αἰῶνα εἰς τὴν Ordo αὐτοῦ λέγει, ὅτι «duo minores presbyteri de centeno numero debent discoperire capita puerorum stantes in valva ecclesiae S. Johannis dicentes: Benedicat vos Dominus de Sion, et videatis quae bona sunt Jerusalem omnibus diebus vitae vestrae[4]. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου μνημονεύεται εἰδικῶς, διότι ἐν αὐτῇ εὕρηται τὸ βαπτιστήριον. Ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μιλάνου, φρονεῖ ὁ de Puniet[5], εἰσήχθησαν αἱ ὀνομασίαι Dominica in Albis depositis καὶ Dominica post Albas καὶ Sabbatum in Albis καὶ εἰς τὰς Γαλλικανικὰς λειτουργίας. Τὸ δὲ παλαιὸν Missale Gallicanum διέσωσεν εὐχὴν κατὰ τὴν πρωϊνὴν λειτουργίαν (εἰς τὸ σημεῖον Super munera) κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου τοῦ Πάσχα ἀναγνωσκομένην, ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ τῶν νεοφύτων, τῶν «diem octavarum suarum spiritualium celebrantes, quo die eos sacro fonte bantismatis repasci jussisti[6]. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν παλαιὰν μοζαραβικὴν λειτουργίαν, τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ Ζ'. αἰῶνος, ἐτηρεῖτο ἔθος τι σχετιζόμενον πρὸς τὴν ἡμέραν καθ' ἣν οἱ albati ἀπέθετον τὴν ἐμφώτειον στολήν. Ὁ Ἰλδεφόνσος τοῦ Τολέδου ὁμιλεῖ διὰ δύο εὐχὰς ἢ εὐλογίας καὶ μίαν ὁμιλίαν αἵτινες

1. Quellen u. Forschungen di Missale Romanum 1896 σελ. 294.
2. Λόγος 376 P. L. 30, 1669 Πρβλ. καὶ λόγον 269 P. L. 38, 1198 καὶ 1201.
3. Λόγος 172 supplementi S. Augustini.
4. Beroldus ἔκδοσις Magistretti σελ. 118, 219.
5. Ἔνθ. ἀνωτ. στηλ. 3136—3137.
6. Migne P. L. 72 στηλ. 376.

ἔδει ν' ἀναγινώσκωνται die tertia post Pascha propter Albas tollendas [1]. Ἡ πρᾶξις αὕτη τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ ἐκκλησιῶν μαρτυρεῖται καὶ ἀλλαχόθεν [2], ἐκ τοῦ Ὀνωρίου τοῦ Autun δὲ πληροφορούμεθα, ὅτι albas in octava die lavant, quod quidam in tertia die agendum putant [3]. Ταῦτα ὡς πρὸς τὰ ἐν ταῖς κατὰ τὴν Δύσιν ἐκκλησίαις κρατοῦντα. Ὡς πρὸς δὲ τὰς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἐκκλησίας ὁ ἑορτασμὸς τῆς ἀποθέσεως τῶν ἐμφωτείων ἐγίνετο μεθ' ἱκανῆς πομπῆς καὶ ἐπισημότητος.

Ἂς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν κατὰ τὸ Βυζαντινὸν εὐχὴν τῆς ἀπολούσεως. Κατὰ τοὺς ὑπ' ὄψει ἡμῶν κώδικας ἡ τελετὴ αὕτη διεμορφώθη καὶ ἐξειλίχθη εἰς τὴν ἣν προσέλαβεν εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ Ιου αἰῶνος καὶ ἑξῆς ἧττον ἁπλῆν καὶ ἐπὶ μᾶλλον σύνθετον μορφήν. Πράγματι οἱ παλαιότεροι κώδικες Β **Σ** $\boldsymbol{\Sigma}_4$, ὁ τοῦ Φαλάκα καὶ μετ' αὐτῶν οἱ Γ Ι **Κ** **Ψ** ἃ μόνον τὴν πρώτην εὐχὴν τοῦ ἐντύπου εὐχολογίου περιέχουσι καὶ οὐδὲν ἕτερον ὡς ἀκολουθίαν τῆς ἀπολούσεως ἢ «εἰς τὸ ἀπόλουτρον» (Β.) Μίαν εὐχὴν (οὐχὶ τὴν τοῦ ἐντύπου) ἔχουσι καὶ οἱ $\boldsymbol{\Sigma}_2$ σ_5. Αἱ τρεῖς ὅμως τοῦ ἐντύπου εὐχολογίου εὐχαὶ ἀπαντῶσιν ἤδη ἀπὸ τοῦ Ι—ΙΑου αἰῶ. ἐν τῷ Βησσαριανῷ. Ἐν τούτοις οἱ κώδικες **Δ** Κ L **Μ** ἔχουσι μόνον τὰς δύο, γενικῶς δὲ οἱ φέροντες πλείονας εὐχὰς κώδικες δὲν εἶνε παλαιότεροι τοῦ ΙΑου αἰῶνος. Ἀξιοσημείωτον, ὅτι τὴν πρώτην εὐχήν, τὴν ὑπὸ τοῦ Βαρβερινοῦ μαρτυρουμένην, περιέχουσι πάντες σχεδὸν οἱ κώδικες.

Κατὰ Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης διὰ τῶν κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἀπολούσεως γινομένων ὁ ἱερεὺς κυρίως ἄρχεται τῆς ἀπολούσεως, τὴν ὁποίαν δέον νὰ συμπληρώσῃ μόνος ὁ βαπτισθεὶς (ἢ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἐὰν εἶνε βρέφος) ἐν χωριστῷ τόπῳ λουόμενος καὶ πλύνων τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ, προσέχων ἵνα τὸ ἐκ τῆς πλύσεως ταύτης ὕδωρ μὴ πέσῃ εἰς ἀκάθαρτον τόπον [4]. Πράγματι, ἐὰν ἄλλοι κώδικες ὁρίζωσιν ὅτι ὁ ἱερεὺς λαβὼν σπόγγον καινὸν ἐξ ὕδατος ἀποσπογγίζει τὸν νεοφώτιστον ποιῶν σταυροῦ τύπον εἰς τὰ μέλη τοῦ σώματος, ὅπου ἐπετέθη ἡ σφραγὶς τοῦ μύρου (**Η** **Ο** Q L **Δ**) ἢ πλύνει αὐτοῦ τὸ πρόσωπον (Γ $\boldsymbol{\Sigma}_6$) ἢ λαβὼν ὕδωρ μετὰ χεῖρας ἐπιχέει ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐκ τρίτου (**Δ**), ἄλλοι κώδικες ὑποδηλοῦσι πλήρη λοῦσιν τοῦ τε νεοφωτίστου καὶ τοῦ ἐμφωτείου αὐτοῦ χιτῶνος. Οὕτως ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Β. «εἰς τὸ ἀπόλουτρον» ὑπεμφαίνει πλῆρες λουτρόν. Κατὰ δὲ τοὺς κώδικας **Ξ** **Π** ὁ ἱερεὺς «βαλὼν οἶνον εἰς ἀγγεῖον ἀπονίπτει τὸν νεοφώτιστον μετὰ τῶν ἀμφίων αὐτοῦ». Κατὰ δὲ τὸν **Δ** «τὸ σινδόνιον πλύνεται καὶ τὸ ἀπόπλυμα κενοῦται εἰς τόπον ἄβατον». Καὶ τέλος κατὰ τὸν $\boldsymbol{\Pi}_9$ ὁ ἱερεὺς «ἐκδύει τὸν νεοφώτιστον τελείως καὶ καθίζει αὐτὸν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ καὶ λαβὼν ὕδωρ μὲ

---

1. De cognitione bapt. § 140—142 Migne P. L. 96, 170—171.
2. Πρβλ. De Puniet ἔνθ' ἀνωτ. στηλ. 3137—3138.
3. Gemma animae l. III Migne P. L. 172—673.
4. Ἔνθ' ἀνωτ. κεφ. ΞΗ Migne 155, 236.

τὰς χεῖρας αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς σφραγίζει αὐτὸν ἐν τῇ κεφαλῇ ἐκ γ' λέγων οὕτως Ἐβαπτίσθης ἡγιάσθης... *Καὶ λούει αὐτὸν ὅλον τὸ σῶμα, ὁμοίως καὶ οἱ ἀνάδοχοι*». Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης διατάξεως ἐμφαίνεται σαφῶς ὅτι ἡ ἐν τοῖς πλείοσι τῶν κωδίκων μαρτυρουμένη μερικὴ πλύσις ἢ ἀπόμαξις δι' ὑγροῦ σπόγγου ἀπετέλει τὴν ἔναρξιν τῆς πλήρους λούσεως τοῦ νεοφωτίστου, ἥτις συνεχίζετο καὶ συνετελεῖτο ὑπὸ τῶν ἀναδόχων. Παρὰ τοῖς Κόπταις ἡ τελετὴ συνοδεύεται καὶ δι' ὕμνων καὶ ἀναγνωσμάτων ἀποστολικοῦ καὶ εὐαγγελικοῦ, ὁ δὲ λειτουργὸς ἀπαγγέλλει τρεῖς βραχείας εὐχὰς καὶ μίαν εὐλογίαν ἐπακολουθουμένην ὑπὸ τῆς Κυριακῆς προσευχῆς, εἶτα δὲ δι' ὕδατος σφραγισθέντος διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ λούει τὸν νεόφυτον καὶ πλύνει τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ, καθ' ὃν χρόνον ὁ χορὸς ψάλλει χαρμόσυνα ψάλματα [1].

Οἱ Μαρωνῖται τὴν ἀπόλουσιν συντελοῦσιν ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ, ἔνθα πλύνονται τὰ ἐνδύματα τοῦ νεοφωτίστου ἀπαγγελλομένων δύο εὐχῶν [2], ἐξ ὧν ἡ πρώτη προῆλθεν ἐκ μεταφράσεως τῆς ἐν τῷ **σ**$_1$ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Εὐχὴ τῆς καταλύσεως τῶν ὑδάτων ἀπαντωμένης. Παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις διεσώθη ἡ τελετὴ ὑπὸ ἁπλουστέραν μορφήν. Κατ' αὐτὴν τ. ἔ. κατὰ τὴν ὀγδόην ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἡμέρας ὁ ἱερεὺς αἴρει τὸ διάδημα καὶ λέγει μίαν μόνον εὐχήν [3]. Συνθετωτέρα παρουσιάζεται ἡ τελετὴ παρὰ τοῖς Ἰακωβίταις, παρ' οἷς ἀπαγγέλλονται αἱ δύο πρῶται εὐχαὶ τοῦ ἑλληνορθοδόξου εὐχολογίου, μεθ' ἃς ἐπακολουθεῖ ἡ ἀποκάλυψις τῆς κεφαλῆς τοῦ νεοφωτίστου καὶ ἡ ὑπόλυσις τοῦ σαβάνου καὶ ἡ νίψις τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, ἐὰν πρόκειται περὶ νηπίου [4]. Ἐπακολουθεῖ εὐχή τις τρίτη, ἥτις προῆλθεν ἐκ μεταφράσεως τῆς ἐν τῷ ***Π***$_1$ «εὐχῆς *μετὰ* τὸ ἀπολοῦσαι νεοφώτιστον».

Ἡ τριχοκουρία κατὰ μὲν Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης [5] ἐγίνετο καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ εὐθὺς μετὰ τὸ χρίσμα. Οἱ κώδικες ὅμως τοποθετοῦσι τὰς εὐχὰς αὐτῆς μετὰ τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἀπολούσεως, χωρὶς νὰ σημειῶσι καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐλάμβανε χώραν αὕτη. Πάντως ἐκ τῆς τοιαύτης θέσεως, ἣν ἔχουσιν ἐν τῷ Εὐχολογίῳ αἱ εὐχαὶ αὗται, συνάγεται ὅτι αὕτη ἐγίνετο μετὰ τὴν ἀπόλουσιν, πιθανώτατα δὲ οὐχὶ καθ' ὡρισμένην ἐκ προτέρου ἡμέραν, ἀλλ' ὅταν ὁ βαπτισθεὶς ἐπρόκειτο διὰ πρώτην φορὰν μετὰ τὸ βάπτισμα νὰ καρῇ τὴν κεφαλήν. Ἡ πρώτη αὕτη κουρὰ προσελάμβανε μορφὴν τελετῆς ἐκκλησιαστικῆς, καθ' ἣν ὁ βαπτισθεὶς προσέφερεν ὡς ἀπαρχὴν [6] καὶ ὡς πρώτην θυσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος εἰς τὸν Θεὸν τὰς

1. Dezinger Ritus Orientalium τομ. I σελ. 213—214.
2. Αὐτόθι σελ. 359—360.
3. Αὐτόθι σελ. 390.
4. Αὐτόθι σελ. 327.
5. Ἔνθ' ἀνωτ. κεφ. ΞΖ.
6. Διὸ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ εὐχῇ λέγεται: «τὸν προσελθόντα δοῦλόν σου (τόνδε) ἀπαρχὴν ποιήσασθαι κείρασθαι τὴν κόμην...».

τρίχας τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, κειρόμενος ὑπὸ τοῦ λειτουργοῦ δίκην δούλου ἀνήκοντος εἰς τὸν Θεὸν καὶ μετὰ τῆς κόμης καὶ τὸ ὅλον σῶμα τῷ Θεῷ ἀφιερῶν καὶ θυσίαν προσφέρων. Ἐντεῦθεν κώδικές τινες ὁρίζουσιν αἱ τρίχες εἴτε νὰ τίθενται ὑπὸ τοῦ ἱερέως εἰς τὸν στύλον (βαστάγει;) τῆς ἁγίας τραπέζης (Δ) εἴτε νὰ συγκολλᾷ ταύτας ὁ ἀνάδοχος μετὰ κηροῦ εἰς τὰ ἁγιόστυλα (ὑπ' ἀριθ. 780 τοῦ Παντελεήμονος Ἄθω). Κατὰ δὲ τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης[1] αἱ τρίχες δὲν ἀπορρίπτονται ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ τίθενται εἰς ἱερόν τινα τόπον. Καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν ὁ ἀνάδοχος συγκεκολλημένας εἰς κηρὸν ρίπτει αὐτὰς εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος, ὅπερ θὰ κενωθῇ ἐν τῷ χωνευτηρίῳ[2]. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ κουρὰ αὕτη προσέλαβε τὸν χαρακτῆρα τῆς πρώτης θυσίας τοῦ σώματος τοῦ βαπτισθέντος εἰς τὸν Θεόν, ἑπόμενον ἦτο νὰ συμπαρίσταται κατ' αὐτὴν καὶ ὁ ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Θεοῦ ἀναδεξάμενος τὴν εὐθύνην τῆς χειραγωγίας τοῦ νεοφωτίστου εἰς τὴν χριστ. ζωὴν ἀνάδοχος. Καὶ εἶνε μὲν πιθανὸν ἐν τῇ Βυζαντινῇ αὐλῇ διὰ τοὺς φωτιζομένους πρίγκηπας νὰ ὡρίζοντο καὶ ἀνάδοχοι τῶν τριχῶν, ὅλως διακεκριμένοι τῶν ἐν τῷ βαπτίσματι τοιούτων, ὡς σημειοῖ ὁ I. Pargoire[3] παραπέμπων εἰς μαρτυρίαν τοῦ Περὶ τελετῶν τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς[4], καθ' ἣν ἐπὶ τῆς κουρᾶς τοῦ μετέπειτα Λέοντος ΣΤ'. ἀνάδοχοι τῶν τριχῶν ὡρίσθησαν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματοῦχοι τοῦ στρατοῦ τῶν δύο θεμάτων τῶν Ἀνατολικῶν καὶ τῶν Καππαδοκῶν. Ἀλλὰ ἐκ τῶν ἐν τῷ κράτει διὰ πολιτικοὺς λόγους συμβαινόντων ἐπὶ πριγκήπων, δι' οὓς κατεβάλλετο πᾶσα σπουδὴ καὶ φροντίς, ὅπως δημιουργηθῶσιν δεσμοὶ μετὰ πλειόνων ὡς οἷον τε προσώπων ἅτινα θὰ ἐχρησίμευον καὶ ὡς ἐρείσματα τοῦ θρόνου αὐτῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα καὶ περὶ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκ καθαρῶς θρησκευτικῶν ἐλατηρίων καθορισθέντων. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ τριχοκουρία καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη ἐγκλείει λόγον τινά, καθιστῶντα ἀπαραίτητον ἢ καὶ ἁπλῶς χρήσιμον τὴν κατ' αὐτὴν παρουσίαν ἀναδόχου. Τὸ ὅτι δὲ κατὰ τὴν κουρὰν μοναχοῦ ἢ ρασοφόρου παρίσταται ἀνάδοχος, ἐξηγεῖται πλήρως, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν παρίσταται ἁπλῶς, ἵνα περισυλλέξῃ τὰς ἐν τῇ κουρᾷ ἀποκοπτομένας τρίχας, ἀλλὰ κυρίως καὶ πρωτίστως ὡς ἀναδεχόμενος τὴν εὐθύνην τῆς καθοδηγήσεως καὶ ἐπιτηρήσεως τοῦ κειρομένου εἰς τὸν νέον βίον τῆς μοναχικῆς πολιτείας, εἰς τὸν ὁποῖον οὗτος διὰ τῆς κουρᾶς εἰσάγεται. Τὸ γεγονὸς δ' ἄλλως τε τὸ καὶ ὑπὸ τοῦ Pargoire σημειούμενον, ὅτι εἰς τὰ παλαιὰ λειτουργικὰ βιβλία ἀπαντᾷ καὶ εὐχὴ «εἰς πωγωνοκουρίαν» ἢ «εἰς τὸ κουρεῦσαι γένεια», χωρὶς νὰ γίνεται λόγος τις περὶ ἀναδόχου τριχῶν, πείθει περὶ τοῦ ὅτι τοιοῦτος ἀνάδοχος διὰ τὴν κου-

1. Αὐτόθ. Migne 155, 232.
2. *Κ. Καλλινίκου* μν. ἔργ. σελ. 504.
3. Ἄρθρον ἐν DACL τοῦ Cabrol τόμ. Α στήλη 1875.
4. Migne 112 στηλ. 1153—1157.

ρὰν διακρινόμενος τοῦ ἀναδόχου τοῦ ἐν τῷ βαπτίσματι δὲν ἐξεζητεῖτο. Ἡ φράσις δὲ τῆς εὐχῆς τοῦ Σιναϊτικοῦ κώδικος τοῦ ἀπὸ τοῦ ΙΑ'. αἰῶνος, ἣν ἐπικαλεῖται ὁ Pargoire, καθ' ἣν «τὸν.., ἀποκειρόμενον τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν ἢ τὸν πώγωνα σὺν τῷ πιστῷ σου δούλῳ αὐτοῦ ἀναδόχῳ πᾶσι τοῖς παρὰ σοῦ χαρίσμασι κατακόσμησον», δὲν δύναται νά χρησιμεύσῃ ὡς σοβαρὸν ἔρεισμα ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἀνάδοχος τῶν τριχῶν. Τοῦτο δὲ διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐλλείπει ρητὴ διάταξις ἐκζητοῦσα τὴν παρουσίαν ἀναδόχου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ὡς ἄνω εὐχὴ προῆλθε προδήλως ἐκ τῆς ἐπὶ κουρᾷ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς εὐχῆς, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς φράσεως «ἀποκειρόμενον τὴν ἑαυτοῦ κεφαλήν».

Ἀξιοσημείωτον τυγχάνει ὅτι τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν κωδίκων ἔχουσι πλείονας τῆς μιᾶς εὐχάς, πλὴν τῶν Σ Σ_4 οἵτινες ἔχουσι μόνον τὴν δευτέραν τοῦ ἐντύπου. Αὕτη εὕρηται πρώτη καὶ ἐν τῷ Βαρβερινῷ, ὅστις ὅμως ἐκτὸς αὐτῆς ἔχει καὶ ἑτέρας δύο, ἐξ ὧν ἡ τελευταία παρουσιάζει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν ἐπὶ κουρᾷ κληρικοῦ ἀναγινωσκομένην. Ἀρχαιοτέρα λοιπὸν εὐχὴ τυγχάνει ἡ δευτέρα, πλείονες ὅμως τῆς μιᾶς εὐχῆς ἀπαντῶνται καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς παλαιοτάτους κώδικας, οἷος ὁ Βαρβερινός. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐξηγεῖται ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ τριχοκουρία τῶν νεοφωτίστων καὶ δὴ τῶν νεοφωτίστων παίδων ἐκράτησεν ἐνωρίτατα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει, τοῦτο δὲ διότι ἐλήφθη λίαν σοφῶς πρόνοια, ὅπως ὑποκατασταθῇ παρόμοιον ἔθιμον κρατοῦν ἐν τῷ εἰδωλολατρικῷ κόσμῳ καὶ ἐκχριστιανισθῇ καὶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο πᾶν λείψανον τῆς εἰδωλολατρικῆς ζωῆς. Πράγματι δὲ οἱ Ἕλληνες συνείθιζον «καὶ ἀποκείρειν τῶν παίδων τὰς κορυφὰς καὶ τοὺς μαλλοὺς ἐᾶν καὶ τούτους μετὰ χρόνον ἀνατίθεσθαι δαίμονι» [1]. Ἰδίᾳ οἱ ἔφηβοι τὴν «θησηΐδα» εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἐθυσίαζον, ἐν ᾗ ἡμέρᾳ ἀπέλειπον τὴν παιδικὴν ἡλικίαν [2]. Τὸ ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρικῆς ζωῆς ἐρριζωμένον ἴσως βαθέως ἔθιμον τοῦτο ἐκχριστιανίζοντες οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιμένες υἱοθέτησαν τὴν τριχοκουρίαν προσδώσαντες βαθμηδὸν εἰς αὐτὴν καὶ τὴν ἔννοιαν, ἣν κατὰ τὴν Γραφὴν ἐνεῖχεν ἡ ὑπὸ τῶν Ναζιραίων κοπὴ τῆς κόμης. Ὡς σημεῖον τῆς εἰς Θεὸν ἀφιερώσεως αὐτῶν ἀφιεμένη ὑπὸ τῶν Ναζιραίων ἡ κόμη καὶ ὡς σύμβολον τοῦ ὅτι ἦσαν ἰδιοκτησία τοῦ Θεοῦ, «ᾗ ἂν ἡμέρᾳ πληρώσει ἡμέρας εὐχῆς αὐτοῦ *ξυρήσεται* ὁ ηὐγμένος παρὰ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου τὴν κεφαλὴν τῆς εὐχῆς αὐτοῦ καὶ ἐπιθήσει τὰς τρίχας ἐπὶ τὸ πῦρ» [3].

(Συνεχίζεται)

1. Μ. Ἀθανασ. (νόθα) Ἐρώτησ. 28, Migne 28, 720.
2. Κ. Καλλινίκου μν. ἔργ. σελ. 639.
3. Ἀριθμ. στ. 20 καὶ ἑξῆς.

Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΙΣΤΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΔΟΣΙΘΕΟΥ *

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

7. *Ἡ τρίτη ἔκδοσις τῆς Ὁμολογίας ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκδόσεων ἡ αὐθεντικωτέρα καὶ πληρεστέρα εἶναι ἀναντιρρήτως ἡ τρίτη, διότι πρῶτον μὲν εἶναι ἡ μόνη ἥτις ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, ἐπικουρουμένου καὶ ὑπ' ἄλλων Ὀρθοδόξων[1], ἐν

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 279.

1. Ἐν τέλει τοῦ «Ἐγχειριδίου» τούτου τοῦ Δοσιθέου σ. 93 σημειοῦται, ὅτι «ἐτυπώθη ἐν Μπουκουρεστίῳ τῆς Οὐγγροβλαχίας, ἀναλώμασι μὲν τοῦ πανεκλαμπροτάτου, εὐσεβεστάτου τε καὶ μεγαλοπρεπεστάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Μπασαράμπα Βοεβόδα, παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου πρώην Χουσίου κυρίου Μητροφάνους, ἐπιμελείᾳ δὲ καὶ διορθώσει τοῦ λογιωτάτου νοταρίου τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας κυρίου Μιχαὴλ Μακρῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, ἐν ἔτει σωτηρίῳ αχη' κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον». Ὥστε δὲν ἐτυπώθη τοῦτο ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου ἱδρυθέντι ἑλληνικῷ τυπογραφείῳ ἐν Ἰασίῳ, διότι, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, «θέλοντες νὰ τὰ βάλωμεν εἰς τὸν προγεγονότα παρ' ἡμῶν νέον τύπον, δὲν ἠδυνήθημεν καὶ ἀπὸ τὰς ἀκαταστασίας τοῦ καιροῦ καὶ ἀπὸ τὴν πτωχείαν μας» («Ἐγχειρίδιον» σ. ιβ'). Φαίνεται ὅτι τὸ ἐν τῷ τυπογραφείῳ τοῦ Βουκουρεστίου χρησιμοποιηθὲν χειρόγραφον τῆς Ὁμολογίας θὰ εἶχε γραφῆ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ Δοσιθέου ὑπό τινος ἀγνώστου ἡμῖν γραμματέως αὐτοῦ, παρακολουθήσαντος αὐτὸν εἰς τὰς μέχρι τοῦ 1693 περιοδείας του καὶ γράψαντος καί τινας σῳζομένας ἐπιστολὰς αὐτοῦ, ὡς καὶ ἕτερον σῳζόμενον χειρόγραφον τῆς «Νομικῆς Συναγωγῆς» αὐτοῦ μετὰ τὸ 65 φύλλον, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ ***Α. Π. Κεραμεύς***: «τὰ δὲ λοιπὰ φύλλα καλλιγράφος τις ἕτερος ἔγραψεν, ἐπιτηδεύσας γραφὴν καθαρὰν καὶ λίαν εὐανάγνωστον» (μν. ἔ. τ. IV, 3). Ὡς δὲ προκύπτει ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος, ὁ αὐτὸς ἀναμφιβόλως ἀντιγραφεὺς ἔγραψε μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας καὶ τὸ ἕτερον ὅμοιον ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ παρούσῃ ἐκδόσει χρησιμοποιούμενον ὑπ' ἀριθ. 258 χειρόγραφον τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Κων/πόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου (***Α. Π. Κεραμέως***, αὐτόθι σ. 232), τὸ ὁποῖον ἐπιθεωρήσας μετὰ πολλῆς προσοχῆς ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος καὶ ποιησάμενος ἐν τῇ ᾤᾳ αὐτοῦ διαφόρους ἰδιοχείρους διορθώσεις, συμπληρώσεις καὶ ἄλλας σημειώσεις κατέθεσεν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Κων/πόλει Ἁγιοταφιτικοῦ Μετοχίου, ἣν αὐτὸς ἵδρυσε καὶ ἐπλούτισεν. (Πρβλ. καὶ ***Χρυσ. Παπαδοπούλου***, μν. ἔ. σ. 130).

μέσῳ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ διὰ τοὺς Ὀρθοδόξους, ἐνῷ αἱ δύο προηγούμεναι ἐγένοντο ὑπὸ Λατίνων πρὸς ἰδίους κυρίως σκοποὺς μακρὰν τοῦ τόπου τῆς συγγραφῆς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο πᾶσαι αἱ ἑπόμεναι, ἔπειτα δὲ διότι ἐγένετο μετὰ δεκαοκταετίαν ὅλην ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς συντάξεως τῆς Ὁμολογίας ὑπὸ τοῦ ὡρίμου πλέον Δοσιθέου, δυνηθέντος κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν χρονικὸν διάστημα ν᾿ ἀναθεωρήσῃ, διορθώσῃ, βελτιώσῃ καὶ συμπληρώσῃ τὴν Ὁμολογίαν του, καὶ μάλιστα τοὺς δύο τελευταίους ὅρους αὐτῆς, ἐπὶ τῇ βάσει ὀρθοδόξων πηγῶν καὶ βοηθημάτων καὶ μακρὰν πάσης ἐπιδράσεως ἐκ μέρους τῶν Λατίνων, κατὰ τῶν ὁποίων, ὡς καὶ τῶν θεολογικῶν ἐπιδράσεων αὐτῶν, εἶχε τότε ἀποδυθῇ ὁ Πατριάρχης εἰς ἐπίσης σφοδρὸν ἀγῶνα, ὅμοιον πρὸς τὸν κατὰ τῶν Διαμαρτυρομένων πρὸ δύο περίπου δεκαετηρίδων διεξαχθέντα ὑπ᾿ αὐτοῦ, ἐντεῦθεν δ᾿ ἐποιήσατο ἐν αὐτῇ σημαντικάς τινας προσθήκας, στρεφομένας κατὰ τῶν Λατίνων, ὧν τινας ἀνεφέραμεν μὲν ἀνωτέρω [1], θέλομεν δὲ σημειώσει λεπτομερέστερον κατωτέρω. Ἡ σημαντικωτάτη αὕτη ἔκδοσις, γενομένη ἐν ἑνὶ τόμῳ μετὰ τῆς ἐπίσης κατὰ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας καὶ γενικῶς τοῦ Προτεσταντισμοῦ στρεφομένης «Ἀντιρρήσεως» τοῦ Μελετίου Συρίγου, ὡς εἴδομεν φέρει τὸν γενικὸν τίτλον: «τοῦ μακαρίτου Μελετίου Συρίγου, διδασκάλου τε καὶ πρωτοσυγκέλου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης Ἐκκλησίας, Κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἀντίρρησις, καὶ Δοσιθέου, Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας». Μετὰ τὸ περιέχον τὴν «Ἀντίρρησιν» τοῦ Συρίγου πρῶτον μέρος τοῦ τόμου ἀκολουθεῖ τὸ περιέχον τὸ «Ἐγχειρίδιον» τοῦ Δοσιθέου δεύτερον μέρος αὐτοῦ ὑπὸ τὸν εἰδικὸν τίτλον: «Ἐγχειρίδιον ἐλέγχον τὴν καλβινικὴν φρενοβλάβειαν, συκοφαντοῦσαν τὴν ἀνατολικήν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, φρονεῖν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ὡς αὐτοὶ οὗτοι, οἱ Καλουΐνοι δηλονότι, κακοφρονοῦσι, προβάλλοντες εἰς πίστιν δῆθεν τῶν λεγομένων αὐτοῖς τὰ λεγόμενα Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως κεφάλαια, συντεθὲν παρὰ Δοσιθέου, Πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑξακοσιοστὸν ἑβδομηκοστὸν δεύτερον ἔτος τῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ἐνσάρκου ἐπιφανείας».

Συγκρίνοντες τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου καὶ τὴν Ὁμολογίαν, ὡς ταῦτα ἐμφανίζονται ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει τοῦ «Ἐγχειριδίου» ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου, πρὸς τὰ τῶν δύο προηγουμένων καὶ τῶν ἐννέα ἑπομένων ἐκδόσεων, διαπιστοῦμεν πολλὰς καὶ σημαντικὰς διαφορὰς καὶ προσθήκας [2], αἱ ὁποῖαι, μὴ ληφθεῖσαι, ὡς εἴπομεν, ὑπ᾿ ὄψιν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων θεολόγων καὶ ἐκδοτῶν αὐτῶν, δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον πλέον νὰ παρορῶνται ἐξακολουθητικῶς. Ἰδοὺ αἱ σπουδαιότεραι τούτων: Ἐν πρώτοις ἐν τοῖς προτασσο-

1. Σελ. 266/7.

2. Καὶ ἐν Perpetuité etc., τ. III σ. 392—400, μνημονεύονταί τινες τούτων.

μένοις Πρακτικοῖς τῆς Συνόδου: Ἐν τῷ α´ κεφαλαίῳ, σ. 6 τοῦ «Ἐγχειριδίου», προστίθεται νῦν ἐν ἀρχῇ ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου ἡ φράσις: «Ὁποίας οὖν συνειδήσεως ἦν ὁ Κύριλλος, ἡμεῖς ἐν τῷ παρόντι διισχυρίζεσθαι οὐχ ὑπισχνούμεθα...». Ἐν συνεχείᾳ δὲ ἡ φράσις τῶν ἄλλων ἐκδόσεων: «...καὶ ψήφῳ κοινῇ τοῦ ἐν Κων/πόλει κλήρου (ἐκεῖ που) τότε διατρίβοντος Κυρίλλου εἰς τὸν τῆς Κων/πόλεως θρόνον μετατεθείς», ἀντικατεστάθη διὰ τῆς φράσεως: «καὶ ὁπωσδήποτε εἰς τὸν τῆς Κων/πόλεως θρόνον μετατεθείς». Καὶ ἐν τῷ ε´ κεφαλαίῳ, σ. 20, ἡ φράσις: «τρὶς παρανόμως ἐπὶ τῇ πρώτῃ τῇ δοκούσῃ νομίμῳ καταδυναστεύσας τοῦ θρόνου Κων/πόλεως», διωρθώθη οὕτως: «ἒξ παρανόμως ἐπὶ τῇ πρώτῃ τῇ δοκούσῃ νομίμῳ καταδυναστεύσας τοῦ θρόνου Κων/πόλεως». Περαιτέρω ἐν σ. 7 προστίθεται εἰς τὰς περικοπὰς ἐξ ὁμιλιῶν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως κατὰ τοῦ α´ κεφαλαίου τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας καὶ νέα περικοπὴ «ἐκ τῆς εἰς τὸν Τριγόβυστον δογματικῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ»· ὁμοίως ἐν σ. 12 κατὰ τῶν ς´ καὶ η´ κεφαλαίων νέα περικοπὴ «ἐκ τῆς εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον ὁμιλίας»· ἐν σ. 12 τὴν κατὰ τοῦ ιδ´ κεφαλαίου προσαγομένην περικοπὴν παραλαμβάνει ὁ Δοσίθεος «ἐκ τοῦ εἰς τὴν μετὰ τὴν ὕψωσιν Κυριακὴν αὐτοῦ λόγου» καὶ οὐχὶ «πρὸ τῆς ὑψώσεως», ὡς φέρεται ἐν ταῖς ἄλλαις ἐκδόσεσιν, ὁμοίως δὲ ἐν σ. 16 τὴν κατὰ τῆς δ´ ἐρωτήσεως περικοπὴν ἐξ ὁμιλίας εἰς τὴν δ´ καὶ οὐχὶ τὴν β´ Κυριακὴν τῶν νηστειῶν. Ἐπίσης ἐν σ. 14 «κατὰ τοῦ ις´ κεφαλαίου ἐκ τῆς εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα ὁμιλίας» παρεμβάλλει τὴν κατὰ τοῦ Καλβινισμοῦ στρεφομένην σημαντικὴν ἐπιγραφήν: «ὅτι τὸ βάπτισμα ἀναιρεῖ τὴν προπατορικὴν ἁμαρτίαν καὶ πᾶσαν ἄλλην ἁμαρτίαν ἁπλῶς καὶ οὐ μόνον τῶν προορισθέντων», παραλείπων τὴν ἀρχὴν τῆς περικοπῆς «ὅτι τὸ βάπτισμα δεῖται τῶν καλῶν ἔργων». Περαιτέρω ἐν τῷ «Ἐγχειριδίῳ» παραλείπει ὁλόκληρον τὸ δ´ κεφάλαιον τῶν ἄλλων ἐκδόσεων, ἐπιγράφων ὡς δ´ τὸ ε´ κεφάλαιον ἐκείνων, εἰς τὸ ὁποῖον ἐποιήσατο καὶ νέαν σημαντικὴν προσθήκην ἐν σ. 19, ἐνῷ ἀντιθέτως παρέλειψε τὸ τελευταῖον μικρὸν τμῆμα τοῦ κεφαλαίου τούτου περὶ τῶν Συνόδων Κων/πόλεως τοῦ 1638 καὶ Κων/πόλεως—Ἰασίου τοῦ 1642, προσθέσας ὅτι ἡ ἐν Ἰασίῳ Σύνοδος «κατὰ Καλουΐνων καὶ ἄλλα τινὰ πλεῖστα ἠγωνίσατο, ὡς ἔστιν ἡ ὀρθόδοξος λεγομένη ὁμολογία καὶ ἄλλα τινά, περὶ ὧν οὐ τοῦ παρόντος λέγειν». Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα σημαντικὴ προσθήκη τῆς σελ. 19 ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων ἐν τῷ «ἐν Φλωρεντίᾳ συνεδρίῳ» τονισθεῖσαν ἀπαγόρευσιν τῆς προσθαφαιρέσεως ἢ μεταβολῆς τινος τοῦ ἱεροῦ Συμβόλου τῆς πίστεως «οὔτε συνόδῳ οἰκουμενικῇ... οὔτε μήν τινι τῶν πατέρων», ἐνῷ «οὗτος ὁ φημιζόμενος Κύριλλος ὁ Λούκαρις ὅρους μὲν τῆς πίστεως ἐξέθετο ψυχοφθόρους, καθ᾽ ἑαυτὸν δὲ συγγράψαι κατὰ τῶν κεφαλαίων οὐκ ἐβουλήθη». Ἐν συνεχείᾳ περιελήφθη ἐν τῷ ἕκτῳ κεφαλαίῳ τῶν Πρακτικῶν τὸ κείμενον τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ἧς παραλείπεται

ἐν τῷ «Ἐγχειριδίῳ» ἡ ἐπιγραφή: «Δοσίθεος ἐλέῳ Θεοῦ πατριάρχης...» τῶν ἄλλων ἐκδόσεων, ἀντὶ δὲ «ὅρος α', β', γ'...» ἐτέθη «εἰς τὸ α', β', γ'... κεφάλαιον» (τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ἐννοεῖται), ὡς ἐπίσης ἀντικατεστάθη καὶ ἡ ἐν ἀρχῇ τῶν ὅρων λέξις «πιστεύομεν» διὰ τῆς «ἔτι», πλὴν τοῦ πρώτου. Ἐκδίδοντες κεχωρισμένως τῶν Πρακτικῶν τὴν Ὁμολογίαν μόνον, ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον νὰ προσθέσωμεν ἐκ τῶν ἄλλων ἐκδόσεων καὶ χειρογράφων τὴν ἐπιγραφὴν αὐτῆς, ἣν ὁ Δοσίθεος παρέλιπεν ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει, ἐπειδὴ συνεχώνευσε ταύτην μετὰ τῆς τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου εἰς τὸν κοινὸν τίτλον τῆς ἐκδόσεως «Ἐγχειρίδιον ἐλέγχον τὴν καλβινικὴν φρενοβλάβειαν...», παρουσιάσας οὕτως ἀμφότερα ὡς ἴδιον ἑνιαῖον ἔργον ἑαυτοῦ καὶ περιλαβὼν καὶ περικλείσας ἐν τοῖς Πρακτικοῖς καὶ τὴν Ὁμολογίαν ὡς ἀναπόσπαστον τμῆμα αὐτῶν. Ἐπὶ τοῦ κειμένου τῆς Ὁμολογίας ἐπηνέχθησαν ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου πολυάριθμοι μεταβολαὶ καὶ προσθαφαιρέσεις, σημειούμεναι λεπτομερῶς ἐν ταῖς κριτικαῖς ὑποσημειώσεσι τοῦ κειμένου. Ἐκ τούτων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα μόνον τὰς σπουδαιοτέρας προσθήκας: Ἐν τῷ β' ὅρῳ προσετέθη ἡ φράσις: «ὅπερ βλάσφημον μὲν ἐννοῆσαι, τὸ δὲ καὶ φρονῆσαι ἄθεον, οἱ γὰρ τοιαῦτα πρεσβεύοντες εἰσίν...» Ὁμοίως προσετέθησαν αἱ ἑπόμεναι φράσεις: ἐν τῷ ς' ὅρῳ: «ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐγκειμένη ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν κλίσις εἰς τὸ ἁμαρτάνειν, οὐ καθ' ἑαυτὴν ἁμαρτία, οὐ γὰρ αἱ ἀσυγκατάθετοι καὶ ἄνευ πράξεως προσβολαὶ ἁμαρτία, ἔγκειται γάρ φησιν ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὰ πονηρὰ ἐκ νεότητος»· ἐν τῷ θ' ὅρῳ: «εἴτουν δόξαν (περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων) ὡς περιέχεται ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς α' καὶ β' τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων»· ἐν τῷ ι' ὅρῳ: «εἰσὶ τὰ ἔθνη, ἡ δοθεῖσα παρὰ τοῦ Πατρὸς τῷ Χριστῷ κληρονομία καὶ κατάσχεσις, ἐξηπλωμένη εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, εἰ καί...», καὶ «οὐκ εἰς ἄνθρωπον θνητόν, ἀλλ'...», ἐτέθη δὲ τὸ ὀρθὸν «Δάμασος» ἀντὶ «Δαμασκηνός»· ἐν τῷ ιδ' ὅρῳ: «πρὸς γὰρ τὸ ἀτελὲς εἶναι, καὶ ὅλως ἀδύνατόν ἐστιν· ἀτελὲς μέν, ὅτι ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ ἐργασίας τῶν τιμίων καὶ μεγίστων παραγγελμάτων, οἷον μὴ ἐλεεῖν πρὸς τὸ θεαθῆναι, ἀγαπᾶν καὶ εὔχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν, ἀγαθοποιοῦντας λέγειν ἀχρείους εἶναι, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνεῖν τῷ Θεῷ, καὶ τῶν παραπλησίων δεδωρημένων διὰ τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, οὐ συμβάλλεται τὰ φύσει ἐνεργούμενα καλὰ πρὸς σωτηρίαν. Ὅλως δὲ ἀδύνατόν ἐστιν, ὅτι τῆς ὀρθῆς καὶ καθολικῆς περὶ τῆς ἁγίας τριάδος τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ πίστεως, τοῦ θείου ἐλέους, καὶ τῆς θείας σαρκώσεως, καὶ τῶν παθημάτων τοῦ Κυρίου, καὶ τῶν μυστηρίων ὑστέρηται», καὶ «οὐκ ἀπευθύνεται δὲ πρὸς τὴν μακαριότητα, ἡ γὰρ φυσικὴ ἐνέργεια φυσικὸν ἔχει τέλος, οὐ θεῖον καὶ μακάριον». Ἐν τῷ ιζ' ὅρῳ ἐγένοντο μεγαλύτεραι προσθαφαιρέσεις καὶ μεταβολαί, ἃς ὑποσημειοῦμεν ἐπακριβῶς ἐν τῷ κειμένῳ, ἐν συνεχείᾳ δὲ τοῦ ὅρου ἐγένετο μακροτάτη προσθήκη, ἀποτελοῦσα ἰδίαν ἀξιοσπούδαστον ἱστορικοδογματικὴν μελέτην περὶ θείας εὐχα-

ριστίας καὶ κατέχουσα τὰ δύο τρίτα περίπου τῆς ὅλης Ὁμολογίας, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπεν, ἴσως, νὰ χωρισθῇ τῆς Ὁμολογίας καὶ νὰ ἀποτελέσῃ ἰδιαίτερον παράρτημα αὐτῆς ἢ νὰ συντμηθῇ κατὰ τὰ πολυάριθμα πατερικὰ χωρία καὶ νὰ τεθῇ ἐν ὑποσημειώσει, ἰδίως προκειμένου περὶ κοινῆς ἐκδόσεως τῶν ὀρθοδόξων συμβολικῶν κειμένων [1]. Ὡσαύτως ὁ ιη´ ὅρος διωρθώθη ῥιζικῶς καὶ συνεπληρώθη διὰ μακρᾶς προσθήκης ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω [2] καὶ ὑποσημειοῦται κατωτέρω ἐν τῷ κειμένῳ. Πρὸς τούτοις ὁ Δοσίθεος εἰς μὲν τὴν γ´ ἐρωταπόκρισιν προσέθηκεν εἰς τὰ ἀναγινωσκόμενα ἢ δευτεροκανονικὰ βιβλία καὶ «τῆς Ἐσθὴρ πρὸς τοῖς δέκα ἕτερα κεφάλαια ἕξ, τοῦ Ἔσδρα ἕτερον βιβλίον ἕν, τὸν Βαρούχ, τὴν ᾠδὴν τῶν τριῶν παίδων περιεχομένην εἰς τὸ γ´ κεφάλαιον τοῦ Δανιήλ», εἰς δὲ τὴν δ´ ἐρωταπόκρισιν παρενέβαλε μὲν τὴν παρενθετικὴν πρότασιν «τὸ γὰρ τὰς εἰκόνας προσκυνεῖν τιμή ἐστιν, οὐ λατρεία, κἂν καὶ σοφίζεται τὸ τῶν αἱρετικῶν σμῆνος λατρείαν τὴν τιμὴν λέγον», προσέθηκε δὲ τοὺς ἀναθεματισμοὺς «ἐκ τοῦ συνοδικοῦ τῆς ὀρθοδοξίας: τῷ φρυαξαμένῳ συνεδρίῳ κατὰ τῶν σεπτῶν εἰκόνων, ἀνάθεμα τρίς· τοῖς ἐκλαμβάνουσι τὰς περὶ τῆς θείας Γραφῆς ῥήσεις κατὰ τῶν εἰδώλων εἰς τὰς σεπτὰς εἰκόνας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, ἀνάθεμα τρίς· τοῖς λέγουσιν, ὅτι ὡς θεοῖς οἱ χριστιανοὶ ταῖς εἰκόσι προσῆλθον, ἀνάθεμα τρίς· τοῖς κοινωνοῦσιν ἐν γνώσει τοῖς ὑβρίζουσι καὶ ἀτιμάζουσι τὰς σεπτὰς εἰκόνας, ἀνάθεμα τρίς· τοῖς τολμῶσι λέγειν τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν εἴδωλά ποτε δεδέχθαι, ὡς ὅλον τὸ μυστήριον ἀνατρέπουσι καὶ τὴν χριστιανῶν ἐνυβρίζουσι πίστιν, ἀνάθεμα τρίς· εἴ τις τῆς χριστιανοκατηγορικῆς αἱρέσεως ὄντα τινὰ ἢ ἐν αὐτῇ τὸν βίον ἀπορρήξαντα διεκδικεῖ, ἀνάθεμα τρίς· εἴ τις οὐ προσκυνεῖ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν εἰκόνι περιγραπτὸν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἤτω ἀνάθεμα τρίς». Τέλος ἐν τῷ τελευταίῳ μέρει τοῦ ς´ κεφαλαίου μεταξὺ ἄλλων ἐποιήσατο καὶ τὴν προσθήκην: «Μελετίῳ τῷ ἁγιωτάτῳ πάπᾳ Ἀλεξανδρείας ἐν τοῖς περὶ τοῦ μυστηρίου συγγράμμασι καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς».

Καθόλου εἰπεῖν, ἐκ τῆς μελέτης πασῶν τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει προσθηκῶν, διορθώσεων, συμπληρώσεων, βελτιώσεων καὶ μεταβολῶν καταφαίνεται ἡ μεγάλη ἀξία αὐτῆς καὶ ἡ ὑπεροχὴ ἐν συγκρίσει πρὸς πάσας τὰς ἄλλας ἐκδόσεις. Καὶ ὅμως ἡ σπου-

1. Καὶ ἐν τῇ Perpetuité etc., τ. III. σ. 396. 399, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐξαίρεται τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῇ προσθήκῃ τοῦ ιζ´ ὅρου ὁ Δοσίθεος «rapporte un grand nombre de passages des Pères et d' autres écrivains ecclésiastiques, qui marquent une prodigieuse lecture, et qui peuvent faire voir aux Calvinistes que les Grecs ne sont pas si ignorants que le prétendait M. Claude, qui certainement n'aurait pas connu plusieurs auteurs cités par ce patriarche... Il cite aussi plusieurs auteurs plus récents, dont quelques—uns ne sont pas imprimés, ce qui fait voir le soin avec lequel il avait étudie cette matière».

2. Σελ. 264.

δαιοτάτη αὕτη ἔκδοσις, περιελθοῦσα ἐνωρὶς εἰς ἀφάνειαν καὶ λήθην, δὲν ἐλήφθη δυστυχῶς ὑπ' ὄψιν οὔτε ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα ἐκδοτῶν τῆς Ὁμολογίας Aymon, Harduin, Labbei, Kimmel, Μεσολωρᾶ, Mansi καὶ Michalcescu, οὔτε ὑπὸ τῶν ξένων μεταφραστῶν αὐτῆς, οὔτε γενικῶς ὑπὸ τῶν περὶ τὴν Συμβολικὴν καὶ Δογματικὴν Θεολογίαν ἀσχοληθέντων, οἵτινες πάντες ἠγνόησαν τήν τε ἔκδοσιν καὶ τὰς διορθωθείσας καὶ συμπληρωθείσας διδασκαλίας τῆς Ὁμολογίας, οὕτω δὲ ἐξηκολούθουν ἀποδίδοντες εἰς τὸν Δοσίθεον καὶ ὑπολαμβάνοντες ὡς ὀρθοδόξους διδασκαλίας, ἃς ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης ὡς οὐχὶ ἀκραιφνῶς ὀρθοδόξους διώρθωσεν ἢ πληρέστερον καὶ τελειότερον διετύπωσεν. Τὸ τοιοῦτον ἐν μέρει ἀποδοτέον καὶ εἰς τὴν σπάνιν τῶν ἀντιτύπων τῆς τρίτης ἐκδόσεως, διότι ταῦτα διενεμήθησαν δωρεὰν εἰς τὸν ὀρθόδοξον λαὸν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου καὶ τοῦ ἀναλαβόντος ταύτην ἡγεμόνος τῆς Οὐγγροβλαχίας Ἰωάννου Κωνσταντίνου Μπασαράμπα, οὕτω δὲ φαίνεται ὅτι ἐξηντλήθησαν ἐνωρίς. Τῷ ὄντι εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀφιέρωσίν του ὁ Δοσίθεος γράφει, ὅτι, «ἐπειδὴ ἐχρειάσθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν νῦν διὰ ἀναγκαίας αἰτίας ἡ ἔκδοσις» τοῦ «Ἐγχειριδίου», παρεκάλεσε τὸν ἡγεμόνα νὰ ἀναλάβῃ τὴν τύπωσίν του, «παρέχων αὐτὸ δωρεὰν τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ»· ἐκεῖνος δὲ πράγματι «ὥρισε νὰ τυπωθῇ ἡ βίβλος μὲ ἔξοδα τῆς ἐκλαμπρότητός του καὶ νὰ μοιρασθῇ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους δωρεάν» [1].

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐπεβάλλετο ἡ ἀναδημοσίευσις τῆς Ὁμολογίας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου διορθωθέντος καὶ συμπληρωθέντος κειμένου τῆς τρίτης ἐκδόσεως. Ἡ ἀνάγκη δὲ αὕτη ἐγένετο αἰσθητὴ ἤδη παρὰ τοῖς ἐκδόταις τῆς «Perpetuité», οἵτινες παρετήρησαν, ὅτι τὸ ὅλον «Ἐγχειρίδιον» τοῦ Δοσιθέου «meriterait d'être imprimé de nouveau avec les additions qu'il y a faites» [2]. Ἀκριβῶς τὴν ἀνάγκην καὶ ἔλλειψιν ταύτην ἐν τῇ Συμβολικῇ καὶ Δογματικῇ Θεολογίᾳ ἔρχεται νὰ θεραπεύσῃ καὶ πληρώσῃ ἡ παροῦσα ὑφ' ἡμῶν ἔκδοσις τῆς Ὁμολογίας, ἥτις διὰ πάντας τοὺς ἀνωτέρω λόγους γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ «Ἐγχειριδίου» τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου. Ἐν ταῖς κριτικαῖς δὲ ὑποσημειώσεσιν αὐτῆς σημειοῦμεν τὰς διαφορὰς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν προειρημένων ἕνδεκα ἄλλων ἐκδόσεων ὡς καὶ τῶν χειρογράφων τῆς Ὁμολογίας, παρ' ὧν ὅμως παρελάβομέν τινα, λεπτομερῶς ὑποσημειούμενα, ὡς π.χ. τὰ «ὅρος α', β', γ'...» ἀντὶ τῶν «εἰς τὸ α', β', γ'... κεφάλαιον» τοῦ «Ἐγχειριδίου», τὰ ἐν ἀρχῇ τῶν ὅρων «πιστεύομεν» ἀντὶ τῶν «ἔτι» τοῦ «Ἐγχειριδίου» κτλ., θεωρήσαντες ταῦτα ὡς μᾶλλον ἐνδεδειγμένα καὶ καθιερωμένα ὑπὸ τῆς μακρᾶς χρήσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἑτέρων ἕνδεκα ἐκδόσεων, ἐφ' ὅσον μάλιστα πρόκειται περὶ αὐτοτελοῦς ἐκδόσεως τῆς Ὁμολογίας ἄνευ τῆς προτασσομένης ἐν τῷ «Ἐγχειριδίῳ» «Ἀντιρρήσεως»

1. Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, σ. ιβ'. Πρβλ. καὶ Perpetuité etc., τ. III. σ. 392.

2. Perpetuité, αὐτόθι.

τοῦ Μελετίου Συρίγου «κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων» τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας καὶ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Συνόδου, τῶν στρεφομένων ὁμοίως «κατὰ τοῦ α', β', γ'... κεφαλαίου» τῆς Ὁμολογίας ἐκείνης. Δὲν ἐκρίναμεν δ' ὅμως ἀναγκαῖον νὰ ὑποσημειώσωμεν καί τινας ἀσημάντους μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰς ἢ ἡμετέρας διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον τοῦ «Ἐγχειριδίου» περὶ τὴν στίξιν, τὸ ὑπογεγραμμένον ι, τὴν ἔκθλιψιν, τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα, τὰ κεφαλαῖα ἢ μικρὰ γράμματα, ὡς καὶ διάφορα προφανῆ τυπογραφικὰ παροράματα κ.τ.ὅ. (π.χ. τὰ τοῦ «Ἐγχειριδίου» «κἄν», «κἀντεῦθεν», «ἀείποτε», «κἀκεῖνα», «ἀναθεμάτισε—ἀναθεματίσθη» κ.τ.τ.). Ὁμοίως προκειμένου περὶ τῶν ἐν τῇ Ὁμολογίᾳ χωρίων καὶ μαρτυριῶν τῶν Συνόδων καὶ τῶν Πατέρων καὶ τῶν μεταγενεστέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων παραπέμπομεν εἰς τὰς ἐν χρήσει συλλογὰς τοῦ Migne καὶ τοῦ Mansi ἢ ἄλλας μεμονωμένας ἐκδόσεις, ἐξαιρέσει τῶν ἀνεκδότων εἰσέτι ἔργων, ἰδίᾳ τῶν μεταγενεστέρων βυζαντινῶν συγγραφέων τῶν γραψάντων κατὰ τῶν Λατίνων, παρὰ τῶν ὁποίων, ὡς καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων, ὁ Πατριάρχης παρέλαβε πολυαρίθμους μαρτυρίας, ἰδίως πρὸς ἀπόδειξιν τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ἐκτεταμένην ἔρευναν καὶ πολυμάθειαν τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου.

Κατωτέρω λοιπὸν παραθέτομεν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ «Ἐγχειριδίου» τὸ κείμενον τῆς Ὁμολογίας τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, ἔχον ὡς ἀκολούθως:

II

ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΔΟΣΙΘΕΟΥ

Δοσίθεος[1] ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων[2] τοῖς ἐρωτῶσι καὶ πυνθανομένοις περὶ τῆς πίστεως καὶ θρησκείας τῶν Γραικῶν, ἤτοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, πῶς δηλονότι περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως φρονεῖ, ἐν ὀνόματι κοινῶς τῶν ὑποκειμένων τῷ καθ' ἡμᾶς ἀποστολικῷ θρόνῳ χριστιανῶν ἁπάντων καὶ τῶν ἐπιδημούντων τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ καὶ μεγάλῃ πόλει Ἱερουσαλὴμ[3] ὀρθοδόξων προσκυνητῶν (οἷς πᾶσα ἐν τοῖς περὶ πίστεως ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία συνᾴδει) ἐκδίδωσι σύντομον ὁμολογίαν ταύτην εἰς μαρτύριον πρός τε Θεοῦ πρός τε ἀνθρώπων εἰλικρινεῖ συνειδήσει, οὐδεμιᾶς[4] ἄνευ προσποιήσεως.

Ὅρος α'[5]

Πιστεύομεν εἰς[6] ἕνα Θεὸν ἀληθῆ, παντοκράτορα καὶ ἀόριστον, Πατέρα, Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα· Πατέρα ἀγέννητον· Υἱὸν γεννητὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ αἰώνων, ὁμοούσιον αὐτῷ· Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, Πατρὶ καὶ Υἱῷ ὁμοούσιον. Ταύτας τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ἐν μιᾷ οὐσίᾳ παναγίαν Τριάδα προσαγορεύομεν, ὑπὸ πάσης κτίσεως ἀεὶ εὐλογουμένην, δοξαζομένην καὶ προσκυνουμένην.

Ὅρος β'[7]

Πιστεύομεν[8] τὴν θείαν καὶ ἱερὰν Γραφὴν εἶναι[9] θεοδίδακτον, καὶ διὰ τοῦτο ταύτῃ ἀδιστάκτως πιστεύειν ὀφείλομεν, οὐκ ἄλλως μέντοι, ἀλλ' ἢ ὡς ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ταύτην ἡρμήνευσε καὶ παρέδωκεν. Πᾶσα γὰρ[10] αἱρετικῶν βδελυρία δέχεται μὲν τὴν θείαν Γραφήν, παρεξηγεῖται δ' αὐτὴν μεταφοραῖς καὶ ὁμωνυμίαις καὶ σοφίσμασι σοφίας ἀνθρωπίνης χρωμένη, συγχέουσα τὰ ἀσύγχυτα καὶ παίζουσα ἐν οὐ παικτοῖς. Ἄλλως γὰρ ἄν, ἄλλου ἄλλην ὁσημέραι περὶ αὐτῆς γνώμην ἐσχηκότος, οὐκ ἂν εἴη ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, Χριστοῦ χάριτι, ἕως τῆς σήμερον Ἐκκλησία μίαν γνώμην ἔχουσα περὶ πίστεως καὶ ἀεὶ ὡσαύτως καὶ ἀπαρασαλεύτως πιστεύουσα, ἀλλ' ἐσχίσθη ἂν

1. Δοσίθεος *μέχρι* προσποιήσεως JΡΑΒΔΕϚΗΘΙΚ, > CΓΖΛ. 2. Ἱεροσολυμῶν ΑΒΔΕϚΗΙΚ. 3. Ἱεροσολυμῶν ΑΔΕϚΙ. 4. οὐδὲ μιᾶς JΑΒΔΕϚ, οὐδὲ ιᾶς Ι. 5. ὅρος πρῶτος JΡ, εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον CΓ. 6. εἰς > JΓ. 7. ὅρος δεύτερος JΡ, εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον CΓ. 8. πιστεύομεν JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ, ἔτι CΓ. 9. εἶναι > J. 10. πᾶσα γὰρ *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ.

εἰς μυρία [1] καὶ αἱρέσεσιν ὑπέκειτο, καὶ μηδ᾿ ἦν ἡ Ἐκκλησία ἁγία, στύλη καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας, ἄσπιλός τε καὶ ῥυτίδος χωρίς, ὅπερ βλάσφημον μὲν ἐννοῆσαι, τὸ δὲ καὶ φρονῆσαι ἄθεον· οἱ γὰρ τοιαῦτα πρεσβεύοντες εἰσὶν [2] ἡ [3] Ἐκκλησία τῶν [4] πονηρευομένων, ὡς φαίνεται γεγονυῖα ἀναμφιβόλως ἡ τῶν αἱρετικῶν, καὶ μάλιστα τῶν [5] ἀπὸ Καλουΐνου [6]. (οἳ οὐκ αἰσχύνονται παρὰ τῆς Ἐκκλησίας μανθάνειν, ἔπειτα ταύτην πονηρῶς ἀποκρούεσθαι). Ὅθεν καὶ τὴν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μαρτυρίαν οὐχ ἧττον τῆς ἣν κέκτηται ἡ θεία Γραφὴ εἶναι πιστεύομεν. Ἑνὸς γὰρ καὶ τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Πνεύματος ὄντος ἀμφοτέρων δημιουργοῦ, ἴσόν ἐστι πάντως ὑπὸ τῆς Γραφῆς καὶ ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας διδάσκεσθαι. Ἔπειτα ἄνθρωπον μὲν ὀντιναοῦν, λαλοῦντα ἀφ᾿ ἑαυτοῦ, ἐνδέχεται ἁμαρτῆσαι καὶ ἀπατῆσαι καὶ ἀπατηθῆναι, τὴν δὲ Καθολικὴν Ἐκκλησίαν, ὡς μηδέποτε λαλήσασαν ἢ λαλοῦσαν [7] ἀφ᾿ ἑαυτῆς, ἀλλ᾿ ἐκ [8] τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, (ὃ καὶ διδάσκαλον ἀδιαλείπτως πλουτεῖ εἰς τὸν αἰῶνα), ἀδύνατον πάντη ἁμαρτῆσαι ἢ ὅλως ἀπατῆσαι καὶ ἀπατηθῆναι, ἀλλ᾿ ἔστιν ὡσαύτως τῇ θείᾳ Γραφῇ ἀδιάπτωτος καὶ ἀέναον τὸ [9] κῦρος ἔχουσα.

Ὅρος γ´ [10]

Πιστεύομεν [11] τὸν ἄκρως ἀγαθὸν Θεὸν ἐξ ἀϊδίου οὓς ἐξελέξατο εἰς δόξαν προορίσαι, οὓς δ᾿ αὖ ἀπεδοκίμασεν εἰς κατάκρισιν παραχωρῆσαι· οὐχ ὅτι δὲ τούτους οὕτως ἠβουλήθη δικαιῶσαι, τούτους δὲ ἀναιτίως παραχωρῆσαι καὶ κατακρῖναι· ἀνοίκειον [12] γὰρ τοῦτο τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων καὶ ἀπροσωπολήπτῃ [13] καὶ θέλοντι πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν [14] Θεῷ· ἀλλ᾿ ὅτι τούτους μὲν προειδότα [15] καλῶς τῷ αὐτεξουσίῳ χρησομένους, προορίσαι ὡς ἀγαθὸς καὶ πολυέλεος, τούτους δὲ κακῶς, κατακρῖναι ὡς δίκαιος [16].

Ἐννοοῦμεν δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ αὐτεξουσίου οὕτως, ὥστε τῆς θείας καὶ φωτιστικῆς χάριτος, ἣν καὶ προκαταρκτικὴν προσαγορεύομεν, οἷον φῶς τοῖς ἐν σκότει παρὰ τῆς θείας ἀγαθότητος πᾶσι χορηγουμένης [17] τοῖς βουλομένοις ὑπεῖξαι ταύτῃ (καὶ γὰρ οὐ τοὺς μὴ θέλοντας, ἀλλὰ τοὺς θέλοντας ὠφελεῖ)

14. Α´ Τιμ. 2, 4.

1. μύρια ΑΒΕϚΖΗΙΚΛ. 2. ὅπερ βλάσφημον *μέχρις* εἰσὶν + CΓ, > JPABE ϚΖΗΘΙΚΛ, *ἐχούσας* ἀλλ᾿ ἡ Ἐκκλησία... 3. ἡ > J. 4. τῶν + CΓ. 5. τῶν : ἡ PΘ, τὴν ΗΚ. 6. καὶ μάλιστα τῶν ἀπὸ Καλουΐνου > ΖΛ. 7. ἢ λαλοῦσαν > J. 8. ἐκ : διὰ JCΓ. 9. τὸ > ΗΘΚ. 10. ὅρος τρίτος JP, εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον CΓ. 11. πιστεύομεν : ἔτι CΓ. 12. ἀνοίκειον *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ. 13. ἀπροσωπολείπτῃ CΑΒΓΕϚΗΙΚ. 15. προειδότα JCΓ, προεῖδεν PABEϚΖΗΘΙΚΛ. 16. προορίσαι *μέχρι* δίκαιος CΓ, χρησομένους, τούτους δὲ κακῶς, προορίσαι ἢ κατακρῖναι JPABEϚΖΗΘΙΚΛ. 17. χορηγούμενον J.

καὶ συγκατατεθῆναι, ἐν οἷς ἐκείνη ἐντέλλεται, πρὸς σωτηρίαν οὖσιν ἀναγκαιοτάτοις, δωρεῖσθαι ἑπομένως καὶ ἰδικὴν χάριν, ἥτις συνεργοῦσα καὶ ἐνδυναμοῦσα καὶ ἐμμόνους πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην, ταὐτὸν εἰπεῖν, πρὸς ἃ Θεὸς θέλει ἡμᾶς ἐργάζεσθαι ἀγαθὰ (ἃ καὶ ἡ προκαταρκτικὴ χάρις προσενετείλατο) ἀποτελοῦσα, δικαιοῖ καὶ προωρισμένους ποιεῖ· τοῖς δὲ μὴ θέλουσιν ὑπακοῦσαι καὶ συγκατατεθῆναι τῇ χάριτι, καὶ διὰ τοῦτο οὐδ᾽ ἃ Θεὸς βούλεται ἡμᾶς ἐργάζεσθαι τηροῦσι, καὶ ἐν τοῖς τοῦ σατανᾶ ἐπιτηδεύμασι τὴν ἣν παρὰ Θεοῦ εἰλήφασιν αὐτεξουσιότητα εἰς τὸ ἐργάζεσθαι ἑκουσίως τὸ ἀγαθόν, καταχρωμένοις, γίνεσθαι τὴν παραχώρησιν εἰς ἀΐδιον κατάκρισιν.

Τὸ δὲ λέγειν τοὺς[1] παμμιάρους αἱρετικοὺς (ὡς κεῖται ἐν τῷδε τῷ κεφαλαίῳ[2]) τὸν Θεὸν προορίζειν ἢ κατακρίνειν μηδαμῶς εἰς τὰ ἔργα ἀποβλέποντα τῶν προοριζομένων ἢ κατακρινομένων, βέβηλον καὶ ἀνόσιον οἴδαμεν. Ἐμάχετο γὰρ ἂν οὕτως ἡ Γραφὴ πρὸς ἑαυτήν, διὰ τῶν ἔργων τῷ πιστῷ διδάσκουσα τὴν σωτηρίαν, καὶ τὸν Θεὸν[3] αἴτιον ὑποθεμένη κατὰ[3] τὴν φωτιστικὴν χάριν, ἣν μὴ προηγησαμένων[4] ἔργων, παρέχει κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χρηστότητος αὐτοῦ[5], δεῖξαι[6] τῷ ἀνθρώπῳ τὴν τῶν θείων πραγμάτων ἀλήθειαν, καὶ διδάξαι ὅπως οὗτος ταύτῃ[7] συγκατατεθῇ, εἰ βούλοιτο, καὶ ποιήσῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον, ὡς εἴρηται[8], καὶ οὕτω σωτηρίας[9] τυχεῖν· οὐκ ἀναιρεῖ τὸ θέλειν ἢ μὴ θέλειν ὑπακοῦσαι ἢ μὴ ὑπακοῦσαι αὐτῷ[10].

Ἀλλὰ καὶ τὸ τὴν θείαν θέλησιν αἰτίαν εἶναι τῶν κατακρινομένων οὕτως ἁπλῶς καὶ ἀναιτίως, ποίαν οὐκ ἔχει μανίαν;[11] ποίαν οὐκ ἐπιφέρει κατὰ τοῦ Θεοῦ συκοφαντίαν; καὶ ποίαν εἰς τὸ ὕψος οὐ λαλεῖ ἀδικίαν καὶ βλασφημίαν; Ἀπείραστον[12] μὲν γὰρ κακῶν τὸ θεῖον, καὶ πάντων ἐξ ἴσου ἐθέλον[13] τὴν σωτηρίαν[14], ὡς μὴ ἐχούσης χώραν τῆς προσωποληψίας[15] παρ᾽ αὐτῷ οἴδαμεν, καὶ[16] τοῖς βεβήλοις γενομένοις σκεύεσι διὰ μοχθηρὰν αὐτῶν προαίρεσιν καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, ὡς δίκαιον παραχωρεῖν τὴν κατάκρισιν ὁμολογοῦμεν. Κολάσεως δ᾽ αἰωνίου, ὠμότητός τε καὶ ἀσπλαγχνίας[17] καὶ μισανθρωπίας αἴτιον οὔποτέ φαμεν[18] τὸν Θεόν, τὸν[19] χαρὰν γίνεσθαι ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ μετανοοῦντι ἁμαρτωλῷ ἀποφηνάμενον[20]. Μὴ γένοιτο ἡμᾶς

5. Ῥωμ. 2,4. 14. Α′ Τιμ. 2,4. 20. Λουκ. 15, 7.10.

1. τοὺς > ΗΘΚ. 2. ὡς *μέχρι* κεφαλαίῳ > ΖΛ. 3. Θεὸν + μόνον, κατὰ + μόνην JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 4. προηγήσατο J. 5. κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χρηστότητος αὐτοῦ + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 6. διῶξαι J. 7. ταύτῃ JCΓ, ἐκείνῃ ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 8. ὡς εἴρηται + JCΓ, > ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 9. σωτηρίαν ΑΕϚΙ. 10. ἢ μὴ θέλειν ὑπακοῦσαι αὐτῷ JCΓ, ἢ μὴν θέλειν ὑπακοῦσαι καὶ ⟨ἢ⟩ μὴ ὑπακοῦσαι αὐτῷ ΑΒΕϚΗΙΚ. 11. ποίαν οὐκ ἔχει μανίαν > ΗΘΚ. 12. ἀπείρατον JCΑΓΕϚΙ. 13. ἔθελον ΑϚΙ, ἐθέλοντα σωτηρίαν ΗΚ. 15. ὡς μὴ ἔχουσαν χώραν τῆς προσωποληψίας JCΓ. 16. καὶ > ΑΕϚΙ. 17. ἀσπλαγχείας ϚΙ. 18. οὔποτε. οὔποτέ φαμεν ΡΑΒΕϚΗΙΚ. οὔποτ᾽ ἔφαμεν Λ. 19. τόν: τὴν ΖΗΘΚΛ.

οὕτως ἢ[1] πιστεῦσαι ἢ ἐννοῆσαι, ἕως ἂν ἑαυτῶν ἐσμέν. Ἀποστρεφόμεθα δὲ τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ λέγοντας καὶ φρονοῦντας, καὶ χείρους αὐτοὺς τῶν ἐπ' ἀσεβείᾳ διαβεβοημένων εἶναι ὁμολογοῦμεν[2].

Ὅρος δ'[3]

Πιστεύομεν[4] τὸν τρισυπόστατον Θεόν, τὸν Πατέρα[5], τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ποιητὴν εἶναι ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων· καὶ[6] ἀόρατα μὲν τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις, ψυχάς τε λογικὰς καὶ δαίμονας (εἰ καὶ μὴ τοιούτους τοὺς δαίμονας, ὡς αὐτοὶ προαιρέσει ἰδίᾳ ὕστερον ἐγένοντο, ὁ Θεὸς πεποίηκεν)· ὁρατὰ δέ, οὐρανὸν καὶ τὰ ὑπ' οὐρανόν. Ὅτι δὲ φύσει ἀγαθὸς ὁ ποιητής, ἐποίησε καλὰ λίαν πάντα ὅσα[7] ἐποίησεν[8]. Οὐδὲ δύναταί ποτε[9] κακοῦ ποιητὴς εἶναι. Εἰ δέ τι κακόν, ταὐτὸν εἰπεῖν ἁμάρτημα, γινόμενον ἐναντίως τῇ θείᾳ θελήσει, ἐστὶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἢ τῷ διαβόλῳ[10], (ἁπλῶς γὰρ ἐν τῇ φύσει κακὸν οὐκ οἴδαμεν), ἐκεῖνο ἢ τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ διαβόλου[11] εἶναι. Κανὼν γάρ ἐστιν ἀληθὴς καὶ ἀδιάπτωτος, κακοῦ τὸν Θεὸν μηδαμῶς εἶναι δημιουργόν, μήτε[12] μὴν ὅλως δικαίῳ λόγῳ τοῦ Θεοῦ καταψηφίζεσθαι.

Ὅρος ε'[13]

Πιστεύομεν[14] πάντα τὰ ὄντα, εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα, ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ κυβερνᾶσθαι προνοίας, τὰ δὲ κακά, ᾗ κακά, προειδέναι μὲν τὸν Θεὸν καὶ παραχωρεῖν[15], οὐ μὴν καὶ προνοητὴν εἶναι τούτων, ἐπεὶ μηδὲ ποιητήν· ἤδη γεγενημένα δέ, ἔσθ' ὅτε ἐπευθύνεσθαι[16] πρός τι χρήσιμον ὑπὸ τῆς ἄκρας ἀγαθότητος, οὐ ποιούσης μέν, ἐγκεντριζούσης δὲ πρὸς τὸ κρεῖττον, ὡς οἷόν τε ἐκείνοις. Ἐκθειάζειν[17] δέ, ἀλλ' οὐκ ἐξετάζειν ὀφείλομεν τὴν θείαν πρόνοιαν ἐν τοῖς ἀπορρήτοις καὶ μηδ' ὅλως ἀποκαλυφθεῖσι κρίμασι. Τὰ μέντοι παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ παραδεδομένα περὶ αὐτῆς, ὡς συντείνοντα πρὸς ζωὴν αἰώνιον, δεῖν ἡμᾶς εὐγνωμόνως ἀνερευνᾶν καὶ ἑπομένως ταῖς[18] πρώταις περὶ Θεοῦ ἐννοίαις ἀνενδοιάστως ἐκλαμβάνειν.

8. Γέν. 1,31.

1. ἢ > ΖΛ. 2. ἀποστρεφόμεθα *μέχρις* ὁμολογοῦμεν ΣΓ, ἐσμέν, ἀναθέματι δὲ αἰωνίῳ καθυποβάλλομεν τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ λέγοντας καὶ φρονοῦντας καὶ χείρους πάντων ἀπίστων γινώσκομεν JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 3. ὅρος τέταρτος JΡ, εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον ΣΓ. 4. πιστεύομεν : ἔτι ΣΓ. 5. πατέρα : πνεῦμα ΑΕϚΙ. 6. καὶ *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ. 7. ὅσα πάντα JΣΓ. 9. πότε ΑϚΙ. 10. διαβόλῳ JΣΓ, δαίμονι ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 11. δαίμονος J. 12. μήδε ΗΘΚ. 13. ὅρος πέμπτος JΡ, εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον ΣΓ. 14. πιστεύομεν : ἔτι ΣΓ. 15. προχωρεῖν ΑϚΙ. 16. ἐπευθήνεσθαι ΔΖ, ὑπευθύνεσθαι ϚΙ. ἀπευθύνεσθαι Θ. 17. ἐκθιάζειν ΑϚ. 18. τοῖς Δ.

Ὅρος ς΄ [1]

Πιστεύομεν [2] τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, κτισθέντα παρὰ Θεοῦ, ἐν παραδείσῳ πεπτωκέναι, ὅτε [3] παριδὼν τὴν θείαν ἐντολήν, τῇ τοῦ ὄφεως ἀπατηλῇ συμβουλῇ ἐπειθάρχησε· κἀντεῦθεν [4] ἀναβλύσαι τὴν προπατορικὴν ἁμαρτίαν τῇ διαδοχῇ, ὥστε μηδένα κατὰ σάρκα γεννᾶσθαι, ὃς τὸ φορτίον οὐκ ἐπιφέρει τοῦτο, (ὅπερ [5] ἐστὶν ἡ ἐγκειμένη ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν κλίσις πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν, οὐ καθ᾽ ἑαυτὴν ἁμαρτία, οὐ γὰρ αἱ ἀσυγκατάθετοι καὶ ἄνευ πράξεως προσβολαὶ ἁμαρτία, ἔγκειται γάρ φησιν ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὰ πονηρὰ ἐκ νεότητος [6]), καὶ τοὺς καρποὺς αὐτῆς οὐκ αἰσθάνεται ἐν τῷ νῦν αἰῶνι.

Καρποὺς δέ φαμεν καὶ φορτίον οὐ τὴν θανάσιμον [7] ἁμαρτίαν, οἷον ἀσέβειαν, βλασφημίαν, φόνον, παιδεραστείαν, μοιχείαν, πορνείαν, ἔχθος [8], καὶ εἴ τι ἕτερον ὑπὸ μοχθηρᾶς προαιρέσεως ἐναντίον τῇ θείᾳ θελήσει γίνεται [9], οὐχ ὑπὸ φύσεως· πολλοὶ γὰρ τῶν τε προπατόρων καὶ προφητῶν καὶ ἕτεροι μυρίοι, ὅσοι τῶν ἐν τῇ σκιᾷ [10] καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ὅ τε θεῖος πρόδρομος καὶ κατ᾽ ἐξαίρετον λόγον ἡ τοῦ Θεοῦ Λόγου μήτηρ [11] καὶ ἀειπάρθενος Μαρία τῶν τοιούτων καὶ [12] τῶν ὁμοίων τούτοις πλημμελημάτων οὐκ ἐπειράθησαν [13] παντελῶς [14]· ἀλλ᾽ [15] ἅπερ ὡς ποινὴν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τὴν παράβασιν δέδωκεν ἡ θεία δικαιοσύνη, οἷον ἱδρῶτας τῶν πόνων, θλίψεις, σωματικὰς ἀσθενείας, ὠδῖνας τοῦ τίκτειν, καὶ τέως τὸ ζῆν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐπιπόνως, καὶ τελευταῖον τὸν σωματικὸν θάνατον.

Ὅρος ζ΄ [16]

Πιστεύομεν [17] τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν Κύριον ἡμῶν [18] Ἰησοῦν Χριστόν, κένωσιν ὑποστῆναι, τοῦτ᾽ ἔστιν, ἐν τῇ ἰδίᾳ ὑποστάσει τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν [19] προσειληφέναι ἐκ Πνεύματος ἁγίου, ἐν τῇ γαστρὶ τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας συλληφθέντα καὶ ἐνανθρωπήσαντα, γεννηθέντα χωρὶς τοῦ δοῦναι πόνον

6. Γέν. 8, 21.

1. ὅρος ἕκτος JP, εἰς τὸ ἕκτον κεφάλαιον CΓ. 2. πιστεύομεν : ἔτι CΓ. 3. ὅτε CΓ, ὅτε + καὶ JPABΔEϚZHΘIKΛ. 4. κἂν θεῦθεν A, κἂν τεῦθεν ϚI. 5. ὅπερ *μέχρι* νεότητος + CΓ, > JPABΔEϚZHΘIKΛ. 7. θανάσιμον + CΓ, > JPABΔEϚZHΘIKΛ. 8. φορτίον, τὴν ἁμαρτίαν, οἷον ἀσέβειαν, βλασφημίαν, φόνον, ἔχθος Z. 9. γίνεται : γεννᾶσθαι Δ. 10. σκιᾷ + τοῦ νόμου Θ. 11. μητὴρ JPABΔEϚZHΘIKΛ. 12. τῶν τοιούτων καὶ > J. 13. ἐπειράσθησαν CΓ. 14. παντελῶς + JCΓ, > PABΔEϚZHΘIKΛ. 15. ἀλλὰ + τὸ παρακεῖσθαι ἡμῖν τὸ κακόν, καὶ ἅπερ ZΛ. 16. ὅρος ἕβδομος JP, εἰς τὸ ἕβδομον κεφάλαιον CΓ. 17. πιστεύομεν : ἔτι CΓ. 18. τὸν Κύριον ἡμῶν > HΘK, Κύριον ἡμῶν τουτέστιν J. 19. σάρκα : φύσιν CΓ (*ἰδιόχειρος διόρθωσις Δοσιθέου ἐν τῇ ᾤᾳ* C), σάρκα JPABΔEϚZHΘIKΛ.

ἢ ὠδῖνας τῇ ἰδίᾳ κατὰ σάρκα μητρί, ἢ τὴν παρθενίαν αὐτῆς διασεῖσαι, παθόντα, ταφέντα, ἀναστάντα ἐν δόξῃ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς, ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ὃν καὶ προσδοκῶμεν ἐλευσόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.

Ὅρος η´ [1]

Πιστεύομεν [2] τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν μόνον μεσίτην γεγονέναι, καὶ δόντα ἑαυτὸν λύτρον [3] περὶ πάντων τὴν καταλλαγὴν διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος πεποιηκέναι [4] ἀναμέσον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καὶ αὐτὸν κηδόμενον τῶν ἰδίων εἶναι παράκλητον καὶ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. Ἐν ταῖς [5] πρὸς αὐτὸν μέντοι ἐντεύξεσι καὶ αἰτήσεσιν εἶναι πρεσβευτὰς τοὺς ἁγίους φαμέν, καὶ προ πάντων τὴν πανάχραντον μητέρα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τούς τε ἁγίους ἀγγέλους, οὓς καὶ προστατοῦντας ἡμῶν οἴδαμεν, ἀποστόλους, προφήτας, μάρτυρας, ὁσίους, καὶ πάντας οὓς ἐκεῖνος ἐδόξασεν ὡς πιστοὺς αὐτοῦ θεράποντας, οἷς συναριθμοῦμεν καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς, ὡς παρισταμένους [6] τῷ θείῳ θυσιαστηρίῳ, καὶ τοὺς ἀρετῇ διαφέροντας δικαίους ἄνδρας. Εὔχεσθαι γὰρ ὑπὲρ ἀλλήλων, καὶ πολὺ ἰσχύειν τὴν δέησιν τοῦ δικαίου [7], καὶ μᾶλλον ἀκούειν τὸν Θεὸν τῶν ἁγίων, ἤπερ τῶν ἐν ἁμαρτίαις ἐγκαλινδουμένων, ἐκ τῶν ἱερῶν διδασκόμεθα λογίων. Οὐ μόνον δ᾿ ἔτι ὄντας ἐν τῇ παροικίᾳ τοὺς ἁγίους μεσίτας καὶ πρεσβευτὰς ἡμῶν πρὸς Θεὸν ὁμολογοῦμεν, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον μάλιστα, ὅτε καὶ τῶν ἐσόπτρων λυθέντων [8] καθαρῶς ἐποπτεύουσι τὴν ἁγίαν Τριάδα, τὸ ἄπειρον ἐκείνης φῶς τούτων ἐν τῷ νῷ τίθησι τὰ ἡμέτερα. Ὡς γὰρ τοὺς προφήτας ἐν [9] αἰσθητῷ ὄντας σώματι οὐκ ἀμφιβάλλομεν εἰδέναι τὰ ἐν οὐρανῷ, δι᾿ ὧν τὰ μέλλοντα ἐχρησμοδότουν [10], οὕτω καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ὡς ἀγγέλους γεγενημένους [11] ἁγίους εἰδέναι τὰ ἡμέτερα τῷ ἀπείρῳ τοῦ Θεοῦ φωτὶ οὐ διστάζομεν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνενδοιάστως πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν.

Ὅρος θ´ [12]

Πιστεύομεν [13] μηδένα σῴζεσθαι ἄνευ πίστεως. Καλοῦμεν δὲ πίστιν τὴν οὖσαν ἐν ἡμῖν ὀρθοτάτην ὑπόληψιν, εἴτουν δόξαν [14], περὶ Θεοῦ καὶ τῶν

7. Ἰακ. 5,16. 8. Α´ Κορ. 13,12.

1. ὅρος ὄγδοος JP, εἰς τὸ ὄγδοον κεφάλαιον CΓ. 2. πιστεύομεν : ἔτι CΓ. 3. λύτρος Δ. 4. πεπονηκέναι ΗΘΚ. 5. ἐν ταῖς *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ. 6. περισταμένους ΑΒΗΚ, περιισταμένους ΡΕϚΘΙ. 9. ἐν + τῷ ΡΑΒΕϚΖΗΘΙ ΚΛ, > JCΓ. 10. ἐχρησμωδότουν JCΡΑΒΓΕϚΖΗΘΙΚΛ. 11. γεγεννημένους ΗΙΚ. 12. ὅρος ἔννατος JP, εἰς τὸ ἔννατον κεφάλαιον CΓ. 13. πιστεύομεν : ἔτι CΓ. 14. εἴτουν δόξαν + CΓ, > JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ.

θείων, ὡς περιέχεται ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων [1], ἥτις ἐνεργουμένη διὰ τῆς ἀγάπης, ταὐτόν [2] εἰπεῖν, διὰ τῶν θείων ἐντολῶν, δικαιοῖ ἡμᾶς παρὰ Χριστοῦ, καὶ ταύτης ἄνευ τῷ Θεῷ εὐαρεστῆσαι ἀδύνατον.

Ὅρος ι' [3]

Πιστεύομεν [4] τὴν λεγομένην, μᾶλλον δὲ τὴν οὖσαν ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, εἰς ἣν καὶ [5] πιστεύειν δεδιδάγμεθα [6], πάντας τοὺς ἐν Χριστῷ πιστοὺς καθόλου περιέχειν, οἵτινες εἰσὶ τὰ ἔθνη, (ἡ δοθεῖσα παρὰ τοῦ Πατρὸς τῷ Χριστῷ κληρονομία καὶ κατάσχεσις, ἐξηπλωμένη εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς), εἰ καὶ [7] εἰσέτι καὶ νῦν ἐν τῇ παροικίᾳ ὄντες, οὐκ ἔφθασαν ἐν τῇ πατρίδι ἀποδημῆσαι. Μηδαμῶς δὲ συγχέομεν τὴν ἐν τῇ παροικίᾳ ταύτην Ἐκκλησίαν τῇ [8] ἐν τῇ πατρίδι, διὰ [9] τὸ εἶναι τυχόν, ὥς φασί τινες τῶν αἱρετικῶν, καὶ τῶν δύο τὰ μέλη πρόβατα τοῦ ἀρχιποιμένος Θεοῦ, καὶ καθαγιάζεσθαι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἄτοπον γὰρ ἅμα καὶ ἀδύνατον, ἐπειδὴ ἡ μὲν ἔτι πυκτεύει καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐστιν, ἡ δὲ τροπαιοφορεῖ καὶ ἐν τῇ πατρίδι ἀποκατέστη [10], καὶ τὸ βραβεῖον εἴληφεν.

Ἧστινος Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐπειδὴ θνητὸς ἄνθρωπος καθόλου καὶ ἀΐδιος κεφαλὴ εἶναι οὐ δύναται [11], αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός ἐστι κεφαλή, καὶ αὐτὸς τοὺς οἴακας ἔχων ἐν τῇ τῆς Ἐκκλησίας κυβερνήσει, πηδαλιουχεῖ διὰ τῶν ἁγίων πατέρων. Καὶ διὰ τοῦτο ταῖς κατὰ μέρος Ἐκκλησίαις, κυρίως οὔσαις Ἐκκλησίαις καὶ ὑπὸ κυρίως μελῶν συνισταμέναις, ἡγουμένους καὶ ποιμένας καὶ ὅλως οὐκ ἐν καταχρήσει [12], ἀλλὰ κυρίως ἀρχὰς καὶ κεφαλὰς τοὺς ἐπισκόπους ἔθηκε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ εἰς ἄνθρωπον θνητόν, ἀλλ' [13] εἰς τὸν τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν ἀφορώσας, καὶ εἰς αὐτὸν τὴν ἐνέργειαν τῆς κατὰ τὴν κεφαλὴν χορηγίας [14] ἀναβιβαζούσας δηλονότι.

Ἐπειδὴ [15] δὲ [16] μετὰ τῶν ἄλλων ἀσεβειῶν ἔδοξε καὶ τοῦτο τοῖς Καλουΐνοις [17], ὅτι τυχὸν ταὐτόν ἐστιν ἱερεὺς ἁπλῶς καὶ ἀρχιερεύς, καὶ δυνατὸν [18] μὴ εἶναι ἀρχιερέα, καὶ διά τινων ἱερέων τὴν Ἐκκλησίαν κυβερνᾶσθαι, καὶ

1. ὡς περιέχεται *μέχρι* συνόδων + ΣΓ, > JΡΑΒΔΕϛΖΗΘΙΚΛ. 2. τ' αὐτον Α. 3. ὅρος δέκατος JΡ, εἰς τὸ δέκατον κεφάλαιον ΣΓ. 4. πιστεύομεν: ἔτι ΣΓ. 5. ἣν καὶ > J. 6. εἰς ἣν καὶ πιστεύειν δεδιδάγμεθα > Δ. 7. εἰσὶ τὰ ἔθνη *μέχρις* εἰ καὶ + ΣΓ, > JΡΑΒΔΕϛΖΗΘΙΚΛ, *ἐχούσας* οἵτινες δηλονότι εἰσέτι καὶ νῦν . . . 8. τῇ > J. 9. διὰ > J. 10. ἀποκατέστι Γ. 11. οὐ δύνατον ΗΚ, θνητὸν ἄνθρωπον καθόλου καὶ ἀΐδιον κεφαλὴν εἶναι οὐ δυνατὸν Θ. 12. κατεχρήσει Γ. 13. οὐκ εἰς ἄνθρωπον θνητὸν ἀλλ' + ΣΓ, > JΡΑΒΔΕϛΖ ΗΘΙΚΛ. 14. χορηγείας ΣΓ, χωρηγίας ΑΕϛΙ. 15. ἐπειδὴ *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ. 16. δὲ + καὶ ΣΓ. 17. τοῖς Καλουΐνοις: τοῖς αἱρετικοῖς ΖΛ. 18. δύνατον ΑΕϛΙ.

οὐκ ἀρχιερεὺς ἀλλὰ καὶ ἱερεὺς δύναται χειροτονεῖν ἱερέα, καὶ πλείονας ἱερεῖς χειροτονεῖν ἀρχιερέα, καὶ ταύτης τῆς κακεντρεχείας [1] κοινωνὸν εἶναι μεγαλορρημονοῦσι καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, οὗ ἕνεκα καὶ τὸ δέκατον κεφάλαιον συγγέγραπται Κυρίλλῳ [2], φαμὲν πλατύτερον [3] κατὰ τὴν ἄνωθεν ἐπικρατήσασαν [4] γνώμην τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ὅτι τὸ ἐπισκοπικὸν [5] ἀξίωμα οὕτως ἐστὶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναγκαῖον, ὥστε χωρὶς αὐτοῦ μὴ δύνασθαι μήτε Ἐκκλησίαν μήτε χριστιανόν τινα ἢ εἶναι ἢ ὅλως λέγεσθαι. Αὐτὸς γὰρ ὁ ἀξιωθεὶς ἐπίσκοπος εἶναι [6], ὡς ἀποστολικὸς διάδοχος, τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἐκείνῳ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰς τὸ δεσμεῖν τε καὶ λύειν χειρῶν ἐπιθέσει καὶ ἐπικλήσει τοῦ παναγίου Πνεύματος ἀλληλοδιαδόχως λαβών, ζῶσά ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ μεθέξει [7] πληρεστάτῃ [8] ἐνεργείας τοῦ τελεταρχικοῦ Πνεύματος, πηγὴ πάντων τῶν μυστηρίων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, δι᾽ ὧν σωτηρίας ἐπιτυγχάνομεν. Οὕτω δὲ αὐτοῦ τὸ ἀναγκαῖον ἐννοοῦμεν [9] ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ [10] τὴν ἀναπνοὴν καὶ [11] ἐν τῷ αἰσθητῷ τούτῳ [12] κόσμῳ τὸν ἥλιον. Ὅθεν καί τισι κομψῶς πρὸς ἔπαινον τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος εἴρηται, ὅ τι [13] Θεὸς ἐν τῇ οὐρανίῳ τῶν πρωτοτόκων Ἐκκλησίᾳ καὶ ἥλιος ἐν τῷ κόσμῳ, τοῦτο ἕκαστος ἀρχιερεὺς ἐν τῇ κατὰ μέρος ἐκκλησίᾳ [14], ὡς δι᾽ οὗ τὸ ποίμνιον [15] λαμπρύνεται, θάλπει καὶ ναὸς Θεοῦ γίνεται [16].

Ὅτι δὲ ἀλληλοδιαδόχως τὸ τῆς ἐπισκοπῆς [17] μέγα μυστήριον καὶ ἀξίωμα δίδοται μέχρις ἡμῶν, φανερόν. Ὁ γὰρ Κύριος εἰπὼν εἶναι μεθ᾽ ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα [18], εἰ καὶ κατ᾽ ἄλλους τρόπους χάριτος καὶ θείων εὐεργετημάτων ἐστὶ μεθ᾽ ἡμῶν, ἀλλ᾽ οὖν κυριωτέρῳ τρόπῳ διὰ τῆς ἐπισκοπικῆς τελεταρχίας οἰκειοῦται ἡμᾶς, καὶ σύνεστιν ἡμῖν, καὶ διὰ τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἑνοῦται ἡμῖν, ὧν πρωτουργός ἐστι καὶ τελετάρχης διὰ τοῦ Πνεύματος ὁ ἐπίσκοπος· καὶ οὐκ ἐᾷ αἱρέσει ὑποπεσεῖν. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ Δάμασος [19]: δ′ ἐπιστολῇ πρὸς Ἀφρικανοὺς ἔλεγε, τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν τοῖς ἐπισκόποις γενικῶς ἐπιτετράφθαι [20], καὶ Κλήμης πρῶτος Ῥωμαίων ἐπίσκοπος, καὶ Εὐόδιος [21] ἐν Ἀντιοχείᾳ, καὶ Μᾶρκος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Πέτρου διάδοχοι ὁμολογοῦνται. Καὶ Στάχυν ἐν τῷ τῆς Κωνταντινουπόλεως θρόνῳ ὁ θεῖος Ἀν-

16. Β′ Κορ. 6,16. 18. Ματθ. 28, 10. 20. MPL. 13,425. MCC. 3,431.

1. κακεντρεχίας ΑΒΕϚΗΙΚ. 2. οὗ ἕνεκα *μέχρι* Κυρίλλῳ > ΖΛ. 3. πλατύτερον > ΖΛ, πλατότερον ΑΕϚΙ. 4. ἐπικρατήσαν ΣΓ. 5. τὸ ἐπισκοπικὸν ΣΓ, τὸ τοῦ ἐπισκόπου JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 6. ὁ ἀξιωθεὶς ἐπίσκοπος εἶναι + ΣΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 7. μετέξει ΑΒΕϚΗΙΚ. 8 πληρεστάτης ΖΘ. 9. ἐνοοῦμεν Γ. 10. ἀνθρώπῳ : βίῳ JΣΓ. 11. καὶ : τὸ J. 12. αἰσθητῷ τούτῳ + ΣΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 13. ὅ τι : εἴ τι ΣΓ. 14. κόσμῳ, τοῦτο ἕκαστος ἀρχιερεὺς ἐν τῇ κατὰ μέρος ἐκκλησίᾳ > J. 15. ποιμνίον ΒΖ. 17. ἐπισκοπῆς ΣΓ, ἐπισκοπικῆς JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 19. Δάμασος JΣΓ, Δαμασκηνὸς ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 21. Εὔδιος J, Εὐόδος ΣΓ.

δρέας ἀντ' ἐκείνου καθίστησι, καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ καὶ[1] ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλὴμ ὁ μὲν Κύριος Ἰάκωβον ποιεῖ, μετὰ δὲ Ἰάκωβον ἕτερος ἐγένετο, καὶ μετ' ἐκεῖνον ἕτερος ἄχρις ἡμῶν. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ[2] Τερτουλλιανὸς[3] ἐν τῇ πρὸς Παπιανὸν ἐπιστολῇ πάντας τοὺς ἐπισκόπους ἀποστολικοὺς διαδόχους καλεῖ. Τούτων τὴν διαδοχὴν καὶ τὴν ἀποστολικὴν ἀξίαν καὶ ἐξουσίαν καὶ Εὐσέβιος[4] ὁ Παμφίλου μαρτυρεῖ, καὶ ἁπλῶς οἱ πατέρες μαρτυροῦσιν. οὓς περιττὸν ἐγκαταλέγειν, καὶ ἡ κοινὴ καὶ ἀρχαιοτάτη τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας συνήθεια καὶ πρᾶξις[5] βεβαιοῖ.

Ὅτι δὲ διαφέρει τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα τοῦ ἁπλῶς ἱερέως, δῆλον. Ὁ γὰρ ἱερεὺς χειροτονεῖται ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, ἐπίσκοπος δὲ οὐ χειροτονεῖται ὑπὸ ἱερέως, ἀλλ' ὑπὸ δύο ἢ τριῶν ἀρχιερέων, ὡς ὁ ἀποστολικὸς βούλεται κανών[6]. Καὶ ὁ μὲν ἱερεὺς ἐκλέγεται ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, ὁ δὲ ἀρχιερεὺς οὐκ ἐκλέγεται ὑπὸ τῶν ἱερέων, εἴτουν πρεσβυτέρων, οὔτ' ἐκλέγεται ὑπὸ πολιτικῶν ἀρχόντων, κἂν καὶ ἀρετῇ διαφέρωσιν[7], ἀλλ' ὑπὸ τῆς[8] συνόδου τῆς ἀνωτάτω[9] Ἐκκλησίας τοῦ κλίματος ἐκείνου, ἐν ᾧ κεῖται ἡ πόλις ἡ δεξομένη τὸν χειροτονηθησόμενον, ἢ τοὐλάχιστον ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, ἐν ᾗ[10] δεῖ γίνεσθαι[11] τὸν ἐπίσκοπον. Εἰ δέ ποτε καὶ ἡ πόλις ἐκλέξοι[12], ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς· ἡ γὰρ ἐκλογὴ τῇ συνόδῳ ἀναφέρεται, καὶ εἰ μὲν δόξοι[13] ταύτην κατὰ κανόνας καλῶς ἔχειν, ὁ ἐκλεχθεὶς προβάλλεται διὰ τῆς χειροθεσίας μὲν τῶν ἐπισκόπων, τῇ ἐπικλήσει δὲ τοῦ παναγίου Πνεύματος, εἰ δὲ μή, ὅν βούλεται ἡ σύνοδος, ἐκεῖνος καὶ προβιβάζεται. Καὶ ὁ μὲν ἱερεὺς εἰς ἑαυτὸν σῴζει τὴν ἥν εἴληφεν ἐξουσίαν καὶ χάριν τῆς ἱερωσύνης, ὁ ἐπίσκοπος δὲ καὶ ἑτέροις μεταδίδωσιν. Καὶ ὁ μὲν ἤδη λαβὼν τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, βάπτισμα μόνον τελεῖ τὸ ἅγιον καὶ εὐχέλαιον, ἱερουργεῖ τὴν ἀναίμακτον θυσίαν καὶ μεταδίδωσι τῷ λαῷ τὸ πανάγιον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, χρίει τοὺς βαπτιζομένους τῷ ἁγίῳ μύρῳ, στεφανοῖ τοὺς κατὰ νόμον γαμοῦντας εὐσεβεῖς, εὔχεται ὑπὲρ τῶν ἀσθενῶν, καὶ ὑπὲρ πάσης σωτηρίας καὶ ἀληθείας ἐπιγνώσεως πάντων ἀνθρώπων[14], ἐξαιρέτως δὲ ὑπὲρ τῆς τῶν εὐσεβῶν ζώντων καὶ τεθνεώτων ἀφέσεως καὶ συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτιῶν. Εἰ δὲ καὶ δοκιμῇ καὶ ἀρετῇ διαφέροι, λαβὼν ἐξουσίαν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου διορθοῖ τοὺς πρὸς αὐτὸν ἐρχομένους εὐσεβεῖς, καὶ εἰς τὴν πρὸς κτῆσιν τῆς οὐρανίου βασιλείας

3. ἴσως γρ. Κυπριανός : MPL. 4, 415. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 255 ὑποσημ. 2.
6. Ἀποστ. Καν. 1. Πρβλ. Πηδάλιον, ἔκδ. γ', Ζάκυνθος 1864, σ. 1.
14. Α´ Τιμ. 2,4.

1. καὶ > ΑΒΕϚΖΗΘΙΚ, ταύτῃ καὶ > Λ. 2. καὶ > ΗΘΚ. 4. Εὐσέβειος ΑΒΓϚΖΙΛ. 5. καὶ πρᾶξις + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 7. κἂν καὶ ἀρετῇ διαφέρωσιν > ΗΘΚ. 8. τῆς > ΗΘΚ. 9. ἀνωτάτης Θ. 10. ἐν ᾗ JCΓ, ἐν ᾧ ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 11. γίνε Γ. 12. ἐκλέξοι JCΓ, ἐκλέγοι ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 13. δόξοι ΡΑΒΕϚΗΘΙΚ, δόξει JCΓΖ, δόξῃ Λ.

ὁδὸν ποδηγετεῖ, καὶ κήρυξ τοῦ ἱεροῦ προχειρίζεται εὐαγγελίου. Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς καὶ τούτων ἁπάντων διάκονός ἐστιν, ἐπειδὴ[1] αὐτός ἐστιν, ὡς εἴρηται, πηγὴ τῶν θείων μυστηρίων καὶ χαρισμάτων διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὸ ἅγιον μῦρον μονώτατος ἐπιτελεῖ, καὶ αἱ χειροτονίαι πάντων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τάξεων καὶ βαθμῶν τούτου εἰσὶν ἴδιαι, καὶ[2] κατὰ πρῶτον καὶ ὑπέρτερον λόγον οὗτος δεσμεῖ καὶ λύει, καὶ Θεῷ ἡ κρίσις εὐαπόδεκτος, ὡς ὁ Κύριος εἴρηκε[3]. καὶ τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον διδάσκει, καὶ τῆς εὐσεβοῦς ὑπερμαχεῖ πίστεως, καὶ τοὺς παρακούοντας ὡς ἐθνικοὺς καὶ τελώνας[4] τῆς Ἐκκλησίας ἀποδιίστησι, καὶ τοὺς αἱρετικοὺς ἀφορισμῷ καὶ ἀναθέματι καθυποβάλλει, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων[5]. Ἐξ ὧν καταφανές ἐστιν, ἀναντιρρήτως διαφέρειν τὸν ἐπίσκοπον τοῦ ἁπλῶς ἱερέως, καὶ πλὴν αὐτοῦ μὴ δύνασθαι[6] πάντας τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ ἱερεῖς Ἐκκλησίαν Θεοῦ ποιμάναι ἢ ὅλως κυβερνῆσαι.

Ἀλλὰ καλῶς λέγεταί[7] τινι τῶν πατέρων, οὐ ῥᾴδιον αἱρετικὸν ἄνδρα συνετὸν εὑρεῖν. Καταλιπόντες γὰρ οὗτοι τὴν Ἐκκλησίαν, ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ οὐκ ἔμεινεν ἑαυτοῖς[8] σύνεσις, οὔτε φῶς, ἀλλὰ σκότος καὶ πώρωσις[9]. Εἰ γὰρ μὴ τοιαῦτα πεπόνθασιν, οὐκ ἂν πρὸς τὰ φανερώτατα ἀντιτείναιντο, ἐξ ὧν ἐστι καὶ τὸ τῆς ἐπισκοπῆς[10] μέγα ὄντως μυστήριον, ὑπὸ τῆς Γραφῆς διδασκόμενον[11], ὑπό τε πάσης ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ συγγραφῆς ἁγίων συγγραφόμενόν τε καὶ μαρτυρούμενον, καὶ ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀεὶ γινόμενόν τε καὶ ὁμολογούμενον.

Ὅρος ια΄ [12]

Πιστεύομεν[13] μέλη τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι πάντας καὶ μόνους τοὺς πιστούς, τοὺς τὴν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ δηλαδὴ ἀμώμητον πίστιν (ὑπό τε ἐκείνου τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν[14] ἁγίων οἰκουμενικῶν συνόδων[15] παραδοθεῖσαν, κηρυχθεῖσαν καὶ ἑρμηνευθεῖσαν[16] ἀδιστάκτως πρεσβεύοντας, κἂν καί τινες ἐξ αὐτῶν ἁμαρτίαις παντοίαις ὑπεύθυνοι εἶεν. Εἰ γὰρ[17] μὴ ἦν μέλη τῆς Ἐκκλησίας οἱ πιστοὶ μέν, ἁμαρτίαις δὲ συζῶντες, οὐκ ἂν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐκρίνοντο. Νῦν δὲ κρινόμενοι ὑπ' αὐτῆς, εἴς τε μετάνοιαν προσκαλούμενοι[18] ,καὶ εἰς τὴν τρίβον τῶν σωτηρίων ἐντο-

3. Ματθ. 16, 19. 4. Ματθ. 18, 17. 5. Ἰωάν. 10,11. 11. Α΄ Τιμ. 3,16.

1. ἐπειδήπερ ΡΑΒΕΗΘΙΚΛ. 2. καὶ > Θ. 6. δύνασθαι + Καρμίρης, δυναμένους JCΡΑΒΓΕϛΖΗΘΙΚΛ. 7. λέγεται + καὶ ΖΛ. 8. ἐν αὐτοῖς ΖΗΘΚΛ. 9. πόρρωσις JCΓ. 10. ἐπισκοπῆς CΓ, ἐπισκοπικῆς JΡΑΒΕϛΖ ΗΘΙΚΛ. 12. ὅρος ἑνδέκατος JΡ, εἰς τὸ ἑνδέκατον κεφάλαιον CΓ. 13. πιστεύομεν: ἔτι CΓ. 14. τῶν > JCΓ. 15. συνόδων + δειχθεῖσαν JΡΑΒΔΕϛΖΗΘΙΚΛ. 16. παραδοθεῖσαν, κηρυχθεῖσαν καὶ ἑρμηνευθεῖσαν + CΓ, > JΡΑΒΔΕϛΖΗΘΙΚΛ. 17. εἰ γὰρ *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ. 18. προσκαλούμενοι > JCΓ.

λῶν ποδηγετούμενοι, κἂν καὶ ἔτι ἁμαρτίαις ῥυπαίνοιντο, μόνον δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι οὐ πεπτώκασιν εἰς ἀπόγνωσιν, καὶ ὅτι τῆς καθολικῆς καὶ εὐσεβοῦς ἀντέχονται πίστεως, μέλη τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας εἰσὶ καὶ γινώσκονται.

Ὅρος ιβ' [1]

Πιστεύομεν [2] ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδάσκεσθαι τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Αὐτὸ γάρ ἐστιν ὁ ἀληθὴς Παράκλητος, ὅν πέμπει παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστὸς τοῦ διδάσκειν ἕνεκα [3] τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ σκότος ἀπὸ τῆς τῶν πιστῶν διανοίας ἀποδιώκειν. Ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὅμως διδαχὴ οὐκ ἀμέσως, ἀλλὰ [4] διὰ τῶν ἁγίων πατέρων καὶ καθηγεμόνων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καταγλαΐζει τὴν Ἐκκλησίαν. Ὡς γὰρ ἡ πᾶσα Γραφὴ ἐστί τε καὶ λέγεται λόγος τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐχ ὅτι ἀμέσως ὑπ' αὐτοῦ ἐλαλήθη, ἀλλ' ὅτι ὑπ' αὐτοῦ διὰ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, οὕτω καὶ ἡ Ἐκκλησία διδάσκεται μὲν ὑπὸ τοῦ ζωαρχικοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ διὰ μέσου τῶν ἁγίων πατέρων καὶ διδασκάλων (ὧν κανὼν μετὰ τῆς Γραφῆς καὶ ἔσχατον κριτήριον αἱ οἰκουμενικαὶ ἅγιαι σύνοδοι [5]) καὶ διὰ [6] τοῦτο οὐ μόνον πεπείσμεθα, ἀλλὰ καὶ ἀληθὲς καὶ βέβαιον ἀναμφιβόλως εἶναι ὁμολογοῦμεν, τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἀδύνατον ἁμαρτῆσαι ἢ ὅλως πλανηθῆναι ἤ ποτε τὸ ψεῦδος ἀντὶ τῆς ἀληθείας ἐκλέξαι. Τὸ γὰρ πανάγιον Πνεῦμα, ἀείποτε ἐνεργοῦν [7] διὰ τῶν πιστῶς διακονούντων ἁγίων πατέρων καὶ καθηγεμόνων, πάσης ὁποιασοῦν πλάνης τὴν Ἐκκλησίαν ἀπαλλάττει.

Ὅρος ιγ' [8]

Πιστεύομεν [9] οὐ διὰ πίστεως ἁπλῶς μόνης δικαιοῦσθαι τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ διὰ πίστεως [10] ἐνεργουμένης διὰ τῆς ἀγάπης, ταὐτὸν εἰπεῖν, διὰ τῆς πίστεως καὶ τῶν ἔργων. Τὸ δὲ [11] τὴν [12] πίστιν χειρὸς ἔργον ἀποπληροῦσαν ἀντιλαμβάνεσθαι τῆς ἐν Χριστῷ δικαιοσύνης καὶ προσάπτειν ἡμῖν εἰς σωτηρίαν, πόρρω πάσης εὐσεβείας γινώσκομεν. Οὕτω γὰρ ἐννοουμένη [13] ἡ πίστις πᾶσιν ἐφαρμοσθείη, καὶ οὐκ ἂν εἴη ὁ μὴ σῳζόμενος, ὅπερ ἄντικρυς [14] ψεῦδός ἐστιν. Τοὐναντίον δὲ μᾶλλον πιστεύομεν, ὅτι οὐ τὸ [15] τῆς πίστεως ἀνα-

1. ὅρος δωδέκατος JP, εἰς τὸ δωδέκατον κεφάλαιον CΓ. 2. πιστεύομεν : ἔτι CΓ. 3. ἕνεκα + JCΓ, > ΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ. 4. οὐκ ἀμέσως ἀλλὰ > Ζ. 5. (ὧν κανὼν αἱ οἰκουμενικαὶ ἅγιαι ὡμολόγηνται σύνοδοι· οὐ γὰρ τοῦτο παύσομαι μυριάκις λέγειν) JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ. 6. καὶ διὰ *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ. 7. ἐναργοῦν ΑΕϚΙ. 8. ὅρος δέκατος τρίτος JP, εἰς τὸ δέκατον τρίτον κεφάλαιον CΓ. 9. πιστεύομεν : ἔτι CΓ. 10. πίστεως + καὶ ΡΑΒ ΔΕϚΖΗΘΙΚΛ, > JCΓ. 11. τὸ δὲ *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ. 12. τὴν + γυμνὴν ΖΛ. 13. ἐνοουμένη Γ. 14. ἄντικρυς JCΡΓ, ἀντικρὺ ΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 15. τὸ > ΗΘΚ, τό : οὕτω ΑΕϚΙ.

φορικόν, ἀλλὰ τὴν οὖσαν ἐν ἡμῖν πίστιν διὰ τῶν ἔργων δικαιοῦν ἡμᾶς παρὰ Χριστοῦ. Ἐννοοῦμεν δὲ τὰ ἔργα οὐ μάρτυρας τὴν ἡμετέραν κλῆσιν ἐπιβεβαιοῦντας, ἀλλὰ καρποὺς καθ' ἑαυτοὺς ὄντας, δι' ὧν ἡ πίστις λαμβάνει τὸ ἔμπρακτον, καὶ καθ' ἑαυτὰ ἄξια διὰ τῆς[1] θείας ἐπαγγελίας[2] τοῦ κομίσασθαι[3] ἕκαστον τῶν πιστῶν τὰ διὰ τοῦ σώματος αὐτῷ πεπραγμένα, εἴτ' ἀγαθὸν εἴτε κακὸν δηλονότι.

Ὅρος ιδ'[4]

Πιστεύομεν[5] τὸν ἄνθρωπον κατολισθήσαντα τῇ παραβάσει παρασυμβληθῆναι καὶ ὁμοιωθῆναι τοῖς κτήνεσι[6], τοῦτ' ἔστιν, ἀμαυρωθῆναι καὶ τῆς τελειότητος καὶ ἀπαθείας ἐκπεσεῖν, οὐ μὴν δὲ[7] καὶ τῆς ἧς ἔτυχε παρὰ τοῦ ἄκρως ἀγαθοῦ Θεοῦ φύσεως καὶ ἐνεργείας ἐξεστηκέναι· οὕτω γὰρ οὐκ ἂν ἦν λογικός, καὶ ἑπομένως οὐδ' ἄνθρωπος· ἀλλ'[8] ἔχειν[9] τὴν φύσιν αὐτήν, ᾗ ἔκτισται, καὶ τὴν τῆς φύσεως ἐνέργειαν, ἥτις ἐστὶ τὸ αὐτεξούσιον, ζῶσαν καὶ ἐνεργόν· ὥστε κατὰ φύσιν δύνασθαι αἱρεῖσθαι μὲν[10] καὶ ἐργάζεσθαι τὸ καλόν, φεύγειν δὲ καὶ μυσάττεσθαι[11] τὸ κακόν. Ἄτοπον γὰρ τὸ τὴν καλὴν παρὰ τοῦ ἄκρως ἀγαθοῦ δημιουργηθεῖσαν φύσιν ἄμοιρον ἀγαθῆς ἐνεργείας ὁμολογεῖν· τοῦτο γὰρ κακὴν εἶναι τὴν φύσιν λέγειν ἐστὶν (οὗ τί ἀσεβέστερον;)· ἡ γὰρ ἐνέργεια τῆς φύσεως ἤρτηται, ἡ φύσις δὲ τοῦ δημιουργοῦ· εἰ καὶ ὁ τρόπος διαφέρει. Ὅτι δὲ δύναται ὁ ἄνθρωπος φύσει ἐργάζεσθαι τὸ ἀγαθόν, ὑπαινίττεται μὲν καὶ ὁ Κύριος λέγων, καὶ τοὺς ἐθνικοὺς ἀγαπᾶν τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς[12], διδάσκεται δὲ σαφέστατα καὶ ὑπὸ τοῦ Παύλου: Ῥωμ. α' κεφ. ιθ'[13], καὶ ἀλλαχοῦ ῥητῶς[14], ἐν οἷς φησι τὰ μὴ νόμον ἔχοντα ἔθνη φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖν[15]. Ἐξ ὧν φανερὸν καὶ τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ἀδύνατον, ὅ τι ποιήσει ὁ ἄνθρωπος ἀγαθόν, ἁμαρτίαν εἶναι. Τὸ γὰρ καλὸν ἀδύνατον κακὸν εἶναι. Γινόμενον μέντοι φύσει μόνῃ καὶ ψυχικὸν ἐῶν[16], οὐχὶ δὲ καὶ πνευματικὸν ποιοῦν[17] τὸν μετερχόμενον, οὐ συμβάλλεται πρὸς σωτηρίαν ἁπλῶς ἄνευ πίστεως. Πρὸς γὰρ τὸ ἀτελὲς[18] εἶναι, καὶ ὅλως ἀδύνατόν ἐστιν· ἀτελὲς μέν, ὅτι ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ ἐργασίας τῶν τιμίων καὶ μεγίστων παραγγελμάτων, οἷον μὴ ἐλεεῖν πρὸς τὸ θεαθῆναι, ἀγαπᾶν καὶ εὔχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν, ἀγαθοποιοῦντας λέγειν

2. Β' Κορ. 5, 10. 6. Ψαλμ. 48, 21. 12. Ματθ. 5, 47. 15. ἡμαρτημένον τὸ χωρίον. 15. Ῥωμ. 2, 14.

1. τὰς JABEϚHIKΛ. 3. κομύσασθαι I. 4. ὅρος δέκατος τέταρτος JP, εἰς τὸ δέκατον τέταρτον κεφάλαιον CΓ. 5. πιστεύομεν: ἔτι CΓ. 7. δὲ + JCΓ, > PABΔEϚZHΘIKΛ. 8. ἀλλ' ἔχειν *μέχρι* ποιεῖται τὸν ἐνεργοῦντα > Δ. 9. ἔχει JCΓ. 10. μὲν > JCΓ. 11. μισάττεσθαι CAΓEϚZI. 14. ῥηθῶς AEϚI. 16. ἐῶν + CΓ, > JPABEϚZHΘIKΛ. 17. ποιῶν CΓ. 18. πρὸς γὰρ τὸ ἀτελὲς *μέχρι* ὑστέρηται + CΓ, > JPABΔEϚZHΘIKΛ.

ἀχρείους εἶναι, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνεῖν τῷ Θεῷ, καὶ τῶν παραπλησίων δεδωρημένων διὰ τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, οὐ συμβάλλεται τὰ φύσει ἐνεργούμενα καλὰ πρὸς σωτηρίαν. Ὅλως δὲ ἀδύνατόν ἐστιν, ὅτι τῆς ὀρθῆς καὶ καθολικῆς περὶ τῆς ἁγίας τριάδος τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ πίστεως, τοῦ θείου ἐλέους, καὶ τῆς θείας σαρκώσεως, καὶ τῶν παθημάτων τοῦ Κυρίου, καὶ τῶν μυστηρίων ὑστέρηται [1]· ἀλλ᾿ οὐδὲ μὴν πρὸς κατάκρισιν· οὐδὲ γὰρ ἐνδέχεται τὸ καλόν, ᾖ τοιοῦτον, κακοῦ γενέσθαι αἰτίαν. Ἐν τοῖς ἀναγεννηθεῖσι δέ, ὑπὸ τῆς χάριτος καὶ μετὰ τῆς χάριτος ἐνεργούμενον, τέλειον ἀπεργάζεται καὶ σωτηρίας ἄξιον ποιεῖται τὸν ἐνεργοῦντα.

Ὁ ἄνθρωπος τοιγαροῦν πρὸ τῆς ἀναγεννήσεως δύναται φύσει κλίνειν πρὸς τὸ καλὸν καὶ αἱρεῖσθαι καὶ ἐργάζεσθαι τὸ ἠθικὸν [2] καλόν, οὐκ ἀπευθύνεται δὲ πρὸς τὴν μακαριότητα, ἡ γὰρ φυσικὴ ἐνέργεια φυσικὸν ἔχει τέλος, οὐ θεῖον καὶ μακάριον [3]. Ἀναγεννηθεὶς δέ, ἵνα ποιῇ τὸ πνευματικὸν καλόν, (σωτηρίας γὰρ ὄντα παραίτια τοῦ πιστοῦ τὰ ἔργα καὶ ὑπὸ χάριτος ὑπερφυοῦς ἐνεργούμενα, καὶ πνευματικὰ εἰκότως ὀνομάζεται [4]), ἀνάγκη προηγεῖσθαι καὶ προφθάνειν τὴν χάριν, ὃν τρόπον εἴρηται ἐν τοῖς περὶ προορισμοῦ [5], ὥστε μηδὲν δύνασθαι ἐξ ἑαυτοῦ τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς ἄξιον ἔργον ἐκτελέσαι, ἐξ ἑαυτοῦ μέντοι ἔχειν τὸ θελῆσαι ἢ [6] μὴ θελῆσαι τῇ χάριτι συγκατατεθῆναι.

Ὅρος ιε΄ [7]

Πιστεύομεν [8] τὰ εὐαγγελικὰ μυστήρια ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἶναι, κἀκεῖνα εἶναι ἑπτά. Ἐλάττονα γὰρ ἢ μείζονα ἀριθμὸν μυστηρίων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐκ ἔχομεν· ἐπειδὴ ὁ παρὰ τὸν ἑπτὰ τῶν μυστηρίων ἀριθμὸς αἱρετικῆς φρενοβλαβείας ἐστὶν ἀποκύημα. Ὁ δὲ τῶν ἑπτὰ παρὰ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου νομοθετεῖται καὶ συνάγεται, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ τῆς καθολικῆς πίστεως δόγματα. Αὐτίκα [9] γὰρ ὁ Κύριος τὸ μὲν ἅγιον βάπτισμα διὰ τοῦ, «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος» [10], καὶ τοῦ, «ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται» [11], παρέδωκεν [12].

Τὸ δὲ τῆς βεβαιώσεως, ταὐτὸν εἰπεῖν [13], τοῦ ἁγίου μύρου καὶ ἁγίου

10. Ματθ. 28, 19. 11. Μάρκ. 16,16.

1. + ΣΓ. 2. ἠθικὸν > ΣΓ. 3. οὐκ ἀπευθύνεται *μέχρι* μακάριον + ΣΓ, > JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ. 4. σωτηρίας γὰρ *μέχρις* ὀνομάζεται > Δ. 5. ὃν τρόπον *μέχρι* προορισμοῦ > J. 6. ἢ : καὶ ΣΓ. 7. ὅρος δέκατος πέμπτος JΡ, εἰς τὸ δέκατον πέμπτον κεφάλαιον ΣΓ. 8. πιστεύομεν : ἔτι ΣΓ. 9. αὐτίκα *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ. 12. παρέδωκεν ΣΓ, παραδέδωκε, JΡΑΒΕϚ ΖΗΘΙΚΛ. 13. τῆς βεβαιώσεως ταὐτὸν εἰπεῖν > Ζ.

χρίσματος, διὰ τοῦ, «ὑμεῖς δὲ καθήσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλήμ, ἕως ἂν ἐνδύσησθε[1] δύναμιν ἐξ ὕψους»[2], ἣν ἐνεδύσαντο τῇ ἐπιδημίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ταύτην δηλοῖ τὸ τῆς βεβαιώσεως[3] μυστήριον, περὶ οὗ καὶ Παῦλος: β' πρὸς Κοριν. κεφ. α'[4], καὶ τρανότερον[5] διὰ τοῦ Ἀρεοπαγίτου Διονυσίου[6] διαλέγεται.

Τὴν δὲ ἱερωσύνην διὰ τοῦ, «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν»[7], καὶ διὰ τοῦ, «ὅσα δήσητε καὶ λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα καὶ λελυμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς»[8].

Τὴν δὲ ἀναίμακτον θυσίαν διὰ τοῦ, «λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου», καί, «πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης»[9], καὶ τοῦ, «ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα[10], οὐκ ἔχετε ζωὴν[11] ἐν ἑαυτοῖς»[12].

Τὸν δὲ γάμον μετὰ τὸ εἰπεῖν τὰ ἐν τῇ παλαιᾷ περὶ αὐτοῦ εἰρημένα διὰ τῆς οἷον ἐπισφραγίσεως[13] τοῦ, «οὓς ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω»[14], ὃν καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος μέγα ἀποκαλεῖ[15] μυστήριον[16].

Τὴν δὲ μετάνοιαν, ᾗ τινί ἐστι σύμμικτος ἡ μυστηριακὴ ἐξομολόγησις, διὰ τοῦ, «ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς, ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται»[17], καὶ τοῦ, «ἐὰν μὴ μετανοήσητε, ὡσαύτως ἀπολεῖσθε»[18].

Τὸ δὲ ἅγιον ἔλαιον, εἴτουν εὐχέλαιον, λέγεται μὲν[19] παρὰ τῷ Μάρκῳ[20], μαρτυρεῖται δὲ[21] ρητῶς ὑπὸ τοῦ ἀδελφοθέου[22].

Σύγκειται δὲ τὰ μυστήρια ἔκ τε[23] φυσικοῦ καὶ ὑπερφυοῦς. Οὐκ εἰσὶ δὲ ψιλὰ σημεῖα τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ· οὕτω γὰρ οὐκ ἂν διενήνοχε τῆς περιτομῆς, οὗ τί ἀθλιώτερον;[24] Ὁμολογοῦμεν δ' αὐτὰ εἶναι ὄργανα δραστικὰ τοῖς μυουμένοις χάριτος ἐξ ἀνάγκης. Ἀποπτύομεν δὲ ὡς ἀλλότριον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας τὸ τὴν ἀκεραιότητα τῶν μυστηρίων ἁπλῶς[25] ἀπαιτεῖν τὴν χρῆσιν τοῦ γηΐνου πράγματος· ἀντίκειται γὰρ τῷ μυστηρίῳ τῆς προσφορᾶς, ὅ, ῥήματι ὑπαρκτικῷ[26] νομοθετηθὲν[27] καὶ τῇ ἐπικλήσει τοῦ παναγίου[28] Πνεύματος ἁγιασθέν, τελειοῦται τῇ ὑπάρξει τοῦ σημαινομένου,

2. Λουκ. 24, 49. 4. Β' Κορ. 1, 21/2. 6. Περὶ ἐκκλησ. ἱεραρχ. 4. Μ PG. 3,472 ἑξ. 7. Λουκ. 22,19. 8. Ματθ. 18,18. 9. Ματθ. 26,26 καὶ παράλλ. 12. Ἰωάν. 6,53. 14. Ματθ. 19,6. 16. Ἐφεσ. 5,32. 17. Ἰωάν. 20,23. 18. Λουκ. 13,3. 5. 20. Μαρκ. 6,13. 22. Ἰακ. 5,14.

1. ἕως οὗ εὐδόκησθε Ζ. 3. τοῦ ἁγίου χρίσματος Ζ. 5. τρανώτερον JCPΑΒΓΕϚΖΗΘΙΚΛ. 10. καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα + CΓ, > JPΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 11. ζωὴν + αἰώνιον J. 13. ἐπισφραγήσεως CΓ. 15. ἀποκαλεῖ JCΓ, ἐπικαλεῖ PΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 19. μὲν + CΓ, > JPΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 21. δὲ > Θ. 23. τε JCΑΒΓϚΖΙΛ, τοῦ PΕΗΘΚ. 24. οὕτω γὰρ *μέχρι* ἀθλιώτερον > Ζ. 25. ἁπλῶς + JCΓ, > PΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 26. ὑπερκτικῷ ΑΕϚΙ. 27. νομοστηθὲν ΕϚΙ. 28. παναγίου + CΓ, > JPΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ.

τοῦ σώματος δηλαδὴ καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ προηγεῖται ἡ τούτου τελείωσις ἀναγκαίως τῆς χρήσεως· εἰ γὰρ πρὸ τῆς χρήσεως μὴ ἦν τέλειον, οὐκ ἂν ὁ κακῶς[1] χρώμενος κρῖμα ἑαυτῷ ἤσθιε καὶ ἔπινεν[2], ἐπεὶ ψιλοῦ ἄρτου καὶ οἴνου ἦν μετεσχηκώς· νῦν δ᾽ ἀναξίως μετέχων, κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει. Ὥστε οὐκ ἐν τῇ χρήσει, ἀλλὰ[3] πρὸ τῆς χρήσεως ἔχει τὸ τῆς εὐχαριστίας μυστήριον τὴν τελείωσιν. Ἔτι ἀπορρίπτομεν ὡς κάθαρμά τι καὶ μίασμα τό, ἐλλιπῶς[4] γὰρ ἐχούσης τῆς πίστεως, ζημιοῦται ἡ ὁλοκληρία τοῦ μυστηρίου. Οἱ γὰρ αἱρετικοί, οὓς τὴν αἵρεσιν ἀποσεισαμένους καὶ προστεθέντας τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, δέχεται ἡ Ἐκκλησία, καίτοι ἐλλιπῆ[4] ἐσχηκότες τὴν πίστιν, τέλειον ἔλαβον τὸ βάπτισμα· ὅθεν τελείαν ὕστερον τὴν πίστιν κεκτημένοι, οὐκ ἀναβαπτίζονται.

Ὅρος ιϛ´[5]

Πιστεύομεν[6] τὸ ἅγιον βάπτισμα, τὸ διαταγὲν μὲν παρὰ τοῦ Κυρίου, γινόμενον δὲ ἐν ὀνόματι τῆς ἁγίας Τριάδος, εἶναι τῶν ἀναγκαιοτάτων. Χωρὶς γὰρ αὐτοῦ οὐδεὶς δύναται σωθῆναι, ὥς ὁ Κύριος φησίν, ὅστις οὐ μὴ γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν[7]. Καὶ διὰ τοῦτό ἐστιν ἀναγκαῖον καὶ τοῖς νηπίοις, ἐπειδὴ κἀκεῖνα ὑπόκειται τῇ ἀρχεγόνῳ ἁμαρτίᾳ καὶ χωρὶς τοῦ βαπτίσματος οὐ δύναται τυχεῖν τῆς ἀφέσεως. Ὅπερ[8] ὁ Κύριος δεικνύων οὐκ ἔφη μερικῶς, ἀλλ᾽ ἁπλῶς καὶ καθόλου, «ὅστις οὐ μὴ γεννηθῇ», ὅ ταὐτόν ἐστι τῷ, πάντας τοὺς μετὰ τὴν ἀνάστασιν[9] τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ εἰσελευσομένους ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν δεῖ ἀναγεννηθῆναι. Εἰ δὲ τὰ νήπια ἄνθρωποι, εἴπερ καὶ ταῦτα δεῖται σωτηρίας[10], δεῖται καὶ τοῦ βαπτίσματος· καὶ τὰ μὴ ἀναγεννηθέντα, ὡς μὴ τὴν ἄφεσιν τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας λαβόντα, ὑπόκειται[11] τῇ ἀϊδίῳ τῆς ἁμαρτίας ἐκείνης[12] ποινῇ, καὶ ἑπομένως οὐ σῴζεται χωρὶς τοῦ βαπτίσματος. Ὥστε δεῖ ἀναγκαίως καὶ τὰ νήπια βαπτίζεσθαι. Ἔτι τὰ νήπια σῴζεται, ὡς λέγεται παρὰ τῷ Ματθαίῳ[13], ὁ δὲ μὴ βαπτισθεὶς οὐ σῴζεται· καὶ τὰ νήπια ἄρα ἀναγκαίως βαπτισθήσεται[14]. Καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι λέγεται[15], ὅτι πᾶσαι αἱ οἰκίαι[16] ἐβαπτίζοντο, ἄρα καὶ τὰ νήπια. Τοῦτο καὶ οἱ πάλαι πατέρες μαρτυροῦσι σαφῶς, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ἐν τῷ περὶ ἐκκλησιαστι-

2. Α´ Κορ. 11,29. 26. 7. Ἰωάν. 3,5. 13. Ματθ. 19,12. 15. Πράξ. 8,12. 26,33.

1. τῆς χρήσεως *μέχρι* κακῶς > J. 3. ἀλλὰ + καὶ ΗΘΚ. 4. ἐλλειπῶς, ἐλλειπῆ ΣΑΓΕϚΙ. 5. ὅρος δέκατος ἕκτος JP, εἰς τὸ δέκατον ἕκτον κεφάλαιον ΣΓ. 6. πιστεύομεν : ἔτι ΣΓ. 8. ὅπερ *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ. 9. ἀνάστασιν ΣΓ, ἔλευσιν JPABEϚZΗΘΙΚΛ. 10. σωτηρίας + δεῖται σωτηρίας ΗΘΚ. 11. ὑποκεῖται ΑϚΙ. 12. ἐκείνης JΣΓ, ἀνάγκης PABEϚZΗ ΙΚΛ, ἀνάγκη Θ. 14. βαπτισθήσονται ΗΘΚ. 16. οἰκεῖαι ΣΓ.

κῆς ἱεραρχίας[1]· καὶ Ἰουστῖνος: νς′ ζητήματι, ὅς λέγει ῥητῶς: «ἀξιοῦνται δὲ τῶν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀγαθῶν τῇ πίστει τῶν προσφερόντων αὐτὰ τῷ βαπτίσματι»[2]· καὶ Αὐγουστῖνος[3] παράδοσιν εἶναί φησιν ἀποστολικήν, τὰ παιδία διὰ τοῦ βαπτίσματος σῴζεσθαι· καὶ ἀλλαχόσε[4]: ἡ Ἐκκλησία τοῖς βρέφεσιν ἑτέρων πόδας ἐντίθησιν, ὅπως ἔρχωνται, ἑτέρων καρδίας ὅπως πιστεύωσιν,[5] ἑτέρων γλῶσσαν ὅπως ἐπαγγέλλωνται· καὶ ἀλλαχοῦ: ἡ μήτηρ[6] Ἐκκλησία μερικήν[7] καρδίαν ἐκείνοις χαρίζεται.

Γίνεται δὲ τὸ βάπτισμα δι᾿ ὕλης μὲν ὕδατος καθαροῦ καὶ οὐδενὸς ἑτέρου ὑγροῦ. Ἀποτελεῖται[8] δὲ διὰ μόνου τοῦ ἱερέως, καὶ κατ᾿ ἀνάγκην ἀπροφάσιστον ἔχει γίνεσθαι καὶ δι᾿ ἑτέρου ἀνθρώπου, πλὴν ὀρθοδόξου καὶ σκοπὸν[9] ἔχοντος[10] τὸν ἁρμόδιον τῷ θείῳ βαπτίσματι. Ἀποτελέσματα δὲ τοῦ βαπτίσματος, συνελόντι φάναι, πρῶτον, ἡ ἄφεσις τοῦ προπατορικοῦ πλημμελήματος καὶ ὅσων ἄλλων ἁμαρτιῶν πεπραχὼς ἦν ὁ βαπτισθείς· δεύτερον, ῥύεται ἐκεῖνον τῆς ἀϊδίου ποινῆς, ᾗτινι ὑπέκειτο, εἴτε διὰ τὸ ἀρχέγονον ἁμάρτημα, εἴτε δι᾿ ἃ ἰδικῶς[11] ἔπραξε θανασίμως· τρίτον, δίδωσιν αὐτῷ[12] τὴν[13] ἀθανασίαν· δικαιοῦν[14] γὰρ αὐτὸν[15] τῶν προημαρτημένων, ναὸν[16] Θεοῦ ἀποκαθίστησιν.

Οὐκ ἔστι δ᾿ εἰπεῖν, μὴ λύεσθαι διὰ τοῦ βαπτίσματος πάσας τὰς ὁπωσοῦν πρὸ τούτου ἁμαρτίας, ἀλλὰ μένειν μέν, οὐκ ἰσχύειν δέ[17]· τοῦτο γὰρ ἀσεβείας τῆς ἐσχάτης ἐστὶ γέμον, καὶ ἄρνησις μᾶλλον ἢ ὅλως ὁμολογία εὐσεβείας· ἀλλ᾿ ὅτι πᾶσα ἁμαρτία πρὸ τοῦ βαπτίσματος οὖσα ἢ γεγονυῖα[18] ἀφανίζεται, καὶ ὡς μὴ οὖσά ποτε ἢ γεγονυῖα λογίζεται. Οἱ γὰρ τύποι τοῦ βαπτίσματος πάσας ἐκάθηρον[19] καὶ αἱ προμηνύουσαι καὶ τελειοῦσαι ῥήσεις τὸ βάπτισμα τὴν τελείαν ὑπαινίττουσι κάθαρσιν. Τοῦτ᾿[20] αὐτὸ καὶ αὐτὰ τὰ τοῦ βαπτίσματος ὀνόματα παριστῶσιν[21]. Εἰ γὰρ βάπτισμα διὰ πνεύματος καὶ πυρός[22], δῆλον ὅτι καὶ τελεία πᾶσιν ἡ κάθαρσις· τὸ γὰρ πνεῦμα τελείως καθαίρει. Εἰ φῶς[23], τὸ σκότος ἔλυσεν. Εἰ ἀναγέννησις[24], παρῆλθε τὰ ἀρχαῖα. Τίνα δὲ ταῦτα, εἰ μὴ τὰ ἁμαρτήματα; Εἰ ἀπεκδύεται[25] ὁ βαπτιζόμενος τὸν παλαιὸν[26] ἄνθρωπον[27], ἄρα καὶ τὴν ἁμαρτίαν. Εἰ ἐνδύεται

1. Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. 7,11. MPG. 3,564. 2. Ἀποκρίσ. πρὸς ὀρθοδ. 56. MPG. 6,1297. 3. De Pecc. Merc. 1,26. 39. MPL. 44,131. 150. De Gen. ad lit. 10, 23. MPL. 34,426. 22. Ματθ. 3,11. 23. Ἐφεσ. 5,8. 24. Τιτ. 3,5. 27. Κολοσ. 3,9.

4. ἀλλαχοῦσε ΡΑΒΕϚΗΙΚ. 5. πιστεύσωσιν Θ. 6. μητὴρ ΑϚΙ. 7. μητρικὴν ΖΛ. 8. ἐπιτελεῖται Θ. 9. σκόπον ΑϚΙ. 10. ἔχον J. 11. εἰδικῶς Θ. 12. αὐτοῖς JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 13. τὴν + μακάριον ΖΛ. 14. δικαιῶν CΓ. 15. αὐτοὺς JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 16. ναοὺς JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 17. μένουσι μέν, οὐκ ἰσχύουσι δὲ JCΓ. 18. γεγονεῖα Γ. 19. πᾶσαι ἐκάθηρον JΡΓ, πάσαι ἑκάθερον Β, πᾶσαι ἑκάτερον ἢ ἑκάτερον ΑΕϚΖΗΘΙΚΛ. 20. τοῦτο ΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ, τοῦτο καὶ JC. 21. περιστῶσιν ΑΒϚΗΙΚ. 25. ἀπενδύεται ΡΑΒΕϚΖΙ. 26. παλὸν ΑΒΕϚΙ.

τὸν Χριστόν[1], ἄρα ἀναμάρτητος[2] γίνεται ἐνεργείᾳ διὰ τοῦ βαπτίσματος. Μακρὰν γὰρ ἀπὸ ἁμαρτωλῶν ὁ Θεός. Τοῦτο καὶ ὁ[3] Παῦλος διδάσκει τρανότερον λέγων: ὥσπερ διὰ τοῦ ἑνὸς ἁμαρτωλοὶ κατεστάθημεν οἱ πολλοί, οὕτω διὰ τοῦ ἑνὸς δίκαιοι[4]. Εἰ δέ δίκαιοι[5], ἄρα ἁμαρτίας ἐλεύθεροι. Οὐ γὰρ δύναται ἐν ταὐτῷ[6] εἶναι τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον. Εἰ ἀληθῶς ἀπέθανεν ὁ Χριστός, ἄρα καὶ ἀληθὴς ἡ διὰ τοῦ πνεύματος ἄφεσις.

Ἐντεῦθεν[7] δὲ δῆλον, πάντα τὰ βαπτισθέντα καὶ κοιμηθέντα βρέφη ἀναμφιβόλως σῴζεσθαι, προορισθέντα[8] διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ ἐκτὸς πάσης ἦν[9] ἁμαρτίας, κοινῆς μέν, ὅτι ἐλυτρώθησαν τῷ θείῳ λουτρῷ, ἰδικῆς[10] δέ, ὅτι τὰ βρέφη μὴ ἔχοντα ἐνεργείᾳ προαίρεσιν οὐχ ἁμαρτάνει, ἄρα καὶ σῴζεται.

Ἐντίθησι δὲ τὸ βάπτισμα καὶ χαρακτῆρα ἀνεξάλειπτον, ὥσπερ καὶ ἡ ἱερωσύνη[11]. Καθὼς[12] γὰρ ἀδύνατον τὸν αὐτὸν δὶς ἱερωσύνης τυχεῖν τῆς αὐτῆς, οὕτως ἀδύνατον ἀναβαπτισθῆναι τὸν ἅπαξ ὀρθῶς βαπτισθέντα, κἂν καὶ μυρίαις συμβέβηκεν αὐτὸν ὑποπεσεῖν ἁμαρτίαις, ἢ καὶ αὐτῇ ἐξομώσει[13] τῆς πίστεως. Θέλων[14] γὰρ ἐπιστρέψαι πρὸς Κύριον ἀναλαμβάνει τὴν ἥν ἀπώλεσεν υἱοθεσίαν διὰ τοῦ[15] μυστηρίου τῆς μετανοίας.

Ὅρος ιζ'[16]

Πιστεύομεν[17] τὸ πανάγιον μυστήριον τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας, ὅπερ ἀνωτέρω κατὰ τάξιν τέταρτον ἐθέμεθα[18], ἐκεῖνο εἶναι, ὅπερ ὁ Κύριος παρέδωκε τῇ νυκτί, ᾗ παρεδίδου ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Λαβὼν γὰρ ἄρτον καὶ εὐλογήσας ἔδωκε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις εἰπών: λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου[19], καὶ λαβὼν[20] ποτήριον, εὐχαριστήσας εἴρηκε: πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν[21].

Τούτου ἐν τῇ ἱερουργίᾳ πιστεύομεν παρεῖναι τὸν Κύριον ἡμῶν[22] Ἰησοῦν Χριστὸν οὐ τυπικῶς, οὐδ' εἰκονικῶς, οὐδὲ χάριτι ὑπερβαλλούσῃ, ὡς ἐν τοῖς λοιποῖς μυστηρίοις, οὐδὲ κατὰ μόνην παρουσίαν, καθώς τινες τῶν πα-

1. Γαλ. 3,27. 4. Ῥωμ. 5,19. 19. Ματθ. 26,26. 21. Ματθ. 26,28.

2. ἀναμαρτητὸς BHK. 3. ὁ > JPABEϚZHΘIKΛ. 5. εἰ δὲ δίκαιοι > EϚI. 6. ταύτῳ AEϚI. 7. ἐκτεῦθεν AϚI. 8. προωρισθέντα CΓ. 9. ἦν JCΓ, ἦσαν PABEϚZHΘIKΛ. 10. εἰδικῆς Θ. 11. καὶ τὴν ἱερωσύνην ABEϚI, ὥσπερ καὶ ἡ ἱερωσύνη > Z. 12. καθὼς γὰρ *μέχρι* βαπτισθέντα > Z, *ἔχουσαν ὧδε*: ἀδύνατον γὰρ ἀναβαπτισθῆναι τὸν ἅπαξ ὀρθῶς βαπτισθέντα, κἂν καὶ... 13. ἐξομομώσει ABEϚZHIKΛ. 14. τέλων AEϚI. 15. τοῦ > AEϚI. 16. ὅρος δέκατος ἕβδομος JP, εἰς τὸ δέκατον εὔδομον κεφάλαιον CΓ. 17. πιστεύομεν: ἔτι CΓ. 18. ὅπερ *μέχρι* ἐθέμεθα > Δ. 20. λαβὼν + τὸ PAB EϚZHΘIKΛ, > JCΓ, λάβων A. 22. ἡμῶν > HΘK.

τέρων εἰρήκασι περὶ τοῦ βαπτίσματος. οὐδὲ κατ' ἐναρτισμόν [1], ὥστε ἑνοῦσθαι τὴν θεότητα τοῦ Λόγου τῷ προκειμένῳ τῆς εὐχαριστίας ἄρτῳ ὑποστατικῶς, καθὼς οἱ ἀπὸ Λουθήρου λίαν ἀμαθῶς καὶ ἀθλίως [2] δοξάζουσιν, ἀλλ' [3] ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς, ὥστε μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου μεταβάλλεσθαι, μετουσιοῦσθαι, μεταποιεῖσθαι, μεταρρυθμίζεσθαι τὸν μὲν ἄρτον εἰς αὐτὸ τὸ ἀληθὲς τοῦ Κυρίου σῶμα, ὅπερ ἐγεννήθη ἐν Βηθλεὲμ ἐκ τῆς ἀειπαρθένου καὶ θεοτόκου Μαρίας [4], ἐβαπτίσθη ἐν Ἰορδάνῃ, ἔπαθεν, ἐτάφη, ἀνέστη, ἀνελήφθη, κάθηται ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ [5] καὶ Πατρός [6], μέλλει ἐλθεῖν ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ· τὸν δὲ οἶνον μεταποιεῖσθαι [7] καὶ μετουσιοῦσθαι εἰς αὐτὸ τὸ ἀληθὲς τοῦ Κυρίου αἷμα, ὅπερ κρεμαμένου [8] ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐχύθη ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.

Ἔτι μετὰ [9] τὸν ἁγιασμὸν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου οὐκ ἔτι μένειν τὴν οὐσίαν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ [10] οἴνου εἴδει [11] καὶ τύπῳ, ταὐτὸν εἰπεῖν, ὑπὸ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου [12] συμβεβηκόσιν [13].

Ἔτι αὐτὸ τὸ πανακήρατον τοῦ Κυρίου σῶμα καὶ αἷμα μεταδίδοσθαι [14] τὸν ὅμοιον τρόπον καὶ ἱερεῦσι καὶ λαϊκοῖς, δι' ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν δηλονότι [15], καὶ εἰσδύειν εἰς τὸ στόμα καὶ [16] τὸν [17] στόμαχον τῶν μετεχόντων εὐσεβῶν τε [18] καὶ ἀσεβῶν· πλὴν τοῖς μὲν εὐσεβέσι καὶ ἀξίοις [19] ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ ζωὴν αἰώνιον προξενεῖν, τοῖς δὲ ἀσεβέσι καὶ ἀναξίοις κατάκρισιν καὶ κόλασιν αἰώνιον παραχωρεῖν.

Ἔτι τέμνεσθαι μὲν [20] καὶ διαιρεῖσθαι εἴτε χερσὶν εἴτε καὶ [21] ὀδοῦσι [22] τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, κατὰ συμβεβηκὸς μέντοι, ἤτοι κατὰ τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, καθ' ἃ καὶ ὁρατὰ καὶ ἁπτά [23] εἶναι ὁμολογεῖται [24], καθ' ἑαυτὰ δὲ μένειν ἄτμητα πάντῃ καὶ ἀδιαίρετα [25]. «Μελίζεται» [26] γάρ, φησί [27], «καὶ διαμερίζεται, ὁ μελιζόμενος [28] καὶ μὴ διαιρούμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε [29] δαπανώμενος, ἀλλὰ τοὺς μετέ-

1. ἀναρτισμὸν ΗΘΚ. 2. ἀθλίως: ἀναξίως ΖΛ. 3. οὐ τυπικῶς *μέχρις* ἀλλ' > ΣΓ. 4. καὶ θεοτόκου Μαρίας + JΣΓ, > ΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ. 5. τοῦ Θεοῦ > J. 6. πατέρος ΑΒΔΕϚΗΙΚ. 7. μεταποιοῦσθαι ΑΕϚΙ. 8. κρεμμαμένου JΣΡΑΓΕϚΙ, κρεμάμενον Ζ. 9. ἔτι μετὰ *μέχρι* ἡ Ἐκκλησία διδάσκει > Δ. 10. τοῦ > ΣΓ. 11. εἴδει > Ζ. 12. καὶ τοῦ οἴνου + JΣΓ, > ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ, τοῦ > ΣΓ. 13. ταὐτὸν εἰπεῖν *μέχρι* συμβεβηκόσιν > Ζ. 14. μεταδίδωσθαι ΣΓ. 15. τὸν ὅμοιον τρόπον *μέχρι* δηλονότι + ΣΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 16. τὸ στόμα καὶ > Γ, σῶμα Α. 17. τὸν > Σ ΑΒΕϚΖΗΙΚΛ. 18. τε > Θ. 19. καὶ ἀξίοις > ΣΓ. 20. μὲν > JΣΓ. 21. καὶ > J. 22. εἴτε χερσὶν εἴτε καὶ ὀδοῦσι > Ζ. 23. ἑπτὰ ΣΓ. 24. ὁμολογεῖται ΣΓ, ὁμολογοῦνται JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 25. ἀδιαίρετα + ὅθεν καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία φησὶ JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ, > ΣΓ. 26. μελίζεται ΣΓ, μερίζεται JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 27. γάρ, φησὶ + ΣΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 28. μεριζόμενος ΖΛ. 29. μηδέποτε JΣΓ, οὐδέποτε ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ.

χοντας (δηλονότι ἀξίως [1]) ἁγιάζων» [2].

Ἔτι ἐν ἑκάστῳ μέρει καὶ τμήματι ἐλαχίστῳ [3] τοῦ μεταβληθέντος ἄρτου καὶ οἴνου οὐκ εἶναι μέρος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου [4], ἀλλ' ὅλον ὁλικῶς τὸν δεσπότην Χριστὸν κατ' οὐσίαν, μετὰ ψυχῆς δηλονότι καὶ θεότητος, ἤτοι τέλειον [5] Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον. Τὸ γὰρ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, μὴ ὑπάρχον [6] μυστηριῶδες, ἀλλὰ κατὰ τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν καὶ τὸν διορισμὸν τοῦ σώματος καὶ τῶν μερῶν ὑπάρχον [7] ἐν τῷ οὐρανῷ, τὸ αὐτὸ ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς εὐχαριστίας, οὐχ ὅτι κάτεισιν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸ ἐκεῖνο ὑπερφυῶς καὶ μυστηριωδῶς πάρεστιν ἐν τῷ μυστηρίῳ [8]. Ὅθεν καὶ πολλῶν γινομένων ἐν τῇ οἰκουμένῃ [9], μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ὥρᾳ, ἱερουργιῶν, μὴ γίνεσθαι πολλοὺς Χριστοὺς ἢ [10] πολλὰ σώματα Χριστοῦ, ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν παρεῖναι ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς ἐν πάσαις ταῖς κατὰ μέρος τῶν πιστῶν ἐκκλησίαις, καὶ ἓν εἶναι αὐτοῦ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα ἐν πολλοῖς τόποις καὶ οὐ πολλά [11]. Καὶ τοῦτο οὐχ ὅτι τὸ ἐν οὐρανοῖς τοῦ δεσπότου ἐν τοῖς θυσιαστηρίοις κάτεισι σῶμα, ἀλλ' ὅτι ὁ τῆς προθέσεως ἐν πάσαις ταῖς κατὰ μέρος ἐκκλησίαις προκείμενος ἄρτος μεταποιούμενος καὶ μετουσιούμενος μετὰ τὸν ἁγιασμὸν γίνεται καὶ ἐστιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ τῷ ἐν οὐρανοῖς [12]. Ἓν γὰρ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐν πολλοῖς τόποις καὶ οὐ πολλά, καὶ διὰ τοῦτο τὸ μυστήριον τοῦτο μάλιστά ἐστι καὶ λέγεται θαυμαστὸν καὶ πίστει μόνῃ καταληπτόν, οὐ σοφίσμασι σοφίας ἀνθρωπίνης, ἧς τὴν ματαίαν καὶ ἀνόητον ἐν τοῖς θείοις περιέργειαν ἀποσείεται ἡ εὐσεβὴς καὶ θεοπαράδοτος ἡμῶν θρησκεία [13].

Ἔτι αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ [14] αἷμα τοῦ Κυρίου τὸ ἐν τῷ τῆς εὐχαριστίας μυστηρίῳ ὀφείλειν τιμᾶσθαι ὑπερβαλλόντως καὶ προσκυνεῖσθαι λατρευτικῶς· μία γὰρ ἡ προσκύνησις τοῦ μονογενοῦς καὶ τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος αὐτοῦ [15].

Ἔτι εἶναι θυσίαν ἀληθῆ καὶ ἱλαστικήν, προσφερομένην ὑπὲρ πάντων τῶν εὐσεβῶν, ζώντων καὶ τεθνεώτων, καὶ ὑπὲρ ὠφελείας πάντων,

2. Εὐχολόγιον τὸ μέγα, ἔκδ. 8, Ἀθῆναι 1902, σ. 76. 12. Πρβλ. καὶ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἔκδ. ὀρθ. πίστ. 4,13. MPG. 94,1144/5.

1. δηλονότι ἀξίως > CΓ. 3. ἐν ἑκάστῳ μέρει καὶ τμήματι ἐλαχίστῳ : ἐν ἑκάστῃ μερίδι CΓ. 4. Κυρίου + βλάσφημον γὰρ τοῦτο καὶ ἄθεον JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ, > CΓ. 5. τελεῖον ΑΕϚΙ. 6. ὑπάρχου Γ. 7. ὑπάρχων CΓ. 8. τὸ γὰρ σῶμα *μέχρις* ἐν τῷ μυστηρίῳ + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 9. οἰκουμένῃ + ἐν Θ. 10. πολλοὺς Χριστοὺς ἢ > Ζ, ἢ: καὶ Λ. 11. ἐν πάσαις *μέχρις* οὐ πολλὰ CΓ, καὶ ἓν εἶναι αὐτοῦ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα ἐν πάσαις ταῖς κατὰ μέρος τῶν πιστῶν ἐκκλησίαις, καὶ τοῦτο JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 13. καὶ τοῦτο οὐχ ὅτι *μέχρι* θρησκεία > CΓ. 14. τὸ + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 15. μία γὰρ ἡ προσκύνησις τῆς ἁγίας τριάδος καὶ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου JΡΑΒΕϚΗΘΙΚΛ, μία γὰρ ἡ προσκύνησις τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου Ζ.

ὡς κεῖται ῥητῶς ἐν ταῖς τοῦ μυστηρίου τούτου εὐχαῖς [1], ὑπὸ [2] τῶν ἀποστόλων τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδοθείσαις, κατὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς τοῦ Κυρίου διαταγήν [3].

Ἔτι καὶ πρὸ τῆς χρήσεως εὐθὺς μετὰ τὸν ἁγιασμὸν καὶ μετὰ τὴν χρῆσιν τὸ φυλαττόμενον ἐν ταῖς ἱεραῖς θήκαις πρὸς μετάληψιν τῶν ἀποδημῆσαι μελλόντων ἀληθὲς εἶναι τοῦ Κυρίου σῶμα καὶ κατὰ μηδὲν διαφέρον [4] ἑαυτοῦ, ὥστε πρὸ τῆς χρήσεως μετὰ τὸν ἁγιασμόν, ἐν τῇ χρήσει, καὶ μετὰ τὴν χρῆσιν εἶναι κατὰ πάντα [5] τὸ ἀληθὲς τοῦ Κυρίου σῶμα [6].

Ἔτι μὴ γίνεσθαι ὑπό τινος ἄλλου τὸ τῆς ἱερᾶς [7] εὐχαριστίας τοῦτο μυστήριον, εἰ μὴ μόνον ὑπὸ ἱερέως εὐσεβοῦς καὶ ἀπὸ [8] εὐσεβοῦς καὶ νομίμου ἐπισκόπου τὴν ἱερωσύνην λαβόντος [9], καθ' ὃν τρόπον ἡ Καθολικὴ [10] Ἐκκλησία διδάσκει.

Ἔτι τῇ μετουσίωσις λέξει οὐ τὸν τρόπον πιστεύομεν δηλοῦσθαι, καθ' ὃν ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταποιοῦνται εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸ [11] αἷμα τοῦ Κυρίου—τοῦτο γὰρ ἄληπτον παντὶ [12] καὶ ἀδύνατον, πλὴν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῖς συκοφαντοῦσι τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν φρονεῖν οὕτως ἀμάθειαν [13] ἅμα καὶ ἀσέβειαν ἐπιφέρει—, ἀλλ' ὅτι [14] ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μετὰ τὸν ἁγιασμὸν οὐ τυπικῶς, οὐδ' εἰκονικῶς, οὐδὲ πνευματικῶς, καθ' ὃν τρόπον πνευματικὰ λέγονται τὰ τῆς ἀρχαίας διαθήκης μυστήρια, τυπικὰ καὶ σκιώδη ὄντα, καὶ μυστήρια λεγόμενα μάλιστα, καθόσον ἐσήμαινον τὰ τῆς νέας διαθήκης μυστήρια, ἀλήθεια ὑπάρχοντα, (ἐπειδὴ ἐκεῖνοι ἐσθίοντες τὸ μάννα καὶ πίνοντες ἐκ τῆς ἀκολουθούσης [15] πέτρας [16], ἤσθιον καὶ ἔπινον τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τυπικῶς, ἡμεῖς δὲ ἐσθίομεν καὶ πίνομεν ἀληθῶς, κἀκεῖνοι μὲν τὰ μὴ ὄντα, ἀλλ' ἐσόμενα, ἡμεῖς δὲ τὰ ὄντα, καὶ οἱ μὲν κατὰ ἀπουσίαν, ἡμεῖς δὲ κατὰ παρουσίαν, καὶ οἱ μὲν τὰ δηλωτικὰ τούτων, ἡμεῖς δὲ τὰ ὑπάρχοντα) [17], οὐδὲ χάριτι ὑπερβαλλούσῃ, ἣν τὰ λοιπὰ πλουτοῦσι μυστήρια [18], οὐδὲ τῇ κοινωνίᾳ ἢ [19] τῇ παρουσίᾳ τῆς θεότητος μόνης τοῦ μονογενοῦς, καθώς τινες τῶν πατέρων εἰρήκασι περὶ τοῦ θείου βαπτίσματος, οὐδὲ κατὰ τὴν ἀληθῆ καὶ βεβαίαν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν

1. Εὐχολόγιον, σ. 61 ἑξ. 16. Α΄ Κορ. 10, 4.

1. μυστηρίου προσευχαῖς ΗΘΚ. 2. ὑπὲρ C. 3. διαταγὴν τοῦ Κυρίου JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 4. διαφέρων CΓ. 5. πὰν J. 6. ὥστε πρὸ τῆς *μέχρι* σῶμα + JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ, > CΓ. 7. ἱερᾶς > CΓ. 8. ἀπὸ + Καρμίρης, ὑπὸ JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ. 9. καὶ ἀπὸ εὐσεβοῦς *μέχρι* λαβόντος > CΓ. 10. Καθολικὴ J, Ἀνατολικὴ ΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ, > CΓ. 11. τὸ > CΓ. 12. παντὶ CΓ, πάντῃ JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ. 13. καὶ τοῖς συκοφαντοῦσι *μέχρι* ἀμάθειαν CΓ, καὶ τοῖς πιστεύουσιν ἀμάθειαν JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ. 14. ἀλλ' ὅτι *μέχρι τέλους ὅρου* > Δ. 15. ἀκολουθήσης CΓ. 17. οὐδὲ πνευματικῶς *μέχρι* ὑπάρχοντα + CΓ, > JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ. 18. ἣν τὰ λοιπὰ πλουτοῦσι μυστήρια + CΓ, > JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ. 19. ἢ : καὶ CΓ.

Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν δηλονότι ἡ πίστις μόνη προσφέρει, ὡς ἡ Καλουΐνου ἀσέβεια καινοτομεῖ, ἐπειδὴ ἡ τοιαύτη παρουσία οὐκ ἔστιν ἀληθὴς καὶ βεβαία, ἀλλὰ φαντασιώδης καὶ ὅλως διανοίας ἀνάπλασμα, ὡς μὴ οὖσα οὐσιώδης καὶ πραγματική, οὐδὲ κατ' ἐναρτισμόν, ὥστε τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ὑπάρχον ἄπειρον διὰ τὸ συνηνῶσθαι τυχὸν τῇ θεότητι τοῦ μονογενοῦς εἶναι καὶ τῷ προκειμένῳ τῆς εὐχαριστίας ἄρτῳ ἡνωμένον, καὶ κατὰ μετωνυμίαν εἶναι τὸν ἄρτον σῶμα καὶ τὸν οἶνον αἷμα καὶ μὴ κατὰ μεταβολήν, ὡς ἡ Λουθήρου μανία βούλεται [1]· οὐδὲ συμβεβηκός τι τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς συμβεβηκός τι τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ κατά τινα τροπὴν ἢ ἀλλοίωσιν [2] μεταποιεῖται, ἀλλ' ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς καὶ οὐσιωδῶς γίνεται ὁ μὲν ἄρτος αὐτὸ τὸ ἀληθὲς τοῦ Κυρίου σῶμα, ὁ δὲ οἶνος αὐτὸ τὸ ἀληθὲς [3] τοῦ Κυρίου αἷμα, ὡς εἴρηται ἀνωτέρω [4].

Φανερὸν δέ, ὅτι, ὡς συνήγαγεν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία παρὰ τῆς Γραφῆς τό τε ὁμοούσιον καὶ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν καὶ τὰ λοιπὰ πανευσεβῆ καὶ ἀναγκαῖα δόγματα, ἅτινα κεῖται παρὰ ταῖς οἰκουμενικαῖς ἑπτὰ συνόδοις, οὕτω συνήγαγε καὶ τὴν *μετουσίωσις* λέξιν ἐν τοῖς χρειώδεσι καιροῖς εἰς ἀποτροπὴν τῆς αἱρέσεως τοῦ Βερεγγαρίου καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν ἀναφανέντων αἱρετικῶν καὶ βλασφημούντων εἰς τὸ μυστήριον τοῦτο, τά τε κυριακὰ λόγια καὶ τοὺς ἐξηγητὰς τῆς ἁγίας Γραφῆς ἁγίους πατέρας καὶ τὴν περὶ τοῦ μυστηρίου ἀπόφασιν τῆς ἑβδόμης ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου, σοφίσμασι καὶ ὁμωνυμίας κατὰ τὸ ἴδιον τῶν ἀπ' αἰῶνος αἱρετικῶν διαστρεφόντων. Ὅθεν οὐδὲ Λατίνων, οὐδὲ λατινικῆς συνόδου ἐστὶν ἡ λέξις ἐφεύρεμα, ὡς οἱ Λουτεροκαλουΐνοι τερατεύονται, νομίζοντες διὰ τῆς τοιαύτης φλυαρίας ἀπατᾶν τινας τῶν Ὀρθοδόξων, ἀλλὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἀποτροπὴν τῶν κατὰ τοῦ μυστηρίου αἱρέσεων ἐστὶ διορισμός. Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ λέγουσιν οἱ διαληφθέντες αἱρετικοί, φενακισθῆναι [5] ἡμᾶς δηλονότι ὑπὸ τῶν παπιστῶν (οὕτω γὰρ ἐκεῖνοι καλοῦσι τοὺς δυτικοὺς) καὶ πρεσβεύειν περὶ τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας κατὰ τὸ σημαινόμενον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς μετουσιώσεως, ψεῦδός ἐστι, τὸ δὲ ψεῦδος τοῦ διαβόλου ὑπάρχει γέννημα. Ἡ γὰρ ἑβδόμη οἰκουμενικὴ σύνοδος (περὶ ἧς εἴρηται ἤδη καὶ ῥηθήσεται κατωτέρω), ᾗτινι ἡμεῖς ἑπόμεθα κατὰ πάντα περὶ τοῦ ἁγιωτάτου μυστηρίου, ωϞα' ἔτη παρερρύη ἐξ ὅτου ἐγένετο, ἀνατολικοὶ δὲ πατέρες ἐκείνην συνεστήσαντο, καὶ Φώτιος ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης μέμφεται τῶν Λατίνων τινὰς μὴ πειθομένους τῇ συνόδῳ ἐκείνῃ· ἔφη γὰρ κατὰ τῶν τοιούτων πολλὰ ἀπειθούντων τοῖς τῆς ἑβδόμης συνόδου ἐπιτάγμασιν. Ἵνα δὲ σαφέστερος γένηται ὁ περὶ τῆς λέξεως ταύτης λόγος, εἰρήσθω τινὰ ἐξ ὧν περὶ τοῦ μυστηρίου ἀπ' ἀρχῆς ἕως ἄρτι ξυνέβη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν οἷς λεγέσθω καί τινα ἐξ ὧν οἱ θεοφόροι πατέρες περὶ αὐτοῦ ἐθεολόγησαν, δι' ὧν πᾶς τις τῶν

4. Ἐνταῦθα παρενεβλήθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου ἡ ἑπομένη μακροτάτη περὶ θείας εὐχαριστίας ἱστορικοδογματικὴ προσθήκη του ἐν τῇ Γ' ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας, ὡς καὶ τῷ ὑπ' ἀριθ. 258 χειρογράφῳ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Κων/πόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, ὅθεν καὶ ἀναδημοσιεύομεν ἐνταῦθα αὐτὴν ἐν εἴδει παραρτήματος ἢ ὑπομνήματος εἰς τὸν ιζ' ὅρον τῆς Ὁμολογίας.

1. καθὼς τινες τῶν πατέρων *μέχρι* βούλεται + ΣΓ, > JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ.
2. ἀλοίωσιν Γ. 3. τὸ ἀληθὲς + ΣΓ, > JΡΑΒΔΕϚΖΗΘΙΚΛ. 5. φαινακισθῆναι ΣΓ.

πιστῶν ἔχει ῥαδίως διαγινώσκειν, ὅτι ἀναγκαίως τὰ κυριακὰ λόγια τὸ σημαινόμενον τῆς μετουσιώσεως παρίστησιν ἐν τῷ ἁγιωτάτῳ τουτωΐ μυστηρίῳ.

Κεφάλαιον α΄ [1]

Εἰς τοὺς καιροὺς τῶν ἀποστόλων εὐθύς τινες τῶν αἱρετικῶν, ὡς οἱ ἐκ τοῦ Σίμωνος δηλονότι καὶ Σατουρνίνου, κακῶς ἐφρόνησαν περὶ τοῦ μυστηρίου τούτου, ὡς λέγει ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος ἐν τῇ πρὸς Σμυρναίους αὐτοῦ ἐπιστολῇ, κειμένῃ εἰς τὸν τρίτον διάλογον τοῦ ἐρανιστοῦ Θεοδωρήτου [2]. Οἵ τε Ἐβιωναῖοι ἀθέσμως τὸ μυστήριον ἐπετέλουν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ ἱερὸς Ἐπιφάνιος [3] αἱρέσει τριακοστῇ [4]. Ἄλλοι τε αἱρετικοὶ τοῦ [5] τότε καιροῦ κακῶς ἐξέλαβον περὶ αὐτοῦ. Ἀλλὰ ταχέως ἐξέλιπε σὺν ταῖς αἱρέσεσιν ἐκείναις καὶ ἡ εἰς τὸ μυστήριον ἐκείνων βαττολογία, καὶ ἦν μία γνώμη περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν οἰκουμένην ἕως τῶν ἑπτακοσίων ὀγδοήκοντα ἐτῶν ἀπὸ Χριστοῦ, ὅπου εἰς τὴν ἁγίαν οἰκουμενικὴν ἑβδόμην σύνοδον ἐνεφανίσθη ὁ τόμος τῆς ἐπὶ τοῦ Κοπρωνύμου εἰς τὸν ναὸν τῆς Βλαχέρνας εἰκονομαχικῆς συνόδου, ὅς ἔλεγεν ἀπὸ φωνῆς τοῦ Νεοκαισαρείας Γρηγορίου εἰκόνα (ἤτοι τύπον, σημεῖον, σύμβολον) εἶναι τῆς φυσικῆς σαρκὸς τοῦ Κυρίου τὸ ἐν τῷ μυστηρίῳ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Σωτῆρος [6], ἥν τινα γνώμην ὡς αἱρετικὴν κατήλεγξεν ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος διὰ Ἐπιφανίου [3] διακόνου ταῦτα εἰποῦσα: «Σαφῶς ἀποδέδεικται, ὅτι οὐδαμοῦ οὔτε ὁ Κύριος οὔτε οἱ ἀπόστολοι ἢ πατέρες εἰκόνα εἶπον τὴν διὰ τοῦ ἱερέως προσφερομένην ἀναίμακτον θυσίαν, ἀλλ᾽ αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ αὐτὸ τὸ αἷμα· καὶ πρὸ μὲν τῆς τοῦ ἁγιασμοῦ τελειώσεως ἀντίτυπά τισι τῶν ἁγίων πατέρων εὐσεβῶς ἔδοξεν ὀνομάζεσθαι, ὧν ἐστιν Εὐστάθιος ὁ εὐσταθὴς πρόμαχος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς ἀρειανικῆς κακοδαιμονίας καταλύτης, καὶ Βασίλειος τῆς αὐτῆς δεισιδαιμονίας καθαιρέτης, ὁ τὴν ὑφ᾽ ἥλιον τὴν λείαν βάσιν τῶν ὀρθῶν ἐκδιδάξας δογμάτων. Ἐξ ἑνὸς γὰρ καὶ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος φθεγγόμενοι, ὁ μὲν ἑρμηνεύων τὸ ἐν ταῖς παροιμίαις σολομώντειον ῥητόν, «φάγετε τὸν ἐμὸν ἄρτον, καὶ πίετε οἶνον, ὃν κεκέρακα [7] ὑμῖν», τάδε φησί· διὰ τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἄρτου [8] τὰ ἀντίτυπα τῶν σωματικῶν τοῦ Χριστοῦ κηρύττει μελῶν· ὁ δὲ ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἀπαντλήσας, ὡς ἴσασι πάντες οἱ τῆς ἱερωσύνης μυστοπόλοι ἐν τῇ εὐχῇ τῆς θείας ἀναφορᾶς, ὧδέ πως λέγει· θαρροῦντες προσεγγίζομεν τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ, καὶ προθέντες τὰ ἀντίτυπα τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου, σοῦ δεόμεθα καὶ σὲ παρακαλοῦμεν· καὶ τὸ ἑξῆς ἐπιφερόμενον ἐκδηλοτέραν τὴν ἔννοιαν τοῦ πατρὸς καταρτίζει, ὡς πρὸ τοῦ ἁγιασθῆναι ἐκλήθη [9] ἀντίτυπα, μετὰ δὲ τὸν ἁγιασμὸν σῶμα κυρίως καὶ αἷμα Χριστοῦ λέγονται καὶ εἰσὶ καὶ πιστεύονται» [10].

Τῇ οἰκουμενικῇ δὲ συνόδῳ συνηγοροῦσι καὶ πολλοὶ τῶν πατέρων. Δαμασκηνὸς βιβλίῳ δ΄: «Εἰ δὲ καί τινες ἀντίτυπα τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον ἐκάλεσαν, ὡς ὁ θεοφόρος ἔφη Βασίλειος, οὐ μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι εἶπον, ἀλλὰ πρὶν ἁγιασθῆναι αὐτὴν τὴν προσφορὰν οὕτω καλέσαντες» [11].

Ἠλίας ὁ Κρήτης εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ Ναζιανζηνοῦ: Ἀλλὰ πῶς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος τοῦτό μου τὸ σῶμα δεικτικῶς εἰπόντος καὶ τοῦτό

2. MPG. 83, 284. 4. MPG. 41, 432. 6. MCC. 13, 264. 10. MCC. 13, 265. 11. Ἔκδ. ὀρθ. πίστ. 4,13. MPG. 94, 1152/3.

1. κεφάλαιον πρῶτον C, μέρος πρῶτον Γ. 3. Ἐπιφάνειος—Ἐπιφανείου CΓ. 5. τοῦ: τῶν C. 7. κεκέραμα Γ. 8. *ἐν τῇ ῴᾳ ἰδιόχειρος διόρθωσις Δοσιθέου*: τοῦ ἄρτου, *ἐν τῷ κειμένῳ*: τῶν ἄρτων. 9. ἐκκλήθη C.

μου τὸ αἷμα οἱ θεῖοι οὗτοι διδάσκαλοι, ὅ τε μέγας Βασίλειος καὶ ὁ τῆς θεολογίας οὗτος ἐπώνυμος, ἀντίτυπα ταῦτα τοῦ δεσποτικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος προσηγόρευσαν, Ἰωάννης ὁ πάνυ τὸ τῆς Δαμασκοῦ θρέμμα μέσος παρελθὼν τὴν δοκοῦσαν λύει διαφωνίαν[1] οὑτωσὶ λέγων: «Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ· μὴ γένοιτο... εἰ δὲ καί τινες ἀντίτυπα ταῦτα τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου εἶπον, οὐ μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι εἶπον, ἀλλὰ πρὶν ἁγιασθῆναι».

Θεόδωρος ὁ Γραπτὸς ἐν τῷ περὶ τῆς ἀναμαρτήτου τῶν χριστιανῶν πίστεως: «Ἡμεῖς τὰ ἄχραντα τοῦ Χριστοῦ μυστήρια οὔτε εἰκόνα οὔτε τύπον τοῦ σώματος ἐκείνου λέγομεν, εἰ καὶ συμβολικῶς ἐπιτελεῖται, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τεθεωμένον». Καὶ μετ' ὀλίγα: «Ἀντίτυπα δὲ εἴ που λεχθείη, οὐ μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τοῦτο, ἀλλὰ πρὸ τοῦ ἁγιασθῆναι ἐκλήθησαν».

Χρυσόστομος ὁμιλίᾳ κϛ' εἰς τὸν Ματθαῖον: «Πόσοι νῦν λέγουσιν, ἐβουλόμην αὐτοῦ ἰδεῖν τὴν μορφήν, τὸν τύπον, τὰ ἱμάτια, τὰ ὑποδήματα! Ἰδοὺ αὐτὸν ὁρᾷς, αὐτοῦ ἅπτῃ, αὐτὸν ἐσθίεις»[2].

Ὠριγένους εἰς τὸν Ματθαῖον: «Καὶ γὰρ ὁ τοῦ ἄρτου μετέχων τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου μεταλαμβάνει. Οὐ γὰρ προσέχομεν τῇ φύσει τῶν αἰσθητῶν προκειμένων, ἀλλ' ἀνάγομεν τὴν ψυχὴν διὰ πίστεως ἐπὶ τὸ τοῦ Λόγου σῶμα. Οὐ γὰρ εἶπε, «τοῦτό ἐστι σύμβολον, ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ σῶμα, δεικτικῶς ἵνα μὴ νομίσητε τύπον εἶναι».

Θεοδώρητος εἰς τὸν β' διάλογον τοῦ ἐρανιστοῦ: «Μετὰ δὲ τὸν ἁγιασμὸν πῶς ταῦτα προσαγορεύεις; Σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Καὶ πιστεύεις σώματος[3] Χριστοῦ μεταλαμβάνειν καὶ αἵματος; Οὕτω πιστεύω. Ὥσπερ τοίνυν τὰ σύμβολα τοῦ δεσποτικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος ἄλλα μέν εἰσι πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπικλήσεως, μετὰ δέ γε τὴν ἐπίκλησιν μεταβάλλεται καὶ ἕτερα γίνεται... Ἑάλως αἷς ὕφηνας ἄρκυσιν· οὐδὲ γὰρ μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τὰ μυστικὰ σύμβολα τῆς οἰκείας ἐξίσταται φύσεως· μένει γὰρ ἐπὶ τῆς προτέρας οὐσίας καὶ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ εἴδους, καὶ ὁρατά ἐστι καὶ ἁπτά, οἷα καὶ πρότερον ἦν. Νοεῖται δὲ ἅπερ ἐγένετο καὶ πιστεύεται καὶ προσκυνεῖται, ὡς ἐκεῖνα ὄντα ἅπερ πιστεύεται»[4].

Ἀναστάσιος Ἀντιοχείας ὁ Σιναΐτης κατὰ Γαϊανητῶν: «Μή γένοιτο ἡμᾶς εἰπεῖν ἀντίτυπον τοῦ σώματος Χριστοῦ τὴν ἁγίαν κοινωνίαν ἢ ψιλὸν ἄρτον, ἀλλ' ἀληθῶς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ»[5].

Σαμωνᾶς Γάζης πρὸς Ἀχμὲτ τὸν Σαρακηνόν: «Μὴ γένοιτο ἡμᾶς εἰπεῖν ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ τὴν ἁγίαν κοινωνίαν ἢ ψιλὸν ἄρτον ἢ τύπον ἢ εἰκόνα, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ αἷμα ἀληθῶς Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τεθεωμένον μεταλαμβάνειν τοῦ σαρκωθέντος καὶ γεννηθέντος ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας. Οὕτω γὰρ πιστεύομεν καὶ οὕτως ὁμολογοῦμεν κατὰ τὴν φωνὴν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἥν πρὸς τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τοῦ δείπνου τοῦ μυστικοῦ μεταδιδοὺς αὐτοῖς τὸν ζωοποιὸν ἄρτον ἔλεγε, «λάβετε, φάγετε, τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα»· ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μεταδιδοὺς αὐτοῖς, φησί, «τοῦτό μού ἐστι τὸ αἷμα», οὐκ εἶπε, τοῦτό μού ἐστι τὸ ἀντίτυπον τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος ἢ εἰκών»[6].

Πέτρος Σίκουλος ἐν τῷ κατὰ Μανιχαίων ἢ Παυλικιάνων: «Ἡμεῖς τοίνυν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ εἶναι πιστεύομεν τὸ παντοδύναμον πρόσταγμα, ἐν μὲν τῇ τοῦ κόσμου γενέσει τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κτισθέντος εἰρηκότος, «βλαστησάτω ἡ γῆ βοτά-

2. Ὁμιλ. πβ'. MPG. 58, 743. 4. MPG. 83,168. 5. MPG. 89,297.
6. MPG. 120, 828.

1. διαφωνείαν C: 3. σῶμα CΓ.

νην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα», καὶ εἰσέτι καὶ νῦν τῷ θείῳ ὑπείκουσα προστάγματι, πάντα τὰ φυτὰ ἀνελλιπῶς ἐτησίως ἐκφέρει· ἐν δὲ τῷ ἱερῷ δείπνῳ τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις ἄρτον ἀληθῶς καὶ οἶνον δόντος καὶ λέξαντος, «λάβετε, φάγετε», καὶ «πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Καὶ νῦν καὶ εἰσέτι τὸ αὐτὸ διαφυλάττεται πρόσταγμα, τῇ τῶν θείων ὑπηρετῶν ἱερουργίᾳ τελειούμενον, ὁρατῶς μὲν τοῦ ἄρτου προκειμένου, ἀοράτως δὲ τοῦ παναγίου ἐπιφοιτῶντος Πνεύματος καὶ τὰ προτιθέμενα ἁγιάζοντος, καὶ οὐκ ἀντίτυπα, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πανάγιον σῶμα καὶ τίμιον αἷμα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν ἀποτελοῦντος, ἐξ οὗ καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁγιαζόμεθα, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν μεταλαμβάνοντες. Ἄγε δὴ καὶ τὰς περὶ τούτου ἱερὰς ῥήσεις, ὡς διάκεινται ἐν ταῖς ἱεραῖς πυκταῖς, ὑπογράψωμεν τῷ ἀπλάστῳ καὶ ἀποικίλῳ τῆς φράσεως αὐτῶν πρὸς ἀξιοπιστίαν τοῦ παρόντος ζητήματος ἀρκούμενοι. Τίς γὰρ ἀξιοπιστότερος τοῦ Θεοῦ; τίς δὲ μετ' ἐκεῖνον ἕτερος, πλὴν τῶν αὐτοπτῶν αὐτοῦ καὶ ὑπηρετῶν, τῶν εὐαγγελιστῶν λέγω καὶ ἀποστόλων, ὑπάρχει πιστότερος; Ὄντως οὐδείς· καὶ μάρτυς καὶ ὁ λόγος καὶ ὁ βίος αὐτῶν καὶ τὰ θαύματα ἄληπτα παρὰ πᾶσιν ὑπάρχοντα καὶ ἀνεπίληπτα καὶ δεικνύντα δούλους τοῦ Θεοῦ ἀληθινοὺς αὐτοὺς ὑπάρχειν καὶ μάρτυρας. Διὸ καὶ νῦν αὐτῶν λεγόντων ἀκούσωμεν» [1].

Ἐκ τοῦ δ' λόγου «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» Νικολάου τοῦ Καβάσιλα: «Καὶ διὰ μὲν τῶν εἰκόνων αἱ πόλεις τὸ τύπον μόνον τοῦ σώματος ἔχουσι τῶν εὐεργετῶν, ἡμεῖς δὲ ἀπὸ τῆς προσαγωγῆς ταύτης οὐ τὸν τύπον μόνον τοῦ σώματος ἔχομεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ ἀριστέως».

Ἐκ τοῦ γ' λόγου κατὰ Ἰουδαίων Θεοφάνους Νικαίας ἐν κεφαλαίῳ ιθ' περὶ τῆς ἱερουργίας: «Καλεῖ τοίνυν αὐτὴν πρῶτον εὐφροσύνην, ἔπειτα οἶνον, διότι τῇ μὲν ἀληθείᾳ καὶ τῷ ὄντι αὐτοευφροσύνη ἐστὶ καὶ γλυκασμὸς καὶ ἐπιθυμία· ἀθανασία γάρ ἐστι καὶ ζωὴ αἰώνιος. Συμβολικῶς δὲ καὶ αἰσθητῶς ὡς οἶνος ὁρᾶται καὶ μετέχεται, διὰ τὸ καὶ τὸν οἶνον εὐφραίνειν κατὰ τὸν προφήτην καρδίαν ἀνθρώπου».

Ἰωάννου πατριάρχου Ἀντιοχείας κατὰ ἀζύμων πρὸς τὸν Ἀδριανουπόλεως: «Ἀλλ' ἐγὼ τέως ὅταν τῇ θείᾳ καὶ φρικτῇ προσέλθω τραπέζῃ, οὐκ ἔτι λοιπὸν σύμβολα βλέπω καὶ τύπους, οὐδ' ἑτέρων φαντάζομαι ἕτερα, ἀλλὰ πάντως γυμνὴν προκαλύμματος [2] αὐτὴν τοῦ δεσπότου μου τὴν σάρκα ταῖς χερσὶν ἀποδέχομαι· οὐ γὰρ σύμβολα ἐσθίειν καὶ πίνειν, ἀλλὰ τὴν αὐτοῦ σάρκα κεκέλευσμαι καὶ τὸ αὐτοῦ αἷμα τὸ τίμιον, εἰς ταῦτα ἐστὶ μεταποιουμένων τῶν προσφερομένων τῷ ἐκείνου παντοδυνάμῳ θελήματι. Οἱ δὲ σύμβολα ζητοῦντες ἔτι καὶ ὑποδείγματα οὐχ ὁρῶ πῶς ἂν ἐκφεύξωνται τὸ μὴ οὐχὶ κἀν τούτῳ συμφέρεσθαι τοῖς Ἰουδαίοις, οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, δηλονότι τῶν πνευματικῶν τούτων καὶ ἡμετέρων».

Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς πάλιν: «Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, μὴ γένοιτο, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τεθεωμένον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εἰπόντος, τοῦτό μού ἐστιν οὐ τύπος τοῦ σώματος, ἀλλὰ τὸ σῶμα, καὶ οὐ τύπος τοῦ αἵματος, ἀλλὰ τὸ αἷμα· καὶ πρὸ τούτου τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς· ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθής ἐστι βρῶσις καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθής ἐστι πόσις» [3].

1. MPG. 104, 1348/9.

2. προκαλύματος CΓ.

3. Ἔκδ. ὀρθ. πίστ. 4,13. MPG. 94, 1148/9.

Ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος: «Ἀλλ', ὦ θειοτάτη καὶ ἱερὰ τελετή, τὰ περικείμενά σοι συμβολικῶς ἀμφιέσματα τῶν αἰνιγμάτων ἀποκαλυψαμένη, τηλαυγῶς ἡμῖν ἀναδείχθητι»[1].

Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἐν τῷ γ' κεφαλαίῳ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας τοῦ Ἀρεοπαγίτου: «Εἰσέλθωμεν ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν εἰς τὰ αἴτια, τοῦτ' ἔστιν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν συμβόλων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ νοερά, ἤγουν ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων εἰς τὰ τελειότερα[2], οἷον ἀπὸ τῶν τύπων ἐπὶ τὴν εἰκόνα, καὶ ἀπὸ ταύτης ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν· σκιὰ γὰρ τὰ τῆς παλαιᾶς, εἰκὼν δὲ τὰ τῆς νέας διαθήκης, ἀλήθεια δὲ ἡ τῶν μελλόντων κατάστασις»[3]. Ὑπεξηγεῖ δὲ τὸν Μάξιμον ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ ιδ' κεφαλαίῳ τοῦ δ' βιβλίου: «Ἀντίτυπα δὲ τῶν μελλόντων λέγομεν, οὐχ ὡς μὴ ὄντα ἀληθινὰ σῶμα καὶ αἷμα, ἀλλ' ὅτι νῦν μὲν δι' αὐτῶν μετέχομεν τῆς Χριστοῦ θεότητος, τότε δὲ νοητῶς διὰ μόνης τῆς θέας»[4].

Ἡλίας ὁ Κρήτης εἰς τὸν ἀπολογητικὸν τοῦ Ναζιανζηνοῦ: «Ἀντίτυπον δὲ τὴν ἰσότυπον νοήσεις, εἴ γε μεγάλα μυστήρια, τό τε πανάγιον σῶμα καὶ τὸ τίμιον αἷμα Χριστοῦ ἐκδέξῃ. Οὕτω γὰρ ὁ μέγας Βασίλειος αὐτὴν προσηγόρευσεν· ἡ γὰρ πρόθεσις αὕτη καὶ τὸ ἴσόν ἐστιν, ὅτε δηλοῖ· εἰ δὲ πρὸς τὰ μέλλοντα μυστήρια—εἰσὶ γὰρ οἵτινες καὶ οὕτω τὸ ῥητὸν ἐδέξαντο—τὴν ἀναφορὰν ἔχει, οὐχ ὡς μὴ ὄντα ἀληθῶς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ ἀντίτυπα λέγεται, ἀλλ' ὅτι νῦν μὲν δι' αὐτῶν μετέχομεν τῆς Χριστοῦ θεότητος συναιρουμένου ὥσπερ τοῖς ἡμετέροις σώμασι, τότε δὲ νοητῶς διὰ μόνης τῆς θεωρίας».

Ἐρώτησις. Διατὶ τινὲς τῶν πατέρων φασὶν ἡμᾶς μεταλαμβάνειν τῶν ἀντιτύπων σαρκὸς καὶ αἵματος, ὡς ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος φησὶν ἐν τῇ ε' κατηχήσει: «γευόμενοι γάρ, οὐκ ἄρτου καὶ οἴνου κελεύονται γεύεσθαι, ἀλλ' ἀντιτύπων σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ»[5]. Πολλοὶ δὲ ἕτεροι φασὶν ἡμᾶς, μὴ μεταλαμβάνειν τῶν ἀντιτύπων, ἀλλὰ σαρκὸς καὶ αἵματος, ὡς ὁ Ἀναστάσιος ἐν τῷ[6] ὁδηγῷ: μὴ γένοιτο ἡμᾶς, φησί, τῶν ἀντιτύπων μεταλαμβάνειν, ἀλλ' ἀληθινοῦ σώματος καὶ αἵματος[7].

Ἀπόκρισις. Ἦ ἀμφότερον ἀληθὲς καὶ μὴ ὂν διῃρημένον· οὐ γὰρ μεταλαμβάνομεν τῶν ἀντιτύπων ὡς πνευματικῆς τροφῆς καὶ ἄρτου οὐρανίου. ἐκεῖνα γὰρ ᾗ σύμβολα, οὐδεμίαν ἡμῖν ἰσχὺν παρέχεται, οὔτε πνευματικῶς τρέφει· καὶ ταύτῃ ἀληθεύουσιν οἱ περὶ Ἀναστάσιον. Μεταλαμβάνομεν δὲ τῶν ἀντιτύπων, ὡς συνηνωμένων τῷ οὐρανίῳ ἄρτῳ, καὶ ταύτῃ ἀληθεύουσιν οἱ περὶ Κύριλλον.

Ἀπορία. Εἰ τοίνυν ἀντίτυπα λέγεται καὶ ὅταν ἐσθίεται, διατὶ ἔφη ὁ Ἐπιφάνιος συμφώνως τῷ Δαμασκηνῷ, ὅτι ἀντίτυπα λέγεται πρὶν ἁγιασθῆναι;

Ἀπόκρισις. Ἦ διχῶς λέγεται τὸ ἀντίτυπον, ἢ ὡς δηλωτικὸν τοῦ ἔξωθεν καὶ τοῦ μέλλοντος ἢ ὡς δηλωτικὸν τοῦ ἔνδοθεν καὶ τοῦ παρόντος. Καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον τρόπον λέγεται ἀντίτυπα πρὶν ἁγιασθῆναι, κατὰ δὲ τὸν δεύτερον καλεῖται ἀντίτυπα καὶ μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι, ᾗ σημαίνει τὴν πνευματικὴν τροφὴν καὶ τὰ παρελθόντα πάθη, ἢ ἀντίτυπα λέγεται τὰ ὕστερα κατὰ τὴν φωνὴν τοῦ προτέρου, καθ' ὅν τρόπον καὶ ἄρτος καὶ οἶνος λέγονται. Ἔτι τὸ ἀντίτυπον ἢ νοεῖται ὡς ἕτερον τοῦ τυπουμένου κατ' οὐσίαν ἢ ὡς ἕτερον κατὰ συμβεβηκός. Καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον τρόπον ἐξέλαβε τὴν σημασίαν ὁ Πέτρος α' ἐπιστολ. εἰπὼν ὧδέ πως: οὕτω «κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι, τοῦτ' ἔστιν ὀκτὼ ψυχαί, ἐσώθησαν δι' ὕδατος· ὃ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σῴζει βάπτισμα, οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν»[8]. Καὶ ὁ Παῦλος πρὸς

1. Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. 3,2. MPG. 3, 428. 3. MPG. 4, 137. 4. MPG. 94, 1153. 5. Μυσταγ. Κατήχ. ε'. MPG. 33, 1124. 7. MPG. 89, 297. 8. Α' Πέτρ. 3,20.

2. τελειώτερα ΣΓ. 6. τῇ ΣΓ.

Ἑβρ. τοιάδε φησίν: «Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν οὐρανοῖς τούτοις καθαρίζεσθαι, αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας· οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστός, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν» [1]. Κατὰ δὲ τὸν δεύτερον ἀντίτυπον προσαγορεύεται τὸ ἐμμέσως νῦν ὁρώμενον Χριστοῦ σῶμα πρὸς τὸ αὐτὸ ἀμέσως τοῖς δικαίοις ὁρώμενον. Οἱ οὖν διδάσκαλοι δέχονται τὰ ἀντίτυπα πρὸ τοῦ ἁγιασθῆναι κατὰ τὸν πρῶτον τρόπον, κατὰ δὲ τὸν δεύτερον μετὰ τὸν ἁγιασμόν.

Κεφάλαιον β' [2]

Ἐπειδὴ ἐμνήσθημεν τοῦ Βερεγγαρίου, χρὴ εἰδέναι ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ. περίπου τὰ ͵ανη' ἔτη τῆς σωτηρίας, ἦν ὁ Βερεγγάριος οὗτος ἀρχιδιάκονος Ἰταλικῆς τινος ἐκκλησίας, ὅς ἀνανεῶν τὴν τῆς ἐπὶ τοῦ Κοπρωνύμου εἰκονομαχικῆς συνόδου κατὰ τοῦ μυστηρίου βλασφημίαν ἔλεγεν, ὅτι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος εἰσὶ μόνον τύπος ψιλὸς τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου. Καὶ γενομένης συνόδου μεγάλης τῶν δυτικῶν ἐπὶ Νικολάου πάπα Ῥώμης τοῦ δευτέρου, ἀνεθεμάτισαν αὐτὸν καὶ τὸ δόγμα αὐτοῦ, καὶ καθ' ἑξῆς εἰς διαφόρους συνόδους, καὶ μάλιστα ἐν ἔτει ͵ασιε' εἰς ἀρχαῖον ναὸν τῆς Ῥώμης Λατεράνο λεγόμενον· τὸ τοιοῦτον δόγμα διὰ πάσης ὡς εἰπεῖν τῆς δυτικῆς συνόδου ἀνεθεμάτισαν ἑπόμενοι τῇ Γραφῇ, τοῖς πατράσι καὶ τῇ οἰκουμενικῇ ἁγίᾳ ἑβδόμῃ συνόδῳ, εἰ καὶ ἐν ἄλλοις τισὶν ἀπᾴδοντα εἶπεν ἐκείνη ἡ σύνοδος [3].

Κεφάλαιον γ' [4]

Ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ὅς ἐβασίλευσεν ἐν ἔτει ͵απα', Βασίλειός τις, ἀρχηγὸς γενόμενος τῆς αἱρέσεως τῶν Βογομίλων, πρὸς ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ βλασφημίαις, ἑπόμενος Ἐβιωναίοις, Μανιχαίοις καὶ Μασσαλιανοῖς, ἐβλασφήμει καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ ἁγιότητα καὶ μεταβολήν. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος, σύνοδον ποιήσας τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν συγκλητικῶν. τὸ μὲν δόγμα ἀνεθεμάτισε, τὸν δὲ Βασίλειον κατέκαυσεν εἰς τὸ ἱπποδρόμιον ζῶντα. Περὶ δὲ τοῦ μυστηρίου ἐπέτρεψεν Εὐθυμίῳ τῷ Ζυγαβινῷ, ἵνα εἴπῃ [5] τὰ πρόσφορα, ὅστις συνέγραψεν εἰς τὴν δογματικήν του πανοπλίαν ὁλόκληρα τὰ περὶ τοῦ μυστηρίου ῥητὰ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἅτινα παρίστησι τὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ πραγματικὴν μεταβολὴν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸ ἀληθὲς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου [6].

Κεφάλαιον δ' [7]

Ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ διάκονός τις Βασίλειος ὀνόματι, διδάσκειν ἐπιτετραμμένος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ἑρμηνεύειν τὴν θείαν Γραφήν, κατηγορεῖν ἤθελεν ἐν ταῖς ὁμιλίαις τινὰς προσκεκρουκότας αὐτῷ, ἐν οἷς ἦν καὶ Μιχαὴλ Θεσσαλονικεύς, ὕπατος τῶν ῥητόρων καὶ πρωτέκδικος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ Νικηφόρος Βασιλάκιος, διάκονος. Καταφρονεῖσθαι δὲ μὴ δυνάμενοι ἐκεῖνοι [8], παρετήρουν ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ ἔν τινι παραπτώματι. Καὶ

1. Ἑβρ. 9, 23/4. 6. MPG. 130, 1261 ἑξ., 1289 ἑξ., 1313.

2. κεφάλαιον δεύτερον C, μέρος δεύτερον Γ. 3. εἰ καὶ ἐν *μέχρις* ἡ σύνοδος Γ, > C. 4. κεφάλαιον τρίτον C, μέρος τρίτον Γ. 5. εἴποι C. 7. κεφάλαιον τέταρτον C, μέρος τέταρτον Γ. 8. ἐκεῖνοι, *ἰδιόχειρος Δοσιθέου προσθήκη ἐν τῇ ᾤᾳ* C.

δὴ τοῦ Βασιλείου ἑρμηνεύοντος περικοπὴν εὐαγγελικὴν εἰς ναὸν τοῦ θεολόγου Ἰωάννου, ἐν προαστείῳ τινὶ κειμένῳ ἔξωθεν τοῦ ἑβδόμου, καὶ εἰπόντος τὸν αὐτὸν καὶ ἕνα τοῦ Θεοῦ Υἱὸν καὶ θῦμα γενέσθαι καὶ σὺν τῷ Πατρὶ τὴν θυσίαν προσδέχεσθαι, ὁ Μιχαὴλ καὶ Νικηφόρος ἥρπασαν [1] τὸν λόγον καὶ διαχλευάζοντες τὸν Βασίλειον ἔλεγον, ὅτι δύο ὑποστάσεις λέγει ἐν τῷ Χριστῷ, εἴπερ τὸ μὲν ἐτύθη, τὸ δὲ τὴν θυσίαν ἐδέξατο. Πολλοὶ οὖν συνέθεντο τοῖς δυσὶ τούτοις, καὶ δὴ καὶ Σωτήριχος Παντεύγενος, ὑποψήφιος τοῦ θρόνου Ἀντιοχείας, διάλογον συνέταξε κατὰ Πλάτωνα, συνιστῶν τὰ ἐναντία τῆς δόξης τοῦ Βασιλείου [2]. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ σύνοδον ἀθροίσας [3], ἧς προεξῆρχον [4] Κωνσταντῖνος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἰωάννης πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐν ἔτει ,ςχξδ', ὅπερ ἐστὶ τῆς σωτηρίας ͵αρνς', ἥτις γυμνάσασα τὸ πρόβλημα κατὰ τὴν τάξιν τῶν ἁγίων συνόδων ἀπεφάσισεν, ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος· καὶ οἱ μείναντες ἐν τῇ πλάνῃ ἀνεθεματίσθησαν, ἤγουν οἱ εἰρημένοι Σωτήριχος, Μιχαήλ, Βασιλάκης καὶ πρὸς τούτοις Εὐστάθιος μητροπολίτης Δυρραχίου. Καὶ ἰδὲ τὸν Κίνναμον Ἰωάννην εἰς τὸ δ' τῆς ἱστορίας αὐτοῦ [5], καὶ τὸν Χωνειάτην εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Μανουήλ [6]. Ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐφραὶμ εἰς τὸ χρονικόν του ταιαῦτα φησί:

Ζητήσεως οὖν τηνικαῦτα συμβάσης
διεξιόντος γραφικοῦ ῥητοῦ πέρι,
ὡς προσδέχεσθαι, προσφέρειν τε συνάμα
σάρκα λαβόντα τὸν Θεόν τε καὶ Λόγον,
καὶ τῶν τότ' ἀνδρῶν ἐν λόγοις τεθραμμένων
ἀποκριθέντων εἰς ἐναντία μέρη,
λόγοι κατῆλθον ἐξ ἑκατέρου μέρους,
ἀντιφατικῶς ἀντερίζοντος λόγοις.
Τῇ κρείττονι δόξῃ δὲ προστεθειμένου
καὶ πατρικῇ κάλλιστα τοῦ βασιλέως,
καθῃρέθησαν ἱερᾶς λειτουργίας
ἄνδρες λογάδες λευϊτῶν Ἐκκλησίας
ἀντίφρονες μείναντες ἀνεπιστρόφως,
Σωτήριχός τις Παντεύγενος τοὐπίκλην,
τελῶν ὑποψήφιος Ἀντιοχείας,
Εὐστάθιος πρόεδρος Ἐπιδαμνίων,
ὁ τῶν Θετταλῶν Μιχαὴλ ῥήτωρ τότε,
καὶ Βασιλάκης τῶν σοφῶν Παύλου λόγων
διδάσκαλος τυγχάνων τε καὶ λευΐτης» [7].

Ἀπόφασις τῆς τότε [8] συνόδου περὶ τοῦ εἰρημένου προβλήματος, ἥτις καὶ ἐν τῷ συνοδικῷ τῆς ὀρθοδοξίας ἀναγινώσκεται: «Τοῖς λέγουσιν, ὅτι τὴν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ κοσμοσωτηρίου πάθους τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προσαχθεῖσαν ὑπὲρ τῆς ἡμῶν σωτηρίας παρ' αὐτοῦ θυσίαν τοῦ τιμίου αὐτοῦ σώματός τε καὶ αἵματος, ὡς ἀρχιερεὺς κατὰ τὸ ἀνθρώπινον δι' ἡμᾶς χρηματίσαντος, ὅτιπερ ὁ αὐτὸς καὶ Θεὸς καὶ θύτης καὶ θῦμα, κατὰ τὸν πολὺν ἐν θεολογίᾳ Γρη-

2. MPG. 140, 140 ἑξ. 3. MPG. 140, 148 ἑξ. 5. MPG. 133, 517 ἑξ.
6. MPG. 139, 561. 7. MPG. 143, 181. 184.

1. εἴρπασαν ΣΓ. 4. προεξεῖρχον ΣΓ. 6. ζωὴν τοῦ Μανουήλ, *ἰδιόχειρος Δοσιθέου προσθήκη ἐν τῇ ᾠᾳ* C. 8. τότε, *ὁμοίως Δοσιθέου.*

γόριον, προσήγαγε μὲν αὐτὸς τῷ Θεῷ καὶ Πατρί, οὐ προσεδέξατο δὲ ὡς Θεὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς αὐτός τε ὁ μονογενὴς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὡς διὰ τούτων ἀποξενοῦσιν αὐτόν τε τὸν Θεὸν Λόγον καὶ τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμόδοξον τούτου παράκλητον Πνεῦμα τῆς θεοπρεποῦς ὁμοτιμίας τε καὶ ἀξίας, ἀνάθεμα.

Τοῖς τὴν καθ' ἑκάστην προσαγομένην θυσίαν ὑπὲρ τῶν παραλαβόντων ἀπὸ Χριστοῦ τῶν θείων μυστηρίων ἱερουργίαν μὴ δεχομένοις τῇ ἁγίᾳ Τριάδι προσάγεσθαι, ὡς ἀντιφθεγγομένοις ἐντεῦθεν τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις πατράσιν Βασιλείῳ τε καὶ τῷ Χρυσορρήμονι, οἷς συμφωνοῦσι καὶ οἱ λοιποὶ θεοφόροι πατέρες ἐν τοῖς οἰκείοις λόγοις τε καὶ συγγράμμασιν, ἀνάθεμα.

Τοῖς ἀκούουσι μὲν τοῦ Σωτῆρος περὶ τῆς παρ' αὐτοῦ παραδοθείσης τῶν θείων μυστηρίων ἱερουργίας λέγοντος, «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν», μὴ ἐκλαμβανομένοις δὲ ὀρθῶς τὴν ἀνάμνησιν, ἀλλὰ τολμῶσι λέγειν, ὅτι καινίζει φανταστικῶς καὶ εἰκονικῶς τὴν ἐπὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προσαχθεῖσαν θυσίαν τοῦ ἰδίου σώματός τε καὶ αἵματος εἰς κοινὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως λύτρον τε καὶ ἐξίλασμα ἡ καθ' ἑκάστην προσαγομένη θυσία παρὰ τῶν τὰ θεῖα ἱερουργούντων μυστήρια, καθὼς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Δεσπότης τῶν ὅλων παρέδωκε καὶ διὰ τοῦτο ἄλλην εἶναι ταύτην παρὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῷ Σωτῆρι τετελεσμένην εἰσάγουσι, καὶ πρὸς ἐκείνην φανταστικῶς καὶ εἰκονικῶς ἀναφερομένην· ὡς κενοῦσι τὸ τῆς φρικτῆς καὶ θείας ἱερουργίας μυστήριον, δι' οὗ τὸν τῆς μελλούσης ζωῆς ἀρραβῶνα λαμβάνομεν, καὶ ταῦτα τοῦ θείου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ πανσόφου Χρυσορρήμονος διατρανοῦντος τῆς θυσίας τὸ ἀπαράλλακτον, καὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν εἶναι φάσκοντος ἐν πολλαῖς ταῖς τοῦ μεγάλου Παύλου ῥητῶν ἐξηγήσεσιν, ἀνάθεμα» [1].

Μαρτυρίαι πατέρων συνᾴδουσαι [2] τῇ ἀποφάσει τῆς συνόδου. Νικόλαος Μεθώνης ἐν τοῖς ἀντιρρητικοῖς κατὰ Σωτηρίχου: «Ἐκάθισεν οὖν, τοῦτ' ἔστι τῆς θείας ἐκοινώνησε βασιλείας τὸ ἐξ ἡμῶν πρόσλημμα, ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἔστι τῷ Υἱῷ καὶ Λόγῳ, ᾧ καθ' ὑπόστασιν ἥνωται διὰ τῆς ἐφ' ἅπαξ μιᾶς ταύτης προσφορᾶς εἰς τὸ διηνεκὲς τελειῶν τοὺς ἐνταῦθα πολλούς, καὶ διὰ τῶν πρὸς αἴσθησιν πολλῶν καὶ πολλάκις πανταχοῦ τελουμένων προσφορῶν ἁγιαζομένους, ἐκεῖ πανταχοῦ παρὼν ἀοράτως, καὶ τοὺς πολλοὺς ἑνῶν [3] καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀνάγων, τῇ κοινωνίᾳ τοῦ κατ' αὐτὸν ἑνὸς ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου, μεταστοιχειουμένων ἐνεργείᾳ τοῦ παντουργοῦ Πνεύματος εἰς τὸ πανάγιον αὐτοῦ σῶμα καὶ τὸ τίμιον αἷμα». Καὶ μετ' ὀλίγα: «Ἣν προλαβὼν εἶπεν θυσίαν ἐφ' ἅπαξ τελεσθεῖσαν, ταύτην νῦν ὁδὸν πρόσφατον καλέσας, ἀλλὰ καὶ ζῶσαν, ὡς εἰς τὸ διηνεκὲς τελουμένην, διὰ τῶν καθ' ἑκάστην προσφερομένων θείων ἁγιασμάτων, ἃ καὶ καταπέτασμα εἶπε καὶ εἴσοδον εἰς τὰ ἅγια, καὶ φανερώτερον ἔτι σάρκα τοῦ Κυρίου καὶ αἷμα, καθὼς καὶ αὐτὸς προεῖπεν ὁ Κύριος, «ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω ἡ σάρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς». Ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς αὐτοῖς: «Ταῦτα δὲ καὶ τὰ δῶρα τὰ προσφερόμενα ἡ σὰρξ καὶ τὸ αἷμα, ἃ πάλιν αὐτός ἐστιν ὁ προσφέρων καὶ δι' αὐτῶν προσφερόμενος. Ἀλλ' ὅτι μὲν οἱ πολλοὶ καὶ προσφέροντες ἱερεῖς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον ἀνάγονται καὶ ἕκαστος καὶ πάντες ὁμοῦ ἐκεῖνος εἶναι λογίζονται. Οὐ μὴν ἀναλόγως ἡμῖν τοῖς ὑπὸ χρόνον τελοῦσι καὶ αἴσθησιν αἰσθητῶς ἐνταῦθα καὶ χρονικῶς τὴν ἱερουργίαν τελοῦντες καὶ τὸν ἐκείνου τόπον ἀναπληροῦντες. Ὁ δὲ καθ' ἑαυτὸν ἑνίζων [4] τὴν τελετήν, εἰς ἑαυτόν τε ἀναδεχόμενος, καὶ τῷ [5] προσώπῳ τοῦ Θεοῦ τὴν θυσίαν, ὡς αὐτὸ οὖσαν τὸ ἑαυτοῦ σῶμα διηνεκῶς εἶτουν διαιωνίως ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐμφανίζων». Ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς αὐτοῖς: «Καὶ ὅρα ὅτι τὸ ποτήριον,

1. MPG. 140, 176/7.

2. συνώδουσαι CΓ. 3. ἑνὼν Γ. 4. ἐνίζων CΓ. 5. τὸ CΓ.

ὃ εὐλογοῦμεν, εἶπε προλαβὼν ὁ ἀπόστολος, οὐχ ὃ εὐλόγησεν ὁ Κύριος, ὡς ἀδιάφορον ὂν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο εἰπεῖν. Ὡσαύτως καὶ ὁ ἄρτος ὃν κλῶμεν, ἵνα δείξῃ τὸ παρ' ἡμῶν χρονικῶς τελούμενον ταὐτὸν ὂν τῷ ἐφ' ἅπαξ καὶ διαιωνίως παρ' αὐτοῦ τετελεσμένῳ». Ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς αὐτοῖς: «Ὅπως δ' ἄρα καὶ προσδεχόμενος εἰπεῖν ἔτι λείπεται, ὁ τοίνυν Χριστὸς Θεὸς ὢν ἀεὶ προαιωνίως ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθείς, καὶ ἄνθρωπος διὰ φιλανθρωπίαν ἐν ὑστέροις χρόνοις ἐγένετο, σαρκωθεὶς ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς ἀειπαρθένου, ἣ καὶ Θεοτόκος κυρίως καὶ ἀληθῶς ὀνομάζεται, καθότι μὴ ψιλὸν ἐγέννησεν ἄνθρωπον, ἀλλὰ Θεὸν τὸν αὐτὸν καὶ ἄνθρωπον, οὐ τραπέντα τὴν θεότητα, καθ' ἣν ἦν ἀπ' ἀρχῆς Θεὸς ἐκ Θεοῦ, οὐ τρέψαντα τὴν ἀνθρωπότητα, ἣν ὕστερον προσελάβετο καὶ ἑαυτῷ ἥνωσεν, ἀλλ' ἄμφω λοιπὸν ὄντα, Θεὸν οὐ γυμνὸν καὶ ἄνθρωπον οὐ ψιλόν. Εἰ οὕτω πιστεύεις, εἰ ταῦτα ὁμολογεῖς, ἔχεις ἤδη τὸ ζητούμενον ὁμολογούμενον. Ὁ γὰρ προσφέρων ὡς ἱερεὺς καὶ προσφερόμενος ὡς ἱερεῖον καθότι ἄνθρωπος, ὁ αὐτὸς καὶ καθ' ὃ Θεὸς προσδέχεται τὸ προσφερόμενον, τὸ οἰκεῖον σῶμα καὶ αἷμα· ὡς συνελόντ'[1] εἰπεῖν, αὐτὸς ἑαυτῷ ἑαυτὸν προσφέρων, ἤγουν αὐτὸς ἑαυτὸν παρ' ἑαυτοῦ προσδεχόμενος, ἵν' ἅμα καὶ τὸ διπλοῦν τῆς φύσεως καὶ τὸ μοναδικὸν τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ παραστῇ. Οὕτω δὲ καὶ τὸ μὲν φαινόμενον σωματικῶς ὡς ἄρτος καὶ ποτήριον, τὸ δὲ μυστικῶς θεωρούμενον καὶ πνευματικῶς τελειούμενον ὡς αὐτὸς εἶτουν τὸ ἑαυτοῦ σῶμα καὶ αἷμα μεριζόμενος καὶ διαδιδόμενος».

Στεφάνου μέγα δρουγγαρίου κατὰ Σωτηρίχου: «Ὅλῃ τῇ θεότητι προσκεκρούκαμεν ἡμεῖς διὰ τῆς παραβάσεως, τῇ ἐν ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσι θεωρουμένῃ, Πατρός, Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἢ μόνῳ τῷ Πατρί; εἰ μὲν μόνῳ τῷ Πατρί, καὶ αὐτῷ μόνῳ κατὰ τοὺς φληναφοῦντας καταλλάγημεν διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ αὐτοῦ. Εἰ δέ, ὅλῃ τῇ Τριάδι προσηνέχθη τὸ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ αἷμα. Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ Χριστῷ, ἤτοι τῇ μιᾷ τούτου ὑποστάσει, θεωρεῖται τὸ φθαρτὸν καὶ ἄφθαρτον, τὸ θνητὸν καὶ ἀθάνατον, οὕτω καὶ τὸ προσάγον καὶ προσδεχόμενον. Ὁ αὐτὸς γὰρ ὡς ἄνθρωπος προσάγει καὶ ὡς Θεὸς προσεδέξατο».

Ἐκ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας. «Μελχισεδέκ τις βασιλεὺς Σαλήμ, δύναται δὲ τοῦτο εἰρήνη, τύπος Χριστοῦ γενόμενος, οὐ μόνον ὡς ἀπάτωρ τε καὶ ἀμήτωρ, ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ αὐτὸς τὰ τῶν βασιλέων τε καὶ ἱερέων ποιῶν, καὶ τὴν ἀναίμακτον θυσίαν τυπῶν διὰ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου, καὶ οὗτος γοῦν τὸ βασίλειον κατέδειξεν ἱεράτευμα. Κατὰ δὲ τὴν νῦν πολιτείαν αὐτὸς Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς ἡμῶν Μελχισεδέκ, ὡς ἐπ' ἀληθείας ἀπάτωρ τε καὶ ἀμήτωρ, τὸ μὲν τὸ πρότερον, τὸ δὲ τὸ δεύτερον, καὶ ἄρχων εἰρήνης, βασιλεὺς μὲν ὡς Θεός, καὶ ἱερεὺς δέ, ὡς αὐτοῦ τε θύτης τε καὶ προσαγωγεύς· ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ ἱερεὺς καὶ ἱερεῖον». Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ περὶ σαρκώσεως τοῦ Λόγου: «Πρῶτον οὖν τὸ ἴδιον σῶμα ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν ὁ Κύριος καὶ συνύψωσεν ἑαυτῷ· μετὰ ταῦτα ἐγερεῖ καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἵνα χαρίσηται αὐτοῖς τὰ πάντα ὡς Θεός, ὅσα αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ἔλαβεν. Αὐτὸς οὖν ἑαυτῷ χαρίζεται ζωήν, καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ἁγιάζει, καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ὑψοῖ. Ὅτε οὖν λέγει, ὅτι ὁ Πατὴρ ἡγίασεν αὐτόν, καὶ ἤγειρεν αὐτόν, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ζωήν, δῆλον ὅτι δι' αὐτοῦ τὰ πάντα ποιεῖ ὁ Πατήρ. Δι' αὐτοῦ οὖν αὐτὸν ἐγείρει, καὶ δι' αὐτοῦ αὐτὸν ἁγιάζει, καὶ δι' αὐτοῦ αὐτὸν ὑψοῖ, καὶ δι' αὐτοῦ τὴν ζωὴν αὐτῷ δίδωσιν. Καὶ ὅτε παρατίθεται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὡς ἄνθρωπος εἰς χεῖρας τοῦ Πατρός, ἑαυτῷ παρατίθεται ὡς Θεῷ, ἵνα πάντας ἀνθρώπους παράθηται τῷ Θεῷ. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ χεὶρ καὶ αἱ χεῖρες τοῦ Θεοῦ»[2].

2. Περὶ τῆς ἐνσάρκου ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ κατὰ Ἀρειανῶν, MPG. 26,104.

1. συνελόντα Γ.

Ἐκ τοῦ μεγάλου ἀπολογητικοῦ τοῦ Ναζιανζηνοῦ: «Ταῦτα οὖν εἰδὼς ἐγώ, καὶ ὅτι μηδεὶς ἄξιος τοῦ μεγάλου καὶ Θεοῦ καὶ θύματος καὶ ἀρχιερέως, ὅστις μὴ πρότερον ἑαυτὸν παρέστησε τῷ Θεῷ θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν»[1].

Ἐκ τῆς εἰς τὸν ἀπολογητικὸν τοῦτον ἑρμηνείας Ἠλία[2] τοῦ Κρήτης: «Δεῖ τὸν μέλλοντα καθαρῶς τῷ ἀληθεῖ καὶ πρώτῳ ἀρχιερεῖ λειτουργεῖν Χριστῷ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐξομοιοῦσθαι αὐτῷ, ὃς Θεὸς ὤν, ἐπειδὴ καὶ ἄνθρωπος γέγονεν, ἑαυτὸν προσήνεγκεν ὑπὲρ ἡμῶν, κἀντεῦθεν οὐκ ἀπεικότως ὁ αὐτὸς καὶ ἀρχιερεὺς καὶ θύτης καὶ θῦμα καὶ λέγεται καὶ ἐστί, καὶ παραστῆσαι ἑαυτὸν θυσίαν ζῶσαν τῷ Θεῷ».

Ἐκ τοῦ εἰς τὴν ὑπαπαντὴν λόγου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων: «Βρέφος βλέπω νομικὴν θυσίαν προσάγοντα ἐπὶ γῆς, ἀλλ' αὐτὸν τὰς πάντων εὐσεβεῖς θυσίας δεχόμενον ἐν οὐρανοῖς, αὐτὸν ἐν θρόνῳ χερουβικῷ θεοπρεπῶς, αὐτὸν προσφερόμενον καὶ ἁγνιζόμενον, αὐτὸν τὰ πάντα ἁγιάζοντα καὶ καθαίροντα, αὐτὸς τὸ δῶρον, αὐτὸς ὁ ἀρχιερεύς, αὐτὸς τὸ θυσιαστήριον, αὐτὸς τὸ ἱλαστήριον, αὐτὸς ὁ προσφέρων, αὐτὸς ὁ ὑπὲρ κόσμου θυσία προσφερόμενος, αὐτὸς τὸ πῦρ ὑπάρχων, αὐτὸς ὁλοκαύτωσις, αὐτὸς τὰ ξύλα τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως, αὐτὸς ὁ ἀμνός, αὐτὸς ἡ μάχαιρα τοῦ Πνεύματος, αὐτὸς ὁ ποιμήν, αὐτὸς τὸ ἀρνίον, αὐτὸς ὁ θύτης, αὐτὸς ὁ θυόμενος, αὐτὸς ὁ ἀναφερόμενος καὶ αὐτὸς ὁ τὴν θυσίαν ἀναδεχόμενος, αὐτὸς ὁ νόμος καὶ αὐτὸς ὁ τὸν νόμον πληρῶν»[3].

Γρηγορίου Νύσσης ἐκ τοῦ εἰς τὸ Πάσχα λόγου: «Ἀλλὰ προσλαμβάνει τῇ οἰκονομίᾳ τὴν ἔφοδον, κατὰ τὸν ἄρρητον τῆς ἱερουργίας τρόπον καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἀόρατον, καὶ ἑαυτὸν προσήνεγκε προσφορὰν καὶ θυσίαν ὑπὲρ ἡμῶν, ὁ ἱερεὺς ἅμα καὶ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Πότε τοῦτο; Ὅτε βρωτὸν ἑαυτοῦ τὸ σῶμα εἰς βρῶσιν σαφῶς ἐνδείκνυται τῷ ἤδη γεγενῆσθαι ἐντελῆ τοῦ ἀμνοῦ τὴν θυσίαν. Οὐ γὰρ ἂν ἦν σῶμα τοῦ ἱερείου πρὸς ἐδωδὴν ἐπιτήδειον, εἴπερ ἔμψυχον ἦν. Οὐκοῦν ὅτε παρέσχε τοῖς μαθηταῖς ἐμφαγεῖν τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος ἐμπιεῖν, ἤδη κατὰ τὸ θελητὸν τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ τὸ μυστήριον οἰκονομοῦντος ἀρρήτως τε καὶ ἀοράτως τὸ σῶμα ἐτέθυτο. Καὶ ἡ ψυχὴ ἐν ἐκείνοις ἦν, ἐν οἷς ἡ ἐξουσία τοῦ οἰκονομοῦντος ἐναπέθετο μετὰ τῆς ἐγκεκραμένης[4] αὐτῇ θείας δυνάμεως, τὸν ἐν καρδίᾳ ἐκεῖνον χῶρον περιπολοῦσα. Οὐκοῦν ἀφ' οὗ προσήχθη τῷ Θεῷ ἡ θυσία παρὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως, τοῦ τὸν ἑαυτοῦ ἀμνὸν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἁμαρτίας ἀρρήτως τε καὶ ἀοράτως ἱερουργήσαντος, ἀπὸ τότε τὶς ἀριθμῶν τὸν χρόνον οὐχ ἁμαρτήσεται»[5].

Κύριλλος Ἀλεξανδρείας κατὰ Θεοδωρήτου: «Ἐπεὶ δὲ γέγονεν ἄνθρωπος, κεχρημάτικε καὶ ἱερεύς, οὐχ ὡς μείζονι Θεῷ προσκομίζων τὴν ἱερουργίαν, ἀλλ' ἑαυτῷ τε καὶ τῷ Πατρὶ τῆς πίστεως ἡμῶν τὴν ὁμολογίαν πραγματευόμενος. Ἐρυθριᾷς δὲ ἀκούων, ὅτι κεχρημάτικεν ἱερεὺς διὰ τὸ ἀνθρώπινον; Εἶτα πῶς οὐ τεθαύμακας, ὅτι μὴ κατὰ τὸ τῶν ἱερέων ἔθος ἑτέρῳ[6] ποιεῖται τῆς ἱερουργίας τὸν τρόπον, ἑαυτῷ δὲ μᾶλλον καὶ τῷ Πατρί»;[7] Καὶ εἰς τὸν πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας λόγον: «Αὐτὸς οὖν ἄρα γέγονεν ἀρχιερεὺς κατά γε τὸ ἀνθρώπινον, καίτοι παρὰ πάντων θυσίας δεχόμενος θεϊκῶς· αὐτὸς τὸ θῦμα κατὰ τὴν σάρκα· αὐτὸς ὁ ταῖς ἁμαρτίαις ἱλασκόμενος ἡμῶν κατά γε τὴν τῆς θεότητος ἐξουσίαν»[8].

Νικολάου Καβάσιλα ἐκ τοῦ α΄ λόγου περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς: «Καὶ πλάττει μὲν αὐτοῖς ὀφθαλμὸν ἑαυτόν, φωτίζει δὲ ἑαυτῷ πάλιν, παρέχει δὲ ὁρᾶν ἑαυτόν καὶ τροφεὺς ὢν καὶ τροφή ἐστι, καὶ αὐτὸς μέν ἐστιν ⟨ὁ⟩ παρέχων τὸν ἄρτον τῆς,

1. MPG. 35, 497. 3. MPG. 33, 1192. 5. MPG. 46,612.
7. MPG. 76, 368. 8. MPG. 76, 1349.

2. Ἠλία Ἠλία Γ. 4. ἐγκεκραμμένης ΣΓ. 6. ἑτέρως ΣΓ.

ζωῆς, αὐτὸς δέ ἐστιν ὁ παρέχει»[1]. Καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς λειτουργίας κεφ. με΄: «Καὶ ὁ μὲν ἱερεὺς προσάγει, ὁ δὲ Κύριος δέχεται τὰ δῶρα. Προσφέρει μὲν γὰρ καὶ ὁ Κύριος, ἀλλ' ἑαυτὸν τῷ Πατρί, καὶ τὰ δῶρα ταῦτα, ὅταν αὐτὸς γένωνται, ὅταν εἰς τὸ αὐτοῦ σῶμα καὶ αἷμα μεταβληθῶσιν. Ὅτι γὰρ ἑαυτὸν προσφέρει, διὰ τοῦτο λέγεται εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ προσφέρων καὶ προσφερόμενος, καὶ προσδεχόμενος ὡς Θεός, προσφερόμενος δὲ ὡς ἄνθρωπος. Ἄρτον δὲ καὶ οἶνον ἔτι ὄντα τὰ δῶρα, προσφέρει μὲν ὁ ἱερεύς, προσδέχεται δὲ ὁ Κύριος. Καὶ τί ποιῶν τὰ δῶρα προσδέχεται; ἁγιάζων αὐτά, εἰς τὸ ἑαυτοῦ σῶμα καὶ αἷμα μεταβάλλων»[2].

Θεοφάνους Νικαίας ἐκ τοῦ η΄ αὐτοῦ λόγου κατὰ Ἰουδαίων: «Ὅθεν καὶ ἡμεῖς κοινὴν μὲν θυσίαν φαμὲν ἅπαξ τοῦ παρόντος αἰῶνος γενέσθαι ὑπὲρ πάσης ἀνθρωπίνης φύσεως παρὰ Χριστοῦ, ἀρχιερέως ὄντος τοῦ αὐτοῦ καὶ θύματος».

Πάλιν Νικολάου Μεθώνης ἐκ τοῦ κατὰ ἀζύμων: «Βαβαὶ τὶ φρικτὸν καὶ φοβερὸν τὸ μυστήριον. Ὁ παραδεδωκὼς διὰ φιλανθρωπίαν καὶ ἄνθρωπος γενόμενος καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐπὶ σφαγὴν καὶ θάνατον προερχόμενος, ἵνα τὸν ὑπόδικον τῷ θανάτῳ διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἄνθρωπον τοῦ θανάτου ἐξέληται. Αἰτία[3] τῆς παραδόσεως ἡ τῆς μεγάλης ταύτης εὐεργεσίας ἀνάμνησις· σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὰ τελούμενα· τῆς τελετῆς τέλος ⟨μετουσία Χριστοῦ⟩[4] καὶ ζωὴ αἰώνιος, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν, τῶν μετεχόντων ἐκθέωσις»[5].

Οἰκουμενίου ἐκ τοῦ ε΄ κεφαλαίου τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς: «Οὐ γὰρ τὴν πρὸς ἅπαξ γενομένην ὑπὸ Θεοῦ θυσίαν καὶ προσφορὰν εἶπεν ἂν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἀφορῶν εἰς τοὺς νῦν ἱερουργούς, δι' ὧν μέσον Χριστὸς ἱερουργεῖ καὶ ἱερουργεῖται, ὁ καὶ παραδιδοὺς αὐτοῖς ἐν τῷ μυστικῷ δείπνῳ τὸν τρόπον τῆς τοιαύτης ἱερουργίας»[6].

Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἐν τῷ κατὰ αἱρέσεων διαλόγῳ: «Ὅτι καὶ ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς καὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, καὶ τελετάρχης καὶ τελεσιουργός, καὶ τελῶν καὶ τελούμενος, καὶ αὐτοτελειότης μόνος ἐστίν»[7]. Καί: «Τὴν δέ γε ἱερουργίαν τοῦ παναγίου σώματος αὐτοῦ τε καὶ αἵματος δηλῶν, ὡς αὐτὸς ἱερούργησε καὶ ἱερουργεῖν ἡμῖν παραδέδωκεν· «τοῦτο γάρ, φησί, ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Ὅτι καὶ αὐτὸς ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, ἐν ἄρτῳ δηλονότι καὶ οἴνῳ, μηδαμῶς παυόμενος. Καὶ αἰώνιος μᾶλλον ἱερεύς, ὅτι καὶ ἔθυσεν ἑαυτὸν ἑκουσίως διὰ σταυροῦ καὶ θύει, καὶ προσήνεγκε τῷ Πατρὶ καὶ προσάγει, καὶ σφάγιον[8] κεῖται διηνεκές, καὶ αἰώνιον ὑπὲρ ἡμῶν ἱλαστήριον»[9]. Καί: «Καὶ ἓν σῶμα ὁ εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ ἄρτος, κἂν πολλοὶ καὶ ὅσοι ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ παρὰ πάντων ἱερουργοῦνται ἱερουργιῶν, ἐπεὶ διὰ πάντων αὐτὸς ἑαυτὸν ἱερουργεῖ ὁ μέγας ἀρχιερεύς, καὶ θῦμα τελῶν καὶ θύτης»[10].

Ἐκ τῆς ὁμολογίας Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου, τοῦ εἰς τὴν Νίκαιαν: «Ἀναθεματίζω καὶ τὰ δογματισθέντα παρὰ Μιχαὴλ τοῦ γενομένου πρωτεκδίκου καὶ μαΐστορος τῶν ῥητόρων, τοῦ Βασιλάκη Νικηφόρου καὶ Σωτηρίχου τοῦ ὑποψηφίου Θεουπόλεως Ἀντιοχείας, τοῦ ἐπονομαζομένου Παντευγένου, περὶ τῆς προσαγωγῆς καὶ θυσίας τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἔτι δὲ καὶ τῆς καθ' ἑκάστην παρὰ τῶν ἱερουργῶν τελουμένης, ὡς ἀποδοκιμασθέντα καὶ ἀποβληθέντα παρὰ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας».

(Συνεχίζεται τὸ τέλος)

1. MPG. 150, 500. 2. Κεφ. μθ΄. MPG. 150, 477. 5. Παρὰ Migne: Πρὸς τοὺς διστάζοντας καὶ λέγοντας ὅτι ὁ ἱερουργούμενος ἄρτος καὶ οἶνος οὐκ ἔστι σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG. 135, 512. 6. MPG. 119, 324. 7. Παρὰ Migne: Περὶ τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν σλη΄, PG. 155, 456. 9. Παρὰ Migne: Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν μδ΄, PG. 155, 189. 10. MPG. 155,181.

3. αἰτία: αὐτίκα Γ. 4. μετουσία Χριστοῦ MPG., > CΓ. 8. σφαγίον C.

Η ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΝ ΤΗ «ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ» *

ΥΠΟ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

ΚΟΣΜΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛ. ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

7ον) Δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι κατὰ τὴν Γεν. Συνέλευσιν τοῦ Amsterdam, διετυπώθη, κατά τινα συνεδρίαν, ἐπιφύλαξίς τις ἐκ μέρους τινῶν ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων [1], *ἀλλὰ δὲν ὑπεβλήθη*, ὡς συνέβη εἰς προηγούμενα συνέδρια, *ἐπίσημος δήλωσις τῆς Ὀρθοδόξου Ἀντιπροσωπείας*, ἕνεκα διαφωνίας τῶν μελῶν της. *Πάντως ἡ τελικὴ ἀποδοχὴ τῶν ἀποφάσεων ἀπόκειται εἰς τὰς Ἐκκλησίας τὰς μετασχούσας τῆς Γεν. Συνελεύσεως.*

Τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἐντεῦθεν προκύπτουν εἶναι σημαντικά, δεδομένου, ὅτι ἡ «*Κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν*» *ὡς νομικὸν τοὐλάχιστον* πρό-

---

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 313.

1. Ἐν τῷ συνεδρίῳ τοῦ Amsterdam δὲν ὑπῆρξεν ἑνότης εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς ἀντιπροσωπείας μας. Ἐπειδὴ ἱκανοὶ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἶχον (ὀρθῶς) τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι αἱ ἡμέτεραι Ἐκκλησίαι δὲν εἶχον σαφῆ ἐπίγνωσιν τῆς σημασίας τῆς συμμετοχῆς ταύτης, διότι ὄντως εἶναι καινοφανὲς τὸ γεγονὸς τῆς συμμετοχῆς εἰς Ὀργάνωσιν «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», ἀλλ' ἐνόμιζον, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἁπλῆς συνεργασίας μετὰ τῶν προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ τῶν ζητημάτων τοῦ Πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ, πρὸς συγκρότησιν ἑνιαίου μετώπου ἐναντίον τῆς στρατευομένης ἀθεΐας καὶ τῶν ἀντιχριστιανικῶν δυνάμεων διὰ τοῦτο κατά τινα συνεδρίαν ἐξουσιοδότησαν τὸν καθηγητὴν κ. Ἰωαννίδην (οἱ παρακαθήμενοι Σεβ. Μητροπολῖται Καβάλας καὶ Σάμου καί τινες παρακαθήμενοι αὐτοῖς ἀντιπρόσωποι), ὅπως δηλώσῃ ἐπισήμως (Ἀγγλιστί), ὅτι ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τούτων (τοῦ θεμελιώδους καταστατικοῦ) καὶ ἐν γένει ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συνεδρίου, οἱ Ὀρθόδοξοι ἐπεφυλάσσοντο ν' ἀναφέρωσιν εἰς τὰς Ἱ. Συνόδους τῶν Ἐκκλησιῶν των, εἰς ἃς ἐναπέκειτο ἡ λῆψις ἀποφάσεων. Ἰδοὺ ἡ δήλωσις. «Γνωρίζομεν πάντες, Κύριε Πρόεδρε, καὶ ἀγαπητοὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, ὅτι αἱ Ὀρθόδοξαι Ἐκκλησίαι εὑρίσκονται ὑπὸ λίαν κρισίμους περιστάσεις. Τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Ρωσσίας, Ρουμανίας, Σερβίας ὡς καὶ ἡ Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία δὲν λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν Θεόθεν εὐλογημένην ταύτην συνέλευσιν διὰ γνωστοὺς λόγους. Μόνον τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἑλλάδος καὶ Κύπρου συμμετέχουν δι' ἐπισήμων ἀντιπροσώπων. Τοιουτοτρόπως ἡ συμμετοχή μας δὲν εἶναι εἰς τὴν προσήκουσαν ἀνολογίαν. Ἐξ ἄλλου ἀκόμη καὶ αἱ Σύνοδοι τῶν Ἐκκλησιῶν ἡμῶν δὲν ἔχουν συζητήσει ἐν ταῖς λεπτομερείαις πάντα τὰ ἐνταῦθα ἐγειρόμενα καὶ συζητούμενα θέματα. *Ἐντεῦθεν λαμβάνομεν μέρος εἰς τὰς συζητήσεις μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν*, ὅτι ὅλαι αἱ ληφθησόμεναι ἀποφάσεις ἡμῶν θὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὰς Ἱ. Συνόδους ἡμῶν πρὸς μελέτην καὶ τελικὴν κύρωσιν». Ὁ Πρόεδρος τῆς ἡμέρας Σεβ. Καντερβουρίας παρετήρησεν, ὅτι τοῦτο ἐγράφη καὶ ἐννοεῖται, ὅτι ἁρμόδιαι ν' ἀποφασίσωσιν εἶναι αἱ Ἐκκλησίαι.

σωπον, συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 66 τοῦ Ἑλβετικοῦ Ἀστ. Κώδικος (association), *ὑφίσταται πλέον*, ὡς προῆλθεν ἀπὸ τὴν Assembly τοῦ Amsterdam εἰς τὴν ὁποίαν συνεπράξαμεν, ἔστω καὶ μετ᾽ ἐπιφυλάξεων. Ἡ περαιτέρω θέσις μας ἐν αὐτῇ τῇ Ὀργανώσει, ἐν ᾗ ἡ μὲν κοινὴ βάσις τῆς πίστεως εἶναι ἀνεπαρκὴς ἡ δὲ ἐκκλησιολογικὴ ὅλως ἀκαθόριστος, δέον νὰ ἐξετασθῇ μετὰ τῆς ἁρμοζούσης προσοχῆς καὶ πρακτικοῦ πνεύματος, συμφώνως δῆλα δὴ πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς καιροὺς τοὺς ὁποίους διέρχεται ἡ Χριστιανικὴ ἀνθρωπότης καὶ τοὺς ἀπωτέρους σκοποὺς τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ἀποβλεπούσης πάντοτε πρὸς τὴν ἀληθῆ, ὀρθόδοξον, ἕνωσιν.

Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐξετασθῇ πληρέστερον ἡ ἐπελθοῦσα μεταβολὴ εἰς τὰς σχέσεις τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, ὥστε ἡ θεμελίωσις τῆς λύσεως νὰ εἶναι ἀσφαλής.

§ 2. *Περὶ τῆς οὐσίας τῆς ἐπελθούσης ριζικῆς μεταβολῆς εἰς τὸν τρόπον ἐπαφῆς καὶ σχέσεως τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους καὶ πῶς προῆλθεν αὕτη. Τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῶν Ὀρθοδόξων. Ἡ ἐλλιπεστάτη δογματατικὴ καὶ ἡ ἀκαθόριστος ἐκκλησιολογικὴ βάσις τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» καὶ αἱ ἐπιφυλάξεις τῶν Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων.*

Ἐπὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ θέματος τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ συμπράξεως περαιτέρω εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» παρατηροῦμεν, ὅτι ἐνῷ ἡ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιος τοῦ Οἰκ. Θρόνου, τοῦ Ἰανουαρίου 1920, ὁμιλεῖ περὶ ἁπλῆς κατ᾽ ἀρχὰς συναφείας καὶ προσεγγίσεως, ἧς καθορίζονται μάλιστα καὶ εἰδικὰ θέματα, *νῦν εὑρισκόμεθα πρὸ ἀλλαγῆς τῆς μορφῆς* τῶν σχέσεων τῆς ἡμετέρας Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὰς ἑτεροδόξους.

Τὸ ζήτημα εἶναι πῶς ἐπῆλθεν ἡ μεταβολὴ αὕτη, ἡ ὁποία προσέλαβεν ὁριστικὴν μορφὴν εἰς τὸ παγκόσμιον συνέδριον τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Amsterdam. Ἕτερα ζητήματα εἶναι: ποία εἶναι ἡ οὐσία τῆς μεταβολῆς ταύτης καὶ ποῖα τὰ αἴτια τὰ προκαλέσαντα αὐτήν.

Α΄) Αἱ Ὀρθόδοξοι Ἐκκλησία ἀποδεχθεῖσαι, τὸ δεύτερον ἤδη [1], τὴν ἄποψιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅτι «ἡ προσέγγισις καὶ Κοινωνία (δῆλα δὴ ἐπικοινωνία) τῶν Ἐκκλησιῶν *οὐκ ἀποκλείεται ἐκ τῶν ὑφισταμένων δογματικῶν διοφορῶν*» καὶ ὅτι αὕτη «εἶναι εὐκταία καὶ ἀναγκαία καὶ πολλαχῶς χρήσιμος» εἴς τε τὰς ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίας, εἰς τὸ ὅλον Χριστιανι-

1. Ἡ πρώτη ἐν τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς χρόνοις ἀνακίνησις τοῦ ζητήματος τῆς προπαρασκευῆς τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἐγένετο ὑπὸ Ἰωακεὶμ τοῦ Γ΄ (1902), ἡ ἐγκύκλιος τοῦ ὁποίου ἐγένετο εὐμενῶς δεκτὴ παρὰ τῶν Ὀρθ. Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν. Περὶ τούτων πρβλ. ***Ἰω. Καρμίρη***: Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς σ. 381 ἔνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

κὸν σῶμα «εἰς προπαρασκευὴν καὶ διευκόλυνσιν τῆς πλήρους ποτὲ σὺν Θεῷ καὶ εὐλογημένης ἑνώσεως» ὄχι μόνον συμμετέσχον δι᾽ ἀντιπροσώπων των τῆς Προκαταρκτικῆς Συνελεύσεως τῆς Γενεύης (12-20 Αὐγ. 1920), ἀλλὰ καὶ ἐξέθεσαν ἐκεῖ *πρόγραμμα* διὰ τὸ μέλλον νὰ συνέλθη παγκόσμιον Συνέδριολ «Πίστεως καὶ Διοικήσεως» [1].

Ἰδοὺ ἐν βραχείᾳ περιλήψει τὸ περιεχόμενον τοῦ *σημαντικωτάτου τούτου, ἀλλὰ μὴ μνημονευθέντος τελευταίως καὶ δὴ μὴ ἐξετασθέντος ἐπισταμένως, προγράμματος τῶν Ὀρθοδόξων* [2], ὡς ἐξετέθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ *κ. Α. Ἀλιβιζάτου, ὁμιλήσαντος ἐξ ὀνόματος τῶν παριστaμένων ἀντιπροσώπων τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν.*

Ἐν ἀρχῇ ὁ κ. Α. ἐκθέτει διὰ βραχυτάτων τὴν Ὀρθόδοξον *περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλίαν τονίζων ἐμφαντικῶς, ὅτι αἱ ἐπὶ μέρους αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι ἀποτελοῦν τὴν «Μίαν Ἁγίαν Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν» (ἡ θεμελιώδης αὕτη ἀξίωσις τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας προεβλήθη τότε διὰ πρώτην καὶ τελευταίαν φορὰν ῥητῶς)* [3]. Ἀφοῦ ἔπειτα ὁ κ. Α. ἐξέθεσε τὴν γνωστὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ ἐξῆρε τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας καὶ τοὺς ἀγῶνας της διὰ τὴν διατήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἐτόνισεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Θ´ αἰῶνος ἡ Ὀρθόδοξος

1. Das Programm der Orthodoxen Kirche (Rede von Prof. Alivisatos auf der Genfer Vorversammlung der Weltkonferenz über Glauben und Verfassung), ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Internationale Kirchl. Zeitschrift τοῦ 1921 σ. 93—98. Ἀντιπροσωπεύθησαν: οἱ Ὀρθόδοξοι, οἱ Παλαιοκαθολικοί, οἱ Ἀγγλικανοὶ καὶ οἱ Διαμαρτυρόμενοι, ἅπαντες προερχόμενοι ἐξ 80 Ἐκκλησιῶν καὶ 40 Χωρῶν, πλὴν τῆς Γερμανίας καὶ Ρωσσίας: Φυσικὰ ἀπουσίαζον οἱ Ρωμαιοκαθοκικοί. Πρβλ. Ἰ. Καρμίρη: ἔνθ. ἀνωτ. σ. 390.

2. Αὐτόθι ἐν σ. 391 ἐδημοσιεύθη ἡ πρώτη ἑλληνιστί, βραχυτάτη ὅμως, περίληψις τούτου. Πρβλ. νῦν τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Ὀρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰς ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας καὶ τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐν Ἀθήναις 1949 σ. 43 ὑποσημ. 1.

3. Εἰς τὰς «δηλώσεις» τῶν Ὀρθοδόξων ἀντιπροσωπειῶν ἐν Λωζάννῃ καὶ Ἐδιμβούργῳ (ὅπως καὶ εἰς τὰς συζητήσεις) ἐνῷ ἐξετέθη ἡ πίστις τῆς «Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας» (ἀτυχῶς οὐχὶ μὲ τὸν μόνον δογματικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀκριβέστατον αὐτὸν τίτλον, διότι ὁ ὅρος «*Ὀρθοδοξία*» χρησιμοποιούμενος καὶ ὑπὸ τῶν Προτεστάντων πρὸς δήλωσιν τῆς «Προτεσταντικῆς Ὀρθοδοξίας» δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ ὡς πρὸς τὴν ἐντύπωσιν καὶ βαρύτητα παρὰ τοῖς ξένοις πρὸς τὸν ὅρον Καθολικότης) *δὲν προεβλήθη αὕτη ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν φράσιν τοῦ συμβόλου τῆς Πίστεως (Μία Ἁγία Καθολικὴ κ.λ.π.».* Ἀρνούμενοι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως τὸν τίτλον Καθολικὴ καὶ ἀξιοῦντες τοῦτον διὰ τὴν Ὀρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίας μας δὲν εἶναι πρέπον νὰ τὸν ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν ἱστορικήν του θέσιν, ἀφοῦ οἱ ἡμέτεροι εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Θ´ αἰῶνος ἀντίθεσιν αὐτῶν πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἐτόνιζον, ὅτι αὐτοὶ εἶναι οἱ γνήσιοι *Καθολικοί, οἱ ὀρθοδόξως* συνεχίζοντες τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν τῶν 8 πρώτων αἰώνων; Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ γράψωμεν ἰδιαιτέρως. Ἐπὶ τοῦ παρόντος πρβλ. Γ. Ι. Κονιδάρη: Διατὶ Καθολικὴ Ὀρθόδοξος καὶ διατὶ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία «Γρηγ. Παλαμᾶς» 1947 καὶ «Προσχέδιον» ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 58 ἑξ.

Ἐκκλησία κατέβαλεν εἰλικρινῆ προσπάθειαν πρὸς ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐμπνεομένη δὲ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς συγγνώμης καὶ τῆς ἀγάπης καὶ πιστεύουσα, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρξῃ πραγματικὴ καὶ ἀληθὴς ἕνωσις ἐν τῇ πίστει καὶ τῷ πολιτεύματι ἀπεδέχθη τὴν πρόσκλησιν εἰς τὸ παγκόσμιον Συνέδριον τῶν Ἐκκλησιῶν, τῶν ἐχουσῶν τὰς αὐτὰς ἑνωτικὰς (ἢ ὀρθότερον οἰκουμενικὰς) τάσεις Ἐκκλησιῶν καὶ προσῆλθεν εἰς τὴν Προκαταρκτικὴν Συνέλευσιν τῆς Γενεύης, *ἐν τῇ ὁποίᾳ δὲν θὰ ἐξετίθεντο αἱ δογματικαὶ διαφοραί των,* ἀποφασισμένη νὰ ἐκθέσῃ *πρόγραμμα συνεννοήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, συνεργασίας καὶ ὑποστηρίξεως ἐν τοῖς ἔργοις τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ καλλιεργείας τῶν θεμελιωδῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν. Ἡ προγραμματικὴ αὐτὴ συνεννόησις* θὰ ἐπέφερε τὴν βαθμιαίαν προσέγγισιν καὶ θὰ εἶχεν ἐν τέλει ὡς συνέπειαν τὴν συνένωσιν αὐτῶν, συμφώνως πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου «ἵνα πάντες ἓν ὦσιν», ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Οὕτω θὰ ἐτίθετο τέρμα εἰς τὴν ἀδιαφορίαν καὶ ἐχθρότητα μεταξὺ τῶν χριστιανῶν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νόμου τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης τὸ πρόγραμμα τῆς (Καθολικῆς) Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπέβλεπεν εἰς τὴν *«ἵδρυσιν ἑνὸς Συνδέσμου Ἐκκλησιῶν»* (Kirchenbund) κατὰ τὸ εἶδος τοῦ «Συνδέσμου τῶν Λαῶν» (Völkerbund)[1], τοῦτο δὲ ἐθεώρει ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν, *ὡς προαπαιτούμενον ὅρον τῆς Ἑνώσεως.* Ἡ τελικὴ ἐπίτευξις ταύτης προαπαιτεῖ καταπολέμησιν τῆς ἀγνοίας καὶ ἐχθρότητος μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἰδοὺ οἱ ὅροι τοῦ προγράμματος τῶν Ὀρθοδόξων:

1ος) *Κατάπαυσις τοῦ προσηλυτισμοῦ*[2] καὶ πρόθυμος συμμετοχή, κατὰ τὸ ἐφικτόν, τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν τῶν μὴ χριστιανῶν.

2ος) Τερματισμὸς τῆς ἀδιαφορίας καὶ *ἀμοιβαία γνωριμία τῶν Ἐκκλησιῶν.*

3ος) *Σύνδεσις τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς ἄμυναν τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων ἐναντίον παντὸς συστήματος καταπολεμοῦντος τὸν Χριστιανισμόν*[3].

Οὕτω θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποτραποῦν, διὰ τῆς ἐνεργοῦ καὶ κοινῆς ἐκδηλώσεως ἐνδιαφέροντος τῶν Ἐκκλησιῶν, πολλοὶ κίνδυνοι. Τὸ κοινὸν διαφέρον ἔδει νὰ ἐκδηλωθῇ εἰς *τὰ κοινωνικὰ ζητήματα,* ἅτινα ἀνέκυπτον ἐκ τοῦ Μπολσεβικισμοῦ, τοῦ Ἀλκοολισμοῦ κλπ.

---

1. Ἀμφότερα ἀπεδόθησαν εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν διὰ τοῦ «Κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν» καὶ «Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν», ἂν καὶ ἡ γερμανικὴ λέξις Bund σημαίνει δεσμόν, σύνδεσμον καὶ συμμαχίαν.

2. Ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ προσηλυτισμοῦ μετὰ πολλοῦ κόπου ἐγένετο δεκτὴ θεωρητικῶς ὑπὸ τῶν Προτεσταντῶν. Δὲν δύναται νὰ λεχθῇ κατηγορηματικῶς, ὅτι ὁ προσηλυτισμὸς ἔκλεισε διὰ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως. Πρβλ. νῦν: ***Ι. Καρμίρη:*** Ἡ Ὀρθοδ. Καθολ. Ἐκκλησία κλπ. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 31, ὑποσημ.

3. Ἐνταῦθα μνημονεύει τῶν σφαγῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων, ὅτε δὲν ἠκούσθη οὐδεμία ἔκφρασις συμπαθείας ἐκ μέρους τῶν Ἐκκλησιῶν!

4ος) *Ἀμοιβαία γνωριμία καὶ προαγωγὴ τῶν φιλικῶν σχέσεων* διὰ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἀντιπροσώπων καὶ δι' ἀλληλογραφίας.

5ος) *Ἕνωσις τῶν μικροτέρων καὶ συγγενῶν Ἐκκλησιῶν.* Ἐνταῦθα προστίθεται ὀρθότατα ἡ χαρακτηριστικὴ φράσις, «*Δὲν θὰ ἦτο ἐπωφελέστερον ἐὰν εἰς τὸ μέλλον συνέδριον ἐνεφανίζοντο ἀντὶ 16 μόνον 6 ὁμάδες ;*

6ος) *Φιλικὴ διεξαγωγὴ ἐρεύνης τῶν δογματικῶν διαφορῶν.*

7ος) Ἀποχὴ τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ πολιτικὰ ζητήματα, ἀνήκοντα εἰς τὸ Κράτος. «Οὕτω θὰ φθάσωμεν λέγει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Συνεδρίου: τὴν Ἕνωσιν εἰς τὴν πίστιν καὶ τὸ πολίτευμα».

Ἀλλὰ πῶς δύνανται νὰ ἐπιτευχθῶσι ταῦτα ; Ὁ ἐκθέσας τὸ πρόγραμμα τῶν Ὀρθοδόξων προσθέτει: «*Αὐτὸ θὰ εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», ἡ ὁποία θὰ ἔδει νὰ ὀργανωθῇ* περίπου ὡς ἑξῆς:

1ον) Νὰ ἐκλεγῇ μόνιμος Ἐπιτροπὴ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν (Κεντρική).

2ον) Νὰ ὁρισθοῦν εἰς ἑκάστην Ἐκκλησίαν ἐπιτροπαί, αἱ ὁποῖαι θὰ συνεννοοῦνται καὶ θὰ συνεργάζωνται μετὰ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς.

3ον) Νὰ ἐκδοθῇ κεντρικὸν ὄργανον [1].

4ον) Πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῶν τῶν αἰτημάτων πρέπει νὰ συγκροτηθῶσι συνέδρια, ἅτινα θὰ ὁρίσῃ ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπή, ὁρίζουσα τόπον καὶ χρόνον.

5ον) Νὰ ὁρισθῇ τόπος καὶ χρόνος τοῦ Γενικοῦ συνεδρίου.

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο παρεδόθη εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως, ἡ ὁποία ἐξέδωκε τὴν ἑξῆς ἔκθεσιν:

«Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας προέτειναν εἰς τὸ Συνέδριον πρὸς προπαρασκευὴν τῆς συνενώσεως, τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τοῦ Συνεδρίου, νὰ ληφθῇ ἀμέσως ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ διενεργηθῶσι τὰ ἑξῆς:

α) Νὰ ἐκλεγῇ μία Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ συνεχίσεως ἐξ ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν Κοινωνιῶν (Gemeinschaften), αἵτινες θέλουσι νὰ συνεργασθῶσιν. β) Αὐτὴ ἡ Ἐπιτροπὴ δέον νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν Ἐπιτροπῶν τῶν χωρῶν. γ) Πρέπει νὰ συγκροτηθοῦν συνεδρίαι καὶ νὰ προπαρασκευασθοῦν συνέδρια. δ) Πρὸς διαφώτισιν καὶ ἀμοιβαίαν γνωριμίαν καὶ καλλιέργειαν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν, πρέπει νὰ ληφθῇ φροντίς, ἴσως δι' ἓν Περιοδικόν, ὅπως τὸ «The Contructive Quarterly» (Ἐποικοδομητικὴ τριμηνιαία, ἐννοεῖται ἔκδοσις).

Ὁ ἄμεσος σκοπὸς τῆς Ἐπιτροπῆς πρέπει νὰ εἶναι πῶς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν συγκατάθεσιν τῶν διαφόρων κοινωνιῶν διὰ τὰς ἑπομένας θεμελιώδεις

1. Ἐπροτάθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὡς δημοσιογραφικὸν ὄργανον τὸ περιοδικὸν τῶν Παλαιοκαθολικῶν «Internationale Kirchliche Zeitschrift», ἐκδιδόμενον ἐν Βέρνῃ τῆς Ἑλβετίας.

ἀρχάς. Πρὸς διατήρησιν πλήρους τῆς χριστιανικῆς ἐλευθερίας, πρέπει ν' ἀναγνωρισθῇ, ὅτι πρὸς διαφύλαξιν τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ καὶ ἀδελφικῶν σχέσεων δὲν ἐπιτρέπεται καμμία κοινωνία θρησκευτικὴ νὰ καταβάλῃ προσπαθείας διὰ ν' ἀποξενώνῃ μέλη τῆς ἑτέρας πρὸς ὄφελός της[1]. Ἐν συναφείᾳ πρὸς τοῦτο οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐπιθυμοῦσι νὰ γνωστοποιήσωσιν, ὅτι αὐτοὶ διαδίδουσι μεταξὺ τῶν μελῶν της τὴν Ἁγ. Γραφὴν καὶ χαιρετίζουσι τὴν διανομὴν διὰ τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρείας. Πρὸς πρόληψιν ὅμως παρεξηγήσεων ἐπιθυμοῦσιν ἵνα ἀποτείνωνται καὶ συνεργάζωνται μετὰ τῶν ἀρχῶν». Μετὰ ταῦτα ἐκτίθεται ἡ ἀνάγκη συνεννοήσεως διὰ τὴν πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς Ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν (οἱ ἡμέτεροι ἐδήλωσαν προθυμίαν διὰ τὴν Ἱεραποστολὴν μεταξὺ τῶν Μωαμεθανῶν) καὶ προστίθεται «ὅτι πρέπει νὰ *ἐγκαθιδρυθῶσιν ἰδιαίτεραι ἐπιτροπαὶ πρὸς μελέτην τῶν δογματικῶν, ἱστορικῶν καὶ λειτουργικῶν ζητημάτων, ὅπως καὶ ἐκείνων,* ἅτινα ἀφοροῦν εἰς τὰ κληρικὰ λειτουργήματα καὶ ἀρχάς, ἐφ' ὅσον ἅπτονται τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν καὶ πρέπει νὰ γίνῃ ἔναρξις συζητήσεων μεταξὺ συγγενῶν κοινωνιῶν[2] πρὸς προαγωγὴν στενωτέρας ἀμοιβαίας ἐπικοινωνίας, ὡς πρῶτον βῆμα πρὸς τὸν σκοπὸν μιᾶς τελείας ἐκκλησιαστικῆς ἑνώσεως».

«Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία θὰ ἤθελε νὰ δημιουργηθῇ «Συνασπισμὸς (Liga) τῶν Ἐκκλησιῶν», ἔχων τὴν ἀποστολὴν νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ νὰ συνεργασθῇ ἐναντίον παντὸς συστήματος, ὅπερ ἀντιτίθεται πρὸς τὰς ἀρχὰς ταύτας. *Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον δὲν δύναται ν' ἀναληφθῇ παρ' αὐτῆς τῆς Ἐπιτροπῆς*».

«Μετὰ ἐγκάρδιον προσφώνησιν ἀπεφασίσθη: Τὸ Συνέδριον συμφωνεῖ γενικῶς πρὸς τὰς θεμελιώδεις αὐτὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι περιελήφθησαν εἰς τὴν ἔκθεσιν περὶ τῶν σχέσεων μετὰ τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μεταβιβάζει ταύτην εἰς τὴν «*Ἐπιτροπὴν συνεχείας*» τῶν ἐργασιῶν, ἵνα τὰς ἀνακοινώσῃ εἰς τὰς διαφόρους κοινωνίας, αἵτινες ἀντιπροσωπεύθησαν εἰς τὸ Συνέδριον, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ προετοιμάσουν τὸν δρόμον διὰ τὴν ἐμβριθῆ σκέψιν περὶ τοῦ Παγκοσμίου συνεδρίου».

Β΄) Παρέθεσα εἰς εὐρεῖαν περίληψιν τὸ περιεχόμενον τοῦ σημαντικοῦ τούτου κειμένου, ἰον) διότι συμπληροῖ τὴν ἐγκύκλιον τοῦ Οἰκουμ. Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖον πρῶτον συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλη-

---

1. Περίφρασις πρὸς ἀποφυγὴν τῆς λέξεως προσηλυτισμός! Οἱ Προτεστάνται περιλαμβάνουν τὸν προσηλυτισμὸν εἰς τὸν ὅρον Evangelisation. Τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι ἡ κήρυξις τοῦ Εὐαγγελίου ἀπευθύνεται κυρίως πρὸς τοὺς ἀπίστους.

2. Ὁ ὅρος Κοινωνία (Gemeinschaft) ἢ κοινότης χρησιμοποιεῖται, ὡς εὐρύτερος, ὑπὸ τῶν ξένων καὶ ἀντὶ τοῦ ὅρου Ἐκκλησία. Ἡμεῖς ζητοῦμεν ἐπικοινωνίαν Ἐκκλησιῶν, ἐνῷ οἱ προτεστάνται τὴν ἐπεκτείνουν καὶ εἰς τὰς ὀργανώσεις, ποὺ ἀρνοῦνται τὴν ὕπαρξίν της!

σιῶν», ἐφ' ὅσον ἐκθέτει τὸ *πρῶτον τὸ Σχέδιον τῶν Ὀρθοδόξων* πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας ταύτης *μετὰ τῆς δηλώσεως, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν εἶναι ἡ Μία Ἁγία (Una Sancta)*, 2ον) διότι διὰ τοῦ 5ου καὶ 6ου σημείου (ἀνωτέρω σελ. 499) ἀφ' ἑνὸς καὶ διὰ τῆς ἀκολούθου δηλώσεως, ὅτι τὰ ἑπτὰ σημεῖα τοῦ προγράμματος τῶν Ὀρθοδόξων θ' ἀποτελέσωσι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱδρυθησομένης «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» ἀφ' ἑτέρου, ἔθεσε τὴν βάσιν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», ὡς Συνασπισμοῦ ἔχοντος *διπλᾶ ἐνδιαφέροντα, ἤτοι δογματικὰ καὶ ἠθικὰ-πρακτικά*. Ὅθεν δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἀτυχῶς διὰ τοῦ προγράμματος *ἐσημειώθη ἀπόκλισις ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου* τοῦ ἐκτεθέντος εἰς τὴν Ἐγκύκλιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, *ἀφοῦ ἡ προσέγγισις καὶ ἐπαφὴ εἰς τὰ δογματικὰ καὶ ἡ σύμπραξις εἰς τὰ πρακτικὰ ζητήματα τοῦ Χριστιανισμοῦ θὰ ἐτίθετο εἰς χεῖρας ἑνιαίας ὀργανώσεως*, 3ον) διότι, καὶ τοῦτο εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι *οἱ Προτεστάνται ἀπέκρουσαν* κατ' ἀρχὴν τὴν ἄποψιν, ὅτι ἠδύνατο ἡ *Ἐπιτροπὴ* ν' ἀναλάβῃ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον.

Παρὰ ταῦτα τὸ σχέδιον τοῦτο μὴ τυχὸν περαιτέρω ἐπεξεργασίας ἐκ μέρους τῶν Ὀρθοδόξων, περιῆλθε βραδύτερον (τὸ 1936) εἰς χεῖρας κυρίως τῶν Προτεσταντῶν, οἵτινες καὶ τὸ διεμόρφωσαν ὁριστικῶς κατὰ τὰ ἔτη 1936—38 [1].

Διαπιστοῦμεν λοιπὸν ἐνταῦθα, ὅτι ἐνῷ ἡ βάσις τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Οἰκ. Θρόνου συνεπληρώθη διὰ τῆς δηλώσεως περὶ τοῦ ποία εἶναι ἡ «Μία Ἁγία Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία» [2] ἡ ἔκθεσις τοῦ προγράμματος *ἀπέκλινε ταύτης*, διότι *μοιραίως θ' ἀνέκυπτε τὸ ζήτημα καταστατικοῦ τῆς ἑνιαίας Ὀργανώσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν κοινῆς δογματικῆς καὶ ἐκκλησιολογικῆς βάσεως*. Πρέπει βεβαίως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἡ ἐπελθοῦσα ἀσάφεια καὶ ἀπόκλισις προῆλθε τοῦτο μὲν ἐκ τῆς βαθείας καὶ εἰλικρινοῦς ἐπιθυμίας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας νὰ ἐργασθῇ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως καὶ ἐκ τῆς ἐν τῷ Χριστιανισμῷ ὑφισταμένης ἐσωτερικῆς συνδέσεως τῆς θεωρητικῆς πίστεως καὶ τῆς ἠθικῆς, *τοῦτο δὲ ἐκ τῆς ἀνεπαρκοῦς μελέτης τοῦ ὅλου προβλήματος τοῦ τρόπου σχέσεως πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους*. Ἡ μελέτη αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ τὴν τελευταίαν στιγμὴν πρὸ τῶν συσκέψεων μετὰ τῶν ἑτεροδόξων, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἐν ἰδιαιτέραις συνεδρίαις τῶν Ὀρθοδόξων. Αἱ

---

1. Πρβλ. Dokummente σελ. 16.

2. Ἡ θέσις αὕτη εἶναι παλαιόθεν γνωστὴ παρὰ τοῖς ἑτεροδόξοις: Πρβλ. *Ι. Καρμίρη*: Ἡ Ὀρθ. Καθολ. Ἐκκλησία κλπ. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 18—21. Ὀρθῶς παρατηρεῖται ἐνταῦθα, ἐν σελ. 17, ὅτι ἡ ἐπικοινωνία πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους δὲν ἐσήμαινε ποτὲ ἄρνησιν τῆς θέσεως ταύτης ἢ ὁπωσδήποτε ἀποδοχὴν τῆς περὶ «κλάδων τῆς Ἐκκλησίας» θεωρίας τῶν Ἀγγλικανῶν. Παρὰ ταῦτα πρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι δὲν ἐπετρέπετο να παύσῃ ἡ μνεία αὐτῆς τῆς κεντρικῆς θέσεως οὐδέποτε. *Ἔπρεπε ν' ἀναφέρεται εἰς πᾶν ἔγγραφον καὶ μάλιστα καὶ εἰς πᾶσαν ἐπίσημον δήλωσιν.*

παραλείψεις λοιπὸν τοῦ 1920 καὶ ἐφεξῆς ἐκ μέρους ἡμῶν καὶ ἡ ἔλλειψις συλλογικῆς παρ' ἡμῖν προεργασίας, κατευθυνομένης προγραμματικῶς ὑπὸ τοῦ Οἰκ. Θρόνου, συνέβαλον ὥστε ἰδέα καὶ σχέδιον τῶν 'Ορθοδόξων νὰ περιέλθουν εἰς χεῖρας τῶν προτεσταντῶν.

Παρὰ ταῦτα ἐν τῇ πράξει ἀπὸ τοῦ 1920 μέχρι τοῦ 1936 εἶχε καθιερωθῇ, ὅτι εἰς μὲν τὰ ζητήματα τοῦ Πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ (Life and Work) ὑφίστατο *σύμπραξις* ἐν τῷ πνεύματι τῆς εὐρύτητος τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης, διὰ δὲ τὰ *δογματικὰ ζητήματα καθιερώθη*, ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν παλαιοτέραν πρᾶξιν τῆς 'Εκκλησίας, *ἁπλῆ ἐπαφὴ* ἐν 'Επιτροπαῖς ('Οργ. Faith and Order)[1] πρὸς ἄρσιν καὶ ἀπομάκρυνσιν τῆς δυσπιστίας καὶ δυσφορίας, τῆς προκαλουμένης ἐκ τῶν προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν ἐνίων 'Εκκλησιῶν, β) «ἀποκατάστασιν τῆς ἐμπιστοσύνης μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἀναζωπύρωσιν τῆς ἀγάπης, δι' ἧς αἱ μὲν διαστάσεις δυνατὸν νὰ σμυκρινθῶσι διὰ δὲ τῆς διεγέρσεως φιλαδέλφου ἐνδιαφέροντος περὶ τῆς καταστάσεως καὶ εὐσταθίας τῶν 'Εκκλησιῶν» νὰ ἐπιτευχθῇ «ἀκριβεστέρα γνωριμία καὶ προθυμία εἰς τὸ κινεῖν ἑκάστοτε ἀμοιβαίως χεῖρα βοηθείας».

Κατὰ τὰ παγκόσμια συνέδρια καὶ τὰς διασκέψεις τῶν δογματικῶν 'Επιτροπῶν, πρὸς διαπίστωσιν τῶν κοινῶν σημείων συμφωνίας, ἡ ἡμετέρα 'Εκκλησία κατέβαλε εἰλικρινῆ, ὡς ὤφειλε, προσπάθειαν προσεγγίσεως τῶν 'Εκκλησιῶν, διότι εἶχε καὶ ἔχει σταθερὸν σκοπόν, ἀπώτερον βέβαια, τὴν ἐπίτευξιν πραγματικῆς καὶ ἀληθοῦς ἑνώσεως.

'Αλλ' ἐρωτᾶται νῦν ὑπῆρχε σοβαρὸς λόγος αὐτὴ ἡ πρᾶξις τῆς 'Εκκλησίας περὶ ἁπλῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους διὰ τὰ δογματικὰ θέματα νὰ μεταβληθῇ;

Γ') Ὅτι διὰ τῆς τυχὸν τελικῆς ἐκ μέρους τῶν 'Εκκλησιῶν μας ἀποδοχῆς τῆς ἡμετέρας συμπράξεως εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τοῦ παγκοσμίου Συμβουλίου τῆς Κοινωνίας τῶν 'Εκκλησιῶν τοῦ Amsterdam (ἡ μόνιμος ἕδρα αὐτοῦ εὑρίσκεται ἐν Γενεύῃ τῆς 'Ελβετίας) ἡ ὡς ἄνω πρᾶξις τῆς ἡμετέρας 'Εκκλησίας ὑφίσταται *οὐσιώδη ἀλλοίωσιν* δύναται νὰ καταδειχθῇ ἐκ τῆς βραχείας ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως τῶν προσφάτων σχέσεων καὶ τῆς προσεκτικῆς ἐξετάσεως τῶν κειμένων τῆς Γεν. Συνελεύσεως τοῦ Amsterdam. Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογηθῇ, συμφώνως πρὸς τ' ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ὅτι τὴν ἀπωτέραν εὐθύνην, θετικὴν καὶ ἀρνητικήν, διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἀλλοίωσιν φέρομεν ἡμεῖς οἱ 'Ορθόδοξοι.

Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς δύο στάδια τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολήν, διότι κατὰ τὴν νεωτέραν φάσιν τῶν σχέσεων πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους

1. Τῶν συνεδρίων Λωζάνης καὶ 'Εδιμβούργου (1927 καὶ 1937) μετέσχε ἡ 'Ορθόδοξος 'Εκκλησία διὰ πολλῶν ἀντιπροσώπων καὶ δι' ἱεραρχῶν καὶ καθηγητῶν τῆς Θεολογίας, μετέσχε δὲ καὶ ἄλλων ἐπὶ μέρους ἐπιτροπῶν πρὸς διακρίβωσιν τῶν δογματικῶν διαφορῶν.

ἀπὸ τοῦ 1920—1936 παρουσιάζεται σταθερότης εἰς τὴν μορφὴν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς ἡμετέρας Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὰς ἑτεροδόξους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπῆλθε προσέγγισις α) Ὀρθοδόξων, Παλαιοκαθολικῶν καὶ Ἀγγλικανῶν, ὧν συνέπεια ὑπῆρξεν ἡ βαθυτέρα γνωριμία μεταξύ των καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῶν Ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν ἐκ μέρους τινῶν ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, β) ἡ καλλιτέρα γνωριμία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας[1] ἐκ μέρους τῶν Προτεσταντῶν καὶ ἐκ μέρους ἡμῶν ἐκείνων καὶ γ) ἡ προσέγγισις Καθολικῶν καὶ Διαμαρτυρομένων. Αὕτη ὑπῆρξεν μεγαλυτέρα παρὰ ἄλλοτε, κατὰ τοὺς μετασχόντας τῶν συνεδρίων Oxford καὶ Edinburgh (1937)[2].

Δ´) Τὴν *πρώτην μεταβολὴν* διαβλέπομεν ἐπελθοῦσαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1936—1938, ὅτε τὰ συνέδρια τοῦ Oxford καὶ Edinburgh (1937) ἀπεφάσισαν ν᾽ ἀποδεχθῶσι τὴν ἔκθεσιν τῆς 14μελοῦς ἐπιτροπῆς τοῦ 1936 (ἐν Westfield College Hanstead συνελθούσης) περὶ ἱδρύσεως τῆς Ὀργανώσεως ἡ «Κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν», περιλαμβανούσης ἀμφοτέρας τὰς κινήσεις—ὀργανώσεις «Πίστεως καὶ Τάξεως» (Faith and Order) καὶ Πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ, ἤτοι τῆς «Ζωῆς καὶ Ἐργασίας» (Life and Work), αἵτινες ὅμως, θὰ ἐσυνέχιζον ἐν τῷ μεταξὺ τὰς ἐργασίας των[3]· Ὅπως ὅμως παρετήρει εἰς τὴν κατὰ τὴν 22αν Αὐγούστου 1948 δημοσίαν καὶ ἐνώπιον τῆς Γεν. Συνελεύσεως ὁμιλίαν του ὁ Yugve Brilioth («ἐπίσκοπος», ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σουηδίας) «*ὅπως ὑφίσταται τὸ Οἰκουμενικὸν Συμβούλιον καὶ ὅπως θὰ προκύψῃ ἀπὸ αὐτὴν τὴν Συνέλευσιν* (ἠννόει τοῦ Amsterdam) *εἶναι πλέον τι παρὰ ἁπλῆ συνένωσις αὐτῶν τῶν δύο κινήσεων*». Αὐτὴ δὲ ἦτο ἀληθῶς ἡ πρόθεσις ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐπρωτοστάτουν εἰς αὐτάς, τὰς ἐκ τοῦ Προτεσταντισμοῦ προελθούσας ἀρχι-

1. Περὶ ταύτης πρβλ. κατωτέρω τὴν 4ην παράγραφον.

2. Πρβλ. «Ἐκκλησίαν» 1937 σ. 324.

3. Ὡς λόγος δι᾽ ὃν ἐρρίφθη εἰς τὸ μέσον ἡ ἰδέα τῆς συνενώσεως τῶν δύο κινήσεων φέρεται ὁ ἑξῆς : «Ἐπειδὴ εἰς τὰ τοιαῦτα συνέδρια συνηντῶντο σχεδὸν πάντοτε οἱ ἴδιοι ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν καὶ τὸ ἔργον των ἦτο κατ᾽ οὐσίαν τὸ ἴδιον, ἡ συνεργασία καὶ ἡ ἕνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν ἐθεωρήθη σκόπιμον καὶ ἀπεφασίσθη ἡ σύστασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν», (Πρβλ. νῦν ἔκθεσιν τῆς ἀντιπροσωπείας ἐν τῷ Περιοδικῷ «Ἐνορία» τοῦ 1949). Εἰς τὰ Dokumente (σελ. 16) ὅμως λέγεται, «ὅτι προῆλθεν ὀργανικῶς ἐκ τῶν δύο ἄλλων κινήσεων. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ὡδήγησεν εἰς σημαντικὴν διασταύρωσιν τῆς ἐργασίας καὶ συνεπείᾳ τούτου εἰς ἀπώλειαν χρόνου καὶ δυνάμεως». Τοῦτο εἶναι βεβαίως κατ᾽ ἀρχὴν ἀληθές. Τώρα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐρεύνης τῶν γεγονότων τῆς παρελθούσης τριακονταετίας καὶ τῶν λεχθέντων ἐν Amsterdam εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ εἴπωμεν, ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ σοβαρὸς ἐπιφανειακὸς ὅμως λόγος τῆς συνενώσεως, λίαν βεβαίως εὔλογος, ἀλλ᾽ ὅτι ὑπῆρχε βαθύτερος : ἡ ἐπιτάχυνσις τῆς δημιουργίας προϋποθέσεων διὰ τὴν ἕνωσιν, πλέον προσφόρων εἰς τὰς προτεσταντικὰς ἀντιλήψεις, διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τῆς ἰδέας καὶ τοῦ Σχεδίου τῶν Ὀρθοδόξων !

κῶς, κινήσεις. Ἡ πρόθεσις, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ὑστέρων, ἦτο νὰ ἐπέλθῃ *σύμπραξίς τις τῶν Ἐκκλησιῶν* καὶ οἱονεὶ εἶδος προκαταρκτικῆς τινος *ἑνώσεως, ἔστω καὶ* de jure profano *ἐπὶ ἑνιαίας ἐκκλησιολογικῆς βάσεως. Καὶ πράγματι κατὰ τὸ 1937*, ὅτε ἐστάλησαν ἐκ μέρους τῆς προσωρινῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν αἱ προσκλήσεις πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» *ἐτέθη* de facto *κοινὴ δογματικὴ καὶ ἐκκλησιολογικὴ βάσις*, ἐφ᾽ ὅσον ἀπηυθύνθη ἡ ἐν λόγῳ πρόσκλησις *πρὸς πάσας τὰς «χριστιανικὰς κοινωνίας, αἱ ὁποῖαι ὁμολογοῦσι τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα»* (Dokumente Γερμ. κείμενον σ. 16). Εἶναι σαφὲς ἐκ τῶν *γεγονότων*, ὅτι τότε μὲν ἡ ἡμετέρα Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν ἐξήτασε πρὸς ποίας Ἐκκλησίας ἀπεστέλλετο ἡ πρόσκλησις διὰ τὴν de jure *ἐπικύρωσιν εἰς* Amsterdam, *τῆς κοινῆς ἐκκλησιολογικῆς βάσεως*, ὅπως ἐπίσης ὡσαύτως δὲν ἐδόθη ἡ δέουσα προσοχή, ὅταν ἐξέθετε τῷ 1920 τὰς προθέσεις της καὶ τῷ 1936 ὅτε κατ᾽ ἀρχὴν συνεκροτεῖτο ἡ δεκατετραμελὴς καὶ ἔπειτα ὅταν ἐγίνετο δεκτὴ ἡ πρότασις τῆς συγχωνεύσεως τῶν δύο ὀργανώσεων. Ἡ πρόσκλησις, ὡς λέγεται ἐν τοῖς ἐγγράφοις (Dokumente σελ. 9), ἀπηυθύνθη κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1938 πρὸς ἐκείνας τὰς Ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι προσεκλήθησαν εἰς τὰ Συνέδρια Oxford καὶ Edinburgh [1], τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπορριψάσης, διὰ πολλοστὴν φοράν, τὴν συμμετοχήν της εἰς τὴν κίνησιν ταύτην. Εἰς τὸ *ἁπλοῦν γεγονὸς τῆς προσκλήσεως* ὑπῆρχεν ἤδη τεθειμένη καὶ ἦτο *ἀποδεκτὴ κατ᾽* ἀρχὴν ἐκκλησιολογικὴ βάσις, ἀόριστος καὶ ἀσαφής. Ἡ Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία μετέχουσα τῶν προκαταρκτικῶν ἐνεργειῶν δὲν ἔθεσεν ὅρους οὔτε διετύπωσεν, ἐφ᾽ ὅσον γνωρίζομεν, ἀντιρρήσεις διὰ τὴν πρόσκλησιν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς Ἐκκλησίας ἢ κοινωνίας. Αἱ περιστάσεις ὑφ᾽ ἅς διετέλει ἡ Ἐκκλησία μας κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ 1938 πιθανῶς ἐξηγοῦσιν ἐπαρκῶς τὰς τοιαύτας παραλείψεις.

Τὸ *δεύτερον στάδιον* τῆς μεταβολῆς (1938—1948). Κατὰ τὴν β´ βαθμίδα τῆς ἐξελίξεως τῶν σχέσεων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, τοὺς μετέχοντας τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως, ἐπῆλθεν ἡ ἑνο-

---

1. Δεν γνωρίζω ποῖαι «Ἐκκλησίαι» προσεκλήθησαν εἰς τὰ ἐν λόγῳ συνέδρια, ἀλλὰ εἰς τὸ βιβλίον «Who's Who» τῆς Assembly τοῦ Amsterdam ἔκδοσις β´, περιέχεται ὁ κατάλογος τῶν προσκληθεισῶν «Ἐκκλησιῶν». Θὰ ἀπήτει πολλοὺς κόπους, ἀλλὰ θὰ ἦτο λίαν χρήσιμον, ἐὰν ἐξητάζετο καὶ ἐδημοσιεύετο ἑλληνιστὶ ὁ κατάλογος οὗτος μετὰ σημειώσεως τῶν θεμελιωτῶν ἀρχῶν τῆς πίστεως ἑκάστης «κοινωνίας», ἤτοι τῶν περὶ Τριάδος, Ἐκκλησίας καὶ μυστηρίων ἀρχῶν των. Σημειώνω, ὅτι ἐνδεικτικὸν τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ὀργανώσεως εἶναι ὅτι, ἐνῷ εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Ἐδιμβούργου προσκληθεῖσαι ἔλαβον μέρος 122 Ἐκκλησίαι-ὁμολογίαι (κατὰ τὸν τότε ἀρχιμ. Κωνσταντινίδην (νῦν Κορινθίας Μιχαήλ, ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 1938 σ. 66) εἰς τὸ Amsterdam ἐκλήθησαν 147!

ποίησις τῶν εἰρημένων ὀργανισμῶν. Κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο στάδιον συνεψηφίσαμεν τοῦτο μὲν τὸ *σχέδιον* τοῦ πολιτεύματος (Καταστατικοῦ χάρτου = Verfassung) τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» (Dokumente σ. 11 ἑξ.) συγκείμενον ἐξ 8 ἄρθρων [1] (ἡ ψήφισις ἐγένετο ἐν Utrecht τῆς Ὀλλανδίας κατ' Αὔγουστον τοῦ 1938) [2], τοῦτο δὲ τὰ σχέδια τῶν Κανονιστικῶν διατάξεων αὐτοῦ (ἐν Clarens Αὔγουστον 1938) καὶ ἤρξατο ἡ δρᾶσις τοῦ προσωρινοῦ Συμβουλίου, προπαρασκευάζοντος τὴν Α'. Γεν. Συνέλευσιν. Ὁ παγκόσμιος πόλεμος διέκοψε πᾶσαν περαιτέρω προσπάθειαν τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία φυσικὰ ἐπανελήφθη ἐντονωτέρα μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ πολέμου καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς συνεχιζομένης μέχρι τῆς σήμερον ἐνόπλου ἀνακωχῆς. Καὶ τοῦτο εἶναι εὐνόητον, διότι αἱ συνέπειαι τοῦ πολέμου καὶ αἱ ἐκ τῆς διαμορφώσεως τῆς Εὐρώπης συνθῆκαι ἐπέβαλον ἔτι μείζονα συνεργασίαν τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα τῶν Ἐκκλησιῶν.

Ε') Μετὰ τὸν πρόσφατον μέγαν πόλεμον ἀπεστάλησαν προσκλήσεις συμμετοχῆς εἰς τὴν ἑτοιμαζομένην Συνέλευσιν καὶ *εἰς ἄλλας Ἐκκλησίας*, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τῇ βάσει ἀποφάσεως τῆς προσωρινῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» ἐζητήθη νὰ εἰσέλθουν. Καὶ ναὶ μὲν διὰ τῆς προσκλήσεως ἐτέθησαν ὅροι καὶ προϋποθέσεις τινὲς σημαντικαὶ [3], ἐν σχέσει πρὸς τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν συνέχειαν τῆς ὑπάρξεως, τὸ μέγεθος καὶ τὰς σχέσεις πρὸς τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἡ ἐκκλησιολογικὴ βάσις δὲν ἐτροποποιήθη ἐπὶ τὸ αὐστηρότερον. Κατ' οὐσίαν τοὐναντίον εὑρισκόμεθα πρὸ νέας εὐρύνσεως τῆς βάσεως, ἥτις ἀξίζει νὰ μελετηθῇ, ὅταν παρασχεθοῦν τὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ ποῖαι Ἐκκλησίαι ἢ ὀργα-

1. Τὸ ὁριστικὸν κείμενον τοῦ Amsterdam ἴδε παρὰ Γερμανῷ Θυατείρων ἐν «Θεολογίᾳ» τοῦ παρόντος ἔτους τεῦχος Α' σελ. 19.

2. Τούτου προηγήθη τὸ συμβουλευτικὸν συνέδριον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει κατὰ Μάϊον τοῦ 1938. Περὶ ταύτης ἴδε Γερμανοῦ Θυατείρων, ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 1938 σ. 162. Ἤδη ὅμως πρότερον, τὸν Αὔγουστον τοῦ 1936, προτάσει τοῦ Παγκοσμίου Χριστ. Συμβουλίου Ζωῆς καὶ Ἐργασίας ἀπεφασίσθη παρ' ἀμφοτέρων τῶν κινήσεων, ὅπως καταρτισθῇ συμβούλιον ἐκ 35 ἀντιπροσώπων ἵνα ὑποβάλῃ εἰς τὰ κατὰ τὸ 1937 συνερχόμενα Παγχριστιανικὰ συνέδρια Ὀξφόρδης καὶ Ἐδιμβούργου σχέδιον συνενώσεως τῶν δύο κινήσεων. Τὸ σχέδιον ὑποβληθὲν ἐγένετο δεκτὸν κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ συνεδρίων καὶ ἀνετέθη εἰς 14μελῆ ἐπιτροπὴν ἡ σύνταξις τοῦ Καταστ. Χάρτου. Αὕτη ἔκρινεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ συγκληθῇ Συμβουλευτικὸν συνέδριον τῶν κυριωτέρων Ἐκκλησιῶν. Τὴν Ὀρθ. Ἐκκλησίαν ἀντιπροσώπευσαν ὁ Θυατείρων Γερμανός, ὁ μητρ. Εὐλόγιος, ὁ Ἐπίσκ. Novi—Sad Εἰρηναῖος, εἷς Ρουμᾶνος ἱερεὺς ἐξ Ἀμερικῆς καὶ ὁ πρωθιερεὺς καὶ καθηγητὴς Τσαγκώφ. Ὁ χαρακτὴρ τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» θὰ ἦτο συμβουλευτικός. Τὸ καταστατικὸν θὰ ὑπεβάλλετο εἰς τὰς Ἐκκλησίας πρὸς μελέτην, ἔγκρισιν καὶ δήλωσιν ἂν θὰ ἐδέχοντο νὰ συνεργασθοῦν.

3. Dokumente σελ. 27, πρβλ. καὶ ἐπίσημον δήλωσιν περὶ τῆς φύσεως τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐν «Θεολογίᾳ» 1949 σ. 18.

νώσεις ἐκλήθησαν μετὰ τὸν πόλεμον εἰς συμμετοχὴν καὶ σύμπραξιν ἐν Amsterdam (πρβλ. ἀνωτ. σ. 504 ὑποσημ).

Ἐπὶ τοιαύτης εὐρείας βάσεως συνεκλήθη ἡ Γεν. Συνέλευσις τοῦ Amsterdam κατ' Αὔγουστον τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἐν τῇ ὁποίᾳ τὰ δύο θεμελιώδη καὶ ἀμετακίνητα βάθρα τῆς ἡμετέρας *ἐκκλησιολογικῆς βάσεως*, ἐφ' ἧς καὶ μόνης νὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐργασθῇ ἡ ἡμετέρα Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, τοὐτέστι ἡ πίστις εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα (Α΄ καὶ Β΄ Οἰκ. Σύνοδος) καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς Ἱερωσύνης καὶ τῆς Ἀποστολικῆς διαδοχῆς (τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ φθάνει, ὡς εἴδομεν εἰς τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους), *ὡς θεμελίων τῆς ὑπάρξεως* καὶ συνεχίσεως τῆς ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ ὁρατῷ κόσμῳ δὲν εὗρον τὴν ἁρμόζουσαν θέσιν καὶ ὑποστήριξιν ἐν τῇ Γεν. Συνελεύσει. Πρέπει δὲ ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου πάστωρ Dr. W. A. Visser't Hooft ἑρμηνεύων τὴν ἔννοιαν τῆς συμπράξεως εἰς τὴν «Κοινωνίαν τῶν Ἐκκλησιῶν» εἰς τὴν ἐνώπιον τῆς Γεν. Συνελεύσεως ἐπίσημον ἔκθεσιν τῆς προσωρινῆς ἐπιτροπῆς λέγει σαφῶς 1ον) ὅτι *«οἰκοδομοῦμεν ἕνα τύπον διεκκλησιαστικῆς κοινότητος δι' ὅν δὲν ὑπάρχει ὑπόδειγμα προηγούμενον εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν»*. Ἂν καὶ ἐτόνισε βεβαίως, ὅτι τὸ Οἰκουμ. Συμβούλιον δὲν ὑποκαθιστᾷ τὰς Ἐκκλησίας οὐδὲ παρεμβαίνει εἰς τὰ ἐσωτερικά των, ὡς ἀνωτέρα τις ἀρχή, ἀλλ' ἐν τούτοις *προσέθηκε λίαν χαρακτηριστικῶς* 1ον) ὅτι «ἀποτελοῦμεν πρὸ παντὸς κοινωνίαν, (Gemeinschaft), *ἡ ὁποία πειρᾶται νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἑνότητα ἐν Χριστῷ*» τῶν 150 περίπου «Ἐκκλησιῶν» (σελ. 4 τοῦ πολυγραφημένου) μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αἱ *Ἱστορικαὶ Ἅγιαι Ὀρθόδοξοι καὶ ἄλλαι Ἐκκλησίαι»*[1]. Συμπληρώνων δὲ ταῦτα προσέθεσεν 3ον) ὅτι «ἡ κίνησις *Πίστεως καὶ τάξεως» ἐν τῇ Κοινωνίᾳ τῶν Ἐκκλησιῶν»* εὑρίσκεται εἰς τὴν *ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν προσπαθειῶν της* καὶ ὑπενθυμίζει ἡμῖν σταθερῶς τὸν ἐν βαθυτάτῃ ἐννοίᾳ ἀφύσικον χαρακτῆρα τῆς διαιρέσεως μας.... καὶ *ὅτι συνεργασία δὲν ἀρκεῖ καὶ ὅτι ὁ μοναδικὸς σκοπός*, ὁ ὁποῖος εἶναι ἄξιος τῆς προσοχῆς ἑνὸς Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν *εἶναι ἡ φανέρωσις* (Manifestation) *τῆς μιᾶς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας»*. Ἡ ἰδέα τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας (τῆς Una Sancta) ὡς κειμένης εἰς τὸ ἔδαφος τῶν *ἀναζητήσεων* τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι προφανής.

* * *

ΣΤ΄) Ἀναμφιβόλως *ἡ ἀποδοχὴ κοινῆς ἐκκλησιολογικῆς βάσεως* τόσον εἰς τὸ ἁπλοῦν γεγονὸς τῆς προσκλήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν εἰς τὴν Γεν. Συνέλευσιν τοῦ Amsterdam ὅσον καὶ εἰς τὴν κατ' ἀρχὴν ψήφισιν τοῦ πολιτεύματος εἶναι προφανής. Τοῦτο σημαίνει τὴν de facto καὶ de jure (profano) οὐσιώδη ἀλλαγὴν τῆς ἄχρι σήμερον μορφῆς συνεργασίας καὶ ἐπαφῆς τῆς Μιᾶς

---

1. Ἐννοεῖ τοὺς Μονοφυσίτας τῆς Ἀνατολῆς!

Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἑτεροδόξων. Ἐνῷ δῆλα δὴ μέχρι πρό τινος *τὸ ζήτημα τῆς ἐννοίας τῆς Ἐκκλησίας ἦτο δευτερεῦον μὲν εἰς τὴν Ὀργάνωσιν* «Life and Work» *πρωτεῦον δὲ ἀλλ᾽ ἁπλῶς ἀντικείμενον συζητήσεων εἰς τὴν* «Faith and Order» διὰ τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς, τῆς συγχωνεύσεως τῶν δύο ὀργανώσεων εἰς μίαν ἑνιαίαν Ὀργάνωσιν, ἧς εἴμεθα ἱδρυταὶ[1] καὶ πρόκειται νὰ συμπράξωμεν, ἀπεδέχθημεν ἐκκλησιολογικὴν βάσιν διάφορον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἔχει ὡς ἀμετακίνητον ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία. Τοῦτο καθίσταται προφανὲς καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐνῷ εἰς τὴν «Faith and Order» δὲν ὑφίστατο παρὰ ἁπλῆ ἐπαφὴ πρὸς ἀκαδημαϊκὴν συζήτησιν τῶν δογματικῶν ζητημάτων, ἑκάστης Ἐκκλησίας, ἄρα καὶ τῆς ἡμετέρας καὶ πρὸ πάντων αὐτῆς, διατηρούσης ἀκεραίας τὰς περὶ τῆς ἐννοίας τῆς Ἐκκλησίας θεμελιώδεις ἀρχάς της τώρα *ἥ τε ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ Χριστολογία κατέστησαν κοινὴ βάσις* ἐν τῷ πρώτῳ ἄρθρῳ τοῦ Καταστατικοῦ τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», τὸ ὁποῖον ἐψήφισαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἐκκλησιῶν. Καὶ συνεζητήθη μὲν τῇ ἐπιμονῇ τῶν Ὀρθοδόξων εἰς τὴν Συντακτικὴν προπαρασκευαστικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Καταστατικοῦ (μετέχοντος τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀλιβιζάτου κ. ἄ.), ἡ μεταβολὴ τοῦ α΄. ἄρθρου, θεμελίου τῆς ἐκκλησιολογικῆς βάσεως, καὶ δὴ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ περὶ Τριάδος δόγματος, ἀλλά, παρὰ τὴν ὑποστήριξιν Ἀγγλικανῶν καὶ Ὀρθοδόξων καὶ Λουθηρανῶν ἡ ἐνέργεια παρέμεινεν ἀτελεσφόρητος, διότι μεταξὺ τῶν προτεσταντικῶν παραφυάδων ὑπάρχουσιν «ἐκκλησίαι» μὴ πιστεύουσαι εἰς τὴν Θεότητα καὶ ὑπόστασιν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος.

Ἀλλ᾽ ἐξ ἴσου οὐσιώδης εἶναι ἡ διαπίστωσις, ὅτι *ὁ ὅρος «Ἐκκλησία» κατέστη, τῇ συγκαταθέσει* ἡμῶν, ἀπὸ τοῦ 1938 *συμβατικὸς*» διὰ νὰ στεγάσῃ, κατα τὸ ἐφικτόν, περισσοτέρας χριστιανικὰς κοινωνίας καὶ ὀργανώσεις, ἀδιάφορον ἂν ἀποδέχωνται τὴν ἱερωσύνην καὶ ἄλλα μυστήρια, ὡς τὸ βάπτισμα καὶ μάλιστα τὴν ἀποστολικὴν διαδοχήν, ὡς οὐσιώδη γεγονότα διαιωνίσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς γῆς.

Συνεπράξαμεν λοιπόν, ἔστω καὶ μὲ ἐπιφυλάξεις, ἀλλὰ κατόπιν γραπτῆς συγκαταθέσεως τῶν Ἐκκλησιῶν μας[2]—οἱ Σλάβοι δὲν μετέσχον, ὡς εἴδομεν

---

1. Ἔστω μὲ ἐπιφυλάξεις. Παρὰ ταῦτα πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ Γεν. Συνέλευσις τοῦ Amsterdam τροποποιοῦσα τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ἐκλογῆς τῆς Κεντρ. Ἐπιτροπῆς παρὰ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ οἱονεὶ προεξοφλοῦσα τὴν συμμετοχὴν τῶν Ἐκκλησιῶν ὥρισε τὰ μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν». Ἐκ τῶν ὀρθοδόξων ὡρίσθησαν ὑπὸ τῆς Γεν. Συνελεύσεως ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Θυατείρων μέλος τοῦ ἑξαμελοῦς προεδρείου, μέλη δὲ οἱ : Ἐδέσσης Παντελεήμων, ὁ καθηγ. κ. Παναγιωτίδης (διὰ τὸ Οἰκ. Πατριαρχεῖον) καὶ ὁ Σεβ. Μητρ. Φθιώτιδος κ. Ἀμβρόσιος καὶ ὁ καθηγ. κ. Ἀλιβιζᾶτος (διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος). 8 θέσεις ἔμειναν κεναὶ διὰ τὰς Σλαβικὰς Ἐκκλησίας.

2. Dokumente σελ. 104. Αἱ Βαλκανικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ τὸ Ρωσσικὸν Πατριαρχεῖον ἀπήντησαν ἀρνητικῶς ἢ ἐπεφυλάχθησαν ν᾽ ἀπαντήσουν. Ὁ Ρῶσσος Πα-

παρακωλυθέντες ὑπὸ τῆς πολιτικῆς των ἡγεσίας—εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», τῆς ὁποίας ὡς βάσις μόνη ἐτέθη ἡ ἀποδοχὴ τῆς Πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν *ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα, ἐνῷ ἡ Θεότης τοῦ Ι. Χριστοῦ μόνον ἐν τῇ Τριάδι λαμβάνει τὴν πλήρη καὶ τελείαν αὐτῆς ὀρθόδοξον ἔννοιαν*. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ ἀρχαῖαι αἱρέσεις καὶ νεώτεραι ἐδέχοντο καὶ δέχονται ἁπλῆν Θεότητα τοῦ Ι. Χριστοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ δεύτερον οὐσιῶδες σημεῖον, τὴν ἔννοιον τῆς Ἐκκλησίας τὰ πράγματα εἶναι, ὡς εἴδομεν, πολὺ ἀόριστα. Πρέπει ὅμως ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι οἱ ὅροι World Council of Churches, Ökumenisches Rat der Kirchen καὶ Conseil Œcumenique des Eglises διαδηλοῦσι κοινὴν ἐκκλησιολογικὴν βάσιν ἰσχυρότερον παρὰ ἡ ἔκφρασις «*συμβουλευτικὸν σῶμα ἐπικοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν*», ἡ τεθιμένη εἰς τὸ ἔγγραφον τῆς προσκλήσεως. Ὁ ἑλληνικὸς ἐπίσημος ὅρος «Κοινωνία τῶν Ἐκκλησιῶν» [1], προελθὼν ἐκ τῶν ἐκφράσεων τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ Οἰκ. Θρόνου τοῦ 1920, ἡ ὁποία κάμνει λόγον «περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς συμπήξεως τοιαύτης τινὸς κατ᾽ ἀρχὰς συναφείας καὶ Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» (πρβλ. ἀνωτέρω ὑποσημ. σελ. 305-7)*ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τοῦ συνδέσμου καὶ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν*. Ἀλλὰ δεδομένης τῆς εὐρείας σημασίας τῆς λέξεως Κοινωνία, χρησιμοποιηθείσης εὐρύτατα ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον (Πρβλ. Λεξικὸν τῆς Ἑλλην, Γλώσσης Δημητράκου 5,3983) εἶναι εὐνόητον διατὶ τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ Καταστατικοῦ χάρτου καὶ τῶν ἑρμηνειῶν τῶν ἐγκύρων προσώπων τοῦ Ὀργανισμοῦ, εἰς ἅς διαβλέπομεν τὰς προθέσεις καὶ τάσεις τῶν ἡγετῶν του [2]. Πάντως δι᾽ ἡμᾶς ὁ ὅρος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξέφραζεν ὀρθώτερον τὰς ἀρχικὰς προθέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν θὰ ἦτο «*Οἰκουμενικὸν Συμβούλιον ἐπικοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν*» ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, *ὅτι μόνον*

τριάρχης Ἀλέξιος δι᾽ ἐγγράφου του πρὸς τὴν «Κοινωνίαν τῶν Ἐκκλησιῶν» ἀπήντησεν, ὅτι δὲν δέχεται νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὴν Α΄. Γεν. Συνέλευσιν, διότι φρονεῖ, ὅτι αὕτη ἐπιδιώκει πολιτικοὺς σκοπούς. Παρὰ ταῦτα ἐκφράζει τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ κρατῆται ἐνήμερος τῶν ἐργασιῶν της. Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Βελιγραδίου ἀπέστειλε καθηγητήν της ὡς παρατηρητήν, ἐνῷ εἰς τὰς Εὐαγγελικὰς Ἐκκλησίας Οὐγγαρίας, Τσεχοσλοβακίας καὶ Πολωνίας ἐπετράπη ν᾽ ἀποστείλουν ἀντιπροσώπους! Πρβλ. καὶ **Β. Ἰωαννίδην :** Τὸ ἐν Ἀμστελλοδάμῳ πρῶτον συνέδριον τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν». Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1949 σ. 5. Ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐξεφράσθη ἡ λύπη διὰ τὴν μὴ συμμετοχὴν τῆς Μόσχας καὶ τῆς Ρώμης.

1. Κατ᾽ ἀναλογίαν πλασθεὶς πρὸς τὴν τότε ἱδρυθεῖσαν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν. Ἡ σκέψις ἦτο ἄλλως τότε φυσικὴ διὰ τοὺς ἡμετέρους, διότι ἐφ᾽ ὅσον ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τάχα τῶν χριστιανικῶν ἰδεωδῶν ἱδρύετο ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, πόσον μᾶλλον ἔπρεπε νὰ κάμουν τοῦτο αἱ Ἐκκλησίαι.

2. Ἀναμφιβόλως πρέπει πάντοτε νὰ λαμβάνωνται ὡς ἔγκυροι αἱ γνῶμαι τῶν ἡγετῶν ἐκείνων, οἵτινες συνεχῶς καὶ δὴ ἐπὶ μακρὰ ἔτη διευθύνουν τὸν ὑπὸ ἐξέτασιν Ὀργανισμόν. Ἐν προκειμένῳ τοῦτο συμβαίνει μὲ τὸν Γεν. Γραμματέα.

Ἐκκλησίαι θὰ ἐκαλοῦντο νὰ μετάσχουν. (Ὀρθόδοξος, Παλαιοκαθολική, Ἀγγλικανικὴ καὶ τὸ πολὺ ἡ Λουθηρανή).

Τὸ συμπέρασμα τῆς ἐξετάσεως τοῦ ὑπ' ὄψει ὑλικοῦ εἶναι, ὅτι διὰ τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς εἰς τὸν τρόπον τῆς σχέσεως τῆς ἡμετέρας Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησίᾳ συνεδέθη ὀργανικῶς μετὰ τῶν ἑτεροδόξων ἐπὶ ἐκκλησιολογικῆς βάσεως. Ὁ ἀκριβὴς χαρακτηρισμὸς τῆς οὐσίας τῶν γεγονότων εἶναι, ὅτι εὑρισκόμεθα νῦν *πρὸ ὀργανικῆς συνδέσεως, οὐχὶ βεβαίως κανονικῆς, ἀλλὰ κοσμικῆς,* (de jure profano) *ἐπὶ ἐκκλησιολογικῆς βάσεως Ἐκκλησιῶν καὶ ὀργανώσεων,* μὲ ἐκ διαμέτρου διαφόρους βασικὰς ἀντιλήψεις, ἀναφερομένας εἰς τὰ βασικὰ δόγματα εἰς τὰ ὁποῖα δὲν χωρεῖ συμβιβασμός, διότι καὶ ἡ μᾶλλον φιλελευθέρα ἀντίληψις τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ ἀποδεχομένη τὴν ἑνότητα εἰς τὰ οὐσιώδη, δὲν δύναται νὰ μὴ ἀποδεχθῇ, ὅτι εἶναι τουλάχιστον ἐλλιπεστάτη ἡ δογματικὴ βάσις τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» καὶ εἰς τὸ θέμα τῆς Ἐκκλησίας ἀκατανόητος.

* * *

Ζ') Ἀπομένει τὸ τελευταῖον σημεῖον τῆς παρούσης παραγράφου, ἡ ἐξέτασις τῶν αἰτίων τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς. Ἤδη ἐκ τῶν λεχθέντων εἶναι ταῦτα φανερά.

Ἡ ἀμερόληπτος ἐξέτασις τῶν γεγονότων—ἂν καὶ εἴμεθα ἀκόμη πλησίον τῶν ἐξιστορουμένων—μᾶς πείθει, ὅτι *ἡ πρώτη παράλειψις* ἦτο ἡ γενομένη κατὰ τὸ 1920, ὅτε συνετάγη ἡ ἐγκύκλιος, ὑπὸ τῆς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἡ ὁποία ἂν καὶ κατ' ἀρχὴν δίδει ὀρθὴν κατεύθυνσιν εἰς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους [1]—ἐπαφὴ εἰς τὰ δογματικὰ καὶ σύμπραξις εἰς τὰ πρακτικὰ—ἦτο ἐν τούτοις κακῶς θεολογικῶς θεμελιωμένη, διότι οὔτε τὴν κεντρικὴν θέσιν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἑτεροδόξους ἐκθέτει, ἀλλ' οὐδὲ τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῶν σχέσεων πρὸς τὰς ἑτεροδόξους θίγει, ἤτοι τὸ περὶ Ἐκκλησίας. Διότι αἱ Ἐκκλησίαι καὶ αἱ ἐλεύθεραι χριστιανικαὶ κοινωνίαι καὶ ὀργανώσεις χωρίζονται μεταξύ των εἰς τὸ κεντρικὸν τοῦτο ζήτημα, τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὸ θέμα τοῦτο χωριζόμεθα καὶ ἀπὸ τὴν Ρωμαιοκαθολικήν, ἴσως κατὰ τρόπον ἀγεφύρωτον.

Ἔπειτα τὸ πρόγραμμα τῶν Ὀρθοδόξων τὸ ἐκτεθὲν ἐν Γενεύῃ, ὡς εἴδομεν, ἔκαμνε προτάσεις συνεπαγομένας τὴν ἀλλαγὴν τοῦ τρόπου ἐπαφῆς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους. Τοῦτο ὑπῆρξεν κάπως βεβιασμένον, ἐφ' ὅσον δὲν ἐμελετήθησαν αἱ συνέπειαί του, ἀλλὰ δὲν ἠκολούθησεν ἄμεσος πραγματοποίησις τοῦ ἐξαγγελθέντος προγράμματος. Εἰς αὐτὰς τὰς δύο πράξεις πρέπει νὰ δίδωμεν τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν τῆς μεταβολῆς. ἥτις ἐπῆλθε μετὰ 16

1. Οὐχὶ βεβαίως μὲ ἀπόλυτον σαφήνειαν.

ὅλα ἔτη (1920—36). Τὰ ἔτη ταῦτα παρῆλθον χωρὶς νὰ μελετηθῶσιν ἐκ νέου, εἰς ἰδιαιτέρας συσκέψεις τῶν Ὀρθοδόξων, τὰ ζητήματα, ἅτινα ἐξέθεσεν ἡ Ἐγκύκλιος καὶ τὸ Πρόγραμμα τῶν Ὀρθοδόξων [1].

Κατὰ τὸ διάστημα ὅμως τῶν 17 ἐτῶν ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία μετέσχε δύο Παγκοσμίων Συνεδρίων τῆς Ὀργανώσεως Faith and Order καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν μήπως εἰς τὰς ἐν αὐτοῖς συζητήσεις καὶ τὰς ὑποβληθείσας δηλώσεις δυνάμεθα ν' ἀνεύρωμέν τι, τὸ συμβαλὸν θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν τῆς σχέσεως ἡμῶν πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους.

Εἰς τὸ πρῶτον Παγκόσμιον συνέδριον «Πίστεως καὶ Διοικήσεως» τὸ συνελθὸν ἐν Λωζάννῃ, τῷ 1927, οἱ ἡμέτεροι διαπιστώσαντες, ὅτι ἡ *σύνταξις τῶν προτάσεων* «ἐγένετο *διὰ συμβιβασμοῦ ἀντιθέτων ἰδεῶν καὶ γνωμῶν ἵνα ἐπιτευχθῇ ἐξωτερικὴ* καὶ ἐπὶ τοῦ γράμματος στηριζομένη *συμφωνία*» τοῦτο μὲν *ἠναγκάσθησαν ν' ἀπόσχωσι τῆς ἐπιψηφίσεως τῶν προτάσεων* τοῦτο δὲ ὑπέβαλον *δήλωσιν ἐπεξηγηματικήν*, ἥτις ὑπῆρξε βεβαίως ἱστορικὴ καὶ σπουδαία, *ἀλλ' ἀτελής*, ἐφ' ὅσον δὲν περιέλαβε τὴν θεμελιώδη ἀξίωσιν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἐπὶ τοῦ τίτλου τῆς Una Sancta. Καὶ ὑπῆρξε μὲν εὔστοχος ἡ τελικὴ δήλωσις τῶν Ὀρθοδόξων, ὅτι 1ον) «*ἐθεώρουν ἀρκοῦσαν* τό γε νῦν ἔχον τὴν *ἐπίτευξιν συνεργασίας τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἐδάφους*, ἐν πνεύματι χριστιανικῆς ἀγάπης» καὶ 2ον) ὅτι «ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία μετὰ πολλῆς εὐχαριστήσεως θὰ ἔβλεπε *πρὸ πάσης γενικῆς τῶν Ἐκκλησιῶν ἑνώσεως προηγουμένην μερικὴν ἕνωσιν* τῶν Ἐκκλησιῶν ὑπὸ τῶν αὐτῶν διεπομένων γενικῶν ἀρχῶν, καθ' ὅσον πρὸς τοιαύτην ἐν *κοινῷ συμβόλῳ* ἡνωμένην Ἐκκλησίαν εὐχερέστερον θὰ *ἠδύνατο νὰ συνεννοηθῇ ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία* [2]», *ἀλλὰ μετὰ τὸ Συνέδριον δὲν ἐξήχθησαν τ' ἀναγκαῖα συμπεράσματα εἰς κοινὰς συσκέψεις τῶν Ὀρθοδόξων.*

Δὲν θ' ἀπεμακρυνόμεθα, φρονοῦμεν, τῆς ἀληθείας ἐὰν ἐλέγομεν, ὅτι ἔκτοτε καθίστατο *φανερὸν τὸ ἄσκοπον τῶν συζητήσεων δογματικῶν ζητημάτων εἰς τόσον πολυπληθῆ συνέδρια* εἰς τὰ ὁποῖα μετεῖχον ὑπερεκατὸν Ἐκκλησίαι καὶ θρησκευτικαὶ κοινότητες, ποὺ *δὲν θέλουν νὰ εἶναι Ἐκκλησίαι*. Ἦτο λοιπὸν ἐπιβεβλημένον ἀντὶ τῆς ἀνωτέρω εὐχῆς ἐν ὄψει τῆς *φοβερᾶς κατατμήσεως τοῦ Προτεσταντισμοῦ*, ἀδυνατοῦντος *νὰ ἐπιφέρῃ ἑνότητα* ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ, αἱ *ἡμέτεραι Ἐκκλησίαι νὰ προπαρασκευάσουν κατηγορηματικὴν δήλωσιν*, ὅτι θεωροῦν ἄσκοπον τὴν σύγκλησιν πολυπληθῶν συνεδρίων πρὶν ἢ ἐπιτευχθῇ, διὰ τριμερῶν καὶ διμερῶν θεολογικῶν διασκέψεων τῶν

1. Λαμπρὰ εὐκαιρία πρὸς τοῦτο ἐδόθη εἰς τὸ πράγματι ἐξαίρετον Α' Συνέδριον τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας (29 Ν)βρίου—6 Δεκεμβρίου 1936) τὸ συγκροτηθὲν ἐν Ἀθήναις.

2. Πρβλ. τὴν δήλωσιν τῶν Ὀρθοδόξων ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 1927 σ. 288-9.

συγγενῶν Ἐκκλησιῶν, τοὐλάχιστον προκαταρτικὴ προσέγγισις διὰ τῆς ἐκκαθαρίσεως τοῦ δογματικοῦ ἐδάφους. Ἀναμφιβόλως δὲ αἱ ἀκολουθήσασαι θεολογικαὶ συζητήσεις ὑπῆρξαν λίαν ἐνδιαφέρουσαι, ἀλλὰ δὲν συνετελέσθη ἐν τοῖς κόλποις τοῦ ἀπελπιστικῶς κατατμημένου Προτεσταντισμοῦ οὐδεμία πρόοδος προοιωνίζουσα οὐδὲ πόρρωθεν τὴν συνένωσιν τῶν παραφυάδων αὐτοῦ.

Τοιουτρόπως ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως προγραμματικῆς ἐργασίας καὶ ἑνότητος ἐν τῇ διαχειρίσει τοῦ θέματος τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, *συμφώνως πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν*, ἐφθάσαμεν μετὰ δεκαετίαν ἀκριβῶς καὶ πάλιν πρὸ ἔτι *πολυπληθεστέρου*[1], *τοῦ δευτέρου μεγάλου* Συνεδρίου τῆς αὐτῆς Ὀργανώσεως ἄνευ ὅρων προκαταρτικῶς συντεταγμένων. Τὸ θεμελιῶδες θέμα περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς συμμετοχῆς εἰς παμπληθῆ συνέδρια δὲν εἶχε καθόλου συζητηθῇ παρ' ἡμῖν εἰς συνέδριον τῶν Ὀρθοδόξων.

Εἰς τὸ ἐν Ἐδιμβούργῳ λοιπὸν συνελθὸν Συνέδριον (1937) τῆς Ὀργανώσεως «Πίστις καὶ Διοίκησις» οἱ ἡμέτεροι *ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποβάλωσιν καὶ πάλιν δήλωσιν*, διότι «πολὺ συχνὰ ἡ μορφὴ τῶν τελικῶν διατυπώσεων τῶν ψηφισμάτων» δὲν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον ἔποψιν, αἱ δὲ «γενικότητες καὶ ἡ χρῆσις γλώσσης κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀφῃρημένης δὲν ἱκανοποίουν» τοὺς Ὀρθοδόξους. Εἰς τὴν δήλωσιν ταύτην ἐσημειοῦτο βεβαίως, ὅτι εἰς τὰ ψηφίσματα τῶν τμημάτων ὑπῆρχον δηλώσεις, *«ἐν αἷς ὑφίσταντο διαφοραὶ τηλικαύτης σπουδαιότητος» ὥστε ἡ ἔκθεσις τῆς Ὀρθοδόξου θέσεως*: 1ον) εἰς τὸ περὶ συνεργίας ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἐν τῇ χάριτι 2ον) τὸ περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν σωτηρίαν, *ἀφοῦ καὶ αἱ Γραφαὶ παρεδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας* καὶ ὅτι μία μόνον ὁρατὴ Ἐκκλησία ἐπὶ γῆς δύναται νὰ ὑπάρξῃ 3ον) τὸ περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἱερωσύνης καὶ τῆς χειροτονίας, τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς, τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μυστηρίων, τοῦ προβλήματος καὶ τοῦ κύρους αὐτῶν (ἐκ τοῦ ἐγκύρου μυστηρίου τῆς Ἱερωσύνης ἐξαρτᾶται ἡ ἔγκυρος τέλεσις τῶν λοιπῶν 4) τὸ περὶ τῆς Intercommunio, μυστηριακῆς κοινωνίας, ὡς ἐπιστεγάσματος τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν καὶ οὐχὶ μέσου πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἑνώσεως, 5ον) τὸ περὶ ἐμμονῆς τῆς Ὀρθ. Ἐκκλησίας εἰς τὴν Πίστιν καὶ Παράδοσιν τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας τῶν 7 Οἰκ. Συνόδων, τῶν 8 πρώτων αἰώνων, ὡς βάσεως διὰ συνεννόησιν 6ον) τὸ περὶ τῆς ἀνάγκης ἀκριβείας περὶ τὴν διατύπωσιν τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, διότι ἡ Ὀρθ. Ἐκκλησία ἀντιτίθεται καὶ θεωρεῖ ἀνωφελεῖς διὰ τὴν ἕνωσιν τοὺς ἀορίστους καὶ ἀφῃρημένους ὅρους, οἵτινες χρησιμοποιοῦνται, ὅπως ταυτίσωσι πρὸς ἀλλήλας πραγματικῶς διαφόρους ἀντιλήψεις καὶ διδασκαλίας καὶ 7ον) ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν πρότα-

1. Πρβλ. ***Ι. Καρμίρη***: Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς σ. 400 ὑποσημ. 1. Τὰς δυσχερείας τῆς ἑνώσεως ἐξαίρει καὶ αὖθις ὁ κ. Ἀ. Ἀλιβιζᾶτος, ἐν «Ποιμένι» Μυτιλήνης 1949 σ. 63.

σίν των τῆς Λωζάννης, ὅτι ἡ ἕνωσις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπισπευθῇ «ἐὰν κατ᾽ ἀρχὴν ἐπετυγχάνετο ἡ ἕνωσις τοιούτων Ἐκκλησιῶν, αἵτινες μεταξύ των ὁμοιάζουσι κατὰ πολὺ [1]» (προσπάθεια ἡ ὁποία εὑρίσκετο τότε (1937) εἰς εὐχάριστον σημεῖον), ἦτο ἀναγκαία [2], *ἀλλὰ οὐδαμοῦ τῆς συνοπτικῆς καὶ λαμπρᾶς αὐτῆς δηλώσεως ὑπάρχει λέξις τις περὶ τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας*, δῆλα δὴ περὶ τῆς ἀξιώσεως τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ τίτλου τῆς Una Sancta. Καὶ ὑπάρχει βέβαια ὁ ὑπαινιγμὸς εἰς τὸ ὑπ᾽ ἀριθ. 3 σημεῖον, ἀλλὰ τοῦτο χάνει τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν του μέσα εἰς τὰ πολλὰ σημεῖα τῆς διαφωνίας [3]. Ἐν τούτοις *πρέπει νὰ ἐξαρθῇ τὸ γεγονός, ὅτι πρὸ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ψηφίσματος περὶ συγχωνεύσεως τῶν δύο ὀργανώσεων ἀνεγνώσθη ἐνώπιον τῆς ὁλομελείας δήλωσις τοῦ προέδρου τῆς ὅλης ὀρθοδόξου ὁμάδος Σ. Μητροπολίτου Θυατείρων, καθ᾽ ἣν ἡ ὁριστικὴ ἐπὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος ἀπόφασις τοῦ Ὀρθοδόξου Ἐκκλ. κόσμου ἐπαφίεται εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν ἐπὶ μέρους Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν* [4]. Ὅπως προκύπτει ὅμως ἐκ τῶν μεσολαβησάντων γεγονότων καὶ τῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ τοῦ Amsterdam συμβάντων *ἡ μελέτη τοῦ σπουδαίου ζητήματος, ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν κατ᾽ ἀρχὴν τὴν συμμετοχὴν καὶ τὴν*

1. Ἴδε τὸ κείμενον ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 1937 σ. 289—91 ἔνθα ὑπογράφουσιν οἱ Γερμανὸς Θυατείρων (Οἰκ. Θρόνου), Νικόλαος ὁ Ἀξούμ. Μιχ. Κωνσταντινίδης ἀρχιμ. καὶ Ἀθηναγόρας Καββάδας ἀρχιμ. (τῶν Πατριαρχ. Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου). Ἄντονυ Βάσχιρ ἀρχ/πος (τοῦ Πα/χείου Ἀντιοχείας). Ἀμ. Ἀλιβιζᾶτος, Π. Μπρατσιώτης (Ἐκκ. Ἑλλάδος) Σόφιας Στέφανος, καθηγητὴς Τσαγκώφ, Εὐλόγιος μητρ. καὶ Σεραφεὶμ ἐπίσκοπος (Βουλ. Ἐκκλησίας). Βουλγάκωφ πρωτοπρεσβ. Γ. Φλορόφσκυ πρεσβ., Κασσιανὸς ἀρχιμ. Α. Ζάνδερ, Ν. Ἀρσένιεφ (τῆς ἐν Ἐξορίᾳ Ρωσσικῆς Ἐκκλησίας, καθηγηταὶ τοῦ Ὀρθ. Ἰνστιτούτου τῶν Παρισίων) καὶ Ἰωάννης Γιάνσον πρωτοπρ. (τῆς Ἐκκλ. Λεττονίας). Λεπτομερείας περὶ τῶν ἐπὶ μέρους δηλώσεων τῶν Ὀρθοδόξων ἴδε παρὰ Ἀρχιμ. Μ. Κωνσταντινίδῃ: Ἀπολογισμὸς τοῦ Συνεδρίου τοῦ Ἐδιμβούργου ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 1937 καὶ 1938. Ἴδε καὶ Ἀ. Ἀλιβιζᾶτον, ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 1937, 4 ἄρθρα ὑπὸ τὸν τίτλον: Λωζάννη—Ἐδιμβοῦργον.

2. Ἀλιβιζᾶτον αὐτόθι σ. 378, ὑποσημείωσις 1.

3. Ὁ καθηγητὴς Ἀλιβιζᾶτος (αὐτόθι σημ. 2), εἷς τῶν συντακτῶν τῆς δηλώσεως λέγει, «ἡ δήλωσις τῶν Ὀρθοδόξων διά τε τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, τὸ σεμνὸν καὶ τὴν ἁπλότητα τοῦ ὕφους καὶ τὴν θετικὴν ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκκησίας μας... προυξένησεν ἀρίστην ἐντύπωσιν... *Παρὰ ταῦτα ἡ δήλωσις αὕτη συγκρινομένη πρὸς τὴν τῆς Λωζάννης παρουσιάζει ἀτονίαν τινά, ἥτις δέον ν᾽ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἐκ τῆς συσκέψεως ἀπουσίαν καὶ ἄλλων θεολόγων καὶ ἰδίᾳ Ἑλλήνων καὶ Ρουμάνων.. Οἱ Ρῶσσοι θεολόγοι παρουσιάζουσι, ὡς παρετηρήθη, σαφῶς ἐξέλιξιν, ἣν ζήτημα εἶναι ἂν ἡμεῖς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν κατὰ πάντα». Δὲν πλησιάζει αὕτη τὴν πατερικήν, ἣν ἐπιδιώκουν οἱ Ἕλληνες.*

4. Πρβλ. ***Π. Μπρατσιώτου:*** Ἔκθεσιν πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «Ἐκκλησία» 1938 σ. 77 καὶ τὴν τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ Amsterdam, ἐν «Ἐνορίᾳ» 1949. Διὰ τὰς τότε ἀντιρρήσεις διὰ τὴν συγχώνευσιν πρβλ. νῦν Ἀμ. Ἀλιβιζᾶτον ἐν «Ποιμένι» Μυτιλήνης 1949 σ. 69.

ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», ἐν τῇ ὁποίᾳ θὰ συνεδέετο διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ἡ ἡμετέρα Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία μετὰ τῶν αἱρετικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν ἀρνητῶν παντὸς θεμελιώδους διὰ τὴν Ἐκκλησίαν δόγματος τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἐπὶ κοινῆς δογματικῆς καὶ ἐκκλησιολογικῆς βάσεως, διαφόρου τῆς ὑπὸ τῶν Οἰκ. Συνόδων τεθεσπισμένης, δὲν ἐξητάσθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Ἐκκλησιῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι πολλάκις ἠκούσθη ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν ἡμετέρων Ἐκκλησιῶν τὸ παράπονον, ὅτι αἱ ἐκθέσεις των δὲν ἐμελετῶντο ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι εἰδικώτερον ἀπὸ τοῦ 1938 αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς ἦσαν ἐμπερίστατοι. Οὕτω τῷ 1938 ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος π. χ. διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χρυσοστ. Παπαδοπούλου ἀρχ)που Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος ἐπῆλθεν ἀλλαγὴ εἰς τὴν Διοίκ. τῆς Ἐκκλησίας ὁ δὲ ἀκολουθήσας μέγας πόλεμος καὶ ἡ Κατοχὴ ἔτρεψαν ἀλλαχοῦ τὴν προσοχὴν τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἀπείρως ζωτικώτερα προβλήματα, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ὑπόστασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐτέθη ἐν ἀμφιβόλῳ. Ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ Ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι, ὅπως καὶ ὁ λοιπὸς κόσμος εὑρίσκοντο εἰς δεινὴν δοκιμασίαν.

Εἰς τοῦτον τὸν σπουδαῖον λόγον δέον νὰ προστεθῇ, ὅτι ἐν τῷ Χριστιανισμῷ μάλιστα, ὅπως ὀρθῶς παρετήρησεν καὶ προσφάτως ὁ Holzner, (ἐν τῷ περὶ Παύλου ἔργῳ) εἶναι ἀπολύτως ἰδιάζον καὶ θεμελιῶδες τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ στενοῦ συνδέσμου Θρησκείας καὶ ἠθικῆς. Ὅθεν οἱ ἐξετάζοντες τὰ πρακτικὰ ζητήματα ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς των πλευρᾶς κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἀνήγοντο εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἑνότης τῶν προβλημάτων τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν καὶ ὁ βαθύτατος πόθος τῆς Ἑνώσεως ὑπεβοήθησαν τὴν τάσιν πρὸς ἕνωσιν τῶν Ὀργανώσεων τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως, ἀφοῦ μάλιστα οἱ μὲν ἡμέτεροι εἶχον κατ' ἀρχὴν εἰσηγηθῆ τῷ 1920 σχέδιον «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», δὲν ὑφίσταντο δὲ διὰ τοὺς προτεστάντας βασικὸν πρόβλημα τρόπου ἐπαφῆς ἢ συνδέσμου μετὰ ἑτεροδόξων. Ὁμοίως δὲν ὑφίστατο τοιοῦτον πρόβλημα διὰ τὰς ἐγγύτερον πρὸς ἡμᾶς ἱσταμένας Ἐκκλησίας, διότι ἡ μὲν Ἀγγλικανικὴ εὑρίσκεται ὑπὸ εἰδικὰς πνευματικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς συνθήκας, ὡς στερουμένη ἰσχυρᾶς ἐσωτερικῆς ἑνότητος (δογματικῆς καὶ κανονικῆς πειθαρχίας)[1], ἅτε

1. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον εἶναι ἴσως δύσκολον νὰ προσφέρῃ ἀποφασιστικῆς σημασίας μεσολάβησιν ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία. Παρὰ ταῦτα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῶν Λουθηρανῶν διὰ τὴν βαθμιαίαν προσέγγισιν τῶν παραφυάδων τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ αὐτῆς. Ἡ Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κειμένη εἰς τὸ μέσον μεταξὺ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ τῆς Ἀγγλικανικῆς, οὐχὶ δὲ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, δύναται νὰ προσφέρῃ μεγάλας ὑπηρεσίας παρουσιάζουσα τὸν ἀκίβδηλον θησαυρὸν τῆς ἀρχαιγόνου χριστιανικῆς εὐσεβείας της καὶ τῆς Ὀρθοδόξου εὐσταθείας της εἰς τετραμερεῖς, τὸ πολύ, συζητήσεις μεταξὺ Ἀγγλικανῶν, Παλαιοκα-

εὑρισκομένη μεταξὺ δύο ρευμάτων ἑνὸς καθολικίζοντος καὶ ἑνὸς προτεσταντίζοντος, ἡ δὲ Παλαιοκαθολική, προελθοῦσα ἐκ μιᾶς ἀρνήσεως, εὑρίσκεται ἐν μειοψηφίᾳ καθ᾽ ὅλον τὸν κόσμον καὶ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ καμμίαν προοπτικὴν αὐξήσεως. Εἰς ἡμᾶς βεβαίως εἶναι πολὺ συμπαθὴς καὶ ἡ μετ᾽ αὐτῆς ἕνωσις ἰδιαζόντως εὐπρόσδεκτος διὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ὅθεν τὸ βασικὸν πρόβλημα ἐπαφῆς ὑφίσταται κυρίως δι᾽ ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο ἡ παράλειψις ἡ γενομένη κατὰ τὸ 1938, ὅτε ἡ Ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία ἔθεσε τὸ ζήτημα ἐν Utrecht πρὸ τῶν ἑτεροδόξων καὶ ἀναμφιβόλως δι᾽ ἐκθέσεως πρὸς τὰς Ἐκκλησίας, ἐβάρυνεν ἐπὶ τῶν ἐφεξῆς σχέσεων τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰς ἑτεροδόξους. Ἀναμφιβόλως δὲ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1945—1948 ἦτο δυνατὸν τοὐλάχιστον νὰ γίνῃ συνεννόησις μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὥστε νὰ ὑπάρξῃ ἡ δέουσα προπαρασκευὴ διὰ τὸ συνέδριον τοῦ Amsterdam. Ἀντὶ τούτου ἡ τελικὴ ὀνομασία τῶν ἀντιπροσώπων ἐγένετο κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1948, ἤτοι δύο μῆνας περίπου πρὸ τῆς συγκλήσεως τοῦ Συνεδρίου καὶ ὑπὸ τὰς συνθήκας, τὰς ὁποίας περιγράψαμεν ἀνωτέρω ἐν σελ. 310 ἑξ.

Μετασχόντες ἄνευ ὅρων τοῦ Συνεδρίου τοῦ Amsterdam καὶ ἄνευ τῆς ἀναγκαίας προετοιμασίας διὰ τὴν Α΄. Γεν. Συνέλευσιν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν, ἅτε ἀγνοούντων τῶν πλείστων ἐξ ἡμῶν τῶν ἀντιρρήσεων (περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω) τοῦ 1937-38, φυσικὸν ἦτο νὰ φθάσωμεν εἰς διαφωνίας, προκληθείσας κυρίως ἐν τῷ ζητήματι τῆς ὑποβολῆς δηλώσεως. Συνειργάσθημεν μετ᾽ Ἐκκλησιῶν καὶ Ὀργανώσεων, *ἀναζητουσῶν τὴν Unam Sanctam* καὶ δὲν ἐνεφανίσαμεν καὶ πάλιν τὴν κεντρικὴν θέσιν ἡμῶν, παρασυρθέντες, ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα συνέδρια, εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐπὶ μέρους ὀρθοδόξων ἐπόψεων [1]. Διότι, καὶ τοῦτο πρέπει νὰ δηλωθῇ ἄνευ περισροφῶν, ὅτι δηλαδὴ καὶ ἡ *παρασκευασθεῖσα, ἀλλὰ μὴ ὑποβληθεῖσα δήλωσις* τῆς πλειοψηφίας τῆς Ὀρθοδόξου ἀντιπροσωπείας [2], ἡ ἐκφράζουσα μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ εὐγενείας τὰς ἀντιρρήσεις ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως τῶν δογματικῶν ζητημάτων *ἔχει τὰς αὐτὰς ἐλλείψεις πρὸς τὰς προηγουμένας*, τῆς Λωζάννης καὶ Ἐδιμβούργου [3], 1ον διότι οὐδεὶς γίνεται λόγος οὐδὲ ὑπαι-

---

θολικῶν καὶ Λουθηρανῶν, ἐφ᾽ ὅσον θὰ ἐπήρχετο οὐσιώδης προσέγγισις μεταξὺ τῶν πρώτων καὶ τῶν τρίτων.

1. Πρβλ. περιγραφὴν τοῦ Συνεδρίου καὶ παρὰ Ἰωαννίδη ἔνθα ἀνωτέρω. Τὰ κείμενα παρὰ Θυατείρων ἐν σελ. 18—59 τῆς «Θεολογίας» τοῦ 1949.

2. Πρβλ. τὸ κείμενον ταύτης παρὰ Ἰωαννίδη σελ. 22—23. Ὁ σημειῶν τὰς γραμμὰς ταύτας (ἀνῆκεν εἰς τὴν Δ΄. Ἐπιτροπὴν τῶν Διεθνῶν Σχέσεων) μετέσχε τῆς συντάξεως τῆς δηλώσεως ταύτης καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀνωτέρω κριτικὴ ἀφορᾷ καὶ τὸν ἴδιον. Ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ φιλοσοφίας a posteriori, ἐν ὄψει τῆς ἀνωτέρω ἐρεύνης, ἀλλὰ πάντως χρησίμου διὰ τὸ μέλλον.

3. Ἀναμφιβόλως εἶναι πολὺ κατωτέρα τῆς ἐν Λωζάννῃ κατατεθείσης καὶ πλέον ἄτονος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν Ἐδιμβούργῳ.

νιγμὸς ἐκφέρεται περὶ τῆς ἀξιώσεως, ὅτι *ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι ἡ Una Sancta* [1], 2ον) διότι δὲν ἐκθέτει δι' ὀλίγων, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς Ἐκκλησίας χωρίζει τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸν Προτεσταντισμὸν ριζικῶς 3ον) διότι δὲν μνημονεύει πόσον τὸ ἀδύνατον τῆς προαγωγῆς τῆς ἰδέας καὶ τῶν προϋποθέσεων τῆς Ἑνώσεως εἰς συνέδρια ποὺ μετέχουν (147) τόσον πολλαὶ Ἐκκλησίαι καὶ Ὀργανώσεις διϊστάμεναι ριζικῶς πρὸς ἀλλήλας [2] 4ον) διότι δὲν μνημονεύει τῆς ὅλως ἀνεπαρκοῦς δογματικῆς βάσεως [3].

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ καταλέξωμεν εἰς τὰς παραλείψεις τὴν ὁπωσδήποτε ἔκφρασιν ὑπαινιγμοῦ περὶ βασικῶν ἀντιρρήσεων διὰ συγχώνευσιν τῶν δύο Ὀργανισμῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν, πρῶτον μὲν διότι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀντιπροσώπων δὲν ἐγνώριζον τὰς παλαιότερον ἐκφρασθείσας ἀντιρρήσεις (1937-8) δεύτερον δὲ διότι αἱ Ἐκκλησίαι, ἄνευ μελέτης, εἶχον ἤδη δηλώσει, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (σελ. 309) συμμετοχὴν εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ Ὀργάνωσιν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν». Αἱ ἀτέλειαι καὶ αἱ παραλείψεις τοῦ παρελθόντος διελευκάνθησαν διὰ τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν νεωτέρων μελῶν τῆς ἀντιπροσωπείας μετὰ τὸ τέλος τῆς Γεν. Συνελεύσεως τοῦ Amsterdam. Ὅτι ἐπῆλθε ριζικὴ μεταβολὴ εἰς τὸν τρόπον ἐπαφῆς καὶ σχέσεως τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (ἀνωτέρω σελ. 312 καὶ 506 ἑξ.) πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους τώρα καθίσταται συνειδητόν, διότι τώρα μελετᾶται ἡ οὐσία τῶν νέων πρωτοφανῶν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ σχέσεων, καίτοι τὰς διῃσθάνθησαν οἱ ἡμέτεροι, οἱ ἐκφράσαντες τὰς ἐπιφυλάξεις τῷ 1937-38. Ὑπῆρξεν ἄραγε ἄνευ σημασίας καὶ ἄνευ συνεπείας, ὅτι δὲν χρησιμοποιοῦμεν τὸν μόνον δογματικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀκριβέστατον τίτλον «Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία» ; [4].

---

1. Τοῦτο ἐτόνισε μετὰ τὸ συνέδριον ὁ K. Barth (ἀνωτέρω σελ. 303 ὑποσημείωσις). Ἴδε νῦν παρὰ ***Π. Μπρατσιώτη*** ἐν «Ἐνορίᾳ» 1949 σ. 144 ₁.

2. Εἰς τὰ πολυπληθῆ συνέδρια, ὅπως τοῦ Amsterdam, καίτοι ὑπάρχει ἐλευθερία συζητήσεως καὶ πολλὴ εὐγένεια, ***δὲν ὑπάρχει ἐπαρκὴς χρόνος διὰ νὰ ὁμιλήσουν 100*** ἀντιπρόσωποι μὲ ἄνεσιν. Διὰ τοῦτο μικρὰ ὑπάρχει ἐλπὶς νὰ πλησιάσουν αἱ ἀπόψεις τῶν διϊσταμένων εἰς δογματικὰ ζητήματα (ἐκτὸς τῆς διαφορᾶς νοοτροπίας, ἱστορικοῦ παρελθόντος καὶ συγχρόνων τάσεων). Ἔπειτα εἰς τὰς τοιαύτας συσκέψεις ὑπάρχει ἡ τάσις ***νὰ μὴ θίγωνται εὐρέως καὶ ἐμφαντικῶς αἱ διαφοραὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ τοὐναντίον νὰ συγκαλύπτωνται, ἐξαιρωμένων τῶν σημείων συμφωνίας.*** Πρβλ. ἔκθεσιν τῆς Α'. Ἐπιτροπῆς (παρὰ Θυατείρων, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 26—32) ἔνθα πολλαὶ ἐκφράσεις εἶναι ἀπαράδεκτοι διὰ τὴν Μίαν Ἁγίαν Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, (ἰδίως σελ. 31-2).

3. Ἡ βραχυτάτη προσωπικὴ δήλωσις εἰς τὴν ὁποίαν προέβη τὴν τελευταίαν ἡμέραν ὁ Σεβ. Θυατείρων (πρβλ. Ἰωαννίδου σ. 23) γενομένη ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς ἀντιπροσωπείας ἀναφέρει περίπου, ὅ,τι καὶ ἡ ἐπιφύλαξις, ἡ ἀναγνωσθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωαννίδου.

4. Ὑπῆρξεν εὐτύχημα, ὅτι εἰς τὴν α' Ἐπιτροπὴν αἱ ἡμέτεραι ἀπόψεις, ἐκτεθεῖσαι διὰ τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου καθηγητοῦ Florovsky, περιελήφθησαν ὑπὸ τὸν ὅρον ***«Καθολικὴ ἀντίληψις»***, χωρὶς ἡμεῖς νὰ ἐπιμείνωμεν. Ἀκριβέστερον θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ λόγος περὶ «καθολικῆς Ὀρθοδόξου ἐπόψεως».

§ 3. *Αἱ θεμελιώδεις καὶ ῥυθμιστικαὶ ἀρχαὶ διὰ τὰς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους σχέσεις τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ προβληματικότης τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν.*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ἀρκετὰ σαφῶς, ὅτι εἰς τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον *ὑπάρχει θεμελιώδης καὶ δὴ ἀμετάβλητος καὶ ἀμετακίνητος θεωρητικὴ ἀρχή, ἀφ' ἧς δέον νὰ ὁρμᾶται ἡ ἡμετέρα Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία* ἐν τῇ *διατυπώσει καὶ ῥυθμίσει τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους δέον νὰ δοθῇ καταφατικὴ ἀπάντησις.*

Ἡ θεμελιώδης αὐτὴ ἀρχή, ἡ ἀνέκαθεν ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας, εἶναι ὅτι *αὕτη πιστεύει ἀδιασείστως, ὅτι εἶναι* : *ἡ Μία Ἁγία Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία*, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦ θελήματος τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἄρα θείῳ δικαίῳ ἱδρυθεῖσα καὶ διὰ τῶν Ἀποστόλων ὀργανωθεῖσα καὶ ὡς «Σῶμα Χριστοῦ» ὑφισταμένη κιβωτὸς τῆς Σωτηρίας, ἡ διατηρουμένη διὰ τῆς Ἱερωσύνης καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Διαδοχῆς, διὰ δὲ τῆς καθοδηγήσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος συνεχίζουσα τὴν ζωὴν Αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη ὑπάρχουσα διὰ τὴν Σωτηρίαν τοῦ Κόσμου. Ἡ διατήρησίς της *ἐξασφαλίζεται διὰ τῆς Ἱερωσύνης*, καταλαμβανούσης ἐντελῶς κεντρικὴν θέσιν ἐν τῇ Οὐσίᾳ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀλλ' ἡ *βάσις αὕτη, οὐσιωδῶς βεβαίως τροποποιημένη*, ὡς πρὸς τὴν *συγκέντρωσιν* τῆς ἱερωσύνης ἐν ἑνὶ προσώπῳ (plenitudo potestatis), *εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν ὑποστηριζομένην ὑπὸ τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας*, διότι καὶ αὕτη διακηρύσσει, ὡς εἴδομεν, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἀληθὴς Ἐκκλησία δὲν δύναται παρὰ νὰ εἶναι Μία, αὐτὴ μόνη, τουτέστι ἡ Ῥωμαιοκαθολικὴ εἶναι ἡ ἀναζητουμένη Una Sancta ! Δὲν πρόκειται νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν λόγων δι' οὓς ἀπορρίπτομεν ἡμεῖς οἱ ὀρθοδόξως καθολικοὶ χριστιανοὶ (ὡς καὶ πᾶς ἀμερόληπτος ἱστορικὸς) τὴν ἰδέαν ταύτην δικαίως [1], ἀλλ' ἁπλῶς θέλομεν νὰ τονίσωμεν, ὅτι ἀμφότεραι αἱ Ἐκκλησίαι προβάλλουν τὴν αὐτὴν θεμελιώδη ἀξίωσιν καὶ ἀρχὴν πρὸς ῥύθμισιν τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὰς ἑτεροδόξους καὶ δὴ πρὸς τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν. Καὶ ἡ μὲν Ῥωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία μὲ ἀκολουθίαν ἀληθῶς ῥωμαϊκήν, ἑρμηνευομένην ἄριστα ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν ἀκολουθίαν τοῦ νομικοῦ ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, ἀρνεῖται *πᾶσαν ἐπαφὴν καὶ βεβαίως συζήτησιν*, ἀκόμη καὶ *ἀκρό-*

---

1. Πρβλ. ***Χρ. Ἀνδρούτσου*** : Συμβολικὴν 1930 ² σ. 89 ἑξ. Περὶ τῆς διαφορᾶς οὐσίας τῶν δύο Ἐκκλησιῶν πρβλ. καὶ τὴν ἡμετέραν ἔκθεσιν ἐν σελ. 143-147 τοῦ «Προσχεδίου εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίαν». Ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἴδε τὰς δηλώσεις τῶν Ὀρθοδόξων ἀντιπροσωπειῶν ἐν Λωζάννῃ (1937 Ἀγγλικὸν κείμενον ἐν Faith and Order, preceedings of the World Conference Lausanne, August 3—21 1927 ed. Bate, London. 1927. σ. 382.

ασιν παρ' ἁπλῶν παρατηρητῶν, τῶν ἐν τοῖς Οἰκουμ. συνεδρίοις συζητήσεων. Ἡμεῖς τοὐναντίον ἐτηρήσαμεν διάφορον στάσιν. Εἶναι δεδικαιολογημένη ἡ ἰδική μας διάφορος στάσις, ἀφοῦ ἡ βασικὴ ἀξίωσις εἶναι ἡ ἰδία; Κατ' ἀρχὴν πρέπει ν' ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς, ἀλλὰ μὲ τὰς ἑξῆς οὐσιώδεις παρατηρήσεις.

Ἡ ἡμετέρα Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία πιστεύουσα ἀκραδάντως, ὅτι εἶναι *ἡ Ἐκκλησία*, ἡ Una Sancta[1], ἀντιδιαστέλλει τὴν στάσιν της ἀπὸ τὴν τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς, διότι ἐνῷ αὕτη ἔχει τὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀποκλειστικοῦ νομικοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος, ἐκείνη ἔχει τὴν φιλελευθέραν ἑλληνικὴν παράδοσιν καὶ τὴν δημοκρατικὴν ἀντίληψιν, ἀμφοτέρας κληρονομηθείσας ἀπό τε τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων τῶν Οἰκουμ. Συνόδων. Ὅθεν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην καὶ τὸ χριστιανικὸν καθῆκον ὄχι μόνον νὰ τηρῇ ἐπαφήν, ἀλλὰ καὶ νὰ συζητῇ μετὰ τῶν παραπλανηθέντων ἀδελφῶν, ἐν προκειμένῳ ἀπολύτῳ ὑπαιτιότητι τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας[2], ἵνα γνωρίσῃ αὐτοῖς τὴν ἀλήθειαν καὶ δημιουργήσῃ τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν Ἕνωσιν τῆς ποίμνης τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τὸν μόνον Ποιμένα, τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, πρὸς ὅν δύνανται νὰ προσεύχωνται οἱ λαοὶ εἰς τὴν ἰδίαν των γλῶσσαν καὶ κατὰ τὸν ἴδιον αὐτῶν τρόπον.

Ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἀποκρούσασα τὰς ἀξιώσεις τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐπικρατήσεως τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικότητος τῶν 8 πρώτων αἰώνων ἐν τῇ πίστει καὶ διοικήσει καὶ οὐχὶ ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας δὲν δύναται ἢ νὰ διεξαχθῇ ἐν *τῷ πνεύματι τῆς ἐλευθερίας*, τὴν ὁποίαν διεκήρυξεν ὁ Παῦλος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ οἱ πατέρες τοῦ δ' αἰῶνος, συνδέσαντες ἀρρήκτως τὴν πνευματι-

1. Διὰ τοῦτο πιστεύομεν, ὅτι ἀποκρούει τὴν Branchestheory, τὴν προελθοῦσαν ἐκ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐξυπακουομένην εἰς τὴν Οἰκουμ. Κίνησιν, καθ' ἣν αἱ ὑπάρχουσαι Ἐκκλησίαι εἶναι κλάδοι τῆς κεχωρισμένης Μιᾶς Ἐκκλησίας. *Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποκρούῃ καὶ τὸν ὅρον 'Ὁμολογία δι' ἑαυτήν.*

2. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι ἡ Ῥωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία παρέσχε τὴν αἰτίαν καὶ ἀφορμὴν τριῶν μεγάλων συγκρούσεων ἐν τῇ Ἱστορίᾳ α) τοῦ Σχίσματος Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως β) τῆς συγκρούσεως πρὸς τὴν Γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ γ) τῆς Μεταρρυθμίσεως τοῦ 16ου αἰῶνος (Λουθήρου, Καλβίνου καὶ Σβιγγλίου). Ἡ τελευταία ἀξία λόγου σύγκρουσίς της πρὸς τὸ Ἰταλικὸν Ἔθνος καὶ Κράτος (1870) ἔληξεν τῷ 1929. Ἅπασαι δέον νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος, τῶν θεσμῶν καὶ τῶν τάσεών του ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Δύσεως. Τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα ἐμφανισθὲν τῷ πρῶτον ἀσαφῶς τὰ τέλη τοῦ β. μ. Χ. αἰῶνος καὶ σαφῶς ἀπὸ τοῦ γ'. ἠδυνήθη νὰ μεταμορφώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς Ῥωμαιοκαθολικὴν καὶ οἱονεὶ ὡς προέκτασιν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐν τῇ Δύσει, μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ιγ' καὶ κατὰ τὸν ιστ' αἰῶνα. Πρβλ. ***Γ. Κονιδάρη***, Προσχέδιον κλπ. σ. 60 ἑξ.

κὴν αὐθεντίαν τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς καλῶς νοουμένης ἐλευθερίας[1]. Αὐτὴ ἡ παράδοσις λοιπόν, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν γνήσιον χριστιανικὸν καὶ ἑλληνικὸν θησαυρὸν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, *ὡς καθαρῶς πνευματικοῦ Ὀργανισμοῦ ἀντιτιθεμένου* πρὸς πᾶσαν πολιτικὴν καὶ ὁλοκληρωτικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τάσιν, ἐπιβάλλει ἡμῖν τὴν τήρησιν ἐπαφῆς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους καὶ ἀκόμη χάριν τοῦ καλοῦ τῆς ἀνθρωπότητος—τῆς ἀπειλουμένης ἐκ τῶν ἀντιθέων καὶ σκοτεινῶν δυνάμεων—πρὸς σχηματισμὸν ἑνιαίου μετώπου εἰς τὰ πρακτικὰ ζητήματα. Τὸ εὐρὺ πνεῦμα τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης, τὴν ὁποίαν ὕμνησε ὁ συνθεμελιωτὴς τῆς Ἐκκλησίας ἑλληνιστὴς Ἰουδαῖος Παῦλος, οὐδέποτε ἐξέλιπε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν μας.

Ὅθεν δὲν ἐξασθενεῖ ἡ κεντρικὴ θέσις ἡμῶν *οὐδὲ εἴμεθα ἀσυνεπεῖς* τηροῦντες ἐπαφὴν ἐν τοῖς δογματικοῖς ζητήμασι πρὸς διαφώτισιν τῶν ἑτεροδόξων καὶ συμπράττοντες ἐν τοῖς ζητήμασι τοῦ Πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ. *Τοὐναντίον ἐξασθενεῖ* διὰ τῆς συμμετοχῆς ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν», διότι ἐν αὐτῇ δεχόμεθα νὰ «συνδεθῶμεν ὀργανικῶς ἐπὶ ἐκκλησιολογικῆς βάσεως»[2], μεθ' ἑτεροδόξων, μεθ' ὧν εἶναι ἀδύνατος σχεδὸν πᾶσα συνεννόησις, ὡς εἶναι οἱ Κογκρεκασιοναλισταί, οἱ Κουάκεροι, ὁ Στρατὸς τῆς Σωτηρίας καὶ οἱ λεγόμενοι Εὐαγγελικοὶ κ. ἄ., διότι δὲν δύνανται οὗτοι ν' ἀποστῶσι τῶν ἀρχῶν των περὶ ἀπορρίψεως πάσης ἰδέας Ἐκκλησίας καὶ νὰ προσεγγίσωσι τὰς ὀλίγας θεμελιώδεις ἀρχάς, ἅς διετύπωσαν ἡ ἀρχέγονος Ἐκκλησία καὶ αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι καὶ ποὺ εἶναι ὑποχρεωτικαὶ δι' ἡμᾶς. Εἰς τὰ θεολογούμενα ζητήματα καὶ τὰ πρακτικὰ ζητήματα ἔχομεν ἐλευθερίαν κινήσεων καὶ διὰ τοῦτο ἡ ὕπαρξις φιλελευθέρας Θεολογίας ἐν Ἀνατολῇ εἶναι παράδοσις ἡμῶν. Αὕτη ἐπιτρέπει ἡμῖν σήμερον τὴν διάκρισιν πυρῆνος καὶ φλοιοῦ ἐν τῇ Χριστιανικῇ θρησκείᾳ.

Ἄλλη σπουδαία συνέπεια τῆς μεταβολῆς τοῦ τρόπου σχέσεως τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους εἶναι, *ὅτι ἐξασθενεῖ ἡ σημασία τοῦ θεμελιώδους προβλήματος τῆς* Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, διότι δὲν προάγεται ἡ ἰδέα τῆς «Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν» ἐν τῇ ἡμετέρα ἐννοίᾳ καὶ προθέσει, ἤτοι τῆς ἑνώσεως εἰς τὰ οὐσιώδη. Καὶ κύριον καὶ οὐσιῶδες ἐν τῷ Χριστιανισμῷ εἶναι ἡ ὕπαρξις Ἐκκλησίας, ὡς θείου ἅμα καὶ ἀνθρω-

1. Πρβλ. ***Π. Μπρατσιώτου*** : Αὐθεντία καὶ Ἐλευθερία ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Θεολογίᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1930, ***Β. Μ. Βέλλα***· Bibelkritik und kircliliche Autorität καὶ ***Ἀντωνιάδου*** : Die orthod. hermineutische Grundprinzipien. Ἴδε καὶ παρομοίας μελέτας τῶν : Kartaschoff καὶ ἡγουμ. Κασσιανοῦ ἐν Procés - Verbaux du premier Congrès de Theologie Orthodoxe 1936 σ. 138—193.

2. Αὐτὸς εἶναι ὁ θεμελιώδης χαρακτηρισμός μας περὶ τῆς οὐσίας τοῦ γεγονότος τῆς συμπράξεώς μας καὶ συμμετοχῆς εἰς τὴν νέαν Ὀργάνωσιν, περιληφθεὶς εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς πλειοψηφίας.

πίνου Ὀργανισμοῦ, τὸ δὲ περὶ Τριάδος δόγμα, ὡς καὶ ἡ περὶ Χριστοῦ διδασκαλία ἀποτελοῦσιν θεμελιώδεις βάσεις τοῦ αὐτοῦ κεντρικοῦ δόγματος περὶ Ἐκκλησίας. Ἕνεκα τούτου *ἀποτελεῖ ἀνάγκην ἀδήριτον νὰ ὑπάρχῃ ἕνας τρόπος διαρκοῦς ὑπομνήσεως πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, ὅτι χωριζόμεθα εἰς τὴν οὐσιωδεστάτην τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐμφάνισιν ἐν τῷ Κόσμῳ τὴν Ἐκκλησίαν*, διότι ἀληθῶς εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο συγκεντροῦνται αἱ κύριαι διαφοραὶ μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῆς Δύσεως, τῆς τε Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ τῆς Προτεσταντικῆς.

Δὲν εἶναι δὲ ἀτυχῶς, ἡ ἀλήθεια αὕτη βαθέως συνειδητὴ εἰς πάντας καὶ δὴ εἰς τοὺς ἑτεροδόξους[1]. Πρέπει ὅμως νὰ γίνῃ συνειδητή, διότι *ἡ Ἕνωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι δυνατὴ μόνον ὡς ἕνωσις Ἐκκλησιῶν καὶ ὄχι ὀργανώσεων.*

4. *Ἡ Ἀναγκαιότης καὶ ἡ χρησιμότης τῆς συμμετοχῆς τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν[2] καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δεοντολογία.*

Ἐλέχθη ἤδη ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης, ὅτι διὰ πολλοὺς νεωτέρους θεολόγους ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν κατέστη προ-

1. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Συνεδρίου τοῦ Amsterdam συνέβη τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον. Κατὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς θείας εὐχαριστίας τῶν Ἀγγλικανῶν (Communio Praeparatio) ἐκλήθη νὰ λάβῃ θέσιν εἰς τὸ «ἱερὸν βῆμα» τοῦ ναοῦ ὁ πρεσβ. Florovsky Καθηγητὴς τῆς Δογματικῆς Θεολογίας τοῦ Ρωσσικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Παρισίων, ἀλλὰ τῇ προτροπῇ τοῦ σεβ. Μητρ. Θυατείρων ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν θὰ ἐλάμβανεν (ὀρθῶς) μέρος. Τοῦτο προὐκάλεσε μέγιστον θόρυβον εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἰθυνόντων τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν, *διότι ἀκριβῶς ὑπέμνησεν, ὅτι ὑφίσταντο οὐσιαστικὰ ἐμπόδια διὰ τὴν Ἕνωσιν.* (Καὶ ὁ Barth κατά τινα ὁμιλίαν ἐξέφρασε τὴν λύπην του, διότι δὲν ἠδύναντο οἱ σύνεδροι νὰ μεταλάβουν ἀπὸ κοινοῦ). Κατόπιν τοῦ γενομένου θορύβου ὀρθῶς ἀπεφασίσθη νὰ παραστῶμεν ὡς ἁπλοῖ θεαταί, ἀλλὰ οἱ ἰθύνοντες τὴν διάσκεψιν—τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν—ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον νὰ ἐξεύρουν ἕνα μητροπολίτην Μονοφυσίτην νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν, τὴν προοριζομένην διὰ τὸν πατέρα Florovsky, εἰς τὴν τελετήν. Τοῦτο καὶ ἐγένετο. Σημειωτέον, ὅτι οἱ Χριστ. τῶν Ἰνδιῶν ἀποδίδουσι εἰς ἑαυτοὺς τὸν τίτλον τοῦ Ὀρθοδόξου. Ἡ κλῆσις τούτου εἶναι ἀξία μελέτης, διότι μαρτυρεῖ περὶ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι τῶν ἰθυνόντων τὴν Διάσκεψιν, ἐν τῷ προβλήματι τῆς Ἑνώσεως καὶ δὴ τῆς Ἱερωσύνης. Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἰάβας ἀνήκων εἰς τοὺς Καλβινιστὰς ἐπισκέπτας τῆς Διασκέψεως, μεθ' οὗ συνηντήθην εἰς τὰς ἐν τῷ Σταδίῳ τοῦ Amsterdam ἑορτάς, μοῦ ὡμίλησεν ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀνωτέρω ἐπεισοδίων μὲ περιφρόνησιν διὰ τὰς θεμελειώδεις ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ μοῦ ἐτόνισεν, ὅτι εὐτυχῶς εὑρέθησαν ἄλλοι *«ὀρθόδοξοι»*, δεχθέντες νὰ μετάσχουν τῆς Praeparatio τῆς Communio τῶν Ἀγγλικανῶν!.. Πιστεύω, ὅτι δὲν χρειάζονται σχόλια.

2. Διὰ τὸ θέμα τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ὑπάρχει ἀρκετὴ βιβλιογραφία ἑλληνιστί. Παλαιοτέρα Ζ. Ρώσση: Ὁ Παλαιοκαθολικισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὴν γνησίαν καθολικότητα καὶ ὀρθοδοξίαν τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας (1895), Ὀρθοδοξία

βληματική, ἀλλ' ἀναμφιβόλως ἡ προβληματικότης αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν ριζικὴν ἀλλαγὴν μορφῆς τῶν σχέσεων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, διότι περὶ τῆς κατ' ἀρχὴν ἀναγκαιότητος τῆς ἐπαφῆς τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ σοβαρὰ ἀντίρρησις. Περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου θέματος, ἀναφερομένου εἰς τὴν σύγχρονον ἐκκλησιαστικὴν δεοντολογίαν φρονῶ, ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀρνητικὴ στάσις ἐκ μέρους μας ἐκ δύο λόγων. 1ον) διότι συνεπείᾳ τῆς ἐπαφῆς καὶ ἐγγυτέρας γνωριμίας τῶν Θεολόγων καὶ κληρικῶν τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἐπιστημόνων Θεολόγων τῆς Δύσεως, εὑρισκόμεθα νῦν πρὸ μεταστροφῆς τῆς τέως κρατούσης δυσμενοῦς γνώμης περὶ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ὡς τάχα «Κοινωνίας λατρείας» (ἴδε Μπαλάνου ὁμότιτλον μελέτην). Ἐκ τῆς πληθύος τῶν ἐκδηλώσεων τῶν τελευταίων ἐτῶν ἀναφέρω τὴν μᾶλλον πρόσφατον τοῦ Fried. Sieg. Schulze, παραλείπων τὰς γνώμας τῶν ἀειμνήστων διαπρεπῶν θεολόγων Adolf Deissmann, K. Holl[1] καθηγητῶν τοῦ ἐν Βερολίνῳ Πανεπιστημίου.

Ὁ Schulze λοιπὸν λέγει[2], «*Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς λαμβάνει ἰδιάζουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, ἕνεκα τοῦ ὅτι διετήρησεν κατὰ τρόπον μοναδικὸν τὴν Καθολικότητα. Ἔχει περισσότερα δικαιώματα ἐπὶ τοῦ τίτλου Καθολικὴ παρὰ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία*, ἡ ὁποία εἰς τὴν Βατικανικὴν Σύνοδον ἀνύψωσεν εἰς ἀρχὴν τὴν ἀπόκλισιν ἀπὸ τὴν πίστιν καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας». Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη δὲν εἶναι εὐτυχῶς ἡ μόνη ποὺ διετυπώθη ἀπὸ ἔγκυρον ἐπιστημο-

---

καὶ Παλαιοκαθολικισμὸς (1896) ἑτέρα 1898 καὶ 1899 (Πρβλ. καὶ ***Κ. Δυοβουνιώτη*** ἐπιστημονικὰ μνημόσυνα Καθηγ. Παν)μίου Ἀθῆναι 1935). ***Χρ. Ἀνδρούτσου***, ἐκτὸς τῆς συμβολικῆς εἰς 2αν ἔκδοσιν ἴδε καὶ τὸ κῦρος Ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν (Περὶ τοῦ ἰδίου θέματος πρβλ. τὰς γνώμας τῶν καθηγ. Θεολογίας καὶ τὸ ὁμότιτλον τεῦχος, ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας» 1939 καὶ τὰ ἔργα ***Α. Ἀλιβιζάτου*** καὶ ***Κ. Δυοβουνιώτου*** 1932), «Αἱ βάσεις τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν». Ἐξαιρετικῆς σημασίας εἶναι αἱ ἐργασίαι τοῦ καθηγητοῦ ***Α. Ἀλιβιζάτου,*** μετασχόντος πάντων τῶν συνεδρίων. Πρβλ. ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ παρόντι μνημονευθέντων 1) »Aspirations towards Union» ἐν «The Christian East» (1920). 2) Αἱ σύγχρονοι εἰρηνευτικαὶ τάσεις καὶ τὰ ἐν Στοκχόλμῃ συνέδρια (1927). 3) Die Weltkonferenz für Glauben und die Orthodoxe Kirche (Internationale Kirchl. Zeit. 1929). 4) Ὁ Παγκόσμ. σύνδεσμος διεθνοῦς φιλίας διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν. 5) Τὸ δυνατὸν τῆς Ἑνώσεως (ρωσσιστὶ) ἐν τῷ συλλογικῷ συγγράμματι «Χριστιανσκογι Βοσζοσδένσιγε» 1932. Ἴδε καὶ ***Μπαλάνου*** ἡ ἀνάγκη συνεργασίας τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐν Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 1932. 6) ***Π. Μπρατσιώτου,*** ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων, πρβλ. Κοινωνισμὸς καὶ ἡ Παγκόσμιος Χριστ. κοινωνικὴ Κίνησις 1934.

1. Περὶ τῶν γνωμῶν τούτου καὶ τοῦ ὑπ' ὄψει θέματος πρβλ. εἰς τὸ ἡμέτερον ἔργον «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὡς πολιτιστικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Χερσοννήσου τοῦ Αἵμου» Ἀθῆναι 1948.

2. Sammlung «Ekklesia» τόμ. X. σ. 9.

νικὸν κάλαμον. Οὕτως καὶ ὁ ἀείμνηστος E Seeberg, διάδοχος τοῦ Holl εἰς τὴν β΄. τακτ. ἕδραν τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας ἐν τῷ Παν)μίῳ τοῦ Βερολίνου (1888—1945), εἰς πραγματείαν του, «Αἱ Ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι ἐν τῇ Βαλκανικῇ (ἐν τῷ ἔργῳ Menschenwerdung und Geschichte 1938 σ. 243—256) λέγει, ὅτι «ὀλίγοι γνωρίζομεν κάτι ἀπὸ τὴν ζωὴν αὐτῶν τῶν *ὑπερηφάνων Ἐκκλησιῶν*, αἵτινες αἰσθάνονται *ἑαυτὰς δικαίως, ὡς μέλη τῆς ἀρχαιοτάτης Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας*, μόνον ὀλίγοι γνωρίζουν, πῶς αὗται ὑπό *τινα ἔποψιν ἵστανται πλησιέστατα πρὸς τὸν Ἀρχικὸν Χριστιανισμόν*». Τοιαῦται ἐκδηλώσεις δὲν ἦσαν δυναταὶ πρὸ 30—30 ἐτῶν, ὅτε ἐπρυτάνευεν ἀκόμη, ὡς λέγει ὁ Seeberg, ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία εἶναι «ἀπολιθωμένη». Ἡ ἐπελθοῦσα μεταβολὴ ὀφείλεται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ρωσσικὴν Θεολογίαν καὶ τὴν συμμετοχὴν τῆς ὅλης Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τήν Οἰκουμενικὴν κίνησιν [1].

Ἀλλ᾽ ἀνεξαρτήτως τῆς σπουδαίας αὐτῆς χρησιμότητος καὶ τῆς προκλήσεως ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ ἀνάγκη διαφωτίσεως τῶν ἑτεροδόξων [2] περὶ τῆς ἡμετέρας Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Πέραν τούτου φρονῶ μὲν ὅτι αἱ πρωταρχικαὶ Χριστιανικαὶ ὑποχρεώσεις, ἅς βαθύτατα αἰσθάνεται ἡ Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, περὶ σχηματισμοῦ ἑνιαίου μετώπου κατὰ τοῦ κακοῦ ἐν τῷ Κόσμῳ καὶ περὶ καταβολῆς προσπαθείας διὰ τὴν ἕνωσιν, ἐπιβάλλουσι τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν, *ἀλλ᾽* ὑπὸ ὡρισμένας προϋποθέσεις, τὰς ὁποίας ἀναμφιβόλως δυνάμεθα νὰ θέσωμεν, δεδομένου, *ὅτι ἄνευ ἡμῶν ἡ Οἰκουμενικὴ κίνησις παραμένει κατ᾽ οὐσίαν Προτεσταντικὴ* καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ εὐρυτάτη ὀνομασία ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν *θὰ ἦτο: Διεθνὴς Χριστιανικὴ κίνησις*. Ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις ἐπιβάλλεται νὰ μελετηθῶσι μετὰ μεγίστης προσοχῆς πάντα τ᾽ ἀφορῶντα εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν κίνησιν ζητήματα, τόσον τὰ προβλήματα τῶν ἀρχῶν ὅσον καὶ τὰ τιθέμενα θεωρητικὰ καὶ πρακτικά. Πρὸς τούτοις θὰ ἐπεβάλλετο ἡ τακτικὴ συγκέντρωσις τῶν μετεχόντων τῶν συνεδρίων καθηγητῶν τῶν δύο ἐν Ἑλλάδι Πανεπιστημιακῶν Θεολογικῶν Σχολῶν εἰς συνέδρια σπουδῶν, ὥστε ἡ προπαρασκευὴ ὄχι μόνον νὰ εἶναι πλήρης, ἀλλὰ καὶ νὰ τίθενται ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς ζητήματα. Ἡ παρουσία ὑπευθύνων Ἱεραρχῶν εἶναι ἀπαραίτητος καὶ πρὸς διαφώτισιν τῆς Ἱ. Συνόδου.

Τὸ κύριον ὅμως ζήτημα, ὅπερ τίθεται νῦν πρὸ τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι

---

1. Πρβλ. καὶ **Α. Ἀλιβιζάτου**, ἐν «Ποιμένι» Μυτιλήνης 1949 σ. 65.

2. Περὶ τούτων ὁμιλεῖ ἡ ἔκθεσις τῆς πλειοψηφίας τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ αἱ ἐργασίαι τῶν καθηγητῶν **Α. Ἀλιβιζάτου**, προσφέραντος πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὴν γνωριμίαν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐκ μέρους τῶν ἑτεροδόξων. Πρβλ. **Δ. Μπαλάνου** καὶ **Π. Μπρατσιώτου** ἐργασίας ἔνθ᾽ ἀνωτ.

ποίαν στάσιν πρέπει νὰ τηρήσουν ἔναντι τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς ὁποίας μετέσχον. Πρὶν νὰ δοθῇ οἱαδήποτε ἀπάντησις πρέπει νὰ σημειωθῶσι τὰ ἑξῆς:

1ον) ὅτι οἱαδήποτε πρότασις τροποποιήσεως τῶν γενομένων δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν πρὸ τῆς παρόδου τετραετίας, ὅτε θὰ συγκληθῇ ἡ Β′ Γεν. Συνέλευσις (1953), μόνη δυναμένη νὰ τροποποιήσῃ τὸν καταστατικὸν χάρτην τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν».

2ον) ὅτι μετέσχομεν ἄνευ ὅρων καὶ ἄνευ τῆς πλήρους μελέτης τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων. Αἱ ἐπιφυλάξεις μας δὲν ἀνεφέρθησαν κατὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Καταστατικοῦ καὶ τῶν Κανονισμῶν.

3ον) Λαμβανομένου ὅμως ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι πᾶσαι αἱ ἀποφάσεις ὑπόκεινται εἰς τὴν τελικὴν κρίσιν τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ δεδομένου ὅτι προσπάθεια τῶν ἡμετέρων ἐν Amsterdam περὶ μεταβολῆς τῆς δογματικῆς βάσεως (εἰς τὸ περὶ Τριάδος ζήτημα) ἀπέβη ἄκαρπος, *δύνανται* αἱ ἡμέτεραι Ἐκκλησίαι ν᾽ ἀποφασίσωσιν περὶ μεταβολῆς στάσεώς των μέχρι τῆς Συγκλήσεως τῆς Β. Γεν. Συνελεύσεως, πρὸ τῆς ὁποίας θὰ τεθῇ ὑφ᾽ ἡμῶν τὸ πρόβλημα τῶν ἀρχῶν τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν». Ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς στάσεως δὲν σημαίνει τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν «Κοινωνίαν τῶν Ἐκκλησιῶν». Γενικώτερον ἐκκλησιαστικοὶ καὶ διεθνεῖς λόγοι ἐπιβάλλουν νὰ παραμείνωμεν.

Ποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐφεξῆς στάσις τῆς Ἐκκλησίας μας ἔναντι τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» μέχρι τοῦ 1953;

α) ἐπιβάλλεται ἡ ἄμεσος ἀπόσυρσις τῶν ἐπισκόπων ἐκ τῆς Κ. Διοικήσεως τοῦ Ὀργανισμοῦ, στηριζομένου ἐπὶ ἐκκλησιολογικῆς βάσεως ἐλλιποῦς (Χριστολογία μὴ τριαδικὴ καὶ ἔννοια «Ἐκκλησίας» ἀκαθόριστος) καὶ διαφόρου τῆς ὑποχρεωτικῆς διὰ τὴν Μίαν Ἁγίαν Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, τὴν στηριζομένην εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν Ἱ. Παράδοσιν [1]. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἐκ τῶν 5 θέσεων, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς τὰς Ἐκκλησίας Κων)πόλεως καὶ Ἑλλάδος (ἐπὶ συνόλου 13) θὰ μείνωσιν ἄλλαι 3. κεναὶ (εἶναι ἀκόμη 8 κεναὶ διὰ τὰς ἀπουσιασάσας ἀπὸ τὸ Amsterdam Σλαβικὰς καὶ λοιπὰς Ἐκκλησίας). Θὰ παραμείνωσιν τοιουτοτρόπως οἱ λαϊκοὶ Θεολόγοι καθηγηταὶ μόνον, πρὸς παρακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ὑπὸ τὴν ἀκόλουθον ἔννοιαν.

β) Ἐπιβάλλεται ταὐτοχρόνως νὰ δηλωθῇ, ὅτι οἱ παραμένοντες καθηγηταὶ ἐκπρόσωποι τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας θὰ *τηρήσωσιν ἐπαφὴν μὲν εἰς τὴν Faith and Order* πρὸς συζήτησιν

1. Τὴν ἰδέαν τῆς ἀποσύρσεως τῶν ἐπισκόπων διετυπώσαμεν πρῶτοι ἡμεῖς, κατὰ τὴν παρέλασιν τῆς 22ας Αὐγούστου 1948 ἐν Amsterdam, πρὸς τὸν Σεβ. Σάμου, φέροντα τὸ ἐγκόλπιον καὶ ἐπανωκαλύμαυχον καὶ ἔχοντα τὴν θέσιν του εἰς τὴν σειρὰν τοῦ ἀλφαβήτου Τ (Τουρκία). Ἀπεδέχθη καὶ περιέλαβεν τὴν ἰδέαν ταυτην εἰς τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἔκθεσίν του πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον.

2. Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 507 ὑποσημείωσις 1.

τῶν δογματικῶν διαφορῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς προαγωγῆς τοῦ ἔργου τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν *σύμπραξιν δὲ εἰς τὰ ἔργα τοῦ πρακτικοῦ Χριστιανισμοῦ*. Ἀπαραίτητον ὅμως θεωρεῖ ἡ Καθολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τὴν ἔναρξιν συνομιλιῶν διμερῶν ἢ τριμερῶν τὸ πολὺ—διὰ τοῦ σχηματισμοῦ θεολογικῶν ὑποεπιτροπῶν ἐξ εἰδικῶν καθηγητῶν—ἐκ τῶν ἐγγύτερον ἱσταμένων ἐκκλησιῶν (λ. χ. Ὀρθοδόξων-Παλαιοκαθολικῶν καὶ Ἀγγλικανῶν, καὶ Ἀγγλικανῶν Παλαιοκαθολικῶν καὶ Λουθηρανῶν, παρισταμένων καὶ Ὀρθοδόξων κλπ.), διότι εἶναι ἄσκοπον νὰ γίνωνται συζητήσεις μεταξὺ τόσων Ἐκκλησιῶν καὶ Ὀργανώσεων, χωριζομένων διὰ κολοσσιαίων διαφορῶν. Ὁ Προτεσταντισμὸς πρέπει νὰ ἐπιτύχῃ ἑνότητα ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ.

γ) Πρωτοβουλίᾳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου δέον νὰ διεξαχθῶσιν ταχέως συνομιλίαι τῶν Ἐκκλησιῶν, μετὰ μελέτην καὶ ἔκθεσιν Θεολογικῶν Ἐπιτροπῶν, ἀποτελουμένων ἐξ ἀντιπροσώπων πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς[1], πρὸς λῆψιν ἀποφάσεων περὶ τῆς Οἰκ. Κινήσεως, ὥστε κατὰ τὴν προσεχῆ Γεν. Συνέλευσιν νὰ ἐκτεθῶσι σαφῶς αἱ ἀρχαὶ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐν τῇ διαμορφώσει τῶν σχέσεων πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους (θεμελιώδεις καὶ δευτερεύουσαι), ὑποδηλουμένης τῆς ἀπόψεως καὶ τῆς ἀνάγκης ὑπάρξεως ἀριθμητικῆς ἀναλογίας τῶν ἀντιπροσωπειῶν.

δ) Ἐφεξῆς πᾶσα μὲν πρόσκλησις εἰς *Συνέδρια Σπουδῶν* τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» δέον νὰ γίνεται διὰ τοῦ Οἰκ. Π]χείου, ἡ δὲ συγκρότησις τῶν ἀντιπροσωπειῶν ἐκ λαϊκῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογίας ὑπὸ τῶν ἐπὶ μέρους Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, θὰ ἀνακοινοῦται διὰ τοῦ Οἰκ. Π]χείου, ὅπερ θὰ ὁρίζῃ τὸν ἡγέτην τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Οὕτω θὰ ὑπάρχῃ πλήρης συντονισμὸς τῶν ἀπόψεων τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ θ' ἀκούεται μετὰ προσοχῆς καὶ ἐγκύρως ἀπὸ τοῦ παγκοσμίου βήματος τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν» ἡ φωνὴ καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδοξίας καὶ αἱ πλήρεις ἀγάπης προθέσεις της ὑπὲρ διασώσεως καὶ προόδου τῆς Χριστιανικῆς ἀνθρωπότητος. Τοιουτοτρόπως φρονοῦμεν, ὅτι θέλει ἐκπληρώσει ἡ ἡμετέρα Καθολικὴ Ἐκκλησία ὀρθώτερον λυσιτελέστερον καὶ ἐγκυρότερον καὶ ἀξιοπρεπέστερον τὴν Οἰκουμενικήν της ἀποστολὴν ἀπὸ τῆς ὁποίας οὐδέποτε ἀπέστη[2], μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ μὴ θέσῃ ὅρους κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῶν σχέσεών της πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους (Utrecht-Amsterdam, 1938-48).

1. Τοπικὰ συνέδρια σπουδῶν τῆς Ὀρθ. Θεολογίας εἶναι ἀναγκαῖα, συμμετεχόντων καὶ λογίων ἐπισκόπων. Εἰς τὰ συνέδρια ταῦτα θὰ ἐξετασθῶσι αἱ πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον ἐκθέσεις καὶ αἱ μελέται καὶ προτάσεις τῶν καθηγητῶν Ἀμ. Ἀλιβιζάτου (ἐν «Ποιμένι» Μυτιλήνης 1949), Ἰ. Καρμίρη (ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 1949), Β. Ἰωαννίδου (ἔνθ. ἀνωτ.) καὶ Π. Μπρατσιώτου ἐν «Ἐνορίᾳ» κ. ἄ.

2. Πρβλ. τὰς ἡμετέρας πραγματείας: Ἡ ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ παρελθόντι καὶ τῷ παρόντι (ἐναρκτήριος λόγος εἰς τὸ μάθημα τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας, ἐν τῷ Παν/μίῳ Ἀθηνῶν 1940). Ἐπὶ τῶν αὐτῶν γραμμῶν στηρίζεται καὶ τὸ ἔργον: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὡς πολιτιστικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Χερσοννήσου τοῦ Αἵμου. Ἐν Ἀθήναις 1948.

DIE KLASSISCHE UND DIE CHRISTLICHE CHEIROTONIE IN IHREM VERHÄLTNIS *

VON

DR MARKOS A. SIOTIS

---

4. *Der technische Vollzug der Cheirotonie.*

So weit die Cheirotonie nur in einem Handerheden besteht, bedarf sie keiner weiteren Erläuterung. Selbstverständlich musste die Wahlhand (wohl meist die rechte, ohne dass darüber Vorschriften zu finden sind) so hoch gestreckt werden, dass sie wirklich sichtbar war. Dabei entblösste sich oft der ganze Arm bis zur Schulter, worüber Aristophanes[1] mit Bezug auf wählende Frauen spöttisch bemerkt: ..χαλεπὸν τὸ πρᾶγμα· ὅμως δὲ χειροτονητέον ἐξωμισάσαις τὸν ἕτερον βραχίονα. ἄγε νυν ἀναστέλλεσθ' ἄνω τὰ χιτώνια.

Der technische Ablauf der Cheirotonie kann nur in der Ekklesie wirklich eindeutig verfolgt werden[2]. Der Verlauf in der allgemeinen Ekklesie war freilich ein etwas anderer als in einer ἀρχαιρεσιακὴ ἐκκλησία (Versammlung zur Bestellung der Beamten). Diese fand dreimal zu verschiedenen Zeiten des Jahres statt, zur Wahl der Nomotheten in der 4. ordentlichen Ekklesie der ersten Prytanie, zur Wahl aller ordentlichen Beamten in der sechsten Prytanie und zur Wahl der Strategen nach der sechsten Prytanie[3].

Nach der feierlichen Eröffnung der Sitzung mit Gebet und Opfer und nachdem der Gegenstand der Abstimmung von dem Vorsitzenden der Versammlung[4] oder auf sein Geheiss von dem Herold verkündigt war, wurde dann gleich das entsprechende

---

* Fortsetzung von S. 334.

1. Ekkl. 263—268.

2. Über die Ekklesie s. die ausführliche und hervorragende Darstellung RE. V, 2168ff. vgl. Busolt I 442ff. 990f., Schömann—Lipsius I 408f., über den Verlauf der Tagesordnung vgl. v. Wilamowitz, Aristoteles und Athen II 252f.

3. Aristot. Athp. 44,4.

4. Aristot. ebd. 44,2.

Probuleuma[1] des Rates vorgelesen. Ohne Probuleuma durfte keine Abstimmung stattfinden[2]. Auch bei den Wahlen gab es ein Probuleuma. Das war die Kandidatenliste in Form eines Probuleuma[3]. Diese Liste war entweder schon vorher von den 9 Vorsitzenden der Versammlung vorbereitet worden, welche nach Aristoteles[4] die Aufsicht und Leitung in der Wahlversammlung hatten, oder sie wurde noch in der Versammlung selbst durch Meldungen oder Vorschläge zusammengestellt bzw. ergänzt[5].

War die Frage der Kandidatenliste erledigt, dann übergaben die Vorsitzenden die Liste dem Ratsschreiber. Dieser rief die Kandidaten hintereinander auf, liess sie der Reihe nach einzeln vortreten und jeden schwören, dass er keine Wahlbeeinflussung ausgeübt habe.

Jeder Antrag bzw. Gegenstand durfte in der Volksversammlung für sich allein behandelt. Eine Zusammenfassung mehrerer Anträge für eine und dieselbe Abstimmung war in der Demokratie grundsätzlich verboten. Für jeden Antrag war in der Reihe der Tagesordnung eine besondere Abstimmung erforderlich.

Nach dem Vorlesen des Probuleuma bzw. der Kandidatenliste verlangte der Herold das Abstimmen der Versammelten. Das Stichwort war ὅτῳ δοκεῖ ἀνατεινάτω τὴν χεῖρα oder ἀράτω τὴν χεῖρα niemals χειροτονείτω. Darauf folgt oft in unseren Quellen καὶ ἀνέτειναν πάντες oder τινές[6].

Für jeden Antrag bzw. Fall war, wenigstens theoretisch, eine Probe und eine Gegenprobe erforderlich, d. h. bei der Probe sollten diejenigen die Hand erheben, welche dem Antrag zustimmten, bei der Gegenprobe die, welche ihn ablehnten. In der Pra-

1. So hiessen die Beschlüsse des Rates, welche der Genehmigung des Volkes bedurften. Näheres in RE. V. 2183.

2. Aristot. Athp. 45,4.

3. Keil a. a. O 391.

4. Athp. 44,2—4, vgl. Schömann—Lipsius a. a. O. I, 419.

5. Plato Legg. VI 755 gibt das Gesetz, dass bei den Feldherrnwahlen zuerst eine Anzahl Kandidaten von einer Behörde, die er Nomophylakes nennt, aus der Gesamtheit der Berechtigten gewählt wurde. Bei der Versammlung aber hatte jeder das Recht, irgendeinen anderen als den Besten vorzuschlagen. Über den Neuvorgeschlagenen fand eine Einzelabstimmung statt. War die Abstimmung positiv, dann wurde der Name des Neuen in die Liste der Kandidaten eingetragen. Aus dieser Liste wurden dann die Strategen gewählt, vgl. auch Schömann—Lipsius I, 419 und Busolt I, 469,3 und 1562.

6. s. oben § 1a u. § 6c.

xis war eine Gegenprobe nicht immer notwendig, besonders bei Einstimmigkeit.

Dass bei der Aufforderung abzustimmen oft Debatten stattfanden, ist anzunemmen[1]. Aber die frühzeitige Veröffentlichung der Tagesordnung erleichtete den Vorgang, indem jeder Bürger zu jedem Punkt der Tagesordnung schon vorher Stellung nehmen konnte. Für ein und den gleichen Antrag kam oft eine doppelte Cheirotonie vor. Die erste Abstimmung (Procheirotonie) entschied, ob der Fall im allgemeinen behandelt werden dürfte oder nicht, die zweite war die Abstimmung über den Fall selbst, so z. B. ob ein Antrag, Probuleuma, Eisangelie, oder Kandidat usw. angenommen werde. Falls ja, dann folgte die eigentliche Abstimmung[2].

Dann folgte die Zählug der erhobenen Hände[3]. Wenigstens theoretisch war eine solche für das Protokoll notwendig.

Bei der Beamtenbestellung war sicherlich für jeden Kandidaten die Stimmenzahl in dem βιβλίον τῆς χειροτονίας notiert[4]. Aus diesem Buch heraus wurden nach Abschluss der Einzelabstimmungen diejenigen Kandidaten herausgesucht, welche die Stimmenmehrheit bekommen hatten[5]. Bei der grossen Zahl der Abstimmenden war ein einfaches Zählen der erhobenen Hände sicher ungemein schwierig und konnte sehr leicht zu Irrtümern führen. Es finden sich jedoch in den überlieferten Literatur keinerlei Anhaltspunkte für irgendwelche Methoden, welche die Feststellung der Abstimmungszahlen erleichteten. Andererseits zeigt die ἀμφισβήτησις τῶν χειροτονιῶν (das Bezweifeln des Wahlergebnisses), dass über die Richtigkeit der Zählung oft Meinungsverschiedenheit herrschte.

Die Richtigkeit der Zählung setzte Tageshelle[6] vor allem

1. Aischin. Tim. 23, vgl. Schömann—Lipsius I, 408 und Busolt II, 1002.

2. Nach Aristot. Athp 61,1 kam auch bei der Wahl der Strategen eine doppelte Abstimmuug vor, einmal zur Bestimmung der Strategen, dann zu ihrer Einweisung in bestimmte Stellen.

3. Sie ist bezeugt z. B. bei Lukian, Hermotion 16 «ἠρίθμησας γὰρ αὐτοὺς καθάπερ καὶ ἐν ταῖς χειροτονίαις». Abstimmungszahlen in Inschriften, z. B. (᾿Αρχαιολ. ᾿Εφημερίς) 1884, 165 für Athen (3461 Stimmen 'ja, gegen 155 Stimmen 'nein,) dort weitere Beispiele. Vgl. auch RE V, 2170, u. Swoboda, Gr. Staatsbeschl. 12 u. Lehrb. d. Gr. Staatsaltert[6].

4. Pap. Oxyr. IX 1204,23f.

5. Plat. Legg. VI 755D. 756D.

6. Xen. Hell. I 7,7.

die notwendige Anzahl eigens dafür geschulter Beamter voraus. Suidas[1] nennt diese Beamten Χειροσκόπους und Χειροκριτάς. Beide Namen haben zunächst nichts mit einer Abstimmung zu tun. Ursprünglich bezeichnen sie die Χειρομάνται[2]. Nur auf Inschriften begegnen wir den Namen als Bezeichnung der Beamten in der Volksversammlung, die für die Zählung der erhobenen Hände bei dem Abstimmen eingesetzt sind[3]. Es ist sicher, dass es solche kleinere Beamte in der Volksversammlung gab, denn sie waren notwendig. Dass die Zählung eine Aufgabe allein des Herolds oder selbst der 9 Proedroi war, halten wir für unmöglich. Wir wissen leider nichts Näheres über diese Beamten. Es ist sehr richtig gesagt worden, dass die Demokratie auf peinliche Stimmenzählung gehalten hat, wofür in Athen die Kommission der Proedroi eingeführt wurde und besondere Beamte für die Zählung wegen der unzweifelhaft vorhandenen grösseren Unsicherheit bei der Cheirotonie[4]. Das κρίνειν τὰς χειροτονίας der 9 Proedroi ist etwas ganz anders als das Zählen. Jedenfalls sind die Namen unzutreffend und sicher sind solche Namen zur Bezeichnung dieser Beamten in Athen nicht gebraucht worden.

Waren alle Stimmen gezählt, dann folgte die κρίσις τῶν χειροτονιῶν. Hier sind zwei Dinge zu trennen, die κρίσις, d. h. die Ausgabe des Ergebnisses und die ἐπικύρωσις, d. h. die Ratifikation des Ergebnisses als Ergebnis einer gesetzmässigen Abstimmung. Dies beides war die Aufgabe der 9 Proedroi, aber die Ratifikation besonders die Aufgabe des Vorsitzenden (Epistates)[5]. Der Epistates allein war gesetzlich berechtigt, die Abstimmung auch zu verweigern, und verantwortlich für Missbrauch dieses Rechtes. Er hatte das Recht und damit die Verantwortung, über denselben Antrag zweimal abstimmen zu lassen, falls aus irgendeinem Grund die erste Abstimmung beanstandet wurde.

1. s. v.—Stephanus bezeichnet die Ableitung des Suidas von χειροσκόπος und χειροκριτής als irrig. In der klassischen Literatur sind die termini nicht zu finden.

2. Artemiod. 2,62, Joseph. Comm. 144 (Migne PG. 106, 161) und Joh. Philopoimen, Π. Κοσμοποιΐας 177,19. vgl. RE III 2223.

3. Vgl. für Elateia, Magnesia und Mylasa die Angaben bei Busolt I 451,3 am Schluss. Dazu auch Swoboda, Gr. Volksbeschlüsse 172, Lehrb. d. Gr. Staatsalt[6], 119,5 und RE III 2223. V 2194, vgl. auch Stephanus, Suidas u. Sophokles Lexika.

4. Keil a. a. O. 379.

5. Aristot. Athp. 44,2—3.

Folgendes Missverständnis muss dabei vermieden werden: das Wort ἐπικύρωσις ist in den Quellen bisweilen als synonym von Cheirotonie im Hauptsinn gebraucht[1].

Jeder Bürger hatte sowohl das Recht der Abstimmung als auch die Möglichkeit, durch die sogenannte γραφὴ παρανόμων das Ergebnis der Abstimmung als falsch zu bezeichnen, sei es wegen Verstoss des Antrags gegen das Gesetz, sei es weil der Vollzug der Abstimmung gegen das Gesetz stattgefunden hatte. Ein solcher Fall hiess ἀμφισβήτησις (das Bezweifeln)[2]. Sie konnte von demjenigen wieder zurückgezogen werden, der sie beantragt hatte, bis zum Augenblick der neuen, dadurch veranlassten Abstimmung[3]. Besondere Gründe, die eine Abstimmung ungültig machten, waren vor allem Bestechung (Simonie), welche schwer bestraft wurde[4].

Das Ergebnis der Cheirotonie wurde dann vom Schreiber des Demos, der bei jeder Volksversammlung das Protokoll führte[5], in der Form eines Psephisma im Protokoll niedergeschrieben. Später treffen wir für die Fälle der Beamtenbestellung den Ausdruck τὸ βιβλίον τῆς χειροτονίας[6]. Dies bedeutet, dass es ein besonderes Buch dafür gab.

Die Versammlung des Demos erfuhr immer das Ergebnis der Cheirotonie vor ihrer Auflösung durch die ἀναγόρευσις der Cheirotonie, (die öffentliche Bekanntmachung). Sie fand in zwei Formen statt: durch die mündliche Verkündigung des Ergebnisses seitens des Epistates[7] und durch die schriftliche Veröffentlichung. Die wichtigsten Abstimmungen wurden auf der Akropolis auf Stein geschrieben, alle anderen auf Holztafeln[8].

---

1. So bei Aristot. Athp. 41,3 die ἐπικύρωσις τῆς χειροτονίας in Zusammenhang mit 41,2 ebd. 32,1 u. Thuk. V 45, dazu auch Swoboda, Gr. Volksbeschl. 17ff.

2. Vgl. auch Platonsstelle Legg. VI 756B. Es handelt sich jedoch hier um eine militärische Wahl und es entsteht deshalb die Frage, ob wir Platons Regel über die διαμφισβήτησις verallgemeinen dürfen.

3. Schömann—Lipsius a. a. O. I 411.

4. Isokr. Π. Εἰρ. 50, vgl. Busolt a. a. O. II 1148.

5. Busolt a. O. II 1003, Swoboda, Volksbeschl. 3, Schömann—Lipsius a. O. I 149.403.

6. Pap. Oxyr. IX 1204,24.

7. Vgl. Aischin. Ktes. 3, Demosth. Kranz. III 3.

8. Busolt a. O. II 1003. Über die Form ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ s. Swoboda, Volksbeschl. 24ff.

An die Wahl der Beamten durch die Cheirotonie schliessen sich bis zum Amstübernahme noch gewisse Vorgänge an. So folgt nach der Cheirotonie die Dokimasie[1], eine nachträgliche Überprüfung der politischen und fachlichen Voraussetzungen des Gewählten. Diese Dokimasie war bei gelosten Beamten wohl strenger als bei gewählten[2]. Wie schon gesagt, fand eine Abstimmung durch Cheirotonie auch bei der Dokimasie statt, falls eine Anklage gegen den Gewählten erhoben wurde.

Nach der Dokimasie folgte noch zwischen Cheirotonie und Amtsübernahme der Orkos[3], die Vereidung des Beamten. Erst mit dem Akt der Vereidigung wurde man rechtsgültig Beamter. Eine Anfechtung der Wahl war von diesem Augenblick an nicht möglich, weshalb man schon bei der Vereidigung das Amtszeichen trug[4]. Es folgte die feierliche Einsetzung der Beamten in ihre Ämter. Dieser Prozess, Eisiteria genannt[5], trug religiösen Charakter und fing deshalb mit einem Opfer auf Kosten des Staates an. Den Hauptteil der Feierlichkeit bildete die Übergabe des Amtes. Bei manchen Kultus-Beamten scheint es eine Art Ordination gegeben zu haben[6].

5. *Die Komposita als Termini.*

In der literarischen Quellen ist eine ganze Reihe von Komposita anzutreffen, deren Sinn nicht allein von der grammatikalischen Wortbildung her verständlich ist, weil sie, genau wie das Simplex Cheirotomie selbst, für das öffentliche Leben eine spezifische Bedeutung erhielten. Nur das Wort ἀντιχειροτονία ist kein Terminus, sondern hat den wörtlichen Sinn behalten. Diese Komposita sind in alphabetischer Reihe: ἀναχειροτονία (das

---

1. Aristot. Athp. 55,3, Pollux VIII 44 vgl RE V 1268—1273, ebd. II 434, Busolt II 1067, Kahrstedt a. O. 46,1 u. 64, Keil a. O. 391, Schömann—Lipsius a. O, 436.

2. Busolt a. O. II 1072.

3. Aristot. Athp. 55,5, Lys. IX 15, Plut. Perikl. 30, Deinarch. Philokr. 2, Lykurg. Leokr. 79 τὸ συνέχον τὴν δημοκρατίαν ὅρκος ἐστιν, vgl. RE V 2079, ebd. II 434, V 576,10 Kahrstedt a. O. 64f.

4. Lys. XXVI 8, Ps—Demosth. LVIII 27, vgl. RE II 435, Schömann—Lipsius a. O. 440.

5. Demosth. Parapr. 190, RE II 576, 26ff. u, ebd. s. Εἰσιτήρια, vgl. Kahrstedt a. O. 64, Busolt, a. O. II 1073.

6. s. unten 3. Kap. 3b u. c.

christliche ἀναχειροτόνησις kommt bei den Klassikern nicht vor), ἀντιχειροτονία [1], ἀποχειροτονία, αὐτοχειροτόνητος, διαχειροτονία [2] ἐπιχειροτονία, καταχειροτονία, und προχειροτονία. Neben diesen Substantiven finden sich auch jeweils die Verben in allen Bildungen, auch die Verbaladjektive. Von den Genera des Verb. sind Aktiv wie Passiv anzutreffen, selten dagegen das Medium.

Im folgenden werden nur die Komposita besprochen, welche einen Terminus bilden, und zwar aus methodischen Gründen nicht in alphabetischer Reihenfolge, sondern entsprechend dem Verlauf des Cheirotonieverfahrens, indem sie eine Rolle spielen. Es ist aber ausdrücklich darauf hinzuweisen, dass nicht alle Termini in jedem einzelnen Cheirotonieverfahren zur Anwendung kamen.

a) Die Προχειροτονία [3] (Vorabstimmung, Vorwahl). Die gewöhnlichen Ausdrücke sind: προχειροτονία, προχειροτονίαν διδόναι und προχειροτονεῖν. Sie geht der eigentlichen Cheirotonie voraus und entscheidet, ob über den betreffenden Fall eine Cheirotonie stattfinden soll oder nicht. So heisst das Abstimmen darüber, ob ein Antrag, Probuleuma, Ostrakismos, Eisangelie, Gesetz, angenommen oder verworfen wird, Procheirotonie [4].

Eine Procheirotonie ist aber nicht als Voraussetzung vor jeder Cheirotonie erforderlich, obwohl jede Cheirotonie ein Probuleuma verlangte [5]. Die Procheirotonie ist auch bei der Beamtenbestellung anzutreffen [6]. Sie bedeutet die Prokrisis (Vorwahl) der Kandidaten, im Bezug auf die erforderliche Qualifikation, aus welchen Kandidaten dann die Beamten bestellt wurden. Hier aber erfolgte die entgültige Bestellung der Beamten nicht durch Cheirotonie, sondern durch Auslosung.

1. Demosth. LIX 5, Thuk. VI 13,24 Aristoph. Ekkl. 423, Pollux II 150.

2. Über die angegebenen Substantive hinaus ist hier noch das Verbum ἐγχειροτονέω zu erwähnen. Wir treffen es selten s. z. B. Dio Cass. 41,39, Pollux II,150, vgl. Stephanus s. v.

3. vgl. Harpokr. 161,3 Suidas s.v., Wilamowitz, Aristoteles und Athen II 252—256, besonders die scharfe Kritik in S. 256., Keil, Hermes 34, 1899, 197ff und Keil a. a. O. II 378, Schömann—Lipsius I 408f, Busolt II 996f u. RE V 2189 f. Weitere Literatur bei Gilbert, Handb. d. Gr. Staatsaltert I 327.

4. Demosth. XXIV 11, Aischin. Tim. 23, Aristot. frg. 39, 1453b, 43 u. Athp. 43,5, vgl. Busolt II 996,5.

5. Arist. Athp. 45,4.

6. Plat. Legg. VI 765B. ὅς δ' ἂν εἷς ἐκ προχειροτονηθέντων δέκα λάχῃ, δοκιμασθείς, τὸν ἐνιαυτὸν τῶν χορῶν ἀρχέτω κατὰ νόμον. u. ebd. C. τρεῖς δ' ἔστωσαν οἱ λαχόντες, [τῶν] προχειροτονηθέντων μὲν εἴκοσι λαχόντων δὲ ἐκ τῶν εἴκοσι τριῶν, οὓς ἂν καὶ ψῆφος ἡ τῶν δοκιμαζόντων δοκιμάσῃ.

Die Procheirotonie darf im übrigen nicht mit der häufig vorkommenden doppelten Abstimmung verwechselt werden. Diese war üblich bei Fällen, wo mehrere Beratungen stattfanden[1].

b) Die Διαχειροτονία[2] (das Durchstimmen). Gewöhnlich διαχειροτονία, διαχειροτονίαν ποιεῖν oder διδόναι und διαχειροτονεῖν. Dieser Terminus hat verschiedene Bedeutung. Die ursprüngliche Bedeutung des Wortes ist 'zwischen zwei Dingen entscheiden'. In diesem Sinn wird das Wort ganz allgemein, also keineswegs nur beim Wahlvorgang gebraucht. Darauf erhält es die Bedeutung 'zwischen mehreren Dingen entscheiden'. So bedeutet Diacheirotonie auch bei Abstimmungen nicht nur die Entscheidung zwischen zwei Anträgen bzw. Kandidaten, sondern zwischen mehreren[3]. Eine weitere Bedeutung des Wortes ist einfach 'durchstimmen', womit das Durchstimmen mit Probe und Gegenprobe gemeint ist, als kollektiver Ausdruck für das gesamte Abstimmungsverfahren[4], aber ohne Bezugnahme auf das Abstimmungsergebnis, welches vor allem bei dem Wort Cheirotonie gemeint ist. Man kann sagen: wo es eine Diacheirotonie gibt, da muss auch eine Cheirotonie vorhanden sein, während das Gegenteil nicht unbedingt gilt. So kann das Wort Diacheirotonie wohl das Wort Cheirotonie da ersetzen, wo das Verfahren gemeint ist, umgekehrt aber nicht, da wo das Wort Diacheirotonie das umfassendere ist.

Während der Begriff Diacheiretonie nur für die offene Abstimmung verwendet wird, tritt bei der Geheimabstimmung dafür διαψήφησις ein. Eine völlige Identität zwischen beiden, abgesehen von diesem verschiedenen Gebrauch, besteht nicht, auch deshalb, weil bei der Diapsephisis nach Für und Wider abgestimmt wurde, was bei der Diacheirotonie nicht notwendig und nicht immer der Fall war. Diesen beiden Begriffen analog in Entstehung und Bedeutung sind die beiden Verben διακληροῦσθαι[5] und διαβουλεῦσαι[6] für den Rat.

1. vgl. Busolt I 460ff. II 1001ff.

2. RE V 303.2193f., vgl. Busolt II 1000 mit Anm. 4, weiter Swoboda, Volksbeschl. 9.

3. Häufig soll durch das Wort die Alternative hervorgehoben werden, so Aischin. Ktes. 39, Xen. Hell. I 7, 34.

4. Demosth. XXIV 33, Syl. 1³.75, 2ff. Bemerkenswert ist hier die Antragsform εἴτε .... εἴτε, vgl. Demosth. XXIV 25, LIX 4, IG. I 2(7), 237, 19.

5. Aristot. Athp. 30,4.50,2.66,2.

6. Aristot. ebd. 31,1.

c) Die 'Επιχειροτονία[1] (beschliessen, dafür stimmen). Es kommt vor: ἐπιχειροτονία, ἐπιχειροτονία γίγνεταί, ἐστιν oder διδόναι und ἐπιχειροτονεῖν.

Der Ausdruck wird ausschliesslich in zwei Fällen gebraucht, nämlich bei der Abstimmung über die Gesetze[2] oder über die Beamten[3]. Erstere Abstimmung fand in der ersten Volksversammlung jedes Jahres statt. Sie hatte den Zweck, darüber zu beschliessen, ob die Gesetze genügten oder nicht, wohl auch darüber, welche Gesetze durch die Zeit oder besondere Ereignisse überholt waren. Die zweite Abstimmung fand in der ersten Volksversammlung jeder Prytanie (κυρία ἐκκλησία) statt. Sie diente der Feststellung, εἰ δοκοῦσι καλῶς ἄρχειν (sc. die Archonten). Es wurde über jedes Gesetz bzw. jeden Beamten besonders abgestimmt. Bei positivem Ergebnis findet sich der Ausdruck Epicheirotonie, bei negativem Apocheirotonie.

Bezüglich der Beamten finden wir das Wort noch in weiterem Gebrauch, z. B. bei der Dokimasie. Falls gegen einen Beamten eine Anklage erhoben wurde, galt nach Aristoteles[4] κἄν μὲν ᾖ τὶς κατήγορος, δοὺς κατηγορίαν καὶ ἀπολογίαν, οὕτω δίδωσιν ἐν μὲν τῇ βουλῇ τὴν ἐπιχειροτονίαν, ἐν δὲ τῷ δικαστηρίῳ τὴν ψῆφον.

Weiter wird das Wort Epicheirotonie dann gebraucht, wenn nach der Dokimasie an Stelle von Beamten, die bei ihr durchgefallen waren, oder an Stelle von inzwischen Verstorbenen neue Beamte zu wählen waren.

Einen Nebensinn des Wortes treffen wir noch an den Stellen an, wo es im Sinn von ʻbeschliessen, genehmigen, zustimmen' gebraucht wurde[5].

Äquivalente Begriffe für Epicheirotonie sind bei der Beamtenbestellung ἐπίκληρος und ἐπικληροῦν[6], für die geheime Abstim-

---

1. Harpokr. 84,11, RE VI 41f. vgl. auch V 2186, Busolt II 897f. 1006 mit Anm. 1, Schömann—Lipsius a.a. O. 419.

2. Demosth. XXIV 21ff., Plut. Nik. 8.

3. Demosth. LVIII 27, Plat. Legg. VI 755E, Aristot. frg. 394, 1543b,13 u. frg. 396,1543b.43. Atph. 43,4.61,2—4, Pollux VIII 95.

4. Athp. 55,4.

5. Demosth. IV 30,1, XVIII 29.105, XXIV 39.50, Plat. Legg. VI 755 E, Aristot. Athp. 37,1, Syll³ 700,19, Plut. Tim. 38, Mar. 35, Luk. Necyom. 20.

6. Aristot. Athp. öfters.

mung der Ausdruck ἐπιψηφίζειν[1]. Dieses letztere Wort wird aber in weiterem Sinn gebraucht als Epicheirotonie[2].

d) Die Ἀποχειροτονία[3]. Häufig ist das Verbum ἀποχειροτονεῖν. Es bedeutet das Absetzen von einem Amt, etwas fur ungültig erklären, zurückweisen usw.

Die Apocheirotonie als Verfahren gehört eng mit der Epicheirotonie zusammen, nämlich als deren Gegenteil[4], so z. B. bei der Epicheirotonie der Gesetze und der Beamten, wo das Wort die Abschaffung veralteter und unbeliebter Gesetze bzw. die Absetzung unwürdiger Beamter bedeutet. Das Wort wurde jedoch bei der Dokimasie gebraucht und bedeutet die Verwerfung eines der Gewählten als unwürdig[5]. Apocheirotonie wird auch verwendet, wenn die Eintragung eines Epheben in der Bürgerliste abgelehnt wird. Oft findet sich das Wort auch ganz allgemein zum Ausdruck eines negativen Beschlusses. Besonders muss noch auf das Verb mit Genitiv statt wie üblich mit Akkusativ hingewiesen werden. Es bedeutet das Lossprechen eines durch Probole oder Eisangelie Angeklagten[6].

e) Die Καταχειροτονία[7]. Es findet sich meist die Ausdrücke καταχειροτονία, καταχειροτονίαν ποιεῖν, oder κατοχειροτονεῖν τινος. Alle bezeichnen ausschliesslich das Abstimmen des ganzen Volkes, nicht der einzelnen Richter, wofür καταψηφίζειν gebraucht wird. Der Begriff bezeichnet die richterliche Tätigkeit der Ekklesie in ihrem doppelten Sinne: a) als Vorentscheidung, ob jemand strafbar ist, ausgedrückt durch Handerheben. Bei Bejahung der Strafbarkeit wird die Strafe anschliessend vom Gericht festgesetzt[8]. b) als Verurteilung durch die Ekklesie in den Fällen,

1. s. unten § 6 e.

2. So bei Aristot. Athp. 30,4 τὸν ἐπιψηφιοῦντα (den die Mehrheit habenden).

3. RE I 2818, dazu Etymolog. Magnum 481,43.

4. Vgl. Demosth. LVIII 37, Aristot. frg. 374.1540b 9, u. frg. 395.1543b 35, Athp. 61,2, Demosth. XXIII 167, XLIX 9, L 12 vgl. auch oben S. 532, 2.3. u. Gercke—Norden, Einl.³ III 383.390.

5, Aristot. Arhp. 41,1.

6. Demosth. XXI 214.

7. Vgl. Harpokr. 108,8ff., Etymolog. Magnum 481,45 u. RE X 2450.

8. Fälle in denen die Ekklesie diese Berechtigung hatte, sind z. B. Eisangelie, Probole, Graphe Paranomon, so Demosth. XXI 176.179, LI 8, Deinar. II 29, vgl. Schömann—Lipsius I 423 und Busolt II 1002. 1007ff., Aristot. Athp. 59,2 nimmt die Katacheirotonie als eigenen Gerichtsterminus neben Eisangelie, Probole usw, an, vgl. aber Oehler RE X 2450, nach dem es sich um eine Probole handeln soll.

in denen sie als Gerichtshof fungierte[1].

Auch abgesehen von dem Gebrauch des Wortes in der Ekklesie kommt es vielfach vor in der allgemeinen Bedeutung 'verurteilen', 'verdammen'[2].

6. *Die Cheirotoniesynonyma.*

Der Cheirotoniebegriff in seiner ganzen Breite (einschliesslich Komposita) findet auch darin seinen Ausdruck, dass sich eine Reihe von Wortumschreibungen und Synonymen dafür findet. Diese sind teilweise Termini eines anderen Wahl- bzw. Abstimmungsmodus (Psephophorie und Klerosis) und werden wechselweise auch für die Begriffe der Cheirotonie angewendet. Daneben findet sich eine Reihe ganz allgemeiner, nicht irgendeinem Wahlverfahren entnommener Worte und Ausdrücke, die ebenfalls für den Cheirotoniebegriff herangezogen wurden. Es muss aber betont werden, dass die meisten aller diesen Ausdrücke nicht dem Bereich der Abstimmung, sondern der Wahl entnommen sind. Die Frage, ob dabei ein Bedeutungswandel vorkommt oder die Ausdrücke völlig ihre ursprüngliche Bedeutung behielten, ist nicht allgemein, sondern nur aus dem jeweiligen Textzusammenhang heraus zu entscheiden. Am häufigsten finden sich folgende Ausdrücke, in alphabetischen Reihenfolge: αἱρεῖσθαι, ἀναγορεύειν, ἀναδεικνύειν, ἀνακηρύττειν, ἀποδεικνύειν, ἀποφαίνειν, ἀρχὴν ἀπονέμειν τινί, εἰς ἀρχὰς βαδίζειν, εἰς τὰς ἀρχὰς παριέναι, ἐκλέγειν, ἐπιγράφειν, (ἀνά-) ἐπιδιδόναι, ἐπιτρέπειν. Der stärkste und häufigste Gebrauch findet sich bei καθιστάνειν und ἀποκαθιστάνειν, dann κληροῦν, κυαμεύειν, κυροῦν, λαγχάνειν, προβάλλειν, προτείνειν, προχειρίζειν, ψηφίζειν und χρίειν[3].

Eine besondere Bedeutung für unseren Zusammenhang haben von den genannten Ausdrücken vor allem αἵρεσις, κλήρωσις, ψῆφος (ψηφοφορία). Sie sollen daher in ihrem Verhältnis zur Cheirotonie untersucht werden.

---

1. Plat. Axioch. 368 E., Demosth. XIX 31, weiteres RE X 2450.

2. Sehr häufig bis in die heutige Zeit, vgl. z. B. Philostorg. KG VIII 4, X 1.

3. Für die nicht sehr häufig vorkommenden Ausdrücke der angegebenen Reihe verweisen wir auf Wilcken, Grundzüge u. Chrestomathie d. Papyruskunde III 254, Oeterle, Die Liturgie. Stud. zur ptolemäischen u. kaiserlichen Verwaltung Ägyptens (1917) 407 m. Anm. 5, weiter Preisigke, Wörtb. der Pap., Swoboda, Gr. Volksb. 17ff

a) Zwischen Αἵρεσις und Cheirotonie finden sich folgende Beziehungen. Die Archai wurden ihrer Bestellungsart nach als ἀρχαὶ αἱρεταί, ἀρχαὶ κληρωταὶ und ἀρχαὶ χειροτονηταὶ bezeichnet. Die beiden ersten sind Korrelate [1]. Mit ἀρχαὶ κληρωταὶ ist aber eindeudig das Verfahren der Bestellung bezeichnet, während mit ἀρχαὶ αἱρεταὶ über das Verfahren selbst nichts ausgesagt wird. Der dritte Ausdruck dagegen, ἀρχαὶ χειροτονηταί, definiert aufs genaueste das Verfahren. Über das übrige Verhältnis von ἀρχαὶ αἱρεταὶ zu ἀρχαὶ χειροτονηταὶ bestehen drei Ansichten. Die eine behauptet, die ἀρχαὶ αἱρεταὶ und χειροτονηταὶ stünden als gleichbedeutend den ἀρχαὶ κληρωταὶ gegenüber [2], während andere Gelehrte die Synonymität der beiden ersten Ausdrücke bestreiten [3]. Die dritte Ansicht schliesslich geht dahin, dass die beiden Ausdrücke zwar synonym sind, dass aber jeder eine durch eine besondere Behörde vorgenommene Wahl bezeichnet (αἵρεσις für die Phylen, χειροτονία für den Demos) [4].

Jedenhalls wäre es falsch, einen Gegensatz zwischen beiden Ausdrücken feststellen zu wollen [5]. Die Frage ist vielmehr die: sind beide Ausdrücke identisch, ist der eine breiter und umfassender als der andere oder galt jeder für einen besonderen Zeitraum bzw. eine Staatsform oder Organisation?

Das Wort αἵρεσις (bzw. αἱρεῖσθαί τι oder τινὰ und das Adjektiv αἱρετὸς) bedeutet ursprünglich die Auswahl aus mehreren oder vielen Sachen oder Personen, wobei es zunächst gleichgültig bleibt, ob diese αἵρεσις durch einen Einzelnen, oder durch viele vorgenommen wurde. Aristotelisch gesprochen, ist

1. RE III 2225. V 2193, Busolt I 454,2. Wilamowitz spricht die Meinung aus, «dass αἱρεῖσθαι τὰς ἀρχὰς von einen κληροῦν ἐκ προκρίτων auch verstanden werden kann und in der Tat ist das möglich. Vor allem Dingen steht es bei Aristot. selbst 26,2..», weiter weisst Wilamowitz auf Isokr. Areop. 22 hin.

2. So Passow, Wörtb. s. v. χειροτονητὸς «so hiessen aber die χειροτονηταὶ ἀρχαὶ im allgemein auch αἱρεταὶ» vgl. Schömann—Lipsius I 432f. RE III 2225.

3. Daremberg—Saglio, Dictionaire des Antiquités I 538B,29. «il fait remarquer que αἱρεῖσθαι n'est pas synonyme de χειροτονεῖσθαι et ne designe pas proprement l'election».

4. Wilamowitz, Aristot. u. Athen II 72, Busolt II 842,2, Schömann—Lipsius, I 432f. bemerkt das nur in Bezug auf Aischines. Anders Ehrenberg RE III 2225. Dieser behauptet, dass der Ausdruck αἱρεῖσθαι den Aristoteles anwendet, nicht immer notwendig die Wahl im Gegensatz zum Los bedeutet, vgl. Kahrstedt 49,1, der sich der Meinung Ehrenbergs anschliesst.

5. So Stephanus, Thesaurus s. αἱρετός, I 1029 über Demosthenes: «Apud Demosthenes αἱρεταὶ distiguntur ἀπὸ τῶν χειροτονητῶν et κληρωτῶν».

αἵρεσις die Wahl ἐξ ἁπάντων oder ἔκ τινων[1], Cheirotonie dagegen ist die Wahl ὑπὸ πάντων oder τινῶν[2]. Die αἵρεσις bedeutet ausschliesslich das 'ἐκ, ohne einen Hinweis zu geben auf das 'Wie' des Vorgangs, der ebensowohl geheim[3] wie offen sein kann. In Wirklichkeit wird auch die αἵρεσις oft durch eine Vielzahl vorgenommen[4], aber auch hier liegt stets das Schwergewicht auf dem Objekt der Wahl und nicht auf den Wählern. Aber weil, wie gesagt, auch die αἵρεσις oft durch eine Vielzahl erfolgt, wird es häufig synonym mit Cheirotonie gebraucht[5]. Trotzdem sind beide Ausdrücke nicht identisch. Das Wort αἱρεῖσθαι kann wohl das Wort Cheirotonie ersetzen, denn jede Cheirotonie ist eine Wahl (αἵρεσις). Eine Umkehrung wäre aber falsch, da die Cheirotonie den Modus des Handerhebens voraussetz, während bei der αἵρεσις der Modus keinerlei Rolle spielt. Eine Identität beider Begriffe lässt sich höchstens bei den späteren Stellen behaupten, wo Cheirotonie in dem breiten hellenistischen Sinn gebraucht ist, in dem der Modus des Handerhebens keine Rolle mehr spielt.

Zu den oben genannten dritten Ansicht über das Verhältnis von αἵρεσις und Cheirotonie, dass nämlich der ertse Ausdruck für die Phylen[6], der zweite für den Demos galt, lässt sich folgendes feststellen. Es ist zuzugeben, dass Aristoteles wie Äschines das Wort αἵρεσις speziel für die Phylen gebraucht. Allerdings lässt sich in keinem Fall feststellen, dass das Verfahren diezer Phylen die Cheirotonie war. Dies ist swar möglich, es kann aber auch angenommen werden, dass Abstimmungsmodus bzw. Wahlart nicht für alle Phylen einheitlich war und dass deshalb Aristoteles und Aischines (auch gelegentlich Demosthenes u. a.) das

---

1. Aristot. Pol. Δ. 14,1298a, 24.15,1300a,12—28.

2. Aristot. ebd. 12f.

3. Im politischen Sektor darf hier aber keine Verwechslung mit der κλήρωσις erfolgen, denn durch diese wird jemand nie gewählt, nur bestellt.

4. Aristot. Pol. Δ. 15,1300a 20, Aischin. Ktes. 29f.

5. So Plat. Legg. VI 755D. E, 759B. XII 956B, vgl. 9150, Menex. 238d, Xen. Cyrp. II 4,8 VII 2,7.23.

6. Das Wort ist übrigens nicht bloss für die Phylen, sondern auch für die Bule (Aristot. Athp. 31,2.3,32, 1,46,1) und sogar auch für den Demos. So bei Hippodamos, Diels Vorsokrat. II 414,27 (um 400 v. Chr.) «ἀλλὰ χρὴ τὸν δᾶμον, αὐτὸν ὁρῶντα αἱρεῖσθαι πάντας τὼς εὔνως αὐτῷ καὶ τὼς ἐπιταδείως..... πρβλ. I 390,20 «Ἱππόδαμος Μιλήσιος ὅς καὶ τὴν τῶν πόλεων διαίρεσιν εὗρε... τοὺς δ' ἄρχοντας ὑπὸ τοῦ δήμου αἱρετοὺς εἶναι πάντας.....», vgl. auch Aristot. Athp. 29.2 :42, 1, Aischin. Parapr. 12, Ktes. 29f, Andokid. 1,48.

Wort αἵρεσις als allgemeineren Ausdruck anwenden, um damit kollektiv alle Phylen zu umfassen, und nicht etwa, um zwischen Phylen und Demos zu unterscheiden. Weiter ist bei Aristoteles wie auch bei Isokrates die Tatsache auffallend, dass das Wort αἵρεσις für jede Wahl nichtathenischer Staaten gebraucht wird, für Athen selbst nur bei der nicht demokratischen Zeit. In allen diesen Fällen findet sich bezeichnenderweise das Wort Cheirotonie niemals, ausser in oben gemannten verallgemeinerten hellenistischen Sinn. Dies ist nur dann verständlich, wenn man in Betracht zieht, dass die Cheirotonie eine ausgesprochene demokratische Einrichtung ist. Dies zeigt umgekehrt auch der einseitige Gebrauch von αἵρεσις für alle vordemokratische Zeiten und Staaten.

b) Zwischen ἀρχαὶ κληρωταὶ und ἀρχαὶ χειροτονηταὶ finden sich folgende Beziehungen.

In der Demokratie gab es nur ἀρχαὶ κληρωταὶ und ἀρχαὶ χειροτονηταί[1]. Das eine Verfahren schloss das andere aus. Die ἀρχαὶ κληρωταὶ umfassten alle Ämter, welche durch den blinden Zufall des Loses besetzt wurden, also ohne Wahl und damit ohne Urteil, wie es bei der Cheirotonie stets zum Ausdruck kam[2].

Das Losverfahren wird durch eine Reihe von Wörtern wiedergegeben, die ganz verschiedenen Wortfamilien angehören, und deren häufigste folgende vier sind: a) κλῆρος und folgende

1. Aristot. ϱ,3,1224a,12—15.

2. Betreffs Gebrauch des Loses in Mythologie, Religion und Kultus, ist es natürlich kein Zufall, sondern ein göttliches Urteil, weit besser als das Urteil der Menschen, so Plat. Legg. VI 759C. vgl. Acta 1,24—26, RE XIII 1451ff. «Die durch die Jahrhunderte gehende, im Westen wie im Osten der antiken Welt zutage tretenden Zusammenhänge von Losung und Religion lassen daran keinen Zweifel, dass die Losung in erster Linie als theologisches Phänomen zu begreifen ist.» So war die Losung schon von Urzeiten her, als die Götter mit den Menschen sprachen und sich auch in das Leben einmischten, häufig im Gebrauch (vgl. z. B. Homer, Il. III 316ff, VII 171ff., XXIV 400, u. XV 189ff., Odys. XIV 209 u. a). Auch die nachhomerische Zeit macht von der Losung überaus häufigen Gebrauch. (s. die Herodotsstellen bei Powell, Lexic. to Herod. s. κλῆρος, κληροῦν πάλος, πάλλεσθαι. λαγχάνειν, ἀπολαγχάνειν, διαλαγχάνειν). Sie finden sich auch ausserhalb des Griechentums, so bei den Juden und Römern (s. darüber die wertvolle Darstellung Preusschens RE XIII 1466ff.). Für das Christentum sind die jüdischen Begriffen Chelek 'Anteil, und Nahalah 'Besitz, die Vorlage für das Wort Kleros, dessen Geschichte noch immer unerforscht ist. Bestellung von Kirchenämtern durch das Losverfahren findet sich übrigens in unseren Quellen nur zweimal. Diese Tatsache führt Preusschen zu der Behauptung, dass dem christlichen Wort Kleros das heidnische Losverfahren nicht zugründe liege.

Substantive: κλήρωσις, κληρωτής, κληρωτήριον, κληρωτρίς. Das Verbaladjektiv κληρωτὸς wird sehr häufig zur Bezeichnung der durch das Los bestellten Beamten im Gegensatz zu allen anderen ἀρχαὶ gebraucht. Das Verbum κληροῦν bzw. κληροῦσθαι kommt meist transitiv vor, bisweilen aber auch intransitiv[1]. Die passive Form findet sich mit Akkusativus Graecus bzw. Genitiv[2]. Ausserdem treffen wir das Adverbium κληρωτὶ bzw. ἀκληρωτί[3]. b) Κύαμος, vor allem in Verbindung mit λαγχάνειν (z. B ἔλαχεν τῷ κυάμῳ oder ὁ τῷ κυάμῳ λαχών). Selten findet sich das Verbum κυαμεύειν und das Verbaladjektiv κυαμευτός[4]. c) Πάλος[5], mit den Verben πάλλειν bzw. πάλλεσθαι[6]. d) Λαγχάνειν, vor allem das Partizipium λαχὼν in Verbindung wie ὁ τῷ κυάμῳ λαχὼν (s. oben), λαχὼν ἐπὶ τὰς ψήφους[7] und λαχὼν τὸν κλῆρον[8]. Dazu finden sich die Komposita ἀπολαγχάνειν 'durch das Los bekommen', διαλαγχάνειν 'durch das Los verteilen' und ἐπιλαγχάνειν 'zuletzt erlosen'. Letzteres Verb bedeutet in der Form ἐπιλαχὼν einen Beamten, der an Stelle eines anderen Gelosten, aber bei der Dokimasie Ausgeschlossenen nachträglich ausgelost wurde.

So spiegelt sich die sicher lange Geschichte des Losverfahrens auch sprachlich wieder, vom homerischen κλῆρος und πάλλειν über den herodotischen κύαμος bis zur Besetzung der athenischen Ämter durch das Los als ἀρχαὶ κληρωταί. In unserem Zusammenhang interessiert nicht diese Entwicklung des Losverfahrens[9], sondern nur das Verhältnis der Losung zur Chreirotonie

---

1. Zur aktiven transitiven Form s. die vielen Beispiele bei Aristoteles Athp. nach dem Index der Ausgabe von Oppermann (Teubner 1928).
2. Aischin. Tim. 188 und zu letzterem Gebrauch s. Isokr. II. Ἀντιδ. 150.
3. Aristot. Athp. 30,5
4. Vgl. auch Κύβος wie es bei Aristoteles Athp. 64,2.3 vorkommt.
5. Herod. III 80. IV 94.151, Eurip. Ion 416.
6. Herod. III 128, RE VI 157 weitere Stellen.
7. Aristot. frg. 424,1548.
8. Plat. Legg. V 741B.
9. Wahrscheinlich überliefert uns Lucian Herm 41, eine klassische Art der Auslosung. Darüber Thesaurus, Passow, Liddell—Scott, Lexika u. Daremberg—Saglio, Dictionaire des Antiquités IV 1401—18, RE XIII 1451ff vgl. und X. 2232 (s. κύαμος—κυαμεύειν) und auch ebd. II 573f. Weiter s. Schömann—Lipsius I 432, Busolt I 315.420 II 1157ff, Kahrstedt 47ff. und die zwei Spezialarbeiten: Heisterbergk, Die Bestellung der Beamten durch das Los, J. W. Headlam, Election by lot at Athens, Cambridge, Historical essays 4,1891.

und vor allem zwischen den Ausdrücken ἀρχαὶ χειροτονηταὶ und ἀρχαὶ κληρωταί.

Eine Beziehung zwischen Klerosis und Cheirotonie findet sich nur im Bereich der Beamtenbestellung und auch hier hauptsächlich im demokratischen Staat der Athener, denn für diesen waren diejenigen Ämter, die nicht κληρωταὶ waren, χειροτονηταὶ und umgekehrt. Ausserdem entsprechen sich Klerosis und Cheirotonie auch deshalb nicht, weil ersteres Wort als Verbalsubstantiv mehr das eigentliche Verfahren bezeichnet, Cheirotonie dagegen mehr den Erfolg des Verfahrens. Besonders deutlich zeigt sich dies bei einem Vergleich der Participien κληρωθεὶς und χειροτονηθείς. Das erstere bedeutet nur, dass jemand durchgelost wurde, ohne dass etwas über den Erfolg gesagt wäre, das zweite bedeut, dass jemand bei der Cheirotonie Erfolg hatte und gewählt wurde. Soll dagegen auch bei Klerosisverfahren ausdrücklich der Erfolg und das Ergebnis betont werden, so wird das Participium λαχὼν bzw. ἐπιλαχὼν gebraucht[1].

Die ἀρχαὶ zerfallen wohl seit Drakon, der das Losverfahren zur Bestellung der Staatsbeamten in Athen eingeführt haben soll[2], in αἱρεταὶ und κληρωταί. Letztere galten als eine demokratische Einrichtung, erstere im Gegensatz zu ihnen als oligarchisch[3]. Seit Kleisthenes sind die ἀρχαὶ vom Volke in der Ekklesie durch Cheirotonie bestellt. Seit dieser Zeit steht der Klerosis nicht mehr die αἵρεσις, sondern die Cheirotonie gegenüber. Der bisherige Gegensatz zwischen oligarchischer und demokratischer Form der Bestellung ist damit aufgehoben, denn Klerosis und Cheirotonie sind ja beides rein demokratische Einrichtungen[4], obwohl in der radikalen Demokratie das Klerosisverfahren den Vorrang bekam.

Übrigens hat man auch im Altertum über das Klerosisverfahren trotz seines ausgesprochen demokratischen Charakters

1. Demosth. XXXIX 12, LVIII 58, Aischin. III 62, Isokr. VII 27f. XV 150, Lys. VI 4, XXI 19, Andok. I 96, Harpokr. s. ἐπιλαχὼν und das letztere auch in RE VI 157. Eigenartig bleibt die Stelle Lucians, Ermotim. 41, wo im Sinne der Bestellung bei eine Erlosung Gebrauch des χειροτονέω gemacht wurde.

2. Aristot. Athp. 4,3 s auch Schömann—Lipsius I 396.432.

3. Aristot. Pol. Δ. 9,1294b,8.

4. Aristot. ϱ. 3,1224a,12—15. Die Gesamtheit der ἀρχαὶ κληρωταὶ für die Zeit des Aristoteles in seiner Athpol. 46ff. 55.1.—Eine Liste fasst aller vorkommenden ἀρχαὶ κληρωταὶ s. in RE XIII 1451ff.

nicht gut gesprochen[1]. Es gab aber auch Fälle, wo die Klerosis als notwendig und deswegen als bestes Verfahren bezeichnet wurde[2].

c) Die Ψηφοφορία ist das Hauptverfahren der geheimen Abstimmug[3], die mit Stimmsteinen, aber auch mit Muscheln und Bohnen durchgeführt wird. Das Wort selbst findet sich im Unterschied zu den älteren ψῆφος und ψηφίζειν erst seit Herodot. Die Wortfamilie ist sehr gross und in irgendeiner Form bei fast allen Schriftstellern anzutreffen, und zwar in sehr vieldeutigen Sinn, von spezieller bis zu ganz allgemeiner Bedeutung. Die häufigsten Wörter sind: ψῆφος (Steinchen, Stimme, Abstimmung, Beschluss, Entscheidung, Urteil, Richterspruch, aber auch ganz allgemein Meinung); ψηφίζειν (den Stimmstein abgeben, abstimmen, beschliessen, verurteilen, verdammen); ψήφισμα (Beschluss, Volksbeschluss, aber auch Antrag); ψηφοφορία (geheime Abstimmung durch ψῆφοι). Weiter sind als spezielle Termini folgende Komposita gebraucht worden: ἀποψηφίζειν (dagegenstimmen, verwerfen[4], aber auch freisprechen[5]). Dieses findet sich ganz im Sinne von ἀποχειροτονεῖν, wenn auch nicht so fäufig. So wurde es bei Nichtanerkennung der Mündigkeit[6], bei Ausstossen aus der Bürgerschaft[7] gebraucht. Ferner διαψηφίζειν bzw. διαψήφισις[8] (abstimmen, durchstimmen), das von allen Komposita am häufigsten gebraucht wird. Es bedeutet ursprünglich, ganz analog zu διαχειροτονεῖν, das Durchstimmen bei positiven Antragen in geheimer Abstimmung, d. h. die Diapsephisis ist die Bezeichnung des Verfahrens der Abstimmung durch Psephoi. Hauptsächlich wurde es für das geheime Abstimmen der athenischen Richter gebraucht[9], aber ebenso bei der Dokimasie der Archonten[10] und auch vom

1. Vgl. Dialexeis 7,1, Schulvorträgen um 400 geschrieben, bei Diels Vorsokrat. 2,417,27ff. vgl auch Busolt II 887 und Keil a. O. 391. vgl. Philo V 243,3 11.13 vgl. ebd. II 182,16.

2. Aristot. Pol. E 2,1303a,13.16.

3. Aischin. Ktes. 233 «ἡ γὰρ ψῆφος ἀφανὴς φέρεται».

4. Aristot. Pol. Δ. 14,1298b, 35ff. und Aischin. Tim. 187.

5. Syll³. 921, vgl. auch Pollux VIII 18.19.

6. Aristot. Athp. 42,1.

7. Aischin. Tim. 114, vgl auch oben Ann. 5, Pollux.

8. Auch διαψηφισμὸς s. Aristot. Athp. 13,5.67,5.

9. Aristot. Athp. 68,4, Demosth. XXVII 2, Aischin. Parapr. 87. Eurip. Hec. 142, vgl. Schömann, De comitiis 1.3.

10. Aristot. Athp. 55,4.

Rat[1] und vom Demos[2]. Als nächstes Kompositum erscheint ἐπιψηφίζειν. Zunächst bedeutet es einen Antrag stellen[3], sodann ist es ein technischer Ausdruck für die Vornahme der Abstimmung durch die Vorsitzenden einer Versammlung, und zwar auch dann, wenn die Abstimmung nicht durch Psephoi, sondern durch Handerheben erfofgte[4], und zwar sind vorallem die technischen Vorbereitungen damit gemeint, welche die Prytanen zu treffen hatten, z. B. das Aufstellen der Stimmurnen und die Aushändigung der Stimmsteinen[5]. Endlich bedeutet das Kompositum καταψηφίζειν vor allem 'verurteilen' genau wie καταχειροτονεῖν[6]; es kann aber später in christlichen Zeit auch die Bedeutung 'zuerkennen' erhalten[7].

Wie sich in Laufe der Zeit der Cheirotoniebegriff erweiterte, so gewann auch dieser ganze Wortkomplex vom ψῆφος bald allgemeinere Bedeutung und Gebrauch, ohne dass damit in irgendeiner Weise von einer Geheimabstimmung die Rede wäre[8].

(Fortsetzung folgt)

---

1. Ps.—Demosth. XLVII 42.
2. Xen. Hell. I 7,9.
3. Aristot. Athp. 32,1, Xen. Athp. II 17.
4. Aristot. Pol. E. 1,1300b 25 Athp. 29,4, vgl. RE VI 197.
5. Vgl. Xen. Memor. I 1,18 und Busolt II 1003,3, auch I 451 m. Anm. 3.. RE 197-201 vgl V 2175f.
6. Xen. Hell. II 4,9, Aristot. Pol. Δ. 14,1298b,35ff.
7. Vgl. Acta 1,26 u. AK VI 12,1.
8. Plut. Perikl. 20, Joh. Chrysost. de Sacerdot. II Migne PG. 48,636 u.a.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΑΙ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΝ

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΡΙΤΗΣ, Ο ΕΚ ΔΗΜΗΤΣΑΝΗΣ*

ΥΠΟ

ΤΑΣΟΥ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

᾿Αλλ᾿ ἔτι πλέον, οἱ ἀνεξίθρησκοι ῾Ενετοὶ κατέχονται ἀπὸ μέγιστον φανατισμὸν ἐναντίον τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου, ὥστε δὲν ἠμποροῦν νὰ συγκρατήσουν τὰς ἐναντίον του ἐπιθέσεις εἰς πολιτισμένον ἐπίπεδον, κατὰ τὰς δῆθεν περιγραφὰς τῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ καταστάσεως. Οὕτως, ὁ προνοητὴς Δομίνικος Γρίττης κατελόγιζεν εἰς τοὺς ἀτυχεῖς Πελοποννησίους ἱερεῖς τῆς ἐποχῆς του παχυλωτάτην ἀμάθειαν. Κατ᾿ οὐδὲν διέφερον—λέγει—οὐτιδανῶν βοσκῶν, ἀσχολούμενοι μὲ τὰ οἰκεῖα συμφέροντα, σκάπτοντες τὰς γαίας καὶ ρυπαρῶς διαιτώμενοι, χωρὶς οὐδέποτε νὰ ὑψοῦνται πρὸς τὸ οὐράνιον αὐτῶν καθῆκον. Διὰ τοῦτο ἐπρότεινε πρὸς τὴν Γαληνοτάτην ῾Ενετικὴν Δημοκρατίαν, νὰ μεταθέσουν εἰς τὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου ἐπισκόπους παραδειγματίζοντας τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγαθοεργίαν καὶ φωτίζοντας τὸν κλῆρον διὰ πάσης χριστιανικῆς παιδείας, ἂν δὲ εἰς τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν ὑπῆρχεν ἐμπόδιον, ἐνόμιζεν ὁ Γρίττης ὅτι ἐνδεδειγμένον ἦτο νὰ ἐπιτάξουν ἐκείνους τοὺς ὀλίγους ἀρχιερεῖς ποὺ ἀπέμενον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ οἱ ὁποῖοι, μὲ περισσοτέραν ἐπαγρύπνησιν τῆς ῾Ενετικῆς ᾿Εξουσίας, θὰ ἠδύναντο νὰ χειροτονοῦν ἱερεῖς ἱκανοὺς καὶ μορφωμένους [1]. Θαυμάσιον δεῖγμα ῾Ενετοφίλου ἀρχιερέως ἔχομεν τὸν ᾿Επίσκοπον ῞Ελους Νικόδημον τὸν Βαβατενῆν, ὅστις διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ῾Ενετῶν καταλαβὼν τὸν θρόνον, πολλὰ τὰ κολακευτικὰ δι᾿ αὐτοὺς ἔγραφεν ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ὑπ᾿ αὐτοῦ τούτου καθιερωθέντος τῇ 1 Σβρίου 1700 κώδικος τῆς ᾿Επισκοπῆς του. ᾿Εν πρώτοις τὸ ἔμψυχον τοῦτο ῾Ενετικὸν ὄργανον ἀποτίει δόξαν τῷ Θεῷ «ὁποῦ διὰ μέσον τῆς τῶν ῾Ενετῶν ἀριστοκρατείας ἐλευθέρωσεν ὁλόκληρον ταύτην τὴν περίφημον Πελοπόννησον...καὶ ἄρχησαν πάλιν νὰ βλαστάνουν ἡ ἀρεταῖς καὶ μάλιστα ἡ εὐγένια εἰς τὰς πολιτείας, ἡ τάξις εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἡ εὐλάβεια εἰς τὰ μοναστήρια...» καὶ περαιτέρω θαυμάζει ὅτι αἱ ἀξίαι δίδονται εἰς τοὺς ἀξίους, ἐπαινοῦνται τὰ καλὰ καὶ ψέγονται τὰ κακά.... [2].

῾Ο δὲ Καρλίνης ἔγραφεν: ὁποιος ἐδοκίμασε τοὺς Γραικούς, εὐκόλως θὰ ἐννοήσῃ ὅτι εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν μήτε ψυχή, μήτε θρησκεία ἔχει τό-

---

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 351.

1. Βλ. τὴν ἔκθεσιν τοῦ Δομ. Γρίττη ἐν ῾Ελληνικῇ μεταφράσει ὑπὸ *Π. Χιώτου*, ἐν τῷ «Φιλίστορι». Τόμ. Β´ (1861), σελ. 227.

2. *Ν. Α. Βέη*, ῎Εκφρασις κώδικος Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας, ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς ῾Ιστορ. καὶ ᾿Εθνολογ. ῾Εταιρ.», Τόμ. ϛ´ (1901), σελ. 188.

σην βαρύτητα, ὅσην τὸ συμφέρον [1]. Θλιβεραὶ ἀληθῶς διαπιστώσεις εἰς βάρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας!

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος Πελοποννήσου κατηγορεῖται ἀπὸ τὸν Ἑνετὸν εὐπατρίδην ὅτι ἔσκαπτε τὴν γῆν, ὅτι δὲν εἶχεν ἐμφάνισιν καὶ ὅτι ἦτο ἀμαθέστατος. Ἀλίμονον ὅμως, αὐτὴ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ μοῖρα τοῦ Ἕλληνος κληρικοῦ, νὰ πένεται, νὰ μὴ ἔχῃ πάντοτε ὡραίαν ἐμφάνισιν καὶ νὰ περιβάλλεται τὸ ράσον, περισσότερον κινούμενος ἀπὸ βαθεῖαν πίστιν πρὸς τὸ θεῖον, παρὰ ἀπὸ βαθείας γνώσεις τῆς οὐσίας του. Ὁμολογουμένως, ὡς πρὸς πάντα ταῦτα ὁ Ἕλλην κληρικὸς τῶν δούλων ἰδίᾳ χρόνων δὲν εἶχεν οὐδεμίαν σύγκρισιν πρὸς τὸν κληρικὸν τῆς δυτικῆς μάλιστα Ἐκκλησίας. Χωρὶς ὅμως νὰ ἐμφανίζεται κανεὶς ὡς ἀπολογητὴς τῆς φιλοχρηματίας καὶ τῆς ἀμαθείας ἢ τῶν ἐν γένει προσόντων ἢ μειονεκτημάτων τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν τῆς περιόδου τῆς Ἑνετοκρατίας καὶ πρὸ αὐτῆς καὶ μετ᾽ αὐτήν, δὲν ἠμπορεῖ ν᾽ ἀρνηθῇ ὅτι ἐν τῷ συνόλῳ του ὁ χειρῶναξ καὶ ἀμαθὴς καὶ ἀτημέλητος κλῆρος τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐκράτησεν ὑψηλὰ τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἐθνικὰς σημαίας· ἔσκαπτε τὴν πατρῴαν γῆν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἐνοικίαζεν ὁ ξένος κατακτητὴς τῆς πατρίδος του καὶ συγχρόνως μὲ τὸ ᾽χτωήχι ἀνὰ χεῖρας ἔφεγγεν εἰς τὸ σκότος, διὰ νὰ φωτίζωνται αἱ ἡμέραι τοῦ δουλεύοντος ἔθνους· εἶχε κακὴν δίαιταν καὶ ρυπαρὰν ἐμφάνισιν, διότι ὁ σημαντικῶς ἀραιωθεὶς πληθυσμός, ἐργαζόμενος διὰ λογαριασμὸν τοῦ κατακτητοῦ, δὲν εἶχε τὴν εὐχέρειαν νὰ ἐξασφαλίσῃ ἀξιοπρεπῆ καὶ ἐπαρκῆ τὴν συντήρησιν τοῦ ἱερέως του. Ἄλλως τε οἱ Ἑνετοί, σκοπεύοντες ν᾽ ἀπαγορεύσουν εἰς τοὺς Ἕλληνας κληρικοὺς τὴν ἀπόκτησιν κτημάτων καὶ ζητοῦντες νὰ δημεύσουν τὰ ἤδη ὑπάρχοντα, κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καρλίνη [2], δὲν ἐπεδίωκον ἄλλο τι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, παρὰ τὴν δι᾽ ἣν διεμαρτύροντο ἀπαθλίωσιν τοῦ κλήρου.

Ἀλλ᾽ ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος τῆς Πελοποννήσου, ὅταν ἔζῃ τόσον ζωηρῶς τὸ δρᾶμα τῆς ξενικῆς ὑποδουλώσεως τῆς πατρίδος του καὶ ἐφ᾽ ὅσον δὲν τοῦ ἔλειπεν ἡ καθολικὴ πίστις πρὸς τὸν Θεὸν δημιουργὸν καὶ κυβερνήτην παντὸς τοῦ κόσμου, δὲν εἶχε τόσην ἀνάγκην Καθολικῆς χριστιανικῆς παιδείας, καθὼς ἐπρότεινεν ὁ Γρίττης, διότι αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ προσόντα του ἦσαν ἀρκετὰ εἰς τὸ νὰ ἠμπορῇ ν᾽ ἀνθίσταται εἰς τὰ ἐκπολιτιστικὰ σχέδια ποὺ διαρκῶς ἐμηχανεύετο ὁ ἀριστοκράτης Εὐρωπαῖος κατακτητής, ποὺ ἦλθεν εἰς Πελοπόννησον «νὰ ἐπιδείξῃ πατρικὸν ἔλεος καὶ νὰ εὐλογῇ τὴν εὐτυχίαν τοῦ λαοῦ ποὺ ἀπηλλάγη τοῦ καταθλιπτικοῦ ζυγοῦ τῶν—μὴ Εὐρωπαίων—Ὀθωμανῶν» [3].

---

1. *Ἰω. Ν. Σταματέλου,* ἔνθ᾽ ἀνωτέρω, σελ. 472.
2. *Ἰω. Ν. Σταματέλου,* ἔνθ᾽ ἀνωτέρω, σελ 475.
3. *Σπ. Π. Λάμπρου,* Τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας καὶ ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις του Μαρίνου Μικιέλ, ἔνθ᾽ ἀνωτέρω, σελ. 183.

Ἰδοὺ διατὶ τόσον πολὺ ἐνδιεφέροντο καὶ τόσον ἐπιμόνως εἰργάζοντο ν᾿ ἀποσπάσουν τὰς ἐν Πελοποννήσῳ Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἀγκάλην τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι θὰ μεταφυτεύσουν τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν εἰς τὴν καθυστερημένην χερσόνησον.

Βεβαίως, ὑπὸ τὴν Ἑνετικὴν κατοχήν, ἡ Πελοπόννησος εἶδε καλυτέρας ἡμέρας ἀπὸ τὴν πρώτην Τουρκοκρατίαν καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας ηὐξήθη διὰ μετακινήσεων Ἑλλήνων καὶ ξένων, ἐνῷ εἶχεν ἐπικινδύνως μειωθῆ[1]. Ἴσως, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ ἀοιδίμου Σπ. Λάμπρου, ἐκ τῶν εἰσπραττομέ- ὑπερπεντακοσίων ἑνετικῶν ριαλίων (π.χ. κατὰ τὸ 1710) ἐξ ἐτησίων φορολογιῶν ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ ἥμισυ ποσὸν νὰ ἐδαπανᾶτο ὑπὲρ αὐτῆς τῆς χώρας[2] καὶ ἑπομένως ἡ Ἑνετικὴ διοίκησις ν᾿ ἀπέβη διὰ τὴν χώραν εὐεργετική. Ἀλλὰ τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα δὲν ὑπῆρξαν ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς Ἑνετικῆς διοικήσεως, ἀλλ᾿ εὐτυχεῖς συμπτώσεις μιᾶς ἐντατικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς χώρας ἀπὸ πάσης πλευρᾶς καὶ μάλιστα μέσα ἀπωτέρων ἐπιδιώξεων, δι᾿ ἃς συνέφερε νὰ δαπανῶνται πολλάκις ποσὰ τεράστια, ὑπερβαίνοντα κατὰ πολὺ τὰς ἐκ φορολογιῶν εἰσπράξεις, ὡς συνέβη ἐπ᾿ ἐσχάτων, κατὰ τὴν βελτιωμένην τακτικὴν τῶν Ἰταλῶν ἐν Δωδεκανήσῳ καὶ Ἀλβανίᾳ, ἔνθα διεκηρύσσετο ὅτι διεδίδετο ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμός.

Ἀλλ᾿ ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῶν ἀγαθῶν ποὺ προέκυψαν ἐκ τῶν Ἑνετικῶν προσπαθειῶν ἐν Πελοποννήσῳ, πλὴν τῆς γενικῆς βελτιώσεως τῶν Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ὁ Ranke τονίζει ἀφ᾿ ἑνὸς τὴν καλὴν διαχείρισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων[3], πρὸς ὄφελος βεβαίως τῶν κατακτητῶν ὅπερ θὰ ἦτο μωρία ν᾿ ἀμφισβητήσῃ τις, καὶ ἀφ᾿ ἑτέρου τὴν χρησιμοποίησιν χρυσῶν ἢ ἀργυρῶν σκευῶν, ἀντὶ ξυλίνων καὶ κασσιτερίνων τοιούτων. Τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν ὅμως τῶν τελευταίων τούτων ὠφελειῶν δυσκόλως δύναταί τις ν᾿ ἀντιληφθῇ χωρὶς συγκεκριμένον παράδειγμα, διότι θὰ ἦτο ἀπαραίτητον καὶ ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίζωμεν, ποῖον ξύλινον π.χ. σκεῦος, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ χρησιμοποιούμενον, ἀντικατεστάθη ἀπὸ χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν, διὰ τῆς καλοπροαιρέτου ἐπιδράσεως τῶν Ἑνετῶν. Ὅσον διὰ τὴν ἐπιβληθεῖσαν κοσμίαν στολὴν τοῦ κλήρου, θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι, δὲν νοεῖται βεβαίως παρὰ ἡ κατὰ τὴν λειτουργίαν στολὴ τῶν κληρικῶν, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν τόσον μεγαλοπρεπής, ὥστε καὶ οἱ καθολικοὶ ἐπεθύμουν νὰ ἐμφανίζῃ ἡ λατρεία ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς Ἀνατολικῆς[4]. Ἑπομένως πλανᾶται ὁ Ranke,

1. *Κ. Παπαρρηγοπούλου*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. τόμ. Ε΄, μέρ. II, ἐν Ἀθήναις 1925, ἔκδ. ε΄ μετὰ βελτιώσεων ὑπὸ Π. Καρολίδου, σελ. 59.

2. *Σπ. Π. Λάμπρου*, Τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας καὶ ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις του Μαρίνου Μικιέλ, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 196.

3. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 11.

4. Ἔκθεσις Ἀρχιεπισκόπου Καρλίνη, πηγὴ ἀνωτέρα πάσης ἄλλης, διότι ὁμιλεῖ ἀνώτατος καθολικὸς κληρικός, εἰσηγούμενος ὡς μέσον ἐπικρατήσεως τῆς Δυτικῆς

παρασυρόμενος ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς προνοητάς νὰ νομίζῃ ὅτι ἡ ἀνύπαρκτος πομπὴ ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῶν καθολικῶν εἵλκυσε πολλοὺς Ἕλληνας πρὸς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ μάλιστα ὅτι πρὸς αὐτὴν ἤρχισαν ν' ὁμιλῶνται αἱ Ἑλληνικαί [1].

Περαιτέρω ἐπροτάθησαν ἢ ἐφηρμόσθησαν καὶ ἄλλα συμπληρωματικὰ μέτρα, πρὸς περιορισμὸν τῆς ἐλευθερίας τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν Πελοποννήσῳ. Οὕτως, εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐνεργὸς πάντοτε ἡ ἀνάμιξις τῆς Ἑνετικῆς ἐξουσίας. Δὲν ἦτο νοητόν, οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ τόπου ποὺ ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἑνετικὴν Δημοκρατίαν, νὰ ἐκλέγωνται ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, τελοῦν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Τούρκου Σουλτάνου [2], καθ' ἣν στιγμὴν μάλιστα πολλοὶ Ἐπίσκοποι ἦσαν ἄξιοι ἐλέγχου καὶ οἱ κατακτηταὶ εἶχον ὅλην τὴν εὐχέρειαν νὰ τοὺς ἀντικαταστήσουν ἐν ἀνάγκῃ μὲ ἀφωσιωμένους Ἑπτανησίους [3]. Τὸ προνόμιον λοιπὸν τὴς ἐκλογῆς, καὶ αὐτῆς τῆς χειροτονίας κατά τινας περισσότερον ριζοσπαστικὰς ἀντιλήψεις [4], ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἑνετικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἔπρεπε μετὰ προσοχῆς καὶ περισκέψεως ν' ἀσκῆται, ὥστε ν' ἀποκλεισθοῦν οἱ Ρωμαῖοι κληρικοὶ οἱ ἐπαγγελλόμενοι τὸν λατινισμόν, εἰς τὴν πραγματικότητα δὲ ὑποκριτικῶς καὶ συμφεροντολογικῶς ἐπιδιώκοντες τὰ ὀφφίκια καὶ ἐν τέλει ἀποδεικνυόμενοι ἐπίβουλοι καὶ προβατόσχημοι λύκοι, κατὰ τὰς ὠμὰς καὶ χαρακτηριστικάς φράσεις τοῦ καθολικοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καρλίνη [5]. Οἱ δὲ Ἐπίσκοποι, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἰδίου τούτου καθολικοῦ ἀρχιερέως, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ζητήσουν μόνοι νὰ χειραφετηθοῦν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖον, ὄχι διότι θὰ ηὐχαριστοῦντο εἰς τὴν τοιαύτην ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸν Πατριάρχην των, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐλευθερώσουν τὴν περιουσίαν των ἀπὸ τὸ βάρος [6].

Ἀλλ' ἔτι πέραν τούτων οἱ Ἑνετοὶ θέλουν νὰ ἔχῃ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὁ πρίγκηψ τὸ jus patronato [7], δηλ. τὸ δικαίωμα τῆς ἐπεμβάσεως κυριαρχικὸν ἐπὶ παντὸς ζητήματος. Οὕτω θὰ ἦτο ἐπιβεβλημένος ὁ ἔλεγχος ἐπὶ τῶν εἰσοδημάτων τῶν Ἐκκλησιῶν, διὰ τοῦ συστήματος τῶν ἐνώπιον τῶν ἡγεμόνων λογοδοτούντων Ἐπιτρόπων, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ἡ ἐπ' αὐτῶν φορολογία [8]. Πέραν τῶν μέτρων τούτων οἱ Ἑνετοὶ δὲ παρέλει-

---

Ἐκκλησίας τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κάλλους αὐτῆς τουλάχιστον εἰς τὸν βαθμὸν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γραικῶν. Βλ. *Ἰω. Ν. Σταμαιέλου,* ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 472. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 8.

1. Ranke — *Καλλιγᾶ,* ἔνθ' ἀνωτ., «Ἐρανιστής», Β' 856, «Πανδώρα» ΙΓ' 27.

2. Ranke—*Καλλιγᾶ,* ἔνθ' ἀν. «Ἐρανιστής», Τόμ. Β' 854, «Πανδώρα», Τόμ. ΙΓ' 26.

3. *Σπ. Π. Λάμπρου,* Ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις τοῦ Βενετοῦ προνοητοῦ Κορνέρ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 286.

4. Ranke—*Καλλιγᾶ,* ἔνθ' ἀνωτ., «Ἐρανιστὴς» Β' 854, «Πανδώρα» ΙΓ' 26.

5. *Ἰωάν. Ν. Σταματέλου,* ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 469.

6. *Αὐτόθι,* σελ. 469.

7. *Σπ. Δεβιάζη,* ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 613.—*Ἰω. Σταματέλου,* ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 469.

8. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 14.

ψαν καὶ ἄλλο ἀντιθρησκευτικὸν μέτρον νὰ διανοηθοῦν, τὴν ἀπαγόρευσιν οἰκοδομήσεως νέων ναῶν ὑπὸ τῶν Γραικῶν, ἀφοῦ καὶ οἱ ὑπάρχοντες ἐθεωρήθησαν πολλοὶ καὶ ἀνεζητεῖτο τρόπος νὰ κρημνισθοῦν μερικοί, ὄχι ὀλίγοι [1]. Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη συστηματικώτερον χαρακτῆρα ἔλαβε βραδύτερον κατὰ τὴν δευτέραν Τουρκοκρατίαν.

Παρ' ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὅμως, αἱ εὐγενεῖς αὗται σκέψεις τῶν Ἑνετῶν ἀρχόντων εἰς τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογήν των δὲν κατωρθώθη ν' ἀποδώσουν σπουδαῖα ἀποτελέσματα πρὸς ὄφελος τῶν Ἑνετῶν, ἡ δὲ ζημία εἰς βάρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξε μικρὰ καὶ παροδική. Διότι καὶ ὁ πνευματικὸς πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον δεσμὸς τῶν Ἐκκλησιῶν Πελοποννήσου δὲν ἐχαλαρώθη αἰσθητῶς καὶ ἐπὶ πολύ, καὶ ὁ μόνιμος Ἔξαρχος τοῦ πατριάρχου μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν οὐδέποτε ἔπαυσεν ἀποστέλλων τὰ ἐτήσια ἐκ φιλοτίμων πατριαρχικὰ δικαιώματα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὄχι τόσον διὰ τὸν φόβον τοῦ ἀφορισμοῦ [2], οὔτε διότι οἱ καταβάλλοντες πιστοὶ ἐξηγόραζον πᾶσαν ἄδειαν, ἢ ἐπετύγχανον τὴν ἐπιείκειαν τῶν ἐξομολογητῶν, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἑνετὸς προνοητὴς Ἄγγελος Ἔμος [3], μεταγράφων ἐν τῇ ἐκθέσει του γνωστὰς συνηθείας τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὅσον διότι οὐδέποτε ἐξέλιπεν ἡ βαθυτέρα καθολικὴ πίστις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν μεγίστην τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν ἀποστολήν. Ἄλλως τε, παρὰ τὰς ἀπαγορεύσεις τῆς Ἑνετικῆς ἐξουσίας, ὅταν κατὰ τὸ 1701 περιηγήθη τὴν Πελοπόννησον ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος ὡς Πατριαρχικὸς Ἔξαρχος, αὐτοὶ οἱ Ἑνετοὶ ἡγεμόνες τοῦ Μορέως, ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἐνδομύχους προθέσεις των, τιμητικῶς τὸν συνέτρεξαν εἰς τὸ ἔργον του πρὸς εἴσπραξιν τῶν φιλοτίμων καὶ παρὰ τοὺς ἀσθενεῖς ἐνδοιασμοὺς φιλοχρημάτων τινῶν ἀρχιερέων [4].

Καθ' οὓς χρόνους ἡ Πελοπόννησος ἐκρατεῖτο ἀπὸ τοὺς Ἑνετούς, ὑφίσταντο ἐκεῖ ἓξ μητροπόλεις καὶ δέκα τρεῖς ὑπ' αὐτὰς τελοῦσαι ἐπισκοπαί. Ὁ προνοητὴς Φραγκίσκος Γριμάνης ἀριθμεῖ 158 μοναστήρια, μὲ 1367 τροφίμους μοναχούς. Ἀπὸ τὰ 158 μοναστήρια, τὰ 94 ἦσαν ἐνοριακὰ τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερέων, 26 σταυροπηγιακά, 24 μετόχια μακρινῶν μεγάλων μονῶν καὶ 14 jus patronati [5]. Αἱ μητροπόλεις ἦσαν: Κορίνθου, Παλαιῶν

1. *Ἰω. Σταματέλου*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 474—475.

2. Ranke—*Καλλιγᾶ*, ἔνθ' ἀνωτ., «Ἐρανιστής» Β' 854, «Πανδώρα» ΙΓ' 26.

3. *Σπ. Π. Λάμπρου*, Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου, ἔνθ' ἀν., σελ. 698.—*Περ. Γ. Ζερλέντη*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 14.—Ranke—*Καλλιγᾶ*, ἔνθ' ἀνωτ., «Ἐρανιστής», Β' 854, «Πανδώρα», ΙΓ' 26 ὑποσ. 1.

4. *Μελετίου* μητροπολίτου *Ἀθηνῶν* (τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων), Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα, Τόμ. Α', Ἑνετίῃσι αψκη' (παρὰ Νικ. Γλυκεῖ), σελ. ζ' (ἐν τῷ προλόγῳ, ἔνθα ἐκτίθενται τὰ τοῦ βίου τοῦ συγγραφέως). Πρβλ. β' ἔκδ. ὑπὸ *Ἀνθίμου Γαζῆ*, Τόμ. Α', ἐν Βενετίᾳ 1807, σελ. ιε'.

5. *Σπ. Π. Λάμπρου*, Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου,

Πατρῶν, Λακεδαιμονίας, Μονεμβασίας, Χριστιανουπόλεως, Ἄργους καὶ Ναυπλίας. Ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Λακεδαιμονίας ὑπέκειντο Ἐπισκοπαὶ τρεῖς, Ἀμυκλῶν, Βρεσθένης, Καρυουπόλεως[1]. Ἡ ἐπαρχία τοῦ θρυλικοῦ Μυστρᾶ, τμήματος τοῦ νομοῦ Μονεμβασίας, περιεῖχε 159 κατῳκημένας κώμας, 20 ἐξολοθρευθείσας, 20 μοναστήρια, 5928 οἰκογενείας, 22609 ψυχάς[2]. Μεταξὺ τῶν κωμῶν τῆς περιφερείας (territorio) Μυζηθρᾶ περιελαμβάνοντο καὶ τὰ ἐδάφη Χρύσαφας καὶ Ἕλους[3].

III

Τὸν πεπαιδευμένον μητροπολίτην καὶ ἔξοχον ἐκκλησιαστικὸν ρήτορα Θεοδώρητον τὸν Κριτὴν διεδέχθη, ὡς εἴδομεν[4], διαρκοῦντος ἴσως τοῦ ἔτους 1674, μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Κύριλλος, τοῦτον δὲ Γεννάδιος, ὃν ὁ Ἀνανίας[5] σημειοῖ ἕκτον, εὐθὺς μετὰ τὸν Θεοδώρητον, ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ ἱστορικῷ καταλόγῳ, παραλείπων ἐντελῶς τὸν Κύριλλον, ὅπερ σημαίνει ὅτι καὶ ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπὶ βραχὺ προέστη τοῦ ἐν Μυστρᾷ θρόνου, ἢ περὶ αὐτοῦ οὐδεμίαν εἶχε πληροφορίαν ὁ ἐθνομάρτυς Ἀνανίας.

Ὁ ἐν λόγῳ Γεννάδιος δὲν γνωρίζομεν πότε ἐξελέγη ἀκριβῶς Μητροπολίτης Λακεδαιμονίας, ὡς φαίνεται ὅμως ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐν αὐτῇ ἱεράρχης κατὰ τὴν Ἑνετικὴν ἐν Πελοποννήσῳ κατοχήν, διὰ ψήφων κανονικῶν βεβαίως ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου ἐκλεγείς, ἀλλὰ καὶ πεισμόνως ὑπὸ τῶν κατακτητῶν ὑποστηριζόμενος, ὥστε εἰς τὰς πατριαρχικὰς νεύσεις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς μητροπόλεως περὶ ἀποκηρύξεώς του, νὰ μὴ δίδεται ἐκ Μυστρᾶ ἀπάντησις[6].

ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 465.—Ranke—*Καλλιγᾶ*, ἔνθ' ἀνωτ., «Ἐρανιστὴς» Β΄ 854 ὑποσ. 2, «Πανδώρα» ΙΓ΄ 26 ὑποσ. 2.

1. Τὸ πρᾶγμα, πλὴν ἄλλων πηγῶν, γνωρίζομεν ἀπὸ σημείωμα ἐκ χειρογράφου κώδικος ΙΖ΄ αἰῶνος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς. βλ. *Σπ. Λάμπρου*, ἐν «Νέῳ Ἑλληνομνήμονι», Τόμ. Γ΄ (1906), σελ. 118. Πρβλ. καὶ *Περ. Γ. Ζερλέντην*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 22. Περὶ τὰς λοιπὰς μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπὰς δὲν γίνεται λόγος ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ, ἥτις ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα εὐρυτέρου μελετήματος περὶ τῆς μητροπόλεως Λακεδαιμονίας. Σχετικὰ εἶναι τὰ προτρέξαντα σημειώματα τοῦ συναδέλφου *Γ. Α. Σταμίρη*, Μητροπολῖται Λακεδαιμονίας κατὰ τὰ ἔτη 1674—1720, ἐν τοῖς «Σπαρτιατικοῖς Χρονικοῖς», Ἔτ. Ε΄ (1941)42), φ. 53—55, σελ. 43—44 καὶ Ἔτ. ΣΤ΄ (1942)43), φ. 56, σελ. 50—60.

2. Ranke—*Καλλιγᾶ*, ἔνθ' ἀνωτ., «Ἐρανιστὴς» Β΄ 869, «Πανδώρα» ΙΓ΄ 34.

3. Antonio Pacifico, Breve Descrizzione Corografica del Peloponneso, Venezia 1704 σελ. 132.

4. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 600.

5. J. Buchon, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. LXXX.—Πρβλ. *Μελετίου Γαλανοπούλου*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 159.

6. Ranke—*Καλλιγᾶ*, ἔνθ' ἀνωτ., ἐν τῷ «Ἐρανιστῇ», Ἔτ. Β΄ σελ. 856 καὶ ἐν «Πανδώρᾳ», Τόμ. ΙΓ΄ (1862)63), σελ. 27α.

Κατ' 'Ιανουάριον τοῦ ἔτους 1681, ὁ Γεννάδιος ὡς κυρίαρχος μητροπολίτης ἐπισκέπτεται τὴν Δημητσάναν, τῆς ὁποίας ἡ 'Αρχιεπισκοπὴ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους σχολάζει, οὖσα συνηνωμένη μετὰ τῆς μητροπόλεως Λακεδαιμονίας [1]. 'Εν χαρτῴῳ χειρογράφῳ κώδικι τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνης [2], γεγραμμένῳ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, περιέχοντι δὲ μηναῖον 'Απριλίου—Μαΐου, ἀναγινώσκομεν ἐπὶ τῆς ξυλίνης πινακίδος τῆς σταχώσεως ἐλλιπῆ ἐνθύμησιν, ἀναφερομένην πιθανώτατα εἰς τὸν ἡμέτερον Γεννάδιον, ἔχουσαν δὲ οὕτω: *ἧς τους αχπα (=1681) ἴρ θ ὁ πανι/ερό τα τὸς κυρ γενά διος ἐν μι/νι ἰουναρίου ης της...*

῾Ο αὐτὸς Γεννάδιος κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1683, ἐν Στεμνίτσῃ τῆς Γορτυνίας εὑρισκόμενος ἐπιβεβαιοῖ μαρτυρίαν ἀφιερώσεως ἀμπέλου εἰς τὴν ἐν Γορτυνίᾳ μονὴν Τιμίου Προδρόμου ὑπό τινος γυναικὸς Κάντως καὶ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς 'Αστέρως. Τὸ αὐτόγραφον τοῦτο γράμμα τοῦ μητροπολίτου Λακεδαιμονίας Γενναδίου, ὅπερ σὺν τοῖς ἄλλοις παρέχει ἡμῖν καὶ τὸ μέτρον τῶν γραμματικῶν τοῦ μητροπολίτου γνώσεων, εὑρίσκεται συνεσταχωμένον ἐν τῷ κτιτορικῷ κώδικι τῆς εἰρημένης μονῆς Προδρόμου (Φ. 132α), ἐκδίδομεν δὲ ὡς ἀκολούθως [3]:

† Προκαθημένης τῆς ἡμῶν ταπεινότητος εἴς χῶραν λεγόμενη Στεμνήτζαν· συνεδριαζόντων αὐτῆς ἐκεῖθεν· κ(αὶ) γερώντων· κ(αὶ) λοιπῶν πολλῶν χριστιἀνῶν προσῆλθαν ὅλοι τους μεθ'ὅρκου· εἶπαν καὶ ἐβεβαίωσαν οἵπερ μέλλοντες ὑπογράψαι· ὅτι ἡ Κάντο λεγόμενη ὁμου δὲ κ(αὶ) ἡ θιγάτηρ αὐ-

1. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 3.

2. *Τάκη Ταχτικοῦ*, (=Τάσου Γριτσοπούλου), 'Η Βιβλιοθήκη Δημητσάνης, ἐν Τριπόλει 1939. Κατάλογον τῆς συλλογῆς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς προκειμέμένης Βιβλιοθήκης ἔχει ἀναγγείλει πρὸ τεσσαρακονταετίας ὁ πανεπιστημιακὸς ἡμῶν καθηγητὴς κ. Νῖκος Α. Βέης, μὴ πραγματοποιήσας εἰσέτι τὴν ἔκδοσιν. 'Επὶ τοῦ αὐτοῦ τούτου θέματος ἐργαζόμεθα καὶ ἡμεῖς, μέλλοντες νὰ παρουσιάσωμεν τύποις τὸν κατάλογον τῶν χειρογράφων τῆς συλλογῆς ταύτης, πλουτισθείσης ἐν τῷ μεταξὺ καὶ διὰ χειρογράφων ἄλλοθεν εἰσαχθέντων.

3. Τὸ γράμμα ἐξεδόθη ἤδη ὑπὸ τοῦ συναδέλφου Γ. Α. Σταμίρη, Μητροπολῖται Λακεδαιμονίας κατὰ τὰ ἔτη 1674—1720, ἐν τοῖς «Σπαρτιατικοῖς Χρονικοῖς», ῎Ετ. Ε' (1941/42), φ. 56 (Μάρτ. 1942), σελ. 60. Κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἔκδοσιν παρατηροῦνται παραναγνώσεις, παρατονισμοὶ καὶ παραλείψεις τινές. 'Εν στ. 8 : Παναγιώτου ἱερέως, ἐξεδόθη : Παναγιώτις ἱερέως. 'Εν στ. 16 : δήλοσιν καὶ βεβαίωσιν, ἐξεδόθη : δήλοσιν καὶ ἀσφάλειαν. 'Εν στ. 18 : † (ὁ ταπ]υν(ὸς) μ(ητ)ροπολίτ(ης) Λακεδαιμονί(ας) Γεννάδιος· ἐξεδόθη : † [ ]ανος μ(ητ)ροπολίτ(ης) λακεδαιμονα(ς)...μ..ος. ῾Ο. συντάκτης τοῦ ἐγγράφου φαίνεται ἀρκούντως ἐγγράμματος, δὲν εἶναι δυνατὸν δὲ νὰ γράφῃ : συνεδριαζόντον, ἀυτης, λοιπὸν πολλῶν, διακελέυουσι κλπ., ἀλλὰ προφανῶς πρόκειται περὶ παρεξηγημένης ταχυγραφίας. 'Εν τῇ κατωτέρω ἐκδόσει ἐτηρήθη σεβασμὸς πρὸς τὸ χειρόγραφον· ἐντὸς παρενθέσεων ἀνεπτύχθησαν αἱ συντομογραφίαι, ἐντὸς ὀρθογωνίων ἀγκυλῶν συνεπληρώθησαν τὰ χάσματα τοῦ ἐγγράφου. Τὰ ἀρχικὰ τῶν κυρίων ὀνομάτων ἐγράφησαν κεφαλαῖα.

τῆς· ᾿Αστέρος· στον θανατοντους εκαμαν διαθηκην κ(αὶ) ἀφιέρωσαν ὑπὲρ ψυχικήτους σωτυρι(ας)· ἕνα ἀμπέλιον ὁποῦ εἶναι κίμενο λεγόμενο Καστανειαὶς· ἐξιδίας αὐτῶν προεραίσεως· ἀφιἔρωσαν αὐτὸ τὸ ἀμπέλιον· στὴν σεβασμὶαν μονὴν τοῦ Προδρόμου νἀμνημόνευουνται παντοτινῶς· κ(αὶ) ἔγραψαν στὴν πρόθεσιν· ὀνόματα τέσσερα· =Παναγιώτου ἱερέως· Μαυρουιδή· Κάντους· ὁμοῦ κ(αὶ) ᾿Αστερους ὡς ειναι σύνηθες τῆς ἐκκλησι(ας) μας· τοῦ Χριστοῦ· κ(αὶ) οὕτως ἐβεβαιώσαμεν τὴν μαρτυρίαν τῶν ὑποκατωθεν μελλώντων ὑπογράψαι· κ(αὶ) ὡς οἱ θείοι καὶ ιεροὶ νόμοι· διακελεύουσι· ὅτι ὅσα πράγματα· βάλει εἰς ἐκκλησίαν ἢ εἰς μοναστήρη· εἰς Θεὸν ειναι δωσμένα· κ(αὶ) ειναι ἀνεύγαλτα καὶ ἀσάλευτα εἰς τὸν αἰῶνα· κ(αὶ) ὅποιος τολμήση νὰ τὰ εὐγάλη ἐκεῖθεν, ὁποῦ ἀφιἐρώθησαν κατὰ νόμους ἔστω ἀφορισμένος κ(αὶ) ἀσυγχώρειτος· ὡς ιερώσυλος· ὁμοῦ καὶ ἔξω τῆς Χ(ριστο)ῦ ἐκκλησίας ὅθεν καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δήλοσιν καὶ βεβαίωσιν ἔγ[ραψα τὸ] παρὸν ἐνέτει αχπγ Νοεμβρίου - εἰς χῶραν Στεμνήτζαν.

† [ὁ ταπ]υν(ὸς) μ(ητ)ροπολιτ(ης) Λακεδαιμονι(ας) Γεννάδιος βεβαιῶ.

† Παναγειοτης Χαροκόπος μαρτηρο † πα παηκονόμος μαρτηρὸ

† Παναγιοτις Κοσουλης † ᾿Αλεβιζος Καβελαρις μαρτυρω † πα(πα) Γερμανὸς(;)μαρτιρο

† Κοστας Χασπαρης μαρτιρο

† Τρηαταφηλος μαρτυρο † Παναγιοτ(ης) Χα[σ]παρης μαρτηρω

† πα παπαναγιωτης Μουρμού[ρης]

† Μαβραηδης Ψομας μαρτιρο

† Παπαθανασις Κουντούρης (;) μαρτιρο.

῎Αξια παρατηρήσεως ἐν τῷ ἀνωτέρω ἐγγράφῳ εἶναι τὰ ἀκόλουθα. ᾿Εν πρώτοις ἡ κώμη Στεμνίτσα ὀνομάζεται χ ώ ρ α καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι καινοφανές, διότι ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ εἰς πλεῖστα ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας. ᾿Ανεξαρτήτως πρὸς τὴν φαιδρὰν ὄψιν τοῦ φαινομένου, καθ᾿ ἣν οἱ Στεμνιτσιῶται συνήθιζον νὰ ἐπιγράφουν τὰς εἰς βασιλεύουσαν ἀποστελλομένας ἐπιστολάς, πρὸς συμπολίτας των ἐκεῖ ἐγκατεστημένους: *ἀπὸ χώραν Στεμνήτσαν, εἰς χωρίον Κωνσταντινούπολιν!*, ἀπὸ ὑπερβάλλουσαν δηλ. κενοδοξίαν καὶ ὑπερεκτίμησιν τῆς ἀξίας τῆς ἰδιαιτέρας των πατρίδος, ἐνυπάρχει εἰς τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν: *χώρα Στεμνήτζα*, βαθυτέρα τις σημασία, πηγάζουσα ἐκ τῆς γνωστῆς περιωπῆς εἰς ἣν εἶχεν ἀνέλθει ἡ κώμη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας, κυρίως ἕνεκα τῆς εὐημερίας τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τῇ προόδου τῶν ξενιτεμένων τέκνων της, τῶν ἐγκατεσπαρμένων εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, ὁπόθε ὑλικῶς συνέτρεχον τὴν γενέτειραν. ᾿Ιδίως ἡ εὐρύτατα ὑπὸ τῶν Στεμνιτσιωτῶν ἀσκουμένη χρυσοχοΐα, μετὰ τῶν συναφῶν τεχνῶν, καὶ τὸ συνεπείᾳ τῶν μυστικῶν τῶν τοιούτων ἐπαγγελμάτων ἀναπτυχθὲν γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν Στεμνιτσιωτῶν, κατέστησε καὶ τὴν μι-

κρὰν κώμην καὶ τοὺς Στεμνιτσιώτας πασιγνώστους ἀνὰ τὴν ὑφήλιον [1].

Εἰς πλείονα τοῦ ἑνὸς ὀνόματα τῶν ὑπογεγραμμένων μαρτύρων ἐν τῷ ἀνωτέρω ἐγγράφῳ συναντῶμεν τὸ βαπτιστικὸν Μαυραΐδης ἢ κατ' ἄλλον τύπον Μαυρου(ι)δῆς. Τὸ Ἑλληνικὸν τοῦτο ὄνομα, ὅπερ σημαίνει: μαῦρος ὡς πρὸς τὸ ἰδεῖ(ν), ἐντυχὸν ὡς βαπτιστικὸν παρὰ τῷ γνωστῷ ἐκ Στεμνίτσης Μαυραΐδῃ Φαρμάκῃ, τῷ κατόπιν ἐξισλαμισμοῦ Πασᾷ γενομένῳ (ΙΖ' αἰών), ἀπέβη λίαν εὔχρηστον ἐν Στεμνίτσῃ καὶ ὁλοκλήρῳ τῇ περιοχῇ [2].

Ὡς πρὸς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ βεβαιοῦντος τὸ ἔγγραφον μητροπολίτου Γενναδίου, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τοῦ ἐγγράφου ὑπετέθη ὅτι πιθανὸν νὰ εἶναι ὄνομα Κυπριανός [3]. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐξεφράσθη ἡ εἰκασία ὅτι ἴσως πρόκειται περὶ ὀνόματος λήγοντος εἰς —τριος, οἷον Δημήτριος [4].

---

1. Περὶ τῆς κώμης ταύτης, ἥτις σήμερον *Ὑψοῦς* μετωνομάσθη, ἔχομεν ἐνδιαφέρον πόνημα φιλοτίμου νέου τέκνου αὐτῆς: *Γ. Α. Ἀνδριτσοπούλου*, Ἱστορικαὶ σημειώσεις Στεμνίτσης, [ἐν Ἀθήναις 1930], σελ. 79 καὶ σποράδην. Συναφὴς ἐργασία εἶναι καὶ ἡ συνοπτικὴ μικρὰ ἔκδοσις: *Ἀθ. Παπαχριστοπούλου*, Τρικολωνικά, ἐν Ἀθήναις 1889, μετὰ γλωσσαρίου ἐν τέλει περὶ τοῦ συνθηματικοῦ ἰδιώματος τῆς Στεμνίτσης. Ἡ ἱστορικὴ πρωτεύουσα τοῦ τ. δήμου Τρικολώνων εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς περιέχει ἐνδιαφέροντα μεταβυζαντινὰ μνημεῖα, ἕνεκα τῶν ὁποίων *μικρὸς Μυστρᾶς* ἀποκαλεῖται. Περί τινων τούτων ἔγραψεν ὀλίγα τινὰ ὁ μακαρίτης Ἀρ. Ζάχος, παρασκευάζομεν δὲ καὶ ἡμεῖς ἰδίαν μελέτην, μετὰ συγχρόνου ἐκδόσεως χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν.

2. Ἐν πρώτοις περὶ τοῦ Μαυραΐδῃ Πασᾶ ἐνδιαφέροντά τινα ἐσημειώθησαν ὑπὸ *Γ. Ι. Καρβελᾶ*, Ἐπιφανεῖς Γορτύνιοι ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐν τῷ «Γορτυνιακῷ Ἡμερολογίῳ», τεῦχ. Γ' (1948), σελ. 6—7, δύνανται δὲ νὰ γραφοῦν καὶ ἄλλα. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ὄνομα Μαυροΐδης καὶ Μαυραΐδης ἢ Μαυρουδής, νομίζομεν ὅτι δὲν ἔχει τὴν προέλευσίν του ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸν ἐπώνυμον Μαῦρος (*Ἀθ. Μπούτουρα*, τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἑρμηνευόμενα, ἐν Ἀθήναις 1912, σελ. 106), ὡς τὰ Μαυρῆς, Μαυρίκιος, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ προσηγορικὸν μαῦρος, τὸ εὐχρηστότατον πρὸς δήλωσιν τοῦ μέλανος χρώματος ὄνομα, ὅπερ συνετέθη μὲ τὸ ἀπαρεμφατικὸν ὑπόλειμμα ἰδεῖ(ν), λίαν εὔχρηστον μέχρι σήμερον παρὰ τῷ Γορτυνιακῷ λαῷ. Ὡς βαπτιστικὸν τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ συχνότατα καὶ εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος, οἷον ἐν Γορτυνίᾳ, ἐν Μάνῃ, ἐν Κυνουρίᾳ, Σουφλίῳ, Αἴνῳ καὶ Ἀδριανουπόλει, ἔνθα καὶ μνῆμα νεομάρτυρος Μαυρουδῆ, ἐπίσης ὡς ἐπώνυμον εἰς Φολέγανδρον, Λέρον, Κύθηρα, Κεφαλληνίαν, καὶ ὡς τοπωνύμιον εἰς Καλάβρυτα, Μάνην, Γορτυνίαν ἐκ τοῦ ἀνωτέρω Μαυραΐδῃ Πασᾶ, κλπ. (αἱ πληροφορίαι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν). Ἀπὸ ἀρσενικὰ Μαυρουδὴς ἀπαντᾷ ἐν Κυνουρίᾳ καὶ θηλυκὸν ἡ Μαυρουδὴ (βλ. *Κ. Ζησίου*, ἐν «Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ», Ἔτ. ΣΤ' (1902), σελ. 242. Ἐν Γορτυνίᾳ ἡ *κακὴ* (=ἄσχημη) γυναῖκα εἰς τὸ *ἰδεῖ*(ν) ὀνομάζεται ἡ κακαΐδη καὶ ἀπὸ τὴν αἰτιατικὴν τὴν κακαΐδη > γκαgaΐδη.

3. *Γ. Α. Σταμίρη*, Μητροπολῖται Λακεδαιμονίας κατὰ τὰ ἔτη 1674—1720, ἔνθ' ἀνωτ., φ. 56, σελ. 60.

4. *Γ. Α. Σταμίρη*, Εἰς τὸν κατάλογον μητροπολιτῶν Λακεδαιμονίας συμπληρωματικά, ἐν τοῖς «Σπαρτιατικοῖς Χρονικοῖς», Ἔτ. ΣΤ' (1942/43), φ. 71-72 (Ἰούν.— Ἰούλ. 1943), σελ. 150.

Ἀλλ' ὁ ἡμέτερος Γεννάδιος ἀναφέρεται, κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους, καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν χειρογράφῳ κώδικι τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ἀναγράφεται Τακτικὸν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, περιέχον καὶ ὀνόματα ἀρχιερέων ποὺ ἤκμασαν μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, πολλάκις δὲ καὶ πλείονα τοῦ ἑνὸς ὀνόματα. Ἐν τῷ προκειμένῳ Τακτικῷ ὁ θρόνος τοῦ Λακεδαιμονίας σημειοῦται ὡς 41ος, ἀναφέρεται δὲ μητροπολίτης αὐτῆς Γεννάδιος, μεθ' ὃν Γρηγόριος[1]. Περὶ τοῦ Γρηγορίου τούτου, οὔτε χρονολογία τις, οὔτε ἄλλη πληροφορία τοῦ συντάξαντος τὸ Τακτικὸν μᾶς ἐπιβάλλουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπαραιτήτως ὑπῆρξεν ὁ ἄμεσος τοῦ προηγουμένου Γενναδίου διάδοχος. Ὡς φαίνεται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ προκειμένου κώδικος τὰ πλείονα εἰς διαφόρους ἐπαρχίας ὀνόματα ἀρχιερέων ἐσημειοῦντο ὁσάκις ὑπῆρχον πληροφορίαι τινὲς περὶ νέας ἐκλογῆς, μεταθέσεως ἢ μεταβολῆς ἐν γένει. Εἶναι προφανές, ὅτι πλήρης ἐνημέρωσις τοῦ τοιούτου θρησκευτικοῦ μητρῴου διὰ πάσας τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν δὲν ἐλειτούργουν πρακτορεῖα καὶ δὲν ἐξεδίδοντο ἐφημερίδες, ἦτο ἔργον λίαν δυσχερές, ὁ δὲ κατάλογος μοιραίως θὰ περιεῖχε χάσματα. Ἐπὶ πλέον ἡ σύνταξις καὶ ἐνημέρωσις τοῦ προκειμένου Τακτικοῦ εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ἔργον μιᾶς χειρός[2].

Κατὰ ταῦτα τὸ ὄνομα Γρηγόριος ἐσημειώθη, εἰς τὴν μερίδα τῆς Λακεδαιμονίας, πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν καταγραφὴν τοῦ Γενναδίου ὑπὸ ἄλλης μεταγενεστέρας χειρός. Πράγματι δὲ ἱκανὰ ἔτη διέρρευσαν μεταξὺ τῶν δύο τούτων μητροπολιτῶν Λακεδαίμονος, Γενναδίου καὶ Γρηγορίου. Διότι μητροπολίτης Γρηγόριος, ζήσας μετὰ τὸν Γεννάδιον, δὲν εἶναι ἄλλος γνωστὸς ἐν Λακεδαίμονι πρὸ τοῦ κατὰ τὸ 1777 ἀπαντῶντος Γρηγορίου, ὅστις μετά τινα ἔτη μετετέθη ἐπὶ τὴν μητρόπολιν Βιδύνης καὶ μετ' ὀλίγον τὴν Δέρκων. Ὅθεν πρὸς τὸν Γρηγόριον τοῦτον, ὅστις καὶ τέταρτος μεταξὺ τῶν ὁμωνύμων του ἐν τῇ αὐτῇ μητροπόλει ἀριθμεῖται[3], νομίζομεν ὅτι πρέ-

1. *Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Τακτικὸν τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ κατάλογος ἀρχιερέων ἀκμασάντων μεταξὺ ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνος, ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας», Τόμ. Γ' (1889/1891), σελ. 470, 41. Πρβλ. *Δ. Χ. Δουκάκη*, Κατάλογος τῶν μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας Λακεδαίμονος, ἐν τῷ «Ἱερῷ Συνδέσμῳ», Ἔτ. Η' (ΙΣΤ'), περίοδ. β', (15 Δβρίου 1912), φ. 182, σελ. 12, 15ος.—*Γ. Α. Σταμίρη*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 59.

2. Ἡ γνώμη ὅτι ὁ κατάλογος περιέχει χάσματα, διότι ἕκαστος τῶν γραφέων τοῦ κώδικος προτροπάδην ἀσυνέχιστα ὀνόματα ἔγραφε δὲν εἶναι νέα· *Μ. Ι. Γ(εδεών)*, Ἐπισκοπικοὶ πίνακες, ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», Ἔτ. ΛΒ' (1912), σελ. 271α, ἔνθα περαιτέρω καὶ διορθώσεις τινές.

3. *Νίκου Α. Βέη*, Ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Γρηγόριος Β', ἐν τοῖς «Σπαρτιατικοῖς Χρονικοῖς», Ἔτ. Ε' (1941/42), φ. 59—60 (Ἰούν.—Ἰούλ. 1942), σελ. 80. Ὁ πανεπιστημιακὸς ἡμῶν καθηγητὴς δὲν ταυτίζει ἐνταῦθα τὸν Γρηγόριον Δ' (τὸν μετέπειτα Δέρκων) πρὸς τὸν τοῦ προκειμένου Τακτικοῦ, ἀλλὰ καὶ δὲν

πει νὰ ταυτισθῇ ὁ ἐν τῷ ἀνωτέρω Τακτικῷ μνημονευόμενος. Οὗτος, ὡς γνωστόν, ὡς μητροπολίτης Δέρκων, τὸν ὑπὲρ πίστεως καλὸν ἀγῶνα ἀγωνισθείς, μάρτυς τῆς πατρίδος ἐγένετο [1].

Ὁ Γεννάδιος, ὡς μητροπολίτης Λακεδαιμονίας, πιστὸς καὶ εὐνοούμενος τῆς Ἑνετικῆς διοικήσεως κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1688 ἀναφέρεται ἐν ἐκθέσει τῶν τριῶν ἀπεσταλμένων εἰς Μορέαν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1688—1691, Γρίττη, Μικιὲλ καὶ Ρενιέρ, ὡς συνδίκων καταστικατόρων, ὅτι μετέβη εἰς Πάτρας μετὰ τοῦ μητροπολίτου Χριστιανουπόλεως Γερβασίου (;), διὰ ν' ἀναφέρουν ὅτι τὰ πρὸς τὴν Πολιτείαν χρέη των ἐξεπλήρωσαν πιστῶς [2].

Κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε σημειωθέντα, ἔχομεν συνεχῆ καὶ βεβαιωμένην ἐκ πηγῶν ἀρχιερατείαν τοῦ Ἑνετοφίλου μητροπολίτου Γενναδίου ἐν Λακεδαίμονι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1681-1688. Ὅθεν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι, τὸ ἀμφιβόλως ἀναγινωσκόμενον ὄνομα ἀγνώστου ἄλλοθεν μητροπολίτου Λακεδαιμονίας (πρώην) *Γεωργίου*, κατὰ τὸ ἔτος 1683 ἐν κώδικι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου [3], πιθανῶς πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν ἡμέτερον Γεννάδιον.

ἀριθμεῖ ἄλλον τινὰ Γρηγόριον, μεταξὺ Γρηγορίου Γ' (1564) καὶ Γρηγορίου Δ' (1777—1791). Ἀντιθέτως, ὁ *Γ. Α. Σταμίρης*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 150 β, προτείνει τὴν μετονομασίαν τοῦ Γρηγορίου Γ' εἰς Δ', ἵνα τὴν θέσιν ταύτην ὡς Γρηγόριος Γ' καταλάβῃ ὁ μετὰ τοῦ Γενναδίου ἀναγεγραμμένος Γρηγόριος ἐν τῷ εἰρημένῳ Τακτικῷ. Ἀλλ' εἶναι προφανὴς ἡ σύγχυσις. Ἐὰν ὁ τοῦ Τακτικοῦ δὲν ἐταυτίζετο πρὸς τὸν μετέπειτα Δέρκων, θὰ ἔπρεπε ν' ἀριθμηθῇ Δ', ὁ δὲ Δέρκων Ε'.

1. *Στεφ. Ν. Θωμοπούλου*, Ὁ μέγας Δέρκων Γρηγόριος (1801—1821), ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας», Τόμ. Α' (νέα σειρὰ—1928), σελ. 52—100, ἔνθα καὶ ἀρχαιοτέρα βιβλιογραφία.

2. *Σπ. Π. Λάμπρου*, Ἔρευναι περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας, ἐν τῷ «Νέῳ Ἑλληνομνήμονι», Τόμ. Κ' (1926), σελ. 62. Ὡς πρὸς τὸν μητροπολίτην Χριστιανουπόλεως Γερβάσιον, πρόκειται μᾶλλον περὶ παραναγνώσεως, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Γρηγόριος. Εἶναι δὲ οὗτος ὁ κατ' ἐντολὴν τῶν Ἑνετῶν κατὰ τὸ ἔτος 1689 ἐνεργήσας τὴν ἀπογραφὴν τῆς ἐπαρχίας Φαναρίου. Βλ. *Σπ. Π. Λάμπρον*, ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρείας», Τόμ. Β' (1885/88), σελ. 699, ἀλλὰ καὶ ὁ μετασχὼν τῆς συνόδου τῶν τριῶν μητροπολιτῶν Πελοποννήσου, πρὸς ἐκλογὴν μητροπολίτου Λακεδαιμονίας, ὅτε προβληθεὶς ὡς ὑποψήφιος ὁ Νικόδημος Βαβατενῆς ἀπερρίφθη, ὡς θὰ ἴδωμεν· N. A. Bees, Nikodemos Babatenis aus Lebadeia Weiland Bischof von Helos, ἐν τοῖς «Byzantinische Neugriechische Jahrbücher», Τόμ. ΙΓ' (1937), σελ. 72.

3. Τὸ χάρτινον τεῦχος περιέχει «Λογικῆς ἀπανθίσματα καὶ προοίμιον τοῦ Κορυδαλλέως»· ἐν τέλει τοῦ κειμένου ἡ σημείωσις: ,αχπγ': κατὰ μῆνα σεπτέμβριον. Ἐξεδόθη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ πρώην Λακεδαιμονίας Γεώργιος (;). Βλ. *Ἀθ. Παπαδοπούλου—Κεραμέως*, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Τόμ. Δ', ἐν Πετρουπόλει 1899, σελ. 94. Πρβλ. *Δημ. Χ. Δουκάκη*, Κατάλογος τῶν μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας Λακεδαίμονος, ἐν τῷ «Ἱερῷ Συνδέσμῳ», Ἔτ. Η' (ΙΣΤ'), περίοδ. β', φ. 181. 15 Νβρίου 1912, σελ. 12, ἔνθα ὁ Γεώργιος συγχέεται πρὸς τὸν Θεοδώρητον. Πρβλ. καὶ N. A. Been, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 72—73

Ὡσαύτως ἄγνωστος ἡμῖν ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν τυγχάνει ὁ μνημονευόμενος μητροπολίτης Λακεδαιμονίας *Γεδεών*, ὅστις θεωρεῖται ὅτι ὑπῆρξεν εἷς τῶν ἀποσταλέντων πρὸς τὸν Φρ. Μοροζίνην ὑπὸ τοῦ Δερβὶς-Πασᾶ τὴν 16 Αὐγούστου 1687, πρὸς διεξαγωγὴν διαπραγματεύσεων διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Μυστρᾶ [1]. Ἡ ἀποστολὴ αὕτη, ἁρμόζουσα μᾶλλον εἰς τὸν Γεννάδιον, ὅστις ἐπὶ πλέον διετέλει μητροπολίτης Λακεδαιμονίας, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, νομίζομεν ὅτι πρὸς τὴν πολιτείαν ἐκείνου δέον νὰ προσγραφῇ.

Ὁ Γεννάδιος ἴσως παρέμεινεν ἐπί τινα εἰσέτι ἔτη, προϊστάμενος τῶν ἐν τῇ μητροπόλει Λακεδαιμονίας ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, δὲν γνωρίζομεν ὅμως μέχρι πότε ἀκριβῶς, διότι ἤδη πρὸ τοῦ ἔτους 1697, ὡς φαίνεται, ἡ μητρόπολις Λακεδαιμονίας χηρεύει, ὑποψήφιος δὲ πρὸ κατάληψιν τῆς ἕδρας προβάλλεται ὁ ἀποτυχὼν μὲν εἰς τὴν προκειμένην ἐκλογήν, γενόμενος ὅμως μετὰ ταῦτα Ἐπίσκοπος Ἕλους, ***Νικόδημος ὁ Βαβατενής***, τοῦ ὁποίου ἔχομεν τὴν *ὁμολογίαν* περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, συνταχθεῖσαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1697-1700. Ὁ Νικόδημος οὗτος ὑπῆρξε τύπος κοσμοπολίτου κληρικοῦ, ὅστις, ἐκ Λεβαδείας προερχόμενος, μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ διακόνου εὑρέθη εἰς Βενετίαν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1686—1689, ἐργαζόμενος ὡς διορθωτὴς παρὰ τῷ τυπογραφείῳ Ν. Σάρρου. Ἐντεῦθεν διετέλεσε διδάσκαλος ἐν Ἀθήναις (1691) καὶ Πάτραις (1694), μεθ' ὃ ἐξοστρακισθεὶς εὑρέθη καὶ πάλιν εἰς Βενετίαν, ὅπου ἐπεμελήθη τὴν ἔκδοσιν βιβλίων ἀπὸ τὸ αὐτὸ τυπογραφεῖον [2]. Ἀκολούθως ἐπανῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἔνθα ἔτυχε τῆς προστασίας τῶν κρατούντων Ἑνετῶν, δι' ἧς τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1700 ἐξελέγη Ἐπίσκοπος Ἕλους, τῆς ἐκλογῆς γενομένης ἐντὸς τοῦ ἐνδόξου ναοῦ τοῦ Ἑλκομένου τῆς Μονεμβασίας, ὑφ' ἣν ἐτέλει ἡ Ἐπισκοπὴ Ἕλους [3].

Ἡ περίφημος ὁμολογία τοῦ Νικοδήμου Βαβατενῆ εἶχε καταγραφῆ εἰς τὸ φ. 118β τοῦ ὑπ' ἀριθ. 291 χειρογράφου κώδικος τῆς μονῆς Μ. Σπη-

---

καὶ *Γ. Α. Σταμίρην*, «Σπαρτιατικὰ Χρονικά», Ἔτ. Ε', φ. 53—55 (Δ/βριος 1941—Ἰανουάρ. 1942), σελ. 44 β καὶ δὴ ὑποσημ. 17.

1. Ales. Locatelli, Racconto historico della Veneta Guerra in Levante, Colonia 1691, σελ. 347.—*Σπ. Λεβιάζη*, Ὁ πατσίφικος καὶ ὁ Λοκατέλλης περὶ Μυστρᾶ, ἐν τῷ «Σπαρτιατικῷ Ἡμερολογίῳ», Ἔτ. Θ' (1908), σελ. 27.—*Δ. Χ. Δουκάκη*, ἔνθ' ἀνωτ., φ. 182, 1 Δβρίου 1912, σελ.—*Π. Γ. Ζερλέντη*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 27—28. —N. A. Bees, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 72.—*Γ. Α. Σταμίρη*, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 44β.

2. Ἐνδιαφέρον μελέτημα μετὰ πλήρους βιογραφίας εἰς τὸν Νικόδημον ἔχει ἀφιερωθῆ ὑπὸ τοῦ N. A. Bees (Βέη), Nikodemos Babatenis aus Lebadeia Weilant Bischof von Helos, ἐν τοῖς *τοῦ αὐτοῦ*, «Byzantinisch—Neugriechische Jahrbücher», Τόμ. ΙΓ' (1936/37), σελ. 67 κέξ. Κατὰ τὸν Ν. Α. Βέην (αὐτόθι, σελ. 73), ὁ Νικόδημος προεβλήθη ὑποψήφιος εἰς διαδοχὴν μητροπολίτου Γεδεών, χρηματίσαντος Λακεδαιμονίας κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος.

3. *Ν. Α. Βέη*, Ἔκφρασις κώδικος Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας, ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 189 κέξ.—Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 12.

λαίου [1], πυρποληθείσης πρό τινων ἐτῶν, ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου Νίκου Α. Βέη [2]. Ὁ Νικόδημος, διὰ τὴν γνῶσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἐθεωρεῖτο κατάλληλος διὰ τὴν μητρόπολιν Λακεδαιμονίας καὶ ἔτι ἀνωτέραν, ἀσαφὲς δὲ παραμένει διατὶ ἀπέτυχεν εἰς τὴν ἐκλογήν. Ἴδωμεν τὴν ὁμολογίαν :

Περὶ τῆς τοῦ Νικοδήμου Βαβατενοῦς ὁμολογίας τῆς Ἁγίας Τριάδος. Προτραπέντες ἡμεῖς οἱ κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀρχιερεῖς, ὅτε πανιερώτατος μητροπολίτης Κορίνθου, ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Παλαιῶν Πατρῶν καὶ ἡ ταπεινότης ἡμῶν—ὑπὸ τοῦ ἐξοχωτάτου καπητὰν ζενεράλε, κελεύσει τοῦ ἐκλαμπροτάτου σενάτου—ὅπως ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ μητροπόλει Λακεδαιμονίας συναχθέντες κἀκεῖ ἐκλογὴν ποιήσαντες τὸν ψηφισθέντα καὶ ἐκλεχθέντα ὑφ' ἡμῶν ἀρχιερέα ταύτης τῆς μητροπόλεως καταστήσωμεν. Ὅθεν παρεγενόμεθα, πολλοὶ δὲ ἦσαν τῶν θελόντων ψηφισθῆναι, σὺν τούτοις ἤγουν καὶ ὁ ἐν ἱερεῦσι Νικόδημος ὁ Βαβατενής. Ὅθεν ἐρωτώμενος, πῶς καὶ τίνι τρόπῳ παρήχθη, ἀπεκρίνετο ὅπως καὶ ἡμεῖς· ἔφην ἐγὼ ἡμεῖς κελεύσει ἐξουσίας παραγενόμεθα· αὐτὸς ἀπελογήσατο, οἶδα κἀγώ. Τούτων οὕτως εἰρημένων, ἤρξατο παῤῥησιάζεσθαι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως, φάσκων οὕτως: ἠξεύρω ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς δηλοῖ τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, ὁ δὲ ἱερεὺς τὸν υἱὸν καὶ λόγον, ὁ δὲ διάκονος τὸ πανάγιον Πνεῦμα. Ταῦτα ἡμεῖς ἀκούσαντες καὶ νομίσαντες ἀλλόκοτα φρονεῖν καὶ ἀλλότρια τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν πίστεως, τῆς μὲν ἐκλογῆς ἀπερρίφθη, ἀλλὰ καὶ κατακέκριται παρ' ἡμῶν [3].

Ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἀναδημοσιευομένην ὁμολογίαν διδασκόμεθα ὅτι, χηρεύσαντος τοῦ μητροπολιτικοῦ Θρόνου τῆς Λακεδαιμονίας ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικὸς πατριάρχης δὲν διετήρησε τὴν ἀνήκουσαν εἰς αὐτὸν ἐξουσίαν τῆς ἐκλογῆς καὶ τοποθετήσεως ἐν Μυστρᾷ νέου μητροπολίτου, κατὰ τὰ κεκανονισμένα, ἀλλ' ἡ Ἑνετικὴ διοίκησις ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ὁμόρους μητροπολίτας Κορίνθου Γρηγόριον Νοταρᾶν, Παλ. Πατρῶν Ἀρσένιον καὶ Χριστιανουπόλεως Γρηγόριον [4], ἵνα συνερχόμενοι τοπικῶς προβοῦν

---

1. *Ν. Α. Βέη*, Mitteilungen und Notizen des Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit, ἐν τῇ «Byzantinische Zeitschrift», Τόμ. XV (1906), σελ. 469. Τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν λόγῳ μονῆς ὁ πανεπιστημιακὸς ἡμῶν διδάσκαλος ἐξέδωκεν ἤδη τὸν Α' τόμον : N. A. Bees, Verzeichnis der griechischen Handschriften des Peloponnesischen Klosters Mega Spilaeon. Κατάλογος τῶν Ἑλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Τόμ. Α' ἐν Λειψίᾳ καὶ Ἀθήναις 1915.

2. Kikos A. Bees, Nikodemos Bacatenis aus Lebadeia Weiland Bischof von Helos, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 70—71.

3. Προχειρότερον βλ. ἀναδημοσίευσιν τῆς περιφήμου ταύτης ὁμολογίας ὑπὸ *Γ. Α. Σταμίρη*, Μητροπολῖται Λακεδαιμονίας κατὰ τὰ ἔτη 1674—1720, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 44—45.

4. N. A. Bees, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 71.

εἰς τὴν ἐκλογὴν νέου μητροπολίτου. Ἂν ὁ ὑποψήφιος Νικόδημος συνωδεύετο καὶ μὲ τὰς συστάσεις τοῦ καπετὰν Τζενεράλε ἢ ὄχι δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Ἂν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξεδηλώθη τὸ Ἑνετικὸν ἐνδιαφέρον, ὡς συνέβη βραδύτερον κατὰ τὴν ἐκλογήν του ὡς Ἐπισκόπου Ἕλους, ἡ ἀκολουθήσασα ἀπόρριψίς του ὑπὸ τῶν τριῶν μητροπολιτῶν δυσκόλως δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ, διότι μία ἀπείθεια πρὸς τὸν κατακτητήν, πλὴν τοῦ ὅτι θ' ἀπετέλει γενναίαν πρᾶξιν ἐθνικῆς ὑπερηφανείας, θὰ συνεπήγετο ἴσως ἀναλόγους κυρώσεις. Τὸ πιθανώτερον ἑπομένως εἶναι ὅτι οἱ Ἑνετοί, ἀξιώσαντες τὴν ἐκλογὴν μητροπολίτου Λακεδαιμονίας ἀπὸ τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ τρεῖς ἀρχιερεῖς, κατὰ παράβασιν τῶν κεκανονισμένων, τὴν ὑπὲρ τοῦ Νικοδήμου προτίμησίν των δὲν ἐξεδήλωσαν ἐντόνως καὶ ἐπιμόνως.

Ἀλλὰ ἄδηλον παραμένει ἄν, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Νικοδήμου, ἐπληρώθη ἡ ἕδρα τῆς Λακεδαιμονίας, διὰ τίνος καὶ πότε. Κατὰ τὸ ἔτος 1704 φέρεται χρηματίζων μητροπολίτης Λακεδαιμονίας ὁ ἄλλοθεν ἄγνωστος[1] Σωφρόνιος, ὃν συναντῶμεν ἐν Ἑνετικῷ ἐγγράφῳ τοῦ παρὰ τῇ Δημοσίᾳ Βιβλιοθήκῃ τῆς Σχολῆς Δημητσάνης Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Γορτυνίας μνημονευόμενον εἴς τι διάταγμα Ἀντωνίου Νάννι, σχετιζόμενον μὲ τοὺς Ἱερεῖς τῆς Στεμάχειας (;) καὶ τὸν ἱερέα Καλλίνικον τοῦ μοναστηρίου Κυριάλης (;)[2]. Ἂν καὶ τὰς πληροφορίας παρέχομεν μετὰ πάσης ἐπιφυλάξεως, ἐν τούτοις ὑποπτεύομεν ὅτι ἴσως ὁ Σωφρόνιος οὗτος, ὁ ἐν Ἑνετικῷ ἐγγράφῳ μνημονευόμενος, ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν στενὴν συνεργασίαν του μετὰ τῶν κατακτητῶν, ἐπεβλήθη ὑπ' αυτῶν, ὑπῆρξε πιστόν των ὄργανον καὶ δὲν μνημονεύεται εἰς ἄλλας πηγάς, ἀκριβῶς διότι καὶ ἀνωμάλως ἐπέβη τοῦ ἐνδόξου θρόνου τῆς μητροπόλεως Λακεδαιμονίας καὶ ἴσως ἐπὶ μικρὸν χρόνον διετηρήθη ἐν αὐτῷ. Ἐκ τῆς μελέτης τυχὸν περισωθέντων Ἑνετικῶν ἐγγράφων τῆς περιόδου ταύτης, πιθανῶς εἰς τὸ μέλλον νὰ προκύψουν νεώτερα στοιχεῖα, σχετιζόμενα πρὸς τὸν Σωφρόνιον τοῦτον.

Πρὸ τοῦ ἔτους 1711 καὶ πιθανῶς περὶ τὸ 1706 καὶ ἐντεῦθεν, μητροπολίτης Λακεδαιμονίας ἀπαντᾷ Κυπριανός, τέκνον τῆς τιμιωτάτης χώρας Χρυσάφης τῆς Λακωνίας, ἥτις τυγχάνει ἀρκούντως καὶ εὐρέως γνωστὴ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ τῆς Λακεδαίμονος ἱστορίᾳ, κατέχουσα ἀξιόζηλον ἐν αὐτῇ θέσιν, καὶ ἥτις ἄλλως καλεῖται, κατ' οὐδέτερον γένος, τὰ

1. Ὑπὸ τοῦ *Δ. Χ. Δουκάκη*, ἔνθ' ἀνωτ., φ. 181 (15 Νβρίου 1912), σελ. 13, ἀναγράφεται ἀχρονολογήτως Μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Σωφρόνιος, ὑπογεγραμμένος εἰς πατριαρχικὴν πρᾶξιν περὶ διαφορῶν μεταξὺ μητροπόλεων Φιλιππουπόλεως καὶ Κυζίκου. Πρόκειται ὅμως περὶ μητροπολίτου Μονεμβασίας Σωφρονίου (1315). Miklosich—Müller, Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana, Vindobonae 1860, Τόμ. Α', σελ. 5.

2. Ἔγγραφον δυσξύμβλητον καὶ ἐφθαρμένον ἐν Φακέλλῳ Β, 63 τῆς συλλογῆς τοῦ Ἀρχείου.

Χρύσαφα[1]. Κατά τινα σωζομένην ἐπιγραφήν, γεγλυμμένην ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς κατὰ τὸν δῆμον Οἰνοῦντος διαλελυμένης ἤδη Λακωνικῆς μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, ὁ Κυπριανὸς οὗτος κατὰ τὸ 1711, συντρέχοντος τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἰωακεὶμ Διμιλέως καὶ ἑτέρου ἱερομονάχου Παρθενίου Πρόκου, κατέβαλε τὰς δαπάνας τῆς κατασκευῆς καὶ διακοσμήσεως τοῦ ἐν λόγῳ τέμπλου[2].

Ἐξ ἄλλου ἐν φ. 69 β τοῦ ὑπ' ἀριθ. 58(22) χειρογράφου χαρτίνου τοῦ ΙΗ' αἰῶνος κώδικος τῆς μονῆς Ἁγίων Τεσσαράκοντα, ἀποκειμένου ἤδη μετὰ παντὸς τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς παρὰ τῷ ἐν Σπάρτῃ τοπικῷ Ἱστορικῷ Ἀρχείῳ, ἀναγινώσκεται ἡ ἀκόλουθος σημείωσις:

† 17//6 ειοὐναρίου. 12 ὧ ποῦ. ἐγίνικα
παπα: ςωμηςρα. ἀπο τ(ὸν) φευρο///// ἐπητροπηκος.....
τοῦ πανει. εροτάτου: μητρο'. πῶλητου: κοι
πριἀνου. οιμὸν κ(αὶ) δεσπῶτου.....[3]

Τὴν ἐλλιπῆ χρονολογίαν τοῦ προκειμένου σημειώματος, ἥτις ἐξελήφθη οὐχὶ ἀδικαιολογήτως ὡς 1716[4], οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν καὶ ὡς 1706, διότι ἤδη πρὸ τοῦ τελευταίου τούτου ἔτους ἡ μητρόπολις Λακεδαιμονίας χηρεύει καὶ ὁ τὸ πρῶτον μνημονευόμενος μητροπολίτης αὐτῆς Κυπριανὸς κατὰ τὸ ἔτος 1711, ὡς εἴδομεν, πολὺ πιθανὸν νὰ ἐγένετο τοιοῦτος περὶ τὸ ἔτος 1706. Θὰ ἐνδιέφερεν ὅμως νὰ ἐγνωρίζομεν, ἂν ὁ Κυπριανὸς ἐγκατέστη ἐν Μυστρᾷ διὰ τῆς συνήθους πατριαρχικῆς ἐκλογῆς, ἢ δι' ἐπεμβάσεως τῆς Ἑνετικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀρχιερατεία τοῦ Κυπριανοῦ ἐξικνεῖται καὶ πέραν τοῦ φθινοπώρου τοῦ ἔτους 1715, διότι τῇ 29 Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους τούτου ἀναγράφεται ἐν κτιτορικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ κατὰ τὴν Γορτυνιακὴν Στεμνίτσαν ὡραίου τοιχογραφημένου ναοῦ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ὡς κυριάρχης

1. *Τάσου 'Αθ. Γριτσοπούλου*, Συμβολαί, περὶ τὸν Λακεδαιμονίας Κυπριανόν, ἐν τοῖς «Σπαρτιατικοῖς Χρονικοῖς», Ἔτ. Ε' (1941/42), φ. 50—51 (Σβριος—Ὀκτώβρ. 1941), σελ. 23. Πρβλ. *Γ. Α. Σταμίρην—Τ. Α. Γριτσόπουλον*, Αὐτόθι, σελ. 149.

2. *Ε. Ι. Δράκου*, Μοναὶ Ἑλληνικαί, Λακεδαιμονιακαί, ἐν τῷ «Ἱερῷ Συνδέσμῳ», Ἔτ. Η' (1902), σελ. 62α, σημ. 1, ἔνθα χρονολογία σημειοῦται ἐσφαλμένως 1708.— *Φαίδωνος Κουκουλέ*, Αἱ ἐν τῷ πρώην δήμῳ Οἰνοῦντος μοναί, ἐν τῷ «Μαλεβῷ», Ἔτ. Δ' (1924), φ. 40 (Αὔγ. 1924), σελ. 283. Πρβλ. *Γ. Α. Σταμίρη*, Εἰς τὸν κατάλογον μητροπολιτῶν Λακεδαιμονίας συμπληρωματικά, ἐν τοῖς «Σπαρτιατικοῖς Χρονικοῖς», Ἔτ. ΣΤ' (1943), φ. 71—72 (Ἰούν.—Ἰούλ. 1943), σελ. 149.

3. *Ν. Α. Βέη*, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Θεράπναις μονῆς τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα, ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ», Τόμ. Η' (1904), σελ. 133 (ἰδιαιτέρως ἀνατύπου σελ. 41). Ἐντεῦθεν βλ. *Σπ. Π. Λάμπρου*, Ἐνθυμήσεων, ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη, ἐν τῷ «Νέῳ Ἑλληνομνήμονι», Τόμ. Ζ' (1910), σελ. 230, ἀριθ. 435. Πρβλ. καὶ *Γ. Α. Σταμίρη*, Λακεδαιμονίας Κυπριανός, ἐν τοῖς «Σπαρτιατικοῖς Χρονικοῖς», Ἔτ. Ε' (1941/42), φ. 49 (Αὔγ. 1941), σ. 6.

4. *Γ. Α. Σταμίρη*, Λακεδαιμονίας Κυπριανός, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 6β, ἔνθα ἀποκαθίσταται ἡ παρὰ Λάμπρῳ (ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 235) χρονολογία 176...

μητροπολίτης τῆς χώρας[1], γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Δημητσάνης, εἰς ἣν ὑπήγετο ἡ Στεμνίτσα, ἐξηκολούθει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οὖσα συνηνωμένη μετὰ τῆς μητροπόλεως Λακεδαιμονίας. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν Στεμνίτσης ὁμιλεῖ περὶ ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ καὶ ἀνιστορήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ζωγράφου Πέτρου Παιδιώτου, ὅστις δὲν εἶναι ἄγνωστος ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην[2].

Τὸν Κυπριανὸν σημειοῖ καὶ ὁ ἐθνομάρτυς Ἀνανίας ἐν τῷ γνωστῷ καταλόγῳ αὐτοῦ, ὡς 7ον μετὰ τὸν Γεννάδιον[3], ἐντεῦθεν δὲ ἀναφέρουν ἁπλῶς αὐτὸν οἱ Ζησίου[4], Δούκας[5] καὶ Γαλανόπουλος[6], οὐχὶ ὅμως παραδόξως ὁ Δουκάκης[7]. Ὁ Κυπριανὸς εἶναι ὁ τελευταῖος μητροπολίτης τῆς ἐξεταζομένης περιόδου, δὲν φαίνεται δὲ ἔχων σχέσιν τινὰ πρὸς τὸν ἐν τῷ κώδικι τῆς μονῆς Παναγίας τῆς Αἱμυαλοῦς, κατὰ τὸ ἔτος 1675, ἀναγεγραμμένον ἄνευ τίτλου θεοφιλέστατον ἀρχιερέα Κυπριανόν[8], πρὸς ὃν χρονολογικῶς συμπίπτει ὁ Πολυφέγγους Κυπριανός[9].

---

1. *Γ. Α. Σταμίρη*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 5. Πρβλ. *Τάσου Ἀθ. Γριτσόπουλου*, Συμβολαὶ περὶ τὸν Λακεδαιμονίας Κυπριανόν, αὐτόθι φ. 50—51 (Σβριος—Ὀκτώβρ. 1941), σελ. 23.

2. *Αὐτόθι*, σελ. 23,149.—Περὶ τῶν τοιχογράφων Μόσχων, Κουλιδάδων καὶ Παιδιωτῶν παρασκευάζομεν ἴδιον μελέτημα.

3. J. Buchon, Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies, Τόμ. Α', Paris 1845, σελ. LXXX. Πρβλ. *Μελ. Γαλανοπούλου*, Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες Λακωνίας, ἐν Ἀθήναις 1939, σελ. 159.

4. *Κ. Ζησίου*, Ἐπιγραφαὶ Μυστρᾶ, ἐν τῇ «Ἀθηνᾷ», Τόμ. ϛ' (1891), σελ. 446. *Τοῦ αὐτοῦ*, Σύμμικτα, Πελοποννήσου χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί, Ἀθήνησι 1892, σελ.

5. *Π. Χ. Δούκα*, Ἡ Σπάρτη διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ 1922, σελ. 580.

6. *Μελ. Γαλανοπούλου*, , ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 154.

7. Ἔνθ. ἀνωτ., φ. 182 (1 Δβρίου 1912), σελ. 13.

8. *Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου*, Ἡ παρὰ τὴν Δημητσάναν μονὴ Παναγίας τῆς Αἱμυαλοῦς, ἐν Ἀθήναις 1947, σελ. 20. Πρβλ. «Σπαρτιατικὰ Χρονικά», φ. 71—72 (Ἰούν.—Ἰούλ. 1943), σελ. 150.

9. *Ν. Α. Βέη*, Verzeichnis der griechischen Handschriften des Peloponnesischen Klosters Mega Spilaeon. Κατάλογος τῶν Ἑλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, Τόμ. Α' ἐν Λειψίᾳ καὶ Ἀθήναις 1915, σελ. 53.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

The Photian Schism History a Legend by Francis Dvornik Cambridge at the University press *)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ἡ πτῶσις τοῦ Φωτίου καὶ ἡ Σύνοδος τοῦ 869—70.

Ὁ Βασίλειος ἐδολοφόνησε Μιχαὴλ τὸν ΙΙΙ τὴν 24ην Σεπτ. 867 καὶ ἀπεφάσισε νὰ στραφῇ πρὸς τὴν Ρώμην καὶ ν' ἀνατρέψῃ τὴν θρησκευτικὴν πολιτικὴν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ. Ὁ Φώτιος ἐπαύθη καὶ ἀντεκατεστάθη διὰ τοῦ Ἰγνατίου.

Ὁ λόγος τῆς δολοφονίας τοῦ Μιχαὴλ ἦτο ὅπως ὁ Βασίλειος γείνει μόνος Αὐτοκράτωρ. Ὡς τοιοῦτος δὲν ἠδύνατο νὰ βασισθῇ εἰς τὴν ὑποστηρίζουσαν τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν Βάρδαν μερίδα, τ. ἔ. τὴν μετριοπαθῆ, ἀλλ' ὤφειλε νὰ στραφῇ πρὸς τὴν ἀδιάλλακτον τοῦ Ἰγνατίου. Οὕτως ἐξηγῆται ἡ πτῶσις τοῦ Φωτίου. Οἱ μὲν ἰσχυρίζονται ὅτι οὗτος διετέλει εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Βασίλειον, εἰς ὅν ἠρνήθη καὶ τὴν θείαν κοινωνίαν, οἱ δέ, ὅτι ἀπηλλάγη τοῦ θρόνου διότι κατεῖχεν αὐτὸν ἀντικανονικῶς. Ἡ δευτέρα γνώμη φαίνεται καὶ ἡ ὀρθοτέρα. Ὁ Βασίλειος θέλων ν' ἀποκαταστήσῃ διὰ τοὺς πολιτικοὺς αὐτοῦ σκοποὺς τὸν Ἰγνάτιον εἰς τὸν θρόνον ἐκάλεσε τὸν Φώτιον νὰ παραιτηθῇ, ὅπερ οὗτος καὶ ἔπραξε τὴν ἐπομένην τοῦ βασιλικοῦ πραξικοπήματος. Ἀπετάθη δὲ πρὸς τὴν Ρώμην, διότι ἤθελε νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν Πάπαν—ἐπίστευεν ἔτι τοιοῦτον τὸν Νικόλαον—τὸν ὁποῖον ἐξύβρισεν ἡ Σύνοδος τῷ 867. Ἐντεῦθεν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 868 ἀπέστειλε τὸν Σπαθάριον Ἀνθέμιον μετ' ἐπιστολῆς ἐν ᾗ ἐξήγει τὰ γενόμενα ὡς καὶ διὰ δευτέρας ἐπιστολῆς, ἥτις διεσώθη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς λεγομένης 8ης Συνόδου. Κατόπιν τούτων ἤλλαξαν τὰ πράγματα ἐν Ρώμῃ καθόσον ἐδικαιολογῆτο πλήρως ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Νικολάου, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Αὐτοκράτωρ ἐβεβαίου τοῦτο. Περὶ τῆς ὑπάρξεως δύο μερίδων ἀντιμαχομένων ἐν Βυζαντίῳ οὐδεὶς ἐγίνωσκεν, ὁ δὲ ἐν Ρώμῃ διατρίβων Θεόγνωστος δὲν ἤθελε βεβαίως νὰ πληροφορήσῃ περὶ τούτου.

Ὁ διάδοχος τοῦ Νικολάου Ἀδριανὸς ἀπέστειλε τὸν Θεόγνωστον μετὰ δύο ἐπιστολῶν εἰς Κ]πολιν μετὰ τοῦ βασιλικοῦ ἀπεσταλμένου. Ἐν τῇ πρώτῃ τούτων ἐξέφραζεν ἱκανοποίησιν διότι ὁ Αὐτοκράτωρ ἐδικαίωσε τὴν περὶ Ἰγνατίου καὶ Φωτίου ἀπόφασιν τοῦ Νικολάου καὶ συνίστα τὸν Θεόγνωστον. Θερμότερον ἔτι συνέστησε τοῦτον πρὸς τὸν Ἰγνάτιον. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπήντησε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸν Δεκέμβριον τοῦ 868 καὶ ἡ ἀνταπάντησις τοῦ Πάπα ἔφθασεν ἴσως ἀρχὰς Μαρτίου τοῦ 869. Ἡ ἀναφέρουσα τὰ γενόμενα ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκομίσθη ὑπὸ τοῦ Σπαθαρίου Βασιλείου, ὅστις συνωδεύτο καὶ ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Ἰγνατίου, Ἰωάννου τοῦ Σιζαίου καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Φωτίου Πέτρου τῶν Σάρδεων. Ἡ ἀποστολὴ ἐγένετο ἐπισήμως δεκτὴ κομίζουσα καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 867. Ὁ Πάπας διώρισεν ἐπιτροπὴν ἵνα ἐξετάσῃ τὰ

* Συνέχεια ἐκ τοῦ Α' τεύχους σ. 179.

Πρακτικά, ἀλλ' ὁ Σταθάριος Βασίλειος ἐπέσπευδε τὴν ἐξέτασιν καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Πάπα διότι παρῆλθον ἐν τῷ μεταξὺ 18 μῆνες καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας εἶχον φθάση εἰς Κ)πολιν. Ἡ Σύνοδος συνῆλθεν ἐν Ρώμῃ ἀρχὰς Ἰουνίου τοῦ 869. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀποθανόντος τοῦ συνηγόρου τοῦ Φωτίου ὁ μοναχὸς Μεθόδιος δὲν ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Φωτίου καὶ ὁ Πάπας ἀπεφάσισε νὰ δικάσῃ καὶ ἄνευ συνηγόρου. Τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Ρώμῃ Συνόδου εὕρηνται ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς λεγομένης 8ης Συνόδου, διότι ἀνεγνώσθησαν ἐν αὐτῇ. Ὁ Ἀδριανὸς ἐξεθείασε τὴν πολιτικὴν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ καὶ ἀπεδέχθη τὴν πολιτικὴν τοῦ Θεογνώστου καὶ τῶν Ἰγνατιανῶν. Ὁ Πάπας δὲν δύναται νὰ δικασθῇ ὑπ' οὐδενός, ἡ Σύνοδος τοῦ 867 εἶνε ληστρική, ὡς ἄλλοτε ἡ ἐν Ἐφέσῳ, τὰ πρακτικὰ αὐτῆς δέον νὰ ῥιφθῶσιν εἰς τὸ πῦρ, ὡς καὶ ὅλα τὰ ἔγγραφα ὅσα ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Μιχαήλ. Ὁ Φώτιος ἀνεθεματίσθη καὶ λέγεται ὅτι μόνον τότε θὰ γείνῃ δεκτὸς εἰς τὴν θείαν κοινωνίαν ὡς ἁπλοῦς λαϊκὸς ἐὰν μετανοήσῃ. Ἡ Σύνοδος ἔληξε διὰ πυροτεχνήματος, ὅτε τὰ κομισθέντα ὑπὸ τῶν αὐτοκρατ. πρέσβεων Πρακτικὰ παρεδόθησαν ἐπισήμως εἰς τὸ πῦρ. Ὁ Πάπας ἔγραψεν εἰς τον Ἰγνάτιον διατυπῶν διαφόρους ἀπαιτήσεις καὶ εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅν προσεκάλει νὰ συγκαλέσῃ Σύνοδον, ἥτις νὰ ἐπικυρώσῃ τὰς ἐν Ρώμῃ ληφθείσας ἀποφάσεις κατὰ τοῦ Φωτίου ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν Λεγάτων. Συνιστᾷ νὰ καύσῃ πανηγυρικῶς τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ 867 καὶ ν' ἀποσταλῶσιν εἰς Ρώμην οἱ Μοναχοὶ οἵτινες μετὰ τοῦ Φωτίου ἐρραδιούργησαν κατὰ τῆς Ρώμης καὶ παρακαλεῖ νὰ δεχθῇ εὐμενῶς τοὺς Λεγάτους.

Ὁ Πάπας προὐχώρησε πέραν τῶν προθέσεων τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅστις δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ διώξῃ τοὺς Φωτιανοὺς εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ἀλλ' ἤθελε μόνον νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὴν ὑπόθεσιν καὶ διὰ τοῦτο ἐζήτει ἐπιείκειαν ὑπὲρ αὐτῶν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ Πάπα ἐφάνη τόσον αὐστηρά. Ἡ διαφορὰ τῶν ἀντιλήψεων Πάπα καὶ Αὐτοκράτορος ἐφάνη κατὰ τὴν ἀκρόασιν τῶν Λεγάτων. Ὁ Αὐτοκράτωρ ὡμίλησεν ἐν τῷ πνεύματι τῶν ἀποφάσεων τοῦ Νικολάου, ἀλλ' οἱ λεγᾶτοι ἀπήντησαν ὅτι ἡ ἀποστολὴ αὐτῶν ἦτο τοιαύτη. Ἀλλὰ κατὰ τὴν συνελθοῦσαν Σύνοδον ἀπήτησαν, ὅπως ὅλοι οἱ μετέχοντες ὑπογράψωσι ἐκ τῶν προτέρων τὸν Λίβελλον. Ὅ,τε Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Ἰγνάτιος εἶπον ὅτι δέον προηγουμένως νὰ γνωρίσωσι τὸ περιεχόμενον τοῦ Λιβέλλου. Οὗτος ἦτο ἡ Regala fidei τοῦ Ὁρμίσδα μετ' ἀναθεματισμῶν ἐν τέλει κατὰ τοῦ Φωτίου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Τὸ περιεχόμενον τοῦ Λιβέλλου ἐγένετο ἀποδεκτόν, ἀλλ' ἀπήρεσεν ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐζητήθη νὰ ἐπιβληθῇ οὗτος, διότι ἀπεκλείετο πᾶσα ἀναθεώρησις τῆς ὑποθέσεως καὶ δὲν εἶχον ἢ νὰ ὑπογράψωσι τὴν ἀπόφασιν τοῦ Πάπα. Οἱ Λεγᾶτοι ἐπέμειναν εἰς τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τῶν ὁδηγιῶν αὐτῶν. Ἡ Σύνοδος ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς τὴν 5ην Ὀκτωβρίου, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν παρέστησαν μόνον 12 Ἰγνατιανοί, οἵτινες μετὰ δυσφορίας ὑπέγραψαν. Κατὰ τὴν β΄ συνεδρίαν προσετέθησαν ἔτι 10, κατὰ δὲ τὴν γ΄ συνεδρίαν οἱ Μητροπολῖται Ἀγκύρας καὶ Νικαίας ἠρνήθησαν νὰ ὑπογράψωσι καίπερ φίλοι τοῦ Ἰγνατίου. Κατὰ τὰς ἑπομένας συνεδρίας προσετέθησαν ἔτι ὀλίγοι, ἀλλὰ δὲν κατωρθώθη μέχρι τέλους νὰ ὑπερβῶσι τοὺς 103. Τίνες οἱ ἀληθεῖς λόγοι τῆς ἀποτυχίας, ἀναγινώσκομεν μεταξὺ τῶν γραμμῶν Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου: ἡ ἰσχὺς τῆς μερίδος τοῦ Φωτίου, ἡ νομιμοφροσύνη τῶν Ἐπισκόπων καὶ ἡ αὐστηρότης τῆς διαδικασίας

τῆς Συνόδου. Οἱ Λεγᾶτοι ἀγνοοῦντες τὸ φοβερὸν δίλημμα, εἰς ὅ ἔφερον τὴν πλειονότητα τοῦ Βυζαντινοῦ Κλήρου, ἐπέμενον εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν τῶν ἀποφάσεων τοῦ Πάπα. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰγνατιανοὶ κατενόουν, ὅτι αἱ ἐν Ρώμῃ ἀποφάσεις ἔθετον εἰς κίνδυνον τὴν θέσιν αὐτῶν ἔναντι τοῦ Βυζαντινοῦ Δημοσίου. Ἡ ἀξίωσις πρὸς ἁπλῆν ὑπογραφὴν ἦτο ὅρος ἐξευτελιστικὸς καὶ ὁ λαὸς θὰ ἐσχημάτιζε τὴν ἰδέαν ὅτι ὑπεδουλώθη εἰς τὴν Ρώμην. Τινὲς τῶν Ἐπισκόπων ὑπέδειξαν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅτι ὁ Λίβελλος θὰ παραμείνῃ ὡς αἰώνιον δεῖγμα ὑποταγῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κ)πόλεως ὑπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ προσεπάθησε νὰ λάβῃ τὰ ὑπογεγραμμένα ἀντίτυπα, τὰ φυλαττόμενα ὑπὸ τῶν Λεγάτων καὶ ὁ Ἀναστάσιος καυχᾶται ὅτι αὐτὸς ἔπεισε τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐπιστρέψῃ αὐτά. Ὁ αὐτοκράτωρ διακρίνας τὴν δυσκολίαν τοῦ Ἰγνατίου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἐπενόησεν ἐκπλήξεις τινας εἰς τοὺς Λεγάτους. Οὕτως ὁ προεδρεύσας κατὰ τὴν α' συνεδρίαν ἀνώτερος ὑπάλληλος Βαάνης ἐζήτησεν ὅπως οἱ Λεγᾶτοι παρουσιάσωσι διαπιστευτήρια, διὰ τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐξεπλάγησαν, καὶ ἠρώτησε διατί κατεδικάσθη ὁ Φώτιος ἄνευ ἀπολογίας, ἐνῶ ὁ Αὐτοκράτωρ ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἐζήτει τρόπον συμβιβασμοῦ. Ἐν τέλει ὁ Βαάνης ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ἀρνῆται νὰ ὑπογράψῃ τὰ πρακτικά, ἂν μὴ ἀκουσθῶσιν ὁ Φώτιος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ. Προσέτι ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπεφύλαξεν εἰς ἑαυτὸν ἢ εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ τὴν προεδρείαν ἀντὶ τῶν Λεγάτων, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτοι ὑπέκυψαν.

Κατὰ τὴν δ' συνεδρίαν ἐζητήθη νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ δίκη τῶν Φωτιανῶν Ἐπισκόπων Θεοφίλου καὶ Ζαχαρίου, οἵτινες μαρτυροῦντος τοῦ Μαρίνου ἀπέδειξαν ὅτι ἐπεκοινώνησαν μετὰ τοῦ Πάπα τῷ 860. Οἱ Λεγᾶτοι ὑπεστήριζον ὅτι δὲν ἦλθον ἵνα δικάσωσι καὶ ἀκούσωσι τὴν ἀπολογίαν τοῦ Φωτίου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ ἐπιβάλωσι τὰ ἀποφασισθέντα ἐν Ρώμῃ. Ὁ Φώτιος ἐσίγα, ἀλλ' ὁ φίλος αὐτοῦ Ζαχαρίας ἠγέρθη καὶ ὡμίλησεν, εἰς αὐτὸν δὲ ἀπήντησεν ὁ Μητροφάνης. Ἀλλ' ὅτε ὁ Ζαχαρίας ἠθέλησε ν' ἀνταπαντήσῃ οἱ Λεγᾶτοι διέταξαν αὐτὸν νὰ παύσῃ, ἄλλως θὰ κατακριθῇ εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ! Οἱ Φωτιανοὶ Ἐπίσκοποι κατήγγειλαν τοὺς Λεγάτους ὡς μεροληπτοῦντας, ἀλλ' οἱ Λεγᾶτοι διέταξαν ν' ἀναγνωσθῇ καὶ βεβαιωθῇ ὁ καταδικάζων τὸν Φώτιον Λίβελλος καὶ ἐξωκκλησιασθῇ ὁ ἀρνούμενος νὰ ὑπογράψῃ. Οἱ Πατέρες ἀντέστησαν νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὴν ἀπαίτησιν τῶν Λεγάτων, ὅπως ἀναγνωρισθῶσιν αἱ ἀποφάσεις τῶν δύο Παπῶν περὶ Πρωτείου, ὁ δὲ Βαάνης ὡμίλησε περὶ Πενταρχίας ἐννοῶν τὰ 5 Πατριαρχεῖα, τὰ ὁποῖα κυβερνῶσι τὴν Οἰκουμενικὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ αὐτὸς ὁ 21 Κανὼν δὲν διετυπώθη συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν Λεγάτων. Ἀπὸ Ρωμαϊκῆς ἀπόψεως οἱ Λεγᾶτοι ἐπέτυχον σχετικῶς ὀλιγώτερα ἢ αἱ τοῦ 861, ὅπερ δεικνύει ὅτι διὰ συμβιβαστικοῦ τρόπου ἐπιτυγχάνονται περισσότερα ἢ δι' ἀτέγκτου στάσεως.

Κατὰ τὸ τέλος τῆς Συνόδου ἔρχεται εἰς τὸ μέσον τὸ σπουδαῖον ἐρώτημα τοῦ Βόριδος πρὸς τὴν Σύνοδον εἰς ποῖον Πατριαρχεῖον ἀνήκει ἡ Βουλγαρία. Οἱ 4 Πατριαρχικοὶ Ἀντιπρόσωποι συνῆλθον μετὰ τῶν Βουλγάρων ἀντιπροσώπων καὶ παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῶν Λεγάτων, οἵτινες ἐκραύγαζον, ὅτι δὲν δύνανται νὰ κρίνωσι τὸν Πάπαν, ἐξέδωκαν τὴν ἀπόφασιν ὅτι ἡ Βουλγαρία ἀνήκει εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κ)πόλεως. Ὁ Ἰγνάτιος οὐδ' ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν κἂν τὴν σχετικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀδριανοῦ πρὸς αὐτόν, οἱ δὲ Ἱεραπόστολοι τῆς Ρώμης ἐξεδιώχθησαν ἐκ Βουλγαρίας. Περὶ

Βουλγαρίας, ὡς φαίνεται, διελάμβανε καὶ ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα πρὸς τὸν Ἰγνάτιον καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἱεραπόστολοι τῆς Ρώμης ἐξεδιώχθησαν, ὁ Πάπας ἔγραψε τῷ 871 ἐκ νέου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ζητῶν, ὅπως ὁ Ἰγνάτιος ἀποσύρῃ ἐκεῖθεν τοὺς ἐπισκόπους αὐτοῦ, διότι οὗτος δὲν ἀπεκρίθη εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα περὶ τούτου καὶ περί τινων κανονικῶν παραβάσεων, ἀλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ οὐδεμίαν ἔδωκεν ἀπάντησιν. Μετὰ τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἀπόφασιν τῶν 4 Πατριαρχῶν περὶ Βουλγαρίας οἱ Λεγᾶτοι ἐνεχείρισαν νέαν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Ἰγνάτιον, ἐν ᾗ ὡς ὅρον τῆς ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ἔθετον τὴν ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας ἀποχὴν αὐτοῦ, ὡς καταφαίνεται ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Ἀδριανοῦ πρὸς διαφόρους. Ἐντεῦθεν ἔχομεν ἁπτὴν ἀπόδειξιν ποῖον ρόλον εἰς τὰς διαπραγματεύσεις Φωτίου—Νικολάου ἔπαιξε τὸ ζήτημα τῆς Βουλγαρίας. Ἐπειδὴ ὁ Ἰγνάτιος δὲν συνεμορφώθη πρὸς τὴν πρόσκλησιν αὐτήν, ὁ Ἀδριανὸς ἐθεώρει αὐτὸν ἐξωκκλησιασθέντα καὶ οὕτως ἐξηγεῖται διατί Ἰωάννης ὁ 8ος καλεῖ αὐτὸν ἐν ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πολλάκις ἐξωκκλησιασθέντα. Ἰωάννης ὁ 8ος ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν τὸν Ἰγνάτιον ἀπειλεῖ ὅτι θὰ ἐξωκκλησιάσει αὐτόν, ἂν μὴ ἀποσύρῃ τοὺς Ἱερεῖς αὐτοῦ ἐκ Βουλγαρίας καὶ μετ' αὐτοῦ, καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἀποσταλέντας ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς. Οὕτως οἱ Λεγᾶτοι ἐκέρδισαν μίαν νίκην προσομοίαν πρὸς τὴν τοῦ Πύρρου. Ἐπαρουσίασαν τὸν Λίβελλον μετὰ 100 ὑπογραφῶν Ἐπισκόπων. Ἀλλὰ πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῶν κατέβαλον ὑπερανθρώπους προσπαθείας ὡς καὶ πρὸς διατήρησιν αὐτῶν. Ἀλλ' ὅτι οἱ Λεγᾶτοι ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν ἀπώλεσαν ἐν χερσὶ τῶν Ναρεντινῶν πειρατῶν. Ἔσωσαν ἐν τούτοις τὴν ζωὴν αὐτῶν καὶ ὁ καθυστερημένος καὶ ἄδοξος τρόπος καθ' ὃν ἐπανῆλθον εἰς Ρώμην ἐσυμβόλιζε πιστῶς τὰς ὠφελείας, τὰς ὁποίας ἠξίουν, ὅτι ἐπέτυχον ἐν Κ)πόλει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'

Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Φωτίου καὶ ἡ Σύνοδος τοῦ 879—80.

Ἡ Σύνοδος τοῦ 869—70 δὲν ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, καθόσον οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Φωτίου παρέμειναν πιστοὶ εἰς αὐτὸν καὶ ὁ Ἰγνάτιος ἀπεμονώθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Αὐτοκράτωρ ἀποκλίνας πρὸς τοὺς μετριοπαθεῖς ἐζήτησε δι' ἐπιστολῆς ἀποσταλείσης διὰ τοῦ Θεογνώστου πρὸς τὸν Πάπαν τῷ 871 ἄφεσιν διὰ τὸν Χαρτοφύλακα Παῦλον καὶ τὸν Ἐπίσκοπον Θεόδωρον καὶ δι' ἑτέρας ἐπιστολῆς διὰ πολλοὺς Ἀναγνώστας χειροθετηθέντας ὑπὸ τοῦ Φωτίου. Τὰ αὐτὰ δ' ἐζήτησε καὶ ὁ Ἰγνάτιος. Παρὰ τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεογνώστου παρὰ τῷ Πάπᾳ καὶ ὁ Ἀδριανὸς ἠρνήθη ν' ἀναθεωρήσῃ τὰς ἀποφάσεις τοῦ Νικολάου ὡς καὶ τὰς ἑαυτοῦ, ἴσως διότι ἐν Βουλγαρίᾳ ὁ Ἰγνάτιος ἐσυνέχισε τὴν πολιτικὴν τοῦ Φωτίου. Ἐν Βυζαντίῳ ἐπεκράτησεν ἡ ἰδέα τοῦ συμβιβασμοῦ μᾶλλον ἢ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἀδριανὸς ἐκπλήσσεται, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἐκτελεῖ αὐτὰς ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Η' ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ γραφείσῃ τῷ 872—3 παρατηρεῖ, ὅτι οἱ ἀποσταλέντες εἰς Βουλγαρίαν Κληρικοὶ ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ Φωτίου. Τοῦτο ἐγένετο διότι ἐπῆλθε συμβιβασμὸς μεταξὺ Φωτίου καὶ Ἰγνατίου περὶ τῆς Βουλγαρίας ὁ δὲ Ἰγνάτιος ἀνεγνώριζε τὸ ἔγκυρον τῆς χειροτονίας τοῦ Φωτίου ἀφοῦ ἐζήτησεν ἄφεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντων καὶ παρὰ τοῦ Πάπα. Ἡ ὑπόθεσις τῆς Βουλγαρίας ἐνδιέ-

φερεν ἐξίσου τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Κράτος καὶ διὰ τοῦτο προθύμως ἀνέλαβεν οὗτος ὑπηρεσίαν ἐν Βουλγαρίᾳ. Φαίνεται δὲ ὅτι αἱ μέθοδοι, ἃς ἐν τῇ Συνόδῳ μετεχειρίσθησαν ὁ Πάπας καὶ οἱ Λεγᾶτοι ἐξηρέθισαν τὸν Αὐτοκράτορα, ὡς καὶ τὸν Πατριάρχην Ἰγνάτιον.

Ἐν ἀρχῇ ὅτε Φώτιος καὶ οἱ συνεπίσκοποι αὐτοῦ ὑπέφερον πολλὰ μέχρι καὶ τῆς ἀποστερήσεως καὶ τῶν βιβλίων, ὡς μαρτυροῦσιν ἐπιστολαὶ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν Ἀρσένιον καὶ τοὺς συνεξορίστους, ἔπασχον δὲ καὶ ὑλικῶς. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Φώτιος συνιστᾷ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Σπαθάριον Νικήταν καὶ εἰς ἄλλους ὁμόφρονας Ὀφφικιάλους, οἵτινες παρέμειναν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ. Πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων ὁ κλῆρος παρέμεινε πιστὸς εἰς τὸν Φώτιον καί τινες ἐπίσκοποι διετήρησαν τὰς θέσεις αὐτῶν. Διὸ καὶ ὁ Φώτιος ὁμιλῶν περὶ σχίσματος ὀνομάζει τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ «ἰδίαν ἐκκλησίαν» καὶ προτρέπει τὸν Ἀσβεστᾶν ν᾿ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ, τὴν χειροτονίαν ἱερέων, τὴν ἵδρυσιν ἐκκλησιῶν κτλ. Ὁ Φώτιος καὶ μακρὰν τοῦ θρόνου ἐξακολουθεῖ νὰ διοικῇ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἀποκρίνεται εἰς ἐπιστολὰς περὶ κανονικῶν ζητημάτων καὶ παρέχει ὁδηγίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πλήρης ἀποτυχία τοῦ αὐτοκράτορος νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν Βυζαντινὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ἀδιαλλαξία τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ Ἰγνατίου, ἡ ἀφοσίωσις τῶν ὀπαδῶν τοῦ Φωτίου ἔδειξαν εἰς αὐτὸν πόσον ἰσχυρὰ ἦτο ἡ μερὶς τῶν μετριοπαθῶν, οἵτινες δὲν ἠκολούθησαν τὴν πολιτικὴν τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, ὅταν οὗτοι ἀπεμακρύνθησαν ὑπὸ τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ Μιχαήλ, ἀλλ᾿ ἐδείκνυον μεγάλην νομιμοφροσύνην πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. Ὁ Βασίλειος, μὴ ὢν ἀρεστὸς καὶ εἰς τὸν στρατόν, ἠννόησε πόσον ἦτο δύσκολον νὰ κυβερνήσῃ ἄνευ αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο μετέβαλε πολιτικὴν ἐπὶ τὸ φιλειρηνικώτερον. Εἰς ἐπιστολὰς τοῦ Φωτίου ἀπαντῶν διέταξε καλλιτέραν συμπεριφορὰν πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Φωτίου οἱ δὲ πράκτορες τοῦ αὐτοκράτορος ἐκμεταλλευόμενοι τὴν ἐπιείκειαν ταύτην διέδιδον, ὅτι ἐπῆλθεν ἤδη συμβιβασμός. Ἀλλ᾿ ὁ Φώτιος γινώσκων καλῶς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν θέσιν τοῦ Αὐτοκράτορος δὲν ἔσπευδε. Πότε ἐπῆλθεν ἡ συμφιλίωσις;

Ἂν λάβωμεν ὑπ᾿ ὄψιν τὴν ἄρνησιν τοῦ Ἀδριανοῦ εἰς τὴν αἴτησιν αὐτοῦ καὶ ὅτι τῷ 871 ὁ Αὐτοκράτωρ ἔγραψε πρὸς Λουδοβῖκον τὸν II ἀπαγορεύων αὐτῷ τὴν χρῆσιν τοῦ τίτλου Αὐτοκράτωρ ὁ χρόνος τῆς συμφιλιώσεως δέον νὰ ὁρισθῇ μετὰ τὸ 873. Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἦτο ἡ ἀνάκλησις τοῦ Φωτίου ἐκ τῆς ἐξορίας. Ὁ λόγος δὲν εἶνε, ὅτι ὁ Φώτιος ἔγραψε τὴν γενεαλογίαν τοῦ Βασιλείου καὶ ἐκολάκευσεν αὐτόν, ἀλλ᾿ ὅτι ὁ Βασίλειος προσοικειωθεὶς τοὺς μετριοπαθεῖς δὲν εἶχεν ἀνάγκην πλέον νὰ θωπεύῃ τοὺς ἀδιαλλάκτους καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν Ρώμην. Ἐπανελθὼν ὁ Φώτιος ἐγένετο στενὸς αὐτοῦ φίλος, ἔλαβε κατοικίαν ἐν τῷ Παλατίῳ, ἀνέλαβε τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐπανέλαβε τὴν διδασκαλίαν ἐν τῇ Μαγναύρᾳ. Ὀπαδοὶ τοῦ Φωτίου ἐν τῷ ζήλῳ αὐτῶν ἐπόθουν νὰ ἐπισπεύσωσι τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν, ἀλλ᾿ ὁ Φώτιος ἐγίνωσκε νὰ περιμένῃ μέχρις οὗ ἡ πρωτοβουλία προέλθῃ παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἐφ᾿ ὅσον ὁ Ἰγνάτιος ἐξηκολούθει νὰ κατέχῃ ἔτι τὸν θρόνον οἱ ἀδιάλλακτοι ὡς λόγον τῆς προσεγγίσεως διέβλεπον τὰς ῥαδιουργίας τοῦ Φωτίου. Καίτοι δὲ μετὰ τοῦ Φωτίου δὲν ἀνεκλήθησαν ὅλοι οἱ ἐξορισθέντες Ἐπίσκοποι ἡ θέσις αὐτῶν ἐβελτιώθη, ἐκεῖ δὲ ὅπου οἱ Μετριοπαθεῖς ὑπερίσχυον, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Φωτίου Ἐπίσκοποι, παρέμειναν εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν καὶ παραμένει ἄγνωστος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξορισθέντων.

῾Ο Φώτιος ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ πρὸ τῆς Συνόδου τῷ 879—80 ἀναφέρει τὴν συμφιλίωσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ ᾿Ιγνατίου, καίτοι ἀρνοῦνται αὐτὴν ὁ Νικήτας ὁ Στυλιανὸς καὶ ἡ ἀντιφωτιανὴ συλλογή. Τῆς συμφιλιώσεως φαίνεται ὅτι προηγήθησαν συνομιλίαι μεταξὺ αὐτῶν, ὁ δὲ ᾿Ιγνάτιος συμμορφούμενος πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου 869—70 ἐζήτησε κατ᾿ ἀρχάς, ὅπως ἀποταθῇ πρὸς τοὺς Πατριάρχας δι᾿ ἄφεσιν, ἀλλ᾿ ὁ Φώτιος ἀντέστη θεωρῶν τὰς ἀποφάσεις ἐκείνας ἀκύρους καὶ μετ᾿ αὐτοῦ συνεφώνησεν ὁ Αὐτοκράτωρ. ῾Η συμφιλίωσις ἥτις διετηρήθη μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ᾿Ιγνατίου ἐγένετο ἴσως τῷ 876 ὡς φαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Πάπαν προσκαλοῦντος αὐτὸν ν᾿ ἀποστείλῃ λεγάτους διὰ τὴν νέαν εἰρήνευσιν τῆς Βυζαντινῆς ᾿Εκκλησίας καὶ ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Πάπα γενομένης τῷ 878. ῾Ο Πάπας ᾿Ιωάννης Η΄ ἐδέχθη τοσούτῳ προθυμότερον τὴν πρόσκλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ὅσον ἤλπιζεν ὅπως ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ διευθετήσῃ καὶ τὸ ζήτημα τῆς Βουλγαρίας. ᾿Επειδὴ ἔζη ἔτι ὁ ᾿Ιγνάτιος ὁ Πάπας ἔγραψε καὶ πρὸς αὐτὸν ὑπομιμνήσκων τὰς προηγηθείσας ἐπιστολὰς αὐτοῦ. Ἔγραψε καὶ πρὸς τὸν Βόριδα ἐπιστολὴν διὰ τὸ γνωστὸν ζήτημα, τὴν ὁποίαν ἐκόμιζον οἱ διὰ τὴν Κ)πολιν ὁρισθέντες Λεγᾶτοι. Οὗτοι ἀφιχθέντες εἰς Κ)πολιν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ᾿Ιγνατίου καὶ ἔχοντες ὑπ᾿ ὄψιν τὸ πάθημα προκατόχων αὐτῶν ἐδυσκολεύοντο ν᾿ ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ πρακτέου καὶ διὰ τοῦτο ἔγραψαν πρὸς τὸν Πάπαν ὅτε Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Φώτιος. Κατ᾿ ᾿Απρίλιον τοῦ 879 ὁ Πάπας ἐπληροφορήθη παρὰ τοῦ Πριμικηρίου Γρηγορίου περὶ τῶν προθέσεων τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ συνεκάλεσε σύσκεψιν ἐν Ρώμῃ ἐξ 8 ἐπισκόπων, συνεργατῶν αὐτοῦ καὶ εἶτα ἔγραψε πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν τριῶν Πατριαρχείων τῆς ᾿Ανατολῆς καὶ πρὸς τὸν Φώτιον. Εἰς τὸν πρῶτον ἐκφράζει τὴν ἱκανοποίησιν αὐτοῦ διότι ἀναγνωρίζει τὴν ῾Αγίαν Ἕδραν ὡς τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς ὅλης ᾿Εκκλησίας καὶ προσθέτει ὅτι ὁ Φώτιος, ὡς ἀναλαβὼν ἐκ νέου τὴν Πατριαρχείαν ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ Πάπα δέον ν᾿ ἀπολογηθῇ πρὸ τῆς Συνόδου καὶ νὰ παύσῃ ἀσχολούμενος περὶ τὴν Βουλγαρίαν. Πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν Πατριαρχῶν ἐκφράζει τὴν χαρὰν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ὁμοφωνίᾳ περὶ Φωτίου καὶ ὅτι αὐτός, ὡς διάδοχος τοῦ ἀπ. Πέτρου, ἐγκρίνει τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ προάγῃ εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν βαθμὸν ἐκ λαϊκῶν. ᾿Εν τῇ πρὸς τὸν Φώτιον τέλος ἐπιστολῇ ἐπικυροῖ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄνοδον αὐτοῦ, ἂν ἀπολογηθῇ πρὸ τῆς Συνόδου καὶ προσθέτει, ὅτι οἱ Λεγᾶτοι ἔλαβον ἰδιαιτέρας ὁδηγίας περιεχομένας ἐν τῷ Commonitorium.

Τὸ Commonitorium ἐνεκρίθη ἐν τῇ ἐν Ρώμῃ γενομένῃ συσκέψει τοῦ Πάπα καὶ τῶν 8 ἐπισκόπων καὶ ὑπεγράφη ὑφ᾿ ὅλων καὶ περιεῖχε τὰς πρὸς τοὺς Λεγάτους ὁδηγίας. ᾿Επειδὴ ἐν αὐτῷ ζητεῖται ἡ κατάργησις τῆς λεγομένης 8ης Οἰκουμενικῆς ἐγεννήθη ἡ ὑπόνοια, ὅτι τοῦτο εἶνε προσθήκη γενομένη ὑπὸ τοῦ Φωτίου, καθόσον αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι ἐπιστολαὶ οὐδὲν τοιοῦτο ἀναφέρουσιν. ᾿Αλλ᾿ ὁ Πάπας ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ᾿Ιγνατιανοὺς Πατρικίους ἀναφερόμενος εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου ἐκείνης λέγει ὅτι ἐκεῖνα οὐδένα πρέπει νὰ ἐμποδίσουν, ὅπως ἀναγνωρίσῃ τὸν Φώτιον, διότι αὐτὸς διὰ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ ἀνήρεσε τὰ προαποφασισθέντα κατ᾿ αὐτοῦ. ῾Ως πρὸς τὸ ἄλλο περιεχόμενον τοῦ Commonitorium, τοῦτο εἶνε ὅμοιον πρὸς τὰ διατυπωθέντα καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Πάπα πλὴν τοῦ δ΄ κεφαλαίου, τὸ ὁποῖον διατάσσον τὴν ᾿Απολογίαν τοῦ Φωτίου πρὸ

τῆς Συνόδου οὐσιωδῶς ἐτροποποιήθη. Κομιστὴς τοῦ Commonitorium εἰς Κ)πολιν ὑπῆρξεν ὁ Καρδινάλιος Πέτρος, ὅστις προσετέθη εἰς τοὺς Λεγάτους. Μετὰ τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ ἤρξαντο διαπραγματεύσεις μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου καὶ τῶν Λεγάτων, ὡς πρὸς τὴν τηρητέαν πορείαν ἐν τῇ Συνόδῳ καὶ κατ' αὐτὰς ἐδέχθη ὅτι ὑπῆρχε ῥιζικὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Πάπα διατάσσοντος ἀπολογίαν τοῦ Φωτίου πρὸ τῆς Συνόδου καὶ αὐτοῦ κατηγορηματικῶς ἀρνουμένου. Ὁ λόγος τῆς ἀρνήσεως ταύτης ἦτο ὅτι τόσον ὁ Φώτιος ὅσον καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ τὰ ληφθέντα κατ' αὐτοῦ μέτρα ὑπὸ τοῦ Νικολάου καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ ἐθεώρουν ἀντικανονικά. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ Σύνοδος κατ' αὐτοὺς ἔδει νὰ περιορισθῇ εἰς ἐπικύρωσιν τῶν γενομένων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου καὶ οὐδὲν πλέον. Ἡ ἀξίωσις αὕτη ἔφερεν εἰς ἀμηχανίαν τοὺς Λεγάτους. Γνωρίσαντες τὴν ἐν Βυζαντίῳ κατάστασιν διάφορον ἐκείνης, ἥτις παρεστάθη εἰς αὐτοὺς ἐν Ῥώμῃ, μὴ δυνάμενοι ν' ἀποταθῶσι καὶ ἐκ δευτέρου εἰς Ῥώμην, διότι θὰ ἐπετιμῶντο ὡς στερούμενοι πρωτοβουλίας καὶ βλέποντες ἀνυπομονοῦντα τὸν Αὐτοκράτορα ὑπεχώρησαν καὶ ἀπεφάσισαν ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην νὰ παραιτηθῶσι τοῦ ὅρου τούτου, ἀλλ' ἐζήτησαν ὡς ἀντιστάθμισμα τὴν ἐπιστροφὴν τῆς Βουλγαρίας.

Συνέπεια τῆς συνεννοήσεως ταύτης κατὰ τὸν συγγραφέα ἦτο, ὅτι ἔδει νὰ τροποποιηθῇ τὸ Commonitorium ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον, τὸ ἀπαιτοῦν τὴν ἀπολογίαν τοῦ Φωτίου πρὸ τῆς Συνόδου. Καὶ τὴν εὐθύνην τῆς τροποποιήσεως μετὰ τὴν Σύνοδον πρὸ τοῦ Πάπα ἀνέλαβον οἱ Λεγάτοι. Ὁ συγγραφεὺς εὑρίσκει ὅτι τοιαῦται μεταβολαὶ ἐν ἐγγράφοις διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐγένοντο πολλαί. Ἐν τῇ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἐπιστολῇ, ἐνῷ τροποποιεῖται διὰ τὸ ἠπιώτερον ἡ εἰσαγωγή, παραμένει ἄθικτος ἡ περίοδος περὶ τοῦ πρωτείου. Τὸ περὶ ἀπολογίας τοῦ Φωτίου χωρίον μετεβλήθη ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ, ὡς καὶ τὸ περὶ τῆς Η' Συνόδου παρελείφθη καίτοι ἀφέθησαν ἴχνη περὶ πρωτείου. Οἱ ὅροι τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Φωτίου παραμένουσι πλὴν ἐλαχίστων σημείων ἀναλλοίωτοι. Ἐπουσιώδεις ὡσαύτως εἶνε αἱ μεταβολαὶ αἱ ἐπενεχθεῖσαι εἰς τὴν πρὸς τοὺς Πατριάρχας ἐπιστολήν. Καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἀπηλείφθη τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀπολογίαν τοῦ Φωτίου χωρίον χωρὶς νὰ θιγῇ τὸ σχετιζόμενον πρὸς τὸ Πρωτεῖον. Κατὰ τὸν συγγραφέα αἱ ἐπενεχθεῖσαι ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ μεταβολαὶ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Ὁ Πάπας παρίσταται λέγων, ὅτι ἡ ἕδρα εἰς ἣν ἀπεκατεστάθη ὁ Φώτιος ἀνῆκεν εἰς αὐτὸν δικαιωματικῶς καὶ ἐτόνισε τὸ περὶ Ἰγνατιανῶν χωρίον οἵτινες θὰ ἠρνοῦντο ν' ἀναγνωρίσωσιν αὐτόν· ὁ ὅρος τῆς ἀπολογίας αἴρεται ὡς καὶ οἱ ὑπαινιγμοὶ περὶ τῆς Ἰγνατιανῆς Συνόδου καὶ αἱ ἀπειλαὶ περὶ τιμωρίας καὶ ἡ ἀξίωσις τῆς ἀνακλήσεως τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ Ἱερέων. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ἀφεώρων σχέσεις Πάπα καὶ Βυζαντίου ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ Φωτίου, ὁ δὲ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι παρὰ τὴν κατὰ τοῦ Φωτίου κριτικὴν ὡς παραχαράκτου, ὁ Φώτιος οὐδὲν μετέβαλε τὸ οὐσιαστικῶς ἀναφερόμενον εἰς τὸ Πρωτεῖον τὸ κεφαλαιώδους σπουδαιότητος σημεῖον.

Τῆς Συνόδου προήδρευσεν οὗτος ἀντὶ τοῦ αὐτοκράτορος, πενθοῦντος διὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Τοῦτο παρὰ τοὺς ἐπικριτὰς οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον, ἀφοῦ καὶ τῆς Ζ' Συνόδου προήδρευσεν, ὁ Ταράσιος, ἀμφότεροι δὲ ὡς χρηματίσαντες πρότερον ἀρχιγραμματεῖς ἐγίνωσκον νὰ διευθύνωσιν ἐν ὀνόματι τοῦ Αὐτοκράτορος.

Αἱ συνεδρίαι ἤρξαντο ἀρχομένου Νοεμβρίου καὶ ἡ πρώτη συνεδρίασις

κατηναλώθη εἰς τὸν λόγον τοῦ Ζαχαρίου καὶ τὴν παρουσίασιν τῶν Λεγάτων. Κατὰ τὴν β΄ συνεδρίαν ἀνεγνώσθησαν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Πάπα, ὡς ἐτροποποιήθησαν, οἱ δὲ Λεγᾶτοι παρεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ Καισαρείας Προκοπίου νὰ ἐπιβληθῶσιν ἐπὶ τῶν διϊσταμένων, ὅπερ καὶ ἀπεδέξαντο. Εἶτα ὁ Καρδινάλιος ἐζήτησε τὴν ἐπαναφορὰν τῶν Ἰγνατιανῶν εἰς τὰς ἕδρας αὐτῶν, ὅπερ καὶ ὑπεσχέθη ὁ Φώτιος. Ὅτε δὲ ὁ Καρδινάλιος ἠξίωσε τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ Βουλγαρίας τῶν ἐκ Κ)πόλεως ἱερέων ὁ Φώτιος ἐπέδειξε διαθέσεις συνεννοήσεως πρὸς εἰρήνευσιν. Ἡ πρότασις τοῦ Καισαρείας περὶ ἀνακατατάξεως τῶν Ἐπισκοπῶν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου Γρηγορίου, ὡς ἄσχετος πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συγκληθείσης Συνόδου. Οἱ Λεγᾶτοι προέβησαν εἶτα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν συνθηκῶν ὑφ᾽ ἃς ἀποκατεστάθη ὁ Φώτιος. Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Πατρ. Ἱεροσολύμων ἐδήλωσεν, ὅτι ἕκαστον Πατριαρχεῖον ἐκλέγει τὸν ἑαυτοῦ Πατριάρχην καὶ ἀφοῦ Κλῆρος καὶ Ἐπίσκοποι θέλουσι τοιοῦτον τὸν Φώτιον τίς δύναται νὰ ἐμποδίσῃ αὐτὸν ὅπως ἐπανέλθῃ; Οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου ἀπεδέχθησαν τὴν ἄποψιν ταύτην καὶ οὐχὶ τὴν ἀξίωσιν τοῦ Πάπα ὡς αὕτη διετυπώθη ὑπὸ τῶν Λεγάτων. Ὁ Φώτιος τότε ἐξέθηκε πῶς ἐγένετο Πατριάρχης, ἐξήγησε τὴν στάσιν αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Ἰγνατίου. Ἀφοῦ ἡ Σύνοδος, ἀναγνωσθείσης τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἀπεδέχθη τὴν μετάνοιαν τοῦ Τύρου Θωμᾶ, ἀνεγνώσθησαν αἱ ἐπιστολαὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Κατὰ τὴν γ΄ συνεδρίαν ἀνεγνώσθη ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα πρὸς τοὺς Πατέρας τῆς Συνόδου καὶ ἐνεκρίθησαν τὰ ἐν αὐτῇ θιγόμενα ζητήματα. Εἶτα ἐξηλέγχθησαν τὰ διαπιστευτήρια τοῦ ἀντιπροσώπου Ἱεροσολύμων Θεοδοσίου καὶ οἱ Λεγᾶτοι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι ἐδωροδοκήθησαν, ἵνα ἀναγνωρίσωσι τὸν Φώτιον. Αἱ κομισθεῖσαι ἐπιστολαὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων ἐδήλουν σαφῶς, ὅτι ὁ Φώτιος θὰ ἐγίνετο Πατριάρχης καὶ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ δὲ ἀνάγνωσις τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν διεσαφήνισε τὸ ζήτημα ὅτι ἡ ἐκλογὴ Πατριαρχῶν εἶνε καθαρῶς ἐσωτερικὴ ὑπόθεσις ἄνευ ἐξωτερικῆς ἀναμίξεως. Αἱ δηλώσεις αὗται προὐκάλεσαν ἐγκώμια τοῦ Φωτίου ἀπὸ μέρους τοῦ Ἠλία, ἀντιπροσώπου Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ Καρδιναλίου. Ἀφοῦ ἐγένετο δεκτὴ ἡ μετάνοια τῶν δύο Πατρικίων, ἐτέθη τὸ ζήτημα τῆς Βουλγαρίας, ἀλλὰ τοῦτο ἀφέθη εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Αὐτοκράτορος. Τὸ 4ον καὶ τὸ 5ον κεφ. τοῦ Commonitorium ἔτυχον γενικῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ εἰς ἔνδειξιν τῆς ὁμοφωνίας ἐνεκρίθη κοινὸν συλλείτουργον κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων. Κατὰ τὴν ε΄ συνεδρίαν συγκροτηθεῖσαν τῇ 26ῃ Ἰανουαρίου ἀνεγνωρίσθη ἡ Ζ΄ ὡς Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Προσκληθεὶς ὁ Σμύρνης Μητροφάνης προτάσει τῶν Λεγάτων, ὅπως ἀναγνωρίσῃ τὸν Φώτιον δὲν προσῆλθε προφάσει ἀσθενείας καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκόπη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μέχρις οὗ μετανοήσῃ. Ἔπειτα ἐνεκρίθησαν Κανόνες· ὁ 1ος καθ᾽ ὃν οἱ ἐν ταῖς περιοχαῖς τοῦ Πάπα ἢ τοῦ Φωτίου τιμωρηθέντες κληρικοὶ δέον ν᾽ ἀναγνωρίζωνται ὡς τιμωρημένοι καὶ ἀπὸ τοῦ ἄλλου μέρους. Ὁ 2ος ὃν προέτεινεν ὁ Φώτιος καὶ καθ᾽ ὃν οἱ ἅπαξ γενόμενοι μοναχοὶ Ἐπίσκοποι δὲν δικαιοῦνται, ὅπως ἀναλάβωσι καὶ αὖθις τὴν διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας αὐτῶν. Ὁ 3ος ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς λαϊκοὺς τὸ πλάττειν ἐπισκόπους, ὅπερ συνέβη καὶ παρὰ τοῖς ἀκολουθοῦσι τὸν Ἰγνάτιον καὶ παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς τοῦ Φωτίου. Αἱ ληφθεῖσαι ἀποφάσεις ὑπεγρά-

φησαν ὑπὸ τῶν Λεγάτων, τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἄλλων Πατριαρχείων καὶ ὑπὸ 383 Ἐπισκόπων παρουσιαζόντων ἐν τῇ Συνόδῳ.

Ὅπως ὑπογράψῃ καὶ ὁ ἀπὼν λόγῳ πένθους Αὐτοκράτωρ συνεκροτήθη καὶ Ϛ′ συνεδρία ἐν τῷ Τρικλίνῳ, εἰς ἣν παρέστησαν μόνον οἱ Λεγᾶτοι, οἱ Πατριάρχαι καὶ οἱ 18 Μητροπολῖται καὶ Ἀρχιεπίσκοποι, ἀντιπροσωπεύοντες τοὺς 383 Ἐπισκόπους Μετὰ 10 ἡμέρας προσκληθέντες καὶ οὗτοι ἐν τῇ Ἁγ. Σοφίᾳ ἔλαβον γνῶσιν τοῦ πρακτικοῦ τῆς προηγηθείσης συνεδρίας καὶ ἔδωκαν τὴν συγκατάθεσιν αὐτῶν. Ὁ συνήθης εἰς τὰς Οἰκουμ. Συνόδους ὅρος ἀνεβλήθη μέχρι τῆς ὑπὸ τὸν Αὐτοκράτορας συνεδρίας, ὅτε καὶ ἀναγνωσθεὶς ὑπεγράφη μετὰ τῶν Πρακτικῶν ὑπ᾽ αὐτοῦ καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Ἡ ζ′ καὶ τελευταία συνεδρία προεδρεύοντος τοῦ Φωτίου συνῆλθεν ἵνα ἀκούσῃ ὅ,τι ἐγένετο ἐν τῷ Παλατίῳ, ὁ ὅρος ἐγένετο δεκτὸς καὶ μετὰ εὐχαριστίας πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Φώτιον ἔληξαν αἱ Συνεδρίαι, ἀναθεματισθέντων τῶν ἀρνουμένων ν᾽ ἀναγνωρίσωσι τὸν Φώτιον. Κατὰ τὰς συνεδρίας ταύτας δὲν συνεζητήθη τὸ Filioque, ἀλλ᾽ ἠλέγχθη ἡ παράνομος εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, οἱ δὲ Λεγᾶτοι καὶ ἀπήγγειλαν καὶ ὑπέγραψαν τοῦτο ἄνευ τῆς προσθήκης. Ἡ ἐν τέλει τῶν Πρακτικῶν τεθειμένη ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα πρὸς τὸν Φώτιον εἶνε νόθος, γραφεῖσα ὑπό τινος Ἕλληνος ἀντιρρητικοῦ κατὰ τὸν ΙΔ′ αἰῶνα καὶ δὲν θίγει τὴν οὐσίαν τοῦ Filioque, ἀλλὰ μόνον τὴν προσθήκην.

Ὁ συγγραφεὺς κρίνει ὅτι ἐσφαλμένως ἡ διαγωγὴ τῶν λεγάτων κατακρίνεται ὡς ἄγαν δουλικὴ πρὸς τὸν Φώτιον. Ὁ Καρδινάλιος ἐτόνισεν ὅτι ὁ Πάπας ἐπισκεπτόμενος τὴν Ἐκκλησίαν Κ)πόλεως καὶ δι᾽ ἐπιστολῶν καὶ διὰ τῶν Λεγάτων αὐτοῦ προτρέπει εἰς ἑνότητα καὶ ἐπανέλαβε τοῦτο παρὰ τὰς διαμαρττρίας τοῦ Ἡρακλείας. Κατὰ τὴν β′ συνεδρίαν, ὁ Καρδινάλιος ἐτόνισεν, ὅτι πολλοὺς Ἐπισκόπους καὶ Πατριάρχας ἀποκατέστησεν ὁ Πάπας, ἐξετάζων δὲ τὸν τρόπον, καθ᾽ ὃν ἀποκατεστάθη ὁ Φώτιος ἔδειξεν ἑαυτὸν ὡς Κριτὴν διὰ τῶν ἐρωτήσεων αὐτοῦ. Εἰς τὸ ζήτημα τῆς συγγνώμης τοῦ Τύρου Θωμᾶ ἠξίωσεν ἐν ἀρχῇ ὅτι ἁρμόδιος πρὸς παροχὴν συγγνώμης εἶνε ὁ Πάπας, ἀλλ᾽ ὑπεχώρησεν εἰς τὴν αἴτησιν τῶν Πατέρων ὅπως ὁ Φώτιος ὡς προσβληθεὶς παράσχῃ τὴν συγγνώμην. Ἂν οἱ Λεγᾶτοι συγκατετέθησαν εἰς τὴν τροποποίησιν τοῦ Commonitorium, αὕτη ἐγένετο μόνον εἰς ἃ σημεῖα ἀφεώρων τὴν ἐν Βυζαντίῳ εἰρήνην, παρέμειναν δέ, ὡς εἶχον τὰ περὶ πρωτείου τοῦ Πάπα. Κατὰ τὴν δ′ συνεδρίαν ὁ Καρδινάλιος ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Πάπας εἶνε ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκλησίας καὶ ὅτι αὐτὸς λαβὼν τὴν ἐξουσίαν ταύτην παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου, ἔδωκεν τὴν ἐξουσίαν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν καὶ εἰς τὸν ἁγιώτατον Φώτιον. Πάντα ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι οἱ Λεγᾶτοι δὲν ἐξέκλιναν ἀπὸ τῶν ὁδηγιῶν αὐτῶν, ἀλλὰ παρέμειναν πιστοὶ εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνδιέφερε κυρίως τὸν Πάπαν, τὸ πρωτεῖον αὐτοῦ. Αἱ περιποιήσεις καὶ τὰ ἐγκώμια πρὸς τὸν Φώτιον ἐξηγοῦνται, ἂν ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν ἡ ἔξοχος προσωπικότης τοῦ Φωτίου, «ὅστις εἶχε πράγματι κατακτήση τὰς καρδίας τῆς ὅλης αὐτοκρατορίας καὶ συνόλου τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας». (Συνεχίζεται) † ΘΥΑΤΕΙΡΩΝ ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Κριτικαὶ σημειώσεις ἐπὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Βασιλείου Στεφανίδου.

Περιῆλθεν εἰς χεῖράς μου ἡ ἄρτι ἐκδοθεῖσα πλήρης Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ συμπαθοῦς καὶ παλαιοῦ μου ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς καθηγητοῦ, Ἀρχιμανδρίτου Βασιλείου Στεφανίδου. Τὰ

μέχρι σήμερον εἰς χεῖρας τῶν φοιτητῶν καὶ ἱεροσπουδαστῶν ἐγχειρίδια, τὰ φιλοπονηθέντα ὑπὸ τῶν ἀοιδίμων Καθηγητῶν Κυριακοῦ καὶ Βαφείδου, ἔπαυσαν ἀπὸ ἐτῶν νὰ ἱκανοποιῶσι τὸν φοιτητικὸν κόσμον καὶ τοὺς περὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας καθόλου ἀσχολουμένους. Τὸν Καθηγητὴν Ἀρχιμανδρίτην Β. Στεφανίδην περιβάλλει ἐξαίρετος τιμὴ διὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας ταύτης, ἥτις ἀποτελεῖ καρπὸν τεσσαρακονταετοῦς περίπου φιλοτίμου καὶ ἀόκνου διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Οἱ φοιτηταὶ τῆς Θεολογίας καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος ὀφείλουν πρὸς αὐτὸν μεγάλην εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος προελθοῦσαν πολύτιμον ταύτην ἐργασίαν.

Ὡς πᾶν ἔργον ἀνθρωπίνης ἐπινοίας εἶναι δεκτικὸν κρίσεως, οὕτω καὶ τὸ ἔργον τοῦ συμπαθοῦς καὶ φιλοτίμου Καθηγητοῦ μου φέρει ἐν ἑαυτῷ σημεῖά τινα, ἐπὶ τῶν ὁποίων χωρεῖ παρατήρησίς τις. Τὸ ἔργον εἶναι ὀγκῶδες καὶ δικαιολογεῖ σημεῖά τινα ἀτελείας. Ἀλλ᾽ ἡ ἐπιμέλεια τοῦ συγγραφέως, ἡ φιλοπονία του καὶ ἡ τάσις πρὸς μείζω ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν, περιάγουν τὰς ἀτελείας ταύτας εἰς τὸ ἐλάχιστον.

Δὲν ἀπόκειται εἰς ἐμὲ νὰ ἀσχοληθῶ ἐπὶ τοῦ ὅλου ἔργου. Ἀλλὰ λόγῳ τῆς ἐπαφῆς μου πρὸς τὴν Αἰθιοπίαν καὶ τὰ αἰθιοπικὰ περιειργάσθην ἐν τῇ ὑπ᾽ ὄψει Ἱστορίᾳ τοῦ Καθηγητοῦ μου τὰ σχετικὰ κεφάλαια.

Παρετήρησα σημεῖά τινα ἐπιδεχόμενα συζήτησιν. Τὰς παρατηρήσεις μου καταχωρίζω περαιτέρω ἀκολουθῶν τὴν σειρὰν τῶν περὶ Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας ἀναγραφομένων. Γράφων ταῦτα ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι δίδω εἰς τὸν σοφὸν Καθηγητὴν ἀφορμήν. Λέγει δέ που ἡ Γραφή: «Δίδου σοφῷ ἀφορμὴν καὶ σοφώτερος ἔσται».

* * *

Ἐν πρώτοις ἔχει τις νὰ παρατηρήσῃ ἀπὸ Αἰθιοπικῆς ἀπόψεως ὅτι οἱ Αἰθίοπες ἐν τῇ ἐπισήμῳ διατυπώσει τῆς ὀνομασίας τῆς χώρας των καὶ τῆς Ἐκκλησίας των δὲν μεταχειρίζονται τὸν ὅρον «Ἀβυσσηνὸς καὶ Ἀβυσσηνία» ἀλλ᾽ «Αἰθίοψ καὶ Αἰθιοπία». Προτιμοῦν τὴν κλασικὴν καὶ τὴν ἁγιογραφικὴν ταύτην ὀνομασίαν παρὰ τὴν ἐκ τῆς ἀραβικῆς χρησιμοποιουμένην «Ἀβυσσηνὸς καὶ Ἀβυσσηνία» ὡς σημαίνουσαν τὴν ἀνάμικτον καὶ μὴ καθαρὰν φυλὴν (Habesh).

Τὰ ἐν σελίδι 22 γραφόμενα ὅτι «ἡ Αἰθιοπία κεῖται μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἀβυσσηνίας» προέρχονται ἀπὸ συγκεχυμένην γνῶσιν περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας Αἰθιοπίας καὶ ἀπὸ τὰ ρευστὰ σύνορα τῆς χώρας κατὰ τὴν προϊστορικὴν καὶ βραδύτερον κατὰ τὴν προχριστιανικὴν ἐποχήν.

Ἐν σελ. 250 ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας παρουσιάζονται αἱ ἀρχαῖαι ἰθαγενεῖς πηγαὶ ὡς ἀγνοοῦσαι τὰ περὶ τῆς δράσεως τῶν αὐταδέλφων Φρουμεντίου καὶ Αἰδεσίου. Τὸ ἀληθέστερον εἶναι ὅτι συγκεχυμένην ἔχουν μᾶλλον γνῶσιν περὶ αὐτῶν. Ὁ Ρουφῖνος, ἐκ διηγήσεως αὐτοῦ τοῦ Αἰδεσίου, ἀναφέρει χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας περὶ τῆς ἐν Αἰθιοπίᾳ ἐγκαταστάσεως καὶ δράσεως ἀμφοτέρων τῶν ἀδελφῶν. Τὰ ὀνόματα ἀμφοτέρων εὑρίσκονται ἐν τῷ Αἰθιοπικῷ Συναξαρίῳ κάπως παραμεμορφωμένα. Ὁ Φρουμέντιος εἶναι γνωστὸς ὡς Φρεμενᾶτος· ἀποκαλεῖται δὲ Ἀββᾶ Σαλάμα (πατὴρ εἰρήνης) καὶ Κεσσάτε Βιρχὰν (Φωτιστής).

Ἐν σελ. 251 γίνεται λόγος περὶ τῶν «ἐννέα Μοναχῶν τοῦ Παχωμίου». Ἐν πρώτοις οὗτοι εἶναι μοναχοὶ ἐλθόντες ἐκ Συρίας· δὲν ἔδρασαν δὲ πρὸ τοῦ Φρουμεντίου, ἀλλὰ πολὺ βραδύτερον αὐτοῦ.

Τὴν Αἰθιοπικὴν Ἐκκλησίαν διεξεδίκησεν ὁ Ἀρειανισμὸς πολεμῶν τὸν

Μ. Ἀθανάσιον. Ἡ ἀπόπειρά του ἀπέτυχεν. Ὁ ἀπὸ τὸν μονοφυσιτισμὸν πειρασμὸς ὑπῆρξεν ἐπιτυχέστερος. Ἡ Αἰθιοπία ἔσχε τὴν παράδοσιν νὰ λαμβάνῃ τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας της ἐκ τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Οἱ ἐννέα Μοναχοί, οἱ ἐλθόντες καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ Μέση Ἀνατολὴ ἐσπαράσσετο ἀπὸ τὰς μονοφυσιτικὰς ἔριδας, καὶ γνωστοὶ ἐν Αἰθιοπίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ζετένγιε Κεδδουσὰν» εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. «Ὑπάρχουν οἱ ἐχόμενοι τῆς γνώμης ὅτι οὗτοι ὑπῆρξαν ἀπόστολοι μονοφυσιτισμοῦ. Πάντως ὅμως μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως ἐν Αἰγύπτῳ, καθ' ἣν ἡ Κοπτικὴ Ἐκκλησία ηὐνοεῖτο μᾶλλον ὑπὸ τῶν Κατακτητῶν, ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία διετήρει τὸν δεσμόν της μὲ τὸν Ὀρθόδοξον κόσμον, ἡ ἀπορρόφησίς της ἐν τῇ Κοπτικῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρξε μοιραία συνεπείᾳ τῆς ἀπὸ τὴν Κοπτικὴν Ἐκκλησίαν εἰς Αἰθιοπίαν ἀποστολῆς τοῦ ἑκάστοτε Ἀβοῦνα τῆς Αἰθιοπίας, τοὐθόπερ ηὐνόουν οἱ ἐν Ἀνατολῇ κρατοῦντες Μουσουλμᾶνοι.

Αὐτόθι γίνεται λόγος περὶ Ἑβραϊκῶν ἐθίμων: περιτομῆς, ἀργίας κατὰ Σάββατα καὶ Κυριακάς, διακρίσεως τροφῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Αἰθιοπία, ὡς χώρα, ὑπέστη ἐπίδρασιν τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, ἀλλ' ὑπάρχουν ἔθιμά τινα, ἅτινα εἶναι μᾶλλον κοινὰ εἰς τοὺς σημιτικοὺς λαούς, ἡ δ' Αἰθιοπία ἔσχεν ἀλληλεπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀραβικῆς ἀκτῆς τῆς Ἐρυθρᾶς.

Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι ἐν ὑποσημειώσει δίδεται ἐξήγησις διατὶ ἡ Ἀραβία λέγεται ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρονογράφων Ἰνδία. Ὀρθοτέρα θὰ εἶναι ἡ ἐξήγησις ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ διακομιστικὸν ἐμπόριον, τὸ ἐξ Ἰνδιῶν προερχόμενον, διήρχετο διὰ τῆς Ἀραβίας, ἥτις ὡς σταθμὸς ἐμπορικὸς τῶν Ἰνδικῶν προϊόντων, καὶ εὐδαίμων Ἀραβία ἀπεκλήθη καὶ συνεταυτίσθη μὲ τὰς Ἰνδίας.

Ἐν σελ. 383 γίνεται λόγος περὶ τοῦ κανόνος τοῦ Τάκλα Χαϋμανώτ, καθ' ὃν δῆθεν ἐθεσπίσθη νὰ περιορισθῇ ἡ Ἱεραρχία τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας εἰς ἕνα καὶ μόνον τὸν Ἀβοῦνα τὸν ἐξ Αἰγύπτου μετακαλούμενον.

Ὁ ψευδοκανὼν οὗτος ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ Α′ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐχαλκεύθη ὑπὸ τῶν Ἰακωβιτῶν κατὰ τὸν Ζ′ αἰῶνα.

Εἶναι ὁ κανὼν 42 κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Abraham Echelensis. Ἀποβλέπει ν' ἀποκλείσῃ τοὺς Αἰθίοπας ἀπὸ τοῦ νὰ διοικοῦν τὴν Ἐκκλησίαν των καὶ νὰ περιορίσῃ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν εἰς ἕνα καὶ μόνον Ἱεράρχην καὶ τοῦτον ἀλλοδαπόν. Χρῆσιν τοῦ κανόνος τούτου ἔκαμαν οἱ Κόπται κατὰ τὰς ἀπὸ εἰκοσαετίας συζητήσεις περὶ ἀναδείξεως ἐθνικῆς ἐξ Αἰθιόπων Ἱεραρχίας πρὸς διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας των. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀνεγνώρισαν τὴν νοθείαν του.

Ἐν σελ. 384 γίνεται λόγος περὶ θ. Εὐχαριστίας. Δὲν ἀνταποκρίνονται ἀπολύτως πρὸς τὴν πραγματικότητα τὸ γραφόμενα περὶ ἀζύμων καὶ οἴνου.

Ἡ ἄμπελος δὲν καλλιεργεῖται ἐν Αἰθιοπίᾳ, εἰμὴ ἀπό τινων ἐτῶν καὶ εἰς σμικροτάτην κλίμακα. Ἡ ἐκκλησία διῆλθε πολυετεῖς περιόδους πολέμων πρὸς ἀλλοπίστους, ὑπῆρξεν ἐν διαρκεῖ διωγμῷ. Αἱ ὅμοροι χῶραι ὅλαι εἶναι ἰσλαμικαί. Ἡ εὐσέβεια ἐτεχνάσθη. Ἀπὸ τὴν σταφίδα ἐπορίσθη τὸν διὰ τὴν Εὐχαριστίαν λειτουργικῶς ἀπαιτούμενον οἶνον. Δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ περὶ χρήσεως ἀζύμων οὐδ' ὅτι ἡ Αἰθιοπικὴ γλῶσσα εἶναι κοπτικὸν ἰδίωμα. Ἐν Αἰθιοπίᾳ ὑπάρχουν δύο γλῶσσαι: ἡ ἀρχαία, ἡ Γκεὲζ λεγομένη, καὶ ἡ νεωτέρα ἡ Ἀμχάρα. Ἡ σχέσις τῆς δευτέρας πρὸς τὴν πρώτην εἶναι, οἵα ἡ τῆς Ἰταλικῆς πρὸς τὴν λατινικήν. Ἡ πρώτη παραμένει ὡς λειτουργικὴ γλῶσσα. Δὲν ὁμιλεῖται οὐδαμοῦ τῆς χώρας. Μόνον οἱ μορφωμένοι κληρικοὶ καὶ οἱ ἐκ τῶν εὐσεβῶν αἰθιόπων ἀρχαΐζοντες κατανοοῦν αὐτήν.

Εἰς αὐτὴν διεσώθησαν τὰ ἱερὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία καὶ ὅλη ἡ ἀρχαία φιλολογία τῶν Αἰθιόπων. Συγγενεύει μᾶλλον πρὸς τὴν Ἀραβικήν. Εἶναι ἐντελῶς ξένη πρὸς τὴν Κοπτικήν.

Αὐτόθι γίνεται λόγος περὶ τῶν φιλενωτικῶν ἀποπειρῶν τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας. Τὴν ἕνωσιν τῆς Φλωρεντίας δὲν ἐγνώρισεν ὁ λαὸς διὰ νὰ λεχθῇ ὅτι αὕτη ἔμεινεν ἀνεφάρμοστος. Ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία μόλις καὶ μετὰ κόπου ἐπεκοινώνει μὲ τὸν ἔξω κόσμον διὰ τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ Αἰθιόπων μοναχῶν. Ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ μὲ τὴν μητέρα Ἐκκλησίαν ἐπικοινωνία ἀπῄτει χρόνον πολὺν καὶ κινδύνους ἐνεῖχεν.

Αὐτόθι πάλιν γίνεται λόγος περὶ Πορτογάλλων καὶ Ἰησουϊτῶν. Οἱ πρῶτοι προελείαναν τὸν δρόμον εἰς τοὺς δευτέρους καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Οἱ Αἰθίοπες πολεμοῦντες κατὰ τῶν Ἀραβοτούρκων μὲ τὸ νεώτερον ὅπλον τὴν πυρίτιδα, ὡπλισμένων, ἐπεκαλέσθησαν τὴν ἀρωγὴν τῶν Πορτογάλλων. Ἡ ἐν Αἰθιοπίᾳ παρουσία τῶν Πορτογάλλων διήνοιξε τὸν δρόμον πρὸς τὸν καθολικισμόν. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν κυνδύνων ἡ Αἰθιοπικὴ αὐλὴ ὑπέκυψεν εἰς τοὺς Ἰησουίτας. Ἐφαίνετο πρὸς στιγμὴν ὅτι ὁ Καθολικισμὸς ὑπερίσχυσεν ὡς θρησκεία τοῦ Κράτους πλέον. Ἀλλ᾽ ἡ λαϊκὴ συνείδησις ἐξηγέρθη. Εὐθὺς ὡς ἀπηλλάγη ἡ χώρα τοῦ Ἀραβο-τουρκικοῦ ἐφιάλτου ἀπεσκοράκισε τὸν λατινισμὸν καὶ ἀποκατέστη ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία εἰς τὸν πρότερον δρόμον της. Τοιαῦται ἀνάλογοι ἑνωτικαὶ ἀπόπειραι ἔγειναν ἐν Βυζαντίῳ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς πρὸς τὴν πρωτεύουσαν προελάσεως τῶν Τούρκων. Καὶ ἐνταῦθα ἡ λαϊκὴ συνείδησις ἐξηγέρθη καὶ ἀπέκρουσε τὸ σύμφωνον τῆς Φλωρεντίας.

Αὐτόθι πάλιν ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἰταλικὴ κατάκτησις τῆς Αἰθιοπίας ἐπέφερε μεταβολάς. Δὲν καθορίζει τὰς μεταβολὰς ταύτας. ἀλλ᾽ ἁπλῶς ἀναγράφει ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἀβοῦνα ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ Πάπα.

Τὸ ἀκριβὲς εἶνε ὅτι ἡ Ἰταλικὴ κατοχὴ θέλουσα νὰ διακόψῃ τὸν δεσμὸν τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ Κοπτικὴν καὶ θωπεύουσα τὰς ἐνδομύχους τῶν Αἰθιόπων διαθέσεις περὶ ἀποκτήσεως ἐθνικῆς Ἱεραρχίας, παρεσκεύασε τὸν δρόμον πρὸς χειραφεσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀνακήρυξιν τοῦ αὐτοκεφάλου. Παρομοίαν πολιτικὴν ἠκολούθησεν ἐν Δωδεκανήσῳ. Βεβαίως δὲν ὑπῆρξαν εἰλικρινεῖς αἱ διαθέσεις τῆς Ἰταλίας ὠθούσης τὴν Αἰθιοπικὴν Ἐκκλησίαν πρὸς τὸ αὐτοκέφαλον. Πάντως ὅμως ὁ Πάπας δὲν ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀβοῦνα· ἡ ἐκλογὴ τοῦ πρώτου Αἰθίοπος πριμάτου τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας ἔγεινεν ὑπὸ κληρικολαϊκῆς συνελεύσεως πολυμελοῦς. Πρῶτος Πριμᾶτος ἐξελέγη ὁ ἐπίσκοπος Ἀβραάμ, πεπηρωμένος τὴν ὅρασιν ἀπὸ τὰ ἀσφυξιογόνα, τὰ ὁποῖα ὁ ἐρχόμενος εἰς τὴν χριστιανικὴν Αἰθιοπίαν πολιτισμένος στρατὸς ἐξεσφενδόνησε κατ᾽ ἀμάχου πληθυσμοῦ καὶ μαχομένου στρατοῦ!

Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Αἰθιοπίας ἀπὸ τὸν Ἰταλικὸν ζυγὸν ἔγεινεν τὸ 1941 καὶ ὄχι τὸ 1944 ὡς ἀναφέρει ὁ σεβαστὸς Καθηγητής..

Τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν ἀποκατέστησε τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὸ πρώην καθεστὼς ὡς ἀναφέρεται ἐν τῇ σελ. 734.

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπανελθὼν ἐμερίμνησε καὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ πέντε ἔτη διήρκεσαν αἱ διαπραγματεύσεις. Οἱ μὲν Κόπται εἴχοντο τῆς προνομιούχου θέσεώς των, οἱ δὲ Αἰθίοπες ἐπέμενον ἀξιοῦντες τὰ δίκαιά των. Εὑρέθη μέση λύσις: Ὁ πρὸ τῆς Ἰταλικῆς κατοχῆς Κόπτης Ἀβοῦνα Κύριλλος, ἀπεσύρθω τῆς ἐνεργοῦ διακονίας καὶ ἔκτοτε ἰδιωτεύει ἐν Αἰγύπτῳ. Ἐξελέγησαν καὶ ἐχειροτονήθησαν πέντε αἰθίοπες ἐπίσκοποι· οὗτοι μὲ τὸν

ὑπολειφθέντα ἐκ τοῦ πρὸ τῆς Κατοχῆς καθεστῶτος ἐπίσκοπον Ἰσαὰκ ἀπετέλεσαν τὸ νέον σῶμα τῆς Ἱεραρχίας. Οἱ Αἰθίοπες δύνανται νὰ χειροτονῶσι τοῦ λοιποῦ ἐπισκόπους, ἀλλὰ τῇ ἐγκρίσει καὶ τῇ ἀδείᾳ τοῦ Κόπτου Πατριάρχου. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ νῦν Κόπτου Ἀβοῦνα τὴν θέσιν θὰ λάβῃ Αἰθίοψ τοιοῦτος. Σήμερον ἀναπληρωτὴς Ἀβοῦνα εἶνε ὁ ἐπίσκοπος Βασίλειος.

* * *

Αὐταὶ εἶνε αἱ κυριώτεραι παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας ἀπεκομίσαμεν μετὰ τὴν πρώτην ἀνάγνωσιν τῶν περὶ Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας κεφαλαίων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Καθηγητοῦ κ. Β. Στεφανίδου, Ἀρχιμανδρίτου. Δίδομεν εἰς αὐτὸν ἀφορμήν, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, παραθέτοντες τὰς παρατηρήσεις ταύτας μὲ ὅλον τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν πρὸς τὴν συντελεσθεῖσαν ἐργασίαν του· ἡ δὲ Γραφὴ λέγει: «Δίδου σοφῷ ἀφορμὴν καὶ σοφώτερος ἔσται».

Ἐν Ἀδὶς Ἀβέβᾳ Ἰούνιος 1949 ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μητροπολίτης Ἀξώμης

Paul Heinisch Theologie des Alten Testamantes. Bonn, P. Hanstein 1940 (σελ. XVIII+383).

Ἡ ἐπιστήμη τῆς Βιβλικῆς Θεολογίας ἀναπτυχθεῖσα καὶ διαμορφωθεῖσα κατ' ἀρχὰς ἐπὶ προτεσταντινικοῦ ἐδάφους, ἐξετιμήθη μὲν καὶ ἐκαλλιεργήθη σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῇ ῥωμαιοκαθολικῇ θεολογίᾳ, ἀλλὰ μόλις κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἤρχισεν ἐν αὐτῇ ἡ δημοσίευσις συστηματικῶν ἔργων Βιβλικῆς Θεολογίας. Τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον τοῦ ἐπιφανοῦς ἑρμηνευτοῦ τῆς Π. Δ., καθηγητοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ὁλλανδικῆς Nijmegen, P. Heinisch περὶ τὴν βιβλιογράφησιν διαφόρων ὑπομνημάτων τοῦ ὁποίου εἰς τὴν Π.Δ. ἐπανειλημμένως ἠσχολήθημεν παλαιότερον ἐν τῇ «Θεολογίᾳ», εἶναι τὸ πρῶτον ῥωμαιοκαθολικὸν σύστημα «Θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης», ἀντάξιον τῆς φήμης τοῦ ἀνδρός. Τὸ ἔργον ἐκδιδόμενον ὡς Ergänzungsband I τῆς Bonner Bibel, ἀποτελεῖ τὸ ἐπιστέγασμα οὐ μόνον τῆς ἀξιολογωτάτης σειρᾶς ῥωμαιοκαθολ. ὑπομνημάτων εἰς τὴν Π. Δ., ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης ἐργασίας τοῦ συγγραφέως καὶ ἐντεῦθεν καθίσταται πρόδηλος ἡ μεγίστη αὐτοῦ χρησιμότης καὶ διὰ τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο, ἐκτὸς τῆς εἰσαγωγῆς (σελ. 1—4) καὶ τοῦ ἐπιλόγου (σ. 331—333) διαιρεῖται εἰς πέντε κύρια μέρη, ἐξ ὧν τοῦ μὲν α΄ τὸ θέμα εἶναι *ὁ Θεὸς* (σ. 5—99), τοῦ δὲ β΄ *ἡ δημιουργία* (σ. 108—139), τοῦ γ΄ *τὸ ἦθος* (σ. 140—243), τοῦ δ΄ *ὁ ἐπέκεινα βίος* (σ. 244—261) καὶ τοῦ ε΄ *ἡ λύτρωσις* (σ. 262—330).

Ἡ συστηματικὴ ἐξέτασις τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων καὶ ἰδεῶν καὶ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τῆς προφητικῆς θρησκείας τῆς Π.Δ. διεξάγεται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἱστορίας καὶ ἐν συγκρίσει καὶ πρὸς τὸ ξένον θρησκευτικὸν περιβάλλον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μετὰ τῆς οἰκείας εἰς τὸν συγγραφέα ἐμβριθείας καὶ σοφίας. Ὀφείλομεν νὰ ἐξάρωμεν τοῦτο, ἂν καὶ δὲν συμφωνοῦμεν ἐν πᾶσι μετὰ τοῦ σ. Ἡ μεθοδικότης ἐν τῇ διαθέσει τῆς ὕλης καὶ ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῶν πλουσιωτάτων θεμάτων εἶναι ὑποδειγματική. Εὔλογος εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἐπιμονὴ τοῦ συγγραφέως εἰς τρία κυρίως θέματα, τὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἤθους καὶ τῆς λυτρώσεως. Ἐν τῷ περὶ τοῦ ἤθους μέρει (γ΄) συνεξετάζεται διὰ μακρῶν καὶ ἡ λατρεία (σ. 189—216). Ἐν δὲ τῷ τελευταίῳ μέρει εὔλογος εἶναι ἡ ἔκτασις, ἣν λαμβάνει ἡ διαπραγμάτευσις τοῦ Μεσσίου καὶ τῆς μεσσιακῆς ἐποχῆς (σ. 288—322). Τέλος ἐν τῷ *ἐπιλόγῳ*

(σ. 331—333) συνοψίζεται ἡ σημασία τῆς θρησκείας τῆς Π. Δ. καὶ ὑποδεικνύεται ἡ τελείωσις αὐτῆς ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ. Ἐπακολουθεῖ διεξοδικώτατος πίναξ τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ μνημονευομένων βιβλικῶν χωρίων (σ. 334—371) καὶ ἕτερος πίναξ πραγμάτων (373—383).

Ὁ ἀναγινώσκων τὸ λαμπρὸν τοῦτο ἔργον ἔχει πλήρη, σαφῆ καὶ ἀνάγλυφον εἰκόνα τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἤθους τῆς Π. Δ. ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτῶν, εἰκόνα τῆς ὁποίας ἡ μελέτη καὶ ἡ γνῶσις εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν κατανόησιν τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ἰδιαιτέρως τῆς θεολογίας αὐτῆς. Ὁμοῦ δὲ μετὰ τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν σοφὸν συγγραφέα διὰ τὴν πολυτιμοτάτην ταύτην συμβολὴν εἰς τὴν Βιβλικὴν ἐπιστήμην καθόλου, δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ εὐχηθῇ ὅπως πραγματοποιηθῇ τὸ ταχύτερον καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ προαναγγελθεῖσα δημοσίευσις τῆς «Ἱστορίας τῆς Π. Διαθήκης» καὶ τῆς νέας συμπεπληρωμένης ἐκδόσεως τοῦ ἀρίστου ὑπομνήματος αὐτοῦ εἰς τὴν Γένεσιν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

W. Michaelis, Einleitung in das Neue Testament, BEG—Verlag Bern 1946 (σελ. XI+410).

Ὁ συγγραφεὺς τῆς μετὰ χεῖρας σπουδαιοτάτης Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Διαθήκην εἶναι καθηγητὴς τῆς ἑρμηνείας τῆς Κ. Δ. ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βέρνης καὶ εἷς τῶν διαπρεπεστάτων συγχρόνων ἑρμηνευτῶν αὐτῆς. Εἰς αὐτὸν εἶχεν ἀναθέσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 1931 ὁ καθηγητὴς Feine, ἵνα ἐπεξεργασθῇ τὴν ἕκτην ἔκδοσιν τῆς πασιγνώστου κλασσικῆς «Εἰσαγωγῆς» του, ὅπερ σχέδιον ὅμως ἐματαιώθη λόγῳ ἀρνήσεως τοῦ Γερμανοῦ ἐκδότου νὰ δεχθῇ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ἔργου ὑπὸ συγγραφέως εὑρισκομένου ἔξω τῶν γερμανικῶν συνόρων. Ἡ δὲ μετὰ χεῖρας «Εἰσαγωγὴ» εἶναι αὐτοτελὲς ἔργον, τὴν ἐκπόνησιν τοῦ ὁποίου ἀνέθεσεν εἰς τὸν συγγραφέα ἡ ἐν Βέρνῃ Buchhandlung der Evangel. Gesellschaft (BEG). Ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθῶν τὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐπικρατοῦσαν διαίρεσιν τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Ἁγ. Γραφὰς», διαιρεῖ τὸ ἔργον του εἰς τρία μέρη (Εἰδικὴ Εἰσαγωγή, ἱστορία κανόνος, ἱστορία κειμένου). Εἰς τὴν εἰδικὴν εἰσαγωγὴν ἀφιεροῦνται 314 ὅλαι σελίδες.

Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀκολουθουμένη γραμμὴ εἶναι ἡ συντηρητικὴ ἐν συνδυασμῷ μετὰ μεμετρημένης προοδευτικότητος. Οὕτως ἀναγνωρίζεται καὶ ὑποστηρίζεται δι' ἐπιχειρημάτων ἀκαταμαχήτων ἡ γνησιότης πάντων τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ., ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου, τῆς πρὸς Ἑβραίους καὶ τῆς Β' Πέτρου. Τὰ συνοπτικὰ Εὐαγγέλια ἐγράφησαν μεταξὺ 60 καὶ 70. Ἐκ τῶν περὶ τοῦ «συνοπτικοῦ προβλήματος» θεωριῶν, παρ' ὅλην τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τῆς θεωρίας «περὶ δύο πηγῶν» καὶ τῆς λεγομένης Forugeschichtliche Methode, τῆς ἐξεταζούσης τὴν γένεσιν τοῦ συνοπτικοῦ προβλήματος ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἱστορίας τῆς διαμορφώσεως τῆς παραδόσεως, δὲν παρέχει εἰς οὐδεμίαν, τὴν ἀπόλυτον προτίμησίν του καὶ φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀμφιβάλῃ ἐὰν θὰ καταστῇ ποτε δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ λύσις τοῦ ἀκανθωδεστάτου τούτου προβλήματος. Ἐν τῇ μνημονευθείσῃ διαμορφωτικῇ ἐξελίξει τῆς παραδόσεως παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν τριῶν σταδίων, τὸ τελευταῖον τῶν ὁποίων παριστῶσι κατ' αὐτὸν τὰ Συνοπτικὰ Εὐαγγέλια. Ἐφεκτικὸς εἶναι ὁ συγγραφεὺς καὶ ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ Παύλου, ἀναγνωρίζων τὴν σχετικότητα αὐτῆς. Παραδεχόμενος ὡς ἔτος τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ τὸ 64, τοποθετεῖ τὴν συγγραφὴν τῶν ποιμαντικῶν ἐπι-

στολῶν μεταξὺ τοῦ 61, ὅπερ δέχεται ὡς ἔτος τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῆς α' ἐν Ρώμῃ φυλακίσεως, καὶ τοῦ 64. Ἀκολουθῶν τὴν νεωτάτην θεωρίαν περὶ φυλακίσεως τοῦ Παύλου ἐν Ἐφέσῳ, τοποθετεῖ εἰς αὐτὴν τὴν συγγραφὴν τῶν λεγομένων ἐπιστολῶν τῆς αἰχμαλωσίας. Τὴν συγγραφὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου τοποθετεῖ πρὸ τοῦ 50, θεωρῶν αὐτὴν ὡς τὸ παλαιότατον γραπτὸν χριστιανικὸν μνημεῖον καὶ ὡς τὸ ἔσχατον βιβλίον τῆς Κ.Δ. τὴν Β' Πέτρου.

Ἡ καθ' ὅλου ἐξέτασις τῶν πολυαρίθμων ζητημάτων τῆς Εἰδικῆς Εἰσαγωγῆς διεξάγεται μετὰ πάσης ἐνημερότητος ἀφ' ἑνὸς καὶ μετὰ διονυχιστικῆς ἐμβριθείας καὶ ἀξιαγάστου νηφαλιότητος ἀφ' ἑτέρου. Δὲν ὑπάρχει δὲ ζήτημα τῆς Εἰσαγωγῆς ταύτης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ μὴ διατηρῇ τὴν αὐτοτέλειάν του ὁ συγγραφεὺς καὶ νὰ μὴ ἐκφέρῃ τὴν πεφωτισμένην κρίσιν του, προϊὸν μακρᾶς καὶ γονιμωτάτης ἐπασχολήσεως περὶ πάντα τὰ φιλολογικὰ προβλήματα τῆς Κ. Δ. Τὴν σφραγῖδα τῆς αὐτοτελείας καὶ τῆς ἐμβριθείας φέρει καὶ ἡ ἱστορία τοῦ κανόνος τῆς Κ.Δ., ὡς καὶ ἡ τοῦ κειμένου αὐτῆς. Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξιον εἶναι τὸ περὶ γλώσσης τῆς Κ.Δ. κεφάλαιον αὐτοῦ, ἐν ᾧ, παρὰ τὴν ἀφοσίωσίν του πρὸς τὸν ἀοίδιμον διδάσκαλόν του Ad. Deissmann, διατηρεῖ καὶ ἀπέναντι αὐτοῦ τὴν αὐτοτέλειάν του. Οὕτω παραδέχεται μέν, ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς Κ.Δ. εἶναι ἡ λεγομένη ἑλληνιστικὴ κοινή, ἀναγνωρίζει ὅμως «τὴν ὑπεροχὴν τῆς γλώσσης ταύτης ἔναντι τῆς δημώδους γλώσσης πολλῶν παπύρων» καὶ διακηρύσσει, ὅτι «ἡ Κ. Δ. *ἀποτελεῖ ἀνεκτίμητον μνημεῖον* ὡς ὁ πρῶτος καὶ σημαντικώτατος ἐκπρόσωπος μιᾶς οὐχὶ χυδαίας, ἀλλ' ὑψηλοτέρας κοινῆς» (σ. 383). Τὸ περισπούδαστον ἔργον εἶναι ἐφωδιασμένον διὰ δύο διεξοδικῶν πινάκων, ἑνὸς τῶν βιβλικῶν χωρίων καὶ ἑτέρου ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Καίτοι ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ μετριοφροσύνῃ του ὡς κυριώτατον λόγον τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἔργου τούτου παριστᾷ τὴν ἐξάντλησιν τῶν ὑπαρχουσῶν ἐκδόσεων τῶν γερμανικῶν Εἰσαγωγῶν, οὐχ ἧττον ὅμως τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἔχει καὶ καθ' ἑαυτὸ μεγάλην ἀξίαν, δυνάμενον νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς ἀρίστας Εἰσαγωγὰς εἰς τὴν Κ.Δ. Ἰδιαιτέρως εὐπρόσδεκτον εἶναι τὸ ἔργον τοῦτο διὰ τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν τόσον ἐγγὺς ἵσταται καὶ προώρισται νὰ τὴν ἐξυπηρετήσῃ σημαντικώτατα.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Franz Dölger Sechs byzantinische Praktika des 14. Jahrhunderts für das Athoskloster Iberon. Mit diplomatischen, sprachlichen, verwaltungs- und sozial-geschichtlichen Bemerkungen. (Abhandl. d Bayer. Ak. d. Wiss. Philos.-hist. Kl. Neue Folge. Heft 28 1949). München 1949 σ. 127.

Ἐν τῇ μετὰ χεῖρας λίαν ἐπιμεμελημένῃ ἐκδόσει ὁ διακεκριμένος ἐν Μονάχῳ Καθηγητὴς καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Franz Dölger χαρίζει εἰς τὴν Ἐπιστήμην ἓξ σπουδαιότατα Πρακτικά, ἤτοι Πρωτόκολλα (ἐκθέσεις) τῶν Ἀπογραφέων (ἀνωτέρων ἐφορειακῶν ὑπαλλήλων), ἀφορῶντα πάντα εἰς τὴν ἐν Ἄθῳ Μονὴν τῶν Ἰβήρων. Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ (σ. 5—31) ὁ σ. διαπραγματεύεται περὶ τῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητος τῶν ἐπισήμων τούτων ἐγγράφων, ὡς καὶ τῆς σημερινῆς καταστάσεως αὐτῶν. Ἐπίσης ἐκ τοῦ περιεχομένου τούτων ἀντλεῖ πάσας τὰς ἐξ αὐτῶν δυναμένας νὰ συναχθῶσιν ἐπιστημονικὰς γνώσεις, ἤτοι γλωσσικάς, γεωγραφικάς, οἰκονομολογικὰς καὶ κοινωνικο-ιστορικάς, δημογραφικὰς καὶ τέλος τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν

Ἱστορίαν τῆς διοικήσεως καθόλου ἐν Βυζαντίῳ. Ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι τῆς παρούσης ἐκδόσεως παρατίθενται προτύπως καὶ ὑποδειγματικῶς τὰ κείμενα τῶν ἀξιολογωτάτων τούτων ἐπισήμων ἐγγράφων, ἤτοι : 1) Πρακτικὸν τοῦ ἀπογραφέως τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης σεβαστοῦ Δημητρίου Ἀπελμενέ, τοῦ ἔτους 1301· 2) Πρακτικὸν τῶν ἀπογραφέων τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης σεβαστῶν Κωνσταντίνου Κουνάλη καὶ Δημητρίου Κοντένου, ὡς καὶ τοῦ προκαθημένου Δράμας Λέοντος Καλογνώμου, τοῦ ἔτους 1317· 3) Πρακτικὸν τῶν ἀπογραφέων τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης σεβαστῶν Κωνσταντίνου Περγαμηνοῦ καὶ Γεωργίου Φαρισαίου, τοῦ ἔτους 1321· 4) Πρακτικὸν τοῦ πρωτοκυνηγοῦ Ἰωάννου Βατάτζη, τοῦ ἔτους 1341· 5) Πρακτικὸν τοῦ ὀρφανοτρόφου καὶ σεβαστοῦ Τρύφωνος Κεδρηνοῦ, τοῦ ἔτους 1316· 6) Πρακτικὸν τοῦ πρωτοκυνηγοῦ Ἰωάννου Βατάτζη, τοῦ ἔτους 1341. Ἐν τέλει παρατίθεται Πίναξ τῶν συχνότερον ἀπαντώντων εἰδικῶν βυζαντιακῶν ἐφορειακῶν ὅρων καὶ τῶν σπανίων λέξεων.

Ἡ μετὰ χεῖρας ἔκδοσις, ἀποτελοῦσα ὑπόδειγμα ἐπιστημονικῆς μεθοδικότητος καὶ ἀκριβείας, οὐ μόνον τὴν Ἱστορίαν καθόλου τῆς ἱερᾶς ἐν Ἄθῳ Μονῆς τῶν Ἰβήρων προάγει, ἀλλ᾽ ἅμα καὶ τὴν βυζαντιακὴν Προσωπογραφίαν, ἥτις τοσοῦτο βοηθεῖ τὴν γνῶσιν τῆς καθόλου Ἱστορίας, ἐκτὸς τῆς μεγάλης συμβολῆς, ἥν αὕτη προσφέρει εἰς τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας εἰδικοὺς κλάδους τῆς βυζαντιακῆς καθόλου Ἱστορίας (Γλώσσης, Γεωγραφίας, Οἰκονομικῆς καὶ Κοινωνικῆς Ἱστορίας, Δημογραφίας, Ἱστορίας τῆς καθόλου Διοικήσεως κλπ.).

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Anton Michel, Die byzantinische und römische Werbung um Symeon II. von Jerusalem (1085/86). Zeitschrift für Kirchengeschichte 1943/4 σ. 164—177 (ἀνάτυπον).

Ὁ γνωστὸς ἐρευνητὴς τῆς Ἱστορίας τοῦ Σχίσματος Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ μελέτῃ του, λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ἐν κώδικι ἀριθ. 368 τοῦ XV αἰ., τῷ ἐν τῇ Συνοδικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Μόσχας ἀποκειμένῳ, περιεχομένου εἰρηνικοῦ ἐπὶ τῇ ἐνθρονίσει ἐπισκόπου συγχαρητηρίου γράμματος, ζητεῖ ν᾽ ἀποδείξῃ ὅτι τοῦτο ἀπεστάλη ὑπὸ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Λατίνων, τῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ Πόλει διαβιούντων καὶ ἰδίας ἐν αὐτῇ Μονὰς κεκτημένων. Ἐν τῷ γράμματι ἐκτίθεται ἅμα καὶ Ὁμαλογία πίστεως τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Οἱ συντάκται τοῦ γράμματος ὑπεδήλουν ἐμμέσως ὅτι τοῦτο ἐκφράζει ἀπόψεις αὐτοῦ τοῦ Πάπα. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Νικόλαος Γ΄ ὁ Γραμματικὸς (Αὔγ. 1084—24 Μαΐου 1111) εἶχεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Συμεὼν Β΄ (1085/6—1099 ἢ 1106) διά τε προσωπικοῦ γράμματος καὶ διὰ πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ γράμματος ἐπὶ τῶν δογματικῶν ἀποκλίσεων τοῦ Πάπα. Ὁ σ. λοιπὸν ζητεῖ νὰ διαλευκάνῃ τὰ προβάλλοντα εἰς μέσον προβλήματα τῶν σχέσεων Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν ἐν λόγῳ γραμμάτων (ἀζύμων, filioque κλπ.) καὶ νὰ ἐκθέσῃ τὰς καταβαλλομένας προσπαθείας ἐκ μέρους τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ Β΄ (1088—1099) ἀφ᾽ ἑτέρου, ὅπως ἑλκύσῃ ἑκάτερος μὲ τὸ μέρος του τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων. Ἐν τῇ μελέτῃ λύονται καὶ χρονολογικά τινα προβλήματα. Αἱ ἀπόψεις τοῦ σ. ἐνδιαφέρουν ἰδιαιτέρως τὸν Ἱστορικο-δογματικόν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Β. Βέλλα (Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν) Ἰωνᾶς, Ναούμ, Ἀββακούμ, Σοφονίας. Εἰσαγωγή, μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἑβραϊκοῦ, κείμενον τῶν Ο', σχόλια, Ἀθῆναι 1949.

Εἰς τὴν σειρὰν τῆς Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐξεδόθη ὁ τέταρτος τόμος, περιέχων τοὺς Προφήτας Ἰωνᾶν, Ναούμ, Ἀββακούμ, Σοφονίαν. Καίτοι τὰ βιβλία τῶν Προφητῶν τούτων εἶναι μικρὰ κατὰ τὴν ἔκτασιν, παρουσιάζουν ὅμως μεγάλα φιλολογικά, κριτικὰ καὶ ἑρμηνευτικὰ προβλήματα ὑψίστης σπουδαιότητος, ἄνευ τῆς λύσεως τῶν ὁποίων πολλὰ τεμάχια τῶν βιβλίων εἶναι ἀκατανόητα. Βῆμα πρὸς βῆμα ὁ σ. παρακολουθεῖ τὰ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης τεθέντα παντοῖα προβλήματα, ζητῶν τὴν ἐνδεδειγμένην λύσιν καὶ ἐπιζητῶν νὰ παρουσιάσῃ κείμενον κατανοητόν, νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰς ἐννοίας αὐτοῦ καὶ ἀναδείξῃ τὰς κυρίας γραμμάς. Ὡραία εἶναι ἡ ἐπεξεργασία τοῦ τόσον γνωστοῦ καὶ προσφιλοῦς βιβλιαρίου τοῦ Ἰωνᾶ, τοῦ ὁποίου τὴν σημασίαν μὲ ἔντονα χρώματα ζητεῖ ὁ σ. νὰ ἀναδείξῃ καὶ παρουσιάσῃ ἐναργῶς τοὺς δύο ἐν τῷ βιβλίῳ συγκρουομένους κόσμους. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν πολλοῖς ὡς ἔχει βιβλίον τοῦ Ἀββακοὺμ παρουσιάζεται εἰς τὸν τόμον τοῦτον μὲ τὴν γενομένην ἐπεξεργασίαν, κριτικὴν καὶ ἑρμηνευτικήν, τελείως κατανοητόν, ὡς ἕν ὡραῖον καὶ ἀθάνατον μνημεῖον τῆς πίστεως εἰς τὸν δίκαιον Θεόν. Εὐλόγως ὁ σ. πολλὰ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀββακοὺμ εὑρίσκει ἔχοντα τὴν ἐφαρμογήν των καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἱστορίαν μας. Εὐχάριστα διέρχεται κανεὶς καὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ βιβλίου τοῦ Ναούμ, ἥτις παρουσιάζεται ὡς δευτέρα ἔκδοσις, διαφέρουσα τῆς ὑπὸ τοῦ ἰδίου σ. πρὸ πολλοῦ γενομένης πρώτης ἐκδόσεως κατὰ τοῦτο κυρίως, ὅτι αἱ ἔννοιαι παρου-σιάζονται πλέον ἐπεξειργασμέναι.

Οὕτω ἡ παρ' ἡμῖν πτωχὴ ἑρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πλουτίζεται μὲ ἕτερον νέον ὡραῖον τόμον. Εἴθε συντόμως νὰ φανῇ καὶ ὁ πέμπτος τόμος, μὲ τὸν ὁποῖον θὰ τελειώσῃ ὁλόκληρον τὸ Δωδεκαπρόφητον.

Χ

Jean-Paul Sartre,, Existentialism, μετ. ὑπὸ Bernard Frechtman, Philosophical Library, Νέα Ὑόρκη 1947, σελ. 92.

Ἡ μετὰ χεῖρας μελέτη εἶναι τὸ πρῶτον μεταφρασθὲν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν ἔργον τοῦ Γάλλου φιλοσόφου Jean-Paul Sartre· Ἐκυκλοφόρησαν μὲν καὶ ἄλλα βιβλία σχετικὰ μὲ τὸ νέον μεταπολεμικῶς ἐν Γαλλίᾳ ἐμφανισθὲν φιλοσοφικὸν δόγμα τοῦ Ἐξιστενσιαλισμοῦ, (τοῦ ὑπαρξισμοῦ), ὅπως τῶν Jean Wahl, Gabriel Marcel, Charles D. Kean, ἀλλὰ ἡ πρὸ ἡμῶν ἐργασία εἶναι ἔργον αὐτοῦ τούτου τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς.

Τὸ βιβλίον περιέχει εἰσαγωγὴν τοῦ μεταφραστοῦ καὶ τὴν μελέτην τοῦ Sartre, ἧς ἀκολουθεῖ διαλογικὴ συζήτησις ἐπὶ τοῦ ἐξιστενσιαλισμοῦ. Ἡ μικρὰ αὐτὴ μελέτη τοῦ Sartre εἶναι διάλεξις ἐκφωνηθεῖσα εἰς Παρισίους τὸ 1945, ἧς ἀμέσως ἐπηκολούθησε διαλογικὴ συζήτησις μετὰ τῶν ἀκροατῶν του, ἥτις περιλαμβάνεται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν μετάφρασιν, ὅπως ἦτο καὶ εἰς τὸ πρωτότυπον γαλλικὸν κείμενον, δημοσιευθὲν ὑπὸ τὸν τίτλον L'Existentialisme est un humanisme.

Ὁ συγγραφεὺς καὶ ἱδρυτὴς τοῦ φιλοσοφικοῦ τούτου συστήματος Jean-Paul Sartre εἶναι πρώην καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ συγγραφεὺς ἀρκετῶν φιλοσοφικῶν ἔργων. Εἶναι ὅμως περισσότερον γνωστὸς εἰς Γαλλίαν ὡς δραματικὸς συγγραφεὺς καὶ συγγραφεὺς λογοτεχνικῶν ἔργων, δι' ὧν προσπαθεῖ νὰ μεταδώσῃ τὰς ἰδέας του.

Εἰς Ἀμερικὴν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐμφανίζονται εἰς τὸν ἡμερήσιον

καὶ περιοδικὸν τύπον ἀποσπάσματα ἔργων τοῦ Sartre καὶ ἐγένετο μία ἀτυχήσασα εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων παραστάσεων ἀπόπειρα θεατρικοῦ του ἔργου εἰς Ν. Ὑόρκην. Τὸ πρῶτον ὅμως πλῆρες ἔργον τοῦ Sartre εἶναι ἡ μετὰ χεῖρας διάλεξίς του, δι᾽ ἧς ἀμύνεται τῆς φιλοσοφίας του καὶ ἀπολογεῖται κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τῶν ἀντιπάλων του.

Τῆς νέας αὐτῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας, τῆς μὲν προϊστορίας της τὴν ἀρχὴν εὑρίσκομεν εἰς τὸν Ντοστογιέφσκι καὶ εἰς ἄλλους μετὰ ταῦτα, ὡς τούς, Kierkegaard, Heidegger, Barth κλπ. Τῆς δὲ ἱστορίας της ἡ ἀρχὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τελευταίου παγκοσμίου πολέμου μὲ τόπον πρωτεμφανίσεως τὴν Γαλλίαν καὶ ἱδρυτὴν αὐτῆς τὸν J. P. Sartre.

Ἡ κεντρικὴ διδασκαλία τῆς νέας αὐτῆς φιλοσοφίας εἶναι: ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς καθ᾽ ἑαυτὸν μόνος εἶναι ὑπεύθυνος δι᾽ ὅ,τι εἶναι καὶ δι᾽ ὅ,τι πράττει· ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀξίαι ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ἄλλαι ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ὀφείλει νὰ ἐκπληρώσῃ· ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνος του ἐκλέγει τὰς ἀξίας καὶ δημιουργεῖ ἑαυτὸν καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν δύναται νὰ ἐκλέξῃ διαφορετικὰς ἀξίας καὶ νὰ προτιμήσῃ νὰ γίνῃ ἕνα διαφορετικὸν πρόσωπον.

Τὸ φιλοσοφικὸν τοῦτο δόγμα ὑπερτονίζον τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου παραβλέπει τοὺς βιολογικοὺς νόμους, τοὺς ἐκ τῆς κληρονομικότητος δεσμοὺς καὶ τὴν τοῦ περιβάλλοντος ἐπίδρασιν καὶ συντρίβει πᾶσαν ἀντικειμενικὴν ἀξίαν, κοινωνικήν, ἠθικήν, θρησκευτικήν.

Πράγματι ὁ ἴδιος ὁ Sartre δίδων τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας του λέγει, ὅτι διὰ τοῦ ἐξιστενσιαλισμοῦ, «ἐννοοῦμεν τὴν διδασκαλίαν ἐκείνην, ἥτις κάμνει τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν δυνατήν, καὶ ἐπὶ πλέον διακηρύσσει, ὅτι πᾶσα ἀλήθεια καὶ πᾶσα πρᾶξις συνεπάγεται προσωπικὴν ἑνὸς ἑκάστου ἐκλογὴν καὶ ὑποκειμενικότητα» (σελ. 12). Καὶ περαιτέρω: «τίποτε δὲν ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὰ σχέδια (ἑνὸς ἑκάστου ἀνθρώπου)· τίποτε δὲν ὑπάρχει εἰς τούς οὐρανούς· ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀποβῇ ὅ,τι αὐτὸς μόνος ἐσχεδίασε νὰ γίνῃ». Καὶ ἑπομένως «τὸ πρῶτον βῆμα τοῦ ἐξιστενσιαλισμοῦ εἶναι νὰ καταστήσῃ ἕνα ἕκαστον ἐγρήγορον τοῦ τί εἶναι καὶ πλήρως ὑπεύθυνον, τῆς ὑπάρξεώς του κειμένης ἐν αὐτῷ» (σελ. 19). Ἡ δὲ βαθυτέρα ἔννοια τῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἶναι, ὅτι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνίκανος νὰ διαφύγῃ καὶ ὑπερπηδήσῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀνθρωπίνην ὑποκειμενικότητα» (σελ. 20).

Εἰς τὴν νεαρὰν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφικῆς αὐτῆς διδασκαλίας διακρίνομεν χριστιανικὸν ἐξιστενσιαλισμὸν παραδεχόμενον ὕπαρξιν Θεοῦ καὶ ἀπόλυτον ἐξ αὐτοῦ ἐξάρτησιν, (Kierkegaard, Barth) καὶ ἄθεον τοιοῦτον. Τοῦ τελευταίου τούτου, τοῦ ἀθέου, ἀρχηγὸς καὶ διαπρύσιος κῆρυξ εἶναι ὁ Γάλλος φιλόσοφος Jean-Paul Sartre (σελ. 27 κ. ἑ.).

Emory University, Ga. ΣΟΦΟΚΛΗΣ Δ. ΛΩΛΗΣ

Vie des Saints et des Bienheureux selon l' ordre du Calendrier avec l'historique des fêtes, par les RR. PP. Bénédictins de Paris. Tomes I—VII (Juillet). Paris (Letouzey et Ané), 1949.—Ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦδε οἱ τόμοι Ἰανουαρίου—Ἰουλίου. Ὑπολείπονται οἱ τῶν μηνῶν Αὐγούστου—Δεκεμβρίου· τὸ ὅλον τόμοι 12.

Henri Rondet Pantheisme et Christianisme (Nouvelle Revue Thèologique, Juin 1949, N° 6, σελ. 561—588).

G. Lambert Un «Psaume» decouvert dans le desert de Juda [τὸ ἑβρ. κείμενον καὶ ὁ ὑπομνηματισμός του] (ἐν Nouvelle Revue Théologique, Juin 1949, N° 6, σελ. 621—637).

Ernest Evans Tertullian's Treatise against Praxeas. (SPCK). London 1949.

E. Mascall, Christ, The Christian and the Church. A Study of the Incarnation and its consequences. Longmans Green and Co, London κλπ. 1946.

Edwyn Hoskyns and Fr. Noel Davey The riddle of the N. Testament Faber and Faber, London. 3η ἔκδ. 1947.

A. Williams The Anglican Tradition in the life of England, SCM London 1947.

G. K. Bell Bischop of Chichester Longjmans, Green C°. London 1946.

C. S. Lewis The Problem of Pain. Geoffrey Bles, London 16, ἀνατύπωσις 1946.

Mc Leod Campbell Christian History in the making. London 1946.

The holy Communion. A Sumposium by D. Cairus, G. Howe, S. Neill, E. Rupp, E. Ratcliff, G. Vann, F. Lerd, Edited by H. Martin. SCM Press. London 1947.

G. Every The Byzantine Patriarchate (451—1204), Soc. f. Prom. Chr. Kn. London. 1947,

Efraim Briem Kommunismus und Religion ln der Sowjetunion. Aus dem schwedischen übesetzt. Verlag Fr- Reinharalt Basel 1949.

F. Rust The Christian Understanding of History Lutterworth Press. London 1947.

A. Toynbee, A Study of History. Abridgement of Volumes I—VI by. *D. Somerwill* Oxford University Press. London 2α ἔκδ. 1949.

Δημοσθένους Στεφανίδου, Ἱστορία τῆς Κοινωνικῆς Οἰκονομικῆς, τόμος Α' (Ἀρχαιότης—Μεσαίων—Ἀναγέννησις). Ἀθῆναι 1948 (σελ. 372).— Τόμος Β' (Ἐμποροκρατία, Γνωσιοκρατία, Φιλελευθέρα Σχολὴ) 1949 (σελ. 414).

A. Adler Ἀνθρωπογνωσία κατὰ μετάφρασιν Γ. Παλαιολόγου, β' ἔκδ. 1948 (σελ. 295).

Γ. Παλαιολόγου Ἡ ἀντίθεσις ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐρεύνῃ. β' ἔκδ. Ἀθῆναι 1949 (σελ. 244).

L. Zander Dostoïewsky. Le problème du bien. Corréa. Paris 1948 (σελ. 179).

Περιοδικὰ

Theologische Zeitschrift herausgegeben von der Theolog. Fakulfät der Universität Basel. Ἐξεδόθη τὸ 3 τεῦχος τοῦ πέμπτου ἔτους. Περιεχόμενα: O. Moe, Der Gedanke des allgemeinen Priestertums im Hebräerbrief. Frit u· Liselotte Kern Die Dhomas - a - Kempis Frage. E. W. Schmidt Ibsens Dichtung u. d. Christentum. O. Piper Tod und Liebe.—Ἐπίσης βιβλιοκρισίαι, Σημειώματα καὶ ἐπισκόπησις τῆς παγκοσμίου θεολογικῆς κινήσεως.

Irenikon Τριμηνιαία ἐπιθεώρησις τοῦ ἐν Βελγίῳ (Chevetogne Prieurè d' Amay. Ἐξεδόθη τὸ β' τεῦχος τοῦ 1949. Περιεχόμενα: *J. Chatillon* Une ecclésiologie médiévale. *E. Boyer* Le culte de la mère de Dieu dans l'Église catholique. *Amicus* Lettre anglaise—Χρονικὰ—Βιβλιογραφία.

ΕΚ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ

ΥΠΟ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (†)

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Ἡ Ἐκκλησία καὶ αἱ ἀπόπειραι μεταρρυθμίσεως ἐν Τουρκίᾳ.

Ἡ μεγάλη ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1821, ἧς ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἵδρυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἐχρησίμευσεν ὡς σύνθημα τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν εὑρισκομένων λαῶν, διὰ τῆς βαθμιαίας καταλύσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ μικρὸν Ἑλληνικὸν Βασίλειον ἀπέβη ἀπελευθερωτικὴ ἀφετηρία οὐ μόνον διὰ τοὺς ὑπολειφθέντας ἀλυτρώτους Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς λοιποὺς ὀρθοδόξους λαούς, ἀσκῆσαν μεγάλην ροπὴν ἐπὶ τὴν ἀρξαμένην ἔκτοτε κίνησιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν. Σπουδαιότατος ἐπίσης παράγων τῆς κινήσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ Ρωσία, ὑφ' ἧς τὴν ἀόριστον σκέπην καὶ τὴν ἐλπίδα συνδρομῆς διεξήχθη ἡ ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις. Ἡ Ρωσία ἐπενέβη μὲν διπλωματικῶς ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως συνδέσασα αὐτὴν μετὰ τοῦ ὅλου ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἤτοι τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἀνατολῆς, μὴ θελήσασα ὅμως νὰ πράξῃ τι μονομερῶς ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομὴν καὶ σύμπραξιν πασῶν τῶν Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, ὅπως δὲ ἀποκρούσῃ πᾶσαν ὑπόνοιαν ἀφ' ἑαυτῆς ἀπεκήρυξε τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ὡς ὑπηρετοῦντος τέως ἐν τῷ ρωσικῷ στρατῷ. Θᾶττον ἢ βράδιον ἡ Ρωσία ἔμελλε νὰ ἐπεμβῇ καὶ διὰ πολέμου ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, ἀλλ' ἀξιοσημείωτον ὅτι αὕτη καθώρισε τὴν ἀρχὴν τῆς κοινῆς ἐπεμβάσεως τῶν Μ. Δυνάμεων ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Δὲν ἦτο δὲ εὔκολον νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε συμφωνία, διότι ἡ ἐπέμβασις δὲν ἐγίνετο ἀνιδιοτελῶς· ἐγκαίρως, ἄλλως τε, ἤρξατο σφοδρὸς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Διότι ἡ δευτέρα αὕτη Δύναμις ἐφοβήθη ἔκτοτε, ὅτι πᾶσα ἀνατροπὴ τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ τουρκικοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος, ἔμελλε νὰ ὠφελήσῃ μόνον τὴν Ρωσίαν, συνδεδεμένην οὖσαν πρὸς τοὺς ὑπὸ τὴν Τουρκίαν χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς διὰ τῆς ὀρθοδοξίας. Καὶ ἐνῷ ἡ Ρωσία ὡς

πολιτικὸν αὐτῆς πρόγραμμα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔσχε τὸν βαθμιαῖον ἀκρωτηριασμὸν καὶ τὸν κατακερματισμὸν τοῦ τουρκικοῦ Κράτους, ἡ Ἀγγλία ἀντιθέτως ἐπρέσβευε τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος αὐτοῦ, μόνον καὶ μόνον ὅπως μὴ αἱ ἀπαρτίζουσαι αὐτὸ χῶραι περιπέσωσιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον κυριαρχίαν τῆς Ρωσίας. Ἐσήμαινε λοιπὸν τὸ περιλάλητον δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας τὴν ἐκ παντὸς τρόπου καταπολέμησιν τῆς ἐπικρατήσεως τῆς Ρωσίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ὅθεν ἀπομάκρυνσις ἐκ τοῦ δόγματος ἐπετράπη μόνον ἐν ᾗ περιπτώσει ἐφάνη ἀποκρουσθεῖσα ἡ ἐπιρροὴ ἢ ἐπικράτησις τῆς Ρωσίας. Πρὸς τοῦτο δὲ μεγάλαι κατεβάλλοντο ἔκτοτε προσπάθειαι πρὸς μεταρρύθμισιν τῆς Τουρκίας καὶ βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν Χριστιανῶν.

Ἤδη αὐτὸς ὁ Σουλτᾶνος Μαχμοὺτ β′ προέβη εἰς σχετικὰς μεταρρυθμίσεις, εἰς ἅς, ἄλλως τε, ὑπεχρεώθη διὰ τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως. Μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ φοβεροῦ τάγματος τῶν Γενιτσάρων (1826) μετέβαλεν ἐπὶ τὸ βέλτιον τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων (1834) περιώδευσε τὰς Ἐπαρχίας τοῦ Κράτους, ὅπως ἐκ τοῦ σύνεγγυς μελετήσῃ τὴν κατάστασιν τῶν χριστιανῶν (1837), διέταξε νὰ τιμωρῶνται αὐστηρῶς οἱ προσβάλλοντες αὐτοὺς μουσουλμᾶνοι ἢ οἱ ἀδικοῦντες ὑπάλληλοι (1837) καὶ καθόλου εἰπεῖν προέβη εἰς ἱκανὰς βελτιώσεις τῆς διοικήσεως [1]. Πρὸς καθησύχασιν δὲ τῶν χριστιανῶν μετεχειρίσθη καὶ τὸ μέγα κῦρος τοῦ Πατριάρχου ΚΠόλεως Κωνσταντίου α′ εἰς τοὺς ἐκτὸς τοῦ Βασιλείου ὑπολειφθέντας Ἕλληνας συστήσαντος ἡσυχίαν. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος Ὄθων (1833—1862) ἐπισκεφθεὶς τὴν Σμύρνην (1833) ἐγένετο μετὰ τιμῶν δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Σμύρνης Σεραφείμ, προκαλέσας τὸν ἀκράτητον ἐνθουσιασμὸν τῶν κατοίκων, ἐξηναγκάσθη ὑπὸ τῆς Πύλης ὁ Πατριάρχης νὰ ἐπιτιμήσῃ μὲν τοὺς Σμυρναίους νὰ παύσῃ δὲ τῆς θέσεως αὐτοῦ τὸν Σεραφείμ [2]. Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ καχύποπτος Σουλτᾶνος ἐξωργίσθη κατὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίου, διότι εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν τέλεσιν μνημοσύνου τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ ἐν ΚΠόλει. Ὁ Πατριάρχης ἀνεκάλεσε τὴν ἄδειαν «ἕνεκα ἀνωτέρων λόγων». Θεωρούμενος δὲ ὡς «φιλέλληνα» καὶ «φιλόρωσος» αὐθαιρέτως ἐπαύθη, ὑποβαλὼν μετὰ τὴν παῦσιν τὴν παραίτησιν αὐτοῦ [3].

Ὁ Κωνστάντιος β′ (1834—5) ἐπὶ μικρὸν πατριαρχεύσας δὲν διεκρίνετο ἐπὶ ἱκανότητι. Οὐχ ἧττον ἐπ᾽ αὐτοῦ συνετελέσθη σπουδαῖον γεγονός, ἀνα-

---

1. ***Π. Καρολίδου,*** Ἱστορία τοῦ ιθ′ αἰῶνος, Γ′ 444 ἑξ. ***Μ. Γεδεών.*** Πατριαρχικῆς ἱστορίας μνημεῖα, σ. 61.2.

2. ***Ε. Κυριακίδου,*** Ἱστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, Α, 396—399.

3. ***Χαμουδοπούλου,*** Πατριαρχικαὶ πινακίδες, «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια» 1882, σ. 329. ***Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου,*** Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σ. 116 σημ.

κοινωθὲν δι' ἐπισήμου Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ γράμματος πρὸς τὸν λαόν. Τῷ 1657 εἶχε καταργηθεῖ τὸ δικαίωμα τοῦ ἑκάστοτε ἐκλεγομένου νέου Πατριάρχου νὰ ἐμφανίζηται εἰς τὸν Σουλτᾶνον καὶ νὰ λαμβάνη παρ' αὐτοῦ τὴν ἔγκρισιν. Ἐπὶ Κωνσταντίου β' ἀνενεώθη τὸ δικαίωμα τοῦτο, ἐμφανισθέντος τοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν Σουλτᾶνον καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν Μ. Βεζύρην [1]. Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Κωνσταντίου β' ἐπιφανέστατος Πατριάρχης Γρηγόριος στ' (1835—40, 1867—71) καὶ δι' εἰδικοῦ ἐγγράφου τοῦ Σουλτάνου ἀνεγνωρίσθη «πληρεξούσιος εἰς τὸ ὑπούργημά του» ἐλεύθερος ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ὑψηλῶν αὐτοῦ καθηκόντων, ἀπαγορευθείσης πάσης ἐπεμβάσεως τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν εἰς τὰς θρησκευτικὰς ὑποθέσεις καὶ τὰς προνομίας τῶν Ἑλλήνων [2]. Παρὰ ταῦτα ὅμως οἱ καχύποπτοι τοῦρκοι συνετάρασσον τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ κατεδίωκον πάντα φαινόμενον ὕποπτον, ἐδέησε δὲ διὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ δραστηριότητος ὁ Γρηγόριος στ' νὰ ἐπεμβαίνη ἑκάστοτε πρὸς εἰρήνευσιν καὶ καθησύχασιν τοῦ λαοῦ [3].

Πρὸς τοῖς ἄλλοις τῇ 17 Ἰανουαρίου 1838 ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις μετὰ πολλὰς βασάνους μαρτυρικὸν θάνατον ὁ νεομάρτυς Γεώργιος, ἐκ τοῦ χωρίου Τζούραλη τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν καταγόμενος. Συκοφαντηθεὶς ὅτι ἐγένετο ποτε μουσουλμᾶνος καίτοι εὑρέθη ἀπερίτμητος καὶ ἀπέδειξε τὴν συκοφαντίαν, ἐβιάζετο νὰ δεχθῇ τὸν ἰσλαμισμόν. Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας βασανισθεὶς ἔμεινεν ἀμετάτρεπτος ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει, διαρκῶς λέγων «χριστιανὸς εἶμαι». Διὰ τοῦτο δὲ κατεδικάσθη εἰς τὸν δι' ἀπαγχονισμοῦ θάνατον, ὃν ὑπέστη χαίρων καὶ ὁμολογῶν τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἐπὶ τῇ βάσει ἐκθέσεως τοῦ Μητροπολίτου Ἰωαννίνων Ἰωαννικίου, συνυπογεγραμμένης ὑπὸ τοῦ πρῴην Βελλᾶς Λεοντίου καὶ τοῦ Περιστερᾶς Σεραφεὶμ καὶ ἄλλων πολλῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου τῇ 19 Σεπτεμβρίου 1839 ἀπεφήνατο ὅπως «ὁ εἰρημένος ὑπὲρ Χριστοῦ πανδήμως τὸ μαρτύριον ἀναδεξάμενος Γεώργιος νεομάρτυς, γνωρίζηται τοὐντεῦθεν παρὰ πάσης τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀληθὴς μάρτυς τοῦ Χριστοῦ, συναριθμούμενος ἐν τῷ χορῷ τῶν μαρτυρησάντων ἁγίων, τιμώμενος παρὰ πάντων τῶν πιστῶν, τελουμένης κανονικῶς τῆς μνήμης αὐτοῦ κατὰ τὴν 17 Ἰανουαρίου» [4].

Τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἀπὸ ἱστορικῆς ἐπόψεως χαρακτηρίζει

---

1. «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια», Β' 1882, ἀριθμ. 21, σ. 330.

2. J. Socolov, Ἡ Ἐκκλησία ΚΠόλεως κατὰ τὸν ιθ' αἰῶνα (ρωσιστὶ) Πετρούπολις 1904, σ. 233.4. Παράρτημα σ. 17.

3. Αὐτόθι, σ. 234 ἑξ.

4. *Δουκάκη*, Μέγας Συναξαριστὴς Γ, 494—501. Socolov, ἔνθ' ἀν. σ. 238.9. 707. Παράρτημα, σ. 17.18. ***Π. Ἀραβαντινοῦ***, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, Β, 229. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν***, Οἱ Νεομάρτυρες, Ἔκδ. β'. Ἐν Ἀθήναις 1934. σ. 76—78. Περὶ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ ἁγ. Γεωργίου, ***Σπ. Λάμπρου***, «Ν. Ἑλληνομνήμων» ΙΑ, 1914. σ. 53.

τὴν κατάστασιν τῶν χριστιανῶν ἐν Τουρκίᾳ, καθ' ὃν χρόνον ὁ Σουλτᾶνος Μαχμοὺτ ἐπεχείρει δῆθεν νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ Κράτος. Πολλαχοῦ, ἐν Θράκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Μικρασίᾳ, ἐν Συρίᾳ ἐγίνοντο σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν, βιαιοπραγίαι, ἀτιμώσεις, ἱεροσυλίαι, ἐμπρησμοί [1]. Δυστυχῶς δὲ τὸ μὲν μικρὸν Ἑλληνικὸν Βασίλειον, ἀνώμαλον, ἄλλως τε, διάγον πολιτικὸν βίον, δὲν ἠδύνατο νὰ βοηθήσῃ τοὺς καταδυναστευομένους, αἱ δ' Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις, ἤριζον πρὸς ἀλλήλας ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως ἐν Τουρκίᾳ. Τινὲς τούτων ὑπεστήριζον τὴν «ἀκεραιότητα» αὐτῆς ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἐν αὐτῇ βιούντων χριστιανῶν. Τότε δὲ καὶ ἡ Ἀγγλία ἠξίωσε παρὰ τῆς Ὑ. Πύλης (1840) ὅπως δικασθῇ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος στ΄ καὶ παυθῇ τῆς θέσεως αὐτοῦ, διότι δι' ἐγκυκλίων του προέτρεπε τοὺς ἀγγλοκρατουμένους Ἑπτανησίους ν' ἀποκρούσωσι νεωτερισμούς τινας [2]. Ἀλλὰ καὶ τῆς Τουρκίας ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις ἦτο εἰς ἄκρον ἀνώμαλος καὶ ἐπισφαλής. Τὰ ἐθνικὰ κινήματα τῶν Σέρβων καὶ Ρωμούνων περιεστέλλοντο μὲν ἀλλὰ δὲν κατεπνίγοντο, ὑποστηριζόμενα ὑπὸ τῆς Ρωσίας, ὁ δὲ Μεχμὲτ Ἀλῆς, Ἀντιβασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ἀποστατήσας εἰσέβαλεν εἰς τὴν Συρίαν. Οἱ φοβούμενοι πᾶσαν μεταρρύθμισιν φανατικοὶ μουσουλμᾶνοι προέβαινον εἰς ἐμπρησμοὺς ἢ ἐξεγείροντο κατὰ τῶν καθεστώτων. Πολλαχοῦ, ἰδίως ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ, ἐξεγείροντο καὶ οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν τούρκων, ὑπέστη δὲ τότε μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁ νεομάρτυς Ἰλαρίων [3]. Ὁ Σουλτᾶνος ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀπὸ τοῦ Ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου κινδύνου ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν τοὺς Ρώσους. Ὅθεν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1833 ῥωσικὸς στόλος εἰσέπλευσεν εἰς τὸν Βόσπορον καὶ οὕτως ὁ προστάτης τῶν Σέρβων καὶ Ρωμούνων ἐναντίον τοῦ ἐπικυριάρχου Σουλτάνου, ἀνέλαβε τὴν προστασίαν τοῦ ἐπικυριάρχου ἐναντίον ἑτέρου ὑποτελοῦς [4]. Ἡ Ἀγγλία καὶ Γαλλία ἐταράχθησαν ἐκ τῆς ἀδοκήτου ἐκείνης ἐπεμβάσεως τῆς Ρωσίας εἰς τὰ τῆς Τουρκίας, πολλῷ μᾶλλον ὅτι μετὰ μικρὸν ὑπεγράφη ρωσοτουρκικὴ συνθήκη συμμαχίας καὶ ἀμοιβαίας βοηθείας. Ἐν τῷ ἀρξαμένῳ ἀνταγωνισμῷ τοιαύτη ἐπῆλθε σύγχυσις, ὥστε καὶ αἱ τέως σύμφωνοι Γαλλία καὶ Ἀγγλία ἀντενήργουν πρὸς ἀλλήλας. Ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τῆς Γαλλίας ὑπὸ τῶν λοιπῶν Δυνάμεων ὑπεγράφη ἐν Λονδίνῳ (3 Ἰουλίου 1840) σύμβασις, δι' ἧς μετά τινα ἀντίστασιν τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰβραὴμ ἱδρύθη ἡ αὐτόνομος Ἡγεμονία τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου (1840), συνυπέγραψε δὲ καὶ ἡ Γαλλία μετὰ

1. **Ε. Κυριακίδου**, ἔνθ' ἀν. Α, 391.

2. Αὐτόθι, Α, 410—20. **Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου** (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Α΄ σ. 164 ἑξ.

3. **Γούδα,** Βίοι παράλληλοι Α, 41, πρόλογος.

4. **Μίλλερ,** Ἡ τουρκία καταρρέουσα, μετάφρ. Σπ. Λάμπρου, Ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 190.

τῶν λοιπῶν Δυνάμεων τὴν Λονδίνειον συνθήκην περὶ τῶν πορθμῶν (1 Ἰουλίου 1841), δι' ἧς ὁ Βόσπορος καὶ τὰ Δαρδανέλλια, ἐφ' ὅσον ἡ Πύλη εὑρίσκετο ἐν εἰρήνῃ, ἐκλείοντο εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἁπασῶν τῶν ξένων Δυνάμεων [1]. Οὕτως ἐφάνη πρὸς στιγμὴν ἐκλείπων ὁ μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἐν Τουρκίᾳ ἀνταγωνισμός, τ' ἀνωτέρω δὲ πολιτικὰ γεγονότα, δι' ὧν κατ' οὐσίαν ἀπηλλάσσετο ἡ Αἴγυπτος τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας, συνετέλεσαν ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας [2]. Καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἡ προσωρινὴ Αἰγυπτιακὴ κατοχὴ συνετέλεσε μᾶλλον εἰς ὠφέλειαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἐν Συρίᾳ, ἔνθα ἀνεγνωρίσθη ἡ αὐτονομία τοῦ Λιβάνου ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Γαλλίας, οἱ Δροῦσοι πολλάκις προέβησαν εἰς σφαγὰς τῶν Μαρωνιτῶν τοῦ Λιβάνου καὶ ἄλλων χριστιανῶν τῆς ὑπαίθρου χώρας [3]. Τὰ γεγονότα δὲ ταῦτα μᾶλλον ἔβλαψαν τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀντιοχείας.

Ὁ τὸν Μαχμοὺτ διαδεχθεὶς νέος Σουλτᾶνος Ἀβδοὺλ Μετζὴτ (1839—1861) ἐν μέσῳ τῶν συνταρασσόντων καὶ ἀπειλούντων αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τῆς Τουρκίας γεγονότων, τῇ συμβουλῇ τῶν Μ. Βεζυρῶν Χοσρὲφ καὶ Ρεσὶτ διενοήθη εὐθὺς ἀμέσως νὰ συμπληρώσῃ τὸ ὑπὸ τοῦ Μαχμοὺτ ἀρξάμενον μεταρρυθμιστικὸν ἔργον καὶ διοργανώσῃ τὴν ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοπολιτείας τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν λαῶν. Πρὸς τοῦτο τῇ 22 Ὀκτωβρίου 1839 ἐν τῷ περιπτέρῳ τοῦ Γκιοὺλ Χανὲ (Ροδῶνος) συγκληθεισῶν πασῶν τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν Ἀρχῶν, ἀνεγνώσθη ἐπισήμως ὁ χάρτης τῶν μεταρρυθμίσεων, δι' οὗ ἠσφαλίζετο ἡ ζωή, ἡ περιουσία καὶ ἡ τιμὴ ἁπάντων τῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου, καθωρίζοντο τὰ τῆς φορολογίας καὶ εἰσήγετο εὐρωπαϊκὸν στρατολογίας σύστημα. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὡς θεμελιώδης μεταρρυθμιστικὸς τῆς διοικήσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας νόμος (τανζιμὰτ) ἐδημοσιεύθη ἀμέσως μετὰ ἐπεξηγηματικοῦ σουλτανικοῦ φιρμανίου, ἐπηκολούθησε δὲ καὶ ἡ ἔκδοσις διαφόρων σχετικῶν νόμων [4]. Καίτοι δὲ ἦτο πρόδηλον, ὅτι ἡ Τουρκία δὲν θὰ μετερρυθμίζετο δι' ἁπλῶν ἐγγράφων, δι' ὧν μόνον ἐπισήμως ὡμολογεῖτο ἡ τέως ἐπικρατοῦσα κακοδαιμονία τῶν ὑπ' αὐτὴν τελούντων λαῶν, καίτοι ἐχαρακτηρίσθη ὡς «κωμῳδία» ὁ τρόπος τῆς ἀναγγελίας τῶν μεταρρυθμίσεων,

1. ***Μίλλερ,*** ἔνθ' ἀν. σ. 196. ***Καρολίδου,*** ἔνθ' ἀν. Γ, 487.

2. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου,*** Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1935, σ. 798 ἑξ.

3. ***Μίλλερ,*** ἔνθ. ἀν. σ. 146.

4. ***Δημ. Νικολαΐδου,*** Ὀθωμανικοὶ κώδικες, Ἐν ΚΠόλει 1890, Γ, 2849—2854. 57. ***Καρολίδου,*** ἔνθ' ἀν. Γ, 488—90. ***Κυριακίδου,*** ἔνθ. ἀν. 422—3. Socolov, ἔνθ' ἀν. 256—7. Πρβλ. E. Engelhardt, La Turquie et le Tanzimat, 2 τόμ. Paris 1882. A. Schopoff, Les reformes et la protection des chrétiens en Turquie 1673—1904, Paris 1904. C. Seignobos, Histoire politique de l' Europe contemporaine 1814—1896, Paris 1897.

οὐχ ἧττον οὐ μόνον ξένοι ἐχαιρέτισαν αὐτὴν ὡς ἀναγγελίαν τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ καὶ οἱ πικρὰν πεῖραν τῆς τουρκικῆς κακοπιστίας ἔχοντες χριστιανοὶ ὑπέλαβον ὅτι τῷ ὄντι τοιαύτη θὰ ἐπήρχετο ἀναγέννησις μετὰ τὰς πομπώδεις σουλτανικὰς ἐπαγγελίας [1]. Οὐχ ἧττον οἱ ἐν Τουρκίᾳ Ἕλληνες ἔσπευσαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν διακηρυχθεισῶν μεταρρυθμίσεων, συνεκέντρωσαν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὸ ἐμπόριον ἀπὸ τῆς ῥωσικῆς Σεβαστουπόλεως μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Αἰγύπτου καθ' ἅπαντα τὸν Εὔξεινον Πόντον, τὸ Αἰγαῖον, τὴν Μεσόγειον, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Νείλου, ἐπεμελήθησαν δὲ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς νεολαίας, ἱδρύσαντες ἐλευθέρως ἐκπαιδευτήρια. Ἡ τέως ἐπικρατοῦσα τρομοκρατία πρὸς καιρὸν ἐχαλαρώθη, αἱ Κοινότητες ἤρξαντο ἐλευθερώτερον ἐνεργοῦσαι περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων, ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἐν ΚΠόλει, ἐνῷ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν οἱ Ἕλληνες ἠριθμοῦντο εἰς 80.000, τῷ 1843 ἀνῆλθον εἰς 120.000 μεταξὺ 250000 τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ. Ὑπὸ δὲ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, ἐν ᾗ ἐμορφοῦντο διδάσκαλοι καὶ ἰατροί, ἤρξαντο ζωογονούμενοι καὶ τῶν Ἐπαρχιῶν οἱ χριστιανικοὶ ἑλληνικοὶ πληθυσμοί. Ἀπὸ δὲ τῶν παραλίων ἡ πνευματικὴ κίνησις μετεδόθη εἰς τὰ μεσόγαια, ἡ Μικρασία, ἡ Θράκη, ἡ Μακεδονία καὶ αἱ νῆσοι ἐπληροῦντο ναῶν καὶ Σχολῶν. Αἱ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἐξαφανισθεῖσαι ἀριστοκρατικαὶ οἰκογένειαι ἀντικαθίσταντο ὑπὸ νέων, φιλοτιμουμένων νὰ ἱδρύωσι πανταχοῦ φιλανθρωπικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ καθιδρύματα, συνεχιζουσῶν οὕτω τὸ ἔργον τῶν ἀρχαιοτέρων «Ἐθνικῶν Εὐεργετῶν» [2].

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα προὐκάλουν τὸ μῖσος καὶ τὸν φανατισμὸν τῶν τούρκων, οἵτινες ἤρξαντο πάλιν ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν χριστιανῶν. Πολλαχοῦ ἐπανελήφθησαν αἱ παλαιαὶ διατάξεις περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς χρήσεως κωδώνων τῶν χριστιανικῶν ναῶν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν σημάντρων. Ἐν αὐτῇ τῇ ΚΠόλει, ἕνεκα τῶν καθ' ἑκάστην διαπραττομένων φόνων, διεσαλεύθη ἡ δημοσία τάξις, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Μικρασίᾳ, ἰδίως ἐν Σμύρνῃ, ἐν Καισαρείᾳ, ἐν Τραπεζοῦντι καὶ ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ ἀπερίγραπτοι διεπράττοντο θηριωδίαι. Πολύκροτον δ' ἀπέβη τὸ ζήτημα ἀρμενίου τινὸς Ὀβαγκήμ, ὅστις δηλώσας ὅτι προσέρχεται εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ μεταμεληθείς, κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Αἱ ἐκτάκτως τραγικαὶ περιπέτειαι τῆς ἐκτελέσεως τῆς θανατικῆς ποινῆς ἀνθρώπου ἐμμένοντος εἰς τὰς χριστιανικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις προὐκάλεσε σφοδρὰς διαμαρτυρίας καὶ αὐτῶν τῶν ἀναισθητούντων συνήθως πρὸς τὰ δεινοπαθήματα τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανῶν Εὐρωπαίων. Ἀξιώσει δὲ τοῦ Πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγλίας ἐν ΚΠόλει Stratford of Redcliff τῷ 1843 ἀπηγορεύθη ἐν Τουρκίᾳ διὰ νόμου

1. Socolov, ἔνθ' ἀν. Παράρτημα σ. 18.19.
2. *Καρολίδου*, ἔνθ' ἀν. Γ, 444. *Κυριακίδου*, ἔνθ' ἀν. Α, 444—5.

ἡ εἰς θάνατον καταδίκη χριστιανοῦ ἢ ἰουδαίου προσελθόντος εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ μεταμεληθέντος[1]. Τῷ 1844 οἱ μουσουλμᾶνοι τῆς Ἀλβανίας ἐξ ἀφορμῆς τοῦ νέου στρατολογικοῦ νόμου ἐπαναστατήσαντες κατέσφαξαν τοὺς χριστιανούς[2]. Καὶ ἐφαίνετο μὲν ἡ ἐν ΚΠόλει κεντρικὴ Κυβέρνησις ζητοῦσα νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ὑπαιτίους τοιούτων γεγονότων καὶ ἑτέρων ἐπεισοδίων, βιασμῶν, ἁρπαγῶν, φόνων, καταγγελλομένων εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ περιστείλῃ τὴν ἀναρχίαν. Πολλαχοῦ ὁ λαὸς ἠναγκάζετο διὰ τῶν ὅπλων ν' ἀμύνηται κατὰ τῶν κακουργούντων καὶ τῶν κωλυόντων αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων, παρὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου ἐξαγγελθείσας διατάξεις περὶ ἰσοπολιτείας καὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Τῷ 1847 ἐπανεστάτησαν οἱ ἐν Ἠπείρῳ Ἕλληνες κατὰ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἐν αἵματι κατεπνίγη ἡ ἐξέγερσις αὐτῶν. Ἀδιάλειπτοι δὲ ἦσαν αἱ ἐπαναστάσεις τῶν Κρητῶν, τῶν κατοίκων τῆς Ἐρζεγοβίνης καὶ Βοσνίας, τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας. Ἐν ταῖς τελευταίαις ταύταις Ἐπαρχίαις ἦσαν ἀνεγνωρισμέναι Ἡγεμονίαι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ρωσίας, ἀλλ' ἐπειδὴ τῷ 1848 ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτῆς, ἡ Ρωσία καὶ Τουρκία κατέλαβον ἀπὸ κοινοῦ τὰς Ἡγεμονίας ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας, ὑπέγραψαν δὲ τῇ 19 Ἀπριλίου 1849 σύμβασιν περιορίζουσαν τὰς ἐλευθερίας τῶν Ρωμούνων. Οἱ ἐξόριστοι ἐπαναστάται προὐκάλεσαν τὴν προσοχὴν τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, αἵτινες ὑπέλαβον ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἱδρυθῇ ἐν Ρουμανίᾳ Κράτος ἀντίρροπον μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας. Ἀλλ' ἡ πραγματοποίησις τοῦ σχεδίου ἐβράδυνεν. Ἡ ἡμιανεξάρτητος Σερβία ὑφίστατο ἔτι τὰ ἐπακολουθήματα τῶν ἐπεμβάσεων τῶν τούρκων, τὸ θεοκρατικῶς ὅμως ὑπ' Ἀρχιερέως κυβερνώμενον Μαυροβούνιον ἀνεκηρύχθη εἰς κοσμικὴν κληρονομικὴν Ἡγεμονίαν (1852)[3].

Ἐξαιρέσει μόνον τῶν βουλγάρων πάντες οἱ ὑποτελεῖς τῇ Τουρκίᾳ χριστιανικοὶ λαοὶ ἔτεινον ἀδιαλείπτως εἰς ἀπόκτησιν τῆς πολιτικῆς πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Διότι ὡς πρότερον ἐξηκολούθουν καταπιεζόμενοι οἱ χριστιανοί. Ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν ἐπηγγελμένων μεταρρυθμίσεων νέα δεινὰ προέκυψαν διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν φόρων καὶ τῆς στρατολογίας τῶν χριστιανῶν. Αἱ καταπιέσεις προὐκάλεσαν νέαν ἐπανάστασιν τῶν χριστιανῶν κατοίκων Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης, ἐσημειώθησαν δὲ πολλὰ γεγονότα τοῦ μουσουλμανικοῦ φανατισμοῦ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς Ἐπαρχίαις τοῦ Κράτους καὶ ἐν ταῖς νήσοις[4]. Ἐν Σάμῳ ἐγένετο μεγάλη

---

1. Ubicini, Etat present de l' Empire Ottoman, σ. 242—3.

2. ***Καρολίδου***, ἔνθ' ἀν. Γ, 493. 3. ***Μίλλερ***, ἔνθ' ἀν. σ. 250 ἑξ.

4. Φέρεταί τις περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (14 Νοεμβρίου 1848) ὑποστὰς μαρτύριον ἐν Κρήτῃ Παντελεήμων ὀνόματι (Socolov, ἔνθ' ἀν. σ. 292) ἀλλὰ κατ' ἐπινόησιν, «Ἱερὸς Σύνδεσμος» Ἀθηνῶν, Ε, 1899, σ. 272. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» ΚΠ. Κ. 1900, σ. 66.

καταστροφὴ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τακτικοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ (1849). Ὥστε αἱ πανηγυρικῶς προκηρυχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου μεταρρυθμίσεις ἀπεδείχθησαν κενὸν γράμμα, ἐπίσημα ψεύδη, ἐπιδεινώσασαι μᾶλλον τὴν θέσιν τῶν εἰς 12,000,000 περίπου ἀνερχομένων τότε χριστιανῶν ἐν Τουρκίᾳ [1]. Τούτου ἕνεκα ἐδικαιολογεῖτο πᾶσα ὑπὲρ αὐτῶν ἐπέμβασις τῆς ὁμοδόξου Ρωσίας. Ἀλλὰ πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων Δυνάμεων διεξήχθη, δυστυχῶς, μετά τῆς Τουρκίας ἐναντίον τῆς Ρωσίας ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος.

Τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος.

Ἀφορμὴ τοῦ πολέμου τούτου ὑπῆρξε τὸ πολύκροτον «ζήτημα τῶν Ἁγίων Τόπων» (Question des Lieux Saints), ὡς ἐπεκράτησε νὰ ὀνομάζηται, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἐν Παλαιστίνῃ ἱερὰ Προσκυνήματα, ὧν τὴν κατοχὴν διημφισβήτουν, παρὰ τῶν ἰδιοκτητῶν αὐτῶν Ἑλλήνων οἱ ἑτερόδοξοι λατῖνοι καὶ ἀρμένιοι. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ιθ' αἰῶνος οἱ ἀρμένιοι ἀπεπειράθησαν νὰ καταλάβωσι τὸν Γολγοθᾶν καὶ τὸ Σπήλαιον τῆς Βηθλεὲμ ἢ νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὸν ναὸν τῆς Γεθσημανῆ. Ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν διὰ τῶν ἐνεργειῶν ἰδίως τοῦ Μ. Διερμηνέως τοῦ στρατοῦ Γεωργίου Καρατζᾶ. Ὁμοίως ἀπεκρούσθησαν παρόμοιαι ἀπόπειραι τῶν λατίνων, οἵτινες ὅμως κατώρθωσαν τότε νὰ καταλάβωσι τὸ παρὰ τὸν τῆς Γεθσημανῆς ναὸν σπήλαιον [2].

Ἀλλά, δυστυχῶς, τῇ 30 Σεπτεμβρίου 1808 ἐξερράγη ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως μεγάλη πυρκαϊά, ἀποδοθεῖσα εἰς τοὺς ἀρμενίους. Ὁ Ναὸς σχεδὸν κατεστράφη, κατέπεσε δὲ καὶ ὁ μέγας αὐτοῦ θόλος. Καὶ τότε ἐγεννήθη τὸ μέγιστον ζήτημα περὶ τοῦ τίς ἐδικαιοῦτο ν' ἀνοικοδομήσῃ τὸν Ναόν. Ἐν γενικῇ συνελεύσει τῶν προκρίτων τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Πατριάρχου ΚΠόλεως Καλλινίκου ε' (1801—6, 1808—9) ἀπεφασίσθη ὅπως ὁλόκληρον τὸ Γένος ἀναλάβῃ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ναοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ὑποβληθείσης ὑπὸ τοῦ Μ. Διερμηνέως τῆς Ὑ. Πύλης Δημητρίου Μουρούζη καὶ ὑπογραφείσης ὑπὸ τῶν Πατριαρχῶν ΚΠ. Καλλινίκου καὶ Ἱεροσολύμων Πολυκάρπου (1808—27) ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ προκρίτων τοῦ Γένους, ὁ Σουλτᾶνος Μαχμοὺτ β' ἐξέδωκε

1. Τῷ 1852 ὁ διαβόητος καταστὰς ἐπὶ ἀνοσιότητι Πιτσιπιὸς διέβαλε τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ὕμνους ψάλλουσαν κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ μόλις ἴσχυσεν ὁ Πατριάρχης Ἄνθιμος δ' ἵνα πείσῃ τὴν Κυβέρνησιν ὅτι τὰ τῶν ᾀσμάτων οὐδὲν ἔχουσι πρὸς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν κοινόν, ***Κ. Οἰκονόμου***, Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, Γ, 382.

2. ***Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου***, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 650 ἑξ. ***Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ***, Οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1928. 1933, Β, 556 ἑξ.

τῷ 1809 διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετρέπετο εἰς τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ. Πατριαρχικαὶ ἐγκύκλιοι ἐκάλεσαν τοὺς Ἕλληνας εἰς συνδρομὰς ὑπὲρ τοῦ μεγάλου ἔργου. Πάντες προσήνεγκαν προθύμως ὅ,τι ἠδύναντο, οἱ δὲ πτωχότεροι καὶ αὐτὰ τὰ οἰκιακὰ σκεύη ἐπώλησαν ἵνα μὴ ὑστερήσωσιν. Ὁ ἐκ Μυτιλήνης ἀρχιτέκτων Κομνηνὸς ἀνέλαβε τὴν ἐπιστασίαν τῆς οἰκοδομῆς, ἥτις ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου μηνὸς τοῦ 1809 ἀνεκόπτετο ὑπὸ σφοδρῶν ἀρμενικῶν καὶ λατινικῶν ἀντιδράσεων. Ἐν ΚΠόλει διεξήχθησαν, ἰδίως μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ ἀρμενίων, μεγάλοι ἀγῶνες, κατηρτίσθησαν δὲ εἰδικαὶ Ἐπιτροπεῖαι Ἑλλήνων καὶ ἀρμενίων πρὸς συμβιβαστικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Οἱ ἀρμένιοι, μὴ δυνηθέντες ν' ἀφαιρέσωσι παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὸ δικαίωμα τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ, ἐζήτουν ν' ἀνακτήσωσι τὰ πρότερον κατεχόμενα ὑπ' αὐτῶν μέρη, μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν. Καὶ προὐχώρησε μὲν αὕτη ἀλλὰ παρουσιάσθησαν ἔτι σφοδρότεραι παρὰ τῶν λατίνων ἀντιδράσεις ἐν αὐτῷ τῷ ἀνῳκοδομουμένῳ Ναῷ, οἱ δὲ Γενίτσαροι τῆς Ἱερουσαλὴμ στασιάσαντες κατὰ τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν προέβησαν εἰς βιαιοπραγίας κατὰ τῶν χριστιανῶν καὶ καταστροφὰς τῶν νέων ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως οἰκοδομῶν. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες δι' ἀνεξαντλήτου ἐπιμονῆς καὶ δραστηριότητος, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι καὶ ἐπισπεύδοντες τὴν ἀνοικοδόμησιν, διὰ τῆς ἀδιαλείπτου συνδρομῆς πάντων, κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 1810 συνεπλήρωσαν τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ περικλείοντος τὸν Ἅγιον Τάφον Κουβουκλίου, ἐφ' οὗ ἐπέθηκαν τὴν ἐπιγραφὴν ὅτι εἶναι κτῆμα καὶ ἀφιέρωμα τῷ Χριστῷ τῶν Ἑλλήνων («Ρωμαίων»). Κατὰ μῆνα Αὔγουστον συνεπληρώθη καὶ τοῦ ὅλου Καθολικοῦ τοῦ Ναοῦ ἡ ἀνοικοδόμησις, ὡς δηλοῦσιν αἱ σωζόμεναι ἐπιγραφαί, καθ' ἅς «ἀνέστησε τὸν Ναὸν» τὸ ὀρθόδοξον Γένος τῶν Ἑλλήνων. Συγχρόνως ἔληξαν αἱ ἐργασίαι ἐν τῷ Γολγοθᾶ, ἐν τῷ διαμερίσματι τῆς εὑρέσεως τοῦ Σταυροῦ καὶ ἀλλαχοῦ, μέχρι τῆς 12 Σεπτεμβρίου 1810, δύο ἔτη μετὰ τὴν πυρπόλησιν αὐτοῦ. Τὴν ἀνοικοδόμησιν ταύτην μετά τινα ἔτη ἀντιπρόσωπος τῆς Ρωσίας ἀπεκάλεσε «θαῦμα τῆς πίστεως τῶν Ἑλλήνων» καὶ ὁμολογουμένως ἄνευ τῆς θαυματουργοῦ αὐτῶν πίστεως καὶ τῆς δραστηριότητος, ἄνευ τῆς θείας βοηθείας δὲν ἠδύνατο νὰ συντελεσθῇ, ἐν μέσῳ ἀπεριγράπτως δυσχερῶν περιστάσεων καὶ ἀντιδράσεων, τὸ κολοσσιαῖον ἐκεῖνο ἔργον. Τῇ 13 Σεπτεμβρίου 1810 ἐτελέσθησαν ὑπὸ τῆς Ἁγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος, ἐν ἀνεκλαλήτῳ χαρᾷ, τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ, καθ' ἣν ἡμέραν ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἑορτάζει τὰ ἐγκαίνια καὶ τοῦ πρώτου ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ᾠκοδομηθέντος Ναοῦ.

Ἀλλ' ἐν τῇ ΚΠόλει οἱ ἀρμένιοι, διὰ πολλῶν χρημάτων ἐξαγοράζοντες τοὺς ἀνωτέρους τούρκους ὑπαλλήλους, ἐξηκολούθουν τὰς ἀμφισβητήσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, κατορθώσαντες τέλος νὰ καταλάβωσιν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως τὰ καὶ πρότερον ὑπ' αὐτῶν κατεχόμενα μέρη. Οἱ

δὲ λατῖνοι διὰ τῶν ἐν ΚΠόλει Πρεσβευτῶν κατώρθωσαν τὸ αὐτό, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἐζήτησαν νὰ καταλάβωσι καὶ τὸ Κουβούκλιον καὶ ἄλλα διαμερίσματα ἀνήκοντα καὶ πρότερον εἰς τοὺς Ἕλληνας. Μετὰ σφοδροτάτους ἀγῶνας ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων συμμέτοχοι τοῦ Κουβουκλίου οἱ ἀρμένιοι καὶ λατῖνοι, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μένῃ ἐν αὐτῷ πάντοτε φρουρὸς Ἕλλην μοναχός, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 διέτρεξεν ἡ Ἁγιοταφιτικὴ Ἀδελφότης σοβαρωτάτους κινδύνους, ἀνεκδιηγήτους ὑποστᾶσα παρὰ τῶν τούρκων κακώσεις καὶ εἰς βαρύτατα ὑποβληθεῖσα χρέη, ἅτινα πάλιν ὁλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος διὰ συνδρομῶν πρὸς τοὺς ἀσπλάγχνους δανειστὰς ἀπέδωκε, τότε δὲ προσεπάθησαν ἀπὸ κοινοῦ λατῖνοι καὶ ἀρμένιοι, διαβάλλοντες τοὺς Ἕλληνας πρὸς τοὺς τούρκους, νὰ καταλάβωσι τὰ Προσκυνήματα, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν. Ὅμοιαι ἀλλ' ἀνεπιτυχεῖς ἀπόπειραι ὑπ' αὐτῶν ἐγένοντο καὶ κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοῦ Ἰβραΐμ πασᾶ τῆς Αἰγύπτου. Οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ἰβραΐμ νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ Σουλτάνου τὸ δικαίωμα ἀνοικοδομήσεως τοῦ μεγάλου θόλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, ἀλλ' ἀπέτυχον μὲν ἐν τῷ πρώτῳ, ἕνεκα σφοδρῶν ἀντιδράσεων τῶν συνησπισμένων λατίνων καὶ ἀρμενίων, ἐκινδύνευσαν δὲ νὰ ἴδωσι καταστρεφομένας τὰς ἐν τῷ ναῷ τῆς Βηθλεὲμ γενομένας ἐπισκευάς, ἕως οὗ τῷ 1845 ἔληξαν αἱ ἀναφυεῖσαι, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐπισκευῶν ἐκείνων, προστριβαὶ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ ἀρμενίων. Ἀλλὰ μετὰ διετίαν προὐκάλεσαν ἐν τῷ ναῷ τῆς Βηθλεὲμ καὶ τῷ Σπηλαίῳ νέα ζητήματα καὶ σφοδροὺς διαπληκτισμοὺς οἱ λατῖνοι μοναχοί, οἵτινες τῇ 12 Ὀκτωβρίου 1847 ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ δὲ τὴν ἐπακολουθήσασαν σύγχυσιν καὶ ταραχὴν ἀφῃρέθη, ἄγνωστον ὑπὸ τίνων, ὁ ἐν τῷ Σπηλαίῳ τοποθετημένος ἀστήρ. Οἱ λατῖνοι ἀπέδωκαν τὴν ἀφαίρεσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅλως ἀδικαιολογήτως, διότι ὁ τόπος ἐν ᾧ εὑρίσκετο ὁ ἀστὴρ ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ἕλληνας, οὗτοι δὲ πάλιν ὑπώπτευσαν ὅτι προβεβουλευμένως ἀφῃρέθη ὑπὸ τῶν προκαλεσάντων τὴν συμπλοκὴν ἐκείνην λατίνων ὁ ἀστὴρ ἵνα ἐκ νέου οὗτοι κατασκευάσαντες αὐτὸν ἀποκτήσωσι δικαιώματα ἐπὶ τοῦ ἐν ᾧ εἶναι τοποθετημένος χώρου τοῦ Σπηλαίου. Δυστυχῶς ἡ ἀφαίρεσις τοῦ ἀστέρος ὑπεκίνησε τὸ ὅλον ζήτημα τῶν Ἁγίων Τόπων καὶ προὐκάλεσε τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον. Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἦτο τότε ὁ Ναπολέων γ' Βοναπάρτης (1852—1870) ὅστις πρόεδρος ὢν τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας πρὸ μικροῦ κατώρθωσε ν' ἀνακηρυχθῇ κληρονομικῶς Αὐτοκράτωρ. Τσάρος τῆς Ρωσίας ἦτο ὁ Νικόλαος α' (1825—1855) καθ' οὗ ὁ Ναπολέων ἦτο προσωπικῶς δυσηρεστημένος, διότι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ προσεφώνει αὐτὸν «sir et bon ami» καὶ οὐχὶ «sir et bon frère» ὡς προσωνόμαζον ἀλλήλους οἱ βασιλεῖς. Ἀλλὰ κυρίως ἐζήτει ἀφορμὴν ὁ Ναπολέων νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἐν Τουρκίᾳ ρωσικὴν ἐπιρροήν. Τοιαύτην δ' εὗρε τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων

Τόπων. Τῷ 1850 ἀποστείλας εἰς ΚΠολιν ἔκτακτον ἀπεσταλμένον τὸν Anpick ἠξίωσε παρὰ τῆς Ὑ. Πύλης τὴν εἰς τοὺς λατίνους μοναχοὺς ἀπόδοσιν τῆς μεγάλης Βασιλικῆς τῆς Βηθλεὲμ καὶ τοῦ Σπηλαίου, ἐν δὲ τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ἐν Ἰερουσαλὴμ τὸν λίθον τῆς Ἀποκαθηλώσεως καὶ τὰ μέρη, ἅτινα κατεῖχον ἐν τῷ Ναῷ πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1808, πρὸς δὲ τούτοις τὸν ἐν Γεθσημανῇ ναὸν τῆς Θεοτόκου. Ἐν γένει ὁ Anpick ἐζήτησε τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ προσκυνηματικοῦ καθεστῶτος τοῦ καθορισθέντος διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1740 μεταξὺ Τουρκίας καὶ Γαλλίας. Οἱ Ἕλληνες διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοιούτων ἀξιώσεων τῶν λατίνων, ἡ δὲ Ὑ. Πύλη καταρτίσασα Ἐπιτροπείαν πρὸς μελέτην αὐτῶν ἀπέρριψεν αὐτάς, ἀποφασίσασα μόνον ὅπως ὁ μέγας θόλος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως κτισθῇ δαπάναις αὐτῆς καὶ μὴ ἀνήκῃ εἰς ὡρισμένην ὁμολογίαν, παραχωρηθῶσιν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς λατίνους δικαιώματά τινα ἐν τῷ ναῷ τῆς Γεθσημανῆς καὶ τοποθετηθῇ ἐπίσης δαπάναις αὐτῆς ὁ ἀστὴρ ἐν τῷ Σπηλαίῳ τῆς Βηθλεέμ. Ὁ Πρέσβυς τῆς Γαλλίας Lavalette διαμαρτυρηθεὶς κατὰ τῶν ἀνωτέρω ἀποφάσεων ἀνεχώρησεν ἐκ ΚΠόλεως, ἀλλ' ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ρωσίας Ὄζερωφ, ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ, προυκάλεσεν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων σουλτανικὸν διάταγμα ἐπικυροῦν αὐτάς. Ἐπανακάμψας ὁ Lavalette εἰς ΚΠολιν διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ εὐνοϊκοῦ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων διατάγματος. Ἦτο προφανὴς ἡ ἀρξαμένη μεταξὺ τῆς Γαλλίας, ὡς προστάτιδος τῶν λατίνων, καὶ τῆς Ρωσίας, ὡς προστάτιδος τῶν Ἑλλήνων, σφοδρὰ πάλη. Καὶ ἐφηρμόσθη μὲν τὸ ἀνωτέρω διάταγμα, τοποθετηθέντος καὶ τοῦ ἀστέρος, ἐδηλώθη δὲ ὅτι ἡ ἐπελθοῦσα λύσις ἱκανοποίησε τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ρωσίαν, διότι εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ διατάγματος παρεχωρήθη εἰς τοὺς λατίνους μία κλεὶς τῆς πύλης τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, δι' ἣν παραχώρησιν εἶχον ἀντιρρήσεις οἱ Ἕλληνες καὶ ἡ ὑποστηρίζουσα τὰ δικαιώματα αὐτῶν Ρωσία. Ἀλλ' ὁ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1853 μεταβὰς εἰς ΚΠολιν ἔκτακτος ἀπεσταλμένος αὐτῆς πρίγκηψ Μενσχικώφ, γενόμενος μετ' ἐξαιρετικῶν τιμῶν δεκτὸς κατὰ τὴν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ἐπίσκεψιν αὐτοῦ καὶ παρὰ τῶν Ἱεραρχῶν μαθὼν λεπτομερῶς τὴν οἰκτρὰν ὑπὸ τοὺς τούρκους κατάστασιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν χριστιανῶν, τῇ 19 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, διὰ διακοινώσεως αὐτοῦ, ἠξίωσε παρὰ τῆς Ὑ. Πύλης α) ἔκδοσιν διατάγματος ὁμοίου πρὸς τὸ ἀνωτέρω ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων περὶ τῆς κλειδὸς τῆς πύλης τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ καὶ τοῦ ἀστέρος τοῦ Σπηλαίου, τῶν παρὰ τὸν ναὸν τῆς Βηθλεὲμ κήπων καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Γεθσημανῆς β) ἔκδοσιν διατάγματος περὶ ἀνοικοδομήσεως τοῦ μεγάλου θόλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος Πατριάρχου τῆς Ἱερουσαλὴμ διὰ τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως ἄνευ συμμετοχῆς τῶν λατίνων ἢ ἄλλης χριστιανικῆς ὁμολογίας, γ) ἰδιαιτέραν τῆς Τουρκίας μετὰ τῆς Ρωσίας σύμβασιν, αὐστηρῶς καθορίζουσαν τὸ καθεστὼς

ἐν τοῖς Ἁγίοις Τόποις καὶ τὴν καθόλου θέσιν τῶν χριστιανῶν ἐν Τουρκίᾳ, ὡς διατελούντων ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ρωσίας. Ἡ Ὑ. Πύλη, ὑπενδοῦσα, τῇ 22 Ἀπριλίου—4 Μαΐου 1853 ἐξέδωκε δύο φιρμάνια, ἀνακοινωθέντα πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Γερμανὸν δ' (1842—45, 52—53), ὧν τὸ μὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ μεγάλου θόλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὑπὸ μόνων τῶν Ἑλλήνων, τὸ δὲ ὥριζε τὰ ἑξῆς, α) οἱ λατῖνοι, λαβόντες τὴν κλεῖδα τῆς πύλης τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, δὲν ἔχουσι δικαίωμα ἐπὶ τῆς πύλης ἀλλὰ μόνον δικαίωμα τοῦ διέρχεσθαι δι' αὐτῆς β) κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν ὁ θυρωρὸς ἔσται Ἕλλην γ) οὐδεμία χριστιανικὴ κοινότης ἔχει δικαίωμά τι ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ ἀστέρος, ὅν ἐτοποθέτησεν ἡ Ὑ. Πύλη ἐν τῷ τόπῳ τῆς Γεννήσεως, δ) ὁρίζεται ἡ κατὰ σειρὰν λειτουργία ἐν τῷ τάφῳ τῆς Θεοτόκου ε) ἡ χρῆσις τῶν παρὰ τὸν ναὸν τῆς Βηθλεὲμ κήπων μένει κοινὴ ὡς μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς λατίνους, στ) ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ Προσκυνήματα μένει τὸ καθεστώς. Ταῦτα ὥριζεν ἡ Ὑ. Πύλη ἐν τῷ ἑτέρῳ τῶν διαταγμάτων, ἀπέκρουσεν ὅμως τὴν ἀξίωσιν ὅπως ἐπισήμως ἀναγνωρίσῃ τὴν Ρωσίαν προστάτιδα τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων, ἀρνουμένη ὅτι παρεβιάζοντο τὰ προνόμια αὐτῶν. Μὴ ἱκανοποιηθεῖσα ὅμως ἡ Ρωσία ὑπέβαλε τῇ Ὑ. Πύλῃ ultimatum, ἀπαιτοῦσα τὴν ἄμεσον καὶ πλήρη πραγματοποίησιν τῶν ἀξιώσεων αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ Ὑ. Πύλη καὶ πάλιν ἀπέκρουεν αὐτάς, ὡς προσβαλούσας τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ὁ δὲ Μ. Βεζύρης Ἀαλῆ πασᾶς ἐν διακοινώσει αὐτοῦ ἀπὸ 3/15 Μαΐου 1853 πρὸς τὰς Κυβερνήσεις Ἀγγλίας καὶ τῶν λοιπῶν Δυνάμεων ἐδήλου τὰ ἑξῆς «Ἐλευθέρως ἀπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἁλώσεως κατέχοντες ἀνεπηρεάστως τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν οἱ Σουλτᾶνοι, πιστοὶ εἰς τὸ τῆς φιλανθρωπίας αἴσθημα καὶ εἰς αὐτὸ τὸ τοῦ ἰσλαμισμοῦ πνεῦμα ἐχορήγησαν τοῖς χριστιανοῖς τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τὰ πρῶτα αὐτῶν προνόμια... Διὰ τῶν πράξεων αὐτῆς ἐν τῷ παρελθόντι, διὰ τῶν σαφεστάτων αὐτῆς δηλώσεων ἐν τῷ παρόντι, διὰ τῆς γνώσεως τῶν τιμαλφεστάτων αὐτῆς συμφερόντων ἐν τῷ μέλλοντι ἡ Ὑ. Πύλη παρέχει ἀποχρώσας ἐγγυήσεις περὶ τῆς τηρήσεως καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν θρησκευτικῶν προνομιῶν τῶν χριστιανῶν τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπηκόων...Οἱ Πατριάρχαι συνενοῦσι τοιαύτην δέσμην ἀστικῶν καὶ θρησκευτικῶν δικαίων, ὥστε δύναταί τις ἀληθῶς εἰπεῖν, ὅτι ἐξαιρέσει τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἣν μόνη ἡ μουσουλμανικὴ Κυβέρνησις ἐξασκεῖ, οἱ χριστιανοὶ διοικοῦνται, δικάζονται καὶ διευθύνονται μᾶλλον ὑπὸ χριστιανικῆς ἢ μουσουλμανικῆς Κυβερνήσεως» [1]. Ταῦτα ἐδήλου ἐπισήμως πρὸς τὰς Δυνάμεις ὁ Μ. Βεζύρης ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν ρωσικῶν ἀξιώσεων, ἀλλ' ὁ Μενσχικώφ, μὴ τυχὼν ἱκανοποιήσεως, τὴν νύκτα τῆς 9/21 Μαΐου ἀνεχώρησεν ἐκ ΚΠόλεως.

---

1. De Testa, Recueil des Traités de la Porte Ottoman avec les Puissances étrangères, Paris 1864—94. V, 62.

Ἡ Ὑ. Πύλη ἵνα διαθέσῃ εὐμενῶς ὑπὲρ ἑαυτῆς τὰς Δυνάμεις ἐβεβαίου καὶ πάλιν αὐτάς, ὅτι «ἡ τιμὴ τῆς Τουρκίας ἐπιτάσσει τὴν περιφρούρησιν ἀπὸ πάσης προσβολῆς ἔν τε τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι τῶν θρησκευτικῶν ἀτελειῶν, ὡς ἐπίσης καὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων τῶν ὑπὸ τῶν προηγουμένων Σουλτάνων χορηγηθέντων καὶ τῆς Α. Α. Μ. τοῦ ἀνάσσοντος Σουλτάνου ἐπικυρωθέντων, εἰς τὸν Κλῆρον, εἰς τὰς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰς Μονὰς τῶν ὑπηκόων ὀθωμανῶν τῶν πρεσβευόντων τὴν ἑλληνικὴν (=ὀρθόδοξον) θρησκείαν (la religion grecque)». Μετὰ τὰς ἐπισήμους ταύτας δηλώσεις πρὸς μείζονα πιστοποίησιν τῶν ὑποσχέσεων τῆς Ὑ. Πύλης ἐξεδόθη νέον φιρμάνιον ἀνακοινωθὲν κατὰ Ἰούνιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους πρὸς τὸν Πατριάρχην ΚΠόλεως Γερμανόν, ὡς καὶ πρὸς τοὺς θρησκευτικοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἀρμενίων, προτεσταντῶν καὶ ἰουδαίων. Ἐν αὐτῷ ἔλεγεν ὁ Σουλτᾶνος «Τοῦ διακαεστέρου τῶν πόθων μου ὄντος ὅπως ἐξαφανισθῶσιν ὁλοσχερῶς καὶ ἀνεπιστρεπτεὶ καταχρήσεις τινές, ἐρριζωθεῖσαι προϊόντος τοῦ χρόνου, ὡς ἐκ τῆς ἀκηδίας καὶ ῥαθυμίας, θέλω καὶ ἐπιθυμῶ ζωηρῶς νὰ περιφρουρηθῶσιν, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀπὸ πάσης προσβολῆς, τὰ ἰδιαίτερα προνόμια, ἅτινα οἱ ἔνδοξοι πρόγονοί μου ἐχορήγησαν τῷ Κλήρῳ τῶν πιστῶν μου τῶν πρεσβευόντων τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, προνόμια, ἅτινα διετηρήθησαν καὶ ἐκυρώθησαν αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ μου προσώπου· νὰ τηρηθῶσιν ἄθικται αἱ ἐκκλησίαι καὶ αἱ μοναὶ τῶν ὀρθοδόξων, αἱ ὑπάρχουσαι ἐν τῷ Κράτει μου, μετὰ τῶν περιουσιῶν τῶν κτημάτων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθιδρυμάτων τῶν ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένων, νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ τήρησις τῶν δικαίων καὶ ἀτελειῶν, ὧν ἀπολαύουσι τὰ ἱερὰ ταῦτα ἱδρύματα καὶ ὁ Κλῆρος αὐτῶν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ νὰ τηρηθῶσι τὰ τοιαῦτα προνόμια καὶ αἱ παραχωρήσεις, τὰ διατυπούμενα ἐν τοῖς Βερατίοις τῶν Πατριαρχῶν καὶ μητροπολιτῶν, τοῖς περιέχουσι τοὺς ἀρχαίους ὅρους τοῦ διορισμοῦ αὐτῶν. Τούτου ἕνεκα δημοσιεύεται αὐτοκρατορικὸν ἐπιτακτικὸν διάταγμα, ἐντελλόμενον τὴν ἐκ νέου ἐπανάληψιν καὶ προκήρυξιν τῶν σχετικῶν αὐτοκρατορικῶν μου προθέσεων. Ἀποφευγέσθω καὶ ἡ ἐλαχίστη προσβολὴ εἰς τὴν ὡς ἄνω καθοριζομένην κατάστασιν τῶν πραγμάτων, καθόσον, ἔστω γνωστόν, ὅτι οἱ παραβάται τῶν διαταγῶν μου, θὰ ὑποπέσωσιν εἰς τὰς συνεπείας τῆς αὐτοκρατορικῆς μου ὀργῆς. Τὸ Διάταγμά μου τοῦτο κοινοποιεῖται ἁπάσαις ταῖς ἁρμοδίαις Ἀρχαῖς, πρὸς ἄρσιν πάσης προφάσεως, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελον ἀποδειχθῇ ἔνοχοι καὶ τῆς ἐλαχίστης ἀμελείας. Πρὸς ἐκδήλωσιν δὲ τῆς ὑψηλῆς αὐτοκρατορικῆς μου θελήσεως ὡς πρὸς τὴν πλήρη καὶ ἀποτελεσματικὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀνωτέρω διαταγῶν μου ἐξεδόθη τὸ παρὸν φιρμάνιον. Σύ δέ, ὦ Πατριάρχα τῶν Ρωμαίων, λαβὼν γνῶσιν, ἐνήργει πάντοτε συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ φιρμανίου τούτου, μὴ παραβαίνων αὐτό. Ἐὰν δὲ συμβῇ τι ἀντικείμενον ταῖς ἐν αὐτῷ διατυπουμέναις κατηγο-

ρηματικαῖς ἀποφάσεσι, σπεῦσον νὰ πληροφορήσῃς περὶ τούτου τὴν Ὑ. Πύλην»[1].

Τῇ 8 Ἰουλίου 1853 ἐδημοσιεύθη καὶ σχετικὴ προκήρυξις, ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ Σέϊχ οὐλ ἰσλὰμ καὶ ἁπάντων τῶν ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἐν διαθεσιμότητι ὑπουργῶν τοιχοκολληθεῖσα καθ' ἅπαν τὸ Κράτος καὶ περιέχουσα τὴν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ φιρμανίῳ διαταγήν, ἐν ᾗ λέγονται καὶ τὰ ἑξῆς «Τὰ προνόμια ταῦτα (τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου) χορηγηθέντα ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μεχμὲτ τοῦ πορθητοῦ διετηρήθησαν καὶ ἐκυρώθησαν κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἡ δὲ Α. Μ. ὁ νῦν Σουλτᾶνος, στοιχῶν τοῖς ἴχνεσι τῶν ἐνδόξων αὐτοῦ προγόνων, ἔδωκεν αὐτοῖς νέαν κύρωσιν. Ἀδύνατον λοιπὸν νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι προνόμια τόσον ἀρχαῖα αὐθορμήτως χορηγηθέντα ὑπὸ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως, εἶναί ποτε δυνατὸν ν' ἀρθῶσιν ἢ νὰ μειωθῶσι κατ' ἐλάχιστον. Ἡ Αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις δύναται νὰ δώσῃ περὶ τούτου διαβεβαιώσεις εἰς σύμπαντα τὸν κόσμον».

Μετὰ ἓξ ἡμέρας (14 Ἰουλίου) ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις διὰ τοῦ Μ. Βεζύρου Ρεσὶτ πασᾶ διεβίβασεν ἐγκύκλιον πρὸς τὰς Δυνάμεις ἐν ᾗ διεβεβαίου ὅτι ὁ Σουλτᾶνος οὐ μόνον οὐδαμῶς διανοεῖται νὰ μειώσῃ κατ' ἐλάχιστον τὰ προνόμια ἢ νὰ περιστείλῃ ὠφέλιμον ἀποδειχθεῖσαν χρῆσιν αὐτῶν, ἀλλὰ πιστὸς μένων εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐπιεικείας ἐξησφάλισεν αὐτὰ δι' ἐπισήμου συμβολαίου, ἀνακοινωθέντος καὶ πρὸς τὰς Δυνάμεις. Καθῆκον τιμῆς εἶναι διὰ τὴν Ὑ. Πύλην νὰ διατηρήσῃ τὰ προνόμια ταῦτα ἔν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καθῆκον, ὅπερ ἐπιβάλλει ἡ συστηματικὴ περὶ τῶν ὑπηκόων αὐτῆς μέριμνα. Τὰ ἐσχάτως δημοσιευθέντα φιρμάνια, τὰ ἐπικυροῦντα τὰ προνόμια καὶ δικαιώματα πάντων τῶν θρησκευμάτων καταδεικνύουσι δημοσίᾳ τὰ περὶ τούτου αἰσθήματα τῆς Ὑ. Πύλης «ὥστε, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀμφιβολίας, ξενικὴ ἐπέμβασις οὐδόλως εἶναι πρὸς τοῦτο ἀναγκαία».

Διὰ τοιούτων ἐπισήμων δηλώσεων περὶ σεβασμοῦ τῶν προνομίων τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων, ἐζήτει ἡ Ὑ. Πύλη ν' ἀποκρούσῃ τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἐπέμβασιν τῆς Ρωσίας. Ἐπανέλαβε δὲ τὰς δηλώσεις αὐτῆς καὶ ἐν νεωτέρᾳ ἐγκυκλίῳ ἀπὸ 31 Δεκεμβρίου 1853 πρὸς τὰς συνασπισθείσας κατὰ τῆς Ρωσίας Δυνάμεις Ἀγγλίας, Γαλλίας, Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας, ἀνακοινώσασα αὐτὰς καὶ πρὸς τὴν Ρωσίαν. Ἡ Ὑ. Πύλη ἐξεδήλου ἔτι ἅπαξ «ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης τὴν εἰλικρινῆ καὶ σταθερὰν αὐτῆς πρόθεσιν τῆς ἐσαεὶ τηρήσεως τῶν θρησκευτικῶν προνομίων τῶν ὑπηκόων αὐτῆς» μετὰ τῆς προσθήκης, ὅτι ἐν ᾗ περιπτώσει χριστιανική τις Κοινότης ἐπλεονέκτει τῶν λοιπῶν δὲν θὰ ἠρνεῖτο ἐν τῇ ὑψηλῇ αὐτῆς δικαιοσύνῃ νὰ παράσχῃ καὶ εἰς αὐτὰς τ' αὐτὰ

1. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», Γ, 1883, σ. 749. ***Μ. Γεδεών,*** Ἐπίσημα γράμματα τουρκικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἐκκλησ. ἡμῶν δίκαια, σ. 114—6.

προνόμια «πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἰσότητος». Αἱ σημαντικώταται αὗται δηλώσεις ὠφείλοντο εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ρωσίας, ἥτις λίαν εὐλόγως μὴ πιστεύουσα εἰς τὰς ὑποσχέσεις τῆς Τουρκίας, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιβάλῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς διὰ τῶν ὅπλων, ἐπιτεθεῖσα δὲ κατ' αὐτῆς διὰ τῆς Μολδοβλαχίας, τοῦ Δουνάβεως καὶ τῆς Βουλγαρίας, ἐπολιόρκησε τὴν Σιλίστριαν καὶ κατέστρεψε τὸν παρὰ τὴν Σινώπην τουρκικὸν στόλον. Ἀλλ' ἐπίκουροι τῆς Τουρκίας, κηρυξάσης τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσίας (4 Ὀκτωβρίου 1853) προσῆλθον, δυστυχῶς, αἱ χριστιανικαὶ Δυνάμεις τῆς Δύσεως, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, εἰς ἃς προσετέθησαν ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Σαρδηνία μετὰ τουρκικοῦ στρατοῦ ἑνώσασαι τοὺς ἑαυτῶν στρατοὺς καὶ ἀποβιβάσασαι αὐτοὺς εἰς τὴν Κριμαϊκὴν χερσόνησον, ἐξ ἧς καὶ ὁ πόλεμος τὸ ὄνομα αὐτοῦ προσέλαβε. Ἡ Ρωσία ἀποσύρασα τοὺς στρατοὺς αὐτῆς ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν ἠναγκάσθη νὰ μεταβάλῃ εἰς ἀμυντικὸν τὸν πόλεμον, ἡττήθη δ' ἐπανειλημμένως. Ὁ Τσάρος Νικόλαος α΄ αἰφνηδίως ἀπέθανεν, ἐξηκολούθησε δὲ τὸν πόλεμον ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἀλέξανδρος β΄ (1851—1881) ἀμυνθεὶς κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων ἐν Σεβαστουπόλει. Καὶ ἐκυριεύθη μὲν τέλος ὑπὸ τῶν συμμάχων τὸ ὀχυρώτατον αὐτῆς φρούριον, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη ἐξηντλήθησαν, συνωμολόγησαν τῷ 1856 ἐν Παρισίοις εἰρήνην [1].

Ὁ θρησκευτικὸς τοῦ πολέμου χαρακτὴρ διὰ τὴν Ρωσίαν, ἀναλαβοῦσαν αὐτὸν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανῶν καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν καταπατουμένων ὑπὸ τῶν αὐθαιρέτων τούρκων ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοινοτικῶν προνομίων, ὑπῆρξε σύνθημα τῆς κατὰ τῶν τούρκων ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων, προεξάρχοντος τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ὅπερ οὐ μόνον δὲν συμμετέσχε τοῦ ἀντιρωσικοῦ τῶν Δυνάμεων συνασπισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπεστήριξε τὴν ἐπανάστασιν τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων [2]. Πράκτορες καὶ ἀξιωματικοὶ ἐξεπέμφθησαν εἰς Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν καὶ Ἤπειρον πρὸς διοργάνωσιν ἐπαναστατικῶν κινημάτων, παρὰ τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀπειλὰς τῆς Τουρκίας καὶ τὴν διακοπὴν τῶν διπλωματικῶν σχέσεων καὶ τὸ τελεσίγραφον. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς φιλοπολέμου μερίδος ἵστατο ὁ Βασιλεὺς Ὄθων, ἀνεζωογονήθησαν δὲ πάλιν αἱ ἐλπίδες περὶ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς Μεγάλης Ἰδέας, τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀποκαταστάσεως. Μεσοῦντος τοῦ Ἰανουαρίου 1854 οἱ πρόκριτοι Ραδοβιτζίου τῆς Ἐπαρχίας Ἄρτης ὕψωσαν τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ φέρουσαν τὰς λέξεις «Ἐν τούτῳ νίκα». Βεβαρημένοι, ἔλεγον ἐν τῇ προκηρύξει αὐτῶν, ἐκ τῆς φορολογίας, τῶν ἀτιμώσεων καὶ τῶν καταπιέσεων τῶν

---

1. ***Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου,*** ἔνθ' ἀν. σ. 712 ἑξ. ***Καρολίδου,*** ἔνθ' ἀν. Γ, σ. 500 ἑξ. **Τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου,** σ. 51 ἑξ. **«Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Γ, 1883, ἀριθμ. 48,** σ. 749 ἑξ.

2. ***Μίλλερ,*** ἔνθ' ἀν. σ. 280 ἑξ. ***Κυριακίδου,*** ἔνθ' ἀν. Α, 644 ἑξ.

κατακτητῶν, αἵτινες προσηυξήθησαν ἐκ τῆς προφάσεως τοῦ κατὰ τῆς Ρωσίας πολέμου τῆς Τουρκίας ἀνέλαβον νὰ συνεχίσωσι «τὸν κοινὸν ἀγῶνα τοῦ 1821». Καὶ διεδόθη μὲν τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα καθ᾽ ἅπασαν τὴν Ἤπειρον, ἀλλὰ κατεπνίγη ἐν αἵματι ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὴν αὐτὴν ἔσχε τύχην καὶ ἡ ἐπανάστασις τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, διὰ τῆς κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐπεμβάσεως τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Γαλλικὸν πλοῖον κατεβύθισεν ἑλληνικὸν πλοῖον, φέρον πολεμοφόδια διὰ τὴν παρὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀπόβασιν τῶν ἐπαναστατῶν. Δεινῶς δὲ κατεπιέσθη ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Οἱ στόλοι αὐτῶν ἀπέκλεισαν τοὺς λιμένας τῆς Ἑλλάδος καὶ κατέλαβον τὸν Πειραιᾶ, παρατείναντες τὴν ξενικὴν κατοχὴν μέχρι τοῦ 1857 πρὸς ἐξαναγκασμὸν καὶ ἀφοπλισμὸν τῆς ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑποδούλων ἀγωνιζομένης μικρᾶς Ἑλλάδος. Ταυτοχρόνως δὲ ἡ Ὑ. Πύλη ὑπεχρέου τὸν Πατριάρχην ΚΠ. Ἄνθιμον στ′ (1845-48, 55—55, 71—73) διὰ τῶν ἐγκυκλίων αὐτοῦ νὰ εἰρηνεύσῃ μὲν τοὺς ἐξεγηγερμένους Ἕλληνας, ἀπομακρύνῃ δὲ τοὺς λοιποὺς ἀπὸ πάσης πρὸς τὴν ὁμόδοξον δύναμιν συμπαθείας. Ὁ Πατριάρχης κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1854 ἀπέστειλε σχετικὰ ἐγκύκλια γράμματα πρὸς τοὺς μητροπολίτας Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου, καθήρεσε δὲ κατὰ Μάρτιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους τὸν ἡγούμενον τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Φαναρίου καὶ Φαρσάλων ἀρχιμανδρίτην Γρηγόριον. Δι᾽ εἰδικοῦ γράμματος προσεπάθησε νὰ συγκρατήσῃ τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἀπὸ πάσης συμμετοχῆς ἐν τῇ ἐπαναστάσει, τιμωρήσας δι᾽ ἀργίας καὶ καθαιρέσεως τοὺς συμμετασχόντας [1]. Βαρυτέρα ὑπῆρξεν ἡ πίεσις τῶν τούρκων ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου ὅπως ἀποκηρύξῃ τοὺς Ρώσους ὡς σχισματικοὺς καὶ ὅπως συστήσῃ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ν᾽ ἀποστρέφηται μὲν τοὺς Ρώσους ν᾽ ἀγαπᾷ δὲ τοὺς εἰς βοήθειαν τῆς Τουρκίας κατ᾽ αὐτῶν προσελθόντας Γάλλους. Ἀποφυγὼν τὸ πρῶτον ὁ Πατριάρχης συνέστησε τὸ δεύτερον πρὸς τὸν λαόν, ὅστις ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἐννοῇ τὴν ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου ἀσκουμένην τουρκικὴν πίεσιν. Ὑπεχρεώθη δὲ ὁ Πατριάρχης καὶ εἰδικὴν εὐχὴν νὰ συντάξῃ ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Σουλτάνου ἐν τῷ πολέμῳ. Ὁποίαν ὅμως ἀξίαν καὶ ὁποίαν εὔνοιαν εἶχον ταῦτα πάντα μαρτυρεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἄνθιμος στ′ ἐπαύθη τοῦ Πατριαρχικοῦ ἀξιώματος (21 Σεπτεμβρίου 1855) ὡς «ρωσόφιλος» [2].

Οἴκοθεν δ᾽ ἐννοεῖται, ὅτι οἱ φανατικοὶ τοῦρκοι εὗρον πάλιν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκδηλώσωσι τὸ μῖσος καὶ τὴν θηριωδίαν αὐτῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν, πολλαχοῦ δέ, καὶ ἰδίως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐγένοντο σφαγαί [3]. Ἐν τῇ

1. Socolov, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 323 ἑξ.

2. ***Χαμουδόπουλος***, Πατριαρχικαὶ πινακίδες, «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια», Β′, 1882. ἀριθ. 85. Socolov, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 324.

3. ***Κυριακίδου***, ἔνθ᾽ ἀν. Α, 673. Socolov, ἔνθ᾽ ἀν, 329—33.

ἀμηχανίᾳ αὐτοῦ τὸ Πατριαρχεῖον ἐζήτει τὴν προστασίαν τῆς ἐν ΚΠόλει Ἀγγλικῆς Πρεσβείας, παρεχούσης αὐτὴν προθύμως. Ὁ τότε πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας Stratford de Redcliffe ἐν ἐπισήμῳ Πατριαρχικῷ ἐγγράφῳ ἀποκαλεῖται «προστάτης τοῦ Γένους καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας»[1]. Συνέβη δὲ τότε καὶ τοῦτο τὸ παράδοξον καὶ σπανιώτατον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τῆς τουρκικῆς τυραννίδος, ὅτι τινὲς τῶν κατοίκων τῆς Μαγνησίας ἐν Μικρασίᾳ μὴ δυνάμενοι νὰ εὕρωσι προστασίαν κατ' ἄλλον τρόπον ἐναντίον τῶν τούρκων, ἠναγκάσθησαν νὰ δεχθῶσι τὸν Προτεσταντισμὸν καὶ ξένην ὑπηκοότητα[2]. Ἐφεῦρον οἱ τοῦρκοι καὶ νέους φόρους τότε, οἷος ἦτο ὁ παρὰ τὰς διατυμπανιζομένας προνομίας τῆς Ἐκκλησίας, φόρος ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν. Καίτοι δὲ οἱ χριστιανοὶ ὅπως ἀποφεύγωσι τὴν στρατολογίαν ἐπλήρωνον βαρυτάτας χρηματικὰς ἀποζημιώσεις, ἐστρατολογοῦντο καὶ μετ' αὐτὰς διὰ τῆς βίας, διότι δῆθεν ὁ Σουλτᾶνος «ηὐδόκησε νὰ καταστήσῃ καὶ τὰ ὑπήκοα ἔθνη μέτοχα τῆς στρατιωτικῆς τιμῆς»[3]. Δι' ἐγκυκλίου αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης (6 Ἰουνίου 1855) πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς ἐδήλου μὲν ὅτι οἱ κάτοικοι Ἐπαρχιῶν τινων, οἵτινες ἐταλαιπωρήθησαν ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν ἀνταρτῶν, ἀπηλλάσσοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως, οἱ τῶν λοιπῶν ὅμως Ἐπαρχιῶν προετρέποντο προθύμως νὰ στρατολογηθῶσι ἐπειδὴ δῆθεν ὁ Σουλτᾶνος ἐπεθύμει νὰ καταστήσῃ τοὺς Ἕλληνας μετόχους τῆς τιμῆς καὶ τῶν ἀξιωμάτων, ὧν μέχρι τοῦδε μόνοι οἱ μουσουλμᾶνοι ἀπήλαυον[4]. Ἐν γένει δὲ ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος ὑπῆρξε διὰ τοὺς τούρκους ἀφορμὴ νέων καταπιέσεων τῶν χριστιανῶν, ἀλλ' αἱ διαβεβαιώσεις περὶ τῆς τηρήσεως τῶν προνομίων τῆς Ἐκκλησίας, αἱ γενόμεναι πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ρωσίας ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, καίτοι ὑπῆρξαν ἀνειλικρινεῖς, ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν ὠφέλειάν τινα.

Μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ἐκ πάσης ἐπόψεως ἀτυχεστάτου ἐκείνου πολέμου, καθ' ὃν αἱ χριστιανικαὶ Δυνάμεις τῆς Δύσεως συνεμάχησαν μετὰ τῆς Τουρκίας κατὰ χριστιανικῆς Δυνάμεως συνῆλθε τῷ 1856 ἐν Παρισίοις συνδιάσκεψις καὶ ὑπεγράφη τῇ 18 Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνθήκη δι' ἧς ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐκανονίσθησαν τὰ τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν Ἁγίων Τόπων, ὅπερ ὑπῆρξεν ἀφορμὴ τοῦ πολέμου, ἀπεφασίσθη ὅπως τηρηθῇ τὸ καθεστὼς (statu quo) τὸ πρὸ τοῦ πολέμου καθορισθέν[5]. Τὰ δὲ πολιτικὰ ζητήματα διηυθετήθησαν μᾶλλον διαλλακτικῶς. Ἀπεδόθησαν ἑκατέρωθεν τὰ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου καταληφθέντα μέρη, ἐκηρύχθη ὁ Εὔξεινος Πόντος οὐδέτερος, ἀπαγορευθέντος τοῦ

1. Socolov, ἔνθ' ἀν. σ. 335.
2. Αὐτόθι, σ. 331.
3. Αὐτόθι, σ. 332.
4. Αὐτόθι, Παράρτημα, σ. 29, 30.
5. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 719.

εἴσπλου παντὸς πολεμικοῦ πλοίου, ἀφέθη ἐλεύθερος ὁ διάπλους τοῦ Δουνάβεως, ἡ Βλαχία καὶ Μολδαυΐα ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῶν Δυνάμεων ἑνωθεῖσα μετὰ τριετίαν εἰς μίαν ἡγεμονίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ρουμανία. Ὡσαύτως ἡ Σερβία ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῶν Δυνάμεων, καταργηθείσης καὶ ἐν αὐτῇ τῆς προστασίας τῆς Ρωσίας, ὑπεχρεώθη δὲ ἡ Τουρκία νὰ παράσχῃ ἰσοπολιτείαν τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῖς χριστιανοῖς.

Ἤδη κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1856 ἡ Ὑ. Πύλη ἔσπευσε νὰ δημοσιεύσῃ τὸ περίφημον χάττι-χουμαγιοὺν (ὕψιστον διάταγμα) περὶ τῶν δικαίων καὶ προνομίων τῶν μὴ μουσουλμάνων αὐτῆς ὑπηκόων, ὅπερ ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς ἐν Παρισίοις συνδιασκεπτομένους πληρεξουσίους τῶν Μ. Δυνάμεων, λαβόντας αὐτὸ ὑπ' ὄψει ἐν ταῖς συνεδριάσεσι τῆς 25 καὶ 26 Μαρτίου (πρωτόκολλον ιδ' καὶ ιε'). Κατεχωρίσθη δ' ἐν τῇ συνθήκῃ τῶν Παρισίων τὸ ἀκόλουθον θ' ἄρθρον «Ἡ Α.Α.Μ. ὁ Σουλτᾶνος ἐν τῇ διακαεῖ αὐτοῦ μερίμνῃ ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ἐκδοὺς φιρμάνιον (=τὸ χάττι-χουμαγιοὺν), ὅπερ βελτιοῦν τὴν θέσιν αὐτῶν ἀδιακρίτως φυλῆς καὶ θρησκείας, καθιεροῖ τὰς ἀγαθὰς αὐτοῦ προθέσεις ὑπὲρ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τοῦ Κράτους του, καὶ θέλων νὰ παράσχῃ νέαν ἀπόδειξιν τῶν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου αἰσθημάτων του, ἀπεφάσισε ν' ἀνακοινώσῃ τὸ ῥηθὲν φιρμάνιον, τὸ ἀπορρεῦσαν ἐκ τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ αὐτοκρατορικῆς βουλήσεως, εἰς τὰς συμβαλλομένας Δυνάμεις. Αἱ συμβαλλόμεναι Δυνάμεις διαπιστοῦσι τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης». Οὕτω δὲ τὸ χάττι-χουμαγιοὺν περιεβλήθη κῦρος διεθνοῦς ἐπισήμου ἐγγράφου καὶ ἠδύνατο τῷ ὄντι νὰ βελτιώσῃ τὴν θέσιν τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανῶν, ἐὰν εἰλικρινῶς ἐτηρεῖτο ὑπὸ τῶν τούρκων. Διότι ὥριζε τὰ ἑξῆς.

Πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ προνομίαι αἱ χορηγηθεῖσαι ὑπὸ τῶν Σουλτάνων εἰς πάσας τὰς χριστιανικὰς καὶ μὴ μουσουλμανικὰς Κοινότητας ἐν Τουρκίᾳ ἀναγνωρίζονται καὶ διατηροῦνται ἐν ἰσχύϊ. Πᾶσα ὅμως χριστιανικὴ καὶ μὴ μουσουλμανικὴ Κοινότης θ' ἀναθεωρήσῃ καὶ θὰ ἐξετάσῃ, ἐντὸς ὡρισμένης προθεσμίας, τὰς ἐνεστώσας αὐτῆς προνομίας καὶ θὰ συζητήσῃ ἐνώπιον εἰδικῶν Συμβουλίων, σχηματισθησομένων τῇ ἐγκρίσει τοῦ Σουλτάνου, καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Ὑ. Πύλης, τὰς μεταρρυθμίσεις ὅσας ὁ χρόνος καὶ ἡ πρόοδος τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπαιτεῖ. Ἕκαστον δὲ Συμβούλιον ὑποχρεοῦται νὰ ὑποβάλῃ τὰς μεταρρυθμίσεις ταύτας εἰς τὴν Ὑ. Πύλην. Αἱ ἐξουσίαι αἱ ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ τοῦ πορθητοῦ καὶ τῶν διαδόχων του παραχωρηθεῖσαι τοῖς Πατριάρχαις καὶ Ἐπισκόποις τῶν χριστιανικῶν θρησκευμάτων θὰ τεθῶσιν ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν, ἣν οἱ σκοποὶ τοῦ Σουλτάνου ἀσφαλίζουσιν εἰς τὰς Κοινότητας ταύτας (ἄρθρ. β'). Ἡ κινητὴ καὶ ἀκίνητος περιουσία τοῦ χριστιανικοῦ Κλήρου μένει ἀπρόσβλητος, ἡ δὲ διοίκησις τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων τῶν χριστιανικῶν καὶ μὴ μουσουλμανικῶν Κοινοτήτων θὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν Συμβουλίου, οὗτινος τὰ

μέλη ἐκλεχθήσονται ἔκ τε τοῦ Κλήρου καὶ τῶν λαϊκῶν ἑκάστης Κοινότητος (ἄρθρ. γ′). Εἰς τὰς πόλεις, τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία, ἐν οἷς ὁ πληθυσμὸς ἀνήκει καθ᾽ ὁλοκληρίαν εἰς ἓν θρήσκευμα, οὐδὲν κώλυμα θὰ παρεμβληθῇ εἰς τὴν ἐπισκευὴν ἢ ἀνοικοδόμησιν, κατὰ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον, τῶν οἰκοδομῶν τῶν καθιερωμένων εἰς τὴν λατρείαν, τῶν Σχολείων καὶ νοσοκομείων και τῶν νεκροταφείων. Ὅταν παρουσιασθῇ ἀνάγκη ν᾽ ἀνεγερθῶσι νέα τοιαῦτα οἰκοδομήματα, τὸ σχέδιον καὶ τὸ σχῆμα, ἐγκριθέντα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἢ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Κοινότητος, θὰ ὑποβάλλωνται εἰς τὴν Ὑ. Πύλην, ἥτις θὰ ἀποδέχηται αὐτὰ καὶ θὰ διατάσσῃ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν διὰ σχετικῶν Αὐτοκρατορικῶν Διαταγμάτων. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἐπιφέρῃ τὰς παρατηρήσεις αὐτῆς ἐντὸς ὡρισμένης προθεσμίας. Ἐὰν Κοινότης τις εὑρίσκεται μόνη ἔν τινι τόπῳ, χωρὶς νὰ εἶναι ἀναμεμειγμένη μετ᾽ ἄλλων θρησκευτικῶν Κοινοτήτων, εἰς οὐδὲν εἶδος περιορισμοῦ θὰ ὑπόκηται κατὰ τὴν δημοσίαν καὶ ἐξωτερικὴν ἐξάσκησιν τῆς λατρείας. Ὡς πρὸς τὰς πόλεις τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία, τὰ κατοικούμενα ὑπὸ κατοίκων διαφόρων θρησκευμάτων, ἑκάστη Κοινότης δύναται, ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ συνοικίᾳ, ἣν κατοικεῖ, νὰ ἱδρύῃ καὶ διατηρῇ τοὺς ναοὺς αὐτῆς, τὰ νοσοκομεῖα καὶ Σχολεῖα καὶ νεκροταφεῖα, συμμορφουμένη πρὸς τὰς ἀνωτέρω τεθείσας ἀρχὰς (ἄρθρ. δ′). Ὡς πρὸς τὰ νέα κτίρια, ὧν ἡ ἀνέγερσις θὰ θεωρηθῇ ἀναγκαῖα οἱ Πατριάρχαι ἢ οἱ Μητροπολῖται θὰ ζητῶσι τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένην ἄδειαν παρὰ τῆς Ὑ. Πύλης, ἥτις θὰ παρέχηται ἐκτὸς ἂν ὑπάρχῃ διὰ τὴν Κυβέρνησιν διοικητικόν τι κώλυμα (ἄρθρ. ε′). Ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτικῆς Ἀρχῆς ἐν τοῖς τοιούτοις θὰ γίνεται ἐντελῶς δωρεὰν (ἄρθρ. στ′). Ἡ Κυβέρνησις θὰ λάβῃ τ᾽ ἀναγκαῖα μέτρα ὅπως ἐξασφαλίσῃ εἰς πᾶν θρήσκευμα οἱοσδήποτε κἂν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀπαδῶν του τὴν πλήρη ἐλευθερίαν τῆς ἐξασκήσεώς του (ἄρθρ. ζ′). Ἡ λατρεία ὅλων τῶν θρησκειῶν καὶ δογμάτων, ἅτινα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ τουρκικῷ Κράτει θ᾽ ἀσκῆται ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ, οὐδεὶς δὲ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ θὰ ἐμποδίζηται ν᾽ ἀσκῇ τὴν θρησκείαν, ἣν πρεσβεύει (ἄρθρ. ι′). Οὐδεὶς πρὸς τοῦτο θὰ καταπιεσθῇ ἢ ἐνοχληθῇ (ἄρθρ. ια′). Οὐδεὶς θ᾽ ἀναγκασθῇ νὰ μεταβάλῃ λατρείαν ἢ θρήσκευμα (ἄρθρ. ιβ′). Πάντες οἱ ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι, ἄνευ διακρίσεως, θὰ ὦσι δεκτοὶ εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς σχολὰς τῆς Κυβερνήσεως (ἄρθρ. ιγ′). Ἐπιτρέπεται εἰς πᾶσαν Κοινότητα νὰ καθιδρύῃ δημόσια Σχολεῖα τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν καὶ τῆς βιομηχανίας· ἀλλ᾽ ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν καθηγητῶν θὰ ὦσιν ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν καὶ τὸν ἔλεγχον μικτοῦ Συμβουλίου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, οὗτινος τὰ μέλη θὰ διορίζωνται ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου (ἄρθρ. ιδ′). Δι᾽ ἄλλων ἄρθρων ὡρίζετο ὅτι πάντες οἱ ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι θὰ κατελάμβανον ἐξ ἴσου τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα, πάντες ἐξ ἴσου θὰ ἐστρατεύοντο, ἡ δικαιοσύνη θ᾽ ἀπενέμετο δημοσίᾳ καὶ ἀμερολήπτως, τῶν μαρτύρων ὁρκιζομένων ἑκάστου κατὰ

τὸ οἰκεῖον δόγμα, κωδικοποιούμενοι οἱ νόμοι θὰ ἐδημοσιεύοντο εἰς πάσας τὰς ἐν Τουρκίᾳ λαλουμένας γλώσσας, κατηργοῦντο αἱ σωματικαὶ βάσανοι τῶν διὰ πλημμελήματα δικαζομένων καὶ τιμωρουμένων, θὰ μετερρυθμίζετο ἡ φορολογία, δημόσια ἔργα ἔμελλον νὰ βελτιώσωσι τὴν συγκοινωνίαν, ἑνὶ λόγῳ ἡ Τουρκία θὰ εἰσήρχετο εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν, κατὰ τὰ πρότυπα αὐτῶν γενικῶς μεταρρυθμιζομένη[1].

Τοιοῦτο τὸ περιεχόμενον τοῦ χάττι-χουμαγιούν, οὗτινος προσηγάγομεν αὐτολεξεὶ τὰς εἰς τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας ἀναφερομένας διατάξεις. Ἀναμφιβόλως τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν συμμάχων τῆς Τουρκίας, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἀρχικῶς συνετάχθη γαλλιστὶ καὶ εἶτα μετεφράσθη εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν. Τὸ χάττι-χουμαγιοὺν ἐπαναλαμβάνει μὲν τὰς προηγουμένας κατὰ κόρον διακηρυχθείσας δηλώσεις περὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀπὸ τοῦ Μεχμὲτ τοῦ πορθητοῦ ἀνεγνωρισμένων προνομίων καὶ δικαίων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ πρὸς τὴν συστηματοποίησιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν παρεισάγεται τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ζητεῖται ὅπως προσαρμοσθῶσι τὰ δίκαια καὶ προνόμια πρὸς τὰς συγχρόνους ἀνάγκας. Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὰς ἀνωτέρω διατάξεις ἀποβάλλει μᾶλλον τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῆς καὶ ὁ Πατριάρχης ΚΠ. παύει νὰ εἶναι «Ἐθνάρχης» ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἐκείνῃ, ἣν καθώρισαν τὰ δίκαια καὶ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ πολλῶν δὲ τῶν ἀνωτέρω διατάξεων γίνεται ἀπόπειρα ἐπεμβάσεως καὶ αὐτῆς τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ περιορισμοῦ τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἡ ἄδεια τῆς ἱδρύσεως τῶν ναῶν τίθεται ὑπὸ περιορισμούς, ἐφ' ὅσον λέγεται ὅτι ἡ ἄδεια τῆς Κυβερνήσεως θὰ δίδεται ἂν δὲν ὑπάρχῃ διὰ τὴν Κυβέρνησιν διοικητικόν τι κώλυμα. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα τῆς Ἐκκλησίας τίθενται ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως, ἐνῷ μέχρι τοῦδε ταῦτα εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν καὶ τὴν ἐλευθέραν ἐποπτείαν τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι λοιπὸν προφανὲς ὅτι τὸ χάττι-χουμαγιοὺν ἦτο μᾶλλον ἐπικίνδυνον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς εὐθὺς μετὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ τινες τῶν Ἀρχιερέων ἐν ΚΠόλει παρετήρησαν.

Ἀλλ' οἱ μὲν Εὐρωπαῖοι ἐπίστευσαν ὅτι διὰ τῶν διατάξεων τοῦ χάττι-χουμαγιοὺν ἡ τουρκία θὰ καθίστατο διὰ μιᾶς, ἀπὸ βαρβάρου καὶ ἀσιατικοῦ, Κράτος εὐρωπαϊκὸν καὶ πεπολιτισμένον, μὴ ἔχον ἀνάγκην εὐρωπαϊκοῦ ἐλέγχου, ὁ δὲ Πατριάρχης ΚΠ. Κύριλλος ζ' (1855—1860) ἠναγκάσθη νὰ μεταδώσῃ δι' ἐγκυκλίων τὸ περιεχόμενον τοῦ χάττι-χουμαγιοὺν καὶ νὰ διαλαλήσῃ τὰς σουλτανικὰς χάριτας πρὸς τὸ ἑλληνικὸν καὶ τὰ λοιπὰ ἐν Τουρκίᾳ ἔθνη, προτρέπων τὸν λαὸν νὰ φανῇ ἄξιος τῶν παρεχομένων αὐτῷ δικαιωμάτων τῆς ἰσοπολιτείας. Ἐπίστευεν ἴσως ὁ Πατριάρχης ὅτι τὰ ἐν τῷ χάττι-χουμαγιοὺν ἀναγεγραμμένα καὶ διεθνῶς κεκυρωμένα θὰ ἐφηρμόζοντο ὑπὸ

1. ***Νικολαΐδου***, Ὀθωμανικοὶ κώδικες Γ, 2858—60. Testa, V, 170.

τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλὰ διεψεύσθησαν πάντες ὅσοι τοιοῦτό τι ἤλπισαν.

Οἱ Ἐθνικοὶ Κανονισμοί.

Συμφώνως τῷ β´ ἄρθρῳ τοῦ χάττι-χουμαγιοὺν καὶ σχετικῶν ὁδηγιῶν τῆς Ὑ. Πύλης πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠ. πρὸς ἐφαρμογὴν αὐτοῦ, ἀπεφασίσθη ἡ σύγκλησις Ἐθνοσυνελεύσεως, πολλῷ μᾶλλον, ὅτι ὁ τότε Πατριάρχης Κύριλλος ζ´ (1855—60) ἐπεθύμει τὴν κατάργησιν τοῦ Γεροντισμοῦ τ.ἔ. τοῦ ὀλιγαρχικοῦ συστήματος τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Μέλη τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ἔμελλον νὰ ὦσιν ἑπτὰ Ἀρχιερεῖς καὶ δέκα λαϊκοί, ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Ἀλλ' ἡ Ὑ. Πύλη ἐζήτει νὰ ἐκλέξῃ μὲν καὶ αὕτη ἕτερα δέκα λαϊκὰ μέλη νὰ ἔχῃ δὲ ἀντιπρόσωπον ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει. Ὁ Πατριάρχης ἀποκρούσας καὶ ταύτας καὶ ἑτέρας τῆς Πύλης ἀξιώσεις, ἔστερξε μόνον νὰ παρίσταται ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει ὁ διευθυντὴς τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν Ὑπουργείου, ἄνευ δικαιώματος ψήφου. Ἔγραψε δὲ πρὸς τοὺς Πατριάρχας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, τοὺς Ἀρχιεπισκόπους Κύπρου καὶ Σινᾶ καὶ τὴν Κοινότητα τοῦ Ἁγίου Ὄρους ν' ἀποστείλωσιν ἀνὰ ἕνα ἀντιπρόσωπον, ἀλλὰ μόνος ὁ Ἀλεξανδρείας Καλλίνικος (1858—1861) συμμετέσχε βραδύτερον αὐτοπροσώπως. Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας, εὑρισκόμενοι ἐν ΚΠόλει καὶ ἐπανειλημμένως προσκληθέντες, δὲν ἠθέλησαν νὰ συμμετάσχωσι τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Ἐν γένει δὲ ἡ Ὑ. Πύλη ἤθελε νὰ μὴ εἶναι αὕτη πολυάριθμος καὶ νὰ μὴ ὀνομάζηται Ἐθνοσυνέλευσις. Ὅθεν πρὸς τήρησιν προσχημάτων ὠνομάζετο «Ἐθνικὸν προσωρινὸν Συμβούλιον», αἱ δ' ἐκδοθεῖσαι ὑπ' αὐτῆς διατάξεις «Ἐθνικοὶ Κανονισμοί». Κατηρτίσθη δὲ ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου ἐξ ἑπτὰ Ἀρχιερέων καὶ 21 λαϊκῶν, ἐκτὸς τοῦ μὴ ἔχοντος ψῆφον, τοῦ Γραμματέως αὐτῆς Μιχαὴλ Ἀφθονίδου.

Ἡ πρώτη συνεδρία συνεκροτήθη τῇ 3 Ὀκτωβρίου 1858, προσφωνήσαντος τοῦ Πατριάρχου καὶ ὑποδείξαντος τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ὡρίσθη δὲ τριμελὴς Ἐπιτροπεία πρὸς κανονισμὸν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἐγκριθέντα τῇ 10 Ὀκτωβρίου. Πρῶτον ζήτημα, ὅπερ ἔδει νὰ καθορίσῃ ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ὑπῆρξε τὸ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου, αἱ δ' ἐπ' αὐτοῦ ἀρξάμεναι συζητήσεις ὑπῆρξαν ζωηραί, παραταθεῖσαι ἐπὶ μακρόν. Ἀλλὰ ζωηρότεραι ὑπῆρξαν, μετὰ τὴν ψήφισιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου ἄρθρων, αἱ πρὸς καθορισμὸν τοῦ τρόπου τῆς συγκροτήσεως τῆς περὶ τὸν Πατριάρχην Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τοῦ μεικτοῦ Συμβουλίου, διότι κατελύετο δι' αὐτῶν ὁ Γεροντισμός. Οἱ Γέροντες Ἀρχιερεῖς ἀντέδρων ἔξω τῆς Συνελεύσεως, ἐδέησε δὲ ν' ἀπομακρυνθῶσιν ἐκ ΚΠόλεως (6 Ἰουλίου 1859). Πέντε αὐτῶν φεύγοντες ὑπέγραψαν σφοδρὰν διαμαρ-

τυρίαν, δι᾽ ἧς προσεπάθησαν νὰ παραστήσωσι κανονικὸν μὲν καὶ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς ΚΠ. ὑφιστάμενον τὸν θεσμὸν τοῦ Γεροντισμοῦ, ἐπιβλαβὲς δὲ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τὸ ἔργον τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Αὕτη ὅμως ἐδημοσίευσεν «Ἀνασκευὴν τῆς διαμαρτυρήσεως τῶν πέντε Συνοδικῶν» (1859), δι᾽ ἧς ἀπεδείκνυε τὸ ἀντικανονικὸν τοῦ Γεροντισμοῦ, ἱδρυθέντος κατὰ τὸν ιη′ αἰῶνα, δικαιολογοῦσα ἅμα τὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ μακρόθεν οἱ Γέροντες ἐξηκολούθουν ἀντιδρῶντες κατὰ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἔχοντες καὶ ἐν αὐτῇ τρεῖς ὁμόφρονας Ἀρχιερεῖς.

Ἐναντίον τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως διετέθη καὶ αὐτὸς ὁ Πατριάρχης ΚΠ. Κύριλλος ζ′ μάλιστα μετὰ τὴν ἀδόκητον εἰς ΚΠολιν ἄφιξιν τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Καλλινίκου, ὅστις προσκληθεὶς εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν καὶ συμμετασχὼν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς (25 Σεπτεμβρίου 1859), ἐδήλωσεν, ὅτι πρότερον μὲν δυσπίστως διέκειτο πρὸς τὸ ἀναληφθὲν ὑπ᾽ αὐτῆς ἔργον, ἀλλὰ γνωρίσας νῦν αὐτὸ εὑρίσκει σύμφωνον πρὸς τοὺς κανόνας καὶ ἐπωφελὲς τῇ Ἐκκλησίᾳ. Αἱ δηλώσεις αὗται, ἐκληφθεῖσαι ἐν Φαναρίῳ ὡς προμήνυμα τῆς πτώσεως τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου ζ′, δυσμενῶς διέθηκαν αὐτὸν πρὸς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν, ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τοῦ Μ. Λογοθέτου Νικολάου Ἀριστάρχου. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο προφανὴς ἡ ῥοπή, ἣν ἤσκει ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ἡ Πρεσβεία τῆς Ὀρθοδόξου Ρωσίας, διαβιβάζουσα εἰς αὐτὴν τὰς γνώμας τοῦ Μητροπολίτου Μόσχας Φιλαρέτου, προσεπάθησαν νὰ ἐπεμβῶσι καὶ αἱ Πρεσβεῖαι Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, ἀλλ᾽ ἀπεκρούσθησαν. Τῇ 6 Φεβρουαρίου 1860, μετὰ πάροδον διετίας σχεδὸν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἡ Ἐθνοσυνέλευσις συνεκρότησε συνεδρίαν πρὸς ὑπογραφὴν τῶν πρακτικῶν. Ἀπήτησεν, ὡς ἦτο ἀκόλουθον, νὰ ὑπογράψῃ πρῶτος ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ζ′, ὅστις μετά τινας δισταγμοὺς ὑπέγραψε, δηλώσας, ὅτι τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς ἀναγνωρίζει νομίμους καὶ συμφώνους πρὸς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ. Ἡ δήλωσις αὕτη συνήρπασε καὶ τὴν ὑπυγραφὴν τοῦ μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως Κυρίλλου, ὀπαδοῦ τοῦ Γεροντισμοῦ, ἀλλ᾽ οἱ ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει ὁμόφρονες καὶ συνεργάται αὐτοῦ μητροπολῖται Δημητριάδος καὶ Σηλυμβρίας ἠρνήθησαν νὰ ὑπογράψωσιν δηλώσαντες ἐγγράφως πρὸς τὸν Πατριάρχην, ὅτι θεωροῦσιν ἀντικανονικὰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Τὴν δήλωσιν ταύτην συνυπέγραψεν ὕστερον ἐκτὸς ἄλλων τεσσάρων Ἀρχιερέων καὶ αὐτὸς ὁ Ἀδριανουπόλεως, ἀπερίγραπτος δὲ κατ᾽ αὐτῶν ἠγέρθη ταραχή! Καὶ λαϊκά τινα μέλη, σλαυϊκῆς καταγωγῆς, ἠρνήθησαν νὰ ὑπογράψωσιν ζητοῦντα ῥιζικωτέρας ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας μεταρρυθμίσεις. Οὐχ ἧττον πάντες οἱ λοιποὶ ὑπέγραψαν, αὐθημερὸν δὲ δωδεκαμελὴς Ἐπιτροπεία, ἧς προΐστατο ὁ Ἀλεξανδρείας Καλλίνικος, ὑπέβαλεν εἰς τὴν Ὑ. Πύλην τὰ πρακτικὰ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως πρὸς ὑπογραφήν.

Τότε ἤρξατο νέον στάδιον δυσχερειῶν, διότι ἡ Ὑ. Πύλη προσεπάθησε

νὰ περικόψῃ τὰς ἐλευθερίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὑπηκόων αὐτῆς, ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν καὶ παῦσιν τοῦ Πατριάρχου. Ἀλλὰ πᾶσ' ἀξίωσις αὐτῆς ἀπεκρούσθη ἐντόνως, ἐπεβραδύνετο δὲ ἡ ἔγκρισις τῶν πρακτικῶν, ἐν μέσῳ τῶν προκυψασῶν περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐκ τοῦ Βουλγαρικοῦ σχίσματος δυσχερειῶν. Τὴν νύκτα τοῦ Πάσχα (3 Ἀπριλίου 1860) ὁ βούλγαρος Ἐπίσκοπος Ἱλαρίων δὲν ἐμνημόνευσε τὸν Πατριάρχην ἐν τῇ λειτουργίᾳ, οὕτω δὲ καὶ τυπικῶς ἀπεσχίζοντο οἱ Βούλγαροι. Ὁ Πατριάρχης Κύριλλος μετά τινας ἡμέρας ὑπέβαλε παραίτησιν [1]. Ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο ἐχρησιμοποίησεν ἡ Πύλη ὅπως ζητήσῃ τροποποίησιν τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καθορισθέντος τρόπου ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου, ἄλλως δὲν ἐδέχετο τὴν παραίτησιν τοῦ Κυρίλλου, ἐπαυξήσασα τὴν σύγχυσιν καὶ ταραχήν. Ἐζήτει ἰδίως ἡ Πύλη τὸ δικαίωμα τῆς διαγραφῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀπαρέσκοντος αὐτῇ ὑποψηφίου ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ὑποψηφίων πρὸ τῆς ὁριστικῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου. Ἡ Ἐθνοσυνέλευσις πιεζομένη ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐφάνη στέργουσα τὴν ἀναγνώρισιν τοιούτου δικαιώματος τῆς Πύλης, αὕτη δὲ τῇ 5 Ἰουλίου ἀπέστειλεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον τὸ περὶ τῆς ἀποδοχῆς τῆς παραιτήσεως τοῦ Κυρίλλου διάταγμα καὶ τῇ ἐπαύριον ἐγκεκριμένον τὸ περὶ ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου Κεφάλαιον τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν, ἐνέκρινε δὲ καὶ τὸν (τῇ ἐπαύριον) ἐκλεγέντα τοποτηρητὴν τοῦ θρόνου μετὰ 8 ἡμέρας. Τότε ἡ Ἐθνοσυνέλευσις συνελθοῦσα συνεζήτησε σφοδρῶς τὸ ζητούμενον παρὰ τῆς Πύλης δικαίωμα ἐξαιρέσεως τῶν ἀπαρεσκόντων αὐτῇ ὑποψηφίων, ἐν μέσῳ κρισιμωτάτης τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν πραγμάτων καταστάσεως, τῆς ὑπὸ τῶν βουλγάρων μὴ ἀναγνωριζόντων τὸν τοποτηρητὴν ταραχῆς, τῆς διαιρέσεως τῶν μελῶν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, τῆς ἀντιδράσεως τῶν Γερόντων, τῶν ἀντεγκλήσεων μεταξὺ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲ τῶν συζητήσεων ὑπῆρξεν ἡ δήλωσις πρὸς τὴν Ὑ. Πύλην, ὅτι δὲν δύναται ν' ἀναγνωρίσῃ εἰς αὐτὴν ἡ Ἐθνοσυνέλευσις τὸ ζητούμενον δικαίωμα καὶ ὅτι πρὸ τῆς λύσεως τοῦ ἀναφυέντος ζητήματος δὲν θὰ προβῇ αὕτη εἰς ἐκλογὴν Πατριάρχου. Μετὰ πάροδον μηνὸς περίπου ἡ Πύλη ἀπέστειλεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον δύο ἔγγραφα δι' ὧν τοῦτο μὲν ἐδήλου ὅτι ἀποδέχεται νὰ μὴ δύναται νὰ ἐξαιρῇ ἐκ τοῦ γενικοῦ καταλόγου τῶν ὑποψηφίων πλείονας τῶν τριῶν τοῦτο δὲ παρώτρυνε τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν νὰ προβῇ ὅπου τάχιον εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου· Διὰ τοῦ πρώτου τῶν ἐγγράφων τούτων περιωρίσθη τὸ δικαίωμα τῆς Ὑ. Πύλης περὶ διαγραφῆς ὀνομάτων τῶν ἀπαρεσκόντων αὐτῇ ὑποψηφίων καίτοι ἐν τοῖς Κανονισμοῖς ἀπεριόριστον φέρεται τὸ δικαίωμα. Ἑπομένως ἡ Πύλη πολλάκις κατὰ τὰς ἐφεξῆς ἐκλογὰς ἀπεπειράθη νὰ διαγράψῃ πλείονας τῶν τεσσάρων ὑποψηφίων ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Οὕτω δ' ἐξεμηδενίσθη σχεδὸν ἡ ἐπέμβασις αὐτῆς εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πα-

1. ***Μ. Χαμουδοπούλου***, Πατριαρχικαὶ Πινακίδες Ἐκκλ. Ἀλήθεια Β, 479.

τριάρχου. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ τοποτηρητὴς εἶχε προσκαλέσει εἰς ΚΠολιν πρὸς ἐκλογὴν τοῦ μέλλοντος Πατριάρχου τοὺς Μητροπολίτας Κυζίκου, Νικομηδείας, Ἡρακλείας, Χαλκηδόνος καί τινας ἄλλους, τῇ δὲ 15 Σεπτεμβρίου συνελθοῦσα ἡ ἐκλογικὴ Συνέλευσις ὑπέβαλε τῇ Πύλῃ κατάλογον 11 ὑποψηφίων. Τῇ συστάσει τῆς ῥωσικῆς πρεσβείας ἡ Πύλη ἀπέφυγε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ δικαίωμα αὐτῆς περὶ διαγραφῆς. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ καταλόγου ἡ Συνέλευσις ἐξελέξατο κατὰ τὸν κανονισμὸν τῇ 1 Ὀκτωβρίου τρεῖς ὑποψηφίους τὸν πρώην ΚΠ. Ἄνθιμον Στ΄, τὸν Ἀλεξανδρείας Καλλίνικον καὶ τὸν Ἐφέσου Ἰωακείμ. Δὲν κατέστη ὅμως δυνατὸν νὰ γίνῃ αὐθημερὸν ἡ ἐκλογὴ τοῦ Πατριάρχου κατὰ τὰ κεκανονισμένα ἕνεκα τῶν προκληθεισῶν σφοδρῶν καὶ θλιβερῶν ἀντεγκλήσεων· Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐξελέγη τέλος Πατριάρχης ΚΠ. ὁ Ἐφέσου Ἰωακεὶμ [1] εἷς τῶν θερμῶν ὀπαδῶν τοῦ Γεροντισμοῦ, αὐταρχικὸς καὶ δεσποτικός.

Καὶ ἡ μὲν Πύλη ἀπέστειλεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ἐπικεκυρωμένους τοὺς Ἐθνικοὺς Κανονισμοὺς δι᾿ εἰδικοῦ ἰραδὲ [2], ἀλλ᾿ ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ Β΄ ἀποστέργων αὐτοὺς ἀνέβαλε διαρκῶς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν προέκυψαν ταραχαὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ συγκαλέσας δ᾿ ὁ Πατριάρχης τῇ 28 Ἰανουαρίου 1862 γενικὴν Συνέλευσιν ἐξ 20 κληρικῶν καὶ 90 λαϊκῶν ἀποτελεσθεῖσαν ὑπεχρεώθη ὑπ᾿ αὐτῆς νὰ ἐφαρμόσῃ πιστῶς τοὺς Κανονισμούς. Μετά τινας ἡμέρας, συμφώνως τοῖς Κανονισμοῖς, ὁ Πατριάρχης κατήρτισε τὴν δωδεκαμελῆ Σύνοδον καὶ προεκήρυξε τὴν ἐκλογὴν τῶν μελῶν τοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου ὅπερ τῇ 30 Μαρτίου συνῆλθεν εἰς τὴν πρώτην ἐπίσημον συνεδρίαν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Πατριάρχου. Οὕτως ἐφηρμόσθησαν τὸ πρῶτον οἱ Ἐθνικοὶ Κανονισμοί. Ἀλλ᾿ ὁ Πατριάρχης ἀντιδρῶν κατ᾿ αὐτῶν κατ᾿ ἀρχὰς μὲν ἐζήτει εὐλόγως τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ περὶ ἐκλογῆς Ἀρχιερέων ἄρθρου καὶ ἐπέτυχε νὰ ληφθῇ ἔγκυρος ἀπόφασις ὅπως ἐπὶ μίαν πενταετίαν ἀπὸ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν Κανονισμῶν μὴ ἀπαιτῶνται παρὰ τῶν ἐκλεξίμων πάντα τ᾿ ἀναγραφόμενα προσόντα ἕνεκα τῆς τότε καταστάσεως τοῦ κλήρου, ἀλλὰ μόνον τ᾿ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, ἀλλ᾿ ὕστερον ὁ Πατριάρχης προέβαινεν εἰς καταστρατηγήσεις τῶν Κανονισμῶν. Τούτου ἕνεκα ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου ἐπαύθη κατὰ τὰς διατάξεις τῶν Κανονισμῶν ὁ Πατριάρχης Ἰωακεὶμ Β΄ [3]. Τῇ 20 Σεπτεμβρίου 1863 νέος Πατριάρχης ἐξελέγη ὁ Ἀμασείας Σωφρόνιος (1863—1866), ὅστις

1. ***Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου***, ἀρχιμ. Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Καλλίνικος ὡς ὑποψήφιος Πατριάρχης ΚΠ., περιοδ. «Πάνταινος» Ἀλεξανδρείας Ε, 1913, σ. 137—141. ***Μ. Χαμουδοπούλου*** ἔνθ. ἀν. Ἐκκλ. Ἀλήθεια Β, 479—482.

2. G. Young, Corps du droit ottoman, Oxford 1905, II, 21-34. ***Γεωργίου Παπαδοπούλου***, Ἡ σύγχρονος Ἱεραρχία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1895. Α, 10—45 σημ.

3. ***Μ. Χαμουδοπούλου***, ἔνθ᾿ ἀν. Β, 527. Μετὰ τὴν παῦσίν του ὁ Ἰωακεὶμ ὑπέβαλε κανονικὴν παραίτησιν.

ἐπίσης, παρὰ τὸν ἀντίθετον ὅλως πρὸς τὸν τοῦ Ἰωακεὶμ Β' χαρακτῆρα αὐτοῦ, ἐζήτησε τὴν ἀναθεώρησιν τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν καταρτίσας πρὸς τοῦτο Ἐπιτροπείαν. Μετὰ τριετίαν ἐπαύθη καὶ οὗτος [1] ἐξελέγη δὲ τῇ 10 Φεβρουαρίου 1867 ὁ Γρηγόριος ΣΤ' τὸ β' (1867—) ὑπὸ τὸν ὅρον ὃν ἐδέχθη ἡ Συνέλευσις «ὅπως οἱ νέοι Κανονισμοὶ μετασκευασθῶσιν ὅσον τάχιον ἐκ νέου, συμφώνως ταῖς ἀρχαίαις διατάξεσι τῆς Ἐκκλησίας καὶ συνῳδὰ τοῖς ἱεροῖς Κανόσι τῶν ἁγίων Συνόδων» [2]. Ὁ Γρηγόριος ΣΤ' ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ μελημάτων ἐθεώρησε τὴν σύγκλησιν Ἐθνοσυνελεύσεως πρὸς ἀναθεώρησιν τῶν Κανονισμῶν καὶ συνῆλθε μὲν αὕτη τῇ 5 Ἰουνίου 1870 ὑπέδειξε δ' ὁ Πατριάρχης τὰς ἐλλείψεις τῶν Κανονισμῶν ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ προβῇ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀναθεωρήσεως πολλῷ μᾶλλον ὅτι ὁ περιφανὴς Πατριάρχης ἕνεκα τοῦ καθ' ἑκάστην ὀξυνουμένου βουλγαρικοῦ ζητήματος ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τὴν πάγκοινον προκαλέσας θλῖψιν [3]. Ἐπὶ τοῦ μετ' αὐτὸν ἐκλεγέντος τὸ γ' Πατριάρχου Ἀνθίμου ΣΤ' (1871—73) ἐξηκολούθησεν ἡ Ἐθνοσυνέλευσις σποραδικῶς συνεδριάζουσα, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε. Ἀποπειραθεὶς δὲ ὁ Πατριάρχης νὰ διοικήσῃ ἄνευ τῶν Κανονισμῶν ἐξηναγκάσθη εἰς παραίτησιν ἐξελέγη δὲ πάλιν Πατριάρχης ὁ Ἰωακεὶμ β' (1860—63, 1873—78) ἀλλ' ἐπ' αὐτῷ τῷ 1876 διεκόπησαν αἱ ἐργασίαι τῆς πρὸς ἀναθεώρησιν τῶν κανονισμῶν Ἐθνοσυνελεύσεως, πᾶσα δὲ περαιτέρω πρὸς τοιαύτην ἀναθεώρησιν ἀπόπειρα ἐθεωρήθη ἐπικίνδυνος διότι ἡ Πύλη ἐπεδίωξε τὴν κατάργησιν τῶν προνομίων τῆς Ἐκκλησίας ἅτινα εἶχον ἐνισχύσει οἱ Ἐθνικοὶ Κανονισμοὶ ὡς θεμελειώδεις νόμοι τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἀναγνωρισθέντες.

Καίτοι οἱ *Ἐθνικοὶ Κανονισμοὶ* συνετάχθησαν ὑπὸ συνελεύσεως ἐν ᾗ ἐπλειοψήφει τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον δὲν ἀπεμακρύνθησαν τῶν κανονικῶν βάσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Εἰς τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον ἐχορήγησαν οἱ Κανονισμοὶ de jure μικρὰν συμμετοχὴν ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς τῆς Ἐκκλησίας· τὰ δικαιώματα καὶ ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου ἀνεφέροντο μᾶλλον εἰς τὰ ἐξωτερικά. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πατριάρχης ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τοὺς Κανονισμοὺς ὢν Ἐθνάρχης, τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον συμμετεῖχε τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ καὶ τῆς παύσεως. Ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι οἱ Ἐθνικοὶ Κανο-

---

1. **Μ. Χαμουδοπούλου,** Πατριαρχικαὶ πινακίδες Ἐκκλ Ἀλήθεια Β, 536. Ὡσαύτως μετὰ τὴν παῦσίν του ὁ Σωφρόνιος ὑπέβαλε κανονικὴν παραίτησιν.

2. **Μ. Χαμουδοπούλου,** Πατριαρχικαὶ Πινακίδες Ἐκκλ. Ἀλήθεια Β, 549.

3. **Μ. Χαμουδοπούλου** ἔνθ' ἀν. Β, 571. «Αἱ περιπέτειαι καὶ ἀνάγκαι τῆς Ἐκκλησίας δεινωθεῖσαι εἶχον προβεῖ μέχρι τοῦ σημείου ἐκείνου πέρα τοῦ ὁποίου προφανὴς μὲν εἶναι ὁ κίνδυνος ἄφευκτον δὲ καὶ ἐγγύτατον τὸ ναυάγιον τοῦ σκάφους χειμῶνι καὶ σάλῳ βαρεῖ προσπαλαίοντος ἂν μὴ προφθάνων διέσωζεν αὐτὸ ὁ πάνσοφος πηδαλιοῦχος καὶ κυβερνήτης Χριστὸς ὁ Θεός». (Ἐγκύκλιος Ἀνθίμου ΣΤ' πρὸς τοὺς Μητροπολίτας τοῦ Οἰκ. Θρόνου ἀπὸ 21 Σεπτεμβρίου 1871 «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» Β, 620).

νισμοὶ μετέβαλλον τὴν κατάστασιν. Καὶ μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Κανονισμοὶ συνετάχθησαν ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ ἑπομένως ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσι πάλιν ὑπὸ Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐδήλου ὅτι ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἀφῃρέθη ἀπὸ τῆς ἀποκλειστικῆς δικαιοδοσίας τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ σπουδαιότερα δὲ τῶν ζητημάτων κατὰ τοὺς Κανονισμοὺς ἐξετάζονται ὑπό τε τῆς Συνόδου καὶ τοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου, ὅπερ εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς ἐποπτείας καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου ἐν ὡρισμένοις ζητήμασι.

Οὕτω δὲ οἱ Ἐθνικοὶ Κανονισμοί, παρὰ τὰς ἄλλας αὐτῶν ἐλλείψεις[1], ἐπέτυχον τοῦ ἐπιδιωχθέντος σκοποῦ, ἀντιθέτως πρὸς τὰς προσδοκίας τῆς Ὑ. Πύλης. Αὕτη ζητοῦσα τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν διοίκησιν τῶν τῆς Ἐκκλησίας πραγμάτων ἤλπισεν ὅτι ἔμελλε νὰ ἐξασθενήσῃ τὸν κλῆρον. Ἡ ἐλπὶς ὅμως αὕτη διεψεύσθη, διότι ἡ ἵδρυσις τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας διὰ τοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου περιώρισε μὲν τὸν κλῆρον ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους ζητήμασι, ὧν τὴν διαχείρισιν καὶ διεύθυνσιν ἀκριβῶς καθώρισαν οἱ Κανονισμοὶ καὶ ἔν τισιν ἐπήγαγεν ἀντικανονικὴν κατάστασιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐνίσχυσε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ δουλεῦον Γένος ἀπέναντι τῆς Πύλης. Τὰ περαιτέρω δὲ γεγονότα καὶ ἡ διεξαγωγὴ τῶν ὑπὸ τῆς τουρκικῆς αὐθαιρεσίας προκληθέντων ζητημάτων ἀπέδειξαν οἵα δύναμις ἦτο τὸ Συμβούλιον. Ἀλλὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ τὸ Συμβούλιον καὶ ἡ νέα Ἱερὰ Σύνοδος μετὰ τοῦ Πατριάρχου ἠρύοντο ἐξ αὐτῶν τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν. Διότι διεψεύσθη καὶ ἡ ἑτέρα ἐλπὶς τῆς Πύλης περὶ περιορισμοῦ τῶν δικαίων καὶ προνομίων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐξ ἐναντίου ταῦτα οὐ μόνον δὲν ἠλαττώθησαν ἀλλὰ καὶ ηὐξήθησαν κατ' οὐσίαν διὰ τῶν διατάξεων τῶν Κανονισμῶν. Πρὸ παντὸς δὲ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Πατριάρχου καὶ ἡ παῦσις αὐτοῦ ὡς πολλάκις ἐν τῷ παρελθόντι αὐθαιρέτως ἡ Πύλη ἐπέβαλλεν ὁριστικῶς νῦν ἐξηρτήθησαν ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ Γένους διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Εἰς τὴν Πύλην ἀφέθη τὸ σκιῶδες δικαίωμα τῆς διαγραφῆς τριῶν ὀνομάτων, ἐκ καταλόγου δεκάδων ὑποψηφίων. Ἀπέβη δι' αὐτὴν ὑποχρεωτικὴ ἡ ἀναγνώρισις καὶ τοῦ ἐκλεγομένου καὶ τοῦ παυομένου Πατριάρχου. Τοῦτο δέ, ἀσχέτως πρὸς τὴν δυναμένην νὰ προκύψῃ βλάβην ἐκ τῆς εὐκολίας τῆς παύσεως τοῦ Πατριάρχου, ἦτο μέγα ἀπόκτημα, ἀσφαλῖζον τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς μεταθέσεως καὶ δίκης τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν κληρικῶν καθόλου καὶ ἄλλα τῆς Ἐκκλησίας προνόμια καθωρίσθησαν ἀκριβέστερον ἐν τοῖς Ἐθνικοῖς Κανονισμοῖς.

(Συνεχίζεται)

---

1. Cons. G. Papadopoulos, Les Privilèges, σ. 55 ἑξ.

ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΑΜΦΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ—ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Μεγίστην σημασίαν—κατ' ἐξοχὴν διὰ τὴν Θείαν λειτουργίαν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας—ἐνέχουν τὰ ἄμφια τοῦ ἱεροῦ Βήματος, τὰ κυρίως λειτουργικὰ ἄμφια, ἤτοι τὰ διαφόρου σχήματος καὶ μεγέθους ὑφαντὰ ἢ κεντητὰ μετὰ σταυρῶν καὶ συμβολικῶν λειτουργικῶν παραστάσεων ὑφάσματα, δι' ὧν ἐπικαλύπτονται τὰ φέροντα τὰ τίμια δῶρα ἱερὰ σκεύη (τὸ ἅγιον Ποτήριον καὶ ὁ δίσκος), ὡς καὶ τὰ διακοσμοῦντα τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, τὸ Κιβώριον καὶ τὰ βημόθυρα ἐπικαλύμματα ἢ παραπετάσματα [1].

---

1. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἢ ἱερὰ ἄμφια διακρίνομεν εἰς *ἱερατικὰ ἄμφια*, ἤτοι πολυτελῆ ἐνδύματα, χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τοῦ κλήρου κατὰ τὰς ἱεροτελεστίας, καὶ εἰς ἄμφια τοῦ ἱεροῦ Βήματος ἢ *λειτουργικὰ ἄμφια*. Συνήθως παρ' ἡμῖν ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ξένοις συγχέονται ἢ τίθενται ἀδιαφόρως οἱ ἀνωτέρω ὅροι. Ἐκκλησιαστικὰ ἢ ἱερὰ ἄμφια εἶνε τὸ γενικὸν ὄνομα, ἱερατικὰ δὲ καὶ λειτουργικὰ τὰ εἴδη, εἰς τὰ ὁποῖα διακρίνονται τὰ ἱερὰ ἄμφια.

Ὡς γνωστόν, ὁ ὅρος ἄμφια εἰς τὰ Εὐχολόγια ἀλλὰ καὶ παρὰ Du Cange, Θησαυρῷ Ἑρρίκου Στεφάνου καὶ Λεξικοῖς, λαμβάνεται κυρίως ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν καλυμμάτων τῆς Ἁγ. Τραπέζης καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν (πρβλ. Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, ἔκδ. Βενετίας, 1863, σελ. 326 «τάξις περὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης, ἧς τὰ ἄμφια διεφθάρησαν»)· τὰ Εὐχολόγια μάλιστα μεταχειρίζονται καὶ τὰς λέξεις: ἀμφίασις, ἀπαμφίασις («καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν ἀπαμφιάζει τὴν ἁγίαν Τράπεζαν» «καὶ γίνεται ἡ ἡ ἔκπλυσις καὶ ἡ ἀμφίασις». Εὐχολόγιον, σελ. 324, 326 κ. ἄ.).

Οἱ βυζαντινοὶ ὅμως συγγραφεῖς ὑπὸ τὸν ὅρον ἄμφια ἐννοοῦν καὶ τὰ βασιλικὰ φορέματα (παρὰ Ψευδοκωδινῷ, Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως, ἔκδ. Preger, 1903 σελ. 235 «καὶ ἄμφια βασιλικὰ ἰδιόκτητα αὐτοῦ (τοῦ Τσιμισκῆ) ἐχαρίσατο τῇ Ἐκκλησίᾳ») καὶ γενικῶς τὰ πολύτιμα, λαμπρὰ ἐνδύματα τῶν βασιλέων καὶ κληρικῶν, εἶτα δὲ μόνον τῶν κληρικῶν, ἰδιαίτατα ἐπὶ τουρκοκρατίας (Βλ. Γ. Σωτηρίου, Τὸ Ὀράριον τοῦ διακόνου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α' 1926 σελ. 405 κ.ἑ.).

Ἡ περὶ τῶν λειτουργικῶν τούτων ἀμφίων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας βιβλιογραφία εἶνε ἐλλιπεστάτη ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σχετικὴν πρὸς τὰ ἱερατικὰ ἄμφια βιβλιογραφίαν. Ἐνῷ δηλαδὴ διὰ τὰ ἱερατικὰ ἄμφια τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ κλήρου, στενῶς συνδεόμενα μὲ τὴν βυζαντινὴν ἐνδυμασιολογίαν (σπουδαιότατον ἀλλὰ καὶ δύσκολον κεφάλαιον τῆς Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας), ἔχομεν σχετικῶς ἱκανὰς ἐργασίας, διὰ τὰ λειτουργικὰ ἄμφια ἐλλείπει συστηματικὴ μελέτη. Ὅ,τι ἔχει γραφεῖ δι' αὐτὰ μέχρι τοῦδε περιλαμβάνεται παρ' ἡμῖν εἰς τὰ ἐγχειρίδια τῆς Λειτουργικῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνεται ἡ Λειτουργικὴ τοῦ ἀειμνήστου

Τὰ ἐπικαλύμματα τῆς ἁγίας Τραπέζης φέρουν τὰ ὀνόματα : *σινδών, κατασάρκιον, ἐνδυτή, εἰλητὸν* καὶ *ἀντιμήνσιον*, τὰ τῶν τιμίων δώρων : *'Αέρες* καὶ τὰ τοῦ Κιβωρίου καὶ τῶν βημοθύρων : *καταπετάσματα* καὶ *βῆλα*.

Τὰ λειτουργικὰ ταῦτα ἄμφια συνδέονται στενῶς πρὸς ἄλληλα, προσλαβόντα διαφόρους συμβολικὰς ἐννοίας, ὑπέστησαν δὲ διαφόρους μεταβολὰς μὴ ἐξηκριβωμένας εἰσέτι ἐπαρκῶς.

1. *"Αμφια ἁγίας Τραπέζης.* 'Επὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης (εἴτε ἐπὶ τῆς κινητῆς ἐν ἀρχῇ εἴτε ἐπὶ τῆς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰῶνος ἀκινήτου) ἡπλοῦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὀθόνη, ἐφ' ἧς ἐτίθεντο κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς θείας λειτουργίας τὰ φέροντα τὰ τίμια δῶρα ἱερὰ σκεύη. Αὕτη ἐκλήθη *σινδών*, ἐνθυμίζουσα τὴν καθαρὰν σινδόνα, δι' ἧς ὁ εὐσχήμων 'Ιωσὴφ ἐνείλησε τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν ἀποκαθήλωσιν (πρβλ. 'Ισίδ. Πηλουσιώτην, Migne, 78,264 «ἡ καθαρὰ σινδὼν ἡ ὑφαπλουμένη τῇ τῶν θείων

Π. Ρομπότη, 'Αθῆναι 1869, διεξοδικώτερον δὲ ἐξετάζονται ταῦτα μετὰ παραθέσεως μαρτυριῶν ἐκκλ. συγγραφέων εἰς τὸ ἀξιόλογον ἔργον τοῦ ***Κ. Καλλινίκου***, 'Ο Χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ, 'Αλεξάνδρεια, 1921 σελ. 107—216.

Τὰ ἡμέτερα λειτουργικὰ ἄμφια ἀναφέρονται εἰς τὰ Εὐχολόγια, ὡς εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Δομινικανοῦ Jacob Goar ἐκδοθὲν Εὐχολόγιον (sue rituale Grecorum, 1647), μνημονεύονται δὲ καὶ εἰς παλαιότερα περιηγητικὰ ἔργα μετὰ σχετικῶν εἰκόνων, συνδεόμενα πάντοτε ὑπὸ τῶν ξένων τούτων περιηγητῶν μετὰ τῶν ἱερατικῶν ἀμφίων τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ κλήρου.

Παρὰ τοῖς ξένοις καὶ ἰδίᾳ τοῖς Δυτικοῖς ἔχουν εὐρύτερον ἐξετασθῆ τὰ λειτουργικὰ ἄμφια τῆς Παπικῆς 'Εκκλησίας, καλούμενα διὰ τοῦ γενικοῦ ὀνόματος : paramenta, οὐσιωδῶς διάφορα ἐν πολλοῖς τῶν ἡμετέρων (ὡς τά : antipedium, corporale, palla, bursa κ.ἄ.). Καὶ τούτων ἄλλως τε ἡ ἑρμηνεία δὲν ἀνέρχεται πέραν τοῦ 15ου αἰῶνος (ἀρχαιότερος εἶνε ὁ Barromäus, ὁ ὡς ἅγιος τιμώμενος, εἰς τὸ ἔργον του Instructio de supellectili, 1445, ὅστις εἶχεν ὑπ' ὄψει του τὸ ἀπὸ τοῦ 9ου—10 αἰ. χρονολογούμενον Liber pontificalis). Σήμερον κύριον δι' αὐτὰ ἔργον παραμένει τὸ ὑπὸ τοῦ J. Braun, Handbuch der Paramentik, Freiburg i. B. 1912, συγγραφέως καὶ τοῦ χρησιμωτάτου διὰ τὰ ἱερατικὰ ἄμφια τῆς παπικῆς κυρίως 'Εκκλησίας μεγάλου ἔργου του «Die liturgische Gewandung in Occident u. Orient, Freiburg i. B. 1907 (καὶ παρὰ Braun συγχέονται οἱ ὅροι ἱερατικὰ καὶ λειτουργικὰ ἄμφια).

'Επίσης ἀναγράφονται ταῦτα καὶ εἰς μελέτας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Θ. λειτουργίας τῶν : L. Duchesne, Baumstark, Neale κ.ἄ. (πρβλ. καὶ Λειτουργικὰς τῆς Δυτικῆς Θεολογίας, ὡς εἶνε ἡ νεωτέρα γνωστὴ εἰς ἐμὲ Λειτουργικὴ τοῦ F. Schubert, Liturgik, Leipzig, 1934³).

Παρ' ἡμῖν αξιολόγους παρατηρήσεις περὶ τῶν λειτουργικῶν ἡμῶν ἀμφίων παρέχει ὁ καθηγητὴς Παν. Τρεμπέλας εἰς τὸ ἔργον του «Αἱ τρεῖς λειτουργίαι» 'Αθῆναι 1935, εἰδικὴν δὲ περὶ 'Αέρος μελέτην ἐπεχείρησεν ἡ Βεν. Κώττα εἰς ἀνακοινώσεις της εἰς τὴν Χριστιανικὴν 'Αρχαιολογικὴν 'Εταιρείαν καὶ εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην ἐν Atti del V Congres di studi bizantini, Roma, 1934, μὲ τὴν λίαν ἀμφισβητουμένην, ὑποστηριζομένην δὲ ὑπ' αὐτῆς θέσιν τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν τελουμένων ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ βυζαντινοῦ θεάτρου.

δώρων διακονίᾳ, ἡ τοῦ Ἀριμαθείας ἐστὶν Ἰωσὴφ λειτουργία») (βλ. Πίν. Α΄. εἰκ. 1, ἔνθα εἰκονίζεται ἡ ἁγία Τράπεζα μετὰ τῆς σινδόνος).

Βαθμηδὸν πρὸς εὐπρεπεστέραν τῆς ἁγίας Τραπέζης διακόσμησιν ἐτέθησαν ἄνωθεν τῆς σινδόνος πολυτελέστερα ὑφάσματα: *ἡ ἁγία ἐνδυτή*, ἔχουσα ἐνίοτε καὶ *ταβλίον* (χρυσοκέντητον ἐπίθημα) μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου («οἱ βασιλεῖς ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης γενόμενοι ἀσπάζονται τὸ ταβλίον τῆς ἁγίας ἐνδυτῆς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου τοῦτο ὑψούμενον καὶ τοῖς δεσπόταις πρὸς ἀσπασμὸν προσαγόμενον» (Migne, 112, 164). Βραδύτερον ἐτέθη ἄνωθεν τῆς ἐνδυτῆς καὶ τὸ *εἰλητὸν* (τὸ παρὰ τοῖς λατίνοις corporale), βραχύτερον ἀμφίασμα, ἀναδιπλούμενον ἢ τυλισσόμενον (ἐκ τοῦ εἰλέω-εἰλήσω) πρὸ τῆς ἐναποθέσεως τῶν τιμίων δώρων καὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς θείας λειτουργίας, μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ, ὅστις ἀποδίδει εἰς αὐτὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν πρὸς τὴν σινδόνα («τὸ εἰλητὸν σημαίνει τὴν σινδόνα, ἐν ᾗ ἐνειλίχθη τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐκ τοῦ σταυροῦ καταβὰν καὶ ἐν τῷ μνημείῳ τεθὲν» (Goar, σελ. 112).

Σινδών, ἐνδυτὴ καὶ εἰλητὸν προσλαμβάνουν βαθμηδὸν καὶ ἄλλα ὀνόματα. Ἡ ἀρχικὴ σινδὼν παραμένει, καλύπτουσα τὴν μαρμαρίνην πλάκα τῆς ἁγίας Τραπέζης, κληθεῖσα μετὰ ταῦτα καὶ *κατασάρκιον*, ἡπλοῦτο δὲ ἄνωθεν αὐτῆς ἡ ἐνδυτή, καλουμένη καὶ *τραπεζοφόρον* (κατὰ τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης «κατὰ σάρκα δὲ τὸ λεγόμενον εὐθὺς καὶ μετ᾽ αὐτὸ τραπεζοφόρον κέκτηται, ὅτι τάφος ἐστι καὶ θρόνος τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ τὸ μὲν ἔστιν ὡς σινδών, ἐν ᾗ περιειλίχθη νεκρός, τὸ δὲ (τραπεζοφόρον ἢ ἐνδυτὴ) ὡς δόξης περιβολή, ὡς καὶ ὁ ἐπὶ τούτῳ ἐν τῷ τίθεσθαι ἐμφαίνει ψαλμὸς «ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν..»). Ὁ Συμεὼν μάλιστα παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τῆς ἐνδυτῆς εἰκονίζοντο οἱ Εὐαγγελισταὶ («τέσσαρα δέ, λέγει, μέρη ὑφάσματος ταῖς τέσσαρσιν ἔχει γωνίαις ἡ ἱερὰ τράπεζα (ἐννοεῖ προφανῶς ἐνταῦθα τὸ τραπεζοφόρον ἢ τὴν ἐνδυτήν), ὅτι ἐκ τῶν περάτων συνυφάνθη τῆς Ἐκκλησίας τὸ πλήρωμα. Καὶ τὰ ὀνόματα δὲ τῶν τεσσάρων ἐν τοῖς τέσσαρσιν-Εὐαγγελιστῶν» (τοῦτο μάλιστα δύναται νὰ ἑρμηνεύσῃ καὶ τὸ «ταβλίον» τοῦ Πορφυρογεννήτου).

Εἰς βυζαντινοὺς χρόνους ἡπλοῦτο εἰς ὡρισμένας στιγμὰς ἄνωθεν τῆς ἐνδυτῆς καὶ τὸ εἰλητόν, ὡς μαρτυρεῖται τοῦτο ἐν τοῖς Εὐχολογίοις, ἔνθα ἀναγράφεται τὸ εἰλητὸν ὡς ἁπλούμενον κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς α΄ εὐχῆς, τῆς λεγομένης λειτουργίας τῶν πιστῶν, προπαρασκευαστικῆς εὐχῆς τοῦ λειτουργοῦ πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

Ἐπὶ τοῦ εἰλητοῦ, φαίνεται, ὅτι εἰκονίζετο ὁ σταυρός, ἴσως δὲ καὶ ὁ Χριστὸς νεκρὸς ἐν μέσῳ ἀγγέλων κρατούντων ριπίδια μετὰ τοῦ «ἅγιος», ἡπλοῦτο δὲ εἰς τρόπον ὥστε τὸ βραχύτερον εἰλητὸν νὰ ἀφήνῃ νὰ διαφαίνωνται τὰ ἐπὶ τῶν ἄκρων τῆς ἐνδυτῆς εἰκονιζόμενα σύμβολα τῶν 4 Εὐαγγελιστῶν. Εἰς μεταβυζαντινοὺς τέλος χρόνους εἰσήχθη ἡ μέχρι σήμερον ἐπι-

κρατοῦσα χρῆσις τοῦ Ἀντιμηνσίου (ἀρχικῶς εἰς ἑτέραν χρῆσιν προωρισμένου, ἀντὶ τοῦ εἰλητοῦ· βλπ. κατωτέρω).

2. *Ἄμφια Κιβωρίου καὶ βημοθύρων.* Εἰς τὸ ὑπεράνω τῆς ἁγίας Τραπέζης Κιβώριον, μεγάλων κυρίως ναῶν, ἀνηρτήθησαν πολύτιμα παραπετάσματα ἢ βῆλα εἴτε ἐπὶ τῶν τεσσάρων ὄψεων τοῦ Κιβωρίου, ὁπότε ἐλέγετο ἡ ἀμφίασις *Τετράβηλον* (ὡς ἦτο τὸ τετράβηλον τοῦ Κιβωρίου τῆς ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως) εἴτε ἐπὶ τῆς κυρίας μόνον ὄψεως. Τὸ τελευταῖον ἐκαλεῖτο καὶ *Καταπέτασμα*, ἐνθυμίζον ἀρχικῶς τὸ ἰουδαϊκὸν καταπέτασμα τὸ καλύπτον τὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων (πρβλ. Πίν. Α΄. εἰκ. 1, ἔνθα τὸ βῆλον εἰκονίζεται μᾶλλον ὡς ἀνάμνησις τοῦ ἰουδαϊκοῦ καταπετάσματος), εἶτα δὲ γενικώτερον ὑποδηλοῦν τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, ἥν συμβολίζει ἡ ἁγία Τράπεζα («τὸ ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ ἱερὸν καταπέτασμα, λέγει ὁ Συμεών, τὴν τοῦ Θεοῦ ἐκτυποῖ παρουσίαν, ἔνθα τῶν ἀγγέλων οἱ δῆμοι καὶ ἡ τῶν ἁγίων κατάπαυσις» Migne, 189, 273).

Τὸ καταπέτασμα τοῦτο εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους κατεβιβάζετο, φαίνεται, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἱερουργοῦντος κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς α΄ εὐχῆς τῆς λειτουργίας τῶν πιστῶν, ἁπλούμενον εἶτα ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ πρὸ τῆς ἐναποθέσεως τῶν τιμίων δώρων καὶ τέλος μετὰ τὴν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης ἀπόθεσιν αὐτῶν χρησιμεῦον καὶ πρὸς ἐπικάλυψιν τῶν δώρων.

Ἡ χρῆσις αὕτη συνάγεται ἐκ τῆς εἰς τὰς ἀρχαίας λειτουργίας ἐπιγραφῆς τῆς α΄ εὐχῆς τῆς λειτουργίας τῶν πιστῶν ὡς «*εὐχῆς τοῦ καταπετάσματος*», ἥτις συμφωνεῖ πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ 19ου κανόνος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου, καθ' ἥν μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν κατηχουμένων ἐγίνοντο ὑπὲρ τῶν πιστῶν τρεῖς εὐχαί: «Μία μὲν—ἡ πρώτη—διὰ σιωπῆς (ὑπὸ τοῦ ἔχοντος ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς του τὸ καταπέτασμα ἱερέως μυστικῶς ἀναγινωσκομένη), ἡ δὲ β΄ καὶ γ΄ διὰ προσφωνήσεως» [1].

Εἰς τὴν βυζαντινὴν λειτουργίαν ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος ἡ ἐπιγραφὴ τῆς εὐχῆς ἀντικαθίσταται διὰ τῆς ἐπιγραφῆς «εὐχὴ πιστῶν α΄ *μετὰ τὸ ἁπλωθῆναι τὸ εἰλητόν*». Πρόδηλον εἶνε ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ καταπετάσματος βαθμηδὸν ἐξέλιπεν ἕνεκα τῆς ἀνυψώσεως τοῦ τέμπλου, ἥτις συμπίπτει μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς Προσκομιδῆς εἰς αὐτοτελῆ τελετὴν (εἰσαγωγὴν Προθέσεως καὶ Μ. Εἰσόδου), παρέμεινε δὲ εἰς τὸν διαδεχθέντα τοῦτον μέγαν Ἀέρα (βλ. κατωτ.) ὁ ὑπεράνω τῶν τιμίων δώρων κραδασμὸς κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ Πιστεύω, ἀλληγορούμενος ὡς σεισμὸς τῆς Σταυρώσεως καὶ Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.

Τὴν θέσιν τοῦ καταπετάσματος, ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς ἐφαπλώσεως αὐτοῦ ἄνωθεν τῆς ἁγίας ἐνδυτῆς πρὸ τῆς ἐναποθέσεως τῶν τιμίων δώρων ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης, κατέλαβε, φαίνεται, τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν καὶ δι' ἐπιγραφῆς τῆς βυζαντινῆς λειτουργίας δηλούμενον, εἰλητόν.

1. *Ράλλη—Ποτλῆ* Γ΄ σ. 188.

Εἰς τὰς ἄνευ κιβωρίου ἁγίας Τραπέζας τὸ καταπέτασμα ἀντικαθίστατο διὰ βήλου ἀναρτωμένου ἐπὶ τοῦ βημοθύρου, καλουμένου ἴσως ὁμοίως «καταπέτασμα», ἀνασυρομένου δὲ καὶ τούτου εἰς ὡρισμένας στιγμὰς τῆς λειτουργίας (ὡς γίνεται καὶ παρ᾽ ἡμῖν πρὸ τοῦ Πιστεύω, κατόπιν τοῦ παραμείναντος—ἐνέχοντος ὅμως ἑτέραν σημασίαν—ἀρχαίου παραγγέλματος: τὰς θύρας, τὰς θύρας...).

Διακοσμήσεις τοῦ καταπετάσματος διέσωσεν ὁ Σιλεντιάριος, περιγράφων τὸ τετράβηλον τῆς ἁγίας Τραπέζης τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τὸ κυρίως καταπέτασμα (τὸ βῆλον τῆς προσόψεως) παρίστατο ἐνυφασμένη ἐπὶ πολυτελοῦς μεταξωτοῦ ὑφάσματος ἡ παράστασις τοῦ Χριστοῦ ἐκτείνοντος τὴν δεξιὰν εἰς στάσιν κηρύγματος καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς Εὐαγγέλιον, ἑκατέρωθεν δὲ τοῦ Χριστοῦ εἰκονίζοντο αἱ μορφαὶ τῶν κορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου καὶ κατὰ τὰ ἄκρα τὰ ἐξέχοντα τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτίσματα. Ἐπὶ τῶν τριῶν ἑτέρων βήλων παρίσταντο οἱ ἱδρυταὶ τοῦ ναοῦ (Ἰουστινιανὸς καὶ Θεοδώρα) εὐλογούμενοι ἢ δεόμενοι πρὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου.

Γενικὴν περιγραφὴν καταπετάσματος ἄνευ δηλώσεως τῶν εἰκονιζομένων παρεχει καὶ ὁ Θεοφάνης (Migne 108, 943), μνημονεύων δωρεὰν τοῦ Αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Ραγκαβὲ († 813), ὅστις «προσήγαγε πολυτελῆ κόσμον τῷ ἁγίῳ θυσιαστηρίῳ ἐν τετραβήλοις ἀρχαιοτεύκτοις ἐκ χρυσοῦ καὶ πορφύρας λαμπρῶς καθυφασμένοις καὶ θαυμασταῖς ἁγίαις εἰκόσιν πεποικιλμένοις». Ἂν τὸ περιεχόμενον τῶν θαυμαστῶν τούτων εἰκόνων ἐνεῖχε καὶ λειτουργικὸν χαρακτῆρα δὲν γνωρίζομεν, πάντως τὸ καταπέτασμα ὑφίστατο, ὡς ἐξαίρεσις, εἰς τοὺς κυρίως βυζαντινοὺς χρόνους, παρέμεινεν ὅμως τὸ ὄνομα ταυτιζόμενον μετὰ τοῦ διαδεχθέντος τοῦτον μεγάλου Ἀέρος[1].

3. *Ἄμφια τῶν τιμίων δώρων—ὁ μέγας Ἀήρ.* Τὰ ἐπικαλύπτοντα τὰ λειτουργικὰ σκεύη ἄμφια ἐκλήθησαν *Ἀέρες*, διακρίνονται δὲ εἰς *μικροὺς ἀέρας* (καλύμματα ποτηρίου καὶ δίσκου) καὶ *εἰς μέγαν Ἀέρα*, καλύπτοντα ἀμφότερα τὰ ἱερὰ σκεύη. Ὁ μέγας Ἀὴρ βαθμηδὸν κατέλαβε σπουδαιοτάτην θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ, προσεδόθησαν δὲ εἰς αὐτὸν κατὰ καιροὺς καὶ ἕτερα ὀνόματα, ἕνεκα τῶν ὁποίων μάλιστα καθίσταται σήμερον δύσκολος ἡ κατανόησις τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἀμφίου τούτου ἐξελίξεως.

Ἀὴρ ἐν ἀρχῇ ἐλέγετο πιθανώτατα ἡ ὀθόνη ἢ τὸ ἐξ ὑμένων λεπτῶν ἐκ πτερῶν ταῶνος ριπίδιον, μαρτυρούμενα ὑπὸ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν,

---

1. Ἐκ τῆς μνείας ἐν τούτοις καταπετάσματος ὑπὸ τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, φαίνεται, ὅτι ἑκασταχοῦ παρέμεινε καὶ τοῦτο καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἀέρος, ἂν καὶ ταυτίζεται πρὸς αὐτόν. Τὸν ταυτισμὸν μάλιστα τοῦ καταπετάσματος πρὸς τὸν Ἀέρα βλέπομεν καὶ ἐνωρίτερον παρὰ τῷ Γερμανῷ (Migne, 98, 100), «τὸ καταπέτασμα, ἤγουν ὁ ἀήρ, ἐστὶ καὶ λέγεται ἀντὶ τοῦ λίθου, οὗ ἠσφαλίσατο τὸ μνημεῖον ὁ Ἰωσήφ, ὅπερ καὶ ἐπεσφράγισεν ἡ τοῦ Πιλάτου κουστωδία».

ὡς κρατούμενα ὑπὸ τῶν Διακόνων καθ' ὃν χρόνον ἀπετίθεντο τὰ δῶρα εἰς τὸ θυσιαστήριον, δι' ὧν οἱ διάκονοι «ἠρέμα ἀπεσόβουν τὰ μικρὰ τῶν ἱπταμένων ζώων, ὅπως ἂν μὴ ἐγχρήπτονται εἰς τὰ κύπελλα» (Ἀποστολ. Διατ. βιβλ. Η').

Ὁ Ἀὴρ οὗτος, ὡς ριπίδιον, ἐγένετο ἐνωρὶς *ἑξαπτέρυγον*, διακοσμηθὲν δι' ἀγγέλων, κρατούντων λάβαρα, ἐφ' ὧν ἀνεγράφετο τὸ τριπλοῦν «Ἅγιος», ἐνῷ ὡς ὀθόνη μετετράπη εἰς πλείονα καλύμματα τῶν τιμίων δώρων, ἐξ ὧν τὸ μεγαλύτερον (ὁ κυρίως ἀὴρ) ἀπέβη σὺν τῷ χρόνῳ κυριώτατον λειτουργικὸν ἄμφιον διακοσμηθὲν πιθανώτατα ἀρχικῶς διὰ τοῦ ὑποδηλοῦντος τὴν θυσίαν Ἀμνοῦ, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τοῦτο ἐκ τῶν διασωθεισῶν διακοσμήσεων εἰς μαρμαρίνας παλαιοχριστιανικὰς ἁγίας Τραπέζας (βλ. εἰκ. 19)· Ὁ οὕτω διαμορφωθεὶς Ἀὴρ ἀντικατέστησε, φαίνεται, τὸ καταπέτασμα, χρῆσις τοῦ ὁποίου, ὡς εἴπομεν, ἐγένετο εἰς τὰς ἀρχαίας λειτουργίας.

Ἀπὸ τῆς διαμορφώσεως τῆς θείας λειτουργίας ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ χερουβικοῦ ὕμνου (τῆς Μεγ. Εἰσόδου) καὶ τῆς καθορισθείσης προπαρασκευῆς τῶν τιμίων δώρων ἐν τῇ Προθέσει, ἀπέβη εἶδός τι λαβάρου, κοσμηθὲν νῦν διὰ τοῦ Χριστοῦ νεκροῦ, περιεφέρετο δὲ εἰς ὑστέρους χρόνους, ὡς λέγομεν κατωτέρω, ἐν πομπῇ κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς Προθέσεως εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν περιφορὰν τῶν δώρων ὑπὸ τῶν κρατούντων τὰ ἱερὰ σκεύη ἱερέων, ὑποβασταζόμενον ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν των ὑπὸ διακόνων (ἐνίοτε καὶ ἱερέων), κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων, εἶτα δὲ καὶ εἰς λειτουργίας τῶν ἐπισήμων ἑορτῶν [1].

Ἡ ἀντικατάστασις τῆς συμβολικῆς παραστάσεως τοῦ Ἀμνοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ νεκροῦ μὲ τὴν συμβολικὴν καὶ ἐνταῦθα ἔννοιαν τοῦ θυομένου διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν πιστῶν Ἰησοῦ, ἤρχισε πιθανώτατα μετὰ τὴν ἀπαγόρευ-

---

1. Εἴς τινα μέρη διετηρήθησαν συνήθειαι, δυνάμεναι νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς ἀναμνήσεις τῆς διὰ τοῦ Ἀέρος κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους πομπῆς, μεταφερθεῖσαι εἰς τὸν ἑρμηνευόμενον κατωτέρω ἱστορικὸν Ἐπιτάφιον, μαρτυρούμεναι εἰς βυζαντινοὺς λειτουργικοὺς Κώδικας. Οὕτως εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2670 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἀναγράφοντα τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἐπιταφίου (ὄρθρον τοῦ Μ. Σαββάτου) λέγεται: Μετὰ τοὺς αἴνους «Ὑπερευλογημένη. Δοξολογία μεγάλη καὶ ἀπόλυσις, ὁ δὲ ἱερεὺς ἀλλάσσει τὴν ἱερατικὴν στολὴν *καὶ ἐνειλίσας τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον μετὰ τοῦ ἱεροῦ καλύμματος ἕως τὸ μέσον καὶ βαστάζων αὐτὸ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτοῦ ὤμου πλαγίως εἰσοδεύει*, αἰνιττομένου τοῦ σχήματος τὸν εὐσχήμονα Ἰωσήφ, ὃς τὸ ζωηφόρον σῶμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οὕτω φέρων ἐνεταφίασε. Μετὰ δὲ τὸ τρίτον ἅγιος λέγει ὁ ἱερεὺς Σοφία καὶ λέγει εἰσοδικόν: ὁ εὐσχήμων Ἰωσὴφ καὶ εὐθὺς ψάλλομεν τὸ τροπάριον τῆς προφητείας κ.λ.π.». Εἰς τὸ «εἰσοδεύει» ἀντιστοιχεῖ σήμερον ἡ ἐκφορὰ τοῦ Ἐπιταφίου καὶ περιφορὰ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας.

Τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω εἰς τὸν συνάδελφον Π. Τρεμπέλαν, ὅστις εἰς τὸ ἔργον του «Αἱ τρεῖς λειτουργίαι» προσδιορίζει ἐκ Κωδίκων τὰ κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ Ἀέρος κατὰ τὴν Μ. εἴσοδον (σελ. 81 πρβλ. καὶ σελ. 80) καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἤρξατο καθιερουμένη ἡ λιτάνευσις τῶν τιμίων δώρων ἐν τῇ Μ. Εἰσόδῳ (σελ. 168 σημ.).

σιν ὑπὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἥτις διὰ τοῦ 82 Κανόνος αὐτῆς ἀπηγόρευσε τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Ἀμνοῦ [1].

Ὁ Ἀὴρ ὅμως ἐσυνέχισε καὶ τὴν παλαιοτέραν χρῆσιν τῆς διὰ τοῦ καταπετάσματος ἐπικαλύψεως τῶν δώρων, καλούμενος διὰ τοῦτο καὶ «*ἀνώτατον πέπλον*» κατὰ τὸν Θεόδωρον Στουδίτην λέγοντα «ὁ δὲ ἱερεὺς τῷ ἀνωτάτῳ πέπλῳ, ὅ καὶ Ἀέρα οἶδεν ὁ λόγος καλεῖν, τὰ δῶρα ἐπικαλύπτει» (Migne 99,1689)· ἑπομένως ὁ Ἀὴρ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Στουδίτου φαίνεται νὰ ἀντικαθιστᾷ τὸ καταπέτασμα ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς ἐπικαλύψεως τῶν δώρων, παραμένει ὅμως τὸ εἱλητὸν ἐφαπλούμενον ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης ἄνωθεν τῆς ἐνδυτῆς (ὡς δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς : εὐχὴ α΄ μετὰ τὸ ἁπλωθῆναι τὸ εἱλητόν, ἥτις ἀντικατέστησεν ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος τὴν ἐπιγραφήν : εὐχὴ τοῦ καταπετάσματος). Τὸ τοιοῦτον διήρκεσε μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κων/πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων ὁ Ἀὴρ μηκύνεται, διακοσμούμενος μεγαλοπρεπέστερον καὶ περιφερόμενος πομπωδέστερον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν παρατιθεμένων κατωτέρω μνημείων. Φιλολογικὴν πηγὴν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἔχομεν μόνον τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης, λέγοντα «εἶτα τελευταῖον τὸν Ἀέρα θεὶς ὁ ἱερεὺς...... ὅς δὴ καὶ τὸ στερέωμα, ἐν ᾧ ὁ ἀστὴρ καὶ τὴν σινδόνα σημαίνει· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἐσμυρνισμένον νεκρὸν πολλάκις περιφέρει τὸν Ἰησοῦν καὶ *Ἐπιτάφιος* λέγεται· αὐτὸ διδάσκει ἄχρι τέλους ὡς ἐπὶ πίνακι τὸ μυστήριον» (Migne 155,288). Παραλλήλως δὲ πρὸς τὸν μέγαν Ἀέρα ὑπῆρχον καὶ τὰ καλύμματα τῶν ἱερῶν σκευῶν καλούμενα ὁμοίως Ἀέρες (δισκοποτηροκαλύμματα), κοσμούμενα διὰ τῶν σκηνῶν τῆς θείας Μεταλήψεως μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν «Λάβετε φάγετε... Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες». Τὴν ὕπαρξιν τοιούτων Ἀέρων μαρτυρεῖ καὶ παλαιότερον ὁ Πορφυρογέννητος, ὅστις, μνημονεύων τὸ εἱλητόν, προσθέτει : «καὶ εἶθ᾽ οὕτως ἁπλοῦσιν ἐπάνω τῆς ἁγ. Τραπέζης τοὺς δύο κατὰ τὸ εἰωθὸς Ἀέρας καὶ προσκυνοῦσι διὰ χειρὸς τοῦ Πατριάρχου τὰ ἐπιδιδόμενα αὐτοῖς (τοῖς Δεσπόταις) δύο ἅγια ποτήρια καὶ τοὺς δύο ἁγίους δίσκους..» (Migne, 112,164) [2]. Ἂν ὁ Ἀὴρ μετὰ τοῦ Ἀμνοῦ-καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ Χριστοῦ νεκροῦ—ἦτο ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς Μ. εἰσόδου δὲν γνωρίζομεν, οὔτε διαφαίνεται τοῦτο εἰς ἐκκλησιαστικὰς πηγάς.

Τὰ διασωθέντα καὶ εἰς τοιχογραφίας καὶ εἰς ὑφάσματα μνημεῖα ἀνάγονται εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων, ὁ Συμεὼν δὲ Θεσσαλονίκης εἶνε

1. *Ράλλη* καὶ *Ποτλῆ*, ἔ. ἀ. Β΄ Ἀθῆναι, 1852, σ. 492 κἑ. Χαρακτηριστικὸν εἶνε ὅτι καὶ πολὺ βραδύτερον μετὰ τὴν μετατροπὴν τοῦ Ἀέρος εἰς Ἐπιτάφιον παρέμεινεν ἐνιαχοῦ τὸ ὄνομα Ἀμνὸς διὰ τὸν Ἐπιτάφιον καὶ τὰ ἐπ᾽ αὐτοῦ ἄνθη, ὡς εἰς σημείωμά του ἐν «Ἀναπλάσει» 1935 φύλλ. 5 μνημονεύει ὁ καθηγητὴς Α. Ἀλιβιζᾶτος λεγόμενον ἐν Κεφαλληνίᾳ.

2. Ἡ χρῆσις αὕτη ἐπεκράτει πιθανῶς εἰς μεγάλους ναοὺς καὶ εἰς περιστάσεις καθ᾽ ἃς μετεῖχον τῆς Θ. Εὐχαριστίας Αὐτοκράτορες, ὁπότε ἦσαν πλείονες δίσκοι καὶ ποτήρια, ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ.

ὁ μόνος βυζαντινὸς συγγραφεὺς ὁ περιγράφων τὴν πομπὴν τῆς Μ. εἰσόδου τὴν συμφωνοῦσαν πρὸς τὰ παρατιθέμενα κατωτέρω μνημεῖα.

Ὁμοίως ὡς ὑπόθεσις, εἰς διασωθέντα ὑφάσματα βασιζομένη, θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ *ὁ τεμαχισμὸς* τοῦ Ἀέρος, ἡ παραμονὴ δηλ. τῆς κεντρικῆς αὐτοῦ παραστάσεως διὰ τὴν πομπὴν τῆς Μ. εἰσόδου καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν κατωτέρω προσαγομένων ὑφασμάτων μετὰ τῶν παραστάσεων τῆς θείας Μεταλήψεως ὡς καλυμμάτων τῶν ἱερῶν σκευῶν. Ὁπωσδήποτε οἱ ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου μαρτυρούμενοι δύο Ἀέρες εἶνε λίαν πιθανὸν ὅτι συνυπῆρχον μετὰ τοῦ μεγάλου Ἀέρος (τοῦ μαρτυρουμένου ἄλλως τε ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ καλοῦντος τοῦτον «ἀνώτατον πέπλον»).

Ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἁλώσεως καὶ ἐντεῦθεν διὰ λόγους συνδεομένους πιθανῶς μὲ τὴν μὴ διευκρινισθεῖσαν εἰσέτι ἐπαρκῶς εἰσαγωγὴν τῶν στάσεων (ἐγκωμίων) τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου, ἴσως δὲ καὶ διὰ λειτουργικὰς αἰτίας (κατάργησιν τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν) ὁ Μ. Ἀὴρ μετετράπη ἀπὸ λειτουργικοῦ ἀμφίου *εἰς ἱστορικὸν Ἐπιτάφιον*, ἤτοι εἰς εἰκόνα ἐπὶ ὑφάσματος τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου, χρησιμοποιουμένην κατὰ τὴν νυκτερινὴν ἀκολουθίαν τῆς Μ. Παρασκευῆς [1], ἀντικατεστάθη δὲ τὸ λειτουργικὸν τοῦτο ἄμφιον διὰ μετριόφρονος ὑφάσματος καλύπτοντος ἀμφότερα τὰ ἱερὰ σκεύη, ἐπὶ τῶν ὁποίων τίθενται ἐπίσης ἁπλᾶ μικρότερα ὑφάσματα, ὁμοίως Ἀέρες καλούμενα, ὡς συνηθίζεται μέχρις ἡμῶν.

4. *Διασωθέντα μνημεῖα.* Κυριώτατον διασωθὲν μνημεῖον, δι᾿ οὗ λαμβάνομεν σαφῆ ἰδέαν τοῦ βυζαντινοῦ Ἀέρος, εἶνε ὁ λεγόμενος *Ἐπιτάφιος τῆς Θεσσαλονίκης,* φυλασσόμενος νῦν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ, ἔργον τοῦ 14ου αἰῶνος, ἔνθα εἰκονίζεται ἐν τῷ μέσῳ ὁ Χριστὸς νεκρὸς ἐσμυρνισμένος (ὡς περιγράφει τοῦτον ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης) μετὰ τῶν συμβόλων τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν εἰς τὰς γωνίας. Ἄνωθεν τοῦ Χριστοῦ παρίστανται τέσσαρες ἄγγελοι, ἐξ ὧν οἱ δύο πρῶτοι κρατοῦν ῥιπίδια μετὰ τοῦ «Ἅγιος», κάτωθεν δὲ εἰκονίζονται ἑξαπτέρυγα Σεραφεὶμ καὶ Χερουβείμ. Ἑκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς παραστάσεως ἐκτυλίσσονται αἱ δύο σκηναὶ τῆς Μεταλήψεως «Λάβετε φάγετε...». «Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες...» (βλ. Πίν. Β′, Γ′. καὶ Δ′. εἰκ. 2—5). Ἐνταῦθα βλέπομεν ὅτι γίνεται συνένωσις τῶν μαρτυρουμένων διακοσμήσεων

---

1. Δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἐξήγησις τῆς μετατροπῆς ἀπὸ λειτουργικοῦ εἰς ἱστορικὸν Ἐπιτάφιον ἐκ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ Μ. Ἀέρος εἰς τὴν καταργηθεῖσαν λειτουργίαν τῆς Μ. Παρασκευῆς κατὰ τὴν μεγάλην εἴσοδον καὶ τῆς παραμονῆς κατὰ τὸν ἑσπερινὸν τοῦ Μ. Σαββάτου τῆς περιφορᾶς τοῦ Ἀέρος ὡς Ἐπιταφίου ἄνευ τῶν τιμίων δώρων, ὡς ἀναμνήσεως τῆς καταργηθείσης λειτουργίας τῆς Μ. Παρασκευῆς («Ἀνάπλασις» ἔ. ἀ. σ. 58). Ὁμοίως ἀπαράδεκτος εἶνε ἡ ἐξήγησις τοῦ τεμαχισμοῦ τοῦ Ἀέρος «ὁσάκις ἡ λειτουργία εἶνε μικρὰ δι᾿ ἑνὸς μόνον ἱερέως τελουμένη» (αὐτόθι σ. 57).

τῆς ἐνδυτῆς (σύμβολα τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν), τοῦ εἰλητοῦ (Ἰησοῦς νεκρὸς μετ᾽ ἀγγελικῶν δυνάμεων) καὶ τῶν εἰς τὰ ἰδιαίτερα καλύμματα τῶν ἱερῶν σκευῶν παραστάσεων τῆς Θείας Μεταλήψεως. Εἶνε προφανὲς ὅτι ἡ συνένωσις αὕτη συνετελέσθη ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων, ὁπότε εἶχεν ἤδη ὁ Ἀὴρ καταλάβει ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ, ἀποβὰς τὸ κυριώτατον λειτουργικὸν ἄμφιον.

Τὴν κεντρικὴν παράστασιν τοῦ Χριστοῦ νεκροῦ βλέπομεν καὶ εἰς συγχρόνους τοιχογραφίας βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ναῶν (Μυστρᾶ, ἁγ. Ὄρους, Καισαριανῆς καὶ ἀλλαχοῦ) ὅπου εἰκονίζεται «ἡ μετὰ λαμπρότητος γινομένη τῶν τιμίων δώρων δορυφορία καὶ εἴσοδος», ὡς περιγράφει καὶ πάλιν ταύτην ὁ Συμεών, ὅστις προσθέτει «εἶτα οἱ τὰ θεῖα δῶρα κατέχοντες (πορεύονται) μεθ᾽ οὓς οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τὸ ἱερὸν κατέχοντες ἔπιπλον, ὅ γυμνὸν ἔχει καὶ νεκρὸν εἰκονισμένον τὸν Ἰησοῦν» (βλ. Πίν. Δ΄. εἰκ. 6).

Ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸν Μ. Ἀέρα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ἔχει καὶ ὁ σύγχρονος Ἀὴρ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος τῆς Ἀχρῖδος ἐξ ἐπιγραφῆς χρονολογούμενος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰ. ὅπου ὅμως ἡ ἀριστερὰ εἰκονιζομένη παράστασις τῆς Θείας Μεταλήψεως εἶνε προστεθειμένη, καλύπτουσα τὸ σύμβολον τοῦ Μάρκου.

Ἕτεροι διασωθέντες ἐν ρουμανικαῖς μοναῖς Ἀέρες τοῦ 14ου αἰῶνος (ὡς ὁ τῆς Πούτνας Πίν. Ε΄. εἰκ. 7), ἔχουν μόνον τὴν κεντρικὴν παράστασιν (τοῦ Ἰησοῦ νεκροῦ μετὰ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων) φέρει δὲ καὶ τὴν ἐπιγραφήν:

«Ξένον βλέπων θέαμα δῆμος Ἀγγέλων
Αἶνον ξένον κέκραγε, Υἱὲ Θεοῦ Λόγε» [1]

ἀνέκδοτος δὲ εἰσέτι Ἀὴρ φυλασσόμενος εἰς ναὸν τοῦ Βερατίου Ἀλβανίας (Πίν. Ε΄. εἰκ. 8) εἰκονίζει τὸν Χριστὸν νεκρὸν ἐξηπλωμένον ἐπὶ σινδόνος (ὡς εἰκονίζεται καὶ ἐν τῇ ἀψῖδι τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ 12ου αἰ. ἐν Σάμαρι Μεσσηνίας). Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν ἀριστερὰ Ι(ησοῦς) Χ(ριστὸς) *ὁ Ἐπιτάφιος*, περιβάλλεται ὑπὸ ἀγγελικῶν δυνάμεων καὶ δύο Προφητῶν κρατούντων εἰλητάρια ἐνῷ τὸ βάθος πληροῦται δι᾽ ἀστέρων [2].

Τὴν ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως μετατροπὴν τοῦ Ἀέρος βλέπομεν συντελουμένην μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 15ου αἰῶνος, ὁπότε ἄρχεται μετατρεπόμενος βαθμηδὸν ὁ Μ. Ἀὴρ εἰς ἱστορικὸν Ἐπιτάφιον, φέροντα τὰς ἐπιγραφὰς «*ὁ Ἐνταφιασμός*», «*ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος*». Ἐν αὐτῷ εἰκονίζονται περὶ τὸν νεκρὸν Ἰησοῦν ἡ Θεοτόκος, αἱ Μυροφόροι μετὰ τοῦ Ἰωσὴφ

---

1. Ὁ Ἐπιτάφιος οὗτος εἶνε ἀφιέρωμα κατὰ τὴν κάτωθεν τῶν παραστάσεων ἐπιγραφὴν «Καισαρίσσης Εὐφημίας μοναχῆς καὶ τῆς θυγατρὸς Εὐπραξίας μοναχῆς βασιλίσσης Σερβίας» (βυζαντινῆς πριγκηπίσσης). Οἱ Ἐπιτάφιοι τῆς Πούτνας ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ O. Tafrali, Le monastère de Poutna, Paris, 1925.

2. Φωτογραφίαν—ἀτυχῶς ἀμαυρὰν—τοῦ πολυτίμου τούτου Ἀέρος—Ἐπιταφίου παρεχώρησεν εἰς ἡμᾶς εὐγενῶς ὁ κ. Φίλιππος Δραγούμης.

καὶ τοῦ Νικοδήμου, αἱ ἀγγελικαὶ δυνάμεις, παραμένουν δὲ καὶ τὰ σύμβολα τῶν 4 Εὐαγγελιστῶν, ὡς εἶνε σλαβωνικὸς Ἐπιτάφιος τοῦ ἔτους 1490 διασώζων εἰς τὰς γωνίας τὰς ἐκφωνήσεις «ἄδοντα, βοῶντα, κεκραγότα καὶ λέγοντα» χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἀρχομένης μετατροπῆς τοῦ Ἀέρος εἰς Ἐπιτάφιον ὡς εἶνε καὶ Ἐπιτάφιος τῆς Μ. Δοχειαρίου τοῦ ἔτους 1609 ἄνευ τῶν ἐκφωνήσεων (Πίν. Ϛ΄. εἰκ. 9—10). Ἡ μετατροπὴ εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ τὸν 16ον αἰ. ὡς βλέπομεν εἰς τὸν Ἐπιτάφιον τῆς μονῆς Σουμελᾶ Τραπεζοῦντος τοῦ ἔτους 1538 (Μουσείου Μπενάκη) (Πίν. Ζ΄. εἰκ. 11).

Τὸ βάθος καὶ εἰς μεταγενεστέρους Ἐπιταφίους διακοσμεῖται δι᾽ ἀστέρων, προστιθεμένων τῶν συμβόλων Ἡλίου καὶ Σελήνης, καὶ τέλος εἰς σχετικῶς νεωτέρους χρόνους ἡ ὅλη παράστασις εἰκονίζεται κάτωθεν κιβωρίου μετ᾽ ἀνηρτημένων κανδηλῶν ἄνευ τῶν συμβόλων τῶν 4 Εὐαγγελιστῶν (Πίν. Ζ΄. εἰκ. 12) τῶν ἀγγέλων περιοριζομένων εἰς δύο ἑκατέρωθεν τῆς σκηνῆς ἢ διαφαίνεται ὄπισθεν τῶν παραστάσεων ὁ Σταυρὸς τῆς Ἀποκαθηλώσεως.

Ἀκολουθεῖ σειρὰ ἑλληνικῶν Ἐπιταφίων τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς τῶν Μουσείων Ἀθηνῶν—Βυζαντινοῦ, Μπενάκη 1649, Κοσμητικῶν Τεχνῶν 1650 κ.λ.π. Ἑρμηνευτικαὶ τῆς χρήσεως εἶνε αἱ εἰς τὰς παρυφὰς μακραὶ ἐπιγραφαὶ—ὕμνοι καὶ τροπάρια τῆς ἀκολουθίας τῆς Μ. Παρασκευῆς: «Ὁ Εὐσχήμων Ἰωσήφ...», «Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ...», «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία...».

Δισκοποτηροκαλύμματα. Ἀφ᾽ ἑτέρου διεσώθησαν εἰς θησαυροφυλάκια μονῶν ἱκανὰ ὑφάσματα μετὰ τῆς παραστάσεως τῆς θείας Μεταλήψεως (ἤτοι οἱ δύο μικροὶ ἀέρες πρὸς ἐπικάλυψιν τῶν τιμίων δώρων). Ἂν οἱ μικροὶ οὗτοι ἀέρες παρέλαβον τὰς παραστάσεις ἐκ τοῦ Μ. Ἀέρος διὰ τεμαχισμοῦ ἢ ἂν ὡς ἐπικαλύμματα τῶν ἱερῶν σκευῶν προϋπῆρχον τοῦ Μ. Ἀέρος δὲν γνωρίζομεν.

Ἀρχαιότεροι μικροὶ ἀέρες μετὰ τῶν παραστάσεων τῆς θείας Μεταλήψεως διεσώθησαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Ρουμανίᾳ (Πούτνας τοῦ 1461) καὶ εἰς Μουσεῖα τῶν Ἀθηνῶν (Πίν. Η΄. εἰκ. 13—14) πάντες τοῦ 15ου αἰῶνος.

5. *Ἀντιμήνσια.* Τὰς διακοσμήσεις τοῦ Ἀέρος καὶ τοῦ μετατραπέντος εἰς ἐπιτάφιον ἀμφίου βλέπομεν καὶ εἰς διασωθέντα μέγαν ἀριθμὸν μεταβυζαντινῶν ἀντιμηνσίων, δι᾽ ὧν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἰδέαν τινὰ τῶν κατὰ καιροὺς διακοσμήσεων, καθ᾽ ὅσον τὸ ἀντιμήνσιον, ὡς φορητὴ ἁγία Τράπεζα, ἀνεπλήρου τὰ κυριώτατα λειτουργικὰ ἄμφια.

Τὸ ἀντιμήνσιον, γνωστὸν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος (μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ἐν ἐπιστολαῖς του, ὡς θυσιαστήριον καθηγιασμένον ἐν σινδόνι ἢ σανίσιν» Migne, 94.1056) εἶναι τὸ διὰ μύρου ἐν τοῖς ἐγκαινίοις ναοῦ καθαγιαζόμενον λειτουργικὸν ἄμφιον, κατασκευαζόμενον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ λινοῦ ὑφάσματος (σπανιώτερον ἐκ ξύλου), μετὰ προσερραμμένων ἢ προσηλωμένων ἁγίων λειψάνων, χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν τέλεσιν τῆς θείας Λειτουργίας εἰς μέρη ἔνθα

δὲν ὑπάρχει ἁγία Τράπεζα (οἷον: πλοῖα, σκηνὰς στρατοπέδων ἢ εἰς ναοὺς μὴ ἐγκαινιασθέντας, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα: ἀντὶ-mensa=ἀντιτραπέζιον).

Τὰ ἐκ σανίδος ἀντιμήνσια εἶναι σπανιώτατα, χαρακτηριστικὸν δὲ δεῖγμα μεταβυζαντινοῦ ἀντιμηνσίου (τοῦ ἔτους 1653) φυλάσσεται εἰς τὴν μονὴν τοῦ Κύκκου τῆς Κύπρου μετὰ προσηλωμένων 50 μερίδων ἁγίων λειψάνων (Προδρόμου, Ἀποστόλων, στρατιωτικῶν ἁγίων, ἱεραρχῶν, ἁγίων γυναικῶν, τοπικῶν ἁγίων κ.λ.π.) φέρον εἰς τὰ περιθώρια καὶ ἐν μέσῳ τὰς συνήθεις τῶν μεταβυζαντινῶν ἀντιμηνσίων ἐπιγραφάς [1], καὶ κοσμούμενον εἰς τὸ κέντρον διὰ σταυροῦ μετὰ λόγχης καὶ σπόγγου μὲ συνήθη μονογράμματα τοῦ μοναχικοῦ σχήματος [2]. Ἄνωθεν τοῦ σταυροῦ ἔχει ἐπικολληθῆ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἀνάγλυφος παράστασις τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου κρατοῦντος σταυρὸν ἐν στάσει δεομένου, εἰλημμένη προφανῶς ἐκ παλαιοχριστιανικοῦ κιβωτιδίου, κάτωθεν δὲ ἔκτυπον ἐγκόλπιον τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐπὶ ἐρυθρωποῦ λίθου, ἐνδεδυμένου τὴν χλαμύδα καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸν σταυρὸν διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς ἀσπίδα (Πίν. Θ΄. εἰκ. 15) [3].

Σύγχρονα πρὸς τὸ ξύλινον τοῦτο ἀντιμήνσιον ἀλλ᾽ ἐξ ὑφάσματος συνηθέστατα, φέρουν τὰς αὐτὰς περίπου παραστάσεις, ἐπιγραφὰς καὶ μονογράμματα μὲ τὴν προσθήκην τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν (Πίν. Ι΄.εἰκ. 16),

1. Εἰς τὰ περιθώρια τῶν ἀντιμηνσίων εὑρίσκεται τυπικὴ ἡ ἐπιγραφή: «Θυσιαστήριον θεῖον καὶ ἱερὸν τοῦ τελεῖσθαι δι᾽ αὐτοῦ τὰς θείας ἱερουργίας, ἁγιασθὲν ὑπὸ τῆς θείας χάριτος τοῦ Παναγίου καὶ ζωαρχικοῦ πνεύματος (ἢ ἔχον ἐξουσίαν τοῦ ἱερουργεῖν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν), ἱερουργηθὲν παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου ἢ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου... καὶ ἀφιερωθὲν ἐξ αὐτοῦ εἰς τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν (Μονὴν)....... ἐν ἔτει ἀπὸ Κτίσεως Κόσμου (ἢ ἀπὸ Χριστοῦ Γεννήσεως...)»· (εἰς τὰ ἀποσιωπητικὰ τίθενται ἑκάστοτε τὸ ὄνομα τοῦ καθαγιάζοντος ἱεράρχου καὶ τὸ ἔτος τῆς ἀφιερώσεως).

2. Τὰ μονογράμματα τῶν ἀντιμηνσίων τῶν κοσμουμένων διὰ τοῦ σταυροῦ εἶνε συνήθως ὡς καὶ τὰ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος:

Α(ρχὴ) **Π**(ίστεως) **Μ**(υστηρίου) **Σ**(ταυρὸς)
Φ(ῶς) **Χ**(ριστοῦ) **Φ**(αίνει) **Π**(ᾶσι)
Τ(όπος) **Κ**(ρανίου) **Π**(αράδεισος) **Γ**(έγονε)
Θ(εοῦ) **Θ**(έα) **Θ**(εῖον) **Θ**(αῦμα)
Ε(λένη) **Ε**(ὗρε) **Ε**(λέους) **Ε**(ρισμα)
Τ(οῦτο) **Τ**(ὸ Ξύλον) **Δ**(αίμονες) **Φ**(ρίττουσι).
Ρ(ήτορες) **Ρ**(ητῶς) **Ρ**(ητορεύουσι) **Ρ**(ήματα).
Χ(ριστὸς) **Χ**(άριν) **Χ**(ριστιανῆς) **Χ**(αρίζεται).

Τὸ ἀντιμήνσιον τοῦ Κύκκου ἔχει καὶ ἕτερα:

Α(ρχὴ) **Χ**(ριστιανῶν) **Χ**(ριστοῦ) **Π**(ίστις)
Μ(εγάλην) **Χ**(άριν) **Χ**(αρίζει) **Σ**(ταυρὸς)

Καὶ τὰ ἐντὸς τοῦ τριγώνου:

Ε(λένης) **Υ**(ἱὸς) **Θ**(αῦμα) **Ε**(ώρακε)
Ε(ν τούτῳ) **Ν**(ίκα) **Κ**(ωνσταντῖνε) **Ε**(χθρούς).

3. Τὸ ἀντιμήνσιον τοῦτο ἄνευ εἰκόνος ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Χ. Παντελίδου ἐν Ἐπ. Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν Α΄ (1924) σελ. 241 κ.ἑ. (ἐνταῦθα δημοσιεύεται μόνον τὸ

ἐνῷ ἕτερα κάτωθεν τοῦ σταυροῦ ἔχουν τὸν Χριστὸν νεκρόν. Ἀντιμήνσια τοῦ 18ου αἰῶνος εἰσάγουν τὰ θέματα τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου, τῆς Ἄκρας Ταπεινώσεως (Πίν. Ι΄. εἰκ. 17) καὶ τέλος τοῦ Χριστοῦ εὐλογοῦντος ἐντὸς τοῦ ποτηρίου ἐκ δυτικῆς ἐπιδράσεως[1].

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀναμνήσεως τοῦ παλαιοῦ Ἀέρος εἰς ἀντιμήνσια εἶνε διασωθὲν νεώτερον Ἀντιμήνσιον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου ἔχον προσερραμμένον Ἀμνόν (Πίν. ΙΑ΄. εἰκ. 18). Εἶνε τὸ μόνον, καθόσον γνωρίζω, παράδειγμα μεταγενεστέρου Ἀντιμηνσίου μετὰ τοῦ Ἀμνοῦ.

Εἰκ. 19. Τμῆμα παλαιοχριστιανικῆς μαρμαρίνης πλακὸς ἁγ. Τραπέζης μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Ἀμνοῦ. (Ἐκ τῶν γλυπτῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου)

κεντρικὸν τμῆμα· παράβαλε εἰκόνας τοῦ ἀντιμηνσίου ἐν Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινὰ Μνημεῖα τῆς Κύπρου, Ἀθῆναι 1936 Πίν. 153).

1. Βλ. εἰς λ. Antimensium ἐν Cabrol, Dict. d'arch. chret. et de liturgie, I, σ. 2319 κ. ἑ. ἔνθα καὶ αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι τῆς ἐκκλ. φιλολογίας, πρβλ. καὶ ἰδίαν μελέτην περὶ ἀντιμηνσίου τοῦ βουλγάρου ἱερέως Ιv. Goschev, Σόφια, 1925.

Εἰκὼν 1. *Μωσαϊκὸν τῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Ἀπολλιναρίου Ραβέννης.*
(Συμβολικὴ εἰκὼν τῆς Θ. Εὐχαριστίας μὲ τὸν Μελχισεδὲκ ἱερουργοῦντα πρὸ τῆς ἁγ. Τραπέζης, ἐπενδεδυμένης διὰ τῆς «σινδόνος». Ἑκατέρωθεν τοῦ «ἀρχιερέως εἰς τὸν αἰῶνα» ὁ Ἄβελ προσφέρων τὸν Ἀμνὸν καὶ ὁ Ἀβραὰμ προσφέρων τὸν Ἰσαὰκ συμβολικαὶ παραστάσεις συμβολίζουσαι τὴν θυσίαν τοῦ Ἀμνοῦ).

Εἰκὼν 2. Βυζαντινὸς Ἀὴρ (ὁ λεγόμενος Ἐπιτάφιος ἐκ Θεσσαλονίκης τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου)
(Λεπτομερὴς δημοσίευσις τοῦ Ἐπιταφίου τούτου ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ G. Millet, in Bull. de Corr. hellenique XXIX (1905) σ. 251 κέ. περιελήφθη δὲ καὶ εἰς τὸ ἔργον του Broderies religieuses etc. Πίν. CXCVIII, CC—CCIV καὶ CLXXXII πρβλ. καὶ κείμενον σ. 94 κέ. Βλέπε καὶ Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, Ἀθῆναι, 1931· σ. 112 κέ.).

Εἰκὼν 3. Τὸ ἀριστερὸν τμῆμα τοῦ Πίν. Β' «Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες...»

***Εἰκὼν 4.** Τὸ δεξιὸν τμῆμα τοῦ Πίν. Β' «Λάβετε φάγετε...».*

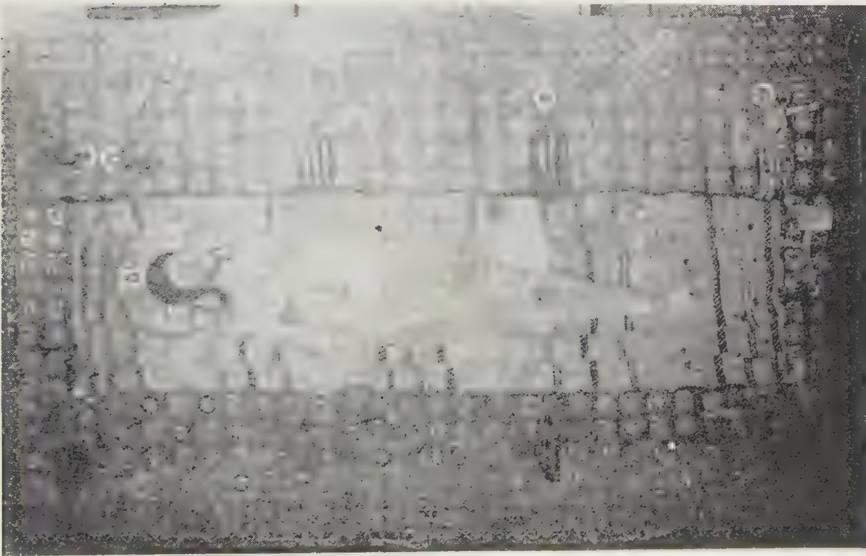
Εἰκὼν 5. Τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ Πίνακος Β΄.

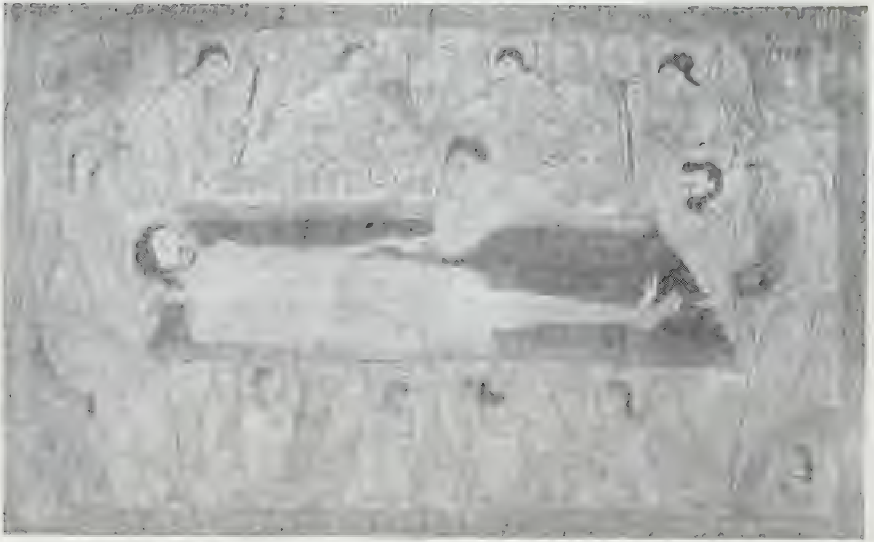
Εἰκὼν 6. *Τοιχογραφία τῆς ἁψῖδος τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Μ. Καισαριανῆς*
(τμῆμα τῆς Θ. Λειτουργίας)

Εἰκὼν 7. *Βυζαντινὸς Ἀὴρ—Ἐπιτάφιος 14ου αἰῶνος*
(τοῦ Θησαυροφυλακίου τῆς Μ. Πούτνας ἐν Ρουμανίᾳ).

Εἰκὼν 8. *Βυζαντινὸς Ἀὴρ—Ἐπιτάφιος Βερατίου Ἀλβανίας*
(ἀδημοσίευτος· ἐκ φωτογρ. κ. Φ. Δραγούμη).

Εἰκὼν 9. Σλαβωνικὸς ἐπιτάφιος τῆς Μ. Πούτνας τοῦ ἔτους 1440
(εἰς [illegible] τὴν [illegible] ἐπιγραφήν: «Ἄδοντα, βοῶντα, κεκραγότα καὶ λέγοντα...»).

Εἰκὼν 10. Ἐπιτάφιος τῆς Μ. Δοχειαρίου τοῦ Ἄθω τοῦ ἔτους 1609.

Εἰκὼν 11. Ἐπιτάφιος τῆς Μ. Σουμελᾶ Τραπεζοῦντος τοῦ ἔτους 1538
(Μουσείου Μπενάκη)

Εἰκὼν 12. Ἐπιτάφιος τοῦ ἔτους 1682 μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς κατασκευαστρίας Δεσποινέτης (Μουσείου Μπενάκη)

Εἰκὼν 13. *Δισκοποτηροκάλυμμα 14ου αἰ. (1381) Μ. Πόρτας (Θεσσαλία).*

Εἰκὼν 14. *Δισκοποτηροκάλυμμα Μουσείου Μπενάκη.*

Εἰκὼν 15. *Τὸ κεντρικὸν τμῆμα ξυλίνου Ἀντιμηνσίου τῆς Μ. Κύκκου Κύπρου.*

Εἰκὼν 16. Ἀντιμήνσιον τοῦ ἔτους 1717 τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

***Εἰκὼν 17.** Ἀντιμήνσιον τοῦ ἔτους 1626 τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου*
(δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Σεβ. Ἰεζεκιὴλ Βελανιδιώτου)

Εἰκὼν 18. *Ἀντιμήνσιον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου μετὰ τοῦ Ἀμνοῦ*
(διαμορφωθὲν κατὰ πρότυπα τῶν παλαιῶν Ἀέρων).

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΒΑΠΤΙΣΜΑΤΟΣ*

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΥΧΑΙ ΕΙΣ ΓΥΝΑΙΚΑ ΛΕΧΩ

Τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου αὐτῆς.

Ποιεῖ ὁ ἱερεὺς εὐλογητόν· Τρισάγιον, τὸ Παναγία Τριάς· τὸ Πάτερ ἡμῶν. Ὅτι σοῦ ἐστιν. Τὸ ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας καὶ τὸ Θεοτοκίον. Εἶτα

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Δέσποτα Κύριε παντοκράτορ, ὁ ἰώμενος πᾶσαν νόσον καὶ πᾶ-

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σελ. 436.

*Ὁ **K**$_1$ «Εὐχὴ ἑτέρα της λεγχώνας». Ὁ ᾱ «Ἀκολουθία εἰς γυναῖκα λεχώ»· Οἱ **Ξ Π**e «Ἀκολουθία εἰς λογχίαν τῆς γυναικός». Ὁ **K** Q «Εὐχὴ εἰς λεχώ». Ὁ **Ψ** Εὐχὴ εἰς λεχοῦσα. Ὁ **Δ** Εὐχὴ εἰς οἰκίαν γυναικὸς λεχώ. Ὁ $σ_3$ Ἀκολουθία εἰς λοχοῦσαν.*

Οἱ $σ_3$ ᾱ «Ποιεῖ ὁ ἱερεύς...Ὅτι σοῦ ἐστιν. Καὶ λέγει τὰ δύο τροπάρια ταῦτα Ἡ γέννησίς σου, Χριστέ... Κε δόξα σοι. Ἕτερον τῆς Θεοτόκου. Ἡ γέννησίς σου, Θεοτόκε...αἰώνιον.

Οἱ **Ξ Π**e «Εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς μετὰ ἐπιτραχηλίου. Καὶ ποιεῖ..- Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας. Καὶ τὴν εὐχὴν ταύτην κατὰ συνήθειαν..»

Ὁ **Ψ** εὐθὺς μετὰ τὸ Ὅτι σοῦ τὴν εὐχήν.

Ὁ **Δ** «Εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ οἴκῳ, ἔνθα τὸ βρέφος ἐγεννήθη καὶ ἵσταται πρὸ τοῦ πυλῶνος φορῶν τὸ ἐπιτραχήλιον. Κἀκεῖσε ποιεῖ εὐλογητόν, ...τὸ ἀπολυτίκιον καὶ τὸ κοντάκιον τῆς λαχούσης ἡμέρας καὶ εὐθὺς τὴν εὐχήν».

Ἡ ἀνωτέρω εὐχὴ μετὰ τῶν σημειουμένων διαφόρων γραφῶν μόνον παρὰ τῷ **ε** ὡς εὐχὴ ἑτέρα, προτασσομένης τῆς ἑπομένης εὐχῆς:

....Τοῦ Κου δεηθῶμεν Κύριε παντοκράτορ, ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἀνοικοδομήσας γυναῖκα καὶ συζεύξας αὐτοὺς λέγων· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν· ὁ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν τεχθεὶς ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τὸν οἶκον τοῦτον καὶ πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ οἰκοῦντας σὺν τῇ τεκούσῃ καὶ τῷ ἐξ αὐτῆς τεχθέντι νηπίῳ καὶ ταῖς κοπιαζούσαις γυναιξὶ σὺν ταῖς μαίαις, ὡς εὐλόγησας τὸ σπήλαιον ἐν Βηθλεὲμ καὶ τὸν οἶκον Ζακχαίου, πρεσβείαις τῆς ἀχράντου σου Μητρὸς καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

Παρὰ τοῖς ***K O Q Δ*** ἡ κατωτέρω εὐχὴ

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐκ τοῦ χοὸς πλάσας τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναπλάσας γυναῖκα καὶ ἰσοτιμίᾳ τιμήσας αὐτούς, παραβάντας δὲ αὐτοὺς τὴν ἐντολήν σου ἐκβαλὼν αὐτοὺς ἐκ τοῦ παραδείσου εἰς τὸν μοχθηρὸν τοῦτον βίον καὶ εἰπὼν τῷ ἀνδρί· Ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγεῖν τὸν ἄρτον· τῇ δὲ γυναικὶ ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα· οὕτω κελεύσας τὸν ἄνθρωπον· ὁ καταξιώσας αὐτοὺς ἐκ γυναικὸς ἀναμαρτήτως γεννηθῆναι, ἵλεως γενοῦ, δέσποτα, ταῖς

*1-5 Δέσποτα, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ πλάστης καὶ δημιουργὸς ἡμῶν, ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ χοὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ διαπλάσας τὴν γυναῖκα καὶ ἰσοτιμήσας αὐτούς, παραβάντας δὲ αὐτοὺς ἐκβαλὼν ἐκ τοῦ...βίον ἀγαγὼν **K** λύπαις τέξειν Q τιμήσας αὐτὴν **O** ἐκβαλὼν τοῦ παραδ. **O** τοῦ προσώπου φαγεῖν **O** τέκνα ὁ καταξιώσας **O***

σαν μαλακίαν, αὐτὸς καὶ τὴν παροῦσαν τὴν σήμερον τέξασαν δούλην σου (τήνδε) ἴασαι, καὶ ἀνάστησον αὐτὴν ἀπὸ τῆς κλίνης, ἧς ἐπίκειται, ὅτι κατὰ τὸν τοῦ προφήτου Δαβὶδ λόγον, ἐν ἀνομίαις συνελήφθημεν, καὶ διὰ ῥύπου πάντες ἐσμὲν ἐνώπιόν σου. Φύλαξον ταύτην καὶ τὸ παρὸν νήπιον, ὃ ἔτεκε· σκέπασον αὐτὴν ὑπὸ τὴν σκέπην

ἁμαρτίαις ἡμῶν καὶ ἁγίασον τὴν δούλην σου τήνδε καὶ καθάρισον αὐτῆς τὸν ῥύπον τοῦ σώματος καὶ τὸν σπίλον τῆς ψυχῆς καὶ καταξίωσον ἐξυπηρετεῖν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς ἀμέμπτως καὶ κάθαρον πάντα δισταγμὸν ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτῆς. Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων τὰ σύμπαντα καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ταύτης ὁ *Δ* προτάσσει μέν:

Εἰρήνη πᾶσι. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἔπιδε ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὴν δούλην σου τήνδε καὶ καθάρισον αὐτῆς τὸν ῥύπον τοῦ σώματος καὶ τὸν σπίλον τῆς ψυχῆς. Καταξίωσον αὐτὴν ἅπτεσθαι παντὸς ἔργου ἀμιάντως καὶ ἀκωλύτως. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι...

ἐπιτάσσει δὲ τὰ ἑπόμενα : [ὁ *Δ*]

Εὐχὴ ἑτέρα. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Δέσποτα φιλάνθρωπε, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος τοὺς ἁγίους σου ἀποστόλους διδάξας καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ παραγενόμενος καὶ εὐλογήσας αὐτὴν καὶ ἁγιάσας, αὐτός, δέσποτα Κύριε, εὐλόγησον καὶ τὴν οἰκίαν ταύτην καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ, καὶ ἁγίασον τὸν ῥύπον καὶ καθάρισον αὐτοὺς ἀπὸ πάσης κηλῖδος καὶ ἀποδίωξον ἀπ' αὐτῶν πᾶν πονηρὸν καὶ ἀκάθαρτον πνεῦμα· πρεσβείαις καὶ ἱκεσίαις τῆς παναχράντου Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς καὶ ἡ κάθαρσις τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν σὺν τῷ

---

1 τὴν παροῦσαν δούλην σήμερον ἴασαι ε 2—3 τῆς κλίνης ἧς περίκειται τέξασα κατὰ τὸ τοῦ προφήτου Δαβὶδ τὸ λόγιον· Ὅτι ἐν ἁμαρτίαις ἐγεννήθημεν καὶ ἐν ἁμαρτίαις συνελήφθημεν ε 4 ἐνώπιόν σου, Κύριε· καὶ διὰ τοῦτο δεόμεθά σου, Κύριε, φύλαξον καὶ ἴασαι τὴν δούλην ταύτην ε 5 σκέπασον αὐτὸ ὑπὸ... ε

8 ἀμέμπτως καὶ καθάρισον πάντα ***Δ*** *9 ἀναπέμπομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι* ***Ο***

Ἐν τῷ Ι μετὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ βαπτίσματος ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐχὴ εἰς τὸ σιβάσαι γυναῖκα εἰς τὴν ἐκκλησίαν» ἡ ἐν στίχ. 14-19 εὐχὴ μετὰ τῶν ἑπομένων διαφόρων γραφῶν.

14 ἐπὶ σωτηρίαν Ι 15 ἔπιδε ἐπὶ τὴν δούλην σου τήνδε καὶ δώρησαι αὐτὴν καταφυγὴν τῇ ἁγίᾳ σου καθολ. καὶ ἀποστ. ἐκκλησ. καὶ ἀπόπλυνον τὸν ῥύπον Ι 16—18 ψυχῆς διὰ τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν. Καὶ καταξίωσον αὐτὴν εἰσελθεῖν δι' ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἀναξίου δούλου σου τοῦ γενέσθαι ἁγίαν ναοῦ καὶ σὺν ἡμῖν δόξαν ἀναπέμπει σοι τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι Ι.

τῶν πτερύγων σου ἀπὸ τῆς σήμερον μέχρι τῆς ἐσχάτης αὐτῆς τελειώσεως· πρεσβείαις τῆς παναχράντου Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων· ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

τῶν πτερύγων σου Πρεσβείαις ε παναχράντου σου μητρὸς καὶ... ε

ἀνάρχῳ σου Πατρί καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἶθ' οὕτως εἰσέρχεται ἔνδον τοῦ οἴκου ραίνων ἅγιον ὕδωρ ἤτοι τοῦ ζέου ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τοῦ οἴκου. Καὶ ἡ εὐχή, ἣν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς ὑπὲρ τοῦ λαοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ οἴκου.

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Δέσποτα, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, οἴκων ἁγιαστὰ καὶ ψυχῶν λυτρωτά, αὐτός, φιλάνθρωπε βασιλεῦ, ἁγίασον τὸν οἶκον τοῦτον, καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῷ ἀμιάντους καὶ ἀκηλιδώτους διαφύλαξον, καὶ πάντας τοὺς συνελθόντας ἐν τῇ γεννήσει τοῦ παρόντος νηπίου καθάρισον αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς ρύπου, συνετίζων εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν· καὶ ἀξίωσον ἅπτεσθαι παντὸς εἴδους καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ ἀκατακρίτως εἰσέρχεσθαι, ἐν ὑγείᾳ δὲ καὶ σωτηρίᾳ πάντας ἡμᾶς διαφύλαξον καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ διατήρησον. Χάρισαι αὐτοῖς καρπὸν ἔργων ἀγαθῶν· ρῦσαι αὐτοὺς ἀπὸ πάντων τῶν ἐναντίων· σκέπασον ἡμᾶς τε καὶ αὐτοὺς ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρά σου, τῇ σῇ προνοίᾳ κυβερνώμενοι, εὐαρεστοῦντας ἐπὶ πᾶσι, δοξάζοντας διὰ παντὸς τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν...

Καὶ εὐθὺς ποιεῖ ἀπόλυσιν.

Ὁ **Ο** τῆς εὐχῆς Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐκ τοῦ χοὸς... ἐπιτάσσει :

Εὐχὴ ἑτέρα εἰς γυναῖκα λεχὼ

Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Λόγε Θεοῦ καὶ Πατρὸς Υἱὲ μονογενές, ὁ διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν εὐδοκίᾳ τοῦ ἀνάρχου σου Πατρὸς καὶ συνεργίᾳ τοῦ ὁμοουσίου καὶ συναϊδίου καὶ ζωοποιοῦ Πνεύματος κατελθὼν ἐν τῷ τέλει τῶν αἰώνων ἐν μήτρᾳ τῆς ἁγίας παρθένου καὶ σαρκωθεὶς καὶ κυηθεὶς ἀφράστως καὶ ἀρρήτως, ὡς οἶδας αὐτὸς μόνος, ἄνθρωπος γεγονὼς τέλειος, ἵνα ἡμᾶς λυτρώσῃς τῆς τοῦ ἐχθροῦ τυραννίδος, καὶ τὴν πρώτην ἀρὰν ἀφανίσας, ἡμᾶς τῇ ἀντιδόσει τῆς θεότητος εἰς οὐρανὸν ἀνυψώσας, τῷ πατρικῷ θρόνῳ ἐνιδρύσας· καὶ ὥσπερ τὴν ἀειπάρθενον τεκοῦσάν σε ἀνώδυνον καὶ ἄλυπον ἐφύλαξας καὶ μετὰ τόκον παρθένον μείνασαν, οὕτως εὐδόκησον, πολυεύσπλαγχνε δέσποτα, ὑπεράγαθε Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, καὶ τὴν νυνὶ τεκοῦσαν ρυσθῆναι πάσης ἐπιβουλῆς τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῇ σῇ χάριτι καὶ τῷ σῷ ἁγιασμῷ κάθαρον, ἁγίασον τῇ δωρεᾷ καὶ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος· ἵνα ἀδιστάκτως οἱ ὑπηρετήσαντες τῇ τεκούσῃ ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ καὶ οἱ προσιόντες τοῦ ἁγιασμοῦ ἀπολάβωσιν. Εὐδόκησον δὲ καὶ τὸ τεχθὲν διαφυλαχθῆναι ἀνώτερον τῶν ἐπινοιῶν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀξιωθῆναι τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας· καὶ τίμιον σκεῦος γενέσθαι τοῦ ἁγιασμοῦ σου· καὶ τῇ μεθέξει τῶν ἀχράντων καὶ θείων σου μυστηρίων κληρονόμος γένηται τῆς αἰωνίου βασιλείας· ἵνα καὶ δι' αὐτοῦ καὶ διὰ πάσης κτίσεως καὶ δι' ἡμῶν τῶν ἀχρείων δούλων σου δοξάζηται τὸ πανάγιον ὄνομα, τῆς μιᾶς κυριαρχίας καὶ θεότητος καὶ βασιλείας· ᾗ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, κράτος, μεγαλωσύνη, μεγαλοπρέπεια, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν·

Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ τεχθεὶς ἐκ τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας καὶ ὡς νήπιον ἐν φάτνῃ ἀνακληθεὶς καὶ ὡς βρέφος ἀναδειχθείς· αὐτὸς καὶ τὴν παροῦσαν δούλην σου, τὴν σήμερον τέξασαν τὸ παρὸν παιδίον, ἐλέησον καὶ συγχώρησον τὰ ἑκούσια καὶ τὰ ἀκούσια αὐτῆς πταίσματα καὶ διαφύλαξον αὐτὴν ἀπὸ πάσης τοῦ διαβόλου τυραννίδος. Καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς κυηθὲν νήπιον διατήρησον ἀπὸ πάσης φαρμακίας, ἀπὸ πάσης χαλεπότητος, ἀπὸ πάσης ζάλης τοῦ ἀντικειμένου, ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν, ἡμερινῶν τε καὶ νυκτερινῶν. Ταύτην δὲ διατήρησον ὑπὸ τὴν κραταιάν χεῖρά σου καὶ δὸς αὐτῇ ταχινὴν ἐξανάστασιν καὶ τοῦ ρύπου κάθαρον καὶ τοὺς πόνους θεράπευσον καὶ ρῶσιν καὶ εὐρωστίαν ψυχῇ τε καὶ σώματι δώρησαι, καὶ δι' ἀγγέλων φαιδρῶν καὶ φωτεινῶν ταύτην περίθαλψον καὶ περιφρούρησον ἀπὸ πάσης ἐπελεύσεως τῶν ἀοράτων πονηρῶν. Ναί, Κύριε· ἀπὸ νόσου καὶ μαλακίας, ἀπὸ ζήλου καὶ φθόνου καὶ ὀφθαλμῶν βασκανίας. Καὶ ἐλέησον αὐτὴν καὶ τὸ βρέφος κατὰ τὸ μέγα σου ἔλεος καὶ καθάρισον

Ἡ ἀνωτέρω εὐχὴ μόνον παρὰ τῷ K_1

Ἐν τῷ **Ψ** μόνη «εὐχὴ εἰς λεχοῦσα» ἡ ἑπομένη :

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, παραγενοῦ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦτον καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ κατοικοῦντας σὺν τῷ τεχθέντι νηπίῳ εὐλόγησον καὶ δώρησαι αὐτοῖς ἁγιασμὸν καὶ εὐλογίαν πνευματικὴν διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ σου. Καὶ ζωοποίησον τὸ παρὸν νήπιον σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ. Καὶ καταξίωσον αὐτὸ λαβεῖν τὸ ἅγιον βάπτισμα καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ τιμίου μύρου καὶ τὴν μετάληψιν τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν...

Τὴν ἀνωτέρω εὐχὴν ὁ Π_8 ἐπιγράφει (Εὐχὴ) τῆς μαίας. Καὶ μετ' αὐτὴν προσθέτει : «Καὶ θυμιᾷ τὸν οἶκον ἔνθα κεῖται ἡ λεχὼ καὶ ραντίζει αὐτὸν ὕδωρ τῶν ἁγίων Θεοφανείων. Καὶ ποιεῖ ἀπόλυσιν».

Καὶ κατὰ τὸν ᾱ μετὰ τὰ δύο τροπάρια : «Εἶτα θέτουσιν ἀγγεῖον ἐπάνω σκαμνίου». Ἐπακολουθοῦσι τρεῖς εὐχαί : Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ πατὴρ .. (Ἴδε εὐχὴ εἰς τὸ σαραντίσαι γυναῖκα). Εἶτα ἡ εὐχὴ Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐκ τοῦ χοὸς πλάσας τὸν ἄνθρωπον...Μετ' αὐτὴν Εὐχὴ ἑτέρα εἰς τὰς παρατυχούσας γυναῖκας· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐκ τοῦ χοὸς πλάσας τὸν ἄνθρωπον...Μετ' αὐτὴν Εὐχὴ ἑτέρα εἰς τὰς παρατυχούσας γυναῖκας· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῷ κορυφαίῳ (ἴδε κατωτέρω). Μεθ' ὃ προστίθενται : «Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς ἐκ τοῦ ἁγιασθέντος ὕδατος τοῖς τρισὶ δακτύλοις αὐτοῦ καὶ ποιεῖ σταυροῦ τύπον ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τοῦ πώγωνος καὶ τῶν δύο παρειῶν τοῦ βρέφους. Καὶ οὕτως ὑψώνει τὴν Παναγίαν καὶ λέγει Μέγα τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος Καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ τὰ τροπάρια Ἐκ παντοίων κινδύνων... Τῇ πρεσβείᾳ Κύριε πάντων τῶν ἁγίων. Δόξα καὶ νῦν Καὶ ἀπόλυσις : «Ὁ ἐν σπηλαίῳ γεννηθεὶς καὶ ἐν φάτνῃ ἀνακλιθείς, Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς...ταῖς πρε-

αὐτὴν ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ῥύπου καὶ τῶν ποικίλων αὐτῇ ἐπερχομένων σπλαγχνικῶν ἐνοχλήσεων. Καὶ ἔξαξον αὐτὴν διὰ τῆς ταχινῆς σου ἐλεημοσύνης ἐν τῷ ταπεινῷ αὐτῆς σώματι εἰς ἐπανόρθωσιν, καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς κυηθὲν νήπιον ἀξίωσον προσκυνῆσαι τὸν ἐπίγειον ναόν, ὃν ἡτοίμασας εἰς τὸ δοξολογεῖσθαι τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον. Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ σου Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

σβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρός, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐλεῆσαι καὶ σῶσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος».

Ὁ **K_1** ἐπιτάσσει εὐθὺς ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «εὐχὴ λεγομένη εἰς τὰς εὑρεθείσας γυναῖκας τῇ ὥρᾳ τῆς γεννήσεως» τὴν ἐν εὐχολογίῳ τοῦ Goar ἐν σελ. 263 εὐχήν:

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ περὶ τῶν ζώων ἐν τῇ ὀθόνῃ εἰπὼν Πέτρῳ τῷ ἀποστόλῳ καὶ κορυφαίῳ, ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου· καὶ πάντα τὰ μιαρὰ καὶ ἀκάθαρτα, καθαρὰ νομοθετήσας· αὐτὸς εὐλόγησον καὶ ἁγίασον τὰς δούλας σου ταύτας τὰς λαχούσας ἐν τῇ κυήσει τῆς δούλης σου τῆς δεῖνος· καὶ ἀξίωσον αὐτὰς ἀμέμπτως εἰσελθεῖν ἐν τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ· καὶ μεταλαβεῖν τῶν θείων σου καὶ ἀχράντων καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων καὶ τῆς ἐπουρανίου σου βασιλείας ἀξιωθῆναι· καὶ δόξαν σοι ἀναπέμπομεν τῷ Πατρί...

Ἡ εὐχὴ αὕτη ἐν τῷ Ω ἔχει ὡς ἕπεται:

Εὐχὴ ἑτέρα εἰς τὰς παρατυχούσας γυναῖκας εἰς λεχὼ

Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων σου Πέτρῳ διὰ τῆς ἐμφανισθείσης αὐτῷ ὀθόνης καὶ τῶν τῆς γῆς ζώων κελεύσας τὰ μιαρὰ καὶ ἀκάθαρτα πάντα καθαρὰ νομοθετήσας καὶ μηδὲν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον ἡγεῖσθαι τῶν ὑπὸ σοῦ δημιουργηθέντων κτισμάτων, ἀλλὰ πάντα καθαρὰ τοῖς καθαροῖς εἶναι διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου σου ὀνόματος, αὐτός, Κύριε, ἵλεως γενοῦ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου καὶ εὐλόγησον καὶ ἁγίασον τὰς δούλας σου ταύτας τὰς ἐπιτυχούσας ἐν τῇ κυήσει τῆς δούλης σου τῆσδε καὶ ἀξίωσον αὐτὰς ἀμέμπτως καὶ καθαρῶς εἰσελθεῖν ἐν τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ καὶ μεταλαβεῖν τῶν θείων σου μυστηρίων καὶ τῆς ἐπουρανίου σου βασιλείας ἀξιωθῆναι. Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις...

Ὁ **K_1** μετὰ τὴν ἀνωτέρω εὐχὴν ἐπάγει καὶ τὰς ἑπομένας δύο:

Εὐχὴ τῆς μαίας

Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῷ ἐνυποστάτῳ σου Λόγῳ τὰ πάντα ἐκ μὴ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν καὶ τῷ θείῳ Πνεύματι ταῦτα τελειώσας, ὁ τῇ σῇ κελεύσει τὰς μαίας ἐν τῇ Αἰγύπτῳ τὰ βρέφη τῶν Ἑβραίων ζωογονούσας καὶ εὐλογήσας αὐτάς· οὕτω ποίησον, Κύριε ὁ Θεός, καὶ τὴν παροῦσαν λεχώ, καὶ τὴν μαίαν ταύτην εὐλόγησον, ἁγίασον, καθάρισον αὐτῆς τὸν ῥύπον τοῦ σώματος καὶ τὸν σπίλον τῆς ψυχῆς, καὶ ἀξίωσον αὐτὴν διὰ τοῦ τιμίου πρε-

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εὐδοκήσας κατελθεῖν ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ γεννηθῆναι ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν, ὁ γινώσκων τὸ ἀσθενὲς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, συγχώρησον τῇ δούλῃ σου (τῇδε), τῇ τεξάσῃ σήμερον, κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου· σὺ γὰρ εἶπας Κύριε· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς οἱ δοῦλοί σου δεόμεθα καὶ θαρροῦντες διὰ τῆς ἀνεξικάκου σου φιλανθρωπίας, φόβῳ βοῶμεν πρὸς τὸ τῆς βασιλείας σου Ἅγιον Ὄνομα· ἐπίβλεψον ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἴδε τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν τῶν καταδίκων, καὶ συγχώρησον τῇ δούλῃ σου (τῇ δε) καὶ παντὶ τῷ οἴκῳ, ᾧ ἐγεννήθη τὸ παιδίον· καὶ τοῖς ἁψαμένοις αὐτῆς καὶ τοῖς ἐνθάδε εὑρισκομένοις πᾶσιν, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος Θεὸς συγχώρησον· ὅτι μόνος ἔχεις ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας. Πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ἀμήν.

Ἡ ἀνωτέρω εὐχὴ ἀπαντᾷ μετά τινων διαφόρων γραφῶν ὡς ἑτέρα εὐχή, πρώτης τιθεμένης τοῦ κατωτέρω ὡς ἀφορκισμοῦ γ′ παρατιθεμένου, ἐν τοῖς Ξ e. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 19 (20) εὐχολογίῳ τοῦ Κωσταμονίτου (Ἄθω) τοῦ XV αἰῶνος (D. 491).

σβυτερίου τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ σου. Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων τὰ πάντα, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν καὶ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι...

Εὐχὴ ἑτέρα· Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ μόνος ἀναμάρτητος, ὁ πλούσιος ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς, ὁ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν, πρόσδεξαι καὶ τῆς δούλης σου (δεῖνα) τὴν μετάνοιαν καὶ ἴασαι τὰ συντρίμματα αὐτῆς, καὶ δὸς αὐτῇ μετὰ φόβου καὶ ἀγάπης προσελθεῖν τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ καὶ προσελθεῖν τοῖς ἀχράντοις σου μυστηρίοις καὶ ἀξίωσον αὐτὴν εὐαρέστως τοῦ δοξάζειν σε πάντοτε. Ὅτι ηὐλόγηται και δεδόξασται... Τὴν τιμιωτέραν, καὶ γίνεται ἀπόλυσις.

Β *Δ Η Ι Κ Λ* L Q *Ψ Ξ Ο* ᾶ ᾶ

ΕΥΧΗ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑΣΦΡΑΓΙΣΑΙ ΠΑΙΔΙΟΝ ΛΑΜΒΑΝΟΝ ΟΝΟΜΑ ΤΗι ΟΓΔΟΗι ΗΜΕΡΑι ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΑΥΤΟΥ

Η Ἰστέον ὅτι τῇ μετὰ τὴν γέννησιν ὀγδόῃ ἡμέρᾳ προσάγεται τῷ ναῷ παρὰ τῆς μαίας τὸ βρέφος εἰς τὸ λαβεῖν ὄνομα.

Ο Τίθεται γοῦν παρ' αὐτῆς εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ δὲ ἱερεὺς πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ λέγει Εὐλογητόν· τὸ Τρισάγιον· τὸ Παναγία Τριάς· Πάτερ ἡμῶν. Ὅτι σοῦ ἐστιν. Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας τυχὸν ἢ τοῦ λαχόντος ἁγίου. Τῇ πρεσβείᾳ, Κύριε.

Η Ποιεῖ οὖν ὁ ἱερεὺς ἐπ' αὐτῶν τὴν εἰθισμένην εὐχὴν πρὸ τῶν τοῦ ναοῦ πυλῶν σφραγίζει αὐτοῦ τὸ μέτωπον καὶ τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος καὶ οὕτω ἀπολύει.

Ἡ Εὐχή.

Δ Εἰρήνη πᾶσι.

e ***Η Δ Ο*** τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σοῦ δεόμεθα καὶ σὲ παρακαλοῦμεν· Σημειωθήτω τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόν δε καὶ σημειωθήτω ὁ σταυρὸς τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς διαλογισμοῖς αὐτοῦ, εἰς τὸ φυγεῖν τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου καὶ πᾶσαν τὴν πονηρὰν ἐπιβουλὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἀκολουθεῖν δὲ τοῖς προστάγμασί σου· καὶ δός, Κύριε, ἀνεξάρνητον μεῖναι τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτόν, συναπτόμενον ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τῇ ἁγίᾳ σου ἐκ-

---

Ὁ Γ ἐπιγραφὴν «Εὐχὴ εἰς τὸ κατασφραγίσαι». Ὡσαύτως πιθανώτατα καὶ ὁ Κ (δυσανάγνωστος). Ὁ Β τὴν εὐχὴν μονην, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ μετ' αὐτὴν τὴν ἐπακολουθοῦσαν σύντομον διάταξιν. Ὁ ***Ψ*** «Προσάγεται δὴ ἐν τῷ ναῷ παρὰ τῆς μαίας καὶ τὸ βρέφος ἐπὶ τοῦ λαβεῖν ὄνομα. Ἀνιστᾷ αὐτὸ ὁ ἱερεὺς ἔξω τῆς ἐκκλησίας πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ καὶ ἐμφυσᾷ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ σταυροειδῶς τρίς. Ὁμοίως καὶ κατασφραγίσας μετὰ τῆς χειρὸς τὸ μέτωπον, τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος. Εἶτα λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην. Οἱ ***Κ*** ᾶ «ὀφείλει ποιῆσαι οὕτως. Ἔξω τῆς ἐκκλησίας ἐμφυσῆσαι εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ σταυροειδῶς τρὶς ὁμοίως καὶ κατασφραγίσαι μετὰ τῆς χειρὸς τρίτον». Ὁ ***Π***$_5$ «θέτει αὐτὸ ἔξω τῆς πύλης, ποιῶν σταυροὺς γ' Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν...»

Οἱ ***Δ*** Ι L εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν εὐχὴν καὶ μετ' αὐτὴν «Καὶ πληρῶν τὴν εὐχὴν σφραγίζει αὐτοῦ τὸ μέτωπον καὶ τὸ στῆθος καὶ τὸ στόμα καὶ ἀπολύει». Ὁ Β «καὶ πληρουμένης τῆς εὐχῆς σφραγίζει αὐτοῦ τὸ μέτωπον καὶ τὸ στῆθος καὶ τὸ στόμα» Καί ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχὴ τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας.

---

1 σοῦ δεόμεθα καὶ σὲ ἱκετεύομεν : Σημειωθήτω Β Γ ***Δ Η*** *Ι* ***Κ Λ*** L *Ξ* ***Ο*** *3 τοῦ μονογενοῦς σου ἐν τῇ καρδίᾳ* L *4 καὶ ἐν τοῖς διαλογισμοῖς Γ 4 τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου τούτου καὶ Ξ 5 τοῦ κόσμου καὶ τὴν πονηρὰν Ι πᾶσαν τὴν ἐπιβουλὴν Γ ἀκολουθεῖν δὲ καὶ τοῖς* ***Λ*** *6 καὶ δὸς αὐτὸν Κύριε Κ 7 τὸ ἅγιον ὄνομά σου Ξ ἐπ' αὐτῷ Γ* ***Κ Λ*** *Ξ τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας Β τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ἁγίᾳ καὶ τελειούμενον Ξ συναπτομένῳ.. τελειουμένῳ* ***Κ***

κλησίᾳ καὶ τελειούμενον διὰ τῶν φρικτῶν μυστηρίων τοῦ Χριστοῦ σου· ἵνα κατὰ τὰς ἐντολάς σου πολιτευσάμενος καὶ φυλάξας τὴν σφραγίδα ἄθραυστον τύχῃ τῆς μακαριότητος τῶν ἐκλεκτῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ο Εἶτα ἀνὰ χεῖρας λαβὼν τὸ παιδίον ἵσταται ἔμπροσθεν τῶν πυλῶν ἢ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ποιῶν σταυροῦ τύπον: Χαῖρε κεχαριτωμένη Θεοτόκε Παρθένε, ἐκ σοῦ γὰρ ἀνέτειλε Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. Εἶτα λέγει τὴν εὐχὴν τῆς ἀπολύσεως.

Η Λ Q Ο ἅ Δεῖ δὲ γινώσκειν ὅτι τὸ γεννηθὲν βρέφος, ἐὰν ἄρα καὶ ἀσθενοῦν μὴ θηλάζῃ, ἀλλὰ καὶ πρὸς θάνατον ἀφορᾷ, οὐ χρὴ περιμένειν, ὥς τινες κακῶς φασι, τὴν πέμπτην ἡμέραν ἢ τὴν ἕκτην καὶ οὕτω βαπτίζειν αὐτό, ἀλλὰ τῇ ὥρᾳ, ᾗ ἐγεννήθη, μόνον ἀποπλυθῆναι καὶ εὐθὺς βαπτισθῆναι, ἵνα μὴ τελευτήσῃ ἀφώτιστον. Εἰ γὰρ αἵ πέντε μῆνας ἐγκυμονοῦσαι, εἰ τύχοι ἀπό τινος πληγῆς τὸ ἔμβρυον ἐκτρῶσαι, φόνου δίκῃ κατὰ τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανόνας ἐνέχονται, πολλῷ μᾶλλον τὸ κρῖμα δεῖ ἐκφεύγειν τῶν γεννωμένων, ἵνα μὴ ἀφώτιστα τελευτῶσι.

Λ Ὁ ἀναγινώσκων νοείτω.

Ὁ ***Λ*** πρὸ τῆς εὐχῆς τὴν ἐπιγραφὴν καὶ τυπικὴν διάταξιν τοῦ ***Η*** μέχρι τοῦ «...πρὸ τῶν τοῦ ναοῦ πυλῶν». Μετὰ τὴν εὐχήν: «Καὶ εὐθὺς σφραγίζει αὐτοῦ τὸ μέτωπον, τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος τῇ σφραγῖδι τοῦ ζωοποιοῦ σταυροῦ ἐπιλέγων καὶ τὸ τῆς τῆς ἁγίας Τριάδος ὄνομα καὶ οὕτως ἀπολύει».

Ὁ ***K***$_1$ ἐπισυνάπτει πρὸς τὴν εὐχὴν ταύτην τὴν εὐχὴν «Ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ διὰ τοῦ μεγαλοφωνοτάτου τῶν προφητῶν...» (Ἴδε κατωτέρω) Καὶ μετ' αὐτὴν προσθέτει τὰ ἑξῆς:

«Λαβὼν δὲ ὁ ἱερεὺς τὸ παιδίον ἐκ τῶν ἀγκαλῶν τῆς μαίας, ἵσταται πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ λέγων τὸν Ψαλμόν· Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι, Κύριε... ἕως τὸ εἰσελεύσομαι εἰς τὸν οἶκόν σου, προσκυνήσω πρὸς ναὸν τὸν ἅγιόν σου Κύριε. Καὶ εἰσέρχεται μέσον τοῦ ναοῦ, λέγων· Χαῖρε, κεχαριτωμένη Θεοτόκε παρθένε...Καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἐκ τῆς κανδήλας ἔλαιον ἅγιον, χρίει τὸ μέτωπον τοῦ παιδὸς λέγων· Χρίεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ἔλαιον ἀγαλλιάσεως, τὸν ἀρραβῶνα τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός...

Εἶτα ἐπιδίδει τὸ παιδίον τῇ μαίᾳ λέγων· Εἰρήνη πᾶσι· Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν. Εὐχή. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις τοῦ νόμου...Εἶτα σφρα-

---

*8 διὰ τῶν φρικτῶν τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων Ψ 9 πολιτευσάμενον Ξ 10 ἄθραυστον καὶ αὐξήσας τὴν παρακαταθήκην τῆς χάριτος τύχῃ Ξ ἄθραυστον καὶ διατηρήσας τὸν χιτῶνα ἀμόλυντον τύχῃ **Κ Ψ Δ** τῆς μακαρίας τῶν ἐκλεκτῶν σου Χάριτι **Ξ** τῶν ἐκλεκτῶν σου Χάριτι Β Δ Ι Λ Ο τῶν ἐκλεκτῶν σου ἐν τῇ βασιλείᾳ σου **Κ Ψ**.*

*Ἐκφώνησις Γ Κ **Η** Εὐδοκίᾳ καὶ χάριτι τοῦ μονογενοῦς σου **Κ** Ψ καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Χριστοῦ σου μεθ' οὗ **Η Ο***

γίζει τὸ μέτωπον τοῦ παιδὸς καὶ τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος καὶ ποιεῖ ἀπόλυσιν καὶ ἐξέρχεται.

Ὁ Π_5 εὐθὺς μετὰ τὴν εὐχὴν «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σοῦ δεόμεθα» ἐπάγει: «Καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸ νήπιον ψάλλει τροπάριον ἦχ. α' Χαῖρε κεχαριτωμένη, Θεοτόκε Παρθένε. Καὶ λαβὼν ἔλαιον, ποιεῖ σταυροῦ τύπον ἐπὶ τὸ μέτωπον καὶ τὸ στῆθος. Εὐχὴ ἑτέρα. Τοῦ Κου δεηθῶμεν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν ἡμέραις τεσσαράκοντα τοῦ νόμου...»

Οἱ Ξ *Π* παρατηροῦσιν ὅτι: «Αὕτη ἡ εὐχὴ λέγεται καὶ τῇ λεγχούσῃ μετὰ τὸ μ'».

Ὁ Π_9 μετὰ τὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σοῦ δεόμεθα καὶ σὲ παρακαλοῦμεν... τὴν «εὐχὴν τῆς μητρὸς τοῦ παιδίου· Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ καθαρίσας ἡμᾶς διὰ τῆς ἐνσάρκου σου οἰκονομίας...Καὶ ποιεῖ ἀπόλυσιν. Οὐ μέντοι τὸ σύνολον βάλλει τὸ παιδίον εἰς τὴν ἐκκλησίαν· τοῦτ' ἔστι δὲν ἐμπάζει τὸ παιδίον ἔσω εἰς τὴν ἐκκλησίαν οὐδὲ ποσῶς ἕως τεσσαράκοντα ἡμέρας».

Ἐν τῷ *Λ* εὕρηται καί:

Εὐχὴ εἰς κάθαρσιν γυναικὸς τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως αὐτῆς.

Εἰρήνη πᾶσι· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, ὁ ἀληθινὸς ἄρτος τῆς ζωῆς ἡμῶν, ὁ καθαρίσας καὶ ἁγιάσας καὶ ἀναγεννήσας ἡμᾶς τοὺς ἀναξίους δούλους σου διὰ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας εὐλογεῖν καὶ ἁγιάζειν τοὺς προσερχομένους τῷ ὀνόματί σου τῷ ἁγίῳ, αὐτός, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἁγίασον καὶ τὴν δούλην σου ταύτην καὶ καθάρισον αὐτὴν ἐκ τοῦ ἐπελθόντος αὐτῆς σωματικοῦ μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος διὰ τῆς ὀκταημέρου καθάρσεως, ὥστε ἁγιασθῆναι αὐτὴν καὶ τὴν ζύμην τῶν χειρῶν αὐτῆς, ἀνεμποδίστως διατρέφειν πάντας τοὺς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῆς ἀξίωσον κατὰ τὸ σὸν ἅγιον θέλημα, ἵνα διὰ παντὸς δοξάζειν σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ τὸν μονογενῆ σου Υἱὸν καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Τὴν ἀνωτέρω εὐχὴν τοῦ *Λ* καὶ ὁ σ_8 ὡς λεγομένην ἐὰν δὲν ζῇ τὸ βρέφος.

e ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΕΙΣ ΤΟ ΣΑΡΑΝΤΙΣΑΙ ΓΥΝΑΙΚΑ

Η Λ Q ***Ο*** ᾱ Τῇ τεσσαρακοστῇ ἡμέρᾳ πάλιν προσάγεται τῷ ναῷ ἐπὶ τῷ ἐκκλησιασθῆναι εἴ τουν ἀρχὴν λαβεῖν τοῦ εἰσάγεσθαι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Προσάγεται δὲ παρὰ τῆς μητρός, ἤδη κεκαθαρμένης καὶ λελουμένης παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἀναδέχεσθαι τοῦτο κατὰ τὸ βάπτισμα.

Ο Ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει Εὐλογητόν· τὸ Τρισάγιον συνήθως. Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας τυχὸν ἢ τοῦ λαχόντος ἁγίου. Δόξα καὶ νῦν. Τῇ πρεσβείᾳ, Κύριε πάντων τῶν ἁγίων.

Η Λ Q Ο Καὶ κλινούσης ταύτης τὴν κεφαλὴν ἅμα καὶ τῷ βρέφει πρὸς τὴν πύλην, τὴν τοῦ σταυροῦ σφραγίδα ποιεῖ ὁ ἱερεύς, ἁπτόμενός τε τῆς κεφαλῆς αὐτῆς λέγει εὐχὴν οὕτω

Γ Εὐχὴ ἣν λαμβάνει ἡ γυνὴ ὅτε πληρώσει τὰς μ′ ἡμέρας τῆς γεννήσεως

Ψ Ποιεῖ ὁ ἱερεὺς κατὰ τὸ σύνηθες. Εἶτα λέγει

Εἰρήνη πᾶσι

Η Λ Ψ Q ***Ο*** τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

1 Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ, ὁ πᾶσαν φύσιν λογικήν τε καὶ ἄλογον διὰ τοῦ Λόγου σου
δημιουργήσας· ὁ πάντα ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραγαγών, σοῦ
4 δεόμεθα καὶ σὲ παρακαλοῦμεν· ἣν τῷ σῷ θελήματι διέσωσας δούλην

Ὁ ᾱ «...Ὅτι σοῦ ἐστιν. Καὶ οὕτως τὰ τροπάρια ταῦτα Ἦχ. α′ Χαῖρε κεχαριτωμένη...τὴν ἀνάστασιν Καὶ τὸ κοντάκιον ἦχ. α′ Ὁ μήτραν...Καὶ μετὰ τουτο τίθεται τὸ βρέφος πρὸ τῶν θυρῶν τοῦ ναοῦ ἐν τῷ νάρθηκι. Ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ κλίνας τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν ἱερέα κρατῶν καὶ τὸ ἑαυτῆς βρέφος. Ὁ δὲ ἱερεὺς ποιῶν τὴν τοῦ σταυροῦ...λέγει τὴν εὐχὴν μεγαλοφώνως...

ᾱ Ἀκολουθία περὶ τοῦ σαραντισμοῦ   e Ἀκολουθ. τοῦ σαραντισμοῦ βρέφει πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν τοῦ ***Λ***

Εὐχὴ εἰς τὸ σαραντῆσαι γυναῖκα ***Ψ*** *Εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι γυναῖκα* ***Κ.***

---

1 Δέσποτα Κύριε ***ΛΚΓ*** *Θεὸς ἡμῶν ὁ παντοκράτωρ* ***Λ*** *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν σοῦ δεόμεθα καὶ σὲ παρακαλοῦμεν καὶ σὲ ἱκετεύομεν· αὐτὸς οὖν ὁ Πατὴρ* **Η Ο Λ Q Ψ**ᾱ *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ πᾶσαν* **Ξ** *τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰ. Χριστοῦ* ***ΛΚ***   *2 λογικὴν καὶ νοερὰν δημιουργήσας τῷ Λόγῳ σου* **Ξ** *ἄλογον δημιουργήσας* ***Γ*** *ὁ πᾶσαν λογικήν τε καὶ ἄλογον φύσιν τῷ Λόγῳ σου δημιουργήσας καὶ τὰ πάντα ἐκ μὴ ὄντων* ***ΗΛQΚΨΟ*** *3 ὁ τὰ πάντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παραγαγὼν δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε ὅτι τῷ σῷ* ***Γ*** *τὰ πάντα παραγαγὼν* ***Κ*** *λόγῳ σου καὶ ἐξ οὐκ ὄντων παραγαγὼν τὰ σύμπαντα δεόμεθά σου* **Ξ** *εἰς εἶναι* ***Ψ*** *4 παραγαγὼν δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε τὴν δούλην σου ἣν* ***Λ*** *καὶ παρακαλοῦμεν ὅτι τὸ σὸν θελήματι* **Ξ** *παραγαγὼν ὁ καὶ τὴν δούλην σου τήν δε τῷ σῷ θελήματι διασώσας καθάρισον αὐτὴν ἀπὸ παντὸς ῥύπου καὶ πάσης ἁμαρτίας προσερχομένην* ***ΗQΨΟ*** *δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε ὁ τῷ θελήματί σου διασώσας τὴν δούλην σου ταύτην* ***Κ***   *5 καθάρισον αὐτὴν ἀπὸ παντὸς ῥύπου* **Ξ** *καθάρισον αὐτὴν ἀπὸ πάσης* ***ΛΚ*** *καὶ παντὸς ῥύπου* ***Κ*** *καθάρισυν αὐτὴν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος. Καὶ ἄφελε αὐτῆς τὰ ἁμαρτήματα καὶ πάντα ῥύπον προσερχομένην* ***Γ.***

σου (τήν δε) καθάρισον ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καὶ ἀπὸ παντὸς ρύπου, προσερχομένην τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ, ἵνα ἀκατακρίτως ἀξιωθῇ μετασχεῖν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων.

Δ Καὶ εἰ μέντοι ζῇ τὸ παιδίον, λέγει τὴν εὐχὴν ὅλην. Εἰ δὲ ἐτελεύτησε, λέγει ταύτην ἕως ὧδε.

Καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς τεχθὲν παιδίον εὐλόγησον, αὔξησον, ἁγίασον, συνέτισον, σωφρόνισον, καλοφρόνισον· ὅτι σὺ παρήγαγες αὐτό, καὶ ἔδειξας αὐτῷ τὸ φῶς τὸ αἰσθητόν, ἵνα καὶ τοῦ νοητοῦ καταξιωθῇ φωτὸς ἐν καιρῷ ᾧ προώρισας καὶ συγκαταριθμηθῇ τῇ ἁγίᾳ σου ποι-

---

Ὁ Σ_4 τὴν ἀνωτέρω εὐχὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι γυναῖκα ἤγουν μετὰ τὸ σαραντῆσαι».

Ὁ ***Κ*** ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν· Εὐχὴ εἰς τὸ σαραντ. γυν. ἔχει τὴν εὐχήν:

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παραγενόμενος. Τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Γ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλ. γυν. Τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Σ_3 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλ. γυναῖκα εἰς τὰς μ΄ ἡμέρας. [Ἡ ἀνωτ. εὐχὴ παραλείπεται ὑπὸ τῶν Β*Δ*Ι*Κ*L]. Ὁ ᾱ ἀντὶ τῆς ἀνωτέρω ἔχει τὴν εὐχὴν εἰς τὸ κατασφραγῖσαι καὶ μετ' αὐτὴν τήν: Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος.. μεθ' ἣν τὴν ἐν σελ. 627 διάταξιν «Εἶτα τὸ παιδίον...» καὶ τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τεσσαράκοντα... Ὁ *ε* παραλείπων τὰς διατάξεις παραθέτει καὶ τὰς τρεῖς εὐχὰς κατὰ τὴν ἐν τῷ ἐντύπῳ σειρὰν προσθέτων μετὰ τὴν τελευταίαν «Καὶ σφραγίζει αὐτὸ ἐκ τρίτου καὶ οὕτως ὁ ἀνάδοχος προσκυνεῖ γ'. καὶ λαμβάνει αὐτὸ καὶ δίδωσι τῇ μητρὶ καὶ ἐξέρχονται· καὶ γίνεται ἀπόλυσις».

Ὁ e παραθέτει διὰ δευτέραν φορὰν τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος... Εἶτα τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ Πατήρ..· μεθ' ὃ ἡ διάταξις «Καὶ εἰ μὲν ἔνι τὸ παιδίον μαζῆ, λέγει καὶ τὴν εὐχὴν ταύτην, ἥ ἐστιν εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τεσσαράκοντα... Εἰ δὲ καὶ μόνη ἡ γυνή, ποίησον ἀπόλυσιν». Ἕπεται ἡ εὐχὴ εἰς τὸ κατασφραγίσαι.

Ὁ ᾶ μετὰ τὴν ὄπισθεν διάταξιν τὰς εὐχάς: Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν κατὰ τὸν νόμον εἰς τὸ ἱερὸν ἀνελθών... Εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Καὶ αὖθις ἐπεύχεται· Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παραγενόμενος... Εἶτα ἡ διάταξις «Εἶτα τὸ παιδίον αὐτό...» καὶ ἡ ἐπακολουθοῦσα ταύτῃ εὐχή.

---

6 Ἵνα ἀκατακρίτως ἀξιωθῇ τῶν ἁγίων σου μυστηρίων ***Ω Ψ Ο*** *ἀξιωθείη Γ καταξιωθῇ Ξ ἐκκλησίᾳ καὶ καταξίωσον αὐτὴν ἀκατακρίτως μετασχεῖν* ***Λ*** *7 τῶν ἀχράντων σου μυστηρίων* ***Λ*** *τῶν φρικτῶν σου μυστηρίων Ξ 10 μυστηρίων καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς γενόμενον παιδίον Ξ μυστηρίων. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ ἐξ αὐτῆς γεγεννημένον παιδίον εὐλόγησον, ἁγίασον αὔξησον, συνέτισον, ὅτι σὺ* ***Η Λ Ω Ψ Ο*** *Καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς γεγεννημένον παιδίον Κ Γ αὔξησον καὶ σωφρόνισον Ὅτι Ξ παιδίον εὐλόγησον ὅτι σὺ Κ αὔξησον καλοφρόνησον Γ 11 ὅτι οὐ παρήγαγες αὐτῶν τὴν σκιὰν ἀλλ' ἔδειξας αὐτῷ τὸ φῶς, ἵνα καὶ τοῦ σοῦ φωτισμοῦ καταξιώσῃς αὐτῷ ἐν Ξ 12 καὶ ἔδειξας τὸ φῶς τὸ αἰσθητόν αὐτὸς καὶ τοῦ νοητοῦ φωτὸς ἀξίωσον, ἵνα ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατοῦν καταξιωθῇ ποιεῖν τὰς ἐντολάς σου σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Κ παρήγαγες αὐτό, τὸ φῶς τὸ αἰσθητὸν ἵνα* ***Ψ Ο*** *παρήγαγες αὐτῷ τὸ φῶς* ***Ο*** *νοητοῦ καὶ αἰωνίου φωτὸς καταξιώσῃς αὐτὸ ἐν καιρῷ* ***Λ*** *νοητοῦ φωτὸς καταξιώσῃς Γ 13 ἐν καιρῷ ᾧ ὥρισας συγκαταριθμῆσαι Ξ συγκα-*

μνῃ διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Η ᾱ Ϙ ***Ψ Ο*** Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν.

Η Καὶ αὖθις ἐπεύχεται οὕτως

Δ Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, παραγενοῦ καὶ ἐπὶ τὴν δούλην σου (τήνδε), καὶ καταξίωσον αὐτὴν διὰ τῶν εὐχῶν τοῦ τιμίου πρεσβυτερίου καταφυγεῖν ἐν τῇ ἁγίᾳ σου καθολικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τυχεῖν τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς δόξης σου. Καὶ ἀξίωσον αὐτὴν μεταλαβεῖν τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου. Ἀπόπλυνον αὐτῆς τὸν ῥύπον τοῦ σώματος καὶ τὸν σπίλον τῆς ψυχῆς, ἐν τῇ συμπληρώσει τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν· ὅπως ἀξιωθεῖσα εἰσελθεῖν ἐν τῷ ἁγίῳ ναῷ σου δοξάσῃ σὺν ἡμῖν τὸ πανάγιον ὄνομα σοῦ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

---

*ταρίθμησον αὐτῷ τῇ ἁγίᾳ **Γ** συγκαταριθμήσῃς αὐτὸ τῇ **Δ** 14 ποίμνῃ ἐν ᾗ ἐπικέκληται τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς **Δ** ποίμνῃ διὰ τῆς χάριτος τοῦ μονογενοῦς σου **Ξ** μεθ' οὗ σοι δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ **Γ** Πνεύματι πάντοτε νῦν **Η***

*Ὁ ᾱ Καὶ λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην μυστικῶς Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν... Ὁ **Δ** ἐπιγράφει τὴν εὐχὴν ταύτην «Εὐχὴ ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς γυναῖκα ἐλθοῦσαν ἐν τῷ ναῷ μετὰ σαράκοντα ἡμέρας». Ὁ **Κ** ἐπιγράφει «εὐχὴ εἰς τὸ σαραντῆσαι γυναῖκα» Ὁ **Ξ** ἐπιγράφει «εὐχὴ μετὰ τὸ ὀκταήμερον τῆς μαίας» [Τὴν εὐχὴν παραλείπουσιν οἱ **Β L, Κ Ι Δ**].*

*1 Δέσποτα Κύριε **Γ** 2 τῶν ἀνθρώπων ἔπιδε ἐπὶ τήνδε τὴν δούλην σου καὶ δὸς αὐτὴν καταφυγεῖν τῇ ἁγίᾳ σου **Γ Ξ** τῶν ἀνθρώπων ἔπιδε ἐπὶ τὴν δούλην σου τήν δε καὶ δὸς αὐτὴν τῇ ἁγίᾳ σου καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τὴν μετάληψιν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἀπόπλυνον **Δ** ἔπιδε ἐπὶ τὴν δούλην σου τήνδε τὴν καταξιωθεῖσαν καταφυγεῖν τῇ ἁγίᾳ σου **Κ** 3 διὰ τοῦ τιμίου σου πρεσβυτερίου τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ **Η Ϙ** 4 ἐκκλησίᾳ, ἵνα ἀκατακρίτως μεταλαμβάνῃ τῶν ἁγιασμάτων σου· Καὶ ἀπόπλυνον **Ξ** καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἵνα ἀκατακρίτως μεταλάβῃ αὐτὴ τοῦ ἁγίου σώματος τοῦ Χριστοῦ σου. Ἀπόπλυνον **Γ** καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ. Καὶ ἀπόπλυνον **Κ** 5 τῆς δόξης σου. Ἀπόπλυνον **Η Ϙ Ψ Ο** 7 τὸν σπίλον τοῦ σώματος καὶ τὸν ῥύπον τῆς ψυχῆς διὰ τὴν ἄφιξιν τῶν τεσσαρ ἡμερῶν καὶ διὰ τῶν εὐχῶν τῶν ἱερέων γενέσθαι αὐτὴν ἀξίαν ναοῦ καὶ δόξης. Ὅτι ἡγίασται **Ξ** καὶ σπίλον τῆς ψυχῆς **Ψ** τὸν σπίλον τῆς ψυχῆς διὰ τὴν ἄφιξιν τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν καταξιωθῆναι εἰσελθεῖν αὐτὴν καὶ γενέσθαι ἀξίαν τοῦ ἁγίου σου ναοῦ. Ἐκφών. Ὅτι πρέπει σοι **Γ** ψυχῆς διὰ τὴν ἄφιξιν τῶν τεσσαράκοντά σου ἡμερῶν καὶ καταξίωσον **Κ** τῆς ψυχῆς παρέχων τὴν ἄφεσιν τῶν πλημμελημάτων αὐτῆς τῶν ἐπιγεγονότων διὰ τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν. Καὶ καταξίωσον **Δ** 8 ἡμερῶν ποιῶν ἀξίαν τῆς μεταλήψεως τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματός σου **Η Ϙ Ο** ᾱ **Ψ** ναοῦ καὶ δόξης καὶ κοινωνῆσαι **Δ** καὶ δόξης καὶ κοινωνήσει **Κ** 9 τῶν ἀχράντων καὶ ζωοποιῶν **Κ Δ** ζωοποιῶν σου μυστηρίων Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν Χριστὲ ὁ Θεὸς καὶ σοὶ τὴν δόξαν... σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ **Κ** μυστηρίων τοῦ Χριστοῦ σου. Ὅτι ἡγίασται καὶ δεδόξασται **Δ** αἵματός σου Ἐκφών. Ὅτι ἡγίασται καὶ δεδόξασται **Η** Ὅτι ηὐλόγηται καὶ δεδόξασται **Ϙ Ψ Ο** ᾱ.*

Η Ο ᾱ Εἶτα τὸ παιδίον αὐτὸ μετὰ χεῖρας λαμβάνων ὁ ἱερεὺς εἰς τὸ θυσιαστήριον ἀπάγει καὶ ἐπιτιθεὶς τὸ στόμα τούτου παρ' ἑκατέρᾳ τῶν ἁγίων θυρῶν ἐν σχήματι ἀσπασμοῦ, τὸ αὐτὸ δὲ ποιῶν καὶ εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν σχηματίζει αὐτὸ ὡς προσκυνοῦν. Καὶ εἰ μὲν ἄρρεν ἐστὶ περιέρχεται τρίτον τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ κατὰ τὰ τέσσαρα μέρη ταύτης τελεῖ τὸ σχῆμα τῆς προσκυνήσεως. Εἰ δὲ θῆλυ, εἰς μὲν τὸ ἔμπροσθεν οὐκ ἄπεισι μέρος, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν λοιπῶν τριῶν ἐκ τρίτου παραγίνεται καὶ τελεῖ τὴν προσκύνησιν. Τούτων δὲ γινομένων λέγει καθ' ἑαυτὸν ὁ ἱερεὺς τὸ Νῦν

'Ο ***Ψ*** Καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς μετὰ χεῖρας αὐτοῦ τὸ παιδίον [εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρεμβάλλεται ἡ Εὐχὴ εἰς τὸ κατασφραγίσαι... Ἴδε ἐν σελ. 621. Ἕνεκα τούτου ὁ γραφεὺς παραπέμπει διὰ τὴν συνέχειαν «Γύρησαι ἔμπροσθεν φύλλα β νὰ εὕρις τὴν Γ΄ εὐχὴν κατὰ τὴν ἑρμηνείαν αὐτῆς»] καὶ ὑπάγει αὐτὸ εἰς τὸ θυσιαστήριον καὶ εἰ μὲν ἔστι ἄρρεν τὸ παιδίον εἰσέρχεται μετ' αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς εἰς τὸ ἅγιον βῆμα καὶ ποιεῖ σχῆμα προσκυνήσεως τὰ τέσσαρα μέρη τῆς ἁγίας τραπέζης ἤγουν σταυροειδῶς. Ἔπειτα ἐξέρχεται καὶ ἐπιτίθησι τὸ στόμα αὐτοῦ παρ' ἑκατέρᾳ τῶν ἁγίων θυρῶν ἐν σχήματι ἀσπασμοῦ. Τούτων δὲ γινομένων λέγει καθ' ἑαυτὸν ὁ ἱερεὺς τὸ Νῦν ἀπολύεις... ἐν εἰρήνῃ. Ὡς αὐτοῦ Καὶ μετὰ ταῦτα...

'Ο ***Λ*** προτάσσει τὴν εὐχὴν 'Ο Θεός, ὁ πατὴρ ὁ παντοκράτωρ (περὶ ἧς κατωτέρω) καὶ μετ' αὐτὴν «Διάταξις. Εἶτα εἰσφέρει αὐτὸ ὁ ἱερεὺς τὸ παιδίον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, αὐτὸς μετὰ χεῖρας, εἰς τὸ θυσιαστήριον ἐπάγει ψάλλων Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι, Κύριε, ἕως τοῦ προσκυνήσω πρὸς ναὸν τὸν ἅγιόν σου. Καὶ ἐπιθεὶς τὸ στόμα αὐτοῦ παρ' ἑκατέρᾳ τῶν ἁγίων θυρῶν...

'Ο ***Κ*** 'Οφείλει φέρειν αὐτὸ εἰς τὰς ὡραίας πύλας βασταζόμενον ὑπὸ γυναικὸς καὶ ἐμφυσῆσαι εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ σταυροειδῶς τρίτον καὶ σφραγίσαι τῇ χειρὶ τρίτον καὶ εἰπεῖν:

'Ο ***Π***$_9$ «...Καὶ εἰ μὲν ἔστιν ἄρσεν ψάλλει ἰδιόμελον ἦχ. πλ. β΄ Ἀνοιγέσθω ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ... Εἰ δὲ ἔστι τὸ παιδίον θῆλυ, λέγει ἦχ. πλ. δ΄. Μετὰ τὸ τεχθῆναί σε, θεόνυμφε Δέσποινα, παρεγένου ἐν ναῷ Κυρίου.., Καὶ φέρει αὐτὸ ἔνδον τοῦ ναοῦ ψάλλων τὸν ε΄ ψαλμὸν Τὰ ῥήματά μου... ἕως τοῦ Προσκυνήσω πρὸς ναὸν ἅγιόν σου ἐν φόβῳ σου. Καὶ προσκυνεῖ εἰς τὰς δ΄ γωνίας τῆς ἐκκλησίας. Εἶτα εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ παιδίου εἰς τὸ ἅγιον βῆμα καὶ κυκλοῖ αὐτὸ γύρωθεν τοῦ βήματος. Εἶθ' οὕτως ἐξέρχεται καὶ τίθησιν αὐτὸ ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν ὕπτιον, Εἶτα ποιεῖ ἡ μήτηρ αὐτοῦ μετανοίας μ΄ καὶ λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην εἰς τὸ παιδίον. Εἰρήνη πᾶσι. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Δέσποτα Κύριε, παντοκράτορ, ὁ μόνος δημιουργὸς καὶ Σωτὴρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, δεόμεθά σου καὶ ἱκετεύομεν· καταξίωσον τὸν δοῦλόν σου (δεῖνα) τῆς χάριτος καὶ τῆς θεογνωσίας, αὔξησον τῇ πίστει καὶ δικαιοσύνῃ. Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς ἅγιον ἔλαιον ἐκ τῆς κανδήλας τῆς Θεοτόκου καὶ σφραγίζει αὐτὸ τύπον σταυροῦ καὶ λέγων· Σημειωθήτω ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός... Εἶτα τὴν εὐχὴν Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ... Καὶ ἀπόλυσις.

'Ο σ_9 «...Εἰ δὲ ἔστι θῆλυ, ποιεῖ οὕτως ἔξω τῶν ἁγίων θυρῶν εἰς τὰς ἁγίας εἰκόνας λέγων Νῦν ἀπολύεις... ἕως τοῦ φῶς εἰς ἀποκάλυψιν».

'Ο ᾱ μετὰ τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παραγενόμενος καὶ τὴν ἐκφώνησιν προσθέτει: «Βλέπε, ὦ πρεσβύτερε. Καὶ εὐθὺς λαμβάνει...ἀσπασμοῦ τού-

ἀπολύεις καὶ μετὰ ταῦτα τίθησι τὸ παιδίον ἐπὶ τὰς θύρας τοῦ θυσιαστηρίου καὶ λέγει·

Κ Εὐχὴ εἰς τὸ εἰσελθεῖν παιδίον ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ πληροῦν ἡμέρας μ΄.

Η Κ Q Ο Ψ Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Η Καὶ εὐθὺς ἡ εὐχή:

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις βρέφος τῷ νομικῷ ναῷ προσαχθεὶς ὑπὸ Μαρίας τῆς ἀπειρογάμου καὶ ἁγίας σου Μητρὸς καὶ ἐν ταῖς ἀγκάλαις τοῦ δικαίου Συμεὼν βασταχθείς· αὐτός, δέσποτα παντοδύναμε, καὶ τὸ προσαχθὲν τοῦτο βρέφος ἐμφανισθῆναί σοι τῷ πάντων ποιητῇ εὐλόγησον καὶ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν καὶ σοὶ εὐάρεστον αὔξησον, ἀποσοβῶν ἀπ᾿ αὐτοῦ πᾶσαν ἐναντίαν

των δὲ γινομένων λέγει καθ᾿ ἑαυτὸν ὁ ἱερεὺς τὸ Νῦν ἀπολύεις... Καὶ οὕτω τίθησι τὸ παιδίον παρὰ τὰς θύρας τῶν βημοθύρων καὶ λέγει τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τεσσαράκοντα... Καὶ οὕτως σφραγίζει τὸ μέτωπον αὐτοῦ καὶ τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος· Δόξα καὶ νῦν. Καὶ ἡ ἀπόλυσις αὕτη: Ὁ ἐν τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἐν τῷ νομικῷ ναῷ προσαχθεὶς ὑπὸ Μαρίας τῆς ἀειπαρθένου Θεοτόκου καὶ ἐν ταῖς ἀγκάλαις τοῦ δικαίου Συμεὼν βασταχθεὶς Χριστὸς ὁ ἀληθινός... ταῖς πρεσβείας τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρός, τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐλεῆσαι καὶ σῶσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος. Καὶ οὕτως ἀποδίδει τὸ βρέφος τῇ μητρὶ αὐτοῦ. Καὶ ἀπέρχεται...

Ὁ Β μόνην τὴν εὐχὴν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «Εὐχὴ ὅτε εἰσέρχεται παιδίον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῇ Μ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ». Ὁ L τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐχὴ ὅτε εἰσέρχεται παιδίον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ μ΄ ἡμέρᾳ». Ὁ Δ «Εὐχὴ ὅτε εἰσέρχ. τὸ παιδ. εἰς ἐκκλησίαν εἰς τὰς τεσσαράκοντα ἡμέρας τῆς γεννήσεως αὐτοῦ». Ὁ Κ «Εὐχὴ εἰς τὸ σαραντῆσαι παιδίον». Ὁ Ι «Εὐχὴ εἰσερχομένου τοῦ παιδὸς μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ εἰς τὰς μ΄ ἡμέρας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ». Ὁ Γ «εὐχὴ εἰσερχόμενον παιδίον εἰς τὰς μ΄ ἡμέρας».

*1 τεσσαράκοντα ἡμέρας τοῦ νόμου Γ Ι Κ **Κ** Λ Ξ ὁ ἐν τεσσαρ. ἡμέρας κατὰ τὸν νόμον Δ Β 2 τῷ νομικῷ ἱερὸν ἀνελθὼν ὑπὸ Δ εἰς τὸ ἱερὸν ἀνελθὼν ὑπὸ Κ Ξ εἰς τὸ ἱερὸν εἰσελθὼν ὑπὸ Γ Δ ἀνελθὼν μετὰ Μαρίας Β Ι **Κ** εἰς τὸ ἱερὸν ἀνελθὼν βασταζόμενος ὑπὸ L Μαρίας τῆς ἁγίας μητρός σου Γ Κ **Κ** Μαρίας τῆς μητρός σου Ι Δ Μαρίας τῆς ἁγίας σου μητρὸς L τῆς ἀπειρογάμου μητρός σου Q τῆς ἀπειρογάμου σου μητρὸς Η τῆς ἀπειρογάμου καὶ ἁγίας μητρός σου Λ Ψ τῆς ἀπειρογ. μητρὸς **Ο** τῆς ἀχράντου σου μητρὸς Ξ 3 ἀγκάλαις Συμεὼν τοῦ δικαίου δεχθεὶς Η Λ **Ο** Q ἐν ταῖς ἀγκάλαις ὑποδεχθεὶς τοῦ δικ. Συμεὼν L Συμεὼν δεχθεὶς Β Γ Ξ Ψ Συμεὼν εἰσελθὼν Ι Κ Συμεὼν εὐδοκήσας εἰσελθεῖν **Κ** 4—7 δεχθεὶς αὔξησον.. Β Λ εἰσελθεῖν αὔξησον Κ δεχθεὶς ἀξίωσον καὶ τὸν δοῦλόν σου τόν δε τῇ δυνάμει σου τῇ ἀοράτῳ Γ L Ι Ξ αὔξησον καὶ τὸν δοῦλόν σου τόν δε τῇ δυνάμει σου τῇ ἀοράτῳ **Κ** Λ τῇ ἀοράτῳ ἀποσοβῶν Δ Δέσποτα Κύριε αὔξησον τὸν δοῦλόν σου τόν δε τῇ δυνάμει σου ἵνα τυχὼν τοῦ λουτροῦ τῆς ἀφθαρσίας γενήσεται τέκνον Δ τῇ δυνάμει σου ἵνα τυχὼν τοῦ λουτροῦ Β Ξ ἀοράτῳ καὶ πνευματικῇ δεξιᾷ τυχεῖν L **Κ** τυχεῖν τοῦ λουτροῦ τῆς ἀφθαρσίας Γ Ι **Κ** L τοῦ λουτροῦ τῆς ἀφθαρσίας γενήσεται τέκνον Β Ξ ἀφθαρσίας διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὥστε γενέσθαι Γ ἀφθαρσίας καὶ τυχὼν τῆς μερίδος Ι ἀφθαρσίας. Γένοιτο τέκνον Κ αὔξησον καὶ τὸν δοῦλόν σου δεῖνα ἵνα τυχὼν*

δύναμιν διὰ τῆς σημειώσεως τοῦ τύπου τοῦ σταυροῦ σου. Σὺ γὰρ εἶ ὁ φυλάσσων τὰ νήπια, Κύριε. Ἵνα καταξιωθὲν τοῦ ἁγίου βαπτίσματος τύχῃ τῆς μερίδος τῶν ἐκλεκτῶν τῆς βασιλείας σου, φυλαττόμενον σὺν ἡμῖν τῇ χάριτι τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος. Σοὶ γὰρ πρέπει πᾶσα δόξα καὶ εὐχαριστία καὶ προσκύνησις σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε.

Ὁ Θεός, ὁ Πατὴρ ὁ παντοκράτωρ, ὁ διὰ τοῦ μεγαλοφωνοτάτου

Ὁ *Π* τάξις μετὰ τὸ τεσσαρσκοστῶ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι παῖδα. Προσφέρει αὐτὸ ὁ ἀνάδοχος ἐν τῷ ναῷ, ἑστηκὼς ἔξω τῆς πύλης. Καὶ ὁ ἱερεὺς μετὰ ἐπιτραχηλίου. Ποιεῖ Εὐλογητόν, Τρισάγιον, ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας καὶ τὴν εὐχὴν ταύτην ἐκ Γ'» (τὴν ἀνωτέρω εὐχὴν μόνην). Ὡσαύτως καὶ ὁ e «εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησιάσαι παιδίον. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ λέγει τὴν εὐχὴν ἐκ Γου...». Ὡσαύτως καὶ οἱ Σ_2 Σ_3 Σ_4 μόνην εὐχὴν εἰς τὸ ἐκκλησ. παιδίον τὴν ἀνωτέρω μετά τινων διαφόρων γραφῶν. Ὁ Σ_7 «Εὐχὴ εἰς τὸ ἐκκλησ. παιδίον τῇ μ' ἡμέρᾳ» τὴν ἀνωτέρω. Μετ' αὐτὴν: «Εὐχὴ ὅταν λαμβάνῃ ἡ γυνὴ πλήρωμα τῶν μ' ἡμερῶν τῆς λοχείας αὐτῆς «Δέσποτα, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων...». Ὁ *Ξ* τὰ αὐτὰ πρὸς τὸν ***Π*** προτάσσει ὅμως τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ...

τοῦ κλήρου τῆς μερίδος Κ ἀφθαρσίας ἵνα τυχὼν L Κύριε ἵνα καὶ τυχὼν τοῦ λουτροῦ τῆς ἀφθαρσίας γένηται τέκνον Λ 8 καταξιωθὲν τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ βαπτίσματος Ψ γενέσθαι αὐτὸν τέκνον φωτὸς καὶ ἡμέρας Γ τέκνον φωτὸς καὶ ἡμέρας Β Κ Λ Δ Ξ 9—13 ἡμέρας καὶ τυχὼν τῆς μερίδος τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων κοινωνὸς Ξ τῆς μερίδος καὶ τοῦ κλήρου τῶν ἐκλεκτῶν σου γένηται καὶ τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου φυλαττόμενος τῇ χάριτι τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος, εἰς δόξαν σὴν καὶ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν... Ι τῆς μερίδος... (ὡς ἐν τῷ Ι)... γένηται τοῦ τιμίου... Ἐκφώνησις Σοὶ γὰρ πρέπει Δ μερίδος τῶν ἁγίων σου κοινωνὸς γένηται καὶ τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου φυλαττόμενος σὺν ἡμῖν τῇ χάριτι τῆς ἁγίας... Τριάδος Ἐκφών. Ὅτι ἀγαθός Κ μερίδος... γένηται τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματός σου φυλαττόμενος... (ὡς ἐν Κ) Τριάδος Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα L. τέκνον φωτὸς καὶ ἡμέρας καὶ τυχὼν τῆς μερίδος τοῦ κλήρου τῶν ἐκλεκτῶν σου συγκοινωνὸς γένοιτο τοῦ ἁγίου σου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος φυλαττόμενος... Τριάδος μετὰ τῶν δικαίων ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Ὅτι σὸν τὸ κράτος ***Κ*** *ἡμέρας καὶ τύχῃ τῆς μερίδος καὶ τοῦ κλήρου τῶν ἐκλεκτῶν σου, κοινωνὸς γεγένηται τοῦ τιμίου σώμ. καὶ αἵμ. τοῦ Χριστοῦ σου φυλαττόμενος τῇ χάριτι σοῦ τῆς ἁγίας Τριάδος τῆς ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου, ᾗ δόξα πρέπει, τιμὴ καὶ προσκύνησις πάντοτε νῦν... Λ ἡμέρας. Καὶ τυχὼν τῆς μερίδος τοῦ κλ. τῶν ἐκλεκτῶν σου κοινωνὸς γένηται καὶ τοῦ τιμ. σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου φυλαττόμ. τῇ χάριτι τῆς ἁγίας... Τριάδος (κ.τ.λ. ὡς ἐν Ι) Β Γ γένηται τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματός σου φυλαττόμενος τῇ σῇ χάριτι τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν εἰς δόξαν καὶ τοῦ ἀνάρχου σου Πατρὸς καὶ τοῦ παναγίου καὶ ἀγαθοῦ καὶ ζωοποιοῦ σου Πνεύματος Ξ Εἰς δόξαν σήν... (ὡς ἐν Ι) Β. Καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος. Σοὶ γὰρ πρέπει πᾶσα εὐχαριστία καὶ προσκύνησις Ψ.*

1 Ἐν τῷ Λ λείπει τὸ Εἰρήνη.. κλίνατε. Ἡ εὐχὴ εἰσάγεται διὰ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν Ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ K_1

τῶν προφητῶν Ἡσαΐου προκαταγγείλας ἡμῖν τὴν ἐκ Παρθένου σάρκωσιν τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν, ὅς ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, εὐδοκίᾳ σῇ καὶ συνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τὴν τῶν βροτῶν σωτηρίαν ἀμέτρῳ εὐσπλαγχνίᾳ ἐξ αὐτῆς νηπιάσαι καταδεξάμενος καὶ κατὰ τὸ εἰθισμένον ἐν νόμῳ ἁγίῳ σου μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ καθαρισμοῦ τῷ ἱερῷ προσαχθῆναι ἠνέσχετο, ἀληθὴς νομοθέτης ὑπάρχων καὶ ἐν ἀγκάλαις τοῦ δικαίου Συμεὼν βασταχθῆναι κατεδέξατο· οὗπερ μυστηρίου τὴν προτύπωσιν ἐν τῷ προλεχθέντι προφήτῃ διὰ τῆς λαβίδος τοῦ ἄνθρακος δηλωθεῖσαν ἐπέγνωμεν· οὗ καὶ ἡμεῖς οἱ πιστοὶ τὴν μίμησιν ἐν χάριτι κατέχομεν· αὐτὸς καὶ νῦν, ὁ φυλάσσων τὰ νήπια, Κύριε, εὐλόγησον τὸ παιδίον τοῦτο ἅμα τοῖς γονεῦσι καὶ ἀναδόχοις αὐτοῦ· καὶ καταξίωσον αὐτὸ ἐν καιρῷ εὐθέτῳ καὶ τῆς δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος ἀναγεννήσεως· συγκαταρίθμησον αὐτὸ τῇ ἁγίᾳ σου ποίμνῃ τῶν λογικῶν προβάτων, τῶν ἐπικεκλημένων τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ σου. Ὅτι σὺ εἶ, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Κατὰ τὸν ***Π***9 «...εἰσέρχεται ἔξω πρὸ τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας ἡ μήτηρ μὲ τὸ παιδίον, εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς καὶ ποιεῖ Εὐλογητόν, τρισάγιον... Κύριε, ὁ ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις... Εἰρήνη πᾶσι, τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἀτρέπτως ἐνανθρωπήσας, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ ὡς βρέφος προσαχθεὶς ἐν τῷ ναῷ... Εἶτα εὐλογεῖ τὴν μητέρα τοῦ παιδίου καὶ λέγει τὴν εὐχήν· Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παραγενόμενος ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων... Εἶτα λαμβάνει ὁ ἱερεύς τὸ παιδίον ἐκ τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ εἰ μὲν ἔστιν ἄρσεν...» Ὁ Β μόνην τὴν εὐχὴν ἄνευ ἄλλου τινός, μεθ' ὃ εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχ.

Ἡ ἀνωτέρω εὐχὴ παρατιθεμένη κατὰ τὸ ἔντυπον ἐν οὐδενὶ τῶν μνημονευθέντων κωδίκων ἀπαντᾷ παρὰ μόνον ἐν τῷ ***Λ*** προτασσομένη τῆς ἀνωτέρω εὐχῆς Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἐν τεσσαράκοντα... καὶ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν Εὐχὴ ἐν τῷ εἰσάγειν παιδίον εἰς μ' ἡμέραν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καθὼς καὶ ἐν τῷ ***Κ***4.

Οὕτω ἐκ τῶν ἐν τῷ ἐντύπῳ τεσσάρων ***εὐχῶν εἰς Γυναῖκα Λεχὼ μετὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας*** μόνον ὁ ***Λ*** ἔχει καὶ τὰς τέσσαρας. Οἱ Γ ***Η*** Ω ***Ψ*** τὰς τρεῖς. Ὁ Κ μόνον τὴν πρώτην καὶ τρίτην. Ὁ ***Κ*** μόνον τὴν δευτέραν καὶ τρίτην. Οἱ Β ***Δ*** L μόνον τὴν τρίτην.

---

3 παρθένου γέννησιν ***Λ***. *5 - 6 διὰ τὴν ἡμῶν τῶν βροτῶν σωτηρίαν ἐξ αὐτῆς νηπιάσας καὶ καταδεξάμενος κατὰ τὸ* ***Λ*** *8 προσαχθῆναι φύσει νομοθέτης ὑπάρ., ἐν ἀγκάλαις τε βασταχθῆναι οὗπερ* ***Λ*** *11 λαβίδος καὶ τοῦ ἄνθρακος νοητῶς δηλωθεῖσαν* ***Λ*** *12 ὧν καὶ ἡμεῖς πιστοὶ* ***Λ*** *ἐν τῇ χάριτι* ***Λ*** *13 αὐτὸς ὁ φυλάσσων τὰ νήπια* ***Κ***1 *εὐλόγησον καὶ τὸ παιδίον* ***Κ***1 *14 τὸ παιδίον τοῦτο καὶ καταξίωσον αὐτὸ δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος τῆς τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἀναγεννήσεως* ***Κ***1 *16 συγκαταριθμῶν αὐτὸ τῇ ἁγίᾳ ποίμνῃ* ***Λ*** *τῇ ἁγίᾳ ποίμνῃ τῶν λογικῶν τῶν ἐπικεκλημένων τὸ ὄνομα τοῦ* ***Κ***1 *προβάτων, ἐπικεκλημένων τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ σου. Εἰς δόξαν σὴν καὶ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ καὶ τοῦ παναγίου καὶ ἀγαθοῦ καὶ ζωοποιοῦ σου Πνεύματος νῦν...* ***Λ***

Η Ψ ᾱ ***Λ Ο*** Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν σφραγίζει τὸ μέτωπον αὐτοῦ καὶ τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος, ***Λ*** ἐπιλέγων καὶ τὸ τῆς ἁγίας Τριάδος ὄνομα καὶ οὕτως ἀπολύει. ***Κ*** Εἶτα τίθησιν ὁ ἱερεὺς τὸ παιδίον ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, ***Κ Ψ*** ᾱ λέγων· Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο ***Ψ*** πάντοτε νῦν καὶ ἀεί...Ἀμήν. ***Η*** Q ***Λ Ο*** ᾱ Καὶ οὕτως ὁ ἀνάδοχος λαμβάνει αὐτὸ καὶ ἐξέρχεται.

Ψ Εὐχὴ ἑτέρα λεγομένη εἰς λεχούσας, εἰς τὰς ἀποβαλούσας τὸ βρέφος καὶ ὁπόταν γεννηθῇ τὸ παιδίον παρακαιρὸν καὶ ἀτέλεστον, ἢ καὶ ἐξ ἀνάγκης τινός.

ᾱ Ποιεῖ ὁ ἱερεὺς Εὐλογητόν. Τρισάγιον... Ὅτι σοῦ ἐστιν. Ἀπολυτίκιον καὶ κοντάκιον τῆς ἡμέρας. Καὶ λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην.

Ψ ᾱ Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ψ Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τεχθεὶς ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας καὶ ἐν φάτνῃ ὡς βρέφος κείμενος, αὐτὸς καὶ τὴν παροῦσαν δούλην σου (τήν δε) σήμερον τὴν ἐν ἁμαρτίαις φόνου περιπεσοῦσαν, ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ συλληφθὲν ἀποβαλλομένην ἐλέησον αὐτὴν κατὰ τὸ μέγα σου ἔλεος. Καὶ συγχώρησον αὐτῆς τὰ ἑκούσια καὶ ἀκούσια πταίσματα καὶ διαφύλαξον αὐτὴν ἀπὸ πάσης τοῦ διαβόλου μηχανῆς. Τὸν ρύπον κάθαρον, τούς πόνους θεράπευσον καὶ ρῶσιν καὶ εὐρωστίαν τῷ σώματι σὺν τῇ ψυχῇ αὐτῆς, φιλάνθρωπε, δώρησαι καὶ δι᾿ ἀγγέλου φωτεινοῦ ταύτην περιφρούρησον ἀπὸ πάσης ἐπελεύσεως τῶν ἀοράτων δυνάμεων. Ναί, κύριε, ἀπὸ νόσου καὶ μαλακίας, ἀπὸ ζάλης καὶ ὀφθαλμῶν βασκανίας. Ἐλέησον αὐτὴν ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ρύπου καὶ ποικίλων αὐτῇ ἐπερχομένων

Κατὰ τὸν ***Κ*** «Λαβοῦσα οὖν ἡ γυνὴ τὸ παιδίον μετὰ τὸ ποιῆσαι μετανοίας τρεῖς ἀπέρχεται». Κατὰ τὸν ***Ψ*** «Καὶ οὕτω λαμβάνει αὐτὸ ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἢ ὁ ἀνάδοχος. Ἀπέρχονται. Δεῖ γινώσκειν, ὅτι τὸ γεννηθὲν βρέφος, ἐὰν ἄρα καὶ ἀσθενεῖ μὴ θηλάζον ἀλλὰ πρὸς θάνατον ἀφορᾷ, οὐ χρὴ παραμένειν πολὺν καιρόν, ἀλλ᾿ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ βαπτίσει αὐτό».

Οἱ ***Ξ Π*** e μετὰ τὴν εὐχὴν Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τεσσαράκοντα «Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὸ παιδίον καὶ εἰσφέρει ἔσω ἐν τῷ ναῷ λέγων «Χαῖρε κεχαριτωμένη Θεοτόκε Παρθένε ἐκ σοῦ γὰρ ἀνέτειλε... ἡμῖν καὶ τὴν ἀνάστασιν. Καὶ τὸ κοντάκιον Ὁ μήτραν Παρθενικὴν ἁγιάσας». Οἱ ***Π*** e «Καὶ ποιεῖ ἀπόλυσιν». Οὐδὲν ἕτερον, ἀλλ᾿ εὐθὺς Τάξις εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον.

ᾱ Ἀκολουθία εἰς γυναῖκα ὅταν ἀποβληθῇ (Αἱ κατωτέρω διάφοροι γραφαὶ κατὰ τὸν ᾱ)
1 ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρ. 2 βρέφος ἀνακλιθεὶς αὐτὸς τὴν παρ. 3 εἰς φόνον περιπεσοῦσαν.5, ἀποβαλομένην ἐλέησον κατὰ τὸ... αὐτῇ τὰ ἑκούσια καὶ τὰ ἀκούσια 6 — 7 διαφύλαξον ἀπὸ πάσης,.. μηχανουργίας Καὶ τὸν ρύπον 8 τὴν ρῶσιν καὶ 10 ἀοράτων δαιμόνων 11 μαλακίας καὶ καθάρισον αὐτὴν ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ρύπου καὶ τῶν ποικίλων.

ἐνοχλήσεων σπλαγχνικῶν, καὶ ἐξάγαγε αὐτὴν διὰ τῆς ταχεινῆς σου εὐσπλαγχνίας ἐν τῷ ταπεινῷ αὐτῆς σώματι εἰς ἐπανόρθωσιν καὶ ἀνάστησον αὐτὴν ἀπὸ τῆς κλίνης, ἧς περίκειται. Ὅτι ἐν ἁμαρτίαις ἐκυήθημεν καὶ ἐν ἀνομίαις συνελήφθημεν καὶ πάντες διὰ ρύπου ἐσμὲν ἐνώπιόν σου, Κύριε, καὶ μετὰ φόβου βοῶμεν καὶ λέγομεν· Ἐπίβλεψον ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἴδε τὴν ἀσθένειαν τῶν καταδίκων καὶ συγχώρησον τὴν ἐν ἁμαρτίαις φόνου περιπεσοῦσαν ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως καὶ τὸ ἐν αὐτῇ συλληφθὲν ἀποβαλλομένη. Καὶ πάντας τοὺς εὑρισκομένους καὶ ἀψαμένους αὐτῆς ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ συγχώρησον αὐτοὺς κατὰ τὸ μέγα σου ἔλεος, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος.

---

13 ἐνοχλήσεων... ἔξαξον αὐτὴν 14 ταχ. σου ἐλεημοσύνης σώματι καὶ ἀνάστησον 16 17 ἀνομίαις καὶ διὰ ῥύπου πάντες 18 ἡμῶν τῶν καταδίκων 19 συγχώρησον τῇ δούλῃ σου (δεῖνα) τήν... πεσούσῃ 21 ἅψαμ. αὐτῆς κατὰ τὸ μέγα σου ἔλεος 22 φιλαθ. Θεὸς συγχώρησον· ὅτι σὺ μόνος ἔχεις ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας καὶ ἀνομίας πρεσβείαις τῆς παναχράντου σου μητρὸς καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου Ὅτι πρέπει σοι... Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ὁ α̃ Δόξα καὶ νῦν Καὶ ἀπόλυσις.

Σ₂ Η L Q **Δ** Γ K I **Ξ** ΕΥΧΗ ΕΙΣ ΤΟ ΠΟΙΗΣΑΙ ΚΑΤΗΧΟΥΜΕΝΟΝ

Β **Η** L Q **Δ** K Ἀποδύει αὐτὸν καὶ ὑπολύει καὶ ἵστησι κατὰ ἀνατολὰς καὶ ἐμφυσῶν αὐτῷ τρὶς σφραγίζει τὸ μέτωπον αὐτοῦ καὶ τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος καὶ λέγει·

Κ Ψ Μ Ο Π ᾱ Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

1 Ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου, Κύριε, ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας, καὶ *Δευτερ. ιη 6, κα 5 Ψαλμ. λ 5*

σ₈ «Καὶ σφραγίζει αὐτοῦ τὸ μέτωπον ἕως τοῦ στήθους ἐκ τρίτου, οἷον ἐμφυσᾷ ἀπὸ τὸ μέτωπον ἕως τοῦ στήθους γ' ποιῶν καὶ σταυροὺς γ' μετὰ τῆς χειρός...».

Ὁ Γ «ἀποδύει αὐτὸν καὶ ἀπολύει». Ὁ Β ἀποδύει αὐτὸν καὶ ὑπολύει...».

Ὁ ε «... καὶ ἀπολύει καὶ κατεχόμενον ὑπὸ τῆς μαίας ἵστησιν αὐτὸν κατὰ ἀνατολάς».

Ὁ Ψ «Ἀκολουθία εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον ἤγουν βαπτίσαι. Ἀποδύει αὐτὸν ὁ ἱερεὺς καὶ ἀπολύει τὸν μέλλοντα βαπτισθῆναι καὶ ἱστᾷ αὐτὸν κατὰ ἀνατολὰς μονοχίτωνα καὶ ἐμφυσᾷ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τρίτον...».

Οἱ Ξ Πε «εἰσέρχεται ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐπιτίθησι τὴν χεῖρα ὁ ἱερεὺς ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ λέγων τὴν εὐχὴν ταύτην Ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου...».

Οἱ Κ ᾱ Ἀκολ. εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχ. Λύει ὁ ἱερεὺς τὴν ζώνην αὐτοῦ καὶ ἀποδύει καὶ ἀπολύει καὶ ἱστᾷ κατὰ ἀνατολὰς μονοχίτωνα, ἀσκέπαστον καὶ ἀνυπόδητον ἔχοντα τὰς χεῖρας κάτω. Καὶ ἐμφυσᾷ εἰς τὸ πρόσ. αὐτοῦ τρίτον καὶ σφραγίζει αὐτοῦ τὸ μέτωπον ἕως τοῦ στήθους τρίτον καὶ λέγει ὁ διάκονος τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὁ Δ «Ἀκολ. τοῦ ἁγίου βαπτίσμ. Ἤγουν εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχ. Προσφέρεται ὁ κατηχ. μέχρι καὶ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ καὶ λαμβάνων αὐτὸν ὁ ἱερεὺς ἀποδύει καὶ ἀπολύει κακεῖσε ἵστησιν αὐτὸν ἔξωθεν βλέποντα κατὰ ἀνατολάς. Καὶ ἐμφυσᾷ αὐτὸν εἰς τὸ πρόσωπον τρίς. Καὶ σφραγίζων αὐτὸν ἐν τῷ μετώπῳ καὶ τῷ στόματι καὶ τῷ στήθει λέγων Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς—Πνεύματος νῦν καὶ ἀεί,.. αἰώνων Ἀμήν. Εἶτα ἐπιτίθησι τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ τοῦ κατηχουμένου λέγων». Ὁ Μ τὴν αὐτήν που ἐπιγραφὴν «Φερομένου τοῦ μέλλοντος βαπτισθ. ἔμπρ. τῶν πυλ. τῆς ἁγίας ἐκκλησίας ἀποδύει αὐτὸν καὶ ἀπολύει καὶ ἵστησιν αὐτὸν κατὰ ἀνατολάς. Καὶ ποιήσας εὐλογητόν, τὸ Τρισάγιον Δόξα καὶ νῦν. Παναγία Τριὰς Τὸ Κύριε ἐλέησον Γον Δόξα καὶ νῦν Πάτερ ἡμῶν. Καὶ ἐμφυσᾷ...» Ἐντεῦθεν ἐμφαίνεται ὅτι τὸ τριπλοῦν Κύριε ἐλέησον ἐν τῷ Παναγία Τριὰς δὲν ἀποτελεῖ τμῆμά τι ἀναπόσπαστον τούτου.

Ὡσαύτως ὁ ᾱ «Ἀκολουθία τῆς ἁγίας βαπτίσεως· εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον. Ὁ ἱερεὺς ποιεῖ εὐλογητόν... Ἀπολυτίκιον καὶ κοντάκιον Ἐν Ἰορδάνῃ... Ἐπεφάνης... Καὶ ἵστησι τὸν βαπτιζόμενον». Καὶ Ὁ Ο «Λέγει ὁ ἱερεὺς Εὐλογητόν... Ἀπολυτίκιον τοῦ Προδρόμου Μνήμη δικαίου. Δόξα Βαπτιστὰ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ νῦν Τῇ πρεσβείᾳ, Κύριε. Εἶτα εἰ μὲν ἡλικίας τελείας ἐστὶν ὁ μέλλων τελειωθῆναι τῷ θείῳ βαπτίσματι ἀποδύει αὐτόν... στῆθος. Εἰ δὲ βρέφος ἐστὶ κρατεῖ τοῦτο ἡ μαῖα ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτῆς ἱσταμένη κατὰ ἀνατολὰς ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν...» Κατὰ τὸν ᾱ Εὐλογητόν... Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας. Τὸν ν'. καὶ σταθεὶς κατὰ ἀνατολὰς ὁ ἱερεὺς καὶ σφραγίζει τὸν παῖδα καὶ κρατῶν τὴν χεῖρα ἐπάνω τοὐπαιδίου λέγει τὴν εὐχήν..»

---

1 Κύριος ὁ Θεὸς Β Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων καὶ τοῦ Ξ

τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος, ἐπιτίθημι τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόνδε, τὸν καταξιωθέντα καταφυγεῖν ἐπὶ τὸ ἅγιον ὄνομά σου καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν πτερύγων σου διαφυλαχθῆναι. Ἀπόστησον ἀπ' αὐτοῦ τὴν παλαιὰν ἐκείνην πλάνην καὶ ἔμπλησον αὐτὸν τῆς εἰς σὲ πίστεως καὶ ἐλπίδος καὶ ἀγάπης, ἵνα γνῷ, ὅτι σὺ εἶ Θεὸς μόνος, Θεὸς ἀληθινός, καὶ ὁ μονογενής σου Υἱός, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα. Δὸς αὐτῷ ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς σου πορευθῆναι καὶ τὰ ἀρεστά σοι φυλάξαι· ὅτι ἐὰν ποιήσῃ αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. Γράψον αὐτὸν ἐν βίβλῳ ζωῆς σου καὶ ἕνωσον αὐτὸν τῇ ποίμνῃ τῆς κληρονομίας σου· δοξασθήτω τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτῷ καὶ τοῦ ἀγαπητοῦ σου Υἱοῦ, Κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ ζωοποιοῦ σου Πνεύματος. Ἔστωσαν οἱ ὀφθαλμοί σου ἀτενίζοντες εἰς αὐτὸν ἐν ἐλέει διαπαντός, καὶ τὰ ὦτά σου τοῦ ἀκούειν τῆς φωνῆς τῆς δεήσεως αὐτοῦ. Εὔφρανον αὐτὸν ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ καὶ ἐν παντὶ τῷ γένει αὐτοῦ· ἵνα ἐξομολογήσηταί σοι προσκυνῶν καὶ δοξάζων τὸ ὄνομά σου τὸ μέγα καὶ ὕψιστον καὶ αἰνέσῃ σε διαπαντὸς πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Σὲ γὰρ ὑμνεῖ πᾶσα ἡ δύναμις τῶν οὐρανῶν καὶ σοῦ ἐστιν ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

---

2 καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος **Ψ** *Γ 3 χεῖρά μου ἐπὶ τόνδε τὸν καταξιώσαντα καταφυγεῖν* **Δ Η Λ** *τὸν καὶ καταξιωθέντα* L *φυγεῖν* **Ο** *4 ἐπὶ τὸ ἅγιόν σου ὄνομα* **ΚΨ** *6 τὴν παλαιὰν πλάνην ἐκείνην* L *πίστεως, ἐλπίδος* **Μ** *7 Ὅτι σὺ μόνος Β* **Δ Η Λ** L Q **Ο** *σὺ εἶ μόνος Γ* **Ξ Ψ** *ὅτι σὺ Θεὸς μόνος ἀληθινὸς Ι ἀληθινὸς Θεὸς* L *8 Θεὸς ἀληθινὸς καὶ ἀθάνατος καὶ ὁ μονογενής σου* **Ψ Κ** *9 καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον* **Μ** *Καὶ δὸς αὐτῷ Β Γ* **Δ** *Ι Κ* L **Μ Ψ**. *Καὶ δὸς αὐτὸς* **Ξ** *10 πορεύεσθαι Β* **Μ** L *ἀρεστά σου Γ***Κ Ξ** *11 φυλάσσειν* **Η** *ὅτι ἐὰν ποιῇ Γ* **Δ** *Κ* **Κ Μ** L **Ξ**. *12 Καὶ ἔγγραψον Β Γ* **Δ** *Ι Κ* **Κ** L **Μ Ξ Ψ**. *Καὶ γράψον Λ ἕνωσον τῇ ποίμνῃ Κ ἐν τῇ ποίμνῃ* **Μ** *ἐν τῇ ποίμνῃ σου* **Κ Ψ** *13 καὶ δοξασθήτω* **Δ** *1 Κ* **Λ Ξ Ψ** *Κ δοξασθ. ὄνομα τὸ ἅγιόν σου ἐν αὐτῷ Β 14 τὸ ἅγιον ἐν αὐτῷ Γ Ι τὸ ὄνομά σου ἐν αὐτῷ* **Ξ** *καὶ δοξασθείη τὸ πανάγ. ὄνομά σου ἐν αὐτῷ καὶ τοῦ* **Μ** *ἐπ' αὐτὸν* **Κ Λ Ψ** *καὶ τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ σου* **Δ** *Κ Υἱοῦ καὶ κυρίου ἡμῶν* **Δ Ψ** *ἐν αὐτῷ καὶ τοῦ ζωοποιοῦ* **Ξ** *15 Καὶ ἔστωσαν Β Γ Ι Κ* **Κ Λ** L **Μ Ξ Ψ** *16 ἀτενίζοντες ἐν ἐλέει* **Ξ** *17 τὰ ὦτά σου ἀκούειν τῆς φωνῆς* L *τοῦ ἀκοῦσαι Γ τοῦ ἀκούειν διαπαντὸς* **Μ** *τοῦ ἀκούειν τῆς δεήσεως Β Ι* **Κ Ψ** *Καὶ εὔφρανον Β* **Δ** *Ι Κ Κ* L **Λ Μ Ψ**

18 ἐν τοῖς ἔργοις σου καὶ ἐν παντὶ **Κ Ψ** *χειρῶν αὐτοῦ ἵνα ἐξομολ. Κ τῷ πιστῷ γένει αὐτοῦ* **Λ** *19 ἐξομολόγηταί σοι Β τὸ μέγα καὶ ἅγιον καὶ ὕψιστον* **Δ** *δοξάζων τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον καὶ αἰνῶν σε διὰ παντὸς* **Μ** *21 τὰς ἡμέρας αὐτοῦ Γ διαπαντὸς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ζωῆς αὐτοῦ* **Ψ** *Ὅτι σὲ ὑμνεῖ* **Μ** *ἐκφών. Σὲ γάρ.* **Δ Η Λ Ξ** *22 πᾶσαι αἱ δυνάμεις* **Ξ** *τῶν οὐρανῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπουσι τῷ Πατρὶ* **Λ Μ** *καὶ σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία* **Ψ** *ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας* **Ξ** *23 Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος* **Ψ**.

Β. Ἀφορκισμὸς Α΄

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν **Ψ Ο Π ε**

Ἐπιτιμᾷ σοι Κύριος, διάβολε, ὁ παραγενόμενος εἰς τὸν κόσμον καὶ κατασκηνώσας ἐν ἀνθρώποις, ἵνα τὴν σὴν καθέλῃ τυραννίδα καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐξέληται· ὅς ἐπὶ ξύλου τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις ἐθριάμβευσεν, ἡλίου σκοτισθέντος καὶ γῆς σαλευομένης καὶ μνημάτων ἀνοιγομένων καὶ σωμάτων ἁγίων ἀνισταμένων· ὅς ἔλυσε θανάτῳ τὸν θάνατον καὶ κατήργησε τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι σὲ τὸν διάβολον. Ὁρκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ δείξαντος τὸ ξύλον τῆς ζωῆς καὶ τάξαντος τὰ Χερουβὶμ καὶ τὴν φλογίνην ῥομφαίαν τὴν στρεφομένην φρουρεῖν αὐτό. Ἐπιτιμήθητι καὶ ἀναχώρησον· κατ' ἐκείνου γάρ σε ὁρκίζω τοῦ περιπατήσαντος ὡς ἐπὶ ξηρᾶς ἐπὶ νῶτα θαλάσσης καὶ ἐπιτιμήσαντος τῇ λαίλαπι τῶν ἀνέμων· οὗ τὸ βλέμμα ξηραίνει ἀβύσσους καὶ ἡ ἀπειλὴ τήκει ὄρη, Αὐτὸς γὰρ καὶ νῦν ἐπιτάσσει σοι δι' ἡμῶν· φοβήθητι, ἔξελθε καὶ ὑπαναχώρησον ἀπὸ τοῦ πλάσματος τούτου καὶ μὴ ὑποστρέψῃς μηδὲ ὑποκρυβῇς ἐν αὐτῷ, μηδὲ συναντήσῃς αὐτῷ ἢ ἐνεργήσῃς, μὴ ἐν νυκτί, μὴ ἐν ἡμέρᾳ ἢ ὥρᾳ ἢ ἐν μεσημβρίᾳ· ἀλλ' ἄπελθε εἰς τὸν ἴδιον τάρταρον ἕως τῆς ἡτοιμασμένης μεγάλης ἡμέρας τῆς κρίσεως. Φοβήθητι τὸν Θεὸν τὸν καθήμενον ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ καὶ ἐπιβλέποντα

Κολοσ. β 15
Λουκ. κγ 45
Ματθ. κζ 51,52
Ἑβρ. β 14
Ἐξοδ. ιε 25, Γενεσ. β 9
Γεν. γ 24
Ματθ. ιδ 25 καὶ ἀλ.
Ματθ. η 26
Ψαλμ. ϟς 5
3 Παίδων 31

*Ὁ **Γ** ἐν συνεχείᾳ καὶ ἄνευ τῆς ἐπιγραφῆς Ἀφορκ. Α΄. Ὁ **Μ** εἶτα στρέφεται πρὸς δυσμὰς λέγων Ἐπιτιμᾷ σοι 2 καθελῇ I 3 ἐξελεῖται I L, **Μ** ἐξελῆται K τὰς ἀντικειμένας ἐθριαμβ. δυνάμεις **Μ** 4 καὶ τῆς γῆς σαλευομένης B **Η** Q **Ο** 5 μνημάτων ἁγίων ἀνοιγ. **Μ** σωμάτων ἀνισταμ. ἁγίων **Κ Ψ** 6 σωμ. ἀνιστάμ. ὅς **Ο** ἀνοιγομένων ὅς ἔλυσε K **Μ** ἔλυσε θάνατον καὶ **Ο** ἔλυσε τῷ θανάτῳ I 8. 9 ὁρκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος τοῦ δείξαντος τὰ χερουβὶμ Γ **Ψ Ο** Ὁρκίζω σε κατὰ τοῦ σωτηρίου πάθους Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τοῦ δείξαντος **Λ** τοῦ Θεοῦ τοῦ τάξαντος **Μ** 11 φρουρεῖν αὐτὸν B φρουρεῖν αὐτῷ I K καὶ ἀναχώρησον πνεῦμα ἀκάθαρτον B 12 περιπατοῦντος ἐπὶ τὰ νῶτα **Ψ** περιπατήσαντος ἐπὶ ξηρᾶς I περιπατ. ἐπὶ τὰ νῶτα τῆς θαλ. ὡς ἐπὶ ξηρᾶς **Κ Ψ** 13 ὅς τῷ βλέμματι ξηραίνει **Κ Μ Ψ** 14 οὗ τὸ βλέμματι ξηραίνει Γ καὶ τῇ ἀπειλῇ **Κ Ψ** ἡ ἀπειλὴ αὐτοῦ **Δ** 15 ἐπιτάσσει σοι, διάβολε δι' ἡμῶν K δι' ἡμῶν τῶν ἀχρείων αὐτοῦ δούλων Γ ἔξελθε καὶ ἀναχώρησον **Μ** φοβήθ. καὶ ἔξελθε καὶ ἀναχ. **Λ** ἔξελθε, ἀναχώρησον ἀπὸ τό πλάσμα τούτω I 16 ἀπὸ τὸ πλάσμα τοῦτο K ἀπὸ τῶν πλασμάτων τούτων B Γ **Δ Η** ὑποκρυβῇς εἰς αὐτω I K εἰς αὐτὸν **Μ** εἰς αὐτὸ Q **Ο Λ Ψ** εἰς αὐτοὺς B Γ **Δ Η** L 17 συναντήσῃς τούτου **Ο** συναντήσῃς τινὶ αὐτῶν B Γ **Δ Η** I K **Κ** L **Μ** Ψ ἢ ἐνεργήσας ἢ ἐρραγῇς **Δ** ἢ ἐρραγῇς μὴ ἐν νυκτὶ B Γ **Δ** H I K **Κ Λ** L Q **Ψ Ο** μηδὲ ἐν νυκτὶ L μὴ ἐν νυκτὶ ἢ ἐν ἡμέρᾳ ἢ ὥρᾳ B Γ **Ψ** μὴ ἐν ἡμέρᾳ ἀλλὰ ἄπελθε L 18 ὥρᾳ ἐν μεσημβρίᾳ B ἢ μεσημβρίᾳ Γ **Λ Μ Ψ** 19 ἡτοιμασμ. ἡμέρας τῆς κρίσεως **Μ** 20 καθήμενον ἐπὶ θρόνου Χερουβὶμ B Γ **Δ Κ** L **Ψ** ἐπὶ θρόνου χερουβικοῦ I **Μ** ἐπὶ θρόνου δόξης καὶ ἐπιβλέποντα K 21 ἀβύσσους, ὃν τρέμει ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ,*

ἀ β ύ σ σ ο υ ς· ὃν τρέμουσιν ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι, θ ρ ό ν ο ι, κ υ ρ ι ό τ η τ ε ς, ἀ ρ χ α ὶ, ἐ ξ ο υ σ ί α ι, δ υ ν ά μ ε ι ς, τὰ πολυόμματα Χερουβὶμ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφίμ· ὃν τρέμει ὁ ο ὐ ρ α ν ὸ ς κ α ὶ ἡ γ ῆ, ἡ θ ά λ α σ σ α κ α ὶ π ά ν τ α τ ὰ ἐ ν α ὐ τ ο ῖ ς. Ἔξελθε καὶ ἀναχώρησον ἀπὸ τοῦ σφραγισθέντος νεολέκτου στρατιώτου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· κατ' ἐκείνου γάρ σε ὁρκίζω, τ ο ῦ π ε ρ ι π α τ ο ῦ ν τ ο ς ἐ π ὶ π τ ε ρ ύ γ ω ν ἀ ν έ μ ω ν, τ ο ῦ π ο ι ο ῦ ν τ ο ς τ ο ὺ ς ἀ γ γ έ λ ο υ ς α ὐ τ ο ῦ π ν ε ύ μ α τ α κ α ὶ τ ο ὺ ς λ ε ι τ ο υ ρ γ ο ὺ ς α ὐ τ ο ῦ π ῦ ρ φ λ έ γ ο ν. Ἔξελθε καὶ ἀναχώρησον ἀπὸ τοῦ πλάσματος τούτου σὺν πάσῃ τῇ δυνάμει καὶ τοῖς ἀγγέλοις σου. Ὅτι δεδόξασται τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Α' Πε[...] Κολοσ[...] Ψαλμ[...] Ψαλμ.[...]

Β Ἀφορκισμὸς Β'

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν ***Μ Ο Π ε***

Ὁ Θ ε ὸ ς ὁ ἅ γ ι ο ς, ὁ φ ο β ε ρ ὸ ς κ α ὶ ἔ ν δ ο ξ ο ς, ὁ ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις καὶ τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ ἀκατάληπτος καὶ ἀνεξιχνίαστος ὑπάρχων· αὐτὸς ὁ προορίσας σοι, διάβολε, τῆς αἰωνίου κολάσεως τὴν τιμωρίαν, δι' ἡμῶν τῶν ἀχρείων αὐτοῦ δούλων κελεύει σοι καὶ πάσῃ τῇ συνεργῷ σου δυνάμει ἀποστῆναι ἀπὸ τοῦ νεωστὶ σφραγισθέντος ἐπ' ὀνόματι τ ο ῦ Κ υ ρ ί ο υ ἡ μ ῶ ν Ἰ η σ ο ῦ Χ ρ ι σ τ ο ῦ, τοῦ ἀ λ η θ ι ν ο ῦ Θ ε ο ῦ ἡμῶν. Ὁρκίζω σε οὖν παμπόνηρον καὶ ἀκάθαρτον καὶ μιαρὸν καὶ ἐβδελυγμένον καὶ ἀλλότριον πνεῦμα, κατὰ τῆς δυνάμεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ π ᾶ σ α ν ἐ ξ ο υ σ ί α ν ἔχοντος ἐ ν ο ὐ ρ α ν ῷ κ α ὶ ἐ π ὶ γ ῆ ς, τοῦ εἰπόντος τ ῷ κ ω φ ῷ κ α ὶ ἀ λ ά λ ῳ δαίμονι, Ἔ ξ ε λ θ ε ἀ π ὸ τ ο ῦ ἀ ν θ ρ ώ π ο υ κ α ὶ μ η κ έ τ ι ε ἰ σ έ λ θ ῃ ς ε ἰ ς α ὐ τ ό ν. Ἀναχώρησον, γνώρισον τὴν σὴν ματαίαν δύ-

Ἡσ[...] Δευτερ[...] Ψαλμ[...] Ἰουδί[...] Ρωμ.[...] κ.ἀ. Ψ[...] Ι5, Γ[...] καβ. Ματθ.[...] Μαρ[...] Μρκ.[...]

ἡ θάλασσα καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῇ· ὃν τρέμουσι ἄγγελοι ***Κ Ψ*** *1 ἄγγελοι, θρόνοι* ***Η*** *ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι* ***Ψ*** *2 ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι* ***Ψ*** *δυνάμεις καὶ τὰ πολυομ.* ***Β Γ Δ Κ Κ L Λ*** *3 Χερουβίμ, ὃν τρέμει* ***Γ Δ Ι Κ L*** *Σεραφείμ· ἔξελθε* ***Κ Ψ*** *τρέμουσιν οἱ οὐρανοὶ* ***Λ*** *4 γῆ, θάλασσα* ***Η Ο*** *καὶ ἡ θάλασσα* ***Β Δ Κ L Μ*** *5 σφραγισθέντων νεολέκτων στρατιωτῶν* ***Β Γ Δ Η Ι L*** *σφραγισθέντων στρατ.* ***Κ*** *7 τοῦ περιπατήσαντος ἐπὶ πτερύγων* ***Ι Μ Ψ*** *ἀνέμων καὶ ποιοῦντος* ***Κ*** *9 πυρὸς φλόγα* ***Κ Λ*** *ἀναχώρησον ἀπὸ τὸ πλάσμα τοῦτο* ***Ι Κ*** *ἀπὸ τῶν πλασμάτων τούτων* ***Β Γ Δ Η L*** *11 καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ* ***Ι*** *Ἐκφών. Ὅτι* ***Δ Η Λ*** *δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομα τοῦ* ***Λ Μ***

17 ἰσχύϊ ἀκατάληπτος ***Κ*** *ἰσχύϊ σου ἀκατάληπτος* ***Ψ*** *ἀκατάληπτος αὐτὸς ὁ προορίσας* ***Μ*** *18 προορίσας σε* ***Κ Μ Ψ*** *19 τῶν ἀχρείων δούλων αὐτοῦ* ***Γ*** *τῶν ἀχρείων δούλων κελεύει* ***Ο*** *20 ἀπὸ τῶν νεωστὶ σφραγισθέντων* ***Β Γ Δ Η Κ L*** *ἀπὸ τῶν νεοσφραγισθέντων* ***Ι*** *21 ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ* ***Λ*** *τοῦ ἀληθινοῦ ἡμῶν Θεοῦ* ***L*** *22 παμπόνηρον καὶ μιαρὸν* ***Μ*** *26 ἀλάλῳ πνεύματι* ***Ψ*** *27 ἀναχώρησον, φοβήθητι, γνώρισον* ***Μ*** *ἀναχώρησον τὴν σὴν ματαίαν* ***Γ***

ναμιν, τὴν μηδὲ χοίρων ἐξουσίαν ἔχουσαν. Ὑπομνήσθητι τοῦ ἐπιτάξαντός σοι κατὰ τὴν σὴν αἴτησιν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων εἰσελθεῖν. Φοβήθητι τὸν Θεόν, οὗ τῷ προστάγματι ἡ γῆ καθ' ὑδάτων ἐστήρικται· τὸν κτίσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ στήσαντα τὰ ὄρη σταθμῷ καὶ τὰς νάπας ζυγῷ καὶ θέντα ἄμμον θαλάσσῃ ὅριον, καὶ ἐν ὕδατι σφοδρῷ τρίβον ἀσφαλῆ· τὸν ἁπτόμενον τῶν ὀρέων καὶ καπνίζονται· τὸν ἀναβαλλόμενον φῶς ὡς ἱμάτιον· τὸν ἐκτείνοντα τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέρριν· τὸν στεγάζοντα ἐν ὕδασι τὰ ὑπερῷα αὐτοῦ· τὸν θεμελιοῦντα τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς, οὐ κλιθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· τὸν προσκαλούμενον τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης καὶ ἐκχέοντα αὐτὸ ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς. Ἔξελθε καὶ ἀναχώρησον ἀπὸ τοῦ πρὸς τὸ ἅγιον φώτισμα εὐτρεπιζομένου. Ὁρκίζω σε κατὰ τοῦ σωτηριώδους πάθους τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ τιμίου αὐτοῦ σώματος καὶ αἵματος καὶ κατὰ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ τῆς φοβερᾶς. Ἥξει γὰρ καὶ οὐ χρονιεῖ, κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ σὲ καὶ τὴν συνεργόν σου δύναμιν κολάσει εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός, παραδοὺς εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὅπου ὁ σκώληξ ὁ ἀκοίμητος καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται. Ὅτι τὸ κράτος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Πρβλ. Ματθ. η 30-32, Μαρκ. ε 11-13
Ψαλμ. ρλε 6
Γενεσ. ιδ 19 —Ἡσ. μ 12 —Ἱερεμ. ε 22
Ἡσ. μγ 16, Σοφ. Σολ. ιδ 3
Ψαλμ. ργ 32, 2, 3, 5
Ἀμὼς ε 8, θ 6
Ἀββακοὺμ β 3, Ἑβρ. ι 37 Γενεσ ιη 25, Ψαλμ πα 8 Ματθ. ε 22, Μαρκ. θ 47 καὶ ἀλλαχοῦ— Ματθ. η 12 καὶ ἀλλ. Ἡσ. ξϛ 24 Μαρκ. θ 48

---

1 Ἐπιμνήσθητι τοῦ ἐπιτάξαντός σοι **M** *2 τοῦ ἐπιτάξαντός σοι εἰς τὴν ἀγέλην* 1 *τὴν μηδὲ κατὰ χοίρων* **Δ Ψ** *5 στήσαντα ὄρη I 6 ψάμμον θαλάσσης B θέντα ἄμμῳ θαλάσσης Γ ἄμμον θαλάσσης* **Δ** *I* **Δ Ψ** *8 ἀναβαλλ. τὸ φῶς* **K M** *φῶς ὥσπερ ἱμάτιον Γ 9 τὸν ἐκτείνοντα Γ 12 τὰ ὑπερῷα αὐτοῦ οὐ κλιθήσεται* Q *τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς τὸν προσκαλούμενον* **M** *15 ἀναχώρησον ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου* **M** *ἀπὸ τῶν πρὸς τὸ ἅγ. φώτ. εὐτρεπιζομένων B* **Δ H** *I* K L *17 καὶ κατά τοῦ τιμίου Γ* **Δ K** L **M Ψ** *τιμίου σώματος καὶ αἵματος* L *σώματος καὶ κατὰ τῆς ἐλεύσεως* **M** *καὶ ζωοποιοῦ αὐτοῦ αἵματος Γ 18 Ἥξει γὰρ ἐπὶ τῶν νεφελῶν, ἥξει καὶ οὐ BΓ* **Δ** *I* K **K Λ** Q L **H M O**° *ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ* K *κρῖναι* **M** *19 κρίνων ἐπὶ πᾶσαν* **O** *καὶ τῇ συνεργῷ σου δυνάμει κολάσαι I 20 παραδούς σε* **Δ M** *εἰς ὄλεθρον εἰς σκότος τὸ ἐξώτερον* **M** *22 Ἐκφώνησις* **Δ** *Ὅτι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ ἡμῶν* **Δ** *I κράτος τοῦ Κυρ. ἡμῶν Ἰ. Χ. τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτῷ πρέπει δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας..* **M** *σὺν Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι* L *23 καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμὴν* **H**

Β Ἀφορκισμὸς Γ

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν ***Κ Ο*** ε

Κ ύ ρ ι ε Σ α β α ώ θ, ὁ Θ ε ὸ ς τ ο ῦ Ἰ σ ρ α ή λ, ὁ ἰώμενος π ᾶ σ α ν ν ό σ ο ν καὶ π ᾶ σ α ν μ α λ α κ ί α ν, ἐ π ί β λ ε ψ ο ν ἐ π ὶ τ ὸ ν δοῦλόν σου, ἐ κ ζ ή τ η σ ο ν, ἐ ξ ε ρ ε ύ ν η σ ο ν καὶ ἀπέλασον ἀπ᾿αὐτοῦ πάντα τὰ ἐ ν ε ρ γ ή μ α τ α τοῦ διαβόλου. Ἐ π ι τ ί μ η σ ο ν τ ο ῖ ς ἀ κ α θ ά ρ τ ο ι ς π ν ε ύ μ α σ ι καὶ δίωξον αὐτὰ καὶ καθάρισον τὸ ἔ ρ γ ο ν τ ῶ ν χ ε ι ρ ῶ ν σ ο υ, καὶ τῇ ὀξείᾳ σου χρησάμενος ἐνεργείᾳ σ ύ ν τ ρ ι ψ ο ν τ ὸ ν Σ α τ α ν ᾶ ν ὑ π ὸ τ ο ὺ ς π ό δ α ς α ὐ τ ο ῦ ἐ ν τ ά χ ε ι, καὶ δὸς αὐτῷ νίκας κατ᾿ αὐτοῦ καὶ τ ῶ ν ἀ κ α θ ά ρ τ ω ν αὐτοῦ π ν ε υ μ ά τ ω ν· ὅπως τοῦ παρὰ σοῦ ἐλέους τυγχάνων καταξιωθῇ τῶν ἀθανάτων καὶ ἐπουρανίων σου μυστηρίων καὶ δόξαν σοι ἀναπέμψῃ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἠσ. α ... ἄλλ. Γ ... 20, Ἐ ... καὶ ἀλλ ... δ 23 κ ... Τωβ ... Ψαλμ ... πε 16 κ ... Α´ Πε ... Α´ Κορ ... Μαρκ. ... Δευτ. ιζ ... 19, Ψαλ. ... Ρωμ. ι ... Ματθ. ... Μρκ. ς

Β Εὐχὴ μετὰ τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον πρὸς τὸ προσώραν βαπτίζειν.

Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν ***Ψ Ξ Ο***

Ὁ ὤ ν, δ έ σ π ο τ α Κ ύ ρ ι ε, ὁ π ο ι ή σ α ς τ ὸ ν ἄ ν θ ρ ω π ο ν

Ἰερεμ. ... Γενεσ. ... 27, Σο ... λομ. ...

Οἱ ***Ξ Π*** παραθέτουσι μόνον τὰς πρώτας γραμμάς, μεθ᾿ ἃς παραπέμπουσι «Ζήτει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκολουθίας». Ὁ ***Ο*** μετὰ τὸν ἀφορκισμὸν τοῦτον σημειοῖ: «Χρὴ δὲ γινώσκειν, ὅτι εἴπέρ ἐστιν ἀφορῶν εἰς θάνατον καὶ ἐν βίᾳ τινὶ ὁ μέλλων βαπτισθῆναι, μετὰ τὸν ἱερέα ποιῆσαι τὴν ἔναρξιν ἄρχεται τὴν προκειμένην εὐχὴν καταλείψας τὰς ὄπισθεν. Εἰ δὲ μὴ οὕτως, μετ᾿ ἐκείνων καὶ ταύτας «εὐχὴ μετὰ τὸ ποιῆσαι...» Ὁ ***Μ*** ἐπιγράφει «ἀφορκισμὸς δ´ Στρέφεται ἀνατολὰς λέγων...»

---

1 Κύριε *ὁ Θεὸς ἡμῶν Σαβαὼθ* ***Μ*** 2 *ἐπίβλεψον ἐπὶ τοὺς δούλους σου τοὺς κατηχουμένους Γ* 3 *ἐπὶ τοὺς δούλους σου, ἐκζήτησον Β* ***Δ Η*** *Ι* Κ L *τὸν δοῦλον σου τόνδε* ***Μ Ψ*** *ἐκζήτησον νὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου* ***Γ*** *Ι* 4 *ἀπέλασον ἀπ᾿ αὐτῶν Β Γ* ***Δ*** *Ι* Κ ***Η*** L 5 *ἐπιτίμησον τοῖς πονηροῖς καὶ ἀκαθ. Β* ***Κ Ψ*** 6 *καθάρισον τὰ ἔργα Β Κ* L *ὀξείᾳ σου συνεργείᾳ χρησάμενος Ι ὀξείᾳ ἐνεργείᾳ χρησάμενος* ***Μ*** *ὀξείᾳ χρησ. ἐνεργείᾳ* ***Ψ*** 7 *σύντριψον ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν ἐν τάχει καὶ δὸς Γ Β* ***Η Δ*** Κ L 8 *καὶ δὸς αὐτοῖς Β καὶ κατὰ τῶν ἀκαθάρτων* ***Ψ*** 9 *καὶ τῶν ἀκαθάρτων πνευμάτων Β* ***Μ*** *ἐλέους τυχὼν καταξιωθείη* ***Μ*** *ὅπως τοῦ παρὰ σοῦ ἐλέους τυχόντες καταξιωθῶσι Ι* Κ *τυγχάνοντες καταξιωθῶσι Β* ***Δ Η*** L 10 *καταξιωθῶσι τῶν ἀχράντων Ι καταξιωθῇ τῶν ἐπουρανίων καὶ ἀθανάτων σου* ***Δ*** *ἐπουρανίων μυστηρίων* ***Μ Ψ*** 11 *καὶ δόξαν σοι ἀναπέμψωσι Β καὶ δόξαν σοι ἀναπέμπομεν Γ καὶ δόξαν ἀναπέμψωσι τῷ Πατρὶ* ***Δ Η Ι Κ*** *καὶ δόξαν ἀναπέμψῃ* ***Κ*** Q ***Ο*** *δόξαν σοι ἀναπέμψωμεν* L *ἀναπέμπωμεν τῷ Πατρὶ* ***Μ*** *σε τῷ Πατρὶ Ι*

13 *Εὐχὴ μετὰ τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον τὸν πρὸς ὥραν βαπτιζόμενον* ***Δ Η Ι Κ*** Q ***Ο*** *ἢ* Εὐχὴ *εἰς τὸν πρὸς ὥραν βαπτιζόμενον Ξ Ψ* Εὐχὴ *εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον εἰς τὸν πρὸς..* L *Ἀφορκισμὸς μετὰ τὸ ποιῆσαι κατηχ. πρὸς τὸν πρὸς... Γ Ἀφορκισμὸς Δ´, ἔστι δὲ καὶ εὐχὴ μετὰ τὸ ποιῆσαι κατηχ. εἰς τὸν πρὸς ὥραν* ***Δ***

16 *Κύριε Σαβαώθ, ὁ ὢν Γ*

κατ' εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν καὶ δοὺς αὐτῷ ἐξουσίαν ζωῆς αἰωνίου· εἶτα ἐκπεσόντα διὰ τῆς ἁμαρτίας μὴ παριδών, ἀλλ' οἰκονομήσας διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ σου τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου· Αὐτὸς καὶ τὸ πλάσμα σου τοῦτο λυτρωσάμενος ἐκ τῆς δουλείας τοῦ ἐχθροῦ πρόσδεξαι εἰς τὴν βασιλείαν σου τὴν ἐπουράνιον. Διάνοιξον αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας εἰς τὸ αὐγάσαι ἐν αὐτῷ τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου σου. Σύζευξον τῇ ζωῇ αὐτοῦ ἄγγελον φωτεινόν, ῥυόμενον αὐτὸν ἀπὸ πάσης ἐπιβουλῆς τοῦ ἀντικειμένου, ἀπὸ συναντήματος πονηροῦ, ἀπὸ δαιμονίου μεσημβρινοῦ, ἀπὸ φαντασμάτων πονηρῶν.

Σοφ. Σολ, ις 13 — *Δευτερ. ιγ 5* — *Β' Τιμοθ. δ 18* — *Λουκ. κδ 45. Πράξ. ις 14, Ἐφεσ. α 8* — *Β' Κορινθ. δ 4* — *Ψαλμ. ϟ 6*

Γ ***Δ*** *Η* Ι Κ Ξ L Q ***O*** Καὶ ἐμφυσᾷ αὐτῷ τρίτον καὶ σφραγίζει τὸ μέτωπον αὐτοῦ καὶ τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος καὶ λέγει

Ἐξέλασον ἀπ' αὐτοῦ πᾶν πονηρὸν καὶ ἀκάθαρτον πνεῦμα, κεκρυμμένον καὶ ἐμφωλεῦον αὐτοῦ τῇ καρδίᾳ (Καὶ λέγει τοῦτο ἐκ γ'). Πνεῦμα πλάνης, πνεῦμα πονηρίας, πνεῦμα εἰδω-

Πραξ. ιθ 15, Ματθ. ιβ 43 καὶ ἀλλ. — *Α' Ἰωαν. δ 6*

Ὁ ***Μ*** ἐπιτάσσει τὴν εὐχὴν ταύτην μετὰ τὸ Ἐξέλασον, καὶ μετὰ τὸ Πνεῦμα πλάνης. Ὁ Ξ «Εἰσφέρεται ἐν τῷ ναῷ καὶ ἄρχεται ὁ ἱερεὺς αὐτῆς τῆς εὐχῆς». Ὁ ***Π*** ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Τάξις εἰς τὸ ἀποτάξαι παῖδα. Προσφέρει αὐτὸν ὁ ἀνάδοχος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐμφυσᾷ ὁ ἱερεὺς Γ' καὶ σφραγίζει τὸ μέτωπον αὐτοῦ εἰς τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος. Εἶτα λέγει «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν· Ἐξέλασον ἀπ' αὐτοῦ...Ὡσαύτως καὶ ὁ e εὐθὺς μετὰ τὴν φράσιν «...πονηρῶν» τὴν ἐπιγραφὴν «Τάξις εἰς τὸ ἀποτάξαι παιδίον μετὰ τὸ κατηχῆσαι. Ἐμφυσᾷ ἐκ Γ' καὶ λέγει Ἐξέλασον...»

Ὁ *Ξ* εὐθὺς μετὰ τὸ «...φαντασμάτων πονηρῶν» προσθέτει: «Καὶ εἰσφέρει τὸν κατηχούμενον καὶ σφραγίζει τρίτον καὶ ἄρχεται τῆς εὐχῆς ἀπὸ τοῦ Συντριβήτωσαν ὑπὸ τὴν σημείωσιν τοῦ τύπου ἕως πληρώσεως εὐχῆς καὶ τῆς ἑτέρας εὐχῆς τῆς χρίσεως τοῦ ἁγίου ἐλαίου. Εἶτα χύνει τὴν κανδύλαν ἐπάνω τοῦ παιδὸς καὶ χρίει αὐτὸ τὸ ἅγιον μύρον καὶ ἀπολύει. Τάξις εἰς τὸ ἀποτάξαι παῖδα μετὰ τὸ κατηχῆσαι. Προσφέρει αὐτὸ ὁ ἀνάδοχος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐμφυσᾷ ὁ ἱερεὺς τρίτον καὶ σφραγίζει τὸ μέτωπον αὐτοῦ καὶ τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος. Εἶτα λέγει Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν· Ἐξέλασον ἀπ' αὐτοῦ...»

Ὁ *Ψ* $σ_8$ «Δεῖ γινώσκειν ὅτι πρὸς ἀνατολὰς βλέπων ὁ ἱερεὺς ἐμφυσᾷ εἰς

---

*2 ζωῆς ἀϊδίου **Γ Δ Η Ι Κ Λ** Q **Μ Ο** καὶ αὐτῷ ἐξουσίαν ζωῆς ἀϊδίου δωρησάμενος Ψ ἔπειτα ἐκπεσόντα Ι ἐκπεσόντος **Μ** ἐκπεσόντα διὰ τῆς παρακοῆς καὶ διὰ τῆς Ψ 3 τοῦ Χριστοῦ τὴν σωτηρίαν Γ αὐτὸς τὸ πλάσμα σου Γ 4 τὸ πλάσμα τοῦτο **Δ** 6 διάνοιξον αὐτῶν* L *7 εἰς τὸ ἐναυγάσαι αὐτὸν τὸν φωτισμὸν Γ εἰς τὸ ἐναυγάσαι αὐτῷ Β Ι* Κ ***Κ Λ Μ*** *Ψ 8 αὐγάσαι αὐτῷ **Δ** τοῦ ἁγίου σου εὐαγγελίου **Μ** τοῦ εὐαγγελίου. Σύζευξον **Δ** Σύζευξον αὐτοῦ τῇ ζωῇ Β Γ **Δ*** L ***Μ*** *9 αὐτοῦ τὴν ζωὴν Ι* Κ *ῥυόμενος ἀπὸ πάσης* Κ *πάσης βουλῆς τοῦ ἀντικ. Γ φαντάσματος πονηροῦ Γ **Κ Μ** Ψ πονηροῦ ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου* L

17 πνεῦμα πλάνης, πνεῦμα εἰδωλολ. L *πλάνης, πνεῦμα πορνείας καὶ πονηρίας **Κ***

λολατρείας καὶ πάσης πλεονεξίας· πνεῦμα ψεύδους καὶ π ά σ η ς Ματθ.
ἀ κ α θ α ρ σ ί α ς, τ ῆ ς ἐ ν ε ρ γ ο υ μ έ ν η ς κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἐφεσ. Β' Κο
τοῦ διαβόλου. Καὶ ποίησον αὐτὸν π ρ ό β α τ ο ν λ ο γ ι κ ὸ ν τ ῆ ς Ματθ.
ἁγίας π ο ί μ ν η ς τοῦ Χριστοῦ, μέλος τίμιον τῆς ἐκκλησίας σου, Α Πε
σ κ ε ῦ ο ς ἡ γ ι α σ μ έ ν ο ν, υ ἱ ὸ ν φ ω τ ὸ ς κ α ὶ κ λ η ρ ο ν ό μ ο ν Α' Θε
τ ῆ ς β α σ ι λ ε ί α ς σ ο υ· ἵνα κατὰ τὰς ἐντολάς σου πολιτευσάμε- Α' Θε Ἰακωβ
νος καὶ φυλάξας τὴν σφραγῖδα ἄθραυστον καὶ διατηρήσας τὸν χι-
τῶνα ἀμόλυντον τύχῃ τῆς μακαριότητος τῶν ἁγίων ἐν τῇ βασιλείᾳ
σου **Δ Η** Ἐκφώνησις

Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Γ **Δ** Ι **Η** L **Δ** Q **Μ Ο** Καὶ μετὰ τὸ Ἀμὴν ἀποδυομένου καὶ ὑπολυομένου τοῦ βαπτιζομένου, εἰ μέγας ἐστὶ στρέφει αὐτὸν ὁ ἱερεὺς ἐπὶ δυσμὰς ἄνω τὰς χεῖρας ἔχοντα καὶ λέγει ἐκ γ' (περίπου τὰ αὐτὰ καὶ οἱ **Ψ Ξ** Κ **Κ** e L **Δ**) Ι Ὃ λέγω, καὶ ὑμεῖς λέγετε, **Ο** «Ἅπερ μέλλω σοι ἐρωτᾶν νουνεχῶς μοι ἀπόκριναι.

τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τρίτον καὶ σφραγίζει αὐτὸν τρίτον ἀπὸ τοῦ μετώπου ἕως τοῦ στήθους λέγων...»

Ὁ **Κ** «Καὶ στραφεὶς ἐμφυσᾷ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τρίτον ἀπὸ τοῦ μετώπου ἕως τοῦ στήθους λέγων».

Ὁ **Δ** προσθέτει «..καὶ λέγει τ ρ ί τ ο ν Ἐξέλασον...», Μετὰ τὸ «Ἐξέλασον...τῇ καρδίᾳ« προσθέτει τὸ Γ' (ἤτοι λέγεται ἐκ τρίτου) καὶ ὁ **Μ**, ὁ **Κ** ὑπὸ δευτέρας χειρός. Παραλείπουσι τὸ ἐν τῷ ἐντύπῳ ὑπάρχον καὶ ἐκ τρίτου οἱ Β Γ **Η** Ι Κ Q L **Ψ Ο**.

Ἐν τῷ **Μ** εὐθὺς μετὰ τὸ «..τῆς μακαριότητος τῶν ἐκλεκτῶν σου ἐν τῇ βασιλείᾳ σου» ἐπακολουθεῖ ἡ εὐχὴ «Ὁ ὤν, δέσποτα Κύριε...» καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν φράσιν τῆς εὐχῆς ταύτης «...φαντάσματος πονηροῦ» ἐπακολουθεῖ εὐθὺς ἡ ἐκφώνησις Χάριτι...

Ἐν τοῖς Q **Ο** εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκφώνησιν «Ταύτας τὰς ε' εὐχὰς ποιεῖ ὁ ἱερεὺς τοῖς βαπτιζομένοις ὀκτάκις ἢ δεκάκις».

Ὁ ε εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκφώνησιν «Εἶτα στρέφει αὐτὸν πρὸς δυσμὰς καὶ ἐρωτᾷ αὐτὸν λέγων Ἀποτάσσῃ τῷ σατανᾷ;...»

Κατὰ τὸν ὑπ' ἀριθ. 996 εὐχολόγιον τοῦ Σινᾶ (XVI αἰῶ. D 797) «ταύτας τὰς ε' εὐχὰς ποιεῖ ὁ ἱερεὺς ὀκτάκις.» Καὶ ἕπεται ἡ ἀπόταξις. Κατὰ δὲ τὸν ὑπ' ἀριθ. 343 τοῦ Κουτλουμουσίου (Δ 949)) «ὀκτάκις ἢ δεκάκις».

---

1 πλεονεξίας, πνεῦμα πονηρίας, πνεῦμα ψεύδους καὶ πάσης ῥαδιουργίας τῆς ἐνεργούσης L *Μετὰ τὸ «κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ διαβόλου» ἐν τῷ περιθωρίῳ ὑπὸ δευτέρας χειρὸς* Γ' *ἐν τῷ* L *3* Καὶ *ποίησον αὐτὸν τῆς ἁγίας ποίμνης τοῦ Χριστοῦ σου σκεῦος* L Καὶ *ποίησον πρόβατον* **Η** *4 τοῦ Χριστοῦ σου Β ποίμνης τοῦ Χριστοῦ σου. σκεῦος ἡγιασμένον* Κ *5 υἱὸν φωτὸς καὶ ἡμέρας* **Μ** *6 κατὰ τὰς ἐντολάς σου πολιτευόμενος* **Δ**

8 μακαριότητος τῶν ἐκλεκτῶν σου ἐν τῇ βασιλείᾳ σου Β **Γ Κ Κ Μ Δ** *τύχῃ τῆς μακαρίας ζωῆς τῶν ἐκλεκτῶν σου ἐν τῇ βασιλείᾳ σου* Ψ *τῶν ἁγίων σου* **Δ Η** L Q.

Ο Π ε (ᾱ) 'Αποτάσση τῷ Σατανᾷ;

Β Γ *Δ Η* L, Κ *Ψ* ᾱ 'Αποτάσσομαι τῷ Σατανᾷ καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ.

Γ *Δ Η Λ Ξ Ο* Q *Π Σ* ᾱ *ᾱ* e Καὶ ἀποκρίνεται ὁ κατηχούμενος ἢ ὁ ἀνάδοχος αὐτοῦ πρὸς ἕκαστον τούτων, ἐὰν ᾖ παιδίον ἢ βάρβαρος ἐκ τρίτου τὸ ἀποτάσσομαι.

Ο Π ε (ᾱ) 'Αποτάσσομαι τῷ Σατανᾷ.

Καὶ αὖθις ὁ ἱερεὺς ἐρωτᾷ αὐτόν:

Καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ;
Καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ.
Καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ;
Καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ.

Καὶ αὖθις:

Καὶ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ;

Καὶ ἀποκρίνεται:

Καὶ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

Καὶ πάλιν:

Καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ;

Καὶ ἀποκρίνεται:

Καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ.

Οἱ *Ξ* e «'Αποτάσσομαι τὸν σατανᾶν: 'Αποτάσσομαι. Καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. 'Αποτάσσομαι. Καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ. 'Αποτάσσομαι. Καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ. 'Αποτάσσομαι. Καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. 'Αποτάσσομαι. Καὶ ἀποκρίνεται ὁ κατηχούμενος...».

'Ο Β Καὶ μετὰ τὸ 'Αμὴν ἀποδυομένου καὶ ὑπολυομένου τοῦ βαπτιζομένου ἀποστρέφει αὐτὸν ὁ ἱερεὺς ἐπὶ δυσμάς, ἄνω τὰς χεῖρας ἔχοντα, καὶ λέγει γ' 'Αποτάσσομαι...Καὶ ἀποκρίνεται ὁ βαπτιζόμενος ἢ ὁ ἀνάδοχος αὐτοῦ πρὸς ἕκαστον. Καὶ πάλιν ὁ ἱερεὺς ἐρωτᾷ 'Απετάξασθε τῷ Σατανᾷ; Καὶ ἀποκρίνεται 'Απεταξάμεθα. Καὶ λέγει ὁ ἱερεὺς 'Εμφυσήσατε αὐτῷ. Καὶ στρέφει αὐτὸν ἐπὶ ἀνατολάς, κάτω τὰς χεῖρας ἔχοντα καὶ λέγει αὐτῷ γ'. Καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ καὶ πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ὅτε εἴπῃ γ' ὁ ἱερεύς, πάλιν ἐρωτᾷ αὐτούς. Καὶ συνετάξασθε τῷ Χριστῷ; Καὶ ἀποκρίνονται Συνεταξάμεθα. Καὶ λέγει ὁ ἱερεύς· Προσκυνήσατε αὐτῷ. Καὶ ποιεῖ ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην· Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν.

'Ο Ι 'Αποτάσσομαι τὸν σατανᾶν καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ. 'Η σειρὰ κατὰ τὸν *Μ* «τῷ Σατανᾷ... τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ... τοῖς ἔργοις καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ». Κατὰ τὸν Q «τῷ σατανᾷ.. τοῖς ἔργοις... τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ αὐτοῦ». Κατὰ τὸν *Κ* « ..σατανᾷ καὶ...ἔργοις...λατρείᾳ...πομπῇ αὐτοῦ». Κατὰ τὸν *Λ* «...σατανᾷ...ἔργοις...ἀγγέλοις... λατρείᾳ...πομπῇ αὐτοῦ». Οἱ *Η* L παραλείπουσι τὸ πάσῃ πρὸ τοῦ λατρείᾳ.

Πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ κώδικες ἔχουσιν οὐχὶ κατ' ἐρώτησιν («'Αποτάσσῃ τῷ Σατανᾷ;...) ἀλλ' ὡς ἀνωτέρω.

Γ *Δ* *Η* Ι *Μ* *Ξ* *Ο* *Ψ* ἅ e Καὶ μετὰ τοῦτο πάλιν λέγει ὁ ἱερεύς:
Ἀπετάξω τῷ Σατανᾷ;
Καὶ ἀποκρίνεται ὁ κατηχούμενος ἢ ὁ ἀνάδοχος αὐτοῦ:
Ἀπεταξάμην.
Καὶ ὅτε εἴπῃ τρίτον, λέγει ὁ ἱερεύς:
Ἔμπτυσον αὐτόν.
Καὶ τοῦτο ποιήσαντος ἱστᾷ αὐτὸν πάλιν κατὰ ἀνατολὰς κάτω τὰς χεῖρας ἔχοντα καὶ λέγει τρίτον:
Καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ. Καὶ πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν

Καὶ ἑξῆς μέχρι τέλους, ἀποκρινομένου καθ᾿ ἕκαστον τοῦ κατηχουμένου ἢ

Ὁ Κ «Τοῦτο λέγει Γ' πάντων λεγόντων αὐτό».

Ὁ Λ «Καὶ ἀποκρίνεται...πρὸς ἓν ἕκαστον τῶν πέντε τούτων κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων..:»

Οἱ Γ L, Μ Ι δὲν ἔχουσι τὸ «ἐκ τρίτου» εἰς τὸ ἀποτάσσομαι.

Οἱ Κ Γ L, Q Ψ Κ Λ Ι Δ Ο Π Σ₂ ἀντὶ τοῦ ἔμπτυσον αὐτὸν γράφουσιν Ἐμφύσησον αὐτόν. ὡσαύτως καὶ ὁ Βησσαριανός. Ἐμφύσησον αὐτῷ **Ο Π** e *Σ₂ καὶ ὁ Βοδληανὸς*

Ὁ *σ₈* «Καὶ ἔμπτυσον αὐτῷ. Καὶ στραφεὶς ὁ ἱερεὺς πρὸς δυσμὰς ἐν τῷ ἀριστερῷ μέρει μετὰ τοῦ βαπτιζομένου, οἷον καὶ τοῦ ἀναδόχου, ἐμπτύουσιν αὐτῷ ἅμα, οἷον τῷ σατανᾷ, κάτω βλέποντες ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ τοῦτο ποιοῦντες ἱστᾷ πάλιν αὐτὸν κατὰ ἀνατολάς, δεδεμένον φόβῳ τὰς χεῖρας καὶ λέγοντα ἐκ τρίτου. Καὶ συντάσσομαι.

Ὁ *ε* «...Καὶ ἐμπτύει τρίς. Καὶ στρέφει αὐτὸν κατὰ ἀνατολὰς λέγων Καὶ συντάσσῃ τῷ Χριστῷ;»

Ὁ *Ψ* «Καὶ ἀποκρίνεται αὐτῷ Ἀπεταξάμην τον.» Ὁ *Κ* «..Ναί, ἀπεταξάμην».

Ὁ Κ «Καὶ ἐρωτᾷ αὐτοῖς Γ' Ἀπετάξασθε τῷ...Λέγουσι Γ' Ἀπεταξάμεθα. Καὶ λέγει αὐτοῖς Ἐμφυσήσατε αὐτῷ...Καὶ συντασσομαι Χριστῷ τῷ Θεῷ τῶν αἰώνων...»

Οἱ *Ξ ε* «Καὶ ὅτε εἴπῃ τρίτον λέγει ὁ ἱερεὺς ἐμφυσῆσσι αὐτῷ. Καὶ μετὰ τὸ ἐμφυσῆσαι ἵσταται αὐτὸν πάλιν κατὰ ἀνατολάς...»

Ὁ *Λ* «...Καὶ ὅτε ἐρωτηθεὶς τρὶς τοσαυτάκις ἀποτάξηται λέγει ὁ ἱερεύς...»

Ὁ *Μ* «Καὶ μετὰ τὸ ἐμπτῦσαι στρέφεται πρὸς τὸν Χριστοῦ τύπον λέγων· Καὶ συντάσσομαι...».

Οἱ *Ο Π ε* «Καὶ μετὰ τὸ ἐμφυσῆσαι τρίτον ἱστᾷ αὐτὸν πάλιν κατὰ ἀνατολάς...Καὶ λέγει ὁ ἱερεύς. Καὶ σύνταξον τῷ Χριστῷ. Καὶ ἀποκρίνεται. Καὶ συντάσσομαι...»

Ὁ ᾶ παραλείπει τήν τε ἐμφύσησιν καὶ ἔμπτυσιν. Ὁ *ᾶ* «..Λέγει ὁ ἱερεὺς πρὸς αὐτόν. Καὶ ἐμφύσησον καὶ ἔμπτυσον αὐτόν. Καὶ πτύει ὁ ἀνάδοχος καὶ ἐμφυσᾷ πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος αὐτοῦ ἐκ τρίτου...λέγει ὁ ἱερεύς· Συντάσσῃ τῷ Χριστῷ. Ὁ βαπτιζόμενος λέγει Συντάσσομαι τῷ Χριστῷ. Ὁ ἱερεὺς λέγει Καὶ πιστεύεις αὐτῷ; Ὁ βαπτιζόμενος Πιστεύω αὐτῷ ὡς βασιλεῖ καὶ Θεῷ. Εἶτα λέγει τὸ ἅγιον σύμβολον καὶ ταῦτα ἐκ τρίτου» Ὁ *Σ* «Καὶ συντάσσομαι Χριστῷ καὶ Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν...καὶ βαπτίζομαι».

τοῦ ἀναδόχου, ὡς εἴρηται. Καὶ ὅτε πληρώσει τοῦτο Γ', ἐρωτᾷ ὁ ἱερεὺς τὸν βαπτιζόμενον:

Συνετάξω τῷ Χριστῷ;

Καὶ ἀποκρίνεται:

Συνεταξάμην.

Καὶ ὅτε εἴπῃ τρίτον, λέγει:

Προσκύνησον αὐτῷ.

Καὶ οὕτως ἐπεύχεται λέγων:

ᾱ **Δ** e **Μ Ψ Ξ Ο Π** Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

1 Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, προσκάλεσαι τὸν δοῦλόν σου (τόν δε) πρὸς τὸ ἅγιόν σου φώτισμα καὶ καταξίωσον αὐτὸν τῆς μεγάλης ταύτης χάριτος τοῦ ἁγίου σου βαπτίσματος. Ἀπόδυσον αὐτοῦ τὴν παλαιότητα καὶ ἀνακαίνισον αὐτὸν εἰς τὴν ζωὴν τὴν *Ἱερεμ. α, 16* *Α' Ἰωαν. α 2 καὶ ἀλλ.*

Οἱ Ι L Q **Λ Ο** «ἐρωτᾷ ὁ ἱερεὺς τὸν βαπτιζόμενον πάλιν τρίτον». Ὁ **Ψ** «...ὁ δὲ Συνεταξάμην τον» Οἱ Ι **Λ** Q **Μ** L **Κ Ψ Ο** «Καὶ προσκύνησον...» Ὁ **Μ** «Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν ὅλο. Αὐτὰ ὅλα τὰ λέγει τρεῖς φοράς. Πάλιν ἐπερωτᾷ ὁ ἱερεὺς τὸν βαπτιζόμενον. Συνετάξω τῷ Χρ. Καὶ ἀπολογεῖται Συνεταξάμην. Καὶ ὅταν είπεῖ αὐτὰ ὁ λάτρις, λέγει πάλιν ὁ ἱερεὺς Καὶ προσκ. αὐτῷ. Καὶ αὐτοῦ προσκυνήσαντος ὁ ἱερεὺς... Ὁ **Δ** «...παντοκράτορα καὶ τὰ ἑξῆς τῆς πίστεως καὶ ὁμολογίας ἕως τέλους... Καὶ προσκυνήσαντος τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ βαπτιζομένου καὶ τοῦ ἀναδόχου τὴν εἰκόνα τοῦ δεσπότου Χριστοῦ ἐπεύχεται ὁ ἱερεύς... Οἱ **Κ** ᾱ «Καὶ προσκύνησον αὐτῷ. Καὶ προσκυνεῖ ἕως τρίτου» Ὁ Κ «Καὶ λέγουσιν αὐτὸ Γ' Καὶ ἐρωτᾷ αὐτοὺς Γ' λέγων Συνετάξασθε τῷ Χριστῷ Καὶ πάντων ἀποκριναμένων καὶ λεγόντων Γ' Συνεταξάμεθα, λέγει αὐτοῖς. Προσκυνήσατε αὐτῷ. Καὶ πάντων προσκυνησάντων ἐπεύχεται ὁ ἱερεύς... Ὁ ᾱ «...Καὶ προσκυνήσωμεν αὐτῷ. Καὶ λέγει Προσκυνῶ Πατέρα, Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον, τὴν βασιλεύουσαν εἰς αἰῶνα αἰῶνος». Ὁ σ_3 «...ἀχώριστον. Μετὰ δὲ τὸ προσκυνῆσαι...». Πάντες οἱ κώδικες παραλείπουσι τὴν ἐν τῷ ἐντύπῳ ἐκφώνησιν Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ πάντας ἀνθρώπους θέλων σωθῆναι...

Οἱ Q ᾱ εὐθὺς μετὰ τὴν εὐχήν: «Καὶ εὐθὺς λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸ παιδίον ἐκκλησιάζει αὐτὸ ψάλλων καὶ τροπάριον Χαῖρε Κεχαριτωμένη Θεοτόκε Παρθένε ἐκ σοῦ γὰρ ἀνέτειλεν... τὴν ἀνάστασιν. Καὶ λέγει τοῦτο τρίς. Καὶ τίθησι τὸ παιδίον ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ ποιήσας ὁ ἀνάδοχος μετανοίας τρεῖς αἴρει τὸ παιδίον».

Ὁ **Π** μετὰ τὸ Εὐδοκίᾳ «Ἀκολουθία καὶ εὐχὴ εἰς τοὺς πρὸς ὥραν βαπτιζομένους. Εἰσφέρεται ἐν τῷ ναῷ καὶ ἄρχεται ὁ ἱερεὺς ταύτης τῆς εὐχῆς. Τοῦ κ. δ. Ὁ ὢν δέσποτα, ὁ ποιήσας ...φαντασμάτων πονηρῶν, Καὶ εἰσφέρει τὴν κανδήλαν καὶ σφραγίζει τρίτον καὶ ἐμφυσᾷ τρίτον. Καὶ ἄρχεται τῆς εὐχῆς τῆς χρίσεως τοῦ ἁγίου ἐλαίου. Εἶτα χύνει τὴν κανδήλαν ἐπάνω τοῦ παιδίου καὶ

1 Δέσποτα ὁ Θεὸς προσκάλεσαι ***Η Ι Μ*** *Q* ***Κ Δ Ο*** *Κύριε ὁ Θεὸς προσκάλεσαι* L *2 τοὺς δούλους σου τούτους Β πρὸς τὸ ἅγιον φώτισμα καὶ Q* ***Λ*** *3 τῆς μεγάλης χάριτος* ***Γ*** L *καταξίωσον αὐτοὺς τῆς μεγάλης σου ταύτης Β τοῦ ἁγίου βαπτίσματος Β Ἀπόλουσον αὐτοῦ τὴν παλαιότητα* ***Δ Η Ι Κ Κ Λ*** *Q* L ***Ψ Ο*** *ἀπόλουσον αὐτῶν Β*

Λουκ. δ 14, Ρωμ, ιε 13 Ρωμ. θ 8 Ματθ. η 12 καὶ ἀλλ.

αἰώνιον καὶ πλήρωσον αὐτὸν τῆς τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος δυνάμεως εἰς ἕνωσιν τοῦ Χριστοῦ σου· ἵνα μηκέτι τέκνον σώματος ᾖ, ἀλλὰ τέκνον τῆς σῆς βασιλείας. Εὐδοκίᾳ καὶ χάριτι τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

χρίει αὐτὸ τὸ ἅγιον μύρον. Καὶ ἀπόλυσις. Καὶ ἄρχεται ἡ ἀκολουθία τῆς ἁγίας κολυμβήθρας εὐτρεπισμένης...».

Ὁ **O** μετὰ τὴν εὐχὴν «Καὶ μετὰ ταῦτα ἀφίησιν ὁ ἱερεὺς τὸν λαὸν καὶ ἔρχεται εἰς τὴν κολυμβήθραν καὶ βαλὼν ὕδωρ θυμιᾷ κύκλῳ καὶ σταυροειδῶς. Καὶ ἀποδιδοὺς τὸν θυμιατὸν προσκυνεῖ καὶ σφραγίζει μετὰ τοῦ κηροῦ τρίτον. Εἶθ' οὕτω, εἴπερ τυχὸν οὐκ ἔστι διάκονος, λέγεται παρ' αὐτοῦ ἡ συναπτή. Ἐν εἰρήνῃ.

Ὁ *ᾱ* «Τῆς δὲ ἁγίας κολυμβήθρας προετοιμασθείσης ὁ ἱερεὺς ἐνδύεται τὸ φαιλώνιον αὐτοῦ καὶ μανίκια. Καὶ βάλλει ὕδωρ χλιαρὸν εἰς τὴν ἁγίαν κολυμβήθραν καὶ θυμίαμα εἰς τὸν θυμιατόν. Καὶ θυμιᾷ τὸ ὕδωρ τῆς κολυμβήθρας σταυροειδῶς καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ ὅλον τὸν ναὸν καὶ τοὺς περιεστῶτας. Καὶ οὕτως ἐκφωνεῖ· Εὐλογημένη...»

Κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 88 Εὐχολόγιον τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Ἄθω (D 435). «Μετὰ δὲ τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον, εἴπερ βούλεται κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν βαπτίσαι πλύνεται ὁ βαπτιστήρας καὶ βάλλει τὰ ὕδατα, ἀπέρχεται δὲ ὁ ἱερεὺς εἰς τὴν κολυμβήθραν μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, ἐνδεδυμένος φελώνιον καὶ ἐπιτραχήλιον καὶ ἐπιμανίκια καὶ θυμιᾷ σταυροειδῶς τὴν κολυμβήθραν...»

Ἐν τῷ Βαρβερινῷ ἐπακολουθεῖ: «Ἀπόταξις καὶ σύνταξις γινομένη ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῇ ἁγίᾳ Παρασκευῇ τοῦ Πάσχα συναγομένων πάντων τῶν κατηχουμένων ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ». Ἀπαντᾷ αὕτη καὶ ἐν τῷ **H**.

ἀπόλουσον αὐτὸν τήν... Γ ἀπόλουσον τὴν παλ. αὐτοῦ **M** *ἀναγέννησον αὐτὸν* **Δ H I** *K Q* **Δ M** *L* **O** *ἀναγέννησον αὐτοὺς B εἰς ζωὴν Q 1 καὶ ἔμπλησον αὐτὸν τῆς τοῦ L πλήρωσον αὐτοὺς B Πνεύματος διαδόσεως εἰς ἕνωσιν* **Δ** *τὴν τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος δύναμιν I 2 ἵνα μὴ τέκνον εἶ τοῦ σώματος μόνον, ἀλλὰ καὶ τέκνον* **K Ψ** *τέκνα σώματος ὦσιν ἀλλὰ τέκνα B ἵνα μὴ τέκνον σώματος εἴη K 3 εἴη* **Δ I Ψ** *ἀλλὰ τέκνον τῆς βασιλείας σου* **Δ** *M Ἐκφών. Εὐδοκίᾳ Λ* **H** *εὐδοκίᾳ καὶ ἀγαθότητι τοῦ μονογ.* **K**.

Η Εὐχαὶ τῶν ἁγίων βαπτισμάτων, ἃς λέγει ὁ πατριάρχης προηγησαμένων τῶν εἰρηνικῶν, μάλιστα δὲ τῷ ἁγίῳ σαββάτῳ ἑσπέρας.

Η Μετὰ τὸ γενέσθαι τὴν εἴσοδον τοῦ Λυχνικοῦ καὶ τὴν πρώτην καθέδραν ἀρξαμένου τοῦ δευτέρου ἀναγνώσματος τοῦ Φωτίζου κατερχόμενος ὁ πατριάρχης ἀπὸ τοῦ συνθρόνου εἰσέρχεται διὰ τοῦ σκευοφυλακίου ἐν τῷ ἀποδυτῷ τοῦ μεγάλου βαπτιστηρίου καὶ ἀλλάσσων βάλλει λευκὴν στολὴν καὶ ὑποδήματα λευκὰ καὶ ἀπερχόμενος ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ θυμιᾷ κύκλῳ καὶ ἀποδιδοὺς τὸν θυμιατὸν προσκυνεῖ καὶ σφραγίζει μετὰ τῶν κηρῶν Γ′ γινομένης ὑπὸ τοῦ ἀρχιδιακόνου εὐχῆς:

Ω Καὶ βαλὼν ὕδωρ ἐν τῇ λεκάνῃ λέγει·

Ξ Ὁ διάκονος· Εὐλόγησον δέσποτα

Ω *Ξ Δ Ψ* ᾱ Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς...αἰώνων. Ἀμήν.

ᾱ Εἶτα τὰ διακονικὰ ταῦτα·

Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.
Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης καὶ τῆς σωτηρίας.
Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου.
Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Οἴκου τούτου καὶ τῶν μετὰ πίστεως.

Μετ' ἀσημάντων διαφορῶν τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν καὶ διάταξιν ὁ Κρυπτ—Βησσαριανός.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω διατάξεως ἐξηγεῖται, διατί οἱ Γ Ι Ι, *Μ Κ* Κ *Δ* ᾱ εὐθὺς μετὰ τὴν εὐχὴν «Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν προσκάλεσαι...»προχωροῦσιν ἄνευ τοῦ «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς ἢ ἄλλου τινὸς εἰς τὰ διακονικά. Οὕτω οἱ Κ Ι, μετὰ τὴν εὐχήν: «Καὶ εὐθέως τὰ διακονικά». Οἱ Γ *Μ* εὐθὺς μετὰ τὴν εὐχὴν ἄνευ ἄλλου τινὸς παραθέτουσι τὰ διακονικά. Ὁ *Δ* «Καὶ βάλλει ὕδωρ εἰς τὸ λουτρὸν καὶ εἰς τὸν θυμιατὸν θυμίαμα. Καὶ θυμιᾷ τὸ ὕδωρ σταυροειδῶς. Καὶ λέγει τὰ διακονικά». Ὁ Ι εὐθὺς μετὰ τὴν εὐχὴν ἄνευ ἄλλου παραθέτει «Εὐχὴ ἣν λέγει καθ' ἑαυτὸν Ὁ εὔσπλαγχνος καὶ ἐλεήμων...» ἐπιτάσσων ταύτῃ τὰ εἰρηνικά. Ἐφ' ὅσον τὸ βάπτισμα ἐγίνετο ἐν μέσῳ τοῦ Λυχνικοῦ, παρεῖλκεν ἡ διὰ τοῦ Εὐλογημένη..,ἔναρξις τούτου.

Ὁ *Δ* «...θυμιᾷ κύκλῳ καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ τοὺς ἀναδόχους καὶ σφραγίζει μετὰ τοῦ θυμιατοῦ τὴν κολυμβήθραν».

Ἐν τῷ Β Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνωτέρω εὐχὴν «Διακονικὰ τοῦ ἁγίου Σάββα τὰ εἰς τὸ βάπτισμα». Ἐν εἰρήνῃ...Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου. Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι τὰ ὕδατα ταῦτα τῇ ἐπιφοιτήσει καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ ἁγ. Πνεύματος, δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ καταπέμψαι ἐπ' αὐτὰ τὸν Κύριον τὴν χάριν τῆς ἀπολυτρώσεως τὴν εὐλογίαν τοῦ Ἰορδάνου τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι τὰ ὕδατα ταῦτα τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Κ. δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ εὐλογηθῆναι αὐτὰ ὡς τὰ Ἰορδάνεια ρεῖθρα τοῦ Κ. δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι ἐν τοῖς ὕδασι τούτοις...Ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν ἐν αὐτοῖς τοῦ ψυχοκτόνου πολεμίου τὴν δύναμιν βυθισθῆναι, σβεσθῆναι, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτὰ πρὸς καθαρισμὸν ψυχῶν καὶ σωμάτων πᾶσι τοῖς ἀρυομένοις καὶ μεταλαμβάνουσιν ἐξ αὐτῶν τοῦ Κ. δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ ἀναδειχθῆναι τοὺς ἐν αὐτῷ βαπτιζομένους ὡς τούς φωστῆρας τοῦ οὐρανοῦ μὴ ἔχοντας σπῖλον ἢ ρυτίδα τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι...

Ὑπὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν.

Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι τὸ ὕδωρ τοῦτο τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ καὶ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι αὐτῷ τὴν χάριν τῆς ἀπολυτρώσεως, τὴν εὐλογίαν τοῦ Ἰορδάνου τοῦ Κ. δ.

Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι τοῖς ὕδασι τούτοις τὴν καθαρτικὴν τῆς ὑπερουσίου Τριάδος ἐνέργειαν τοῦ Κ. δ.

Ἐν κώδικι δημοσιευομένῳ ὑπὸ τοῦ Goar (σ. 295) καὶ μὴ κατονομαζομένῳ τὰ κατωτερω εἰρηνικά :

Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος. Ὑπὲρ τοῦ πατρὸς καὶ ἀρχιεπισκόπου. Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι. Ὑπὲρ τοῦ πάσας ἐν αὐτοῖς καταδῦναι τὰς ἀνομίας τῶν μεθεξόντων τοῦ σωτηρίου λουτροῦ τοῦ Κ. δεηθῶμεν. Ὑπὲρ τοῦ τέκνα φωτὸς ἀναδειχθῆναι τοὺς ἐν αὐτοῖς βαπτιζομένους τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ θείαν αὐτοὺς κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐνδύσασθαι δύναμιν τῷ ἐλαίῳ τῆς χρίσεως τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ σκεύη γενέσθαι αὐτοὺς ἡγιασμένα πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ θεοδότου μύρου τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν αὐτοὺς κατασχεῖν τῆς ἀποστολικῆς πίστεως ἐπίγνωσιν τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ καταπλουτισθῆναι αὐτοὺς τῆς υἱοθεσίας τοῦ χαρίσματος τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ ἀκατακρίτως μεταλαμβάνειν τῶν ἁγίων μυστηρίων τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ κληρονόμους ἀναδειχθῆναι τῶν τοῖς δικαιώμασι βιοῦσιν ἐπηγγελμένων τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ ῥυσθῆναι.

---

*Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου (ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν I) τοῦδε ἱερωσύνης, ἀντιλήψεως, διαμονῆς καὶ τοῦ ἔργου τῶν χειρῶν αὐτοῦ τοῦ Κ. δεηθῶμεν **H** I*

Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι...τοῦτο τῇ ἐπιφανείᾳ καὶ δυνάμ. καὶ ἐνερ. τοῦ ἁγ. Πνεύμ.. I

*Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι τὰ ὕδατα ταῦτα τῇ δυν... **M** τῇ ἐπιφαν. καὶ ἐνεργ. καὶ δυνάμ. K*

Ὁ Ξ μετὰ τὴν Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Οἴκου..τὴν Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι τὸ ὕδωρ τοῦτο τῇ ἐπιφοιτ. τοῦ παναγ. πνεύματος καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ...Ξ

Αἰτήσεις μὴ ἀπαντῶσαι εἰς τὸ ἔντυπον :

Ὑπὲρ τοῦ κατὰ πᾶσαν ἐν αὐτοῖς L

*Ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν ἐν αὐτοῖς τοῦ ψυχοκτόνου πολεμίου τὴν δύναμιν βυθισθῆναι τοῦ Κ. δ. Γ' **M** Ξ Ὑπὲρ τοῦ πᾶσ. ψυχοφθόρου διαβόλου τὴν δύν. ἐν αὐτῷ βυθισθ. K*

Ὑπὲρ τοῦ θείαν αὐτοῖς κατ' ἀντιπάλων ἐνδύσασθαι δύναμιν τῷ ἐλαίῳ τῆς χρίσεως.. Γ Q *K* L *Ὑπὲρ τοῦ θείαν ἐν αὐτοῖς κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐνδ. δύναμιν τοῦ Κ. δεηθ. **M***

Ὑπὲρ τοῦ ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν αὐτοὺς κατέχειν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀποστ. πίστεως... Q L

Ὑπὲρ τοῦ ἀκατακρίτως μεταλαμβάνειν αὐτοὺς τῶν ζωοποιῶν μυστηρ... Q

Ὑπὲρ τοῦ σκεύη γενέσθαι αὐτὰ ἡγιασμένα πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ θεουδότου μυστηρίου τοῦ Κυρίου δεηθ. L *Ξ τοῦ θείου σου μύρου τοῦ Κ. δ. Ξ*

Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτοὺς ἡγιασμένα πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ θεοσδότου μυστηρίου τούτου ἀκατακρίτως αὐτὸν μεταλαμβάνειν τῶν ζωοποιῶν μυστηρίων τοῦ Κ. δεηθ. Γ

Ὑπὲρ τοῦ σκεύη γενέσθαι αὐτοῦ ἡγιασμένα πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ θεοσδότου μυστηρίου.. Q

Ὑπὲρ τοῦ σκεύη γενέσθαι αὐτοὺς ἡτοιμασμένα πρὸς ὑποδ. τοῦ θείου μυστηρίου K

*Ὑπὲρ τοῦ ἀκατακρίτως (αὐτὸν **M**) μεταλαμβάνειν αὐτοὺς τῶν ζωοποιῶν μυστηρίων* L ***M***

*Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι τέκνα Θεῷ ἡγιασμένα πρὸς ὑποδ. τοῦ θείου μύρου τοῦ... **M***

*Ὑπὲρ τοῦ σκεῦος γενέσθαι πρὸς ὑποδ. τοῦ θεοσδότου μύρου **K***

Ὑπὲρ τοῦ περιπατῆσαι αὐτοὺς ἀξίους τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθησαν.. K

Ὑπὲρ τοῦ φωτισθῆναι ἡμᾶς φωτισμὸν γνώσεως καὶ εὐσεβείας διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Κ. δ.

Ὑπὲρ τοῦ ἀναδειχθῆναι τὸ ὕδωρ τοῦτο ἀποτρόπαιον πάσης ἐπιβουλῆς ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν τοῦ Κ. δ.

Ὑπὲρ τοῦ ἄξιον γενέσθαι τῆς ἀφθάρτου βασιλείας τὸν ἐν αὐτῷ βαπτιζόμενον τοῦ Κ. δ.

Ὑπὲρ τοῦ νῦν προσερχομένου τῷ ἁγίῳ φωτίσματι καὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ τοῦ Κ. δ.

Ὑπὲρ τοῦ ἀναδειχθῆναι αὐτὸν υἱὸν φωτὸς καὶ κληρονόμον τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν τοῦ Κ, δ.

Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτὸν σύμφυτον καὶ κοινωνὸν τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τοῦ Κ. δ.

Ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι αὐτῷ τὴν στολὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἄσπιλον καὶ ἀμώμητον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ φοβερᾷ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τοῦ Κ. δ.

Ἡ σειρά, καθ' ἣν φέρονται παρὰ τοῖς κώδιξιν ἑκάστοις τὰ εἰρηνικά.

Ἐν τῷ Γ «Ἐν εἰρήνῃ..Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι. Ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν ἐν αὐτοῖς τοῦ ψυχοκτόνου. Ὑπὲρ τοῦ θείαν αὐτοῖς κατ' ἀντιπάλων. Ὑπὲρ τοῦ τέκνα φωτός. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτοῖς ἡγιασμένα. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι. Τῆς Παναγίας».

Ἐν τῷ *Δ* «Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου. Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκ. Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτὸ ἐν δυνάμει. Ὑπὲρ τῶν νυνί...κτλ. (ὡς ἐν τῷ *Η*)»

Η «Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ὑπὲρ τοῦ

---

*Ὑπὲρ τοῦ καταπλουτίσαι αὐτοῖς τὴν υἱοθεσίαν τοῦ χαρίσματος **Κ***

*Ὑπὲρ τῶν νυνὶ προσερχομένων...καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κ. δ. **Η Δ***

*Ὑπὲρ τοῦ νυνὶ προσερχομένου τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι... **Λ** Ὑπὲρ τοῦ νυνὶ προσερ. **Ψ***

*Ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι τὴν χάριν τῆς ἀπολυτρ... **Ι***

*Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι...τὴν καθαρτικὴν εὐλογίαν τῆς Ὑπερουσ. Τριάδ. **Κ***

*καθαρτικὴν τῆς ἁγίας Τριάδος ἐνέργειαν **L**, Τριάδος δύναμιν **Μ***

*Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι ἐν αὐτῷ.. **Κ***

*Ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι αὐτῷ ἐξ ἁγίων ὑψωμάτων τὴν χάριν.. **Λ Σ***

*Ὑπὲρ τοῦ τέκνα φωτὸς ἀναφανῆναι τοὺς ἐν αὐτῷ βαπτιζομένους τούτους τοῦ Κ. δεηθ. **Κ Γ Μ Ξ** βαπτιζομένους τοῦ Κ. δεηθ. **Γ Μ***

*Ὑπὲρ τοῦ τέκνον φωτὸς ἀναδειχθῆναι τὸν ἐν αὐτῷ βαπτιζ. **Κ Ψ***

*Ὑπὲρ τοῦ προσδεχθῆναι ἡμῶν τὴν δέησιν ἐνώπιον τῆς δόξης Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν δεηθῶμεν **Λ***

*Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτὸ ἐν δυνάμει ἀφθαρσίας πηγὴν ζωῆς αἰωνίου τοῖς ἐν αὐτῷ βαπτιζομ. **Δ***

*Ὁ **Ξ** μετὰ τὴν Ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι...τὴν Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι τοὺς ἐν αὐτῷ βαπτιζομένους τοῦ Κ. δεηθ. Ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν ἐν ἑαυτοῦ τοῦ ψυχοκτόνου πολεμίου...Ὑπὲρ τοῦ τέκνα φωτὸς ἀναφανῆναι...Ὑπὲρ τοῦ σκεύη...Ὑπὲρ τοῦ ῥυσθῆναι.*

Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτῷ τὸ ὕδωρ τοῦτο λουτρὸν παλιγγενεσίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ ἔνδυμα ἀφθαρσίας τοῦ Κ. δ.

Ὑπὲρ τοῦ εἰσακοῦσαι Κύριον τὸν Θεὸν φωνῆς τῆς δεήσεως ἡμῶν τοῦ Κ. δ.

Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι αὐτόν τε καὶ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως...

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον...Τῆς Παναγίας ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου...

Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτοῖς τὸ ὕδωρ....παλιγγενεσίας, ἄφεσις ἁμαρτιῶν καὶ.. ***Η Δ Ψ*** *...παλιγγενεσίας, ἀφέσεως ἁμαρτιῶν καὶ..* ***Λ***

ἁγιασθῆναι. Ὑπὲρ τῶν νυνὶ προσερχομένων. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτοῖς τὸ ὕδωρ τοῦτο. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι.» Ἐν τῷ Ι «Ἐν εἰρηνη. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου. Ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου. Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι τὸ ὕδωρ. Ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι τὴν χάριν τῆς ἀπολ. Ὑπὲρ τῶν εὐσεβ. καὶ θεοφ. βασ. Ὑπὲρ τοῦ συμπολεμῆσαι. Ὑπὲρ τῆς πόλεως. Ὑπὲρ εὐκρασίας. Ὑπὲρ πλεόντων. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι».

Οἱ Γ *Ξ* εὐθὺς μετὰ τὸ τῆς Παναγίας ἀχράντου... «Εἰρήνη πᾶσι. Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν. Ὁ *ᾱ* μετὰ τὸ Τῆς Παναγίας «Ἐκφων. Εὐδοκίᾳ καὶ ἀγαθότητι τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ...»

Ἐν τῷ Κ «Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου. Ὑπὲρ τῆς πόλεως. Ὑπὲρ εὐκρασίας. Ὑπὲρ πλεόντων. Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι. Ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν ψυχοφθόρου. Ὑπὲρ τοῦ τέκνα φωτός. Ὑπὲρ τοῦ καταπλουτίσαι. Ὑπὲρ τοῦ θείαν ἐν αὐτοῖς. Ὑπὲρ τοῦ σκεύη γενέσθαι. Ὑπὲρ τοῦ περιπατῆσαι. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι».

Ἐν τῷ ***Κ*** «Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου. Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι. Ὑπὲρ τοῦ τέκνα φωτός. Ὑπὲρ τοῦ σκεῦος γενέσθαι. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι». Ἐν τῷ ***Ο*** «Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ νυνὶ προσερχομένου. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτῷ. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι».

Ἐν τῷ Q «Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι. Ὑπὲρ τοῦ θείαν ἐν αὐτοῖς κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Ὑπὲρ τοῦ σκεύη γενέσθαι. Ὑπὲρ τοῦ ἀσφαλῆ. Ὑπὲρ τοῦ ἀκατακρίτως. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι».

Ἐν τῷ ***Λ*** «Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου. Ὑπὲρ τοῦ προσδεχθῆναι ἡμῶν. Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι αὐτῷ ἐξ ἁγίων. Ὑπὲρ τοῦ νυνὶ προσερχομένου. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτὸν σύμφυτον. Ὑπὲρ τοῦ ἀναδειχθῆναι αὐτὸν υἱόν. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτῷ τὸ ὕδωρ. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι.»

Ἐν τῷ L «Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι. Ὑπὲρ τοῦ κατὰ πᾶσαν ἐν αὐτοῖς τοῦ ψυχοκτόνου. Ὑπὲρ τοῦ θείαν αὐτοῖς κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Ὑπὲρ τοῦ σκεύη γενέσθαι. Ὑπὲρ τοῦ ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν. Ὑπὲρ τοῦ ἀκατακρίτως. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι».

Ἐν τῷ ***Μ*** «Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου. Ὑπὲρ τοῦ καταφοιτῆσαι. Ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν ἐν αὐτοῖς τοῦ ψυ-

Η Δ L Ψ Καὶ τούτων λεγομένων λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν ταύτην μυστικῶς   Ι καθ' ἑαυτὸν

Β Εὐχὴ ἣν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς μέλλων βαπτίζειν· ποιοῦντος τοῦ διακόνου εὐχὴν ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς καθ' ἑαυτὸν λέγων·

Μ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Ὁ εὔσπλαγχνος καὶ ἐλεήμων Θεός, ὁ ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροὺς καὶ τὰ κρύφια τῶν ἀνθρώπων ἐπιστάμενος μόνος· οὐ γὰρ ἔστι πρᾶγμα ἀφανὲς ἐνώπιόν σου, ἀλλὰ πάντα γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς σου· ὁ γινώσκων τὰ κατ' ἐμέ, μὴ βδελύξῃ με, μηδὲ τὸ πρόσωπόν σου ἀποστρέψῃς ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλὰ πάριδέ μου τὰ παρα-

Ἐξόδ. λδ 6, Τωβ. ζ 12 Ψαλμ. ζ 9 Ἰὼβ ζ 20, Ἰεζεκ. ια 5, Ψαλμ. μγ 21 Ἑβρ. δ 13 Β' Παραλ. ϛ 42, Τωβ. γ 6, Ψαλμ. κϛ 9, ρα 2, ρμβ 7

χοκτ. Ὑπὲρ τοῦ θείαν ἐν αὐτοῖς κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Ὑπὲρ τοῦ τέκνα φωτός. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι τέκνα Θεῷ ἡγιασμ. Ὑπέρ τοῦ ἁγιασθῆναι τὰ ὕδατα. Ὑπὲρ τοῦ ἀκατακρίτως αὐτόν. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι.»

Ἐν τῷ ***Ψ*** «Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι. Ὑπὲρ τοῦ τέκνα φωτός. Ὑπὲρ τοῦ νυνὶ προσερχομένου. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτοῦ τὸ ὕδωρ. Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι».

Ἐν τῷ ***Σ*** Ἐν εἰρήνῃ. Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν. Ὑπὲρ τοῦ Ἀρχιεπ. Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι...Ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι... ἐξ ἁγίων ὑψωμάτων...Ὑπὲρ τῶν βουλομένων προσελθεῖν πρὸς τὸ ἅγιον φώτισμα καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτοῖς τὸ ὕδωρ...καὶ τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας.. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτοῖς τὴν κολυμβήθραν ταύτην ἀνεπιβούλευτον καὶ ἐλατήριον πάσης ἐπιβουλῆς ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν τοῦ Κ. δ. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτοὺς συμφύτους...Ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι αὐτοῖς τὴν στολήν.. Ὑπὲρ τοῦ ἀναδειχθῆναι αὐτοὺς υἱοὺς φωτός...Ὑπὲρ τοῦ συγκαταριθμηθῆναι αὐτοὺς σὺν τοῖς ἁγίοις τοῖς πρωτοτόκοις τοῖς ἀπογεγραμμένοις εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν τοῦ Κ. δ. Τῆς Παναγίας..

Ἐν τῷ ***Σ₂*** τὰ εἰρηνικὰ ὡς ἀνωτέρω...Ὑπὲρ τοῦ ἁγιασθῆναι...Ὑπὲρ τοῦ προσερχομένου πρὸς τὸ ἅγιον φώτισμα... Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτῷ τὴν κολυμβ. ταύτην λουτρὸν παλιγγενεσίας τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας τοῦ Κυρίου. Ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι αὐτὸ σύμφυτον καὶ κοινωνὸν τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὑπὲρ τοῦ ἀναδειχθῆναι αὐτὸν Υἱόν...Ὑπὲρ τοῦ συγκαταριθμηθῆναι...Ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι αὐτῷ τὴν στολήν... Ὑπὲρ τοῦ ρυσθῆναι..

Ὁ Ι προτάσσει τὴν εὐχὴν καὶ ἐπιτάσσει τὰ διακονικά, προσθέτων εὐθὺς μετὰ τὴν εὐχήν: «Δεῖ δὲ εἰδέναι, ὅτι οὐδὲ ταῦτα ἐπὶ τέλους ἐκφωνεῖ. Ἀλλὰ καὶ τὸ Ἀμὴν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸν λέγει» Καὶ εὐθὺς τὰ καὶ ἐν Γ διακονικά.

Ὁ ε μετὰ τὸ Παναγίας... Ἐκφών. Ὅτι πρέπει σοι... Ὁ ἱερεὺς ἐπεύχεται καθ' ἑαυτόν. Ὁ εὔσπλαγχνος...»

---

1 εὔσπλ. ὁ ἐλεήμων ***Μ*** *2 ὁ τὰ κρύφια* ***Κ*** *ὁ τὰ κρυπτὰ* ***Ψ*** *3 ἐπιστάμενος οὐ γὰρ* ***Γ Κ Κ Μ L Ψ*** *5 γινώσκων καὶ τὰ κατ' ἐμὲ* ***Β Γ Δ Κ L*** *μὴ βδελύξῃς με* ***Γ*** *μὴ βδελύξῃ με τὸν ἁμαρτωλὸν* ***L*** *μηδὲ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ* ***Λ*** *μὴ τὸ πρόσωπόν σου* ***Η*** *πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ ἄρῃς, ἀλλὰ* ***Κ Ψ*** *6 παρένεγκέ μου τὰ*

Σοφ. Σολομ. ια 23 — Α' Θεσ. ε 23 — Β' Πετρ. β 19 — Ἰωαν. η 34· Ρωμ. ϛ 17 καὶ ἀλ. Α' Κορ. θ 27 Ψαλμ. ογ 21 — Ψαλμ. ρμγ 7 — Λουκ. κδ 49 — Γαλατ. δ 19 — Ρωμ. ιε 20 — Ἐφεσ. β 20

πτώματα ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, ὁ παρορῶν ἀνθρώπων ἁμαρτήματα εἰς μετάνοιαν, καὶ ἀπόπλυνόν μου τὸν ρύπον τοῦ σώματος καὶ τὸν σπῖλον τῆς ψυχῆς καὶ ὅλον με ἁγίασον ὁλοτελῆ τῇ δυνάμει σου τῇ ἀοράτῳ καὶ πνευματικῇ δεξιᾷ· ἵνα μὴ ἐλευθερίαν ἄλλοις ἐπαγγελλόμενος καὶ ταύτην παρέχων πίστει τῇ ἠρτημένῃ τῆς σῆς ἀφάτου φιλανθρωπίας, αὐτὸς ὡς δοῦλος ἁμαρτίας ἀδόκιμος γένωμαι. Μή, δέσποτα, ὁ μόνος ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος, μὴ ἀποστραφείην τεταπεινωμένος καὶ κατησχυμένος· ἀλλ' ἐξαπόστειλόν μοι δύναμιν ἐξ ὕψους καὶ ἐνίσχυσόν με πρὸς τὴν διακονίαν τοῦ προκειμένου σου μυστηρίου, τοῦ μεγάλου καὶ ἐπουρανίου. Καὶ μόρφωσόν σου τὸν Χριστὸν ἐν τῷ μέλλοντι ἀναγεννᾶσθαι διὰ τῆς ἐμῆς ἐλεεινότητος. Καὶ οἰκοδόμησον αὐτὸν ἐν τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν σου, καὶ μὴ καθέλῃς, ἀλλὰ φύτευσον αὐτὸν φύτευμα ἀληθείας ἐν τῇ ἁγίᾳ σου καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ μὴ ἐκτίλῃς. Ὅπως προκόπτοντος αὐτοῦ ἐν τῇ εὐσεβείᾳ δοξάζηται καὶ δι' αὐτοῦ τὸ πανάγιον ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμὴν

Δ Κ Δεῖ δέ (εἰδέναι), ὅτι οὐκ ἐκφωνεῖ ἀλλὰ καὶ τὸ Ἀμὴν καθ' ἑαυτὸν λέγει

Οἱ **Η** ᾱ «Καθ' ἑαυτὸν δὲ λέγει καὶ τὴν ἐκφώνησιν καὶ τὸ Ἀμήν.»

Σ Δεῖ εἰδέναι, ὅτι οὐδὲ ταῦτα ἐπὶ τέλους ἐκφωνεῖ, ἀλλὰ καὶ τὸ Ἀμήν.,.

Β. Δεῖ εἰδέναι, ὅτι οὐ λέγει ταῦτα ἐπὶ τέλος ὁ ἱερεὺς ἐκφώνως, ἀλλὰ καὶ

παραπτ. **Γ Δ Ι Η** **K** Q L **O** *παρένεγκαί μου* B   7 *καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ* **B Γ Δ H** I **K M**   *τὰ παραπτώματα ὁ παρορῶν* L *ταύτῃ παρορῶν* I *ἀνθρώπων ἁμαρτίας* **M**   8 *ἁμαρτήματα καὶ ἀπόπλυνον* Γ *μετάνοιαν ἀπόπλυνόν μου* **M**   *καὶ ἀπόπλυνον τὸν ῥύπον* **Δ**   9 *τὸν σπῖλον τῆς ψυχῆς μου* **O** *ὁλοτελεῖ τῇ δυνάμει* Γ   10 *τῇ δυνάμει σου· τῇ ἀοράτῳ* I   11 *ἐλευθερίας ἄλλοις* Γ *ἐπαγγειλάμενος* Γ K **K M** *καὶ ταύτην ἔχων πίστει* **Ψ** *καὶ ταύτῃ τῇ πίστει* **M**   12 *τῇ εἱρτημένῃ* **M** *πίστει τῇ ἠρτισμένῃ* Γ *τῆς σῆς φιλανθρωπίας* **M** *αὐτὸς ὢν δοῦλος* L   13 *ἀδόκιμος γίνωμαι* B   14 *Μή, δέσποτα, μὴ ἀποστραφείην* **K** Ψ *τεταπεινωμένος κατησχυμ.* **Δ H** K **K** Ψ   15 *τεταπεινωμένος ἀλλ' ἐξαπόστ.* **O** *κατησχυμένος ἐξαπόστ.* I L   16 *τοῦ προκειμ. μυστηρίου* **K M** L Ψ *διακονίαν σου* **M** *μυστηρίου τούτου* **M** *προκειμένου σου μυστηρ. καὶ μόρφωσον* **Δ**   17 *καὶ ἐπουρανίου Θεοῦ* L *καὶ μόρφωσόν μου* Q   18 *τοῖς μέλλουσιν ἀναγεννᾶσθαι* B Γ **Δ H** I L **K M**   19 *οἰκοδόμησον αὐτοὺς* B Γ **H Δ** K L **M** *οἰκοδ. αὐτοῖς* I *ἀποστόλων σου* Γ   20 *ἀποστ. καὶ τῶν προφητῶν* **Λ O** *καὶ τῶν προφητῶν καὶ μὴ* Γ **Δ H** I K K Q L **M** *καὶ προφητῶν καὶ* B **M** Ψ   *καθελῃς* **Λ**   *καθέλῃς. Φύτευσον* **K** Ψ   *καθέλῃς καὶ καταφύτευσον* Γ *καὶ φύτευσον* B **Δ H** K L **Λ M** Q **O**   *φύτευσον αὐτοὺς* B *καὶ ἐμφύτευσον αὐτοῖς φύτευμα* I   21 *καθολικῇ ἐκκλησίᾳ* Γ   22 *ἐκκλησίᾳ ὅπως* **M** *καὶ μὴ ἐκτείλῃς* B *προκοπτόντων αὐτῶν* B **Δ H** I K **Λ M** L   *προκοπτόντων εὐσεβείᾳ* Γ *ἐν εὐσεβείᾳ* B **O**   23 *δοξάζηταί σου τὸ πανάγιον ὄνομα τοῦ* **K** Ψ *δι' αὐτῶν* B Γ **Δ H** I K **Λ** *προκοπτόντων αὐτῶν δοξάζηται καὶ δοξαζόντων ἐν εὐσεβείᾳ ὑμνῆται καὶ δι' αὐτῶν* **M** *τὸ ὄνομά σου* Γ

L (ᾱ) Μετὰ δὲ τὸ πληρῶσαι τὸν διάκονον τὰ διακονικὰ ἀπάρχεται ὁ ἱερεὺς τὴν τῶν ἁγίων βαπτισμάτων εὐχὴν λέγων :

I ᾱ εἰς ἐπήκοον πάντων, *Κ Λ* ᾱ μεγαλοφώνως ᾱ λαμπρᾷ τῇ φωνῇ

Ψ Εὐχὴ ἐκφωνητική

Λ Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Μέγας εἶ, Κύριε, καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου καὶ οὐδεὶς λόγος ἐξαρκέσει πρὸς ὕμνον τῶν θαυμασίων σου (τρίς). Σὺ γὰρ βουλήσει ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν τὰ σύμπαντα τῷ σῷ κράτει συνέχεις τὴν κτίσιν καὶ τῇ σῇ προνοίᾳ διοικεῖς τὸν κόσμον. Σὺ ἐκ τεσσάρων στοιχείων τὴν κτίσιν συναρμόσας τέτταρσι καιροῖς τὸν κύκλον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐστεφάνωσας. Σὲ τρέμουσιν αἱ νοεραὶ πᾶσαι δυνάμεις· σὲ ὑμνεῖ ἥλιος· σὲ δοξάζει σελήνη· σοὶ ἐντυγχάνει τὰ ἄστρα· σοὶ ὑπακούει τὸ φῶς· σὲ φρίττουσιν ἄβυσσοι· σοὶ δουλεύουσιν αἱ πηγαί. Σὺ ἐξέτεινας τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέρριν· σὺ ἐστερέωσας τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων· σὺ περιετείχισας τὴν θάλασσαν ψάμμῳ· σὺ πρὸς ἀναπνοὰς τὸν ἀέρα ἐξέχεας. Ἀγγελικαὶ δυνάμεις σοὶ λειτουργοῦσιν, οἱ τῶν Ἀρχαγγέλων χοροὶ σὲ προσκυνοῦσι, τὰ πολυόμματα Χερουβὶμ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφίμ, κύκλῳ ἑστῶτα καὶ περιϊπτάμενα, φόβῳ τῆς ἀπροσίτου σου δόξης κατακαλύπτεται. Σὺ γὰρ Θεὸς ὢν ἀπερίγραπτος, ἄναρχός τε καὶ ἀνέκφραστος, ἦλθες ἐπὶ τῆς γῆς μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος· οὐ γὰρ ἔφερες, Δέ-

Ἰουδ. ις 13, Ψαλ. μζ 1 Ϟε 4—Τωβ. ιβ22, Σειρὰχ ια 4
Σοφ. Σολ. α 14
Σοφ. Σολ. ιδ 3, ιε 1
Ψαλμ. ξδ 11, Σοφ. Σολ. ζ 19
Ψαλμ. ρμη 3, Προσ. Τριῶν παίδων 39,40, Σοφ. Σολ. ις 28
Ψαλμ. ργ 2, ρλε 6
Ἱερεμ. ε 22
Ἠσ. ς 2, Δ΄ Μακκαβ. ιδ17
Φιλιπ. β 7

τὸ Ἀμὴν καθ' ἑαυτὸν λέγει Μετὰ δὲ τὸ πληρῶσαι τὰ διακονικὰ τοῦ διακόνου ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ λέγων.

Ὁ **Δ Σ** «Μετὰ τὸ πληρῶσαι τὸν ἀρχιδιάκονον ἀπάρχεται ὁ ἀρχιερεὺς τῆς τῶν ἁγίων βαπτισμάτων εὐχῆς». Ὁ **Η** «Εἶτα πληροῦντος τοῦ ἀρχιδιακόνου τῆς Παναγίας ἀχράντου ἀπάρχεται ἐν ἐκφωνήσει».

Ὁ **Μ** «Καὶ ἄρχεται τὴν εὐχὴν ταύτην μεγαλοφώνως καὶ μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ συντετριμμένης καρδίας λέγων»

Τὸ ἐντὸς παρενθέσεως τρὶς παραλείπεται ὑπὸ τῶν κωδίκων Β Γ Κ Q ***Η*** *I Ξ* ***Ο***

Προστεθειμένον ἐκ δευτέρας χειρὸς ἐν τοῖς ***Δ*** *L*

Ὁ ***Δ*** *«...θαυμασίων σου. Τοῦτο δὲ λέγεται ἐκ τρίτου. Καὶ ὁ λαὸς ὁμοίως. Εἶτα ὁ ἱερεύς...»   2 Σοὶ γὰρ βουλήσει Γ   Σῇ γὰρ βουλήσει Β Ι Κ* ***Κ*** *Q* ***Δ*** *L* ***Ο***

Παρὰ τῷ L ἐλλείπει φύλλον ὁλόκληρον   5 σὺ ἐκ τεσσάρων στοιχείων συναρμόσας τέτρ. ***Ο*** *συνήρμοσας Β τέτρασι καιροῖς Β Γ* ***Δ*** *Ι Q* ***Δ*** *L* ***Μ Ψ Ο***   *7-8 σὲ δοξολογεῖ σελήνη Β* ***Η*** *Κ Λ Q* ***Ο***   *15 τῇ ἀπροσίτῳ σου δόξῃ Β   16 κατακαλύπτονται Κ Λ* ***Μ*** *δόξης κατακαλύπτοντα Γ   17 ἦλθες ἐπὶ γῆς Γ* ***Μ***   *18 γενάμενος Β γενόμενος καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος οὐ γὰρ Γ   19 διὰ σπλάγχνα ἐλέους θεάσασθαι Ψ θεάσασθαι Β Κ* ***Δ Ψ***

Λουκ. α 78 — Ματθ. ιη 11, Λουκ. ιθ 10, Ἰωαν. γ 17, Α' Τιμ. α 15 — Τίτ. β 11, γ 4 Βαρούχ γ 38 — Ψαλμ. ογ 13 — Ἱερεμ. θρῆνοι γ 54 Ἡσ. κδ 15, Ψαλμ. η 1,9 ϱ 9 — Γ' Μακκαβ. β 2 Ἰὼβ ε 8, Σειρὰχ λγ 1

σποτα, διὰ σπλάγχνα ἐλέους σου, θεᾶσθαι ὑπὸ τοῦ διαβόλου τυραννούμενον τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἦλθες καὶ ἔσωσας ἡμᾶς. Ὁμολογοῦμεν τὴν χάριν, κηρύττομεν τὸν ἔλεον, οὐ κρύπτομεν τὴν εὐεργεσίαν. Τὰς τῆς φύσεως ἡμῶν γονὰς ἠλευθέρωσας, παρθενικὴν ἡγίασας μήτραν τῷ τόκῳ σου, πᾶσα ἡ κτίσις ὕμνησέ σε ἐπιφανέντα. Σὺ γάρ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθης καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφης. Σὺ καὶ τὰ Ἰορδάνεια ρεῖθρα ἡγίασας, οὐρανόθεν καταπέμψας αὐτοῖς τὸ πανάγιόν σου Πνεῦμα, καὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἐκεῖσε ἐμφωλευόντων συνέτριψας δρακόντων. Αὐτὸς οὖν, φιλάνθρωπε Βασιλεῦ, πάρεσο καὶ νῦν διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος καὶ ἁγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο (τρίς). Καὶ δὸς αὐτῷ τὴν χάριν τῆς ἀπολυτρώσεως, τὴν εὐλογίαν τοῦ Ἰορδάνου. Ποίησον αὐτὸ ἀφθαρσίας πηγήν, ἁγιασμοῦ δῶρον, ἁμαρτημάτων λυτήριον, νοσημάτων ἀλεξιτήριον, δαίμοσιν ὀλέθριον, ταῖς ἐναντίαις δυνάμεσιν ἀπρόσιτον, ἀγγελικῆς ἰσχύος πεπληρωμένον. Φυγέτωσαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ ἐπιβουλεύοντες τῷ πλάσματί σου· ὅτι τὸ ὄνομά σου, Κύριε, ἐπεκαλεσάμην, τὸ θαυμαστὸν καὶ ἔνδοξον καὶ φοβερὸν τοῖς ὑπεναντίοις.

Β Γ **Δ** **Η** Ι Κ **Λ** L Q **Ο** **Ψ** Βησ—Κρ. ᾶ **σ**₈ Καὶ ἐμφυσᾷ εἰς τὸ ὕδωρ τρίς· καὶ σφραγίζει τῷ δακτύλῳ τρίτον καὶ λέγει:

Συντριβήτωσαν ὑπὸ τὴν σημείωσιν τοῦ τύπου τοῦ σταυροῦ σου πᾶσαι αἱ ἐναντίαι δυνάμεις (γ'.). Ὑποχωρησάτωσαν ἡμῖν πάντα τὰ ἐναέρια καὶ ἀφανῆ εἴδωλα, καὶ μὴ ὑποκρυβήτω τῷ ὕδατι τούτῳ δαιμόνιον σκοτεινόν, μηδὲ συγκαταβήτω τῷ βαπτιζομένῳ, δεόμεθά σου, Κύριε, πνεῦμα πονηρόν, σκότωσιν λογισμῶν καὶ ταραχὴν διανοίας ἐπάγον. Ἀλλὰ σύ, δέσποτα τῶν ἁπάντων, ἀνάδειξον τὸ

23 πᾶσα κτίσις **Ο** *24 Σὺ γὰρ εἶ Θεὸς ἡμῶν Γ Σοὶ γὰρ Θεὸς ἡμῶν Ι Σὺγὰρ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν* **Κ** *Ψ Σὺ γὰρ Θεὸς ὢν ἐπὶ* **Μ** *26 καταπέμψας τὸ ἅγιόν σου Β Γ* **Δ Η** *Κ* **Κ Λ** *Q Ψ* **Ο** *καταπ. τὸ πανάγιόν σου Ι* **Μ** *27 καὶ τὰς τῶν ἐκεῖσε κεφαλὰς ἐμφωλευόντων Γ 30 Παραλείπεται τὸ ἐντὸς παρενθέσεως τρὶς ὑπὸ τῶν κωδίκων Β Γ* **Δ Η** *Ι Κ* **Κ** *L Q* **Ο** *Οἱ* **Λ** *Ξ «Λέγει τρίς» 34 φυγέτωσαν τῷ πλάσματίσου Ὅτι* **Ο** *φυγέτωσαν οἱ ἐπιβουλ. L Καὶ φυγέτωσαν Γ* **Λ Μ** *36 φυγέτωσαν ἀπ' αὐτοῦ πάντες Β 36 ὅτι τὸ θαυμαστὸν Κύριε ἐπεκαλεσάμην καὶ ἅγιον ὄνομά σου* **Μ** *ὅτι τὸ ὄνομά σου ἐπεκαλεσάμην τὸ θαυμαστὸν* **Κ** *Q τὸ φοβερὸν καὶ ἔνδοξον καὶ θαυμαστὸν τοῖς* **Μ** *37 τοῖς ὑπεναντίοις. Καὶ ἐμφυσᾷ εἰς τὸ ὕδωρ τρίτον. Ἄρξου τοῦ πρὸς ὥραν βαπτιζομένου Συντριβήτωσαν Ξ e 40 Ἐπιτριβήτωσαν ὑπὸ τὴν σημείωσιν* **Σ** *ὑπὸ τῆς σημειώσεως τοῦ τύπου* **Ψ** *41 τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ σου Β Γ* **Δ** *παραλείπουσι τὸ (γ') οἱ Β Γ* **Η** *Ι* **Κ** *Q L* **Ο** *Ψ Καὶ λέγει αὐτὸ τρὶς τοσαυτάκις καὶ τοῦ λαοῦ ἀποκρινομένου. Καὶ εὐθὺς ὁ ἱερεὺς λέγει* **Λ** *Ὑποχωρήσεται ἡμῖν L ὑποχωρείτωσαν Γ* **Δ Κ** *Q* **Μ** *Ψ 42 τὰ ἀέρια καὶ Q* **Ο** *43 κρυβήτω* **Η** *Κ Q* **Ο** *ἀποκρυβήτω Γ 44 δαιμόνιον σκοτεινὸν ἢ πνεῦμα πονηρὸν* **Μ** *δαιμόνιον σκοτεινόν. (Καὶ εὐλογεῖ εἰς τὸ ὕδωρ μίαν καὶ ποιεῖ σταυροῦ τύπον). Μηδὲ συγκαταβήτω σ₈ 44 σκότωσιν λογισμοῖς Γ* **Δ Η** *Ι Κ* **Κ Λ** *L Q Ψ* **Ο**

ὕδωρ τοῦτο ὕδωρ ἀπολυτρώσεως, ὕδωρ ἁγιασμοῦ, καθαρισμὸν σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἄνεσιν δεσμῶν, ἄφεσιν παραπτωμάτων, φωτισμὸν ψυχῆς, λουτρὸν παλιγγενεσίας, ἀνακαινισμὸν πνεύματος, υἱοθεσίας χάρισμα, ἔνδυμα ἀφθαρσίας, πηγὴν ζωῆς. Σὺ γὰρ εἶπας, Κύριε· Λούσασθε καὶ καθαροὶ γίνεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Σὺ ἐχαρίσω ἡμῖν τὴν ἄνωθεν ἀναγέννησιν δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος. Ἐπιφάνηθι, Κύριε, τούτῳ· καὶ δὸς μεταποιηθῆναι τὸν ἐν αὐτῷ βαπτιζόμενον, εἰς τὸ ἀποθέσθαι μὲν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, ἐνδύσασθαι δὲ τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν· ἵνα γενόμενος σύμφυτος τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου σου διὰ τοῦ βαπτίσματος, κοινωνὸς καὶ τῆς ἀναστάσεώς σου γένηται· καὶ φυλάξας τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος καὶ αὐξήσας τὴν παρακαταθήκην τῆς χάριτος, δέξηται τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως καὶ συγκαταριθμηθῇ τοῖς πρωτοτόκοις, τοῖς ἀπογεγραμμένοις ἐν οὐρανῷ, ἐν σοὶ τῷ Θεῷ καὶ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ. Ὅτι σοὶ πρέπει δόξα,

Β' Κορ. ζ 1, Ἐφεσ. α 17
Τίτ. γ 5
Ρωμ. η 15,
Ψαλ. λε 10
Ἡσ. α 16
Ἰωαν. γ 3,5
Ἐφεσ. δ 22
Κολοσ. γ 10
Ρωμ. ϛ 5
Πραξ. β 33, ι 45 Β' Πέτρου γ 18, Α' Τιμοθ. ϛ 20
Φιλιπ. γ 14
Ἑβρ. ιβ 23

---

46 ὕδωρ ἀναπαύσεως, ὕδωρ ἀπολυτρώσεως **Β Γ Δ Η Ι Κ Λ L Q Μ K Ψ** *ὕδωρ ἁγιασμοῦ, καθαρισμοῦ μολυσμοῦ* **Γ** *καθαρισμὸν μολυσμῶν* **Β** *ἁγιασμοῦ, μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος καθαρτήριον* **Κ Ψ** *καθαρισμὸν μολυσμοῦ σαρκὸς* **Γ Δ Η Ι Κ Λ L Q Μ Ο**

48 φωτισμὸν ψυχῶν **Β Ο** *φωτισμὸν ψυχῶν καὶ σωμάτων* **Λ** *παλιγγεν. υἱοθεσίας ἔνδυμα* **Μ** *παλιγγ. υἱοθεσ. χάρισμα, ἀνακαιν.* **Γ Δ Ι Κ K L Ψ** *λουτρὸν παλιγγ. υἱοθεσίας* **Β** *49 ἀφθαρσίας, καινισμὸν πνεύματος, πηγὴν* **Β** *ἀφθαρ. ἀνακαινισμὸν πνεύματος πηγὴν* **Δ Η Ι Κ K L Μ** *50 πηγὴ ζωῆς* **Γ** *Κύριε διὰ τοῦ προφήτου σου· Λούσασθε* **K Μ** *Λούσασθε καθαροὶ* **Ο** **Β** *καθαροὶ γένεσθε* **Δ Ι Κ Q Μ Ο** *51 ἀφέλεσθε* **Β L Μ** *ἀφέλεσθαι* **Γ** *52 τὴν ἄνωθεν γέννησιν* **L** *Ἐπιφάνηθι ἡμῖν Κύριε* **Κ** *Κύριε τῷ ὕδατι τούτῳ* **Β Γ Δ Η Ι Κ K Λ L Ο Μ Ψ** *54 τοὺς ἐν αὐτῷ βαπτιζομένους* **Β Γ Δ Ι Ο Κ Q L Μ** *(καθὼς καὶ πάντα τὰ ἑπόμενα μέχρι τέλους τῆς εὐχῆς εἰς πληθυντικόν).* *55 ἀποθέσθαι τὸν παλαιὸν* **Μ** *58 σοῦ τοῦ κτίσαντος αὐτὸν* **Β Γ Η Ι** *ἵνα υἱοὶ γενόμενοι* **Λ** *58 ἵνα γενόμενοι σύμφυτοι* **Β** *ἵνα γενόμενος σύμμορφος τῷ* **Κ Μ** *ἵνα οἱ γενόμενοι σύμφυτοι* **Δ Η Ι L Q Μ Ο** *59 θανάτου αὐτοῦ* **Μ** *τοῦ θανάτου τοῦ μονογ. σου Υἱοῦ* **Β Κ K Μ** *θανάτου αὐτοῦ* **Μ** *τοῦ θανάτου διὰ* **Δ** *τῷ ὁμοιώματι τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ διὰ τοῦ βαπτ.* **Γ**

60 κοινωνὸς γένηται καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ **K Μ** *κοινωνοὶ γένωνται καὶ τῆς ἀναστ. καὶ* **Κ** *κοιν. καὶ τῆς ἀναστ. γίνωνται* **Β Η Q** *καὶ τῆς ἀναστ. γένωνται* **Γ Δ Q Ο** *καὶ τῆς ἀναστ. σου γένωνται* **Ι L** *ἀναστ. γίνονται* **Μ** *καὶ φυλάξαντες* **Β Δ Μ** *61 φυλάξαντες τὴν παρακαταθήκην* **Μ** *δωρεὰν τοῦ ἁγ. Πνεύματος* **Ψ** *καὶ αὐξήσαντες.,. δέξωνται... συγκαταριθμηθῶσι* **Β Δ** *63 συγκαταριθμηθῶσι τοῖς ἀπογεγρ.* **Ο** *64 ἀπογεγρ. ἐν οὐρανοῖς* **Λ Μ Ψ** *ἐν οὐρανοῖς ἐν Χ. Ἰ. τῷ Κυρίῳ ἡμῶν* **Γ K** *Θεῷ ἡμῶν Ἰ. Χ. μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ παναγ.* **Μ** *ἐν οὐρανῷ ἐν Χ. Ἰ. τῷ Κυρίῳ ἡμῶν μεθ' οὗ σοι ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ παναγ.* **Β L** *ἐν Χ. Ἰ. μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα*

κράτος, τιμὴ καὶ προσκύνησις, ἅμα τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Η Ο ἃ L (Γ ***Δ*** Ξ Κ ***Κ*** Β ***Δ***) Βασ—Κρυπτ. Ὁ λαὸς Ἀμήν. Ὁ ἱερεύς. Εἰρήνη πᾶσιν. Ὁ διάκονος. Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν. Καὶ κλίνει ὁ ἱερεὺς τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦ ἐλαίου βασταζόμενον ὑπὸ τοῦ διακόνου καὶ ἐμφυσᾷ αὐτῷ τρὶς καὶ σφραγίζει τρίτον καὶ λέγει

Γ ***Δ*** Εὐχὴ τοῦ ἐλαίου
Δ Μ Π Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν
Μ Κύριε ἐλέησον

Ἐξόδ. γ 15, Δέσποτα Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν, ὁ τοῖς ἐν
Προσ. τριῶν Παίδων 28 τῇ κιβωτῷ τοῦ Νῶε περιστερὰν ἀποστείλας, κάρφος ἐλαίας
Γενεσ. η 11 ἔχουσαν ἐπὶ τοῦ στόματος, καταλλαγῆς σύμβολον, σωτηρίας τε τῆς ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ τὸ τῆς χάριτος μυστήριον δι' ἐκείνων προτυπώσας· καὶ ὁ τῆς ἐλαίας τὸν καρπὸν εἰς πλήρωσιν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων χορηγήσας· ὁ δι' αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐν νόμῳ
Ἐφεσ ε 18 Πνεύματος ἁγίου πληρώσας καὶ τοὺς ἐν χάριτι τελειῶν· αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τοῦτο τὸ ἔλαιον τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ καὶ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος, ὥστε γενέσθαι αὐτὸ χρίσμα
Ρωμ. ϛ 13, Β' Κορ. ϛ 7 ἀφθαρσίας, ὅπλον δικαιοσύνης, ἀνακαινισμὸς ψυχῆς καὶ σώ-

Ὁ Q «...εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦ ἐλαίου βασταζομένου ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου..»

Ὁ ***Δ*** «...καὶ σφραγίζει αὐτὸ τρίτον μετὰ τῆς χειρὸς αὐτοῦ λέγων· Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν».

Ὁ ***Μ*** «...ἐμφυσᾷ αὐτὸ τρίτον λέγων κρύφα τὴν εὐχὴν ταύτην». Περὶ σφραγίσεως οὐδὲν ἀναφέρει·

Ὁ ***Π*** μετὰ τὴν εὐχὴν τοῦ ὕδατος «χύνει τὴν κανδύλαν καὶ μετά τὸ Ἀμήν. Εἰρήνη πᾶσι...καὶ κλίνει τὴν κεφαλὴν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦ ἐλαίου...»

*κράτος **Ψ** ἐν οὐρανῷ ἐν Χρ. Ἰ. τῷ Κ. ἡμῶν μεθ' οὗ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ Ι Ἰησοῦ Χριστῷ ἅμα τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ δόξα κράτος σὺν τῷ **Η** Q **Δ Ο** Χριστῷ μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ Κ Κυρίῳ ἡμῶν μεθ' οὗ σοι τῷ Πατρὶ δόξα, εὐχαριστία τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ Γ 66 ἅμα τῷ Πατρὶ δόξα, κράτος σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ **Δ** ζωοποιῷ Πνεύματι Β*

*Οἱ Κ **Κ Μ** «Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν...κλίνωμεν»*

*1 ὁ Θεὸς ἡμῶν **Μ** ὁ τὴν ἐν τῇ κιβωτῷ τοῦ Νῶε **Ψ** 2 περιστερὰν ἐξαποστείλας Ι ἔχουσαν ἐπὶ τοῦ στόματος κάρφος ἐλαίας **Μ** ἐπὶ τοῦ στόματος αὐτῆς Β **Δ** φέρουσαν ἐπὶ τοῦ στόματος **Κ Ψ** 3 καταλλαγὴν σύμβολον Γ σωτηρίας τῆς ἀπὸ Γ Ι τῆς ἀπὸ κατακλυσμοῦ **Δ Ψ** 4 δι' ἐκείνης προτυπώσας **Κ Ψ** προτυπώσας καὶ τῆς ἐλ. **Ο** ὁ καὶ τῆς ἐλαίας Β Γ Κ **Κ Δ Μ Ψ** 5 εἰς ἀποπλήρωσιν Β Γ **Δ Η** Ι Κ **Κ Δ Μ** Q **Ο Ψ** τῶν ἁγίων σου χορηγήσας **Μ** 6 καὶ τοὺς ἐν τῷ νόμῳ **Ψ** τοῖς ἐν νόμῳ Γ καὶ τοὺς ἐν νόμῳ χάριτος τοῦ ἁγ. Πνεύματος **Δ** 7 χάριτι τελειώσας **Κ Ψ** ἐν τῇ χάριτι Β Γ **Δ** Ι Κ **Κ Η Δ** Q L καὶ τὸ ἔλαιον τοῦτο **Κ Ψ** 8 τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ ἁγίου σου L τοῦ ἁγίου Πνεύμ. Κ **Μ** καὶ ἐπιφοιτήσει τοῦ παναγίου σου Πνεύμ. Γ 10 ὅπλῳ δικαιοσύνης Γ ἀνακαινισμὸν ψυχῆς Β Γ **Δ Η** Q Κ **Μ Ψ Ο***

ματος, πάσης διαβολικῆς ἐνεργείας ἀποτρόπαιον, εἰς ἀπαλλαγὴν κακῶν πάντων τοῖς χριομένοις αὐτὸ ἐν πίστει ἢ καὶ μεταλαμβάνουσιν ἐξ αὐτοῦ εἰς δόξαν σήν, καὶ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ καὶ τοῦ παναγίου καὶ ἀγαθοῦ καὶ ζωοποιοῦ σου Πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Η (Γ **Δ** Ι Κ **Ο** Ϙ **Λ** **Ξ** **Π** ἅ Β Κρυ.—Βησ.) Ὁ λαὸς Ἀμήν.

Ὁ διάκονος Πρόσχωμεν.

Ὁ ἱερεὺς λαμβάνει τὸ τρυβλίον τοῦ ἁγίου ἐλαίου καὶ ποιεῖ ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ σταυροὺς τρεῖς ψάλλων τὸ ἀλληλούϊα τρίτον σὺν τῷ λαῷ καὶ ἐκφωνεῖ

Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ φωτίζων καὶ ἁγιάζων πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Γενεσ. ιδ 20, Γ' Βασ. ε 7, Ψαλ. πα 19 καὶ ἀλλαχοῦ Ἰωαν. α 9

Η (Γ **Δ** Β Κ Ι Ϙ **Ο** **Ξ** **Λ** **Ψ**) Ὁ λαὸς Ἀμήν.

Καὶ προσφέρεται ὁ βαπτιζόμενος ἑνὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ λαμβάνων ἐκ τοῦ ἁγίου ἐλαίου τῷ δακτύλῳ αὐτοῦ ποιεῖ σταυροῦ τύπον ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τοῦ στήθους καὶ τῶν μεταφρένων τοῦ βαπτιζομένου καὶ λέγει:

Χρίεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (ὁ δεῖνα) ἔλαιον ἀγαλλιάσεως εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν.

Καὶ σφραγίζων αὐτοῦ τὸ στῆθος καὶ τὰ μετάφρενα λέγει·

Εἰς ἴασιν ψυχῆς καὶ σώματος.

Εἰς δὲ τὰς ἀκοάς·

Εἰς ἀκοὴν πίστεως

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν **Κ Μ** *εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενον* **Δ** *εἰς τὸν κόσμον πάντοτε νῦν* **Κ Λ Μ Ψ**

Ὁ Β ἐν τῇ δευτέρᾳ διατάξει «.. καὶ ἐκφωνεῖ *Τρὶς* Εὐλογητός...»

Ὁ **Κ** «Καὶ λαβὼν τὸ ἔλαιον ἐκχέει αὐτὸ εἰς τὸ ὕδωρ σταυροειδῶς τρίτον ψάλλων σὺν τοῖς παροῦσιν Ἀλληλούϊα...Εἶτα βαλὼν ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ ἐλαίῳ τὸν δάκτυλον αὐτοῦ χρίει σταυροειδῶς ἐν τῷ μετώπῳ καὶ ἐν τῷ στήθει καὶ εἰς τοὺς νεφρούς». Οἱ **Σ** Σ_4 «Καὶ μετὰ τοῦτο ἀποτίθεται τὸ τρυβλίον καὶ ἐκφωνεῖ οὕτως· Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ φωτίζων...»

Ἀπὸ τοῦ L λείπει ὁλόκληρον φύλλον.

Ὁ **Μ** «Εἶτα ἐπέρνει ὁ ἱερεὺς τὸ ἔλαιον, ποιεῖ εἰς τὸ ὕδωρ σταυροὺς τρεῖς ψάλλων τὸ ἀλληλούϊα Ἦχ. πλ. β. Εἶτα ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς λέγων...Εἶτα πέρνει ὁ παπᾶς μὲ τὸ ἕνα του τὸ δάκτυλον ἀπὸ τὸ λάδι καὶ κάμνει σταυρὸν εἰς τοῦ παιδίου τὸ γλέφαρον καὶ πάλαι εἰς τὸ στῆθος καὶ εἰς τὰς μασχάλας λέγων»

Ὁ ἅ «...Καὶ λαμβάνει ὁ ἱερεὺς ἐκ τοῦ ἁγίου ἐλαίου τοῖς δυσὶ δακτύλοις...»

---

11 καὶ πάσης **Μ** *ἐνεργείας τρόπαιον Β ἀπαλλαγὴν παντοίων κακῶν* **Δ** *παντὸς κακοῦ Β πάντων κακῶν* **Η** *πάντων τῶν κακῶν τοῖς χρισμ. Γ* **Μ** *12 τοῖς τε χριομένοις* **Κ** *τοῖς χριομένοις πίστει Β Γ* **Δ Η** *Ι Κ* **Κ** *Ϙ* **Λ Ο** *Ψ πίστει καὶ μεταλαμβάνουσι Β* **Κ** *Ψ τοῖς χριομένοις καὶ μεταλαμβ.* **Μ** *ὃ καὶ μεταλαμβ. Γ 13 ἐξ αὐτῶν Γ ἐξ αὐτοῦ Καὶ ἀνιστάμενος ἐκφωνεῖ Εἰς δόξαν...* **Η** *Ι L Ϙ Κρυπτ. Βησ. Ἐκφώνησις Εἰς δόξαν Κ* **Δ**

13 καὶ τοῦ ἁγίου καὶ Β καὶ τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος **Κ** *καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύμ.* **Ψ**

Εἰς τοὺς πόδας·

Τοῦ πορεύεσθαι τὰ διαβήματά σου.

Εἰς τὰς χεῖρας·

Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με.

Λ Καὶ τότε χρίεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ καὶ παρόντων τῶν διακόνων ἢ καὶ τῶν ἀναδόχων ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἐλαίου ὅλον τὸ σῶμα.

Οἱ Β ***Ο Σ*** Χρίεται ὁ δεῖνα ἔλαιον...

Οἱ Ϙ ***Μ*** «.... Πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων».

Ὁ Λ «... ἀγαλλιάσεως πρὸ τοῦ θείου βαπτίσματος εἰς τὸ ὄνομα..»

Οἱ ***Ψ*** α̃ «.... Πατρὸς Ἀμὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ Ἀμὴν καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Ἀμήν».

Πάντες οἱ κώδικες παραλείπουσι τὰ «Καὶ σφραγίζων..... ἔπλασάν με». Μόνον ὁ ἐν ***Ν*** δεύτερος κῶδιξ ἔχει τὰ ἑπόμενα «Χρίεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ ὁ δεῖνα ἔλ. ἀγαλ. εἰς τὸ ὄνομα .... νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Καὶ σφραγίζει αὐτοῦ τὸ στῆθος καὶ τὰ μετάφρενα λέγων· εἰς μὲν τὸ στῆθος, Εἰς ἴασιν ψυχῆς καὶ σώματος. Εἰς τὰς ἀκοάς, Εἰς ἀκοὴν πίστεως τὰ διαβήματα αὐτοῦ. Εἰς τὰς χεῖρας. Αἱ χεῖρές σου ἐποίησαν καὶ ἔπλασαν αὐτὸν νῦν καὶ ἀεί. Ἀμήν».

Ὁ Β «Χρίεται ὑπὸ τοῦ διακόνου ὅλον τὸ σῶμα...»

Ὁ Βοδληϊανὸς μετὰ τὴν φράσιν «ὅλον τὸ σῶμα» προσθέτει : «Καὶ κρατήσαντες δύο διάκονοι τὸν βαπτιζόμενον παῖδα, ὁ εἷς τὸν δεξιὸν βραχίονα καὶ τὸ δεξιὸν σκέλος, ὡσαύτως καὶ ὁ ἐξ ἀριστερῶν· καὶ ἐπιθεὶς ὁ ἀρχιερεὺς ἢ ὁ ἱερεὺς τὴν χεῖρα τῇ κεφαλῇ τοῦ βαπτιζομένου ὄρθιον τῷ ὕδατι καταβαπτίζουσιν ἕως ἡ χεὶρ τοῦ ἀρχιερέως χωσθῇ τῷ ὕδατι· καὶ λέγει (βαπτίζεται ὁ δεῖνα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ ἀνάγει αὐτόν· καὶ πάλιν Καὶ τοῦ Υἱοῦ) καὶ ἀνάγουσιν αὐτὸν καὶ λέγει. Καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν. Καὶ δέχεται αὐτὸν ὁ ἀνάδοχος. Καὶ περιδένει αὐτῷ τὸ στρην [ἐκ τοῦ λατιν. strenam=τὸ σάβανον] καὶ οἱ ψάλται ψάλλουσι Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀν. καὶ ὧν ἐπεκαλ. αἱ ἁμ. Τοῦτο ψάλλουσι. Καὶ δόξα καὶ νῦν Καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμ. Καὶ τούτου ψαλλομένου λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν Εὐλογητός...».

Ὁ ***Η*** Ϙ ***Σ*** «Χρίεται ὑπὸ τῶν διακόνων ἐκ τοῦ ἐλαίου ὅλον τὸ σῶμα».

Οἱ ***Ψ Ξ Π***. «Καὶ χρίεται ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου». Ὡσαύτως καὶ κατὰ τὸν ε ἡ χρίσις ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου.

Ὁ ***Κ*** Κ α̃ ᾶ «.. ὑπὸ τοῦ διακόνου..» Ὁ ***Ο*** « ... ὑπὸ τοῦ διακόνου ἢ τοῦ ὑπηρέτου ὅλον τὸ σῶμα».

Ὁ ***Μ*** «Καὶ χρίει ὁ ἱερεὺς μοναχός του ὅλον τὸ σῶμα τοῦ παιδίου. Τινὰς ἄλλος δὲν ἁπλώνει τὸ χέρι του αὐτοῦ νὰ πιάσῃ τίποτε ἢ νὰ ἀλείψῃ τὸ παιδὶ λάδι ἢ μέσα εἰς τὴν κολυμβήθραν. Μὴ τολμήσει μὴ δε ἡ μαῖα, μήδε ὁ ἀνάδοχος, ἀλλ' ὁ ἱερεὺς ἀτός του τὸ ἀλείφει λάδι, ἀτός του τὸ ἀπολούει καὶ ἐνδύει το. Ἔπειτα τὸ δίδει ἐνδεδυμένω εἰς τοῦ καλυτάτα τὰ χέρια καθὼς γράφει ἐν νόμῳ Κυρίου.

(Συνεχίζεται)

Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΙΣΤΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΔΟΣΙΘΕΟΥ *

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Κεφάλαιον ε' [1]

Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξίου, ἀδελφοῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου, μοναχός τις Σικιδίτης ὀνόματι, ἀρχηγὸς αἱρέσεως ἐγεγόνει· ἔλεγε γάρ, ἆρα ἄφθαρτόν ἐστι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ μυστηρίῳ, ὡς ἦν μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν, ἢ φθαρτὸν ὡς ἦν πρὸ τοῦ πάθους καὶ τοῦ θανάτου; Καὶ οἱ μὲν ὀρθὰ φρονοῦντες ἀπεδείκνυον ἀπό τε Κυρίλλου καὶ Χρυσοστόμου καὶ Γρηγορίου Νύσσης καὶ Εὐτυχίου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἐπὶ τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ, ὅτι τὸ ἐν τῷ μυστηρίῳ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐστιν ἄφθαρτον, ἐπειδή ἐστιν ἐκεῖνο τὸ μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ ἀπαθές, οὐ τὸ παθητὸν καὶ πρὸ τοῦ πάθους, καὶ ὅστις λαμβάνει μέρος τοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ ἄρτου, ὅλον τὸν Χριστὸν λαμβάνει, καὶ μετέχει ξένως θεουργίας εἰς ζωὴν αἰώνιον. Προσέφερον δὲ καὶ παραδείγματα, ὅτι δηλαδὴ εἰς ὅλους τοὺς μετέχοντας τοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ ἄρτου ὁ αὐτὸς Χριστὸς δίδοται καί ἐν πᾶσιν ὁ αὐτὸς πάρεστιν, ὡς καὶ μία σφραγὶς πολλὰ ἐντυποῖ, καὶ οὔτε φθείρεται, οὔτε ἀλλοιοῦται ὁμοίως καὶ ἡ φωνή. Τινὲς δὲ ἔλεγον τὰ ἐναντία βλασφημοῦντες. Ὁ δὲ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Καματηρὸς δέον ἀναθεματῆσαι τὸν αἱρεσιάρχην Σικιδίτην καὶ ἑρμηνεῦσαι τὰ περὶ τοῦ μυστηρίου ἐκκλησιαστικῶς, αὐτὸς ἐχρῆτο λογικαῖς μεθόδοις καὶ ἀποδείξεσι καὶ συγκαταθέσεσι τῶν μὴ δεομένων τέχνης, ἀλλὰ πίστεως, ὡς καὶ νῦν ποιοῦσιν οἱ Λουτεροκαλουῖνοι. Ὁ βασιλεὺς ὅμως διὰ συνόδου ἐτράνωσε τὸ ἀληθὲς καὶ ἐβεβαίωσε τὸ μέρος τῆς εὐσεβείας, τὸ ψεῦδος δὲ κατήλεγξε καὶ τὸν αἱρεσιάρχην ἀνεθεμάτισεν. Ἐγένοντο δὲ ταῦτα ἐν ἔτει ̧αρϟθ'. Ταῦτά φησιν οὐ μόνον ὁ Χωνειάτης [2], ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐφραὶμ ᾖσε διὰ στίχων:

Τούτου κρατοῦντος Κομνηναγγελωνύμου,
Ἰωάννου δὲ Καματηροῦ τὸν θρόνον
Βυζαντίδος ἰθύνειν εἰληχότος,
δόγμ' ἀνεφύη καινοφανὲς καὶ νόθον,
γεννήτορά τε καὶ διδάσκαλον φέρον
τινὰ μοναχὸν Σικιδίτην τοὐπίκλην,
λαλοῦντ' ἀληθῶς ἀπὸ γῆς καὶ κοιλίας.
Ζητήσεως οὔσης γάρ, εἰ χρὴ καὶ λέγειν
νοεῖν τε σαφῶς σῶμα Χριστοῦ δεσπότου,
ὃ ληπτὸν ἐστιν ἡμῖν ἐν μυστηρίοις,
ἄφθαρτον εἶναι, καθάπερ μετὰ πάθος
καὶ θείαν ἀνάστασιν, ἢ φθαρτὸν λέγειν,
ὁποῖον ἦν πρὸ θανάτου καὶ τοῦ πάθους;
Ἄφθαρτον οἱ μὲν ἀπεδείκνυον τόδε,
διδασκαλικαῖς χρώμενοι μαρτυρίαις,

---

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 485.

2. MPG. 139, 893 ἑξ.

1. κεφάλαιον πέμπτον C, μέρος πέμπτον Γ.

σοφοῦ Κυρίλλου καὶ πατρὸς Χρυσοστόμου,
Εὐτυχίου τε ποιμένος Βυζαντίδος
καὶ Γρηγορίου φωσφόρου Νυσσαέων.
Οἵπερ παριστάνουσι διδασκαλίαις
ἐκεῖνο σῶμα δεσπότου πεφυκέναι
τὸ νῦν πρὸς ἑστίασιν ἡμῖν τυγχάνον.
Ὃ κρεῖττον ὀφθὲν θανάτου μετὰ πάθος
ζωῆς κατῆρξεν [1] ἀφθίτου βροτῶν χάριν·
οὗ κἂν μέρος τις τυγχάνῃ δεδεγμένος,
ἅπαν λαβὼν ἄπεισι σῶμα Κυρίου,
καὶ προσθεουργεῖ τοὺς μετασχόντας ξένως.
Οἱ δ' ἐκ μερίδος τῆς ἐναντίας πάλιν
ἔφασκον αὐτὸ μηδὲ τύπον παρέχειν
σεπτῆς μακαρίας τε παλινζωΐας,
τελούμενον δὲ θυσίαν μόνην φέρειν.
Κἀντεῦθεν ἄνουν, φθαρτόν, ἄψυχον πέλειν,
καὶ τὸν μετασχόντα δὲ λαμβάνειν μέρος
οὐχ ἅπαν αὐτὸ σῶμα Χριστοῦ δεσπότου.
Εἰ γάρ, φασίν, ἄφθαρτον ὑπῆν καθόλου,
ἦν ἂν ἀναφές, ἀθέατον τοῖς ὅλοις.
Τοιαῦτα συνείροντες οἵδε δυστρόπως,
ἁπλουστέρους ἔπειθον ὑπείκειν σφίσιν.
Τῇ κρείττονι δόξῃ δὲ προστεθεὶς ἄναξ
εἶα φθινύθειν τηνάλλως τοὺς θατέρας» [2].

Τῶν πατέρων μαρτυρίαι συνᾴδουσαι τῇ δόξῃ τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι τὰ ἐν τῷ μυστηρίῳ δηλονότι σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Σωτῆρος ἄφθαρτά ἐστιν: Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ πρὸς Ἰωαννίκιον μοναχόν: «Ὅτι μὲν οὖν, ὁσιώτατε ἄνερ, ἐπὶ τῆς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων σάρκα τεθεωμένην ἐσθίομεν, αὐτοῦ δηλαδὴ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅτι θεούμεθα [3] δι' αὐτῆς, καὶ ὅτι δίδοται ἡμῖν ἐντεῦθεν ἄφεσις ἁμαρτιῶν, καὶ ὅτι δι' αὐτῆς αἰωνίου [4] γινόμεθα [5] μέτοχοι ζωῆς, οὐδὲ ἡμεῖς ἐπὶ τούτοις ἀμφιβολίαν ἔχομεν οἱανδήτινα· μὴ γένοιτο. Καὶ γάρ, ὡς ὁρᾷς, ἀπονήρως πάντῃ καὶ ἀπεριέργως δεχόμεθά τε καὶ στέργομεν τὴν τῶν θείων μυστηρίων παράδοσιν. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι παρελάβομεν ἀπό τε τῶν θεηγόρων εὐαγγελιστῶν καὶ τῶν ἐς ὕστερον ἀναφανέντων ἁγίων πατέρων, ἢ φρονοῦντες ἢ λέγοντες εὑρισκόμεθα τέως, ὡς ἡμεῖς ὑπολαμβάνομεν, ἐφ' ὧν καὶ σιωπᾶν ἡμᾶς ἐπὶ τούτοις τέλεον ἔπρεπεν». Καί: «Εὔδηλον οὖν, ὡς εἴ γε καί ἄρτου τῷ φαινομένῳ ἐσθίομεν, ἀλλὰ σάρκα τεθεωμένην ἐσθίομεν, αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ εἰπόντος, «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Καὶ μετ' ὀλίγα: «Σάρκα μὲν οὖν ἀληθῶς τεθεωμένην ἐσθίομεν· εἰ γὰρ καὶ ἄρτος τῷ φαινομένῳ καὶ οἰνός ἐστι τὰ θεῖα μυστήρια, καθὰ πολλάκις εἰρήκαμεν, ἀλλὰ τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς σάρκα καὶ αἷμα μεταβάλλονται τοῦ Χριστοῦ». Εἶτα: «Πλὴν ἐπὶ τούτοις χαλεπαίνειν οὐχ ὅσιον· εἰ γὰρ καὶ βιβρώσκεται παρ' ἡμῶν ὁ ἄρτος οὗτος, ὡς ἐν ἀληθείᾳ σὰρξ ὑπάρχων αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὔτε διαφθορὰν ὑφίσταται μετὰ ταῦτα, οὔτε μὴν εἰς κοιλίαν χωρεῖ, καθάπερ ἡ συνήθης αὕτη καὶ ῥευστὴ βρῶσις, ἀλλ' ἅμα τῷ βρωθῆναι καὶ ταφῆναι τροπήν τινα παρ' ἡμῖν αὐτοῖς δέχεται, παραπλησίως δηλαδὴ τοῖς ἐπὶ τῇ ἁγίᾳ τοῦ Χριστοῦ σαρκὶ πεπραγμένοις, ἡνίκα θανοῦσα καθ' ἡμᾶς αὕτη τῷ τάφῳ γέγονε κάτοχος· ἀλλὰ διαφθορᾶς ὁ τοιοῦτος ὑπέρτερος ἀκολούθως εἶναι διαγινώσκεται. Καὶ πῶς ἀκολούθως; ἐπειδὴ καὶ ἡ σὰρξ αὐτὴ τοῦ Χριστοῦ φθορὰν

2. MPG. 143, 244/5.

1. κατεῖρξεν Γ. 3. θυόμεθα C. 4. αἰαίνιοι Γ. 5. γενόμεθα CΓ.

μὲν ἐδέξατο θανάτου, διαφθορὰν δὲ οὐκ οἶδε, κατὰ τὸν εἰπόντα: «οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν» [1].

Ἐκ τῆς ε΄ κατηχήσεως τοῦ Ἱεροσολύμων Κυρίλλου: «Ὁ ἄρτος οὗτος ὁ κοινὸς οὐκ ἔστιν ἐπιούσιος, ἄρτος δὲ οὗτος ὁ ἅγιος ἐπιούσιός ἐστιν, ἀντὶ τοῦ τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς καταστησόμενος· οὗτος ὁ ἄρτος οὐκ εἰς κοιλίαν χωρεῖ, οὐδ' εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται, ἀλλ' εἰς πᾶσάν σου τὴν σύστασιν ἀναδίδοται εἰς ὠφέλειαν σώματος καὶ ψυχῆς» [2].

Εὐφραὶμ ὁ Σύρος ἐν τῷ περὶ κρίσεως κεφ. γ΄: «Ἰδοὺ τὸ ποτήριον τοῦ φρικτοῦ σου αἵματος, πλῆρες φωτὸς καὶ ζωῆς. Τοῦτο [3] ἡμῖν χαρίζει σύνεσιν καὶ φωτισμόν, ἵνα μετὰ πίστεως πόθῳ καὶ ἁγιασμῷ προσερχώμεθα αὐτῷ» [4].

Ἐκ τῆς εἰς τὴν α΄ καὶ μεγάλην κυριακὴν ὁμιλίας τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου: «Ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ τὸν παράδεισον ἀνέῳξεν, ἀπολαβεῖν ἡμᾶς τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅπερ ἐστὶ τὸ τίμιον καὶ ζωοποιὸν αὐτοῦ σῶμα καὶ αἷμα, δι' οὗ καθαιρόμεθα καὶ ἁγιαζόμεθα καὶ ἐγκαινιζόμεθα». Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Ἄρειον διαλέξει: «Ὁ Λόγος καὶ Θεὸς ἀπέστειλε τοὺς ἀποστόλους πρὸς πάντας τοὺς ἄφρονας, τοὺς ἀσυνέτους ἐθνικούς, τοὺς μὴ εἰδότας τὸν Θεόν, προτεθεικὼς τράπεζαν, τοῦτ' ἔστι τὸ ἅγιον θυσιαστήριον, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἄρτον οὐράνιον καὶ ἄφθαρτον, καὶ πᾶσι ζωὴν χαριζόμενον τοῖς μεταλαμβάνουσιν ἐξ αὐτοῦ τὸ ἅγιον καὶ πανάγιον αὐτοῦ σῶμα, οἶνόν τε εὐφραίνοντα καρδίαν καὶ νῆψιν ἐμποιοῦντα ἐν τῇ ἑκάστου ψυχῇ τῶν ἀπογευομένων ἐξ αὐτοῦ» [5].

Ἐκ τοῦ δ΄ βιβλ. τῆς εἰς τὸν Ἰωάννην ἑρμηνείας τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου: «Ἔτι φησὶν ὁ Χριστός· «ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς»· ἐκεῖνο (τὸ μάννα) τύπος ἦν, φησί, καὶ σκιὰ καὶ εἰκών. Ἀκούσατε διαρρήδην ἤδη καὶ οὐ κεκαλυμμένως, «ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ἐάν τις φάγῃ ἐκ τοῦ ἄρτου τούτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα». Οἱ ἐξ ἐκείνου φαγόντες ἀπέθανον, οὐ γὰρ ἦν ζωοποιός, ὁ δὲ τούτου ἐσθίων τοῦ ἄρτου, τοῦτ' ἔστιν ἐμέ, ἤτοι τὴν σάρκα τὴν ἐμήν, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα» [6]. Καί: «Ὥσπερ γὰρ εἴ τις σπινθῆρα λαβὼν ἀχύροις ἐγκαταχῶσαι πολλοῖς, ἵνα σῳζόμενον ἔχῃ τὸ τοῦ πυρὸς σπέρμα, οὕτω καὶ ἐν ἡμῖν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, διὰ τῆς ἰδίας σαρκὸς ἐναποκρύπτει τὴν ζωήν, καὶ ὥσπέρ τι σπέρμα τῆς ἀθανασίας ἐντίθησιν, ὅλην τὴν ἐν ἡμῖν ἀφανίζον φθοράν» [7]. Ὥσπερ οὖν ὁ Παῦλος φησίν, ὅτι «μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ», οὕτως ὀλιγίστη πάλιν εὐλογία σύμπαν ἡμῶν εἰς ἑαυτὴν ἀναφύρει τὸ σῶμα καὶ τῆς ἰδίας ἐνεργείας ἀναπληροῖ, οὕτω τε ἐν ἡμῖν Χριστὸς καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ» [8].

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Πέτρου Ἀντιοχείας πρὸς τὸν Γραδένσης ἐπίσκοπον [9]: «Εἰ δὲ καὶ πιστεύομεν σάρκα Θεοῦ ἐσθίειν ζῶσαν τοῦ τελείου ἐν θεότητι καὶ ἀνθρωπότητι, τί κοινὸν ἐμψύχῳ καὶ ζώσῃ σαρκὶ Θεοῦ καὶ ἀζύμοις ἀψύχοις νεκροῖς; Τὸ γὰρ ἄζυμον οὐκ ἄρτος· οὐ γὰρ ἄρτιον, οὐδ' αὐτοτελές, ἀλλ' ἐλλιπὲς καὶ ἡμιτελὲς καὶ δεόμενον τοῦ πληρώματος τῆς ζύμης. Ὁ ἄρτος δὲ ἄρτιος, αὐτοτελής, τέλειος καὶ πληρέστατος. Καὶ σύνες τῇ δυνάμει τοῦ λόγου προσέχων, συνετώτατε. Ἐν

1. Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας Γραφῆς κεφάλαια, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Σ. Εὐστρατιάδου, Ἀλεξάνδρεια 1912, τ. II. σ. 348. 355. 366. 367/8. 2. Μυσταγ. Κατήχ. ε΄. MPG. 33, 1120. 4. Τοῦ ὁσίου πατρὸς Εὐφραὶμ τοῦ Σύρου, πρὸς τὴν ἑλλάδα μεταβληθέντα, ἐν Ὀξονίᾳ αψθ΄, σ. Σνε΄. 5. MPG. 28, 457. 6. MPG. 73, 564. 7. MPG. 73, 381. 8. MPG. 73, 584.

3. τούτῳ CΓ. 9. Γραδένσης ἐπίσκοπον: Μιχαὴλ τὸν Κηρουλλάριον C., *διαγραφὲν καὶ διορθωθὲν ἰδιοχείρως ὑπὸ Δοσιθέου ἐν τῇ ῳᾳ.*

τοῖς ἀζύμοις οὐκ ἔστι τις ζωτικὴ δύναμις· νεκρὰ γάρ, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες· ἐν δὲ τῷ ἄρτῳ, ἤγουν τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ, τρία τὰ ζῶντα καὶ ζωὴν παρέχοντα τοῖς αὐτῶν μεταλαμβάνουσιν, τὸ πνεῦμα, τὸ ὕδωρ, τὸ αἷμα, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Χριστοῦ ἐπιστήθιος Ἰωάννης μαρτυρεῖ τῷ λόγῳ, οὕτω λέγων διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως, «τὸ πνεῦμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς ἕν εἰσι», δηλονότι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ· ὃ καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Κυρίου σταυρώσεως δῆλον γέγονεν, ὁπηνίκα τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς ἀχράντου πλευρᾶς αὐτοῦ ἔρρευσε, λόγχῃ νυγείσης αὐτοῦ τῆς σαρκός, τὸ δὲ ζῶν ἅγιον Πνεῦμα ἔμεινεν ἐν τῇ τεθεωμένῃ αὐτοῦ σαρκί, ἣν ἐσθίοντες οἱ πιστοὶ ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ [1] ἄρτῳ διὰ Πνεύματος ἁγίου εἰς σάρκα Χριστοῦ ζῶμεν ἐν αὐτῷ, ὡς ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες» [2].

Νικολάου Μεθώνης ἐκ τοῦ κατὰ ἀζύμων: «Οὕτω πιστεύομεν, οὕτω προσφέρομεν ἄρτον τέλειον, ζῶντα, εἴτουν σῶμα Χριστοῦ τέλειον, καὶ μετὰ τὸ πάθος διαμεμενηκός, καὶ ὁλόκληρον—οὐδὲ γὰρ ὀστοῦν αὐτοῦ συνετρίβη—καὶ τῆς θείας ζωῆς ἀχώριστον, τοιοῦτον οἷον αὐτὸς ὁ πρῶτος ἡμῶν καὶ μέγας ἀρχιερεὺς καὶ θύτης καὶ θῦμα τοῖς οἰκείοις μύσταις παρέδωκεν» [3].

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου: «Ὥσπερ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, ὑποπεσὸν τοῖς ὀδοῦσι τοῦ ᾅδου, φθορὰν μὲν θανάτου τηνικαῦτα ἐδέξατο, διαφθορὰν δὲ θανάτου οὔ, οὕτω καὶ νῦν αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τοῖς ὀδοῦσιν ὑποπῖπτον τοῖς ἡμετέροις φθορὰν μὲν ὁμοίως ὑφίσταται, διαφθορὰν δ' οὐμενουν. Ἀλλ' εὐθέως ἀπαρτιζόμενον τῇ τῆς ψυχῆς οὐσίᾳ δίδοται, πλὴν οὐ δίδοται μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς αἰῶνα συμπαραμένει ταῖς τῶν δικαίων ψυχαῖς». Ἐκ τῆς ρλγ' ἐπιστολῆς τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ αὐτοῦ Ἰσιδώρου: «Ὡς γὰρ ὁ Ἰωσὴφ τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα σινδόνι ἐνειλήσας τῷ τάφῳ παρέπεμψε, δι' οὗ ἅπαν τὸ γένος ἡμῶν τὴν ἀνάστασιν ἐκαρπώσατο, οὕτως ἡμεῖς ἐπὶ σινδόνος τὸν ἄρτον τῆς προθέσεως ἁγιάζοντες, σῶμα Χριστοῦ ἀδιστάκτως εὑρίσκομεν, ἐκείνην ἡμῖν πηγάζον τὴν ἀφθαρσίαν, ἣν ὁ παρὰ Ἰωσὴφ μὲν κηδευθείς, ἐκ νεκρῶν δὲ ἀναστὰς Ἰησοῦς ὁ Σωτὴρ ἐχαρίσατο» [4].

Ἐκ τοῦ κατὰ αἱρετικῶν διαλόγου Συμεὼν Θεσσαλονίκης: «Ἡ κοινωνία δὲ αὐτῷ ἑνοῖ τῷ Δεσπότῃ, καὶ αὐτοῦ τῆς σαρκὸς ἀληθῶς καὶ τοῦ αἵματος κοινωνοῦμεν. Καὶ ἐπεὶ διὰ βρώσεως ἀπεθάνομεν καὶ παραδείσου καὶ Θεοῦ ἐχωρίσθημεν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον διὰ τῆς κοινωνίας ἀναλαμβάνομεν αὖθις, καὶ τὴν φθορὰν ἀποβαλλόμενοι τῷ ἀθανάτῳ ἑνούμεθα, θνητῷ δι' ἡμᾶς διὰ σαρκὸς γεγονότι» [5].

Ἔστω σφραγὶς ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος, γράφων πρὸς Ρωμαίους: «Οὐχ ἥδομαι τροφῇ φθορᾶς, οὐδὲ ἡδοναῖς τοῦ βίου τούτου· ἄρτον τοῦ Θεοῦ θέλω, ἄρτον οὐράνιον, ἄρτον ζωῆς, ὅ ἐστι σὰρξ τοῦ Χριστοῦ, Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ γενομένου ἐν ὑστέρῳ ἐκ σπέρματος Δαυῒδ καὶ Ἀβραάμ, καὶ πόμα θέλω τὸ αἷμα αὐτοῦ» [6].

Κεφάλαιον ς' [7]

Περίπου τὰ αυμ' [8] ἔτη, ἐπειδή τινες τῶν ἱερέων μεταλαμβάνοντες τοὺς πι-

2. MPG. 120, 765. 3. Πρὸς τοὺς διστάζοντας καὶ λέγοντας... MPG. 135, 513. 4. Ἐπιστ. ρκγ', MPG. 78, 264/5. 5. Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν λς', MPG. 155, 177. *(Ἐνταῦθα ὁ Δοσίθεος διέγραψεν ἰδιοχείρως ἐν* C. *περικοπὰς* «ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ πρὸς Ἡσαΐαν μοναχὸν» *καὶ* «Θεοδώρου Ἀντιδώρων ἐπισκόπου περὶ τῆς λειτουργίας» fol. 35 α—β*)*. 6. MPG. 5, 693.

8. αμ' C, αυμ' Γ *καὶ ἰδιόχειρος διόρθωσις Δοσιθέου ἐν τῇ ᾤᾳ* C.

1. λαμβανομένῳ CΓ. 3. παρέδοκεν Γ. 7. κεφάλαιον ἕκτον C, μέρος ἕκτον Γ.

στοὺς τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἔλεγον, λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, τινὲς ἀντιλέγοντες ἔλεγον βλασφημεῖν τοὺς ἱερεῖς τοιοῦτόν τι πρόσρημα προσφωνοῦντας εἰς τὴν μετάδοσιν τῶν μυστηρίων. Ὅθεν ὁ μακάριος Μᾶρκος μητροπολίτης Ἐφέσου ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῶν ἱερέων τὰ παρόντα ἐξεῖπεν. Μάρκου μητροπολίτου περὶ τῆς ἁγίας κοινωνίας: «Ἐπειδή τινες ὁρῶνται φερόμενοι κατὰ τῶν ἁπλουστέρων ἱερέων τῶν ἐπὶ τῇ ἁγίᾳ κοινωνίᾳ προσφωνούντων τοῖς τῶν θείων μυστηρίων μεταλαμβάνουσι τὸ λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, βλασφημίας ὡσανείπως αὐτοῖς προσάπτοντες ἔγκλημα, σώματος γάρ φησι δεσποτικοῦ μετάδοσιν γίνεσθαι παρὰ τῶν ἱερέων τότε, οὐ μὴν δὲ ἁγίου Πνεύματος, βραχέα τινὰ πρὸς αὐτοὺς διαλεξόμεθα. Εἴπατε ἡμῖν, ὦ οὗτοι· τὸ παρὰ τῶν ἱερέων μεταδιδόμενον τοῖς εὐσεβέσι δεσποτικὸν ἅγιον σῶμα σὺν τῷ τιμίῳ αἵματι, συνημμένων ἀδιαστάτως τῇ θεότητι πέλει, ὡς ἅπαξ τοῦ Θεοῦ Λόγου καθ' ὑπόστασιν ἑνωθέντος τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀσυγχύτως τε καὶ ἀδιαιρέτως, ἢ κεχώρισται τῆς θεότητος. Εἰ μὲν οὖν κεχώρισται, καὶ γὰρ εἰς τόδε βλασφημίας ὁ λόγος ὑμῶν ἀφορᾷ, ἁπλῶς ἄρτου καὶ οἴνου μεταλαμβάνομεν, ἤ ἵν' οὕτως εἴπω, σώματος ἀνθρωπίνου μὴ συνημμένου θεότητι, κἀντεῦθεν οὐδὲ Πνεύματος ἁγίου μεταλαμβάνομεν. Εἰ δ' ἀδιαιρέτως ἡνωμένον πέφυκε τῇ θεότητι, διὰ τὴν ἄκραν τοῦ Θεοῦ Λόγου καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν, ἄρα τοῦ δεσποτικοῦ ἁγίου μετέχοντες σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος, καὶ Πνεύματος ἁγίου μεταλαμβάνομεν. Ἀμφοῖν γὰρ θεότης ἀχώριστος, σὺν τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ καὶ αἰτίῳ. Οὐκ ἐμάθετε παρὰ τῶν θεοσόφων διδασκάλων τῆς οἰκουμένης, καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ θεολογικωτάτου Δαμασκηνοῦ, ὡς ὅλη ἡ θεία φύσις ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ[1] ὑποστάσει ἡνώθη ὅλη τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, καὶ οὐ μέρος μέρει; Εἰ δὲ τὴν ὑποστατικὴν διαίρεσιν παρεισάγετε, φάσκοντες ὡς μόνος ὁ Υἱὸς ἐνηνθρώπησε, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἁγίας αὐτοῦ σαρκὸς μετέχοντες μὴ κοινωνεῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῇ τοιάδε λέγετε μεταλήψει, ἴστε ὡς ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐ πράγματι, ἀλλ' ἐπινοίᾳ νοεῖται τὸ διῃρημένον τῶν ὑποστάσεων, κατὰ μόνας τὰς ἰδιότητας· ἔνθεν τοι καὶ διαιρεῖται ἀδιαιρέτως· ἡ δὲ θεότης καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐξουσία μία καὶ ἡ αὐτὴ καὶ ἀδιαίρετος πράγματι θεωρουμένη καὶ εὐσεβῶς καταλαμβανομένη. Καὶ ἔνθα Πατήρ, ἐκεῖ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα ἅγιον· ὁμοίως καὶ ἔνθα ὁ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, ἐκεῖ καὶ Πατήρ. Ἀκούσατε ἐν τῷ ἁγίῳ εὐαγγελίῳ, ὅτι τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ εὐαγγελιζομένου τῇ ἀειπαρθένῳ καὶ θεοτόκῳ καὶ φάσκοντος τὸ «χαῖρε κεχαριτωμένη ὁ Κύριος μετὰ σοῦ», καὶ ταύτης διαπορουμένης, καὶ πῶς ἔσται μοι τοῦτο λεγούσης ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω, ἐπήγαγεν ὁ ἄγγελος λέγων· «Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον[2] ἅγιον κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ»[3]. Ὁρᾶτε πῶς ἐπισκιάσει καὶ εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐπελεύσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γέγονεν ἐνανθρώπησις; Ἀκούσατε τί φησιν ὁ μελῳδὸς πρὸς τὴν θεομήτορα ἐκ τοῦ ἀποστόλου τοῦτο λαβών· ἐν σοὶ γὰρ πᾶν τὸ πλήρωμα κατῴκησε τῆς θεότητος σωματικῶς, εὐδοκίᾳ Πατρὸς ἀϊδίου καὶ συνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁρᾶτε τὸ ἀχώριστον τῆς θεότητος. Ἀλλὰ καὶ ὁ πολὺς τὰ θεῖα Διονύσιος οὕτω φησίν, ὅτι ὁλικῶς ἡμῖν ἐκοινώνησεν ἡ θεότης ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων. Γνῶτε τοίνυν, ὡς ὅτε τοῦ δεσποτικοῦ μεταλαμβάνομεν σώματός τε καὶ αἵματος, μετέχομεν τῆς ἅπαξ ἀδιαιρέτως αὐτῷ ἡνωμένης θεότητος, καὶ ταύτης μετέχοντες, γινόμεθα καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μέτοχοι. Φησὶ γὰρ ὁ θεολογικώτατος Δαμασκηνός, ὅτι ὥσπερ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνεργείᾳ ἐποίησεν, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐνέρ-

1. αὐτῆς CΓ. 2. γενώμενον CΓ. 3. Θεοῦ, *ἰδιόχειρος προσθήκη Δοσιθέου ἐν τῇ ᾤᾳ* C.

γεια τὰ ὑπὲρ φύσιν ἐργάζεται. Καὶ μετά τινα· ἐρωτᾷς πῶς ὁ ἄρτος γίνεται σῶμα Χριστοῦ καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ αἷμα Χριστοῦ ; Λέγω σοι κἀγώ, Πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτᾷ καὶ ταῦτα ποιεῖ ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν. Καὶ αὖθις· ὅτι δι' αὐτοῦ καθαιρόμενοι ἑνούμεθα τῷ σώματι τοῦ Κυρίου καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ, καὶ γινόμεθα [1] σῶμα Χριστοῦ. Καὶ πάλιν· «πνεῦμα γὰρ ζωοποιοῦν ἐστιν ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου, διότι ἐκ τοῦ ζωοποιοῦ Πνεύματος συνελήφθη· τὸ γὰρ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστι. Τοῦτο δὲ λέγω οὐκ ἀναιρῶν [2] τὴν τοῦ σώματος φύσιν, ἀλλὰ τὸ ζωοποιὸν καὶ θεῖον τοῦτο δηλῶσαι βουλόμενος. Εἰ γοῦν ἡ τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκὸς σύμπηξις τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγεγόνει ἐπελεύσει καὶ συνεργείᾳ, εἰ τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνεργείᾳ ὁ ἄρτος καὶ ὁ σὺν ὕδατι οἶνος σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Θεοῦ Λόγου κατὰ ἀλήθειαν γίνονται, ἄρα τούτου μεταλαμβάνοντες, καὶ Πνεύματος ἁγίου μεταλαμβάνομεν [3]. Μάτην τοίνυν ἐγκαλοῦσι τοῖς ἱερεῦσι [4], τὸ λάβετε Πνεῦμα ἅγιον ἐπιλέγουσιν ἐκ πίστεως τοῖς τῶν θείων μυστηρίων μεταλαμβάνουσιν, οἱ περιττοὶ τὰ σοφιστικά. Εἰ δὲ μὴ τὰ προσφορώτερα τούτοις ἐπιλέγουσιν ὡς λογικῆς παιδείας [5] ἀμέτοχοι, οὐ διὰ τοῦτο μεμπτέοι [6]. Πράγματι γὰρ οὐ ῥήμασιν ἡ εὐσέβεια χαρακτηρίζεσθαι πέφυκεν, ὡς καὶ τῷ θείῳ Διονυσίῳ καὶ τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ δοκεῖ».

Κεφάλαιον ζ΄ [7]

Ἐν ἔτει αφιζ΄ ἐγνωρίσθη ἡ αἵρεσις Μαρτίνου τοῦ Λουτέρου, λέγουσα μὴ γίνεσθαι μεταβολὴν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Χριστός ἐστι πανταχοῦ καὶ ᾗ ἄνθρωπος πάρεστιν ὑποστατικῶς ἐν τῷ μυστηρίῳ, καὶ κατὰ μετωνυμίαν διὰ τὴν τοιαύτην ἕνωσιν λέγεται ὁ μὲν ἄρτος σῶμα, ὁ δὲ οἶνος αἷμα, καθὸ τὸ σημαινόμενον τῷ [8] σημείῳ ἑνοῦται. Ἐν δὲ τῷ αφλη΄ ἄρχισεν ἡ αἵρεσις τοῦ Καλβίνου, ἥτις ἐβούλετο τὸν Χριστὸν ᾗ ἄνθρωπον εἶναι ἐν μόνῳ τῷ οὐρανῷ, ὁ δὲ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος ἐν τῷ μυστηρίῳ εἰσὶ μόνον σημεῖα τοῦ σώματος καὶ αἵματος αὐτοῦ, πλὴν δραστικὰ καὶ μεθ' ὧν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα παρέχεται νοητῶς, ταὐτὸν εἰπεῖν εἰκονικῶς καὶ φανταστικῶς. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης Ἱερεμίας ἀπὸ τοῦ αφος΄ ἔτους ἕως τοῦ αφπα΄ συνέγραψε τρεῖς ἐπιστολὰς δογματικὰς πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ Λουθήρους, ὅ τε Γαβριὴλ Σεβῆρος μητροπολίτης Φιλαδελφείας εἰς ἐκείνους τοὺς καιρούς, καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας πάπας Μελέτιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ συνέγραψαν κατὰ τῶν τοιούτων αἱρέσεων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἁγιωτάτου μυστηρίου ἑρμηνεύοντες τὴν ἀρχαίαν δόξαν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας περὶ αὐτοῦ διώρισαν πέντε τινά : α΄ μετουσίωσιν τοῦ μὲν ἄρτου εἰς τὸ ἀληθὲς τοῦ Κυρίου σῶμα, τοῦ δὲ οἴνου εἰς τὸ ἀληθὲς τοῦ Κυρίου αἷμα· β΄ παρουσίαν ἀληθῆ (πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς σχετικῆς καὶ εἰκονικῆς) τοῦ Χριστοῦ μετὰ ψυχῆς καὶ θεότητος· γ΄ παρουσίαν τῶν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου συμβεβηκότων χωρὶς τῆς ἐκείνων οὐσίας· δ΄ ἐμπεριοχὴν τοῦ μείζονος ἐν τῷ ἐλάττονι· ὅλον γὰρ τὸ κυριακὸν σῶμα, κατὰ πάντα τὰ ἐκείνου συμβεβηκότα, τῷ ἐλαχίστῳ τῶν συμβεβηκότων μέρει ὁλικῶς ἐμπεριέχεται. Τὸ γὰρ κυριακὸν σῶμα καὶ αἷμα διττὴν τὴν ἀπειρίαν ἀληθῶς κέκτηται, τὴν μὲν ᾗ τὸ αὐτὸ ἐν πολλοῖς χώροις εὑρίσκεται· (ὡς λέγει ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ θ΄ κεφ. τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς : «Τὸν γὰρ αὐτὸν ἀεὶ προσφέρομεν, οὐ νῦν μὲν ἕτερον, ἀλλ' ἀεὶ τὸν αὐτόν· ὥστε μία ἐστὶν ἡ θυσία ἐπὶ

1. γινώμεθα CΓ. 2. ἀνερῶν Γ. 3. μεταλαμβάνωμεν CΓ.
4. ἱεροῖς C, ἱερεῦσι Γ *καὶ ἰδιόχειρος διόρθωσις Δοσιθέου ἐν τῇ ᾤᾳ* C. 5. παιδίας CΓ. 6. μεπτέοι CΓ. 7. μέρος εὔδομον CΓ. 8. τὸ CΓ.

τῷ λόγῳ τούτῳ. Ἐπειδὴ πολλαχοῦ προσφέρεται, πολλοὶ Χριστοί; μηδαμῶς, ἀλλ' εἷς πανταχοῦ ὁ Χριστός, καὶ ἐνταῦθα πλήρης ὢν καὶ ἐκεῖ πλήρης. Ὥσπερ οὖν πολλαχοῦ προσφερόμενος ἕν σῶμά ἐστι καὶ οὐ πολλὰ σώματα, οὕτω καὶ μία θυσία»)[1]· τὴν δὲ ἢ τὸ μεῖζον ἐν τῷ ἐλάττονι ὑπάρχει· ε' τὰ λοιπὰ ἅ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου ἐσημειώσαμεν.

Ἔκθεσις καὶ ἑτέρων μαρτυριῶν ἔκ τινων ἀρχαίων ἁγίων πατέρων καὶ ἄλλων ὀρθοδόξων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, παριστῶσαι τὴν ἐν τῷ προσκυνητῷ μυστηρίῳ πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος, κατὰ μεταβολὴν οὐσιώδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα καὶ αἷμα αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐν τῷ μυστηρίῳ μετουσίωσις· διῄρηνται δὲ κατά τινα τῶν ἐν αὐταῖς ῥημάτων αἱ τοιαῦται μαρτυρίαι δι' εὐμάθειαν.

Μετέχω. Ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ ἁγίου Βασιλείου, ὁ ἱερεύς: «Ἡμᾶς δὲ πάντας, τοὺς ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου μετέχοντας, ἑνώσαις ἀλλήλοις εἰς ἑνὸς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν, καὶ μηδένα ἡμῶν εἰς κρῖμα ἢ εἰς κατάκριμα ποιήσαις μετασχεῖν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου· ἀλλ' ἵνα εὕρωμεν ἔλεον καὶ χάριν μετὰ πάντων τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων»[2]. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Ἀλεξανδρείας Διονυσίου πρὸς Σίκστον πάπαν Ῥώμης, ὡς Εὐσέβιος βιβλίῳ ζ' κεφαλαίῳ θ': «Εὐχαριστίας γὰρ ἐπακούσαντα, καὶ συνεπιφθεγξάμενον τὸ ἀμήν, καὶ τραπέζῃ παραστάντα, καὶ χεῖρας εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἁγίας τροφῆς προτείναντα, καὶ ταύτην καταδεξάμενον, καὶ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετασχόντα ἱκανῷ χρόνῳ, οὐκ ἂν ἐξ ἀρχῆς ἀνασκευάζειν ἔτι τολμήσαιμι»[3]. Χρυσόστομος εἰς τὸ ι' κεφ. τῆς πρὸς Κορινθίους α': «Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν; Ὃ γὰρ λέγει, τοῦτό ἐστιν, ὅτι τοῦτο τὸ ἐν τῷ ποτηρίῳ ἐκεῖνό ἐστι τὸ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ῥεῦσαν, καὶ ἐκείνου μετέχομεν»[4]. Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ γ' λόγου τῆς πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς: «Ὅσοι μετέχομεν τοῦ σώματος, ὅσοι τοῦ αἵματος ἀπογευόμεθα τούτου, ἐννοεῖτε ὅτι τοῦ μηδὲν ἐκείνου διαφέροντος οὐδὲ διεστῶτος μετέχομεν (πρὸς μετοχήν), ὅτι ἐκείνου τοῦ ἄνω καθημένου, τοῦ προσκυνουμένου παρὰ ἀγγέλων, τοῦ τῆς ἀκηράτου δυνάμεως ἐγγύς, τούτου ἀπογευόμεθα»[5]. Ἐκ τοῦ βίου Παύλου τοῦ ἐν τῷ Λάτρῳ: «Προσέρχεσθαι ,τοῖς ἀχράντοις μυστηρίοις ὡς ἀληθῶς μεθέξοντας ζωοποιοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος εἰς τὸ ι' βιβλίον τῆς ἱστορίας αὐτοῦ εἰς κεφάλαιον ιη': «Εἶτ' αὖθις ἀναπεσόντα τὴν μυστικὴν παραδοῦναι θυσίαν τῶν καθ' ἡμᾶς φρικτῶν τε καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων ἐνζύμῳ ἄρτῳ καὶ οἴνῳ ἐξ ἀμπέλου γεγενημένῳ, ἃ καὶ εὐλογήσας μετ' εὐχαριστίας καὶ ἁγιασμοῦ, καὶ χάριτος μεταδιδούς, καὶ ὡς ἀληθῶς σῶμα ἑαυτοῦ ταῦτα εἶναι μετὰ πίστεως παρεγγυησάμενος, μετασχεῖν ἐκείνους παρασκευάσαι, ἅτε δὴ τὰ κατὰ μηδὲν τῆς αὐτοῦ θείας σαρκὸς διαφέροντα· οὑτωσὶ δὲ καὶ εἰς τὸ ἑξῆς τοῖς πιστοῖς πράττειν εἰς μνείαν αὐτοῦ ἀκραιφνῆ παραδέδωκεν»[6]. Ἐκ τοῦ δ' λόγου Νικολάου τοῦ Καβάσιλα περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς: «Ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἐνῆν ἡμᾶς ἀνελθόντας τῶν αὐτοῦ μετασχεῖν, αὐτὸς κατελθὼν εἰς ἡμᾶς τῶν ἡμετέρων μεταλαμβάνει, καὶ οὕτως ἀκριβῶς οἷς ἔλαβε συνεφύη, ὥστε δι' ὧν ἡμῖν, ἃ παρ' ἡμῶν παρέλαβεν, ἀποδίδωσιν, ἑαυτοῦ μεταδίδωσι, καὶ σαρκὸς καὶ αἵματος μετέχοντες ἀνθρωπείου, τὸν Θεὸν

1. MPG. 63, 131. Ὡς λέγει ὁ Χρυσόστομος *μέχρι* μία θυσία + Γ *καὶ ἰδιόχειρος προσθήκη Δοσιθέου ἐν τῇ ῴᾳ* C. 2. Εὐχολόγιον, σ. 97. 3. MPG. 20, 656. 4. MPG. 61, 200. 5. MPG. 62, 27. 6. Παρὰ Migne: βιβλ. α' κεφ. κη', PG. 145, 716.

αὐτὸν ταῖς ψυχαῖς δεχόμεθα καὶ σῶμα Θεοῦ καὶ αἷμα καὶ ψυχὴν Θεοῦ καὶ νοῦν καὶ θέλησιν οὐδὲν ἔλαττον ἢ ἀνθρώπινα» [1].

Ἐσθίω, ἔδομαι, τρέφομαι. Ἐκ τοῦ εἰς τὸν ἅγιον ἀπόστολον Θωμᾶν πανηγυρικοῦ λόγου Χρυσοστόμου: «Μακάριοι ὑμεῖς, οἱ καθ' ἑκάστην πανήγυριν ὁρῶντες αὐτὸν καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς προσφέροντες, καὶ τοῖς στόμασιν ἀσπαζόμενοι, καὶ τοῖς ὀδοῦσιν ἐσθίοντες, καὶ μὴ καταναλίσκοντες ὃν ἐσθίετε. Ὢ μυστηρίων ξένων! ὢ μυστηρίων φρικτῶν! Ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός, ἐν ταῖς δεξιαῖς εὑρίσκεται τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὁ παρὰ τῶν ἀγγέλων ὑμνούμενος, παρὰ ῥυπαρῶν κρατεῖται χειρῶν, καὶ φέρει φερόμενος ὑπὸ τῶν ἀναξίων αὐτοῦ δούλων φέρειν αὐτόν» [2]. Εἶτα: «Ὅπερ γὰρ ἂν λάβητε μέρος, ἐν ἐκείνῳ ὅλος εἰμί, ὁ παρὰ τοῦ Θωμᾶ ψηλαφηθείς» [3]. Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ κε' λόγου τῆς α' πρὸς Κορινθίους: «Τοῦτο τὸ σῶμα ἔδωκεν ἡμῖν κατέχειν καὶ ἐσθίειν, ὅπερ ἀγάπης ἐπιτεταγμένης [4] ἦν. Οὓς γὰρ ἂν φιλῶμεν σφοδρῶς, καὶ διαδάκνομεν πολλάκις. Διὸ καὶ ὁ Ἰὼβ τὸν ἔρωτα τῶν οἰκετῶν τῶν περὶ αὐτὸν ἐνδεικνύμενος ἔλεγεν, ὅτι πολλάκις ἐκεῖνοι σφόδρα αὐτὸν φιλοῦντες ἔλεγον, «τίς ἂν δῴη ἡμῖν τῶν σαρκῶν αὐτοῦ πλησθῆναι»; Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς τῶν σαρκῶν αὐτοῦ ἔδωκεν ἡμῖν πλησθῆναι» [5]. Καὶ πάλιν: «Τὸ γὰρ πάντων ἐκεῖ τιμιώτερον, τοῦτό σοι ἐπὶ τῆς γῆς δείξω κείμενον... Ἀλλὰ καὶ ἐσθίεις, καὶ λαβὼν οἴκαδε ἀναχωρεῖς... Οὐ παιδίον ἀνθρώπου βασιλικόν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν μονογενῆ λαμβάνων τοῦ Θεοῦ παῖδα, οὐ φρίττεις;» [6] Ἐκ τῆς μϛ' ὁμιλίας τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Ἰωάννην: «Οὐκ ἰδεῖν αὐτὸν μόνον παρέσχε τοῖς ἐπιθυμοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἅψασθαι καὶ φαγεῖν καὶ ἐμπῆξαι τοὺς ὀδόντας τῇ σαρκὶ καὶ συμπλακῆναι καὶ τὸν πόθον ἐμπλῆσαι πάντα» [7]. Ἐκ τῆς πβ' ὁμιλίας τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Ματθαῖον: «Ἐννόησον ποίαν ἐτιμήθης τιμήν, ποίας ἀπολαύεις τραπέζης. Ὅπερ οἱ ἄγγελοι βλέποντες φρίττουσι, καὶ οὐδὲ ἀντιβλέψαι τολμῶσιν ἀδεῶς διὰ τὴν ἐκεῖθεν φερομένην ἀστραπήν, τούτῳ ἡμεῖς τρεφόμεθα, τούτῳ ἀναφυρόμεθα, καὶ γεγόναμεν ἡμεῖς Χριστοῦ σῶμα ἓν καὶ σὰρξ μία» [8]. Καὶ μετ' ὀλίγα: «Ἀλλ' αὐτὸς ἡμᾶς τρέφει οἰκείῳ σώματι καὶ διὰ πάντων ἡμᾶς ἑαυτῷ συμπλέκει» [9]. Ἐκ τοῦ λόγου τοῦ αὐτοῦ, τοῦ «ἐξελθόντες οἱ φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον»: «Ἡτοίμασται τράπεζα, ἕνα ἄρτον ἔχουσα ἐπ' αὐτῆς, οὐχ ὃν ὁ μύλος ἐλέπτυνε καὶ χεῖρες ἐμάλαξαν καὶ πῦρ ἐτελείωσεν, ἀλλ' ὃν παρθένος ἀρούρα [10] ἄνευ ἀρότρου καὶ σπέρματος ὡρίμασεν» [11]. Ἐκ τοῦ η' βιβλίου Ὠριγένους κατὰ Κέλσου: «Ἡμεῖς δὲ τῷ ⟨τοῦ⟩ [12] παντὸς δημιουργῷ εὐαρεστοῦντες καὶ τοὺς μετ' εὐχαριστίας [13] καὶ εὐχῆς τῆς ἐπὶ τοῖς δοθεῖσι προσαγομένους ἄρτους ἐσθίομεν, σῶμα γενομένους ἅγιόν τι καὶ ἁγιάζον τοὺς μετὰ ὑγιοῦς προθέσεως αὐτῷ χρωμένους» [14]. Νικήτα Ἰκονιαίου τοῦ Σεΐδου ἐκ τοῦ κατὰ ἀζύμων α' λόγου: «Οἱ γὰρ ἄρτοι ἐκεῖνοι οἱ ἐπὶ τῆς τραπέζης ἀδιαλείπτως προσκείμενοι τὸν παρ' ἡμῶν ἐσθιόμενον [15] καθ' ἑκάστην προδιέγραφον ἄρτον». Ἐκ τῆς ἑρμηνείας Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας εἰς τὸ δ' βιβλ. εἰς τὸν Ἰωάννην: «Οἱ Ἰουδαῖοι ἠμφισβήτουν, πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν· καὶ γὰρ πρὸ τοῦ πιστεύειν περιέργως ἐζήτουν. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Χριστὸς τὸν τρόπον τοῦ ἐσθίειν τὴν σάρκα οὐκ ἐξηγεῖται, ἀλλὰ τὴν πίστιν μόνην προτείνει. Τοῖς δὲ πιστεύουσιν ἀποστόλοις τὰ κλάσματα τοῦ ἄρτου ἔδωκεν εἰπὼν «τοῦτό ἐστι τὸ

1. MPG. 150, 593. 2. MPG. 59, 686. 3. Αὐτόθι. 5. MPG. 61, 204. 6. MPG. 61, 205/6. 7. MPG. 59, 260. 8. MPG. 58, 743/4. 9. Αὐτόθι. 11. MPG. 62, 706/7. 14. MPG. 11, 1565.

4. ἐπιτεταμμένης ΣΓ. 10. ἄρουρα C. 12. τοῦ MPG., > ΣΓ. 13. εὐχαριστείας ΣΓ. 15. ἐσθιώμενον ΣΓ.

σῶμά μου», καὶ τὸ ποτήριον ἔδωκεν εἰπών «τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου» [1]. Νικόλαος ὁ Καβάσιλας εἰς τὸν δ΄ λόγον περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς: «Ὁ γὰρ ἄρτος οὗτος, τὸ σῶμα τοῦτο, ὅπερ ἐνθένδε ἀπὸ τῆς τραπέζης ἐκεῖ κομίζοντες ἥξουσι, τοῦτό ἐστιν ὅπερ ἀπὸ τῶν νεφελῶν τότε φανεῖται πᾶσιν ὀφθαλμοῖς, καὶ δείξει τὴν ὥραν ἀνατολῇ καὶ δύσει δίκην ἀστραπῆς ἐν μιᾷ χρόνου ῥοπῇ» [2].

Τρώγω, πίνω, σιτοῦμαι. Ἐκ τοῦ β΄ λόγου τοῦ Ναζιανζηνοῦ εἰς τὸ πάσχα: «Ἀλλ' ἀνεπαισχύντως καὶ ἀνενδοιάστως φάγε τὸ σῶμα καὶ πίε τὸ αἷμα, εἰ τῆς ζωῆς ἐπιθυμητικῶς ἔχεις» [3]. Ἐκ τῆς δ΄ ὁμιλίας Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου: «Σωματοποιεῖ γὰρ εἰς βρῶσιν καὶ πόσιν ὁ Κύριος, καθὼς γέγραπται ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, «ὁ τρώγων τὸν ἄρτον τοῦτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα», ἵνα ἀναπαύσῃ ἀνεκλαλήτως καὶ ἐμπλήσῃ εὐφροσύνης πνευματικῆς τὴν ψυχήν· καὶ γὰρ φησίν, «ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς» [4]. Ἐκ τῆς συνοδικῆς ἐπιστολῆς τῆς πατριαρχικῆς διοικήσεως τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἥτις κεῖται ἐν τῇ β΄ ἀπολογίᾳ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου: «Ποῖον ἢ πότε ἢ ποῦ τὸ ποτήριον κέκλασται τὸ μυστικόν; Ποτήρια γὰρ εἶναι πολλὰ κατὰ τὰς οἰκίας καὶ ἐν ἀγορᾷ μέσῃ δῆλον, καὶ τούτων οὐδὲν ὁ θραύων ἀσεβεῖ· τὸ δὲ μυστικὸν ποτήριον, ὅπερ ἂν θραύσῃ ἑκών τις, ἀσεβῆ ποιεῖ τὸν ἐπιχειρήσαντα, παρὰ μόνοις τοῖς νομίμως προεστῶσιν εὑρίσκεται· οὗτος ὁ τρόπος τούτου τοῦ ποτηρίου μόνος, ἄλλος οὐδείς. Τοῦτο ὑμεῖς νομίμως προπίνετε τοῖς λαοῖς· τοῦτο ὑμεῖς ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος παρελάβετε. Μόνων γὰρ ὑμῶν ἐστι προπίνειν τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, τῶν δὲ ἄλλων οὐδενός. Ἀλλ' ὅσον τὸ μυστικὸν ὁ θλάων [5] ἀσεβής, τοσοῦτον ἀσεβέστερος ὁ ἐνυβρίζων τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· ἐνυβρίζει γὰρ ὁ παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν θεσμὸν [6] τοῦτο ποιῶν» [7]. Χρυσοστόμου εἰς τὸ ϛ΄ κεφ. τοῦ Ἰωάννου: «Ὁ μὴ τρώγων αὐτοῦ τὴν σάρκα καὶ πίνων αὐτοῦ τὸ αἷμα οὐκ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ. Πῶς οὖν οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ σάρξ, ἧς ἄνευ ζῆν οὐκ ἔνι; Ὁρᾷς ὅτι τό, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν, οὐ περὶ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ εἴρηται, ἀλλὰ περὶ τῆς σαρκικῆς ἀκροάσεως;» [8]. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ κεφ: «Ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθής ἐστι βρῶσις καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθής ἐστι πόσις». Τί ἐστιν ὅ λέγει; ἢ τοῦτο βούλεται εἰπεῖν, ὅτι ἀληθὴς βρῶσις αὕτη ἐστὶν ἡ ψυχὴν σῴζουσα, ἢ πιστώσασθαι αὐτοὺς περὶ τῶν εἰρημένων, ὥστε μὴ νομίζειν αἴνιγμα εἶναι τὸ εἰρημένον καὶ παραβολήν, ἀλλ' εἰδέναι ὅτι πάντως δεῖ φαγεῖν τὸ σῶμα» [9]. Ἀμβρόσιος [10] ἐν τῷ α΄ κεφ. τοῦ ϛ΄ περὶ μυστηρίων βιβλ: «Ὥσπερ ἀληθῶς τοῦ Θεοῦ υἱός ἐστιν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, οὐχ ὡς οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς χάριτος, ἀλλ' ὡς υἱὸς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός, οὕτως ἀληθής ὑπάρχει σάρξ, ὡς αὐτὸς ἔφη, ἥν λαμβάνομεν, καὶ ἀληθής ἐστι πόσις» [11]. Ἐκ τοῦ α΄ λόγου περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς Νικολάου τοῦ Καβάσιλα: «Καὶ πλάττει μὲν αὐτοῖς ὀφθαλμὸν ἑαυτόν, φωτίζει δὲ αὐτὸς πάλιν, παρέχει δὲ ὁρᾶν ἑαυτόν, καὶ τροφεὺς ὢν καὶ τροφή ἐστι, καὶ αὐτὸς μέν ἐστιν ὁ παρέχων τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, αὐτὸς δέ ἐστιν ὅ παρέχει» [12]. Ἐκ τοῦ β΄ λόγου τοῦ αὐτοῦ: «Σιτούμενοι δὲ τόν ἱερώτατον ἄρτον καὶ τοῦ θειοτάτου πίνοντες ποτηρίου, αὐτῆς μετέχομεν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος, τῶν περὶ τῷ Σωτῆρι προσειλημμένων» [13]. Ἐν ταὐτῷ: «Ὁ δὲ τῆς ζωῆς ἄρτος καὶ τὸ ποτήριον τῆς εὐχαριστίας βρῶσίς ἐστι καὶ πόσις ἀληθινή» [14]. Καὶ πάλιν: «Ἡ δὲ τραπέζης δύναμις τὴν σάρκα

1. MPG. 73, 576. 2. MPG. 150, 624. 3. MPG. 36, 649. 4. MPG. 34, 481. 7. MPG. 25, 268. 8. MPG. 59, 265. 9. MPG. 59, 263. 11. De sacramentis VI, 1, 1. MPL. 16, 473. 12. MPG. 150, 500. 13. MPG. 150, 521. 14. Αὐτόθι.

5. θλαύων ΣΓ. 6. θερμὸν Γ. 10. Ἀμβρώσιος Γ. 13. προσειλημένων ΣΓ.

τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ αἷμα κοινὰ ποιεῖ τῷ τελουμένῳ» [1]. Ἐκ τοῦ γ' λόγου τοῦ αὐτοῦ: «Τὰ θυσιαστήρια δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος μιμεῖται χεῖρα, καὶ τὸν ἄρτον ἀπὸ τῆς ἀληλιμμένης [2] τραπέζης, ὥσπερ ἀπὸ τῆς ἀκηράτου χειρὸς ἐκείνης Χριστοῦ, κομιζόμεθα σῶμα καὶ πίνομεν τὸ αἷμα αὐτοῦ, καθάπερ οἷς πρώτοις ὁ Δεσπότης τῆς ἱερᾶς ἐκοινώνησε τραπέζης, τὴν φρίκης γέμουσαν φιλοτησίαν προπίνων» [3].

Ἐκ τοῦ κατὰ αἱρέσεων διαλόγου Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης: «Ὕστερον δὲ αὖθις εἰσκομισθέντων τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ θειοτάτου ἄρτου ἐν τῷ ἱερῷ ποτηρίῳ, δείκνυται τοῦτο πᾶσιν, ὅπερ ἐστὶν ὁ Χριστός, αὐτὸ αὐτοῦ [4] ἀληθῶς τὸ σῶμα καὶ αἷμα, ἃ διὰ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν περιούσιον ἱερούργησε, καὶ γεύεσθαι καὶ βλέπειν καὶ ἅπτεσθαι παρέχει τε καὶ ἐφίεται. Διὸ καὶ ὁ ἱερὸς λαὸς ἐκ ψυχῆς ὁρᾷ τοῦτον καὶ προσκυνεῖ καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτεῖται» [5]. Ἐκ τοῦ κατὰ αἱρέσεων διαλόγου τοῦ αὐτοῦ: «Μέσος ἡμῶν πρόκειται καὶ ἀοράτως Χριστὸς καὶ ὁρατῶς τῷ θείῳ ἄρτῳ τοῦ σώματος καὶ τῷ σεπτῷ ποτηρίῳ τοῦ αἵματος τὰ πάθη δεικνὺς ἑαυτοῦ, τὴν σφαγήν, τοὺς ἥλους, τὸ σῶμα, τὸν θάνατον. Τρόμῳ παραστῶμεν ἐγγίζοντες αὐτῷ, καὶ ἀμέσως τοῦτον ὁρῶντες, τέμνοντές τε καὶ ἐσθίοντες καὶ πίνοντες ἐκ τοῦ αἵματος, καὶ ἑτέροις μεταδιδόντες κατὰ τὴν δοθεῖσαν χάριν ἡμῖν. Τότε θαυμάζει τὰ χερουβίμ, ἐξίσταται τὰ σεραφίμ, πᾶσα θειοτάτη δύναμις πέφρικε καθορῶσα, καὶ δέει παρίσταται, καὶ τὴν οἰκείαν ἐπιγινώσκει φύσιν ὡς κτιστὴ καὶ ἀσθενής, καὶ ἐκπλήκτως δοξάζει τῆς Θεοῦ τὸ ἄμετρον ἀγαθότητος. Μεθ' ἡμῶν ἵσταται ταῦτα, κύκλῳ τοῦ θυσιαστηρίου συστελλόμενα φόβῳ μένει. Ἐπιθυμοῦσιν ἀτενίζειν τῷ μυστηρίῳ· οὐ γὰρ ἀπράκτως παρίστανται· ἐκεῖθεν τοῦ ἰδίου φάους [6] δέχονται τὴν ἀκτῖνα· αὐτόθεν γὰρ τοῦ φωτὸς αὐτῶν ἡ πηγή, ἡ τοῦ πυρὸς αὐτῶν θέρμη, ἡ ζωή, ἡ σοφία, ἡ μύησις» [7].

Μεταλαμβάνω καὶ κοινωνῶ. Ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου: «Ὥστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρῖμα ἢ εἰς κατάκριμα» [8]. Ἐκ τοῦ β' διαλόγου Θεοδωρήτου, ἤτοι ἐρανιστοῦ καὶ ὀρθοδόξου: «Ἐρ. Μετὰ δέ γε τὸν ἁγιασμὸν πῶς ταῦτα προσαγορεύεις; Ὀρθόδ. Σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ἐρ. Καὶ πιστεύεις γε σώματος Χριστοῦ μεταλαμβάνειν καὶ αἵματος; Ὀρθόδ. Οὕτω πιστεύω» [9]. Ἐκ τῆς ἑρμηνείας Θεοφυλάκτου [10] εἰς τὸ ϛ' κεφ. Ἰωάννου: «Ὥσπερ οὖν καὶ τὴν πνευματικὴν βρῶσιν τῆς τοῦ Κυρίου σαρκὸς οὐ νοεῖ, ἧς οἱ μὴ μεταλαμβανόμενοι ἀμέτοχοι ἔσονται τῆς αἰωνίου ζωῆς, ὡς μὴ παραδεξάμενοι τὸν Ἰησοῦν, τὸν ὄντα ζωὴν ἀληθινήν· οὐ γὰρ ψιλοῦ ἀνθρώπου σὰρξ ἐστιν ἡ ἐσθιομένη, ἀλλὰ Θεοῦ καὶ θεοποιεῖν δυναμένου, ὡς ἀνακραθεῖσα θεότητι» [11]. Ἐκ τοῦ εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν α' λόγου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ: «Ἐν τῇ τῶν ἀλόγων φάτνῃ ἀνεπαύσατο ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἵνα τοῖς ὄντως ἀλόγοις ἀνθρώποις κατὰ προαίρεσιν λογικῆς μεταδώσῃ αἰσθήσεως, ἐν τῇ τραπέζῃ τῶν κτηνῶν προετέθη ὁ οὐράνιος ἄρτος, ἵνα τοῖς κτηνώδεσιν ἀνθρώποις μυστικῆς βρώσεως χορηγήσῃ [12] μετάληψιν» [13]. Σημ. ὅτι ἡ μυστικῆς βρώσεως μετάληψις οὐκ ἔστιν αἰσθητὸς ἄρτος. Ἐκ τῆς κδ'

1. Αὐτόθι. 3. MPG. 150, 577. 580. 5. Περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας ϙθ', MPG. 155, 300. 7. Παρὰ Migne: Περὶ ἱερωσύνης, PG. 155, 968. 8. Εὐχολόγιον, σ. 71. 9. MPG. 83, 168, πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 486. 11. MPG. 123, 1309. 13. MPG. 10, 1153.

2. ἀληλειμμένης ΣΓ. 4. αὐτὸν ΣΓ. 6. φαοὺς Γ. 10. Θεοφιλάκτου Γ. 13. χωρηγήσῃ ΣΓ.

ὁμιλίας Χρυσοστόμου τῆς α΄ πρὸς Κορινθίους: «Ἑτέραν μᾶζαν καὶ ζύμην προσήγαγε, τὴν ἑαυτοῦ σάρκα, φύσει μὲν οὖσαν ⟨τὴν αὐτὴν⟩[1], τῆς ἁμαρτίας[2] δὲ ἀπηλλαγμένην καὶ ζωῆς γέμουσαν, καὶ πᾶσιν ἔδωκεν αὐτῆς μεταλαμβάνειν, ἵνα ταύτῃ τρεφώμεθα»[3]. Ἐκ τοῦ δ΄ βιβλίου περὶ Τριάδος τοῦ θείου Ἱλαρίου: «Ὁ Χριστὸς οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν κατὰ συμφωνίαν θελήσεως, ἀλλὰ φύσει μένει ἐν ἡμῖν. Καὶ γὰρ τὴν φύσιν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ πρὸς φύσιν ἀϊδιότητος ὑπὸ τῷ μυστηρίῳ ἡμῖν τῆς κοινωνίας τῆς σαρκὸς συνέδειξε· ταύτῃ γὰρ ἕν οἱ πολλοὶ ἐσμεν»[4]. Λέοντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ἐκ τῆς γ΄ ἐπιστολῆς κατὰ ἀζύμων: «Καὶ ἔτι θύομεν εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς τὸν νοητὸν ἀμνόν, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦ ἀχράντου σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ τιμίου αἵματος εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν[2] καθ᾽ ἑκάστην μεταλαμβάνομεν»[5]. Ἐκ τῆς πρὸς Φίλιππον σχολαστικὸν ἐπιστολῆς Νείλου μαθητοῦ τοῦ Χρυσοστόμου: «Ἐκ παπύρου καὶ κόλλης χάρτης κατασκευασθείς, χάρτης ψιλὸς καλεῖται· ἐπεὶ δὲ ὑπογραφὴν δέξηται βασιλέως, δῆλον ὡς σάκρα ὀνομάζεται. Οὕτω μοι νόει καὶ τὰ θεῖα μυστήρια· πρὸ μὲν τῆς ἐντεύξεως τοῦ ἱερέως καὶ τῆς καθόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος ψιλὸν ἄρτον ὑπάρχειν καὶ οἶνον κοινὸν τὰ προκείμενα λέγομεν· μετὰ δὲ τὰς φοβερὰς ἐκείνας ἐπικλήσεις καὶ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ζωοποιοῦ καὶ προσκυνητοῦ καὶ ἀγαθοῦ Πνεύματος οὐκ ἔτι ψιλὸν ἄρτον καὶ κοινὸν οἶνον τὰ ἐπιτεθειμένα τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν εἶναι, ἀλλὰ σῶμα καὶ αἷμα τίμιον καὶ ἄχραντον Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ τῶν ἁπάντων, καθαρίζον ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ τοὺς μεταλαμβάνοντας φόβῳ καὶ πόθῳ»[6]. Καὶ ἀνώνυμός τις κατὰ ἀζύμων ταῦτά φησιν: «Οἱ γὰρ ἐν τῷ φωτὶ περιπατοῦντες τῆς χάριτος ἄρτον ἐσθίουσι τὸ σῶμα τοῦ[7] Χριστοῦ καὶ πίνουσιν αἷμα τὸ ἄχραντον αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἔχουσι μετ᾽ ἀλλήλων καὶ μετὰ Χριστοῦ κοινωνίαν, καθαριζόμενοι, ὥσπερ εἴρηται, ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας. Εἶτα καὶ μόνη καινὴ κτίσις ἐστὶν ἐν Χριστῷ ἡ τῶν πιστῶν Ἐκκλησία, ἐν ᾗ μόνος ὁ ἄρτος τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ποτήριον τοῦ ἀχράντου αὐτοῦ καὶ θείου αἵματος, ἡ δὲ καινὴ κτίσις ἐσμὲν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Ἐκ τοῦ δ΄ λόγου Νικολάου Καβάσιλα: «Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν φυσικῶν τὸ νῦν αἷμα τῶν παίδων οὐκ ἔτι καὶ τῶν γεγεννηκότων ἐστίν, ἀλλ᾽ ἦν ἐκείνων πρὶν ἢ τῶν παίδων εἶναι, καὶ τοῦτο ποιεῖ τὸ γένος, ὅτι ὅ νῦν τούτων, ἐκείνων πρότερον ἦν· τὸ δὲ τῆς τελετῆς ἔργον, τὸ αἷμα ᾧ ζῶμεν, νῦν ἐστιν αἷμα Χριστοῦ, καὶ ἡ σάρξ, ἣν πήγνυσιν ἡμῖν τὸ μυστήριον, σῶμά ἐστι τοῦ Χριστοῦ, καὶ κοινά ἐστι τὰ μέλη καὶ κοινὴ ἡ ζωή· καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ ἀληθὴς κοινωνία, ὅταν ἀμφοῖν τὸ αὐτὸ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον παρῇ»[8]. Ἐκ τῶν λεγομένων Ἀμφιλοχίων Φωτίου πατριάρχου: «Ἡ μετάληψις τοῦ δεσποτικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος, τροφή τις οὖσα νοερὰ καὶ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἀναρρωννῦσα, ἐπεὶ τῷ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστῶτι προσφέρεται ζῴῳ, ἐν σωματικῇ οὐσίᾳ καὶ αὐτὴ[9] τὴν πνευματικὴν χάριν καὶ τὸν ἁγιασμὸν παρέχει· ὅθεν διὰ τοῦ στόματος εἰς τοὺς μυστικοὺς θαλάμους τῆς φύσεως προϊοῦσα, εἰς ὅλον μὲν οἰκονομεῖται, ὅλον δὲ καθαγιάζει τὸ ζῷον, μᾶλλον δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν τῆς χάριτος καὶ τοῦ ἁγιάσματος ἐπιδαψιλεύεται τὴν ἐνέργειαν». Καὶ μετ᾽ ὀλίγα: «Τούτων δὲ πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀρραβῶνα καὶ θεμέλιον τοῦ οἰκείου σώματος καὶ αἵματος τὴν μετάληψιν προκατεβάλλετο, ὡς ἂν ταύτης ἐν μετουσίᾳ γε-

3. MPG. 61, 201. 4. De Trinitate 8, 13. MPL. 10, 246. 5. «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» 4 (1886/7) 152. 6. MPG. 79, 104. 8. MPG. 150, 600.

1. τὴν αὐτὴν MPG., > CΓ. 2. ἁμαρτείας, ἁμαρτειῶν CΓ. 3. τρεφόμεθα CΓ. 7. τοῦ > C. 9. αὐτῇ CΓ.

νόμενοι τῆς οὐρανίου καὶ ἀθανάτου ζωῆς ἐν ἑαυτοῖς ἔχειν πιστεύωμεν [1] τὰ προοίμια. Καὶ γὰρ καὶ ἡ ἐνυπόστατος ἀλήθειά φησιν: «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον»· ἐπειδὴ τῇ μετοχῇ τῆς ἀχράντου σαρκὸς αὐτοῦ σύσσωμοι καθιστάμεθα καὶ τῆς ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας καταξιούμεθα» [2]. Ἐκ τοῦ δ´ βιβλίου τῆς εἰς τὸν Ἰωάννην ἑρμηνείας Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας: «Τὸν αὐτὸν οὖν ἄρα καὶ ἡμεῖς τρόπον, εἰ καὶ φθαρτοὶ διὰ τὴν φύσιν ἐσμὲν τῆς σαρκός, ἀλλὰ τῇ μίξει τὴν ἑαυτῶν ἀφέντες ἀσθένειαν, εἰς τὸ ἐκείνης ἴδιον ἀναστοιχειούμεθα, τοῦτ᾽ ἔστι τὴν ζωήν. Ἔδει γάρ, ἔδει μὴ μόνον διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς ζωῆς καινότητα τὴν ψυχὴν ἀνακτίζεσθαι, ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ παχὺ τοῦτο καὶ γεῶδες σῶμα διὰ παχυτέρας καὶ συγγενοῦς ἁγιάζεσθαι μεταλήψεως καὶ καλεῖσθαι πρὸς ἀφθαρσίαν» [3]. Ἐκ τῆς η´ νεαρᾶς τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ: «Ἐν οἷς μοναστήριόν τε καθιδρύθη καὶ ἱερὰ γέγονε λειτουργία, ὁποία [4] εἰωθός ἐστιν ἐν ταῖς ἁγιωτάταις ἐκκλησίαις γίνεσθαι, τῶν τε θείων ἀναγινωσκομένων Γραφῶν, τῆς τε ἱερᾶς καὶ ἀρρήτου μεταδιδομένης κοινωνίας, μοναχική τε ἐκεῖσε γέγονεν οἴκησις».

Ἁγιάζω, ἱερουργῶ. Ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ μεγάλου [5] Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου: «Ὑπὲρ τῶν προσκομισθέντων καὶ ἁγιασθέντων τιμίων δώρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» [6]. Ἐν οἷς ὁ Καβάσιλας ἐν τῷ λδ´ κεφ. περὶ τῆς λειτουργίας φησίν: «Οὐχ ἵνα ταῦτα δέξωνται ἁγιασμόν, διὰ τοῦτο γὰρ ἁγιασθέντα ταῦτα εἶπεν, ἵνα μὴ σὺ τοῦτο νομίσῃς, ἀλλ᾽ ἵνα ἡμῖν αὐτῶν μεταδοῖεν· τοῦτο γάρ ἐστι τό, «φιλάνθρωπον Θεόν, τὸν προσδεξάμενον αὐτά, τὴν χάριν ἡμῖν ἀντικαταπέμψαι» [7]. Ἐκ τοῦ β´ λόγου κατὰ τῆς αἱρέσεως τῶν εἰκονομάχων τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου: «Διὸ κατὰ τὸν τῆς εἰκόνος λόγον, ὃν αὐτοὶ εἰσηγήσασθε, ἐξ ἀνάγκης ἢ συγκαταθύεσθαι τὸν Λόγον ὁμολογήσετε διὰ τὴν μίαν ὑπόστασιν, ἢ διὰ τὸ ἀπερίγραπτον εἶναι κεχωρίσθαι τοῦ σώματος, καὶ οὐδὲν πλέον ἄρτου κοινοῦ καὶ οἴνου ἱερουργήσετε ἢ μεταλήψεσθε· σωτηρίας δὲ ἢ ἁγιασμοῦ μετέχειν οὐδὲ ὑπονοεῖν ἄξιον. Ὁ δὲ πιστὸς οὐκ ἀποπλανᾶται· πιστεύει γὰρ ὅτι σῶμα Χριστοῦ ἐστι τὸ παρὰ τοῖς πιστοῖς ἱερουργούμενον, καὶ ἐν χερσὶ συνέχων περιγεγραμμένον οἶδεν, ἐδηδοκώς τε ἁγιάζεται, καὶ ἁμαρτιῶν καθαίρεται, καὶ βασιλείας οὐρανῶν ἐπιτεύξεσθαι [8] διὰ τούτων ἀσφαλῆ τὴν ἐλπίδα κέκτηται» [9]. Ἐκ τοῦ κατὰ αἱρέσεων διαλόγου Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης: «Τοῦτο φρίκης ἁπάσης μεστόν· δείκνυσι γάρ, ὡς οἰκονόμος τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων γίνεται, καὶ οὐκ ἄλλον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν τὸν ζῶντα ἄρτον λαμβάνει ἱερουργεῖν, καὶ τὴν ἱερωσύνην αὐτοῦ καὶ αὐτὸν ὡς παρακαταθήκην πιστεύεται» [10]. Ἐκ τοῦ κατὰ αἱρέσεων διαλόγου τοῦ αὐτοῦ: «Τοῦτο δὲ τὸ ἀντίδωρον ἡγιασμένος ἄρτος ἐστίν, ἐν τῇ προθέσει προσενεχθείς, οὗ τὸ μεσαίτατον ἐκβληθὲν ἱερουργήθη καὶ σῶμα Χριστοῦ γέγονεν» [11].

Ἀποφαίνομαι, γίνομαι, ἀναδείκνυμι, τελῶ. Πρόκλος Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης περὶ τῆς ἱερουργίας: «Διὰ τοιούτων τοίνυν εὐχῶν τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος προσεδόκων [12], ὅπως τῇ αὐτοῦ θείᾳ παρουσίᾳ τὸν προκείμενον εἰς ἱερουργίαν ἄρτον καὶ οἶνον ὕδατι μεμιγμένον αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποφήνηται καὶ ἀναδείξῃ· ὅπερ οὐκ ἔλαττον

2. MPG. 101, 452/3. 3. MPG. 73, 580. 6. Εὐχολόγιον, σ. 74. 101. 7. MPG. 150, 445. 9. MPG. 100, 373. 10. Παρὰ Migne: Περὶ τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν ρπβ´, PG. 155, 392. 11. Παρὰ Migne: Περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας π´, PG. 155, 301.

1. πιστεύομεν ΣΓ. 4. ὁποῖα ΣΓ. 5. τοῦ μεγάλου + *ἰδιόχειρος προσθήκη Δοσιθέου ἐν τῇ ᾧᾳ* Σ. 8. ἐπιτεύξασθαι ΣΓ. 12. προσεδόκουν ΣΓ.

καὶ μέχρι τοῦ νῦν γίνεται, καὶ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος γενήσεται» [1]. Ἐκ τῆς α´ μυσταγωγικῆς κατηχήσεως Κυρίλλου Ἱεροσολύμων πατριάρχου: «Ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τῆς εὐχαριστίας πρὸ τῆς ἁγίας ἐπικλήσεως τῆς προσκυνητῆς Τριάδος ἄρτος ἦν καὶ οἶνος λιτός· ἐπικλήσεως δὲ γενομένης, ὁ μὲν ἄρτος γίνεται σῶμα Χριστοῦ, ὁ δὲ οἶνος αἷμα Χριστοῦ» [2]. Ἐκ τοῦ κζ´ κεφ. Βασιλείου περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: «Τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῇ ἀναδείξει τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας τὶς τῶν ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλέλοιπεν; Οὐδὲ γὰρ τούτοις ἀρκούμεθα, ὧν ὁ ἀπόστολος ἢ τὸ εὐαγγέλιον ἐπεμνήσθη, ἀλλὰ καὶ προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἕτερα, ὡς μεγάλην ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἰσχύν, ἐκ τῆς ἀγράφου διδασκαλίας παραλαβόντες» [3]. Ἐκ τῆς ἐπιλύσεως τοῦ ι´ ἀναθεματισμοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας τοῦ ἁγίου: «Τὴν ἁγίαν καὶ ζωοποιὸν καὶ ἀναίμακτον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τελοῦμεν θυσίαν οὐχ ἑνὸς τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ ἀνθρώπου κοινοῦ σῶμα εἶναι πιστεύοντες [4] τὸ προκείμενον, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ τίμιον αἷμα, δεχόμενοι δὲ μᾶλλον ὡς ἴδιον σῶμα γεγονὸς καὶ μέντοι καὶ αἷμα τοῦ τὰ πάντα ζωογονοῦντος Θεοῦ» [5]. Ἐκ τοῦ λζ´ κεφ. τοῦ κατηχητικοῦ λόγου τοῦ Νύσσης: «Τὸ ἀθανατισθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σῶμα ἐν τῷ ἡμετέρῳ γενόμενον [6] σώματι ὅλον πρὸς ἑαυτὸ μεταποιεῖται καὶ μετατίθησιν» [7]. Ἐκ τῶν κατὰ Σωτηρίχου ἀντιρρητικῶν Νικολάου Μεθώνης: «Ὁπότε τοίνυν καὶ ὁ ἀγαθὸς καὶ πανάγαθος καὶ ὑπεράγαθος Κύριος, Θεὸς ὢν τέλειος, κἂν ἄνθρωπος διὰ φιλανθρωπίαν τέλειος γέγονεν, οὐκ ἄλλην τινὰ παρακαινοτομήσας ἑαυτῷ φύσιν σώματος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἡμέτερον προσλαβόμενος φύραμα, καὶ διὰ τῶν ἡμῖν συνήθων καὶ ἀναγκαίων τὴν διαμονὴν τούτῳ δοὺς καὶ συντήρησιν, τοῦ ἄρτου βρώματος καὶ τοῦ κεκραμένου [8] ὕδατι πώματος, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τοῦ Κυρίου σῶμα καὶ αἷμα τὸν ἄρτον καὶ τὸ εἰρημένον ποτήριον κατὰ τὰ αὐτὰ λέγειν γίνεσθαι. Ὅτε μὲν ἔτι τοῖς ἀνθρώποις συνανεστρέφετο τῇ κατὰ φύσιν ἀλλοιωτικῇ δυνάμει, νῦν δὲ τῇ πνευματικῇ καὶ θείᾳ μεταποιούμενα πρὸς εὐεργεσίαν καὶ σωτηρίαν τῶν μετεχόντων» [9].

Χαρίζομαι, παραδίδωμι. Ἐκ τοῦ κατὰ ἀζύμων Ἰωάννου Ἱεροσολύμων πατριάρχου: «Τοῦτο δὲ καὶ παρ' ἡμῖν, ἐπεὶ καὶ σῶμα Χριστοῦ, τὴν ἐλευθερίαν χαρίζεται, τοῦτο τῶν φαύλων ἔργων δωρεῖται τὴν ἄφεσιν, τοῦτο τῆς αἰωνίου ζωῆς καθέστηκεν αἴτιον, τοῦτο τὴν καρδίαν ἡμῶν στηρίζει μὴ ἐξολισθαίνειν ῥᾷον πρὸς τὰ κακά, εἰ μὴ ῥαθυμήσομεν» [10]. Ἐκ τοῦ κατὰ ἀζύμων Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης: «Οὕτω πιστεύομεν, οὕτω προσφέρομεν ἄρτον τέλειον, ζῶντα, εἴτουν σῶμα Χριστοῦ τέλειον, καὶ μετὰ τὸ πάθος διαμεμενηκός, καὶ ὁλόκληρον—οὐδὲ γὰρ ὀστοῦν αὐτοῦ συνετρίβη—καὶ τῆς θείας ζωῆς ἀχώριστον, τοιοῦτον οἷον αὐτὸς ὁ πρῶτος ἡμῶν καὶ μέγας ἀρχιερεὺς καὶ θύτης καὶ θῦμα τοῖς οἰκείοις μύσταις παρέδωκεν [11]· αὐτοί τε πάλιν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται τοῦ Λόγου καὶ ὑπηρέται τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης παρέδωκαν· πάντες μὲν τῇ ἐν Ἱεροσολύμοις, Πέτρος καὶ Παῦλος τῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ, Παῦλος δὲ ἰδίως καὶ πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, Μᾶρκος τῇ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας τῇ ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ Εὐρώπῃ, καὶ πάντες τῇ πανταχοῦ. Οὐδὲ γὰρ Πέτρος καὶ Παῦλος ἑαυτοῖς ἔμελλον καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις ἐναντιοῦσθαι καὶ αὐτῷ τῷ Χριστῷ, καὶ ἄλλο τῇ ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησίᾳ παραδιδόναι παρ' ὃ παρέλαβόν τε αὐτοὶ καὶ τοῖς ἄλλοις παρέδωκαν» [12].

1. MPG. 65, 852. 2. MPG. 33, 1072. 3. MPG. 32, 188. 5. Ἐπίλ. ια´, MPG. 76, 512. 7. MPG. 45, 93. 9. Δοσιθέου, Τόμος ἀγάπης, σ. 533. 12. MPG. 135, 513.

4. πιστεύσαντες ΣΓ. 6. γινώμενον ΣΓ. 8. κεκραμμένου ΣΓ. 10. ῥαθυμήσωμεν ΣΓ. 11. παρέδοκεν ΣΓ.

Λατρεύεται. Ἐκ τῆς κδ΄ ὁμιλίας εἰς τὴν α΄ πρὸς Κορινθίους τοῦ Χρυσοστόμου: «Τοῦτο τὸ σῶμα καὶ ἐπὶ φάτνης κείμενον ᾐδέσθησαν μάγοι, καὶ ἄνδρες ἀσεβεῖς καὶ βάρβαροι τὴν πατρίδα καὶ τὴν οἰκίαν [1] ἀφέντες καὶ ὁδὸν ἐστείλαντο μακράν, καὶ ἐλθόντες μετὰ φόβου καὶ τρόμου πολλοῦ προσεκύνησαν» [2]. Καὶ μετ' ὀλίγα: «Διαναστήσωμεν τοίνυν ἑαυτοὺς καὶ φρίξωμεν [3] καὶ πολλῷ τῶν βαρβάρων ἐκείνων πλείονα ἐπιδειξώμεθα [4] τὴν εὐλάβειαν, ἵνα μὴ ἁπλῶς μηδὲ ὡς ἔτυχε προσελθόντες, πῦρ ἐπὶ τὴν ἑαυτῶν σωρεύσωμεν κεφαλήν» [5]. Ἐκ τοῦ ἕκτου περὶ ἱερωσύνης: «Τότε καὶ ἄγγελοι παρεστήκασι (ἱερουργοῦντι δηλονότι) τῷ ἱερεῖ, καὶ οὐρανίων δυνάμεων ἅπαν τάγμα βοᾷ, καὶ ὁ περὶ τὸ θυσιαστήριον πληροῦται τόπος εἰς τιμὴν τοῦ κειμένου. Καὶ τοῦτο ἱκανὸν μὲν καὶ ἐξ αὐτῶν πεισθῆναι τῶν ἐπιτελουμένων τότε. Ἐγὼ δὲ καί τινος ἤκουσα διηγουμένου ποτέ, ὅτι αὐτῷ τις πρεσβύτης, θαυμαστὸς ἀνὴρ καὶ ἀποκαλύψεις ὁρᾶν εἰωθώς, ἔλεγεν ὄψεως ἠξιῶσθαι τοιαύτης ποτέ, καὶ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἄφνω πλῆθος ἀγγέλων ἰδεῖν, ὡς αὐτῷ δυνατὸν ἦν, στολὰς ἀναβεβλημένων λαμπρὰς καὶ τὸ θυσιαστήριον κυκλούντων καὶ κάτω νευόντων, ὡς ἂν εἴ τις στρατιώτας παρόντος βασιλέως ἑστηκότας ἴδοι» [6]. Ἀμβρόσιος βιβλ. γ΄ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κεφ. ιβ΄: «Γῆν ἔφη τὴν σάρκα τοῦ Χριστοῦ, ἣ ἐν τοῖς μυστηρίοις λατρεύομεν, καὶ ἣ οἱ ἀπόστολοι ἐλάτρευσαν» [7]. Ἐκ τῆς ἑρμηνείας τοῦ ϟη΄ ψαλμοῦ Αὐγουστίνου: «Οὐδεὶς τὴν σάρκα τοῦ Χριστοῦ ἐσθίει, εἰ μὴ πρότερον λατρεύσει» [8]. Ἐκ τοῦ κατὰ αἱρέσεων διαλόγου Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης: «Ὕστερον δ' αὖθις εἰσκομισθέντων τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ θειοτάτου ἄρτου ἐν τῷ ἱερῷ ποτηρίῳ, δείκνυται τοῦτο πᾶσιν, ὅπερ ἐστὶν ὁ Χριστός, αὐτὸ αὐτοῦ ἀληθῶς τὸ σῶμα καὶ αἷμα, ἃ διὰ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν περιούσιον ἱερούργησε, καὶ γεύεσθαι καὶ βλέπειν καὶ ἅπτεσθαι παρέχει τε καὶ ἐφίεται. Διὸ καὶ ὁ ἱερὸς λαὸς ἐκ ψυχῆς ὁρᾷ τοῦτον καὶ προσκυνεῖ καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτεῖται» [9]. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ: «Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν ἐν τῷ ποτηρίῳ ζῶντα ἄρτον μετὰ τοῦ αἵματος μέχρις ἐδάφους ὁλοψύχως δεῖ προσκυνεῖν, καὶ οὕτω τὰς χεῖρας δεσμεῖν σταυρικῶς πρὸς ἔνδειξιν τῆς δουλείας καὶ τῆς τοῦ ἐσταυρωμένου ὁμολογίας· ἐπεὶ καὶ αὐτοῦ κοινωνῆσαι προσέρχεται καὶ οὕτω μετὰ φόβου καὶ φρίκης καὶ ταπεινώσεως καρδίας δεῖ προσέρχεσθαι» [10]. Ἐκ τοῦ κδ΄ κεφ. περὶ τῆς λειτουργίας Νικολάου τοῦ Καβάσιλα: «Εἰ δέ τινες τῶν προσπιπτόντων, εἰσιόντι μετὰ τῶν δώρων τῷ ἱερεῖ, ὡς σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα τὰ κομιζόμενα δῶρα προσκυνοῦσι καὶ διαλέγονται, ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῶν προηγιασμένων δώρων ἠπατήθησαν, ἀγνοήσαντες τὴν διαφορὰν τῆς ἱερουργίας ταύτης καὶ ἐκείνης. Αὕτη μὲν γὰρ ἐν ταύτῃ τῇ εἰσόδῳ ἄθυτα ἔχει τὰ δῶρα καὶ οὔπω τετελειωμένα, ἐκείνη δὲ τέλεια καὶ ἡγιασμένα καὶ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ» [11]. Ἐκ τοῦ κατὰ αἱρέσεων διαλόγου Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης: «Ὅθεν προσεκτέον τῷ ἱερεῖ εἰς πάντα τὰ ἅγια καὶ τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην, τὸν προηγιασμένον καὶ ἡνωμένον τῷ θείῳ αἵματι ζωοποιὸν καὶ πανάγιον ἄρτον, ὥστε ἐν πυξίῳ καθαρῷ καὶ ἀσφαλεῖ ἔχειν καὶ μετὰ καθαροῦ ἠσφαλισμένον ὑφάσματος καὶ τιμίου· αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ θειότατον σῶμα καὶ αἷμα τὸ δεσποτικόν. Καὶ προσκυνεῖν καὶ θυμιᾶν καὶ τιμᾶν χρή, καὶ ὅλῃ προθέσει καὶ ὑπεράνω πρὸς ἀνατολὰς τῆς θείας τραπέζης ᾐωρημένον ἔχειν, καὶ ἐπιβλέπειν ἵνα μή τι συμβαίη ἀμελείᾳ τῶν μὴ δεόντων. Σὺ

2. MPG. 61, 204. 5. MPG. 61, 204. 6. MPG. 48, 681. 7. Παρὰ Migne: De Spiritu sancto III, 11, 79. PL. 16, 828/9. 8. Enarratio in Psalmum 98, 9. MPL. 37, 1264. 9. Παρὰ Migne: Περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας ϟθ΄, PG. 155, 300. 10. Αὐτόθι 155, 300/1. 11. MPG. 150, 420.

1. οἰκείαν ΣΓ. 3. φρίξομεν ΣΓ. 4. ἐπιδειξόμεθα ΣΓ.

δὲ ἴδε καὶ τὰς εὐχὰς τῆς ἁγίας μεταλήψεως»[1].

Μεταποιεῖται. Ἐκ τοῦ Εὐχολογίου περὶ σαλευθείσης ἁγίας τραπέζης: «Καὶ δεόμεθά σου, Δέσποτα πολυέλεε, πλήρωσον δόξης καὶ ἁγιασμοῦ καὶ χάριτος τὸ ἁγιαστήριον τοῦτο, εἰς τὸ μεταποιεῖσθαι τὰς ἐν αὐτῷ προσφερομένας σοι ἀναιμάκτους θυσίας τοῦ ἀχράντου σου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, πρὸς σωτηρίαν παντὸς τοῦ λαοῦ σου καὶ τῆς ἡμῶν ἀναξιότητος»[2]. Καὶ ἐν τῇ περὶ καθιερώσεως ἀντιμινσίων: «Ἔπιδε καὶ ἐπίσκεψαι τὴν ἄμπελον ταύτην, ἣν ἐφύτευσεν ἡ δεξιά σου, ἵνα ἀποδῶ ἐκ καιρῷ τοὺς καρποὺς αὐτῆς εἰς ὥραν, καὶ καταξιωθῶμεν τρυγῆσαι καὶ προσκομίσαι σοι ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸ μεταποιηθῆναι εἰς αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου»[3]. Θεοφύλακτος ἐν τῷ ϛ′ κεφ. τοῦ Ἰωάννου: «Μεταποιεῖται γὰρ ἀρρήτοις λόγοις ὁ ἄρτος οὗτος διὰ τῆς μυστικῆς εὐλογίας καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς σάρκα τοῦ Κυρίου»[4]. Ματθαῖος ἱερομόναχος κατὰ ἀζύμων: «Καὶ τοῦτο τὸ οἰκεῖον εἶναι σῶμα, μεταποιεῖται γὰρ ἀτεχνῶς ἀρρήτῳ τινὶ καὶ θείᾳ δυνάμει εἰς αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα. Εἰ καὶ ἡμῖν ἀσθένειαν δήπου περικειμένοις ὡς ἄρτος ἔτι καθορᾶται. Οὐ γὰρ ἂν συνειχόμεθα[5] σαρκῶν ὠμῶν ἅπτεσθαι ἔτι φοινισσομένων τῷ αἵματι». Πέτρος ὁ Ἀντιοχείας πρὸς τὸν Γραδένσης[6] ἐπίσκοπον: «Ὁ δὲ διὰ τῆς προζύμης τέλειος ἄρτος, ὁ διὰ τῆς ἁγιστείας μεταποιούμενος εἰς τὸ ἄχραντον σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ἀνάμνησιν ἐδόθη τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας αὐτοῦ»[7]. Ἰωάννης πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐν τῷ κατὰ ἀζύμων: «Καὶ κοινά ἐστι τοῖς ἔθνεσιν, ὡς ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ φυσικοῦ διδασκόμενα, ἰδιαίτατα δὲ τοῖς Ἰουδαίοις ὡς γνώρισμα[8] εἰς ἀνάμνησιν τῆς σφῶν ἐλευθερίας ἐδόθη τὸ ἄζυμον, ἡμῖν δὲ τὰ πάντα καινὰ καὶ μὴ καθοτιοῦν τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν ἐξισάζοντα. Τά τε οὖν εἰς βίου βελτίωσιν πολλῷ κρείττω τῶν σπουδαζομένων τοῖς ἔθνεσιν, ὥσπερ καὶ εἰς θυσίαν πολλῷ καλλίονα καὶ ἐξαίρετα, ἄρτος καὶ οἶνος εἰς σῶμα καὶ αἷμα μεταποιούμενα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀνάμνησιν φέροντα[9] τοῦ φρικωδεστάτου θύματος, τοῦ τὴν κοσμικὴν ἐξαλείψαντος ἁμαρτίαν». Συμεὼν πατριάρχου Ἱεροσολύμων κατὰ ἀζύμων: «Ὁρᾶτε ὅτι ἄρτος ἦν ἡ δοθεῖσα παρὰ Θεοῦ θυσία τοῖς ἀποστόλοις καὶ οὐκ ἄζυμον. Ὁ γὰρ ἄρτος ἄρτιός ἐστι καὶ λέγεται, καὶ θυσία ὁλοτελὴς καὶ ὁλόκληρος διὰ τῆς προζύμης καὶ τοῦ ἅλατος καὶ τοῦ ὕδατος, εἰς τὸ ἄχραντον σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ἁγιστείας μεταποιούμενος». Νικολάου Μεθώνης κατὰ ἀζύμων: «Τὴν τοίνυν μυστικὴν καὶ ἀναίμακτον ἱερουργίαν, καθ' ἣν τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον καθαγιάζομεν, εἰς τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου μεταποιεῖσθαι πιστεύομεν, παρὰ τίνος ἂν τὴν ἀρχὴν φαίης δοθῆναι; ἆρ' οὐχὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καθὼς ἡμᾶς τὰ ἱερὰ διδάσκουσιν εὐαγγέλια;»[10]. Καὶ μετ' ὀλίγα: «Ἀναγκαῖα δὲ ἡμῖν, ἀνθρώποις τε οὖσι καὶ ὑπὸ χρόνου τὸν πατέρα λήθης τελοῦσιν ἡ τῆς εὐεργεσίας ἀνάμνησις, ἵνα μὴ λάθωμεν ἑαυτοὺς ἐξ ἀμνημοσύνης, ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς γεγονότες, ὅτε τῆς χάριτος οὐ μετείχομεν. Διὰ τοῦτο ἄρτος καὶ οἶνος τὰ μυστικὰ ταῦτα παραλαμβάνεται σύμβολα, τὰ διὰ τῆς πνευματικῆς ἁγιστείας εἰς σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα μεταποιούμενα, δι' ὧν

1. Παρὰ Migne: Ἀποκρίσεις πρός τινας ἐρωτήσεις ἀρχιερέως πβ′, PG. 155, 949. 2. Εὐχολόγιον, σ. 341. 346. 349. 3. Αὐτόθι σ. 523. 4. MPG. 123, 1308. 7. MPG. 120, 764. 10. Παρὰ Migne: Πρὸς τοὺς διστάζοντας καὶ λέγοντας... PG. 135, 509.

5. συνεχόμεθα CΓ. 6. Γραδένσις CΓ. 8. γνώριμα CΓ. 9. φέρωντα CΓ.

ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου καὶ ἡ ζωοποιὸς ἀνάστασις διὰ παντὸς καταγγέλλεται. Ἃ καὶ πρῶτοι μυηθέντες οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ Λόγου, παρ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν καὶ ἑτέραν μέχρι τῆς ἡμετέρας διὰ τῶν ἐν τῷ μέσῳ πατέρων παρέπεμψαν, ἀπαγγέλλοντες [1] τὰς αἰνέσεις τοῦ Κυρίου καὶ παραδιδόντες [2] ἄλλοις ἄλλοι τοῖς διαδόχοις τὰ μεγάλα ταῦτα καὶ θαυμαστὰ καὶ ἐξαίρετα». Σαμωνᾶς ὁ Γάζης ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀχμέτην διαλέξει: «Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὸν κόσμον πεποίηκε καὶ ὁ αὐτοῦ λόγος ἀληθής ἐστι καὶ ζῶν, οὐ δύναται τὸν ἄρτον εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ σῶμα μεταποιῆσαι καὶ τὴν τοῦ οἴνου καὶ ὕδατος κρᾶσιν εἰς τὸ ἴδιον αἷμα;» [3] Ἠλίας ὁ Κρήτης ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ θεολόγου Γρηγορίου: «Θυσίαν τὴν διὰ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου λέγει, ἅπερ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης προκείμενα διά τινος ἀρρήτου ἐνεργείας τοῦ πάντα ἰσχύοντος Θεοῦ ἀληθῶς εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ μεταποιεῖται. Ἵνα γὰρ μὴ ἀποναρκήσωμεν σάρκα τε καὶ αἷμα ἐν ἁγίαις τραπέζαις ἐκκλησιῶν προκείμενα βλέποντες, συγκαθιστάμενος ὁ Θεὸς ταῖς ἡμετέραις ἀσθενείαις, ἐνίησι τοῖς προκειμένοις δύναμιν ζωοποιόν, καὶ μεθίστησιν αὐτὰ εἰς ἐνέργειαν τῆς ἑαυτοῦ σαρκός. Καὶ μὴ ἀμφίβαλλε, ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀληθές, αὐτοῦ λέγοντος ἐναργῶς, τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα καὶ τοῦτό μού ἐστι τὸ αἷμα. Δέχου δὲ μᾶλλον πίστει τοῦ Σωτῆρος τὸν λόγον· ἀληθινὸς γὰρ ὢν οὐ ψεύδεται». Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ πρὸς Ἰωαννίκιον [4] μοναχόν: «Ἔνθεν τοι καὶ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἐν κεφαλαίῳ αὐτοῦ, τῷ περὶ τῶν ἀχράντων τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων, οὕτως εὕρηται λέγων: οὐ τὸ σῶμα τὸ ἀναληφθὲν ἐξ οὐρανοῦ κατέρχεται, ἀλλ' ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος εἰς σάρκα καὶ αἷμα μεταποιοῦνται Θεοῦ. Εἰ δὲ καὶ τὸν μεταποιοῦντα βούλῃ μαθεῖν, ὁ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν διδάξει σε: ἡ λέγουσα δεσποτικὴ φωνὴ «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» καὶ «τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου» τὰ προκείμενα μεταρρυθμίζει. Καὶ καθάπερ ἐκείνη ἡ φωνὴ ἡ λέγουσα: «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν», ἐρρήθη μὲν ἅπαξ, διὰ παντὸς δὲ τοῦ χρόνου γίνεται ἔργῳ, δυναμοῦσα τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν πρὸς παιδοποιΐαν, οὕτω καὶ ἡ φωνὴ αὕτη, ἅπαξ λεχθεῖσα, ἐξ ἐκείνου μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἕως τῆς αὐτοῦ παρουσίας τὴν θυσίαν ἀπηρτισμένην ἐργάζεται» [5].

Μεταβάλλεται. Ἀνώνυμος κατὰ ἀζύμων: «Τὸ δὲ ζῶν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἔμεινεν ἐν τῇ τεθεωμένῃ σαρκὶ αὐτοῦ, ἣν ἐσθίοντες ἡμεῖς ἐν τῷ ἄρτῳ τῷ μεταβαλλομένῳ διὰ τοῦ Πνεύματος καὶ γινομένῳ εἰς σάρκα Χριστοῦ, ζῶμεν ἐν αὐτῷ, ὡς ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες. Οὕτω δὲ καὶ τὸ αἷμα τὸ ζῶν καὶ θερμότατον αὐτοῦ πίνοντες μετὰ τοῦ ἐκρεύσαντος ὕδατος ἐκ τῆς ἀκηράτου πλευρᾶς αὐτοῦ, καθαιρόμεθα πάσης ἁμαρτίας καὶ ζέοντος πληρούμεθα πνεύματος». Θεοφύλακτος ἐν τῷ ιδ' κεφ. τοῦ Μάρκου: «Οὐ γὰρ ἀντίτυπος τοῦ κυριακοῦ σώματός ἐστιν ὁ ἄρτος, ἀλλ' εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο μεταβάλλεται τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὁ Κύριος γὰρ λέγει: «ὁ ἄρτος, ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μού ἐστιν»· οὐκ εἶπεν, ἀντίτυπός ἐστι τῆς σαρκός μου, ἀλλ' ἡ σάρξ μού ἐστιν» [6]. Μανουὴλ ὁ Καλέκας εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ϛ' λόγου τοῦ Ναζιανζηνοῦ: «Πῶς μεταβάλλεται ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ; ἀνθρώποις λόγος εἰπεῖν οὐ δύναται. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ δεσπότης τῆς κτίσεως τοῦτο εἶπεν οὕτως ἔχειν ὅπερ πιστεύομεν, ὅτι τῷ ῥήματι αὐτοῦ ὁ κόσμος ἐκ τοῦ μὴ ὄντος συνέστη, καὶ ἅπαξ μὲν ἐν ἀρχῇ εἴρηκεν, «ἐξαγαγέτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου», καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἐξάγει τὰ ἴδια βλαστήματα τῷ θείῳ προστάγματι συνελαυνομένη καὶ δυναμουμένη. Οὕτω καὶ τοῦτο ὑπηρετοῦντος τοῦ ἱερέως

3. MPG. 120, 828/9. 5. Ἐνθ' ἀν. σ. 360/1. 6. MPG. 123, 649.

1. ἀπαγγέλοντες CΓ. 2. παραδίδοντες CΓ. 4. Ἰωαννήκιον CΓ.

πιστεύομεν γίνεσθαι, ὥστε τὸν ἄρτον εἰς σῶμα αὐτοῦ καὶ τὸν οἶνον εἰς αἷμα αὐτοῦ μεταβάλλεσθαι διὰ τὴν τοῦ εἰπόντος δύναμιν, καὶ ὥς φησιν ὁ θεῖος Χρυσόστομος, σχῆμα μόνον πληρῶν ἕστηκεν ὁ ἱερεύς, ἡ δὲ δύναμις παρὰ τῶν λόγων ἐστίν· αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν, «ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἑαυτοῖς». Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ: «Πρὸς τοὺς τοίνυν διαποροῦντας περὶ τῆς ἀπὸ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ μεταβολῆς, τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ προβαλλόμεθα. Εἰ γὰρ ὁμολογοῦσι τὸν Θεὸν παντοδύναμον εἶναι, οὐδὲ τοῦτο διαπορήσουσιν. Εἰ γὰρ κατὰ δύναμιν φυσικὴν ἡ ὑποκειμένη τοῦ ἀέρος ὕλη δύναται κατὰ τὸ εἶδος μεταβάλλειν εἰς πῦρ, πολλῷ μᾶλλον ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις, ὃς ὅλην τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων παρήγαγεν, οὐ κατ' εἶδος μόνον μεταβαλεῖ, ἀλλὰ τὸ ὑποκείμενον ὅλον τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς ὑποκείμενον σάρκα καὶ αἷμα μεταποιήσει. Εἰ δέ τις πάλιν, διὰ τὰ τῇ αἰσθήσει φαινόμενα, τῇ μεταβολῇ ταύτῃ διαπιστοῖ, κατανοήτω ὅτι τὰ θεῖα ἡμῖν οὕτω προβάλλονται ὡς ὑπὸ παραπετάσμασι τοῖς αἰσθητοῖς· ὅθεν διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς συνήθους ἡμῖν βρώσεως καὶ πόσεως δέδωκεν ἡμῖν ἐκείνων μεταλαμβάνειν, ἵνα μὴ ξένον τι καὶ ἄηθες τῇ αἰσθήσει δοκῇ. Οὐ μὴν οὐδὲ κατὰ φαντασίαν γίνεσθαι τοῦτο πιστεύομεν· δυνατὸς γάρ, ὡς εἴπομεν, ὁ Θεὸς καὶ τὸ ὑποκείμενον μεταβάλλειν καὶ τὰ πρότερον συμβεβηκότα πάλιν διατηρεῖν». Θεόδωρος ὁ Γραπτὸς ἐν τῷ περὶ τῆς ἀναμαρτήτου Ἐκκλησίας αὐτοῦ λόγῳ: «Ὡς γὰρ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου τὴν σάρκα διὰ Πνεύματος ἁγίου ἑαυτῷ ὑπεστήσατο, εἰ χρὴ δὲ καὶ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς τοῦτο δηλῶσαι, ὥσπερ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ φυσικῶς εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἐσθίοντος καὶ πίνοντος μεταλαμβάνεται (ἢ μεταβάλλεται), καὶ οὐκ ἂν εἴποιμεν ἕτερον σῶμα γίνεσθαι παρὰ τὸ πρότερον, οὕτω δὴ καὶ ταῦτα ὑπερφυῶς ἐπικλήσει τοῦ ἱερεύοντος, ἐπιφοιτήσει τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλεται. Τοῦτο μὲν καὶ ἡ τοῦ ἱερέως αἴτησις ἔχει, καὶ οὐ δύο ταῦτα νοοῦμεν, ἀλλ' ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πιστεύομεν γίνεσθαι». Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς καὶ Γεώργιος ὁ Παχυμέρης εἰς τὸ γ' κεφ. τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου: «Αὐτὸς δὲ ὁ ἱεράρχης πρὸς ἐκεῖνα τὰ πρωτότυπα, αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου τίμιον σῶμα καὶ αἷμα, ἀνάγεται, πιστεύων ὅτι καὶ τὰ προκείμενα εἰς ἐκεῖνα μετεβλήθησαν τῷ ἁγίῳ καὶ παντουργῷ Πνεύματι»[1]. Ἐκ τῆς β' ἀπολογίας Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος πρὸς Ἀντωνῖνον: «Οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν πῶμα ταῦτα λαμβάνομεν, ἀλλ' ὃν τρόπον διὰ λόγου Θεοῦ σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ σάρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτως καὶ τὴν δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ ἧς αἷμα καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν»[2]. Κύριλλος Ἱεροσολύμων ἐν τῇ δ' κατηχήσει: «Αὐτοῦ οὖν ἀποφηναμένου καὶ εἰπόντος περὶ τοῦ ἄρτου, «τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα», τίς τολμήσει ἀμφιβάλλειν λοιπόν; Καὶ αὐτοῦ βεβαιωσαμένου καὶ εἰρηκότος, «τοῦτό μού ἐστι τὸ αἷμα», τίς ἐνδοιάσει ποτὲ λέγων μὴ εἶναι αὐτοῦ αἷμα; Τὸ ὕδωρ ποτὲ εἰς οἶνον μεταβέβληκεν οἰκείῳ νεύματι ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οὐκ ἀξιόπιστός ἐστιν οἶνον μεταβαλὼν εἰς αἷμα;»[3]. Μιχαὴλ ὁ Χωνειάτης ἐν τῇ πρὸς Σαρακηνοὺς ἀπολογίᾳ[4]: «Καὶ τὸν παρὰ τῶν χριστιανῶν μυστικῶς ἱερουργούμενον ἄρτον καὶ οἶνον, ὃν ἐν ταῖς θείαις τελεταῖς με-

1. MPG. 3, 453. 2. Παρὰ Migne: Ἀπολογ. I, 66. PG. 6, 428/9.
3. Μυσταγ. Κατήχ. δ', MPG. 33, 1097.

4. πρὸς Σαρακηνοὺς ἀπολογίᾳ: *Ἰδιόχειρος διόρθωσις Δοσιθέου ἐν* C.

ταλαμβάνουσι, πείθομαι καὶ ὁμολογῶ καὶ πιστεύω σῶμα καὶ αἷμα κατὰ ἀλήθειαν εἶναι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεταβαλλόμενα τῇ ἐκείνου θεϊκῇ δυνάμει». Νικόλαος ὁ Καβάσιλας ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς λειτουργίας κεφ. α΄: «Τῆς ἁγίας τελετῆς τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἔργον μὲν ἡ τῶν δώρων εἰς τὸ θεῖον σῶμα καὶ αἷμα μεταβολή, τέλος δὲ τὸ τοὺς πιστοὺς ἁγιασθῆναι δι' αὐτῶν» [1]. Ἔτι ὁ αὐτός: «Ὅτι τὰ τίμια ταῦτα δῶρα εἰς αὐτὸ τὸ κυριακὸν μεταβάλλει σῶμα, τὸ ταῦτα δεξάμενον, τὸ σταυρωθέν, τὸ ἀναστάν, τὸ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναληφθέν» [2]. Ἔτι ὁ αὐτός: «Ἔπειτα δηλῶν, ὡς ὁ ἄρτος οὗτος εἰς ἐκεῖνον ἐπείγεται μεταβληθῆναι τὸν ἀληθινὸν ἄρτον, τὸν ἐσταυρωμένον, τὸν τεθυμένον» [3]. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ κζ΄ κεφαλαίῳ: «Εἶτα προσπίπτει καὶ εὔχεται καὶ ἱκετεύει τὰς θείας ἐκείνας φωνὰς τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ τοῦ Σωτῆρος ἐφαρμόσας καὶ ἐπὶ τῶν προκειμένων δώρων, καὶ δεξάμενα τὸ πανάγιον αὐτοῦ καὶ παντοδύναμον Πνεῦμα μεταβληθῆναι τὸν μὲν ἄρτον εἰς αὐτὸ τὸ τίμιον αὐτοῦ καὶ ἅγιον σῶμα, τὸν δὲ οἶνον εἰς αὐτὸ τὸ ἄχραντον αὐτοῦ καὶ ἅγιον αἷμα. Τούτων δὲ ηὐγμένων καὶ εἰρημένων, τὸ πᾶν τῆς ἱερουργίας ἤνυσται καὶ τετέλεσται, καὶ τὰ δῶρα ἡγιάσθη, καὶ ἡ θυσία ἀπηρτίσθη, καὶ τὸ μέγα θῦμα [4] καὶ ἱερεῖον, τὸ ὑπὲρ τοῦ κόσμου σφαγέν, ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης ὁρᾶται κείμενον. Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ κυριακοῦ σώματος οὐκέτι τύπος, οὐδὲ δῶρον, εἰκόνα φέρων τοῦ ἀληθινοῦ δώρου, οὐδὲ γραφήν τινα κομίζων ἐν ἑαυτῷ τῶν σωτηρίων παθῶν, ὥσπερ ἐν πίνακι, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀληθινὸν δῶρον, αὐτὸ τοῦ Δεσπότου πανάγιον σῶμα, τὸ πάντα ἀληθῶς ἐκεῖνα δεξάμενον τὰ ὀνείδη, τὰς ὕβρεις, τοὺς μώλωπας, τὸ σταυρωθέν, τὸ σφαγέν, τὸ μαρτυρῆσαν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, τὸ ῥαπισθέν, τὸ ἐμπτυσμάτων ἀνασχόμενον, τὸ χολῆς γευσάμενον. Ὁμοίως καὶ ὁ οἶνος αὐτὸ τὸ αἷμα, τὸ ἐκπηδῆσαν σφαττομένου τοῦ σώματος. Τοῦτο τὸ σῶμα, τοῦτο τὸ αἷμα, τὸ συστὰν ἐκ Πνεύματος ἁγίου, τὸ γεννηθὲν ἀπὸ τῆς ἁγίας Παρθένου, τὸ ταφέν, τὸ ἀναστὰν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, τὸ ἀνελθὸν εἰς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός. Καὶ τίς ἡ πίστις; Αὐτὸς εἶπε «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τοῦτο τὸ αἷμά μου». Αὐτὸς καὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐκέλευσε, καὶ δι' ἐκείνων ἁπάσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦτο ποιεῖν· «τοῦτο» γάρ φησι, «ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν», οὐκ ἂν κελεύσας τοῦτο ποιεῖν, εἰ μὴ δύναμιν ἐνθήσειν ἔμελλεν, ὥστε δύνασθαι τοῦτο ποιεῖν» [5]. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ λζ΄ κεφαλαίῳ: «Εἶτα καὶ αὐτὸν τὸν ἄρτον εἰς ἐκεῖνο τὸ πανάγιον σῶμα, τὸ ταῦτα ἀληθῶς ὑπομεῖναν [6] καὶ ἀναστὰν καὶ ἀναληφθὲν καὶ καθήμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός, μεταβαλλόμενον» [7]. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ με΄ κεφαλαίῳ: «Καὶ ὁ μὲν ἱερεὺς προσάγει, ὁ δὲ Κύριος δέχεται τὰ δῶρα. Προσφέρει μὲν γὰρ καὶ ὁ Κύριος, ἀλλ' ἑαυτὸν τῷ Πατρί, καὶ τὰ δῶρα ταῦτα, ὅταν αὐτὸς γένωνται, ὅταν εἰς τὸ αὐτοῦ σῶμα καὶ αἷμα μεταβληθῶσιν. Ὅτι γὰρ ἑαυτὸν προσφέρει, διὰ τοῦτο λέγεται εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ προσφέρων καὶ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος· προσφέρων μὲν καὶ προσδεχόμενος ὡς Θεός, προσφερόμενος δὲ ὡς ἄνθρωπος. Ἄρτον δὲ καὶ οἶνον ἔτι ὄντα τὰ δῶρα προσφέρει μὲν ὁ ἱερεύς, προσδέχεται δὲ ὁ Κύριος. Καὶ τί ποιῶν τὰ δῶρα προσδέχεται; ἁγιάζων αὐτὰ εἰς τὸ ἑαυτοῦ σῶμα καὶ αἷμα μεταβάλλων» [8]. Νικήτα πρεσβυτέρου τοῦ Στουδίτου, ἤτοι τοῦ Στηθάτου, ὑπὲρ τοῦ ζέοντος: «Ὁπηνίκα τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἔρρευσε, λόγχῃ νυγείσης αὐτοῦ τῆς σαρκός, τὸ δὲ ζῶν ἅγιον Πνεῦμα ἔμεινεν ἐν τῇ τεθεωμένῃ σαρκὶ αὐτοῦ, ἣν ἐσθίοντες ἡμεῖς ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ ἄρτῳ διὰ Πνεύματος ἁγίου

1. MPG. 150, 368/9. 2. MPG. 150, 372. 3. Κεφ. ς΄, MPG. 150,381. 5. MPG. 150, 425. 428. 7. MPG. 150, 452. 8. MPG. 150, 473.

4. θαῦμα ΣΓ. 6. ὑπομείναν ΣΓ.

εἰς σάρκα Χριστοῦ ζῶμεν ἐν αὐτῷ, ὡς ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες, οὕτω δὲ καὶ τὸ αἷμα τὸ ζῶν καὶ θερμότατον αὐτοῦ πίνοντες μετὰ τοῦ κεράσαντος ὕδατος ἐκ τῆς ἀκηράτου πλευρᾶς αὐτοῦ, καθαιρόμεθα πάσης ἁμαρτίας, καὶ ζέοντος πλευρᾶς τοῦ Κυρίου τὸ ποτήριον πίνομεν, ἐπειδὴ ἐκ ζώσης σαρκὸς τῷ πνεύματι καὶ θερμότατον Χριστοῦ τὸ αἷμα ἡμῖν καὶ τὸ ὕδωρ ἐξέβλυσεν». Νικόλαος Μεθώνης: «Τί πάλιν ζητεῖς αἰτίαν καὶ τάξιν φύσεως τῆς τοῦ ἄρτου μεταβολῆς εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸ αἷμα, ἐπεὶ ὑπὲρ φύσιν καὶ λόγον καὶ νοῦν καὶ ἔννοιαν ἐκ Παρθένου ἐτέχθη; Οὐκ αὐτός ἐστιν ὁ ἐκ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παραγαγὼν καὶ ὁ τὸν ἄρτον εἰς τὸ αὐτοῦ σῶμα μεταβάλλεσθαι προστεταχώς;» [1]. Σαμωνᾶς Γάζης ἐν τῇ πρὸς Ἀχμὲτ διαλέξει: «Ὁ ἱερουργούμενος ἄρτος εἰς τὸ ἀληθὲς τοῦ Χριστοῦ σῶμα μεταβαλλόμενος δυνάμει θείᾳ» [2]. Καί: «Τίθησι γὰρ ἐπὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὁ ἱερεὺς τὸν ἄρτον, ὁμοίως καὶ τὸν οἶνον· καὶ δεομένου ἐπικλήσει ἁγίᾳ τὸ ἅγιον Πνεῦμα κάτεισι καὶ ἐπιφοιτᾷ τοῖς προκειμένοις, καὶ τῷ πυρὶ τῆς αὐτοῦ θεότητος εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον μεταβάλλει» [3]. Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν πρὸς Γαβριὴλ ἀποκρίσεων: «Ἐπεὶ οὐκ ἂν εἴη τετελεσμένον τὸ μὴ δεξάμενον τὰς εὐχὰς μηδὲ διὰ τῆς σφραγῖδος καὶ ἐπικλήσεως τοῦ Πνεύματος εἰς τὸ θεῖον αἷμα μεταβληθέν, μὴ εὑρεθὲν ἐκεῖσε τότε. Τὸ γὰρ ἱερουργηθῆναι διὰ τοῦ προκεῖσθαι καὶ τὰς εὐχὰς τοῦ ἱερέως καὶ τὴν σφραγῖδα δέξασθαι δύναται» [4]. Σωτήριχος ὁ Παντεύγενος ἐν τῷ διαλόγῳ τῶν ἰδίων δογμάτων: «Προσφέρει δὲ καὶ νῦν τοὺς δι' αὐτοῦ σῳζομένους, προσφέρεται δὲ διὰ τῆς εἰς τὸ αὐτοῦ ζωοποιὸν καὶ σωτήριον σῶμα καὶ αἷμα μεταβαλλομένης ὑπερφυῶς θυσίας» [5]. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως πρὸς Νικόλαον τὸν Ῥώμης: «Ὅρα δέ, εἰ βούλει, πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ τὰς τῶν λειτουργιῶν ἑτερότητας, τὰς ἐν ταῖς εὐχαῖς, τὰς ἐν ταῖς ἐπικλήσεσι, τὰς ἐν τῇ τάξει καὶ ἀκολουθίᾳ, τὰς ἐν τῷ τοῦ χρόνου μήκει καὶ τῇ βραχύτητι, τὰς ἐν πλήθει καὶ ὀλιγότητι, καὶ τὸ δι' αὐτῶν, ὢ τοῦ θαύματος, ὁ κοινὸς ἄρτος εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλεται, καὶ ὁ κοινὸς οἶνος αἷμα χρηματίζει, τοῦ λύτρον ἡμῖν ἐξ οἰκείας πλευρᾶς τοῦτο σὺν ὕδατι βλύσαντος· καὶ ἡ τῶν εἰρημένων ἑτερότης τε καὶ παραλλαγὴ τὴν ἑνοειδῆ καὶ θεοποιὸν χάριν τοῦ Πνεύματος ἀπληθύντως καὶ ἀπαραλλάκτως ὑποδέξασθαι τὰ ἐφ οἷς ταῦτα τελεῖται οὐ διεκώλυσεν» [6]. Θεοδώρου Κουροπαλάτου τοῦ Σμυρναίου κατὰ ἀζύμων: «Ἄρτιον γὰρ ὥσπερ οἶδεν ὁ λόγος τὸ τοῦ Σωτῆρος σῶμα, λογικῶς τε καὶ νοερῶς, οὕτω δὲ καὶ τὸ πρὸς τοῦτο λόγοις ἀρρήτοις μεταβαλλόμενον, τούτῳ πάντες ἁγιαζόμεθα». Πέτρος Ἀντιοχείας πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀκυληΐας: «Τὸ δὲ ζῶν ἅγιον Πνεῦμα ἔμεινεν ἐν τῇ τεθεωμένῃ σαρκὶ αὐτοῦ, ἣν ἐσθίοντες οἱ πιστοὶ ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ ἄρτῳ διὰ Πνεύματος ἁγίου εἰς σάρκα Χριστοῦ ζῶμεν ἐν αὐτῷ, ὡς ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες» [7]. Μεθόδιος Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης ἐν τῷ περὶ ἀζύμων: «Τὸ δὲ ζῶν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἔμεινεν ἐν τῇ τεθεωμένῃ σαρκὶ αὐτοῦ, ἣν ἐσθίοντες ἡμεῖς ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ ἄρτῳ διὰ τοῦ Πνεύματος εἰς σάρκα Χριστοῦ, ζῶμεν ἐν αὐτῷ, ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες, ὡσαύτως καὶ τὸ αὐτοῦ αἷμα τὸ ζῶν καὶ θερμότατον, ἐπειδὴ ἐκ ζώσης σαρκὸς τῷ Πνεύματι καὶ θερμότατον Χριστοῦ τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ ἐξέβλυσεν, ὅπερ ἐν τοῖς τὰ ἄζυμα ἐσθίουσι χώραν οὐκ ἔχει γίνεσθαι» [8].

Μεταστοιχειοῦται. Ὁ Νύσσης εἰς τὴν κατήχησιν: «Ὁ φανερωθεὶς Θεὸς διὰ τοῦτο

1. Πρὸς τοὺς διστάζοντας καὶ λέγοντας... MPG. 135, 513. 2. MPG. 120, 832. 3. MPG. 120, 824. 4. Ἀποκρίσεις πρός τινας ἐρωτήσεις ἀρχιερέως πγ', MPG. 155, 952. 5. MPG. 140, 148. 6. MPG. 102, 608. 7. MPG. 120, 765. 8. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 672.

κατέμιξεν ἑαυτὸν τῇ ἐπικήρῳ φύσει, ἵνα τῇ τῆς θεότητος κοινωνίᾳ συναποθεωθῇ τὸ ἀνθρώπινον. Τούτου χάριν πᾶσι τοῖς πεπιστευκόσι τῇ οἰκονομίᾳ τῆς χάριτος ἑαυτὸν ἐνσπείρει διὰ τῆς σαρκός, ἧς ἡ σύστασις ἐξ οἴνου τε καὶ ἄρτου ἐστί, τοῖς σώμασι τῶν πεπιστευκότων κατακιρνάμενος, ὡς ἂν τῇ πρὸς τὸ ἀθάνατον ἑνώσει καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀφθαρσίας μέτοχος γένοιτο. Ταῦτα δὲ δίδωσι τῇ τῆς εὐλογίας δυνάμει πρὸς ἐκεῖνο μεταστοιχειώσας τῶν φαινομένων τὴν φύσιν» [1]. Ἐκ τοῦ ιδ΄ κεφ. Θεοφυλάκτου εἰς τὸν Μᾶρκον: «Ἐπειδὴ γὰρ ὁ μὲν ἄρτος καὶ ὁ οἶνος συνήθη ἡμῖν, αἷμα δὲ προκείμενον καὶ σάρκα ὁρῶντες οὐκ ἂν ἠνέγκαμεν, ἀλλ' ἀπεναρκήσαμεν, διὰ τοῦτο συγκαταβαίνων ἡμῖν ὁ φιλάνθρωπος τὸ μὲν εἶδος ἄρτου καὶ οἴνου φυλάττει, εἰς δύναμιν δὲ σαρκὸς καὶ αἵματος μεταστοιχειοῖ» [2].

Μετασκευάζει. Χρυσόστομος ὁμιλία πγ΄ εἰς τὸν Ματθαῖον: «Ὁ τότε αὐτὰ ποιήσας ἐν ἐκείνῳ τῷ δείπνῳ, οὗτος καὶ νῦν αὐτὰ ἐργάζεται ἡμῖν· ὑπηρετῶν τάξιν ἐπέχομεν ἡμεῖς· ὁ δὲ ἁγιάζων αὐτὰ καὶ μετασκευάζων αὐτός ἐστιν» [3].

Κατασκευάζει. [4] Ἀπὸ τοῦ εἰς τὴν προδοσίαν λόγου τοῦ Χρυσοστόμου: «Τῶν Ἰουδαίων πάσχα οἱ μαθηταὶ παρεσκεύασαν, τὸ δὲ ἡμέτερον αὐτὸς κατεσκεύασεν, οὐ μόνον δὲ αὐτὸς κατεσκεύασεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς πάσχα ἐγένετο» [5].

Μεταρρυθμίζει. [6] Ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ πάσχα, εἰς τὴν προδοσίαν καὶ εἰς τὴν παράδοσιν τῶν μυστηρίων τοῦ Χρυσοστόμου: «Πάρεστιν ὁ Κύριος [7] καὶ νῦν ἐκεῖνος, ὁ τὴν τράπεζαν ἐκείνην κοσμήσας, οὗτος καὶ ταύτην διακοσμεῖ νῦν. Οὐ γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὁ ποιῶν τὰ προκείμενα γενέσθαι αἷμα καὶ σῶμα Χριστοῦ, ἀλλ' ὁ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν Χριστός· σχῆμα γὰρ πληρῶν ἕστηκεν ἱερέως, τὰ ῥήματα ἐκεῖνα φθεγγόμενος τῆς προσευχῆς. Ἡ δὲ δύναμις καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐστιν. «Τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα», φησίν. Τοῦτο τὸ ῥῆμα τὰ προκείμενα μεταρρυθμίζει, καὶ καθάπερ ⟨ἡ φωνὴ⟩ [8] ἐκείνη ἡ λέγουσα «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν» ἐρρήθη μὲν ἅπαξ, διὰ παντὸς δὲ τοῦ χρόνου γίνεται, ἔργῳ δυναμοῦσα τὴν ἡμετέραν πρὸς παιδογονίαν φύσιν, οὕτω καὶ αὕτη ἡ φωνή, ἡ ἅπαξ λεχθεῖσα, καθ' ἑκάστην τράπεζαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐξ ἐκείνου μέχρι σήμερον καὶ μέχρι τῆς αὐτοῦ παρουσίας τὴν θυσίαν ἁγιάζει» [9].

Ἀλλοιοῦται. Ἰωάννης Ἱεροσολύμων κατὰ ἀζύμων: «Ὁρᾷς, πῶς καὶ ἄρτον καὶ σῶμα τοῦτο Παῦλος οὐκ ἐπαισχύνεται καλεῖν; ὅμως ἔστω, μὴ ὅλως ἄρτον τοῦτο καλεῖν, καὶ εἰ μὴ ἄρτος εἴη, οὔτε ζυμίτης ἔσται, ἄρα οὔτ' ἄζυμος, μετὰ δὲ τὸν ἁγιασμὸν ταύτας τὰς κλήσεις ἀφαιρεθήσεται. Πρὸ δὲ τοῦ ἁγιασμοῦ, πρὸ ταύτης τῆς φρικωδεστάτης ὁλοκαυτώσεως, ὅταν πρὸς ἁγιστείαν παρὰ σοῦ προσφέρεται, οὐχὶ ἄρτος ἂν εἴη, οὔτε ἄζυμον· τὰ γὰρ τῆς προσφορᾶς κεῖται παρ' ἡμῖν, τὰ δὲ τῆς θαυμαστῆς ἀλλοιώσεως [10] οὐχ ἡμέτερα, τοῦ Θεοῦ δέ» [11].

Μετουσιοῦται. Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, Κωνσταντινουπόλεως γενομένου πατριάρχου ἐπὶ τῆς ἁλώσεως, ἀπόκρισις δογματικὴ πρός τινας ἐρωτήσαντας αὐτὸν περὶ τοῦ ἁγιωτάτου μυστηρίου τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας, ἐν ᾗ ῥητῶς λέγει τὴν λέξιν τῆς μετουσιώσεως: «Ἐπειδὴ περὶ τοῦ μυστηριώδους σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προχείρως πρῴην ἀπεκρινάμεθα πρὸς τὴν ὑμετέραν ἐρώτησιν, νῦν πάλιν πλατύτερον ἀποκρινόμεθα, ἔχοντα ἀνάγκην ὡς δυνατὸν ἐνθεῖ-

1. MPG. 45, 97. 2. MPG. 123, 649. 652. 3. MPG. 58, 744 (ὁμιλ. πβ΄). 5. MPG. 49, 378. 388. 9. MPG. 49, 380, πρβλ. αὐτ. καὶ σ. 389/90. 11. Δοσιθέου, Τόμος ἀγάπης, σ. 532.

4. κατασκευάζειν ΣΓ. 6. μεταρρυθμίζειν ΣΓ. 7. Κύριος: Χριστὸς Σ. 8. ἡ φωνὴ MPG. > ΣΓ. 10. ἀλλιώσεως ΣΓ.

ναι ὑμῖν τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τοῦ μυστηρίου, ὡς ὁσιωτάταις ψυχαῖς καὶ ἀγαπώσαις κατὰ Θεὸν καὶ ἀγαπωμέναις. Πρῶτον οὖν γινώσκειν ὀφείλετε, ὅτι τὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν σῶμα τὸ πανάγιον, ἓν ὑπάρχον ἀεί, διαφόρους ἐπιδέχεται θεωρίας· ἄλλως γὰρ θεωροῦμεν περὶ αὐτοῦ καθὸ φυσικοῦ, ἤγουν εὐθὺς ἀπὸ ⟨τῆς⟩[1] συλλήψεως μέχρι καὶ τῆς διὰ τῶν θαυμάτων ἀναδείξεως, καὶ ἄλλως καθὸ ἐνδόξου, ἤγουν ἀπὸ τῆς ἀναδείξεως μέχρι τοῦ πάθους καὶ τῆς ταφῆς, καὶ ἄλλως καθὸ δεδοξασμένου, ἤγουν ἀπὸ τῆς ἀναστάσεως καὶ μέχρι παντὸς τοῦ χρόνου διηνεκῶς, καὶ ἄλλως ὡς μυστικοῦ, ἤγουν καθὸ ἐν διαφόροις θυσιαστηρίοις τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὑπερθαυμάστως καθ᾽ ἑκάστην παρουσιάζεται. Αἱ τοιαῦται δὲ ὅμως διάφοροι θεωρίαι οὐ διαιροῦσι τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα, ἀλλὰ διὰ πασῶν ἕν ἐστι. Δεύτερον γινώσκειν ὀφείλετε, ⟨ὅτι⟩[2] πάντων τῶν ὑπὲρ φύσιν γινομένων παρὰ Θεοῦ, οὐδέν ἐστιν ὑπερφυέστερον τοῦ μυστηρίου τούτου, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν ἀγνοεῖται παρὰ τοῖς ἰδιώταις πλέον τούτου, καὶ ἐν οὐδενὶ γυμνάζεται πλέον ἡ θεία καὶ ἀνθρωπίνη σοφία πλέον τούτου, καὶ ἐν οὐδενὶ τῶν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως ἀντιλέγουσιν οἱ ἄπιστοι καὶ αἱρετικοὶ μᾶλλον τούτου. Διὸ καὶ ἡμεῖς ποτε ἐν τῷ δυστυχεῖ παλατίῳ ὡμιλήσαμεν κατὰ τὴν Παρασκευὴν τοῦ Λαζάρου περὶ τοῦ μυστικοῦ σώματος τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συγκλήτου καὶ τῶν ἐξαιρέτων τῆς πόλεως, καὶ πολλὰς χάριτας ἀνήνεγκαν τῷ Κυρίῳ τότε καὶ ἡμῖν τοῖς ταπεινοῖς δούλοις αὐτοῦ. Νῦν δὲ σύντομον καὶ σαφὲς περὶ τούτου λέγομεν. Γινώσκετε οὖν, ὅτι τὴν πρώτην τάξιν ἐν τοῖς θαύμασι τοῦ Θεοῦ ἔχουσιν ἐκεῖνα, ἐν οἷς ἡ τάξις μόνον καὶ ὁ τρόπος τῆς φύσεως μεταποιεῖται. Γίνεται δὲ πρᾶγμα δυνάμενον γίνεσθαι καθ᾽ ἑκάστην, πλὴν δι᾽ ἄλλης ὁδοῦ· ὥσπερ ἰάσατο πολλοὺς ἀρρώστους ὁ Κύριος ἡμῶν χωρὶς ἰατρείας, ὡς τὴν πενθερὰν τοῦ Πέτρου καὶ τὸν παῖδα τοῦ ἑκατοντάρχου, καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ διὰ τοῦ Σαμουὴλ καὶ τοῦ Ἠλιοῦ ἐπύκνωσε τὸν ἀέρα πρὸς ὑετόν, χωρὶς τοῦ γενέσθαι φυσικήν τινα αἰτίαν ὄμβρου. Δευτέραν ἔχουσι τάξιν ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου καὶ ἡ ἀνάβλεψις τοῦ τυφλοῦ· ἐν τούτοις γὰρ τὸ μὲν γινόμενον κατὰ φύσιν ἐστίν, ὅσον δὲ πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἐν ᾧ γίνεται, παρὰ τὴν φύσιν ἐστί· ποιεῖ γὰρ ἡ φύσις αὐτὴ ζωήν, ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τῷ νεκρῷ, καὶ δίδωσιν ὄψιν ἡ φύσις, ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τῷ πεπηρωμένῳ τοὺς ὀφθαλμούς. Τρίτην ἔχουσι τάξιν τὸ στῆναι τοῦ οἰκείου δρόμου τὸν ἥλιον, ὃ γέγονε διὰ ⟨Ἰησοῦ⟩[3] τοῦ Ναυῆ, καὶ τὸ σῶμα χωρῆσαι διὰ σώματος, ὡς ὁ Κύριος ἡμῶν διῆλθε τῶν θυρῶν κεκλεισμένων· ταῦτα γὰρ ⟨κατ᾽⟩[4] οὐδένα τρόπον παρὰ τῆς φύσεως δύνανται γίνεσθαι. Ἐπέκεινα δὲ πάντων τούτων τῶν θαυμάτων[5] ἄλλα δύο εἰσὶ θαύματα μέγιστα καὶ πάντα λόγον νικῶντα, ἓν μὲν ἅπαξ γεγενημένον, ὅτε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὁ Θεὸς συνῆψε τῷ θείῳ προσώπῳ, ἕτερον δὲ μεῖζον τούτου καὶ καθ᾽ ἡμέραν γινόμενον, ὅτι αὐτίκα μεταβάλλει τὴν οὐσίαν τοῦ ἄρτου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἰδίου σώματος ὁ Χριστὸς καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ οἴνου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἰδίου αἵματος. Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ θαύματι οὐδετέρα φύσις μετεβλήθη πρὸς τὴν ἑτέραν, ἀλλὰ ἐν τῷ τοῦ Χριστοῦ προσώπῳ καὶ ἡ θεότης καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἀσυγχύτως εἰσίν. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ μυστηρίῳ τὸ κτίσμα πρὸς τὸν κτίστιν μεταποιεῖται διὰ μέσου τοῦ σώματος, καὶ ἡ προϋφεστῶσα τοῦ ἄρτου οὐσία σῶμα Χριστοῦ γίνεται· καὶ ἡ μὲν οὐσία τοῦ ἄρτου μεταβάλλεται, ἵνα καὶ ἡμῖν τὸ μυστήριον ἐνεργῇ καὶ συσσώμους ἡμᾶς ποιῇ τοῦ Χριστοῦ, ἡ δὲ ἔξωθεν διάθεσις τοῦ ἄρτου μένει πάλιν ἡ αὐτή, συγκαλύπτουσα τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος, ἵνα μηδεὶς ἴλιγγος ἡμᾶς κατασχὼν ἀπαγάγῃ τῆς μεταλήψεως. Μέγιστον μὲν οὖν πάντων τῶν τοῦ Θεοῦ θαυμασίων τοῦτό

1. τῆς MPG. > ΣΓ. 2. ὅτι MPG. > ΣΓ. 3. Ἰησοῦ MPG. > ΣΓ.
4. κατ᾽ MPG. > ΣΓ. 5. θαυμασίων ΣΓ.

ἐστι τὸ μυστήριον. Διὸ καὶ πολλάς, ὡς προείπομεν, ἐνστάσεις πρὸς τοῦτο κινοῦσιν, ἔνθεν μὲν ἄπιστοι, ἔνθεν δὲ αἱρετικοί, ἔνθεν δὲ ἰδιῶται, οὐκ ἔχοντες συνορᾶν τὸν λόγον τοῦ μυστηρίου· ἃς ἐνστάσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ὁμιλίᾳ διελυσάμεθα τότε. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἀποροῦσι, πῶς ἐν τῷ παραυτίκα μεταβάλλεται ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος; Οἱ δὲ ἀποροῦσι, πῶς δυνατόν ἐστι, τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου μεταβληθείσης εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος, μένειν τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου; ἤγουν τὸ μῆκος αὐτοῦ, τὸ πλάτος, τὸ βάθος, τὸ χρῶμα, τὴν ὀσμὴν καὶ τὴν ἐν τῇ γεύσει ποιότητα, ὥστε εἶναι τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου χωρὶς τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου, καὶ τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τοῦ σώματος κρύπτεσθαι ἐν συμβεβηκόσιν ἄλλης οὐσίας; Ἕτεροι ἀποροῦσι, πῶς δυνατὸν ὅλον εἶναι τὸν Χριστὸν ἐν μικρᾷ τοῦ φαινομένου ποσότητι; Ἄλλοι πάλιν διαπιστοῦσιν, ὅπως τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστικὸν σῶμα καὶ τεμνόμενον ἀκέραιον διαμένει, καὶ τῶν τμημάτων ἕκαστον αὐτὸ ὅλον ἐστὶ τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ τέλειον. Ἀποροῦσι δ᾽ [1] ἕτεροι, ὃ καὶ μεγίστην ἔχει τὴν ἀπορίαν, πῶς τὸ αὐτὸ καὶ ἓν τοῦ Χριστοῦ σῶμά ἐστι [2] καὶ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν πλείστοις ἅμα θυσιαστηρίοις ἐν γῇ. Ἀλλὰ ταύτας μὲν τὰς ἀπορίας καὶ λελύκαμεν τότε, καὶ δυνάμεθα λύειν, τῇ τοῦ Χριστοῦ τοῦ φωτίσαντος ἡμᾶς χάριτι, μᾶλλον δὲ οἱ πάνσοφοι τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι λύουσιν, οἱ καθηγεμόνες τῆς ἐν ἡμῖν καὶ χάριτος καὶ σπουδῆς. Ὑμεῖς δὲ ὀφείλετε πιστεύειν ἀναμφιβόλως, καὶ πάντες χριστιανοὶ οὕτω πιστεύειν ὀφείλομεν, ὅτι ἐν τῷ μυστικῷ τούτῳ σώματι αὐτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς, ὁ ἐκ τῆς μακαρίας Παρθένου γεννηθείς, ὁ ἐπὶ σταυροῦ, ὁ ἐν οὐρανῷ νῦν, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁλόκληρος, ὑπὸ τοῖς συμβεβηκόσι τοῦ ἄρτου συγκαλυπτόμενος· καὶ κατ᾽ οὐσίαν ἐστὶν ἐν τῷ μυστηρίῳ, οὐ κατὰ χάριν μόνην ἢ δύναμιν. Οὐδὲ τύπος ἐστὶ τὸ μυστικὸν τοῦ Χριστοῦ σῶμα τοῦ ἀληθοῦς σώματος, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια ἐκείνου τοῦ σώματός ἐστιν· οὐ γὰρ τύποις οὐδὲ σκιαῖς νῦν, ὡς ἐν τῇ Παλαιᾷ, ἀλλὰ πράγμασι καὶ ἀληθείαις λατρεύομεν. Εἰ δέ τις τῶν ἁγίων ἀντίτυπον λέγει τὴν θυσίαν ταύτην τοῦ δεσποτικοῦ δείπνου ἐκείνου, δῆλόν ἐστιν, ὅτι ἡ θυσία μὲν αὕτη τύπος ἐστὶ τῆς θυσίας ἐκείνης [3], ὥσπερ καὶ οἱ νῦν θύοντες τύποι εἰσὶ τοῦ τότε θύσαντος Ἰησοῦ, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς θυσίας τὸ αὐτό ἐστι καὶ τότε καὶ νῦν, ἡ μετουσίωσις δηλονότι καὶ ἡ ὑπερφυεστάτη μεταβολὴ πρὸς τὴν ἔμψυχον καὶ τεθεωμένην τοῦ Χριστοῦ σάρκα καὶ τοῦ οἴνου πρὸς τὸ ὑπέρτιμον αὐτοῦ αἷμα. Ἀντίτυπα οὖν δύνανται λέγεσθαι τὰ ἐν τῇ θυσίᾳ γινόμενα κατὰ τὴν ἐνέργειαν, ὡς τότε [4] μὲν ἀμέσως αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ τὸ θαῦμα ποιοῦντος, νῦν δὲ διὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ὑπηρετῶν τοῦτ᾽ αὐτὸ ἀφανῶς πράττοντος, ὡς πανταχοῦ παρόντος θείᾳ δυνάμει καὶ πάντα πληροῦντος. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας, ἡ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου πρὸς τὸ ἀληθὲς τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ αἷμα, καὶ τότε ἦν καὶ νῦν ἐστι. Τοῦτο ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία κηρύττει, τοῦτο θαύμασι πολλάκις ἐβεβαιώθη πρὸς τοὺς διαπιστοῦντας, ὡς πρότερον εἴπομεν, καὶ εἶδον ἐν τῷ ἱερῷ σκεύει ὁλόκληρον τὸν Κύριον ἡμῶν ζῶντα, καὶ πεπιστεύκασιν ἐκπλαγέντες. Ἄλλοι πειρασμὸν τοῦ μυστηρίου ποιήσαντες τολμηρόν, μετὰ τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ζωὴν βιαίως ἀπώλεσαν. Καὶ ἡ δραστηριότης πᾶσα τοῦ μυστηρίου τούτου καὶ πρὸς τἄλλα τῶν μυστηρίων ὑπεροχὴ ἐντεῦθέν ἐστι καὶ δείκνυται, καὶ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀγνοοῦντες, ἐντεῦθεν καὶ ἔλαττον τῆς ὀφειλομένης εὐλαβείας ἀπονέμουσι, καὶ πρὸ τῆς μεταλήψεως καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μεταλήψει καὶ μετὰ τὴν μετάληψιν, ἱερωμένοι τε ὁμοίως καὶ λαϊκοί. Ὑμεῖς δὲ ἀεὶ μὲν εὐλαβεῖς ἔστε περὶ τὸ μέγα τοῦτο καὶ ξενίζον μυστήριον· ἀπὸ τοῦ νῦν δὲ καὶ ἡμῶν

1. δὲ > C. 2. ὢν Γ. 3. *ἐν τῇ ᾤᾳ Γ:* ποίῳ τρόπῳ τύπος λέγεται τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐν τῷ μυστηρίῳ. 4. τότε: τὸ CΓ.

ὑπερεύχεσθε μιμεῖσθαι τὴν ἐν ὑμῖν γενησομένην προσθήκην τῆς εὐλαβείας».[1]

Πρὸς τοὺς λέγοντας πῶς γίνεται ἡ μετουσίωσις ἐν τῷ μυστηρίῳ καὶ ζητοῦντας λόγου παράδειγμα. Γρηγόριος ὁ θεολόγος ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγῳ: «Τίς οὖν ἡ ἐκπόρευσις; Εἰπὲ σὺ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Πατρός, κἀγὼ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ φυσιολογήσω καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, καὶ παραπληκτήσομεν ἄμφω εἰς Θεοῦ μυστήρια παρακύπτοντες· καὶ ταῦτα τίνες; οἱ μηδὲ τὰ ἐν ποσὶν εἰδέναι δυνάμενοι, μηδὲ ψάμμον θαλασσῶν καὶ σταγόνας ὑετοῦ καὶ ἡμέρας αἰῶνος ἐξαριθμεῖσθαι, μὴ ὅτι γε Θεοῦ βάθεσιν ἐμβατεύειν καὶ λόγου ὑπέχειν τῆς οὕτως ἀρρήτου καὶ ὑπὲρ λόγον φύσεως»[2]. Καί: «Πόθεν παραστήσω σοι τὴν ὁμοίωσιν; ἢ ζητεῖς πάλιν ἐκ τῶν κάτω καὶ περὶ σέ; Λίαν μὲν αἰσχρόν, καὶ οὐκ αἰσχρὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ μάταιον, ἐπιεικῶς ἐκ τῶν κάτω τῶν ἄνω τὴν εἰκασίαν λαμβάνειν, καὶ τῶν ἀκινήτων ἐκ τῆς ῥευστῆς φύσεως, καί, ὅ φησιν Ἡσαΐας, ἐκζητεῖσθαι τὰ ζῶντα ἐν τοῖς νεκροῖς»[3]. Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας δ´ βιβλίῳ εἰς τὸν Ἰωάννην: «Δεῖ τοιγαροῦν ἐντεῦθεν ἡμᾶς ὠφελουμένους, καὶ ἐξ ὧν ἕτεροι πταίουσι τὸν οἰκεῖον ἐπανορθοῦντας βίον, ἐν ταῖς παραλήψεσι τῶν θείων μυστηρίων πίστιν μὲν ἔχειν ἀζήτητον, μηδενὶ δὲ τῶν λεγομένων ἐπιφέρειν τὸ πῶς. Ἰουδαίων γὰρ τὸ ῥῆμα, καὶ κολάσεως δὲ τῆς ἐσχάτης διὰ τοῦτο παραίτιον»[4]. Καί: «Ἐντεχνέστεροι τοίνυν πρὸς τὴν τοῦ συμφέροντος θήραν, καὶ διὰ τῆς ἑτέρων ἀτοπίας εὑρισκόμενοι τὸ πῶς, λέγειν ἐφ᾽ οἷς ἂν ἐργάζηται Θεὸς παραιτούμεθα· ἀνατιθέναι δὲ μᾶλλον μελετήσωμεν αὐτῷ τῶν ἰδίων ἔργων τὴν ὁδὸν ἐξεπίστασθαι. Ὅνπερ γὰρ τρόπον εἴσεται μὲν οὐδεὶς τὸ τί κατὰ φύσιν ἐστὶν ὁ Θεός, δικαιοῦται δὲ πιστεύων ὅτι ἐστί, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται, οὕτως ἀγνοήσει μὲν πάλιν τὸν ἐφ᾽ ἑκάστῳ τῶν τελουμένων παρ᾽ αὐτοῦ τρόπον, ἀνατιθεὶς δὲ τῇ πίστει τὴν ἔκβασιν καὶ τὸ πάντα δύνασθαι συναινῶν τῷ ὑπὲρ πάντας Θεῷ, κομιεῖται τῆς οὕτως ἀγαθῆς διαλήψεως οὐ καταφρονητὸν τὸν μισθόν».[5] Καὶ παρακατιὼν ὁ αὐτός: «Εἰ δὲ ἐπιμένεις, Ἰουδαῖε, λέγων τὸ πῶς, ἐρῶ σοι κἀγὼ τὴν σὴν ἀμαθίαν μιμούμενος. Πῶς ἐξῆλθες ἐξ Αἰγύπτου; Πῶς δέ, εἰπέ μοι, καὶ εἰς ὄφιν μετετράπη ῥάβδος[6] ἡ μωσαϊκή; Πῶς ἐλεπρώθη μὲν ἡ χείρ, ἀποκατεστάθη δὲ αὖθις, ὡς γέγραπται; Πῶς εἰς τὴν αἵματος φύσιν μετέστη τὸ ὕδωρ; Πῶς διῆλθες διὰ μέσης θαλάσσης ὡς διὰ ξηρᾶς; Πῶς δὲ διὰ ξύλου τὸ πικρὸν τῆς Μερρᾶς ὕδωρ εἰς γλυκὺ μετεσκευάζετο; Πῶς δέ σοι καὶ ὕδωρ ἐκ τῶν πετραίων ἀνεδόθη μαστῶν; Πῶς ἐπὶ σὲ κατηνέχθη τὸ μάννα; Πῶς δὲ κατὰ χώραν ἔστη πάλιν ὁ Ἰορδάνης; Ἢ πῶς κατεσείσθη διὰ μόνης κραυγῆς τῆς Ἱεριχοῦς τὸ ἀπόρθητον τεῖχος; Καὶ οὐκ ἐπιλείψει λέγοντά σε τὸ πῶς. Πολλὰ γὰρ ἤδη προτεθαυμακὼς ἁλώσῃ μεγαλουργήματα, οἷς εἴπερ ἐπάγεις τὸ πῶς, ὅλῃ παντελῶς ἀπειθήσεις τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ ὅλους τῶν προφητῶν ἀνατρέψεις τοὺς λόγους, καὶ αὐτοῦ δὴ πρὸ πάντων τοῦ Μωϋσέως τὰ ἱερὰ συγγράμματα. Οὐκοῦν ἔδει μᾶλλον πιστεύοντας τῷ Χριστῷ καὶ τοῖς παρ᾽ αὐτοῦ λεγομένοις ἀμελλητὶ κατανεύοντας μανθάνειν ἐπείγεσθαι μᾶλλον τῆς εὐλογίας τὸν τρόπον, οὐκ ἀπερισκέπτως ἐμπαροινεῖν λέγοντας, πῶς δύναται ἡμῖν οὗτος δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν»[7]. Ἐκ τοῦ λζ´ κεφ. τῆς κατηχήσεως τοῦ Νύσσης: «Καλῶς οὖν καὶ νῦν τὸν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἁγιαζόμενον ἄρτον εἰς σῶμα τοῦ Θεοῦ Λόγου μεταποιεῖ-

1. Ἀπόκρισις περὶ θείας εὐχαριστίας, MPG. 160, 376/80. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ Ὁμιλία περὶ τοῦ μυστηριώδους σώματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, MPG. 160, 352/73. 2. MPG. 36, 141. 3. MPG. 36, 144. 4. MPG. 73, 573. 5. Αὐτόθι. 7. MPG. 73, 576.

6. ῥαῦδος ΣΓ.

σθαι πιστεύομεν· καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ σῶμα ἄρτος τῇ δυνάμει ἦν, ἡγιάσθη δὲ τῇ ἐπισκηνώσει τοῦ Λόγου τοῦ σκηνώσαντος ἐν τῇ σαρκί. Οὐκοῦν ὅθεν ὁ ἐν ἐκείνῳ τῷ σώματι μεταποιηθεὶς ἄρτος εἰς θείαν μετέστη δύναμιν, διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ νῦν τὸ ἴσον γίνεται. Ἐκεῖ τε γὰρ ἡ τοῦ Λόγου χάρις ἅγιον ἐποίει τὸ σῶμα, ᾧ ἐκ τοῦ ἄρτου ἡ σύστασις ἦν, καὶ τρόπον τινὰ καὶ αὐτὸ ἄρτος ἦν· ἐνταῦθά τε ὡσαύτως ὁ ἄρτος, καθώς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἁγιάζεται διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως, οὐ διὰ βρώσεως προϊὼν εἰς τὸ σῶμα γενέσθαι τοῦ Λόγου, ἀλλ' εὐθὺς πρὸς τὸ σῶμα διὰ τοῦ λόγου μεταποιούμενος, καθὼς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Λόγου, ὅτι «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» [1]. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, βιβλ. δ' κεφ. ιδ': «Οὕτω καὶ νῦν ἡ τοῦ Πνεύματος ἐνέργεια τὰ ὑπὲρ φύσιν ἐργάζεται, ἃ οὐ δύναται χωρῆσαι, εἰ μὴ μόνη ἡ πίστις» [2]. Ὁ αὐτός: «Οὐ χεῖρον δὲ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι, ὥσπερ φυσικῶς διὰ τῆς βρώσεως ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ διὰ τῆς πόσεως εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἐσθίοντος καὶ πίνοντος μεταβάλλονται, καὶ οὐ γίνονται ἕτερον σῶμα παρὰ τὸ πρότερον αὐτοῦ σῶμα, οὕτως ὁ τῆς προθέσεως ἄρτος, οἶνός τε καὶ ὕδωρ διὰ τῆς ἐπικλήσεως καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπερφυῶς μεταποιοῦνται εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ αἷμα» [3]. Ὁ αὐτός: «Καὶ νῦν ἐρωτᾷς, πῶς ὁ ἄρτος γίνεται σῶμα Χριστοῦ καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ αἷμα Χριστοῦ. Λέγω σοι κἀγώ· Πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτᾷ, καὶ ταῦτα ποιεῖ τὰ ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν» [4]. Καί: «Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς, πῶς γίνεται, ἀρκεῖ σοι ἀκοῦσαι, ὅτι διὰ Πνεύματος ἁγίου, ὥσπερ καὶ ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου διὰ Πνεύματος ἁγίου ἑαυτῷ καὶ ἐν ἑαυτῷ ὁ Κύριος σάρκα ὑπεστήσατο· καὶ πλέον οὐδὲν γινώσκομεν, ἀλλ' ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀληθής ἐστι καὶ ἐνεργὴς καὶ παντοδύναμος, ὁ δὲ τρόπος ἀνεξερεύνητος» [5]. Σαμωνᾶς Γάζης ἐν τῇ πρὸς Ἀχμὲτ διαλέξει: «Τίθησιν ἐπὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὁ ἱερεὺς τὸν ἄρτον, ὁμοίως καὶ τὸν οἶνον· καὶ δεομένου ἐπικλήσει ἁγίᾳ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κάτεισι καὶ ἐπιφοιτᾷ τοῖς προκειμένοις, καὶ τῷ πυρὶ τῆς αὐτοῦ θεότητος εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον μεταβάλλει [6], οὐχ' ἧττον ἢ τὸ ἧπαρ τὴν τροφὴν εἰς τὸ τοῦ τινος ἀνθρώπου. Ἢ οὐ δίδως, ὦ τάν, δύνασθαι τὸ πανάγιον τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα ὅπερ τὸ σὸν δύναται ἧπαρ ἐκτελεῖν;» [7]. Νικόλαος Μεθώνης ἐν τοῖς κατὰ Σωτηρίχου ἀντιρρητικοῖς: . . . [8] Ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς αὐτοῖς: «Πῶς οὖν ὁ ἄρτος σῶμα Χριστοῦ καὶ πῶς τὸ ποτήριον αἷμα γίνεται; Φαμὲν ὅτι Πνεύματος ἁγίου ἐπιφοιτήσει καὶ ἐνεργείᾳ, καθηγιασμένα δηλαδὴ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως. Πάλιν οἶδ' ὅτι θέλεις τὸ πῶς ἐρωτᾶν, καὶ οὐκ ἄν ποτε ἀπορεῖν ἀποστήσῃ μέχρις ὅτου φυσικοὺς λόγους περὶ τῶν ὑπερφυῶν τοῦ Πνεύματος ἐνεργειῶν ἀπαιτεῖς. Ἀλλ' εἴπερ ἦσθα τῷ ὄντι πιστὸς καὶ πνευματικός, ἠρκέσθης ἂν ἀκούσας ὅτι διὰ Πνεύματος ἁγίου, καὶ πιστεύσας ἐπέγνως ὅτι πνευματικῶς καὶ ὑπερφυῶς κἂν τοῖς φυσικοῖς ἐνεργεῖ τὸ Πνεῦμα, χρώμενον μὲν τοῖς φυσικοῖς καὶ οἷς συνειθίσμεθα διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς τούτων οἰκείωσιν, ὡς ἂν καὶ ῥᾶον παραδεχόμεθα τὸ τελούμενον». Θεοφύλακτος εἰς τὸ εὐαγγέλιον: «Ἀρρήτῳ γὰρ ἐνεργείᾳ μεταποιεῖται». Καί: «Μεταποιεῖται γὰρ ἀρρήτοις λόγοις ὁ ἄρτος οὗτος διὰ τῆς μυστικῆς εὐλογίας[9]

1. MPG. 45, 96/7. 2. Ἔκδ. ὀρθ. πίστ. 4, 13. MPG. 94, 1141. 3. Αὐτ. σ. 1145. 4. Αὐτ. σ. 1141. 5. Αὐτ. σ. 1145. 6. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 675. 7. MPG. 120, 824. 8. Ἐνταῦθα ἐπαναλαμβάνεται τὸ καὶ ἀνωτέρω σ. 675 παρατεθὲν χωρίον: «τὶ πάλιν *μέχρι* προστεταχώς».

9. εὐλογίας: εὐχαριστίας ΣΓ.

καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος» [1]. Ματθαῖος ἱερομόναχος: «Μεταποιεῖται γὰρ ἀτεχνῶς ἀρρήτῳ τινὶ καὶ θείᾳ δυνάμει εἰς αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα» [2].

Ὅτι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ὥσπερ καὶ οἱ δίκαιοι ὡσαύτως τοῦ κυριακοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ μετέχουσι σώματός τε καὶ αἵματος. Ἐκ τοῦ θ' βιβλίου τοῦ Ἀλεξανδρείας ἁγίου Κυρίλλου εἰς τὸν Ἰωάννην: «Καὶ γοῦν τὸν Ἰούδαν μετὰ τὸ ψωμίον εὐθὺς ἀναγκάζει λοιπόν, ὡς ὑπὸ χεῖρα λαβών, ἐπὶ τὴν οὕτως ἀνόσιον ἰέναι πρᾶξιν, δεδιώς, κατά γε τὸ εἰκός, ὁμοῦ τῇ μεταγνώσει καὶ τὴν ἐκ τῆς εὐλογίας δύναμιν, μὴ ἄρα πως ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου καρδίᾳ φωτὸς ἀναλάμψασα δίκην ἀγαθοεργεῖν ἀναπείσῃ προελέσθαι μᾶλλον αὐτόν, ἤγουν τὸ φρόνημα τὸ ἴδιον ἐντέκῃ, τῷ καὶ προδοῦναι λοιπὸν ἀναπεπεισμένῳ» [3]. Ἐκ τῆς πβ' ὁμιλίας Χρυσοστόμου εἰς τὸν Ματθαῖον: «Βαβαὶ πόση πήρωσις τοῦ προδότου! Καὶ γὰρ καὶ τῶν μυστηρίων μετέχων, ἔμενεν ὁ αὐτός, καὶ τῆς φρικωδεστάτης [4] ἀπολαύων τραπέζης, οὐ μετεβάλλετο. Καὶ τοῦτο ὁ Λουκᾶς δηλοῖ λέγων, ὅτι μετὰ τοῦτο εἰσῆλθεν εἰς αὐτὸν ὁ σατανᾶς, οὐ τοῦ σώματος καταφρονῶν τοῦ δεσποτικοῦ, ἀλλὰ τῆς ἀναισχυντίας [5] καταγελῶν τοῦ προδότου. Καὶ γὰρ μεῖζον τὸ ἁμάρτημα ἐγίνετο ἑκατέρωθεν, καὶ ὅτι μετὰ τοιαύτης γνώμης τοῖς μυστηρίοις προσῄει, καὶ ὅτι προσελθὼν οὐκ ἐγένετο βελτίων οὔτε ἀπὸ τοῦ φόβου, οὔτε ἀπὸ τῆς εὐεργεσίας, οὔτε ἀπὸ τῆς τιμῆς» [6]. Ἐκ τῆς πβ' ὁμιλίας εἰς τὸν Ἰωάννην τοῦ αὐτοῦ: «Διὸ χρὴ πάντοθεν ἐγρηγορέναι· καὶ γὰρ οὐ μικρὰ κεῖται κόλασις τοῖς ἀναξίως μετέχουσιν. Ἐννόησον πῶς ἀγανακτεῖς κατὰ τοῦ προδότου, κατὰ τῶν σταυρωσάντων. Σκόπει τοίνυν μὴ καὶ αὐτὸς ἔνοχος γένῃ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖνοι κατέσφαξαν τὸ πανάγιον σῶμα, σὺ δὲ ῥυπαρᾷ ὑποδέχῃ ψυχῇ μετὰ τοσαύτας εὐεργεσίας» [7]. Ἐκ τῆς κδ' ὁμιλίας εἰς τὴν α' πρὸς Κορινθίους τοῦ αὐτοῦ: «Οὗτοι καὶ τότε ἀπαντήσονται ἐκ τῶν οὐρανῶν καταβαίνοντι, οἱ νῦν ἀξίως ἀπολαύοντες, ὥσπερ οὖν οἱ ἀναξίως τὰ ἔσχατα πείσονται» [8]. Καὶ μετ' ὀλίγα: «Πῶς τὸ σῶμα τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, τὸ ἄμωμον, τὸ καθαρόν, τὸ τῇ θείᾳ ἐκείνῃ φύσει ὁμιλῆσαν, δι' ὃ ἐσμὲν καὶ ζῶμεν, δι' ὃ πύλαι θανάτου κατεκλείσθησαν καὶ οὐρανοῦ ἀψῖδες ἀνεῴχθησαν [9], τοῦτο μετὰ τοσαύτης ὕβρεως ληψόμεθα;» [10] Ἐκ τῆς γ' ὁμιλίας εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους τοῦ αὐτοῦ: «Καὶ πῶς παραστήσῃ τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, μιαραῖς χερσὶ καὶ χείλεσι κατατολμῶν αὐτοῦ τοῦ σώματος; Καὶ βασιλέα μὲν οὐκ ἂν ἕλοιο καταφιλῆσαι ὀδωδότος τοῦ στόματος· τὸν δὲ βασιλέα τοῦ οὐρανοῦ ψυχῇ καταφιλεῖς ὀδωδυίᾳ;» [11] Ἐκ τῆς κη' ὁμιλίας εἰς τὴν α' πρὸς Κορινθίους τοῦ αὐτοῦ: «Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως (τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου) κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει». Τί λέγεις; εἰπέ μοι· ἡ τοσούτων ἀγαθῶν αἰτία καὶ ζωῆς βρύουσα τράπεζα αὕτη κρῖμα γίνεται; Οὐ παρὰ τὴν ἑαυτῆς φύσιν, φησίν, ἀλλὰ παρὰ τὴν τοῦ προσιόντος προαίρεσιν. Ὥσπερ γὰρ ἡ παρουσία αὐτοῦ, ἡ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα καὶ ἀπόρρητα κομίσασα ἡμῖν ἀγαθά, τοὺς μὴ δεξαμένους αὐτὴν μᾶλλον κατέκρινεν, οὕτω καὶ τὰ μυστήρια μείζονος ἐφόδια κολάσεως γίνεται τοῖς ἀναξίως μετέχουσιν» [12]. Ἐκ τῆς ἐκλογῆς τῶν λόγων τοῦ αὐτοῦ, περὶ τοῦ μὴ ἀναξίως προσέρχεσθαι τοῖς θείοις μυστηρίοις: «Ἆρα, εἰ κόπρον ἔσχες ἐν ταῖς χερσίν, ἐτόλμας προσεγγίσαι τῷ κρασπέδῳ τοῦ βασιλέως; οὐδαμῶς. Μήδ' ὅτι ἄρτος ἐστὶν ἴδῃς, μήδ' ὅτι οἶνος· οὐ γὰρ ὡς αἱ λοιπαὶ κοιναὶ βρώσεις εἰς ἀφεδρῶνα

1. MPG. 123, 1308, πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 671. 2. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 671. 3. MPG. 74, 149. 6. MPG. 58, 737. 7. Ὁμιλ. πβ' εἰς Ματθαῖον, MPG. 58, 743. 8. MPG. 61, 203. 10. MPG. 61, 203. 11. MPG. 62, 28. 12. MPG. 61, 233.

4. φρικοδεστάτης ΣΓ. 5. ἀναισχυντείας ΣΓ. 9. ἠνεώχθησαν ΣΓ.

χωρεῖ, ἄπαγε, μηδὲν τοιοῦτον νομίσῃς»[1]. Ἐκ τοῦ ς´ λόγου περὶ ἱερωσύνης τοῦ αὐτοῦ: «Τοὺς μέλλοντας ἐνθένδε ἀπαίρειν, ἂν τύχωσι τῶν μυστηρίων μετασχόντες ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὅταν ἀποπνεῖν μέλλωσι, δορυφοροῦντες αὐτοὺς δι' ἐκεῖνο τὸ ληφθὲν ἀπάγουσιν ἐνθένδε ἄγγελοι. Σὺ δὲ οὔπω φρίττεις, εἰς οὕτως ἱερὰν τελετὴν τοιαύτην εἰσάγων ψυχήν, καὶ τὸν τὰ ῥυπαρὰ ἐνδεδυμένον ἱμάτια εἰς τὸ τῶν ἱερέων ἀναφέρων ἀξίωμα;»[2] Ἐκ τῆς εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα ὁμιλίας τοῦ αὐτοῦ: «Καὶ γὰρ παρῆν καὶ Ἰούδας πρὸ τῆς προδοσίας, καὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης μετέσχε, καὶ τοῦ μυστικοῦ δείπνου ἀπήλαυσεν. Ὥσπερ γὰρ τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ἔνιψεν, οὕτω καὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης μετέσχεν ὁ Ἰούδας, ἵνα μηδεμίαν ἔχῃ ἀπολογίαν, ἀλλὰ κρῖμα λήψηται»[3]. Καὶ μετ' ὀλίγα: «Καὶ γὰρ τότε Ἰούδας ἀναξίως μετέσχε τοῦ μυστικοῦ δείπνου, καὶ ἐξελθὼν παρέδωκε τὸν Κύριον, ἵνα μάθῃς, ὅτι τοῖς ἀναξίως μετέχουσι τῶν μυστηρίων, τούτοις μάλιστα συνεχῶς ἐπιπηδᾷ ὁ διάβολος, καὶ εἰς μείζω τιμωρίαν ἑαυτοὺς ἐμβάλλουσιν»[4]. Οἰκουμένιος εἰς τὴν α´ πρὸς Κορινθίους: «Ἐπειδὴ ἀναξίως, φησί, τῇ μεταλήψει τοῦ δεσποτικοῦ προσέρχεσθε σώματος, διὰ τοῦτο πολλοῖς συμβαίνουσι νόσοι τε καὶ πάθη καὶ θάνατοι. Πόθεν δέ ἐστι τὸ ἀναξίως προσέρχεσθαι; Ἔκ τε τῶν ἄλλων ἁμαρτημάτων, ὧν πράττετε, καὶ ἐκ τοῦ συνερχομένους ὑμᾶς εἰς τὸν κυριακὸν δεῖπνον τοὺς πτωχοὺς παρορᾶν». Καὶ μετ' ὀλίγα: «Ὅτι καθάπερ παρέδωκε μὲν αὐτὸν ὁ Ἰούδας, παρῴνησαν δὲ εἰς αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, οὕτως ἀτιμάζουσιν αὐτὸν οἱ τὸ πανάγιον αὐτοῦ σῶμα χερσὶν ἀκαθάρτοις δεχόμενοι ὡς Ἰουδαῖοι κρατοῦντες αὐτὸν τότε καὶ ἐναγεῖ προσφέροντες στόματι». Εἶτα: «Οὐ παρὰ τὴν τῶν μυστηρίων φύσιν λέγει, ἀλλὰ παρὰ τὴν τῶν προσιόντων[5] ἀναξιότητα· «μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου», τοῦτ' ἔστι μὴ ἐξετάζων μήτε ἐννοῶν τῶν προκειμένων τὸ μέγεθος. Εἰ γὰρ μάθοιμεν τίς ποτέ ἐστιν ὁ προκείμενος, οὐ δεηθησόμεθα ἑτέρου λόγου, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἡμᾶς νήφειν[6] παρασκευάσει». Καὶ πάλιν: «Ἵνα μὴ ἀναξίως δειχθῆτε τοῦ δεσποτικοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος μετέχοντες, ἵνα μὴ ἀναξίως μετέχοντες ἔνοχοι τοῦ σώματος αὐτοῦ τῆς ἀναιρέσεως καὶ τοῦ αἵματος τῆς ἐκχύσεως γενόμενοι, ἀπαραίτητον τὸ κρῖμα ἕξητε»[7]. Ἐκ τῆς πρὸς Ἐδουάρδον[8] πραγματικῆς ἐπιστολῆς Μελετίου πάπα Ἀλεξανδρείας: «Πέμπτη ἀντίρρησις, ἡ ἀπὸ τοῦ ἀποτελέσματος. Δοκεῖ γὰρ Καλουΐνος σωματικῶς καὶ ταῖς ἀληθείαις ὄντος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ ἐν τοῖς ἀχράντοις μυστηρίοις, πάντας τοὺς τῶν μυστηρίων κοινωνοὺς κοινωνεῖν ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ μένειν, καὶ τὸν Χριστὸν αὖ ἐν αὐτοῖς εἶναι μένοντα μετ' αὐτῶν. Τούτου δὲ μὴ συμβαίνοντος, μὴ ἄρα εἶναι ἐν τοῖς μυστηρίοις τὸν Χριστὸν σωματικῶς. Καὶ τῷ ὄντι· οὐ προσέσχηκε δέ, ὡς ἔοικε, Καλουΐνος τοῖς τοῦ θείου Αὐγουστίνου ῥήμασιν, ἐν οἷς φησίν, εἶναι μέντοι τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα ἐν τοῖς ἀχράντοις μυστηρίοις, ζωοποιοῦν μέντοι καὶ σωτήριον. Καί γε καί σοι ᾖ, μὴ μέντοι γε εἰς ζωήν, ἀλλ', ὃ μὴ γένοιτο, εἰς θάνατον; πῦρ γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς ἡμῶν, τοὺς μὲν ἀξίους φωτίζον τε καὶ λαμπρῦνον, τοὺς δὲ ἀναξίους ἐκτυφλοῦν καὶ κατακαῖον. Οὐ γὰρ φύσεως ἔργον ἐστὶ τὸ μυστήριον, ὥστε τὸ αὐτὸ πανταχοῦ τε εἶναι ταὐτὸ καὶ πανταχοῦ ταὐτὸ ἐνεργεῖν· ὥσπερ τὸ πῦρ τοῦτο τὸ φυσικόν, ὅπερ ὅπου ἂν ᾖ, πῦρ ἐστιν, οὐχὶ δ' ἐνθάδε μὲν πῦρ, ἀλλαχοῦ δὲ γῆ· καὶ ὁ τῇ φύσει συνήθης ἄρτος οὐ μέντοι γε ἐμοὶ μὲν ἄρ-

1. MPG. 63, 898. 2. MPG. 48, 681. 3. MPG. 49, 389, πρβλ. αὐτ. καὶ σ. 380. 4. MPG. 49, 390. 7. MPG. 118, 808/9.

5. προσόντων C, προσιόντων: *ἰδιόχειρος διόρθωσις Δοσιθέου ἐν τῇ φα.*
6. νήφην CΓ. 8. Ἐδούαρδον CΓ.

τος, σοὶ δὲ λίθος, ἀλλ' ὡσαύτως ἐμοί τε καὶ σοὶ [1] ἄρτος ἐστίν· ἥν μή πως τῆς φύσεως ἀσθενούσης, θατέρῳ ᾖ βλαβερόν, τὸ θατέρῳ σωτήριον. Τὸ δὲ μυστήριον οὐ φύσεως ἔργον ὄν, [2] ἀλλὰ βουλήσεως θείας, δι' ἧς δυνάμει ῥήματί τε Θεοῦ ἐνεργεῖται καὶ μεταστοιχειοῦται, ὥστε ἄλλο τε εἶναι καὶ ἄλλο ἐνεργεῖν τῇ χάριτι, παρ' ὃ ἔστι τε καὶ ἐνεργεῖ τῇ φύσει. Ταῦτα δὲ οὕτως ἔχοντα, ζητεῖς καὶ ξενίζῃ τίνι λόγῳ ᾖ μὲν ἐμοί, μὴ ᾖ δ' ἄλλῳ; ζητεῖς πῶς συμβαίνει τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐν τοῖς θείοις μυστηρίοις εἶναι μὲν [3] ἐμοὶ σῶμα ζωοποιὸν καὶ σωτήριον, ζωοποιοῦν καὶ σῷζον, ἐκείνῳ δὲ οὔτε ζωοποιὸν οὔτε σωτήριον; Ἐπείπερ ἐκεῖνος οὔτε ζωοποιοῦται οὔτε σῴζεται καὶ ξένον κομιδῇ καὶ ἀδύνατον τὸν λίθον τὸν τίμιον καὶ πέτραν τὸν αὐτὸν προσκόμματος [4] μὴ κατ' αὐτὸ ἐν ἅπασιν ἐνεργεῖν. Τί τὸ πῦρ ἐκεῖνο τὸ χαλδαϊκόν, τὸ τοὺς μὲν τῆς εὐσεβείας τροφίμους παῖδας ὥσπέρ τις ζείδωρος δρόσος καταδροσίσαν, τοὺς δὲ Βαβυλωνίους ἐκείνους ἄνδρας τοὺς ἀποστάτας Θεοῦ κατακαῦσαν; Τί τὸ πέλαγος ἐκεῖνο τὸ ἐρυθραῖον τοῖς μὲν Ἰσραηλίταις διαβατόν, τὸν δὲ Φαραὼ πανστρατεὶ καταποντίσαν; Τί ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια; Οὐχὶ λαμπρότατα ἐμφαίνουσι, καὶ μονονουχὶ φωνὴν ἀφιέντα κηρύττουσι, καὶ δύνασθαι Θεὸν θαυματουργεῖν καὶ θαυματουργεῖν ὀφείλειν [5] Θεὸν ὄντα; Ἀληθές τε εἶναι καὶ λόγον ἔχειν ἀρίδηλον, καθ' ὃν δρόσος ἦν σωτήριος τὸ πῦρ τοῖς τῆς εὐσεβείας παισί, παμφάγουσα δὲ φλὸξ τοῖς ἀσεβέσιν, οὗπερ τῇ οὐσίᾳ ταύτην ἐμφύντος τὴν φύσιν τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, ὥστε πῦρ εἶναι ὕλης δηλονότι καὶ προσπελαζούσης καὶ εὐπρήστου τυγχανούσης δαπανητικόν. Οὐδὲν δὲ ὅμως ἀδικεῖ μὴ καῖον τὰ καὶ ἐμπεριεχόμενα καίεσθαι πεφυκότα, τοῦ δημιουργοῦ μὴ βουλομένου καίεσθαι, ἀλλὰ ζωπυροῦσθαι αὐτά, καὶ διστάζομεν σῶμα Χριστοῦ ὂν ὁμολογεῖν, ὅπερ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἑαυτοῦ σῶμα εἶναι ἀποφαίνεται. Ἐπειδὴ καὶ Ἰούδᾳ οὐκ ἔστιν εἰς ζωήν, ὅπερ αὐτὸς εἰς θάνατον γενέσθαι ἑαυτόν, δι' ὧν ἔπραξε, κατέστησεν ἄξιον; Νεύσει Θεοῦ τὰ ἡμῖν ἀδύνατα καὶ μετὰ ῥαστώνης εὐχερῆ τε καὶ δυνατά· ὁ δὲ τρόπος καθ' ὃν γίνεται τὸ ἡμῖν ἀδύνατον, ὅ τε λόγος, δι' ὅν γίνεται, ἡμῖν μὲν ἄγνωστος, ἐκείνῳ δὲ μόνῳ καὶ πᾶν γνωστός, ᾧ καὶ δυνατὰ τὰ ἀνθρώποις ἀδύνατα».

Κεφάλαιον η' [6]

Ἐν ἔτει ͵αχλγ' ἐνεφανίσθησαν [7] εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ιη' κεφάλαια καὶ τέσσαρες ἐρωτήσεις, ἐπιγραφόμεναι τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου. Ἦν δὲ τὸ ιζ' κεφάλαιον φρονοῦν περὶ τοῦ μυστηρίου κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Καλβίνου. Ἀνεθεμάτισαν δὲ οἱ ἀνατολικοὶ τὰ τοιαῦτα κεφάλαια: α' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐν ἔτει ͵αχλη' συνοδικῶς, παρόντων τοῦ τε Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων, β' δὲ εἰς Ἰάσιον ἐν ἔτει ͵αχμβ', καὶ συνέγραψαν διά τε Μελετίου τοῦ Συρίγου καὶ Γεωργίου τοῦ Κορεσσίου ἀντιρρητικά, ἀναθεματίζοντες διὰ τούτων ἐν πᾶσι τοὺς μυστηριομάχους Λούτερον καὶ Καλουΐνον καὶ τοὺς ὀπαδοὺς [8] αὐτῶν, καὶ διατρανοῦντες περὶ τοῦ ἁγιωτάτου μυστηρίου καθὼς ἐφρόνησεν ἀπ' ἀρχῆς περὶ αὐτοῦ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία.

Κεφάλαιον θ' [9]

Ἐν ἔτει ͵αχξζ' ἐνεφανίσθησαν συγγράμματα Κλαυδίου τινός, τῶν ἐν Χαρεντο-

1. σὺ ΣΓ. 2. ὃν Γ, οὗ Σ. 3. μέλι ΣΓ. 4. προσκώμματος Σ. 5. ὀφίλειν ΣΓ. 6. κεφάλαισν η': μέρος ὄγδοον ΣΓ. 7. ἐνεφανίσθηκαν ΣΓ. 8. ὁπαδοὺς ΣΓ. 9. κεφάλαιον θ': μέρος ἔννατον ΣΓ.

νίᾳ Καλουΐνων διδασκάλου, λέγοντα φρονεῖν περὶ ἄλλων πολλῶν καὶ περὶ τοῦ ἁγιωτάτου τουτουΐ μυστηρίου τοὺς ἀνατολικούς, ὡς ἐφρόνησαν οἱ Καλουΐνοι. Εἶχε δὲ θεμέλιον τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ τινὰ σοφιστικὰ ἐπιχειρήματα, παρεξηγήσεις τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἱστορίας ψευδεῖς, συκοφαντίας [1] κατὰ τῶν ἀνατολικῶν, καί τέως τὰ Κυρίλλῳ ἐπιγραφόμενα κεφάλαια. Ὅθεν πολλοὶ τῶν μητροπολιτῶν καὶ πάντες οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς ἔγραψαν κατὰ τοῦ Κλαυδίου, καὶ δὴ καὶ ἡμεῖς ἐν ἔτει ᾳχοβ΄ συγγράφομεν ἀπὸ τῆς αἰτίας ταύτης τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον [2].

Αὕτη ἐστὶν ἐν συντόμῳ ἡ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ περὶ τοῦ μυστηρίου τούτου δόξα καὶ ἀληθὴς ὁμολογία καὶ ἀρχαιοτάτη παράδοσις, ὅσον πρὸς τοὺς ἀπαναινομένους τὴν μετουσίωσιν [3], ἣν οὐ δεῖ κολοβοῦσθαι κατ' οὐδένα τρόπον ὑπὸ τῶν εὐσεβεῖν βουλομένων καὶ ἀποσειομένων τοὺς νεωτερισμοὺς [4] καὶ τὰς βεβήλους τῶν αἱρετικῶν κενοφωνίας, ἀλλ' ἀναγκαίως σῶαν καὶ ἀδιάσειστον τηρεῖσθαι τὴν νομοθετηθεῖσαν παράδοσιν. Τοὺς γὰρ παραβαίνοντας ἀποποιεῖται καὶ [5] ἀναθεματίζει ἡ Καθολικὴ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία.

Ὅρος ιη΄ [6]

Πιστεύομεν [7] τὰς τῶν κεκοιμημένων ψυχὰς εἶναι ἢ ἐν ἀνέσει [8] ἢ ἐν ὀδύνῃ, καθ' ὅτι ἕκαστος ἔπραξεν. Χωριζομένας γὰρ ἀπὸ τῶν σωμάτων παραυτίκα ἢ πρὸς εὐφροσύνην ἢ πρὸς λύπην καὶ στεναγμὸν ἐκδημεῖν· ὁμολογουμένης μέντοι μήτε τῆς ἀπολαύσεως μήτε τῆς κατακρίσεως τελείας. Μετὰ γὰρ τὴν κοινὴν ἀνάστασιν, ὅτε ἡ ψυχὴ ἑνωθείη τῷ σώματι, μεθ' οὗ καλῶς ἢ πονηρῶς ἐπολιτεύσατο, ἀπολήψεται ἕκαστος τὸ τέλειον ἢ τῆς ἀπολαύσεως ἢ τῆς κατακρίσεως δηλονότι [9]. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ ἐμνήσθη

1. συκοφαντείας CΓ. 2. ἐπίλογος + CΓ, > JPABEϛZHΘIKΛ. 3. παράδοσις + ὅσον πρὸς τοὺς ἀπαναινομένους τὴν μετουσίωσιν CΓ, > JPABEϛZHΘIKΛ. 4. νεωτερικοὺς J. 5. ἀποποιεῖται καὶ JPABEϛZHΘIKΛ, > CΓ. 6. ὅρος δέκατος ὄγδοος JP, εἰς τὸ ιη΄ κεφάλαιον CΓ. *Σχόλιον ἐν τῇ ᾤᾳ* CΓ *(ἰδιόγραφον Δοσιθέου ἐν* C*)* : Σχόλ... Χρὴ εἰδέναι, ὅτι ἐν τῷ ἐγχειριδίῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ τῆς ἐν Βηθλεὲμ συνόδου ἡμαρτημένως εἰπὼν ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου, τοῦ ιη΄, ἤδη ἐπιδιορθούμενος ἑαυτὸν εἰς πλάτος ἐξήνεγκεν αὐτό, εἰπὼν πάντα τὰ ἀναγκαῖα περὶ αὐτοῦ. 7. πιστεύομεν: ἔτι CΓ. 8. αἰνέσει J. 9. *Ἐν συνεχείᾳ τὸ ὑπόλοιπον μέχρι τέλους τοῦ ιη΄ ὅρου, ὅπερ ὡς τελοῦν ὑπὸ λατινικὴν προφανῶς ἐπίδρασιν διώρθωσε καὶ συνεπλήρωσεν αὐτὸς ὁ Δοσίθεος ἐν* CΓ, *ἔχει ὡς ἑξῆς ἐν* JPABEϛZHΘIKΛ : Τοὺς δὲ συμφθαρέντας θανασίμοις πλημμελήμασι καὶ μὴ ἐν ἀπογνώσει ἀποδημήσαντας, ἀλλὰ μετανοήσαντας μὲν ἔτι περιόντας ἐν τῷ μετὰ σώματος βίῳ, μὴ ποιήσαντας δὲ οὐδοτιοῦν καρπὸν μετανοίας— ἐκχέαι δάκρυα δηλονότι καὶ γονυπετῆσαι ἐν γρηγορήσει προσευχῶν, θλιβῆναι, πτωχοὺς παραμυθῆσαι, καὶ τέως ἐν ἔργοις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην ἐπιδεῖξαι, ἃ καὶ ἱκανοποίησιν καλῶς ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἀπ' ἀρχῆς ὠνόμασε—τούτων καὶ αὐτῶν τὰς ψυχὰς ἀπέρχεσθαι εἰς ᾅδου καὶ ὑπομένειν τὴν ἕνεκα ὧν εἰργάσαντο ἁμαρτημάτων ποινήν· εἶναι δ' ἐν συναισθήσει τῆς ἐκεῖθεν ἀπαλλαγῆς, ἐλευθεροῦσθαι δὲ ὑπὸ τῆς ἄκρας ἀγαθότητος διὰ τῆς δεήσεως τῶν ἱερέων καὶ εὐποιϊῶν, ἃ τῶν ἀποιχομένων ἕνεκα οἱ ἑκάστου συγγενεῖς ἀποτελοῦσι· μεγάλα δυναμένης μάλιστα τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, ἣν ἰδίως ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων συγ-

ὁ συγγραφεὺς μνημοσύνων περὶ τῶν κεκοιμημένων καὶ καθαρτηρίου πυρός, φαμὲν ὅτι ἡ ἁγία, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία δοξάζει καὶ μετὰ θάνατον κάθαρσιν τὴν διὰ τῆς φρικτῆς θυσίας καὶ ἑτέρων ἱερῶν εὐχῶν, δεήσεων, ἐλεημοσυνῶν τε καὶ ἄλλων θεοφιλῶν ἔργων, ὑπὸ τῶν πιστῶν ἐπὶ τοῖς ἀποιχομένοις τελουμένων, καὶ διὰ τοῦτο ψάλλει: «οἰκτείρησον τὸ σὸν πλάσμα, Δέσποτα, καὶ καθάρισον τῇ σῇ εὐσπλαγχνίᾳ» [1], καί: «τῇ χάριτι τῇ σῇ κεκαθαρμένους ἀνάδειξον» [2]· καὶ εὔχεται «ὑπὲρ πάντων τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ἐν εὐσεβείᾳ καὶ πίστει τελειωθέντων, ἵνα συγχωρήσῃ αὐτοῖς πᾶν πλημμέλημα ἑκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον, καθότι οὐδεὶς ἄνθρωπός ἐστιν ὃς ζήσεται καὶ οὐχ ἁμαρτήσει [3], ὡς Διονύσιος ἐν τῷ περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας [4], καὶ Ἀθανάσιος ἐν ταῖς πρὸς Ἀντίοχον ἀποκρίσεσι [5], καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἁγίων πατέρων φασί, καὶ δὴ καὶ ὁ ἡμέτερος Κύριλλος ἐν τῇ ε΄ μυσταγωγικῇ κατηχήσει φησίν, «ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων πατέρων καὶ ἐπισκόπων καὶ πάντων ἁπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προκεκοιμημένων, μεγίστην ὄνησιν πιστεύοντες ἔσεσθαι ταῖς ψυχαῖς, ὑπὲρ ὧν ἡ δέησις ἀναφέρεται, τῆς ἁγίας καὶ φρικωδεστάτης προκειμένης θυσίας» [6]. Καὶ ὁ Χρυσόστομος πρὸς Φιλιππησίους, «εἰ Ἕλληνες, φησί, συγκατακαίουσι τοῖς ἀπελθοῦσι τὰ ἑαυτῶν, πόσῳ γε μᾶλλον σὲ τὸν πιστὸν συμπαραπέμψαι δεῖ τῷ πιστῷ τὰ οἰκεῖα, οὐχ ἵνα τέφρα γένωνται, καθὼς ἐκεῖνα, ἀλλ' ἵνα μείζονα τούτῳ περιβάλλῃς τὴν δόξαν, καὶ εἰ μὲν ἁμαρτωλὸς ὁ τεθνηκὼς ᾖ, ἵνα λύσῃς τὰ ἁμαρτήματα, εἰ δὲ δίκαιος, ἵνα προσθήκη γένηται μισθοῦ καὶ ἀντιδόσεως» [7]. Τοιαύτην οὖν πρεσβεύει ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ κάθαρσιν μετὰ θάνατον. Καθαρτικαῖς δὲ τιμωρίαις καὶ διὰ καθαρτηρίου πυρὸς ἀποκαθαίρεσθαι καὶ ὅλως πῦρ τιμωρητικὸν ἢ καθαρτικόν, ἀσωμάτου ψυχῆς δραττόμενον πρὸ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας κατὰ τὴν ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει καὶ ἀποφάσει τῶν βεβιωμένων ἡμῖν ἀνταπόδοσιν, οὔτε φρονεῖν οὔτε λέγειν ἀνεχόμεθα.

Ὅθεν καὶ τέσσαρσιν διαφοραῖς τῶν ὑποτιθεμένων τὸ τοιοῦτον καθαρτήριον πῦρ διαφέρομεν. Ἡ πρώτη ἐστίν, ὅτι πρεσβεύομεν μὴ εἶναι τὸν τοιοῦτον τόπον τῆς λυτρώσεως ἔξωθεν ἢ ἐγγὺς τοῦ ᾅδου, ἀλλ' ἔνδον τοῦ ᾅδου.

1. Εὐχολόγιον, ἔνθ' ἀν. σ. 428. 2. Παρακλητική, ἔκδ. 2, Βενετία 1874, σ. 92. 3. Εὐχολόγιον, σ. 26. 414. 415. 4. MPG. 3, 561. 5. MPG. 28, 617. 6. MPG. 33, 1116. 7. MPG. 62, 204, πρβλ. καὶ 61, 361 καὶ 57, 375.

γενῶν ἕκαστος καὶ κοινῶς ὑπὲρ πάντων ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ὁσημέραι ποιεῖ Ἐκκλησία. Ἐννοουμένου μέντοι καὶ τούτου, τοῦ μὴ εἰδέναι ἡμᾶς δηλαδὴ τὸν καιρὸν τῆς ἀπαλλαγῆς. Ὅτι γὰρ γίνεται ἐλευθερία τῶν τοιούτων ἀπὸ τῶν δεινῶν καὶ πρὸ τῆς κοινῆς ἀναστάσεώς τε καὶ κρίσεως, οἴδαμεν καὶ πιστεύομεν· πότε δὲ ἀγνοοῦμεν. > Δ.

Οὐ γὰρ δίδοται τρίτος τόπος οὔτε ὑπὸ τῆς Γραφῆς, οὔτε ὑπὸ τῆς κοινῆς δόξης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὅσα ῥητὰ προσφέρουσιν οἱ τοῦ καθαρτηρίου γεννήτορες παρεξηγοῦνται, διαστρέφονται καὶ βίᾳ ἕλκονται εἰς ἀλλότριον καὶ ἀπᾷδον σημαινόμενον. Ὅτι δὲ ἐν ᾅδου γίνεται ἡ λύτρωσις (καθότι οὐ γέγονεν ἕως ἄρτι ἡ τελεία καὶ καθόλου ἀπόφασις τοῦ Σωτῆρος κατὰ τῶν ἀποβεβλημένων, ὅταν γὰρ αὕτη γένηται, ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ δηλονότι, οὐκ ἔτι ἀπολείπεται ἡστινοσοῦν ἀνέσεως ἢ ἀπολυτρώσεως ἐλπίς ἐκ τοῦ ᾅδου), δῆλον ἀπό τε τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων. Ἀπὸ μὲν τῆς Γραφῆς, ὅτι φησὶν εἰς τὴν πρώτην τῶν Βασιλειῶν: «Κύριος κατάγει εἰς ᾅδου καὶ ἀνάγει» [1]. Καὶ ἐν ψαλμοῖς, ὅτι «ἐρρύσω τὴν ψυχήν μου ἐξ ᾅδου κατωτάτου» [2]. Ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ Ἰακὼβ εἰς ᾅδου ἔλεγεν ὅτι καταβήσεται [3], καὶ ὁ Σωτὴρ τὸν ᾅδην σκυλεύσας ἐξήγαγεν ἐξ αὐτοῦ τοὺς προπάτορας [4]. Ἀπὸ δὲ τῶν πατέρων, ὅτι φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος εἰς τὰς εὐχὰς τῆς πεντηκοστῆς: «Κύριε, ὁ ἐν ταύτῃ τῇ παντελείῳ καὶ σωτηριώδει [5] ἑορτῇ λόγους ἱκεσίους ὑπὲρ τῶν κατεχομένων ἐν ᾅδου καταδεχόμενος, ἄνεσιν αὐτοῖς διδοὺς τῶν κατεχόντων αὐτοὺς ἀνιαρῶν» [6]· καὶ ἡ Ἐκκλησία ψάλλει: «δακρύων καὶ στεναγμῶν τοὺς ἐν τῷ ᾅδῃ ἐλευθέρωσον Σωτὴρ» [7]. Ὡσαύτως καὶ ἡ Ἐκκλησία τῶν δυτικῶν ψάλλει ἐν τῇ λειτουργίᾳ αὐτῆς: «Κύριε, ῥῦσαι τὰς ψυχὰς πάντων τῶν πιστῶν τῶν ἀποθανόντων ἐκ τῶν ποινῶν τοῦ ᾅδου καὶ ἐκ τοῦ βαθέος τάφου· ῥῦσαι αὐτοὺς ἐκ στόματος λέοντος, ἵνα μὴ καταφάγῃ αὐτοὺς ὁ τάρταρος» [8]. Ὅπερ οὐ νοεῖται, ἵνα μὴ ἐμπέσωσιν εἰς τὸν ᾅδην ἀπὸ τοῦ καθαρτηρίου, καθότι κοινῶς οἱ Σχολαστικοὶ τοὺς ἐν τῷ καθαρτηρίῳ βεβαίαν ἔχειν τὴν ἐλπίδα τῆς ἐκεῖθεν ἀπολυτρώσεως διαβεβαιοῦνται. Ἔστω σφραγὶς τὸ εἰρημένον ψαλμικὸν παρὰ τοῦ μακαρίου Πέτρου εἰς τὸ β΄ κεφ. τῶν Πράξεων, ὅτι «οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην» [9]. Ἐπείπερ δηλοῖ ἀριδήλως τὴν λύτρωσιν γίνεσθαι ἐκ τοῦ ᾅδου. Εἶτα, ἐπειδὴ οἱ εἰδωλολάτραι ἀπάγονται ἀναντιρρήτως εἰς ᾅδου καὶ οἱ αἱρετικοί, καὶ μάλιστα οἱ τῶν αἱρετικῶν κακοῦργοι, ἐλυτρώσατο δὲ ἡ μὲν ἁγία Θέκλα τὴν Φαλκωνίλαν δι' εὐχῆς ἐκ τοῦ ᾅδου, εἰδωλολάτριν οὖσαν, ὁ δὲ Διάλογος Γρηγόριος τὸν εἰδωλολάτρην αὐτοκράτορα Τραϊανὸν καὶ αὐτὸν ἐκ τοῦ ᾅδου, οἱ δὲ ἐπὶ Μιχαὴλ καὶ [10] Θεοδώρας πατέρες τὸν βασιλέα Θεόφιλον ἠλευθέρωσαν καὶ αὐτὸν δι' εὐχῆς ἐκ τοῦ ᾅδου [11], οὐκ ἄδηλον ὅτι ὁ ᾅδης ἐστὶν ὁ τόπος τοῦ δεσμοῦ καὶ

1. Α΄ Βασιλ. 2, 6. 2. Ψαλμ. 85, 13. 3. Γέν. 37, 35. 4. Πρβλ. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ εἰς ᾅδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, Ἀθῆναι 1939, ἰδ. σ. 23 ἑξ., 118 ἑξ. 6. Εὐχολόγιον, ἔνθ' ἀν. σ. 395. 7. Παρακλητική, ἔνθ' ἀν. σ. 360. 8. Novum missale romanum, Venetiis 1846. Supl. σ. IXV. (Missae pro defunctis). 9. Πράξ. 2, 27. 11. Ψευδο-Δαμασκηνοῦ, Περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων 9. 16. MPG. 95, 253. 261. 264. Ζωναρᾶ, Χρονικὸν 16, 1. MPG. 135, 12. Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ, ἔνθ' ἀν. σ. 55 ἑξ. Μάρκου Εὐγενικοῦ, Al-

5. σωτηριώδῃ CΓ. 10. καὶ C, > Γ.

τῆς λυτρώσεως, καὶ οὐ δίδοται τρίτος τόπος.

Ἡ δὲ δευτέρα ἔστι μὴ λέγεσθαι πῦρ καθαρτήριον πλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἐν τῷ ᾅδη δὲ τῶν τοιούτων λύπην καὶ στεναγμὸν λέγεσθαι ἀκύρως καθάρσιον, καὶ μὴ ἁπλῶς καὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ συνεκδοχικῶς, ἢ διὰ τῆς ἐν τῷ ᾅδη ὡς ἐν δεσμωτηρίῳ [1] κατοχῆς συγχωρεῖ τοῖς αἰχμαλώτοις ὁ Θεός. Ὁ δὲ Θεός ἐστι τὸ κυρίως καὶ πρώτως καὶ καθαυτὸ καθαρτήριον πῦρ, τὸ πάντῃ καὶ πάντως τελείαν ποιούμενον εἴτε λύτρωσιν εἴτε καὶ ἀναψυχὴν καὶ κάθαρσιν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν, εἴτε ἄνεσιν κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, εἴτε καταλλαγὴν κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ὅς φησιν: «Εἰ οὐκ ἔφθασας ὧν ἐν τῷ βίῳ τὰ τῆς ψυχῆς σου διευθετῆσαι, ἔντειλαι [2] τοῖς σοῖς μετὰ θάνατον βοήθειαν δοῦναί σοι δι᾿ ἐλεημοσυνῶν καὶ προσφορῶν, κἀντεῦθεν τὸν λυτρωτὴν καταλλάξειας».

Τρίτη ἐστὶ μὴ καλῶς λέγεσθαι διὰ τὰ ἀθανάσιμα τῶν πλημμελημάτων τιμωρεῖσθαί τινας μετὰ θάνατον· ταύτῃ γὰρ ἂν πάντες τῇ τοιαύτῃ τιμωρίᾳ ὑποπέσειεν καὶ οὐδεὶς μετὰ θάνατον εἰς οὐρανοὺς ἀναβαίνοι. Οὐδεὶς γὰρ ἀναμάρτητος, κατά γε τὸν ἀδελφόθεον [3] καὶ τὸν ἐπιστήθιον ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς [4] καὶ τὴν ἐν Καρθαγένῃ σύνοδον (κανόνι ριέ) [5]· καὶ ἀλλαχοῦ ἡ Γραφὴ λέγει, ὅτι ἑπτάκις ὁ δίκαιος τῆς ἡμέρας ἁμαρτήσεται [6]. Τὸ τοιοῦτον δὲ ἁμάρτημα οὔτε τοῦ Θεοῦ ἐξίστησι τὸν ἄνθρωπον, οὔτε τῇ ἀγάπῃ ἀντιφέρεται, οὔτε ἔνοχον ποιεῖ τὸν τοῦτο ἐργαζόμενον παντοίᾳ ἁμαρτίᾳ· εἶτα ἐξ ἀσθενείας τῆς ἀνθρωπίνης προερχόμενον, οὐκ ἀπὸ μιαρᾶς προαιρέσεως, τῇ καθημερινῇ τῶν πιστῶν εὐχῇ ἀφανιζόμενον εἰς οὐδὲν λογίζεται. Πρὸς τούτοις ῥητέον, ὅτι «προσήκει τῇ ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν μὴ παριδεῖν ἢ τὴν σμικρὰν ἁμαρτίαν δίκης ἀξιοῦν· ἀλλὰ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν τοῖς τὰ μεγάλα ἡμαρτηκόσιν [7] οὐδὲ μιᾶς ἀμοιβῆς [8] ἐπιτυγχάνει, διὰ τὴν τῆς πονηρίας πλεονεξίαν· οὐδ᾿ ἄρα τὸ ὀλίγον κακὸν ἐν τοῖς τὰ μεγάλα κατωρθωκόσι [9] προσήκει δίκης τυχεῖν, διὰ τὸ τὰ βελτίω νικᾶν· εἰ γὰρ τὸ μᾶλλον δοκοῦν οὐκ ἔστι, σχολῇ τό γε ἧττον ἄν εἴη. Ἔτι, ὡς ἔχει τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν τοῖς τἄλλα φαύλοις, οὕτω τὸ ὀλίγον κακὸν ἐν τοῖς τἄλλα ἀγαθοῖς. Ἀλλὰ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν ἐκείνοις οὐ δύναται ἀγαθῶν ἀνταπόδοσιν ποιεῖν, ἀλλὰ μόνον διαφορὰν κολάσεως· καὶ τὸ ὀλίγον ἄρα κακὸν οὐ ποιήσει κόλασιν, ἀλλὰ μόνον διαφορὰν ἀπολαύσεως» [10]. Οὐκ ἄρα διὰ τὰ ἀθανάσιμα ἁμαρτήματα, τὰ καὶ σμικρὰ

tera ad Latinos responsis 12. PO. 15, 119. Ἰωάννου Διακόνου, Vita Gregorii 2, 44. MPL. 75, 105. 3. Ἰακ. 1, 14/5. 4. Α´ Ἰωάν. 1, 8/10. 5. Πηδάλιον, σ. 253. 6. Παροιμ. 24, 16. Λουκ. 17, 4. 10. Μάρκου Εὐγενικοῦ, Περὶ καθαρτηρ. πυρός, λόγ. 1, 14. PO. τ. 15, 57, πρβλ. καὶ σ. 76 καὶ τ. 17, 425.

1. δεσμοτηρίῳ CΓ. 2. ἔντειλλαι CΓ. 7. ἡμαρτηκόσιν CΓ. 8. ἀμειβῆς CΓ. 9. κατορθωκόσι CΓ.

λεγόμενα, τοὺς τούτων ἐνόχους καὶ κοιμηθέντας διὰ πυρὸς καθαίρεσθαι ἢ ἄλλως πως τιμωρεῖσθαι νομιστέον.

Μήτε μὴν τιμωρεῖσθαι τοὺς μετανοήσαντας μὲν γνησίως καὶ τελείως, προαρπασθέντας δὲ ὑπὸ τοῦ θανάτου καὶ μὴ δυνηθέντας ποιῆσαι καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας, οὕς ποιεῖν ἐν εὐαγγελίοις οἱ ζῶντες ἡμεῖς[1] διακελευόμεθα, καὶ ὡς δι' ἀξιοπίστων τοιούτων μαρτύρων τὸ μῖσος τῆς ἀπεγνωσμένης καὶ κατεγνωσμένης ἁμαρτίας ἐνδείκνυσθαι (ἔστι δὲ γνησία καὶ τελεία μετάνοια ἡ ἀποστροφὴ τῆς ψυχῆς πρὸς δικαιοσύνην[2] ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας αὐτοπροαίρετος, τοῦτ' ἔστι ἑκούσιος σὺν θερμοτάτῃ καρδίας συντριβῇ καὶ θλίψει ἐφ' οἷς ἐπλημμέλησε μετὰ ἐλπίδος τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ)· καὶ οἱ τοιοῦτοι γὰρ ἀπαίρουσιν ἑνούμενοι τῷ Χριστῷ, ὑφ' οὗ δικαιοῦνται, ἁγιάζονται, δοξάζονται καὶ ἐν μακαρίοις συναγάλλονται. Ὅτι γὰρ ἡ τοιαύτη μετάνοια ἀφίησι τὴν ἁμαρτίαν τελείως, μάρτυρες οἱ κανόνες τῶν συνόδων: ὁ β' τῆς ἐν Λαοδικείᾳ[3], ὁ ιγ' τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς ἐν Νικαίᾳ[4], ὁ ε' τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ[5] καὶ ὁ ρβ' τῆς ἐν Τρούλλῳ[6], οἷς συνηγορεῖ καὶ Νύσσης ἐν τῷ γ' κανόνι πρὸς Λητόϊον[7] καὶ ὁ Βασίλειος κάλλιστα ἐν τῷ οδ' αὐτοῦ κανόνι[8]· ὅπερ καὶ ἀπὸ τῆς ἁγίας Γραφῆς βεβαιοῦται ἀναντιρρήτως, καθότι «χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι»[9], καὶ ὁ ἀδελφόθεος φησίν, ὅτι «ὁ ἐπιστρέψας ἀδελφὸν ἐκ πλάνης σῴσει ψυχὴν ἐκ θανάτου»[10], καὶ ὅτι «προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτόν, κἂν[11] ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκὼς ἀφεθήσονται αὐτῷ»[12], καὶ ἐν εὐαγγελίοις λέγεται, «οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησά σοι, ἔχε τὸ σὸν καὶ ὕπαγε, θέλω δὲ καὶ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοὶ τῷ πρώτῳ, ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὅ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς;»[13] Ὁ ἐπιστήθιος δέ φησιν εἰς τὴν α' ἐπιστολήν: «ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος ὁ Θεός, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας»[14]. Ἰδοὺ ἡ ἄφεσις διὰ τῆς μετανοίας, ἰδοὺ ἡ κάθαρσις διὰ τῆς ἀφέσεως. Ποίας λοιπὸν ἔτι τιμωρίας ἐνταῦθα χώρα καὶ χρέος ποινῆς; Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπὸ τῆς Γραφῆς παραδείγματα αὐτὸ τοῦτο συνιστῶσιν· τὸ ἐργαστήριον γὰρ τῶν κακῶν ὁ τελώνης διὰ τῆς μετανοίας «κατέβη δεδικαιωμένος»[15]· ὁ Ζακχαῖος αὐθημερὸν σωτηρίας ἔτυχεν[16]· ὁ παραλυτικὸς ἤκουσεν, «ἴδε ὑγιὴς γέγονας, μηκέτι ἁμάρτανε»[17]· ἡ δὲ πόρνη, ὅτι «ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι[18] σου»[19]. Τὴν ἄφεσιν δὲ

3. Πηδάλιον, σ. 421. 4. Αὐτ. σ. 139. 5. Αὐτ. σ. 374. 6. Αὐτ. σ. 311. 7. Αὐτ. σ. 657. 8. Αὐτ. σ. 627. 9. Λουκ. 15, 7. 10.
10. Ἰακ. 5, 20. 12. Ἰακ. 5, 14/6. 13. Ματθ. 20, 14. 14. Α' Ἰωάν. 1, 9. 15. Λουκ. 18, 14. 16. Λουκ. 19, 9. 17. Ἰωάν. 5, 14.
19. Λουκ. 7, 48.

1. οἱ ζῶντες ἡμεῖς Γ, > C. 2. δικαιωσύνην CΓ. 11. κἂν C, καὶ κἂν Γ.
18. ἁμαρτεῖαι CΓ.

τελείαν ἴασιν ἐνόησεν ὁ Ἀλεξανδρεὺς Κλήμης ἐν τῷ β' τῶν στρωματέων [1]· ὅ τε μακάριος Πέτρος, ὃς τὴν μείζονα ἁμαρτίαν ποιήσας, τρίτον ἀρνησάμενος τὸν Δεσπότην καὶ ἐν ταὐτῷ τέσσαρα τὰ μείζονα ἁμαρτήσας ἁμαρτήματα, πρῶτον μὲν τῷ Θεῷ μὴ πιστεύσας ἐφ' οἷς ἔλεγε, δεύτερον ἐφ' ἑαυτῷ θαρρήσας καὶ οὐκ ἐπὶ τῷ Θεῷ, τῷ τῆς ὑπερηφανείας ἁλοὺς πάθει, τρίτον ψευσάμενος, καὶ τέταρτον ἀρνησάμενος ὃν πρὸ μικροῦ παρὰ [2] τοῦ ἀνάρχου Πατρὸς ἀπεκαλύφθη εἶναι Υἱὸν ἀγαπητόν, καὶ ὃν ἐν τῷ Θαβωρίῳ παραγυμνωθέντα οἶδε Θεόν, διὰ μετανοίας καὶ δακρύων ἐν μικρῷ μέρει μιᾶς ὥρας συγγνώμης [3] ἔτυχε· καὶ διὰ τὸ κλαῦσαι πικρῶς οὐ μόνον τῆς ἀφέσεως ἔτυχεν, ἀλλὰ καὶ πρῶτος τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων ἐδείχθη [4]. Τὸ δὲ λέγειν ἐπὶ τῶν τοιούτων, ὅτι ἀφείθη μὲν ἡ ἁμαρτία, μεμένηκε δὲ ἡ ποινή, παιζόντων ἐστὶ καὶ οὐκ εὖ φρονούντων, οὐ θεολογούντων καὶ σωφρονούντων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ πατέρες συμμαρτυροῦσιν [5]: Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν ταῖς πρὸς Ἀντίοχον ἀποκρίσεσι περὶ τῶν τοιούτως μετανοούντων φησίν, ὅτι κἂν ἐπὶ τὴν αὔριον τελευτήσῃ, ἐδέξατο ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ [6]. Ὁ δὲ Σῦρος Ἰσαὰκ φησί: μετάνοιά ἐστιν ἀνάκλησις βαπτίσματος, διαλλαγὴ Κυρίου· ὅπου δὲ διαλλαγή, δῆλον ὅτι οὐκ ἔστι τιμωρία καὶ ποινή [7]. Καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ εἰς τὸν ἅγιον Φιλογόνιον λόγῳ συνῳδὰ [8] τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ φθέγγεται· φησὶ γάρ: «Ἱκανὴ τῶν πέντε ἡμερῶν τούτων ἡ προθεσμία, ἐὰν νήφῃς καὶ προσεύχῃ καὶ ἀγρυπνῇς, τὸ πολὺ τῶν ἁμαρτημάτων ὑποτέμνεσθαι· ἐπεὶ καὶ Νηνευΐται ἐν τρισὶν ἡμέραις τοσαύτην ὀργὴν ἀπεκρούσαντο, καὶ οὐδὲν ἐνεπόδισεν ἡ τοῦ καιροῦ στενοχωρία, ἀλλ' ἴσχυσεν ἡ τῆς ψυχῆς προθυμία τῆς φιλανθρωπίας ἐπιλαβομένη τοῦ Δεσπότου τὸ πᾶν ἐργάσασθαι· καὶ ἡ πόρνη δὲ ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ προσελθοῦσα τῷ Χριστῷ τὰ ὀνείδη πάντα ἀπενίψατο» [9]. Καὶ παρακατιών: «Ταῦτα οὐχ ἡμερῶν δεῖται, οὐχ ἐνιαυτῶν πολλῶν, ἀλλὰ προαιρέσεως μόνης, καὶ ἐν μιᾷ κατορθοῦται ἡμέρᾳ... Ἐγὼ γὰρ μαρτύρομαι καὶ ἐγγυῶμαι, ὅτι τῶν ἁμαρτανόντων ἡμῶν [10] ἕκαστος, ἂν ἀποστὰς [11] τῶν προτέρων κακῶν ὑπόσχηται τῷ Θεῷ μετὰ ἀληθείας μηκέτι αὐτῶν ἅψασθαι, οὐδὲν ἕτερον ὁ Θεὸς ζητήσει πρὸς ἀπολογίαν μείζονα» [12]. Καὶ εἰς τὴν ὁμιλίαν περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Ἰούδα φησὶν ὁ αὐτός: «Ἐὰν καθαρθῶμεν, ἁγνὴν αὐτῶν ποιήσωμεν τὴν ψυχήν, καὶ γὰρ δυνατὸν τοῦτο ποιῆσαι ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ» [13]. Μὴ τιμωρεῖσθαι λοιπὸν φαμὲν τοὺς καλῶς μετανοήσαντας ἐν τῷ ᾅδῃ, ἐπειδὴ οἱ τοιοῦτοι αὐ-

1. MPG. 8, 993 ἑξ. 4. Ματθ. 26, 33/5. 70/5. Ἰωάν. 13, 37/8. 18, 17. 25/7. 21, 15/7. 6. MPG. 28, 648. 7. Πρβλ. καὶ Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, Τὰ εὑρεθέντα ἀσκητικά, Ἀθῆναι 1895, ἔκδ. Νικηφόρου Θεοτόκη, σ. 281/2. 9. MPG. 48α, 754. 12. Αὐτόθι. 13. MPG. 49, 381. 390.

2. παρὰ C, πρὸ Γ. 3. συγγνώμης Γ. 5. συμαρτυροῦσιν Γ. 8. συνωδᾶ CΓ. 10. ὑμῶν CΓ. 11. ἀποστῇ CΓ.

λίζονται ἐν τῇ ἐπουρανίῳ τῶν πρωτοτόκων Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ περὶ μεγάλων ἁμαρτημάτων γίνεσθαι εἰς ᾅδου τήν τε τιμωρίαν καὶ τὴν λύτρωσιν. Ὡς καὶ ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῶν Μακκαβαίων [1] φαίνεται, ὅπου περὶ τῶν κεκρυφότων [2] τὰ εἴδωλα καὶ τελευτησάντων ὁ Ἰούδας ἠξίου τοὺς ἱερεῖς προσεύχεσθαι [3]· καὶ ἀνωτέρω ὁ Χρυσόστομος ἔλεγεν, «εἰ μὲν ἁμαρτωλός, ἵνα τὰ ἁμαρτήματα λύσῃς, καὶ ἵνα τὸν λυτρωτὴν καταλλάξῃς, εἰ οὐκ ἔφθασας τὰ σὰ διευθετῆσαι ἔτι ἐν τῷ βίῳ ὤν». Εἰσὶ δὲ οἱ τοιοῦτοι οὐχ οἱ ἀπεγνωσμένοι καὶ διόλου κακοτρόπως ζήσαντες, ἀλλ' ἐκεῖνοι περὶ ὧν οἱ θεολόγοι ἀποκρινόμενοι τοῖς δυτικοῖς διὰ Μάρκου τοῦ μακαριωτάτου μητροπολίτου Ἐφέσου κατὰ τοῦ καθαρτηρίου τούτου πυρὸς ἀποφαίνονται, ἐν οἷς φασιν: «Ἡμεῖς φαμεν, ὡς ἡ μετάνοια, τῶν πρός τι τυγχάνουσα, τινῶν γάρ ἐστι, τοῦτ' ἔστιν ἁμαρτιῶν [4], εἰ μὲν ἀκριβὴς καὶ τελεία γένοιτο, λέλυται καὶ ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἐπ' αὐτῇ τιμωρία, καὶ τὸ κωλῦον οὐδὲν ἀπολυθέντας τοῦ σώματος ἐν τῷ κλήρῳ τῶν σῳζομένων καταταγῆναι· εἰ δ' ἐλλιπὴς [5] ἡ μετάνοια εἴη, πάντως οὐδὲ ἡ ἁμαρτία ἀφείθη. Καὶ διὰ τοῦτο ταῖς τιμωρίαις ἐκείναις ἐνέχονται οἱ οὕτως ἀποβιοῦντες, οὐχ ὅτι τὴν μὲν ἄφεσιν [6] ἐκομίσαντο, τὴν δὲ ποινὴν οὐκ ἔφθασαν ἀποτῖσαι. Πολλὰ δὲ τοιαῦτα καθ' ἡμέραν ἁμαρτάνομεν, ἐφ' οἷς ἢ οὐδόλως ἢ γνησίως μετανοοῦμεν. Οὔτε δι' ἑτέρων τινῶν πράξεων ἀντισηκοῦμεν αὐτά· καὶ διὰ τοῦτο πολλὰ τῶν τοιούτων ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θανάτου ἢ μετὰ θάνατον τὰ μὲν ὑπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος παρορῶνται, κατὰ τὸν ἅγιον Διονύσιον [7], τὰ δὲ δι' εὐποιϊῶν καὶ εὐχῶν καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῖς τεθνεῶσι γίνονται, συγχωροῦνται» [8]. Ἔοικε δὲ περὶ τῶν τοιούτων σαφέστερον καὶ οἰκειότερον [9] εἰρηκέναι τὸν μακάριον Αὐγουστῖνον, ἐν οἷς φησιν ἐν τῷ περὶ πόλεως Θεοῦ: Οἵοις ἀναγεννηθεῖσιν οὐδὲ οὕτω κακῶς διήνυσται ἡ ζωή, ὥστε κρίνεσθαι ἀναξίους τοῦ τοιούτου ἐλέους, οὐδὲ οὕτω καλῶς, ὥστε εὑρίσκεσθαι μὴ ἔχειν ἀναγκαῖον τὸ τοιοῦτον ἔλεος [10]. Εἰσὶ δὲ τῶν τοιούτων αἱ τιμωρίαι, ὡς συνάγεται ἀπὸ τῶν ἁγίων πατέρων καὶ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχῶν, λύπη ἢ συνειδότος αἰσχύνη καὶ βάσανοι ἢ μετάμελος καὶ συγκλεισμὸς καὶ σκότος ἢ φόβος καὶ ἀδηλία τοῦ μέλλοντος (οὐκ οἴδασι καὶ γὰρ τὸν καιρὸν τῆς ἀπαλλαγῆς) ἢ μόνη ἀναβολὴ τῆς θείας θεωρίας καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἁμαρτημάτων ἢ πάντα τὰ τοιαῦτα ἢ τινὰ τούτων [11]. Πῦρ δὲ οὐκ ἔστι τοῖς κεκοιμημένοις καὶ τιμωρουμένοις πρὸ τῆς κοινῆς κρίσεως· τότε γὰρ τὸ αἰώ-

3. Β' Μακ. 12, 40/5, πρβλ. καὶ MPG. 95, 249. 7. Περὶ ἐκκλησ. ἱεραρχ. 7. MPG. 3, 557/64. 8. Ἀποκρίσεις πρὸς τὰς ἐπενεχθείσας αὐτῷ ἀπορίας καὶ ἐρωτήσεις κ.τ.λ., PO. 15, 165. 166/7. 10. MPL. 41, 738. 11. Πρβλ. καὶ Μάρκου Εὐγενικοῦ, Περὶ καθαρτηρ. πυρός, λόγ. 2, 11. PO. 15, 118.

1. Μακαββαίων CΓ. 2. κυκλωφότων CΓ 〈 ἴσως κεκλοφότων 〉. 4. ἁμαρτειῶν CΓ. 5. ἐλλειπὴς CΓ. 6. ἔφεσιν CΓ. 9. οἰκειώτερον CΓ.

νιον πῦρ καταφάγεται τοὺς κατὰ πάντα τρόπον ἀναξίους κριθέντας τοῦ τοιούτου ἐλέους.

Ἡ τελευταία δὲ διαφορά ἐστι περὶ τοῦ διορισμοῦ τῆς λυτρώσεως. Ὅτι μὲν γὰρ ἐν καιρῷ τῆς κρίσεως πολλοὺς ἐλεήσει ὁ πολυέλεος Θεός, μαρτυρεῖ αὐτὴ ἡ αὐτοαλήθεια, εἰποῦσα «ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις καὶ Γομόρροις ἐν τῇ κρίσει» [1]· ὅτι δὲ καὶ πρὸ τῆς κοινῆς κρίσεως πολλοὺς λυτροῦται ἐκ τῶν δεσμῶν, καὶ τοῦτο ὁμολογοῦμεν κατὰ τὴν κοινὴν δόξαν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις καὶ ψάλλει: «μετὰ πνευμάτων δικαίων τετελειωμένων τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου Σῶτερ ἀνάπαυσον» [2]· καὶ «τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου τάξον ἐν τόποις φωτεινοῖς, ἐν τόποις χλοεροῖς, ἐν σκηναῖς δικαίων» [3]· καὶ ἐν τῇ εὐχῇ τῇ συγχωρητικῇ [4] τῶν ἀφωρισμένων φησί, «καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη διάλυσον, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἐν σκηναῖς ἁγίων κατάταξον» [5]. Καὶ Βασίλειος ὁ μέγας ἐν ταῖς εὐχαῖς τῆς πεντηκοστῆς φησί: «δέξαι οὖν, Δέσποτα, δεήσεις καὶ ἱκεσίας ἡμετέρας, καὶ ἀνάπαυσον πάσας τὰς προαναπαυσαμένας [6] ψυχὰς ἐπ᾿ ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, καὶ κατάταξον τὰ πνεύματα αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ, καὶ διὰ τῶν φωτεινῶν ἀγγέλων σου εἰσάγων ἅπαντας εἰς τὰς ἁγίας σου μονάς» [7]. Τὸ πότε ὅμως τῆς λυτρώσεως ταύτης πάντη καὶ πάντως ἀγνοοῦμεν [8]. Ὅθεν καὶ τό, διὰ τῶν τάδε ἢ τόσων λειτουργιῶν ἢ εὐχῶν ἢ ἐλεημοσυνῶν ἢ συγχωρητικῶν τοῦ δεῖνος ἀρχιερέως ἢ τοῦ δεῖνος πατριάρχου ἀπολύεσθαι τὴν τάδε ψυχὴν τῶν κατεχόντων αὐτὴν ἀνιαρῶν, ἀποβάλλομεν. Ὅτι μὲν γὰρ τὰ τοιαῦτα συμβάλλουσι πρὸς λύτρωσιν τῶν ἐν τῷ ᾅδῃ τοιούτων, ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων ἐνεργούμενα, ὁμολογοῦμεν· ὅτι δὲ δύναμιν ἔχουσι ῥύσασθαι ἐν τῷδε τῷ ὁποιῳδήποτε χρόνῳ, γενναίως ἀποστρεφόμεθα. Ἐπὶ γὰρ τῷ Θεῷ μόνῳ, τῷ ἔχοντι ἁπλῶς τὰς κλεῖς τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου, κατὰ τὸ τῆς Ἀποκαλύψεως [9], καὶ εἰδότι τὴν ποσότητα καὶ ποιότητα τῶν ἀνθρωπίνων ἁμαρτιῶν [10] καὶ τὰ κινήματα καὶ ἐγκρύφια τῆς καρδίας, δι᾿ ὧν προέρχεται ἡ ἁμαρτία, κεῖται ἡ λύτρωσις καὶ ὁ διορισμὸς τῆς λυτρώσεως, τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲ μόνον ἐφεῖται [11] τὸ παρακαλεῖν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων [12].

Ἐρώτησις [13] *α΄*

Εἰ δεῖ τὴν θείαν Γραφὴν κοινῶς παρὰ πάντων τῶν χριστιανῶν ἀναγινώσκεσθαι;

1. Μαρκ. 6, 11. 2. Εὐχολόγιον, σ. 414. 3. αὐτ. σ. 415. 5. αὐτ. σ. 241. 7. αὐτ. σ. 396/7. 9. Ἀποκ. 1, 18. 12. Συντετμημένον κείμενον τοῦ ιη΄ ὅρου τούτου παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Ἡ περὶ τῶν ἐσχάτων δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, Ἀθῆναι 1943, σ. 17 ἑξ.

13. Πρὸ τῶν ἀκολούθων 4 ἐρωταποκρίσεων + ἐπιγραφή: Ἐρωτήσεις τινὲς καὶ

4. συγχωρετικῇ ΣΓ. 6. προαναπαυσομένας ΣΓ. 8. ἀγνωοῦμεν ΣΓ. 10. ἁμαρτειῶν ΣΓ. 11. ἐφεῖτε Γ.

Ἀπόκρισις [1]

Οὔ. Τὴν πᾶσαν γὰρ Γραφὴν θεόπνευστον καὶ ὠφέλιμον οἴδαμεν, καὶ οὕτω τὸ ἀναγκαῖον ἔχουσαν μεθ' ἑαυτῆς, ὥστε χωρὶς αὐτῆς ἀδύνατον ὁπωσοῦν εὐσεβεῖν. Οὐ μὴν καὶ ὑπὸ πάντων [2] ἀναγινώσκεσθαι ταύτην, ἀλλ' ὑπὸ μόνον [3] τῶν μετὰ τῆς πρεπούσης ἐρεύνης [4] ἐπὶ τοῖς βάθεσιν ἐγκυπτόντων τοῦ πνεύματος καὶ εἰδότων οἷς τρόποις ἡ θεία Γραφὴ ἐρευνᾶται καὶ διδάσκεται καὶ ὅλως ἀναγινώσκεται. Τοῖς δὲ μὴ γεγυμνασμένοις καὶ ἀδιαφόρως [5] ἢ μόνον [6] κατὰ τὸ [7] γράμμα ἢ καὶ [8] κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον ἀλλότριον τῆς εὐσεβείας τὰ [9] τῆς [10] Γραφῆς ἐκλαμβάνουσιν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, διὰ τῆς πείρας τὴν βλάβην ἐγνωκυῖα, οὐ θεμιτὴν τὴν ἀνάγνωσιν εἶναι ἐντέλλεται [11]· ὥστε παντὶ εὐσεβεῖ ἐπιτετράφθαι [12] μὲν ἀκούειν τὰ τῆς Γραφῆς, ἵνα πιστεύῃ μὲν [13] τῇ καρδίᾳ εἰς δικαιοσύνην, ὁμολογῇ [14] δὲ τῷ στόματι εἰς σωτηρίαν [15], ἀναγινώσκειν δὲ ἔνια τῆς Γραφῆς μέρη, καὶ μάλιστα τῆς Παλαιᾶς, ἀπηγόρευται [16] τῶν εἰρημένων αἰτίων [17] καὶ τῶν ὁμοίων τούτοις ἕνεκα. Καὶ ἔστιν ἴσον παραγγέλλειν [18] τοῖς ἀγυμνάστοις μὴ ἀναγινώσκειν ὡσαύτως τὴν πᾶσαν ἱερὰν Γραφήν, καὶ τοῖς βρέφεσιν ἐντέλλεσθαι μὴ ἅπτεσθαι στερεᾶς τροφῆς.

Ἐρώτησις β' [19]

Εἰ σαφής ἐστιν ἡ Γραφὴ πᾶσι τοῖς ἀναγινώσκουσιν αὐτὴν [20] χριστιανοῖς;

Ἀπόκρισις [21]

Εἰ σαφὴς ἦν ἡ θεία Γραφὴ πᾶσι τοῖς ἀναγινώσκουσι χριστιανοῖς, οὐκ ἂν ὁ Κύριος ἐρευνᾶν [22] ταύτην τοῖς βουλομένοις [23] σωτηρίας τυχεῖν [24] ἐπέτρεπε [25], καὶ τὸ χάρισμα τῆς διδασκαλίας ματαίως τῷ Παύλῳ ἐλέγετο τεθῆ-

πρὸς αὐτὰς ἀποκρήσεις ΖΛ, αἵτινες μετὰ τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ς' κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου > Δ, ἔχουσαν μόνον τρεῖς μικρὰς περικοπὰς καὶ τὰς ὑπογραφὰς τῶν μελῶν τῆς Συνόδου ἐν σ. 395. 423/4. 446.

15. Ῥωμ. 10, 10. 25. Ἰωάν. 5, 39.

1. ἀπόκρισις > JΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 2. πάντων + εὐκόλως καὶ πάνυ ὠφελίμως ΖΛ. 3. μόνων ΑϚΖΘΛ. 4. μετὰ τῆς πρεπούσης ἐρεύνης > JCΓ, + ἐπὶ 5. ἀδιαφορῶς ΑΕϚΙ. 6. μόνου CΓ. 7. τὸ + τῆς Θ. 8. καὶ > CΓ. 9. τὰ : ταύτης Λ. 10. τῆς > Θ. 11. τοῖς δὲ μὴ γεγυμνασμένοις *μέχρι* ἐντέλλεται > Ζ. 12. ἐπιτέτραφθαι ΑΒΕϚΗΙΚ, ἐπιτέτραπται ΖΘΛ. 13. μὲν + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 14. ὁμολογεῖ CΓ. 16. ἀπηγορεύεται JΡΑΒΕϚΖΗΙΚΛ. 17. αἰτιῶν CΓΛ. 18. παραγγέλειν CΓΙ. 19. δευτέρα Ρ. 20. αὐτὴν > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 21. ἀπόκρισις > JΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 22. εὐρευνᾷν Ρ. 23. τοὺς βουλομένους JCΓΕϚΖΙΛ. 24. τύχειν ΑΕϚΙ, τύχυν Ζ.

ναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῇ[1] Ἐκκλησίᾳ[2]. καὶ ὁ Πέτρος οὐκ ἂν περὶ τῶν τοῦ Παύλου ἐπιστολῶν ἔχειν τινὰ δυσνόητα ἔλεγεν[3]. Δῆλον οὖν, ὡς πολὺ τὸ βάθος ἔχειν τὴν Γραφὴν καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἐννοιῶν, καὶ δεῖσθαι ἐπιστημόνων καὶ θείων ἀνδρῶν[4] πρὸς ἔρευναν[5] καὶ ἀληθῆ κατάληψιν καὶ γνῶσιν ὀρθὴν καὶ συνῳδὸν τῇ πάσῃ Γραφῇ καὶ τῷ δημιουργῷ ταύτης ἁγίῳ Πνεύματι. Ὥστε τοῖς ἀναγεννηθεῖσιν, εἰ καὶ γνώριμος ἁπλῶς[6] ἡ περὶ Τριάδος πίστις καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐνανθρώπησις, τὰ πάθη, ἡ ἀνάστασις, ἡ εἰς οὐρανοὺς ἄνοδος, ὁ περὶ τῆς παλιγγενεσίας καὶ κρίσεως λόγος, ὧν ἕνεκα[7] πολλοὶ καὶ[8] θάνατον ὑπομεῖναι οὐκ ὤκνησαν, οὐκ ἀναγκαῖον δέ, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον πᾶσιν εἰδέναι καὶ ἃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τῆς Γραφῆς[9] μόνοις τοῖς γεγυμνασμένοις[10] ἐπὶ σοφίᾳ καὶ ἁγιότητι φανεροῖ.

Ἐρώτησις γ'[11]

Ἱερὰν Γραφὴν ποῖα βιβλία καλεῖς;

Ἀπόκρισις[12]

Στοιχοῦντες τῷ κανόνι τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἱερὰν Γραφὴν καλοῦμεν ἐκεῖνα πάντα, ἅπερ ὁ Κύριλλος ἀπὸ[13] τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου ἐρανισάμενος[14] ἀριθμεῖ, καὶ πρὸς τούτοις ἅπερ ἀσυνέτως καὶ ἀμαθῶς, εἴτουν ἐθελοκακούργως[15], ἀπόκρυφα οὕτως ἁπλῶς καὶ ἀδιορίστως[16] κατωνόμασεν[17], ἤτοι τὸν Τωβίαν, τὴν Ἰουδήθ, τῆς Ἐσθὴρ πρὸς τοῖς δέκα ἕτερα κεφάλαια ἕξ, τοῦ Ἔσδρα[18] ἕτερον βιβλίον ἕν, τὸν Βαρούχ, τὴν ᾠδὴν τῶν τριῶν παίδων περιεχομένην εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τοῦ Δανιήλ, τὴν ἱστορίαν τῆς Σωσάννης[19], τὴν ἱστορίαν τοῦ δράκοντος, ἤτοι τοῦ Βήλ[20], τὴν Σοφίαν τοῦ Σολομῶντος, τὴν Σοφίαν τοῦ Σειράχ, καὶ τὰ τρία βιβλία τῶν Μακ-

2. Α' Κορ. 12, 28. 3. Β' Πέτρ. 3, 16.

1. τῇ > ΗΘΚ. 4. ἄνδρων ΑΕϚΙ. 5. ἐρευνᾷν Η. 6. ἁπλῶς + ΣΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 7. εἵνεκα ΗΘΚ. 8. καὶ πολλοὶ ΡΑΒΕϚΖΗ ΘΙΚΛ. 9. διὰ τῆς Γραφῆς + ΣΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 10. ἐγγεγυμνασμένοις ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 11. ἐρώτησις τρίτη Ρ, ἐρώτησις γ' *μέχρι* εἶναι ὁμολογοῦμεν > Ζ, *ἔχουσαν τὴν δ' ἐρώτησιν ὡς γ'*. 12. ἀπόκρισις > ΑΒΗΘΚ. 13. ἀπὸ JΣΓ, ὑπὸ ΡΑΒΕϚΗΘΙΚΛ. 14. ἐρρανισάμενος ΣΓ. 15. εἰτοῦν ἐτελοκακούργως Α. 16. οὕτως ἁπλῶς καὶ ἀδιορίστως + ΣΓ, > JΡΑΒΕϚΗ ΘΙΚΛ. 17. κατωνόμασε + τὴν Σοφίαν δηλαδὴ τοῦ Σολομῶντος, τὴν Ἰουδήθ, τὸν Τωβίαν, τὴν ἱστορίαν τοῦ δράκοντος, τὴν ἱστορίαν τῆς Σωσάννης, τοὺς Μακκαβαίους καὶ τὴν Σοφίαν τοῦ Σειράχ. Ἡμεῖς γάρ ... JΡΑΒΕϚΗΘΙΚΛ. 18. Ἔσρα ΣΓ. 19. + Σ: ιγ' κεφάλαιον οὖσαν τοῦ Δανιήλ, *διεγράφη ἰδιοχείρως ὑπὸ Δοσιθέου.* 20. + Σ: οὖσαν ιδ' κεφάλαιον τοῦ Δανιήλ, *διεγράφη ἰδιοχείρως ὑπὸ Δοσιθέου.*

καβαίων [1]. Ἡμεῖς γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων τῆς θείας Γραφῆς γνησίων βιβλίων καὶ ταῦτα γνήσια τῆς Γραφῆς μέρη κρίνομεν [2]· ἡ γὰρ παραδόσασα Καθολικὴ Ἐκκλησία τά τε θεῖα καὶ ἱερὰ Εὐαγγέλια καὶ τἆλλα τῆς Γραφῆς μέρη ἀληθῆ εἶναι, καὶ ταῦτα γνήσια τῆς Γραφῆς μέρη εἶναι [3] ἀναμφιβόλως παρέδωκε, καὶ τούτων ἡ ἄρνησις ἐκείνων ἐστὶν ἀθέτησις. Εἰ δέ που δοκεῖ μὴ ἀεὶ πάντα ὑπὸ πάντων συγκαταριθμεῖσθαι, οὐδὲν ἧττον ὅμως καὶ ταῦτα παρά τε συνόδων καὶ πολλῶν ὅσων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας παλαιοτάτων τε [4] καὶ ἐγκρίτων θεολόγων ἀριθμεῖται καὶ συγκαταριθμεῖται τῇ πάσῃ Γραφῇ, ἅ πάντα καὶ ἡμεῖς κανονικὰ βιβλία κρίνομεν, καὶ ταῦτα τὴν ἱερὰν Γραφὴν εἶναι ὁμολογοῦμεν.

Ἐρώτησις δ' [5]

Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων πῶς ὀφείλομεν φρονεῖν;

Ἀπόκρισις [6]

Τῶν ἁγίων ὄντων καὶ ὁμολογουμένων παρὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρεσβευτῶν, ὃν τρόπον εἴρηται ἐν τῷ η' κεφ., καιρὸς εἰπεῖν ὅτι καὶ τιμῶμεν αὐτοὺς ὡς φίλους Θεοῦ καὶ ὡς ὑπὲρ ἡμῶν δεομένους τῷ τῶν ὅλων Θεῷ. Τιμῶμεν δὲ τούτους διττῶς· καθ' ἕνα μὲν τρόπον τὴν μητέρα τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὃν καὶ ὑπερδουλικὸν φαμέν. Εἰ γὰρ καὶ [7] ἀληθῶς δούλη ἡ Θεοτόκος τοῦ μόνου Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ μήτηρ [8] Θεοῦ [9], ὡς τὸν ἕνα τῆς Τριάδος γεννήσασα σαρκικῶς, διὸ καὶ ἀσυγκρίτως [10] ὑπερέχειν ὑμνεῖται πάντων ἀγγέλων τε καὶ ἁγίων· ὅθεν καὶ ὑπερδουλικὴν αὐτῇ ἀπονέμομεν τὴν προσκύνησιν. Κατὰ δεύτερον δέ [11] τρόπον, ὃν καὶ δουλικὸν ὀνομάζομεν, προσκυνοῦμεν, εἴτουν τιμῶμεν, τοὺς ἁγίους ἀγγέλους, ἀποστόλους, προφήτας, μάρτυρας καὶ ἁπλῶς πάντας τοὺς ἁγίους.

Πρὸς τούτοις προσκυνοῦμεν, ἤτοι [12] τιμῶμεν, (τὸ γὰρ τὰς εἰκόνας προσκυνεῖν τιμή ἐστιν, οὐ λατρεία, κἄν καὶ σοφίζεται τὸ τῶν αἱρετικῶν σμῆνος λατρείαν τὴν τιμὴν λέγον) [13] τὸ ξύλον τοῦ τιμίου [14] σταυροῦ, ἐν ᾧ ὁ Σωτὴρ

1. ἤτοι τὸν Τωβίαν *μέχρι* Μακκαβαίων CΓ. 2. κρίνομεν + ὅτι ἡ παραδόσασα ἀρχαία συνήθεια καὶ μάλιστα ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία γνήσια εἶναι τὰ ἱερὰ εὐαγγέλια καὶ τἆλλα τῆς Γραφῆς βιβλία καὶ ταῦτα εἶναι τῆς ἁγίας Γραφῆς μέρη ἀναμφιβόλως... ΡΑΒΕϛΗΘΙΚΛ. 3. ἡ γὰρ παραδόσασα *μέχρι* εἶναι JCΓ.
4. τε > CΓ. 5. ἐρώτησις γ' Ζ. 6. ἀπόκρισις > ΑΒΗΘΚ. 7. καὶ + ὡς ΡΑΒΕϛΖΗΘΙΚΛ, > JCΓ. 8. μητὴρ ΑΕϛΙ. 9. Θεοῦ + CΓ, > JΡΑΒΕϛΖΗΘΙΚΛ. 10. ἀσυγκριτῶς ΑΕϛΙ. 11. κατὰ δὲ δεύτερον CΓ. 12. ἤτοι : καὶ JΡΑΒΕϛΖΗΘΙΚΛ. 13. τὸ γὰρ τὰς εἰκόνας *μέχρι* λέγον + CΓ, > JΡΑΒΕϛΖΗΘΙΚΛ 14. τιμίου + καὶ τοῦ ζωοποιοῦ ΡΑΒ ΕϛΖΗΘΙΚΛ, > JCΓ.

ἡμῶν τὸ κοσμοσωτήριον εἰργάσατο πάθος, καὶ τὸν τύπον τοῦ ζωοποιοῦ σταυροῦ, τὴν ἐν Βηθλεὲμ μακαριωτάτην [1] φάτνην, δι' ἧς τῆς ἀλογίας ἐρρύσθημεν, τὸν τόπον τοῦ κρανίου, τὸν ζωηφόρον τάφον καὶ τὰ λοιπὰ ἅγια προσκυνήματα, ὡς ἡ Ἐκκλησία παρέδωκε καὶ ὁ θεῖος Δαμασκηνὸς [2] διατρανοῖ. Τέως τιμῶμεν [3] τά τε ἱερὰ εὐαγγέλια, καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη, δι' ὧν ἡ ἀναίμακτος ἐπιτελεῖται θυσία· μνήμαις τε ἐτησίαις καὶ δημοσίαις [4] ἑορταῖς καὶ θείοις ἱδρύμασι καὶ ἀναθήμασι [5] τοὺς ἁγίους γεραίρομεν [6] καὶ τιμῶμεν.

Ἔπειτα δὲ καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων προσκυνοῦμεν [7] καὶ τιμῶμεν καὶ ἀσπαζόμεθα, ναὶ [8] μὴν καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, ὡς ὤφθησαν ἐνίοις τῶν τε προπατόρων καὶ προφητῶν. Ἱστοροῦμεν δὲ καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ὡς ὤφθη ἐν εἴδει περιστερᾶς.

Εἰ δέ τινες εἰδωλολατρεῖν ἡμᾶς, ἁγίους καὶ εἰκόνας ἁγίων καὶ τὰ λοιπά, ἅπερ εἴρηται ἀνωτέρω [9], τιμῶντας [10] λέγουσι [11], μάταιον ἡγούμεθα καὶ ἀδρανές· ἡμεῖς γὰρ μόνῳ τῷ ἐν τριάδι Θεῷ λατρεύομεν καὶ οὐδενὶ ἑτέρῳ. Τοὺς δὲ ἁγίους τιμῶμεν διττῶς· πρῶτον μὲν κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν ἀναφοράν, ἐπειδὴ ἐκείνου ἕνεκα τιμῶμεν αὐτούς, καὶ καθ' ἑαυτούς, ὅτι ζῶσαί εἰσιν εἰκόνες τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ καθ' ἑαυτοὺς διώρισται ὅτι δουλικόν· τὰς δὲ ἁγίας εἰκόνας σχετικῶς, ὡς τῆς πρὸς ἐκείνας [12] τιμῆς ἐπὶ τὰ πρωτότυπα ἀναφερομένης. Ὁ γὰρ τὴν εἰκόνα τιμῶν [13] διὰ τῆς εἰκόνος τὸ πρωτότυπον προσκυνεῖ, καὶ ἡ δόξα οὐ μερίζεται, οὐδ' ὅλως σχίζεται, τῆς τε εἰκόνος καὶ τοῦ εἰκονιζομένου, καὶ ἐν ταὐτῷ γίνεται, ὡς ἡ εἰς τὸν βασιλικὸν πρέσβυν γινομένη.

Ἃ δὲ πρὸς σύστασιν τῆς [14] καινοτομίας αὐτῶν παρὰ τῆς Γραφῆς λαμβάνουσιν οἱ εἰκονομάχοι [15], οὐχ οὕτως αὐτοῖς βοηθεῖ, ὡς οἴονται [16], ἀλλὰ μάλιστα ἡμῖν συνῳδὰ [17] φαίνεται. Ἡμεῖς γὰρ τὴν θείαν Γραφὴν ἀναγινώσκοντες ἐξετάζομεν καιρὸν καὶ πρόσωπον, παράδειγμα καὶ αἰτίαν. Ὅθεν καὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν ποτὲ μὲν λέγοντα: οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὔτε ὁμοίωμα, οὐδὲ προσκυνήσεις, οὐδὲ λατρεύσεις αὐτοῖς [18], ποτὲ δὲ προστάττοντα γενέσθαι χερουβίμ [19], καὶ ἔτι βόας καὶ λέοντας γινόμενα ἐν τῷ ἱερῷ [20] θεωροῦν-

2. Περὶ εἰκόν. ἰδ. λόγ. 1, 16 ἑξ., 2, 14 ἑξ., 3, 2 ἑξ. MPG. 94, 1245 ἑξ., 1300 ἑξ. 1320 ἑξ. 18. Ἐξόδ. 20, 4. Λευϊτ. 26, 1. 19. Ἐξόδ. 25, 18 ἑξ. 20. Γ' Βασιλ. 7, 29. Δ' Βασιλ. 16, 17.

1. μακαριωτάτην + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 3. ὡς ἡ Ἐκκλησία *μέχρι* τιμῶμεν + CΓ 〈 *ἰδιόχειρος Δοσιθέου ἐν* C 〉, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 4. ἐτησίοις καὶ δημοσίοις JCΡΑΒΓΕϚΖΗΙΚΛ. 5. ἀναθέμασι ΡΑΒΕϚΗΙΚ. 6. γεγαίρομεν ΑΒΕϚΗΘΙ. 7. προσκυνοῦμεν > CΓ. 8. ναί : καὶ ΡΒΗΘΚ. 9. ἅπερ εἴρηται ἀνωτέρω + JCΓ, > ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 10. τιμῶντες CΓ, προσκυνοῦντας JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 11. λέγουσι ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ, > JCΓ. 12. ἐκείνης CΓ. 13. τιμῶν CΓ, προσκυνῶν JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 14. τῆς > ΕϚΖΗΘΙΚΛ. 15. οἱ εἰκονομάχοι + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 16. οἴονται CΓ, βούλονται JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 17. συνωδᾶ CΓ, συνοδᾶ Ρ.

τες, οὐ πεισματικῶς τούτων τὴν ἔννοιαν θεωροῦμεν—ἐν γὰρ τῇ πεισμονῇ οὐκ ἔστι πίστις—ἀλλ', ὡς εἴρηται, καιρὸν καὶ τὰ λοιπὰ θεωροῦντες, τῆς ὀρθῆς περὶ τούτων δόξης ἐπιτυγχάνομεν, καὶ τὸ οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον ἢ ὁμοίωμα, ταὐτὸν ἡγούμεθα τῷ [1], οὐ προσκυνήσεις θεοὺς ἀλλοτρίους, εἴτουν μὴ εἰδωλολατρήσῃς [2]. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ παρὰ τοῦ καιροῦ τῶν ἀποστόλων ἐπικρατήσασα συνήθεια τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ προσκυνεῖσθαι σχετικῶς τὰς ἁγίας εἰκόνας, καὶ ἡ μόνῳ τῷ Θεῷ λατρεία διασωθείη, καὶ ὁ Θεὸς οὐκ ἐναντίως λέγων ἑαυτῷ φανείη. Εἰ γὰρ ἡ Γραφὴ φησιν, οὐ ποιήσεις, οὐδὲ προσκυνήσεις, τίνα τρόπον ὕστερον ὁ Θεὸς τὸ μὲν ποιῆσαι ὁμοιώματα συγκεχώρηκε, τὸ δὲ προσκυνῆσαι οὔ, οὐκ ἔχομεν συνορᾶν [3]. Ὅθεν περὶ μόνης [4] τῆς εἰδωλολατρείας οὔσης τῆς ἐντολῆς, εὑρίσκομεν καὶ ὄφεις καὶ λέοντας καὶ βόας καὶ χερουβὶμ γεγονότα καὶ τιμώμενα [5], καὶ εἴδη, εἴτουν ὁμοιώματα, ἐν οἷς οἱ ἄγγελοι ἐφαίνοντο, προσκυνηθέντα.

Οὓς δὲ προσφέρουσι [6] τῶν ἁγίων [7] λέγοντας μὴ ἐξὸν προσκυνεῖν τὰς εἰκόνας, ἡμῖν μᾶλλον βοηθεῖν ἐκείνους ἡγούμεθα, ἐπεὶ ἐκεῖνοι ἀγωνιστικῶς διαλεγόμενοι καὶ κατὰ τῶν λατρευτικῶς προσκυνούντων τὰς ἁγίας εἰκόνας [8] καὶ κατὰ τῶν φερόντων εἰς τὰς ἐκκλησίας τὰς εἰκόνας τῶν τεθνεώτων [9] συγγενῶν ἐκείνων καὶ τιμώντων [10] ἐφέροντο, καὶ ἀναθέματι τοὺς οὕτω ποιοῦντας καθυποβάλλουσιν, οὐ κατὰ τῆς ὀρθῆς προσκυνήσεως τῶν τε ἁγίων καὶ ἁγίων εἰκόνων καὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ καὶ τῶν λοιπῶν, ὧν εἴρηται, ὅπου μάλιστα καὶ ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῶν ἀποστόλων [11] εἶναι τὰς ἁγίας εἰκόνας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ προσκυνεῖσθαι παρὰ τῶν πιστῶν πλεῖστοι ὅσοι καὶ ἱστοροῦσι καὶ κηρύττουσι, μεθ' ὧν καὶ μεθ' οὓς ἡ ἁγία οἰκουμενικὴ ἑβδόμη σύνοδος καταισχύνει πᾶσαν αἱρετικῶν βδελυρίαν.

Ἐπειδὴ σαφέστατα μὲν δίδωσιν ἐννοεῖν, ὅπως [12] δεῖ προσκυνεῖν τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ τὰ προειρημένα ἄνωθεν, ἀναθεματίζει δὲ καὶ ἀφορισμῷ [13] καθυποβάλλει τοὺς ἢ προσκυνοῦντας τὰς εἰκόνας λατρευτικῶς [14] ἢ λέγοντας τοὺς [15] ὀρθοδόξους εἰδωλολατρεῖν προσκυνοῦντας τὰς εἰκόνας [16].

Ἐκ τοῦ συνοδικοῦ [17] *τῆς ὀρθοδοξίας*

Τῷ φρυαξαμένῳ συνεδρίῳ κατὰ τῶν σεπτῶν εἰκόνων, ἀνάθεμα τρίς.

1. τὸ JΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 2. εἰδωλολατρήτης ΘΙ. 3. εἰ γὰρ ἡ Γραφὴ *μέχρι* συνορᾶν > CΓ. 4. περὶ μόνης τοιγαροῦν CΓ. 5. καὶ τιμώμενα > ΗΘΚ. 6. προφέρουσι ϚΗΘΚ. 7. ἁγίων + ὡς JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ.
8. καὶ κατὰ τῶν λατρευτικῶς προσκυνούντων τὰς ἁγίας εἰκόνας > JCΓ. 9. τεθνεώτων JCΓ, τεθνηκότων ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 10. καὶ τιμώντων + CΓ (*ἰδιόχειρος Δοσιθέου ἐν* C), > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 11. ἀποστόλον Β. 12. ὁπῶς ΑΒΕϚΙ. 13. ἀφωρισμῷ CΓ. 14. τὰς εἰκόνας λατρευτικῶς JCΓ, λατρευτικῶς τὰς εἰκόνας ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 15. τοὺς > J. 16. προσκυνοῦντας τὰς εἰκόνας > J. 17. ἐκ τοῦ συνοδικοῦ *μέχρις* ὥστε ἡμεῖς + CΓ, >

Τοῖς ἐκλαμβάνουσι τὰς παρὰ τῆς θείας Γραφῆς ῥήσεις κατὰ τῶν εἰδώλων εἰς τὰς σεπτὰς εἰκόνας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, ἀνάθεμα τρίς.

Τοῖς λέγουσιν, ὅτι ὡς θεοῖς οἱ χριστιανοὶ ταῖς εἰκόσι προσῆλθον, ἀνάθεμα τρίς.

Τοῖς κοινωνοῦσιν ἐν γνώσει, τοῖς ὑβρίζουσι καὶ ἀτιμάζουσι τὰς σεπτὰς εἰκόνας, ἀνάθεμα τρίς.

Τοῖς τολμῶσι λέγειν τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν εἴδωλά ποτε δεδέχθαι, ὡς ὅλον τὸ μυστήριον ἀνατρέπουσι καὶ τὴν χριστιανῶν ἐνυβρίζουσι πίστιν, ἀνάθεμα τρίς.

Εἴ τις τῆς χριστιανοκατηγορικῆς αἱρέσεως ὄντα τινὰ ἢ ἐν αὐτῇ τὸν βίον ἀπορρήξαντα διεκδικεῖ, ἀνάθεμα τρίς.

Εἴ τις οὐ προσκυνεῖ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν εἰκόνι περιγραπτὸν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἤτω ἀνάθεμα τρίς [1].

Ὥστε ἡμεῖς καὶ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας τιμῶμεν [2], ὃν εἴρηται [3] τρόπον, καὶ ἱστοροῦμεν ταύτας εἰς καλλωπισμὸν τῶν ναῶν, καὶ ἵν᾽ ὦσι βιβλία τῶν ἀμαθῶν καὶ πρὸς μίμησιν τῶν ἀρετῶν τῶν ἁγίων καὶ ἀνάμνησιν καὶ ἔρωτος αὔξησιν, καὶ πρὸς ἐγρήγορσιν τοῦ ἐπικαλεῖσθαι ἀεὶ τὸν μὲν Κύριον ὡς δεσπότην καὶ σωτῆρα [4], τοὺς δὲ ἁγίους ὡς δούλους μὲν ἐκείνου, βοηθοὺς δὲ καὶ μεσίτας ἡμῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων τοῦ [5] Κυρίλλου [6].

Οἱ δὲ αἱρετικοὶ [7] καὶ τὴν προσευχὴν τῶν εὐσεβῶν πρὸς τὸν Θεὸν κακίζουσιν· ἔπειτα οὐκ οἴδαμεν ὅπως αὐτὴν μόνων τῶν μοναχῶν κατηγοροῦσιν. Τὴν προσευχὴν τοίνυν ἡμεῖς ὁμιλίαν μετὰ Θεοῦ [8] καὶ πρεπόντων ἀγαθῶν αἴτησιν, παρ᾽ οὗ λαβεῖν ἐλπίζομεν, ἀνάβασίν τε νοῦ πρὸς Θεὸν καὶ εὐσεβῆ πρὸς Θεὸν ἐπευθυνομένην [9]

1. MCC. 13, 397. 400. 416. 816. Τριῴδιον, Ἀθῆναι 1926, σ. 150/1. 6. Ἐνταῦθα περατοῦται ἡ κυρίως Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, τοῦ ὑπολοίπου μέχρι τέλους ἀποτελοῦντος συνέχειαν τοῦ ϛ´ κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων τοῦ 1672, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου παρενεβλήθη ἡ Ὁμολογία. Βλέπε καὶ ἀνωτ. σελ. 113/4.

JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ, *ἐχούσας*: ἀναθεματίζομεν οὖν καὶ ἡμεῖς μετ᾽ ἐκείνων τοὺς προσκυνοῦντας ἢ ἅγιον ἢ ἄγγελον ἢ εἰκόνα ἢ σταυρὸν ἢ λείψανον ἁγίων ἢ ἱερὸν σκεῦος ἢ εὐαγγέλιον ἢ ἄλλο τι, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ λατρευτικῶς, καὶ μόνῳ τῷ ἐν τριάδι Θεῷ (+ καὶ τῷ προσλήματι τοῦ Θεοῦ Λόγου J) τὴν λατρευτικὴν προσκύνησιν ἀπονέμομεν· ἀναθεματίζομεν δὲ καὶ τοὺς λέγοντας τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων εἰκονολατρείαν καὶ μὴ προσκυνοῦντας αὐτὰς καὶ μὴ τιμῶντας τὸν σταυρὸν καὶ τοὺς ἁγίους, ὡς ἡ Ἐκκλησία παρέδωκεν.

2. τιμῶμεν CΓ, προσκυνοῦμεν JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 3. ἤρηται Γ. 4. σωτῆρα CΓ, πατέρα JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 5. τοῦ + JCΓ, > ΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 6. καὶ ταῦτα *μέχρι* Κυρίλου > ΖΛ. 7. ἀλλὰ οἱ ⟨δὲ Ζ⟩ αἱρετικοὶ ΖΛ. 8. Θεὸν Γ. 9. ἐπευθυνομένην CΓ, ἀπευθυνομένην JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ.

διάθεσιν, ζήτησιν τῶν ἀνωτέρω, ψυχῆς ἁγίας βοήθημα, λατρείαν τῷ Κυρίῳ [1] κεχαρισμένην, σημεῖον μετανοίας καὶ βεβαίας ἐλπίδος, οἴδαμεν. Γίνεσθαι δὲ ἢ νῷ μόνῳ ἢ νοΐ [2] καὶ φωνῇ [3]. Θεωρεῖσθαι δ' [4] ἐν αὐτῇ θεωρίαν τῆς ἀγαθότητος καὶ τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ, ἀναξιότητα τοῦ αἰτοῦντος καὶ εὐχαριστίαν [5] καὶ ἐπαγγελίαν τῆς μελλούσης πρὸς Θεὸν ὑποτάξεως. Ἔχειν δ' αὐτὴν πίστιν καὶ ἐλπίδα καὶ διαμονὴν καὶ τήρησιν τῶν ἐντολῶν καὶ κατὰ πρῶτον λόγον αἴτησιν τῶν οὐρανίων. Πολλοὺς δ' ἔχειν τοὺς καρπούς, οὓς περιττὸν ἐγκαταλέγειν. Γίνεσθαι δὲ συνεχῶς, ἐπιτελεῖσθαι δὲ ὀρθίῳ καὶ γονυκλίτῳ [6] σχήματι. Τοσαύτη δὲ ἡ παρ' [7] αὐτῆς ὠφέλεια, ὥστε καὶ ψυχῆς τροφὴν καὶ ζωὴν ὁμολογεῖσθαι. Συνάγεται δὲ [8] ταῦτα πάντα ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, ὥστε εἴ τις τούτων ἀπόδειξιν αἰτεῖ, ὅμοιος ἄφρονι ἢ τυφλῷ, περὶ τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς ὥρᾳ μεσημβρίας καὶ αἰθρίας ἀμφισβητοῦντι.

Οἱ δ' αἱρετικοί, βουλόμενοι μηδέν, ὧν Χριστὸς ἐπέτρεψεν, ἀπαράθραυστον [9] ἐᾶσαι, καὶ ταύτης καθήψαντο. Αἰσχυνόμενοι δ' οὕτω φανερῶς ἀσεβεῖν, τέως μὲν περὶ προσευχῆς ἁπλῶς μὴ γίνεσθαι οὐκ ὑσθλοῦσι [10], ταῖς τῶν μοναχῶν δ' εὐχαῖς παρατάττονται [11], ὅπερ καὶ αὐτὸ ποιοῦσιν, ἵνα μῖσος τοῖς ἁπλοϊκοῖς [12] κατὰ τῶν μοναχῶν θῶσι πρὸς τὸ μὴ ὅλως ἀνέχεσθαι τούτους τυχὸν ὡς βεβήλους καὶ νεωτεριστὰς ὁρᾶν, μὴ ὅτι γε ἀνέχεσθαι τὰ τῆς εὐσεβοῦς καὶ ὀρθοδόξου πίστεως δόγματα διδάσκεσθαι παρ' αὐτῶν. Σοφὸς γὰρ ὁ ἀντίδικος περὶ τὸ κακὸν καὶ ἀγχίνους περὶ τὰ μάταια· ὅθεν καὶ τοῖς ὀπαδοῖς αὐτοῦ (οἷοι οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι μάλιστα) οὐκ ἔστι τοσοῦτον καταθύμιον εὐσεβεῖν, ὅσον περισπούδαστον τὸ ἀείποτε ἐκτραχηλιάζειν ἐπὶ βάθη [13] κακῶν καὶ ἐκρήγνυσθαι [14] ἐς τόπους, οὓς οὐκ ἐπισκοπεῖ Κύριος [15].

Ἐρωτητέον οὖν αὐτούς, τίνας φασὶν εἶναι τὰς τῶν μοναχῶν προσευχάς· καὶ εἰ μὲν τοὺς μοναχοὺς φαῖεν ἐξ ἑαυτῶν τινα ἀλλόκοτα [16] πεποιηκέναι καὶ ἀπᾴδοντα τῇ ὀρθοδόξῳ τῶν χριστιανῶν θρησκείᾳ, καὶ αὐτοὶ συντιθέμεθα, καὶ τοὺς τοιούτους [17] μοναχοὺς οὐ μόνον οὐ μοναχούς [18], ἀλλ' οὐδὲ χριστιανοὺς φαμέν· εἰ δὲ οἱ μοναχοὶ διηγοῦνται ἐν ἐκτάσει [19] τὴν δόξαν καὶ τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ καὶ συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως [20] καὶ ἐν παντὶ καιρῷ τὸ θεῖον, ὡς δυνατὸν ἀνθρώπῳ, ὕμνοις καὶ δοξολογίαις καταγεραίρουσι [21], πῇ μὲν τὰ τῆς Γραφῆς δηλονότι ψάλλοντες, πῇ δὲ τοὺς ὕμνους ἐκ τῆς Γραφῆς συνάγοντες, εἴτουν συνῳδὰ [22] ἐκείνῃ φθεγγόμενοι [23], ἀποστολικὸν καὶ προφητικόν, μᾶλλον δὲ κυριακὸν ἔργον αὐτοὺς ἀποπληροῦν [24] ὁμολογοῦμεν.

15. Δευτερ. 11, 12.

1. τῷ Κυρίῳ CΓ, τῷ Θεῷ JPABEϚZHΘIKΛ. 2. νῷ Θ. 3. φρονῇ Z. 4. δὲ + JCΓ, > PABEϚZHΘIKΛ. 5. εὐχαριστείαν CΓ. 6. γονυκλιτῷ Θ. 7. ἤπερ PABEϚHΘIK. 8. δὲ JCΓ, καὶ PABEϚZHΘIKΛ. 9. ἀπαράθριστον EϚI. 10. οὐκ ὑσθλοῦσι : οὐ κωλύουσι ABEϚZHΘIKΛ. < Ἐν τῇ ᾤᾳ τῆς Β' ἐκδόσεως σ. 325 σημειοῦται : in autographo scriptu videtur οὐκιθλοῦσι < ! >, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Kimmel (σ. 476 ὑποσημ. 1) παρατηρεῖ : quod certe in duo esset disjungendum vocabula ; κιθλεῖν vero sive κιθλοῦν quum non exstet, textum antiquum esse reor < ! > · ἐννοεῖται ὅτι πρόκειται ἁπλῶς περὶ τοῦ ῥ. ὑσθλεῖν ἢ ὑθλεῖν = φλυαρεῖν, μωρολογεῖν >. 11. παρατάττονται JCΓ, ταράττονται PABEϚZHΘIKΛ. 12. τοῖς ἁπλοϊκοῖς μῖσος PABEϚZHΘIKΛ, μέση J. 13. βάθει JPABEϚZHΘIKΛ. 14. ἐκρρήγνυσθαι CPΓ. 16. ἐλοκότα AEϚI. 17. τοιούτους + CΓ, > JPABEϚZHΘIKΛ. 18. οὐ μόνον οὐ μοναχοὺς > J. 19. ἐκστάσει EΛ. 20. ἀδιαλήπτως P. 21. καταγεγαίρουσι A, κάταγειραίρουσι Z. 22. συνοδᾷ CPΓ. 23. φθεγγόμενον HΘK. 24. ἀποπληροῦν CΓ, πληροῦν JPABEϚZHΘIKΛ.

Ὅθεν καὶ ἡμεῖς παρακλητικήν [1], τριῴδιον καὶ μηναῖα ψάλλοντες, μηδὲν ἀπᾷδον χριστιανοῖς ἔργον πληροῦμεν. Πᾶσαι γὰρ αἱ τοιαῦται βίβλοι περὶ ἡνωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας διαλέγονται, καὶ ὕμνοις πῇ μὲν [2] συνηγμένοις ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, πῇ δὲ κατὰ τὴν [3] χορηγίαν [4] τοῦ Πνεύματος, ἵν' ὦσι τοῖς μέλεσιν αἱ λέξεις κατάλληλοι, δι' ἑτέρων λέξεων τὰ τῆς Γραφῆς ᾄδομεν. Ἔπειτα ἵν' ὅλως ᾖ κατάδηλον, ὅτι τὰ τῆς Γραφῆς ἀεὶ ψάλλομεν, ἐν ἑκάστῳ τῶν ὕμνων λεγομένῳ τροπαρίῳ στίχον τῆς Γραφῆς ἐπιλέγομεν. Εἰ δὲ καὶ Θηκαρᾶ καὶ τοῦ μακαρίου Αὐγουστίνου [5] καὶ ἄλλας τοῖς πάλαι πατράσι πονηθείσας εὐχὰς ψάλλομεν καὶ ἀναγινώσκομεν, εἰπάτωσαν οἱ αἱρετικοὶ [6] μετὰ τῆς ἀληθείας [7], ποῖον ἐκείνων τὸ βλάσφημον καὶ μὴ εὐσεβές, καὶ μετ' ἐκείνων τούτους ἀποδιώξομεν.

Εἰ δὲ καὶ μόνον τοῦτό φασι, τὸ συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι κακόν, τί αὐτοῖς καὶ ἡμῖν; Μαχέσθωσαν Χριστῷ, (καθάπερ καὶ μάχονται), εἰπόντι τὴν τοῦ ἀδίκου κριτοῦ παραβολήν [8] πρὸς τὸ δεῖν συνεχῶς προσεύχεσθαι, καὶ διδάξαντι ἀγρυπνεῖν καὶ εὔχεσθαι [9], φυγεῖν τὰ θλιβερὰ καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου [10]. Μαχέσθωσαν Παύλῳ α' πρὸς Θεσσ. κεφ. ε' [11] καὶ ἀλλαχοῦ ἐν πολλοῖς. Ἐῶ λέγειν τοὺς θείους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καθηγεμόνας ἀπὸ Χριστοῦ ἄχρις ἡμῶν· ἀρκεῖ γὰρ αὐτοῖς πρὸς αἰσχύνην [12] τὸ σύντονον τῆς προσευχῆς τῶν τε προπατόρων, ἀποστόλων καὶ προφητῶν.

Εἰ οὖν τὰ τῶν μοναχῶν ἐστι τὰ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, δὸς [13] δ' εἰπεῖν καὶ τῶν ἁγίων πατέρων καὶ τῶν προπατόρων καὶ [14] αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, δῆλον ὅτι αἱ τῶν μοναχῶν εὐχαὶ καρποί εἰσι τοῦ τῶν χαρισμάτων δοτῆρος ἁγίου Πνεύματος. Ἃ δὲ Καλουῗνοι [15] κεκαινοτομήκασιν, ἔν τε τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων βλασφημοῦντες καὶ τὴν θείαν Γραφὴν παρεξηγοῦντες [16], κολοβοῦντες [17] καὶ καθυβρίζοντες, τοῦ διαβόλου εἰσὶ σοφίσματά τε καὶ ἐφευρέματα [18].

Ἀλυσιτελὲς [19] δὲ καὶ τό, ἀδύνατον τῇ Ἐκκλησίᾳ βρωμάτων τινῶν ἀποχὰς καὶ νηστείας διατάττειν ἄνευ βίας καὶ τυραννίδος. Ἡ γὰρ Ἐκκλησία [20] πρὸς νέκρωσιν τῆς σαρκὸς καὶ ὅλως τῶν παθῶν, μάλα καλῶς ποιοῦσα, διατάττει ἐπιμελῶς τὴν προσευχὴν [21] καὶ τὴν νηστείαν, ἧς ἐρασταὶ καὶ τύποι γεγόνασιν οἱ ἅγιοι πάντες [22], δι' ὧν [23] τῇ ἄνωθεν χάριτι καθαιρούμενος [24] ὁ ἀντίδικος ἡμῖν διάβολος σὺν τοῖς στρατεύμασι καὶ ταῖς δυνάμεσιν αὐτοῦ, ῥαδίως τελεῖται [25] τοῖς εὐσεβέσιν ὁ προκείμενος τῆς εὐσεβείας δρόμος [26]. Ταῦτα οὖν σκεπτομένη ἡ ἄσπιλος ἁπανταχοῦ Ἐκκλησία [27] οὐ βιάζει, οὐδὲ τυραννεῖ, ἀλλὰ παρακαλεῖ, νουθετεῖ, διδάσκει τὰ τῆς Γραφῆς

8. Λουκ. 18, 2 ἑξ. 9. Μάρκ. 13, 33. 10. Λουκ. 21, 36. 11. Α' Θεσσαλ. 5, 6. 17.

1. παρακλητικὸν ΕΛΙ. 2. μὲν > CΓ. 3. τὴν > CΓ. 4. χωρηγίαν CϚΙ, χορηγείαν Γ. 5. καὶ τοῦ μακαρίου Αὐγουστίνου + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 6. οἱ αἱρετικοὶ CΓ, οὗτοι JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 7. μετὰ τῆς ἀληθείας + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 8. παραβολεῖν Γ. 11. ε' > ΗΚ. 12. αἰσχύνειν ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 13. δοὶ Ζ. 14. καὶ + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 15. Καλουῗνοι : αἱρετικοὶ ΖΛ. 16. παρεξηγούμενοι ΖΗΘΚΛ. 17. κωλοβοῦντες JCΓ. 18. ἐφευρήματα ΗΘΚ. 19. ἀλλυσιτελὲς CΓ. 20. Ἐκκλησία + καὶ CΓ. 21. μάλα καλῶς *μέχρι* προσευχὴν > JCΓ. 22. πάντες + καὶ CΓ. 23. δι' ἧς CΓ. 24. καθαιρόμενος ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 25. τελειοῦται ΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 26. ὁ προκείμενος τοῖς εὐσεβέσι δρόμος JΡ ΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. 27. ἡ ἄσπιλος ἁπανταχοῦ Ἐκκλησία > CΓ.

καὶ πείθει τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος καὶ νηστείαν καὶ ἁπλῶς τὰ ὠφέλιμα [1].

Προστίθησι δὲ τοῖς εἰρημένοις καί τις ἀνθρωπίσκος, ὁ ἐν Χαρεντονίᾳ [2] προειρημένος φαμὲν Κλαύδιος, καὶ ἕτερά τινα καθ' ἡμῶν γελοῖα καὶ μηδενὸς λόγου [3] ἄξια. Ἀλλ' ἡμεῖς καὶ τὰ εἰρημένα αὐτῷ μύθους ἡγούμεθα καὶ τοῦτον αὐτὸν τερατοποιὸν καὶ πάντῃ ἀμαθῆ γνωρίζομεν [4]. Καὶ μετὰ Φώτιον [5] γὰρ μυρίοι [6] ὅσοι καὶ γεγόνασι καὶ εἰσὶν ἐπὶ σοφίᾳ καὶ θεολογίᾳ καὶ ἁγιότητι παρὰ τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ διαφέροντες τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος.

Γελοιότατον [7] δὲ καὶ τό, διὰ τὸ ἔχειν τινὰς τῶν ἀνατολικῶν ἱερέων τὸν ἅγιον ἄρτον ἐν σκεύεσι ξυλίνοις ἔσω που τοῦ ναοῦ, ἔξω τοῦ βήματος ἔν τινι τῶν κιόνων κρεμάμενον [8], μὴ ὁμολογεῖν αὐτοὺς τὴν πραγματικὴν καὶ ἀληθῆ μεταβολὴν τοῦ [9] ἄρτου εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου. Ὅτι μὲν γάρ τινες τῶν πτωχῶν ἱερέων ἔχουσι τὸ δεσποτικὸν σῶμα ἐν σκεύεσι ξυλίνοις, οὐκ ἀρνούμεθα. Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ [10] ὑπὸ λίθων καὶ μαργάρων [11] τιμᾶται, ἀλλὰ διάνοιαν ὑγιῆ καὶ καθαρὰν καρδίαν [12] αἰτεῖ παρ' ἡμῶν. Τοῦτο καὶ Παύλῳ συμβέβηκεν· ἔχομεν γάρ, φησίν, τὸν θησαυρὸν [13] ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν [14]. Ὅπου δ' αἱ κατὰ μέρος ἐκκλησίαι δύνανται, ὥσπερ τυχὸν παρ' ἡμῖν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἔνδον τοῦ ἁγίου βήματος ἑκάστου τῶν ναῶν τὸ δεσποτικὸν σῶμα τιμᾶται καὶ φωταγωγεῖται ἀείποτε ἑπταφώτῳ κανδήλῃ [15].

Ἔπεισι δέ μοι θαυμάζειν, πῶς τὸ δεσποτικὸν [16] σῶμα παρά τινι ἐκκλησίᾳ εἶδον [17] κρεμάμενον [8] οἱ αἱρετικοὶ ἔξω τοῦ βήματος, διὰ τὸ ἴσως σεσαθρῶσθαι τοὺς τοίχους τοῦ βήματος ὑπὸ τῆς παλαιότητος, κἀκ τούτου [18] συμπεραίνουσι τὰ ἀσύστατα, τὸν δὲ Χριστὸν οὐκ εἶδον ὑπὸ τὸ ἡμικύκλιον τοῦ ἁγίου βήματος ἱστορούμενον ὡς βρέφος ἔνδον τοῦ δίσκου, ἵνα ἴδωσιν, ὅτι ὡς ἱστοροῦσιν οἱ ἀνατολικοὶ ἐντὸς [19] τοῦ δίσκου οὐ τύπον, οὐ χάριν, οὐκ ἄλλο τι, ἀλλ' αὐτὸν τὸν [20] Χριστόν, οὕτω [21] πιστεύουσι τὸν ἄρτον τῆς εὐχαριστίας [22] μετὰ τὸν ἁγιασμὸν [23] γίνεσθαι οὐσιωδῶς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, καὶ οὕτω συμπερανοῦσι [24] τ' ἀληθές.

Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἁπάντων εἴρηται πλατύτερον καὶ σαφέστερον τοῖς πάλαι πατράσι καὶ ἐν συγγράμμασι καὶ ἐν ὅροις καὶ κανόσι, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς [25] τῇ ὀρθοδόξῳ λεγομένῃ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁμολογίᾳ, Γεωργίῳ τε [26] Χίῳ τῷ Κορεσσίῳ ἐν τοῖς περὶ μυστηρίων καὶ προορισμοῦ καὶ χάριτος καὶ τοῦ ἐφ' ἡμῖν [27] καὶ πρεσβείας καὶ προσκυνήσεως ἁγίων καὶ προσκυνήσεως εἰκόνων, καὶ ἐν τῇ πονηθείσῃ αὐτῷ ἀντιρρήσει κατὰ τῆς ἐν Φλανδρίᾳ ποτὲ τῶν αἱρετικῶν ἀθεμίτου συνόδου καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις [28]. Γαβριὴλ Πελοποννησίῳ τῷ Φιλαδελφείας μητρο-

14. Β' Κορ. 4, 7.

1. καὶ νηστείαν καὶ ἁπλῶς τὰ ὠφέλιμα + CΓ, > JΡΑΒΕϚΖΗΘΙΚΛ. *Τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα μέχρι τέλους* > ΖΛ. 2. Καρεντονίᾳ ΑΒΕϚΗΘΙΚ. 3. λόγον Γ. 4. γνωρίζωμεν CΓ. 5. μεταφώτιον JΕΙϚ. 6. μύριοι ΗΚ. 7. γελειότατον CΓ. 8. κρεμμάμενον JCΓ. 9. τοῦ > J. 10. οὐκ ΑΒΕϚΙ. 11. μαργάρων JCΓ, μαρμάρων ΡΑΒΔΕϚΗΘΙΚ. 12. καρδίαν καθαρὰν JΡΑΒΔΕϚΗΘΙΚ. 13. θησαυρὸν + τοῦτον Δ. 15. κανδήλᾳ JCΓ. 16. δεσπιτικὸν ϚΙ. 17. ἴδον ΑΒΓΕϚΗΙΚ. 18. τούτων J. 19. ἐντὸς JCΓ, ἔνδον ΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 20. τὸν > J. 21. οὕτω + καὶ ΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 22. εὐχαριστείας CΓ. 23. μετὰ τὸν ἁγιασμὸν + JCΓ, > ΡΑΒΕϚΗΘΙΚ, *ἐχούσας*: οὐκ ἄλλο τι ἀλλ' αὐτό. 24. συμπαρανοῦσι ΑΒΗΚ, συμπαραινοῦσι ΕϚΙ. 25. τοῖς πάλαι *μέχρι* καιροῖς + CΓ, > JΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 26. τε > JΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 27. ἐφημῖν Α. 28. ἐν ἄλλοις πολλοῖς JΡΑΒΕϚΗΘΙΚ.

πολίτη[1] καὶ Γρηγορίῳ πρωτοσυγκέλλῳ[2] τῷ Χίῳ ἐν τοῖς περὶ μυστηρίων, Ἱερεμίᾳ τῷ ἁγιωτάτῳ[3] πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως ἐν τρισὶ[4] δογματικαῖς καὶ συνοδικαῖς πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ τῆς Γερμανίας Λουθήρους ἐπιστολαῖς, Μελετίῳ τῷ ἁγιωτάτῳ πάπᾳ Ἀλεξανδρείας ἐν τοῖς περὶ τοῦ μυστηρίου συγγράμμασι[5] καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς[6], Ἰωάννῃ ἱερεῖ καὶ οἰκονόμῳ Κωνσταντινουπόλεως τῷ Ναθαναήλ, Μελετίῳ Συρίγῳ τῷ Κρητὶ[7] ἐν τῇ πονηθείσῃ αὐτῷ ὀρθοδόξῳ ἀντιρρήσει κατὰ τῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων τοῦ λεγομένου Κυρίλλου, Θεοφάνει τῷ πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων ἐν τῇ πρὸς Ῥοξολάνους[8] δογματικῇ ἐπιστολῇ καὶ ἄλλοις μυρίοις. Πρὸ τούτων δὲ εἴρηται μάλιστα καλῶς Συμεὼν τῷ Θεσσαλονίκης καὶ πρὸ ἐκείνου πᾶσι τοῖς πατράσι καὶ ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις, ἱστορικοῖς τε ἐκκλησιαστικοῖς, ναὶ[9] μὴν καὶ τοῖς ἐπὶ τῶν χριστιανῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων συγγράψασι τὰς ἐξωτερικὰς ἱστορίας εἴρηται σποράδην[10], οἷς ἅπασι τὰ εἰρημένα χωρὶς πάσης[11] ἀντιλογίας εἴληπται παρὰ τῶν ἀποστόλων, ὧν αἵ τε διὰ γραφῆς καὶ λόγου παραδόσεις διὰ τῶν πατέρων ἀφίκοντο μέχρις ἡμῶν.

Συνίστησι δὲ τὰ εἰρημένα[12] καὶ ὁ παρὰ τῶν αἱρετικῶν λόγος· Νεστορῖται μὲν γάρ[13], Μαρωνῖται, εἴτουν Μονοθελῆται[14], Ἀρμένιοί[15] τε καὶ Κόπται καὶ Σύροι[16] καὶ ἔτι Αἰθίοπες οἱ ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν καὶ ἐπέκεινα[17] τούτου κατὰ τὸν χειμερινὸν τροπικὸν οἰκοῦντες, οὓς καὶ Χαμπεσίους[18] καὶ Ἀβυσσίνους[19] οἱ ἐνταῦθα κοινῶς ὀνομάζουσιν, ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπειδὴ[20] ἀπερράγησαν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας καὶ ἕκαστος τούτων ἔχει[21] τὴν αἵρεσιν ἣν οἱ πάντες[22] ἀπὸ τῶν πρακτικῶν τῶν οἰκουμενικῶν ἴσασι συνόδων. Περὶ μέντοι τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἱερῶν μυστηρίων καὶ τῶν εἰρημένων ἡμῖν ἀνωτέρω ἁπάντων[23] καὶ σαφέστατα ἰδίως περὶ τοῦ σημαινομένου τῆς μετουσιώσεως[24] ὡσαύτως πιστεύουσι τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς αὐτοῖς ὄμμασιν ὅσαι ὧραι[25] βλέπομεν καὶ αἰσθήσει καὶ λόγῳ μανθάνομεν ἐνταῦθα ἐν[26] τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλήμ, ἐν ᾗ ἀπὸ πάντων καὶ οἰκοῦσι[27] καὶ πάντοτε ἐπιδημοῦσι πλεῖστοι[28] ὅσοι παρ' αὐτῶν, σοφοί τε, ὅσον τὸ κατ' αὐτούς, καὶ ἰδιῶται.

Σιωπάτωσαν τοίνυν οἱ κενόφωνοι καὶ νεωτερισταὶ αἱρετικοί, καὶ μὴ ἐπιχειρείτωσαν[29] ἔκ τε τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων καθ' ἡμῶν κλέπτοντες ῥησίδιά τινα σεσοφισμένως εἰς σύστασιν τοῦ ψεύδους, ὡς πεποιήκασι πάντες οἱ ἀπ' αἰῶνος ἀποστάται καὶ αἱρετικοί, καὶ λεγέτωσαν ἓν καὶ μόνον, ὅτι προφασιζόμενοι

1. μετροπολιτὴ Α, τῷ μητροπολίτῃ Φιλαδελφίας JΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 2. πρωτοσυγκέλῳ ΑΓΕ, προτοσυγκέλω ϚΙ. 3. ἁγιοτάτῳ ΑΕ. 4. τρῖσι Α. 5. συγγράμασι Γ. 6. Μελετίῳ *μέχρι* πολλοῖς + CΓ, > JΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 7. Κρῆτι Β. 8. Ῥωξολάνους JΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 9. ναὶ : καὶ Θ. 10. σποραδὴν ΑΕϚ, σπυραδὴν Ι. 11. πάσης > CΓ. 12. προειρημένα ΗΘΚ. 13. γὰρ + μετὰ ἔτη τῆς σωτηρίας... JΡ, μετὰ ἔτη τῆς σωτηρίας υκη' ΑΒΔΕϚΗΘΙΚ, > CΓ. 14. Μαρωνῖται εἴτουν Μονοθελῖται + CΓ, > JΡΑΒΔΕϚΗΘΙΚ. 15. Ἀρμήνιοι ΗΘΚ. 16. Συροὶ ΑΕϚ, Σοροὶ Ι. 17. ἐπεκεῖνα Α. 18. Καμπεσίους ΡΑΒΔΕϚΗΘΙΚ. 19. καὶ Ἀβυσσίνους + CΓ, > JΡΑΒΔΕϚΗΘΙΚΛ. 20. ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπειδὴ + CΓ, > JΡΑΒΔΕϚΗΘΙΚ, *ἐχούσας*: μετὰ ἔτη... (536—578 Η) τῆς ἐνσάρκου ἐπιδημίας. 21. ἔχει + μόνην JΡΑΒΔΕϚΗΘΙΚ. 22. οἱ πάντες JCΓϚΙ, ἅπαντες ΗΘΚ. 23. ἁπάντων + πλὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν αἱρέσεως, ὡς εἴρηται JΡΑΒΔΕϚΗΘΙΚ, > CΓ. 24. καὶ σαφέστατα ἰδίως περὶ τοῦ σημαινομένου τῆς μετουσιώσεως + CΓ, > JΡΑΒΔΕϚΗΘΙΚ. 25. ὁσαιόραι ΡΑΒΔΕϚΙ, ὁσαιώραι JC. 26. ἐν > J. 27. ὠκοῦσι J. 28. πλεῖστον J. 29. ἐπιχειρήτωσαν ΡCΑΓ.

προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις προήρηνται λαλεῖν ἄδικα κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ βλάσφημα κατὰ τῶν ἁγίων.

Ἐπίλογος

Ταῦτα ἐκ τῶν πολλῶν ὀλίγα εἰς καθαίρεσιν τοῦ ψεύδους τῶν ἀντικειμένων, ὅπερ ἐπενόησαν κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, προβαλλόμενοι μέσον τῆς ἐπιφορᾶς τοῦ ψεύδους τὰ ἀσύστατα καὶ ἄθεα κεφάλαια τοῦ λεγομένου Κυρίλλου. Εἴησαν δὲ οὐκ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον τοῖς ὡς ἀληθῶς ἀδίκως ἡμᾶς διασύρουσιν αἱρετικοῖς, ἀλλ' εἰς σημεῖον πιστευόμενον καὶ [1] εἰς διόρθωσιν [2] τῶν καινοτομηθέντων αὐτοῖς καὶ ἐπιστροφὴν αὐτῶν πρὸς τὴν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν [3], ἐν ᾗ πάλαι ποτὲ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτῶν ἦσαν, καὶ ἐν ταῖς κατὰ τῶν αἱρετικῶν συνόδοις (ἃς [4] νῦν αὐτοὶ ἀθετοῦντες καθυβρίζουσι) καὶ ἀγῶσι παρῆσαν. Ἄτοπον γὰρ πεπεῖσθαι αὐτοὺς (καὶ μάλιστα αὐχοῦντας εἶναι σοφοὺς) ἀνδράσι φιλαύτοις τε καὶ βεβήλοις καὶ λαλήσασιν οὐκ ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἄρχοντος τοῦ ψεύδους, τὴν δὲ ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, ἣν περιεποιήσατο ὁ Θεὸς τῷ αἵματι τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ [5], ἐγκαταλιπεῖν καὶ ταύτης ἀποσκιρτῆσαι. Ἄλλως γὰρ ἂν αὐτοὺς μὲν τοὺς ἀπορραγέντας τῆς Ἐκκλησίας τὰ ἐκεῖσε δικαιωτήρια [6] μετὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ τελωνῶν [7] δέξονται, τὴν δὲ Καθολικὴν Ἐκκλησίαν οὐ παρόψεται ὁ ταύτην ἕως ἄρτι ἀπὸ πάντων τῶν ἐναντίων διατηρῶν Κύριος, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς [8] αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αχοβ' [9], μηνὶ Μαρτίῳ ιϛ' [10]. Ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλὴμ [11].

ΔΟΣΙΘΕΟΣ
ἐλέῳ Θεοῦ πατριάρχης [12] τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποφαινόμενος [13] ταύτην εἶναι τὴν πίστιν ἡμῶν καὶ [14] τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὑπέγραψα [15].

5. Πράξ. 20, 28. 15. Ἕπονται ἐν J. 69 ὑπογραφαὶ τῶν μελῶν τῆς κυρωσάσης τὴν Ὁμολογίαν Ἱεροσολυμιτικῆς Συνόδου τοῦ 1672, μεθ' ἃς ἐπακολουθεῖ ἡ ἀνωτέρω ἐν σ. 36 παρατεθεῖσα τελευταία σημείωσις: «τὸ παρόν, ὡς κατ' ἄνωθεν μεταθεσιῶν 〈;〉 ὑπογραφῶν δηλονότι, καὶ πάσης τῆς πραγματείας κατέστρωται ἐν τούτῳ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀποστολικοῦ θρόνου κώδικι, εἰς μνήμην αἰώνιον ἅμα καὶ ἀσφάλειαν, Μαρτίου κ', ͵αχοβ'. Ὁ Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Δοσίθεος ἰδίᾳ χειρὶ γράφομεν καὶ ἀποφαινόμεθα. Ὁ πρῴην Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Νεκτάριος ἀποφαινόμενος ὁμολογῶ ταύτην εἶναι τὴν πίστιν ἡμῶν καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.
〈 Τόπος σφραγῖδος τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου 〉
Ὁ Νεκτάριος μοναχὸς καὶ ὑπομνηματογράφος τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀναστάσεως συναποφαινόμενος τῇ ἁγίᾳ Συνόδῳ ὑπέγραψα».

1. καὶ JCΓ, ἤτοι ΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 2. διώρθωσιν ΡΒΕϚΙ. 3. Ἐκκλησίαν > Γ. 4. ἃς CΓ, αἷς JΡΑΒΕϚΗΘΙΚ. 6. δικαιοτήρια JΡΑΕϚΙ. 7. τελωνῶν > Γ. 8. τοὺς > ΗΘΚ. 9. ͵αχοβ' C, ͵αχγ' Γ. 10. κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον Γ. 11. ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλὴμ > Γ. 12. πατριαρχὴς ΑΒΕϚΙ. 13. ἀποφαινόμενος J, ἀποφαίνομαι καὶ ὁμολογῶ ΑΒΔΕϚΗ ΘΙΚ, καὶ ὁμολογῶ > J. 14. ἡμῶν καὶ + J, > ΑΒΔΕϚΗΘΙΚ. 15. ὑπέγραψα + J, > ΑΒΔΕϚΗΘΙΚ, Δοσίθεος *μέχρι* Ἐκκλησίας > CΡ.

SUMMARY

Mr John Carmiris, Professor of the Theological Faculty in the University of Athens, has published the above mentioned Essay in the present and the previous issues of the quarterly «Theology», under the title «The Confession of the Orthodox faith of Dositheos, Patriarch of Jerusalem».

In the first part, by means of introduction, he deals with: 1. the Writer, 2. the cause and the purpose of the composition (writing) of the Confession and the situation of the Orthodox Catholic Church, in general, facing Roman-Catholicism and Protestantism, 3. the Synod of Jerusalem of 1672 and its acts, 4. the content of the Confession, its Orthodox Dogmatical Teaching and the heterodox influences exercised upon it, 5. the importance of the Confession, 6. the editions and the translations of the Confession and 7. the third edition of the Confession worked out by the Patriarch Dositheos himself.

In the second part a critical work on the Text is following, based upon the three existing and well known manuscripts, namely the No 258 belonging to the Library of the Dependency of the Monastery of the holy Sepulchre in Constantinople, the No 486 of the Patriarchal Library of Jerusalem, and the No 424 of the Greek Manuscripts of the National Library of Paris, and also (based) upon the preceding twelve editions of the Confession namely: the A in Paris in 1676, the B in Paris in 1678, the Γ in Bucarest in 1690 by the Patriarch Dositheos himself, the Δ in 1708 by Aymon, the E in 1715 by Harduin, the Ϛ in 1733 by Labbei, the Z in 1840 by the Russians in Petersburg, the H in 1843 by Kimmel, the Θ in 1893 by Messoloras, the I in 1902 by Mansi, the K in 1904 by Michalcescu and the Λ in 1905 by Mansi—Petit.

But the present thirteenth edition is based in particular upon the first manuscript and the third edition, which is derived from it and the most complete and authentic, written by the Patriarch Dositheos himself, under the general title: «Manual against the Calvinistic Madness» with numerous significant corrections and a long historicodogmatical study about the Holy Communion.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΣΜΑΤΙΚΟΥ Ή ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ
ΤΗΣ ΗΜΕΡΟΝΥΚΤΙΟΥ ΠΡΟΣΕΥΧΗΣ

ΥΠΟ
ΑΡΧΙΜ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Εἰσαγωγικά. Ὁ ἐν τοῖς ἐνοριακοῖς ἡμῶν ναοῖς παρὰ τῶν κοσμικῶν ἱερέων ἀκολουθούμενος σήμερον τύπος τῆς διατάξεως τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς, ὁ ὑπὸ τοῦ ἐν χρήσει τυπικοῦ τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας διαγραφόμενος, εἶναι κατὰ βάσιν καὶ οὐσιωδῶς μοναχικός, ἀποτελῶν ἁπλῶς βραχυτέραν τινὰ ἐπιτομὴν τοῦ παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἐν χρήσει λίαν ἐκτενέστερον καὶ πλουσιώτερον διαμεμορφωμένου τύπου. Ἡ βραχύτης δ' αὕτη ὑπαγορεύεται ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων, ἐπειδὴ οἱ ἐν τῷ κόσμῳ ζῶντες καὶ ὑπὸ τῶν καθημερινῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν περισπώμενοι κοσμικοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν κατὰ φυσικὸν λόγον νὰ ἐκτελῶσι πάντα ὅσα καὶ οἱ μοναχοί, οἵτινες ἀποσπασθέντες τοῦ κόσμου καὶ τῶν τούτου μεριμνῶν, ἀφιερωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔταξαν ὡς κύριον αὐτῶν ἔργον τὴν διαρκῆ προσευχήν. Ἀλλ' ὁ ἐν χρήσει οὗτος σήμερον τύπος, ὁ παρά τε τῶν μοναχῶν καὶ τῶν κοσμικῶν ἱερέων κοινῶς ἀκολουθούμενος οὗτος τύπος τῆς ἡμερο-

---

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ. Σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰς πηγὰς καθὼς καὶ τὰ κυριώτερα τῶν βοηθημάτων, ἅτινα εἴχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν τῇ συντάξει τῆς παρούσης πραγματείας.

Α' Πηγαί. 1) Τὰ συγγράμματα: *Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης,* εἰς ὃν παραπέμπομεν κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Migne, ἀριθ. 155.—2) ***Δημητριέβσκη,*** Τυπικὰ καὶ Εὐχολόγια (Τόμος Α' καὶ Γ' Τυπικά, τόμ. Β' Εὐχολόγια. Κίεβον, 1895—1917.— 3) Goar I. Εὐχολόγιον, Venetiis, 1730.—4) ***Εὐχολόγιον τὸ Μέγα,*** τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, Ἔκδοσις Βενετίας 1839.—5) ***Ὡρολόγιον τὸ Μέγα,*** Ἔκδοσις Μιχαὴλ Σαλιβέρου, Ἀθῆναι 1919.—6) ***Τυπικὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας,*** Ἔκδοσις Μιχαὴλ Σαλιβέρου, Ἀθῆναι 1915.

Β'. Βοηθήματα: Anton Baumstark, Vomgeschichtlichen, Werden der Liturgie, Freiburg, 1923 (10ος τόμος τόμος τοῦ Ecclesia orans), ὅπερ ἀναφέρομεν ἐν τοῖς ἐφεξῆς συντομίας ἕνεκεν ὑπὸ τὴν βραχεῖαν ὀνομασίαν Baumstark.—2) *Παν. Ῥομπότη,* Χριστιανικὴ Ἠθικὴ καὶ λειτουργική, Ἀθῆνας, 1869 (τόμος Θ' τῆς σειρᾶς ἐγκυκλίων μαθημάτων πρὸς χρῆσιν τῶν ἱερατικῶν σχολείων).— 3) Cabrol—Leckler q. Dictionnaire d' Archéologie chrétienne et de Liturgie, ὅπερ ἀναφέρομεν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Cabrol ἁπλῶς.—4) *Πρώην Καισαρείας Ἀμβροσίου,* Μελέτη ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ λυχνικοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου, Κωνσταντινούπολις 1921.—5) Nilo Borgia, Ἱερομονάχου Κρυπτοφέρης, Ὡρολόγιον, Grottaferrata, 1929 (vol. XVI, No 56 τοῦ Orientalia christiana).

νυκτίου προσευχῆς, ὡς προελθὼν ἐξ ἀναμίξεως καὶ συγχωνεύσεως δύο προϋφισταμένων αὐτοῦ ἀρχαιοτέρων λειτουργικῶν παραδόσεων, τῆς *Ἱεροσολυμιτικῆς* καὶ τῆς *Κωνσταντινουπολιτικῆς*, δύναται εὐλόγως ν' ἀποκαλῆται ἢ ἁπλῶς *μικτὸς* [1] ἢ καὶ *τύπος τῶν Στουδιτῶν*, ἐπειδὴ ἡ ἀνάμιξις αὕτη ἐξετελέσθη παρὰ τῶν πατέρων καὶ ἀδελφῶν τῆς ἐν Κων)πόλει μονῆς *Στουδίων* [2].

Τὰ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς λειτουργικῆς παραδόσεως δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν ὡς ἑξῆς, ὅτι στοιχεῖα τῆς ἀρχαιοτάτης μορφῆς τῶν διατάξεων αὐτῆς ἔχει συλλέξει καὶ διατυπώσει ὁ ἱδρυτὴς καὶ ἡγούμενος τῆς παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα φερωνύμου μονῆς ὅσιος Σάββας, ἀλλ' ὅτι ἡ τούτου διατύπωσις αὕτη ἀνενεώθη μετὰ ταῦτα ἐπανειλημμένως καὶ διὰ νέων πλουτισθεῖσα στοιχείων ἐξεδόθη πρῶτον μὲν παρὰ τοῦ τῆς ἁγίας πόλεως πατριάρχου Σωφρονίου, μετ' αὐτὸν δὲ παρὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου. Δύναται ὅθεν νὰ λεχθῇ εὐλόγως, ὅτι ἡ σημερινὴ μορφὴ τοῦ ἐπὶ ὀνόματι τοῦ Ὁσίου Σάββα φερομένου τυπικοῦ [3] παριστᾷ μᾶλλον μακραίωνά τινα ἐξέλιξιν τῆς ἱεροσολυμιτικῆς παραδόσεως, πλουτισθείσης διὰ πλείστων μεταγενεστέρων στοιχείων. «Ὁ θεῖος πατὴρ ἡμῶν Σάββας», λέγει Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης (Ἅπαντα Migne, τομ. 155, σελ. 556) «ταύτην τὴν διάταξιν τῶν ἀκολουθιῶν διετυπώσατο, παραλαβὼν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἐν Ἁγίοις Εὐθυμίου καὶ Θεοκτίστου. Οὗτοι δὲ ἀπὸ τῶν πρὸ αὐτῶν καὶ τοῦ ὁμολογητοῦ Χαρίτωνος παρειλήφασι. Τὴν δὲ τοῦ Ἱεροῦ Σάββα διατύπωσιν, ὡς ἐμάθομεν, καταφθαρέντος τοῦ τόπου ὑπὸ βαρβάρων, ἀφανισθεῖσαν, ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Σωφρόνιος, ὁ τῆς ἁγίας πόλεως Πατριάρχης φιλοπονήσας ἐξέθετο· καὶ μετ' αὐτὸν πάλιν ὁ θεῖος ἡμῶν τῆς Θεολογίας πατὴρ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἀνενεώσατο καὶ γράψας παρέδωκεν» [4]. Ἀλλὰ σπουδαιοτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ

---

1. Τοιοῦτόν τι ἰσχυρίζεται καὶ ὁ Π. Ρομπότης ἐν τῇ Λειτουργικῇ σελ. 327 ἀναφορικῶς πρὸς τὰς ἀκολουθίας τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου, λέγων «ὥστε ἡ νῦν τάξις τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ προῆλθον ἐκ τῆς *ἀναμίξεως* τῶν δύο ἀρχαίων τυπικῶν, ὡς ἀνεπτύχθησαν ἀμφότερα διὰ τῆς προόδου τῆς ὑμνολογίας. Πρβλ. καὶ σελ. 353.

2. Περὶ ἐπιθεωρήσεως τοῦ τυπικοῦ παρὰ τοῦ Θεοδώρου, ἡγουμένου τῆς ἐν Κων/πόλει μονῆς τοῦ Στουδίου, ἀναφέρει καὶ ὁ ἡμέτερος Π. Ῥομπότης ἔνθα ἀνωτέρω σελ. 315, ἔνθα λέγεται, ὅτι ὁ Πατριάρχης τῶν Ἱεροσολύμων Νεκτάριος εἶδε τὸ πρωτότυπον ἐν τῇ Σιναΐᾳ μονῇ, ἔνθα ἀναγράφονται καί τινα χαρακτηριστικὰ τοῦ τυπικοῦ τούτου. Πλείονα ὅμως περὶ τῆς ὑφῆς καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ τυπικοῦ τῶν Στουδιτῶν δύναται νὰ πληροφορηθῇ ὁ βουλόμενος ἐκ τῆς παρὰ τοῦ Δημητριέβσκη Ι, 224-238 ἐκδοθείσης *Ὑποτυπώσεως τῆς μονῆς Στουδίου*. Τὴν μονὴν τῶν Στουδιτῶν ἀνήγειρεν ὁ ῥωμαῖος *Στούδιος* ἐν ἔτει 463. Πρβλ. *Φιλ. Βαφείδου* Ἐκκλ. Ἱστορίαν Α σ. 282.

3. Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἁγίας λαύρας τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα. Ἐνετίᾳ, ΑΨΟΑ (τ. 1771). Πρβλ. καὶ *Δημητριέβσκη* Ι, 222-229.

4. Πρβλ. Ὡσαύτως Συμεὼν αὐτόθι σελ. 900, ἔνθα λέγεται ὅτι οἱ συγγραφεῖς

τῆς διαμορφώσεως τοῦ τυπικοῦ τούτου ἤσκησεν ἔτι, ὡς φαίνεται, ἡ κωνσταντινουπολιτικὴ λειτουργικὴ παράδοσις διὰ χειρῶν τῶν Στουδιτῶν πατέρων, ὡς ὀρθῶς ἀποφαίνεται περὶ τούτου καὶ ὁ Auton Baunstark ἐν τῷ περισπουδάστῳ αὐτοῦ ἔργῳ Von geschichtichem Werden der Liturgie σ. 41 καὶ ἑξῆς, ἰδίως δὲ σ. 50 καὶ ἑξῆς. Ἀξιοσημείωτοι εἶναι ὡσαύτως καὶ αἱ ἔν τισι τυπικοῖς φερόμεναι παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ἡμῶν ζήτημα. Οὕτω, ὁ συντάκτης σημειώσεώς τινος, ἀπαντώσης ἔν τινι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1854 χρονολογουμένῳ τυπικῷ τῆς μονῆς Κωνσταμονίτου τοῦ Ἄθωνος ἀναφερόμενος εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ὡς τοῦ ἁγίου Σάββα φερομένου τυπικοῦ, παρατηρεῖ, ὅτι τοῦτο ἐφιλοπόνησεν ὁ τῶν Ἱεροσολύμων πατριάρχης Σωφρόνιος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραδόσεων τῶν Εὐθυμίου, Σάββα, Θεοδοσίου κλπ. ἀναχωρητῶν. Ἀλλὰ τοῦ πονήματος τούτου τοῦ Σωφρονίου ἀποτεφρωθέντος ἕνεκεν τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Περσῶν, συνέλεξεν ἐκ νέου τὰς παραδόσεις ταύτας Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ἀπεκρυστάλλωσεν εἰς κείμενον, εἰς ὃ *προσέθηκε καὶ τοὺς ἰδίους μελῳδικοὺς ὕμνους*. Ἐπειδὴ δὲ ἐφιλοποίησε τὸ ἔργον τοῦτο διὰ τὰς χρείας τῶν ἀδελφῶν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, εἰς ἣν καὶ παρέδωκεν, *ἀπεκλήθη ὡς ἐκ τούτου τυπικὸν τοῦ ἁγίου Σάββα*. Μετὰ ταῦτα ὅμως *ἐπηύξησαν τὸ τυπικὸν τοῦτο οἱ Στουδῖται πατέρες*, Θεόδωρος, Ἰωσήφ, Ἰωσὴφ ὁ Σικελιώτης, Ἀνδρέας ὁ Ἱεροσολυμίτης, Θεοφάνης καὶ *ἕτεροι*, ὅπως Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης καὶ οἱ μετ᾽ αὐτόν, οἵτινες *πολλὰ προσέθεσαν καὶ ἐτακτοποίησαν διὰ τὰς ἑαυτῶν μονάς, ὡς ἐν τοῖς βίοις αὐτῶν καταφαίνεται*. Κατακλείει δὲ ὁ συντάκτης τῆς σημειώσεως τὴν ὅλην ἀφήγησίν του περὶ τοῦ ὑπὸ λόγον τυπικοῦ μετὰ τῆς ἑξῆς χαρακτηριστικῆς φράσεως. «*Καὶ ἄχρι δὲ τοῦ νῦν σχεδὸν ἐπαυξανόμενον φαίνεται*» [1]. Ἔτι χαρακτηριστικώτερα εἶναι ὅσα φέρονται ἔν τινι σημειώσει τοῦ ὑπ᾽ ἀριθμὸν 1859 (ἐκ τοῦ ἔτους 1850) τυπικοῦ τῆς μονῆς Γρηγορίου τοῦ Ἄθωνος. Ἐνταῦθα ὁ συντάκτης τῆς σημειώσεως εἰς τὸ ζήτημα, πότε ἤρχισαν νὰ συντίθηνται καὶ ψάλλωνται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἰδιόμελα, ἐπάγεται, ὅτι ἀρχικῶς κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ψαλμοὶ τοῦ Δαυῒδ καὶ ἀναγνώσματα ἐκ τῆς Π. καὶ Κ. Δ. ὕστερον δέ, λέγει, ὅτε ἤνθει τὸ βασίλειον τῶν Χριστιανῶν, ἔλαβεν ἄλλην μορφὴν ἡ λειτουργία. Αἱ ἐκκλησίαι δηλαδὴ ἔψαλλον τὴν *ᾀσματικὴν* καλουμένην *ἀκολουθίαν*, περὶ ἧς ὁμιλεῖ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης. «Αὕτη δὲ ἡ ᾀσματικὴ ἀκολουθία», συνεχίζει, «ἔπαυσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἡ *μονὴ τῶν Στουδιτῶν* ἐσυνήθισε τὸ τυπικόν, τὸ

καὶ νομοθέται τοῦ ὑπὸ λόγον τυπικοῦ ὑπῆρξαν δύο, ὁ θειότατος Σάββας ἱδρυτὴς καὶ ἡγούμενος τῆς παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα φερωνύμου μονῆς, μετ᾽ αὐτὸν δὲ ὁ ἐκ Δαμασκοῦ Θεολόγος Ἰωάννης: «Καὶ ὁ μὲν κατὰ τὴν Δ΄. οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὁ δὲ μέσον τῆς Ϛ΄. καὶ Ζ΄. ἄμφω δὲ τῆς Ἐκκλησίας πατέρες καὶ διδάσκαλοι. Οἱ δύο δὲ τὸ τυπικὸν συντεθείκασιν».

1. Ὅρα *Δημητριέβσκη* III. 658.

ὁποῖον ἐπέμφθη καὶ εἰς τὴν νεοφωτισθεῖσαν τότε Ρωσσίαν καὶ ὀλίγον κατ' *ὀλίγον εἰς τὰς ἁπανταχοῦ ἐκκλησίας τὸ τυπικὸν τῶν Στουδιτῶν διεδόθη*, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους ἐκλήθη τοῦ ἁγίου Σάββα» (ὅρα Δημητριέβσκη, III, 637 ἑξ.). Τοσαῦτα περὶ τῆς Ἱεροσολυμητικῆς παραδόσεως, τῆς ἑτέρας πηγῆς καὶ ῥίζης τοῦ ἐν χρήσει τυπικοῦ [1]. Ἀλλ' ἐξ ἴσου σπουδαία πρὸς αὐτὴν εἶναι καὶ ἡ κωνσταντινουπολιτικὴ λειτουργικὴ παράδοσις, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἄλλην πηγὴν αὐτοῦ καὶ ἥτις κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα. Αὕτη φέρεται ἐν τῇ παραδόσει συνήθως ὡς *τυπικὸν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας* ἢ καὶ ὡς *τυπικὸν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας*, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ὡς *ᾀσματικὸς τῶν ἀκολουθιῶν τύπος*. Περὶ τούτου διελάβομεν ἐν ὀλίγοις ἐν ἑτέρᾳ ἡμῶν μελέτῃ ὑπὸ τὸν τίτλον *Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου εὐχῶν* [2].

Ἐν ταύτῃ κατελήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ εὐχαὶ τῶν ἐν λόγῳ ἀκολουθιῶν, παρουσιαζόμεναι ὡς ξένον τι καὶ ἀσύνδετον πρὸς τὸν νῦν ὀργανισμὸν τῶν ἀκολουθιῶν τούτων σῶμα, δὲν ἀνεφύησαν ἀρχικῶς ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἐν ἄλλῳ τινὶ ὀργανισμῷ ἢ τύπῳ ἀκολουθιῶν, ἀφ' οὗ βεβαίως ἀπεσπάσθησαν, καὶ ὅτι ὁ τύπος ἢ ὀργανισμὸς οὗτος εἶναι ὁ τῆς ᾀσματικῆς ἀκολουθίας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐκεῖ περὶ τοῦ τύπου τούτου λεχθέντα εἶναι πολὺ ὀλίγα καὶ πενιχρά, ἐκρίνομεν σκόπιμον νὰ διαπραγματευθῶμεν ἐνταῦθα τὸν τύπον πλατύτερον καὶ διεξοδικώτερον. Τὸν περὶ τούτου δὲ λόγον θεωροῦμεν ἐπὶ τοσούτῳ μᾶλλον ἀναγκαῖον καὶ ἐπίκαιρον, καθ' ὅσον παρὰ τῶν νεωτέρων, ξένων τε καὶ ἡμετέρων, λειτουργιολόγων ὁ τύπος οὗτος, ἐφ' ὅσον ἡμεῖς τοὐλάχιστον γνωρίζομεν, οὐσιωδῶς ἔχει ἀγνοηθῇ ἢ τοὐλάχιστον οὐχὶ δεόντως ἐκτιμηθῇ οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα οὔτε ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ καθόλου.

Οὕτω ὁ ἡμέτερος λειτουργιολόγος Π. Ρομπότης ἐξ ἀφορμῆς τῆς περιγραφῆς τοῦ ἐν χρήσει τύπου τῶν ἡμερονυκτίων προσευχῶν ποιεῖται βεβαίως μνείαν πολλαχοῦ ἐν τῇ Λειτουργικῇ του καὶ περὶ τοῦ ᾀσματικοῦ τῶν ἀκο-

---

1. Ὅτι ὁ ἐν χρήσει τύπος τῶν ἀκολουθιῶν ἔχει βάσιν τὸ Ἱεροσολυμητικὸν τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα, ὅπερ ὅμως συνεπληρώθη καὶ ἐκ στοιχείων τοῦ κωνσταντινοπολιτικοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἔτι τυπικῶν, ἰσχυρίζεται καὶ ὁ ἡμέτερος *Π. Ρομπότης* ἐν σελ. 152 τῆς Λειτουργικῆς λέγων «τὸ τυπικὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα, τὸ συμπληρωθὲν καὶ ***καταρτισθὲν*** ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν ***Στουδιτῶν***, προσλαβὸν κατόπιν ***καὶ τὰ τῶν ἄλλων τυπικῶν, κατέστη ἤδη κοινὸν κτῆμα*** καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, περὶ τὴν 11 ἑκατονταετηρίδα, ὅτε οἱ μὲν λοιποὶ Πατριάρχαι κατέφυγον εἰς Κων)πολιν, καὶ ἐκεῖθεν ἀνέμενον πᾶσαν συνδρομήν, ἡ δὲ Ρωσσικὴ Ἐκκλησία ἐξηρτᾶτο ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κων)πόλεως».

2. Ἡ μελέτη ἡμῶν αὕτη, ἀναγνωσθεῖσα ὡς ἀνακοίνωσις ἔν τινι συνεδριάσει τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογ. ἑταιρείας, περιελήφθη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς αὐτῆς τοῦ ἔτους 1935 ἅτινα ἀπό τινος δημοσιεύονται καὶ ὡς Παράρτημα τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν τοῦ *Νικ. Βέη*.

λουθιῶν τύπου [1], ἀλλ' οὔτε αὐτοτελῶς οὔτε πλήρως διαπραγματεύεται τοῦτον, οὕτως ὥστε ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης ὁ ἀναγνώστης δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ οὔτε τὴν πλήρη εἰκόνα, οὔτε τὴν ἀρχαιότητα καὶ σπουδαιότητα καθ' ὅλου τοῦ τύπου. Πρῶτος παρ' ἡμῖν *Ἀλέξανδρος ὁ Λαυριώτης* ἐδημοσίευσεν ἔκ τινος μουσικοῦ τεύχους, τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 165 Θεσ. Λ. τῆς μονῆς Λαύρας τοῦ Ἀθωνίτου *Ἀθανασίου*, αὐτοτελῆ τινα ἀκολουθίαν τοῦ ᾀσματικοῦ ἑσπερινοῦ [2], ἀλλ' ἀγνοῶν οὗτος, ὡς φαίνεται, τὸν ἰδιοφυῆ χαρακτῆρα καὶ τὴν αὐτοτελῆ ὕπαρξιν τοῦ τύπου, καθὼς καὶ τὴν περιγραφὴν τοῦ ὅλου τύπου καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιφερομένας παρατηρήσεις *Συμεὼν* τοῦ Θεσσαλονίκης, ὅστις ἄριστα γνωρίζει καὶ διεξοδικώτατα περιγράφει αὐτὸν—καταλήγει εἰς τὸ συγκεχυμένον ὅλως συμπέρασμα, ὅτι ἀρχαιότερον ὑπῆρχον δύο ἑσπερινοί, εἷς ἁπλούστερος ψαλλόμενος κατὰ τὰς κοινὰς καὶ ἐπισήμους ἡμέρας, καὶ ἕτερος ἐπισημότερος, ὁ ᾀσματικός, ὅστις ἐψάλλετο κατὰ τὰς μεγάλας καὶ ἐπισήμους ἑορτὰς καὶ ὅστις οἱονεὶ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν νῦν ἐν χρήσει παρὰ ταῖς μοναῖς τοῦ Ἄθω καὶ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς ψαλλόμενον *βαθὺν* λεγόμενον *ὄρθρον*. Εἰς τὸν ἐν λόγῳ ἐκδότην διέφυγεν, ὡς θὰ ἴδωμεν, τελείως ἡ γνῶσις, ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἰδιαιτέρου ὅλως ἰδιορρύθμου τύπου τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς, παραλλήλου πρὸς τὸν τῶν μοναχικῶν, καθ' ὅτι ὁ τύπος οὗτος προερχόμενος ἐκ τῆς λειτουργικῆς παραδόσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὢν ἀρχαιότατος, ἐξετοπίσθη ἐνωρίτατα παρὰ τοῦ μοναχικοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ τύπου. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἀγνοεῖται τελείως παρ' αὐτοῦ ἡ ἰδιορρυθμία, ἡ σπουδαιότης καὶ τὰ μέρη τοῦ ὅλου τύπου. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει ἐν μέρει καὶ περὶ τοῦ Καισαρείας *Ἀμβροσίου*, ὅστις ἐν τῇ ἑαυτοῦ πραγματείᾳ, *Μελέτη ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ λυχνικοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου*, ἀναδημοσιεύει τὴν ᾀσματικὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου, τὴν μὲν πρώτην ἔκ τινος χειρογράφου, ὅπερ δὲν κατονομάζει [3] τὴν δὲ δευτέραν ἐκ τοῦ *Συμεὼν* τοῦ Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ χωρὶς νὰ εἰσέρχεται ἐγγύτερον εἰς τὸν ὅλον τύπον, οὔτε νὰ τονίζῃ τὴν ἀρχαιότητα, ἰδιορρυθμίαν καὶ σπουδαιότητα καθ' ὅλου αὐτοῦ. Βαθείας καὶ ἀξιολόγους παρατηρήσεις ποιοῦνται τοὐναντίον περὶ τοῦ ἡμετέρου τύπου ἔνιοι τῶν ξένων λειτουργιολόγων, ἐν οἷς ὁ Ἱερομόναχος τῆς ἐν Ἰταλίᾳ μονῆς Κρυπτοφέρρης Grottoferrata *Nilo Borgia* [4], ἀλλὰ πρὸ παντὸς οἱ *L. Petit* καὶ *Anton Baumstark* [5]. Ἀλλ' αἱ παρατηρήσεις αὐτῶν αὗται παρεμ-

1. *Π. Ρομπότη*, Λειτουργικὴ σελ. 326—327, 331—335, 337, 339, 348 κ. ἑξ.

2. Ὅρα Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν, ἔτος 1895, τόμος ΙΕ', σελ. 164—166.

3. Ἐν σελ. 63 τῆς ἑαυτοῦ Μελέτης ἀποκαλεῖ τὸ ὑπὸ λόγον χειρόγραφον ***Μυστικόν***, ἀλλ' ἄνευ ἐγγυτέρας τινὸς δηλώσεως περὶ τοῦ ποῖον εἶναι τοῦτο καὶ ἐν τίνι βιβλιοθήκῃ εὑρίσκεται.

4. Ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι ὡρολογίῳ.

5. Ὁ Baumstark ἐν τῷ ἑαυτοῦ προμνημονευθέντι ἔργῳ πολλαχοῦ, ἰδίως δὲ ἐν σελ. 50, ὁ δὲ L. Petit ἐν τῷ προμν. λεξικῷ τοῦ Cabrol, ὑπὸ τὸ ἄρθρον

πιπτόντως καὶ ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς γινόμεναι, εἶναι, καίτοι πολυτιμόταται ἄλλως τε, τόσον ὅμως γενικαί, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ μὴ δύναται νὰ συλλάβῃ πλήρη καὶ καθαρὰν εἰκόνα οὔτε τῶν μερῶν, ἐξ ὧν συνίσταται ὁ τύπος, οὔτε τῆς ὑφῆς τῶν ἀκολουθιῶν τῶν ἐπὶ μέρους μερῶν αὐτοῦ, οὔτε τῆς ἰδιορρυθμίας καὶ σπουδαιότητος καθ' ὅλου αὐτοῦ ἐν λειτουργικῷ βίῳ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας.

Ἐξαιρέσει τῆς μερικῆς προσπαθείας τοῦ *Nilo Borgia*, ὅστις ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τῆς ἀκολουθίας τοῦ ᾀσματικοῦ ἑσπερινοῦ [1], οὐδεμία ἄλλοθεν ἐγένετο ἀπόπειρα πρὸς κατάδειξιν τῶν ἐπὶ μέρους ἀκολουθιῶν τοῦ τύπου καὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς αὐτῶν. Ὁ λογιώτατος μάλιστα καὶ ἐντριβέστατος, ὅσον ὀλίγοι, περὶ τὸ τελετουργικὸν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας *L. Petit*, φρονεῖ—προφανῶς παρασυρθεὶς ἐκ κακῆς τινος καὶ ἀτυχοῦς διατυπώσεως τοῦ ἡμετέρου *Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου*—ὅτι ὁ ᾀσματικὸς τύπος τοῦ ἑσπερινοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ ψάλληται εἰσέτι σήμερον ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἄθω κατὰ τοὺς πανηγυρικοὺς ἑσπερινοὺς τῶν ἐπισήμων ἑορτῶν [2], ἐνῷ τὸ ἀληθές, εἶναι ὅτι, ἐξαιρέσει τῆς ἀκολουθίας τῆς θείας λειτουργίας, ἥτις προέρχεται ἐκ τοῦ τύπου τούτου καὶ ἥτις ἐξακολουθεῖ εἰσέτι νὰ ψάλληται, οὐδεμία τῶν ἄλλων ἀκολουθιῶν τοῦ ᾀσματικοῦ τύπου οὔτε ἐν τῷ Ἄθωνι οὔτε ἀλλαχοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ ψάλληται σήμερον. Κατὰ τὴν ῥητὴν διαβεβαίωσιν Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης ὁ τύπος οὗτος ἤδη πολὺ πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἁλώσεως τῆς Κων)πόλεως εἶχε περιέλθει εἰς ἀχρηστίαν, ἐκτοπισθεὶς παρὰ τοῦ ἐν χρήσει σήμερον μοναχικοῦ. Μετὰ τοῦ σχεδὸν λοιπὸν ἀγνοηθέντος ἢ τοὐλάχιστον μὴ δεόντως ἐκτιμηθέντος τύπου τούτου, ὅστις ἄλλοτε, ἀποτελῶν τὸν ἐπίσημον καὶ καθαρὸν τύπον τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τῆς Κων)πόλεως, εὗρεν εὐρυτάτην διάδοσιν ἀνὰ ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλονίκης μέχρι καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς Ἀντιοχείας, πρό-

---

Antiphon ἐν τῇ ἑλληνικῇ λειτουργίᾳ τόμος I., σελ. 2461 ἑξ., 1477 ἀντίφωνα τοῦ ἑσπερινοῦ 2480 περὶ ᾀσματικοῦ ὄρθρου, 2483 ἀντίφωνα λιτανειῶν καὶ ἄλλα.

1. Ἴδε τὸ μνημονευθὲν ἔργον αὐτοῦ, Ὡρολόγιον σελ. 86 ἑξ.

2. Πρβλ. τὸ μνημονευθὲν ἄρθρον αὐτοῦ Antiphon ἐν τῇ Ἑλλην. Λειτουργίᾳ παρὰ τῷ λεξικῷ τοῦ Gabrol IB., σελ. 2478, ἔνθα παραπέμπει εἰς τὸν *Ἀλέξ. Λαυριώτην* ὡς ἰσχυριζόμενον δῆθεν τοιοῦτον τι, ἐνῷ ὁ τελευταῖος ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἐσφαλμένης γνώμης, καθ' ἣν δῆθεν ὁ ᾀσματικὸς ἑσπερινὸς ἐψάλλετο ἄλλοτε κατὰ τὰς ἐπισήμους μόνον ἑορτάς, κατ' ἀκολουθίαν δέ, ὅτι ὑφίσταντο τότε συγχρόνως δύο εἴδη ἑσπερινῶν, ἑνὸς ***μικροῦ*** ἢ ***κοινοῦ*** διὰ τὰς καθημερινὰς ἡμέρας καὶ ἑνὸς ***μεγάλου*** διὰ τὰς πανηγυρικὰς τῶν ἐπισήμων ἡμερῶν, ἰσχυρίζεται ἐν τῇ ἀληθείᾳ τοσοῦτο μόνον, ὅτι ἡ διάκρισις μεταξὺ μικροῦ καὶ μεγάλου ἑσπερινοῦ ὑφίσταται ἔτι ἄχρι σήμερον ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἄθωνος, αἵτινες κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς ἀντὶ τοῦ μικροῦ ἢ κοινοῦ ἑσπερινοῦ ψάλλουσιν ἕτερον τινὰ ἑσπερινόν, ***βαθὺν ὄρθρον*** ἀποκαλούμενον. Ἀλλ' ὅτι ***ὁ βαθὺς*** οὗτος ***ὄρθρος*** συμπίπτει ἢ εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τοῦ ᾀσματικοῦ ἑσπερινοῦ, δὲν λέγεται ἐνταῦθα.

κειται ν' ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα, ἐξηγοῦντες τὴν ὀνομασίαν αὐτοῦ καὶ ἀριθμοῦντες τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸν μέρη, ἀναλύοντες καὶ ἀποκαθιστῶντες, κατὰ τὸ ἐνόν, τὴν τούτων ἀρχικὴν μορφήν, ἐξαίροντες δὲ καθ' ὅλου τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου σημεῖα καὶ ἐπιφέροντες τοὺς λόγους, δι' οὓς αὐτὸς περιῆθεν εἰς ἀχρηστίαν καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ τόπῳ τῆς γενέσεώς του, τῇ Κων)πόλει. Χειραγωγὸν ἐν τῇ ἐρεύνῃ ἔχομεν κατ' ἐξοχὴν Συμεῶνα τὸν Θεσσαλονίκης, τοῦ ὁποίου τὰς πολυτίμους πληροφορίας συμπληροῦμεν δι' εἰδήσεων, ἃς ἐξ ἑτέρων ἀρχαίων τυπικῶν ἀρυόμεθα.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΣΜΑΤΙΚΟΥ ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ ΤΥΠΟΥ

§ 1. *Γενέθλιος τόπος, ὀνομασία τοῦ τύπου καὶ διάδοσις αὐτοῦ.*

Ὡς γενέθλιος τόπος τοῦ τύπου ἰσχύει ἡ Κων)πολις, τῆς ὁποίας ὁ ἐπίσκοπος διὰ τῆς παρὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀνυψώσεως τοῦ τέως ἀσήμου Βυζαντίου εἰς πρωτεύουσαν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀπέκτησε κεφαλαιώδη καὶ ἡγεμονικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀρχιεπισκοπικῶν καὶ πατριαρχικῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς, ἀποβὰς σὺν τῷ χρόνῳ πατριάρχης τῆς οἰκουμένης. Εἶναι γνωστὸς ὁ σπουδαιότατος ρόλος ὃν διεδραμάτισεν ἡ πρωτόθρονος αὕτη ἐκκλησία ἐν τῇ διατυπώσει τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ θρησκευτικοῦ καθ' ὅλου βίου τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ὅτι δὲ καὶ ἐν τῷ λειτουργικῷ βίῳ ἀνάλογον ἀνέπτυξεν αὕτη δραστηριότητα, εὐνόητον, εἶναι δὲ σήμερον καὶ πολλαπλῶς μεμαρτυρημένον. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὡς ὀρθῶς ἀναπτύσσει ὁ A. Baumstark, δύο κατ' ἐξοχὴν κέντρα διεδραμάτισαν σημαντικὸν ρόλον ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ διαμορφώσει τῆς λειτουργίας, ἡ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἡ Κων)πολις, ἡ μὲν πρώτη ὡς μήτηρ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ πόλις τοῦ Κυρίου, ἡ δὲ δευτέρα ὡς πρωτεύουσα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ μεγάλη ἐκκλησία [1]. «Τυπικὰ δὲ εἰσὶ διπλᾶ», λέγει καὶ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης (Ἅπαντα, σελ. 553). «Καὶ τὸ μὲν ἐστι τῆς *καθολικῆς ἐκκλησίας*, ὃ δὴ κατὰ μόνον, ὡς ἐξετέθη, τηρεῖται τὴν τάξιν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας» σ. 908. «Ἔστι δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ *ἱεροσολυμιτικοῦ τυπικοῦ*, ὅπερ μοναχικὸν ἔστι..... ἕτερον δ' ἔστι τὸ τῆς *μεγάλης ἐκκλησίας*, ὅπερ δὴ καὶ πᾶσαι εἶχον Ἐκκλησίαι. Αἱ συνεχεῖς δὲ τῶν ἐθνῶν ἐπιδρομαί», προσθέτει ὁ Συμεών, «τὴν τάξιν τούτου κατέλυσαν». Καὶ ἀλλαχοῦ· σ. 905 «ὅθεν καὶ ὡς τὸ ἀρχαῖόν φησι τυπικὸν τῆς *μεγάλης ἐκκλησίας*, ὁ πατριάρχης κτλ.».

Ὑπῆρχε λοιπὸν τυπική τις διάταξις τῶν ἀκολουθιῶν τῆς προσευχῆς, προερχομένη κατὰ ταῦτα ἐκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κων)πόλεως, ἣν ὁ *Συμεὼν* ἐν διακρίσει πρὸς τὴν ἱεροσολυμιτικὴν ἀποκαλεῖ ὁτὲ μὲν *τυπικὸν τῆς μεγάλης*

1. Ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἔργῳ Vom geschichtliechen Werden der Liturgie, σελ. 41 ἑξ. Πρβλ. σελ. 44 ἑξ. ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς πρὸ τῶν χρόνων τῆς εἰκονομαχίας λειτουργικῆς ἐπιδράσεως τῆς Κων)πόλεως.

ἐκκλησίας, ἐκ τοῦ τόπου δηλαδὴ τῆς καταγωγῆς της, ὁτὲ δὲ πάλιν ὡσαύτως *τυπικὸν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας*, ὡς ἐκ τῆς εὐρυτάτης αὐτῆς διαδόσεως καὶ τῆς γενικῆς, ἧς ἔτυχεν ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν, «ὅπερ δὴ καὶ πᾶσαι εἶχον ἐκκλησίαι», ὡς ρητῶς λέγει. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς εὐρυτάτης ἐξαπλώσεως καὶ γενικῆς ἀποδοχῆς καὶ ἐκ μέρους τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν τοῦ τύπου τούτου θὰ ἐπανέλθωμεν βραδύτερον, ἐνταῦθα παρατηροῦμεν τὸ ἑξῆς μόνον, ὅτι ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ τυπικοῦ τούτου τῆς μεγάλης ἢ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τοῦ ἐκ τῶν συνεχῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων καταλυθέντος, εἶχε διατηρηθῆ, ὡς προείδομεν, μέχρι τῶν χρόνων *Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης* μόνον ἡ τάξις τῆς λειτουργίας· «ὃ δὴ κατὰ μόνην, ὡς ἐξετέθη, τηρεῖται τὴν τάξιν τῆς Ἱερᾶς λειτουργίας». «*Αἱ λοιπαὶ δὲ λειτουργίαι* τοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τυπικοῦ», ὡς συνεχίζει ὁ Συμεὼν (αὐτόθι σελ. 553), «ἐν τῷ παρόντι καιρῷ κατὰ μὲν τὰς ἄλλας ἐκκλησίας οὐκ ἐνεργοῦνται, οὐδ᾽ ἐν αὐτῇ τῇ φιλοχρίστῳ καὶ βασιλίδι πόλει, διὰ τὸ καὶ αὐτήν ποτε ὑπὸ τῶν λατίνων ἁλῶναι καὶ τοῦ καλοῦ ἀπολέσαι καὶ ἀρχαιοτάτου *ἔθους αὐτῆς* κτλ.». Συγκεφαλαιοῦντες νῦν τὰ ἀνωτέρω, παρατηροῦμεν, ὅτι διεμορφώθη ὄντως ἐν Κων)πόλει ἰδιαίτερός τις λειτουργικὸς τύπος, ὅστις ἀποκαλεῖται ἐν διακρίσει μὲν πρὸς τὸν ἱεροσολυμιτικὸν τύπον *τυπικὸν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας*, ὡς ἐκ τῆς εὐρείας δὲ αὐτοῦ ἐξαπλώσεως καὶ *τυπικὸν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας*, ὅπερ πρὸς τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς θείας λειτουργίας περιεῖχε καὶ ἑτέρας ἔτι ἀκολουθίας, αἵτινες ἐπὶ τῶν χρόνων *Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης* εἶχον περιέλθει εἰς ἀχρηστίαν. Καὶ περὶ τούτου μέν, ποῖαι ἦσαν αἱ λοιπαὶ τοῦ τυπικοῦ τούτου ἀκολουθίαι αἱ εἰς ἀχρηστίαν περιπεσοῦσαι, θὰ ὁμιλήσωμεν εὐθὺς ἀμέσως κατωτέρω, ἐδῶ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς πρωτίστως τὸ πρόβλημα τῆς ὀνομασίας τοῦ τύπου, περὶ ὃ θὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐπ᾽ ὀλίγον ἔτι. Εἴδομεν, διατὶ ἀποκαλεῖται οὗτος *τυπικὸν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας* καὶ ἄλλοτε πάλιν *τυπικὸν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας*. Πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν ὡσαύτως τὸ διατὶ ἀποκαλεῖται ἐπίσης *ᾀσματικὸς τύπος* τῶν ἀκολουθιῶν, ἣν ὀνομασίαν ἐχρησιμοποιήσαμεν καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς παρούσης μελέτης. Τὴν ὀνομασίαν ταύτην παραλαμβάνομεν παρὰ τοῦ *Συμεὼν Θεσσαλονίκης*, ὅστις ἐν σελ. 553 μετὰ τὸν λόγον περὶ διπλῶν τυπικῶν καὶ περὶ τῆς μὴ τελέσεως πλέον τῶν λοιπῶν ἀκολουθιῶν τοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας οὐδ᾽ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ Κων)πόλει συνεχίζει, «ὅμως ἐκτελεῖ ταύτην [τὴν ᾀσματικὴν τάξιν ἡ Κων)πολις] τῇ ἑορτῇ τῆς ὑψώσεως, εἴξε *ᾀσματικὴν* τελέσειεν ἀκολουθίαν, καὶ ἐν τῇ κοιμήσει τῆς θεομήτορος καὶ τῇ τοῦ χρυσορρήμονος μνήμῃ». Καὶ ὀλίγον τι κατωτέρω ἔτι, ἐν σελ. 556, ποιούμενος λόγον περὶ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ τυπικοῦ τῆς Κων)πόλεως λέγει: «Ἀλλ᾽ ἡ μὲν *ᾀσματικὴ* αὕτη ἀκολουθία πέπαυται κτλ.». Φέρεται ἐνταῦθα μάλιστα ἴδιον κεφάλαιον μετὰ τοῦ τίτλου «Περὶ τοῦ τηρεῖσθαι τὴν *ᾀσματικὴν* λεγομένην ἀκολουθίαν καὶ περὶ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ τυπικοῦ». Ἐν σελ. 624, τελευτῶν τὴν περιγραφὴν

τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ τῆς Κων)πόλεως τυπικοῦ, χαρακτηρίζει τὰς μὲν ἀκολουθίας τοῦ τελευταίου ὡς *ᾀσματικάς*, λέγων, «Καὶ τὰ μὲν τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ τυπικοῦ ἐν τούτοις [: οὕτως ἔχουσαν]. Ἴδωμεν δὲ ἐμφαντικώτερον τὰ τῆς οἰκονομίας Χριστοῦ τυπούμενα μᾶλλον καὶ *ἐν τῇ ᾀσματικῇ* καλῶς λεγομένῃ ἀκολουθίᾳ, ἥτις παρὰ τῶν πατέρων ἡμῶν ἄνωθεν δέδοται, καθάπερ εἰρήκαμεν», τὸ δὲ περὶ τούτων πραγματευόμενον κεφάλαιον ἐπιγράφει διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν λέξεων «*ἀρχὴ τῶν ὑποτυπώσεών τε καὶ διατάξεων καὶ τῆς ᾀσματικῆς λεγομένης ἀκολουθίας*». Πρβλ. περαιτέρω τοὺς ὅρους, περὶ τοῦ *ᾀσματικοῦ ἑσπερινοῦ* σελ. 624 ἐν τῷ *ᾀσματικῷ* λεγομένῳ ἑσπερινῷ σελ. 625. Τοῦτο ἔθος καὶ ἐν *ταῖς ἄλλαις ἀκολουθίαις* ἐστιν ἐν τῷ *ᾄσματι* σελ. 625. Νῦν δὲ ἐν τῷ *ᾀσματικῷ* ἑσπερινῷ δι᾽ἀσθένειαν κτλ. σελ. 628. Περὶ τῶν τριῶν μικρῶν ἀντιφώνων τῶν ἐν τῷ *ᾀσματικῷ* ἑσπερινῷ σελ. 632. Ἐκ τῶν εἰρημένων οὖν δῆλον, ὡς ἡ τοῦ *ᾄσματος ἀκολουθία* προτιμοτέρα τῆς ἄλλης καὶ προγενεστέρα ἐστι κτλ. σελὶς 636. Περὶ τοῦ *ᾀσματικοῦ ὄρθρου*, σελ. 636. Ἐν σελ. 651 μετὰ τὸ τέλος τῆς περιγραφῆς τῶν ἐπὶ μέρους ἀκολουθιῶν τοῦ ᾀσματικοῦ τύπου ἐπάγεται, «αὕτη καὶ ἡ τοῦ *ᾄσματος ἀκολουθία*.... Ἀλλὰ νῦν διὰ ραθυμίαν ἀφέθη, ἣν ἔδει τηρεῖσθαι ταῖς καθολικαῖς κἂν ἐκκλησίαις ἢ πάντοτε ἢ κατὰ καιρόν, εἰς τὸ μένειν τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ἀκατάλυτον κτλ.». Πόθεν καὶ διατὶ λοιπὸν ἡ τοιαύτη ὀνομασία τοῦ τύπου; Ἡ ὀνομασία αὕτη προῆλθεν, ὡς ὀρθῶς ἐξηγεῖ *Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης* ἐν σελ. 624, ἐκ τούτου, ὅτι «αἱ καθολικαὶ ἐκκλησίαι πᾶσαι ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἀπαρχῆς ταύτην ἐτέλουν *μελῳδικῶς*, μηδὲν χωρὶς λέγουσαι μέλος, εἰμὴ τὰς τῶν ἱερέων μόνον εὐχὰς καὶ τὰς τῶν διακόνων αἰτήσεις· ἐξαιρέτως δὲ αἱ μέγισται ἐκκλησίαι, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀντιοχείας ποτέ, καὶ Θεσσαλονίκης· εἰς ἣν ἄρτι καὶ μόνον ἐν μόνῳ τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἁγίας Σοφίας θείῳ ναῷ ἐνεργεῖσθαι ὑπολέλειπται». Ἡ μελῳδία λοιπὸν καὶ τὸ ᾆσμα ἀπετέλουν τοιοῦτον καὶ τοσοῦτον κύριόν τι χαρακτηριστικὸν ἐν τῷ τύπῳ τούτῳ, ὥστε ἐξ αὐτῶν νὰ λάβῃ οὗτος καὶ τὴν χαρακτηριστικὴν προσηγορίαν τοῦ *ᾀσματικοῦ*. Ἀλλ᾽ ἡμεῖς γνωρίζομεν ἤδη ἄλλοθεν, ὅτι τὸ ᾆσμα, κληροδοτηθὲν παρὰ τῆς συναγωγῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἦτο εὐρέως διαδεδομένον καὶ ἀπετέλει ἀνέκαθεν οὐσιῶδες συστατικὸν τῆς χριστιανικῆς θείας λατρείας [1]. Κοινῆς λοιπὸν οὐ-

---

1. Πρβλ. ἐπὶ π. δ. Μάρκου 14, 26 καὶ τὰ παράλληλα τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν, ἔνθα κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ μυστικοῦ δείπνου ἀναγράφεται, «*Καὶ ὑμνήσαντες* ἐξῆλθον. .» Κολοσ. 3, 16 «διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς *ψαλμοῖς* καὶ *ὕμνοις* καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν τῷ Κυρίῳ». Πρβλ. Ἐφεσ. 5, 9. Μαρτυρίας πλείονας περὶ τῆς ἀνέκαθεν χρήσεως τοῦ ᾄσματος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δύναται νὰ εὕρῃ ὁ ἀνάγνώστης προχείρως ἐν τῷ προμνημονευθένει ἔργῳ τοῦ *Π. Ρομπότη*, Ἠθικὴ καὶ Λειτουργικὴ σελ. 274—281, κατ᾽ ἐξοχὴν ὅμως ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ *Cabrol* ὑπὸ τὸ ἄρθρον Antienne (Liturgie) τόμος I σελ. 2301 ἑξ.

σης τῆς χρήσεως τοῦ ᾄσματος ἐν ταῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις, ἐγείρεται τότε εὐλόγως ἡ ἀπορία, διατὶ καὶ πόθεν προῆλθεν, ἵνα ὁ τύπος τῶν ἀκολουθιῶν ὡρισμένης τινὸς ἐκκλησίας, ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λάβῃ τὴν εἰδικὴν καὶ χαρακτηριστικὴν προσηγορίαν *ᾀσματικός*; Ἀναμφιβόλως ἔδει νὰ ὑπάρξῃ αἰτία τις σπουδαία πρὸς τοῦτο, αὕτη δὲ οὐδεμία ἄλλη ὑπῆρξε καθ' ἡμᾶς ἢ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀντιδιαστολῆς καὶ διακρίσεως τοῦ τύπου τούτου —ἐν τῷ ὁποίῳ ἴσως ἡ μὲν τεχνοτροπία ἔφερε πλουσιώτερόν τινα διάκοσμον, ἡ δὲ μελῳδία κατεῖχεν δεσπόζουσάν τινα θέσιν—ἐξ ἑτέρου τινὸς παραλλήλου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ μελῳδία καὶ τὸ ᾆσμα ἢ ἔφερον ἁπλουστέραν τινὰ μορφὴν τεχνοτροπίας καὶ ἀσήμαντον ὅλως διεδραμάτιζον ρόλον ἢ καὶ ἀπεκλείοντο κατ' ἀρχὴν τελείως ἐκ τῆς προσευχῆς. Ἐξ ἀρχαίων μαρτυριῶν φαίνεται ὄντως νὰ συνάγηται, ὅτι ἡ ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν χρησιμοποιουμένη ἀγωγὴ τῆς μελῳδίας κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας ὑπῆρξεν ἁπλουστέρα ἐν συνόλῳ καὶ κατὰ κανόνα ὁμοιάζουσα μᾶλλον πρὸς ἐμμελῆ ἀπαγγελίαν ἢ πρὸς ᾠδήν. Ὁ Ἱερὸς Αὐγουστῖνος λέγει περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὅτι ἐν αὐτῇ ἔψαλλον οὕτως, ὥστε ἡ ψαλμῳδία νὰ ὁμοιάζῃ μᾶλλον πρὸς ἀπαγγελίαν παρὰ πρὸς ᾠδήν· qui tammodico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuntianti vicimior esset, quam canenti (Confes. 10, 33). Τὸ αὐτὸ λέγει καὶ ὁ Ἱσπόλεως Ἰσίδωρος (ἐκ τῆς Ζ'. ἑκατονταετηρίδος) περὶ τῆς ἀρχαίας καθ' ὅλου ἐκκλησίας (de eccl. off. 1, 5) πιθανῶς δὲ εἶναι τοῦτο, ἐκεῖνο τὸ εἶδος τὸ ἀρχαῖον, ὅπερ κατὰ τὰς μαρτυρίας πολλῶν ἐσώζετο ἔτι ἐν τοῖς μοναστηρίοις [1] καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς πόλεις τεχνικωτέρας τινὸς μελῳδίας. Ἐν τούτοις τὸ ἀρχαῖον τοῦτο ὕφος τῆς μελῳδίας ἔχει ἐνωρίτατα, ὡς φαίνεται, ἐγκαταλειφθῆ παρά τινων κοσμικῶν ἰδίως ἐκκλησιῶν, αἵτινες ἀντικατέστησαν αὐτὸ ὑπὸ τεχνικωτέρας τινὸς μελῳδίας, τῆς ἀντιφωνίας λεγομένης, ἥτις, ἐπιτηδευομένη κατ' ἀρχὰς καὶ κυρίως παρὰ τῶν αἱρετικῶν [2], δὲν ἤργησε νὰ γίνῃ

1. Ὅτι ἐν ταῖς μοναῖς ἐχρησιμοποιεῖτο ἀνέκαθεν ἡ ψαλμῳδία, μαρτυρεῖται ἐκ πολλῶν Πρβλ. Παλλαδίου, ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία, Περὶ τῶν ἐν Νιτρίᾳ μοναχῶν ἐπὶ π. δ. ὅρα ἐν Migne τόμ. 34, σελ. 1020 «Καὶ τῆς ἑσπέρας καταλαβούσης ἔστιν ἱστάναι καὶ ἀκούειν ἀφ' ἑκάστης μονῆς ὕμνους καὶ ψαλμοὺς τῷ Χριστῷ ᾀδομένους».—1028, «ἦν δὲ ἰδεῖν τὸ πλῆθος σὺν αὐτῷ (τῷ ἀββᾷ ὢρ) μοναχῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς ἀγγέλων χοροὺς ὑμνούντων τὸν Θεόν», Πρβλ. καὶ σ. 1147, ὅτι οἱ μοναχοὶ προϋπήντων τοὺς ἐπισκεπτομένους τὴν αὐτῶν μονὴν μετὰ ψαλμῳδιῶν. Πρβλ. ἐπίσης Ἰωάννου Εὐκρατᾶ ἢ Μόσχου Λειμῶνα, Migne τόμ. 87, σελ. 2896, 3005 κ. ἀλλ.

2. Οὕτω, οἱ γνωστικοὶ τῆς Συρίας Βαρδεσάνης καὶ ὁ υἱός του Ἁρμόνιος, ὧν ὁ μὲν πρῶτος ἐποίησεν ἰσαρίθμους πρὸς τοὺς ψαλμοὺς ὕμνους, ὁ δὲ δεύτερος, παιδευθεὶς ἐν Ἀθήναις, εἰσήγαγεν ἑλληνικοὺς ἤχους καὶ ἁρμονικοὺς στίχους, δι' ὧν μετέδιδον τὰς καινοδοξίας αὐτῶν. Παῦλος ὁ Σαμοσατεὺς ἔταξε νὰ ψαλμωδῶσιν γυναῖκες ᾠδάς. Ὁ Ἄρειος συνέταξε ᾀσμάτια ναυτικὰ καὶ ἐπιμύλια καὶ ὁδοιπορικά,

ἀσπαστὴ ἐνωρὶς καὶ ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἔτι κύκλων. Εἰ καὶ ἡ παράδοσις ἀνάγει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀντιφωνικοῦ τρόπου τῆς ψαλμῳδίας εἰς αὐτὸν ἔτι τὸν τῆς Ἀντιοχείας Ἐπίσκοπον ἱερὸν Ἰγνάτιον (ἀρχὰς τῆς Β′ ἑκατονταετηρίδος), τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν Δ′ ἑκατονταετηρίδα τὸ τοιοῦτον ἔθος τῆς ψαλμῳδίας ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένον ἐν ἁπάσαις σχεδὸν ταῖς ἐπισημοτάταις ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησίαις, ὡς σαφῶς συνάγεται ἐκ τῶν φερομένων παρὰ τῷ *Μ. Βασιλείῳ*. Ὁ ἱερὸς δηλαδὴ οὗτος πατὴρ μεταξὺ τῶν ἄλλων λειτουργικῶν μεταρρυθμίσεων, εἰσήγαγεν, ὡς γνωστόν, εἰς τὰς ἀνὰ τὴν Καππαδοκίαν ἐκκλησίας καὶ τὸν νεωτερισμὸν τῆς μελῳδίας, ἥτις ἐσκανδάλισεν, ὡς φαίνεται, τὰ πνεύματα συντηρητικωτέρων τινῶν στοιχείων, ἀντεχομένων ἔτι αὐστηρῶς τοῦ παλαιοτέρου ἔθους τῆς ψαλμῳδίας. Ὁ ἱερὸς πατὴρ ὑπεραμυνόμενος τοῦ νεωτερισμοῦ ἐπικαλεῖται τὴν πρᾶξιν τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν, προβάλλων τὴν εὐρυτάτην διάδοσιν καὶ καθολικότητα τοῦ ἐθίμου τούτου ὅπερ ἐκράτει ἐν ταῖς ἐκκλησίαις Αἰγύπτου, Λιβύης, Θηβῶν, Παλαιστίνης, Ἀραβίας, Φοινίκης, Συρίας ἄχρι τῆς τοῦ Εὐφράτου περιοχῆς, ὡς λέγει [1].

οἱ δὲ ὀπαδοί του ἐλιτάνευον νυκτὸς ἔπειτα ἐν Κων)πόλει, ψάλλοντες ᾠδὰς *ἀντιφώνους*, ὧν μία τούτων (κατὰ Σωκράτην ἐκκλ. ἱστορ. VI, 8) ἢ ἀκροτελεύτιόν τι μόνον (κατὰ Σωζόμενον Ἐκκλ. Ἱστορ. VIII, 8) ἦτο «ποῦ εἰσὶν οἱ λέγοντες τὰ τρία μίαν δύναμιν»; Πρβλ. περὶ τούτων καθὼς καὶ *Ρομπότη* Λειτουργικὴ σ. 299, ἔνθα ὁ αὐτὸς ἰσχυρισμὸς γίνεται περὶ αἱρετικοῦ τινος Ἱέρακος, περὶ τῶν Δονιτιστῶν καὶ τῶν Νεστοριανῶν.

1. «Τὰ νῦν κεκρατηκότα ἔθη πάσαις ταῖς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις συνῳδὰ ἐστὶ καὶ σύμφωνα. Ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθρίζει παρ᾿ ἡμῶν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς καὶ ἐν πόνῳ καὶ θλίψει καὶ συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενοι τῷ Θεῷ τελευταῖον ἐξαναστάντες τῶν προσευχῶν εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται. Καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις.... ἔπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἑνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι· καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμῳδίας τὴν νύκτα διενεγκόντες.... ἐπὶ τούτοις λοιπόν, εἰ ἡμᾶς ἀποφεύγετε, φεύξεσθε μὲν Αἰγυπτίους Λίβυους ἀμφοτέρους, Θηβαίους, Παλαιστίνους, Ἄραβας, Φοίνικας, Σύρους καὶ τοῖς πρὸς τῷ Εὐφράτῃ κατῳκοιμένους καὶ πάντας ἁπαξαπλῶς, παρ᾿ οἷς ἀγρυπνίαι καὶ προσευχαὶ καὶ αἱ κοιναὶ ψαλμῳδίαι τετίμηνται (Ἐπιστ. 307, τῆς κατὰ Καισάρειαν κληρικοῖς, Migne 32, 763 ἑξ.). Κοιτὶς τοῦ νέου τούτου τρόπου τῆς ψαλμῳδίας τῆς ἀντιφωνίας φαίνεται νὰ ὑπῆρξεν ἡ Συρία. Ὁ ἱστορικὸς *Σωκράτης* (Ἐκκλ. Ἱστορ. VI, 6) ἀναφέρει, ὅτι πρῶτος εἰσηγητὴς ταύτης ἐγένετο ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς (107 ἢ 117) τῆς Β′. ἑκατονταετηρίδος μαρτυρήσας δεύτερος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐπίσκοπος τῆς Ἀντιοχείας, *Θεοφόρος Ἰγνάτιος*. Ἡ μαρτυρία τοῦ *Θευδωρήτου* (Ἐκκλ· Ἱστορ. II, 19), καθ᾿ ἣν εἰσηγηταὶ τῆς ἀντιφωνίας ἐγένοντο οἱ μοναχοὶ *Φλαβιανὸς* καὶ *Διόδωρος* (348—358), δὲν ἀντιφέρεται ἀναγκαίως πρὸς τὴν τοῦ *Σωκράτους*, καθ᾿ ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσήγαγε ταύτην τὸ πρῶτον ὁ ἱερὸς *Ἰγνάτιος*, νὰ ἀνενέωσαν εἶτα οὗτοι ταύτην παραμεληθεῖσαν παρὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πιστῶν τῆς Συρίας. Μετὰ τῆς ἀπόψεως ταύτης συμφωνοῦσι τόσον ἡ τοῦ *Σωζομένου* πληροφορία (Ἐκκλ. ἱστ. III, 20) περὶ Ἀρειανῶν, ὅτι ἡ παρ᾿ αὐτῶν ὕμνησις τοῦ Θεοῦ κατὰ χοροὺς προϋφίστατο ὡς ἔθος, ὅσον καὶ ἡ τοῦ *Νικήτα Χωνιάτη*, (Θησαυρὸς πίστεως,

Εἰς τὸν παρὰ τοῦ Μ. Βασιλείου παρεχόμενον κατάλογον τοῦτον τῶν χωρῶν πρέπει νὰ προστεθῶσιν εἰσέτι αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ρώμης, τῶν Μεδιολάνων καὶ τῆς Κων)πόλεως [1]. Περὶ τῆς πρώτης γνωρίζομεν, ὅτι ὁ πάπας Σίλβεστρος περὶ τὸ 360 διωργάνωσεν ἐν αὐτῇ μουσικὴν σχολήν, περὶ τῆς δευτέρας, ὅτι ὁ Ἱερὸς Ἀμβρόσιος εἰσήγαγεν εἰς αὐτὴν τὴν ἀντιφωνίαν καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς ἤχους, ἐμόρφωσε δὲ καὶ τὸ ἀμβροσιανὸν λεγόμενον ᾆσμα, Cantus ambrosianus, ὅπερ ἀνεμόρφωσε βραδύτερον ὁ πάπας Γρηγόριος, ὅστις συνέστησεν ἐν Ρώμῃ μουσικὴν σχολήν, ἐφεῦρε δὲ καὶ τὴν γραφὴν neuma [2]. Ἐν Κωνσταντινουπόλει τέλος δὲν εἰσήχθη ἡ ἀντιφωνία τὸ πρῶτον παρὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὡς κοινῶς πρεσβεύεται, ἀλλὰ προϋπῆρχεν αὐτοῦ, οὖσα ἐν χρήσει τόσον παρὰ τοῖς ἀρειανίζουσιν, ὅσον καὶ παρὰ τοῖς ὀρθοδοξοῦσι κατοίκοις αὐτῆς, ὡς σαφῶς συνάγεται ἐκ τῶν λεγομένων τοῦ *Σωκράτους* (Ἐκκλ. Ἱστ. VI, 8) καὶ τοῦ *Σωζομενοῦ* (Ἱστορ. Ἐκκλ. VIII, 8), οἵτινες ὁμιλοῦσιν οὐχὶ περὶ τῆς παρὰ τοῦ Ἱεροῦ τούτου πατρὸς τὸ πρῶτον εἰσαγωγῆς τῆς ἀντιφωνίας, ἀλλὰ προϋποθέτοντες τοὐναντίον τὴν ὕπαρξιν ταύτης ἐν Κων)πόλει πρὸ τῆς αὐτόθι παρουσίας αὐτοῦ, *ηὔξησε δὲ πρῶτος καὶ τὰς περὶ τοὺς νυκτερινοὺς ὕμνους εὐχὰς* (Σωκράτης),

---

V, 30), καθ' ἣν λέγεται, ὅτι ὁ Φλαβιανὸς καὶ Διόδωρος τὴν εἰδικὴν ταύτην ψαλμῳδίαν, ἣν ἀντιφωνίαν ἀποκαλοῦμεν, μετέφρασαν κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μομψουεστίας, ἐκ τῆς Συριακῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ὅτι ὁ Φλαβιανὸς διέταξε πρῶτος νὰ ψάλληται τὸ «Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι». Ὅτι δὲ ἡ παρὰ τοῖς Σύροις τῆς Ἀντιοχείας κατ' ἔθος ἀσκουμένη ἀντιφωνία ἀνάγει τὴν ἀρχήν της εἰς τὸν χρηματίσαντα ποτὲ ἐπίσκοπον αὐτοῦ *Ἰγνάτιον*, οὐδὲν ἐνέχει καθ' ἑαυτὴν τὸ παράδοξον καὶ ἀπίθανον, ἐπικυρώνει τοὐναντίον τὴν τοῦ Σωκράτους ὁμολογίαν. Περὶ τῆς παρὰ τῶν Χριστιανῶν τῆς Βιθυνίας χρήσεως τοῦ ἐκ διαδοχῆς ᾄσματος μαρτυρεῖ ἤδη ἡ ἐκ τοῦ ἔτους 111 περίπου προερχομένη ἐπιστολὴ Πλινίου τοῦ νεωτέρου (X, 97) πρὸς τὸν Τραϊανόν.

1. Πρβλ. καὶ Θεοδωρήτου Ἐκκλ. ἱστ. II, 19 (Migne 82, 1060), ἔνθα μετὰ τὰ λεγόμενα, ὅτι οἱ μοναχοὶ Φλαβιανὸς καὶ Διόδωρος «πρῶτοι διχῇ διελόντες τοὺς τῶν ψαλλόντων χοροὺς ἐκ διαδοχῆς ᾄδειν τὴν δαυϊτικὴν ἐδίδαξαν μελῳδίαν» ἐπάγεται. «Καὶ τοῦτο ἐν Ἀντιοχείᾳ πρῶτον ἀρξάμενον, πάντοτε διέδραμε καὶ κατέλαβε τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα».

Εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω τοῦ Μ. Βασιλείου περὶ Αἰγύπτου μαρτυρίαν προσθέτομεν καὶ τὰ παρὰ τοῦ *Εὐσεβίου* (Ἐκκλ. Ἱστορ. II, 17=Migne 20, 180) καὶ *Νικηφόρου Καλλίστου* (Ἐκκλ. Ἱστορ. II, 16=Migne 145, 796) λεγόμενα τῶν παρὰ τοῦ Ἰουδαίου Φίλωνος μνημονευομένων θεραπευτῶν τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες παρὰ τῶν εἰρημένων ἐκκλ, συγγραφέων ἐκλαμβάνονται ὡς χριστιανοὶ ἀσκηταί. Λέγεται δὲ περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα, ὅτι ποιοῦσιν *ᾄσματα καὶ ὕμνους* εἰς τὸν Θεόν, διὰ *παντοίων μέτρων* καὶ *μελῶν ρυθμοῖς* σεμνοτέρους ἀναγκαίως χαράσσοντες καὶ ὅτι κατὰ τὰς τῆς μεγάλης ἑορτῆς παννυχίδας (=τοῦ Πάσχα δηλ.) ἔψαλλον ὡς ἑξῆς· «ἑνὸς μετὰ ρυθμοῦ κοσμίως ἐπιψάλλοντος, οἱ λοιποὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροώμενοι τῶν ὕμνων τὰ ἀκροτελεύτια συνεξηχοῦσιν».

2. *Βαφείδου* Ἐκκλ. Ἱστορ. Α, 328, *Ρομπότη* Λειτουργικὴ σ. 278 ἑξ.

ἡ, «προθυμότερόν τε τότε μᾶλλον ὁ Κων)πόλεως λαὸς τοῖς ἑωθινοῖς καὶ νυκτερινοῖς ὕμνοις ἐχρῆτο» (Σωζόμενος).

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ στάσις, ἣν ἐτήρησαν μοναχικοί τινες κύκλοι, ἰδίως τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Σινᾶ, ἀπέναντι τῆς εἰσβολῆς τοῦ νεωτερισμοῦ τούτου τῆς μελῳδίας, ἥτις παρουσιάζεται ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς ἐν ταῖς κοσμικαῖς ἰδίως ἐκκλησίαις, συνδεδεμένη μετὰ νέων τινῶν καὶ καινοφανῶν ὕμνων, τῶν *τροπαρίων* καὶ *τῶν κανόνων* [1]. Νεαρός τις μοναχὸς μαθητὴς τοῦ Αἰγυπτίου ἀββᾶ Παμβὼ (ἐκ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος), εὑρεθεὶς εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ λαβὼν μέρος ἐν ταῖς παννυχίσι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τῆς πόλεως ταύτης, ἔμεινε κατενθουσιασμένος ἐκ τῆς ὡραίας τάξεως τῶν ἀκολουθιῶν τῶν κληρικῶν, πρὸ παντὸς δὲ ἐκ νέου τινὸς δι' αὐτὸν ᾄσματος, τοῦ τῶν τροπαρίων καὶ τῶν κανόνων. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν μονὴν εὕρισκε τὴν ψαλμῳδίαν τῶν

1. Ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς τεχνικωτέρας μελῳδίας συνεδέθη ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς μετὰ τῆς εἰς τὴν λατρείαν εἰσαγωγῆς ὕμνων ἐκ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ παραδείγματος πολλῶν αἱρετικῶν, τῶν *Γνωστικῶν* καὶ *Ἀρειανῶν* ἰδίως, οἵτινες ἐπεδίωκον τὴν εὐρυτέραν διάδοσιν τῶν ἑαυτῶν αἱρετικῶν διδασκαλιῶν διὰ τῆς μελῳδίας καὶ συνθέσεως ἰδιαιτέρων ὕμνων (Πρβλ. *Φιλιστρ.* Ἐκκλ. Ἱστ. 2, 2. *Σωκράτους* Ἐκκλ. Ἱστ. 6, 8. *Σωζομ.* Ἱστ. 8, 8. *Γρηγ. Ναζ.* λόγος 51. *Αὐγουστίνου* Epist. 119). Τὸ πρᾶγμα, ὡς εἰκός, ἤγειρε ἀνησυχίας ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐδάφους, ὧν προϊὸν ἦτο, ἡ διὰ τοῦ 59 κανόνος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου (Πρβλ. καὶ Mans II, 494), ἀπαγόρευσις ἐν λειτουργικῇ χρήσει παντὸς ποιητικοῦ χαρακτῆρος, μὴ βιβλικοῦ κειμένου, Ἀλλ' ἡ βία τῶν πραγμάτων ἦτο ἰσχυροτέρα πάσης ἀπαγορεύσεως. Ὡς ἐκ τούτου ἤρχισαν πρὸς ἀντίδρασιν κατὰ τῶν αἱρετικῶν καὶ οἱ ὀρθόδοξοι νὰ συνθέτωσιν ὀρθοδόξους ὕμνους, ἵνα διὰ τῆς μελῳδίας τούτων ἐνσπείρωσιν εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν τὴν εὐσέβειαν, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν παραδειγμάτων *Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου* (†378) κατὰ τῶν Γνωστικῶν Βαρδησάνους καὶ Ἁρμονίου (*Σωζομ.* 3, 16. *Θεοδωρήτου* 4, 20), *Ἰσαὰκ* τοῦ μεγάλου κατὰ τῶν αὐτῶν, *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* κατὰ τῶν ἐν Κων)πόλει Ἀρειανῶν, κοσμήσαντες, ὡς εἴδομεν, τὰς παννυχίδας, *Φλαβιανοῦ* τοῦ Ἀντιοχείας, ὅστις ἐναντίον τῶν αὐτῶν αἱρετικῶν εἰσήγαγε τὴν ψαλμῳδίαν τοῦ Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι. Ἀγνοοῦμεν, ἂν ὁ πινδαρικὸς ὕμνος Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρείας (Παιδ. 3, 12), οἱ ὕμνοι Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ οἱ χριστιανικοὶ ὕμνοι τοῦ Συνεσίου ἦσαν ἐν χρήσει καὶ ἐπ' ἐκκλησίαις, ἀναμφιβόλως ὅμως ἐψάλλοντο τὰ τριῴδια Σωφρονίου τοῦ Ἱεροσολύμων καὶ τὰ ἰδιόμελα καὶ οἱ κανόνες τοῦ Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης. Ἐκτὸς λοιπὸν τῶν βιβλικῶν ὕμνων ὑπῆρχον ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὕμνοι ὑπὸ Χριστιανῶν συντεθέντες, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν φερομένων παρ' Εὐσεβίῳ (Ἱστορ. 5, 28), Ὠριγένει κατὰ Κέλσου (8, 67) καὶ Τερτυλλιανῷ (de spectac. 29). Ὡς τοιοῦτοι δὲ ὑμνογράφοι ἀναφέρονται ὁ μάρτυς Ἀθηνογένης, ὁ Νέπως, Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρείας κλπ.

Ὕμνοι τινὲς τῶν ἀρχαιοτέρων τούτων ὑμνογράφων διεσώθησαν ἄχρι σήμερον ἐν ταῖς ἀκολουθίαις ἡμῶν, ὅπως ἡ δοξολογία ἡ μικρὴ (τοῦ ἑσπερινοῦ), καταξίωσον, καὶ ἡ μεγάλη τοῦ ὄρθρου, *Δόξα σοι τῷ δείξαντι τὸ φῶς*, ὁ ἐπιλύχνιος ὕμνος, *Φῶς Ἱλαρὸν*, ὃν ὁ Μ. Βασίλειος μαρτυρεῖ ὡς γενικῶς διαδεδομένον, διακρίνει ὅμως αὐτὸν ῥητῶς ἀπὸ τὸν συγγενῆ τοῦ Ἀθηνογένους ὕμνου. (ὅρα Π. Ρομπότη Λειτουργικὴ σελ. 293 ἑξ).

γερόντων τῆς μετανοίας του μονότονον πλέον καὶ ὑπνηλέαν. «Ἀββᾶ, ἔλεγεν εἰς τὸν Παμβὼ ὁ μοναχός, ἐν ἀφωνείᾳ δαπανῶμεν τὰς ἡμέρας ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ καὶ οὔτε κανόνας οὔτε τροπάρια ψάλλομεν. Ἀπελθόντος γάρ μου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, *εἶδον τὰ τάγματα τῆς ἐκκλησίας πῶς ψάλλουσι,* καὶ *ἐν λύπῃ γέγονα πολλῇ,* διατὶ καὶ ἡμεῖς οὐ ψάλλομεν κανόνας καὶ τροπάρια». Τότε ὁ ἀββᾶς ἀπεκρίνατο εἰς αὐτόν· «Οὐαὶ ἡμῖν, τέκνον, ὅτι ἔφθασαν αἱ ἡμέραι, ἐν αἷς ὑπολείψουσιν οἱ μοναχοὶ τὴν στερεὰν τροφήν, τὴν διὰ τοῦ Ἁγίου πνεύματος ρηθεῖσαν καὶ *ἐξακολουθήσωσιν ᾄσματα καὶ ἤχους.* Ποία γὰρ κατάνυξις, ποῖα δάκρυα τίκτονται ἐκ τῶν τροπαρίων; εἰ γὰρ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παριστάμεθα, ἐν πολλῇ κατανύξει ὀφείλομεν ἵστασθαι καὶ οὐχὶ ἐν μετεωρισμῷ. Καὶ γὰρ οὐκ ἐξῆλθον οἱ μοναχοὶ *ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ,* ἵνα *παρίστανται τῷ Θεῷ* καὶ *μετεωρίζωνται* καὶ *μελῳδοῦσιν ᾄσματα* καὶ *ρυθμίζουσιν ἤχους* καὶ *σείουσι χεῖρας* καὶ *μεταβαίνουσι πόδας*» [1].

Εἰς τὰ ὡς ἀνωτέρω λεγόμενα τοῦ Παμβὼ προστίθεται ἔτι καὶ ἡ ἑξῆς προφητεία αὐτοῦ. «Ἰδοὺ γὰρ λέγω σοι τέκνον, ὅτι ἐλεύσονται ἡμέραι, ὅτε φθαροῦσιν οἱ Χριστιανοὶ τὰς βίβλους τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ τῶν θεσπεσίων προφητῶν, λειαίνοντες τὰς ἁγίας Γραφὰς καὶ γράφοντες τροπάρια καὶ ἑλληνικοὺς λόγους καὶ χυθήσεται ὁ νοῦς εἰς ταῦτα, ἐκείνων δὲ ἀποστήσεται» [2]. Εἰς τοῦτο προσθέτομεν καὶ δύο ἕτερα παραδείγματα. Τὸ α′, ἐκ τῆς Ε′. ἑκατονταετηρίδος, εἶναι ἔτι διδακτικώτερον. Ἀββᾶς τις Παῦλος ἐκ τῆς Καππαδοκίας ἕνεκεν τῆς εἰσβολῆς τῶν Περσῶν εἰς τὴν χώραν ταύτην ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἐξ ἧς ἀπεσύρθη τέλος εἰς τὴν Νιτρίαν, ὅπου προσεκολλήθη εἰς τὸ κελλίον γέροντός τινος ἀναχωρητοῦ. Μετά τινα ὅμως χρόνον διατριβῆς ἐνταῦθα ἐνεφανίσθη εἰς τὸν ἡγούμενον τοῦ ὄρους, παρ' οὗ ἐζήτησε τὴν εἰς αὐτὸν χορήγησιν ἰδιαιτέρου τινὸς κελλίου, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο, ὡς ἔλεγε, νὰ συγκατοικῇ πλέον μετὰ τοῦ γέροντος, ὅστις δὲν ἐφύλαττεν οὔτε ἀκολουθίαν τινά, οὔτε κανόνα, οὔτε τὸν τῶν μοναχῶν οὔτε τὸν τῶν κοσμικῶν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων παραπόνων, ἅτινα ἐκφέρει, ἐξαίρεται ὡς δεινότερον πάντων ἡ παρὰ τοῦ γέροντος γενομένη εἰς αὐτὸν ἀπαγόρευσις τοῦ νὰ ψάλλῃ κανόνας καὶ τροπάρια, ἅτινα ἀποτελοῦσιν ἐν τούτοις, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Παῦλος, τὴν συνήθη ψαλμῳδίαν πάντων. Ὁ ἡγούμενος μετὰ τὴν ἀκρόασιν τῶν παραπόνων ἀποκρίνεται εἰς αὐτὸν οὕτως· ἀδελφέ, ἐπίστρεψον εἰς τὸ κελλίον σου καὶ παράμεινον παρὰ τῷ γέροντί σου, ἐὰν θέλῃς νὰ σώσῃς τὴν ψυχήν σου.

---

1. Ὅρα καρδιναλίου *J. P. Pitra* Hymnographie de l' eglige grecque (Rome, 1867), σελ. 43 ἑξ. Πρβλ. καὶ ἰδίου De juris eccles, graec. hist. et monum τόμος II, 220 ἑξ. Πρβλ. καὶ W. *Christ* et M. *Paranicas* Anthologia graeca Carminum christianorum (Lipsiae, 1871) σ. XXIX—XXII.

2. Ὅρα: Συναγωγὴ ρημάτων καὶ διδασκαλιῶν τῶν Πατέρων, Παύλου τοῦ Εὐεργετηνοῦ (Κων)πολις, 1861) σ. 39.

Μετά τινας ἄλλας ἔτι συμβουλάς, ἀναφερομένας εἰς τὰ λοιπὰ παράπονα, ἐπανερχόμενος ἐπὶ τῆς παρὰ τοῦ γέροντος ἀπαγορεύσεως εἰς αὐτὸν τῆς ψαλμῳδίας, παρατηρεῖ ὁ ἡγούμενος τὰ ἑξῆς: «*Τὸ τροπάρια καὶ κανόνας ψάλλειν καὶ ἤχους μελίζειν τοῖς κατὰ κόσμον ἱερεῦσί τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἁρμόζον* [ἐστὶ] διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ λαὸς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συναθροίζεσθαι εἰώθει· *τοῖς δὲ μοναχοῖς*, τοῖς μακρὰν τῶν τοῦ κόσμου θορύβων διάγουσι, *τὸ τοιοῦτον οὐ μόνον ἀσύμφορόν ἐστι*, ἀλλὰ καὶ *βλάβης πολλάκις γίνεται πρόξενον*» [1].

Συνεχίζων περαιτέρω τὸν λόγον ὁ ἡγούμενος μεταξὺ ἄλλων ἐπάγεται, ὅτι καθὼς ὁ ἁλιεὺς διὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀγκίστρου δολώματος παγιδεύει τὸν ἰχθύν, οὕτω καὶ ὁ διάβολος διὰ τῆς πλεκτάνης τοῦ τροπαρίου καὶ τοῦ ᾄσματος. Μακρὰν ὅθεν ἔστω τοῦ μοναχοῦ, τοῦ θέλοντος νὰ σώσῃ *τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, πᾶν ᾆσμα ἐσχηματισμένης φωνῆς*. Τὸ β′ παράδειγμα ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐχθρικὴν στάσιν, ἥν ἐξηκολούθουν νὰ τηρῶσιν κατὰ τὴν ΣΤ′. ἑκατονταετηρίδα οἱ μοναχοὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἀπέναντι τῆς πανταχοῦ γενικευθείσης πλέον χρήσεως τῶν τροπαρίων, ὡς μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὡς ἀνωτέρου ἰσχυρισμοῦ τοῦ ἐκ Καππαδοκίας Ἀββᾶ Παύλου, ἐν ταῖς ἀκολουθίαις οὐ μόνον τῶν κοσμικῶν κληρικῶν, ἀλλ᾿ ἔτι καὶ τῶν μοναχῶν. Αἱ παρὰ τῶν Σιναϊτῶν τούτων μοναχῶν τελούμεναι τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου ἀκολουθίαι, ἐφ᾿ ὧν θὰ ἐπανέλθωμεν βραδύτερον, διεκρίνοντο κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τῶν κατά τινα ἀγρυπνίαν παραστάντων ἐν αὐταῖς μοναχῶν Σωφρονίου καὶ Ἰωάννου (Μόσχου) διὰ τὴν παντελῆ ἀπουσίαν παντὸς οἱουδήποτε τροπαρίου.

Εἰς τὴν ἀπορίαν δὲ τούτων, διατὶ δὲν φυλάττεται παρὰ τῶν Σιναϊτῶν ἡ πρᾶξις τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁρίζουσα τὴν ψαλμῳδίαν διαφόρων τροπαρίων κατὰ διάφορα σημεῖα τῶν ἀκολουθιῶν, ἀπαντᾶ ὁ ἡγούμενος Νεῖλος διὰ τῆς παραπομπῆς ἐπὶ τῆς ὑφισταμένης διακρίσεως μεταξὺ τῶν παρὰ τῶν κοσμικῶν κληρικῶν καὶ τῶν μοναχῶν τελουμένων ἀκολουθιῶν [2].

---

1. Ἴδε Καρδιναλίου Pitra μνημονευθεῖσαν συγγραφήν, Hymnographie κλπ. σελὶς 41 ἑξ.

2. Ὅρα Pitra de Juris eccles. gr. hist. et mon I, σελ. 220]21 Πρβλ. καὶ Hymnographie, αὐτόθι. Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐκ τοῦ *Pitra* ληφθέντα παραδείγματα προσθέτομεν ἔνια ἔτι ἐκ τῆς προμνημονευθείσης Συναγωγῆς ρημάτων κλπ. τοῦ *Εὐεργετηνοῦ Παύλου.* Οὕτω ἐν σελ. 41 ἀναγινώσκομεν τὴν ἑξῆς ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ διήγησιν. Ἀδελφός τις ἠρώτησε τὸν ἀββᾶ Σιλουανόν, τὶ πρέπει νὰ κάμῃ, ὅπως ἀποκτήσῃ τὴν κατάνυξιν καὶ ἀποδιώξῃ τὴν ἀηδίαν, τὸν ὕπνον καὶ τὸ νύσταγμα, ὑφ᾿ ὧν κατείχετο. Καίτοι δέ, ὡς προσέθηκεν, εὐθὺς ὡς ἀνίσταται ἐκ τοῦ ὕπνου ἐπιδίδεται ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν ψαλμῳδίαν, οὐδένα δὲ ψαλμὸν ἄνευ ἤχου λέγει, δὲν κατορθώνει ἐν τούτοις νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν νυσταγμόν. Εἰς ταῦτα ἀπεκρίθη ὁ γέρων· «τέκνον, *τὸ λέγειν σε τοὺς ψαλμοὺς μετὰ ἤχου* πρῶτον μὲν *ὑπερηφάνεια ἐστί* ὑποβάλλει σοι γάρ, ὅτι ἐγὼ ψάλλω, ὁ ἀδελφὸς οὐ ψάλλει· δεύτερον δὲ καὶ *σκληρύνει σου* τὴν καρδίαν καὶ *οὐκ ἐᾷ κατανυγῆναι.* Εἰ οὖν θέλεις τὴν κατάνυξιν, ἄφες τὸ ᾆσμα καὶ ὅτε ἵστασαι τὰς εὐχάς σου ποιῶν, ἐρευνάτω ὁ νοῦς σου τοῦ στίχου τὴν δύναμιν καὶ λογίζου, ὅτι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παρίσταται κτλ... λέγει ὁ μοναχός.

Δέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι αἱ εἰς ἄκρον αὐστηραὶ αὗται περὶ τοῦ ᾄσματος κρίσεως τῶν συντηρητικῶν καθ᾽ ὅλου στοιχείων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσωσι καὶ ν᾽ ἀνακόψωσι τὴν ὁρμὴν οὔτε τῆς ποιήσεως οὔτε τῆς μελῳδίας. Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν τελευταίαν σταχυολογοῦμεν ἐνταῦθα ὀλίγας μόνον ἐκ τῶν πολλῶν μαρτυριῶν.

Ὁ Ἱερὸς *Χρυσόστομος* (ὁμιλία 36 εἰς τὴν Α′ πρὸς Κορινθίους) βεβαιοῖ, ὅτι «συνήνεσαν τὸ *παλαιὸν* ἅπαντες καὶ ὑπέψαλλον κοινῇ», ἐπιπροσθέτως μάλιστα εἶτα, «*τοῦτο ποιοῦμεν καὶ ἡμεῖς*». Ἀλλαχοῦ πάλιν (εἰς ψαλμὸν 145) λέγει· «Καὶ γὰρ καὶ *γυναῖκες* καὶ *ἄνδρες* καὶ *πρεσβύται* καὶ *νέοι διῄρηνται μὲν κατὰ τὸν τῆς ὑμνῳδίας λόγον*· τὴν γὰρ ἑκάστου φωνὴν τὸ πνεῦμα κεράσαν, *μίαν ἐν ἅπασιν ἐργάζεται μελῳδίαν*». Τὰ αὐτὰ ἰσχυρίζεται καὶ ὁ Ἱλάριος (ἐν Psalm 65). Ὁ Μ. Βασίλειος πάλιν λέγει, ὡς εἴδομεν καὶ ἀνωτέρω, ὅτι «ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει παρ᾽ ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ καὶ θλίψει καὶ συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενοι τῷ Θεῷ, τελευταῖον ἐξαναστάντες τῶν προσευχῶν εἰς *ψαλμῳδίαν καθίστανται*. Καὶ νῦν *διχῇ διανεμηθέντες ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις*..... ἔπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες *ἑνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους* οἱ λοιποὶ *ὑπηχοῦσιν*.....ἡμέρας ἤδη ἐπιλαμπούσης *πάντες κοινῇ ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας* τὸν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσιν τῷ Κυρίῳ» (Ἐπιστ. πρὸς κληρικοὺς τῆς Νεοκαισαρείας. Migne 32, 764). Ἐκ τῶν λεγομένων πάλιν τοῦ *Κασσιανοῦ* (Instit. II, 5, 6, 7, Πρβλ. καὶ II, 2), ὅστις συνήντησεν ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῆς Αἰγύπτου τὴν ἀντιφωνικὴν ψαλμῳδίαν, ἣν ἐθεώρει ὡς νεωτερι-

---

ἐγώ, ἀββᾶ, ἐξ ὅτου ἐμόνασα τὴν ἀκολουθίαν τοῦ κανόνος καὶ τῆς ὥρας κατὰ τὴν ὀκτάηχον *ψάλλω*· ἀπεκρίθη ὁ γέρων. καὶ διὰ τοῦτο ἡ κατάνυξις καὶ τὸ πένθος *φεύγει ἀπὸ σοῦ*... Ἐννόησον γὰρ τοὺς μεγάλους πατέρας, πῶς ἰδιῶται ὑπάρχοντες καὶ *μήτε ἤχους μήτε τροπάρια* ἐπιστάμενοι, εἰ μὴ ὀλίγους ψαλμούς, δίκην φωστήρων, ἐν κόσμῳ ἔλαμψαν· οἷος ἦν ὁ ἀββᾶς *Παῦλος* ὁ ἁπλοῦς καὶ ὁ *Παμβὼ* καὶ *Ἀπολλὼ* κτλ..., Τὸ γάρ *ᾆσμα πολλοὺς εἰς τὰ κατώτατα τῆς γῆς κατήγαγεν, οὐ μόνον κοσμικούς*, ἀλλὰ καὶ *ἱερεῖς*, ἐκθηλῦναν αὐτοὺς καὶ . . . . Τὸ οὖν *ᾆσμα τῶν κοσμικῶν* ἐστιν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ λαὸς *συναθροίζεται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις*. Ἐννόησον τοίνυν πόσα τάγματα εἰσὶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ οὐ γέγραπται περί τινος αὐτῶν, ὅτι μετὰ τῆς *ὀκταήχου ψάλλουσι*, ἀλχ. κτλ....». Πρβλ. καὶ τὸ ἐν σελ. 69, ἔνθα παρόμοιά τινα λέγονται. Ἀλλ᾽ ἀπέναντι τῶν τοιούτων κατὰ τοῦ ᾄσματος φωνῶν, ἵστανται ἕτεραι ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ *Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου*. Τοιαῦται ἐπὶ π.δ. εἶναι αἱ ἐν σελ. 42, 43, 44, καὶ 65 ἐκτιθέμεναι. Κατά τινας δὲ τούτων τὸ ᾆσμα θεωρεῖται ὑποχρέωσις πάντων, ἀγγέλων, λαϊκῶν καὶ μοναχῶν, πρὸ πάντων δὲ τῶν τελευταίων, οἵτινες δέον νὰ ἔχωσι αὐτὸ ὡς κανόνα (ὅρα ἐν σελ. 43 γνώμην Ἀντιόχου τινός). Ἐὰν τις εὑρεθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μετὰ πολλῶν ἢ ὀλίγων καὶ «φράξῃ τὸ στόμα αὐτοῦ τοῦ μὴ βοᾶν πρὸς τὸν Θεὸν» λέγεται ἐν 42, «ἐκεῖνος δαιμόνων ἔργον ἐργάζεται· καὶ γὰρ οἱ δαίμονες μὴ δυνάμενοι ἀκοῦσαι τὸν ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ καὶ τοὺς ψάλλοντας ἀργοῦσιν».

σμόν [1], μαρτυρεῖται, ὅτι πλουσιωτέρα τις καὶ τεχνικωτέρα μελῳματικὴ ἐξέλιξις τοῦ ᾄσματος ηὑρίσκετο ἐν τῇ γενέσει της καὶ ἐν αὐταῖς ἔτι ταῖς μοναστηριακαῖς ἀκολουθίαις τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς τοῦθ' ὅπερ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω μνημονευθέντων λόγων τοῦ ἐκ Καππαδοκίας ἀββᾶ *Νείλου*, διϊσχυριζομένου, ὅτι τὸ ᾆσμα τῶν τροπαρίων καὶ τῶν κανόνων ἀποτελεῖ τὴν κοινὴν πάντων ψαλμῳδίαν. *Ψάλλειν, ἀντιψάλλειν, ὑπηχεῖν, ὑπακούειν, κοινῇ ψάλλειν, ἀντιφωνεῖν* ἦσαν ὅροι τῆς τεχνικωτέρας μελῳδίας [2], ἥτις ἐνιαχοῦ ἔχει λάβη θεατρικὸν χαρακτῆρα, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν λόγων πατέρων τινῶν κατακρινόντων τὰ γυναικοπρεπῆ μέλη καὶ τὴν ὑπερβολικὴν τῶν μελῳδιῶν ποικιλίαν. Οὕτω, ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος αὐστηρῶς καθάπτεται τῶν μιμουμένων τοὺς μίμους καὶ ὀρχηστὰς τοὺς ἀτάκτως ἀφιέντας φωνὰς καὶ χεῖρας ἐπανατείνοντας καὶ τοὺς ποσὶν ἐφαλλομένους καὶ ὅλῳ περικλωμένους τῷ σώματι (λόγος εἰς 'Ωσηέ, 1, ὁμιλ. εἰς τὸ εἶδον τὸν Κύριον), 'Ισίδωρος ὁ Πηλουσιώτης τὴν τῶν γυναικῶν θεατρικὴν μελῳδίαν (Βιβλ. Α'. ἐπιστ. 90), ὁ 'Ιερώνυμος τοὺς ἀποπλύνοντας τὸν λάρυγγα διὰ γλυκέως φαρμάκου (ἐν Ephes. 5, 19). 'Αλλὰ καὶ σύνοδοί τινες ὡσαύτως ἠσχολήθησαν μετὰ τοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ᾄσματος, οὕτω ὁ 75 κανὼν τῆς ΣΤ'. ὁρίζει «τοὺς ἐπὶ τῷ ψάλλειν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις παραγινομένους βουλόμεθα μήτε βοαῖς ἀτάκτοις κεχρῆσθαι καὶ τὴν φύσιν πρὸς κραυγὴν ἐκβιάζεσθαι, μήτε τι ἐπιλέγειν τῶν μὴ τῇ ἐκκλησίᾳ ἁρμοδίων τε καὶ οἰκείων, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως ταῖς μελῳδίαις προσάγειν τῷ τῶν κρυπτῶν ἐφόρῳ Θεῷ· εὐλαβεῖς γὰρ ἔσεσθαι τοὺς υἱοὺς 'Ισραὴλ τὸ ἱερὸν ἐδίδαξε λόγιον».

1. Πρβλ. τὴν ἀνωτέρω ἐν σελ. 716 ἐκτεθεῖσαν ἱστορίαν περὶ τῆς κατὰ τὴν Δ' ἑκ. στάσεως ἑνὸς τῶν κορυφαίων τῶν μοναχῶν τῆς Αἰγύπτου, τοῦ ἀββᾶ Παμβώ, ἔναντι τῆς μελῳδίας καθόλου καὶ τῶν τροπαρίων.

2. Τὸ ᾆσμα φαίνεται νὰ διῃρεῖτο κατὰ ταῦτα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τρία εἴδη α) τὴν *συμφωνίαν*, καθ' ἣν πάντες ἀπὸ κοινοῦ ἔψαλλον ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας, ὡς λέγει ὁ *Μ. Βασίλειος* ἐν τῷ προμνημονευθέντι χωρίῳ. Ὅρα καὶ *Σωζομ.* 'Εκκλ. 'Ισ. Ε, 19. «'Εξῆρχον δὲ τῶν ψαλμῶν τοῖς ἄλλοις οἱ τούτοις ἀκριβοῦντες καὶ ξυνεπήχθη τὸ πλῆθος ἐν συμφωνίᾳ». β) Τὴν *ὑποφωνίαν* ἢ *ὑπακοήν*, συνισταμένην ἐν τούτῳ, ὅτι ὑπήχει καὶ ὑπέψαλλεν ὁ λαὸς συνακολουθῶν τοὺς ψάλτας (ὅρα *Μ. Βασιλείου* αὐτόθι, «ἔπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἑνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι». (Πρβλ. καὶ Χρυσοστ. ὁμιλ. 36 εἰς τὴν Α'. Κορινθ.), ἢ συνεπλήρωνεν τὸν παρὰ τῶν ψαλτῶν ἀρξάμενον στίχον διά τινων μικρῶν ἐφυμνίων ἢ ἀκροστιχίων ἢ ἐπῳδῶν. (Ὅρα Εὐσεβίου 'Εκκλ. 'Ιστ. II, 17) ἢ ἐκ διαδοχῆς παρὰ τῶν χορῶν, διῃρημένων εἰς δύο στίχους, τὸν δεξιὸν καὶ τὸν ἀριστερόν. γ) Τὴν *ἀντιφωνίαν*, καθ' ἣν τὸ ᾆσμα ἢ ἐψάλλετο ἐν ὀγδοάδι, εἰς διάστημα δηλαδὴ ὀγδόης ἢ κατὰ τὸ διαπασῶν σύστημα. «Καὶ ὡς ἑνὸς μετὰ ῥυθμοῦ κοσμίως ἐπιψάλλοντος, οἱ λοιποὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροώμενοι τῶν ὕμνων τὰ ἀκροτελεύτια συνεξηχοῦσι». *Μ. 'Αθανασίου* 'Απολ. Β'. κατὰ 'Αρειανῶν· «Καθεσθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου προὔτρεπε τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν . . . τοὺς δὲ λαοὺς *ὑπακούειν : «ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ»*. 'Αποστ. διαταγ. II, 57 «Ἕτερός τις τοὺς τοῦ Δαυῒδ ψαλλέτω ὕμνους καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροστίχια ὑποψαλλέτω».

Ὁ 15ος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ, ὁρίζει «περὶ τοῦ μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν, τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων, ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. (Πρβλ. καὶ 33 τῆς ΣΤ'.). Διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τούτων μέτρων φαίνεται, ὅτι αἱ ἐνιαχοῦ ἐν ταῖς κοσμικαῖς ἰδίᾳ ἐκκλησίαις παρατηρηθεῖσαι ἀκρότητες καὶ ἀκοσμίαι περιωρίσθησαν, ἡ δὲ μελῳδία ἔλαβεν σοβαρώτερόν τινα καὶ κατανυκτικώτερον καὶ θεοπρεπέστατον χαρακτῆρα, ὃν δὲν ἠδύναντο νὰ παρίδωσι πλέον καὶ οἱ αὐστηρότεροι τῶν μοναχῶν. Οὕτω, οἱ μοναχοί, οἱ τέως πολέμιοι τῆς μελῳδίας καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεδεμένων τροπαρίων, ἐγένοντο οἱ θερμότεροι καλλιεργηταὶ καὶ φύλακες τούτων, ἀφ' ὅτου ἰδίως ἀνεφάνησαν ἐκ τῶν τάξεων αὐτῶν οἱ περίφημοι ποιηταὶ τῶν κανόνων καὶ τῶν τριωδίων, οἱ μεγάλοι ὑμνογράφοι τῆς ἐκκλησίας [1].

Τὰ μοναστήρια ἀπέβησαν ἔκτοτε τὰ κατ' ἐξοχὴν φυτώρια τῶν μουσῶν, αἱ δὲ ἀκολουθίαι αὐτῶν ᾀσματικώταται. Ἕνεκεν δὲ τοῦ ὑψίστου ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ κύρους, ὅπερ ἐνέπνεεν ὁ μοναστικὸς καθόλου βίος, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς εἰκονομαχίας, καθ' οὓς οὗτος ἔδειξεν ἄφθαστον ἡρωϊσμόν, αἱ τῶν μοναχῶν ἀκολουθίαι ἐπεβλήθησαν καὶ ἐν ταῖς κοσμικαῖς ἔτι ἐκκλησίαις παρ' ὧν ἐν τῷ ἐφεξῆς χρόνῳ ἐκρατεῖτο ἡ τάξις τοῦ μοναχικοῦ τυπικοῦ ἐν συνόλῳ, προσαρμοσθεῖσα βεβαίως ἔν τισι πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν κοσμικῶν. Ὅτι ἐκ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἑξῆς, συμπιπτόντων πρὸς τοὺς τῆς Η'. καὶ Θ'. ἑκατονταετηρίδος περίπου χρόνους, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω, δὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἡ ὀνομασία τοῦ ἑτέρου τύπου, τοῦ κοσμικοῦ, *ὡς ᾀσματικοῦ*, πρόδηλον, ἀφοῦ διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς τυπικῆς διατάξεως τῶν ἀκολουθιῶν καὶ καὶ ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ μοναχικὸς τύπος εἶχε καταστῆ ἐξ ἴσου ᾀσματικός, ἂν μὴ καὶ ᾀσματικώτερος τοῦ κοσμικοῦ. Τούτου λοιπὸν ἀληθεύοντος ἕπεται ἀναγκαίως, ὅτι ἡ ὀνομασία τοῦ κοσμικοῦ τύπου ὡς ἀσματικοῦ προέρχεται ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ζ'. καὶ ΣΤ'. ἑκατονταετηρίδος χρόνων, ἀλλ' οὕτω προσεγγίζομεν τὰ ὅρια τῶν χρόνων τῆς Ε'. καὶ Δ'. ἑκατονταετηρίδος, καθ' οὕς, ὡς εἴδομεν, οἱ αὐστηρότεροι τῶν μοναχῶν καὶ τῶν συντηρητικῶν καθόλου στοιχείων ἐν ταῖς κοσμικαῖς ἐκκλησίαις ἐξηκολούθουν νὰ τηρῶσι πάντοτε ἀκόμη στάσιν ἐφεκτικὴν ἢ καὶ ἐχθρικὴν ἔναντι τοῦ κατὰ τὴν Δ'. ἑκ. ἐπικρατήσαντος ἁπανταχοῦ νεωτερι-

1. Μητρικὸν ἔδαφος τῆς ποιήσεως τῶν κανόνων ὑπῆρξεν ἡ *Ἱερουσαλήμ*. *Ἀνδρέας*, ὁ μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης, *Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς* καὶ ὁ ἑτεροθαλὴς ἀδελφὸς αὐτοῦ *Κοσμᾶς* ὑπῆρξαν κατὰ τὴν Η'. ἑκατονταετηρίδα οἱ ρηξικέλευθοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ποιητικοῦ τῶν κανόνων εἴδους. Τὴν δευτέραν γενεάν, ἀνήκουσαν εἰς τὸ Κωνσταντινουπολιτικὸν ἔδαφος, ἀποτελοῦσιν οἱ κλασικοὶ διδάσκαλοι, *Θεοφάνης ὁ Γραπτός, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης*, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ καὶ ἀρχιεπίσκοπος γενόμενος τῆς Θεσσαλονίκης *Ἰωσήφ*, καὶ ὁ ὀλίγον νεώτερος αὐτοῦ καὶ ἐκ Σικελίας καταγόμενος *Ἰωσήφ*, ὁ καὶ *ὑμνογράφος* ἐπικαλούμενος. Ὅρα πλείονα περὶ τούτων παρὰ Π. Ρομπότη Λειτουργική, σελ. 295 ἑξ. καὶ 309 ἑξ.

σμοῦ ἐν ταῖς ἀκολουθίαις διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς τεχνικωτέρας καὶ ποικιλωτέρας μελῳδίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν ἔργων τῆς γεννωμένης χριστιανικῆς ποιήσεως, τῶν τροπαρίων καὶ τῶν κανόνων. Μόνον λοιπὸν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι νοητὴ διάκρισις μεταξὺ κοσμικοῦ καὶ μοναστικοῦ τινος τύπου τῆς διατάξεως τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἡμερονυκτίου προσευχῆς, ἀπαντᾷ δὲ αὕτη πραγματικῶς, ὡς μαρτυρεῖται ρητῶς καὶ ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω προσαχθεισῶν μαρτυριῶν τῶν μοναχῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Σινᾶ, οἵτινες τὴν τεχνικωτέραν μελῳδίαν καθὼς καὶ τὰ ἔργα τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, τὰ τροπάρια καὶ τοὺς κανόνας, ἐθεώρουν ὡς ἁρμόδια καὶ ἐπιτρεπόμενα εἰς τὰς ἀκολουθίας τῶν κοσμικῶν κληρικῶν μόνον, ὅλως ὅμως περιττά, ἐπιβλαβῆ καὶ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς μοναχῆς πολιτείας. Ἡ μελῳδία καὶ τὰ τροπάρια χαρακτηρίζονται ρητῶς παρὰ μὲν τοῦ ἀββᾶ Παμβὼ οὐχὶ ὡς ἡ στερεά, ἡ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ρηθεῖσα, τροφή, παρὰ δὲ τοῦ ἀββᾶ Νείλου ὡς μὴ ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὴν ἀρχαίαν τῆς ἐκκλησίας τάξιν καὶ συνήθειαν. Ἐὰν λοιπὸν κατὰ τ' ἀνωτέρω μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Δ'. Ε'. ἑκατονταετηρίδος εἶναι νοητὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἡμετέρου τύπου ὡς ᾀσματικοῦ, ἐκ τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς χρόνων ἐξηγεῖται καὶ ὁ ἕτερος αὐτοῦ χαρακτηρισμὸς ὡς *τυπικοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας*. Ὅτι δὲ τὸ τυπικὸν τοῦτο τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τὸ καὶ *ᾀσματικὸς τύπος ἀκολουθιῶν ἢ ᾀσματικὴ ἀκολουθία* λεγόμενον δὲν εἶναι ἕτερόν τι ἢ τὸ *τυπικὸν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας* (τῆς Κων)πόλεως), συνάγεται σαφῶς ἐκ τῶν φερομένων παρὰ τοῦ Συμεὼν ἐν σελίδι 553, ἔνθα μετὰ τὴν δήλωσιν ὅτι τὰ τυπικὰ εἶναι διπλά, ὑπονοεῖ ὑπ' αὐτὰ προφανῶς τὸ ἱεροσολυμιτικὸν καὶ Κωνσταντινουπολιτικόν, συνεχίζει εἶτα τὸν λόγον οὕτω, ὥστε ἐν τῇ περαιτέρῳ περιγραφῇ αὐτῶν ν' ἀποκαλῇ τὸ δεύτερον κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς τυπικὸν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας εἶτα δὲ πάλιν *τυπικὸν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας*. «Τυπικὰ δὲ εἰσὶ διπλᾶ», λέγει. «Καὶ τὸ μὲν ἔστι τῆς *καθολικῆς ἐκκλησίας*, ὃ δὴ κατὰ μόνον, ὡς ἐξετέθη, τηρεῖται τὴν τάξιν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας... *Αἱ λοιπαὶ δὲ ἀκολουθίαι τοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τυπικοῦ*», συνεχίζει αὐτὸς ἐν τῇ αὐτῇ πάλιν συναφείᾳ, «ἐν τῷ παρόντι καιρῷ... οὐκ ἐνεροῦνται». Τυπικὸν λοιπὸν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ τυπικὸν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας εἶναι διὰ τὸν Συμεὼν ἓν καὶ τὸ αὐτό, εἶναι δηλαδὴ τὸ τυπικὸν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, «*ὅπερ δὴ καὶ πᾶσαι εἶχον ἐκκλησίαι*», ὡς ἐκφράζεται ἐν σελίδι 905 σαφέστερον αὐτὸς λέγων, «Ἔστι δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ τυπικοῦ, ὅπερ μοναχικὸν ἔστιν. Ἕτερον δ' ἔστι τὸ τῆς *μεγάλης ἐκκλησίας, ὅπερ δὴ πᾶσαι εἶχον ἐκκλησίαι*».

Ἔχομεν κατὰ ταῦτα νὰ διανοηθῶμεν, ὅτι ὁ κωνσταντινουπολιτικὸς οὗτος τύπος τῶν διατάξεων τῶν ἀκολουθιῶν ἐκ τῆς πρωτευούσης διεδόθη εὐρύτατα ἀνὰ τὰς ἐπαρχίας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ὡς συνάγεται δὲ ἐκ τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἔδαφος τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ τύπου τούτου

ὑπῆρξε τὸ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι καὶ τῆς Ἀντιοχείας ἔτι αὐτῆς, συμπεριλαμβανομένης, ἐκτεινόμενον. «Ἀλλ᾽ ἡ μὲν ᾀσματικὴ αὕτη ἀκολουθία», λέγει ἐποδυρόμενος ἀλλαχοῦ, «πέπαυται ἐν πόλεσιν ἄλλαις, καλῶς οὖσα συντεθειμένη καὶ διὰ ψαλμῶν καὶ ἐφυμνίων τῷ Θεῷ ἀναφερομένη, ἐν μόνῃ δὲ τῇ ἡμετέρᾳ ταύτῃ εὐσεβεστάτῃ πόλει *Θεσσαλονίκῃ* κατὰ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἐκκλησίαν, καθὼς ὁρᾷς, ἀδελφέ, συνετήρηται καὶ μένει κατὰ τὸ *πάλαι κάλλιστον τῶν μεγάλων ἐκκλησιῶν ἐκείνων ἔθος, τῇ βασιλευούσῃ* φημί, καὶ *Ἀντιοχείας* καὶ πλείστων ἄλλων (ὅρα σελ. 556). Πρβλ. καὶ ἔνθα λέγεται· «*Καὶ αἱ καθολικαὶ δὲ ἐκκλησίαι πᾶσαι ἀνὰ τὴν οἰκουμένην* ἀπ᾽ ἀρχῆς ταύτην ἐτέλουν μελῳδικῶς... *Ἐξαιρέτως δὲ αἱ μέγισται ἐκκλησίαι τῆς Κωνσταντίνου* καὶ *Ἀντιοχείας* ποτὲ καὶ *Θεσσαλονίκης*· εἰς ἣν ἄρτι καὶ μόνον ἐν μόνῳ τῆς τοῦ Θεοῦ ἁγίας Σοφίας θείῳ ναῷ ἐνεργεῖσθαι ἀπολέλειπται». Ἡ εὐρυτάτη αὐτὴ διάδοσις τοῦ τύπου, ἐξ ἧς ἔλαβεν οὗτος καὶ τὴν προσηγορίαν τοῦ ὡς *τυπικοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας*, ἐξηγεῖται ἁπλούστατα ἐκ τῆς πελωρίας αὐξήσεως, ἣν ἔλαβεν ἡ ἰσχὺς καὶ τὸ πνευματικὸν κῦρος τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Κων)πόλεως ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Δ΄. ἑκατονταετηρίδος καὶ ἑξῆς. Ἡ διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου γενομένη ἀνύψωσις τοῦ Βυζαντίου εἰς πρωτεύουσαν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας συνεπήγαγεν ἀναγκαίως καὶ τὴν αὔξησιν τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ γοήτρου τοῦ ἐν αὐτῇ ἐπισκόπου, ὅστις ἀπὸ ὑποτελοῦς εἰς τὸν ἔξαρχον Ἡρακλείας ἀπέβη πρωτόθρονος τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς οἰκουμένης πατριάρχης. Ἤδη ἡ Β΄. οἰκουμενικὴ σύνοδος διὰ τοῦ γ΄ αὐτῆς κανόνος ἀνεγνώρισεν εἰς τὸν τέως ὑπὸ τὸν Ἡρακλείας διατελοῦντα ἐπίσκοπον τῆς Κων)πόλεως τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν Ρώμης διὰ τὸ εἶναι τὴν Κων)πολιν νέαν Ρώμην. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Κων)πόλεως διεξεδίκουν δικαιώματα κυριαρχίας ἐπὶ τῶν ὁμόρων διοικήσεων τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων, ἀρχιεπισκόπων, ἐξάρχων καὶ πατριαρχῶν. Ἀξιοσημείωτα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι τὰ ὅσα Θεοδώρητος ὁ Κύρου (ἐκκλ. Ἱστ. 5, 28 Αἱρ. κακομ. 4, 12 Πρβλ. καὶ Σωζομ. Ἐκκλ. Ἱστ. 7, 28) λέγει χαρακτηριστικῶς περὶ τῶν Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ Νεστορίου, ὅτι δηλαδὴ ὁ μὲν πρῶτος ἤσκει ἐπισκοπικὴν ἐνέργειαν ἐφ᾽ ὅλης τῆς Θρᾴκης, τοῦ Πόντου καὶ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης. Αἱ διεκδικήσεις αὗται ἀνεγνωρίσθησαν ὄντως δι᾽ ἐπισήμου ἀποφάσεως τῆς Δ΄ ἐν Χαλκηδόνι συνόδου (451), ἥτις ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ὑπέταξεν ὁριστικῶς πλέον εἰς τὸν θρόνον τῆς Κων)πόλεως τὰς διοικήσεις τῆς Θρᾴκης (πρωτ. Ἡράκλεια), τοῦ Πόντου (πρωτ. Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας) καὶ τῆς Ἀσίας (πρωτ. Ἔφεσος), καθὼς καὶ τῶν ὁμόρων αὐταῖς βαρβαρικῶν χωρῶν, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἐκήρυξε τοῦτον ἰσοστάσιον τῷ τῆς Ρώμης, ἀναγνωρίσασα εἰς αὐτὸν τὰ αὐτὰ πρὸς τὸν τελευταῖον πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Ὅτι δὲ ἡ ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἐπὶ τοῦ λειτουργικοῦ ἐδάφους ἐπεδιώχθη ἡ ἐπίτευξις ὁμοιομορφίας τινὸς διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ τυπικοῦ τῆς πρωτοθρόνου ἐκκλησίας, αὐτονόητον, συνάγεται δὲ ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς καθολικῆς ἀπο-

δοχῆς, ἣν εὗρεν ἡ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἱεροῦ Χρυσοστόμου φερομένη ἀκολουθία τῆς θείας Ἱερουργίας, ἡ τὸν τύπον τῆς Κων)πόλεως ἀντιπροσωπεύουσα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἐξαφανίσεως παντὸς ἴχνους τῶν λειτουργικῶν ἀκολουθιῶν τῶν λοιπῶν περὶ τὸ Αἰγαῖον ἀποστολικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μικρᾶς δηλ. Ἀσίας, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος [1]. Ὅτι δὲ ἡ ἐπίδρασις τοῦ τύπου τούτου ἔφθασε καὶ μέχρι ἔτι τῆς Ἀντιοχείας [2], ὡς βεβαιοῖ ὁ Συμεών, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον οὐ μόνον διὰ τὸ γεγονὸς τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐμφανίσεως τὸ πρῶτον τοῦ ἀντιφωνικοῦ τρόπου τῆς ψαλμῳδίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς στενωτάτας ἔτι σχέσεις, ἐν αἷς ἀνέκαθεν μέν, κατ' ἐξοχὴν δὲ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατάκτησιν τῆς Ἀντιοχείας (638) διετέλει ὁ πατριάρχης αὐτῆς πρὸς τὴν Αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὸν τῆς οἰκουμένης πατριάρχην [3].

Μόνον τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ὑπὸ λόγον ἐπίδρασις αὕτη τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ πάντοτε καὶ ἀποκλειστικῶς ὡς σχέσις προσφορᾶς, ἀλλὰ καὶ προσλήψεως, ἀφοῦ ἄλλωστε ἐν Ἀντιοχείᾳ τὸ πρῶτον ἔλαβεν ἀρχὴν ἡ ἀντιφωνία.

(Συνεχίζεται)

---

1. Πρβλ. Baumstark ἐν τῷ μνημ. ἔργῳ σελ. 44. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων ἐκκλησιῶν διέπρεπεν ἰδίως ἡ τῆς Ἐφέσου.

2. Περὶ ἐπιδράσεως τῆς Κωνσταντινουπολιτικῆς λειτουργικῆς πράξεως καὶ ἐπὶ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς ἔτι ἔν τισι σημείοις διϊσχυρίζεται ὁ Baumstark ἐν σελ. 50 ἑξ.

Εἰς τὰ ἐνταῦθα γενικῶς παρ' αὐτοῦ διατυπούμενα ἐξαίρομεν ἡμεῖς τὰ ἑξῆς ἰδίως σημεῖα, ἐφ' ὧν θέλομεν ἐπανέλθει ἐν ἐκτάσει περαιτέρω 1ον ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Μ. ἑβδομάδος ἡ ἀκολουθία τῆς Θ'. ὥρας ἐν τῷ ναῷ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀναστάσεως μέχρι τῆς ΙΑ'. ἑκ. ἔφερε συνεπτυγμένην τινὰ μορφήν, ἀποτελουμένην ἐξ ἑνὸς μόνον ψαλμοῦ τοῦ 85, ὅστις ἐψάλλετο *ᾀσματικῶς*, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐν τῷ ᾀσματικῷ τύπῳ. Ἡ παρουσία τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ ἐν τῷ ᾀσματικῷ τύπῳ τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ ἡ ψαλμῳδία αὐτοῦ ἐν τῇ Θ'. ὥρᾳ κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, καθ' ὃν καὶ ἐν τῷ ᾀσματικῷ τύπῳ, μεθ' ὑποψάλματος, προδίδουσιν ἀπαραγνωρίστως ἐπίδρασίν τινα τοῦ ᾀσματικοῦ τύπου ἐπὶ τοῦ μοναχικοῦ ἀναφορικῶς πρὸς τὴν μελῳδίαν τοὐλάχιστον. 2ον Θέλομεν ἴδῃ ὡσαύτως περαιτέρω, ὅτι ἡ βραχυτάτην μορφὴν φέρουσα ἀκολουθία τῆς παννυχίδος τοῦ ᾀσματικοῦ τύπου ἀπαντᾷ ἐν χρήσει κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Μ. Ἑβδομάδος ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκτενεστάτην μορφὴν φέρουσαν ὁλονύκτιον παννυχίδα τῆς μοναχικῆς διατάξεως. 3ον Ὅτι ἐν τῷ Α'. μέρει τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἄχρι τῆς ΙΑ'. ἑκατ. τελουμένης λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου φέρονται τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς ἀντίφωνα ἤτοι οἱ 114, 115 καὶ 117 ψαλμοὶ οἷα καὶ ἐν τῇ ἑσπερινῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ᾀσματικοῦ Βυζαντινοῦ τύπου, μετὰ τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς ὑποψαλμάτων. Πρβλ. *Κεραμέως Παπαδοπούλου*, Ἀνάλεκτα κλπ. τόμος Β'. ἐν σελ. 24 διὰ τὰ ἀντίφωνα τῆς λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου, ἐν σελ. 43 ἑξ. 76 διὰ τὴν μονόψαλμον ἀκολουθίαν τῆς παννυχίδος τοῦ ᾀσματικοῦ τύπου, ἐν σελ. 161 ἑξ. διὰ τὴν συνήθη παννυχίδα.

3. Ὅρα ἐπίσης Baumstark αὐτόθι σελ. 58 ἑξ. ἔνθα ἀναπτύσσεται, ὅτι ἡ λειτουργικὴ αὐτοτέλεια τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἔτι ἀπωλέσθη, ὑποκύψασα εἰς τὴν Κων)πόλεως.

DIE KLASSISCHE UND DIE CHRISTLICHE CHEIROTONIE IN IHREM VERHÄLTNIS *

VON

DR MARKOS A. SIOTIS

Wir begegnen diesem erweiterten Sinn zuesrt da, wo eine Cheirotonie stattfand, statt diesem Wort aber ein Ausdruck aus der Psephosfamilie gebraucht wurde[1]. Es kommt im Sprachgebrauch schliesslich soweit, dass in Cheirotonie- wie Psephophorieverfahren in beliebigem Wechsel die Ausdrücken beiden Wortfamilien verwendet werden[2], was somit schliesslich eine gewisse Identifizierung der Wortfamilien bedeutet. Diese Begriffserweiterung erklärt sich nach Busolt[3] leicht daraus, dass die Volksgerichtsbarkeit zu einem charakteristichen Hauptelement des demokratischen Staatslebens wurde. Es kann vielleicht hinzugefügt werden, dass diese Ausdrücke erst dann die breitere Bedeutung gewannen, als bei ihrer Verwendung nicht mehr an den Modus des Abstimmumgsvorgangs, sondern an die Abstimmung als solche gedacht wurde. Diese Entwicklung scheint bei der Psephosfamilie rascher vor sich gegangen zu sein[4].

Alle genanten Ausdrücke der Psephophorie (ausser ψήφισμα) finden sich zuerst vor allem im Verfahren der Gerichtsabstimmung. So wurde dieses Verfahren auch seitens des gesamten Demos nur da angewendet, wo er als Gerichtsbehörde fungierte. Gerichtscharakter haben auch alle sogenannte ψηφίσματα ἐπ᾽ἀνδρὶ d. h. Fälle, die das persönliche Interesse des Einzelnen betrafen,

---

* Fortsetzung von S. 541.

1. Xen Anab. III 2,23 ἅ δὲ μοὶ νῦν εἴρηκε, δοκεῖ μοι ὡς τάχιστα ψηφίσασθαι ἄριστον εἶναι· καὶ ὅτω δοκεῖ ταῦτα, ἀνατεινάτω τὴν χεῖρα. Ἀνέτειναν ἅπαντες. vgl V 1,4 VII 3,14, Hell I, 1,34, Isokr. Fried. 52, Aristot. Athp. 45,4, Syll[3].943,22 [ἐψηφίσατο ἁ] ἐκκλησία χειροτονίᾳ μεγίσταν [δ]ωρεὰν δῶμεν εὐνοίας ἕνεκεν, Pap. Oxyr. XII 1412,20 ψηφίζεσθαι τὰς τῶν λειτουργῶν χειροτονίας, Joseph. Antiqu. XVIII 212 ὁ δ' ἀντεψήφιζεν αὐτοῦ τὴν χειροτονίαν u. a.

2. Demosth XX 3, Syll[3],402,10 ὅταν τόδε τὸ ψήφισμα χειροτονηθῇ vgl. Pap. Oxyr. I 41,6. s. auch Busolt I 454,3.

3. a. a. O. I 455.

4. vgl. Busolt I 455.

für deren Entscheidung durch Psephophorie wenigstens 6000 Stimmen erforderlich waren wie z. B. ein Ostrakismos, das Verleihen der Politie oder Proxenie u. a. Diese vom Demos vorgenommene Psephophorie wurde in der Ekklesie immer phylenweise durchgeführt. Ihr Gebrauch speziell von den Gerichten [1] wurde mit der Zeit noch erweitert, sodass sie später auch bei Genossenschaften angewendet wurde [2].

Strittig ist immer sowohl die Frage nach dem Alter der Psephophorie im Verhältnis zu Cheirotonie, wie auch die Frage nach der Anwendung des Psephophorieverfahrens zur Beamtenbestellung. Zur ersten Frage ist folgendes zu sagen. Obgleich der Gebrauch der Psephoswortfamilie in der Literatur früher anzutreffen ist als die Cheirotoniefamilie, findet sich nicht nur die Auffassung, dass das erstere Verfahren das ältere ist, sondern auch die gegenteilige Ansicht. So ist Busolt der Meinug, das Cheirotonieverfahren sei deshalb das ältere, da es das einfachste sei [3], während Keil und andere als ursprüngliche Abstimmungsart die Geheimabstimmung mit Psephoi annehmen [4]. Es dürfte wohl Busolt darin Recht gegeben werden, dass das Verfahren der Cheirotonie als das einfachere auch zugleich das ältere ist; es muss aber betont werden, dass, wenigstens nach der erhaltenen Belegen, die Wortfamilie der Psephophorie ein höheres Alter hat als die der Cheirotonie.

Die zweite Frage, ob auch die Beamtenwahl gelegentlich durch Psephophorie stattfand, wurde bisher stets verneint [5].

---

1. Busolt I 454.513 m. Anm. u. II 1185.

2. RE V 2194.

3. a. a. O. I 454 «Ein Volksbeschluss hiess in Athen und vielen anderen Staaten Psephisma auch dann, wenn er durch Cheirotonie zustande gekommen war. Dieser Sprachgebrauch ist gewiss nicht daraus zu erklären, dass ursprünglich in der Volksversammlung geheim mit Psephoi abgestimmt wurde und das Handaufheben eine spätere Geflogenhei war» und 455 «wenn dagegen die geheime Abstimmung mit Stimmsteinen die ursprüngliche gewesen wäre, so würde der Rückschritt zur Cheirotonie kaum einleuchtend zu erklären sein», vgl. auch oben S. 5 u. 6.

4. Keil, a.a. O. «ursprünglich war die Abstimmung eine geheine, es wurde mit Stimmsteine...abgestimmt», vgl. auch Thesaurus, s. χειροτονέω «prior ψηφίζεσθαι alter χειροτονεῖν dictus est». u. Swoboda, Lehrb. d. Gr. Staatsalter[6]. 120.

5. So Schömann, de comitiis 123 und Koch RE III 2225 «Eine geheime Wahl scheint nirgends stattgefunden zu haben, sodass die ἀρχαὶ αἱρεταὶ und χειροτονηταὶ als gleichbedeutend den ἀρχαῖς κληρωταῖς gegenüberstehen».

Ganz vereinzelt wird auch eine bejahende Ansicht geäussert[1]. Eine Entscheidung lässt sich nicht fällen, immerhin mögen einzelne Beamtenbestellungen durch Psephophorie vorgekommen sein[2].

Beim Vollzug des Psephophorieverfahrens wurde das Hauptargument darauf gerichtet, dass die Geheimhaltung unter allen Umständen gewahrt blieb. Die ganze Technik der Abstimmung war auf diesen Zweck hin festgelegt, wie es uns Aristoteles ausführlich bei den Gerichten schildert[3]. Es ist natürlich, dass der Vollzug der Psephophorie an manchen Punkten dem der Cheirotonie entsprach, so in der Aufsicht durch Beamte, in der Stimmenzählung, in der Abfassung des Protokolls usw[4]. Aus zwei alten Belegen scheint hervorzugehen, dass die Psephophorie ursprünglich im Tempel stattfand[5].

7. *Die anderen Abstimmungsarten*

Abschliessend soll noch kurz von den übrigen Abstimmungsarten und Wahlarten der Griechen die Rede sein.

Im allgemein ist eine Abstimmung entweder offen oder geheim. Das erstere dürfte das ältere sein. Jedenfalls variiert das Verfahren beider Kategorien seit älterer Zeit. Die älteste Art der

1. Lübker, Reall. 1126, welcher sich auf Swoboda. Lehrb. d. Staatsaltert[6]. 6,119,141 stützt, der letztere wieder auf Stellen wie Syll[3]. 306,43 (Wahl mit Stimmsteinen) und IG. XII 5,595A, 10ff. u. Bakchyl. V 186 (Wahl mit Oelblättern). Über eine Wahl durch Psephophorie können noch folgende Stellen angegeben werden: Herod. VI 109,2 VIII 123,2 ὡς δὲ ἐπικόμενοι οἱ στρατηγοὶ διένεμον τὰς ψήφους ἐπὶ τοῦ Ποσειδέωνος τῷ βωμῷ, τὸν πρῶτον καὶ τὸν δεύτερον κρίνοντες ἐκ πάντων, ἐνταῦθα πᾶς τις αὐτῶν ἑαυτῷ ἐτίθετο τὴν ψῆφον, αὐτὸς ἕκαστος δοκέων ἄριστος γενέσθαι, δεύτερα δὲ οἱ πολλοὶ συνεξέπιπτον Θεμιστοκλέα κρίνοντες. vgl. Arist. Pol. Δ. 1424a, 39a—b3 Anaxim. Rhet. gr. ed. Spengel I 182 τὰς δὲ μεγίστας κρυπτῇ ψήφῳ μεθ' ὅρκων καὶ πλείστης ἀκριβείας διαψηφιστάς. (Wahl der wichtigsten Beamten, Erlosung der übrigen und das für die Oligarchie gesprochen); Aristot. Pol. E. 1 1301b,25 ὅταν ἐπιψηφίζεται ἀρχή τις, vgl. Pap. Oxyr. I 41,7.17 ψηφισθήτω ὁ πρύτανις ἐν τυαύτῃ [ἡμέρ]α... ψ[ηφισ]θήτω ὁ πρύτανις, ψηφισθήτω ἐν τυαύτῃ ἡμέρα. An den meisten diesen Stellen fragt es sich freilich, ob der Gebrauch von ψηφίζειν in seinem eigentlichen oder in seinem erweiterten Sinn zu verstehen ist.

2. vgl. oben Anm. 3.

3. Athp. 63,2ff.68,

4. Vgl. Busolt II 1000,1; 1002.1003,1.

5. Herod. VIII 123 und Syll[3] 921,40, vgl. Philochoros frg. 79b im F.H.G. I 396.

offenen Abstimmung ist wohl die Akklamation, eine Abstimung durch Zuruf. Homer kennt sie unter der Bezeichnug ἀλαλητός, ἰάχω[1]. Dies Verfahren gilt als ein uralter Zug aus der Heeresgemeinde, der sich in der spartanischen Volksversammlung der ἀπέλλα erhalten hat[2]. Die Tatsache, dass zuerst die Monarchie die Akklamation anwendete, zu einer Zeit, da nur der König und die Adligen an der Beratung beteiligt waren, nicht das akklamierende Volk, lässt darauf schliessen, dass in ihr ursprünglich nur ein einfacher Beifall über schon beschlossenes oder sonst eine unwichtige Antwort auf eine vorgelegte Frage zu sehen ist[3]. Mit der Zeit wurde sie aber zu einem eigentlichen Abstimmungsverfahren, wie uns wenigstens die Inschriften zeigen[4]. In diesem Fall wurde über das Für und Wider genau wie bei der Cheirotonie durch Zuruf abgestimmt[5]. Eine entwickelte Form dieser Akklamation haben wir bei der Wahl der Geronten in sparta, die von Aristoteles als kindisch verurteil wird[6]. Zur Zeit der Demokratie wurde die Akklamation als oligarchisch ausser Gebrauch. In der römischen Zeit kommt sie wieder auf[7].

Eine Fortschritt bildet die Abstimmug durch Trennung der Abstimmenden in zwei Gruppen für Jastimmen und Neinstimmen[8] (Hammelsprung). Hinsichtlich der Genauigkeit ist dies Verfahren der Akklamation vorzuziehen, doch ist es ebenfalls primitiv.

Da beide sehr praktisch sind, greift man gerne noch bis in unsere Zeit auf sie zurück. Und wie die Cheirotonie waren beide Verfahren wohl bei jeder Abstimmung wie auch bei Wahlen anwendbar.

Als Geheimabstimmungsverfahren kommen hauptsächlich die Psephophorie, die Ekphyllophorie, der Petalismos und Ostraki-

---

1. Il. II 149.333.394 VI 403.

2. Thuk. I 27. Über die Ausdrücke αἶνος und ἔπαινος s. Busolt I 455,2, Gercke-Norden III 341, Schömann-Lipsius I 241.

3. Homer, Il. VII 403 vgl. Busolt I 333.337.455.

4. s. die Stellen in RE V 2195 u, Busolt 455,2.

5. Thuk. I 87.

6. Pol. B. 9,1271a 9-10, vgl. ebd. E. 6,1306a 18f. Über dieses Verfahren s. Plut. Lyk. 26, vgl. Schömann-Lipsius I 236.

7. Ihren Gebrauch treffen wir sogar in den ersten Kirchenkonzilien, so z. B. in der Synode von Karthago (389), Kan. 50 u. 56. ἐὰν πάντα στοιχῇ τῷ λογισμῷ ὑμῶν, πάντα βεβαιώσατε τῇ ὑμετέρᾳ ἐκφωνώσει· πάντες οἱ ἐπίσκοποι εἶπον.

8. s. Thuk. I 87.

smos vor. Sie sind grundsätzlich alle das gleiche Verfahren, unterscheiden sich jedoch im Bezug auf ihre Anwendungsfälle, den Mitteln, durch welche die Stimmabgabe stattfand und manchmal auch den Ort, denn manche von diesem Verfahren waren nur in einzelnen Städten gebräuchlich. Die ἐκφυλλοφορία[1] ist eine mit Olivenblättern stattfindende Abstimmung. Sie wurde besonders in Athen und sogar speziell bei der disciplinarischen Ausschliessung eines Ratsmitglieds angewendet. Oft folgte dieser eine weitere Abstimmung in gerichtlicher Form mit Stimmsteinen, falls der Betreffende Gebrauch von dem ihm dafür zustehenden Rechte machen wollte.

Der Πεταλισμὸς[2] wurde ebenfalls mit Hilfe von Blättern, sicher wieder Olivenblättern durchgeführt. Er ist nur für Syrakus belegt und nur in Fällen, die in Athen durch den Ostrakismos entschieden wurden.

Der Ὀστρακισμὸς[3] in Athen war durch Kleisthenes zum Schutz der Demokratie eingeführt worden, um über die Verbannung von Bürgern zu entscheiden. Als Stimmzettel dienten Ostraka (Scherben, Scherbengericht), die ersten Vorläufer unserer Stimmzettel aus Papier. Eine Zwischenstufe ist überliefert, für Hippodamos von Milet[4]. Er führte bei Gericht statt dem Stimmstein das πινάκιον ein, auf das bei Verurteilung die Strafe geschrieben wurde. Bei Freisprechung gab man das Täfelchen leer, ein Verfahren, das seit 139 v. Chr. von den Römern für alle Abstimmungen eingeführt[5], bei Beamtenwahlen auch schon angewendet wurde[6].

Von eigener Art war das Abstimmungsverfahern der Bünde z. B. des Achäerbundes, in dem man nicht nach der Kopfzahl, sondern nach Städten abstimmte.

Schliesslich wurden auch für die Besetzung der verschiedenen Staatsämter im Laufe der Zeiten noch andere Bestellungsarten herangezogen. Dabei ist die üblichste Art die Ernennung des

---

1. Vgl. Aischin. Tim. 111ff., Pollux VIII 18, Harpokr. s. v., Suid. ebd., RE V 2216, Schömann-Lipsius I 397 und Busolt I 454,2.

2. s. RE XIX 1117ff..

3. s. Philochoros frg. 79b. (FHG. I 396), Pollux VIII 19., vgl. RE XVIII 1674 und Lamer, Wörterb. d. Antike² s. v. Ostrakismos.

4. Diels, Vorsokrat. I 390,12.

5. Busolt I 455.

6. IG XII 5,595 A, 13 vgl. auch IG. II 624, V 15.

betreffenden Beamtes durch eine Behörde[1]. Über die Besetzung eines Amtes durch Kauf oder Erbschaft ist schon gesprochen worden[2].

Zweites Kapitel

Die christliche Cheirotonie

1. *Inhalt und Wesen der christlichen Cheirotonie*

In der griechisch-orthodoxen Kirche wird mit χειροτονία seit alter Zeit bis heute das fünfte Sakrament der Kirche bezeichnet, die Ordination[3]. Es heisst so nur insofern es sich um seinen liturgischen oder kirchenrechtlichen Vollzug handelt[4], nicht aber als Sakrament selbst, das als dogmatische Istitution und Lehre Μυστήριον τῆς ἱερωσύνης heisst. Da die Bezeichnung Cheirotonie freilich im Leben der Kirche sehr gebräuchlich wurde, konnte es neben den anteren Bezeichnungen dieses Sakraments auch in der dogmatischen Literatur und Sprache als Name des Sakraments verwendet werden[5]. Über das richtige Verhältnis der Cheirotonie zum Sakrament selbst in seinem eigentlichen Sinn wurde trefflich gesagt: «wie zwischen Ehestand und Eheschliessung, so muss man auch zwischen Priesterstand (ordo in esse) und Priesterweihe (ordo in fieri) wohl unterscheiden»[6]. In diesem Sinne ist die

1. Vgl. Kahrstedt a. a. O. 27,4 u. Busolt I 469,3 (Schluss), Keil a. a. O. III 391, Schömann-Lipsius I 242.244 u. 252ff..

2. s. oben S. 332f.

3. Sym. Thes., De sacris Ordinationibus 33, Migne PG. 155,177, vgl. auch Daniel, cod. lit eccl. orient., im Lexidion s. χειροθεσία, χειροτονία S. 725, Maltzew, Die Sakramente der orthdox-Kath. Kirche d. Morgenlandes CCLI u. CCLVIII, Zorell, Lex. graec. Novi Testam. 1445 «Χειροτονεῖν apud Graecos evasit terminus technicus 'ordinanti, per Sacramentum Ordinis diaconos, sacerdotes, episkopos», Heiler, Urkirche und Ostkirche 274ff, Pohle, Lehrb. d. Dogmatik III[9] 541.

4. Milas, Das Kirchenrecht d. morgenl. Kirche 230 vgl. Zonaras Komm. zu dem l. Apost. Kan. bei Rhalles-Potles, Syntagma II 87.

5. s. Confesio de Michael Palaeologe in A. Theiner-F. Miklosich, Argumenta spectantia ad unionem Ecclesiarum Graece et Latine Vienne 1872,18. Androutsos, Δογματική τῆς 'Ορθοδόξου 'Ανατολ. 'Εκκλησίας (1907) S. 389; K. Dyobouniotes, Τὰ Μυστήρια τῆς ἀνατολικῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας, (1915) 152.

6. Pohle, Dogm. III[9] 540.

Cheirotonie der Akt der Kirche[1], durch den jemand zum Stande (ordo) des Kleros bzw. Priestertums kommt. Balsamon sagt passend dazu: «wie die Taufe jemanden zum Christ macht, so befördert die Cheirotonie jemanden zum Kleros»[2].

Wie jeder Akt der Kirche, besonders jeder sakramentale, seine Ausprägung in ritueller Form gefunden hat, so hat auch dieser Akt seine vorgeschriebene Ritusform bekommen, welche jedoch von der Cheirotonie sefbst zu unterscheiden ist.

Dieser Ritus ist keine χειροτονία, sondern ἡ ἀκολουθία τῆς χειροτονίας[3], d. h. die Vorschrift nach der die χειροτονία vollgezogen werden soll. Der liturgische Prozess des Vollzugs und der Aufführung dieses vorgeschriebenen Ritus bei jedem Eintritt einer neuen Person in dem Kleros heisst τελετὴ τῆς χειροτονίας, χειροτονία.

Im gazen bezeichnet aber auch χειροτονία allein den feierlichen Akt der Kirche, durch dem sie ihre Priester einweiht und in ihrer Ämter einsetz[4]. Da das Priestertum gemäss der dogmatischen Lehre göttliche Befugnisse und Charismen in sich trägt, wird die Cheirotonie so zu einem sakramentalen Akt der Kirche, durch den die Übertragung eben dieser göttlichen Gewalten stattfindet. Wie es bei jedem einzelnen Grad des Priestertums verschiedene und besondere Charismen gibt[5], so gibt es für jeden Grad auch eine besondere Cheirotonie, d. h. einen eigenen Akt und eine besondere Ritusvorschrift für die Beförderung von Grad zu Grad, oder für die einfache Übertragung der Gewalten eines Grades. So gibt es eine χειροτονία ἐπισκόπου eine χειροτονία πρεσβυτέρου und eine χειροτονία διακόνου. Analog diesen Akten wurden bisweilen auch der Akt und Ritus für die Beförderung zu den verschiedenen Stufen des niedrigen Kleros wie des Psaltes (Vorsänger), ἀναγνώστης (Vorleser), ὑποδιάκονος (Unterdiakon), sowie zu den verschiedenen Offizien des eigenen Grades[6], schliesslich auch der

1. Milas, a. O. 230.

2. Rhalles-Potles a. O. II 87, Comm. zum 67. Kan. Apost., J. Eutaxias, Περὶ Ἱερατ. Ἐξουσίας S. 38. Über die Parallelität mit dem Sacramentum baptismi zu erst Augustin, De Baptis. c. Donatist. I 1, De Bono Conjugali 24 vgl. Reuter, Augustinische Studien 284.

3. So kommt in jedem Euchologion als Überschrift bisweilen aber auch τάξις τῆς χειροτονίας vor, was speziell in Typikon gebraucht wird.

4. Milas a. a. O. 230f.

5. Über die Art dieser Charismen in Bezug auf die Cheirotonie vgl. Maltzew a. a. O. CCXXII.

6. So etwa ἀρχιδιάκονος, οἰκονόμος, ἀρχιμανδρίτης, usw.

Akt des Eintritts in den Mönchsstand χειροτονία genannt. Für diese letzteren Fälle ist die eigentliche und richtigere Terminologie, wie gezeigt werden soll, jedoch eine andere.

Im vollen Sinne wird χειροτονία als Begriff schon im älteren erhaltenen Cheirotonieritus wie etwa in den Apostolischen Konstitutiones (=AK) gebraucht. Später wurde es der eigentliche terminus technicus zur Bezeichung der Ordination und ist dies immer geblieben. Es wird zu zeigen sein, dass der Begriff der Cheirotonie in der alten Kirche, bevor er diesem spezifischen Sinn als Terminus allgemein gewann, besonders für den Akt der Kirche zur Wahl ihrer Beamten gebraucht wurde. Der moderne Terminus χειροτονία wird nicht mehr für die Wahl, sondern nur noch füt die Weihe (Consecratio) und die Übertragung des Amtes gebraucht. Der Wahlakt wird insofern mitgemeint, indem er auch heute noch eng mit der Ordination zusammengehört.

Das Wesen der christlichen Cheirotonie hängt mit dem Charakter des Priestertums als eines Kirchenamtes eng zusammen [1]. Der eigenartige Charakter des priesterlichen Amtes wirkt sich auch auf die Cheirotonie als den Modus, durch den man zu diesem Amt bestellt wird, aus. Da das Priestertum nicht nur ein blosser Beamtenstand mit äusserer Bevollmächtigung und mit Befugnissen ist, sondern ein Sakrament, ist die Cheirotonie, der einzige Weg zu dieser Vollmacht, zu Übertragung, Empfang und Besitz der sakramentalen Gaben des Heiligen Geistes, der göttlichen Befugnisse und Gewalten, die für den Besitzer einen «charakter indelebilis» haben [2]. Dass das Priestertum mehr als ein Stand in der Kirche ist, finden wir in der griechisch-orthodoxen Kirche sehr stark betont. Es ist ein objektives Dasein in concreto. So fasst es die Frömmigkeit auf und so findet es auch in den Gebeten seine Ausprägung, in denen die Priester als λειτουργικὰ ὄντα höher als selbst Engeln stehen [3].

---

1. Über das Wesen des Kirchlichen Amtes vgl. Maltzew a. O. 243. u. Sohm, Kirchenrecht I § 9.10.11.12.20. Eutaxias, a. O. 8ff. Androutsos a. O. 282ff. u. 389f.

2. Maltzew a. O. CCXXXIII. Die Mysten der Mysterienreligionen hatten zuerst diesen character indelebilis (G. Anrich, Das antike Mysterienwesen 54f.), aber nicht als Beamte der Mysteriengemeinschaft oder des Kultus, sondern nur in ihrer μετοχὴ an der göttlichen Substanz.

3. Chrysost., De Sacerd. IIIδ'. ε'. Migne PG 48,642f. οἱ γὰρ τὴν γῆν οἰκοῦντες καὶ ἐν ταύτῃ ποιούμενοι τὴν διατριβὴν τὰ ἐν οὐρανοῖς διοικεῖν ἐπετράπησαν καὶ ἐξουσίαν ἔλαβον, ἣν οὔτε ἀγγέλοις οὔτε ἀρχαγγέλοις ἔδωκεν ὁ Θεός.

Im Priestertum ist nicht die menschliche Person, welche in sich das Priestertum trägt, das Zentrum, sonder das Priestertum ist ein objektives Dasein, welches auf den einzelnen Personen des Priestertums liegt. Nur in der Person Christi als Μέγας Ἀρχιερεὺς (Hoherpriester) ist das Zentrum in Person und Priestertum eins, da bei Christus beides göttlicher Herkunft ist. Die Realität des Priestertums als eines objektiven Daseins erklärt auch die Lehre des character indelebilis, denn im Simme eines Priestertums als eines blossen Kirchenstandes wäre dieser Charakter ein leerer Begriff. Im Leben der Kirche kommt es also wirklich vor, dass Priester zwar aus dem Stande des Kleros austreten oder von ihm abfallen, aber immer noch Besitzer des Priestertums sind [1].

Für die einzelnen Kleriker ist dies Priestertum sein Besitz d. h. sein Kleros (Habitus) [2]. Inhalt dieses Besitzes ist die Gesamtheit der sakramentalen Gaben, welche durch die Cheirotonie auf jeden Grad in verschiedener Weise einströmen [3]. Nach altestamentlicher Analogie [4] ist dabei für das eigentliche Priestertum, Presbyter und Bichöfe, Jesus Christus selbst dieser Besitz [5]. In der Handlung des Ordinationsritus ist das deutlich ausgeprägt: nachdem die Ordination und die Konsekration der Heiligen Gaben beendet ist, reicht der ordinierende Bischof dem Ordinierten das Heilige Brot mit den Worten: «nimm dies anvertraute Gut (παρακαταθήκη) und bewahre es bis zu Parusie des Herrn, bei der du zur Rechenschaft darüber gezogen werden wirst» [6]. Das 'anvertraute Gut' ist nach der dogmatischen Auffassung Jesus Christus selbst [7].

Vgl Maltzew a. O. CCXXXIXff. dazu Isidor von Pelusium Lib III, XX Epist. Migne 78,745 u. Sym. Thes. a. O. c. 207 Migne 155, 420A.

1. Androutsos a. O. S. 391,3. Maltzew a. O. CCXXXIII vgl. Augustin, De Bono Conjugali 24,32 Migne PL 40,394 u. De Baptismo c. Donatist. 4,12.18 Migne PL 43,166.

2. Anrich. a. O. 94f.

3. Vgl. Androutsos a. O. S. 390.

4. Deut, 10,9 vgl. 18,2 u. a.

5. Math. 28,20, Luk. 10,16,

6. Maltzew a. O. 343, Goar, Euchologion 294.

7. Sym. Thes. a. O. 182, Migne 155, 389f. Df. οὐκ ἄλλον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν τὸν ζῶντα ἄρτον λαμβάνει ἱερουργεῖν καὶ τὴν ἱερωσύνην αὐτοῦ καὶ αὐτὸν ὡς παρακαταθήκην πιστεύεται. u. 187, Migne PG 155, 396D τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἰκονίζει καὶ φέρει. Ännliches ist für die Leviten gesagt s. RE (Pauly-Wissowa) XIII 1466f.

Auch die apostolische Sukzession, als Lehre der Kirche, findet ihre Begründung in diesen Gedanken des Priestertums als eines Besitzes, obwohl bei jede Ordination das Priestertum direkt von Gott durch den Bischof mitgeteilt wird. Die bei der griechisch-orthodoxen und bei der römisch-katholischen Kirche gleich starke Lehre von der apostolischen Sukzession erweckt zunächst den Eindruck, als ob bei der Ordination die Gewalten und Befugnisse lediglich vom weihenden Bischof auf den Ordinierten übergingen. Der katholische Ritus verstärkt in seiner Formeln diesen Eindruck. Dem Sinne nach findet sowohl beim katholischen wie besonders beim orthodoxen Ordinationsritus in jeder einzelnen Ordination ein neues Mysterium statt, in dem die göttliche Gnade auf den Ordinierten zukommt und damit Gott selbst den Priester durch den Bischof ordiniert.

Demnach ist es zu verstehen, wie gross der Unterschied zwischen dem Priestertum als Amt und jedem anderen, staatlichen Amt ist[1]. Vergleiche können hier nicht gezogen werden. Jedes Amt hat einen Auftrag und die zu Erfüllung dieses Auftrags notwendige Vollmacht. Beim staatlichen Amt erstreckt sich diese Vollmacht nicht über den Auftrag hinaus, sondern hört zugleich mit dem auf, im Priestertum aber tritt zusammen mit dem Auftrag und der Vollmacht, die beide göttlichen Ursprungs und Charakters sind, noch mehr ein. Dieses Mehr lässt sich von Auftrag her nicht erklären, da es für ihn überflüssig ist. Es ist das objektive Dasein des Priestertums, der Besitz, der dem Priester zu jeder Zeit und an jedem Ort, sei es in dieser Welt, sei es im Jenseits, zugehört. Während der staatliche Beamte nur bei der Ausübung seines Amtes als Beamter hervortritt, ist der Priester immer und überall der Priester Gottes.

Somit gewinnt die Christliche Cheirotonie als Verfahren der Amtsübertragung einen völlig eigenen Charakter. Sie ist das Verfahren eines Sakramentalen Ereignisses, ein Weg, übrigens der einzige in dieser Beziehung, der Begegnung des Menschlichen mit dem Götilichen. Von Gott her ist er eine Art Mensch werdung und vom Menschen her eine Vergottung[2].

---

1. Nach Epiphanius bedeutet ἱερωσύνη ἀξίωμα βασιλικόν τε καὶ ἀρχιερατικὸν ὁμοῦ, vom A. T. her. (Haer. 29_8 bei Migne 41,392f).

2. Dion. Areop. De ecclesiast. Hierarch. 5, Migne PG. 3,513 εἰς τὸ θεοειδέστατον ἀνηγμένος κάλλος vgl. Sym. Thes. a. O. 218 Migne PG. 155,432A. Ὁ Ἀρχιερεὺς ἅγιος τῇ χειροτονίᾳ. vgl. oben S. 733,5. u. AK II 26ff.

Die ertse Stufe dieser Beförderung und inneren Entwicklung des Ordinierten (χειροτονούμενος), die durch die Cheirotonie erreicht wird, ist nach Analogie der antiken Mysterien [1], wie besonders auch Dionysios Areopagita hervorhebt [2], die Katharsis und die Vergebung der Sünden [3]. Die innere Entwicklung geht dann weiter zu einer wircklichen Verwandlung. So ist, sowohl nach Auffassung der Frömmigkeit wie der Theologie, der Priester von dem Moment der Cheirotonie eine neue Kreatur geworden [4], reiner und höher als die Menschenwelt. Das Priestertum, das durch die Cheirotonie auf ihn herabgestiegen ist, verändert den Priester als Menschen sich selbst gegenüber [5], seinen Mitchristen [6] und Gott gegenüber [7]. In diesem Sinne soll man nach Symeon von Saloniki den Tag seiner Ordination feiern, wie man sonst seinen Geburts-und Namenstag feiert [8].

Zu dieser Verwandlung oder Beförderung, in der sich durch die Cheirotonie das Menschliche Wesen mit dem göttlichen begegnet, gehört auch der Charakter der Cheirotonie als einer Vermählung (ἱερὸς γάμος). Die Braut ist die Ἐκκλησία die im Akt der Cheirotonie von Christus als den Stifter und Κεφαλὴ der Ἐκκλησία den Ordinierten anvertraut wird. Bei Diakonissen und Nonnen wird als Bräutigam (Νυμφίος) Jesus selbst angenommen.

---

1. Κάθαρσις, μύησις, ἐποπτεία bei den antiken Mysterien vgl. Anrich a. O. 25f.

2. Dionysios gebraucht die Gedanken und die Terminologie der Mysterien und passt sie an. Κάθαρσις, μύησις, τελείωσις sind nach ihm die Beförderungstadien, die man durch die Cheirotonie erreicht. Jedes dieser Stadien entsspricht einem der drei Graden des Priestertums, so dass die τελείωσις nur dem Episkopat zukommt.

3. s. den 9. Kan. der Synode von Neokaisareia (314-325). Der 9. Kan. des 1. Nicänums widerspricht nicht dieser Auffassung, da der Satz «τὸ γὰρ ἀνεπίληπτον ἐκδικεῖ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία» im Sinne der Darbringung von seiten der Kirche zu verstehen ist. Gott soll man all sein bestes darbringen.

4. Vgl. Chrysost. wie oben S. 732,4, Sym. Thes. 122 Migne PG. 155,225. 432A., Dion. Areop. Migne PG. 3,513. u. 58. Apokr. von Theod. Balsamon bei Rhalles-Potles a. O. 4,490, Maltzew CCXLIIIf., Berdiajew, Die Philosophie d. freien Geistes (Tübingen 1930) 394f. vgl. Maleachi 2,7.

5. Wie alle Mysterien, so verleihet auch die Cheirotonie die Seligkeit vgt. Maltzew CCXLIII.

6. Gregor von Nyssa in seine Rede an dem Tag der Epiphanie, Migne PG 46, 581 Maltzew CCXLI.

7. vgl. Jgn. Eph. u. Trall. I, 1. Cypr. Epist. 55,63. s. Berdiajew a. O. vgl. u. I Kor. 4,1.

8. Sym. Thes. a. O. 182 Migne PG. 155,225,

Dieser Gedanke der geistlichen Vermählung ist besonders in der römisch-katholischen Kirche stark ausgeprägt, in der griechisch-orthodoxen [1] jedoch ebenso stark bei der Cheirotonie unverheirateter Priester, wo sich sogar reine Hochzeitsbräuche an die Ordination anschliessen [2]. Dass wir es hier mit direktem oder polemischem Einfluss des heidnischen ἱερὸς γάμος zu tum haben, ist anzunehmen. Weitere Vergleiche sind dabei allerdings nicht möglich, da sich die Gedanken selbst diametral unterscheiden [3].

Die Realität dieser Beförderung äussert sich am stärksten in der Ausübung des pristerlichen Amtes, die für jeden anderen untersagt ist [4], in der Lebenshaltung des Priesters und in der Stellung der Laien zu ihm. In allen diesen Punkten ist der Prister nicht der Mensch, der sich nur in der Verkündigung des Wortes zu betätigen hat, aber auch nicht der aus sich allein wirkende Stellvertreter Gottes, sondern der unbedingt notwendige Mittler in der Kirche zwischen Gott und Mensch, zwischen Mensch und Gott [5].

Diese Realität ist dadurch nicht anfechtbar, dass viele Angehörige des Kleros, nicht immer in der entwickelten Zustand der inneren Veränderung und Beförderung bleiben. Wie die Engel, so unterliegen auch die Priester, obwohl sie alle ausnahmslos bei der Cheirotonie innerlich erneuert und befördert wurden, der Anfechtung des Satans.

Wie schon hervorgehoben wurde, ist die Cheirotonie eine Tat Gottes. Gott selbst weiht und ordiniert in seiner Kirche seine

1. Sym. Thes. a. O. 203f. Migne PG. 155,412f. vgl. auch 188 Migne PG. 155,397, wo das Μήνυμα und das Glaubensbekenntnis als ἀρραβώνων ἀπαρχὴ ὡς καὶ τοῦ νυμφίου καὶ τοῦ ἱεροῦ γάμου διὰ τῆς χειροτονίας bezeichnet, vgl. und Milas a. O. 328.

2. vgl. Strack-Billerbeck, Komm II 649 bei der Ordination der Schriftgelehrter.

3. s. Anrich a. O. 77.105. vgl. Reitzenstein, Die hellenistischen Mysterienreligionen³, 1927, 34 f. u. 36—37.

4. Sym. Thes. a. O. 66 Migne PG. 155,229.

5, Vgl. K. Kallinikos, Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ 557 f. In den Ordinationsgebeten bittet immer der weihende Bischof um die Ordination des Ordinierten, da sie ein Werk Gottes ist, vgl Sym. Thes. wie oben Anm. 2 u. Achelis, Lehrb. d. Pr. Theol.³ 151. «Kein Ordinationsgebet bis im 12. Jahrh. hat daher auch die Formel : accipe Spiritum sanctum oder dgl.., sondern alle Ordinationsgebete erflehen, dass der Heilige Geist seine Kraft und Wirksamkeit in dem Erwählten zur Geltung bringen möge».

Priester [1]. Wie bei allen Sakramenten, so wirkt auch bei der Cheirotonie der unsichtbar gegenwärtige Christus durch seine sichtbare Organe, d. h. die Bischöfe und die vielen sakramentalen Handlungen. Ohne die Teilnahme dieser Organe, seien es Personen oder Handlungen, ist aber die Vollziehung der Cheirotonie so undenkbar wie ohne die Gegenwart Gottes. Darin bestätigt sich der 'character indelebilis'. Wie für das allgemeine Recht ein Beamter nur von dem abgesetzt werden kann, der ihn eingesetzt hat, so kann auch kein Priester durch Menschen sein Priestertum verlieren, das ihm Gott gegeben hat. Die Kirche selbst hat nur die Möglichkeit und das Recht, im Interesse des christlichen Lebens gegebenenfalls die Ausübung des priesterlichen Amtes zu versagen.

Obwohl die Auffassung, dass Gott und Christus selbst die Cheirotonie bewirken, in der griechisch-orthodoxen Kirche so stark und klar ist, hat das menschliche Element doch auch seinen Anteil dabei. Es wurde schon betont, dass die kirchliche Cheirotonie nichts anders als der kirchenrechtliche und liturgische Vollzug des Sakraments der Ordination ist. In kirchenrechtlichen Hinsicht aber bestimmen die Normen der Kirche nicht nur die Ordinadionshandlungen, sondern vor allem auch die zu ordinierende Person selbst, hinsichtlich ihrer körperlichen, wissenschaftlichen, moralischen Qualifikation. Insofern können die kirchenrechtlichen Normen Einschränkungen bei der Cheirotonie für die weihende Gnade Gottes sein. Das Verhältnis zwischen der sakramentalen Weihe und der Kirchenrechtsgewalt wird wohl in jedem Falle ein besonderes sein. Jedenfalls sind die kirchlichen Normen die Voraussetzung für die Weihe [2].

Dass die Kirche zu drei Graden des Priestertums gelangte,

1. Dass in der georgisch—syrische Kirche die Hand des Bischofs zuerst auf die Heiligen Geheimnisse gelegt wurde, und dann auf den Kopf des zu Ordinierenden, ist nur in diesem Sinne zu verstehen, vgl. Maltzew CCLXII. CCLXIX. und CCLXXIII.

2. Vgl. Eutaxias a. O. 26ff. Vgl. dazu die schöne Arbeit von katholischer Seite: J. Fuchs, Weihesakramentale Grundlegung kirchlicher Rechtsgewalt, Scholastik 16, 1942, 496ff., besonders 508ff. Über die nähere Bestimmung der Beziehungen der sakramentalen Weihe zur Rechtsgewalt und 513ff. über die charismatische Wirkung der sakramentalen Weihe hinsichtlich der Rechtsgewalt, vor allem der Rechtsgewalt. Von griechisch—orthodoxer Seite vgl. dazu die in den Lehrbüchern des Kirchenrechts gegebenen Erklärungen u. besonders Eutaxias a. O. S. 5ff.

ist gewiss eine Folge der historischen Entwicklung in der Verwaltung des Organismus der Kirche. Der Grad des Priestertums soll im übrigen nur einer sein. Es ist der des Episkopos, welcher alle Priesterlichen Befugnisse und Gewalten in sich hat und ausübt[1]. Das zeigt die nachapostolische Zeit, in der sich die Priester, Πρεσβύτεροι, und Ἐπίσκοποι nicht unterscheiden lassen[2]. Allein der Episkopos, der nach Dionysios Areopagita die ἱερὰ τελείωσις des priestertums in sich hat, darf die Ordination vollziehen[3]. Er setzt deshalb die Diakonen oder Priester, die in der Ausübung ihres Amtes nicht eigentliche Beamte der Kirche wie der Episkopos, sondern dessen Gehilfen und Vertreter sind und in dessen Auftrag ihr Amt ausüben[4], in eigener Verantwortung ein. Nur er hat auch das Recht über die Wahl dieser Vertreter und Diakonen seines Amtes, die ihrer Ordination vorausgeht, die lezte Entscheidung zu treffen. Soll ein Bischof eingesetzt werden, der immer Beamter der Kirche selbst ist, so kann er nur von der Kirche eingesetzt werden, die sich durch die Anwesenheit wenigstens dreier Bischöfe bei der Ordination vertreten lässt[5]. Das Recht der Cheirotonie ist deswegen die differentia specifica des bischöflichen Amtes gegenüber dem Presbyteros.

Die grichisch-orthodoxe Liturgie pflegt besonders nach ihrer ästhetischen Seite gewürdigt zu werden, wie überhaupt der Ritus dieser Kirche schön ist[6]. Wenn das allgemein gilt, dann darf es im besonderen auch für den Ritus der Cheirotonie hervorgehoben werden. Die schöne liturgische Form und die Handlungen der Cheirotonie rufen bei den Anwesenden aufs stärkste das Empfinden für die reale Verwirklichung der sakramentalen Begegnung des Göttlichen mit dem Menschlichen hervor. Gerade die Cheirotonie des Episkopos ist in ihrer liturgischen Schönheit unübertrefflich[7]. Die liturgischen Formen mit ihren Gebeten, ihren besonderen Handlungen und den Raum des Al-

1. Maltzew a. O. CCXXXII. Übrigens ist die Synonimität des Ἐπίσκοπος und πρεσβύτερος auch in N. T. selbst noch heute von vielen behauptet.

2. Vgl. Iren. Epist. ad Florin bei Euseb. KG 5, 20, 7, adv. Haer. 3, 8, 4.

3. Maltzew a. O. CCXXXIII.

4. Ps. Ign. Epist. ad Hermonem III 1. Es ist im Leben der Kirche Brauch, dass ein Diakon und Priester bei Anwesenheit eines Bischofs jedes Mal vor Beginn des Gottesdienstes um Vollmacht (Kairos) für die Ausübung seines Amtes bittet, vgl. Jgn. Smyr. VIII 1 u. Hatch, Die Gesellchaftsverfassung 77.

5. Maltzew a. O. CCXXXIV.

6. Maltzew a. O. CCXLIV.

7. Maltzew a. O. CCXLVIII.

tars bewegen die Seele des gläubigen Beschauers aufs tiefste und erbauen ihn aufs stärkste. Die Schönheit der Cheirotonie entrückt ihn in Gottes Gegenwart und Seligkeit. Sie stärkt das Vertrauen auf Gott, der den von ihm eigensetzten Priester immer wieder seine Gnade für die Verwaltung seiner sichtbaren Kirche schenkt. Die unaussprechliche Schönheit der Cheirotonie wirkt aber auch auf die Beschauer, die in ihrem Glauben unfest sind. Wie die grossen Kirchenfeste, etwa Oster und Weihnachten, Menschen in die Kirche ziehen, die kein besonderes Interesse für den Glauben zeigen, oder lau im Glauben sind, so zieht auch die Cheirotonie Menschen um des Schönen willen in die Kirche. Nicht selten wirkt der Vollzug einer Cheirotonie, bei der sie keine Begegnung ihrer Seele mit der Gegenwart Gottes erwartet hatten, so stark auf sie, dass sie fromme Christen werden.

2. *Bestellung der Kirchenämter.*

Die Bestellung zu den Kirchenämtern ist bei der griechisch-orthodoxen Kirche von Anfang an bis in unsere Zeit in zwei Teile, die Wahl und die Weihe, geteilt. Es gehören also zur Bestellung zwei Akte. Durch den einen wird der mit dem Dienst zu Betrauende bezeichnet, durch den zweiten wird er mit dem Dienst selbst betraut. Der erste Akt ist die Auswahl zur Bestellung (electio), der zweite ist die Bestellung selbst (ordinatio im engeren Sinn). Beide Akte gehören untrennbar zusammen, obwohl sie äusserlich, d. h. der Zeit nach getrennt sind[1]. Die Wahl trägt den Namen **ἐκλογή**, die Weihe heisst **Χειροτονία**.

Wahl und Weihe gelten unterschiedslos als direkte Taten Gottes[2], der bei beiden durch seine Kirche in seiner Kirche

1. Sohm, Kirchenrecht II 263. Dass schon anfänglich Wahl und Weihe zeitlich getrennt waren, beweist Apg. 14,22 und die zwischen Wahl und Weihe Dokimasie.

2. Vgl. 1. Klem, 42, 1—2, Dion. Areop. De eccl. Hierar. 5. Migne PG 3,512, πλήν γε ὅτι τὸν θεῖον ἱεράρχην οὐκ αὐτοκίνητον χρὴ τὰς ἱερατικὰς ποιεῖσθαι τελεσιουργίας, ἀλλὰ ὑπὸ Θεῷ κινοῦντι ταύτας ἱεραρχικῶς καὶ οὐρανίως τελεσιουργεῖν..., dazu auch die Paraphrasis vom Pachymeris Migne ebd. 528, πλὴν πάλιν τὸ προκείμενον λέγομεν, ὅτι χρὴ τὸν ἱεράρχην κινούμενον παρὰ τοῦ Παναγίου Πνεύματος τὰς ἐκλογὰς ποιεῖσθαι. Vgl. dazu, Chrysost., De Sacerdotio III Migne PG. 48,642 οὐ γὰρ ἄνθρωπος, οὐκ ἄγγελος, οὐκ ἀρχάγγελος, οὐκ ἄλλη τις κτιστὴ δύναμις, ἀλλ᾽ αὐτὸς ὁ Παράκλητος ταύτην διετάξατο τὴν ἀκολουθίαν, καὶ ἔτι μένοντας ἐν σαρκὶ τὴν τῶν ἀγγέλων ἔπεισε φαντάζεσθαι διακονίαν... u. das Gebet der Cheirotonie des Diakons s. Goar, Euchologion 251. Müller, KG. I 1[3], 270 «Wahl und Weihe aber gilt als Gottes Spruch», Sohm I 58f.

wirkt. Das geht aus dem Wortlaut und den Sinn der Ordinationsgebeten am besten hervor. Bei der Wahl eines Bischofs passen auch alle äusseren Handlungen und Situationen dazu, so die versammelten Bischöfe im Sinne von Matth. 16, 20, der heilige Raum, der angezündete Leuchter vor dem Bilde Christi und das Gebet der Wahl[1].

a. *Wahl.*

Eine Wahl ist bei jeder Bestellung von Priesterämtern erforderlich[2]. Sie wird sowohl bei der Cheirotonie der Diakonen und der Priester wie bei der jenigen der Bischöfe vorausgesetzt. Die Wahl der Diakonen und der Priester im besonderen ist seit der Entstehung des monarchischen Episkopats (2. Jahrh.), im wesentlichen eine Angelegenheit allein des zuständigen Episkopos geworden[3], obwohl die Gemeinde bis heute noch mitwirkt. In dieser Hinsicht ist jedoch ein Unterschied zwischen alter und neuerer Zeit zu bemerken. In der Zeit des Urchristentums fand, wie unten noch zu zeigen wird[4], für die Bischöfe, Presbyter und Diakonen gleichermassen eine Wahl nach Art der klassischen Cheirotonie statt. Die Wahl erfolgte durch die gesamte Kirche einschliesslich des Kleros und der Laien. Die heutige Wahl der Diakonen und Presbyter erfolgt nur nach belieben und im Auftrag des zuständigen Bischofs, weshalb eine solche Wahl selbst auch niemals bindend sein kann. Ihr Ergebnis hat für den Bischof nur beratenden Charakter[4]. Der Bischof nimmt aber fast immer, besonders dann wenn er selbst eine solche Wahl angeordnet hat, Rücksicht auf ihr Ergebnis, falls kein besonderer Grund dagegen vorliegt. Zur Bestellung der Bischöfe ist auch jetzt noch eine wirkliche Wahl vonnöten. Sie wird vom Kleros und von den Laien vollzogen[5].

(Fortsetzung folgt)

---

1. Justinian, Cod, I Tit. 3,46, Novel. 123, c. 34, Sym. Thes. a, O. 191, Migne PG. 155, 401f. u. dersl. 224 Migne 155,437 D.

2. Justinian, Cod. I Tit. 3,46 προσῆκον ὄν, πᾶσαν ἀνθρώπων ἐπιστασίαν, οὐκ ἐκ χρόνων οὐδὲ ἐκ κλήρων, οὐδὲ ἐκ τυχερῶν περιστάσεων, ἀλλὰ ἐξ ἐπιλογῆς καὶ ἐκ τοῦ καλλίοντος γίνεσθαι κατὰ τὴν παρὰ πάντων μαρτυρίαν εἶναι τῷ τάγματι τάξιν.

3. Milas KR. 352. Beispiele aus der alten Kirche in Dictionary of christian Antiquites I 599.

4. Milas 353, vgl. den 10. Kanon des Theophilos von Alexandria.

5. Milas 303.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΩΜΑΤΙΑΝΟΣ [1]

ΥΠΟ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ [2] I. A. Fabricius: Bibliotheca graeca τ. XI, Hamburgi 1808 σ. 408, 605-606. J. A. B. Mortreuil: Histoire du droit byzantin τ. III, Paris 1846 σ. 453-454, 491-492. C. W. E. Heimbach ἄρθρ. Griechenland. Griechisch-römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit ἐν Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste τῶν Ersch καὶ Gruber τ. LXXXVI (1868) σ. 391, 471. A. Battandier παρὰ J. B. Pitra: Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata [τ. VI]=Juris ecclesiastici Graecorum selecta paralipomena, Parisiis—Romae 1891 σ. XXII—XXXIX. *Μ. Δρίνωφ*: Περί τινων συγγραμμάτων Δημητρίου τοῦ Χωματιανοῦ ἐξ ἱστορικῆς ἐπόψεως ἐν Βυζαντινὰ Χρονικὰ τ. 1 (1894) σ. 319-340 καὶ τ. 2 (1895) σ. 1-23 (ρωσ.). *Α. Μομφερρᾶτος* ἐν Βυζαντινὰ Χρονικὰ τ. 2 (1895) σ. 426—438 [3]. * L. Petit ἄρθρ. Démétrius Chomatianus ἐν Dictionnaire de théologie catholique τ. IV σ. 263 ἑπ. A. Herman Εἰσαγωγὴ εἰς Is. Croce: Textus selecti ex operibus commentatorum byzantinorum iuris ecclesiastici, 1939 σελ. 28—30.

Ὁ Δημήτριος Χωματιανὸς διετέλεσεν ἀρχικῶς μὲν χαρτοφύλαξ εἶτα δὲ ἀρχιεπίσκοπος πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς δράσεώς του συμπίπτει μὲ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, οἱ ἡγεμόνες τοῦ ὁποίου ἰδίως ὁ Θεόδωρος Α' (1214—1230) ἐπανειλημμένως ὑπ' αὐτοῦ μνημονεύονται. Δὲν γνωρίζομεν μετ' ἀκριβείας οὔτε τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως οὔτε τὸ τοῦ θανάτου του οὔτε ἐκεῖνο, καθ' ὅ ἀνῆλθεν εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον [4]. Τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἀκριβῶς χρονολογουμένων ἐγγράφων του ὡς ἀρχιεπισκόπου ἐξεδόθη κατ' Ἰούλιον 1219 (ἀρ. 129 κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Pitra· βλ. κατωτ.), τὸ δὲ νεώτατον τῷ 1235 (ἀρ. 106, ἐν ᾧ λέγεται ὅτι εἶχον παρέλθει 22 ἔτη ἀπό τινος ἐν ἔτει 1213 καταρτισθέντος συμβιβασμοῦ) [5]. Τὸ σπουδαιότερον

---

1. Ἀπόσπασμα ὑπὸ διάφορόν πως μορφὴν καὶ διατύπωσιν ἐκ παρασκευαζομένης Ἱστορίας τῶν πηγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

2. Δι' ἀστερίσκου σημειοῦνται αἱ ἐργασίαι, ὧν δὲν ἔσχον ἄμεσον γνῶσιν.

3. Πρβλ. διὰ τὴν πρὸς τὴν σερβικὴν ἐκκλησίαν σχέσιν τοῦ Χωματιανοῦ ἐξ ἱστορικῆς ἐπόψεως τὰς παρὰ K. Krumbacher: Geschichte der byzantinischen Litteratur², München 1897 σ. 610-611 παραπεμπομένας ἐργασίας τῶν **Πάλμωφ* καὶ **Ρούτσιτς*.

4. Ὁ *Μ. Δρίνωφ* ἔνθ' ἀνωτ. σ. 325 δέχεται ὅτι ὁ Χωματιανὸς ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος τῷ 1217. Πρβλ. καὶ τὰς παρὰ *Ν. Βέη*: Λέων—Μανουὴλ Μακρὸς ἐπίσκοπος Βελλᾶς ἐν Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν τ. 2 (1925) σ. 138 σημ. 3 παραπομπάς. Πάντως ἐξ ἐγγράφου δημοσιευομένου εἰς ἀπρόσιτόν μοι ρωσικὸν περιοδικὸν (βλ. τὴν παρὰ *Μ. Δρίνωφ* αὐτ. σ. 320-321 παραπομπὴν) φαίνεται ὅτι τῷ 1213/1214 ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας ἦτο ἔτι ὁ Ἰωάννης Καματηρός.

5. Κατὰ τὸν *Μ. Δρίνωφ* ἔνθ' ἀνωτ. σ. 22-23 ἀνήκει εἰς τὸ ἔτος 1234.

γεγονὸς τοῦ δημοσίου βίου τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ εἶναι ἡ ἐν ἔτει 1222 στέψις τοῦ Θεοδώρου Α' ὡς *βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίων* [1].

Ἐκ τῶν νομικῶν ἔργων τοῦ Χωματιανοῦ εἶναι γνωστὰ τὰ ἀκόλουθα:

I. Ἀποκρίσεις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον διεξοδικαὶ εἰς 29 ἐρωτήματα τοῦ γείτονος μητροπολίτου Δυρραχίου Κωνσταντίνου Καβάσιλα, προτασσομένου βραχέος προοιμίου. Ὁ συγγραφεὺς ἀπαντᾷ, ὡς φαίνεται, οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἐπίσημον ἰδιότητα τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἀλλ' ὡς ἔγκριτος νομικός. Ἐκ τῶν ἀποκρίσεων, νομικοῦ περιεχομένου εἶναι αἱ ὑπ' ἀριθ. 4 (μετάθεσις ἐπισκόπου), 7 (παρ' ἐνορίαν ἱερουργεῖν), 8 (προϋποθέσεις χειροτονίας), 9 (τοπικὴ ἁρμοδιότης ἐπισκόπου), 10 (ἔκτασις τῆς ἐξουσίας ἐπισκόπου κατὰ χρόνον), 11 (divortium bona gratia), 12 (ἐκλογὴ ἐπισκόπου), 13 (γαμικὰ κωλύματα), 14-16 (ἐκκλησιαστικὰ παραπτώματα καὶ ποιναί), 18-20 (περὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων), 22 (νομικὴ θέσις τῶν Ἰουδαίων), 23 (δίκαιον τῆς δουλείας), 25 (νηστεῖαι), 26 (περὶ ἱερῶν σκευῶν), 27 (ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν νομικῶν ἔργων τοῦ Βαλσαμῶνος), 28 (μνηστεία) καὶ 29 (προϋποθέσεις χειροτονίας).

Δημοσιεύονται παρὰ J. B. Pitra ἔνθ' ἀνωτ. στ. 617-686. Τὸ προοίμιον καὶ αἱ ὑπ' ἀρ. 3, 4 καὶ 6 ἀποκρίσεις (ἀλλὰ μὲ ἄλλην σειρὰν 4, 6, 3) εἶχον δημοσιευθῆ προηγουμένως παρὰ E. Bonefidius: Τοῦ ἀνατολικοῦ νομίμου βιβλία γ'. Juris orientalis libri III [s. l.] 1573 II σ. 145-155, J. Leunclavius—M. Frecherus: Juris Graeco-romani tam canonici quam civilis tomi duo τ. I, Francoforti 1596 σ. 316-321, *Γ. Ράλλη—Μ. Ποτλῆ*: Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τ. Ε', Ἀθήνησιν 1855 σ. 427-434 καὶ παρὰ J. P. Migne: Patrologia graeca τ. ΡΙΘ' στ. 947 ἑπ., αἱ δὲ ὑπ' ἀρ. 8, 11—13, 16, 18—24, 27—28 παρὰ E. Bonefidius αὐτόθι σ. 159-184, J. Leunclavius αὐτόθι σ. 323-335, *Γ. Ράλλη—Μ.Ποτλῆ* αὐτόθι σ. 403-420 καὶ παρὰ J. P. Migne ἔνθ' ἀνωτ. στ. 935 ἑπ. ἀλλ' ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κίτρους Ἰωάννου, ἐνῷ ἀνήκουσι καὶ αὗται εἰς τὸν Δημήτριον Χωματιανόν, ὡς πειστικῶς ἔδειξεν ὁ *Α. Παύλωφ*: Περὶ τοῦ τινι προσήκουσιν αἱ κανονικαὶ ἀποκρίσεις ἃς ἀποδίδουσι Ἰωάννῃ τῷ Κίτρους ἐπισκόπῳ (ρωσ.) ἐν Βυζαντινὰ Χρονικὰ τ. 1 (1894) σ. 493-502.

II. Ἀποκρίσεις δεκατέσσαρες τὸν ἀριθμὸν εἰς ἰσαρίθμους ἐρωτήσεις τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Στεφάνου τοῦ πρωτοστέπτου (1196-1228) ἢ τοῦ υἱοῦ του Ραδοσλάβου (1228-1234) [2]. Ἐξ αὐτῶν νομικὸν ἐνδιαφέρον ἔχουν μόνον αἱ ὑπ' ἀριθ. 4 (νηστεῖαι) καὶ 5 (ἔκτασις τῆς ἐξουσίας ἐπισκόπου κατὰ τόπον).

---

1. Βλ. περὶ αὐτῆς τὴν ὑπ' ἀρ. 114 ἐπιστολήν του πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ πατριάρχην Γερμανὸν Β' λίαν ἐνδιαφέρουσαν καὶ ἀπὸ νομικῆς ἐπόψεως, ἅτε σκοποῦσαν νὰ ἀποδείξῃ τὴν κατὰ τὸ βυζαντινὸν πολίτευμα νομιμότητα τῆς στέψεως.

2. Τὸν πρῶτον θεωρεῖ ὡς ἀποδέκτην τῶν ἀποκρίσεων ἡ ἔκδοσις τῶν J. B. Pitra—A. Battandier, τὸν τελευταῖον δὲ ἡ ἐν τῷ κειμένῳ παραπεμπομένη ἐργασία τοῦ *Φ. Γκράνιτς* γνωστή μοι μόνον ἐκ τῆς ἐν Byzantinische Zeitschrift τ. 39 (1939) σ. 538 βιβλιογραφικῆς ἀγγελίας.

Δημοσιεύονται παρὰ J. B. Pitra ἔνθ' ἀνωτ. στ. 685-710 καὶ *Φ. Γκράνιτς: Αἱ ἀποκρίσεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος εἰς τὰ ἐρωτήματα τοῦ σέρβου βασιλέως Στεφάνου Ραδοσλάβου ἐν Ἑορταστικὸς τόμος Ἁγ. Σάββα τόμ. Β', Βελιγράδιον 1938 σ. 149-189 (σερβ.) μὲ εἰσαγωγήν, σερβικὴν μετάφρασιν καὶ ἑρμηνευτικὸν ὑπόμνημα.

III. Μελέτη *περὶ βαθμῶν συγγενείας* καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν γαμικῶν κωλυμάτων.

Δημοσιεύεται παρὰ E. Bonefidius ἔνθ' ἀνωτ. σ. 135-145, J. Leunclavius ἔνθ' ἀνωτ. σ. 311-316, *Γ. Ράλλη—Μ. Ποτλῆ* ἔνθ' ἀνωτ. σ. 421-427, J. P. Migne ἔνθ' ἀνωτ. στ. 937 ἑπ., J. B. Pitra ἔνθ' ἀνωτ. στ. 719-728.

IV. Μελέτη περὶ τῶν ποινῶν τῆς δευτερογαμίας ἰδίᾳ καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐπὶ τῆς ἀπροσπορίστου περιουσίας τῶν τέκνων κληρονομικὰ δικαιώματα τοῦ δευτερογάμου.

Δημοσιεύεται παρὰ J. B. Pitra ἔνθ' ἀνωτ. στ. 589-612.

V. Βραχὺ ἀπόσπασμα μελέτης περὶ τοῦ divortium bona gratia. Τὸ ἀκέφαλον τοῦ σῳζομένου κειμένου καθίσταται δῆλον ἐκ τῶν πρώτων λέξεων αὐτοῦ: *ταῖς δὲ εἰρημέναις αἰτίαις συνείδομεν καὶ ταύτας προσθεῖναι ὀνομαστί, ἐξ ὧν τοὺς γάμους δίχα ποινῆς ἔξεστι διαλύειν.*

Δημοσιεύεται παρὰ J. B. Pitra ἔνθ' ἀνωτ. στ. 561-562.

VI. Βραχεῖα μελέτη ὡς ἀπάντησις εἰς ἐρώτημα περὶ τοῦ ἐπιτετραμμένου τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων μεταξὺ ὀρθοδόξων κληρικῶν καὶ δυτικῶν.

Δημοσιεύεται παρὰ J. B. Pitra ἔνθ' ἀνωτ. στ. 727-730. Προηγουμένως εἶχε δημοσιευθῆ ὑπὸ τῶν E. Bonefidius ἔνθ' ἀνωτ. σ. 155-159, J. Leunclavius ἔνθ' ἀνωτ. σ. 321-323 καὶ *Γ. Ράλλη—Μ. Ποτλῆ* ἔνθ' ἀνωτ. σ. 434-436 ὡς τετάρτη κατὰ σειρὰν μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω ὑπ' ἀρ. I ἀποκρίσεων τοῦ Χωματιανοῦ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Καβάσιλαν.

VII. Λόγος ὡς ἐκ προσώπου τοῦ ἐπισκόπου Σερβίων πρὸς τὸν πατριάρχην Γερμανὸν Β' δικαιολογῶν τὸ κανονικὸν τῆς ἐκ μέρους τοῦ Χωματιανοῦ ὡς ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας χειροτονίας αὐτοῦ (τοῦ ἐπισκόπου Σερβίων) καίπερ ὑποκειμένου ὑπὸ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Θεσσαλονίκης.

Δημοσιεύεται παρὰ J. B. Pitra ἔνθ' ἀνωτ. στ. 577-578.

VIII. Τὸ κατὰ ποσὸν καὶ ποιὸν σπουδαιότερον ἔργον τοῦ Χωματιανοῦ ἀποτελοῦν τὰ εἰς μέγαν σχετικῶς ἀριθμὸν σῳζόμενα ἔγγραφα τὰ συνταχθέντα ὑπ' αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ἀρχικῶς μὲν τοῦ χαρτοφύλακος εἶτα δὲ—κατὰ πολὺ πολυπληθέστερα—τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας. Τούτων προτάσσεται ἐν τῷ Cod. Monac. gr. 62 ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή: *Δημητρίου τοῦ λογιωτάτου καὶ σοφωτάτου καὶ νομικωτάτου ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας τοῦ Χωματιανοῦ πονήματα διάφορα πονηθέντα αὐτῷ χαρτοφύλακι ὄντι*

τῆς αὐτῆς ἁγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας. Ἐν τούτοις μικρὸν μόνον μέρος ἐξ αὐτῶν συνετάχθη ἐν ᾧ ὁ Χωματιανὸς ἦτο ἀκόμη χαρτοφύλαξ (π. χ. τὸ ὑπ' ἀρ. 1), ἐν ᾧ τὰ πλεῖστα ἀνήκουν εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ἦτο ἤδη ἀρχιεπίσκοπος (ἀρ. 10, 12, 15, 17, 20, 21 κλπ. κλπ.). Ὁ συνολικὸς ἀριθμός των ἀνέρχεται εἰς 136, μὴ συνυπολογιζομένων βεβαίως τῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Μονάχου καὶ ἐκεῖθεν ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Pitra ὑπερπηδωμένων.

Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἔχουν ἐν μέρει μόνον διοικητικὸν χαρακτῆρα [1], εἶναι δὲ κυρίως ἐπιστολαί, ἀποκρίσεις καὶ γνωμοδοτήσεις ἐπὶ ὑποβαλλομένων ἑκάστοτε πρὸς τὸν Χωματιανὸν νομικῶν ζητημάτων ἐκ μέρους ἡγεμόνων, ἐπισκόπων κλπ. ἀλλὰ καὶ ἁπλῶν ἰδιωτῶν, καθὼς καὶ δικαστικαὶ ἀποφάσεις ἐκδιδόμεναι ὑπ' αὐτοῦ εἴτε ὡς ἀσκοῦντος δικαιοδοσίαν ἐπὶ ἀστικῶν διαφορῶν [2] εἴτε κρίνοντος παραπτώματα κληρικῶν καὶ μοναχῶν ἢ λαϊκῶν καὶ ἐπιβάλλοντος ἐκκλησιαστικὰς ποινάς. Οὐ μόνον τὰς δικαστικὰς ἀποφάσεις ἀλλὰ καὶ τὰς ἀποκρίσεις καὶ γνωμοδοτήσεις ἐκδίδει κατὰ κανόνα [3] ὁ Χωματιανὸς οὐχὶ ἀτομικῶς οὐδὲ ὑπὸ τὴν προσωποπαγῆ ἰδιότητα τοῦ ἐξέχοντος νομικοῦ ἀλλ' ὡς προϊστάμενος καὶ ἐν συμπράξει μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν ἐπαρχιακῆς συνόδου. Ὅθεν συνήθως φέρεται *μετὰ...τῶν συνεδριαζόντων...ἱερωτάτων ἀρχιερέων ἐν κυρίῳ ἀγαπητῶν ἡμῖν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν* ἢ *μετά γε τῶν συνεδριαζόντων...ἱερωτάτων ἀρχιερέων* ἢ *μετά γε τῆς συνεδριαζούσης...ἱερᾶς ἀδελφότητος*. Τὰ δὲ θέματα, ἅτινα ἐν προκειμένῳ τὸν ἀπασχολοῦν εἶναι κατὰ συστηματικὴν κατάταξιν τὰ ἀκόλουθα: Προϋποθέσεις τῆς χειροτονίας (ἀρ. 8, 14, 86, 146)· νομικὸν καθεστὼς μονῶν καὶ μοναχῶν (ἀρ. 54, 75, 76, 87, 88, 119)· ἐκκλησιαστικὰ παραπτώματα καὶ ποιναὶ (ἀρ. 111, 115, 116, 118, 120, 129, 130, 131, 133, 144)· μοιχεία (ἀρ. 103, 107)· φθορὰ παρθένου (ἀρ. 74)· ἐπακτὸς ὅρκος (ἀρ. 90)· πλαστότης ἐγγράφου (ἀρ. 92)· φόβος (ἀρ. 92, 96, 106)· παραγραφὴ τῶν ἀξιώσεων (ἀρ. 41, 59)· κυριότης (ἀρ. 72)· χρησικτησία (ἀρ. 81, 95, 104)· διεκδικητικὴ ἀγωγὴ (ἀρ. 73, 82, 83, 94)· προτίμησις (ἀρ. 42, 71, 89)· ἀγοραπωλησία (ἀρ. 68, 69, 70)· βαθμοὶ συγγενείας (ἀρ. 2)· μνηστεία (ἀρ. 13, 14, 19, 39, 122, 126)· προϋποθέσεις γάμου (ἀρ. 9, 124, 134)· κωλύματα γάμου (ἀρ. 1, 3-8, 10, 11, 16, 18, 28, 30, 37, 125, 140)· προὶξ (ἀρ. 20, 45, 47,

1. Πρᾶξις ἐκλογῆς ἐπισκόπου (ἀρ. 78), ἀλληλογραφία μετ' ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν (ἀρ. 112 καὶ 114), ἐνταλτήριον γράμμα πρὸς ἡγούμενον καὶ ἄλλο πρὸς πρωτοπαπᾶν ἐπὶ τῇ ἀναλήψει τοῦ ἀξιώματος (ἀρ. 147 καὶ 149), κανονισμὸς τῶν ὑπὸ τῶν ἱερέων ὀφειλομένων τῷ ἐπισκόπῳ *σπορτούλων* (ἀρ. 148).

2. Περὶ τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπὶ ἰδιωτικῶν διαφορῶν κατὰ τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους βλ. *Ἀ. Χριστοφιλοπούλου*: Ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπὶ ἰδιωτικῶν διαφορῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον ἐν Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν τ. 18 (1948) σ. 192-201 καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς.

3. Ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε. Βλ. π.χ. τὴν ὑπ' ἀρ. 152 γνωμοδότησιν.

50, 52, 55, 102)· πρόγαμος δωρεὰ (ἀρ. 53, 55)· θεώρετρον (ἀρ. 49, 55)· ἐσώγαμβρος (ἀρ. 51)· διαζύγιον (ἀρ. 12, 15, 17, 20, 22, 23, 103, 121, 123, 132, 137, 139, 141-143)· ποιναὶ δευτερογαμίας (ἀρ. 26, 29, 38, 43, 46, 57, 61, 117)· πατρικὴ ἐξουσία (ἀρ. 27, 29, 34, 38, 41, 43)· ἀδελφοποιΐα (ἀρ. 5)· παλλακεία καὶ ἐξώγαμα τέκνα (ἀρ. 4, 21, 32, 33, 39, 40, 44, 135, 136)· ἐπιτροπεία (ἀρ. 35, 45, 69, 81, 91, 105)· κηδεμονία ἀνηλίκων καὶ ἱκανότης αὐτῶν πρὸς δικαιοπραξίαν (ἀρ. 84, 85)· ἐκ διαθήκης διαδοχὴ (ἀρ. 25, 29, 31, 36, 65, 66, 100, 152)· κληρονομικὴ σύμβασις (ἀρ. 98, 100)· ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὴ (ἀρ. 4, 37, 40, 46, 48, 56, 58-60, 62-65, 67)· ἀναγκαστικὴ διαδοχὴ (ἀρ. 24, 99, 100, 152)· ἀναξιότης πρὸς τὸ κληρονομεῖν (ἀρ. 35)· συνεισφορὰ (ἀρ. 45)· κληροδότημα ὑπὲρ εὐσεβοῦς σκοποῦ (ἀρ. 101).

Δημοσιεύονται παρὰ J. B. Pitra ἔνθ' ἀνωτ. στ. 1-462, 479-484, 487-560, 563-576, 613-618 καὶ 731-736 (τὸ τελευταῖον καὶ προηγουμένως παρὰ J. Leunclavius ἔνθ' ἀνωτ. σ. 411—414, *Γ. Ράλλη—Μ. Ποτλῇ* ἔνθ' ἀνωτ. σ. 437-440 καὶ J. P. Migne ἔνθ' ἀνωτ. στ. 1125 ἐπ.). Μεταγενεστέρως ἐξεδόθη ἰδιαιτέρως μετὰ σερβικῆς μεταφράσεως τὸ ὑπ' ἀρ. 86 ὑπὸ τοῦ *G. Ostrogorsky: Τὸ γράμμα τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ πρὸς τὸν ἅγ. Σάββαν ἐν Ἑορταστικὸς τόμος Ἁγ. Σάββα, τόμ. Β', Βελιγράδιον 1938 σ. 91-113 (σερβ.)· πρβλ. F. D(ölger) ἐν Byz. Zeitschrift τόμ. 39 (1939) σ. 499-500. Εἴκοσι ἓξ δ' ἄλλαι ἀποφάνσεις, αἱ ὑπ' ἀρ. 4, 5, 12, 17, 20, 25. 42, 43, 48, 49, 63, 71, 83, 87, 100, 103, 121, 122, 123, 132, 133, 135, 136, 139, 142 και 152, ἀνεδημοσιεύθησαν κατ' ἐκλογὴν ὑπὸ τῶν *Ι. Ζέπου* καὶ *Π. Ζέπου*: Jus Graeco-romanum τόμ. Ζ', Ἀθῆναι 1931 σ. 501-548.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ Pitra, ἔργον μεταθανάτιον, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς φιλολογικῶς ἐπιτυχής. Οὐ μόνον διατηρεῖ γραφὰς προφανῶς ἐσφαλμένας τοῦ ἐφ' οὗ στηρίζεται χειρογράφου (Cod. Monac. gr. 62) ἀλλὰ καὶ παλαιογραφικῶν παραναγνώσεων δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη [1].

IX. Εἰς τὸν Χωματιανὸν ἀποδίδεται καὶ συλλογὴ ἐξ εἴκοσι δύο συντόμων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποκρίσεων εἰς ἐρωτήματα νομικοῦ περιεχομένου, ὧν ὁ ἀποστολεὺς δὲν κατονομάζεται. Τὰς περὶ τῆς πατρότητος τοῦ ἐργιδίου τούτου ἀμφιβολίας μου στηρίζω εἰς τοὺς ἀκολούθους λόγους:

α') Ἐν τῷ παραδίδοντι τὰς ἀποκρίσεις χειρογράφῳ τοῦ Μονάχου αὗται ἐπιγράφονται *Ἐρωτήσεις κανονικαὶ πρὸς τὸν χαρτοφύλακα ἐκεῖνον καὶ ἐπ' αὐταῖς ἀποκρίσεις* ἄνευ μνείας οὔτε τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως οὔτε τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ του τίτλου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλα ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι περιεχόμενα ἔργα τοῦ Χωματιανοῦ (παρὰ J. B. Pitra ἔνθ' ἀνωτ. στ. 1, 617, 686).

β') Ἡ βραχυλογία καὶ ἡ αὐστηρότης τῶν ἀπαντήσεων εἶναι ἄντικρυς ἀντίθετος πρὸς τὴν πλατυαστικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἐπιείκειαν, ἥτις χαρα-

1. Βλ. *Ἀ. Χριστοφιλοπούλου*: Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς πηγὰς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἐν Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν τόμ. 16 (1940) σ. 142 ἐπ. καὶ κατωτέρω Παράρτημα.

κτηρίζει συνήθως τὴν συγγραφικὴν παραγωγὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας.

γ') Ἡ γλῶσσα, ἔνθα καὶ λέξεις ὡς *παπᾶς, γραικὸς*[1] κλπ. δὲν ἀποφεύγονται, εἶναι κατὰ πολὺ δημωδεστέρα τῆς συνήθως ὑπὸ τοῦ Χωματιανοῦ χρησιμοποιουμένης.

Δημοσιεύεται παρὰ J. B. Pitra ἔνθ' ἀνωτ. στ. 709-718.

Ἡ ἀξία τοῦ Χωματιανοῦ ὡς νομικοῦ δὲν εἶναι μικρά. Γνωρίζει καλῶς τόσον τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὅσον καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν νομοθεσίαν ὡς καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς ἔργα τῶν βυζαντινῶν νομικῶν, τοῦθ' ὅπερ ἀποκτᾷ ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψει ὅτι ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐργάζηται μακρὰν τῶν τότε πνευματικῶν κέντρων. Οὕτως, ἐκτὸς ἐπ' εὐκαιρίᾳ παραπομπῶν εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν δαψιλῶς χρησιμοποιεῖ τὰ Βασιλικὰ[2] μετὰ τῶν παλαιῶν καὶ νέων σχολίων των καθὼς καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας (ἀποστολικούς, τῶν πατέρων καὶ τῶν συνόδων).

Παραπέμπει ἐπίσης εἰς νεαρὰς μεταϊουστινιανείων αὐτοκρατόρων ἰδίᾳ τοῦ Λέοντος Ϛ' καὶ τοῦ Ἀλεξίου Α', εἰς ἀποφάνσεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῆς συνόδου ἐκ τῶν τριῶν τελευταίων αἰώνων καὶ εἰς τὴν λοιπὴν ἐν χρήσει τότε νομικὴν βιβλιογραφίαν ὡς τὰς Ροπάς, τὸν Μιχαὴλ Ψελλόν, τὸν Εὐστάθιον Ρωμαῖον, τὸν Ἰωάννην Ζωναρᾶν, τὸν Θεόδωρον Βαλσαμῶνα. Ἐν τούτοις τόσον κατὰ τὴν θεωρητικὴν ἔρευναν ὅσον πρὸ πάντων κατὰ τὴν δικαστικὴν καὶ γνωμοδοτικὴν πρᾶξιν ὁ Χωματιανός ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα ἄλλου διαπρεποῦς βυζαντινοῦ δικαστοῦ, τοῦ Εὐσταθίου Ρωμαίου, δι' ὃν μάλιστα βαθὺν αἰσθάνεται θαυμασμὸν[3], προσφεύγει οὐχὶ σπανίως εἰς τὸ παρὰ τῷ λαῷ ἐρριζωμένον δημῶδες δίκαιον διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἄκαμπτον ἐφαρμογὴν διατάξεων τῆς αὐτοκρατορικῆς νομοθεσίας εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ λαϊκὸν αἴσθημα εὑρισκομένων. Ὅθεν εὐνόητος εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἔργου του ὡς πηγῆς διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ δημώδους δικαίου τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων.

---

1. Εἶναι τόσον παλαιὰ ἡ χρῆσις τῆς τελευταίας ταύτης λέξεως; Ὁ Χωματιανὸς ὁμιλεῖ πάντοτε περὶ Ρωμαίων.

2. Βλ. ὅμως K. E. Zachariä v. Lingenthal: Geschichte des griechisch—römischen Rechts[3], Berlin 1892 σ. 38 σημ. 34.

3. Τὰς ἐν στ. 36, 117, 159 ἐκφράσεις: *τῶν νόμων* (γρ. πιθανῶς *τὸν νόμον) εἰς βάθος ἠκριβωκὼς καὶ ἐλλογιμώτατος γεγονώς· οὐχ ὅπως τῆς ἐγκυκλίου παιδείας εἰς ἄκρον μετεσχηκὼς ἀλλὰ καὶ τὴν νομικὴν ἀπλανῶς καὶ ἀμέμπτως ἀκριβωσάμενος· οὗπερ ἐν τῇ νομικῇ τὸ κλέος πολύ.*

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Κατωτέρω προτείνω ἐν συνεχείᾳ παλαιοτέρας ἐργασίας μου[1] διορθώσεις τινας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον οὐσιώδεις εἰς τὸ κείμενον τοῦ Χωματιανοῦ.

Ἀρ. 2 στ. 17: «τῇ τοιαύτῃ δὲ φυσικῇ μεσότητι καὶ ἡ τοῦ νόμου λεπτότης προσεσχηκυῖα τὸν γάμον, φησί, διάθεσις ἀμοιβαία ποιεῖ, τῆς τῶν προικώων *ἀεὶ ἐπιδεομένη* προσθήκης». Ὡς «νόμος» νοεῖται προφανῶς ἡ διάταξις τῶν Βασιλικῶν ΚΗ΄ 4. 47 («Τὸν γάμον διάθεσις ἀμοιβαία ποιεῖ, τῆς τῶν προικῴων οὐκ ἀεὶ ἐπιδεομένη προσθήκης»). Ὥστε καὶ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Χωματιανοῦ ἀναγνωστέον «οὐκ ἀεὶ ἐπιδεομένη», ὡς ἄλλωστε καὶ τὸ ἐκ τῶν συμφραζομένων νόημα ἀπαιτεῖ.

Ἀρ. 12 στ. 58: «Ἀλλὰ τὸ μὲν διαζύγιον οὕτω γενέσθω· ἕκαστον δὲ μέρος τῶν διαζευχθέντων τὰ οἰκεῖα κομισάσθω ἀνακρωτηριάστως, ἤγουν τὴν προγαμιαίαν μὲν ὁ ἀνήρ, τὴν προῖκα δὲ ἡ γυνή· ἐπὶ τῷ τοιούτῳ γὰρ διαζυγίῳ, *ζημίαν ὁ νόμος ὁρίζει γίνεσθαι*· συντηρεῖσθαι δὲ βούλεται τὰ μέρη ἀμφότερα...». Πρόκειται περὶ διαζυγίου λόγῳ ἀνικανότητος πρὸς συνάφειαν τοῦ ἀνδρός, ὅπερ ὡς divortium bona gratia δὲν συνεπάγεται, ὡς γνωστόν, ἐπιζημίους περιουσιακὰς συνεπείας καὶ τοῦτο ἀκριβῶς θέλει νὰ τονίσῃ ἐνταῦθα ὁ Χωματιανός. Ὥστε ἀναγνωστέον «ζημίαν ὁ νόμος οὐχ ὁρίζει γίνεσθαι».

Ἀρ. 14 στ. 64: «Ἐδήλωσε δὲ ἡμῖν ἡ σὴ ἱερότης καὶ μαθεῖν παρ' ἡμῶν ἠξίωσεν, εἴ ἔξεστι προαχθῆναι εἰς ἱερωσύνην τινά, ὃς ἐν ἀτελεῖ μὲν ἡλικίᾳ, ὀκτάετες κοράσιον ἐμνηστεύσατο· τούτου δὲ μετὰ βραχὺ τεθνηκότος, ἐπειδὴ πρόσηβος γέγονε καὶ εἰς *μέτριον* ἡλικίας τὸ νόμιμον ἤλασε κατὰ νόμους ἑτέρᾳ συνέζευκται γυναικί». Ἀντὶ «μέτριον» ἀναγνωστέον προφανῶς «μέτρον».

Ἀρ. 19 στ. 78: «...ὁ Βασίλειος κατέθετο καὶ καθωμολόγησε στέρξαι τοῖς πεπραγμένοις καὶ μηδέποτε μηδοποσοῦν κινῆσαι λόγχην (ἀνάγνωθι «λόγον»· πρβλ. σελ. 791 σημ. 3) τινὰ κατὰ τῆς ποτὲ μνηστῆς αὐτοῦ ἢ τοῦ μέρους αὐτῆς περὶ πραγμάτων αὐτοῦ, ἢ ἀκολούθου τινὸς τούτοις ὑποθέσεως, ὡς καθαρῶς ἤδη διαλυσάμενος κατὰ *ἀβουλιανὴν* ἐπερώτησιν καὶ ἀκεπτιλατίωνα καὶ κατὰ πᾶσαν ἀποχὴν καὶ ἀμεριμνίαν...». Ἀντὶ «ἀβουλιανὴν» γραπτέον «ἀκυλιανήν», νοουμένης τῆς stipulatio aquiliana.

Ἀρ. 22 στ. 95: «Ὡς οὖν ἐκεῖ παραγένοιτο, κοινωλογεῖται τούτῳ τὰ περὶ τῆς ἑαυτοῦ ὁ *Στάσου ἀπόστολος*, καὶ γνώμην ζητεῖ εἴτε διὰ ξηρᾶς εἴτε διὰ πορθμοῦ θαλαττίου, χρεὼν αὐτὸν γενέσθαι πρὸς ὃν ἡ ἀποστολή». Ὑποκείμενον τῆς φράσεως εἶναι ὁ Μανουὴλ Στάσης, ὅστις ἐκθέτει ἐνώ-

1. *Ἀ. Χριστοφιλοπούλου* ἔνθ' ἀνωτ. σ. 142 ἑπ.

πιον τοῦ Χωματιανοῦ ὡς ἀρχιεπισκόπου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου τὰ τῆς ἀποστολῆς του ἐκ μέρους τοῦ Ἰωάννου Χαμαρέτου πρὸς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ εὑρισκόμενον πενθερὸν τοῦ τελευταίου τούτου Γεώργιον Δαιμονοϊωάννην. Ἡ δοτικὴ «τούτῳ» ἀναφέρεται εἰς τὸν Γαβριὴλ Λάρυγγα, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποίου κατέλυσεν ὁ Στάσης καὶ τὴν συμβουλὴν τοῦ ὁποίου σχετικῶς μὲ τὸν προσφορώτερον τρόπον συνεχίσεως τοῦ ταξιδίου του ἐπεζήτησε. Ὅθεν τὸ μὲν ὄνομα τοῦ διηγουμένου δέον νὰ ἀναγνωσθῇ εἰς ὀνομαστικήν, ἀντὶ δὲ «ἀποστόλου» νὰ ἀναγνωσθῇ «ἀποστολῆς», τ.ἔ. «κοινωλογεῖται τούτῳ τὰ περὶ τῆς ἑαυτοῦ ὁ Στάσης ἀποστολῆς». Πρβλ. τὰς τελευταίας λέξεις τῆς διορθουμένης φράσεως καὶ κατωτέρω στ. 96 : «...ἐν γνώσει τῆς τοῦ ῥηθέντος κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Στάσου ἀποστολῆς».

Ἀρ. 24 στ. 102 : «Κοινὸν γὰρ νόμιμον ἐστί, τὸ τοὺς παῖδας σῶον λαμβάνειν τὸ φαλκίδιον, καὶ μὴ ζημιοῦσθαι εἰς τὸ ἐπιλαγχάνον· ὅθεν καὶ κατὰ τοῦτο τὸ μέρος μόνον ἀπρακτήσει ἡ διαθήκη[1], ὡς ζημιοῦσα τὸν παῖδα τοῦτον εἰς τὸ ἐπιλαγχάνον, ἔπειπερ οὐδὲ ὡς ἀχαρίστου τούτου, οὐδέ τινων αἰτιῶν *εὐχαριστίας* ὀνομαστί, ἡ τοιαύτη μέμνηται διαθήκη κατὰ τὴν νομικὴν παρατήρησιν» τ. ἔ. τὴν νεαρὰν 115 Ἰουστινιανοῦ. Διορθωτέον τὸ «εὐχαριστίας» εἰς «ἀχαριστίας».

Ἀρ. 26 στ. 112 : «Ἄμφω γὰρ αἱ νεαραὶ...εἰς κληρονομίαν τοῦ ἀποβεβιωκότος παιδίου καλοῦσι τὰ εἰρημένα πρόσωπα...καὶ δῆλον τοῦτο αὐτὸ ποιοῦσι, *τῷ μὲν παρέργως* ἢ πεπλανημένως, ἀλλὰ κατ' ἐπιστήμην ταύτας ἀναγινώσκοντι». Ἀντὶ «τῷ μὲν παρέργως» ἀναγνωστέον «τῷ μὴ παρέργως».

Ἀρ. 36 στ. 155 : «...καὶ ἔθος...πρόσεστι τὸ...τοὺς μάρτυρας...μόνους τὰς τοῦ διατιθεμένου (testatoris) φωνάς, ὧν αὐτήκοοι γεγόνασι, διαλαμβάνειν γραφῇ καὶ ταῖς ἰδίαις γραφαῖς βεβαιοῦν, ἃς καὶ ὅρκῳ δύνανται συνιστᾶν, εἴ γε τούτου δεήσειεν, ἀδιάφορον καὶ διὰ τοῦτο ἀνεπιτίμητον, καὶ τό, εἴτε ἐμπνέοντος ἔτι τοῦ διατιθεμένου εἴτε καὶ μετὰ τὸ *ἐμπνεῦσαι* τὸ τοιοῦτον γραμματεῖον παρὰ τῶν μαρτύρων ἐκτίθεσθαι». Ἀντὶ «ἐμπνεῦσαι» ἀναγνωστέον «ἐκπνεῦσαι».

Ἀρ. 45 στ. 197 : «Ἤρεσε τῇ αἰδεσιμωτάτῃ γυναικὶ τῇ καλουμένῃ Ζωῇ... τὰ περιιστάμενα ταύτην δυσχερῆ τῷ καθ' ἡμᾶς ἱερῷ *ἀκροτηρίῳ* ἀνενεγκεῖν, ὥστε λύσιν τούτων κομίσασθαι...». Ἀντὶ «ἀκροτηρίῳ» ἀναγνωστέον «ἀκροατηρίῳ» (=δικαστηρίῳ)[2].

1. Πρόκειται περὶ διαθήκης πατρὸς μὴ καταλιπόντος τὴν νόμιμον μοῖραν εἰς τέκνον του χωρὶς νὰ ἐπικαλεσθῇ λόγον τινὰ ἀχαριστίας ἐκ τῶν ἐν τῇ νεαρᾷ 115 τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπαριθμουμένων.

2. Περὶ τῶν λέξεων ἀκροῶμαι, ἀκροατής, ἀκρόασις, ἀκροατήριον (=δικάζω,

Ἀρ. 53 στ. 242-243 : «...τοῖς οὕτω δὲ λεγομένοις παρὰ τῶν ἐναγόντων, συνέπαινοι γεγονάσι (scr. γεγόνασι) καὶ οἱ ἐναγόμενοι, ὅθεν καὶ ἀπήτησαν οὗτοι ἐκείνους θέσθαι προθεσμίαν, δι᾽ ἧς τοιαύτη αὐτῶν ὑπόσχεσις *κληρωθήσεται*, ἵνα μὴ τὰ ἀκίνητα κατέχοντες καὶ τὸν καιρὸν ἐξεπίτηδες ἴσως ὑπερτιθέμενοι, τῇ Καλῇ στέρησιν ἠρέμα ἐμποιῶσι τῆς χρήσεως». Ἀντὶ «κληρωθήσεται» ἀναγνωστέον «πληρωθήσεται».

Ἀρ. 53 στ. 245-246 : «Ἐπεὶ δὲ ἀμφίβολον καὶ περὶ τοῦ ἄνωθεν εἰρημένου θεωρέτρου, μέσον ἀνέκυψε τῶν μερῶν, τῶν μὲν ἐναγόντων *λαβόντων*, λαβεῖν τοῦτο τὴν Καλήν, τῶν δὲ ἐναγομένων δυισχυρομένων (δυισχυριζομένων?) μὴ λαβεῖν...». Ἀντὶ «λαβόντων» ἀναγνωστέον «λεγόντων».

Ἀρ. 148 στ. 574. Ὁ Χωματιανὸς ὡς ἀρχιεπίσκοπος σκοπῶν νὰ ἄρῃ τὰ ἄτοπα τὰ γεννώμενα ἐκ τῶν ὑπερβολικῶν ἀξιώσεων τοῦ ὑπ᾽ αὐτὸν ὑποκειμένου ἐπισκόπου Πελαγονίας ἔναντι τῶν ἱερέων τῆς περιφερείας του ὅσον ἀφορᾷ τὰς πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον εἰς εἶδος εἰσφοράς των ὁρίζει τὰ ἑξῆς : «Τοίνυν καὶ διορίζεται ἡ μετριότης ἡμῶν τὸν μὲν *Ζευγαρὰ τὸν* ἱερέα σίτου μὲν διδόναι κρίνας τρεῖς, κριθῆς δὲ τρεῖς, τὸν δέ γε *Βοιδάτον* ἐξ ὑφέσεως τὸ ἀνάλογον, ἀρνακίδας τρεῖς, λίνου κατειργασμένου δράγματα πεντήκοντα...». Δὲν πρόκειται περὶ ὀνομάτων ἱερέων, ὡς ὑποδηλοῖ ὁ ἐκδότης διὰ τῆς μεγαλογραμμάτου γραφῆς, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον ὅσῳ εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῇ τις ὅτι εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν τῆς ἐπισκοπῆς Πελαγονίας δύο μόνον ἱερεῖς ὑπῆρχον, οἱ ἐνταῦθα ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι. Ὅθεν τὸ μὲν «Ζευγαρὰ τὸν» διορθωτέον εἰς «ζευγαρᾶτον» τὸ δὲ «Βοιδάτον» γραπτέον «βοϊδᾶτον». Περὶ τῶν δύο τούτων λέξεων ὡς τεχνικῶν ὅρων τοῦ βυζαντινοῦ δημοσιονομικοῦ δικαίου βλ. *F. Dölger* : Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts (Byzantinisches Archiv IX), Leipzig - Berlin 1927 σ. 53.

Ἀρ. 151 στ. 591 : «Ἴδια μὲν οὖν περὶ τοῦ α′ γάμου ἐν πρώτῳ κεφαλ. τοῦ δ′ τίτλ. τοῦ με′ βιβλ. τῶν βασιλικῶν ταῦτα διαγορεύουσι...Καὶ ὁ Θαλελαῖος ἐν ταῖς *περιγραφαῖς* τούτου τοῦ κεφαλαίου φησὶν οὕτως...». Δὲν πρόκειται βεβαίως περὶ «περιγραφῶν» (=καταδολιεύσεων) ἀλλὰ περὶ «παραγραφῶν» (=σχολίων) τοῦ γνωστοῦ νομικοῦ Θαλελαίου εἰς τὴν ἐν τοῖς Βασιλικοῖς ΜΕ′ 4.1 περιληφθεῖσαν διάταξιν τοῦ Cod. VI 60. 1. Τὸ ἐνταῦθα παρατιθέμενον in extenso σχόλιον τοῦ Θαλελαίου ἐπανευρίσκεται πράγματι εἰς τὰ χειρόγραφα τῶν Βασιλικῶν καὶ ἔχει περιληφθῇ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Heimbach τόμ. IV σ. 527.

δικαστής, δίκη, δικαστήριον) ἀποτελούντων μετάφρασιν τῶν ἀντιστοίχων λατινικῶν audire, auditor, audientia, auditorium βλ. τὴν ἀλλαχοῦ δημοσιευομένην μελέτην μου : Ἀκροατής.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

The Photian Schism History a Legend by Francis Dvornik Cambridge at the University press *)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ′

Τὸ δεύτερον σχίσμα τοῦ Φωτίου ἱστορικὴ φενάκη,

Οἱ Λεγᾶτοι ἐπιστρέψαντες εἰς Ρώμην κατείχοντο ὑπὸ τοῦ φόβου μὴ δυσηρέστησαν τὸν Πάπαν ἐπειδὴ παρέβησάν τινας τῶν ὁδηγιῶν αὐτοῦ. Ὡς Παπικὸς Ἀρχιγραμματεὺς τὸν Ἀναστάσιον διεδέχθη ὁ Ζαχαρίας Anagni, ὅστις εἶχε γράψῃ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Φώτιον, εἰς ἣν οὗτος ἀπήντησε διὰ τῶν Λεγάτων. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὁ Ζαχαρίας φαίνεται ἐμνημόνευσε μεταξὺ τῶν κατ᾽ αὐτοῦ ἀντιδρώντων ἐν Ρώμῃ καὶ τὸν Μαρῖνον καὶ διὰ τοῦτο καὶ πρὸς αὐτὸν γράφει ὁ Φώτιος οὐχὶ κολακεύων, ἀλλ᾽ ὡς δεξιὸς διπλωμάτης προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν φίλον ἐξ ἐχθροῦ. Ὁ Φώτιος ἔγραψεν ὡσαύτως καὶ πρὸς τὸν Ganderich, ὅστις πολέμιος πρότερον τοῦ Φωτίου ὑπέγραψε μετὰ τῶν ἐν Ρώμῃ Ἐπισκόπων τὸ Commonitorium, ὡς καὶ εἰς ἄλλους τινας ἴσως. Ὁ Πάπας ἀναγνοὺς τὰς Ἐκθέσεις, τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου καὶ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Αὐτοκράτορος ἀπήντησε πρὸς αὐτοὺς τὴν 13ην Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 880. Ἐκ τῆς πρὸς τὸν Φώτιον ἐπιστολῆς καταφαίνεται, ὅτι ὁ Πάπας ἀντελήφθη μετ᾽ ἐκπλήξεως τὰς ἐπενεχθείσας μεταβολὰς εἰς τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῦ καὶ ἀνεγνώρισεν ὡς ὑπευθύνους τὸν Φώτιον καὶ τοὺς Λεγάτους, ἀλλὰ δὲν κατέκρινε τὸ γεγονός. Ἡ αὐτὴ ἐπιστολὴ δεικνύει ὡσαύτως, ὅτι αὐτὸς ὁ Φώτιος εἵλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ Πάπα ἐπὶ τῶν ἐπενεχθεισῶν μεταβολῶν, διότι δὲν ἀνταπεκρίνοντο πρὸς τὴν ἐντολὴν τοῦ Πάπα νὰ ζητήσῃ συγγνώμην πρὸ τῆς Συνόδου. Καίτοι δὲ ὁ Πάπας λέγει ὅτι ὁ Φώτιος ἔδει νὰ δείξῃ ταπείνωσιν, οὐχ ἧττον πειθόμενος εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἀναπτυχθέντας λόγους περὶ τῆς ἀνάγκης τῶν μεταβολῶν ἐπάγεται τὰ ἑξῆς: «Ἂν ἐπιμένῃς εἰς τὴν ὑπακοὴν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, σὲ ἀσπαζόμεθα ὡς ἀδελφὸν καὶ φίλτατον οἰκέτην καὶ δεχόμεθα οἷα περί σου εὐσπλάγχνως ἀπεφασίσθησαν ἐν τῇ Συνόδῳ Κων)πόλεως». Αἱ ἀποφάσεις αὗται ἦσαν: νὰ ἀποκατασταθῇ ὁ Φώτιος ἄνευ αἰτήσεως συγγνώμης, νὰ ἐξωκκλησιασθῶσιν, οἱ μὴ ἀναγνωρίζοντες αὐτὸν καὶ ν᾽ ἀκυρωθῶσιν ὅλαι αἱ κατ᾽ αὐτοῦ ἀποφάσεις τῶν προηγουμένων Συνόδων. Ταῦτα περιληφθέντα εἰς τοὺς Κανόνας τῆς τελευταίας Συνόδου ἐνέκρινεν ὁ Πάπας. Ἀλλ᾽ ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς ὑπάρχει ἡ δήλωσις καθ᾽ ἣν «ἂν κατὰ τύχην οἱ Λεγάτοι τὰς ὁδηγίας αὐτοῦ, τότε ἡμεῖς δὲν δεχόμεθα κτλ.» ἥτις κατὰ γράμμα λαμβανομένη θ᾽ ἀνήρει τὴν ἀποδοχήν. Ἀλλ᾽ ἡ δήλωσις αὕτη δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ γενόμενα δεκτά, ἀλλ᾽ εἰς τὴν διαφύλαξιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ Πρωτείου, ὅτε ἂν οἱ Λεγᾶτοι παρέβησαν τάς ὁδηγίας αὐτοῦ εἶνε ὑπεύθυνοι. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Πάπα οὐδ᾽ ἴχνος ὑπάρχει ὅτι οὗτος ἀποδοκιμάζει τὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἐπαναλαμβάνει, ὅτι τὰ γε-

* Συνέχεια ἐκ τοῦ Γ′ τεύχους σ. 566.

νόμενα ἐγένοντο φιλευσπλάγχως. Ἐν τῇ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα δὲ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὁ Πάπας ἐξηγεῖ τοὺς λόγους, δι᾽ οὓς προέβη εἰς ἀποδοχὴν τῶν γενομένων. Οἱ λόγοι εἶνε: διότι ὁ Αὐτοκράτωρ ἐβοήθησεν αὐτὸν στρατιωτικῶς, διότι ἐξεχώρησε τὸν Ναὸν τοῦ ἁγίου Σεργίου καὶ διότι ὑπεχώρησεν εἰς τὸ ζήτημα τῆς Βουλγαρίας.

Οἱ ἀντιλέγοντες εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐπικαλοῦνται τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Βουλγαρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐφεξῆς παραμένουσα ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν Ἐκκλησίαν, ὅτι ἑπομένως Αὐτοκράτωρ καὶ Φώτιος ἐξηπάτησαν τὸν Πάπαν καὶ οὗτος ἀντιληφθεὶς τοῦτο ἀνέκρουσε πρύμναν καὶ ἀπέσυρε τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ διὰ τὰ γενόμενα. Ὅτι καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Φώτιος ἦσαν εἰλικρινεῖς καταφαίνεται ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ θ′ αἰῶνος. ὅστις δὲν περιλαμβάνει τὴν Βουλγαρίαν. Ἀλλ᾽ ἔπαυσεν ἆρά γε ἡ Βουλγαρία νὰ ἔχῃ πολιτικὴν σπουδαιότητα διὰ τὸ Βυζάντιον; Ἐν τούτῳ φαίνεται ὅτι ἐπῆλθε συμβιβασμός τις μεταξὺ Ρώμης καὶ Βυζαντίου. Ἐφ᾽ ὅσον ἡ Βουλγαρία ἐξυπηρετεῖτο ὑπὸ Ἑλλήνων κληρικῶν, ἐξέγερσις ἐν αὐτῇ ἦτο ἀδύνατος καὶ διὰ τοῦτο τὸ Βυζάντιον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ λατινικὸν ἢ φραγκικὸν κλῆρον, ἠδύνατο ὅμως νὰ ἐπιτρέψῃ ὅπως ὁ ἐν Βουλγαρίᾳ ἀρχιεπίσκοπος λαμβάνῃ τὸ pallium ἀπὸ τῆς Ρώμης. Τοῦτο δεικνύει τὴν ἑκατέρωθεν ἐπιθυμίαν ὅπως φθάσωσιν εἰς εἰρηνικήν τινα διευθέτησιν τοῦ ζητήματος.

Ἐκ δύο ἐπιστολῶν τοῦ Πάπα Ἰωάννου τοῦ Η′ πρὸς τὸν Βόριδα. αἵτινες δὲν ἔτυχον ἀπαντήσεως καὶ ἐν ταῖς ὁποίαις οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ Αὐτοκράτορος καὶ Φωτίου, ἐξάγεται ὅτι, ἂν ἡ Βουλγαρία παρέμεινεν ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν Ἐκκλησίαν, αἴτιος τούτου ἦτο ὁ Βόρις. Οὗτος ἀσχέτως πρὸς τὰς ἔριδας Ρώμης καὶ Βυζαντίου ἤθελε νὰ πραγματοποιήσῃ παλαιὸν αὐτοῦ σχέδιον ν᾽ ἀποκτήσῃ Βούλγαρον Πατριάρχην καὶ νὰ θέσῃ τὰς βάσεις Βουλγαρικῆς ἐθνικῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τοῦτο ἠρνήθη νὰ ὑπαχθῇ ὑπὸ τὴν Ρώμην. Τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου ἤρξατο ὁ Βόρις συνετέλεσεν ὁ Συμεὼν τῷ 918 ἱδρύσας αὐτόνομον καὶ ἀνεξάρτητον Βουλγαρικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ Πατριαρχεῖον Ἀχρίδος, ὅπερ κατὰ τὸν Gelger, ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας. Αἱ περιστάσεις ἐβοήθησαν τὸν Βόριδα, διότι ὁ Ἰωάννης ἀπέθανε μετ᾽ ὀλίγον καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ διέκοψαν πᾶσαν σχέσιν μετὰ τῆς Βουλγαρίας μηδὲ τοῦ Φορμόζου ἐξαιρουμένου. Ἡ ἀνταπόκρισις τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ′ πρὸς τὸν Καλογιὰν δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Συμεὼν ἀπετάθη πρὸς τὸν Πάπαν ζητῶν τὴν ἄδειαν πρὸς αὐτοκρατορίαν παρὰ τοῦ Φορμόζου. Διότι τῷ 918 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φορμόζου ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν Αὐτοκράτορα καὶ ἵδρυσε τὸ Βουλγαρικὸν Πατριαρχεῖον. Ἡ παράδοσις τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἡ ἀνικανότης τῆς Ρώμης νὰ λάβῃ αὐτὴν συνετέλεσαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀπεμάκρυνε τὸν Ἑλληνικὸν Κλῆρον. Ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Φωτίου ὁ συγγραφεὺς ἐξάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἐμορφώθησαν Σλαῦοι κληρικοί, ἡ δὲ ἄφιξις τοῦ Μεθοδίου μετὰ τὴν ἐκ Μοραβίας ἐκδίωξιν αὐτοῦ ἐπέσπευσε τὴν ἐκσλάβισιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βουλγαρίας. Ἡ κατηγορία ἑπομένως ὅτι ὁ Φώτιος διὰ τῶν ῥαδιουργιῶν αὐτοῦ παρεκώλυσε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπελθούσης συμφωνίας καὶ προὐκάλεσε τὴν ἐκ δευτέρου καταδίκην τοῦ Ἰωάννου δὲν ἔχεται ὑποστάσεως. Αἱ σχέσεις αὐτῶν τοὐναντίον ἐξηκολούθησαν ἁρμονικαί, οὐδεμία καταδίκη ἐγένετο, οὐδὲ ἐπανελήφθη αὐτὴ ὑπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Ἰωάννου, Μαρίνου,

Στεφάνου καὶ Φορμόζου. Ποῦ ὀφείλεται ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ διαστροφή; Ὁ συγγραφεὺς διαβλέπει αὐτὴν εἰς τὴν ἀντιφωτιανὴν Συλλογήν, ἡ ὁποία ἔν τισιν ἑλληνικοῖς χειρογράφοις εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς 8ης ψευδοοικουμενικῆς Συνόδου.

Ὁ συγγραφεὺς ἐφεξῆς ἀσχολεῖται εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῆς περιφήμου ταύτης συλλογῆς. Αὕτη, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν μερῶν περιλαμβάνει ἐν τῷ 1ῳ ἔγγραφα σχετικὰ πρὸς τὴν λεγομένην 8ην Σύνοδον, ἐν τῷ 2ῳ ἔγγραφα τοῦ Πάπα Στεφάνου πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Βασίλειον καὶ ἄλλας ἐπιστολὰς καὶ ἐν τῷ 3ῳ ἐκθέσεις σχετικὰς πρὸς τὴν καταδίκην τοῦ Φωτίου. Ἡ συλλογὴ συνετέθη περὶ τὸ τέλος τοῦ Θ′ αἰῶνος (891—6) ἐπὶ Πάπα Φορμόζου καὶ ὁ συμπιλητὴς αὐτῆς σύγχρονος τοῦ Φωτίου ὑπῆρξεν εἷς τῶν ἐχθίστων αὐτοῦ. Ἡ Συλλογὴ συνεπληρώθη δι᾽ ἑνὸς «Συνοδικοῦ» ὅπερ διαλαμβάνον περὶ τῶν Οἰκουμεν. Συνόδων συμπεριελήφθη εἰς τὴν Συλλογὴν τέλος τοῦ Θ′ ἢ ἀρχὰς τοῦ Ι′ αἰῶνος. Προσετέθη βραδύτερον παρατήρησις περὶ τῆς ἀποστασίας τοῦ Στυλιανοῦ, ὅστις ἀνεγνώρισε τὰς χειροτονίας τοῦ Φωτίου ὡς καὶ ἐπιστολὴ μετὰ σχολίων τοῦ Πάπα Ἰωάννου τοῦ Θ′ πρὸς τὸν Στυλιανόν. Ἡ Συλλογὴ ἀσχολεῖται εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὸν Φώτιον καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐκ νέου καταδίκης τοῦ Φωτίου δὲν προσάγει ἐπιστολὴν τοῦ πρώτου πρὸς τὸν δεύτερον, ἀλλὰ εἰς ἕν ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Νικολάου καὶ ἕτερον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς ἐν Ρώμῃ Συνόδου τοῦ 869 προσθέτει δήλωσιν τοῦ Ἰωάννου (τότε ἀρχιδιακόνου), ὁμιλοῦντος ὡς ἐξ ὀνόματος τῶν Πατέρων τῆς Συνόδου ἐκείνης. Ἀλλ᾽ ὡς δεικνύουσι τὰ κείμενα, ὁ ὁμιλῶν ἐξ ὀνόματος τῶν Πατέρων τῆς Συνόδου ἐκείνης ἦτο ὁ Ganderich καὶ ὄχι ὁ Ἰωάννης, ὅστις τελευταῖος ὑπέγραψε τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου ἐκείνης. Ὁ συμπιλητὴς ἰσχυρίζεται ὡσαύτως, ὅτι ὁ Πάπας δὲν δύναται νὰ ἀναιρέσῃ ἀποφάσεις τοῦ προκατόχου αὐτοῦ καὶ ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ Ἄμβωνος κατεδίκασε τὸν Φώτιον καὶ τοὺς Λεγάτους χωρὶς νὰ παραθέτῃ ἔγγραφον καταδικαστικῆς πράξεως ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἰωάννου. Ἐφεξῆς ὁ συμπιλητὴς πειρᾶται ν᾽ ἀποδείξῃ τὸν Πάπαν Μαρῖνον μὴ φιλικῶς διακείμενον πρὸς τὸν Φώτιον, ἀλλ᾽ ἀντὶ ἐγγράφου ἀναφέρει ἐπιγραφὴν ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς Ἁγίας Σοφίας σχετικὴν πρὸς τὰ ἐν τῇ 8ῃ Συνόδῳ, ἐν ᾗ ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μαρίνου. Τοῦτο πείθει τὸν συλλογέα νὰ διακηρύξῃ ὅτι ὁ Φώτιος κατεδικάσθη ὑφ᾽ ὅλων τῶν Παπῶν ἀπὸ Λέοντος τοῦ Δ′ μέχρι τοῦ Μαρίνου, διότι ἀφοῦ ὁ Μαρῖνος ὡς Λεγᾶτος κατεδίκασεν αὐτὸν δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως γενόμενος Πάπας. Εἶτα ἡ ἐπιστολὴ Στεφάνου τοῦ Ε′ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα δὲν σχετίζεται πρὸς τὸν Μαρῖνον ἐν τῇ Συνόδῳ τοῦ 879—80, ἀλλ᾽ ἐν τῇ Συνόδῳ τοῦ 869—70 καὶ εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς ὑπογραφῆς τῶν λιβέλλων. τοὺς ὁποίους ἠθέλησεν ὁ Αὐτοκράτωρ ν᾽ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν Λεγάτων. Ἡ δῆθεν νέα ἀποστολὴ τοῦ Μαρίνου εἰς Κ]πολιν τῷ 880 εἶνε μῦθος, ὡς εἶνε τοιοῦτος καὶ τὸ ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον φέρουσιν, ὅτι ὁ Μαρῖνος δὲν ὑπέγραψε τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Ρώμῃ Συνόδου πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ Φωτίου, καθόσον ἐνδέχεται ὅτι ἀπουσίαζε τότε ἐκ Ρώμης. Ἀστήρικτον ὡσαύτως εἶνε τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Φορμόζος τιμωρηθεὶς ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Η′ ἀποκατεστάθη ὑπὸ τοῦ Μαρίνου, ὅπερ σημαίνει, ὅτι οὗτος δὲν ἠσπάζετο τὴν διαλλακτικὴν πολιτικὴν τοῦ Ἰωάννου. Ἂν τοῦτο πράγματι συνέβαινε, διατί δὲν ὑπάρχει ἐπιστολὴ τοῦ Μαρίνου πρὸς τὸν Φώτιον; Ὁ συμπιλητὴς ἀντιπαρέρχεται τὰς σχέσεις Ἀδριανοῦ τοῦ Γ′ πρὸς τὸ Βυζάντιον, ἴσως διότι

οὐδὲν εὗρεν εἰς τὰς σχέσεις αὐτὰς χρήσιμον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ. Ἂν δὲ ὁ Στέφανος διέκοψε σχέσεις πρὸς τὸν Φώτιον, ἔδει νὰ ὑπάρχῃ ἔγγραφόν τι πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Κ)πόλεως, ὅπερ δὲν ὑπάρχει. Ἀλλ' ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Πάπα εὑρίσκομεν ἐπιστολὴν τοῦ Στεφάνου πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον τοῦ Oria Θεοδόσιον, ἐξ ἧς μανθάνομεν, ὅτι ὁ Στέφανος κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα τῆς Παπωσύνης αὐτοῦ ἀπέστειλε πρεσβείαν εἰς Κ)πολιν πρὸς τὸν Πατριάρχην Φώτιον καὶ ἀντήλλαξε συνοδικὰς ἐπιστολάς. Τῆς Πρεσβείας ταύτης προΐστατο ὁ ῥηθεὶς Θεοδόσιος. Ὅτι ὁ Στέφανος συνειργάσθη μετά τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῶν Ἀράβων ἀπόδειξις εἶνε τὸ ἐν Τάραντι ἐπεισόδιον, ὅπερ δεικνύει ὅτι αἱ φιλικαὶ σχέσεις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων Κληρικῶν ἦσαν ἁρμονικαὶ ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ. Ἂν τοῦτο εἶνε ἀληθές, πρόδηλον, ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Στεφάνου δὲν εἶνε γνήσιαι, ἀλλὰ διεστράφησαν ὑπὸ τοῦ Συμπιλητοῦ. Ἵνα ἐξηγηθῇ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Στεφάνου, δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ κατήγγειλε τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Μαρίνου εἰς τὸν θρόνον, ὡς γενομένην κατὰ παράβασιν τοῦ α' Κανόνος τῆς ἐν Σαρδικῇ. Ὁ Στέφανος ἀπαντῶν λέγει ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη δὲν προέρχεται παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἀλλὰ παρ' ἄλλου τινος, χωρὶς νὰ ὑπαινίσσεται τὸν Φώτιον. Αἱ περὶ Φωτίου ἐκφράσεις προσετέθησαν ὑπὸ τοῦ Συμπιλητοῦ, ἀλλὰ καὶ αὗται δὲν σημαίνουσιν, ὅτι τὸ δεύτερον κατεδικάσθη ὁ Φώτιος. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Στεφάνου πρὸς τὸν Στυλιανὸν καὶ μάλιστα καὶ τοῦ Στυλιανοῦ πρὸς τὸν Στέφανον καταφαίνεται ὅτι οἱ Ἰγνατιανοὶ ἀδιάλλακτοι εἶχον ἐπηρεάσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ Πάπα.

Τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ καταλήγει ὁ συγγραφεὺς εἶνε τὸ ἑξῆς: Ὁ Στέφανος δὲν διέκοψε σχέσεις πρὸς τὸν Φώτιον, ἀλλ' ὡς οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ μετεχειρίζετο αὐτὸν ὡς νόμιμον Πατριάρχην. Δύναται νὰ λεχθῇ νῦν ὅτι ὁ Πάπας, ὅστις ἀνέκαθεν ἐπιστεύετο, ὅτι ἦτο ὁ ἰδίᾳ ἔχθιστος τοῦ Φωτίου, ὑπερήσπισεν αὐτὸν πράγματι κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παῦσιν ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἑπομένως τὸ δεύτερον σχίσμα τοῦ Φωτίου, τὸ ὁποῖον μέχρι σήμερον ἐθεωρεῖτο, ὅτι ἐπέδρασε μοιραίως εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἀνήκει εἰς τὴν σφαῖραν τῆς μυθοπλαστίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Ὁ Φώτιος, Λέων ὁ Ϛ' καὶ ἡ διευθέτησις τοῦ Σχίσματος τῶν ἀδιαλλάκτων.

Παρὰ τὴν ἐν Συνόδῳ γενομένην ἀναγνώρισιν τοῦ Φωτίου, ὡς Πατριάρχου Κ)πόλεως, ὁ κλῆρος τῆς ἁγ. Σοφίας ἔφερεν αὐτὴν βαρέως καὶ ἀπέφευγε νὰ συλλειτουργήσῃ μετ' αὐτοῦ, δύο δὲ Ἐπίσκοποι ἐξωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος. Ὁ Στυλιανὸς γράφων πρὸς τὸν Πάπαν ἀναφέρει ὀνόματα καὶ ἄλλων Ἐπισκόπων καὶ Ἡγεμόνων μὴ συμφιλιωθέντων καὶ γινώσκομεν θετικῶς, ὅτι καὶ ὁ Μητροφάνης Σμύρνης ἠρνήθη συμφιλίωσιν. Ἀλλ' ἡ μεγάλη μερὶς τῶν μετριοπαθῶν συνετάχθη μετὰ τοῦ Φωτίου καὶ μεταξὺ ἄλλων ὁ πρώην ἀδιάλλακτος Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος. Ὁ Μητροφάνης ἀρνηθεὶς νὰ προσέλθῃ πρὸ τῆς Συνόδου τῷ 79—80 ἔδει νὰ τιμωρηθῇ ὑπὸ τοῦ Φωτίου· ἀλλ' οὗτος ἐκτιμῶν αὐτὸν διὰ τὴν μόρφωσιν αὐτοῦ ἠρκέσθη μόνον ν' ἀπομακρύνῃ αὐτὸν ἐκ τῆς Μητροπόλεως, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε μετὰ τὴν δευτέραν πτῶσιν τοῦ Φωτίου. Παρὰ τὰς προσπαθείας τοῦ Φωτίου πρὸς εἰρήνευσιν τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας ἐσχηματίσθη βαθμηδὸν μικρὰ

ἀντιπολίτευσις ὑπὸ τὸν Στυλιανὸν καὶ τὸν Μητροφάνην, ἥτις ἀποκληθεῖσα «μικρὰ Ἐκκλησία» παρέμεινεν ἀδιάλλακτος.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πολιτικὰ πράγματα ἐν Βυζαντίῳ ἔλαβον τροπὴν ἐπὶ τὰ χείρω. Ὁ Βασίλειος δὲν διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Λέοντα καὶ διότι ἠγάπα ὑπερβολικῶς τὸν ἀποθανόντα υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον καὶ διὰ τὰς σχέσεις, ἃς ὁ Λέων συνῆψε πρὸς τὴν Ζωήν. Ἵνα ματαιώσῃ ταύτας ὁ Βασίλειος ἐξεβίασε τὸν υἱὸν αὐτοῦ νὰ νυμφευθῇ τὴν Θεοφανώ, συγγενῆ τῆς Εὐδοκίας, γυναῖκα εὐσεβῆ, ἀλλ' ἀποκρουστικήν, ἀλλ' ὁ Λέων ἐξηκολούθει ἀφωσιωμένος εἰς τὴν Ζωήν. Ἡ Θεοφανὼ κατήγγειλε τὴν διαγωγὴν τοῦ Λέοντος πρὸς τὸν Βασίλειον, ὅστις δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς ἐπιπλήξεις, ἀλλ' ἔδωκε τὴν Ζωὴν εἰς γάμον μετὰ Θεοδώρου τοῦ Κουζουνιάδου. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Λέων ἐξεμάνη κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ ἐτάχθη μετὰ τῆς ἀντιθέτου πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ πατρὸς μερίδος τῆς τῶν «ἀδιαλλάκτων». Εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ ἀδιάλλακτοι ταχθέντες μετὰ τοῦ Λέοντος προητοίμαζον πραξικόπημα ἐναντίον τοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ προὐδώθησαν ὑπὸ τῶν Μετριοπαθῶν. Ἐπὶ κεφαλῆς τούτων ἦτο ὁ Θεόδωρος Σανταβαρηνός, Μητροπολίτης Εὐχαΐτων, τὸν ὁποῖον εἶχε συστήσει πρὸς τὸν Βασίλειον ὁ Φώτιος. Οὗτος γενόμενος ἀρχηγὸς τῶν μετριοπαθῶν κληρικῶν ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τοῦ Βασιλείου ἐπὶ τῶν τεκταινομένων, ὅστις τοσοῦτον ὠργίσθη, ὥστε μικροῦ δεῖν ἐτύφλωνε τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἂν μὴ ἐπενέβαινον ὁ Φώτιος καὶ ἡ Σύγκλητος. Οἱ Χρονογράφοι ἀποδίδουσι τὰ γενόμενα εἰς τὸν Σανταβαρηνόν, ὅστις ἐξοπλίσας διὰ ξίφους τὸν Λέοντα διέβαλεν εἶτα αὐτὸν πρὸς τὸν πατέρα ὡς ἀποπειραθέντα κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ὁ Λέων, εὑρεθέντος ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὅπλου, συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη, ὡσαύτως δὲ συνελήφθησαν, ἀνεκρίθησαν καὶ ἐβασανίσθησαν καὶ οἱ περὶ αὐτόν. Καίτοι ἡ ἀπόπειρα εἶνε ἀναλήθης ὁ Βασίλειος ἐκμανεὶς ἐναντίον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ μόλις μετὰ 3 μῆνας τὴν 20ὴν Ἰουλίου ἀπηλευθέρωσεν αὐτόν. Ἐπίσης κατεστάλη καὶ ἄλλη ἐπιβουλὴ κατὰ τοῦ Βασιλείου ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν Ἰωάννου τοῦ Κροκόα, ἥτις ὡσαύτως ἀπεδόθη εἰς τοὺς Ἀδιαλλάκτους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον πάντοτε φανατικοὶ μοναχοί. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Βασίλειος ἦτο λίαν ἐπιφυλακτικὸς καὶ ἀπέναντι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὅστις προσετέθη πρὸς τὴν μερίδα τῶν ἀδιαλλάκτων. Μετὰ τὸν ἀπροσδόκητον θάνατον τοῦ Βασιλείου οἱ ἀδιάλλακτοι, ἑνωθέντες καὶ μετὰ τῶν ἀδιαλλάκτων, ὀπαδῶν Μιχαὴλ τοῦ Γ' ἀνεθάρρησαν, τοῦ Λέοντος λαβόντος τὴν βασιλείαν!

Τὸ πρῶτον θῦμα ἦτο ὁ Σανταβαρηνός, ὅστις ἐνεκλείσθη εἰς τὴν Μονὴν τῶν Δαλμάτων, ἀλλὰ καὶ ὁ Φώτιος κατηγορήθη ὅτι ἀπὸ κοινοῦ μετ' ἐκείνου ἐσκόπουν νὰ ἀνατρέψωσι τοῦ θρόνου τὸν Λέοντα καὶ νὰ ἐγκαταστήσωσι τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Φωτίου. Καίτοι ὁ Φώτιος διετέλεσε διδάσκαλος τοῦ Λέοντος, ὅτε οὗτος ἦτο ἕνδεκα ἐτῶν, ὁ πατὴρ τῆς Ζωῆς, γενόμενος ἐν τῷ μεταξὺ Μάγιστρος καὶ Λογοθέτης τοῦ δρόμου ἐπέτυχε νὰ διαταράξῃ τὰς σχέσεις Βασιλέως καὶ Πατριάρχου. Ὁ Λέων ἀποφασίσας νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν Φώτιον δὲν ἤσκησε βίαν οὐδὲ συνεκάλεσε Σύνοδον, φοβούμενος τοὺς Μετριοπαθεῖς, οἵτινες ὑπεστήριζον τὸν Πατριάρχην, ἀλλ' ἠρκέσθη εἰς τοιαύτην πίεσιν, ὥστε ἠνάγκασε τὸν Φώτιον νὰ παραιτηθῇ χάριν τοῦ ἀδελφοῦ Στεφάνου, ὃν προώριζεν εἰς Πατριάρχην. Ὁ βιογράφος τοῦ Φωτίου Εὐθύμιος ἀναφέρει, ὅτι πρῶτον ἀπέλυσε τὸν Φώτιον καὶ εἶτα ἔλαβε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, ἣν ἄκων ἔδωκεν ἐκεῖνος. Ἂν ὁ Φώτιος ἔστερξεν ἐν τέλει νὰ παραιτηθῇ τοῦτο ἐγένετο, ἵνα διαψεύσῃ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ γέ-

νηται ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Στεφάνου. Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐπέμειναν ὅπως δικασθῇ ὡς καὶ ὁ Σανταβαρηνὸς ἐν τῷ Παλατίῳ τῆς Πηγῆς. Καὶ ὁ μὲν Φώτιος ἐξωρίσθη εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἱερίας, ὁ δὲ Σανταβαρηνὸς εἰς Ἀθήνας καὶ ἐκεῖθεν ἐκτυφλωθείς. Συνεξωρίσθη δὲ καὶ ἐκάρη μοναχὸς ἐν τῷ Μοναστηρίῳ τοῦ Ἁγ. Τρύφωνος καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Φωτίου Νικόλαος.

Οὕτως ἀφοῦ ὑπερίσχυσαν οἱ Ἀδιάλλακτοι καὶ ἐπανῆλθον ἐκ τῆς ἐξορίας οἱ Ἰγνατιανοί. Ἡ δευτέρα ἄρα ἔκπτωσις τοῦ Φωτίου οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν Ρώμην, ἀλλ' ἦτο ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Λέοντος. Ἡ ἀνάρρησις τοῦ Στεφάνου εἰς τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον κατέστησε πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ Μητροφάνης καὶ ἄλλοι ἀδιάλλακτοι προσεχώρησαν πρὸς αὐτὸν καὶ ὅτι ὁ Στυλιανὸς παρέμεινε μόνος Ἀρχηγὸς τῆς «μικρᾶς Ἐκκλησίας». Σὺν τῷ χρόνῳ προέκυψε μεταβολή τις εἰς τὴν στάσιν τοῦ Λέοντος ἔναντι τοῦ Φωτίου, ὅστις ἔζη ἡσύχως ἐν τῇ ἐξορίᾳ αὐτοῦ καὶ ἠσχολεῖτο εἰς τὴν συγγραφὴν θεολογικῶν ἔργων ὡς ἡ «Μυσταγωγία». Πλὴν τούτου ὁ Λέων ἀνεκάλεσε τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Φωτίου ἐκ τῆς ἐξορίας καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὸ ἀξίωμα τοῦ «Μυστικοῦ» τ. ἔ. τοῦ ἰδιαιτέρου γραμματέως. Τῆς τοιαύτης τροπῆς, ἥν δεικνύει καὶ ὁ ἐπιμνημόσυνος λόγος εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ ἐπωφελήθη καὶ ὁ Σανταβαρηνός, ὅστις καὶ ἀνεκλήθη ἐκ τῆς ἐξορίας. Αἱ περὶ τοῦ Φωτίου λέξεις ἐν τῷ ἐπιμνημοσύνῳ τοῦ πατρὸς λόγῳ δεικνύουσι τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Λέοντος, ὅπως ζῇ ἁρμονικῶς μετὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Φωτίου καὶ τῶν Μετριοπαθῶν. Ἡ τροπὴ αὕτη ἐπῆλθε τῷ 888, ἤτοι δύο ἔτη μετὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ καὶ διότι ἐπείσθη ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀναμένῃ ὑποστήριξιν παρὰ τῶν Ἀδιαλλάκτων καὶ διότι ὁ Στυλιανὸς καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ ἠρνήθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὸν Στέφανον, ὄχι διότι ἀνῆλθε δεκαοκταέτης τὸν Οἰκουμ. Θρόνον, ἀλλὰ διότι ἐχειροτονήθη διάκονος ὑπὸ τοῦ Φωτίου. Οὗτοι ἐδήλωσαν, ὅτι τότε θ' ἀναγνωρίσωσιν αὐτόν, ὅταν ὁ Πάπας καὶ οἱ ἄλλοι Πατριάρχαι ἀναγνωρίσωσι κατ' οἰκονομίαν τὰς χειροτονίας τοῦ Φωτίου. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Στυλιανοῦ πρὸς τὸν Πάπαν, ἥτις ἐξήγειρε τὸν Λέοντα κατὰ τῶν Ἀδιαλλάκτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχε στηρίξῃ ἐλπίδας κατὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ. Ἡ δευτέρα πρὸς τὸν Πάπαν, ἀπόπειρα τοῦ Στυλιανοῦ ἐγένετο τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Αὐτοκράτορος ἀγανακτισμένου διὰ τὸ πεῖσμα τῆς «Μικρᾶς Ἐκκλησίας».

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Στυλιανοῦ ἀπήντησεν ὁ διάδοχος τοῦ Στεφάνου Φορμόζος (891—6). Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πάπα, ἥν διέσωσεν ἡ ἀντιφωτιανὴ συλλογή, φαίνεται ὅτι ὁ Φορμόζος ἠκολούθησε τὴν ἐχθρικὴν κατὰ τοῦ Φωτίου στάσιν τῶν προκατόχων αὐτοῦ Νικολάου καὶ Ἀδριανοῦ καὶ ὅτι ἡ Ρωμ. Ἕδρα κατεδίκασε καὶ αὖθις τὸν Φώτιον καὶ διέκοψε σχέσεις πρὸς τὴν Κ)πολιν. Ἀλλ' ἡ ἀντιφωτιανὴ συλλογή, ὡς ἐδείχθη δὲν εἶνε ἀξιόπιστος. Ὡς λόγοι τῆς ἔχθρας τοῦ Φορμόζου κατὰ τοῦ Βυζαντίου φέρονται ὅτι οὗτος διεφώνει πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πολιτικὴν Ἰωάννου τοῦ Η´ καὶ ὅτι ἦτο κατὰ τῶν Ἑλλήνων λόγῳ τῆς Βουλγαρίας, καθόσον ὁ Φώτιος ἐπέκρινε τὴν ἐκεῖ πολιτικὴν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' εἶνε γνωστόν, ὅτι, ἐνῶ καὶ ὁ Μαρῖνος καὶ ὁ Στέφανος διέφερον εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς γενικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰωάννου, παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πολιτικὴν ἐκείνου. Ἔπειτα τὰ περὶ Βουλγαρίας καὶ Φορμόζου στεροῦνται ἀληθείας, τὰ δὲ συγγράμματα τοῦ Φωτίου δὲν μνημονεύουσι Φορμόζον, ἀλλὰ μόνον τῶν Ρωμαίων. Πλὴν τούτου ἐμπερίστατος ὢν ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Φορμόζος καὶ

ἔχων ἀνάγκην τῆς βοηθείας τῶν Βυζαντινῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προκαλῇ αὐτούς. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Φορμόζου στερεῖται κύρους. εἰς δὲ τὸ σωζόμενον ἀπόσπασμα ὑπάρχουσιν ἴχνη Ἰγνατιανῆς χειρός.

Ἡ μᾶλλον πιθανὴ ἐκδοχὴ εἶνε ὅτι ὁ Πάπας προὔτεινε διὰ τῶν ἀποσταλέντων εἰς Κ)πολιν λεγάτων συμβιβασμὸν τῶν δύο μερίδων τ. ἔ. ὅπως οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Φωτίου κληρικοί, οἵτινες ἐχειροτονήθησαν κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ Πατριαρχείαν ζητήσωσι συγγνώμην. Οἱ Λεγᾶτοι ἀφιχθέντες τῷ 892 δὲν ἐπέτυχον νὰ συμβιβάσωσι τοὺς διϊσταμένους, διότι ὁ Στυλιανὸς δὲν ἐπεκοινώνησε μετὰ τῶν τοῦ Φωτίου εἰμὴ 7 ἔτη ἀπὸ τῆς λήψεως τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Φορμόζου, ὅτε καὶ πάλιν ὁ Στυλιανὸς ἀπετάθη πρὸς τὸν Πάπαν. Παρὰ τὸν μὴ γενόμενον συμβιβασμὸν ὑπὸ τοῦ Φορμόζου οὐδόλως ἕπεται, ὅτι αἱ σχέσεις Ρώμης καὶ Κ)πόλεως διεκόπησαν καὶ νέον ἐγεννήθη σχίσμα, καθόσον, ἄλλως, θὰ εἴχομεν ἐνδείξεις τοιαύτης διακοπῆς ἐν τῇ συγχρόνῳ φιλολογίᾳ. Τοὐναντίον αἱ περὶ Φορμόζου πραγματεῖαι, αἵτινες προέρχονται ἐκ τῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ ἀσχολοῦνται περὶ τὰ ἑλληνικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει, ὁμιλοῦσι περὶ εἰρηνικῆς καταστάσεως ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν πλὴν τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ ἀναφέρουσιν, ὅτι ἡ Κ]πολις ἀνεγνώριζε τὸν Πάπαν τ.ἔ. ὅτι αἱ σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἦσαν ἁρμονικαί, ὅπερ βεβαιοῦται καὶ ἐξ ἑλληνικῶν πηγῶν. Οὕτως ὁ βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου καὶ μία ἰδιαιτέρα περὶ Σχίσματος πραγματεία ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Φορμόζος μετὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ ἀπέστειλεν ἐγκύκλιον πρὸς τὸν Πατριάρχην Κων)πόλεως, ἥτις περιεῖχε τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως ἄνευ τῆς προσθήκης. Ἐν συμπεράσματι ὁ Φορμόζος ἀπεπειράθη νὰ διευθετήσῃ τὸ σχίσμα καὶ νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς ἀδιαλλάκτους Ἰγνατιανοὺς πρὸς τὴν ἐπίσημον Ἐκκλησίαν, ἀλλ' ἀπέτυχε χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ νέα ρῆξις μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Ρώμης. Συνέβη δηλονότι ὅ,τι καὶ τῷ 879. Οἱ Λεγᾶτοι φθάσαντες εἰς Κ)πολιν καὶ ἀντιληφθέντες ὅτι ἡ «Μικρὰ Ἐκκλησία» δὲν ἦτο, ὡς παρίστανον αὐτὴν οἱ Ἰγνατιανοί, οὐδὲν ἔπραξαν ἢ νὰ ἀναφέρωσι τὸ πρᾶγμα πρὸς τὸν Πάπαν, ὅστις καὶ ἠκολούθησε τὴν πολιτικὴν Ἰωάννου τοῦ Η΄ καὶ τὰς διαταγάς, ἃς Στέφανος ὁ Ε΄ ἔδωκε πρὸς τοὺς Ἰγνατιανούς.

Οὕτω τὸ Σχίσμα τῶν Ἰγνατιανῶν ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Λεγάτων καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φορμόζου. Ὁ Συμπιλητὴς ἀναφέρει ὅτι ἡ συμφιλίωσις, ἧς μετέσχε καὶ ὁ Στυλιανός, ἐγένετο ἐπὶ Πάπα Ἰωάννου τοῦ Θ΄. Ὁ Φώτιος ἀπέθανε τὴν 6ην Φεβρ. τοῦ 892 πρὶν ἢ ἀφιχθῶσιν οἱ Λεγᾶτοι, ἐκ δὲ τοῦ παραρτήματος τῆς ἀντιφωτιανῆς Συλλογῆς πληροφορούμεθα ὅτι ἡ συμφιλίωσις ἐπῆλθε μετὰ ἑπτὰ ἔτη τ. ἔ. τῷ 899. Ὁ Συμπιλητὴς παρουσιάζει τὸν Πάπαν Ἰωάννην τὸν Θ΄ ἀπαντῶντα εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Στυλιανοῦ, ὅστις «ἔγραψεν εἰς Ρώμην αἰτούμενος πεμφθῆναι ἐκεῖθεν χειροτονίαν αὐτοῦ καὶ ἐπιτροπὴν ἐκεῖθεν λαβεῖν τοῦ συγκοινωνῆσαι αὐτοῖς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐζήτησεν ἐπικύρωσιν τῆς χειροτονίας αὐτοῦ, διότι καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι Ἰγνατιανοὶ καθῃρέθησαν ὑπὸ τῆς Συνόδου τοῦ 19 καὶ ἑπομένως ἀποκατάστασιν εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν αὐτῶν ἀξίωμα. Ἐλέχθη ὅτι ἡ συμφιλίωσις ἐγένετο διὰ Συνόδου ἐν ᾗ παρέστησαν καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα. Ἀλλὰ περὶ τοιαύτης Συνόδου οὐδὲν ἀναφέρει ὁ βιογράφος τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου, καίτοι ἀναφέρει τὴν συμφιλίωσιν. Τὸ γεγονὸς τῆς ἑνώσεως μνημονεύουσιν ὅτε Νικόλαος ὁ Μυστικὸς καὶ ὁ βιογράφος τοῦ Πατριάρχου Καυλέα Νικηφόρος ὁ Φιλόσοφος, ὅστις λέγει ὅτι τὸ σχίσμα ἰάθη ἐν ὅλῃ τῇ Βυζαντινῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ τε Δυτικῇ (τ. ἔ. τῇ Νο-

τίῳ Ἰταλίᾳ) καὶ τῇ Ἀνατολικῇ. Μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Στυλιανοῦ ὀλίγοι ὑπελείφθησαν ἀδιάλλακτοι. Ὁ Πατριάρχης Καυλέας, ὅστις ἔζη ἔτι τῷ 899 συνετέλεσεν εἰς τὴν διὰ Τοπικῆς Συνόδου γενομένην ἕνωσιν.

Ἡ βιογραφία τοῦ Ἰγνατίου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ Γ′ μέρος τῆς ἀντιφωτιανῆς Συλλογῆς, ἐγράφη μετὰ θάνατον τοῦ Φωτίου ὑπὸ Νικήτα τοῦ Παφλαγῶνος κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος, καθόσον μνημονεύει τὴν ἀπώλειαν τῆς Σικελίας. Ἐν ἑνὶ χωρίῳ αὐτῆς ὁ Πατριάρχης ὀνομάζεται «δῆθεν Πατριάρχης» τοιοῦτος δὲ δὲν δύναται νὰ ἦνε ὁ Καυλέας, ἀλλ' ὁ Στέφανος καὶ ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ σημεῖα προσεγγίζοντα πρὸς τὸ ἱστορικὸν μέρος τῆς Συλλογῆς καθιστῶντα πιθανόν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀμφοτέρων εἶνε ὁ αὐτός. Ἡ βιογραφία εἶνε μᾶλλον πολιτικὴ πραγματεία, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ Χρονογράφοι ὡς ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Σκυλίτσης διέκριναν τὸν κομματικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ὁ συγγραφεὺς ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς ἰδέας, ὅτι συγγραφεὺς τῆς συλλογῆς εἶνε ὁ Νικήτας, ἀλλὰ δὲν ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ὅλα τὰ ἐν τῇ Συλλογῇ ἔγγραφα. Ὅ,τι σχετικὸν πρὸς τὸν Στυλιανὸν καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα Ἰωάννου Θ′ προσετέθησαν βραδύτερον σκοπὸν ἔχοντα νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἄρνησιν τοῦ Στυλιανοῦ, ὅπως συμβιβασθῇ τῷ 892 καὶ δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσι καὶ ὡς δικαιολογία τῶν μᾶλλον ἀδιαλλάκτων ὀπαδῶν αὐτοῦ διὰ τὴν ἄρνησιν αὐτῶν τῷ 893. Δὲν εἶνε βέβαιον, ὅτι ὁ Νικήτας προσέθηκε τὸ ὑστερόγραφον.

Τὸ ζήτημα τῆς τετραγαμίας τοῦ Λέοντος ἐπὶ Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ ὡσαύτως ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον ἔριδος μεταξὺ Ἀδιαλλάκτων καὶ Μετριοπαθῶν μετὰ τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πρώτων ἦτο ὁ Μυστικός, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τῶν δευτέρων ὁ Εὐθύμιος ἐκ τῶν μετριοπαθῶν πρότερον φίλων τοῦ Ἰγνατίου. Εἰς τὴν ἔριδα ταύτην ὁ Νικήτας ἠκολούθησε τὸν Μυστικὸν καὶ δριμύτατα ἐπετέθη διὰ φυλλαδίου ἐναντίον τοῦ Εὐθυμίου καθαπτόμενος καὶ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τῆς μετριοπαθοῦς μερίδος. Αἱ δύο αὗται μερίδες διεχώρισαν καὶ αὖθις τὸ Βυζάντιον, ἡ δὲ Σύνοδος τῳ 907 κατέληξεν εἰς τὸ Σχίσμα τῶν Νικολαϊτῶν, ὅπερ παρετάθη μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Αὐτοκράτορος τῷ 911. Ἐν τέλει τῷ 920 συνῆλθε Τοπικὴ Σύνοδος, ἥτις ἀποκατέστησε τὴν εἰρήνην.

Καὶ ὁ συγγραφεὺς καταλήγει τὸ ἱστορικὸν μέρος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ διὰ τῶν λέξεων: «Διχογνωμίαι ἀναβίωσαν καὶ πάλιν κατὰ περιστάσεις», διότι τὸ Βυζάντιον οὐδέποτε ὑπῆρξεν, ἄνευ τῶν ὀπαδῶν τῆς αὐστηρότητος καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς οἰκονομίας, τῶν ἄγαν συντηρητικῶν καὶ τῶν μετριοπαθῶν αὐτοῦ. Καὶ ὁ τελευταῖος ἐπιθανάτιος ἀγὼν τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ ἑνώσεως μετὰ τῆς Δύσεως ἢ κατ' αὐτῆς, εἰς τὸ βάθος δὲν ἦτο ἡ ἀναβίωσις τοῦ ἀρχαίου ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ μετριοπαθῶν καὶ ἀδιαλλάκτων. Εἰς τὴν περίπτωσιν ἐκείνην οἱ ἀδιάλλακτοι κατήγαγον τὴν νίκην παρὰ τὰς ἀπέλπιδας προσπαθείας τοῦ τελευταίου Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος, ὅστις εὗρεν ἡρωϊκὸν θάνατον ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς θεοφρουρήτου πόλεως. Καὶ ὁ ἀγὼν δὲν ἔληξεν ἔτι καὶ θὰ λήξῃ, ἐφ' ὅσον αἱ δύο πόλεις ἁμιλλῶνται ὑπὲρ κυριαρχίας ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ καὶ ἐκφυλίζονται εἰς πάθη, ὅταν πρόκειται περὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων. Καὶ ὅμως εἰς αὐτὴν τὴν σύρραξιν τῶν δύο τάσεων εὑρίσκομεν τὴν κλεῖδα πρὸς κατανόησιν πολλῶν προβλημάτων τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας καὶ ἰδίᾳ τῆς ἱστορίας τοῦ σχίσματος τοῦ Φωτίου.

[Ἕπεται τὸ τέλος] † Ὁ Θυατείρων ΓΕΡΜΑΝΟΣ

Ἀπάντησις εἰς τὰς Κριτικὰς σημειώσεις τοῦ Μητροπολίτου Ἀξώμης

Ἐκ τῶν συγγραφέων, τοὺς ὁποίους εἶχον βοηθοὺς εἰς τὰ ζητήματα τῆς Ἀβησσυνιακῆς Ἐκκλησίας, μόνος ὁ Μ. Lüttke, γράψας τὸ σχετικὸν ἄρθρον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Herzog—Hauck (τόμος Α', σελ. 83—89), εἶδε τὰ τοῦ Φρουμεντίου μὲ κριτικὸν ὄμμα. Ὁ διακεκριμένος οὗτος ἐπιστήμων κατελήφθη ὑπὸ δυσπιστίας πρὸς τὴν περὶ Φρουμεντίου διήγησιν τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν, διότι ὅ,τι περὶ αὐτοῦ ἀναφέρεται εἰς αἰθιοπικὰς πηγάς, δὲν προέρχεται ἐξ ἐγχωρίου παραδόσεως, ἀλλ' ὡς ἀποδεικνύεται, ἐλήφθη ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν. Ἐκ τούτου προέκυψεν ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἡ ἐγχώριος ἀβησσυνιακὴ παράδοσις ἀγνοεῖ τὸν Φρουμέντιον. Ὁ Lüttke, στηριχθεὶς εἰς τὸ ἀρχαῖον Χρονικὸν τῆς Αὐξούμεως, ἐδέχθη ἐν Ἀβησσυνίᾳ ὕπαρξιν χριστιανισμοῦ ἀρχαιοτέρου τοῦ Φρουμεντίου. Ὅπως δὲ μετὰ τὸν Φρουμέντιον οἱ ἑδραιώσαντες τὸν χριστιανισμὸν ἐν Ἀβησσυνίᾳ ἦσαν μοναχοὶ τοῦ Παχωμίου (H. M. Hyatt, The Church of Abyssinia, 1928, σελ. 32), ἤ, ὡς ὁ Ἅγιος Ἀξώμης θέλει, ἐκ Συρίας, οὕτω καὶ οἱ πρὸ τοῦ Φρουμεντίου ἐκεῖ δράσαντες ἦσαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐπίσης μοναχοί. Ὥστε τὰ πράγματα ἔχουσιν ἄλλως, ἢ ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Ἅγιος Ἀξώμης. Οἱ ἀκολουθοῦντες τὸν Lüttke εἶναι διατεθειμένοι, τὴν περὶ τοῦ Φρουμεντίου διήγησιν νὰ μετατοπίσωσιν εἰς τὸν χῶρον τῶν θρύλων, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ γίνῃ τοῦτο, διότι ὑπάρχουσιν αἱ ἱστορικαὶ περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαι τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ τοῦ Ρουφίνου. Μὴ δυνάμενοι νὰ διαγράψωσι τὸν Φρουμέντιον, περιορίζουσι τὴν σημασίαν αὐτοῦ, δεχόμενοι αὐτὸν μᾶλλον ὡς διοργανωτὴν τῆς Ἀβησσυνιακῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Lüttke δέχεται, ὅτι ἡ Ἀβησσυνιακὴ Ἐκκλησία ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ μεταχειρίζεται ἀπεριορίστως ἄζυμα. »Als Hostie wird ungesäuertes Weizenbrot, Senaja, verwendet» (RE, σελ. 88, στίχος 33 καὶ 34), ἤτοι «ὡς ὄστια χρησιμοποιεῖται ἄζυμος ἄρτος ἐκ σίτου, ὀνομαζόμενος Σενάϊα». Ὁ Lüttke στηρίζεται εἰς κάπως ἀρχαιοτέρας πληροφορίας, διότι τὸ ἄρθρον αὐτοῦ εὑρίσκεται μὲν ἐν τῇ τρίτῃ καὶ τελευταίᾳ ἐκδόσει τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας (τόμος Α', 1896), ἀλλ' ὑπάρχει ἐκεῖ ἤδη ἀπὸ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως. Ὁ Heiler, ἐκδοὺς τὸ ἔργον αὐτοῦ Altkirche und Ostkirche τῷ 1937, ἰσχυρίζεται, ὅτι ἐν Ἀβησσυνίᾳ ἄζυμα χρησιμοποιοῦνται μόνον κατὰ τὴν Μεγάλην Πέμπτην. Δὲν ἀναφέρει μέν, πόθεν ἔλαβε τὴν εἴδησιν, ἀλλ' ὡς φαίνεται, παρέλαβεν αὐτὴν ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἔργου τοῦ Ἄγγλου H. M. Hyatt, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη τὸ 1928, ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ Heiler ὡς ἡ καλλιτέρα ἐξεικόνισις τῆς Ἀβησσυνιακῆς Ἐκκλησίας καὶ πράγματι ὁμιλεῖ περὶ ἀζύμων τῆς Μεγάλης Πέμπτης εἰς δύο μέρη (σελ. 93 καὶ 138). Ἔρχεται τώρα ὁ Ἅγιος Ἀξώμης καὶ βεβαιοῖ, οἱ Ἀβησσυνοὶ οὐδόλως ἔχουσιν ἄζυμα. Εἶναι ἐνδεχόμενον, ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ἔχουσι δίκαιον! Ἡ Ἀβησσυνιακή, δηλονότι, Ἐκκλησία ἐξ ἰουδαϊκῆς καὶ καθολικῆς ἐπιδράσεως ἔχουσα ἀρχικῶς ἄζυμα, βαθμηδὸν (προφανῶς ἐξ ἀμέσου ἢ ἐμμέσου ἐπιδράσεως τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας) περιώρισε καὶ τέλος ἐγκατέλειψεν αὐτά.— Ὁ Ἅγιος Ἀξώμης πρὸς τούτοις βεβαιοῖ, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀβησσυνῶν ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ χρησιμοποίησις ἐκχυλίσματος ξηρῶν σταφυλῶν εἶναι τέχνασμα, ἵνα ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῆς ἐλλείψεως τοῦ οἴνου, εἶναι ἁπλῆ πρᾶξις. Ἀλλὰ πᾶσα ἐκκλησία καὶ πᾶσα θρησκεία ἐκ τῆς πράξεως τείνει νὰ ὑψωθῇ εἰς θεωρίαν, κατὰ τὴν γνωστὴν διατύπωσιν, «τὴν πρᾶξιν εὗρες εἰς θεωρίας

ἐπίβασιν». Ἀφοῦ οἱ Ἀβησσυνοὶ εἶχον ἀναμφισβήτως ἄζυμον ἄρτον, ἦτο εὔκολον ἐκ τοῦ ἐκχυλίσματος τῶν ξηρῶν σταφυλῶν νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀζύμου οἴνου. Τούτου ἄμεσον ἐπακόλουθον ἦτο, ὅτι ἀπέφευγον τὴν χρῆσιν οἴνου καὶ ἂν ἀκόμη ὑπῆρχε καὶ ὅπου ὑπῆρχεν.

Ὁ Ἅγιος Ἀξώμης (ἀγνοῶ διατὶ) ἐνόμισεν, ὅτι τὴν ἐπέμβασιν τῶν Ἰησουϊτῶν ἐν Ἀβησσυνίᾳ θεωρῶ προγενεστέραν τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Πορτογαλλικοῦ κράτους. Ἐνῷ ἐγὼ ἁπλῶς παρέλειψα τὰ πολιτικὰ γεγονότα, περιωρίσθην εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα (τὴν ἐπέμβασιν τῶν Ἰησουϊτῶν), ἀνέφερα δὲ ἓν καὶ μόνον πολιτικὸν γεγονός, τὴν σύναψιν συνθήκης Πορτογαλίας καὶ Ἀβησσυνίας ἐπὶ τοῦ Ἀβησσυνοῦ βασιλέως Σουσνέου 1607—1632), γεγονὸς μεταγενέστερον, λαβὸν χώραν μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν. Ἐμνημόνευσα δὲ τὸ πολιτικὸν τοῦτο γεγονός, διότι δι' αὐτοῦ οἱ Ἰησουῖται ἐκυριάρχησαν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀβησσυνίας. Ὥστε ἐκ τῶν γραφομένων μου δὲν ἠδύνατό τις νὰ ἐξαγάγῃ, ὅτι τὴν ἐπέμβασιν τῶν Ἰησουϊτῶν θεωρῶ προγενεστέραν τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Πορτογαλικοῦ κράτους. Γνωρίζω, ὅτι ἀναφέρεται καὶ ἄλλη ὁμοία συνθήκη προγενεστέρα ἐπὶ τοῦ Ἀβησσυνοῦ βασιλέως Λάβνα ἢ Λέβνα Δέγγελ, φέροντος τὸ ὄνομα Δαυῒδ τοῦ Δ' (1508—1540), ἢ κατ' ἄλλην ἀρίθμησιν, Δαυῒδ τοῦ Β', ἀλλ' ἡ συνθήκη ἐκείνη δὲν ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς καταστάσεως τῆς Ἀβησσυνίας, διὰ τοῦτο παρέλειψα αὐτὴν ὁλοτελῶς, μὴ δίδων σημασίαν εἰς τὰ πολλὰ γεγονότα, ἀλλ' εἰς τὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι διήκουσι δι' αὐτῶν. Τοῦτο ἄλλως τε δὲν ἐτήρησα καὶ εἰς ὅλον τὸ σύγγραμμά μου;

Ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν τοῦ Ἁγίου Ἀξώμης εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ διάταξις τοῦ Τέκλα ἢ Τάκλα Χαϋμανώθ, περὶ τῆς ὁποίας ἐγὼ ὁμιλῶ, εἶναι ἀναμφισβήτητον ἱστορικὸν γεγονὸς τῆς 13ης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ μέχρι τότε ἐξάρτησις τῆς Ἀβησσυνιακῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῆς Κοπτικῆς Ἐκκλησίας, οὖσα ἁπλῆ συνήθεια, διὰ τοῦ Χαϋμανὼθ ἐξησφαλίσθη καὶ καθιερώθη. «The custom was further secured in the thirteenth century by Takla Haymanot, who thought the procedure desirable and gave it his sanstion» (H. M. Hyatt, The Church of Abyssinia, 1928, σελ. 45). Τώρα, πῶς ὁ Χαϋμανὼθ ἐπέτυχε τοῦτο, ποῖον ἀρχαιότερον ἔγγραφον ἐχρησιμοποίησεν, ἐκεῖνο εἶναι τὸ πλαστὸν καὶ νόθον, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ ἐγὼ ἐπίσης δὲν ὡμίλησα.

Τὸ ὡρισμένον αἰθιοπικὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὴν Ναπάταν, τῆς ὁποίας ἡ Βασίλισσα (Κανδάκη) μνημονεύεται εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων κατὰ τὴν ἐκχριστιάνισιν τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Φιλίππου, τὸ ὡρισμένον τοῦτο αἰθιοπικὸν κράτος καὶ περὶ τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν διεδραματίσθησαν τὰ μνημονευθέντα γεγονότα, ἔκειτο μεταξὺ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς σημερινῆς Ἀβησσυνίας, ἀκριβέστερον, ἀπὸ τῆς Συένης μέχρι τῆς Μερόης. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὑπάρχει ἀνακοίνωσις τοῦ A. Dillmann εἰς τὴν Ἀκαδημείαν τοῦ Βερολίνου ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1878 (τῶν πρακτικῶν σελὶς 177 καὶ ἑξῆς). Ἡ γνώμη αὕτη ἔγινε δεκτὴ γενικῶς. Ὁ A. Harnack λέγει τὰ ἑπόμενα· «Dieses Äthiopien ist nicht das heutige Abessynien, sondern das obere Niltal von Syene bis Meroë (Mission und Ausbreitung des Christentums, τόμος 2ος, 1924, σελ. 729 σημ. 3), ἤτοι, «ἡ Αἰθιοπία αὕτη δὲν εἶναι ἡ σημερινὴ Ἀβησσυνία, ἀλλ' ἡ ἀνωτέρα (=νοτιωτέρα) κοιλὰς τοῦ Νείλου ἀπὸ Συένης μέχρι Μερόης». Ὁ Th. Mommsen παριστᾷ τὰ πράγματα κατὰ τὸν

αὐτὸν τρόπον (Ρωμαϊκὴ Ἱστορία, τόμος 5ος, σελὶς 493). Ἑπομένως, τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ μου (σελ. 22) λεγόμενα εἶναι ὀρθότατα καὶ ἀπολύτως εὐσταθοῦσιν.

Διὰ τὴν ἰταλικὴν κατάκτησιν τῆς Ἀβησσυνίας καὶ τὴν μετ' αὐτὴν περίοδον ὁ Ἅγιος Ἀξώμης παρέσχεν ἀκριβεστέρας καὶ ἐνδιαφερούσας πληροφορίας.

Ἐν Ἀθήναις Β. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

Emil Brunner, Offenbarung und Vernunft. Die Lehre von der christl. Glaubenserkenntnis. Zwingli-Verlag. Zürich. 1941. Σελ. XII+429.

Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας σπουδαιοτάτῳ ἔργῳ τοῦ ἐπιφανοῦς τῆς Ζυρίχης καθηγητοῦ, τὸ ὁποῖον μετεφράσθη ἐγκαίρως καὶ ἀγγλιστὶ ὑπὸ τῆς γνωστῆς Ἀγγλίδος θεολόγου Miss Wyon, κατὰ δὲ τὴν ὁμολογίαν τῆς ξένης κριτικῆς ἐμφανίζει τὸν συγγραφέα «εἰς τὸ μέγιστον ὕψος τῆς θεολογικῆς του ἐξελίξεως καὶ ὡριμότητος, ἐξετάζεται κατὰ βάθος τε καὶ πλάτος τὸ βασικώτατον τῆς Δογματικῆς θέμα περὶ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῆς θείας ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ συγγρ. δὲν ἀποτελεῖ μόνον τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα πάσης θεολογίας, ἀλλὰ σχετίζεται καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς βάσεις τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ σ. δὲν ἀπευθύνεται μόνον πρὸς τοὺς θεολόγους, καθ' ὅσον πολὺ ὀρθῶς δὲν συμμερίζεται τὴν προκατάληψιν, ὅτι ἡ θεολογία εἶναι τούτων μόνον ὑπόθεσις, ἀλλ' ἀποβλέπει καὶ εἰς πάντα διανοούμενον ἐπιθυμοῦντα νὰ λάβῃ σαφῆ ἰδέαν περὶ τῆς σχέσεως χριστιανισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ. Σκοπὸς δὲ τοῦ βιβλίου εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν κατανόησιν τῆς βιβλικῆς ἀντιλήψεως περὶ ἀποκαλύψεως μακρὰν τῆς παραδόσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἄρῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰ ἐμπόδια τὰ ἐπιπροσθοῦντα εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὑπὸ πολλῶν συγχρόνων ἀνθρώπων καὶ μὴ ὀφειλόμενα εἰς τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλ' εἰς ἀνθρωπίνους παρεξηγήσεις. Ἐντεῦθεν καθίσταται πρόδηλος ἡ ἀπολογητικὴ τοῦ βιβλίου χροιά. Ἄξιος δ' ἐν πρώτοις προσοχῆς εἶναι ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου, ἔνθα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν θεολογικὴν συνήθειαν προτάσσεται ἡ ἔννοια τῆς ἀποκαλύψεως (Offenbarung) καὶ ἕπεται ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου (Vernunft). Καὶ μόνον ὁ τίτλος οὗτος ἐμφαίνει τὴν πρόθεσιν τοῦ σ., συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καθολικὴν θεολογίαν, νὰ ἀναδείξῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀποκαλύψεως.

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ τῆς «εἰσαγωγῆς» καὶ «δύο κυρίων μερῶν», ἐξ ὧν ἐν μὲν τῷ Α' ἐξετάζεται ἡ οὐσία, ἐν δὲ τῷ Β' ἡ ἀλήθεια τῆς ἀποκαλύψεως. Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἐξετάζεται ἡ θέσις τῆς ἀποκαλύψεως ὡς ἀντικειμένου τῆς χριστιανικῆς γνωσιολογίας, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν θέσιν τοῦ λογικοῦ ἐν τῇ θύραθεν Γνωσιολογίᾳ (σελ. 3—17). Ἐν τῷ Α' μέρει (σ. 21—200) ἐξετάζεται α' *ἡ ἔννοια τῆς θείας Ἀποκαλύψεως* (ἡ βιβλικὴ ἔννοια τῆς ἀποκαλύψεως, ἡ οἰκείωσις τῆς ἀποκ., ὁ Θεὸς τῆς ἀποκ. καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀποκαλ.) καὶ β' *τὸ γεγονὸς τῆς ἀποκαλύψεως* (φυσικὴ ἀποκάλ., ἱστορ. ἀποκάλυψις, αἱ περὶ ἀποκαλύψεως μαρτυρίαι τῆς Βίβλου, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἡ ἐν τῷ τέλει τῶν αἰώνων ὁλοκλήρωσις τῆς ἀποκαλύψεως). Ἐν δὲ τῷ Β' μέρει (σ. 201—426) ἐξετάζε-

ται ἡ ἀλήθεια τῆς θ. ἀποκαλύψεως, τ. ἔ. αἱ περὶ τῆς ἀποκαλύψεως ἀμφιβολίαι, αἱ ἀποκαλυπτικαὶ ἀξιώσεις τῶν ἐθνικῶν θρησκευμάτων, ἡ φυσικὴ ἐξήγησις τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψις περὶ τῶν ἄλλων θρησκευμάτων, ἡ πρὸς τὴν Βίβλον σχέσις τῆς κριτικῆς ἐπιστήμης, τὰ θαύματα καὶ τὸ λογικόν, ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος καὶ ἡ ἀποκάλυψις, αἱ περὶ Θεοῦ ἀποδείξεις, ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ τὰ ἀντιχριστιανικὰ φιλοσοφήματα, αἱ δύο περὶ ἀληθείας ἔννοιαι, τὸ πρόβλημα τῆς χριστ. φιλοσοφίας, ἡ σχέσις τοῦ μύθου καὶ τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τέλος ἡ ἐν τῇ πίστει σχέσις ἀποκαλύψεως καὶ ὀρθοῦ λόγου. Θὰ ἤρκει δέ, νομίζομεν, καὶ μόνον ὁ πίναξ τῶν περιεχομένων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ἵνα ὑποδείξῃ τὴν μεγίστην τοῦ βιβλίου θεολογικὴν καὶ δὴ καὶ ἀπολογητικὴν σπουδαιότητα.

Ἡ ἐξέτασις τῶν ζητημάτων γίνεται μετὰ τῆς προσιδιαζούσης εἰς τὸν μέγαν τοῦτον θεολόγον ἐκτάκτου καὶ παμμεριστάτης πολυμαθείας, κριτικῆς ὀξυνοίας, φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς ἐμβριθείας, ἐν συνδυασμῷ μετὰ μεγάλης λόγου δυνάμεως τε καὶ σαφηνείας καὶ δὴ καὶ βαθυτάτης θεοσεβείας καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Καίτοι δὲ ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος ἐν πολλοῖς σημείοις θὰ εὑρεθῇ ἀντίθετος πρὸς τὸν συγγραφέα, ἀναπτύσσοντα ἐν πνεύματι συνήθως ἀκραιφνῶς προτεσταντικῷ τὰ ἐξεταζόμενα ἐνταῦθα ζητήματα, καὶ δὴ καὶ ἐκεῖ ὅπου μέμφεται τὴν παλαιοτέραν θεολογίαν ἐπὶ ἐπηρεασμῷ αὐτῆς ὑπὸ τῆς, κατ᾿ αὐτόν, νοησιοκρατικῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς θεολογίας, οὐχ ἧττον ὅμως δὲν θὰ εἶναι δυνατόν, εἰ μὴ νὰ ὠφεληθῇ τὰ μέγιστα θετικῶς καὶ ἀρνητικῶς ἐκ τῆς μελέτης τοῦ ὑπερόχου τούτου ἔργου καὶ νὰ αἰσθανθῇ ἰδιαιτέραν ἱκανοποίησιν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν μερῶν ἐκείνων, ἔνθα ὁ σ. ἀφιστάμενος ἀπὸ τῶν καθαρῶς προτεσταντικῶν γραμμῶν, προσεγγίζει (χωρὶς ἐννοεῖται καὶ νὰ συμπίπτῃ) πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἔποψιν, οἷον ἐν τοῖς ζητήμασι περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, περὶ τῆς λεγομένης φυσικῆς ἀποκαλύψεως, περὶ τῆς πρὸς τὴν Βίβλον σχέσεως τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῆς παραδόσεως, ὡς ἐχούσης τὴν προτεραιότητα (Ohne Kirche keine Bibel, τ. ἔ. ἄνευ Ἐκκλησίας οὐδεμία Βίβλος), περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Π. Διαθήκης πρὸς τὴν τῆς Καινῆς κλπ. Καθ᾿ ὅλου εἰπεῖν ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τούτου τοῦ **Brunner** καὶ ἡ ἐκ τῆς μελέτης αὐτοῦ ὠφέλεια εἶναι τηλικαύτη, ὥστε νὰ ἀποβαίνῃ ἀπαραίτητος ἡ μελέτη αὐτοῦ καὶ διὰ πάντα ὀρθόδοξον θεολόγον, περὶ πολλοῦ ποιούμενον τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς του μορφώσεως καὶ τὴν ἐνημέρωσιν αὐτοῦ περὶ τὴν σύγχρονον πολεμικὴν κατὰ τῶν θεμελιωδῶν τοῦ χριστιανισμοῦ ἀληθειῶν, ὡς καὶ περὶ τὴν συγχρονισμένην ἐπιστημονικὴν ὑπεράσπισιν αὐτῶν. Δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι ἡ κυκλοφορία τοῦ ἔργου τούτου καὶ ἐν ἀρίστῃ ἀγγλικῇ μεταφράσει θὰ πολλαπλασιάσῃ τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ καὶ παρ᾿ ἡμῖν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἐκ τοῦ πλουσιωτάτου περιεχομένου τοῦ βιβλίου ἐφιστῶμεν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχήν, παραδείγματος χάριν, ἐπὶ τὴν διακρίβωσιν τῆς ἐννοίας τῆς ἀποκαλύψεως ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὴν θεοπνευστίαν, τὴν Βίβλον, τὴν παράδοσιν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς καὶ ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ζητημάτων περὶ τῆς κανονικότητος τῆς Π.Δ. καὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐν αὐτῇ ἀποκαλύψεως πρὸς τὴν τῆς Κ. Δ., περὶ τῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἐπιμελῶς θεραπευομένης, βραδύτερον δὲ παραμεληθείσης ἑνότητος μεταξὺ λόγων καὶ ἔργων καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπιστροφῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἁπλῆς ἀκροάσεως εἰς τὴν ἀληθινὴν μαθητείαν τῶν πι-

στῶν, περὶ τῆς ἀληθείας τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἄλλα θρησκεύματα καὶ πρὸς τὰ μὴ χριστιανικὰ καὶ ἀντιχριστιανικὰ φιλοσοφήματα, περὶ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς. περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἀληθινῆς πίστεως πρὸς τὴν ἀληθινὴν ἐπιστήμην κλπ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Hubert Junker, Jobs Leid, Streit und Sieg, der ein Mensch ringt mit dem Schicksal und mit Gott. Verlag Herder, Freiburg i. Br. 1948 (σελ. 85).

Τὸ μετὰ χεῖρας βιβλίον τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ Junker, οὗτινος ἔργα ἐπανειλημμένως ἐβιβλιογραφήσαμεν πρὸ τοῦ πολέμου ἐν τῇ «Θεολογίᾳ», συμπεριλαμβανόμενον ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ E. Walter ἐκδιδομένῃ σειρᾷ ὑπὸ τὸν τίτλον Biblische Schatzkammer, ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν διαλέξεων γενομένων ἐν Trier καὶ στρεφομένων περὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀριστουργήματος τῆς παγκοσμίου λογοτεχνίας, τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ. Ἐν μὲν τῇ α΄ διαλέξει ἐξετάζεται τὸ πάθος τοῦ Ἰὼβ (σ. 7—29), ἐν δὲ τῇ β΄ ἡ διαμάχη τοῦ Ἰὼβ πρὸς τοὺς φίλους του (30—57) καὶ ἐν τῷ γ΄ ἡ νίκη τοῦ Ἰὼβ (58—85). Καίτοι δὲν συμφωνοῦμεν πρὸς τὴν τοποθέτησιν τοῦ βιβλίου ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας καὶ πρὸς ἄλλας τινὰς γνώμας τοῦ συγγραφέως ἐπὶ τῶν φιλολογικῶν προβλημάτων τοῦ βιβλίου τούτου, ὁμολογοῦμεν τὴν ἐμβρίθειαν, καὶ τὴν αὐτοτέλειαν, μεθ᾽ ἧς ἐξετάζει οὗτος τὰ ζητήματα, καὶ δὴ καὶ ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ κη΄ κεφ. τοῦ βιβλίου (περὶ σοφίας), πρὸς ἃς ἀρετὰς συνδυάζεται ἐνταῦθα καὶ ἡ γλαφυρότης τῆς ἐκλαϊκευτικῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς ἀναδείξεως τοῦ θρησκευτικοῦ περιεχομένου τοῦ βαθυστοχάστου καὶ παραμυθητικωτάτου τούτου βιβλίου τῆς Π. Δ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Dokumente der Orthodoxen Kirchen zur Œkumenischen Frage. Heft 1. Die Moskauer Orthodoxe Konferenz vom Juli 1948. Luther, Verlag. Witten Ruhr. 1948 (σελ. 79).

Orthodoxie und Evangelisches Christentum, Studienheft 1. Luther—Verlag. Witten Ruhr. 1949 (σ. 87).

Τὰ μετὰ χεῖρας δύο τεύχη ἔχουσι δημοσιευθῆ ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ὑπηρεσίας (Kirchliches Aussenamt) τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας τῆς Γερμανίας, ἧς ὑπηρεσίας προΐσταται νῦν ὁ μαρτυρικὸς πάστωρ M. Niemöller. Καὶ τὸ μὲν α΄ τεῦχος εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸ περυσινὸν ὀρθόδοξον τῆς Μόσχας συνέδριον, τὸ ἱστορικὸν καὶ τὰ ἔγγραφα τοῦ ὁποίου δημοσιεύει, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὁμιλίας τοῦ Ρώσσου πολιτικοῦ παρὰ τῇ Ἱ. Συνόδῳ τῆς Ρωσσίας ἐπιτρόπου Καρπὼβ καὶ τῶν ἀποφάσεων τοῦ συνεδρίου. Ἐπίσης τὸ τεῦχος τοῦτο περιλαμβάνει καὶ ἄλλα σπουδαῖα ἐπίσημα ἔγγραφα παρέχοντα εἰκόνα τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐν τῇ σοβιετικῇ Ρωσσίᾳ.

Τὸ δὲ β΄ τεῦχος δημοσιεύει πέντε διαλέξεις ἀπαγγελθείσας ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ μνημονευθέντος Kirchliches Aussenamt τῆς Γερμαν. Εὐαγγελ. Ἐκκλησίας προσφάτως διοργανωθέντι ἐν Heidelberg συνεδρίῳ τῶν ὁπωσδήποτε ἀσχολουμένων περὶ τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολὴν Γερμανῶν λογίων. Καὶ τοῦ τεύχους τούτου, ὡς καὶ τοῦ προηγουμένου, προτάσσεται πρόλογος ὑπὸ τοῦ πάστορος Niemöller καὶ ἕπονται αἱ ἑξῆς διαλέξεις· α) καθηγ. W. Philipp (Mainz) «Αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι ὡς ζήτημα προβαλλόμενον εἰς

τὴν Γερμανικὴν ἐπιστήμην, β) καθηγ. E. Benz (Marburh) «Σχέσεις μεταξὺ τῶν γερμανικῶν μετερρυθμισμένων ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς θρησκ. μεταρρυθμίσεως μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος, γ) L. Müller (Marburg) «Ὀρθόδοξος κριτικὴ ἐπὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ», δ) καθηγ. E. Wolf (Göttingen) «Τὸ μήνυμα τῆς Μόσχας (1948) περὶ τῆς ἑνότητος τῆς Ἐκκλησίας», ε') H. von Rautenfeld (Hannover) «Αἱ ἱστορικαὶ καὶ οἰκουμενικαὶ συνάφειαι τοῦ μηνύματος τῆς Μόσχας».

Καὶ μόνον ἡ δήλωσις τοῦ περιεχομένου ἀμφοτέρων τῶν τευχῶν, τῶν ὁποίων ἡ δημοσίευσις μαρτυρεῖ περὶ τοῦ πάντοτε ἀδιαπτώτου διαφέροντος τῆς Γερμανικῆς ἐπιστήμης διὰ τὴν Ὀρθόδοξον Ἀνατολήν, εἶναι ἱκανὴ νὰ καταστήσῃ φανερὰν τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν διὰ τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον.

Π. Ι. Μ.

Robert Bretall, A Kierkegaard Anthology. Princeton University, Princeton 1947, σελ. XXVI+494.

Ὁ Δανὸς θεολόγος καὶ φιλόσοφος Σιόρεν Κίρκεγκααρντ (1813—1855) ὁ ἐπονομασθεὶς «Σωκράτης τοῦ Βορρᾶ», ἀποτελεῖ περίεργον ψυχολογικὸν σύμπλεγμα αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν («ἐπιληπτικὴν ψύχωσιν» εὑρίσκει τὴν ἀσθένειάν του ὁ Emil Rasmussen—παρὰ Albert Schweitzer, The Psyhiatric Study of Jesus, μετφρ. ὑπὸ Ch. R. Joy, Boston, 1948, σελ. 72), ὅπως παράδοξος ὑπῆρξεν καὶ ἡ ζωή του καὶ σημεῖον ἀντιλεγόμενον ἀποτελεῖ σήμερον ἡ προσωπικότης του μεταξὺ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου καὶ τῆς παγκοσμίου πνευματικῆς κινήσεως.

Ἕβδομος ἐκ δευτέρας συζύγου γόνος ὑπερβεβηκότος τὴν ἡλικίαν καὶ μελαγχολικῆς κράσεως πατρὸς ἀνετράφη ἐν μελαγχολικῷ περιβάλλοντι καὶ εἰς νεαρωτάτην ἡλικίαν ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν μετὰ τοῦ πατρός του συνδιαλαγεὶς ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου ἐκείνου· μνηστευθεὶς ἐγκατέλειψεν αἰφνιδίως τὴν μνηστήν του, ἂν καὶ τὴν ἠγάπα περιπαθῶς· σπουδάσας ἐν Γερμανίᾳ τοῦ συγχρόνου του Γερμανοῦ φιλοσόφου Ἐγέλου τὸ σύστημα ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν ἐκείνου καὶ ἐπέκρινε δριμύτατα τὸ σύστημά του· προαλειφόμενος διὰ τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα ἦλθεν εἰς ρῆξιν μὲ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν κλῆρον· συγγραφεὺς ἔργου ψυχολογικοῦ ὑπέφερεν ὁ ἴδιος ἀπὸ ἰσχυρὸν συναίσθημα κατωτερότητος (inferiority complex)· ὁ τόσον θάρρος δεικνύων αὐτὸς παράδοξος φιλόσοφος ἐδημοσίευε τὰ ἔργα του καὶ τὰς κρίσεις του ὑπὸ ψευδώνυμα· ὁ θέσας ὡς σκοπὸν τοῦ βίου του τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωνίας ἐγένετο παίγνιον αὐτῆς, περιπαιζόμενος εἰς τὰς ὁδοὺς ὑπὸ τῶν ἀγυιοπαίδων καὶ ἐγένετο γελοιογραφία τοῦ τύπου καὶ τῶν ἐφημερίδων (σελ. 259)· ἀγνοηθεὶς τελείως ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν του καὶ περιπαιχθεὶς ἐτιμήθη καὶ ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀξία του μόλις ἐσχάτως στηθέντος ἀνδριάντος εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς χώρας του Κοπεγχάγην.

Ὁ Goethe εἶπε κάπου, ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος κατανοεῖ τὸ ὅμοιον μὲ τὸ ἰδικόν του πνεῦμα. Ἡ ἀλήθεια αὐτή, ἡ ὁποία ἐν προκειμένῳ ἰσχύει διὰ τὸν ἐπὶ μέρους ἄνθρωπον, ὡς ἄτομον, ἰσχύει καὶ δι' ὁμάδας ἀνθρώπων, ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους μιᾶς ἑκάστης ἱστορικῆς περιόδου. Συμβαίνει δὲ πολλάκις, κατὰ ἀνερμήνευτον τρόπον, ἄνθρωπός τις νὰ μὴ ἀνήκῃ εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησε καὶ ἔδρασε καὶ νὰ μὴ κατανοηθῇ ὑπὸ τῶν συγχρόνων του. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἢ ἦλθεν πολὺ ἀργὰ καὶ ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν· ἢ ἦλθε πολὺ ἐνωρὶς καὶ ἀνήκει εἰς τὸ μέλλον. Ὁ Κίρ-

κεγκααρντ ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν. Μόλις τώρα ὕστερα ἀπὸ ἑκατὸν περίπου ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του ἤρχισε νὰ κατανοῆται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ νὰ προκαλῇ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπιστημόνων· εἰς ἐπίμετρον εἶναι ὁ περισσότερον ἐπιδρῶν εἰς τὴν σύγχρονον παγκοσμίαν πνευματικὴν κίνησιν.

Ὁ Θουκυδίδης πρῶτος, ὡς ἐνθυμοῦμαι, παρετήρησε καὶ οἱ μετέπειτα ἐπανέλαβον καὶ ὁ ἡμέτερος Νεόφυτος Δούκας ἐσημείωσε, ὅτι εἰς ἐποχὰς κρίσεων καὶ πολέμων καὶ δυσκολιῶν καὶ κοινωνικῶν ἀναστατώσεων, οἱ ἄνθρωποι καταφεύγουσιν εἰς τὰ μαντεῖα καὶ εἰς τοὺς Ἀγαθαγγέλους. Ὁ δὲ Κίρκεγκααρντ εἶναι ὁ Ἀγαθάγγελος τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀνησύχου σήμερον καὶ ἐν νευρικῇ ὑπερδιεγέρσει διατελούσης ἀνθρωπότητος. Ζῶμεν εἰς μίαν ἐποχὴν κρίσεως, ὅπως ἀπεκλήθη ὁ αἰών μας, ἢ μᾶλλον εἰς ἐποχὴν κρίσεων: κρίσεως ἠθικῆς, κρίσεως πολιτικῆς, κρίσεως θρησκευτικῆς, κρίσεως κοινωνικῆς, κρίσεως οἰκονομικῆς, κρίσεως παγκοσμίου. «Ζῶμεν εἰς μίαν ἐποχὴν ὀξειῶν κρίσεων» σημειώνει ὁ K. N. Ware [1].

Ὑπεράνω δὲ ὅλης αὐτῆς τῆς μελαγχολικῆς εἰκόνος τοῦ κόσμου πλανᾶται ἡ τόσον ἀπαισιόδοξος καὶ τεθλιμμένη μορφὴ τοῦ Δανοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου τοῦ Κίρκεγκααρντ, τοῦ ἀτυχήσαντος αὐτοῦ εἰς τὴν ἐποχήν του πλάσματος, ἀτυχήσαντος κοινωνικῶς καὶ ἀγνοηθέντος τότε ὑπὸ πάντων γενικῶς. Ὁ ἴδιος ὁ Κίρκεγκααρντ εἰς τὸ μεταθανατίως δημοσιευθὲν ἔργον του «The point of View for my Activity as a writer», γράφει χαρακτηριστικώτατα, ὅτι ἀπὸ «παιδὶ ἐμεγάλωσε κατὰ ἕνα ἀκατανόητον τρόπον, ὥστε νὰ αἰσθάνηται, νὰ σκέπτηται καὶ νὰ ζῇ ὡς ἕνας μελαγχολικὸς ἡλικιωμένος ἄνθρωπος» [2].

Ὁ ἐσχάτως ἄλλωστε ἀποθανὼν Ρῶσσος φιλόσοφος Νικόλαος Berdyaev εἰς τὸ ἄρθρον του «Ἡ πνευματικὴ κατάστασις τοῦ κόσμου σήμερον» δημοσιευθὲν μεταθανατίως εἰς τὸ περιοδικὸν «Religion in Life» [3] ὡραιότατα περιγράφει τὴν σύγχρονον παγκοσμίαν πνευματικὴν κατάστασιν. «Κάθε τι σήμερον, γράφει, εὑρίσκεται ὑπὸ κρίσιν—ὄχι μόνον κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν κρίσιν, ἀλλ' ἐπίσης κρίσιν πολιτισμοῦ καὶ πνευματικὴν κρίσιν· τὸ πᾶν κατέστη προβληματικόν». Περαιτέρω δ' ἐρωτᾶ, ἐὰν ἡ κρίσις αὐτὴ εἶναι καὶ κρίσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἢ εἶναι μὴ-χριστιανικὴ καὶ ἀντι-χριστιανικὴ κρίσις, ἡ ὁποία εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁτιδήποτε ὅμως καὶ ἂν συμβαίνῃ, ἓν εἶναι γεγονός, συνεχίζει, ὅτι «ὁ ἄνθρωπος, ζῇ ὑπὸ τὸ καθεστὼς τοῦ φόβου (Angst) περισσότερον παρὰ ἄλλοτε, ζῇ ὑπὸ μίαν μόνιμον ἀπειλὴν καὶ ὑπὸ τοὺς πόδας του χαίνει ἡ ἄβυσσος». Συνεχίζων δὲ λέγει, ὅτι σήμερον ἡ Εὐρώπη εὑρίσκεται πρὸ τῆς ἐμφανίσεως μιᾶς νέας μορφῆς ἀπαισιοδόξου φιλοσοφίας, πρὸ τῆς ὁποίας ἡ ἀπαισιοδοξία τοῦ Σοπενχάουερ φαίνεται λίαν αἰσιόδοξος. Καὶ «ὁ πνευματικὸς ἀρχηγὸς τῆς σημερινῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, βεβαιοῖ ὁ Μπερντγιάεφ, εἶναι ὁ μελαγχολικός, ὁ σκοτεινός, ὁ τραγικὸς Κίρκεγκααρντ. Ἡ διδασκαλία του σχετικῶς μὲ τὸν φόβον (Angst) ἐξηπλώθη εἰς τὸ ἔπακρον μεταξὺ τῶν πάσης φύσεως ἀνθρώπων καὶ ἐκφράζει τὴν σημερινὴν κατάστασιν τοῦ κόσμου» [4].

---

1. Our Heritage and our Future, in Crozer Quarterly, October 1948, p. 289.
2. cf. E. L. Allen, Kierkegaard, London 1935, p. 7.
3. Autumn Number 1948, p. 503ff. (The Spiritual State of the World Today). 4. Αὐτόθι σελ. 504.

Ἀλλ᾽ ἐὰν διὰ τὸν Ὀρθόδοξον Ρῶσσον φιλόσοφον εἶναι «μελαγχολικὸς καὶ τραγικός», διὰ τοὺς Προτεστάντας ὅμως ὁ Κίρκεγκααρντ εἶναι «ὁ μέγιστος Προτεστάντης χριστιανὸς τοῦ 19ου αἰῶνος» [1] καὶ «ὁ βαθύτατος ἑρμηνευτὴς τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς...μετὰ τὸν Αὐγουστῖνον», ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ἕνας ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς φιλοσοφοῦντας θεολόγους, ὁ R. Niebuhr [2].

Καὶ δι᾽ ἄλλους, φιλοσόφους μὲν ὡς οἱ Heidegger καὶ Jaspers, θεολόγους ὡς ὁ Karl Barth καὶ ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων ὡς ὁ Miguel de Unamuno ὁ Κίρκεγκααρντ ἀνήκει «μεταξὺ τῶν γιγάντων τοῦ τελευταίου αἰῶνος» [3].

Γνωστὸς ὁ Κίρκεγκααρντ εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην καὶ ἰδίως εἰς τὴν Γερμανίαν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος ἤδη αἰῶνος, μόλις πρὸ δεκαετίας ἐγνωρίσθη ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοφώνους λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ εἶναι σήμερον ἡ κυριαρχοῦσα πνευματικὴ φυσιογνωμία. Πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἰδικεύονται εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Κ., βιογραφίαι καὶ ἀναλύσεις τοῦ ἔργου του τυποῦνται νέαι καθ᾽ ἑκάστην καὶ τὰ βιβλία του ἀριθμοῦν πολλὰς ἐκδόσεις ἐν μεταφράσει.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων βιβλίων διὰ τὸν Κ. ἐκ τῶν τυπογραφείων τοῦ Πανεπιστημίου Princeton ἐξῆλθε καὶ ἡ ὡς ἐν κεφαλίδι Ἀνθολογία τῶν ἔργων του. Ὁ ἀνθολόγος Καθηγητὴς Robert Bretall ἠκολούθησε εἰς τὴν κατάταξιν τῆς ὕλης τὴν πλέον εὔκολον ὁδόν, τὴν χρονολογικὴν δηλ. σειρὰν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Κ. παρὰ τὴν συστηματικήν. Ὡς πρὸς τὰ εἰλημμένα τεμάχια, ταῦτα δὲν δίδουσι μὲν ὁλόκληρον τὴν σκέψιν τοῦ Κ., ἐπιτρέπουσιν ὅμως εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ σχηματίσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ γράφειν καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι. Ἰδιαιτέρως δὲ αἱ μικραὶ εἰσαγωγικαὶ πληροφορίαι πρὸ ἑκάστου ἀνθολογήματος σχετικῶς μὲ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς καὶ τὰς περιστάσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ὁ Κ. ἔγραψε τὸ βιβλίον ἐξ οὗ τὸ τεμάχιον, ἐπιτρέπουσι νὰ συλλάβῃ ὁ ἀναγνώστης τὸ ὅλον θλιβερὸν περιεχόμενον τῆς ψυχῆς τοῦ Κ., ἀλλὰ καὶ τὴν πλουσίαν καὶ γόνιμον αὐτοῦ ποιητικὴν φαντασίαν καὶ τὴν δεινὴν ἀναλυτικὴν κρίσιν τοῦ πνεύματός του.

Emory University, Ga. ΣΟΦΟΚΛΗΣ Δ. ΛΩΛΗΣ

---

1. H. A. Reinhold, S. Kierkegaard, in The Commonweal, April 1942, p. 608.
2. Anthology p. XVII.
3. E. L. Allen, Kierkegaard, London 1935, p. VII.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ΤΟΥ Κ΄ ΤΟΜΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ Κ' (1949)